

Inveniens quaero

Ieškoti, rasti, nenurimti

Inveniens quaero

Ieškoti, rasti, nenurimti

Academico illustrissimo et potentissimo, viro nobilissimo, homini serenissimo

ALGIRDO GAEZHUTI

septuagennaliis hic liber dedicatus est

Mokslo straipsnių rinkinys

Redakcinės kolegijos pirmininkė

prof. dr. (HP) Grasilda Blažienė, Lietuvių kalbos institutas

Redakcinė kolegija:

prof. habil. dr. Antanas Andrijauskas, Lietuvos kultūros tyrimų institutas
prof. habil. dr. Marijona Barkauskaitė, Vilniaus pedagoginis universitetas
prof. dr. Petras Bražėnas, Vilniaus pedagoginis universitetas
doc. dr. Sandra Grigaravičiūtė, Vilniaus pedagoginis universitetas
prof. dr. Eugenijus Jovaiša, Vilniaus pedagoginis universitetas
prof. habil. dr. Palmira Jucevičienė, Kauno technologijos universitetas
prof. dr. Libertas Klimka, Vilniaus pedagoginis universitetas
prof. dr. Vytautas Martinkus, Vilniaus pedagoginis universitetas
prof. habil. dr. Juozas Mureika, Lietuvos estetikų asociacija
doc. dr. Vytautas Navickas, Vilniaus pedagoginis universitetas
prof. dr. Aivas Ragauskas, Vilniaus pedagoginis universitetas
prof. habil. dr. Leonardas Sauka, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
prof. dr. Dalia Marija Stančienė, Mykolo Romerio universitetas

Recenzentai:

doc. dr. Povilas Aleksandravičius, Mykolo Romerio universitetas
doc. dr. Lilijana Astra, Lietuvos kultūros tyrimų institutas
prof. dr. Vincentas Drotvinas, Vilniaus pedagoginis universitetas
doc. dr. Ingrida Gudauskienė, Vilniaus pedagoginis universitetas
doc. dr. Stanislovas Juknevičius, Lietuvos kultūros tyrimų institutas
doc. dr. (HP) Laima Kalėdienė, Lietuvių kalbos institutas
doc. dr. Aušra Kazlauskienė, Šiaulių universitetas
doc. dr. Žydrone Kolevinskienė, Vilniaus pedagoginis universitetas
dr. Rolandas Kregždys, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuvių kalbos institutas
prof. dr. Albinas Kuncevičius, Vilniaus universitetas
dr. Dangiras Mačiulis, Lietuvos istorijos institutas
doc. dr. Aušra Martišiūtė, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
dr. Violeta Meiliūnaitė, Lietuvių kalbos institutas
prof. dr. (HP) Danguolė Mikulėnienė, Lietuvių kalbos institutas
doc. dr. Basia Nikiforova, Lietuvos kultūros tyrimų institutas
dr. Rasa Paukštytė-Šaknienė, Lietuvos istorijos institutas
prof. dr. Palmira Pečiuliauskienė, Vilniaus pedagoginis universitetas
dr. Vaidas Petrusis, Kauno technologijos universitetas
prof. dr. Sigutė Radzevičienė, Vilniaus pedagoginis universitetas
dr. Alma Ragauskaitė, Lietuvių kalbos institutas
doc. dr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Lietuvos istorijos institutas
prof. habil. dr. Ona Tijiūnienė, Klaipėdos universitetas
doc. dr. Dainius Vaitiekūnas, Vilniaus pedagoginis universitetas
prof. dr. Vytis Valatka, Mykolo Romerio universitetas
dr. Darius Vilimas, Lietuvos istorijos institutas
doc. dr. Indrė Žakevičienė, Vytauto Didžiojo universitetas
doc. dr. Vaiva Žeimantienė, Vilniaus universitetas
doc. dr. Aušra Žemgulienė, Vilniaus pedagoginis universitetas

Sudarytojai:

prof. dr. (HP) Grasilda Blažienė
doc. dr. Sandra Grigaravičiūtė
prof. dr. Aivas Ragauskas

Redaktoriai:

Birutė Bersėnienė (anglų kalba)
dr. Marina Čistiakova (rusų kalba)
dr. Palmyra Katinaitė (lietuvių kalba)
doc. dr. Irena Masoit (lenkų kalba)
Markus Roduner (vokiečių kalba)

Vertėjai iš lietuvių, rusų, lenkų kalbų į anglų kalbą:

Rita Bakanienė
Gerda Mazlaveckienė
Ernesta Stankevič
doc. dr. Linas Selmistraitis
Jurgita Sriubaitė

Alg. Baint

TURINYS

TABULA GRATULATORIA	11
Juozas Mureika, Grasilda Blažienė NEDŪŽTANČIOS VERTYBĖS DŪŽTANČIAME GYVENIME.	22
ALGIRDO GAIŽUČIO BIBLIOGRAFIJA IR BIOBIBLIOGRAFIJA (2002–2011)	32
Sudarė Danutė Gruzdienė, Virginija Traškevičiūtė, Birutė Kučinskienė, redagavo Vaida Jankauskaitė	

ARCHEOLOGIJA / ARCHEOLOGY

Munus amici

Eugenijus JOVAIŠA DROŽĖJAS AR KARYS? PLINKAIGALIO KAPO PĖDSAKAIS	100
---	-----

FILOSOFIJA / PHILOSOPHY

Juozas MUREIKA ESTETOLOGIJA GLAUSTAI, ARBA NAUJO HUMANITARINIO MOKSLO KONTŪRAI	107
Antanas ANDRIJAUSKAS PSICHOLOGINĖS ESTETIKOS VIRSMAS MENO PSICHOLOGIJA	148
Jonas BALČIUS TIKROVĖS DIEVIŠKUMO PROBLEMA FILOSOFIJOJE: NUO <i>DEMIURGO</i> IKI <i>DEUS ABSCONDITUS</i>	169
Audrius BEINORIUS DVASINGUMAS IR SĄMONINGUMAS: APIE BUDIZMO MEDITACINIŲ PRAKTIKŲ VAIDMENĮ ŠIUOLAIKINĖJE VAKARŲ PSICHOTERAPIJOJE.	199
Виктор Васильевич БЫЧКОВ ИСКУССТВО КАК ОБРАЗНО-СИМВОЛИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН	214
Naglis KARDELIS KULTŪROS IR NATŪROS SĄSAJŲ SAMPRATA ANTIKOJE: FILOSOFINIAI ASPEKTAI	233
Надежда Борисовна МАНЬКОВСКАЯ ПРОБЛЕМА СИМВОЛИЧЕСКОГО В ТЕАТРАЛЬНОЙ ЭСТЕТИКЕ МАКСИМИЛИАНА ВОЛОШИНА В КОНТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ XX–XXI ВЕКОВ.	246
Вадим Алексеевич САЛЕЕВ НЕОАКСИОЛОГИЯ: СТАНОВЛЕНИЕ ФИЛОСОФСКОЙ ДОКТРИНЫ.	261
Dalia Marija STANČIENĖ METAFIZIKA IR JOS POSTMODERNISTINĖ KRITIKA.	271
Marius Povilas ŠAULASKAS PRAEITIMI Į ATEITĮ – <i>UNIVERSITAS</i> KAIP ĮVAIROVĖS VIENIS	282
Arvydas ŠLIOGERIS KULTŪROS ARCHETIPAI	292
Katalin THIEL, János LOBOCZKY ART AS PLAY: INTERPRETATIONAL HORIZONS IN GADAMER'S HERMENEUTICS AND BÉLA HAMVAS'S CARNIVAL	317

MENOTYRA / ART STUDIES

Vytautas GUDONIS NEREGIO MUZIKANTO PAVEIKSLAS MENE KAIP VISUOMENĖS NUOSTATŲ ATSPINDYS	335
Vytautas LEVANDAUSKAS MŪRINIŲ SKLIAUTŲ RAIDA LIETUVOJE	359
Odeta ŽUKAUSKIENĖ GROTESKO POETIKA JURGIO BALTRUŠAIČIO MENO ISTORIJOJE.	374

LITERATŪROLOGIJA / LITERATURE STUDIES

Евгений Флорентович КИРОВ ПОТАЕННЫЕ СМЫСЛЫ „МЕДНОГО ВСАДНИКА“ А. С. ПУШКИНА	386
Tadeusz BUDREWICZ PHILOSOPHY IN JÓZEF IGNACY KRASZEWSKI'S VILNIUS NOVELS	403
Vytautas MARTINKUS ELITOLOGINIO RAKTO JUOZO GRUŠO KŪRYBAI BEIEŠKANT	421
Viktorija DAUJOTYTĖ STILIUS – TAI, KO „NIEKAD NEŽINAI“ Apie kt. ir Danutės Kalinauskaitės rašymą	437

KALBOTYRA / LINGUISTICS

Darius ALEKNA DOCTRINA ŠAŲOKA LOTYNIŠKAME SENOJO TESTAMENTO VERTIME	449
Grasilda BLAŽIENĖ DĒL PRŪSŲ ASMENVARDŽIŲ	463
Dace MARKUS MALENIAN LANGUAGE AND CULTURAL IDENTITY THAT HAS NO OFFICIAL NAME	475
Zigmas ZINKEVIČIUS IŠ MŪSŲ PAVARDŽIŲ ISTORIJOS: SENOVĖS LIETUVOS GIRIŲ ATŠVAITAI DABARTINĖSE PAVARDĖSE IR KITUOSE ASMENVARDŽIUOSE	484
Jolanta ZABARSKAITĖ DIDŽIOJO LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO „MELAGIŲ KARTOTEKA“.	503
Ernesta RAČIENĖ PRESSESPRACHE ALS SPIEGELBILD DER GLOBALISIERUNGSTENDENZEN: EIN DEUTSCH- LITAUISCHER INTERKULTURELLER VERGLEICH	518
Gintautas KUNDROTAS SAKYTINĖS LIETUVIŲ KALBOS INTONACIJA: INDIVIDUALIOSIOS RAIŠKOS YPATUMAI	533

ISTORIJA / HISTORY

Edvardas GUDAVIČIUS PORA PASTABŲ APIE LIETUVOS KRONIKŲ „GENEALOGINI MEDĮ“	544
--	-----

Raimonda RAGAUSKIENĖ XVI A. IKIREFORMINIO VILNIAUS PILIES TEISMO RAŠTININKO IR LIETUVOS METRIKOS METRIKANTO KARJERA: MOTIEJAUS SAVICKIO (apie 1530–apie 1581) ATVEJIS	566
Vytautas BERENIS VILNIAUS BAJORŲ INSTITUTAS (1834–1863)	585
Robertas JURGAITIS XX A. LIETUVOS VIETŲ ISTORIJOS SINTEZĖS: IDEALIAUS MODELIO PAIEŠKOS.	597
Michał Śliwa LITWA I LITWINI W PROGRAMIE NARODOWOŚCIOWYM POLSKICH SOCJALISTÓW	612
Aivas RAGAUSKAS TARP ŽEMAITUKŲ ŽIRGŲ IR LIETUVIŲ SKALIKŲ: PRAMONINĖ MIDAUS GAMYBA TARPUKARIO LIETUVOJE	624
Jānis STRADIŅŠ BEGINNINGS OF THE INTELLECTUAL ENTENTE OF THE BALTIC STATES (1920–1935–1940)	664
Juozas SKIRIUS PREZIDENTO ANTANO SMETONOS PIRMIEJI MĖNESIAI JAV 1941 METAIS: IŠ NIUJORKO PER VAŠINGTONĄ Į ČIKAGĄ.	677
Aldona VASILIAUSKIENĖ MEČISLOVAS REINYS – TAUTOS KULTŪRINĖJE ATMINTYJE	695

ETNOLOGIJA / ETNOLOGY

Libertas KLIMKA LIETUVIO NAMAI: STATYBOS PAPROČIAI IR VIDAUS MITOLOGEMOS	721
Jonas MARDOSA VAIKŲ RELIGINIO AUKLĖJIMO LIETUVOS KAIMO ŠEIMOJE YPATYBĖS XX A. PIRMOJOJE PUSĖJE	746
Alfonsas MOTUZAS SPALVŲ SIMBOLIKA KATALIKŲ KALENDORINĖSE ŠVENTĖSE LIETUVOJE.	761

SOCIOLOGIJA / SOCIOLOGY

Romualdas GRIGAS DABARTIES PASAULIO KONTŪRAI IR MENO INTERPRETACIJŲ PAIEŠKA (SOCIOSOFINIS ASPEKTAS).	770
Rūta Marija VABALAITĖ LIETUVIŲ MENO SOCIOLOGIJOS PRADININKŲ MENO SAMPRATOS	782

EDUKOLOGIJA / EDUCOLOGY

Marijona BARKAUSKAITĖ VADOVAVIMO KOKYBĖS KAITAI STRATEGIJOS	790
Žilvinė GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ AKULTŪRACIJA IR KULTŪRINIO KAPITALO KAUPIMAS MOKYKLOJE	801
Jonas KIEVIŠAS HUMANIZUOJAMO MENINIO UGDYMO TIKROVĖ	816

Jolita KUDINOVIEŅĒ, Vaidas MATONIS MENO EDUKOLOGINIS ĮPRASMINIMAS IR MENO DALYKŲ PEDAGOGO PROFESINĖ TAPATYBĖ	830
Ona MONKEVIČIENĖ Į VAIKĄ ORIENTUOTAS UGDYMAS: PEDAGOGIKOS KRYPTYS	845
Vilija SALIENĖ DIALEKTOLOGIJOS KURSO VIETA UGDANT GIMTĄJĄ KALBĄ VIDURINĖJE MOKYKLOJE	856
Algimantas ŠVENTICKAS ŠVIETIMO VADYBOS TOBULINIMO GALIMYBĖS LIETUVOS ŠVIETIMO ĮSTAIGOSE	863
Juozas ŽILIONIS GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ-BITĖ APIE ASMENYBĖS UGDYMĄ	871

VARIA

Romualdas GINEVIČIUS, Algimantas LIEKIS AŠ IR KITAS. KITAS IR AŠ	879
Gražina Marija MARTINAITIENĖ TILTO GATVĖS INSTITUTO DIREKTORIUS	890
Artūras POVILIŪNAS OLIMPINIS PASAULIS IR LIETUVA	894
Jurgis BRĖDIKIS APIE MOKSLININKUS	901
APIE AUTORIUS / ABOUT THE AUTHORS	908
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ / INDEX OF PERSONAL NAMES	925

TABULA GRATULATORIA

Valdas Adamkus

Lietuvos Respublikos Prezidentas

Aleksandra Aleksandravičiūtė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Alfonsas Andriuškevičius

Poetas, dailėtyrininkas

Viktor Andriuščenko (Віктор Андрущенко)

Dragomanovo valstybinis pedagoginis universitetas

(Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)

Juozas Antanavičius

Lietuvos teatro ir muzikos akademija

Leokadija Aškelovičiūtė

Balerina

Gintaras Bagdonas

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Juozas Baldauskas

Žurnalas „Mokslas ir gyvenimas“

Petras Baltuška

Daugailių Šv. Antano Paduviečio bažnyčia

Emilija Banionytė

Vilniaus pedagoginis universitetas

Raimondas Baranauskas

AB bankas „Snoras“

Petras Baršauskas

Kauno technologijos universitetas

Danutė Baužytė

Architektė

Jūra Marija Baužytė

Žurnalistė

Nijolė Baužytė

Žurnalistė

Vytautas Bernotas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Petras Bielskis
Klaipėdos universitetas

Konstantinas Bogdanas
Skulptorius

Marek Bojarski
Wroclavo universitetas

Genadij Borovskij (Геннадий Боровский)
A. I. Gerceno valstybinis pedagoginis universitetas
(Русский государственный педагогический университет имени А. И. Герцена)

Jonas Boruta SJ
Telšių vyskupija

Kai Brodersen
Erfurto universitetas

Juozas Budraitis
Aktorius, diplomatas

Elegijus Bukaitis
Choreografas

Antanas Buračas
Lietuvos mokslų akademija

Algirdas Butkevičius
Lietuvos Respublikos Seimas

Adomas Butrimas
Vilniaus dailės akademija

Idrakas Dadašovas
UAB „Penki kontinentai“

Raimondas Dambrauskas
Panevėžio J. Balčikonio gimnazija

Julius Dautartas
Lietuvos Respublikos Seimas

Teresė Dešukienė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Rimantas Dichavičius
Dailininkas, fotografas, leidėjas

Ričardas Doveika
Vilniaus Šv. Kryžiaus bažnyčia

Rūta Dubakienė
Lietuvos mokslų akademija

Gintautas Dzemyda
Vilniaus universitetas

Alfonsas Eidintas
Užsienio reikalų ministerija

Eduardas Gabnys
Lietuvos muzikos ir teatro akademija

Vydas Gedvilas
Lietuvos Respublikos Seimas

Bronius Genzelis
Vytauto Didžiojo universitetas

Gintaras Gesevičius
Dailininkas

Aleksandr Gogolevskij (Александр Гоголевский)
Pskovo valstybinis pedagoginis universitetas
(Псковский государственный педагогический университет имени С. М. Кирова)

Vida Genė Gulbinienė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Zbignevas Ibelgauptas
Lietuvos muzikos ir teatro akademija

Pavlo Jachimec OSBM
Vilniaus Švč. Trejybės Graikų apeigų katalikų bažnyčia

Rimvydas Jasinavičius
Vilniaus miesto verslininkų darbdavių konfederacija

Jonas Jonynas
Vilniaus rotušė

Petras Jonušas
Leidykla „Versmė“

Marius Jovaiša
Fotografas, leidėjas

Vanda Juknaitė
Rašytoja

Benediktas Juodka
Vilniaus universitetas

Arvydas Juozaitis
Filosofas, rašytojas, publicistas

Česlovas Juršėnas
Lietuvos Respublikos Seimas

Petras Kadziauskas
Chemikas

Vytautas Kaminskas
Vytauto Didžiojo universitetas

Saulius Kaniškauskas
Mykolo Romerio universitetas

Povilas Karoblis
Lietuvos olimpinė akademija

Alvydas Katinas
Utenos rajono savivaldybė

Domas Kaunas
Lietuvos mokslų akademija

Jonas Kauneckas
Panevėžio vyskupija

Vilius Kavaliauskas
Žurnalistas, kolekcininkas

Jurgis Kazlauskas
Saldutiškio, Girdeikių, Labanoro bažnyčios

Antanas Kibickas
UAB „Utenos Indra“

Antanas Kiveris
Vilniaus pedagoginis universitetas

Andrej Klemešev (Андрей Клемешев)
Baltijos federalinis I. Kanto universitetas
(Балтийский федеральный университет имени Иммануила Канта)

Audrius Klimas
Vilniaus dailės akademija

Halina Kobeckaitė
Ambasadorė, vertėja

TABULA GRATULATORIA

Michail Kobrinskij (Михаил Кобринский)
Baltarusijos valstybinis kūno kultūros universitetas
(Белорусский государственный университет физической культуры)

Vytautas Kontrimavičius
Lietuvos mokslų akademija

Vincentas Korkutis
Geologas, fotografas, publicistas

Vaclovas Krutinis
Skulptorius

Piotr Kucharčik (Пётр Кухарчык)
Baltarusijos valstybinis Maksimo Tanko pedagoginis universitetas
(Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка)

Juozas Kulys
Lietuvos mokslų akademija

Giedrius Kuprevičius
Kompozitorius, Kauno technologijos universitetas

Algimantas Kuras
Aukštaitijos architektūros studija

Pranas Kūris
Lietuvos mokslų akademija

Albinas Kusta
Lietuvos mokslų akademija

Dalia Kutraitė-Giedraitienė
Strateginių komunikacijų centras

Bronislavas Kuzmickas
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Mykolo Romerio universitetas

Giedrė Kvieskienė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Vytautas Landsbergis
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Europos parlamentas

Kęstutis Lapinskas
Teisininkas

Kęstutis Latoža
Vilniaus Šv. Onos bažnyčia

Vidas Lauruška
Šiaulių universitetas

Virgilijus Liuima
Papilio Nekaltosios Švč. Mergelės Marijos parapija

Zigmas Lydeka
Vytauto Didžiojo universitetas

Bronislovas Lubys
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

Petras Luomanas
Lietuvos Respublikos Seimas

Ričardas Malinauskas
Druskininkų savivaldybė

Marcelijus Martinaitis
Poetas

Arvydas Virgilijus Matulionis
Lietuvos socialinių tyrimų centras

Vitas Matuzas
Lietuvos Respublikos Seimas

Edmundas Mazėtis
Vilniaus pedagoginis universitetas

Antanas Maziliauskas
Lietuvos žemės ūkio universitetas

Gintautas Mažeikis
Vytauto Didžiojo universitetas

Stepan Melničiuk (Степан Мельничук)
Černovcų Jurijaus Fedkovičiaus nacionalinis universitetas
(Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича)

Irena Regina Merkienė
Lietuvos katalikų mokslo akademija

Vytautas Merkys
Lietuvos mokslų akademija

Jonas Milerius
Lietuvos Respublikos Seimas

Jan Miodek
Vroclavo universitetas

TABULA GRATULATORIA

Romas Jonas Misiūnas

Diplomatas

Remigijus Motuzas

Užsienio reikalų ministerija

Regina Nojikienė

Vilniaus pedagoginis universitetas

Virgilijus Noreika

Lietuvos muzikos ir teatro akademija

Romualdas Norkus

Žurnalas „Santara“

Julijus Novickas

Profesorius habilituotas daktaras

Dainius Numgaudis

Švietimo ir mokslo ministerija

Juozas Olekas

Lietuvos Respublikos Seimas

Romualdas Ozolas

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

Remigijus Ozolinčius

Lietuvos agrarinių ir miškų mokslų centro Miškų institutas

Antanas Pakerys

Vilniaus pedagoginis universitetas

Justas Vincas Paleckis

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Europos parlamentas

Algis Petras Piskarskas

Lietuvos mokslų akademija

Marija Aušrinė Pavilionienė

Lietuvos Respublikos Seimas

Juras Požela

Lietuvos mokslų akademija

Serik Pralijev (Серік Пірәліев)

Kazachstano nacionalinis Abajaus pedagoginis universitetas
(Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті)

Gediminas Pranskūnas

Dailininkas

Dalia Pranskūnienė

Ekonomistė

Juozas Preikšas

Lietuvos Vyskupų Konferencija

Vladimiras Prudnikovas

Lietuvos muzikos ir teatro akademija

Kazimiera Prunskienė

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarė

Alvydas Pumputis

Mykolo Romerio universitetas

Algirdas Raslanas

Londono olimpinių žaidynių misija

Saulius Razma

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

Valdemaras Razumas

Lietuvos mokslų akademija

Sigitas Renčys

Valstybinis studijų fondas

Alfonsas Rimeika

Vilniaus pedagoginis universitetas

Gintaras Rinkevičius

Lietuvos valstybinis simfoninis orkestras

Viktor Riabov (Виктор Рябов)

Maskvos miesto pedagoginis universitetas

(Московский городской педагогический университет)

Bronis Ropė

Ignalinos rajono savivaldybė

Eugenij Rovba (Евгений Ровба)

Gardino valstybinis Jankos Kupalos universitetas

(Гродненский государственный университет имени Янки Купалы)

Valentinas Rumbutis

Ignalinos miesto seniūnija

Algirdas Sabaliauskas

Lietuvos mokslų akademija

Danutė Sabromienė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Vladas Senkus
Vilniaus pedagoginis universitetas

Vytautas Jonas Sirvydis
Lietuvos mokslų akademija

Algirdas Petras Stabinis
Lietuvos mokslų akademija

Vladas Stauskas
Vytauto Didžiojo universitetas

Valentinas Stundys
Lietuvos Respublikos Seimas

Arvydas Survila
Vilniaus universitetas

Bronislovas Šalkus
Vilniaus pedagoginis universitetas

Arvydas Šaltenis
Vilniaus dailės akademija

Saulius Šaltenis
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

Lionginas Šepetys
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Lietuvos mokslų akademija

Jolanta Širkaitė
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Dalia Teišerskytė
Lietuvos Respublikos Seimas

Şerif Ali Tekalan
Fatiho universitetas
(Fatih Üniversitesi)

Adolfas Laimutis Telksnys
Lietuvos mokslų akademija

Antanas Tyla
Lietuvos mokslų akademija

Vitas Tomkus
Dienraštis „Respublika“

TABULA GRATULATORIA

Nijolė Tumėnienė
Menotyrininkė

Vladas Vaicekuskas
Žurnalistas, publicistas

Vytautas Steponas Vaičiūnas OFS
Kauno arkivyskupija

Andrius Vaišnys
Vilniaus universitetas

Stasys Vaitekūnas
Klaipėdos universitetas

Juozas Vidmantas Vaitkus
Lietuvos mokslų akademija

Romualdas Valiulis
Leidykla „Enciklopedija“

Aleksandras Vasiliauskas
Lietuvos mokslų akademija

Emanuelis Vaškevičius
Aukštaitijos nacionalinis parkas

Daiva Verikaitė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Audronius Vilkas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Linas Vingelis
Lietuvos Respublikos Vyriausybė

Antanas Vinkus
Neringos savivaldybė

Veronika Vitaitė
Lietuvos muzikos ir teatro akademija

Anneliese Wellensiek
Heidelbergo pedagoginis universitetas

Henryk Żaliński
Krokuvos pedagoginis universitetas

Aleksandras Zeltinis
Vilniaus pedagoginio universiteto mecenatas

Simin Zeltinis

Vilniaus pedagoginio universiteto mecenatė

Gediminas Zemlickas

Laikraštis „Mokslo Lietuva“

Janis Zidens

Latvijos sporto pedagogikos akademija

Artūras Zuokas

Vilniaus miesto savivaldybė

Loreta Žadeikaitė

Švietimo ir mokslo ministerija

Remigijus Žaliūnas

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

Rimantas Želvys

Vilniaus pedagoginis universitetas

Henrikas Žilinskas

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

Gintautas Žygaitis

Vilniaus pedagoginis universitetas

Leonas Žuklys

Skulptorius

Vladas Žulkus

Klaipėdos universitetas

NEDŪŽTANČIOS VERTYBĖS DŪŽTANČIAME GYVENIME

Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys, humanitarinių mokslų (filosofija) habilituotas daktaras profesorius, Vilniaus pedagoginio universiteto rektorius Algirdas Gaižutis, daugelio Lietuvos ir užsienio premijų laureatas bei užsienio universitetų Garbės profesorius (*Honoris causa*) sulaukė 70-ies metų.

Šia proga Lietuvių kalbos instituto direktoriaus pavaduotoja mokslo reikalams daktarė (HP) profesorė Grasilda Blažienė kalbina Jubilato moksladraugį, bendramintį, ilgametį Akademiko bičiulį, humanitarinių mokslų habilituotą daktarą profesorių, Lietuvos estetikų asociacijos viceprezidentą Juozą Mureiką.

Grasilda Blažienė (G. B.): *Gerbiamas Profesoriau, Jūs kartu su Algirdu Gaižučiu studijavote Vilniaus universitete, vėliau – Maskvos valstybinio M. Lomonosovo universiteto Filosofijos fakultete. Kokie moksliniai interesai ir filosofiniai prioritetai išryškėjo A. Gaižučio studijų metais?*

Juozas Mureika (J. M.): Kad mus abu domina filosofija, jau buvo aišku iš stojamųjų egzaminų, kuriuos laikėme Vilniaus universitete, tikėdamiesi iš 8 pretendentų tapti tais dviem laimingaisiais, vyksiančiais studijuoti filosofijos į Maskvos valstybinį M. Lomonosovo universitetą¹. Jame Lietuvai buvo skirtos dvi vietos, ir jos mums atiteko. Kelionė traukiniu buvo netrumpa, tad pokalbiams ir asmeninei pažinčiai – laiko užteko iki valiai. Apsidžiaugėme sužinoję, jog filosofijoje labiausiai mus abu domina estetika, ir ne tik marksistinė. Nuo jautė sakė, jog Universitete nuobodžiauti neteks. Iš tiesų taip ir atsitiko: temų ir problemų analizei bei diskusijoms nuo tada kaskart daugėjo ir tebedaugėja... Ilgainiui, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, atsivėrė neribotos estetikos teorijos ir istorijos problemų interpretacijų, postmodernizmo estetikos diskurso galimybės. Jos išjudino ir iškėlė akademikui (o ir visai Lietuvos estetikų bendrijai) ne tik estetinio ugdymo, bet ir krašto švietimo bei lavinimo sistemoje susikaupusius klausimus. Juos reikėjo spręsti ne tik Lietuvos edukologijai, bet ir su visa humanitarikos sritimi susijusiai mokslo politikai, ypač įveikinėjant mokslo bei švietimo institucijų reformų idėjas, diegiant į mūsų ugdymo sistemą demokratijos principus. Kaip šių procesų dalyvis Algirdas daug kartų apdairiai perspėjo, kad mokslo ir kultūros srityse „nevirstume kalvio Ignoto teisybės ieškotojais“ arba „civilizuotais barbarais“, kad dvasinės kultūros problemos visų pirma turi būti sprendžiamos jas gerai išmanančių profesionalų. Kitaip, nei daugeliui visažiniams save

¹ Plačiau akademiko Algirdo Gaižučio studijų metus esu aprašęs leidinyje *Akademikas Algirdas Gaižutis*. Sud. A. Liekis. Vilnius: Mokslas, 2003, p. 7–17, taip pat: Mureika, J. *Pajaustos mintys: estetikos virsmas estetologija*. Vilnius, 2006, sk. Lietuvos kultūros labui – akademikas Algirdas Gaižutis, p. 202–215.

reginčių politikų, jam buvo visiškai aišku: sėkmė reformas lydės tik tada, kai bus suvokta humanitarinių bei socialinių mokslų paskirtis tiek pedagoginėse praktikose, tiek žmogaus dvasinio gyvenimo ugdyme(-si), tiek ir sprendžiant šių mokslų vystymo galimybes Lietuvoje. Kai Algirdo kandidatūra buvo iškelta Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriaus pareigoms, vienai kolegei paklausus mano nuomonės apie savo bičiulio kandidatūrą, atsakiau tvirtai įsitikinęs, kad vargu ar rastume tam tinkamesnę kandidatūrą.

G. B.: *Bet grįžkime prie Akademiko mokslinio „augimo“.*

J. M.: Taip, laiko panoramoje man matosi dabar kolegos mokslinių interesų išsišakojęs medis, savo tankmėje slepiantis daugybę temų ir problemų, motyvų ir aspiracijų. Be tokios žvilgsnio linkmės, atvedusios iki šių dienų, būtų sunkoka net man pačiam atsekti, išryškinti ir iškelti bičiulio biogramoje tai, kas svarbiausia, ir mėginti prisiminti, kaip atsivėrinėjo ir kilo jo dvasinio pasaulio esminės atramos, o skaitytojui – suprasti mano atsakymą į Jūsų labai konkretų klausimą. Tad grįžkime į studijų laikus.

Profesoriaus studijų interesai buvo neatskiriami nuo mokslinių. Jis iš karto orientavosi į klasiką palikimą ir laiko patikrintas vertybes, į pačias filosofinės minties ištakas. Tokia kolegos interesų linkmė rodėsi labai natūrali, bet drauge liudijo, kad pasirinkimai bei prioritetai apmąstyti, pagrįsti savivoka ir siejami su savęs realizavimo vizija ateityje.

Tam buvo palanki ir situacija: mūsų studijų laikais (1961–1966). Po J. Stalino asmens kulto viešo pasmerkimo, Maskvoje vyko ypač intensyvus kultūrinis gyvenimas su aštriais disputais ir šio laikmečiu ideologinio „atlydžio“ požymiais švietimo srityje. Be to, Filosofijos fakultetas garsėjo puikiais filosofijos istorijos žinovais ir kai kurių dėstytojų, pavyzdžiui, estetikos katedros vedėjo prof. Michailo Ovsianikovo, demokratiškumu. Šis profesorius, išgirdęs apie mudviejų ketinimus pasišvęsti estetikos studijoms, jau nuo pirmo kurso pakvietė mus dalyvauti estetikos katedros posėdžiuose. Tiek šioje katedroje, tiek fakultete vyravo nuostata: gerą specialisto *pasirengimą* lemia savarankiškas ir nuodugnus filosofijos istorijos šaltinių studijavimas. Antikinės filosofijos istoriją pirmame kurse skaitė Sorbonos universiteto garbės narys profesorius Valentinas Asmusas, vienas garbingiausių Filosofijos fakulteto dėstytojų ir autoritetinių specialistų šioje srityje. Matyt, neatsitiktinai kolegos Algirdo diplominio darbo tema buvo *Filosofijos ir poezijos ryšys klasikinio laikotarpio senovės Graikijoje*.

Vėliau, įstojęs į aspirantūrą, jis pasirinko disertacijos temą: *Apie meninės vertybės prigimtį*, kuri buvo labai gerai įvertinta ir sėkmingai apginta.

Iš studijų laikotarpio man itin įstrigo atmintin jo plačių humanitarinių interesų ir asmeninių motyvų harmonija. Jautėsi, kad jo norėta ne tik sužinoti, kokia tiesos, grožio ir gėrio bei kitų didžiųjų žmonijos vertybių kilmė bei reikšmė, bet tą žinojimą įasminti – patirti ne tik teoriškai suvokiamą jų reikšmę, bet ir individualiai pajaučiamą meno kūrinų ir gyvenimo grožio bei padarumo prasmę. Prisipažinsiu – iš tiesų ne mane vieną žavėjo jaunesniojo kolegos, tuomet dar studento, dvasinė branda. Joje jau tada išryškėjo ge-

rai argumentuota nuostata: atskleisti vertybių svarbą Kitam. Jų reikšmė tautos ir žmonijos gyvenime atsiveria tik tuomet, kai profesinis pasirengimas remiasi savo paties išgyventų įžvalgų patirtimi, o vertybių teorinis pažinimas ir interpretacijos turi bendražmogiškas, o ne ideologizuotas, juoba politizuotas, dvasines atramas.

Daug kartų aptarinėdavome būsimos profesijos darbo galimybių ir mokslininko atsakomybės temas. Žvelgiant į savo dėstytojų labai skirtingą laikyseną, jau tada mums kėlė susirūpinimą – kaip reikės dirbti mokslinį ar pedagoginį darbą? Kaip bus su tiesos sakymu, kokie kompromisai laukia? Istorijos vingiai rodė (beje, ir dabar teberodo), jog tiesos sakymas niekada nebuvo lengvas. Neužtenka vien tiesmukiškos drąsos – reikia profesionalaus išmanymo, kolegų palaikymo ir išminties, pasitikėjimo, ypač jaunimu. O tais laikais tiesos sakymas buvo net labai kompliktuotas, kaip ir pati tiesos teorinės interpretacijos samprata, susijusi su kultūra, vertybėmis ir istorija.

G. B.: *Tiek daug metų pažindamas savo kolegą ir eidamas Lietuvoje beveik greta, ką galėtumėte pasakyti apie kultūrinę ideologinę Akademiko laikyseną – kaip žmogaus ir kaip mokslininko / pedagogo?*

J. M.: Kolegos garbei norėčiau pasakyti, kad per sovietmečio ideologinius brūzgynus jo tiesiamas kelias tiesai ir kitoms bendražmogiškoms vertybėms liko deramu pavyzdžiu iki šiol.

Prisiminkime, jog filosofinių disciplinų dėstytojai okupuotoje Lietuvoje buvo laikomi partinių organų nomenklatūroje. Žinoma, tik ne kokių nors privilegijų, o ideologinės kontrolės prasme. Nesant komunistų partijos nariu arba komjaunuoliu – kelias į filosofijos etatinio dėstytojo pareigas buvo uždarytas. (Vėliau, man pačiam jau esant filosofijos katedros vedėju, net tarpininkaujant rektoriui Aleksandrui Čyruui niekaip nepavyko priimti į darbą jauną ir gabų, Leningrado universitete baigusį filosofijos studijas absolventą, kuris nebuvo nei komjaunuolis, nei partijos narys). Tiesa, kartais pasisėkdavo šį reikalavimą apeiti, kai priimdavo dirbti antraeilėms pareigoms arba valandininku. Bet svarbiausia, ko anuomet, būsimo akademiko supratimu, mūsų ateičiai labiausiai reikėjo – tai nuodugnaus profesinio pasirengimo, meninio išprusimo ir tvirtų mąstysenos filosofinių pamatų, t. y. gebėjimo kritiškai mąstyti. Nesunkiai sutarėme ir dėl to, jog lygiai taip pat visai to meto bendruomenei labai stigo laisvės, trūko meilės ir pagarbos žmogui, tautai, menui, mokslui, kultūrai, teisingumui ir tiesai – tiksliau, aistros tiesai, žinojimo, kaip jos siekti, ką su ja daryti ir kaip ją skleisti. Panaši aistra, savaip konkuruodama su meile grožiui, menui ir padorumui, – buvo vienas ryškiausių mano Kolegos savasties bruožų, pradėjusių aiškėti dar studijų metais. Jo pozicija labai svarbi ir dabar, kai tiek daug dvasinės sumaišties ir dvasinės krizės apraiškų. Jo vertybinė pozicija, būdama pagrįsta laiko išbandytomis ir nedūžtančiomis vertybėmis, buvo ir išlieka tikrai patikimu orientyru ir dabar, kai pradedama nusivilti ir abejoti dvasingumo ir tikėjimo, mokslo ir švietimo, valstybės ir Tėvynės bei kitų esminių vertybių patikimumu ir galia.

Kolegos išmintingai santūrią laikyseną, kaip sektiną žmogiškumo pavyzdį, prisimenu visuomet, kai suvokiu ir įsitikinu, kokias baisias lietuvių tautai galimas pasekmes slepia ir nūnai vykstantis kultūros subanalėjimas bei socialiniai politiniai procesai. Svarbi jų dalis atskleista jo darbuose – dabarties apmąstymuose, siekiant apginti dvasingumą žmogaus pasaulyje. Jo kaip asmenybės ir mokslininko pavyzdys rodo, kaip svarbu nepasimesti, neprarasti viltingų orientyrų ir ieškoti sprendimų, kuriuos tiesos žinojimas ir nukreipia, ir sutvirtina, kuriuos palaiko krikščioniškos vertybės – tikėjimas, meilė, viltis. Iš tiesų labai svarbu pažinti ir suprasti – kas, kaip ir kodėl nužmogina asmens ir tautų gyvenimą, nuskurdina jo dvasinę patirtį ir kelia grėsmes. Nelengva iširti, kokį vaidmenį žmonijos, tautų ir individų gyvenime – virsdami tai pasekme, tai priežastimi – atlieka mus užplūdę simuliakrai, lingvisterija, gobšumas, manipuliacijos žmonių psichika, suabsoliutintas reliatyvumas, pragmatizmas, globalizmas, malonumų kultas ir teisingumo stygius; terorizmas, masinė kultūra, vartotojiškumas bei kitos antivertybių duženos realiame gyvenime. Mano Kolegai kelia nerimą dažnai sutinkamas negebėjimas jas kritiškai vertinti, išvelgti jų nevienareikšmiškumą, akivaizdžiai žlugdantį humaniškų vertybių gyvastį ir raišką. Tos duženos, kaip ir kiti kultūros erzalai, iškreipdami vertybių sampratą bei tikrąją didžiųjų vertybių reikšmę, padeda skandinti ir jas purviname civilizacijos atliekų šiukšlyne. Toks likimas kartais ištinka laisvės, gerumo, meilės, tolerancijos, dėkingumo, šventumo, net demokratijos sampratas, ir visa kita, kas suteikia žmogui orumo ir kilnumo.

Matau, pastebėjote, jog prasidėjo mano kūrybinis dialogas su bičiuliu. Taigi laikas vėl grįžti prie Jūsų klausimo.

G. B.: *Jūs teisus – grįžkime prie klausimo. Jūs akcentavote Akademiko aistrą filosofijos klasikais, neblėstančioms amžinoms vertybėms. Iš kur visa tai?*

J. M.: Į šį klausimą vargu ar įmanoma apskritai atsakyti. Ką individas genetiškai paveldi, kokioje sociokultūrinėje aplinkoje auga, mokosi, ką pamilsta ir ko atkakliai siekia ir kodėl siekia – galbūt, atsakymas slypi labai mįslingoje *žmogaus prigimties ir ugdymo sąsajoje*. Ir tai, matyt, tik su sąlyga, jeigu vertybėse išvelgsime ir egzistencialų reikšmę bei jų galimybę ar negalimybę virsti prasmėmis. Manau, kad didžiosios vertybės per savikūrą išsiskaidina asmens dvasiniame pasaulyje, formuodamos, vaizdžiai tariant, individo dvasinį stuburą, gebantį atlaikyti visokias negandas: žmonijai svarbiausių vertybių nepagrįstus perkainojimus, revizijas arba nebrandaus mąstymo, emocinio neįtaurumo gimdomus paklydimus: neprofesionalumą, paviršutiniškumą, visažinystę, išpuikimą bei kitokias ideologines kvailystes. Man teko be tarpininkų patirti, jog tarnavimas tiesai, jos gynimas būsimo akademiko vertybių sistemoje turėjo galias šaknis. Kas žino, tai buvo genetiniuose kloduose, kultūrinėje kaimo aplinkoje su dorais artimais žmonėmis bei smetoniškais mokytojais ir stipria jo paties dvasinė energetika. Mums bendraujant buvo akivaizdu, kad tiesos šaknims įaugti į individualų dvasinį pasaulį padėjo ir epocha, rei-

kalavusi, pasak Algirdo Gaižučio, humaniškos gyvenimo filosofijos, įveikiant istorinio ir kitokio neteisingumo pamokas.

Tačiau nepamirškime, jog tiesos sakymas ir troškimas jos siekti anuomet turėjo be galo sudėtingą kontekstą su daugybe ideologinių deformacijų ir manipuliacijų. Jos persmelkdavo administravimo ir autoritarizmo dvasia visą socialinę erdvę: švietimo procesą ir mokymo programas, kultūrą, meną, mokslą, vadybą, politiką, žodžiu – visas gyvenimo ir veiklos sritis. Kita vertus, iš mūsų samprotavimų aiškėjo, jog tiesa visada daugiasluoksni ir daugiaveidė. (Atrodo, iš ten vėliau šis žodis atėjo į vienos jo nygos pavadinimą – *Daugiaveidis elitas*).

Tad kritiškai mąstyti, teigti savo nuomonę to meto sąlygomis buvo labai pavojinga. Lygiai taip pat pavojingas buvo tiesos sakymas ar tik bandymas jos ieškoti. Tačiau esu ne kartą patyręs, kad sudėtingos aplinkybės kolegos dvasinio stuburo nepalaužė, o tiesos troškimą tik sustiprino ir išmokė blaiviai vertinti istorinę okupuotos Lietuvos situaciją ir suvokti, jog reikia elgtis apdairiai. Jam, kaip ir daugumai to meto mokslininkų ir pedagogų, teko apdairiai naudoti „žaiabolaidžius“, t. y. formaliai deklaruoti kai kuriuos nepriimtinus terminus, sąvokas bei teiginius, suvokiant, kad nebūtina ant kiekvieno kampo šūkauti, jog nei marksistinė filosofija, nei estetika nėra nei vienintelės vertingiausios kryptys, nei teisingiausios. Kiek teko patirti, daugelio okupuotos Lietuvos filosofų, tarp jų ir A. Gaižučio, marksizmo vertinimai buvo labai kritiški. Už tų vertinimų paprastai slypėjo mintis, nors ne visuomet tiesiai išsakoma, kad kiekviena, net opozicijoje viena kitos atžvilgiu esanti, mąstymo metodologija gali objektyviai užčiuopti realias problemas. Bet jų interpretacijos ir sprendimai gali būti ir teisingi, ir klaidingi. Pastarųjų marksizme netrūko.

Deja, kai kurie mąstytojai, glaudžiai susiję su politika, naudodamiesi tiesos sakymo apie istoriją reliatyvumu, paprastai ir vienais, ir kitais sprendimais manipuliuoja. Tokių manipuliacijų kolega tiesiog negalėjo pakęsti. Kai atskleidžiame istorinį mokslo tiesų kontekstą, tai paaiškėja, tikino jis mane ne kartą, jog tas kontekstas ir su juo susijusi tiesa yra žmonių kūrybos ir lūkesčių išraiška. Tačiau tai anaiptol nereiškia absoliutaus tiesos reliatyvumo, – tai reiškia, kad tiesos siekimas negali apsieiti be tolerancijos kitokiai, įtikinamų argumentų turinčiai, koncepcijai ar tiesai. Akademiko kaip mokslininko sėkmė – akivaizdus tokios nuostatos pozityvumo įrodymas.

J. M. (klausimas G. B.): *Leiskite ir man Jūsų paklausti, kaip ir kada Jums likimas lėmė susipažinti su Akademiku? Kuo Jus sužavėjo Akademiko asmenybė, kodėl ėmėtės iniciatyvos rengti šį jubiliejinį rinkinį?*

G. B.: Apie Algirdą Gaižutį buvo daug kalbama mano studijų metais. Ištekėjusi už chemiko Irvio Blažio, mano laimei, gavau kraičio gausų būrį jo draugų ir pažįstamų, kuriame sukosi ir būsimasis akademikas. Susitikimai su juo buvo tiesiog lyg ir savaime suprantami, nes jis mėgo žmones, jų sambūrius, degte degė menu, poezija. Kolegai buvo įdomu, ką veikia filologė tiksluokų būryje. Vyro draugai buvo chemikai, fizikai, medikai,

be abejonės, ir sportininkai. Taip ir pradėjome bendrauti, kalbėtis, diskutuoti, džiaugtis draugų pasiekimais, o džiaugtis profesorius mokėjo – elegantiškai aistringai ir labai nuoširdžiai. Jį žavėdavo gabūs žmonės, nestandartinė kūryba (nesvarbu, meninė, tikslųjų ar kitokių mokslų), netradicinis požiūris į daiktus, reiškinius, žmones. Valandų valandas galima buvo kalbėtis apie teatrą, operą, baletą, dailę. O kur dar fotografija, nespalvotų – juodai baltų – gyvenimų atvertis. Ir visada – gebėjimas pastebėti tai, kas geriausia, ir didžiutis, kad mūsų nedidelė tauta didi talentingų žmonių.

Šios knygos idėjos ir parengimo istorija paprasta. Mane seniai žavi mokslininkų rengiami *Festschriftai* – proginiai straipsnių rinkiniai, skirti pagerbti savo kolegoms. Mūsų dinamiškame gyvenime kartais pritrūksta laiko ir dėmesio pasakyti gerą žodį artimam ir iškiliam žmogui. Kai buvo pristatomas leidinys *Florilegium Lithuanum*, skirtas profesoriaus daktaro Eugenijaus Jovaišos šešiasdešimtmečiui, toptelėjo mintis, kad 2011 metai – taip pat gražių jubiliejų metai. Apie tai kalbėjomės su Rektoriumi per E. Jovaišos jubiliejų, tuomet ir tapo aišku, kad dar vienas vadinamasis *Festschriftas* Vilniaus pedagoginiame universitete tiesiog būtinas. Knygos, kaip ir žmonės, turi savo likimus. Yra knygų, kurioms lemta rasti. Taip ir atsitiko su šia knyga, nes ieškančių, randančių ir nenurimstančių žmonių nedaug. O kai sutinki tokį žmogų, suvoki, kad būtina stabtelėti ir pagalvoti, kuo jį pradžiuginti. Man asmeniškai nei titulai, nei pareigos neturėjo reikšmės. Svarbi buvo idėja, svarbus buvo mokslo žmogus, to žmogaus kelias, jo darbai, sugebėjimas džiaugtis krintančiais lapais, suvokiant, kad jie pranašauja žydintį pavasarį, kai galima nusimazgoti rankas ir sielą krintančiais kaštonų žiedais. O tai ir pavadinčiam nedūžtančiomis vertybėmis dūžtančiame gyvenime.

G. B.: *Sugrįžkime prie Akademiko tvaraus palikimo – jo mokslo darbų. Be daugybės veiklos sričių, kuriose Akademikas dirbo ir pasiekė įspūdingų rezultatų, turbūt svarbiausios darbai mokslo srityje. Jūsų ir Akademiko moksliniai interesai turi nemaža sąlyčio plotmių. Ką norėtumėte išskirti jo kaip mokslininko tyrinėjimuose?*

J. M.: Jubilato veikla mokslo srityje iš dalies jau buvo aprašyta leidinyje *Akademikas Algirdas Gaižutis* (2004). Ją lietė ir kai kurie šios knygos autoriai. Bet informacijos apimties prasme viską pasako tik didžiulė bibliografija. Mūsų pokalbio metu aptarti jo mokslinius tyrinėjimus analitiškai, argumentuotai daryti apibendrinančias išvadas tiesiog neturime laiko nei vietos. Pagaliau dabar mes tokio tikslo neturime ir negalime turėti, ar ne?

Taigi nekalbėsiu apie akademiko eseistiką, publicistiką, daugybę recenzijų ir pokalbių su žurnalistais. Neaptarinėsiu studentams ir magistrams skaitomų paskaitų, jo didžiulio mokslo populiarinimo darbo ir publikacijų, nors ir jose gausu gilių įžvalgų. Šis publikacijų laukas, kaip ir kiti jo mokslo bei švietimo organizatoriaus conceptualieji nuopelnai, manau, yra verti atidaus ir deramo vertinimo. Mūsų Akademikas yra savotiškas tiesos riteris. Todėl labai įvairiapusiška jo veikla, apimdama ištis daug kultūros, švietimo ir mokslo sričių, gali sudominti skaitytojus ir patraukti tyrėjų dėmesį.

Čia norėčiau pateikti tik keletą intuityvių įžvalgų, kurios išsikristalizuoja iš viso bičiulio mokslinės veiklos konteksto. Jos, mano nuomone, ir atspindi pačias svarbiausias bei reikšmingiausias mokslo tyrimų temas. Kartu norėčiau išskirti kai kuriuos probleminius tų temų laukus. Jie parodo nebeatskiriamą Algirdo Gaižučio mokslinio diskurso sąlytį su aktualiaisiais intelektualiniais, dvasiniais, kultūriniais mūsų šalies ir pasaulio įvykiais, nepamirštant, kad mokslininkas jaučia ir išgyvena nuolatinį nerimą bei rūpestį dėl lietuvių kalbos, mokslo, švietimo, kultūros ir Lietuvos valstybės ateities. Gerai žinau Bičiulio mintis apie žmogaus gyvenimo trapumą, ypačiai kai pažvelgi į jį, kaip mėgsta jis sakyti, amžinybės žvilgsniu. Juk individas vos ne kasdien patiria nuolat trūkinėjančius socialinius ryšius, yra / irsta dorovės normos, prarado stabilumą vertybių hierarchija. Į kelioliktą vietą joje kartais patenka net žmogaus gyvybė. Atsikleidė dvasinės krizės visuotinumai, apsinuogino jos pamatai. Kad nemokame būti laisvi, naudotis demokratija, pasimetėme vertybių pasaulyje ir nesugebame pažinti ir pajusti kaip savastį tautinio mentaliteto, jo išskirtinį vertingumą asmenybės dvasinei brandai – Akademikui jokia naujiena. Tad žvilgtelėkime į tuos probleminius laukus.

1979 m. pasirodo pirmoji bičiulio knyga *Menas ir humanizmas. Apie meninių vertybių prigimtį*. Nors autorius ją išleido Filosofijos bibliotekėlės serijoje, bet ji buvo parengta disertacijos pagrindu. Dar jaunas mokslininkas teigė, kad vienas aktualiausių estetikos mokslo klausimų – estetikos ir meninių vertybių problema². Nepaisant laiko žymių ir teorinių estetikos pokyčių, anuomet jo koncepcija buvo svarbi. Jis išanalizavo šiam probleminei laukui priklausančią ir lietuvišką, ir daugiau ar mažiau tuomet Lietuvoje žinomą užsienietišką literatūrą. Aptarė kai kurias pas mus visai dar kritiško žvilgsnio nepalytėtas, bet Vakarų pasaulyje jau paplitusias, koncepcijas, įveddamas į lietuvių estetiką naujų vardų ir idėjų, interpretacijų. Po dešimties metų meno filosofijos problemų laukas papildomas veikalu *Kūrybinė menininko galia* (1989), kurio pamatą sudarė habilituoto daktaro disertacija. Šiai temai skirtas išsamus tyrinėjimas iki šiol išliko daugeliu aspektų aktualus lietuvių estetikos bibliografijoje. Čia jis plėtė ir gilino kūrybos ir savikūros problemų lauką, kurio ištakos buvo pastebimos ir ankstesniuose tyrinėjimuose, papildė jį fundamentinėmis įžvalgomis. Pavyzdžiui, kolegos knyga *Vaikystė ir grožis*, kuri dar sovietmečiu buvo išleista du kartus (1982, 1988) dabar nesuvokiamu bendru 45 tūkstančių egzempliorių tiražu. Ši knyga Lietuvos estetinėje kultūroje paliko tokį gilų pėdsaką, kurio dar ilgai neužklos užmaršties dulkės. Ji buvo kertinis akmuo kūrybos ir savikūros probleminiame lauke.

Neveltui autorius baigia rengti naują papildytą šios knygos leidimą.

² Palyginimui žr.: Sezemanas, V. *Estetika* (Vilnius, 1970), *Poetika ir literatūros estetika. Nuo Aristotelio iki Hegelio* (Sud. V. Zaborskaitė, Vilnius, 1978), Grinius, J. *Grožis ir menas* (1936), kuri tuo metu, kaip ir estetikos antologija *Ties grožio vertybėmis* (Sud. R. Serapinas, 1944) buvo specifonduose ir eiliniam skaitytojui neprieinama. *Grožio kontūrai* (Sud. B. Kuzmickas) pasirodė tik 1980 m. Meno filosofijos ir estetikos sandūroje esantys estetikos ir meninių vertybių klausimai, kuriuos iškėlė A. Gaižutis, paskatino daugiau gilintis tiek į meno filosofiją, tiek į estetiką. Šią tendenciją iliustruoja vėliau pasirodžiusi A. Andrijausko monografija *Meno filosofija* (1990), A. Katalyno bei kitų estetikų straipsniai ir studijos.

Taigi meno filosofijos ir estetikos sankirtose susiformavęs naujas probleminis laukas viliojo asmenybės kūrybiškumo ugdymo aktualijomis ir laimingai sutapo su naujomis akademiško pareigomis ir galimybėmis, kai jis tapo Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi. Šios pareigos nuo grynai akademinio darbo Lietuvos mokslų akademijos viceprezidentu atvėrė padidintos atsakomybės veiklos barą, – teorijos ir praktikos suderinimo galimybes. Šitos situacijos kontekste pabandykime įsivaizduoti kolegos padėtį ir profesionalo savijautą, kai iš atsakingų asmenų platinamos visai neatsakingos idėjos, jog Lietuvoje per daug išsilavinusių žmonių. Arba pamėginkime atsakyti, tarkim, į tokį klausimą; kiek eurų kainuoja pūdas dvasingumo? Klausimas, aišku, tiesiog kvailas, deja, toks klausimas, pažvelgus į Lietuvoje vykdomos švietimo reformos kriterijus, iškyla.

Kultūros vertybės ir erzacai (1993), *Menų giminytė* (1998), *Žvilgsnis* (2001) ir daugybė publikacijų, kurios siejosi su meno kritika ir meno šakų teorinėmis bei metodologinėmis problemomis, suformavo dar vieną probleminį veikiančios estetikos lauką, kuriame vyrauja metodologinių ieškojimų dviasia su daugybe subtilių ir taiklių pastebėjimų bei vertinimų.

G. B.: *Taigi pabandykime reziumuoti Akademiko akademinių darbų svarbą Lietuvos mokslui ir kultūrai bei estetikos mokslui apskritai.*

J. M.: Paskelbęs veikalą *Meno sociologija* (1998) autorius tapo šio mokslo pradininku Lietuvoje. Tai pirmas nuodugnus, istoriškai ir teoriškai išplėtotas tyrinėjimas, gvildenan-
tis visą meno socialumo klausimų spektrą. Norėčiau ypač akcentuoti šio produktyvaus tyrinėjimo vertingumą dviem aspektais. Pirmas, jis esmingai išplėtė meno socialumo interpretacijų skalę, atskleidė meno ir visuomenės ryšius aiškinančių teorijų įvairovę; antra, padėjo įveikti labai paplitusius supaprastinto šios problemos aiškinimo stereotipus.

Įvardintų probleminių laukų esatis labai svarbi, atskleidžiant intelektinę Akademiko biografiją. Tačiau yra dar du probleminiai laukai, kurie, ko gero, šiandien yra patys reikšmingiausi estetikos ir elitologijos raidai Lietuvoje.

Visų pirma, tai estetikos istorija, kuriai buvo skirtas didžiulės apimties ir daug darbo pareikalavęs veikalas *Estetika tarp tobulo ir mirties* (2004) ir daugybė estetikos istorijai priklausančių teorinių interpretacijų *Estetikos enciklopedijoje* (2010) bei kituose leidiniuose ir mokslo žurnaluose. Aišku, jog estetikos istorijos išstudijavimu remiasi naujų idėjų, konceptų bei teorijų kūrimo ir perinterpretavimo galimybės. Be estetikos istorijos darbų gimtąja kalba vargu ar galėtume tikėtis patenkinti tiek švietimo, tiek pozityvios šio žinojimo srities raidos poreikius savo valstybėje. Estetikos istorijų kūrimo istorija rodo esant nemažą jų įvairovę ir sudėtingus jų parengimo uždavinius bei aukštai iškilusių reikalavimų kartelę³. Todėl daugelyje už Lietuvą didesnių šalių, su didesniu profesionalų skaičiumi tokių originalių leidinių, kaip šis, arba Antano Andrijausko *Grožis ir menas: estetikos ir*

³ Žr. straipsnius: Mureika, J. Estetikos istorija. Estetikos teorijos. *Estetikos enciklopedija*. Sud., rengėjas ir mokslinis red. J. Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 142–145 ir 152–155.

meno filosofijos idėjų istorija (Rytai-Vakarai) (1995) iki šiol neturi ir tenkinasi vertimais. Turėdami dvi originalias, šiuolaikiškas, aukštos kokybės A. Gaižučio ir A. Andrijausko estetikos istorijos interpretacijas, galime sakyti, jog estetika Lietuvoje tikrai yra pasiekusi tokią teorinę ir metodologinę brandą, kuri atveria plačias perspektyvas naujoms estetikos idėjų ir teorijų interpretacijoms arba perinterpretavimui bei estetinės kultūros kūrybai. Jeigu kai kurios publikacijos būtų išverstos į kokią nors užsienio kalbą – neabejotinai galėtų sulaukti tarptautinio pripažinimo.

Antra, tai, kas gimė aukščiau minėtų probleminių laukų sąveikoje ir sankirtoje su dabarties gyvenimo realijomis: tautos elito brandumo, pasirengimo ir paskirties klausimai, pavirtę bene opiausia mūsų (tam tikra prasme ir ne tik mūsų, bet daugelio valstybių ir tautų) gyvenimo problema. Tai suvokiant atsirado išsami ir interpretacijų pobūdžiu – integrali – monografija *Daugiaveidis elitas* (2008). Joje išskirčiau autoriaus nuostatą – elito paskirties ir formavimosi klausimų nagrinėjimą susieti su kultūros procesu, aprėpiant mūsų kultūros ir europinio konteksto sąsajas su vertybių likimu dabarties pasaulyje. Kita nuostata, autoriaus suformuluota knygos įvade: „Bet svarbiausia – pasakyti šį tą esminio apie vidinį kultūros stilių, valdomą žmoniškosios kūrybos ir turintį vertybinį charakterį“ (p. 9). Tokias nuostatas autorius įgyvendino, iškeldamas elitui itin svarbią dvasinę brandą ir būtiną atsakomybės pajautą, nepaisant to, į kokios srities elitą pretenduoja vienas ar kitas asmuo. Be tikro kūrybiško elito pozityvūs pokyčiai bendruomenės gyvenime vargu ar išvis įmanomi. Tokia autoriaus išvada yra gerai argumentuota ir įtikina. Manychiau, šis tyrinėjimas tapo vienu brandžiausių, aktualiausių ir svarbiausių visai Lietuvai, – tiek humanitarinių mokslų srityje, tiek tautos likimo bei išlikimo perspektyvoje, tiek tarpkultūrinių mainų ir tarptautinių santykių prasme. Bet neįmanoma apeiti svarbiausio knygos adresato – žmogaus. Ir nesvarbu: ar tas konkretus žmogus ypatingai trokšta iškovoti į bet kurio elito viršūnes, ar tokių intencijų neturi. Bet gal likimo išdaigos, be jo paties specialių pastangų, pamėtės jį elito link. Tad turėkime vilties, kad ši knyga bus suprasta, deramai vertinama ir skaitoma. Tai labai rimta ir sviri plyta į mūsų ateities rūmą, kuri dera kurti kvalifikuotai ir atsakingai, ir kuris gali tapti šventove kiekvieno sieloje.

G. B.: Čia įsiterpsiu ne savo – Vytauto Mačernio žodžiais: „Mes patys esame saulė, tad neaimanuokime, jei aplinkui tamsu, nes nemokam sau kelio nušviesti. Kiekvienas nešam sielą, lyg žibintą“.

J. M.: *Man žingaidu, ką Jūs, kaip kalbininkė, įdomaus, vertingo ir reikšmingo radote Akademiko mokslo darbuose?*

G. B.: Šiaip jau kalbininkai skaito daug, nes jie irgi ieško, – ieško savo minčių patvirtinimo, ieško provokacijų, minties žybtelėjimo, pagaliau, ieško įkvėpimo. Mane Akademiko kūryboje žavi minties lengvumas, grakštumas ir gilumas. To aš ieškau ir kitų filosofų,

estetikų mokslo darbuose, eseistikoje. Man ypatingą įspūdį padarė Akademiko straipsniai *Estetikos enciklopedijoje*.

J. M.: *Jūs kurį laiką dirbote Vilniaus pedagoginiame universitete katedros vedėja. Tikriausiai teko turėti įvairių reikalų su Akademiku kaip rektoriumi. Kas, Jūsų galva, būdinga jo vadovavimo stiliui?*

G. B.: Vadovavimo stilius? Tai paprastumas ir tolerancija, gebėjimas išklausti ir taip pasakyti savo nuomonę, kad atrodo, jog Rektorius išreiškia pas jį atėjusio kolegos mintis, kalba tavo žodžiais. Nedirbtinė, nuoširdi pagarba pašnekovui, pagarba žmogui. Net neįjūti, kad kalbi su administratoriumi, valdininku, nes pirmiausia jį matai kaip savo kolegą. Rektorius visada randa ypatingą žodį, ištirpdantį atstumą, sugeba pastebėti pašnekovo nuovargį ar susijaudinimą, jis taip pakreipia pokalbį, kad atrodo, jog ir problemos nebelieka. Sudėtingi dalykai tampa išmintingai paprasti.

Beje, niekada nemačiau ir negirdėjau Akademiko elgiantis ar kalbant sujauktai, skubotai, skundžiantis, kad jis neturįs laiko, nes dirba, reikia baigti monografiją ar straipsnį. Jis gerbia savo pašnekovą kaip sau lygų. Tai vidinio inteligentiškumo išraiška.

G. B.: *Paskutinis klausimas Jums kaip Akademiko bičiuliui: su Akademiku bendraujate daug metų. Kur tokios tvarios bičiulystės paslaptis?*

J. M.: Iškart prisiminiau datą, kuri žymi dar vieną savotišką jubiliejų. Mūsų pirmoji pažintis įvyko 1961-aisiais prieš pat rugsėjo pirmąją. Taigi mūsų bičiulystei 50 metų. Tiesą sakant, niekada nesusimąščiau apie mūsų bičiulystės pamatus, kodėl ji tvirta ir ilga. Draugaujame, diskutuojame, susitinka mūsų šeimos, pasidžiaugiame kitų kolegų ir vienas kito sėkmėmis. Dabar dažniau susitinkame ir atsisveikindami su savo gyvenimo draugais. Žodžiu, nieko išskirtino mūsų draugystėje gal ir nėra. Kaip ir tarp daugelio kitų žmonių, kai tarpusavio santykiai yra paprasčiausiai padorūs ir žmogiškai natūralūs, kurie abiems pusėms yra mieli, atviri, tolerantiški, nuoširdūs, linksmi ir nenuobodūs. Mes vienas kitu pasitikime, pasikliaujame, vienas kitą palaikome. Mūsų bičiulystės niekada neдрaskė jokie politikos šuorai, melas, neatvirumas, pavydas ar kitokios ydos. Sutampa mūsų moksliniai interesai, tačiau kiekvienas turime savo interesų nišas, jose ir darbuojamės be intencijų konkuruoti arba susireikšminti. Dar nuo studijų metų mėgstame aristoteliškai sakyti: „Nors tu mano draugas, bet didesnis draugas – tiesa“. Gal tas tiesos vertės švytėjimas, tiesos pajauta ir yra viena svarbiausių mūsų tvarios bičiulystės atramų.

ALGIRDO GAIŽUČIO BIBLIOGRAFIJA IR BIOBIBLIOGRAFIJA

2002–2011

PRATARMĖ

Ši akademinio prof. habil. dr. Algirdo Gaižučio literatūros rodyklė yra knygoje „Akademikas Algirdas Gaižutis: [gyvenimas, darbai, bibliografija]“ (Vilnius, 2003) išspausdintos bibliografijos tęsinys, apimantis laikotarpį nuo 2002 m. iki 2010 m. Čia pateko ir dalis 2011 m. publikacijų, kurios buvo surinktos iki 2011 m. birželio 1 d.

Kadangi ši literatūros rodyklė yra ankstesniosios tęsinys, todėl medžiaga suskirstyta į tuos pačius šešis skyrius: „Knygos, brošiūros, informaciniai leidiniai“, „Straipsniai“, „Pranešimai kongresuose, konferencijose, seminaruose“, „Recenzijos“, „Redaktorius, redakcijų kolegijų narys“, „Disertacijų mokslinis vadovas, oponentas, gynimo komiteto pirmininkas ir narys“, „Literatūra apie Algirdą Gaižutį“.

Skyriuose „Redaktorius, redakcijų kolegijų narys“, „Disertacijų mokslinis vadovas, oponentas, gynimo komiteto pirmininkas ir narys“ medžiaga išdėstyta abėcėlės, o skyriuose „Knygos, brošiūros, informaciniai leidiniai“, „Straipsniai“, „Recenzijos“, „Literatūra apie Algirdą Gaižutį“ – chronologine tvarka pagal metus, o juose – pagal abėcėlę: lotynų ir kirilicos.

Medžiaga, kaip ir minėtoje anksčiau išleistoje bibliografijoje, aprašyta naudojantis Birutės Railienės parengtu leidiniu „Bibliografinio aprašo reikalavimai Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje sudaromiems literatūros sąrašams“ (Vilnius, 1999).

Šaltiniai, nepatikrinti *de visu*, pažymėti žvaigždute*.

Rengiant šią bibliografinę rodyklę buvo naudotasi medžiaga, sukaupia Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių, Vilniaus pedagoginio universiteto bibliotekų fonduose, taip pat ir iš asmeninės akademiko Algirdo Gaižučio bibliotekos.

Rodyklę sudarė: Danutė Gruzdienė, Virginija Traškevičiūtė, Birutė Kučinskienė, redagavo Vaida Jankauskaitė.

Danutė Gruzdienė

Knygos, brošiūros, informaciniai leidiniai

2003

1. **The Lithuanian Academy of Sciences** / [compiled by V. Puronas ... [et al.]; editorial board: B. Juodka (editor in chief) ... [et al.]; translated from the Lithuanian by G. Kirvaitis, A. Matutytė, D. Bartkutė; parts of the book have been written by A. Gaižutis [et. al]. – Vilnius: [Lietuvos mokslų akademija], 2003. – 223 p. – ISBN 9986-08-038-X.

2004

2. **Estetika: tarp tobulumo ir mirties**: [vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams]. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 2004. – 636 p.: iliustr. – Bibliogr. išnašose. – ISBN 9955-624-02-7.
3. ***Meno sociologija**: paskaitų konspektas. – 2004. – 133 p. – CD.
4. **Vilniaus pedagoginio universiteto veikla 2003 metais**: rektorius akademiko Algirdo Gaižučio ataskaita / Vilniaus pedagoginis universitetas. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2004. – 87, [1] p.

2005

5. **Vilniaus pedagoginio universiteto veikla 2004 metais**: rektorius akademiko Algirdo Gaižučio ataskaita / Vilniaus pedagoginis universitetas. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2005. – 87, [1] p.
6. **Vilniaus pedagoginis universitetas, 1935–2005** / [sudaryt. A. Gaižutis; V. Markevičiaus vert. į angl.; nuotr. T. Razmaus, L. Kleniausko, V. Ylevičiaus, J. Skomskio]. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, [2005]. – 107, [1] p.: iliustr. – Leidinys skirtas Vilniaus pedagoginio universiteto septyniadesimties metų jubiliejui. – Turinyje aut.: A. Gaižutis, S. Stašaitis, V. Kniūraitė. – Gretut. tekstas liet., angl. – ISBN 9955-20-033-2.

2006

7. **Vilniaus pedagoginio universiteto veikla 2005 metais**: rektorius akademiko Algirdo Gaižučio ataskaita / Vilniaus pedagoginis universitetas. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2006. – 81, [1] p.

2007

8. **Vilniaus pedagoginio universiteto veikla 2006 metais**: rektorius akademiko Algirdo Gaižučio ataskaita / Vilniaus pedagoginis universitetas. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2007. – 104 p.: iliustr., diagr.

2008

9. **Daugiaveidis elitas**: [monografija]. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2008. – 302 p.: iliustr. – Santr. angl. – Asmenvardžių r-klė: p. 291–301. – ISBN 978-9955-20-357-5.

10. **Vilniaus pedagoginio universiteto veikla 2007 metais:** rektoriaus akademiko Algirdo Gaižučio ataskaita / Vilniaus pedagoginis universitetas. – [Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2008]. – 152 p.: iliustr., diagr.

2009

11. **Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriaus akademiko Algirdo Gaižučio 2008 m. ataskaita /** Vilniaus pedagoginis universitetas. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2009. – 223, [1] p.: iliustr., diagr.

2010

12. **Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriaus akademiko Algirdo Gaižučio 2009 m. ataskaita /** Vilniaus pedagoginis universitetas. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2010. – 219, [1] p.: diagr.

2011

13. ***Drąsinkime ateitį** [Vaizdo įrašas]: audiovizualinių mokymų ciklas. – [Lietuva]: Drąsinkime ateitį, [2011]. – 3 vaizdo diskai. – [DVD 2] / [įgarsino] ... A. Gaižutis ir kt. – [2011]. – 1 vaizdo diskas (DVD) (60 min., 38 sek.).

Straipsniai

2002

14. **Antanas Žukauskas:** skulptūros, koliažai, medaliai, monetos = sculptures, collages, medals, coins: [albumas / sudaryt. E. Žukauskienė; teksto autorius A. Gaižutis]. – Vilnius, 2002. – P. 7–17.
15. **„Gediminas Pranskūnas hat 1981 seine Ausbildung ...“.** – Portr. // *Wissenschaft-Studium-Schule auf neuen Wegen.* – Frankfurt am Main [etc.], 2002. – P. 6. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 6; Bd. 7*).
16. **Ir Lietuvos nemirtingieji 400 metų mokysis demonstruoti savo nemirtingumą:** [pokalbis su Lietuvos mokslų akademijos viceprezidentu Nacionalinės ir Baltijos premijų laureatu akad. A. Gaižučiu / užrašė] B. Balikienė. – Portr. // *Lietuvos žinios.* – 2002, gruod. 31, p. 1, 6.
17. **Jurgis Baltrušaitis (jaunesnysis) – menotyros klasikas.** – Bibliogr. išnašose // *Santara.* – Nr. 37 (2002), p. 28–39.
18. **Kiti mokslininkai apie [VU Biochemijos ir biofizikos katedros] profesorių [biomedicinos mokslų habilituotą daktarą, Imunologijos instituto direktorių] Vytą Antaną Tamošiūną /** [pasisakė: B. Juodka, H.H. Peteris, R. Uiibo, V. Kontrimavičius, A. Gaižutis]. – Portr. // *Lietuvos veterinarija.* – 2002, Nr. 3, p. 27.
19. **„Vytautas Tamošiūnas daug pasiekė moksle...“.** – Portr. // *Profesorius Vytautas Tamošiūnas /* sudaryt. A. Liekis; red. taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2002. – P. 285. – (*Lietuvos mokslas; kn. 38*).

20. **Žmonių ryšiai su kultūra:** [pokalbis su Lietuvos mokslų akademijos viceprezidentu akademiku A. Gaižučiu] / kalbėjosi V. Aukštaitis. – Portr. // *Utenos apskrities žinios*. – 2002, lapkr. 9, p. 2.

2003

21. **Akademikas Algirdas Gaižutis: „Pedagogas – žmogaus sielos ugdytojas“:** [pokalbis]. – Portr. // *Šviesa*. – 2003, vas. 7 (Nr. 41), p. 1–2.
22. **Ar paliks Vilniaus pedagoginį universitetą Marksas ir Engelsas?:** [pokalbis su VPU rektoriumi A. Gaižučiu / kalbėjosi] Š. Valentinavičius. – Nuotr. // *Info tiltas*. – 2003, bal. 17, p. 5.
23. **Baltijos Asamblėjos premija – akademikui Algirdui Gaižučiu:** spausdina akad. A. Gaižučio kalbą, pasakytą Baltijos Asamblėjos metu įteikiant jam premiją. – Portr. // *Mokslo Lietuva*. – 2003, saus. 9–12 (Nr. 1), p. 5.
24. **Dabarties mokykloje galime išvysti ateities Lietuvą:** [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi, akad., prof. A. Gaižučiu] / kalbėjosi G. Zemlickas. – Nuotr. // *Mokslo Lietuva*. – 2003, lapkr. 20 (Nr. 20), p. 9.
25. **XII mokslo ir kūrybos simpoziumo atgarsiai:** [2003 m. Lemonto apylinkėse (JAV) vykusio renginio organizatorių ir dalyvių pasisakymai: A. Gaižutis ir kt.]. – Nuotr. // *Mokslas ir technika*. – 2003, Nr. 7/8, p. 16.
26. **Europinio paveldo kūrėjas:** Laurynui Gucevičiui – 250 m. – Portr. – Bibliogr. str. gale // *Statyba ir architektūra*. – 2003, Nr. 9/10, p. 2–4.
27. **„Gediminas Pranskūnas hat 1981 seine Ausbildung ...“:** – Portr. // *Bildung im Zeitalter der Informationsgesellschaft*. – Frankfurt am Main [etc.], 2003. – P. 6. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 8*).
28. **„Homo europeus“, Europos kultūros virsmai ir lietuviai.** – Bibliogr. (19 pavad.) // *Kultūrologija*: straipsnių rinkinys. – Vilnius, 2003. – T. 10: Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai. – P. 21–38.
29. **„Jei šviesi mokykla – išaugs šviesi tauta“:** pokalbis su naujuoju Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi dr. A. Gaižučiu / kalbėjosi B. Šaknys // *Tėviškės žiburiai*. – 2003, liep. 8, p. 1–2.
30. **„Kiekvienas kultūros, mokslo, švietimo židinys...“:** – Portr. // *Alytaus mokslininkų draugija „Vizija“*. – [B.v.], 2003. – P. [2].
31. **Lietuvos Forumas.** – Nuotr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2003, Nr. 4, p. 6–7.
32. **Lietuvių fotografija – unikalus reiškinys** / [užrašė] R. Mikšionienė // *Lietuvos rytas*. – 2003, vas. 4, priedas „Mūzų malūnas“, p. 4.
33. **Marksas su Engeltu paliks VPU...:** [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi akad. A. Gaižučiu] / kalbėjosi B. Šaknys // *Valstiečių laikraštis*. – 2003, geg. 6, priedas „Tėviškės šviesa“, p. 4.

34. **Pedagogika – kultūros versmė.** – Portr. // *Akademinė edukologija* = [Academic educology]: monografija. – Vilnius, 2003. – [D.] 1. – P. 25–40.
35. **Pripildyti širdis šviesos, džiaugsmo ir geros nuotaikos:** rektoriaus akademiko Algirdo Gaižučio kalba Rugsėjo pirmosios iškilmėse. – Nuotr. // *Šviesa.* – 2003, rugs. 19 (Nr. 17), p. 2.
36. **Pristatomasis žodis** // *Filosofija. Sociologija* = Philosophy. Sociology. – 2003, Nr. 2, p. 3.
37. **Rektorius akademikas Algirdas Gaižutis: „Tegul naujieji metai padovanoja Jums tikėjimą, viltį ir meilę!“:** [sveikinimo žodis]. – Portr. // *Šviesa.* – 2003, gruod. 17 (Nr. 23), p. 2.
38. **Skvarbiu žvilgsniu į ateitį:** [diskusijoje apie universiteto struktūros permainas dalyvauja A. Gaižutis ir kt.] // *Šviesa.* – 2003, lapkr. 14 (Nr. 21), p. 2.
39. **Sportas – sudėtinė kultūros dalis.** – Portr. // *Mokslas ir gyvenimas.* – 2003, Nr. 12, p. 40–41.
40. **Šalies mokslo visuomenėje – sumaištis dėl laipsnių** / A. Murauskaitė; [A. Gaižučio pasisakymas]. – Nuotr. // *Respublika.* – 2003, vas. 11, p. 17, 19.
41. **Tautinis orumas: kaip/ar jį šiandien ugdyti?:** [E. Tervidytės pokalbis apie tautinio orumo ugdymą su A. Gaižučiu ir kt.] – Nuotr. // *Dialogas.* – 2003, lapkr. 21, p. 1, 9.
42. **Ugdyti aktyvų, aukštos profesinės kompetencijos, inteligentišką žmogų:** [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi akademiku A. Gaižučiu] / kalbėjosi J. Skomskis // *Šviesa.* – 2003, spal. 3 (Nr. 18), p. 1–2.
43. **Universitetas – inteligentijos rengimo židinys:** [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi akad. A. Gaižučiu] / kalbėjosi G. Zemlickas. – Nuotr. // *Mokslo Lietuva.* – 2003, spal. 9 (Nr. 17), p. 6, 9.
44. **Universitetas stipriai gręšis į socialinius mokslus:** [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi akad. A. Gaižučiu] / kalbėjosi G. Zemlickas. – Nuotr. // *Mokslo Lietuva.* – 2003, lapkr. 6 (Nr. 19), p. 8.
45. **Universiteto veiklos gairės** // *Šviesa.* – 2003, kovo 21 (Nr. 8), p. 5–6.
46. **Valdžia susidomėjo visuomenės orumu:** ar ir kaip būtų galima paskatinti ugdyti žmogiškąjį orumą, kalbamės su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi akademiku A. Gaižučiu / kalbino J. Kuzmickaitė. – Nuotr. // *Atgimimas.* – 2003, rugs. 26–spal. 2 (Nr. 34), p. 3, 14.
47. **Vilniaus pedagoginio universiteto Rektoriaus akad. Algirdo Gaižučio inauguracinė kalba** // *Šviesa.* – 2003, birž. 20 (Nr. 15), p. 2–3.
48. **Vilniaus pedagoginio universiteto Rektoriaus akad. Algirdo Gaižučio inauguracinė kalba** // *Mokslo Lietuva.* – 2003, liep. 3 (Nr. 13), p. 11.
49. **Vilniaus pedagoginio universiteto Rektoriaus akad. Algirdo Gaižučio inauguracinė kalba, pasakyta 2003 m. birželio 13 d.** // *Mokslas ir gyvenimas.* – 2003, Nr. 7, p. 34–35.

2004

50. **Antanas Žukauskas:** [apie skulptorių Antaną Žukauską] // *Santara*. – Nr. 42 (2004), p. 31.
51. **Dieną priartino pašauktieji** // *Šviesa*. – 2004, vas. 27 (Nr. 5), p. 5.
52. **Educology and Culture** // *Innovation durch Bildung = Innovation by education*. – Frankfurt am Main [etc.], 2004. – P. 319–334. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 11*).
53. **Europos Sąjunga neamžina:** [pokalbis su ES ateities Lietuvos forumo prezidentu habilituotu daktaru A. Gaižučiu / kalbėjosi] G. Paulikaitė // *Vakarų ekspresas*. – 2004, bal. 27, p. 7.
54. **„Gediminas Pranskūnas hat 1981 seine Ausbildung ...“.** – Portr. // *Innovation durch Bildung = Innovation by education*. – Frankfurt am Main [etc.], 2004. – P. 6. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 11*).
55. **Gyvenimo padiktuotos permainos:** [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi akademiku A. Gaižučiu] / kalbėjosi G. Lušninis // *Respublika*. – 2004, birž. 5, p. 27.
56. **Kalba – kultūros šerdis.** – Portr. – Bibliogr. išnašose // *Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas*. – [Vilnius], 2004. – D. 2: Lietuvių kalbos likimas – mūsų pačių rankose. – P. 11–19.
57. **Mūsų dailės vienišius:** [nekrologas dailininkui Kazimierui Žoromskiui] // *7 meno dienos*. – 2004, bal. 23, p. 2.
58. **Mūsų kultūriniai rūpesčiai.** – Nuotr. // *Patikima komanda – jūsų sėkmei*. – [2004], p. 3.
59. **Pedagogų rengimas tampa svarbiausiu demokratinės visuomenės uždaviniu:** Vilniaus pedagoginis universitetas. – Portr. // *Respublika*. – 2004, rugs. 30, p. 25.
60. **Permainų garantai:** [Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriaus A. Gaižučio 2003 m. universiteto veiklos ataskaita] // *Šviesa*. – 2004, birž. 25 (Nr. 13), p. 4–6.
61. **Rugsėjo išskilmės – 2004:** su sveikinimais, dainomis ir linksmybėmis: iš interviu salėje / [pasisakė A. Gaižutis]. – Nuotr. // *Šviesa*. – 2004, rugs. 10 (Nr. 14), p. 1–2.
62. **Sporto mokslui – 10 metų** / V. Nėnius, A. Gaižutis, A. Poviliūnas, A. Skurvydas // *Sporto mokslas*. – 2004, Nr. 4, p. 2.
63. **Viduramžiai: menininko socialinė padėtis ir vertybės.** – Portr. – Santr. angl. – Bibliogr. str. gale // *Logos*. – 2004, Nr. 37, p. 137–145.
64. **Vilniaus pedagoginio universiteto ir Punsko mokyklų komplekso su lietuvių ir lenkų mokymo kalbomis bendradarbiavimo sutartis** / A. Gaižutis, J. Bliūdžius // *Aušra*. – 2004, Nr. 9, p. 9.
65. **Vyras apie moterį** / [A. Gaižutį kalbino E. Kvieskaitė]. – Nuotr. // *Lietuvos rytas*. – 2004, geg. 7, priedas „Stilius“, p. 4.

66. [VPU pradėta leisti esė leidinių serija: Romualdo Grigo „Savasties ieškojimas“ – pirmoji šios serijos knyga]. – Iliustr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2004, Nr. 6, p. [40].
67. *Культура – мост между людьми // *Литва сегодня*. – 2004, № 5, p. 36–37.

2005

68. **Apie miestą – vertybių mediumą:** su kultūrologu, Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi A. Gaižučiu kalbasi žurnalistas R. Norkus. – A. Savicko pieš. // *Santara*. – Nr. 45 (2005), p. 15–26.
69. **Brandžios asmenybės paieškos audringuose istorijos vingiuose:** [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi akademiku A. Gaižučiu / kalbėjosi] S. Balčiūnas. – Nuotr. // *Lietuvos švyturys*. – 2005, Nr. 9, p. 2–5.
70. **Darbo gynimas:** posėdžio stenograma (ištraukos) / [A. Gaižučio pasisakymas] // *Landsbergis V. Vienas menas:* habilitacinio mokslinio darbo apie M.K. Čiurlionio kūrybą gynimas 1994 m. gegužės 12 d. Lietuvos muzikos akademijoje. – Vilnius, 2005. – P. 41–44.
71. **Diskusijos dalyvių mintys:** Lietuvos MA ataskaitinėje sesijoje: [A. Gaižučio pasisakymas] // *Lietuvos mokslų akademijos žinios*. – 2005, Nr. 1/2, p. 6–11.
72. „Gediminas Pranskūnas hat 1981 seine Ausbildung ...“. – Portr. // *Bildungsreform als Lebensreform = Educational systems development as development of human being*. – Frankfurt am Main [etc.], 2005. – P. 6. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 13*).
73. **Intelektualai vartotojiškoje visuomenėje: vertybinė pozicija** // *Tautinės tapatybės dramaturgija: lietuvių tautinis identitetas ir integralumas kintančiame pasaulyje:* monografija. – Vilnius, 2005. – P. 155–168.
74. **Kiekviena kalba įnašas į žmogiškumą.** – Portr. // *Lietuvos aidas*. – 2005, rugpj. 3, p. 8.
75. **Language forms the core of culture.** – Bibliogr. išnašose // *Bildungsreform als Lebensreform = Educational systems development as development of human being*. – Frankfurt am Main [etc.], 2005. – P. 53–62. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 13*).
76. **Mūsų mokiniai, ta prasme tipo „nebyliai“:** [K. Makutėnaitės pokalbis su A. Gaižučiu ir kt. apie studentų kalbos kultūrą]. – Iliustr. // *Vakaro žinios*. – 2005, rugs. 5, p. 1, 3.
77. **Neeilinė pedagogo misija:** [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi akad. A. Gaižučiu] / kalbėjosi A. Urbonas. – Portr. // *Mokslas ir technika*. – 2005, Nr. 12, p. 36–37.
78. **Poezijos ir mistikos krašte** // *Santara*. – Nr. 44 (2005), p. 66–67.
79. **Pedagoginiame universitete – naujovių spartėjimo metas:** [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi akad. A. Gaižučiu] / kalbėjosi G. Zemlickas. – Nuotr. // *Mokslo Lietuva*. – 2005, lapkr. 10–23 (Nr. 19), p. 11, 16.

80. **Pratarmė** // *Tautinės tapatybės dramaturgija: lietuvių tautinis identitetas ir integralumas kintančiame pasaulyje*: monografija. – Vilnius, 2005. – P. 5.
81. **Rektoriaus skiltis**: [apie auklėjimo svarbą]. – Portr. // *Respublika*. – 2005, rugs. 23, p. 21.
82. **Rektoriaus skiltis**: [apie kūrybiškumą]. – Portr. // *Respublika*. – 2005, gruod. 9, p. 23.
83. **Rektoriaus skiltis**: [apie mokytojų rengimo koncepciją]. – Portr. // *Respublika*. – 2005, birž. 30, p. 21.
84. **Rektoriaus skiltis**: [apie universitetų vaidmens didinimą]. – Portr. // *Respublika*. – 2005, geg. 26, p. 13.
85. **Rektoriaus skiltis**: [apie VPU 70-metį]. – Portr. // *Respublika*. – 2005, birž. 9, p. 21; 2005, spal. 21, p. 21.
86. **Rengti specialistus, ugdyti asmenybes**: [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi prof. A. Gaižučiu] / kalbėjosi G. Zemlickas // *Mokslo Lietuva*. – 2005, spal. 20–lapkr. 9 (Nr. 18), p. 1, 5.
87. **Tada, kai rektoriaus nėra universitete...**: „Šviesos“ redaktoriaus J. Skomskio pokalbis su akad. A. Gaižučiu apie jo veiklą už universiteto ribų // *Šviesa*. – 2005, vas. 4 (Nr. 3), p. 3.
88. **Trys nesenstančios Albino Liaugmino idėjos**. – Bibliogr. (19 pavad.) // *Profesorius Albinas Liaugminas*: monografija / Vilniaus pedagoginis universitetas. – Vilnius, 2005. – P. 9–23.
89. **Universitetas ir tautos švietimas**. – Iliustr. // *Vilniaus pedagoginis universitetas, 1935–2005* / [sudaryt. A. Gaižutis]. – Vilnius, [2005]. – P. 6–33.
90. **Universitetas ir tautos švietimas**: rektoriaus akademiko Algirdo Gaižučio 2005 spalio 21 VPU septyniasdešimtmečio iškilnių pranešimas (spausdinamas sutrumpintas). – Portr. // *Šviesa*. – 2005, spal. 21 (Nr. 17), p. 5.
91. **Universitetas ir tautos švietimas**: Vilniaus pedagoginiam universitetui – 70 metų. – Nuotr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2005, Nr. 10, p. 2–5.
92. **The university and education**. – Iliustr. // *Vilniaus pedagoginis universitetas, 1935–2005* / [sudaryt. A. Gaižutis]. – Vilnius, [2005]. – P. 84–95.
93. **Vilniaus pedagoginis universitetas**: Lietuvos švietimo sistemos, Edukologijos mokslo centrui – VPU – septyniasdešimt / parengė J. Skomskis: [su rektoriaus akad. A. Gaižučio priedašu] // *Respublika*. – 2005, birž. 30, p. 21.
94. **Universitetinė lietuvių estetikos ir meno filosofijos dimensija**. – Bibliogr. (16 pavad.) // *Estetikos ir meno filosofijos transformacijos* = Transformations of aesthetics and philosophy of art: [straipsnių rinkinys]. – Vilnius, 2005. – P. 251–262.

2006

95. **Aš, Algirdas Gaižutis, esu jūsų rektorius...**: [redakcijos pokalbis su A. Gaižučiu] // *SKI: jau aušta VPU rytas*. – Vilnius, 2006. – P. 15–19.

96. ***Idea and practice of Bologna and Lisabon** // *Entwicklung erziehungswissenschaftlicher Paradigmen: Theorie und Praxis*. = Development of educational paradigms: theory und practice. – New York, Oxford, Wien, 2006, p. 19–31.
97. **Keli žodžiai apie Gintarą Beresnevičių** // *Kultūrologija*: straipsnių rinkinys. – Vilnius, 2006. – T. 14: Rytai-Vakarai: komparatyvistinės studijos. – P. 372–373.
98. **Lietuvos mokslų akademijos tikrajam nariui profesoriui habilituotam daktarui Leonardui Saukai – 75** / Z.R. Rudzikas, A. Gaižutis // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2006, Nr. 1, p. 4.
99. **Menas estetikos, meno filosofijos ir meno sociologijos akirtyje**. – Bibliogr. (20 pavad.) // *Estetikos ir meno filosofijos teritorijų kaita* = Alternation of aesthetics and phylosophy of art: [straipsnių rinkinys]. – Vilnius, 2006. – P. 88–106.
100. ***Mokykla ir universitetinės studijos** // *LMA dienos Panevėžyje*. – 2006, lapkr. 9.
101. **Mokytojas – žmogus žmogui**: akademikui Algirdui Gaižučiu – 65. – Nuotr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2006, Nr. 10, p. 28–29, 37.
102. **Mokslo ir žinių pasveikinimas**: [A. Gaižučio ir kt. pasisakymai]. – Nuotr. // *Šviesa*. – 2006, rugs. 8 (Nr. 11), p. 1.
103. **Reikalinga griežta ranka** / [su A. Gaižučiu kalbėjosi B. Šaknys]. – Portr. // *Valstiečių laikraštis*. – 2006, birž. 6, p. 11.
104. **Rektoriaus skiltis**: [apie agresyvumą]. – Portr. // *Respublika*. – 2006, spal. 7, p. 28.
105. **Rektoriaus skiltis**: [apie atjautą]. – Portr. // *Respublika*. – 2006, lapkr. 10, p. 22.
106. **Rektoriaus skiltis**: [apie mokytojų reikšmingumą]. – Portr. // *Respublika*. – 2006, birž. 17, p. 31.
107. **Rektoriaus skiltis**: [apie parodą „Studijos – 2006“]. – Portr. // *Respublika*. – 2006, kovo 3, p. 21.
108. **Rektoriaus skiltis**: [apie patriotinį auklėjimą]. – Portr. // *Respublika*. – 2006, vas. 2, p. 21.
109. **Rektoriaus skiltis**: [apie universitetų finansavimą]. – Portr. // *Respublika*. – 2006, bal. 7, p. 21.
110. **Rektoriaus skiltis**: [apie universitetų reformą]. – Portr. // *Respublika*. – 2006, gruod. 30, p. 30.
111. **Rektoriaus skiltis**: [apie viešnagę į Arizonos valstijos Didžiojo Kanjono universitetą (JAV)]. – Portr. // *Respublika*. – 2006, geg. 5, p. 21.
112. **Rektoriaus žodis**. – Portr. // *Šviesa abiturientui*. – [Vilnius, 2006], p. 1.
113. **Rektorius mus girdi**: SKI studentų pokalbis su akademiku Algirdu Gaižučiu. – Portr. // *Magister vitae*: Vilniaus pedagoginio universiteto būsimų socialinių pedagogų laikraštis. – 2006, Nr. 9 (gruodis), p. 2.
114. **Tarp idealų ir buities**: akademikui Algirdui Gaižučiu – 65-eri / kalbėjosi A. Urbonas. – Portr. // *Mokslas ir technika*. – 2006, Nr. 11, p. 44–45.

115. **Ugdyti, saugoti, gerbti jauno žmogaus orumą ir meilę gyvenimui** // *Šviesa*. – 2006, bal. 28 (Nr. 7), p. 3.
116. **Universitetų atvirumas ir verslumas** // *Lietuvos ūkio transformacija 1990–2005 metais* = Economic transformation in Lithuania in 1990–2005: mokslinių straipsnių rinkinys (II). – Vilnius, 2006. – P. 11–20.

2007

117. **Apie Vilniaus magnetizmą**. – Bibliogr. išnašose.– Santr. angl. // *Vilniaus istorijos metraštis* = Annales historiae Vilnensis / Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuvos istorijos institutas, Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, VšĮ „Vilniaus rotušė“; [red. kolegija: A. Ragauskas (pirmininkas), A. Gaižutis ir kt.]. – Vilnius, 2007. – [T. 1]. – P. 13–18.
118. **Daugiaveidis elitas**: [esė]. – Iliustr. // *Santara*. – Nr. 51 (2007), p. 94–107.
119. **2007 m. Šiaulių universitete apgintos edukologijos daktaro disertacijos**: [apie E. Musneckienės disert.] // *Mokytojų ugdymas*. – Nr. 9 (2007), p. 168–169.
120. **Elitas Nietzsche'ės ir kitų neklasikinės pakraipos mąstytojų akiraty**. – Bibliogr. str. gale (13 pavad.) // *Gyvenimo apologija: Nietzsche'ės teorinės interpretacijos* = Apologia of life: theoretical interpretations of Nietzsche. – Vilnius, 2007. – Kn. 2: Didieji mąstytojai. – P. 97–122.
121. **„Gediminas Pranskūnas hat 1981 seine Ausbildung ...“**. – Portr. // *Entwicklung erziehungswissenschaftlicher Paradigmen: Theorie und Praxis* = Development of educational paradigms: theory and practice. – Frankfurt am Main [etc.], 2007. – P. 6. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft*; Bd. 14).
122. **Kalbų politikos scenarijai**. – Santr. angl. – Bibliogr. str. gale // *Pedagogika*: mokslo darbai. – T. 85 (2007), p. 146–152.
123. **Mažieji ir didieji aktoriai** // *Lietuvos scena*. – 2007, Nr. 4/9, p. 39–40.
124. **Mieli Lietuvos mokytojai, sveikinu Jus su Tarptautine mokytojų diena!** // *Lietuvos rytas*. – 2007, spal. 5, p. 3.
125. **Modulio „Aukštojo mokslo filosofija“ aprašas** / parengė: R. Vasiliauskas, A. Gaižutis. – Bibliogr. (44 pavad.) // *Aukštosios mokyklos dėstytojų pedagoginių kompetencijų bei gebėjimo taikyti šiuolaikines studijų technologijas tobulinimo inovatyvi modulinė programa*. – Vilnius, 2007. – Kn. 1. – P. 9–23.
126. **Modulio „Aukštojo mokslo filosofija“ mokomoji medžiaga** / R. Vasiliauskas, A. Gaižutis – Bibliogr. (9 pavad.) // *Aukštosios mokyklos dėstytojų pedagoginių kompetencijų bei gebėjimo taikyti šiuolaikines studijų technologijas tobulinimas: mokomoji medžiaga*. – Vilnius, 2007. – Kn. 2. – P. 12–29.
127. **Modulių anotacijos: „Aukštojo mokslo filosofija“** / R. Vasiliauskas, A. Gaižutis // *Inovatyvių šiuolaikinių studijų technologijų kriterijai ir aprašas: mokymo metodinė medžiaga*. – Vilnius, 2007. – Kn. 3. – P. 5.

128. **Naujausių metodų, naudojamų „Aukštojo mokslo filosofijos“ modulyje, aprašai** / R. Vasilaiuskas, A. Gaižutis. – Bibliogr. (6 pavad.) // *Inovatyvių šiuolaikinių studijų technologijų kriterijai ir aprašas: mokymo metodinė medžiaga*. – Vilnius, 2007. – Kn. 3. – P. 82–93.
129. **Rektorius skiltis:** [apie jaunimo sveikatą]. – Portr. // *Respublika*. – 2007, lapkr. 2, p. 23.
130. **Rektorius skiltis:** [apie mokyklinius vadovėlius]. – Portr. // *Respublika*. – 2007, vas. 23, p. 25.
131. **Rektorius skiltis:** [apie naujų technologijų panaudojimą mokant]. – Portr. // *Respublika*. – 2007, lapkr. 24, p. 27.
132. **Rektorius skiltis:** [apie nuolatinį mokymąsi]. – Portr. // *Respublika*. – 2007, kovo 31, p. 32.
133. **Rektorius skiltis:** [apie studentų skaičių]. – Portr. // *Respublika*. – 2007, birž. 8, p. 22.
134. **Rektorius skiltis:** [apie tikrąsias žmogiškumo vertybes]. – Portr. // *Respublika*. – 2007, gruod. 15, p. 34.
135. **Rektorius skiltis:** [apie žodžio ir veiksmo jungtį]. – Portr. // *Respublika*. – 2007, bal. 28, p. 32.
136. **Su Rugsėjo 1-ąja, Mokslo ir žinių diena** // *Lietuvos rytas*. – 2007, rugs. 1, p. 2.
137. **Universitetai – sovietinių privilegijų rojus:** [J. Tvaskienės pokalbis su A. Gaižučiu ir kt.] // *Alfa.lt*. – 2007, lapkr. 12. – (žr. 2011-05-16). – Kreipties būdas: World Wide Web. URL: http://www.alfa.lt/straipsnis/156925/Universitetai..sovietiniu.privilegiju.rojus=2007-11-12_06-30/
138. **Universitetų pokyčiai globalizacijos erdvėje.** – Bibliogr. (9 pavad.) // *Ekonominės ir socialinės politikos studijos*. – Vilnius, 2007. – T. 3: Lietuva Europos Sąjungoje: laimėjimai ir problemos: mokslinių straipsnių rinkinys. – P. 32–42.
139. **Альгірдас Гайжуціс: „Мы звязаны агульным лёсам“.** – Portr. // *Настаўнік*. – 2007, 20 верасня, p. 3.

2008

140. **Ant Lietuvos tūkstantmečio slenksčio:** į žurnalisto J. Skomskio klausimus atsako Vilniaus pedagoginio universiteto rektorius akademikas A. Gaižutis. – Nuotr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2008, Nr. 12, p. 36–37.
141. **Ant Lietuvos 1000-mečio slenksčio:** į žurnalisto J. Skomskio klausimus atsako [Vilniaus pedagoginio] universiteto rektorius akademikas A. Gaižutis // *Šviesa*. – 2008, gruod. 19 (Nr. 20), p. 1, 3.
142. **Ąžuolas ir šviesa** // *Plačiašakis ažuolas: atsiminimai apie Rapolą Šaltenį*. – Utena, 2008. – P. 110–114.
143. **Bergsono intuityvizmo sklaida.** – Bibliogr. (16 pavad.) // *Gyvybinis polėkis: Bergsono filosofijos interpretacijos*. – Vilnius, 2008. – P. 143–158.
144. **Gediminas Pranskūnas hat 1981 seine Ausbildung ...“.** – Portr. // *Bildungs- und Kulturmanagement = The management of education and culture*. – Frankfurt am Main [etc.], 2008. – P. 6. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 15*).

145. **Išminties žinių, humanizmo ugdymo keliu:** žurnalisto D.A. Butauto pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektorium akad. A. Gaižučiu. – Portr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2008, Nr. 2, p. 2–3.
146. **Keli žodžiai apie Ričardo Bartkevičiaus tapybą.** – Nuotr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2008, Nr. 2, p. 10–11.
147. **Klasikinės ir šiuolaikinės filosofijos problemos:** [vaizdo įrašas]: 12 video filmų apie būtį, gamtą, gėrį, grožį, kalbą, kasdienybę, laiką, laisvę, sąmonę, teisingumą, tiesą, tikėjimą / sudarė J. Dagys, N. Milerius; [pokalbyje dalyvauja A. Gaižutis ir kt.]. – Vilnius: Vilniaus universiteto I-kla, 2008. – 1 vaizdo diskas (DVD) (05 val., 37 min.). – ISBN 978-9955-33-166-7.
148. **Meno virsmai ir žiūros pedagogika.** – Išnašos (10 pavad.) // *Estetikos ir meno filosofijos probleminių laukų sąveika* = Interactions of problem fields of aesthetics and art philosophy. – Vilnius, 2008. – P. 75–89.
149. **Mielieji** // *Lietuvos rytas*. – 2008, rugs. 1, p. 3.
150. **Mieli mokytojai** // *Lietuvos rytas*. – 2008, spal. 4, p. 4.
151. [„**Mūsų laikais sportas tapo...**“]. – Portr. // *Karoblis P. Vilniaus pedagoginio universiteto iškiliausieji sportininkai*. – Vilnius, 2008. – P. 4–5.
152. **Patobulintas vargas gėrio neatneš:** [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi A. Gaižučiu / kalbėjosi] V. Vaicekuskas. – Nuotr. // *Respublika*. – 2008, vas. 4, p. 3.
153. **Pedagoginio universiteto bankrotas** / [A. Gaižutį kalbino D. Nagelė]. – Nuotr. // *Vakaro žinios*. – 2008, saus. 16, p. 3–5.
154. **Pratarmė** // *Plačiašakis qžuolas: atsiminimai apie Rapolą Šaltenį*. – Utena, 2008. – P. 9–12.
155. **Rektoriaus skiltis:** [apie gudragalvius ir intelektą]. – Portr. // *Respublika*. – 2008, rugs. 13, p. 28.
156. **Rektoriaus skiltis:** [apie mokytojų rengimą]. – Portr. // *Respublika*. – 2008, gruod. 20, p. 24.
157. **Rektoriaus skiltis:** [apie mįslingas temas]. – Portr. // *Respublika*. – 2008, bal. 19, p. 33.
158. **Rektoriaus skiltis:** [apie vaikystės studijas]. – Portr. // *Respublika*. – 2008, geg. 31, p. 31.
159. **Rektoriaus skiltis:** [edukacijos prasmė]. – Portr. // *Respublika*. – 2008, birž. 30, p. 20.
160. **Rektoriaus skiltis:** [istorinis universitetų tęstinumas]. – Portr. // *Respublika*. – 2008, vas. 23, p. 28.
161. **Rektoriaus skiltis:** [socialiniai partneriai]. – Portr. // *Respublika*. – 2008, lapkr. 15, p. 26.
162. **Rektoriaus skiltis:** [studentų praktika]. – Portr. // *Respublika*. – 2008, kovo 22, p. 32.
163. **Scenarios of Language Politics.** – Bibliogr. (14 pavad.) // *Bildungs- und Kulturmanagement = The management of education and culture*. – Frankfurt am Main [etc.], 2008. – P. 21–34. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 15*).

164. **Schopenhauerio grožio metafizika.** – Iliustr. – Bibliogr. (19 pavad.) // *Valios metafizika: Schopenhauerio filosofijos interpretacijos* = *Metaphysics of will: interpretation of Schopenhauer's philosophy.* – Vilnius, 2008. – P. 155–176. – (Neklasikinė filosofija = Non-classical philosophy: NF: didieji mąstytojai; kn. 3).
165. **Teisybė glūdi tarp Kalifornijos ir Balbieriškio** / [A. Gaižučio ir kt. pasisakymus parengė L. Lorzuraitytė]. – Nuotr. // *Dialogas.* – 2008, spal. 31, p. 1, 3, 8–9.
166. **...tik Kainas žino lietuviško žodžio kainą.** – Iliustr. // *Santara.* – [T.] 52 (2008), p. 40–49.
167. **Universitetas ir sportas.** – Portr. // *Vilniaus pedagoginio universiteto iškiliausi sportininkai ir treneriai.* – Vilnius, 2008. – P. 11–13.
168. **Universiteto vardas užstrigo tarpvaldyje:** [K. Vaitkevičiaus pokalbis su A. Gaižučiu apie VPU vardo keitimą]. – Nuotr. // *15 minučių.* – 2008, lapkr. 12.
169. **Система образования – падчеридца у государства:** [беседа с ректором Вильнюсского педагогического университета А. Гайжутисом / беседовал] В. Вайцекаускас // *Республика.* – 2008, 5 февр., p. 2.

2009

170. **Algirdo Gaižučio sveikinimo žodis.** – Portr. – Liet., angl. // *Socialinis ugdymas:* straipsnių rinkinys. – 2009. – T. 1, Nr. 9, p. 10–11, 15–16.
171. **Ar mokytojo vardas dar skamba išdidžiai?** / [pasisakymus su G. Steponavičiumi, S. Jurkevičiumi, A. Gaižučiu, R. Veromėjiene, J. Klimaševska, A. Medalinsku parengė A. Medalinskas]. – Iliustr., portr. // *Lietuvos žinios.* – 2009, gruod. 4, p. 10–11.
172. **Ar iš tikrųjų reikalingas Statistikos departamento priklausomybės keitimas?** / J. Bagdonavičius, J. Čiulevičius, A. Gaižutis, B. Gruževskis ir kt. // *Lietuvos aidas.* – 2009, geg. 15, priedas „Naujausios žinios“, p. 1.
173. **Creativity or striving for perfection** // *Qualität von Bildung und Kultur: Theorie und Praxis = The quality of education and culture: theoretical and practical dimensions* / Gerd-Bodo von Carlsburg, A. Gaižutis, A. Liimets (Hrsg./ed.). – Frankfurt am Main [etc.], 2009. – P. 21–47. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 17*).
174. **Dvasios ir kūno harmonijai, dermei ir vienyebei:** [Lietuvos olimpinės akademijos suvažiavime šios akademijos akademiku inauguruotas VPU rektorius akad. A. Gaižutis: pateikiama ta proga pasakyta kalba; nuotraukoje su Prezidentu V. Adamkumi prof. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa.* – 2009, gruod. 4 (Nr. 17), p. 1.
175. **Edukologijos fakultetas: kompetencija ir studijų kokybė:** [nuo 2010 m. bus įsteigtas VPU Edukologijos fakultetas / pasisakė A. Gaižutis, E. Jovaiša, G. Kvieskienė] // *Šviesa.* – 2009, lapkr. 6 (Nr. 15), p. 2.

176. **Elitas kultūroje.** – Portr. // *Sietuvos.* – 2009, Nr. 3, p. 5–7.
177. **Fotografika – išmonės pasaulis.** – Bibliogr. išnašose // *Margi fotografijos dešimtmečiai*: straipsnių rinkinys, skirtas Lietuvos fotomenininkų sąjungos 40-mečiui. – Vilnius, 2009. – P. 129–155.
178. **Kompetencija ir studijų kokybė:** [nuo 2010 m. bus įsteigtas VPU Edukologijos fakultetas: A. Gaižučio, E. Jovaišos, G. Kvieskienės pasisakymai] // *Respublika.* – 2009, gruod. 5, p. 16.
179. **Mintys apie krepšinį.** – Portr. // *Karalevičius S.L. XX a. Lietuvos krepšinio legenda.* – Kaunas, 2009. – D. 1: 1920–1960. – P. 15.
180. **Mokytojo vieta valstybės gyvenime:** [pokalbis su VPU rektoriumi A. Gaižučiu / kalbėjosi] A. Urbonas. – Portr. // *Mokslas ir technika.* – 2009, Nr. 1, p. 17–19.
181. **Nevalstybinių organizacijų kultūrinė veikla (Vilniaus miesto atvejis)** / N. Platonova, A. Gaižutis. – Diagr. – Bibliogr. (15 pavad.). – Priedas: anketa. – Santr. angl. // *Šiuolaikinė mokykla: iššūkiai, realijos ir vertybės*: jaunųjų sociologijos mokslininkų darbai (IV). – Vilnius, 2009. – P. 43–66. – (*Jaunųjų mokslininkų darbai: JMD serija*).
182. **Rektoriaus skiltis:** [apie aukštojo mokslo pobūdį]. – Portr. // *Respublika.* – 2009, spal. 24, p. 14.
183. **Rektoriaus skiltis:** [apie universitetų reitingavimą]. – Portr. // *Respublika.* – 2009, geg. 30, p. 16.
184. **Rektoriaus skiltis:** [mokytojas ir kaimo bendruomenė]. – Portr. // *Respublika.* – 2009, kovo 21, p. 16.
185. **Rektoriaus skiltis:** [švietimo sistema]. – Portr. // *Respublika.* – 2009, vas. 28, p. 16.
186. **Rektoriaus skiltis:** [skatinkime bendrystę]. – Portr. // *Respublika.* – 2009, rugs. 5, p. 17.
187. **Rektoriaus skiltis:** [visą gyvenimą trunkančios studijos]. – Portr. // *Respublika.* – 2009, bal. 19, p. 16.
188. **Rektoriaus skiltis:** [VPU rektoriui A. Gaižučiu suteiktas Lietuvos olimpinės akademijos akademiko vardas: pateikiama nedidelė dalis jo inauguracinės kalbos]. – Portr. // *Respublika.* – 2009, gruod. 5, p. 16.
189. **Šventasis karas su moderniuoju barbaru:** [pokalbis su Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi A. Gaižučiu / kalbėjosi] F. Kauzonas // *Respublika.* – 2009, gruod. 17, p. 3; *Vakaro žinios.* – 2009, gruod. 19, p. 8.
190. **Švietėjai – už moratoriumą:** [su A. Gaižučiu kalbėjosi] A. Vaitasiūtė. – Nuotr. // *Respublika.* – 2009, saus. 22, p. 6.
191. **Tai, kas išlieka:** žurnalisto J. Skomskio pokalbis su knygos autoriumi akademiku A. Gaižučiu [apie A. Gaižučio monografiją „Daugiaveidis elitas“]. – Nuotr. // *Mokslas ir gyvenimas.* – 2009, Nr. 4, p. 24–25.
192. **Tai, kas išlieka:** [pokalbis su knygos „Daugiaveidis elitas“ autoriumi akademiku A. Gaižučiu / užrašė] J. Skomskis. – Iliustr., portr. // *Šviesa.* – 2009, kovo 13 (Nr. 5), p. 2.

193. **Universitetas ir mokytojų rengimas.** – Nuotr. // *Mokslas ir gyvenimas.* – 2009, Nr. 5, p. 2–3.
194. „**Viena sudėtingiausių valstybės gyvenime sistemų yra švietimo sistema ...**“ – Portr. // *Pedagogika: mokslo darbai: leidinys skirtas švietimo reformos 20-mečiui.* – [T.] 95 (2009), p. 10.
195. „**Viena sudėtingiausių valstybės gyvenime sistemų yra švietimo sistema ...**“ – Portr. // *Švietimo kaita 1988–2008: mokslinė praktinė konferencija Lietuvos švietimo pertvarkos 20 metų sukakčiai paminėti, 2009 m. vasario 19–20 d.* – Vilnius, 2009. – P. 7–8.
196. **Viešas laiškas Prezidentei** / A. Gaižutis, K. Čilinskas, R. Adomaitis ir kt. // *Lietuvos aidas.* – 2009, spal. 28, p. 1.
197. **Žodžiai skaitytojui** // *Dvasingumas žmogaus pasaulyje = Spirituality in the human world: kolektyvinė monografija.* – Vilnius, 2009. – P. 9–10.
198. **Священная война с современным варваром:** [беседа с ректором Вильнюсского педагогического университета А. Гайжутисом / беседовал] Ф. Каузонас // *Республика.* – 2009, 18 дек., p. 3.
- 2010**
199. **Algirdo Gaižučio sveikinimo žodis.** – Portr. // *Pedagogika: mokslo darbai: leidinys skirtas habil. dr. Meilei Lukšienei atminti.* – [T.] 100 (2010), p. 8.
200. **Apie kultūros ir sveikatos sanglaudą.** – Bibliogr. (12 pavad.) // *Pedagogika: mokslo darbai: leidinys skirtas habil. dr. Meilei Lukšienei atminti.* – [T.] 100 (2010), p. 135–140.
201. **Apšvietos estetika:** [naujas estetikos raidos etapas (17 a. pab.–18 a. 1 pusė)]. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 37–38.
202. **Archetipas:** [vėlyv. antikos filosofijoje (Filono Aleksandriečio ir kt.) pirmavaizdis, idėja]. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 40.
203. **Barthes Roland:** [pranc. semiotikas, semiologijos kūrėjas, rašytojas, lit. kritikas]. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 62–63.
204. **Bachelard Gaston:** [pranc. filosofas]. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 56.
205. **Baroko estetika.** – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 61–62.
206. **Boileau Nicolas:** [pranc. rašytojas, poetas, kritikas, klasicizmo teoretikas]. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 74.
207. **Collingwood Robin George:** anglų filosofas, meno kritikas. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 85.
208. **Čia dvelkia gerų namų dvasia.** – Nuotr. // *Šviesa.* – 2010, lapkritis (Nr. 10), p. 1.
209. **Didžiausias Lietuvoje mokytojų rengimo universitetas sutinka 75-erių metų sukaktį** / [A. Gaižučio pasisakymas apie universitetą]. – Nuotr. // *15 minučių.* – 2010, lapkr. 18.

210. **Dvasios ir kūno harmonijai, dermei ir vienybei.** – Nuotr. // *Mokslas ir gyvenimas.* – 2010, Nr. 1, p. 10–11.
211. **Ekstazė.** – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 125–126.
212. **FIAT LUX sakome Vilniaus pedagoginiam universitetui:** [rektorius prof. akad. A. Gaižučio pranešimas VPU 75-mečio jubiliejaus išskilmėse / parengė] G. Zemlickas. – Ilustr., portr. // *Mokslo Lietuva.* – 2010, gruod. 2 (Nr. 21), p. 1, 8–9.
213. **Fiat lux:** iš VPU rektorius akademiko Algirdo Gaižučio jubiliejinių refleksijų // *Santara.* – Nr. 71 (2010), p. 36–39.
214. **Freud Sigmund:** [austrų psichologas, kultūrologas, filosofas]. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 201.
215. **Honoris causa kaimynų universitetuose:** [Vilniaus pedagoginio universiteto rektorius akademiko A. Gaižučio pasakojimas] // *Mokslas ir gyvenimas.* – 2010, Nr. 4, p. 3.
216. **Huisman Denis:** [pranc. filosofas, eksperimentinės, taikomosios estetikos žinovas]. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 246.
217. **Huizinga Johan:** [ol. mokslininkas, istorikas, kultūrologas]. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 246–247.
218. **Įkvėpimas.** – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 254.
219. **Improvizacija.** – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 256.
220. **Kaip tapti geru mokytoju?:** [A. Medalinsko pokalbis su A. Gaižučiu ir kt.] // *Alfa. lt.* – 2010, bal. 3. – (žr. 2011-05- 16). – Kreipties būdas: World Wide Web. URL: <http://www.alfa.lt/paieska?cx=011282603322403127478%3A96s5jgdu0w0&cof=FORID%3A11%3BNB%3A1&ie=UTF-8&q=kaip+tapti+geru+mokytoju#1273>
221. **Kaip tapti geru mokytoju?:** [diskusija prie apskrito stalo su A. Gaižučiu ir kt.]. – Portr. // *Lietuvos žinios.* – 2010, bal. 3, p. 8–9.
222. **Keli Henriko Radausko poezijos simboliai** // *Florilegium Lithuanum:* in honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum: [mokslo straipsnių rinkinys]. – Vilnius, 2010. – P. 47–52.
223. **Kūrybos procesas.** – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija.* – Vilnius, 2010. – P. 330–331.
224. **Lietuvos politikai, mokslo ir kultūros atstovai apie Bronislovą Lubį:** [A. Gaižučio pasisakymas]. – Nuotr. // *Šiaudytis V. Bronislovas Lubys. Gyvenimo kelias:* [biografinė knyga]. – Kaunas, 2010. – P. 21–22.
225. **Linksmų Šv. Kalėdų. Laimingų naujųjų metų!** – Portr. // *Šviesa.* – 2010, gruod. (Nr. 12), p. 1.

226. **Lytard Jean-François**: [pranc. filosofas, postmodernizmo teoretikas ir analitikas]. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 344.
227. **Lyties stereotipas kaimo ir miesto bendruomenėje** / G. Šuklin, A. Gaižutis. – Diagr. – Bibliogr. (8 pavad.). – Santr. angl. // *Šiuolaikinė mokykla: jaunimo savijauta, prioritetai ir nuostatos: jaunųjų sociologijos mokslininkų darbai* (V). – Vilnius, 2010. – P. 53–74. – (*Jaunųjų mokslininkų darbai: JMD serija*).
228. **Meninė fotografija**. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 390–391.
229. **Meno kūryba**. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 410–411.
230. **Meno psichologija**. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 416.
231. **Mielieji, gerbiamieji Mokytojai** // *Lietuvos rytas*. – 2010, spal. 5, p. 3.
232. **Neotomistinė estetika**. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 456–457.
233. „**Pedagogams, kaip ir medikams, būtina įvesti rezidentūros studijas**“: [pokalbis su VPU rektoriumi akad. A. Gaižučiu / kalbėjosi A. Kazlauskas]. – Portr. // *Veidas*. – 2010, Nr. 1, p. 52.
234. **Pedagoginės minties raida**: šiemet Vilniaus pedagoginis universitetas pažymi 75-erių metų sukaktį. – Nuotr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2010, Nr. 11/12, p. 4–5, 12–13.
235. **Pedagogus turi rengti tik universitetai**. – Portr. // *Dialogas*. – 2010, saus. 22, p. 4.
236. **Prancūzų estetika**. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 498–500.
237. **Rektoriaus skiltis**: [apie universiteto nueitą kelią ir ateitį]. – Portr. // *Respublika*. – 2010, lapkr. 26, p. 12.
238. **Rektoriaus skiltis**: [apie Europos universitetų rektorių konferenciją, kurios pagrindinė tema buvo – universitetų savastys ir bendrybės]. – Portr. // *Respublika*. – 2010, gruod. 16, p. 10.
239. **Rektoriaus skiltis**: [apie motyvacinį testą]. – Portr. // *Respublika*. – 2010, spal. 1, p. 12.
240. **Rektoriaus skiltis**: [dvasios kelio ženklai]. – Portr. // *Respublika*. – 2010, liep. 2, p. 12.
241. **Rektoriaus skiltis**: [kas yra toji dvasinė gyvenimo dimensija?] – Portr. // *Respublika*. – 2010, geg. 7, p. 12.
242. **Rektoriaus skiltis**: [motyvacinis testas renkantis pedagogo studijas]. – Portr. // *Respublika*. – 2010, kovo 15, p. 10.
243. **Rektoriaus skiltis**: [studijų kokybė]. – Portr. // *Respublika*. – 2010, saus. 4, p. 12.
244. **Renesanso estetika**. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 518–519.
245. **Sakralinis menas**. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 538–539.

246. **Santayana George:** [isp. kilmės JAV filosofas, kritinio realizmo atstovas, poetas]. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 539.
247. **Satyra.** – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 541.
248. **Su akademiku Algirdu Gaižučiu kalbamės apie miestą – vertybių mediumą / užrašė R. Norkus; A. Savicko šaržas:** p. 59 // *Santara*. – Nr. 67 (2010), p. 48–59.
249. **„Šio kapitalo gali pavydėti kunigai“:** [pokalbis su VPU rektoriumi A. Gaižučiu apie mokytojo užduotis vieningoje Europoje]. – Portr. // *Respublika*. – 2010, lapkr. 20, p. 12.
250. **Šventas mokytojo vardas.** – Iliustr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2010, Nr. 4, p. 2–3.
251. **Talentas.** – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 593.
252. **Tomas Akvinietis:** [it. vid. a. filosofas scholastas, dominikonų prof.]. – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 609.
253. **Turinys.** – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 612–613.
254. **Universitetai ruošia trejų metų bakalauro studijas:** [A. Gaižučio pasisakymas] // *Alfa.lt*. – 2010, kovo 2. – (žr. 2011-05-16). – Kreipties būdas: World Wide Web. URL: http://www.alfa.lt/straipsnis/10318516/?Universitetai.ruosia.treju.metu.bakalauro.studijas=2010-03-02_00-10
255. **Viduramžių estetika.** – Bibliogr. str. gale // *Estetikos enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – P. 622–624.
256. **Žodis skaitytojui** // *Grigas R. Akivarų atspindžiai: sociosofinės mintys eilėmis*. – Vilnius, 2010. – P. 7.
- 2011**
257. **Juozui Mureikai – 75.** – Iliustr., portr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2011, Nr. 2/3, p. 42–43.
258. **Kaip gelbėtis nuo televizijos?:** [pokalbis su VPU rektoriumi A. Gaižučiu apie Lietuvos TV laidas / kalbėjosi] A. Vaitasiūtė. – Portr. // *Respublika*. – 2011, vas. 12, priedas „TV publika“, p. 1, 7; *Vakaro žinios*. – 2011, vas. 11, priedas „TV publika“, p. 1, 7.
259. **Pokalbis su akademiku Algirdu Gaižučiu:** „Kiekviena šalis kaimynų nepasirenka, jie duoti paties likimo“ // *Balsas.lt*. – 2011, bal. 20. – (žr. 2011-05-16). – Kreipties būdas: World Wide Web. URL: http://www.balsas.lt/naujiena/277552/pokalbis-su-akademiku-algirdu-gaizuciu-kiekviena-salis-kaimynu-nepasirenka-jie-duoti-paties-likimo/rubrika:naujienos-projektai-projektuarchyvas-archyvas_2003-2006
260. **Prabilote į mokytojų širdis** // *Dautartienė J. Šviesūs mokytojai ugdo šviesius mokinius: pokalbiai su jaunaisiais mokytojais*. – Vilnius, 2011. – P. 5.
261. **Rektoriaus skiltis:** [apie kūrybiškumą]. – Portr. // *Respublika*. – 2011, saus. 13, p. 12.
262. **Rektoriaus skiltis:** [apie vadinamąją virtualinę revoliuciją švietimo sferoje]. – Portr. // *Respublika*. – 2011, vas. 10, p. 11.

263. **Rektorius skiltis:** [kaip padėti gabiems studentams]. – Portr. // *Respublika*. – 2011, geg. 19, p. 9.
264. **Rektorius skiltis:** [pedagoginė studentų praktika]. – Portr. // *Respublika*. – 2011, kovo 24, p. 12.
265. **Rektorius žodis.** – Nuotr. // *Studijos Vilniaus pedagoginiame universitete 2011 m.* – [Vilnius, 2011]. – P. 1–3.
266. **Rinkis studijas VPU.** – Portr. // *Šviesa*. – 2011, vasaris (Nr. 2), p. 1.
267. **Scenarios of Language politics.** – Bibliogr. (14 pavad.) // *Enkulturation durch sozialen Kompetenzerwerb = Enculturation by acquiring of social competences.* – Frankfurt am Main [etc.], 2011. – P. 41–54. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 22*).
268. **Vorwort des Herausgebers.** – Portr. // *Enkulturation durch sozialen Kompetenzerwerb = Enculturation by acquiring of social competences.* – Frankfurt am Main [etc.], 2011. – P. 13–24. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 22*).
269. **Žodžiai skaitytojui // Dvasingumas žmogaus pasaulyje = Spirituality in the human world:** kolektyvinė monografija. – Vilnius, 2011. – P. 9–10.

Pranešimai kongresuose, konferencijose, seminaruose

2002

270. **Europietiškas ir mes // Lietuva ir Europos Sąjunga: kas mes Europai ir kas mums Europa:** [parengta pagal 2002 m. birželio 22 d. Kauno savivaldybėje vykusios Kauno apskrities konferencijos „Lietuva ir Europos Sąjunga: kas mes Europai ir kas mums Europa“ pranešimus ir diskusijas]. – Kaunas, 2002. – P. 9–13.
271. **Narkomanija tarp dramų ir grėsmių // Narkomanija – grėsmė nacionaliniam saugumui:** respublikinės konferencijos medžiaga / Lietuvos mokslų akademija, Lietuvos „Žinijos“ draugija, Vilniaus pedagoginio universiteto Socialinės pedagogikos katedra; [red. kolegija: J.V. Uzdila (pirmininkas) ... [et al.]. – Vilnius, 2002. – P. 3–4.

2003

272. **[„Jau seniai žinomas ir gerbiamas...“].** – Portr. // *Olimpinis švietimas ir kultūra: mokslinės konferencijos medžiaga*, Vilnius, 2003 m. lapkričio 7 d. / Lietuvos tautinis olimpinis komitetas, Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuvos olimpinė akademija; [parengė P. Karoblis, P. Statuta]. – Vilnius, 2003. – P. [8].
273. **Keli žodžiai apie teatrologiją // Šiuolaikiniai Lietuvos teatro procesai:** [konferencijos, įvykusios 2002 m. gegužės 6 d. Lietuvos teatro sąjungos salėje, medžiaga]. – Vilnius, 2003. – P. 5–6.
274. **Mokytojo parengtis ir tautos išlikimas.** – [Str. liet. ir angl.] // *XII pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas:* Čikaga, 2003 m. gegužės 21–25 d.: tezių rinkinys / Lietuvos mokslo taryba, Lietuvos mokslų akademija, Lietuvos mokslininkų sąjunga. – Vilnius, 2003. – P. 6.

275. **Olimpinis švietimas ir kultūra:** mokslinės konferencijos medžiaga, Vilnius, 2003 m. lapkričio 7 d. / Lietuvos tautinis olimpinis komitetas, Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuvos olimpinė akademija; [parengė P. Karoblis, P. Statuta]; konferencijos mokslinis komitetas: A. Gaižutis (pirmininkas) ir kt. – Vilnius: Lietuvos tautinis olimpinis komitetas, 2003. – 74, [1] p.: iliustr. – ISBN 9986-535-42-5.
276. **Sportas – kultūros šaltinis // Olimpinis švietimas ir kultūra:** mokslinės konferencijos medžiaga, Vilnius, 2003 m. lapkričio 7 d. / Lietuvos tautinis olimpinis komitetas, Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuvos olimpinė akademija; [parengė P. Karoblis, P. Statuta]. – Vilnius, 2003. – P. 12–13.
277. **Ugdymo integracijos dimensijos:** dabartis ir perspektyvos: tarptautinė mokslinė konferencija: pranešimai, Vilnius, 2003 spalio 23–24 d. / Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Vilniaus pedagoginis universitetas, Švietimo plėtotės centras, Talino pedagoginis universitetas; org. komiteto pirmininkas A. Monkevičius, pavaduotojai: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003. – 157, [1] p.: iliustr.

2004

278. **Gyvi, kol gyva mūsų kalba:** mintys iš Lietuvos mokslų akademijos sesijos „Lietuvių kalbos padėtis moksle ir visuomenėje“, įvykusios 2003 m. lapkričio 17 dieną: [pasisakė A. Gaižutis]. – Nuotr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2004, Nr. 1, p. 19.
279. ***The importance of university culture // New bearings in higher education:** papers from the first international congress on higher education, Fatih University, Istanbul, 27–29 May, 2004. – Istanbul, 2004. – P. 95–101.
280. **Pasaulis vaikui:** ugdymo realijos ir perspektyvos: tarptautinė mokslinė konferencija, 2004 m. gegužės 13–14 d.: pranešimai / Vilniaus pedagoginis universitetas. Ikimokyklinės pedagogikos katedra, Pradinio ugdymo katedra, Erfurto universitetas, Vroclavo pedagogikos institutas, Lietuvos pradinio ugdymo pedagogų asociacija, Lietuvos OMEP nacionalinis komitetas; org. komiteto pirm. A. Gaižutis. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004. – 233, [1] p.: iliustr. – Bibliogr. str. gale. – Str. liet., lenk., angl. – Santr. liet., angl., vok. – ISBN 9955-516-92-5.
281. **Spiritualistinė, metafizinė estetika: formos ir vertės // Pedagogika:** mokslo darbai. – Vilnius, 2004. – [T.] 72: Meninio ir dvasinio ugdymo paralelės: tarptautinė mokslinė konferencija, 2004 m. balandžio 14–15 d. – P. 26–30.
282. **Sportas – žmogiškųjų vertybių mediumas.** – Bibliogr. (4 pavad.). – Santr. angl. // *Švietimas per sportą:* respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga, Vilnius, 2004 m. rugsėjo 14 d. / Vilniaus universitetas, Lietuvos tautinis olimpinis komitetas, Lietuvos olimpinė akademija; [parengė P. Karoblis, J.P. Jankauskas, P. Statuta]. – Vilnius, 2004. – P. 32–37.
283. **Švietimo reforma ir mokytojų rengimas: aktualijos ir perspektyvos:** X tarptautinė mokslinė konferencija 2004 m. gegužės 27–28 d., Vilnius: pranešimai / Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Vilniaus pedagoginis universitetas, Heidelbergo aukštoji pedagoginė mokykla;

organizacinio komiteto pirm. pavaduotojas A. Gaižutis. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004. – 192, [1] p.: iliustr. – Bibliogr. str. gale. – Str. liet., angl., rus., vok. – Santr. liet., angl.

284. **Глобализация: Европейский союз и идентичность национальных культур.** – Santr. angl. – Bibliogr. (5 pavad.) // *Балтийский семинар: международный научный альманах.* – Санкт-Петербург, 2004. – Вып. 1. – P. 29–33.
285. ***Постмодерн и судьбы национальных культур** // *Восьмые международные Виноградовские чтения: Проблемы истории и теории литературы и фольклора: материалы конференции 23–25 марта 2004 г.* / Московский городской педагогический университет. – Москва, 2004. – P. 128–135.

2007

286. **Idea and Practice of Bologna and Lisbon.** – Bibliogr. (8 pavad.) // *Entwicklung erziehungswissenschaftlicher Paradigmen: Theorie und Praxis = Development of educational paradigms: theory and practice: [Beiträge der XI. Internationalen wissenschaftlichen Konferenz vom 19. bis 20. Oktober 2005 in Vilnius zur Bildungsreform und Lehrerbildung]* / Gerd-Bodo von Carlsburg, A. Gaižutis, A. Liimets (Hrsg./ed.). – Frankfurt am Main [etc.], 2007. – P. 19–30. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 14*).

2008

287. **Mažieji ir didieji aktoriai.** – Portr. // *Vytauto Maknio 100-osioms gimimo metinėms skirtos respublikinės konferencijos medžiaga: [konferencijos „Lietuvos teatro raida pokario metais“ (2007, Vilnius): straipsnių rinkinys].* – Vilnius, 2008. – P. 5–10.

2010

288. **Kultūrų dialogas neįmanomas be dialogo kultūros:** [VPU rektorius akad. A. Gaižučio pranešimas konferencijoje „Kultūrų dialogas – dialogo kultūra“ / užrašė G. Zemlickas]. – Iliustr., portr. // *Mokslo Lietuva.* – 2010, bal. 15, p. 7, 12–13.
289. **Dialogo kultūra** // „Kultūrų dialogas – dialogo kultūra“: [konferencijos, vykusios 2010 m. kovo 18 d. „Karolinos“ Konferencijų centre programa]. – Vilnius, 2010. – P. 3.

290. **Качество университетского образования и социокультурные контексты** // *Качество университетского образования: состояние, проблемы, перспективы:* программа Международной научной конференции, посвященной 70-летию Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, 24–25 февраля 2010 г., Гродно. – [Гродно, 2010]. – P. 7; *Веснік: навуковы часопіс.* – 2010, серія 1, № 2 (95). – P. 110–112.

2011

291. **Вклад Вильнюсского педагогического университета в развитие Российско-Литовского межкультурного диалога** // *Состояние и перспективы межкультурного взаимодействия в странах Балтии: фактор России:* программа открытой дискуссии: 1 апреля 2011 г., Калининград, Балтийский федеральный университет имени Иммануила Канта. – Калининград, 2011. – P. 3.

Recenzijos

2002

292. **Apie visuotinį mokslų, menų ir kultūros žinyną.** – Rec. kn.: Visuotinė lietuvių enciklopedija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., 2001. T. 1 // *Kultūros barai.* – 2002, Nr. 1, p. 93–95.
293. **Informacinių technologijų visuomenė:** humanistinės interpretacijos: monografija / [B. Deksnys, R. Juzefovičius, E. Keras...(et al.)]; Lietuvos teisės universitetas; [sudaryt. ir atsak. redakt.: J.A. Krikštopaitis, J. Morkūnienė]; rec.: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002. – 183, [1] p. – ISBN 9955-442-87-5.
294. **Visuotinė lietuvių enciklopedija** / [VLE II tomo straipsnius rec.: ... A. Gaižutis ir kt.] – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002. – T. 2: Arktis–Beketas. – 799 p.: iliustr., portr., žml. – ISBN 5-420-01486-6 (bendras).

2003

295. **Beresnevičius G. Religijotyra:** vadovėlis XII klasei / rec. A. Gaižutis. – Vilnius: Tyto alba, 2003. – 270, [2] p.: iliustr. – ISBN 9986-16-298-X.
296. **Kvieskienė G. Socializacija ir vaiko gerovė:** [monografija] / rec.: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003. – 249, [1] p.: lent. – Bibliogr.: p. 233–249. – Santr. angl. – ISBN 9955-568-04-6.
297. **Miškinis K. Šeima žmogaus gyvenime:** knyga kiekvienam, norinčiam šeimoje siekti darnos ir išvengti nesklandumų, užauginti gerus vaikus ir būti laimingam / rec.: P. Jucevičienė, A. Gaižutis. – Kaunas: AB „Aušra“, 2003. – 548, [1] p. – ISBN 9955-532-25-4.
298. **Moksleivių meninių nuostatų formavimas:** [metodinis leidinys aukštosioms mokykloms] / [B. Banevičiūtė ir kt.]; Vilniaus pedagoginis universitetas. Pedagogikos ir psichologijos fakultetas. Meninio ugdymo katedra; sudaryt. ir moksl. redakt. V. Matonis; rec.: A. Gaižutis, J.S. Mureika. – Vilnius: VPU leidybos centras, 2003. – 55, [1] p. – ISBN 9955-516-45-3.
299. **Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimų metodologija:** [vadovėlis] / rec.: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003. – 626, [1] p.: iliustr. – Bibliogr. išnašose. – ISBN 9955-563-26-5.
300. **Vilkėlienė A. Ypatingųjų vaikų integruotas muzikinis ugdymas:** specialioji meno pedagogika / rec. A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Kronta, 2003. – 199, [1] p.: iliustr., nat. – Bibliogr.: p. 176–189. – Santr. angl. – ISBN 9986-879-87-6.

2005

301. **Nekrašas E. Filosofijos įvadas:** [vadovėlis aukštosioms mokykloms] / rec.: A. Gaižutis, A. Šliogeris. – 2-ojo leid. papild. tiražas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005. – 293,

[1] p. – Antr. p. leidimo metai 2004. – Bibliogr.: p. 241–243 ir išnašose. – Asmenvardžių r-klė: p. 291–293. – Santr., angl. – ISBN 5-420-01543-9.

302. **Lietuva:** šeimos enciklopedija / rec.: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: Šviesa, 2005. – 407 p.: iliustr. – ISBN 5-430-04007-X.
303. **Neįgaliųjų meninis ugdymas:** metodikos ir terapijos aspektai / mokslinis red. ir sudaryt. A. Piličiauskas; rec.: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Krona, 2005. – 265 p.: iliustr., portr. – Bibliogr. sk. gale. – ISBN 9955-595-55-8.

2006

304. **Lietuva globalėjančiame pasaulyje** = Lithuania in the world of globalization: [straipsnių rinkinys] / Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Vilniaus pedagoginis universitetas, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; sudaryt. D.M. Stančienė; moksl. red. J. Balčius; rec.: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Logos, 2006. – 333 p.: lent. – Bibliogr.: p. 317–328. – Santr. angl. – ISBN 9986-721-50-4.
305. **Neįgaliųjų meninis ugdymas: metodikos ir terapijos aspektai:** [A. Piličiausko parengtos monografijos recenzija] / M. Barkauskaitė, A. Gaižutis, V. Gudonis // *Specialusis ugdymas*. – 2006, Nr. 1 (14), p. 158–160.
306. **Nekrašas E. Filosofijos įvadas:** vadovėlis aukštosioms mokykloms / rec.: A. Gaižutis, A. Šliogeris. – [2-asis papild. ir patais. leid., 3-iasis tiražas]. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006. – 293 p. – Bibliogr.: p. 241–243 ir išnašose. – Asmenvardžių r-klė: p. 291–293. – Santr. angl. – ISBN 5-420-01543-9.
307. **Rytai-Vakarai: komparatyvistinės studijos** / sudaryt. ir moksl. red. A. Andrijauskas; rec.: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006. – 447 p.: iliustr. – (*Kultūrologija; t. 14*). – Bibliogr. str. gale. – Asmenvardžių r-klė: p. 429–436. – ISSN 1822-2242; ISBN 978-9986-63885-8.
308. **Stančienė D.M. Gėrio ženklai būtyje = The signs of goodness in being** / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; rec.: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006. – 305 p. – Bibliogr.: p. 284–291 ir išnašose. – R-klės: p. 292–305. – Santr. angl. – ISBN 9986-638-66-6.

2007

309. **Aleknaitė-Bieliauskienė R. Susitikimai su praeitimi: [smuikininkas] Jonas Urba:** mokslinė monografija / rec.: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Rgrupė, 2007. – 255 p.: iliustr., faks., portr. – Bibliogr.: p. 241–244. – Pavardžių r-klė: p. 249–255. – Santr. angl. – ISBN 978-9955-689-09-6.

2008

310. **Braziūnienė A. Bibliofilija kaip asmenybės raiška: Kazio Varnelio biblioteka** / Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilniaus universitetas; rec.: E. Aleksandravičius, A. Gaižutis. – Vilnius:

- Lietuvos nacionalinis muziejus, [2008]. – 271, [1] p.: faks., iliustr., portr. – Lietuvos tūkstantmečio programos leidinys. – Santr. angl. – Bibliogr., p. 253–263 (355 pavad.) ir išnašose. – Asmenvardžių r-klė: p. 265–271. – ISBN 978-9955-415-84-8.
311. **Broniaus Kutavičiaus muzika: praeinantis laikas** / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; [sudaryt. I. Jasinskaitė-Jankauskienė]; rec.: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Versus aureus, 2008. – 415 p.: iliustr., faks., nat., portr. – Bibliogr.: p. 366–391 ir str. gale. – B. Kutavičiaus kūrinų natos ir garso įrašai: p. 392–404. – Asmenvardžių r-klė: p. 408–415. – Santr. angl. – ISBN 978-9955-34-103-1.
312. **Keli žodžiai palydint knyga // Anra A. Katinas Temzėje**: [mažasis romanas]. – Vilnius, [2008]. – P. 123–125. – Tikroji aut. pavardė A. Raževaitė.
313. **Nekrašas E. Filosofijos įvadas**: [vadovėlis aukštosioms mokykloms] / rec.: A. Gaižutis, A. Šliogeris. – 2-ojo leid. 4-asis tiražas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008. – 293 p. – Bibliogr. p. 241–243 ir išnašose. – Asmenvardžių r-klė: p. 291–293. – Santr. angl. – ISBN 5-420-01543-9.
314. **Staniškytė J. Kaitos ženklai**: šiuolaikinis Lietuvos teatras tarp modernizmo ir postmodernizmo: teorinės perspektyvos: monografija / rec.: A. Gaižutis, R. Marcinkevičiūtė. – [Vilnius]: Scena, 2008. – 211 p., XXIV iliustr. p. – Bibliogr.: p. 189–204. – Asmenvardžių r-klė: p. 205–211. – Santr. angl. – ISBN 978-9986-412-29-8.

2009

315. **Aleknaitė-Bieliauskienė R. Vytautas Laurušas: gyvenimo realybės ir kūrybos interpretacijos**: monografija / rec.: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Lietuvos kompozitorių sąjunga, 2009. – 267 p.: iliustr., portr. – V. Laurušo straipsnių ir pasisakymų spaudoje bibliografija: p. 253–256. – Literatūra apie V. Laurušą ir jo kūrybą: p. 257–259. – Bibliogr.: p. 259–261. – Asmenvardžių r-klė: p. 262–265. – Santr. angl. – ISBN 978-9986-9069-9-5.
316. **Karatajienė D. Žvilgsnis į praeitį**: istoriniai dailės mokymo aspektai / rec.: A. Gaižutis, J. Gudmonas. – Vilnius: Kronta, 2009. – 97 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 78–81 (68 pavad.). – ISBN 978-609-401-038-5.

2010

317. **Aleknaitė-Bieliauskienė R. Teatro uždanga praskleidus. Jonas Alekna, 1917–1964: aktorius, režisieriaus gyvenimo ir kūrybos eskizai**: monografija / rec.: A. Gaižutis, V. Pruskus. – Vilnius: Forumas „Kultūros eksperimentai“, 2010. – 334, [1] p., XVI iliustr. lap.: iliustr., faks., geneal. schem., portr. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 318–319. – Asmenvardžių r-klė: p. 322–334. – ISBN 978-9955-910-04-6.

2011

318. **Iracionalumas ir mokslinio pažinimo ribos**: monografija / Mykolo Romerio universitetas; monografijos autoriai: S. Arlauskas ... [et al.]; rec.: A. Gaižutis, A. Krikštopaitis. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011. – 355 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 323–336 ir išnašose. – R-klės: p. 345–353. – Santr. angl. – ISBN 978-9955-19-273-2.

Redaktorius, redakcijų kolegijų narys

319. **Akademikas Adolfas Jucys** / vyr. red. ir sudaryt. A. Liekis; red. taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Lietuvos mokslas, 2004. – 400 p.: iliustr. – (*Lietuvos mokslas; kn. 47*). – Asmenvardžių r-klė: p. 384–396. – ISSN 1392-4044; ISBN 9986-795-27-3.
320. **Akademine edukologija**: monografija / red. taryba: A. Liekis (vyr. red.) ir kt.; patariamoji taryba: ...A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Mokslo tyros institutas, 2003. – T. 1. – 474 p.: iliustr., faks., portr. – (*Lietuvos mokslas; kn. 45*). – Bibliogr. str. gale. – ISSN 1392-4044; ISBN 9986-795-23-0.
321. **Asmenybė: menas, istorija, dabartis** / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. R. Vasinauskaitė; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: KFMI, 2007. – 511 p.: iliustr. – (*Kultūrologija; t. 15*). – Asmenvardžių r-klė: p. 493–510. – ISSN 1822-2242; ISBN 978-9955-868-01-9.
322. **Beresnevičienė D. Comparative andragogy** / vyr. red. ir sudaryt. A. Liekis; red. taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Lietuvos mokslas, 2002. – 180 p.: iliustr. – (*Lietuvos mokslas; kn. 40*). – Bibliogr. p. 158–176. – ISSN 1392-4044; ISBN 9986-795-17-6.
323. **Bildungs- und Kulturmanagement = The management of education and culture** / herausgegeben von Gerd-Bodo von Carlsburg, A. Gaižutis und A. Limets. – Frankfurt am Main [etc.], 2008. – 486 p. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 15*). – ISSN 1434-8748; ISBN 978-3-631-57817-9.
324. **Čiurlionio amžius**: mokslinės konferencijos, skirtos Mikalojaus Konstantino Čiurlionio gimimo metinėms, medžiaga / sudaryt. R. Norkutė, G. Stankevičiūtė; red. kolegija: A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2006. – 174 p.: iliustr. – ISBN 9955-471-16-6.
325. **Čiurlionis ir pasaulis = Čiurlionis and the world: almanachas: tarptautinis menų festivalis „Druskininkų vasara su M.K. Čiurlioniu“, M.K. Čiurlionio studijų savaitė / Lietuvos muzikų rėmimo fondas, Kauno technologijos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas; sudarė ir parengė R. Astrauskas; red. kolegija: A. Gaižutis ir kt.** – Vilnius: Lietuvos muzikų rėmimo fondas, 2005. – 135 p.: iliustr., nat. – ISBN 9986-90-258-4.
326. **Dvasingumas žmogaus pasaulyje = Spirituality in the human world: kolektyvinė monografija / Vilniaus pedagoginis universitetas; sudaryt. ir rengėjai: J. Kievišas, R. Kondratienė; red. kolegija: A. Gaižutis (pirm.) ir kt.** – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kl., 2009. – 439 p.: iliustr. – (*Mokslinės monografijos: MM serija*). – Santr. angl., rus., vok. – Bibliogr. str. gale. – Apibendrinimas lietuvių, rusų ir anglų kalbomis. – ISBN 978-9955-20-474-9.
327. **Dvasingumas žmogaus pasaulyje = Spirituality in the human world: kolektyvinė monografija / Vilniaus pedagoginis universitetas; sudaryt. ir rengėjai: J. Kievišas, R. Kondratienė; red. kolegija: A. Gaižutis (pirm.) ir kt.** – 2-asis papild. leid. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kl., 2011. – 467 p.: diagr., lent. – (*Mokslinės monografijos: MM serija*). – Bibliogr. str. gale. – Santr. angl. – Apibendrinimas lietuvių, rusų ir anglų kalbomis. – ISBN 978-9955-20-598-2.

328. **Entwicklung erziehungswissenschaftlicher Paradigmen: Theorie und Praxis** = Development of educational paradigms: theory and practice: [Beiträge der XI. Internationalen wissenschaftlichen Konferenz vom 19. bis 20. Oktober 2005 in Vilnius zur Bildungsreform und Lehrerbildung] / Gerd-Bodo von Carlsburg, A. Gaižutis, A. Liimets (Hrsg./ed.). – Frankfurt am Main [etc.]: Peter Lang, 2007. – 491 p.: iliustr. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 14*). – Bibliogr. str. gale ir išnašose. – Str. vok., angl. – ISSN 1434-8748; ISBN 3-631-56029-X.
329. **Estetikos enciklopedija** / sudaryt., reng. ir moksl. red. J. Mureika; red. kolegija: A. Gaižutis (pirm.) ir kt. – Vilnius: KFMI, 2010. – Bibliogr. p. 646–648 ir str. gale. – ISBN 978-5420-01-682-4.
330. **Estetikos ir meno filosofijos probleminių laukų sąveika** = Interactions of problem fields of aesthetics and art philosophy / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. ir moksl. red. A. Andrijauskas; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt.; rec.: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: KFMI, 2008. – 543 p.: iliustr. – (*Estetikos ir meno filosofijos tyrinėjimai = Aesthetics and philosophy of art studies; t. 4*). – Bibliogr. str. gale. – Asmenvardžių r-klė: p. 522–530. – Santr. angl., pranc. – ISSN 1822-3192; ISBN 978-9955-868-10-1.
331. **Estetikos ir meno filosofijos teritorijų kaita** = Alternation of aesthetics and philosophy of art: [straipsnių rinkinys] / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. A. Andrijauskas; red. kolegija: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: KFMI, 2006. – 599 p.: iliustr., portr. – ISBN 9986-638-72-0.
332. **Estetikos ir meno filosofijos transformacijos** = Transformations of aesthetics and philosophy of art: [straipsnių rinkinys] / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. A. Andrijauskas; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: KFMI. – 2005. – 698 p.: iliustr., portr. – (*Estetikos ir meno filosofijos tyrinėjimai = Aesthetics and philosophy of art studies; t. 1*). – Bibliogr. str. gale ir išnašose. – Asmenvardžių r-klė: p. 665–685. – Santr. angl., pranc. – ISSN 1822-3192; ISBN 9986-638-59-3.
333. **Fotosensibilizuota navikų terapija: pirminiai vyksmai**: monografija / R. Rotomskis, G. Streckytė, L. Gričiūtė; vyr. red. ir sudaryt. A. Liekis; red. taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Lietuvos mokslas, 2002. – 278 p.: iliustr., lent. – Santr. angl. – (*Lietuvos mokslas; kn. 39*). – ISSN 1392-4044; ISBN 9986-795-20-6.
334. **Gamta ir religija** = Religion and nature / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudarė E. Usačiovaitė; red. kolegija: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Versus aureus, 2006. – 288 p.: iliustr. – (*Senovės baltų kultūra; t. 7*). – Asmenvardžių r-klė: p. 281–285. – ISBN 9955-699-15-9.
335. **Gyvenimo apologija: Nietzsche'ės teorinės interpretacijos** = Apologia of life: theoretical interpretations of Nietzsche / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. A. Andrijauskas; red. kolegija: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Versus aureus, 2007. – 455 p.: iliustr., faks., portr. – ISBN 978-9955-699-70-5.
336. **Gyvybinis polėkis**: Bergsono filosofijos interpretacijos = Élan vitale: interpretations of Bergson's philosophy / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. A. Andrijauskas; red. kolegija: A. Andrijauskas (pirm.), A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Versus aureus, 2008. – 496, [1] p.: iliustr., faks.,

- portr. – (*Neklasikinė filosofija = Non-classical philosophy: NF: didieji mąstytojai; kn. 4*). – Santr. angl. – Bibliogr. str. gale. – Asmenvardžių r-klė: p. 491–494. – ISSN 1822-6523; ISBN 978-9955-34-143-7.
337. **Ilgalaikė Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtotės iki 2015 metų strategija** / sudaryt. A. Liekis; red. taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Lietuvos mokslas, 2002. – 1016 p.: iliustr., portr. – (*Lietuvos mokslas; kn. 41*). – Bibliogr. išnašose. – ISSN 1392-4044; ISBN 9986-795-18-4.
338. **Istorinės vietos, atmintys, tapatumai** / Lietuvos kultūros tyrimų institutas; sudaryt. V. Beninis; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: LKTI, 2010. – 280 p.: iliustr. – (*Kultūrologija; t. 18*). – Asmenvardžių r-klė: p. 266–278. – ISSN 1822-2242; ISBN 978-9955-868-23-1.
339. **Kultūra globalizacijos sąlygomis** / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. S. Juknevičius; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: KFMI, 2006. – 371 p.: iliustr. – (*Kultūrologija; t. 13*). – Asmenvardžių r-klė: p. 308–311. – ISSN 1822-2242; ISBN 9986-638-75-5.
340. **Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai** / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. V. Beninis; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: KFMI, 2003. – 463 p.: iliustr. – (*Kultūrologija; t. 10*). – Asmenvardžių r-klė: p. 452–462. – ISBN 9986-638-43-7.
341. **Kultūros savitumas ir universalumas** / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. S. Juknevičius; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: KFMI, 2004. – 351 p.: iliustr. – (*Kultūrologija; t. 11*). – Asmenvardžių r-klė: p. 334–349. – ISBN 9986-638-52-6.
342. **Kūrybos erdvės = The spaces of creation: mokslo darbų žurnalas** / Šiaulių universitetas; redaktorių kolegija: vyr. red. R. Urniežius, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Šiauliai: Šiaulių universiteto I-kl., 2004–2010. – ISSN 1822-1076.
 Nr. 1. – 2004.
 Nr. 2, 3. – 2005.
 Nr. 4, 5. – 2006.
 Nr. 6, 7. – 2007.
 Nr. 8. – 2008.
 Nr. 9–11. – 2009.
 Nr. 12, 13. – 2010.
343. **Lietuva: šeimos enciklopedija** / red. kolegija: A. Gaižutis ir kt.; recenzavo ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: Šviesa, 2005. – 407; [1] p.: iliustr., faks., portr., žml. – Bibliogr.: p. 406–407. – Bendroji r-klė: p. 402–405. – ISBN 5-430-04007-X.
344. **Lietuva Europos Sąjungoje: laimėjimai ir problemos = Lithuania in the European Union: achievements and problems: mokslinių straipsnių rinkinys (III)** / Vilniaus pedagoginis universitetas. Socialinių mokslų fakultetas. Ekonomikos katedra; sudaryt. ir ats. red. A. Čiužas; red. kolegija: A. Gaižutis (pirm.) ir kt. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kl., 2007. – 328 p.: iliustr. – (*Ekonominės ir socialinės politikos studijos; t.3*). – ISBN 978-9955-20-325-4.

345. **Lietuvis Amerikoje** / A. Liekis; patariamoji taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – [Bendr. antraštė: Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas. D. 3.] – Vilnius: Mokslo tyros institutas, 2005. – 458 p.: iliustr., faks., portr., žml. – (*Lietuvos mokslas; kn. 52*). – Bibliogr. išnašose. – Asmenvardžių r-klė: p. 434–453. – ISSN 1392-4044; ISBN 9986-795-31-1.
346. **Lietuvių kalbos likimas – mūsų pačių rankose** / red. taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – [Bendr. antraštė: Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas. D. 2.] – Vilnius: Mokslo tyros institutas, 2004. – 143, [1] p.: iliustr., faks., portr. – (*Lietuvos mokslas; kn. 51*). – Bibliogr. str. gale ir išnašose. – Asmenvardžių r-klė: p. 141–143. – ISSN 1392-4044; ISBN 9986-795-30-3.
347. **Lietuvių spauda tėvynėje ir svetur** / A. Liekis; patariamoji taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – [Bendr. antraštė: Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas. D. 1.] – Vilnius: Mokslo tyros institutas, 2004. – 297 p.: iliustr., faks., portr., žml. – (*Lietuvos mokslas; kn. 50*). – Bibliogr. išnašose. – Asmenvardžių r-klė: p. 281–294. – ISSN 1392-4044; ISBN 9986-795-29-X.
348. **Lietuvos ekonomikos konkurencingumas ir socialinė sanglauda**: mokslinių straipsnių rinkinys (VII) / Vilniaus pedagoginis universitetas. Socialinių mokslų fakultetas. Ekonomikos katedra; sudaryt. ir ats. red. V. Navickas; red. kolegija: A. Gaižutis (pirm.) ir kt. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto l-kla, 2010. – 228 p.: iliustr. – (*Ekonominės ir socialinės politikos studijos; t. 7*). – ISBN 978-9955-20-580-7.
349. **Lietuvos istorijos studijos** = Studies of Lithuania's history: mokslo darbai / Vilniaus universitetas; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Vilniaus universiteto l-kla, 2002–2005. – ISSN 1392-0448.
T. 10. – 2002.
T. 11, 12. – 2003.
T. 13, 14. – 2004.
T. 15, 16. – 2005.
350. **Lietuvos menas permainų laikais** / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. A. Aleksandravičiūtė; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt.; recenzentai: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: KFMI, 2002. – 511 p.: iliustr. – (*Kultūrologija; t. 9*). – Asmenvardžių r-klė: p. 480–511. – ISBN 9986-638-32-1.
351. **Lietuvos mokslų akademija, 1941–2001** / [sudaryt. V. Puronas; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: [Lietuvos mokslų akad.], 2001. – 240, [1] p.: iliustr., portr. – Bibliogr.: p. 51. – ISBN 9955-9371-0-6.
352. **Lietuvos mokslų akademijos žinios**: informacinis leidinys / Lietuvos mokslų akademija; red. taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2002–2005.
2002, Nr. 1/2, 3.
2003, Nr. 1/2, 3/4, 5.
2004, Nr. 1/2, 3.
2005, Nr. 1/2.

353. **Lietuvos sakralinės dailės katalogas** / [red. kolegija: A. Gaižutis (pirmininkas) ... [et. al]. – Vilnius: Gervėlė, 1996–. T. 1, kn. 4 antr.: Lietuvos sakralinė dailė. – ISBN 9986-638-03-8.
- Kn. 5: Alytaus dekanatas: mokslinių straipsnių rinkinys / [sudaryt. D. Vasiliūnienė, S. Smilingytė-Žeimienė]. – Vilnius: Savastis, 2003. – 544 p.: iliustr. – Dalis gretut. teksto liet., angl. – Bibliogr. str. gale. – ISBN 9986-420-54-7.
- Kn. 6: Šakių dekanatas. D. 1. Barzdai – Lukšiai: mokslinių straipsnių rinkinys / [sudaryt. R. Stankevičienė, G. Surdokaitė]. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006. – 639, [1] p.: iliustr. – Dalis gretut. teksto liet., angl. – Bibliogr. str. gale. – ISBN 9986-638-78-X.
- Kn. 6: Šakių dekanatas. D. 2. Naudžiai – Žvirgždaičiai / [sudaryt. R. Stankevičienė, G. Surdokaitė, D. Vasiliūnienė]. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007. – 671, [1] p.: iliustr. – Dalis gretut. teksto liet., angl. – ISBN 978-9955-868-00-2.
354. **Lietuvos ūkio transformacija 1990–2005 metais** = Economic transformation in Lithuania in 1990–2005: mokslinių straipsnių rinkinys (II) / Vilniaus pedagoginis universitetas. Ekonomikos katedra; sudaryt. ir ats. red. R. Dužinskas; red. kolegija: A. Gaižutis (pirm.) ir kt. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2007. – 328 p.: iliustr. – (*Ekonominės ir socialinės politikos studijos; t. 2*). – ISBN 9955-20-105-3.
355. **Menotyra** / Lietuvos mokslų akademija, Lietuvos aukštosios mokyklos; red. kolegija: A. Gaižutis (pirm.) ir kt. – Vilnius: Academia, 2002–2010. – ISSN 1392-1002.
- Nr. 1 (26)–4 (29). – 2002.
- Nr. 1 (30)–4 (33). – 2003.
- Nr. 1 (34)–4 (37). – 2004.
- Nr. 1 (38)–4 (41). – 2005.
- Nr. 1 (42)–4 (45). – 2006.
- Nr. 1–4 (t. 14). – 2007.
- Nr. 1–4 (t. 15). – 2008.
- Nr. 1/2 (t. 16). – 2009.
- Red. kolegijos narys:
- Nr. 3/4 (t. 16). – 2009.
- Nr. 1–4 (t. 17). – 2010.
356. **Mokslas ir gyvenimas**: mokslo populiarinimo ir mokslo istorijos mėnesinis žurnalas / red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2002–2011. – ISSN 0134-3084.
- 2002, Nr. 1–12.
- 2003, Nr. 1–12.
- 2004, Nr. 1–12.
- 2005, Nr. 1–12.
- 2006, Nr. 1–12.

- 2007, Nr. 1–12.
 2008, Nr. 1–12.
 2009, Nr. 1–12.
 2010, Nr. 1–12.
 2011, Nr. 1, 2/3, 4.
357. **Navickas K. Lietuvių tautos savignyos patirtis** / vyr. red. ir sudaryt. A. Liekis; patariamoji taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Mokslo tyros institutas, 2003. – 291 p. – (*Lietuvos mokslas; kn. 44*). – Bibliogr. išnašose. – Asmenvardžių r-klė: p. 281–291. – ISSN 1392-2044; ISBN 9986-795-22-2.
358. **Nuo kulto iki simbolio** = From cult to symbol / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudarė E. Usačiovaitė; red. kolegija: A. Gaižutis (pirm.) ir kt. – Vilnius: KFMI, 2002. – 375 p.: iliustr. – (*Senovės baltų kultūra; t. 6*). – Tekstas liet., rus. – Santr. angl., vok. – Bibliogr. str. gale. – ISBN 9986-638-28-3.
359. **Prienu Kristaus Apsireišimo bažnyčia: architektūra ir sakralinės dailės vertybės**: monografija / Kultūros, filosofijos ir meno institutas. Kultūros paveldo centras; sudaryt. ir ats. red. G. M. Martinaitienė; red. kolegija: A. Gaižutis (pirm.) ir kt. – Vilnius: Savastis, 2002. – 111, [1] p.: iliustr. – ISBN 9986-420-44X.
360. **Problemos**: filosofijos leidinys: mokslo darbai / Vilniaus universitetas; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: VU I-kla, 2002–2005. – ISSN 1392-1126.
 T. 61, 62. – 2002.
 T. 63–65. – 2003.
 T. 66. – 2004.
 T. 67. – 2005.
361. **Profesorius Romualdas Ginevičius** / sudaryt. A. Liekis; red. komisija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Mokslo tyros institutas, 2006. – 315 p.: iliustr. – (*Lietuvos mokslas; kn. 58*). – Pavardžių r-klė: p. 308–314. – ISSN 1392-4044; ISBN 9986-795-44-3.
362. **Profesorius Vytautas Tamošiūnas** / sudaryt. A. Liekis; red. taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Lietuvos mokslas, 2002. – 355 p.: iliustr., faks. – (*Lietuvos mokslas; kn. 38*). – Bibliogr.: p. 302–352. – ISSN 1392-4044; ISBN 9986-795-15-2.
363. **Qualität von Bildung und Kultur: Theorie und Praxis** = The quality of education and culture: theoretical and practical dimensions / Gerd-Bodo von Carlsburg, A. Gaižutis, A. Liimets (Hrsg./ed.). – Frankfurt am Main [etc.]: Peter Lang, 2009. – 428 p.: iliustr. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 17*). – Bibliogr. str. gale. – Str. vok., angl. – ISSN 1434-8748; ISBN 978-3-631-59585-5.
364. **Santara**: kultūros žurnalas / red.: R. Norkus (vyr. red.) ir kt.; konsultacinė kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: SPAB sp. „Spindulys“, 2002–2010. – ISSN 1392-0979.
 2002, Nr. 37.
 *2003, Nr. 38, 39.

- 2004, Nr. 40–42.
2005, Nr. 43–46.
2006, Nr. 47.
2007, Nr. 48/49, 50, 51.
2008, Nr. 52, 53, 54/55.
2009, Nr. 56/57, 58/59, 60, 61/62, 63/64, 65.
2010, Nr. 66–68, 69/70, 71, 72.
365. **Socialiniai mokslai** / Kauno technologijos universitetas; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: Technologija, 2002–2010. – Bibliogr. str. gale. – ISSN 1392-0758.
Nr. 1 (33)–5 (37). – 2002.
Nr. 1 (38)–5 (42). – 2003.
Nr. 1 (43)–4 (46). – 2004.
Nr. 1 (47)–4 (50). – 2005.
Nr. 1 (51)–4 (54). – 2006.
Nr. 1 (55)–4 (58). – 2007.
Nr. 1 (59)–4 (62). – 2008.
Nr. 1 (63)–4 (66). – 2009.
Nr. 1 (67)–4 (70). – 2010.
366. **Sociologija. Mintis ir veiksmai** / Klaipėdos universiteto sociologijos tyrimų centras; vyr. red. A. Valantiejus, red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2002–2006. – ISSN 1392-3358.
Nr. 1, 2. – 2002.
Nr. 1, 2. – 2003.
Nr. 1–3. – 2004.
Nr. 1, 2. – 2005.
Nr. 1. – 2006.
367. **Soter**: religijos mokslo žurnalas / Ephemerides Sacrarum Disciplinarum Theologicae Facultatis in Universitate Vytauti Magni; regioninė red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto I-kla, 2007–2010. – ISSN 1392-7450.
Nr. 22 (50)–24 (52). – 2007.
Nr. 25 (53)–28 (56). – 2008.
Nr. 29 (57)–32 (60). – 2009.
Nr. 33 (61)–34 (62). – 2010.
368. **Šapoka A. Raštai** / Vilniaus pedagoginis universitetas; red. kolegija: A. Gaižutis ir kt.; moksl. red. A. Ragauskas. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2008. – T. 2: Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos. – 560 p. – ISBN 978-9955-20-363-6.

369. **100 iškiliausių Lietuvos žmonių** / [mokslinė red. taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009. – 212 p.: iliustr., faks., portr. – Pilna antr.: Šimtas iškiliausių Lietuvos žmonių. – Asmenvardžių r-klė: p. 206–211. – ISBN 978-5-420-01655-8.
370. **Šviesa abiturientui:** [elektroninis išteklius] / Vilniaus pedagoginis universitetas; red. A. Gaižutis. – [Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2006]. – 1 kompakt. diskas (CD-ROM); 12 cm + 1 įd. lap. (12 x 12 cm). – Antr. iš ekrano. – Sistemos reikalavimai: Adobe Acrobat Reader.
371. **Tai, kas išlieka** = Things, that endure / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. E. Usačiovaitė; red. kolegija: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Kronta, 2009. – 310 p.: iliustr. – (*Senovės baltų kultūra; t. 8*). – Asmenvardžių r-klė: p. 303–310. – ISBN 978-609-401-027-9.
372. **Tiltai** = Bridges = Brücken: humanitariniai ir socialiniai mokslai / Klaipėdos universitetas; red. kolegija: ...A. Gaižutis ir kt. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2002–2006. – ISSN 1392-3137.
2002, Nr. 1(18) – 4(21).
2003, Nr. 1(22) – 4(25).
2004, Nr. 1(26) – 4(29).
2005, Nr. 1(30) – 4(33).
2006, Nr. 1 (34).
373. **Tiltai. Priedas:** mokslo darbai / Klaipėdos universitetas; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2002–2010. – ISSN 1648-3979.
Veiksmažodžio raidos klausimai (2). – 2002, Nr. 9. – 115 p.
Transformacijos Rytų ir Centrinėje Europoje. – 2002, Nr. 10. – 315 p.
Edukologija: problemos ir perspektyvos. – 2002, Nr. 11. – 195 p.
Krikščionybė akademinėje visuomenėje. – 2002, Nr. 12. – 329 p.
Transformacijos Rytų ir Centrinėje Europoje. I-II. T. 1. – 2003, Nr. 13. – 286 p.
Transformacijos Rytų ir Centrinėje Europoje. I-II. T. 2. – 287–587 p.
Vakarų baltų kalbos ir kultūros reliktai. – 2003, Nr. 14. – 119 p.
Tikėjimas ir kultūra. – 2003, Nr. 15. – 390 p.
Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė kultūra (II). – 2003, Nr. 16. – 218 p.
Šiuolaikinė edukologija: teorija ir praktika. – 2003, Nr. 17. – 111 p.
Edukologija. – 2004, Nr. 18. – 135 p.
Metodologinės įžvalgos anglų kalbos mokyme ir mokymesi. – 2004, Nr. 19. – 167 p.
Muzikinis ugdymas mokykloje. – 2004, Nr. 20. – 137 p.
Muzikologiniai diskursai. – 2004, Nr. 21. – 158 p.
Pradinė mokykla. – 2004, Nr. 22. – 172 p.
Kūno kultūros ir sveikatos ugdymo šiuolaikinės problemos. – 2004, Nr. 23. – 74 p.
Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė kultūra (III). – 2004, Nr. 24. – 255 p.
Krikščioniškosios vertybės moderniojoje visuomenėje. – 2004, Nr. 25. – 395 p.

- Baltai ir jų giminaičiai. – 2005, Nr. 26. – 218 p.
- Biblija ir literatūra. – 2005, Nr. 27. – 303 p.
- Mokymasis visą gyvenimą ir karjeros raida žinių visuomenėje. – 2005, Nr. 28. – 151 p.
- Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė kultūra (IV). – 2005, Nr. 29. – 202 p.
- Mokymasis visą gyvenimą ir karjeros raida. – 2005, Nr. 30. – 159 p.
- Krikščioniška šeima ir visuomenė. – 2006, Nr. 31. – 374 p.
374. **1991 metų Sausio 13-oji Lietuvoje naujausių mokslinių tyrimų kontekste:** mokslinių straipsnių rinkinys = 13 January 1991 in Lithuania in the context of the newest scientific research: selection of scientific articles / Vilniaus pedagoginis universitetas. Istorijos fakultetas. Lietuvos istorijos katedra; sudaryt. L. Truska, A. Ragauskas; red. kolegija: pirm. A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2006. – 298 p.: iliustr. – ISBN 9955-20-139-8.
375. **Valios metafizika:** Schopenhauerio filosofijos interpretacijos = Metaphysics of will: interpretation of Schopenhauer's philosophy / Kultūros, filosofijos ir meno institutas; sudaryt. ir moksl. red. A. Andrijauskas; red. kolegija: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Versus aureus, 2008. – 527 p.: iliustr., faks., portr. – (*Neklasikinė filosofija = Non-classical philosophy: NF: didieji mąstytojai; kn. 3*). – Bibliogr. str. gale. – Asmenvardžių r-klė: p. 519–526. – Str. liet., angl., rus. – Santr. liet., angl. – ISSN 1822-6523; ISBN 978-9955-34-047-8.
376. **Vilniaus istorijos metraštis** = Annales historiae Vilmensis / Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuvos istorijos institutas, Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, VšĮ „Vilniaus rotušė“; red. kolegija: A. Ragauskas (pirm.), A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2007. – Su bibliogr. – Santr. angl. – ISSN 1822-8828.
377. **Visuomenės darni plėtra: problemos ir perspektyvos** = Sustainable development of the society: problems and prospects: mokslinių straipsnių rinkinys (V) / Vilniaus pedagoginis universitetas. Socialinių mokslų fakultetas. Ekonomikos katedra; sudaryt. ir ats. red. A. Čiužas; red. kolegija: A. Gaižutis (pirm.) ir kt. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2008. – 389 p.: iliustr. – ISBN 978-9955-20-387-2.
378. **Балтийский семинар: международный научный альманах** / Российский Государственный педагогический университет им. А.И. Герцена / ред. совет: ... А. Гайжутис и др. – Санкт-Петербург, 2004. – Вып. 1. – 261 с. – ISBN 5-9276-0049-2.

**Disertacijų mokslinis vadovas,
oponentas, gynimo komiteto pirmininkas ir narys**

379. **Abramauskienė J. Būsimųjų pradinių klasių mokytojų muzikinis ugdymas – jų profesinio rengimo komponentas:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas Z. Marcinkevičius, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2002. – 154 p.: iliustr., nat. – Bibliogr.: p. 121–132.

380. **Abromaitis A. Lenkija ir Lietuvos visuomenė: požiūriai į Lenkiją Lietuvoje 1918–1940 m.:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05H) / Vilniaus universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas A. Kasperavičius, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2002. – 197 p. – Bibliogr.: p. 188–197.
381. **Almonaitytė-Navickienė V. Kauno miestovaizdžio fotografija 1861–1969 metais: daktaro disertacija:** humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vytauto Didžiojo universitetas, Architektūros ir statybos institutas; disertacijos gynimo tarybos pirmininkas V. Levandauskas, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas, 2005. – 195, [1] p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 189–195 ir išnašose.
382. **Bagdonas A. Bendrojo lavinimo mokyklos veiklos efektyvumo vertinimas: švietimo subjektų interesų raiška ir kongruencijos ypatumai:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Kauno technologijos universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkė ir darbo vadovė P. Jucevičienė, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Kaunas, 2002. – 158 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 149–158.
383. **Balžakienė J. Studentų profesinio kryptingumo ugdymas aukštojoje sporto mokykloje studijuojant užsienio kalbas:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas V. Rajeckas, oponentai: A. Gaižutis, J. Dautaras. – Vilnius, 2002. – 186 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 172–186.
384. **Berkmanas T. Teismo sprendimo legalumas ir kalbos ribos (postmodernistinis požiūris):** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filosofija (01H) / Vytauto Didžiojo universitetas, Kultūros, filosofijos ir meno institutas; mokslinis vadovas M. Japertas, oponentai: A. Gaižutis, V. Justickis. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto I-kla, 2005. – 144 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 135–143 ir išnašose.
385. **Braziūnienė A. Bibliofilija kaip asmenybės raiška: Kazys Varnelis:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija (06H) / Vilniaus universitetas; disertacijos gynimo tarybos pirmininkas A. Pacevičius, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2006. – 174, [9] p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 159–174 ir išnašose.
386. **Budrytė K. Lietuvos abstrakčioji tapyba sovietmečiu:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vytauto Didžiojo universitetas, Architektūros ir statybos institutas; disertacijos gynimo tarybos pirmininkas V. Levandauskas, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas, 2008. – 173 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 122–134 ir išnašose. – ISBN 978-9955-12-415-3.
387. **Butkus T. Kultūrinių funkcijų raiška miesto erdvinėje struktūroje:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H), skulptūra ir architektūra (H312) / Vilniaus Gedimino technikos universitetas; mokslinis vadovas Z.J. Daunora, gynimo komisijos pirmininkas J. Vanagas, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Technika, 2008. – 187 p.: iliustr. – Santr. liet., angl.
388. **Citvarienė D. Ideologiniai Lietuvos meno diskurso pokyčiai XX a. paskutiniajame dešimtmetyje:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vytauto Didžiojo universitetas, Architektūros ir statybos institutas; disertacijos gynimo komisijos pirmininkas V. Levandauskas,

- nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas, 2008. – 173 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 142–155 ir išnašose. – ISBN 978-9955-12-404-7.
389. ***Diamondaitė I. „Dvasios polėkio“ sklaida Tolimųjų Rytų menininkų intelektualų tradicijoje:*** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vilniaus dailės akademija; mokslinis vadovas A. Andrijauskas, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2003. – 188 p., 52 iliustr.
390. ***Dovalienė A. Santykių marketingo ypatumai plėtojant teatro produktų rinką:*** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas (03S) / Kauno technologijos universitetas; mokslinis vadovas B. Melnikas, vadybos ir administravimo mokslo krypties taryba: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: Technologija, 2005. – 164, [21] p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 151–163.
391. ***Dovydaitytė L. Ekspresyvumo kategorija sovietmečio Lietuvos tapyboje: meniniai ir sociopolitiniai aspektai:*** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vytauto Didžiojo universitetas, Architektūros ir statybos institutas; disertacijos gynimo tarybos pirmininkas V. Levandauskas, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas, 2006. – 150 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 113–122 ir išnašose.
392. ***Dženkaitienė D. Muzikos erdvės struktūra Renesanso polifonijoje ir jos projekcija šiuolaikinėje muzikoje:*** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H), muzikologija (H320) / Lietuvos muzikos ir teatro akademija; disertacijos gynimo tarybos pirmininkas A. Ambrazas, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2006. – 302 p.: nat., iliustr. – Bibliogr.: p. 216–230 ir išnašose.
393. ***Gaižutytė-Filipavičienė Ž. Meninės kūrybos socialumo problema Pierre'o Bourdieu ir jo mokyklos meno sociologijoje:*** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H), meno istorija (H310) / Vilniaus dailės akademija; menotyros mokslo krypties tarybos pirmininkas V. Rimkus, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2004. – 145 p.
394. ***Gražulevičiūtė-Vilenišké I. Nekilnojamojo kultūros paveldo ne rinkos vertinimas: teorinis kontekstas ir galimybės:*** daktaro disertacija: technologijos mokslai, aplinkos inžinerija ir kraštotvarka (04T) / Kauno technologijos universitetas, Lietuvos energetikos institutas; mokslinis vadovas J. Bučas, oponentai: A. Gaižutis, Ž. Stasiškienė. – Kaunas, 2009. – 226 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 146–166.
395. ***Grunskis T. Sociokultūrinio konteksto įtaka miesto visuomeninių erdvių formavimui:*** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H), skulptūra ir architektūra (H312) / Vilniaus Gedimino technikos universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas Z. Daunora, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Technika, 2002. – 178 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 170–178.
396. ***Jankauskaitė M. Moteriškojo tapatumo išraiškos šiuolaikinėje Lietuvos dailėje:*** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vilniaus dailės akademija; doktorantūros komiteto pirmininkė ir darbo vadovė I. Korsakaitė, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2002. – 116 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 121–132.

397. **Juodaitytė A. Vaikystės fenomeno pedagoginės rekonstrukcijos:** habilitacinio darbo santrauka: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Klaipėdos universitetas; habilitacijos komiteto pirmininkas V. Jakavičius, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Klaipėda, 2002. – 78 p.: iliustr.
398. **Kačerauskas T. Filosofinė poetika XX a. filosofijoje:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filosofija (01H) / Vilniaus universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas A. Šliogeris, oponentai: A. Gaižutis, D. Jonkus. – Vilnius, 2002. – 165 p. – Bibliogr.: p. 157–160.
399. **Kaluinaitė K. V–VII klasių mokinių kūrybingumo raida diferencijuoto dailės mokymo procese:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas A. Gaižutis. – Vilnius, 2002. – 169 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 136–146.
400. **Kanapickaitė J. Individualizacija kaip suaugusiųjų meninio ugdymo reiškiny:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; mokslinis vadovas J. Kievišas, oponentai: A. Gaižutis, O. Tijūnėlienė. – Vilnius, 2009. – 264 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 146–160 ir prieduose.
401. **Karoblis G. Modernaus pramoginio šokio fenomenologija:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filosofija (01H) / Vytauto Didžiojo universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas B. Genzelis, oponentai: A. Gaižutis, B. Vaškėlis. – Kaunas, 2003. – 134 p. – Bibliogr.: p. 126–134 ir išnašose.
402. **Kirtiklis K. Komunikacijos samprata šiuolaikinėje filosofijoje:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filosofija (01H) / Vilniaus universitetas; disertacinio darbo gynimo komisijos pirmininkas A. Gaižutis. – Vilnius, 2009. – 130 p. – Bibliogr.: p. 119–130.
403. **Kisielytė-Sadauskienė J. Būsimojo mokytojo sociokultūrinė raiška meno kolektyve:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas J. Kievišas, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2003. – 140, [5] p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 122–129.
404. **Klajumienė D. XVIII a.–XIX a. pirmoje pusėje iliuziškai tapyti LDK bažnyčių ir sakralinių pastatų altorių retabulai:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vilniaus dailės akademija; doktorantūros komiteto pirmininkė ir darbo vadovė I. Vaišvilaitė, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2002. – 294 p.: iliustr.
405. **Kvieskaitė E. Expression of relation between intercultural communication and educational innovations = Tarpkultūrinės komunikacijos ir edukacinių inovacijų sąsajų raiška:** summary of doctoral dissertation: social sciences, education (07 S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; pirmininkas R. Želvys, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011. – 47 p. – Aut. darbų sąrašas: p. 44–46. – Santr. liet.

406. **Laurinavičiūtė J. Suaugusiųjų mokymosi motyvacijos genezė šiuolaikinės darbo rinkos sąlygomis:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, psichologija (06S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkė ir darbo vadovė D. Beresnevičienė, oponentai: V. Gudonis, A. Gaižutis. – Vilnius, 2002. – 97 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 88, 93–99.
407. **Lukošiūtė-Stanikūnienė I. Žmogaus motorinės sistemos adaptacija prie hipertermijos:** daktaro disertacija: biomedicinos m., biologija (01B), fiziologija (B470) / Lietuvos kūno kultūros akademija; biologijos mokslo krypties tarybos pirmininkas A. Stasiulis, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2009. – 113 p. – Bibliogr.: p. 113.
408. **Lukšionytė-Tolvaišienė N. Romantizmo, istorizmo ir moderno architektūra Lietuvoje:** habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vytauto Didžiojo universitetas; habilitacijos procedūros komisijos pirmininkas V. Levandauskas, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto I-kla, 2005. – 22 p.: iliustr. – ISBN 9955-12-095-9.
409. **Malcienė Z. Meno dalykų studijos rengiant būsimus specialistus kolegijoje:** edukacinių paradigimų virsmo kontekstas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Šiaulių universitetas; mokslinis vadovas J. Kievišas, oponentai: A. Gaižutis, Z. Rinkevičius. – Šiauliai: Lucilijus, 2010. – 172 p.: iliustr. + 1 kompakt. diskas.
410. **Markejevaitė L. Erdvės ir formos tektonika architektūroje bei studijose:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H), skulptūra ir architektūra (H312) / Vilniaus Gedimino technikos universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas R. Buivydas, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius: Technika, 2003. – 2 t. – T. 1: 139 p.; T. 2: 116 p.
411. **Matijkienė D. Dailės dalykų integracija: meninio simbolio vaidmuo paauglių ugdymo turinio struktūroje:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas A. Gaižutis. – Vilnius, 2002. – 209 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 137–144.
412. **Mažeikienė R. Vaidmens sampratos transformacija: aktorius kūryba šiuolaikiniame Lietuvos dramos teatre:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vytauto Didžiojo universitetas, Architektūros ir statybos institutas; darbo vadovas B. Vaškelis, oponentai: A. Gaižutis, R. Vasinauskaitė. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto I-kla, 2005. – 165 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 142–150 ir išnašose.
413. **Mostauskis S. Meno ir beprotybės santykių problema (kompleksinė analizė):** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H): Vilniaus dailės akademija; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas A. Andrijauskas, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2002. – 173 p.
414. **Mulevičienė J. Vizualioji aplinka – mokinių estetinių nuostatų formavimosi veiksnys:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; mokslinis vadovas ir gynimo tarybos narys A. Gaižutis. – Vilnius, 2005. – 145 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 122–135.

415. **Musneckienė E. Vizualinės kultūros diskursas rengiant dailės pedagogus postmodernios edukacinės paradigmos kontekste:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Šiaulių universitetas; mokslinis vadovas V. Matonis, oponentai: A. Gaižutis, J. Ruškus. – Šiauliai, 2007. – 161, [1] p.: lent., diagr., schem. – Bibliogr.: p. 148–160.
416. **Pabedinskas T. Žmogaus atvaizdo ir identiteto santykis šiuolaikinėje Lietuvos fotografijoje:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vytauto Didžiojo universitetas, Architektūros ir statybos institutas; disertacijos gynimo tarybos pirmininkas V. Levandauskas, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Kaunas, 2009. – 149 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 105–115 ir išnašose. – ISBN 78-9955-12-515-0.
417. **Patapas A. Moralės objektyvumo problema G. Moore'o, J. Mackie ir J. Rawlso filosofijoje:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filosofija (01H) / Vilniaus universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas A. Jokubaitis, oponentai: A. Gaižutis, G. Miniotaitė. – Vilnius, 2001. – 131 p. – Bibliogr.: p. 117–125.
418. **Petrikas M. Lietuvių teatro kritika kaip socialinės veiklos laukas 1920–1940 m.:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vytauto Didžiojo universitetas, Architektūros ir statybos institutas; disertacijos gynimo tarybos pirmininkė J. Staniškytė, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Kaunas, 2009. – 128 p. – Bibliogr.: p. 120–127 ir išnašose. – ISBN 978-9955-12-524-2.
419. **Pileckaitė R. Šiuolaikinė lietuvių juvelyrika tarptautiniame taikomosios dailės kontekste:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vilniaus dailės akademija; doktorantūros komiteto pirmininkė ir darbo vadovė A. Aleksandravičiūtė, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2003. – 158 p.
420. ***Ramanauskas E. Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio formavimo raida ir jo erdvinio optimizavimo prielaidos (1918–2008) = The evolution of the cultural landscape of Lithuania and proposals for its spatial optimisation (1918–2008):** daktaro disertacijos santrauka: humanitariniai mokslai, menotyra (03 H) / Vytauto Didžiojo universitetas; oficialieji oponentai: A. Gaižutis, V. Petrušonis. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto l-kla, 2011. – 43 p.: lent.
421. **Rauduvaitė A. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių vertybinių nuostatų ugdymas populiariaja muzika:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Vilniaus pedagoginis universitetas. Kultūros ir meno edukologijos institutas; doktorantūros komiteto pirmininkė M. Barkauskaitė, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2007. – 145 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 125–138.
422. **Samajauskaitė-Gudynienė G. Teisė, legizmas, teisingumas ir teisėtumas bendrosios, civilinės ir Lietuvos teisės sistemose (filosofiniai aspektai):** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filosofija (01H) / Vytauto Didžiojo universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas B. Genzelis, oponentai: A. Gaižutis, D. Jonkus. – Kaunas, 2002. – 223 p. + priedas (9 p.). – Bibliogr. išnašose.

423. **Saulėnienė S. Dailės pedagogo šiuolaikinės kompetencijos struktūra: modelio pagrindimas Lietuvos švietimo aspektu:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Kauno technologijos universitetas; doktorantūros studijų komiteto pirmininkas ir darbo vadovas V. Jakavičius, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: Technologija, 2003. – 174 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 170–174.
424. **Staniškytė J. Postmodernizmo estetikos sklaida šiuolaikiniame Lietuvos teatre:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vytauto Didžiojo universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas B. Vaškėlis, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Kaunas, 2002. – 143 p. – Bibliogr.: p. 129–143 ir išnašose.
425. **Stepukonis A. „Pasaulinės filosofijos“ idėjų kritika: filosofiniai ir istoriografiniai projektai Honolulu komparatyvizmo sąjūdyje:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filosofija (01H) / Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Vytauto Didžiojo universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas B. Genzelis, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2005. – 172 p. – Bibliogr.: p. 159–172 ir išnašose.
426. **Strakšienė D. Didaktinės muzikos kūrybinių refleksijos veiksmingumas grojimu: pedagogų nuostatų formavimo prielaidos:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Šiaulių universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas E. Balčytis, oponentai: A. Katinienė, A. Gaižutis. – Šiauliai, 2002. – 160, [22] p.: lent., schem. – Bibliogr.: p. 149–159.
427. **Sučylaitė J. Ugdomoji poetikos terapija kaip priemonė suaugusiųjų, sergančiųjų šizofrenija ar depresija, įgalinimui:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; mokslinė vadovė V. Aleksienė, mokslinis konsultantas A. Gaižutis. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2011. – 99 p.: iliustr., lent. – Bibliogr.: p. 242–257.
428. **Šatkauskienė N. Dramos teksto sklaidos ypatumai: teorinių paradigmų kaita ir jų analizė:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vytauto Didžiojo universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas B. Vaškėlis, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Kaunas, 2002. – 146 p. – Bibliogr.: p. 136–146 ir išnašose.
429. **Šinkūnaitė L. Dvasingumo meninė raiška Lietuvos katalikų bažnyčių baroko dailėje:** habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vytauto Didžiojo universitetas; habilitacijos procedūros komisijos pirmininkas V. Levandauskas, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto I-kla, 2009. – 42 p. – ISBN 978-9955-12-428-3.
430. **Šiuipytė E. Pradinių klasių mokinių etninių vertybių ugdymas lietuvių liaudies dainomis:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Šiaulių universitetas; mokslinis vadovas T. Tamošiūnas, oponentai: A. Juodaitytė, A. Gaižutis. – Šiauliai, 2007. – 163 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 156–163.
431. **Štuopytė E. Teritorinės bendruomenės centro darbo su vaikais socialinės edukacinės funkcijos ir jų raiškos ypatumai:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Kauno tech-

- nologijos universitetas; doktorantūros studijų komiteto pirmininkė ir darbo vadovė I. Leliūgienė, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: Technologija, 2002. – 155 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 149–155.
432. **Tavoras V. Būsimų muzikos mokytojų meninės individualybės raiškos skatinimas universitete:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; moksliniai vadovai: A. Piličiauskas, E. Martišauskienė, oponentai: A. Gaižutis, V. Aramavičiūtė. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2009. – 181 p.: iliustr., nat. – Bibliogr.: p. 146–158.
433. **Trilupaitytė S. Lietuvių dailės gyvenimas institucijų kaitos požiūriu: devintojo dešimtmečio pabaiga – dešimtojo dešimtmečio pradžia:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Vilniaus dailės akademija; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas A. Andriuškevičius, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2002. – 208 p. – Bibliogr.: p. 170–174.
434. **Vaičiūnas V.S. Homiletikos ir katalikiškos kultūros santykis pastoracinės teologijos perspektyvoje:** habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga: humanitariniai mokslai, teologija (02H) / Vytauto Didžiojo universitetas; habilitacijos procedūros komisijos pirmininkas A. Narbekovas, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Kaunas, 2008. – 62 p. – ISBN 978-9955-12-325-5.
435. **Vidauskytė L. Czesława Miłoszo literatūrinė filosofija (tikrovės ir literatūros santykis):** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filosofija (01H) / Vytauto Didžiojo universitetas, Kultūros, filosofijos ir meno institutas; filosofijos mokslo krypties tarybos pirmininkas L. Donskis, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto I-kla, 2005. – 110, [1] p. – Bibliogr.: p. 101–110 ir išnašose.
436. **Viliūnas D. Apšvietos epistemologija Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filosofija (01H) / Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Vytauto Didžiojo universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas R. Plečkaitis, nariai: ... A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2002. – 250 p. – Bibliogr.: p. 170–174.
437. **Vitkauskas R. Muzikos mokytojo profesinė savirealizacija: galimybės, prielaidos ir ypatumai:** daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) / Vilniaus pedagoginis universitetas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas Z. Rinkevičius, oponentai: A. Gaižutis, A. Vaičienė. – Vilnius, 2003. – 156 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 110–121.
438. **Zaleckis K. Miesto provaizdis Lietuvos visuomenės mentalitete ir jo panaudojimo aspektai miestų planavime:** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H) / Architektūros ir statybos institutas; doktorantūros komiteto pirmininkas ir darbo vadovas V. Stauskas, oponentai: A. Gaižutis, A. Mačiulis. – Kaunas, 2002. – 250 p. – Bibliogr.: p. 242–250.
439. **Žukauskienė O. Meno formų genezės, sąveikos ir metamorfozių problemos H. Focillono ir J. Baltrušaičio medievistikos studijose (lyginamoji analizė):** daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, menotyra (03H), meno istorija (H310) / Vilniaus dailės akademija; menotyros mokslo krypties pirmininkas R. Žukienė, nariai: A. Gaižutis ir kt. – Vilnius, 2005. – 229 lap.: iliustr.

Literatūra apie Algirdą Gaižutį

2002

440. **Algirdas Gaižutis:** [trumpos biografijos žinios; p. 68 minimi kai kurie A. Gaižučio darbai]. – Portr. // *Lietuvos mokslų akademija, 1941–2001.* – Vilnius, 2001. – P. 173.
441. **Baltijos Asamblėjos premija – akademikui Algirdui Gaižučiu:** [akad. A. Gaižučio kalba] // *Literatūra ir menas.* – 2002, gruod. 20, p. 16.
442. **Gaižutis Algirdas:** [su trumpomis biografijos žiniomis] // *Kas yra kas Lietuvoje, 2002.* – Kaunas, 2002. – P. 189.
443. **Gaižutis Algirdas:** [su trumpomis biografijos žiniomis] // *Who is who in Lithuania, 2002.* – Kaunas, 2002. – P. 136.
444. **Isokas G. Algirdas Gaižutis:** [su trumpomis biografijos žiniomis] // *Utenos krašto enciklopedija* [Elektroninis išteklius]. – Utena, 2002. – Antr. iš interneto svetainės (žr. 2011-05-01). – Kreipties būdas: World Wide Web. URL: http://www.utena-on.lt/Utenos_enciklopedija/personos/gpersonos.htm#Gaižutis
445. **Kultūrologas Gaižutis pelnė apdovanojimą:** [Baltijos Asamblėjos premija] // *Lietuvos žinios.* – 2002, gruod. 14, p. 6.
446. **Martinkus V. Knyga ieškomo kelio metafora.** – Rec. kn.: Gaižutis A. Žvilgsnis. Kaunas: Santara, 2001 // *Metai.* – 2002, Nr. 1, p. 144–146.
447. **Polifoninis mąstymas:** [cituojamas A. Gaižutis]. – Santr. angl., rus. // *Rinkevičius Z. Muzikinis mąstymas ir jo ugdymas mokykloje.* – Klaipėda, 2002. – P. 163–169.
448. **Viskauskas R. Apie teatrologijos nestabilumą:** [konferenciją „Šiuolaikiniai Lietuvos teatro procesai“ įžanginiu žodžiu pradėjo garbės svečias akad. A. Gaižutis] // *Literatūra ir menas.* – 2002, gruod. 20, p. 11.
449. **Vosyliūtė S. Algirdo Gaižučio žvilgsniai.** – Rec. kn.: Gaižutis A. Žvilgsnis. Kaunas: Santara, 2001 // *Šiaurės Atėnai.* – 2002, gruod. 21, p. 4.

2003

450. **Akademikas Algirdas Gaižutis:** [gyvenimas, darbai, bibliografija / sud. A. Liekis]. – Vilnius: IĮ “Lietuvos mokslas“ redakcija, 2003. – 376 p.: iliustr., faks., portr. – (*Lietuvos mokslas = Science and arts of Lithuania: tęstinis, serijinis mokslo darbų leidinys Lietuvai ir pasauliui; kn. 42*) – Bibliografija / sudarė I. Norkienė, p. 255–338. – Bibliogr. išnašose. – Asmenvardžių r-klė: p. 353–372. – Santr. angl. – ISBN 9986-795-16-8.
451. **Akademikas Algirdas Gaižutis inauguruotas Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriumi.** – Iliustr. // *Mokslo Lietuva.* – 2003, birž. 19 (Nr. 12), p. 17.

452. **Akademikas Algirdas Gaižutis susitiko su Alytaus mokslininkais** // *Alytaus naujienos*. – 2003, geg. 8, p. 2.
453. **Algirdas Gaižutis**: [trumpas žinios apie A. Gaižutį]. – Portr. // *The Lithuanian Academy of Sciences*. – Vilnius, 2003. – P. 145, 217.
454. **Algirdas Gaižutis – naujas VPU rektorius** // *Dialogas*. – 2003, kovo 28 (Nr. 13), p. 2.
455. **Algirdas Gaižutis – VPU rektorius, akademikas, knygų autorius, visuomenės veikėjas...**: paroda / parengė G. Pranskūnas // *Šviesa*. – 2003, birž. 20 (Nr. 15), p. 1.
456. **Algirdas Gaižutis – Vilniaus pedagoginio universiteto rektorius**. – Portr. // *Lietuvos žinios*. – 2003, kovo 27, p. 4.
457. ***Baltic Assembly presented awards**: [Baltijos Asamblėjos premija įteikta akad. A. Gaižučiu] // *The Baltic review*. – Vol. 22 (2003), p. 40.
458. **Bartonis K. Plaukia nepasroviui didelis, galingas „laivas“...**: [LTOK prezidentas A. Poviliūnas susitiko VPU rektorių akad. A. Gaižutį; susitikime kalbėjo akad. A. Gaižutis] / T. Pinigio nuotr. – Iliustr. // *Sportas*. – 2003, birž. 25, p. 2.
459. **Bartusevičiūtė D. Alma Mater XXI amžiuje**: [minimas A. Gaižučio pranešimas „Europos Sąjungos iššūkiai ir Lietuvos aukštojo mokslo problemų sprendimai“] / M. Ambrazo nuotr. – Iliustr. // *Respublika*. – 2003, lapkr. 14, p. 15.
460. **Bartusevičiūtė D. Jaunieji lyderiai mokėsi valdyti aukštąsias mokyklas**: [studentų atstovų aukštųjų mokyklų senatuose bei akademinėse tarybose asamblėja: VPU rektoriaus A. Gaižučio sveikinimo kalba]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2003, rugs. 19 (Nr. 17), p. [8].
461. **Bindokienė D. Lietuva ir išeivija – mokslo ir kūrybos pasaulyje!**: [12-ajame Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziume, Lemonte sveikinimą perskaitė ir komentavo prezidento patarėjas A. Gaižutis] // *Draugas*. – Chicago, 2003, geg. 23, p. 3.
462. **Daugėla G. Lietuvos MA sesija „Lietuvių kalbos padėtis moksle ir visuomenėje“**: [minimas A. Gaižučio pranešimas]. – Iliustr. // *Mokslas ir technika*. – 2003, Nr. 12, p. 16–17.
463. **Gaižutis Algirdas**: [su trumpomis biografijos žiniomis] // *Kas yra kas Vilniaus apskrityje, 2003*. – Kaunas, 2003. – P. 152.
464. **Gaižutis Algirdas**: [trumpai apie A. Gaižutį] // *Bildung im Zeitalter der Informationsgesellschaft*. – Frankfurt am Main [etc.], 2003. – P. 364. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 8*).
465. **Gasiulytė O. Daugailišiai šventė Marijos Škaplierinės atlaidus ir pagerbė arkivyskupą Mečislovą Reinį**: [mintimis apie arkivyskupą Mečislovą Reinį konferencijoje dalinosi akad. A. Gaižutis] // *Utenis*. – 2003, liep. 26, p. 1–2.

466. **Ginevičius R. Sveikinamie!**: [VGTU rektorius sveikina naująjį VPU rektorių akademiką, profesorių, habilituotą daktarą A. Gaižutį]. – Iliustr. // *Mokslo Lietuva*. – 2003, bal. 3–16 (Nr. 7), p. 5.
467. **Diskusija apie Europos Sąjungos konstituciją**: [minimas akad. A. Gaižučio pranešimas] // *Šviesa*. – 2003, rugs. 19 (Nr. 17), p. 7.
468. **Inauguruotas VPU rektorius**: [akad. A. Gaižučiui įteiktos rektoriaus regalijos] / B. Talaikio nuotr. – Portr. // *Respublika*. – 2003, birž. 14. p. 6.
469. **Jucevičienė P. Aukštasis mokslas: diagnozės ir prognozės**: [minimas A. Gaižučio pranešimas „Aukštasis mokslas ir nacionalinė kultūra“]. – Iliustr. // *Respublika*. – 2003, gruod. 19, p. 12.
470. **Karoblis P. Žiūrėti pirmyn, tikėti žmonijos tobulėjimu**: [mokslinei konferencijai: „Olimpinis švietimas ir kultūra“ vadovavo ir buvo mokslinio komiteto pirmininkas akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2003, lapkr. 14 (Nr. 21), p. 7.
471. **Kažemėkaitytė J. Kultūrinė piligrimystė stiprina Lietuvos valstybingumą**: [renginyje, kuriame pagerbti du kultūros ambasadoriai Jurgiai Baltrušaičiai, pasisakė VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Ūkininko patarėjas*. – 2003, spal. 16, p. 9.
472. **Kirniienė V. Didelis mažos mokyklos [Bazilionų] jubiliejus**: [minimas akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šiaulių kraštas*. – 2003, rugs. 20, p. 9.
473. **Komanda keičia komandą**: [Prezidento R. Pakso komandoje dirbs Mokslų akademijos humanitarinių mokslų skyriaus vadovas, Muzikos akademijos prof. A. Gaižutis]. – Portr. // *Ekstra*. – 2003, Nr. 9, p. 12–13.
474. **Kovo 26 d. [2003 m.] išrinktas VPU rektorius**: [akad. A. Gaižutis]. – Portr. // *Šviesa*. – 2003, bal. 4 (Nr. 9), p. 1.
475. **Krivickas S. Jurgiai Baltrušaičiai – kultūrų tiltai**: [minimas akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos žinios*. – 2003, geg. 24, p. 20.
476. **Laurinčiukienė L. Pasiryžęs veikti, kurti ir svajoti**: [VPU rektoriaus akad. A. Gaižučio inauguracija]. – Portr. // *Švietimo naujienos*. – 2003, Nr. 12, p. 1, 2.
477. **Lungienė L. Bazilionų mokyklos jubiliejų pažymi ir jos įkūrėjai**: [Lietuvos Respublikos Prezidento sveikinimo žodžius išsakė ir atminimo medalius įteikė jo patarėjas akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Mūsų dienos*. – 2003, Nr. 31, p. 1–2.
478. **Margelytė V. Vizitas į Lenkiją; Susitikis su Prezidento patarėju**: žinios iš miesto savivaldybės: [susitikimas su Lietuvos Respublikos Prezidento patarėju A. Gaižučiu] // *Alytaus naujienos*. – 2003, bal. 30, p. 2.
479. **Martinkus V. Knyga – ieškomo kelio metafora**. – Rec. kn.: Gaižutis A. Žvilgsnis. Kaunas: Santara, 2001 // *Martinkus V. Literatūra ir paraliteratūra*. – Vilnius, 2003. – P. 190–193.

480. **Milčius P. Paksui patarinės ir buvęs konkurentas:** [akad. A. Gaižutis patarinės nacionalinės švietimo, ugdymo, mokslo politikos klausimais]. – Iliustr. // *Lietuvos žinios*. – 2003, vas. 22, p. 3.
481. **Padėka:** [Vilniaus apskrities viršininkas F. Kolosauskas atsiuntė padėkos raštą VPU rektoriui A. Gaižučiu] // *Šviesa*. – 2003, lapkr. 28 (Nr. 22), p. 1.
482. **Rektoriaus akademiko Algirdo Gaižučio inauguracija:** [bendroje nuotraukoje su Premjeru A. Brazausku prof. A. Gaižutis] / V. Ylevičiaus nuotr. – Portr. // *Šviesa*. – 2003, birž. 20 (Nr. 15), p. 1, 2.
483. **Rektorius Algirdas Gaižutis priėmė VPU studentus – XIX SELL žaidynių čempionus** // *Šviesa*. – 2003, birž. 20 (Nr. 15), p. 4.
484. **Saugoti ir ginti gimtąjį žodį:** [MA sesijoje, skirtoje artėjančiam lietuvių kalbos ir rašto atgavimo šimtmečiui bei valstybinės kalbos problematikai aptarti, dalyvavo akad. A. Gaižutis] // *Šviesa*. – 2003, lapkr. 28 (Nr. 22), p. 1.
485. **Saulius R. Dvasinio susitelkimo vakaras:** [MA įvyko knygos „Akademikas Algirdas Gaižutis“ sutiktuvs]. – Portr. // *Šviesa*. – 2003, gruod. 17 (Nr. 23), p. 5.
486. **Stašaitytė V. VPU vadovaus prezidento patarėjas:** [akad. A. Gaižutis]. – Portr. // *Respublika*. – 2003, kovo 27, p. 4.
487. **Šulaitis E. XII Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziume buvo ir politikos:** [A. Gaižutis pristatė prezidento R. Pakso sveikinimą]. – Iliustr. // *Amerikos lietuvis*. – 2003, geg. 24 (Nr. 21), p. 3.
488. **Tamulevičiūtė A. Universitete – Panevėžio miesto diena:** [įžangos žodį tarė VPU rektorius A. Gaižutis] // *Šviesa*. – 2003, spal. 3 (Nr. 18), p. 4.
489. **Tamulevičiūtė A. Viešnagė sporto olimpe:** [LTOK prezidentas A. Poviliūnas sutiko VPU rektorių akad. A. Gaižutį; A. Gaižutis, kalbėdamas apie akademinis dalykus, išskyrė naują studijų programą – sporto vadybą] / G. Pinigio nuotr. – Portr. // *Šviesa*. – 2003, liep. 4 (Nr. 16), p. 4.
490. **Vasiliauskienė A. Tarptautinė mokslinė – praktinė konferencija Lietuvoje:** [Lietuvos Respublikos Prezidento Rolando Pakso sveikinimą perskaitė akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Tautinių bendrijų informacinis biuletenis*. – 2003, Nr. 3/4, p. 15–16.
491. **Vasiliauskienė A. Vienuoliai bazilijonai. Kas jie?:** [susitikime pas akad. A. Gaižutį dalyvavo kun. P. Jachimec OSBM, Bazilijonų mokyklos direktorius R. Gorys ir A. Vasiliauskienė; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje]. – Iliustr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2003, Nr. 8/9, p. 48–49.
492. **VPU rektoriaus akad. A. Gaižučio inauguracija įvyks š.m. birželio 13 d. 14 val. iškilmingame Senato posėdyje** // *Šviesa*. – 2003, birž. 6 (Nr. 14), p. 1.
493. **Vilniaus pedagoginiam universitetui vadovaus Algirdas Gaižutis** / E. Skipario nuotr. – Portr. // *Švietimo naujienos*. – 2003, Nr. 7, p. 3.

494. **Vyko jau penktoji didžiausia akademinė konferencija „Alma Mater XXI amžiuje“:** [minimas akad. A. Gaižučio pranešimas] / V. Ylevičiaus nuotr. – Portr. // *Šviesa*. – 2003, lapkr. 14 (Nr. 21), p. 5.
495. **Zemlickas G. Būties formų pasaulio kūrėjas:** [apie skulptorių A. Žukauską ir jo albumo „Skulptūros, koliažai, medaliai, monetos“ pristatymą Rotušėje: dalyvavo akad. A. Gaižutis; bendroje nuotraukoje skulptorius A. Žukauskas ir A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Mokslo Lietuva*. – 2003, vas. 20–kovo 5 (Nr. 4), p. 1, 12–13.
496. **Zemlickas G. Mylėti žmogų kultūroje ir kultūrą žmoguje:** VPU rektorius akademiko A. Gaižučio inauguracija. – Iliustr. // *Mokslo Lietuva*. – 2003, liep. 3–16 (Nr. 13), p. 1, 10, 14.
497. **Žeimantas V. Lietuvos olimpinei akademijai – 15 metų:** [minimas akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2004, spal. 29, p. 12, 13.
498. **Žymios amenybės sugražinimas Lietuvai:** Gedimino Ilgūno knyga „Steponas Kairys“ ir dabartis: [vakaro, skirto vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signatarui, prof. S. Kairiui atminti ir G. Ilgūno monografijai „Steponas Kairys“ pristatyti, prezidiumas: prof. A. Sakalas, akad. A. Gaižutis] / A. Brazauskas, R. Gudaitis; V. Valuckienės nuotr. – Iliustr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2003, Nr. 3, p. 37–39.
499. **Огляд Конференції, присвяченої Чину Св. Василя Великого /** [minimas A. Gaižutis]. – Nuotr. // *Парафіяльне Слово*. – 2003, 28 вересня, p. 5, 6.

2004

500. **Autoren:** [trumpai apie A. Gaižutį] // *Innovation durch Bildung = Innovation by education*. – Frankfurt am Main [etc.], 2004. – P. 335. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 11*).
501. **Burvytė S. Vilniuje mokytasi demokratijos:** [VPU rektorius A. Gaižutis kalbasi su Amerikos centro švietimo programų koordinatorė R. Baukuvienė ir JAV nepaprastuoju įgaliotuoju atstovu Lietuvoje Stivenu D. Mulu] / L. Kleniausko nuotr. – Portr. // *Respublika*. – 2004, kovo 27, p. 31.
502. **Braškienė I. Geriausieji universiteto sportininkai:** [rektorius A. Gaižutis sveikino Europos čempionus, olimpiečius A. Duonėlą ir E. Balčiūną] / J. Skomskio nuotr. – Iliustr. // *Respublika*. – 2004, gruod. 30, p. 23.
503. **Europos kalendorius:** balandžio 30: rektorius akad. A. Gaižutis, ES ateities Lietuvos forumo prezidentas, už nuopelnus Lietuvai apdovanotas Komandoro kryžiaus ordinu; [bendroje nuotraukoje su Seimo pirmininku A. Paulausku prof. A. Gaižutis] / L. Kleniausko nuotr.]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2004, geg. 7 (Nr. 10), p. 2.
504. **Dar vienas šešėlinis kabinetas:** [minimas akad. A. Gaižutis] // *Lietuvos rytas*. – 2004, rugs. 14, p. 2.
505. **Dėl Lietuvos ir užsienio valstybių piliečių apdovanojimo Lietuvos valstybės ordinais Lietuvos Respublikos įstojimo į Europos Sąjungą proga:** Lietuvos respublikos prezidento dekretas: 2004 m. balandžio 21d. Nr. 20, Vilnius: ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Komandoro kryžiumi

- apdovanotas Algirdas Gaižutis – Vilniaus pedagoginio universiteto rektorius, Europos Sąjungos ateities Lietuvos forumo prezidentas // *Valstybės žinios*. – 2004, Nr. 69, p. 42–43.
506. **Gaigalas G. Mokslo tiriamiesiems darbams tarnaus kompiuterinis klasteris:** [Bendrosios fizikos katedros darbuotojai dėkingi už moralinę ir finansinę paramą VPU rektoriui A. Gaižučiu ir kt.] // *Respublika*. – 2004, gruod. 30, p. 23.
507. **Gaižutis Algirdas:** [su trumpomis biografijos žiniomis] // *Kas yra kas Lietuvoje. Lietuvos pasiekimai, 2004*. – Kaunas, 2004. – P. 563.
508. **Gaižutis Algirdas:** [su trumpomis biografijos žiniomis] // *Who is who in Lithuania, 2004*. – Kaunas, 2004. – P. 354.
509. **Girdvainis J. Seimo rinkimuose grumiamasi dėl premjero posto:** [minimi kandidatai Seimo nariai P. Auštrevičius, G. Steponavičius ir VPU rektorius A. Gaižutis]. – Portr. // *Respublika*. – 2004, rugs. 22, p. 5.
510. **Gyvenimo knygą atvertus:** [studijos VPU: cituojamas rektorius A. Gaižutis]. – Portr. // *Šviesa*. – 2004, sausis (Nr. 2), p. 2.
511. **Gudžiūnas J. Daktaras K. Bobelis kvietė balsuoti už sąrašą Nr. 3:** [rinkimų agitacija: minimas prof. A. Gaižutis] / D. Vyto nuotr. – Ilustr. // *Gimtoji žemė*. – 2004, spal. 7, p. 4.
512. **Jau rengiamasi inauguracijai:** [Seimo narei K. Prunskienei atstovaus jos įgaliotinis VPU rektorius A. Gaižutis] // *Lietuvos rytas*. – 2004, birž. 9, p. 2.
513. ***Jurgaitytė D. Kandidatė į Prezidento postą K. D. Prunskienė tikino sieksianti santarvės, teisingumo ir gerovės:** [minimas A. Gaižutis]. – Ilustr. // *Palangos naujienos*. – 2004, birž. 9, (Nr. 45), p. 1–2.
514. **Kaikarytė D. Elegantiška puota Prezidentūroje:** [nuotraukoje VPU rektorius A. Gaižutis su žmona] // *Lietuvos rytas*. – 2004, Nr. 28, priedas „Stilius“, p. 6–11.
515. **Kalbos ir knygos metus palydinti:** iškilmingo vakaro, skirto lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo šimtmečiui programa, Vilnius, Nacionalinės operos ir baletų teatras, 2004 m. gruodžio 6 d.: [p. 6, 22, 25 nuotraukose yra A. Gaižutis]. – Vilnius, 2004. – [26 p.].
516. **Kas būtų, jeigu... rinkimus laimėtų K. Prunskienės – Visuomenės lyderių koalicija:** [minimas A. Gaižutis] / R. Celencevičius, T. Vaiseta. – Portr. // *Respublika*. – 2004, spal. 5, p. 8.
517. **Konsultantai moraliai palaiko Prezidentą:** [apie prezidento R. Pakso susitikimą su savo visuomeniniais konsultantais J. Novicku, A. Katkevičiumi, A. Poviliūnu ir A. Gaižučiu] // *Kauno diena*. – 2004, saus. 9, p. 2.
518. **Korida:** [VPU akademikai A. Gaižutis ir R. Grigas dalyvavo TV laidoje „Korida“] // *Šviesa*. – 2004, saus. 30 (Nr. 3), p. 2.

519. **Kraštiečio mokytojo atminimui:** Vilniaus pedagoginiame universitete vyko knygos apie mokytoją, žurnalistą, tautosakos rinkėją, kraštotyrininką bei didelį lietuviybės puoselėtoją S. Tijūnaitį „Kaip aš į žmones išėjau...“ pristatymas: [dalyvavo VPU rektorius akad. A. Gaižutis] // *Gimtoji žemė*. – 2004, geg. 8, p. 5.
520. **Kučinskaitė J. Profesoriai renkasi naujas partijas:** [VPU rektorius A. Gaižutis K. Prunskienės komandoje aktyviai dalyvauja nuo Europarlamento ir prezidento rinkimų]. – Portr. // *Veidas*. – 2004, Nr. 39, p. 29–31.
521. **Lapėnienė L. Spaudos atgavimo šimtmetis ant Europos slenksčio:** [A. Gaižučio pranešimas konferencijoje “Spaudos atgavimo šimtmetis: praeities ir dabarties sąsajos“]. – Iliustr. // *Tarp knygų*. – 2004, Nr. 7/8, p. 35.
522. **Moksleivių vasarai artėjant:** [pasirašyta VPU ir Vilniaus m. savivaldybės bendradarbiavimo sutartis; bendroje nuotraukoje Vilniaus m. vicemeras K. Masiulis, VPU rektorius akad. A. Gaižutis ir SA prezidentė S. Bernotaitė] / T. Razmaus nuotr. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2004, bal. 23 (Nr. 9), p. 3.
523. **Mureika J. Gaižutis Algirdas.** – Portr. // *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. – Vilnius, 2004. – T. 6. – P. 335–336.
524. **Panevėžyje atidarytas Vilniaus pedagoginio universiteto skyrius:** [minimas akad. A. Gaižutis] // *Lietuvos aidas*. – 2004, spal. 5, p. 2.
525. **Petrauskas V. Dėstytojus studentai dažniau mato laikraščiuose ir ekrane:** [į Seimą kandidatuojantys profesoriai ir docentai paskaitas auditorijose iškeitė į susitikimus su rinkėjais: VPU rektoriaus A. Gaižučio požiūris]. – Portr. // *Kauno diena*. – 2004, rugs. 30, p. 1, 5.
526. **Prezidentas nesulaukė klasės draugo:** [susitikime su Prezidentu Rolandu Paksu dalyvavo VPU rektorius akad. A. Gaižutis]. – Portr. // *Respublika*. – 2004, saus. 9, p. 2.
527. **Prunskienė komandos nepristatė:** [minimas VPU rektorius A. Gaižutis] // *Verslo žinios*. – 2004, birž. 28, p. 2.
528. **Putnienė J. VPU galerijoje „2003“ – kalėdinė paroda:** [minima VPU rektoriaus A. Gaižučio kalba; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje] / L. Kleniausko nuotr. – Portr. // *Respublika*. – 2004, gruod. 30, p. 23.
529. **Saulius R. Atviri naujovėms:** [Edukacinių tyrimų instituto veiklos programų pristatyme kalbėjo rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2004, gruod. 3 (Nr. 20), p. 5.
530. **Saulius R. Malda ir šventas žodis:** [Akademinės sielovados stotelėje surengtas susitikimas su rektoriumi akad. A. Gaižučiu]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2004, gruod. 17 (Nr. 21), p. 4.
531. **Saulius R. Rankos, laistancios gėlynus:** [VPU atidaryta meno galerija: minima A. Gaižučio kalba; bendroje nuotraukoje su prof. A. Gaižučiu tapytojas R. Bartkevičius] / L. Kleniausko, V. Ylevičiaus nuotr.]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2004, saus. 16 (Nr. 1), p. 1, 3.

532. **Saulius R. Savasties ieškojimas – visi gyvename tuo nerimu ir laukimu:** [MA pristatyta prof. R. Grigo straipsnių rinktinė „Savasties ieškojimai“; renginio vedėjas akad. A. Gaižutis] // *Šviesa*. – 2004, birž. 4 (Nr. 12), p. 4.
533. **Skomskis J. Idėjų laukas ir dirvonai – po žiemos dangumi:** iš akademiko A. Gaižučio knygos „Estetika tarp tobulumo ir mirties“ sutiktuvų MA. – Iliustr., portr. // *Šviesa*. – 2004, gruod. 3 (Nr. 20), p. 3–4.
534. **Skomskis J. Sudie, dvidešimtas amžiau...:** [pristatoma VPU rektoriaus A. Gaižučio monografija „Estetika tarp tobulumo ir mirties“]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2004, spal. 22 (Nr. 17), p. 1, 2.
535. **Sugrįžimas į buvusius namus:** [pasirašyta VPU ir Utenos rajono bendradarbiavimo sutartis; kalbėjo VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2004, saus. 16 (Nr. 1), p. 2.
536. **Tervidyte E. Politikai kaip uodai:** [VPU rektorius A. Gaižutis ir doc. G. Kvieskienė dalyvauja rinkiminėje veikloje]. – Portr. // *Dialogas*. – 2004, rugpj. 24, p. 1, 8–9.
537. **Traškevičius K. Marijampolės kolegija pasirašė bendradarbiavimo sutartis:** [minimas VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Suvalkietis*. – 2004, liep. 3, p. 1.
538. **Trokštamas tikslas – Europos Parlamentas:** [kandidatų sąrašuose yra VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos rytas*. – 2004, bal. 19, p. 3.
539. **Vasiliauskienė A. Lietuvoje lankėsi Vita Audra Reinytė:** [akad. A. Gaižutis kalbėjo apie VPU planuojamą įkurti arkivyskupo Mečislovo Reinio centrą]. – Iliustr. // *Utenis*. – 2004, bal. 20, p. 1–2.
540. **Viešnagė Minske:** [VPU delegacijos vizitas į Baltarusijos valstybinį M. Tanko vardo pedagoginį universitetą; minimas A. Gaižučio pranešimas; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2004, gruod. 17 (Nr. 21), p. 7.
541. **Viešnagė Minske, M. Tanko universitete:** [VPU delegacijos vizitas į Baltarusijos valstybinį M. Tanko vardo pedagoginį universitetą; delegacijos vadovas rektorius A. Gaižutis] // *Respublika*. – 2004, gruod. 30, p. 23.
542. **Visuomeniniai konsultantai prezidentui išdėstė savo požiūrį į Prezidentūros skandalą:** [susitikime dalyvavo akad. A. Gaižutis]. – Portr. // *Lietuvos aidas*. – 2004, saus. 9, p. 3.
543. **Zemlickas G. Juozo Ambrazevičiaus – Brazaičio šimtmečiui:** [įžangos žodžiu konferenciją pradėjo akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Mokslo Lietuva*. – 2004, vas. 5–18 (Nr. 3), p. 9.
544. **Žeimantas V. Lietuvos olimpinei akademijai – 15 metų:** [minimas A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2004, spal. 29, p. 12, 13.
545. **Žeimantas V. Vilniaus universitetas iškilmingai mini 425 metų sukaktį:** [apie VU vykusią mokslinę konferenciją „Švietimas per sportą“, kurioje pranešimą skaitė akad. A. Gaižutis]. – Portr., iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2004, rugs. 16, p. 7.

546. **Візіты:** [VPU delegacijos ir rektoriaus A. Gaižučio vizitas į Baltarusiją] // *Настаўнік*. – 2004, 25 лістапада, p. 1.
547. **Гурдвайніс Ю. На выборах в Сейм – борьба за пост премьерера:** [apie po Seimo rinkimų galimus kandidatus į Seimo pirmininko bei premjero postus: minimas rektorius A. Gaižutis]. – Portr. // *Республика*. – 2004, 23 сент., p. 3.

2005

548. **Alytus taps ir studentų miestu:** [Alytuje bus įsteigtas Vilniaus pedagoginio universiteto skyrius, pateikiama VPU rektoriaus akad. A. Gaižučio informacija, kad VPU ketina keisti pavadinimą] // *Lietuvos rytas*. – 2005, vas. 25, p. 3.
549. **Apie autorius:** [trumpas žinios apie A. Gaižutį] // *Estetikos ir meno filosofijos transformacijos = Transformations of aesthetics and philosophy of art: [straipsnių rinkinys]*. – Vilnius, 2005. – P. 688.
550. **Atidaryta vardinė rektoriaus Albino Liaugmino auditorija:** [rektoriaus A. Gaižučio kalba]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2005, spal. 21 (Nr. 17), p. 6.
551. **Autoren:** [trumpai apie A. Gaižutį] // *Bildungsreform als Lebensreform = Educational systems development as development of human being*. – Frankfurt am Main [etc.], 2005. – P. 468. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 13*).
552. **Balčius J. Nebūtinai tik apie tai, kas paslėpta tarp tobulumo ir mirties.** – Iliustr. – Santr. angl., p. 96. – Rec. kn.: Gaižutis A. Estetika. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004 // *Kultūros barai*. – 2005, Nr. 5, p. 91–93.
553. **Čepulytė J. Pristatoma VPU rektoriaus A. Gaižučio knyga „Estetika tarp tobulumo ir mirties“.** – Iliustr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2005, Nr. 1, p. 40.
554. **Daumantas M. Estetikos idėjų epinė drobė:** [pristatoma VPU rektoriaus A. Gaižučio monografija „Estetika tarp tobulumo ir mirties“]. – Portr. // *Mokslo Lietuva*. – 2005, saus. 6–19 (Nr. 1), p. 3, 13.
555. **Dineika V.R. Už Lietuvos sveikumą:** pranešimas: Lietuvos mokslų akademijos konferencija „Tautos sveikumas darnios visumos požiūriu. Universalieji principai“: [p. 17 minimas A. Gaižutis]. – Vilnius, 2005. – [17 p.].
556. **Gaižutis Algirdas** // *Bildungsreform als Lebensreform = Educational systems development as development of human being*. – Frankfurt am Main [etc.], 2005. – P. 468. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 13*).
557. **Kantvydas G. Aukštaitijos sostinė savo ateitį sieja su žiniomis ir mokslu:** [apie Lietuvos mokslų akademijos dieną Panevėžyje: dalyvavo VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Mokslo Lietuva*. – 2005, saus. 6–19 (Nr. 1), p. 1, 8–9.

558. **Kavolėlytė D. D. Kuolio „kūdikis“ – pinigų rijikas:** [apie D. Kuolio vadovaujamą Pilietinės visuomenės institutą komentuoja: prof. A. Garmus, prof. R. Pavilionis, VPU rektorius A. Gaižutis] / S. Žumbio nuotr. – Portr. // *Vakaro žinios*. – 2005, kovo 23, p. 1, 3.
559. **Mažintas E. „Estetika tarp tobulumo ir mirties“:** Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriaus knyga: [recenzija] // *Tėviškės žiburiai*. – 2005, spal. 12, p. 8.
560. **Mažintas E. Universitetai nemėgsta talentų, o vienuolynai – šventųjų.** – Portr. – Rec. kn.: Gaižutis A. Estetika. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004 // *Lietuvos aidas*. – 2005, rugs. 29, p. 1, 3.
561. **Monografijos autoriai:** [minimas A. Gaižutis] // *Tautinės tapatybės dramaturgija: lietuvių tautinis identitetas ir integralumas kintančiame pasaulyje: monografija*. – Vilnius, 2005. – P. 392.
562. **Pagerbti sportininkai:** [rektorius A. Gaižutis priėmė VPU studentus – XXI SELL žaidynių čempionus]. – Portr. // *Respublika*. – 2005, birž. 9, p. 21.
563. **Piliponis A. Universalios kalbų komunikacijos link:** [apie esperanto kalbos klausimams skirtus renginius: 90–ąjį Pasaulio esperanto kongresą ir 4–ąjį tarptautinį Nitobės simpoziumą, kuriame Lietuvos mokslų akademijos vardu įžanginiu žodžiu simpoziumą sveikino VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Mokslo Lietuva*. – 2005, spal. 6–19 (Nr. 17), p. 16.
564. **Skomskis J. Idėjų laukas ir dirvonai:** iš akademiko Algirdo Gaižučio knygos „Estetika tarp tobulumo ir mirties“ sutiktuvių Mokslų akademijoje. – Iliustr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2005, Nr. 2, p. 38–39.
565. **Spalio 5 d. vakaras su grėsmės ženklu:** MA pristatyta VPU leidyklos „Mokslo monografijų“ serijos knyga „Tautinės tapatybės dramaturgija“: [monografijos sudarytojai: prof. R. Grigas, prof. L. Klimka ir akad. A. Gaižutis]. – Portr. // *Šviesa*. – 2005, spal. 7 (Nr. 16), p. 1.
566. **Studijų ir mokslo vienovė:** [rektorius A. Gaižutis kalbėjo apie galimybes VPU dalyvauti tarptautinėse organizacijose] // *Šviesa*. – 2005, kovo 18 (Nr. 6), p. 3.
567. **Vaitekūnas G. Alytuje bus įsteigtas pirmasis aukštosios universitetinės mokyklos skyrius:** [minimas A. Gaižutis] / Z. Stankevičienės nuotr. – Portr. // *Alytaus naujienos*. – 2005, vas. 24, p. 1–2.
568. **Vilnius Pedagogical University:** [p. 2, 6, 7, 9, 12, 24 minimas VPU rektorius A. Gaižutis, nuotr.]. – [Vilnius, 2005]. – 25 p.
569. **Zemlickas G. Knyga apie grožį ir pasaulį:** apie A. Gaižučio knygos „Estetika“ pristatymą Lietuvos mokslų akademijoje. – Iliustr. // *Santara*. – Nr. 46 (2005), p. 56–60.
570. **Zemlickas G. Lituanistika – kaip duona kasdienė: kalbininkui profesoriui Zigmui Zinkevičiui – 80:** [kalbėjo akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2005, vas. 3, p. 12; *Mokslo Lietuva*. – 2005, saus. 20–vas. 2 (Nr. 2), p. 1, 8–9.

571. **Žeimantas V. LTOK: sutartis su UAB „Švyturys – Utenos alus“, svečiuose sporto mokslininkai ir apdovanojimai geriausiems sportininkams moksleiviams:** [apie Vilniuje vykusią VIII sporto mokslo konferenciją „Didelio meistriškumo sportininkų rengimo valdymas“, skirtą VPU 70-mečiui: LTOK prezidentas A. Poviliūnas VPU rektoriui A. Gaižučiui už didelę paramą sporto mokslui įteikė Olimpinę žvaigždę]. – Iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2005, vas. 26, p. 13.
572. **Žeimantas V. „Sporto mokslas“ – dešimt metų keliu į sporto aukštumas:** [minimas VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2005, bal. 15, p. 7.

2006

573. **A. Gaižutis atsisakė mandato:** [akad. lieka VPU rektoriumi]. – Portr. // *Respublika*. – 2006, birž. 13, p. 5.
574. **A. Gaižutis nepanoro tapti Seimo nariu** // *Lietuvos aidas*. – 2006, birž. 13, priedas „Naujausios žinios“, p. 2.
575. **Akademikui Algirdui Gaižučiui – 65.** – Portr. // *Lietuvos mokslų akademijos žinios*. – 2006, Nr. 3/4, p. 15.
576. **Apie autorius:** [trumpos žinios apie A. Gaižutį] // *Kultūrologija*: straipsnių rinkinys. – Vilnius, 2006. – T. 14: Rytai-Vakarai: komparatyvistinės studijos. – P. 438.
577. **Apie autorius:** [trumpos A. Gaižučio biografijos žinios] // *Estetikos ir meno filosofijos teritorijų kaita* = Alternation of aesthetics and philosophy of art: [straipsnių rinkinys]. – Vilnius, 2006. – P. 588.
578. **Biografija:** [apie A. Gaižutį]. – Portr. // *SKI: jau aušta VPU rytas*. – Vilnius, 2006. – P. 12–14.
579. **Butautas D. Ar paskirs prezidentas V. Adamkus „Abonentą“ premjeru?:** [minimas VPU rektorius A. Gaižutis] // *Lietuvos aidas*. – 2006, birž. 15, p. 1, 3.
580. **Butautas D. Pasaulio lietuvių Ateitininkų federacijos XV kongresas:** Kristuje gyvenkime ir kurkime: [minimas VPU rektorius A. Gaižutis] // *Lietuvos aidas*. – 2006, rugpj. 24, p. 1, 4.
581. **Enciklopedinės žinios apie kai kuriuos žymius Lietuvos edukologus:** [trumpos A. Gaižučio biografijos žinios] // *Akademinė edukologija* = [Academic educology]: monografija. – Vilnius, 2006. – T. 2. – P. 541.
582. **Gaižutis Algirdas:** [biografijos duomenys bei mokslo pasiekimai]. – Santr. angl.: p. 87. – Nuotr. // *Lietuvos universitetų rektoriai (1990–2004)*. – Šiauliai, 2006. – P. 22–23.
583. **Gaižutis Algirdas:** [su trumpomis biografijos žiniomis] // *Kas yra kas Lietuvoje. Lietuvos pasiekimai, 2006*. – Kaunas, 2006. – P. 548.
584. **Gaižutis Algirdas:** [su trumpomis biografijos žiniomis] // *Who is who in Lithuania, 2006* – Kaunas, 2006. – P. 288.

585. **Girdvainis J. Vyriausybę dėlioja kairieji:** [minimas VPU rektorius A. Gaižutis] / M. Ambrazo nuotr. – Portr., iliustr. // *Respublika*. – 2006, birž. 2, p. 3.
586. **Graicevičiūtė D. Jaunam žmogui reikia šaknų ir sparnų:** [minimas A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Mūsų Ignalina*. – 2006, rugpj. 29, p. 1–2.
587. **Gudavičius S. Seimo senolis pakėlė sparnus:** iš parlamentarų gretų traukiasi Kazys Bobelis, atverdama kelią nauju nariu papildyti Valstiečių liaudininkų partijos frakciją: [minimas A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Kauno diena*. – 2006, geg. 12, p. 2.
588. **Ignatavičius T. Politikos senolis susvyravo:** K. Bobelis tarsis su žmona, ar išeiti iš Seimo: [minimas VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos rytas*. – 2006, geg. 12, p. 1, 2.
589. **Knyga, parašyta žmogui:** [Lukšių V. Grybo vidurinėje mokykloje surengtame knygos „Pajaustos mintys“ pristatyme dalyvavo prof. J. Mureika ir akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Valsčius*. – 2006, spal. 17, p. 5.
590. **Lenkija Lietuvoje:** pristato Lenkų institutas Vilniuje: [p. 6 yra A. Gaižučio nuotrauka]. – [Vilnius, 2006]. – 48 p.
591. **Mureika J. Lietuvos kultūros labui – akademikas Algirdas Gaižutis** // *Mureika J. Pajaustos mintys*. – Vilnius; Kaunas, 2006. – P. 202–215.
592. **Mureika J. Subtilumo ir analizės darna.** – Persp. iš: „Naujoji Romuva“ 1998, Nr. 4. – Rec. kn.: Gaižutis A. Menų giminytė. Kaunas: Šviesa, 1998 // *Mureika J. Pajaustos mintys*. – Vilnius; Kaunas, 2006. – P. 346–350.
593. **Nebenori į Seimą:** [VPU rektorius A. Gaižutis]. – Portr. // *15 minučių*. – 2006, birž. 13, p. 2.
594. **Neskalsi Seimo nario duona:** miestietė I. Rozova tampa valstietė. Klaipėdos apskrities viršininko pavaduotoja išeina į Seimą ir dirbs valstiečių frakcijoje: [minimas A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Vakaro žinios*. – 2006, liep. 11, p. 20.
595. **Osipovaitė J. K. Bobelis pavargo nuo politikos:** [minimas A. Gaižutis] // *Respublika*. – 2006, geg. 12, p. 2.
596. **Pagerbti pasaulio studentų čempionatų prizininkai:** [VPU rektorius A. Gaižutis priėmė Pasaulio studentų čempionatų prizininkus]. – Portr. // *Šviesa*. – 2006, spal. 13 (Nr. 13), p. 1.
597. **Pajaustos mintys:** [J. Mureikos knygos „Pajaustos mintys“ sutiktuvės MA: minimas A. Gaižutis]. – Nuotr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2006, Nr. 6, p. [viršelis].
598. **Parlamentaro mandatas pinga:** [minimas A. Gaižutis] // *Lietuvos rytas*. – 2006, birž. 14, p. 2.
599. **Politikos senbuvis imsis rašymo:** [yra galimybė, kad K. Bobelio vietą Seime užims VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Respublika*. – 2006, geg. 16, p. 2; *Lietuvos rytas*. – 2006, geg. 16, p. 2.
600. **Rektorius netaps parlamentaru:** [apie A. Gaižutį] // *Lietuvos žinios*. – 2006, birž. 13, p. 2.

601. **Sportas – 2006:** geriausiųjų pagerbimo šventė: [rektorius A. Gaižutis sveikina geriausius VPU sportininkus] / L. Kleniausko nuotr. – Portr., iliustr. // *Šviesa*. – 2006, gruod. 22 (Nr. 18), p. 8.
602. **Sporto pergalių galerija:** [galeriją atidaro VPU svečias A. Skardžius ir rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2006, kovo 24 (Nr. 5), p. 1.
603. **Studijos 2006:** Litexpo mugė: [dalyvavo rektorius A. Gaižutis; VPU studijų stendą aplankė Premjeras A. Brazauskas]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2006, kovo 3 (Nr. 4), p. 1.
604. **Šorys E. Sausio 13 – oji mokslo kontekste:** [konferencijos pirmininko VPU rektoriaus A. Gaižučio kalba; bendroje nuotraukoje su LR Seimo pirmininku E. Paulausku prof. A. Gaižutis]. – Portr. // *Švietimo naujienos*. – 2006, Nr. 2, p. 1, 9, 12.
605. **Universitetai ir kolegijos: tarp misijos ir vizijos:** [rektoriaus A. Gaižučio mintys apie aukštųjų mokyklų prioritetus] // *Respublika*. – 2006, lapkr. 17, p. 25.
606. **Valstiečiams liudininkams nesiseka:** A. Gaižutis nepanoro tapti Seimo nariu // *Kauno diena*. – 2006, birž. 13, p. 2.
607. **Vilniaus inžinerinis statybos institutas:** [minimas A. Gaižutis] // *Nakas A. Vilniaus Gedimino technikos universiteto raida, 1956–2006*. – Vilnius, 2006. – P. 149, 157, 158, 175, 183, 185, 190, 198, 318.
608. **Vitkaukaitė V. Valdžios planai – galvos skausmas pedagogams:** po sostinės švietimo įstaigų pertvarkos šimtai mokytojų baiminasi likti be darbo: [akad. A. Gaižučio komentaras]. – Iliustr. // *Lietuvos rytas*. – 2006, birž. 15, priedas „Sostinė“, p. 1, 2.
609. **Žukauskaitė V. Išlydėjome su viltimi sulaukti arba Vienas procentas tikėjimo:** [minimas rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Nauja vaga*. – 2006, rugpj. 30, p. 3.

2007

610. **Adomavičienė S. Nudūzgėjo medkopio šventė Stripeikiuose:** [minimas A. Gaižutis] / V. Ridiko nuotr. – Iliustr. // *Nalšios žinios*. – 2007, rugpj. 17, p. 1, 2.
611. **Akademikas A. Gaižutis – garbės profesorius:** [akad. A. Gaižučui suteiktas Baltarusijos valstybinio M. Tanko pedagoginio universiteto garbės profesoriaus vardas]. – Portr. // *Švietimo naujienos*. – 2007, Nr. 16, p. 3.
612. **Algirdas Gaižutis** // *Šaltenis R. Aš – mokytojas. Dienoraščiai, laiškai, prisiminimai*. – Vilnius, 2007. – P. 286–287.
613. **Algirdas Gaižutis:** [trumpas A. Gaižučio biografijos žinios] // *Gyvenimo apologija: Nietzsche'ės teorinės interpretacijos = Apologia of life: theoretical interpretations of Nietzsche*. – Vilnius, 2007. – Kn. 2: Didieji mąstytojai. – P. 447.
614. **Ankaros dienoraštis:** [VPU rektorius akad. A. Gaižutis bei Slavistikos fakulteto dekanas doc. dr. G. Kundrotas lankėsi Turkijos aukštosiose mokyklose: akad. A. Gaižutis ir Fatih universiteto

- rektorius pasirašė Socrates bendradarbiavimo sutartį]. – Portr. // *Šviesa*. – 2007, vas. 23 (Nr. 3), p. 2.
615. [Apdovanojimas: VPU rektoriui akad. A. Gaižučiu Baltarusijos valstybinis M. Tanko pedagoginis universitetas suteikė garbės profesoriaus vardą] / G. Kundroto nuotr. // *Santara*. – Nr. 50 (2007), p. 31.
616. **Apie autorius:** [trumpai apie A. Gaižutį] // *Aukštosios mokyklos dėstytojų pedagoginių kompetencijų bei gebėjimo taikyti šiuolaikines studijų technologijas tobulinimo inovatyvi modulinė programa*. – Vilnius, 2007. – P. 135.
617. **Apie autorius:** [trumpai apie A. Gaižutį] // *Aukštosios mokyklos dėstytojų pedagoginių kompetencijų bei gebėjimo taikyti šiuolaikines studijų technologijas tobulinimas: mokomoji medžiaga*. – Vilnius, 2007. – Kn. 2. – P. 237.
618. **Apie autorius:** [trumpai apie A. Gaižutį] // *Inovatyvių šiuolaikinių studijų technologijų kriterijai ir aprašas: mokymo metodinė medžiaga*. – Vilnius, 2007. – Kn. 3. – P. 158.
619. **Autoren:** [trumpai apie A. Gaižutį] // *Entwicklung erziehungswissenschaftlicher Paradigmen: Theorie und Praxis = Development of educational paradigms: theory and practice*. – Frankfurt am Main [etc.], 2007. – P. 486. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 14*).
620. **A.Vaišnys – kriminalinėje istorijoje:** [Seimo valdyba narplioja kriminalą, kaip iš Seimo buvo pavogta jo sumanyta žurnalo idėja: akad. A. Gaižučio komentaras] / V. Skaraičio nuotr. – Iliustr. // *Vakaro žinios*. – 2007, birž. 1, p. 6.
621. **Bruveris V. Kancleris kelia įtarimų mokslininkams:** [minimas A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos rytas*. – 2007, birž. 5, p. 2.
622. **Dovydaitis V. Signatarų namuose:** [minimas A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2007, geg. 11, p. 4.
623. **Europos universitetų konventas:** [A. Gaižutis pasakojo įspūdžius iš šeštojo Europos ir kitų pasaulio didžiųjų valstybių universitetų rektorių konvento Lisabonoje] // *Šviesa*. – 2007, bal. (Nr. 7), p. 1.
624. **Gaižutis Algirdas:** [su trumpomis biografijos žiniomis] // *Kas yra kas Lietuvoje. Švietimas ir studijos*. – Kaunas, 2007. – P. 270.
625. **Gaižutis Algirdas** // *Entwicklung erziehungswissenschaftlicher Paradigmen: Theorie und Praxis = Development of educational paradigms: theory and practice*. – Frankfurt am Main [etc.], 2007. – P. 486. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 14*).
626. **Ginevičius R. Lietuvos universitetų rektorių viešnagė Rygoje:** [dalyvavo VPU rektorius A. Gaižutis]. – Portr. // *Mokslo Lietuva*. – 2007, birž. 1–13 (Nr. 11), p. 1, 3.

627. **Giriūnas V. Vartotojų švietimas – teisė žinoti:** [Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos (VVTAT) direktorius F. Petrauskas ir VPU rektorius akad. A. Gaižutis pasirašė jungtinės veiklos sutartį dėl bendradarbiavimo, rengiant DOLCETA projekto ketvirtąjį – „Vadovo mokytojams“ modulį]. – Iliustr. // *Respublika*. – 2007, spal. 26, p. 11.
628. **Jono Basanavičiaus gatvei gelbėti:** [minimas A. Gaižutis] // *Šviesa*. – 2007, rugs. 21 (Nr. 12), p. 1.
629. **Kaliningrado gubernatoriaus vizitas: ateities sprendimai priklauso jaunystei:** [bendradarbiavimo sutartį pasirašo VPU rektorius akad. A. Gaižutis ir G. Boos]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2007, kovo 9 (Nr. 4), p. 1, 8.
630. **Liekis A. Nevisavertiškumo sindromo apsėsti...:** [minimas leidinio „Akademine edukologija“ straipsnių autorius A. Gaižutis]. – Portr, iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2007, saus. 15, p. 1, priedas „Naujausios žinios“, p. 1.
631. **[MA pristatyta VPU prof. R. Grigo sudaryta kolektyvinė monografija „Tautiškumas ir pilietiškumas. Akiratis ar dermė?“:** A. Gaižutis bendroje nuotraukoje]. – Iliustr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2007, Nr. 7, p. 36–37.
632. **Martišiūtė A. Vagies šešėlis ant žurnalistų kalvio:** rašoma, kad Seimo valdyba, gavusi 4 aukštųjų mokyklų vadovų kreipimąsi dėl neva iš jų pavogtos idėjos leisti žurnalą „Parlamento studijos“: [VPU rektoriaus A. Gaižučio komentaras]. – Portr. // *Respublika*. – 2007, geg. 31, p. 2.
633. **Nagelė D. Anstoliai mėgaujasi mokslo vaisiais:** anstoliai, dirbantys be teisinio išsilavinimo, skubiai pasirūpino užsienio universitetų diplomais: [VPU rektoriaus A. Gaižučio komentaras] / R. Valeikio pieš. – Portr., iliustr. // *Vakaro žinios*. – 2007, liep. 25, p. 2.
634. **Nagelė D. Dalis biudžetinių – raupsuotieji:** Vyriausybė nusprendė savotiškai sumažinti skirtumą tarp valdininkų ir likusių biudžetinių gaunamų algų dydžio: [VPU rektoriaus A. Gaižučio komentaras] / R. Valeikio pieš. – Portr., iliustr. // *Vakaro žinios*. – 2007, rugs. 27, p. 1, 2.
635. **Plečiasi bendradarbiavimo horizontai:** [bendradarbiavimo ketinimų protokolą pasirašė Maltos (Link Campus) universiteto vadovė – plėtros ir tarptautinių ryšių koordinatore Annalisa Alviti ir VPU rektorius akad. A. Gaižutis] / parengė J. Skomskis. – Iliustr. // *Respublika*. – 2007, bal. 28, p. 32.
636. **Pripažinimas ir įvertinimas:** [akad. A. Gaižutis – Baltarusijos valstybinio M. Tanko pedagoginio universiteto garbės profesorius]. – Portr. // *Šviesa*. – 2007, rugs. 21 (Nr. 12), p. 1.
637. **Rektorius – gimtosios mokyklos Garbės galerijos dalyvis:** [VPU rektorius A. Gaižutis yra išrinktas į projekto „Drąsinkime ateitį“ buvusių Utenos mokyklos absolventų mokyklos Garbės galeriją]. – Portr. // *Šviesa*. – 2007, rugs. 7 (Nr. 11), p. 2.
638. **Ruzgytė M. Dailės kūrinio recepcija: menkaverčio meno (kičo) preferencijų kontekstas =** Perception of a piece of art: the context of kitsch preferences: [cituojamas A. Gaižutis]. – Gretut. tekstas liet., angl. // *Kūrybos erdvės = The spaces of creation: mokslo darbų žurnalas*. – 2007, Nr. 7, p. 80–95.

639. **Senamiestis – it iš lego kaladėlių:** „Vakaro žinios“ šią savaitę atskleidė, kad Vilniaus senamiestyje jau pusė pastatų prarado savo autentiškumą. Jei padėtis nesikeis, senamiestis gali būti išbrauktas iš UNESCO saugomo kultūros paveldo sąrašo: [A. Gaižučio komentaras]. – Portr. // *Vakaro žinios*. – 2007, vas. 9, p. 1, 3.
640. **Skomskis J. Naudingi tarptautiniai ryšiai:** [VPU pasirašė bendradarbiavimo sutartį su Kazachstano Abay vardo nacionalinio pedagoginio universiteto rektoriumi akad. T. Sadykovu: kalbėjo rektorius akad. A. Gaižutis] // *Respublika*. – 2007, vas. 23, p. 25.
641. **Smirnova S. Aukšto ir svaigaus polėkio kartu su kregždėmis!** [apie tradicinį abiturientų palydėtvių renginį Ignalinoje, kuriame dalyvavo akad. A. Gaižutis] / M. Krapausko nuotr. – Iliustr. // *Mūsų Ignalina*. – 2007, rugpj. 28, p. 1, 5.
642. **Trys antausiai Palangos galvai:** garbingų užsienio šalių atstovų pagyras kurortui renkančiam Palangos merui Remigijui Kirstukui netikėtą antausį skėlė kelių universitetų vadovai: [apie VU rektoriaus B. Juodkos, VPU rektoriaus A. Gaižučio ir LŽŪU rektoriaus R. Deltuvos atsiųstą laišką, kuriame piktinasi netvarka kurorte]. – Iliustr. // *Vakaro žinios*. – 2007, rugpj. 31, p. 6.
643. **Zemlickas G. Trakų pilyje – „Įdomioji Lietuvos istorija“:** [šio projekto vadovą E. Jovaišą su pabaigtuvėmis sveikina VPU rektorius A. Gaižutis; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje]. – Iliustr., portr. // *Mokslo Lietuva*. – 2007, lapkr. 22–gruod. 5 (Nr. 20), p. 8.
644. **Ziabkus A. Merui – profesorių grasinimai:** [apie Palangos merui R. Kirstukui VU rektoriaus B. Juodkos, VPU rektoriaus A. Gaižučio ir LŽŪU rektoriaus R. Deltuvos atsiųstą laišką, kuriame piktinasi netvarka kurorte]. – Iliustr. // *Lietuvos rytas*. – 2007, rugpj. 30, p. 1, 2.
645. Žukauskaitė V. Išskrenda lyg paukščiai. Tik nežinia, ar grįš...: [minimas rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Nauja vaga*. – 2007, rugpj. 29, p. 1, 3.

2008

646. **Akademikas Algirdas Gaižutis: „Dėkoju visiems, kurie buvote kartu“:** [A. Gaižutis VPU vadovaus antrą kadenciją; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2008, bal. 11 (Nr. 7), p. 1.
647. **Akademikas Algirdas Gaižutis perrinktas VPU rektoriumi** // *Švietimo naujienos*. – 2008, Nr. 18, priedas „Švietimo panorama“, p. 1.
648. **Algirdas Gaižutis:** [trumpai apie A. Gaižutį] // *Gyvybinis polėkis: Bergsono filosofijos interpretacijos = Élan vitale interpretations of Bergson's philosophy*. – Vilnius, [2008]. – P. 486.
649. **Antroji kadencija:** [akad. A. Gaižutis išrinktas VPU rektoriumi antrai kadencijai] // *Respublika*. – 2008, bal. 4, p. 22.
650. **Anuškevičienė D. Svajonę prisiminti, į ateitį pažvelgti:** [VPU rektorius akad. A. Gaižutis apžvelgė pradėtą pertvarką Lietuvos aukštosiose mokyklose]. – Iliustr., portr. // *Mokslas ir technika*. – 2008, Nr. 6, p. 2–3.

651. **Apie autorius:** [trumpai apie A. Gaižutį] // *Eстетikos ir meno filosofijos probleminių laukų sąveika* = Interactions of problem fields of aesthetics and art philosophy. – Vilnius, 2008. – P. 532.
652. **Apie autorius:** [trumpai apie A. Gaižutį] // *Valios metafizika: Schopenhauerio filosofijos interpretacijos* = Metaphysics of will: interpretation of Schopenhauer's philosophy. – Vilnius, 2008. – P. 514.
653. **Bruzgelevičienė R. Lietuvos švietimo kūrimas, 1988–1997:** monografija: [p. 168 minimas A. Gaižutis]. – Vilnius: Sapnų sala, 2008. – 345 p.: iliustr., faks. – Skiriama Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio ir švietimo reformos 20-mečiui. – Bibliogr. išnašose. – Pavardžių r-klė: p. 333–337. – Santr. angl. – ISBN 978-9955-611-29-5.
654. **Dautaras J. Švietimo politikos ir praktikos dialogas Utenoje:** [edukologų ir šio krašto magistrantų susitikime – mokslinėje konferencijoje dalyvavo akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2008, geg. 23 (Nr. 10), p. 1.
655. **Dešimtmečiais išsaugota partnerystė:** [Vroclavo universiteto senatas apdovanojo VPU rektorių A. Gaižutį Aukso medaliu] / parengė J. Skomskis. – Iliustr. // *Respublika*. – 2008, geg. 31, p. 28.
656. **Dešimtmečiais išsaugota partnerystė:** [Lenkijos Vroclavo universiteto dienos surengtos VPU, kurių metu Vroclavo universiteto senatas apdovanojo VPU rektorių A. Gaižutį Aukso medaliu] / J. Skomskis. – Portr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2008, Nr. 9, p. 37.
657. **Dešimtmečiais išsaugota partnerystė:** [Lenkijos universiteto dienos surengtos VPU, kurių metu rektorius akad. A. Gaižutis apdovanotas Vroclavo universiteto Aukso medaliu]. – Portr., iliustr. // *Šviesa*. – 2008, birž. 6 (Nr. 11), p. 1.
658. **Gaižutis Algirdas:** [trumpai apie A. Gaižutį] // *Bildungs – und Kulturmanagement = The management of education and culture / herausgegeben von Gerd–Bodo von Carlsburg, A. Gaižutis und A. Limets– Frankfurt am Main [etc.]*, 2008. – P. 481. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 15*).
659. **Gaižutis Algirdas:** [su trumpomis biografijos žiniomis] // *Who is who in Lithuania, 2008*. – Kaunas, 2008. – P. 338.
660. **Jačauskas I. Universitetai uždaromi:** universitetų rektoriai grasina išvartyti dėstytojus nemokamų atostogų. Priežastis – aukštosios mokyklos negavo pinigų nei iš studentų, nei iš Vyriausybės: [VPU rektoriaus A. Gaižučio komentaras]. – Iliustr. / S. Žumbio nuotr. // *Vakaro žinios*. – 2008, rugs. 30, p. 1, 2.
661. **Kapčiūnaitė R. Mokyklos Garbės galerijoje – buvę absolventai:** [akad. A. Gaižutis] / R. Panaivenės nuotr. – Iliustr. // *Utenos apskrities žinios*. – 2008, kovo 15, p. 4.
662. **Kariūnų ir būsimųjų mokytojų dialogas:** [pasirašyta VPU ir Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos bendradarbiavimo sutartis; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje] / parengė J. Skomskis. – Iliustr. // *Respublika*. – 2008, vas. 23, p. 28.

663. **Karoblis P. Lietuvos olimpinė akademija: už humanizmą, olimpinius idealus:** [cituojamas A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2008, gruod. 17, p. 6, 7.
664. **Kazragytė V. Priešmokyklinio amžiaus vaikų vaidybos gebėjimų ugdymas: teatro edukologija:** mokslinė monografija: [p. 5, 6, 7, 10, 16, 17, 72, 147, 157, 166 cituojamas A. Gaižutis]. – Vilnius: VPU I-kla, 2008. – 192 p. – ISBN 978-9955-20-346-9.
665. **Kievišas J. Konferencijos “Dvasingumo sklaida meninio ugdymo realybėje” perspektyva:** [įvertinant universitetų iniciatyvą, organizatorių pastangas VPU akad. A. Gaižučiu ir šių eilučių autoriui buvo pareikšta LR Seimo švietimo, mokslo ir kultūros komiteto padėka] // *Šviesa*. – 2008, bal. 25 (Nr. 8), p. 1.
666. **LR Prezidentas Valdas Adamkus – Lietuvos olimpinės akademijos akademikas:** [naująjį LOA akademią sveikino Lietuvos universitetų rektoriai, tarp jų ir VPU rektorius akad. A. Gaižutis]. – Iliustr., portr. // *Šviesa*. – 2008, geg. 9 (Nr. 9), p. 1.
667. **Magor R. Stołeczne uniwersytety podpisały porozumienie o współpracy:** [apie VPU pasirašytą bendradarbiavimo sutartį su Varšuvos universitetu: [minimas VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Kurier Wileński*. – 2008, 30 paždziernika, p. 1–2.
668. **Mažrimas A. Knygos seklumas.** – Persp. iš: Literatūra ir menas, 1998 bal. 11. – Rec. kn.: Gaižutis A. Menų giminystė. Kaunas: Šviesa, 1998 // *Mažrimas A. Žmonės, žaiskime!* – Vilnius, 2008. – P. 248–251.
669. **Mokyklai – Rapolo Šaltenio vardas:** [minimas akad. A. Gaižutis] // *Dialogas*. – 2008, spal. 31 (Nr. 40), p. 12.
670. **Mokytojai, paslėpk diplomą:** [VPU rektoriaus akad. A. Gaižučio komentaras] / J. Činkienė, A. Jankauskienė, J. Noreikienė. – Iliustr., portr. // *Ekstra*. – 2008, Nr. 34, p. 16–21.
671. **Mokytojo profesijos aktualijos:** [VPU vyko konferencija „Mokytojo profesija: pokyčiai, iššūkiai ir perspektyvos“: minimas A. Gaižutis; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2008, spal. 24 (Nr. 16), p. 1.
672. **Nagelė D. Studentauk pigiau:** Vyriausybė siūlo Seimui keisti Aukštojo mokslo įstatymą, kad už studijas nemokėtų visi studentai, neturintys akademinį skolų: [VPU rektoriaus akad. A. Gaižučio komentaras]. – Portr. / V. Skaraičio nuotr. // *Vakaro žinios*. – 2008, spal. 7, p. 1, 2.
673. **Nauja, aktuali bendradarbiavimo sutartis:** [apie VPU ir Vilniaus miesto bei apskrities verslininkų darbdavių konfederacijos bendradarbiavimo sutarties pasirašymą: surengta bendra prof. R. Jasinavičiaus bei VPU rektoriaus spausos konferencija; bendroje nuotraukoje A. Gaižutis ir kt.]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2008, lapkr. 7 (Nr. 17), p. 1.
674. **Nauja vardinė auditorija:** [garsaus keliautojo, antropologo, kultūrologo Antano Poškos auditorijos atidarymo ceremonijoje dalyvavo akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2008, kovo 28 (Nr. 6), p. 8.

675. **Nauji universiteto partneriai Ukrainoje:** [VPU ir Kijevo nacionalinio pedagoginio M. Dragomanovo vardo universiteto bendradarbiavimo sutartis pasirašė akad. A. Gaižutis ir prof. V. Andriuščenka]. – Portr. // *Respublika*. – 2008, kovo 22, p. 32.
676. **Pagerbti universiteto mokslininkai:** [akad. A. Gaižučio kalba]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2008, spal. 10 (Nr. 15), p. 1.
677. **Pinigis G. Valdas Adamkus – olimpinis akademikas:** [naująjį LOA akademiką sveikino Lietuvos universitetų rektoriai, tarp jų ir VPU rektorius akad. A. Gaižutis; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje]. – Iliustr., portr. // *Sportas*. – 2008, bal. 30, p. 3.
678. **Pustrėčio karto sumažėjo norinčiųjų tapti mokytojais:** [A. Gaižučio komentaras] // *Lietuvos aidas*. – 2008, saus. 17, priedas „Naujausios žinios“, p. 4.
679. **Rektoriaus ataskaita 2007.** – Portr. // *Šviesa*. – 2008, kovo 28 (Nr. 6), p. 1.
680. **Saulius R. Leidinio sutiktuvės su skambiomis kalbomis ir medumi...:** [Rektorate surengtame penkioliktojo leidinio „Baltische Studien zur Erziehungs – und Sozialwissenschaft“ pristatyme dalyvavo ir įžanginį žodį tarė akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2008, bal. 11 (Nr. 7), p. 2.
681. **Saulius R. „Vermės“ knygos:** [VPU rektorius A. Gaižutis priėmė ir pasveikino „Vermės“ leidyklos vadovą P. Jonušą; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2008, lapkr. 21 (Nr. 18), p. 8.
682. **Skomskis J. Gyvenimo ratas:** „Miršta tik tos idėjos, už kurias niekas nemiršta...“: [VPU atidaryta arkivyskupo Mečislovo Reinio vardo auditorija: iškilmėse pasisakė A. Gaižutis]. – Portr., iliustr. // *Šviesa*. – 2008, lapkr. 21 (Nr. 18), p. 1, 3.
683. **Socialinė partnerystė: vaiko teisių gynimas ir apsauga:** [minimas A. Gaižutis; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2008, gruod. 5 (Nr. 19), p. 1.
684. **Staniškytė J. Kaitos ženklai:** šiuolaikinis Lietuvos teatras tarp modernizmo ir postmodernizmo: teorinės perspektyvos: monografija: [p. 13, 17, 43, 194 minimas A. Gaižutis]. – [Vilnius]: Scena, 2008. – 211 p., XXIV iliustr. p. – Bibliogr.: p. 189–204. – Asmenvardžių r-klė: p. 205–211. – Santr. angl. – ISBN 978-9986-412-29-8.
685. **Sutartis su Utenos apskrities mokyklomis:** [parengta VPU ir Utenos mokyklų bendradarbiavimo sutartis; bendroje nuotraukoje Utenos apskrities viršininkė doc. dr. A. Kaušylienė ir rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2008, kovo 28 (Nr. 6), p. 1.
686. **Sveikas, 2008 – rugsėji!** [Senato posėdyje kalbėjo VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2008, rugs. 5 (Nr. 13), p. 1, 2.
687. **Sveikinimai rektoriui:** [akad. A. Gaižutis išrinktas VPU rektoriumi antrai kadencijai: Seimo pirmininko Č. Juršeno sveikinimas] // *Šviesa*. – 2008, geg. 9 (Nr. 9), p. 1.

688. **Šaknys B. Naujas vardas – bėdos senos:** Vilniaus pedagoginis universitetas atsisakė buvusio pavadinimo?: [VPU Senatas patvirtino naująjį Lietuvos edukacijos universiteto statutą: surengtoje konferencijoje kalbėjo rektorius A. Gaižutis] / R. Šukio nuotr. – Portr. // *Valstiečių laikraštis*. – 2008, priedas „Tėviškės šviesa“, p. 12.
689. **Šemelis V. Mokyklos Garbės galerijoje – vienuolika vyrų:** [akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Utenos diena*. – 2008, kovo 13, p. 1, 3.
690. **Trasalio dienos:** [Trakuose vyko III – asis Lietuvos studentų sporto forumas „Studentų sportas ir žiniasklaida“: minimas A. Gaižučio pranešimas]. – Iliustr., portr. // *Šviesa*. – 2008, gruod. 5 (Nr. 19), p. 8.
691. **Trataitė E. Pasirašyta VPU ir LKA bendradarbiavimo sutartis:** [minimas VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Kariūnas*. – 2008, Nr. 1, p. 6.
692. **Turkevič H. Wrocław i Wilno – zaprzyjaźnione polonistyki:** [apie VPU surengtas Lenkijos Vroclavo universiteto dienas: minimas rektorius A. Gaižutis] // *Magazyn Wileński*. – 2008, Nr. 6, p. 27–30.
693. **[Utenos 2-osios vidurinės mokyklos 50 – mečio minėjime R. Šaltenis „egzaminuoja“ prof. A. Gaižutį].** – Portr. // *Plačiašakis qžuolas*: atsiminimai apie Rapolą Šaltenį / [sudaryt. ir red. R. Valančiūnas]. – Utena, 2008. – P. 220.
694. **Vasiliauskienė A. Arkivyskupo Mečislovo Reinio vardu pavadinta auditorija:** [rektorius A. Gaižučio iniciatyva VPU atidaryta arkivyskupo Mečislovo Reinio vardo auditorija]. – Iliustr. // *Utenis*. – 2008, gruod. 11, p. 3.
695. **VPU vadovaus antrą kadenciją:** [akad. A. Gaižutis] // *Dialogas*. – 2008, bal. 18 (Nr. 16), p. 6.
696. **Zemlickas G. Atidaryta arkivyskupo Mečislovo Reinio auditorija:** [atidarymo iškilmėse pasisakė A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Mokslo Lietuva*. – 2008, lapkr. 20 (Nr. 20), p. 1–3.
697. **Zemlickas G. Didžiosios Antano Poškos kelionės:** [VPU atidaryta keliautojo, antropologo, žurnalisto, rašytojo, esperantininko Antano Poškos vardo auditorija: minimas rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Mokslo Lietuva*. – 2008, bal. 3 (Nr. 7), p. 1, 4, 16.
698. **Žeimantas V. Šalies prezidentui – Lietuvos olimpinės akademijos akademiko vardas:** [apie LOA sesijos metu įvykusias Lietuvos olimpinės akademijos akademiko vardo suteikimo prezidentui V. Adamkui iškilmes: minimas VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2008, bal. 28, p. 7.
699. **Žukauskaitė V. Išskrido dar vienas pulkas... Bet sugrįžti nepažadėjo:** [minimas rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Nauja vaga*. – 2008, rugs. 3, p. 4.
700. **Žvirblytė J. Institucijų pagalba – viltis nuteistiesiems:** [VPU rektorius A. Gaižučio pasisakymas]. – Portr. // *Respublika*. – 2008, rugpj. 25, p. 20.
701. **Желающих стать учителями поубавилось:** [VPU rektorius A. Gaižučio mintys apie uračmenką pedagogų socialinį prestižą visuomenėje]. – Iliustr. // *Республика*. – 2008, 17 янв., p. 5.

2009

702. **Akademikai nori jaustis saugūs:** [VPU rektorius A. Gaižutis pritaria naujai parengtam Mokslo ir studijų įstatymo projektui ir atkreipia dėmesį į koreguotinas įstatymo vietas]. – Iliustr. // *Vilniaus diena*. – 2009, vas. 2, p. 6.
703. **Aleknaitė-Bieliauskienė R. Vytautas Laurušas: gyvenimo realybės ir kūrybos interpretacijos:** monografija: [padėka A. Gaižučiu ir kt.]. – Vilnius, 2009. – P. 8.
704. **Algirdas Gaižutis.** – Portr. // *Lietuvos fotomenininkų sąjunga: žinynas*. – Vilnius, 2009. – P. 38–39.
705. **Arūnas Valinskas: vogti neleisiu:** „vogti neleisiu!“ – taip į kolegas Seime prabilo parlamento pirmininkas A. Valinskas. Jis pasiūlė paskelbti visų valstybės pinigais finansuojamų projektų moratoriumą, kol nebus atliktas jų auditas: [VPU rektoriaus A. Gaižučio komentaras] / S. Žumbio nuotr. – Iliustr. // *Vakaro žinios*. – 2009, saus. 21, p. 1, 2–3.
706. **Autoren:** [trumpos žinios apie A. Gaižutį] // *Qualität von Bildung und Kultur: Theorie und Praxis* = The quality of education and culture: theoretical and practical dimensions. – Frankfurt am Main [etc.], 2009. – P. 425. – (*Baltische Studien zur Erziehung – und Sozialwissenschaft; Bd. 17*).
707. [2009 m. vasario 11 d. vyko konferencija „Mokslo ir studijų įstatymas: motyvai, tikslai, perspektyvos“: konferencijos vedėjas akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2009, Nr. 3, p. [44].
708. **Europos universitetų asociacijos rudens kongresas:** [rektorius akad. A. Gaižutis komentuoja EUA kongreso, įvykusio Vokietijoje, išvadas] // *Šviesa*. – 2009, spal. 23 (Nr. 14), p. 1.
709. **Gaižutis Algirdas:** [su trumpomis biografijos žiniomis]. – Portr. // *Kas yra kas Lietuvoje, 2009:* auksinis tūkstantmečio leidimas. – Kaunas, 2009. – P. 570.
710. **Gaižutis Algirdas** // *Qualität von Bildung und Kultur: Theorie und Praxis* = The quality of education and culture: theoretical and practical dimensions / Gerd-Bodo von Carlsburg, A. Gaižutis, A. Liimets (Hrsg./ed.). – Frankfurt am Main [etc.], 2009. – P. 425–426. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 17*).
711. **Kad nebūtume tik birus vėjo pustomas smėlis:** [pokalbyje su baigusiu kadenciją Lenkų instituto Vilniuje direktoriumi M. Gaštola minimas A. Gaižučio pranešimas / kalbėjosi] G. Zemlickas. – Iliustr. // *Mokslo Lietuva*. – 2009, gruod. 3 (Nr. 21), p. 4–5.
712. **Karoblis P. Dvidešimt metų olimpinio švietimo ir mokslo keliu:** leidinys skirtas Lietuvos olimpinės akademijos 20 metų įkūrimo sukakčiai: [p. 26–27 cituojamas A. Gaižutis]. – Vilnius: VPU I-kla, 2009. – 56 p. – ISBN 978-9955-20-472-5.
713. **Laiškas iš Ukrainos ambasados:** [padėka rektoriui A. Gaižučiu už visokeriopą pagalbą ir paramą rengiant istorijos seminarus Vilniuje] // *Šviesa*. – 2009, gruod. 18 (Nr. 18), p. 1.
714. **Lietuviai inteligentai tautos laisvės ir pažangos kelyje:** (dr. A. Liekio knygoje: parašytose, sudarytose, išleistose): bibliografinė apybraiža: [p. 561–567 minima knyga „Akademikas Algirdas Gaižutis“] /

- Vilniaus Gedimino technikos universiteto Mokslo tyros centras; [sudaryt. E. Miesčionaitienė, J. Misevičius, S. Stanaitis, V. Valaitytė]. – Vilnius: Mokslo tyros institutas, 2009. – 1322 p.: iliustr., faks., portr. – (*Lietuvos mokslas* = Science and arts of Lithuania: tęstinis, serijinis mokslo darbų leidinys Lietuvai ir pasauliui, ISSN 1392-4044; kn. 73). – Santr. angl., rus. – ISBN 978-9986-795-61-2.
715. **Lietuvių tautos riterio monografijos sutiktuvs:** [VPU prof. R. Grigo monografijos „Senieji lietuviai: tapatybės bruožai ir jų likimas“ pristatymo renginį vedė A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2009, vas. 27 (Nr. 4), p. 3.
716. [LMA 2009 m. vasario 19 d. vyko prof. R. Grigo knygos „Senieji lietuviai: tapatybės bruožai ir jų likimas“ sutiktuvs: pokalbyje dalyvavo akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Mokslas ir gyvenimas*. – 2009, Nr. 3, p. [44].
717. **Mačiukas Ž. Pasirašyta bendradarbiavimo sutartis su Pskovo valstybiniu pedagoginiu S. Kirovo universitetu:** [VPU rektorius A. Gaižutis ir PVP rektorius prof. A. Gogolevskis pasirašė dvišalio bendradarbiavimo sutartį; nuotraukoje sutarties signatarai prof. A. Gogolevskis ir rektorius akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2009, geg. 29 (Nr. 10), p. 1.
718. **Mokslo elito sambūris:** [VPU rektoriaus akad. A. Gaižučio monografijos „Daugiaveidis elitas“ sutiktuvs LMA]. – Iliustr., portr. // *Šviesa*. – 2009, bal. 10 (Nr. 7), p. 1.
719. **Mokslų akademijos viceprezidentas, rektorius:** (akad. A. Gaižutis). – Portr. // *Laurinavičius J. Kaip gyvi mano kurso draugai?* – Kaišiadorys, 2009. – [Kn. 1]. – P. 41–46.
720. **Olimpinės akademijos dvidešimtmetis:** [LOA akademiku buvo inauguruos VPU rektorius prof. A. Gaižutis]. – Nuotr. // *Olimpinė panorama*. – 2009, Nr. 4, p. 19.
721. **Padėka:** [VPU rektoriui akad. A. Gaižučiu ir kt., prisidėjusiems prie knygos išleidimo] // *Karalevičius S.L. XX a. Lietuvos krepšinio legenda*. – Kaunas, 2009. – D. 1: 1920–1960. – P. 494.
722. **Reikia tobulinti:** [apie VPU rektoriaus A. Gaižučio siūlymą tobulinti Mokslo ir studijų įstatymo projektą] // *Respublika*. – 2009, vas. 2, p. 4.
723. **Saifulinaitė J. Vizija: informacinių resursų centras:** [apie VPU biblioteką: minimas rektorius A. Gaižutis]. – Diagr., iliustr. // *Magister vitae*. – 2009, gegužė (Nr. 14), p. 10.
724. **Suslavičienė R. Apie kurso draugus ir vargonų muziką:** [apie žurnalisto J. Laurinavičiaus išleista knygą „Kaip gyvi, mano kurso draugai?“: pateikiami atsiminimai apie kurso draugą A. Gaižutį] // *Atspindžiai*. – 2009, lapkr. 27, priedas „Kultūros priemenė“, p. 4.
725. **Vasiliauskienė A. Tarptautinių mokslinių konferencijų ciklas „Dvasingumo sklaida meninio ugdymo realybėje“:** [VPU rektoriaus akad. A. Gaižučio sveikinimo kalba] // *Lietuvos aidas*. – 2009, saus. 16, p. 5–7.
726. **Vasiliauskienė A. Vilniaus pedagoginiame universitete – arkivyskupo auditorija:** [atidaryta arkivyskupo Mečislovo Reinio vardo auditorija: iškilmėse pasisakė A. Gaižutis]. – Iliustr. // *XXI amžius*. – 2009, saus. 30 (Nr. 9), p. 8.

2010

727. **Akademikas Algirdas Gaižutis:** [minimos A. Gaižučio pareigos ir apdovanojimai]. – Portr. // „Kultūrų dialogas – dialogo kultūra“: [konferencijos, vykusios 2010 m. kovo 18 d. „Karolinos“ Konferencijų centre programa]. – [Vilnius, 2010. – P. 3].
728. **Algirdas Gaižutis:** [su Jono Strielkūno eilėraščiu „Rytmečio sniegas. Už miško šauda...“]. – Portr., iliustr. – Bibliogr.: 13 pavad. // *Šiaudytis V. Lietuvos šviesuoliai: biografinė knyga.* – Kaunas, 2010. – P. 67–95.
729. [Alma mater kronika: Vilniaus pedagoginio universiteto rektorai: minimas akad. A. Gaižutis] // *Šviesa.* – 2010, lapkritis (Nr. 10), p. 1.
730. **Andrulevičiūtė V. Pagerbti sportiškiausi, moksliskiausi, meniškiausi studentai:** [rektorius A. Gaižutis įteikia LR Prezidentės D. Grybauskaitės padėkas]. – Portr. // *Šviesa.* – 2010, gruodis (Nr. 12), p. 1.
731. **Andrulevičiūtė V. SA ataskaita 09, arba Mums reikia kito vado:** apie VPU studentų atstovybės ataskaitinį susirinkimą: [minimas akad. A. Gaižutis]. – Portr. // *Šviesa.* – 2010, sausis (Nr. 1), p. 4.
732. **Apie autorius:** [trumpos žinios apie A. Gaižutį] // *Florilegium Lithuanum in honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum:* [mokslo straipsnių rinkinys]. – Vilnius, 2010. – P. 378.
733. **Argustas J. Pedagogų kalvei darbo rinka vis dar nerūpi:** [pateikta VPU rektoriaus A. Gaižučio nuomonė šiuo klausimu]. – Iliustr., portr. // *Veidas.* – 2010, Nr. 40, p. 40–41.
734. **Atsiveikinimas griežiant smuikams:** [rektoriaus A. Gaižučio sveikinimo kalba]. – Iliustr. // *Šviesa.* – 2010, sausis (Nr. 1), p. 6.
735. **Blaivybės įdėjos aktualios ne tik lietuviams, bet ir baltarusiams:** [minimas Nacionalinės žalingų įpročių prevencijos tarybos Garbės prezidentas A. Gaižutis]. – Nuotr. // *Gydytojų žinios.* – 2010, Nr. 1, p. 11.
736. **Bus daugiau puoselėjama draugystė:** [Norvegijos IOGT organizacijos atstovų vizitas prasidėjo VPU susitikimu su rektoriumi A. Gaižučiu; akad. yra Nacionalinės žalingų įpročių prevencijos tarybos Garbės prezidentas]. – Iliustr. // *Gydytojų žinios.* – 2010, Nr. 21, p. 11.
737. **Dvasios ir kūno harmonijai, dermei ir vienybei:** (akad. A. Gaižutis) // *Laurinavičius J. Kaip gyvi mano kurso draugai?* – Kaišiadorys, 2010. – Kn. 2. – P. 115–116.
738. **Dvidešimtmečio leidiniai:** [PPF Edukologijos katedra surengė 2009 m. tarptautinės mokslinės konferencijos „Švietimo kaita 1989–2009“ leidinių parodą ir disputą „Mokykla šiandieninių iššūkių akivaizdoje“; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje. – Iliustr. // *Mokslas ir gyvenimas.* – 2010, Nr. 4, p. 41.
739. **Ežerskytė L. Dailininkui iš Lyduokių kaimo – garbingas vardas:** [„Šviesuolių 2010“ apdovanojimai už nuopelnus Lietuvos ir Rusijos kultūrinio bendradarbiavimo plėtojimui įteikti penkiems

- kultūros ir mokslo ambasadoriams. Tarp apdovanotųjų: Ukmergės rajone Lyduokiuose kuriantis dailininkas A. Stiško, muzikas G. Rinkevičius, VPU rektorius akad. A. Gaižutis, gydytojas ir diplomatas, nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius Rusijoje A. Vinkus bei pernai miręs aktorius V. Jefremovas]. – Iliustr. // *Gimtoji žemė*. – 2010, geg. 25, p. 1, 3.
740. **Franckevičienė D. Dvasingumo ištakos šeimoje ir santykiuose su Dievu:** Utenos A. ir M. Miškinų viešojoje bibliotekoje vyko VPU organizuota konferencija „Šeimos dvasingumas. Tradicija ir iššūkiai“: [dalyvavo VPU rektorius akad. A. Gaižutis] // *Utenos diena*. – 2010, geg. 6, p. 1, 3.
741. **Franckevičienė D. Nuo šiol po vienu stogu ir gimnazistai, ir studentai:** [apie Utenos „Saulės“ gimnazijoje prasidėjusias VPU studijas nuotoliniu būdu: minimas akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Utenos diena*. – 2010, lapkr. 9, p. 1, 3.
742. **Gaižutis Algirdas:** [trumpos biografijos žinios]. – Portr. // *Lietuva: enciklopedija*. – Vilnius, 2010. – [T.] 2: Biografijos. – P. 581–582.
743. Gera dirbti doros labui: [Lietuvos blaivybės konkurso laureatu tapo Baltarusijos arkivyskupas metropolitas T. Kondrusevičius: iškilmėse kalbėjo rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2010, sausis (Nr. 1), p. 8.
744. **Humanistinės sporto vertybės aukštosiose mokyklose:** [A. Gaižučio mintys apie olimpinį sportą; bendroje nuotraukoje yra A. Gaižutis] // *Olimpinė panorama*. – 2010, Nr. 4, p. 30–31.
745. **Į konferenciją sukviėtė socialinius darbuotojus:** [minimas A. Gaižučio pranešimas konferencijoje „Socialinė stratifikacija šiuolaikinėje visuomenėje“] / G. Nemunaičio nuotr. – Iliustr. // *Ukmergės žinios*. – 2010, spal. 5, p. 1, 7.
746. **Iniciatyvos kelias – šviesios ateities kelias: 75-asis jubiliejus: viltingas žvilgsnis į ateitį:** [LTOK prezidentas A. Poviliūnas Olimpiniais žiedais apdovanojo rektorių A. Gaižutį]. – Iliustr., portr. // *15 minučių*. – 2010, lapkr. 24, p. 10.
747. **Jačauskas I. Batai blizga – kostiumas suplyšęs:** kultūros valdininkai nori saugoti viską, tačiau nesugeba išsaugoti nieko: [VPU rektoriaus A. Gaižučio komentaras]. – Iliustr. // *Vakaro žinios*. – 2010, kovo 20, p. 1, 2–3.
748. **Karoblis P. 75-eri metai Vilniaus pedagoginiam universitetui (1935–2010):** [minimas A. Gaižutis] // *Sporto mokslas*. – 2010, Nr. 4, p. 2–6.
749. **Kavaliauskaitė J. Universitetinės studijos – ir Utenoje:** [pirmą kartą tęstinių studijų universiteto dėstytojų paskaitas uteniškai turi galimybę lankyti savo mieste: rektoriaus A. Gaižučio sveikinimas su rugsėjo pirmąja ir naujų darbų pradžia]. – Iliustr. // *Utenos apskrities žinios*. – 2010, lapkr. 4, p. 1.
750. **Konferencija „Dvasingumo sklaida ugdymo realybėje“:** [minimas akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Bažnyčios žinios*. – 2010, Nr. 6, p. 15–16.

751. **Lietuvos mokslų akademija 2009:** [p. 9, 14, 21 minimas A. Gaižutis]. – [Vilnius, 2010]. – 52 p. – ISSN 1392-7035.
752. **Lietuvos studentų futbolo raida (1924–2009)** / V. Jančiauskas, G. Kalinauskas, R. Turskis, L. Mikutienė; Vilniaus pedagoginis universitetas; [p. 239 nuotr. ir trumpos žinios apie A. Gaižutį]. – Vilnius: VPU I-kla, 2010. – 472 p.: iliustr., portr. – Bibliogr.: p. 470–471. – ISBN 978-9955-20-551-7.
753. **[LTOK prezidento A. Poviliūno olimpiniai sveikinimai rektoriui A. Gaižučiu VPU 75–mečio proga]**. – Nuotr. // *Olimpinė panorama*. – 2010, Nr. 4, p. 59.
754. **Marcinkevičiūtė M. Olimpinei akademijai ateitis svarbiau už darbymetį:** [už olimpiinių idėjų skleidimą akademiniam jaunimui apdovanojimas įteiktas akad. A. Gaižučiu]. – Iliustr. // *Sportas*. – 2010, gruod. 8 (Nr. 49), p. 6.
755. **Matačiūnienė E. Laisvos minties pergalė:** [VPU surengta mokslinė konferencija „Laiko iššūkiai Lietuvos švietimui“, skirta dr. Meilės Lukšienės atminimui ir atidaryta jos vardine auditorija: rektoriaus A. Gaižučio kalba]. – Iliustr. // *Švietimo naujienos*. – 2010, Nr. 11 (gruodis), p. 1, 3–4.
756. **Milkevičiūtė G. Apdovanojimai tautos šviesuoliams:** [„Šviesuolių 2010“ apdovanojimas už nuopelnus Lietuvos ir Rusijos kultūrinio bendradarbiavimo plėtojimui įteiktas VPU rektoriui akad. A. Gaižučiu]. – Portr. // *Respublika*. – 2010, geg. 19, p. 11.
757. **Mureika J. Gaižutis Algirdas:** [trumpos žinios apie A. Gaižutį]. – Portr. // *Estetikos enciklopedija* / sudarytojas, rengėjas ir mokslinis redaktorius J. Mureika. – Vilnius, 2010. – P. 206–207.
758. **Olimpinės akademijos suvažiavimas:** [apie glaudžias sporto ir edukacijos sąsajas kalbėjo akad. A. Gaižutis]. – Portr. // *Respublika*. – 2010, gruod. 16, p. 10.
759. **Raktas į šviesos pasaulį:** atidaryta habil. dr. Meilės Lukšienės vardo auditorija, kurioje sudėtos jos dovanotos universitetui knygos: [minimas VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2010, gruodis (Nr. 11), p. 3.
760. **Rugsėjo pirmoji:** atkelti vartai į žinių pasaulį: [sveikinimo žodžius tarė A. Gaižutis] / T. Razmaus nuotr. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2010, rugsėjis (Nr. 8), p. 8.
761. **Selmistraitis L. Atidaryta E. Hemingvėjaus vardo auditorija:** [A. Gaižučio sveikinimo žodis ir padėka JAV ambasadorei]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2010, gegužė (Nr. 6), p. 3.
762. **Straigyte E. Tarp žinomų žmonių – ir tapytojas iš Lyduokių kaimo:** [„Šviesuolių 2010“ apdovanojimas įteiktas VPU rektoriui akad. A. Gaižučiu]. – Iliustr. // *Lietuvos žinios*. – 2010, geg. 17, p. 8.
763. **Šepetytė D. Šviesių žmonių daigynas švenčia jubiliejų:** [VPU 75 – mečio minėjimo iškilmėse sveikinimo žodį tarė rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr., portr. // *Respublika*. – 2010, lapkr. 20, p. 12.
764. **Šviesos nešėjai:** apdovanojimai: [Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriui filosofui A. Gaižučiu Šviesuolio apdovanojimą įteikė Lietuvos mokslų akademijos prezidentas V. Razumas]. – Nuotr. // *Lietuvos rytas*. – 2010, geg. 21, priedas „Stilius“, Nr. 18, p. 33.

765. **Tarp šviesuolių 2010 – mūsų rektorius:** [„Šviesuolių 2010“ apdovanojimas už nuopelnus Lietuvos ir Rusijos kultūrinio bendradarbiavimo plėtojimui įteiktas VPU rektoriui akad. A. Gaižučiu]. – Portr. // *Šviesa*. – 2010, gegužė (Nr. 6), p. 3.
766. **Universitetas sutiko 75 – erių metų sukaktį:** [VPU rektorius akademikas A. Gaižutis perskaitė jubiliejinę kalbą]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2010, gruodis (Nr. 11), p. 1.
767. **VGTU rektorius prof. dr. Romualdas Ginevičius sveikino akademiką Algirdą Gaižutį:** [išrinktu VPU rektoriumi] // *Metai ir dienos: VGTU 2008 m.* / Vilniaus Gedimino technikos universitetas; sudarytojai: E.K. Zavadskas, R. Keliuotienė, A. Liekis. – Vilnius, 2010. – P. 144.
768. **Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriui Algirdui Gaižučiu suteiktas Lietuvos olimpinės akademijos akademiko vardas.** – Portr. // *Sporto mokslas*. – 2010, Nr. 1, p. 2.
769. **Žeimantas V. Lietuvos olimpinei akademijai – 20 metų:** [VPU rektoriui A. Gaižučiu suteiktas Lietuvos olimpinės akademijos akademiko vardas]. – Iliustr., portr. // *Mokslo Lietuva*. – 2010, saus. 7 (Nr. 1), p. 6.
770. **Žinomi Lietuvos žmonės prie vaišių stalo:** Algirdo Gaižučio uošvės receptai / parengė G. Milkevičiūtė. – Portr. // *Respublika*. – 2010, gruod. 23, priedas „Julius / Brigita“, p. 16.
- 2011**
771. **Bielskis P. Mūsų laikams reikia kun. Jono Katelės:** [minimas A. Gaižutis ir jo pranešimas konferencijoje „Kun. Jonas Katelė kaip švietėjas ir tautos ugdytojas“]. – Iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2011, geg. 14, p. 1, 4.
772. **Bielskis P. Pagerbiamas lietuvybės apaštalas:** [minimas A. Gaižutis] // *Bernardinai.lt*. – 2011, geg. 3. – (žr. 2011-05-27). – Kreipties būdas: World Wide Web. URL: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-05-03-prof-petras-bielskis-pagerbiamas-lietuvybes-apastalas/62182>
773. **Blaivybės konkurso laureatais tapo Elko vyskupas ir žurnalistai:** [VPU rektorius A. Gaižutis sveikino Lenkijos katalikų bažnyčios Elko vyskupą J. Mazurą] / K. Driskiaus nuotr. – Iliustr. // *Valstiečių laikraštis*. – 2011, saus. 5, p. 18.
774. **Dautartienė J. Pratarmė:** [padėka rekt. akad. A. Gaižučiu] // *Dautartienė J. Šviesūs mokytojai ugdo šviesius mokinius: pokalbiai su jaunaisiais mokytojais*. – Vilnius, 2011. – P. 3–4.
775. **Gaižutis Algirdas:** [trumpos žinios] // *Enkulturation durch sozialen Kompetenzerwerb = Enculturation by acquiring of social competences*. – Frankfurt am Main [etc.], 2011. – P. 514. – (*Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 22*).
776. **Grigaliūnienė V. Trūksta vieno šulo – nusipirk:** apie švietimo ir mokslo ministro G. Steponavičiaus kreipimąsi į Generalinę prokuratūrą dėl viešojoje erdvėje siūlomų pirkti bakalauro, magistro mokslo, kursinius ir kt. darbus: [A. Gaižučio vertinimas]. – Iliustr. // *Vakaro žinios*. – 2011, saus. 31, p. 1, 3.
777. **Lietuvos mokslų akademija 2010:** [p. 3, 20 minimas A. Gaižutis]. – [Vilnius, 2011]. – 46 p.

778. **Metų pabaigoje aukštųjų mokyklų gali sumažėti:** [VPU rektoriaus A. Gaižučio ir VU rektoriaus B. Juodkos komentarai]. – Iliustr. // *Veidas*. – 2011, Nr. 12, p. 6.
779. **Renginiai skirti kunigo Jono Katelės 180-sioms gimimo metinėms paminėti:** [minimas organizacinio komiteto narys A. Gaižutis] // *Bernardinai. lt*. – 2011, bal. 4. – (žr. 2011-05-27). – Kreipties būdas: World Wide Web. URL: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-04-14-renginiai-skirti-kunigo-jono-kateles-180-sioms-gimimo-metinems-pamineti/61340>
780. **Rūbas, be kurio rektorius jaustųsi nuogas:** [apie Lietuvos aukštųjų mokyklų rektorių regalijas, jų istoriją ir tradicijas: su VPU rektoriaus A. Gaižučio pasisakymu] / parengė D. Šepetytė. – Iliustr., portr. // *Respublika*. – 2011, bal. 2, priedas „Julius/Brigita“, p. 4–5.
781. **Saulius R. Kultūros vertybės – kaimynėms:** [A. Gaižučio atidarymo kalba, pristatant žurnalą „Santara“ rusų kalba ir apie M.K. Čiurlionio darbų parodą Milane]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2011, kovas (Nr. 4), p. 3.
782. **Skomskis J. Universiteto auditorija vadinsis partizanų vado vardu:** [atidaryta legendinio partizanų vado generolo Adolfo Ramanausko-Vanago vardo auditorija: minima A. Gaižučio kalba; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje]. – Iliustr. // *Valstiečių laikraštis*. – 2011, saus. 26, priedas „Tėviškės šviesa“, p. 17.
783. **Skomskis J. Vertinga karininko paskaita:** [Generolo Jono Žemaičio karo akademijos vadas Ugdymo skyriaus viršininkas, VPU absolventas A. Daugirdas dalyvavo šventinėje universiteto popietėje: sveikinimo žodį tarė akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Šviesa*. – 2011, kovas (Nr. 4), p. 3.
784. **Tėvynės gynėjo sugrįžimas:** Socialinių mokslų fakultete kunigo dr. K. Ralio krikščioniškai pašventinta legendinio partizanų vado generolo Adolfo Ramanausko-Vanago vardo auditorija, [kurios įkūrimo iniciatorius yra rektorius: minima A. Gaižučio kalba; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje / parengė J. Skomskis]; T. Razmaus nuotr. – Iliustr., portr. // *Šviesa*. – 2011, sausis (Nr. 1), p. 1; *Respublika*. – 2011, saus. 13, p. 12.
785. **Vasiliauskienė A. Arkivyskupo Mečislovo Reinio byla Vladimire:** [minimas A. Gaižučio padovanotas M. Reinio portretas]. – Nuotr. // *Utenos apskrities žinios*. – 2011, saus. 6, p. 4, 5.
786. **Vasiliauskienė A. Uteniškiai pagerbė partizaną Adolfą Ramanauską-Vanagą:** VPU atidaryta pedagogo, partizano Adolfo Ramanausko-Vanago vardo auditorija, kurios atidarymo iškilmėse dalyvavo ir uteniškiai: [minimas VPU rektorius A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Utenis*. – 2011, saus. 5, p. 4–5.
787. **Vasiliauskienė A. Vilniaus pedagoginiame universitete – Adolfo Ramanausko-Vanago auditorija:** [atidaryme dalyvavo A. Gaižutis]. – Nuotr. // *XXI amžius*. – 2011, saus. 7, p. 9.
788. **Vasiliauskienė A. Vilniaus pedagoginiame universitete nauja vardinė auditorija:** [apie VPU įvykusį vardinės auditorijos, skirtos pedagogui, partizanui A. Ramanauskui-Vanagai, atidarymą, kuriame dalyvavo VPU rektorius akad. A. Gaižutis]. – Iliustr. // *Lietuvos aidas*. – 2011, vas. 2, p. 1, 4.

789. **VPU – nesivaikantiems aukštojo mokslo madų:** [nuotraukoje rektorius A. Gaižutis su studentais: pasisakymų autoriai: M. Nefas, T. Petryla, V. Andrulevičiūtė]. – Iliustr. // *Lietuvos rytas*. – 2011, saus. 31, priedas „Vartai“, p. 16.
790. **Visos profesijos įgyjamos per mokytojus, tik mokytojo profesija nuo Dievo (2):** [VPU garbės daktarą Krokuvos pedagoginio universiteto rektorių prof. M. Slivą sveikina Lietuvos rektorių konferencijos prezidentas prof. R. Ginevičius ir VPU rektorius akad. A. Gaižutis / parengė G. Zemlickas. – Iliustr., portr. // *Mokslo Lietuva*. – 2011, saus. 6 (Nr. 1), p. 6.
791. **Zemlickas G. Mokytojas, kuriam likimas lėmė tapti Lietuvos partizanų vadu:** [apie pedagogo, karininko, Lietuvos partizanų vado, brigados generolo Adolfo Ramanausko-Vanago vardo auditorijos VPU atidarymo renginį: A. Gaižučio kalba; A. Gaižutis yra bendroje nuotraukoje]. – Iliustr. // *Mokslo Lietuva*. – 2011, saus. 20 (Nr. 2), p. 1, 8–9, 15.

DROŽĖJAS AR KARYS? PLINKAIGALIO KAPO PĖDSAKAIS

SANTRAUKA

Mįslingais karinio elito kapų palydovais yra pincetas, šukos, žirklys. Jie dažni karo vadų laidojimo apeigų atributai. Net ankstyvuosiuose jotvingių karinio elito IV–V amžių kapuose Švaicarijoje (Suvalkų apskritys, Lenkijos Respublika) 2-o pilkapio vyro kape buvo du žalvariniai pincetai, šukos ir vienanarės žirklys. Kitos vienanarės žirklys buvo rastos 25 pilkapyje. Tyrinėtojai šiuos radinius paskyrė pagonišku ritualu sričiai¹. Gal ir taip, tačiau apie tokių daiktų paskirtį galima įvairiai samprotauti. Kiti tyrinėtojai sako, kad jie gali būti susiję su higiena ir priežiūra. Visai įtikinama, tačiau norėtusi atkreipti dėmesį į psichologinį šio reiškinio aspektą. Kario gyvenimas, paprastai, nėra ilgas. Profesionalūs kariai tai puikiai supranta ir priima kaip galimą savo pašaukimo baigtį. Ta nuolatinė įtampa suformavo ir gyvenimo būdą, – įvairiomis linksmybėmis užgožti neišvengiamumo ir laikinumo jausmą, – kario apranga, puošniais ir retais ginklais skirtis iš kitų, turėti kažką, kas jį išskiria iš kitų karių. Toks gyvenimo būdas puikiai ir įtikinamai aprašytas A. Diума romanuose. Dailiai sušukuoti plaukai, pakirpta barzda ar ūsai, – tam galėjo tarnauti karinio elito kapų šukos, žirklys ir pincetai. A. Diума herojus nuo mūsų aprašomo laiko skiria apie vienas tūkstantis metų. Bet ši psichologija tuos nutolusius veikėjus daro panašiais. Jei prašmatnumo ženklams priskirsime ir kapuose randamas prabangias perpetes – specialius diržus kalavijui ar kovos peiliui prilaikyti – ta psichologinė bendrybė tampa dar tikresnė. Plinkaigalio antrame vyro kape V a. pabaigoje ar VI a. pradžioje buvo palaidotas karinio elito atstovas. Jo kape rastas nedidelis dailus geležinis skobtas ir kaulinis amuletas. Abu radiniai yra unikalūs mūsų archeologijoje, ir leidžia pamatyti dar vieną kario gyvenimo pusę. Gal šis karys buvo ir talentingas medžio bei kaulo drožėjas, o kaulinis saulės disko pavidalo amuletas, kurį mylinti ir į kitą pasaulį lydinti širdis padalino pusiau buvo kūrinys? Apie šiuos ir kitus šio kapo atradimus ir jo reikšmę mūsų etninėje istorijoje kalbama šiame straipsnyje.

Esminiai žodžiai: Plinkaigalis, karinis elitas, aukštaičiai, žemaičiai, apavas, aisčiai.

PLINKAIGALIS

Plinkaigalio kapinyno turtai seniai nebėra vien tik baltų kultūros pasididžiavimas – jo radiniais gėrisi visas Senosios Europos grožį suprantantis pasaulis. Pirmuosius dvidešimt kapų Plinkaigalyje (Kėdainių r.) ištyriau 1977 m. Jie atvėrė naują Lietuvos archeologijos puslapį, kurį po septynerių tyrinėjimų metų užvertė mano draugas habil. dr. Vytautas Kazakevičius. 1993 m. jis rašė: „Tai vienas didžiausių Lietuvoje ir pirmasis iki galo iš-tirtas kapinynas, kurio 90 % kapų datuojama V–VI amžiumi. Jis laikytinas etaloniniu

¹ Antoniewicz, J., Kaczyński, M., Okulicz, J. Wyniki badań prowadzonych w 1956 roku na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Szwajcaria, pow. Suwałki. *Wiadomości Archeologiczne*, 1958, t. 25, s. 1–2, s. 22–57.

to laikotarpio vidurio Lietuvos paminklu². Ir tai tiesa, nes jau pirmieji kapai atskleidė nepažintus senosios mūsų kultūros klodus. (žr. 1 il.).

KARYS, AMATININKAS,
MENININKAS AR DAR
KAŽKAS?

Antrojo Plinkaigalio vyro kapo įkapių įvairovė gali sutrikdyti bet kuri archeologą, svarstantį, kas mirusysis buvo gyvenime – karo vadas, amatininkas, prekeivis ar dar kas nors.

Kad vyras skyrėsi iš kitų, pirmiausia liudija papuošalai. Vyras nešiojo iš gryno sidabro padarytą masyvią antkaklę ruplėtais galais. Ant rankos mūvėjo sunkią žalvarinę storėjančiais galais apyrankę, prie diržo jam buvo prisegtas sidabru apkaustytas geriamasis ragas, avėjo aukštauilius odinius batus, suveržtus odiniais diržais su puošniomis sagtelėmis ir ornamentuotomis žalvarinėmis plokštelėmis (žr. 2 il.). Sidabriniai papuošalai daug ką pasako: ne kiekviename kape jų rasi, o geriamuosius ragus archeologai priskiria karinio elito atstovams – karo vadams arba vyresniesiems, o gal net ir dvasininkų luomui.

Gal būt ritualams galima priskirti ir kape rastą kaulinį disko formos amuletą, kurio pusė nulaužta ir įdėta į kapą. Tačiau tai greičiau mylinčios širdies prieraišumo ženklas, nei kažkoks ritualinis daiktas. Karinio elito atstovo pusėn lenkia kiti radiniai – siauraašmenis pentinis kirvis, kovos peilis, sidabru dabintas geriamasis ragas ir puošnus apavas. Štai jis ir tapo sensacija. Adolfas Tautavičius 1996 m. parašys: „Ryškesnių apavo pėdsakų šio laikotarpio kapuose pirmą kartą aptikta 1977 m. Plinkaigalyje V a. pabaigos–VI a. vyro kape Nr. 2“³. Kiekvienam archeologui buvo aišku, jog senieji gyventojai basi nevaikščiojo, kad jie avėjo iš odos, medžio ar kitokių medžiagų padarytą apavą, tačiau kaip jis atrodė – niekas negalėjo pasakyti. Plinkaigalio radinys atskleidė prašmatnų, greičiausiai, karinio elito apavą. Jo aukšti, kelius siekiantys aulai su patikimai suveržiamais diržais turėjo būti patogūs pentinus nešiojančiam raiteliui (žr. 3 il.). Šiame kape pentinų nebuvo, tačiau jų pakankamai kituose Plinkaigalio karių kapuose. Taigi „raktinės“ įkapės – sidabro papuošalai, geriamasis ragas, puošnus apavas, kirvis, peilis – rodo šį asmenį buvus kari.

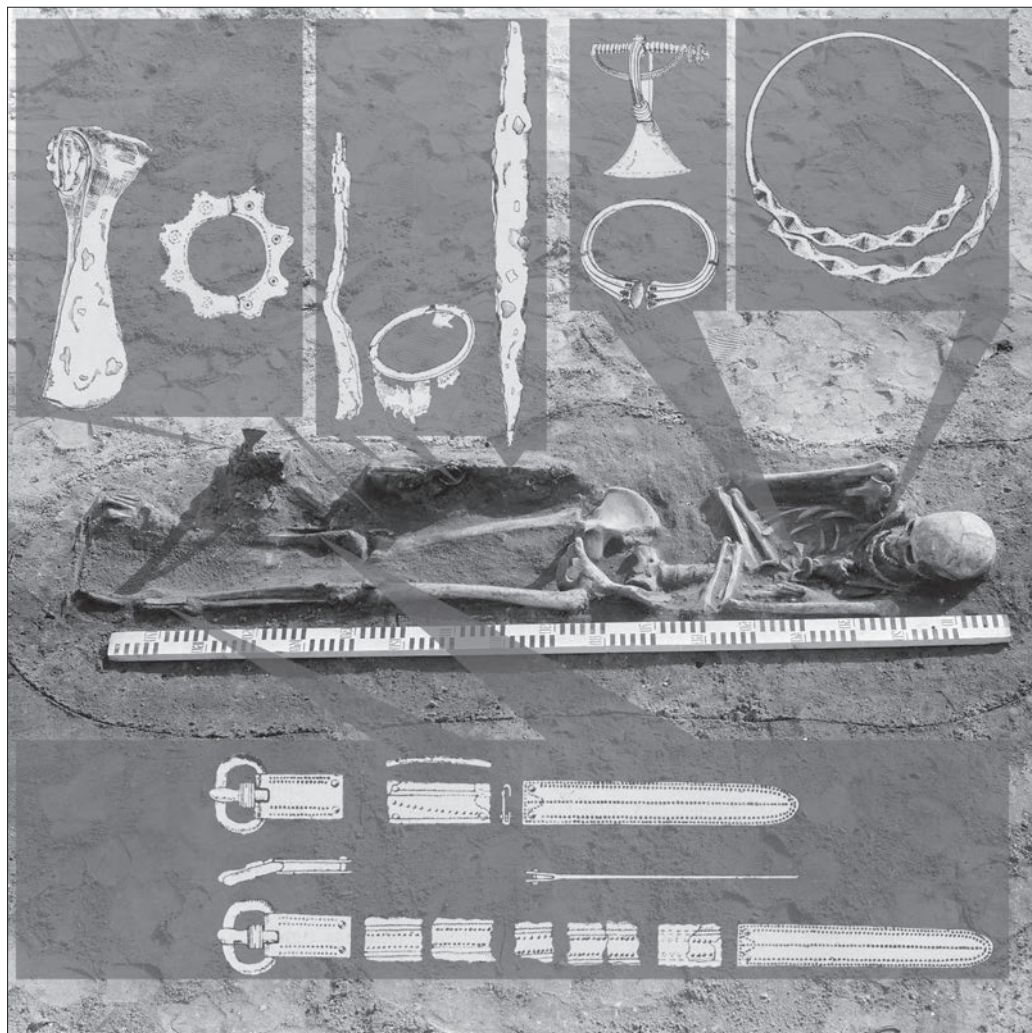
Be išlygų taip ir būtų, jeigu ne vienas *bet*. Kape buvo rastas dailus ir grakštus nedidelis geležinis skobtas. Ką čia veikia taikingas dailidės įrankis? Juo labiau kad specializuoti darbo įrankiai tiek ankstyvųjų viduramžių ir ankstesnių, tiek ir vėlesnių laikotarpių, kapuose yra didelė retenybė. Siejant jį su rastuoju „saulės disku“, kuris niekur kitur nei

1 il. Plinkaigalio meno paminklai – geriamųjų ragų sidabriniai apkalai iš 61 ir 332 kapo. V. Kazakevičiaus tyrinėjimai

² Kazakevičius, V. Plinkaigalio kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 1993, t. 10. Vilnius, p. 3.

³ Tautavičius, A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Lietuvos pilys, 1996, p. 263.

2 il. Plinkaigalio vyro 2 kapas *in situ* ir jo įkapės. Nuotrauka E. Jovaišos, dailininkas G. Jonkus, 1977 m.

pas mus, nei visame Baltijos regione daugiau nerastas⁴, kyla kiek netikėta mintis. Gal šis turtingas raitelis ir karys buvo kartu talentingas medžio ir kaulo drožėjas? Gal unikalus saulės diskas, papuoštas stilizuotais paukščių snapeliais ir saulės simboliais, yra šio meistro darbas? (žr. 4 il.). Įrodymų, kad plinkaigališkiečiai turėjo talentingų meistrų ir dailininkų, pateikia V. Kazakevičius. Jis nustatė, kad įžymieji geriamieji ragai, tarp jų ir su antelių ornamentu, yra vietinių meistrų darbo⁵. Taigi turime ir karių, ir menininką drožėją. Ar tai tiesa – niekas nepasakys, kaip negalima pasakyti, jog šitaip negalėjo būti.

⁴ Kazakevičius, V. Plinkaigalio kapinynas. *Lietuvos archeologija*, t. 10, p. 136.

⁵ Ten pat.

3 il. Aukštaaulis apavas ir jo dirželiai su žalvarinėmis sagtimis, ornamentuotomis plokštelėmis bei liežuvėliais. Dailininkas G. Jonkus, 1977 m.

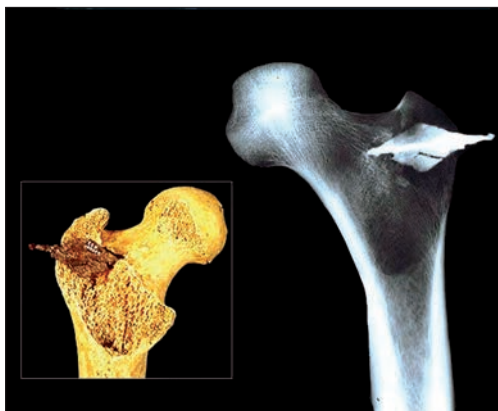

4 il. Amuletas – saulės diskas – su paukščių snapeliais ir saulės simboliais. Nuotrauka E. Jovaišos, 1977 m.

„TAKINGI“ AUKŠTAIČIAI

Puošnus karys, kuris neabejotinai priklausė kariniam elitui, ir jo ginkluotė svarbi aukštaičių kilmės požiūriu. Ir ne tik – jis susijęs dar ir su „taikingų aisčių“ mitu. Laima Vaitkunsienė, mėgindama „užmesti“ aukštaičiams „pražemaičių“ naštą ir netgi Plinkaigalio gyventojus vadindama rytiniais žemaičiais, štai taip aiškina: „Antai Plinkaigalio kapinyne, Kėdainių raj., ištyrus daugiau kaip 350 kapų (tyrimų vad. – E. Jovaiša (1977) ir V. Kazakevičius (1978–1984), tebuvo rasta vos keletas ietigalių. O juk ietis – plačiausiai vartotas ginklas Lietuvoje [Volkaitė-Kulikauskienė R., 1981]. Tai, be abejo, ne atsitiktinumas. Seniai archeologų pastebėta, kad Vidurio Lietuvos kapinyuose reta ginklų. Manoma, kad šio regiono gyventojams nebuvo gyvo reikalo daug ginklų turėti, nes ši sritis neturėjo bendrų ribų su svetimomis etninėmis grupėmis. (...) Rytiniai žemaičiai, matyt, artimai ir taikiai bendravo su rytiniais kaimynais – lietuvių gentimis, gyvenusiomis palei Šventąją ir už jos į rytus plytinčiuose Rytų Lietuvos plotuose. Tai natūralu, nes ir vieni, ir kiti buvo rytų baltai, taigi, genetiškai buvo artimi“⁶. Šis aiškinimas man, Plinkaigalio ir Centrinės Lietuvos I–V a. kultūros tyrėjui, labai prieštaringas. Bet spęskite patys. L. Vaitkunsienė, pasirėmusi Regina Kulikauskiene, teigia, kad ietis – plačiausiai naudotas ginklas Lietuvoje. Tai tiesa – jos iš tiesų plačiai naudotos. Bet visi aisčiai plačiausiai naudojo ir kovos kirvį, kovos peilį, platųjį kalaviją žiemgaliuose ir vienašmenį kalaviją Vidurio Lietuvoje. Štai čia tarsi yla iš maišo išlindo ydingas kirvių ir peilių skyrimas tik ūkio reikmenų grupei. Tą skaudų ir žmonių

⁶ Vaitkunsienė, L. Dėl žemaičių kilmės. *Žemaičių praeitis*, 1990, t. 1, p. 40.

5 il. Moters iš 162 Plinkaigalio kapo šlaunikaulis su įstrigusia tribriaune strėle (kairėje) ir rentgeno nuotrauka (dešinėje). Nuotrauka P. Mudėno, 1999 m.

6 il. Plinkaigalio drama. Dail. L. Leščinskaitė, 2011 m.

istoriją iškraipantį nesusipratimą jau esu aprašęs, o grįžtant prie Vidurio arba Centrinės Lietuvos „seniai archeologų pastebėto reiškinio, kad Vidurio Lietuvos kapinynuose reta ginklų“, reikia pasakyti, kad L. Vaitkunskienė iškreipia vaizdą. Jau nuo I a. pradžios šios kultūros vyrų kapuose yra gausu kirvių ir peilių. Jie yra tiesiog klasikinės vyrų kapų komplektas, ir absoliučios peilių daugumos ilgiai yra tokie, kad jų niekaip kitaip kaip ginklais nepavadinsi. Kirvis ir peilis yra tradicinės Centrinės Lietuvos gyventojų ginkluotės komplektas. Tokią ginkluotės tradiciją stebime ir V–VI a. Plinkaigalio kapuose, nes Plinkaigalio gyventojai ir yra ankstyvųjų šios srities gyventojų tradicijų perėmėjai. Kalbant apie plinkaigaliečių ginklus pabrėžtina, kad Plinkaigalio kirvių formų įvairovė paskatino tyrinėti jų ergonomiką. A. Malonaičio tyrimai parodė, kad V a. pabaigos–VI a. Plinkaigalio žmonės puikiai išmanė mechaniką ir mokėjo darytis kirvius, skirtus tik kovai. Vien tik siauraašmenių pentinių kirvių Plinkaigalyje rasta net 59⁷. Kita vertus, L. Vaitkunskienė nutyli apie tą peilių dalį ir vienašmenį kalaviją, kurie Europos ginklų istorijoje laikomi vienareikšmiškai ginklais. Ji nutyli ir apie raitelio bei žirgo aprangos reikmenis, kurie būdingi karinės aristokratijos laikams ir yra neginčytini karių palydovai. Taigi, Plinkaigalio vyrų kapuose ginklų pakanka. Tiesiog čia kitokia karybos tradicija, kuri aptariamuoju laikotarpiu buvo pagrįsta kovos kirviu ir kovos peiliu, retai – ietimi ir kalaviju.

Nupiešta taikingos bendruomenės, kuriai nereikia ginklų, idilija stebina archeologinės tiesos nepaisymu. Svarbu tai, kad kaip tik Plinkaigalio kapuose rasti bene žinomiausii Lietuvos archeologijoje kapai, kuriuose aiškiausiai atsekami smurtinės mirties pėdsakai. Ryškiausias to pavyzdys – 162-oji keturių žmonių šeimos kapavietė, kurioje buvo palaidoti

⁷ Malonaitis, A. *Geležiniai siauraašmeniai kirviai Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio instituto 1-kla, 2008, p. 27.

moteris su vyru ir du vaikai. Štai ką užrašė V. Kazakevičius: „Įdomiausias radinys, kurio jokiū būdu negalima laikyti įkape, aptiktas nuimant griaučius. Valant kaulus, rastas tribriaunis strėlės antgalis, giliai įstrigęs į moters kairį šlaunikaulį ties galvute. (...) Matyt, per karinį konfliktą bėganti nuo užpuolikų šeima buvo apšaudyta strėlėmis. Moteris sužeista, o pavijus bukais ginklais (vėzdais arba kirviais) žmonės nukauti⁸ (žr. 5 il.). Bieka pridurti, kad L. Vaitkunskienei visi šie faktai buvo žinomi, nes, kaip ir ji pati rašo, Plinkaigalio tyrinėjimai buvo užbaigti 1984 m. Taigi kaip šiuo atveju su taikinga aplinka ir genetiniai bičiuliai? Tiesos dėlei reikia aiškiai pasakyti, kad lietuviai čia niekuo dėti. Pirmiausia dėl to, kad V a. pabaigoje–VI a. pradžioje, kaip datuojamas šis kapas, lietuvių čia nebuvo. Jie tuo metu dar gyveno savo genetinėse rytų baltų žemėse Dniepro aukštupyje. Šušvės upę netoli Pašušvio ir Krakių pasiekę žudikai greičiausiai buvo V a. antrosios pusės klajokliai akacirai, kurie kaip tik ir naudojo trijų briaunų strėlių antgalius.

Jau minėjau „taikingų aisčių“ mitą, kurio autoriumi reikia laikyti VI a. istoriką Jordaną. Apie 551 m. parašyto veikalo „Apie gotų, arba gotų, kilmę ir istoriją“ 36 skirsnyje skaitome: „Prie pat Okeano kranto, kur trimis žiotimis įsilieja Vyslos vandenys, gyvena vidivarijai, kuriuos sudaro įvairios gentys. Už jų, Okeano pakrantėje, gyvena aisčiai, labai taikinga gentis. Už jų į pietus gyvena labai stipri akacirų gentis, neišmananti žemdirbystės, mintanti galvijų ir sumedžiotų žvėrių mėsa“. Ši žinia reikšminga dviem prasmėm: viena, Jordanas labai aiškiai įvardija akacirus, gyvenančius į pietus nuo aisčių, antra, ypatingos tribriaunės strėlės rastos ne tik Plinkaigalio aukų kūnuose, bet ir ankstyvųjų viduramžių Lietuvos piliakalnių sudegusiuose sluoksniuose. Jordano „taikingų aisčių“ idėją randame ir Norberto Vėliaus darbuose⁹. Savo požiūrį apie „taikingus aisčius“ jau esu išsakęs¹⁰. Šiame straipsnyje paskelbti faktai patvirtina, kad ankstyvųjų viduramžių aisčių visuomenės niekaip nepavadinsi taikinga. Gal ji buvo neagresyvi, gal tokią prasmę Jordanas suteikė sakydamas „taikingi aisčiai“. Tačiau visų aisčių šio laikotarpio laidojimo paminklai tiesiog pertekę ginklų, ir tai buvo svarus argumentas žymiajam baltų ginkluotės tyrinėtojiui ištarti tokius žodžius: „Nedaug Europoje rasime genčių ir tautų, kurios būtų taip militarizuotos kaip baltai“¹¹.

Tokie yra Plinkaigalio archeologijos duomenys. Plinkaigalio bendruomenė priklausė karinės aristokratijos laikams, kurioje karys ir karo menas buvo gyvybiška tos visuomenės dalis, o V a. pabaigos–VI a. pirmosios pusės karys drožėjas iš antrojo kapo yra aukštaitis, I a. pirmojoje pusėje Centrinėje Lietuvoje įsikūrusios visuomenės tradicijų paveldėtojas.

⁸ Kazakevičius, V. Plinkaigalio kapinynas. *Lietuvos archeologija*, t. 10, p. 37.

⁹ Žr. Vėlius, N. *Senovės baltų pasaulėžiūra. Struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis, 1983, p. 263.

¹⁰ Jovaiša, E. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 13.

¹¹ Kazakevičius, V. *Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė*. Vilnius, 1998, p. 62.

CARPENTER OR WARRIOR?

IN TRACES OF THE BURIAL-GROUND OF PLINKAIGALIS

Summary

The mysterious accessories in the tombs of the military elite are a pair of tweezers, a comb and a pair of scissors. These are the most frequent objects found in the burial places of military chiefs. Two pairs of brass tweezers, a comb and single-bow scissors were found in the 2nd male barrow of the early tombs of the Yotvingian military elite in the 4-5th c.c. in Szwałcaria (Suwalki Voivodeship, Poland). Another pair of single-bow scissors was discovered in the 25th barrow. Investigators have attributed the findings to pagan rituals. It may be true; however, there are several possible considerations referring to the purpose of such findings. Other archaeologists believe that they may be related to body hygiene and care. It sounds quite persuasive; however, attention should be drawn to the psychological aspect of this phenomenon. Professional warriors were aware that their life was rather short and accepted it as a possible demise of their mission. The constantly experienced tension shaped their way of living – they tried to mask the sense of temporariness by various revels, such as flamboyant munition, rare armament, etc. Such a lifestyle is masterly described in A. Dumas' novels. The discovered scissors, combs and tweezers could serve to observe the elegant hairstyle, neatly clipped moustache and beard. About a thousand years separate the characters depicted by A. Dumas from our times. However, judging by descriptions, his characters' psychology is very close to warriors' psychology. If we consider shoulder-belts (special belts to hold a sword or a knife) as another sign of flamboyance, the psychological affinity becomes even more veracious. A representative of the military elite was buried in the second male tomb in Plinkaigalis at the end of the 5th – the beginning of the 6th centuries. A small and elegant amulet was found in his tomb. Both findings are unique in our archaeology as they allow to perceive a different side of a warrior's life. Could this warrior be a talented wood and bone carpenter? Could this amulet, divided into halves by a loving and mourning heart, be considered a piece of art? These and other tomb findings and their significance deserve scientific consideration in the history of our ethnicity.

Keywords: Plinkaigalis, military elite, Aukštaitians, Samogitians, footwear, Aesti.

ESTETOLOGIJA GLAUSTAI, ARBA NAUJO HUMANITARINIO MOKSLO KONTŪRAI

SANTRAUKA

21 a. paveldėjo iš praeito šimtmečio turtingą estetiškos veiklos šakų, estetinių praktikų įvairovę ir ją aiškinančių teorijų gausą. Atsivėrė daugiau galimybių naujoms interpretacijoms, kurios leidžia peržengti tradicinės estetikos sąvokų ribas ir kurti naujus konceptus bei teorinių įžvalgų modelius. Studijoje siekiama atskleisti, jog greta mąstymo, tikėjimo, vaizduotės, fantazijos, atminties, supratimo, kalbos, valios ir kitų žmogaus dvasinių galių, – pajautai, sudarančiai estetiškos veiklos semantinį branduolį, tenka išskirtinis vaidmuo. Teigiama, kad pajauta yra estetologijos objekto – estetiškos veiklos – svarbiausioji dalis. Pajauta kaip dvasinė galia sukuria įsamenintą vertybių prasmę. Ji – prasmų kilmės šaltinis, atveriantis tiek vertybių internalizacijos, tiek jų steigties kelius ir pasireiškiantis įvairiais prasmų steigties būdais, skirtingais nuo verbalinio ir loginio, nes pastarieji suteikia prasmėms tik žodinę arba loginę formą. Iškeliamą estetologijos išskirtinė reikšmė edukologijai ir pedagoginei praktikai. Remiantis tarpdisciplinine ir transdisciplinine paradigmomis bei temine analize, aptariamos ir kitų estetologijai svarbių sąvokų sampratos. Sistemiskai grindžiama ne tik naujos humanitarinės disciplinos galimybė, bet ir būtinumas, aiškinama universalesnė estetologijos, nei tradicinės estetikos, reikšmė dvasinei asmenybės raiškai ir brandai.

Esminiai žodžiai: estetika, estetologija, pajauta, pajautos būdai, prasmė, reikšmė, vertybės, dvasingumas, egzistencialijos.

ĮVADAS

Tikslinga paskirų pajautos užuomazgų analizė estetikos, filosofijos, edukologijos ir psichologijos istorijoje bei kitos su estetikos objekto interpretacija ir teoriniu konceptualumu susijusios problemos jau buvo vienaip ar kitaip bandytos nagrinėti ir aptarti tiek užsienio mokslininkų, tiek kolegų ir mano paties tyrinėjimuose¹. Todėl konkretnu tikslą – pasinaudojant kitose publikacijose jau iš dalies skelbtais, bet išblaškytais pagal atskiras temas, tyrinėjimais, pirmą kartą pateikti daugiau vientisą, originalią estetologijos sampratą ir jos struktūrą. Čia siekiama atskleisti, kaip patikslinant arba kitaip performuluojant, estetologiją grindžiančius argumentus, aprašyti svarbesnius jos konceptų darinius, jų interpretacijas bei loginius ryšius – mokslui būtiną sisteminimo pamatą. Realizuoti tyrinėjimo ir interpretacijų vienybę. Laikausi požiūrio, jog sistemiskumas, loginis darnumas, reikšmingumas, originalumas (esamų teorinių interpretacijų atžvilgiu) bei aiškumas sudaro moksliskumo kriterijų pamatą. Šis specialus leidinys,

¹ Žr. pridedamą šaltinių sąrašą ir literatūros rodykles prie atitinkamų straipsnių leidinyje *Estetikos enciklopedija*. Sud. J. Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.

skirtas akademikui Algirdui Gaižučiui pagerbti, yra gera proga paskelbti glaustą naujo humanitarinio mokslo – estetologijos – sampratą dėl dviejų aplinkybių: *pirma*, dėl to, kad akademiko A. Gaižučio intensyvi ir novatoriška mokslinė bei organizacinė veikla mokslo srityje, nors gal nevisada tiesiogiai, bet jau vien tuo buvo reikšminga, jog sukūrė palankią mokslinių estetikos tyrinėjimų, inovacijų bei interpretacijų atmosferą Lietuvoje. Dalykiška ir tolerantiška aplinka traukė žingeidžius, į mokslą linkusius protus, padėjo formuotis naujai jaunų ir talentingų mokslininkų kartai, bręsti savitai estetikos ir estetologijos mokyklai Lietuvoje. Be to, A. Gaižučio, kaip ir A. Andrijausko, V. Daujotytės, Ž. Gaižutytės-Filipavičienės, A. J. Greimo, Ž. Jackūno, V. Jaskūno, L. Jekentaitės-Kuzmickienės, N. Kardelio, V. Martinkaus, G. Mažeikio, L. Poškaitės, T. Sodeikos, K. Stoškaus, R. M. Vabalaitės, A. Uždavinio, O. Žukauskienės ir kitų mokslininkų, publikacijos estetikos istorijos, meno filosofijos ir meno sociologijos temomis pasižymėjo originaliomis išvalgomis, kurios savaime skatino imtis tyrinėti pamatinių estetikos dalykų interpretacijas, nukreipusias estetologijos link. *Antra*, dar nuo studentiškų diskusijų Maskvos M. Lomonosovo universiteto Filosofijos fakultete prasidėjęs mudviejų dialogas, apmąstant tiek teorines, tiek praktines estetinės kultūros, estetikos metodologijos ir teorijos problemas tebegyvas ir vyksta iki šiol. Estetologijos rutuliojimo idėjai akademikas iš karto pritarė, išvelgdamas jos svarbą edukologijai bei kitiems humanitariniams mokslams, žmogaus dvasinio pasaulio raiškai ir brandai. Išmintinga ir kviečianti kūrybai, kaip motto, yra akademiko ištara: „Dvasingumo niekuomet nebuvo per daug ir niekuomet nebus per daug“. Todėl estetologijos pristatymas šiame akademikui A. Gaižučiui skirtame jubiliejiniame leidinyje tebūna kūrybiško bendradarbiavimo, nuoširdžios bičiulystės bei dėkingumo ženklas.

TERMINO ETIMOLOGIJA

Estetologija (gr. *aisthēsis* – pajauta + gr. *logos* – žodis, sąvoka, mokslas) – mokslas, tiriantis ir interpretuojantis estetinę veiklą, jos apraiškas visose gyvenimo srityse ir svarbiausią jos sudedamąją – *pajautą*, kaip dvasinę galią ir *prasmių* steigties būdą, pajautos sandus bei ryšius su kitomis dvasinėmis galiomis. Siaurąja prasme – mokslas, tiriantis pajautą, panašiai kaip logika tiria žmogaus samprotavimo būdą – mąstymą. Tradicinės estetikos estetologija neatmeta ir nesiekia paneigti, o traktuoja kaip vieną savo sudedamųjų dalių, kuri turėjo ir tebeturi jai būdingų klausimų. Kiek žinoma, estetologijos terminui artimą žodį sąvokų jungtyje *estetikologinė tiesa* (pajaučiamos tiesos prasme) pirmą kartą pavartojo savarankiško estetikos mokslo pagrindėjas vok. filosofas A. G. Baumgartenas. Turėdamas galvoje kūno ir dvasios jungtį, *Esteziologijos* (*Ästhesiologie*) terminą labai specifine prasme mėgino išskelti vok. antropologas H. Plesneris. Prancūzai estetologija vadina taikomosios estetikos sritį, apimančią gydymo, konsultacijų ir priežiūros priemonių kompleksą, padedantį panaikinti, sumažinti ar sušvelninti fiziologinius senatvės padarinius.

ESTETIKOS IR ESTETOLOGIJOS PROBLEMINEI LAUKAI

Mūsų teikiama estetologijos samprata yra nauja ir originali, sukurta tarpdalykinių tyrinėjimų pamatu, savo vidine nevienalyte struktūra turi aiškų tyrimo ir interpretacijų lauką (objektą) – *estetinę veiklą*, kurios semantinis branduolys yra *pajauta*. Pajautą tyrinėja arba turėtų tyrinėti ir interpretuoti skirtingais aspektais įvairios disciplinos, visų pirma filosofija. Jai tenka kurti pajautos ir jos sandų supratimo konstruktyvų pamatą – filosofinę pajautos interpretaciją. Jai priklausytų aptarti pajautą kaip savitą procesą – konstituojančią prasmų steigimą ir artefaktų kūrimą, t. y. estetiškos veiklos savasties lemiamą dėmenį, drauge ir kaip dvasinę galią bei dvasinį įvykį, ir kaip egzistencinę dvasinę būseną, kurią patiriame per didžiulę konkrečių pajautos modusų (egzistencialijų) įvairovę. Jai tektų taip pat parodyti pajautos santykius su prasmų ir vertybių kilme. Estetologijai labai svarbūs pajautos saitai su kalba, mąstymu, tikėjimu, valia, įsivaizdavimu, supratimu bei menu, su žaidimais, dizainu, retorika, politika, religija ir aplinkos estetika bei kt. patirties esatimis, kurias teikia fenomenologija, semiotika ir hermeneutika, suvokimas ir supratimas. Šiuolaikinė pajautos interpretacija glaudžiai susijusi su tarpdalykiniais kultūrą ir ugdymą integruojančiais tyrinėjimais. Estetika, A. G. Baumgarteno pastangomis tapusi savarankiška disciplina, buvo paskelbta mokslu apie juslinį pažinimą, kurio paskirtis – „teikti gerus principus visokiai subtiliai veiklai ir laisviesiems menams“. Iš pradžių estetika nukrypo į pažinimo klausimų nagrinėjimą, į pažintinį estetiškumo traktavimą. Ilgainiui, padedant I. Kantui, R. H. Lotze'ui, F. Brentano'ui, E. Husserliui, M. Schelerui, H. G. Gadameriui ir daugeliui kitų mąstytojų, suprasta, kad pajautos esinys yra vertybinės patirties sąlyga. Tradicinės estetikos horizontas tapo siauras ir vienpusis, tiesiog kontroversiškas estetiškos kultūros pokyčiams. H. G. Gadameris, rašydamas garsųjį įvadą M. Heideggerio veikalui *Meno kūrinio ištaka (Der Ursprung des Kunstwerks, 1935)*, atkreipė dėmesį, jog reikia įveikti filosofinės estetikos sampratoje glūdinčius prietarus – peržiūrėti pačios estetikos sąvoką.

Klasikinė estetika ilgokai laikėsi tokio estetikos sampratos modelio, kuris reiškė jos redukciją į grožio teoriją su polinkiu į formos, vaizdo, raiškos absoliutinumą arba į meno filosofiją, arba į gana sunkiai paaiškinamą grožio teorijos ir meno filosofijos samplaiką. Bet estetika jau pradėjo transformuotis, nes atsirado jos krizės požymių. Senoji samprata pasidarė ankšta: ji nepajėgė išsamiau ir įtikinamai paaiškinti, nei kodėl galimas ir žmonijai būtinas menas, nei kokia estetiškos veiklos egzistencinė prasmė ir vertybinė prigimtis; dažnai buvo nepajėgi argumentuotai paaiškinti estetiškos veiklos daugiabriaunės specifikos, drauge naujų tos veiklos apraiškų, jų santykio su prasmų steigimu ir vertybėmis. Pati estetika, anot vokiečių filosofo W. Welscho, jau peržengia savo ribas. Realios estetiškos veiklos samprata kelia rimtas abejones ne vien dėl minėto redukuoto šios disciplinos modelio, bet ir dėl paties estetikos, kaip mokslo, termino.

PAJAUTOS KONCEPTAS ISTORINĖJE IR TEORINĖJE ERDVĖJE

*Mokslą galimu ir jo tiesas tiesomis daro jo darnumas,
jį sudarančių teiginių sandara, jų koherentiškumas.*

Algirdas Julius Greimas

Estezė (*aisthēsis*), kaip rodo šioje sampratoje reflektuota veikla, turi patį taikliausią lietuvišką atitikmenį – *pajauta*. Tai sąvoka, organiškai jungianti ir apimanti tokius pajautų būdus arba formas: *juslinė, somatinė ir ekstrasensorinė pajauta; jausmų, emocijų, nuotaikų, asociacijų, intucijų ir išgyvenimų pajauta; kultūros vertybių ir filosofinių bei teorinių išvalgų, t. y. ir mąstymo, pajauta*. Kitaip tariant, visokia patirtis, kuri yra pajaučiama išgyvenant jos aktualumą, vertę, svarbą ir nustatant prioritetus, patenka į prasmių steigties lauką. Pajauta visuomet esti ko nors, kokių nors esaičių patirtis, todėl ši aplinkybė daro problemiškus pajautos santykius su mąstymu, prasmėmis, įsivaizdavimu, supratimu, simuliacija, su kalbine ir logine jų raiška. Taigi koks turėtų būti tas mokslas apie pajautą, jeigu ne estetologija?

Kad paaiškėtų mentalinė situacija ir iš jos kylantys motyvai bei argumentai, pamėginime kiek įmanoma glausčiau pažvelgti į estetologijos pirmtakės – estetikos – sampratos raidos istoriją, jos struktūrinius pokyčius ir vieną galimų šiuolaikinių apibūdinimų. Mėginamas atsižvelgti į pasikeitusias aplinkybes, dabarties požiūriu esu ją taip nusakęs str. *Estetika (Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 5, 2004, p. 583): Estetika yra dvasiškai įprasmintos, juslių, emocijų ir kultūrinių konvencijų bei vertybių sankirtoje pasireiškiančios veiklos, orientuotos į apraišką, išraišką ir pajautą, teorinė interpretacija*. Dabartinis jos modelis jau apima estetinių fenomenų kilmės, specifikos, būties, raiškos ir suvokimo analitinius tyrimus bei teorinį aiškinimą, taip pat estetikos supratimą, kurį iš dalies nagrinėja filosofinė estetika. Pagal tyrimų ir interpretacijų paskirtį bei pobūdį skiriama filosofinė (teorinė, deskriptyvinė, normatyvinė) estetika, empirinė (iš dalies eksperimentinė) ir taikomoji estetika; pagal estetinės veiklos savitumus meno šakose – architektūros, literatūros, muzikos, teatro estetika; pagal estetinės veiklos arba jos atmainų interpretaciją ir konceptualizaciją filosofijoje ir bendramokslinėse teorinėse sistemose skiriamos *estetikos teorijos* linkmės (mokslo kryptys): analitinė, esencialistinė, egzistencialistinė, informacinė, hermeneutinė, fenomenologinė, lingvistinė, metafizinė, semantinė, semiotinė, marksistinė ir neomarksistinė, pragmatinė, struktūralistinė, postmodernistinė, feministinė ir kt. estetika. Yra istorinė (antikinė, helenistinė, renesansinė, modernistinė) estetika ir etninė (anglų, japonų, lietuvių, prancūzų, vokiečių) estetika.

Daugiamatė estetikos problematika kelia klausimą: ar yra estetikos idėjų ir teorijų istorijoje požymių, kurie rodytų, jog esama pajautos koncepto genezės pradų arba net kai kurių paskirų teorijų kontūrų ar užuominų į jas, paties pajautos termino nevartojant. Taip, yra, ir ne tik meninės veiklos, bet ir kitų dvasinių fenomenų, kurie susiję su jausmų, išgyvenimų, intucijų, išvalgų apmąstymu, kai buvo mėginama aiškintis formų raiškumo įtaką suvokimui prasmių steigties ir kilmės procesuose. Tradicinė estetika savo refleksiją

dažnai pradėdavo nuo meno ir grįždavo meno arba grožio analize, o mes link estetologijos einame nuo realių, o ne nuo „tarsi“, pajautų, būdingų meno suvokimui.

IDĖJŲ PUMPURAI IR ŪGLIAI

Sen. Egipte, Indijoje, Kinijoje, Graikijoje (Platonas, Aristotelis, Plotinas) atsirado teorinių estetikos minties užuomazgų. Buvo kuriamos estetikos patyrimą nusakančios sąvokos: malonumas, grožis, bjaurumas, didingumas, kanonas, mimezė, simetrija, katarsis, harmonija, proporcija, tobulumas, tragedija, komedija, šviesa, muzika, vaizdas, ženklas ir kt., nagrinėjami objekto ir vaizdo, sukūrimo ir pamėgdžiojimo, meno ir jo interpretacijos santykiai. Įsidėmėtina, kad Platono veikalas *Faidonas, arba Apie sielą* buvo skirtas aptarti malonumo ir skausmo bei kitokių sielos išgyvenimų, egzistencinių būsenų ir *įvairių pajautų patirties* apsvarstymams. Viduriniais amžiais buvo detalizuojamas grožio ir meno supratimas, teocentriškus apmąstymus apie metafizinio grožio sąvoką papildė svarstymai apie laisvuosius ir mechaninius menus, meno raiškos priemonės, ženklo ir reikšmės, meno ir gamtos santykius (Augustinas, Boecijus, Tomas Akvinielis). Renesanso epochai teigiant laisvo ir harmoningo žmogaus idealą, estetikos reiškinių interpretacijoms būdinga antropocentrinės tendencijos, estetikos sferos autonomiškumas, priešinimasis kanonams bei taisyklėms, iškeliamas menininko kūrybiškumas, kūrėjo fantazija (Avicena, L. B. Alberti's, A. Düreris, Pico della Mirandola, L. Valla, M. Ficino'as). M. Montaigne'io ir B. Pascalio pastangos sukurti savotišką „širdies“, t. y. jausmo, filosofiją nei amžininkų, nei vėlesnių filosofų nebuvo deramai suprastos, nors pati emocinių esaičių problematika ir jos aktualumas neapeinami. Bet jos vieta mokslų struktūroje liko neapibrėžta. Po Renesanso susiklostė 2 kryptys – normatyvinė racionalistinė (klasicizmo, akademizmo) ir sensualistinė bei iracionalistinė (baroko, romantizmo, simbolizmo). Pirmosios krypties teoretikai – A. C. Batteux'as, N. Boileau'as, A. G. Baumgartenas, antrosios – A. Shaftesbury'is, H. Home'as, E. Burke, vėliau A. Schopenhaueris, B. Croce. Jų teorijos tapo prielaida meno filosofijai susiformuoti. 18 a. viduryje A. G. Baumgartenas veikalė *Estetika (Aesthetica acromatica / Estetika, skirta paskaitoms, t. 1–2, 1750–1758)* įvedė estetikos terminą ir pagrindė jos teoriją: pasak jo, estetika yra mokslas apie juslinį pažinimą, jo būdus ir tobulinimo galimybes, apie grožio, didingumo įkūnijimą laisvuosiuose menuose, siaurąją prasme – laisvųjų menų teorija.

HOMO AESTHETICUS MODERNIZMO IR POSTMODERNIZMO EPOCHOSE

Nuo 18 a. vidurio ir visą 19 a. truko klasikinės estetikos sklaida. Vyravo filosofinė estetika, dažnai laikyta filosofijos sistemos dalimi, daugiausia nagrinėjusi grožio, harmonijos ir skonio objektyvumo pagrindus, estetinio ugdymo teoriją bei meno raidos ir estetinio sprendimo pamatų aiškinimo problemas. Kantas filosofiskai konceptualizavo subjektyviuosius estetikos veiklos aspektus (estetikos kilmė – subjektas ir jo jausmai, vaizduotės ir intelekto galių laisvas žaismas). F. Schellingo ir G. W. F. Hegelio esteti-

ka – grožio teorijos ir meno filosofijos sankirta. Nuo S. Kierkegardo ir F. Nietzsche's prasidėjo neklasikinės estetikos – modernizmo (19–20 a. 1-oji pusė) ir postmodernizmo (20 a. 2-oji pusė) estetikos – raida. Jau G. Santayana veikale *Grožio jausmas* (*The Sense of Beauty*, 1896) iškėlė mintį, kad estetika turėtų būti susijusi su vertybių suvokimu ir aptarti įvairius malonumus bei skausmus. 20 a. estetiškumas, tapęs egzistencijos tipu, pajautos manifestacija ir protestu prieš intelektualizmą, suaktualino daugiamatę *homo aestheticus* (pajautos žmogaus, emociškai veiklaus gyvenimo tipo) problematiką. Buvo gilinama ir plečiama estetinio objekto samprata, meno ir estetiškumo idėja, ieškoma naujų argumentacijos būdų meno specifikai nusakyti, ginami estetinės kūrybos originalumo, bendražmogiškumo postulatai, tiriama Rytų ir Vakarų estetinės minties sąveika bei savitumai, daugiau nagrinėjama estetinio suvokimo kategorija, aptariamos estetikos mokslo galimybės (*sinergetinė paradigma*), šios disciplinos transformacijos, statusas, objektas, metodologija bei ryšiai su kitais mokslais, estetikos lingvistinis posūkis (*linguistic turn*) ir visuotinio tikrovės estetizavimo padariniai.

J. Baudrillard'as, J. Derrida, G. Deleuze'as, J. Kristeva, F. Jamesonas, W. Welschas ir kt. postmodernizmo estetikai, siekdami įveikti logocentrišką racionalumą, pradėjo neigti klasikinei ir modernizmo estetikai būdingą sistemiškumą, grožio, kaip estetikos esmės, idėją, sąvokų apibrėžtumą, meno autonomiją. Jie teigia dekonstruojantį mąstymą, teorinį pliuralizmą, esą būtina atsisakyti ženklo ir prasmės ryšio stabilumo; popmenas, performansai, hepeningai panaikina elitinės ir masinės kultūros priešpriešą. Juslinis suvokimas esąs ne logiškumo papildymas, o estetizuotos tikrovės suvokimo būtinybė. Aktualizuojama dar E. Husserlio iškelta išgyventos patirties idėja, kurią M. Merleau-Ponty prasmingai susiejo su suvokimo fenomenologija bei kūno esatimi. M. Foucault prabilo apie galimybę pokarinę prancūzų filosofiją suskirstyti į 2 skirtingas kryptis: pirmoji – jutiminės patirties (tiksliau būtų pajautos patirties) ir subjekto filosofija, antroji – pažinimo, racionalumo ir konceptų filosofija. Tai taip pat gana iškalbingas pastebėjimas estetologijos naudai. J. Ortega y Gassetas, analizuodamas P. Picasso, M. Prousto, J. Joyce'o ir kt. kūrybą, prabilo apie naują estetinį jutimiškumą. Ši samprata (vadinama dažnai skirtingais terminais), įgijusi daugybę variantų, iš filosofijos paraščių nejučiomis pradėjo grįžti į apmąstymų centrą, kartu paradoksaliai neigti pačią centro paradigmą (G. Deleuze'as, J. Derrida, F. Guattari's, J. F. Lyotardas, J. Kristeva ir kt.).

Nesunku įžvelgti, kad 20 a. estetikai turėjo įtakos įvairūs metodai ir kiti mokslai. Nagrinėdami įvairius estetikos objektų aspektus bei estetinės veiklos sritis, jie diferencijavo estetikos tyrimų tematiką, bet išlaikė dvi gana sąlygiškas, dar 19 a. susiklosčiusias kryptis: taikomuosius empirinius bei analitinius tyrimus ir interpretacinę, filosofinę estetiką. Nors ir pakitusi, bet tiriama vadinama estetika iš apačios – psichologinė, empirinė estetika (G. T. Fechneris, R. Frances), iš jos kilo meno psichologija; ir vadinama estetika iš viršaus, kuri iš dalies sutampa su meno filosofija. Estetikos reiškinių aiškinimas grindžiamas filosofijos postulatais (F. Schellingas, Hegelis, C. Fiedleris, A. Rieglas, R. G. Collingwoo-

das, Th. W. Adorno'as, M. Heideggeris). Europos filosofų tyrimus papildė JAV teoretikai (M. C. Beardsley'us, J. T. Binkley'us, A. Danto, G. Dickie'is, N. Goodman, S. Langer, J. Margolis, T. Munro, M. Weitzas ir kt.). Jų teorijose vyrauja meno filosofijos problematika, aiškinama antiesencializmo, antimetafiziškumo požiūriu, kritikuojama tradicinė meno filosofijos teorija. 20 a. 2-ojoje pusėje iš sociologinės estetikos susikūrė meno sociologija (C. Lalo, É. Souriau, P. Francastelis, A. Hauseris), išryškėjo praktinė, techninė (G. Semperis, J. Ruskinas, W. Morrisas, W. Gropiusas, H. Meyeris); eksperimentinė (G. Th. Fechneris, H. S. Eysenckas), taikomoji arba skaitmeninė (G. Birkhoffas, M. Bense'as, S. Masseris), aplinkos, gamtos, ekologinė (A. Berleantas, G. Böhme, Y. Sepänmaa); regimybės (M. Seel), medijų (F. Rötzer, R. Schnell), mąstymo (M. Mamardašvili's) estetika ir kitos daugiau ar mažiau savarankiškos disciplinos ar teorijos, dažnai persipynusios, bet pretenduojančios priklausyti estetikai.

Filosofinė estetika ir dabar tebeaiškina estetinių reiškinių teorinės refleksijos galimybes, sąlygas ir prielaidas, kritiškai nagrinėja grožio, bjaurumo bei kitų estetinių reiškinių aiškinimus, apraiškas ir įvairias meno teorijas, pateikia estetinės veiklos filosofines interpretacijas, tyrinėja estetinio skonio sprendimus. Filosofinės estetikos samprata niekuomet nebuvo ir veikiausiai nebus vienareikšmė. Ji įvairuoja atsižvelgiant į filosofijos interpretacijas. Tačiau, nepaisant šių daugiareikšmių filosofinės estetikos pamatų, jos sampratoje išryškėjo vyraujančios tendencijos: susirūpinimas kritiška teorine, filosofine estetiškumu, visų pirma grožio ir meno teorijų bei estetikos objekto, interpretacija; *pastangos naujais mąstymo ieškojimais prieiti kuo arčiau prie dalyko* (H. G. Gadameris) ir įveikti logocentrišką racionalumą bei paskirų pajautos būdų absoliutinimą. Manoma, jog vis dar kuriami teoriniai ateities estetikos pagrindai (O. Neumaieris). Filosofinei estetikai neretai priskiriamas metateorijos vaidmuo, padedantis „inventorizuoti“ teorines estetiškumo refleksijos priemones bei kt. teorijas ir nustatyti jų kompetencijos ribas. V. Sezeman požiūriu, estetika esanti filosofijos šaka – estetinių vertybių mokslas, nagrinėjantis estetinių reiškinių savitumą ir aiškinantis jų esmę bei reikšmę. (Deja, į estetinės veiklos vertinamąjį pobūdį nebuvo deramai atsižvelgta ir kur kas daugiau dėmesio skirta formos, estetinės kalbos ir estetinio pasigėrėjimo, nesuinteresuotumo aspektams).

ESTETINĖS VEIKLOS TYRINĖJIMŲ IR INTERPRETACIJŲ PROBLEMIŠKUMAS

Estetikos problemiškumas kyla iš to, kad estetinė veikla, būdama prasminga ir vertinga savo singuliariškumu ir originalumu, iš esmės priešinga teorinei refleksijai, kuri visuomet veda apibendrinimo, bendravardiklinimo, transcendencijos kryptimi. Juslės, jausmai, valia ir protas; patirtis, įsivaizdavimas ir intelektualinė bei juslinė intuicija; gebėjimas suprasti bei aktualizuoti sąmonėje estetiškas nuostatas ir fiksuoti atmintyje pajautas yra konstitutyvūs estetinės veiklos dėmenys. Jų sąsaja su aplinkos (gamtos bei kultūros) empirinėmis formomis ir išgyvenamu jų reikšmingumu žmogui leidžia kurti kultūrinės konvencijas. Estetiniais būdais paženklindamos reikšmes ir atverdamos kelių individua-

laus suvokimo žaismui, jos sudaro estetinių tyrimų ir interpretacijų probleminį lauką. Dėl to estetinių reiškinių nagrinėjimą, ypač 20 a., pradėjo veikti įvairūs metodai ir kt. mokslai. Jie diferencijavo estetinių tyrimų tematiką.

20 a. paaiškėjo, jog kaip bepradėtume estetikos apmąstymus – nuo gamtos, technikos ar meno ir grožio esaičių, nuo estetiškos kūrybos ar suvokimo, nuo estetinio skonio sprendimų ar meninės vaizduotės, nuo kultūros konvencijų ar nuo ženklų sampratos, nuo egzistencinių, pažintinių ar etinių estetiškos būsenos aspektų, – visur susidursime su šių ir kitų jiems artimų fenomenų *sąryšiu*, kurį realizuoja estetiškos veiklos (pajautos) įvykis. Tai estetiškos būsenos, suvokimo akte fiksuojanti egzistencinę patirtį, kuri ir yra pajautos pasekmė, manifestuojanti prasmės susidarymą, t. y. ne tik grožio, bet ir įvairių vertybių įsameninimą, kitaip tariant, prasmės susidarymą ir suteikimą ne konceptualiuoju, bet pajautos būdu, išgyvenimų, asociacijų ir išvalgų pagrindu. Taip atsiveria perspektyvus kelias į vieną sudėtingiausių interpretacinių problemų: prasmės virsmą reikšmėmis ir reikšmių (vertybių) – prasmėmis, asmens savastimi. Kaip galima teoriškai paaiškinti tą prasmės kilmės būdą, kurį apėjo G. Deleuzas savo garsiajame veikle *Prasmės logika* (*Logique du sens*, 1969) ir kuris pats savaime nėra racionalus?

Dabarties estetika, atrodo, jau baigia išsivaduoti iš priklausomybės pažinimą tiriančių disciplinų, tapatinimo su meno filosofija bei redukcijos į grožio teoriją. Taigi estetika veikiau yra artimų disciplinų (teorijų) šeima – *estetologija*, kurią vienija visų analitinių ir interpretacinių svarstymų objektas – estetiškos veikla ir estetiškos (meninės) kalba, jos kūrimo bei suvokimo ir išgyvenimo savitumų pajauta.

Su tam tikromis išlygomis estetologija traktuotina ir kaip loginiais ryšiais susijusi atvira teorijų sistema arba mokslų visuma, kurią sudaro teorijos, nagrinėjančios pajautos (estetiškumo) sandus, jų prigimtį ir paskirtį, prasmės bei vertybių steigimą ir įsisavinimą pajautos būdu. Estetologijai priklausanti teorija galėtų laikyti kiekvieną diskursą, kuris, siekdamas sistemingumo ir operuodamas filosofiniais bei kitų mokslų terminais, nagrinėja *estetinius*, t. y. *su pajauta susijusius, reiškinius*. Mano požiūriu, be pajautos tokių reiškinių nesama. Neįžvelgus skirtumo tarp grožio bei jo modifikacijų pajautos ir pajautos kaip universalios filosofinės kategorijos, neįmanoma išžvelgti nei estetologinės problematikos vientisumo, nei bendrosios ikiteorinės patirties vertės, nei žmonių egzistencinę būseną konstituojančių pamatų, kuriuos sudaro pajauta kaip dvasinė galia. Estetikos istorija liudija, jog visuomet tvyro įtampa tarp analitinio, empirinio tyrinėjimo ir filosofinės, teorinės estetinių artefaktų interpretacijos. Kartu su kita prieštara, kuri yra tarp realios estetiškos veiklos ir teorinės refleksijos, ši įtampa priklauso prie pačių veiksmingiausių estetikos raidos šaltinių. Tiek filosofinei estetikai, tiek estetologijai ir edukologijai, metodologine prasme turinčioms teorinį pamatą filosofinėje antropologijoje, turėtų rūpėti pajauta ne kaip singularus ir ne kaip psichiškai individualus, o kaip universalus visuotinio aspekto turintis procesas ir jo teorinė interpretacija, kurioje išryškėtų pajautos santykis su prasmės kilme ir vertybėmis, pajautų įsikūnijimas kultūros

procesuose, jų santykis su mąstymu, kalba, supratimu ir įsivaizdavimu, taip pat pajautos, kaip egzistencinio buvimo, kultūros fenomeno ir dvasinės žmonių galios, aiškinimas, ir kiek šie dalykai svarbūs estetinės veiklos specifikai tirti.

Kalbėdami apie estetologiją kaip mokslo šaką, privalome turėti galvoje jos nevienalytį objektą, o teorinės refleksijos atžvilgiu – struktūrišką sandarą kaip teorijų visumą ir nuo estetikos objekto traktavimo priklausomą specifiką. Kartu negalime pamiršti, kad ji, filosofškai interpretuodama estetinę veiklą, pajautą, estetinę kalbą, patyrimą, estetines kategorijas, niekaip negali apsieiti be konkrečių estetinės veiklos apraiškų analizės ir apibendrinimų. Todėl yra pagrindo kalbėti tiek apie estetologijos, tiek apie tradicinės estetikos, kaip humanitarinio mokslo, savitumą, kurio sandaroje matyti *filosofinis interpretacinis ir tiriamasis bei taikomasis lygmenys*. Kad estetika išsivaduotų iš metafizinių spekuliacijų ir neapeitų realaus metafizikos ilgesio, minėti du šios disciplinos lygmenys yra vienas svariausių jos augimo ir efektyvaus poveikio žmonijai garantų. Tai anaip tol nereiškia, kad estetikos teorijos raidos neveikia filosofinė ar kitokia metodologija. Ne be pagrindo reiškiasi intencijų suvienodinti teorinį estetikos nevienalytiškumą, tikslinti estetikos sampratą struktūrą ir konvencionalumą, estetinės veiklos tyrimus susieti su intersubjektyviomis žiniomis, o jų įtikinamumą ir prasmes – su teorine estetinio suvokimo analize bei kultūros kontekstu, nesiekiant paversti jos gamtamokslinio tipo disciplina.

Šiuolaikinėje kultūroje išryškėjo globalus subjektyvumo, vizualumo ir apskritai estetiškumo proveržis, vadinamas tai naujojo jausmo, tai postmodernistinio jutimiškumo terminais arba saistomas su visų gyvenimo sričių estetizacija, kuri, anot W. Welscho, grasindama anestezuojančiu poveikiu, estetinės veiklos tyrinėjimus daro itin aktualius visai mūsų epochos kultūrai. Kita vertus, estetizacija suartino filosofinį ir mokslinį estetikos tyrinėjimą ir aktualizavo ne tiek empirinius tyrimus, kiek estetinės veiklos teorijų refleksiją, kuri remiasi proto išraiškumą teigiančia samprata (R. B. Brandomas), instrumentine teorijų paskirtimi, polilogišku ir sinergetine paradigma, vientisa bendražmogiškumo įvairove ir atvirumu estetinei praktikai. Šitokia teorinė refleksija atsiveria naujiems konceptams arba naujai senų idėjų interpretacijai, bet kartu ji yra priešinga normatyvizmui, ideologiniam uždaramui ir formaliosios logikos diktatui, teorinio mąstymo prievartai bei totalumui ir kitokiems absoliutinimams bei pretenzijoms į galutinę ir vienintelią tiesą.

TRADICINĖS ESTETIKOS IR ESTETOLOGIJOS SKIRTIES IR TAPATUMO KEBLUMAI

Istorinis žvilgsnis į estetinės veiklos refleksiją ir iš jos kylanti gana įvairi estetikos mokslo samprata kelia fundamentinius klausimus. Ką reiškia neretai sutinkama sąvoka *estetiškumas*? Kodėl estetika iki šiol niekaip nesuformuluoja visuotinai priimtinesnio savo objekto? Arba bent tyrimų srities? Gal grožio teorija, meno filosofija ir kt. vertinamojo pobūdžio veiklą aiškinančios koncepcijos, tarp jų kultūrologija ir aksiologija, pajautos

sampratoje rastų tą iki šiol deramai neatskleistą pamatą, kurį turėtų interpretuoti ir tyrinėti jau ne estetika, o estetologija. Bet beatodairiškai nelaužant tradicijų gal įmanu sutarti, jog klasikinė estetika galėtų likti tuo, kuo iš dalies ir buvo, t. y. grožio teorija. Klausimo esmė, žinoma, ne terminai. Svarbiausia ieškoti atsakymo į klausimą – kaip steigiamo prasmės, įsisaviname vertybes, kaip sąveikauja pajauta ir mąstymas supratimo aktuose ir koks skirtingų pajautos būdų vaidmuo šiame procese. Koks išgyvenimo ir supratimo santykis, suvokiant savęs ir pasaulio reikšmingumą, įsameninant tiesas, normas ir vertybes? Kokie yra tikrieji ir įsivaizduojamieji pajautos ir prasmės, prasmės ir ženklų kalbos, pajautos ir supratimo, prasmės ir loginės raiškos santykiai? Arba, pvz., kaip aiškintini pajautos ir teorinio mąstymo abipusio poveikio klausimai ir kt.?

Kokios priežastys stabdė ir tebestabdo estetologijos atribojimą nuo estetikos arba estetikos transformacinį virsmą estetologija? Priežasčių buvo ir yra nemažai, bet pagrindinės, matyt, yra šios: pajautos formų įvairovėje nebuvo išvelgtas tą įvairovę siejantis bendrumas, o estetiškumo samprata, redukuota tai į formą, tai į jusliškumą arba emocionalumą, visą laiką stokojo bendro loginio pagrindo ir tinkamos sąvokinės raiškos. Todėl estetiškumas nuolat buvo siejamas su grožiu, kartais tapatinimas su forma, jos elementais arba medžiagine ir ženkline raiška bei jos pagava – jusliškumu arba jutimiškumu. Neišvengta ir terminologinės painiavos. Pasikeisdamos periodiškai pirmavo (neįžvelgiant jų aspektiško pobūdžio ir prielaidų turiningai darnai) tai objektyvistinė, tai subjektyvistinė tendencijos; ilgai nesisekė atskleisti savitos humanitarinių mokslų, kokia yra ir estetika, specifikos estetinės veiklos proceso ir jo rezultatų atžvilgiu; menkas arba beveik nerealizuotas estetikos ir aksiologijos (pajautos ir prasmų / vertybių) sąryšio ir sąveikos supratimas; pernelyg dažnai prasiskleisdavo tiesmukiškas linijinis *arba–arba* mąstymas; nerasta dialogo tarp griežtai binariškai traktuojamų, ir dėl to nesutaikomų, pajautos ir mąstymo (širdies ir proto) filosofinių linijų, kurioms, viena vertus, daugiau ar mažiau atstovavo Plotinas, Augustinas, Pascalis, W. Dilthey'us, S. Kierkegaard'as, F. Nietzsche, M. Scheleris, E. Husserlis, H. G. Gadameris ir beveik visa Rytų estetikos tradicija, kita vertus, dekartiškojo racionalizmo tipo gynėjai, pasižymintys pažintinės veiklos, proto ir teorinio mąstymo apologija; dažna estetinės veiklos redukcija į juslinę grožio pajautą ir estetinę kalbą; neapibrėžta pajautos sandų samprata net tais atvejais, kai jusliniai ir emociniai momentai skiriami; nepakankamu dėmesiu tarpdalykiniams tyrinėjimams, metodologijai, integruojančioms nuostatoms ir dinamiškai estetinei patirčiai bei praktikai.

Estetikos negalavimo metodologinių priežasčių supratimas yra viena svarbiausių estetologijos konceptualizavimo sąlygų. Šia prasme specialiai ieškoti paskatų šiai disciplinai pagrįsti jau nereikėjo. Atidžiau įsigilinus, jos pumpurai ir ūgliai jau ryškėjo vienais ar kitais pavidalais ir rodėsi tiek lietuvių (A. Andrijausko, V. Daujotytės, A. Gaižučio, A. J. Greimo, N. Kardelio, V. Martinkaus, R. M. Vabalaitės), tiek užsienio mokslininkų (Th. W. Adorno'as, A. Berleantas, G. Böhme, R. B. Brandomas, D. Davidsonas, W. Tatar-kiewiczzius, W. Welschas ir kt.) tekstuose.

Glaustas, veikiau įvardijantis, o ne analitiškai įrodinėjantis, žvilgsnis į estetikos sampratą padeda pačiais esminiais bruožais atskleisti estetologijos atsiskyrimo nuo estetikos būtinumą ir bent svarbiausius to būtinumo argumentus. Kaip ir kiek estetologijos projektas iš hipotetinio virs visateise savarankiška humanitarine disciplina arba tam tikra jų visuma, koks jos santykis galės susiklostyti su klasikine estetika, parodys tolesni tarpdalykiniai, transdisciplininiai ir teminiai apmąstymai. Jiems realizuoti tikriausiai neužteks vieno žmogaus pastangų. Be to, akivaizdu, kad tai visuotinis humanitarų, o ne vien filosofų, rūpestis.

Estetinės veiklos ir jos teorinės rekonstrukcijos išmanymas, deja, reikalauja daug laiko estetikos istorijos studijoms, didžiulio pajautų patyrimo ir jo teorinio rekonstravimo bei filosofinio apmąstymo. Matyt, todėl brandžiausius estetikos veikalus net iškiliasi mąstytojai – Kantas, Hegelis, N. Hartmannas, M. C. Adorno'as, H. G. Gadameris, A. J. Greimas, M. Mamardašvilis, V. Sezemanas – parašė tikrai kūrybinio kelio pabaigoje: kai susikaupdavo patirtis, ateidavo išminties šviesa ir sutrumpėdavo kategoriškumo, nepakantumo kitoniškumui ir visažinystės šešėliai.

PRASMIŲ STEIGTIS PAJAUTOS BŪDAIS

Prasmė (lot. *sensus*, vok. *Sinn*, angl. *sense*, pranc. *sens*) – daugiasluoksni samprata, turinti daug reikšmių: gali būti aiškinama kaip individuali, įsmeintintos vertybės raiška; egzistencinio buvimo momentas; kalbinės raiškos turinys; žmogaus veiklos tikslas; supratimo rezultatas ir sąlyga. Tai viena energetinių vidinių žmogaus veiklos paskatų ir vertybinės orientacijos formų bei pagrindinių loginės semantikos sąvokų, turinti ženklinę raišką ir netarpišką saitą su įvykiu; dvasingumo (humanizmo) realizacijos būdas. Prasmės interpretacija tiek estetikoje, tiek estetologijoje reikalauja tarpdalykinio požiūrio. Prasmė yra už fenomeno slypinti ir žyminti kokybišką santykio su kuo nors ypatybę arba situacijoje suteiktą statusą, kurį lemia dvasinis įvykis arba pasikartojanti jų aibė. Prasmė įtraukia fenomeną į bet kurį įvykio kontekstą arba pati iš tokio konteksto kyla. Ji suteikia reiškinių supratimui pozityvius tikslingumo, teisingumo, deramumo, kilnumo, grožio, tvarkos, reikšmingumo ir vientisumo matmenis. Priešybė – beprasmiskumas, prasmės nebuvimas, nematymas. Be pajautos fenomeno, t. y. kalbėti apie prasmę, apeinant jos šaltinį, visuomet turėsime geriausiu atveju tik labai ribotą (verbalinę, pažintinę, loginę, teorinę ar dar kitokią jos formą), neretai prasilenkiantį su dalyko esme, žinojimą. Taigi prasmė, jos kilmė ir paskirtis dėl neatskiriamos sąsajos su *pajauta* yra vienas svarbiausių estetologijos klausimų ir pati aktualiausia jos tema vidurinio lavinimo programų ir ugdymo uždavinių atžvilgiu.

Prasmės konceptas yra koreliatyvus įvykiui, pajautai, mąstymui, supratimui, ženklui, raiškai, reikšmei ir situacijai. Kaip estetologijos kategorija prasmė labai aktuali ir svarbi estetinės veiklos interpretacijai ir estetinių reiškinių tyrinėjimui. Ji suteikia fenomenui galimybę tapti būtinumo raiška, siekiamo tikslo ir troškimų išsipildymu dvasinėje sfero-

je. Iš jos prasmė gali būti perkelta į praktinės realizacijos ir siekiamybių sritį. Beprasmė ženklų samplaika gali susidaryti ir atsitiktinai, bet vargu ar turi galimybių išlikti kultūros faktu. Įprasmintas tekstas arba kitokių pavidalu fiksuotas žmonių veiklos rezultatas yra saugomas ir atkuriamas kultūroje. Jis gali skatinti naujų tekstų, kartu ir prasmių susidarymą bei komentavimą. Pasak filosofo R. Pavilionio, prasmė yra minties, kalbos ir pasaulį pažymintčių sąvokų sąveiką išryškinanti loginė išvada. Pasak struktūrinės semantikos specialisto A. J. Greimo, reikšmė yra ne kas kita, kaip kalbos vieno lygmens į kitą, skirtingą, transplantavimas, o prasmė – ne kas kita, kaip ši perkodavimo galimybė. Tokie ir panašūs prasmės apibūdinimai išsirikiuoja pagal tekstologinę arba teorinę loginę jų pristatymo ir pateikimo paradigmą. Bet prasmės teorijų istorija rodo, kad šios paradigmos nėra vienintelės. Yra ir kitoks prasmių kilmės, susidarymo (steigimo) būdas – pajauta. Iki šiol prasmių kilmės aspektu šis būdas išsamiau beveik netyrinėtas. Tikėtina, kad tokie tyrinėjimai bus estetologijos prerogatyva.

Prasmės konceptas, nors aiškiai nesuformuluotas, bet vyravo visoje Aristotelio metafizikoje. Jį atpažįstame iš šio filosofo minties apie gamtos ir viso pasaulio procesų tikslingumą. Šios dar aiškiai nesuformuluotos sąvokos užuomazgų yra Platono ir stoikų, jau pradėjusių vartoti prasmės sampratą, filosofavime: prasmingumo fenomeną jie kildina taip pat iš sąsajų su tikslingumu. Skirtingi tik tikslingumo aiškinimai: tikslų bei siekių interpretacija ir nuomonės apie deramą arba nederamą tų tikslų realizaciją bei ją lydinčias malonumo / nemalonumo pajautas. Estetikos istorikas A. F. Losevas nurodė, kad Platono idėjų pasaulis yra ta prasmių erdvė, kurioje susiliečia dieviškasis ir sukurtasis pasauliai.

Semiotikoje įprasta skirti prasmę ir ženklinės raiškos reikšmę arba ženklą. Reikšmė šiuo atveju žymi tą daiktų padėtį, kurią tas ženklas nurodo konkrečioje ženklų situacijoje arba ženklų sistemoje. Tas pats ženklas, atsižvelgiant į situaciją, gali nurodyti įvairius daiktus, taip pat žymėti kitus ženklus – tam tikra prasme būti simuliakru. Ženklas ne tik ką nors nurodo ir pažymi, bet pasako dar ką nors, kas išskiria, pabrėžia arba iškelia būtent prasmingai svarbius tiek žymimojo, tiek paties ženklo ypatumus. Konvencinė ištara, arba kodas, tampa sąlyga ženklo prasmei, kurią dar gali pakeisti tekstas ir kontekstas, jeigu jie susiję su konkrečiu įvykiu. Lingvistinė semantika teikia tekstui vienu ar kitu realijų referencijos prasmę. Visuomeniškai bendras kultūrinės realijas reiškiantys tekstai įgyja galimybę pristatyti kultūros vertybes ir sėkmingai realizuoti prasmės / reikšmės opoziciją. Hermeneutiškai traktuojamas tekstas reikalauja atsižvelgti ne tik į istorines ir sociokultūrinės realijas, bet ir į teksto kūrėjo intencijų rekonstrukciją, nes prasmė egzistuoja ne pačiuose ženkluose – ji gimsta tik tuomet, kai prie jų prisiliečia pajaučianti ir netgi patį mąstymą išgyvenanti sąmonė. Ženkilai ir jų deriniai tekstuose tėra kūrėjo intencijų realizacija, išreiškianti kūrėjo prasmės medžiagine / ženklaine forma, kuri nėra pati prasmė, o tik jos ženklas, komunikacijos sąlyga, sudaranti prasmei galimybę tapti reikšme. Jo paskirtis – ne tik referuoti kokią nors konkrečią reikšmę, bet ir savo raiškumu

sužadinti išgyvenimus bei kitas pajautų formas. Tik jose slypi aktualių, gyvų prasmų kilmė. Ženklus kuriančiojo intencijos, motyvai ir troškimai sudaro iš tiesų svarbią dalį to konteksto, kuriame susiklosto situacija ir subręsta dvasinio įvykio būtinybė, lemianti prasmų steigimą. Nederėtų pamiršti, kad įvykiui rasti gali būti reikšmingos realiai susiklosčiusios tiek daiktinės, tiek fenomenalios prielaidos. Tačiau pats įvykis jau priklauso fenomenų pasauliui, kuriam iš esmės būdingos prasmės, nes be jų negali įvykti supratimas. Prasmų ir supratimo sąsaja yra ambivalentiška. Bet kuri situacija, jeigu joje nebūtų jokių išankstinių prasmės nuolaužų, t. y. ikiprasminių komponentų, kurie žadintų mentalinę veiklą, pati situacija taptų visai beprasmė, be išeities ir alternatyvų, absurdu, griauinančiu bet kokios veiklos galimybę, savivoką ir savipratą. Tokie ikiprasminiai komponentai yra žmogaus kūnas, nereflektuota patirtis, savimonė ir pašamonė, fizinių ir kultūrinių bei dvasinių poreikių dinamika.

Taigi prasmės kilmę garantuoja pajauta. Kodėl pajauta yra vienas svarbiausių prasmės steigimo / teikimo būdų? Todėl, kad pajautos procesas iškristalizuoja vertybių skirties nuo nevertybių pagrindą – teigiamo, neigiamo ir mišraus pobūdžio išgyvenimus. Žmonių emocinis fondas taip sutvarkytas, kad žmogus gali instinktyviai, o supratęs – sąmoningai vengti destruktiviai veikiančių išgyvenimų ir emocijų. Teigiamos, neigiamos ir mišrios emocijos tiesiogiai dalyvauja prasmės suteikimo vyksme. Jos sukuria prasmės saitą su vertinamąja veikla ir vertybių pasauliu. Iš pajautų kilusios ir jų pamatu steigiamos prasmės dažnai lieka neverbalizuotos ir be refleksijai būdingų loginio suvokimo formų ar kitaip jas liudijančių atitikmenų. Taip esti ne tik dailės ar muzikos suvokimo aktuose, bet ir daugelyje kitų žmonių bendravimo sričių. Pažinimo aspektu jos dar antikos laikais buvo įvardijamos tamsiu žinojimu, nuomone. Tačiau epistemologija anaipol ne ta refleksijos sritis, kurioje galima ieškoti prasmų kilmės, prigimties ir paskirties arba jų ontologinės lokalizacijos panašiam kaip Platono idėjų (*eidos*) pasaulyje.

Nors prasmų ryšys su kalba, patirtimi, vaizduote, tiesa ir pažintine informacija yra nekvestionuojamas, estetologijai labiausiai rūpi tas santykių aspektas ir tik tiek, kiek jame atsiskleidžia pajautos dalyvavimas ir pajautos tipų specifika, steigiant prasmes. Aiškinti prasmų reikšmę iš dalies jau kultūrologinė, o gal veikiau tarpdalykinė, ne vien estetikos ar estetologijos, problema.

Postmodernistinė prasmės interpretacija, tapsmo filosofo G. Deleuze'o žodžiais tariant, konstatuoja, kad „prasmės pasaulio statusas problemiškas“. Teiginys, atrodo, grindžiamas fundamentine postmodernizmo kultūros idėja apie visuotinį postmoderno kultūros chaosą, kurį J. Kristeva apibūdino kaip įsitikinimą būties beprasmybe. J. Baudrillardas šį reiškinį įvertino šiek tiek liberaliau: „Mes esame visatoje, kurioje vis daugiau informacijos ir vis mažiau prasmės....todėl mūsų tyko prasmės katastrofa“². Nesunkiai pastebime, kad simuliakrų teorijos autorius prasmės mažėjimą sieja su išgyvenimų atrofija ir anestezija,

² Baudrillard, J. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 95, 100.

su didžiąją žmonijos dalį apėmusiu emociniu skurdu. Jis visiškai teisus sakydamas, jog „problema labiau ta, kad kažkuria prasme mes liekame visiškai abejingi“. Tai iškalbinga konstatacija, apnuoginanti 21 a. iššūkį ne tik švietėjiškam racionalizmui, bet ir pažintinės veiklos apologetams, kurių žvilgsnyje į pasaulį vyrauja kartais kalbinis, kartais loginis diskursas. Dažniausiai tai būna virš visų žmogaus veiklos šakų iškeltas teorinis mąstymas, kuris viską mato vien teorinio pažinimo aspektu, ignoruoja pajautas ir jų reikšmę aksiologijos raidai, prasmės interpretacijai, o emocijas traktuoja kaip atavizmą ir protin-gumo stygių, vos ne išsigimimą. Taip iš tiesų atsisakoma perspektyvos – išvengti niekuo nepateisinamos įvairių pajautos tipų priešstatos teoriniam mąstymui ir racionalumui. Chaotiško ir sudužusio pasaulio vaizdo postmodernistinė pajauta esą diktuojanti ver-balinėje sferoje – daugiakalbystę, mąstymo erdvėje – nekanoniškas diskursų strategijas, polilogiškumą, teksto semantikos nestabilumą, reikšmių ir kodų chaosą, vertybių ir nevertybių bei opozicinių loginių struktūrų ribų išnykimą. Su tuo sunku nesutikti.

Prasmės interpretaciją arabų musulmonų filosofija aiškina visiškai kitaip, negu tiek klasikinė, tiek postmodernistinė Vakarų filosofija. Prasmės sąvokos santykis su daiktu, su tuo, kas ženklinama, ir su pačiu ženklu suprantamas kitaip, nei teigia Vakarų tradicija.

Rytiečių mąstymas specialiai prasmės neapibrėžia. Sampratos turinys kyla iš univer-saliai suprasto prasmės nurodymo, kai jos buvimą konstituoja ištaramas, ištara, raštas, gestas, mimika, pirštų padėtis, daiktų išdėstymas. Žodį reikią suprasti kaip tam tikrą struktūrą, kurioje yra fiksuotas ištaramo ir prasmės santykis, nurodant pastarąjį. Toks santykis suprantamas ne kaip atsitiktinis, o kaip teisingas. Taigi ištaramas skiriasi ir nuo beprasmio garso, kuris neperduoda prasmės, ir nuo ženklo, kuris gali būti pasirinktinai ir atsitiktinai pritaikytas nurodyti kokiems nors daiktams, panašiai kaip žmogų paženkлина laisvai pasirinktas ir suteiktas jam vardas.

Mentalinis judesys nuo pajautų į prasmes per ištaras, į verbalinį arba neverbalinį tekstą, taip pat atvirksčia kryptimi, iš tiesų galėtų būti vadinamas prasmės steigimu arba supratimu, nes supratimas dažnai vartojamas kaip prasmės sinonimas. Supratimas įvyksta staiga, kaip sąmonės nušvitimas. Suvokiančiajam gali atsiverti tiek pati tiesa, tiek konkrečios tiesos vertingumo reikšmė, t. y. ištaros prasmė. Prasmės fenomenas ženkлина bendruomenei reikšmingų vertybių įasmeninimą ir gali apimti 2 krypčių versijas. Viena – kai tekstu išreikšta prasmė tampa bendruomeniškai vertinga reikšme, antra – kai humaniškos vertybės, įasmenintos pajautos būdu, įgyja individualią prasmę. Pirmoji versija vyrauja įvairiašakėje kūryboje, antroji – ugdymo ir lavinimosi eigoje. Natūraliam prasmės susidarymui ir teisingam supratimui kartais priešpriešinama ištara perkeltine prasme (alegorija), kai specialiai sąmoningai pritaikoma ne savo, o visai kitokiai prasmei. Binarinės jungties ištara / prasmė aiškinimai arabų musulmonų mąstyme aprašomi kita fundamentalia terminų pora – akivaizdu / paslėpta. Tad supra-timas atsiskleidžia kaip akivaizdus prasmės paaiškėjimas, paslėptos prasmės virsmas aiškia ir akivaizdžia.

Retorikoje ir poetikoje pripažįstama įvairių prasmų galimybė vienoje ištaroje, kaip ir galimybė nurodyti tą pačią prasmę skirtingomis ištaromis. Labai savita prasmės susidarymo galimybė, kai suvokiantysis susikuria jas iš pajautų, kurias sužadina ne verbalinės ir ne loginės raiškos priemonės, o kūno kalba, dizainas, žaidimai, dailė, teatras, pantomima, muzika, kinas. Hermeneutikos padedama estetologija tvirtina, kad patirtys, kurias įgyjame, siekdami tiesos prasmingumo ir vertingumo, išsisknijusios mūsų gyvenimo situacijose. Vadinasi, mūsų interesams atliepančios išgyventos pajautos / prasmės dalyvauja vidiniame pokalbyje, kurį nepalaujamai tęsiame su savimi pačiais ir su kitais. Vidinis mūsų sielos pokalbis, kuris gali būti tik situatyvus, priešinasi prasmės aiškinimui savo nuožiūra ir savavališkai. Gebėjimo iš pajautų steigti prasmes, jas išreikšti, kritikuoti ir jų atžvilgiu naudotis protu vieta ir erdvė yra *verbum interius*, t. y. vidinė kalba arba pokalbis su savimi pačiu, nes kiekvienas žmogus per pajautomis įprasmintą savipratą ir savivoką yra duotas pats sau. Bet pokalbis su savimi pačiu turi vieną svarbiausių sąlygų – savęs pajautą kaip prielaidą, kad esu. H. G. Gadamerio nuoroda į vidinę kalbą (dialogo su savimi reikšmė, kad įvyktų supratimo aktas), anot J. Grondino, susijusi su heidegeriškai perskaitytu Augustino mokymu, jog *verbum interius* yra atsakymas dėl hermeneutikos universalumo³. Pabrėžtina, jog kartu tai yra ne kas kita, kaip *pajausta* vidinė kalba, kuri rodo prasmų kilmės šaltinį, dalyvaujantį supratimą aiškinančioje hermeneutikoje, ir įgalina estetologijos interpretacijos galimybę ir būtinumą.

PRASMĖ IR REIKŠMĖ

Prasmė ir reikšmė yra koreliatyvios sąvokos, teikiančios skirtingas pagrindinio kalbinių ryšio *ženklas / ženklinamasis* įgyvendinimo formas supratimo procesuose ir kalbos sistemoje. Šių sąvokų turinys (reikšmė) loginėje semantikoje, aksiologijoje, lingvistikoje, estetologijoje, kultūrologijoje ir semiotikoje yra skirtingas. Filosofinė jų interpretacija priklauso nuo pagrindinių filosofinių prielaidų, todėl irgi yra nevienareikšmė. Pagal *hermeneutinę estetiką* šios sąvokos yra supratimo proceso struktūros dalis, kurioje atsispindi visų reiškinių, susijusių su supratimo situacija, santykiai. Tą turime galvoje, kai sakome „suprasti teksto prasmę“, „įprasminti situaciją“. Prasmė skleidžiasi per teksto funkcionalumą, transliuojamumą ir nuo situacijai priklausančio kintamo reikšmingumo. Tad prasmės yra steigiamos iš *pajautų*, bet neapeinant verbalinio perkodavimo ir konceptualių loginių ryšių visumos, kai galioja vienas iš šių trijų komponentų arba visi kartu. Itin pabrėžčiau mintį, jog žodinė, loginė, vizualinė, garsinė arba meno, technikos ar kūno estetinė kalba tėra tik būdai, skirti pajautoms skatinti bei intensyvinti, kuriais „įforminamos“, išreiškiamos, pažymimos ir transliuojamos prasmės, galinčios tapti reikšmėmis.

Reikšmėms ir visuotinumui prasmės atveria hermeneutinių strategijų ir versijų horizontą, kuris įvairiose kultūros epochose dažniausiai yra skirtingas. Prasmė, įgavusi plačiai

³ Grondin, J. *Filosofinės hermeneutikos įvadas*. Vilnius: Aidai, 2003, p. 7–10.

pripažintą reikšmę, tampa pamatu kurti ar taikyti įvairaus sudėtingumo ir paskirties komunikacines ir intelektines technologijas. Prasmės užduoda ženklų ir kalbinių raiškų formas aktualiai komunikacijai, o reikšmė – prasių egzistavimo formas transliacijos procesams, būdingiems techninės ir meninės kultūros bei kitoms kalbų sistemoms.

Manoma, kad prasmės ir reikšmės yra sudėtingi tarpusavio santykiai, tai – sutapimas / padengimas / perėjimas. Iš dalies – tai to paties dalyko nusakymas skirtingais aspektais: prasmė – individo atžvilgiu, reikšmė – vertingumo bendruomenei požiūriu. Prasmės, skirtingai nuo reikšmių, turi tiesioginį saitą su įvykiu, visuomet yra situatyvios, susijusios su tikslingu žmonių veiklos pobūdžiu ir individualiu suvokimo bei supratimo procesu. Išvalgos būdu pajaustos reikšmės tampa prasmėmis, kuriančiomis įsitikinimus, kurie tik iš dalies gali būti loginiu mąstymu patikrinami.

Reikšmės sąvoka dažniausiai vartojama, norint pabrėžti individualiai pajaustų, išvelgtų tiesų, normų ir kitokių fenomenų, kurie dalyvauja įvykyje, vertingumą tautai, visuomenei kultūrai ar mokslo šakai. Reikšmei priskiriame vertybės arba nevertybės pobūdį; nors pagal kilmę reikšmė visuomet būna išaugusi iš individualios prasmės, bet konvencionaliai arba praktiškai patikrinta tampa bedruomeniškai priimtina ir visuotinai galiojanti. Gali įgyti netgi normos, idealo ar kitokios siekiamybės pobūdį. Prasmės priešingai – sąlygojamos daugybės veiksnių ir yra pabrėžtinai pliuralistinio pobūdžio. Jos visiškai priklauso nuo situacijos, su kuria susijęs supratimo aktas. Prasių kilmę veikia ikiverbalinė, taip pat ikisąvokinė pajautų patirtis, kurios turinį daugiau ar mažiau papildo žmogaus saviprata, nuostatos, vertybinės orientacijos, vertybių hierarchija, tikslai, žinios, motyvai, interesai, veiklos šaka ir kt. parametrai.

Teorinio pažinimo įvykis paprastai turi kai kurias griežtai postuluojamas reikšmes (paradigmas). Tokių prielaidų neperinterpretavus *kitaip*, naujų prasių steigimas teorinėje erdvėje tampa sunkiai įmanomas. Prasmės steigime vyrauja individualus subjektas, o reikšmių konstravime ir pripažinime viršenybė tenka bendruomeniškam subjektui – *mes*. Čia iškeliamas visuotinis sampratos reikšmingumas ir svarba bendruomenei. Lingvistika, semantinė logika ir semiologija tiria prasmės santykius su ženklais ir konceptualiomis sistemomis. Estetologija aiškina, jog prasių kilmę ir steigimą lemia skirtingi pajautos tipai.

Reklamos, valdžios ir pinigų galios prievartą laisvei priešpriešinusi dabarties visuomenės dalis pradėjo savanaudiškai nuspalvintų prasių imploziją („įmušimą“). Tai ypač paplitusi politinės veiklos praktika, siekiant manipuliuoti rinkėjų sąmone, sukurti patrauklų įvaizdį, paskleisti kokią nors madą. Tai daroma per žavesį ir gundymą, vartojant estetinę kalbą. Manoma, kad taip galima atgaivinti ir reabilituoti mąstymo kultūros patirties amžiais slopintus jusliškumo instinktus. „Anapus prasmės yra žavesys, kurį žadina prasmės neutralizacija ir implozija“⁴, – teigia J. Baudrillardas, kalbėdamas apie

⁴ Baudrillard, J. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 101.

tikrovės ir vaizduotės santykių simuliacijos procesuose bei simuliacrų vaidmenį, sprendžiant ne tik pajautos tikroviškumo, bet ir prasmės saito su konkrečia pajautos forma (žavesiu) realizaciją.

Postmodernios epochos mąstymas atskleidė dvilypę simuliacijos ir simuliacrų poveikio prasmėms prigimtį. Šis jų ambivalentiškumas reikšmingas kultūros kritikai, socialinių bei dvasinių bendruomenės ligų diagnozei bei kraštutinumų ir apskritai binarinių loginių struktūrų nuosaikiai interpretacijai, tarp jų ir tokiai, kaip prasmės ir reikšmės sąvokų koreliacija. Šios koreliacijos estetologinis aiškinimas ir supratimas atskleidžia, kaip reikšmė / vertybė virsta prasme subjektui, o individuali prasmė per komunikaciją ir kalbą bei kultūrą įgyja reikšmės statusą.

Meninės veiklos srityje estetiškos prasmės klausimai 20 a. buvo itin aktyviai aptarinėjami. Meno kūrinio prasmės klausimas meno filosofijoje ir filosofinėje estetikoje tapo vyraujančiu. Th. W. Adorno'as, H. G. Gadameris, W. Iseris, J. Derrida, E. Panofsky'is ir kt. autoriai iš principo sutarė, kad suvokimo analize grindžiama estetika, pasinaudodama fenomenologijos, semiologijos, komunikacijos teorijos ir hermeneutikos išvadomis, turi pagrindo tvirtinti, jog prasmė atsiranda iš recipiento sąveikos su meno kūriniumi. Kartu paneigiamos metafizinės galvosenos išvados, jog meno kūrinys turi vienintelę tikrą, kokybiškai nusakomą, vidinę prasmę, ir skelbiamas prasmų pliuralizmas.

Tačiau ne visada meno kritikoje, kartais net mokslinėje literatūroje, estetikos klausimais deramai suvokiama ir gerai apmąstoma ambivalentiška ir asmenybiška prasmės prigimtis, nėra pabrėžiamas lemiamas pajautų vaidmuo prasmės kilmei iš konkretaus meno kūrinio, turinčio objektyvuotus potencialių reikšmių kodus, įkūnytus estetinė kalba, bei individualų dvasinį suvokiančiojo horizontą ir epochai būdingą kultūros kontekstą. Dažnai netiksliai vartojamos prasmės ir reikšmės sąvokos, todėl būna sunku suprasti estetinio ugdymo specifiką, uždavinius, metodus ir tokio ugdymo paskirtį.

PAJAUTOS BŪDAI

Pajautos būdai atskleidžia prasmų steigties įvairovę ir vienovę. Disponavimas jais glaudžiai susijęs su genetiniu ir kultūriniu žmonijos paveldu, jo įsisavinimo laipsniu, kokybe ir galiojimo sritimi bei veiklos šaka ir tikslais. Tai ekstrasensorinis, sensorinis, somatinis, emocinis jausminis, išgyvenimų, vaizduotės, asociacijų, intucijų ir vertybinių bei teorinių įžvalgų būdai. Jie analitiškai išskiriami dėl teorinės interpretacijos, o kasdienybėje paprastai regime jų sampynas ir labai retai paskirą išgrynintą raišką, veikiau tam tikrą santalką ir vyravimą tam tikrose veiklos srityse.

Žmonių bendravimas, mokslo ir meno bei technikos ir technologijų kūryba, švietimo ir ugdymo tikslai savaime pergrupuoja pajautos būdus į tokius darinius, kuriuose natūraliai dėl siekiamų tikslų ir specialių uždavinių sprendimo prireikia, kad imtų vyrauti vienų ar kitų būdų taikymas ir raiška, kad suprastume, jog be prasmų steigties neįmanomas pats supratimo aktas ir neišsiskleis žmogaus dvasingumas, kartu bus neįmanoma jokia veikla.

Dabartinės pajautos ir jos būdų sampratos kilmės aiškinimas buvo užprogramuotas jau I. Kanto apmąstymuose, kai jis stengėsi įrodyti, jog skonio sprendinyje pasitenkinimo jausmas yra pirmesnis už objekto vertinimą.

Ekstrasensorinė pajauta (lot. *extra* – per daug, už ribų; lot. *sensorius* – juntamasis, jutiminis). Tai vienas mažiausiai ištyrinėtų ir iki šiol sunkiausiai paaiškinamų bei suprantamų pajautos būdų. Gamtotyros ir psichologijos žinomi metodai tampa bejėgiai, kai norime suprasti šio būdo vidinį mechanizmą, tokios veiklos sąlygas bei raiškos loginėmis formomis galimybes. Ekstrasensorinio suvokimo terminą pirmasis pradėjo vartoti amerikiečių psichologas J. Rhine'as (1895–1980). Netradicinius eksperimentus psichologijoje jis pavadino parapsichologija (gr. *para* – prie, šalia ko nors), o ekstrasensorinio suvokimo terminą taikė nusakyti tokiems reiškiniams, kuriems būdinga ekstraordinarinė sutaptis – psichinio vaizdo su buvusiu arba būsimu realiu materialiu arba idealiu įvykiu, kai ekstrasensas iki tol su tuo įvykiu neturėjo jokio tiesioginio ryšio, jokios juslinės, verbalinės, teorinės informacijos arba tos informacijos kiekis buvo labai ribotas. Į ekstrasensorinio suvokimo turinį mokslininkas įtraukė aiškiaregystę, telepatiją ir pranašystes. Taip suvokdamas pajautą žmogus informaciją gauna paranormaliu būdu. Kartu su kolegomis J. Rhine'as (dėl didelės jo koncepcijos kritikos), panaudojęs itin griežtas eksperimentų sąlygas, pateikė įtikinamų įrodymų, kad telepatija, aiškiaregystė ir psichokinezė tikrai egzistuoja. Nors paaiškėjo, kad šie paranormalūs reiškiniai neturi fizinės prigimties, tačiau atskleisti tikrosios ekstrasensorinių reiškinių prigimties jam nepasisėkė.

„Suvokimas“ kaip sąvoka ir tuomet išreiškė, ir dabar išreiškia daugybę daugiaprasmių psichinių veiksnių. Todėl vietoj *ekstrasensorinis suvokimas* pasirinktas užribiškumą ir pajautiškumą glaudžiau siejantis terminas – *ekstrasensorinė pajauta*, nes pajautai suvokimo struktūroje tenka vyraujantis, tokiam dvasiniam pagavos aktui pats svarbiausias matmuo. Be to, supratimas pagal aukščiausią teorinį lygmenį yra begalinis uždavinys, kuris žmogaus būties vieninteliškumo ir singuliarumo atžvilgiu neišvengiamai šaukiasi konkretumo. Atsižvelgiant į tai, labiausiai tinka sakyti ne suvokimo, o pajautos būdas. Šį požiūrį pateisina ir tokią nuostatą diktuoja pajautos sampratos struktūrinės analizės tikslas. Jeigu tai tiesa, ką viena ar kita televizija rodo ekstrasensų mūšiuose, tuomet turime iš tiesų pakankamai argumentuotą tokių gebėjimų įrodymą ir jų raiškos įvairovę liudijančių patikimų faktų, nors jiems dažnai trūksta konkretumo, o jų interpretacija klimpsta begalinėje daugiaprasmybėje. Tai, ką pateikia kai kurie tokių laidų dalyviai, nei sveikas protas, nei teorinį mąstymą grindžiantis tiek gamtamokslinis, tiek humanitarinis išmanymas neįstengia nei paaiškinti, nei suprasti.

Atrodo, galime teigti, jog yra tik ikiloginė ir ikiinterpretacinė nuovoka, kurią gali pasiūlyti toks pajautos būdas, kaip nuojauta, priklausanti egzistencialijų kategorijai. Įvesdami nuojautos egzistencialo sampratą atveriamė naujus, papildomus ir itin svarbius ekstrasensorinės pajautos interpretavimo matmenis. Nuojauta yra tokia dvasinė galia, kuria remdamiesi gebame aktualizuoti net tokias įžvalgas, kurios artimos hipotetinėms

dvasinės energijos formoms ir pasižymi tiksliai nenusakomais, bent iki šiol logiškai neįrodomais patirties pavidalais.

Yra pagrindo manyti, kad nuojautoje dalyvaujantys tokios patirties pavidalai tampa nesąmoningais impulsais, tiesiog logiškai nesugaunamais veiksniais ir dalyvauja prasmių steigtyje. Nuojauta drauge su vaizduote, fantazija ir kitomis dvasinėmis galiomis padeda kurti konceptus, teorijas ir bendriausių idėjų išvalgas. Įsidėmėtina yra tai, kad nuojauta ir atskiri ekstrasensorinio patyrimo aktai visuomet turi emocinį išgyvenimų krūvį, kuris įgalina kurti prasmes ir nukreipia šias mįslingumo prisodrintas pajautas prasmių steigties link. Nors tokių prasmių kontūrai neryškūs, bet yra daugybė faktų iš tarpasmeninių santykių, techninės, mokslinės ir meninės kūrybos patirčių, kad ekstrasensorinė pajauta yra efektyvus bet kokios žmogaus kūrybos šaltinis.

Ekstrasensorinė pajauta yra neatsiejama nuo laukimo fenomeno (A. J. Greimas), nuo intuityvaus suvokimo būdų ir nuo sąmonės, į kurią nuolat patenka daugybė somatinės, sensorinės, asociatyvios, emocinės ir išvalginės informacijos. Kai A. Einšteina žurnalistai paklausė, kaip jam pasisekė sukurti reliatyvumo teoriją, jis atsakęs, jog buvo *įsitikinęs pasaulio harmonija*. Gal nei dabar nežinome, nei ateityje nežinosime, kokiais mąstymo ir pajautos būdais ta metafizinio ilgesio sfera – pasaulio harmonija – suaugo su teorinio mąstymo išvalgomis ir buvo suformuluota viena ar kita teorija. (Beje, tokių faktų galima paliudyti ir iš pajautą konceptualizavusios teorijos kūrimo bei estetologijos mokslo projekto atsiradimo istorijos).

Kaip iš sąmonės klodų kildami į sąmonės erdvę ankstesni mentalinės patirties simboliai, loginės suvoktys, žodinių ir kitokių tekstų ženklai, virtualios tikrovės detalės ir net sapnuose iškilę regėjimai bei išgyvenimai, įgiję asmeninę prasmę, rutuliojasi link apibendrinamųjų reikšmių ir, sutelkus visas dvasines galias, susijungia su ekstrasensorinių pajautų arba išvalgų, intucijų bei kt. pajautos būdais – daug kas lieka neaišku, nes iki šiol yra neaiškus nei ekstrasensorinių pajautų mechanizmas, nei jo veikimo prigimtis.

Ekstrasensorinė pajauta yra mažiausiai ištyrinėtas pajautų raiškos būdas (modusas). Turime pagrindo, regis, tik dviem abejonių nekeliančioms išvadoms. *Pirma*, ekstrasensoriniai gebėjimai yra vienas svarbiausių nuojautos egzistencialo kilmės šaltinių, aktyviai dalyvujančių, steigiant prasmes ne tik ekstrasensų taikomojoje veikloje, bet ir tiek meno, tiek mokslinių hipotezių bei teorijų kūryboje. *Antra*, vienas iš pajautos būdų, drauge su kitais pajautos modusais, atskleidžia universalią pajautos paskirtį žmogaus veiklai ir jo dvasinių galių ugdymui bei dvasingumo raiškai. Dėl paranormalių reiškinių paslaptingo ir ekstrasensorinių pajautų tyrinėjimo sudėtingumo pasitaiko gana daug šarlatanizmo. Todėl yra labai aktuali tikros ekstrasensorinės pajautos skirties nuo tokių gebėjimų simuliacijos problema. Bet kylanti šarlatanizmo pavojaus galimybė negali būti pamatas atsisakyti ekstrasensorinių pajautų mokslinių tyrinėjimų ir filosofinių, juoba estetologinių, tarpdalykiškumu grindžiamų interpretacijų.

Sensorinė pajauta (lot. *sensorius* – juntamasis, susijęs su pojūčiais) – vienas pajautos būdų, teikiančių selektyvią juslinę informaciją, nulemtą iš anksto žinomo arba tik nujaučiamo, arba dar nesuprantamo stebimojo objekto reikšmingumo. Sensoriniuose aktuose dalyvauja intencionali sąmonė, veiklos motyvai, interesai, nuostatos bei sensoriniai gebėjimai, kurie paveldimi genetiškai ir išugdomi per kultūrinę patirtį. Šis pajautų realizavimo būdas ilgą laiką buvo aiškinamas 2 kryptimis: pažinimo teorijos bei psichologijos moksluose arba baumgarteniškai suprastos estetikos bei meno teorijos linkme.

Tradicinės estetikos dėmesys jutimui grožio suvokimui sustiprėjo 18 a., kai įvyko paradigmos kaita: nuo normatyvinių grožio vaizdų analizės pereita prie vidinės estetiškos patirties tyrinėjimų, kurie atskleidė estetiško skonio sprendimų pagrįstumą. Pastaroji sensorinių pajautų interpretacijų linkmė retai išvengdavo epistemologiškai orientuoto jusliškumo aiškinimo bei absoliutinimo ir jo reikšmės perdėto vertinimo tiek meno kūryboje, tiek meno suvokimo aktuose. Tik retkarčiais buvo atkreipiamas dėmesys į neatsiejamą juslinių pavidalų ir vaizdinių ryšį su asociacijomis, simboline meno kalba, dvasine vaizduotės galia, emocijomis bei jausminiais išgyvenimais, bet ne su prasmėmis kilme ir steigtimi.

Dažnai likdavo nepastebėta, jog sensorinė pajauta labai artima somatinėms pajautoms (*somatinė estetika*), nors riba tarp jų labai santykinė. Tik po fenomenologinių įžvalgų atsirado aiškiai skirtingas šių dviejų jutimo atmainų intencionalumo (nukreiptumo) supratimas. Sensorinė pajauta susieja mus su išoriniu pasauliu. Juslinius pojūčius dėl jų nukreiptumo į išorinį pasaulį tenka vadinti išoriniais (žinoma, aprėpiant ir tuos atvejus, kai pajautos subjektu tampa išoriškai stebimas jo paties kūnas). Somatinės pajautos yra vidinės, kai asmuo jaučia savo kūną, jo padėtį, patiria savo organizmo būsenas, t. y. kai pajautos temiška siejamos su kūnu. Pvz., R. Schustermanas, pasiūlęs somatinės estetikos idėją, prie somatinių pajautų priskiria ir išorinio kūno vaizdo, kūno morfologijos, tautiruočių ir kitų kūno pagražinimų pajautas⁵.

Kadangi visi išgyvenimai ir įžvalgos negali egzistuoti be labai įvairių sąsajų ir reikšminių santykių su sensorine pajauta, estetikos uždavinys – sutelkti dėmesį į tai, kas jos aiškinamą sensorinę pajautą skiria ir kas sieja su gnoseologine šio pajautos būdo interpretacija.

Viena sensorinių gebėjimų interpretacija filosofijos istorijoje yra žinoma kaip sensualizmas, t. y. filosofinis požiūris, visą pažinimą kildinantis iš jutiminio patyrimo, priešingas racionalizmui. Jutiminė patirtis buvo išreiškiamą pojūčių, suvokinių ir vaizdinių sąvokomis. Sovietinėse pažinimo teorijos interpretacijose jutimasis suvokimas neretai buvo traktuojamas kaip pagal kokybę žemesnė pažinimo pakopa. Toks požiūris turėjo

⁵ Žr.: Shusterman, R. *Vor der Interpretation. Sprache und Erfahrung in Hermeneutik, Dekonstruktion und Pragmatismus*. Wien: Passagen Verlag, 1996, S. 101–132; Shusterman, R. *Philosophie als Lebenspraxis. Wege in den Pragmatismus*. Berlin: Akademie Verlag, 2001, S. 225–255.

labai neigiamų pasekmių, ypač tais atvejais, kai buvo mėginama atskleisti meno paskirtį, kuri virsdavo nežinia kam reikalinga, netobula pažinimo vaizdais forma.

Bet estetologijai, privalančiai laikytis tarpdalykinio požiūrio, ši sensorinės pajautos redukcija į kognityvinę informaciją yra nepriimtina todėl, kad pajauta estetologijai rūpi ne grynai pažintine prasme, o informacijos reikšmės, pajaustos vertės prasme, nes visi pajautos būdai prasmų steigties aktuose galioja kaip semantinis estetiškos veiklos branduolys (spalvų psichofiziologinė reikšmė). Estetologijai svarbi teminė ir reikšminė prasmų patirtis tiek meno ir aplinkos estetinio suvokimo aktams, tiek estetiškos kalbos ir jos ženklų, simbolių, simuliacijų dekoduoti pajautai, svarbiai supratimo ir komunikacijos galimybės prielaidai. Sensorinė pajauta svarbi ne tik kaip skirties ir tapatumų nustatymo instrumentas, bet optinei ir akustinei suvokimo objektų arba juos žyminčių ženklų kompozicijų ir jų sistemų identifikacijai. Ženklų kompozicijos ir variacijos sukuria naujų reikšmių implikacijas, kurių įprasminimas subjektui vyksta ne tik sensoriniu, bet ir kitais pajautos būdais. Sensorinei pajautai yra labai svarbūs tokie estetinio suvokimo dėmenys: intonacija ir ekspresija.

Žodinės ir muzikos kalbos vartojimą daug lemia intonacija, vienas sudėtingiausių estetiškos kalbos dėmenų. Ypatinga intonacija pasižymi kiekvienas realiai ištariamasis garsas, kalbėjimo greitis, ekspresyvieji akcentai, žodžių ir sakinių jungtys. Intonacija iš karto parodo, ar žmogus kalba ramiai, ar susijaudinęs, dalykiškai monotoniškai, ar siekia palankumo ir nori įtikinti, klausosi suinteresuotai, siekia pašnekovą suprasti, ar abejingas pokalbio temai ir dalyviui. Intonacija tiek daug reiškia ikižodinei prasmų steigčiai, panašiai kaip akių žvilgsnis, veido išraiška, kad vargu ar įmanoma pervertinti jos daromą poveikį sensorinei pajautai. Intonacija atveria svarbius šio būdo savitumus prasmų visumos kontekste. Intonacija ir ekspresija viena su kita susijusios kaip pajautos ir prasmų santykių niuansus atskleidžiančios sąvokos. Jų raiška galioja ne tik žodiniams dariniais, bet labai reikšminga ir muzikos kūrybai bei atlikimui.

Muzikos intonacija analogiška jos raiškai kalba. Ji atspindi emocijų kaitą, garsų ritmą, dermines melodijos struktūras. Intonacijos prasmę lemia garso aukštis, ritmas, tembro artikuliacija. Intonacija, muzikologų požiūriu, „gali būti emocinė (šūkių, pykčio, baimės), loginė-prasminė (retorinė intonacija), žanrinė (dainos, rečitatyvo, scherzo) bei charakteringoji (būdinga tautai, socialiniam sluoksniui); intonacija – mažiausias savarankiškas tonų junginys muzikos raiškoje, semantinis muzikos vienetas“⁶. Be harmonijos ir melodijos ypatumų, intonacijų visuma sudaro intonacinę kompozitoriaus, tautos, žanro, epochos muzikinės raiškos žodyną, ekspresyviuosius jo ypatumus. Intonacinis konkretumas ir savitumas rodo ne tik žodinės, bet ir muzikos kūrinio garsinės kalbos etninius požymius, kurie galimi atpažinti net muzikos kūrinio atliekančiojo interpretacijose. Muzika turi labai daug galimybių intonacinei ir ekspresivei raiškai, dėl to ir neišsenkamai prasmų įvairovei

⁶ Kalavinskaitė, D. Intonacija. *Muzikos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, t. 2, p. 31.

skleistis. Sensorinė pajauta efektyvi tiek, kiek leidžia pajusti skiriamoji regėjimo, girdėjimo geba. Šiais gebėjimais vadovaudamasi ir juos tobulindama žmonija sukūrė vaizduojamojo bei išraiškos meno šakas ir žanrus, estetinę ir meno kalbą.

Taktiliniai (lytėjimo) ir regimieji gebėjimai skirti spalvas ir jų dermes, erdves visuomet buvo svarbūs ne vien meno kūrybai, bet ir kasdienybės estetikai, tekstilės pramonei; uoslės ir skonio jutimams – parfumerijoje ir kulinarijos mene. Pojūčiai susieja žmogų su išoriniu pasauliu, vidiniai ir somatiniai jutimai – su kūno fizine, fiziologine ir psichine individo būseną, kartu teikia įprasminančią informaciją, kurios paskirtis nėra savaime duota, o priklauso nuo to, kokie motyvai, tikslai ir uždaviniai iškilę asmeniui. Todėl ji tampa lūkesčių, laukimo ir vilties šviesoje įprasminta informacija dėl turimų nuostatų ir, būdama selektyvi, gali turėti pažintinę (empirinę ir teorinę), praktinę, komunikacinę ir vertybinę reikšmę bei veiklos tikslingumo nulemtą asmeninę prasmę, įgauti sinergetinį pobūdį. Juslinės informacijos rinkimas ir apdorojimas vaizduotės dėka buvo ir galės būti ateityje kreipiamas virtualiai realybei, meninei tikrovei bei medių estetikai kurti ir teoriškai tokioms veiklos šakoms pagrįsti. Bet svarbiausia yra tai, kad istorija ir kultūra užfiksavo daugybę faktų, kurie gana argumentuotai įrodo, jog visuomet buvo akivaizdus juslinės informacijos suvokimo ir emocijų sąlytis, sinergetinis sensoriškumo ir kt. pajautos būdų sambūvis. Prisiminkime šaltas ir šiltas spalvas, aštrių ir švelnių linijų, kontrastų, kompozicijų ir erdvių emocijų toną, aukso padalą, linksmo, nustebusio ar liūdno veido išraišką, įdėmų arba abejingą žvilgsnį ir kitas su spalvų, erdvių, šviesos bei kalbos ir muzikos garsų dermėmis sietinas emocines pajautas. Tik jos visą asmens ir žmogaus veiklą nukelia į prasmų pasaulį ir gražina į prasmų tikrovę. „Žmogaus linkimas į gamtą realiai eina tik per tėviškę“, – teigia A. Maceina. Tai reiškia, kad ir tėviškės, ir gamtos vaizdai įsikūrę ir gyvi žmogaus atmintyje, susiję su pagarbos, gerumo, dėkingumo, meilės, šventumo, ilgesio egzistencialais, o ne šiaip tik su kažkokia materialaus daikto jusline pagava.

Vokiečių estetologas W. Welschas, tyrinėjęs tradicinės grožio sampratos nykimą dabarties kultūroje, atsigrėžė ir į labai reikšmingą istorinį faktą – grožis visais kultūros etapais turėjo vertę. Visi žmonės gražumą, gražius ir tobulus dalykus visada vertino. Vadinasi, grožio *pajauta*, o ne pats grožio objektas turėjo kažką tokio, kas galėjo būti universalus grožio suvokimo pamatas. Universalus grožio pajautimo pirmieji tipai buvo susiję su gamtos ir žmogaus kūno vertingumu, svarbos ir reikšmingumo vertinimais⁷.

Ilgainiui kultūros evoliucijoje susiformavęs sensorinių pajautų būtinumas išplito į visas žmonių veiklos šakas ir jų produkciją bei rezultatus. Persipindami su asociacijų mechanizmais, vaizduote, emocijų ir išgyvenimų raiška, dalyvaujant visų tipų intuityviai ir įžvalgoms, sensorinės pajautos gebėjimai tolydžio tobulėjo.

Asociacija (lot. *associatio* – sujungimas) – dviejų ar daugiau psichinių reiškinių arba dvasinių procesų ryšys, kuriam būdingos tarpusavio sąsajos, yra vienas ryškiausių pajautos

⁷ Žr. Welsch, W. Von der universalen Schätzung des Schönen. *Die Permanenz des Ästhetischen*. Hrsg. M. Sachs, S. Sander. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009, S. 93–119.

kilmės būdų, apimančių siaurai apibrėžtus, sunkiai numanomus priežasčių santykius. Tikėtina, kad tokiose pajautose vyrauja atsitiktinė, o ne logiškai argumentuota ir dėl asociacijų susiklosčiusi dviejų ar kelių sąmonės reiškinių sąsaja. Asociatyvi sąsaja – ryšys, pagrįstas asociacijomis, keliantis asociacijų. Tai gali būti dvasiniai įvykiai, atskleidžiantys, kaip tam tikri pojūčiai, išgyvenimai, emocijos, išvalgos, mintys, vaizdiniai, prasmės, jausmai, veiksmai arba struktūros dėsningai žadina, dažnai nevalingai, ir lemia kitų psichinių bei dvasinių aktų atsiradimą.

J. Locke'as, moksliskai tyrinėdamas dvasinius reiškinius, pradėjo vartoti asociacijų terminą, o teoriškai jį pagrindė ir įtvirtino D. Hartley'us, bet juos jau buvo pastebėję Platonas ir Aristotelis. Pastarasis skleidė mintį, kad asociacijų esama 3 rūšių. Vienas nuo kitų skiriamas gretimumas, panašumas ir kontrastas. D. Hume'as asociacijas laikė subjektyviomis sąmonės reiškinių sąsajomis.

Koncepcijų, aiškinančių asociacijų kilmę, jos sandus ir jų sąsajas, reikšmę ir poveikį protinei veiklai iki šiol yra įvairiausių. Dėl racionalistinių Vakarų civilizacijos tradicijų labiausiai susidomėta asociacijų aptarimu pažinimo bei mąstymo, o ne pajautų interpretavimo, kontekstuose. Ši tradicinį požiūrį peržengė eksperimentinės estetikos pradininkas G. Fechneris. Jis estetiką grindė trimis principais: 1) skirtingų elementų sąryšiu; 2) nuoseklumu, suderinamumu ir teisingumu; 3) aiškumu. Sekdamas anglų sensualistais, šiuos principus papildė asociacijomis. Siekdamas susieti prasmės ir ekspresijos sąvokas, G. Fechneris rėmėsi asociacijų nuostata ir teigė, kad asociatyvus ryšys iš patyrimo, glūdėjusio pasąmonėje, iškeliąs ir suformuoja estetinio malonumo fenomeną. Bet domėjimasis prisiminimuose glūdinčia patirtimi pasirodė pernelyg racionalizuojantis estetinio suvokimo procesą.

Ekspresijos sukelta emocijų raiška žodžiais ir sąsaja su pajauta nėra vienareikšmės, juoba skirtingi pajautos būdai yra nevienodos prigimties ir nevienodai susiję su kitomis dvasinėmis žmogaus galiomis. Žmonijos evoliucijoje socialinė patirtis nuolat papildoma individualiąja. Šis archetipų, egzistencialų ir asmeninės patirties išgyvenimų mentalinis junginys suformuoja psichologinį dvasinį lauką, kuriame dėl įvairių asociacijų tipų atsiranda ir sukuriama asmens kūrybiškumo raiškai ir sklaidai palankiausia erdvė, neišsenkamas ir estetiškos kalbos pajautų skatinimo, ir prasmų steigimo šaltinis. Asociacijų sąvoką vartojant kaip vieną pagrindinių aiškinimo principų, susiklostė asociatyvinė psichologija. Daugelio šalių mokslininkai (J. F. Herbartas, H. von Helmholtzas, Ch. Darwinas, S. Freudas, H. Ebbinghausas, I. Pavlovas) tyrinėjo ne tik asociacijų, bet ir atminties, emocijų bei motyvacijos problemas. Asociacijomis grindžiamas pajautų būdas ypač svarbus estetologijai, nes labai artimas glaudžiai estetiškos veiklos prigimties ir paskirties sąsajai.

Jausmas (vok. *Gefühl*, angl. *feeling, emotion*, pranc. *emotion, sentiment*, rus. *чувство*), estetologijos požiūriu vienas svarbiausių *pajautos* būdų ir egzistencialių žmogaus būsenų, temiška įvardijamų egzistencialais, kuriuose vyrauja išgyvenimas – prasmų steigties

šaltinis. Jausmas drauge reiškia asmens psichinį gebėjimą ir dvasinę galią, garantuojančią žmogaus egzistenciją, arba kartais tik momentinį sąmonės aktą, siektiną elgesį arba dvasinį įvykį. Pačia bendriausia prasme, žvelgiant į jausmą kaip pajautos apraišką, jausmo ir emocijos terminai vartojami daugiau tradiciškai, t. y. kaip bendro turinio. Bet toks požiūris anaipol nėra pagrindas juos visiškai sutapatinti. Jausmas arba emocija parodo reakciją laike į situacijos arba įvykio reikšmę bei emocinės reakcijos galimybę į konkrečių jausmų išgyvenimo raišką.

Nūdienė psichologija jausmu vadina pastovių žmogaus santykių su realiais ir idealiais objektais, su kitais žmonėmis bei pačiu savimi emocinį išgyvenimą. Emocija vadinama konkreti psichinė jausmo išgyvenimo forma, o *afektu* – ūmi, intensyvi ir labai stipriai išreikšta, bet neilgai trunkanti emocija (įniršis, pykčio protrūkis, pavyduliavimas, įžeidimas, panika, nesulaikomas džiaugsmas, nevaldoma patyčia ir kt.). *Aistra*, priešingai, vadinami gilūs, ilgalaikiai, labai intensyvūs, dažnai net proto balsą nuslopinantys ir kitus jausmus visiškai užgožiantys, arba priešingai, – kitokie emociniai išgyvenimai (meilė, draugystė, teisingumas, dėkingumas, gobšumas, baimė, pavydas, neviltis, kerštas ir kt.).

B. Spinoza kadaise teigė, kad, kiek žinąs, niekas neapibrėžė nei emocijų prigimties, nei jėgos, nei kiek siela pajėgi jas pažaboti. Dabar jau netrūksta nei psichologijai priskirtinos literatūros apie emocinį žmogaus gyvenimą, nei kultūrologinių, sociologinių bei filosofinių jausmo interpretacijų. Jausmų tyrinėtojai jau daugybę kartų mėgino pateikti šio emocinės prigimties reiškinių diferencinių modelių. Jų analizė ir aprašymas – psichologijos mokslo uždavinys ir kompetencija. Dažnai iš pradžių tik jusliškai pajuntame ir išgyvename šį pojūtį vien kaip tam tikrą informaciją, ir jau vėliau, iš kito mentalinio judesio, suprantame, ką išgyvenome, kiek tie pajaučiami išgyvenimai mus liečia asmeniškai ir sieja su kitais žmonėmis, veiklos objektais ir dvasiniais įvykiais.

Išgyvenimų seka, kaip pajautos vyksmas, atveda į prasmės steigtį, kai patiriame to, kas pasirodė kaip rezultatas, svarbą, aktualumą, tikslingumą, išpūdingumą ir reikšmingumą. Bet psichiniai ir dvasiniai procesai gali vykti ir atvirkščia kryptimi, pasakyti, kad recipientas yra pasirengęs patirti prasmę to, kas jau vienokia ar kitokia kalba išreikšta ir visuomenės bei ekspertų pripažinta kaip vertybė, tarkim, meno ar kitose kultūros srityje. Individualus suvokimas, turėdamas dvasinei pajautos galiai adekvatų ir patyrimo praturtintą pamatą, yra patikima garantija, kad visuomenei svarbios vertybės bus įasmenintos, jas išgyvenant.

Bet asmeniškai išgyventas vertybių suvokimo modelis dar nereiškia, kad žmogus įgijo gebėjimą vertybes atskirti nuo nevertybių. Jis tik suvokia patį dvasinį instrumentą ir supranta mechanizmą, kuris atskleidžia, kaip ir kokių dvasinių galių dėka vertybės tampa asmens dvasinio pasaulio savastimi, o patys esame visuomet asmeniškai atsakingi, kad išsiugdytume poreikį ir gebėjimą iš pajautų steigti prasmes. Vertybių skirtį nuo nevertybių paprastai lemia individo vertybių hierarchija, dvasinė branda, profesinis pasirengimas konkrečiai veiklai, dvasinė patirtis, o ne vien noras, įgimti gabumai arba

teoriniai samprotavimai. Vertingumo išgyvenimo ir jo pajautos negali pakeisti patys intelektualiausi diskursai.

Psichologija, tyrinėdama žmogaus emocijų ir jausmų pasaulį, nors jau išnagrinėjo daugelį jų kilmės, prigimties ir paskirties problemų, bet greta to iki šiol girdėti balsų, kad nėra bendros jų klasifikacijos, kad pateikti tikslaus emocijų apibūdinimo išvis neįmanoma, arba teigiama, jog emocijų skirtis nuo jausmų nėra aiškiai nusakoma. Iš tiesų yra sunkus ir sudėtingas jau paties pirminio klausimo, „kas yra emocija?“, sprendimas. Tuos sunkumus iš dalies lemia tai, kad jausmų apmąstymai vyksta stokoiant tikslesnės emocinių reiškinių diferenciacijos, skirstymo į smulkesnes grupes, kurios skiriasi viena nuo kitos ir funkcijų, ir genėzės prasme. Akivaizdu, kad, pvz., staigus pykčio protrūkis, džiaugsmo pliūpsnis arba apėmęs siaubas yra visai kitokios prigimties ir paskirties nei, tarkim, meilės Tėvynei arba laimės, pagarbos gyvybei ar atsakomybės jausmas. Perėjimas nuo abejonės ir susijaudinimo prie ramybės ir poilsio, pasak D. Hume'o, teikia protui pasitenkinimą ir malonumą, o valia ir troškimas šliejasi prie gėrio ir malonumo sąvokų, kurios kartu su jausmais ir jutimais leidžia užgimti supratimo fenomenui. Be to, terminai „afektas“, „emocija“, „jausmas“, „išgyvenimas“, „aistra“ neretai vartojami kaip sinonimai, bet tai jausmo aptarties ir teorinės emocijų interpretacijos nepadaro aiškesnės. Griežtai logiškai kalbant, šie terminai ir jais nusakomos sampratos negali būti viena su kita visiškai sukeičiamos: jų reikšmės (turiniai) tik iš dalies sutampa persidengdamos, panašiai kaip veikli žmogaus egzistencija, kuri taip pat tik iš dalies aprėpia tiek gamtos ir sociumo, tiek kultūros ir dvasios sistemas. Psichologijai jausmo sąvoka svarbi emocinės žmogaus veiklos ir struktūros aiškinimu, o estetologijai – dvasinio asmens tapatumo, sąveikos su kitomis dvasinėmis galiomis, vertybių įsameninimo ir prasmų steigties būdo reikšmėmis. Išaugusi mentalinėje erdvėje, kur vyksta tarpdalykinių tyrinėjimų sintezė, estetologija, be abejo, sutinka, kad viskas, ką teigia žmogaus emocinės sferos struktūrą aiškinanti psichologinė koncepcija, yra svarbu ir reikšminga estetologijai. Bet būtent tik jos uždavinių, t. y. prasmų steigties, vertybių įsameninimo ir dvasingumo raiškos aiškinimų požiūriu, kai siekiame suprasti svarbiausias žmogaus egzistencijos atramas, humanizmo pamatus.

Emocinė asmens būtis yra nepaprastai sudėtingas egzistencinis fenomenas, kuriame, be emocijų, dalyvauja dar ir kitų pajautų sandai (ekstrasensorinis, somatinis, asociatyvusis, išvalgų ir intuityvių išgyvenimų būdai) bei emociniai reiškiniai: emocijų tonas, įgimtos emocinės žmogaus charakterio savybės, emocijų raiškos būdai, nuolatinių emocijų išgyvenimo trukmė, stiprumas, intensyvumas, emocinė atmintis, emocinis rezonansas ir kt. dalykai.

Estetologijai rūpinti pajautų analizė ir sintezė, įvairūs pajautos būdų tarpusavio sąveikos ir sąsajos su kitomis dvasinėmis asmens galiomis nesibaigia vien jausmų arba emocinio žmogaus pasaulio tyrinėjimais. Estetologija negali nei sumenkinti, nei atsisakyti psichologinių jausmo eksperimentinių tyrinėjimų arba teorinių aiškinimų. Humanistinės psichologijos teorinių koncepcijų filosofinė interpretacija bei metodologinių jos aspektų

gvildenimas atveria filosofinės antropologijos keliamas žmogaus dvasinių galių, tarp jų ir pajautos, konceptualizavimo problemas.

Subjektyvūs įvairių patenkintų arba nepatenkintų poreikių (alkio, seksualiniai, socialinės, kultūrinės ir dvasinės bendrystės, tapatumo, šventumo, dėkingumo, solidarumo, atleidimo, gailestingumo, meilės ir daugybė kitų), kurie gali būti daugiau ar mažiau aktualūs, intensyvūs ir sąmoningi, išgyvenimai tampa efektyviu tikslingos asmens reakcijos paleidžiamuoju mechanizmu žmogiškumo link. Tai sukuria džiaugsmo ir malonumo esaties arba kitokio *dvasinio komforto laukimo* (A. J. Greimas) būseną, kuri tarsi dar tik įsivaizduojama emocija jau parengia psichinę terpę ir motyvaciją realiems tikrų emocijų ir jausmų išgyvenimams. Ši nuoroda į emocijų ir poreikių sąsają atskleidžia tik nedidelę dalį jausmo santykių su kitais dvasiniais fenomenais ir egzistencialais. Drauge parodo ir tą didžiulį, integruojantį emocijų ir kitų pajautos sandų reikšmingumą, kai norime suteikti prasmę žmogiškumo idealais, lūkesčiais ir siekiais grindžiamai žmonijos veiklai, visam dvasiškumu persmelktam asmens gyvenimui, vertybių įsameninimui.

Intuicija (lot. *intuitio* – nuojauta, įžvalga) – pajautos būdas, greita pašmonės veikla, pasireiškianti pažintinėje, kuriamojoje, vertinamojoje ir bendravimo srityse. Pažinimo teorija intuiciją laiko tiesiogine, tarsi savaime atsiskleidžiančių dalyko sąryšių ir esmės santykių įžvalga. Priešybė – diskursyvus pažinimas. Intuityviai, ne loginiu protavimu, įgytas žinojimas paprastai apima tiesą bei jos reikšmingumą asmeniui ir bendruomenei prasmių pavidalu, kartu padeda supratimo pamatus. Prisiminkime itin radikalų požiūrį, jog supratimas ir patirtis duoti žmogui iki bet kurios interpretacijos (R. Shustermanas). Lygiai taip pat per intuityvią pajautą atsiskleidžia kūrybinės žmogaus galios ir vertybių pasaulis, atsiveriantis individui įsamenintais įvykiais, įsisauganti savivoka, savikūra bei vertybine orientacija ir įsitikinimais. Lietuvių kilmės filosofo A. Lingio teiginį, „jei nesi įsitikinęs tuo, kuo yra įsitikinęs tas žmogus, jo nesupranti“⁸, galima perfrazuoti ir taip: jei intuityviai *nepajunti* to, ką jaučia, išgyvena kitas žmogus, jo nesuprasi.

Filosofiniame mąstyme vyraujanti intuicijos forma – *įžvalga*. Intuicijos sampratai labai svarbu tiesioginė duotybių ir esybių skirtybės įveika, jų skirties ir tapatumo dialektiška samprata. Žmonijos mentalinė patirtis tokią intuicijos interpretuotę atskleidžia kaip vieną pajautos būdų ir dvasinių žmogaus galių skirtingose raiškos srityse. Teminio kryptingumo požiūriu galime išskirti 7 intuicijos reiškimosi sritis:

1) vadinamosios pasaulio esmės arba idėjos įžvalga, skirtinga nuo kito pasaulio ir tikrovės suvokimo bei supratimo problemų, kurios paprastai labai nutolusios nuo jautinės patirties tematikos. Ši intuicijos raiškos sritis glaudžiai susijusi su platonizmo ir neoplatonizmo ontologine gėrio, būties, vienio sampratų pagava ir jos interpretacija, t. y. su intelektine įžvalga;

⁸ Lingis, A. *Bendra kalba, paskiri balsai*. Vilniaus paskaitos. Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 47.

2) intuicija to, kas nėra empiriškai duota, o pasiekama, remiantis surinkta, sukaupta ir suklasifikuota medžiaga; tai intuityvūs apibendrinimai – teorinio žinojimo sritis. Čia intuicija dažnai tampa akivaizdžių tiesų, aksiomų pagrindimo būdu. R. Descartes'as tokią intuicijos sampratą pritaikė pažinimo teorijos metodikai pagrįsti – aiškioms tiesoms pasiekti. Panašiai intuicija traktuojama G. Leibnizo ir B. Spinozos filosofijoje. J. Locke'o ir D. Hume'o pažinimo teorijose intuicija padedanti suvokti tapatumą ir skirtybę;

3) intuityvi kontempliacinė kasdienybės patirtis, kuria A. Schopenhaueris rėmėsi, kritikuodamas sąvokinį mąstymą. V. Sezemanas panašiai suprato intuicijos raišką juslinių ir jutiminių reiškinių pažinimo srityje, bet žvelgė plačiau ir vartojo terminus *ideali intuicija ir juslinė intuicija*;

4) tiesioginių duotybių išvalgos, esmėžiūros prasme intuicijos sampratą vartojo E. Husserlis ir kt. fenomenologai;

5) intuicija, kaip intuityvi dalyko arba objekto visumos išvalga, priešinga diskursyvaus mąstymo kuriamam vaizdui. Šis intuicijos traktavimo modelis plačiausiai aptartas H. Bergsono filosofijoje, kurioje matyti A. Schopenhauerio įtaka, o intuicijos interpretacija įgyja universalumo bruožų ir tampa gimininga pajautos teminei sampratai, galiojančiai visai dvasinei individo veiklai. H. Bergsono filosofija tapo konceptualių pamatu intuityvistinės filosofijos kryptis ir *intuityvistinei estetikai*;

6) A. Schopenhaueris pabrėžė, jog intuicija – valios ir jausmų apraiška, o W. Dilthey'us išvelgė ją asmens išgyvenimuose. Šis intuicijos interpretavimo modelis artimas rusų intuityvistams N. Berdiajevui ir N. O. Losskiui. Intuicijos sampratą jie susiejo su religiniais pirmapradės būties išgyvenimais, intuicijos raišką įvedė į vertybių pasaulį. N. O. Losskis ją suprato gana plačiai: išmintis, protas, mąstymas ir empirinė patirtis esančios intuicijos reikšimosi sritys. Jo intuityvizmas – tai siekis pašalinti mokslo ir metafizikos, subjekto ir objekto atskirtį, apriboti intelekto pretenzijas į visažinystę ir visagalybę;

7) postmodernizmo filosofija (G. Deleuze'as) mėgino aiškintis I. Kanto iškeltus intelektinės ir juslinės intuicijos dermės bei bendro jausmo genezės klausimus. G. Deleuze'as pradėjo dar kitokią intuicijos, kaip metodo, turinčio vidinę struktūrą ir sutarpintą raišką, interpretavimo tradiciją⁹.

Yra pagrindo ir galime daryti išvadą apie proto ir vaizduotės žaismą kaip intuityvumo raišką, ko intelektas įrodyti yra nepajėgus ir gali aiškinti tikrai vienašališkai. Suprasti daugialypę žmogaus veiklos visumą, asmens vietą pasaulyje būtina intuityvi išvalga, įgalinanti pajauti visa, kas vertinga ir turi prasmę žmogui bei reikšmę žmonijai, kodėl atsirado dėkingumo, altruizmo, meilės, solidarumo, teisingumo, dvasingumo ir kt. egzistencialijos. Todėl yra pagrindo tvirtinti, kad: a) istoriniuose intuicijos reikšimosi bei aiškinimo scenarijuose gana ryškus šio pajautos būdo universalusis matmuo ir pozityvi reikšmė bei raiška kelti hipotezes, t. y. įgyvendinti vieną pagrindinių mokslo raidos

⁹ Делез, Ж. *Критическая философия Канта: учение о способностях. Бергсонизм. Спиноза*. Москва: ПЕР СЭ, 2000, с. 7–90.

formų, taip pat priimti sprendimus pažintinės, kūrybinės, vertinamosios, bendravimo, tikėjimo, vaizduotės, meno kūrybos ir suvokimo, t. y. visose dvasinės žmonių veiklos ir dvasinių galių raiškossrityse; b) intuicijos sąveika su kitais pajautos būdais ir neabejotinai prieštaringa jų dermė, turint galvoje teminės analizės intencijas, papildomumo principą ir dvasinės žmonių veiklos humanistinį integralumą, yra ir ateityje bus aktualus tyrinėjimų ir interpretacijų dalykas; c) intuityvizmas ir iracionalizmas yra iš dalies sutampančios sąvokos, o jų perskyra – skirtingų ir tapačių analizės plotmių sankirta; intuicijos aktas, kaip dvasinis įvykis, paprastai būna staigus ir spontaniškas, kartais net prieštaraujantis sveikam protui ir logiškumu grindžiamoms išvadoms, bet jame slypi mokslo arba išganymo tiesa; d) pati intuicijos suvoktis filosofinės interpretacijos pavidalu negali apsieiti be įžvalgų – labiausiai integruoto visų asmens dvasinių galių dalyvavimo, kuris yra išminties pagrindas; e) visų pajautos būdų filosofinė reikšmė yra ta, kad atskleidžia, kaip nuo išminties meilės pereiti prie išminties praktikos.

Išgyvenimas (vok. *Erlebnis*, angl. *experience*, pranc. *expérience*, rus. *переживание*) – vidinis emocijas ir jausmus sužadantis dvasinis procesas, nepamirštas individualus įvykis, kurį sukelia žmogaus santykio su kuo nors (tiek jo dvasinio pasaulio dariniais, tiek išoriniais objektais) pajauta. Dažnai tai vykstantį dvasinį aktą arba buvusio emocinio gyvenimo patirtį fiksuojanti sąvoka, atskleidžianti išgyvenimus, virtusius prasminga savivoka ir sąmoninga būseną. Nors turime ir tokių potraukių, kurių patenkinimą / nepatenkinimą sukeliantys išgyvenimai susiję su instinktais ir sąmone. Išgyvenimas glaudžiai susijęs su intuityvia pagava ir tikslingu sąmonės nukreiptumu.

Terminas dažnai vartojamas ir daugiskaita, nes pavienio jausmo išgyvenimas, nors įvardijamas vienaskaita, realiai vyksta kartu su kitais giminingais išgyvenimais (meilė – su pagarba, džiaugsmu, atsidavimu, pasitikėjimu, draugyste, tolerancija, atlaidumu, pagalba, ištikimybė; grožis – su harmonija, tobulumu, įvairovės vienoje, žavumo, grakštumo, dailumo, elegancijos, subtilumo, patrauklumo, logiškumo ir kt. pajautų išgyvenimais) arba kartu su ambivalentiškumo reiškiniiais (meilė su neapykanta, ištikimybė su pavydu, grožis su bjaurumu ir kt.). Paskiro jausmo įvykis pasitaiko rečiau. Vyksmo aspektu išgyvenimas vyksta dviem etapais: 1) išgyvenimo aktas, vykstantis informacinių duomenų pamatu ir 2) to turinio, kas išgyvenama, t. y. to, ką žmogus emociškai patyrė kaip įsamenintą prasmę, reikšmingumas išgyvenimo savininkui; išgyvenimo aktas trukmės požiūriu gali būti labai skirtingas: momentinis, virstantis afektu, audringai ir itin ekspresyviai išreikštas, arba lėtas, gal kiek emociškai tiesmukiškas ir paviršutiniškas, nerodantis didesnio stabilumo, intensyvumo, suinteresuotumo ir prieraišumo emocijų; arba gilus, pastovus, ilgalaikis, itin svarbus visam žmogaus gyvenimui. Tokie išgyvenimai paprastai siejami su žmogui pačiais reikšmingiausiais jausmais: simpatija ir antipatija, meile sutuoktiniui, Dievui, Tėvynei, tėvams; draugyste, gerumu, tikėjimu ir pasitikėjimu, prieraišumu, dėkingumu, laime, tolerancija ir neapykanta, pavydu, kerštu, baime ir kt.

Taigi *logine prasme* išgyvenimas rodo refleksijoje išskiriamą dvasinį emocinį procesą, kuriame susilydo įvairūs pajautos sandai su steigiamomis prasmėmis ir dalyvauja įdomumo, būtinumo, vaizduotės žaismo, kalbos, supratimo ir reikšmingumo fenomenai.

Kiekvieną konkretų jausmą, emociją ar kitokią *pajautos būdais* patirtą reiškinių pajaučiame, įsmeniname ir geriausiai suprantame tik tada, kai ją išgyvename. Suprasti – reiškia pajautus suvokti bei suteikti prasmę. Ne veltui D. Hume'as, ėmęsis pojūčių, aistrų ir emocijų analizės ir aptardamas juos kaip *įspūdžius*¹⁰ (savotiškas pajautos sampratos prototipas), mėgino aiškinti juos supratimo fenomeno kontekste. Šis požiūris rodė, kad R. Descarteso ir B. Spinozos įtakoje iškilo emocinį gyvenimą naujai interpretuojanti teorija. Joje žmogus ne kaip kartezininkų mąstantis gyvūnas, bet kaip jutimų, aistrų, emocijų, išgyvenamų jausmų ir troškimų valdoma būtybė.

Ši teorija ilgainiui vedė prie išvados, kad jeigu nėra šio gana mįslingo, emociškai išgyvenamo ir pajauto dvasinio akto, tai turime reikalą tik su verbaline ir logine *egzistencialo* forma, nuo žmogaus realybės nutolusia ir susvetimėjusia pajauta. Bet tada lieka neaišku, kokia prasmės prigimtis, nes neturime supratimo apie tikrąją egzistencialų kilmę, paskirtį ir esmę, negalime suvokti, ką egzistencialas reiškia realiai žmogaus dvasinei veiklai ir su kokiomis problemomis susiduria edukologija. Kitaip tariant, turime tik abstraktų ir teoriškai nusakytą, nuo žmogaus dvasinio pasaulio esmės nutolusį, formalų egzistencialo modelį. Nenuostabu, kad egzistencialų samprata pradedama painioti su gamtotyroje vartojamomis sąvokomis, ignoruojama humanitarinių mokslų specifika, nesugebama pasirinkti jų savitumams tinkamos metodologijos.

W. Dilthey'aus kuriamoje gyvenimo filosofijoje išgyvenimas buvo pati svarbiausia reikšminė sąvoka.

Sąvokos apimties požiūriu išgyvenimo terminu žymima samprata dar aiškinama dviem prasmėmis: 1) kaip išgyvenimus sudarančios ir palydinčios emocijos ir 2) jų refleksija sąvokose – egzistencialijose, kurios yra tų išgyvenimų – dvasinių fenomenų vidiniai reprezentantai. Tokie tarpusavyje susiję sąvokų ir emocijų dariniai sudaro vientisą žmogaus išgyvenimo dvasinį įvykį. Jų įvairovė tiek psichologijoje ir išgyvenimo pedagogikoje, tiek estetologijoje yra tematizuojama. Tenkinant biologines, socialines, kultūrinės ir dvasines reikmes, šioms individo gyvenimo sritims kyla atitinkami išgyvenimai, lydimi nevienareikšmių jausmų ir emocijų, kurie reiškiasi grupėmis, o kartais neįtikinamiausiomis jungtimis (meilė, neapykanta). Jas galime įvardyti biologinės, socialinės, kultūrinės ir dvasinės prigimties išgyvenimais.

Pagal tyrimo tikslus arba interpretacinius uždavinius galime sudaryti ir kitokias temomis artikuliuotas išgyvenimų klases. Estetologijos požiūriu, tos išgyvenimų grupės sudaro žmogaus būčiai reikšmingą pozityvių ir negatyvių išgyvenimų, vadinamų

¹⁰ Žr. Hume, D. *Traktatas apie žmogaus prigimtį*. Vilnius: Charibdė, 2007, p. 17.

egzistencialais, visumą, kuri, reikšdamasi kaip opozicija, tampa visaverčio žmogaus gyvenimo paskata.

Išgyvenimas rodo stiprų asmenišką įspūdį sukėlusį dvasinį įvykį, kuris savaime turi emocinių tonų ir pustonių. Jo turiningąją pusę užpildo vertybėmis disponuojanti išgyvenimus patyrusiojo sąmonė. Išgyvenimo sąvoka apima tokius požymius, patirtus individualaus subjekto, kaip apibrėžtumas turiniu, betarpiškumas (t. y. kad išgyvenimus lemia ne sąvokos), ir kad pavienis išgyvenimas įvyksta daugybės mentalinių dėmenų kontekste.

Lenkų estetologo W. Tatarkiewicziaus terminą *przeżycie estetyczne* (estetinis išgyvenimas), išvertus lietuviškai *estetinė pajauta*¹¹ ir palyginus su konceptualiai nuoseklesne mano teikiama teorine pajautos interpretacija, kyla nemažai ne tik terminologinių, bet ir semantinių keblumų. Jeigu manytume, kad išgyvenimas ir pajauta yra tas pat ir vartotini kaip sinonimai, tai keblumų galėtų nekilti. Bet taip galvoti nedera, nes šios sąvokos yra skirtingo lygmens abstrakcijos. Nors išgyvenimus pajaučiame, o pajautas išgyvename, bet tai nėra visiškai tapatūs dalykai. Kita vertus, W. Tatarkiewiczius išgyvenimams priskiria tiek kontempliaciją ir svajingumą, tiek įtampą ir intelektualinę patirtį, kas anaipol plačiau nepaaiškina išgyvenimų sampratos.

Išgyvenimas buvo viena pagrindinių 19 a. pab. ir 20 a. pr. filosofijos ir psichologijos sąvokų. Praeityje buvo siejama su introspekcija ir vartojama spekuliatyviojo mąstymo kritikai.

Diskusijos dėl išgyvenimo vyko neokantizme, gyvenimo filosofijoje, fenomenologijoje, hermeneutikoje ir psichologinėje estetikoje (F. Brentanas, W. Dilthey'us, E. Husserlis, M. Scheleris, H. G. Gadameris, Ch. G. Alleschas). Dabar išgyvenimo sąvoką vartoja ne tik estetologija, dažnai aiškinama ir aktualizuojama jos sociologinė, kultūrologinė, edukologinė, religinė, aksiologinė ir psichologinė reikšmės. Išgyvenimo sąvoka jau užėmė deramą vietą kaip vienas svarbiausių psichologinės estetikos konceptų ir estetinio suvokimo elementų, tapo vienos psichologijos mokslo srities – išgyvenimo psichologijos – tyrinėjimo objektu. Pagal estetologijos projektą išgyvenimas traktuojamas kaip vienas pajautos savitumą lemiančių būdų, padedantis atskirti informacijos pagavą nuo jos prasminių reikšmių, kartu išvelgti ir kintantį jų bendrystės saitą.

Ižvalga, insaitas (lot. *ingenium* – ižvalgumas kaip įgimta proto savybė; vok. *Einsicht* – tyrinėjimo rezultatas, duomenys, išvada, supratimas, sąmoningumas, protingumas, ižvalgumas; vok. *einsichtig* – protingas, išmintingas, ižvalgus; angl. *insight* – ižvalga, ižvalgumas, nuovokumas, supratimas, intuicija) – reiškia greitą sprendimo radimą ir supratimą bei nuovoką, netikėtą aptariamo arba ieškomo atsakymo, kuris iškyla intensyviai mąstant apie teorines, aksiologines, praktines ir filosofines kūrybos bei suvokimo problemas, atskleidimą. Būdama glaudžiai susijusi su vaizduote ir kitomis dvasinėmis galiomis, ižvalga žmonių dvasinėje veikloje atlieka integruojamąjį vaidmenį. Pirmą kartą

¹¹ Žr. Tatarkiewicz, W. *Šešių sąvokų istorija*. Vilnius: Vaga, 2007, p. 386–418.

20 a. pradžioje. insaito terminas pavartotas geštaltpsichologijoje. Vokiečių psichologai M. Wertheimeris ir K. Dunckeris išvalgos sąvoką apibūdino kaip ypatingą aktą, kuris iš esmės skiriasi nuo kitų mąstymo operacijų ir labai artimas *intuicijai*.

Išvalga kaip pajautos būdas iki šiol nebuvo tinkamai įvertinta ir atpažinta, todėl nesulaukė deramos teorinės refleksijos bei interpretacijos. Tiesa, išvalgoms daugiau ar mažiau priklausančią tematiką mėgino gvildinti intuityvistinės arba iracionalistinės krypties filosofai. Buvo mėginimų aptarti, interpretuoti ir tyrinėti juslinę intuiciją, meninę, estetinę arba intelektinę intuiciją kaip tam tikrą išvalgų atmainos sampratą. Bet pajautų atžvilgiu tik nekonceptualizuotais pavidalais arba išvalgos termino nevartojant tokių bandymų buvo.

Intelektinė išvalga dažnai buvo siejama su intuicija kaip idėjų (*eidōs*) žiūra Platono filosofijoje arba esmės žiūra E. Husserlio fenomenologijoje. E. Husserlio požiūriu, tai patyrimo kategorija, kuri išvalgos būdu atskleidžia objektą grynajai sąmonei pirminės duotybės pavidalu. Aristotelio filosofijoje (*Nikomacho etika*, lie.k. 1990) išvalgumo raiškos sritis siejama su derama praktine veikla, kai randami tinkamiausi sprendimai. Metafizikos istorijoje išvalga buvo traktuojama kaip fundamentinė dvasios realizacija ir mąstymo būdas.

Tačiau vertingiausia išvalgos interpretacijų pusė, jos idėja atsiskleidžia tada, kai ją susiejame su prasių steigtimi, mąstymo būdais, kultūros vertybių bei teorinių samprotavimų intuicija ir dvasingumo raiška. Išvalgos galia arba intuityvus teorinių svarstymų pajautos suvokimas pasireiškia sinergiškai ir sintetiškai, dažnai po ilgų ir intensyvių mentalinių pastangų. Jos dvasinę raišką parengia tarpdalykiniai tyrimai ir įvairiuose moksluose vykstantys skvarbumo poslinkiai, randantys atgarsį tiek asmeninėse nuostatose, tiek mokslinėje visuomenės patirtyje.

Išvalgumo raiška apima 3 prasmes. Pirmoji, kai įvyksta mąstymo taisyklingumo, t. y. atitikimo formaliosios (Aristotelio) logikos dėsniams, pagava ir stilistinių priemonių, kurios padeda aptariamąjį objektą geriau suprasti ir įsitikinti, ar išvados iš tiesų yra sklandžiai ir pakankamai argumentuotos, ar vartojamos sąvokos leidžia deramą aptarimojo objekto aprėptį, pajauta. Kai prieiname iki pakankamo pagrindo dėsnio, kurį suformulavo G. Leibnizas ir kurį taikė A. Schopenhaueris, mūsų intuityvi išvalga jau persikelia į metodologinę plotmę. Antroji, kai pajaučiame, ar požiūris, mąstymo būdai yra adekvatūs iškeltiems uždaviniams spręsti, ar taikomos metodologinės priemonės ir senų bei naujai sukurtų arba naujai interpretuotų konceptų visuma atitinka aptariamąją temą bei iškeltus uždavinius. Ar visi teiginiai sistemiškai konceptualūs, ar patikima ir įtikinama yra argumentacija? Ar pasiektas, pasak V. Sezemano, materialiosios ir formaliosios tiesos tapatumo ir skirties supratimas. Į kokius klausimus autoriaus tekstas atsako ir kokias perspektyvas atveria naujiems klausimams kelti? Jeigu tai filosofinis tekstas, patiriame teorinę-filosofinę išvalgą, o jeigu tekstas skirtas kitokiai tikrovės srities refleksijai – tam tikro mokslo teorinę išvalgą. Kai svarstymai pasukami tarpdalykine linkme, turime tarpdalykinės, t. y. metodologiškai integruoto žinojimo, išvalgos prasmę. Trečioji, kai

intuityviu būdu įgyvendinama aksiologinė išvalgos prasmė tada, kuomet išgyvenama sprendimo atitiktis lūkesčių bei idealų atžvilgiu arba teksto turinio ir jo formaliųjų dimensijų vertė tikrovės atžvilgiu, jos svarba, aktualumas bei sėkmė suvokiančiam ir reikšmingumai bendruomenei. Kai skaitytojas pajunta, jog tekstas visais aspektais arba iš dalies teikia jam pasitenkinimą arba, atvirkščiai, kelia nerimą, sužadina nepritarimą ir skatina pirmuoju atveju – suvoktas mintis plėtoti, antruoju – kelti naujus klausimus ir ieškoti kokių nors priimtinesnių interpretacijų. Pati pažinimo bei vertinimo eigos pajauta parodo – sėkmingai ar nesėkmingai pažinimas arba atpažinimas vyksta, ar suteikia žmogui pažinimo džiaugsmą ir prasmę būti laisvės, kūrybos ir dvasingumo stichijoje. Ši trečioji išvalgos prasmė taip pat įsteigiama per pajautą.

A. Maceinos veikalė *Filosofijos kilmė ir prasmė* (1978) filosofijos sampratos esminis pagrindimas ir mėginimas skirti ją nuo mokslo (beje, kaip ir A. Šliogerio kūryboje) kyla būtent iš pajautos šaltinių. A. Maceina teigia: „pradinė filosofijos išvalga ar prielaida anaipso nėra laikoma tiesa; jos tiesa ar netiesa išryškėja tik mąstymo pabaigoje...“¹². Taigi ir filosofija, ir tikėjimas kaip didžiosios vertybės vienkartiniam žmogui įgyja prasmę ir atsiveria, anot A. Maceinos, per jo gebėjimą tą prasmę išvelgti pajaučiant ir taip, pasak K. Jasperso, būti kelyje. O teoriniai diskursai apie tas vertybes atlieka tik pagalbinį, parengiamąjį vaidmenį išvalgai pasireikšti ir suteikti joms verbalinę bei loginę raišką.

Greta labai specifinių funkcijų, kurias teorinio mąstymo ir praktinių užduočių erdvėse atlieka išvalga, šią veiklą įvairiais aspektais lemia ir papildo emocinės, sensorinės ir kitos pajautos. Be jų *tiesos* prarastų prasmės, nesusiformuotų humaniška vertybių hierarchija. Bet niekada neišnyksta reikšmių kūrimo arba sukurtų reikšmių-vertybių įsisavinimo erdvė, viltinga ir potenciali pajautomis kuriamų prasmų galimybė.

Išvalgos tema sujungia aukščiausios filosofinės įtampos blyksnius su visa teorine veikla ir praktine žmonijos gyvensena, skatina ieškoti to, kas būtų tikra ir nelygstamai vertinga visai dvasinei žmogaus prigimčiai.

Išvalga yra kelias į išmintį ir vienas svarbiausių būdų, atskleidžiantis išminties apraiškas.

Išvalgos tema negali būti ribojama tik teoriniu mąstymu. Ji ne mažiau svarbi meno kūrinio idėjai ir jos raiškai brandinti tinkamiausią bei originalią ir savitą meninę kalbą. Kiek meno kūryba ir meno kūrinių suvokimas persipina su meniniu, ir ne tik meniniu mąstymu, tiek jiems reikšminga prasmės steigianti išvalga – iškiliausios pajautos galia.

Apeinant išvalgą, kaip pajautos būdą, suvokti egzistencialų, kompozicijos, **perspektyvos**, kontrasto, spalvų derinių, simbolinių, metaforiškų jų prasmų ir kitų estetiškos kalbos segmentų gelminių santykių būtų išvis neįmanoma. Vokiečių estetologas W. Welschas teigė, jog estetiškos suvokimas persmelktas išvalgumo ir meną suvokiančiam turi vertebinės orientacijos reikšmę.

¹² Maceina, A. *Raštai*. Vilnius: Mintis, 1994, t. 6, p. 277.

EGZISTENCIALIJA – TEMIŠKAI IR LOGIŠKAI APIBRĖŽIAMA PAJAUTŲ PATIRTIS

Egzistencialai, egzistencialijos (lot. *existentia* – būtis, buvimas, egzistencija) – konceptai, žymintys egzistencinės būties fenomenus, kurie dažniausiai reiškia žmogaus buvimo pasaulyje apibūdinimus semantikos prasme, būsenas ir nuostatas, net vertybes, kreipiančias žmogaus elgesį ir požiūrį į gyvenamąją aplinką harmonijos su ja prasme, arba tipologiškai konkretizuotas veiklos šakas, per kurias aktualizuojamos ir sureikšminamos žmonių dvasinės galios bei jomis grindžiama savijauta, savivoka ir buvimas pasaulyje, to buvimo būdai (modusai), išgyvenimai ir išvalgos, gyvenimą lydintys rūpesčiai, žmogaus būties laikinumas. Egzistencialija, drauge su pajauta ir prasme, priklauso prie svarbiausių estetologijos kategorijų. Lietuvių kalbos savastis teikia galimybę pagal giminę skirti „vyriškus“ egzistencialus – mąstymas, grožis, dvasingumas, darbas, ilgesys, socialumas, nuobodulys, teisingumas, moteriškumas, vyriškumas, žaidimas, melas, rūpestis, cinizmas, dėkingumas, nerimas, abejingumas, pyktis, kerštas ir kt. – ir „moteriškas“ egzistencialijas – pajauta, tiesa, nuojauta, prasmė, nuotaika, vaizduotė, atmintis, reikšmė, išvalga, intuicija, laisvė, atsakomybė, meilė, nuostaba, viltis, sąžinė, abejonė, simpatija, kančia, laimė, valia ir kt.¹³ Šita skirtis tinka tik kalbinei vartosenai. Nors egzistencialijų klasifikacijos klausimus šiek tiek mėgina spręsti paskiri humanitariniai mokslai, tačiau stokojama bendresnio pamato. Vieni egzistencialai turi dvasinių galių ir gebėjimų, kiti sąmonės nuostatų, tretieji būsenos, ketvirtieji elgsenos ar veiklos požymių. Bet jų sąsajos su iš pajautų įgyjama patirtimi, su prasmėmis ir reikšmėmis bei vertybių geneze, su dvasingumo raiška, atrodo, tikrai nekelia abejonių. Jų klasifikacija, žinoma, yra ateities klausimas.

Atskleisti bendrąsias egzistencialų kilmės ir paskirties sąlygas bei jų specifiką yra vienas svarbiausių estetologijos uždavinių. Iš paskirų mokslų kylantis aspektiškas požiūris dažnai apeina šitų reiškinių genezės ir ryšių su prasmėmis bei dvasingumu problemas. Kai kada, nelygu kontekstas, egzistencialas tik įvardija vienokį ar kitokį žmogaus veiklos sandą. Psichologinis egzistencialų momentas, įeinantis į jų sampratą, anaipatol nėra pamatas traktuoti šiuos reiškinius tiktai kaip psichologinius, o kitais atvejais vien kaip etinius arba kognityvinius. Pvz., tai, ką vadiname tiesa, pažinimo teorijoje ir estetologijoje yra labai skirtingi dalykai. Pirmuoju atveju – ar tiesa atitinka objektyvią dalykų padėtį, antruoju – ar *pajaučiame* ją kaip objektyvią ir *išvelgiame* pačios tiesos egzistencinę svarbą, vertę bei prasmę ir ar žinome, kam ji reikalinga ir kaip su ja elgtis. Tad egzistencialų interpretacijai tinkamiausias tarpdalykinis ir teminis požiūris.

Egzistencialo terminą filosofine prasme įvedė M. Heideggeris veikale *Būtis ir laikas* (1927) vietoj filosofijos termino „kategorija“, kuris antikoje reiškė bendriausius būties apibūdinimus (Platonas, Aristotelis), kitiems – pagr. protavimo formas (I. Kantas), įgimtas idėjas (R. Descartes). M. Heideggeriui atrodė, kad nesvarbu, ontologiškai ar epistemolo-

¹³ Per 20 svarbesniųjų ir konkrečių egzistencialų ir egzistencialijų autorius plačiau apibūdino *Estetikos enciklopedijoje*. Sud. J. Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.

giškai traktuojame kategorijas, bet jos neapbrėpiančios visumos, būdingos jo egzistencinės ontologijos sampratai. Tokią metafizinę visumą išreiškiančios tik ypatingos sąvokos – egzistencialai. Tai – čia-būtis, būtis-su-kitais, būtis-mirties-link, baimė, rūpestis, nuostaba, nuotaika, ryžtas, nuobodulys, siaubas, net esmės apmąstymas, kurį M. Heideggeris laikė ne tiek teorinio diskurso ir loginės raiškos bei filosofinių samprotavimų stichija, kiek intuityvia išvalga (nušvitimu), labai artima mąstymo pajautai estetologine prasme. Iš tiesų yra pagrindo manyti, kad filosofiniam ir apskritai teoriniam mąstymui būdinga išvalga turi būtiną, nors ir nepakankamą, šio mentalinio proceso dalį – pajautą, kuri, padėjusi atsirasti prasmei, paruošia pamatą žodinei ir loginei jos raiškai.

H. E. Hengstenbergas, plėtodamas filosofinės antropologijos idėjas, prie pagrindinių egzistencialijų priskyrė bendruomeniškumą, laikiškumą, dabartiškumą, raišką ir laisvę. Jo požiūriu, egzistencialijos yra žmonių elgesio būdai (*Verhaltensweisen*)¹⁴. E. Husserlio mokinys E. Finkas mirtį, meilę, darbą, viešpatavimą ir žaidimą laikė pagrindiniais žmogaus būties fenomenais, kurie būtini savipratai¹⁵.

Taip susiklostė dvi egzistencialų traktavimo linkmės, žyminčios žmonių dvasinės būties ir dvasinės veiklos (kuri dažnai jau turi sąsajų su daiktiškai praktine veikla) charakteristikas. Taigi egzistencialais įvardijami reiškiniai apibūdinami tuo pačiu metu dviem aspektais: būties ir dvasinės veiklos. Tokia dvipolė egzistencialijų sandara atskleidžia žmonių būties pasaulio modusus, arba sandus, neatsiejamus nei nuo sąmonės, nei nuo realaus pasaulio, kurį ta sąmonė suvokia. Egzistencialai yra būtent apibendrinta dvipolė žmonijos dvasinė patirtis, dalyvaujanti autentiškuose savimonės kūrybos procesuose ir savivokos, savipratos bei savijautos aktuose¹⁶. Bendruomenės egzistencinio patyrimo perėmimą, virsmą įasmeninta patirtimi lemia egzistencialų ir egzistencialijų prigimtį atitinkanti išgyvenimų ir išvalgų būseną, o ne gryna teorinė refleksija. Net pačių egzistencialijų teorinio apmąstymo rezultatų pajauta yra reikšminga tik tiesos, loginio mąstymo svarbos, o ne to turinio, kurį egzistencialai mėgina apimti ir apibendrintai išreikšti, prasme, todėl tokios patirties sklaidai niekuo nepakeičiamas yra menas kaip kultūros sritis, konvencijomis saugantis istorinę pajautų patirtį. Labai svarbus ir asmens atmintyje užfiksuotas išgyvenimų kraitis, patirtas somatinių, emocinių išgyvenimų, nuotaikų ir mentalinių išvalgų pavidalais, susiklosčiusiais suvokiant meno kūrinius bei aktualaus gyvenimo artefaktus. Šie du pagrindiniai egzistencialų, kaip išgyventos patirties ir vei-

¹⁴ Žr. Hengstenberg, H. E. *Philosophische Anthropologie*. München-Salzburg: Universitätsverlag Anton Pustet, 1984, S. 333–352.

¹⁵ Žr. Fink, E. *Grundphänomene des menschlichen Daseins*. Freiburg-München: Verlag, 1979.

¹⁶ Šios temos savitų interpretacijų įvairiom linkmėm bei vertingų pastebėjimų galime rasti: Berning, V. *Die Idee der Person in der Philosophie*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2007; Demmerling, Ch., Landweer, H. *Philosophie der Gefühle. Von Achtung bis Zorn*. Stuttgart, Weimar: Verlag, 2007; Eccles, J. C. *Die Evolution des Gehirns – die Erschaffung des Selbst*. München, Zürich: Piper, 1989; Frankl, V. E. *Sielogyda. Gydytojo rūpestis – siela. Dešimt tezių apie asmenybę*. Vilnius: Vaga, 2007; Legkauskas, V. *Savimonė psichologo požiūriu*. Vilnius: Vaga, 2009; Luijpen, W. A. M. *Existentielle Phänomenologie. Eine Einführung*. München: Manz Verlag, 1971; Pavilionis, R. *Prasmė ir tapatumas, arba Kelionė į save*. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2005; Roth, G. *Fühlen, Denken, Handeln*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2003.

kimo būdai, atskleidžia vyksmą, kaip į žmogaus dvasinį gyvenimą ateina gėrio, grožio ir tiesos vertingumą pajautomis atskleidžiantis įsitikinimas. Tokiu įsitikinimu grindžiama ir tautiškumas, laimė, tolerancija, šventumas, pagarba, draugystė, meilė, laisvė, dėkingumas, atsakomybė, maištas, viltis, banalybė, nuobodulys, tobulumas, saikingumas ir kt. dvasinių išgyvenimų ir įžvalgų nulemti reiškiniai.

Taigi egzistencialai ir egzistencialijos yra temiškai įvardytos ir su dvasine veikla susijusios sąvokos (loginės formos ir konceptai), atspindinčios ne tik individo patirtį, bet ir logiškai apibendrintą žmonijos pajautų patyrimą. Estetologijai tektų rūpintis šitos patirties teorine interpretacija, sąveika su individualia patirtimi, žmonijos pajautimo patirčių sandų skirties kriterijais, gebėjimų ugdymo problemomis ir kaip efektyviai spręsti vertybių įsameninimo ir priimtimumo arba svetimumo ir atmetimo problemas, kad tie sprendimai derėtų su kūrybiškumo reikmėmis, laisvės ir atsakomybės, sąžinės ir demokratijos principais ir svarbiausia – su savęs pažinimu, savimone, kritišku vertinimu ir saviprata.

Tradicinė estetika buvo susitelkusi dažniausiai tik į grožio ir meno filosofijos problemas, o pajautos, kaip dvasinės galios ir egzistencialijos plačiausia prasme, kai tenka apmąstyti jų apraiškas teorinėse, kultūrinėse ir filosofinėse įžvalgose, atskleisti dalyvavimą prasių steigtyje ir dvasingumo raiškoje, beveik neaptarinėjo, jei ir paliesdavo, tai tik aspektiškai ir paviršutiniškai, blaškydamasi tarp objektyvizmo ir subjektyvizmo kraštutinių. Verty dėmesio ir taiklių pastebėjimų apie kai kurias egzistencialijas randame anglų empirinėje estetikoje, emotyvistinės ir intuityvistinės bei psichologinės estetikos linkmėse, poklaskinės ir postmodernistinės estetikos diskursuose.

Kokias svarbiausias išvadas glaustai pateikta estetologijos samprata leidžia išvelgti? Kokius klausimus dar būtina kelti arba uždavinius derėtų spręsti?

VIETOJE IŠVADŲ

Egzistencinė žmogaus būtis išsiaknijusi gyvenamojoje aplinkoje (*Lebenswelt*), kuri turi akivaizdų estetinės aplinkos, t. y. ne tik apmąstomos ir praktiškai kuriamos, bet *pajaučiamos aplinkos* matmenį, išreiškiamą vertybėmis. Teorinės informacijos, žinių perteklius mūsų amžiuje sukūrė situaciją, kai žmogų vis dažniau pradėjo lankyti nuobodulys, apatija, visuotinio bruožų įgyjantis paviršutiniškumas, nenumaldomas kūno malonumų geismas, dvasiškai prasingo gyvenimo stygius. Jis, pasak Naglio Kardelio, pradėjo ilgėtis ne tiek žinių, kiek supratimo ir prasmės¹⁷. Vis daugiau pasigirsta balsų apie gilią dabarties visuomenės dvasinę krizę, kurios priežasčių dalis slypi fenomenalioje tikrovėje, ne vien

¹⁷ Plg. žr.: kolektyvinę monografiją *Dvasingumas žmogaus pasaulyje*. Sud. J. Kievišas, R. Kondratienė. Vilnius: VPU 1-kl., 2011; Kardelis, N. *Pažinti ar suprasti? Humanistikos ir gamtotyros akiračiai*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2008; Kievišas, J. Estetologija edukacinių paradigimų virsmo kontekste. *Pedagogika*, 2011, nr. 102, p. 157–159; Martinkus, V. Įvairėjantys dvasingumo metmenys, arba estetologijos link. *Soter*, 2010, nr. 35 (63), p. 123–126; Targamadžė, V. Ugdymo ir ugdymosi paradigma bendrojo lavinimo mokykloje: realija ar vizija? *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2010, nr. 24, p. 69–77.

socialinėse ir ekonominėse struktūrose. Apšvietos idėjų paradigmas tebevartojančias mąstymas, pažintinės teorinės veiklos suabsoliutinimas, medžiaginės naudos perviršis prieš dvasinius siekius ir tikslus, savanaudiškumas, korupcija, piktnaudžiavimas demokratija, neregėtai išaugusi demagogija, abuojuomas socialiniam teisingumui ir depersonalizacijai – tai tik menka dalis dvasinio pasiligojimo apraiškų. Tokiems reiškiniams tarpti, deja, dar yra likę nemaža teorinių ir metodologinių prielaidų, kai netinkamai interpretuojame žmogaus dvasines galias ir jų ugdymo bei ugdymosi sąlygas ir uždavinius, nespėjame integruotai tyrinėti ir tarpdiscipliniškai apmąstyti daugybę humanitariniams mokslams aktualių ir švietimo sistemai bei kultūros procesams būdingų transformacijų.

Pajauta yra vertybių funkcionavimo visuomenėje ir asmens dvasiniame pasaulyje pamatas, sukuriantis vertybines nuostatas, orientyrus, įsitikinimus bei moralines dvasinio gyvenimo paskatas – teikti prioritetą dvasinėms vertybėms, be kurių ekonominiai, finansiniai, teisiniai, politiniai, pažintiniai švietimo reformų ar tautos gerovės kriterijai netenka savo tikrojo, humanizuojančio pamato. Stebint bendrojo lavinimo ir švietimo programų neadekvatumą dvasinėms žmonijos reikmėms, visame pasaulyje ieškoma atsakymo į dabarties iššūkius. Vienas, žinoma, ne vienintelis, iš tokių atsakymų – pajautos sampratos filosofinė interpretacija, tapusi estetologijos konceptualizavimo pamatu. Įrodant šio naujo humanitarinio mokslo būtinumą, reikia nepamiršti, jog estetologijai pats svarbiausias ne tiek juslinis, kiek dvasinis matmuo, išsiskynjantis socialinio gyvenimo sanklodoje ir kultūros sistemoje. Pajautos paskirtis dvilypė: be teigiamų prasmų steigties vaidmens jai tenka atlikti dvasinio imuniteto funkciją – saugoti žmogaus dvasinį pasaulį nuo blogio, atskirti grožį – nuo bjaurumo, tiesą – nuo netiesos, dorą – nuo dvasinio išsigimimo ir viso to, kas negatyvu ir kelia grėsmę ne tik asmens, bet visos žmonijos egzistencijai.

Nepaisant išskirtinės, niekuo, pvz., mąstymu, nepakeičiamos pajautos paskirties, ši dvasinė galia yra ir bus efektyvi tik drauge su kitais esminiais gebėjimais (mąstymu, nuojauta, tikėjimu, vaizduote, fantazija, valia, supratimu, kalba, dėmesiu ir atmintimi). Kiti dvasiniai gebėjimai padeda pajautai subręsti, tapti „protinga“, praturtėti kultūroje sukauptu žmonijos patyrimu. Šitų pagrindinių dvasinių galių raiška išsiskleidžia per nuostabas ir vilties, padarumo ir sąžinės, dėkingumo ir pagarbos, meilės ir kančios, grožio ir tiesos, palankumo ir simpatijos, solidarumo ir draugystės, atjautos ir gailėstingumo, tolerancijos ir principingumo, atlaidumo ir užuojautos bei daugybę kitų egzistencialijų. Ar estetologijai derėtų aiškinti bent kai kurias konkrečias egzistencialijas, ar suteikti tik teorinę jų prigimties, vaidmens ir paskirties interpretaciją – klausimas nuodugniau svarstytinas.

Humanitarinių mokslų klasifikacijoje, patvirtintoje 1998 m. sausio 9 d. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos, estetologijos kaip mokslo šakos nėra. Yra tik estetika (H 315) – menotyros mokslų kryptyje, ir filosofinė estetika (H 120) – filosofijos mokslų kryptyje. Bet nemanyčiau šį faktą esant rimtu kliuviniu estetologijos kompetencijai priklausantį svarstomų problemų ratą ignoruoti arba klaidingai manyti, jog tie klausimai pakankamai nušviečiami kituose humanitariniuose moksluose.

Estetologijos sukūrimas nekvestionuoja tradicinės estetikos statuso humanitarinių mokslų struktūroje, nepaneigia nei joje svarstytų ir apmąstomų bei interpretuojamų temų svarbos, nei teorinio jos turinio aktualumo, nei reikšmingumo. Bet pačios estetologijos reikšmė išskyla ir įsigalioja atskleidžiant klasikinės estetikos sudėtingus, persidengiančius ryšius su aksiologija, meno filosofija, menotyrene estetika bei menotyra ir svarbius, atveriant egzistencinės būties konotacijas su dvasinio gyvenimo raiška menuose ir kitose kultūros formose. Konceptualizuodama prasmių steigtą pajautos būdais, estetologija paaiškina pajautos koncepto universaliąją reikšmę. Ši reikšmė yra itin svarbi ir prasminga, *įsmeninant visokias*, ne tik menines ar iki šiol pagrįstai tebediskutuojamas estetines vertybes; įgalina perprasti ugdymą menu kaip ypač savitą ir dvasiškai specifinę problemą, konvencinės meno teorijos pagrįstumą ir kitų estetiškos veiklos šakų bei jos sudėtinių dalių *naujas* interpretacijas. Turime omenyje dizainą, aestetiką, kasdienybės bei aplinkos ir praktinę estetiką, mąstymo, siaubo, gyvenimo meno, žiaurumo, prekybos, seksualinių mažumų, politikos, medijų, paskirų meno šakų ir kitus vadinamus kilmininko estetikos pavidalus. Tie pavidalai reiškia ne ką kita kaip to, ką jie estetinė kalba sako, pajautą.

Estetologijai, kaip ir kitiems humanitariniams mokslams, yra būdingos tiriamosios ir interpretacinės procedūros, apimančios empirinius, teorinius ir filosofinius lygmenis.

Matydami estetologijos kaip mokslo projektą ir jo skelbimo pagrįstumą, galime formuluoti dvi problemas, kurios tarpusavyje glaudžiai susijusios su vientisa estetologijos koncepcija. Ir ne tik su ja, bet ir su edukologija bei visa švietimo ir kultūros politika bendrojo lavinimo mokykloje: 1) kokios žinojimo sritys, ugdymo bei mokymo programos ir kokios institucijos, vykstant intensyviai paradigmių kaitai tiek humanitariniuose moksluose, tiek pokyčiams pedagoginėje praktikoje ir kultūroje, turėtų būti *atsakingos už visų dvasinių galių*, tarp jų ir pajautos, ugdymą bei teorinių jų išaiškinimą moksleiviams; 2) kiek ir kodėl privalo būti atsakingas žmogus už savo kompetentingą veiklą ir dvasinių gebėjimų išugdymą, filosofijos vadinamą savikūra, o edukologijos – kūrybiškumo ir viso mentalinio potencialo puoselėjimu mąstymo, tikėjimo, vaizduotės, pajautos ir kitų dvasinių galių sankirtose. Tai nėra tik retoriniai klausimai.

Jau ne pirmi metai bendro lavinimo mokyklose tiek Lietuvoje, tiek svetur susiduriama su deformuota dvasinių galių ugdymo praktika, netgi iškreipta švietimo ir ugdymo uždavinių bei paskirties samprata. Tokių problemų aiškinimąsi, kvalifikuotą apmąstymą bei naujų klausimų kėlimo galimybes, mėginant rasti teorinius ir metodinius bei praktinius sprendimus, gali paveikti naujai interpretuota estetiškos veiklos teorinė refleksija ir apdairus estetologijos *metodologinis taikymas bei kūrybiška šios disciplinos plėtra*, neabejotinai reikalaujanti ne tik filosofų ir edukologų bei pedagogų praktikų bendradarbiavimo, bet visų humanitarų dėmesio.

Ar suteiksime moksleiviams susistemintos informacijos iš *filosofinės antropologijos*, paaiškindami svarbiausias asmens dvasines galias ir jų išsiugdymo teorines ir praktines prielaidas? Kaip interpretuosime ir ugdysime vieną svarbiausių dvasinių galių – pajautą?

Ar pakaks argumentų, ar nepasigesime įžvalgios išminties pripažinti (be Briuselio...) savarankiško humanitarinio mokslo statusą estetologijai, kurioje derėtų filosofinės interpretacijos ir empirinio tyrinėjimo lygmenys su tarpdiscipliniškumo, transdiscipliniškumo, sinergetikos bei kitomis dabarties moksliniam mąstymui būdingomis paradigmomis? O galbūt estetologijos, kaip ir logikos, sampratą ir jos paskirtį išsiaiškinsime ir paversime suprantama tiek tėvams ir mokytojams, tiek patiems moksleiviams, prieš įteikiant jiems brandos atestatus?

LITERATŪRA

1. Adorno, Th. W. *Ästhetische Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995.
2. *Aisthesis. Wahrnehmung heute oder Perspektiven einer anderen Ästhetik*. Hrsg. K. Barck u. a. Leipzig: Reclam Verlag, 1998.
3. Andrijauskas, A. *Grožis ir menas: estetikos ir meno filosofijos idėjų istorija (Rytai – Vakariai)*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 1995.
4. Andrijauskas, A. *Tradicinė japonų estetika ir menas*. Vilnius: Vaga, 2001.
5. Andrijauskas, A. *Neklasikinės ir postmodernistinės filosofijos metamorfozės*. Vilnius: Meno rinkos agentūra, 2010.
6. Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. Vertė J. Dumčius, M. Ročka, V. Sezemanas. Vilnius: Mintis, 1990.
7. *Ästhetische Grundbegriffe: historisches Wörterbuch in sieben Bänden*. Hrsg. K. Barck u. a. Stuttgart, Weimar: Verlag, 2000–2005.
8. Berleant, A. *Sensibility and Sense. The Aesthetic Transformation of the Human World*. Charlottesville: Imprint Academic, 2010.
9. Böhme, G. *Atmosphäre. Essays zur neuen Ästhetik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995.
10. Böhme, G. *Asthetik*. München: Fink, 2001.
11. Bachtin, M. *Autorius ir herojus. Estetikos darbai*. Vertė D. Kovzan. Vilnius: Aidai, 2002.
12. Bense, M. *Aesthetica. Einführung in die neue Aesthetik*. Baden-Baden: Agis, 1965.
13. Berning, V. *Die Idee der Person in der Philosophie*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2007.
14. Daujotytė, V. *Literatūros fenomenologija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 2003.
15. Daujotytė, V. *Sauganti sąmonė. Literatūra ir patirtis: užrašai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 2007.
16. Daujotytė, V. *Patirties žodynas. Populiarioji literatūros fenomenologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto I-kla, 2010.
17. Demmerling, Ch., Landweer, H. *Philosophie der Gefühle. Von Achtung bis Zorn*. Stuttgart. Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2007.
18. Descartes, R. *Sielos aistros*. Vilnius: Pradai, 2002.
19. *Die Aktualität des Ästhetischen*. Hrsg. W. Welsch. München: Wilhelm Fink Verlag, 1993.
20. Dziamski, G. *Postmodernizm wobec kryzysu estetyki współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo naukowe, 1996.
21. *Encyclopedia of Aesthetics*. Volumes 1–4. Editor-in-Chief M. Kelly. New York, Oxford: Oxford University Press, 1998.

22. *Estetikos enciklopedija*. Sud. J. Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.
23. *Estetikos ir meno filosofijos transformacijos*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: KFMI, 2005.
24. *Estetikos ir meno filosofijos teritorijų kaita*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: KFMI, 2006.
25. Gadamer, H. G. *Grožio aktualumas. Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė*. Vertė G. Grinytė. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
26. Gadamer, H. G. *Istorija. Menas. Kalba*. Sud. ir vertė A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
27. Girnius, J. *Raštai*, III t. Parengė G. Bautrėnienė. Vilnius: Mintis, 1995.
28. Greimas, A. J. *Apie netobulumą*. Vertė S. Žukas. Vilnius: Baltos lankos, 2004.
29. Gaižutis, A. *Meno sociologija*. Vilnius: Enciklopedija, 1998.
30. Gaižutis, A. *Estetika tarp tobulumo ir mirties*. Vilnius: VDA I-kla, 2004.
31. Gaižutis, A. *Daugiaveidis elitas*. Vilnius: VPU I-kla, 2008.
32. Grendstad, N. M. *Vaiduotė ir jausmai*. Vertė V. Lepskienė. Vilnius: Margi raštai, 1999.
33. Gudelis, R. Lietuvos tremtinių chorų ir pasipriešinimo kovų dainų pajautos problematika. *Kūrybos erdvės*, 2007, nr. 6 p. 26–38.
34. Ferry, L. *Der Mensch als Ästhet*. Stuttgart, Weimar, 1992.
35. Fromm, E. *Žmogus sau. Etikos psichologijos tyrimas*. Vertė J. Kriūnienė. Kaunas: Verba vera, 2008.
36. Heidegger, M.; Gadamer, H. G. *Meno kūrinio ištaka*. Vertė T. Sodeika, J. Jonutytė. Vilnius: Aidai, 2003.
37. Husserl, E. *Logische Untersuchungen. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis* II / 1. Stuttgart: Max Niemeyer Verlag Tübingen, 1993.
38. Jackūnas, Ž. *Menas – Prasmė – Pažinimas*. Vilnius: KFMI, 2004.
39. Kalenda, Č. Apie mūsų dvasios gilumas ir seklumas. *Mokslo Lietuva*, 2010, gegužės 20.
40. Kantas, I. *Sprendimo galios kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1991.
41. Kant, I. *Antropologija pragmatiniu požiūriu*. Vertė R. Plečkaitis, R. Rybelienė. Vilnius: Margi raštai, 2010.
42. Kardelis, N. *Pažinti ar suprasti? Humanistikos ir gamtotyros akiračiai*. Vilnius: VŠĮ „Naujasis Židinys-Aidai“, 2008.
43. Kievišas, J. Estetologija edukacinių paradigimų virsmo kontekste. *Pedagogika*, 2011, nr. 102, p. 157–159.
44. Koppe, F. *Grundbegriffe der Ästhetik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983.
45. Kühn, R. *Ästhetische Existenz heute*. München: Verlag Karl Alber, 2007.
46. Kuzmickas, B. *Laimė, asmenybė, vertybės*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
47. Kuzmickas, B. *Tautos tapatumo savimonė. Lietuvių savimonės bruožai*. Vilnius: Mykolo Romero universiteto Leidybos centras, 2009.
48. Maceina, A. *Raštai: Filosofija ir kultūra. Kalbos filosofija. Literatūrinės interpretacijos*, t. 9. Vilnius: Margi raštai, 2004.
49. Martinkus, V. *Literatūra ir PARAliteratūra: straipsniai ir esė*. Vilnius: Rašytojų sąjungos I-kla, 2003.
50. Martinkus, V. *Estetinė literatūros gyvybė*. Vilnius: VPU, 2010.
51. Martinkus, V. Įvairėjantys dvasingumo metmenys, arba estetologijos link. *Soter*, 2010, nr. 35 (63), p. 123–126.

52. Merleau-Ponty, M. *Akis ir dvasia*. Vertė A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 2005.
53. Mureika, J. *Pajaustos mintys. Estetikos virsmas estetologija*. Kaunas: Išleido J. Mureika ir AB spaustuvė „Spindulys“, 2006.
54. Mureika, J. Schopenhauerio nuobodulio samprata ir dabartis. *Valios metafizika: Schopenhauerio filosofijos interpretacijos*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 353–378.
55. Mureika, J. Bergsono intuicija – vienas pagrindinių pajautos sandų. *Gyvybinis polėkis: Bergsono filosofijos interpretacijos*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 319–336.
56. Mureika, J. Esthetics and / or esthetology's aisthesis: from esthetics to esthetology. *Globalization and Culture*, vol. 38: *Contemporary Social Cognition*. Ed. by J. Morkūniene. Washington: Council for Research in Values and Philosophie, 2008.
57. Mureika, J. Dvasingumas ir prasmė. *Dvasingumas žmogaus pasaulyje*. Sud. J. Kievišas, R. Kondratienė. Vilnius: VPU I-kla, 2011, p. 46–88.
58. Neumaier, O. *Prolegomena zu einer künftigen Ästhetik*, Bd. 1: *Ästhetische Gegenstände*. Sankt-Augustin: Akademie Verlag, 1999.
59. Paetzold, H. *Die Realität der symbolischen Formen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994.
60. Pascal, B. *Mintys*. Vertė A. Tamošaitis. Vilnius: Aidai, 1997.
61. Pavilionis, R. *Prasmė ir tapatumas, arba Kelionė į save*. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2005.
62. Plečkaitis, R. *Tolerancija*. Vilnius: Pradai, 1998.
63. Plessner, H. *Anthropolgie der Sinne. Gesammelte Schriften III*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003.
64. *Postmodernizmo fenomeno interpretacijos*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: Versus aureus, 2009.
65. Ricoeur, P. *Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas*. Sud. ir vertė A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 2001.
66. Rost, W. *Emotionen: Elixiere des Lebens*. Berlin: Springer, 2001.
67. Roth, G. *Fühlen, Denken, Handeln. Wie das Gehirn unser Verhalten steuert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003.
68. Scheer, B. *Einführung in die philosophische Ästhetik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997.
69. Scheler, M. *Die Sinngesetze des emotionalen Lebens*, Bd. 1: *Wesen und Formen der Sympathie*. Bonn: Verlag von Friedrich Cohen, 1931.
70. Seubold, G. *Das Ende der Kunst und der Paradigmenwechsel in der Ästhetik*. Freiburg; München: Verlag Karl Alber, 1998.
71. Sezemanas, V. *Estetika*. Vilnius: Mintis, 1970.
72. Sezemanas, V. *Raštai: Filosofijos istorija. Kultūra*. Vilnius: Mintis, 1997.
73. Schopenhauer, A. *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai, 1995.
74. Shusterman, R. *Vor der Interpretation: Sprache und Erfahrung in Hermeneutik, Dekonstruktion und Pragmatismus*. Wien: Passagen Verlag, 1996.
75. Stoškus, K. *Estetika. Estetikos enciklopedija*. Sud. J. Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 131–133.

76. Šiaulytienė, D. *Projektų metodas meniniame ugdyme*. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 2001.
77. Šliogeris, A. *Kas yra filosofija?* Vilnius: Strofa, 2001.
78. Tatarkiewicz, W. *Šešių sąvokų istorija*. Vertė T. Bairašauskaitė. Vilnius: Vaga, 2007.
79. Vabalaitė, R. M. Užuojaautos samprata Gramatologijoje. *Logos*, 2006, nr. 47, p. 156–163.
80. Welsch, W. *Aisthesis. Grundzüge und Perspektiven der Aristotelische Sinneslehre*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1987.
81. Welsch, W. *Grenzgänge der Ästhetik*. Stuttgart: Reclam, 1996.
82. Welsch, W. *Mūsų postmodernioji modernybė*. Vertė A. Tekorius, Vilnius: Alma litera, 2004.
83. Wittgenstein, L. *Apie tikrumą*. Vertė S. Pučiliauskaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2009.
84. Бучков, 2002: Бычков, В. В. *Эстетика*. Москва: Гардарики, 2002.
85. Delez, 1995: Делез, Ж. *Логика смысла*. Москва: Академия, 1995.
86. Delez, Gvattari, 1998: Делез, Ж; Гваттари, Ф. *Что такое философия?* Санкт-Петербург: АЛЕТЕЙЯ, 1998.
87. Mamardašvili, 2002: Мамардашвили, М. *Философские чтения: Введение в философию, Эстетика мышления, Картезианские размышления*. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2002.
88. Mankovskaja, 2000: Манковская, Н. Б. *Эстетика постмодернизма*. Санкт-Петербург: АЛЕТЕЙЯ, 2000.

AESTHETOLOGY IN BRIEF, OR THE OUTLINE OF A NEW DISCIPLINE IN THE HUMANITIES

Summary

The 21st century has inherited a rich variety of aesthetic activity branches, aesthetic practices and explanatory theories. There have appeared more possibilities for new interpretations which allow moving beyond the boundaries of traditional aesthetic concepts in order to create new concepts and models of theoretical insights. The paper aims to reveal the fact that, besides thinking, believing, imagination, fantasy, memory, speaking, will and other human spiritual powers, a very important role is played by senses, which comprise the semantic core of aesthetic activity. It is argued that senses are the major part of the object of aesthetology, i.e., the aesthetic activity. Sense as a spiritual power creates a personified meaning of values. It is the source of origin of meaning, opening the roads for both value internalization and their establishment, and manifesting itself in various ways of meaning establishment which differ from verbal and logical ones as they assign only verbal or logical form to meanings. The article also emphasizes the importance of aesthetology for educology and pedagogical practice. On the basis of interdisciplinary and transdisciplinary paradigms and thematic analysis, the paper also discusses other concepts important for aesthetology. The work systematically grounds both the possibility of a new discipline in the humanities and its necessity; it also explains the more universal significance of aesthetology rather than traditional aesthetics for personality's spiritual expression and maturity.

Keywords: aesthetics, aesthetology, sense, ways of sensing, significance, meaning, values, spirituality, existentials.

PSICHOLOGINĖS ESTETIKOS VIRSMAS MENO PSICHOLOGIJA

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas XIX a. pabaigoje Vokietijoje išryškėjusio psichologinės estetikos transformacijos į meno psichologiją proceso analizei. Jis tiesiogiai sietinas su reakcija į spekuliatyvius klasikinės vokiečių metafizinės estetikos ir meno filosofijos principus bei estetinės teorijos posūkiu į pozityvizmui būdingą eksperimento ir empirizmo sureikšminimą. Esminis dėmesys sutelktas žymiausių vokiečių psichologinės estetikos šalininkų Gustavo Theodoro Fechnerio, Theodoro Lippsso, Wilhelmo Wundto, Johanneso Volkello koncepcijų kritinei analizei; aptariamos įsijautimo teorijos ištakos, pagrindiniai teoriniai principai, poveikis meno psichologijos, kaip savarankiškos disciplinos su savo tyrinėjimo objektu, struktūra, uždaviniais, pagrindinių kategorijų sistema, tapsmui. Analizuojamas geštaltpsichologijos kūrėjų Maxo Vertheimerio, Volfgango Köhlerio, Kurto Koffka'os ir jų mokinio Rudolfo Arnheimo įnašas į meno psichologijos teorinių ir metodologinių principų sklaidą. Teksto pabaigoje aptariamas meno psichologijos objektas, pagrindiniai probleminiai laukai bei sunkumai, su kuriais susiduria šio mokslo dabartinė raida.

Esminiai žodžiai: vokiečių psichologinė estetika, meno psichologija, įsijautimas, Fechneris, Lippsas, Wundtas, Volkeltas, Arnheimas, intuicija, vaizduotė, suvokimas, emocinis išgyvenimas.

XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais kartu su neklasikinėmis (iracionalistinėmis), sociologinėmis, formalistinėmis ir kitomis srovėmis Vakarų mąstymo tradicijoje aiškiai pastebima didėjanti psichologinės metodologijos įtaka. Iš plataus filosofinių žinių lauko, stiprėjant mokslinių žinių diferenciacijai, vis akivaizdžiau išsiskiria psichologija, kuri universitetinio ir akademinio mokslo sistemose skleidžiasi tiek siauro eksperimentinio, tiek plataus humanitarinio mokslinio pažinimo srautais. Psichologinių tyrinėjimų intensyvėjimas akivaizdus estetikos ir meno filosofijos srityse. Psichologinės estetikos arba, kitaip sakant, „psichologinės mokyklos“ iškilimas tuomet tiesiogiai siejosi su gilėjančia metafizinės estetikos ir meno filosofijos krize. Ernstas Grosse, aptardamas anksčiau vyravusių metafizinių filosofinių sistemų griuvimą, taikliai pastebėjo: „jei pritaikytume joms griežtus mokslinius mastelius, tuomet tektų pripažinti, kad jos nusipelnė savo lemties. Galima stebėtis jų drąsa, tačiau nekyla abejonių, kad faktinis jų pamatas menkai grindė šias abstrakčias teorines konstrukcijas. (...) Hegelininkų ir herbartininkų meno filosofija dabar galima domėtis tik kaip istoriniu reiškiniu“¹.

¹ Grosse, E. *Die Anfänge der Kunst*. Freiburg, i. B. und Leipzig, 1894, S. 3.

Įtakingiausi minėtos psichologinės reakcijos į metafizinės estetikos ir meno filosofijos principus atstovai buvo Gustavas Theodoras Fechneris, Theodoras Lippsas, Wilhelmas Wundtas, Johannesas Volkeltas, Karlas Grossas – Vokietijoje, Eugène Véronas, Gabrielis de Tarde, Théodule–Armandas Ribotas, Viktoras Bachas, Henri’s Delacroix – Prancūzijoje ir Vernonas Lee, Edwardas Bulloughas – Didžiojoje Britanijoje. Psichologinės mokyklos šalininkai pagrindinį dėmesį sutelkė ne į pamatinės estetikos ir meno filosofijos mokslų objekto, struktūros, morfologinės sandaros, meno esmės problemas, o pirmiausia į tas psichines menininko ir suvokėjo reakcijas, asociacijas, kurias meno kūriniai sukelia suvokėjui ar kurios skleidžiasi meninės kūrybos procese. Minėti akivaizdūs poslinkiai mokslinių tyrinėjimų srityje liudijo apie subjektyvizmo ir psychologizmo tendencijų stiprėjimą *poklasikinėje* Vakarų estetikos ir meno filosofijos tradicijoje. Iš čia – išskirtinis psichologinės mokyklos šalininkų susidomėjimas įvairiais subjektyviais veiksniais, siejamais su menininko kūrybiniu potencialu, meninės kūrybos procesų mechanizmų pažinimu, intucija, įsijautimu, vaizduote, suvokimu, emociniais išgyvenimais, t. y. su esminiais estetikos ir meno filosofijos aspektais. Daugelis šios mokyklos šalininkų skelbiamų idėjų susipynė su įvairių pozityvizmo pakraipų, „grynojo meno“ ir formalizmo šalininkų idėjomis.

Psichologinio požiūrio į estetines ir meno problemas poreikis, nors ne taip akivaizdžiai, kaip indų ar japonų estetikos tradicijose, Vakaruose buvo jaučiamas seniai. Tačiau tik XIX a. antrojoje pusėje, kai pradedami nuosekliau taikyti griežtesni moksliniai tyrimo metodai, estetikai ir meno filosofijai atsiveria naujos eksperimentinio pažinimo perspektyvos. Todėl naujų psichologinių tyrinėjimo strategijų ir metodų *atsiradimas bei laipsniškas įsigalėjimas pirmiausia sietinas su spekuliatyvosios estetikos ir meno filosofijos krize bei su naujų probleminių tyrinėjimo laukų, pavyzdžiui, eksperimentinės psichologijos, estetinio suvokimo psichologijos, meno psichologijos ir pan., sklaida.*

Akivaizdu, kad estetinės problematikos transformacijos procesą XIX a. antrojoje pusėje stipriai paveikė pozityvizmo pradininko Auguste’o Comte’o darbų *paskatinta reakcija į spekuliatyvaus metafizinio „iš viršaus“ mąstymo principus ir empiriškai orientuotos psichologinės pakraipos šalininkų posūkis į konkrečių estetinių ir meno faktų analizę.* A. Comte’as savo programiniame daugiatomiame veikale *Cours de philosophie positive* („Pozityviosios filosofijos kryptis“, 1830–1842) pasisakė prieš filosofinės problematikos psychologizavimo tendenciją, kurią aiškino kaip paskutinę psichologijos transformacijos ir mėginimo reanimuoti mistikos elementus apraišką. Tačiau šie prieš psichologiją nukreipti išpuoliai netrukdė pohegelinės estetikos ir meno filosofijos atstovams perimti daug įtaigiau reikiamas pozityvistines A. Comte’o nuostatas, kurios tapo tarsi naujos estetikos ir meno filosofijos epochos teorinių ir metodologinių ieškojimų kelrodžiu. Į šį estetikos ir meno filosofijos idėjų conceptualaus „perorientavimo“ procesą aktyviausiai įsijungė vokiečių kalbių kraštų tyrėjai, nes jiems itin svarbu buvo atsiriboti nuo spekuliatyvaus metafizinio mąstymo principų, vyravusių šių šalių estetikos ir meno teorijose.

Neatsitiktinai žymiausi vokiškos psichologinės reakcijos į metafizinį spekuliatyvumą atstovai – Johanesas Friedrichas Herbartas, Gustavas Theodoras Fechneris, Theodoras Lippsas, Wilhelmas Wundtas, Osvaldas Külpe ir Johannes Volkeltas – estetinių ir meno reiškinių pažinimui pasitelkia sparčiai besiplėtojančio empirinio mokslo laimėjimus. Pirmasis vokiečių autorius, mėginęs sukurti mokslinę psichologiją, buvo Kanto sekėjas J. F. Herbartas. Šis Johanno Gottliebo Fichte'ės mokinys Jenos universitete vėliau paveldėjo I. Kanto katedrą Karaliaučiuje. Veikale *Psychologie als Wissenschaft* („Psichologija kaip mokslas“, 1824–1825) jis teigia, kad psichologija gali pretenduoti į tikro mokslo statusą tik tiek, kiek ji gali būti paremta materialiais ir matematiniais principais.

Empiriniais metodais tyrinėdami regos, klausos, suvokimo fizinius pagrindus, eksperimentuodami su jutimo procesais, anksčiau minėti J. F. Herbarto sekėjai kloja naujus pagrindus ne tiek bendrajai psichologijai, fiziologijai, kiek *psychologinei estetikai* bei joje besikristalizuojančiai naujai mokslinio pažinimo sričiai – *meno psichologijai*.

Estetinės ir psichologinės problematikos sandūroje ryškėjančios naujos mokslinio pažinimo sritys ir probleminiai laukai iš pradžių formavosi stichiškai, mokslininkams tik apčiuopiant psichologinio pažinimo tyrinėjimo strategijų ir metodų svarbą bei potencialias jų galimybes. Todėl psichologinės problematikos tapsmo pradžioje buvo sunku vientisame mokslinio pažinimo sraute atskirti skirtingas estetikos, meno, meno psichologijos problemas gvildenančias disciplinas. Tačiau estetikos ir meno filosofijos problematikos psychologizavimo tendencijos ilgainiui tapo tokios stiprios, kad formavosi požiūris, kurio šalininkai naują pozityvizmo paveiktą *estetiką* jau skirstė į dvi pagrindines šakas: *meno filosofiją* ir *meno psichologiją, paskui išskyrę dar ir vadinamąją psichologinę estetiką*. Šis procesas pirmiausia išsiskleidė G. T. Fechnerio ir jo artimiausių sekėjų veikaluose.

FECHNERIO POSŪKIS Į EKSPERIMENTINĘ ESTETIKĄ

Pirmas konceptualiai teoriškai pagrįstas posūkis į *psichologinės estetikos* ir *meno psichologijos* tapsmą išryškėjo G. T. Fechnerio fundamentiniame dviejų tomų veikale *Vorschule der Aesthetik* („Estetikos paruošiamoji mokykla“, 1876). Šis eksperimentinės psichologijos pradininkas, paneigdamas ankstesnės metafizinės „estetikos iš viršaus“ principus, aukštino mokslinį pažinimą, grindžiamą empiriniais faktais, stebėjimu ir eksperimentu. Jo estetinė teorija Vakarų estetinės minties tradicijoje buvo tarsi savotiška jungtis tarp A. Comte'o klasikinio pozityvizmo, J. F. Herbarto formalizmo bei vėliau išsiskleidusių įvairių psichologinės estetikos, *įsijautimo* teorijos ir *meno psichologijos* pakraipų.

G. T. Fechneris neabejotinai buvo vienas reikšmingiausių pohegelinės epochos mąstytojų, kurio idėjos paskatino kitą greta įtakingiausios neklasikinės tradicijos antihegelišką empirinės psichologizuotos pakraipos mokslininkų sąjūdį. Jo atstovai griovė spekuliatyvines klasikinės metafizinės estetikos ir meno filosofijos nuostatas. Šios pakraipos idėjinio vado G. T. Fechnerio pagrindinės kritikos strėles nukreiptos į metafizinę estetikos ir meno filosofijos tradiciją, jos spekuliatyvias nuostatas. Mokslininkas, kaltindamas pastarąją

mokslinių principų ignoravimu, atkreipė dėmesį į empirinių ir eksperimentinių tyrinėjimų teikiamas galimybes. G. T. Fechnerio santykis su klasikine vokiečių meno filosofija bei pozityvizmu yra sudėtingesnis, ir tai pateikiama daugelyje tyrinėjimų. Pirmiausia, jis laikė save sekėju Friedricho Schellingo, iš kurio perėmė dvasios ir materijos tapatybės idėją; be to, nors pozityvistinės nuostatos jį stipriai veikė, niekuomet savęs nelaikė nuosekliu pozityvistinės metodologijos šalininku. Mokslininkas supriešino spekulatyvaus metafizinio ir mokslinio tyrinėjimo principus. Bet kurios spekulatyvios estetikos sistemoje, G. T. Fechnerio nuomone, glūdi savitas grožio suvokimas, kuris persmelkia visą kiekvieno konkretaus autoriaus estetikos sistemą. Tačiau, jo įsitikinimu, mokslinio požiūrio į estetiką šalininkai neturi ieškoti universalių estetinių formulių (kam tuščiai laiką švaistė daugybės anksčiau gyvavusių spekulatyvių estetikos mokyklų šalininkai), o privalo remtis analizėje objektyviais kriterijais ir griežtais matematiniais moksliniais principais. Todėl ir pagrindinę klasikinės metafizinės estetikos kategoriją – grožį – jis aiškina tik kaip sąlyginį, tik apytikriai apibrėžiantį konkrečios estetiškos koncepcijos turinį terminą, kurį galima susieti su viskuo, kas „pajėgia suteikti tiesiogiai ir žaibiškai pasitenkinimą, o ne tik mąstant ar dėl kokių nors kitų priežasčių“². Rudolfas Arnheimas G. T. Fechnerį pagrįstai laikė „viena didžiųjų praeities figūrų“, kurios idėjos liko nesuprastos. „Aplinka, kurioje užgimė ir skleidėsi šios idėjos, – rašė jis, – išnyko be pėdsakų, o kartu su ja išnyko ir tikrasis šių idėjų reikšmingumas. Visiems laikams išėjo ir jas sukūrusio mokslininko figūra, išėjo žmogus su turtinga ir originalia vaizduote, būdinga tikram mąstytojui, mokslininkui, be kurio sunku įsivaizduoti dabartinį mokslą“³. Tiesioginė juslinė patirtis ir įdėmus supančio pasaulio reiškinių stebėjimas, empirinis, psichologiniais metodais pagrįstas jų tyrinėjimas šiam griežto moksliskumo adeptui buvo aukščiausias tiesos paliudijimas. Jis buvo įsitikinęs, kad psichologija, vadinasi, ir sudėtinės psichologinio pažinimo dalys – „psichologinė estetika“ bei meno psichologija – paklūsta tiksliesiems matematiniais principams.

G. T. Fechnerio dėka iš fiziologijoje plačiai paplitusių jutimo organų ir nervų sistemos tyrimo būdų pereita prie empirinių metodų taikymo psichologinėje estetikoje ir meno psichologijoje. Tuo paaiškinamas G. T. Fechnerio ir jo šalininkų „eksperimentinei psichologijai“ neretai taikomas kitas – „fiziologinės psichologijos“ – pavadinimas. Mokslininkas *estetikos orientacijoje į fiziologiją regėjo patikimą, jau pripažintų tyrinėjimo metodų pasitelkimo būdą kokybiškai naujai estetinių ir meno reiškinių analizei*. Pozityvizmo įtakos ženklinta psichologinė estetinių reiškinių tyrinėjimo metodologija čia nukreipta į pažinimą viso to, kas pasiekama, pasitelkiant pojūčius, ir kas suvokėjo asmenyje sukelia arba ne estetinio pasitenkinimo jausmus.

Todėl spekulatyviai filosofinei „estetikai iš viršaus“ (*von Oben*) mokslininkas priešpriešino empiriniais faktais ir eksperimentu besiremiančią „estetiką iš apačios“ (*von Unten*). Iš čia – kvietimas mokslininkams pradėti tyrinėjimus nuo faktų ir judant nuo jų, atsargiai ir pa-

² Fechner, G. T. *Vorschule der Ästhetik*. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1876 (1978), Bd. 1, S. 15.

³ Арнхейм, Р. *Новые очерки по психологии искусства*. Москва: Прометей, 1994, с. 51.

laipsniui, artėti prie platesnių apibendrinimų⁴. G. T. Fechnerio psichologinės estetikos centre yra su psichikos veikla susijusios ir plėtojamos suvokimo, estetinio pasitenkinimo ir įvairių kitų emocijų reakcijų bei skirtingų estетinių objektų mokslinio pažinimo problemos.

Šis eksperimentinio mokslo pradininkas pirmiausia rėmėsi vizualiniu suvokimu, domėjosi matymo ir šviesos problemomis; buvo įsitikinęs, kad šviesos ir spalvų grožis gyvuoja tik suvokiančiam protui. „Fechneriui, kaip ir J. W. Goethe'ei, aukščiausia tiesa slypėjo tiesioginėje juslinėje patirtyje. Toks požiūris į pasaulį, be abejo, yra bet kokio meno aksioma ir *credo*, ir tai, kad Fechneris žvelgė į pasaulį menininko akimis, – sako R. Arnheimas, – sudaro, kaip man atrodo, pagrindinį jo įnašą į estetikos raidą“⁵.

G. T. Fechneris programiniame veikale „Estetikos paruošiamoji mokykla“ teoriškai grindė požiūrį, kad estetiškas suvokiamo objekto poveikis suvokėjo sąmonei tiesiogiai siejasi su tuo estetinio pasitenkinimo laipsniu, kurį jis pajėgia sukelti įvairiais jį sudarančių sudėtingiausių formalių elementų santykiais, kuriems būdinga harmonija⁶. Į griežtus matematinis estetikos mokslo principus orientuotas eksperimentinės estetikos pradininkas paskelbia *harmoniją* pagrindine estetinė kategorija. Toks požiūris neturėtų stebinti, kadangi būtent harmonijoje geriausiai atsiskleidžia idealūs mokslininką dominančių formalių, konkrečių estетinės kontempliacijos objektų elementų ir sudėtinių dalių santykiai. Kita vertus, harmonija visuomet išreiškia sistemos pusiausvyros ir stabilumo siekio dėsnį. Todėl G. T. Fechneris, remdamasis įvairiais eksperimentais, ieškojo geriausių stačiakampio formų, kraštinių, plokštumų proporcijų, spalvų derinių. Jis įrodinėjo, kad aukso stačiakampio pjūvio proporcijų pasirinkimas yra išlavinto estetinio skonio rodiklis, padedantis patikimai klasifikuoti asmenis, besiskiriančius kultūros ir estetinio imlumo arba jautrumo grožiui savybėmis, ir pan.

G. T. Fechnerio įsitikinimu, į patikimas išvadas pretenduojantis mokslas turi remtis griežtais matematiniais principais ir patikimais moksliniais eksperimentais pagrįstais duomenimis. Lyginant scientistines G. T. Fechnerio metodologines nuostatas su klasikinės metafizinės estetikos ir meno filosofijos šalininkų pozicija aiškėja, kodėl į griežtą moksliskumą orientuotos empiriniais eksperimentais paremtos G. T. Fechnerio tyrimų strategijos ir metodologinės priegigos taip šokiravo amžininkus neįprastumu ir sukėlė akademinėje bendrijoje garsią reakciją. Tai buvo iššūkis pamatinėms tuometinės humanistikos nuostatoms, kurios buvo orientuotos į besąlygišką abstrakčių „dvasinių“ vertybių aukštumą. Juk patikimiausiu moksliskai pagrįstu estetikos ir meno pasaulio reiškinių pažinimo būdu jis skelbė eksperimentines metodologines priegigas, kurios privalo surinkinėti, sisteminti ir klasifikuoti *estetines psichikos reakcijas*. Tai lėmė trijų pagrindinių eksperimentinių metodų išskyrimą: 1) *atrankos*, arba *selekcijos*, kai atrenkami estetiškai teigiami ir estetiškai neigiami objektai, reiškiniai; 2) *kūrimo*, arba *konstrukcijos* (*Methode*

⁴ Žr. Fechner, G. T. *Vorschule der Ästhetik*, Bd. 1, S. 5–6.

⁵ Арнхейм, Р. *Новые очерки по психологии искусства*, с. 56.

⁶ Žr. Fechner, G. T. *Vorschule der Ästhetik*, 1876 (1978), Bd. 2, S. 266.

der Herstellung), kuomet pats eksperimento subjektas kuria estetiškas ir neestetiskas formas; 3) *pritaikomumo*, kurio tikslas – padėti atrinkti iš daugybės galimų variantų palankiausius, eksperimentais patikrintus santykius (proporcijos, formos, masteliai, kontūrai, spalviniai santykiai, ritmai ir pan.). Dažniausiai savo estetikos ir meno reiškinių tyrinėjimuose mokslininkas rėmėsi atrankos metodu.

Pavyzdžiui, G. T. Fechnerį domino klasikinės estetikos šalininkų požiūriu keistas ir neesminis klausimas: kokiems stačiakampių išmatavimams ir kraštinių, plokštumų proporcijoms žmonės teikia prioritetą? Mokslininkas, pasitelkęs vadinamąjį *pritaikomumo* metodą, matavo vizitines korteles, atsitiktinai iš lentynų paimtas skirtingų formatų knygas ir nustatė, kad didžioji jų dalis paklūsta „aukso pjūvio“ proporcijoms (tiesa, mokslinės knygos turėjo kiek pailgesnį pavidalą, vaikiškos – platesnį). Šie neįprasti klasikinei metafizinei estetikos ir meno filosofijos tyrinėjimai klojo pamatus kokybiškai naujai eksperimentinei estetikai, kuri rėmėsi jau ne spekuliatyviais, o griežtais matematinės statistikos metodais. Mokslininkas buvo įsitikinęs, kad didėjant stebėjimų skaičiui, didėja ir eksperimentuose gautų rezultatų patikimumas. Iš čia plaukė programinis teiginys: *kol estetika netaps tokia pat tiksliau mokslu, kaip fizika, tol ji liks tokia pat netobula, kaip ir fiziologija*.

G. T. Fechneris, remdamasis daugybės eksperimentų rezultatais ir estetinio suvokimo procese patirtais *malonumo* (*pasitenkinimo*) ir *nemalonumo* pojūčiais, išrutuliojo konkrečius suvokiamo objekto estetinio poveikio subjektui dėsniumus. Pirmąjį ir svarbiausią vadinamojo „estetinio slenksčio“ dėsnį jis tiesiogiai siejo su suvokiamo objekto emocinio poveikio suvokėjui intensyvumu ir galia. Tai reiškia, kad estetinio suvokimo objektas turi išsiskirti ypatinga emocinio poveikio galia. Todėl, anot šios teorijos, neryškios monotoniškos spalvos ir tylūs, neišraiškingi garsai yra nepajėgūs išspręsti šio uždavinio. Antrasis „estetinės gradacijos“ dėsnis teigia, kad tikras estetiškas pasitenkinimas kyla tik iš skirtingų malonių pojūčių harmoningos sąveikos ir gimdo „vienybės įvairovėje“ reiškinį, kuriam būdinga turininga įvairių formų vienybė, o ne jų chaotiška kaita. Paskutinis „aiškumo“ dėsnis tarsi patvirtina, kad visi anksčiau aptarti estetinio slenksčio, estetinės gradacijos, vienybės įvairovėje dėsniai atliko savo funkcijas ir tiesiogiai veikia savo emocine galia suvokėją. Mūsų aptarti dėsniai apsprendžia savitumą kategorijos *grožis*, kuris skleidžiasi išgrynintų, estetiniam suvokimui malonių formų pavidalu. Čia psichologinė G. T. Fechnerio estetika savo išvadomis suartėja su J. F. Herbarto formalizmu. Tačiau skirtingai, nei formalistinės estetikos šalininkai, grynos formos grožio jis nesureiškino, o papildė savo koncepciją asociatyvumo teorija.

Toks lyg ir netikėtas intelektualinis judesys psichologijos srities link paaiškina ir kitą esminį fechneriškos psichologinės estetikos bruožą – požiūrį į *asociatyvumą* kaip pagrindinį estetinio suvokimo principą. Tai paaiškina ir dėmesį *ne siužetiniams turiningiems meno kūrinio aspektams, o toms subjektyvioms asociacijoms (tai ne objektyvūs dėsniumai), kurios gimsta ir vaizdinių pavidalu skleidžiasi suvokėjo sąmonėje*. Vadinasi, G. T. Fechnerio „asociatyvinėje“ teorijoje rutuliojama mintis, kad estetiniame pažinime *svarbiausia yra*

ne tai, ką meno kūrinys vaizduoja, o tos subjektyvios asociacijos, emociniai išgyvenimai, prisiminimai, kurie suvokėjo dvasioje gimsta meno kūrinį suvokiant.

Nepaisant neabejotinų G. T. Fechnerio nuopelnų, nuvainikuojant vokiečių klasikinės metafizinės estetikos ir meno filosofijos spekuliatyvius principus, jo teorijai buvo būdingi ir objektyvūs trūkumai. Viena vertus, joje regimi akivaizdūs eklektiškumo ir stiprėjančio subjektyvizmo elementai, kita vertus, estetinio išgyvenimo savitumo negalima buvo aiškiai atskirti nuo kitų kasdienio išgyvenimo formų. Visgi, nepaisant daugybės atkaklaus triūso metų, įvairiausių eksperimentų, atkaklių pastangų įrodyti, kad estetinė analizė paklūsta griežtiems matematinės analizės principams, po daugelio metų mokslininkas buvo priverstas pripažinti, kad eksperimentinių metodų taikymas estetikoje, meno filosofijoje ir meno praktikoje dėl šioms sritims būdingų subjektyvių veiksnių poveikio negali pasiekti tokio patikimumo laipsnio, kuris yra įprastas tiksluosiuose moksluose. Vadinasi, eksperimentinėms psichologinės estetikos ir jos viduje besiformuojančios meno psichologijos metodologinėms priegoms ir tyrinėjimo strategijoms svetimas duomenų tikslumas, būtinas tiksliesiems ir gamtos mokslams.

T. LIPPSO ĮSIJAUTIMO TEORIJA

Nors T. Lippsas estetikos ir meno filosofijos idėjų istorijos tyrinėjimuose pateikiamas kaip tiesioginis G. T. Fechnerio sekėjas, tačiau iš tikrųjų pagrindiniai jų tyrinėjimo laukai skyrėsi. Lyginant su savo pirmtaku, T. Lippsas nuosaikiau vertino eksperimentinės metodologijos galimybes. Jo veikaluose G. T. Fechnerio suformuluota „asociatyvinė teorija“ plėtojama kita – subjektyvizmo tendencijų įtvirtinimo ir gilinimosi į „kuriančios tikrovę“ sąmonės procesų tyrinėjimo – kryptimi. T. Lipso estetinių idėjų raidos analizė rodo, kad, nepaisant garsiai šio mokslininko skelbiamų „griežto mokslškumo“ nuostatų, jo pažiūros ilgainiui transformavosi į naują subjektyvistinės teorijos variantą. Be to, ji menkai tedomino kitiems psichologinės estetikos šalininkams būdingas pedantiškas konkrečių estetinių reakcijų tyrinėjimas.

Norint geriau suvokti T. Lipso estetinių požiūrių savitumą, tikslinga priminti, kad jis buvo originalaus mąstytojo Fr. Brentano mokinys (taip pat kaip Sigmundas Freudas ir Edmundas Husserlis), kuris iš savo mokytojo perėmė pamatinę „kuriančios tikrovę“ sąmonės idėją. „Grynąją sąmonę“ F. Brentanas aiškino *ne kaip juslinį, o grynai dvasinį reiškinių*. Pastarąją nuostatą perėmė ir savitai išplėtojo E. Husserlis ir T. Lippsas. Pasitelkdamas kitą esminę savo estetinei teorijai *Einführung (įsijautimas)* sąvoką, T. Lippsas siekė teoriškai pagrįsti tokią metodologiją, kuri, apibendrinama psichologinių eksperimentų duomenis, kartu remtųsi indukcijos teikiamomis galimybėmis. Ši tendencija, išreikšta T. Lipso deduktyviai išplėtojoje apercepcinėje, t. y. savęs suvokimo, koncepcijoje, remiasi J. G. Fichte's „Aš“ subjektyvizmu ir J. F. Herbarto „sielos“ sąvokomis. Ji išryškėjo XX a. pradžioje T. Lipso paskelbtuose programinio veikalo *Ästhetik* („Estetika“, 1903–1906) dviejuose tomuose. Juose, konfrontuojant su klasikine spekuliatyvos metafizinės estetikos

tradicija, psichologinės estetikos tyrinėjimai jau paremiami įvairiais eksperimentais, kurių tikslas – pagrįsti teorines išvadas. „Šios krypties metodas, – pastebi W. Wundtas, – kaip rodo naujais T. Lippsso veikalais, aiškiau suformuluojamas, jis yra iš esmės spekuliatyvus ir dialektinis, o eksperimentas pasitelkiamas daugiau traktuotės patvirtinimui. Su tokia induktyvia nuostata paprastai siejasi psichologinis voliuntarizmas (kaip priešingybė įvairioms intelektualizmo formoms). Beje, šis psichologinis voliuntarizmas turi būti aiškiai skiriamas nuo metafizinio voliuntarizmo, plėtojo Schopenhauerio“⁷.

Visų filosofinių disciplinų, vadinasi, ir estetikos bei meno filosofijos, išeities tašku T. Lippsas skelbė psichologiją bei jai būdingą pamatinį tiesioginės psichinės patirties principą. Šis neginčijamas psichologijos prioriteto pripažinimas buvo perkeltas į estetiinių problemų tyrinėjimus, kuriuose kartu su G. T. Fechnerio ir J. Volkelto pastangomis įsitvirtino „psichologinės estetikos“ terminas. Kita vertus, T. Lippsas išplėtojo jau minėtą *Einführung* teoriją, įvardinančią ypatingą psichinį aktą, *kuriame subjektas, suvokdamas konkretų tikrovės objektą, projektuoja į jį savo didžiai asmeninį jausmą, asociacijas, išgyvenimus*. Įsijautimas čia iškyla kaip „savitas aktas, visiškai nepriklausomas nuo idėjų asociacijų ir giliai išsiskiręs žmogiškos psichikos struktūroje“⁸.

„Įsijautimo“ (vok. *Einführung*, angl. *Empathy*) teorijos ištakos siejamos su 1887 m. paskelbtais neohegelininko Friedricho Theodoro Vischerio veikalais. Šį terminą jis perėmė iš sūnaus, meno istoriko ir teoretiko Roberto Vischerio, kuris juo žymėjo *subjekto minčių ir jausmų priskyrimą objektyviojo pasaulio daiktams ir reiškiniams*. F. T. Vischeris buvo įsitikinęs, kad tuomet, kai mes suvokiame įstabų kraštovaizdį ar klausomės muzikos, dieviška negyvosios gamtos simbolika dėl reflektivaus palyginimo akto mumyse skleidžiasi ne kaip šalutinė vaizdinio ir idėjos jungtis, o *tiesiogiai, kaip kažkas sudvasinto*. Todėl peizažo spalvos ir garsai tampa „nuotaikų vaizdiniais“, ir mumyse gimsta iliuzija, „tarsi priešais mus iš objekto skleidžiasi tai, ką mes įdedame“⁹. Įsijautimas čia yra aiškinamas kaip *nesąmoningas, instinktyvus simbolizacijos procesas, kuriame į vieningą visumą susilieja suvokiama forma ir esmė*.

Pagrindines F. T. Vischerio įsijautimo teorijos nuostatas perėmė ir toliau plėtojo T. Lippsas, kurio veikaluose įsijautimas tampa pagrindiniu jo estetikos, meno filosofijos ir meno psichologijos teorijos išeities tašku. Įsijautimas plačiausia prasme yra aiškinamas kaip gyvenimiškas procesas, priklausantis nuo valios aktyvumo. Jis gali reikštis keturiais skirtingais pavidalais: 1) „visuotinis aperceptyvus įsijautimas“, kuris skleidžiasi suvokiant paprastas geometrines formas; 2) „empirinis įsijautimas“, kuris siejasi su gamtos formų suvokimu; 3) „nuotaikų įsijautimas“, kuomet suvokiamos spalvos ir garsai pasitinka mus įvairių nuotaikų pavidalu; 4) „įsijautimas ir išgyvenimas santykių su gyvomis būtybėmis“, kuomet mūsų jausmų jau negalima paaiškinti paprastais išgyvenimais, kadangi tokio

⁷ Wundt, W. *Psichologijos pagrindai*. Vilnius: Alma littera, 2004, p. 36–37.

⁸ Lipps, T. *Ästhetik*. Hamburg–Leipzig, 1903, Bd. 1, S. 112.

⁹ Vischer, F. T. *Kritische Gänge*. München, 1922, Bd. 4, S. 332–333.

įsijautimo esmė jau yra Gilesnis savos vertės suvokimo jausmas, suteikiantis galimybę mėgautis „savo veiklos vidine laisve“¹⁰.

Vadinasi, bendriausia prasme *įsijautimas* aiškinamas kaip kuriančiojo ir suvokiančiojo subjekto pojūčių, įvairiausių asociacijų, emocijų, išgyvenimų projektavimas į meninės kūrybos objektus. Anot T. Lipso, pagrindinis bet kokios psichologijos ir estetikos faktas yra tai, kad tikrovėje, griežtai tariant, objektai neegzistuoja, todėl jų negalima nei pažinti, nei pavaizduoti. Tai, ką mes suvokiame kaip tikrovės vaizdinius, yra ne kas kita, kaip mūsų minčių ir jausmų perkėlimas, tiksliau, „įnešimas“ (*Hineintragen*) į mus supančio išorinio pasaulio reiškinius. Gyvuodamas kaip įsijautimo pasekmė tik man (ir tik apie tokį objektą mes galime kalbėti), jis visuomet yra persmelkiamas mano veikla, mano vidiniu gyvenimu. Vadinasi, subjektyvizmo tendencijų įtvirtinimo keliu jis žengia toliau ir nuosekliau, nei G. T. Fechneris.

Anot T. Lipso, *įsijautimas* įvardina identiškumo jausmo su meno kūriniais, gamtos formomis, kraštovaizdžiais ir pan. objektyvizavimą, kuris, spontaniškai užplūdus įvairioms asociacijoms, sukelia subjektui ypatingo estetinio pasitenkinimo jausmus. Jei meno kūrinys suvokiamas kaip, pavyzdžiui, didinga gotikos katedra, įtaigus operos spektaklis ar tragizmo dvasios persmelkta drama, tuomet į vyksmą įsijautęs suvokėjas, nesunkiai veikiamas įvairių asociacijų, gali įsivaizduoti save kaip akyse besiskleidžiančio meninio proceso dalyvį. Todėl suvokėjo psichika *peržengia realios tikrovės ribas ir, veikiama įsijautimo efekto, įžengia į kitą vaizduotės sukurtą stichiją; joje jau vadovaujamosi ne realaus gyvenimo, o vaizduotės, asociacijų sukurtomis žaidybinėmis nuostatomis*. Šioje *įsijautimo* būsenoje suaktyvėja sąmonės veikla, kuri įsijautusiam į akyse besiskleidžiančio žaidimo taisyklės suvokėjui padeda jau mentaliniame lygmenyje projektuoti kai kuriuos savo potyrius, asociacijas, emocinius išgyvenimus į suvokiamus meno kūrinius ar jų herojus. Šis mįslingas *įsijautimo* fenomenas buvo žinomas ir ankščiau, tačiau tik XIX–XX a. sandūroje *jis buvo taip įtaigiai ir detaliai aprašytas, o svarbiausia, atskleistas išskirtinis įsijautimo vaidmuo, fiksuojant suvokėjo estetines reakcijas į jį sudominusius meno kūrinius ar gamtos reiškinius*.

Subjektas asociacijas ir estetinius išgyvenimus, kylančius įsijautimo metu, norom nenorom projektuoja į meno kūrinius, identifikuodamasis su „kitu“ suvokiamu daiktu ar reiškiniu. Todėl, anot šios teorijos, pavyzdžiui, architektūros, vaizduojamosios dailės, muzikos ar kitos meno rūšies kūrinio suvokimo metu suvokiančiojo subjekto asociacijos ir estetiški išgyvenimai netrukus perkeliama į patį kūrinį. Tuomet dėl estetinio išgyvenimo ir užplūdusių asociacijų meno kūrinys tarsi sudvasinamas. Todėl iš marmuro ar kito akmens iškaltos materialios formos ir konstrukcijos subtiliausių psichologinių asociatyvinės sąmonės veiklos mechanizmų yra „sudvasinamos“ ir suvokėjo sąmonėje įgauna ypatingą turinį bei prasmę, nes jos suvokiamos ne tik kaip materialios, bet ir dvasinės, estetiškos prasmės prisipildančios unikalios vertybės. Šias estetiškos transformacijos prie-

¹⁰ Lipps, T. *Ästhetik*. 1906, Bd. 2, S. 97.

žastis T. Lippsas sieja su *įsijautimu*, kuris asociatyviai projektuoja suvokiamus estetinius didingumo, grožio, harmonijos išaukštintus ir dvasingus jausmus į estetinės kontempliacijos objekto formą. Meno kūrinys, teigė mąstytojas, turi ne vien formą, bet ir įdvasintą turinį, kuris suvokiamas objektyvacijos arba įsijautimo būdu. „Ši objektyvacija, – rašė T. Lippsas, – gali reikštis įvairiausiais būdais ir suteikti objektui skirtingą turinį, tačiau tai visada bus mano paties dvasiniai išgyvenimai“¹¹. Vadinasi, meno kūrinys čia iškyla tarsi estetiškas simbolis, kuris aiškinamas kaip įsijautimo rezultatas. Iš čia – siūlymas analizuoti *meno kūrinį atskirai nuo realiojo pasaulio, neliečiant nieko, kas yra už nagrinėjamo kūrinio ribų*. Laikantis tokios nuostatos, meno kūrinys virsta bekūniu simboliu, kuris aiškinamas kaip tiesioginio įsijautimo pasekmė.

Išskirtinis psichologinės estetikos šalininkų dėmesys suvokiamų kūrinių formos aspektams neturi vesti prie klaidingų išvadų, suartinančių jų požiūrius su formaliosios mokyklos šalininkais. Ši teorija iš esmės skiriasi nuo formaliosios mokyklos, kurios atstovai grožį įžvelgia formaliose suvokiamose meno kūrinio struktūrose. Pažymėtina, kad psichologinės estetikos atstovų *pagrindinis dėmesys kryptingai perkeliamas į subjektyvius psichologinius estetinio suvokimo aspektus arba, kitaip tariant, į tuos grynai asmeninius išgyvenimus, įvairiausias asociacijas, kurios lemia / veikia estetinio suvokimo proceso pasekmes*. Pastarasis T. Lippo teorijos aspektas vėliau turėjo didžiulį poveikį E. Husserlio fenomenologinės mokyklos plėtotei. Neatsitiktinai daugelis Miuncheno regione gyvenusių T. Lippo mokinių ir bendražygių vėliau įsiliejo į fenomenologinį sąjūdį. Šioje aplinkoje gimusios idėjos reikšmingai paveikė fenomenologijos plėtotę. T. Lippo idėjomis taip pat rėmėsi Maxas Dessoiras, Edwardas Bulloughas, Wilhelmas Worringeris, Heinrichas Wolfflinas, Herbertas Readas ir kiti XX a. menotyrinės minties žymiausi atstovai.

W. WUNDTO POSŪKIS Į MENO PSICHOLOGIJOS PROBLEMATIKĄ

Kai kurias T. Lippo veikaluose išryškėjusias psichologinės estetikos transformacijos į meno psichologiją nuostatas toliau plėtojo Wilhelmas Wundtas (1832–1920). Tyrinėdamas meno psichologijos problemas, jis atmetė dvi anksčiau vyravusias pagrindines psichologijos sampratas: kaip „mokslo apie sielą“ ir kaip „vidinio patyrimo mokslo“. Nei viena jų, mokslininko požiūriu, jau netenkino tuometinės mokslinio pažinimo metodologijos reikalavimų. Pirmoji ilgai vyravusi metafizinė psichologijos samprata diskreditavosi dar tuomet, kai psichologijos specifiniai tyrinėjimo metodai imti taikyti praktikoje, o antroji buvo tiesiog nepakankama, kadangi pernelyg tiesmukai siejosi su objektais, visais požiūriais skirtingais nuo vadinamojo „išorinio patyrimo“. Iš čia sekė išvada, kad „išorinio ir vidinio patyrimo terminai reiškia ne skirtingus objektus, o *skirtingus požiūrius*, kuriais naudojames, įgydami ir moksliskai apdorodami savaime vientisą patyrimą. Tačiau šiuos požiūrius mums įperša tai, kad kiekviename patyrimo betarpiškai išsiskiria *du veiksniai*:

¹¹ Липпс, Т. *Философия в систематическом изложении*. С.-Петербург: тип. т-ва “Общественная польза”, 1909, с. 377.

mums duodamas *turinys* ir mums priklausanti šio turinio *pagava*. Pirmąjį veiksnį mes vadiname *patyrimo objektais*, antrąjį – *patiriančiuoju subjektu*. Todėl atsiranda dvi aptariamo patyrimo apdoravimo kryptys. Viena yra *gamtos mokslo* kryptis: šis mokslas patyrimo *objektus* aiškina pagal jų savybes, kurios suprantamos kaip nepriklausančios nuo subjekto. Kita yra *psichologijos* kryptis: psichologija bendrą patyrimo turinį analizuoja, matydama jo santykį su subjektu ir su jam subjekto betarpiškai suteiktomis savybėmis¹².

Suvokęs, jog vienpusis empirizmas, fiziologinė ir metafizinė psichologija nebėra perspektyvūs, juoba kad estetiniame eksperimente praktiškai neįmanoma įgyvendinti svarbiausios į moksliskumą pretenduojančios sąlygos – visiškos tyrinėjimo objekto (arba subjekto) izoliacijos nuo natūralios aplinkos, ką galima padaryti fizikoje, chemijoje, fiziologijoje, W. Wundtas atsisakė savo „paklydimų“ ir pasinėrė į meno pasaulio prigimties bei jo dėsnių savitumo tyrinėjimus. Iškėlęs meno svarbą psichologinei dvasinio gyvenimo ir bendrųjų sąmonės procesų eigai pažinti, jis kvietė mokslininkus remtis induktyviu metodu ir pereiti nuo siaurų empirinių problemų prie platesnių meno psichologijai pavaldžių apibendrinimų. Psichologiniuose tyrinėjimuose, jo požiūriu, menas yra greta kalbos ir mito. Tačiau kuomet mene kūrybiškumas kreipiasi į kitus, svarbesnius, gyvenimo reiškinius, tuomet „menas, kaip patikima priemonė, perteikianti tiesioginius vidinius išgyvenimus, iškyla daug aukščiau įprastinės kalbos“¹³.

W. Wundto veikaluose ryškėjančios meno psichologijos pagrindas – kūrybinė fantazijos prigimtis. Atsiribojęs nuo aristoteliškosios tradicijos šalininkų, teigiančių, kad menas yra gamtos pamėgdžiojimas, ir savo tikslu laikančių objektyvią kūrybinių analizę, W. Wundtas, aiškindamas meno kūrybinius, ėmė juos tiesiogiai sieti su dvasinėmis menininkų savybėmis ir bendrais bei specifiniais meninės fantazijos dėsniniais. „Kadangi jai (fantazijai – A. A.) paklūsta visos žmonių kūrybos apraiškos, vadinasi, visiškai išnyksta ribos, skiriančios meninę kūrybą ir kitas teorinės bei praktinės veiklos formas“¹⁴. Fantazija čia suvokiama ne kaip ypatinga dvasinių procesų apraiška, papildanti kitus dvasinius procesus, o kaip esminė visų kūrybinių procesų, sykiu ir meninės kūrybos, jėga. Iš čia randasi psichoanalizei artimi apmąstymai apie didžiulį sąmonės vaidmenį, vaikų žaidybinio ir meninio kūrybinio fantazavimo giminingumą, žaidybinę meninės kūrybos prigimtį. Šis platesnės, nei mūsų aptarti pirmtakai, humanitarinės orientacijos mąstytojas, glaudžiau susijęs su neklasikinės meno filosofijos tradicija, puikiai suvokė, kad estetiniuose eksperimentuose praktiškai neįmanoma nuosekliai įgyvendinti griežto moksliskumo nuostatų, tai yra visiškai izoliuoti objektą (ar subjektą) nuo supančios aplinkos poveikio.

J. VOLKELTO ĮNAŠAS Į MENO PSICHOLOGIJOS TAPSMĄ

Reikšmingą įnašą į meno psichologijos tapsmą padarė ir kitas įtakingas psichologizmo šalininkas Johannes Volkeltas (1848–1930), kuris savitai išplėtojo pirmtakų idėjas. Jis visą

¹² Wundt, W. *Psichologijos pagrindai*. Vilnius: Alma litera, 2004, p. 20–21.

¹³ Вундт, В. *Основы творческой фантазии*. СПб.-М., 1914, с. 5.

¹⁴ Ten pat, p. 26.

gyvenimą aktyviai domėjosi estetikos ir meno problematika, paskelbė daug šios srities veikalų, iš kurių pirmiausia reikėtų išskirti fundamentalų 3 tomų veikalą *System der Ästhetik* („Estetikos sistema“, 1903–1914), *Ästhetik des Tragischen* („Tragiškumo estetika“, 1917), *Das ästhetische Bewusstsein. Prinzipienfragen der Ästhetik* („Sąmonės estetika. Principiniai estetikos klausimai“, 1920).

Jo įsitikinimu, grožio ir estetinių vertybių pasaulis gyvuoja tik santykyje su jį kuriančiu ir suvokiančiu subjektu. Pasinerdamas į estetinio suvokimo problemų lauką, J. Volkeltas plėtoja subjekto ir objekto principinės vienybės teoriją. Estetinio suvokimo procese jis išskiria 4 pagrindinius suvokimo subjekto ir objekto sąveikos lygmenis: 1) emocinio turinio; 2) asmeniškai reikšmingo turinio atsiradimo; 3) nevalingo ir nemotyvuoto estetinio suvokimo objekto ir 4) vientiso objekto organiško skilimo. Pastarajam būdingas siekimas estetinio suvokimo procese išskaidyti įvairias psichologines būsenas į skirtingus sudėtinus elementus. Suvokiamo objekto grožis, J. Volkeltas įsitikinimu, gyvuoja tik todėl, kad jo prielaidos priklauso nuo specifinių estetinio suvokimo dėsnių.

Vadinasi, ir estetikos mokslo objektas, skirtingai nuo gamtos mokslų, orientuotų į išorinio pasaulio pažinimą, pirmiausia siejasi su vidine subjekto patirtimi. Iš čia plaukia teiginys, *jog visi pagrindiniai estetiniais laikomi bruožai – grožis, harmonija, didingumas, tragiškumas ir pan. – remiasi skirtingais suvokimo procese gimstančiais vaizduotės, asociacijų, jausmų, vaizdinių santykiais*. Todėl ir skirtingų menų meninės išraiškos priemonės čia aiškinamos kaip skirtingi mūsų proto, vaizduotės, jausmų dirginimo būdai.

J. Volkeltas perima ir toliau savitai plėtoja psichologinėje estetikoje vis didesnę įtaką įgaunančios įsijautimo teorijos principus. Įsijautimo teorijos pagrindu jis, skirtingai nei T. Lippsas, skelbia išmaštomas asociacijas. Tai pagrįsdamas jis pateikia pavyzdžiu sultingus vaisius vaizduojantį Rubenso paveikslą. Kontempliuodami šio paveikslo spalvas, anot mokslininko, mes įnešame ir šių vaisių skonio suvokimą. Norėdamas pagrįsti savo požiūrius, J. Volkeltas pasitelkia ir kitą vaizdingą pavyzdį – tikrovėje neegzistuojančių *perspektyvos* ir *sudvasinimo* reiškinių, kurie: 1) suteikia vaizduojamiesiems objektams gelmės, tūrio ir kitus iliuzinius bruožus; 2) sudvasina įsijautimo dėka vaizduojamuosius objektus, įjungdami į juos mūsų dvasinio gyvenimo elementus. Tačiau pats estetinių įspūdžių papildymo procesas, anot J. Volkeltas, dar negali būti laikomas įsijautimo aktu, kadangi „čia kalbame tik apie mūsų estetinių pojūčių įjungimą, o pastarieji dar neperžengia vaizdinių ribų“¹⁵.

Šie vaizdingi pavyzdžiai, J. Volkeltas įsitikinimu, turi mums įrodyti, kad estetikos ir meno filosofijos mokslų pagrindas turi būti psichologija, taigi ir su ja tiesiogiai susijusios psichologinių atspalvį turinčios problemos, visų pirma jausminio suvokimo savitumų ir vaizduotės bei įsijautimo mechanizmų analizė. Tačiau estetinė analizė aprėpia ne tik juslinę sferą, bet ir plačią estetinių vertinimų sritį. Todėl estetikoje psichologinė analizė nuolatos turi glaudžiai sąveikauti su meniniu vertinimu.

¹⁵ Volkelt, J. *System der Ästhetik*. München, 1927, Bd. 1, S. 117.

Analizuodamas realiai gyvuojančių meno formų ir stilių įvairovę, J. Volkeltas įveda vėlesnei meno psichologijos raidai itin svarbią „estetinės antinomijos“ sąvoką. Ji padeda mokslininkui išskleisti meno kūrinuose įkūnijamas pozityvias, žmonių dvasinius polėkius skatinančias, ir negatyvias, susijusias su giliais nepasitenkinimo jausmais, išgyvenimais, savybes, kurios turi apsaugoti estetikos ir meno pasaulį nuo siaurumo ir vienpusiškumo. Iš čia – J. Volkeltui būdingas sureikšminimas „įsijautimo“, kuriį jis suvokia plačiai, kaip universalų psichologinį procesą, lydintį kiekvieną žmogaus gyvenimo ir kūrybinės veiklos žingsnį. Nes viskas, ką mes regime, suvokdami žmogų, yra jo vidinių psichologinių būsenų išraiška.

Lyginant su G. T. Fechnerio ir T. Lippso teorijomis, J. Volkeltas sumenkina vaizdinių asociacijų poveikį įsijautimui, teigdamas, kad jų buvimas negali paaiškinti įsijautimo procesų mechanizmų. Jo įsitikinimu, įsijautimas yra apsprendžiamas ne suvokėją užplūdusių jausmų, emocinių išgyvenimų ir vaizdinių, asociacijų srauto sąveikos su suvokiamu meniniu kūriniu, bet *jo esmėje glūdinčio tiesioginio emocinio proceso, kuris išskaido skirtingus įsijautimo komponentus, formuojantis įvairiems estetinių įspūdžių srautams*. Tai lemia ypatingą intensyvumą įsijautimo, kuris esmiškai skiria specifinį estetinį santykį įtaigaus meno kūrinio su kitais pilkos kasdienybės įspūdžių srautais, ir formuoja įsitikinimą, kad pagrindinis įsijautimo tikslas visuomet yra tas pats – jausminio suvokimo su nuotaika, aistra, afekto būseną atskleidimas. J. Volkeltas daug atsargiau, nei pirmtakai, žvelgdamas į klasikinės estetikos ir meno filosofijos tradiciją, neneigia metafizinės meno reikšmės, tačiau svarbiausiu minėtų disciplinų tikslu skelbia ne spekuliatyvių metafizinių konstrukcijų kūrimą, o tokią subtilią psichologinę įvairiausių meno aspektų analizę, kuri padėtų tyrėjams geriau atskleisti visuotinius meno dėsnius.

Vadinasi, G. T. Fechnerio, T. Lippso, J. Volkelt, W. Wundto ir jų šalininkų koncepcijoje išryškėja psichologizmo šalininkams būdingas tradicinės estetikos ir meno filosofijos problematikos psichologizavimas, jos siaurinimas ir pagrindinių problemų suvedimas į sparčiai besiformuojančios meno psichologijos kompetencijos sritį.

Vokiškai kalbančiuose kraštuose plėtojant vis didesnę įtaką įgaunančią įsijautimo teoriją aiškėjo, kad yra trys pagrindiniai įsijautimo aspektai – *psichologinis, etinis ir estetinis*, – kurių estetinio suvokimo ir meninės kūrybos akte praktiškai neįmanoma išskirti ir kurie sudaro nedalomą visumą. Tai lėmė meno psichologijos kūrėjų požiūrį į *įsijautimą* kaip savarankiškos meno psichologijos teorijos formavimo metodologinį pagrindą arba, kitaip tariant, kaip pirminės svarbos veiksnį, gvildenant psichologines meno kūrinio atsiradimo, jo suvokimo ir pažinimo problemas. Vadinasi, įsijautimo teorija meno psichologijos kūrėjams pateikė *vieną labai svarbų bazinį pagrindą, remiantis kuriuo jau buvo galima žengti kitus teorijos plotmėje pribrendusius žingsnius, tyrinėjant sudėtingas menininko psichologijos, jo kūrybinio potencialo, meninės kūrybos proceso, meno kūrinio atsiradimo, jo suvokimo, pažinimo ir kitas estetikos bei meno sferoms aktualias problemas*. Tokio specifinio probleminio mazgo formavimasis estetinio ir menotyrinio

pažinimo sistemoje liudijo *meno psichologijos formavimąsi, dar vieną naują estetikos kryptį, pretenduojančią į autonomiškumą meną tyrinėjančių mokslų sistemoje; ši kryptis vis aiškiau suvokė savo specifinį tyrinėjimo objektą ir uždavinius.*

Kita vertus, „posūkis“ nuo spekuliatyvios metafizikos į empirinį pažinimą, pagrįstą laboratoriniais eksperimentais ir statistine analize, neatnešė jo iniciatoriams laukiamų rezultatų, kadangi nesukūrė tvirtos mokslinės bazės kokybiškai naujiems meno psichologijos tyrinėjimams. Todėl ilginiui augantis nusivylimas nepasiteisinusiomis viltimis nevienareikšmiškai veikė tolesnės estetikos ir meno psichologijos metodologinių prieigų raidą. Vėlesnėje pozityvistinės pakraipos estetikoje ir meno psichologijoje regime laipsnišką išgalėjimą dviejų pagrindinių plačiai vartojamų gamtos moksluose vadinamųjų *tiksliųjų* metodų: 1) *eksperimentinio*, kuris buvo pasitelkiamas paprastų psichinių procesų analizei, ir 2) *stebėjimo*, kuris buvo taikomas aukštesniųjų psichinių procesų tyrimui. Tai vėlesnėje estetikoje ir meno psichologijoje pagimdė kelias naujas slūgstančias empirinių tyrinėjimų bangas, – suvešėjo idealių formų, erdvinių vaizdinių pojūčių, spalvos pojūčių, pagrindinių spalvų, garsų, jų harmonijos ir pan. eksperimentiniai tyrinėjimai. Jie atskleidė žmonių, priklausiusių vienos civilizacijos erdvėje skirtingiems socialiniams sluoksniams ir išsilavinimo lygio grupėms, tuomet atrodžiusį neįtikėtiną vieningumą požiūrių į formas, spalvas, muzikines reikšmes ir pan. Minėtus duomenis vėliau patvirtino ir moderniomis komparatyvistinės metodologijos nuostatomis pagrįsti skirtingoms civilizacijoms priklausančių žmonių lyginamieji tyrinėjimai.

Vadinasi, eksperimentiniai tyrinėjimai estetikoje ir meno psichologijoje, kaip parodė jų tolesnė plėtotė, dėl šių disciplinų tyrinėjimo objektų sudėtingumo pasirodė mažiau efektyvūs, nei kitose mokslinio pažinimo srityse. Iš pradžių kai kurių pozityvistinės pakraipos mokslininkų entuziastingai perimti nauji, pernelyg siaurai instrumentiškai suvokti empirinės metodologijos principai nedavė ir negalėjo duoti laukiamų revoliucingų rezultatų. Priežastis buvo ta, kad estetikos ir meno pasauliai, *ypač tos jų sferos, kurios siejasi su besiformuojančios meno psichologijos specifiniais probleminiais uždaviniais ir su jais susijusiais probleminiais laukais, yra ne tos mokslinio pažinimo sritys, kurios besąlygiškai paklūsta kiekybinių analizės principų galiai.* Tampa suprantama, kad, susidūrus su vis akivaizdesniais sunkumais ir siekiant užsibrėžtų tikslų, ilginiui eksperimentinės estetikos ir meno psichologijos šalininkų entuziazmas išblėso, ir po kelių dešimtmečių intensyvių eksperimentų įvairiose šalyse ši pakraipa sunyko.

Nepaisant gausėjančių kritikų atsainaus požiūrio ir eksperimentinių tyrinėjimų aki-vaizdaus nuosmukio, jie, tenka pripažinti, ir vėliau turėjo šalininkų. Aukštai vertinęs šiuos tyrinėjimus buvo autoritetingas prancūzų meno psichologas Robertas Francėsas, kuris teigė, kad „kūrinio ar objektyvaus elemento (formos, garso, spalvos) santykio su subjektu studijos turi esminę reikšmę visoje estetikoje, nes jos pagrindžia ir įrodo kitas šio mokslo keliamas problemas. Be to, jos yra vienintelės, leidžiančios sąmoningai panaudoti

estetikos veiklą, išnaudojant to paties pobūdžio santykių visumą, kurioje vis dėlto būtų numanomi kiti subjektai ir kiti kūriniai¹⁶.

Akivaizdu, kad mūsų glaustai aptartos platesnės humanitarinės orientacijos psichologinės estetikos idėjos inspiravo lemiamą postūmį modernios *meno psichologijos* probleminių laukų ir tyrinėjimo strategijų formavimuisi. T. Lippo, W. Wundto ir J. Volkelto veikaluose išryškėjusių psichologinių estetikos ir meno filosofijos problemų aiškinimą, grindžiamą įsijautimo teorija, toliau plėtojo jų sekėjai, kurie vis nuosekliau meno reiškinių analizę siejo ne tik su psichologinių meno aspektų, bet ir su menininko kūrybinio potencialo bei meninės kūrybos procesų problemų tyrinėjimu. Todėl *psichologinė estetika, vis nuosekliau atsisukanti į menininko sąmonės, jo kūrybinio potencialo, kūrybos procesų ir kūrybinės veiklos produktų analizę, pamažu virto pilnaverte moksline disciplina – meno psichologija*.

Be jau aptartų autorių, pasirodė ir kitų vokiečių psichologų – Ernsto Meumanno ir Richardo Müller–Freinfelso – bei geštaltinės psichologijos šalininkų veikalų. Retrospektyviai žvelgiant į meno psichologijos genezę, vokiškai kalbančiuose šalyse, deja, tėvynainiai nesugebėjo išplėtoti W. Wundto ir J. Volkelto veikaluose iškeltų perspektyvių meno psichologijos idėjų. E. Meumannui ir R. Müller–Freinfelsui pritrūko konceptualumo, Wilhelmas Dilthey'us nukrypo į aprašomąją meno psichologiją, ėmėsi gvildinti psichopatologines meninės kūrybos problemas, Wilhelmas Worringeris plėtojo „įsijautimo“ teoriją, psichoanalitinės meno psichologijos pradininkai Sigmundas Freudas, Otto Rankas, Carlas Gustawas Jungas atsiribojo nuo pamatinių metodologinių meno psichologijos problemų, Ernstas Kurthas susitelkė į muzikos psichologijos klausimus. Domėtis metodologinėmis meno psichologijos problemomis Vokietijoje vėl imta tik 1935 m. P. Planto studijose, tačiau ir jam trūksta konceptualumo bei metodologinio nuoseklumo.

GEŠTALTPSICHOLOGIJOS ĮNAŠAS

Tolesnei vokiečių meno psichologijos idėjų sklaidai stiprų poveikį turėjo įtakinga geštaltpsichologija (vok. *Gestalt* – „pavidalas“, „forma“, „figūra“ + *psichologija*) – psichologijos kryptis, kurios šalininkai visus psichinius procesus laiko vientisais ir kokybiškai savitais; ji susiformavo XX a. antrajame dešimtmetyje. Jos pradininkais tapo Maxas Vertheimeris, Wolfgangas Köhleris ir Kurtas Koffka, kurie pamatine savo teorijos kategorija paskelbė geštaltą. Tai imli daugiareikšmė psichologinė kategorija, kurią į lietuvių kalbą galime versti sąvokomis „vientisas vaizdinys“, „pavidalas“, „struktūra“, „forma“. Įvairių kraštų mokslinėje literatūroje ji dažniausiai yra neverčiama, tačiau bendriausia prasme reiškia vientisą psichinio gyvenimo elementų junginį, kurio neįmanoma suvesti į jį sudarančių elementų visumą. Geštalt teorijos šalininkai savo tyrinėjimuose gvildeno daug svarbių tolesnei meno psichologijos raidai problemų. M. Vertheimeris skaitė dailės ir muzikos

¹⁶ Francès, R. *Psychologie de l'esthétique*. Paris: PUF, 1968, p. 4–5.

psichologijos paskaitų ciklus (nepaskelbtus), kuriuose, anot klausytojų, detaliai analizuojami įvairius specifinius su vizualumu ir klausa susijusius kūrybinės veiklos pavyzdžius; K. Koffka parašė specialų darbą apie vizualinio suvokimo problemas architektūroje ir vaizduojamojoje dailėje; W. Köhleris aiškino gelmines meninės veiklos genezės ir menininko kūrybinės motyvacijos priežastis. Visi jie išskirtinį dėmesį teikė vienai esminių besiformuojančios meno psichologijos problemų – „vientisam suvokimui“.

Jie pirmiausia atsiriboję nuo XIX a. antrojoje pusėje psichologiniuose tyrinėjimuose viešpatavusios asociatyvinės suvokimo teorijos, siekdami įrodyti, kad suvokimo procesui būdingas vientisas pobūdis, kuris remiasi suvokimo metu vientisų struktūrų, kitaip sakant, geštaltų, kūrimu. Jie buvo įsitikinę, kad žmonių prote gyvuoja saviti suvokimo mechanizmai, kurie tarsi kopijuoja suvokiamų objektų formą. „Maxo Vertheimerio, Volfango Köhlerio, Kurto Koffka’os darbai yra tiesiog persmelkti meno psichologijos problemų. Visuose jų kūriniuose meno klausimai analizuojami detalai. Tačiau didžiausią reikšmę turi tas faktas, kad pats jų teiginių įrodymo pobūdis sudaro galimybes dailininkui jaustis tarsi namuose. Kažką panašaus į meninį pasaulio suvokimą derėtų priminti ir mokslininkams, nes daugelio gamtos reiškinių negalima adekvačiai aprašyti, jei jų nesuvoki dalimis. Suvokimas to, kad visumos negalima pasiekti, sudėjęs atskiras dalis, nebuvo ypatinga naujovė dailininkams“¹⁷.

Anot geštaltpsichologijos šalininkų, meninė veikla atsiranda kaip atsakas į įvairias asmeninės patirties paskatas, kurios trikdo sąmonės pusiausvyrą. Tai, savo ruožtu, skatina kūrybingą asmenybę „išsaugoti pusiausvyrą“, subalansuoti sąmonės lygsvarą trikdančius veiksnius. Taip natūraliai gimsta vidinis poreikis kūrybai, kadangi meninės kūrybos procese subjektui atsiveria naujos galimybės aiškintis nesuprantančius sąmonę trikdančius dalykus, surasti tvarką chaotiškoje maišatyje, paprastumą sudėtingose nepažįstamose situacijose, parodyti tikruosius priežasties ir pasekmės santykius, atskleisti jėgas, skatinančias tolesnę kūrybinę veiklą, pabėgti nuo tikrovės spaudimo ir harmonizuoti save. Pusiausvyros principas taip pat gali atlikti ir kitą svarbią meninei kūrybai funkciją – tapti patikimu estetinio tobulumo kriterijumi, kadangi jis tiesiogiai siejasi su universalia kategorija „harmonija“ ir harmoningais visumos struktūrinių dalių santykiais.

Priminsime, kad „pusiausvyros“ principui ir harmoningai struktūrai, kaip meninės vertės matui, didžiulį dėmesį skyrė dar eksperimentinės estetikos pradininkas G. T. Fechneris, o prie „pusiausvyros“ principo svarbos apmąstymo nuolatos savo darbuose sugrįždavo ir psichoanalitikas S. Freudas. Balanso, harmonijos svarbą, siekiant geriau pažinti gelminius kūrybinės veiklos mechanizmus, puikiai suprato ir eksperimentinės G. T. Fechnerio nuostatas perėmė geštaltpsichologijos kūrėjai. Pavyzdžiui, V. Köhleris aiškino, kad žmogaus organizmas ir jo psichinė struktūra yra unikalios organinės sistemos, kurių komponentams būdingas dinamiškumas, judėjimas, energijos transformacijos, skatinamos įvairių gyvybinių

¹⁷ Арнхейм, Р. *Новые очерки по психологии искусства*, с. 20.

troškimų. Todėl bet kokia kūrybinės veiklos forma yra lydima ne tik įvairių proveržių, bet ir siekiu juos apvaldyti, subalansuoti, harmonizuoti. Šis siekis lemia visas žmogaus meninės veiklos formas ir tampa ta baze, ant kurios pamato formuojasi meno psichologijos ir jos sudėtinės dalies – meninės kūrybos – procesų psichologijos probleminiai laukai.

Geštalt psichologijos šalininkų veikaluose, analizuojant meno psichologijos problemas, išskirtinis dėmesys kreipiamas į jiems itin svarbias meninio suvokimo, ypač vizualinio meno, problemas, suteikiant pirmenybę tiems meno aspektams, kurie gali būti patikrinti eksperimentiniais duomenimis, tiksliai išmatuoti. Geštaltpsichologijos šalininkai, analizuodami meninės kūrybos proceso problemas, nuolat pabrėžė, kaip meninės kūrybos procese išorinės paskatos veiksmingai veikia ir kontroliuoja jutiminę kūrėjo patirtį. Remdamiesi pusiausvyros principo teorija, jie pabrėžė įvairių kompensacijos mechanizmų svarbą, kad meninės kūrybos procese emocijų ar racionalių pradų sieki besąlygiškai įsivyrauti natūraliai trokšta atsverti priešingos – pusiausvyros principo – veikiamos jėgos. Tačiau protas geba konkrečioje situacijoje harmonizuoti perlenkimus ir atstatyti gyvybingumą struktūrų, siekiant aiškaus menininko užsibrėžto tikslo. Vadinasi, konkrečių problemų sprendimas meninės kūrybos pradžioje natūraliai skatina sąmonę suprasti konkrečioje situacijoje išylančių problemų esmę, reikalauja uždavinių ir veiklos strategijų lankstaus reformulavimo, todėl ir pats meninės kūrybos procesas neatsiejamas nuo vis naujų konkrečioje situacijoje kylančių problemų sprendimo, kraštutinių pozicijų subalansavimo. Didžiulis vaidmuo, efektyviai sprendžiant meninės kūrybos procese išylančias problemas, tenka menininko patirčiai ir įvairiems jo kūrybinio potencialo elementams, būtent: vaizduotei, intucijai, metaforiniam mąstymui, improvizacijai ir pan.

Geštaltpsichologijos idėjas įvairių meno psichologijos problemų tyrinėjimui kūrybiškai pritaikė M. Vertheimerio ir V. Köhlerio mokinys, vienas įtakingiausių XX a. antrosios pusės meno psichologijos atstovų R. Arnheimas (1904–2007), kuris prieš pat Antrąją pasaulinį karą emigravo iš nacistinės Vokietijos ir antrąją gyvenimo dalį praleido JAV. Savo darbuose jis aptarinėjo įvairias istorines ir teorines meno problemas, rašė architektūros, skulptūros, tapybos, poezijos, kino, fotografijos, choreografijos ir kitoms meno rūšims skirtus tekstus. Tačiau nuo jaunystės jį labiausiai domino psichologinė problematika. Tai galima būtų paaiškinti jaunystėje studijų metais patirta stipria savo mokytojų įtaka. R. Arnheimo orientacija į vokiškos geštaltpsichologijos nuostatas paveikė anglakalbių šalių meno psichologijos raidą. Savo meno psichologijos problematikai skirtais veikalais, svarbiausi kurių yra *Toward a Psychology of Art* („Apie meno psichologiją“, 1949), *Art and Visual Perception* („Menas ir vizualinis suvokimas“, 1954), *Visual Thinking* („Vizualinis mąstymas“, 1969), *Entropy and Art* („Entropija ir menas“, 1971) ir *New Essays on the Psychology of Art* („Nauji meno psichologijos tyrinėjimai“, 1986), jis įtvirtino meno psichologijos statusą anglakalbėse šalyse. Knygos „Nauji meno psichologijos tyrinėjimai“ įvade, retrospektyviai apžvelgdamas nueitą kelią, R. Arnheimas rašė: „Šiek tiek daugiau nei prieš du dešimtmečius mano ištikimi ir kantrūs leidėjai išleido į pasaulį pirmą mano apybraižų rinkinį „Apie meno

psichologiją“. Dabar tai, kas tuomet buvo laikoma nauja specialybe, gali būti vertinama kaip daugiau ar mažiau įteisintas mokslas. Tarp kitko, be sistemingo meno psichologijos, kaip vientiso darinio, tyrinėjimų aš ir toliau dariau antpuolius į jos mįslingiausias sritis, kurios aistrino mano žingeidumą. Siekdamas kiekvienu konkrečiu atveju įnešti tam tikrą aiškumą į atskirus tyrinėjamos problemos aspektus, aš privalėjau detaliai išanalizuoti pamatinius šio mokslo principus ir ištirti jų pritaikomumo sritį¹⁸. Tiek R. Arnheimo, tiek ir G. T. Fechnerio tradicijos šalininkams bei jos mokytojams būdingas išskirtinis dėmesys eksperimentais grindžiamiems meno psichologijos tyrinėjimams. Jo knygos prisodrintos faktografinių duomenų iš vizualinio suvokimo psichologijos, meno istorijos, fiziologijos, psichologinės estetikos, pedagogikos ir kitų mokslinio pažinimo sričių. Ši orientacija į empirinius tyrinėjimus ir skirtingų mokslinio pažinimo sričių duomenų pasitelkimas suteikia mokslininko hipotezėms, teiginiams ir išvadoms patikimumą. Savo tyrinėjimuose jis nuolatos pabrėžia orientaciją į specifinę meno psichologijos problematiką.

R. Arnheimas, plėtodamas savo mokytojų idėjas viename svarbiausių meno psichologijos problematikai skirtų veikalų „Menas ir vizualinis suvokimas“, prieina prie išvados, kad suvokimo metu kiekvienas mąstantis žmogus išsiskiria potraukiu vienybei ir tvarkai, todėl ir suvokimo proceso negalima laikyti vien registracija sensorinių elementų, kadangi tai yra ypatingas kūrybinis sugebėjimas. „Jam būdingas žaibiškas įžvalgus, išrankus vaizdinis tikrovės suvokimas. Tos savybės, kurios taip įtaigiai atsiskleidžia menininko kūrybiniuose polėkiuose, būdingos ne tik išrinktiesiems, tačiau visoms proto raiškos formoms. Visur, nesvarbu kaip konkrečiu atveju bebūtų išplėtoti šie sugebėjimai, jie skleidžiasi pagal tuos pačius bendruosius principus, kadangi protas veikia kaip visuma. Todėl bet koks suvokimas kartu yra ir mąstymas, bet koks samprotavimas yra tuo pačiu intuityvaus, bet koks stebėjimas – taip pat kūryba“¹⁹.

Taigi jau nuo pat pradžių psichologinėje estetikoje ir iš jos besirutuliojančioje meno psichologijoje išryškėjo visoms pozityvistinės orientacijos tendencijoms būdingi trūkumai. Didėjanti meno pažinimo koncepcijų diferenciacija ir stiprėjantis pliuralizmas sukėlė sisteminės meno analizės principų krizę. Praradę sistemiškumą, empiriniai meno tyrinėjimai neteko aiškaus metodologinio pagrindo. Vietoj klasikinių visa aprėpiančių meno filosofijos sistemų ėmė formuotis daugybė viena kitai prieštaraujančių metateorių, koncepcijų. Atskiros, daugiausia eklektiškos, mokyklos, grupuotės, koncepcijos lindėjo siaurų specifinių problemų kiaute, skendo empirinių tyrinėjimų jūroje. Nepasitikėjimas metafizinėmis konstrukcijomis ir abstraktaus teorinio mąstymo principais atvedė mokslą į kitą kraštutinumą – empirizmą, skatino psichologinių, sociologinių, iracionalistinių, intuityvistinių, psichoanalitinių, formalistinių tendencijų metodologinius ieškojimus.

Vadinasi, meno psichologija yra tarpdalykinė pažinimo sritis, kuri formavosi filosofijos, estetikos, meno filosofijos, meno istorijos, psichologijos, literatūros teorijos ir kitų mokslų

¹⁸ Ten pat, p. 8.

¹⁹ Арнхейм, Р. *Искусство и визуальное восприятие*, с. 21.

probleminių laukų susikirtimo erdvėje. Daugelis XX a. humanistikos ir meno tendencijų, didėjant subjektyvizmo, kūrėjo asmenybės įtakai, yra persmelktos psychologizmo, kitaip tariant, įvairių psichologinių požiūrių, elementų įtakos, ypač siekiant parodyti, kaip konkretūs kūrėjai, jų tipai, mintys, veiksmai yra veikiami įvairių sąšamoninių ir sąmonės motyvų.

Meno psichologijos genezės sklaidoje pirmiausia nesunkiai aptiksime nemaža faktų, liudijančių apie šios disciplinos ištakas daugelyje anksčiau minėtų mokslinio pažinimo sričių. Mūsų glaustai aptartos meno psichologijos, kaip sąlygiškai savarankiškos mokslinio pažinimo srities, formavimosi sunkumai paaiškina, kodėl iki šiol šis mokslas dar nėra „išvalytas“ nuo daugybės iš praeities išlikusių svetimų priemaišų, kodėl iki šiol vyrauja tokia požiūrių įvairovė, apibrėžiant jo tyrinėjimo objektą, pagrindinių problemų lauką, kategorijų aparatą, kompetencijos sritis, tyrinėjimo strategijas, metodus ir daugybę kitų problemų. Tačiau šie sunkumai yra suprantami, kadangi ta medžiaga, su kuria nuolatos susiduria meno psichologijos šalininkai, yra subtilesnės psichologinės prigimties nei ta, su kuria, pavyzdžiui, plūša daug tvirtesnį mokslinį, loginį pamatą, aiškiai organizuotas struktūras ir turtingas tradicijas turintys matematikai ar fizikai.

Meno psichologijos baruose triūsiantys mokslininkai ne visuomet gali remtis griežta logika, patikimais eksperimentais, – čia išskirtinės svarbos turi įvairios hipotezės, jų sukeltos diskusijos, esminiai poslinkiai gretimose mokslinio pažinimo srityse. Mokslinis pažinimas neretai remiasi netikėtomis intuicijomis įžvalgomis, kurios vėliau ilgai koreguojamos, tikslinamos, tačiau mažai kas iš to patvirtinama vien eksperimentų, teorinės sintezės ar nuoseklaus loginio įrodymo keliu.

Tad kur slypi meno psichologiją, kaip savitą discipliną, styguojanti šerdis? Kokiai dabartinės humanistikos sričiai meno psichologija savo ambicijomis, mokslinio tyrinėjimo tikslais ir uždaviniais, objektu, struktūra, tyrinėjimo laukais, pažinimo instrumentais yra artimiausia? Tai sudėtingi klausimai, į kuriuos nėra ir negali būti vienareikšmio atsakymo.

Ieškodami atsakymų į šiuos klausimus turime aiškiai suvokti, kad meno psichologijos tyrinėjimo objektas yra daugiasluoksnis, tam tikra prasme dar amorfiškas, kadangi ši disciplina yra pakankamai jauna. Jos tyrimų centre – sudėtingas žmogaus emocinių išgyvenimų, susijusių su meno pasaulio recepcija, menininko asmenybe, kūryba ir meno kūrinių suvokimo problemų laukas. Meno sąvoka taipogi yra nevienareikšmė, tąsi, įvairias formas ir pavidalus įgaunanti savo ontologinėje būtyje, skirtingose meno rūšyse, pagaliau, istoriškai ir pagal kontekstą kintanti. Meno psichologija į savo lauką įtraukia ir įvairias tiek suvokėjo nuostatų, tiek ir menininko kūrybinio potencialo, jo psichofizinių funkcijų, sugebėjimų, kūrybos proceso individualumo, kūrėją veikiančių vidinių ir išorinės aplinkos veiksnių problemas. Svarbu, kokie veiksniai veikia meno kūrėją, jo kūrybos procesą, kaip jo patyrimas susijęs su epocha, ideologijomis, įvairiomis meno rūšimis, stiliais. Svarbų šios disciplinos problemų bloką sudaro su suvokėju ir meno suvokimo procesu susijusios problemos. Meno psichologijos tyrinėjimų laukas dėl šios mokslinio

pažinimo srities jaunumo ir intensyvios plėtros yra dar nenusistovėjęs, paslankus, nuolatos keičiasi, kadangi ši disciplina dabartinio mokslo struktūroje turi dar nepakankamai aiškų, neapibrėžtą statusą. Tai šios mokslinio pažinimo srities šalininkams kelia daug sudėtingų problemų.

Požiūriai į dabartinės meno psichologijos pobūdį, uždavinius, funkcijas dabartinėje humanistikoje skirtingų autorių veikaluose ryškiai skiriasi. Vieni ją traktuoja kaip plataus humanitarinio profilio su metafizika ir etika suaugusią discipliną, kuri tyrinėja esmines menininko, jo kūrybinio potencialo problemas, gilinasi į simbolinio mąstymo procesus, emocines psichikos struktūras, vaizduotę, jusles, meninės kūrybos proceso ir suvokimo dėsningumus, analizuoja kūrybinės veiklos produktų sritį. Toks požiūris būdingesnis prancūzakalbei, rusakalbei, gruzinų meno psichologijos tradicijai. Kiti ją laiko daugiau empirinės ir taikomosios psichologijos šaka, kuri pagrindinį dėmesį sutelkia į psichofiziologines funkcijas, sugebėjimus, orientuotus į meninės veiklos procesų, juose išryškėjusių psichofiziologinių dėsningumų ir kūrybinės veiklos rezultatų pažinimą. Ernesto Cassirerio pasekėjos Susanne Langer tyrinėjimuose į meno psichologijos esminių problemų lauką pakliūna simbolių problemos. Į analitinės ir pozityvistinės pakraipos meno psichologų tyrinėjimų lauką dar pakliūna semantikos, simbolių, ženklų kilmės, reikšmės, funkcijų ir vaidmens meninėje kūryboje bei meno kūriniuose problemos. Taip interpretuojama meno psichologija patalpinama į vieną gretą su religijos, švietimo, politikos psichologija. Šie požiūriai, susiję su eksperimentinės bihevizmo, geštaltpsichologijos laimėjimais, daugiau būdingi anglakalbei meno psichologijos tradicijai. Abiejų grubiai išskirtų tendencijų apraiškas regime vokiškai kalbančiuose kraštuose.

Meno psichologija kartais siejama ne tik su individualiais „vidiniais“, bet ir platesniais „išoriniais“ kūrėjų ir jo kūrybinės veiklos rezultatus veikiančiais socialiniais meno poreikiais, technikos, medžiagų, meno produkcijos formų funkcionavimo sociume problemomis. Šioje savo plėtotės pakraipoje ji suartėja su platesne sociologine ir meno sociologijos problematika. Tačiau šie ekskursai ir sąlyčiai su „išorėje“ gyvuojančia „socialine“ tikrove yra gan reti ir epizodiški, kadangi dabartinė meno psichologija tradiciškai daugiausia susitelkia ties vidiniais, individualiais menininko kūrybinio potencialo, meninės kūrybos proceso ir meninio suvokimo klausimais.

Atskirą ir labai įtakingą meno psichologijos problemų tyrinėjimų kryptį sudaro iš S. Freud'o idėjų išplaukianti psichoanalitinė meno psichologija. Pagrindinis jos idėjų laukas suformuotas psichologizuotos romantikų, ypač neklasikinės meno psichologijos, tradicijos (A. Schopenhaueris, S. Kierkegaardas, F. Nietzsche, H. Bergsonas), kurios šalininkai pabrėžė iracionalumo ir pasąmonės įtaką menininko asmenybei ir jo kūrybinės veiklos rezultatams. Ši tradicija atvėrė kelius psichoanalizei, gelminei, analitinei psichologijai ir kitoms su neklasikine ir psichoanalitine meno psichologija susijusioms kryptims, koncepcijoms, kurių šalininkų dėmesio centre – pasąmonės, seksualinių motyvų, sapnų, fantazijos ir kiti psichoanalitinėms teorijoms svarbūs meno psichologijos aspektai.

TRANSFORMATION OF PSYCHOLOGICAL AESTHETICS INTO ART PSYCHOLOGY

Summary

The article aims to analyse the process of transformation of psychological aesthetics into art psychology, which became prominent in Germany at the end of the 19th century. It was directly related to the reactions, displayed in response to the speculative principles of German classical metaphysical aesthetics and art philosophy; it was also related to the processes of the aesthetic theory stepping onto the path of positivism, in favour of experiment and empiricism. The major focus of the author of the present article is on the critical analysis of the conceptions of the most prominent adherents to German psychological aesthetics – Gustav Theodor Fechner, Theodor Lipps, Wilhelm Wundt, and Johannes Volkelt. The article also discusses the origins of the theory of empathy, analyses its main theoretical principles, and highlights its impact on the development of art psychology as an individual discipline, with its object of research, structure, objectives and a system of categories. The paper analyses the contribution of the initiators of Gestalt psychology - Max Wertheimer, Wolfgang Köhler, Kurt Koffka and his disciple Rudolf Arnheim – to the spread of the theoretical and methodological principles of art psychology. Finally, the article offers the conceptual understanding of the object of art psychology, and discusses the major problems and difficulties it faces at its present-day stage of development.

Keywords: German psychological aesthetics, art psychology, empathy, Fechner, Lipps, Wundt, Volkelt, Arnheim, intuition, imagination, comprehension, emotional experience.

TIKROVĖS DIEVIŠKUMO PROBLEMA FILOSOFIJOJE: NUO *DEMIURGO* IKI *DEUS ABSCONDITUS*

SANTRAUKA

Straipsnyje keliama ir analizuojama *pamatinė* Vakarų filosofijos probleminio turinio, jos objekto problema, kuri čia formuluojama taip, kaip tai jau yra įvardinta šio straipsnio pavadinimu. Pabrėžiama, kad galutinio, nepaneigiamo ar nenuginčijamo atsakymo į šį klausimą nesugebėta rasti nei antikos, nei viduramžių, nei naujaisiais ar naujausiais laikais. Iš to daroma išvada, jog minėtoji problema priklauso prie vadinamųjų *amžinųjų* filosofijos problemų, verčiančių ir pačią filosofiją priskirti prie ypatingos žmogaus intelektualinės veiklos sričių – mokslų, turinčių ir besivadovaujančių ne *eksperimentine*, o *vertybine* tikrovės interpretacija.

Esminiai žodžiai: ontos, me on, agathon, kakon, arete, Demiurgas, Deus absconditus, egzistencija, natūra, kreatūra, kultūra, idealizmas, materializmas.

Retai kuri Vakarų filosofijos istorijos epocha yra sulaukusi tokio filosofijos istorikų dėmesio, kaip antika. Ir tai suprantama: keistu būdu, tačiau būtent filosofijos istorija, sulaukusi garbingo pustrėčio tūkstantmečio, kuo toliau, tuo labiau visiems ja besidomintiems primena mįslingą augalą, kurio šaknys, liemuo ir viršūnė būtų taip stulbinamai panašūs į garsųjį mitinį Pasaulio medį – vaizdinį, nesvetimą ir senųjų baltų religijai bei mitologijai.

Minėtasis filosofijos panašumas į augalą, turintį pradžią, bet neturintį pabaigos, regis ir iš tikrųjų mistiškas, juoba kad visi kiti mokslai, atsiradę ir išsivystę filosofijos dėka ir remdamiesi bent jau kai kuriais josios teiginiais apie mus supančią tikrovę, mūsų laikais yra žymiai labiau panašūs ne į įvairių rūšių augalus, o į gyvūnus, aktyviai užkariaujančius vis naujas, vis sudėtingesnes filosofijos vienaip ar kitaip apmąstytas tikrovės sferas. Audringas gamtos, tikslųjų mokslų vystymasis tarsi ir iš tikrųjų labiau primena vis naujų ir naujų biocenozių ir nuo jų priklausomų įvairiausių vabalėlių bei gyvūnelių vystymąsi – staiga beprasidedantį ir lygiai taip pat, dažniausiai netikėtai, sustingstantį arba ir visai nutrūkstantį procesą, permanentiškai atsirandant vis naujiems ir naujiems gamtos mokslams bei jų kuriamiems naujiems tikrovės tyrinėjimo metodams. Pavyzdžiui, eksperimentais grindžiamas tikrovės verifikavimas, plačiau įsigalintis „tik XVII a. mokslo revoliucijos metu, kai gamtotyroje sistemingai pradedamas taikyti eksperimentinis metodas ir daugelis tyrinėtojų, sekdami mūsų jau cituotu Galileo Galilei‘u, pripažįsta, kad ginčai klausimais apie antjutiminę būtį yra bevaisiai“¹.

¹ Nekrašas, E. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas, 2004, p. 105.

Tuo tarpu kalbant apie filosofiją tenka pripažinti, jog čia filosofinių koncepcijų, teorijų ir netgi sistemų kaita vyksta visiškai kitaip. Visa tai teikia tam tikro *konceptualinio* pagrindo manyti, jog tiek į pačią filosofiją, tiek ir į jos istoriją, kaip į ypatingos intelektualinės žmogaus veiklos rūšies darinius, tenka pažvelgti krikščioniškoje filosofijoje gerai žinomu, jau viduramžių scholastų nepaprastai išstobulintu *sub speciae aeternitatis*, aspektu.

Kitaip tariant, jei specialieji, ypač gamtos, mokslai į *tikrovę žvelgia tik kaip į faktą ar kaip į reiškinį*, tai filosofija priešingai – *tik kaip į vertybę ir kaip į santykį*.

Dėl tos pačios priežasties visi, kokie filosofijos istorijoje tik yra žinomi, bandymai sukurti *mokslinę* filosofiją – neišskiriant iš jų tarpo nė vadinamosios *marksistinės* „vienintelės tikrai mokslinės“ filosofijos ir pasaulėžiūros, tariamai „suteikiančios konkrečioms mokslams pasaulėžiūrą, bendrą pažinimo metodą ir mąstymo teoriją“², anksčiau ar vėliau, tačiau neišvengiamai žlunga, nusinešdami į kapą milijonus nekaltų gyvybių. „Totalitarizmo įsiveržimas paskatino žmonių nuopuolį. Kultūros požiūriu tiek nacizmas, tiek ir komunizmas yra ne kas kita kaip šiuolaikiniai barbarybės variantai. Abiem atvejais totalitarinės revoliucijos atnešė – ir tai buvo padaryta apgalvotai – neatitaisomą ir neišmatuojamą žalą kultūriniam žmonijos palikimui. Šiuo atžvilgiu nacionalsocialistai savo elgesiu Vokietijoje ir okupuotoje Europoje mažai tesiskyrė nuo atkaklių Rusijos ar Kinijos komunistų pastangų sunaikinti ankstesnių kartų sukauptą kultūrinį lobyną. Neįmanoma išvardyti visų susprogdintų bažnyčių ir šventyklų, nuverstų paminklų, išplėštų arba sudegintų bibliotekų, pavogtų meno kūrinių, išgrobstyto arba sunaikinto iš atavistinės neapykantos tradicinėms vertybėms kito kultūrinio palikimo.

Tačiau visa tai nublinksta prieš 170 000 000 žmonių gyvybių, kurias pasiglemžė karai ir totalitarinis genocidas. Tai yra bene vienintelė šiame amžiuje žmonijos patirtos politinės beprotybės dimensija, kurią įmanoma išmatuoti“³.

Kitaip tariant, būtent tokiais praradimais XX a. žmonijai atsiėjo pražūtingas, paranojiškais K. Marxo ir jo išpažinėjų kludiesiais paskanintas siekis sukurti „mokslu“ grindžiamą tobulą ateities visuomenę; visuomenę be skurdo, karų, katorgiško darbo, materialinių ir dvasinių gėrybių pertekusių ateities visuomenę, kurią „geležine ranka“ primesti žmonijai minėtieji „komunizmo prometėjai“ kaip tik ir ruošėsi! Ne veltui juk ir K. Marxas, jo biografijos tyrinėtojų teigimu, savo svečiams labiausiai mėgdavęs „pozuoti“, atsirėmęs alkūne į židinio atbrailą, ant kurios stovėjusi Prometėjo skulptūrėlė.

Ne ką sėkmingesni buvę ir filosofijos istorijai gerai žinomi mėginimai sukurti vadinamąją *mokslo filosofiją*, įvardijamą ir kaip *loginis empirizmas*⁴, ir kaip *loginis pozityvizmas*⁵, nors tai ir nebuvo susiję nei su socialinėmis revoliucijomis, pilietiniais karais, nei ideologinėmis pasaulėžiūrinėmis represijomis bei koncentracijos stovyklomis.

² Filosofija. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vilnius: Mokslas, 1978, t. 3, p. 485.

³ Brzezinski, Z. *Nebevaldomas pasaulis*. Vilnius: Tvermė, 1993, p. 17.

⁴ Žr. plačiau: Nekrašas, E. *Loginis empirizmas ir mokslo metodologija*. Vilnius: Mintis, 1979.

⁵ Žr. plačiau: Pavilionis, R. *Kalba, logika, filosofija*. Vilnius: Mintis, 1981.

Vadinasi, filosofija ir iš tikrųjų yra visiškai kas kita negu mokslas. Ir ne tik dėl to, kad istoriškai senovės Graikijoje ji atsiranda ir susiformuoja kaip *mitologijos įveika*, bet ir dėl to, kad savo intelektualinių ir pasaulėžiūrinių interesų objektu ji laiko ne kurią nors dalį, o *visą tikrovę*. Iš čia atsiradęs ir susiformavęs filosofijos santykis su ja kaip su *vertybe*.

Santykis su *tikrove* kaip su *vertybe* – grynai žmogiškas santykis su pačia didžiausia, kokia tik įmanoma, t. y. empiriškai ir intelektualiai apibrėžiama, įvardijama realybe, visa savo fizine apimtimi sutampančia, pavyzdžiui, su *kosmine begalybe*, kurios atsiradimo, egzistavimo, procesualumo ir baigties kaip *absoliučios, nenuginčijamos, nenuneigiamos tiesos* niekas negali nei numatyti, nei konstatuoti. Egzistuoja tik *hipotezės*, tarp kurių mūsų laikais bene pati populiariausia – vadinamoji *infliacinė*, permanentiškai – nuolat greitėjančiai – besiplečiančios visatos teorija, postuluojanči ir vadinamąją *Didįjį Sprogimą* (ang. *Big Bang*) kaip visatos pradžių, ir t. t.

Nepaisant to, kiekvienam, bent šiek tiek susipažinusiam su šiuolaikinės astronomijos ir kosmologijos teorijomis, tampa akivaizdu, jog *begalybės iš principo neįmanoma paaiškinti – tik konstatuoti*.

Dėl to net ir matematikoje buvo sugalvota atitinkama begalybės sąvoka – simbolis, išreiškiamas kaip ∞ .

Tiesa, antikos laikų filosofai, spręsdami tikrovės begalinumo problemą, nebuvo tokie išmoningi, neturėjo ir negalėjo naudotis tais prietaisais, kurių taip turtinga šiuolaikinė matematika, kvantinė fizika, astronomija ar kosmologija. Be to, visi jų mokslai vienaip ar kitaip buvo siejami ir netgi tapatinami su *filosofija*. Dėl tos pačios priežasties ir kiekviena antikos laikotarpio, tarkime, kad ir senovės graikų, gamtamokslinė filosofinė koncepcija dažniausiai būdavo ne „teorija“, kaip mes šią sąvoką suprantame ir įvardijame šiandien, o *nuomonė* (gr. δόξα). *Doksa* senovės Graikijos filosofijoje, pradėdant nuo Parmenido, reiškė ir tebereiškia išankstinę, dažniausiai klaidingą, *nuomonę* arba *įsitikinimą*, priešingą *pažinimui*, t. y. tikrajam – *teoriniam* tikrovės vaizdavimui, arba *epistemei* (gr. ἐπιστήμη)⁶. Tokia situacija, susiklosčiusi senovės graikų filosofijoje, turėjo lemiamos reikšmės ir visai vadinamojo *Vakarų žmogaus* kaip kultūrinio, socialinio ir intelektualinio etnotipo formavimuisi bei raidai, kadangi vadinamasis *Rytų žmogus*, pavyzdžiui, nuo europiečio skiriasi pirmiausia tuo, jog filosofija ir pasaulėžiūra, nors ir atsiradusi gerokai anksčiau negu tai įvyko senovės Graikijoje, niekada nebuvo atribota nuo mitologijos, religijos ir pasaulėžiūros. Būtent tokia yra tiek senovės indų, tiek parsų, tiek kinų ar japonų religija, filosofija ir pasaulėžiūra. Čia gamta, lygiai kaip ir visa, kas su ja susiję, t. y. visa *tikrovė* tebėra suvokiama ir traktuojama kaip vieninga, nedaloma, neskaidoma, dvasinga visuma, t. y. kaip *sacrum*. Dėl tos pačios priežasties Rytai iki šiol tebeturi be galo išstbulintą *sinkretinį* tikrovės suvokimą ir jos traktavimą, kitaip tariant, dabartinius vakariečius taip žavinčią filosofiją, grindžiamą meditacija, joga, įvairiausiomis religinėmis praktikomis, t. y.

⁶ Žr. : <<http://pl.wikipedia.org/wiki/Doksa>>.

absoliučiu prisitaikymu prie gamtos, tačiau neturi to, ką Vakarai įvardija kaip *mokslą*, arba tai, be ko būtų neįmanomas ir vadinamasis *vakarietiškojo* pavyzdžio, arba mentaliteto, žmogus bei visą *gamtą, tikrovę modifikuojanti, pritaikanti prie žmogaus poreikių civilizacija, kultūra, grindžiama technika, t. y. įvairiausiomis technologijomis ir teorijomis*.

Visa, ką šiuolaikiniai Rytai turi ir kuo disponuoja mūsų laikais – pažangiausias japonų, o pastaruosiu metu – jau ir kinų ar indų – technologijas, neregėtais iki tol tempais vykstančią šių kraštų industrializaciją, visa tai – dar iš kolonijinių laikų paveldėta arba perimta šių kraštų vystymosi *paradigma*.

Atskirdami filosofiją nuo senovės graikams būdingų religinių praktikų bei jas grindžiančių mitų, pirmieji graikų mąstytojai ir iš tikrųjų padėjo pagrindus *visai* šiuolaikinei vakarietiškojo pavyzdžio pasaulėžiūrai, kultūrai, visuomenės santvarkai ir t. t. Dėl to senovės graikai kaip tik ir nusipelnė vadinamosios *genijų tautos vardo*. Pavyzdžiui, Herakleito (544–483 m. pr. Kr.) sukurtoji amžinosios, periodiškai užgėstančios ir vėl iš naujo užsiliepsnojančios *kosminės ugnies* teorija, *konceptualiniu* lygiu iš esmės niekuo nesiskiria nuo mūsų laikais vyraujančių *infiacinių* visatos plėtimosi teorijų. „Visatos nesukūrė joks dievas ir joks žmogus, ji visada buvo, yra ir bus gyva ugnis“⁷, o Demokrito (460–360 m. pr. Kr.) *atomistinės* pasaulio sandaros teorija vis dar tebėra niekuo nepakeičiamas visų šiuolaikinių gamtos mokslų konceptualinis pagrindas! Tiesa, didysis mokslininkas šiek tiek suklydo, manydamas, jog būtent atomai (*gr. άτομος*) kaip tik ir esanti toji visų visatos daiktų *nedalomumo riba*: mūsų laikais paaiškėjo, kad atomus vis dėlto galima skaidyti į dar mažesnius materijos *struktūrinius* vienetus, tačiau daryti tai įmanoma ne su kirviu ir ne su kalaviju rankoje, o šiuolaikiniuose kolaidieriuose – dalelių greitintuvuose, apie kuriuos jis, be abejo, dar negalėjo turėti jokio supratimo.

Nepaisant to, pirmasis į „grynąją būtį“, kaip į visos mus supančios tikrovės konceptualinį pasaulėžiūrinį ekvivalentą, įžengė būtent čia jau minėtasis Parmenidas (540–470 m. pr. Kr.), kurio teiginys, kad „Tikrasis žinojimas yra tik išprotautas žinojimas, arba Būtis, apie kurią galima pasakyti, kad „Ji yra“, o nebūtis nėra; bet kokia kita mintis – tai mintis be turinio, mintis apie nebūtį: „<... > pasakysiu tau [...] du paieškos kelius. Pirmasis, o būtent Būtis, yra neįmanomas, nes jos nėra; tai įtikinėjimo kelias, nes Būties palydovė yra tiesa. Antras kelias toks: jis neegzistuoja, ir visai nebūtina, kad jis būtų, bet, eidamas šiuo keliu, nieko nesužinosi. Kadangi tu negali suvokti to, ko nėra, vadinasi, to neįmanoma ir išreikšti; egzistuoja tik tai, kas suvokiama protu“ (4, 5 fragmentai). „Šis fragmentas svarbus tuo, kad čia Parmenidas pagrindžia savąją ontologiją. Štai jo tezės: filosofinio ieškojimo tikslas yra Būtis (pagal jį, „Ji yra“); būtis – tai *logiška būtinybė*; jos negali nebūti, ir ta būtina charakteristika (pavyzdžiui, „būtina sąlyga“ matematikoje) suteikia jai aiškumą; taip, mąstymas – tai tiesos ieškojimas; egzistuoja tikros Būties ir minties apie Būtį tapatybė, ir tai filosofijoje vadinama *idealistiniu požiūriu*“⁸.

⁷ Tatarkiewicz, W. *Filosofijos istorija*, t. I. Vilnius: Alma littera, 2001, p. 35.

⁸ Caratini, R. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Kronta, 2007, p. 55.

Prisidėdamas prie to, kas čia jau pasakyta, galiu tik pridurti, jog jau šiuose Parmenido postuluose, tarsi augalų sėklose, slypi visa vakarietiškosios filosofijos ir pasaulėžiūros *genetika*, visa jos būsimoji istorija, visa ateitis. Taip per išstisus tūkstantmečius sukuriamas išstis filosofinių sąvokų, vaizdinių sistema, kurios pagrindą sudaro nuo Parmenido laikų filosofijos ontologijoje įsitvirtinusi sąvoka Būtis (*gr.* εἶναι arba ὄντος, *lot.* esse, *vok.* das Sein, *pranc.* l'Être, *rus.* Бытие ir t. t.). Analogišku būdu atsiranda, susiformuoja ir *Būtis*, kaip *totalybės*, sampratą tikslinančios, skaidančios, apibrėžiančios bei apribojančios sąvokos: ἀρχή, εἶδος ir t. t. Filosofijai išplitus į nacionalines Europos ir kitų žemynų tautų kalbas, šių būtių, arba esmę, determinuojančių sąvokų atsiranda vis daugiau ir vis įvairesnių; tačiau pati ši filosofijos, kaip mąstymo apie tikrovę, arba būtių, conceptualinė ir pasaulėžiūrinė prasmė nedaug tepasikeičia, kadangi ir pati ši filosofijos prigimtis bei paskirtis žmonijoje ir toliau išlieka nedaug tepakitusi – *kaip intelektualinė paties žmogaus ir jį supančio pasaulio antropomorfinė ir antropocentrinė išsklotinė*.

Taip yra dėl to, kad ir pačios svarbiausios filosofijos sąvokos – *Būtis* ir *Nebūtis* (*gr. kilm.* ὄντος ir μή ὄν), – iš tikrųjų yra ne kas kita, kaip mąstymas pagal *analogiją*, tinkančią tiek žmogui, tiek ir visai gyvybei žemėje – gyvybės ir mirties determinuojama josios *biologine* prigimtimi. Iš čia juk yra kilęs ir garsiojo anglų dramaturgo Williamo Shakespeare'o to paties pavadinimo tragedijos pagrindinio herojaus Hamleto dramatiškasis šūksnis, susidūrus su moraliai neperveikiamu blogio įsiviešpatavimu Danijos karaliaus rūmuose: *to be, or not to be!*

Mūsų laikų mokslo ir technikos pažangos, lygiai kaip ir visos ligtolinės žmonijos istorijos intelektualinės patirties, sukauptas pasaulio pažinimas rodo, kad *mąstymas pagal analogiją*, lygiai kaip ir ji pati, yra pernelyg nepatikimas būdas daryti toli siekiančias filosofines pasaulėžiūrinės išvadas tiek apie patį žmogų, tiek ir apie jį supančią gamtiškąją, kosminę, tiek ir apie socialinę tikrovę. Ir taip yra dėl to, kad ši tikrovė negali būti nei logiškai, nei eksperimentiškai paaiškinama kaip faktiškoji begalybė: *begalybės negalima paaiškinti, ją galima tik konstatuoti*. Dėl tos pačios priežasties ir visa filosofijos istorija iš tikrųjų yra ne filosofijos mokslo, kurio *kaip mokslo* niekada nebuvo, nėra ir negali būti, o tik žmonijos dvasinių, intelektualinių pastangų pažinti pasaulį ir save patį istorija, kitaip tariant, *kultūra*.

Nepaisant to, būtent Platonas (428–348 m. pr. Kr.) žengė tą žingsnį, kuris, bent jau sprendžiant pagal tai, kas iš visų tų antikos filosofų tekstų yra išlikę, graikų filosofiją iš *nuomonių* apie tikrovę, arba būtių, įvairovės perkėlė į visiškai kitą – *teorinių apmąstymų* lygmenį.

Kita vertus, kas yra *teorija*? Net ir specialiai šiuo klausimu nesidomėjusiam aišku, jog graikų kilmės žodis Θεός ir žodis θεωρία yra tos pačios šaknies. Vadinas, prieš pradėdant filosofuoti yra labai svarbu išmanyti ir pamatinių filosofijos sąvokų etimologiją. Tuo tarpu šias abi sąvokas sugretinus kaip tik ir paaiškėja, jog pirmą kartą šio, vėliau tapusio sąvoka, žodžio θεωρία reikšmė yra kuo glaudžiausiai susijusi su *mitologija*.

Išskirtinis *mito* (gr. μύθος) reikšmingumas ikirikriščioniškųjų senovės tautų, vadinasi, ir graikų, buvo siejamas ir su paties pasakojimo, t. y. paties mito teksto *šventumu*, ir su dieviškuoju *apreiškimu*, ir su *dieviškąja ištarne*, *dieviškąja tiesa*. Mitų niekada niekas nekritikuodavo ir neneigdavo. Jais buvo tikima lygiai taip pat, kaip viso pasaulio krikščionys tiki Šventuoju Raštu, musulmonai – Koranu, indai – Vedomis ir t. t.

Mito sąvoką ir sampratą susiedami su žodžiu *logos* (gr. λόγος), su dabartine šios sampratos interpretacija, mes kaip tik ir gausime tą bene plačiausiai paplitusį žodį *mitologija* – mokslą apie mitus.

Lygiai taip pat giliai ir prasmingai šis senovės graikų dievų *ištarmė*, įprasmintą mituose, žymintis žodis buvo pritaikytas ir filosofijoje, o kiek vėliau ir logikoje bei gnoseologijoje. Galiausiai – ir *dieviškajai* sąmonei apibrėžti bei įvardinti.

Platonas, remdamasis visais jam žinomais pirmtakais, ir ypač. Parmenidu, Pitagoru ir kitais, visas šias sąvokas, tapusias konkrečiais filosofiniais vaizdiniais, filosofiniais terminais labai vykusiai, kūrybingai apjungia ir sujungia į pirmąją pasaulyje *filosofinę sistemą*.

Nepaisant to, Platonas kaip *sistematikas*, t. y. jau kaip mąstytojas, o ne tik kaip išmincingas žmogus, laidantis sentencijas ar užrašinėjantis nuomones, t. y. kaip *doksografas* pirmą kartą žmonijos istorijoje susiduria su dar viena problema: *pasaulio, tikrovės intelektualinio įprasminimo problema*.

Kitaip tariant, tai taip pat reiškia, kad jau nuo Platono iki pat mūsų dienų tebesitęsia nė sekunde nesiliaujantys mėginimai teoriškai pagrįsti ir paaiškinti pačią šią tikrovę, kuri pati sau, kaip visiems gerai žinoma, niekada nebuvo jokia problema. Tačiau kadangi tikrovės – vienintelės empiriniam pažinimui prieinamos *begalybės* – iki galo paaiškinti neįmanoma, tai ir pastangos tai padaryti taip pat nutįsta laike ir erdvėje per visą žmonijos istoriją, ir tai tęsiasi jau pustrėčio tūkstančio metų! Maža to, kuo toliau, tuo tampa vis akivaizdžiau, jog šis procesas pasibaigs tik kartu su žmogaus ir žmonijos egzistavimo žemėje pabaiga.

Pradėdamas tikrovės kaip visumos, t. y. kaip sistemos, *intelektualizacijos* procesą, Platonas neabejotinai jau galėjo pasiremti tuo įdirbiu, kurį senovės graikų filosofai *ikisokratikai* jau buvo padarę. Bet iš tikrųjų tai buvo darbai graikų filosofų gamtotyrininkų, rašiusių tradicinėmis temomis: svarbiausioji jų intelektualinio intereso sritis visada buvo *samprotavimai apie gamtą* – vadinamieji Περί φύσεως. Platono mokytojo ir geriausio draugo Sokrato dėka graikų filosofija *atsigręžia* į žmogų, ir šis josios atsigręžimas filosofijos istorikų pagrįstai laikomas graikų filosofijos *antropologiniu posūkiu*. Kitaip tariant, būtent Sokratas savo genialiajam mokiniui paruošia dirvą mąstyti apie tikrovę ne tik kaip apie gamtą, bet ir *apie patį žmogų* – Περί άνθρωπος.

Mintis, kad pasaulis, t. y. visa regimoji tikrovė, egzistuojanti tuo pačiu pagrindu, kurį dar ikisokratikai apibrėžė ir įvardijo kaip *harmoniją*, – sąvoka, kilusi iš senovės graikų deivės Harmonijos vardo, buvo visiems priimtina. Tą nenuneigiamai liudijo ir

tobulo grožio Graikijos gamta, ir žvaigždėtas dangaus skliautas, ir harmoningai vienas kitą keičiantys metų laikai, ir dienos bei nakties kaita. Neaišku buvo tikrai viena: kodėl šiame tobulo grožio gamtos pasaulyje kaip nemaloni išimtis iš taisyklės vienintelis tikrai žmogus gyvena ir elgiasi atvirkščiai: tą nenuneigiamai rodė ir nuolatiniai, alinantys graikų miestų tarpusavio konfliktai, įnirtingos, skirtingiems socialiniams sluoksniams priklausančių žmonių grupių ir netgi atskirų individų tarpusavio rietenos, varžybos dėl valdžios, garbės, turto ir privilegijų. Ir visa tai vyko toli gražu ne vien tik kilniais tikslais ar tik už teisų, tarkime, tautai politiškai reikšmingą sprendimą, bet ir iš grynai savanau-diškų, merkantilinių paskatų – negarbingai ir nedorai.

Visa tai, be abejo, negalėjo neatkreipti ir Sokrato dėmesio – žmogaus, turėjusio Atėnų miesto valstybės piliečio vardą, bet kilusio bene iš labiausiai nuskurdusiųjų atėniečių tarpo. Be to, Sokratas buvo iš tų žmonių, kurie retai kada užkliūdavo į savo pačių namus – nebent tik permiegoti, nesirūpino šeima, vaikais, užkraudamas visą šią našta ant savo itin mažo ūgio žmonos Ksantipės pečių. Iš čia, sakoma, kilusi ir šmaikščioji Sokrato sentencija: jeigu moteris apskritai esąs blogis, tai jis, Sokratas, labai protin-gai pasirinkęs patį mažiausią iš visų galimų!) Norėdamas ši savo tikrą ar tik tariamą abejingumą šeimai dar labiau pagrįsti, Sokratas esą pridurdavęs, jog jam, kaip piliečiui, nepalyginamai labiau rūpinti visų atėniečių, o ne tik jo šeimos narių, gerovė, kurią jis tapatinęs su dorove.

Taip į antikos filosofijos žodyną kaip viena pačių svarbiausių ir reikšmingiausių sąvokų pateko ir garsioji *Aretė* (gr. ἀρετή) – tobula *dorybės* deivė, arba *gėris* apskritai. Tuo būdu *dieviškoji pasaulio harmonija* šios sąvokos dėka pasipildė dar vienu, išskirtinai reikšmingu, akcentu, konceptualiai, pasaulėžiūriškai užbaigiančiu ir patį šį *tobulos* tikrovės paveikslą. Nepaisant to, antikinė – ir ypač atėniečių – visuomenė, nors ir būdama demokratiškai valdoma, nė kiek nepagerėjo; veikiau jau priešingai: rietenos dėl valdžios, dėl garbės, dėl turtų ir privilegijų demokratinėje visuomenėje tampa tik dar ryškesnės, dar labiau matomos. (Ne išimtis iš taisyklės būtų ir demokratinę valdymo formą prieš dvidešimt metų kartu su nepriklausomybe išsikovojusį Lietuvą, kuri, išsivadavusi iš dešimtmečiais viską kontroliavusio totalitarizmo gniaužtų, tik politinės demokratijos sąlygomis pagaliau sulaukė progos pamatyti, kas ir kokia iš tikrųjų ji yra; ir, žinoma, „vaizdelis“ pasirodė esąs visiškai ne toks, apie kokį mes svajojome ar bent jau tikėjomės pamatyti!)

Etinis Sokrato intelektualizmas, kaip žinoma, grindžiamas nuostata, jog visas blogis visuomenėje kyląs „iš nežinojimo“. O nežinojimas atsirandąs dėl neišmanymo, kas yra *tikrosios*, o kas – tik *tariamoms* vertybės. „Moralės normos yra ‚nerašytos‘, kodeksuose jų nėra; tačiau jos tvirtesnės už rašytas. Jos atsiranda iš paties *dalyko prigimties*, nėra žmonių nustatytos; kaipgi jos galėtų būti žmonių sukurtos, jei yra visuotinės, visiems žmonėms vienodos? Juk (taip samprotauja Sokratas) visi žmonės negalėjo vienu metu susirinkti į vieną vietą ir susitarti dėl normų. Moralės normų visuotinumą Sokratas ypač pabrėždavo oponuodamas sofistų reliatyvizmui (moraliniam – J. B.); naujojoje doros sampratoje vi-

suotinumas buvo esmiškiausias doros bruožas⁹. Kitaip tariant, Sokratas kaip tik ir buvo tasai mąstytojas, kuris pirmasis atkreipė dėmesį į, atrodytų, visiems labai akivaizdų faktą, jog *dorovės negalima tapatinti su profesija*. Tai reiškė, jog geras valdovas, politikas, laivo kapitonas, karys, valstietis ar net eilinis pilietis *nebūtinai yra dar ir geras žmogus!*

Žmogaus kaip būtybės, turinčios atskirą – nepriklausomą nuo jo profesinių gebėjimų – *vertybinį, dorovinį potencialą, suvokimas suvaidino išskirtinį, netgi lemiamą, vaidmenį tiek antikos, tiek ir vėlesniųjų laikų filosofijos istorijoje, kadangi tai buvo naujų – filosofinių intelektualinių ir pasaulėžiūrinių vertybių formavimosi pradžia.*

Šis procesas, praėjus net ir daugiau nei pustrėčio tūkstančio metų nuo jo pradžios, vis dar tebėra pasibaigęs ir, matyt, pasibaigsias tikrai kartu su žmogaus egzistavimo gimtojoje planetoje pabaiga.

Sokrato, Platono bei visų kitų po jų rašiusių ar filosofavusių senovės graikų mąstytojų iš tikrųjų laukė nelengvas uždavinys: juk atribota nuo profesinių individo, kaip asmenybės, gebėjimų, etika ir iš tikrųjų tarsi *pakimba ore*. Ir taip atsitinka dėl to, jog tokiais vaizdiniais, tokiomis nuostatomis susiformuotą „vertybinį vakuumą“ ir iš tikrųjų darosi sunku kažkuo kitu užpildyti. Klausimas, *kas yra dorovė*, kurios *samprata* bei *intelektualinis turinys* iki tol buvo glaudžiai susijęs su *paprotine* senovės graikų giminių ir genčių (*gr.δῆμος*) kultūra, jų gyvenimo būdu, ritualais, religiniais vaizdiniais ir netgi amatais, iš karto darosi *beprasmiškas*; arba taip ir lieka klausimu be atsakymo, jeigu *pati ši dorovės sąvoka bei samprata yra atsiejama, atribojama nuo čia jau minėtojo josios paprotinio turinio bei paskirties*.

Dėl tos priežasties Sokratas kaip tik ir imasi šią problemą spręsti ir išsprendžia ją labai originaliai, susiedamas dorovės sąvoką bei sampratą ne su *etnologija*, o su *etika*. „Tos prasmės žodžiui ‚etika‘, kaip dabar mokslas vartoja, pradžią yra davęs Aristotelis, – pabrėžia A. Smetona, kuris tarpukario laikų Lietuvoje buvo laikomas vienu klasikinės graikų romėnų literatūros, filosofijos autoritetų, vertėjų iš graikų į lietuvių kalbą. – Senovės graikų kalboje buvo du panašūs žodžiai: *è t h o s* ir *e t h o s*. Pirmasis iš pradžių reiškė kiemą, gyvenamąjį namą, paskum jo reikšmė išsiplėtė: vieno kurio kiemo žmonių būdą ar charakterį ėmė vadinti *è t h u*. Antrasis žodis – *e t h o s* – reiškė šioki ar tokį įprotį žmogaus, gebančio šiaip ar taip elgtis, vilkėti. (...) Ilgainiui ne tik svetimieji, bet ir patys graikai nebejuto žymesnio skirtumo tarp *è t h o s* ir *e t h o s*“¹⁰.

Ta pačia proga buvęs žymus tarpukario laikų klasikinių graikų ir lotynų kalbų bei kultūrų žinovas, o – vėliau – ir Lietuvos prezidentas A. Smetona lietuviškajai filosofinei terminijai siūlo plačiai vartoti ne patį šį iš senovės graikų kalbos kilusį žodį *etika*, o savąjį, lietuvišką šios sąvokos atitikmenį – *dora, dorovė*.

⁹ Tatarkiewicz, W., op. cit., p. 83.

¹⁰ Smetona, A. Etikos mokslas. *Švietimo darbas*, 1926, nr. 2, p. 125.

Iš lotynų kalbos kilęs žodis *mos, moralis*, A. Smetonos nuomone, taip pat esąs tik graikiškos sąvokos *ethos* lotyniškasis atitikmuo – adaptacija, lietuvių filosofinėje terminijoje įsitvirtinusi kaip tos pačios kilmės žodžio *moralė* atitikmuo.

Nepriylgstamajam Sokratui, likimo ar tik atsitiktinumo dėka atsidūrusiam viso šio naujojo filosofinio sąjūdžio, atsigręžusio ne vien tik į gamtą, bet ir į žmogų, dėka, teko spręsti dar sudėtingesnius uždavinius. Vienas jų buvo toks, jog pati ši graikų miesto valstybės tikrovė, o ypač – *jaunosios kartos ugdymoji, arba pedagoginė, praktika buvo niekam tikusi*. Ir Sokratas to negalėjo nepastebėti. „Remdamasis minėtaisiais garsiais Atėnų asmenimis (pavyzdžiui, Periklio, kitų graikų aristokratų – J. B.), Sokratas pasakoja, kaip šie garbūs žmonės savo vaikams suteikė įvairiapusių, prestižinį išsilavinimą. Tėvai parinko geriausius naudingų dalykų ir menų mokytojus: jaunuoliai išmoko tramdyti žirgus, įgijo gimnastikos ir mūzų „meno“, imtynių ir dar kitų vertingų įgūdžių. Jie daug ko išmoko, nes tėvai vaikų lavinimui nieko negailėję, išleidę tam daug pinigų. O kokie rezultatai? Jų vaikai nepateisinę tėvų lūkesčių. Vaikai turėję rimtų dorovinių ydų“¹¹.

Remdamasis šia gyvenimiškąja patirtimi, lygiai kaip ir „diskutuodamas su nuovokiais ir apsišvietusiais pašnekovais, Sokratas parodo priešstatą tarp konkrečių dorybių ir dorovės esmės apibrėžimo. Visiems aišku, kad žmogaus dorybių, gerų savybių esama daug ir įvairių. Įprasta kalbėti apie vyro dorybes – jo gebėjimą tvarkyti valstybės reikalus, jo draugiškumą ir palankumą bičiuliams. Vyro dorybės esančios ir narsumas, ir teisingumas. Gerai tvarkančios namų ūkį ir vyro nurodymų klausančios moterys taip pat turi daug gerų dorybių. Savas dorybes turi vaikai, seneliai, įvairių profesijų asmenys. Bet kuo labiau dorybės detalizuojamos, tuo neaiškesnė darosi dorovės esmė. Sokratas su tokiu dorovės aiškinimu, kiekybiškai plečiant ir gausinant dorybių apimtį, nesutinka. Šitaip samprotaujant, anot Sokrato, visas žmogaus savybes ir gyvenimo reiškinių įvairovę nesunku padaryti visiškoms skirtybėms, neturinčiomis tarp savęs nieko bendra“¹².

Kitaip tariant, juo toliau, juo labiau Sokratui darosi aišku, jog *dorovė* negalinti būti vien tiktai *dalinė*, t. y. tiktai vyrų ar moterų, vaikų ar senelių, todėl turįs būti atrastas ir *suformuluotas bendras – konceptualinis, filosofinis, pasaulėžiūrinis principas, kuris leistų aiškiai ir nedviprasmiškai apibrėžti dorovę kaip bendrybę, nepaisant visų visuomenėje jau žinomų jos reiškimosi būdų – jų įvairovės bei visų įmanomų skirtybių*¹³.

Tikėtina, jog toliau plėtojant šią nepaprastai įdomią ir konceptualiai labai perspektyvią dorovės sampratą būtų buvę įmanoma prieiti ar bent jau priartėti ir prie kitokio josios filosofinio pasaulėžiūrinio apibrėžimo bei apibendrinimo. Tačiau Sokratas pasuko visiškai kitu keliu: *savo dorovės koncepciją jis susiejo su būties sąvoka apskritai*. Iš čia taip pat plaukė ir pagrindinė sokratiškoji dorovės samprata, vėliau, t. y. Sokrato garsiausiojo

¹¹ Žibaitis, R. *Sokrato etika*. Vilnius: Ethos, 1997, p. 19.

¹² Ten pat, p. 14.

¹³ Лосев, А. Ф. *История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон*. Т. 2. Москва: Высшая школа, 1969, 370–371.

mokinio raštų dėka, tapusi filosofine teorija, *jog dorovės apskritai neįmanoma išmokti: ją galima tik pažinti.*

O jeigu taip, vadinasi, ir patsai *žinojimas yra dorybė, kadangi jis taip pat esąs ir vienas iš žmogiškosios prigimties, jo socialinės egzistencijos predikatu.*

Žinomas Sokrato nusistatymas, *jog medžiai nekalbą, jį nuolat verčiąs „sugrįžti prie žmonių“, vaikščioti Atėnų miesto gatvėmis ir nuolat juos klausinėti – kelti ir diskutuoti jam rūpimais dorovės prigimties, jos reiškimosi, funkcionavimo klausimais.* Antroji – dar reikšmingesnė – Sokrato išvada taip pat buvo grindžiama gyvenimiškąja, praktine šio išminčiaus patirtimi: Periklis ir Fukididas savo vaikus išmokė visko, ko tiktai buvę galima išmokyti už pinigus, bet kaip padaryti juos gerais žmonėmis – o išlaidauti tam nė nereikią – jie neišmokė¹⁴.

Kitaip tariant, Sokrato diegiamas *dorovingumo* supratimas jau buvo tapatinimas su *žinojimu, t. y. su visiškai kitokiu – idealistiniu – tikrovės pažinimu, išreiškė ir įprasmino ir visiškai kitokį tikrovės suvokimą – naują tikrovės įprasminimo paradigmą*¹⁵.

Kitą – dar reikšmingesnį – žingsnį tikrovės intelektualizavimo ir spekuliatyvaus pasaulėžiūrinio įprasminimo linkme žengė genialusis Sokrato mokinys Platonas. Jo filosofijoje, kuri yra ir pati pirmoji filosofijos istorijoje išlikusi *filosofinė sistema*, visiškai atsiribojama dar nuo Mileto mokyklos laikų graikų mąstytojų praktikuoto gamtamokslinio mąstymo *περί φύσεως – mąstymo apie gamtą.*

Platonas savo filosofinėje sistemoje jau nebeieško jokio *gamtiškojo* pradmens, iš kurio, kaip iš pačios pradžių pradžios, t. y. iš archė (*gr. ἀρχή*), viskas esą ir prasidėję. Priešingai, visų jo pasaulėžiūrinių ir gnoseologinių ieškojimų bei atradimų pagrindu tampa *Gėris* (*gr. αἰσθων*) – sąvoka, apribojama nebent tik analogiška, t. y. tokios pat vertybinės prigimties, *Blogio* (*gr. κακων*) *samprata, – šios abi sampratos turi ir didesnių abejonių nekeliančio antropologiškai sąlygoto sąlyčio su nebūtimi – garsiąja μή ὄν.*

Taip sistemškai visiškai išbaigta filosofinių *vertybinių* orientacijų bei vaizdinių visuma, turinti labai konkrečią *antropomorfinę* prasmę bei paskirtį, tampa graikų, o vėliau – didesniu ar mažesniu mastu – ir visos krikščioniškosios Europos bei likusio pasaulio tikrovės mąstymo paradigma ištisiems tūkstantmečiams – imtinai iki pat mūsų laikų. Grafiškai visą šią vertybinių orientacijų bei vaizdinių sistemą būtų galima pavaizduoti ir taip:

Būtis (Ὄνθως) / Nebūtis (Μή ὄν)

Gėris (Ἄγάθων) / Blogis (Κακων)

Visa kita, t. y. visa tai, kas netelpa į šią *antropologinių* vertybinių orientacijų sistemą, Platono tiesiog neįaudina. Tiesa, negalima nuneigti ir to pernelyg akivaizdaus fakto, jog visas blogis, kurį mąstytojas išvelgia žmonių gyvenamojoje erdvėje, pavyzdžiui, graikų visuomenių ir valstybių gyvenime, taip pat turi šių *sokratiškai platoniškų* ypatybių:

¹⁴ Žr. Платон. Сочинения, т. 1. Москва: Мысль, 1968, с. 403.

¹⁵ Žr. Платон. Собрание сочинений в четырех томах, т. 1. Москва: Мысль, 1964, с. 369.

gamtoje tokio blogio nėra, nes gamta, kosmosas – Demiurgo sukurti ir todėl „patys sau pakankami“, t. y. *amžini ir tobuli*.

Štai kaip visa tai vaizduojasi pats Platonas: „Suprantama, kad šios Visatos gimdytoją ir kūrėją ne taip paprasta suprasti, net jeigu jį mes ir suprustume, apie tai nebūtų galima visiems pasakoti. Ir vis dėlto suformuluokime dar vieną klausimą, liečiantį kosmosą: į kokią prototipą orientavosi tas, kuris jį sukūrė, – į adekvatų sau ir nekintamą, ar iš kažko atsiradusį?

Jeigu kosmosas tobulas, o jo kūrėjas taurus, tuomet aišku, kad jis orientavosi į tai, kas amžina; jeigu reikalas klostėsi kitaip, apie ką ir kalbėti nederėtų, vadinasi, jis orientavosi į tai, kas jau yra atsiradęs¹⁶.

Vadinasi, Platono įsivaizduojamas kosmosas – *tobulas, idealus ir dieviškas*, kadangi jis yra *amžinas* ir *nekintamas*, o tai – jau yra vien tik dievams ir jų kūriniams būdingos ir būtinos jų prigimties ypatybės. „Be to, – pabrėžia mąstytojas, – kiekvienas iš keturių [pradų], jungiant juos į kosmoso sudėtį, buvo visiškai sunaudotas; Kūrėjas surentė [kosmosą] iš visos ugnies, viso vandens, viso oro ir visos žemės, nepalikdamas už jo ribų nė vienos tų pradų dalies ar pajėgumo. Jis pasirūpino, kad, pirmiausia, kosmosas būtų vien-tisa ir tobula gyva būtybė, sudaryta iš tobulų dalių, be to, kad kosmosas būtų vienintelis ir neliktų jokių liekanų, iš kurių galėtų gimti kitas, į jį panašus, ir pagaliau, kad jis būtų nekarštantis ir nesergantis¹⁷.

Vadinasi, ir patys šie mus supančios tikrovės, arba būties, *Būties dieviškumo* – amžinumo, nekintamumo, įrodymai, atsižvelgiant į tiesiog nenuneigiamą mus supančių daiktų bei reiškinių įvairovę, slypi visai kitur. Todėl ir jų ieškoti taip pat reikia kitur.

Kita vertus, ne mažiau aktuali pasirodė esanti ir pati ši mus supančios tikrovės daiktų bei reiškinių įvairovė. O kaip ir koku būdu paaiškinti bei pagrįsti ir patį šį mus supančios *tikrovės (ėįvai)* kintamumą?

Dar sudėtingesnė pasirodė esanti pasaulyje siaučiančio *socialinio blogio* problema. Blogio, kuris, Platono įsitikinimu, buvęs tiesiog neatskiriamas, neatidalomas nuo pačios graikų miesto valstybės egzistavimo, josios politinės bei socialinės kasdienybės, nepaisant netgi paties Periklio išgarbintos *demokratinės* Atėnų miesto valstybės visuomeninio valdymo formos! „Platonas įtaria, kad laisvas žmogus gali realizuoti absoliučią savo laisvę iš pradžių pamindamas įstatymus, o galiausiai pamindamas pačią laisvę ir pasiskelbdamas tironu¹⁸.

Ontiniame lygmenyje Platonas šią problemą sprendžia parmenidiškąja *vienio* ir *dau-gio* priešpriešos dvasia. *Vienis* – tai tobulosios, dieviškosios būties pagal josios prigimtį *archetipo* dominavimas, Platono filosofijoje įvardijamas kaip *eidos* (είδος), tuo tarpu *daugis* – priešingai: būtiškoje ir buitškoje daiktų ir reiškinių įvairovėje šio dieviškojo

¹⁶ Platonas. *Timajas. Kritijas*. Vilnius: Aidai, ALK, 1995, p. 69–70.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Popper, K. R. *Rinktinė*. Iš anglų k. vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai, 2001, p. 423.

prototipo, kaip *idėjų* pasaulyje neišvengiamai egzistuojančio dieviškojo provaizdžio, esama juo mažiau, juo didesnis jų kiekis bei įvairovė.

Socialiniame lygmenyje *būtiškojo* ir *socialinio blogio* problema įgauna dar vieną – mitologinį parametą, Platono glaudžiai susiejamą su *ontoetine* kiekvieno iš mūsų, žmonių, prigimtimi. Ką tai reiškia? Ogi tik tai, jog, kaip aiškina pats Platonas, kiekvienas iš mūsų esame pagimdyti tos pačios visų mūsų motinos deivės Gajos, t. y. Žemės. Nepaisant to, kiekvienas žmogus, vadinasi, ne tiktai graikas, nors Platonas, be abejo, čia turėjo galvoje pirmiausia būtent graikus kaip savo tautiečius ir bendrapiliečius, skiriasi nuo visų kitų žmonių tuo, *kokiam tikslui jį toji visų mūsų motina deivė Gaja paskyrė*. Kitaip tariant, tai kaip tik ir reiškia, jog vienam iš mūsų pačios prigimties lemta būti filosofu, kitam – kariu, dar kitam – žemdirbiu ir t. t., pagal tai, kam kiekvienas iš mūsų iš tikrųjų esame gabūs. Pastaroji mąstytojo nuostata – raktas ir visai Platono socialinei filosofijai pažinti, suvokti bei pagrįsti. Pagrindinės, pačios svarbiausios Platono filosofinės *utopijos*, įvardijamos kaip Πολιτεία, t. y. Valstybė, uždavinys ir tikslas kaip tik ir yra parodyti, kuo ir kodėl jo sukonstruotoji politinė santvarka turėtų būti žymiai pranašesnė ir pažangesnė už jo taip nemėgstamą demokratiją, kurią jis neretai lygina su jauno, audringai rūgstančio vyno statine. Didžiausioji blogybė, anot Platono, su kuria, kaip su neišvengiama kasdieniame gyvenime, susiduriąs bene kiekvienas Atėnų miesto valstybės pilietis, esanti ta, *jog niekas nežino, kaip, koku būdu reikią sutvarkyti valstybę ir visuomenę, kad jos abi atitiktų idealios valstybės ir visuomenės provaizdį, esantį idėjų pasaulyje*. Tai reiškia, jog Platono konstruojamos valstybės prototipas turįs atitikti *idealųjį valstybės provaizdį, egzistuojantį idėjų pasaulyje*. Kartu Platonas supranta, jog tai įgyvendint nebus lengva. Štai, pavyzdžiui, kas tuo klausimu yra rašoma Platono *Valstybės* devintosios knygos pabaigoje:

„– Suprantu – tu kalbi apie valstybę, kurią ką tik sukūrėme; ji egzistuoja tik mūsų kalbose, nes niekur pasaulyje, mano nuomone, jos nėra.

– Bet,– tariau, – galbūt danguje yra jos pavyzdys. Kas nors gali į jį pažvelgti ir pagal jį kurti savąją valstybę. Nesvarbu, ar ji kur nors yra, ar kur nors bus. Tik šitos valstybės reikalais užsiimtų šis žmogus – jokios kitos.

– Taip ir turi būti¹⁹.

Atsiliepdami į tokį Platono mums paliktą „testamentinį įpareigojimą“, XXI-ojo amžiaus filosofai, mano manymu, turėtų bent jau mintyse padėkoti tiems Atėnų miesto valstybės piliečiams, kurie, anot K. Popperio, nepasidavė šiems „Platono kerams“ ir per visą Graikijos istoriją taip niekada nė nepabandė šį jo projektą „realizuoti“. Rusams, kaip ir artimiausiems geografiniams jų kaimynams, taigi ir Lietuvai, šia prasme istoriškai labai nepasisėkė: *bolševikinio* pavyzdžio totalitarizmas, nors istoriškai ir buvo perimtas ir įgyvendintas remiantis pamatinėmis Platono, Marxo ir Lenino utopinėmis vizijomis bei idėjomis,

¹⁹ Platonas. *Valstybė. Devinta knyga*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 372.

kainavo nepaprastai daug. Vienas garsiausių XX a. filosofų, šiame straipsnyje jau minėtasis K. R. Popperis, tokį Platono *dangiškojo provaizdžio* totalitarinės valstybės „projektą“ yra įvardijęs ir apibrėžęs kaip bandymą „įtvirtinti filosofų valdžią – *sofokratiją*“²⁰. Pats terminas *sofokratija* K. R. Popperio sugalvotas, siekiant pabrėžti ne tiek Platono utopijos konceptualinį intelektualizmą, kiek gerai žinomą jo nuostatą, jog valstybę turį valdyti ne vyndariai ar amatininkai, o filosofai. Vadinasi, daugiau ar mažiau pagrįstai sprendžiant iš žmonijos iki mūsų laikų sukauptos istorinės socialinės patirties, *nei gamta, nei visuomenė nėra ir negali būti kažkieno, pavyzdžiui, kad ir antgamtinio proto, sukurtas „projektas“, kurio tikrąją prigimtį ir paskirtį genialiausias žmonijos protai privalo tik įspėti ir atskleisti, o po to jau visų būsimųjų žmonijos kartų gerovė būsianti garantuota amžiams!*

Graikų miestų valstybių, neišskiriant iš jų nė Atėnų, politinių, socialinių ir dorovinių ydingumą, t. y. *faktiškąjį* jų neatitikimą mąstytojo proteguojamam *idealiajam* – dangiškajam – valstybės provaizdžiui, tariamai egzistuojančiam idėjų (είδος) pasaulyje, Platonas išvelgia jų *politinėje socialinėje struktūroje*. Tai reiškia, jog visi graikų miestai-valstybės laikosi tradicinės *ydingos* praktikos, kurios pagrindą sudaro luominė ir turtinė jų socialinių sluoksnių įvairovė, grindžiama istoriškai susiklosčiusia tradicija. Vadinasi, tai taip pat reiškia, jog esant ir *politinei demokratijai*, ne tik tai, tarkime, tironijai, oligarchijai ar ochlokratijai, prie valstybės valdymo vairo taip pat turį teisę prieiti visi, kas tik netingi. Tikriau, – kas tik turi pakankamai pinigų, draugų ar sugeba gražiai, įtaigiai, įtikinamai kalbėti.

Kitai tariant, visų luominių socialinių stratifikacijų, arba visuomenių, nelaimė, pasak Platono, kaip tik ir esanti ta, *jog kartu su politinio ir socialinio pasirinkimo laisve kuo būti kiekvienas individas, pasirenkąs ir ydingą socialinę politinę savo kaip piliečio funkcinę priklausomybę: batsiuovys, kiauliaganyš, pirklys ar kareivis, nekalbant jau apie turtuolius ir aristokratus, gali stoti prie valstybės vairo ir jai vadovauti, neturėdamas tam nei pasirengimo, nei netgi to, kas dar gerokai prieš Platoną graikų filosofų buvo suvokta ir įvardinta kaip aretė (gr. ἀρετή) – prigimtinio (profesinio) tinkamumo ir dorybingumo.*

Dėl to ir bene būdingiausias Platono sukonstruotos utopinės valstybės bruožas, jos socialinis dėmuo yra neišvengiama, deivės motinos Gajos nulemta *prigimtinė kiekvieno žmogaus priklausomybė vienam iš trijų pagrindinių socialinių sluoksnių, arba šios totalitarinės valstybės funkcijų būti arba valdovu, arba kariu, arba maitintoju / amatininku*. Maža to. Garsiosios Senių tarybos, vadinamosios *gerusijomis* (gr. γερῦσία), kurios plačiai buvo praktikuojamos Spartoje, turėjusios nustatyti gimusio kūdikio tinkamumą būsimajai kario profesijai – jo fizinį išsivystymą. Silpni, palieję ir luošiai iš karto buvo nužudomi, išmetant juos į netoli esantį tarpeklį. Platonas spartietiškosios gerusijoms savo utopinėje valstybėje suteikia dar platesnius įgaliojimus – nustatyti jau gerokai paaugusių jaunuolių

²⁰ Поппер, К. *Открытое общество и его враги (Чары Платона)*, т. 1. Москва: Феникс. Международный фонд, 1992, с. 186.

intelektinius, protinius gebėjimus, analogiškus šiuolaikiniuose anglosaksų kraštuose paplitusiems vadinamiesiems IQ koeficientams.

Spęsdami apie *ideališios* Platono valstybės kiekvieno konkretaus nario protinius, intelektualinius sugebėjimus ir talentus, kitaip tariant, vertindami ne tiktai kiekvieno vaiko fizinį išsivystymą, bet ir iš jo prigimties išplaukiančius polinkius, interesus ir gebėjimus, tokios gerusijos nariai nulemdavo ir jo būsimąją ateitį, – nusprendavo, kokią prigimtį – valdovo (filosofo intelektualo), kario ar maitintojo (žemdirbio, amatininko) – jam yra suteikusi visų mūsų motina Gaja. Dėl to, pavyzdžiui, bent jau formaliai, vaikas, gimęs ir augantis žemdirbio šeimoje, jeigu parodydavęs išskirtinius protinius sugebėjimus, galėdavęs tikėtis patekti į aukščiausiąją šios utopinės totalitarinės visuomenės sluoksnį, o vaikas, nors ir būdamas pastarojo sluoksnio atstovų – valstybės valdovų – tiesioginis palikuonis, tačiau pademonstravęs tik amatininkui, akmenskaldžiui ar žemdirbiui būdingus gebėjimus bei polinkius, jais ir tapdavo. Tuo būdu Platonas tikėjosi sulaužyti graikų visuomenei būdingas tradicijas, kadangi lemiamu veiksniu čia turėjo tapti ne vaiko tėvų turtinė ar luominė priklausomybė, o jo paties prigimtiniai talentai bei sugebėjimai.

Ne mažiau radikalai Platonas sprendžia ir privačios nuosavybės problemą, kadangi, jo įsitikinimu, būtent *turto* troškimas bei jo vaikymasis visais įmanomais ir neįmanomais būdais bei priemonėmis ir iškreipias, nustumias į šalį kaip nereikšmingas *tikrąsias dorovines bei intelektualines vertybes*.

Dėl to ir *nuosavybė* jo sukurtoje valstybėje paliekama tik kaip gerokai reglamentuota, apribota „privilegija“ vien trečiojo, žemiausiojo, luomo žmonių, vadinamų *maitintojais*, rankose. Platonas taip pasielgia neatsitiktinai. Į tai yra atkeipusi dėmesį ir Vilniaus universiteto antikinės filosofijos dėstytoja docentė Kristina Rickevičiūtė, pabrėžusi, jog sielą graikų mąstytojai dar ir iki Platono suvokę labai plačiai: ji buvusi judėjimo, gyvybės ir visų dvasinių galių priežastis bei šaltinis. „Pasak Platono, siela esanti idėjoms, ji kilusi iš idėjų ir lemianti judėjimą bei gyvybę. Ne tik žmogus, bet ir pasaulis esąs gyvas organizmas ir turįs sielą. Pasaulio siela susijusi su visomis pasaulio dalimis, visais daiktais. Todėl ji ir esanti pasaulio tvarkos, harmonijos ir tikslingumo laidas. (...)“

Žmogaus siela susijusi su pasaulio siela, ji – pasaulio sielos dalis. Todėl ji taip pat artima idėjoms; ji vientisa, amžina ir nemirtinga. Kiekvienas individas turi savo individualią sielą. Ji – žmogaus esmė. Tai ji suteikianti kūnui gyvybę, o kūnui mirus, nuo jo atsiskirianti. Kūnas, pasak Platono, yra sielos kalėjimas. Atėjusi iš idėjų pasaulio, siela ilgisi tiesos, grožio ir harmonijos. Ji veržiasi prie idėjų tobulumo, siekia aukščiausiojo gėrio. Tačiau kelias į jį nelengvas, nes kūniškoji prigimtis turi savo teisių, ir siela privalanti į jas atsivėlgti. Todėl ir žmogaus siela, Platono supratimu, nėra vienalytė. Ją sudaro trys pradaai – trys sielos funkcijos, arba galios: *protingoji, aistringoji ir geidžiamoji*. Svarbiausia yra protingoji siela. Ji savarankiška ir tvarko kitas dvi sielos dalis²¹.

²¹ Rickevičiūtė, K. Platono filosofijos bruožai. *Platonas. Valstybė*. Vilnius: Pradaai, 2000, p. 425–426.

Sofokratiškoje – protu, filosofine pasaulėžiūrine išmintimi grindžiamoje – Platono valstybėje taip pat viskas yra suskirstoma ir surikiuojama su atožvalga į protą, į prigimtinių individo *protingumą, aistringumą ar geidulingumą*, t. y. į jo prigimtį, paskirtį *būti valdovu, drąsiu kariu ar darbščiu maitintoju – amatininku, pirkliu, žemdirbiu*. „Numatomas valstybės valdymo principas – teisingumas. Jis turėtų lemti valstybės darną, harmoniją, kuri galima tik tuo atveju, kai kiekvienas rūpinasi ne tuo, kas jam pačiam naudinga, o tuo, kas naudinga valstybei. Todėl valstybė turėtų žiūrėti, kad kiekvienas dirbtų tik tai, kas jam pridera. (...) Platonas reikalavo, kad valstybė diferencijuotų žmones, – vieniems paskirtų auginti gyvulius, rūpintis maistu, kitiems – parūpinti drabužius, apavą, įvairius reikmenis, tretiems – ginti kraštą arba jį valdyti. (...) Pagal atliekamą darbą idealios valstybės gyventojus jis suskirstė į tris luomus: *valdovų filosofų, sargybinių ir gamintojų*“²².

Kita vertus, lygiai taip pat būtina atkreipti ypatingą dėmesį ir į tai, kokiomis konceptualinėmis bei pasaulėžiūrinėmis nuostatomis šis vienas iš genialiausių antikos laikų mąstytojų vadovavosi būtent taip suskirstydamas, surikiuodamas pagal svarbą visus savo projektuojamosios valstybės gyventojus – *į tris pagrindinius luomus*.

„Žmonių suskirstymą į luomus, – sako K. Rickevičiūtė, – Platonas mėgino grįsti jų prigimties ypatybėmis. Jis pasitelkia pasakojimą, esą kūrėjas ‚lipdydamas‘ žmones į vienus įmaišęs aukso – tai vertingiausieji, išmintingi žmonės, kurie gyvenime patys vadovaujasi protu ir gali vadovauti kitiems. Į antruosius kūrėjus įmaišęs sidabro. Šie taip pat esą kilnios prigimties, pirmųjų pagalbininkai, pasižymintys drąsa. Tai valstybės sargybinių ir karių luomo atstovai. Tretieji savyje turį vario ir geležies. Tai žemdirbiai, amatininkai, pirkliai, kuriems, pasak Platono, jau pačios prigimties yra skirta gaminti ir paklusti pirmiesiems. Tokį žmonių suskirstymą (gerusios sprendimu – J. B.) į privileijuotuosius ir jiems pavaldžius Platono teorijoje sušvelnina nebent tai, kad priklausymą luomui lemia ne individo kilmė, bet jo dvasinės ir moralinės savybės. Jeigu vaiko krūtinėje yra vario arba geležies (jis stiprus ir mėgsta dirbti sunkius fizinius darbus: arti žemę, skaldyti akmenis, lipdyti puodus ir t. t. – J. B.), jis priskiriamas trečiajam luomui, nesvarbu, kas yra jo tėvai. O jei amatininko, žemdirbio ar pirklio šeimoje atsirastų jaunuolis, turintis krūtinėje aukso arba sidabro, jis turėtų būti perkeltas į aukštesnį luomą“²³.

Tuo būdu ir tokiais priemonėmis mąstytojas, matyt, tikėjosi išvengti visų tų blogybių ir negerovių, kurias jis matė daugelyje graikų miestų valstybių visuomenės gyvenime, o ypač – savo gimtuosiuose, *demokratiškai* besitvarkančiuose Atėnuose.

Dėl tos pačios priežasties ir visa ši Platono utopija greičiausiai tėra tikrai šio mąstytojo bandymas atkurti ar vėl sugrąžinti žmonijai kažkada josios praeityje klestėjusią *aukso amžių* – dieviškąją harmoniją, kurios akivaizdžiai dar tiek daug buvo likę ir paslaptinai žvaigždėtame nakties dangaus skliaute, ir pasakiškai gražioje, harmoningoje Graikijos gamtoje.

²² Ten pat, p. 429.

²³ Ten pat, p. 429–430.

Tokiomis, ar į jas panašiomis, konstatacijomis bei išvadomis daugelis filosofijos istorikų dažniausiai ir užbaigia Platono filosofinio palikimo analizę, palikdami nuošalėje būtent tą jo kūrybinio palikimo dalį, kuri kaip tik ir yra pati svarbiausia bei reikšmingiausia, kadangi būtent ji, o ne kuri nors kita, konceptualiai – filosofiskai ir pasaulėžiūriškai – paaiškina bei pristato ir patį Platoną *kaip mistiką ir teologą*.

Maža to, kiekviena filosofinė sistema tik tada ir tuo atveju yra tokia, jeigu ji ir iš tikrųjų yra susijusi ar gali būti siejama su pačią filosofijos prigimtį bei paskirtį visuomenėje išreiškiančiais ir įprasminančiais dviem reikalavimais:

- a) *žmogaus gyvenimiškosios padėties pasaulyje įprasminimu;*
- b) *geresnio, tobulesnio, gražesnio ir teisingesnio pasaulio vizija ar perspektyva.*

Suskaldydamas *tikrovę* į dvi jo filosofinėje sistemoje mąstomąsias dalis – *idėjų* ir *daiktų bei reiškinių*, arba, kitais žodžiais, į *antgamtį* ir *gamtą*, – Platonas ir iš tikrųjų pasiekia iki tol graikų filosofijoje neregėtų aukštumų. Minėtuoju suskaldymu, arba *tikrovės* sudvigubiniu, grindžiama ir visa Platono *ontologija* bei *gnoseologija*.

Parodydamas, atskleisdamas senovės graikų, o ypač Atėnų, miesto valstybės, tarkime, kad ir demokratinio valdymo trūkumus ir negeroves, Platonas taip pat įprasmina ir išaukština visiškai naują, iki tol taip pat niekieno ir niekur neregėtą visuomenės socialinę stratifikaciją, grįsdamas ją ne *luomine* ar *turtine*, o mano čia jau minėtąja *sofokratine* diferenciacija.

Tai reiškę, jog Platono suabsoliutintas ir totaliai įtvirtintas, pvz., nuo deivės Gajos, kaip visų mūsų motinos Žemės, valios *absoliučiai* priklausomos žmogaus prigimties akcentavimas, suskaidant ją į triadišką *valdovų, karių* ir *maitintojų* struktūrą, tariamai išreiškiančią ir įprasminančią šių dievų valią, kuria vadovaujantis, pasak Platono, turėsias būti atkurtas ne tiktai *prigimtinis* (kiekvienas su didžiausiu malonumu ir pasitenkinimu dirbsias darbą, kuriam esąs sukurtas), bet ir *socialinis* (niekas nesieksias ir negeisias to, kas pagal prigimtį jam nepriklauso) – *ontoetinis* teisingumas.

Taip Platonas – norėjo jis to, ar ne, – iš tikrųjų atidarė Pandoros nelaimių skrynią visoms pasaulio tautoms ištisiems tūkstantmečiams, totalitarizmo virusu užkrėsdamas jų istorinę ateitį. Panašių vizijų ir spekuliacijų mėgėjams, politiniams ir kriminaliniams avantiūristams, svajojantiems apie priemones ir būdus, galinčius *radikalčiai pakeisti* žmogaus kaip būtybės prigimtį, pradedant šv. Aurelijum Augustinu, svajojusiu apie *De Civitate Dei*, ir baigiant K. Marxu bei jo *Kapitalu*, nekalbant jau apie tokio masto politinius ir kriminalinius nusikaltėlius, kaip Leninas, Stalinas ar Hitleris, laimingos pasaulio tautų dorovinės ir socialinės ateities vizija ne kartą buvo tapatinama su kruvinu smurto ir prievartos deglu mojuojančia Fata Morgana.

Nepaisant to, bendrais bruožais apibrėžtas ir tik taip įvardintas Platono *idėjų* pasaulis vis dar atrodo tuštoka *ontinių* objektų klasė. Tačiau tik iki tam tikro laiko, t. y. iki pagrindinio Platono veikalo *Valstybė* dešimtosios knygos pabaigos. Kodėl?

Atsakymas į šį pastarąjį klausimą galys būti tik labai vienareikšmis todėl, kad vadinamieji „šauniojo vyro Ero“ nuotykiškai pomirtiniame pašalyje kaip tik ir yra skirti šio

pagrindinio Platono veikalo konceptualinei užbaigai. Mat, nepaisant to, jog vadinamieji *eidosa* mąstytojo ir yra laikomi visų daiktų bei reiškinių, egzistuojančių gamtoje, provaizdžiais – jų idealiais prototipais, pačios šios ontinio Gėrio, Grožio, Tiesos ir Teisingumo idėjos yra pernelyg abstrakčios, pernelyg neapibrėžiamos, dėl to ir toliau išlieka tik abstraktūs antropomorfinės prigimties *etiniai* vaizdiniai – *idealai*, kurių kiekvienam konkrečiam žmogui privalu siekti ir kurių įgyvendinimui galiausiai yra skirta ir pati ši Platono filosofija.

Pažymėtina, jog dėl tos pačios priežasties Platonas čia dar kartą prisimena savo mokytojo Sokrato teorines įžvalgas, – nors *dorovės* ir neįmanoma išmokti, o tik ją pažinti – tam ir skirta filosofija, tačiau *ji taip pat nesutampa ir su kiekvieno dorovinio individo profesija, profesionalumu*.

Vadinasi, kad parodytų ir kuo įtikinamiau atskleistų, ką ši konceptualinė prieštara, buvusi tokia neįprasta, ausį rėžianti visiems nesidomintiems filosofija „žmonėms iš gautvės“ – paprastų atėniečių miniai reiškia, mąstytojas ir apsisprendžia *ontologizmuoti, t. y. subūrinti dorovės turinį, paskirti bei prasme*.

Tuo Platonas filosofijos istorijoje iškyla ir išlieka kaip pirmasis *ikikrikščioniškosios epochos krikščionybės teoretikas ir ideologas*, suteikiantis progą net ir garsiam XIX–XX a. filosofui A. N. Whiteheadui pareikšti, jog ir visa Vakarų filosofija esanti tik „pastabos Platono veikalų paraštėse“²⁴. Vadinasi, pasakojimas apie „šaunuų vyrą Erą“, priešingai, negu apie tai mano filosofijos istorikas R. Caratini's, tikrai nėra vien tik „kosmologinė problema“²⁵. Štai kas iš tikrųjų šiame pasakojime rašoma:

„– Bet aš tau papasakosiu, tariau, – ne Alkinojo, o šaunaus vyro Ero, Armenijo sūnaus, kilusio iš Pamfilijos, pasakojimą. Jis žuvo kovos lauke; po dešimties dienų, kai buvo laidojami jau sugedę lavonai, Erą rado visiškai sveiką. Iš mūšio lauko jį nugabeno į namus ir ruošėsi laidoti. Ir štai dvyliktą dieną, jau gulėdamas ant laužo, jis atgijo, o atgijęs papasakojo, ką buvo tenai matęs. Jis sakė, kad jo siela, kai tik ji išėjusi iš kūno, kartu su kitomis sielomis atvykusi į kažkokią nuostabią vietą. Žemėje ten vienas šalia kito žiojėję du plyšiai, o tiesiai priešais juos, danguje, irgi du tokie pat plyšiai. Tarp jų sėdėję teisėjai. Kai tik jie padarydavę nuosprendį, tuoj *teisingsiems* liepdavę eiti keliu į dešinę ir aukštyn į dangų ir užkabindavę jiems iš priekio ant kaklo lentelę su nuosprendžiu, o *neteisingiems* įsakydavę eiti į kairę ir žemyn ir užkabindavę jiems ant nugaros lentelę, kurioje būdavę surašyti visi jų *nedori* darbai (kurs. mano – J. B.)“²⁶. Tad kuo čia dėta kosmologija?

Toliau, kaip įprasta tokiais atvejais sakyti, – dar gražiau: „Kai priėjęs Eras, teisėjai pasakę, kad jis turėsiąs būti pasiuntiniu žmonėms ir pranešti jiems visa, ką čia matė, ir liepę jam atidžiai stebėti ir klausyti visa, kas toje vietoje vyko. Ten jis matęs, kaip sielos, gavusios nuosprendį nueidavusios į du plyšius – vieną dangaus, kitą žemės, o per kitus du

²⁴ *Filosofijos atlasas*. Vilnius: Alma littera, 1998, p. 39.

²⁵ Caratini, R., op. cit., p. 119.

²⁶ Platonas. *Valstybė. Dešimta knyga*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 402–403.

ateidavusios – vienos iškildavusios iš žemės, nuvargusios ir apsinešusios dulkėmis, o kitos nužengdavusios iš dangaus švarios. Atrodę, jog visos sielos grįždavusios iš ilgos kelionės: jos mielai įsikurdavusios stovyklauti pievoje, panašiai kaip žmonės statosi palapines švenčių metu. Kurios buvusios pažįstamos, sveikinosi ir klausinėjo atėjusių iš žemės, kaip ten, žemėje, o nusileidusių iš dangaus – kaip ten, danguje. Vienos pasakojusios verkdamos ir vaitodamos, prisiminusios, kiek daug visko turėjusios iškęsti keliaudamos po žeme – ta kelionė trunkanti tūkstantį metų, – kitos, nusileidusios iš dangaus, pasakojusios apie didžiausią džiaugsmą ir neapsakomo grožio reginius. Prireiktų daug laiko, Glaukonai, jei norėčiau viską išpasakoti. *Svarbiausia buvę štai kas: kas kada nors buvo padaręs kokių nors nusikaltimų, už visus juos iš eilės turėjęs atkentėti dešimteriojai – kiekviena bausmė trunkanti šimtą metų, nes tiek tęsiasi ir žmogaus gyvenimas* (kurs. mano – J. B.)²⁷.

Žinoma, naudodamasis proga Platonas tikrai nevengia plačiai ir išsamiai aiškinti graikams, kaip ir iš kokių mechanizmų sudarytas visas šis *antgamtinis* pasaulis; nestokojama čia ir tradicinės graikų mitologijos elementų bei konkrečių personažų. Pripažįstama ir pabrėžiama vadinamoji sielų *keliavimo*, jų *įsikūnijimo*, arba *metempsichozės*, idėja. Tačiau visa tai jokiū būdu nesudaro pagrindo manyti, kad visa ši pomirtinio pasaulio kosmologija esanti tik tam ir sumanyta. Priešingai, skaitant apie visa tai sunku atsikratyti minties, *jog būtent Platonas, o ne garsusis italų poetas Dantė Alighieris, yra dangaus ir pragaro įvaizdžių kūrėjas*.

Tiesa, ne viskas čia atitinka krikščioniškąjį jų vaizdinį, tačiau dėl vieno dalyko abejoti tikrai netenka: ir į platoniškąjį, ir į krikščioniškąjį dangų ir pragarą patenkama tik už *gerus* ir *blogus* darbus, padarytus gyvenant žemėje! Ta pačia proga priminsiu, jog garsiosios senovės graikų sielų buveinės – Hadas ir Tartaras – neskirsto jų į „gerąsias“ ir „blogąsias“ – tai grynai *platoniškai krikščioniškasis* pomirtinio pasaulio *dorovinės* sąrangos elementas, be to, vienas pagrindinių, jeigu ne pats svarbiausias!

Palyginimui, pavyzdžiui, galima pateikti kad ir nedidelę ištraukėlę iš Homero *Odisėjos* ir *Iliados*, kuriose didysis achajų poetas Odisėjo akimis irgi pateikia vaizdų iš šių poemų herojų pomirtinio gyvenimo – skurdaus ir nykaus jų egzistavimo garsiojoje amžinųjų šešėlių karalystėje:

*Štai tu, Achile, žmonėse visuomet
Būdavai pirmas visur: tebeesantį gyvą kaip dievą,
Mes pagodojom tave visi vyrai danajai, o miręs,
Čia, aš matau, viešpatauji tu aiškiai numirėlių tarpe:
Taigi nė mirus gailėtis, Achile, jau tau nebėra ko!*
(Odisėja, 11, 485–489)

O štai ką į tuos Odisėjo žodžius atsako garsusis graikų didvyris Achilas:

²⁷ Ten pat.

*Nėr ko taip guost ir girti mirties, šviesus Odisėjau,
Aš malonėčiau geriau už tarną būti pas kitą
Žmogų beturtį, kuris ir duonos pristinga ne kartą,
Nei karaliauti visų lig šiol numirusių tarpe*
(Odiseja, 11, 488–491)

Kitaip tariant, čia senovės graikams, priešingai negu viduramžių krikščionims, gyvybė ir gyvenimas žemėje – su jokiais mirusiųjų pasaulio privalumais nė iš tolo nelygintina *vertybė*:

*Galima visa įgyti: smulkiųjų galvijų ir jaučių,
Kiek panorėsi, trikojų auksinių, žirgų ilgakarčių, –
Vien tik gyvybės žmogaus negrąžinsi, jos nebesugausi,
Jei tik, pro lūpas ji kartą praspūdus, kūną apleido.*
(Iliada, 18, 406–409)

Vadinasi, Homero laikais senovės graikų pasaulėžiūrinė ir vertybinė orientacija buvo labai akivaizdi ir vienareikšmė: gyvybė, gyvenimas ir mirtis buvo laikomi didesnių abejonių nekeliančiais antipodais *būties*, o ne *nebūties*, naudai. Pomirtinio gyvenimo vaizdinai – šešėlių karalystė – nykūs, nuobodūs ir neišraiškingi: tai netgi ne gyvenimas, o veikia tik jo parodija.

Platono laikais, jo filosofijos dėka, pamažu, ypač tarp filosofų, įsigali paritetinė orientacija *būties* ir *nebūties* atžvilgiu; gyvenimas pradedamas suvokti ne kaip savaiminė vertybė, dievų ar likimo deivių dovanota, o kaip *egzistencija*, turinti labai aiškų dorovinį tikslą. Tai laikas, kuriam įprasminti reikalingos labai konkrečios dvasinės – intelektualinės ir dorovinės – paskatos bei pastangos: *siekinys*, kurį įgyvendinti pavyksta toli gražu ne kiekvienam. Filosofai šiame gyvenime jau vaidina išskirtinai prasmingą ir reikšmingą vaidmenį – kaip niekuo nepakeičiami tautos intelektualinio, dorovinio ir pasaulėžiūrinio prusinimo entuziastai.

Taip Platono filosofijos dėka filosofija imama suvokti ir traktuoti kaip tautos dorovinės pažangos metodinė priemonė, kurioje išskirtinį vaidmenį pradeda vaidinti ne graikų turėtoji gamtamokslinė patirtis, o pats žmogus, jo dvasinė ir dorovinė patirtis. Išskirtiniu šios filosofijos bruožu – ir ypač tai pasakytina apie viduramžius – tampa josios *guodžiamoji* ir *kompensacinė* prigimtis ir paskirtis visuomenėje, priartinanti filosofiją ir prie teologijos, ir prie krikščioniškosios ideologijos bei pasaulėžiūros. Nepaisant to, gyvenimas juo toliau, juo labiau darėsi vis baisesnis, liūdnesnis ir neteisingesnis; galiausiai pakito ir jo kaip *vertybės* supratimas bei vertinimas. Dėl to jis ir pradedamas *traktuoti bei vertinti tik kaip pasirengimas tikrajam – amžinajam gyvenimui po mirties*.

Nepaisant to, kad platonizmas kaip krikščionybės ideologija ir pasaulėžiūra oficialiai buvo pripažįstamas iki pat XII a., kuomet jį pakeitė Tomo Akviniečio (*lot.* Thomas Aquinas,

apie 1225–1274) *sukrikščionintoji* kito didžio antikos mąstytojo Aristotelio filosofija. Iš dalies taip atsitiko dėl to, kad, kaip nurodo lenkų filosofijos istorijos tyrė W. Tatarkiewiczus, „Pirmąsios krikščionybės, tiesioginių Kristaus mokinių mokslas, nebuvo filosofijos sistema, neturėjo filosofinių prielaidų. Tai buvo iš esmės dorovės mokslas. (...)“

Šį mokslą galima buvo sutraukti į tirs sąvokas: γωνσις, νόμος ir ἐπαγγελία, arba *pažinimas, įstatymas* ir *apreiškimas*, tai yra Dievo pažinimas, dorovės įstatymas ir po mirtinio gyvenimo apreiškimas²⁸.

Dėl to ir per visus viduramžius buvo tik sugebėta dar Platono pasiūlytąją *dvigubą* pasaulio koncepciją, kurios pagrindą sudaro idėjos (είδος) ir žemėje egzistuojantys jų atspindžiai – konkretūs daiktai bei reiškiniai, sudarantys empiriškąją tikrovę (είναι), perkeisti į sukrikščionintąją tos pačios mąstymo paradigmos variantą:

Natura Naturans, kaip Kuriančioji Gamta, arba Dievas;

natura naturata, arba sukurtoji gamta, – daiktų ir reiškinių pasaulis,

įtvirtinant ir apibrėžiant visa tai tuo pačiu – platoniškuoju – tikrovės filosofinio ir pasaulėžiūrinio apmąstymo *ekivalentu*. Visa kita – pačių šių koncepcijų bei traktatų turinys, žinoma, vienaip ar kitaip įvairavo, tačiau tiek dėl Katalikų bažnyčiai, tiek ir visoms Vakarų Europos feodalinėms valstybėms ypač būdingų *represinių* struktūrų įsiviešpatavimo, pradedant karaliaus valdžia ir baigiant inkvizicija, didelių poslinkių šioje srityje taip pat nebuvo.

Kitaip tariant, garsusis Blezo Pascalio (Blaise Pascal, 1623–1662) draudimas ar įpareigojamas, išreikštas teiginiu: „Abraomo Dievas, Izaoko Dievas ir Jokūbo Dievas, ne filosofų ir išminčių²⁹, Vakarų filosofijoje galutinai buvo įveiktas tik G. Hegelio (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770–1831) filosofijos dėka.

Pamatinė G. Hegelio, kaip ir Platono, filosofijos mintis yra *Absoliutinė idėja*, kuriai suteikiamas tikrovės *adekvatumo* statusas. Tai reiškia, jog pati ši idėja gali transformuotis į kitus Būties lygmenis ar parametrus, pavyzdžiui, tokius kaip *gamta, visuomenė, individas, santvarka, filosofija, teisė, menas ir t. t.* Dėl tos pačios priežasties ir pati Hegelio filosofija jos tyrinėtojų yra įvardijama kaip *panlogistinė*, kadangi *visa, kas egzistuoja, yra protinga*. „Absoliutinės idėjos G. Hegelis nesutapatina su atskiromis žmogaus mąstymu ar protu. Subjektyvus pažinimo aiškinimas, toks, kaip jį suprato J. Fichtė, G. Hegeliui buvo nepriimtinas. Jo absoliutinė idėja – sudievinata sąvoka, kuri, gal būt, galėdama reikšti visos žmonijos protą, žinojamą, yra šalia žmogaus. Egzistuosdama objektyviai, ta idėja, pasak G. Hegelio, yra visos esamybės, gamtos ir dvasios pradžia bei kūrėja, visų daiktų esmė“³⁰. Idėja taip pat „yra bet kurio gyvenimo pradžia“, „begalinė kūrybinė forma, kuri turi savyje visą bet kurio turinio pilnumą ir kartu yra jo šaltinis“³¹.

²⁸ Tatarkiewicz, W., op. cit., p. 196.

²⁹ Žr. Boer, T. *Filosofų Dievas ir Pascalio Dievas*. Vilnius: Aidai, 2006, p. 7.

³⁰ Rickevičiūtė, K. G. Hegelis – žmogus ir filosofas. *Filosofijos istorijos chrestomatija*. XIX ir XX a. Vakarų Europos ir Amerikos filosofija. Vilnius: Mintis, 1974, p. 35.

³¹ Гегель, Г. *Сочинения*, т. 1. Москва–Ленинград: Гос. изд-во, 1929, с. 264–265.

Nepaprastai vykusi yra ir kita G. Hegelio visai mąstomajai tikrovei taikoma metafora, palyginant ją su augalo sėkla. Dėl to ir K. Rickevičiūtė šią vokiečių idealisto metaforą taip pat labai gražiai išplėtoja štai tokiu sakiniu: „Kaip sėkloje tūno visa tai, kas iš jos turi išdygti, taip ir pirminėje idėjoje potencialiai slypi visa ateitis. Reali būtis šioje filosofijoje aiškinama kaip mąstymas apie šią būtį bendromis sąvokomis. Mąstymas ir būtis čia yra vienas ir tas pat“³².

G. Hegelio vienas garsiausių sekėjų kairiahegelininkas K. Marxas apie jį taip sakė: „Hegeliui mąstymo procesas, kurį jis, pavadinęs idėja, paverčia net savarankišku subjektu, yra demiurgas (kūrėjas, sutvėrėjas) tikrovės, kuri yra vien jo išviršinis pasireiškimas“³³.

Tačiau bene pati svarbiausia ir – neabejotinai – pati radikaliausia G. Hegelio filosofijos idėja yra *Dievo tapatinimas su Būtimi*.

Ir iš tikrųjų tikrovės tapatinimas su dvasia rodo, jog visa, kas per ištisus šimtmečius – imtinai iki garsiojo B. Pascalio – buvo lyginama su *Abraomo, Izaoko ir Jokūbo Dievu*, G. Hegelio tapatinama su *Būtimi* pastarosios naudai. Tai reiškia, jog ir pati Dievo sąvoka bei samprata galutinai praranda bet kokias sąsajas ir su žmogiškąja išvaizda, ir su per tūkstantmečius puoselėta gėrio, grožio, tiesos ir teisingumo idėja.

Žmonijos istorinėje atmintyje tai turėjo asocijuotis su visa šia sąvoka pagrindžiamo vaizdinio brutalumu – prievarta ir smurtu, su visa ta karų, neteisingumo, kraujo liejimo, prievartinių mirčių jūra, kurią mes ir įvardijame, ir apibrėžiame kaip *žmonijos istoriją*. Dievas kaip viso to priešybė ir antipodas paprasčiausiai liaujasi egzistavęs, todėl ir tokių filosofų kaip K. Marxas bei F. Nietzsche pasirodymas filosofijos istorijos padangėje taip pat tampa neišvengiamas. „Gyvenimo jausenoje, kuri yra kontingencija grindžiamo Dievo įrodymo pamatas, atsitiktinumai yra tai, kas turi būti papildoma – ir būtent per religiją. Jis dar vadinamas ir *religion making characteristic*. Šiame kontekste kalbama ir apie *Kontingenzbewältigung*, o šis terminas byloja, kad kontingencija yra kažkas kita, ką privalu įveikti. Tai įvyksta, pasitelkiant Būtinąją Esybę, kaip pamatą, iš kurio randasi visos kontingentiškos esatys. Tačiau šitaip, sakyčiau, padaromas galas vienai pačių patraukliausių esaties savybių, – tai aplinkybei, kad tai, kas ji yra, nėra būtina ir kad ji nebūtinai turi būti *tokia*, kokia ji yra. Juk tai reiškia, kad tai, kas ji yra, galėtų būti ir kas kita ir kad ateityje viskas tebėra atvira. Jei nemanysime, kad gyvename geriausiame iš visų pasaulių, tai gali būti tikrai viltinga mintis“³⁴.

Tarsi papildydamas ką tik cituotą Nyderlandų filosofo Teo de Boero mintį, lietuvių filosofas Antanas Maceina ypač akcentuoja būtent tai, jog senovės graikų apsisprendimas *už tikrovę kaip keliančią nuostabą* ir mūsų laikų žmogų jį supančios gamtos, pasaulio, netgi visatos atžvilgiu, padaro jį besąlygiškai priklausomą. Taip mąstydamas, žmogus tarsi suauga su šia idealizuotąja tikrove ir išgyvena tai, ką filosofijos istorijos pradžioje,

³² Rickevičiūtė, K., op. cit., p. 35.

³³ Marksas, K. *Kapitalas*, t. 1. Vilnius, 1957, p. 17.

³⁴ Boer, T., op. cit., p. 70.

žmonijos vaikystėje, išgyveno senovės graikai. Ir ne tik išgyveno, bet ir apibrėžė kaip pačios filosofijos atsiradimo priežastį. „Jau sakėme, kad filosofuoti Platonui reikė tapti panašiam į Dievą: filosofija jam buvo kelias, kuriuo eidamas žmogus vis mažiau klausia, nes jam visa vis labiau nušvinta“³⁵. *Jungtis, siejanti žmogų kaip būtybę su transcendentu, t. y. su dievų ir deivių pasauliu, senovės graikų vienareikšmiškai buvo išgyvenama ir apibrėžiama kaip išmintis.*

Išmintis senovės graikų filosofų buvo suvokiama ir traktuojama pagal analogiją, susiejanti juos su *dieviškumo apraiškomis žmoguje kaip būtybėje*. „Ką reikšia filosofuoti: kilti Dievop ar leistis nebūtin? Galima sutikti su K. Jaspersu, kad filosofuoti – tai būti pakeliui“³⁶.

Šia prasme antikos pasaulio žlugimas laikytinas katastrofa, atskleidusia žmogaus būtybiškumui ne vien tik šio pasaulio žavesį, bet ir tai, kas dar nebuvo nei pažinta, nei patirta, nei įsisąmoninta – jo žūtį. Dėl tos pačios priežasties viduramžiai – tai epocha, visuotinai ir labai plačiai paskleidusi ir visiškai kitokią gamtiškosios bei socialinės tikrovės prigimtį – *jos tragiškąjį trapumą, neilgalaikiškumą, abejotinumą ir kančią*.

Tai, kas seniesiems graikams, pradedant nuo Platono, kėlė *nuostabą*, t. y. kas antikos filosofijoje buvo susiję ne tik su išmintimi, bet ir su gyvenimo būdu, viduramžiais prarado prasmę ir galiausiai, pavyzdžiui, R. Descarteso buvo apibendrinta kaip *abejonė*. „Gnoseologinė tiesos mastų netekimo išraiška yra *abejonė*. Filosofai, mąstantieji nuostabos įtakoje, paprastai yra linkę nuvertinti abejonę, nelaikydami jos lygiareikšme su nuostaba filosofijai kilti. (...) Užtat Kierkegaardas ir pašiepia Descartesą sakydamas: „Metodas pradėti abejone, kad pasiektum filosofiją, atrodo esąs tiek pat tikslingas, kiek tikslinga pirma sukūprinti kareivį, kad šis paskui atsitiestų“³⁷.

Tuo tarpu P. Wustui abejonė esanti „atoveiksminė susirgusios sąmonės apraiška“ (...) arba „pirmasis proveržis demoniškumo ir diaboliškumo, glūdinčio mūsų sielos gelmėse“; ji esanti ir likianti „amžinoji mūsų nuodėmė, viso mūsų žmoniškumo svarbiausioji nuodėmė“³⁸.

Nepaisant to, filosofija, jos istorinė raida vis dėlto pasuka būtent šia linkme, kadangi, taip filosofuodami, anot F. Dostojevskio, mes įsiklausome ne į pasaulio darną, bet ir į jo nederbę, idant išgirstume „velnio ariją“ net ir pačioje tobuliausioje kosmoso tyloje bei tvarkoje. „Pasaulio blogis jaukia visus mūsų apie jį mąstymo kriterijus ir dėl tos pačios priežasties su baime verčia mus klausti vis toliau ir toliau. Kas yra abejonė? Visų pirma taignoseologinė kategorija, priklausanti pažinimo sričiai. Tuo ji skiriasi nuo nuostabos, kuri yra tiesioginis objekto darnos pergyvenimas, pažadinąs mąstymą, tačiau pats juo nesąs: nuostaba nėra refleksija“³⁹.

³⁵ Maceina, A. *Raštai*, t. 6. Vilnius: Mintis, 2000, p. 11.

³⁶ Ten pat, p. 16.

³⁷ Ten pat, p. 81.

³⁸ Ten pat.

³⁹ Ten pat, p. 83.

Pažymėdamas, jog šia prasme G. Hegelis, kaip ir Aristotelis, A. Maceinos manymu, taip pat pabrėžęs ir *nuostaboje* išnyrančią aklavietę, į kurią abejonės dėka kaip tik ir patenkaš visas filosofo turėtasis pažinimas, „kuris mąstantįjį nustebina (...) sukrešdamas tiek, jog jam net svaigsta galva; nustebina betgi, Hegelio pažiūra, ne objekto būseną, o subjekto negalia suvokti, kaipgi čia dabar yra; šiuo klausimu prasidedanti filosofija, ir šį klausimą Hegelis laiko abejonės lytimi: abejonė glūdinti jau nuostaboje ir esanti šiosios paleidžiama refleksijos plotmė“⁴⁰.

Šia prasme, A. Maceinos įsitikinimu, *abejonė* esanti ne kas kita, kaip „žmogiškoji būklė, ištinkanti nelauktai ir todėl mus sukrečianti, nes sunaikinanti ligi tol mūsų turėtą aiškumą: tai, ką tarėmės suprantą be niekur nieko, abejonės būklėje staiga pasidaro tamsu ir net klaiku“⁴¹.

Aptardamas, kokios galinčios būti mąstantįjį ištinkančios abejonių rūšys, A. Maceina plačiau pakomentuoja ir *abejonę kaip akivaizdybę*, atsirandančią dėl mūsų jutimo organų, pojūčių netobulumo. Pavyzdžiui, vandenyje esantis irklas arba lazda atrodo mums perlūžę, tuo tarpu ištraukti iš vandens šie daiktai pasirodo esą visiškai sveiki. Tą patį esą galima pasakyti ir apie spalvas, kurios įvairiais daltonizmo atvejais atrodo esančios vis kitokios, o absoliutaus spalvinio aklumo atvejais – ir visiškai išnyksta. „Descartesas tikros aklumo spalvos esmės, atskleistos tik pastarųjų psichologinių tyrinėjimų, nepažino. Tačiau jis nujautė, kad esama galimybės atsidurti *klaidos būklėje be išeities*; esama galimybės būti apgautam nežinant, kad esi apgaunamas. Kažkokia pikta dvasia (genius malignus) ar dievas apgavikas (deus deceptor, deus fallax) gali uždaryti mus į tokį pasaulį, kuriame nebūtų jokios žemės, jokio dangaus, jokio tįsaus daikto, jokio pavidalo, jokio dydžio, kuriame mes jaustumės lygiai taip pat, kaip ir dabartiniame“⁴².

Nepaisant to, A. Maceinos manymu, R. Descartesas tiek savuoju „Discours de la méthode“ (1637), tiek ir „Meditationes de prima philosophia“ (1641) mokslinės filosofijos nesukūrė. Nesukūrė jis ir visus patenkinančio filosofijos kaip mokslo, tyrinėjančio būti, metodo. Ir tai esą tik įrodą, kad:

- a) filosofija nėra mokslas, kuris būtų kuo nors panašus į daugelį specialiųjų gamtos mokslų;
- b) filosofijai, kaip labai specifiškai žmogaus intelektualinės veiklos sričiai, joks metodas iš principo esąs nepritaikomas ir neįmanomas.

Tokią A. Maceinos nuomonę esą patvirtinanti ir garsioji E. Husserlio, ir K. Marxo nesėkmė. „Kiekviename filosofijos vadovėlyje skaitome, – pabrėžia autorius, – kad filosofija svarstanti būtybę kaip tokią. Tai, be abejo, visiškai teisinga. Ir vis dėlto šitokios objekto aptarties nepakanka, jei filosofija imtųsi tyrinėti būtybę *moksliskai*, nes būtybė kaip tokia yra per daug atsajus dalykas, kad galėtų be niekur nieko būti filosofijos kaip

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ Ten pat, p. 84.

⁴² Ten pat, p. 89.

mokslo objektas. (...) Kiekvieno mokslo objektas yra tiriamas ne ,kaip toks', vadinasi, ne savo neapibrėžtybėje, o kaip tik gana siauroje sąranginėje savo sudėtingybėje, dažnai apsibrėžiant tik šiosios dalimi. Jeigu tad filosofija, suprasta kaip mokslas, rinktūsi savo objektu būtybę kaip tokią, tai greitai pasirodytų, kad ji iš viso jokio objekto neturi⁴³.

Kitaip tariant, sekant A. Maceinos mintimi, esą akivaizdu, jog filosofija visada ir visur iškyla tik kaip konkretaus mąstytojo siūloma *žmogaus kaip būtybės intelektualinė interpretacija jo paties egzistavimo sąlygų, arba būties, atžvilgiu*. Ir tai esą nekintama per visą filosofijos žmonijoje egzistavimo laiką – nuo senovės graikų iki mūsų laikų.

Trečiasis šio filosofija užsiimančio individo santykio su savo egzistavimo pagrindu – būtimi – variantas A. Maceinos apibrėžiamas kaip *kančia, arba kančios filosofija*. Kančios filosofijos atvejai bei atgarsiai filosofijos istorijoje, A. Maceinos nuomone, esą nepaprastai įvairūs. Tai – ir budizmas, kurį mąstytojas apibrėžia kaip filosofinę kančios etiką, ir rusų religinė filosofija, ir, pavyzdžiui, marksizmas. „Čia aprašytieji kančios filosofijos pavidalai, – pabrėžia autorius, – yra didžiai skirtingi savo turiniu, tačiau juos visus jungia tas pats objektas, tas pats pobūdis, tas pats siekis ir galop ta pati grėsmė“⁴⁴.

Grėsmingas pasaulis, tapatinamas su būties sąvoka kaip šio pasaulio atitikmeniu, apmąstančiajam savo egzistavimo sąlygas individui visada pasireiškias kaip kančia, nežinios dėl ateities baimė, fizinių ir dvasinių praradimų galimybė ir galiausiai – *kaip viso to konkreti realizacija žmogaus gyvenimo kasdienybėje*. Nesveikata, ligos, senatvė, mirties baimė, negaluojančio kūno skausmai, lygiai kaip ir dvasinės kančios, vienatvė, ilgesys ir t. t., – tai tik keletas šios daugiaveidės kančios pavidalų, prieš kuriuos, kaip visagalės būties reikšimosi ir egzistavimo fenomenus, individas visada jautėsi ir jaučiasi esąs bejėgis. „Kalbėdami apie nuostabos sudužimą sakėme, kad ji žlunga, kadangi neregį pasaulyje viešpataujančio blogio. Blogį paregėjus, nuostaba dingsta. Blogis ir nuostaba išskiria vienas kitą. Ir štai dingusios nuostabos vietą užima kančia. Blogis ir kančia remiasi vienas kitu. Blogis yra objektyvinė kančios pusė, o kančia yra subjektyvinis blogio patyrimas“⁴⁵.

Maža to, kančioje, anot A. Maceinos, atsiverianti kažkokia „tamsi ir maištinga pasaulio pusė, kažkas žymiai siaubingesnio negu tariamybė, pažadinanti abejonę“⁴⁶.

Apibūdindamas situaciją, atsiveriančią kančioje ar netgi tik josios galimybėje, t. y. kaip fizinė ir dvasinė individo kančia, A. Maceina padaro *heidegeriškąją* apibendrinamojo pobūdžio išvadą, *jog kančioje apsireiškias pasaulio buvojimas niekio linkui*. Pastaroji nuostata suartina A. Maceiną ne tik su vienu žymiausių Vakarų egzistencialistų, pavyzdžiui, M. Heideggeriu, bet ir su žymiausiais *kriekščioniškojo* egzistencializmo kūrėjais – K. Jaspersu, G. Marseliu, F. Wustu ir kitais*.

⁴³ Ten pat, p. 145.

⁴⁴ Ten pat, p. 116.

⁴⁵ Ten pat, p. 117.

⁴⁶ Ten pat.

* Plačiau apie katalikiškąją filosofiją žr.: Kuzmickas, B. *Katalikiškoji filosofija. XIX–XX amžiai*. Vilnius: LTU, 2003.

Manydamas, kad filosofija „kaip filosofija“ išlieka tik tol, kol kaip nors – konceptualiai ar savo mąstymo turiniu – išlieka *būties filosofija*, A. Maceina vienu žymiausių XX a. šios filosofijos atstovų vis dėlto laiko M. Heideggerį, apibūdindamas jį kaip *būties metafiziką*.

Šia prasme, A. Maceinos nuomone, būti egzistencialistu mūsų laikų filosofą verčiaus ne koks nors paikas originalumo vaikymasis ar neįprastų mąstymo būdų ieškojimas, o būtinybė, žmogaus gyvenamąjį pasaulį atskleidžianti ir interpretuojanti kaip *chaosą, prievartą, kančią ir netektį*, nes tiktai kančioje būtybė pasirodo esanti „ne tik klatinga, bet ir grėsminga: tai naikinanti jėga, nukreipta prieš pat buvimą. Egzistencinės filosofijos teiginys, kad „niekis naikina – das Nichts nichtet“ (M. Heidegger) kančioje patiriamas visa savo tikrybe⁴⁷. Dėl tos pačios priežasties ir šią filosofiją išreiškianti bei įprasminanti nuostata ar nuotaika taip pat esanti *ne pasaulio šlovinimas, kaip nuostaboje, o jo kaltinimas*.

Pamatinė metodologinė A. Maceinos nuostata dėl pasaulyje siaučiančio blogio, t. y. dėl pačios jo prigimties netobulumo, – metafizinė: *blogis šiuolaikiniame pasaulyje giliausiomis savo priežastimis esąs nesunaikinamas, kadangi čia jau minėtoji „velnio arija“, apie kurios egzistavimą savo kūryboje taip įtikinamai kalbėjęs ir rusų rašytojas F. Dostojevskis, tiek žmogaus pasaulio, tiek ir kosminėje visatos sąrangoje esanti visiškai nepriklausoma pirmosios žmonijos nuodėmės pakeista būties konstanta*.

Atsidėdamas kuo išsamesnei vokiečių egzistencialistų – M. Heideggerio ir K. Jasperso – kūrybinio palikimo analizei, A. Maceina siekia dviejų pagrindinių tikslų:

- a) paaiškinti ir pagrįsti filosofiją kaip savitai filosofuojančios būtybės suvokiamą ir interpretuojamą *būties* ir *būtiškumo* sandūrą, tampančią bet kurios filosofijos intelektualinio turinio pagrindu;
- b) konceptualiai pagrįsti transcendentalinį *būties* ir *būtybės* atvirumą kaip iki galo niekada neišsemiamą, nepaaiškinamą ir nepagrindžiamą paslaptį ir kaip bet kurios filosofijos potencialųjį turinį.

Kitaip tariant, kad ir kaip mes stengtumės „įminti“ šią mums paties Dievo užmintą *būties* ir *būtybės* egzistavimo paslaptį, *iš šių mūsų pastangų galinti išriedėti tik dar viena filosofija, tačiau ji pati niekada nevirsianti amžina ir nekintama šios būties įmintumo priežastimi ar pagrindu, t. y. jos tiesa*.

Atkreipdamas dėmesį, kodėl Heideggeris, K. Jaspersas bei daugelis kitų Vakarų XX a. filosofų ir iš tikrųjų „yra plūkęsi“ prie šios problemos, A. Maceina pabrėžia, jog ir ji pati iki šiol tebėra tik *iškelta*, bet *neįmintą*.

Kalbėdamas apie tai, kas yra filosofija, M. Heideggeris taip pat pabrėžia, kad „Atsakymas į klausimą: kas tai yra filosofija? – reikalauja, kad mes atitiktume tai, ko siekia filosofija. O tai yra *esinio* būtis. Būdami tokiaime atitikime, iš pat pradžių girdime tai, ką

⁴⁷ Ten pat.

filosofija mums jau ištare; girdime *filosofiją*, t. y. graikiškai suprastą *philosophia*. Todėl į atitikimą, t. y. į mūsų ieškomą atsakymą, patenkame tik tada, kai nuolat kalbamės su tuo, į ką mus nukreipia (t. y. išlaisvina) filosofijos tradicija. Atsakymą į klausimą, kas yra filosofija, randame ne istoriškai kolekcionuodami filosofijos apibrėžimus, o kalbėdamiesi su tuo, kas mums atsivėrė kaip esinio būtis⁴⁸.

Aptardamas kitą, jo nuomone, esminę filosofijos problemą, įvardijamą kaip *metafizika*, M. Heideggeris vėlgi akcentuoja, jog metafizika, užklaudama esinį kaip esinį, „pasilieka prie esinio ir neatsako į būtį kaip būtį. Kaip medžio šaknys, ji siunčia visus savo syvus ir jėgas į kamieną ir jo šakas. Šaknys išsišakoja dirvoje, kad medis išaugtų ir galėtų ją palikti. Filosofijos medis išauga iš metafizikos šaknų“⁴⁹.

Turėdamas tai galvoje, A. Maceina pabrėžia, jog šios dvi pamatinės esatys – *būtis* ir *būtybė* – „siejasi tam tikru *santykiu*, kurį Heideggeris nusako gana mįslinga dvilype formule: 1) ‚das Sein *west* nie ohne das Seiende‘ ir 2) ‚niemals *ist* ein Seiendes ohne das Sein‘. Mūsų pabrauktieji žodžiai yra esminiai šiai formulei suprasti, nes ‚*west*‘ reiškia ne tą patį, ką ir ‚*ist*‘. Senas vokiškas veiksmažodis ‚*wesen*‘, kurio yra išlikusi tik lytis ‚*west*‘, kaip jau anksčiau paaiškinta (...), reiškia ‚turėti buveinę‘ arba buvoti kieno nors akivaizdoje (anwesend). Gi tai, kas turi buveinę arba buvoja čia pat, gali būti prieinama, prakalbinama, patiriama, pergyvenama. Tai Heideggeris ir turi galvoje tardamas, kad ‚das Sein *west*‘. Šia prasme sąsaja tarp būties ir būtybės galima būtų nusakyti tokiu būdu: *būtis neturi buveinės be būtybės, būtybė neturi buvimo be būties*; būtybė yra būčiai jos reiškimosi vieta, būtis yra būtybės buvimo įgalinimas; būtis be būtybės negali būti patiriama, būtybė be būties negali iš viso būti; būtis yra būtina būtybei, kad ši būtų; būtybė yra būtina būčiai, kad ši atsiskleistų“⁵⁰.

Taigi *būtis* ir *būtybė* esančios ne tik *gnoseologiškai*, bet ir *ontišškai* kuo glaudžiausiai susijusios, viena be kitos neįmanomos. Nepaisant to, A. Maceiną kaip neotomistą ypač liūdina tai, jog M. Heideggeris vis dėlto atsisako laikyti *būtį* bet kurios egzistencijos, vadinasi, ir bet kurios *būtybės*, egzistavimo pagrindu. „Juk jeigu būtis yra ne būtybė, o kaip tik jos peržengimas arba ‚visai kas kita‘, jeigu ji yra būtybei toks pagrindas, jog be jo (t. y. be šio savo pagrindo – J. B) būtybės iš viso nebūtų, antra vertus, jeigu būtis yra ‚ne Dievas‘, – tai kuo baigiasi mąstymas, klausęs būties visą metą ir nusakęs ją tokiomis ištaramis, kurias Vakarų metafizikoje įprasta taikinti kaip tik Dievui? Kas yra anas Heideggerio neiginys: žingsnis priekin ar jau šuolis atgal, patekus į neišbrendamą tankynę malkakirčių keliu? Kodėl būtis, būnanti pati („Es ist selbst“), nėra pati būtis („ipsum esse“), vadinasi, Dievas?“⁵¹

⁴⁸ Heideggeris, M. *Rinktiniai raštai*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Mintis, 1992, p. 324.

⁴⁹ Ten pat, p. 99.

⁵⁰ Maceina, A. *Raštai*, t. 6, p. 233.

⁵¹ Ten pat, p. 239.

Klausinėti viso to, žinoma, galima kiek tik patinka. Aišku viena, jog padarydamas šią pastarąją, A. Maceinos taip pageidaujamą išvadą, jog būtis giliausiąja savo prigimtimi ir esanti Dievas, M. Heideggeris neišvengiamai būtų priskirtas prie *teistinės* orientacijos egzistencialistų, o to jis, matyt, kaip tik ir nenori, siekdamas tikro, ar tik tariamo, filosofinio „mąstymo originalumo“. Kita vertus, vargu ar vokiečių kalbos „kankinimas“, kuriant neįmanomiausias gramatines bei semantines konstrukcijas, terminus ar sąvokas šį „mąstymo originalumą“ galys suteikti. Ar ne dėl tos pačios priežasties kai kurie filosofai, M. Heideggerio kūrybos specialistai, šiuos jo ieškojimus laiko „nuvalkiota tautologija“?⁵²

Nerasdamas M. Heideggerio „būties ieškojimuose“ gilesnės *ontoetinės* pasipirties savajai filosofijos koncepcijai, tradiciškai – tomistiškai, – t. y. su gėrio, grožio ir tiesos kriterijais tapatinamai *Būties* sampratai, A. Maceina ir vėl sugrįžta prie tradicinių tomistinių *Būties* sampratos vaizdinių, apibrėždamas ją tradicinėmis *būties* ir *būtybės* definicijomis: „Būties nusileidimą į būtybės matmenį arba jos tiesą atsiskleidimo prasme (alētheia) vadiname *kenoze*, o nusileidusios ir būtybės matmeniu buvojančios būties mąstymą vadiname *analogija*“⁵³. Tad savaiame visa ši iš tikrųjų nevienareikšmė problema A. Maceinos yra užbaigiama ir įtvirtinama teiginiu, jog „Scholastinis kelias Dievop (...) nėra toksai, kad logiškai pagrįstų bei pateisintų *šuoį* nuo būtybės į Dievą, *šuoį*, kuris esti daromas visame scholastiniame mąstyme. Scholastinė filosofija eina ne nuo būtybės į būtį, ir nuo būties į Dievą, o *tiesiog* nuo būtybės į Dievą. Užtat Dievas čia ir yra mąstomas ne kaip būtis, o kaip būtybė, pakelta į aukščiausią savo buvimo rangą. Heideggerio priešinimasis šios rūšies mąstymui yra giliai pagrįstas, nes Dievas, palygintas su būtybe, yra šiai gryna transcendencija. (...) Kitaip sakant, Dievo kaip būties mąstymas yra anaip tol ne akivaizdys, o įrodyti reikalingas dalykas“⁵⁴.

Pastebėtina, jog A. Maceinos kaip mąstytojo sąlytis su demokratine Vakarų kultūra turėjo jam ir neabejotinai teigiamų padarinių. Tai pasireiškė didesne negu tarpukario laikų Kauno universitete praktikuotąja tolerancija kitokių pažiūrų autoriams. Iš šio sąlyčio išriedėjo ir A. Maceinos filosofinė koncepcija apie žmogų kaip būties klausiančią ir josios atsakymais abejojančią būtybę, atvirą tiek *teistinei*, tiek ir *ateistinei* tikrovės interpretacijai.

Pastarąją išvadą patvirtintų, pavyzdžiui, kad ir šie A. Maceinos žodžiai: „Kad Dievas, kaip sakėme, (...) yra visą laiką buvęs pats aukščiausiasis ir pats galutinis Vakarų metafizikos objektas, tai yra istorinė tikrybė. Tačiau ar ši tikrybė yra suaugusi su pačia metafizikos esme, ar ji yra ir lieka tik *istorinė*, vadinasi, galinti praėti, kaip tai, sakysime, atrodo jau yra įvykę dialektiniame materializme? Ar gali būti ne tik ‚žmogus be Dievo‘, bet ir ‚filosofija be Dievo‘? Jeigu autoriaus pastanga, susiklosčiusi šios knygos pavidalu, yra iš tikro buvusi sėkminga, tuomet jis yra laimėjęs įžvalgą, kad yra galimas ir *žmogus be Dievo*, bet nėra galima *filosofija be Dievo*“ (kurs. mano – J. B.)⁵⁵.

⁵² Ten pat, p. 236.

⁵³ Ten pat, p. 253.

⁵⁴ Ten pat, p. 269.

⁵⁵ Ten pat, p. 291.

Pastarąją A. Maceinos mintį, be abejo, galima vertinti dvejopai: garsusis XX a. filosofas, matematikas ir logikas, Nobelio premijos laureatas Bertranas Russellas (Bertrand Russell, 1872–1970), nesileisdamas į giliamintiškus tomistinės filosofinius samprotavimus apie Būties prigimtį, šią problemą, galima sakyti, išsprendžia vienu kirčiu: *jeigu tvirtinama, jog visas šis begalinis pasaulis yra sukurtas Dievo, tuomet visai pagrįstai galim klausti ir to, kas sukūrė Dievą*⁵⁶.

Toks būtų garsaus anglų logiko ir matematiko B. Russello atsakymas į A. Maceinos išreikštąją mintį, *jog žmogus be Dievo esąs įmanomas, tuo tarpu filosofija be Dievo – ne*.

Prisimenant, jog ir pati ši filosofija, egzistuojanti kaip tikrovės dieviškumo problema, tęsiasi jau nuo Platono laikų, todėl ir manyti taip, kaip teigia A. Maceina, iš tikrųjų yra istoriškai nepagrįsta, kadangi dievo / dievų (panteono) idėja – ir ne tik graikų mitologijoje – iš tikrųjų yra atsiradusi dar prieš tūkstantmečius iki Platono.

Martynas Heideggeris (Martin Heidegger, 1889–1976), kurio filosofinė kūryba XX a. tebelaikoma viena reikšmingiausių, keliant ir svarstant šiuos nepaprastai sudėtingus ir iki galo neišsprendžiamus *Būties* prigimties klausimus, bando spręsti, ieškodamas *trečiojo kelio*.

Kitaip tariant, akivaizdu, jog M. Heideggeris šiais savo svarstymais nenori nei visiškai susitapatinti su *teologija* – tą jam kaip tik ir prikiša lietuvių neotomistas A. Maceina, nei pasirodyti esąs visiškai *ateistas*. Pastarąjį žmogaus tipą, itin išpopuliarėjusį būtent XX a., kitas lietuvių krikščioniškojo egzistencializmo atstovas J. Girnius (jaunystėje ir pats kurį laiką pas M. Heideggerį stažavęsis) vėliau įvardijo ir apibrėžė kaip *žmogų be Dievo*.

Vienas reikšmingiausių ir didžiausio poveikio skaitytojų auditorijai padariusių M. Heideggerio veikalų *Būtis ir laikas* (Sein und Zeit, 1927) atkreipia dėmesį jau savo pavadinimu: *filosofines* šios problemos studijas vokiečių egzistencialistas kaip tik ir susieja su *laiko sąvoka*.

Tiesą sakant, tiek savo kilme, tiek ir raiškos būdais *laikas* yra ne tiek filosofinė, kiek fizikinė kategorija, egzistuojanti kaip procesas, susaistantis visą šį begalinį pasaulį procesiškumo ryšiais ir saitais, apie kuriuos bene įspūdingiausiai yra prabilęs bei juos įvardinęs garsusis Albertas Einšteinas (Albert Einstein, 1879–1955).

Tačiau M. Heideggeriui, kaip filosofui egzistencialistui, *laikas* yra reikšmingas ne kaip fizinė ar, tuo labiau, fizikinė kategorija, o kaip *žmogiškosios būties dimensija, sąlygojanti, įvardijanti ir apibrėžianti visa, kas šiame pasaulyje atsiranda, egzistuoja ir išnyksta*. „Graikai mums paliko pasakojimą apie keistą dievą, gyvenusį tuometinės Oikumenės pakrastyje, prie Afrikos krantų, ir keldavusį pamaldų siaubą Helados žmonėms, garbinusiems Olimpo valdovus, įrėmintus į ryškų nekintančios formos kontūrą, skulptūriškai aiškius, paprastus ir pažįstamus. Tą dievą graiką vadino Protėju. Labiausiai jis juos glumindavo formos neturėjimu ir nepastovumu. Protėjas buvo nepagaunamas ir nesuvokiamas, nes vieną akimirką įsikūnydavo į vieną pavidalą, o kita akimirką jis galėdavo virsti kuo kitu“⁵⁷.

Kitas ne mažiau reikšmingas, negu graikų mitologija, įtakų šaltinis, be abejo buvo M. Heideggerio taip atidžiai studijuotoji šv. Aurelijaus Augustino filosofija, ypač tai, kas

⁵⁶ Apie tai žr. plačiau: Russell, B. *Why I Am Not a Christian*. London, 1927, p. 112–113.

⁵⁷ Šliogeris, A. Martynas Heideggeris: kaukė ir būtis. *Martynas Heideggeris. Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 5.

šio krikščionių autoriteto buvo pasakyta apie *laiko prigimtį ir esmę*. „Nebuvo laiko, kai tu ko nors nesukūrei, nes tu sukūrei ir patį laiką. Nėra laiko amžino kaip ir tu pats, nes tu niekada nesikeiti, o jeigu laikas nesikeistų, jis nebebūtų laikas. Kas gi yra laikas? Kas galėtų tai paprastai ir trumpai paaiškinti? Kas galėtų šį dalyką taip suvokti protu, kad suprantamai pasakytų žodžiais? (...) Argi apie ką nors kalbėdami mes kalbame paprasčiau ir suprantamiau negu apie laiką? Ir kai kalbame apie jį, mes suprantame, kas tai yra, ir kai kitą girdime apie jį kalbant, mes taip pat suprantame. Taigi kas yra laikas?

Jei niekas manęs neklausia, aš žinau, kas tai yra, bet jei norėčiau klausiančiajam paaiškinti, – nežinau. Tačiau aš tvirtai pareiškiu tai, ką tikrai žinau: jeigu niekas nepraeitų, nebūtų praeities laiko, ir jei niekas neateitų, nebūtų ateities laiko, o jeigu nieko nebūtų, nebūtų ir dabarties laiko. O kaip gali būti šie du laikai – praeities ir ateities, – kai praeities jau nėra, o ateities dar nėra? O jeigu dabarties laikas visada būtų dabartyje ir niekada nenuieitų į praeitį, tai jau būtų ne laikas, o amžinybė. O dabartis tampa laiku tik todėl, kad nueina į praeitį, todėl mes sakome, kad jis yra, jeigu jo atsiradimo priežastis yra ta, kad jo nebus? Ar ne teisingai sakome, kad laikas yra tik todėl, kad stengiasi nebūti? (...) Ar tu liepi man patvirtinti, kad laikas – tai kūnų judėjimas? Neliepi. Girdžiu sakant, kad kiekvienas kūnas gali judėti tiktai laike: tu tai sakai. Tačiau negirdžiu sakant, kad pats kūno judėjimas yra laikas: tu to nesakai⁵⁸.

Vadinasi, nekyla abejonų, jog *M. Heideggerio laiko samprata iš tikrųjų nedaug kuo skiriasi nuo augustiniškosios, tačiau su viena išlyga: jo filosofijoje Būtis yra tapati laikui*. Ir tai – esminė perskyra, atskirianti M. Heideggerio filosofiją tiek nuo parmenidiškosios, jeigu apie ją, kaip apie tradiciją filosofijoje, apskritai galima kalbėti, tiek ir nuo plato-niškosios bei nuo krikščioniškosios. Kitaip tariant, Heideggerio egzistencializmas nuo klasikine tapusios krikščioniškosios mąstymo tradicijos tik tuo ir skiriasi, *jog čia jau nebemąstoma apie Dievą kaip visatos sukūrėją, bet mąstoma apie būtį laike ir laiką būtyje kaip žmogiškosios egzistencijos vienovę, kuriai mąstytojas neabejotinai suteikia visus Deus absconditus būdingus atributus*.

Maža to. M. Heideggeris yra pirmasis iš XX a. filosofų egzistencialistų plejados, taip vienareikšmiškai, netgi kategoriškai įvardijusių ir išreiškusių, pavyzdžiui, štai tokią savo pažiūrą, prilygintiną jo pasaulėžiūrai: „Filosofija yra metafizika. Pastaroji apmąsto esinių visumą – pasaulį, žmogų, Dievą – jų būties ir esinių sąryšio būtyje požiūriu. Metafizika apmąsto esinį kaip esinį, pagrindžiančiosios prieš-statos požiūriu, kadangi iš pat pradžių esinio būtis filosofijai pasirodė pagrindo (Grund) (archė, aition, Prinzip) pavidalu⁵⁹“.

Dėl to ir garsaus prancūzų katalikų filosofo Philippe'o Capelle-Dumonto pastanga įrodyti *M. Heideggerio filosofijos teologiškumą laikytina visiškai pagrįsta*⁶⁰.

⁵⁸ Aurelijus Augustinas. *Išpažinimai. Vienuoliktą knygą*, XIV skyrius. Vilnius: Aidai, 2004, p. 275–276, 285.

⁵⁹ Heideggeris, M. Filosofijos pabaiga ir pagrindinis mąstymo uždavinys. *Rinktiniai raštai*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Mintis, 1992, p. 408–409.

⁶⁰ Žr. apie tai plačiau: Philippe Capelle-Dumont. *Filosofija ir teologija Martino Heideggerio mąstyme*. Vertė P. Aleksandravičius. Vilnius: Aidai, 2010.

IŠVADOS

1. Tikrovės dieviškumo problema filosofijoje apima visą jos istoriją ir yra susijusi su faktiniu bei konceptualiniu daugelio filosofinių sistemų turiniu. Todėl šiame straipsnyje kaip tik ir pasistengta parodyti, kaip ir kokių būdu visa tai vyko nuo antikos laikų iki XX a. pabaigos. Tai taip pat sudaro ir šio straipsnio probleminio bei konceptualinio novatoriškumo pagrindą, kadangi, kiek šio straipsnio autoriui yra žinoma, niekas iki šiol tokios problemos specialiai nėra nei kėlęs, nei sprendęs.

2. Tikrovės dieviškumo problema priklauso prie tų filosofijos istorijos klausimų, kuriuos visai pagrįstai įprasta įvardinti ir apibrėžti kaip *amžinus*, kadangi lygiai taip pat, kaip ir Dievo buvimo ar Jo nebuvimo, taip ir tikrovės dieviškumo ar jos nedieviškumo, nei filosofija, nei mokslas įrodyti negali. Dėl to ir pati ši problema, nuo Platono laikų filosofijos istorijoje susiformavusi kaip ontologijos ir gnoseologijos problema, galiausiai, t. y. daugiau kaip per du su puse tūkstančio metų, išryškėja tik kaip *žmonijos dvasinės ir intelektualinės kultūros raidos paradigma*. Žinomas F. Nietzsches teiginys, jog „*tiesa, tai tokia klaida, be kurios tam tikros rūšies būtybės negali gyventi*“, tokią šio straipsnio autoriaus nuostatą tik sustiprina.

PHILOSOPHICAL PROBLEM OF THE DIVINE NATURE OF REALITY: FROM DEMIURGE TO DEUS ABSCONDITUS

Summary

According to the history of philosophy, there is no other problem in the field of humanities that could be considered more important than that of origin of the world. Therefore, attempts to answer the question regarding ways and reasons of the world's existence have always occupied the essential place in the history of philosophy. The answer also determines adherence of an individual philosopher to either idealistic or materialistic worldview in relation to the surrounding reality.

In the present article, this problem is tackled and conceptualized against a wide range of backgrounds of philosophical systems, i.e., from Plato to M. Heidegger. Views of two most famous Lithuanian philosophers, namely, A. Maceina and J. Girnius, regarding this issue, are also discussed in this article.

The article is concluded by two important statements, substantiating the validity of the assertion formulated by I. Kant: the problem of ideal vs. material nature of reality belongs to the domain of eternal questions of philosophy, the answer to which is in the realm of belief rather than science or philosophy.

Keywords: *ontos, me on, agathon, kakon, arete, Demiurge, Deus absconditus*, existence, nature, creature, culture, idealism, materialism.

DVASINGUMAS IR SĄMONINGUMAS: APIE BUDIZMO MEDITACINIŲ PRAKTIKŲ VAIDMENĮ ŠIUOLAIKINĖJE VAKARŲ PSICHOTERAPIJOJE

„Suglaudęs delnus kreipiuosi į tuos, kurie siekia sergėti savo protą:
nuolatinėmis pastangomis puoselėkite budrumą (*smrtim*)
ir dėmesingumą (*samprajanyam*)!“

Iš IX a. Indijos budistų filosofo Śantidevos
poemos *Bodhicaryavatara* (V.23)

SANTRAUKA

Straipsnyje autorius siekia iš lyginamosios kultūrologijos perspektyvos pažvelgti į tam tikrus sąlyčio ir sąveikos taškus tarp tradicinės budistinės dėmesingumo ar budrumo praktikos bei šiuolaikinės Vakarų psichoterapijos. Remiantis budistiniais meditaciniais tekstais ir šiuolaikinių psichologų darbais keliamas esminis klausimas – kaip šiuolaikinė Vakarų psichoterapija, įvairiais savo pavidalais ir mokyklomis priartėja, o dažnai tiesiog atvirai perima, budistinės budrumo meditacijos praktikos elementus. Kodėl kai kurie šiuolaikiniai mokslininkai iškelia taip vadinamų kontempliatyvių mokslų (*contemplative sciences*), tiriančių ne tik pakitusias sąmonės būsenas, bet ir tradicinių religinių sistemų meditatyvias praktikas, formavimo būtinybę? Su kuo gali būti siejama šiuolaikinė psichoterapinė dvasingumo samprata? Į šiuos klausimus siekiama atsakyti, pasitelkus komparatyvistinę metodologiją ir reikšmingiausių šia tema studijų kritinę analizę. Daroma išvada, jog budizmas ir Vakarų modernioji psichoterapija gali vaisingai papildyti vienas kitą, ypač praktiniu lygmeniu. Tačiau šiuo metu sparčiai vykstanti Vakarų psichologijos budifikacija yra neatskiriama nuo kito šio reiškinio polio – budizmo psychologizavimo. Būdravimo meditacija atveria kur kas platesnius sąmoningumo matmenis ir atskleidžia žmogiškos egzistencijos gelminį vientisumą.

Esminiai žodžiai: religijos psichologija, budizmas, psichoterapija, dvasingumas, sąmoningumas.

Modernioje Vakarų kultūroje žodis „dvasingumas“ vartojamas vis rečiau ir vis dažniau tenka aiškintis galimas šio termino konotacijas bei implikacijas, kurios, regis, buvo savaime suprantamos tradicinėje krikščioniškoje kultūroje. Kiekviena tradicinė kultūra turėjo (arba tebeturi) suformuotas savitas dvasingumo apibrėžtis ir sampratas, dažniausiai siejamas su tam tikromis soteriologinėmis nuostatomis ir etinėmis vertybėmis. Nesileisdamas į taip vadinamų „mistinių patyrimų“ epistemologinę analizę, straipsnyje pabandysiu iš lyginamosios kultūrologijos perspektyvos pažvelgti į tam tikrus sąlyčio ir sąveikos taškus tarp tradicinės budistinės dėmesingumo ar budrumo praktikos bei šiuolaikinės Vakarų psichoterapijos. Juk daugeliu atžvilgių budizmas yra suprantamas kaip

iššūkis krikščioniškajam religingumo suvokimui – kaip religija be Dievo, be individualios sielos ir be laisvos valios sampratų. Tai visą Aziją persmelkusi ir jau visą amžių į Vakarų mąstymą besiskverbianti (ir konfesiniais praktiniais, ir pasaulėžiūriniais aspektais) tradicija, kurioje net terminologiniame lygmenyje nėra dvasingumo sampratos. Vienas pamatinių terminų budizmo etikos, psichologijos ir filosofijos kontekste yra budrumas ar dėmesingumas (pali. *sati*, sanskr. *smṛti*), kartais verčiamas ir kaip sąmoningumas (angl. *mindfulness*). Straipnyje keliamas esminis klausimas – kaip šiuolaikinė Vakarų psichoterapija įvairiais savo pavidalais ir mokyklomis priartėja, o dažnai tiesiog atvirai perima, budistinės budrumo meditacijos praktikos elementus? Galiausiai, kodėl kai kurie šiuolaikiniai mokslininkai iškelia taip vadinamų kontempliatyvių mokslų (*contemplative sciences*), tiriančių ne tik pakitusias sąmonės būsenas (*altered states of consciousness*), bet ir tradicinių religinių sistemų meditatyvias praktikas, formavimo būtinybę? Su kuo gali būti siejama šiuolaikinė psichoterapinė dvasingumo samprata? Į šiuos klausimus siekiama atsakyti, pasitelkus komparatyvistinę metodologiją ir reikšmingiausių šia tema studijų kritinę analizę.

PSICHOLOGINĖS DVASINGUMO DIMENSIJOS

Kas yra *dvasingumas*? Dvasingumas, mano nuomone, yra ne ką mažiau sudėtinga polisemantinė ir įvairiai interpretuojama sąvoka, nei *sąmonės* samprata. Šiuolaikiniuose sveikatos moksluose dvasingumas dažnai tapatinamas su giliu gyvenimo prasmės ir tikslo išgyvenimu, siejamu ir su reikalingumo pojūčiu. Ji gretinama su pripažinimu, integralumu bei pilnatve. Pasak vieno apibūdinimo, „Dvasingumo dimensija skatina būti darnoje su visata, verčia ieškoti atsakymo į amžinuosius klausimus ir tampa ypač aktuali emocinės įtampos, fizinės bei mentalinės ligos atvejais, išgyvenant netektį, išsiskyrimą, mirtį“. Pilnatvės troškimas nėra intelektualinis pasiekimas (nes netgi mokymosi problemų turintys žmonės jį išgyvena), bet veikiau esminė žmogiškumo dimensija. Victoras Franklis, *logoterapijos* kūrėjas, teigė, jog žmogus pirmiausia yra motyvuotas savo egzistencijos prasmingumo paieškos, pastangų atrasti gyvenimo vertę ir tuo būdu kuo daugiau išskleisti savo vertybines potencijas¹. Šveicarų psichiatras Carlas Gustavas Jungas irgi manė, jog „neurozę derėtų suvokti kaip sielos, neatradusios savo gyvenimo prasmės, kančią“², o toji prasmė yra sielos ir jos lemties įsisąmonimas. Pasak šiuolaikinio Šiaurės Amerikos psichologo Jefrey B. Rubino, „subjektyvios tikrovės despiritualizavimas“ yra pagrindinė priežastis, kodėl tiek žmonių patiria „ontologinę vienatvę, psichologinius sutrikimus, sumaištį“ ir gilų susvetimėjimo jausmą, kuris itin suvešėjo Vakarų visuomenėje per pastaruosius kelis dešimtmečius³.

¹ Frankl, V. *Psychotherapy and Existentialism*. London: Penquin Books Press, 1967, p. 74.

² Jung, C. G. *Psychology and Religion: East and West*. Jung, C. G. *Collected Works*, vol. 11. London: Routledge, 1958. p. 497.

³ Rubin, J. B. *Psychotherapy and Buddhism: Toward an Integration*. New York: Plenum Press, 1996, p. 21.

Todėl šiame straipsnyje aptarsiu ryšį tarp dvasingumo ir vienos esmingiausių sąmonės funkcijų – dėmesingumo; taip pat bandysiu paanalizuoti sąmonės budrumo formas bei jų panaudojimą šiuolaikinėse medicinos praktikose, ypač psichoterapijoje.

Daugelis dvasinių tradicijų pateikia gaires kelio, vedančio nuo egocentrinės motyvacijos ir savanaudiškumo prie išskleistos empatiškos identifikacijos su kitomis gyvomis būtybėmis ir išaugusio savimonės ar sąmoningumo lygmens. Troškimas, kad dvasinės praktikos savaime galėtų būti panacėja visiems psichiniams kentėjimams – plačiai paplitęs. Tačiau dvasinės saviapgaulės paprastai įgauna galios tuomet, kai savivokos lygmuo smunka. Šiuolaikinė Vakarų psichoterapija dirba su kai kuriais dvasinio gyvenimo pavojais ir spąstais. Empiriniai tyrimai atskleidžia, jog dvasinės praktikos gali būti iš dalies motyvuotos slapto, narcisistinio noro būti ypatingam ar net viršesniam; neprieraišumo poza gali slėpti artumo baimę ar intymumo vengimą, baimę būti įskaudintam, pažemintam, sugėdintam, atstumtam ar paliktam. Dvasinės pratybos gali būti motyvuotos nenoro prisiišti atsakomybę ir atskaitomybę, siekio išvengti nemalonių emocijų ar jausmų, nenoro save pažinti ir priimti, slopinant baudžiančios kaltės apraiškas ir t. t.⁴ Tai sietina su tuo, jog kai kurie mūsų dvasiniai motyvai gali būti sąmoningi, kiti gi – nesąmoningi, už sąžiningos savivokos ribų, tačiau jie vienodai veikia mūsų pasirinkimą, valios sprendimus, emocines būsenas, nuotaikas ir visą mūsų elgseną.

Be to, mūsų nesąmoningi motyvai gali konfliktuoti su sąmoningais arba netgi su kitais nesąmoningais motyvais bei siekiais. Be galo sunku atpažinti mūsų mąstymo įpročius ne tik todėl, jog jie tarsi oras, kuriuo mes kvėpuojame, bet dar ir dėl to, jog mes remiamės jais, siekdami save apsaugoti; apsaugoti tiesiogine šio žodžio prasme nuo to, kam mes save pašvenčiame konkrečiu momentu. Dvasiniai ieškotojai, siekdami gyventi pagal savo iškilus idealus, būti nešališki, nekonfliktiški, nesavanaudiški ir gailestingi, geresni, nei jie iš tiesų yra, neretai nepaiso savo tikrųjų jausmų, atsiriboja nuo savo kūniško vitalumo, asmeninės patirties ir taip išsižada galimybės patiems atrasti autentišką gyvenimo kryptį. Galbūt pati pavojingiausia saviapgaulė yra tikėjimas, jog žmonės yra laisvi nuo iliuzijų⁵.

Žvelgiant iš taip vadinamųjų „kontempliatyvių mokslų“ (B. Alano Wallace'o terminas) perspektyvos, mūsų tikėjimai (religiniai, ideologiniai ar scientistiniai) lemia mūsų jautimus ir iškreipia tikrovės suvokimą. Pilnatvės paieška norom nenorom mus atveda prie asmeninio ir kolektyvinio šešėlio atpažinimo; šešėlio, kuris reiškiasi veidmainyste, pavydu, prievarta ir kitais mūsų kultūros nuokrypiais. Analitinėje Carlo Jungo psichologijoje šešėlis apibūdinamas kaip užspausti mūsų asmenybės elementai, kurie nepiimtini mūsų egocentrizmui, su kuriuo mes vengiame tapatintis. Kultūrinis šešėlis atsiranda

⁴ Engler, J. Promises and Perils of the Spiritual Path. *Buddhism and Psychotherapy: Across Cultures*. Ed. by M. Unno. Boston: Wisdom Publication, 2006, p. 25–27.

⁵ Vaughan, F. *Shadow of the Sacred: Seeing Through Spiritual Illusions*. Wheaton: Quest Books, 1995; Tylor, E. *Shadow Culture: Psychology and Spirituality in America*. Washington DC: Counterpoint, 1999.

tuomet, kai įvairiomis kultūros formomis užspaudžiama individuose tai, ko jie nenori savyje matyti ir atpažinti. Todėl autentiškas dvasinis gyvenimas verčia nušviesti mūsų asmeninius ir kultūrinius šešėlius ir atrasti tai, ką jie slepia. Autentiškas dvasingumas neatskiriamas nuo suvokimo, kas mes esame kaip pilnatvės būtybės, turint galvoje kūną, emocijas, mąstymą, sielą ar dvasią, pasireiškiančias tarpasmeninių santykių ir sąveikos su žeme bei kosmosu tinkle. Pritarčiau C. G. Jungo teiginiui, kas mes nenušvintame, vien įsivaizduodami šviesą, bet įsisąmonindami savo sielos tamsybes. Jackas Kornfeldas knygoje *A Path with Hearth* rašė: „Tik akylas dėmesys visam mūsų gyvenimui gali suteikti gebėjimą mylėti ir laisvai gyventi. (...) Jei mūsų dvasinės praktikos neįgalina mūsų išmintingai funkcionuoti, mylėti, dirbti ir patirti gyvenimo pilnatvę, tuomet mes privalome pasinaudoti tokiais praktikos formomis, kurios kitais būdais gali gydyti mūsų problemas“⁶. Tad budrumas yra pamatas, iš kurio auga ir skleidžiasi esminės dvasingumo savybės – išmintis ir atjauta.

1890 m. psichologijos tėvas Williamas Jamesas parašė mūsų laikais dažnai cituojamą mintį: „Gebėjimas nuolatos sugrąžinti mūsų klajojantį dėmesingumą yra sprendimų, charakterio ir valios tikrasis pagrindas. Nei vienas šio gebėjimo neturintis nėra *compos sui*. Ugdytas, kuris padės tobulinti šį gebėjimą, bus ugdytas *par excellence*. Tačiau kur kas lengviau išreikšti šią siekiamybę, nei pateikti praktinius patarimus dėl jos įgyvendinimo“⁷. Iš tiesų, išsiblaškytas, neatidumas nėra vien universitetų profesorių prerogatyva, tai – mūsų laikų sudėtingo ir slegiančio gyvenimo būdo visuotinis negalavimas. Daugeliui paprastų žmonių atradimas, jog mūsų protas gyvena savarankišką gyvenimą, gal būt sukeltų netgi šoką, bet tai būtų itin reikšmingas ir pozityvus atradimas. Sakyčiau, jog, žvelgiant iš meditacinės perspektyvos, ištisos visuomenės kenčia dėl dėmesingumo stokos. Tačiau W. Jamesas anuomet nieko nežinojo apie itin turtingą budizmo patirtį šiuo klausimu.

Anglų kalbos žodžiai *mindful* („dėmesingas“) ir *mindfulness* („budrus“) kasdienėje kalboje vartojami bene 300 metų, – jie turi pirminę reikšmę, priešingą *mindlessness* („nedėmesingas“), arba *acting unthinkingly* („elgtis nesąmoningai“). Iš esmės šie žodžiai neturėjo jokios didesnės svarbos oficialiuose kalbos mokslų diskursuose iki tol, kol prieš porą dešimtmečių jie pradėti vartoti su budistine konotacija. XX a. budizmo teorijai ir praktikai sparčiai skverbiantis į Vakarų pasaulį, šie terminai įgavo specifinę reikšmę ir turinį. Moderniojoje psichologijoje ir psichoterapijoje plačiai vartojama sąvoka *mindfulness* dažniausiai yra perimta iš budistinės praktikos konteksto⁸. Psichologijoje *mindfulness* sąvoka yra plačiai ir įvairiai konceptualizuojama, tačiau gali būti apibūdinama kaip

⁶ Kornfield, J. *A Path with Hearth*. New York. Bantam Books, 1993, p. 249–250.

⁷ James, W. *The Principles of Psychology*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1981, p. 401. Blaise'as Pacalis savo knygoje *Pensées* irgi teigė: „Visos žmogaus negandos kyla iš jo negebėjimo vienam sau ramiai sėdėti kambaryje“.

⁸ Dryden, W. Historical Aspects of Mindfulness and Self-Acceptance in Psychotherapy. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 2006, vol. 24, no. 1. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com/content/132g3u8j3283133r/fulltext.pdf?page=1>>.

nedetalizuojantis, nevertinantis ir į dabarties akimirką nukreiptas būdravimas, kuomet dėmesio lauke išskylanti kiekviena mintis, jausmas ar jutimasis pojūtis yra fiksuojami ir pripažįstami tokie, kokie jie yra savaime.

BUDISTINĖ BŪDRAVIMO PRAKTIKA

Nors dėmesingumas yra budistinės meditacinės praktikos kertinis elementas, tačiau jo esmė – universali. Ankstyvojo pali budistinio kanono *Mahasattipathana sutta* išskiria keturias būdravimo sferas: kūno budrumas, pojūčių budrumas, minčių budrumas ir mąstymo objektų (kentėjimai, nepastovumas ir tuštuma) budrumas⁹. Budrumas siejamas su sugebėjimu tobulinti mūsų dėmesingumą, gilinti nepertraukiamą ir skvarbų akylumą, iš kurio kyla anapus minčių esančios, tačiau mąstymu artikuliuojamos, išvalgos. Šių būdravimų pagrindinis tikslas – mokytis atskirti mūsų šešiomis jausmėmis apčiuopiamus fenomenus nuo vėlesnių konceptualių projekcijų, kurias mes dažniausiai nesąmoningai ir nevalingai perkeliame į juslines apraiškas, įskaitant sąvokas, kategorijas bei emocinių reakcijų į jutimus sukeltas mintis.

Būdravimas nėra konkretus metodas ar technika, nes esama daugelio skirtingų jo ugdymo metodų ir būdų. Veikia jis galėtų būti apibūdinamas kaip sąmoningas buvimo būdas ar budraus stebėjimo būdas. Tai būdas per nuolatinę savistabą (*anupassati*) kaskart vis labiau suartėti su savo tiesiogine patirtimi. Jis aprėpia tikslinį gebėjimą sulaikyti savaiminį impulsą vertinti, analizuoti ir samprotauti apie savo tiesioginę patirtį. Visa, kas patiriama, yra priimama budriai, dėmesingai, be mentalinės vertinančios reakcijos. Tokios nuolatinės pastangos suteikia galimybę žengti anapus giliai įsišaknijusių nesąmoningų ir inertiškų mąstymo įpročių bei emocinių reakcijų. Tad budrumas nuvelka nuo mūsų patirties visas atminties, konceptualizavimo ir įprastinių reakcijų apnašas; jis dekonstruoja jas į atskiras sudedamąsias, iš kurių mes galime pažinti šių apnašų atsiradimą, nyksmą, jų nepastovumą ir sąveiką. Tokios praktikos formuoja objektyvų suvokimą, reiškinius priimant didžia dalimi tokius, kokie jie iš tikrųjų yra (*yatha bhuta*), dar iki suteikiant jiems asmeninius konceptualius apvokalus, įvertinimus ir sprendimus.

M. Heideggerio vartotas terminas *Gelassenheit* („leidimas būti“), atkleidžiantis esamybę, yra, ko gero, kažkuo panašus į budistinį būdravimo mechanizmą. Pasak M. Heideggerio, „Pirmasis žingsnis (...) – tai žingsnis atgal nuo mąstymo, kuris tik reprezentuoja, t. y. aiškina, į mąstymą, kuris tik reaguoja ir konstatuoja“¹⁰. Priešingai įprastiniam reprezentaciniam ir kalkuliatyviam mąstymui, jis nėra loginis, konceptualinis, įforminantis patirties sudaiktinimas, kuris išaldo tai, ką jis pats vadina „technologiniu“ stebėjimu, kuriuo grindžiamas kasdienis patirties „įrėminimas“. M. Heideggerio sąvokos *Anden-*

⁹ Apie ankstyvojo budizmo minimus įvairius budrumo tipus ir funkcijas (paprastasis budrumas, apsauginis budrumas, introspektyvus budrumas etc.), žr. Kuan, Tse-fu. *Mindfulness in Early Buddhism: New Approaches through Psychology and Textual of Pali, Chinese and Sanskrit Sources*. London and New York: Routledge, 2008.

¹⁰ Heidegger, M. *The Question Concerning Technology and Other Essays*. Translated by W. Lovitt. New York: Harper, 1977, p. 154.

ken ir *Besinnung* (paprastai verčiamos kaip „meditacinis mąstymas“ ar „išsaugojimas atmintyje“), įvardijančios „atliepantią mąstymą“, ko gero, artimiausiai siejasi su budistine nedualistine, nekonceptualia įžvalga ar išmintimi (*prajñā*), kuri yra meditacinės lavybos pagrindinis tikslas. Gebėjimas stebėti tokiu atviru ir imliu būdu griaua stereotipines reakcijas, padeda dekonstruoti inertišką proto funkcionavimą, pirmiausia pažadinant budrumą, o jau tuomet išlaisvinant nuo nuolatinių ir kompulsyvių mąstymo įpročių. Iš tokio stebėjimo randasi tikrosios proto prigimties suvokimas, ir budrumas tampa įžvalga, kitaip tariant, jį atpažįstame ir suvokiame savo įprastinius elgesio šablonus.

Pasak buvusio Nacionalinio mokslinių tyrimų centro Paryžiuje direktoriaus Francisco Varelos, „Tik kruopščiu ir disciplinuotu kiekvienos gyvenimo akimirkos būdravimu galima sutraukti automatinio elgesio pančius – nes neįmanoma savaime pereiti nuo troškimų motyvacijos prie stebėjimo ir kitų dalykų. Įprastinių elgesio ir mąstymo šablonų nutraukimas atveria medituojančiajam naujas būdravimo ir sąmoningumo galimybes ir, galiausiai, pažadina įžvalgą apie išskylančius ir nugrimztančius patirties reiškinius“¹¹. Neatsitiktinai F. Varela, E. Thompsonas ir E. Roshas novatoriškame darbe *The Embodied Mind* teigia, jog būtent budrumas (*mindfulness*) ir dėmesingumas (*awareness*) yra tai, ko labiausiai stokoja kognityviniai mokslai ir tradiciniai psichoanalizės metodai¹².

Kita vertus, būdravimas mus grąžina į dabartį, kuri, pasak žymaus nūdienos Vietnamo budizmo mokytojo Thich Nhat Hanho, primena mums, jog tai „vienintelis būdas, leidžiantis tiesiogiai patirti gyvenimą“¹³. Tai gali padėti mums pasveikti atitolus nuo mūsų pačių, nuo mūsų patirties ir supančio pasaulio bei sugrąžinti gyvenimo prasmę. Stebėjimas ir budrus suvokimas žadina meilę bei atjautą. Budriu stebėjimu ir įžvalga į mūsų pykčio ištakas galime pykčio energiją paversti geranoriškumu ir atjauta. Tuo būdu galime priartėti prie mįslingos dvasingumo sampratos su trimis jos raktažodžiais: priėmimas, integralumas ir pilnatvė. Be šių trijų yra itin lengva supainioti pre- ir trans-egocentris būsenas. Neatsitiktinai meditacinės pratybos tradiciškai pradedamos nuo etinio elgesio ir psichologinio sveikatingumo pagrindo.

Buddhaghosa garsiam VI a. klasikinei theravados budizmo filosofijos, psichologijos ir praktikos kompendiume *Visudhimagga* pateikia smulkias instrukcijas apie meditacijos

¹¹ Varela, F., Thompson, E., Rosch, E. *The Embodied Mind*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1991, p. 115.

¹² Kultūrinės psichologijos požiūriu, sąmonės procesai įvairiose kultūrose nėra identiški. Pavyzdžiui, psichologas Daniel Golemanas pažymi, jog vidinė patirtis Vakarų kultūroje nusakoma pirmiausia psichopatologiniais terminais, o tradicinės Azijos kultūros turi suformuotus sudėtingus žodynus pakitusioms sąmonės būsenoms aprašyti (*altered states of consciousness*) ir dvasinei patirčiai išreikšti. Be to, Vakarų psichologija tikrovę tapatina su mūsų įprasta kasdienės sąmonės būseną, ignoruodama ar nuvertindama tikrovės patyrimus kitose sąmonės būsenose. Kita vertus, Rytų tradicijos nuvertina fizikinį pasaulį kaip iliuziją, teigdamos, jog tikrovė negali būti apčiuopiama kasdiene sąmone ir įprastu būdravimu. Žr. Goleman, D. *Psychology, Reality, and Consciousness. Beyond Ego: Transpersonal Dimensions in Psychology*. Ed. by R. Walsh and F. Vaughan. Los Angeles: Tarcher, 1980, p. 13–17.

¹³ Hanh, Thich Nhat. *Transformation and Healing*. Berkeley: Parallax Press, 1990, p. 40. Williamas Jamesas teigia panašiai: „Tikrovė yra ši akimirka, kurioje dalyvaujame“. Žr. James, W. *The Principles of Psychology*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1981, p. 322.

objektus, aplinkybes ir konkrečius metodus, skirtus įvairių psichologinių tipų asmenims¹⁴. Jame randame ir detalius praktikos kelio aprašus, patyrimus, meditacinio sutelktumo pakopas (*jhanas*) ir juos lydinius ekstatinius išgyvenimus. Tačiau pastarieji išgyvenimai budistinės meditacijos kontekste nėra savitiksliai, – paprastai jie suvokiami kaip šalutinis vis gilėjančio susikaupimo, stiprėjančios sąmonės kontrolės bei išsivadavimo nuo prisirišimo rezultatas.

Be to, toliau pažengusieji meditacijos praktikoje mini kitą itin svarbų budrumo ir meditacinių pratybų aspektą. Meditacija yra kelias, lydintis į nedualistinį sąmoningumą, ir tokios pratybos padeda pažinti nesąlygotą Tikrovę giliaja šio žodžio prasme. Nedualistinis sąmoningumas yra nesusaisytas bet kuriai pažinimo formai suteikiamo lingvistiškai ir konceptualiai įvilktos santykinumo. Nedualistinis sąmoningumas orientuotas ne į objekto suvokimą, bet į dėmesingumo ir budrumo akimirkos patyrimą skaidriu ir neužterštu protu. Atrandamas ne pažinimo totalumas, o dabarties esamybė, palaikanti ir nušviečianti sąveiką tarp subjektyvios tylos, būdravimu atveriamos plačios sąmonės erdvės ir objektyvios nesaties, kurią budistai vadina Tuštuma (*śūnyatā*). Gražiai tai apibūdino šiuolaikinė budizmo filosofijos tyrėja Anna Klein: „Sutelkto dėmesingumo okeanas išlieka koherentus banguojančių patirčių kontekste“¹⁵.

BŪDRAVIMAS ŠIUOLAIKINĖJE VAKARŲ PSICHOTERAPIJOJE

Kuo ši budistinė būdravimo praktika gali būti naudinga šiuolaikinei medicinai ir psichoterapijai?

Būtent budistiniai būdravimo pratybų ir sąmonės lavybos metodai itin domina šiuolaikinę psichoterapiją. Garsus Indijos budizmo filosofas Šantideva daugiau kaip prieš tūkstantį metų kvietė savo mokinius sergėti savo protą. Panašiai ir šiandien mums teigiama, kad „laimė nepriklauso nuo išorės įvykių, bet nuo to, kaip mes juos vertiname“¹⁶. Jau 1920 m. psichologas Shoma Morito Japonijoje sukūrė psichoterapijos sistemą, iš dalies grindžiamą budistinėmis meditacijos pratybomis. Jo terapija yra priešinga vyraujančiam Vakaruose požiūriui. Pasak psichologo, pacientai, užuot kovoję su psichologinių negandų simptomais, turi būti mokomi tuos simptomus priimti ramiai, budriu stebėjimu ir formuoti konstruktyvų sugyvenimą su jais¹⁷.

Daug vėliau – 1990 m. – psichologė Margaret Donaldson atsigrėžė į budizmą, ieškodama naujų edukacinių individo vystymosi metodų, kurie Vakarų visuomenėje buvo nuvertinti arba nepakankamai įvertinti ir kuriuos ji pavadino „vertės pajautimais“ (*value-sensing*), sietiniais su jutiminiais afektais, priešingais intelektinei reakcijai¹⁸. Tad atrodytų, jog me-

¹⁴ *Visudhimagga: The Path of Purification by Bhadantācariya Buddhaghosa*. Translated from the Pali by Bhikkhu Ñānamoli (Fifth edition). Kandy: Buddhist Publication Society, 1991.

¹⁵ Klein, A. C. *Meeting the Great Bliss Queen*. Boston: Beacon Press, 1995, p. 86.

¹⁶ Csikszentmihalyi, M. *Flow. The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper, 1990, p. 2.

¹⁷ Reynolds, D. K. *Morita Psychotherapy*. Berkeley: University of California Press, 1976.

¹⁸ Donaldson, M. *Human Minds*. London: Allen Lane, 1991, chapter 13.

ditacinėje praktikoje glūdi Vakarų mokslo ilgai ignoruoti žmogaus raidos resursai. Pasak transpersonalinės psichologijos mokyklos lyderės Frances Vaughan, transpersonalinė psichologija yra „nuolatinė pastanga paspartinti žmogaus raidą ir išplėsti jo sąmoningumą už tradicinių Vakarų psichinės sveikatos sampratos suformuotų ribų. (...) Šiame darbe terapeutas gali pasiremti ne tik tradiciniais terapijos metodais, bet ir iš rytietišku sąmonės disciplinų perimtomis meditacijos ir būdravimo technikomis“¹⁹. Pagrindinis transpersonalinės psichologijos tikslas – integruoti dvasinę patirtį į bendrą žmogaus psichės suvokimo erdvę. Ji siekia suformuoti dvasinių ir psichologinių psichės pažinimo metodų savotišką sintezę. Per pastaruosius 30 metų transpersonalistai C. T. Tartas, K. Wilberis, F. Vaughan, R. Walshas ir M. Washburnas daug nuveikė, plėtodami dvasingumo suvokimą ir demonstruodami dvasinės individo dimensijos reikšmę klinikinei teorijai ir praktikai. Tai daroma ir gilinantį į pasaulio religinių tradicijų paveldą bei integruojant dvasines praktikas į psichologines teorijas.

Nūnai būdravimo meditaciniai metodai vis plačiau taikomi Vakarų psichoterapijoje, siekiant palengvinti įvairius mentalinius sutrikimus (valios, dėmesingumo, kognityvinius, afekto) bei fizines negandas. Šiuolaikiniai klinikiniai ir moksliniai tyrimai rodo, kad būdravimo meditacijos, dėmesingumo praktikos ir intencijos spartina savęs pažinimą ir savęs priėmimą, darydamos trumpalaikį arba ilgalaikį poveikį žmogaus sveikatai ir jo gerovei. Itin populiarios terapinės praktikos, taikančios budistinės būdravimo praktikos metodikas, aprašomos Jon Kabat-Zinno veikale „Būdravimu grindžiama streso redukcija“ (*Mindfulness-based Stress Reduction – MBSR*) ir Marshos M. Linehan „Dialektinė behavioristinė terapija“ (*Dialectical Behavioral Therapy – DBT*). Kitos plačiai žinomos budistinę praktiką terapijoje taikančios yra Steveno C. Hayesso paskelbta „Priėmimo ir atsidavimo terapija“ (*Acceptance and Commitment Therapy – ACT*) bei MBSR paremta Zindelio V. Segalo „Būdravimu grindžiama kognityvinė terapija“ (*Mindfulness-based Cognitive Therapy – MBCT*). Šios medicininės gydymo sistemos glaudžiai susieja budistines meditacines praktikas ir pasaulėžiūras su Vakarų psichologine epistemologija ir terapiniais procesais. J. Kabat-Zinnas, pavyzdžiui, rašo: „Praktikuodamas ir mokydamas būdravimo meditacijos kitus, nuolatos išgirstu, jog žmonės yra įsitikinę, kad esu budistas. Paklaustas aš paprastai atsakau, kad nesu budistas, o tik budistinės meditacijos mokinys, ir pasišventęs mokinys, tačiau ne todėl, jog esu pasišventęs budizmui *per se*, bet todėl, jog atradau, kad budizmo mokymai ir ypač jo praktikos yra įžvalgios ir universaliai pritaikomos, daug atskleidžiančios ir gydančios“²⁰.

1951 m. Fritzo Perlsio įkurta geštalto terapija (*Gestalt Therapy*) irgi liudija akivaizdžią budistinės dėmesingumo praktikos įtaką, nors neretai ši įtaka yra marginalizuojama²¹.

¹⁹ Vaughan, F. *Transpersonal Psychotherapy: Context, Content, and Process. Beyond Ego: Transpersonal Dimensions in Psychology*. Ed. by R. Walsh and F. Vaughan. Los Angeles: Tarcher, 1980, p. 182.

²⁰ Kabat-Zinn, J. *Coming to Our Senses: Healing Ourselves and the World through Mindfulness*. Hyperion, 2005, p. 26.

²¹ Plačiau apie geštalto terapiją žr. Perls, F., Hefferline, R., Goodman, P. *Gestalt Therapy: Excitement and Growth in the Human Personality*. New York, NY: Julian, 1951.

Joje taikoma budrumo metodika, kuria siekiama atskirti pirminį jutimą, jausmą ir veiksmą nuo įprastines nuostatas taikančios interpretacijos, aiškinimo ir vertinimo. Terapijos procese plėtojamas skirtumas tarp pirminės patirties ir antrinės (netiesioginės) interpretacijos. Klientai yra mokomi dėmesingai įsisąmoninti tai, ką jie jaučia bei daro psichologiškai ir kaip jie gali tai pakeisti. Tapdami atidūs savyje vykstantiems procesams ir transformuodami juos, jie plėtoja savęs suvokimą ir gebėjimą patirti „čia ir dabar“, netrikdomi praeities patirties naštos. Geštalto terapijos tikslas – greta pagalbos klientams, įveikiant jų ligų simptomatiką, – įgalinti juos pilnavertiškai ir kūrybiškai gyventi, išsivadavus iš blogų ir neišspręstų problemų, temdančių visišką pasitenkinimą gyvenimu. Geštalto terapinėje literatūroje galime aptikti teiginių, jog dėmesingumo procesas geštalte yra „labai panašus į zenbudistinę būdravimo praktiką (...), pradedamą kiekvienos patirties ar jutimo įvardinimu: „dabar aš jaučiu“²². Psichologas C. Naranjo taip pat teigia, jog „į ‚čia ir dabar‘ nukreiptas dėmesingumas geštalto terapijoje artimas kitoms tradicinių psichologijų praktikoms, ypač budizmo“. Kita vertus, sąmoningas buvimas „čia ir dabar“ yra į asmenį orientuotos geštalto klientų konsultacijos pagrindas.

Kitas Vakarų priartėjimas prie būdravimo praktikos stebimas Eugene'io Gendlino „sutelktumo technikoje“ (*Focusing technique*)²³. E. Gendlinas, vienas egzistencinės terapijos pradininkų, tvirtina, kad dėmesingumo pratybos gali mums atverti „patirtą pojūtį“ (*felt sense*), nepažinų patyrimą, kuris nėra grynai nesąmoningas ar anapus budrumo, tačiau kurio be praktikos mes nesuvokiame. Tai jis lygina su gyvūnų gebėjimu reaguoti ir veikti pagal bendrą situaciją, išorines aplinkybes, paskatas bei jų pačių sistemos sandaros fiziologinių ir elgesio procesų kompleksus. Šios sutelktumo technikos tikslas – suformuoti kūno sąmoningumą ir atvirumą patyrimui intuityviame ir kūniškame lygmenyse, nes pirmiausia būtent kūnas iš anksto sureaguoja į vidinius ir išorinius stimulus, kuriuos mes retai sąmoningai atpažįstame. Pasak E. Gedlino, šių stimulų budrus įsisąmoninimas savaime sukelia pokyčius ir gilų asmenybės persitvarkymą.

Dar vienas Vakarų bandymas ištirti meditacines sąmonės būsenas aprašomas vengrų kilmės JAV mokslininko Mihaly'io Csíkszentmihályi'o darbuose. Jis jau nuo praėjusio amžiaus septintojo dešimtmečio stengėsi suformuluoti sąmonės kontrolės ir proto treniravimo metodus, derančius prie Vakarų kultūrinės aplinkos. Jis pats savo tyrimus apibūdina kaip „optimalaus patyrimo“ (*optimal experience*) būsenas, kurias jis pavadino „srautais.“ „Srauto“ būseną, pasak jo, patiriama, kai į sąmonės erdvę patenkanti informacija sutampa su jos tikslais ir atitinka individo veiklą. Svarbiausia „srauto“ patyrimo yra veiksmo ir budrumo dermė, išsauganti optimalų savivokos lygmenį. Pasak M. Csíkszentmihályi'o,

²² Clarkson, P. *Gestalt Counseling in Action*. London: Sage, 2004, p. 92. Šiame kontekste verta paminėti tai, jog pats F. Perlsas, gyvendamas Japonijoje, praktiškai buvo susidūręs su zenbudizmu. Akademiniame erdvėje jau kelis kartus bandyta aptarti seminaruose santykį tarp geštalto terapijos ir budizmo: 2008 m. Geštalto terapijos asociacijos organizuotas seminaras Mančesteryje „Geštalto terapija ir budizmas: bendro pagrindo ir inspiracijos šaltiniai“, o 2005 m. – Eastern Washington universitete (JAV) konferencija „Budistinė psichologija ir geštalto terapija: diegiant būdravimą psichoterapinėje praktikoje“.

²³ Žr. Gendlin, E. *Focusing-Oriented Psychotherapy*. New York: The Guildford Press, 1996.

vidinis pasitenkinimas ir sąmoninga savikontrolė pasiekiami tuomet, kai potencialiai netvarkingas patyrimas organizuojamas į dėmesingą srautą²⁴. Jis teigia, jog, norint pasiekti rezultatą, būtini keturi veiksniai: iškelti sau tikslai, atsidavimas veiksmui, budrus dėmesingumas tam, kas vyksta, ir gebėjimas mėgautis procesu ar leidimas jam vykti. Tokio srauto patirčių rezultatai panašūs į meditacijos sukeltą dėmesingumą. Šios sistemos autorius pažymi, jog psichologijos istorijoje daug buvo pasiekta, diferencijuojant sąmonę ir išryškinant individualumą, o psichologijos ateities raida neatskiriama nuo meditacinio integralumo įgūdžių didėjimo. Taip atkartojamas klasikiniame budizme ir šiuolaikiniame psichologiniame diskurse akcentuojamas kvietimas žengti anapus egocentrizmo.

Panašus priartėjimas prie kūno ir mentalinių patirčių budrumo aptariamas ir Mauros bei Franklyno Sills'ų 1984 m. sukurtoje „Esminio proceso psichoterapijoje“ (*Core process psychotherapy*). Visa tai liudija theravados budistinės praktikos įtaką²⁵. Matyti reiškinius, kokie jie iš tikrųjų yra, ar bent jau priartėti prie jų kiek įmanoma arčiau – tai esminis fenomenologinio proceso bruožas, itin svarbus egzistencinei psichoterapijai apskritai²⁶.

Tačiau psichoterapijoje dėmesingumo praktikos labiausiai reikalingos, rengiant naujus psichoterapeutus. Kokia kognityvine teorija ir praktinėmis technikomis būtų besiremiama, pirmiausia reikalaujama, jog psichoterapeutas padirbėtų su savo paties patirtimi, kad jis susipažintų su savo sąmonės būsenomis, pasiekdamas tam tikrą darną. Meditacija yra reikšmingas metodas, padedantis atpažinti savo mentalinių ir emocinių būsenų kokybę bei kaitą ir formuojantis būtiną balansą, leidžiantį suvaldyti savo paties išgyvenimus, netampant nekontroliuojamų reakcijų kaliniu. Tik pasiekęs savo sąmonėje tam tikros darnos ir bent santykinę ramybę, psichoterapeutas pajėgus pradėti analogišką darbą su savo klientais. Esminė psichoterapijos užduotis – išplėsti individo gyvenimo erdvę, pagilinti savęs suvokimą, integruojant užslėptas, užspaustas, ginamas ar suvokiamas kaip svetimas jo psichikos dalis. Norint to pasiekti, pirmiausia būtina išstumtas psichikos sritis dėmesingai atpažinti, susidraugauti su jomis ir pripažinti jų egzistavimą. Tuomet jų keliami įtampa – baimės, pykčio ir panašiai – sušvelninama, ir jų užspausta energija išlaisvinama.

Psichoterapeutas Johnas Welwoodas esminį meditacijos ir psichoterapijos bendrumą įvardina kaip neapribotą santarvės jausmo tarp savo patyrimų, norų ir minčių atskleidimą (budistų vadinamo *maitri*). Būdravimo meditacijoje mes mokomės būti kartu su savo patyrimais, atrasti stebėjimo būdą, tiesiog matydami ir užfiksuodami viską, kas iškyla, bet nebandydami nei nuslopinti, nei ištraukti į būsenas, tuo nesustiprindami savy jų poveikio. Toks nekonfliktiškos dermės su viskuo, ką patiriame, su viskuo, kas nepažįstama mumyse, ugdymas turi neįkainojamos vertės terapiniame darbe su klientu.

²⁴ Plačiau žr.: Csikszentmihalyi, M. *Flow. The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper, 1990.

²⁵ Donington, L. *Core Process Psychotherapy. Innovative Therapy*. Ed. by D. Jones. Buckingham: Open University Press, 1994.

²⁶ Žr. Deurzen-Smith, E. van. *Existential Counselling in Practice*. London: Sage, 1988.

J. Welwoodas pastebi, kad „Meditacija yra tiesioginis patyrimas pokyčių, kuriuos lemia ne tai, ką mes stengiamės *daryti*, tobulindami save, o tai, kaip mes *būname* su savimi“²⁷. Išmokę sutelkti dėmesį ir nuraminę konceptualizuojantį tauškėjimą, išmokstame tiesiogiai sąveikauti su savo patirtimi ir atsiliepiame į pojūčius iš visaapimančio sąmonės lygmens, iš kurio stebime savo kognityvinius procesus, nebūdami į juos įtraukti. „Transformacija, vykstanti terapijoje tarp dviejų žmonių, yra identiška vieno žmogaus meditacijos procesui. Būdravimo pratybose iškylant skausmingoms mintims ir emocijoms, mes jas tik fiksuojame, nusilenkiame joms, pripažįstame jas ir leidžiame joms išnykti, sutelkdami dėmesį į kvėpavimą, kuris yra apčiuopiamas atviros erdvės pasireiškimas. Šis įėjimo ir išėjimo iš meditacijos procesas ir lemia transformaciją. (...) Didžiausias darbo su savimi iššūkis ir yra platesnis atsivėrimas mūsų išalusioms karminėms elgesio struktūroms. Mūsų būdravimas paprastai atsimuša ar gęsta dėl problemų, emocijų, reakcijų arba kai protas stengiasi atsiskirti ir laisvai pleventi vaizdinių, ateities planų ir prisiminimų erdvėje. Tačiau esama trečios alternatyvos – tiesiog būti su savo sustingusiomis mąstymo įpročių struktūromis, bet jas keičiant. Būtent tai yra psichoterapijos ir meditacijos pagrindas“²⁸. Tačiau norint pasiekti tokio atvirumo ir receptyvumo lygmens, būtina pasitelkti discipliną ir ugdyti gebėjimą peržengti savo įprastinius egocentrinius poreikius.

Pavyzdžiui, per pastaruosius dešimtmečius Italijoje vykdyti moksliniai eksperimentai su EEG (*elektoencefalograma*) liudija, kad meditacinėse, pakitusiose sąmonės būsenose smegenų bangos net visiškai skirtingų individų akivaizdžiai sinchronizuoja²⁹. Šie eksperimentiniai tyrimai, naudojantys technines EEG priemones, matuojančias vieno asmens kairiojo ir dešiniojo smegenų pusrutulių sinchronizavimą ar sinchronizavimą tarp dviejų asmenų, atskleidžia, jog gilios meditacijos būsenoje sinchronizuojami ne tik vieno asmens smegenų pusrutuliai, bet ir kartu medituojančių kitų dviejų asmenų. Amishi Jha ir Stepheno Kosslyno atlikti tyrimai liudija, kaip meditacija veikia kognityvines tiek pradedančiųjų, tiek ir pažengusiųjų meditatorių funkcijas. A. Jha laboratorijoje Pensilvanijos universitete atliekami itin reikšmingi tyrimai apie kontempliatyvių praktikų kognityvinį poveikį³⁰. Tokie tyrinėjimai patvirtina individų patyrimo teiginius, kad bendrose meditacinio būdravimo būsenose vyksta gelminis bendravimas, gydomi sutrikimai ir pažadinamos naujos įžvalgos.

Pastaraisiais dešimtmečiais pasaulio laboratorijose atliekama daug meditacijos poveikio žmogaus psichikai mokslinių tyrimų ir eksperimentų. Nors tai nėra šio straipsnio tema, bet apibendrinant galima pasakyti, jog rezultatai dažnai įvairuoja ir nėra galutiniai, – jie susiję su meditacinių metodų skirtumais, nevienodais meditatorių tikslais ir lūkesčiais

²⁷ *Awakening the Heart. East / West Approaches to Psychotherapy and the Healing Relationship*. Ed. by J. Welwood. Boston: Shambhala, 1983, p. XIII.

²⁸ Welwood, J. Principles of Inner Work: Psychological and Spiritual. *Journal of Transpersonal Psychology*, 1984, vol. 16, no. 1, p. 71.

²⁹ Laszlo, E. *The Creative Cosmos*. Edinburgh: Floris Books, 1994, p. 186.

³⁰ Jha, A. P., Krompinger, J., Baime, M. J. Mindfulness Training Modifies Subsystems of Attention. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 2007, no. 7, p. 109–119.

bei neretu mažiau patyrusių meditatorių orientavimusi į trumpalaikius rezultatus. Asmeniškai aš nematau, jog psichoterapija turėtų būti suplakama su formaliomis meditacinėmis praktikomis, taip supainiojant skirtingus meditacijos mokytojo ir psichoterapeuto vaidmenis bei uždavinius. Tačiau, žvelgiant iš esamos patyrimų perspektyvos, akivaizdu, jog budistinės būdravimo meditacijos itin naudingos efektyvesniam psichoterapeutų rengimui, suteikiant jiems galimybę praktiškai susipažinti su jų pačių mentalinių būsenų atpažinimo ir kontrolės metodais.

AKADEMINIAI KONTEMPLIATYVUMO MOKSLAI

Nepaisant objektyvumo ir vertybinio bešališkumo deklaravimų, religijų ir žmogaus pažinimo tyrimų, mokslininkai visgi neišsivaduoja iš subjektyvių nuostatų, kylančių iš jų kultūriškai determinuoto religijos suvokimo ir asmeninės patirties. Profesorius Haroldas D. Rothas, daoizmo ir religijų istorijos tyrėjas Browno universitete (JAV), prieš kelerius metus pradėjo naują magistrinių studijų programą, pavadintą „kontempliatyvos studijos“, kurios tikslas – atstatyti balansą tarp patyrimo ir tekstinio-istorinio aspektų religijos studijose. Straipsnyje „Prieš kognityvinį imperializmą: Apie ne-etnocentrinį santykį kognityviniuose moksluose ir religijų studijose“³¹ jis teigia, kad nereflektuotos teocentrinės ir etnocentrinės perspektyvos, grindžiamos abraomiškųjų tradicijų nuostatomis, formuoja nuolatinį šališką nusiteikimą prieš kontempliatyvių tradicijų studijas. Itin retai subjektyvių asmeninių mistinių patirčių duomenys tampa rimtu mokslinių studijų objektu akademinuose religijų departamentuose, kurie kur kas palankiau nusiteikę analizuoti teologų, sociologų ir istorikų darbus³².

Kognityviniuose moksluose kyla naujas sąjūdis, kuris bando išsivaduoti iš vakarietiškų epistemologinių pančių ir siekia pagrįsti nuostatą, jog žmogiškoji patirtis esmiškai yra asmeniška ir kartu intersubjektyvi. Pradedant garsiuoju neurologu Francisco Varela ir jo kolegomis Eleanora Rosch bei Evanu Thompsonu, šis sąjūdis stengiasi įrodyti, jog bet koks žmogiškasis pažinimas yra grindžiamas subjektyviu mūsų sąmonės, įkalintos kūniškume, patyrimu ir todėl yra subjektyvus ir objektyvus tuo pat metu. Sistemingas sąmonės treniravimas, pasitelkus kontempliatyvias disciplinas, yra būtina subjektyvumo patyrimo ir adekvataus jo suvokimo intersubjektyviame pasaulyje sąlyga. Tai, ką, pavyzdžiui, E. Thompsonas kalba apie kognityvinius mokslus, vienodai tinka ir kontempliatyvos patirties pasaulio religinėse tradicijose studijoms: „Aš tikiu, – rašo jis, – jog subrendęs sąmonės mokslas, tyrinédamas subjektyvias būsenas, norom nenorom ir aktyviai integruos disciplinuotus individualaus patyrimo (*first-hand*) metodus su biologiniais ir bihevioristiniais mokslais. Individualaus patyrimo metodai – tai praktikos, didinančios individo jautrumą savo paties patyrimams,

³¹ Roth, H. D. Against Cognitive Imperialism: A Call for a Non-Ethnocentric Approach to Cognitive Science and Religious Studies. *Religion East and West*, 8 (October 2008), p. 1–27.

³² Žr. Prieiga per internetą: <http://www.brown.edu/Faculty/Contemplative_Studies_Initiative/downloads/issue8_agt_cog_imp.pdf>.

pasitelkus sistemingą dėmesingumo ir lavinimo bei emocijų reguliavimą. Panašu, jog šis gebėjimas įdėmiai stebėti patyrimą – ne tik tai, *ką* pats patiri (objektą), bet ir *kaip* jį patiri (procesą) – yra išskirtinai žmogiškasis sugebėjimas, kurio gyvūnai neturi. Individualaus patyrimo metodai, kuriais ugdomas šis gebėjimas, suformuoti tik kontempliatyviose pasaulio religijose, ypač budizme. Žmonijos istorijoje būtent religijos buvo kontempliatyvaus patyrimo, jo teorinio artikuliavimo filosofinėmis ir psichologinėmis kategorijomis židiniai. (...) Tad religijos yra individualaus patyrimo metodų saugyklos; metodų, kurie gali suvaidinti itin reikšmingą ir kūrybinį vaidmenį šiuolaikiniuose moksliniuose tyrimuose³³.

Anot E. Thompsono ir B. Alan Wallace'o, toks nuolatinis proto treniravimas, siekiant save tirti pačiam asmeniškai, labiausiai išplėtotas budistinėje sąmonės koncentracijos ir nuraminimo (*śamathā*) bei stebėjimo ir budrios įžvalgos (*vipaśyanā*) praktikose. Abu šie mokslininkai yra įsitikinę, jog mūsų laikais šios praktikos iš išskirtinio vienuolynų konteksto gali būti perkeltos į akademinę sferą ir plėtojamos kontempliatyvių mokslų (*contemplative science*) perspektyvoje³⁴.

B. A. Wallace'as atsakyme D. H. Rothui pažymi, kad jei mes religinius reiškinius ir dvasines patirtis vertinsime tik kaip antgamtiškus ir imaginacinius, motyvuodami tuo, jog jos negali būti objektyviai įvertinamos ir aprašomos, tuomet privalėtume visą savo šio pasaulio patirtį irgi laikyti antgamtiška ir subjektyvia, nes visa, kuo mes remiamės, yra subjektyvūs mūsų juslių daviniai³⁵.

Dėl to Šiaurės Amerikoje stengiamasi suformuoti naują kontempliatyvių patirčių akademinę tyrimo sritį. Nuo 1975 m. Naropos institute (Boulder, Kolorado valstija) jungtinėmis mokslininkų, psichologų ir budistinės meditacijos mokytojų pastangomis įgyvendinama magistrinių studijų programa, pavadinta „kontempliatyvioji psichoterapija“. Jos pagrindas – sėdimoji būdravimo / dėmesingumo meditacija. Jau minėta, kad prieš keletą metų įdiegta kontempliatyvių studijų magistrinė programa Browno universitete (Providence), tyrinėjanti gausius metodus, kuriais įvairiose kultūrose ir skirtingais laikotarpiais buvo siekiama sutelkti, išplėsti sąmonę ir pagilinti kasdienį būdravimą. Tad kontempliatyvios studijos tampa siekiniu, vienijančiu tiek mokslinius tyrimus, tiek ir praktinę taikomąją bei edukacinę veiklą. Vadovaujamosi nuostata, jog kontempliatyvios patirtys nėra vien religijų prerogatyva ir nuosavybė. Nors įvairūs meditatyvių sąmonės būsenų formavimo metodai iš tiesų plačiai taikomi religinėse tradicijose, tačiau tokios būsenos ir patirtys aptinkamos skirtingose nereliginėse praktikose, pvz., muzikos klausymas ir jos atlikimas, šokis, vaidinimas, poezijos ar prozos kūrimas, tapyba, skulptūra ar net atidus gamtos procesų stebėjimas. Sekant novatoriškais M. Csíkszentmihályi'io ir jo kolegų „optimalaus srauto“

³³ Thompson, E. Empathy and Human Experience. *Science, Religion and the Human Experience*. Ed. by J. D. Proctor. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 261–262.

³⁴ Wallace, B. A. *Contemplative Science: Where Buddhism and Neuroscience Converge*. New York: Columbia University Press, 2006.

³⁵ Žr. *Religion East and West*, 8 October, 2008, p. 28–33.

patirties tyrimais³⁶, kontempliatyvos studijos siekia atskleisti kuo platesnį dėmesingumo, sutelktumo, budrumo ir išvalgos diapazoną ir pademonstruoti, jog net pačios giliausios šių patirčių – neabejotinai ugdytos pasaulio religijų meditacinėse tradicijose – kokybės prasme iš esmės nieku nesiskiria nuo paviršutiniškų. Ištasas tokių patirčių spektras gali būti lygia-vertiškai racionaliai identifikuotas, mokliškai ištirtas ir subjektyviai patirtas.

IŠVADOS

Galima kalbėti apie šiuo metu sparčiai vykstančią Vakarų psichologijos budifikaciją, kuri, savo ruožtu, neatskiriama nuo kito šio reiškinio polio – budizmo psychologizavimo³⁷. Kyla klausimas: ar įmanoma budizmo praktikos elementus atskirti nuo budistinės kultūros apskritai? Juk budizmas nėra vien meditacinė praktika ar rytietiška psichoterapija, kaip kartais teigiama; tai ir tam tikra filosofija bei pasaulėžiūra, kuria grindžiamos konkrečios praktikos formos. Šiuolaikinė tendencija akcentuoti sąmonės būsenas, psichologinę terapiją ir meditacijas palieka nuošalyje socialinius budizmo aspektus – ritualinę, filosofinę ir devocionalias budizmo apibrėžtis. Kita vertus, kiekviena psichoterapijos forma ir metodika (atvirai arba ne) diegia vienokį ar kitokį gyvenimo būdo bei prasmės supratimą. Neabejotina, jog budizmas ir Vakarų modernioji psichoterapija gali vaisingai papildyti vienas kitą, ypač praktiniu lygmeniu. Nes sąmonė skleidžiasi per santykį su pasauliu ir parodo santykį su visuma, ką Herbertas Guentheris įvardijo kaip „dvasingumą“³⁸. Guy Claxtonas panašiai teigia, jog dvasingumas yra ne kas kita, kaip teisingas „pasaulio-kūno, smegenų ir proto“ santykio ir neteisėto jų atskyrimo suvokimas³⁹. Šiuolaikinės humanistinės psichologijos postuluojama vidinio sveikumo samprata teigia, jog ydingos sąmonės būsenos sutrikdo mūsų mąstymą, sužadina priešiškus troškimų šablonus ir neigiamai paveikia dvasinę pusiausvyrą, kuri gydo mūsų egzistencinius kentėjimus⁴⁰. Budrumo ir dėmesingumo dėka atsiveria akivaizdžios mentalinių sutrikimų pasekmės ir įgaunama galimybė kontroliuoti protą. Nuolatinės praktikos padeda meditatoriui atpažinti savo proto prigimtį įvairiais lygmenimis – įprastų mąstymo šablonų, žodžiais neišreikštų pojūčių ir t. t. Tikroji būdravimo praktika yra pats gyvenimas, kai kasdienė rutina – vaikščiojimas, valgymas, bendravimas – tampa praktika. Meditacija atveria kur kas platesnius sąmoningumo matmenis ir atskleidžia žmogiškos egzistencijos gelminį vientisumą. Atjauta visuomet buvo autentiško dvasingumo skiriamasis ženklas, kurio

³⁶ Žr.: Kabat-Zinn, J. *Full Catastrophe Living*. New York: Delta, 1990; Benson, H. *The Relaxation Response*. New York: Harper, 1975; Baer, R. A. Mindfulness Training as a Clinical Intervention: Conceptual Review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 2003, vol. 10, issue 2, p. 125–143; Bishop, S. et al. Mindfulness: A Proposed Operational Definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 2004, vol. 11, issue 3, p. 230–241.

³⁷ Plačiau žr.: Brazier, D. Buddhist Psychotherapy or Buddhism as Psychotherapy? *The Psychology of Awakening: Buddhism, Science, and Our Day-to-Day Lives*. Ed. by G. Watson, S. Batchelor, G. Claxton. York Beach, Maine: Samuel Weiser, Inc., 2000, p. 216–224.

³⁸ Guenther, H. *The Creative Vision*. Novato, Ca: Lotsawa, 1987, p. XIV.

³⁹ Claxton, G. *Noises from the Darkroom*. London: Aquarian, 1994, p. 12.

⁴⁰ Watson, G. *The Resonance of Emptiness: A Buddhist Inspiration for a Contemporary Psychotherapy*. Delhi: Motilal Banarsidass, 2001, p. 245.

universalus pamatas glūdi vidiniame fenomenologiniame lygmenyje. Autentiškas dvasingumas suteikia vidinės laisvės, ramybės jausmą, gebėjimą mylėti, tarnauti ir jausti atsakomybę už pasaulį. Būdravimas turi daug matmenų, kurie gali giliai paveikti individų ir ištisų institucijų gyvenimus. Dėka tokio būdravimo, kurį Gregory'is Batesonas pavadino „proto ekologija“⁴¹, mes galime pasiekti kur kas glaudesnio savo kūniškumo, savo aplinkos, savo kalbos ir savo tikėjimo, kuriuo vadovaujamės, sąmoningumo. Manychiau, jog tokio dėmesingo būdravimo įgyvendinimas, sveikų sąmonės būsenų puoselėjimas ir reiškia būti dvasingam tikrąja šio žodžio reikšme.

SPIRITUALITY AND MINDFULNESS: ON THE ROLE OF BUDDHIST MEDITATIVE PRACTICES IN CONTEMPORARY WESTERN PSYCHOTHERAPY

Summary

The present paper is dedicated to disclosing the relationships between spirituality and one essential feature of consciousness, which is called mindfulness, or awareness. The author is trying to explore the understanding and functions of mindfulness in the Buddhist tradition as well as its applications to contemporary medical practices and psychotherapy. The methodology of this paper is based on a comparative approach and critical analysis of the most significant academic studies in the field. How are the elements of mindfulness meditation practice used in various psychotherapeutic schools: humanistic, existential, transpersonal, Gestalt therapy, and others? What lessons are there for medical practices and psychotherapy? What does this new academic notion of “contemplative sciences” imply? The author draws the conclusion that it is with the practices of awareness and mind training that Buddhism provides the greatest specific tools for contemporary psychotherapy by demonstrating the relevance of the spiritual dimension to clinical theory and practice. Nowadays mindfulness techniques are being increasingly employed in Western psychotherapy to help alleviate a variety of mental (conative, attentional, cognitive, affective) imbalances and physical conditions. Thus the “contemplative sciences” is a new field of academic endeavor devoted to the critical study of contemplative states of experience. Also, we may speak of the Buddhization of Western psychology that is inseparable from another aspect, namely, the psychologization of Buddhism itself.

Keywords: psychology of religion, Buddhism, psychotherapy, spirituality, mindfulness.

⁴¹ Bateson, G. *Steps to an Ecology of Mind*. London: Granada, 1973.

ИСКУССТВО КАК ОБРАЗНО-СИМВОЛИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН¹

РЕЗЮМЕ

Символизация как своеобразное многозначное, конкретно чувственное выражение смысловой предметности составляет основу практически любой художественной активности, любого творческого метода, являет собой становление и жизнь художественного символа, т.е. определяет в конечном счете эстетическое качество произведения искусства, его художественность. Символизация понимается как диалогический процесс “творчества – восприятия-сотворчества”, в центре которого находится художественный символ, и сквозь него “просвечивает” глубинный смысл символизируемого (метафизической реальности), которое само обретает полную актуализацию только в художественном символе. Последний, в свою очередь, является сущностным ядром, основой художественного образа, который осмысливается как органическая духовно-эйдетическая целостность, выражающая, презентирующая некую реальность в модусе большего или меньшего изоморфизма (подобия формы) и реализующаяся (становящаяся, имеющая бытие) во всей своей полноте только в процессе эстетического восприятия конкретного произведения искусства конкретным реципиентом в его внутреннем мире.

В статье предпринята попытка презентации искусства как уникального целостного креативно-рецептивного процесса, в котором существенную роль играет принцип символизации, осмысленный в качестве главного носителя художественно-эстетических смыслов.

Ключевые слова: символ, художественный образ, произведение искусства, эстетика, художественность, искусство, символизм.

КОНЦЕПТ СИМВОЛИЗАЦИИ

Символизация как своеобразное многозначное, конкретно чувственное выражение смысловой предметности составляет основу практически любой художественной активности, любого творческого метода, являет собой становление и жизнь художественного символа, т.е. определяет в конечном счете эстетическое качество произведения искусства, его художественность. Состоялся полноценный акт художественной символизации – возникло уникальное доброкачественное художественное произведение. Не удался – перед нами лишь подобие произведения искусства, его симулякр.

¹ В статье использованы материалы исследовательского проекта № 11-04-00007а, поддержанного РГНФ (Российский гуманитарный научный фонд).

В процессе творческого акта, который, как правило, и является уже актом символизации, художник всматривается и вслушивается в ведомые только ему сигналы, знаки, намеки о сущностных основах жизни, бытия, Универсума; в духовно-душевную жизнь самого себя. Затем, подчиняясь неумолимому принципу внутренней необходимости, управляющему творчеством любого подлинного художника, стремится выразить результат этого духовного опыта в формах подвластного ему вида искусства.

В акте художественной символизации стирается грань между бытием и кажимостью, сущностью и видимостью, ноуменальным и феноменальным, коннотацией и денотацией. Художественная символизация – это борьба за духовные приоритеты, эстетические ценности, за эйдетические основания жизни, за выражение ноэтического в художественно данном – живописном, поэтическом, музыкальном.

В событии символизации (становления художественного произведения) смысл (эйдос) как метафизическая сущность бытия, конкретного явления или события стягивается в некую чувственно воспринимаемую субстанцию, выражается в интуитивно сгармонизированной художником уникальной системе художественных средств данного конкретного произведения. Полностью раскрывается эта символически выраженная смысловая предметность только в момент конкретного эстетического восприятия произведения искусства конкретным реципиентом. Эстетическое восприятие выступает здесь своего рода процессом десимволизации внутри символизации, который так же носит ярко выраженный творческий характер. В целом *символизация может быть понята как диалектически-диалогический процесс творчества–восприятия-сотворчества, в центре которого находится художественный символ, и сквозь него “просвечивает” глубинный смысл символизируемого, которое само обретает полную актуализацию только в художественном символе.*

Этот смысл является уникальным антиномическим единством абсолютной всеобщности (метафизическая компонента, собственно символизируемое) и уникальной, присущей только данному конкретному акту творчества или восприятия произведения единичности. При этом сама данная единичность, рассматриваемая со стороны художественного символа, предстает, в свою очередь, выражением личностного видения абсолютного художником как неизведанного, таинственного, мистического, данного в откровении и в акте символизации передаваемого через посредство произведения реципиенту, жаждущему принять передаваемое, которое у него уже как принимаемое приобретает тоже личностную окраску. Здесь возникает интересное диалектическое единство принципа *соответствий* (*correspondances* Бодлера и символистов), которыми в феноменальном плане пронизан Универсум, и *суггестии*, являющейся результатом художественной символизации и указующей на неизъяснимую, сокровенную суть вещей, открывающуюся конкретной личности.

Перед нами как бы несовместимое единство противоположностей, которое русский символист начала XX в. Вячеслав Иванов усматривал еще в самом стихотворении Бодлера “Les Correspondances”, ставшем манифестом и как бы “символом веры” символистов. В первой его части Иванов видел онтологическое понимание символа, во второй же – психологическое. Он, как и многие русские символисты и религиозные мыслители Серебряного века, признавал истинным только онтологическое понимание символа, в том числе и в искусстве. Символизм, основанный на таком понимании символа, называл реалистическим, а символизм психологического толка – идеалистическим. Феноменологическая эстетика XX века убедительно показывает нам, что подобная дихотомия не выражает реального положения вещей в сфере эстетического опыта. Художественная символизация видится сегодня сложной, труднодостижимой на формально-логическом уровне антиномической онто-феноменологической динамической целостностью, выражающей метафизические сущности в их многоликом личностном преломлении в процессах творчества и художественного восприятия.

Трудно постигаемое единство бытийственного и феноменологического реализуется в *художественном образе* произведения искусства, сущность которого, его ядро составляет в выдающихся, высоко художественных произведениях *художественный символ*, который, как и сам процесс символизации, обладает анагогическим характером. Суть последнего состоит, как известно, в возведении воспринимающего на более высокие уровни духовного бытия, возвышение его над эмпирической действительностью.

В акте символизации раскрывается эстетическая достоверность мира, преодолевается его косность, и он является сознанию художника, а затем и реципиента в первозданной красоте и гармонии. На выразительном уровне художественный символ предстает системой многоуровневых отношений между всеми элементами художественного языка, обладающего суггестивной многомерностью значений. Изучение художественного символа позволяет понять сущностный смысл процесса художественной символизации.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ТИПОЛОГИЯ СИМВОЛИЗАЦИИ

Художественная символизация по-разному реализуется в отдельные периоды исторического и типологического бытия искусства. Здесь неизбежно встает проблема отличия художественного символа от религиозно-мифологического, который обладает субстанциальной или энергетической общностью с архетипом и, более того, – проблема самостоятельного бытия иных символов, кроме художественных. Необходимо также обратить внимание на глубинный антиномизм символа и символизируемого, на некоторые аспекты художественного пространства и т.п. фундаментальные для бытия художественного произведения темы, непосред-

твенно связанные с его художественностью как реализацией символического отношения.

Символизация в процессе исторического бытия искусства приобретает разные, существенно отличные друг от друга типологические характеристики и формы. В Средние века, особенно отчетливо в византийско-русском ареале, символизация, например, обретает характер художественной канонизации. Канон становится ее смысловой антиномической основой. Он на макроуровне художественного выражения сохраняет веками выявлявшиеся эйдосы символизируемых событий и образов и, одновременно, преодолевается, снимается в каждом конкретном акте творчества-восприятия канонического произведения. Особенно очевидно это в высокохудожественной классической русской иконописи XV века.

В искусстве Ренессанса – это принцип цветоформной идеализации, тяготеющей нередко к более или менее скрытой аллегорезе. Здесь художественный символ как бы постоянно вибрирует между рационально понимаемой аллегорией, некоей сознательно использованной условностью, визуальной эмблемой некоего рационально заданного смысла и утонченной цветоформной, графической, композиционной разработкой конкретного образа, преодолевающего аллегорию. В живописи романтиков мы видим возвышенную одухотворенность природы, сквозь которую часто просвечивает неуловимая, но хорошо резонирующая с внутренним миром подготовленного реципиента метафизическая реальность (Фридрих и др.). Романтизм внес в символизацию и сильную струю иронизма, которая существенно усилилась у некоторых символистов, а затем стала основой постмодернистской символизации.

В искусстве западноевропейского символизма мы встречаемся с тонко и многообразно проработанным суггестивным эстетизмом (от декаданса, дендизма до модерна), а теория и отчасти само искусство русского символизма тяготеют к теургизму и мистериальности. В авангарде художественная символизация достигает иногда высокого накала на уровнях цветоформной экспрессии, высокого напряжения цветовых и конструктивных отношений, метафизических и сюрреалистических прорывов на иные уровни реальности. Постмодернизм демонстрирует активное затухание художественной символизации и манифестирует антипод художественного символа – симулякр в модусе иронической игры с классическим символом (символическое у Лакан, “символизм” Бойс и т.п.).

ФЕНОМЕНОЛОГИЯ СИМВОЛИЗАЦИИ

Процесс художественной символизации – это многоуровневая динамическая система, разворачивающаяся в многомерном, в принципе неоднородном пространстве: *метафизическая реальность – художественное выражение (творчество) – произведение искусства – эстетическое восприятие произведения реципиен-*

том. Не все уровни и измерения этого пространства поддаются вербализации, а то, что поддается осмыслению и описанию, как правило, относится к феноменологическому уровню, т.е. описуемо-неописуемо, принципиально антиномично на уровне дискурса.

Здесь имеет смысл особо подчеркнуть, чтобы не возникало какой-то двусмысленности, что понятием *художественной символизации* я обозначаю (и настаиваю на адекватности этого обозначения) *весь* сложный многоуровневый и многомерный процесс особого (художественного) освоения человеком метафизической реальности, который включает в свое поле не только сам акт художественного творчества (символизации в узком смысле – создание произведения искусства как своеобразного символа вне его находящейся реальности), но и процесс эстетического восприятия как уникальной личностной актуализации символа (своего рода десимволизации в узком смысле слова “символизация”). И художественный символ, как мы увидим далее, и сама символизация находят свое завершение, полную реализацию только и исключительно в акте конкретного эстетического восприятия произведения искусства, поэтому в сфере эстетического дискурса под символизацией имеет смысл понимать весь сложный процесс творчества-восприятия от метафизической реальности до контакта реципиента с Универсумом через посредство произведения искусства.

Более того, процесс восприятия принадлежит символизации, понимаемой и в узком смысле – как чисто творческого процесса, т.к. он реализуется не только на этапе эстетического восприятия произведения реципиентом, но является и важной составляющей самого процесса творчества. Художник творит в состоянии активного восприятия своего возникающего произведения, руководствуясь помимо внутренней необходимости и как бы “обратной связью” – импульсами, постоянно поступающими из сферы его восприятия; на их основе он корректирует те или иные элементы возникающего произведения. Эстетическое (сугубо интуитивное и внесознательное – на уровне художественного вкуса) восприятие художником собственного произведения в процессе творчества является главным корректором творческого процесса именно на уровне чистой художественности произведения. Понятно, что не единственным, т.к. практически в любое произведение искусства входит множество внеэстетических, внехудожественных компонентов, работой с которыми занимаются рационально-рассудочные структуры внутреннего мира художника. Это впрямую относится и ко всем символическим уровням произведения.

Наиболее полно и относительно точно в пространстве художественной символизации поддается описанию произведение искусства – материализованный носитель и хранитель собственно художественного символа в “свернутом” виде. Этим описанием занимается искусствознание. Эстетику и философию искусств-

ва в большей мере интересует сам художественный символ – реальность чисто феноменологическая, трудно описуемая, но являющая собой собственно жизнь искусства, основу и содержание подлинного художественного опыта, будь то на уровне творчества или на уровне восприятия. В не меньшей мере нам интересен и сам объект выражения, само символизируемое в символе, но оно в принципе не вербализуемо. Это подлинно метафизическая реальность, составляющая основу духовного опыта, но никак иначе не постигаемая в художественно-эстетическом пространстве, кроме как посредством художественной символизации, и не поддающаяся вербальному описанию. Она просто являет себя в опыте переживания художника в процессе творчества и реципиента в акте эстетического восприятия произведения. Сокровенно открывается в художественном символе тем, кому доступен этот опыт.

Здесь нет смысла приводить бесчисленные и часто противоречащие друг другу дефиниции собственно символа. Они лишь подтверждают трудноописуемость события символизации и в общем-то хорошо известны в эстетическом пространстве.

Существенно одно, что символ в самом широком понимании – это своеобразный результат символизации – выражения некоей реальности (смысловой предметности) в конкретной форме, как правило, не изоморфной этой реальности в силу ее принципиальной а-морфности (отсутствия чувственно воспринимаемой формы – морфэ), но передающей сущностные характеристики этой реальности. Своеобразие его заключается в том, что это динамический результат символизации, ее завершение и одновременно развитие; это *морфозис* (становление формы) того, что в принципе не имеет формы (морфэ), т.е. феноменальная форма не имеющего формы. Это метафизический аспект символа, выражающий его сущность.

Между тем на практике, в реально существующем искусстве (особенно в изобразительном, или шире – в визуальных искусствах) мы вроде бы имеем нечто иное – активную работу с формами видимого мира, т.е. с предметным миром, уже обладающим совокупностью вполне конкретных чувственно воспринимаемых форм. Чтобы разобраться в этом как бы очевидном противоречии, необходимо внимательнее всмотреться в структуру и бытие собственно художественного символа, с которым в эстетике неразрывно связано и понятие художественного образа. В общем случае произведение искусства – это образно-символический феномен, в котором художественным символом сокрыт под яркой, многомерной оболочкой художественного образа.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ КАК СИМВОЛИЗАЦИЯ “НЕСОКРЫТОСТИ БЫТИЯ”

Художественный образ может рассматриваться как наиболее доступная для восприятия и понимания ступень (= результат) художественной символизации,

ибо он отталкивается от чувственно воспринимаемых форм действительности и на их основе строит более глубокие уровни символизации, уходящие по принципу воронки все дальше вглубь (и ввысь) к собственно художественному символу, а через него и к метафизической реальности бытия, к ее открыванию от сокрытости, ее от-кровению. Художественный образ, если воспользоваться философской метафорикой Мартина Хайдеггера, – это первая ступень к “несокрытости бытия”, к его явлению. Оптимально же возможная для искусства полнота бытия являет себя в художественном символе. И именно в этом заключается основной смысл *художественной* символизации как фундаментального принципа художественного акта – таким образом явить нечто сущностное духовно-душевному миру человека, чтобы этим явлением приобщить его в качестве органичной составной части к полноте бытия, что и доставляет ему неопишное эстетическое наслаждение, свидетельствующее о реальности такого приобщения.

Между тем, образ не только ступень к чему-то еще, но и собственно основа произведения искусства, его художественное содержание. Не случайно поэтому одной из главных характеристик искусства в европейской культуре стало понимание его и связанного с ним художественного мышления как развитой многоуровневой образной системы. Именно *образ* принципиально отличает искусство и всю сферу художественного от формально-логического, дискурсивного мышления, от иных форм выражения, если они существуют.

Образ вообще, как известно, – это некая субъективная духовно-психическая (духовно-душевная) реальность, возникающая во внутреннем мире человека в акте восприятия им любой реальности, в процессе контакта с внешним миром, в первую очередь, хотя существуют, естественно, и образы фантазии, воображения, сновидений, галлюцинаций и т.п., отображающие субъективные (внутренние) реальности. В самом широком общепhilosophическом плане образ – субъективная копия объективно существующей реальности. *Художественный же образ* – это образ, связанный с искусством, являющийся его целью и основой, сущностным ядром произведения искусства. Это *специально создаваемый* (= возникающий) в процессе особой *творческой* деятельности по специфическим (хотя, как правило, и неписаным, не поддающимся описанию и формализации) законам субъектом искусства – художником – феномен, обладающий уникальной природой.

Под художественным образом понимается органическая духовно-эйдетическая целостность, выражающая, презентирующая некую реальность в модусе большего или меньшего изоморфизма (подобия формы) и реализующаяся (становящаяся, имеющая бытие) во всей своей полноте только в процессе эстетического восприятия конкретного произведения искусства конкретным реципиентом в его внутреннем мире.

В дальнейшем речь будет идти только о *художественном образе*, поэтому для краткости я называю его здесь часто просто *образом*.

Именно в *так* понимаемом образе полно раскрывается и реально функционирует некий уникальный художественный космос, свернутый (воплощенный) художником в акте создания произведения искусства (= в акте художественной символизации) в его предметную (живописную, музыкальную, поэтическую и т. п.) чувственно воспринимаемую реальность и развернувшийся уже в какой-то иной конкретности (иной ипостаси) во внутреннем мире субъекта восприятия. Образ во всей его полноте и целостности – это динамический феномен, сложный *процесс* художественного освоения человеком Универсума в его сущностных основаниях, как бы фокусирование его духовной проекции в конкретный момент бытия в конкретной точке художественно-эстетического пространства. Он предполагает наличие объективной или субъективной *реальности*, не всегда фиксируемой сознанием художника, но давшей толчок процессу художественного *отображения*. Она более или менее существенно субъективно трансформируется в творческом акте в некую иную реальность самого чувственно воспринимаемого *произведения*. Затем в процессе восприятия этого произведения вершится еще один этап трансформации черт, формы, смысла, даже сущности исходной реальности (прообраза) и реальности произведения искусства (материализованного, чувственно воспринимаемого формо-образа). Возникает *конечный образ*, принципиально не поддающийся вербализации, как правило, достаточно далекий от первых двух, но сохраняющий тем не менее нечто (в этом суть *изоморфизма* и самого принципа *отображения*), присущее им и объединяющее их в единой системе *образного* выражения, или художественного отображения. Именно этот фактически третий образ, возникший на основе первых двух и как бы втянувший, вобравший их в себя, и является в прямом смысле слова *полновесным художественным образом данного произведения искусства*, и в процессе его разворачивания (становления) в художественный символ и может осуществиться реальный контакт (собственно окончательный этап *эстетического акта* восприятия произведения искусства) субъекта с Универсумом или даже с его Первопричиной (как при созерцании, например, иконы) в уникальном, присущем только данному образу модусе.

Фигурирующий в определении образа принцип *изоморфизма*, некоего подобия формы, как основа любого *отображения*, в искусстве имеет очень широкие смысловые пределы. В общем случае речь идет о том, что образ сохраняет в себе некоторые черты, присущие *форме*, как правило, чувственно воспринимаемой, объекта, явления, ситуации, давших толчок творческому процессу отображения. Наиболее очевиден этот принцип в визуальных искусствах и литературе, работающих с так или иначе трансформируемой материальной, обычно визуально воспринимаемой действительностью. Между тем изоморфизм не утрачивает своего смысла и для таких “абстрактных” видов искусства, как архитектура, музыка, декоративное искусство или абстрактная живопись, не имеющих чувственно воспринимаемо-

го прототипа. Здесь он сводится к *подобию (адекватности) формы произведения самой себе*, самоадекватности формы, т.е. к созданию некой целостной чувственно воспринимаемой замкнутой в себе самодостаточной структуры, являющей одновременно и образ и его прообраз, сущностный архетип.

Этот вроде бы парадоксальный факт относится к фундаментальным законам искусства вообще и художественного образа в частности. По крупному счету *любой образ искусства в глубинном понимании содержит прообраз в себе, как бы сам производит его*; является антиномическим единством образа и прообраза. Прообраз произведения искусства нигде, кроме как в своем образе, и не существует. В этом смысл бытийственности художественного образа, его метафизический смысл. Тот же изоморфизм (изоморфизм внешних визуальных структур, например), который мы наблюдаем в подавляющем большинстве произведений классического искусства, в какой-то мере является именно формальным, внешним изоморфизмом, хотя ему обязаны своим происхождением понятия образа и отображения. Форма видимых, чувственно воспринимаемых прототипов произведения искусства дает только один из импульсов, часто достаточно сильный, к возникновению собственно произведения искусства.

Между тем, главной особенностью художественного образа является способность с помощью этого вроде бы внешнего изоморфизма выражать сущность изображаемого предмета или явления или передавать личностное, часто глубоко интимное отношение художника к изображаемому событию, персонажу, вещи и т.п. В этом-то и коренится художественно-символическая природа образа именно как изоморфного феномена. Большой художник в пейзаже, натюрморте, портрете и даже в жанровой картине умеет выразить то, чего в реально существующих объектах (прототипах) его изображения мы и не заметим. Произведение же искусства волнует нас именно этим - символично-суггестивным воздействием образа, инициируемым системой художественно данных нюансов изображения, вроде бы точно передающего форму прототипа. Конечно, искусство нередко стремилось и к чисто иллюзорному заимствованию, так сказать, к рукотворному удвоению видимой действительности, но здесь говорить о какой-либо символизации и художественности в подлинном смысле не приходится. В лучшем случае – о высоком уровне ремесла, владения иллюзорной техникой.

Например, в иллюзорно проработанных, фотографически точных, рассудочно выверенных пейзажах Шишкина мы видим только фрагмент природного ландшафта (иногда очень красивый и привлекательный сам по себе). Эстетический опыт с произведениями подобного рода возникает только в случае, если механически скопированный фрагмент действительности сам может стать для реципиента эстетическим объектом, как, например, фотография прекрасного пейзажа или человеческого тела. Здесь фактически нет художественной символизации, но репродуцирование, удвоение некоего объекта. Другое дело с пейзажами Федора

Васильева, Левитана, Коро, некоторых символистов, импрессионистов или пост-импрессионистов. В них активно работает авторская, как правило, лирически настроенная художественная символизация. С помощью внесознательно (!), интуитивно (в этом истинный талант художника) организуемой системы изобразительно-выразительных средств живописи художнику удается выразить во вроде бы заимствованных у природы формах нечто, вербально невыразимое: или передать свои переживания, впечатления, какие-то внутренние, духовно-душевные движения, или выявить эйдетические начала природы, принадлежащие к ее сущностным основаниям, или достичь художественного символа во всей его полноте и глубине, как, например, в полотне “Над вечным покоем” Левитана. Реакция реципиента на эти образы – радость удивления и приобщения, духовно-душевное ликование, иногда и полный эстетический катарсис.

Несколько сложнее, хотя по существу так же, обстоит дело и с сюжетными композициями классического искусства. Символизация не там, где мы узнаем в изображении, например, событие оплакивания Христа, но там, где это “оплакивание” вызывает в нас чувства неопишуемой радости, восторга, переживания чего-то прекрасного, возвышенного и возвышающего. Где мы с помощью художественно организованной структуры изображения (цветовой гармонии, линейного ритма, предельно выверенной композиции, свето-тоновых отношений, экспрессии лиц, поз, жестов персонажей и т.п.) поднимаемся над конкретной обыденностью (даже священной истории) и воспаряем к ее гармоническим, эйдетическим, архетипическим основаниям. Где мы, по образному выражению Константина Бальмонта, введенному в контекст символической образности Павлом Флоренским, начинаем “стройно, гармонически рыдать”, очищаясь от всего внешнего, наносного, сиюминутного, т.е. реально переживаем символическое. В этом подлинный смысл художественной символизации изоморфных образов искусства. И великая тайна художественного творчества, о которой большинство мастеров искусства, даже великих и гениальных художников и не подозревают. Только некоторые, наиболее проницательные из них догадываются. Таким несомненно был Кандинский, художник, сумевший достаточно адекватно высказаться в своей книге “О духовном в искусстве” о художественном смысле искусства и сути творческой деятельности художника. Сегодня мы имеем возможность добавить к этому еще кое-что.

Художник, как правило, начинает работать с установкой создать некое художественное произведение на какую-то конкретную тему, которая вполне выражается системой изоморфных, нарративных для словесных искусств, компонентов. Обычно отнюдь не думая ни о каком *художественном* символизме. Это может быть и символическая или аллегорическая картина на религиозные или мифологические темы. Однако этот на *уровне ratio* осмысливаемый и сознательно вводимый в произведение искусства мифологический, религиозный или какой-либо иной символизм

или аллегоризм – нечто совсем иное, чем художественный символизм, о котором идет речь в данной работе. На его основе, как и на основе любого конкретного бытового или исторического сюжета или визуального фрагмента действительности может возникнуть художественный символ (= художественное произведение высокого уровня), а может и не возникнуть. Здесь все зависит от художественного таланта мастера. И только.

Так вот, художник начинает писать пейзаж, какую-то тематическую или мифологическую картину, натюрморт и т.п., и в нем, если это настоящий художник, имеющий творческий дар в своем виде искусства, немедленно вспыхивает некое творческое горение, включается особое глубинное видение того, что не поддается (в отличие от сюжетно-тематического уровня) никакому вербальному описанию, но начинает управлять его творческим духом, а через него всей системой художественно-выразительных средств.

И в этом нет никакой мистики в примитивном понимании этого термина. Просто начинается собственно творческий процесс создания (возникновения) произведения искусства, когда рационально заданная тема начинает сугубо внесознательно, интуитивно решаться на художественном уровне. В ней мастер прозревает ее глубинные эйдетические начала, а гениальный художник и сквозь нее восходит к более общим уровням метафизической реальности. Здесь-то и вершится процесс собственно художественной символизации.

Особенно наглядно виден он, например, во многих шедеврах Рогира Ван дер Вейдена, в работах мастеров итальянского Ренессанса, в пейзажах романтика Фридриха – вообще в любом высоком искусстве. Мы созерцаем пейзаж Фридриха или Коро, а система художественных средств возбуждает в нас такие эмоциональные, духовно-душевные движения, которые увлекают нас значительно дальше изоморфных образов, давших толчок нашим переживаниям и погрузивших в море духовной радости и эстетического наслаждения. Как это происходит, описать не удастся. В этом великая тайна искусства. А в том, что пейзаж Фридриха или картина на христианский сюжет Рогира ведут нас куда-то значительно дальше визуально данного в их работах, и заключается художественный символизм подлинного искусства. При этом мы, как правило, какой-то периферийной частью эстетически настроенного сознания “видим” и сам источник символизации (пейзаж Фридриха или сюжетную картину Рогира), но дух наш устремлен к каким-то его невизуализируемым (эйдетическим), но доставляющим большую радость основаниям. Здесь происходит полноценное восприятие художественного образа. Когда же мы вообще забываем о визуальном источнике, перестаем его видеть, но сквозь него как бы проникаем в какой-то неопишущий, но эмоционально и духовно обогащающий нас мир, происходит проникновение в “святое святых” произведения – в его художественный символ, который и возводит нас к полноте бытия.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ КАК МАКРООБРАЗ

Если мы внимательнее всмотримся в целостный художественный образ – назовем его *макрообразом*, – то обнаружим, что, во-первых, он имеет яркую субъективную окраску, зависящую от ситуации восприятия (состояния внутреннего мира реципиента в момент восприятия, по меньшей мере), и, во-вторых, представляет собой сложную многоуровневую образную систему, складывающуюся из многих частных образов и подобразов, решенных чисто художественными средствами данного вида искусства. На некоторые имеет смысл хотя бы указать здесь, так как нередко именно какой-либо (какие-либо) из них и принимается (-ются) за собственно художественный образ данного произведения.

Структура макрообраза многомерна и полисемантическая, и в каждом из ее измерений можно обнаружить свои подсистемы образов. Возьмем, например, процессуальную реальность “творчество-восприятие”. Любое произведение начинается с художника, точнее с некоего *замысла*, который возникает у него перед началом работы и реализуется и конкретизируется в процессе творчества по мере работы над произведением. Этот первоначальный, как правило, еще достаточно смутный, замысел нередко уже называют образом, что не совсем точно, но может быть понято в качестве некоего духовно-эмоционального эскиза будущего образа. В процессе создания произведения, в котором участвуют, с одной стороны, все духовно-душевные силы художника, а с другой – техническая система его навыков обращения с конкретным материалом, из которого, на основе которого создается произведение (камень, глина, краски, карандаш и бумага, звуки, слова, актеры театра и т.п., – весь арсенал изобразительно-выразительных средств данного вида или жанра искусства), изначальный образ (= замысел) существенно меняется. Часто от первоначального образно-смыслового эскиза ничего не остается. Он выполняет только роль первого побудительного импульса для достаточно спонтанного и своенравного образотворческого процесса, которым управляют какие-то не поддающиеся пониманию силы. Кандинский, например, хорошо ощущая их действие, ввел для их обозначения понятие “принципа внутренней необходимости”.

Возникшее произведение искусства тоже и уже с большим основанием, хотя и в какой-то мере тоже метафорически, называют образом, обладающим в свою очередь целым рядом образных уровней, или под-образов – образов более локального характера. Произведение в целом является конкретно-чувственным воплощенным в материале данного вида искусства *образом* духовного объективно-субъективного уникального мира, в котором жил художник в процессе его создания. Этот образ представляет собой совокупность изобразительно-выразительных единиц данного вида искусства, являющую собой структурную, композиционную, смысловую целостность, т.е. объективно существующее и чувственно воспринимаемое любым

человеком произведение искусства (картину, архитектурное сооружение, роман, стихотворение, симфонию, кинофильм и т.п.).

Внутри этого как бы еще свернутого образа-произведения мы с помощью искусствоведческого (или литературоведческого для словесных искусств) анализа можем также обнаружить целый ряд иерархически более мелких образов, определяемых изобразительно-выразительным строем данного вида искусства. Для классификации образов этого уровня существенна, в частности, степень изоморфизма. Чем выше уровень изоморфизма, тем образ в своей изобразительно-выразительной модальности ближе к внешней форме изображаемого фрагмента действительности, тем более он “литературен”, т.е. поддается словесному описанию и вызывает соответствующие “картинные” представления у реципиента и тем более сокрытой остается в нем метафизическая реальность. Между тем в любом подлинном произведении искусства именно она является главным двигателем любого творческого процесса художественной символизации, художественного выражения. Например, полотно исторического жанра, классический пейзаж, реалистический рассказ и т.п. При этом не столь даже важно идет ли речь о собственно изобразительно-визуальных искусствах (живописи, театре, кино) или о музыке и литературе. При достаточно высокой степени изоморфизма “картинные” образы или представления возникают на любой художественной основе. И они далеко не всегда способствуют органическому становлению собственно художественного образа (макрообраза) целого произведения. Нередко именно этот (условно говоря, искусствоведческий) уровень образности оказывается ориентированным на внеэстетические цели (социальные, политические, религиозные и др.), и именно благодаря ему произведение приобретает социальную значимость у реципиентов своего времени.

Однако на идеальном уровне эти, как и вообще все возможные в конкретном произведении образы, органично входят в структуру общего художественного макрообраза, наполняя его уникальным, присущим только данному произведению художественным смыслом. Более того, без них макрообраз просто не может возникнуть (состояться), а при художественной непроработанности даже одного из них сила макрообраза существенно уменьшается или вообще исчезает. Чаще всего в подобной ситуации он просто не актуализуется, а реципиент имеет дело как бы с отдельными его фрагментами, возникающими на основе удавшихся художнику образных элементов произведения. Например, для литературы говорят о сюжете, как об *образе* некоей жизненной (реальной, вероятностной, фантастической и т.п.) ситуации, об *образах* конкретных героев данного произведения (образы Печорина, Фауста, Раскольников и т.п.), об *образе* природы в конкретных описаниях, о метафорах, гиперболах, притчах (все это образные единицы произведения, его микрообразы) и т.д. Одни из этих образов могут лучше получиться у писателя, другие менее удачно. Однако целостный художественный образ произведения

возникает только при достаточно совершенном решении всех образных структур произведения, всех его образов, подобразов, микрообразов и создании на их основе *целостного* произведения искусства, в котором все элементы органично сочетаются друг с другом, выполняя каждый свои функции. Только тогда мы чувствуем, что в этом произведении нельзя ничего ни убавить, ни прибавить, ни изменить, приобщаемся с его помощью к высшему эстетическому опыту и считаем такое произведение классическим, выдающимся или даже шедевром, каковым оно по существу и является.

Все сказанное в сущности своей относится к любому виду искусства: к живописи, театру, кино, музыке, архитектуре, литературе и т.д. И хотя в ряде из них, более абстрактных (с меньшей степенью изоморфизма), типа архитектуры, инструментальной музыки, беспредметной живописи, образы менее всего поддаются выявлению и конкретной вербализации, тем не менее и там можно говорить о выразительных *образных* структурах. Например, в связи с какой-нибудь совершенно абстрактной “Композицией” Кандинского, где полностью отсутствует визуально-предметный изоморфизм, мы можем говорить о композиционном *образе*, основанном на структурной организации цветоформ, цветовых отношений, равновесии или диссонансе цветовых масс и т.п.

Наконец, в акте восприятия произведения искусства происходит реализация, как уже сказано, главного синтетического макрообраза данного произведения, ради которого оно собственно и было явлено в бытие, обрело статус художественной реальности, или художественной “истины”. В духовно-душевном мире субъекта восприятия возникает конкретная *идеальная реальность*, в которой все сопряжено, сплавлено в органическую целостность, нет ничего лишнего и не ощущается никакого изъяна или недостатка. Даже существующие в конкретном произведении мелкие “изъяны” и “недоработки” (представляющиеся таковыми аналитическому разуму, но не являющиеся ими для художественного мышления) типа отсутствия уха у младенца в “Мадонне Литта” Леонардо не мешают становлению этой идеальной реальности. Она одновременно принадлежит *данному субъекту* (и только ему, ибо у другого субъекта будет уже иная реальность, иной образ на основе того же произведения искусства), *произведению искусства* (возникает только на основе данного конкретного произведения) и *Универсуму в целом*, ибо *реально* приобщает (уже на уровне художественного символа) реципиента в процессе восприятия (т. е. *бытия данной реальности*, данного образа) к *полноте бытия*.

Традиционная эстетика описывает это *высшее событие искусства* (или его цель, главное назначение и т.п.) по-разному, но смысл остается одним и тем же: постижение истины бытия, сущности данного произведения, сущности изображаемого явления или предмета; явление истины, становление истины, постижение идеи, эйдоса; созерцание красоты бытия, приобщение к идеальной красоте; катарсис,

экстаз, озарение... Конечный этап восприятия произведения искусства *переживается* и *осознается* как некий *прорыв* (и таковым он метафизически и является) субъекта восприятия на какие-то неизвестные ему уровни реальности, сопровождающийся ощущением полноты бытия, необычной легкости, вознесенности, духовной радости, обретением особой энергии. В этом собственно и заключается художественный символизм любого подлинного произведения искусства. Оно не останавливает дух реципиента на своих внешних визуально-нарративном и формально-экспрессивном уровнях, но с их помощью возводит его к иным чисто духовным, метафизическим реальностям, которые не поддаются прямой наррации или визуализации, но символически (энергетически) присутствуют в произведении искусства. Наиболее понятно это на примерах высокого беспредметного искусства. На полотнах Кандинского или Миро мы не видим ничего, кроме композиции из цветowych пятен, линий, геометрических форм. Однако, какой мощный духовный отклик и бурю переживаний вызывают они у чуткого к цвету и форме реципиента, какое погружение в неопишуемые миры и пространства, сопровождаемое высоким эстетическим наслаждением. Этот же эстетический механизм характерен и для любого подлинного произведения искусства, особенно для высокой классики. В нем и заключается (раскрывается) подлинный художественный символизм искусства – в его неопишуемой музыке и поэзии, уводящих душу от обыденной суеты в иные измерения, к вечной радости, свету, гармонии и красоте.

Для этого высшего, конечного уровня эстетического восприятия произведения (равно становления, бытия *макрообраза*) в принципе уже неважно, каковы конкретное, интеллектуально воспринимаемое “содержание” произведения (его поверхностные литературно-утилитарный или внешне-визуальный уровни), конкретные образные подструктуры и микроструктуры или первичные зрительные, слуховые образы психики и т.п. Все возникающие в связи с ними эмоционально-интеллектуальные состояния и переживания, которые многими реципиентами и принимаются за главную цель произведения, остаются где-то позади; они фактически только готовят внутренний мир эстетически развитого реципиента к последней и высшей ступени восприятия – становлению макрообраза, явлению и реализации вербально неопишуемого *художественного символа*, с помощью которого только и осуществляется скачок сознания от бывания к бытию, открывается заветная дверь к контакту с Универсумом, к переходу в состояние полноты бытия – главной цели эстетического акта.

Художественный образ переводит реципиента с уровня обыденного языкового дискурсивного мышления на более высокий уровень неконцептуального эстетического сознания, эстетического видения, которому доступно *целостное узрение* каких-то глубинных сущностных основ и конкретной изображаемой (выражаемой) реальности, и бытия в целом, не поддающихся дискурсивной вербализации и разумно-рассудочному осмыслению. Художественный образ – это *эстетически*

трансформированный (преображенный) реликт древнего архаического, утраченного в процессе культурно-цивилизационного развития человека додискурсивного сознания и, одновременно, – прообраз, указывающий возможное направление эволюции (принципиального скачка вверх) современного состояния сознания, практически исчерпавшего возможности формально-логического дискурса, вербального языка.

Понятно, что для полной и сущностной реализации художественного образа (макрообраза) важно и значимо, чтобы произведение было организовано исключительно по неписаным, но хорошо ощущаемым эстетически развитым вкусом художественно-эстетическим законам, без каких-либо их нарушений, недоработок в какой-либо, даже незначительной части, то есть полностью отвечало принципу внутренней необходимости (по Кандинскому). Было идеально совершенным, или почти шедевром. Ясно, что за всю обозримую историю в средиземноморско-европейском ареале, например, было создано не так уж и много подобных произведений. Все сохранившиеся из них хорошо известны и составляют золотой фонд художественной и литературной классики. К нему принадлежат не только великие шедевры, но и произведения высокого художественного уровня. Остальное бесчисленное множество добротных произведений искусства, создающее художественное поле вокруг классики, ее художественно значимый фон, фактически не обладает объективной возможностью вывести реципиента на высший уровень эстетического опыта. Они выполняют иные и, может быть, не менее важные функции удовлетворения эстетических запросов большей части образованного населения данного ареала, воспитания эстетических вкусов, развития художественного чутья, подготовки наиболее эстетически одаренных субъектов к восприятию более совершенных произведений и художественных шедевров во всей их эстетической полноте, т.е. к выходу на высший уровень эстетического опыта.

Для иллюстрации всего сказанного обратимся к примеру. Возьмем хотя бы известную картину “Подсолнухи” Ван Гога (1888, Мюнхен, Новая пинакотекa), изображающую букет подсолнухов. На предметно-изобразительном уровне мы и видим на полотне только букет подсолнухов в керамической вазе, стоящей на столе на фоне зеленоватой стены. Здесь есть и визуальный образ вазы, и образ букета подсолнухов, и очень разные образы каждого из 12 цветов, которые все могут быть достаточно подробно описаны словами (их положение, форма, цветовой строй, степень зрелости, у некоторых даже количество лепестков). Тем не менее эти описания еще не будут иметь прямого отношения ни к целостному художественному образу каждого изображенного предмета (можно говорить и о таких образах), ни тем более к художественному образу (макрообразу) всего произведения. Последний складывается в духовно-душевном мире зрителя на основе такого множества визуальных элементов картины, составляющих органическую (можно сказать и гармоническую) целостность, и массы всевозможных субъективных

импульсов (ассоциативных, памяти, художественного опыта зрителя, его знаний, его настроения в момент восприятия и т.п.), что все это не поддается никакому интеллектуальному учету или описанию. Понятно, что *конкретно* воплощенные на полотне визуальные образы подсолнухов в вазе играют здесь существенную роль некоего мощного первоначального смыслового импульса, дающего направление и характер развитию собственно художественного образа. Однако, если перед нами действительно настоящее в высшем смысле слова произведение искусства, как данные “Подсолнухи”, то вся масса объективных (идущих от картины) и возникших в связи с ними и на их основе субъективных импульсов формирует в духовном мире зрителя такую целостную реальность, такой визуально-духовный образ, который возбуждает мощный взрыв чувств, доставляет ничем непередаваемую радость, возносит на уровень такой реально ощущаемой и переживаемой полноты бытия, какой человек никогда не достигает в обыденной (вне эстетического опыта) жизни. Более того, он не достигнет этого (если он не сам Ван Гог), и созерцая подобный букет настоящих подсолнухов в аналогичной вазе.

Такова эстетическая реальность, факт истинного бытия *художественного образа*, как сущностной основы искусства. Любого искусства, если оно организует свои произведения по неписаным, бесконечно разнообразным, но реально существующим художественным законам.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ СИМВОЛ

Сущностным ядром художественного образа, на что уже вскользь указывалось, является *художественный символ*. Внутри образа он представляет собой тот трудно вычленимый на аналитическом уровне глубинный компонент, который целенаправленно *возводит* дух реципиента к *духовной реальности*, не содержащейся в самом произведении искусства. Например, в упоминавшихся “Подсолнухах” Ван Гога собственно художественный образ, прежде всего, формируется вокруг визуального изображения букета подсолнухов в керамической вазе, и для большинства зрителей его (образа) развитие может остановиться на экспрессивном *визуальном образе* этого букета, вызывающем определенную, достаточно сильную эмоционально-эстетическую реакцию. На более же глубоком уровне художественного восприятия у реципиентов с развитой или обостренной художественно-эстетической чувствительностью этот первичный “картинный” образ начинает с помощью чисто художественных выразительных средств живописи (цветоформных гармоний и диссонансов, игры форм, фактуры, ассоциативных ходов, медитативных прорывов и т.п.) разворачиваться в художественный символ, который совершенно не поддается вербальному описанию, но именно он открывает “ворота” духу зрителя в некие *иные* реальности, *полностью* реализуя *событие эстетического восприятия* данной картины, полноценное *эстетическое созерцание*.

Символ как глубинное завершение/совершенство образа, его художественно-эстетическое (невербализуемое!) *содержание* свидетельствует о высокой значимости (ценности) произведения, высоком таланте или даже гениальности создавшего его мастера. Бесчисленные произведения искусства среднего (хотя и добротного) уровня, как правило, обладают (в указанном выше смысле, т.е. *инициируют становление*) только более-менее целостным художественным образом или даже совокупностью промежуточных образов, но не символом. Они и не выводят реципиента на высшие уровни духовной реальности, но ограничиваются какими-то промежуточными (и бесчисленными), на что уже указывалось, ступенями к ним – в том числе эмоционально-психологическими уровнями внутреннего мира реципиента и даже физиологическими реакциями. Практически большая часть произведений реалистического и натуралистического направлений в искусстве, жанры комедии, оперетты, все массовое искусство находятся на этих ступенях художественно-эстетической содержательности – обладают художественной образностью того или иного уровня, но лишены высшей ступени художественного символизма. Он характерен только для *высокого* искусства любого вида, в том числе и *сакрально-культовых* произведений *высокого* художественного качества. Именно такие произведения, как правило, составляют фонд мировой художественной *классики*, то есть являются эстетически актуальными для человечества в достаточно широких хронологическом и пространственном диапазонах.

Наряду с тем, что символ составляет сущностную основу любого высокого художественного образа (макрообраза), иногда он как бы выходит за его пределы, полностью поглощает образ. В мировом искусстве существуют целые классы произведений (а иногда и целые огромные эпохи – например, искусство Древнего Египта), в которых художественный образ практически возведен до символического. Абсолютными образцами такого искусства являются готическая архитектура, византийско-русская икона периода ее расцвета (XIV–XV вв. для Руси), музыка Баха, живопись Густава Моро или Чюрлёниса. Можно назвать и немало конкретных произведений искусства из всех его видов и периодов истории, в которых господствует *символический художественный образ*, или *художественный символ*. Такие произведения называют символическими в эстетическом смысле. Именно их пытались сознательно создавать художники-символисты XIX–XX вв., и это иногда (достаточно редко, точнее) им удавалось. Здесь символ (в смысле символического произведения) предстает в конкретно оформленной чувственно воспринимаемой реальности, более направленно, чем образ, отсылающей реципиента к метафизической реальности в процессе неутилитарного, духовно активного созерцания произведения – эстетического созерцания. В акте эстетической коммуникации с символическим произведением возникает уникальная сверхплотная образно-смысловая субстанция эстетического бытия-сознания, имеющая интенцию к развертыванию

в иную реальность, в целостный духовный космос, в принципиально невербализуемое многоуровневое смысловое пространство, свое для каждого реципиента поле смыслов, погружение в которое доставляет ему эстетическое наслаждение от ощущения глубинного неслиянного слияния с этим полем, растворения в нем при сохранении личностного самосознания и интеллектуальной дистанции.

Подобный символический дух выдающихся произведений искусства почувствовали в свое время французские и русские символисты, сформулировав смысл своих ощущений в тезисе, что всякое подлинное искусство символично.

Символ содержит в себе в свернутом виде и раскрывает сознанию нечто, само по себе недоступное иным формам и способам коммуникации с Универсумом, бытия в нем. Поэтому его никак нельзя свести к понятиям рассудка или к любым иным (отличным от него самого) способам формализации. Смысл в символе неотделим от его формы, он существует только в ней, сквозь нее просвечивает, из нее разворачивается, ибо только в ней, в ее структуре содержится нечто, органически присущее (принадлежащее сущности) символизируемому. Художественный символ является своеобразным посредником между божественным и человеческим, истинной и кажимостью (видимостью), идеей и явлением на уровне духовно-эстетического опыта, эстетического сознания. В свете художественного символа сознанию открываются, являются целостные духовные миры, не исследимые, не выявляемые, не выговариваемые и не описуемые никакими иными способами.

В целом же проблемы художественного символа как основы художественной символизации и самого принципа символизации как одного из главных носителей художественности в искусстве представляются мне сегодня крайне актуальными и требующими пристального изучения со стороны компетентных исследователей.

ART AS AN IMAGINATIVE-SYMBOLIC PHENOMENON

Summary

Symbolization, as a polysemantic representation and specifically sensual expression of meaningful objectivity, constitutes the foundation of almost any artistic activity, or every creative method, and manifests the emergence and life of the artistic symbol, i.e., it ultimately defines the aesthetic quality, or the artistic level, of the work of art. Symbolization is understood as a dialogical process: “creativity - perception - co-creativity”. At the heart of this process, we find the artistic symbol. It is through this symbol that the deep meaning of that which is symbolized (the metaphysical reality) “shines through”. In fact, the symbolized content itself is fully actualized only in the artistic symbol. The latter, in its turn, presents the essential nucleus, the foundation of the artistic image, which is conceptualized as an organic spiritual-eidetic whole, and which expresses, or presents, some reality in the manner of greater or lesser isomorphism (likeness in form), and which realizes itself (becomes, takes its being) in its entire fullness only in the process of the aesthetic perception of a particular work of art, by a concrete recipient in his/her inner world.

Keywords: symbol, artistic image, work of art, aesthetics, artistry, art, symbolism.

KULTŪROS IR NATŪROS SĄSAJŲ SAMPRATA ANTIKOJE: FILOSOFINIAI ASPEKTAI

SANTRAUKA

Straipsnyje filosofiniu požiūriu nagrinėjama antikinė kultūros ir natūros sąsajų samprata, atkreipiant dėmesį į semantinius kultūrą ir natūrą (gamtą, prigimtį) reiškiančių senosios graikų ir lotynų kalbų žodžių atspalvius, pateikiant šią sampratą atspindinčių pavyzdžių iš antikinės filosofijos ir literatūros. Siekiama parodyti, kad antikiniuose tekstuose atsiskleidžiantys požiūriai į kultūros ir natūros fenomenų prigimtį gali būti įdomūs bei aktualūs ir šiuolaikiniam žmogui. Klasikinių autorių kuriamoje holistinėje organiško ir gyvo kosmo vizijoje pats žmogus suvokiamas kaip mažytis Visatos atvaizdas, kurį stebėdami galime išvelgti du esmingus dalykus: viena vertus, tai, kad kultūros pasaulį steigiančioje žmogaus kūryboje svarbiausia jėga yra iš natūros stichijos kylantis gaivalingas prigimtinis talentas, antra vertus, tai, jog pačioje natūroje, pačioje gamtoje slypi slaptingi nežmogiškos kultūrinės kūrybos pradai, primenantys žmogaus kūrybą ir žmogiškosios kultūros pasaulį. Šie pradai pačioje gamtoje leidžia išvelgti dieviškosios kūrybos pėdsakus, o Kūrėją suvokti kaip gamtos kultivuotoją, puoselėtoją ir sergėtoją. Gamtoje regimi dieviškosios kūrybos, dieviškosios kultūros, dieviškojo gamtos kultivavimo pėdsakai gali tapti pavyzdžiu ir pačiam žmogui, kuris šiais laikais savo kultūrine veikla nežmogišką gamtą veikiau griaua nei puoselėja. Šiuolaikiniame postmoderniame ir globaliame pasaulyje, kuriame itin ryškūs ekologinės degradacijos ženklai, vis gilėjanti žmogaus ir gamtinės jo aplinkos nedermė, žmogiškosios kultūros pasaulio ir gamtos pasaulio atskirtis, dar daugiau – žmogaus konfliktas ne tik su nežmogišku gamtos pasauliu, bet ir žmogiška savo paties prigimtimi, antikinė kultūros ir natūros sąsajų samprata siūlo mums naują viltį – naują žmogaus ir gamtos, kultūros ir natūros sričių dermės galimybę.

Esminiai žodžiai: kultūra, natūra, gamta, prigimtis, gyvenimas, kultivavimas, puoselėjimas, sergėjimas, kūryba, menas, talentas, genijus, meistrystė, antikinė literatūra, antikinė literatūros teorija, antikinė filosofija, helenistinė poezija, ikisokratikai, stoicizmas, Herakleitas, Herodotas, Demokritas, Sokratas, Platonas, Aristotelis, Aratas, Ciceronas, Horacijus, Pseudo-Longinas.

ĮVADINĖS PASTABOS

Vakarų kultūros ištakos slypi klasikinėje senovės Graikijos ir Romos kultūroje. Net pati vakarietiška kultūros samprata susiformavo antikoje, teoriniuose graikų bei romėnų mąstytojų veikaluose, kuriuose apmąstomas žmogaus ir nežmogiškos gamtos santykis, žmogiškosios kūrybos prigimtis, kūrybinės pačios gamtos potencialios, prigimtinių kūrėjų gabumų ir meistrystės svarba įvairiose kultūrinės raiškos srityse. Jau antikos filosofai suprato, kad ne tik kultūra siaurąja reikšme, bet visa, ką žmogus veikia savo rankomis ir protu, visi medžiaginės ir dvasinės kūrybos vaisiai bei žmogiškojo gamtos perkūrimo

ženklai formuoja kultūros, suvokiamos plačiąja reikšme, sritį. Pati teorinė skirtis tarp kultūros ir natūros, žmogiškosios kūrybos pasaulio ir nežmogiškojo gamtos pasaulio, dirbtinumo ir natūralumo, kultūrinės steigties ir prigimtinės duoties atsirado antikos pasaulyje. Galėtume net pasakyti, kad pati natūros sąvoka ir samprata taip pat kyla iš kultūros: būdama esmingai kultūrinės prigimties, ji gimdoma teorinio mąstymo, kuris, be jokios abejonės, yra vienas esmingiausių antikos žmogaus kultūrinės veiklos bei raiškos būdų. Pasakydami dar radikaliau galėtume tvirtinti, kad be teorinio to, kas žmogiška, ir to, kas nežmogiška, kitaip tariant, to, kas priklauso aplinką keičiančios medžiaginės bei dvasinės žmogaus kūrybos sričiai, ir to, kas priklauso žmogaus atžvilgiu išoriniam pasauliui, apmąstymo, atsirandančio tik aukštosios kultūros terpėje, tam tikru požiūriu nebūtų ir pačios natūros, pačios gamtos: tiksliau tariant, nebūtų natūros *žmogui*, nors, be abejo, anonimiškai egzistuojant natūra *sau*, apibrėžtu ir įsisąmonintu pavidalu nepatenkanti į žmogaus akiratį. Labai svarbu ir tai, kad kultūros terpėje išryškėjusi skirtis tarp kultūros ir natūros visiškai susiformuoja ir tampa aktuali tik tada, kai kultūrinė žmogaus veikla, jo kūrybinis potencialas peržengia tam tikrą kritinę ribą, įgyja didelį užmojų, kai nuo gamtos sąmoningai atsiskyręs kultūros pasaulio kūrėjas pradeda save suvokti kaip gamtos varžovą, gamtos konkurentą kūrybos srityje.

Šiuolaikinė Vakarų civilizacija iš antikos pasaulio paveldėjo tiek pačią kultūros ir natūros plotmių skirtį, tiek ir klasikinę kultūros bei natūros sampratą. Itin sėkmingai Vakarai perėmė ir išplėtojo techninę kultūros dimensiją, kurios dėka žmogui lyg ir pavyko nutolinti nuo savęs laukinę nežmogišką gamtą, baugų ir keistą gamtos reiškinių pasaulį, kuris šiaip bet kuriai būtybei, taigi ir žmogui, yra natūralus jos žemiškos būties prieglobstis: žmogaus rankų ir proto sukurtas technikos pasaulis jo kūrėjui pavirto tarsi *antrąja gamta, antrąja prigimtimi*. Vis dėlto iš savo kultūrinių protėvių graikų Vakarų žmogus nepaveldėjo saiko ir harmonijos jausmo. Užuoat suvokęs savo paties sukurtą kultūros terpę kaip tam tikrą ribotą ir lokalią sritį, sakytume, žmogaus autonomiškumą, sąlyginę jo nepriklausomybę nuo gamtos garantuojančią egzistencinę zoną, šiuolaikinis kultūros kūrėjas visą nežmogiškąjį gamtos pasaulį įsigėdė paversti kultūros pasauliu, perkurti natūrą į kultūrą be jokios nežmogiško natūralumo liekanos. Grobuoniškas šiuolaikinio žmogaus elgesys su gamta, atvedęs planetą prie ekologinės degradacijos ir net ekologinės katastrofos ribos, atskleidžia žmogaus susvetimėjimą ne tik gamtai, natūrai, bet ir – tai dar esmingiau – jo susvetimėjimą savo paties sukurtai kultūrai, ypač aukštajai kultūrai, kurios terpėje kadaise ir gimė pati skirtis tarp natūros ir kultūros: kadangi kultūriškai susiformavusioje binarinėje opozicijoje kultūra ir natūra yra poliarinės sąvokos, tarsi priešingi magneto poliai negalinčios prasmingai egzistuoti viena be kitos, ypač kai kalbame ne šiaip apie anoniminę kultūrą ir ne šiaip apie anoniminę natūrą, o būtent apie kultūrą *žmogui* ir natūrą *žmogui*, apie kultūrą ir natūrą, esančias žmogaus sąmoningumo, dėmesingumo ir atsakomybės akiratyje, tampa nesunku suvokti, kad įžūlus ir trumparegiškas šiuolaikinio žmogaus siekis visą gamtos pasaulį transformuoti į kultūros pasaulį,

kitaip tariant, žmogaus ir tik žmogaus pasaulį, galų gale atsigręžia prieš patį žmogų ir visą jo kultūrą, sunaikindamas ne tik nežmogišką gamtą, natūrą, bet ir pačią žmogiškąją kultūrą, patį gamtos nukariautoją paversdamas nekultūringu barbaru.

Nors šiuolaikiniam Vakarų žmogui klasikinė natūros ir kultūros samprata šiaip yra labai artima, vis dėlto jis jau nepajėgia taip aiškiai, kaip senovės graikai bei romėnai, išvelgti gelminių natūros ir kultūros sąsajų, slaptingo šių plotmių persipynimo, regėdamas tik pačią nuogą natūros ir kultūros skirtį, neišmintingą jų priešpriešą ir konfliktą. Toks neįžvalgumas ir dvasinis trumparegiškumas, kylantis dėl harmonijos ir saiko jausmo, kurį dar turėjo antikos žmogus, praradimo, savo ruožtu dar labiau prisideda prie saiko ir harmonijos daigų naikinimo tiek kultūros, tiek natūros pasaulyje. Būtent dėl šios priežasties, jei mes dar apskritai galime turėti bent menką viltį nors iš dalies atkurti savo žmogiškosios egzistencijos darną, paremtą visų pirma harmonija tarp mūsų kuriamos kultūros ir mūsų puoselėjamos natūros, be kurios nepajėgia visavertiškai skleistis ir pati žmogiškoji kultūra, mums būtina vėl ir vėl grįžti į savo aukštosios kultūros pradžių pradžia, kreipti savo žvilgsnį į Vakarų civilizacijos ir dvasinės patirties ištakas antikoje.

Straipsnyje glaustai aptarsime antikinę natūros ir kultūros sąsajų sampratą, atkreipdami dėmesį į natūrą (prigimtį, gamtą) ir kultūrą įvardijančių senosios graikų ir lotynų kalbų žodžių semantinius atspalvius, taip pat į šių sąsajų raišką antikinėje literatūroje, literatūros teorijoje ir filosofijoje. Kartu pamėginsime parodyti, kuo antikinė kultūros, natūros ir jų sąsajų samprata gali būti aktuali šiuolaikiniam žmogui – savosios kultūros pasaulio kūrėjui ir savo gamtinės aplinkos puoselėtojui.

CULTURA VS NATURA IR TEKHNĒ VS PHUSIS: SEMANTINIAI TERMINŲ ATSPALVIAI

Jau antikos mąstytojai buvo įsitikinę, kad pati kalba gali suteikti raktą gelminei daugelio dalykų prasmei atrakinti, todėl kultūros ir natūros sąsajų sampratos, aptinkamos antikiniuose tekstuose, analizę pradėsime nuo terminologijos dalykų.

Pirmiausia aptarsime semantinius lotyniškų žodžių *cultura* ir *natura*, davusių pradžia mūsų dažnai vartojamiems tarptautiniams žodžiams „kultūra“ ir „natūra“, atspalvius. Daiktavardis *cultura* kilęs iš veiksmažodžio *colo, colui, cultum, colere*, reiškiančio žemės dirbimą, rūpestį, puoselėjimą (ne tik žemės, bet ir kitų dalykų), dievų ir herojų garbinimą (iš šios reikšmės atsirado *kulto*, ypač religinio, sąvoka), taip pat tiesiog gyvenimą, visų pirma turint omeny ne šiaip gyvenimą, o būtent gyvenimą konkrečioje žemėje, žemės sklype, lauke, teritorijoje ar šalyje (plg. daiktavardžius *agri-cola* „žemdirbys = lauko gyventojas“ ir *in-cola* „gyventojas = lauko, sklypo *ap-gyventojas*“). Tad akivaizdu, jog lotyniškas žodis *cultura* apima tiek pasyviuosius, statinius, tiek ir aktyviuosius, dinamiškus, reikšmės aspektus: žemės ar bet kurio kito dalyko *kultivavimas* nėra suvokiamas vien pagal archetipinį aktyvaus ir net agresyvaus arimo, brutalaus žemės veido vagojimo

modelį, bet gali įtraukti ir gerokai švelnesnį žemės purenimo veiksmą, peraugantį tiesiog į švelnų žemės (ar bet kurio kito dalyko) puoselėjimą, rūpestį žeme (ar kitais dalykais), žemės, jos dievų ar bet kurių kitų dievų garbinimą, taip pat tiesiog paprastą meilimą santykį su žeme, gimtąja vieta, teritorija ar šalimi, taigi tiesiog *gyvenimą* savo žemėje, kaip paprasčiausią pasyvią, statinę būseną. Prisimindami praeito šimtmečio vokiečių kilmės amerikiečių filosofo Ericho Frommo veikalo *Turėti ar būti* pavadinime regimą egzistencinę priešpriešą tarp materialistinių ir idealistinių vertybių, galėtume pasakyti, kad lotyniškame žodyje *cultura*, o kartu ir visoje romėniškoje kultūros sampratoje, ryški *dirbimo* ir tiesiog *gyvenimo* alternatyva. Tiek kuklus savo sklypelį dirbantis bei švelniai jį puoselėjantis romėnų žemdirbys, tiek aukštosios romėnų kultūros kūrėjas, antai poetas, mąstytojas ar oratorius, lyg perfrazuodamas minėto E. Frommo veikalo pavadinimą, galėtų mūsų, šiuolaikinių žmonių, kultūrą dažniausiai suvokiančių kaip aktyvų ir gana agresyvų veiksmą, paklausti: kas iš tiesų jums svarbiau – *dirbti ar gyventi*?

Savo ruožtu lotyniškas daiktavardis *natura*, davęs pradžią atitinkamam tarptautiniam žodžiui, kurį aptinkame beveik visose naujosiose Vakarų kalbose, yra kilęs iš veiksmazodžio *nascor, natus sum, nasci* „gimti“. Senesnė šio veiksmazodžio forma prasidėjo priebalsiu *g*, taigi jis giminingas tokiems kitų indoeuropiečių kalbų žodžiams, kaip senosios graikų kalbos veiksmazodis *gignomai* „atsirasti, gimti“, daiktavardis *genos* „giminė“ (plg. ir tos pačios reikšmės lotynišką žodį *genus*), lietuvių kalbos žodžiai *gimti, giminė, gentis* ir pan. Turint galvoje semantinę lotyniško daiktavardžio *natura* sąsają su gimimo, radimosi veiksmu ir atsižvelgiant į bendrą indoeuropietišką šaknį, regimą atitinkamuose lietuviškuose žodžiuose, nesunku suprasti, kad lotyniškojo *natura* vertimas į lietuvių kalbą atitikmenimis „prigimtis“ ir „gamta“ yra kone idealus. Būtina tik pastebėti, kad lotyniško daiktavardžio *natura*, kaip ir atitinkamo graikiško daiktavardžio *physis*, kurį taip pat netrukus aptarsime, reikšmėje gerokai svarbesnis yra prigimties, kaip gelminės dalyko esmės, atsiskleidžiančios augant, nei gamtos, kaip prigimtinių dalykų visumos ar juo labiau tam tikro gamtinio landšafto, prigimtinių esinių suformuoto peizažo, semantinis atspalvis (gamtos, kaip gamtinio landšafto ar peizažo, sąvoka Vakarų kultūroje yra apskritai gana vėlyva; antikinėje graikų kultūroje ji pamažu pradeda rasti tik helenizmo laikais, o iki galo išsivysto tik naujaisiais laikais, pasibaigus ne tik antikais, bet ir viduramžiams).

Meninės, ypač poetinės, kūrybos kontekste, kai mėginama išryškinti skirtumą tarp, viena vertus, prigimtinių poeto gabumų, jo įgimto talento ir, kita vertus, poetinio meistriškumo, įgyjamo kantriai lavinantis ir perimant iš mokytojo poetinės technikos įgūdžius, skirtį tarp *cultura* ir *natura* dažniausiai pakeičia skirtis tarp *ars* ir *ingenium*. Būtent poeto *ars*, jo techninis meistriškumas ir virtuoziškas, yra tai, ką poetas, nepriklausomai nuo įgimtų jo gabumų, gali lavinti, *kultivuoti*, paversdamas savo poetinės kultūros, *cultura*, objektu. Daiktavardis *ars* lotynų kalboje turi ir kitų, ne tik teigiamai, bet ir neigiamai konotuotų reikšmių: jis gali reikšti ne tik meistriškumą, virtuozišką, bet ir tiesiog

gudrumą, klastingumą, suktumą, apgavystę¹. Nors daiktavardį *ars* į lietuvių kalbą dažniausiai verčiame atitikmeniu „menas“, šis atitikmuo nėra labai vykęs: mat tardami žodį „menas“ mes paprastai turime galvoje būtent talentą, įgimtus gabumus, kitaip sakant, tai, ką romėnai įvardytų žodžiu *ingenium*, o ne išmokus ir įmanomus išmokti poetinės technikos dalykus, poetinio „amato“ detales. Žodis „genijus“, kuriuo įvardijame ypač ryškų talentą ir juo apdovanotą kūrėją, yra kilęs iš lotyniškojo *genius*, reiškiančio kūrybines ir apskritai generatyvines žmogaus, ypač vyro, galias (nesunku įžvelgti, kad *genius* ir *ingenium* yra tos pačios šaknies daiktavardžiai). Lietuviškas žodis „menas“ skamba prakilniai, jis numano tai, ką poetui dovanoja Dievas ar gamta, tai, kas jau savaime, be jokio mokymosi ir išmokimo, slypi poeto prigimtyje, kuri suvokiama kaip esmingai kitokia nei kitų mirtingųjų. Tuo tarpu romėnams žodis *ars* reiškė veikiau būtent poetinį amatą, meistrystę, poetinį virtuoziškumą, poetinės technikos dalykų išmanymą, nei meną mūsų supratimu – kaip Dievo ar gamtos dovanojamą ir mokymosi būdu neįgyjamą poetinę galią. Tuo tarpu daiktavardžiui *ars* opozicinis daiktavardis *ingenium*, reiškiantis prigimtinius poeto gabumus, poetinį talentą, kaip nesunku įžvelgti, yra bendrašaknis mūsų jau aptartam daiktavardžiui *natura*: in-gen-ium yra tai, kas į-gim-ta, pri-gim-ta, tai, kas dovanota gamtos.

Kultūrą ir natūrą įvardijantys senosios graikų kalbos žodžiai yra *tekhnē* ir *phusis*. Daiktavardis *tekhnē*, kaip ir lotyniški jo atitikmenys *cultura* bei *ars*, reiškia meistrystę, amatą, įmanomus išmokti *techninius* įgūdžius, visų pirma įvairius poetinės formos dalykus. Graikiškasis *tekhnē* davė pradžią tarptautiniam žodžiui „technika“ su visomis teigiamomis ir neigiamomis jo konotacijomis. Kaip jau minėjome, lotyniškąjį *ars* tiksliai atitinka būtent graikiškasis *tekhnē*: mums, ypač jei neatsižvelgiame į tikrąją, autentišką, žodžio *ars* reikšmę, tai atrodo neįprasta, net paradoksalu – mat daugeliui iš karto knietėtų paklausti, kas gali būti bendra tarp *menininko* ir *techniko*? Graikiškajam *tekhnē*, o kartu ir lotyniškajam *ars*, semantiškai artimas kitas graikiškas daiktavardis – *mēkhanē* (iš jo kilo lotyniškas *machina* ir tarptautinis *mašina*). *Mēkhanē* reiškė gudrų techninį kokios nors iškilusios problemos sprendimo būdą, gudrią, išradingą, neretai ir klastingą išeitį iš keblios padėties², o vėliau – ir *mechanizmą*, išradingą *mechaninį* įrenginį, palengvinantį rankų darbą. Homero *Odisėjoje* gudrusis Odisėjas dažnai apibūdinamas epitetu *polumēkhanos* „labai (neretai klastingai) išradingas, pažodžiui – daug machinuojuantis“.

Panašiai ir daiktavardis *phusis* savo semantika tiksliai atitinka lotyniškąjį *natura*: jis padarytas iš veiksmažodžio *phuomai* „augti, rasti, iškilti būtin“ (plg. *phuō* „auginti, iškilti būtin“, taip pat *phuton* „augalas“). Pabrėžtina, kad šaknis *phu-*, regima šiuose

¹ Lotyniškas daiktavardis *ars* yra tos pačios šaknies, kaip ir graikiškas veiksmažodis *arariskō* „prišlieti, prijungti, priderinti“ (jame šaknis *ar-* yra reduplikuota) bei daiktavardis *harmonia* „darna, dermė, harmonija“. Kaip matome, lotyniškoji meno, meistrystės (*ars*) ir graikiškoji darnos (*harmonia*) samprata paremta įsitikinimu, kad meniškas, meistriškai atliktas yra tas kūrinys / dirbinys, kurio dalys harmoningai suderintos. Plačiau apie tai žr.: Kardelis, N. Antikinė estetika. *Estetikos enciklopedija*. Sud. J. Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 30–33, ypač p. 31.

² Plg. graikišką posakį *theos apo tēs mēkhanēs* ir visiems žinomą lotynišką jo atitikmenį *deus ex machina*.

graikiškuose žodžiuose, atpažįstama kaip indoeuropietiška šaknis *bhū-*, kurią įžvelgiame lietuviškuose žodžiuose *būti, būtis*, taip pat lotyniško veiksmožodžio *sum, fui, esse* „būti“ perfekto forma *fui* „esu buvęs, tapęs“ (semantinė sąsaja tarp *būties* ir *prigimties, būties* ir *augimo, kaip prigimties atsiskleidimo, prigimties iškilimo būtin*, yra labai archajiška, archetipinė, o kartu labai filosofiška, egzistenciškai gili). Graikų filosofijoje daiktavardis *ousia*, reiškiantis esmę, dažnai vartojamas kaip *phusis* sinonimas: tai, kas natūraliai, be išorinio kišimosi *išauga* iš prigimties gelmių, suvokiama kaip esinio *esmė, esmingasis esinio branduolys*.

Darydami skirtį tarp *tekhnē* ir *skholē*, pirmuoju žodžiu senovės graikai nusakydavo amatininko (*tekhnitēs, dēmiourgos*), dirbančio veikiau rankomis nei protu, o kartu veikiau mechaniškai bei rutiniškai nei kūrybingai, išradingai ir spontaniškai, įgūdžius ar veiklą, o antruoju žodžiu – intelektualo, ypač filosofo, laisvai, kūrybingai, išradingai, spontaniškai bei originaliai kuriančio būtent mąstymu, o ne rankomis, įgūdžius ar veiklą. Žodis *skholē* pažodžiui reiškia laisvą laiką ir nusako laisvo, tiesiogine praktine nauda nesuinteresuoto tyrinėjimo būseną (ilgainiui *skholē* pradėjo reikšti filosofinę mokyklą, kaip laisvai mąstančių asmenų bendriją, o dar vėliau ir mokyklą apskritai³ – taip atsirado ir visiems pažįstamas, daugelyje naujųjų kalbų vartojamas žodis, reiškiantis mokyklą).

Aptarę semantinius lotyniškų ir graikiškų žodžių, nusakančių kultūros ir natūros sritis, atspalvius, esame pasirengę glaustai panagrinėti antikinę kultūros ir natūros sąsają sampratą.

KŪRYBINIO GENIJAUS PRIGIMTIS: NATŪROS PĖDSAKAS KULTŪROJE

Meninę kūrybą, kaip ir kūrybą apskritai, mes, dažnai nė nesusimąstydami, esame linkę priskirti kultūros sričiai, kurią tradiciškai suvokiame kaip priešingą natūros sričiai ar bent esmingai nuo šios besiskiriančią. Vis dėlto jau antikos filosofai ir literatūros teoretikai puikiai suprato, kad *igimti* kūrybiniai gabumai, kūrybinis talentas, o ypač – itin ryškus kūrybinis talentas, būtent kūrybinis *genijus*, savo stichiška gaivalinga jėga, kylančia iš pačios genijaus *prigimties*, primena pačią natūrą – natūrą kaip *gamtą* ir natūrą kaip *prigimtį*. Siautulingas gamtos stichijų šėlsmas, įspūdingai aprašomas antikinės literatūros kūriniuose ir literatūros teorijos traktatuose, buvo nuolat minimas kaip gebantis simboliškai perteikti stichinę genialios kūrybos jėgą. Buvo suvokta, kad raktas į stichinę genialios kūrybos *prigimtį* slypi ne tiek kultūros srityje, kiek *prigimties* apskritai ir *gamtos*

³ *Skholē* senovės graikams reiškė laisvą laiką, kurio metu kas nors daroma ne iš pareigos, ne prievarta ir ne būtinybei spiriant, o savo džiaugsmui ir malonumui. Tuo tarpu mokykla (*schola*) šiais laikais daugeliui siejasi su visiškai priešingais dalykais – sunkiu, beveik katorgišku darbu, kuris dirbamas veikiau iš pareigos nei iš malonumo, rutinine ir neįdomia veikla, kurios niekas nesigriebtų laisvu laiku, nespieriant būtinybei. Turint galvoje šią paradoksalią graikiškos sąvokos, reiškiančios laisvą laiką bei savanoriško lavinimosi laisvu nuo pareigos metu būseną, transformaciją į lotynišką sąvoką, reiškiančią muštru, prievarta ir katorgišku darbu paremtą mokymosi vietą, nesunku įžvelgti, kad mokymosi samprata Vakaruose ilgainiui išsigimė ir kad mokyklos, kaip institucijos, atgimimą ateityje reikėtų sieti su grįžimu prie autentiškos (graikiškos) *skholē* sampratos. Formalaus mokymosi šiuolaikinėje romėniškos disciplinos dvasia persismelkusioje mokykloje atsietumą nuo gyvenimo ir autentiškų žmogaus poreikių rodo net pat lotyniškas posakis *Non scholae, sed vitae discimus* („Ne mokyklai, o gyvenimui mokomės“).

apskritai, kitaip tariant, *natūros* slėpinyje. Tačiau kultūros sritis ir kultūros fenomenai taip pat nebuvo nuvertinti: antikos filosofai ir meno teoretikai nuolat keldavo ir nuodugniai svarstydavo įgimtų kūrybinių gabumų ir įgytos poetinės meistrystės santykinės svarbos menininko kūrybai klausimą.

Antikiniai literatūros teorijos veikalai, kuriuose svarstoma tiek apie genialios kūrybos prigimtį bei įgyto poetinio meistriškumo reikšmę, tiek apie konkretesnius žanrinių formų ir poetinės technikos klausimus, dažniausiai įvardijami tuo pačiu tradiciniu *Poetikos*, arba *Poezijos meno*, pavadinimu – graikiškuoju *Poiētikē (tekhnē)* ar jo lotynišku atitikmeniu *Ars poetica*. Pakanka prisiminti kad ir garsiąją Aristotelio *Poetiką*, kurioje svarstomi ne tik tragedijos žanro, bet ir bendrieji poetinės kūrybos klausimai, ar poezijos teoriją ir praktiką poetine forma žaismingai nagrinėjantį Horacijaus *Laišką Pizonams*, dažniau minimą būtent *Poezijos meno* pavadinimu. Kalbant apie šiuos pavadinimus reikėtų nepamiršti, kad graikiško daiktavardžio *poiēsis*, iš kurio kilo mūsų žodis *poezija* ir atitinkami kitų naujųjų kalbų žodžiai, reikšmė yra, sakytume, gerokai proziškesnė nei vėlesniųjų jo ainių: žodžio *poezija*, mums keliančio įkvėpto, dieviškai pakylėto kūrybinio veiksmo intuciją, graikiškasis pirmtakas *poiēsis* reiškė tiesiog (meistrišką) *darymą* – mat jis kilęs iš veiksmazodžio *poieō* „daryti“. Reikšmė „kurti“ paprasčiausiai – ir gerokai vėliau – atsirado tiesiog iš reikšmės „daryti“. Vis dėlto mūsų dienas pasiekė ir įstabus antikinės retorikos ir literatūros teorijai skirtas anoniminis (kadaise Longinui priskirtas) veikalas *Peri hupsous* (Apie pakylėtumą), kurio pavadinime jau aiškiai regima nuoroda į meninės kūrybos nekasdieniškumą, dieviškai kilnią jos prigimtį ir šios prigimties išsąsknijimą natūroje – *prigimtyje* apskritai ir *gamtoje* apskritai.

Antikos autoriai labai skirtingai atsakydavo į klausimą, kas poeto kūryboje svarbiau – įgimti kūrybiniai gabumai ar įgyta poetinė meistrystė. Dauguma filosofų manė, kad prigimtinis kūrybos gaivalas poeto kūryboje gerokai svarbesnis už techninę meistrystę. Antai Demokritas, savo veikaluose išplėtojęs teoriją apie dieviškąjį poeto įkvėpimą, kitaip tariant, entuziazmą (*enthousiasmos*), vėliau buvo ironiškai pašieptas Horacijaus, labiau vertinusio techninius poeto įgūdžius bei rašymo discipliną: *Poezijos mene* Horacijus teigia, esą Demokritas „išvijo iš Helikono sveiko proto poetus“ (*Ars poetica*, 295–297). Platonas, nors ir išvengdamas Demokrito kraštutinumų, taip pat buvo labiau linkęs akcentuoti poetui būdingą dieviškąjį šėlą, *mania*, kuris esąs kiekvienos tikros kūrybos šaltinis. Dialogue *Faidras* Platonas herojaus Sokrato lūpomis teigia: „O jei kas be Mūzų siųstojo šėlo ateitų prie kūrybos durų, įsitikinęs būsiąs pakankamai geras poetas vien amato dėka, tuomet šėlstančiųjų kūryba atskleis, kad blaiviai protaujantis tiek pats, tiek ir jo kūryba yra netobuli“ (*Phaedr* 245 a)⁴.

Aristotelis, priešingai nei Demokritas ir Platonas, savo traktatuose, ypač *Poetikoje* bei *Retorikoje*, labiau pabrėžia poetinės meistrystės, *tekhnē*, svarbą, sukurdamas itin išplėtotą

⁴ Cituojama pagal: Platonas. *Faidras*. Vertė N. Kardelis. Vilnius: Aidai, 1996.

meninės raiškos priemonių, ypač tropų, teoriją, padėjusią pamatus ne tik antikinei, bet ir šiuolaikinei stilistikai. Poetinės meistrystės ir kitų formaliųjų kūrybos aspektų svarbos iškėlimas itin būdingas helenizmo laikotarpiui – iš dalies būtent dėl Aristotelio įtakos, bet labiau dėl bendrojo poklasikinės epochos mentaliteto, puikiai išreiškiančio to meto žmonių polinkį į racionalų mąstymą, mokslingumą, ironiškumą bei skeptiškumą. Helenistinės epochos intelektualai, net patys poetai, kurių dauguma tuo pat metu buvo ir iškilūs mokslininkai filologai, gana įtariai žvelgė į dieviškai įkvėptos kūrybos pretenzijas, būdingas klasikinio laikotarpio poetams. Šiuo helenistinės epochos ženklų pažymėtas ir jau minėtas Horacijaus *Poezijos menas*. Vis dėlto dauguma to meto graikų poetų bei oratorių, pavyzdžiui, Ciceronas, sugebėjo atsispirti helenistinio laikotarpio graikams būdingai poetinio „sausumo“ ir „proziškumo“ madai: skirtingai nei Horacijus, jie labiau pabrėždavo įgimtų poetinių gabumų ir poetinio įkvėpimo svarbą. Ypač tai pasakytina apie tuos romėnų poetus, literatūros teoretikus bei oratorius, kurie filosofinėmis savo pažiūromis buvo artimi platonizmui ir stoicizmui (geriausias pavyzdys – Ciceronas, retorinės ir poetinės kūrybos klausimus nagrinėjantis dėstymo aiškumu ir analizės skvarbumu pasižyminčiuose veikaluose *Apie oratorių*, *Oratorius* bei daugelyje kitų).

Jau minėtas vėlyvasis anoniminis antikinės retorikos ir literatūros teorijai skirtas traktatas *Apie pakylėtumą (Peri hupsous)* yra įstabus tuo, kad pats parašytas nepaprastai meniškai: nežinomas jo autorius, kurio gyvenimo laikas skirtingų tyrinėtojų datuojamas nuo pirmojo šimtmečio prieš Kristų pabaigos iki antrojo Kristaus eros šimtmečio, apie pakylėtumą rašo itin pakylėtai ir dvasingai, pačiu savo teorinio teksto stiliumi įkūnydamas skelbiamus poetinės bei retorinės kūrybos principus. Nors šis autorius, tyrinėtojų formaliai įvardijamas konvenciniu Pseudo-Longino vardu, skelbia, jog oratorius ir poetas turi siekti dermės tarp įgimtos poetinės savo prigimties (*phusis*), kitaip tariant, savo poetinio talento, ir įgytos poetinės meistrystės (*tekhnē*), vis dėlto jis labai aiškiai akcentuoja būtent poezijos *pakylėtumo* svarbą: gebėjimą kurti didingus, įkvėptus ir dieviškai pakylėtus kūrinius jis tiesiogiai sieja su kilnia poeto prigimtimi, kuri yra įgimta, o ne įgyta ar išmokta, ir poeto gebėjimu mąstyti kilnias mintis, prisiliesti prie aukštųjų tikrovės sričių ir dieviškų dalykų. Poetinis pakylėtos kūrybos gaivalas Pseudo-Longino labai meniškai perteikiamas, pasitelkiant šėlstančių gamtos stichijų analogijas: „Tad ką gi pamatė tie pusdieviai – didžiausių aukštumų raštijoje pasiekę, bet visais atvejais niekinę taisyklingumą? Greta daugelio kitų dalykų būtent tai, kad gamta nelaiškė mūsų – žmogaus! – menku ir niekingu gyvūnu, bet, įvesdama mus į gyvenimą ir kosminę visatą kaip į kokias dideles žaidynes, idant būtume visko jose stebėtojai ir garbės ištroškę žiūrovai, išsyk įskiepijo į mūsų sielas nenumaldomą ilgesį viso to, kas didu ir mūsų atžvilgiu labiau dieviška. Todėl žmogaus užmojų įžvalgai ir mąstymui nebepakanka nė kosminės visatos, bet mintys dažnai peržengia net mus supančio pasaulio ribas. Ir jeigu kas pasižvalgytų po gyvenimą aplinkui, kiek visame kame daugiau yra nepaprastumo, didumo ir grožio, bemat suvoktų, kam esame gimę. Todėl mes, Dzeuse mano, prigimties veikiami, žavimės

ne mažais upeliais, nors jie skaidrūs ir naudingi, o Nilu, Istru, Reinu, net dar daugiau – Okeanu. Mus labiau stulbina ne ta būtent mūsų žibinama ugnelė, nors ji nuolat skleidžia ryškią šviesą, o dangaus šviesuliai, nors jie dažnai užtemsta, ir mes nelaikome, kad ja labiau verta žavėtis, negu Etnos krateriais, kurių išsiveržimai išmeta iš gelmių akmenis ir ištisas uolas, o kartais išlieja upes nesuvaldomos žemės iščių ugnies. O prie visų šitų pavyzdžių galėtume tiek pasakyti, kad naudingas ir būtinas daiktas būna žmogui labai parankus, bet nuostabą vis dėlto visada kelia tai, kas netelpa į galvą“ (*Ps.-Long. XXXV, 2–5*)⁵. Pateiktoje citatoje būtina atkreipti dėmesį į nuolatinę *gamtos* (*phusis*) didybės ir gamtos suformuotos žmogaus *prigimties* (*phusis*) didybės panašumo pabrėžimą.

Būtent čia, siekiant suvokti genialios kūrybos esmę bei prigimtį, įstabusis natūros pėdsakas kultūroje ir išryškėja visu pakylėtu savo grožiu.

NEŽMOGIŠKOS KULTŪROS ŽENKLAI PASAULYJE: KULTŪROS PĖDSAKAS NATŪROJE

Antikos tekstai liudija ne tik natūros pėdsakus kultūroje, bet ir priešingą dalyką – kultūros pėdsakus natūroje. Be abejo, turime omeny ne antikinėje literatūroje aprašomus žmogiškosios kultūros pėdsakus gamtoje, kurie mums, techninės epochos atstovams, atrodo visiškai įprasti ir net banalūs, o būtent *nežmogiškos* kultūros pėdsakus, atskleidžiančius, kad pačioje natūroje, pačioje nežmogiškoje gamtoje slypi žmogui nesuvokiamos kultūrinės potencijos, tam tikri nežmogiški chaotišką natūros pasaulį kultūrinantys, „civilizuojantys“ daigai, galbūt rodantys į gamtoje slypintį tikslingumą bei tvarką ar net kreipiantys mūsų proto žvilgsnį į dievišką plotmę, kurioje tikimės išvysti viso gamtos pasaulio Kultivuotoją ir Kultūrintoją.

Pradėkime nuo istorijos tėvo Herodoto, antroje savo *Istorijos* knygoje, skirtoje Egipto aprašymui, pasakojančio apie veiklią (*ergatikos*) Nilo upę (*Hdt. II, 5, 11–12, 15–17*). Nors Nilas priklauso natūros sričiai, Herodoto veikale jis aprašomas kaip galinga ir žmogui palanki natūrą kultūrinanti jėga, egiptiečių naudai „civilizuojanti“ pirmąją nesvetingą Egipto žemę, sakytume, atstovaujančią tikrajai, laukinei, natūrai: „Egiptas, į kurį helėnai plaukioja, yra egiptiečiams atkovota iš vandens žemė ir Nilo upės dovana“ (*Hdt. II, 5*)⁶; „[j]uk Delta, egiptiečių žodžiais, o ir man taip atrodo, yra upės sunešta ir, sakytume, neseniai iš po vandens iškilusi“ (*Hdt. II, 15*). Nilo deltos srityje, anot istoriko, kadaise buvo Šiaurinės (t. y. Viduržemio) jūros įlanka, kurią itin veikli, „darbinga“ Nilo upė pamažu užnešė dumbly, suformuodama Nilo deltą kaip naują labai derlingos žemės

⁵ Cit. pagal: *Knygelė apie pakylėtumą, kažkada Longinui priskirta*. Vertė H. Zabulis. Vilnius: Aidai, 1997.

⁶ Čia ir toliau Herodotas cituojamas pagal J. Dumčiaus vertimą. Pirmosios iš pateikiamų Herodoto citatų vertimą šiek tiek patiksliname, graikiškojo originalo žodžius *Aiguptioisi epiktētos* išvertę „egiptiečiams [t. y. jų, egiptiečių, naudai] įgyta“, o ne „egiptiečių įgyta“, kaip yra J. Dumčiaus vertime, atsižvelgdami į tai, kad Nilo deltos teritoriją egiptiečiai ne patys įgijo savo pastangomis, o jiems, jų naudai, šią žemę įgijo Nilas, atkovojęs ją iš Šiaurinės jūros. Išsamiau apie minėtą vertimo aspektą bei kultūros ir natūros persipynimo Egipto žemėje vaizdavimą antrojoje Herodoto *Istorijos* knygoje žr.: Kardelis, N. Egipto vaizdas Herodoto *Istorijoje*: recepcijos privalumai ir trūkumai. *Rytai-Vakarai: Komparatyvistinės studijos VI*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 132–165.

sritį, primenančią dykumų smėlio ir sūrių Šiaurinės jūros vandenų apsuptą sukultūrintą teritoriją (*Hdt.* II, 11).

Herodoto įsitikinimu, Nilo deltą galima vadinti net atskira žmonių apgyventos žemės dalimi, tarsi atskiru ketvirtu žemynu, greta tuometiniams graikams žinotų trijų – Europos, Azijos ir Libijos (Afrikos) (*Hdt.* II, 17). Pats Nilą apibūdinantis epitetas *ergatikos* „darbštus, veiklus“ (*Hdt.* II, 11; plg. gr. *ergon* „darbas“ ir tos pat šaknies lietuvių kalbos žodžius *vergas* ir *vargas*) Nilą personifikuoja ir skamba labai antropomorfiškai, leisdamas skaitytojui įsivaizduoti šį darbštuolį kaip galingą kultūrinį herojų, chaotiškuose sūrios jūros vandenyse supilantį pirmąsytę Sutvarkyto kosmo kalvą – tinkamą žmonėms gyventi derlingos žemės oazę. Deltoje dumblą sunėšančio Nilo sąsaja būtent su žeme, su jos kultivavimu ir sukultūrinimu, atsispindinti minėtose Herodoto veikalo ištraukose, dar labiau išryškina pirmąsytę lotyniško žodžio *cultura* semantiką, mūsų aptartą jau anksčiau.

Herodoto *Istorijoje* pats natūros pasaulis tarsi skyla į dvi dalis: į „kultūringos“ ir „kultūrinančios“, „tvarkingos“ ir „tvarką steigiančios“ natūros sritį, kuriai šiuo atveju atstovauja Nilo upė, ir „natūraliai laukinės“ bei besipriešinančios kultūrinančiai pastangai, chaotiškos ir chaosą sergstinčios natūros sritį, kuriai atstovauja Šiaurinė (Viduržemio) jūra. Nilas, kaip *nežmogiška*, nors ir žmogiškajam kultūros pasauliui palanki „kultūringos“ natūros jėga, žmogaus pusėje stoja į kovą su chaosu ir laukinei gamtai atstovaujantiems sūriais Šiaurinės jūros vandenimis, atkovodamas iš jų sukultūrintos ir žmogui tinkamos gyventi žemės teritoriją. Ši tikroviška, šiuolaikinio geologijos mokslo patvirtinta Nilo deltos atsiradimo istorija turi ir labai archetipišką mitologinę paralelę: senovės egiptiečių kosmogoninėje tradicijoje kalbama apie kosminę Atumo kalvą, iškilusią iš chaotiškų Nuno vandenų. Galbūt ši mitologinė istorija iš dalies ir atsirado senovės egiptiečiams mąstant apie tai, kaip galėjo susidaryti Nilo delta. Tačiau tik graikas Herodotas, pasitelkęs savąją kelionės po Egiptą patirtį, literatūriškai įtaigiu Nilo aprašymu kitiems graikams ir visam Vakarų pasauliui paliudijo ryškų *nežmogiškos* kultūros pėdsaką natūroje.

Panagrinėkime kitą pavyzdį. Vėlyvajame Platono dialoge *Timajas* pateikiamas „tikėtiną mitą“ (*eikōs muthos*), pasakojantis, kaip dieviškasis Demiurgas (*dēmiourgos*), kitaip tariant, Amatininkas, žvelgdamas į amžinąjį kosmo provaizdį, kuria regimą kosminę Visatą – laike egzistuojantį kosmo provaizdžio atvaizdą. Ši jusliškai patiriama kosminė Visata gimsta Demiurgo pastangų dėka iš amžinosios kosmo idėjos, minėtojo kosmo provaizdžio, prilyginamo sukurtojo kosmo tėvui, ir kosmo idėjos įspaudo „priėmėjos“, prilyginamos sukurtojo kosmo motinai (*Tim.*, 50 c–e), kurią galime įsivaizduoti kaip materiją⁷. Dieviškajam racionalumui ir tvarkai atstovaujantis Demiurgas, iracionalumą

⁷ „Priėmėjos“ (*hupodokhē*) sąvoką, aptinkamą Platono *Timajuje*, atitinka aristoteliškoji materijos (*hylē*) sąvoka. Nėra iki galo aišku, ar Aristotelio materijos samprata atsirado iš Platono „priėmėjos“ sampratos, nes dialogas *Timajas* yra vėlyvas, todėl labai tikėtina, kad ne tik Platono, Aristotelio mokytojo, mąstymas veikė Akademijoje dirbusį gambiausią Platono mokinį, bet ir, priešingai, paties mokinio įžvalgos galėjo paveikti mokytojo mąstymą. Visiškai įmanoma, kad „priėmėjos“ / materijos vaizdinys susiformavo, abiem filosofams bendradarbiaujant, kartu svarstant filosofinius klausimus.

ir nesutvarkytos materijos chaosą įkūnijančioje „priėmėjoje“ (*hupodokhē*) įspausdamas kosmo provaizdžio įspaudą ir tuo būdu pagimdydamas sukurtąjį kosmą, elgiasi kaip dieviškasis kultūrinis herojus, visos kosminės Visatos Steigėjas bei Kultivuotojas. Galėtume net įsivaizduoti, jog Demiurgas išpureną ir išlygina „priėmėjos“ dirvą tarsi kokią metafizinę žemę, idant joje tiksliai, be iškraipymų, galėtų įspausti kosmo provaizdžio įspaudą tarsi kokį kuriamo juslinio kosmo grūdą (*Tim.*, 50 d–e).

Įdomu ir tai, kad pats graikiškas sudurtinis daiktavardis *dēmiourgos* „amatininkas“ yra sudarytas iš dviejų šaknų, atpažįstamų žodžiuose *dēmos* „tauta, liaudis“ ir *ergon* „darbas, vargas“: pačiame regimo kosmo Kūrėją ir kosminės materijos Kultivuotoją įvardijančiame žodyje išvelgiame tą pačią nuorodą į sunkų amatininkišką ir žemdirbišką darbą, *ergon*, kurį ką tik matėme Nilo upės darbštumą nusakančiame epitete *ergatikos*. Antikos žmogaus supratimu, be šio sunkaus ir vargingo darbo neįmanoma jokia rimta chaotišką žemę – fizinę ar metafizinę dirvą – kultūrinanti pastanga.

Platono *Timajas* – kaip ir visa sukurtoji Visata, kurios kūrimas, tiksliau tariant, *kultivavimas*, aprašytas šiame mįslingame dialoge, – leidžia natūroje aiškiai išvysti itin ryškių ir labai didingai įspausťą *nežmogiškos* kultūros pėdsaką.

Trečiąjį pavyzdį paimkime iš helenistinės poezijos. Antikos laikais nepaprastai popularioje astronominėje Arato poemoje *Reiškiniai* nuosekliai brėžiama sąsaja tarp kosminės Visatos, kurią galime įsivaizduoti kaip natūros reprezentantę, ir tekstinės Visatos, kurią analogiškai galime laikyti atstovaujancia kultūros sričiai. Aprašydamas naktiniame danguje regimas mįslingas žvaigždynų apybraižas (*skhēmata*), Aratas heg-zametu parašytoje savo poemoje, tarsi tai būtų tekstinis žvaigždėto dangaus atitikmuo, įterpia įmantrių stilistinių figūrų, įvardijamų tuo pačiu graikišku žodžiu *skhēmata*, t. y. „schemos“. Kai kurias iš tų figūrų, arba išradingai paslėptus akrostichus, poemos tekste atpažinti taip pat nelengva, kaip ir žvaigždėtame danguje surasti neryškiai spindinčius žvaigždynus.

Galėtume net sakyti, kad Arato mintis ir vaizduotė juda tarsi dviem kryptimis. Viena vertus, ši mintis juda nuo kosminės Visatos prie teksto: poetas, stebėdamas žvaigždėtą dangų, siekia sukurti savo poemą tarsi tekstinę kosminės Visatos atvaizdą. Kita vertus, jo mintis juda ir priešinga kryptimi – nuo teksto, tekstinės Visatos, prie kosminės Visatos: žvaigždėtame danguje, jo slaptingame mirgėjime poetas tikisi išvelgti panašius tvarkos pėdsakus, kokie yra aptinkami žmonių sukurtuose tekstuose, poetų kūryboje. Kitaip tariant, Aratas, kreipdamas savo žvilgsnį nuo *žmogiškajai* kultūrai atstovaujančio poetinio teksto prie natūrai atstovaujančio žvaigždėto dangaus, tikisi šioje natūros *par excellence* srityje išvelgti kažin kokius *nežmogiškos* kultūros pėdsakus, analogiškus *žmogiškos* kultūros pėdsakams, regimiems poetiniame tekste. Aratas, būdamas stoicizmo filosofijos pasekėjas, remiasi kosminės Visatos tikslingumo prielaida: jis yra tvirtai įsitikinęs, kad žvaigždėto dangaus erdvės *nežmogiško* Kultivuotojo yra tvarkomos taip pat, kaip poetinio teksto eilutės – *žmogiško* kultivuotojo, poeto. Ši žvaigždėto dangaus

erdvių Kultivuotoją Aratas vadina Dzeusu, turėdamas galvoje veikiau personifikuotą Dangu, nei antropomorfinį tradicinės graikų mitologijos dievą⁸.

Stoikų filosofijoje, kuri Aratui darė labai didelį įspūdį dėl savo kosminio užmojo, aptinkame nepaprastai gaivalingą, natūros ir kultūros sąsajas itin tiksliai perteikiančią *pur technikon* – kūrybinės ugnies, meistriškos ir pasaulį meistraujančios ugnies – sąvoką. Natūros ir kultūros jungtis joje ikūnyta tiesiog tobulai, nes ugnis yra bene įtaigiasias gamtinės stichijos gaivalo, natūros pačios savaime, simbolis, o ugnies epitetas, *tekhnikon*, yra padarytas iš graikiškojo kultūrą įvardijančio žodžio *tekhne*. Šia labai įtaigia simboline sąvoka tarsi pasakoma, kad gelminiai tikrovės pamatai yra tuo pat metu ir grynosios natūros, ir grynosios kultūros sritis, nes natūra ir kultūra, medžiaga ir dvasia čia sujungtos tobulai.

Būtent tai turėjo galvoje ir Herakleitas, mąstytojas ikisokratikas, padaręs milžinišką įtaką stoikams, o vėliau ir krikščionims, teigęs, kad „ugnis – nuovoki“ (*phronimon to pur*)⁹, kitaip sakant, tvirtinęs, jog ugnyje, kuri yra dieviškasis visos tikrovės pamatas, yra neišardomai susijungę medžiaginis ir dvasinis pradai.

Teleologinį ne tik kultūros, bet ir natūros pasaulio aspektą, visoje žmogiškoje ir nežmogiškoje tikrovėje slypintį tikslingumą savo veikaluose labai ryškiai akcentavo ir antikinės filosofijos titanas Aristotelis, o juk visiškai akivaizdu, kad nežmogiškoje tikrovėje slypintis tikslingumas iš esmės yra ne kas kita, kaip *nežmogiškos* kultūros pėdsakas natūroje.

PABAIGA

Klasikinė kultūros ir natūros sąsajų samprata, kurioje ryškus antikinio pasaulėvaizdžio holizmas bei organicizmas, yra ne tik įdomi kaip labai savita ir originali dvasinio antikos paveldo dalis, – ji gali tapti rimta alternatyva nykiam šiuolaikinės technologinės civilizacijos pasaulėvaizdžiui, kuriam būdingas mechaniškas kultūros ir natūros, dvasios ir medžiagos plotmių atskyrimas, verčiantis šiuolaikinį žmogų susvetimėti savo gamtinei aplinkai, o kartu – ir savo paties sukurtai kultūrai.

Antikos mąstytojų ir kūrėjų išvalgos yra užgrūdintos laiko – tikėkimės, kad jos tikrai tvers ilgiau nei efemeriškos postmoderniojo mūsų laikotarpio mados, atvedusios planetą prie ekologinės ir moralinės katastrofos ribos.

⁸ Apie kosminės ir tekstinės Visatų sąsajas Arato *Reiškinuose*, taip pat astronomijos ir meteorologijos jungčių poetiką žr.: Kardelis, N. Poetinė Arato *Reiškinų* visata. Aratas. *Reiškiniai*. Vertė P. Garbačiauskas. Vilnius: Aidai, 2010, p. 165–276; Kardelis, N. Astronomijos ir meteorologijos jungtys Arato *Reiškinuose*. *Literatūra*, 2010, nr. 52 (3), p. 7–20.

⁹ 65 DK = 59 MA. Cituojama pagal: Hērakleitas. *Fragmentai*. Vertė M. Adomėnas. Vilnius: Aidai, 1995.

THE UNDERSTANDING OF INTERRELATIONSHIPS BETWEEN CULTURE AND NATURE IN CLASSICAL ANTIQUITY: PHILOSOPHICAL ASPECTS

Summary

The article examines the philosophical understanding of interrelationships between culture and nature in Classical Antiquity. First of all, the author shows the relevance of the major classical notions of culture, nature, and the conceptual links of the two to our global postmodern world. He argues that ancient Greek and Roman conceptions of the natural world and human culture as well as their interrelationships present a much wiser and more holistic understanding than the contemporary treatment of nature and culture that is based on the notion of their radical difference, even incompatibility, and inherent conflict.

Then the author proceeds with the discussion of the etymology of such Latin and ancient Greek words as *cultura*, *natura*, *tekhne*, *phusis*, *ars*, *skhole*, *mēkhanē*, and *poiēsis*. After that, the author of the article turns his attention to the traces of nature in culture, by discussing the understanding of the latter in classical times, focusing on the classical conception of creative genius, and, vice versa, on the traces of non-human culture in nature, giving his attention to those classical attitudes, which underscore the essentially cultural endeavour and ethos of, so to speak, “civilizing” forces in the natural world and the divine realm.

The conclusion the author arrives at asserts that the current state of our planet, in terms of ecological degradation of the natural world and flagrant moral deterioration of human society, urgently calls for fresh solutions to our global problems, and that the classical cultural legacy, with its organic and holistic understanding of the relation between human culture and non-human nature, might present us with at least a significant part of the answer to our ecological and moral problems.

Keywords: culture, nature, life, cultivation, protection, creation, art, talent, genius, technical artistry, literature of Classical Antiquity, classical literary theory, philosophy of Classical Antiquity, Hellenistic poetry, Presocratics, Stoicism, Heraclitus, Herodotus, Democritus, Socrates, Plato, Aristotle, Aratus, Cicero, Horace, Pseudo-Longinus.

Надежда Борисовна МАНЬКОВСКАЯ

ПРОБЛЕМА СИМВОЛИЧЕСКОГО В ТЕАТРАЛЬНОЙ ЭСТЕТИКЕ МАКСИМИЛИАНА ВОЛОШИНА В КОНТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ XX–XXI ВЕКОВ¹

РЕЗЮМЕ

В статье в рамках исследования проблемы символизации в искусстве как художественно-эстетического принципа изучаются основные теоретические положения театральной эстетики Максимилиана Волошина, связанные с пониманием им символической природы искусства, приоритета в нем игрового начала, художественного произведения как единого организма, художественного творчества как сна наяву, его интуитивного характера. Прослеживается влияние взглядов Волошина на искусство и эстетическую мысль XX–XXI вв.

Ключевые слова: эстетика, искусство, художественность, символизация, символическое, символ, метафора, художественный образ, художественная интуиция, игра.

В эстетике и философии искусства до настоящего времени не уделено должного внимания проблеме символизации. Между тем сегодня, в начале XXI в., когда предельно размываются границы искусства, а “актуальная” арт-практика стремится вообще обходиться в искусстве без его сущности – художественности, – художественный символ и образ вытесняются симулякром, – всестороннее, многоуровневое изучение символизации приобретает особую актуальность.

Разумеется, в мировой науке существуют серьезные литературоведческие и искусствоведческие разработки, посвященные конкретному изучению символизма как направления в литературе и изобразительном искусстве, отдельным фигурам писателей и художников символистов; имеется немало глубоких исследований символа как философско-религиозной, культурологической, мифологической категории. Среди наиболее интересных исследователей в этом отношении можно назвать работы А.Ф. Лосева, С.С. Аверинцева, Л.А. Гогтишвили, Г.К. Косикова, В.М. Толмачева, Е.В. Ермилова, З.Г. Минц, В.А. Крючковы, Ц. Тодорова, Дж. Холтхузена, Г. Хофштетера, Ж. Мишо, А. Балакян, Ж. Кассу и др. Сам же принцип символизации в его художественно-эстетическом аспекте разрабатывается преимущественно В.В. Бычковым. Им же проанализированы и основные аспекты эстетики русских символистов.

¹ Статья написана в рамках исследовательского проекта № 11-04-00007а, поддержанного РФНФ (Российский гуманитарный научный фонд).

Одним из подходов к изучению путей символизации в искусстве может служить анализ взглядов тех теоретиков и практиков искусства, у которых проблема символического составляет стержень их художественно-эстетических концепций. К ним принадлежит Максимилиан Волошин, сочетавший в себе достоинства талантливого литератора и оригинального мыслителя философско-эстетического склада. Как человек культуры, он был знатоком искусства прошлого, впитал в себя новейшие художественно-эстетические тенденции, во многом предвосхитил будущее развитие художественной жизни. Его эстетические идеи глубоко повлияли на современников и оказались востребованы новыми поколениями как отечественных, так и западных теоретиков и практиков искусства. Правда, на Запад они пришли сложным путем, преимущественно в опосредованной, почти “анонимной” форме, через представителей “Мира искусства”, “Русских сезонов”, классический русский авангард, культуру Серебряного века в целом, воспринявшую многие из предложенных Волошиным эстетических принципов. Следы такого воздействия ощутимы и сегодня, особенно в сфере эстетических рефлексий о символической природе современного театра, кинематографа, искусства танца.

Театр как синтетический вид искусства привлекал особое внимание Волошина-художника и театрального критика. Его театральная эстетика оказалась той питательной творческой средой, из которой выкристаллизовался ряд значимых теоретических положений. К ним относятся, прежде всего, концепция символической природы искусства, приоритета в нем игрового начала, художественного произведения как единого организма, художественного творчества как сна наяву, его интуитивного характера.

Поэтическое обобщение становится прекрасным (т.е. из метафоры превращается в символ) только тогда, когда оно приближается к научной истине, а научная истина бывает убедительна только в том случае, если она доведена в своем обобщении до высоты поэтического символа, полагал Волошин². Таким символом стал сформулированный им театроведческий девиз: “В театре надо уметь внимательно спать”³. На становление волошинской “сновидческой” концепции восприятия сценического искусства оказали влияние ницшеанские идеи дионисийского безумия, фрейдовская теория бессознательного, интуитивизм А. Бергсона, символистские идеи Г. фон Гофмансталя о сцене как сновидении, исследования Вяч. Иванова, посвященные античной мифологии. При этом своеобразие ее заключается в собственно эстетическом подходе к вопросу о гипнотической сущности театра как ритмизированного сновидения.

Театр, по Волошину, создается из трех взаимно сочетающихся порядков сновидений: из творческого преобразования мира в душе драматурга, из дионисийской игры

² Волошин, М. Театр как сновидение. *Лики творчества*. Ленинград: Наука, 1988, с. 349.

³ Волошин, М. “Гамлет” на сцене Художественного театра. *Лики творчества*. Ленинград: Наука, 1988, с. 385.

актеров и пассивного сновидения зрителя. Поэт преображает действительность мира в своем творческом сне. Актер переживает тот тип сновидения, который ближе всего стоит к дионисийской оргийности или к детским играм. Чем искреннее актерская игра, тем убедительнее пассивное сновидение зрителя. Зритель же спит с открытыми глазами, он должен уметь внимательно спать, талантливо видеть сны. От воспринимающих и преображающих способностей зрителя зависит объединение всех элементов, образующих театр. Таинство театрального действия совершается не на сцене, а в душе зрителя, подчеркивал Волошин. Дело зрителя в театре – не противиться возникновению видений в душе. Творить театр можно только в той сокровенной части души зрителей, где рождаются сны. Сновидение зрителя является моментом, решающим судьбу театра, так как от его воспринимающих и преображающих способностей зависит объединение всех элементов, образующих театр. “Театр – это сложный и совершенный инструмент сна”⁴. Сон же ведет в те области, где начинается ясновидение.

Волошин исходит из того, что логика реальной действительности и логика театра не совпадают. В духе “Парадокса об Актере” Д. Дидро он рассуждает о том, что обычный реальный предмет, перенесенный на сцену, перестает быть правдоподобным и убедительным; между тем театральные знаки, совершенно условные и примитивные, становятся сквозь призму театра и убедительными и правдоподобными. Так, живой пудель в постановке “Фауста” вызывал у зрителей смех, так как был нарушением сценической реальности. Обращение же Фауста к пустому, темному пространству создавало жуткое впечатление прыжков пуделя в темноте. Или же, когда герой “Анабеллы” Д. Форда выходил на сцену, неся на конце меча сердце убитой им возлюбленной, сердце, вырезанное из красной фланели в форме червонного туза, повергало зрителей в ужас, тогда как фигурировавшее на генеральной репетиции настоящее сердце только что зарезанного барана не производило никакого впечатления. Перенесенное на сцену настоящее сердце оказалось нереальным, а символическое дало весь трепет реальности, подчеркивает Волошин. Он ссылается на опыт японского классического театра, в котором развертывающаяся алая лента обозначает кровь пронзившей себе грудь героини. Дело в том, что “театр имеет дело не с реальностями вещей, а только с их знаками”⁵. На сцене реальны не вещи, не внешние формы, а идеи, знаки вещей. Реалистические театральные детали и подробности только мешают свободному течению сна. В жизни одни реальности, на сцене – другие. Логика сцены тождественна логике сна. Как и во сне, театр имеет дело только с идеями вещей. То, что называется на театре реальной обстановкой, мешает свободному течению сна, нарушает сонное сознание зрителей, полагал Волошин. Предлагая, таким образом, эстетическое обоснование принципов ус-

⁴ Волошин, М. Организм театра. *Лики творчества*. Ленинград: Наука, 1988, с. 115.

⁵ Волошин, М. Театр как сновидение. *Лики творчества*, с. 353.

ловного театра на основе символической “сновидческой” трактовки реальности, он полемизировал со сторонниками театрального “жизнеподобия”, критиковал натуралистические тенденции, сценический бытовизм. В этом отношении его идеи близки театральным взглядам других русских символистов, таких как В. Брюсов и Вяч. Иванов. Правда, последние разделяли далеко не все положения театральной эстетики Волошина. Так, В. Брюсов возражал против превращения театрального представления в слепое видение, а зрительного зала – в толпу грезящих сомнамбул вместо аудитории напряженно-внимательных слушателей⁶. Вяч. Иванов, видевший в театре, как и Волошин, “дионисийское очищение”, не принимал его положения о зрительской загнипнотизированности созерцанием, противопоставляя волошинской созерцательности концепцию театра как мистерии⁷.

Впрочем, сам Волошин, весьма требовательный в плане эстетических дефиниций, считал нелепым понятие “символический театр”, так как театр “по существу своему символичен и не может быть иным, хотя бы придерживался самых натуралистических тенденций”⁸. Театральное действие совершается исключительно во внутренней, преображающей сфере души зрителя, где имеют ценность не вещи и существа, а их знаки и имена. “Вводить нарочитый символизм в драму, это значит вместо свежих плодов кормить зрителя пищей, пережеванной и наполовину переваренной. Всякая символическая пьеса производит такое впечатление: причем же здесь зритель?”⁹. Учитывая сказанное, Волошин весьма сдержанно относился к символизму М. Метерлинка, хотя и считал его художником большого вкуса, признавал, что символистские пьесы могут быть прекрасными в качестве “театра для марионеток”. Однако живого актера он считал слишком громадным органическим символом, одним своим присутствием подавляющим мозговые символы драматурга. К удачным же символистским трактовкам классики он относил первый акт “Гамлета” в постановке Г. Крэга. Принц сидит одиноко на темной авансцене, отдаленной от глубины сцены, где, как золотой иконостас, возвышается трон с королем и королевой, окруженный иерархическими кругами придворных. Сцене придан характер видения Гамлета, что, по мнению Волошина, как нельзя лучше вяжется с предшествующим появлением тени, заранее указывающим, что все развитие трагедии будет совершаться во внутренней камер-обскуре души, где мысли, волнения и страсти являются такими же реальностями, как житейские обстоятельства.

Эта живая полемика тем более показательна, что Волошин был весьма гибок в оценке театральной жизни. Так, ему представлялась по существу глубоко правильной мысль В.Э. Мейерхольда удалить со сцены все ненужное и оставить только те

⁶ См.: *Литературное наследство*. Т. 85. Валерий Брюсов. Москва: Наука, 1976, с. 177.

⁷ См.: Иванов, Вяч. Экскурсы: “О кризисе театра”. *Борозды и межи*. Москва: Товарищество типографии А. И. Мамонтова. 1916, с. 282.

⁸ Волошин, М. “Miserere”. *Лики творчества*. Ленинград: Наука, 1988, с. 389.

⁹ Там же.

предметы, которые имеют непосредственное и живое отношение к действию: ведь театральные декорации должны быть не изображениями, а знаками действительности. Однако на практике мейерхольдовская тенденция к упрощению декораций воспринимается Волошиным критически. Упрощенные декорации характеризуются им как любопытные, красивые, развлекающие глаз своей непривычностью, однако лишенные убедительности. Говоря о своем принципиальном несогласии с приемами Художественного театра (реализм, жизнеподobie, бытовизм), Волошин признает, что они производят на него несравненно большее впечатление, чем приемы Мейерхольда, с которыми он в принципе согласен. Аналогичные оценки вызывают упрощенные декорации в инсценировке «Братьев Карамазовых» В.И. Немировичем-Данченко (1910), в спектакле Ф.Ф. Комиссаржевского «Идиот» по роману Ф.М. Достоевского (1913), а также креговские ширмы в «Гамлете» (1911). Принцип упрощения верен по существу, замечает Волошин, однако применение его не может быть достигнуто логическим путем. Оно возможно только долгим исканием при помощи интуиции актера и способности к восприятию зрителя. Логически же осмысленные упрощения всегда мешают, как немецкая стилизация игрушек. В них нет тайной связи с глубочайшими областями воспоминаний. Они возможны, но в них нет необходимости. Убедительность декорациям придают только играющие и верящие в них актеры. Для зрителя оживут и станут видимыми те предметы, которые войдут в круг игры. Но не помешают и остальные, «лишние» вещи. Из обилия сложно реальных постановок Художественного театра зритель отбирает то немного, что ему нужно для иллюзии, и он удовлетворен.

Вместе с тем магистральная эстетическая идея Волошина остается неизменной: реальны только знаки вещей, а внешние формы их на театре не имеют значения. Любые превращения внешних форм ни в театре, ни в сновидении не вызывают удивления, так как подчиняются логике грез, а не реальности. Ведь ночное, интуитивное, сонное сознание господствует над дневным (логическим) не только во время сна, но и в период бодрствования, когда человек действует под влиянием желаний, страстей и чувств, подчеркивал Волошин. Театр «является органом сонного сознания в его чистом виде. Поэтому законы театра тождественны с законами сновидения»¹⁰. В этом контексте примечательными представляются его одобрительные оценки «Горя от ума» на сцене МХТ как «московского сна», «Сестры Беатрисы» в постановке театра В.Ф. Комиссаржевской как «настоящего сна».

Сновидческая концепция художественного сознания оказалась для XX в. одной из формообразующих. В первой половине столетия мы находим ее отдаленные коннотации в сюрреалистическом «автоматическом письме». Словесный и живописный автоматизм, диктовка мысли вне всякого контроля со стороны

¹⁰ Волошин, М. Театр как сновидение. *Лики творчества*, с. 349.

разума ассоциируются у А. Бретона со сновидениями, гипнотическим сном как высшей реальностью (сюрреальностью); сон вытесняет и заменяет собой все другие психические механизмы решения смысловых проблем. Язык искусства трактуется как поток бессознательного, выражающего те необузданные, неподвластные законам логики желания, которые порождают мифы. В последней трети XX в. сновидческую линию активно разрабатывают теоретики постмодернистского плана. Так, Ж. Лакан вносит в концепцию творческого процесса как “сна наяву” свои акценты: реальность воспринимается в художественном сне как образ, отраженный в зеркале. Сон и явь сближаются им на том основании, что в них пульсируют бессознательные желания, подобные миражам и фантомам¹¹. При этом символ мыслится Лаканом как чистое означающее: он сопрягает означаемое с воображаемым значением речевой диахронии, а означающее – с планом символической языковой синхронии; в искусстве означающее главенствует над означаемым. В сновидческой концепции кинематографа К. Метца¹² делается вывод о тройственной структуре “фильмического состояния” кинозрителя: его составляют сны, мечты и явь. Если спящий не знает, что грезит и переживает во сне иллюзию действительности, то кинозритель знает, что находится в кинотеатре, испытывает впечатления действительности. Однако сознанию кинозрителя свойственно затуманиваться, тяготея ко сну, его восприятие чревато галлюцинациями; увлекаясь, сопереживая, зритель “засыпает”, но собственные реакции на увиденное будят его. Неподготовленные зрители склонны впадать в сомнамбулическое состояние, ведущее к смешению фильма и действительности. Метц приходит к выводу, что фильм сильнее мечты, но слабее сна; это смесь трех зеркал, в которых сливаются впечатления действительности и псевдореальности.

Следует отметить, что Волошин увидел в делающем свои первые шаги кинематографе “все данные для того, чтобы стать театром будущего”¹³: кино овладевает снами зрителя посредством своего жестокого реализма. Вместе с тем он предостерегал против отождествления сна и кошмара. Однако век спустя как жизненные, так и кинематографические реалии (жестокость и насилие на экране, эстетизация безобразного) нередко оказываются ближе ко второму.

Впрочем, Волошин уподоблял первые кинозалы – “маленькие комнаты с голыми стенами”¹⁴ – кораблям хлыстовских радений, где совершается, как и в древности, экстатический, очистительный обряд. Зритель видит в театре сны своей звериной воли и этим очищается от них, как оргиасты освобождались танцем. Отсюда основная задача театра – являть воочию, творить сновидения своих современников и очищать

¹¹ Lacan, J. *Le séminaire de Jacques Lacan*. Livre II. *Le Moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*. Paris: Senil, 1978.

¹² Metz, C. *Le signifiant imaginaire*. *Psychanalyse et cinéma*. Paris: Umon générale d'éditions, 1977.

¹³ Волошин, М. *Организм театра. Лику творчества*, с. 118.

¹⁴ Там же.

их моральное существо посредством снов от избытка стихийной действенности: “Любой театральный спектакль – это древний очистительный обряд”¹⁵. В том же духе и почти в тех же терминах мыслил в 20–40-х гг. XX в. свой “театр жестокости” А. Арто¹⁶. Театр для него – обряд экзорцизма, своего рода ритуальное святилище с занавесом, призванное изменить не только систему художественного мышления, но и самое жизнь, превратив ее в магический ритуал. Арто трактовал театр как тотальное зрелище, приобщающее творцов и зрителей к первоначалам, космическим стихиям жизненности, посредством жеста, знака-иероглифа. Рождающееся из сна, грезы театральное искусство как мистическое приобщение к абсолюту не психологично, но пластично. Профилирующей для “театра жестокости” является физическая, а не словесная идея театра. Метафизику, по мысли Арто, можно внедрить в души лишь через кожу, поэтому театр невозможен без определенного момента жестокости, лежащего в основе спектакля. Театр в целом – сфера экстатического. В аналогичном русле развивались философско-эстетические идеи Ж. Батая о трансгрессии как нарушении границ между жизнью и смертью, мыслимым и немислимым, нормой и патологией, а также потлаче – последней ритуальной растрате не только всего имущества, но и собственной жизни¹⁷. Выбор в пользу эстетического шока (обостренной до предела эстетической оппозиции, вызывающей у реципиента чрезвычайно острую, а порой и болезненную эмоциональную реакцию, вплоть до отторжения) стал эмблематичным для театральных поисков конца XX – начала XXI вв.

Важнейшим эстетическим понятием Волошин считал игру. В игре он усматривал одну из форм сновидения с открытыми глазами. Театр, полагал он, управляется законами сновидения или игры. Детские игры трактовались им как повторение основных душевных состояний дионисийского момента истории: “В игре творческой ночной океан широкими струями вливается в узкую и скупую область дневного сознания”¹⁸.

Анализируя детские игры, Волошин выделял три различных их типа: 1) действенные, буйные, дионисийские игры, свидетельствующие об опьянении воли; 2) спокойное созерцание проходящих картин, греза с открытыми глазами (сновидение), говорящие об опьянении чувств; 3) творческое преображение мира, становящееся у взрослого поэтическим творчеством – опьянением сознания. “Тот, кто сохраняет среди реальностей дневной обыденной жизни неиссякающую способность их преображения в таинствах игры, кто непрестанно оплодотворяет жизнь токами ночного, вселенски-творческого сознания, тот, кто длит свой детский период игр, – тот становится художником, преобразователем жизни”¹⁹.

¹⁵ Там же, с. 116.

¹⁶ Арто, А. *Театр и его двойник*. Москва: Мартис, 1993.

¹⁷ Батай, Ж. *Литература и зло*. Москва: Издательство МГУ, 1994.

¹⁸ Волошин, М. Театр как сновидение. *Лики творчества*, с. 352.

¹⁹ Там же.

Суждения Волошина об игре как эстетическом феномене символического плана, ее ключевой роли в художественной жизни во многом предвосхитили тенденции усиления игрового начала в культуре и искусстве XX–XXI вв., а также пути теоретического осознания этого процесса. Как справедливо отмечает В.В. Бычков, *игра*, наряду с *эстетическим*, стала одной из центральных категорий неклассической эстетики, обретя в современной культуре и цивилизации в целом статус одного из наиболее значимых компонентов²⁰. Наследуя в этом вопросе традиции Шиллера и Канта, Волошин делал акцент на творческом, неутилитарном характере игры, ее связи с сакральным. В его постановке проблемы можно усмотреть своеобразный пролог к концепции карнавализации культуры М. Бахтина, “обзору всей человеческой культуры *sub specie ludi*” Й. Хейзенги, “игре в бисер” Г. Гессе.

Игра, настаивал Волошин, имеет дело только с сущностями. Хотя искусство, оперирующее признаками и свойствами, не может подменить игру, законы сценической иллюзии следует искать именно в логике детских игр. Вместе с тем нельзя играть в игрушки, являющиеся произведениями искусства (при превращении последних в игрушки они лишаются художественного ореола и становятся просто куском камня, фарфора, дерева).

Размышляя о различных элементах сцены (декорациях, вещах, рампе, costume, гриме и т.п.), он приходил к заключению об их аналогичности игрушкам в детской: игрушки мертвы, пока ребенок не начал играть в них. Генеалогия игрушек, происходящих от первобытных фетишей, обуславливает их живую и реальную связь с детской душой, переживающей в процессе игры начальный период человеческой истории. Матрешки, паяцы, медведи, деревянные лошадки – это древнейшие боги человечества, играть в них удобно. Но есть игрушки, играть в которые совершенно невозможно. К ним относятся сложные и механические игрушки – ребенок инстинктивно спешит сломать их, то есть разложить на основные элементы, способные к преобразению в таинства игры. Нельзя также играть в игрушки слишком дорогие, роскошные и натуральные. Подобно детям, актеры должны верить в сценические атрибуты, действительно играть в них. Только игра придает всем элементам зрелища убедительность. Для зрителя оживут и станут видимыми лишь те предметы, которые войдут в круг игры, будут нести символическую нагрузку.

Вещи в понимании Волошина – это часть человеческой души, обстановка – продолжение человеческого тела. Только театр может представить вещь как часть души, сделать ее не музейной, а непосредственно связанной с жизнью и людьми. В этом отношении “Горе от ума” на сцене МХТ он считает подвигом сценической постановки, поражающим точностью и полнотой показа жизни старого барского

²⁰ См. подробнее: Бычков, В.В. *Игра. Эстетика*. Москва: Гардарики, 2005, с. 211–222; Он же. *Игра. Лексикон неклассики. Художественно-эстетическая культура XX века*. Москва: РОССПЭН, 2003, с. 188–192.

московского дома, ставшего главным действующим лицом спектакля²¹. Одним из достоинств постановки он считает то, что действующие лица комедии А.С. Грибоедова непосредственно вытекали из обстановки старого дома, и этим достигалось новое толкование многих сцен. Главная черта их была в том, что все они были фигурами, но не характерами.

Такое различие “фигуры” и “характера”, ставшее впоследствии достаточно распространенным, весьма примечательно. Под “фигурой” Волошин подразумевает в первую очередь костюм и лицо, что дает ему основание говорить о том, что московский характер (тип) на сцене МХТ был передан во всех лицах, манерах и модах.

Волошин интуитивно прозревает некоторые пути, по которым пойдет в XX в. театральный авангард. Рассуждая о внутреннем, сновидческом значении рампы как световой занавеси, отделяющей сцену от зрителя, он допускает, тем не менее, возможность полного отречения от всех театральных форм, не дающих пищи для иллюзии. Ему видится круглая, как круг цирка, сцена, полностью свободная от декораций, со всех сторон окруженная зрителями. При этом возникнет не картина, не барельеф с лицами актеров, обращенными к зрителю, как на портретах, а свободная скульптурная игра всего человеческого тела. Мимика лица перейдет в мимику движений. Обстановка же будет возникать только в воображении зрителя. Предвосхищая некоторые приемы театра отстранения, Волошин указывал на особый поэтический смысл провозглашения перед началом действия авторских ремарок-заклинаний. Излишне говорить о том, что все эти приемы прочно вошли в практику современного театра.

Театр для Волошина – единый сценический организм, сплавляющий воедино три отдельные стихии – стихии актера, поэта и зрителя: “Художественное произведение начинает существовать как живая и действующая воля не с того момента, когда оно создано, а с того, – когда оно понято и принято”²². Принципиальным для Волошина является положение о том, что театр осуществляется не на сцене, а в душе зрителя.

В спектакле должны органически соединиться театральное зрелище, декорации и слова. Идеальный режиссер совмещал бы, в представлении Волошина, черты физика и художника, подобно Леонардо да Винчи. Театр рассчитан на органическое восприятие зрителей, отдающихся театральному искусству всецело, бездумно, безраздельно. Театр требует от зрителя полного отречения от своего “я”: “Священное значение театра в том, что действие созерцаемое вынимает нас на несколько мгновений из нашей личной скорлупы и растворяет наше “я” в ином мире”²³. Момент

²¹ Волошин, М. “Горе от ума” на сцене Московского Художественного театра. *Лики творчества*. Ленинград: Наука, 1988, с. 376.

²² Волошин, М. Организм театра. *Лики творчества*, с. 112.

²³ Волошин, М. Разговор о театре. *Лики творчества*. Ленинград: Наука, 1988, с. 358.

восприятия искусства настолько же священен, как момент творчества. “Восприятие – это жертва”²⁴. Исходя из спонтанного, интуитивного, сновидческого характера эстетического восприятия, Волошин проводит резкую черту между зрителем и ценителем искусства, его критиком. Аналитическое отношение, полагает он, противоречит самой основе восприятия искусства: “Вы, утонченные и требовательные ценители, сами лишаете себя меда цветов, а он доступен каждой наивной душе”²⁵. Анализ и критика не позволяют личности отречься от себя, сковывают душу непроницаемой броней. Трагическое, символическое же видение присуще лишь тому, кто пришел в театр с открытой и беззащитной душой – ему и судить. Ведь кроме ответственности театра есть еще ответственность зрителя, настаивал Волошин. В неуспехе пьесы зритель, лишенный художественной впечатлительности, не испытывающий драматических эмоций, может быть виноват настолько же, насколько автор, режиссер и актеры. “Если зритель совершенно лишен непосредственности и творческой силы фантазии воспринимающей и обобщающей, то как бы ни были велики таланты автора и актера, – того *сновидения*, которое является единственной реальностью сценического действия, возникнуть не может”²⁶.

В полноценном эстетическом восприятии сплавляются воедино душевное, духовное и чувственное. “Все искусство вообще, а пластическое и декоративное в особенности, представляют многообразные преобразования чувственности. Вся современная культура основана на ней. Искусство и не может быть иным, как кристаллизацией нашего чувственного отношения к миру”²⁷. Идеалом гармонии была для Волошина классическая античность. Он был не только увлеченным исследователем античности, но и страстным приверженцем многих ее жизненных и художественных принципов, связанных со свободой, естественностью, радостной раскованностью творчества как в искусстве, так и во всех сферах человеческого поведения (в том числе и в общении, бытовых привычках, одежде – вспомним знаменитый волошинский хитон, весь сугубо эстетизированный облик этого могучего красавца). Античная эстетика питает многие его рассуждения о духе и теле, гармонии и выразительности, лице и маске, наготы и стыде.

Тайну эллинской красоты Волошин видел в том, что в классической античности все тело было зеркалом духа, все тело было таким же выразительным, как лицо, лицо было “везде”. Греческая статуя, лишенная головы, ничего не теряет в своей красоте, замечает он. Для древнего грека, привыкшего к наготы, лицом человеческого тела был торс, из этого естественного центра тяжести тела лучились движения рук, ног, головы. Торс был первичным физическим лицом тела, преобладавшим

²⁴ Там же.

²⁵ Там же, с. 357.

²⁶ Волошин, М. Французский и русский театр. *Лики творчества*. Ленинград: Наука, 1988, с. 120.

²⁷ Волошин, М. Лицо, маска и нагота. *Лики творчества*. Ленинград: Наука, 1988, с. 404.

над лицом духовным, органом которого служит личная часть головы. Этим и обеспечивалось, по мнению Волошина, то золотое равновесие пластической выразительности тела, которое ценится в греческой скульптуре. Головы греческих статуй кажутся лишенными острой индивидуальности потому, что индивидуальность была разлита во всем теле. Поворот к индивидуализации головы происходит в поздней античности. Римляне прикрывали свое тело и не знали того божественного отсутствия стыда, которое отличало греков. Гений рода не знает стыда, последний связан с процессом индивидуализации. С Рима начинается сокрытие тела одеждой, что создает ту острую выразительность лиц, которая отличает современное человечество. “Лицо, перестав быть везде, выиграло в сосредоточенности и экспрессивности. Выразительность заменила пластическую гармонию. Этим был нарушен отчасти сам принцип красоты, диапазон прекрасного стал шире”²⁸. Стыд – свойство индивидуальности, инстинктивно стремящейся походить на других. Так создается маска – условная ложь. Маска (профессиональная, литературная, театральная и т.п.) – “это как бы духовная одежда лица”²⁹, встающего из глубины духа. Она связана как с общественной мимикрией, так и со стремлением к личной неприкосновенности, что делает маску важной ступенью в становлении культуры личности. “Только то лицо – действительно лицо, которое может одним внутренним движением воли себя закрыть и себя выявить”³⁰.

Волошин замечает, что костюмы Критской и Микенской эпох, малоазиатские одежды очень сложны, тело там тщательно скрыто. Культ наготы в Греции возник как следствие ее культурного расцвета, к которому привели танец, физические упражнения и народные игры. Это тот путь, который естественно ведет к тому, что все тело целиком становится зеркалом человеческого духа. В перспективе “одежда материальная будет заменяться одеждой духовной”³¹.

Суждения Волошина о лице и теле, нагоде, стыде и маске во многом предвосхитили современные увлечения телесностью в искусстве. Правда, гиперболизация телесного в конце XX – начале XXI вв. отнюдь не привела к тому идеалу гармонии духа, души и тела, который виделся Волошину. Три эти понятия были разведены и даже противопоставлены друг другу, что и привело к возникновению ключевого для постмодернистской эстетики концепта *симулякра* – правдоподобного подобия, лишённого подлинника, поверхностного, гиперреалистического объекта, пустой формы. Телесное же у Волошина всегда одухотворено. Это особенно очевидно в его эстетической концепции танца, органично вытекавшей из символической, сновидческой трактовки искусства и художественного творчества. Если игра – это

²⁸ Там же, с. 401.

²⁹ Там же, с. 403.

³⁰ Там же.

³¹ Там же, с. 404.

сновидение с открытыми глазами, то танец – действенное, мускульное выражение его. “Танец – это такой же священный экстаз тела, как молитва – экстаз души. Поэтому танец в своей сущности самое высокое и самое древнее из всех искусств. Оно выше музыки, оно выше поэзии, потому что в танце вне посредства слова и вне посредства инструмента человек сам становится инструментом, песнью и творцом и все его тело звучит, как тембр голоса”³².

Волошин четко разграничивал танец и балет, выявляя их сущностные различия. Формообразующим для первого является ритм, для второго – жест. Балет, полагал он, рассчитан исключительно на зрительное восприятие. В балете танцующий сознает себя, но лишь в жесте, лишь на поверхности тела. В танце же ритм поднимается из самой глубины бессознательной сущности человека. Кроме того, танец – искусство всенародное. Это не то искусство, которым, подобно балету, можно любоваться со стороны. Надо быть захваченным танцем, самим творить его – лишь тогда он обретет свое культурное, очистительное значение. “Римляне лишь смотрели на танцы; эллины танцевали сами – вот разница двух культур – солдатской и художественной. Первая создает балет, вторая – очистительное таинство. Когда я говорю о танце, я говорю только о последнем”³³.

Становление танцевальной эстетики Волошина во многом связано с осмыслением новаций А. Дункан, вызывавших у Волошина искреннее восхищение. Творчество Айседоры соответствовало его представлению о танце как освобождении тела. У Дункан, как в древнем танце, ритм поднимается из самой глубины бессознательной сущности человека. Она танцует все то, что другие люди говорят, поют, пишут, играют и рисуют. “Ее пальцы зацветают на концах рук, как стрельчатые завязи белых лилий, как на статуе Бернини пальцы Дафны, вспыхнувшие веточками лавра. Ее танец – танец цветка, который кружится в объятиях ветра и не может оторваться от тонкого стебля; это весенний танец мерцающих жучков; это лепесток розы, уносимый вихрем музыки”³⁴.

Волошин считал танец одним из искусств, забытых современной ему Европой, как искусство цветных стекол. Нагота – его необходимое условие, так как торс – самое выразительное и цельное в человеческом теле. “Танец – это гармоничные сжимания переплетов мускулов, отраженные на эпидерме кожи”³⁵. В результате многовекового пленения тела в европейской культуре красота форм тела, по его мнению, погибла, однако это не повлияло на гармонию танца, ибо форма имеет значение только в неподвижном состоянии. Красота тела в движении совершенно иного порядка, чем красота статических форм. Она совершенно чужда тем канонам

³² Волошин, М. О смысле танца. *Лики творчества*. Ленинград: Наука, 1988, с. 397.

³³ Там же.

³⁴ Волошин, М. Айседора Дункан. *Лики творчества*. Ленинград: Наука, 1988, с. 394.

³⁵ Там же, с. 395.

красоты, что созданы европейскими художниками. “Самое некрасивое тело вспыхивает вдохновением в экстазе танца”³⁶. В танце сливаются воедино космическое и физиологическое, чувство и логика, разум и познание. Он глубинно связан с музыкой, как чувственным восприятием числа. Обращаясь к современным ему опытам танцев под гипнозом, когда определенный мотив вызывает одни и те же движения, Волошин говорит, что дорога искусства – осуществить то же самое, но путем сознательного творчества и сознания своего тела. “Идеальный танец создастся тогда, когда все наше тело станет звучащим музыкальным инструментом и на каждый звук, как его резонанс, будет рождаться жест /.../ сделать свое тело таким же чутким и звенящим, как дерево старого страдивариуса, достигнуть того, чтобы оно стало все целиком одним музыкальным инструментом, звучащим внутренними гармониями, – вот идеальная цель искусства танца”³⁷. Танец как осознание человеком внутренних гармонических ритмов, их упорядочивание издревле был очистительным обрядом, служил испытанным религиозно-культурным средством преодоления душевного хаоса. Все это давало Волошину основания называть танец громадным фактором социальной культуры.

Волошин напряженно размышлял о национальном характере художественной культуры. Так, театр он считал искусством исключительно национальным, всегда точно соответствующим возрасту души каждого народа. Он уделял существенное внимание национальным аспектам трагического и комического как основных эстетических категорий. Особенности трагедии и комедии рассматривались им с учетом специфики русского и французского театра.

Исходя из того, что в понятие театра входит и сцена, и драматическая литература, Волошин подчеркивал, что “трагедия, как высшая форма искусства, не строит, а венчает”³⁸: трагедия возникает на почве эпически разработанного мифа. Сегодня таким эпосом по отношению к театру является современный роман. Примером этому может служить Франция, где новые человеческие типы, прежде чем выйти на подмостки, должны обрести романную форму. Но французский роман, как и театр, дробится, по мнению Волошина, в мелочах быта, в тонких извивах характеров, в создании масок жизни; его стихия – комедия. А между тем русское творчество все направлено к выявлению символического, основных элементов национального духа, глубинных противоречий народной души, сущностных коллизий всего строя жизни. Это сфера трагедии, а не бытовой комедии. Однако парадокс состоит в том, что русская трагедия на театре еще не возникла: русский театр развивался в плоскости быта (А.С. Грибоедов, Н.В. Гоголь, А.Н. Островский), идиллии (И.С. Тургенев) и драматического пейзажа (А.П. Чехов). Средоточием

³⁶ Там же.

³⁷ Волошин, М. О смысле танца. *Лики творчества*, с. 396–397.

³⁸ Волошин, М. Русская трагедия возникнет из Достоевского. *Лики творчества*. Ленинград: Наука, 1988, с. 363.

же всех трагических переживаний славянской души стал в XIX в. русский роман. Наивысшим воплощением трагического в русской литературе Волошин считает творчество Ф.М. Достоевского, “и нужен только удар творческой молнии, чтобы она возникла для театра”³⁹. Другим символическим прообразом грядущей русской трагедии является судьба Л.Н. Толстого с ее коллизией между искусством и моральным подвигом, отношением к тайне зла. “Ясно чувствуется, что Карамазовы – наши Атриды, что трагедия отцеубийства в душе Ивана Карамазова созвучна с Эдипом; что в “Бесах” есть трагическая насыщенность “Семи против Фив”; что “Преступление и наказание” будит спящих “Эвменид”; что “Война и мир” так же плодоносна, как Троянский цикл, русская “Федра” имеет свой прообраз в “Анне Карениной”⁴⁰... Волошин убежден в том, что русская трагедия, столь необходимая театру, станет результатом постижения художественно-эстетическим сознанием тех национальных противоречий в их исторической перспективе, которые лишь фиксирует русская литература начала XX в. Именно в таком ключе видится Волошину “театр будущего” в России.

Сегодня, более ста лет спустя, мы все еще пребываем в ожидании этого будущего...

И в заключение несколько суждений М. Волошина о театре, звучащих сегодня пророчески:

– “Каждая страна и каждое десятилетие имеют именно тот *театр*, которого они заслуживают. Это нужно понимать буквально, потому что *драматическая литература* всегда находится впереди своей эпохи”⁴¹.

– “Что же касается эстетического театра, удовлетворяющего потребностям московской и петербургской эстетствующей интеллигенции, то он целиком состоит из пьес иностранных драматургов... У нас нет своих снов; мы видим сны чужих стран. Видим их иногда очень ярко, но они нас не удовлетворяют и ни от чего не очищают нас. В конце концов мы, не умея заснуть, начинаем иронизировать”⁴².

– “Эти особенности русской души, совмещающей неизжитое до конца доисторическое прошлое человека с европейской культурой завтрашнего дня, обещают нам бесконечные сложности ее душевных переживаний и особенную остроту безумия”⁴³.

³⁹ Там же, с. 364.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Волошин, М. Организм театра. *Лики творчества*, с. 114.

⁴² Там же, с. 118.

⁴³ Волошин, М. О смысле танца. *Лики творчества*, с. 399.

ON THE PROBLEM OF SYMBOLISM IN MAKSIMILIAN VOLOSHIN'S THEATRICAL AESTHETICS IN THE CONTEXT OF ARTISTIC LIFE IN THE 20TH–21ST CENTURIES

Summary

Within the framework of exploring symbolism in art as an artistic-aesthetic principle, the article presents the main theoretical underpinnings of Maksimilian Voloshin's theatrical aesthetics that is related to his understanding of symbolic nature of art, and the priority of game elements in it as well as the treatment of a piece of literature as a unity; and the artistic creation viewed as a dream in reality, with its specific intuitive character. The article also attempts to disclose M. Voloshin's attitude towards art and aesthetic ideas in the 20th–21st centuries.

Keywords: aesthetics, art, artistry, symbolism, symbolic, symbol, metaphor, artistic image, artistic intuition, game.

НЕОАКСИОЛОГИЯ: СТАНОВЛЕНИЕ ФИЛОСОФСКОЙ ДОКТРИНЫ

РЕЗЮМЕ

В работе на фоне анализа возникновения классической аксиологии постулируется становление неоаксиологии как новейшего философского учения, в котором органично сочетаются ценностное и оценочное отношения. Неоаксиология, как утверждается в статье, методологически выступает новым и действенным средством исследования различных сфер культуры.

Ключевые слова: неоаксиология, ценность, оценка, аксиологическое притяжение, ценностное отношение, оценочное отношение, эстетическое, художественное, объект, субъект, аксиосфера, духовность, культура.

Философия подобна океану. Как океан вмещает в себя воду рек и речушек, так и в философии находят отражение и глобальные доктрины, и отдельные, порой, пронзительные идеи, и даже извивы незавершенных мыслей.

Недаром великий Аристотель свое второе фундаментальное исследование обозначил словом “Метафизика”. Оно являлось продолжением первого, обозначенного мыслителем как “Физика”, где Аристотель выдвигает учение о “конечной Земле” и рассматривает все виды существования вещества (материи). Однако “Метафизика” (или в современном смысле, собственно философия) во многом строилась на логике (в терминологии Аристотеля – “аналитике”), обоснованию существования которой Аристотель посвятил шесть творений, составляющих его “Органон”. Особое место в наследии великого мыслителя занимают этическая (“Никомахова этика”) и эстетическая (“Поэтика”) доктрины.

Примером того, как может в историческом процессе изменяться интерпретация философских учений, служит онтология – философское учение о бытии, возникшее в самых недрах древнегреческих философских представлений о мире в его отношении к человеку. Понятие онтологии, начиная с эпохи Возрождения, начинает видоизменяться, пока не получает у творца системы немецкого рационализма Х. Вольфа интерпретацию в качестве метафизики бытия и вещей, которую И. Кант, считавший ее бессодержательной метафизикой, заменяет понятием (и системой) трансцендентальной философии. У Г.В.Ф. Гегеля онтология представляется как учение об абстрактных определениях сущности. С середины XIX в. онтология как бы угасает, но в XX в. возрождается, представ в философии Н. Гартмана как осмысленно предметная философия бытия, а у К. Ясперса и М. Хайдеггера получает

новейшую интерпретацию фундаментальной онтологии, где бытие обнаруживается в существовании (прежде всего в человеческом существовании).

Подобное можно сказать об аксиологии, которая обозначает ценностный мир, имманентно присущий человеку и лежащий в основе человеческого существования.

Ценностно-оценочные связи человека с миром также древни, как сам мир. На ранних этапах жизнедеятельности человечества весь строй бытия первобытного общества, как известно, отличался синкретизмом, в котором в единое сливались ощущения и действия людей, значимость объектов в повторяющейся практической деятельности человека, их эмоциональное восприятие и элементы осмысления в сознании (в основном в сфере обыденного сознания) процесса человеческого бытия. “Эмоциональность и уподобление вещи себе, слитность образа вещи с самой вещью, или синкретичность – это черты первобытного мышления... Мифология – это мир первообразов, которые были достоянием рода и передавались из поколения в поколение”¹. По мере развития человеческого общества росли, укрупнялись и дифференцировались “ростки нерасчлененного нравственно-религиозно-эстетического ценностного отношения, непосредственно регулировавшего все действия первобытного человека в его повседневной жизни, поскольку они приобретали уже не инстинктивный, а осознаваемый характер”².

Разумеется, с ускорением поступательного движения цивилизации ценностно-оценочные связи людей с миром усложняются, дифференцируются; происходит отбор ценностей, общество оказывается заинтересованным в сохранении и трансляции определенного рода ценностей, в адекватной оценке последних. Вырастают целые иерархические системы витальных, социальных, материальных и духовных ценностей, считающихся приоритетными для определенных социумов, социальных групп и отдельных человеческих индивидуумов.

Вместе с отмеченным цивилизационным процессом возрастает и значимость самого понятия ‘ценность’. “Выражение ‘ценность’, замечает польская исследовательница Я. Пузынина, становится во второй половине XIX в. одним из ключевых слов во всевозможных текстах, касающихся экзистенции человека, его этоса, познания, ощущения и оценок”³.

Показательно, что исследователи, так или иначе касающиеся аксиологической проблематики, как правило, начинают с этимологического анализа понятия ‘ценность’. Так, Я. Пузынина⁴ связывает польское ‘wartość’ с немецким ‘Wert’. От немецкого ‘Wert’ исходит и Л. Столович, утверждая, что данное понятие “обладает

¹ Полищук, В.И. *Культурология*. Москва: Гардарики, 1999, с. 146–147.

² Каган, М.С. *Философия культуры*. Санкт-Петербург: Петрополис, 1996, с. 234.

³ Puzynina, J. O znaczeniu wartości. *Nazwy wartości*. *Studia leksykalno-semantyczne*, cz. 1. Lublin, 1993, s. 9.

⁴ Там же, с. 10–11.

и значением цены товара, стоимости товара” и обозначает ‘великолепие’, ‘величие’, ‘важность’⁵.

Долгие рассуждения о синонимичности понятий ‘ценность’ и ‘стоимость’, имевшие место в отечественной философской литературе в 50–60 гг. XX в., были связаны с переводом “Капитала” К. Маркса на русский язык (поскольку в немецком языке оба понятия обозначаются словом ‘Wert’). Л. Столович осуществляет этимологический анализ по широкой шкале, исходя из санскритского ‘Wert’, рассматривает индогерманские корни слова, сопоставляет его со старославянским, находит эквиваленты в украинском, чешском, словацком, болгарском и т.д.

Ценность, как известно, сущностно представляет собой значимость предметов или явлений для человека (группы людей). Значимость, с нашей точки зрения, соединяет в себе содержание понятий ‘значение’ и ‘смысл’ (хотя указание А. Леонтьева на личностный характер смысла, в отличие от позиции М.С. Кагана⁶, представляется нам более приемлемым).

Этимологические данные, связанные с понятием ‘ценность’, по мысли Л. Столовича, показывают, что “в нем соединились три значения: 1) характеристика внешних свойств вещей и предметов, выступающих как объект ценностного отношения; 2) психологические качества человека, являющегося субъектом этого отношения; 3) отношения между людьми, их общение, благодаря которому ценности обретают общезначимость”⁷. Л. Столович фокусирует свое внимание на основных значениях ценности (в его трактовке они выступают в трех ракурсах – вещественно-предметном, психологическом и социальном), но, с нашей точки зрения, эти значения характеризуют понятие ‘ценность’ не в полном объеме (ибо пропускается духовная сторона общечеловеческого отношения и указание на психологические аспекты его не исчерпывает). Между тем, в русском языке, смыслонесущий корень ‘цен’ проявляется не только в слове ‘ценность’, но и в слове ‘оценка’. А корневое понятие ‘цена’ позиционирует не только качество вещи или явления, значимость которых выражается и в ценностном отношении, но и возможность оценки этой значимости (иначе шкала человеческого отношения от “неважного” до “бесценного” не обуславливала бы экзистенциальные состояния бытия людей в мире). Но если бытийное отношение человека выявляется онтологией, которая при всех трансформациях ее трактовки (от метафизики бытия в интерпретации Хр. Вольфа до трансцендентальной философии И. Канта) сохраняет моноцельным предмет рассмотрения, то с аксиологией проблема обстоит несколько сложнее. Вернее,

⁵ Столович, Л.Н. *Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии*. Москва: Республика, 1994, с. 9.

⁶ Каган, М.С. *Философская теория ценности*. Санкт-Петербург: Петрополис, 1997, с. 53.

⁷ Столович, Л.Н. *Красота. Добро*, с. 10.

первоначально предмет аксиологии тоже представлялся моноцельным, поскольку концентрировался вокруг проблемы ценности.

Аксиология – это философское учение о ценностях. Такова классическая трактовка этой специфической области философского знания. Общеизвестно, что как самостоятельное философское направление аксиология появилась лишь в конце XIX века, т.е. сравнительно недавно. Конечно, аксиологическая проблематика (как и других отраслей философского знания) нашла отражение в античной (особенно древнегреческой) философии, но обобщенного взгляда на ценностный мир как на систему до XIX века не существовало. Хотя, если внимательно приглядеться к философскому наследию Иммануила Канта, то в переходных трансформациях от “чисто философской” системы “чистого разума” к этической системе “практического разума” и срединной эстетической “способности суждения” угадывается мощная ценностно-оценочная связь, пронизывающая все пространство культуры. Думается, что именно следование И. Канту привело Р.Г. Лотце (работы последнего способствовали выделению аксиологической проблематики в специальную область философии в 60–70-е гг. XIX в.) к особому пониманию места и роли ценности в жизнедеятельности человека. В “Микрокосме” (1856–1864 гг., русский перевод 1870 г.) он различает три основных сферы, которые основополагающим образом влияют на характер этой жизнедеятельности – действительность, истинность и ценность. В “Логике” (1874) Лотце осуществляет дифференциацию между познанием, основанном на объективном мышлении, дающим реальную картину бытия вещей и явлений и их значимостью (Лотце даже вводит специальное понятие значимости – ‘*Gelten*’). В “Метафизике” (1879) пионер аксиологии постулирует особую роль духовного развития в жизни человека: на фоне реального человеческого существования, предполагающего, по его мысли “механическое мировоззрение” на действительность, существует и “идеальное истолкование” всего, что окружает человека, что связано с высшими (духовными) идеалами человеческого бытия. “Метафизику”, констатирует А. Легчилин, Лотце заканчивает словами: “начало метафизики не в ней самой, а в этике”. Позже Лотце охотно пользовался для выражения своих убеждений формулой: “мир ценностей есть ключ к пониманию мира форм. Истина познания заключается в том, что оно раскрывает смысл и назначение мира. То, что должно быть, является причиной всего существующего, а существующее служит для того, чтобы в нем реализовались ценности”⁸.

Столь долгая цитата из положений “крестного отца” аксиологии оправдана в наших глазах тем, что в ней схвачены основополагающие концепты существования ценностного мира как имманентного человеческому бытию и выступающего духовным основанием развития всего огромного ареала культуры. Кроме того,

⁸ Легчилин, А., Лотце А. *История философии. Энциклопедия*. Сост. и гл. ред. А.А. Грицанов. Минск: Книжный Дом, 2002, с. 574.

становится ясно, что в ценностно-оценочном обосновании (или во всяком случае, в философском “умозаключении” в этом ракурсе) действительно нуждаются культурология, этика, эстетика, социальная философия, подавляющее большинство гуманитарных и социальных наук.

Разбирая судьбы теории ценностей в истории европейской философии, М.С. Каган достаточно убедительно показывает, что антиаксиологическая позиция, какими именами в философии она бы не поддерживалась (в качестве примера исследователем приводится позиция М. Хайдеггера), не имеет, по существу, альтернативы⁹. С другой стороны, успех всемирно известной социологической доктрины М. Вебера в достаточной мере свидетельствует, что “функционирование и развитие науки во многом зависят от ценностного опосредования познавательной деятельности”¹⁰, не говоря уже о функционировании и развитии культуры, где аксиологическое начало играет важнейшую, если не определяющую роль.

Аксиологическая проблематика, начиная с середины прошедшего века, так или иначе находит отражение в мировой философской мысли, обнаруживая тенденцию к дополнительному сращению с иными философскими методологиями. Так, известное аксиологическое учение Макса Шелера как бы дополняет и по-новому расцветивает феноменолого-антропологические основания философских воззрений мыслителя. Мы уже упоминали о социологии М. Вебера, можно утверждать, что аксиологическая “прокладка” придает особую значимость прагматической доктрине Дж. Дьюи, психологическим в своей основе учениям Р. Перри, Ч. Морриса. Ту же тенденцию мы наблюдаем и в отечественной философии, у русских философов “серебряного века” понятие ценностей рассматривается только в процессе тесно слитого философско-теологического дискурса (особенно наглядно это прослеживается в философских взглядах С. Франка и Н. Лосского). Появление в 60-х годах книг В.П. Тугаринова, проведение в 1965 г. тбилисского симпозиума обусловили появление необходимости разработки аксиологической проблематики и в советских условиях. Ныне можно констатировать, что усилиями ленинградской школы: В. Тугаринов, М. Каган, близкий к ней Л. Столович и др.; тбилисской школы: Н. Чавчавадзе, О. Бакурадзе, Г. Бандзеладзе, В. Квачахия и др.; московской: С. Анисимов, Ю. Боров, О. Дробницкий, М. Киссель, Г. Шингаров (под титулом “и другие”, я поместил бы небольшую школу аксиологии в МГУ, куда кроме С.Ф. Анисимова можно отнести А. Гайжугиса¹¹ и автора этих строк¹²) наработаны определенные достижения, которые если и не ликвидируют более чем полувековое отставание

⁹ Там же, с. 28.

¹⁰ Там же, с. 27–28.

¹¹ Гайжугис, А.Л. *О природе художественной ценности (критический анализ аксиологической ориентации в современной буржуазной эстетике)*. Автореферат диссертации... кандидата философских наук. Москва: МГУ, 1972.

¹² Салеев В. *К проблеме формирования художественной оценки*. Автореферат диссертации... кандидата философских наук. Москва: МГУ, 1972.

отечественной философии от европейской и мировой мысли в области аксиологии, то существенно сокращают его.

При этом нужно учитывать, в каких реалиях происходили эти поиски, над авторами которых постоянно висела угроза обвинений в “антимарксизме” (что считалось высшим криминалом и могло надолго преградить изыскания в науке).

Во многом инерция такого подхода предопределила и направленность аксиологии. Так, оказалось, что центральной проблемой в аксиологии выступает проблема ценности (в марксистской интерпретации существовала насущная необходимость доказательства объективных материалистических оснований существования упомянутой ценности, хотя по необходимости оставалась возможность в трактовке последней опираться на человеческие потребности и интересы). Косвенным доказательством упомянутого положения можно считать то, что “Философский энциклопедический словарь” 1983 г. понятие ‘аксиология’ автоматически уравнивал с понятием ‘теория ценностей’¹³. Философско-энциклопедический словарь “Человек”, по сути, повторяет эту позицию, определяя аксиологию как “учение о ценностях, теорию ценностей”¹⁴.

Однако уже в 60-е годы в отечественной философии обнаружилось различающиеся подходы по поводу интерпретации ядра аксиологии – ценностного отношения. В определении последнего лидер ленинградской школы В. Тугаринов делал акцент на объектном характере как самих явлений, так и их свойств, равнозначисляемых в разряд ценностей¹⁵. Свидетельством того, что указанная интерпретация ценностного отношения рассматривается и ныне как единственный вариант, на основе которого можно построить аксиосферу человеческой жизнедеятельности, выступает относительно новая книга М. Кагана, где ценностное отношение между оценивающим субъектом и объектом-носителем ценности строится на ценности и соответствующим ей ценностном осмыслении и ценностной оценке¹⁶.

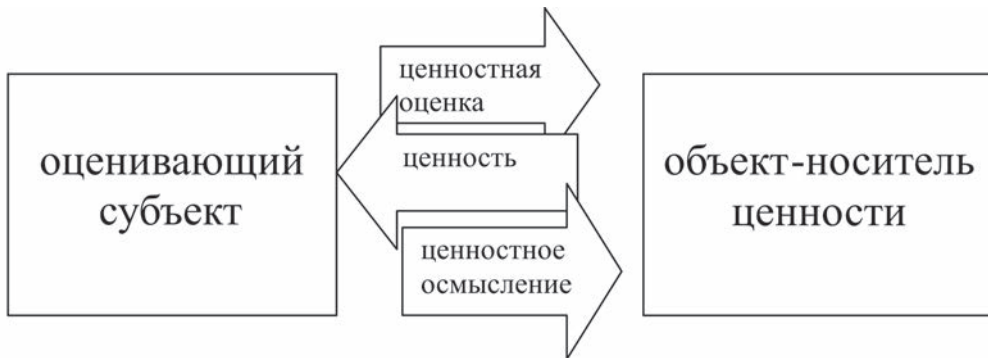
Более точно это выражается в схеме, как пишет автор “...строения ценностной ситуации именно в том виде, в каком трактует ее философия и который становится исходным для наук, вовлекаемых в процесс изучения различных аспектов ценностного отношения (схема):

¹³ Философский энциклопедический словарь. Гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. Москва: Советская энциклопедия, 1983, с. 16.

¹⁴ Человек. Философско-энциклопедический словарь. Гл. ред. И.Т. Фролов. Москва: Наука, 2000, с. 24.

¹⁵ Тугаринов, В.П. Теория ценностей в марксизме. Москва: МГУ, 1968, с. 11.

¹⁶ Каган, М.С. Философская теория ценности, с. 54–55.

Включение М.С. Каганом социокультурной среды¹⁷, конечно же, углубляет объемность аксиосферы, придает ей определенную законченность, но не снимает проблемы (в чисто философском ракурсе) отсутствия оценочного отношения, поскольку ценностная оценка в приведенной схеме является ничем иным, как откликом на ценность и по сути задается этой ценностью.

Однако с 60-х годов существовала и иная точка зрения на природу ценности, представленная рядом грузинских философов. В их постулатах ценность рассматривалась как результат оценочного процесса. "Ценности, – подчеркивал В. Квачахия, – это социально сложившиеся общественные формы оценки и удовлетворения"¹⁸. Еще более резко это мнение утверждалось Г. Бандзеладзе в его выступлении на Тбилисском симпозиуме по проблеме ценностей. "Ценность – результат оценки, а оценивает субъект. Отсюда понятно, что ценность, как продукт, как свойство явления не может не быть субъективной"¹⁹.

Автор этих строк в работе более чем 30-летней давности сделал попытку дифференцировать ценностное и оценочное отношения²⁰. В частности, указывалось, что при всей их близости они сохраняют и определенное различие, а оценочное отношение может обладать и относительной автономностью, поскольку не всегда является откликом на ценность, но может, по утверждению Петра Граффа, "...основываться на чем-то внутреннем по отношению к тому, что оценивается, а именно на более общем критерии"²¹.

В 90-х годах, развивая эти идеи, автор данных строк постулирует новое понимание термина "аксиологический". В новом, "неоаксиологическом" смысле термин

¹⁷ Там же, с. 55.

¹⁸ Квачахия, В.М. *Взаимосвязь форм общественного сознания и проблема эстетической ценности*. Автореферат диссертации... доктора философских наук. Тбилиси: ТГУ, 1968, с. 14.

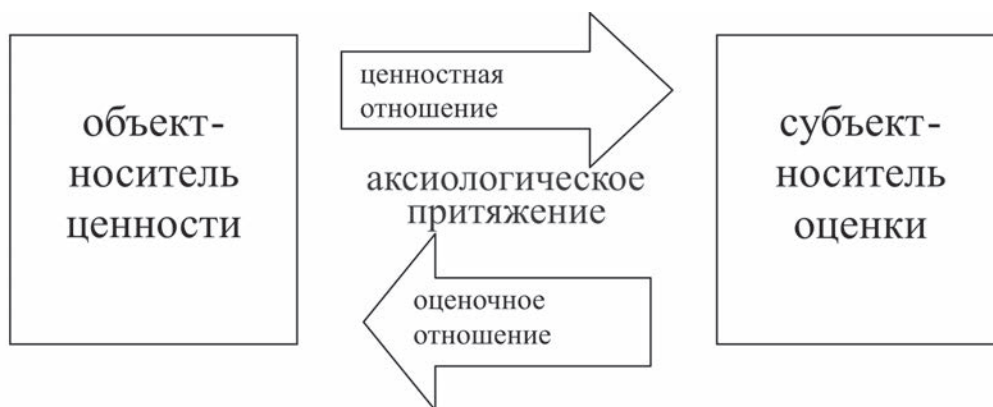
¹⁹ Бандзеладзе, Г. *Философские науки*, 1966, № 2, с. 144.

²⁰ Салеев, В. К *проблеме формирования художественной оценки*. Автореферат диссертации... кандидата философских наук. Москва: МГУ, 1972.

²¹ Графф, П. *Studia Filozoficzne*, 1967, № 4, s. 99.

включает в себя не только теорико-ценностный (традиция, идущая от И. Канта), но и практико-ориентированный оценочный подход²². Аксиологическое поле представляет собой синтез ценностно-оценочных связей, полюса которых обусловлены аксиологическим наполнением двух основополагающих структур – ценностью, вернее, объектной структурой, которая выступает в качестве носителя ценности, и оценкой, вернее, человеком-носителем оценки. Как видим, аксиологическое отношение представляет собой классическое объект-субъектное отношение. Но в реалиях функционирования аксиологического поля не последнюю роль играет так называемое “аксиологическое притяжение”, которое в каждом конкретном случае определяет доминантную роль либо объектно-ценностного, либо субъектно-оценочного начал. Таким образом, при гипотетическом равенстве объектного и субъектного начал (вспомним постулат К. Маркса, который советовал не нарушать в процессе исследования “ни право объекта, ни право субъекта”²³ в реальности, за счет упомянутого “притяжения” обуславливается конечное первенствование того или иного начала.

Если представить описываемую неоаксиологическую ситуацию схематично, она будет выглядеть так:

Полнота человеческого бытия и степень человеческого самовыражения, с нашей точки зрения, не может быть осуществима на основе только жестко детерминированного ценностного отношения. Очередным доказательством этому может служить философско-эстетическая доктрина Н.О. Лосского. В этой доктрине привлекает ценностная критериальность, настроенная на абсолютную полноту жизни, которая не только в идеальном (естественно, исходном для философских

²² Салеев, В.А. *Аксиологические основания национальной художественной культуры*. Автореферат диссертации... доктора философских наук. Москва: МГУ, 1991, с. 15.

²³ Маркс, К. Энгельс, Ф. *Сочинения*. 2-е издание, том 1. Москва: Госполитиздат, 1955, с. 8.

воззрений Н.О. Лосского), но и в реальных аспектах вместе со свободным самовыражением человека могут составить аксиосферу, которая органично выражается, например, в ареале эстетического²⁴.

Н.О. Лосский склонен дифференцировать ценностное отношение, рассматривая “субъективность ценности, выражающейся в ее значимости для определенного субъекта” и “объективности, т.е. значение ее для всякого субъекта”. При этом, как замечает Л. Столович, философ проводит различие между “ценностью” и чувством ценности и между собственно ценностью и оценочным суждением, которое трактует как “знание о ценности”²⁵.

Следует отметить, что традиционное, принятое в философской литературе стремление рассматривать аксиологическую ситуацию с акцентом на ценностное отношение, снимает спецификацию оценочного отношения (обладающего определенной суверенностью), лишает ценностно-оценочные связи присущей им органичности. Эта органичность возникает, как правило, как следствие реализации ценности, т.е. в результате процессуального перехода от ценностного к оценочному отношению. Последнее же основано на мотивации субъекта, прежде всего, на потребностной основе. “...Проблема ценности предстает как проблема процесса, в котором генезис ценности завершается ее реализацией, т.е. тем, что субъект определяет ее форму, а тем самым и ее функцию в своей практике... Ценность возникает как опредмечивание и реализуется как предмет потребности”²⁶.

Неоаксиология как философский взгляд на мир и как методология исследовательского анализа может быть использована по широкой шкале в осмыслении явлений культуры. При этом выявляются те или иные спецификации разных областей широчайшего ареала культуры.

Так, если речь идет о науке, где истина в философском ключе строится на онтологических (как форме реального бытия) и гносеологических (постигается в процессе познания) основаниях, но в результативном своем выходе – соответствии знания познавательной реальности, может представлять интерес для неоаксиологии, поскольку обнаруживает ценностную значимость этой реальности. Несколько иные ценностно-оценочные связи характерны для таких сфер культуры, как Вера и Добро. Эти разные сферы духовности сближены тем, что в них ярко проявляется и мировоззренческое, и нравственно-этическое начало.

Исторически религия была одной из первых форм глубочайшего проявления человеческой духовности. В развитых религиозных доктринах высокие мировоззренческие идеалы задают высокие общечеловеческие ценности, исходя из которых впоследствии предпринимается попытка построить определенно-нормативное

²⁴ Лосский, Н.О. *Мир как осуществление красоты*. Москва: Прогресс-Традиция, 1998.

²⁵ Столович, Л.Н. *Красота. Добро. Истина*, с. 411.

²⁶ Брожик, В. *Марксистская теория оценки*. Москва: Прогресс, 1982, с. 41.

нравственное поведение адептов веры. Однако личностная вера всегда связана с интенцией индивида, а субъектная сторона в ней, в зависимости от особенностей и развития личности, может выходить на первый план, обеспечивая приоритет оценочного отношения.

В религиозной, как и в нравственно-этической сфере культуры, исключительно важной оказывается роль ценностного притяжения, оценочные компоненты которого временами становятся приоритетными. Так, нравственное сознание, исходным импульсом которого является общее основание морали, все же допускает определенную свободу нравственного выбора (и следовательно, активность оценочного отношения).

Свобода проявления, самовыражения субъекта еще более присуща Красоте, или сфере эстетического и художественного. Однако существует и внутри этой своеобразной части культуры своя дифференциация. Эстетическое отношение (в силу моноцельности эстетической ценности) представляет собой конструкцию, где ценностное отношение может занимать доминирующую роль: аксиологическое поле художественного выстраивается (на основе полифункциональной структуры художественной ценности) на доминантной основе оценочного отношения.

Неоаксиология оказывается новым и действенным средством исследования разных пластов культуры в силу того, что ценностно-оценочные отношения необходимо присутствуют в культуре, придавая ей органичную законченность, завершенность и полнокровность.

NEO-AXIOLOGY: THE FORMATION OF THE PHILOSOPHICAL DOCTRINE

Summary

In the light of the origin of classical axiology, the article discusses the issues of the formation of neo-axiology as the newest philosophical teaching, in which the valuable and the evaluative organically intertwine. In the present article, neo-axiology is treated as a new and effective methodological instrument for the investigation of different spheres of culture.

Keywords: neo-axiology, value, evaluation, axiological attraction, valuable attitude, evaluative attitude, aestheticism, artistry, object, subject, axiological sphere, spirituality, culture.

METAFIZIKA IR JOS POSTMODERNISTINĖ KRITIKA

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojama būties samprata ir postmodernistinė metafizikos kritika. Ankstyvieji krikščionys Plotino ir Porfirijo metafizines idėjas bei terminiją pritaikė teologiniam pasaulio sampratos aiškinimui. Ankstyvoji scholastika, spręsdama būties problemą, griežtai laikėsi linijinės laiko sampratos, pagal kurią kiekviena priežastis yra pirmesnė už padarinį. Scholastai, perėmę neoplatonišką būties teoriją ir šv. Augustino mokymo apie dieviškąjį apšvietimą, metafiziką apibūdino kaip dieviškų tiesų priėmimą valios aktu. Viduramžių mąstytojų diskursuose žmogaus ir pasaulio būtis buvo įreikšmintą kaip gramatinė konstrukcija, kuri naujai atgimė ir buvo interpretuojama XX a. fenomenologijoje. Transcendentalinėje fenomenologijoje grynoji sąmonė konstituuoja būtį, t. y. transcendentalinis subjektas tampa būties centru ir jos šaltiniu. Nesutikdami su tokia pozicija, logocentrinės būties *dekonstrukcijos* teoretikai išvelgė transcendentalinėje fenomenologijoje *metafizikos apvainikavimą ir jos pabaigą*. Jie teigė, kad *dekonstrukcija* padeda suvokti metafizikos tekstą ir mitologijos kontekste apibūdinti būtį.

Esminiai žodžiai: metafizika, būtis, transcendencija, fenomenologija, postmodernizmas, dekonstrukcija.

ĮVADAS

Pirmąją filosofiją, arba pirmųjų principų ir priežasčių pažinimą, kuris vėliau įsitvirtino metafizikos vardu, Aristotelis apibrėžė kaip žinojimą apie „*esinį kaip esantį – kas jis yra, ir jam priklausančius atributus, kurie jam priklauso kaip esančiajam*“¹. Neoplatonikų metafizinėje sistemoje esatis aiškinama kaip tobulų paradigmu ir dieviškųjų archetipų visuma. Ankstyvaisiais viduramžiais žmogaus veiksmi buvo siejami su absoliučia Būtimi, kuri yra jo prigimtis, jo buvimo priežastis, tai reiškia, kad žmogaus veikimo tvarka turi atitikti buvimo tvarką. Daiktai tampa nebe tuo, kuo yra, bet kažką liudijantys ženklai, simboliai, kuriais Dievas kreipiasi į žmogų.

Ankstyvieji krikščionys Plotino ir Porfirijo metafizines idėjas bei terminiją pritaikė teologiniam pasaulio sampratos aiškinimui. Severino Boetijaus teigimu, „protu suvoktos (speculativa) [žinios iš esmės skirstomos į] tris dalis: [gamtos, matematines ir teologines]. Gamtos [tiria daiktus] judėjime; jos neatsietos (...) tiria kūnų formas kartu su materija (...). Matematinės [žinios] – neatsietos, [tiria daiktus] be judėjimo. Jos tiria kūnų formas be materijos ir todėl be judėjimo. Tačiau tos formos egzistuoja materijoje, todėl jos negali

¹ Aristotle. *Metaphysics. The Basic Works of Aristotle*. New York: Random House, 1941, p. 779.

būti atskirtos nuo kūnų. (...) Teologinės [žinios, kurių dalykas kažkas] atsietos ir atskirtos; jos be judėjimo, nes dieviška substancija neturi nei materijos, nei judėjimo“².

Ankstyvoji scholastika, spręsdama būties problemą, griežtai laikėsi linijinės laiko sampratos, pagal kurią kiekviena priežastis yra pirmesnė už padarinių. Pirmoji veikiančioji būties priežastis yra Dievas, o visos kitos priežastys yra antrinės. Jos keičia tik jau esančių esinių formas, suteikdamos joms naujus raiškos būdus. Scholastai priežastinį ryšį siejo su neprieštaravimo dėsnium, kuris skelbė, jog neįmanoma, kad tas pats dalykas vienu laiku ir toje pačioje vietoje priklausytų ir nepriklausytų tam pačiam objektui, arba neįmanoma, kad kas nors tuo pačiu laiku būtų ir nebūtų. Šis dėsnis logikoje tvirtino, kad du teiginiai, prieštaraujantys vienas kitam vienu laiku negali būti teisingi. Priežasties ir neprieštaravimo dėsniams būdingi du aspektai: loginis ir ontologinis. Pasak scholastų, neprieštaravimo dėsnis yra realus būties dėsnis.

Petro Abelaro, Bonaventūros, Tomo Akviniečio ir kitų viduramžių mąstytojų diskursuose žmogaus ir pasaulio būtis buvo įreikšmintą kaip gramatinė konstrukcija, kuri naujai atgimė ir buvo interpretuojama XX a. fenomenologijoje. Fenomenologai, pasitelkę filosofinę refleksiją, pasak Algio Mickūno, veiksmažodiškai peržengę kalbinės metafizikos daiktavardinę plotmę, „kai visa tampa trukme, kismu, kai sąmonės metafizinės būklės patirtis visuomet kinta, atsiveria veiksmo plotmė, kurioje visas moksliskumas, visa dekonstrukcija pasirodo kaip semantinis kūrinys“³, įtvirtino permanentinį kismą, kuris ir yra nedekonstruojama duotis.

Fenomenologija yra „ne naujas doktrinų rinkinys, bet būdas atnaujinti tradicines problemas, viešpatavusias Vakarų filosofijoje nuo pat jos pradžios graikuose“⁴, permąstant Vakarų metafizikos istoriją, ir grįžti prie klausimo apie pačios būties prigimtį.

BONAVENTŪRA APIE BŪTĮ METAFIZIKOJE

XII a. Bonaventūra metafiziką apibrėžė kaip gamtos filosofijos dalį, kuri „pažįsta visus būties dalykus ir sugrąžina juos prie vieno pirminio prado, iš kurio jie atsirado, arba prie Dievo, kaip *prado*, *tikslo* ir *pavyzdžio*, atsizvelgdama į *idealius principus* (ideales rationes)“⁵. Aptardamas Būties grynumą, Bonaventūra konstatuoja, kad „*Būtis* savyje yra tokia tikra, kad neįmanoma pamąstyti *Būties* nebuvimo, nes pati gryniausioji *Būtis* sutinkama tik ten, kur yra visiška ne-būties stoka“⁶, o tai reiškia, jog Būtis yra visur esanti ir visa apimanti.

² Боэций. Каким образом Троица есть единый Бог, а не три Божества. Пер. Т. Ю. Бородай и Г. Г. Майорова. Боэций. „Утешение философии“ и другие трактаты. Москва: Наука, 1990, с. 147.

³ Mickūnas, A. *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybraižos*. Vertė V. Aleksandravičius. Vilnius: KFMI, 2007, p. 124.

⁴ Mickūnas, A.; Stewart, D. *Fenomenologinė filosofija*. Vertė A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 109.

⁵ Bonaventūras. Apie menų sugrąžinimą prie teologijos. Vertė A. Rybelis, L. Valkūnas. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai*. Sudaryt. B. Genzelis. Vilnius: Mintis, 1980, p. 399.

⁶ Ten pat.

Pilnutinė būtis „yra *niekaip nieko savyje neturinti*, išskyrus pačią *Būtį*, ir todėl nėra su kuo nors sudėta, bet *nelygstamai paprasta*“⁷. Paprastumas rodo, jog Būtis „negalėjo rasti iš savęs pačios, vadinasi, yra amžina“⁸. Šios savybės išryškina Būties tobulumą, nes „ji yra *neturinti nieko iš trūkumo*“⁹ ir atspindi jos esmės vienovę. Mentalinė esmės vienovė, pasak Jose Antonio Merino, yra Dievo idėja, tačiau ji nėra adekvati Dievo sąvokai. „Sąvoka yra subjektyvus daikto realios esmės koreliatas ir abstrakcijos pasekmė“¹⁰. Dievo sąvoką Bonaventūra traktuoja kaip filosofinę, nes ji yra absoliutaus tobulumo, absoliučios būties ir visų sukurtų esinių būties pagrindas¹¹.

Samprotaudamas, kodėl *mąstymas yra aklas* Būties atverčiai, kodėl nemąstoma apie tai, be ko joks pažinimas negalimas, t. y. apie tai, kas regima pirmiausia, Bonaventūra pasitelkė šviesos teoriją. Remdamasis Aristotelio hilomorfizmo koncepcija ir neoplatonikų nuostata, jog visatą formuoja šviesos energijos srautas, jis teigė, kad formų veiklos ir begalinės spalvų gausybės šaltinis yra šviesa. Bonaventūros nuomone, „šviesa yra bendra prigimtis, randama visuose kūnuose tiek dangiškuose, tiek žemiškuose, ar tai būtų substancija, ar akidencija“¹², todėl, būdama visų formų pagrindu, ji dalyvauja materijos įsibūtinimo procese ir estetiškai apipavidalina įvairiaspalvį kūnų švytėjimą.

Ieškodamas priežasčių, kodėl Būties atvertis žmogui pridengta neregimu šydu, Bonaventūra lygina regėjimą su mąstymu. Pasak jo, kaip akis, žvelgdama į įvairias spalvas, nepastebi šviesos, kurios dėka mato visą pasaulį, taip ir „mūsų mąstymo akis, žvelgdama į *dalines* ir *bendrąsias* esybes, nepastebi *pačios už visų rūšių esančios Būties*, nors ją mąstymas ir sutinka pirmiausia, o per ją ir visa kita“¹³. Įvairovės gausybė, kuri pasitinka žmogų, uždengia *paprastumą* ir *vienatinį vienį*, todėl Bonaventūra daro išvadą, kad Būtis atvertis yra įmanoma *tyrame sielos paprastume*, o tai reiškia, kad tuo metu žmogų „savotiškai užliejo amžinosios šviesos spindesys“¹⁴.

Bonaventūra, siekdamas žmogui atskleisti Būtį, modeliavo metafizikos koncepciją, kurią grindė Aristotelio, Platono, neoplatonikų, Šv. Augustino ir kt. filosofų darbais. Koncepcijoje jis negailėjo kritikos lotyniškojo averoizmo atstovams, kurie teigė pasaulio amžinumą ir neigė kūrimą *ex nihilo*. Polemikoje buvo remiamasi Aristotelio metafizika, kurioje teigiama, jog „*turi būti amžinas pradas, kurio esmė yra aktualybė*“¹⁵, kadangi jos dėka funkcionuoja kintantis pasaulis. Aristotelis tokį teiginį grindė *nejudančio judintojo*, vadinamo Dievu, idėja. Averrojui šis Aristotelio postulatą tapo svarbiu svertu, dalyvaujant

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Merino, J. A. *Pranciškonų filosofijos istorija*. Vertė D. Jonkus. Vilnius: Aidai, 2000, p. 86.

¹¹ Žr. ten pat, p. 87.

¹² S. Bonaventurae Bagnoregis. Commentaria in Quatuor Libros Sententiarum Magistri Petri Lombardi, Episc. Parisiensis. Secundi Libri, Commentarius in distinctionem XII, a. II, q. I, 4. *Opera Omnia S. Bonaventurae*. Ad Claras Aquas, 1885, p. 302.

¹³ Šv. Bonaventūra. *Sielos vadovas į Dievą*. Vertė D. Alekna. Vilnius: Aidai, 2009, p. 97.

¹⁴ Ten pat, p. 101.

¹⁵ Aristotle. *Metaphysics*. Ed. and translated by J. Warrington. London: J. M. Dent and Sons LTD, 1956, p. 342.

diskusijoje, ar pasaulis buvo sukurtas, ar egzistuoja amžinai. Jis pripažino, kad pasaulis laiko požiūriu yra amžinas: „žodis *amžinumas* turint omeny [judėjimą] reiškia tik tai, kad jis laike neturi nei pradžios, nei pabaigos“¹⁶, tačiau sukurtas Pirmosios Priežasties, arba Pirmojo Judintojo, t. y. Dievo.

Bonaventūra, nesutikdamas su tokiais averoistų samprotavimais, metafizikos koncepciją traktavo kaip filosofinio apmąstymo kelią nuo *Tobuliausios Būties* iki idėjų. Šiame kelyje Bonaventūrai vienas svarbiausių klausimų, kaip ir visai viduramžių teologijai bei filosofijai, buvo kauzalumo samprata, t. y. siekimas paaiškinti pasaulio kūrimo ir jame vykstančių reiškinų priežastis.

PRIEŽASTINGUMO SAMPRATA SCHOLASTINĖJE METAFIZIKOJE

Tiek scholastinėje, tiek ir Bonaventūros priežastingumo teorijoje jaučiama Platono ir Aristotelio įtaka. Pasaulio kūrimą Platonas siejo su Demiurgu, kuris jam buvo veikiančioji priežastis: „Aš esu jūsų Demiurgas ir daiktų tėvas, o tai, kas iš manęs atsirado, pasiliks nesunaikinta, nes šitoks yra mano noras“¹⁷. Pasaulį, kaip Visybę su protinga siela ir mirtingu kūnu, Demiurgas kuria „nuolat žiūrėdamas į tai, kas amžinai tapatu sau, ir naudodamasis tuo tarsi koku Provaizdžiu, gamina šio Provaizdžio idėją bei pajėgumą“¹⁸.

Be šių dviejų amžinai egzistuojančių priežasčių, t. y. Demiurgo ir Provaizdžio, Platonas kalba ir apie trečiąją priežastį – Maitintoją, kuri analogiška pirminei materijai. Ją apibūdina „kaip neregimą, beformę ir visą įimančią rūšį, ypatingai keistai dalyvaujančią tame, kas mąstoma ir iki kraštutinybės nepagaunamą“¹⁹, kaip vietą, kurioje realizuojasi formos.

Šią mintį perėmė Aristotelis, plėtodamas materijos ir formos sampratą. Materija jo priežastingumo teorijoje atitiko materialiąją priežastį ir buvo pasyvi, o aktyvus veiksnys buvo tapatinamas su forma. Visoje gamtoje, kaip pastebi Aristotelis, randami du dalykai: „tai, kas visoms daiktų giminėms yra materija ir potencialiai apima jas visas, o antra vertus – priežastį ir veikiantįjį pradą, kuris viską gamina ir santykiauja su pirmuoju kaip menas su medžiaga, šios skirtybės turi pasireikšti sieloje“²⁰.

Bonaventūra priežastingumo teorijoje Kūrėjui priskyrė tris priežastis ir metafizikoje jas analizuoja kaip tris kertines problemas: sukūrimą, egzempliarizmą ir grįžimą pas Kūrėją. Teigdamas, jog grynąjį Dievo veikimą išreiškia Būtis, kuri „savyje neturinti nieko iš skirtingumo“, pranciškonų teologas daro išvadą, jog „todėl ji yra visuotinė veikiančioji, modelinė ir tikslinė visų dalykų priežastis“²¹.

Veikiančioji priežastis, pasak Bonaventūros, yra adekvati sukūrimui. Sukūrimą jis traktuoja šešių dienų *Amžinuoju Menu*, „pagal kurį buvo pasakyta: tebūnie, padarė,

¹⁶ Авероэс. *Опровержение опровержения*. Пер. С. И. Еремеев. Киев–Санкт-Петербург: УЦИММ-Пресс, АЛЕТЕЙЯ, 1999, с. 158.

¹⁷ Platonas. *Timajas*. Platonas. *Timajas. Kritijas*. Vertė N. Kardelis. Vilnius: Aidai, 1995, p. 80.

¹⁸ Ten pat, p. 64.

¹⁹ Ten pat, p. 95.

²⁰ Aristotelis. *Apie sielą*. Vertė V. Sezemanas. *Aristotelis. Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 391.

²¹ Šv. Bonaventūra. *Sielos vadovas į Dievą*, p. 99, 101.

buvo padaryta²², ir eksplikuoja jį Dievo bei Sūnaus veikimui. *Amžinasis* priklauso Dievo savaščiai: mąstymui, meilei ir valiai, o *Menas* – Sūnui, kadangi „Sūnus, kaip Menas, yra visa – reikiama išmintis ir reikiama galia – ko Tėvui reikia pasauliui sukurti. Jis nėra Tėvo išmintis ir galia, bet iš Tėvo atsiradusi Išmintis“²³.

Analizuodamas kūrimą *ex nihilo*, Bonaventūra išskyrė dieviškąją galią, išmintį ir gerumą, kurie „neribotai yra visuose daiktuose savo galia, dabartybe ir būtimi“²⁴. Šių komponentų derinys atskleistas *Pradžios* knygoje, kuri, pasak Bonaventūros, „skelbia Dievo galią, visa iš nieko sukūrusią, skelbia išmintį, visa aiškiai atskyrusią, gerumą, visa dosniai išpuošusį“²⁵. Plėtodamas kūrimo temą traktate *Pokalbiai apie pasaulio sukūrimą* (*Collationes in Hexaëmeron*), Bonaventūra Dievą apibūdina kaip *beginio, neišreiškiamo ir absoliutaus tobulumo idėją*²⁶, kuri erdvę ir laiką pripildo Gėrio bei Meilės.

Sukurtas pasaulis, kaip Dievo idėja, atspindi santykį tarp Kūrėjo ir jo kūrinų. Analizuodami santykio raišką, viduramžių mąstytojai Dievo ir kūrinų būtį priskirdavo skirtingoms sferoms, kuriose vyksmas buvo traktuojamas pagal analogiją, arba panašumą. Pasak J. A. Merino, „Analoginė nuostata teigia, kad visos sukurtos bei priklausomos būtybės, nors ir skirtingai atstovauja ir įkūnija tą patį dievišką tobulumą, yra Dievo kaip autentiško pavyzdžio ir pagrindžiančio proto kopijos bei atvaizdai, todėl jos netapačios jam“²⁷.

Scholastinė priežastingumo samprata tapo išeities pozicija fenomenologijos transcendentaliniam Kūrėjo ir kūrinų santykio atskleidimui. Dekartiškasis *cogito* augustiniskosios interpretacijos šviesoje yra kelias pasiekti objektyviai duoto subjektyvaus tikrumo būvį. Vadinasi, fenomenologinis tyrimas papildo metafiziką, kurią bando įveikti postmodernistai.

HUSSERLIO TRANSCENDENTALINĖ FENOMENOLOGIJA

Plėtodamas fenomenologiją kaip metafiziką, Edmundas Husserlis bandė atsakyti į klausimą, kaip skirtingi sąmonės aktai, t. y. reikšmės ir ženklų konstituavimai, yra tarpusavyje susiję, kitaip tariant, koks yra ryšys tarp idealybės ir realybės. Šį uždavinį E. Husserlis sprendžia analizuodamas, kaip prezentacijos aktų pagalba žmogus suvokia reikšmę ir tiesą. E. Husserlis reikšmės būtį apibrėžia kaip idealią, o ženklų (brėžinys, garsas, žodis ir kt.) – kaip empirinę.

Sąmonė, interpretuodama ženklus, turi perprasti ir suteikti jiems tikrąją prasmę. Intencionali sąmonės prigimtis kalboje apjungia šiuos abu aktus, ir tuo būdu klausytojui yra perteikiama reikšmė, esanti jau anapus ženklo. Pasak E. Husserlio, yra galima apriorinė gramatika, o tai reikštų, kad visos natūralios kalbos turi idealią struktūrą. Kalbai jis

²² Ten pat, p. 47.

²³ Alekna, D. Lietuviško teksto komentaras. *Šv. Bonaventūra. Sielos vadovas į Dievą*, p. 145–146.

²⁴ Šv. Bonaventūra. *Sielos vadovas į Dievą*, p. 55.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Seraphici Doctoris Sancti Bonaventurae. *Collationes in Hexaëmeron sive Illuminationes Ecclesiae. S. Bonaventurae. Opera omnia*, t. V. Ed. Di Quaracchi, 1893, p. 342.

²⁷ Merino J. A. *Pranciškonų filosofijos istorija*, p. 56.

priskiria *pasvyvią kilmę* ir jos tyrinėjimą pradeda ženklų apmąstymais. Jacques'o Derrida pastebėjimu, E. Husserlis semantine ženklų analize negali filosofškai pagrįsti tikrosios reikšmės, nes ji redukuojama į idealiąją transcendentalinės sąmonės *štai-būtį*.

E. Husserlio nuomone, fenomenologo užduotis – išmokti matyti esmes ir, betarpiškai suvokus jų struktūrinius komponentus, jas aprašyti. Betarpiškas suvokimas yra neatskiriamas nuo intencionalumo, kuris reiškia tai, „kad kiekvienas veiksmas yra su kuo nors susijęs“²⁸. Sąmonės nukreiptumą į išorinius objektus E. Husserlis apibrėžia nukreiptumu į transcendenciją, o tai, kas išlieka sąmonės gelmėse, jis vadina imanencija.

Aptariant E. Husserlio transcendentalinę fenomenologiją, derėtų atkreipti dėmesį į transcendentalumo sąvokos transformaciją ir naujo turinio atsiradimą. Transcendentalumo dimensija buvo perimta iš tomistinės koncepcijos, kurioje teigiama, kad ji priklauso esaičiai ir, pranokdama visas apibrėžimų ribas, iškyla virš kategorijų. Vadinasi, jokia ontinė kategorija neapima transcendentalinių esaties atributų, kurie nuo esaties skiriasi tik mąstyme. E. Husserlis transcendentalumą perkelia į grynąją sąmonės sritį arba, kitaip tariant, įveda *transcendentalinį ego*, kuris tampa būties centru ir jos šaltiniu. Fenomenologas, pasak E. Husserlio, tyrinėja grynosios sąmonės (*transcendentalinio ego*) patirtį, t. y. jos konstituojamą būtį.

Fenomenologinio tyrimo metodo pagrindą sudaro intuityvus esmės (*eidosis*) išvelgimas, kuriame intuicija gali būti traktuojama kaip pirmasis ir nepakeičiamas viso pažinimo šaltinis. Intuicija samprotavimams suteikia prielaidas, o protas intuicijos pagalba *pagauna tai*, ką jam apie save atskleidžia pasaulis. Tokią intuicijos veiklą E. Husserlis vadina *principų principu*²⁹. Intuicijos objektas yra *eidosis*, todėl mokslas, atliekantis šių objektų tyrimą, vadinamas eidetiniu mokslu. Šio mokslo pagrindas – eidetinė redukcija arba išvalga į daikto esmę, kurios dėka suvokiamas kiekvienas daiktas arba reiškiny.

Eidetinė redukcija, kaip fenomenologinės redukcijos arba sąmonės veiklos aprašymas, yra vienas esminių fenomenologinio metodo taikymo struktūrinių komponentų. Redukcijos gali būti įvairios: matematinė, psichologinė, sociologinė, transcendentalinė ir kt. Šios redukcijos yra glaudžiai susijusios su refleksija, kaip pirminio išgyvenimo stebėjimu ir jo aiškinimu³⁰. Tyrėjai, atlikdami redukavimo procedūras, geba atrasti tikrąjį tiesos šaltinį. Redukcija atveria reikšmių sritis, išsaugodama natūralią nuostatą, kaip sąmonės santykį su kasdienio pasaulio patyrimu³¹. Toks patyrimas padeda atskleisti analizuojamų reiškinių esmes, kurias dar kitaip galime apibūdinti kaip vientisą empirinio pasaulio struktūrą.

Penktojoje karteziškojoje meditacijoje E. Husserlis pabrėžia, jog nereikia įrodinėti, kad „kiekvienas toks pasaulio predikatas randasi iš laike vykstančios genezės, būtent – genezės,

²⁸ *Visa aprėpianti dabartis. Algį Mickūną kalbina Arūnas Sverdiolas*. Sud. A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 22.

²⁹ Žr. Husserl, E. *Idées directrices pour une phénoménologie*. Traduit par P. Ricoeur. Paris: Gallimard, 1950, p. 78.

³⁰ Žr. Husserl, E. *Karteziškosios meditacijos*. Vertė T. Sodeika. Vilnius: Aidai, 2005, §15, p. 44.

³¹ Žr. Algis Mickūnas, David Stewart. *Fenomenologinė filosofija*, p. 44.

kuri yra išsisknijusi žmogaus veikloje ir buvime veikiamam³². Taigi fenomenologinės redukcijos pagalba pasauliui ir žmogiškajai egzistencijai yra grąžinama prarastoji prasmė. E. Husserlis, įkvėptas René Descartes'o, kviečia sugrįžti *prie pačių daiktų*, kuriuos traktavo kaip reiškinius arba fenomenus, t. y. visa tai, ką žmogus gali suvokti.

E. Husserlio pažinimo metodo savitumas atsiskleidžia per žmogaus patirtį, o tai reikštų, kad daiktus arba reiškinius, kurie mums pasirodo transcendentalinės sąmonės erdvėje, mes pažįstame patirdami. Patyrimas E. Husserliui yra platesnė sąvoka, susijusi ne tik juslių pagalba pažintais daiktais, bet ir su tų daiktų požymių atsiskleidimu, kaip pavyzdžiui: vertybės, geismai, nuotaikos, valios aktai, matematiniai esiniai ir kt. Šių daiktų požymiai betarpiškai suvokiami žmogaus protu. Betarpiškas suvokimas, pasak E. Husserlio, yra neatsiejamas nuo intencijos arba intencionalumo, t. y. nukreiptumo į pasaulį: „pažintiniai išgyvenimai pagal savo esmę turi *intentio*, jie reiškia kažką, jie vienokiu arba kitokiu būdu išreiškia daiktiškumą³³“.

Tokiu teiginiu E. Husserlis pažymi, kad suvokiamo daikto prasmė yra neatskiriama nuo jo suvokimo būdo. Intencionalumas E. Husserliui „reiškia ne ką kita, kaip tik tą bendriausią pamatinę sąmonės savybę, kurios dėka sąmonė yra ko nors sąmonė ir kurios dėka pasirodydama kaip *cogito* ji turi savyje savąjį *cogitatum*³⁴“. Analizuojant šią intencionalumo sampratą, išryškėja, kad sąmonė neegzistuoja be jos objektų, o visi proto aktai yra nukreipti į anapus jo esančius objektus.

Gyvenamasis pasaulis yra sąmonės konstituojamas pasaulis, todėl bet kurio dalyko pasirodymas yra grynosios sąmonės, t. y. transcendentalinio *ego*, konstituavimo išraiška. *Karteziškosiose meditacijose* E. Husserlis pabrėžia, kad „tik patyrimo horizontų atskleidimo procedūra galiausiai yra tai, kas išaiškina pasaulio tikrovę ir jo transcendenciją bei toliau parodo, kad jų neįmanoma atskirti nuo transcendentalinės sąmonės, konstituojančios prasmę ir buvimo realumą³⁵“.

Konstituavimas – tai procesas, kuriame sąmonė ne tik atspindi pasaulį, bet ir pati jame dalyvauja. Šiame procese sąmonė apibūdinama ne pažinimo, bet būties aspektu. Konstituavimo problemą E. Husserlis analizuoja visuose fenomenologinės filosofijos etapuose įvairiais aspektais – formalaus objekto ir materialaus gamtos pasaulio pasirodymo, intersubjektyvumo (*aš* ir *kito aš* santykis), dvasinio asmeninio bendrumo pasireiškimo ir kt. E. Husserlis konstituavimą apibūdina kaip laipsnišką procesą, kuris prasideda nuo pavienių daiktų, neturinčių priežastinio ryšio, ir kyla prie aukštesnių formų kaip substancijų, kurias vienija priežastiniai-pasekminiai ryšiai.

³² Husserl, E. *Karteziškosios meditacijos*, p. 168.

³³ Гуссерль, Э. Идея феноменологии. Пер. И. Матвеева и В. Волжского. *Фауст и Заратустра*. Санкт-Петербург: Азбука, 2001, p. 189.

³⁴ Husserl, E. *Karteziškosios meditacijos*, p. 43.

³⁵ Ten pat, p. 77.

POSTMODERNIZMAS APIE METAFIZIKOS ĮVEIKĄ

Martinas Heideggeris, interpretuodamas metafizikos kritiko Friedricho Nietzsche's žodžius apie *Dievo mirtį*, teigia, kad jie išreiškia ir metafizikos, arba platoniškosios Vakarų filosofijos, pabaigą³⁶. Arūnas Sverdiolas, analizuodamas M. Heideggerio mąstymą, pažymi, kad „Heideggeris, galima sakyti, savaip seka Nietzsche ir siekia sukurti *laikinybės* ar *baigtybės metafiziką*“³⁷. Analogiškai mąsto ir Jürgenas Habermasas, tvirtindamas, kad M. Heideggeris, norėdamas pereiti į postmodernybės mąstymą, turėjo įveikti metafiziką iš vidaus³⁸.

Kalbant apie metafizikos įveikimo galimybes šiandien, dažniausiai yra diskutuojama, „žvelgiant iš postmoderniojo filosofavimo pozicijų, pabrėžiant dekonstrukcijos radikalumą metafizinių „liekanų“ Heideggerio kūryboje atžvilgiu“³⁹. M. Heideggerio traukos jėga, pasak Rüdigerio Safranskio, yra „susijusi su faktu, kad jis iš naujo iškelė senuosius filosofijos klausimus. Turiu galvoje tai, ką pats Heideggeris vadina *klausimu apie būtį*“⁴⁰.

Iškyla naujai interpretuojamas subjekto ir tikrovės santykis per daiktiškumą, ypač objektais verčiant ne tik subjektą supantį pasaulį, bet ir patį subjektą. Neveltui Gianni Vattimo metaforišku pastebėjimu, Jean Baudrillardas, „kamuojamas tikrosios tikrovės ilgesio“⁴¹, teigia, kad prasmės pakeitimas ženklų gali būti naudojamas visose sistemose, t. y. tapti tikrovės modeliu, o jo pagalba gaminamas simuliakras, kuris niekada nebus iškeičiamas į tikrovę. Simuliakrų erdvėje „nebėra Dievo, atpažįstančio saviškius, nebėra Paskutiniojo Teismo, atskirsiančio klaidinga nuo teisingo, tikrovę nuo jos dirbtinio prisikėlimo, nes viskas jau mirę ir prisikėlę iš anksto“⁴².

Transcendentalinės fenomenologijos kritika suvaidino svarbų vaidmenį, bandydama įveikti logocentrinę būties metafiziką. J. Derrida, paveiktas M. Heideggerio idėjų, E. Husserlio fenomenologijoje išvelgė metafizikos apvainikavimą ir jos pabaigą. Pirmuosiuose darbuose *Įvadas į Husserlio geometrijos ištakas*⁴³ bei *Balsas ir fenomenas*⁴⁴ J. Derrida dekonstruoja fenomenologinius E. Husserlio tekstus ir naujai pateikia metafizikos dekonstrukcijos koncepciją.

Dekonstrukciją J. Derrida traktuoja kaip bandymą ištrūkti iš rato, kuris išryškina „santykį tarp metafizikos istorijos ir šios istorijos destrukcijos“⁴⁵, ir atkreipia dėmesį į du svarbius aspektus: *štai-būties (Dasein)* metafizikos destrukciją ir skirtubių filosofiją.

³⁶ Heideggeris, M. Nyčės žodis „Dievas mirė“. Vertė A. Šliogeris. *Heideggeris, M. Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 174.

³⁷ Sverdiolas, A. *Steigtis ir sauga*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 221.

³⁸ Habermas, J. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vertė A. Tekorius. Vilnius: Alma littera, 2002, p. 151.

³⁹ Rubavičius, V. *Postmodernusis diskursas: filosofinė hermeneutika, dekonstrukcija, menas*. Vilnius: KFMI, 2003, p. 21.

⁴⁰ Groot, G. *Dvi sielos*. Vertė A. Gailius. Vilnius: Aidai, 2004, p. 131.

⁴¹ Ten pat, p. 175.

⁴² Baudrillard, J. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vertė M. Daškus. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 13.

⁴³ Žr. Derrida, J. *Introduction to the Origin of Geometry*. Translated by J. P. Leavey. *Edmund Husserl's Origin of Geometry: Introduction by Jacques Derrida*. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1989, p. 23–153.

⁴⁴ Žr. Derrida, J. *La voix et le phénomène*. Paris: Quadrige / PUF, 1998.

⁴⁵ Derrida, J. *La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines*. *Derrida, J. L'écriture et la différence*. Paris: Seuil, 1967, p. 412.

E. Husserlio fenomenologiją, Māros Rubene teigimu, J. Derrida „susieja su *Dasein* metafizikos tradicija ir laiko ją dogmatine“⁴⁶. Metafizikos istoriją J. Derrida apibūdina kaip *eidos*, *archè*, *telos*, *energeia*, *ousia* (esmė, egzistencija, substancija, subjektas), *aletheia*, *transcendentalumas*, *sąmonė*, *Dievas*, *žmogus* ir kt.⁴⁷ prasių paieškos istoriją, kurios išskleidimas kiekvieną kartą patvirtina būtį kaip nekintantį *une présence* (*Dasein*).

Metafizika, pasak J. Derrida, yra erdvė, *topos*, vieta, kurioje gali vykti dekonstrukcija ir joje „būtis apibrėžiama kaip *présence* visomis šio žodžio prasmėmis“⁴⁸. Natalija Avtonomova pastebi, kad *présence* sąvoka, yra „Derridos išmąstyta milžiniška pagal jėgą ir apimtį abstrakcija. Jos ištakos visų pirma priklauso M. Heideggeriui. Tačiau ją [*présence*] galima pripažinti Derrida sąvoka, konceptuali artefaktu, kadangi ankstesnėje tradicijoje niekas negali susilyginti su taip perteikta *présence* turinio apimtimi. Derrida *présence* – tai visos Vakarų metafizinės tradicijos atraminė sąvoka“⁴⁹.

Analizuodamas E. Husserlio darbus, J. Derrida pabrėžia, kad *Geometrijos ištakose* fenomenologiniu metodu galima atskleisti žmogaus egzistavimo universalius dėsningumus. Fenomenologijoje E. Husserlis atskleidė *présence* pradžią arba santykius tarp sąmonės ir laiko, tačiau, anot J. Derrida, jis nepakankamai apmąstė *gyvosios dabarties* (*lebendige Gegenwart*) sampratos esmę – *principų principą*.

Knygoje *Apie gramatologiją* J. Derrida pastebi, kad E. Husserlis *gyvąją dabartį* apibrėžia kaip „visuotinę ir absoliučią transcendentalinio patyrimo formą“⁵⁰. Grįždamas prie *gyvosios dabarties* problematikos ir jos *principų principo* – intuityvizmo, J. Derrida, pasinaudodamas esaties *dekonstrukcijos* teorija ir fenomenologinės redukcijos bei transcendentalinės patirties sąvokomis, bando atsakyti į pagrindinį E. Husserlio filosofinio projekto klausimą: *kaip ir koku būdu įmanoma žmogiškosios istorijos transcendentalinė fenomenologija*, pateikta veikale „Europietišųjų mokslų krizė ir transcendentalinė filosofija“⁵¹.

Spręsdamas E. Husserlio suformuluotą klausimą, J. Derrida į dekonstrukcijos teoriją įveda *pėdsako* (*trace*) sampratą, kuri tapo antipodu E. Husserlio *gyvosios dabarties* sąvokai. *Pėdsako* sampratą J. Derrida konstruoja veikiamas psichoanalitinių teorijų, kurios *pėdsaką* apibrėžia kaip atminties fenomeną. Atkreipęs dėmesį į Sigmundo Freudo atminties sampratą, J. Derrida įveda laiko dimensiją, kaip vaizdinį⁵², kuris pats iš savęs palieka *pėdsakus*.

Šie pėdsakai formuoja ir atskleidžia psichikos topografiją, kurią J. Derrida dar vadina „pėdsakų topografija, išmintų kelių (*frayages*) žemėlapiu, skirtybių sistema“⁵³. Jos trečioji transkripcija funkcionuoja žmogaus sąmonėje, nors kalbėti apie šios transkripcijos skai-

⁴⁶ Rubene, M. *Dabarties filosofija: iš Esaties į esatį*. Vertė R. Zajančauskaitė. Vilnius: Alma litera, 2001, p. 155.

⁴⁷ Derrida, J. *La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines*, p. 411.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Автономова, Н. *Деррида и грамматология*. Деррида, Ж. *О грамматологии*. Пер. Н. Автономовой. Москва: Ad Marginem, 2000, p. 15.

⁵⁰ Derrida, J. *De la grammatologie*. Paris: Minuit, 1967, p. 91.

⁵¹ Ж. Гуссерль, Э. Кризис европейского человечества и философия. Гуссерль, Э. *Логические исследования. Картезианские размышления*. Минск-Москва: Харвест, АСТ, 2000, с. 625–666.

⁵² Derrida, J. *Freud et la scène de l'écriture*. Derrida, J. *L'écriture et la différence*, p. 304.

⁵³ Ten pat.

drumą, kaip pažymi Elena Gurko, „jau neverta (dėl sąmonės ir sąmonės principinės ribos – racionalumo ribos). Sąmonė tokiu atveju tampa pėdsako pėdsako pėdsaku“⁵⁴.

Jeigu E. Husserlio sampratoje sąmonė tampa lauku, kuriame subjektas *gyvojoje dabartyje* atranda savo reikšmę ir realizuoja save, tai J. Derrida sąmonė yra *pėdsakų* struktūra, kurioje *pėdsakas* yra neesaties bendroji forma. Ji kildinama iš daugybės pasikartojimų, arba, kitaip tariant, *pėdsako* esmė yra *kito* sulaikymas (retencija) tapatybės viduje: „pakartojimo galimybė bendriausioje formoje, t. y. pėdsakas plačiąja prasme, kuris reiškiasi ne tik grynų dabarties aktualumu, bet ir konstituojamas per bet kuri skirtybių judėjimą, kuriuo jis įvedamas“⁵⁵.

Sąmonė, pasak J. Derrida, visada yra pažymėta *pėdsaku* (atminties) kaip neišvengiamu papildymu (*le supplément*)⁵⁶, kuris paneigia esaties pirmenybę: „Reikia mąstyti gyvenimą kaip pėdsaką, prieš apibrėžiant būti kaip *dabar*“⁵⁷. *Pėdsako* reikšmė J. Derrida dekonstrukcijos teorijoje skleidžiasi sąsajoje su ženklu, kuris iš esmės priklauso metafizikos sričiai. *Pėdsaką* galima traktuoti kaip ženklą judėjime, kuris atspindi daikto (esančio / nesančio) prasmę.

Tokioje ženklo interpretacijoje J. Derrida atskleidžia jo esmę kaip galimybę būti pakaitalu, jo delsimo ir neesaties prigimtį. Vadinasi, J. Derrida, dekonstruodamas esaties metafizinę koncepciją, parodo, kad dabartis (*présence*) mums atsiveria kaip pėdsakų seka. J. Derrida tvirtina, kad dekonstrukcijos dėka mes suvokiame metafizikos tekstą, o apie būti galime mąstyti ne su nostalgija, bet su mito viltimi.

IŠVADOS

Fenomenologai, permąstydami Vakarų metafizikos istoriją, aktualizuoja metafizinę tradiciją ir grįžta prie klausimo apie pačios būties prigimtį, kuri antikos ir viduramžių mąstytojų buvo įreikšmintą kaip gramatinė konstrukcija. Tuo būdu kalba tapo būties buvimo būdu.

Bonaventūra metafizikos koncepciją traktavo kaip filosofinio apmąstymo kelią nuo *Tobuliausios Būties* iki idėjų, kurioje vienas svarbiausių klausimų buvo siekimas paaiškinti pasaulio kūrimo ir jame vykstančių reiškinių priežastis. Scholastinė priežastingumo samprata tapo išeities pozicija transcendentalinei fenomenologijai.

E. Husserlis transcendentalumą perkėlė į grynąją sąmonės sritį, kuris tampa būties centru ir jos šaltiniu. Gyvenamasis pasaulis yra sąmonės konstituojamas pasaulis, todėl bet kurio dalyko pasirodymas yra grynosios sąmonės, t. y. transcendentalinio *ego* konstituavimo išraiška. Transcendentalinė fenomenologija pasauliui ir žmogiškajai egzistencijai sugrąžina prarastąją prasmę.

J. Derrida E. Husserlio transcendentalinėje fenomenologijoje išvelgė metafizikos apvainikavimą ir jos pabaigą. Metafizika yra pagrindinis J. Derrida dekonstrukcijos

⁵⁴ Gurko, E. Фрейд и сцена письменности. *Гурко, Е. Деконструкция: тексты и интерпретация*. Минск: Эко-номпресс, 2001, p. 25.

⁵⁵ Derrida, J. *La voix et le phénomène*. Paris: PUF, 1998, p. 75.

⁵⁶ Žr. ten pat, p. 306.

⁵⁷ Derrida, J. *Freud et la scène de l'écriture*, p. 302.

objektas, t. y. siekis išskirti prieštaravimus, glūdinčius tarp skirtingų to paties termino reikšmių, kad jais papildydamas šias *metafizines esatis* jas dekonstruotų ir naujai permąstytytų kitame kontekste.

METAPHYSICS AND ITS POSTMODERNIST CRITIQUE

Summary

The article analyses the concept of being and postmodernist critique of metaphysics. Early Christians adapted the ideas and terminology of Plotinus and Porphyry to the theological explanation of the world. In solving the problem of being, early scholasticism strictly followed the linear conception of time, according to which, every cause is prior in relation to its result. Scholasticism, while applying Neo-Platonist theory of being combined with St. Augustine's teaching on divine illumination, characterized metaphysics as acceptance of divine truths by the act of will. In the discourses of medieval thinkers, the being of man and the world was presented as grammatical construction, which later reappeared in the phenomenology of the 20th century. In the transcendental phenomenology, the pure consciousness constitutes being, that is, the transcendental subject becomes the centre and source of being. The theoreticians of *deconstruction* of logocentric concept of being do not agree with this position and condemn the transcendental phenomenology as *the apotheosis and end of metaphysics*. They claim that deconstruction helps understanding metaphysical text by detecting contradictions in terms and disclosing unsuccessful attempts to characterize being by means of them in mythological context.

Keywords: metaphysics, being, transcendence, phenomenology, postmodernism, deconstruction.

PRAEITIMI Į ATEITĮ – UNIVERSITAS KAIP ĮVAIROVĖS VIENIS

Visuomenė tol gyvastinga ir gyvybinga, kol ji turi savyje to dvasios aristokratizmo, aistringos ir „gyvos“ kultūros, t. y. tokios, kurią žmogus paverčia savo asmeniniu turtu, savo paties priederme ir kurią jaučia visa savo esybe, spontaniškai linksta prie jos ir gina.

Gaižutis, A. Mintys iš tarptautinio menų miesto sugrįžus.
Mokslo Lietuva, 1999, nr. 8 (188).

SANTRAUKA

Straipsnyje teigiama, kad tūkstantmetę tradiciją tęsiantis universitetinis bendrabūvis patiria radikalius demokratizacijos iššūkius, kuriuos amortizuoja jo vertybinės sanklodos paveldo tvarumas. Istoriškai susiklosčiusią ir meritokratinės savivaldos principais grįstą universitetinę erdvę vienija trilypė aksiologinė struktūra. Ją sudaro trijų skirtingų epochų vertybiniai kodai: viduramžių polilogas, modernusis statizmas ir scientizmas bei šiuolaikinis demokratinis ekonomizmas. Tvirtinama, kad tvari universitetinio išsilavinimo plėtra neįmanoma be darnios visų trijų istoriškai susiklosčiusių vertybinių kodų plėtotės, kurios pagrindas yra seniausias vertybinis kodas – klasikinis akademinis polilogas, adekvačiausiai įkūnijamas kruopščiai puoselėjamos teorinės žiūros, t. y. tradiciškai ir *par excellence* filosofinio diskurso – steigiančio ne apodiktiškąją *know how*, o abejantįjį, sokratiškąjį nežinojimo žinojimą.

Esminiai žodžiai: Europos universitetai, meritokratija, išsilavinimo aksiologija, aukštasis mokslas, Bolonijos procesas.

Universitetas, išsilavinimas, pažinimas, laisvė, atsakomybė, vertybės, kultūra, kūryba, gėris, grožis ir ... lemtis, dalia, fatumas. Žodžiai, kurie sugludę – ne tik einą vienas po kito, bet ir reiškia vienas kitą, nelygu tolydi tik iš pirmo žvilgsnio netolydumą liudijanti sąvokinė pynė. Jų leitmotyvas – žinojimas, jo lytys ir jo svarba. Nūnai ir, regis, kaip visada, sugula ir daugybė kitų, jau ir kur kas naujesnių žodžių (deja? O gal veikiau atvirkščiai – turime dėl to tik dėkoti Viešpačiui?): aukštoji mokykla, studijų kokybės gerinimas, blogis, nepasitenkinimas, konkurencingumas, praktiškumas, efektyvumas, pridėtinė vertė ir, žinoma, reforma, ir būtinai smarki reforma, o po to ir vėl – ... lemtis, dalia, fatumas. Ir čia žodžiai bei jų jungtys eina lygiai taip pat kartu, – šaukdamos tą patį ir taip pat tolydžiai. Pastarosios žodžių pynės sugludimo leitmotyvas jau ne žinojimas, o kitaip, ir gal net atvirkščiai, – mokėjimas ir jau jo lytys bei jo svarba. Bet sulig abejomis šių

žodžių gurguolėmis kyla tie patys klausimai: kodėl, kaip ir kurlink? Ką šiandieną turime galvoje sakydami „universitetas“ ir ypač siedami jį su „reforma“? Arba: ko galime ir ko turime tikėtis, o svarbiausia, kodėl ir kaip? Arba trumpėliau – taip, kaip kol kas mūsųose vis dar atpažįstamai įprasta: *Quo vadis, Universitas? Quo vadis?*

AKSIOLOGINĖ *ACADEMIA EUROPEANA* PRIGIMTIS

Jau beveik aštuonis šimtus metų gyvuoja tarptautinis, t. y. esmingai viršijantis politinės konjunktūros varžymus, universitetinis tinklas – seniausias po Bažnyčios iki šiol gyvuojantis Europos ir viso Vakarų pasaulio institutas. Steigiantis ir laiduojantis intelektualiosios kultūros plėtotę, jis buvo ir lieka esminė Vakarų civilizacijos savastis. Ir Lietuva, švenčianti savąjį dešimtąjį šimtmetį, beveik pusę savo viešosios istorijos patyrė kaip visavertė šio civilizacinio vertybinio tinklo dalyvė. Net Lietuvos vardo minėjimo tūkstantinės sietinos su universalios universitetinės oikumenos plėtra – juk vienuolijos misionierystė yra esminis viršvalstybinio universitetinio universumo provaizdis ir pavidalas. O sulig Vilniaus universiteto įkūrimu 1579-aisiais svarbiausios Lietuvos, šio kraštutinio universitetinės Europos krašto, lemtys didžia dalimi klostėsi įkvėptos ir lydimos būtent *Alma Mater Vilnensis* globos, – nes tvarus savarankiškas buvimas neįmanomas be nuolat gyvuojančios universalios įsiprasminimo erčios, stelbiančios kasdienos rūpesčius. Dvyliktajame amžiuje Vakaruose tebuvo vos keli universitetai, 1579 metais – per 120, o šiandien – jau daugiau kaip 4000. Tačiau ir anuomet, ir dabar jie eina vertybinio mūsų civilizacijos buvimo – kritinės savigrindos, abejojančio žinojimo ir inovatyvaus kūrimo – pagrindu.

Tvari vertybinė tinklainė (bent jau iki šių dienų) telaiduojama laisvai prisiimta atsakomybe – ir būtinai kartu su ją pagrindžiančiu ir taip ją tvarkingai įprasminančiu teoriniu supratimu. Kitaip sakant, ją laiduoja tai, kuo buvo ir tebėra laisvai kultivuojama teorinė, arba, kaip derėtų sakyti prieš kelis šimtus metų, filosofinė refleksija. Tokia, kuri pajėgia persmelkti įvairiausias žinijos sritis kaip *Kunstlehre*, t. y. kaip amato ir meno amalgama, kaip išmokto virtuoziško gebėjimo ir nepaisančio kanonų kūrybiškumo gaivalo lydinys. Tokia filosofinio ar teorinio buvimo praktika visuomet teperteikiama dvejopai: *hic et nunc* iš lūpų į lūpas, o į ateitį – tik iš rankų į rankas. Koks jos šaltinis ir kur slypi jos stiprybė? Filosofinio buvimo šaltinis – betarpiškas patirties pavyzdys, besiremiantis argumentatyviąja sankalba, o jo stiprybės laidas – šios patirties parafrazė, išvengianti kartotės ir taip įkurdinanti naują ir todėl vis naujaip steigiamą refleksyvųjį abejonės ir teigimo ruimą. Tai ir yra plika akimi nematoma, bet visa ką lemianti teorinio ir *eo ipso* akademinio buvimo *raison d’etre*: pajėga autentiškai mąstyti ir galimybė laisvai šia pajėga naudotis ir ja remtis.

Todėl *universitas*, arba *Academia Europaea*, – tai visų pirma vertybinė, o ne ekonominė, profesinė ar politinė kategorija. Tai įtikinamai liudija ir istorinė universitetinio bendrabūvio raida. Nors ir patyrusi radikalių transformacijų, ji iki šiol išlaikė pamatinius

vertybinio kodo dėmenis. Tad kaip susiklosčiusi *Academia Europæana* vertybinė sankloda sklaidėsi jos istorinėje sklaidoje? Ko ir kaip iš to galime pasimokyti, rėsdami tolesnio mūsų akademinio buvimo, o tuo pačiu ir mūsų civilizacinės būties, pastolius?

TRIPAKOPĖ UNIVERSITETINIO BENDRABŪVIO RAIDA

Aksiologinis universitetinę erdvę vienijantis audinys nevienalytis, jo struktūroje įjaustos trijų skirtingų epochų žymės. Visų jų apraiškas, kad ir labai skirtingu mastu ir perdėm įvairiais pavidalais, galime aptikti viso pasaulio universitetuose: vienos jų, paprastai senesnės, bėgant laikui silpnėja, o kitos, dažniausiai naujesnės, – eina vis stipryn. Šios universališos socialinės kaitos radikalumą esmingai švelnina aksiologinis *Academia Europæana* primatas – vertybės, ką gerai žino ne tik mokslo žmonės, kinta lėčiausiai, tad ne veltui mokykla nuo seno sutartinai laikoma konservatizmo bastionu.

Pirmasis, pamatinis ir labiausiai nykstantis vertybinis klodas – *viduramžių polilogas*. Jo *modus operandi* remiasi *multicentrizmo principu ir betarpišku kompetencijos perteikimu*. Multicentrizmas¹, kaip specifinis viduramžiškos globalizacijos pavidalas, čia reiškia skirtingų sociokultūrinių, teisinių ir ekonominių normatyvinių praktikų samplaiką, įtvirtinančią neredukuojamą akademinio gyvenimo formų įvairovę, o betarpiška kompetencijos perteika – įsmedenintą mokytojo ir mokinio santykį bei viešųjų žodinių disputacijų praktiką.

Institucinę klasikinio viduramžių universitetų paradigmą sudaro dvejopas jų steigimo būdas: korporatyvinis, kuomet akademinės veiklos židiniai „natūraliai“ išauga iš susiklosčiusios pilietinės visuomenės profesinės praktikos, ir juridinis – iš karto išleidžiant specialų karališkąjį ar popiežiaus teisinį aktą ir tuomet plečiant akademinės korporacijos erdvę.

Tačiau ir vienu, ir kitu atveju universitetinio viduramžių polilogo, kalbant Montesquieu žodžiais, *veikimo principas*² išlieka tas pats – tai *universalus egzistencinis žinojimas*. Tai ypatinga nesavanaudiško žinojimo, einančio autentiškos erudicijos pagrindu, forma, pačia savo prigimtimi ignoruojanti *invidia pecuniae*³. Joje įveikiami *hic et nunc* varžtai – kritiškai klausama ir nuodugniai svarstoma, kas yra būties ir žmogiškojo buvimo prasmė, kaip nubrėžtos mūsų žinojimo, grožio ir gėrio ribos, kas ir kaip lemia ontologinę, dorovinę ir socialinę pasaulio sąrangą.

Antrasis, tai vėl sustiprėjantis, tai kiek apsilpstantis universitetinės aksiologijos sluoksnis – *modernusis statizmas ir scientizmas*. Čia dominuojantį *modus operandi* sudaro

¹ Plg. „multicentrizmą“ kaip bazinį Europos teisinės erdvės principą. Žr. Łętowska, E. Multicentryczność współczesnego systemu prawa i jej konsekwencje. *Państwo i Prawo*, 2005, no. 4. Šis terminas taip pat įteisintas Lenkijos Konstitucinio Tribunolo kaip „skirtingų teisinių normų, suformuluotų skirtingų įstatymų leidžiančių institutų ir taikomų įvairių teisminių struktūrų, koegzistavimas“ (Lenkijos KT K18/04, 2005 m. lapkričio 5 d.).

² Anot Montesquieu, politikoje šis veikimo principas realizuotas trejopai: monarchijoje – tai garbė, respublikoje – dorybė, tironijoje – baimė. Žr. Montesquieu, Charles de Secondât. *The Spirit of the Laws*. Cambridge, New York: CUP, 1989.

³ Žr. Gieysztor, A.; Gieysztor, E. Value Systems in the University Tradition. *Dialogue & Universalism*, 2001, vol. 11 Issue 3.

nacionalinis monocentrizmas ir tarpiško, rašytinio bei betarpiško, žodinio, kompetencijos perteikimo lydinys. Nacionalinis monocentrizmas paverčia universitetinį tinklą sudėtine nacionalinių valstybių sąrangos dalimi, o tradicinę – betarpišką žodinę – studijų formą papildoma įtarptintas rašytinis diskursas, pavertęs anuomet anonimišką ir todėl maksimaliai subendruomenintą žinojimo vertybę individualizuota asmeninio pasididžiavimo nuosavybe⁴.

Paradigmatiniai Humboldto ir Napoleono universitetiniai modeliai⁵ išstūmė viduramžių multicentrizmą, o Montesquieu *veikimo principas* įgavo *scientistinio-etatistinio specifinio žinojimo* pavidalą. Kaip ir viduramžiais, universitetai disponavo tegu ir sumažėjusia autonomija ne todėl, kad nebuvo visiškai nuo nieko nepriklausomi, o todėl, kad priklausė aukščiausios galios struktūros grandims – iš pradžių tarpvalstybinės bažnytinės, o dabar – jau politinės nacionalinės valdžios ešalonams.

Specializuotas scientistinis-etatistinis žinojimas, sukėlęs ir įtvirtinęs visaapimančią sparčiai siaurėjančių žinijos sričių – mokslo sričių ir kryptių nomenklatūros – proliferaciją, nutolo nuo universaliųjų prasmės paieškų. Išsilavinimas tapo ne tik ir ne tiek amžinųjų ir egzistencinių, kiek atliepančių dabarties poreikius ir politizuotas ateities projekcijas prasmių paieška – modernybė ryžtingai perskėlė išminties ir žinojimo sąjungą, viduramžiais pagimdžiusią *magistorum et scholarum* gildijas. Tačiau bešališkumu, sąžiningumu ir tarptautiniu moksliniu bendruomeniškumu grįsti akademinio gyvenimo principai išsaugojo dorovinę ir egzistencinę universitetinio žinojimo dimensiją. Daugiausia prie to prisidėjo Humboldto mokslo ir studijų vienovės⁶ bei asmeninės mokslinės kompetencijos perteikos praktika.

Trečiasis, įgaunantis vis didesnę pagreitį *Academia Europaea* vertybinis sluoksnis – *šiuolaikinis ekonomizmas ir globalizmas*. Jo *modus operandi* yra *transnacionalinis monocentrizmas ir įtarpintos kompetencijos perteikimo instrumentarijus*. Transnacionalusis globalinis monocentrizmas remiasi standartizuojančia specializuoto žinojimo, studijų proceso ir kompetencijų standartų unifikacija, t. y. *universalizuojančiu suvidurkinimu*. Jis atveria ir įteisina universitetinį išsilavinimą kaip masinę, t. y. deelarizuotą, maksimaliai demokratizuotą ir todėl beprecedentiškai lengvai pasiekiamą visuomeninę gėrybę. Tokiomis kiekybiniais išsilavinimo parametrais akcentuojančiomis sąlygomis kompetencijos perteikimo instrumentarijaus pagrindą sudaro išasmenintos interakcijos pavidalai: vadovėliai, uždavinynai, distancinis mokymas, individualus ir grupinis savarankiškas studentų darbas, telematinė žinojimo patikra bei kitokios masinės ir net mašinizuotos studijavimo ir akademinio bendravimo formos.

⁴ Žr. Clark, W. *Academic Charisma and the Origins of the Research University*. Chicago: University of Chicago Press, 2006.

⁵ Žr. Marga, A. The University of the 21st Century. Challenges. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – European Studies*, 2008, no. 1.

⁶ Žr. Habermas, J. Die Idee der Universität. Lernprozesse. *Zeitschrift für Pädagogik*, 1986, Nr. 5.

Institucinės paradigmaticos normatyvai čia padiktuoti universitetinės kultūros „politechnizacijos“ (britaniškojo *redbrick*, „raudonųjų plytų“, sąjūdžio) ir, žinoma, Bolonijos darbotvarkės imperatyvų, kurie įsakmiai reikalauja nuoseklios universitetinės kultūros demokratizacijos. Socialinis atsakingumas, egalitarizmas ir skaidrios viešosios politikos projekcijos tampa institucinės *Academia Europaea* sąrangos tinkamumo kriterijumi.

Montesquieu *veikimo principas* pavirto *partikuliarizuojančio profesinio žinojimo norma – įgūdžių ir gebėjimų įvykdyti konkrečią užduotį leitmotyvu. Know how* stelbia ir *know why*, ir *know what*. Universalios egzistencinės prasmės paieškai šiandienos universitete vietos beveik nebelieka⁷ – ekstensyvi žinojimo industrijos plėtra priverčia keisti gyvai tariamą žodį įskaitmenintų duomenų bazių masyvais, o bedvasės informacijos perteklius vis labiau gožia autentišką, iš rankų į rankas perduodamą ir būtent todėl pilnakrauję prasmės vertybę. Ar tai reiškia, kad šią svarbią funkciją mūsų kultūroje turės atlikti už universitetinio tinklo esančios ar dar tik besirasiančios struktūros?

SAVIVALDOS LEMTYS IR ŽINOJIMO LYTYS

Universitetų savivalda nuo seno buvo grįsta sąmoningu autoriteto ir akademių nuopelnų pripažinimu bei iš to išplaukiančia galios hierarchija. Tokia veikiau aristokratinė, nei demokratinė, savivalda įsitvirtino kur kas anksčiau, nei radosi tik XX amžiaus viduryje nukaldintas žodis, įvardinęs tokio pobūdžio savivaldos ir aristokratinės hierarchijos lydinį kaip *meritokratija*. Kaip dažnai atsitinka, jis buvo sumanytas reikšti viena, bet vėliau ėmė reikšti ką kita.

Užgimė jis kaip peyoratyvas – kaip menkinamasis antiutopijos žymuo. Pirmąsyk šis žodis dienos šviesą išvydo 1958 m., kuomet Michaelas Youngas paskelbė knygą *Rise of the Meritocracy*, kurioje aprašė, kaip iš pirmo žvilgsnio protingas sumanymas suteikti aukštesnį socialinį statusą tiems, kurie gabesni ir uolesni, galų gale baigiasi sąmyšiu ir visos sanklodos žlugimu. Vėliau šis žodis patyrė „reabilitaciją“ – šiandieną jis vartojamas kaip terminas, adekvačiai žymintis visuotinai paplitusią akademinės veiklos, ypač mokslo darbų, sisteminių vertinimo būdą. Nors „meritokratija kaip principas nekvestionuojamas“, apstu balsų, klausiančių, „ar meritokratija laikytina didinga iliuzija, neįmanomybe, ar tikslu, prie kurio galima tik priartėti“⁸. Iš tiesų, jei *homo academicus* elgseną galų gale nulemia ne akademinio bendrabūvio autonomija, t. y. ne jo nepriklausomybė nuo esamos konjunktūros diktato, o prisodrintas socialiniais interesais *habitus*⁹, tuomet meritokratinės praktikos ir ja grįstos universitetinės savivaldos galimybės yra mažų mažiausiai ribotos.

⁷ Žr. Graham, G. *The Institution of Intellectual Values: Realism and Idealism in Higher Education*. Imprint Academic / St Andrew's Studies in Philosophy and Public Affairs, 2005.

⁸ Žr. Lamont, M. *How Professors Think: Inside the Curious World of Academic Judgment*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2009.

⁹ Žr. Bourdieu, P. *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press, 1988, p. 99.

Lietuvoje universiteto savivalda nuo pat pradžių buvo ne tiek proteguojama vietinės politinės valdžios, kiek nuo jos saugoma, – taip, nors ir vis mažesne dalimi, tebėra iki šiolei. Tai lėmė ne tiek valdančiųjų geranoriystė, kiek jų negalia nevaržomai pasinaudoti galios svertais. Viena vertus, ilgą laiką Lietuvos valstybinis valdymas *ex necessitate rei* buvo policentriškas, nesutelktas vienoje totalinę galią turinčiose rankose. Taip buvo ir dėl heterogeniško viduramžių politinės faktūros pobūdžio, ir dėl šalies viduje klestinčios religinės, etninės ir kultūrinės įvairovės: „LDK buvo vienintelė iš Europos valstybių viduramžiais dideliu mastu susidūrusi su dviejų kultūrinių tradicijų – lotyniškosios ir bizantiškosios – priešstatos ir integracijos problema. Vilnius apskritai tapo vienintele Europos XV–XVI a. sostine, kur riba tarp graikiškojo ir lotyniškojo miesto ėjo tiesiai per jos ašį – Rūdninkų – Rotušės a. – Didžiosios – Pilies gatvių linija, taigi, ši riba ėjo palei patį Vilniaus universitetą ir Šv. Jonų bažnyčią“¹⁰. Kita vertus, globalinis, esminis ir ilgaamžis galios centras – Vakaruose nuo seno karaliaujanti Bažnyčia, kuri beveik prieš pusę tūkstantmečio ir įkūrė lietuviškąją *Academia Europæana* židinį. Bažnyčia Lietuvoje niekuomet nebuvo pavaldi vietinei valdžiai ir sovietinės, ir nacistinės okupacijų laikmečiais. O tai kitaip, nei Rusijoje ar kitur, ne tik išsaugojo autonominių tikėjimo instituto prestižą bei įtaką, bet ir laidavo jo svarbą, steigiant antrąją Lietuvos respubliką paskutinėmis XX a. dekadomis. Geriausias to pavyzdys yra pogrindyje platinta „Katalikų kronika“. Taip per ilgus šimtmečius susiklostė mūsų universitetinė kultūra, siekianti išsaugoti įgytą autonomijos patirtį: vengti vietinės politinės įtakos ir, jos vengiant, visuomet būti, *pace Bourdieu*, ir anapus čia-būvio, t. y. būti ten, kur jai ir pridera skleistis – universalioje universitetinės būties erčioje.

Aristokratinės meritokratijos primatą ilgą laiką – iki pat XX amžiaus vidurio – lydėjo elitinis universitetinių studijų pobūdis. Studentai, ypač sėkmingai įgiję akademinės kvalifikacijos, sudarė nykstamai menką populiacijos nuošimtį, o jų atranką lėmė išskirtiniai gabumai, uolumas bei kruopščiai pasveriami jų darbo rezultatai. Tarsi universitetinės oikumenos architektams nuo pat pradžių buvo aišku, kad tik mažuma pajėgi daryti tai, kas daugumai nėra ir negali būti nei svarbu, nei pasiekama – beatodairiškas tiesos ir mokslingumo siekis, nenumaldoma abejonės atodangos ir jos įveikos paieška. Tai žinojo ir mums sakė Platonas, tai buvo aišku ir *ex definitio* tarptautinei meritokratinėi nomenklatūrai. Ir taip buvo nuo pat pirmojo iki šiol tebeveikiančio Al-Karaouine universiteto įkūrimo dar 859-aisiais metais. Šis universitetas buvo įkurtas ir veikė kaip medresė, tad pagal teikiamų kvalifikacijų pobūdį negali būti laikomas visaverčiu *Academia Europæana* provaizdžiu ar antrininku, nes, kitaip nei Europoje, išsilavinimo cenzas buvo ne institucionalizuotų ir todėl nuasmenintų profesionalių korporacijų, o vien tik asmeninės pavienio mokytojo diskrecijos reikalas ir dalykas¹¹. Tačiau čia aptariamais autonomijos

¹⁰ Bumblauskas, A.; Šaulauskas, M. P. The Threefold Step of *Academia Europæana*: a Case of *Universitas Vilnensis*. *Problemos*, 2009, nr. 76, p.23.

¹¹ Žr. Makdisi, G. Madrasa and University in the Middle Ages. *Studia Islamica*, 1970, no. 32, p. 264.

bei mokymo ir praktikos vienovės požiūriais senoji medresė iš esmės nesiskyrė nuo viduramžiškos praktikos. Joje meritokratinės savivaldos principais buvo teikiamos mokslinės kvalifikacijos ir vadovautasi mokslo ir studijų vienovės principais dar prieš gerą tūkstantmetį iki Humboldtas juos suformulavo Europoje. Tad tokia toli gražu ne demokratine praktika visuotinai vadovautasi iki pat XX amžiaus.

Dabar, regis, gyvename tektoninio lūžio metą – sunkiai suvaldomo „aukštojo mokslo“ demokratizacijos vajaus akivaizdoje esmingai kinta *Academia Europeana* buvimo sąranga ir jos ateities perspektyvos. Kaip dar tebesiaučiant Antrajam pasauliniam karui sakė Josephas Aloisas Schumpeteris¹², modernybė, ryžtingai daugindama universitetų ir juose dirbančių profesorių skaičių, apdairiai pamiršo atsiklausti motulės gamtos, ar ji taipogi pasistengs atitinkamai padauginti tam tinkamos genetinės medžiagos atsargas. Tad neveltui jau kuris laikas daugėja tyrimų, parodančių, kad išdidusis *homo academicus* patiria, anot lakios Alberto Henry'io Halsey'aus¹³ ištartos frazės, „proletarizaciją“. O ją paslaugiai lydi „naujasis“ ir todėl atliepiantis laiko dvasią demokratinis universiteto valdymas ir netgi demokratizuota mokslinių kompetencijų reglamentuotė.

Nūnai jau visuotiniu balsavimu, t. y. daugumos nuomone, o ne išmanančiu pasvertu sprendimu, vis dažniau siūloma grįsti universiteto savivaldą – žinoma, visų pirma ne mažiau demokratiškai nustatant jos ribas ir principus nacionaliniuose ir net tarptautiniuose visuotinės politinės valios institutuose. Be to, daugumos balsais suręsta demokratinė žinojimo vadyba taipogi pasitelkiama nustatant studijų turinį bei formą, akademinį kvalifikacijų pobūdį bei jų suteikimo kriterijus, net ir mokslinių tyrimų tinkamumą bei rezultatyvumą.

Bet ar, ir jeigu taip, tai kiek ir kaip gali būti demokratizuotas, t. y. paverstas tuo, kas prieinama daugeliui, žinojimas? Taip, gali ir ... taip, negali – nelygu, kaip suprasime patį žinojimą.

Gali, jeigu žinojimas temąstomas kaip *know how*: kaip veikimo įgūdis, kaip išmokytas ir išmoktas papratimas ką nors kaip mat nuveikti pagal kritiškai nereflektuojamą taisyklę; ką nors surasti, ką nors pakeisti, ką nors „sugalvoti“ remiantis gerai įgusta veiksmų seka ir, žinoma, greitai, pigiai ir kaip mat – t. y. efektyviai. Arba, tebūnie leista pašmaikštauti: žinojimą lengviausiai ir labiausiai demokratizuoja jo redukcija į „bananų medžioklės“ pratybas. Į nūdienoje taip geidžiamą ir garbinamą *know how* (arba *stricto sensu, banana hunt*), pakylėtą ant aukščiausiųjų pažinimo pakopų. Tarsi beždžionė, išmokusi mikliai numušti bananų kekę ir greičiau nei kitos beždžionės gebanti atpažinti, kad tai iš tiesų bananų kekę, o ne pageltonijęs morkų ryšulys, jau *ipso facto* yra būtybė, kuri siekia pažinimo ir disponuoja žinojimo gėrybėmis. Tarsi praktiškasis *know how* neginčijamai ir pelnytai mėgaujasi svariausiu epistemologiniu statusu – viršesniu, be kita ko, ir už teorinę žiūrą, ir už fundamentinius mokslus, ir, žinoma, už visas ir visokias dorovines vertybes.

¹² Žr. Schumpeter, J. A. Kapitalizmas, socializmas ir demokratija. Vilnius: Mintis, 1998 (1942).

¹³ Žr. Halsey, A. H. *The Decline of Donnish Dominion: the British Academic Professions in the Twentieth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1992.

Negali, jeigu žinojimas mažomas ne kaip *know how*, o kaip *know what* ir *know why*. *What*, nes ką matome ir ką su kuo darome – yra esminis klausimas, nuo kurio pareina mūsų galvojimo bei veiksmų tinkamumas. O tokių klausimų sprenda yra teorinės žvalgos – ontologijos, o ne automatizuotos reakcijos, dalykas. *Why*, nes susidurta tikrovė pati nepasisako, kodėl atsitinka viena arba kita. Vėlgi, tai nėra praktinės orientacijos reikalas. Juk mus labai dažnai apgauna menamybė: sykį esi papratęs, kad dūmai reiškia ugnį, o vija – gyvatę, lengvai pakliūvi į klysties žabangas. Nes nematai, kad šįkart dūmas vien dėl rūko, o vija – tik dėl siūlo. O tai taipogi ne aklosios įgusties, o akylo mąstymo ir abejojančio apmąstymo dalykas, reikalingas atidaus epistemologinio svarstymo arba ir vėl tos pačios teorinės žvalgos, kurios naiviai neva išvengia *knowing how*.

Pagaliau žinojimas – tai ne teisėkūros padaras, kaip, tarkim, pilietybė ar pensija; jis visuomet savaiminis ir įsamenintas. Nesvarbu, ar nejučia atrastas savarankiškai, ar kruopščiai nusavintas, – jis visuomet įgyjamas individualiai ir be jokio reglamento ar juo labiau atsiklausimo, net jei tai būtų globalinis referendumas. Žinojimas toli gražu nebūtinai yra ryžtas veikti ir galvoti neabejojant, sklandžiai ir skaidriai. Anaip tol. Dažnai jis reiškia susilaikymą, dvejonę ir atsargią atidą. Ne veltui mūsų filosofijos istorija nuo pat graikų skepticizmo (beje, ne tik mūsų – tai pasakytina ir apie kitas dvi teorines tradicijas: indų ir kinų) liudija, kad epistemologija be įsipareigojimo tiesai yra nesunkiai įmanoma. Bet ji negalima be netiesos ir be nežinojimo – ir ši neįmanomybė yra pamatinė ir pati svarbiausioji žinojimo lytis. Nes savąsias ribas pažįstantis žinojimas, t. y. refleksyvusis nežinojimas, nėra nemokšiškas. Būtent todėl ir šiuolaikinės kontinentinio „postmoderniojo“ diskurso atmainos ir, kitapus Atlanto, nūdienė pragmatizmo įkvėpta žiūra, lygiai, kaip ir Sokratas, žino, kad nežino, – dar daugiau, jos abi žino net ir tai, kaip, o kartais net ir kodėl, žinoti negali ir todėl niekada nežinos. Tad vienintelės žinojimo iščios – individuali autentika, o ne kolektyvinis anonimas. Demokratiniu *in vitro* būdu jis rasti negali. O *Academia Europeana* tradicijoje jo gimties vieta iki šiol buvo saugoma meritokratinės autonomijos gniaužtų.

AKADEMINĖ DABARTIS BŪTOVĖS VERPETUOSE

Academia Europeana istorija liudija ne tik tai, kad nūnai esame taip, kaip gebėjome būti, bet ir tai, kad neturime prarasti to, ką taip sunkiai įgijome – unikalų sugebėjimą koncentruoti savojo vertybinio kodo gyvastį ir jo reprodukciją tam tyčia skirtose ir politinių ribų neišpažįstančiose vietose, t. y. ypatinguose bendrabūvio institutuose, kurie grįsti unikaliu autonomijos, kompetencijos ir vertybinio kodo lydiniu. Šiandieną, kaip jau ne kartą mūsų istorijoje, patiriame šio lydinio erozijos grėsmes.

Pirma, išsilavinimo nuasmeninimo ir tuo pačiu jo išsprasminimo pavojų, nulemtą perdėto studijų turinio sudalykinimo (profesionalizacijos) ir visos akademinės gyvensenos kodifikacijos (formalizacijos). Ryškiausiai šio proceso bruožai yra, *inter alia*, apimanti net doktorantūros studijas visuotinė „vadovėlizacija“, distancinio ir kitaip nuasmeninto

mokymosi kampanijos, įskaitant per megafonus skaitomas srautines paskaitas, studentų pažangumo bei dėstytojų kvalifikacijos vertinimo formalizacija bei su tuo susijusi vis prastėjančių akademinų „žmogiškųjų išteklių“ legitimacija, taip pat sparčiai auganti akademinės bendruomenės biurokratizacija ir net politizacija. Universitetų tinklas, viduramžiais buvęs universalus žmogiškojo buvimo ir bendrabūvio įprasminimo lopšys, palengva nuostoja šios pamatinės priedermės, išvirsdamas beasmenių ir maksimaliai partikuliarizuotų *ad hoc* gebėjimų – specializuotų kompetencijų ir siaurų specializacijų – kalve. Plintanti dehumanitarizacija paplauna klasikinės, t. y. nuosekliai humanitarinės, universitetinės kultūros, o tuo pačiu ir visos mūsų civilizacijos tvarumo pamatus – vargu ar neklausdami ir nemokydami klausti, kas ir kaip esame, būsime pajėgūs atpažinti save ateityje.

1952 m. Albertas Einšteinas rašė, kad „nepakanka išmokyti žmogų specialybės. Ji gali jį paversti naudingos mašinos atmaina, tačiau ne harmoninga asmenybe. (...) Žmogus turi įgyti aštrų grožio ir dorovinio gėrio pojūtį. Antraip su visu savo specializuotu žinojimu jis labiau primins geros dresūros šunį, negu harmoningą asmenybę. Tam, kad pajėgtų tinkamai bendrauti su savo artimaisiais ir bendruomene, jis turi išmokti suprasti žmogiškųjų būtybių motyvus, kančias ir lūkesčius. Jaunesniajai kartai šios vertybės perteikiamos tik betarpiškai bendraujant su tais, kurie ją moko“¹⁴.

Esminis ir vienintelis atsakas universitetinio išsilavinimo nuasmeninimo ir išprasminimo akivaizdoje – visų trijų vertybinių klodų harmonija, pirmiausia atgaivinant labiausiai nunykusią, t. y. klasikinio polilogo, tradiciją. Tai reiškia, kad projektuodami savo ateitį turime harmonizuoti trilypės *Academia Europæana* aksiologijos paveldą. Specializuojantys moderniojo statizmo ir scientizmo principai bei globalizuojantys šiuolaikinio ekonomizmo postulatai neturi užgožti viduramžių polilogo nuostatų, atvirkščiai, pastarieji ne tik turi tapti neatimama pirmųjų dalimi, bet ir jas konsoliduojančia dominante. Dar kartą – *universitas yra visų pirma vertybinė, o ne ekonominė, profesinė ar politinė kategorija*. Kaip įvairovės vienis jis yra ir tegali būti tik istoriškai susiklosčiusių vertybinių klodų ir praktikų sąlydis, atveriantis ateitį dabartyje iš praeities ateinančios savasties pagrindu.

Antra, pagauti globalios marketizacijos vajaus turėtume nuosekliai vengti pigaus ir nupiginto mokslingumo kerų. „Laisvoji rinka, globalizacijos vyksmai, masinės kultūros (europietiškos ir amerikietiškos) antplūdis daro savo darbą. Galbūt juodą, galbūt pilką“¹⁵. Dar blogiau, kuomet vis gausiau lankomose išpardavimo mugėse pelningai prekiaujama nukainotomis aukštojo mokslo prekėmis, susuktomis į spalvingo celofano ritinius. Žinoma, geriau mažiau visiems prieinamo išsilavinimo, negu jokio. Tačiau, versdami universitetų katedras prekystaliais, galime jas nejučia išnaikinti – visuotinis išsilavinimo gėrybių prieinamumas, t. y. nuosekli jų demokratizacija, neturėtų reikšti beatodairiškos mokslingumo ir erudicijos standartų liberalizacijos, tegu ir padabintos formalių demokratizuojančių taisyklių rūbais.

¹⁴ Einstein, A. Education for Independent Thought. *The New York Times*, May 10, 1952.

¹⁵ Gaižutis, A. Kalbų politikos scenarijai. *Pedagogika*, 2007, t. 85, p. 149.

Todėl šalia maksimaliai demokratizuotos trečiosios išsilavinimo pakopos erdvės turime puoselėti ir laisvą nuo globalios rinkos diktato vietą – vietą, kurioje galėtų saugiai tarpti aukščiausius mūsų civilizacijos standartus atitinkantys klasikinės universitetinės kultūros centrai, be kurių, kaip įtikinamai liudija istorija, neįmanomas visavertis – sąmoningas ir atsakingas – tautų, žmonių ir valstybių sambūvis. *Neturėtume klausti, kiek kainuoja tokių vietų išlaikymas, turėtume klausti, kiek kainuoja jų nyksmas ir stygius.* Anot ilgamečio Harvardo universiteto rektoriaus Dereko Boko, „jeigu manote, kad išsilavinimas per brangus, išbandykite nemokšišumą“. Bet ar tikrai jis vertas tokio, smarkiai pigesnio, bandymo? Istorinėje ateities perspektyvoje – kiek gali, atsirėmusi į praeitį, matyti net ir pati viltingiausia akis, – tikrai ne.

MOLDING THE PAST INTO THE FUTURE: *UNIVERSITAS* AS A VERSATILE UNITY

Summary

The article argues that millennium-long tradition of *Academia Europaea* faces radical challenges of the processes of democratization, which are somewhat smoothed by the sustainability of its axiological heritage. *Universitas*, or *Academia Europaea*, is, first and foremost, a category of value, sustained by the tradition of meritocratic self-governance. The axiological structure underlying academic habitat is three-fold: polylogue of the Middle Ages, modern statism and scientism, and modern economism and globalism. It has been argued that the future prospects of *Universitas* are directly dependent on the consonant and sustainable development of all the three historically-formed clusters of values, the most important of which still continues to be centered round the tradition of classical polylogue. The latter, being fundamentally a theoretical discourse, is *par excellence* philosophical: continuously inaugurating ever doubting Socratic knowledge of ignorance and not the unhesitating self-confidence of ever *knowing how*.

Keywords: European universities, meritocracy, axiology of education, higher education, Bologna process.

KULTŪROS ARCHETIPAI

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjami kultūros archetipiniai pirmavaizdžiai, iš kurių tarsi iš sėklų išauga ištisas kultūros fenomenų miškas, uždengiantis ne tik savo pirmaprades šaknis, bet ir prisiminimą apie savo tikrąją kilmę ir savo lopšį – pačius pirmavaizdžius, arba, tariant Goethe's žodžiais, prafenomenus. Kultūra straipsnyje interpretuojama kaip žmogaus susitikimo su nežmogiškumu kristalizacija, taigi kaip žmogaus susidūrimo su transcendentine tikrove padarinys. Išskiriami trys transcendentinės tikrovės tipai: transcendencija anapus žmogaus, tradiciškai vadinama gamta; transcendencija pačiame žmoguje, tradiciškai vadinama siela ir išeinanti į paviršių per kalbą, tačiau su pačia kalba jokiū būdu nesutampanti; transcendencija kaip Ego gelmėse glūdinči tuštuma arba Niekis, pasireiškiantis per vadinamąją sąmonę, tiksliau, per istorijoje sukauptos kalbos ir jos daiktiškųjų kristalų – dirbinių – masyvą, anoniminės „prasmės“ masę, svetimą „štai šito“ individo sielai ir sąmonei ta prasme, kad ne jis pats sukūrė šį neapbrėpiamą „prasmės“ masyvą, tokį pat svetimą ir bauginantį, kaip ir gamtinės duotys. Pagal tuos tris Transcendencijos, arba Svetimybės, tipus išskiriami trys pačios kultūros tipai: gimdymo kultūra; kūrimo kultūra; vartojimo arba naikinimo kultūra. Straipsnyje bandoma nusakyti svarbiausius tų trijų tipų kultūrų bruožus bei jų sąveikos padarinius.

Esminiai žodžiai: pirmavaizdis, kultūra, gimdymas, kūrimas, vartojimas, svetimybė.

Mano apmąstymų tema bus tai, kas labai neapibrėžtai vadinama kultūra. Bet koks apmąstymas turi smelktis į apmąstomo dalyko esmę. Paprastai tariama, kad apmąstomas dalykas ir, savaime suprantama, jo esmė esti anapus šitą dalyką nusakančių žodžių, pačiame pasaulyje arba bekalbiuose daiktuose – pakanka praplėsti kalbos skraistę arba sudaužyti kalbos ekraną, atsidurti esmės akivaizdoje ir pamatyti pačią esmę, estinčią kažkur anapus kalbos. Tačiau esama situacijų, kai tiesioginis perėjimas nuo kalbos prie bekalbio daikto ar prie bekalbės esmės tampa labai keblus, jeigu išvis įmanomas. Tai tokios situacijos, kurias galima pavadinti kalbos pertekliaus situacijomis, kai kalbos tiek daug, kad smelkdamiesi prie bekalbės esmės pasiekiamo ne patį bekalbį daiktą, o tik jo kalbinį kokoną, ne tik neparodantį, koks tas bekalbis daiktas savaime, bet netgi priešingai, vietoje paties daikto atveriantį tik kalbos fantomą. Esmė gali būti tik pamatyta kaip bekalbė esmė, tuo tarpu kalba kaip tik ir neleidžia *matyti* paties daikto, priversdama tik *mąstyti* to daikto mitinį kokoną, be paliovos gausindama kalbą ir šitaip vis tolindama mano bekalbę akį nuo paties daikto esminio branduolio. Tikriausiai galima spėti, kad dabartinę kiekvieno mūsų ir net paties pasaulio, kuriame gyvename, situaciją ramiai (nors ir su nerimu) galėtume apibūdinti kaip katastrofiško anonimiškos kalbos pertekliaus būklę. Man

atrodo, kad būtent anonimiškos kalbos perteklius (beje, sukeliantis individo bekalbystę ir masiškai plintančią bešnekystės – „Vau!“ sindromo – epidemiją) sudaro vadinamojo postmodernizmo bekalbį branduolį ir lemia jo periferinę problematiką, vadinamą, pavyzdžiui, simuliacimu ar simuliacrų viešpatavimu. Šitoks anoniminės kalbos perteklius, paprastai vadinamas informacijos srautu, tarsi lava iš vulkano kraterio, įsiveržiančiu į mūsų pasaulį iš tūkstančių Ekranų – kad ir kaip jie būtų vadinami: knygomis, laikraščiais, dokumentais, žiniomis, televizoriais, kompiuteriais ar mobiliaisiais telefonais – štai šitą konkretų mirtingąjį taip patikimai atskiria nuo paties bekalbio daikto ir taip paralyžiuoja galimybę matyti bekalbę esmę, kad visą mirtingojo horizontą galiausiai užpildo kokio nors mito fantomai: žodžiai, nebeturintys jokio atitiktens anapus jų pačių elementarios duoties ir nebenurodantys į jokią konkretų transcendentinį daiktą. Antjuslinė, ar veikiau kvazijuslinė, visuotinybė užstoja ar net sunaikina juslinį individualumą. Deja, mažai kas žino, kaip sunku atsilaikyti prieš šį mastodontišką mirusios kalbos srautą – tikrų tikriausių mumijų antpuolį – ir jame nenuskęsti; mažai kas nujaučia, kaip sunku ar net visai neįmanoma šį srautą kaip nors suvaldyti, išsprauti į kokius nors aiškesnius kontūrus, suspausti į tokios apimties duotį, kuri bent apytikriai atitiktų mūsų mažą sielą, mūsų labai ribotas sugebėjimo patirti ir sugebėjimo suprasti galimybes. Nė vienas mūsų negali tapti nei antžmogiu, nei Dievu; baigtinė mano siela ir baigtinė man pasiekiamą patirtis lemia tai, kad, užliejami milžiniško informacijos vandenyno, turime dėti vis daugiau pastangų su juo kaip nors sulygti. Kaipgi mes tai darome? Dažniausiai griebiamės primityvaus ir net kvailo triuko: siekdami įsavinti ir įsielinti šią akimirką turimą informacijos porciją, žengiamo už jos ribų ir ieškome papildomos informacijos, tariamai galėsiančios paaiškinti ir padaryti suprantamesnę jau turimą „nepakankamą“ informaciją, taigi vieną informacijos telkinį bandome įsielinti, griebdamiesi kito informacijos telkinio, po to dar kito ir taip iki begalybės. Vieną informaciją aiškiname kita informacija, nuo vienos kalbos matricos peršokame prie kitos; informaciją aiškiname informacija, kalbą aiškiname kalba, žodį aiškiname kitu žodžiu, pakibusiu tuštumoje, kuri dabar vadinama virtualiąja, arba **tariamąja**, tikrove. O toji pseudotikrovė yra tariamoji būtent todėl, kad ji egzistuoja tik tariamybės, vadinasi, anoniminės kalbos būdu: tai savarankiška tapusios Kalbos-savaimės pseudotikrovė, visa sudaryta iš niekieno kalbos – esama ne tik niekieno žemės, bet ir niekieno kalbos – nesvarbu, ar tai būtų matematinių simbolių, ar poetinių metaforų, ar ideologinių klišių, ar pseudojuslinių pavidalą turinčių įvaizdžių kalba. Visiškai nebeaišku – ir kuo toliau, tuo labiau, – ar žodis „tikrovė“ šitokioje būklėje žymi tik kalbos tikrovę, ar priešingai – tikrovę, egzistuojančią ar turinčią egzistuoti anapus kalbos: kaip „zvonkės įvaizdį“ atskirti nuo „tikros“, anapus Ekranų tariamai egzistuojančios Zvonkės? Kalbos pertekliaus būklėje vis labiau nusitrina skirtumas tarp kalbos duoties ir bekalbių daiktų duoties. Žodžiai-ženklai tampa vis tirštesni ir mums reikia dėti vis daugiau beviltiškų pastangų įsismelkti į paties žodžio-ženklo bekalbius vidurius. Beje, dažniausiai mes net ir nesuprobleminame paties žodžio-ženklo duoties būdo ir nekeliame tokio klausimo: ar

tas ženklas yra tik nuoroda į kitą ženklą, ar jis vis dėl to ženklina kažką, kas apskritai esti anapus ženklų terpės. Garsusis Kanto klausimas dabar turi būti perreikštas taip: „kokios yra zvonkės patyrimo galimybės sąlygos?“ Deja, niekieno kalbos pertekliaus būklėje žodis (ar kalbovaizdis) pirmiausia nurodo tik į kitą žodį, o ne į daiktą, estintį ne tik už **štai šito** žodžio, bet ir apskritai anapus kalbos terpės: žodis „zvonkė“ nurodo ne į gyvą žvėrelį anapus Ekranu, o tik į „myją“ arba į visą Ekranu įvaizdžių viešnamį. Mūsų kalba vis labiau tampa autoreferentiška, o todėl: solipsistinė ar net šizofreniška. Kalba vis labiau virsta žargonu, o juk bet koks žargonas yra daugiau ar mažiau šizofreniškas. Atrodo, kad jau esama atsiradusio unikalaus hoministinio tipo, visiškai valdomo niekieno kalbos – išbaigto žargono vergo, šizofreniko, kažkodėl vadinamo „indigo vaiku“. Mes vis dažniau kalbame ne apie bekalbius daiktus, o tik apie kalbą, ir vis dažniau mąstome patį mąstymą (koks patenkintas būtų Aristotelis!). Mums vis sunkiau prasibrauti anapus kalbos, nes, braudamiesi anapus jos, vėl išgirstame tik tuščią kalbos malūno dūzgamą. Kalba vis labiau virsta vienintele mūsų Transcendencija ir vieninteliu mūsų Visiškai Kitu. Taip patenkame į kalbos sąstus, iš kurių ištrūkti beveik neįmanoma, nes vienintelis būdas iš jų ištrūkti paprastai yra irgi tik niekieno kalba: žargoną mes tikimės įveikti kitu žargonu.

Šitoks kalbos perteklius tampa ypač pavojingas, kai bandome apmąstyti tą reiškinį, kuris vadinamas kultūra. Keblumai prasideda nuo pat pirmųjų apmąstymo žingsnių. Pats akivaizdžiausias šių keblumų rodiklis – visiškai žodžio „kultūra“ neapibrėžtumas, net savotiškas jo palaidumas. Šiuo metu esama keli šimtai kultūros esmės apibrėžimų ar apibūdinimų. Nėra jokios abejonės, kad visi jie yra teisingi, bet kaip tik todėl galima spėti, kad lygiai taip pat visi jie yra vienodai ir neteisingi. Tai reiškia, kad bandymai nusakyti kultūros esmę mus išveda anapus tiesos-netiesos antinomijos. Manau, kad pastangų nusakyti kultūros esmę ar prigimtį bergždumas nėra atsitiktinis dalykas, nes šiuo metu kultūrą reikėtų priskirti prie tų žmogaus egzistencijos fenomenų, kuriuos galėtume pavadinti totaliniais. Tam tikra prasme kultūra yra mūsų absoliutas, gal būt vienintelis ir paskutinis mums dar likęs absoliutas. Viskas yra kultūra, arba visa, kas yra, yra kultūra. Gyvename perkultūrintame pasaulyje arba tokiam pasaulyje, kuris gali būti tiesiog tapatinamas su kultūra. Panašiai kaip pasaulį, kurį nuo viršaus iki apačios persmelkia dievybės alsavimas, galėtume vadinti panteistiniu pasauliu, taip ir pasaulį, kuris visas panardintas į žmogaus veiklos ir kalbos terpę, galima vadinti panhoministiniu arba pankultūristiniu pasauliu. Pasaulis dabar sutampa su žmogaus pasauliu; pati pasaulio intuicija, arba pasaulio vaizdas, mums turi prasmę pirmiausia tiek, kiek pasaulis traktuojamas kaip žmogaus nuosavybė. Bet žmogaus pasaulis arba pasaulis kaip žmogaus nuosavybė ir gali būti pavadintas kultūra. Kaip tik šitoks kultūros totalumas labiausiai ir apsunkina pastangą apmąstyti kultūros esmę. Kiekvieno apmąstomo reiškinio esmė gali atsiverti tik atskirtyje ir priešstatoje. Kad žinotume, koks yra štai šitas reiškinys, turime žinoti, kas jis nėra. Kiekvienas apibrėžimas yra neigimas; kitaip tariant, kiekvie-

nas apibrėžimas apibrėžiamą reiškinį negatyviai supriešina su kitais reiškiniais. Kas yra balta, mes galime žinoti tik todėl, kad esama balto priešybės – juodojo pudelio. Kas yra kultūra, mes galėtume žinoti, jei žinotume, kas yra nekultūra. Ankstesnėse epochose į kultūros esmę įsismelkti buvo, galimas daiktas, lengviau vien todėl, kad kultūra nebuvo nei absoliutas, nei visuotinė tikrovė. Pavyzdžiui, kultūra galėjo būti priešinama gamtai, kaip nekultūrinei tikrovei, arba Dievui, kaip tikrovei, irgi netelpančiai į kultūrą – keistas būtų „kultūringo“, „elegantiško“, „išsilavinusio“ ar net „kalbančio“ Dievo vaizdinys. Šiuo metu net gamta yra traktuojama ne kaip kultūros priešybė, o tik kaip kultūros projekcijų visuma ar net kaip didžiulis kalbos maišas. Medis kaip celiuliozės sanauja yra ne gamtos, o kultūros fenomenas; saulė kaip termobranduolinis reaktorius irgi priskirtina ne gamtos, o kultūros santirščiams. Tai vadinamasis fenomenologinis, arba hermeneutinis, požiūris, pagal kurį „gamta“ yra tik fizikinių, cheminių, biocheminių, ekologinių ar astrofizinių projekcijų visuma. Gamtą kaip visiško nežmogiškumo metafizinį kontinentą uždengia technologinio mito fantomai, savos rūšies technomokslinė Majos skraistė. O tai reiškia, kad vadinamoji „gamta“ tėra tik viena iš daugelio kultūrinių matricų, viena kalbos kaukių, hominido užmaukšlinamų ant nežmogiškosios tikrovės veido.

Lygiai taip pat – panhominizmo perspektyvoje –degradooja ir „Dievo“ vaizdinys. Jei kažkur ir kažkada „Dievas“ atsiverdavo žmogui kaip *mysterium tremendum*, vadinasi, kaip absoliutaus nežmogiškumo telkinys, keldavęs baimę ir virpulį, tai panhoministiniame šiltnamyje „Dievu“ vadinamas toks metafizinis pudelis, glebaus religinio „išgyvenimo“ periferinė duotis, komfortiška psichologinė kaliausė, dirginanti mano sensoriumą lygiai taip pat, kaip kulinariniai ar estetiški prieskoniai, egzotiški regionai ar zvonkės pasturgalis. Kas yra Dievas ir kokie turi būti žmogaus santykiai su šituo sukultūrintu stabu, mums pasako psichologija, fenomenologija, religijų istorija, hermeneutika, antropologija ir kitokie „žmogaus mokslai“. Šiaip ar taip, šitokio kultūringo „Dievo“ vaizdinys nebeturi sąlyčio taškų su tuo Dievu, apie kurį kalbama kad ir Biblijoje: išminties pradžia – Dievo baimė. Kam man, po velnių, toks Dievas, kurio turėčiau bijoti – taip galvoja panhoministinio komforto ištvirkintas „tikintysis“. Jesus Christ – Superstar: štai koks Dievas man tikrai patinka – sako nūdienos pažangietis. O tai ir reiškia, kad „Dievas“ irgi yra tapęs viena iš daugelio kultūrinių kaliausių. Tik geografiniai, etniniai, politiniai, sociologiniai ar psichologiniai atsitiktinumai lemia, ar šitokia kultūrinė kaliausė sudarys visų kitų kultūrinių kaliausių piramidės pagrindą, ar tiesiog bus padėta šalia kitų „vertybių“ kaip lygiavertė ir neturinti jokių metafizinio rango pranašumų prieš kitas. Pankultūristiniu požiūriu „tikėjimas į Dievą“ gali būti lygiavertis „netikėjimui į Dievą“, nes ir viena, ir kita nuostata tėra tik hoministinė „vertybė“ – netikėjimo herojus niekuo nenusileidžia tikėjimo herojui, o daiktais gali būti net herojiškesnis už tradicinę datatką ar religinį fundamentalistą. Tikėti ar netikėti – koks skirtumas, jeigu tikėjimas yra tapęs abejingo – ir, tiesą sakant, hedonistinio – kultūrinio pasirinkimo galimybe.

Taigi pankultūrizmo nuostata visiškai sutampa su panhominizmo nuostata. Tai reiškia, kad pankultūristinėje būklėje žmogus, sąmoningai arba ne, paklūsta tokiai orientacijai, išreiškiančiai jo totalinės patirties epicentrą: visa, kas yra, yra žmogus su visais jo linksniais. Keista, kad būtent technologinio totalitarizmo laiku kiek netikėtai sugrįžta tik tradiciniam „laukiniui“ būdingas vulgarus antropomorfizmas, tik vietoje žodžio „mana“ atsiranda, pavyzdžiui, žodžiai „dėsnis“, „genas“ arba „kvarkas“. Šitam technologiniam laukiniui bet kokia nežmogiška tikrovė egzistuoja tik tiek, kiek ji gali būti „įprasmintą“, vadinasi, hominizuota, vadinasi, paversta kultūriniu stabu, taigi kalbos maišu. Savaiame suprantama, kad „prasmė“ visada ir visur, ir be galo naiviai, suvokiama antropocentriškai; prasminga tai, kas naudinga man, hominidui. Jei negaliu kaip nors panaudoti kokio daikto ar būvio, tada sakau, kad jis beprasmiškas. „Prasminga“ tai, ką galiu suvalgyti, o jei ne, tada tą nesiduodantį praryti esinį ženklinu „beprasmybės“ etikete. Šitaip ir nutinka, kad bet koks daiktas ar nedaiktas atsiveria tik „prasmės“, taigi savo galimo kultūrinio įžmoginimo ar sužmoginimo perspektyvoje. Beprasmybė, t. y. nežmoginama arba nesužmoginama daiktų pusė, tapatinama su netikrove arba tiesiog su nebūtimi: ko negaliu suvalgyti, to išvis nėra; kas beprasmiška, tas ir neegzistuoja; egzistuoja ar veikia privalo, turi teisę egzistuoti tik tai, kas prasminga arba potencialiai įprasminama (Krabo ūke būtinai turi gyventi protingos būtybės!). Vadinasi, bet kokio daikto ar esinio tikrovė tapatinama su jo įžmoginimo galimybių visuma, taigi būtent su jo „kultūrine“ puse. Jau vien iš to akivaizdu, kad kultūra yra tapusi dabartinio Vakarų žmogaus totalinės patirties epicentru. Tai nereiškia, kad pankultūrizmo būklėje visiškai nunyksta nežmogiškoji tikrovė su visa savo beprasmybe, svetimybe ir siaubo šaltiniais; tai reiškia tik tiek, kad pankultūrizmo būklėje išlepus hominidas-bailys nebenori, ar nebesugeba, matyti daikto ir pasaulio nekultūrinio horizonto, nes tas daiktas kelia pavojų „psichologiniam komfortui“ ar „kokybiškam gyvenimui“. Šitoks hoministinių drebučių gniužulas vis labiau vengia pažvelgti į akis absoliučiajai svetimybei, glūdinčiai kiekvienaime, netgi labiausiai sukultūrintame, labiausiai sužmogintame, labiausiai hominizuotame, pačiame „prasmingiausiam“ esinyje. Šiuo požiūriu kultūra yra ne tiek faktas, kiek valingas arba nevalingas nūsikusimas nuo tikrovės nežmogiškumo arba nuo nežmogiškumo tikrovės. Technohominidas vis sunkiau pakelia bekalbio Kito beprasmybę; jis visur ir visada reikalauja prasmės (pats laikas įstatymu įtvirtinti dar vieną žmogaus teisę – „teisę į prasmę“), o jei tos prasmės neranda gatavu, pagamintu ir serviruotu pavidalu, tada pats padaro tariamo įprasminimo judesį: paprasčiausiai nūsikusdamas ar pabėgdamas nuo akimirksniui atsidendusios beprasmybės. Absoliučiai Kitas arba Absoliuti Transcendencija – bekalbis, nesukultūrintas, nežmogiškumas – jį vis labiau baugina, ir jis vis atkliau nuo Kito izoliuojasi, skubiai įkultūrinamas viską, kas dar norėtų likti už kultūros ribų, o pats lenda gyventi į superprasmingą vientiso žmogiškumo bunkerį: dabartiniai Robinzonai gyvena Supermarketuose. Žinoma, joks šios žemės daiktas ar esinys – net kambarinis šunytis – nesiduoda įkultūrinamas iškart ir iki galo. Todėl įkultūrinimas

išsiskleidžia kaip begalinė perspektyva, kaip pabaigos neturintis vyksmas, dar ir dabar naiviai vadinamas „pažanga“. Bet svarbu ne tai, ar šis vyksmas turi pabaigą, ar ne. Svarbu, kad dabartinis technohominidas siekia visuotinio ir galutinio tikrovės įkultūrinimo, visiško jo sužmoginimo, ir net dabartyje jau elgiasi taip, tarsi šitoks visiško įkultūrinimo vyksmas jau būtų įvykęs – tenedrįsta Fukušimos „taikysis atomas“ teršti *mūsų* planetos radioaktyviuoju plutoniu! Perkultūrintas technohominidas naivai geidžia, kad nežmogiškieji daiktai būtų visiškai paklusnūs žmogui, o pats žmogus būtų visiškai paklusnus kultūriniam kodams – jis nė neįtaria, kad pačiuose kultūrinuose koduose glūdi absoliutaus nežmogiškumo branduolys; jis sentimentaliai trokšta, kad visa, kas yra, kad visa Žemė ir visas Dangus būtų visiškai valdoma (bent jau Hablo teleskope), visiškai klusni ir visiškai perregima. Krištolinio „skaidrumo“ manija tapo visuotiniu siekiniu. Tačiau toks siekinys įmanomas tik tada, kai Tikrovės sinonimu tampa dirbtinė, arba „sukurta“, tikrovė. O dirbtinę tikrovę ir galima – ar net reikia – vadinti būtent kultūra.

Dabar ryškėja tas nelemtas keblumas, apie kurį aš užsiminiau anksčiau. Kad galėčiau bent apytikriai nusakyti, kas yra kultūra, privalau kažkaip nuo jos atitolti, pabėgti iš kalbos kalėjimo, surasti Archimedo tašką anapus kultūros ir pažvelgti į ją iš šalies, kaip į visišką svetimybę ir priešais mane stovintį daiktą. Tai pati pimoji bet kokio sąžiningo matymo ar bent jau mąstymo sąlyga. Iš tikrųjų, kokį nors daiktą galiu pamatyti tik tada, kai esu ne to daikto viduriuose, o už jo, priešais jį ar bent šalia jo. Kad jį pamatytčiau, pirmiausia privalau su juo susvetimėti, jį nutolinti, statyti priešpriešais. Jei aš visiškai susilieju su daiktu, niekaip negaliu jo matyti, lygiai kaip Kitą matanti akis niekaip negali matyti savęs. *Unio mystica*, mistinis susiliejimas su daiktu, gal ir gali duoti man pasitenkinimą, svaigulį ar džiaugsmą, bet visiškai akivaizdu, kad jis negali man atidengti pirmapradžio daikto veido, jo išvaizdos ir tiesiogiai matomos esmės. Taip ir su kultūra: kad galėčiau ką nors apie ją pasakyti, privalau surasti tokią vietą, kur kultūros nebėra, privalau išsiskultūrinti ir pažvelgti į ją kaip į visišką svetimybę, esančią priešais mane: privalau tapti kentauro akimi ir bekalbe būtybe, Adomu iki nuopuolio. Kultūra turi tapti transcendentine duotimi, absoliučiai Kitu. Tačiau absoliučiai Kitas, arba Absoliuti Transcendencija, pagal apibrėžimą yra tai, kas beprasmiška, bekalbiška ir bereikšmiška, kas esti kaip duotis anapus žmogiškųjų – kultūrinių – prasmų lauko, netgi anapus kalbos. Kaipgi kultūrą – kalbos kristalų ir hoministinių prasmų masyvą – paversti bekalbiškumo ir beprasmybės masyvu, jei būtent kultūra esti tik kaip žmogiškųjų simbolių, reikšmių, prasmų ir žodžių terpė, vadinasi, hoministinės imanencijos sritis, į kurią aš, kaip kalbanti būtybė, esu įmestas kaip į motinos iščias. Taigi aš patenku išties į absoliutaus paradokso spąstus: ištisinį kultūros prasmiskumą turiu paversti visišku beprasmiškumu, arba, kompromisiniu atveju, padaryti kažkokį neįmanomai keistą „antrojo laipsnio“ įprasminimo judesį: įprasminti prasmę, įreikšminti reikšmę, įkalbinti kalbą, apie žodį papasakoti antrojo laipsnio žodžiu, įvardinti patį vardą, pamatyti tai, kas jau pamatyta, suprasti tai, kas jau suprasta,

įsisavinti tai, kas jau įsisavinta, padaryti perregimu tai, kas jau ir taip perregima. Ar įmanoma kultūros kultūra; ar įmanomas vardo vardas? Šitą paradoksą galima išreikšti dar paradoksaliau, užtat ir aiškiau: kad pamatyčiau kultūrą, privalau išsikultūrinti pats. Bet juk akivaizdu, kad tokio judesio padaryti negaliu. Surasti vietą šalia kultūros, atsidurti anapus jos negaliu jau vien todėl, kad vienintelė kultūros terpė, jos branduolys, yra kalba, vadinasi, bėgdamas nuo kultūros, bandydamas išsikultūrinti, privalau kažkaip pabėgti nuo kalbos ir atsidurti bekalbiame taške; kultūros kalbą ir kultūrą kaip kalbą galėčiau patirti tik būdamas anapus kalbos ir bandydamas ją „suprasti“ bekalbiu būdu. Tačiau tai neįmanoma, kadangi kalba yra vienintelė „supratimo“ terpė. Galų gale, supratimas tėra tik bet kokios bekalbės duoties įkalbinimas, bežodžio dalyko perkėlimas į kokią nors kalbos duotį. Kitaip tariant, kultūrą aš galiu suprasti tik iš vidaus, naudodamasis pačios kultūros teikiamomis priemonėmis, ir pirmiausia kalba. Aš nenoriu pasakyti, kad apskritai negaliu pasinerti į bekalbę terpę; ne, aš galiu ir netgi negaliu į ją nepasinerti – pavyzdžiui, pasinėręs į gilų miegą arba narkotinį svaigulį. Tačiau akivaizdu, kad nuskendęs bekalbėje terpėje, negaliu kalbėti apie kokią nors „supratimą“ – pats šis žodis tokiu atveju tampa beprasmis ir jo išvis nedera vartoti, nes, kaip sakyta, pats paprasčiausias supratimo judesys kartu yra ir kalbinis judesys, dalyko įkalbinimas, „žodis tapęs kūnu“, tegul tik pats naiviausias, panašus į paukščio čiulbėjimą. Vadinasi, pirmapradiško kultūros supratimo judesys pats jau grimzdi kultūros terpėje, pats yra „kultūringas“ ir kultūriškas.

Šiaip ar taip, dabar aiškėja bent jau vienas akivaizdus dalykas, kuriuo galiu pasinaudoti kaip gaire, bandydamas pamatyti kultūros esmę: nors ir negaliu pabėgti kažkur anapus kultūros, tapti bibliiniu Adomu iki nuopuolio, vis dar gyvenančiu bekalbiame Rojaus sode ir čiulbančiu giesmeles savo Ievai, nors negaliu sunaikinti visą savo kultūriškumą, visą kalbą ir visas hoministines prasmes; nors negaliu kultūros paversti anapus manęs estinčiu transcendentiniu daiktu, pats virsdamas išsikultūrinusiu kultūros matytoju, vis dėlto privalau kažkiek susvetimėti su kultūra ir suprasti bent jau tiek, kad kultūros neįmanoma suprasti, jei visiškai nepaisoma anapus mūsų pasaulio kultūrinio sluoksnio visada ir visur liekančios ir niekaip nepašalinamos svetimybės – to tamsaus, bekalbio nekultūrinio branduolio, kuris glūdi kiekviename, net labiausiai sukultūrintame mūsų pasaulio daikte ar įvykyje, kuris glūdi net kalboje: kalbos pamatas irgi yra bekalbis. Tariant Aristotelio žodžiu: *tekhnē on* gali būti suprstas tik todėl, kad jo pamatas ir branduolys yra *physei on*; dabartine banalybių kalba būtų: kultūra gali būti suprstata tik todėl, kad jos pamatas ir branduolys yra gamta. Siekdamas suprasti kultūrą, privalau padaryti ryžtingą išsikultūrinimo judesį ir pabandyti įeiti į tokią patirtį, kuri bent jau netiesiogiai parodytų anapus kultūros estintį absoliučiai Kitą, bekalbį daiktą, Absoliučią Transcendenciją, absoliutų nežmogiškumą, absoliučią svetimybę, o sykiu ir absoliučią beprasmybę. Ar tokia patirtis įmanoma? Juk ryžtis tokiai patirčiai tolygu ryžtis susitikimui ar net sandūrai su visiškai nežmogiškomis duotimis. Ar aš, žmogus, galiu

atsiverti visiškam nežmogiškumui; ar aš, kalbos mašina, galiu pamatyti visiškai bekalbį daiktą? Kitaip tariant: ar aš, žmogus, galiu pamatyti pasaulį ar daiktą nežmogiškomis akimis; ar galiu susitikti su pasauliu, kuriame nėra net menkiausių žmogaus pėdsakų? Akivaizdu, kad šitaip susitikti pasaulį ar daiktą nepaprastai sunku ir pirmiausia todėl, kad aš instinktyviai vengiu tokios patirties. Atsiverti visiškai svetimybei pirmiausia man trukdo baimė, nes viskas ir bet kas, kame aš nerandu savo paties ar bent jau kito žmogaus pėdsakų, man kelia baisingą baimę ar net siaubą: kas geistų atsidurti Robinzono kailyje? Bekalbė svetimybė baugina, beprasmybė beveik nepakeliama, Transcendencija siaubinga, užtat ryžtis atviromis akimis susitikti su bekvėpėmis duotimis reikia labai daug drąsos. Nėra lengva net pripažinti ar prisipažinti, kad pasaulyje esama duočių, kurios visiškai abejingos žmogui, visiškai jam svimos, o todėl lemtingai priešiškos ir pavojingos, – taip norėtusi, kad žemės drebėjimai arba ugnikalnio išsiveržimai būtų uždrausti įstatymu. Tačiau esama ir kitos priežasties, dėl kurios bekalbės svetimybės patirtis yra ypač sunki, ir ši priežastis susijusi su mūsų dabartine žemiškąja būkle. Jau sakyta, kad mes pasmerkti gyventi katastrofiško niekieno kalbos pertekliaus eone ir tokios kalbos („informacijos srauto“) pertekusiame pasaulyje, o mūsų mažutę bekalbę sielą drasko į gabalus pernelyg nutukusi ir išsiplėtusi sąmonė: mano matymas nebeturi bendro mato su mano mąstymu; matau kaip žvirblis, o mąstau kaip Dievas. Šį tragišką nederbę vadinama netgi labai iškilmingai: Globalizacija (nors iš tikrųjų šį fenomeną reikėtų vadinti kur kas kukliau: Ekranizacija). Dabartinį, visiškai man dominuojantį, santykį su tuo, kas nesu aš pats, ir netgi su tuo, kas esu aš pats, galiu pavadinti panhoministiniu simuliavimu, kurio branduolį sudaro tai, kas maniškį tiesioginę čia ir dabar estinčio pasaulio matymą ir patirimą vis labiau lemia – iškrepia ar net sunaikina – pasaulio kalbinių pakaitalų masyvas, kaip sakiau, vadinamas informacija arba informacijos srautu (aš jį pavadinčiau kiek dramatiškiau – informacijos cunamiu ar informacijos ugnikalnio išsiveržimu). Tai, kas vis dar vadinama pasauliu, man pirmiausia yra tas pseudopasaulio vaizdas, kurį aš – ir mano didžiosios genties broliai – matau milijonuose Ekranų, tapusių neatskiriama, o neretai ir vyraujančia, mūsų kasdienybės dalimi, veikiau – jos epicentru. Pasaulis man pirmiausia yra – ir vis labiau tampa – Ekranas pasauliu: tikra yra tai, ką matau Ekrane, o ko jame nematau yra arba iliuzija, arba visiškai nebūtis („Jei Tavęs nėra Ekrane, Tavęs apskritai nėra“ – iš dabartinio folkloro). Ekrane regimas (ne)pasaulio vaizdas vadinamas virtualiąja realybe, o toji „realybė“ man duota tik kaip *tariama* tikrovė, taigi tik kaip tokia pseudotikrovė, kurios esmę ir egzistenciją sudaro būtent tai, kas *išarta*, kas man duota tik ženklo, tik inkarnuotos kalbos muilo burbulo pavidalu, tik kaip falsimuliakras – kaip visiškai melas, nors ir naivus, nors ir nepastebimas. Retai kas supranta, kad vadinamoji informacija – fatališkai pasmerkta mano akis, ir mano sielą pasiekti gali tik kaip dezinformacija, neturinti bendro mato su užekraniniu daiktu savaime. Užtat mūsų pasaulis dabar vadinamas ženklų imperija, o šios imperijos gyventojų masė – informacine visuomene. Paprastai manoma, kad informacijos masyvas ir ženklas, kaip šio masyvo elemen-

tas, nurodo į kitą tikrovę, egzistuojančią anapus virtualiosios realybės. Tariama, kad informacija informuoja apie kažką kitą, nei ji pati – apie pačius daiktus arba apie pačius įvykius anapus informacinės skraistės. Tačiau tikroji padėtis visai kitokia: galų gale informacija informuoja tik apie save pačią, o informacinis ženklas ženklina tik save patį, geriausiu atveju nurodo tik į ženklų masyvą. Nei informacija, nei informacinis ženklas pirmiausia ir dažniausiai neišveda manęs už ar anapus informacinės pseudotikrovės. Maža to, virtualioji realybė nėra neutrali „pirmosios“, nevirtualiosios, tikrovės atžvilgiu. Būtų naivu manyti, kad informacijos banga skalauja mano sąmonę tik tada, kai spoksau į Ekraną, o kai nuo jo nusisuku, vėl atsiduriu pirmapradžiam „tikrame“ pasaulyje, o informacinė banga nulsūgsta ir dingsta, nepalikdama jokių pėdsakų mano sąmonėje ar sieloje, ar mano santykiuose su pirmapradžiu pasauliu. Tikroji padėtis visai kitokia: virtualioji realybė nedingsta niekur ir niekada; ji pradeda valdyti mūsų pirmapradę patirtį. Virtualioji patirtis – jei ją galima vadinti patirtimi – ne tik įsismelkia į pirmapradę patirtį kaip periferinė inkrustacija, bet tą patirtį užgožia, labai ją susilpnina, ar net išstumia, o savo santykius su pirmapradžiu pasauliu mes instinktyviai pertvarkome pagal Ekraną fantomų diktuojamus pavyzdžius. Pirmapradžiam pasaulyje ieškome tų pačių žvaigždynų, kuriuos išvydome virtualybės danguje. Mes instinktyviai geidžiame, kad „pirmoji“ tikrovė taptų vis panašesnė į „antrąją“, kitaip tariant, kad mūsų pirmapradė kasdienybė supanašėtų su Ekraną haliucinacijomis. Ši geismą nulemia visai paprasta priežastis: virtualioji realybė yra maloni ir lengva, ji gundo kaip patys gražiausi mirazai jau vien todėl, kad ją pasisaviname ir praryjame nedėdami jokių pastangų, nes Ekraną fantomai nesipriešina; jie pataikauja žmogaus, kaip ir bet kokios kitos gyvos būtybės, sieloje glūdinčiam lengvumo poreikiui, kančios ir sunkumo vengimui – Nirvanos ilgesiui. Kitaip tariant: Ekraną pseudotikrovėje nebesama jokios svetimybės, kuri mums priešintųsi, su kuria reiktų kovoti, kuri mus sužeistų ar sukeltų skausmą. Informacinių ženklų masyve nebeįmanoma susidurti su jokia Transcendencija, todėl Ekraną galima pavadinti Transcendencijos giljotina. Natūralu, kad ir pirmapradžiam pasaulyje vis labiau geidžiama išvengti skausmingos sandūros su absoliučiai Kito svetimybe: gyvenimo intensyvumas pakeičiamas anemiška „teise gyventi“. Ekraną hominidas – pavadinkime jį virtualu – nesąmoningai siekia visą tikrovę sutapatinti su Ekraną pseudotikrove ir *visą* patyrimą modeliuoti, orientuodamasis į virtualiąją pseudopatirtį. Štai kodėl mums ypač sunku susitikti su nežmogiškąja tikrove, kuri kaip tik ir yra virtualiosios realybės priešybė – tylinti tikrovė, kurioje nebesama jokių ženklų ir kuri pati savaime nieko neinformuoja ir netgi apskritai nieko neženklina ir nieko nekalba. Tikrovė *par excellence* yra tarsi kokia Juodoji Skylė – iš jos nebeišeina jokia informacija. Tai tikrovė, kurią susitinku kaip mano sąmonės ir mano kalbos atžvilgiu duotą svetimybę: ji lieka mano mąstymo ir mano veikimo pakraštyje, ji nepasiduoda nei pažintiniam, nei praktiniam manipuliavimui. Būtent pirmapradės tikrovės kaip nežmogiškosios svetimybės patyrimas mums leistų bent šiek tiek priartėti prie pirmapradžio kultūros esmės ir prigimties supratimo.

Būtent pirmaprādės tikrovės kaip nekultūrinės svetimybės fone mums galėtų atsiskleisti pirmapradė ir pati paprasčiausia kultūros „gimtis“ arba jos „gamta“. Tik atsistodamas šios neįkultūrintos svetimybės pusėje aš galiu atsidurti „priešais“ kultūrą ir ją traktuoti kaip aiškaus matymo dalyką.

Pirmoji vieta, kurion atsistojus į mano akiratį patenka absoliuti svetimybė ir kurioje įsišaknydamas aš susitinku su Absoliučia Transcendencija, yra pirmapradis pasaulis, kuriame nėra žmogaus ir žmogiškumo pamatinės duoties – sąmonės ir kalbos ar veikiau su kalba visiškai sutampančios sąmonės. Toje vietoje man lieka tik mano bekalbė siela ir jos saviraiškos būdas – regėjimas, matanti akis. Toji pirmapradė vieta paprastai vadinama gamta, gimtimi arba prigimtimi. Kalbant labai tiksliai, galima tarti taip: aš kaip reginčios sielos „subjektas“ galiu matyti tik gamtines duotis, tik *štai šitą gamtinį daiktą*, Aristotelio pavadintą *physei on*. Būtent gamtą kaip bekalbių, nežmogiškų daiktų kraštovaizdį galima priešinti kultūrai kaip hoministinių simbolių kraštovaizdžiui. Gamta kaip bekalbių daiktų ir įvykių visuma, paklūstanti tam tikrai slaptinai tvarkai, nepasiekiamai mano sąmonei, ir yra toji tikrovė, su kuria susitinkdamas arba susidurdamas žmogus atlieka pirmapradį įkultūrinimo judesį – absoliučios svetimybės prijaukinimo, hominizavimo, įkalbinimo, įsimbolinimo darbą. Gamta kaip pasaulis be žmogaus paklūsta metamorfozių ir katastrofų ciklui, neturinčiam nei krypties, nei prasmės, nei tikslo, nepavaldžiam nei vadinamiesiems „dėsniams“, nei priežastingumo principui, nei apskritai kokiam nors sąmoningam veiksmui. Tokio pasaulio be žmogaus – savaime suprantama, glūdinčio ir paties hominido centre – tvarką pirmaprādės civilizacijos, pradėjusios gamtinės svetimybės įkultūrinimo darbą, vadina *likimu*. Pati svarbiausioji gamtinę svetimybę įkultūrinančio veiksmo taisyklė yra tokia: pamėgdžioti gamtą, paklūsti likimui, prisiderinti prie likimo arba geriausiu (nors beveik neįmanomu) atveju – atspėti likimą, nors jis ir yra aklas, taigi galų gale nepažinus, nesuprantamas ir neatspėjamas. Visas likimas ateina iš nežmogiškojo pasaulio svetimybės pusės, o žmogus negali būti jo šeimininku; jis negali tvarkyti likimo, jį palenkti kokiems nors „dėsniams“, jis negali primesti likimui savo kaprizų, norų, įgeidžių ar laisvai plūduriuojančių, iš hominido pusės ateinančių kalbos matricų. Įkultūrinančio susitikimo su gamtinio pasaulio svetimybe pirmavaizdis yra *gimdymas*; pasaulio gamtinės svetimybės galybė pažadina *gimdymo kultūrą*. Šitokį gimdymo kultūros pirmavaizdį labai tiksliai nusako Laozi: „Gimdyti bet nesisavinti, prižiūrėti bet nesiukuoti; auginti bet nepavergti – tai vadinama slapčiausiaja dorybe“. Gimdantis įkultūrinantis santykis su pasaulio svetimybe to paties Laozi vadinamas *neveikimu*. Aktyvumas (jei šis žodis išvis tinka) ateina iš nežmogiškojo pasaulio pusės; jis ištrykšta iš bekalbio absoliučiai Kito tamsos ir neperregiškumo – pradas neregimas ir negali būti regimas; juolab jis negali būti įkalbinamas. Nežmogiškoji svetimybė suvokiama kaip *įščios*, užtat tokios kultūros pirmavaizdžiui ir tampa gimdymas. Kuo pasireiškia žmogaus įkultūrinantis judesys gimdymo kultūroje? Tokio stiliaus kultūriniame susitikime su nežmogiškuoju

pasauliu žmogus traktuoja save kaip pribuvėją. Pats žodis „kultūra“ yra romėniškos kilmės ir išreiškia švelnų, globojantį, puoselėjantį, *glostantį* gamtinėje svetimybėje glūdinčių galimybių išlaisvinimą, jų iškėlimą aikštėn, paviršium, regimybėn, dienos švieson. Nematoma glostyti taip, kad jis teiktųsi pasirodyti sielos akims ir taptų matomas – tokia pamatinė gimdymo kultūros nuostata, išreiškiamą romėnišku žodžiu *cultura*, kilusiu iš žodžių *colo, colere* – auginti, įdirbti žemę, rūpintis, globoti. *Colere terras hominumquae gentis* – globoti žemę ir žmonių giminę; padėti visiškai Kitam pagimdyti, iškelti į paviršių iš neregimos gelmės, padėti Absoliučiajai Transcendencijai įeiti į galimai apibrėžtesnę, baigtinę, formą, kurią, beje, irgi lemia ne Transcendenciją glostantis hominidas, o pati transcendentinė svetimybė: šitokią vyksmą Aristotelis vadina potencijos perėjimu į *actus*, arba materijos įtekėjimu į formą. Net tokia kultūrinė veiksmena, kurioje atsiranda dirbtinė realybė (tekhne, poiesis, menas, amatas, technologija), suvokiama ne kaip savavališkas, iš kalbos-sąmonės pusės ateinantis prievartinio įforminimo veiksmas, bet kaip pačioje svetimybėje glūdinčių neregimų „substancinių formų“ išlaisvinimas ir iškėlimas paviršium. Taigi – o šitoks švelnumas mums, technobarbarams, beveik nebesuprantamas – netgi techninė hominido veikla suvokiama kaip „gamtos pamėgdžiojimas“ – kaip *mimesis*. Dirbdinimas suvokiamas kaip „antrasis“ gimdymas, kaip „pirmojo“ gimdymo pamėgdžiojimas. Skulptūra „gimsta“ ne skulptoriaus galvoje, ne jo kalbinėje sąmonėje; ne, ji jau esti marmuro iščiose, o skulptorius tik padeda jai iškelti į šviesą: jis išlaisvina formą iš neapibrėžtumo, iš visuotinybės, tiksliau pasakius, galimai tobulą formą jis išlaisvina iš ne tokios tobulos formos kokono, lyg drugelį iš lėliukės, nes gimdymo kultūroje, tiesą sakant, nesama nieko beformio: net pati neregimoji Transcendencija kupina formų, lyg okeanas kupinas milijonų žuvų, gyvių ir augalų. Užtat ir pats gimdymas, kuriam padeda žmogus-pribuvėjas, yra tik metamorfozė – potencialios, neregimos formos perėjimas į regimą apibrėžtą formą; tokį perėjimą irgi lemia likimas, o ne koks nors anarchiškas, nevaržomai sklandantis „kūrėjas“. Nesama taisyklių, ateinančių vien tik iš hominido sąmonės ir pačiai svetimybei primetamų tarsi iš šalies, atsistojus fantastiškame „Archimedo taške“, todėl gimdymo kelias niekada negali būti tiesus ir pakartojamas; kiekvienas gimimas unikalus; kiekviena metamorfozė vienkartinė ir netikėta; visa, kas vyksta, vyksta pirmąjį sykį; pradžia sutampa su pabaiga, o pabaiga visada ir visur esti pradžioje, todėl, kalbant labai tiksliai, gimdymo kultūroje pabaigos nesama. Gimdymas visada vyksta belaikėje dabartyje. Bet koks kultūrinis judesys gimdantį žmogų nuolat gražina į belaikę dabartį, todėl įšaknija pradžioje – pats gimdymas yra belaikis laikymasis nesibaigiančioje pradžioje. Tokioje kultūroje negali būti jokio *metodo*, vadinasi, ir jokios unifikacijos, jokio pakartojamumo, jokio tiražavimo, standarto, dėsnio, apskaičiuojamo numatymo, sistemos, štampos, algoritmo, kodo ar *matricos*. Įkultūrinantis judesys bet kokioje būklėje yra unikalus: gimęs kultūrinis daiktas neatitrūksta nuo pradžios; jis visą laiką lieka įsišaknijęs žemėje ir danguje, jis netampa mumija, lavonu, ar suakmenėjusiu stabu. Gimdymo kultūroje net neįmanoma įsivaizduoti muziejų, panoptikumų ar kultūros daiktų sandėlių,

jau nekalbant apie antikvariatų – jis niekada nesensta ir netampa praeities simboliu; jie visiškai neistoriškas. Gimdinys toks pat gyvas kaip ir gimdyvė. Jis irgi paklūsta metamorfozių ritmui, gyvybės ir mirties dvižaidai, o tai reiškia, kad „sendamas“ tampa vis jaunesnis ir galiausiai sugrįžta į gamtinį gyvybės ciklą, senatvę suliedamas su vaikyste. Paradoksas toks: kuo gimdinys senesnis, tuo jis jaunesnis – ant „senos“ medinės klėties sienų žaliuoja samanų ir kerpės. **Vertikalės** vyravimas: kultūros daiktas ar veiksmas iškyla iš įsčių tamsos, išsišakoja Saulės šviesoje ir vėl sugrįžta į Žemės tamsą. Gimdymo kultūroje nesama vadinamosios amžinybės kaip monotoniško – mumijos – laiko, kaip nykios horizontaliosios trukmės ir tįsmo. Gimdymo kultūroje dirbinys nėra supriešinamas su nežmogiškuoju pasauliu; žmogus čia nekuria ko nors naujo; jis nekuria „antrosios tikrovės“. Kultūros daiktai nėra net suvokiami kaip **dirbtiniai** daiktai. Net padirbdinti daiktai traktuojami kaip gamtiški ir toliau paklūstantys transcendentiniam likimui. Pati kultūra nepabėga ir net nebėga nuo likimo. Tam tikra prasme kultūros dirbinys ir toliau lieka įsčiose. Savo šaknimis jis pririštas prie nežmogiškojo pasaulio svetimybės, ir savo branduolyje šią svetimybę jis ne tik išsaugo, bet tam tikra prasme ją net išryškina ir sustiprina. Netgi amato dirbinyje išlieka Žemės tamsa ir Dangaus neperregimumas – tie bruozai, kurie būdingi gamtos daikto svetimybei. Šitokią tamsą atitinka šventumo matymas ir šventumo įtvirtinimas. Šventa ne tik žmogaus rankų nepalytėta žemė, ne tik gyvas ažuolas, žolynas, upelis ar akmuo; šventumą išsaugoja ir įdirbta žemė, ir jos vaisiai, ir medis, ir iš to medžio pasidirbdinti padargai, ir šaltinio vanduo, teliukuojantis iš švento molio nulipdytame ąsotyje. Šventa ne tik žemė, brandinanti javą; šventa ir duona, iš žemės neatsirandanti, negimstanti tiesiogiai; duoną daro pats mirtingasis, bet šis darymas matomas būtent kaip neveikimas, kaip nedarimas, kaip pasaulio kelio neiškraipymas. Duonos kepale išlieka Žemės tamsa; duona net išryškina šitokią žemės tamsą, ją įrėmina, dovanoja jai formą, padeda tamsą ant šventojo stalo – tikrų tikriausio gimdymo kultūros altoriaus. Šventoji tamsa ateina į mirtingojo namus. Toji pati nežmogiškojo pasaulio svetimybės tamsa išlieka bet kuriame padarge, pastate, statuloje, paprasčiausiame įnagyje ar reikmenyje. Bet svarbiausias gimdymo kultūros savitumas išryškėja **kalbos** gyvenime. Nežmogiškajame pasaulyje ir jo svetimybėje kalbos nesama – tai bekalbių daiktų ir bekalbių įvykių teritorija. Kalba yra vienintelė akivaizdi duotis, žmogų skirianti nuo kitų pasaulio daiktų, ir vienintelė terpė, į kurią žmogus gali pasitraukti, bent kiek atitrukdamas nuo transcendentinės nežmogiškumo svetimybės ir nuo pačios bekalbės transcendencijos. Kalba yra vienintelė visiškai Kito alternatyva, vienintelė duotis, kurią hominidas gali priskirti tik sau ir laikyti save kalbos šeimininku, jos savininku ar jos darytoju, tačiau tokiu darytoju, kurio jau nebevaržo jokia svetimybė. Žmogus galėtų laikyti save kalbos kūrėju, nes ji ateina ne iš nežmogiškumo, o iš paties žmogaus pusės; jis galėtų kalbą matyti kaip absoliutų dirbinį, išskylantį tarsi iš Niekio, pavaldų visiškai kitokiai tvarkai, nei nežmogiškumo tvarka; jis galėtų manyti, kad kalbos kelias nesutampa su pasaulio keliu; jis net galėtų tikėti, kad kalba nepaklūsta likimui. Tačiau gimdymo kultūroje gimdymo

provaizdis valdo ir kalbos gyvenimą, ir jos matymą. Kalba irgi paklūsta likimui; ji gimsta, išskyla iš tų pačių iščių kaip ir bet koks kitas nežmogiškojo pasaulio daiktas, kaip ir **bekalbis** daiktas. Kalbos atžvilgiu žmogus yra tokia pat pribuvėja, kaip ir bet kurio kito nežmogiškojo pasaulio daikto atžvilgiu. Kalbos gyvenimas niekuo nesiskiria, pavyzdžiui, nuo medžio ar žolyno gyvenimo. Jei žmogus padeda medžiui gimdyti vaisius, tai lygiai taip pat jis padeda ir kalbai – žydėti, bręsti, nokti ir vesti žodžio vaisius. Nepranokstamas šitokio kalbos supratimo – paklūstančio gimdymo pirmavaizdžiui – pavyzdys yra sokratiškoji majeutika. Jos esmė – likimiškas kalbos gyvenimo matymas. Tariama, kad visa kalbos masė ir net visi kalbos pavidalai, kaip ir bekalbio pasaulio daiktai, glūdi pirmaprādėse sielos iščiose, tačiau ši siela nėra tik žmogaus nuosavybė: veikiau kartu ji yra ir nežmogiškojo pasaulio siela, pražystanti bekalbių daiktų pavidalais, bet **kartu** ir kalbos pavidalais. Todėl mirtingajam lemta būti tokiu pat kalbos pribuvėju, kaip ir bekalbių daiktų pribuvėju: **poiesis** yra ta pati **tekhne**, tas pats pribuvėjos menas, kuriuo naudojasi, tarkime, skulptorius, marmuro gabalui padedantis pagimdyti statulą, šaukštų drožėjas ar puodų lipdytojas arba žemdirbys, žemei padedantis pagimdyti jos vaisius. Todėl nepakan-ka pasakyti, kad gimdymo kultūroje kalbos tvarka **atitinka** bekalbių daiktų tvarką ar kad kalbos kelias atitinka bekalbių daiktų pasaulio kelią. Ne, kalbos tvarka **kartu** yra ir bekalbio pasaulio tvarka, o kalbos kelias kartu yra ir pasaulio kelias. Tas pats likimas, kuriam pavaldūs ir bekalbio pasaulio daiktai, ir pats žmogus, valdo ir kalbą. Kalba neturi ir negali turėti savo – savito, kitokio, nepasauliško, nedaiktiško – likimo. Todėl ir kalba išsaugoja paties likimo ir bekalbio pasaulio svetimumo tamsą. Žodis toks pat šventas kaip ir bekalbis daiktas, tačiau žodis šventas būtent savo bekalbiškumu, bereikšmiškumu ir beprasmybe – homininė-instrumentinė reikšmė tėra periferinė kalbos ir žodžio „funkcija“. Kaip tik todėl aukščiausią vietą žodžių hierarchijoje užima maksimaliai bereikšmiai ir beprasmiški žodžiai – „dievai“, „siela“, „dvasios“, „mana“, „wakau“, „orenda“, „dangus“, „žemė“... Taigi kalba matoma ne tiek kaip žmogaus kalba, kiek kaip paties nežmogiškojo pasaulio kalba. Kalbos provaizdis – Orakulo pitijos ištarmė, malda miežio grūdai – sąmoningai nereguliuojama, nepadirbama, nekuriama, nekonstruojama iš vienareikšmių ženklų grandinių: nesama nei matematikos, nei logikos, nei diskurso dabartine šio žodžio prasme. Majeutinė kalbos samprata išvis nėra linijinė; veikiau ją galėtume pavadinti tūriniu ar oline (turimas galvoje olos gaubtumas – A. Š.), kūniška ir daiktiška. Žodžiui būdingas bekalbio pasaulio daikto tūriškumas, gelmė ir išgaubtumas; žodyje svarbiausia ne tai, ką jis pasako ar ką jis reiškia banaliaja šių formulių prasme; žodžio matymą nulemia tai, ko jis nepasako, ko jis nereiškia; žodyje svarbiausia būtent neišsakomos prasmės tamsa ir gaubtumas, apglėbiantis tirštą nežmogiškumo masę. Tarus paradoksaliai: žodžio prasmingumą ar jo prasminį intensyvumą nulemia jo bereikšmė prasmė ar net jo beprasmiškumas. Žodis toks pat transcendentiškas sau pačiam, kaip ir bekalbis pasaulio daiktas; žodis toks pat transcendentiškas, kaip ir pasaulis, toks pat tylus, svetimas ir paslaptingas, toks pat tolimas ir nesuprantamas, kaip absoliutaus nežmogiškumo archipelagai. Žmogaus

kaip pribuvėjos menas: iškelti į šviesą tai, kas glūdi kalbos iščiose, tačiau iškelti taip, kad nebūtų sulaužytas juslinis žodžio kevalas, pasitikti žodį taip, kaip pasitinkamas juslinės pačių daiktų formos. Gimdymo kultūroje kalba gyvena lygiai taip pat, kaip gyvena abso-
liutaus nežmogiškumo krešuliai – paukščiai, gyvulėliai, medžiai ir debesys. Šitokį kalbos gyvenimo būdą galima pavadinti laukiniu mitu ta prasme, kad Žodis gyvena toje pačioje nežmogiškųjų daiktų laukymėje, kaip ir patys bekalbiai daiktai – ant atviros Žemės, po atvira Saule ir atvirų Debesų ūksmėje. Šiame mite svarbiausia tai, kad kalba neatsiskiria nuo bekalbės Žemės ir bekalbio Dangaus, panašiai kaip medžiaginiai įkultūrinti daiktai neatsiskiria nuo gamtinių daiktų. Žodis, troba, statula, padargas, akmuo, upokšnis, media sudaro vientisą ansamblį, kuriame, kalbant tiksliau, nesama net hierarchijos. Metamorfozės vaizdas galioja visai laukinio mito terpei: akmuo gali virsti žodžiu, žodis gali virsti statula, statula gali virsti pirmykščiu akmeniu, akmuo gali virsti žmogumi, žmogus – medžiu, medis – gyvate, gyvatė – vėlei žodžiu ir taip *ad infinitum*. Bet kas gali pagimdyti bet ką, kadangi bet kokia – daikto ar žodžio – forma galiausiai gimsta iš tų pačių pirmapradžių Juslinės Transcendencijos iščių, iš Didžiosios Motinos iščių – išlikimo, iš arche, iš physis, iš Dao, iš dangaus, iš –esmės, iš ugnies, iš vandens, iš pirmykščio chaoso: vardai įvairūs, bet visi jie yra tik tų pačių Visiškai Kito iščių pavadinimai. Tokie svarbiausieji į gimdymo pirmavaizdį nukreiptos kultūros bruožai, kurių visumą lemia žmogaus santykis su nežmogiškojo pasaulio svetimybe. Šio santykio esmė – išsaugoti nežmogiškojo pasaulio svetimybę, prie jos prisiderinti ir jai paklusti, neperžengiant ribos, žmogaus kompetencijos valdas skiriančios nuo nežmogiškumo valdų.

Antroji vieta, kurioje aš kaip kalbanti būtybė susitinku su visiška svetimybe, esu aš pats kaip bekalbė siela, o sykiu kaip antpasauliška ir nepasauliška duotis sau pačiam, savo keista egzistencija prilygstanti Niekui – bekalbė mano siela man pačiam duota tiesioginės Niekio neduoties būdu, kaip stokos ir geismo šaltinis. Gimdymo kultūrą gimdanti svetimybė randama juslinėse pasaulio masėse – tai paties juslumo visiškas neperregimumas ir kaip tik todėl Juslinė Transcendencija. Antrosios svetimybės teritorija yra vadinamasis antjuslumas, kurio aš negaliu rasti niekur kitur, išskyrus save patį, savosios sielos tamsoje. Antjuslumas negali būti patiriamas jokia „išorine“ jusle; jis negali būti patiriamas nei jusliškai, nei daiktiškai; maža to, jis apskritai negali būti patiriamas pozityviai, kaip frontalinė, priešais mano akis stovinti duotis. Todėl sakoma, kad antjuslumas „idealus“, nors tuo žodžiu nepasakoma nieko pozityvaus, o pasakoma, kad idealybė nėra juslinė duotis ir kad jos negalima rasti juslinių daiktų pasaulyje. Ji randama tik kaip nihilistinio naikinimo faktas, būdingas tik vienai mums žinomai būtybei – hominidui. Šio prigimtinio nihilizmo šaltinį, niekaip neduotą tiesiogiai, galima vadinti „vidumi“, „vidiniu būstu“, „manybe“ arba, kaip sakyta, „siela“, tačiau reikia labai aiškiai suprasti, kad siela pozityviai duota tik vienoje vietoje – žodyje „siela“, o „pati savaime“ neduota niekaip – tiesiog tai nihilistinio naikinimo krateris. Be to, reikia ypač pabrėžti, kad siela ir su ja siejama

„idealybė“ randama ne apskritai, objektiškai, ne kokio nors anoniminio X subjekto (pavyzdžiui, „Dievo“) pavidalu; ne, subjektas, randantis idealybę, esu „aš pats“ ir kiekvienas kitas kaip „aš pats sau pačiam“. Objektiškai galiu susidurti tik su sielos-idealybės beribio – nihilistinio – negatyvumo pėdsakais pasaulyje. Toks pėdsakas yra kiekvienas ir bet koks dirbtinis daiktas, Aristotelio vadinamas *tekhne on*. Jau vien iš to turėtų būti aišku, kad kultūra, atsirandanti iš sandūros su šitokia egoistine svetimybe, turi būti egoistinė ir net solipsistinė, priešingai anoniminei ir kolektyvinei gimdymo kultūrai. Jei antrąjį kultūros pirmavaizdį vadinsime siela, atitinkamai turėsime *sielos kultūrą*, kaip pirmojo pirmavaizdžio kristalo, *gamtos kultūros*, papildinį, alternatyvą ar net priešingybę. Bet ką galėtų sakyti keisti žodžiai: svetimybę aš randu savyje kaip bekalbę sielą. Tai išties mūsų mįslinga svetimybė ir dar mūsų mįslingasis mano paties susitikimas su tokia svetimybe. Pasaulyje esančio daikto ir paties daiktiškojo pasaulio svetimybė akivaizdi net tada, kai su tuo daiktu susitinkama žmogaus pasaulyje, kur „laukinė“ ar gamtinė jo svetimybė kažkieno įveikta, kur jis prijaukintas, sužmogintas, paverstas įrankiu ar stabu. Aš juk žinau, kad štai šitas akmuo, medis ar stalas yra kažkas kita, nei aš pats, kad netgi anoniminio pasaulio „tai“ nėra „aš“. Mano paties svetimybė man pačiam nėra ir negali būti akivaizdi; pirmiausia ir dažniausiai aš jos nematau ir negaliu susitikti ar susidurti su ja tiesiogiai. Dažniausiai, jei ne visada ir visur, ji slepiasi, kadangi mano prigimtinis ir įprastas buvimas yra, kaip sako Heideggeris, buvimas pasaulyje, stovėsena su pasaulio daiktais arba priešais juos. Manyje glūdinčią svetimybę užstoja būtent pasauliškieji mano buvimo pavidalai. Ir apskritai mano paties svetimybę man pačiam užstoja *daiktiškieji, o sykiu jusliniai, pavidalai*. O štai antroji, antjuslinė, svetimybė pati savaimė jokio akivaizdaus, tiesioginio pavidalo neturi ir negali turėti. Be to, ne taip kaip juslinio pasaulio daiktų svetimybė, šioji, antjuslinė, man nesipriešina; pasaulio juslinių masių svetimybė – kieta; mano paties svetimybė man pačiam – minkšta. Aš krentu į ją kaip į visišką tuštumą. Tada galiausiai ji ir yra tuštumos svetimybė. Už visų mano sąmonėje mirgančių kalbovaizdžių kartais aš pamatau tuštumą, kuri yra kur kas tamsesnė net už pasaulyje susitinkamą tamsą, nes sielos tamsa yra absoliuti tamsa, kai pati tamsos–šviesos priešybė nebeturi prasmės, nes tą manyje glūdinčią svetimybę aš galiu vadinti ir absoliučia tamsa, ir absoliučia šviesa. Šiaip ar taip, manyje glūdinti tuštumos svetimybė man svetimesnė ne mažiau nei juslinės pasaulio pilnaties svetimybė. Kai tik aš savyje surandu šią antrąją svetimybę, esu pasmerktas antrojo tipo įkultūrinimo judesiui: sieloje snaudžiančias antjuslumo mases turiu prijaukinti lygiai taip pat, kaip ir pasauliškojo juslumo mases. Grynoji idealybė turi būti sukultūrinta lygiai taip pat, kaip ir grynasis nežmogiškojo pasaulio juslumas. Pirmapradis antjuslumas toks pat laukinis ir bauginantis, kaip ir pirmapradis juslumas; siela tokia pat paslaptinga, kaip ir gamta; tuštuma tokia pat grėsminga, kaip ir pilnatvė; žmogus be pasaulio sau pačiam yra toks pat absoliučiai Kitas, kaip ir pasaulis be žmogaus; mano paties svetimybė man pačiam tokia pat „gamtiška“, „nekultūringa“, kaip ir pasaulio juslinių masių svetimybė. Siela kaip bekalbė antjuslinė idealybė man yra „antroji gamta“,

egzistuojanti šalia ir net nepriklausomai nuo „pirmosios gamtos“. Hominido egzistencija šioje žemėje yra ypač kebli, o kartais netgi tragiška, nes jam nuolatos tenka susidurti su dviem „gamtomis“ – jusline ir antjusline. Žmogus yra dvigamtė būtybė – vieną kartą jis gimsta iš juslinės gamtos iščių, kitą kartą – iš antjuslinės gamtos iščių.

Taigi antroji gamta irgi turi būti sukultūrinta, antroji svetimybė irgi turi būti pasisavinta, sužmoginta, pažinta, įprasminta, kultivuojama. Bet antrosios svetimybės įkultūrinimas vyksta visai kitaip, nei pirmosios. Maneye glūdinčios svetimybės įkultūrinimą lemia *kūrybos* pirmavaizdis, visiškai priešingas gimdymo pirmavaizdžiui. Ir visai neatitiktinai. Gimdymo pirmavaizdis mėgdžioja gimdinio gimimą iš gimdyvės iščių, pavyzdžiui, vieno gamtinio daikto išėjimą iš kito gamtinio daikto iščių. Gimdymo metamorfozių lauke kažkas visada atsiranda iš kažko, štai šitas daiktas iš štai ano daikto, štai šita juslinė forma iš štai anos juslinės formos: kūdikis atsiranda iš motinos, viščiukas iš kiaušinio, medis išauga iš sėklos, obuolį pagimdo obelis, statula gimsta iš marmuro gabalo (kuris jau savaime yra statula), karalaitė atsiranda iš varlės, gluosis iš nimfos, ažuolo totemas iš ažuolo. Kūrybos pirmavaizdyje išnyksta ne tik metamorfozės, bet ir juslinės formos kaip pavyzdinės tikrovės provaizdis. Gimdinys atsiranda iš *Kažko* kaip jusliškai įforminto *Štai šito*. Kūrinys atsiranda iš *Niekio*. Pasakius tiksliau – kūrinys ne *atsiranda*, o yra valingai, energingai ar net teroristiškai išplėšiamas iš Niekio, kartu apiplėšiant juslumo masyvus: kūrybos kultūra yra jėgos, teroro ir anarchijos kultūra, visiškai nebeturinti gimdymo kultūros švelnumo, nuolankumo ir dovanos laukimo. Kūrėjas – kad ir kas jis būtų – yra plėšikas, teroristas, metafizinis gangsteris, prievartautojas, ne taip kaip gimdymo kultūros pribuvėja. Kūrimo judesys yra valingas ir žiaurus maneye atsiveriančios tuštumos sutirštinimas, juslinį daiktą traktuojantis tik kaip žaliavą ir negailestingai jį sunaikinantis: iki šio judesio esti tik niekingoji tuštuma; po šio judesio esti jusliniu pavidalu kristalizuotas Niekis, kūrinys kaip Tuštumos ir Negyvybės kristalas – kaip hoministiniu antspaudu pažymėtas Lavonas. Kūrybos pirmavaizdis išstumia Gyvybės kultūrą ir ant podiumo iškelia Mirties kultūrą, nes hominidui ne tik nelemta sukurti nieko gyvo, bet ir lemta Kūrinį kaip Negyvybės krešulį kurti iš sunaikintos gyvybės krešulių. Be to, kūrimo kultūra yra visiškai parazitinė, kadangi, nors kuriama iš hominido centre glūdinčio Niekio, bet visa „žaliava“ prisiplėšiama iš nežmogiškumo masyvų. Tai reiškia, kad mano paties svetimybėje estintis Niekis atrandamas ne kaip visiška niekybė: visiškos niekybės aš apskritai negaliu nei atrasti, nei kaip nors su ja susitikti, nei juolab su ja susidurti. Maneye glūdintis Niekis turi tam tikrą būtį; pasak Platono, Niekis kažkaip yra, nors šitoks buvimas pagaunamas kaip pats skysčiausias buvimas, sutirštinamas tik *physei onta* valgyimo sąskaita. Kurti kūrinį reiškia sutirštinti skystą grynosios sielos buvimą ir padaryti jį tokį, kad – kaip kūrinys – savo intensyvumu jis bent jau prilygtų gamtinio juslinio daikto intensyvumui, o kaip stabas net jį pranoktų. Kūrinys yra energingai sutirštinta idealybė, sukonstruota ideali forma. Kūrimo judesys vyksta mano

„vidiniame būste“; kūrinys pirmiausia yra idealus kūrinys, antjuslinės terpės krešulys. O tai reiškia, kad kūrimo pirmavaizdžio pamatas ir pamatinis orientyras yra Kalba ir Žodis, tačiau – tai aš noriu ypač pabrėžti – Žodis, neturintis bendro mato su juslinio pasaulio daiktais ir juslinėmis formomis, Žodis, atitrūkęs nuo pasaulio ir jo juslinių masių ir net nuo pasauliškojo juslumo apskritai; toks Žodis yra dirbtinai padarytas mirusios „amžinybės“ kristalas, išplėštas iš gamtinių metamorfozių – gimimo ir mirties – ciklo. Kūrimo kultūra pirmiausia yra autoreferentiškos Kalbos kultūra: visi pamatiniai šios kultūros judesiai vyksta grynojoje kalboje ir tik po to nukreipiami į bekalbį pasaulį. Kūrimo kultūros centrinę duotį geriausiai nusako vienas Efezo gnostikas, išsitaręs taip: Pradžioje buvo Žodis; ir Žodis buvo Dievas; ir Žodis tapo kūnu ir gyveno tarp mūsų. Tuščiosios svetimybės įkultūrinimas prasideda kaip antjuslinės tuštumos kultivavimas, tačiau jis nelieka įkalintas „vidiniame būste“. Kalbos kultūra nepasilieka grynojoje kalboje. Žinoma, antjuslinė svetimybė iš pradžių įsisavinama kaip savarankiška, santykinai uždara teritorija; šitoks įsisavinimas kristalizuojasi grynosios, jusliniame pasaulyje atitinkamų neturinčios, kalbos pavidalu. Tokios kalbos branduolį sudaro visiškai beprasmiški žodžiai, tariamai išreiškiantys gryniausią visuotinybę – „Dievas“, „Vienis“, „Viskas“, „Begalybė“, „Gėris“, „Tiesa“ ir t. t., bet iš tikrųjų nurodantys tik į savo pačių elementarią duotį – žodžiai, kurių „esmė visiškai sutampa su egzistencija“. Pagrindinis antjuslinės svetimybės įsisavinimo pavidalas – kvazijuslinės kalbos formulės: principai, dogmos, maldos, užkeikimai, retorinės figūros ir, atitinkamai, formulių terpė – solipsistinė kalba. Formulė yra grynosios kalbos forma. Todėl kūrimo pirmavaizdis pirmiausia konkretinamas logikoje, matematikoje, metafizikoje, bet klasikinį pavidalą gauna teologijoje arba logoteizme – sudievinto beprasmiško žodžio terpėje. Žodis-formulė, grynosios kalbos agregatas, sudaromas pagal pačios beprasmiškos kalbos logiką, yra kūrimo pirmavaizdžio, vadinasi, ir antrojo tipo kultūros pamatinis orientyras ir pagrindas. Kūrimo pirmavaizdžio rėmuose atsiranda du kosmologiniai keliai, nebesutampantys nei savo vingiais, nei savo forma, nei savo kryptimi – bekalbio pasaulio kelias ir bedaiktės kalbos kelias. Kaip sakta, gimdymo pirmavaizdyje kalbos kelias sutampa su bekalbio pasaulio keliu, o kalba paklūsta tam pačiam likimui ir tam pačiam metamorfozių ritmui, kaip ir bekalbiai daiktai – žmogiškumas neatsiskiria nuo nežmogiškumo. Kūrybos pirmavaizdyje bekalbio pasaulio kelias visiškai atsiskiria nuo bedaiktės kalbos kelio – šitokios kalbos centrinių žodžių beprasmybė kaip tik ir rodo, kad kalbos kelias pakimba tuštumoje: galiausiai tai Niekio, arba nihilistinio naikinimo, kelias. Pasaulio kelias ir toliau paklūsta likimui bei cikliniam metamorfozių ritmui; beprasmiškos kalbos kelias yra tiesus. Kūrimo kalbą valdo letalinė linijinė logika, pavaldi vadinamajam tapatybės arba prieštaravimo principui, suformuluotam Mozės ir Aristotelio; tai nebe metamorfinio tapsmo, o loginiams principams pavaldaus, laisvai plūduriuojančio Logo kalba. Meandrą, elipsę, ovalą, kreivę išstumia tiesė – vertikalė, horizontalė, įstrižainė, kylanti aukštyn arba besileidžianti žemyn; arba tiesių – vertikalės ir horizontalės – sankirta: kryžius. Todėl kūrimo pirmavaizdžio

kalba ne tik nebepavaldi likimui, bet netgi pretenduoja „pažinti“ likimą ir priversti pasaulio daiktus eiti kalbos keliu – toji prievarta vadinama „stebuklu“ arba „tiesa“. Kūrimo pirmavaizdžio kalba siekia būti pavaldi tik sau pačiai kaip dėsniai, įstatymui arba dogmai – o visas šias prievartos formules diktuoja nebe „aklas“ likimas, o vadinamasis „laisvas protas“, sutvirtintas „tikėjimo“, taigi suverenu tampa pats laisvai plūduriuojantis Logas, *kuriantis* iš Niekio ir savo būtį, ir savo tvarką, anarchiškai pradedantis ir lygiai taip pat anarchiškai užbaigiantis loginių įvykių eiles, kylančias iš Niekio. Šitokia totalitarinė anarchija vadinama „laisvė“: būti laisvam, kūrėjui ir reiškia pradėti kalbos įvykių eilę iš Niekio arba nuo Niekio. Tik prasidėjus įvykiui laisvė virsta vadinamuoju būtinumu, tačiau toks būtinumas nėra likimiškas, paslaptingas ir apimantis galimą bekalbės laisvės judesį; ne, toks būtinumas yra „pažintas“, prievartinis, teroristiškas ir netgi fatališkas – „be Dievo valios nenukris nė plaukas nuo galvos“. Būtinumas nustatomas loginio beprasmės kalbos judėjimo – matematinės formulės fatalizmo: taip yra ir negali būti kitaip. Įstatymas, dėsnis, principas ar dogma yra grynosios kalbos inercijos, Logo masės tiesiaiegio judėjimo padarinys, Logo ceremonialas, Logo kulto taisyklė: totalitarinė prievarta, kylanti iš maksimalios visuotinybės diktatūros. Įstatymas, dogma ar principas ne tik nėra bekalbio likimo išraiška; visai priešingai – tai antilikimas, tai galybė, privalanti paneigti likimą, susipriešinti su likimu, įeiti į priešišką sandūrą su likimu vien todėl, kad beprasmio Logo formulė pretenduoja ne tik pažinti likimą, bet jį tramdyti, reguliuoti, tvarkyti ir net jį pašalinti. Hoministinis žūlumumas pirmą kartą įsitvirtina ant pasaulio altoriaus. Nors į kūrimo pirmavaizdį orientuota kultūra pirmiausia yra kalbos kultūra, tačiau, kaip sakyta, ji nepasilieka grynojoje kalboje; tai nėra tik „vidinė“ kultūra, įsisavinanti antjuslinę svetimybę, bet liekanti abejinga juslinio bekalbio pasaulio svetimybei. Žinoma, kūrimo pirmavaizdžio kultūroje esama tam tikro abejingumo bekalbio nežmogiškumo masėms; „vidaus“ kultivavimas gali užgožti „išorės“ kultivavimą. Tarp gimdymo ir kūrimo kultūrų neišvengiamai įsižiebia konfliktas, nes gimdymo kultūra nukreipta išorėn, o kūrimo – „vidun“, nes „pagonis“ paklūsta bekalbiams demonams, o „krikščionis“ įsitikinęs, kad tokių demonų arba išvis nėra, arba jei jie ir yra, visai įmanoma juos „pakrikštyti“, taigi, pavergti grynojo Logo diktatūrai. Bet anksčiau ar vėliau kūrimo pirmavaizdis iš grynojo „vidaus“ ir grynos beprasmės kalbos perkeliamas į bekalbį pasaulį, ir pasaulio svetimybė pradedama įsisavinti ir įveikinėti būtent pagal kūrimo iš Niekio pirmavaizdį – tai prievarta bekalbio nežmogiškumo atžvilgiu, dar kūrimo kultūros apyaušryje pavadinta „eksperimentu.“ Nežmogiškasis pasaulis, bekalbis *physei on*, pradedamas traktuoti kaip kūrimo iš Niekio poligonas, turintis paklusti nebe likimui ar metamorfozėms, o totalitarinei kreacionistinės kalbos logikai – mašininio diskurso terorui. Pats *physei on* pradedamas traktuoti kaip *tekhne on*, vadinasi, sunaikinamas: mažų mažiausiai virtualiai. Negana to, – ir tai kreacionistinio kvailumo viršūnė – nežmogiškasis pasaulis pradedamas netgi kildinti iš... Niekio. Tačiau metamorfozių terpė ir bekalbių juslinių formų karalystė (o toks yra nežmogiškasis pasaulis ir net pats žmogus kaip *phy-*

sei on) savaime neturi bendro mato su tiesine ar linijine kūrimo pirmavaizdžio logika, su beprasme kalba ir juolab su Niekio niekybe. Gimdymo elipsė ir kūrimo tiesė negali atitikti viena kitą niekada ir niekur; gimdantis kiaušinis negali virsti kuriančiu loginės giljotinos peiliu; bekalbis daiktas negali švelniai susiglausti su bedaikčiu žodžiu, kaip kad gimdymo kultūroje bekalbio pasaulio kreivės susiglaudžia su eliptine ir metamorfine laukinio mito kalba. Kūrėjui lieka viena išeitis: prievarta ištiesinti gimdymo elipsę, o metamorfinį bekalbio pasaulio bangavimą jėga palenkti linijinei kūrimo logikai ir metastatiniam beprasmiui Logo dauginimuisi. Bekalbio pasaulio atžvilgiu kūrimo kultūra išskyla kaip *antpuolis* prieš bekalbio daikto svetimybę; kuriantis Logas įsiveržia į nežmogiškumo mases kaip į priešo teritoriją ir, kur tik pajėgia, priverčia jį paklusti tiesinei kūrimo – kaip antigamtinio ir antgamtinio stebuklo – logikai. Bekalbe jusline jėga daiktai priverčiami *atitikti* antjuslinę kalbą, o tai reiškia, kad nežmogiškasis pasaulis turi būti sunaikintas, pakeistas, perdirbtas ir paverstas „naujuoju“, dirbtiniu pasauliu, „Dievo karalyste žemėje“. Majeutiką pakeičia Cezario pjūvis. Pasaulio globą išstumia nuolatinis hominido karas su nežmogiškumo masyvais. Tačiau pasaulio svetimybės kreacionistinio teroro pirmavaizdžiu vis dėlto lieka antjuslinės tuštumos įsisavinimas ir pasisavinimas, Niekio kontinento kolonizacija. O tai reiškia, kad bekalbio pasaulio svetimybė turi būti kažkaip supanašinta su Niekio ir Tuštumos svetimybė, o pats pasaulis supanašintas su niekingąja niekybe ir šitaip prilygintas Niekui. Ar tai įmanoma padaryti? Ir kaip tai įmanoma padaryti? Akivaizdu, kad polimorfiškam bekalbio pasaulio jusliniam gamtovaizdžiui turi būti primesta antjuslinės tuštumos arba „idealos medžiagos“ monotonija. Kad pasiduootų kreacionistinės kalbos logikai, juslinis pasaulio polimorfizmas turi būti išformintas, kitaip tariant, turi būti nušluotas juslinių formų peizažas, o pati juslinė forma turi būti laikoma ne intensyviausia tikrove, o iliuzija, sapnu, kliesiais, Brahmos haliucinacija, Majos skraiste, „antrinėmis savybėmis“, sielos išmata ir atmata, trumpai tariant, fantomu, už kurio antjuslinėje anapusybėje (t. y. Niekio niekybėje) slypi „aukščiausioji“ tikrovė, „tikroji“ būtis, „galutinė“ realybė, beje duota tik vienoje vietoje – beprasmiškos loginės kalbos beprasmiuose, netgi pačiuose beprasmiškiausiuose, žodžiuose. Toji „aukščiausioji būtis“ turi būti ne tik antjuslinė, bet ir beformė, nirvaniška, todėl tapatinama, pagal reikalą, tai su beforme jusliškai-antjusliška „medžiaga“, tai su tokia pat beforme „dvasia“, ir būtent savo visišku beformiškumu, beviltiška monotonija ir žemiškai akiai visai nesuvokiama vienodybe prilygti kažkokiai makabriškai vientisai masei, o be to – vėlgi orientuojantis į niekingąją gryniosios idealybės terpę – minkštai, klusniai, minkymui, lipdymui, pjaustymui, perdirbimui ir anarchiškai prievartai nesi-priešinančiai masei. Kūrimo kultūra dėl savo prigimties pasmerkta tapti totalitariškai manipuluojamos (ar veikiau automanipuluojamos) masės ir masine kultūra – metafizika liaudžiai, kaip sako Nietzsche. Štai kodėl ryškiausiu kūrimo kultūros kristalu galime laikyti „absoliučią religiją“ (Hegelis), taigi totalitarinę religiją, vadinama krikščionyste. Kūrimo kultūra, tarsi uraganas įsiverždama į bekalbio juslumo teritoriją, įniekina, išnie-

kina, suniekina ir sunaikina gamtines juslines formas, tarsi buldozeris išlygina juslinių masyvų kreives, o visą ir bet kokią juslinį individualumą ištirpdo niekinėje masėje, skaitmeniniame karališkame vandenyje, sudarytame iš „loginių atomų“. Iš kūrimo pirmavaizdžio atsiranda panieka gamtiniam pasauliui, nežmogiškumui, *physei onta* gyvybei, o sykiu neapykanta polimorfinei ir metamorfinei to pasaulio svetimybei. Kas atsitinka su pamatine bekalbio juslumo duotimi – individualia, todėl visiškai neskaidoma forma? Ji atimama iš juslumo ir atiduodama antjuslumui, tačiau, žinoma, falsifikuotu – formulės – pavidalu. Degeneravusi forma tampa išskirtine Logo kalbos privilegija, ir tik tokiai beprasmės kalbos formai pripažįstama intensyviausia, „pirmarūšė“, tikrovė. Tik loginė-matematinė kalba turi substancines formas – toks kūrimo kultūros ediktas. Vietoje individualios juslinės formos įtvirtinama visuotinė kvazijuslinė pseudoforma kaip principas – loginė forma: taip kokybė pervedama į kiekybę. Pavyzdinių formų karalyste tampa dirbtinės – negyvos negyvų dirbtinių daiktų – formos: sustingę mineraliniai dariniai, įvietinantys vadinamąją „amžinybę“ ir „tobulybę“. Aukščiausioji kalbos forma – loginės mašinos motoras – yra „Dievas“, įstatymas, dogma ir dėsnis. Žemesnės kalbos formos palenkiamos aukščiausiai formai – absoliuto formulei (pavyzdžiui, švenčiausios trejybės dogmai). Kadangi formulių – tų loginės kalbos mašinų – terpėje metamorfozė nebeįmanoma, esinija palenkiamą vadinamajam priežastingumo principui – kūrybinio ir gamybinio sąlyčio su daiktais pirmavaizdžiui. Tačiau kartu loginės formulės yra tuščios; jos paženklintos antrosios svetimybės tuštuma ir niekybe. Galiausiai jos pasmerkotos geisti pilnatvės, kurią gali gauti tik iš juslinio pasaulio masyvų, jas įsiurbdamos, naikindamos, perdirbdamos ir suvalgydamos; formulių tuštumą gal užpildyti suminkštinta, išforminta juslinio pasaulio žaliava. Todėl anksčiau ar vėliau kietos ir griežtos loginės formulės turi užpulti suminkštintą gamtinės svetimybės masę, lyg maitvanagis maitą (nes formulei bekalbis daiktas tėra maita, negyvybės masė). Taip vyksta „naujojo pasaulio“ kūrimas ir gamyba, o šis antrasis pasaulis, negyvybės kristalų panoptikumai, gaminamas pagal loginės kalbos matricas. Tas *new brave world* yra svarbiausias antrojo tipo kultūros padarinys – pagamintas pasaulis ir sukurti daiktai yra priešinami „neteisingiems“ gimusiems daiktams ir tokiam pat „neteisingam“ gimdymo pirmavaizdžio pasauliui. Kūrimo pirmavaizdžio slaptas tikslas ir viršūnė – pasaulis paverstas mašina, technologinis pasaulis, atsiradęs iš gryniausios – matematinės – kalbos ir pavaldus absoliuto formulės terorui; šis negyvybės pasaulis polemiskai priešinamas gyvybės pasauliui, gyvenančiam po gimdymo ženklų, ir pats veržiasi į galutinę tobulumą – Niekį, vadinasi, į susinaikinimą, kadangi tobula gali būti tik tai, ko nėra; kas esti – netubola; gyvybė – netobula. Kūrimo kultūra įgyvendinama tik sukūrus Mašinai pavaldų pasaulį, patį sudarytą iš mašinų. Tačiau, pagamindama dirbtinį pasaulį, kūrybos pirmavaizdžio kultūra pati tampa nereikalinga dar tada, kai dirbtinis pasaulis nėra tapęs tobulu ir virtęs totaline mašina. Iš kūrybos pirmavaizdžio atsiranda trečioji kultūra, kurią aš pavadinsiu vartojimo kultūra.

Gimdymo kultūros tikslas – prijaukinti nežmogiškojo, gamtinio, pasaulio svetimybę; kūrimo kultūros tikslas – pašalinti ar net sunaikinti ir antjuslinę, ir juslinę svetimybę. Pavyzdiniame, tobulame kūrinyje nebeturi likti jokios svetimybės – visa, kas yra, privalo tapti žmogumi, tokiu antruoju Adomu. Kaip tik į absoliutų kūrinį, pasižymintį Niekio skaidrumu ir tuštumos perregimumu, nukreipta kūrimo pirmavaizdžio terpėje atsirandanti kultūra. Tiesą sakant, kūrimo pirmavaizdis ir yra šitoks absoliutus kūrinys – esi-nija kaip absoliutus kūrinys ir pats žmogus kaip absoliutus savo paties kūrinys. Tačiau absoliutus kūrinys gali būti tik siekinys, tik vadinamasis idealas, įgyvendinamas laiku pabaigoje, pavyzdžiui, Paskutiniojo Teismo dieną arba technologinės utopijos įgyvendinimo akimirka. Tuo tarpu realus, banalusis, kūrinys nėra ir negali būti absoliutus – kad ir kaip stengtųsi kūrėjas, kad ir kokias aukštumas pasiektų Loginio Absoliuto teroras, kad ir kokių mastu būtų „pažintas“ nežmogiškumas, kad ir koks perregimas taptų kūrinys ir sukurtas pasaulis, kūrinyje visada ir fatališkai išlieka gamtinė svetimybė, pirmiausia dėl tos priežasties, kad pačios loginės kalbos centre išlieka neloginė svetimybė, o žmogiškumo šerdyje – nežmogiškumas. Pašalinti pirmapradžio žmogaus kaip kalbančios būtybės susvetimėjimo su nežmogiškumu neįmanoma. Štai kodėl antroji kultūra sukuria – būtent *sukuria* – paradoksalią būklę: banaliajame kūrinyje išlieka svetimybė ir netgi dviguba – gamtinė ir sukurtoji. Toji dviguba svetimybė atkakliai, nors ir labai klastingai, priešinasi galutiniam kūrybos tikslui – pašalinti bet kokią svetimybę. Perregimo kūrinio centre įsitaiso tamsus branduolys su dviem galvomis – nežmogiškąja ir žmogiškąja. Būtent kūrinys yra toji vieta, kur aš susiduriu su trečiąja svetimybe, kuri nėra nei bekalbio pasaulio juslinių masių svetimybė, nei sielos tuštumoje banguojančių antjuslumo masių svetimybė. Ta trečioji svetimybė yra paradoksali, neteisėta, kontrabandinė, išprovokuota ir provokuojanti. Pavyzdine svetimybės vieta dabar tampa kūrinio hoministinė *prasmė*, pati kalba kaip prasmės indas, nes šitokia prasmė mano, baigtinės būtybės, turinčios baigtinę sielą, atžvilgiu yra anoniminis, kolektyvinis, *istorinis* kūrinys, žmogaus apskritai arba *Visų* kūrinys. Todėl pavieniam individui šitokia gigantiška, neaprėpiama anoniminė prasmė yra tamsi, svetima ir neperregima. Svetimybės pavyzdine vieta tampa vadinamoji *sąmonė*, kaip anoniminės kalbos sandėlys, dėl tos anoniminės kalbos – informacijos – pertekliaus prarandanti bendrą matą su baigtine siela. Sąmonė begalinė, o siela baigtinė – štai toji neįveikiama antinomija, dėl kurios atsiranda trečiasis kultūros pirmavaizdis, nukreiptas į anoniminės kalbos įsisavinimą, vadinamą *vartojimu*. Juk tikrasis ir savaip vienintelis vartojimo objektas yra būtent kalba – bekalbė siela stengiasi praryti, taigi, vartoti kalbinę sąmonę. Trečioji kultūra gali būti pavadinta ir *sąmonės* kultūra – šioje kultūroje absoliutu tampa nebe beprasmiškai žodžiai (kaip kūrimo kultūroje), o būtent hoministinės prasmės prifarširuoti žodžiai, pasakius kiek vaizdingiau – maksimaliai sąmoningi žodžiai ir maksimaliai kalbos prikimšti daiktai-mašinos, negyvi dirbtiniai daiktai. Trečioji svetimybė irgi reikalauja įkultūrinimo, kurio pirmavaizdžiu ir tampa *sąmoningas vartojimas* (nukreiptas prieš nesąmoningą kūrybą). Vartojimas

yra pasyvus naikinimas, vėlgi priešingas aktyviam – t. y. iš individo sielos kylančiam – kūrybiniam naikinimui, – jis vadinasi antrojo laipsnio naikinimas. Vartojimo objektas – pa-brėšiu dar syki dėl šios minties keistumo – yra ne koks nors medžiaginis daiktas, net ne dirbiny s ar kūrinys kaip juslinės masės krešulys, o daiktas kaip ženklas, kaip kalbos maišas: vartojamos hominininės reikšmės, duotos tik kalboje. Vartotojas yra kalbos vergas, užtat labiausiai neapkenčia būtent kalbos, kaip jį bauginančios ir jam nepavaldžios svetimybės – vartojimo kultūra restauruoja pirmykščio, ikikultūrinio, barbaro būklę; tiksliau pasakius, slaptas vartojimo kultūros tikslas ir variklis yra pirmykščio bekalbio barbaro būklė. Absoliutus skaidrumas, kurio siekia kūrėjas, virsta savo priešybe – abso-liučia tamsa. Individo sieloje glūdi neapykanta ir gimimo, ir kūrybos pirmavaizdžio padarytai kalbai, pagieža ir gimdymui, ir kūrybai, ir kūrėjui, ir kūrėjo sukurtiems neap-rėpiamiems mirusios kalbos masyvams. Tie masyvai gali būti pavadinti mums (vartoji-mo kultūros vergams) geriau žinomais žodžiais – tai informacijos srautas arba ženklų imperija ir jos pavyzdinė teritorija – Ekranas. Vartojimo kultūros epicentras – informa-cijos arba ženklų (pirmiausia „prestižinių“) rijimas, taip slapčia tikintis įveikti šito ženklų masyvo svetimumą. Pagrindinės vartojimo formos dvi – gamyba ir pramoga. Vartotojas yra dirbantis gyvulys, o sykiu pramogaujantis gyvulys; darbas suvokiamas kaip pramo-ga (prestižas), o pramoga kaip darbas (pramogų industrija). Abi vartojimo formos gali būti suspaustos į vieną – vartojimo techniką arba vartojimo technologiją. Šiuo požiūriu vartojimo kultūros metafizinis branduolys yra techninė technologija arba technologinė technika (priešingai kūrėjo technikai, graikiškajai *tekhne*). Vartojimo kultūra yra techno-loginė ne išorinėmis apraiškomis (nors jomis – irgi), bet pačia savo metafizine prigimti-mi: technologija, o kalbant visai tiksliai, *technotechnologija*, t. y. *technikos technika*, yra pavyzdinis, be konkurentų, anoniminės kalbos-sąmonės vartojimo būdas. Vartojimo pirmavaizdžio valdomoje kultūroje gimdymo ir kūrimo kultūra, žinoma, išlieka, tačiau išlieka tik kaip techninė imitacija arba kaip gimdymo ir kūrybos technologinis simulia-vimas: gimdo mašinos, kuria irgi mašinos. Nebe gimdinys, o techninis gimdinio simu-liakras; nebe kūrinys, o techninis kūrinio simuliakras: gimdyti ir kurti griežtai drau-džiama – tokia technologinio totalitarizmo šerdis. Savaiame suprantama, kad griežtai uždraudžiamas ir gimdymo bei kūrimo subjektas – iš sielos gelmių į pasaulį žvelgiantis ir jį matantis individas. Vartojimo kultūroje vis labiau įsigali totalitarinė visuotinybė, Heideggerio labai tiksliai pavadinta das Man, arba Didysis Anonimas, savo visišką ano-nimiškumą slepiantis su Ekranu majos skraiste – tariama informacijos konkretybe. Vartojimo simuliakrai simuliuoja patys save – gamyba ir pramoga tampa masinės iste-rijos inkubatoriumi. Kiekvienas įsivaizduoja esąs kūrėjas ir kiekvienas – gimdytojas arba net majeutas: gimdyti pradeda net vyrai, o kurti – moterys: tačiau visa ši isterija išsisklei-džia darbo-pramogos srityje ir simuliuotoją dar giliau įklampina į vartojimo kultūros dumblą. Sukurk pats save, pagimdyk save, tapk savimi – šitaip Ekranu lozungai totali-zuoja ir isterizuoja kūrybos ir gimdymo simuliakrus, simuliuotoją pasmerkdami tik

prėskam vartojimui. Juk iš tikrųjų bet koks gimdymas ar bet kokia kūryba vyksta tik Ekране, virtualumo burbule: tai ne formos išauginimas iš pirmosios svetimybės iščių ir ne formulės išplėšimas iš antrosios svetimybės tuštumos, o tik apgailėtina mirusios prasmės masturbacija. Vietoje metamorfozės – metastatinis parazitinių prasmų („informacijos vienetų“) dauginimasis; vietoje frontalinio kreacionistinio antpuolio prieš svetimybę – tuščių kalbos ženklų kombinatorika: Rubiko kubas, Lego kaladėlės. Vartojimo kultūros metafora gali būti mimoza arba pudelis. Šios kultūros subjektas paniškai bėga nuo pirmųjų dviejų svetimybių, vengia jų besąlygiškai, bet kuria kaina; kartu su savo mąstytojais jis nuolat sako: nieko nėra anapus teksto, visa, kas yra, yra kalbos mašina paverstas žmogus, praradęs netgi pirmapradiškiausią individualumo, taigi ir svetimybės, šaltinį – lytį. Vartojimo kultūra kartu yra ir platoniškojo homunkulo, transvestito, kultūra. Vartojimo subjektui-mimozai per sunki ir gimdymo, ir kūrybos svetimybė; abi radikalsios svetimybės jam sukelia alergiją; jis gali ryti tik lengvą, pusiau suvirškintą, anoniminės prasmės svetimybę, tačiau net ji įsisavinama ne tiesiogiai, ne individualiai, o pasitelkus tarpininką – technotechnologinį „metodą“ arba kitokio tipo technologinę aparatūrą. Pati prasmė vartojama ne grynu pavidalu, o tik kaip prasmės simuliakras. Simuliuojama ne tik svetimybė, bet ir – ir pirmiausia – svetimybės simuliakras: vyrauja antrinis, tretinis, n-tinis simuliacija, simuliacijos simuliacija ir taip *ad infinitum*: tarp medžio ir mano akių įsiterpia šimtai traktatų apie medžio „esmę“; tarp Platono dialogo ir mano akių – tūkstančiai traktatų, „tyrinėjančių“ tą Platono dialogą. Be jokios abejonės, svarbiausia simuliuojamos svetimybės vieta yra ir vis labiau tampa Ekranas – tiesioginis Biblijos įpėdinis. Visa, kas vyksta vartojimo kultūroje, – galimas daiktas, joje apskritai niekas nebevyksta, o jei ir vyksta, tai tik kaip „įvykio“ ir „vykmo“ simuliacija – vyksta Ekране: „vidiniame“ sąmonės ekrane, kur manipuliuojama mirusių prasmų masėmis – vaizdaženkliais, kalbovaizdžiais, ideologinėmis klišėmis, kalbojausmais, vartojimo „svajonėmis“; arba išoriniame ekrane – laikraštyje, žurnale, koncertų salėje, muziejuje, telekompiuteriname ikonoskope, bibliotekoje, ant podiumo, stadione, konferencijoje, demonstracijoje, seminare, balsavimuose, visur, kur imituojama „kultūra“, „politika“, „ekonomika“, „kūryba“, kur simuliuojama reali sandūra su pasaulio svetimybe, o iš tikrųjų tik manipuliuojama realios sandūros ženkliais simuliakrais. Kultūrinis veiksmas suvokiamas ir toleruojamas tik kaip **išgyvenimas ir saviraiška**: išgyvenimas vyksta vidiniame, saviraiška (pavyzdžiui, pats didingiausias žygdarbis – „apsinuoginimas“) – išoriniame Ekране. Saviraiška yra išgyvenimų suišorinimas, o išgyvenimas – saviraiškos įvidujinimas. Bet kuriuo atveju pakimbama grynosios prasmės terpėje, kuri – tarsi kokonas – vartojimo kultūros subjektą izoliuoja ir apsaugo nuo sunkiosios svetimybės, t. y. nuo pirmųjų dviejų svetimybių žiaurumo, kietumo, sunkio ir skausmą sukeliančio priešinimosi. Vartojimo kultūra visada lieka kokone, kuriame tik ir gali išgyventi vartojanti mimoza. Pats gyvenimas išlieka tik kaip išgyvenimas bet kuria kaina; likimas lieka tik kaip išlikimas bet kuria kaina. Kitaip tariant, vartojimo kultūroje išlieka tik gyveni-

mo ir likimo simuliakrai, nes akivaizdu, kad išgyvenimas yra gyvenimo simuliakras, o išlikimas – likimo simuliakras. Gyvenimas ir likimas gali trukti tik tol, kol trunka sunki sandūra su juslinės ir antjuslinės svetimybės kietumu ir tamsa; išgyvenimas ir išlikimas lieka tik pabėgus nuo tokios sandūros, lindint Ekranu kokone, kuri simboliškai įkūnija pavyzdinės vartojimo kultūros teritorijos – technopolis, teatras, muziejus, campus, stadionas, konferencija ir, pirmiausia, interneto utopija. Vartojimo kultūros apogėjus – paties intensyviausio – narkotinio – vartojimo akimirką išstinkantis svaigulys, narkotinio intensyvumo priepuolis, nesvarbu kokios prasmės vartojimas jį sukeltų, nesvarbu kokia technine aparatūra ar koku metodu būtų pasinaudota; tai gali būti: greitis – techninis judėjimo simuliavimas; seksas ir pornografija – techninis meilės simuliavimas; ekraninis terorizmas – techninis žudymo simuliavimas; ideologija – techninis susitikimo su dievybe simuliavimas; narkotikai ir alkoholis – techninis jėgos ir visagalybės simuliavimas; konferencija – techninis teorinės kontempliacijos simuliavimas; paroda – techninis grožio akimirkos simuliavimas ir taip *ad infinitum*. Šitaip vartojimo kultūra vis labiau praranda Tikrovę, kurią dovanoja tik susitikimas su svetimybe kaip Absoliučia Transcendencija. Tikrovė yra gimdymo ir kūrybos kultūros duotis ir privilegija; vartojimo kultūros duotis ir prakeikimas yra netikrovė, pseudotikrovė, virtualybės fantomai, taigi tik tariama tikrovė, tikrovės tariamybė ir tikrovės fantomas.

Šitaip vartojimo kultūra palengva virsta kultūros priešybe, antrąja barbarybe. Vis giliau grimzdama į sąmonės fantomų srautą, vis atkakliau vyniodamasi į kalbinių simuliakrų kokoną, vis labiau izoliuodamasi nuo radikali svetimybės, kultūra tampa autofagine; ji gyvena tik rydama save, tik naikindama pirmą pradžią kultūros teritoriją, o sykiu ir pačią kultūrą. Vartojimo kultūra yra kanibalistinė – vartodama, rydama, vadinasi, naikindama pati save, pankultūrizmo atmosferos sluoksnyje ji pramuša vis daugiau ozono skylių, pro kurias į patį jos centrą pradeda veržtis pirmų pirmykščiai gaivalai – archeozauras, barbaras, terminatorius, mikrobas, fundamentalistas, primityvas, teroristas, infuzorija, robotas, nusikratęs visų gimdymo ir kūrybos kultūros „sentimentų“. Taip atsiranda totalinio imunodeficito sindromas – neišvengiamas vartojimo kultūros padarinys, lengvumo sindromo išvirkštinė pusė. Kai absoliučią svetimybę išstumia kalbiniai svetimybės simuliakrai, viskas tampa lengva: lengva gimdyti, lengva kurti, bet lengva ir naikinti, kadangi naikinimas išsiskleidžia tik Ekranu arba atliekamas mašinų. Vartojimo kultūros subjektui lieka tik naikinimo imitacijos: šešėlis žudo šešėlį, atvaizdas naikina atvaizdą, įvaizdis ryja įvaizdį, žmogus-fantomai naikina pasaulį-fantomą, daiktą-fantomą, pseudotranscendenciją-fantomą, svetimybę-fantomą; štai kodėl toks lengvas tampa naikinimas ir žudymas. Ir tai didžiausias vartojimo kultūroje glūdintis pavojus, bet sykiu – kas žino – gal ir savaip beviltiška viltis. Šioji kultūra praranda savisaugos instinktą; ji praranda imunitetą prieš svetimybės antpuolį. Imunodeficito sindromas yra ne periferinis šios kultūros reiškinys, įveikiamas kokiais nors „vaistais“, o pats jos metafizinis branduolys, iškreiptoji jos sveti-

mybė, pati svetimiausia ir pati ironiškausia jos svetimybė sau pačiai. Na, o „vilties viltis“? Naikindama save, ši kultūra aria dirvą gimdymo kultūrai; arba galutiniam kolapsui, kuris, galimas daiktas, irgi gali būti savaip viltingas.

THE ARCHETYPES OF CULTURE

Summary

In the present article, the types of man's cultural activity are being investigated and an attempt is being made to describe the similarities and differences among these types. The culture as such is described as man's contact with the otherness, with the non-human and speechless reality beyond the humanistic world, or with the Transcendent Reality. The three types of otherness are differentiated: the otherness-beyond-man, which is traditionally called "nature"; the otherness in man himself, which is being interpreted as the "Soul", or the Nothingness, revealing itself in "my own" speechless centre; and the otherness of the mass of cultural meanings, accumulated in the course of human history or Language, so it is the anonymous "meaning", which is alien to "this" individual, and coincides with the so-called "consciousness". According to these three types of otherness, three types of culture are being identified: the culture of bearing, the culture of creation and the culture of consumption or annihilation. Or in other terms: the culture of Nature, the culture of the Soul, and the culture of Consciousness. An attempt has been undertaken to describe the main features of all three types. The interaction among these types and the dynamics of their relative influence on the life of the contemporary human society have been disclosed.

Keywords: prototype, culture, bearing, creation, consumption, otherness.

ART AS PLAY: INTERPRETATIONAL HORIZONS IN GADAMER'S HERMENEUTICS AND BÉLA HAMVAS'S *CARNIVAL*

ABSTRACT

Two 20th century thinkers (basically contemporaries) are compared in this paper, who thought and wrote in different languages and did not know each other's work yet they show some similarity, and these two thinkers are analysed with respect to a number of important aspects of their approach to art, and in the case of one of them, with respect to his artistic practice. H. G. Gadamer is one of the most influential reformers of hermeneutics of the 20th century; in relation to the world of the arts and the work of art, he is mainly concerned with the mode of being of the work of art. The other author analyzed in this paper is Béla Hamvas (1897–1968), a Hungarian thinker of the 20th century. His writings are essentially essays in the original meaning of the term (“experiment”, “temptation”) and novels which resist any kind of generic classification or philosophical or religious systems of any kind. The work of art is not a mere aesthetic object for him, either, but a kind of “realisational object” which has an existential stake. The study examines his three-volume novel entitled *Carnival* (Karnevál), which is “the spiritual Bildungsroman of modern man”. The keyword of our study is “play”, which is another link between the philosophical universes of the two thinkers. On the horizon of meaning of play, both of them include irony, paradox, and a “sacred seriousness” as well as the presence of the conviction that the interpretation (the reception and understanding) of a work of art requires a proper “playing along” with the work, a genuine mental effort on part of the recipient. Another important parallel is the fact that both thinkers faced the duality of convention, tradition and modernity.

Keywords: hermeneutics, interpretational horizons, play and presentations, Béla Hamvas's *Carnival*, “realisational object”, the play of obsessions, “sacred seriousness”, common horizons.

1. INTRODUCTION. TWO THINKERS, INTELLECTUAL PARALLELS

We intend to carry out a kind of unusual experiment in this paper. Two 20th century thinkers (basically contemporaries) are compared here, who thought and wrote in different languages and did not know each other's work yet show several similarities; these two thinkers are analysed with respect to a number of important aspects of their approach to art and in the case of one of them, with respect to his artistic practice.

1.1.

The name of H. G. Gadamer is well-known all over the world in the field of modern philosophies and art theories; he is one of the most influential reformers of hermeneutics

of the 20th century. The expression “art as play” refers both to his main work *Truth and Method* and to his shorter writing entitled “The Relevance of the Beautiful” in whose subtitle the same phrase appears. Gadamer examines the world of the arts and works of art from what is basically an ontological perspective. For him, it is not only the autonomy of the work of art which is especially important, as it is the case in other 20th century aesthetic theories, but he is mainly concerned with the mode of being of the work of art. While summing up the results of his enquiries, it is worth pointing out in advance that for him the work of art is not “magic, not illusion” or mimesis but it is “growth in being, in our being”. One might also say that it has existential significance and it is not merely scenery which makes life more pleasant. As Heidegger, to whose views Gadamer’s approach is substantially related, puts it with sculptured conciseness: the essence of the work of art is “the truth of being setting itself to work”¹.

Gadamer introduces the mode of being of the work of art through a many-sided analysis of the concepts of play, symbol and festival. The analysis of play is especially significant as Gadamer intends to avoid such an understanding of the aesthetic relation which involves the opposition of an aesthetic consciousness and an aesthetic object. “[P]lay merely reaches presentation through the players.”² This is what constitutes one of the main proofs of its being related to the work of art. In the experience of art it is the work of art which is the preserved subject of art whose mode of being is the presentation.

This play-like character is a decisive element for Gadamer in relation to the reception and interpretation of the work of art. The experience of a work of art, its genuine reception happens only when the recipient plays along with it, when he makes an effort to understand it. He accepts the challenge of the work that demands an answer. Even the phrase “interpretation” itself refers, by its etymology, to the process of mediation between different speakers and to the function of the interpreter / translator. In the case of literary texts, even the process of reading requires the specific case of playing along. We could also say that the meaning of the work is not what the author / writer originally said but what he would have said if I had been his interlocutor.

It is the main tendency of Gadamer’s hermeneutics that the structure of understanding and interpretation here dispenses with that scientific method of proving, in which the fundamental aim is the derivation of one domain from the other. The hermeneutic circle is, in fact, directed toward the Heideggerian structure of Being-in-the-World, that is, it does not involve a relation toward a definite object of knowledge. When one encounters a work of art, it does not mean that he has to decode the specific meaning of an object independent of him, but he comes to reinterpret himself, his own Being-in-the-World, through the dialectical relation that forms between him and the work of art. What Gad-

¹ cf. Heidegger, M. *The Origin of the Work of Art. Basic Writings*. 1st Harper Perennial Modern Thought Edition, ed. David Farrell Krell. New York: HarperCollins, 2008, pp. 143–212.

² Gadamer, H. G. *Truth and Method*. London: Continuum, 2004 (1975), p. 103.

amer claims in the essay "Text and Interpretation", it is markedly relevant in the context of the interpretation of a work of art: "interpretation is not an additional or appended procedure of knowing but comprises the basic structure of 'Being-in-the-World' "³. While reading literary texts, we "do not leave the text behind but we allow ourselves to enter into it"⁴. This is similar to the instance, when in the dialogue of speech, we expose ourselves to something when we begin to converse with someone. In Gadamer's analysis of the process of understanding, the logic of question and answer is markedly important. His speculations, which are principally based on the Platonic dialectic, are enlightening from the point of view of the understanding of works of art. The starting point for the understanding of a text is the realisation of its horizon of the question – this is the realisation that the text can be understood as an answer to a question beyond that text. This question has to be brought to light first. When we allow works of art to exert their influence on us, it is not us that question these works of art but it is us who come to be interrogated by them. On the other hand, Gadamer also emphasises the fact that the work of art always has a broader range of meanings than what was directly intended by the authorial design.

This concept of being interrogated also means that we respond to the openness of the work of art with a similar openness and do not approach them with interpretational patterns formulated in advance. The work addresses us and puts a question to us; "in order to answer the question put to us, we the interrogated must ourselves begin to ask questions"⁵. It is in this way that we can acquire a horizon which is a broader perspective than that of mechanical techniques of interpretation. In the dialogue of the work of art and the recipient, these various horizons (those of the artist, the work and the recipient) are merged.

1.2.

The other author concerned with in this paper is Béla Hamvas (1897–1968), a Hungarian thinker of the 20th century. He was a thinker whose "irregular" oeuvre could only be published in the last twenty years as he was relentlessly excluded from the Hungarian literary and philosophical circles by the central authority at the end of the 1940s, after his promising early work in the 1930s. Due to Hamvas, the term "philosophy" can be used in its proper sense. His writings are essentially essays in the original meaning of the term ("experiment", "temptation") and also novels that resist any kind of generic classification, or philosophical or religious systems of any kind. His works touch upon several planes; he was influenced by various European existentialist philosophies as well

³ Gadamer, H. G. Text and Interpretation. *The Gadamer Reader. A Bouquet of the Later Writings*. R. Palmer (ed.) Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2007, p. 168.

⁴ Gadamer, H. G. Text and Interpretation, p. 188.

⁵ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 367.

as by Gnostics, mystics and advocates of oriental tradition. He was equally open towards western and eastern philosophies and religions, and he was interested in ethnography, mythology, linguistics, psychology and the arts. Everything affected him and he could write about anything if he thought that something of the need for the “normal human stance” could be formulated. For him, similarly to Gadamer, the work of art is not a mere aesthetic object but a kind of “realisation-directed object”, which has an existential stake. His work entitled *Carnival* (Karnevál) is a three-volume novel consisting of seven parts, it is in the final analysis of a monumental confession; to use his own definition, it is “the spiritual Bildungsroman of modern man”. This grand work was written between 1948 and 1951, when he was laid off from the University Library due to political reasons. This would have been enough justification for bitter feelings. Instead of hatred, however, it is humour and wisdom that pervade the novel in the spirit of a menacing yet, at the same time, amusing recognition that the only thing worth considering would be life itself, yet life is paradoxical and it is absolutely impossible to “get used to” life. According to Hamvas, the only thing that can be learnt about life is that it does not have a purpose, or more precisely, it carries its purpose in itself, yet we still act as if it had any such purpose. Within the context of this recognition, Hamvas is searching for his SELF, his name, or, if we please, he is searching for “ultimate salvation”. In his diary, he compares the novel to a mirror in which, as he says, “I can see and measure my fullness in the spirit of joviality and humour”.

2. THE MODE OF BEING OF THE WORK OF ART: PLAY AND PRESENTATION

For Gadamer, the key to the understanding of the phenomenon of art is provided by the clarification of the mode of being of the work of art.

Play, symbol and festival are key concepts in those sections of *Truth and Method* which deal with the philosophy of art; in the study entitled “The relevance of the beautiful”, these concepts already mark the main line of argument in the subtitle of the paper. In this latter writing, in addition to references to philosophical and aesthetic traditions, mainly those of Plato, Hegel and Kant, there is a greater emphasis laid on enlightening references to concrete artistic experience. With the help of these illustrative examples, he supports his conviction that it is a one-sided position to pre-condition a gap between the art of the past and the art of the present: in his understanding, the recollection of the traditions of the art of the past and the modern experimentation with forms that are in conflict with earlier forms are basically the same acts of the human intellect.⁶

Gadamer describes the three motifs as the universal anthropological basis of art and by this he manages to avoid a rigid division between the so-called traditional and modern arts.

⁶ cf. Gadamer, H. G. *The Relevance of the Beautiful. The Relevance of the Beautiful and other essays*. R. Bernasconi (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1986. pp. 1–56.

In relation to play, he emphasises, similarly to other thinkers such as Huizinga, the fact that human culture is impossible to imagine without the element of play. For him play is not the freedom of the subject engaged in play but it is the mode of being of the work of art. The analysis of play is especially significant as Gadamer intends to avoid such an understanding of the aesthetic relation which involves the opposition of an aesthetic consciousness and an aesthetic object. Play itself is also the freedom of movement that possesses the form of self-movement. In this sense, it is a fundamental characteristic of the living and it also means that the movement here does not aspire to have a goal and a meaning. It is characteristic only of human play when it involves the mind as well. It is connected exactly with this that play, in spite of all contrary appearances, has a special and close relation to what is serious. Play itself has its “sacred seriousness”⁷, yet the player does not think of this seriousness during play; instead, the player loses himself in play. The purposive relations of the world which surround the game in play are suspended. The game, however, needs to be taken seriously, otherwise we become spoilsports.

In analysing play, Gadamer avoids the player's subjective reflection as a point of departure: “[f]or play has its own essence, independent of the consciousness of those who play. Play - indeed, play proper - also exists when the thematic horizon is not limited by any being-for-itself of subjectivity, and where there are no subjects who are behaving ‘playfully’”⁸. “[P]lay merely reaches presentation through the players.”⁹ This is what constitutes one of the main proofs of its being related to the work of art. In the experience of art, it is the work of art which is the preserved subject of art whose mode of being is the presentation.

The movement of playing has already been mentioned. It is not unimportant to note that the original meaning of the word *Spiel* is “dance”. One of the characteristics of play is a to-and-fro movement in which it does not make any difference about who performs this movement. Gadamer calls attention to the fact that linguistic observations suggest (in such examples as something is “playing”, something is going on) that the actual subject of play is the play itself. In relation to Huizinga, he emphasises the idea of “the primacy of play over the consciousness of the player”¹⁰.

In the movement of play, this to-and-fro motion follows of oneself; moreover, it happens without effort. This is nearly a natural process. This can be understood as a way of referring to the play of man as well: “His playing too is a natural process. The meaning of his play too, precisely because - and insofar as - he is part of nature, is a pure self-presentation.”¹¹

⁷ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 102.

⁸ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 103.

⁹ Ibid.

¹⁰ Gadamer, H.G. *Truth and Method*, p.105.

¹¹ Ibid.

As it can be asserted about nature, as it is play without exertion and without purpose and intention, it can “therefore appear as a model for art”¹². A specific, basically platonic approach is reflected in Gadamer’s quoting of F. Schlegel: “All the sacred games of art are only remote imitations of the infinite play of the world, the eternally self-creating work of art.”¹³ An important feature of Gadamer’s hermeneutical enquiries is the analysis of the etymology and the metaphoricity of the current use of certain concepts and words. This can also be observed in his interpretation of the concept of play. When he talks about the playfulness of human comportment, he also examines the everyday situation of the play with possibilities (when someone “plays with possibilities”). In this, Gadamer points out the paradoxical nature of the situation: on the one hand the person playing with different possibilities still has the freedom to decide about these, on the other hand the game still involves risk for the player as his freedom of decision is limited.

Following this path, we arrive at the conclusion that “all playing is a being-played”¹⁴ and that “the real subject of the game [...] is [...] the game itself”¹⁵.

The sphere of play is a closed world, and the playing field is “set by the nature of the game [...] from within”¹⁶, as it follows from the rules of the game. This setting of the playing field is similar to that of sacred places – these can only be entered by representatives of the respective cult.

It has already been mentioned that play is presentation. Yet *of what* is it the presentation? In the process of fulfilling the task set by the game the task itself is presented, yet the meaning of play is not the achievement of certain goals but rather the act of “playing oneself out”¹⁷. The latter is at the same time the representation of something. The next question is to whom this representation happens. With this we get closer to the understanding of the characteristic feature of art as play. Theatrical plays and religious rites, which can be understood as relatives of theatrical plays, are characterised by the fact that the (re)presentation is intended and it is not mere exhaustion in presentation. The audience is inseparable from the theatrical play. This seemingly means that one of the walls of the closed space of the play is removed. This openness towards the audience, however, does not put an end to the closed nature of play. A theatrical play is not a mere spectacle – it demands that the audience play along with it. Gadamer refers to modern arts not accidentally; he considers one of the basic function of these arts the breaking down of the distance between the audience and the work of art. In essence, it is true of art in any period that we can only talk about reception in the context of such recipients who are willing to play together with the work and who make an effort for understand-

¹² Ibid.

¹³ Schlegel, F. Quoted in Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 105.

¹⁴ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 106.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 107.

¹⁷ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 108.

ing. This is what happens during the envisioning of a description in a novel or during the contemplation of a painting as well. In the latter case we “read” and “decipher” the picture as if it were a text. It is a fundamental feature for the play of art that there is no separation between the work and the person experiencing the work. In essence it is a communicative act that is presented here. In relation to play, Gadamer also points out in general that “[t]he player experiences the game as a reality that surpasses him”¹⁸. This is especially valid in the case of a theatrical play as the presented work can be interpreted as an independent reality, which is presented to the audience. It is the spectator that the whole meaning of the play has to be realised by. It is, of course, an expectation for both the player and the spectator that the meaning of the game has to be grasped. In the final analysis the essence of play is presented in the arts.

The nature of play and that of the work of art as presentation appears to be obvious in the case of drama and music. In relation to the plastic arts, however, the following objections can be raised initially: in the plastic arts “the work has so clearly-outlined an identity that there is no variability of presentation”¹⁹ – the modern-frame picture is not dependent on mediation. We could say that these aspects confirm the immediacy of aesthetic consciousness. Pictures framed and displayed in museums and galleries seem to suggest that the works of art there are detached from their immediate connection with life.

The question then is whether the mode of being of the work of art, as described with the help of the concept of play, is valid to the mode of being of a picture as well. Gadamer first points out that aesthetic consciousness takes as its starting point the pictorial techniques of the present in a rather one-sided manner. However, it is only from the time of the Renaissance onwards that we have had pictures that are unified and closed structures in themselves. We also have to take into consideration that form of being of a picture that was characteristic in the ages prior to the Renaissance epoch.

This means that, in a certain sense, it is expedient to detach ourselves from that concept of the picture to which we have become accustomed due to the modern gallery. This detachment then can restore the proper rank to the concept of the “decorative”, which has become a rather pejorative designation. The legitimacy of this approach is supported by recent work in art history which rejects the naive concepts of picture and sculpture of the *Erlebnis* art. For instance, “[o]nly since we no longer have any room for pictures do we know that pictures [...] need space”²⁰.

In the ontological analysis of the concept of a picture, Gadamer examines two questions: one concerns the problem of the picture and the copy, and the other refers to the relation of a picture to its world.

¹⁸ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 109.

¹⁹ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 130.

²⁰ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 132.

In relation to the first question, the concept of mimesis also emerges; yet in the case of the literary work and its reproduction on the stage, this concept does not mean a copy but rather the appearance of what is presented: “[w]ithout being imitated in the work, the world does not exist as it exists in the work. It is not there as it is there in the work, and without being reproduced, the work is not there.”²¹

Can the meaning of presentation be seen as valid to a picture as well? Presentation does not mean copying in this case either; the mode of being of a picture is the way in which a representation is related to its original. The measure of the success of a copy is in that we recognise the original in it. The ideal copy would be a mirror image then, as it is nothing but mere appearance.

Here Gadamer indirectly criticises the approach that considers art as the reflection of reality when he breaks with the often superficial interpretation of reflection. According to him, the mirror image cannot be considered a picture or a copy because it has no separate existence: “... in the mirror image, the entity itself appears in the image so that we have the thing itself in the mirror image. But a copy must always be regarded *in relation to the thing it means*.”²²

The mode of being of a copy is that it effaces itself since it functions as a means. Through similarity it points to what is copied, “[t]hus it fulfils itself in its self-effacement”²³. The essence of a picture, however, is something different. The presentation remains essentially connected with what is represented, and to this extent it is similar to the mirror image. To indicate this phenomenon, Gadamer uses the aesthetic term “non-differentiation.” Picture magic is based on this just as it is the case with the modern emphasis on the irreplaceability and the “sacredness” of the picture. The mirror image and the picture, however, are in sharp contrast with each other, since the former is mere appearance and it has no real being. The picture has its own being in presentation.

The picture preserves its relation with what it represents but it is more than a copy. It represents something that would not be represented in this way without the picture. This can be well observed in the portraits of Rembrandt which always have a detail that shows the presence of the creative imagination of the artist in addition to the clear references to the model (e.g. the gloved left hand of Six Jan which is left there as an outline).

The relation of the picture to the original is not a one-sided one. Moreover, what is presented experiences an “increase in being”²⁴ by being presented: “[t]he content of the picture itself is ontologically defined as an emanation of the original”²⁵. This concept, which is characteristic of Neoplatonic philosophy, expresses the idea that what something

²¹ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 133.

²² Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 133. Emphasis added.

²³ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 134.

²⁴ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 135.

²⁵ *Ibid.*

emanates from does not become less by this process. The presentation of the picture is an ontological event that leads to an increase in being.

As follows from the above argument, Gadamer characterises the mode of being of a picture by the concept of representation as it is used in canon law ("legal representation"). This concept is introduced due to a more profound layer of meaning: "it is only through the picture (*Bild*) that the original (*Urbild*) becomes the original (*Ur-bild*: also, *ur-picture*) – e.g., it is only by being pictured that a landscape becomes picturesque"²⁶.

Gadamer employs a paradox once again to make his conclusion clear. The ruler or the hero must show himself to his followers, he must represent. It is because of this that pictures are made of him. His being necessarily includes showing himself, that is, why the picture is shown. The picture affects the representation after some time, thus he will show himself as the picture prescribes it.

Gadamer points out on a number of occasions that religious pictures have a special significance in the ontological interpretation of pictures since it becomes clear in their case that a picture is not a copy of a copied being. The picture is "in ontological communion with what is copied"²⁷.

This approach evokes the Hegelian teaching about the essence of art in a specific context: "The quality of being an original, rather, is an essential element founded in the fact that art is by nature presentational. The 'ideality' of the work of art does not consist in its imitating and reproducing an idea but, as with Hegel, in the 'appearing' of the idea itself."²⁸ This does not involve a reference to some transcendental spirit; it "simply" means that "[t]he picture contains an indissoluble connection with its world"²⁹. However, Gadamer also emphasises that in art the opposition between profane and sacred is relative; a work of art always has something sacred about it.

In his analyses, Gadamer restores the aesthetic justification of a number of art forms that became peripheral in modernity, e.g. the portrait or the poetic dedication. The subtle analysis of these leads to the conclusion that the fundamental mode of being of art is presentation that "includes *play* (*Spiel*) and *picture* (*Bild*), *communion* (*Kommunion*), and *representation* (*Repräsentation*)"³⁰. Gadamer considers art as an event of being and by this he categorically rejects the abstraction of aesthetic consciousness.

The mode of being of a picture can also be defined as being situated halfway between pure indication (the essence of the sign) and pure substitution (the essence of the symbol). Artificial signs as well as symbols do not acquire their signifying content from their own content, but they are taken as signs or symbols. Their "institution" is the main element

²⁶ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 136.

²⁷ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 137.

²⁸ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 138.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 145.

in the origin of their signifying function. “The picture also represents, but through itself, through the increment of meaning that it brings.”³¹

For laying down the foundations for the ontology of the arts Gadamer refers not only to the so-called “free arts” but he contributes new ideas to the interpretation of architecture as well, which is often regarded as an “applied art”.

Works of architecture extend beyond themselves in two ways. They are determined partly by the aim they are supposed to serve and partly by the space they take up in a total spatial context. The “building has to serve a particular way of life and has to adapt itself to a particular physical and architectural environment”³². According to Gadamer, the concept of the “work of art in itself” proves to be a pure abstraction exactly in the light of architecture. Works of architecture belong inalienably to their world. This, however, does not mean that it should have its reality in an alienated aesthetic consciousness if its original world is altered. The buildings of a so-called historical quarter acquire significance by becoming part of the modern world in which they are situated.

Gadamer considers architecture to be universal in a certain sense. As architecture gives shape to space, it encompasses everything that exists in space. We could also say that architecture carves out a place for different forms of presentation. Architecture gives a place for the presentation of the plastic arts, music, poetry and dancing. In this way, architecture embraces all arts. Yet it cannot be left out of consideration that works of music belonging to different genres and styles are not possible to regard independently of those places and spaces, whether architectural or natural, in which they are presented. In the age of the technological multiplicability of works of art, it may seem an exaggeration to require the proper choice of the place for the presentation, yet it is exactly the experience of concerts that shows that oratorical works sound in a different way, and not only from the point of view of acoustics, in a church than in a stadium.

Gadamer also deconstructs those associations, often coming from superficial analyses, which have been attached to the concept of the decorative. The word “decorative” fairly frequently acquires a pejorative meaning in aesthetic writings. It is generally used to express hollow appearance and false glamour.

Gadamer considers as the prejudice of the aesthetic consciousness that approach which maintains that “the actual work of art is what is outside all space and all time, the object of an aesthetic experience”³³. The decorative, which can be seen in ornamentation, can be understood as the play of colours and shapes in which nothing needs to be recognised. At the same time, however, the decorative points beyond itself too. Owing to this it is a one-sided approach to establish an opposition between the art of genius and what is only decorative. The decorative does not simply mean decoration according to some external

³¹ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 148.

³² Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 149.

³³ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 151.

criteria: "The nature of decoration consists in performing that two-sided mediation: namely to draw the viewer's attention to itself, to satisfy his taste, and then to redirect it from itself to *the greater whole of the life context* which it accompanies."³⁴

Gadamer thus illuminates the concept of the decorative not in opposition to the concept of art based on experience (*Erlebnis* art) but he grounds it in the ontological structure of representation. The Kantian thought that an ornament, a decoration, and the decorative are identical with "free beauty" and the beautiful are taken forward by Gadamer in the following way. As decoration has no aesthetic import of its own, it cannot be detached from its reference to what it decorates. "Ornament is not primarily something by itself that is then applied to something else but rather belongs to the self-presentation of its wearer."³⁵ In our judgements concerning taste we do not simply recognise something to be beautiful *per se* but we also express the opinion whether it is in harmony with its surroundings and whether suits them.

In the interpretation of the decorative, Gadamer reaches the same conclusion that presentation is representation, and a decoration, an ornament are representative in the same sense as the building in which they are found.

3. THE PLAY OF OBSESSIONS IN THE NOVEL OF BÉLA HAMVAS

The whole oeuvre of Béla Hamvas can be understood as a preliminary study for his main work, the novel *Carnival*. Several problems and approaches raised in his earlier writings are returned to in the novel; Hamvas seems to have been preparing for making the grand synthesis for decades. He describes in his essay from the 1930s, entitled "The Mirror" (*A tükör*), how he considers that "the world is a mirror" and that "the mirror is nothing else but the angle of positions occupied against the world"³⁶. These different positions, however, do not show the SELF but only appearances and masks. The truth of the mask is to be found beyond it, thus Montaigne's approach that "the masks of people and of things have to be removed" is relevant in the case of Hamvas as well. *Carnival* removes the masks of people and of things in such a way that the final word always belongs to paradoxicality. In the scenes that are menacing and entertaining at the same time, resolution is only a momentary possibility through sarcastic humour and laughter. The game of *Carnival* is deadly serious. The characters are always on the move and obsessed with their hobbyhorses, yet in this crazy carnival eventually everything turns chaotic. Despite the chaotic nature of individual scenes, the whole of the novel is essentially cosmos-like. The funny, pitiful and occasionally touching pandemonium appears to be the fundamental state of life in the novel from which only those can escape who are not yet born. The obsessions of the characters embody Kierkegaard's "quiet lostness", senseless

³⁴ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 151. Emphasis added.

³⁵ Gadamer, H. G. *Truth and Method*, p. 152.

³⁶ Hamvas, B. *A tükör. Hamvas Béla 33 esszéje*. Budapest: Bölcsész Index, 1987. ol. 159–161 (translation is mine).

vegetating, and boring monotony. In this respect, Hamvas unanimously follows the narratives of the great critics of modernity.

One of the characters of the novel, Mrs. Kankalin, for instance, spends her whole life preparing for her silver wedding, entirely focusing on the appearances of the great event, saving up maniacally, while Mr. Kankalin, not paying any attention to his wife's preparations, strenuously goes on keeping his diary. The major themes of his diary consist of the methodology of shaving, the ideal pair of shoes, the function of pockets, the ideal drawer, and the accurate observation of his own way of walking – all of these are absolute nonsense. In his carnivalesque “characterology”, Hamvas provides a Noah's ark-like gallery of human features in the procedure of searching for the self. The stunningly rich obsessions belong to several hundreds of imaginary characters. The characters have multiple “faces” but they fail to communicate even when they are seemingly engaged in dialogues. Obsessions are “abstract parallels next to each other”, as he claims. According to Hamvas, each character is absolutely sure that he is exclusively right; it is only his actions that matter as well as his belief that all the others are fools. In the gallery of characters designed for the introduction of absurdity, insignificance, interchangeability and disinterest, we can find, for instance, Episztemon, the modern incarnation of Don Quixote, who hides himself away in order to test the whole humankind. “I wanted to learn if there would be anyone to notice my disappearance. How strange. And did you find such a person? No, said Episztemon slowly. [...] Nobody noticed my disappearance.”³⁷

The characters, however, do not stick to the same obsession to the very end. Masks, or as Hamvas calls them, “larvae”, become exchanged and turn into their opposites. Chaos reaches its climax. The main character, Mihály Bormester (aka Hamvas himself), in an interchapter called “curtain-talk”, reveals to us that this carnivalesque chaos is not an accident. This masked ball carries an internal dynamism. As he says, “the whole story begins to rotate from within even during its process of writing”³⁸. All static situations are overturned since in this game, this carnival – which is called life – everyone is involved. “The basic principle is that everyone is in the mire. The consequence of this is that outrageous paradox that the more someone considers himself to be out of it, the deeper he is involved in it...”³⁹

At the same time, Hamvas warns us that the work is not an autobiography, not even in the Sternean sense. It is not a mere confession and it is not a piece of inert wax-works. The general and the particular are at one here. As he says, “The individual is as much as all the people together. In each human being the whole of mankind is always present.”⁴⁰ He calls this phenomenon *inqualieren* in the wake of Jakob Böhme. People keep exchanging

³⁷ Hamvas, B. *Karnevál* I. Szentendre: Medio, 1997. p. 88 (all references are to this edition; all translations are mine).

³⁸ Hamvas, B. *Karnevál*, p. 410.

³⁹ Hamvas, B. *Karnevál*, p. 414.

⁴⁰ Hamvas, B. *Karnevál*, p. 10.

roles (masks) in the process of *inqualieren*. In this meaning, masks are the embodiments of pseudo-uniqueness and inter-changeability, and thus are the carriers of impersonality. These masks can be put on and be replaced if they have not been worn for too long. However, in the case of those wearing masks, we cannot talk about the understanding and learning about the other, or about real criticism and self-criticism either. Everything runs off the mask. In this case, language also functions as a mask. As a result of the obsessions, what is in fact unreal becomes the reality. The characters of the novel are fictitious yet this fictionality creates an illusion which prompts the reader to fight and read on. We can understand the parodistic meaning of the fictitious characters of *Carnival* because by the description of obsessions we can partake in the “repository of familiar things” as far as the theme, the circumstances and the social and historical contexts are concerned. It seems as if all this has been happening to us. At the same time, Hamvas employs the strategy of de-familiarisation in a truly masterful way. This makes the reader go on with his reading as he feels that he is attracted by something mysterious, that something noteworthy is taking place in the game. The “optimal distance” towards the work is formed in which experience and illusion become in turn irresistible or unbearable. The two impulses cannot come to a standstill, so the reader of *Carnival* is continuously provided with adventure. As readers we are integrated into the story without noticing it, and all specification in the novel becomes such an illusion for us that it makes possible acceptance and the forming of meaning as well. It does not “disturb” the reader anymore that the writer, the narrator and critic begin to speak next to him, representing different interpretational planes, aspects and perspectives. The composition of the novel is such a one that it allows the writer to express his hidden most thoughts as well as his scepticism. Next to the writer, the narrator and the critic are simultaneously present. These at times dialogic-philosophical insets regularly appear in *Carnival*, mainly in the “curtain-talks”, which are typographically marked by italicisation. These are connected with the given chapter in an organic manner and in these sections the theoretical principles of Hamvas are formulated. These curtain-talks seemingly break the impetus of the chaotic whirlpool yet the whole work in fact gets further impetus from this method of counterpointing. We receive a kind of totalising effect as a result of the shifts of horizons that arise from the play of questions and answers formulated in the curtain-talks and also by the increasing dynamism of the sections dealing with the obsessions of the fictitious characters.

Carnival simultaneously raises philosophical problems and represents past events. Hamvas instinctively touches upon that thesis of Ricoeur which asserts that there is a perfect asymmetry between the “reality of the past” and the “unreality of fiction”⁴¹. Hamvas does not seek to conceal, he does not attempt reconstruction, but rather employs analogising approaches accepting the possibility of representation by fictitious characters

⁴¹ cf. Ricoeur, P. A szöveg világa és az olvasó világa. *Narratívák II. Történet és fikció*. Budapest, 1998. ol. 9.

and stories. In *Carnival* Hamvas deliberately allows space for the creative disposition of the reader since the work is not didactic at all; to borrow a phrase from Ingarden, it is full of “unspecified locations”. Hamvas combines what is ill-matched, which makes the reader feel endlessly frustrated.

There are several examples in the novel for this act of combining what is ill-matched. We find instances of this when he places concrete physical spaces side by side, when he shifts between past and present in a Proustian sense, when he unexpectedly inserts foreign phrases, little poems and ditties or uses words coined by himself. These coined words and phrases may be verbs as well as nouns or adjectives. There are several creations which echo mock-scholarship or resemble Latin or Greek words in a deliberate manner.

However, the creation of unexpected situations and the lack of determination and unanimity carry an additional element. The text involves us in the story by its irony and humour in such a way that it inevitably reveals for us an unwritten layer as well. Ricoeur considers this the level which reading attempts to reach since the text is in turn less and in turn more than its reading, which, through familiarisation, makes it possible for the reader to believe in the text to such an extent that he enters it⁴².

This, however, is only possible, according to Ricoeur, if the confronting and connecting functions of the story that form between the imaginary world of the text and the actual world of the reader assert themselves. As the actual world of the reader, or what we consider this to be, is rather a reality-continuum which we keep interpreting, the writer can allow himself to provide a specific division to this reality-continuum and to employ different interpretations, structurisations and fictions. The language of *Carnival* uses this possibility freely; in this way, a familiar yet still unfamiliar but definitely exciting and illuminating world is constructed for the reader.

The poetic language of *Carnival* creates its own system of codes, forcing the reader, as it were, to modify his intellectual horizon, and even its own constitutive world, time after time. In the process of the construction of meaning the text of *Carnival* often provokes, irritates and disturbs us, yet this act of alienation creates the possibility of being constituted as something new. According to Anderegg, this alienating formulation of meaning opens the way for the possibility of experiencing transcendental⁴³.

Hamvas calls the world the “castle of madness” in *Carnival*. Yet he spent a long time pondering over the way of how the “castle of madness” could be represented in the most suitable form. He sought for the proper form and the adequate style for it. This pondering is recorded in a number of his writings but his “Fragment on the theory of the novel” (*Regényelméleti fragmentum*), written in 1948, stands out from among his preliminary studies of the problem. In this study he discusses the historical and theoretical questions of the genre of the novel, he considers the great periods of the novel and the major novelists.

⁴² cf. Ricoeur, P. A szöveg világa és az olvasó világa, ol. 26.

⁴³ cf. Anderegg, J. Fikcionalitás és esztétikum. *Narratívák II. Történet és fikció*. Budapest, 1998, ol. 47–53.

He comes to the conclusion that for him the genre of the novel becomes important when individuality, and together with it, the confessional consciousness, appears in it. According to him, from that time on, "the novel asserts man's claim to an individual fate"⁴⁴.

He connects the breakthrough of individuality, like many other thinkers, for instance Kundera, to the publication of Cervantes' *Don Quixote*. As Hamvas writes, "we Europeans know only one thing for certain - that we are free, we are individuals. Therefore what we have to realise is the perfect person and the perfect freedom."⁴⁵ Naturally, Hamvas here subscribes to the preconditions of the search for the absolute of the tradition of German classicist philosophy and of Romanticism, since we could rightfully ask him why man should aspire to the realisation of the perfect person. Moreover, what does the concept "perfect person" mean? With the appearance of individuality, however, a schizoid duality was formulated. Hamvas expresses this in the following way: "We have now a double fate – a macbethian and a hamletian one, or a Don Quixote-ian and a Sancho Pansanian, that is, an official / public and a private one / windmill-story."⁴⁶ Hamvas shows this schizoid state, so much a characteristic of the 1950s, in a number of chapters in *Carnival*, for instance in the double story of Mihály Bormester. In this double story Mihály Bormester comes to be divided into two separate characters, Mike and Michail, who set off as soldiers for the northern and the southern front in the same moment. This double consciousness, which, according to Hamvas "made the government face complete failure with respect to it", is the representation in the novel of the saint and the fool, the ascetic and the harlequin, which is supposed to display the schizoid state of 20th century man. Another frequent example of the double consciousness in the text is the use of parenthetical remarks. The parenthetical "second thoughts" counterpoint, as it were, the made-up nature of the words by their baffling sincerity.

Individuality however, is not possible without confession. Thus for Hamvas the only possible form of discussing all that he wants to discuss is the novel. "The novel is [...] confession, judgement, balance, examination."⁴⁷ He studies the European novel in the light of this and comes to the conclusion that, from the point of view of individuality, the novel has three historical periods. The first period is that one of Cervantes which managed to put the story of the salvation of the individual into the centre. The second period is that of Sterne which means the "dissolution of human fate in the subject", and the third one is that of Kierkegaard. According to Hamvas, Kierkegaard wrote "pseudo-novels". He states that "it was Kierkegaard who made thinking fully individual"⁴⁸. He was the first to assert that the centre of the story is the individual, and the centre of the individual is his consciousness of salvation. This is how Don Quixote and Hamlet acquire meaning

⁴⁴ Hamvas, B. Regényelméleti fragmentum. *Arkhai*. Szentendre: Medio, 1994 (translation is mine).

⁴⁵ Hamvas, B. Regényelméleti fragmentum, ol. 298.

⁴⁶ Hamvas, B. Regényelméleti fragmentum.

⁴⁷ Hamvas, B. Regényelméleti fragmentum, ol. 303.

⁴⁸ Hamvas, B. Regényelméleti fragmentum, ol. 305.

for Hamvas in a retrospective way, and this is how “Pascal, Sterne, Rousseau and Goethe become clear” for him⁴⁹.

When writing *Carnival*, Hamvas used as his basis what he had examined carefully in his “Fragment on the theory of the novel”. Mihály Bormester, the protagonist of *Carnival*, exists in the seven chapters of the novel in such a way that all the relevant questions are formulated which pertain to the formation of personality, regardless of these questions being philosophical, ethical, sociological or political ones. Mihály Bormester is working towards the “founding of new existence”, the restoration of the so-called “original unity”, or to put it in another form, the “normal human stance”, the “status absolutus”. During all this we can witness a multiplicity of tragicomical stories, often pushed to the limits of absurdity, which derive from complicated situations such as war, marriage or the drowsy condition of being a citizen. Hamvas calls these paradox situations “triple madness” and “humouralistic stance”.

It is obvious from all this that meditating on the nature of the novel was a great challenge for Hamvas. The “Fragment on the theory of the novel”, the preliminary study to *Carnival* reveals the profundity of this meditation. We also learn that, in addition to Cervantes and Kierkegaard, Sterne and Joyce, and even Proust and Powys had a great influence on him. The melancholy-woven laughable humour of Sterne’s *Tristram Shandy*, the stream-of-consciousness technique employed in the novel, the representation of human problems deriving from the inadequacy of language, the consequences of the gap between measurable and experienced time and the paradoxicality of life – are all possible to detect as different influences on him.

Joyce’s *Ulysses* takes this experience even further. Hamvas belonged to those few who recognised in time that Joyce’s *Ulysses* represented the limits of novel writing through the negation of all the previous traditions and conventions of the genre. He considers the work as such a chronicle of the crisis of values of the modern world which is capable of mediating surrealistic mental states and moods in a linguistic form in spite of ignoring structural constraints. Hamvas was inspired by Joyce’s artistic freedom and his provocative rejection of norms. Several signs of this can be observed in *Carnival* and in his later novellas. Hamvas employs free associations in relation to the thoughts of his characters and inserts meditations into the text. The dynamism of *Carnival* is in many ways similar to the infernal whirlpool of the *Valpurgisnacht* is *Ulysses*. With the parade of obsessions, he, similarly to Joyce, examines nearly all the major events and forms of human existence: death, love, friendship, indifference, faith, boredom, doubt, desire, sin, stupidity, superficiality, pedantry, officiousness, disinterestedness, selfishness and many others. Hamvas describes all these by the breaking up of traditional linguistic forms.

⁴⁹ Hamvas, B. Regényelméleti fragmentum, ol. 306.

Hamvas includes Powys, who was little known for European audiences at the time, in this group as well. For Hamvas Powys is the writer who interprets each external event by an internal one, by the employment of a specific psychological concept of time. Here “the story is nothing else than the manifestation of the possibilities of self-alteration, where alteration is the law of freedom and not that of compulsion, thus it is directed not by fate but by development”⁵⁰. The real story in the Powysian novel is the story of salvation which is “promoted or hindered by man himself”⁵¹. Impersonality is comic, nonsensical and absurd in this context as well. According to Hamvas, it is like a “man in a jar”⁵².

One of the cardinal issues of his theory of the novel is the distinction between irreversible external time and reversible internal time. The character in the novel of Hamvas is given his own time, he “lives in the novelistic time of his own person”⁵³. External experience and external time, the so-called “*ananké*-time”, have to be “renounced”, have to be sacrificed according to him as well, but internal time and internal experience, the time of the story of salvation cannot be taken away by any external authority.

In this approach to the novel, the relation between man and the work becomes special. As Hamvas asserts, “Man is continuous with the work, the work is continuous with man but it happens in such a way that the emphasis always falls on the individual and on freedom, and the work proper (*magnum opus*) is human salvation. The story is the story of this salvation.”⁵⁴

4. CONCLUSION: GADAMER AND HAMVAS IN TERMS OF THEIR COMMON HORIZONS

By way of conclusion, let us summarise what common motifs can be observed that are vital to the essence of the system of thought in the two thinkers analysed above. First of all, the ontological approach to art is a major concern for both of them. Against the background of this approach, the presence of the great German master, Heidegger, is apparent. Gadamer was his disciple in part, whereas Béla Hamvas was also familiar with *Being and Time*, he was one of the first readers of the work in Hungary and reflected on it in a number of his writings.

The ontological approach to the arts and to the work of art basically means that it is not the formal or aesthetic, or even “technical”, analysis of the work of art which concerns the two thinkers but it is rather the demonstration of the existential significance of the arts; this, however, does not mean the neglect of the aesthetic quality of works of art. This is why Gadamer focuses on the analysis of the mode of being of the work of art, during which process he demonstrates important analogies between art and other aspects of hu-

⁵⁰ Hamvas, B. Regényelméleti fragmentum, ol. 314.

⁵¹ Ibid.

⁵² Hamvas, B. Regényelméleti fragmentum, ol. 315.

⁵³ Hamvas, B. Regényelméleti fragmentum, ol. 331.

⁵⁴ Hamvas, B. Regényelméleti fragmentum, ol. 338.

man existence, and this is why he examines the concept of play in detail. It could be said that on the one hand he regards the work of art as timeless presence, as absolute certainty of existence, which cannot become the mere object of study for historical enquiry; on the other hand he shows the work of art in the multiplicity of its references to existence, that is, in its mode of being. For Hamvas the work of art is even a “realisational object”. As Hamvas explains it in his essay “Metapoiesis” (*Metapoiézisz*): “What is art is not simply masterful creation but it is the masterful construction of that in which an excess of being manifests; as Nietzsche puts it, it is not *Schöpfung* but *Überschöpfung* (not creation but creation beyond me), that is, it is not *poiesis* but *metapoiesis*.”⁵⁵

The keyword of our study is “play”, which is another link between the philosophical universes of the two thinkers. In both Gadamer and Hamvas, we encounter a rather broad understanding of the concept of play and a wide range of its manifestations. On the horizon of meaning of play, both of them include irony, paradox and a “sacred seriousness” as well as the presence of the conviction that the interpretation (the reception and understanding) of a work of art requires a proper “playing along” with the work, a genuine mental effort on part of the recipient. This applies to the conception that the reception and understanding of the work happens in the dialogue of the work and the recipient (and in a certain sense, that of the author, too). The meaning of the work is not what the author originally said but what he would have said if I had been his interlocutor. The short analysis of Hamvas’s novel in this paper makes an attempt to demonstrate exactly this phenomenon.

Finally, there is another important motif that has been dealt with in this paper. Both thinkers faced the duality of convention, tradition and modernity. In their writings the specific renewal and animated representation of philosophical, artistic or even religious traditions are present simultaneously with the open-minded observation and employment of role-play and formal games which are characteristic of the modern world and arts. Neither the dogmatic assertion of classical canons nor any kind of self-centred avant-garde dominates them; instead, they are characterised by the universal aspect of the understanding of the world, one of the major means of which is art itself.

⁵⁵ Hamvas, B. *Metapoiézisz. Patmosz I.* Szombathely: Életünk, 1992, ol. 281 (translation is mine).

NEREGIO MUZIKANTO PAVEIKSLAS MENE KAIP VISUOMENĖS NUOSTATŲ ATSPINDYS

SANTRAUKA

Straipsnyje ieškoma neįgalaus žmogaus paveikslo vaizduojamajame mene ištakų. Keliama prielaida, kad vienas pirmųjų neįgalaus žmogaus paveikslo vaizduojamajame mene pavyzdžių yra vizirio Nachto kapo Tėbuose (Egiptas) freska. Viziris Nachtas buvo XVIII faraonų dinastijos atstovas. Pateikiama to laiko socialinės aplinkos charakteristika. Aprašomos neįgalaus žmogaus paveikslo vaizduojamajame mene kitų pavyzdžių paieškos Egipte. Vaizduojamojo meno pavyzdžiai neįgaliųjų tema aiškinami kaip specifinis visuomenės nuostatų į juos atspindys. Daroma prielaida, kad senovės Egipto visuomenės požiūris į neregius buvo pozityvus. Nustatytas išsilaikęs tūkstantmečiais ir paplitęs daugelio šalių vaizduojamajame mene negalės akcentavimo ir nuasmeninimo stigmų stereotipas. Taip pat nagrinėjamas neregio bandūrininko fenomenas, apžvelgiamos šio reiškinio istorinės ištakos, kultūriniai faktai bei jų interpretacijos. Pateikiama „įgimto“ neregijų muzikalumo stereotipo kritinė analizė. Atskleidžiama neregijų bandūrininkų, kaip folkloro saugotojų ir puoselėtojų, švietėjiška misija. Susisteminti ir glaustai pateikti žymiausių XIX–XX a. bandūrininkų trumpi biografiniai duomenys bei neregio bandūrininko vaizdavimo dailėje pavyzdžiai bei jų interpretacijos.

Esminiai žodžiai: vaizduojamasis menas, neįgalus žmogus, stigma, bandūrininkas, negatyvūs stereotipai.

ĮVADAS

Pasirinkta tema aktuali pirmiausia dėl itin menko jos ištirtumo. Meno sociologijos kokybinius tyrimo metodus savo darbuose taikė nedaug mokslininkų. Iš jų paminėtini Čikagos universiteto meno istorijos profesorė Barbara Maria Stafford, savo tyrimus 1997 m. apibendrinusi monografijoje „Kūno kriticizmas“¹, Vokietijos Heidelbergo universiteto Akių klinikos profesorius oftalmologas Wolfgangas Jaegeris (1976², 1979³) ir vokiečių tiflogologas J. Jedike‘a, XX a. antrojoje pusėje ne viename žurnalo „Europos aklųjų reviu“ numeryje analizavęs ir interpretavęs paveikslus, kuriuose vaizduojami neregiai. Šie mokslininkai meno kūrinuose, vaizduojančiuose neįgalius žmones, bandė įžvelgti medicininius, psichologinius ir socialinius aspektus⁴. Kadangi straipsnyje atsiribota nuo meno kritikos, į visus nagrinėjamus klausimus žvelgiama meno sociologijos paradigmos

¹ Stafford, B. M. *Body Criticism: Imaging the Unseen in Enlightenment Art and Medicine*. Cambridge, MA and London, England: The MIT Press, 1997.

² Jaeger, W. *Die Heilung des Blinden in der Kunst*. Sigmaringen: Thorbecke, 1976.

³ Jaeger, W. *Augenwotive*. Sigmaringen: Thorbecke, 1979.

⁴ Gudonis, V. Neregio paveikslas ir aklumo tema filatelijoje. *Kūrybos erdvės*, 2008, nr. 8, p. 49–62.

aspektu. Meno sociologija apima visą meno ir visuomenės sąveikos sistemą, įskaitant istorinę meno evoliuciją, jo socialines funkcijas, paplitimą bei taikymą⁵. Tačiau sociologinis požiūris į meną, meno tyrinėjimas ir vertinimas sociologiniu aspektu visiškai nereiškia estetinės jo prigimties ignoravimo arba sumenkinimo⁶. Meno sociologija, be kitų aspektų, tyrinėja meno ir visuomenės santykį, jų tarpusavio ryšį, jai derėtų tirti ir meną, ir jį kuriantį arba suvokiantį žmogų⁷. Ši mokslo šaka siekia suprasti meno pokyčius visuomenės gyvenime ir meną suvokti kaip socialinį reiškinį⁸. Tačiau pastaruoju metu meną bandoma panaudoti ir kitiems tikslams. Šiuolaikinis rusų menotyrininkas Maratas Gelmanas teigia, kad menas yra ne tik socialinio, bet ir politinio konkrečios šalies gyvenimo veidrodis. Jo nuomone, šiuolaikinio meno pagrindinis uždavinys – aštriai, gal būt ir perdėtai, atspindėti šalyje vykstančius procesus. Kaip pavyzdį M. Gelmanas pateikia dabar aktyviai besireiškiančią dailininkų grupės „Karas“ („Война“) veiklą. Šie dailininkai kartais net chuliganiškais veiksmais bando reaguoti į politinius įvykius. Ant vieno iš Sankt Peterburgo tiltų šviečiančiais dažais jie nupiešė didžiulį falą. Pakėlus tiltą šis skaisčiai šviečiantis piešinys atsirado prieš miesto Federalinio saugumo biuro (rus. ФСБ, buvęs КГБ) valdybos pastatą⁹.

Meno kūrinų pagalba mes galime atkoduoti ir nuostatas į įvairias socialinės atskirties žmonių grupes (elgetas, benamius, neįgaliuosius ir kt.).

Apie požiūrį į neįgaliuosius senovėje mus informuoja vaizduojamasis realistinis menas, atspindintis kasdienio ir visuomeninio gyvenimo faktus. Iš realistinio meno, žvelgdami per meno sociologijos prizmę, įdomios, naudingos informacijos gauna istorikai, meno sociologai, etnografai, psychologai ir kitų mokslų tyrėjai. Čia mes galime atkoduoti ne tik dailininko pamatytus ir perteiktus realaus gyvenimo faktus, bet ir kasdienio gyvenimo reiškinų vidines reikšmes ir visuomeninį bei istorinį epochos turinį, galime rasti informacijos apie įvairių žmonių grupių statusą, atkoduoti visuomenės požiūrį į juos. Tai ypač svarbu, nagrinėjant neįgalių žmonių vietą visuomenėje įvairiais laikmečiais.

Visuomenėje vyrauja stereotipinis klaidingas požiūris į neregius, kad visi aklieji yra muzikalūs iš prigimties, kaip ir nuomonė, kad sutrikus ar tapus neveikliam vienam analizatoriui, sustiprėja kitas. Šios nuomonės neteisingos. Klausia, kaip ir neregijų lytėjimas, ištobulėja juos dažniau naudojant. Pavyzdžiui, grojimas instrumentais nereikalauja regos kontrolės, todėl profesijos, susijusios su muzika, neregiam yra lengviau prieinamos. Neatsitiktinai 2001 m. mūsų sudarytame „Tifologijos vardų žodyne“ iš pateiktų 1146 neregijų

⁵ Ж. Перов, Ю. В. *Что такое социология искусства*. Ленинград: Знание, 1970.

⁶ Prėskienis, B. *Sociologinis literatūros tyrinėjimas*. Vilnius: Lietuvos liaudies švietimo ministerijos leidybinė redakcinė taryba, 1989, p. 20.

⁷ Вахеметса, А., Плотников, С. *Человек и искусство: Проблемы конкретно-социологических исследований искусства*. Москва: Искусство, 1968, с. 16.

⁸ Gaižutis, A. *Meno sociologija*. Vilnius: Enciklopedija, 1998, p. 5.

⁹ Pagal: Шигарева, Ю. Мусором по гламуру. *Аргументы и факты*, 2011, № 3, с. 27.

biografijų net 349 neregijų profesija buvo susijusi su muzika¹⁰. Šie žmonės buvo muzikantai, kompozitoriai, dainininkai, muzikos mokytojai ir pan.

Yra išlikusių žinių apie neregius muzikantus Senovės Egipte¹¹ bei Senovės Kinijoje¹². Senovės Graikijoje populiarūs buvo neregiai rapsodai, kurie keliaudami su palydovais deklamuodavo herojines poetas, pritardami lyra. Homeras įžymiosios „Odisejos“ aštuntoje giesmėje rapsodą vaizduoja kaip aklą fajakų dainių Demodoką iš Scherijos:

Grįžo tuo tarpu šauklys ir atvedė dainių garbingą.

Mūzos pamilusios jam nešykštėjo gera ir bloga:

Atėmė šviesą akių, o suteikė dovaną dainiaus...¹³

Kai kurių autorių teigimu, pats Homeras buvo neregys dainius¹⁴. Senovės keltų kultūroje garsėjo bardai (air. *bard* – poetas). Tai senovės keltų ir viduriniųjų amžių Airijos, Škotijos, Vello dvaro poetas profesionalas, kuriantis ir rečituojantis gamtinę, herojinę bei religinę poeziją¹⁵. Šioje kultūrinėje terpėje įžymiausias neregijų bardų atstovas buvo Osianas (Ossian), gyvenęs 300-aisiais metais p. m. e., kūręs eiles, pritardamas sau arfa dainavęs apie savo šalies didvyrius¹⁶. Senovės skandinavų tautose šią garbingą misiją atlikdavo skaldai. Skaldu buvo vadinamas skandinavų vikingų būrio poetas, kuriantis, rečituojantis arba dainuojantis herojines epines bei lyrines dainas¹⁷. Viduramžiais kai kuriose Vakarų Europos šalyse garsėjo menestreliai (pranc. *menestrel* – patarnautojas). Taip buvo vadinami klajojantys muzikantai, kurie dažnai patys kūrė ir pritardant violai dainavo. Viduramžiais Pietų Prancūzijoje klajojantis dvaro poetas, kuriantis ir dainuojantis dainas apie meilę ir riterių žygius, buvo vadinamas trubadūru. Menestreliai ir trubadūrai dažniausiai dainuodavo akompanuodami sau gitara.

Slavų tautose neregiai muzikantai grojo kanklėmis, Ukrainoje ypač populiarius instrumentas buvo kobza bei šio instrumento atmaina – bandūra. V. Dalis aiškinamajame keturių tomų žodyne nurodo, kad kobzarius ar bandūrininkas yra aklasis elgeta, grojantis ir dainuojantis Ukrainos sakmes¹⁸. Su tokiu aiškinimu vargu ar galima sutikti, nes čia autorius tapatina elgetą ir muzikantą. Be abejonės, šie keliaujantys muzikantai buvo labai neturtingi. Dažniausiai visas jų turtas ir buvo rūbai, kuriais vilkėjo, ir instrumentas. Tačiau toks varguolis nevadintinas elgeta, nes jis turi profesiją, jis – muzikantas. Muzikavimu

¹⁰ Žr. Gudonis, V. ir kt. *Tiflogologijos vardų žodynas*. Šiauliai: ŠU I-kla, 2001.

¹¹ Gudonis, V. *Lietuvos tiflopedagogikos istorija*. Vilnius: Lietuvos aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos leidybinė redakcinė taryba, 1985, p. 18.

¹² Žr. Kreičmeris, R. *Aklųjų istorija nuo seniausių laikų iki visuotinio aklųjų švietimo pradžios*. Vilnius: LAD I-kla, 1999.

¹³ Homeras. *Odiseja*. Vertė A. Dambrauskas. Vilnius: Vaga, 1997, p. 99.

¹⁴ Hafneris, G. *Žymūs antikos žmonės*. Vilnius: Vyturys, 1987, p. 141.

¹⁵ *Tarptautinių žodžių žodynas*. Sud. A. Bendorienė ir kt. Vilnius: Alma littera, 2005, p. 93.

¹⁶ Kreičmeris, R. *Aklųjų istorija nuo seniausių laikų iki visuotinio aklųjų švietimo pradžios*. Vilnius: LAD I-kla, 1999.

¹⁷ *Tarptautinių žodžių žodynas*. Sud. A. Bendorienė ir kt. Vilnius: Alma littera, 2005, p. 685.

¹⁸ Даль, В. *Толковый словарь великорусского языка*, т. 2. Москва: Русский язык, 1999, с.127.

ir dainavimu jis užsidirbo duoną sau ir savo palydovui. Tuo tarpu elgeta – dažniausiai be profesijos prašantis išmaldos žmogus.

NEREGYS MUZIKANTAS SENOVĖS EGIPTO MENE

Vaizduojamojo meno pavyzdžius neigaliųjų tema mes traktuojame kaip specifinį visuomenės nuostatų į juos atspindį. Darome prielaidą, kad Senovės Egipto visuomenės požiūris į neregius buvo pozityvus.

Vienas seniausių neregio muzikanto vaizduojamajame mene pavyzdžių yra vizirio Nachto kapo Tėbuose (Egiptas) freskos fragmentas, kuriame pavaizduotas puotaujantiems svečiams skambinantis neregys arfininkas. Viziris Nachtas buvo Naujosios karalystės (1580–1085 p. m. e.) XVIII a. faraonų dinastijos atstovas. To meto laidotuvių tradicijos siejosi su egiptiečių senoviniais tikėjimais. Egiptiečiai tikėjo, kad, žmogui mirus, jo siela toliau gyvena ir kartais aplanko kūną. Todėl jie taip kruopščiai saugodavo mirusiojo kūną, jį balzamuodavo ir laidodavo patikimuose, dažnai puošniuose, laidojimo statiniuose¹⁹. Praeityje būta papročio, kad, mirus įžymiam žmogui, tarnai ir vergai galėdavo jį lydėti į kapą. Jie būdavo paaukojami, kad tas garbingas žmogus į anapus atvyktų su derama palyda. Vėliau šis žiaurus paprotys pasirodė pernelyg siaubingas arba per brangus, ir tokiems nelaimėliams padėjo menas: vietoje tarnų kaip pakaitalą šio pasaulio didieji gaudavo tarnų atvaizdus²⁰.

Mus dominančioje vizirio Nachto kapo freskoje vaizduojamo neregio apatinė kūno dalis pridengta balta marška, viršutinę puošia tik kukli apykaklė. Sukryžiuavęs po savimi kojas, jis galbūt dainuoja meilės dainas, o gal himną saulės dievui Ra ar deivei Izidei, tapusiai ištikimos žmonos idealu, o gal iš neregio lūpų liejosi dainos žodžiai, kuriuos tūkstantmečiai išsaugojo ant piramidžių vidinių sienų:

Sesuo kitame jau krante.

Kelią meilei užstojus banguoja

Upė tarp mūsų plati²¹.

Mūsų aprašomoje freskoje kilmingos vizirio namų damos rengiasi kažkokiai šventei. Jos grakščiai sėdi apsilvilkusios baltais drabužiais, o jaunos vergės joms padavinėja brančius papuošalus ir kvėpalus, šukuoja plaukus, tepa kvapiaisiais aliejais rankas ir kojas.

Senovės Egipto moterys tebėra mišlė, nes apie jas žinoma labai nedaug. Faraonų valdymo laikais moterys turėjo beveik lygias teises su vyrais²². Nors Rytų šalyse pirmenybė teikiama berniukams, Senovės Egipte, sprendžiant iš vardų, dukterys buvo gerbiamos ir mylimos ne mažiau už sūnus. Kai kurie jų vardai labai švelnūs: „Eina gražuolė“, „Savo tėvo valdovė“ ir gana keistas vardas „Graži kaip jos tėvas“²³. Moterų veidai mūsų minėtoje

¹⁹ Vijrand, T. *Jaunimui apie meną*. Kaunas: Šviesa, 1999, p. 15.

²⁰ Gombrich, E. *Meno istorija*. Vilnius: Alma littera, 1995, p. 33.

²¹ Kotrelias, L. *Faraonų laikais*. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 74.

²² Меню, Б. *Рамзес II. Царь царей*. Москва: Астрель АСТ, 2006, с. 16.

²³ Kotrelias, L. *Faraonų laikais*. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 174.

vizirio Nachto kapo freskoje gana panašūs vieni į kitus. Vaikų auklėjimas ir namų ūkis Egipte buvo moterų dalia, jos galėjo pasirinkti žynių, akušerių, raudotojų profesijas. Besiruošdamos būti žynėmis, jaunos moterys mokydavosi šventųjų giesmių ir šokių. Tačiau tai nebuvo kulto profesija, žynės neduodavo įžadų nesituokti. Pasaulietinių šokių šokėjos priklausė aukštesniam profesiniam tarpsluoksniui, jeigu jas lygintume su šventyklų šokėjomis. Egipte buvo plačiai pripažinta mūsų minėta raudotojos profesija. Laidotuvių metu raudotojos eidavo paskui karstą sutaršytais plaukais ir garsiai apraudodavo velionį. Tos moterys priklausė žemesniam socialiniam tarpsluoksniui²⁴. Tarp jų galėjo būti ir neregijų moterų.

Pažymėtina, kad žymiai vėliau šių neregijų raudotojų paveikslas aptinkamas Lietuvos literatūroje. Vyskupas M. Valančius, priešindamasis aklių elgetavimui, vienas pirmųjų ėmė galvoti apie neregijų užimtumą. Vietoje elgetavimo vyskupas neregiams siūlė tapti profesionaliais šermenų vedėjais: giedoti per šermenis, poteriauti. Pasakojime „Pavargėliai, arba ubagai“ autorius pateikia neregio elgetos, tapusio giedoriumi, pavyzdį: „Salantiškiai laidodami pakelia laidotuves, kurių niekuomet neatbūna be manęs. Aš visus atvykusius suklopau, liepiu atkalbėti brostvas numirėlio, pats kalbu ir pasakau, kiek už kurią reikia kalbėti. Paskiau giedam litanijas ir pasimeldžiam gan ilgai. Giminei mirusiojo tai tinka – gaunu nuo jos ne vien maisto, bet ir keletą berlinkų...“²⁵.

Aklo muzikanto pavaizdavimas didikų kapų freskose leidžia daryti prielaidą, kad to meto egiptiečiai palankiai žiūrėjo į savo neregius. Tačiau šiai hipotezei patvirtinti nepakako vieno meno kūrinio pavyzdžio, ir tai paskatino mano kelionę į Egiptą ir analogiškų neregio vaizdavimo mene pavyzdžių šioje šalyje paieškas.

Laineris maršrutu Vilnius-Sharm-el-Sheikh neša mus į pietus. Be tradicinių turistinių ketinimų, turiu ir labai konkretų tikslą – faraonų kapavietėse tarp išlikusių freskų ieškoti pavaizduotų neregijų. Gauti leidimai lankyti kapavietes ir fotografuoti.

Pagaliau paslaptinęs faraonų slėnis. Kapams būdavo pasirenkamas vakarinis Nilo krantas neatsitiktinai: ten kiekvieną vakarą „numirdavo“ saulė²⁶. Tai valdovų kapinynas. Tik nedidelė dalis jų buvo laidojama piramidėse. Dauguma faraonų laidojami slėnyje, kur atokiai nuo visų uoloje iškertami tuneliai su labirintais. Įėjimas užverčiamas didžiuliais akmenimis, užmaskuojamas. Suprantama, kad per kelis tūkstantmečius beveik visos kapavietės buvo surastos ir apiplėštos tiek faraonų slėnyje, tiek piramidėse. Tik laimingo atsitiktinumo dėka išliko XVIII dinastijos faraono Tutanchamono, mirusio XIV a. p. m. e., kapas, kurį 1922–1923 m. nepaliestą išvydo ne plėšikų, o mokslininkų akys. Tutanchamonas mirė būdamas apie 20 metų²⁷. Jis nebuvo žymus valdovas. Jam viešpataujant Egiptas nepasiekė ypatingo klestėjimo. Jis pats sau nespėjo pasistatyti piramidės, todėl

²⁴ Ten pat, p. 177.

²⁵ Valančius, M. *Raštai*, t. I. Vilnius: Vaga, 1972, p. 127.

²⁶ Twist, C., Horton, E. *Istorijos paslaptys*. Vilnius: Mūsų knyga, 2004, p. 15.

²⁷ *Senovės pasaulio paslaptys*. Sud. Brien M. Fagan. Vilnius: Alma littera, 2005, p. 164.

buvo palaidotas faraonų slėnyje. Siekiant įbauginti kapų plėšikus, neretai virš įėjimo į kapavietę buvo rašomi bauginantys užrašai ar prakeikimai. Daugeliui žinoma istorija apie faraonų prakeikimą, baudžiantį tuos, kas sutrikdė jų ramybę. Per septynerius metus, kai buvo atidengta faraono Tutanchamono kapavietė, iš 29 archeologo Govardo Karterio vadovaujamos ekspedicijos narių Kaire ir Londone anapilin be laiko išėjo net 22 žmonės. 1974 m. ekspozicija „Tutanchamono kapavietės turtai“ buvo eksponuojama Maskvoje, tuometiniame Leningrade ir Kijeve. Maskvos valstybiniame vaizduojamojo meno muziejuje, kur buvo minėta ekspozicija, budėjusi prie Tutanchamono sarkofago moteris mirė, nesulaukusi parodos uždarymo. Ją pakeitusi kolegė tų metų rudenį taip pat mirė nuo staiga atsiradusio vėžio. Jauna milicijos darbuotoja, budėjusi šioje salėje, buvo nėščia, tačiau nėštumas baigėsi persileidimu²⁸. „Prakeiktų kapų“ paskutinis aiškinimas buvo toks, kad esą kai kurios mumijos buvusios radioaktyvios, o tyrėjai galėjo mirti nuo radiacinės ligos²⁹. Ši versija tiktų aiškinant ir dviejų maskviečių moterų mirtį bei savaiminį abortą, nes žinoma, jog radioaktyvumas skatina onkologines ligas ir trikdo nėštumo raidą.

Nors turtai iš kapaviečių buvo išplėsti, tačiau daugelyje jų išliko sienų tapyba – freskos. Plėšikams jos nerūpėjo, o sausas klimatas ir iš įvairiausių uolienų padaryti dažai išsaugojo jų spalvas iki šių dienų. Kadangi žinojau, kad to meto egiptiečiai yra vaizdavę neregį muzikantą kapavietėse, analogų ieškojau ir čia. Šimtai siužetų praplaukė pro mano akis.

Pavargo kojos ir akys nuo nesuskaičiuojamų freskų margaspalvio kaleidoskopo. Neregį kaip nėra, taip nėra. Išsikalbu su mūsų gidu archeologu Muchamedu ibin Abdul Azizu, baigusiu mokslus Kaire ir Paryžiuje. Gidas prisiminė, kad dirbdamas faraono Ramzio II kapavietėje matė dviejose freskose muzikantus. Vėl įsižiebė viltis. Paskubomis braižausi kapavietės planą.

Su neapsakomu jauduliu leidžiuosi į faraono Ramzio II kapavietę. Vėl freskų margu-mynas. Dabar svarbu stebėti ne tik sienas, bet ir galvoje išlaikyti nueito kelio planą. Skaičiuoju kambarius. Muzikantų nerandu. Išeidamas dėl visa ko paklausiau prižiūrėtojo apie freskas su muzikantais. Tas, paėmęs mane už rankos, pavedėjo dar penketą metrų išėjimo link. Nedidelėje metro gylio nišoje dviejose šoninėse sienose stovėjo muzikantas ir grojo sėdinčiam faraonui. Muchamedas nišas pavadino „kambariais“. Išties tai buvo ketvirtoji niša, kaip ir buvo nupiešta mano plane. Bandau fotografuoti, nors žinau, kad nuotraukos nepavyks: freskos yra šoninėje sienoje, be to, jas nuo manęs skiria storas neperšaukamas stiklas. Stengiuosi jas įsiminti ir aprašyti. Išlipu iš autobuso ir einu oro uosto link. Stengiuosi įsiminti gražius posakius apie šią šalį. Senovės graikai yra pasakę, kad Nilas sukūrė Egiptą, o XIII a. gyvenusiam arabų rašytojui priklauso sparnuota frazė: „Viskas žemėje bijo laiko, o laikas bijo piramidžių...“ Prisiminiau ir neregio argentiniečių rašytojo įspūdžius, 1946 m. aplankius Cheopso piramidę: „Mane apstulbino vien jos senumas. Jaučiau, kad ji senesnė už žmones ir senesnė už žemę... Šie rūmai pastatyti dievų“ – tokia buvo mano

²⁸ Малай, Г. Мумии в Государственном музее изобразительных искусств. *Аргументы и факты*, 2011, № 3, с. 31.

²⁹ Reuben, S. *Neišaiškintų reišikinių enciklopedija*. Vilnius: Knygų spektras, 2000, p. 243.

pirmoji mintis. Išžvalgęs negyvenamas jos apylinkes, pasitaisiau: „Ją statę dievai jau mirę“. Paskui supratau jos savitumą ir tariau: „Ją statę dievai buvo pamišę“³⁰. Iš tiesų stebina tikslumas, su kuriuo buvo pastatytos piramidės. Didžiosios piramidės šonai yra atsukti labai tiksliai į šiaurę, pietus, rytus ir vakarus. Ji taip matematiškai tiksliai pastatyta, kad dėl to kilo įvairių keistų ir stebinančių hipotezių³¹. Iki šiol lieka hipotezės, kad „piramidę pastatė labai seniai dingusios civilizacijos, tokios kaip nugrimzdusi Atlantida, žmonės arba iš tolimos kosmoso erdvės atkeliavę ateiviai“³².

Staiga sustoju lyg įkaltas. Vienoje iš išorinių oro uosto sienų, pro kurią jau praeinu ketvirtą kartą, pamatau iš spalvotų akmenėlių šiuolaikinių dailininkų rankomis išdėliotą spalvingą mozaiką iš vizirio Nachto kapavietės „Aklasis muzikantas“ kopiją. Prisiminiau posakį: „O dramblio ir nepastebėjo...“.

Prieš akis stovi Ramzio II kapavietėje matyta freska XVII ir XIX faraonų dinastijų laikų. Egipto sienų tapyba beveik nesiskyrė. Pavaizduotas neregys arfininkas, kaip ir Nachto kapavietėje, sėdi ant nedidelio paaukštinimo ir skambina baltais rūbais pasipuošusiems vyru ir moteriai. Vyriškis, galbūt pats faraonas, rankoje laiko vėduoklę. Moteris kairiąja ranka moja ką tik pastebėtiems ateinantiems naujiems svečiams. Sienas puošia hieroglifai, galbūt, tai to meto egiptiečių mėgstamo literatūros kūrinio „Sinucheto pasakojimai“ ištraukos. Stulpeliais surašytais hieroglifais, susidedančiais iš daug paveikslukų ir reiškinčiais žodžius ar ištisas sąvokas, senovės egiptiečiai mėgo puošti ne tik kapavietes, bet ir šventyklas, skulptūras, sarkofagus, net baldus. Neregys sau pritardamas arfa galėjo dainuoti įžymaus to meto dainininko Neferchotego dainas³³.

Dar vieną Senovės Egipto meno pavyzdį, jau parvykus iš kelionės po Egiptą, pavyko surasti B. Meniu (Б. Меню) knygoje „Ramzis II. Carų caras“. Tai XIX faraonų dinastijos faraono Ramzio II laikmečio kapavietės freska, kurios valdovų kapinyne savo akimis man neteko pamatyti. Gelsvai rusvos, išpuoštos hieroglifais sienos fone ant nedidelio paaukštinimo, atsiklaupęs ir prisėdęs ant savo kojų, plikai nuskusta galva ir balta marška prisidengęs apatinę savo kūno dalį neregys skambina arfa priešais jį sėdinčiai porai. Iš freskos pavadinimo „Velionis su savo žmona klausosi neregio arfininko“ aišku, kad tai velionio portretas. Juodmedžio kėdės, ant kurių sėdi pora, moters papuošalai ir vėduoklė vyriškio rankoje rodo jų kilmingumą. Taigi ne vienas, o jau keli mūsų surasti meno pavyzdžiai leidžia daryti prielaidą, kad Senovės Egipte visuomenės požiūris į neregius buvo pozityvus.

Norėtusi pažymėti ir tai, kad tiek vizirio Nachto, tiek Ramzio II kapavietėse pavaizduoti muzikuojantys neregiai nuasmeninti, jie neturi vardo. Šios freskos įvardijamos apibendrintai – „Aklasis muzikantas“. Reikia manyti, kad tarp šių neregijų buvo ir garsesnių,

³⁰ Senovės Egipto paslaptys. Sud. B. Manley. Vilnius: Alma littera, 2005, p. 61.

³¹ Stewart, R., Twist, C. Istorijos paslaptys. Vilnius: Mūsų knyga, 2004, p. 19.

³² Ten pat, p. 20.

³³ Матвеев, М. Искусство древнего Египта. Ленинград, Москва: Искусство, 1961, с. 16.

ir mažiau žinomų muzikantų, tačiau vardų neminima, bet pirmiausia akcentuojama negalė, po to profesija. Įdomu pažymėti, kad ši neįgalaus žmogaus nuasmeninimo stigma eina nuo senovės Egipto laikų iki mūsų dienų. Savo paveikslus, kuriuose buvo vaizduojamas neregys muzikantas, taip pat pavadino ir kitų šalių dailininkai. Reta išimtimi ir pozityviu pavyzdžiu galima įvardyti lenkų dailininką Janą Moniuszko'ą (1819–1870/71), kuris, nutapęs aklą muzikantą, paveikslo pavadinime paminėjo jo vardą – „Jankelis cimbolistas“. Nors dažniausiai dailininkai neregius muzikantus tapė iš natūros, tačiau dauguma jų nuasmenino ir stigmatizavo pozuotojus, pirma įvardydami negalę, po to profesiją, nepaminėdami jų vardų ar pavardžių. „Aklasis muzikantas“ – būtent taip savo paveikslus pavadino įvairių šalių XVI–XX a. dailininkai: Pieteris Brueghelis jaunesnysis (1565–1637), Davidas Vinckboonsas (1572–1632), Georges de la Touras (1593–1652), Jacquesas Bellange'as (1594–1638), Rembrandtas van Rijnas (1606–1669), Janas Victorsas (1620–1676), Andrianas Pieteris van de Venne'as (1625–1662), Cornelinas Bega's (1631/2–1664), Williamas Parry'is (1742–1791), Ramonas Bouyeu Subiasas (1746–1793), Francisco'as Goya (1746–1821), Ivanas Jermeniovas (1746–1792), Thomas Rawlandsonas (1756–1827), Orestas Kiprenskis (1782–1836), Johnas Lewis Krimmelas (1787–1821), seras Davidas Wilkie (1785–1841), Dominique'as Louisas Ferreolas Papety'is (1815–1849), Jeanas Auguste'as Hendrikas, Baronas Leysas (1815–1869), Vasilijus Perovas (1833–1882), Tsukioka Ioshitoshy'i's (1839–1892), Ilja Repinas (1844–1930), Johnas Singeris Sargentas (1856–1925), Andréjus Riabuškinas (1861–1904), Michailas Nesterovas (1862–1942), Ivanas Izhakėvičius (1864–1962), Henry'is Robertas (1865–1929), Alfredas Kubinas (1877–1959), Alvaras Cawenas (1886–1935), Fernando'as Cueto'as Amorsolo'as (1892–1972), Torgulas Farmanas ogly Narimanbekovas (g. 1930), Claude'as Guillementas (g. 1948), Amita Chudasama (g. 1971) ir kiti. Panašus reiškinys stebimas ne tik dailėje, bet ir literatūroje. Rusų rašytojas Vladimiras Korolenko (1853–1921) apysaką pavadino „Aklasis muzikantas“³⁴, nors pagrindinis jos herojus buvo Piotras; Petras Cvirka (1909–1947), rašydamas liaudies pasakų motyvais, pasaką pavadino „Kupriukas muzikantas“³⁵, nors muzikanto vardas – Martynas. Akivaizdu, kad negalės akcentavimo ir nuasmeninimo stigmų stereotipas itin stiprus, išsilaikęs tūkstantmečiais ir paplitęs daugelyje pasaulio šalių³⁶. Šie neigiami stereotipai taip stipriai veikia žmonių sąmonę, kad britų dailininkas W. Parry'is, nutapęs kelis savo neregio muzikuojančio tėvo portretus, jų nepavadina tėvo vardu ir pavarde, o nuasmenina ir portretams duoda tokius pavadinimus: „Aklas arfininkas“, „Aklas arfininkas su asistentu“. Abu šie portretai nutapyti aliejumi ant drobės 1782 m. ir saugomi Velso Nacionaliniame muziejuje.

Išryškėja ir kitas, jau mūsų paminėtas, negatyvus stereotipas – neregio muzikanto tapatinimas su elgetomis. Suprantama, kad keliaujantys muzikantai gyveno skurdžiai.

³⁴ Короленько, В. Г. *Слепой музыкант*. Москва: Детская литература, 1969.

³⁵ Cvirka, P. *Nemuno šalies pasakos*. Kaunas: Aušra, 1999.

³⁶ Gudonis, V. Pirmasis neįgalaus žmogaus paveikslas vaizduojamajame mene. *Kūrybos erdvės*, 2010, nr. 12, p. 84.

Neretai, kaip rodo dailininkų darbai, jų rūbai nebuvo geresni už elgetų. Tačiau jie duoną pelnėsi ne prašydami išmaldos, o muzikuodami ir / ar dainuodami. Pavyzdžiui, XVI a. dailininkas van de Venne'as savo paveikslą, kuriame pavaizduotas neregys muzikantas su palydove, pavadino „Elgetos, grojantys dūdele ir ryla“.

Aklųjų muzikantų populiarumas įvairiose šalyse buvo įvairus. Ypatingai populiarūs ir gerbiami buvo neregiai bandūrininkai Ukrainoje.

NEREGIO BANDŪRININKO PAVEIKSLAS

Pirmosios rašytinės žinios apie slavų bandūrininkus randamos XV–XVI a. lenkų kronikose. Ypač populiarūs bandūrininkai buvo Zaporožės krašte. Daugelis bandūrininkų lydėdavo zaporožiečius žygiuose, kūrė sakmes, dainas apie tuos įvykius, kurių liudininkais jie patys buvo. Yra išlikę žinių, kad bandūrininkai V. Varčenko, P. Skriaga buvo aktyvūs Gaidamakų judėjimo dalyviai. Kazokų tautos istoriją jie perteikė patrauklia poetine forma. Be karą apdainuojančių dainų, neregiai muzikantai savo epinėse eilėse ir dainose šlovindavo protėvių žygdarbius. Be to, bandūrininkai buvo savotiški kultūros nešėjai ir švietėjai, tautosakos turtintojai. Pietų slavų liaudies dainų rinkėjas Vukas Karadžičius, išleidęs daugelį liaudies dainų rinkinių, XIX a. daugiausia dainų išgirdavo iš aklų dainininkų³⁷. Todėl nenuostabu, kad neregiai bandūrininkai patekdavo į poetų bei dailininkų kūrybos akiratį.

Įvairiose šalyse aklojo muzikavimas buvo pagrindinis jo pragyvenimo šaltinis. Neregijų veiklai neturėjo įtakos šalies, kurioje jie gyveno, kultūra. Gražia išimtimi yra Ukrainos kobzariai ir bandūrininkai. Ukrainos kultūra neatskiriama nuo aklųjų muzikantų. Šie žmonės kelis šimtmečius buvo ukrainiečių tradicijų puoselėtojai ir nešėjai. Jie gerai žinojo savo šalies istoriją, neretai jų dėka pačiuose nuošaliausiuose kampeliuose nebuvo pamiršti Ukrainos istorijos didvyrių vardai. Ukrainiečių muzika, ypač dainos, turi senas tradicijas. Jos ištakų reikėtų ieškoti Kijevo Rusijoje. XV–XVI a. paplito nacionalinis epinis žanras – godos, kuriose buvo apdainuojama ukrainiečių liaudies kova prieš turkų ir mongolų pavergėjus, kazokų kančios turkų nelaisvėje; taip vadinamose „Nelaisvės giesmėse“ apdainuoti liaudies didvyriai Samijla Koška, Fiodoras Bezrodnas, Ivanas Konovčenkas ir kt. Nuo XVII a. atsiranda godos apie kovas prieš lenkų šlėktas. XIX a. pirmojoje pusėje paplito godos apie baudžiąvą, antrojoje šio amžiaus pusėje – rekrūtus. Neregiai kobzariai, bandūrininkai iš lūpų į lūpas perėmė šiuos folkloro krislus, neleisdami jiems nueiti užmarštin. Tai labai svarbus ukrainiečių aklųjų muzikantų indėlis į Ukrainos kultūros lobyną. Todėl suprantama, kodėl Ukrainos, Rusijos dailininkai puoselėjo aklojo kobzariaus ar bandūrininko temą. Vienas jų buvo ukrainiečių tapytojas K. Trutkovskis (1826–1893). Tarp žymiausių jo drobių – „Audinių balintojai“, 1874; „Pakartotinas mokesčių rinkimas kaime“, 1886 m. nagrinėjama tema jo nupiešti keli grafikos ir tapybos darbai. 1874 m.

³⁷ Krečmeris, R. *Aklųjų istorija nuo naujausių laikų iki visuotinio aklųjų švietimo pradžios*. Vilnius: LAD I-kl-a, 1999, p. 16.

dailininkas realistine maniera sukūrė grafikos lakštus „Zaporožietis“ ir „Bandūrininko daina“. Pirmajame piešinyje pavaizduota turgaus aikštė. Vidurdienio kaitros išsarginti trys prekeiviai prigulė ant drobulės, kuria pridengta kukurūzų burbuolių kaugė. Neįmantria keramika prekiaujantis puodžius pasislėpė nuo kaitrių saulės spindulių nedideliame šešėlyje. Ant pamestos sermėgos prisėdo aklas bandūrininkas. Pražilęs lyg balta obelis, basakojis muzikantas tikriausiai užgrojo ukrainiečių hopaką, nes ūsuotasis zaporožietis, neimdamas domėn spiginančios saulės, leidosi šokti. Būrelis žmonių, trumpam pamiršę savo pirkėjų ar pardavėjų rūpesčius, sustojo pažiūrėti liepsningo šokio, pasiklausyti stygų skambesio. Neregys muzikantas – bene svarbiausias veikėjas. Nebūtų jo, nebūtų muzikos, nebūtų šokėjo, nebūtų žiūrovų. Neregys muzikantas organiškai įaugęs į šią aplinką. Be tokių kaip jis, matyt, nepraeidavo nei jomarkai, nei atlaidai. Jis – svarbus ir reikalingas žmonėms.

K. Trutkovskis. *Zaporožietis*, 1874

„Bandūrininko dainoje“ dailininkas pamėgtą savo personažą – neregį muzikantą – perkelia į kaimo peizažą, prie valstiečio pirkios. Geraširdžiai žmonės iš trobos atnešė medinį suolelį ir pasodino muzikantą. Prie jo kojų ant žemės su permestu per petį maišeliu įsitaisė jo neatskiriamas draugas – berniukas vedlys. Bandūrininkas dainuoja ramiai, liūdesiu persmelktą dainą, galbūt apie nelengvą neregio – klajojančio dainiaus – dalią.

Šešiolikos žmonių būrys klausosi šios liūdnos dainos. Visų veidai rimti, susikaupę ir gal kiek liūdnoki. Prie klausytojų prisijungė užsimiršusi, ko išėjusi, jauna moteris su naščiais. Piešinys dvelkia vasaros alsa ir nuoširdumu. Paveikslas, pieštas 1874 m., buvo panaudotas kaip iliustracija N. Gogolio kūriniiui „Baisus kerštas“ (reprodukuotas 1950 m. Gogolio raštų pirmajame tome).

K. Trutkovskis. *Bandūrininko daina*, 1874

Artima aklųjų muzikantų tema buvo rusų ir ukrainiečių grafikui L. Žemčiužnikovui (1828–1912). 1850 m. jis gyveno Ukrainoje, kur tapė ir rinko folklorą. Tuo metu jis susipažino su T. Ševčenkos kūryba, o 1860 m. ir su pačiu autoriumi. Ši pažintis turėjo didelės įtakos L. Žemčiužnikovo kūrybai. Žymiausi jo kūriniai susiję su Ukrainos liaudies tradicijomis: „Rugiapjūtė“ (1851), „Chimka Zabijačiko“, „Kazokas stepėje“ (abu 1853), „Pamestoji“ (1860). 1861–1862 m. L. Žemčiužnikovas, tęsdamas T. Ševčenkos pradėtą tradiciją, leido ofortų albumą „Vaizdingoji Ukraina“. Nuo 1849 m. lankė Peterburgo meno akademiją, kur didelį poveikį jo kūrybai darė P. Fedotovas. 1856–1860 m. dailininkas ofortų technikos mokėsi Paryžiuje.

Žymiausiu L. Žemčiužnikovo tapybos darbu pripažintas „Kobzarius prie vieškelio“ (1854, drobė, aliejus, 72 × 102 cm). Bekraštės stepės fone, kur žemė horizonte susilieja su

mėlynu vasaros dangumi, šalia kelio sėdi aklasis su kobza rankose. Vieną koją pakišęs po savimi, kiek pakrypęs į šoną vidutinio amžiaus neregys dainuoja, pritardamas sau tradiciniu ukrainiečių liaudies instrumentu. Nedidelė barzdelė ir ūsai kiek pagyvina įdegusio ir sulysusio neregio veidą. Plačios rudai juodos kelnės ir plačios „bekalnierių“ marškinių rankovės dengia išsekusį dainininko kūną. Už muzikanto nugaros stovi basas, nuplyšusiais rūbeliais berniukas – vedlys. Per petį permestas beveik tuščias medžiaginis maišelis. Ant neregio lazdos jis laiko pamovęs tamsią skrybėlę, kitoje ištiestoje rankoje – lėkštelę aukoms. Tolumoje dideliu greičiu lekia dvikinkė, tik vargu ar jie pastebės laukiančius šalia kelio išmaldos... Šis darbas saugomas Ukrainos valstybiniame taikomojo meno muziejuje³⁸.

Dar vienas žinomas šio autoriaus darbas mus dominančia tema yra ofortas „Aklas bandūrininkas“ (1861). iš ofortų serijos „Vaizdingoji Ukraina“. Čia pavaizduotas vidutinio amžiaus dainuojantis neregys, akompanuojantis bandūra. Neregys sėdi apsiavęs auliniais batais. Šalia basakojis berniukas – vedlys. Berniukas per petį persimetęs kelionmaišį; laiko rankose dvi lazdas: vieną savo, kitą neregio. Darbas nebaigtas. Neregys su berniuku, matyt, pozavo dailininko dirbtuvėje. L. Žemčiužnikovas tik keliais štrichais „užmetė“ antrąjį planą, kur matomas molbertas, kelios knygos, ant sienos kabantis moters portretas.

XIX a. ukrainiečių dailininkas D. Besperčijus savo drobėje „Bandūrininkas“, nutapytoje šeštajame dešimtmetyje, vaizduoja seną muzikantą. Išsidraikę, vešlūs, balti lyg sniegas plaukai, tokios pat spalvos tankūs antakiai ir ilgi nusvirę ūsai. Susikaupęs, rimtas senolio veidas. Į muzikantą atsirėmęs snaudžia nuvargęs po kelionės berniukas – vedlys. Šalia muzikanto panarinęs galvą sėdi nebejaunas vyriškis. Dvi jaunos ukrainietės lyg su laikiusios kvapą klausosi neregio dainos... Paveikslas saugomas Ukrainos valstybiniame taikomojo meno muziejuje³⁹.

Nacionalinis ukrainiečių instrumentas bandūra buvo prie širdies ir paribio rusams. Tai patvirtina išlikęs XIX a. nežinomo dailininko piešinys „Akli rusų valstiečiai, grojantys bandūra ir lyra“. Piešinyje pavaizduoti du – senas ir jaunas – neregiai su tradiciškais berniukais, paaugliais vedliais, pozuojančiais lyg nuotraukoje.

³⁸ Gudonis, V. L. Žemčiužnikovas „Kobzarius prie kelio“: paveikslų analizė. *Mūsų žodis*, 2001, nr. 9, p. 26.

³⁹ Gudonis, V. D. Besperčij „Bandūristas“: paveikslų analizė. *Mūsų žodis*, 2001, nr. 8, p. 26.

Nežinomas dailininkas. *Akli rusų valstiečiai, grojantys bandūra ir lyra*, XIX a.

Neregiai bandūrininkai Ukrainoje buvo ypač gerbiami ir vertinami. Jų portretus piešė ir tapė dailininkai, neregiams bandūrininkams net buvo statomi paminklai.

Vienas žymiausių neregijų bandūrininkų buvo Terentijus Parchomenko (1872–1910), apakęs dešimties metų ir turėjęs puikų balsą. 1902 m. jis grojo ir dainavo XII archeologų suvažiavimo dalyviams Charkove. Jo repertuare buvo godos, psalmės, istorinės, satyrinės ir buitinės dainos. Jo mokiniai buvo A. Grėbenas ir P. Tkačenko. Muzikanto tėviškėje Černigovo srities Mensko rajono Voloskovcų kaime jam pastatytas paminklas ⁴⁰.

Ukrainiečių dailininkas O. Slastionas yra sukūręs ištisą neregijų bandūrininkų portretų galeriją. Visi jie piešti tušu ir plunksna. Vienas jų – „Kobzariaus Fiodoro Kušnėriko portretas“. Kušnėrikas Fiodoras (1875–1941) – ukrainiečių liaudies kobzarius, gimęs Poltavos srities Velika Bagačka kaime, vargingoje valstiečių šeimoje. Šešerių metų dėl ligos neteko regėjimo. Vaikystėje pradėjo groti smuiku. Žinomas neregys bandūrininkas M. Kravčenko padovanojo berniukui kobžą. Nuo to laiko jis nesiskyrė su šiuo instrumentu. Kadangi

⁴⁰ Украинская советская энциклопедия. Киев, 1984, т. 8, с. 129.

jis savo dainose kvietė kovoti už Ukrainos laisvę, ne kartą buvo areštuotas. F. Kušnėriko muzikai didelės įtakos turėjo Ukrainos folkloras. Jis kūrė ir dainavo godas, istorines, lyrines dainas. 1939 m. Kijeve dalyvavo kobzarių ir lyrininkų sambūryje. F. Kušnėriko 65 metų jubiliejui Ukrainos mokslų akademijos Ukrainos folkloro institutas skyrė specialų posėdį, kur buvo aukštai įvertinta jo kūryba. Apie tai iškilmingo posėdžio metu kalbėjo tuometinė Ukrainos MA akademikė P. Tyčina.

Apie F. Kušnėriko gyvenimą ir kūrybą rašė M. Grinčenko, F. Lavrovas (1940, 1975, 1976), P. Tyčina (1962), A. Osmelčenko (1975), O. Burčakas (1989) ir kiti autoriai. Dailininkas O. Slastionas vaizduoja neregį muzikantą stambiu planu. Nepridengta plinkanti galva, aukštai pakelta balto avikailio skrandos apykaklė. Aklasis groja kobza. Liūdnei nuleista galva, rimta, dvasinga veido išraiška.

Dėmesio vertas „Kobzariaus Michailo Kravčenkos portretas“. Michailas Kravčenka (1858–1918) – žymus Ukrainos bandūrininkas, gimė Poltavos gubernijos Mingorodo apskrityje. Regėjimo neteko vaikystėje. Jam teko patirti daug vargo ir skurdo. Išmokęs groti bandūra, jis muzika pelnėsi duoną, keliaudamas iš kaimo į kaimą. M. Kravčenka kūrė tekstus, kuriais apdainuodavo neturtingo žmogaus dalią, jo svajones apie žemę, apie geresnį gyvenimą. Dainiaus godos – tai aštri ir kandi valdžios, policijos bei žandarų savivaliavimo satyra. Kazokų ir žandarų siautėjimą neregintis kobzarius apdainavo ryškiais vaizdais, lygindamas jų baudžiamąsias ekspedicijas su totorių ordomis, atnešusiomis liaudžiai daug vargo ir kančių. Jo godomis susidomėjo pažangūs to meto kultūros veikėjai. Žinomas folkloristas ir dailininkas A. Slastinas iš M. Kravčenkos lūpų užrašė „Soročino įvykiai 1905 metais“, o rašytojas V. Korolenka – „Juodasis sekmadienis Soročinuose“. M. Kravčenkos kūryba domėjosi rašytoja folkloristė profesorė F. Kolesa. Ir tai nenuostabu, nes M. Kravčenkos godos – tai Ukrainos XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios liaudies dūmų pavyzdys, o jų istorinė ir meninė vertė niekam nekelia abejonių.

Dailininkas O. Slastionas su meile piešė šios iškilios asmenybės portretą. Muzikantas pavaizduotas sėdintis ant akmens tarp medžių. Šalia jo padėta amžina neregio palydovė – ilga lazda. Muzikanto mintys kažkur toli toli. Tai rodo jo susimąstęs veidas.

Kitas to paties dailininko kūrinys – „Kobzariaus Semiono Zozulės portretas“. Piešinyje muzikantas sėdi ant kėdės, viena ranka pasirėmęs į kelį, kita – į lazdą. Per petį permesta kobza, rodos, liūdnas, pavargęs veidas ir spengianti tylą. Šalia jo, prisiglaudęs visu savo kūnu, stovi berniukas – vedlys. Jam devyneri-dešimt metų. Rankoje jis laiko ilgą lazdą, kurią jam trumpam patikėjo neregys muzikantas. Slogi muzikanto nuotaika tarsi persidavė jo mažajam draugui: panarinta galvelė ir liūdnas veidas. „Kepurėlė“ apkirpti plaukai, kelius siekiantis per petį permestas drobinis maišelis – visa tai kelia žiūrovo užuojautą.

O. Slastiono „Kobzariaus Stepano Pasiugos portrete“ muzikantas pavaizduotas grojantis. Rankos švelniai ir atsargiai apkabinusios instrumentą, barzdotas veidas nupieštas pusiau profiliu. Nuo pečių nuslydusi avikailio skranda ir balta kailio puta įrėmina muzikanto kojų kontūrus. Ant atremtos į sieną lazdos pakabinta aklojo kailinė kepurė.

Dar vienas kūrinys – „Kobzariaus Samilo Jašnovo portretas“. Niūrus ir susikaupęs muzikanto veidas. Visas dėmesys sutelktas į atliekamą kūrinį. Nereges akis dengia su-rauktą kaktą vešlūs antakiai. Sekunde gysloti pirštai sustingo virš stygų ir, rodos, po akimirkos jie greit perbėgs stygomis ir nuplauks, nuvilnys garsų versmė. Vėjas plaiksto jo žilą kuodą ir didelius, vešlius ūsus. Mintys galbūt jau nunešė jį į senovės kautynių laukus, apie kuriuos taip mėgo dainuoti. Patikliai priglaudusi galvą ir rankomis apkabinusi šio milžino pečius stovi mergytė. Basakojė mergaitė, prilaikydama ilgą lazda, tarsi užsnūdo. Jos veidas ramus ir pasitikintis. Čia ji panaši į jauną stiebelį, ramiai augantį galingo ąžuolo paunksmėje.

„Kobzariaus Piotro Siroštano portrete“ vaizduojamas jaunas vyras, įsiklausantis į savo instrumento garsus. Kuklūs rūbai, nedidelis ryšulėlis ir lazda – tai visas klajojančio muzikanto turtas. Už instrumento nedidukas berniukas – vedlys, prisiglaudęs prie muzikanto kojų. Prisimerkęs viena akimi, atidžiai žvelgia į pasaulį, kad po to pačiam artimiausiam žmogui – aklajam muzikantui – galėtų papasakoti tai, kas aplinkui matyti. Šis nevaikiškai akylus ir liūdnas žvilgsnis, rodos, sminga tiesiog į žiūrovo širdį.

Kito ukrainiečio dailininko P. Kuliešo paveiksle „Kobzariaus Andriejaus Šutos portretas“ pavaizduotas ilgabarzdis, beveik pražilęs senolis. Raukšlių išvagotas veidas tarsi skleidžia išminties šviesą ir rodo jo dvasinį turtingumą. Neregio akys nukreiptos į dangų, lyg ten būtų galima rasti atsakymus į žmogiškosios būties klausimus ir problemas. Veidas nušviestas ūsų ir barzdos bangose paslėptos šypsenos. Portretas pieštas tušu ir plunksna.

Kaip ir O. Slastionas, taip ir šiuolaikinis ukrainiečių dailininkas M. Malovskis yra sukūręs neregijų bandūrinių portretų seriją. Visus šiuos kūrinius piešė tušu ir plunksna 1960–1980 metais.

„Kobzariaus Ostapo Veresajaus portrete“ Ostapas Veresajus (1803–1890), žymus muzikantas, kuris gimė Ukrainoje, Poltavos valstiečių baudžiauninkų šeimoje. Iš mažens jis pamėgo liaudies dainas. Groti bandūra jį išmokė S. Koševojus. O. Veresajus eidavo iš kaimo į kaimą, dainuodavo aikštėse ir turguose, pajuokdamas žandarus ir valdininkus, ragindamas priešintis baudžiavai ir sukilti prieš išnaudotojus. Žymus ukrainiečių poetas T. Ševčenka labai vertino neregio bandūrinių kūrybą. Grįžęs iš ištremimo, jis padovanojo O. Veresajui savo knygą „Kobzarius“, ant kurios viršelio užrašė: „Broliui Ostapui nuo T. Ševčenkos“. 1873 m. O. Veresajus koncertavo Kijeve. Žinomas ukrainiečių kompozitorius N. Lisenka labai gerai įvertino aklojo kobzariaus koncertą. 1885 m. O. Veresajus buvo pakviestas į Peterburgą. Viename jo koncerte dalyvavo P. Čaikovskis. Laikraštis „Novost“ tuo metu rašė, kad dainininkas – 70 metų seniokas – nenoromis sukelia užuojautą ir pritarimą. Jo kūryba, pasižyminti ypatingu aistringumu ir nuoširdumu, daro klausytojams didelį įspūdį. Žinovų nuomone, O. Veresajus kaip dainininkas turėjo didelį talentą. Jo godose Ukraina tampa gyva. Dar gyvas būdamas O. Veresajus plačiai pagarsėjo už savo krašto ribų. Savo eilėraščius O. Veresajui dedikavo Ukrainos poetas

V. Kasijanas. *Jegoro Movčano portretas*, 1957

M. Rylskis, apie jį dainavo bandūrininkai V. Perepeliakas, P. Nosačius, I. Ivanenka. Dailininkai L. Žemčiūžnikovas ir V. Malkovskis nupiešė jo portretus.

Dailininkas M. Malkovskis piešinyje muzikantą pavaizdavo tarp gėlių Kijevo konservatorijos pastato fone. Čia O. Veresajus jau gana garbingo amžiaus – su puria, vešlia barzda ir plinkančia galva. Jis groja savo instrumentu. Tikriausiai atlieka jo taip mėgstamus kūrinius apie didvyrišką Ukrainos praeitį. Susikaupęs veidas, kiek įsitempusi poza – jis visas muzikoje.

„Kobzariaus Abraomo Grėbinio portreto“ piešinyje ukrainietiško kaimo peizažo fone koją ant kojos susidėjęs sėdi muzikuojantis pagyvenęs vyriškis. Susimąstęs veidas nukreiptas tiesiai į žiūrovą. Kietai suspaustos lūpos, suraukti antakiai rodo užsispyrimą ir

ryžtingumą. Tokio žmogaus nepalenks jokie gyvenimo vėjai ir išbandymai.

„Jegoro Movčano portretas“ skirtas Jegorui Movčanui (1898–1968), kuris buvo vienas žymiausių bandūrininkų Ukrainoje. Vaikystėje jis apako nuo raupų. Groti kobza mokėsi pas S. Pasiugą. Ankstyvajame J. Movčano repertuare vyravo istorinės, buitinės bei humoristinės dainos. 1939 m. jis grojo respublikiniame Ukrainos kobzarių sąskrydyje, 1955 m. – Visasąjunginiame rytų slavų epo tyrimo pasitarime, 1958 m. – IV tarptautiniame slavistų suvažiavime Maskvoje. Ukrainos Sumų apskrities Velikaja Pisariovka kaime 1978 m. bandūrininkui J. Movčanui buvo pastatytas paminklas⁴¹.

M. Malkovskio portrete J. Movčanas pavaizduotas prigludęs prie instrumento. Jis muzikuoja T. Ševčenkos paminklo papėdėje. Tai simboliška: lyg padėka didžiajam ukrainiečių poetui už neabejingumą ir dėmesį neregiam. Muzikanto dešinioji ranka vos vos liečia instrumento stygas. Veidas nukreiptas į skambinančią ranką, kuri tuoj tuoj virtuosiškai ir lengvai perbėgs stygomis, kurios dovanos klausytojams nuostabių ir nepakartojamų akimirų.

Vienas žymiausių šio šimtmečio ukrainiečių grafikų Vasilijus Kasijanas taip pat piešė bandūrininko J. Movčano portretą. Šis dailininkas dar 1927 m. išsiskyrė savo graviūromis „Perekopas“, „Perekopo didvyriai“, „Arsenalininkai“ ir kt. Dailininkas savo piešinyje J. Movčaną pavaizdavo grojantį ir dainuojantį. Kiek suraukta kakta, susikaupęs ir lyg

⁴¹ Полотай, М. А. Мовчан Егор Фомич. *Украинская советская энциклопедия*. Киев, 1984, т. 6, с. 526.

susimąstęs veidas rodo, kad muzikanto mintys toli nuo čia. Jis ten, apie ką dainuoja: gal apie senovę, gal apie savo gimtosios Ukrainos platybes.

Dailininkui M. Malkovskui priklauso ir „Jevgeno Adamcėvičiaus portretas“. J. Adamcėvičius (1904–1972) – ukrainiečių liaudies bandūrininkas. Antraisiais gyvenimo metais susirgo vėjaraupiais ir neteko regėjimo. Jo tėvas turėjo puikų balsą ir mėgo dainuoti ukrainiečių liaudies dainas. Motina buvo švelnios poetiškos natūros. Jevgenas mokėsi Kijevo aklųjų mokykloje, buvo fenomenalios atminties, nepaprastų gabumų muzikai. Išmoko groti kobza ir pats ėmė kurti. 1927 m. J. Adamcėvičius pradėjo savarankišką kūrybinį kelią. Jis įstojo į kapelą ir su kitais bandūrininkais pradėjo gastroles. Jo repertuaras buvo labai įvairus: godos, valsai, čiastuškos, romansai, dainos. J. Adamcėvičiaus koncertai visuomet turėjo pasisekimą, ir klausytojų jie buvo labai mėgstami. Jo dainos buvo transliuojamos per Ukrainos radiją. J. Adamcėvičius turėjo teigiamos įtakos ukrainiečių muzikinei kultūrai. Apie jo gyvenimą ir kūrybą rašė O. Pravdiukas (1971, 1987), G. Černichivskis (1985), O. Burčakas (1988) ir kiti autoriai.

Dailininkas M. Malkovskis J. Adamcėvičių pavaizdavo rūsčiai didingo veido. Regis, praverta burna įdėmiai artikuliuoja kiekvieną senovinės godos garsą. Ekspresyvi veido išraiška rodo begalinį muzikanto norą perteikti visus kūrinio niuansus ir pasiekti kiekvieno klausytojo sielą. Tai dainiaus, tribūno ir švietėjo portretas.

T. Ševčenkos, L. Žemčiuznikovo tradicijas savo darbuose vaizduoti aklusius muzikantus perėmė ir šiuolaikinis ukrainiečių dailininkas A. Kacas (g. 1923) 1941 m. jis baigė Odesos meno mokyklą, 1950 m. – S. Repino tapybos, skulptūros ir architektūros institutą Leningrade. Svarbiausi minėto dailininko kūriniai: „Pajūrio bulvaras“ (1961), triptikas „Kobzarius“ (1964), „Už žemę, už laisvę“ (1967), „Dailininko G. Niskij portretas“ (1970), „Natiurmortas su smuiku“ (1973) ir kt.⁴² Vienoje triptiko „Kobzarius“ dalyje, pavadintoje „Apmąstymai“, autorius pavaizdavo pražilusį, ilgais ukrainietiškais ūsais pagyvenusį neregį bandūrininką. Muzikantas dainuoja pritariant kobzai. Dailininkas, lyg norėdamas akcentuoti muzikanto aklumą, paveikslu dešiniajame apatiniame kampe įkomponavo mažo vedlio galvą. Pats neregys muzikantas užima visą drobę ir atrodo gana dekoratyviai. Tai be ypatingų individualių bruožų, lyg apibendrintas aklo ukrainiečio muzikanto tipas.

T. Ševčenkos asmenybė ir jo kūriniai Ukrainoje turėjo ir iki šiol turi nepaprastą populiarumą. Ištisa plejada dailininkų iliustravo jo kūrinius. Vienas tokių darbų priklauso dailininkui V. Šteinbergui, sukūrusiam ofortą „Kobzarius su palydovu“. Šis darbas iliustravo T. Ševčenkos poemą „Kobzarius“ (1840). Prie molinės, dengtos šiaudais ukrainietiškos kaimo pirkios kampo prisėdęs pagyvenęs, gerokai nuplikęs neregys muzikantas. Jo galva palenкта į priekį, ir nematančias akis dengia šešėlis. Šalia padėta kailinė kepurė. Vyriškis su šviesiais lininiais marškiniiais ir tokiomis pat, kaip dera ukrainiečiui, plačiomis kelnėmis. Vyžotas muzikantas groja lyg pats sau, nes žmonių aplink nesimato. Vienintelis jo klau-

⁴² Українська советська енциклопедія. Київ, 1980, т. 4, с. 523.

A. Kacas. *Kobzarius*, triptiko dalis, 1964

sytojas – basakojis vedlys berniukas su skrybėle ir per pečius permestu kelionmaišiu. Prie vaiko ant dviejų kojų prišokęs stovi mažas juodas šuniukas. Muzikanto veidas susimąstęs, smaili nosis ir žemyn nuleisti žili ūsai teikia orumo. Nuo skrybėlės krintantis šešėlis dengia visą berniuko veidą, tačiau galima suprasti, kad jis žiūri į keturkojį kelionių draugą – šunytį. Muzikanto veidą vagojančios raukšlės kalba apie tai, kad seniai praėjo jaunystė ir atėjo brandos amžius, lydimas rimties ir santūrumo. Įdomu, kad šis muzikantas labai panašus į iliustruojamos knygos autorių T. Ševčenką.

T. Ševčenkos kūrinius iliustravo ir rusų dailininkas M. Mikėšinas

(1835–1896). Jis 1852–1858 m. dailę studijavo pas B. Vilevaldę Peterburgo meno akademijoje. Pagal jo projektą skulptoriai A. Apekučinas, M. Čižovas ir kt. sukūrė paminklus „Rusijos tūkstantmečiui“ Novgorode (1862), Jekaterinai II Peterburge (1873), Bogdanui Chmelnickiui Kijeve (1895) ir P. Nachimovui (1898) – abu Sevastopolyje. Jis iliustravo N. Gogolio, A. Puškino, N. Nekrasovo kūrinius. Paskutiniaisiais savo gyvenimo (1896) metais iliustravo T. Ševčenkos „Kobzarių“.

Ukrainiečių dailininkas M. Bašilovas tušu ir plunksna iliustravo T. Ševčenkos eilėraščių „Perebendia“. Prie kapo – piliakalnio – sėdi aklas senolis. Jis groja kobza. Plaukai susitaršę, veidas išsekęs, ūsų galiukai nukritę žemyn, lyg nusvirusios nukirsto medžio šakos. Nereginių akys lyg žiūrėtų į žemę. Apsivilkęs tamsiomis drapanomis, o prieš save pasidėjęs kepurę aukoms. Šis vaizdas sukelia gilų dvasinį skausmą. Niūrią nuotaiką papildė ir peizažas: plika, išdegusi stepė, debesuotas dangus ir ratais jame besisukiojantys varnai – amžini mirties palydovai.

Tam pačiam T. Ševčenkos eilėraščiui 1938 m. iliustraciją „Perebendia“ buvo atlikęs kitas ukrainiečių dailininkas – I. Ižakevičius. Jo Perebendia – gana jaunas vyriškis, pavažduotas ukrainietiško peizažo antrame plane. Pirmame plane žydinčios gėlės, kuriomis mėgdavo plaukus puošti jaunos Ukrainos merginos. Sėdintis ant kalvos muzikantas groja ir dainuoja gimtosios žemės toliams. Už nugaros atsiveria didingas peizažas su kalvomis, pavieniais gluosniais ir tolumoje sidabro juosta nusidriekiančia upe. Kitoje pusėje ramiai ganosi karvių banda, o vingiuotas vieškelis palei skardį veda kaimo link. Šis darbas yra Valstybinio T. Ševčenkos muziejuje Kijeve.

Įdomų darbą mūsų nagrinėjama tema paliko šiuolaikinis ukrainiečių dailininkas P. Kodjevas (1899–1968). Jis 1938 m. baigė Kijevo dailės institutą, kur dailės mokėsi pas V. Tilmovą ir A. Čerkaskį. Žymiausi darbai: „Audronaša“ (1937), „Aiškiaregys T. Ševčenko“ (1939), „Okupacija“ (1946), „Pavasaris fronte“ (1947), „T. Ševčenko sugrįžimas iš tremties“ (1954), „T. Ševčenko ant plausto prie Mežigorės“ (1960–1966). 1938–1962 m. P. Kodjevas vadovavo Ukrainos kultūros ministerijai priklausančioms Mokslinio tyrimo restauracijos dirbtuvėms⁴³.

Taigi nemažai darbų susiję su T. Ševčenko tematika. Ukrainiečių rašytojas ir dailininkas T. Ševčenko buvo neatsiejamas nuo neregijų personažų poezijoje, dailėje ir gyvenime. Yra žinoma, kad jis mėgo klausytis aklųjų muzikantų. Todėl P. Kodjevas 1938 m. nutapo paveikslą „T. G. Ševčenko Ukrainoje. 1859 metai“. Drobėje ukrainietiškę ir nubalintų kaimo pirkelių fone didysis tautos poetas sėdi tarp kaimo žmonių ir klausosi neregio bandūrininko muzikos ir dainavimo.

Įdomūs ukrainiečių grafiko A. Dančenko estampai. Vienas žymiausių jo darbų – trip-tikas T. Ševčenko poemos „Sapnas“ motyvais⁴⁴. Kaip ir daugelis ukrainiečių grafikų, A. Dančenko neaplenkė neregijų bandūrininkų tematikos. Mums žinomi 1961 metų du lino raižiniai. Tai lino graviūra „Kobzarius Gnatas Gončarenko“, kur pateiktas praeito amžiaus pradžios Ukrainos vaizdas. Priekyje stambiu planu vaizduojamas senyvo amžiaus muzikantas dailiai nukirptais žylančiais plaukais ir jau šarmos nubalintais, baltomis bangomis žemyn vingiuojančiais ūsais. Prakaulus, susikaupęs veidas. Nereges akis dengia šešėlis. Muzikantas apsirengęs tamsiais rūbais su balta, ukrainietiškais raštais papuoštais kraštais, į viršų ištraukta apykakle. Prie neregio kelių prigludęs sėdi mažas berniukas – vedlys. Antrame plane nupiešti žmonės klausosi muzikos: basakojė moteris, laikanti ant rankų vaiką, kita moteris už peties švelniai prilaiko mažametį berniuką, pasiruošusį nunešti keliaujantiems dubenį su obuoliais. Išsitiesė upelyje žlugtą skalbianti moteris, sustojo ir sukľuso dviem jaučiais ariantis vyras. Trečiame kūrinio plane žolė rupšnoja karvės, tolumoje smilksta ugniakuras. Ramus peizažas, tautiniais rūbais apsirengę žmonės atskleidžia šio krašto nacionalinį koloritą.

Kiek kitaip nei O.Slastionas, A.Dančenko pateikia „Kobzariaus Michailo Kravčenko portretą“. Graviūroje daugiau juodų dėmių. Pirmajame plane grojantis. vidutinio amžiaus neregys, apsisiautęs kelioniniu apsiaustu. Pagal Užkarpatės tradiciją jis ant galvos užsidėjęs tamsią, aukštą kailinę kepurę. Prakaulus, valingas veidas. Šalia stovi berniukas–vedlys su tokia pat, tik šviesia, kepure, šiltu ir aiškiai per dideliu švarku, galbūt, to paties muzikanto. Berniukas rūščiai, skausmingai žvelgia į žiūrovą. Visą antrąjį planą užpildo muzikos besiklausančių žmonių veidai. Už muzikanto nugaros – senas, išvargusių veidu ir kailine kepure vyriškis. Kiek palenkta į priekį galva, žemyn žiūrinčios akys rodo, kad jo sielą persmelkė neregio muzika. Kiek jaunesnis vyriškis, užsidėjęs kepurę

⁴³ *Українська советська енциклопедія*. Київ, 1980, т. 4, с. 523.

⁴⁴ Верба, И. Современный украинский эстамп. *Искусство*, 1967, № 8, с. 27–33.

A. Dančenko. *Kobzarius Gnatas Gončarenko*, 1961

su snapeliu ir su pypkę dantyse. Jis kaire ranka per pečius apsikabinęs senolį, o dešiniąją prilaiko pypkę. Greta stovintis trečias pagyvenęs barzdotas kailine kepure vyriškis įdėmiai žvelgia į muzikos instrumentu bėgiojančius neregio pirštus. Toliau tamsiomis kailinėmis kepurėmis pasipuošusių vyrų būryje boluoja balta moters skarelė ir juoduoja didelės dėmesingos akys. Visą lakšto antrąjį planą užima klausytojai. Už linijos, kur nebesimato veidų, juoduoja kepurių kauburėliai. Tik dešiniajame viršutiniame kampe dailininkas keliais nerūpestingais štrichais pažymi medžius, nes neregio muzika skamba lauke. Darbe puikiai perteikti individualūs bandūrininko Michailo Kravčenkos bruožai. Nors paveikslas daugiafigūrinis, bet tai – portretas. A. Dančenko planavo atlikti dar vieno žymaus neregio bandūrininko Ostapo

Veresajaus portretą. Tačiau dėl nežinomų priežasčių šio sumanymo dailininkui įgyvendinti nepavyko. Šiais dviem darbais A. Dančenko pristatė Ukrainos bandūrininkų istorinės reikšmės charakteristiką, atskleidė jų vidinę esmę⁴⁵.

Be minėtų autorių, akluosius Ukrainos muzikantus tapė S. Vasilkovskis, M. Samokišas („Kobzariai ir lyrininkai“, 1900; albumas „Iš ukrainietiškos senovės“, išleistas Sankt Peterburge), A. Monastyrskis („Lyrininkas“, 1916) ir kiti.

Galima tik įsivaizduoti, kiek dar tokių portretų ir paveikslų su aklaisiais muzikantais eksponuojama Ukrainos muziejuose, paveikslų galerijose bei laikoma saugyklose.

Aklieji kobzariai, bandūrininkai Ukrainoje buvo gyvi folkloro saugotojai ir puoselėtojai. Neatsitiktinai jų kūryba žavėjosi ir domėjosi A. Puškinas, T. Ševčenko bei kiti įžymūs žmonės. Štai kaip E. Kliušnikovas aprašo A. Puškino domėjimąsi aklaisiais: „Į pietus nuo Michailovsko kaimo ant Siničjės kalvos stūkso senas Sviatogorsko vienuolynas, pastatytas caro Ivano Rūsčiojo įsakymu. Vienuolynas nuo seno garsėjo savo mugėmis. Puškino laikais Sviatogorske mugės vykdavo triskart per metus ir trukdavo po keletą savaičių. Į jomarkus didžiųjų bažnytinių švenčių dienomis plaukdavo tūkstančiai maldininkų, o kartu su jais

⁴⁵ Украинская советская энциклопедия. Киев, 1977, т. 2, с. 27, 82.

daugybė elgetų ir keliaujančių aklųjų giesmininkų. Išstremtas 1824–1826 metais į Michailovsko sodybą, poetas mėgo lankytis šiose mugėse. Čia jis užrašinėjo dainas, pasakas, legendas, taiklius liaudies posakius, patarles, priežodžius, grožėjosi turtinga šnekamąja sodiečių kalba. Nuo seniausių laikų elgetos, dažniausiai aklieji, buvo tautosakos kūrėjai, jos saugotojai ir platintojai. Apie didžiulį A. Puškino susidomėjimą elgetaujančių neregijų kūryba liudija ir jo amžininkų prisiminimai. Štai poeto vežikas Piotras Perfenovas pasakojo: „Mugės šitam vienuolyne buvo devintą penktadienį prieš Petrines (Petro ir Povilo šventę); žmonių daug susirenka; ir jis tenai eidavo, apsilvilkęs taip, kaip namie vaikščiodavo: marškiniai raudoni, nesiskutęs, nesikirpęs, toks keistas, rankose geležinė lazda; įsimaišo tarp žmonių, visur linksmybės, o jis atsisėda ant žemės, susikviečia elgetas, akluosius, jie jam dainas dainuoja, eiles sako“⁴⁶. A. Puškino užrašai, padaryti

A. Dančenko. *Kobzariaus Michailo Kravčenko portretas*, 1961

Sviatogorsko mugių metu, davė pradžių daugeliui jo kūrinių. Poeto domėjimasis aklųjų elgetų kūryba atsispindėjo ir rusų dailininkų kūriniuose. Plačiai žinoma M. Kotliarevsko medžio graviūra „Puškinas su aklaisiais“, N. Šestopalovo akvarelė „Puškinas jomarkė“. Šia tema nutapyta ir rusų dailininko A. Kirilino drobė.

Susitikimų su neregiais muzikantais, elgetomis atspindžiai aptinkami ir paties A. Puškino kūriniuose. Paskutinėje poemos „Poltava“ dalyje rašoma:

Tik kai susirenka jaunimas
Laisvom šventadienių dienom,
Dar kartais aklas dainininkas
Drauge su Hetmano dainom
Dienas mergaitės nuodėmingas
Kazokėm primena jaunom⁴⁷.

⁴⁶ Kliušnikovas, E. Aklieji A. Puškino amžininkai ir draugai. *Mūsų žodis*, 1968, nr. 7, p. 8.

⁴⁷ Puškinas, A. *Poltava*. Vertė K. P. Inčiūra. Vilnius: Vaga, 1951, p. 66.

Taigi pagrįstai galima sakyti, kad poeto bendravimas su elgetaujančiais neregiais Sviatogorsko mugėse ir iš ten pasemti puikūs rusų folkloro pavyzdžiai, jo susitikimai su ukrainiečių bandūrininkais, kai poetas gyveno Rusijos pietuose, jo pažintis ir draugystė su aklaisiais savo amžininkais literatais (I. Kozlovu, P. Molčanovu) turėjo ryškios įtakos A. Puškino kūrybai ir atsispindėjo jo laiškuose⁴⁸.

Pastebima, jog E. Kliušnikovas, kaip ir V. Dalis, tapatina elgetas su neregiais muzikantais, nors autorius skiria daugiau kaip 100 metų. Tai rodo, kokie stiprūs negatyvūs stereotipai, kai per šimtmečius keliauja aklojo muzikanto, būtinai elgetos, įvaizdis. Suprantama, kad viduramžiais „aklas“ buvo „elgetos“ sinonimas, tačiau iš amžių glūdumos šie stereotipai persismelkė į žmonių sąmonę ir atėjo ligi mūsų kaip tautosakos elementas. Tai atsispindi ir lietuvių kalboje: „Baisesnės ubagystės nėra, kaip aklam būti“⁴⁹.

Aklųjų bandūrininkų tematiką galima būtų baigti prisiminus dar vieną šiuolaikinį ukrainiečių grafiką V. Kutkiną, kuris, kaip ir daugelis šios tautos dailininkų, nėra abejingas T. Ševčenkos asmenybei bei jo kūrybiniam palikimui⁵⁰. Dailininkas daug metų dirbo prie lino graviūrų serijos „Taraso Ševčenkos kūrybos motyvais“. Yra žinoma, kad didysis ukrainiečių menininkas dažnai rašė apie aklusius, tad norom nenorom ir dailininkai susiduria su tifologine tematika. Išpūdingas V. Kutkino lino raižinys „Bandūrininko laidotuvės“, atliktas 1964 metais. Lakšte pavaizduota didžiulė žmonių minia, lydinti į paskutinę kelionę muzikantą. Vyrai ir moterys, vaikai ir seneliai su liūdesiu eina paskui vežėčiose ant pakylos padėta, audeklu apdengtą karstą. Antrame plane – vešli Ukrainos augmenija kalnų, galbūt Karpatų, fone. Didingas gamtovaizdis lyg sustiprina netekties skausmą ir rimtį. Laidotuvių eisenos masiškumas rodo žmonių meilę liaudies dainiui.

V. Kutkinas. *Kobzariaus laidotuvės*, 1964

⁴⁸ Kliušnikovas, E. Aklieji A. Puškino amžininkai ir draugai. *Mūsų žodis*, 1968, nr. 7, p. 9.

⁴⁹ *Lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. J. Balčikonis. Vilnius: LMA Lietuvių kalbos institutas, 1941, t. 1, p. 60.

⁵⁰ Беличко, Ю. Темы народной героики. *Искусство*, 1968, № 5, с. 25.

Veržlaus nūdienos grafikos tobulėjimo fone A. Dančenkos darbai atrodo kiek tradiciški. Nors šiam dailininkui ir nebuvo svetimas poreikis naujo paieškų, tačiau jis visada rūpinosi tuo, kad besivaikant „šiuolaikiškumo“ neprarastų to pozityvaus, ko jam pasisekė pasiekti⁵¹.

Taigi neregio muzikanto paveikslas buvo dažnas įvairių dailininkų siužetas. Svarbu tai, kad šiuose kūriniuose galima atkoduoti visuomenės požiūrius į neregius įvairiais laikais ir įvairiose šalyse. Ir dabar Lietuvoje gana populiaru tarp neregijų muzikinė veikla, kuria aklieji naudojami tiek kaip laisvalaikio praleidimo forma, tiek ir profesinėje veikloje. Kasmet neregijų muzikantų sąrašas pasipildo vis naujais vardais⁵².

IŠVADOS

1. Vienas pirmųjų neįgalaus žmogaus paveikslas vaizduojamajame mene yra vizirio Nachto kapo Tėbuose (Egiptas) freska.

2. Galima daryti prielaidą, kad Senovės Egipto visuomenės požiūris į neregius buvo pozityvus.

3. Istorijos raidoje išryškėja stiprus negatyvių stereotipų visuomenės sąmonėje poveikis:

iki šių dienų vyrauja klaidinga nuomonė, jog visi aklieji iš prigimties yra muzikalūs; jog sutrikus vienam analizatoriui, sustiprėja kitas;

net iki XX a. vidurio neregys muzikantas buvo tapatinamas su akluoju elgeta;

nustatytas tūkstantmečiais išsilaikęs ir paplitęs daugelio šalių vaizduojamajame mene negalės akcentavimo ir nuasmeninimo stigmų stereotipas;

neregio bandūrininko fenomenas yra ryškus XV–XX a. Ukrainos kultūros reiškiny, kurio svarbumą patvirtina ir įamžina gausi neregijų bandūrininkų galerija šiuolaikiniame vaizduojamajame mene. Keliaujantys aklieji muzikantai Ukrainoje buvo folkloro, tradicijų, papročių žinovai, saugotojai ir puoselėtojai. Iš jų, kaip iš gaiivių šaltinių versmės, liaudies išminties sėmėsi ne vienas rašytojas, vėliau transformavęs šiuos liaudies išminties krislus ir iškėlęs juos iki dabar jau tapusio klasikiniu meno lygio.

4. Vaizduojamojo meno pavyzdžiai neįgaliųjų tema yra specifinis visuomenės nuostatų neįgaliųjų atžvilgiu atspindys.

⁵¹ Ten pat, p. 29.

⁵² Gudonis, V. *Enciklopedinis tiflogijos žodynas*, t. I (A–L), 2008, 710 p.; t. II (K–Ž), 2009, 916 p. Šiauliai: ŠU I-kla.

THE PICTURE OF THE BLIND MUSICIAN IN THE FINE ARTS AS A SPECIFIC REFLECTION OF SOCIETY'S NEGATIVE ATTITUDE

Summary

One of the first paintings of a disabled person in the history of the fine arts was a fresco on the vizier Nakht's tomb in Thebes (Egypt). Thus the assumption can be made that in ancient Egypt the attitude towards the blind was relatively positive. While going down in the course of history, a negative attitude towards the blind, displayed by members of a society, can be traced. Up to now, a society still demonstrates a tendency to believe that all blind people have a natural talent for music. On the other hand, up until the middle of the 20th century, a blind musician was generally identified as a blind beggar. Enhanced focus on people with disabilities and, alongside, stigma depersonalization in the fine arts prevailed in many countries and remained mostly unchanged for many years and entire centuries. The phenomenon of the blind bandore musician was a distinctive feature of the fine arts in the Ukrainian culture of the 15th–20th centuries. Vagabond blind Ukrainian musicians had a broad spectrum of knowledge in folklore, they were well familiar with the country's traditions and culture, and accepted it as an inherited unity, which they cherished and protected. They were a great inspiration to many artists who transformed and developed their knowledge into works of classical art. Disabled people that are depicted in the pieces of the fine arts can be treated as the society's reflection of still existing negative attitude towards the disabled.

Keywords: the fine arts, a disabled person, stigma, a bandore musician, negative stereotypes.

MŪRINIŲ SKLIAUTŲ RAIDA LIETUVOJE

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos mūrinių skliautų raida nuo seniausių laikų iki Pirmojo pasaulinio karo. Atskleisti mūrijimo technikos pokyčiai bei įvertinti specifiniai jų bruožai įvairiose stilistinėse epochose. Išaiškinta, kad seniausi Lietuvos mūro skliautai sukurti su pirmaisiais sakraliniais mūro pastatais. Gotikos architektūroje susiformavo skliautų mūrijimo technika, kuri iš kartos į kartą buvo tęsiama vėlesnėse stilistinėse epochose. Lietuvos gotikos architektūroje skliautai nebuvo aukšti ir smailėjantys, daugeliu atveju jų skerspjūvio forma – pusapskritė.

Renesanso laikotarpio skliautus galima laikyti nuoseklia gotikos statybos technikos tąsa su papildomomis priemonėmis juos sutvirtinti. Tam tikslui dažnai mūryti gurtai, ramstinės arkos, metalinės templės. Renesanso epochoje plytų nerviūras pakeitė tinko tjerseronai.

Baroko ir klasicizmo laikotarpiu skliautų mūrijimo technika iš esmės nesikeitė, naudotos tradicinės priemonės. XVIII a. išnyko tjerseronai, skliauto paviršių iš vidaus skaidė tik travėjas skiriančios ramsstinės arkos.

Istorizmo laikotarpio techninės naujovės, galimybė tiksliau apskaičiuoti skliauto konstrukciją Lietuvoje skatino ne tiek naujų konstrukcijų diegimą, kiek įvairesnę ir raiškesnę retrospektyvinių formų panaudą.

Esminiai žodžiai: skliautai, mūras, architektūros istorija, Lietuva.

ĮVADAS*

Skliautai ir kupolai yra sudėtingiausia pastatų dalis, raiškiausiai atspindinti kiekvieno laikmečio statybos inžinerijos lygmenį. Lietuvos architektūros istorikai daugiausia rašė apie įvairių laikotarpių skliautų estetines savybes, architektūros formas kaip interjero visumos dalį, tačiau specialiai jiems nėra paskyrę nė vienos studijos. Juo labiau mūrinės perdangos mažai tyrinėtos statybos technikos aspektu. Šio straipsnio tikslas – apžvelgti Lietuvos mūrinių skliautų raidą nuo seniausių laikų iki Pirmojo pasaulinio karo, nustatyti mūrijimo technikos pokyčius bei įvertinti specifinius bruožus įvairiose stilistinėse epochose.

Šiam tikslui buvo tiriami įvairių epochų Lietuvos architektūros objektai *in situ*.

Pasaulinėje statybų praktikoje skliautai atsirado pirmiausia ten, kur stigo medžio lygioms perdangoms – Egipte, Mezopotamijoje, Persijoje. Cilindrinių skliautų techniką labai išvystė senovės romėnai. Jie darė ne tik akmenis ar plytas, bet ir monolitinius skliautus iš betono. Lietuvos indėlis į pasaulinę skliautų technikos istoriją gana kuklus, tiksliai netgi nežinoma, kada sumūrytas pirmasis skliautas. Jų atsiradimą galima sieti su pirmaisiais

* Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos remiamą projektą (sutartis MIP -15/2010).

mūro pastatais. Vienos pirmųjų LDK mūrinių šventovių – Gardino Aukštutinės koplyčios – perdangų neišliko, tačiau ją tyrinėjęs rusų archeologas N. Voroninas nustatė, jog vidaus stulpai turėję remti skliautą¹. Ankstyvosiose aptvarinėse pilyse skliautai nemūryti – bokštų perdangos buvo medinės.

GOTIKINIŲ SKLIAUTŲ ĮVAIROVĖ

Skliautų mūrijimo technika Lietuvoje labiausiai klestėjo gotikos epochoje. Tuo laikotarpiu skliautų mūrijimui skirtas ypatingas dėmesys. 1595 m. gegužės 1 d. karaliaus Žygimanto III patvirtintame Vilniaus miesto mūrinių ir dailidžių cecho statute nurodyta, kad mūrininkas, norintis tapti meistru, privalo atlikti parodomuosius darbus – nupiešti kryžminį skliautą, po to savo rankomis padaryti klojinius ir sumūryti. Skliauto paviršius turi tiksliai atitikti apskritimo kreivę. Kitas parodomasis darbas – sumūryti penkių uolekčių (daugiau kaip 3 m) pločio nišą taip, kad plytos viena kitos neliestų².

Gotikos laikotarpiu sukurta ne tik cilindrinų, kryžminių, bet ir sudėtingų žvaigždinių, tinklinių bei krištolinių skliautų, kurių vėlesnėse epochose nemūryta.

Tyrinėjant gotikinius cilindrinus skliautus pastebėta, kad jų storis ir mūrijimo būdas priklauso nuo perdengiamos angos dydžio.

Kelių metrų pločio rūsių ir pirmo aukšto patalpų skliautų storis prilygsta vienam plytos ilgiui. Išskirtini du tokių skliautų mūrijimo būdai. Dažniausiai plytos suklotos trumpainiais į paviršių (Vilniuje – Aušros vartų g. 8, Stiklių g. 8, Kaune – Rotušės a. 23). Rečiau jos rištos gotikiniu būdu – nuosekliai kaitaliojant ilginius ir trumpinius. Šiuo atveju skliauto plytos surištos geriau, negu trumpainiais. Šitaip mūryta Vilniaus namuose – Didžioji g. 11, Stiklių g. 4. Pastarojo namo rūsio patalpa labai plati – 6,40 m (1 pav.). Siaurų 1–1,5 m pločio angų (pavyzdžiui, laiptinių) skliautai plokštesni ir plonesni – jų storis – pusė plytos. Šiuo atveju plytos suklotos skiausčios arba „eglude“. Šitaip sumūrytos jos gerai persiriša tiek skersine, tiek ir išilgine kryptimi, sudaro patikimą plokščią pražulnų paviršių. Toks skliautas dengia Vilniaus gyvenamo namo Stiklių g. 4 laiptinę, Kauno „Perkūno“, Rotušės a. 2 namo rūsio langus (2 pav.). Mūrijimas „eglude“ jau XIII a. naudotas Vokietijoje, Lenkijoje ne tik perdangoms, bet ir fasadų puošybai³.

Kryžminiais skliautais dengtos bažnyčių travėjos, kvadratinio plano, daugiausia pirmojo aukšto gyvenamos ar reprezentacinės patalpos. Pailgo stačiakampio plano reprezentacinių patalpų skliautai mūryti su liunetėmis ties langais.

Kryžminių skliautų paviršių susikirtimuose išsiskiria kampuotos briaunos. Reprerentacinėse patalpose jos būdavo išryškinamos nerviūromis. Dėl nerviūrų vaidmens skliauto konstrukcijoje tyrinėtojų nuomonės dažnai nesutampa. Vieni, pradedant E. Viollet-le-

¹ Воронин, Н. Древнее Гродно. *Материалы и исследования по археологии СССР*. Москва, 1954, № 41, с. 186.

² *Akty cechów wileńskich*. Zebrał i przygotował do druku Henryk Łowmiański przy współudziale Marii Łowmiańskiej i Stanisława Kościałkowskiego, t. I. Wilno, 1939, s. 111–112.

³ Świechowski, Z. Wczesne budownictwo ceglane w Polsce. *Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu*, t. I. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1961, s. 86–89.

Ducu, jas interpretuoja kaip konstruktyvinius elementus. Kiti, atvirkščiai, jas vertina vien iš estetinių pozicijų. Dar kiti laikosi „aukso vidurio“ ir tikina, kad nerviūros turi konstruktyvinę, struktūrinę ir optinę reikšmę. Mūsų nuomone, plytų mūro nerviūros nesudaro tokio svarbaus konstrukcinio karkaso, kaip akmens mūro. Tai patvirtina ir kaimyninėje Lenkijoje išlikę skliautai, kurių nerviūros jau nukritusios⁴. Lietuvos, kaip ir kitų kraštų plytų gotikoje, nerviūros atliko daugiau stilistinę dekoratyvinę funkciją, negu konstruktyvią.

Kryžminių skliautų nerviūrų tinklas pats paprasčiausias – jį sudaro dvi susikertančios diagonalės. Šių skliautų konstrukcija ir nerviūrų tinklas sudarė pagrindą kitiems sudėtingesniems gotikiniams skliautams, visų pirma žvaigždiniams.

Vieni pirmųjų Lietuvoje žvaigždiniai skliautai su nerviūromis dengė Trakų salos pilies reprezentacinę menę.

Nors autentiški skliautai ir neišliko, bet, remiantis archeologiniais plytų radiniais ir mūro konsolių pėdsakais, restauruoti (3 pav.). Panašūs, tik mažesnės apimties, skliautai mūryti ir gyvenamųjų namų patalpose, pavyzdžiui, Vilniaus Aušros vartų g. 8. Žvaigždiniai ir tinkliniai skliautai dengė bažnyčių presbiterijas (Vilniaus bernardinų, Šv. Mikalojaus, Kauno Šv. Mikalojaus bažnyčių, Kauno arkikatedros bazilikos).

1 pav. Cilindrinio skliauto plytų rišimas gotikiniu būdu Vilniaus gyvenamojo namo Stiklių g. 4 rūsyje. Nuotrauka iš V. Levandausko asmeninio archyvo, apie 1970 m.

2 pav. Rūsio lango skliautukas mūrytas „eglute“ Kauno name Rotušės a. 2. Nuotrauka iš V. Levandausko asmeninio archyvo, apie 1970 m.

⁴ Frazik, J. Poglądy na rolę žebra w sklepieniach gotyckich. *Biuletyn Historii Sztuki*, 1961, Nr. 4, s. 417–419.

3 pav. Trakų salos pilies menės kryžminiai skliautai su liunetėmis 2010 m. Ši ir kitos nuotraukos autorias.

Ir žvaigždinių, ir tinklinių skliautų paviršiaus linija bažnyčių presbiterijos ar vidurinėsios navos skersiniame pjūvyje artima pusapskritimiui. Šoninėse navose skliautai labiau paaukštinti, o jų paviršiaus kreivė smailėja, pavyzdžiui, Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčioje. Nevienoda skliauto kreivės forma vidurinėje ir šoninėse navose priklausė nuo šventovės vidaus erdvių struktūros. Lietuvos halinėse bažnyčiose vidurinė nava daug platesnė už šonines, o jas dengiančių skliautų aukščiai – vienodi. Todėl 4,5–5,0 m pločio navą dengiančio skliauto kreivė pusapskritė, o siauro (3 m pločio) šoninių navų skliauto – smailėjanti⁵.

Žvaigždiniai ir tinkliniai skliautai, kaip ir kryžminiai, mūryti vienos arba pusės plytos storio.

Pirmuoju atveju plytos klotos trumpainiais į paviršių, antruoju – ilgainiais. Gotikinėse bažnyčiose skliautus mūrijant trumpainiais, liunečių plytos jungiasi su pagrindinės skliauto dalies plytomis stačiu kampu. Tokia mūrijimo technika panaudota Vilniaus Šv. Mikalojaus ir Kauno Vytauto bažnyčių presbiterijose.

Pusės plytos storio skliautams reikėjo specialių plytų – trumpesnių ir platesnių, kurios gerai susirištų, o ilgainiui sudarytų lenktą paviršių. Pavyzdžiui, Trakų salos pilies rūmuose naudo-

⁵ Levandauskas, V., Jankevičienė, A. Lietuvos gotiškų gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų mūro medžiagos ir statybos technika. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, t. V(III). Vilnius: Mokslas, 1978, p. 61–83.

tos 270 × 240 × 90 mm, o Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios navų skliautams – nukapotos iki 220–230 mm ilgio plytos⁶.

Mūrijimo technikos atžvilgiu sudėtingiausi ir originaliausi – krištoliniai skliautai. Jų kilmės reikia ieškoti Saksonijoje. Literatūroje nurodoma, jog 1471–1485 m. Arnoldas iš Vestfalijos pirmą kartą tokius skliautus panaudojo kunigaikščio Albrechto pilyje Meisene⁷. XV a. pabaigoje–XVI a. pirmojoje pusėje jie paplito Austrijoje, Čekijoje, Lenkijoje⁸. Lietuvoje šie skliautai pasirodė XV a. pabaigoje (prieš 1495 m.) Kauno Šv. Mikalojaus bažnyčioje⁹. Pirmieji krištoliniai skliautai Saksonijoje atsirado rezidencinėje pilyje. Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje jie daugiau plito sakraliniuose pastatuose – katalikų bažnyčiose ir stačiatikių cerkvėse ir tik dviejuose gyvenamuose namuose.

Krištolinių skliautų briaunos sudaro geometriškai taisyklingas kompozicijas, kuriose išsiskiria įvairių pavidalų žvaigždės. Nesudėtingas keturkampės žvaigždės motyvas dominuoja Kauno Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus Arkikatedros bazilikos zakristijos ir emporos, Kęsgailos namo Vilniuje salės skliautuose. Sudėtingiau keturkampės žvaigždės motyvas išryškėja Vilniaus Šv. Mikalojaus cerkvės presbiterijoje ir Murovankos cerkvės (Gudija) šoninėse navose. Šešiakampės žvaigždės motyvas vyrauja Synkovičių cerkvės (Gudija) apsidės skliaute, o Kauno name Rotušės a. 2 jis pasikartoja tris kartus. Iš persidengiančių šešiakampių žvaigždžių sudarytas sudėtingas Vilniaus bernardinų bažnyčios zakristijos skliautas (4 pav.). Aštuonkampės žvaigždės motyvas dominuoja Kauno Šv. Mikalojaus bažnyčios zakristijos (5 pav.), Vilniaus bernardinų bažnyčios šoninių navų bei Pranciškonų bažnyčios koplyčių skliautuose.

4 pav. Šešiakampės žvaigždės motyvas dominuoja Vilniaus bernardinų bažnyčios zakristijos skliautuose. 2011 m.

5 pav. Aštuonkampės žvaigždės motyvas dominuoja Kauno Šv. Mikalojaus bažnyčios zakristijos krištoliniuose skliautuose. 2010 m.

⁶ Levandauskas, V., Jankevičienė, A. Lietuvos gotikinių bažnyčių statybos technikos bruožai. *Dailė. Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 26. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos 1-kl., 2002, p. 33–42.

⁷ Clasen, K. *Deutsche Gewölbe der Spätgotik*. Berlin: Henschelvere, 1958.

⁸ Brykowska, M. Sklepienia kryształowe: niektóre problemy. *Późny gotyk: Materiały sesji stowarzyszenia Historyków sztuki*. Wrocław, 1963. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1965, s. 256–259.

⁹ Jankevičienė, A. Lietuvos gotiškos architektūros kompozicinės ypatybės. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, t. 3. Vilnius: Mintis, 1966, p. 358–376.

Krištolinio skliauto mūrijimo technika skiriasi nuo kitų mūro perdangų. Visų pirma, jiems nebūdingos nerviūros, išskyrus gal tik pirmuosius Meiseno pilies krištolinius skliautus, kur jos dar mūrytos. Kitas esminis skirtumas – nelygus skliauto paviršius su įdubomis, kurias sudaro nedidelės įvairių dydžių trikampės plokštumos. Esant šoninei šviesai vienos plokštumos skendi šešėlyje, kitos švyti tarytum šlifuito krištolo paviršiai.

Ištyrinėjus Kauno ir Vilniaus krištolinių skliautų mūrą po tinku, nustatyta, kad mūrijant plytos turėjo būti statomos ant klojinio ne šonais ar galais, o briaunomis. Medinio klojinio atlikimas buvo itin sudėtingas ir atsakingas darbas, kurį turėjo padaryti pats mūrininkas. Pagal klojinio formą skliauto briaunos sudarydavo sudėtingo reljefo aštuonkampių ar keturkampių žvaigždžių piešinių. Mūrininko darbas turėjo būti labai tikslus. Nepavykus briaunos būdavo kreivos, pavyzdžiui, Vilniaus bernardinų bažnyčioje. Ypač sudėtinga buvo sumūryti briaunų sandūras, todėl jos ne visada smailos, bet plokščio skritulio formos. Krištoliniai skliautai, kaip taisyklė, tinkuoti.

Nors krištolinis skliautas yra pusės plytos storio, bet dėl didelio paviršiaus jis labai sunkus. Todėl šiais skliautais perdengdavo tik siauras (3–5 m pločio) patalpas – šonines navas arba zakristijas. Ypač techniškai drąsiai sumūrytas Kauno bazilikos zakristijos 7,8 m pločio skliautas. Kitose šalyse tokio pločio krištolinių skliautų nepasitaiko: jie paprastai ne platesni kaip 7,5 m¹⁰.

RENEANSO EPOCHOS SKLIAUTAI: NUO PUOŠNUMO LINK TVIRTUMO

Renesansinių skliautų įvairovė mažesnė, negu gotikinių. Vyrauja cilindriniai (be liunečių ir su liunetėmis) ir kryžminiai skliautai, dar pasitaiko sferinių perdangų, nebūdingų gotikai.

Cilindriniais skliautais be liunečių daugiausia dengtos rūsių patalpos. Beveik visuose mūsų tirtuose pastatuose jie vienos plytos storio ir mūryti trumpainiais į paviršių. Išimtis – siauri laiptinės skliautukai, pagal gotikos tradiciją mūryti „eglutė“.

Cilindrinų skliautų su liunetėmis storis priklausė nuo perdengiamos angos dydžio. Vienanavėse bažnyčiose, kur perdangos plotis didesnis, skliautų plytos mūrytos trumpainiais į paviršių. Trinavėse bažnyčiose siauresni šoninių navų skliautai dažniausiai plonesni, mūryti ne trumpainiais, bet ilgainiais į paviršių – pusės plytos storio. Kiekvienoje vidurinės navos travėjoje tarp keturių stulpų mūryti vienos plytos pločio diagonaliniai gurtai. Skliauto kevalas tarp jų mūrytas arba „eglutė“ (Kretingos bažnyčia), arba lygiagrečiomis plytų eilutėmis (Siesikų bažnyčia).

Renesansiniai skliautai sutvirtinami ne tik diagonaliniais gurtais, bet ir 0,5–0,8 m pločio ir 0,1–0,2 m storio ramstinėmis arkomis. Halinių bažnyčių arkos per pusę plytos storesnės už skliauto kevalą ir remiasi į navų stulpus (Siesikų, Veliuonos bažnyčios). Vienanavėse bažnyčiose arkos dažniausiai yra virš skliauto (Vilniaus Šv. Mikalojaus

¹⁰ Brykowska, M. Sklepienia kryształowe: niektóre problemy. *Późny gotyk: Materiały sesji stowarzyszenia Historyków sztuki*. Wrocław, 1963. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1965, s. 256–259.

bažnyčia). Ramstinės arkos mūrytos ir presbiterijose tarp liunečių (Videniškių bažnyčia). Ramstinėmis arkomis sutvirtinami ne tik bažnyčių navų, bet ir gyvenamųjų namų rūsių skliautai. Pavyzdžiui, Kražių jėzuitų kolegijos bendrabutyje pusės plytos storio arkos jungia rūsių stulpus.

Kryžminiais skliautais daugiausia perdengtos gyvenamosios arba visuomeninės paskirties patalpos (Biržų pilies rūmai, Kretingos pranciškonų vienuolynas, Kruonio bažnyčia), rečiau rūšiai (Kėdainių Cechų namas). Daugumos renesansinių pastatų kryžminių skliautų storis – pusė plytos, o plytos mūrytos ilgainiais į paviršių. Kražių jėzuitų kolegijos bendrabutyje pirmo aukšto skliautų plytų eilutės lenktos, surištos „eglude“.

Skliautams dažnai naudotos specialios kitokių dydžių plytos – platesnės ir plonesnės. Pavyzdžiui, Kretingos vienuolyno pirmojo aukšto skliautų plytos 240–250 × 170–175 × 60–65 mm dydžio. Dėl to pirmojo aukšto skliautas storesnis. Naudojant paprastas plytas jis būtų 14–15 cm, o šiuo atveju siekia 17–17,5 cm.

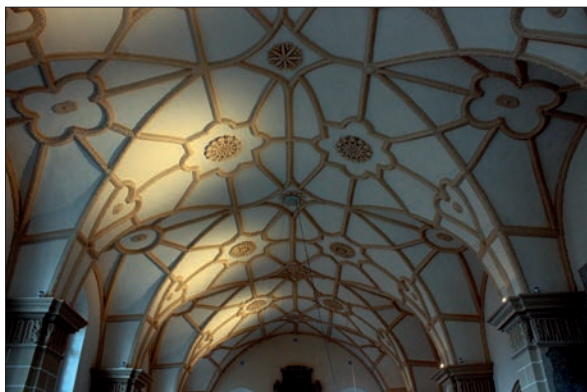
Nors renesansiniai skliautai mūryti panašiai kaip gotikiniai, tačiau jų dekoru pobūdis buvo kitoks. Iš esmės atsisakyta profilinių plytų nerviūrų, neskaitant tų, kurios dar XVII a. išliko kaip anachronistinė gotikinių tradicijų tąsa (6 pav.). Daugumos renesansinių Lietuvos bažnyčių skliautus puošia iš tinko (be profilinių plytų) padaryti tjerseronai. Jų yra dvejopų: vienais pabrėžtos konstrukcinės dviejų paviršių (pagrindinės skliauto dalies ir liunečių) susikirtimo briaunos, kitais – dekoratyviai skaidomas lenktas skliauto paviršius. Pirmojo tipo briaunų piešinys nesudėtingas, panašus į paprasčiausių gotikinių skliautų nerviūras. Pavyzdžiui, Kruonio bažnyčios kryžminiai skliautai (7 pav.). Panaudojus daugiau tjerseronų susidaro sudėtingesni geometriniai žvaigždžių piešiniai (Kretingos, Kelmės Evangelikų reformatų bažnyčios). Daugumos renesansinių skliautų „nerviūrų“ piešinys nepanašus į gotikinių. Jį sudaro lenktų linijų, kryželių (Veliuonos bažnyčia), papilgų aštuonkampių, apskritimų ir trikampių (Kėdainių Evangelikų reformatų bažnyčia), ovalų (Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus, Siesikų bažnyčios), įvairių formų apvadų (Videniškių

6 pav. Kauno Švč. Trejybės skliautus skaido gotikai būdingos nerviūros. 2011 m.

7 pav. Kruonio bažnyčios skliautų briaunas paryškina tinko „nerviūros“. 2010 m.

8 pav. Vilniaus Šv. Mykolo bažnyčios skliautų dekoras. 2011 m.

9 pav. Alšėnų pilies bokšto kupolinis skliautas, mūrytas koncentrinėmis ilgainių eilutėmis. 2009 m.

bažnyčia) tinklas. Ypatingai išsiskiria Vilniaus Šv. Mykolo bažnyčios skliautai, kur tinko nerviūros sudaro itin puošnų žvaigždžių, rozečių, briaunų ornamentą (8 pav.). Tokie skliautai siejasi su Lenkijos Liublino renesanso architektūros mokykla, kurią skatino turtinga Firlėjų giminė. Lietuvoje tokio tipo skliautų atsiradimą tikriausiai paskatino Šv. Mykolo bažnyčios fundatoriaus Leono Sapiegos žmona Dorotėja, kilusi iš Firlėjų giminės¹¹.

Lietuvos renesanso pastatuose naudota įvairių techninių priemonių skliautų pastovumui ir tvirtumui užtikrinti. Apatinių patalpų skliautai mūryti storesni, viršutinių – plonesni. Antai Kretingos vienuolyno rūšio skliautų storis vienos plytos ilgio (29–31 cm), pirmojo aukšto, kaip jau aukščiau minėta, – 17–17,5 cm, antrojo – paprastos plytos pločio (14–15 cm). Panašiai daryta ir Kražių jėzuitų kolegijos bendrabutyje. Mažinant viršutinių aukštų perdangų storį, stengtasi, kad pastatas būtų pastovesnis. Be to, renesanso bažnyčių skliautus iš viršaus stiprino gurtai bei metalo templės, suveržiančios sienas.

Renesanso epochoje Lietuvoje atsirado sferinių (kupolinių) skliautų, kurių gotikos architektūroje nebūta. Jie mūryti įvairiai – trumpainiais arba ilgainiais į paviršių. Pavyzdžiui, Panemunės pilies pietvakarių bokšto pirmojo aukšto skliauto trumpainiai išdėstyti koncentrinėmis eilutėmis. Alšėnų pilies (Gudija) bokšto skliautą sudaro panašiai suklotos ilgainių eilutės (9 pav.).

¹¹ Jankevičienė, A. *Vilniaus senamiesčio ansamblis*. Vilnius: Vaga, 1969, p. 31.

BAROKO IR KLASICIZMO SKLIAUTAI: SUSIFORMAVUSIŲ TRADICIJŲ TAŠA

Vėlesnių baroko ir klasicizmo pastatų skliautų statybos technika iš esmės nesikeitė. Didžiausias pokytis – palaiptumui išnyko tinko nerviūros. Baroko bažnyčių skliautus plastiškai skaidė ramstinės arkos, besiremiančios į stulpus (10 pav.). Tinko nerviūrų dekorą pakeitė plastinė stiuko puošyba (Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia) arba freskų tapyba.

Ramstinės arkos leido mūryti plonesnį kevalą, kurio storis – pusė plytos ilgio. Iš pastogės pusės tokie skliautai dar papildomai sutvirtinti (pastorinti) arkomis ir gurtais. Pavyzdžiui, Jūžintų bažnyčios (Rokiškio raj.) pusės plytos storio skliautai su storesnėmis (vienos plytos storio) arkomis, išsikišančiomis į viršų. Plonasis skliauto kevalas dar sutvirtintas gurtais (Jūžintų bažnyčia). Kauno Karmelitų bažnyčios skliautas tarp vargonų choro ir centrinio kupolo irgi sumūrytas ilgainiais į paviršių ir sutvirtintas arkomis iš viršaus. Kražių bažnyčios pagrindinio skliauto ir liunečių sankirtose yra gurtai, kurių plytos išsikišusios galais į paviršių. Kazokiškių bažnyčios (Trakų raj., 1783–1790 m.) skliautų gurtai sumūryti išilgai, skersai ir įstrižai.

Dėl geresnio surišimo plytos dažnai mūrytos „eglutė“ ilgainiais į paviršių. Masyvesni barokiniai skliautai, kurių storis vienos plytos ilgio, mūryti trumpainiais į paviršių. Vilniaus Šv. Teresės bažnyčios vidurinėsios navos skliauto trumpainių eilutės lygiagrečios cilindrinio paviršiaus išilginei ašiai. Jiezno bažnyčios (Prienuj raj., 1768–1772 m.) navos skliauto ir pagrindinė dalis, ir liunetės sumūrytos trumpainiais į paviršių, tik laiptinės (į vargonų chorą) skliautai – ilgainiais.

Skliautams dažnai naudotos kitokios – trumpesnės plytos, negu kitam mūrui, pavyzdžiui, Vilniaus Kalvarijų bažnyčios skliautų plytos trumpesnės už kitas (apie 27 cm). Jiezno bažnyčios skliauto plytos kitokios – mažesnės ir gana plonos – 55–65 mm storio.

10 pav. Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios skliautus skaido travėjas skiriančios ramstinės arkos. 2011 m.

11 pav. Vilniaus Šv. Teresės bažnyčios vidurinėsios navos skliauto XVII a. templė su atatampa. 2011 m.

Barokinių skliautų, kaip ir renesansinių, stabilumui užtikrinti naudotos metalinės templės, viršuje suveržiančios sienas. Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčios (1620–1630 m.) vidurinėsios navos skliautai sutvirtinti 3–4 × 4–4,5 cm skerspjūvio templėmis, kurios kaiščiais sujungtos su atatampomis. Analogiškai ir Vilniaus Šv. Teresės bažnyčios XVII a. skliautas sutvirtintas 3 metalinėmis templėmis (11 pav.). Jos įleistos į skliauto viršūnės mūrą, o galai dar papildomai įtempti.

Templių skerspjūvis 3 × 5 cm. Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios (1668–1675 m.) skliautai sutvirtinti metalinėmis templėmis, kurios susideda iš kelių pleištais sujungtų dalių. Templių skerspjūvis – 1,4–1,6 × 4,5 cm. 1738–1749 m. templėmis sutvirtinti Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vidurinėsios navos skliautai. Taip pat metalinėmis stačiakampio skerspjūvio templėmis sutvirtintas Vilniaus Šventojo Kryžiaus Atradimo (Kalvarijų) bažnyčios vidurinėsios navos pusės plytos storio skliautas. Jiezno bažnyčios skliautai sutvirtinti per visą navos plotį ištemptomis 4 × 1cm skerspjūvio templėmis. Atskiros jų dalys sujungtos metaliniais kaiščiais. Po templėmis išmūrytos plačios ramstinės arkos, kurių plytos surištos mišriai – ir trumpainiais, ir ilgainiais į paviršių.

Lietuvos katalikų bažnyčiose juostinės geležies templės, kaip taisyklė, darytos virš skliautų. Tik atskirais atvejais uždaroje ir viešam naudojimui neskirtose patalpose jos ištemptos po skliautais. Pavyzdžiui, Kauno Jėzuitų bažnyčios (1723–1737 m.) vakarų bokšto ketvirtojo tarpsnio kryžminis skliautas su keturkampe anga į viršų. Po juo įrengtos 4 metalo templės, lygiagrečios visoms keturioms bokšto sienoms. Skirtingai nuo katalikų bažnyčių, metalo templės dar nuo viduramžių dažnai naudotos stačiatikių cerkvių vidaus erdvėse ir buvo matomos lankytojams. Stačiatikių cerkvių metalinių templių konstrukcinę ir estetinę priešpriešą klasicizmo epochoje Lietuvoje vaizdžiai iliustruoja Vilniaus Išganytojo cerkvė, statyta gotikos epochoje. Ji turėjo metalines temples, suveržiančias sienas po skliautais. Pagal architekto Mykolo Šulco 1807 m. projektą pritaikant pastatą universiteto anatomikumui, dėl estetinių ir funkcinių priežasčių jos pašalintos. Dėl to pastato sienos pradėjo skilinėti, atsirado plyšiai, grėsė pavojus buvusiai cerkvei sugriūti¹².

Juostinės geležies templės naudotos ir klasicistiniams pastatams. Pavyzdžiui, Vilniaus katedros (1783–1801 m.) portiko skliautas sutvirtintas 1,5 × 5,0 cm skerspjūvio metalinėmis templėmis, įleistomis į skliauto viršūnės mūrą. Vilniaus rotušės (1785–1799 m.) por-

¹² Levandauskas, V. *Architektas Karolis Podčasinskis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 1994, p. 80.

tiko cilindrinis skliautas suveržtas 5 metalinėmis (1,0 × 4,0 cm skerspjūvio) templėmis, kurios irgi įmūrytos.

Baroko bažnyčių kupolai taip pat mūryti trumpainiais į paviršių, pavyzdžiui, Kauno karmelitų bažnyčios „aklas“ kupolas (12 pav.), Pažaislio bažnyčios presbiterijos kupolas. Vilniaus Šv. Teresės bažnyčios (1633–1650 m.) kupolo plytos sumūrytos koncentriniais žiedais, bet vietomis trumpainių

12 pav. Kauno Karmelitų bažnyčios kupolas sumūrytas trumpainiais į paviršių. 2010 m.

eilutės sukasi spirališkai. Ankstyvojo baroko laikotarpiu, statant bažnyčias pagal Romos jėzuitų Il Gesu prototipą, kupolas buvo tiesiog būtinas. Nesant galimybių jį sumūryti skliauto paviršiuje, tapyta iliuzorinė kupolo imitacija, perteikiant sferinės erdvės išpūdį (Alšėnų bažnyčia). Kupolo būgnas paprastai irgi buvo vienos plytos storio ir mūrytas trumpainiais į paviršių (Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia). Kartais būgno mūre iš pastogės pusės darytos nišos rievėtais angokraščiais (Vilniaus Švč. Jėzaus Širdies vizičių bažnyčia). Konstrukcijos sustiprinimui kupolas iš išorės remtas arkomis. Kauno Šv. Kryžiaus (karmelitų) bažnyčios (1685–1700 m.) kupolą jos remia visu plotu. Pažaislio bažnyčios kupolo skėtimo jėgai kompensuoti iš abiejų šonų sumūryta po vieną „arkbutaninę“ arką. Mūrijant kupolus, kaip ir skliautus, dažniausiai naudotos kitokios – lengvesnės – plytos.

Klasicizmo pastatams kupolai nebūdingi, bet Lietuvoje sukurta kupolinių perdangų Verkių, Rokiškio dvarų rūmuose. Iki mūsų dienų jos neišliko.

Klasicistinių bažnyčių skliautai dažniausiai mūryti trumpainiais į paviršių ir buvo vienos plytos storio. Vilniaus katedros (1783–1801 m.) ir Evangelikų reformatų bažnyčios (1830–1835 m.) portikų skliautai sumūryti „eglute“, Vilniaus rotušės (1785–1799 m.) portiko cilindrinis skliautas – lygiagrečiomis trumpainių eilėmis. Skliautų sutvirtinimui iš viršaus mūrytos ramstinės arkos (Trakų raj. Onušio bažnyčia, Vilniaus Evangelikų reformatų bažnyčios (1830–1835 m.) portiko cilindriniai skliautai). Kalvių bažnyčios prieangio skliautas sustiprintas diagonaliniais gurtais. Klasicistinių pastatų skliautams pagal nusistovėjusią tradiciją taip pat stengtasi naudoti plonesnes ir lengvesnes plytas, negu sienoms ir frontonams (Onušio bažnyčia).

Aukščiau pateikti pavyzdžiai rodo, kad klasicizmo epochoje tęstos dar gotikos laikais susiformavusios ir per kelis šimtmečius tobulintos skliautų mūrijimo tradicijos. Tačiau XIX a. pradžioje Lietuvos statybose būta ir apmaudžių nesėkmių, susijusių su Vilniaus

universiteto profesoriaus Mykolo Šulco veikla. Istoriniai dokumentai liudija, kad net kelis kartus griuvo skliautai, sumūryti pagal jo projektus ir jam prižiūrint mūrijimo darbus. 1806 m. sugriuvo skliautas grafienės Pliaterienės, o 1807 m. – paties architekto namuose. Didžiausia avarija įvyko 1809 m., kai sugriuvęs naujai sumūrytas Vilniaus gimnazijos salės skliautas mirtinai sužalojo 6 žmones¹³. Akivaizdu, kad profesorius M. Šulcas kartojo tas pačias klaidas. Po paskutinės nesėkmės jas gana išsamiai išanalizavo Vilniaus gubernijos architektas Žozefas Pusjė (Joseph Poussier). Jis išaiškino 2 pagrindines klaidas. Pirmiausia, kad nepaisyta nusistovėjusios tradicijos mūryti skliautus iš lengvesnių plytų, o panaudotos didelės ir sunkios, labiau tinkančios tik skliauto apačiai ir sienoms. Atkreiptas dėmesys ir į prastą plytų kokybę. Kita klaida – nepakankama skliautų mūrijimo priežiūra ir neteisingas darbų užbaigimas. Paprastai, mūro skiediniui kietėjant, klojiniai atleidžiami palaipsniui, kad plytos geriau susiglaustų. M. Šulcas šios taisyklės nepaisė, o klojinius liepė visiškai nuimti po 4 savaitių¹⁴.

Klasicizmo architekto M. Šulco nesėkmės ir skliautų mūrijimo klaidos paskatino Lietuvoje labiau gilintis į statybos technikos mokslo problemas, giliau jas analizuoti ir įgytas žinias taikyti praktikoje, neignoruojuant šimtmečiais susiformavusių vietinių meistrų tradicijų.

TECHNINĖS NAUJOVĖS IR VIDURAMŽIŲ FORMŲ ATGIMIMAS ISTORIZMO SKLIAUTUOSE

Istorizmo laikotarpio skliautams pritaikyta daug techninių naujovių. Nauji mokslo pasiekimai leido projektuotojams tiksliai apskaičiuoti skliautų dydžius analitiniu arba grafiniu metodu. Lietuvoje perdangoms pradėtas naudoti gelžbetonis, metalo konstrukcijos. XX a. pradžioje paplito vadinamieji Akermano skliautai, kuriems mūryti nereikėjo klojinių – jie plokšti banguoti, plytų mūrinys laikėsi ant metalo sijų. Naudoti dvarų ūkiniuose pastatuose, pavyzdžiui, Obelių spirito varyklos (Rokiškio raj., 1907 m.) buvusios mielių rauginimo patalpos perdanga sumūryta iš plytų eglute ir remiasi ant metalo sijų. Analogiški skliautai dengė Juodiškių dvaro sodybos (Širvintų raj.) ledainę. Akermano skliautai taip pat paplito Vilniaus ir Kauno senamiesčių gyvenamuosiuose bei visuomeniniuose pastatuose.

Daugumos istorizmo pastatų, ypač bažnyčių, skliautai mūryti tradiciškai, bet efektyviau išnaudojant technines galimybes. Tyrinėjant neogotikinius skliautus pastebėta, kad jie labiau atitinka stiliaus požymius, negu viduramžiais. Pavyzdžiui, palyginus Lietuvos gotikinių bažnyčių (Vilniaus Šv. Mikalojaus ar Kauno Vytauto) vidurinėsios navos skliautus, kurių forma beveik pusapskritė, su atitinkamais halinės Birštono bažnyčios skliautais,

¹³ О запрете арх. М. К. Шульцу строить здания в связи с обвалом построенного им в Вильне здания. *Российский государственный исторический архив в Санкт Петербурге*. Ф. 733, оп. 62, д. 127. л. 1–8.

¹⁴ Vilniaus gubernijos architekto Žozefo Pusjė paaiškinimai dėl sugriuvusių Vilniaus universiteto gimnazijos namo nr. 7 skliautų. 1809 m. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 2, b. KC 444.

pastebėtume, kad pastarieji kur kas „smailiaarkiškesni“ ir labai iškilūs (13 pav.). Pastarosios bažnyčios pastogėje kiekviena vidurinėsios navos travėja yra sustiprinta skersinėmis mūro sienelėmis, besiremiančiomis į vidaus stulpus.

Neogotikinių ir neoromaninių bažnyčių skliautai dažnai būdavo svarbi meninės raiškos priemonė, kartais net didžiausia interjero puošmena. Istorizmo bažnyčiose vėl atgimė plytų nerviūros. Dažniausiai mūryti smailėjantys cilindriniai su liuretėmis ar kryžminiais skliautais, kurių nerviūros ryškino tik paviršių susikirtimo briaunas ir travėjų ribas (Josvainių, Pabiržės, Žeimių, Lygumų bažnyčios). Sudėtingų puošnių žvaigždinių skliautų nerviūrų tinklas dažniausiai skleidėsi bazilikinių vidurinėsios navos ir transepto sankirtoje (Palangos, Švėkšnos, Alantos, Šilalės bažnyčios), rečiau – visose travėjose (Druskininkų bažnyčia).

Istorizmo bažnyčių nerviūros ne visada atspindėjo tikrąjį medžiagiškumą, ne visada mūrytos iš profilinių plytų. Pavyzdžiui, Druskininkų bažnyčioje jos padarytos iš paprastų plytų, kurios aptinkuotos. Tinko paviršiuje dažais imituota plytų ir rėvių „faktūra“ (14 pav.).

Nerviūros konstruktyviai siejosi su gurtais skliauto viršuje, tuo būdu sudarydamos standų karkasą. Pavyzdžiui, Žiobiškio bažnyčios skliautai yra pusės plytos storio, sustiprinti ramstinėmis arkomis ir kryžminiais gurtais. Skliauto apačioje yra gurtus atitinkančios nerviūros. Panašiai sumūryti neogotikinės Druskininkų ir neoromaninės Alantos bažnyčios skliautai.

13 pav. Birštono bažnyčios smailiaarkiai skliautai labai iškilūs. 2011 m.

14 pav. Druskininkų bažnyčioje žvaigždiniai skliautai dengia visas travėjas. Nerviūrų plytos imitacinės. 2011 m.

15 pav. Krištolinis skliautas Druskininkų bažnyčios koplyčioje. 2011 m.

Istorizmo laikotarpiu sumūryta ir neoromantiškų neogotikinių skliautų, kurie ištiesai tinkuoti, be nerviūrų (Birštono bažnyčia). Sukurta ir originalių gotikos skliautų retrospektyvų – krištolinių skliautų, pavyzdžiui, Druskininkų bažnyčios koplyčioje. Nors šis skliautas lėkštesnis, negu viduramžių gotikiniai, trikampės plokštumos įgilintos mažiau, tačiau briaunos sudaro keturkampių žvaigždžių piešinius, panašius į Kauno Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus Arkikatedros bazilikos zakristijos (15 pav.)

IŠVADOS

Apibendrinant atliktus Lietuvos skliautų tyrimus galima padaryti kai kurias išvadas. Seniausi Lietuvos mūro skliautai sukurti su pirmaisiais sakraliniais mūro pastatais. Gynybinėje architektūroje jie retesni.

Gotikos architektūroje susiformavo skliautų mūrijimo technika, kuri iš kartos į kartą buvo tęsiama ir kitose stilistinėse epochose. Dėl didelės atsargos Lietuvos gotikos architektūroje skliautai nebuvo aukšti ir smailėjantys, daugeliu atveju jų skerspjūvio forma – pusapskritė. Skliautų mūrijimo būdas keitėsi ir tobulėjo – XV a. lygiagretės skliautų cilindrinio paviršiaus ir liunečių eilutės buvo suleidžiamos stačiu kampu, o XVI a. jos dažniau jungiamos „eglude“.

Renesanso laikotarpio skliautus galima laikyti nuoseklia gotikos statybos technikos tąsa su papildomomis priemonėmis juos sutvirtinti. Tam tikslui dažnai mūryti gurtai, ramstinės arkos, dėtos metalinės templės. Tuo laikotarpiu išnyko plytų nerviūros, kurias pakeitė tinko tjerseronai.

Baroko ir klasicizmo laikotarpiu skliautų mūrijimo technika iš esmės nesikeitė, naudotos tradicinės priemonės. Išnyko ir XVIII a. visai nenaudoti tjerseronai, skliauto paviršių iš vidaus skaido travėjas skiriančios ramstinės arkos.

Istorizmo laikotarpio techninės naujovės, galimybė tiksliau apskaičiuoti skliauto konstrukciją Lietuvoje skatino ne tiek naujų konstrukcijų diegimą, kiek įvairesnę ir raiškesnę retrospektyvinių formų panaudą.

THE DEVELOPMENT OF MASONRY VAULTS IN LITHUANIA

Summary

The article examines the development of Lithuanian masonry vaults from the oldest times up to World War I. It reveals the changes of masonry techniques and evaluates their distinctive features in different stylistic epochs. The paper proves that the oldest Lithuanian masonry vaults had been built together with the first sacred masonry buildings. Gothic architecture formed the vault masonry technique that was continued in later periods of architectural styles and it was carried throughout epochs, from generation to generation. In Lithuanian Gothic architecture, the vaults were neither tall nor tapering; in the majority of cases, the form of their cross-section was semi-circular. The masonry vaults in the Renaissance epoch can be considered to be a consistent continuation of the Gothic construction technique, with some additional measures used to support them. For this purpose, the masters would build buttresses, supporting arches, metal stringers. In the Renaissance, brick ribs were replaced by plaster tiercerons. During the periods of Baroque and Classicism, the vault masonry techniques did not undergo any significant changes; traditional materials were still very much in use. In the 18th century, tiercerons disappeared; the internal surface of the vault was divided only by supporting arches that separated the bays. Technical novelties of historicism, the possibilities of calculating the vault constructions more precisely prompted not so much to introduce new constructions but rather to choose more diverse and expressive means and retrospective forms of buildings in Lithuania.

Keywords: vaults, masonry, history of architecture, Lithuania.

GROTESKO POETIKA JURGIO BALTRUŠAIČIO MENO ISTORIJOJE

SANTRAUKA

Šiuolaikinėje vizualinėje kultūroje įsitvirtinęs groteskas skatina atsigręžti į istorinius tyrinėjimus ir aptarti Jurgio Baltrušaičio meno istorijos veikaluose glūdinčių grotesko poetiką, kuri rodo, kad groteskas yra sudėtingas reiškiny, išaugantis iš gilios archetipinės ir egzistencinės patirties.

Viduramžių meno tyrinėjimai atskleidžia dialektinę grotesko prigimtį, kuri realios tikrovės formas jungia su archajinėmis struktūromis. Groteskas taip pat atsiveria kaip kultūrinės antitezės principas ir kūrybinė forma, kuri gyvuoja kaip procesas ir tapsmas. Komparatyvistiniai tyrinėjimai rodo, kad grotesko poetikoje glūdi kultūrinių asociacijų žaismė, o groteskinių vaizdinių ištakos yra daugialypės: jos peržengia ne tik realios tikrovės, bet ir kultūrų ribas.

Anamorfozėms ir aberacijoms skirti veikalai atskleidžia groteske slypinčius tikrovės ir iliuzijos sąryšius. Anamorfozė byloja, kad vaizduojamos tikrovės tėra iliuzijos, demaskuoja tikrovę kaip iliuziją. Aberacijos liudija, kad žmogaus regėjimą stipriai valdo vaizduotė, veikiama kultūros pasąmonėje glūdinčių archajinių tikėjimų, techninio žaismo ir subjektyvių paskatų.

Esminiai žodžiai: Jurgis Baltrušaitis, meno istorija, grotesko poetika, estetika.

ĮVADAS

Modernizmo ir postmodernizmo kultūroje įsitvirtinęs groteskas skatina giliau pažinti šį meninį raiškos būdą, kuriam didesnę dėmesį skiria ne tik šiuolaikinė estetika ir meno teorija, bet ir psichoanalizės, vaizduotės antropologijos, populiariosios kultūros ir kitų sričių tyrinėtojai. Svarbus grotesko vaidmuo šiuolaikinėje kultūroje taip pat ragina atsigręžti ir į istorinius grotesko tyrinėjimus; jis suteikia galimybę kitaip pažvelgti į Jurgio Baltrušaičio meno istorijos veikalus ir atrasti juose glūdinčias filosofines potekstes bei grotesko poetikos principus. Tad straipsnyje siekiama apžvelgti J. Baltrušaičio meno istorijos tyrinėjimus, kuriuose dėmesys sutelkiamas ne į grožio ar harmonijos pasaulį, o į įvairią grotesko raišką. Straipsnio tikslas – atskleisti J. Baltrušaičio veikaluose slypinčią *grotesko poetiką*, kuri rodo, kad groteskas yra ne vienalytė estetikos kategorija, o sudėtingas reiškiny, išaugantis iš gilios archetipinės ir egzistencinės patirties.

Remiantis kultūrologiniu požiūriu ir hermeneutiniu metodu, straipsnyje pirmą kartą J. Baltrušaičio veikalai gvildenami, pirmiausia apibūdinant grotesko kategoriją, kuri leidžia aptikti skirtinguose ir tuo pačiu nuoseklyuose meno istoriko tyrinėjimuose tam tikrą vientisumą ir filosofinę mintį, atskleidžiančią mąslų požiūrį į meninę kūrybą bei grotesko raišką kultūros istorijoje. Kitu aspektu Lietuvoje J. Baltrušaičio palikimą yra ap-

taręs Algirdas Gaižutis, moksliniuose straipsniuose ir kultūrinėje publicistikoje išryškines jo nuopelnus meno ir kultūros istorijai¹. Baltrušaičio komparatyvistinės metodologijos bruožus ir lyginamųjų meno bei kultūros tyrinėjimų savitumą yra atskleidęs Antanas Andrijauskas². Vertingų pastebėjimų apie J. Baltrušaičio veikalus yra pateikęs Algirdas Julius Greimas ir kiti. J. Baltrušaičio viduramžių meno tyrinėjimai ir jų kontekstai aptarti šio straipsnio autorės monografijoje³. Užsienio autoriai savo moksliniuose darbuose taip pat yra tyrinėję J. Baltrušaičio estetinę mintį, kurią bendrai savo veikale aptarė prancūzų meno teoretikas Jean-François Chevrieras⁴, atidžiai tyrinėjo italų estetikė Maddalena Mazzocut-Mis knygoje *Dormazioni fantastiche. Introduzione all'estetica di Jurgis Baltrušaitis* („Fantastiškosios deformacijos. Įvadas į Jurgio Baltrušaičio estetiką“, 1999). Paminėtina, jog Bolonijos universiteto elektroninio leidinio *Quaderni di PsicoArt* 2010 m. pirmasis numeris *Nel cuore della meraviglia. Omaggio a Jurgis Baltrušaitis* („Stebuklo šerdis. Leidinys Jurgiui Baltrušaičiui pagerbti“) yra skirtas J. Baltrušaičio vizionieriško meno pasaulio studijoms.

Nors įvairios grotosko formos skirtingais pavidalais skleidėsi vizualinio meno istorijoje ir aktyviai reiškiasi šiuolaikinėje kūryboje, gilesnių grotosko tyrinėjimų Lietuvoje nėra. Panaši situacija susiklostė ir tarptautiniame kontekste, ir tą pripažino knygos *Modern Art and the Grotesque* („Modernus menas ir grotoskas“, 2003) sudarytoja amerikiečių mokslininkė Frances S. Connelly. Daugiau grotoską yra tyrinėję literatūros teoretikai. Iš Lietuvoje paskelbtų darbų galima išskirti Vytauto Kubiliaus⁵ ir Imeldos Vedrickaitės⁶ publikacijas.

J. BALTRUŠAIČIO KELIAS Į GROTESKO IR VAIZDUOTĖS PASAULIŲ TYRINĖJIMUS

Nors šiame straipsnyje ketinama atskleisti teorinį Baltrušaičio veikalų vientisumą, tačiau pirmiausia derėtų paminėti keletą svarbių jo intelektualinės biografijos detalių ir pasigilinti į tai, kokie veiksniai skatino intelektualą kreipti dėmesį į grotosko poetiką. Kaip žinia, J. Baltrušaitis (1903–1988) išgarsėjo Prancūzijoje kaip paslaptingas lietuvių kilmės meno istorikas ir fantastiškųjų formų tyrėjas. Vaizduotės pasaulių analitika jį pastūmėjo lyginti Rytų ir Vakarų menines kultūras, todėl visą kūrybinį kelią jis ėjo, sekdamas vingriais vaizdinių keliais, jungiančiais įvairias civilizacijas ir kultūras. Išskirtinį dėmesį sutelkdamas į meno istorijos paraštėse likusius reiškinius, keistas ir komiškas formas,

¹ Žr.: Gaižutis, A. Jurgis Baltrušaitis – dailės istorikas, kultūrologas. *Kultūros vertybės ir erzacai*. Vilnius: Academia, 1993, p. 261–289; Gaižutis, A. Jurgis Baltrušaitis – kultūrų piligrimas. *Darbai ir dienos*, 2001, nr. 26, p. 233–244 ir kt.

² Žr.: Andrijauskas, A. J. Baltrušaičio komparatyvistinės menotyros principai. *Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija*. Vilnius: Kultūros filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 448–471; Andrijauskas, A. Rytai ir Vakarai J. Baltrušaičio komparatyvistinėje menotyroje. *Kultūros, filosofijos ir meno profiliai*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 487–507.

³ Žr. Žukauskienė, O. *Meno formų metamorfozės: komparatyvistinė Focillono ir Baltrušaičio menotyra*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006.

⁴ Žr. Chevrier, J. F. *Portrait de Jurgis Baltrušaitis*. Paris: Flammarion, 1989.

⁵ Žr. Kubilius, V. Grotosko poetika. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, 1975, A serija, t. 1 (50), p. 142.

⁶ Žr. Vedrickaitė, I. Harmoniją sapnuojantis grotoskas. *Lituanistika*, 2009, t. 55, nr. 1 / 2, p. 68–84.

paslaptinius ir siaubą keliančius motyvus, J. Baltrušaitis metė iššūkį viešpatavusiai klasikinei grožio sampratai ir apibrėžtiems meno istorijos principams. Jis drąsiai atvertė meno istorijos reversą. Neatsitiktinai gyvenimo pabaigoje duodamas interviu prancūzų kultūros leidiniams jis pabrėždavo, kad savo veikaluose tyrinėjo įvairiausius nukrypimus, kuriuose glūdi tiesos pradai. Jis pripažino, jog jam visada buvo artima Oskaro Wilde'o mintis, kad „metafizinės tiesos yra kaukių tiesos“ ir kad kaukė yra išraiškingesnė ir iškalbingesnė nei už jos slypinti tikrovė. Taip pat jam buvo savas Thomo Manno požiūris į groteską kaip į kažką, kas yra daugiau nei tiesa, *kažkas nepaprastai tikra*, o ne priešinga tikrovei, savavališka ar absurdiška.

Kreipdamas ypatingą dėmesį į groteskines, bjaurias ar pasakiškas formas, jis pirmiausia tyrinėjo viduramžių meną, vėliau dėmesį sutelkė į renesanso „iškreiptas“ perspektyvas ir aberacijų sklaidą Vakarų kultūros istorijoje. Jį domino visa, kas nukrypę nuo tradicijos, normos, tikrovės, kas prieštaringa ir išsprūsta iš konvencinių vaizdavimo dėsnių, pažeidžia fizinės tikrovės ribas, kerta kultūrų perskyras.

Sąlygiškai meno istorijos mokslui priskirtuose veikaluose (kuriuos pats J. Baltrušaitis apibendrina kaip meno filosofiją) jis tyrinėjo įvairius grotesko modalumus ir nauju žvilgsniu pažvelgė į grotesko tradiciją Vakarų kultūroje. F. S. Connelly taikliai pastebėjo, kad iki šiol yra tik keletas reikšmingesnių grotesko tyrinėjimų vizualinėje meno istorijoje: „neoklasikiniai meno istorijos ir estetikos pagrindai, kurie pabrėžia grožio sąvoką ir racionalų tyrimo metodą, nulėmė tam tikrą priešišką požiūrį į groteską“⁷.

Kodėl J. Baltrušaitis pasuko netradicinių tyrinėjimų keliu ir sutelkė dėmesį į grotesko poetiką? Tikriausiai tam įtakos turėjo daugybė veiksnių, iš kurių vienas svarbesnių yra tarpkultūrinė patirtis ir netradicinis išsilavinimas, kuris suformavo kitokį požiūrį į meno istoriją, meninę kūrybą ir leido atskleisti gilius fantastiškųjų formų turinius.

Gimęs ir augęs Maskvoje, J. Baltrušaitis nuo mažumės buvo apsuptas žymių rusų menininkų avangardistų. Iškalbinga vien tai, kad tėvo bičiuliai Borisas Pasternakas ir Aleksandras Skriabinas buvo pirmieji jaunojo J. Baltrušaičio mokytojai. Baigęs vokiečių klasikinę gimnaziją Maskvoje, J. Baltrušaitis, kaip pats rašė savo Curriculum vitae, įgijo bakalauro diplomą Kauno universitete. 1922 m. J. Baltrušaitį Kaune ištiko didžiulė nelaimė: lėktuvo sraigto jis buvo baisiai sužalotas, todėl visą gyvenimą sunkiai valdė kairę ranką ir po daugybės operacijų liko daltoniku: todėl meno istorija jam visų pirma buvo formų istorija, kurias jis matė ir suvokė ypatingai jautriai.

1923 m. pradėjęs studijuoti Heidelberge, 1924 m. J. Baltrušaitis persikėlė į Paryžių, kur profesoriaus Henri'o Focillono sužavėtas apsisprendė studijuoti viduramžių meno istoriją Sorbonos universitete, nes jį viliojusios teatro scenografijos specialybės dar nebuvo. Studijuodamas Paryžiuje jis nuolat lankė tėvus Maskvoje ir paprastai per Kauną traukiniu grįždavo į Paryžių. Keliaudamas ir stebėdamas įvairų kultūrinį peizažą, J. Baltrušaitis

⁷ Connelly, F. S. Introduction. *Modern Art and the Grotesque*. Ed. by Frances S. Connelly. New York: Cambridge University Press, 2003, p. 2.

išsiugdė ypatingą tarpkultūrinį jautrumą. Jo pirmieji archeologiniai ir menotyriniai tyrinėjimai taip pat išplaukė ne vien iš bendrųjų meno istorijos paskatų, bet ir palankių asmeninių aplinkybių. Kadangi jaunojo menotyrininko tėvas rašytojas Jurgis Baltrušaitis buvo Lietuvos ambasadorius Rusijoje ir pasiuntinys Turkijai ir Persijos kraštams, tai sūnus galėjo laisvai keliauti į Rytus su diplomatinio pasu. Tuomet, kai kiti mokslininkai (iš kurių reikėtų išskirti vokiečių meno istoriką Josefą Strzygowską) įrodinėjo krikščioniškojo Kaukazo meno įtaką Vakarų viduramžių menui, H. Focillonas padaršino J. Baltrušaitį tyrinėti Armėnijos ir Gruzijos meninę kultūrą, nes ten jo tėvas turėjo nemažai ryšių ir galėjo padėti keliauti į Vakarų menotyrininkams nepažįstamą kraštą. Taip 1927 ir 1928 m. J. Baltrušaitis pirmasis iš Vakarų meno istorikų vyko į archeologines ekspedicijas Užkaukazėje ir atliko svarbius meno istorijai tyrinėjimus.

Ekspedicijose surinkta medžiaga apie krikščioniškąją Užkaukazės architektūrą, skulptūrą ir ornamentų motyvus padėjo pagrindus kelioms akademinėms knygoms, kurių pirmoji – *Etudes sur l'art médiéval en Géorgie et en Arménie* („Viduramžių meno tyrinėjimai Gruzijoje ir Armėnijoje“) – buvo paskelbta 1929 m. Galima sakyti, jog ši knyga apie krikščioniškųjų Užkaukazės bažnyčių ornamentiką paklojo pamatus pirmiesiems dekoratyvinio grotosko tyrinėjimams meno istorijoje.

Taip pat derėtų paminėti, kad avangardistinių srovių raidoje grotoskas tapo itin populiarus, tačiau deramo meno istorikų dėmesio nesulaukė. Teoriniai grotosko raiškos aspektai buvo plačiau tyrinėjami literatūros akiračiuose. Bene išsamiausiai grotosko poetiką aptarė du J. Baltrušaičio amžininkai: vokiečių literatūros teoretikas Wolfgangas Kayseris (1906–1960) veikale *Das Grotoske. Seine Gestaltung in Malerei und Dichtung* („Grotoskas mene ir literatūroje“, 1957) ir rusų literatūrologas Michailas Bachtinas (1895–1975) studijoje „Rabelais ir jo pasaulis“ (1965), kurioje, tyrinėdamas viduramžių karnavalinės kultūros fenomeną, atskleidė ir esminius grotosko poetikos principus.

Grotoskinės figūros ir įvairūs grotosko modalumai viešpatavo J. Baltrušaičio dievinamoje surrealistų kūryboje, taip pat mažiau jį dominusių ekspresionistų ir kubistų darbuose. Kita vertus, daugybė jo pamėgtų rašytojų ir filosofų buvo skyrę didelį dėmesį grotosko raiškai (be jau minėtų, tai buvo Ch. Baudelaire'as, F. Nietzsche, G. Bataille'us ir kiti). Tačiau jo studijuojamoje meno istorijoje iš tiesų žiojėjo didžiulė spraga, ir buvo akivaizdus atotrūkis tarp meninio gyvenimo ir meno istorijos bei teorijos.

ORNAMENTINIS GROTESKAS

1931 m. J. Baltrušaitis paskelbė disertaciją *La stylistique ornementale dans la sculpture romane*⁸, kurioje tyrinėjo morfologinius romaninės skulptūros dėsnius ir dekoratyviuosius grotosko principus. Šioje knygoje jis atskleidė, kad senieji archajiniai ornamentai, stilizuoti gyvūniniai ir augaliniai motyvai formavo romaninio meno stilistiką, panašiai

⁸ 1986 m. disertacija perleista pavadinimu „Formavimai ir deformavimai“ (*Formations, deformations*).

kaip senovės Persijos ornamentai, išplitę viduramžių Gruzijos ir Armėnijos mene. Pasak jo, Vakarų romaniniame mene „ornamentinė stilistika tapo vaizduotės žadinimo ir tramdymo priemone. Jos raida paaiškina visas tolesnes formų metamorfozes: palmetės motyvo variacijose atsiranda įvairūs jame išrangytų figūrų deriniai, sąryšiai, atkartojimai ir iškraipymai“⁹. J. Baltrušaitis, eidamas formalių tyrinėjimų keliu, atskleidė, kad groteskinės, fantastiškos ir nepaprastos būtybės romaniniame mene kilo būtent iš ornamentinės stilistikos. Tai buvo kritiškai įvertinta meno istoriko ir teoretiko Meyerio Schapiro¹⁰.

J. Baltrušaičio išvadas grindė begalė eskizų, kuriuos jis darė abstrahuodamas romaninių bažnyčių skulptūrinės kompozicijas. Daugybė užrašų knygelėlių, išmargintų piešiniais su kapitelių, bareljefų motyvais ir ornamentinėmis bei vaizduojamosiomis kompozicijomis, parodo jo siekį plėtoti iškalbingą vizualinę dokumentiką grįstą metoda.

Romaninę skulptūrą J. Baltrušaitis tyrinėjo kaip nepaprastai ekspresyvią ir fantastinę vaizdyną, kupiną neįprastų, stebuklingų, groteskinių figūrų, kurias valdo abstraktaus ornamento dėsniai. Juos įdėmiai studijuodamas jis atrado abstrakčių ir geometrinių ornamentų kompozicijas, iš kurių vidinės struktūros išnyra keisti personažai ir patrauklūs siaubūnai. Taip jis sukūrė *ornamentinės stilistikos* teoriją, įrodančią, jog romaniniame mene vaizduojamasis pradas paklūsta ornamento logikai: jame „nepriekaištingai veikia vizijų mašinerija, kuri vadovaujasi savita logika, todėl abstrakcija užvaldo tikrovę“¹¹. Pasirodo, kad fantastiškosios būtybės paklūsta ornamento geometrijos galiai, kuri sklinda iš archajinių kompozicijų.

J. Baltrušaitis, bendradarbiaudamas su H. Focillonu, taip pat siekė įrodyti, kad romaninį ornamentą iš esmės sudaro įvairios palmetės motyvo variacijos. Neregėtos keturkojės būtybės, fantastiški paukščiai ir kiti vaizdiniai tiesiog išnyra palmetės motyvo ir tikrovės klostėse: meninė vaizduotė, įliedama į ornamentinį motyvą tikrovės formas, sukuria spalvingą bestiariumą. Groteskinės žmonių ir gyvūnų kaukės taip pat nėra nežabotos menininko vaizduotės vaisius: po jomis slypi neregimi abstraktūs motyvai. „Vaizduotės pasaulį valdo ornamentas, kuris padeda romaninio meno kūrėjui atrasti aukštesnę realybę, nei jį supanti tikrovė. Jam ji yra tikresnė, nei gyvenimo paveikslas, ir tik žvelgdamas į fantastines būtybes jis suvokia žmogaus būtį“¹². Ornamentinė stilistika užlieja tikrovės formas, nesiekdama jų sunaikinti, bet paversdama jas antgamtinu ar surrealistiniu pasauliu. Ornamentinės palmetės, voliutos, meandrai kūrėjų vaizduotėje pavirsta pusiau tikrais, pusiau išgalvotais padarais, kurie priklauso dvilypiam pasauliui, kuriančiam metafizinio gyvenimo viziją¹³.

⁹ Laikraščio iškarpą: Bernard Matray straipsnis „Jurgis Baltrušaitis. Formations, deformations“, 1987. *Asmeninis Jurgio Baltrušaičio archyvas Paryžiuje*, f. B 9, b. 5–7, l. 3.

¹⁰ Lietuvoje gimusio meno istoriko ir teoretiko Meyerio Schapiro 1933 m. išsakytą šaižią J. Baltrušaičio veikalo kritiką galima paaiškinti tik ideologinių pažiūrų skirtumu, nes joje nėra pagrįstų mokslinių argumentų.

¹¹ Baltrušaitis, J. *Formation, déformation*. Paris: Flammarion, 1986, p. 8.

¹² Ten pat, p. 82.

¹³ Ten pat.

Vadinasi, romaninė teratologija išplaukia iš ornamento dėsnų. Deformavimas ir formavimas yra sinonimai romaninių formų virsme, kuriame atsiranda galingi išraiškos būdai, iškraipantys tikrovę ir neigiantys išorinio pasaulio dėsnius. Galima sakyti, kad tyrinėdamas „siurrealistinį“ ir groteskinį romaninio meno pradą, J. Baltrušaitis apibrėžė kūrybinius principus, kurie deformuoja realybės formas ir formuoja kitas (vizionieriškas) tikroves. Jis atskleidė, kad *gaivališki vaizdiniai išauga iš ornamento geometrijos ir archajinių formų*¹⁴. *Abstraktūs motyvai grindžia dviprasmiško grotosko virsmą*. Šiuose kruopščiuose romaninio meno tyrinėjimuose J. Baltrušaitis atrado dialektinę grotosko prigimtį: deformacijos akte susiformuojantys grotoskiniai personažai turi platesnę kosminę dimensiją, kurią suteikia ornamento struktūra. Vadinasi, *vienas esminių grotosko poetikos aspektų – pasitelkiant menines deformacijas ir kontrastus išreikšti nevienalytį, tačiau vientisą pasaulį*.

GROTESKAS GOTIKOS MARGINALIJOSE

J. Baltrušaitis, tyrinėdamas fantastiškąją gotikos meną, pripažino, kad siekdamas vis didesnio tikroviškumo viduramžių menas niekada neatsisakė fantastiškumo ir grotosko. Jis su pasimėgavimu analizavo į gotikos paraštes pasitraukusius romaninius vaizdinius, kurie iš architektūros persikėlė į rankraščių puslapius. Nuostabioje ir kupinoje neįtikėtinų pavyzdžių knygoje *Réveils et Prodiges* („Pabudimai ir stebuklai“, 1960) J. Baltrušaitis atskleidė gotikos paraštėse knibždančių fantastinių vaizdinių pasaulį, kurio ištakos slypi romaniniame mene ir kurį, praturtintą naujomis formomis, perėmė renesanso kultūra. Žymus šveicarų viduramžių meno istorikas Jeanas Wirthas pastebėjo, kad „iki šių dienų niekas nepapildė šios sintezės ir net nepabandė pakeisti jos kita. Iš tiesų, atsirado daug naujų gotikos rankraščių tyrinėjančių darbų, kurie praturtino žinias apie menines dirbtuves, jų vietą ir chronologiją. Tad tik šiuo aspektu Baltrušaičio veikalas senstelėjo“¹⁵.

J. Baltrušaitis gotikos meno studijose parodė, kad romaniniame mene vyravęs dekoratyvinis grotoskas persikėlė į XIII–XIV a. rankraščių paraštes, kurias užpildė grotoskiniai vaizdiniai, pabaisos ir stebuklingos būtybės taip pat išplaukė iš vingrių ornamento raštų. Fantastiškų gyvių ir demonų pasaulis nuolat egzistavo evangeliškos kultūros akiratyje: gotikos epochoje jis skleidėsi inicialų ornamentikoje, bestiarių iliustracijose, rankraščių paraštėje ir skulptūros dekore.

Šie gotikos vaizdinijos tyrinėjimai atskleidė, kad *grotoskui būdingos beribės tikrovės formų transformacijos ir variacijos*. Apie šį grotoskinių vaizdinių virsmę slypintį kūrybingumą rašė ir M. Bachtinas, kuris apibūdino grotoską kaip „kūno transformaciją į tapsmą (...) niekada nesibaigiantį, niekada nepabaigiamą; kai jis nuolat yra steigiamas

¹⁴ 1934 J. Baltrušaitis išleido knygą *Art sumérien, art roman* („Šumerų menas, romaninis menas“), kurioje siekė atskleisti gilią romanikos meno ornamentinės stilitikos šaknis, todėl lygino šumerų, Užkaukazės ir Vakarų romanikos mene sutinkamus motyvus. Jis įžvelgė, kad romaniniame mene paplitusių ornamentų ištakos glūdi senovės šumerų kultūroje.

¹⁵ Wirth, J. *Les marges à drôleries des manuscrits gothiques*. Genève: Droz, 2008, p. 13.

ir kuriamas, ir steigia bei kuria kitą kūną¹⁶. F. S. Connelly žodžiais, „groteską galima geriau suprasti kaip ‚trans-‘, kaip modalumus, geriau apibūdinamus pagal tai, kaip jie veikia, o ne tai, kas jie yra“¹⁷.

Meno istorijoje gotikos rankraščių parašėse knibždėję fantastiškieji vaizdiniai ilgą laiką buvo laikyti nereikšmingomis marginalijomis. Tačiau kaip tik jos paaiškina tolesnes Vakarų meno metamorfozes, kurias J. Baltrušaitis atskleidė knygoje „Fantastiškieji viduramžiai“ (1955). Iškalbinga ikonografinė medžiaga pagrįsti tyrinėjimai parodė, kad gotikinio grotesko vaizdiniai atvėrė kelius įsiveržti naujoms egzotinėms formoms, leido įsilieti Oriento temoms, kurios taip prigijo gotikos stiliuje, jog ilgą laiką niekas nesusabejojo svetima jų kilme, ir todėl gotiką vadino Vakarų meno viršukalne. Ne tik senovės antikinių monetų ir gemų motyvai, bet ir islamo ornamentika bei budistinių temų variacijos įsismelkė į Vakarų gotikos meną ir fantazijų kupiną Nyderlandų dailininkų Hieronymo Boscho ir Pieterio Brueghelio kūrybą.

J. Baltrušaitis pabrėžė, jog viduramžių groteskiniai vaizdiniai yra kupini fantastiškųjų būtybių, kurių kūnai persipynę, o simbolika daugiapasmė, tai – „pasaulis, kurio šaknys daugialypės ir labai gilios“¹⁸. Galima sakyti, kad *groteskas peržengia ne tik fizines, bet ir kultūrinės ribas. Grotesko estetikoje sustiprėja kultūrinių asociacijų žaismė*, kultūrinės ribos pažeidžiamos.

J. Baltrušaitis, plėtodamas komparatyvistinę metodologiją, atskleidė, kaip į fantastiškosios gotikos vaizdinius įsiliejo taip vadinami *gryliai* (keisti bekūniai personažai, „vaikščiojančios galvos“) ir kiti groteskiniai padarai, kurie buvo populiarūs antikinių gemų ir monetų motyvai. Viduramžiai perėmė šiuos groteskinius vaizdinius iš helenistinių intalijų ir kitų papuošalų, turėjusių talismanų paskirtį. J. Baltrušaitis atrado ir įvairius Rytų įnašus. Susižavėjusi islamo civilizacijos ornamentinių fantazijų pasauliu, krikščioniškoji kultūra perėmė arabeskų raštus ir daugybę islamo simbolikoje paplitusių fantastiškų gyvūnų bei demonų motyvų. Iš Kinijos ir Indijos per Osmanų ir Mongolų imperijas Vakarų pasiekė neregėtų mitologinių būtybių vaizdiniai. Tai buvo keistų gyvių, drakonų ir demonų motyvai, kurie išplėtė krikščioniškojo pragaro įsivaizdavimą. Pagaliau kinų antropomorfiniai ir zoomorfiniai peizažai taip pat ataidėjo Vakarų kultūroje, ypač Nyderlandų tapyboje.

Apibendrinant šiuos komparatyvistinius tyrinėjimus matyti, kad groteskas kaip meninės raiškos būdas *atskleidžia bendriausias žmonijos patirtis ir archetipines žmogaus baimes*. Kaip Jeffrey’is Jerome’as Cohenas pastebėjo: „(...) monstriški padarai labai įtaigiai išreiškia baimę, geismą, nerimą ir fantazijas, įkvepia joms gyvybę ir suteikia slėpiningą nepriklausomybę“¹⁹. Taip pat galima sakyti, kad *groteske slypi antitezės principas*, kuris atsiveria ir išplinta civilizacinės kaitos metu.

¹⁶ Bakhtin, M. *Rabelais and his World*. Trans. H. Iswolsky (1940), reprint Cambridge: MIT Press, 1968, p. 317.

¹⁷ Connelly, F. S. Introduction. *Modern Art and the Grotesque*. Ed. by F. S. Connelly. New York: Cambridge University Press, 2003, p. 4.

¹⁸ Baltrušaitis, J. *Le Moyen Âge fantastique*. Paris: Armand Colin, 1955, p. 1.

¹⁹ Cit. pagal Connelly F. S. Introduction. *Modern Art and the Grotesque*, p. 15.

J. Baltrušaitis pabrėžė, kad viduramžių grotoskas rado atgarsį žymių XV–XVI a. dailininkų Hanso Memlingo, Hieronymo Boscho, Pieterio Brueghelio, Pieterio Huyso, Matthias Grünewaldo, Giuseppe Arcimboldo ir kitų paveiksluose, kurie atgaivino viduramžių vaizduotės pasaulį ir grotoskiniuose vaizdiniuose įkūnijo pasąmonės gelmes, kurios krikščioniškoje kultūroje laikė užgniaužtus negatyvius įvaizdžius ir demoniškas jėgas. J. Baltrušaitis su didžiuliu susidomėjimu tyrė šią antiklasikinę tradiciją, ambivalentišką ir priešaringą, atsiveriančią fantastiškuose ir grotoskiniuose atvaizduose. Jis aptiko, kad tobulindami realybės vaizdavimo dėsnius, renesanso dailininkai išsaugojo viduramžių vaizduotę. Rašydamas apie Nyderlandų dailėje išplitusius keistus gyvius ir antropomorfinės figūras, jis pastebėjo: „keistenybės dar niekada nebuvo pavaizduotos taip tiksliai ir įtaigiai, su visomis išraiškingomis smulkmenomis, kaip Hieronymo Boscho kūrinuose“²⁰. „Tai jau portretai, o ne didingos graikų-romėnų kaukės ar grotoskinės marginalijų figūros“²¹.

Panašiai kaip M. Bachtinas literatūros teorijoje, J. Baltrušaitis meno istorijoje kreipė dėmesį į taip vadinamą karnavalinę kultūrą ir joje paplitusias grotosko formas. M. Bachtino liaudiškojo karnavalo samprata atskleidė, jog Vakarų kultūroje greta klasikinės kultūros klestėjo ir anti-renesanso arba anti-klasikinė tradicija. Savo veikaluose J. Baltrušaitis taip pat siekė parodyti, kad renesanso kultūra nebuvo vienalytė, joje gilius pėdsakus paliko viduramžių pasaulėjauta ir meninė tradicija. Be to, nors renesansas visuomet siejamas su natūrfilosofija ir realizmo (mokslinės minties) pabudimu, gilesni šios epochos vizualinės kultūros tyrinėjimai rodo, jog stebuklo ir fantastiškųjų būtybių pasaulis išliko gyvas ir renesanso kultūroje: vaizduojamajame mene, literatūroje ir net medicinos bei kitų mokslų traktatuose.

ANAMORFOZĖ IR METAMORFINIS GROTESKAS

Žvelgiant į antrąjį J. Baltrušaičio mokslinių tyrinėjimų etapą reikia pabrėžti, kad apie 1946 m. jo dėmesį patraukė mįslingi renesanso paveikslai, – anamorfiniai atvaizdai. Jis buvo pirmasis meno istorijoje atskleidęs anamorfozės paslaptis ir parodęs, jog anamorfozė yra sumani atvaizdo iškraipymo technika, leidžianti sukurti mįslingą atvaizdą, kuris įgyja taisyklingą formą tik žvelgiant įstrižai arba žiūrint į išlenktą veidrodinį atspindį. Tiesiai žvelgiant, anamorfozė atrodo kaip beformis, nesąmoningas ir bepramis dalykas. Žiūrovo sąmonė turi būti aktyvi, kad žvilgsnis de-formuotą atvaizdą ištaisytų arba su-formuotų²². Anamorfozė yra metamorfinis grotoskas, kuris atsiskleidžia procese, „persiformuodamas iš vieno vaizdo į kitą“²³.

²⁰ Baltrušaitis, J. *Le Moyen Âge fantastique*, p. 50.

²¹ Ten pat, p. 51.

²² Graikų kalboje *ana* (vėl), *morphē* (formuoti).

²³ Connolly, F. S. Introduction, p. 3.

Derėtų priminti, kad 1955 m. išleistoje knygoje *Anamorphoses* („Anamorfozės“) J. Baltrušaitis atskleidė neįmintas renesanso optinių žaidimų paslaptis. Jo knyga apie anamorfozių ištakas yra didelis indėlis į Vakarų meno ir filosofijos istoriją, nes ji padėjo intelektualinius pagrindus tirti anamorfozes, kurios Vakarų Europoje nepaprastai išpopuliarėjo XVII ir XVIII a. ir netikėtai atgimė surrealistų kūryboje (kaip dabar matome, paplito ir postmodernizmo meninėje kultūroje). Šios knygos įvade J. Baltrušaitis rašė, jog anamorfozė „peržengia paviršinės regimybės ribas; tai iškraipytas atvaizdas, kurio taisyklingą formą galima pamatyti tik žvelgiant tam tikru kampu. Tai techninis kuriozas, galingas optinės iliuzijos mechanizmas, kuriame slypi abstrakcijos poetika ir dirbtinės tikrovės filosofija“²⁴. Galima sakyti, kad perspektyvos vaizdavimo istorijoje jis aptiko daugybę filosofinių ir meninių „žaidimų“, kurie gvildeno tikrovės ir iliuzijos sampynas, groteskiškos arba vaiduokliškos tikrovės pavidalus.

Pasiremdami taisyklingos perspektyvos dėsniais, renesanso menininkai juos sumaniai laužė, kad transformuotų tikrovę į groteskinius anamorfozių vaizdinius. Kitaip tariant, menininkai, pasinaudodami optikos žiniomis, kūrė vaiduokliškus atvaizdus, iš tiktųjų nieko neišgalvodami ir nekeisdami tikrovę atspindinčiuose paveiksluose. Vadinasi, techninės priemonės taip pat gali kurti poetines iliuzijas ir sumišusias tikroves. Panašiai kaip šiandienos medijų technikos, perspektyvos dėsniais pagrįsta anamorfozė ardė aiškias tikrovės ir iliuzijos ribas, pažeisdama tikrovės atspindėjimo taisykles. Tokiam metamorfiniam groteskui svetima visa, kas išbaigta, kas užfiksuota ir nekintama. Neapibrėžtumai, procesas, tapsmas, kuriame tikrovė susipina su fikcija, yra būdinga grotesko savybė.

Žvelgiant į šiandienos vizualinę kultūrą galima pastebėti, jog „iliuzinė tikrovė“ ir grotesko žanras išties viešpatauja dabartinėje vizualinėje kultūroje, kurioje optikos lėšiai iškraipo dauginamus tikrovės vaizdus. Vokiečių atvaizdo teoretikas Hansas Beltingas pastebėjo, kad „elektroniniai veidrodžiai vaizduoja mus tokius, kokius norime save matyti, o ne tokius, kokie iš tikrųjų esame. Jie rodo *dirbtinus kūnus*, kurie išnyksta, kai tik realizuoja mūsų svajones *atvaizduose*“²⁵. Tad *grotesko prigimtyje slypi žaidimo ir kaitos elementai, kurie ištrina aiškias ribas tarp tikrovės ir iliuzijos, apversdami aukštyn kojom įprastą logiką*.

ABERACIJA IR GROTESKAS

Kituose veikaluose J. Baltrušaitis tyrė perversiškus vaizdinius ir groteskiškus tikrovės regėjimus, kuriuos lemia galingi archetipai arba vaizduotės blyksniai, kurstantys kūrybinį žaislą. „Iškreiptoms perspektyvoms“²⁶ skirtame knygų cikle Baltrušaitis išplėtė meno istorijos akiračius ir pasinėrė į žmogiškosios vaizduotės tyrimus, tikėdamasis ir čia surasti bendrąsias vaizduotės „gramatikos“ taisykles. Jis gilinosi į įvairius vaizdinius, kurie

²⁴ Baltrušaitis, J. *Anamorphoses ou Thaumaturgus opticus*. Paris: Flammation, 1996, p. 7.

²⁵ Belting, H. *Pour une anthropologie des images*, Paris: Gallimard, 2004, p. 35.

²⁶ „Anamorfozės“, „Aberacijos“, „Izidės beiėškant“ (*La Quête d'Isis*) ir „Veidrodis“ (*Le Miroir*).

realią tikrovę supina su regėjimais ir vizijomis²⁷. „Aberacijose“ jis tyrinėjo tuos vaizduotės blyksnius, kurie priverčia žmogų įžiūrėti, pamatyti ir įtikėti realiai neegzistuojančius dalykus, kurie sukuria vizionieriškus pasaulius.

Štai, pavyzdžiui, pirmoje šios knygos esė „Gyvūninės fizionomijos“ J. Baltrušaitis apžvelgė fiziognomikos teorijas, kuriose nuo senų laikų ieškojo žmogaus ir gyvūnų išvaizdos panašumų (atitinkamai moralines žmogaus savybes lygino su tam tikrai gyvūnų rūšiai būdingomis savybėmis). Taip kultūros analitikas atskleidė, jog fiziognomiją visuomet lydėjo zoomorfinis metodas, kuris ne tik skatino lyginti žmogaus ir gyvūnų atvaizdus, bet ir kurti bei įsivaizduoti mišrias fantastines būtybes. Jis atskleidė, kaip helėniškojoje antikos kultūroje, islamo civilizacijoje ir Vakarų viduramžių epochoje fiziognomija supynė mokslą su legendomis ir kūrė aberacinius vaizdinius, kurie atgimė renesanso kultūroje ir darė didžiulę įtaką didiesiems vizualinio meno kūrėjams (Leonardo Da Vinci, P. P. Rubensui ir daugybei kitų), kurie taip pat lygino žmogaus ir gyvūno bruožus, ieškodami paslaptinių charakterio savybių veido bruožuose ir išraiškoje.

Romantizmo kūrėjai dar sykį atgaivino šią tradiciją, išplėtoję fizionomijų interpretacijas satyros žanre. „Šis atgimimas reiškėsi įvairiomis formomis: gyvūnai buvo vaizduojami kaip žmonės, o žmonės vaizduojami su gyvūnų galvomis. Tokio tipo vaizdiniai su neišsenkamu entuziazmu sklido to meto kultūroje. Visos zoologinės tikrovės ribos buvo peržengtos“²⁸. XIX a. pradžioje tokia vaizdinija įsiliejo į žymių karikatūros meistrų Grandville'io, Paulio Gavarni'o, Honoré Daumiero, George'io Cruikshanko ir kitų kūrybą, kurioje apstu satyrinių žmogaus ir gyvūno sulyginimų. XIX a. pradžioje paplitę groteskiniai žmogaus atvaizdai dėjo pagrindus karikatūros žanrui. Burleskos meno šalininkai perėmė fiziognominį požiūrį, kuris, kaip matome, iki šiol keri žmonijos vaizduotę. Panašūs groteskiniai ir pasakiški personažai visiškai pavėrgė šiuolaikinę populiariąją kultūrą. Šis permanentinis *grotosko principas išplaukia iš aberacijos*, nukrypimo nuo tikrovės į vaizduotės vaizdyną, kuriame slypi archajiniai tikėjimai.

Nors J. Baltrušaitis savo paskelbtuose veikaluose plačiau netyrinėjo karikatūros ir grotosko sąryšių, tačiau jo asmeninio archyvo medžiaga rodo, jog menotyrininkas ilgus metus domėjosi karikatūros istorija. J. Baltrušaitis tyrinėjo įvairius – istorinius, morfologinius ir semantinius – karikatūros registrus. Daugybė paties perpieštų karikatūrų atskleidžia, kad jis ypatingai domėjosi karikatūros raida ir įvairiomis šmaikščiomis vizualinėmis metaforomis. Ypatingą dėmesį telkė į XIX a. populiarių socialinį grotoską ir politinę karikatūrą, išskirdamas anglų, prancūzų ir vokiečių karikatūros sroves. Atsidėjęs studijavo prancūziškų karikatūros žurnalų (*La Caricature, La Silhouette, Le Magasin*

²⁷ „Visa, ką aš dariau, pradėdamas „Anamorfozėmis“, yra aberacijų, keistenybių, klaidų ir iliuzijų istorija, kuri paprastai buvo paliekama nuošalėje, o tekstai, kuriais aš rėmiausi – tiesiog ignoruojami. Kaip tik šie tekstai visai kitaip nušvietė Vakarų civilizacijos ir minties raidą“, – teigė J. Baltrušaitis pokalbyje, paskelbtame kultūriniame leidinyje. (Jurgis Baltrušaitis, Christian Descamps, Jean-Paul Simon. Conversations sur le miroir. *Ča cinéma*, 1979, nr. 17, p. 49–62).

²⁸ Baltrušaitis, J. *Aberrations, les perspectives dépravées*. Paris: Flammarion, 1983, p. 35.

pittoresque) iliustracijas ir be galo domėjosi intelektualine karikatūros prigimtimi bei joje slypinčia grotesko dvasia.

IŠVADOS

Tradicinės meno istorijos raidoje tarsi neradę deramos vietos, J. Baltrušaičio veikalai apie įvairius formų iškraipymus, groteskinius vaizdinius, anamorfozes ir aberacijas pastaruoju metu ištrūko iš siauresnio meno istorijos konteksto ir įsiliejo į įvairias humanistikos šakas. Naujų tyrinėjimo krypčių kontekste išryškėjo J. Baltrušaičio veikaluose slypinčių potekscių įvairovė ir sykiu juos vienijanti teorinė gija, atskleidžianti grotesko išraiškos būdų gausą ir grotesko permanentiškumą Vakarų kultūros istorijoje.

Apibendrinant straipsnyje atliktą grotesko poetikos analizę galima teigti, kad, tirdamas skirtingų epochų meninę kultūrą, J. Baltrušaitis atskleidė įvairius grotesko raiškos modalumus. Romaninio meno formų sintaksėje jis aptiko dekoratyvinį groteską, kurio gaivališki vaizdiniai kyla iš ornamento raštų ir archajinių formų. Ornamentinės deformacijos akte tikrovės formos virsta groteskinėmis figūromis, kuriose glūdi dialektiška grotesko prigimtis. Pasakiškų ir dekoratyvių gotikos vaizdinių tyrinėjimuose J. Baltrušaitis atskleidė, kad groteskas, kaip kultūrinės antitezės principas, gali vešėti marginalijose. Gotikos meno pavyzdžiai parodė, kad groteskui yra būdingos formos, egzistuojančios kaip procesas, tapsmas, kuriame tikrovės formos ištirpsta nepalaujamose transformacijose ir variacijose. Kita vertus, komparatyvistiniai fantastiškųjų viduramžių tyrimai atskleidė, kad groteskinių vaizdinių ištakos dažnai labai slėpiningos ir daugialypės. Grotesko figūros, įkūnijančios bendriausias žmonijos patirtis ir archetipines žmogaus baimes, peržengia ir pažeidžia ne tik realios tikrovės ribas, bet ir kultūrų pertvaras. Grotesko poetikoje glūdi kultūrinių asociacijų žaismė.

J. Baltrušaitis renesanso, švietimo epochos ir romantizmo meninės kultūros tyrinėjimuose išryškino groteske slypinčius tikrovės ir iliuzijos sąryšius. Atskleidęs anamorfozės paslaptis, J. Baltrušaitis siekė parodyti, kad anamorfozė yra iš techninio atlikimo išplaukiantis metamorfinis groteskas, kuris reikalauja mąslaus žvilgsnio, gebančio suprasti, kad vaizduojamos tikrovės tėra iliuzijos, nors dažniausiai apie tai pamirštama. Vadinasi, groteskiniai atvaizdai demaskuoja tikrovę kaip iliuziją. Galima sakyti, kad grotesko prigimtyje slypi žaidimo ir kaitos elementai, kurie ištrina aiškias ribas tarp tikrovės ir iliuzijos ir taip atveria pasaulio multiperspektyvumą. Kiti grotesko modalumai atsiskleidžia aberacijose, kurios parodo, kaip stipriai žmogaus regėjimą valdo vaizduotė, veikiama kultūros pasąmonėje glūdinčių archajinių tikėjimų, techninio žaismo ir subjektyvių impulsų. Galima teigti, kad visas šias grotesko raiškas atskleidžianti J. Baltrušaičio grotesko poetika neigia grožio, tikrovės, tiesos ir kitų sąvokų išskirtinumą, pabrėžtą klasikinėje estetikoje. Ji atskleidžia, kad grotesko meninė kalboje slypi interpretatyvūs pasaulio suvokimo modeliai, kuriuose skleidžiasi žmogaus kūrybinė laisvė ir pasaulio įvairovė.

GROTESQUE POETICS IN JURGIS BALTRUŠAITIS' ART HISTORY

Summary

Grotesque, present in the modern visual culture, encourages one to turn back to the historical research and discuss the grotesque poetics in Jurgis Baltrušaitis' works on art history, which show that grotesque is a complicated phenomenon that springs from deep archetypal and existential experience.

The exploration of medieval art unfolds the dialectal nature of grotesque which combines the forms of reality with archaic structures. Grotesque also reveals itself as a principle of cultural antithesis and creative form that exists both as a process and becoming. Comparative studies show that grotesque poetics contains the interplay of cultural associations, and the origins of grotesque images are multiple: they cross the boundaries of both reality and specific cultures.

Works on anamorphosis and aberration reveal the links between reality and illusion present in grotesque. Anamorphosis states that the depicted reality is only an illusion; it unmaskes reality as illusion. Aberration proves that people's sight is controlled by imagination that is influenced by the archaic beliefs, technical play and subjective incentives, deep-hidden in cultural subconsciousness.

Keywords: Jurgis Baltrušaitis, art history, grotesque poetics, aesthetics.

ПОТАЕННЫЕ СМЫСЛЫ “МЕДНОГО ВСАДНИКА” А.С. ПУШКИНА

РЕЗЮМЕ

Поэма А.С. Пушкина “Медный всадник” представляет собой многослойный символический текст, в котором под наводнением в Петербурге осенью 1824 года зашифровано другое событие – восстание декабристов зимой 1825 года. В статье доказывается эта своеобразная филологическая теорема с применением методов системного и герменевтического анализа.

Ключевые слова: А.С. Пушкин, “Медный всадник”, историзм, символизм, аллюзия, текст, подтекст, маркеры символичности, системоцентричность текстов, интертекст, интертекстуальная матрица.

ВВОДНАЯ ЧАСТЬ

Следует использовать особый герменевтический подход к анализу творчества А.С. Пушкина с учетом человеческой судьбы писателя в конкретном историческом времени, которое накладывает отпечаток на поэтическую манеру письма. Учет этих обстоятельств делает неизбежным поиск элементов тайнописи в текстах, созданных Пушкиным на рубеже 1825 года и после него – после декабристского восстания.

Применение герменевтического метода предполагает учет обстоятельств личной судьбы писателя, а также доминанты времени, т.е. некоей идеи, которая владела умами передовых представителей общества. Доминантой пушкинского времени был историзм, это время было насыщено историей и размышлениями о сути исторических событий. Итак, историзм витал в воздухе начала XIX века, историзм, пришедший из эпохи классицизма, подкрепленный интересом к античности, библейским временам. Историзм Пушкина рождается не сразу, а претерпевает фазу историзма диахронного, относительно дальнего по времени (“Борис Годунов”), затем ближнего – эпохи Петра (“Арап Петра Великого”), затем еще более близкого прошлого – екатерининской эпохи (“История Пугачевского бунта” и “Капитанская дочка”), а затем и ближайшего (“Дубровский”). Следующим этапом, продолжающим логику пушкинского историзма, должен был стать этап синхронный, совпадающий с моментом наблюдения. И такой этап неминуемо наступил, поскольку все, что Пушкин искал в истории, должно было объяснить современное состояние русского общества, его исторические устремления и – в конечном итоге – дворянскую революцию 14 декабря 1825 года, важнейшее событие пушкинского поколения, затмившее в некоторой степени для Пушкина даже войну с Наполеоном (об этом Пушкин не написал ничего значительного).

Осмелимся предположить, что Пушкин не только предчувствовал декабристское восстание, но и относился к нему двояко: с одной стороны, он способствовал ему по мере своих сил, а с другой стороны, и отрицал специфическую разновидность русского бунта, “бессмысленного и беспощадного”. Мы убеждены, что в своем творчестве он оценил исторически декабристское восстание, хотя сделал это в форме исторических аллюзий (намеков символического толка). Такую оценку декабристского восстания мы обнаруживаем в пушкинских символических произведениях с потаенным смыслом, которые не могли не быть написаны в той ситуации, в которой Пушкин оказался на рубеже 1825 года. Вполне понятно, что поэт не имел возможности говорить об этом событии открыто по причине царской цензуры. Однако был и другой мотив, – он не мог говорить об этом прямо и по причине внутреннего несогласия со своими друзьями-декабристами в оценке способа реализации неминуемых преобразований, а также исторической сути декабристского восстания и исторической судьбы России в целом. Эту двойственность и амбивалентность мировоззрения Пушкина, отразившуюся в его творчестве, мы и намерены охарактеризовать.

Чтобы осознать скрытую смысловую канву поэмы “Медный всадник”, необходимо использовать методiku системного анализа, т.е. поставить эту поэму Пушкина в систему других произведений, которые вращаются вокруг поэмы, подобно планетам вокруг Солнца. Такие сопутствующие тексты позволяют расшифровать многие смыслы в поэме, остающиеся потаенными при изолированном ее прочтении. На наш взгляд, в поэме Пушкина существует поверхностный и глубинный текст (подтекст), который скрыт в поверхностном тексте. Другими словами, поэма Пушкина “Медный всадник” представляет собой многослойный текст, имеющий поверхностную и глубинную структуру.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Итак, исследователи старшей школы пушкиноведения установили время перехода Пушкина на творческие позиции историзма. Г.А. Гуковский пишет о том, что в 1822–1824 годы Пушкин переживает идейно-творческий кризис, связанный с разочарованием в романтическом методе литературной рефлексии над действительностью. Кризис разрешается обретением метода, который Пушкин будет использовать в дальнейшем практически в каждом своем большом сочинении – как основной или дополнительный, но в каждом произведении среднего и крупного жанра мы в последующем увидим также взгляд историка на окружающий мир. Кроме этого, поэтом наконец-то найдена телеологическая подоплека самого процесса творчества, т.е. найдена исконная цель творчества – это диалог с современниками и попытка пояснить и прояснить некоторые истины о времени, человеке и родной стране, ставшие ясными поэту.

Такая серьезная программа своего творчества была видна Пушкину “сквозь магический кристалл” изначально. Приведем примечательные строки, которые символизируют архетипические, исходные основы будущего творчества Пушкина: *В те дни, когда в садах Лицея Я безмятежно расцветал, Читал охотно Апулея, А Цицерона не читал...* Здесь поэт заявляет, с чем будет связано его творчество и каким оно в целом будет. Характерна оппозиция исторических личностей, избранная Пушкиным и очень емко свидетельствующая о направлениях литературной деятельности, которую предстоит осуществить поэту. Итак, Цицерон как оратор и ритор, символ ясного изложения того, что уже устоялось, с одной стороны, и Апулей – древнеримский писатель, автор “Метаморфоз” (или “Золотого осла”), с другой стороны. Это очень многозначительная оппозиция, и ее следует подробнее истолковать. Почему именно Апулея читает Пушкин, почему такой ориентир избирает для себя и реализует в своем творчестве. По всей вероятности, именно позиция Апулея “золотого осла” является для Пушкина и художественной позицией при наблюдениях за жизнью и описании ее перипетий. Подобно Апулею, и Пушкин изобразит современную ему Россию энциклопедически, во всем многообразии проявлений всего русского общества, которое поэт хорошо знал и сам к нему принадлежал, но одновременно в котором желает занять позицию “золотого осла”, т.е. быть невидимкой, все понимающим, но не заметным окружающим.

Другим гением, повлиявшим на характер пушкинской музыки, был Шекспир, которого Пушкин называл “отцом нашим”, подчеркивая роль великого драматурга в формировании своего творческого кредо. Пушкин боготворил Шекспира, который открыл теорию относительности в виртуальной жизни художественного произведения и ввел этот принцип в систему художественного письма. Релятивизм (особенно зеркальная, обратно симметричная относительность) будет вдохновлять Пушкина при создании многих его произведений. Вспомним хотя бы чувственный порыв Татьяны и отповедь Онегина, что впоследствии зеркально и релятивно повторится в финальной части романа в письме Онегина и отповеди Татьяны Онегину. Вспомним зеркальный релятивизм “Выстрела”, “Каменного гостя” и многих других сюжетов Пушкина.

Мы обнаруживаем и еще одну важную особенность поэтики Пушкина – символизм, хотя принято считать, что этот художественный прием сложился намного позже. Следует подчеркнуть, что пушкинский символизм всеобще-многогранен и не сводится только к символизму детали или ситуации. Так, Пушкину характерен и символизм жанра произведения в целом, который в таком преломлении подобен символизму библейской притчи, которая была абсолютно символична по своей сути. Это позволяет при использовании минимума средств языка передать максимум информации, намеком сказать о многом, символизировать многое. В описании Пушкина часто приметы-символы свидетельствуют не только о психи-

ческом состоянии и настроении лирического героя, но и о переменчивости жизни. Не случайно русские символисты (например, В.Я. Брюсов) видели в Пушкине своего предтечу, но и не только символисты. И.А. Гончаров сказал: “В Пушкине кроются все семена и зачатки, из которых развились потом все роды и виды искусства во всех наших художниках”¹.

Что же касается символизма, то стоит прислушаться к мнению самих символистов. Так, А.А. Блок в марте 1910 года сделал такое примечание в записной книжке: “Медный всадник” – все мы находимся в вибрациях его меди”². Так мы подошли к еще одной важной черте пушкинского творчества – символизму аллюзий, и мы можем осознать Пушкина как собеседника, ведущего диалог с читателем на языке символических отсылок и аллюзий. В той жизненной ситуации, в которой оказался поэт к 1825 году, ему поневоле приходилось прибегать к символической тайнописи по той простой причине, что существовала цензура, не пропускавшая его мысли в явной форме. Но тяга к тайнописи существовала и не только поэтому. Весьма возможно, что Пушкину нравилась роль Апулеева “золотого осла”, и он предлагал такую игру читателю, который должен был разгадать смыслы, которые поэт зашифровал в своем произведении – в этом мы усматриваем также особую поэтику шифросимволики, свойственную А.С. Пушкину.

Вернемся к пушкинской философии истории и процессу ее формирования. Г.А. Гуковский пишет: “Пушкин вырос и сформировался как гражданин и поэт в среде “декабризма”, в атмосфере революционного движения русского дворянства 1810–1820 годов. Всем своим существом, всем характером своего мироощущения он был человеком декабристского круга, декабристского исторического склада. И как поэт – он был поэтом-декабристом. Он остался человеком и поэтом декабристского характера до конца дней своих”³.

В творческом мышлении Пушкина впервые философия истории достигает момента истины, связанного с пониманием, что творит историю народ в целом – и государь, и двор, и дворяне, и мещане, и крестьяне, и духовенство, т.е. все общество, все вносят ту или иную лепту в процесс сотворения истории. В этом состояла новизна философии истории, практически реализованной Пушкиным в своем творчестве. Впервые ярко проявилась эта творческая идея в драме “Борис Годунов”⁴, хотя примерялся Пушкин с такими мерками к историческому материалу гораздо раньше. Пушкин “государственнически” понимал философию истории: его привлекали идеалы свободы во всех проявлениях (личности, совести, предпринимательства), т.е. его привлекало то, что мы на современном языке назвали бы демократическими

¹ *Венок Пушкину*. Москва: Советский писатель, 1987 (2-е издание), с. 88.

² Блок, А.А. *Записные книжки*. 1901–1920-е гг. Москва: Художественная литература, 1965, с. 169.

³ Гуковский, Г.А. *Пушкин и проблемы реалистического стиля*. Москва: Художественная литература, 1957, с. 6.

⁴ Городецкий, Б.П. *Трагедия А.С. Пушкина “Борис Годунов”. Комментарий*. Ленинград: Просвещение, 1969.

ценностями, но он отрицал “русский бунт, бессмысленный и беспощадный”. Понимая, что субъектом истории является народ, а объекта воздействия она и вовсе не имеет, Пушкин писал о сути истории: “Что развивается в трагедии? Какая цель ее? Человек и народ, судьба человеческая, судьба народная”. И Пушкин прекрасно осознавал, что для отображения истории писателю необходимы особые качества. Так, он пишет: “Что нужно драматическому писателю? Философию, бесстрашие, **государственные мысли историка**, догадливость, живость воображения. Никакого предрассудка, любимой мысли. Свобода”.

Приняв в качестве предварительной гипотезы, что в 30-е годы Пушкин своеобразно синтезировал историзм и символизм в своем творчестве, обратимся к анализу поэмы “Медный всадник”, в которой пушкинская философия истории проявилась наиболее ярко и емко, хотя и весьма своеобразно.

Этому произведению посвящена очень значительная и богатая в плане насыщенности идеями литература (И.Л. Альми⁵, Д.Д. Благой⁶, Г.В. Краснов⁷, А.Н. Лурье⁸, Г.П. Макогоненко⁹, Е.А. Маймин¹⁰, Н.И. Михайлова¹¹, Л.В. Пумпянский¹², Б.В. Томашевский¹³ и многие другие). Наибольший интерес в аспекте нашего исследования в череде пушкиноведческих работ, посвященных “Медному всаднику”, представляет книга В. Брюсова¹⁴.

Итак, осмелимся предположить, что образ наводнения потребовался Пушкину в качестве означающего, чтобы символизировать в глубинной семантической структуре другую семантику означаемого – восстание декабристов 1825 года. Для доказательства этой своеобразной семиотико-символической теоремы нам потребуется еще раз исчислить аксиомы, типологически характеризующие творчество поэта в целом. Итак, нам вполне понятно, что Пушкин в своем творчестве:

- был автобиографичен, т.е. в качестве мотивов в своих произведениях зачастую использовал собственные впечатления от жизненных ситуаций, в которых находился сам;

⁵ Альми, И.Л. Образ стихии в поэме “Медный всадник” (Тема Невы и наводнения). *Болдинские чтения*. Горький: Волго-Вятское книжное издательство, 1979, с. 16–27.

⁶ Благой, Д.Д. Медный всадник. *Социология творчества Пушкина*. Москва: Мир, 1991, с. 245–292.

⁷ Краснов, Г.В. Пушкин. *Болдинские страницы*. Горький: Волго-Вятское книжное издательство, 1984.

⁸ Лурье, А.Н. Поэма А.С. Пушкина “Медный всадник” и советская поэзия 20-х годов. *Советская литература. Проблемы мастерства*. Ленинград, 1968, с. 42–81.

⁹ Макогоненко, Г.П. *Творчество А.С. Пушкина в 1830-е годы (1830–1833)*. Ленинград: Художественная литература, 1974.

¹⁰ Маймин, Е.А. Полифонизм художественного мышления в поэме “Медный всадник”. *Болдинские чтения*. Горький: Волго-Вятское книжное издательство, 1980, с. 6–13.

¹¹ Михайлова, Н.И. Поэма А.С. Пушкина “Медный всадник” (Тема Петра I и ораторская традиция). *Болдинские чтения*. Нижний Новгород, 1991, с. 90–103.

¹² Пумпянский, Л.В. “Медный всадник” и поэтическая традиция XVIII века. *Пушкин. Временник Пушкинской комиссии*. Вып. 4–5. Москва, 1939, с. 99–124.

¹³ Томашевский Б.В., Петербург в творчестве А.С. Пушкина. *Пушкинский Петербург*. Ленинград: Лениздат, 1949, с. 3–40.

¹⁴ Брюсов, В.Я. *Мой Пушкин*. Москва: Художественная литература, 1978.

- был диалогичен, т.е. вел непрерывный диалог с читателем (при этом мы понимаем диалогичность литературного творчества в духе М.М. Бахтина);
- был историчен, т.е. вел диалог об истории – дальней и ближней;
- был энциклопедичен, т.е. отражал многие стороны русской жизни, включая и образ мышления русского дворянства той эпохи, т.е. отобразил менталитет своей эпохи;
- был реверберативен, т.е. повторял свои мотивы, даже сюжеты в других произведениях, развивая их и возвращаясь к ним;
- был системоцентричен, т.е. стремился выстраивать из своих текстов систему, в результате чего полное понимание произведения становится возможным только при полном учете всей системы текстов, которые структурированы по принципу молекулы: некий текст в центре, другие вращаются вокруг него, проясняя его смыслы.

Думается, что аксиоматичность этих положений достаточно очевидна, если просто и последовательно прочесть всего Пушкина. Тем не менее, прокомментировать некоторые аксиомы. В числе творческих основ поэтики Пушкина особое место занимает реверберативность и системоцентричность, – это явно проистекает из сюжетов и мотивов, к которым Пушкин как бы возвращается, подобно композитору, который возвращается к некой исходной теме симфонии, а затем расширяет и развивает ее. Так, например, многие сюжетные мотивы "Медного всадника" были первоначально испробованы в стихотворных вариантах, например, в "Арионе" и особо в стихотворении "Напрасно вздрогнула Европа".

Итак, в плане жизненной ситуации, которая реализует архетип биографичности творчества Пушкина ко второй Болдинской осени 1833 года, следует отметить такую ситуацию, в которой оказался поэт: он женат, имеет детей, однако принят при дворе в унижительном чине камер-юнкера. Самое главное для понимания исходной биографической позиции, в которой находится Пушкин в период вершины своей творческой зрелости, – это состояние своеобразной конвенции, договора с императором. В 1826 году император Николай призвал опального поэта из Михайловского в Москву, где и был заключен своеобразный договор, суть которого сводилась к условию, которое поэт должен был выполнить по отношению к царю: речь идет о политической невраждебности поэта к царю в обмен на право писать и публиковать свои произведения при их личной цензуре Николаем. Эта личная встреча царя и Пушкина позже, уже после гибели поэта, описана в воспоминаниях монарха. Итак, Пушкин был обязан Николаю честным словом, причем весьма основательно, если учитывать отношение к честному слову в то время. Позиция для поэта, чтящего свободу превыше всего, была незавидная, и Пушкин даже сначала сделал попытку убедить себя, что новый царь похож на Петра в своих чаяниях, и в стихотворении "Друзьям" Пушкин пишет: *"Нет, я не льстец, когда*

царю Хвалу свободную слагаю: Я смело чувства выражаю, Языком сердца говорю Его я просто полюбил: Он бодро, честно правит нами; Россию вдруг он оживил Войной, надеждами, трудами...”. Поэт честно объясняет друзьям ситуацию, в которой он испытывает простую человеческую благодарность самодержцу за добро: “Текла в изгнание жизнь моя, Влачил я с милыми разлуку, Но он мне царственную руку Простер – и с вами снова я” 1928¹⁵.

Однако время все расставило на свои места, и в дневнике 21 мая 1834 года Пушкин отмечает такое мнение о Николае: “Кто-то сказал о государе: “В нем много от прапорщика и немного от Петра Великого”¹⁶. Итак, поэта не может не угнетать власть слова, данного царю, но он уже не в силах молчать о ближайших исторических событиях, не может не поделиться с современниками своим отношением к главному и вполне недавнему событию – декабристскому восстанию 1825 года.

На дворе 1833 год, уже прошло достаточно времени, чтобы обдумать и понять исторический смысл происшедшего, а самое главное – определить общий исторический контекст, в который может быть поставлено это событие. Другими словами, пришло время определить и обозначить цепь исторических событий со времен Петра до настоящего времени и вставить в эту парадигму декабристское восстание, придав тем самым системный характер ходу истории в соответствии с философией истории Пушкина. Именно историософскую суть происшедших на Манежной площади в 1825 году событий осознал Пушкин к моменту второй Болдинской осени 1833 года, и именно об этом он уже не мог молчать. Однако для этого нужно было нарушить слово, данное царю, как бы “предать” царя. И в творчестве Пушкина появляется и исследуется мотив предательства и прощения за предательство. Именно в это время появляется “Анджело”, своеобразная апология комедии Шекспира “Мера за меру”. Этому произведению Пушкина уделено достаточно внимания критики¹⁷, что избавляет нас от необходимости комментировать его, однако мы смеем утверждать, что до сих пор не было определено системное место этого странного текста в парадигме пушкинских текстов и не обнаружены причины его создания, точнее, причины переложения именно в это время именно этого шекспировского сюжета. В двух словах напомним сюжетную канву: наместник Анджело (дело происходило в Италии) предал своего патрона Дука, но был им прощен, что и составило смысл произведения. Итак, мотив прощения за предательство творчески анализируется Пушкиным, и в мотивации этого анализа лежит собственная жизненная ситуация, в которой находился поэт в данное время. В творчестве Пушкина той исторической эпохи можно обнаружить целую систему

¹⁵ Пушкин, А.С. Полное собрание сочинений в 10-ти томах (далее ПСС). Москва: Художественная литература, 1974–1978. т. 2, с. 126–127.

¹⁶ ПСС, т. 7, с. 288.

¹⁷ Фортунатов, Н.М. *Эффект Болдинской осени. А.С. Пушкин: сентябрь–ноябрь 1930 года. Наблюдения и раздумья*. Нижний Новгород: Деком, 1999.

текстов, развивающих мотив предательства и прощения за предательство. В центре этой системы помещается большая и массивная звезда “Анджело”, а вокруг нее вращаются маленькие планеты, и одна из них – “Пир Петра Первого”. Здесь вновь поднимается все та же тема и обыгрывается уже в другом контексте прощения. Что же пирует “царь великий”, уж не победу ли очередную над шведом или рождение сына? – *“Нет! Он с подданным мирится; Виноватому вину Отпуская, веселится; Кружку пенит с ним одну И в чело его целует, Светел сердцем и лицом; И прощенье торжествует, Как победу над врагом...”* 1835¹⁸.

Как видим, мотив прощения за предательство реверберирует, как эхо, повторяется в ином преломлении и по отношению к иной эпохе, но самому факту прощения придан огромный статус исторического события.

Итак, написав “Анджело”, Пушкин попросил своеобразного морального прощения и как бы предупредил как царя, так и своих друзей-декабристов, что он будет все-таки, нарушая запрет на политические диалоги, говорить с современниками о декабристском восстании в контексте своего собственного понимания истории. Следующей непосредственно после “Анджело” поэмой была написана петербургская повесть “Медный всадник”, и это, на наш взгляд, все объясняет. Пушкин морально готовится к нарушению договора с царем, его распирает внутреннее желание высказаться о причинах и следствиях декабристского восстания, при этом он желает высказать свою точку зрения, отличающуюся от как от официально-царской, так и от точки зрения своих друзей декабристов. В этом смысле “Анджело” – это намек и на своеобразное отступление и от позиции декабристов, которое выглядит в глазах самого Пушкина как в определенной степени предательство своих друзей – так уж был устроен поэт, хотя возникновение самостоятельной историософской позиции ни в коей мере не является предательством, – это можно понимать лишь как творческий подход к анализу исторических событий.

Пушкин прекрасно осознает, что прямо о декабристском восстании ему сказать не даст цензура царя, и выбирает потаенно-символический язык, предполагая, что современники уже подготовлены к пониманию главного семантического переноса на этом языке, в котором наводнение 7 ноября 1824 года в Санкт-Петербурге символизирует декабристское восстание 1825 года на Сенатской площади. Пушкин предполагает, что читателю дальше все будет понятно, поскольку переводить с потаенного языка Пушкина на язык описания ближайшей истории – это вполне выполнимая задача, если основные шифры читателю уже сообщены в сопутствующих текстах.

Теперь мы рассмотрим основную систему текстов, в центре которой, подобно звезде, находится “Медный всадник”. Для этого нам необходимо исчислить

¹⁸ ПСС, т. 2, с. 375.

символические (иных не может быть по цензурным причинам) тексты Пушкина, посвященные восстанию декабристов, и первым из них является стихотворение “Арион”, написанное в 1827 году, уже после декабристского восстания. Символика поверхностного текста этого стихотворения понятна, и подтекстовая символика, скрытая в поверхностном тексте, также хорошо понятна: “Пловцам я пел... Вдруг лоно волн Измял с налету вихорь шумный... Погиб и кормщик, и пловец! – Лишь я, таинственный певец, На берег выброшен грозою, Я гимны прежние пою...” 1827¹⁹. Пожалуй, не вызывает сомнения тот факт, что такой образ, как “вихорь шумный” следует понимать иносказательно – как восстание декабристов, закончившееся тем, что “погиб и кормщик, и пловец”.

В совершенно отчетливой системной взаимосвязи с “Арионом” находится другой стихотворный текст, написанный Пушкиным по горячим следам декабристского восстания и также на символическом языке с библейскими аллюзиями: “Напрасно ахнула Европа, Не унывайте, не беда! От петербургского потопа Спаслась “Полярная звезда”. Бесстужев, твой ковчег на бреге! Парнаса блещут высоты; И в благодетельном ковчеге Спаслись и люди, и скоты.” 1825²⁰. Упоминание в тексте стихотворения альманаха “Полярная звезда” все объясняет читателю: так назывался журнал, который в 1823–1825 годах издавался А.А. Бестужевым и К.Ф. Рылевым в Петербурге (издано три выпуска) и который имел ярко выраженную декабристскую направленность, кстати, в этом альманахе печатал свои стихи и Пушкин. Мотив потопа и спасения использован Пушкиным в неразрывной символической связи, поэтому нужно ли говорить о том, что библейский мотив спасения в Ноевом ковчеге во время потопа восьми человек и тысячи животных сугубо символически и представляет собой интертекстуальную скрепу с вышеупомянутым пушкинским мотивом. Именно этот текст может служить прототипическим ключом для символики еще не созданного к настоящему моменту “Медного всадника”, но сама символизация потопом именно декабристского восстания в этом тексте заявлена отчетливо. Таким образом, речь идет о шифрах тайнописного языка Пушкина: он как бы заявляет читателю: условимся, что петербургский потоп будет в моих будущих поэтических текстах символизировать декабристское восстание.

Теперь продолжим рассмотрение интертекстуальной матрицы, входящих вместе с “Медным всадником” в одну систему текстов о декабристском восстании, но для этого сначала отделим поэтическое “Вступление” к “Медному всаднику” от “основной части” поэмы, поскольку это разнотипные и противопоставленные друг другу, но взаимосвязанные тексты. Итак, суть разделения такова: в плоскости исторического времени мы обнаруживаем явную историческую оппозицию – героическое

¹⁹ ПСС, т. 2, с. 104.

²⁰ ПСС, т. 2, с. 60.

время Петра (“Вступление”) противопоставлено удушливому времени николаевской реакции (“основная часть”), наступившей после подавления декабристского восстания. Поэтому “Вступление” к поэме представляет собой самостоятельный и несимволический текст, – он необходим Пушкину в качестве перемычки, которая свяжет эти две эпохи – петровскую героическую и реакционную николаевскую.

“Вступление” входит в орбиту текстов (интертекстуальную матрицу), посвященных Петру как исторической фигуре. Вероятнее всего, центром притяжения этой системы “петроцентричных” текстов является текст “Арап Петра Великого”, вокруг которого, наподобие планет, вращаются и “Полтава”, и “Пир Петра Великого”, и “Вступление” к поэме “Медный всадник”. Поразительным поэтическим открытием Пушкина явилась связующая роль “Вступления”. Это, как отмечалось выше, планета из солнечной системы текстов о Петре Великом, однако именно эта планета входит и в зону притяжения с основным символическим текстом “Медного всадника”, в котором действие связано с памятником Петру Великому, что обуславливает как взаимосвязь, так и символизм всего повествования и его персонажей. В результате возникает символично-смысловая ось, основанная на связи Петра Великого и его памятника: во Вступлении говорится о Петре, его деяниях и его времени, а в основной части поэмы – о времени декабристского восстания на площади, рядом с которой стоит монумент Петру, а потом и о диалоге Евгения с Медным Всадником, – диалоге, говорящем о многом в судьбе России.

Отметим, что есть еще одна система текстов, связанных как с Петром, так и с самим Пушкиным, поскольку прадед Пушкина Ганнибал был сподвижником Петра Великого. Возникает сложная и разветвленная система взаимосвязанных текстов, которые могут быть поняты только при комплексном рассмотрении. Так, “Моя родословная” композиционно и сюжетно тяготеет к особому произведению – “Родословной моего героя” (тот и другой текст просто похожи композиционно и даже лексически согласуются). Последний текст тесно связан, в свою очередь, с “Родословной Езерского”, который начинается точно так же, как и основная часть “Медного всадника” со строк: “Над омраченным Петроградом...”. Этот поразительный факт остался совсем незамеченным в пушкиноведении, а то, что несколько текстов начинаются одинаковыми строками, не может быть случайным.

Итак, в чем же скрывается общий смысл этой интертекстуальной матрицы? Ответ прост: именно “Езерский” и примыкающие к нему тексты “Моя родословная” и “Родословная моего героя” дезавуируют незначительность Евгения, что призвано разрушить миф о маленьком человеке в “Медном всаднике”. Пушкин не считал себя и своих предков “маленькими людьми” (он говорил о себе “сам большой”), не был маленьким человеком и Езерский, родословная которого была значимой в истории России. Из этого следует, что и Евгений в “Медном всаднике” также не маленький человек – вот на что намекает “Езерский” и вся система этих текстов.

Основная часть поэмы (без “Вступления”) становится системообразующим центром, своеобразной интертекстуальной матрицей, вокруг которой вращаются уже совсем другие тексты. В орбиту притяжения этой звезды входят также такие загадочные, на первый взгляд, тексты, как “Домик в Коломне”, “Граф Нулин”, а также упомянутые выше “Родословная моего героя”, “Напрасно вздрогнула Европа”, “Арион”. Основная смысловая нагрузка падает на текст “Медного всадника”, в то время как сопутствующие тексты помогают понять его глубинный смысл. Они содержат некоторые шифры, раскрывающие потаенные символы основного текста поэмы, – и прежде всего, основной символ “Медного всадника”: наводнение – это восстание декабристов. Таким образом, центральной идеей, которая объединяет все эти тексты, является идея изображения и осознания исторической сути декабристского восстания.

Подчеркнем, что в зону тяготения основного текста “Медного всадника” попадают два очень странных, на первый взгляд, произведения – это “Граф Нулин” и “Домик в Коломне”, которые – может показаться – представляют собой анекдоты. Функция этих текстов сводится к прояснению некоторых смыслов основного текста поэмы “Медный всадник” (поразительно, но и такое обстоятельство, что в обоих текстах есть имя Параша, также не было замечено). Э.И. Худошина заметила, что “Граф Нулин” в целом становится понятным с учетом одной записки Пушкина, которую в 1855 году опубликовал П.В. Анненков и которую придется привести почти полностью. Пушкин пишет: “В конце 1825 года находился я в деревне. Перечитывая “Лукреция”, довольно слабую поэму Шекспира, я подумал: что если б Лукреции пришла в голову мысль дать пощечину Тарквинию? Быть может, это охладило б его предприимчивость и он со стыдом принужден был отступить? Лукреция б не зарезалась, Публикола не взбесился бы, Брут не изгнал бы царей, и мир и история были бы не те ... Мысль пародировать историю и Шекспира мне представилась. Я не мог воспротивиться двойному искушению и в два утра написал эту повесть. Я имею привычку на моих бумагах выставлять год и число. “Граф Нулин” писан был 13 и 14 декабря. *Бывают странные сближения*”²¹.

По прочтении “Графа Нулина” (1825) становится понятным отношение Пушкина к идее свержения царя в результате восстания, и Пушкин излагает эту идею поэтически буквально в день восстания. Вот в чем системно восстанавливаемый смысл “Графа Нулина” – Пушкин в своем воображении примеряет к настоящему моменту и как бы переделывает историю, направляя ее в своем воображении в некроважное русло, когда Брут не изгоняет царей – намек на замысел декабристов. И написано, точнее закончено это было 14 декабря 1825 года, в день, когда “в Петербурге новым Брутам не удастся изгнать русского царя, Россия не стала

²¹ Худошина, Э.И. О сюжете в стихотворных повестях Пушкина. *Болдинские чтения*. Горький, 1979, с. 35.

республикой”²². Теперь “Граф Нулин” (фамилия графа, однако, говорящая, – в ней содержится намек на фамилию декабриста Лунина, с одной стороны, и на результат декабристского восстания, с другой стороны), действительно, становится понятным и занимает свое системное место в интертекстуальной матрице “Медного всадника”: результат предприятия графа оказался нулевым, и это намек – на событие, в день которого “Граф Нулин” был написан, и которое в столь специфичной форме было изображено в “Медном всаднике”.

Теперь стоит рассмотреть “Графа Нулина” вкуче с “Домиком в Коломне” (1830). Есть, на наш взгляд, и еще одна функция у обоих текстов: и в “Графе Нулине”, и в “Домике в Коломне” мы встречаемся с Парашей, в одном случае это служанка, в другом – соблазняемая девица в комедии с переодеванием. В том и другом случае Параша представляет собой достаточно несерьезный персонаж, и думается, что это не случайно. Такой обходной маневр с именем понадобился Пушкину для того, чтобы дезавуировать “третью” Парашу – уже в “Медном всаднике” (1833) и намекнуть читателю, что ее не стоит воспринимать как серьезный и сколько-нибудь реальный персонаж с реальным именем, что это символ чего-то другого. Причем “Домик в Коломне” усугубляет ситуацию, и в нем Параша еще более ирреальна, анекдотична, и ниже мы скажем о возможной разгадке символов, скрытых в имени Параша. Этим Пушкин стремится подсказать читателю, что в основном тексте поэмы “Медный всадник” не идет речи о Параше как персонаже, также как и не говорится о нечиновном маленьком человечке Евгении – как персонаже, о чем мы уже говорили выше. Евгений нечиновен, беден, но “сам большой”, поскольку представляет древний род, значимый в истории страны. Ведь и Пушкин нечиновен, поэтому пушкинский “маленький человек” – это сам Пушкин, “сам большой”, внук Ганнибалы, сподвижника Петра.

Нельзя не сказать особо, что для понимания символики основного текста поэмы необходимо учитывать библейский контекст, что прозорливо заметил М.В. Немировский в статье “Библейская тема в ‘Медном всаднике’”²³, и что образует также еще одну интертекстуальную матрицу. Этот мотив действительно присутствует в полифонии поэмы, т.к. Пушкин использует жанровую стилистику притчи, более того – основной текст поэмы в целом является притчей, и автор рассчитывает на знакомство читателей с некоторыми библейскими сюжетами, – и прежде всего с сюжетом о Всемирном потопе и Ноевом ковчеге, с одной стороны, а также о Дантовом Стиксе и путешествии Вергилия через эту реку смерти, что находит соответствие в “Медном всаднике” в путешествии Евгения на лодке через Неву к дому Парашы, унесенному потоком. Таким образом, символика нагнетается и приобретает

²² Там же, с. 42.

²³ Немировский, М.В. Библейская тема в “Медном всаднике”. *Русская литература*. Санкт-Петербург, 1990, № 3, с. 3–17.

многослойный характер, уводя, как предполагает Пушкин, читателя от прямого и непосредственного понимания смыслов, нанизывающихся друг на друга в поэме.

В основном тексте “Медного всадника” есть специальные намеки на то, что в прямом смысле поэму понимать не следует, и мы их рассмотрим особо. Поразительным является то, что Пушкина в известном смысле подвела гениальность: он настолько эстетически совершенно создал поверхностный текст, что читателю может показаться, что это и есть то, что хотел сказать Пушкин, что в нем и содержится основная смысловая канва поэмы. Именно по такому пути пошла вся последующая критика, и этому есть свои причины. Тайнопись созданной Пушкиным во вторую Болдинскую осень (1833) поэмы была, очевидно, разгадана царем, который потребовал существенных изменений, пытаясь стереть и исказить символику пушкинского текста, что, естественно, не устраивало Пушкина. Поэма была опубликована уже после смерти поэта в 1837 году в переработке В.А. Жуковского, который, как считает. С. М. Бонди, исказил “основной ее смысл”. В.А. Жуковский по настоянию царя Николая после смерти Пушкина при подготовке поэмы к печати заменил слово “кумир на бронзовом коне...” на слово “гигант на бронзовом коне”, и мы ниже покажем, что это привело к устранению важнейшего смысла из всей структуры смыслов поэмы. Можно даже сказать, что эта замена обрушила всю смысловую символику, так тонко и стройно сконструированную Пушкиным. Возможно, в этом причина, что вся последующая русская литературная критика, включая Белинского, пошла по ложному следу, предложенному царем для читающей публики (характерно, что ничего не изменилось в понимании поэмы и после возврата к исконной пушкинской версии поэмы и устранения исправлений царя Николая в изданиях поэмы в XX веке, включая академическое).

Теперь обратимся к символам, при помощи которых Пушкин предупреждает читателя о том, что основную часть поэмы нельзя читать в прямом смысле. Так, в тексте поэмы содержится немало маяков, предупреждающих читателя о том, что речь идет вовсе не о том, о чем в тексте прямо написано (но написано гениально, что и сослужило Пушкину, как мы уже говорили, недобрую службу). Предпримем поиск и описание этих маркеров символичности.

Пушкин предпосылает поэме прозаическое “Предисловие”, но Пушкин в тексте поэмы делает прозаические же примечания, которые вдумчивому читателю не оставляют никакой возможности понимать содержание повести в прямом смысле, просто заставляют его прибегнуть к переносу значения многих ключевых образов поверхностного текста. Совершенно прозрачный намек читателю и современнику на восстание в символической оболочке наводнения содержится в примечании, помеченным цифрой “3” и связанным со стихотворением А. Мицкевича “Олешкевич”. Именно А. Мицкевич в этом стихотворении на польском языке, очевидно, впервые использовал символику наводнения для намека на восстание декабристов, причем

сделал это настолько явно, что польскому читателю просто некуда было деться от правильной дешифровки смысла. Мицкевич, описывая наводнение, случившееся 7 ноября 1824 года в Петербурге, говорит о снеге и о том, что Нева была покрыта льдом. Такое может быть в Петербурге только зимой, и именно такая погода была 14 декабря 1825 года во время восстания декабристов. В то же самое время в описании наводнения 7 ноября 1824 года, приведенном в том числе и Берхом, подчеркнута, что ни снега, ни льда не было в момент наводнения как реального природного стихийного бедствия (наводнение – от слова вода). Поэтому наводнение Мицкевича (со снегом и льдом) – это совершенно отчетливый намек на восстание декабристов, которым пользуется и Пушкин как уже готовым потаенным ключом для символизации исторического события – восстания декабристов.

Далее в следующем примечании 4 Пушкин говорит о генерале Милорадовиче, генерал-губернаторе Петербурга. Любому читающему, по мнению Пушкина, должно быть понятно, что в примечание совсем не случайно выведен именно этот генерал, герой войны 1812 года, смертельно раненный во время восстания 14 декабря 1825 года декабристом П. Каховским.

Поэтическую часть “Вступления” следует читать и понимать в прямом смысле, поскольку она сильно отличается от основного текста поэмы и даже образует с основной частью явно выраженную оппозицию в нескольких плоскостях. Во-первых, в эстетическом плане “Вступление” представляет собой верх поэтического совершенства, где поэтические образы Петра и его творенья удивительно гармонируют друг с другом.

Иное дело – основная часть поэмы, которая фантазмагорична по поэтической сути. Типичным маркером антиэстетизма является соположение имен Евгений и Параша (трудно придумать что либо менее эстетичное, хотя искусственно созданный антиэстетизм заключается не в самих именах, а в их соотношении). Евгений – имя не простое, к нему перо Пушкина уже давно привыкло, о чем он прямо заявляет в тексте, тем самым еще раз намекая читателю: будь внимателен, разгадывай смыслы! Итак, Евгений, “добрый мой приятель”, и Евгений в “Медном всаднике” – это одно лицо (“с ним давно мое перо, к тому же, дружно”). Теперь вспомним, что родословная Езерского и родословная Пушкина, изложенная в “Моей родословной”, схожи, и учитывая дружбу пера Пушкина с именем Евгений, нетрудно догадаться, что Евгений Онегин, Евгений в “Медном всаднике” и сам Пушкин – это одна типическая личность. Э.И. Худошина привлекает мнение А. Ахматовой, сравнивавшей Евгения из “Медного всадника” с кавказским Пленником (очень не похожим на маленького человека), и считает, что в “Медном всаднике” восстанавливается романтическое единство “автор – герой – читатель”²⁴.

²⁴ Худошина, Э.И. Указ. соч., с. 45.

Известно, что Пушкин любил играть именами, любил их переделывать на свой лад, что было характерно не только самому Пушкину (особенно не повезло Фаддею Булгарину, которого еще Вяземский метко переименовал, например, в Видока Фиглярина, а Пушкин подхватил это прозвище). Пушкин мог и складывать начальные буквы или слоги имен нескольких людей в единое имя, которое в таком случае обозначало целую группу. Я думаю, что и собственное имя Параша в поэме “Медный всадник” – это шифр такого типа. В этом имени следует искать начальные буквы имен других людей, связанных с декабристским восстанием, и такие имена легко обнаруживаются. ПаРаШа – это Пестель, Рылеев и Каховской, возможно, переименованный здесь в Шаховского, но тем не менее, узнаваемый в общем контексте зашифрованных имен. Не уместились в имя Параша еще два казенных руководителя восстания декабристов – Бесстужев-Рюмин и Муравьев-Апостол, – заметим, что оба имеют двойные фамилии. Итак, Параша, возлюбленная Евгения, становится понятной, понятен также символический смысл любви Евгения-Пушкина к ПаРаШе: Пушкин говорит о своей приверженности идеалам декабризма, идеалам свободы, декларируемым в политической позиции декабристов. Эту приверженность Пушкин не скрывал и от царя, признавшись ему во время аудиенции после ссылки, что был бы на Сенатской площади, если бы находился в то время в Петербурге.

Следует подчеркнуть и еще одну сюжетную находку Пушкина – сон как проекция возможного развития событий – фантазмагорического по своей сути, как и любое развитие событий во сне. Речь идет о том, что Пушкин использует метаморфозу Евгения: он засыпает и дальнейшие события наводнения видит во сне. Все дальнейшее изложение после того, как реальный Евгений у себя дома в Коломне сомкнул глаза, посвящено фантазмагории, описанию событий, увиденных во сне: “... Сонны очи Он наконец закрыл. И вот Редет мгла ненастной ночи И бледный день уж настает...” (именно здесь ссылка на Мицкевича! – Е. К.) *Ужасный день...*²⁵.

Особо следует подчеркнуть, что ссылка на Мицкевича поставлена очень точно в том месте, где начинается сон Евгения и описание наводнения, которое в стихотворении “Олешкевич” у Мицкевича весьма прозрачно намекает на восстание декабристов. Не вызывает сомнения, что события после слов «и вот» следует воспринимать как сон Евгения, поскольку они начинаются сразу после того, как Евгений сомкнул сонные очи. Заметим, что это очень ценный Пушкиным поэтический прием, также использованный в “Онегине”, например, фантазмагорический и вещий сон Татьяны. Это еще один намек начитанному читателю на то, что сказанное нельзя воспринимать в прямом смысле, потому что последующий рас-

²⁵ ПСС, т. 3, с. 260.

сказ – это фантазмагорический сон Евгения. И коль скоро это сон, то все выступает в символическом, иносказательном свете – вот на что достаточно ясно намекает Пушкин в этом важном для смысловосприятия фрагменте текста. И дальше, если читатель все верно понял и о обо всем догадался, символический ряд смыслов будет воспринят верно, что приведет к извлечению подтекста из поверхностного текста поэмы, а именно ради него, очевидно, и взялся Пушкин за перо (впервые используя металлическое, привезенное с собой в Болдино из Москвы, оно до сих пор хранится в Болдинском музее-заповеднике).

Итак, наводнение привело в конечном итоге к гибели ПаРаШи, гибели руководителей восстания, ссылке многих его участников, гибели самого Евгения. Это были события недавнего прошлого, и они были хорошо известны читателю, поэтому намеков в основном тексте поэмы было, по мнению Пушкина, дано предостаточно, чтобы понять символический смысл концепта наводнения.

Результаты и выводы. А.С. Пушкину в поэме “Медный всадник” было важно не только описать, но также истолковать происшедшее, ведь самое важное – это не описание, а собственная оценка исторических событий. И в дальнейшем течении поэмы Пушкин приступает к истолкованию восстания декабристов с точки зрения собственной философии истории. Нам необходимо извлечь этот подтекст из поверхностного стихоряда поэмы. Это будет довольно нетрудно сделать, если мы – читатели – будем учитывать не только сам текст как таковой, а будем иметь в виду всю систему текстов, входящих в зону тяготения основной части поэмы, а также сумеем осознать символику времени.

Итак, наводнение – восстание завершено, стихия спала, вода ушла, все возвращается на круги своя. Евгений, подобно Вергилию, находит лодочника и переправляется на другой берег, что символично, и опирается на прецедентный текст бессмертного Данте, образуя интертекстуальную рамку. Нам, уже понимающим тайнопись Пушкина и ее язык, а также знакомым с прецедентным текстом “Божественной комедии”, понятно, что Евгений находит мертвых друзей, а позже и самого Евгения ждет подобная судьба. Казнь руководителей восстания все-таки свершилась, потому что Николай I был самодержцем, у которого не были связаны руки: он был свободен от гнета отцеубийства и имел моральное право на казнь, в отличие от императора Александра I, разделявшего в определенной степени ответственность с убийцами его отца императора Павла I, возведшими Александра на престол (чреда родственных убийств в среде монаршествующих особ тянется вглубь истории).

Евгений, впавший после потопа и гибели ПаРаШи в смятение ума, скитается, не находя себе места. Весьма вероятно, что этим Пушкин намекает на свое личное положение – он сослан в Михайловское, мучится неопределенностью своего положения и тяжелыми предчувствиями (“хладный труп” Евгения похоронили у

унесенного наводнением дома на острове). Очень многим известна тесная связь Пушкина с декабристами, поэтому в его рукописях этого периода часто появляется рисунок виселицы. О виселице он нередко пишет в альбом, рифмуя слова “черешен” и “не повешен” рядом с рисунком виселицы. Время тревог и волнений заканчивается для Пушкина в 1826 году аудиенцией у царя, возвращением из ссылки и разрешением писать, но под высочайшей цензурой. Нестерпимое желание говорить то, что думается – и невозможность это сделать прямо приводит поэта к использованию тайнописи при изображении декабристского восстания в символической форме наводнения.

Итак, к финалу поэмы, описывающей сюжетный круг, мы возвращаемся в поле концептуального притяжения Петра, и происходит это потому, что Евгений вступил в диалог с Медным Всадником (Р. Якобсон усматривает здесь поэтическую типологию “монумент, приносящий смерть”). Эта часть поэмы, в которой мы встречаемся с Петром – Медным Всадником, служит как бы рамочной конструкцией для всей структуры смыслов, образующих глубинный текст поэмы. Так, поэма начинается гимном живому Петру и его делу – и заканчивается ожившим монументом Петру, “кумиру на бронзовом коне”. Возможно, в этом следует видеть основной историософский символ и пафос поэмы, отражающих историософскую позицию самого Пушкина: Петр является кумиром, т.е. фигурой, символизирующей новую Россию, позиционирующую себя как часть Европы. Именно поэтому Петр преследует Евгения как нерадивого ученика, провалившего исторический экзамен, провалившего то дело по модернизации России, которое было начато Петром. Символично и то, что Петр концептуально оживает, что в иносказании Пушкина свидетельствует о том, что дело Петра не погибло, оно будет продолжено, Россия станет частью цивилизованного мира.

HIDDEN MEANINGS IN “THE COPPER RIDER” BY A. PUSHKIN

Summary

The poem “The Copper Rider” (“Медный всадник”) by A. Pushkin is a multilayered symbolic text, describing the events in Petersburg in the autumn of 1824. Alongside, the text under our study hides another encoded event, namely, the Decembrists Revolt in the winter of 1825. The present article deals with a peculiar philological theorem, which is demonstrated by applying the methods of systemic and hermeneutic analyses.

Keywords: “The Copper Rider” (“Медный всадник”) by A. Pushkin, historicism, symbolism, allusion, text, subtext, markers of symbolism, system-centered texts, intertext, intertextual matrix.

PHILOSOPHY IN JÓZEF IGNACY KRASZEWSKI'S VILNIUS NOVELS

ABSTRACT

The article is the first attempt at reconstructing Kraszewski's philosophical views. It compares his novels, essays, and philosophical works written the period from 1839 to 1863. It also illustrates the pattern of thinking in the former Grand Duchy of Lithuania in the mid-19th century.

Keywords: Józef Ignacy Kraszewski, the 19th century Polish novel, philosophy, Georg Wilhelm Hegel, Plato, Voltaire (François-Marie Arouet), "Athenaeum", Vilnius, Christian ethics, ethics of work, Gospel.

1. PHILOSOPHY AS A SUPPLEMENT TO JOURNALISM

Vilnius, as a place which shaped the world view, aesthetics and creative imagination of one of the most popular European writers and journalists of the 19th century, is an important but underdeveloped area of study. Piotr Chmielowski and Wincenty Danek¹ appreciated the importance of Kraszewski's time in University in shaping his socio-philosophical views. These Polish historians of literature and culture noticed in Kraszewski's novels an underlying understanding of Vilnius as a historical capital of Lithuania. This insight was discussed in the studies of his historical novels as well as of his epic poem on the history of Lithuania, *Witoloraud*². Recent interpretations see Kraszewski's prose describing Vilnius as a realistic and empirical space, as well as a symbolic location of a rite of passage from youth to adulthood, as a time of great trial³. The novels written in the time of Kraszewski's stay in Wolyn often follow the pattern of *Bildungsroman* or *Entwicklungsroman*. Vilnius is presented from the autobiographical perspective, as the newly-found home in which a young, country hero who has no means for living, a *tabula rasa* in the strange and unknown world, who still manages to study, falls in love, befriends new people and takes

¹ Chmielowski, P. *Józef Ignacy Kraszewski. Zarys historycznoliteracki*. Kraków, 1888; Danek, W. *Józef Ignacy Kraszewski*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1973; *Józef Ignacy Kraszewski. Zarys biograficzny*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976. The similarities and differences of these works were discussed: T. Budrewicz, *Piotra Chmielowskiego i Wincentego Danka syntezy piarstwa Józefa Ignacego Kraszewskiego. Powieść historyczna dawniej i dziś*. Ed. R. Stachura, T. Budrewicz, B. Faron. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP, 2007, s. 20–35.

² Stolzman, M. *Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*. Olsztyn: Wydawnictwo POJEZIERZE, 1987, s. 106–130; Opacka, A. *Litewska epopeja J. I. Kraszewskiego. Szkice o „Anafielas”*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1988; Podgórski, W. J. *Litwa i Polska XIX i XX wieku: inspiracje literackie, kulturalne, oświatowe. Wybór esejów*. Warszawa: Wydawnictwo INTRLIBO, 1994, s. 66–84; Kosmanowa, B. *Kraszewski mniej znany: studia i szkice*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP, 1998, s. 77–122.

³ Owczarz, E. *Nieosiągalna całość: szkice o powieści polskiej XIX wieku. Józef Ignacy Kraszewski, Ludwik Szyrmer, Henryk Sienkiewicz*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2009, s. 95–126; Budrewicz, T. *Kraszewski i świat historii: studia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010, s. 73–101; Bujnicki, T. *W Wielkim Księstwie Litewskim i w Wilnie*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2010, s. 103–110.

part in the conflicts between people. We can recognize these works as fictional variants of *Wspomnienia Wilna* from the second volume of *Obrazy z życia i podróży* (1842). This work is mainly a memoir of his university years, although the university itself, with its premises, rooms, lecture halls, offices, library and professors are described laconically. The university and the academic atmosphere form a background of the overall picture. The foreground is a psychological portrait of a young man who takes his first steps into adult life: he makes his debut as an artist (painter, poet), prepares himself to do the work (of a doctor, lawyer, educator), and has his first erotic experiences. The writer describes youth, hope, reforming zeal, altruism, imagining a better world. It comes into conflict with routine, experience, boredom, egotism as the features of old age. The conflict of youth and age is a necessary dialectic of the order of human biography. Kraszewski illustrates this confrontation through the meeting of a young student and a person who is an authority of age and wisdom (in the novels this character is represented by a family elder, a priest, an art critic, a philosopher). The philosopher personifies knowledge and wisdom, the sum of the humankind's experiences. The student learns the knowledge and un.masks it as anachronistic, ostensible and verbal, not factual, possibilities of explaining the secrets of existence. A tragic element becomes part of the relations between the philosopher and the student: a symbolic patricide is the necessary condition of achieving maturity and conscious subjectivity. The novels of Kraszewski which use the motif of teacher and philosopher employ two types of metaphor: the Oedipus type (father as a system of bans) and the Socrates type (father as an understanding companion of life). These structures reflect Jacques Lacan's conception of psychological identification as split into two: aggressive and idealizing⁴.

The creative output of the philosopher, as well as other notions of philosophy found in the novels written by Kraszewski in his Wolyn period, are worthy to be considered for the following reasons:

1. They may give us new arguments to tackle the problem of 'whole' versus 'part', 'cohesion' versus 'continuity' of different series or thematic cycles; they deepen the classification of the novels: to the groups of novels which have been recognized (novels about artists, autobiographical novels, the outcome of *Poeta i świat*⁵) we

⁴ The analysis of Lacan's understanding of the metaphor of father is taken from: Groth, J. *Ojciec jako metafora: przez fazę lustra do Imienia Ojca. Ojciec...* Ed. S. Jabłoński, Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, 2000, s. 53–70.

⁵ The most inspiring classification of Kraszewski's novels were given by: Danek, W. *Józef Ignacy Kraszewski*. Warszawa, 1973, s. 145–166; Bachórz, J. *Józef Ignacy Kraszewski 1812–1887. Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*, Seria 3: *Literatura krajowa w okresie romantyzmu 1831–1863*, t. III. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 1992, s. 472–487; Owczarz, E. *Powieści ludowe Józefa Ignacego Kraszewskiego jako cykl literacki. W kręgu folkloru, literatury i języka*. Ed. M. Jakitowicz, V. Wróblewska. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003, s. 239–256; Owczarz, E. *Neiosigalna całość...*, s. 17–31; Sadlik, M. „Kobieta i świat”: kobiece kreacje w społeczno-obyczajowych powieściach Kraszewskiego. *Europejskość i rodzimność: horyzonty twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego*. Ed. W. Ratajczak, T. Sobieraj, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2006, s. 321–334; Maciąg, K. *Portret krytyka literackiego w wybranych powieściach Józefa Ignacego Kraszewskiego. Polska krytyka literacka w XIX wieku*. Ed. M. Strzyżewski. Toruń: Centrum Edukacji Europejskiej, 2005, s. 210–224; his, *Spór o wartości literackie w powieściach o artyście Józefa Ignacego Kraszewskiego. Antynomie wartości: prob-*

can now add the disregarded (so far), ideological and aesthetic configurations. This will enable us to read the whole of Kraszewski's prose from 1840–1860 as an interpretable whole.

2. The discussion of the philosophical issues, which appear in these works in the background of the autobiographical novels, and the novels about the artists, forms a possible means of explaining the antinomy between aesthetic-literary theory and Kraszewski's writings. Since Chmielowski's monograph on Kraszewski (1888), also other studies on Kraszewski have tried to explain distinct contradictions between aesthetic idealism (which can be observed in Kraszewski's critical and literary works, in his prefaces to novels⁶, and in the characters' statements) and a realistic method of 'physiological sketches', a predilection to ugliness, sadness and suffering which would arouse the protests of Romantic aesthetics⁷. The creative output of the philosopher, as well as different notes on the views of popular philosophers and the philosophical systems, link Kraszewski's fiction writing with his journalistic and editing activities. By doing so, they neutralize the alleged contradictions in his historiosophical and aesthetic views. They are also a useful contribution to the history of philosophical thought in the territories of contemporary Lithuania, Belarus and the Ukraine in the mid-19th century. Kraszewski's novels are an extension of what he thought and wrote as a journalist; they are a chronicle of reform programs, of hopes and social fears. They are a set of portraits, a collection of human types and human attitudes towards the world which would change every day. The existential problems in the thirties were different than after the Revolutions of 1848; the means of reaching an audience in Vilnius or Peterborough at the end of the thirties, when periodical press was underdeveloped, were different; in the following years, publishing houses began to flourish, and the press mirrored different ideological stands within the population of the late the Grand Duchy of Lithuania. For Kraszewski, writing was akin to photographing everyday life, a civil act, reforming and improving reality. The themes of philosopher and philosophy, explored in his works from late thirties till the end of the fifties, is a document of Kraszewski's intellectual quests, not a sign of contradictory views. This period in

lematyka aksjologiczna w literaturze i dydaktyce. Ed. A. Morawiec, R. Jagodzińska, A. Klepaczko. Łódź: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, 2006, s. 177–189.

⁶ Hamerski, W. *Romantyczna troposfera powieści: Interpretacje prozy Kraszewskiego, Szyrmera i Korzeniowskiego*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010, s. 37–56.

⁷ Józef Kremer, a well known Polish philosopher, a professor of the Jagiellonian University, in his lecture on Romantic aesthetics (*Listy z Krakowa. Tom pierwszy (Wstępne zasady estetyki)*). Wydanie trzecie niezmienione. Naumburg, 1869) analyses Kraszewski's "Flemish stores" (s. 263) and justifies the ugliness of the world and people with Kraszewski's cheerful humour which neutralizes any unpleasant sensations experienced by the readers. Bronisław Trentowski criticized Kraszewski's matter-of-fact language, accusing him of sensualist phrases, which he found inappropriate to discuss religious and philosophical issues. Trentowski also criticized Kraszewski for his lack of philosophical education. This criticism was Trentowski's private revenge for Kraszewski's malicious analysis of Trentowski's philosophy. For more information see Trentowski, B. *Panteon wiedzy ludzkiej lub pantologia, encyklopedia wszech nauk i umiejętności, propedeutyka powszechna i wielki system filozofii*, t. III. Poznań, 1881, s. 815–831.

the history of philosophical thought should be assessed in a similar way, as searching for the best ways to further the existence of the Polish nation. It started to pay off with original, although sometimes naïve, philosophical treatises constituting the so-called current of “Polish national philosophy”⁸. Until the time of the Lvov school of logic, there had not been equally original Polish contributions to the body of philosophical thought.

The interest in philosophy can already be observed in the early writings of Kraszewski, in his Vilnius period. In the first volume of *Wędrówki literackie, fantastyczne i historyczne* (a work from Kraszewski’s early youth, the date the censors approved it: October 31, 1837), Kraszewski runs a fantasy sketch *Bedlam (Rzecz lekarsko-filozoficzna)*. He introduced some of the types of residents found in institutions for the mentally ill. These were people whose individual interests, views and hobbies deviated from the socially-acknowledged standard treatment, therefore, the society isolated them, placing them in confined cells. The narrator offers epistemological deliberations, by presenting a statement undermining the principles of rational self-cognition. The learning subject is able to encompass the material world with their mind, but they cannot examine themselves as a psychological entity, one cannot be the learner and the subject of learning at the same time. The understanding of the psyche (soul) is limited by human perceptual abilities. In the face of such basic limitation of the cognition tool, Kraszewski suggests we should trust religion and the revealed truth.

“Faith! Blind faith – this is a road to calmness and happiness, it protects us, like a shield, from every intellectual plague, and a man who ponders on that only, and considers what he will take to tangibly, is undoubtedly the most rational among the irrational but the happy”⁹.

Kraszewski’s first statements on philosophy are minimal. He declares himself an opponent of speculative philosophy, is skeptical about Cartesian philosophy, choosing instead a restrained epistemological empiricism. Kraszewski reduces the aim of “philosophizing” to ethical issues, making a category of calmness and happiness the key issue. We can suspect that the implications of this position concerned autobiographical experiences as a reminiscence of the experiences of a political prisoner, waiting either for a death sentence, or for being sent

⁸ Andrzej Walicki’s study discusses crucial issues related to Polish philosophy at that time. See his *Polska myśl filozoficzna epoki międzypowstaniowej. 700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna w latach 1831–1864*. Selection, preface and footnotes by A. Walicki. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977, s. 13–101. The fragments of the Works by 51 philosophers of that time were reprinted here, including Kraszewski.

⁹ Kraszewski, J. I. *Bedlam (Rzecz lekarsko-filozoficzna)*. Tegoż *Wędrówki literackie, fantastyczne i historyczne*, t. I, Wilno, 1838, s. 175–177. In 1846 Kraszewski wrote a fantasy work entitled *Łza w niebie* which may tell us a lot about Kraszewski’s vision of a happy existence: knowledge cannot be an antimony of faith, an individual existence is full when it harmoniously joins the collective existence. Kraszewski’s statements are similar to those of Józef Gołuchowski who gave lectures on philosophy in Vilnius until the university was closed. Gołuchowski, J. *List Józefa Gołuchowskiego do p. J. M.* „Biblioteka Warszawska”, 1842, t. II, s. 660. A similar notion on combining the individual existence with the whole population can be found in Kraszewski’s *Pamiętniki nieznanego* (1846) – a note signed “the 21st of September”.

to a forced army service of many years standing. Also, we can notice the influence of reading archival documents, Polish Renaissance literature and art which Kraszewski studied intensively back then. He made successive statements related to philosophy, concerning journalism of the turn of the thirties and forties. Kraszewski accomplished a comprehensive study on the weaknesses of Polish social life – through the publication of several series of articles (*Asmodeusz*, 1837–1839; *Choroby moralne XIX wieku*, 1837–1841), published in “Tygodnik Petersburski”, the series *Synowie wieku* published in a Warsaw philosophical and religious monthly “Pielgrzym” (1842–1843), the articles “o szlachto grafii” in the Poznań “Orędownik Naukowy” (1841), even through the erudite studies on the history of the Old Polish culture which he published in a Poznań weekly “Tygodnik Literacki” (1838–1842). His stance was that of the Romantic understanding of the nationality as a self-contained philosophical entity, which is why Kraszewski condemned cosmopolitan attitudes. By emphasizing subjectivity and individualism, he criticized imitation, the copying of foreign ideas, and the practising of social roles which one did not live up to yet. In all these studies we can observe assumptions of religious moralizing, derived from the basic catechismal truths. Gospel becomes the basic course-book of ethics. Religion helps Kraszewski to maintain mental balance, because he is evidently afraid of the influences of the ideology of socialism approaching from Western Europe. The author criticizes Polish society for the cult of material goods. He also condemns mental idleness, and the demands of economic progress, democratization and the liberalization of administrative and legislative solutions. He is an advocate of progress, but he finds the modernization of the world following the French and British examples as inappropriate. West European civilization is, according to Kraszewski, advancing materialism, the cult of money, the deepening of economic stratification which may result in uncontrolled riots. Social and moral evil can be fixed if one acts according to the Gospel. This line of thought should be recognized as a dominant trend in his journalism, literary criticism and novels from the period before the November and January uprisings. He criticized the Society of Jesus, showing the mistakes committed by the Catholic Church in the past; and Kraszewski was severely attacked for his criticism of the clergy. At the same time, however, he would consistently refer to the Gospel and to the basic principles of Christ's teaching in which he saw the basis of the universal ethics. A number of times Kraszewski combined literary criticism and moralizing, as if he was preaching:

“We pushed Christ away from our souls, because our chests, armed with his cross every day, lack love, brotherhood, humility, and sacrifice! Our customs, our life, our deeds are solely evangelical. (...) Because we pushed the Gospel and Christ away, we approached the murky sources of empty socialism and systems, which, at someone's expense, are trying to lift others; because of that we came to bet everything on a good existence, on material needs, on bread and salt”¹⁰.

¹⁰ Kraszewski, J. I. *Marcin Podrzutek. Okruszyny: Zbiór powiastek, rozpraw i obrazków*, t. II. Warszawa, 1856, s. 272–273, 276–277.

2. TOWARDS HEGEL, TRENTOWSKI AND ENLIGHTENMENT

Amateur interest in philosophy, visible in the early novels and literary-social journalism, did not demand a special erudition on the part of Kraszewski. At this stage of elementary preparation (school and university level), together with reading periodical press (foreign and Polish), observations and common-sense logic were enough to make a diagnosis of the social life. This “therapy” was prompted by the ethics of evangelical “love of one’s neighbor”. When Kraszewski went further in that, and started influencing people’s minds, and actively shaping the social thought through editing “Athenaeum”, he swiftly recognized that he might need a deeper philosophical knowledge. He acknowledged the range of problems initiated by Hegelian thought, already undertaken by different philosophers representing various trends. It was no longer the understanding of ethics as a way of reacting towards the changes in the world. The point was the historicism and progress, detecting the rules governing the development of the history so that one could forecast and plan the world in its forward-looking dimension; to answer the question whether the aim of history is self-knowledge of mind, or goodness and happiness. The historico-political experiences of Poles departed from Hegelian thought which absolutized a rationally organized country, because Poles were deprived of such a country. The centre of gravity was concentrated on the nation. Andrzej Walicki aptly defined the main three currents of the Polish thought at that time, common in various philosophical concepts:

“(…) we can point out to three features: 1) combining an idea of common historical progress with a concept of nations as the individuation of mankind and subjects of progress, 2) ethos of activism and moral perfectionism, rationalism and utilitarianism seen in juxtaposition with <the spirit of sacrifice> and heroism understood one way or another, 3) a conception of national thought, expressing and consolidating the individuality of a given nation, and at the same time harnessing it in the service of the mankind (...)”¹¹.

According to its principles, “Athenaeum” was to limit itself to a historic-literary magazine. Kraszewski soon changed his mind and extended the magazine’s program, including philosophical and moral issues. This is how “Athenaeum” became a fundamental source of information among the readers in the former Grand Duchy of Lithuania. The serious content of the magazine was a slight publishing risk: there was a danger that the circle of purchasers would shrink, and the undertaking would become a financial loss. If Kraszewski truly wanted to influence people’s views and shape their minds, he could not allow this important issue to be taken by other competing magazines. The Poznan “Orędownik” cooperated with the well-known philosopher Bronisław Trentowski. Karol Libelt ran the philosophy section in “Tygodnik Literacki”. Both of them worked for “Rok”. “Przegląd Naukowy” published the works of Edward Dembowski, Jan Majorkiewicz, Henryk Kamiński, Feliks Jezierski. August Cieszkowski published his works

¹¹ Walicki, A. Op. cit., s. 80.

in “Biblioteka Warszawska”, Eleonora Ziemięcka in “Pielgrzym”. The relations between religion and philosophy, as well as the issue of “the spirit of the nation”, were discussed in “Przegląd Warszawski”. Kraszewski introduced Stanisław Chołoniewski (the author of the study *Kilka słów o polemice chrześcijańskiej w przedmiotach moralno-filozoficznych*¹²), Tytus Szczeniowski (Sczeniowski) who published his treatises *O filozofii* (1841), *O prawach konieczności* (1842) and *Parafrazy Hegla z jego wstępu do historii filozofii* (1842). Ziemięcka publicly debated them in print¹³. A well-known writer and religious-conservative, philosopher Henryk Rzewuski, the author of *O prawidłach cywilizacji narodów* (1841), cooperated with “Athenaeum”. The magazine became an organ in which Hegel was discussed, with the emphasis on divergence of his thoughts with the truths of the Catholic religion. In this respect, “Athenaeum” was not as radical as “Tygodnik Petersburski” which in the articles by Ignacy Hołowiński, Michał Grabowski and H. Rzewuski condemned the German philosophy, accusing it of pantheism and departing from the idea of God-the creator. In “Athenaeum” it was Kraszewski himself who was the most devoted reader of Hegel’s works and the critical promoter of the Hegelian ideas¹⁴.

His attitude towards Hegel was changing. At the beginning of the forties, Kraszewski mistrustfully assessed the spread of the Hegelian thoughts in the Warsaw circle. In 1844, he read and translated Hegel, he was even preparing the treatise *Rzut oka na stan filozofii niemieckiej*, but the project was never brought to a conclusion¹⁵. Kraszewski published a thorough article *Idea systematu Hegla przez A. Ott*¹⁶ which was a translation of a fragment of August Otto’s *Hegel et la philosophie allemande* (Paris 1844, chapter I). The reason why Kraszewski decided to publish this very study to present Hegel’s views probably resulted from the fact that the French philosopher critically showed Hegel’s views on religion. In 1845 in “Athenaeum” (vol. II–III) Kraszewski published *Rys historii filozofii według Hegla* (a translation of *Wstępu do historii filozofii*) and *Filozofia natury* (translation of the second part of *Encyklopedia*). The first fragment contained the translator’s footnote. It appears that Kraszewski paid attention to the flaws of Hegel: the fact that he would bend the facts to *a priori* schemes of the development of history, as well as his inconsistency in explaining the chain of evolution¹⁷. However, in his thorough critical analysis of Trentowski’s views, Kraszewski defended Hegel and pointed to his inspirational role within contemporary philosophy. He published a book *System Trentowskiego treścią i rozbiorem analityki logicznej okazany* in Leipzig in 1847. This was a serious study in which Kraszewski quoted or summarized the views of more than twenty different philosophers, mostly – those of Plato and Hegel (he viewed Hegel as a successor to Plato). Kraszewski’s

¹² Kraszewski, J. I. Ks. Stanisław Chołoniewski (*Nekrolog*). *Okruszyny*, t. I, s. 89–106.

¹³ Ziemięcka, E. *Kilka słów o Schellingu*. *Athenaeum*, 1844, t. I, s. 1–11.

¹⁴ Bar, A. *Zwolennicy i przeciwnicy filozofii Hegla w polskim czasopiśmiennictwie (1830–1850)*. „Archiwum komisji do badania historii filozofii w Polsce”, t. V. Kraków, 1933, s. 165.

¹⁵ *Ibidem*, s. 162.

¹⁶ *Athenaeum*, 1845, t. I, s. 1–100.

¹⁷ These thoughts can be found in Kraszewski’s *Rys historii filozofii według Hegla*. *Athenaeum*, 1845, t. II, s. 37.

undoubted contribution to the understanding of Trentowski is a repeated emphasis of analogies of the philosopher's system with Jan Eriguena's scholastic conception of reason. Kraszewski ridiculed the mistakes in the etymology of the philosophical notions offered by Trentowski (the words which sounded and still sound as unclear neologisms based on the Old Polish expressions "awożność", "mość"). By doing so, Kraszewski proved that one cannot create a system which fulfills the criteria of logical truth on false premises. He took Trentowski's reasoning (grounded on algebraic formulae) to absurd levels. Kraszewski insisted that each formula results in the same assumption that it was based upon (this conception reappears in his novel *Tomko Prawdzic* which is critical towards philosophy). The whole critical study is an attempt to try out the logic of the philosopher's lecture. Kraszewski would write simple notes on reading the subsequent pages of *Analityka*, but he unwaveringly pointed out to the contradictions in Trentowski's line of argument. As a critical preparation to read Trentowski's works, as well as organizing the internal contradictions in these views, Kraszewski's book is still a useful resource.

Hegel greatly influenced Kraszewski as a historian of Lithuania and the author of the epic of Lithuanian history, *Anafielas*. Kraszewski wanted to understand and explain the reasons for the former Lithuania's downfall. He assumed that the historical destiny of the Lithuanian nation, in accordance with its character, was a fight. After the Tatar military incursions were driven back, this destiny sort of ended, and the former Lithuania dissolved into Christianity based on the idea of love. In the supposed background of these works, there was the problem of Poland losing its existence as a country. Under Hegel's influence, the writer presented a rather pessimistic historiosophy; he was not far off from thoughts on the fatalistic fall of Poland, preceded by a distinct final stage of culture and the country's system in the 18th century¹⁸. It was also under Hegel's influence that the then writers and scholars from the former Great Duchy of Lithuania considered, in the forties and fifties, a possibility of the country's restoration between the Bug and Dniepr rivers, as well as the Baltic sea and the Black Sea, as an entity which would refer to the argument on legacy of [Scytowie] (after the stage of antithesis of the Republic of the Two Nations¹⁹). Kraszewski transformed Hegelian dialectic of thesis, antithesis, synthesis into an arrangement of four factors, which regulate progress in history, but the influence of Hegel is evident.

"Mankind is subordinate to rules of its own. What then exists, will exist; what happened, has to be reborn. In other phenomena we observe a gradual rising and falling – the same thing happens here. Through progression, descent and rising again, all of mankind aspires to an unattainable perfection. The past explains the future and proves an important

¹⁸ Żmigrodzka, M. *Anafielas. Zdziwienia Kraszewskim*. Ed. M. Zielińska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990, s. 64.

¹⁹ Budrewicz, T. „Kraj, w którym niegdys...”: identyfikacja regionalna w podróżopisarstwie kresowym w okresie międzypowstaniowym. *Prace Filologiczne*, t. LV. Seria Literaturoznawcza. Warszawa, 2008, s. 193–194.

truth of common progress. (...) A man is a visible creation of God's idea. The incarnation of this idea has a fourfold moment of existence, life, development. The man then, as well as the nation, first comes to *being*, feels in it and focuses inside himself; finally he pours his existence and his strength outside and definitively turns into himself. A moment of self-recognition heralds demise; so happens to a single man who starts his life with a plantlike existence in his mother's womb in his first childhood; he then moves to the entity in itself, the emotional one, in his youth; he pours himself forcefully outside during his mature years; he turns to himself in his old age which gives him self-recognition. He finishes the way he began, with a plantlike existence.

Every nation has gone through the stages of a separate man, and mankind shares the history of all nations. The aim of the forming nationality is first clustering into a single individual entity, then feeling oneself, gathering strength, focusing it, preparation to act; eventually a moment of action comes, outpouring of this strength outside and a conclusive self-recognition. These four moments are made by childhood, youth, maturity and senility of the nations; the eras of existence, existence in itself, existence outside and a comeback into one's own; the eras of Existence, Feeling, Action, Self-recognition"²⁰.

The only thorough analytical treatise which combines Kraszewski's studies and views with his fiction writing is a study by Henryk Struve, written when Kraszewski was still alive, and it is called *J. I. Kraszewski w stosunku do filozoficznych dążeń swego czasu*. Its author was an advocate of the idea of realism. Not very original as a philosopher, he did however write a few important treaties on aesthetics, and he was gifted with the skill of writing exceptionally conscientious and matter-of-fact summaries of others' ideas. In this respect his study of Kraszewski's thought is still relevant. Struve associates two of Kraszewski's novels with Platonic and Hegelian idealism²¹: *Pod włoskim niebem* (1845), *Pamiętniki nieznanego* (1846). He treats the other two: *Sfinks* (1847) and *Tomko Prawdzic* (1850) as expressions of Kraszewski's "mature philosophical deliberation". Such classification is too general, and has a major flaw – Struve, the philosopher, considered all statements related to philosophy which he could find in these novels, treating them as Kraszewski's direct voice, and an expression of his views. The narrator and the characters' statements are on parallel planes, as if the novel was only a philosophical dialogue written out for the voices. He was not able to take into account the author's intentions (satirical, moralizing), nor to assess his attitude to specific views which are contained in the lives of characters representing given doctrines. Certainly, we can interpret every subsequent novel as a kind of diary of the readings of philosophical books, as recordings of Kraszewski-

²⁰ Kraszewski, J. I. *Litwa: starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania. vol. I. Historia do XIII wieku*. Warszawa, 1847, s. 14–16 (the underline by the author). The classification of the stages of human development can be found in the novel *Resztki życia* (1860), vol. II, chapter V (a discussion between Joachim and Oktaw), as well as in *Pamiętniki nieznanego* (a note signed as "Czerwiec").

²¹ Struve, H. *J. I. Kraszewski w stosunku do filozoficznych dążeń swego czasu. Książka jubileuszowa dla uczczenia pięćdziesięcioletniej działalności literackiej J. I. Kraszewskiego*. Warszawa, 1880, s. 302.

ki's incessant intellectual searching; therefore we could treat them as parts of A GREAT WHOLE of an intellectual biography. Cognitively, such deconstructive operations seem largely disappointing as they emphasize diversity, leaving no chance for finding unity, for one merging idea. What seems more effective, and undoubtedly more attractive, is an idea defined by Kraszewski as "action" and "being outside". Kraszewski's novels are not only "the artist's diary", but a civic and social act. "The writer (...) is supposed to express the nation he comes from and whose part he still is, but he also has to enlighten it, because he is its conscience"²², wrote Kraszewski. In his speech during the jubilee celebration of the fiftieth anniversary of his work, he discussed novels: "Through the novel, thoughts and notions can pour; all the tasks which the society had to solve can be registered in it. (...) I did call upon consent, unity, understanding, joining hearts and minds, mollifying at home and outside home"²³. Kraszewski wanted to influence his readers through his novels. When we closely observe the motifs related to philosophy, we can find in Kraszewski's writings a searching for new ways of offering an understanding of the world (inspirations derived from the various philosophies which he studied at the time), as well as a stability of ethical beliefs. We can derive them from the program of "Athenaeum".

"*Athenaeum's* primary concern is and will be influencing minds towards the path of religious ideas, which are the healthy ideas; it will try to definitively wipe out the wandering survivors of imagery, beliefs of the 18th century; as long as it is strong enough it will fight against disbelief, materialism, skepticism (!) and the new pantheism of the young Europe. By filling itself with exceptionally religious issues, *Athenaeum* will make sure that everything that is published in it, will be discussed from the religious point of view, in the religious spirit. It will not accept anything that smacks of the decayed philosophy of the French school of the 18th century, nor the new but harmful opinions which are only perceived as "new" whereas in fact they are whitewashed graves of the eighteenth century. We will try to publish articles which will point to the urgent issue of fraternizing philosophy and Catholicism, the issue complemented in the nature of things, but not explained to many of us..."²⁴

The program is clear: the opposition to the philosophy of the 18th century the result of which was a social revolution; a protest against views which contributed to the downfall of morality and indifference to religion; a protest against materialism and pantheism which come from the contemporary philosophical trends. In other words – a protest against French and German philosophy, because the hints contained in them shatter the basics of ethics on which whole generations were brought up. The period of publishing "Athenaeum" was described in the Polish history of literature as Kraszewski's ideological

²² Kraszewski, J. I. *Studia literackie*. Wilno, 1842, s. 69.

²³ Kraszewski, J. I. [*Przemówienie jubileuszowe*]. Józef Ignacy Kraszewski. The materials collected and edited by Danek, W. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1965, s. 145.

²⁴ [J. I. Kraszewski]. Od wydawcy. *Athenaeum*, 1841, vol. 5, s. VI–VII.

clash with the so-called Petersburg coterie. The private correspondence of the writer was analyzed to prove the fact that he was subject to strong pressure from the clerical-conservative faction²⁵. This conclusion was supposed to explain the clashes between democratic declarations, critical opinions on aristocracy and the role of the clergy which can be seen in Kraszewski's works, and a distinct nostalgia for the values of the gentry and utopian depictions of social groups, living happily thanks to respecting the teaching of the Gospel. I believe this argument should be corrected because:

- 1) there is no fundamental clash, or shift of emphasis and various thematic variants in diagnosing moral illness during Kraszewski's time, as well as the attempts at being the conscience and teacher of society;
- 2) both French philosophy of the 18th century, and German philosophy of the first half of the 19th century were treated by Kraszewski as very similar; he sees their attractiveness and fears that they would give people arguments for the new ethics – materialism, egoism, treating the other people as spoils and a tool to achieve one's own benefits.

The problem of communist utopias, the secularization of society, the subjugation of material values, and cosmopolitanism endorsed at the expense of national traditions, breaking family ties, weakening the idea of God revealed as a result of dissemination of the views on the philosophy of nature – this is a set of problems common to Kraszewski's fictional writing and his journalism. Hegelian philosophy influenced his views on historiography. Hegel was not a mere intellectual obstacle. The core of his presentations (given by him as a philosopher, and the editor of "Athenaeum"), defending the Catholic religion seen as threatened by contemporary philosophy, was in ethics. He defended religion because Christianity would give a proven ground for moral values. The new world, grounded in trade, banks, industry and a frenzied obtainment of new markets (the example of which was England, criticized by Kraszewski at that time), despised ownership and every weakness. Kraszewski found the implications of the new ethics unfair, and he treated the rules of new morality, grounded in the cult of power, as a denial of the idea of progress, and mankind's return to the savage state. The basic dilemma, around which Kraszewski's literary and journalistic writings in the period between the uprisings are focused, is as if the opposition of economics versus Gospel. In the sketch *Abracadabra* (1856), the action of which, typically for Kraszewski, confronts the university youth time in Vilnius with the reality of the 20 year later life, a sad observation is made: "The 18th century started to look for a formula of earthly happiness and found it in a life defined by philosophers who

²⁵ Inglot, M. *Poglądy literackie koterii petersburskiej w latach 1841–1843*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław, 1961; Roszkowska-Sykałowa, W. „Athenaeum” Józefa Ignacego Kraszewskiego 1841–1851. Zarys dziejów i bibliografia zawartości. Danek, W. *Józef Ignacy Kraszewski: zarys biograficzny*, s. 89–92. In these papers Kraszewski was treated as a strategist who faked his pro-religious attitude because of the tactical reasons. E. Czapiewski depicted Kraszewski as a man who tests possible boundaries of ideological compromises. See Czapiewski, E. *Między buntem a ugodą: kształtowanie się poglądów politycznych Józefa Ignacego Kraszewskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 2000, s. 81–99.

measured bread and water needed for men... It is in the economists' school where the most characteristic symptom of the age lies: it is not our philosophy, but economy that would be a measure of growth we reached"²⁶. In *Choroby wieku* Kraszewski appealed to following "not economic but Gospel rules". He called: "More heart, less agronomy, for God's sake; Bastiat's and Liszt's theories will not replace the Gospel..."²⁷

On the basis of the valorizing epithets which he used with some philosophical notions (like "the aged Montesquieu with his climatic classifications"²⁸, "as all the French pseudo-philosophers he was in fact eclectic"²⁹, "frozen infancy of practical philosophy"³⁰, "hideous [priapeje] by Voltaire"³¹), as well as the characters' lives representing old views, we can determine that Kraszewski very consistently accepted idealism, Plato and Socrates' philosophy, Seneca, stoicism and Hegel (he did accept Hegel but was critical of hegelianism). He would disrespectfully voice opinions on the French school – rationalism and volterianism during the Enlightenment period – which he blamed for a decline in religiousness, and the French economic-social school which he accused of promoting socialistic ideas. Kraszewski blamed the French philosophy of the Enlightenment period for infecting the staff of Vilnius University with the ideas of atheism and materialism. These accusations are to be found in the novels of his university experiences (*Poeta i świat; Metamorfozy; Pamiętniki nieznanego; Powieść bez tytułu*, partially *Boża czeladka*), and in fictional memoirs (*Obrazy z życia i podróży*, vol. 2; *Wędrowki literackie, fantastyczne i historyczne*, vol. 1). All these works contain autobiographical elements. The character hesitates between studying medicine, and literature and philosophy. He studies a few fields of science, and always holds a dislike for medicine, because it dehumanizes men and sees the essence of mankind only in the materialistic categories. The dilemma: medicine versus literature and art is a figure of the other dilemma: BODY (MATTER) versus SOUL (FEELING). All these works, as "the outcome of *Poeta i świat*", can be reduced to the formula of searching for a philosophical view of the world, the implications of which can be found in the criticism of the French mind. Young people from provinces would go to Vilnius to study, under the influence of the university professors they rejected the idealistic and religious views, gained in their family homes. Some of them became demoralized, others went mad, still others became materialists and cynics. Many of them experienced internal conflicts, as

²⁶ Kraszewski, J. I. *Abracadabra: charakter. Mogiły. Abracadabra*, s. 211.

²⁷ Kraszewski, J. I. *Choroby wieku*, s. 200, 207. In *Jaselka*, vol. I, s. 27, a characteristic opposition can be found: T. Malthus versus the Gospel. In the same time this problem was philosophically tackled by Henryk Kamieński, *Filozofia ekonomii materialnej*, t. 1–2. Poznań, 1843–1845; Gołuchowski, J. *Kwestia włościańska w Polsce podług właściwych swoich pierwiastków przed sąd opinii publicznej wytoczona*. Lipsk, 1849; *Rozbiór kwestii włościańskiej w Polsce i w Rosji w r. 1850*. Poznań, 1851. Gołuchowski accused the present civilisation of arousing material carvings, and neglecting religion.

²⁸ Kraszewski, J. I. *Pod włoskim niebem*, s. 13.

²⁹ Kraszewski, J. I. *Metamorfozy*, s. 77.

³⁰ Kraszewski, J. I. *Trapezologion: historyjka*, s. 40.

³¹ Kraszewski, J. I. *Pamiętniki nieznanego*, s. 70.

they could not bring together the ideals of beauty and goodness with their professors' teachings. The effect of such education was, at best, skepticism and pessimism.

In Kraszewski's novels, philosophy is represented by the types of young graduates of foreign universities, or women-authors. Kraszewski depicts caricatures of these amateur philosophers in order to discourage readers from a serious treatment of these philosophical concepts that are either utopias, or well-known truths, expressed through new terminology. The only result of their studies is a cognitive anxiety of man, doubt in a common sense and universal moral norms. Therefore a question of the creation of a philosopher-master and a teacher is posed. Whether Kraszewski, who was so skeptical about new trends in social philosophy and political economy, was only able to criticize and warn, or did he offer some positive solutions? We have to admit that the portrayed characters which function as philosophers in his novels have many of the characteristics of the author's indecisiveness. Probably the autobiographic elements came to the fore again. In the novels on the university youth in Vilnius, there is no philosophical authority among the professors. Apart from Leon Borowski, whom Kraszewski always commented on warmly in his memoirs and novels, no other professor became a model for him. In *Pamiętniki nieznanjomego* there is a characteristic note:

“The divine Plato, about whom our old good professor lectures with a philological exactitude, but regardless of his philosophical greatness, already wanted to present all of the contradictions understood in one formula; it was already in his times when *Różność* and *Jedność* fought”³².

The student has only begun his course, but he already notices the weakness of the lecture on philosophy, from Plato's dialogues he reads out independently the general rules of ontology and logic. He respects the professor for his unquestionable knowledge, but perceives other possibilities (needs) of the interpretation of the Platonic thought. This is a constant feature of Kraszewski's philosopher characters - they are not infallible, they have different weaknesses, they do not manifest truth, but search for it. We can distinguish two types of philosopher-professionals: the infernal scoffers, and the library maniacs. The first one has some satanic traits, and he seems to be from another world. He represents a foreign culture, and, consequently, he keeps his distance from people and the problems he has to encounter. He is a figure of skeptical irony, in relation to the tangible daily life. He arouses aversion or anxiety, but it is thanks to him that there is the right balance between various issues and events; such a character tames emotions, and functions as a mechanism of social self-control. He introduces the atmosphere of anxiety and fear, because he disturbs the routine and familiar vision of the world, as every “foreign” element does. By criticizing the dogmas of faith and knowledge, he contributes to weakening religious feelings. The French teachers are such characters: they promote Voltaire's thoughts, or

³² Kraszewski, J. I. *Pamiętniki nieznanjomego*, s. 20 (the underline by the author).

ridicule every philosophical system (Le Bon in *Resztki życia*, *Trapezologion* the story of Jan, Poinot, and Cavaliere Fotofero in *Diabeł*, doctor Fantazus in *Sfinks* and baron German von Teufel in *Tomko Prawdzic*³³). Interestingly, none of them has their own views. They do possess critical talents, they can point to contradictions in other people's views, and they can prove that physical facts deny general statements of specific systems of knowledge. In a word, they can destroy the foundations of the old knowledge, or the current world. They are not able to build a new one. They are demolishers, but not builders.

From the experiences of the Enlightenment philosophers, Kraszewski drew a conclusion to which he remained faithful till the end of this life: revolutionary changes of the world are evil, and the world needs to be repaired gradually, evolutionarily.

The other type of philosopher is a comic library maniac, or equally comic philologist. Generally, these are men of passions, with no families. They deepen their knowledge enthusiastically, selflessly teaching others. They are proud because they know Latin. Latin is a sign that they live in the world of the past, representing the world already dead. What is left is a useless erudition which is an ornament of social talks and nothing more than that. Empty, unnecessary Latin, learnt at the seminary, still appears in the conversations of Tycjan, the painter from the second volume of the novel *Boża czeladka*. The original type of such maniac, who reads everything and illogically proves obvious absurdities, is Radwanowicz from *Jasełka*.

The creative activity of the philosopher must have been important for Kraszewski if in his novels these characters: 1) give long statements in dialogues, disproportionately long in relation to secondary fictional roles, 2) are carefully portrayed externally, which Kraszewski tended to avoid, and an element of peculiarity dominates in the physical description of the philosophers. Kraszewski's philosopher always stands out either because of his figure, or costume. He deviates from standards, he is an individual. Because of these unusual physical features or peculiar outfit, he has an exceptional status. No one treats him seriously, and we can say that Kraszewski's philosopher is partially a devil, partially a fool. The scruffy outfit serves as an evaluative function, telling us about the philosopher's attitude towards the world, about the contempt, disrespecting everything which has no relation to his profession. Physical weaknesses of the characters are supposed to reveal a compensation for some lack through a strongly developed mind. Diabolic features suggest that philosophers try and snatch the mysteries of the world from God, recreate the world, or improve it, therefore – one way or another – to come into conflict with the Creator³⁴.

³³ The action of most novels takes place on Wolyn. Only *Sfinks* is the Vilnius novel. However, the expressions Kraszewski uses in *Tomko Prawdzic* to describe the city and the university are related to those phrases which he uses to talk about Vilnius. There is the church of Saint John next to the university. The protagonist's journey through different university departments, as well as the disappointments he experiences listening to the professors of the empirical sciences, are similar to the experiences of the characters of *Poeta i świat*, *Powieść bez tytułu*, *Pamiętniki nieznanego* and *Metamorfozy*.

³⁴ Dutka, Cz. Genotyp postaci uczonego a ukryty aspekt kultury. *Litteraria*. XV. 1984, s. 72–73.

“Radwanowicz was a mighty man, (...) but also obese, and, additionally, there was an iron constitution on his face, and if it was not for his bald head which shone like a knee, proving wear and tear of a man, he could have been seen as younger than he really was. (...) this huge colossus only pushed in to Lacyna, puffing and panting, because he was always tired, after only few steps (...)”³⁵.

“You recall his tiny skinny figure, a pale and dry face with a smile so dear, though mercifully sneering, and the thick cane on which he leans, and the [palone] shoes which he wears to spite fashion, and non worn-out grayish clothes, ordinary and Sunday best. People in the village called him “the hare”, like the animal³⁶ (...) a walking cane on his arm, a hat on his eyes, his sight sagged by his brows and lowered, his lops as if swollen”³⁷.

“(.) a tiny man has just asked, he appeared under Tomek’s nose as if he came out of nowhere (...) A giant powdered hairstyle fell over on his shoulders, he had a suitable hat under his arm, a small sword next to him, with a porcelain hilt (looking in fact like a fork), velvet “mordore” cloth sewed with flat pieces of metal and with silk, velvet vest with gold flowers, silk stockings on his legs, and a book sticking out from his pocket”³⁸.

Such costumes characterize non-conformists, freaks, and the type of people whom others do not treat seriously. We can like them and respect them as noble men of passion. We cannot see them as leaders of social thought, visionaries and reformers, spiritual leaders and intellectual supports of the nation who can perform expert or advisory roles. Kraszewski’s register of philosophers proves that the writer was skeptical about their social role. The young graduates of the social school are utopian socialists supporters of Hegelian thought. They rant about progress, but they are quite conservative themselves. The old representatives of the Enlightenment philosophy, through the cult of reason, lead to the disintegration of the European order, taught the people how to doubt in truth and good, but could not repair the world. The book-lovers, with their eyes fixed on the world of antiquity, do not see that the stoical ideals are wearing thin and they do not go further than earthly life, and they do not try to join the dialogue of the Antiquity and Christianity. The creations of the philosophers depict a profound crisis in Europe in the 18th century and in the first half of the 19th century.

3. CHRISTIAN PHILOSOPHY OF SACRIFICE

In the two novels by Kraszewski the issue of philosophical quest is the main theme: *Pamiętniki nieznajomego* and *Tomko Prawdzic*. *Tomko Prawdzic* is a battle mainly against speculative philosophy, it is a sort of Kraszewski’s departing from the thought that contemporary philosophy provided intellectual grounds, on which a happy and fair world

³⁵ Kraszewski, J. I. *Jaselka*, t. I, s. 82–84.

³⁶ Kraszewski uses the pun here: a variant of the Polish word for a hare is *szarak*, which also in colloquial Polish means a non-entity. It was impossible to render that double meaning here.

³⁷ Kraszewski, J. I. *Pamiętniki nieznajomego*, s. 37 (the underline by the author).

³⁸ Kraszewski, J. I. *Tomko Prawdzic*, s. 32.

can be built. Tomko sets off on a journey in order to find the TRUTH – the single one and absolute. In the world of nature, with which he can communicate (the conventions of the fairy tale) he notices that each creature's views of the world lead down to their own interest. The same thing happens in the human world. The essential scenes are about university teaching. The professors are conceited and cannot go beyond their scientific disciplines. They enthusiastically prove that conclusion equals assumption. By doing so they blight the usefulness of every deduction, yet they cannot see it. In his critique of the purposes of math, Kraszewski repeats the arguments he had used in *Pamiętnikach nieznajomego* (a note signed "19th of September"). The most interesting parts concern philosophy and logic. Kraszewski humorously depicted and parodied the style of reasoning, characteristic of Trentowski's works. The lecture is a constant alternation of his own and Latin terms as well as the presentation of classical authors' definitions. This is how Trentowski himself would do this: he would quote a dozen or so definitions of a notion, and then he would not discuss it, but would present his own take. The lecture intersperses the scientific and colloquial styles, containing an excess of animalistic metaphors. This is another feature of Trentowski's style, criticized directly by Kraszewski as a matter of fact in *System Trentowskiego...* The classifications always realize the model of ternary division, which Kraszewski also ridiculed in his analysis of Trentowski's analytics. There is also the scholar's arrogance and conceit, as well as predilection to algebraic equations with which he would often end up his disquisition³⁹. Tomko experiences a cognitive disappointment, he comes back home and realizes the deceptiveness of cognition based on human mind: "The truth is in good-natured hearts, he shouted, the truth is where we are closer to God"⁴⁰.

The novel, which can be recognized as an expression of Kraszewski's own philosophical quest, is *Pamiętniki nieznajomego*. Its protagonist goes through the stages of uncertainty, despair, tragedy, resignation, and calmness, together with outbursts with emotions, and in the end he recovers his mental equilibrium between a sense of duty and a desire of happiness. His mentor is Wrzosek, an old freak, a versatile erudite person and a critical thinker who right before his death destroys all the fruits of several dozen pieces of intellectual work. Just like baron von Teufel, he leads his student to wisdom through the method of Socratic dialogue. Von Teufel, however, is only a critic, the only benefit of his lesson is an extreme skepticism, indifference and passivity. Wrzosek allows his student to search for the truth by suggesting the weak points of some theory, sometimes he puts himself in the situation of the devil's advocate, he does not make decisions for him, nor does he protect him from failures, but patiently prepares to accept the philosophy, based on the evangelical rule of "doing good", to accept suffering meekly, and the moral duty of work. In some

³⁹ Compare: Trentowski, B. *Mysłini*, s. 138.

⁴⁰ Kraszewski, J. I. *Tomko Prawdzic*, s. 134.

novels Kraszewski poses the important questions: "What is life?" "What is truth?"⁴¹. Only *Pamiętniki nieznanajomego* and *Ładowa pieczara* bring positive answers to these questions. *Pamiętniki...* is an intellectual attempt to bring together Platonic thought, stoicism and Christianity (Wrzosek lectures on the grounds of stoic ethics in a note titled "the 4th of September")⁴². Kraszewski stands on the side of idealism because it is only ideas and not matter that can be eternal. In following Plato, he accepts the concept of inborn ideas, the explanation of spiritual love (anti-biologism) and a general rule of antinomy difference and unity. In following Seneca, Kraszewski acknowledges the necessity of preserving an internal balance towards the surprises of life. At the end of the novel, its protagonist formulates a simple lecture on the philosophy of life:

"Life is a chain of severe duties. When you are young, these are the duties regarding your past, regarding your father and mother; later – the society, part of which you are, the family, the head of which you are. (...) Life consists of mutual offerings; happiness in the clean conscience, in the future? In faith"⁴³.

"Nothing in life can be useless; a man should work through pleasure, suffering, thoughts, accidents, remarks to his advantage, and the one to whom everything is like water off a duck's back, is incapable of improvement and is thus almost dead. To go further and further is the purpose of the individual man; to go further and further is the purpose of the mankind. Progress, the magic word, is a movement towards excellence. Each century and each man progresses, but only in the sense he gives to the perfection he aspires to"⁴⁴.

From this very review, it turns out that the intellectual unrest on the Polish land which took in Polish national philosophy influenced Kraszewski's writings, mapping out the direction of its quest, mainly in terms of historiosophy and ethics. Kraszewski treated different models of social progress with reserve, and he was critical of speculative philosophy. The characters of his novels are young people searching for models of life as well as for stable values. Generally, they experience disappointment and failures. The academic philosophy gives them dated and impractical knowledge. To reconcile knowledge and faith, as well as handing down the simple advice related to philosophy, happens thanks to people like Wrzosek from *Pamiętniki nieznanajomego*, Malutkiewicz from *Resztki życia*, Dołęga from *Tomko Prawdzic* or Soroka from *Ładowej pieczary*. These are the people who can reconcile the universal truths and folk wisdom with classical erudition; they are old, and they represent the native tradition, they are critical of many views so that in the end they offer explanations which are not contradictory to the Christian religion.

⁴¹ *Pamiętniki nieznanajomego*, s. 20, 258; *Tomko Prawdzic*, s. 45; *Trapezologion*, s. 47.

⁴² These themes related to Plato are thoroughly discussed in Owczarz, E. *Nieosiągalna całość*, s. 62–77. Its author mentions the dialogues quoted above.

⁴³ Kraszewski, J. I. *Pamiętniki nieznanajomego*, s. 464.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 466.

Kraszewski confirms himself on the conviction that the philosophy of offering, suffering and work is most appropriate.

The article is the first attempt at reconstructing Kraszewski's philosophical views, presented in his novels. Their themes are often related to Kraszewski's university period of his lifetime. The ideology of the novels is related to the social life of the former Grand Duchy of Lithuania in the mid-19th century. The author assumes that philosophy integrated Kraszewski's journalism and historical writings with his fiction. The article proves the following:

1. Kraszewski accepted Hegel's philosophy and based his historiosophy (the one related to the history of Lithuania) on it;
2. In his views, he was critical of the Enlightenment philosophers (whom he accused of ignoring religion) and modern social philosophy (which led to socialistic utopias);
3. Kraszewski accepted Plato's and Hegel's idealism which he wanted to link with the Gospel; the main rules of his philosophy are: the necessity of suffering and sacrifice, love to all the men, and faith in evolutionary improvement of mankind in terms of morality.

Translated by Aleksandra Budrewicz-Beratan

Vytautas MARTINKUS

ELITOLOGINIO RAKTO JUOZO GRUŠO KŪRYBAI BEIEŠKANT

SANTRAUKA

Šio straipsnio tema – lietuvių dramos klasiko Juozo Grušo (1901–1986) estetinės pažiūros ir kūrybinė laikysena Lietuvos sovietinės priklausomybės laikais. Joms paaiškinti taikoma elitologinė kultūros ir meno samprata. J. Grušas priklausė anuometiniam literatūros ir teatro elitui, kuris buvo paradoksaliai prieštaringas: viena vertus, jis buvo formalus, t. y. oficialiai pripažįstamas, kita vertus, neformalus, atsirandantis iš vidinio pasipriešinimo okupaciniam režimui ir labai individualių avangardinių meno ieškojimų. Paradoksalus tokios išskirtinės sovietmečio menininkų grupės vaidmuo XX a. lietuvių literatūros ir teatro modernėjimo / postmodernėjimo procese: avangardinę meno raišką ji pristatė kaip sovietinės kultūros reiškinių. Septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje parašytose novelėse ir dramose J. Grušas yra artimas moderniems / postmoderniems Vakarų prozos ir dramos autoriams. Straipsnyje teigiama, jog tokiems kūrybiniais rašytojo ieškojimams lemiamos įtakos turėjo ne tik tarpukaryje įgyta moderniosios prozos rašymo patirtis, bet ir etinis elitiškumas, gyvavęs Lietuvoje sovietiniais laikais, kūrėjui artimų menininkų grupės prestižas.

Esminiai žodžiai: Juozas Grušas, sovietinė nomenklatūra, elitas, rašytojo statusas, kultūra.

(...) be elito visuomenė iš viso negalėtų turėti ateities.

Algirdas Gaižutis

ĮVADAS,

ARBA KODĖL VERTA SUGRĮŽTI PRIE SOVIETMEČIO LITERATŪROS KLASIKŲ

Šio straipsnio tikslas – aptarti Juozo Grušo (1901–1986) asmenybės ir kūrybos (jo novelės ir dramos) išskirtinumą sovietmečio kultūroje, įvertinant anuometinės elitinės lietuvių literatūros¹ radimosi ir funkcionavimo prielaidas.

J. Grušas – lietuvių dramos klasikas, ir jo kūryba išlieka lituanistinių tyrinėjimų dėmesio rate. Tiesa, pastarasis nėra itin platus ir palaipsniui siaurėja. Kartas nuo karto literatūrologinių J. Grušo kūrybos įžvalgų galima užtikti lietuvių literatūros istorijos apžvalgose ir akademinuose novelės ar dramos žanrų svarstymuose, tačiau J. Grušo pavardės jau nebeliko mokyklų programose ir vadovėliuose, apie ją rečiau užsimenama universitetinių studijų dalykų moduliuose. Atrodytų, jog didėjantis lietuvių literatūros

¹ *Élite* (pranc.) < *eligere* (lot.) – geriausias, rinktinis; elitinė literatūra skirta rinktiniais skaitytojams, žinovams.

autorių skaičius ir stilistinių ieškojimų margumas pritemdo ar net užstoja J. Grušo kūrybos originalumą, menkina jos istorinę reikšmę.

Be abejo, tai sakytina ne tik apie J. Grušą. Keičiasi ne vien šio autoriaus vietos ir vaidmens lietuvių literatūros procese vertinimai. Skaitytojas visą sovietmečio literatūrą įvertina iš naujo – atskiria vertingiausius literatūrinius estetinius objektus nuo paraliteratūros, tai yra paribio literatūros, nuo politiškai ir ideologiškai perdėm angažuotų ir estetiniu atžvilgiu menkaverčių kūrinių. Dalis jų palieka siauresnio, specialaus tyrinėtojų dėmesio, skirto sovietmečio literatūros retorikai, objektas. Tai yra kai kurie kūriniai nėra ir negali būti įdomūs visiems. Skaitytojas, kaip visada, turi teisę rinktis, ir jis gali rinktis tik išliekamosios vertės veikalus.

Sakyčiau, jog J. Grušo novelistika ir dramaturgija išlaikė šį estetinį egzaminą, nors aukštesnis ar žemesnis šio autoriaus kūrinių įvertinimas dažniausiai ištariamas ar parašomas be sovietinio meno egalitariškumo² konteksto.

Turima omenyje sovietinės ideologijos nuostata „menas priklauso liaudžiai“, tai yra reikalavimas pripažinti ir palankiai vertinti bei skatinti tik visiems suprantamą, angažuotą socializmo / komunizmo idėjai, labai racionalų, protui aiškų meną.

Egalitarinės nuostatos subjektas – kolektyvinis, simbolinė jo struktūra sudėtinga, o jos sisteminiai elementai – paradoksaliai prieštaringi, palaikantys egalitariškumą dėl skirtingų, net diametraliai priešingų, politinių ideologinių tikslų. Tarp jų esama ne tik individualius talentus anuomet prižiūrėjusių organizacijų (tarybinių rašytojų sąjungos, valstybinių leidyklų, cenzūros institucijų, komunistų partijos), bet ir neformalių ir formalių rezistencijos formų (menininkų bendraminčių sambūrių, pagrindinių patriotų susivienijimų), netgi literatų partizaninio karo dalyvių³. Tarp jų visų klostėsi ir veikė priklausomybė, kurią tik labai suprastinę galėtume įvardyti kaip vienakryptį partijos ar valstybės (kaip „mašinos“) poveikį menininkams, meno kūriniams ir estetiniam jų suvokimui. Bendru tokio subjekto požymiu galėtume vadinti nebent tai, kad jis buvo grindžiamas prigimtinio talento išskirtinumu ir šiuo atžvilgiu buvo tolimas nuo šiandienio egalitarizmo, teigiančio, jog kiekvienas mūsų – menininkas ir kiekvienas (meno kūrinio autorius, skaitytojas, žiūrovas, klausytojas) turi tiek asmeninės kūrybinės galios, kiek sugeba pats įvertinti ir pripažinti.

Po Josifo Stalino mirties (1953) totalitarinės prievartos pertrūkia susilpnino formalizuotų šios struktūros elementų (vietos partinių ir meno kūrėjų organizacijų, glavlito, KGB, leidyklų, teatrų ir pan.) įtaką, ir radosi naujų (tiesa, veikiančių pagal tos pačios struktūrinės sistemos tvarką) mentalinės galios epicentrų (pavyzdžiui, Juozo Miltinio studija

² *Égal* (pranc.) – lygus, bendras. Šiame straipsnyje egalitarinis menas yra elitiniam menui priešinga tendencija, artima žemajam, masėms skirtam menui. (Ši ir visos tolesnės pastabos – *autoriaus*.)

³ Turimi galvoje visų pirma partizaninės spaudos bendrabarbių Broniaus Krivicko (1919–1952), Dianos Glemžaitės (1926–1949), Algio Bitvinskio (1929–1982), Irenos Petkutės (1932–1953), Vytauto Šniuolio (1924–1949) ir kitų talentingų autorių parašyti dainų žodžiai. Jų dainoms buvo būdinga labai aški, *visiems* puikiai suvokiamų vertybių – gimtinės, tėvynės, mylimųjų – ilgesys, kovos bendražygių netekčių ir artėjančios žūties nuojauta.

Panevėžio dramos teatre, Lietuvos fotomenininkų draugija), kurie padidino talentingų menininkų, tik iš dalies ir formaliai prisitaikiusių prie sistemos, galimybes kurti.

Iė tokių menininkų formavosi sovietinės visuomenės struktūrinis darinys – neformali (arba – pusiau formali) elitinė meno inteligentija. Jai priklausė ir nomenklatūros sąraėuose randami vardai. Kalbame apie nedidelį būrį menininkų, kurių talento individualumas ir unikalūs asmenybės bruoėai, avangardiniai ieėkojimai anuometinei kultūrai buvo buvo svarbesni, nei politinis jų angaėuotumas. Atvirkiėčiai, nei teigė oficialioji sovietinės Lietuvos valstybės propaganda, kultūrinis (ypaė – meno) elites anuomet buvo reikiėmingesnis uė ekonominį ir – iš dalies – politinį elitą⁴. Pastarasis iš esmės buvo nomenklatūrinis, ir jo prestiėas rėmėsi vien politine galia. Jos turinyje galėtume iėzvelgti baimę, prisitaikymą, egoizmą, egzistencinių asmeninio gyvenimo prasmų nykimą, žmogiėškojo orumo žeminimą ir kultūros nuvertėjimą.

Toks socialinis menininkų statusas, jų dviprasmiėka vieta ir prestiėas sovietinėje visuomenėje, be abejonės, buvo moralinių vertybių nuvertėjimas, kuriuo lietuvių kultūra sumokėjo uė savo padėties savivoką. Į moraliniais politiniais praradimais vadintą kainą reikiėtų įrašyti ir tai, kad totalitarią kultūros prieėiūrą vykdančioje valstybėje nyko jos atsinaujimo versmė – ją kuriančių žmonių sluoksnių (grupių) įvairovė.

Šį visuomenės ir asmenybės santykio klausimą palietė trumpas 1975 m. Tomo Venclovo laiškas Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui, nors jis, aiėku, tarsi nepakeitė to, kas vyko anuometinėje Lietuvoje. Tais paėiais metais Vaclovas Havelas labai ilgame laiške Čekoslovakijos komunistų partijos generaliniam sekretoriui Gustavui Husakui išklojo plaėią totalitarinės valstybės kultūros analizę. Be abejonės, ir šis laiškas tarsi nieko nepakeitė anuometinėse Čekijoje ir Slovakijoje, taėiau jame V. Havelas plaėiau, nei T. Venclova, išplėtojo mintis, kurias galėtume vadinti konceptualiomis, apmąstant egalitarizmo griūtį, sąėajas tarp didelių ir mažų socialinių grupių, vertinant ir jų, ir individų (amenybių) vaidmenį simboliniame kultūra vadinamų santykių tinkle:

Nesunkiai galiu įrodyti, kad tikroji žinojimo, mąstymo ir kūrybos vertė stratifikuotame kultūrinės visuomenės gyvenime niekada nebūna be liekanos, kai atimame tą vertę, kurią jie turi asmenims, pirmiausia tiesiogiai „fiziėkai“ – nesvarbu, aktyviai ar pasyviai – paveikiamiems. Tų asmenų beveik visada nedaug, mokslo srity dar mažiau nei meno, o vis dėlto žinojimas gali labai stipriai – kad ir per keletą tarpinių pakopų – paveikti visą visuomenę taip, kaip kiekvieną mūsų tiesiogiai „fiziėkai“ palieėia aplinka, susijusi su atomine grėėme, nors tik maėai kas yra „fiziėkai“ patyręs teorinės fizikos spekuliacijas, dėl kurių atsirado atominė bomba.

Kad taip atsitinka ir humanitarinėje srity, liudija gausybė neregėto kultūrinio, politinio ir moralinio visos visuomenės sąjūdžio pavyzdžių, kai pradinis kristalizavimosi branduolys arba katalizatorius būdavo visuomeninės savivokos vyksmas, apėmęs ir tiesiogiai „fiziėkai“

⁴ Tai itin akivaizdu tapo šiek tiek vėliau, kai buvo atsigrėėžiama į praeitį po Nepriklausomybės atkūrimo. Žr. Matonytė, I. *Posovietinio elito labirintai*. Vilnius: Knygiai, 2001.

palietęs visai nedidelį, ekskliuzyvų asmenų ratą. (...) Mes niekada nesužinosime, kada netvari žinojimo liepsnelė, išplieskusi tarp kelių į sąvoką labiau linkusių ląstelių, staiga nutvieskė kelią visai visuomenei, šiai net nepastebėjus, kas jai tą kelią nušvietė. Tai dar ne viskas: tie nesuskaičiuojami pažinimo tvyksniai, niekad nenutvieskiantys kelio visai visuomenei, labai reikšmingi jau vien tuo, kad jie buvo, kad galėjo nutvieksti kelią, kad jie – patys savaime – dalyvavo realizuojant tam tikros visuomenės potencialus⁵.

Taigi sovietmečio, kaip ir visų kitų laikų, elitas prasideda kaip gyvenamasis kiekvieno asmens patyrimas. Ant jo ir laikosi viešasis elito pasaulis, formuojasi grupiniai (socialiniai) jo tinklai, jis keičia egalitarinę meno simboliką, kuri iki septintojo dešimtmečio buvo ryškiai sovietinė ir, atrodė, neturėjo alternatyvos. V. Havelo išvalga dėl nematomų individualių tvyksnių, kurie įgyvendina tam tikras *visuomenės potencialus*, pasitvirtino sovietinės imperijos griūties metais.

Apie sovietmečio grupinius ir individualius elitinius kultūros „tvyksnius“ verta kalbėti ir dėl to, kad jų poveikį galime patirti šiuolaikėje visuomenėje: visi, o ypač – subtilūs, iš pirmo žvilgsnio sunkiai pastebimi, procesai visuomenėje visuomet yra susiję.

Tai yra klausimas apie elitinių konsteliacijų įtaką „pavergtam protui“ (Czesławas Miłoszas), menininko estetinių nuostatų ir estetinių objektų kūrybos laisvei. Šiuo aspektu J. Grušas rečiau, nei kiti žymesnieji šios galimos elito konsteliacijos atstovai (Vincas Mykolaitis-Putinas, Alfonsas Maldonis, Justinas Marcinkevičius ir kt.), yra minimas kaip kultūrinės nomenklatūros ar elito atstovas sovietmečio Lietuvoje⁶.

Literatūros kūrinių rašymas „nelaisvės namuose“ (Vytautas Girdzijauskas) yra kažkas daugiau, nei literatūros kūrinys, – tai yra moralinių ir kitų egzistencinių vertybių pasaulio fenomenas. Neemigravusių į Vakarų ir į *gulagus* neištremtų rašytojų veikalai, parašyti pokario Lietuvoje, liudija buvus ir tokį sovietmečio Lietuvos kultūros vertybių pasaulį. Jo prieštaravimas nemenkina jo vertingumo.

Šiandien sovietmetis sparčiai tolsta, mažėja jį išgyvenusių ir prisimenančių, tad turėtume intensyviai rinkti ir kaupti žinias apie jį ir analizuoti jas. Artėjantis J. Grušo gimimo 110-metis – puiki proga tokiai analizei, nes prieš dešimtmetį dramaturgo 100-mečiui skirtos konferencijos medžiagoje⁷, be rašytojo kūrybos ir biografijos analizės, esama ir kultūrinių jos kontekstų. Apie pastaruosius plačiau kalbama Petro Palilionio

⁵ Havel, V. Laiškas Gustavui Husakui. *Metai*, 1992, nr. 3, p. 99–100. Tais pačiais (1975) metais J. Grušas baigia rašyti dramą „Švitrigaila“. Pjesės tematikoje (asmenybės siekių galia ir jų ribos, sudėtingi Lietuvos sanykiai su kaimynais, Lietuvos valstybės savarankiškumas, stačiatikybės ir katalikybės vaidmuo įgyjant ir prarandant valdžią ir pan.) skaitytojas gali išvelgti analogijų su sovietinės valstybės aktualijomis, kurias kelia abu minimi rašytojai.

⁶ Žr.: Ivanauskas, V. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1970–1988 m.)*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2008; Klumbys, V. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2009.

⁷ *Coloquia: Juozas Grušas*. Mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Grušo 100-osioms gimimo metinėms, medžiaga. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto l-kla, 2002.

knygoje „Svajoęs graų gyvenimą: apmatai Juozo Grušo portretui“⁸. Šiame veikale ryškėja J. Grušui artimiausių jo bičiulių ir skaitytojų (žiūrovų, aktorių), su kuriais nevengta ieškoti tapatumo, ratas. Neišvengia nuorodų į sovietmečio kultūros kontekstus ir naujais akademiniai J. Grušo kūrybos tyrimai. Redos Pabarčienės monografijoje „Kuriantis priklausomybė: lyginamieji lietuvių dramos klasikos tyrinėjimai“⁹ aptariamas istorinių Vinco Krėvės, Balio Sruogos, J. Grušo ir J. Marcinkevičiaus pjesių santykis su Williama Shakespeare'o laikų dramaturgijos tradicija.

Taigi kalbėti apie sovietmečio Lietuvos literatų gyvenimą ir kūrybą – tai matyti ir kuo platesnius kultūrinius jų kūrinių kontekstus. Socialinė rašytojo vieta (nebūtinai – elitinė), jo kūrybos pripažinimo formos ir kultūrinės psichologinės pastarųjų reikšmės praplečia ir istorinį, ir dabartinį skaitytojo lūkesčių lauką.

APIE SOVIETINIO ELITO KITONIŠKUMĄ: RAŠYTOJO STATUSO PRIEŠTARINGUMAS

Jau paminėtas egalitarizmas. Prie jo reikia sugrįžti plačiau, kalbant apie sovietmečio elitiškumą. Beje, neužmirštant ir dabarties. A. Gaižutis pastebi:

Netolimos praeities kultūra – socialistinė – iš esmės buvo nukreipta į prastai suvokiamą egalitarizmą, lygybę – žodžiu, į tokias vertybes, kurios būtų prieinamos visiems žmonių sluoksniams. Nenuostabu, seniau ir dabar egalitarizmas patraukia daugelio protą, sužavi jauną ir seną. Tu būdu jis apriboja elitinę gyvenimo jauseną. Kaip bekalbėtum, tačiau žmogui būdinga jei ir nesiekti perdėto išskirtinumo, tai bent galvoti, kad esi kažkuo ypatingas, kad gera darai arba klysti ne taip, kaip visi, ir kad be tavęs pasaulis būtų tarsi nepilnas¹⁰.

Marksizmo kaip doktrinos kontekste socialinės struktūros Lietuvoje esatis ir jos perspektyva buvo grindžiamos visuomenės narių lygybės ideologija. „Lygų“ tokios sampratos paviršių kreivino tik lygioms socialinėms individų galimybėms prieštaraujantis individualių gebėjimų ar jų talentų „reliktas“, su kuriuo anuometiniai socializmo teoretikai ir praktikai iš dalies susitaikė ir sąlygiškai paliko jį „ramybėje“. Vis dėlto buvo reikalaujama paklusti schemai, pasak kurios, dvasinė kultūra pavaldi „antstatui“ (kitaip – valstybei kaip organizacijai) ir būties „materialumui“.

Rašytojo J. Grušo statuso išskirtinumas (arba – elitiškumas) negalėtų būti paaškintas, nepripažinus sovietmečio kultūros proceso savarankiškumo – bent dalinės jo nepriklausomybės nuo viską reglamentuojančio režimo. Ką iš tikrųjų reiškė LSSR rašytojų sąjungos nario, liaudies rašytojo vardo, valstybinių premijų laureato ir kiti vieši J. Grušo

⁸ Palilionis, P. *Svajoęs graų gyvenimą: Apmatai Juozo Grušo portretui*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001.

⁹ Pabarčienė, R. *Kuriantis priklausomybė: lyginamieji lietuvių dramos klasikos tyrinėjimai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2010, p. 126–192.

¹⁰ Gaižutis, A. *Daugiaveidis elitas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2008, p. 111.

vietos sovietinėje visuomenėje simboliniai ženklai? Po jais būta formaliai tokio statuso struktūrai besipriešinančio prieštaravimo – asmenybės egzistencinio gyvenimo projekto, kurį J. Grušas aiškiai įsivaizdavo ir vykdė, pats vaizdžiai tai vadindamas „rašymu skersai linijų“.

Tai, kas anuomet gimė iš talento ir jo apribojimo viešomis institucinėmis formomis, galėtume vadinti gana prieštaringa estetinė kūrėjo savivoka. Jai buvo svarbi vidinė autoriaus savicenzūra – raštijos formomis atsirandanti ir funkcionuojanti kompromiso¹¹ *legitimacija*, kuri, deja, buvo, anot Viliaus Ivanausko, ir komunizmo idėjų „indoktrinacija“ Lietuvoje. Pastarasis aktas yra susijęs su plačiai, bet skirtingomis reikšmėmis, vartojamais terminais: „kolaboravimas“, „okupacija“, „rezistencija“, „genocidas“¹². Palikdami ginčus dėl Lietuvos „okupacijos“ ar „aneksijos“, „rezistencijos“ ar „kolaboravimo“ teisininkams ir istorikams, kalbėdami apie J. Grušą ir kitus meno kūrėjus, kurie sovietmečiu apsisprendė viešai skelbti savo kūrinį ir siekti profesionalios menininko karjeros, išskirsime abiejų šalių – sovietinių institucijų ir menininkų – nerašytinių susitarimų, arba kompromisų, plotmę. Rašytojo profesinio statuso turinyje sususikryžiavo etiniai, politiniai ir estetiniai sprendimai. Manychiau, pats J. Grušas yra kolegoms paaiškinęs savo kompromiso egzistencines prielaidas: „kurti reikia taip, kad prie tavęs nebūtų galima prikibti, priešingu atveju tau nebus leista gyventi iš literatūros“¹³, ir toji prieštaringa etinė-estetinė kompromiso dvasia ryškiai atsispindėjo anuometinėse elitinėse rašytojo charakteristikose.

Viena vertus, rašytojas buvo apdovanotas aukščiausiomis (Komjaunimo ir Respublikine) premijomis, garbės (nusipelnusio kultūros veikėjo, liaudies rašytojo) vardais, ordinais, gaudavo gana didelius honorarus¹⁴. Oficialiosios statuso reikšmės liudijo, jog prie dramaturgo negalima prikibti – jis nėra nei „liaudies priešas“, nei „veltėdis“. Šios reikšmės buvo suvokiamos kaip kolektyvinio subjekto – *sovietinio* menininko, reikšmingo *socialistinėje* visuomenėje, – statuso charakteristika.

Kita vertus, viešai skelbiamos ir kūryboje įgyvendinamos estetiškos literatūrinės J. Grušo nuostatos prieštaravo viešajai ideologijai – socialistinio realizmo doktrinai ir jos praktikai. Rašytojas nepriklausė komunistų partijai, netapatino savęs su sovietine valstybe ir tik „iš reikalo“ bendravo su valdžios pareigūnais. Jis pats, atrodo, ieškojo tik kai kurių kolegų (rašytojo Vinco Mykolaičio-Putino, dramaturgo Raimundo Samulevičiaus, poeto Petro Palilionio, režisieriaus Juozo Miltinio) pripažinimo, buvo itin mėgiamas tik kai kurių aktorių (Kęstučio Genio, Rūtos Staliliūnaitės ir kt.) ir režisierių (Gyčio Padegimo, Jono Vaitkaus, Henriko Vancevičiaus), dailininkų (Romualdo Čarnos, Gražinos Didelytės), skulptorių (Roberto Antinio vyresniojo, Leono Striogos), skaitytojų ir žiūrovų (jų būtų

¹¹ Kompromisas (*lot. compromissum* – abipusis pasižadėjimas) priešingų nuomonių ir interesų atstovų susitarimas, pasiektas abipusėmis nuolaidomis.

¹² Tiesa, kaltinimai kolaboravimu su „okupacine sovietine valdžia“ Lietuvoje neturi tokio aiškaus juridinio ir praktinio pagrindo, kokį galėjome matyti Prancūzijoje, kur šis terminas ir buvo aktualizuotas Antrojo pasaulinio karo (1940–1944) metais.

¹³ Palilionis, P., op. cit., p. 288.

¹⁴ Rašytojo prisipažinimu, apie tai galvoti versdavo didelė jo šeima, kurią jis vienas išlaikė.

labai aug, tad įvardykim bent vieną simbolinę – mokytojos Onos Dabrilaitės – pavardę). Jo namuose nuolat vykdavo neformalios diskusijos apie literatūrą ir meną, o jo novelistika ir ne viena drama buvo labai svarbios, atgaivinant ir pratęsiant avangardinius lietuvių XX a. meno ieėskojimus, penktajame deėimtmetyje pertrauktus sovietinės okupacijos. Tokiam menininkui nebūdinga kolektyvinė tapatybė, pastarosios proformos turėtų būti derinamos su psichologiniais ir fenomenologiniais tapatybės lygmenimis, atsigreėžiant į subjektyvius patyrimus.

Taigi priklausomybės nuo visuomenės (jos struktūrų) negalintis išvengti individas vis dėlto gali būti aktyvus ir kūrybingas. Paradoksalu, tačiau *priklausomybės* struktūros (visuomenė, jos kultūra, institucijos) suteikia menininkui tam tikrų kompetencijų laisvai kurti savus pasaulius¹⁵. Tiesa, pastarieji nelengvai pastebimi: autorius juos užkoduoja, o skaitytojas (ėžiūrovas, klausytojas) turi juos dekoduoti. Tai gali vykti kaip kūrinio „išgrynintos formos“ arba kitaip sureikėšmintos ir sudėtingos jo estetinės struktūros reikėmių radimasis skaitytojo sąmonėje ir vaizduotėje.

Savo ruožtu individualus raėytojo „aė“ ir jam reikėšmingi „kiti“ (kolegos, skaitytojai, kultūrinės ir valstybinės organizacijos) sukuria daug epicentrų, kurie jungiasi tarpusavyje. Jų negalėtume vadinti laisvo mąėtymo sukurtomis struktūromis, tačiau jie reikėšmingi individui ieėskant tapatybės. Priklausomybės („pavergto proto“) kūrėjo tapatybė yra kompromisų siekianti individuali sąmonės galia, kurią jam suteikia ir kiti. Tai sakytina ir apie elitines tos galios formas.

Elitinėje kultūroje pabėžiama individualybė, išskirtinis asmenybės statusas kūryboje. Sovietmečiu tokiai mąėtysenai, kaip jau minėta, nepritariama iš socializmo ideologijos pozicijų, jai priešpriešinamas egalitarizmas. Tuometinės Lietuvos politinės jėgos ir ideologija rėmėsi sociologizuota kultūros kaip sistemos ir atitinkama individo / asmenybės kaip sociumo elemento samprata, tad egalitarinė pozicija jai buvo savaiame artima. Oficiali sovietinės valdėios veiksėmų kryptis – socialinė lygybė, tai yra sudėtingos socialinės struktūros ir jos socialinių grupių (sluoksnių) vertybinių nuostatų nykimas, kultūrinių skirtumų niveliacija, apie kurią G. Husakui raėė V. Havelas. Kultūrinė individo padėtis visuomenėje tik medijuoja bendras jo socialinio tinklo struktūras.

Sunku būtų nurodyti vieną elito teoriją, kuri aprėptų elitines sovietmečio menininkų konsteliacijas. Matyt, reikėtų minėti bendriausią tradicinę šios socialinės grupės sampratą ir aiėškintis konkrečias elitines konsteliacijas, tankų, sudėtingą ir daugialypį socialinių ryėių tinklą, kuriam individas priklauso. Dėl to, kad sovietmečio menininkai buvo susisluoksniavę ir egzistavo formalūs ir neformalūs jų tinklai, jie skirtingai dalyvavo komunistinės indoktrinacijos veikloje ir mobilizuojant nacionalinį tapatumą¹⁶.

Elito sampratos, iš anuometinio ėiūros taėko padedančios aptarti XX a. vidurio situaciją Lietuvoje, paieėška taip pat nėra lengva. Skiriasi klasikiniai teoriniai jos lygmenys

¹⁵ Cohen, A. *Self-Consciousness: An Alternative Anthropology of Identity*. London-New York: Routledge, 2000, p. 115.

¹⁶ Ąr.: Ivanauskas, V., op. cit.

ir istorinė dvasia. Į mąstymo avansceną visuomet išsiveržia kultūrologinės, sociologinės arba politologinės *elito* teorijos. Taip yra ir šiandien. Atrodytų, jog elitiškumo klausimais dažniausiai domisi politologai ir vadybininkai, kuriems rūpi visuomenės valdymo, socialinės lyderystės klausimai. Elito teorijų ištakų jie ieško psichologijoje, ekonomikoje, visuomenės stratose ir jų institucijose. Jie klasifikuoja – skiria klasikinę, demokratinę ir radikaliąją – elito formas, aptaria šiuolaikinę elito grupių struktūrą. XX a. periodiškai atgimdavo ir vėl prislopdavo kultūrinio elito problema, kurią maitina humanitarų ir griežtųjų mokslų atstovų ginčas dėl atitinkamai skirtingų jų metodologijų ir tyrėjų vietos bei vaidmens visuomenėje. Tiesa, ir šiandien ne visi pripažįsta kultūros elitiškumo fenomeną: „Manau, kad elitinės kultūros nėra – kultūra yra, arba jos nėra. Ir besąlygiškos, absoliučios meno vertybės nėra ‚elitinės‘, nesuprantamos bet kam. Tai tik skonio, t. y. sugebėjimo suprasti, reikalas. Jį galima ir būtina – kaip ir visus sugebėjimus – išugdyti“¹⁷.

Pri(si)mindami J. Grušo kūrybos ir asmenybės išskirtinumą, nekeliame tikslo iš elitologinių pozicijų aptarti visą elitinę sovietinės Lietuvos visuomenės struktūrą. Mūsų dėmesys skirtas tik menininkams, kartais vadinamiems meno intelektualais. Be to, siaurinsime jų ratą – kalbėsime tik apie literatūrą, o konkrečiai – dramą: jos autorius ir skaitytojus, režisūrą bei žiūrovus.

Klasikinius menininkų elitiškumo sampratos matmenis skaitytojas galėtų rasti Artūro Schopenhauerio, Friedricho Nietzsche’s, Jose Ortegos y Gaseto, Conrado Fiedlerio veikaluose, o trumpą jų apžvalgą – jau minėtoje A. Gaižučio knygoje *Daugiaveidis elitas*. Stephane’as Mallarme, Paulis Valery ir kiti autoriai įdomiai argumentuoja Vakarų kultūrai būdingą elitiškumą. Galimas jos visuotinumą arba objektyvumą matmuo vis dėlto retai minimas, kalbant apie Rytų Europą, kurią buvo ištikęs sovietinio komunizmo statybos eksperimentas. A. Gaižučio studija yra išimtis: autorius dėmesingas ir bendrai filosofinei elito problematikai, ir jos istorinėms kultūrinėms formoms. Šiuo atveju, mūsų akimis, elito samprata nėra nei susiaurinama, nei išplečiama, o tik istoriškai ir morfologiškai konkretizuojama:

Dėl įvairių istorinių priežasčių, pirmiausia dėl krašto okupacijų ir visuomenės susiskaidymo, elito samprata pas mus yra gana ribota, neadekvati jo pokyčiams ir virsmams. Elito grandis bent jau šiuo metu atrodo trumpa: politinis elitas – biurokratinis administracinis elitas – verslo elitas. Taip atrodo eiliniam žmogui ir taip nejučiomis ir sąmoningai diegiama spaudoje. Toks elito grandies siaurinimas akivaizdžiai lydymas jo komercionalizacijos. Tokio elito *modus vivendi* utilitarizmo idėjų pergalė – teisinga tai, kas naudinga, gerai perkama ir parduodama, kas tarnauja savireklamai ir asmeninei sėkmei. Taip tarsi nejučiomis užmirštama ypatinga mokslo, meno, religijos ir kitų sričių elitų reikšmė; jiems rodoma mažiau dėmesio ir pagarbos ir taip brandinama klaidinga viešoji nuomomė apie juos kaip visuomenės išlaikytinius¹⁸.

¹⁷ Bruveris, J. Ką skauda žmogui su istoriko genu? *Literatūra ir menas*, 2007, sausio 26.

¹⁸ Gaižutis, A., op. cit, p. 116.

Sovietinė visuomenės sistema kūrė nišas elitui ir kontroliavo jas. Galima matyti rašytojus ar kitus kultūros ir meno atstovus „auksiniame narvelyje“, tai yra vertinti juos kaip visuomenės išlaikomus ir be išlygų tarnaujančius biurokratiniam politiniam – nomenklatūriniam – elitui, vis dėlto nėra nei teorinio, nei praktinio pagrindo tuos „auksinio narvelio“ kalinius regėti kaip vienalytį politinės valdžios subelitą. Sovietinė kultūros ir meno nomenklatūra nebuvo homogeniška, ji visuomet skildavo į struktūrinius elementus, kurie būdavo priešaringi ir heterogeniški, o funkcionuojančių elito mikrogrupių interesai¹⁹ nesutapdavo su elito makrogrupių interesais.

Būtų galima skirti kelias oficialiųjų kultūrininkų sroves. Viena jų – pripažinimo susilaukę intelektualai, menininkai, mokslininkai, pasižymėję talentu, atvėrusiu kelius karjerai, tačiau gana atsargiai bendravę su valdžia (dauguma jų nepriklausė komunistų partijai, tačiau dažniausiai jie yra buvę komjaunimo nariai). Abejingumas partiškumui dažniausiai lėmė, kad jie nuolat buvo aukštesnės valdžios stebimi, atviresnė jų kūryba varžoma, o institucinė vadovavimo karjera ribojama. Kita vertus, kai kurie tokių asmenų sugebėjo siekti profesinės karjeros, tapo savo srities autoritetais ir netgi formavo tam tikrus profesūros, akademikų ar menininkų sluoksnius (angl. *social milieu*). Šio tipo kultūrininkus įkūnijo tokie asmenys kaip M. Lukšienė, V. Zaborskaitė, I. Lukšaitė, I. Kostkevičiūtė, V. Kubilius, J. Lebedys, B. Genzelis, M. Martinaitis, K. Nastopka ir kt.

Kitos dvi oficialiųjų kultūrininkų srovės – nomenklatūrinės, tačiau labai skirtingos. Pirmoji, artimai susijusi su komunistinių vertybių sklaida, apima ideologus ir griežtų sovietinių normų prižiūrėtojus. (...)

Antroji srovė apima tuos valdžioje buvusius ar jai artimus asmenis, kurie, nors ir priklausė nomenklatūrai, dauguma išsiskyrė talentu ir turėjo visuomenės ar mokslo bendruomenės pripažinimą. Šiai grupei priklausę asmenys vadintini politologo A. Štromo nukaltu „*kon-servacininkų*“ terminu, kuris apibūdina šiai srovei būdingą kompromisinę laikyseną (dalinis konformizmas): būti savam valdžios akyse, tačiau kasdienybėje ideologijos atžvilgiu užimti gana formalią laikyseną ir savo kūrybinę kryptį labiau sieti su „gimtojo krašto“ ir lietuviškajai tapatybei svarbiais klausimais, nors ir laviruojant, ir vengiant atviriau demonstruoti savo poziciją. Tokio tipo kultūrinės nomenklatūros atstovai būtų rašytojai (poetai) Just. Marcinkevičius, A. Maldonis, A. Baltakis, A. Pocius, V. Bubnys, E. Mieželaitis, septintajame–devintajame dešimtmečiuose užėmę vadovaujančius postus LTSR Rašytojų sąjungoje ar jai priklausančiuose leidiniuose²⁰.

¹⁹ Deja, apie šiuos sovietmečio visuomenės procesus nėra sociologinių tyrimų duomenų. Sovietų Sąjungoje sociologija ilgai buvo nelegimituota. Tik XX a. 7-ojo deš. pr. tepasidėję konkretūs sociologiniai tyrimai Lietuvoje buvo skirti didelėms ir „homogeniškom“ socialinėms grupėms – inteligentijai, darbininkams, kolūkiečiams.

²⁰ Ivanauskas, V. Sovietinis režimas ir kultūrinės nomenklatūros kaita vėlyvuju sovietmečio laikotarpiu Lietuvoje. Rašytojų aplinkos atvejais. *Politologija*, 2010, nr. 4, p. 58–59.

Ivanausko aptartų trijų oficialiųjų *nomenklatūrinių srovių* struktūra tik apytikriai galėtų nurodyti, kur joje ieškoti J. Grušo. Iš tikrųjų, viena vertus, rašytojas nepriklausė kompartijai, tačiau buvo oficialių institucijų pripažintas menininkas, gana atsargiai ir netgi neformaliai bendravo su partine nomenklatūra (Kalniečių gatvėje svečiuodavosi iš Jonišio kilęs Sigizmundas Šimkus, ilgametis LKP CK kultūros skyriaus vadovas, kurio šeimai Grušai padėjo per karą), jis neturėjo mokslinio laipsnio ir pedagoginio vardo, nesiekė tarnybinės karjeros, išskyrus rašytojo, tačiau darė įtaką nemenkam būreliui jaunųjų literatų, taigi galėtų būti artimas pirmajai srovei, kuri net nevadinama „nomenklatūrinė“. Kita vertus, J. Grušo laikysenoje galėtume atrasti nemažai bruožų, kuriuos V. Ivanauskas, sekdamas A. Štromu, vadina „konservacininkais“: laviruojant tarp leidžamų ir draudžiamų temų, vartojant naujas meninės raškos priemones gręžtis į tautines temas, kelti „vietinės“ problemas ir t. t. Tuo tikslu buvo svarbu palaikyti „gerus ryšius“ su vietine partine nomenklatūra.

Nors kultūrinė nomenklatūra ne vien naudojosi, bet ir pati palaikė konjunktūrą, kuri buvo gerai pažįstama, patogi ir nuspėjama, ji ypač (labiau nei gamybininkai) buvo įprasminta vietiniu lygmeniu. Vietinis lygmuo išryškėja ir asmeninių santykių su sąjunginiais pareigūnais lygmeniu. Nors kai kurie pripažinti „autoritetai“ naudojosi plačiais ryšiais, akivaizdu, kad didesnioji „kultūros ir mokslo darbuotojų“ dalis daugiausia ne tik veikė respublikos ribose, bet net ir kurdami ar administruodami tarybinę kultūrą palaikė ir siejo ją su gimtojo krašto vaizdiniais. Todėl tokia pozicija, net ir atitinkdama ideologinę liniją, buvo į kultūrinę konjunktūrą įsispraudęs vietininkiškumo modelis, daugiausia išreiškęs „apibrėžtą“ lietuviškąją specifiškumą, kuris ne tik pats buvo priklausomas nuo sistemos, bet ir savaip interpretavo sistemą („sistemos suvirškinimas“) – ją priartino prie vietinių socialinių tinklų ir valdžios grupių palaikomų interesų²¹.

Galima prisiminti, jog oficialioji sovietinė kultūros nomenklatūra (LKP CK ir Kauno miesto kompartijos komiteto, Kultūros ministerijos ir Kauno miesto vykdomojo komiteto atstovai) siekė palaikyti draugiškus santykius su dramaturgu. Savo autoritetu J. Grušas padeda Kauno valstybiniam dramos teatrui, kai pasirenkama pjesė repertuarui, jis sutinka tapti naujo literatūros žurnalo jaunimui „Nemunas“ redkolegijos, atkuriamo Rašytojų sąjungos Kauno skyriaus valdybos (anuomet – „biuro“) nariu.

Nagrinėjant rašytojų veiklos, neformalaus bendravimo ir *pripažinimo* visuomenėje aspektus, vėlyvajame sovietmetyje gana akivaizdžiai išryškėja rašytojų konservacininkų *vietininkiškumo* (rus. *mestnichestvo*) laikysena, sovietmečiu rodanti paramą vietinei kultūros ir mokslo simbolių sklaidai ir etniniams interesams. Ši laikysena taip pat padėjo susilaukti visuomenės paramos ir sustiprinti savo autoritetą²².

²¹ Ivanauskas, V., op.cit., p. 79.

²² Ten pat, p. 81.

Taigi galėtume įvardyti ne vieną J. Grušo elitiškumą nurodantį oficialų ar neoficialų vaidmenį: LSSR (iki 7 deš. pr. – tarybinių) rašytojų sąjungos nario, pripažinto dramaturgo ir prozininko, socialistinio realizmo kaip dvasinio realizmo autoriaus, prestižinių premijų laureato, ordinų kavaleriaus, Kauno humanitaro, lietuvių egzodo autorių kolegos, teatro *fano* ir t. t. Įterpdami J. Grušą į vienokį ar kitokį visiems tinkamą sociometrinį sovietinio elito tinklę, be abejonės, ką nors paaiškiname apie jo kultūrinį literatūrinį statusą. Sąlygiškai jį galime vadinti objektyviu, tai yra menkai nuo paties J. Grušo ar mūsų nuomonės apie jį priklausomu. Vis dėlto rašytojo statuso prieštaravimas trukdo apibendrinti ir nurodyti vieną ar kitą jo reikšmę. Nemažiau svarbi yra šio statuso subjektyvioji, arba J. Grušo, kaip asmens, egzistencinė dimensija, kurioje taip pat išlieka nuorodos į dramaturgo prestižą, jo vaidmenis oficialiose ir – tai ypatingai reikšminga – neformaliose sovietmečio Lietuvos menininkų grupėse.

ETINIS ELITINIS GYVENIMO BŪDAS: „RAŠYTI SKERSAI LINIJŲ“

Mūsų nuomone, svarbu, bet nėra pakankama, skirti ir nurodyti ne tik dideles, bet ir mažesnes socialines / kultūrinės grupes, kurioms priklausė J. Grušas. Kartais jos gali būti net visai mažos, tačiau jų paskirtis ta pati, kaip ir didelių ir pačių didžiausių – būti atrama individualiam rašytojo išskirtinumui. Be to, jos gali būti ne tik fizinės, bet ir simbolinės struktūros. Daug svarbiau, jog menininkas sąmoningai apsispręstų – pasirinktų jas, suvoktų, kurios jų yra jam artimesnės. Tik tokiu būdu individualus talentas „apvaisina“ viešąsias kultūrinės jo statuso formas.

Tad klausime, ar galėtume kalbėti apie sovietmečio kultūros, o konkrečiau – literatūros ir teatro – elitą, su kuriuo, ypač mažomis jo grupėmis ar jų mąstymo formomis, tapatino save pats J. Grušas.

Į klausimą „Kas aš esu?“ kiekvienas gali atsakyti ir trumpai, ir išplėstai. Atsakymuose svarbu yra, kaip sukaupia ir kokios yra patirtis, kuria paremtas atsakymas.

J. Grušas buvo rašytojas, visą gyvenimą (gyvai) atsakinėjęs (sau) į šį klausimą. Atsakinėjęs ne bet kaip, o, jo paties žodžiais, su „dideliu dvasios intensyvumu, kontrastais, aistringumu džiaugsmu ir nepakeliamu skausmu“. Tokią būseną J. Grušas vadino *tapsmu*. Kalbant apie jį rašytojui buvo labai svarbi tiek savoji, tiek jo kūrinį veikėjų jėgų įtampos laipsnis: „Veikėjas turi atrasti savyje tokių jėgų, kokių net negalvojo turįs, kiekvieną kartą iš naujo save pažinti, kalbėti žodžius, dėl kurių pats nustemba; tai ir yra vidinio tapsmo momentai.“²³

Bet kurios kultūros sąlygomis tokia kraštutinė – „hamletiška“ – kūrybinė nuostata daug reiškia. Sovietmečiu ji galėjo apginti talentą, suteikti teisę į išimtį.

Pirmiausia klausime: ar buvo *Kity*, kuriuose atsispindėjo J. Grušo Aš?

²³ Grušas, J. *Raštai*, t. 5. Vilnius: Vaga, 1980–1981, p. 217.

Vieni artimiausių J. Grušo plunksnos draugų 1944 m. patys pasuko Vakarų link. Jie tapo lietuvių *išeivijos* („egzilio“) rašytojais. Tik kai kurie jų sugrįžo į Lietuvą po 1990-ųjų. Jų kūrybos kraitė dažniausiai nebuvo tuščia.

Kitus čekistai uždarė į kalėjimus, ištrėmė į *gulagus*. Kai kurie jų ir *ten* rašė, tiesa, ne visuomet ant popieriaus. Iš bėdos jiems turėjo tiktai ir beržo tošis. Skaitytojas ne tuoj galėjo perskaityti jų dienoraščius, psalmes, apysakas.

Tretieji liko *Tėvynėje*. Tremtis – prievarta ar sava valia – aplenkė juos. Jie irgi pasirinko: padėjo plunksnas į šalį arba mokėsi ir net rašė socialistiniu realizmu vadinamą literatūrą. Kas lieka (liko) po jų – svarstome.

J. Grušas – tarp trečiųjų. Tiesa, jau nuo 1941 m. birželio jis tarsi iš naujo mėgina praminti sau atskirą taką literatūroje. Apie aukštas pareigas ir su jomis susijusį prestižą, matyt, negalvoja. Vokietmečiu atsisakęs dirbti leidykloje, karo pabaigos J. Grušas sulaukė ūkininkaudamas žmonos Pulcherijos tėviškėje (Joniškyje) ir tik po penkerių metų, ilgai sirgęs, trumpai tedirbęs Šiaulių teatre, sugrįžo į savo namus Kaune. „Aš visada namie, šeimoje“, mėgdavo kartoti rašytojas. Čia, 1936-aisiais pasistatytame mediniame name, šalia kelių beržų, priminusių knygnešio ir poeto Jovaro kaimynystę tėviškėje (Žadžiūnų kaime prie Šiaulių), jis gyveno iki mirties.

Šiame name rinksis J. Grušui artimi kolegos rašytojai ir aktoriai, kritikai ir režisieriai. Būtent čia rekėtų ieškoti laiko ir erdvės koordinacių, kuriose individuali išskirtinė dramaturgo tapatybė skyla ir transformuojasi į kitus jo neformalios prestižinės grupės tinklus. Paštas (internetas dar nebuvo išrastas) ir telefonas šio namo šeiminingą bent retkarčiais susies su toli nuo Lietuvos gyvenančiais, bet Grušui poveikį tebedarančiais jo kolegomis egzodo rašytojais (Benardu Brazdžioniu, Antanu Gustaičiu, Stasiu Santvaru), dailininku Arbit Blatu, vertėjais (Endre Bojtaru, Mihkeliu Loodusu, Bela Zaleskaja, Alfonsu Sukovskiu).

Be abejonės, modernumu vadinamų ieškojimų sovietinėje J. Grušo aplinkoje negalima lyginti su tais, kurie lydėjo su 1944-ųjų emigracijos banga į Vakarus pasitraukusius jo kolegas. Jie išsivežė tradicinę tautinę literatūros atributiką, tačiau atvirame pasaulyje ją teko keisti. Dar labiau sumodernėjo jaunieji, kurie pradėjo rašyti po karo Vokietijoje, DP stovyklose²⁴. Jie buvo visiškai atviri pasauliui ir kritiškai vyreniesiems. Algirdo Landsbergio žodžiais, „ten vyko toks, anot Nietzsche’s, vertybių pervertinimas“, ir „vienas modernizmo bruožų buvo rašyti ne taip, kaip rašo tie lietuviai klasikai, netradiciškai rašyt. Mūsų identiteto įrodymas buvo rašyt kitaip negu jie, laužyt formą, ieškot naujų išraiškos būdų“²⁵.

Nieko panašaus po karo nėra nei Joniškyje, nei Kaune, į kurį J. Grušas sugrįžta tik 1949 metais.

²⁴ Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Rytų Europos stovyklų Vokietijoje pavadinimo *Displaced persons* abreviatūra.

²⁵ Landsbergis, A. Tėvynės varpai. *Metai*, 1992, nr. 3, p. 155–156.

Tarp sovietmečio raėytojų įsiterpia socialinių tinklų (raėytojų organizacijos, leidyklų, periodinių leidinių redakcijų, teatrų, kultūros ministerijos ir t. t.) mediumai. Kas J. Gruėui gali kompensuoti normalaus bendravimo su bendraamėiais raėytojais stygių? Tik aktyvesnis bendravimas su tais, kurie paliko arti, galbūt ir su kitais, taėiau taip pat artimais žmonėmis.

Deja, atrodo, jog likę Lietuvoje vyresnieji raėytojai tolsta vienas nuo kito arba nepasitiki vienas kitu kaip žmonėmis. Ne vienas iš Kaune likusių gyventi tarpukario menininkų (dailininkas Liudas Truikys, poetas Juozas Źlabys-Źengė, prozininkas Kazys Jankauskas, poetas ir vertėjas Vaclovas Šiugėdinis, vertėjas ir kalbininkas Valys Drazdauskas, vertėjas Edvardas Viskanta buvo paragavęs *gulago* duonos, todėl „laimingasis“ – išvengęs panaėsaus likimo, valdėios prielankumu pamalonintas – kolega jiems kėlė prieštarinę asociacijų. Savo rankraėčius jie slepia nuo valdėios ir skaitytojų. Źurnalo „Kinas“ (1934–1935) leidėjas, poetas Antanas Jasiūnas-Jacineviėius, po karo nebuves nei susimtas, nei iėstremtas, paraėo pjesę, ketina, bet taip ir neiėdrįsta, parodyti jos Źymesniam ir populiareesniam kolegai²⁶. Nuoėirdėiam bendravimui kartais kiėa koją tematinė konkurencija: dramaturgas Raimundas Samuleviėius, gana artimai bendravęs su J. Gruėu, santūriai, gal ne visai atvirai, komentuoja naują J. Gruėo dramą „Barbora Radvilaitė“ (1972)²⁷.

Kita vertus, tarp Kauno, kuriame nuo 5-ojo deėimtmečio pabaigos beveik nelieka vyresniųjų raėytojų, ir Vilniaus, kuris tampa literatūrinių įvykių centru, formuojasi periferijos ir metropolijos santykiai. Net V. Mykolaitis-Putinas, kurį J. Gruėas tebevadina savo literatūros mokytoju, gyvena su šeima Vilniuje, vasaroja Kaėerginėje, tad su Gruėais susitinka daug reėiau.

Kitaip, nei A. Landsbergio minėtas jaunimas Vokietijoje, jaunesnieji ar visai jauni 7-ojo ir 8-ojo deėimtmečių Kauno raėytojai su didele pagarba Źiūrėjo į J. Gruėą – gyvą klasiką, kurio nedrįėo kritikuoti. Tarp jų – būsimi Źymūs lietuvių poetai ir prozininkai Aleksas Dabulskis, Graėina Cieėkaitė, Algimantas Mikuta, Gintaras Patackas, Petras Palilionis, Petras Venclovas, Meėrys Rakauskas.

Pats J. Gruėas nesiverėė į literatūrinio meistriėkumo mokytojus, taėiau noriai dalijosi, tiesa, apibendrintais patarimais, *kaip raėyti*. Retai, bet sutikdavo atsakyti į klausimus apie jaunuosius, pristatyti juos literatūrinėje spaudoje, paraėyti rekomendaciją į Raėytojų sąjungą.

Gerokai sumenkusius kūrybinius J. Gruėo kontaktus su sovietmečio Lietuvos raėytojais ir labai apribotus – su egzodo²⁸ raėytojais – turėjo atsverti sustiprėję kasdieniai ryėiai su teatru, žmonėmis, kurie scenoje sukūrė „Herkę Mantą“, „PraŹūtingą apėvaigimą“ ir kitus populiarius spektaklius. Daugiausia jų – iš Kauno valstybinio dramos teatro: reėisieriai

²⁶ Iš šio straipsnio autoriaus pokalbio su A. Jasiūnu 1965 m. balandėio mėn.

²⁷ R. Samuleviėius anksėiau nei J. Gruėas buvo paraėęs pjesę apie Barborą Radvilaitę – „Karūna ir smėlis“, kurios rankraėtį buvo davęs perskaityti kolegai.

²⁸ Asmeninius kontaktus su Stasiu Santvaru ir kitais egzodo raėytojais J. Gruėas atnaujino tik per valdėios sankcionuotą grupės kultūros darbuotojų kelionę į JAV.

Henrikas Vancevičius, Jonas Jurašas, Jonas Vaitkus ir Gytis Padegimas, aktoriai Kęstutis Genys, Danutė Juronytė, Doloresa Kazragytė, Nijolė Lepeškaitė, Algimantas Voščikas, Rūta Staliliūnaitė ir kt.

Formuojasi J. Grušo pastovūs asmeniniai ryšiai su talentingais dailininkais Romualdu Čarna, Rimantu Dichavičiumi, Marija Jukniūte, Osvaldu Jablonskiu, Jadvyga Mozūraite-Klemkiene, Vytautu Klemka ir Broniumi Uogintu, skulptoriais tėvu ir sūnumi Antiniais, Leonu Strioga, fotomenininkais Romualdu Rakausku ir Aleksandru Macijausku.

Galima teigti, jog J. Grušo artimiausių žmonių aplinkoje be šeimos (žmonos ir vaikų) formuojasi kiti išskirtiniai, taigi – elitinio mąstymo – epicentrai: literatūros, teatro, dailės, fotomeno. Vaikaičiui Algimantui Kančui pradėjus studijuoti architektūrą, J. Grušas pats ėmė ja domėtis, užsakė (tais laikais sunkiai gaunamų) žurnalų iš užsienio. Statant kinofilmą „Herkus Mantas“ J. Grušas talkino medžiaga ir konsultacijomis²⁹, tačiau užgimę santykiai su filmo kūrėjais (scenarijaus autoriumi Sauliumi Šalteniu ir kt.) truko neilgai. Visuose epicentruose – ryškios menininkų individualybės, dažniausiai kritiškai vertinančios sovietinę Lietuvos priklausomybę.

Taigi sovietmečiu reikėjo kurti ne tik naujus tarpasmeninius santykius, bet ir dvasinės atramos taškus, be kurių neįmanoma originali, išskirtinė kūryba.

Oficiali sovietinė ideologija atėmė iš J. Grušo galimybę priklausyti krikščioniškajai kultūrai, kuri traukė jį iki 1940-ųjų. Moderniosios literatūros paradigma, kuriai jis atstovavo savo novelių knyga „Sunki ranka“ ir romanu „Karjeristai“, buvo taip pat atmesta kaip „buržuazinė“, tai yra vakarykštė. Likęs dėmesingas klasikais („visų žymiųjų rašytojų knygoms, kurios laikomos pavyzdinėmis nacionalinėje, o dažnai ir pasaulinėje literatūroje“), J. Grušas stengėsi „senuosius dramos dėsnius jungti su moderniais“. Ar čia, Kaune, J. Grušui lengviau rašyti geras knygas nei tiems, kurie išvažiavo? Kur jam surasti bent minimalią bendraminčių paramą, kuri būtų jo išskirtinumą steigianti ir ginanti instancija?

Mykolas Drunga, svarstydamas tokį klausimą, mano, kad „Lietuvoje buvo žymiai sunkiau ir rašyti knygas apie Kantą, Shakespeare'ą, Dantę, Vakarų kultūrą ir tikėtis jų publikavimo“, nei Lenkijoje ar kitoje valstybėje, ir apibendrina sakydamas, jog „nereikia nei visų pasilikusiuųjų tėvynėje ir nežuvusiųjų Sibire smerkti, nei visus emigrantus girti. Svarbu tik tai, kad likęs tėvynėje ar atsidūręs laisvėje žmogus būtų kuo mažiau blogo ir kuo daugiau gero savo tėvynei padaręs“³⁰. Šį principą – neieškoti žmogaus veido be jokios dėmės – reikėtų taikyti ir kalbant apie J. Grušą kaip sovietinės Lietuvos elito atstovą, kuris rašė noveles ir pjeses, užuot skelbęs „literatūrinį streiką“.

²⁹ Kai kurie kino istorikai ir kritikai (Saulius Macaitis ir kt.) neigia buvus tokį bendradarbiavimą ar jo reikšmingumą (apie tai neužsimenama filmo tikruose), tačiau šio straipsnio autoriui J. Grušas yra patvirtinęs, jog iš savo archyvo medžiagos filmo scenarijui buvo teikęs.

³⁰ Drunga, M. *Ko lietuviai galėtų pasimokyti iš Adamo Michniko*. [žiūrėta 2011 m. birželio 16 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-06-15-mykolas-drunga-ko-lietuviai-galetu-ismokti-is-adamo-michniko/64476/print>>.

J. Grušo kelias į (pakartotinį) pripažinimą vedė per *etinį* dramatismą. Jis buvo asmeniškai išgyventas, individualiai išskirtinis. Be jo negalėtų rasti joks tikras elitas.

Akivaizdu, jog po 1944-ųjų, sugrįžus sovietinei valdžiai, rašytojo „vaidmuo“ Lietuvoje nėra tik profesinis (literatūros kūrėjo) vaidmuo. Laukti čekistų *ant čemodanų* ir tuo pat metu rašyti naujas pjeses, kurios galbūt padėtų išlikti neištremtam į *gulagą*, – tokia buvo etinė gyvenimo drama arba galimų „etinės prasmės klaidų“ kryžkelė, kurioje atsidūrė J. Grušas.

Dvasinis dramatismas vedė į J. Grušo *dvasinį realizmą*, tai yra maištą prieš *socrealizmą*, kurstė jo pastangas nekartoti to, kas kartą jau buvo padaryta, ką buvo „išmokęs“ rašyti. Savo pastangas keistis (ir keisti skaitytoją) J. Grušas vaizdingai yra palyginęs su „rašymu skersai linijų“. Kitaip – „skersai linijų“ – rašyti sunkiau, tačiau ir prasmės daugiau: siekiama vertikaliųjų – giluminių – kūrinio reikšmių ar dimensijų.

Šis motyvas paaiškina, kodėl J. Grušas, užkluptas socialinių politinių pervartų, ryžtingai ėmėsi jam visai naujo žanro – dramaturgijos, kuri iš visų literatūros žanrų bene mažiausiai savarankiška, dažniausiai nesutampa su spektakliu kaip įvairias meno galimybes sintezuojančiu kūrinium. Teatras reikalauja *dvasinio įvykio*, sielos judesio³¹. Galima sakyti, teatras yra ypatingai gyvastingas tapsmas, visuminė mūsų dvasios transformacijos forma. (Anot J. Grušo: „vertybių perkainojimas pagal aukščiausius kriterijus“).

Būtent dvasinis (etinis) dramatismas užtikrino J. Grušui elitiškumo atramą, kuri prieštaravo formaliam (nomenklatūriniam) *liaudies rašytojo* statuso turiniui, kūrėjo novelei ir dramai suteikė elitinei literatūrai būdingo novatoriškumo.

IŠVADOS

Priklausomybės struktūros (visuomenė, jos kultūra, institucijos) suteikia menininkui tam tikrų kompetencijų laisvai kurti savus pasaulius.

Sovietmečio Lietuvos visuomenėje galima išskirti meninį literatūrinį elitą, kurio atstovų statusas yra prieštaringas: dalis statuso vaidmenų buvo oficialūs (formalūs), dalis – individualūs, priklausantys nuo autorių individualaus talento ir jų dorovinės laisvės.

Išskirtinis meninis J. Grušo novelistikos ir dramaturgijos pasaulis rėmėsi *dvasiniu autoriaus gyvenamojo laiko dramatismu* ir individualia *dvasinio realizmo* estetika.

J. Grušas atstovavo sovietmečio lietuvių elitinės literatūros kūrėjams, kurių vieta ir jos vaidmenys yra reikšmingi, susiejant tarpukario ir atkurto (1990 m.) nepriklausomos Lietuvos kultūras.

³¹ J. Grušas dažnai prisimindavo, kaip 1938 m. B. Dauguvietis kalbino jį rašyti pjeses: „Grušai, rašyk dramas – tai pinigai ir garbė. Parašyti novelę – tai tas pat, kas pasiūti pirštine. O dramą – pasaulį *sujudinti*“. Paties J. Grušo įžvalga (1976 m.): „Teatras turi savyje kažką panašaus į *sprogstamąją medžiagą*“ (kursyvas mano – V. M.) Žr. Grušas, J. *Raštai*, 5 t., p. 199–200.

IN SEARCH OF THE ELITOLOGICAL KEY TO UNLOCK THE OEUVRE OF JUOZAS GRUŠAS

Summary

The focus of the article is on the aesthetical views and creative attitude of the Lithuanian dramatist Juozas Grušas (1901–1986) in the Soviet period in Lithuania. The elitological concept of culture and art is applied to approach and explain those views. Grušas belonged to the literary and theatre elite of that period that was paradoxically contradictory: on the one hand, it was formal, i.e., officially recognised, but informally, it emerged from the inner resistance against the occupation regime and very individual avant-garde searching for artistic expression, on the other hand. The role of that exceptional group of artists under the Soviet time in the process of modernization / postmodernization of Lithuanian literature and theatre of the 20th century was paradoxical enough: it presented avant-garde expression of art as a specific phenomenon of Soviet culture. In his novels and dramas written in the 60s and 70s, Grušas approached modern / postmodern authors of the Western prose and drama. The article claims that modern prose writing experience, gained in the post-war period, as well as the phenomenon of public and resistant elitism that existed in Soviet Lithuania, within a prestigious group of artists that were close to the writer, had a decisive influence on the creative effort and artistic expression of Grušas.

Keywords: Juozas Grušas, Soviet nomenclature, elite, writer's status, culture.

STILIUS – TAI, KO „NIEKAD NEŽINAI“

Apie kt. ir Danutės Kalinauskaitės rašymą

SANTRAUKA

Straipsnyje trumpai aptariama literatūros fenomenologijai artima stiliaus samprata. Ji neatskiriama nuo kalbančiojo-rašančiojo asmens, jo kūno sąmonės, sąmonės kūno, jutimų, patyrimų išgyvenimų. Stilius nėra ko nors vertimas į kalbą. Kalba, kalbos raštas yra atskirai suformuojamas, sąmonėje susiformuojantis kalbinis tūris. Paviršiuje stilius atpažįstamas iš būdingų ženklų, bet ženklai nurodo į gilumą, į sąmonę. Konkrečiam tyrimui pasirenkama Danutės Kalinauskaitės knyga „Niekada nežinai“ (2008). Analizuojama šios rašytojos stiliaus amplitudė, apimanti kalbėjimo pozicijas, nuostatas, laikysenas, sakinį, jo liniją. Stiliaus linijos savitumas sutelkiamas iš atskirų tekstų aptarimo. Nesiekiami galutinių išvadų, bet teigiama, kad D. Kalinauskaitės stilių labiausiai lemia nenusipėjami posūkiai, aukštųjų ir žemųjų prasmės modusų dermės, lankstus sakinyš.

Esminiai žodžiai: Danutė Kalinauskaitė, stilius, literatūros fenomenologija, tekstas, kūrinys, kalba, kalbėjimas, sakinyš.

Humanistikoje sunku pasiekti vartojamų sąvokų vienareikšmiškumą – fenomenologinės krypties tyrėjai pasiteisina: sąvokos, kaip ir visa pasaulyje, yra *man*, mano pasirinkimui, suvokimui. Sąvoka daugiau ar mažiau nusistovi, įgyja rėmus iš daugelio matymų-mąstymų; įrašoma į atskirus kontekstus; sąvoka tarsi *persirašo*, įima savin *kito* jai teikiamas reikšmes. Nepakinta iš esmės, bet pasikeičia, net jei daugiau ar mažiau įprasti sąvokos rėmai ir sąmoningai saugomi.

Stilius – viena seniausių estetikos sąvokų, pereinanti per pagrindines Europos kultūros ir meno epochas, pasitraukianti į nuošalę ir vėl iškylanti. Šiuo metu stilius yra labiau susijęs su fenomenologine estetika, gal net su ryškėti imančia *estetologija*; įprasminta ir viena iš minties ašių tapusi „Estetikos enciklopedijoje“¹, graikiškąjį *aisthēsis* verčiant *pajauta*. Estetologija tada suprantama kaip *pajautų* (dvasinių jutimo, reagavimo į pasaulį galių) tyrimas. Naglis Kardelis pokalbyje apie „Estetikos enciklopediją“ atkreipė dėmesį į tai, kad klasikinis *aisthēsis* ir lietuviškasis *pajauta* turi atitikmenį sanskrito sąvokoje (jei tik sąvoka čia tinka) *rasa*, reiškiančioje *syvus*, *skonį*, vartojamoje emotyvistinėje indų estetikos teorijoje. Valdas Jaskūnas „Estetikos enciklopedijoje“ paaiškina, kad *rasa* vartojama dviem pagrindinėmis reikšmėmis: kaip pasitenkinimą kelianti kūrinio savybė,

¹ *Estetikos enciklopedija*. Sud., rengėjas ir moksl. red. J. Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, 174–181.

kaip patyrimas, kūrinio sukeliamas. Sąvokų atitikimai yra svarbūs; žmonės skirtingu laiku ir skirtingais keliais prieina panašių dalykų.

Pajautos (tikriausiai pirmasis) „Anykščių šilelyje“ įprasmino Antanas Baranauskas, genialus kūrėjas, kurio sąmonė juto pasaulį labai gilia aprėptimi: nuo matomo, tikro kaip koks grybas, iki protu neapimamo, nesuvokiamo, net aukštosios matematikos keliu neprieinamo. Atodūsis, atsidavimas raminančiai, širdį aukštyn keliančiai miško galiai: „Dėl to ir širdij visos pajautos nutilsta, / Ramum tykumu malda dūšia dangun kilsta“; jutimų sustiprėjimas, suintensyvėjimas: „Dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino. / Ė tik junta dažniausiai, kad širdis neskaudžia, / Ė tik pilna pajautų labai ramiai graudžia“; paslapties pripažinimas: „Iš to, matai, ašaros ir atsidusimas, / Iš to šventos pajautos, iš to giesmės imas“. „Anykščių šilelio“ stilius – kalbėjimas apie *pajautos*, sutelkiant būtinuosius žodžius (širdis, dūšia, verksmas, nutilsta, kilsta, neskaudžia, graudžia...), suformuojant ritminę frazės slinktį, garsų harmoniją, atitikimus tarp būsenų ir kalbėjimo.

Pajautos išlieka ir dabarties literatūroje: mažiau *aukštųjų*, bet be jų nebūtų gyvos ir mažosios. Pajautos būtinos stiliui, pirminė jo medžiaga. Reta galimybė ir *tai* suvokti Danutės Kalinauskaitės knyga „Niekada nežinai“ (Vilnius: Baltos lankos, 2008).

Kad D. Kalinauskaitė – *reiškinys* mūsų literatūroje, aiškinti nebereikia. Akylumo ir ausylumo *tai* pastebėti mūsų humanitarams pakako ir pakanka. Kęstutis Navakas, palydėjęs knygą „Niekada nežinai“, tiksliai pastebėjo, kad „išlavinta jos ranka fiksuoja pačius įvairiausius iššūkius: nuo buitinių iki egzistencinių“, kad „buities klotas (knygoje įkūnytas itin taikliai pastebėtų detalių intarsijomis – V. D.) pagauliai derinamas su „kasdienybės ontologija“.

Bandyti į mažą mąstomąjį vienį suimti D. Kalinauskaitės teksto stilistinę ypatingumą, išlaikant nuostabą, kad *tai* dar gali būti, kad dar galima iš kalbos (iš lietuvių kalbos) suausti tokį tankų ir kartu tokį minkštą kalbinį audinį, į kurį sąmonė saugiai įsisupa net tada, kai kalbama apie nykumą, senatvę, tuštumą, praradimą, netekimą, mirtį, išėjimą. Ar apie nesusigaudančius gyvenimo pragmatikoje, bandančius pasitraukti į nuošalę, kurios vis labiau nebėra. Bet žmogiškoji tikrovė tebėra, ir šios rašytojos sakiny s kabinasi į ją, laikosi už jos: tuo laikymosi judesiu palaikydamas ir pačią tikrovę. Pastanga svarbiausiais reikšmes rasti pačioje tikrovėje, jos *šiapus*, bet vos apčiuoptos tos reikšmės persikelia *anapus*; arba laikosi ant ribos – *vos vos*. Gal ir ne apie *tai* sakiny s („Aš anapus slenkščio ir aš šiapus – nemirksėdamos žvelgiame viena į kitą“), bet ir apie *tai*. Apie *tai*, kad aiškios ribos žmogaus pasaulyje niekur nėra. Ženklas – „Namo“ pradžios sakiny s: „Aukštoje reanimacijos lovoje, rodės, guli ne mama“. Mama, kuri dar yra ir kuri jau *ne mama*.

Sakiny s yra stiliaus įgaliotinis. Kai galvoji apie stilių, žiūri į sakiny s. Į jo *tiesosaką* (kaip cituotas sakiny s iš „Namo“) ir į jo *netuosaką*, susidarančią iš tokių tolimų panašumų, kad lyg ir nebesuartinamų. Tiltas, kurį reikia tiesti iš naujo. „Į ką, kai įsižiūri, ji panašiausia? Į du centus iš gyvenimo aliuminio“ („Niekada nežinai, kas laukia už kampo“). Metafora, kurioje tikrovės yra daugiau nei pačioje tikrovėje. *Tai* ir yra stilius: kalbinė tikrovė

tikresnė už pačią tikrovę, kitaip *neapčiuopiamą*. Mergaitė *be vietos*, išsižiūrima atsitiktinio tėvo, – lyg pigiausias gyvenimo aliuminis. Iš lyrinės (suauginančios su pasauliu) metaforos D. Kalinauskaitė pereina į egzistencinę (beveik kafkišką, kai sąmonė negali nei prisiartinti, nei atsiskirti, kai apie susiliejamą negali būti nė kalbos). Metaforos riba kartais gali būti matoma kaip stiliaus riba. Metafora – kalbinis sąmonės lizdas; skirtingai susisukamas (žalias megztinio siūlas, įsuktas į lizdą). Tame kalbiniame sąmonės lizde telpa viskas, kas kaip nors yra, ko nėra, ko nereikia ir ko stinga. Lizdas pasikartoja kaip vienas iš stiliaus *siūlų*: „Prisimindavau savo tėvus, mamos balsą, kai parvažiuodavau namo vakare, tamsų šiltą, – tokia yra lizdo tamsa ir šiluma: „Grižai kaip sykis vakarienei“ („Kartą Tunise“). Lizdas – jei ir tik prisiminimas, įmanomybė gyventi, nuolat (ir rašymu) įtikinėjant, kad gyventi galima, reikia. Kad yra mums nežinomi dėsniai, kurių reikia stengtis nepažeisti. Savęs įtikinėjimas (ir pašąmoningas) reiškia ir siekį įtikinti kitus. Stilius – sankaba tarp savęs ir kitų, tarpas, kuriame kažkas vyksta kalboje ir kalbos būdu. Bet juo neapsiriboja. Kur yra kalba, ten yra ir gyvenimas.

Lizdas – lyg sąmonės atsarginiai namai, tik jį, susuktą iš besimazgančių, trūkinėjančių patirties siūlų, sąmonė kartais begali išsaugoti, patį mažiausią, menkiausią. Žmogus gyvena, o pasaulis traukiasi nuo jo, darosi *kitas, kitoks*. „Nes pasaulis jau kitoks nei prieš trisdešimt metų. Dinamiškas. Be jokių skrupulų smulkinantis bet ką, kas kitados buvo didelis, – mirtį, kančią, meilę, auką“ („Užtrauktukas“). Kai be skrupulų, *dinamiškai*, smulkinami didieji žmoniškųjų reikšmių pavidalai, lieka tik patys mažieji: užslėpti sąmonės lizde, užslopinti kaip *negyvenimiški*, kaip *skrupulai*, trikdantys naujumą, dinamiką, „pažangą“. Ir skaitalus, žodinę „kvaišalų“ rūšį, gaminanti industrija darosi vis galingesnė. Apie stilių čia nekalbama, gamybai svarbus tik pelnas. *Rašymas*, siekiantis *kažko kito*, turi virsti *stiliumi*, tapti egzistencinės kompensacijos būdu. Giedra Radvilavičiūtė, daranti savo tekstus iš stiliaus (arba iš *tinkamų sakinių*, suauginančių konstravimą ir intuiciją), esė „Teksto trauka“ (rinkinys „Šiandakt aš miegosiu prie sienos“. Vilnius: Baltos lankos, 2010) iškelia kelis teksto paveikumą patvirtinančius kriterijus, kurių bent dalį galima taikyti ir D. Kalinauskaitės kūrybai: *braunasi* į atmintį, sugeba modifikuotis pagal skaitančiojo patirtį, atnaujina *banalybes*, tiesa išlieka ginčytina, abejotina, bet ir patvari. Reiktų pridurti: nebijo rizikuoti. Greičiausiai stilius visada susijęs su rizika.

Knygoje „Niekada nežinai“ teksto lygmenyje sąmonė turi rinktis; iš to „dvejinimosi“ vaizdiniai: aš ir *kita aš*. Arba sujungti tai, kas iš pirmo žvilgsnio lyg nesujungiama. Laisva, bet jau apibūdinanti metafora – stilius yra sąmonės sauga. Iš šios metaforos turėtų matytis, kur stilius pereina į gyvenimą, kai kalbame apie *laikysenas*, kaip susikabina su kalba – labiausiai per būsenas. Būsenos yra stiliaus gilieji podirviai. Pradedama rašyti, kai susidaro būseną, palanki rašymui, *norui kalbėti*. Apie D. Kalinauskaitę netiktų sakyti – *išsikalbėti*. Greičiau nenoras rašyti negu noras, greičiau slopinimas negu žadinimas. Nuobodulys, *splynas*, iš kurio Ch. Baudelaire'as parašė gražių eilėraščių. Būseną – trapi, galinti keistis, pereiti į kitus pavidalus. Jaunos kūno energijos jautimas, bet ir senstančios;

kintančių būsenų tankiai – iki depresijos, nevilties, atgailos. Ir kiekvienoje kūrybingos sąmonės būsenoje slypi galimybė kurti: būseną išrašyti, išpiešti, įgarsinti. *Asociacijų* galia; D. Kalinauskaitės tekstai yra saistomi vidinių asociacinių ryšių. Apie tai (ir čia susitiktume su atskira problema – *pagavos pagavimo pagava*; stiliaus kelio refleksija) itin raiškiai prasitaria novelėje „Kalėdos su svetimu“: („... kažkas atsitiktinai pašto dėžutėn buvo įmetęs popieriaus lapelį. Tuščias popieriaus lapelis. Bet jis buvo lieso pieno spalvos. Ir staiga plonyčiu asociacijos siūlu atėjo suvokimas – būties ištuštėjimas“). Asociacijos vidinė struktūra nepasiekiamą, ji nugrimzdusi rašančiojo patirtyje, iškylančioje į paviršių *suvokimu*. Kūrybinė būseną – paaštrėjęs, suintensyvėjęs *juslingumas*: viskas įkvepiama, užuodžiama, įtraukiama, viskas bematant (kaip bičių kojelės žiedadulkėm) aplimpa daiktai, prisiminimais. „Prakeikta juslinė prigimtis – viską pauostyti, prie visko prisiliesti pirštų pagalvėlėmis...“, – ištariama apsakyme „Daiktai“. Čia daiktai atskirai sutelkti, ypač apmąstymui-klausimui: „Kas darosi su išėjusiųjų daiktais?“. Lyg ir pritrūksta galios, kuri sutrikdytų bendrą aprašymą, jį suskaidytų į likimo variantus. Bet galia gali atsirasti – *niekada nežinai* kada, iš kur. Žmogus, kuris gali pradėti būti „tikru daiktu“ – tai apie senokus (Dievo paukštėlius). Arba daiktas, metaforos būdu staiga pasirodantis kaip gyvas: senas lagaminas palėpėje po skarmalais, „sukandęs dulkėtą kailio skutą“ („Daiktai“). Prie daiktų, analizuojant D. Kalinauskaitės stilių, reiktų kaskart grįžti.

Stilius – iš daiktų (bendrąja prasme), iš žmogaus pasaulio daiktiškumo *jutimo*. Iš gebėjimo ne tik matyti daiktus, bet ir justų jų pačių esatį (novelėje „Užtrauktukas“ užsimenama apie D. Steinerio „Tikrąsias esatis“, nuolat juntamą ir pasakojančios sąmonės reflektuojamą žmogaus pasaulio reikšmių ir problemų horizontą). Kokį žingsnį poezijoje žengė R. M. Rilke'ė, kai *išvydo* daiktus, kai pasiryžo ne apie juos kalbėti, o juos *sakyti*; bet dar anksčiau – fenomenologijos, laisvinsios žmogaus ir pasaulio santykį, kaip pasaulį *man, manyje, manimi*, – pradžioje E. Husserlio ištarta: *atgal, prie daiktų*. M. Prousto *prarasto laiko ieškojimas* (apie šią metaforą rašytoja taip pat užsimena) – prisiminimais, *juslėmis*. Dvasiai kelias buvo rodomas, bet *galios* veikė kita kryptimi: karų, žudynių, *išvietinimų*. Savo vietą prarandanti sąmonė save praranda vėliau, kartais jau kitomis kartomis, kurios paveldi išderintą kalbą, atspindinčią vidinį pasaulio išsiderinimą, *būties ištuštėjimą* (jau cituotos frazės dalis iš apsakymo „Kalėdos su svetimu“). Tuštumą gali užpildyti iš atminties tinklų išsprūdusi netikėtų netikėčiausia metafora „aliuminio šviesa nuo sovietinių šaukštų su skylutėmis“ ligoninėse („Užtrauktukas“). *Aliuminis* rašymo metu kažkoku būdu įsigyvenęs sąmonėje, tad iš kelių kartų asociacijomis atsigamina. Ir tą akimirką, kai aliuminis pasisako kaip šviesa, pasaulis kažkaip atsistato – stilius turi atkuriamąją galią. Ne tikrovės su aliuminiais šaukštais valgyklose, ligoninėse, o to, kas buvo *man* ir kas atmintyje virsta *šviesa, aliuminio šviesa*. Justai, kad pasaulį *turi*, kol turi jo jutimą, kaip bendrumo atskirumą – *man*: iš tuščių tėvų namų kaimynai ir svetimi žmonės *poli-etileniniuose šiukšlių maišuose* (taip įspaudžiamas „tikrovės“ įspaudas) išsineša, „kas kiek pakelia“ (tiesioginė, bet ir perkeltinė reikšmė, kuri dideliu pagreičiu ima stiprėti). To „kas

kiek pakelia“ prasitęsimas sąmonėje: „Dabar žinau, kad tuose maišuose buvo ne tik mamos suknelės ir „dar visai geri“ tėvo kostiumai, bet ir visos sniego rūšys (geltonas, raudonas, mėlynas, dulkantys miltai ir pavandeniję ikrai), debesų formos, vėjo kryptys, medžių lapų karpytumas, kvapai ir spalvos, juslės – viskas, be ko aš nebebuva aš. Nušluotas pasaulis... Tikriausiai todėl, kai sninga, sniegas man dabar būna tuščias, kai lyja – tuščias lietus. Tušti būna šviesa, vanduo, valgis. Tuščias „Tėve mūsų“ („Užtrauktukas“). Būties tikrumas, netgi šventumas, laikosi pačiame paviršiuje, kaip įbrėžimais stalo lentose ar kokiame plastike, nors manome, kad giliai. Pagal D. Kalinauskaitę: niekniekiuose, mažuose daiktuose, kurių prigimtyje slypi galimybė *staiga* tapti niekam nereikalingais, virsti *kvapais*, „ta netvariausia pasaulyje substancija“. *Kvapai*, iš kurių susidaro stiliaus *kvapas*, atskiras, nesumaišomas, kaip kiekviena virtuvė, jei tik ji – *namų virtuvė*.

„Atsiprašiusi iš darbo, kitą rytą išvažiavau į Girinius. Vos nepravirkau iš dėkingumo, kai išlipusią priemiestyje, iki kraujo pažįstamoje „Girinių“ stotelėje, mane pasitiko mano kvapai (ta netvariausia pasaulyje substancija – kaip kiečiausias gruntas): besilydančio asfalto, įkaitusių padangų ir rūdijančių baltųjų dobilų galvučių, šieno, šiltų pakelės dulkių ir perbrendusio daržo, o visų jų dugne – jau artėjančio rudens“ („Pacifistinis“). *Kvapo bangavimas*: dirbtinio, techninio, bet jau priprasto kaip asfaltas, mašinos, jo *persimaišymo* (pagal aukščiausio tikslumo metaforą – *rūdijančios baltųjų dobilų galvutės*), šiltos dulkės, perbrendęs daržas; kvapų bangos dugnas – artėjantis ruduo, kuris pirmiausia pasirodo aštrėjančiais kvapais; vasara, lyginant su ankstyvuoju rudeniu, bekvapė.

Rašymas (šio rašinio pavadinimo paantraštė) vartojamas apibendrinamai: apima mąstymą-matymą-girdėjimą-jutimą; visuminių *pajautų* virtimą kalba, kalbėjimu. Stilius: virtimo-vertimo kodas, sąmonės galia kalba veikti *taip*, tokiu būdu. *Taip, tai* yra, tai susidaro – lyg iš mažųjų bendražodžių, esmingai uždary. Jie gali būti klausinėjami, apklausinėjami. Apklausinėjami *stiliaus* rūpeščiu. Tik atsakymai, kurių sulaukiame, nėra (ir negali būti) nei išsamūs, nei galutiniai. Galima pakartoti D. Kalinauskaitės rinkinio pavadinimą „Niekada nežinai“, kuriame slypi ir tam tikras stilistinis kodas. Nežinai, kas šmėstels sąmonėje po akimirkos (nekalbant apie bet kurio atsitikimo galimybę), nežinai sakinio, kurį parašysi po to, kurį jau užbaigėi, užbaigėi tašku, daugtaškiu, klaustuku, labai retai – šauktuku. Nežinai, kuo užbaigsi tai, ką pradėjai. Rašysi ar nebe. *Kaip* rašysi, kas bus pasikeitę tose sąmonės struktūrose, kurių laikosi lizdelis, jei net ištuštėjęs, materialumą praradęs, vasaros ir rudens išblukintas durnaropės ar sėklinio agurko kokonas – „pastėris pirštus sukisęs į pelėsio pūkelius“ („Namo“). Nežinai, bet ir žinai: sakinyje, kurį *dabar* rašai, išliko prieš jį parašyto pėdsakas ir pėdsakas to, kuris seks paskui. Stilius yra *faktūra* ir *tekstūra*, *kontūrai* ir *tūriai*, – pačios D. Kalinauskaitės žodžiai (iš „Pacifistinio“ ir „Kalėdos su svetimu“), pavartoti tikrumui pasakyti.

Rašymas knygoje „Niekada nežinai“ dalyvauja ir kaip gyvenimo modusas, kaip gyvenimas rašant; yra rašytojas („Niekada nežinai, kas laukia už kampo“), yra pasakotoja-veikėja, turinti neįmanomą stilistinį tikslą – parašyti novelę, „kurioje likimą, žmogaus

ar kokio daikto, pavyzdžiui, siuvamosios mašinos „Singer“, patirtomis išdavystėmis ir atsisveikinimais nenusileidžiantį žmogaus likimui, būtų galima suspausti į vieną puslapį, pastraipą ar išvis – detalę. Bet suspausti taip, kaip Dievas iš savo buvimo visur – danguje ir žemėje, žmonėse ir batuose po lova – kartais susispaudžia į cukraus kubelį diabetiko kišenėje. Širdininko šansas – į nitroglicerino tabletę“ („Meilė ir kt.“).

Neabejotina – D. Kalinauskaitės stilistinis režimas yra *taupus, spaudžiantis*. Rašyti mažai, mėgti *mažus daiktus*, veikti *detale*, vengti *emocinio šantažo*, pirma jį savitai dekonstravus („Meilė ir kt.“). Vaikščioti ne pro *paradines*, o pro *šonines duris, prasisprausti*; atsargiai prisimenant ir primenant, kad „jos dažniausiai ir yra pagrindinės“ („Meilė ir kt.“). Galima būtų ir sakyti, kad tai vienas ryškesnių, apčiuopiamesnių šios rašytojos stilistinių siekinių: įdomus kalbinis lavravimas tarp aiškių priešpriešų (*šoninės ir paradinės durys*), sustojant prie *pagrindinių*. *Pagrindinio* statusas gali greitai keistis: kas vieną akimirką buvo pagrindas po kojomis, kitą – jau tik problema paties pagrindo ar pamato. *Stilius* – ir rašančiojo pamatas, ir problema, kylanti pati iš savęs. Suspausti pastraipą, kad tilptų „ant adatos smaigalio – ar leisti išsiskleisti pagal netikėtai užsimezgdusios metaforos valią. Stilių dažnai valdo metafora, nors ji pati susiformuoja iš kalbinių vingių sąmonėje. Gražiosios, netikėtosios D. Kalinauskaitės metaforos, tokios kaip *rūdijančios baltųjų dobių galvutės, aliuminio šviesa, samanų rudumo nuotrauka*. Ir rupios, nubrūžintos, kaip koks kasdien vartojamas daiktas. Močiutės „širdžių lentelė“ („Niekada nežinai, kas laukia už kampo“) – patirtis, kuri sutiksina gyvenimo veikimą. „Žmonių širdys, Ele, – sakydavo, – būna visokios: bailios ir drąsios, kietos ir minkštos, plačios kaip vartai ir siauros kaip adatos šiknutė, labiausiai saugokis – šiknučių“. Širdis–*šiknutė* ima apsakyme veikti kaip stiliaus programa, nors ir nematoma: bijok, saugokis siaurakakčio žiūrėjimo, to, kuriam viskas, kas netelpa į *jo adatos šiknutę*, nieko nevertas ar net pavojingas. Stiliaus programą kartais lengviau suvokti negu patį stilių – ne kaip efemeriją, o kaip materiją, įsikūnijimą kalboje.

Galima sakyti labai paprastai: stilius yra atitikimai tarp būsenų, įgalinančių rašymą, kaip ypatingą kalbėjimą, tylios kalbos vartimą rašto ženklais. Kuo tikresnis (ir kuo natūralesnis) stilius, tuo mažesni (kartais jau ir neaptinkami) tarpai tarp būsenos ir kalbėjimo – sakinio, jo sintaksės, perėjimo į kitą sakinį, pastraipos, jos uždarymo ar atvėrimo. D. Kalinauskaitės knygoje ši pulsacija itin svarbi. Novelių *segmentacija* vos juntama: be skyrių, poskyrių, erdviniai tarpeliai lyg kokie laiko pertrūkiai. Trumpi galai vėl bandomi surišti. Neturime, nepatiriame nei vientisos erdvės, nei vientiso laiko, gyvenimas fragmentuotas, fragmentiškas.

Žmogus kalba taip, kaip alsuoja – lyg ir be pastangų. Ritmiškai plaka (kol plaka) širdis, ritmiškai įkvepiama ir iškvepiama. Kūnas, kūno sąmonė, sąmonės kūnas. Bet kodėl taip maža *gerai* rašančių; rašančių taip, kad pats rašymas, parašytas tekstas teiktų malonumą, kurį teisėtai vadiname *estetiniu malonumu*. Kodėl net išverstas M. Proustas teikia malonumą: kalbos liečiamas kilnojasi, virpa gyvenimas, pulsuoja jo gyvybė, dvasinė ir

biologinė, gamtinė – neatskiriama. Apibendrintai sakome – *stilius*; pakartojame daug kartų kartotą Gustavė o Flauberto sentenciją, kad *stilius – tai aš*. Ir grįžtame prie *laikysenų*. Stiliaus kaip rašymo būdo pradmenys glūdi *aš kūne*; kaip matoma-mąstoma, girdima, jaučiama, kas priimama ir ko atsisakoma, kam įsipareigojama ir kas atmetama, kas pasirenkama kaip sava ir kas lieka (bet vis vien lieka) kaip svetima. Stilius yra nematomo (kitais būdais nepasirodančio *aš* (vidinės substancijos, valios ir nevalios taško) kalbinė (raštinė) raiška tam tikromis formomis, pavidalais. Stilius *pasirodo* – pasirodo kaip vienkartinis veiksmas (net vienas sakiny), bet ir kaip vienas kitam ne tapačių pasikartojimų grandinė, įgalinanti stiliaus atpažinimą. Pirminė energija, lyg kokio pirminė *stiliaus valia*, valia būti *taip*, taip *pasireikšti*. Stilius bendrybes verčia atskirybėmis, atskirybes bendrina. Stilius yra abstrakcija, kol į tyrimo akiratį nepatenka tekstai, kurie pirmiausia intuityviai atpažįstami kaip *turintys stilių*, kurį galima bandyti tirti.

Kodėl sakome, kad D. Kalinauskaitė turi *stilių*. Patirtis tvirtina, kad stiliaus buvimą, veikimą atpažįstame iš to, kad tekstas *pritraukia*, atsiranda jutiminis sąlytis, lyg įsijungia *juslės*, atgaivinančios, savaip (pagal patirties vingius sąmonėje) realizuojančios tai, apie ką kalbama, pratęsinėjančios. *Stiliumi* reiškiasi teksto (net paties hermetiškiausio) atsiverdinėjimas, *pralaidumas* netgi lietvamzdžio muzikai. „... kai įsiklausai – pirmųkščių genčių muzika: timpanai, būgneliai ir tamtamai“ („Niekada nežinai, kas laukia už kampo“). Stilius, kai iš kūrinio dar gali būti kažkas, kas nėra jis pats, galia keistis, transformuotis begalinėje suvokimų skalėje. Yra gyvas, tad gali keistis, būti, bet ir nykti.

Fenomenologiškai vaisinga stiliaus suvokimo pozicija: neturėti išankstinių prieigų (sunku jų visai išvengti, nes prieigų atsisakymas, ypač bandymas pasakyti, kad atsisakai, virsta prieigomis, jei ir su minuso ženklu), nes *niekada nežinai*; nežinai, kaip suvoksi sakinį, detalę, ritmą, netgi siužetą. Nežinai, ar rytoj tos pačios pastraipos neperskaitysi kitaip. Pastraipos – stiliaus riboženkliai; nuo kur iki kur išlaikomas tam tikras vienis. Stilius yra ne tik rašymo, bet ir suvokimo stilius: atitikimai, sutikimai, sankirtos. Apibūdinimai su priešdėliu *ne*. Sąmonė būna ne tik būdama, bet ir *ne-būdama*; jausdama tuštumą, netvarką, entropiją, *splyną*, beprasmybę, gal net blogųjų demonų priartėjimą. Valia išsilaikyti, išbūti, sąmonei įsitraukiant į kalbinį (vaizdinį, garsinį) žaidimą, lyg bandant sužaisti *partiją* su kažkuo nematomu, nežinomu, bet juntamai esančiu; pergalės sunku tikėtis; prieš šimtmetį R. M. Rilke'ės ištarta: *svarbiausia išsilaikyti*. Geras stilius dažniau ne iš pergalės kvapo, o iš išsilaikymo prakaito. Iš kūno. Tai, kas mummyse, mumis (nematyti, nesutikti, nepažįstami kūno jutimai, pajautos) turi virsti ir kitų (kad ir nedaugelio) atpažįstamomis žaidimo figūromis: šachmatai yra archetipinio gilumo – ir pagal amžiną (jei ir slepiamą, vis labiau karikatūrėjančios demokratijos) hierarchiją (nuo menkiausio „pėsčiojo“ iki galingiausio valdovo (nejmanoma pagrįsti, kodėl), ir pagal „ėjimų“ galimybes – laisvė *eti* galiausiai yra ribota, draudžiama. Stilius yra sudėtingiausia šachmatų partija: žaidimas paties su savimi, bet su skirtingomis figūromis, kai pergalės galimybė tarsi atiduodama į lemties rankas (šachmatų, šaškių įvaizdžiai

novelėse „Namo“, „Išregistruoti vaiduoklį“, „Kartą Tunise“). Žaidimo pergalę gali lemti *pradžia* – kas pradeda. Bet gali ir pabaiga – netikėtas ar ir lauktas, suvokimo lūkesčius patenkinantis žingsnis. Taip, trumpo teksto (novelės, esė, eilėraščio) stiliui labai svarbus pirmasis sakiny, pirmoji eilutė (nėra atsitiktinis dalykas, kad *pirmoji eilutė* (ar frazė) lyg pasigirsta, yra tarsi signalas: *sek paskui mane*. Ir tai, kas juntama neaiškiai, blyškiai, ima kristalėti, aiškėti, materialėti. Bendrinis žodis gali būti bekūnis (šulinys *man* pirmiausia yra *mano* šulinys); sakiny yra kūnas, žodis įsikūnija sakiniu. Iš esmės visada su trūkumo jutimu; stilių palaiko trūkumo jutimas. Pats sau stilius niekada nėra pakankamas; trūkumo jutimas yra stiliaus energijos versmė; bandyti pereiti, bandyti įveikti. Stilius susidarinėja iš jutimų, iš *pajautų*, iš jų kalbinių įsikūnijimų.

Bet stiliaus realybė (tai, kas suvokiama kaip stilius) ir yra kalbiniai įsikūnijimai. Ko? – klausiamo. Ir grįžtame į ratą – jutimų, pajautų. Kaip yra žmogaus pasaulis, su kuriuo susitinkame kaip su savo *gyvenamuoju pasauliu*, kas yra jo pirmavaizdis (tvarka, kosmosas, ar atvirkščiai – chaosas, valdomas entropijos, nyksmo), ko reikia būčiai – pastovaus buvimo, *vietos* (namų) ar amžino *kelio, kelionės*? Ar žmogus yra pats sau, pats sau pakankamas, ar amžinai stokojantis *kito, kity*? Ar esame tapatūs patys sau, pačių savęs ir kitų atpažįstami iš tam tikrų savybių (ar jų neturėjimo), ar žmogus tėra besikeičiančių reakcijų, jutimų, emocijų, jausmų kamuolys, ridenamas vėjo gūsio ar mėtomas aplinkybių, situacijų? Ar pasitikime tuo, kas esame patys sau, ar tik be perstojo grumiamės su trūkumais, netesėjimais, tapatybės ieškojimais? Bet visais atvejais mumyse veikia galia suvokti *kaip esame, kaip nesame*, galia reflektuoti. Ši galia, perimanti pirminius impulsus, juos sumuojanti, verčianti į kažką, kas būtų labiau suprantama sau ir kitiems, kūniškai yra arčiausia stiliaus. Stiliaus kaip *rašymo būdo*. Raštas esmingai įsikerta į stilių: rašymo tempas, ritmas kitas nei kalbėjimo. Tikriausiai ir rašymo ranka stilius kitas nei rašymo koku nors prietaisu – rašomąja mašinėle, kompiuteriu: 1955 m. vasario 23 d. laišką A. Vaičiulaičiui A. Nyka-Niliūnas pradeda sakiniu: „Pirmiausia šio laiško žodžiais atsiprašau, kad rašau mašinėle. Šios priemonės imtis mane privertė nepaprastai blogas plunksnakotis, kuriuo rašant į galvą ateina ne kokios geros mintys, bet tik keiksmažodžiai“). Blogas plunksnakotis kaip trikdys, bet ir mašinėlė – ne išėtis, ji *priemonė*, kuri įsiterpia tarp minčių (norima *gerų minčių*) ir jų parašymo, kurį natūraliausia patikėti rankai, neišleisti iš kūno valios.

Kūno valia, geidimai, norai susiformuoja pirminėje patirties erdvėje – namuose, kokie jie bebūtų, net patys skurdžiausi. Didžioji D. Kalinauskaitės *rašymo* pasija – ryšio su namais: nuo buvimo iki praradimo, trūkumo, atsiminimo, tiesiog *neišėjimo*. Visa, ką galima atpažinti kaip tikrą, yra kaip nors susiję su namais. Novelėje „Namo“ dukra lanko motiną ligoninėje – po operacijos, neatgavusią sąmonės. Viskas pasikeitę, tik „gyslotas kumštukas ir kadaise – kapojant žabus – įskeltas nykštys, panašus į bulviuką, – tai dar iš namų, visa kita, taip pat ir neatpažįstamas veidas – ligoninės“. Sakiny kaip informacinis kodas: motina susenusi, menkutė (gyslotas kumštukas), namai, kur moterys kapoja žabus,

kur *bulviukas* gali būti svarbus palyginimo sandas. Stilius yra *junglumas*, galia išlaikyti įsijungimo, prisijungimo galimybę. Pagrindinė sąmonės prisijungimo kryptis, galimybė, intencija – *noriu namo*. Arba: „Noriu namo“. Trumpa frazė, kuri atskira eilute, kaip vidinis gestas ar kaip *kito* citata (gal net teksto, eilėraščio, nes išskirta kabutėmis) parašoma novelės „Namo“ išplėstos pastraipos pabaigoje. Esminis sąmonės noras, niekad neišsipildantis. Negalintis išsipildyti, nes namai yra arba *kasdienybė* (kurioje niekas nedalyvauja, bet visi yra dalyviai, kur viskas maža ir nereikšminga, bet galiausiai iš to susidaro visos reikšmės), arba *kosmosas* (nežinome, kas tai yra, todėl daugelį sąmonei neapimamų dalykų jam ir peradresuojame). Rašytoja apima abi gyvenimo dimensijas. Gali pasakyti: „Man patinka, kai nieko nevyksta, – jokie įvykiai. Patinka paprasta kasdienybė“ („Pacifistinis“). Ir leistis į kosminę nežinomybę, bandant ją prijaukinti: „Bet pilnutiniausi namai vis dėlto būna tada, kai jie būna kaip kosmosas. Net jei jis – visai mažagabaritinis. Kai būna visos sudedamosios jo dalys ir kartu tas vienis: tėvas, motina, seserys, katė, Mirtos (anos Mirtos atminimui) kauleliai po serbentų šaknimis, visi gyvenimo materialieji pavidalai ir efemeriškosios substancijos (...)“ („Išregistruoti vaiduoklį“).

Stilius – visada *dermė*, kuri susidaro ir iš nedermių, plyšių. Galima sakyti, kad D. Kalinauskaitė vykusiai derina *kosmosą* ir *kasdienybę*, kasdienybėje išvelgdama persišviečiančias žmogiškojo buvimo prasmes, o kosmosą paversdama *mažagabaričiu*: atskiros dalys, susietos patirties, tad *vienis*. Suderina katės kaulelius po serbentų šaknimis ir *intelektualizmus* (materialieji pavidalai, efemeriškosios substancijos). Mąstanti, reflektuojanti pasakotoja, galinti rašyti lyg skirtingais sąmonės registrais, juos greitai keisti, perjunginėti – ir pagal kalbą, kalbos būdą. Trys seserys (archetipinis vienis) novelėje „Išregistruoti vaiduoklį“. Vyriausia, atlikusi visa, ką užkrauna namai tam ar tai, kas našta prisiima: liginusi, karšinus, marinusi. Beturinti vieną vargą – perduoti tėvų arba savo namus. Ji yra arčiausiai pasakotojos; sutapimas stilistiškai būtų per lengvas. Vyriausioji sesuo turi ilgiausią namų patirtį, *tradiciškiausią* (arba giliausią) gyvenimo jutimą. Užtenka sakinio apie tėvo vatinuką, kad tai pajustume: vatinukas – „tas tėvo antrininkas ir dabar yra kažkur ant aukšto, prisisunkęs samaninės rudens tamsos, virkščių dūmo ir pepinų kvapo“. Žmogaus *antrininkų* (vaiduokliai, lėlės, kaukės...) galerija papildoma *tėvo vatinuku*: kas, jei ne drabužiai, sugeria žmogaus kūną, kūno alsavimą sumaišo su virkščių dūmais, rudeninių obuolių kvapu. D. Kalinauskaitė atgaivino *samanų samaninę* spalvą, nykstančią iš sąmonės paletės. Bet grįžkime prie seserų: kitos dvi – pasaulyje. Jos skambina seseriai, besiderinčiai su moderniu agentu (tėvų namų vietoje bus viešbutis ar nakvynės namai su pusryčiais – *Modern Houses*). Ir tokiu būdu susiduria *nueinantis*, *išnykstantis*, bet kiekvienam vienintelis gyvenimas, su tuo, kas pasirodo kaip *modernus*, *ateinantis*. Tai amžinoji, pasikartojanti sandūra. Kultūros problema, ar ji sugeba stiliaus būdu (kito būdo nėra) tą sandūrą įprasminti. Bronius Radzevičius „Priešaušrio vieškeliose“ gal intensyviausiai išreiškė, Arvydo Šliogerio žodžiais tariant, *išėjimą iš kaimo į miestą*. D. Kalinauskaitė bent vienu, tačiau esmingu, aspektu pradeda ten, kur nutrūksta

B. Radzevičiaus gija; jos *miestas*, mažas, arba miesto *pakraštys*, kur sudėdami sveikata įsigyveno buvę kaimiečiai, kur persikėlė jų *daržas*, nors mažytis, su visu savo neaprepiamu *kosmosu*, pasiduoda priartėjusiam *kitam* gyvenimui, jų vaikai yra paskutiniai senųjų namų vaiduokliai. Tai jau apie knygos *turinį*, apie turinį, kuris, jei yra, yra stilius.

Novelėje „Išregistruoti vaiduoklį“ pasakotoja tiksliai *persijungia* į skirtingus kalbėjimo būdus, bet nešaržuoja nepasisekusių gyvenimų; atvirkščiai – namai seseris tebejungia, jos visos žino savo namų *vietas*, tik joms tepriklausančias. Bet negalima leisti į sentimentus, stilius juos „uždenginėja“: „Viskas bus OK, – sakau, – nepūliuok. Padėtį kontroliuoju. Tam tipui rūpi tik termoizoliaciniai šildymo kaštai, o mūsų ‚vietos‘, patikėk, jam nė motais“. *Vietos*, kaip ir *vaiduokliai*, neperimami, neparduodami. Jie gali persikraustyti tik į sąmonę; prisieina su jais gyventi, atsiminti – iš jų galima *rašyti*, jei tik pasiseka atverti vidines ertmes. Kaip kūno, kuris mažiausiai yra dvigubas, trigubas: tas, kuris yra kaip nepriklausoma duotybė; tas, kuris gyvas efemerijomis, mintimis, idėjomis, iliuzijomis, įsivaizdavimais. Jaučiame, lyg visa tarsi vyktų *viduje*, tad ir vadiname *vidiniu gyvenimu*. Pagaliau tas, kuris veikia kaip silpnesnė ar stipresnė valia, bandanti nurodyti, koreguoti; *rašymo* atveju – taisyti, kas parašyta. *Nebaigtos knygos, nebaigti rankraščiai* – kodėl juose lieka kažkokios energijos, pritraukiančios, įtraukiančios labiau negu *ištaisyti*, išlyginti tekstai.

Stilistinę kalbos programą visada galima šiek tiek atnaujinti: jei gini galimybę *tradiškai* prisirišti, laikytis vietos, namų, tai stilistiškai pravartu į gynybinį tekstą išprausti kokią *šiuolaikybę* ir ramiai ištarti: „O aš – Dievas mato – užsicklinusi naminė“ („Parduoti vaiduoklį“). Svetimžodžiai, *įterpiniai* (rusų ir anglų – jų daugiau – kalbų) stilistiškai yra tikslingi, savaip atraktyvūs. Kaip ir *intertekstai*, nedidelės citatos, lyg išgriebiamos iš sąmonės plukdomų žodinių sąnašų: Sigitos Gedos „skrynelė dvasioms pagauti“ gerai dera prie *vaiduoklio*, kuris yra ne kas kitas kaip pati pasakotoja, nuolat susitinkanti su nežinomais savo pavidalais namų daiktuose ir pakampiuose. B. Radzevičiaus priminimas – pagal sesers balso įspūdį: šiltas, žemėm aplipęs („Išregistruoti vaiduoklį“). Kartais intarpas pasirodo netikėčiausiose vietose, kad ir Salomėja Nėris: menkame namelyje, „žiemą pasikūrendami buržuiką (jos, kaip tuberkuliozė ir utėlės, vėl sugrįžusios į madą), glaudžiasi Sibiro tremtiniai – „per lietu, gruodą, šaltį“ jie parėjo su keturiais pametinuokais anūkais, rusakalbiai berniukai nuo skirtingų tėvų, jų mamos Danutės nežinomi keliai...“ („Išregistruoti vaiduoklį“). Dar sykį – atvejis, kai jau ne citata, tik gaudimas, aidas, atbalis: „Staiga išgirdau sieninį laikrodį – nematoma šluotelė kairėn ir dešinėn šlavė smėlio smilteles, buvo visiškai aišku – jau labai greit jos saujelėmis kris ant tetos širdies“ („Užtrauktukas“). *Perėjimas*, gal greičiau poezijos *prasismelkimas* į kalbą, apšukamas ratas, grįžtama, bet spirališkai, kitu lygmeniu. Tuos patingus *grįžimus* gali pajusti tik kalbinei estetikai itin jautri sąmonė. Kalbos estetika yra stiliaus įgalinimas, galimybė būti, tapti, bet tik individualios sąmonės kūrybiniu aktu.

Stilius – medžio principo, jei medžiui tinka „principas“: nežinoma išleidžiamos šakos paskirtis. Jos palinkimas, išsiskleidimas, kaip ir tai, kodėl džiūsta, neatlaiko vėjo. Vargani

nameliai („kaburkės“) novelėje „Išregistruoti vaiduoklį“ patenka į sąmonės akiratį, tada ir jų gyventojai, Sibiro tremtiniai; lyg ir nebeišvengiama asociacija su Salomėjos Nėries sunkiųjų *parėjimo namo* vaizdinių keliu. Ir netikėtai – tuo pačiu stilistiniu atsišakoji- mu – aštri dabarties *socialinė kritika*, pridengta grįžimu į madą. Gal ir netikėta taip teigti, bet D. Kalinauskaitė rašo *socialinę prozą*, kuri negali būti kita nei kritinė. Užčiuopia skaudžiuosius tikrovės taškus, jų socialines šaknis. Žmonių žlugimus naujaisiais laikais, kai žmonės negalėjo pritaikyti savo ankstesnių įgūdžių, netgi kūrybinių, nesugebėjo tapti sėkmingais verslininkais (viduriniojo brolio likimas novelėje „Namo“). Ir rašo socialumą savitu stiliumi, o ne plokščia tiesiakalbe. Beje, apie *tiesiakalbę* – ji negali būti nuvertinta, intelektualiam stiliui kartais tiesiog būtina. Sakytume, meistriškai – labai glaustai, apie tai, kad *ideologijos pasikeitė*. „Materialinių gėrybių kultas“ įteisintas oficialiai, o „godus sumaterialėjęs vartotojas“ – reabilituotas. Šita *reabilitacija* greičiausiai ir yra pagrindinė galia, keičianti socialinius, kartu ir dvasinius, santykius. Puikus papildymas, kad „patys daiktai ir tada, ir dabar, aišku, niekuo dėti“ („Daiktai“). Ir gražiai pereiti į kitą stilisti- nį režimą: „Mėgstu daiktus. Man įdomūs daiktai – nesantaikos įžiebėjai ir taikytojai, plonais nematomais grybienio siūlais įsiraizgę į žmonių tarpusavio ryšius. Daiktai kaip detalės, iš kurių kaip iš siūlo kamuolio išvynioji visumą. Arba visumą suspaudi į detalę“. Galima būtų taip ir apie stilių: suspausti į detalę arba išplėsti. Kad ir tik tokiu papildymu: „Aišku, iš kokių daiktų esu kilusi“ („Išregistruoti vaiduoklį“). Vos juntamas *ironijos* atspalvis – taip, viena iš žmogaus „kilmės“ stilistinių versijų – esame kilę iš daiktų. Mūsų daiktai – iškalbiausi mūsų liudininkai. Ironija ir saviironija (pasakotojos, taip pat ir rašymo bei *kritinio rašymo* atžvilgiu) – vienas savitųjų šios rašytojos stiliaus bruožų. Ironiškai tik apie *bičiulius*, ne apie svetimus. Apie kritiką, kolegų vadinamą Prieš Bangas: „O štai Prieš Bangas esu mačiusi labai susirūpinusį – matuojantį savo vietos dydį neseniai išleistoje *Lietuvių literatūros istorijoje*. Nusivylęs kasėsi linuote pakaušį: „Įsivaizduok, bėgi, ari už du, perskaitai krūvas lietuviško šlamšto, įveiki jūras nuobodybės, ir ką turi – 0,5 kv. cm. Tikrai, jūra nuobodybės ir tik 0,5 kv. cm sausumos istorijoje, – koks mažazemis, pagal- vojau su nuoširdžiausia užuojauta. Koks vargeta...“ („Meilė ir kt.“).

Tas „ir kt.“ taip pat priklauso stiliui, jo *mažuomenei*, kur dar įeina kokie sutartiniai ženklai, sagos iš „Marks & Spencer“, „Black Jack“, „dropai“, BMW, „Mc Donald“ ...

Tinkamai užbaigti tekstą stiliaus požiūriu itin svarbu. Sunkiausia – *užbaigti* taip, lyg neužbaigti. Sutikti, kad neužbaigiama. Arba atvirkščiai. D. Kalinauskaitei pasiseka tai padaryti – jos novelės geriausiai atvejais *baigiasi* taip, kad galėtų tęstis.

Iš stiliaus energijos.

Niekada nežinai, iš kur ji ima skliti ir kodėl dingsta.

THE STYLE IS WHAT “YOU NEVER KNOW”

About others and Danutė Kalinauskaitė’s writing style

Summary

The article gives a brief overview of the understanding of style that is close to the conceptualization of phenomenology in literature. This understanding is inseparable from the personality of the speaker-writer, from the consciousness of his body, and the body of his consciousness, also from the individual’s feelings and experiences. Style is not the translation of something into language. Language, alongside its graphic form, is an independently formed and consciousness-shaped linguistic volume. On the surface plane, style is recognizable by its typical features; however, those features always refer us to the depth, to our consciousness.

The object of this study is Danutė Kalinauskaitė’s book „*Niekada nežinai*“ (“You Can Never Know”) (2008). The article analyses the amplitude of the author’s style which includes speech positions, attitudes, postures, sentences, with their most idiosyncratic manifestations. The uniqueness of style line is revealed on the basis of the discussion of separate texts of the writer. The author of the article does not aim to offer final conclusions, but rather states that D. Kalinauskaitė’s style is mainly determined by unpredictable turns, by the harmony of the polyphony of *modus operandi*, by an intricate pattern of higher and lower meanings, and by extremely flexible sentences.

Keywords: Danutė Kalinauskaitė, style, phenomenology in literature, text, a piece of creative work, language, speech, sentence.

Darius ALEKNA

DOCTRINA SAŲOKA LOTYNIŠKAME SENOJO TESTAMENTO VERTIME*

*Priimkite mano mokymą, o ne pinigus,
pasirinkite verčiau mokslą, o ne auksą.
Nes išmintis geresnė už visas brangenybes,
ir visa, kas pageidaujama, negali su ja lygintis
(Pat 8, 10–11.)*

SANTRAUKA

Mokslo ir išminties siekio fenomenas priklauso ne tik graikų filosofijos tradicijai. Savitą mokslo ir išminties kultūrą yra turėję ir senovės žydai: ją regime vadinamosios išminties tradicijos tekstuose, pavyzdžiui, čia nagrinėjamosiose *Patarlių* ir *Siracido* knygos. Tačiau šiame straipsnyje tiriama ne šios žydų tradicijos savitumai, bet lotynišku žodžiu *doctrina* „mokslas“, „mokymas(is)“ vadinamas dvasinės ir intelektualinės veiklos reiškinys. Tokį pasirinkimą lėmė noras suprasti, kaip šį dalyką galėjo įsivaizduoti tik lotynišką Šventojo Rašto vertimą skaitantys Bažnyčios tėvai ir vėlesnių Viduramžių žmonės, pavyzdžiui, Augustinas. Verčiant Šventąjį Raštą į lotynų kalbą, šiuo žodžiu buvo perteikti įvairūs Septuagintos graikiškame vertime sutinkami žodžiai, o jais reiškiami dalykai susidėjo į vieną bendrą žodžiu *doctrina* nusakomą dalyką. Tad *doctrina* žodžio turiniui priklauso šie bruožai: *doctrina* „mokslas“ yra iš Dievo tiesiogiai gautas žinojimas, beveik tolygus Išminčiai arba Šventajam Raštui. Tokį mokslą – „žinojimą“ turintys išminčiai gali jį perteikti mokiniams, jei jie pagarbiai žiūri į Dievą, o Dievas juos myli. Mokiniai perima savo mokytojų mokslą, klausydamiesi palyginimų (*parabola*), jų pasakojimų (*narrationes*), Dievo šlovinimo. Kadangi šitaip įgytasis mokslas reiškiasi kalba, tokie mokiniai turi specialiai mokytis valdyti savo kalbą (*doctrina linguae*). Įgytasis mokslas atneša daug žemiškų ir dvasinių gėrybių.

Esminiai žodžiai: *doctrina*, mokslas, *Siracidas*, išmintis, Augustinas

Imtis šio tyrimo paskatino ilgos garsaus ir įtakingo Augustino veikalo *De doctrina christiana* („Apie krikščionių mokslą“) studijos. Šio traktato pavadinime esantis žodis *doctrina*¹ nėra labai dažnas klasikinėje lotynų kalboje, o „filosofijos“, „literatūros“ dalyką ir jų studijas nusako aptakiai ir nelabai aiškiai² (klasikinė lotynų kalba tam turi įprastesnius žodžių, pvz., *disciplina*, *litterae*, *ars*, *etc*). Žiūrint klasikinėje lotynų kalboje vartojamos šio žodžio ir su juo siejamų dalykų reikšmės sunku suprasti, kodėl kaip tik *doctrina* tapo

* Redakcija autoriaus.

¹ *Doctrina* verčiame „mokslo“ sąmoningai, pabrėždami šio žodžio reikšmės dvilypumą: viena vertus, „žinojimas“, „žinojimo turėjimas“, kita vertus, šio „žinojimo“ perteikimas / priėmimas, t. y. „mokymas(is)“.

² Žr. *Oxford Latin Dictionary*. Ed. by P. G. W. Glare et al. Oxford: Clarendon Press, 1968.

kertine šio Augustino veikalo sąvoka ir pamatu. Daugelio tyrėjų pastangos paaiškinti Augustino *doctrina* reikšmę, pasiremiant vien tik klasikine lotynų kalba ir klasikinės kultūros modeliu, neįtikino³. Tad, mėgindami surasti, kas galėjo Augustiną paskatinti pasirinkti būtent šį žodį, pirmieji atkreipėme dėmesį į Šventojo Rašto (toliau – ŠR) tekstus. Skaitydamas lotynišką ŠR vertimą, Augustinas, ko gero, kaip tik jame rado ir žodį *doctrina*, ir tam tikrą specifinį jo turinį, kurį apibendrinęs ir padarė savo veikalo pamatu. Tad šiame straipsnyje pateiksime šio žodžio vartojimo ir juo žymimo dalyko Senojo Testamento (toliau – ST) knygoje tyrimą. Panašią Naujojo Testamento kanono raštų studiją atidėsime kitam kartui.

Mėgindami suprasti, kas ST tekstuose vadinama žodžiu *doctrina*, pirmiausiai pastebėsime didelį jo prasmės neapibrėžtumą. Tai lengvai paaiškina nesudėtingas Vulgatos (toliau – *Vulg.*)⁴ ir Septuagintos (toliau – LXX)⁵ palyginimas: pažvelgę, ką graikiškame tekste matome ten, kur lotyniškai turime *doctrina*, išvysime didelę įvairovę. Tai *ἐπιστήμη*⁶, *σύνεσις*⁷, *αἴσθησις*⁸, *γνώσις*⁹, *ἐννοια*¹⁰, *παιδεία*¹¹, *διδασκαλία*¹², *δῆλοι*¹³, *ἀπόφθεγμα*¹⁴, *λόγοι*¹⁵, *δικαιοσύνη*¹⁶, *σοφία*¹⁷. Atidžiau panagrinėję pastebėsime, kad visas šių žodžių reikšmės galima suskirstyti į tris grupes:

- Pirmiausia – „supratimą, suvokimą, žinojimą, mintį“ reiškiantys žodžiai (*ἐπιστήμη, σύνεσις, αἴσθησις, γνώσις, ἐννοια*);
- paskui „Dievo valios, žodžių, pamokymų perdavimas“ (*δῆλοι, ἀπόφθεγμα, λόγοι*);
- pagaliau tarsi tarp abiejų minėtų reikšmių įsispraudęs ir abi jas jungiantis „mokymas“ (*παιδεία, διδασκαλία*).

Vadinasi, visų šių žodžių reikšmės turi apimti ir *doctrina* lotyniškame Senojo Testamento vertime. Tad ST vertimas į lotynų kalbą krikščionių intelektualinei tradicijai sukūrė tokią žodžio *doctrina* reikšmę, kurios tikslaus analogo graikiškame tekste ir apskritai graikų kalboje nėra, kaip nėra ir klasikiniame lotynų kalboje. Kita vertus, toks

³ Nuomonių apžvalgą šiuo klausimu žr. Alekna, D. *Šv. Augustino veikalo „De doctrina christiana“ adresato paveikslas*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2007, p. 16–20.

⁴ Naudotasi leidimu: *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*. Ed. B. Fischer, J. Gribomont, H. F. D. Sparks, W. Thiele et R. Weber. Stuttgart: Privilegierte Württembergische Bibelanstalt, 1975.

⁵ Naudotasi leidimu: *Septuaginta: id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes*, 2 vols. Ed. A. Rahlfs Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1935.

⁶ *Iz* 35, 32; *Sk* 24, 16; *Jer* 3, 15; *Sir, praef.* 9.

⁷ *Pat* 13, 15; *Pat* 23, 9; *Job* 12, 20; *Sir* 8, 10.

⁸ *Pat* 14, 6; *Pat* 15, 14; *Pat* 18, 15; *Pat* 24, 4; *Pat* 24, 14.

⁹ *Pat* 8, 10; *Pat* 22, 17; *Koh* 1, 17; *Koh* 2, 21.

¹⁰ *Pat* 18, 15.

¹¹ *Iz* 26, 16; *Pat* 1, 7; *Pat* 19, 27; *Pat* 23, 12; *Job* 20, 3; *Sir, praef.* 1; *Sir* 3; *Sir* 4, 19; *Sir* 6, 18; *Sir* 18, 14; *Sir* 21, 24; *Sir* 23, 2; *Sir* 23, 7; *Sir* 32, 18; *Sir* 50, 29.

¹² *Sir* 24, 44; *Sir* 39, 11.

¹³ *Ist* 33, 8; *Iz* 28, 30; *Kun* 8, 8.

¹⁴ *Ist* 32, 2.

¹⁵ *Ist* 33, 3.

¹⁶ *Pat* 21, 16.

¹⁷ *Sir* 6, 23.

įvairių reikšmių turtingas žodis *doctrina* galėjo Augustiną įkvėpti šiuo žodžiu vadinamam dalykui paskirti ištisą veikalą.

Toliau aptarsime žodžio *doctrina* prasmės elementus skirdami jo vartoseną Penkiaknygėje ir išminties tradicijos tekstuose: kitur jis sutinkamas labai retai, dažniausiai vienai ar kitai mūsų išskirtai grupei būdinga reikšme. Nagrinėdami mums šiuo atveju svarbų lotynišką vertimą, jį dažnai lyginsime su Septuagintos tekstu, tuo pačiu žiūrėdami ir į 2 pagrindinius ST vertimus į lietuvių kalbą – arkivyskupo J. J. Skvirecko (1873–1959)¹⁸ ir kunigo A. Rubšio (1923–2002)¹⁹ darbus, vietomis juos patikslindami.

DOCTRINA PENKIAKNYGĖJE

Pirmiausia reikia paminėti gana ypatingą atvejį *Iš 28,30, Kun 8,8, Įst 33,8*. Čia visur kalbama apie vieną iš didžiajam kunigui (pvz. Araonui, Leviui) skirtų būdų sužinoti Dievo valią. Tai pranašavimo reikmenys, vadinami Urimais ir Tumimais, kunigo užsidedami ant krūtinės. Lotyniškai jie vadinami - *doctrina et veritas*²⁰, *perfectio et doctrina*²¹ (verčiant iš hebrajų k. - *Šviesos ir Tobulybės*²²). Kitur žodis *doctrina* reiškia Mozės kalbėjimą apie Dievą. Štai *Įst 32,2*: „Klausykite, dangūs, leiskite man kalbėti, tegirdi žemė mano lūpų žodžius! Tekrinta mano Mokymas (*doctrina*) kaip lietus, telaša mano kalba kaip rasa, tarsi švelnus lietus ant gležnos vejės, tarsi ramos lašeliai ant žolės (A. Rubšys)²³“. Toliau Mozė kalba ir apie Dievo mokslą: „Jis mylėjo tautas, visi šventieji yra jo rankoje; ir kurie artinasi prie jo kojų, ims iš jojo mokslo (*accipient de doctrina illius*)“ (*Įst 33, 3*)²⁴. Žodis *doctrina*, mokymas, pasirodo ir pranašaujant Balaamui: „Taigi jis, ėmęs kalbėti prilyginimais (*sumpta igitur parabola*), vėl tarė: Tarė Beoro sūnus Balaamas; tarė žmogus, kurio užverta akis. Tarė, kuris žino Aukščiausiojo mokslą (*qui novit doctrinam Altissimi*) ir mato Visagalinčiojo regėjimus, kuriam krentant atsiveria akys“ (*Sk 24, 16*). Matome, pranašas ypatingo ryšio su Dievu dėka žino, ko moko Aukščiausiasis, jis turi Dievo mokslą, lotyniškai vadinamą *doctrina*. Taip ir galima apibendrinti visus Penkiaknygėje pavartoto šio žodžio reikšmės atvejus: „ypatingu, pranašišku būdu iš Dievo gaunamas ir kitiems perduodamas žinojimas“.

¹⁸ *Šventasis Raštas Senojo Testamento*. Vertė ir komentorių pridėjo Juozapas Jonas Skvireckas, 2 t. Roma: J. Končius, 1955–1958. Perspausdinta: *Senasis Testamentas*. Iš lotynų kalbos vertė Juozapas Jonas Skvireckas. 3-asis leid. Vilnius: Vaga, 1990–1991. Toliau: J. Skvireckas. Jei nenurodyta kitaip, cituojamas būtent šis vertimas.

¹⁹ *Biblija, arba Šventasis Raštas. Senasis Testamentas*. Iš hebrajų ir aramėjų kalbų vertė Antanas Rubšys. *Naujasis Testamentas*. Iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Lietuvos Biblijos d-ja, 1999. Toliau: A. Rubšys.

²⁰ *Iš 28, 30*. J. Skvireckas verčia: „O į ištartinį krūtinės apdarą įdėsi Mokslą ir Tiesą“. T. p. žr. *Kun 8, 8*.

²¹ *Įst 33, 8*. J. Skvireckas verčia: „Tavo tobulumas ir tavo mokslas“.

²² A. Rubšys, *ad Iš 28, 30*, p. 112.

²³ *Concrescat in pluvia doctrina mea fluat ut ros eloquium meum quasi imber super herbam et quasi stillae super gramina*. J. Skvireckas verčia: „Klausykite dangūs, o aš kalbėsiu, ir žemė teišgirsta mano burnos žodžius. Tenužengia mano mokslas kaip lietus, mano žodis tegul krenta kaip rasa, kaip lietaus srovės ant žolės ir kaip lašai ant želmenų“. LXX: *προσδοκάσθω ὡς ὑετός τὸ ἀπόφθεγμα μου*.

²⁴ A. Rubšys: „Iš tikrųjų jis myli savo tautą! Tavo šventieji visi tavo rankoje, – žygiavo jie paskui tave, sekdami tavo nurodymais“; LXX Dievo „nurodymus, mokslą, žodžius“ susieja su Mozės Įstatymu: *καὶ ἐδέξατο ἀπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ νόμον, ὃν ἐνετείλατο ἡμῖν Μωυσῆς*.

DOCTRINA IŠMINTIES TRADICIJOS KNYGOSE: PATARLIŲ KNYGA

Netenka labai nustebti, kad iš visų ST knygų, dažniausiai žodį *doctrina* galima sutikti *Patarlių* (20 kartų) ir *Siracido* (23 kartai) knygoje, vadinamosios išminties tradicijos tekstuose. Juose *doctrina* reikšmė dažnai beveik nesiskiria nuo *sapientia* „išmintis“, ir vartojama sinonimiškai. Pati *Patarlių* knygos pradžia gražiai rodo, kokia neapibrėžta ir negriežta yra šiam žodžiui teikiama reikšmė. „Izraelio karaliaus, Dovydo sūnaus Saliamono, patarlės: Išminčiai (*sapientiam*) ir mokymui (*disciplinam*)²⁵ pažinti, išmintingiems žodžiams suprasti, įgyti mokslo išlavinimui (*eruditionem doctrinae*)²⁶, teisybei, lygybei ir teisumui, kad būtų duota neišmanėliui buklumo, jaunikaičiui žinojimo ir apsvarstymo. Išmintingas klausydamas bus dar išmintingesnis, ir išmanęs įsigis mokėjimo tvarkytis. Jis stebės patarlę ir slėpiną prasmę, išminčių žodžius ir jų mįsles“²⁷. Šiandien ŠR tyrėjai sako, kad į *Patarlių* knygą yra sudėti keli įvairių autorių rinkiniai, tačiau Augustino laikais niekas neabejojo, kad jos autorius – visokios išminties globėjas, išmintingasis Izraelio karalius Saliamonas²⁸. *Sapientia* ir *doctrina*²⁹ (taip pat ir *disciplina*³⁰) reikšmių sinonimiškumą šiuose tekstuose pastebėjo ir H. I. Marrou³¹. Tik *Siracido* knygoje matysime aiškesnį „išminties“ ir „mokymo“ skyrimą. Tad ten, kur *Patarlių* knygoje kalbama apie *doctrina*, taikliausiai šį žodį būtų galima suprasti reiškiant „išmintį“, nors J. Skvireckas dažniausiai renkasi žodžius „mokslas“ ir „pamokymas“.

„Išmintingojo širdis ieško mokslo (*doctrinam*)“ (*Pat* 15, 14)³², „gudri širdis įgyja žinojimo (*scientiam*) ir išmintingųjų ausis ieško mokslo (*doctrinam*)“ (*Pat* 18, 15)³³. Turėti „išmintingą širdį“ (galbūt dėl įgimtų gabumų arba Dievo malonės) kelyje pas išmintį – labai svarbu, nes „išjuokėjas ieško išminties ir neranda; gudriems mokslas (*doctrina*) lengvai duodasi“ (*Pat* 14, 6)³⁴. Siekti išminties sūnų ragina tėvas: „Nesiliauk, sūnau, klausyti pamokymo (*doctrinam*), tenebūna tau nežinomi mokslo (*scientiae*) žodžiai“ (*Pat* 19, 27)³⁵. Tėvas yra ir savo sūnaus mokytojas, nes „sūnus išmintingas savo tėvo mokslu (*doctrina*)“ (vertė

²⁵ J. Skvireckas *disciplina* nuosekliai verčia „drausmė“.

²⁶ „Įgyti mokslo išlavinimui“ – vert. D. A. J. Skvireckas *ad ... suscipiendam eruditionem doctrinae* verčia: „įsigyti šviesiam pamokymui“, A. Rubšys: „pratintūsi išmintingai elgtis“.

²⁷ *Pat* 1, 1–6: *Parabola Salomonis filii David regis Israhel ad sciendam sapientiam et disciplinam, ad intellegenda verba prudentiae et suscipiendam eruditionem doctrinae, iustitiam et iudicium et aequitatem, ut detur parvulis astutia, adulescenti scientia et intellectus. Audiens sapiens sapientior erit et intellegens gubernacula possidebit, animadvertet parabola et interpretationem, verba sapientium et enigmata eorum.*

²⁸ *De doctr. chr.* II, 8, 13: „... ir trys Saliamono: *Patarlių*, *Giesmių giesmė* ir *Ekleziasto knygos*“.

²⁹ *Pat* 1, 7; 13, 1; 14, 6; 24, 14; *Koh* 1, 17; 2, 21.

³⁰ Šiuo žodžiu, kaip ir žodžiu *doctrina*, verčiamas graikų *παιδεία* išminties tradicijos tekstuose.

³¹ Marrou, H.I. *Doctrina et disciplina dans la langue des Pères de l'Eglise. Archivum Latinitatis Medii Aevi (Buletin du Cange)* 9, 1934, p. 16.

³² A. Rubšys: „Protingo žmogaus širdis ieško žinojimo“; LXX: *καρδία ὀρθῆ ζῆτεῖ αἰσθησιν.*

³³ *Cor prudens possidebit scientiam et auris sapientium quaerit doctrinam.* A. Rubšys: „Protinga širdis įgyja žinojimo, o išmintingųjų ausis jo budriai ieško“; LXX: *καρδία φρονίμου κᾶται αἰσθησιν, ὅτα δὲ σοφῶν ζῆτεῖ ἔννοιαν.*

³⁴ *Quaerit derisor sapientiam et non inveniet, doctrina prudentium facilis.* A. Rubšys: „Pašaipūnas mėgina būti sumanus, bet negali, o žmogus, kuris turi nuovoką, žinojimą lengvai įgyja“; LXX: *ζῆτησεις σοφίαν παρὰ κακοῦς καὶ οὐχ εὐρῆσεις, αἰσθησεις δὲ παρὰ φρονίμοις εὐχερῆς.*

³⁵ *Non cesses, fili, audire doctrinam nec ignores sermones scientiae.* A. Rubšys: „Mano vaike, jeigu nebeklausysi pamokymo, greitai nuklysi ir nuo to, ką jau esi išmokęs“; LXX: *υἱὸς ἀπολείπόμενος φυλάξαι παιδείαν πατρὸς*

Aut., *Pat* 13, 1)³⁶. Tačiau mokytojais gali būti ir „išminčiai“: „palenk savo ausį ir klausykis išminčių žodžių, ir pakreipk savo širdį į mano mokslą (*doctrinam*)“ (*Pat* 13, 1)³⁷. Mokytojo „mokslas“ slypi „žodžiuose“ ir į mokinio „širdį“ ateina per „ausis“: „Teįsigilina tavo širdis į mokslą (*doctrinam*) ir tavo ausys – į žinojimo žodžius“ (*Pat* 23, 12)³⁸. Bet pasaulis susideda ne tik iš išmintingų mokytojų ir stropių mokinių. „Išmintį ir pamokymą (*doctrinam*) niekina paikieji (*stulti*)“ (*Pat* 1, 7)³⁹, jie „minta nežinojimu“ (*Pat* 15, 14). Todėl *Patarlių* knygos mokytojas pataria iš viso su tokiais nekalbėti: „Nekalbėk į neišmaningųjų ausis, nes jie paniekins tavo žodžių mokslą (*doctrinam eloquii tui*)“ (*Pat* 23, 9)⁴⁰. Tačiau ne jų, o paklususių išminčiai ir mokslui laukia gausios gėrybės. Nes „namai statomi išmintimi ir sustiprėja gudrybe. Mokslu (*in doctrina*) sandėliai prikraunami visokio brangaus ir geriausio lobio“ (*Pat* 24, 3-4)⁴¹, ir tiesiog „geras mokslas (*doctrina*) duoda malonės“ (*Pat* 13, 15)⁴². Bet „mokslo“ nuopelnai – ne tik regimieji turtai, jis veikia žmogų ugdydamas dorybes, pvz., kantrybę, o paskutinę valandą suteikia netuščios vilties: „Žmogaus mokslas (*doctrina*) pažįstama iš kantrybės“ (*Pat* 19, 11)⁴³, jis sielai kaip medus gerklei: „Valgyk, mano sūnau, medaus, nes jis geras, ir medaus syvo, kuris saldus tavo gerklei. Taip ir išminties mokslas (*doctrina sapientiae*) tavo sielai: jį radęs turėsi paskučiausią valandą vilties, ir tavo viltis nenueis niekais“ (*Pat* 24, 13-14)⁴⁴. Be abejo, šie dvasiniai mokslo nuopelnai daug svarbesni už medžiaginius jo vaisius: „priimkite mano mokymą⁴⁵, – sako personifikuota *Patarlių* knygos Išmintis, – o ne pinigų, pasirinkite verčiau mokslą (*doctrinam*), o ne auksą. Nes išmintis geresnė už visas brangenybes, ir visa, kas pageidaujama, negali su ja lygintis“ (*Pat* 8, 10-11)⁴⁶. Tačiau nuo šio puikaus mokslo galima atsimesti, ir tuomet tokio žmogaus nieko gera nelaukia: „Žmogus, kuris nukrypsta nuo mokslo kelio (*a via doctrinae*), bus milžinų susirinkime“, t. y. Šeolo karalystėje (*Pat* 21, 16)⁴⁷.

Šioje knygoje randame galbūt įspūdingiausią visame ŠR išminties pašlovinimą: „Viešpats turėjo mane savo kelių pradžioje, pirma, negu yra ką nors padaręs nuo pat pradžios. Aš esu įstatyta nuo amžių ir nuo senovės laikų, pirma, negu buvo padaryta žemė. Dar nebuvo

μελετήσει ῥήσεις κακίας. LXX *Patarlių* kn. tekstas (vertimas datuojamas II a. pr. Kr. viduriu) gerokai skiriasi nuo hebrajų mazorėtinio teksto, tuo tarpu Jeronimo vertimas iš hebrajų kalbos jam yra labai artimas.

³⁶ *Filius sapiens doctrina patris*. J. Skvireckas klysta versdamas: „išmintingas sūnus yra jo tėvo mokslas“. A. Rubšys: „Išmintingas vaikas brangina tėvo pamokymą“; LXX: υἱὸς πανοῦργος ὑπήκοος πατρί.

³⁷ *Inclina aurem tuam et audi verba sapientium, adpone autem cor ad doctrinam meam*. Plg. *Pat* 23,12.

³⁸ *Ingradiatur ad doctrinam cor tuum et aures tuae ad verba scientiae*.

³⁹ *Sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt*.

⁴⁰ *In auribus insipientium ne loquaris quia despicient doctrinam eloquii tui*.

⁴¹ *Sapientia aedificabitur domus et prudentia roborabitur. In doctrina replebuntur cellaria universa substantia pretiosa et pulcherrima*.

⁴² *Doctrina bona dabit gratiam*.

⁴³ *Doctrina viri per patientiam noscitur*.

⁴⁴ *Comede, fili mi, mel quia bonum est, et favum dulcissimum gutturi tuo. Sic et doctrina sapientiae animae tuae, quam cum inveneris, habebis in novissimis, et spes tua non peribit*.

⁴⁵ *Disciplinam* čia J. Skvireckas verčia „drausmę“.

⁴⁶ *Accipite disciplinam meam et non pecuniam, doctrinam magis quam aurum eligite. Melior est enim sapientia cunctis pretiosissimis et omne desiderabile ei non potest comparari*.

⁴⁷ *Vir qui erraverit a via doctrinae in coetu gigantum commorabitur*.

gelmių, o aš jau buvau pradėta; dar nebuvo ištryškę vandenių šaltiniai, dar kalnai nebuvo iškilę su savo baisia sunkybe, aš buvau pagimdyta pirm kauburių, etc.“ (*Pat* 8, 22-25)⁴⁸.

Kaip minėta, „išmintis“ (*sapientia*) ir „mokslas“ (*doctrina*) *Patarlių knygoje* reiškia beveik tą patį dalyką. Galbūt tik žodis *doctrina* dažniau vartojamas kalbant apie išminties perdavimą (tėvo ar mokytojo sūnui (= mokiniui), raginimą siekti išminties (= mokytis), nemokyti paikųjų). Matėme gana aiškią mokymo grandinę: mokytojas – jo žodžiai – mokinio ausys – jo širdis. *Patarlių knyga* kalba ir apie puikius mokslu perteiktos išminties vaisius: ją turintis žmogus yra malonus, gyvena teisingai, o iš to plaukia didžiulės medžiaginės gėrybės – turtai ir valdžia⁴⁹. Tačiau svarbiau už nuostabias šio pasaulio vertybes yra mokslu įgytos žmogaus sielos dorybės ir ypač – paskutinę gyvenimo valandą pagrįstą viltį teikianti išmintis. Tačiau tuo pačiu ši knyga mums nieko nepasako apie tokio mokslo (*doctrina*) arba išminties (*sapientia*) turinį.

SIRACIDO, ARBA EKLEZINĖ KNYGA

Šioje vėliausiai parašytoje (III a. pr. Kr. pab.), ST kanone⁵⁰ paskutinėje ir didžiausioje išminties tradicijos knygoje randame daugiausia ir pačių turtingiausių svarstymų apie išmintį ir *doctrina*, „mokslą“. Joje regime pakartotus kai kuriuos dalykus iš *Patarlių knygos*, visų pirma – apie ypatingą Išminties kilmę. „Išmintis pati gieda savo šlovės giesmę ir savimi didžiuojasi savo tautoje. Aukščiausiojo bendrijoje atveria burną ir didžiuojasi jo Galybių artume: „Išėjau iš Aukščiausiojo burnos ir tarsi migla apdengiau žemę. Gyvenau dangaus aukštybėse, ir mano sostas buvo debesies stulpe. Apėjau dangaus skliautą pati viena ir išvaikščiojau bedugnės gelmes. Valdžiau jūros bangas ir visą žemę, visas tautas ir gentis. Visur ieškojau poilsio vietos, kurioje turėčiau gyventi““ (*Sir* 24, 1–7, A. Rubšys). Apie išmintį pasaulyje nuo pat jo sukūrimo kalbėjo ir *Patarlių knyga*. Tačiau *Siracidas* priduria naujų ir originalių dalykų: Išmintis įsikurianti Izraelyje, Jeruzalėje: „Tuomet visų Sutvėrėjas davė man įsakymą ir man kalbėjo, ir kursai mane sutvėrė, davė man ilsėtis mano padangtėje. Ir man tarė: „Gyvenk Jokūbe ir turėk tėvonystę Izraelyje, išleisk šaknų mano išrinktuosiuose“. Aš sutverta nuo pat pradžios ir pirm amžių ir nepaliausiu buvusi būsimaisiais amžiais; aš tarnavau jo akivaizdoje ir šventojoje buveinėje. Taip aš esu sustiprinta Sione; tolygiai aš radau poilsio šventame mieste, ir taip mano viešpatavimas buvo Jeruzalėje. Aš išišaknijau garbingoje tautoje ir jos tėvonystės mano Dievo dalyje; mano buveinė šventųjų daugybėje“ (*Sir* 24, 12–16; LXX *Sir* 24, 8–12). Be to, ši nuostabi Išmintis yra Įstatyme – tai taip pat nauja mintis išminties tradicijos tekstuose, būdinga tik *Siracido knygai*: „Visa tai – gyvenimo knyga, Aukščiausiojo sandora ir pažinimas tiesos. Mozė tai davė kaip Įstatymą su teisybės įsakymais, kaip tėvonystę Jokūbo namams ir kaip pažadus

⁴⁸ Žr. visą 8 sk.

⁴⁹ *Pat* 8, 15–18: „Per mane karaliauja karaliai ir įstatymų leidėjai daro teisingus nutarimus. Per mane viešpatauja kunigaikščiai ir galiūnai daro teisybę. Aš myliu mane mylinčius, ir kurie ieško manęs anksti, randa mane. Pas mane yra turtas ir garbė, puikios gėrybės ir teisybė“.

⁵⁰ Šiandien žydai ir protestantai nepripažįsta jos įkvėptumo.

Izraeliui. Jis žadėjo savo tarnui Dovydui pažadinti iš jo galingiausią karalių, kurs turi sėdėti per amžius garbės soste. Jis [t. y. Mozė, Įstatymas] papila išminties (*sapientiam*) kaip Pisonas ir kaip Tigris pirmienų metu. Pripildo išmanymo (*sensum*) kaip Eufratas ir daugina jį kaip Jordanas pjūties metu. Jis siunčia mokslo (*disciplinam*)⁵¹ kaip šviesos ir duoda pagalbos kaip Gehonas vynuogiavimo dieną⁵² (*Sir* 24, 32–38). Išmintis kūrinijoje, išmintis Tautoje, išmintis Įstatyme – kiekvienoje šių sričių išmintis neaprepiamai plati: „Pirmasis žmogus išminties niekada gerai nepažino, nepasiseks nei paskutiniam jos su-
prasti. Gilesnės už jūrą jos mintys, o jos patarimai – gilesni už didžiąją bedugnę“ (*LXX: Sir* 24, 28–29, A. Rubšys)⁵³. Lotyniškas vertimas siūlo šiuos žodžius suprasti kitaip: jie jungiami prie ankstesnio svarstymo, jų veiksnys – Mozė: „Jis pirmas pažino ją tobulai, ir silpnėsnis jos neištirs. Nes jos (t. y. išminties) minčių apščiai kaip jūroje, ir jos sumanymai gilesni už didelę gelmę“ (*Sir* 24, 39–40)⁵⁴.

Kaip tik čia iškyla paties išminties trokštančio Siracido figūra. Ne išsigąsti reikia to-
kio išminties potvynio, verčiau pasitikėti jos galybe: „Nūnai aš kaip upelis iš jos srovės,
tekinantis vandenį į sodą, sau tariau: „Palaistysiu savo sodą ir priliesiu savo gėlių lysves“. Nuostabu, šis mano upelis tapo upe, o tada ši mano srovė – jūra“ (*LXX Sir* 24, 30–32, A. Rubšys).

Tačiau pasinerti į išminties jūrą ir mėgautis jos vėsa Siracidui toli gražu nepakanka. Jis jaučiasi esąs įpareigotas išminties mokyti ir kitus, be to, ši mokytojo misija esanti labai aukšta, šalia jos gali stovėti tik pranašai: „Vėl siųsiu savo pamokymą (*doctrinam*) kaip ryto aušrą ir skleisiu jo šviesą toli. Vėl išliesiu mokymą (*doctrinam*) kaip pranašystę ir paliksiu jį ateinančioms kartoms. Žiūrėkite, aš netriūšiau vien tik sau, bet visiems, kurie ieško išminties“ (A. Rubšys, *LXX* 24, 32–34; *Vulg. Sir* 24, 44–47)⁵⁵. Čia mes vėl

⁵¹ „Siunčia mokslo“ – vert. D.A. J. Skvireckas: „drausmės“.

⁵² *Haec omnia liber vitae, testamentum Altissimi et agnitio veritatis. Legem mandavit Moses in praeceptis iustitiarum et hereditatem domui Iacob et Israel promissionis. Posuit David puero suo excitare regem ex ipso fortissimum, in throno honoris sedentem in sempiternum. Qui implet quasi Phison sapientiam et sicut Tigris in diebus novorum, qui adimplet quasi Eufrates sensum, qui multiplicat quasi Iordanis in tempore messis, qui mittit disciplinam sicut lucem et adsistens quasi Geon in die vindemiae.* *LXX: 23–29: Ταῦτα πάντα βίβλος διαθήκης θεοῦ ὑψίστου, νόμον ὃν ἐνετείλατο ἡμῖν Μωυσῆς κληρονομίαν συναγαγαῖς Ἰακωβ, ὁ πιμπλῶν ὡς Φισων σοφίαν καὶ ὡς Τίγρις ἐν ἡμέραις νέων, ὁ ἀναπληρῶν ὡς Εὐφράτης σύνεσιν καὶ ὡς Ἰορδάνης ἐν ἡμέραις θερισμοῦ, ὁ ἐκφαίνων ὡς φῶς παιδείαν, ὡς Γηρον ἐν ἡμέραις τρυγῆτου.* A. Rubšys: „Visa tai yra Aukščiausiojo – Dievo – Sandoros knyga, Įstatymas, kurį mums Mozė davė kaip paveldą Jokūbo bendrijai. <...> Įstatymas yra sklindinas išminties, kaip Pišonas vandens ir kaip Tigris pirmųjų vaisių metu. Jis išsilieja supratimu kaip Eufratas vandeniu ir kaip Jordanas pjūties metu. Jis patvinsta žinojimu kaip Nilas vandeniu, ir kaip Gehonas vynuogių rinkimo metu“

⁵³ Οὐ συνετέλεσεν ὁ πρῶτος γυνῶναι αὐτήν, καὶ οὕτως ὁ ἕσχατος οὐκ ἐζιχνίασεν αὐτήν· ἀπὸ γὰρ θάλασσης ἐπληθύνθη διανόγημα αὐτῆς καὶ ἡ βουλή αὐτῆς ἀπὸ ἀβύσσου μεγάλης.

⁵⁴ *Qui perficit primus scire ipsam et infirmior non investigavit eam a mari enim abundavit cogitatio eius et consilium illius abisso magna ego sapientia effudi flumina.*

⁵⁵ *Vulg. Sir* 24, 44–47: *Quoniam doctrinam quasi antelucanum inluminabo omnibus et enarrabo illam usque in longinquo. [Penetrabo inferiores partes terrae et inspiciam omnes dormientes et inluminabo sperantes in Deo - LXX. om.] Adhuc doctrinam quasi prophetiam effundam et relinquam illam quaerentibus sapientiam et non desinam in progenies illorum usque in aevum sanctum. Videte quoniam non soli mihi laboravi sed omnibus exquirentibus veritatem.* J. Skvireckas: „Aš įsiterpsiu į visas žemąsias žemės dalis, pažvelgsiu į visus miegančius ir apšviesiu visus, pasitikinčius Viešpačiu. Aš dar papilsiu mokslo kaip pranašystės, paliksiu jį ieškantiems išminties ir nesiliausiu buvusi su jų palikuonimis iki šventam amžiui. Matykite, kad aš ne vien sau vargstu, bet visiems, kurie ieško tiesos“ *LXX:*

susiduriame su teksto supratimo problema. Kas yra čia minimas „aš“? Pats Siracidus⁵⁶? Personifikuota Išmintis? Augustinas, skaitydamas *Siracido knygos* vertimą, tokį, kokį mes turime ir šiandien Vulgatoje, turėjo manyti, kad „aš“ figūra yra Išmintis, o ne knygos autorius Siracidus. Žodžiai „aš įsiterpsiu į visas žemąsias žemės dalis, pažvelgsiu į visus miegančius ir apšviesiu visus, pasitikinčius Viešpačiu, etc.“ (*Vulg. Sir* 24, 45) labai palankūs kristologiniam jų aiškinimui. Taip siekis „triūsti visiems, kas ieško išminties“ krikščionių skaitytojui įgauna dar didesnės galios, nes mokytojo provaizdžiu tampa pati Išmintis – Kristus. Ta pati prievolė mokytojui mokyti išminties kitus *Siracido* knygoje pakartota ne kartą: „Jis atvirai dėstys savo mokslą (*disciplinam doctrinae*) ir didžiuosiu Viešpaties Įstatymo Sandora (*Sir* 39, 11 (LXX = 8))⁵⁷. Šis mokytojo į(si)pareigojimas patį Siracidą vertė net parašyti knygą, kuri pati ir yra išminties mokslas: jos pabaigoje autorius sakosi šioje knygoje surašęs „išminties ir supratimo mokslą (*doctrinam*)“ (*Sir* 50, 29 (=27 LXX))⁵⁸. Šią pareigą pratarmėje savo seneliui Jėzui, Siracho sūnui, hebrajiškai – Ben Sirachui, graikiškai – Siracidui priskiria ir jo vaikaitis, apie 116 m. pr. Kr. išvertęs jo knygą į graikų kalbą: „Žmonės, kurie visa tai (t. y. Raštą) pažino, turi ne tik patys jį išmanyti, bet, {būdami išminties mylėtojais – *Vulg. om.*}, turi {būti pajėgūs – *Vulg. om.*} padėti žodžiu bei raštu ir tiems, kurie jį mažiau pažįsta. Užtat mano senelis Jėzus, kuris ilgą laiką atsidėjęs lukšteno Įstatymą, Pranašų ir kitų mūsų protėvių raštus {bei iš pagrindų juos pažino, ir pats jų paskatintas – *Vulg. om.*} parašė šį tą apie mokslą ir išmintį (*quae ad doctrinam et sapientiam pertinent*)“ (A. Rubšys, *Sir*, praef., 2–3)⁵⁹.

Patarlių knyga ragino mokinius stropiai mokytis išminties iš tėvo arba išmintingųjų, o mokytojui paliko laisvę rinktis, ką mokyti, ir ko – ne. Šią laisvę, be abejo, turi ir *Siracido* knygos mokytojas: „Kas pasakoja dalyką neklausančiam, panašus į tą, kurs žadina miegantį iš gilaus miego. Kalbasi su miegančiu, kas kalba paikam [apie išmintį – D.A.], ir pašnekėsio gale anas sako: Kas jie?“ (*Sir* 22, 8–9)⁶⁰. Tačiau kitaip, nei *Patarlių* knygoje, išminties pasiekęs *Siracido* mokytojas turi spiriančią pareigą, tiesiog privalo mokyti, antraip pasirodytų besirūpinąs tik savimi.

Patarlių knygoje mokytojas buvo „tėvas“ arba tiesiog „išmintingasis“, *Siracido knygoje* dar priduriama – „išmanantys“ (*sensati*), „vyresnieji“, „seniai“, *presbyteri*, *seniores*:

ἔτι παιδείαν ὡς ὄρθρον φωτιῶν καὶ ἐκφανῶ αὐτὰ ἕως εἰς μακράν· ἔτι διδασκαλίαν ὡς προφητεῖαν ἐκχεῶ καὶ καταλείψω αὐτὴν εἰς γενεὰς αἰώνων. ἴδετε ὅτι οὐκ ἐμοὶ μόνῳ ἐκοπίασα, ἀλλ' ἄπασιν τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτήν.

⁵⁶ A. Rubšys, *ad* 24, 23–34, p. 1099.

⁵⁷ *Ipse palam faciet disciplinam doctrinae suae et in lege testamenti Domini gloriabitur.*

⁵⁸ *Doctrinam sapientiae et disciplinae scripsi in codice isto Iesus filius Sirach Hierosolymita qui renovavit sapientiam de corde suo.* A. Rubšys: „Išminties ir supratimo pamokas“; J. Skvireckas: „Išminties ir drausmės mokslą“. LXX: Παιδείαν συνέσεως καὶ ἐπιστήμης ἐχάραξεν ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦτου Ἰησοῦς υἱὸς Σιραχ Ἐλεαζαρ ὁ Ἱεροσολυμίτης, ὃς ἀνώμβρησεν σοφίαν ἀπὸ καρδίας αὐτοῦ.

⁵⁹ *Quia non solum ipsos loquentes necesse est peritos sed etiam extraneos posse et dicentes et scribentes doctissimos fieri, avus meus Iesus, postquam se amplius dedit ad diligentiam lectionis Legis et Prophetarum et aliorum librorum qui nobis a parentibus nostris traditi sunt, volui<t> et ipse scribere aliquid horum quae ad doctrinam et sapientiam pertinent.*

⁶⁰ *Quasi qui excitat dormientem de gravi somno qui enumerat stulto, et in fine dicit: quis est hic?*

„Laikykis gudrių senių (*presbyterorum prudentium*) sueigoj ir širdimi susivienyk su jų išmintimi (...). Jei matai išmanantį (*sensatum*), skubėk eiti pas jį, ir tegul tavo koja dažnai mindo jo durų slenksčius“ (*Sir* 6, 35–36). „Neniekink išmintingųjų senių (*presbyterorum sapientium*) pasakojimų ir užsiimk jų patarlėmis, nes iš jų išmoksi supratimo mokslo (*doctrinam intellectus*) ir be ginčų tarnauti didikams“ (*Sir* 8, 9–10)⁶¹.

Tačiau kad ir kokie būtų garbingi mokytojai, svarbiau yra mokinio nuostata mokytis. Per visą knygą nuolatos aidi autoriaus raginimas mokiniams: „neniekink“⁶², rimtai žiūrėk į tave supančio pasaulio dalykus, tačiau svarbiausia, rimtai žiūrėk į tai, ko tave moko: „Sūnau, jei klausysi manęs atidžiai, tu išmoksi, ir jei imsi į širdį, būsi išmintingas. Jei palenksi savo ausį, gausi mokslo (*excipies doctrinam*), ir jei pamėgsi klausyti, būsi išmintingas“ (*Sir* 6, 33–34)⁶³.

Patarlių knygos doctrinae, „mokslui“ nebuvo suteikta kokio nors apibrėžti įmanomo turinio, o *Siracido knygoje* šio mokslo turinį jau įmanoma aprašyti. Pirmiausia minėtinos jau aukščiau sutiktos „patarlės“ (*parabola*) ir „pasakojimai“ (*narrationes*): „tegul nepraeina pro tave senių pasakojimas (*narratio seniorum*), nes jie išmoko iš savo tėvų. Iš jų tu išmoksi išmonės ir duoti atsakymą reikalo metu“ (*Sir* 8, 11–12). Senių sueigoje reikia „girdėti visa, kas kalbama apie Dievą, ir kad neliktų tavo neišgirsta gyriaus patarlės“ (*Sir* 6, 35)⁶⁴. Tačiau didžiausias ir svarbiausias išminties mokymo šaltinis yra Raštas: „Tebūna tavo mintis užimta Dievo įsakymais, ir būk nuolat užimtas jo paliepimais“ (*Sir* 6, 36)⁶⁵. Raštai – visam Izraeliui skirtas išminties mokymas: šią mintį pasako ir Siracido vaikaitis savo vertimo pratarmėje: „Daug ir didelių dalykų buvo mums perduota per Įstatymą, Pranašus ir vėlesnius autorius, ir dėl jų Izraelio mokymas ir išmintis (*doctrina et sapientia*) yra verti gyriaus“ (*Sir* praef. 1, vert. D.A.)⁶⁶. Išminčiaus tyrimų, vadinasi ir mokymo, sritis aprašyta *Sir* 39, 1–4 (LXX): „Koks nepaprastas yra žmogus, kuris atsideda tyrinėti Aukščiausiojo Įstatymą! Jis ištiria visų protėvių išmintį ir užsiima pranašystėmis; jis brangina garsių žmonių posakius ir skverbiasi į palyginimų gelmes; jis tyrinėja paslėptą patarlių prasmę ir užsibūna su palyginimų mįslėmis“ (A. Rubšys)⁶⁷.

⁶¹ *Ne despicias narrationem presbyterorum sapientium et in proverbii illorum conversare. ab ipsis enim disces doctrinam intellectus et servire magnatis sine querella.*

⁶² *Ne despicias: 7, 10; 8, 6; 8, 9; 30, 11; 31, 41; 38, 9; 38, 16.*

⁶³ *Fili, si adtenderis mihi, discas, et si admodaveris animam tuam, sapiens eris et si inclinaveris aurem tuam, excipies doctrinam et si dilexeris audire, sapiens eris.*

⁶⁴ *Ut omnem narrationem Dei possis audire et proverbia laudis non effugiant te.*

⁶⁵ *Cogitatum habe in praeceptis Dei et in mandatis illius maxime adsideus esto.*

⁶⁶ *Multorum nobis et magnorum per Legem et Prophetas aliosque qui secuti sunt illos sapientiam demonstratam in quibus oportet laudare Israhel doctrinae et sapientiae causa...*

⁶⁷ Πλήν τοῦ ἐπιιδόντος τῆν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ διανοομένου ἐν νόμῳ ὑψίστου, σοφίαν πάντων ἀρχαίων ἐκζητήσῃ καὶ ἐν προφητείας ἀσχοληθήσεται, διήγησιν ἀνδρῶν ὀνομαστῶν συντηρήσῃ καὶ ἐν στροφῶν παραβολῶν συνεισελεύσεται, ἀπόκρυφα παροιμιῶν ἐκζητήσῃ καὶ ἐν αἰνίγμασι παραβολῶν ἀναστραφήσεται. *Vulg.: sapientiam omnium antiquorum exquiret et in prophetiis vacabit, narrationem virorum nominatorum conservabit et in versutias paraboliarum simul introibit, occulta proverbiorum exquiret et in absconditis paraboliarum conversabitur* („Išminčius tyrinėja visų senųjų išmintį ir užsiima Pranašais. Jis pasilaiko garsių vyrų pasakojimą ir kartu įsigilina į jų prilyginimų prasmę. Jis tyrinėja patarlių paslaptis ir užsiima prilyginimų slėpiniais“ (J. Skvireckas)).

Mokyti išminties – sunkus ir nuolatinis mokinio darbas: „Muzika gedule kaip pasakojimas nelaiku; rykštės ir mokslas (*doctrina*) – kiekvienu laiku išmintis“ (*Sir* 22, 6)⁶⁸. „Sūnau, imkis mokslo (*doctrinam*) nuo pat savo jaunystės, ir tu rasi išminties dar nesulaukęs žilų plaukų. Artinkis prie jos kaip tas, kuris aria ir sėja, ir lauk gerų jos vaisių. Nes dėl jos besidarbuodamas tu truputį pavargsi, bet veikiai valgysi jos vaisių“ (*Sir* 6, 18–20)⁶⁹. *Siracidas* kartoja *Patarlių knygos* mintį: išminties studijos – ne kiekvienam: „Kaip gi be galo karti išmintis nemokytiems žmonėms, ir neišmanėlis nepasilieka su ja. Ji jiems kaip sunkus mėginimo akmuo⁷⁰, ir jie netrunka mesti jos šalin“ (*Sir* 6, 21–22)⁷¹. Vis dėlto pasišvesti išminčiai tikrai verta: nors „su mokslo išmintimi yra taip, kaip parodo jos vardas⁷², ir ji apsiereiškia nedaugeliui“, tačiau „kas ją pažino, su tuo ji pasilieka iki regės Dievą“ (*Sir* 6, 23)⁷³.

Čia galime klausti, kaip *Siracidas* regi Dievo ir išminties besimokančiųjų santykį. Anot *Patarlių knygos*, mokslas – grynai žmogiškas, mokytojo ir mokinio santykis: išmintį nešantys mokytojo žodžiai per ausis pasiekia mokinio širdį. *Siracido knygoje* regime tą pačią antropologinę mokymo vyksmo schemą. Tačiau šioje knygoje išminties mokymą(si) pradeda ir grindžia aiški religinė nuostata: „Išminties pradžia – baimė Viešpaties“ (*Sir* 1, 16). Ir ne tik pradžia, bet ir „pilnatvė“ (*Sir* 1, 20), „vainikas“ (*Sir* 1, 22), „šaknis“ (*Sir* 1, 25), pagaliau – „visa išmintis“ (*Sir* 19, 18), „tobula Dievo baimė – išmintis ir išmanymas“ (*Sir* 21, 13)⁷⁴. Antra vertus, Dievas išmintį duoda tik jį mylintiems (*diligentibus se*) (*Sir* 1, 10): „meilė Dievo – pagarbos verta išmintis“ (*Sir* 1, 14)⁷⁵. „Jis [t.y. Dievas] duos tau širdies, ir bus tau duota troškimas išminties“ (*Sir* 6, 37)⁷⁶. „Viešpats padarė visa, ir tiems, kurie gyvena dievobaimingai, suteikė išminties“ (*Sir* 43, 37)⁷⁷. „Nes jei didysis Viešpats nori, jis pripildo jį [t. y. išminčių] supratimo dvasios (*spiritus intelligentiae*)“ (*Sir* 39, 8). Maldoje prašydamas apsaugoti nuo liežuvio savivalės nuodėmių, *Siracidas* klausia: „Kas padės ant mano minčių rykščių ir ant mano širdies išminties mokslą (*doctrinam sapientiae*)?“ (*Sir* 23, 2)⁷⁸. Tai vėlgi turėtų padaryti Dievas.

Išminties mokslas siekia kelių tikslų. Pirmasis ir pats bendriausias – išmok(y)ti gyventi pagal Įstatymą. Taip apibūdina savo senelio užmojų jo vaikaitis, išvertęs knygą į graikų

⁶⁸ *Musica in luctu inportuna narratio flagella et doctrina in omni tempore sapientia.*

⁶⁹ *Fili, a iuventute tua excipe doctrinam et usque ad canos invenies sapientiam. Quasi is qui arat et seminat accede ad illam et sustine bonos fructus illius. In opere enim ipsius exiguum laborabis et cito edes de generationibus illius.*

⁷⁰ Kaip ir dabar Lietuvoje, taip ir anuomet Izraelyje būta akmenų kėlimo varžybų.

⁷¹ *Quam aspera est nimium sapientia indoctis hominibus et non permanet in illa excors. Quasi lapidis virtus probatio erit in illis et non demorabuntur proicere illum.*

⁷² Žodžių žaismas suprantamas tik hebrajiškai: žodis „mokslas“ homofoniškas veiksmazodžiui „trauktis“.

⁷³ *Sapientia enim doctrinae secundum nomen est eius et non multis est manifesta. Quibus autem agnita est permanet usque ad conspectum Dei.* LXX *Sir* 6, 22: σοφία γάρ κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐστὶν καὶ οὐ πολλοῖς ἐστὶν φανερά. LXX žodžių apie Išminties pasilikimą iki Dievo regėjimo nėra.

⁷⁴ *Consummatio timoris Dei sapientia et sensus.*

⁷⁵ *Dilectio Dei honorabilis sapientia. quibus autem apparuerit in visu, diligunt eam in visione et in agnitione magnalium suorum.*

⁷⁶ *Et ipse dabit cor tibi et concupiscentia sapientiae dabitur tibi.*

⁷⁷ *Omnia autem Dominus fecit et pie agentibus dedit sapientiam.*

⁷⁸ *Quis superponet in me in cogitatu meo flagella et in corde meo doctrinam sapientiae?*

kalbą: „Jis tai darė norėdamas, kad mylintys išmintį, susipažinę su jo knyga, darytų didesnę pažangą, mokydamiesi gyventi pagal Įstatymą“ (*Sir* praef. 4, A. Rubšys)⁷⁹. Ir pats Jėzus Ben Sirachas sako: „visoje išmintyje yra vykdytas Įstatymo“ (*Sir* 19, 18)⁸⁰. Tačiau artimesnis, lengviau pastebimas ir, galima sakyti, tiesioginis „išminties studijų“ tikslas – išmokti tinkamai kalbėti. Retorikos meno besitikintieji tik pagoniškoje graikų ir romėnų kultūroje, turėtų nustebti, bet taip yra. Nes, kaip minėta, negerai yra slėpti turimą išmintį, ja reikia naudotis: „Paslėpta išmintis ir nematomas turtas, – kokia iš abiejų nauda? Tarp žmonių geresnis tas, kuris slepia savo paikybę, kaip tas, kuris slepia savo išmintį“ (*Sir* 20, 32–33)⁸¹. O turimos išminties manifestacija ir yra kalba, ji – išminties turėjimo ženklas: „Neslėpk savo išminties jos gražume, nes išmintį galima pažinti iš kalbos; išmanymą, žinojimą ir mokslą (*doctrina*) – iš išmanančiojo žodžių, tvirtumą gi – iš teisybės darbų“ (*Sir* 4, 29)⁸². Nieko nėra gražiau už išmintingą kalbą: „Vynas ir muzika linksmina širdį, bet labiau už abu – išminties meilė; fleita ir arfa skleidžia malonią melodiją, bet labiau už abu – maloni kalba“ (*Sir* 40, 20–21)⁸³, nes „išmanančiojo lūpose randama malonumo“ (*Sir* 21, 19)⁸⁴.

Kur ir kodėl, anot *Siracido*, reikalinga išmintingą kalbą? „Išmintingas žodžiais daro save meilų“ (*Sir* 20, 13)⁸⁵, nes „saldus žodis daugina prietelius ir malšina neprietelius; meili kalba gerame žmoguje padaro daug gera“ (*Sir* 6, 5)⁸⁶. Išmintingą kalbą galima patarti artimui: „su išmintimi duok tikrą atsakymą. Jei turi išmanymo, atsakyk artimui“ (*Sir* 5, 13–14)⁸⁷. Išmintingą kalbą reikalinga susirinkime: „Gudriojo burnos ieškoma susirinkime, ir jo žodžius žmonės svarsto savo širdyje“ (*Sir* 21, 20)⁸⁸. Kalbą valdantis išminčius „patar nauja didikų tarpe ir pasirodo valdovo akivaizdoje“ (*Sir* 39, 4)⁸⁹, nes „išmanantis patarlių žodžius žodžiuose pats save pakelia, ir gudrus žmogus patinka didikams“ (*Sir* 20, 29)⁹⁰.

Kas daro kalbą išmintingą? Arba: kaip kalbėti, kad kalba būtų išmintingą? Visų pirma – *conditio sine qua non* – sakyti tiesą: „Jokiu būdu neprieštarauk tiesai ir gėdykis, jei pamelavai iš nežinojimo“ (*Sir* 4, 30)⁹¹, „nenorėk sakyti jokio melo, nes įpratimas į jį

⁷⁹ *Ut desiderantes discere et illorum periti facti magis magisque adtendant animo et confirmentur ad legitimam vitam; LXX: ὁπως οἱ φιλομαθεῖς καὶ τοῦτων ἔνοχοι γενόμενοι πολλῶ μᾶλλον ἐπιπροσθῶσιν διὰ τῆς ἐννόμου βιώσεως.*

⁸⁰ *Et in omni sapientia dispositio legis; LXX Sir 19, 22: Πᾶσα σοφία φόβος κυρίου, καὶ ἐν πάσῃ σοφίᾳ ποιήσεις νόμου.* “Visa išmintis yra pagarbi Viešpaties baimė; visapusiška išmintis yra Įstatymo vykdytas“ (A. Rubšys, *Sir* 19, 20).

⁸¹ *Sapientia absconsa et thesaurus invisus quae utilitas in utrisque? melius in hominibus qui abscondent insipientiam suam quam qui abscondunt sapientiam suam.*

⁸² *In lingua enim agnoscitur sapientia, et sensus et scientia et doctrina in verbis veritatis, et firmamentum in operibus iustitiae.*

⁸³ *Vinum et musica laetificant cor et super utraque dilectio sapientiae tibiae et psalterium suavem faciunt melodiam et super utraque lingua suavis; LXX: οἶνος καὶ μουσικὰ ὑφραίνουσιν καρδίαν, καὶ ὑπὲρ ἀμφοτέρω ἀγάπησις σοφίας. αὐλὸς καὶ ψαλτήριον ἡδύνουσιν μέλη, καὶ ὑπὲρ ἀμφοτέρω γλῶσσα ἡδέϊα.* A. Rubšys: “Malonus balsas”.

⁸⁴ *Nam in labiis sensati inveniatur gratia.*

⁸⁵ *Sapiens in verbis se ipsum amabilem facit.*

⁸⁶ *Verbum dulce multiplicat amicos et mitigat inimicos et lingua eucharis in bono homine abundat.*

⁸⁷ *Et cum sapientia fers responsum verum; si est tibi intellectus responde proximo.*

⁸⁸ *Os prudentis quaeritur in ecclesia et verba illius cogitabunt in cordibus suis.*

⁸⁹ *In medio magnatorum ministrabit et in conspectu praesidis apparebit.* T. p. žr. *Sir* 8, 10; 11, 1; 20, 29; 23, 18.

⁹⁰ *Verbum paraboliarum sapiens in verbis producet se ipsum et homo prudens placebit magnatis.*

⁹¹ *Non contradicas veritati ullo modo et de mendacio ineruditionis tuae confundere.*

negeras“ (*Sir* 7, 14)⁹², „visomis savo jėgomis kovok už teisybę dėl savo sielos ir kariauk iki mirčiai už teisybę; Dievas nugalės tavo neprietelius“ (*Sir* 4, 33)⁹³.

Tačiau ir tiesą ginanti kalba, anot *Siracido*, turi paisyti tam tikrų reikalavimų. Pirmausia, kalbėtojas turi tinkamai save įvertinti, jo elgesys ir kalba turi atitikti visuomeninę padėtį, kilmę. Klasikinėje retorikoje šis reikalavimas vadinamas *congruum*: „Atmink savo tėvą ir motiną, kai tu stovi didikų tarpe, kad kartais Dievas tavęs neužmirštų jų akivaizdoje ir tu, pasidaręs paikas dėl įpratimo, neturėtumei gėdos“ (*Sir* 23, 18–19)⁹⁴. Apie taiklų savo padėties įvertinimą kalbama ne kartą: „Nesibylinėk su galingu žmogumi, <...>, nesiginčyk su turtingu vyru, <...>, nesibylinėk su žmogumi liežuvingu“ (*Sir* 8, 1–4)⁹⁵. Kitas *Siracido* patarimas – kalbėti veikiau mažiau, nei per daug: „kas kalba daug žodžių, žeidžia savo sielą“ (*Sir* 20, 8)⁹⁶, todėl „nebūk šnekus vyresniųjų susirinkime“ (*Sir* 7, 15)⁹⁷, nes „išmintingųjų žodžiai sveriami svarstyklėmis“ (*Sir* 21, 28)⁹⁸. Tačiau svarbiausia – kalbėti laiku: „būna žmogus, kurs tyli ir laikomas išmintingu, ir būna nekenčiamas, kurs per greitas kalbėti. Būna, kurs tyli, nes neturi išmanymo kalbėti, ir būna, kurs tyli, nes žino tinkamą laiką. Išmintingas žmogus tyli iki laiku“ (*Sir* 20, 5“7)⁹⁹, o „patarlė iš paikojo burnos atmetama, nes jis nepasako jos tinkamu metu“ (*Sir* 20, 22)¹⁰⁰.

Išmintingasis *Siracido* kalbėtojas turi labai žiūrėti kalbėjimo aplinkybių, atsižvelgti į klausytojus, į savo santykį su jais. Tačiau Jėzus Ben Sirachas turi patarimų ir pačiai kalbai. Lotyniškame *Siracido* vertime randame net tam skirtą skyrelio pavadinimą – *Doctrina oris* (*Sir* 23, 7–15): „Pasiklausykite, sūnūs, liežuvio mokslo; kas jo laikysis, nepražus dėl savo lūpų“ (*Sir* 23, 7)¹⁰¹. Kalba gali užtraukti nuodėmių, todėl reikia ją visuomet valdyti. Tad mūsų autorius pataria: nebūk išpuikęs, nekalbėk pikta (*Sir* 23, 8)¹⁰², nepriesiekinėk (*Sir* 23, 9; 12)¹⁰³, ypač melagingai (*Sir* 23, 14)¹⁰⁴, neminėk Dievo ir jo šventųjų vardų (*Sir* 23, 10)¹⁰⁵; nepiktžodžiauk prieš Dievą („yra ir kita šneka, šalia kurios stovi mirtis: tegu ji niekados neatsiranda Jokūbo tėviškėje“ (*Sir* 23, 15)¹⁰⁶); nekalbėk kvailysčių (*Sir* 23, 17)¹⁰⁷;

⁹² *Noli velle mentiri omne mendacium adsiduitas enim illius non bona.*

⁹³ *Pro iustitia agoniare pro anima tua et usque ad mortem certa pro iustitia, et Deus expugnabit pro te inimicos tuos.*

⁹⁴ *Memento patris et matris tuae in medio enim magnatorum consistis ne forte obliviscatur te in conspectu illorum et adsiduitate tua infatuatus inproperium patiaris.*

⁹⁵ *Non litiges cum homine potente ne forte incidas in manus illius; non contendas cum viro locuplete, ne forte contra consistat litem tibi: multos perdidit aurum atque argentum et usque cor regum extendit et convertit; non litiges cum homine linguato et non strues in igne illius ligna.*

⁹⁶ *Qui multis utitur verbis laedit animam suam.*

⁹⁷ *Noli verbosus esse in multitudine presbyterorum.*

⁹⁸ *Verba autem prudentium statera ponderabuntur.*

⁹⁹ *Est tacens qui invenitur sapiens, et est odibilis qui procax est ad loquendum. Est autem tacens non habens sensum loquellae, et est tacens sciens tempus apti temporis: homo sapiens tacebit usque ad tempus.*

¹⁰⁰ *Ex ore fatui reprobabitur parabola. non enim dicit illam in tempore suo.*

¹⁰¹ *Doctrinam oris audite filii et qui custodierit illam non periet in labiis suis.*

¹⁰² *In vanitate sua adprehendetur peccator et superbus et maledicus scandalizabitur in illo.*

¹⁰³ *Iurationi non adsuescat os tuum.*

¹⁰⁴ *Et si in vacuum iuraverit non iustificabitur.*

¹⁰⁵ *Nominatio vero Dei non sit adsidua in ore tuo {et nominibus sanctorum non admiscearis– LXX om.}; LXX *Sir* 23, 9: καὶ ὄνομασὶα τοῦ ἁγίου μὴ συνησθῆθης*

¹⁰⁶ *Est et alia loquella contraria morti: non inveniatur in hereditate Iacob.*

¹⁰⁷ *Indisciplinose non adsuescat os tuum.*

nešmeižk (*Sir* 23, 20)¹⁰⁸, neapkalbinėk (*Sir* 5, 16)¹⁰⁹. Visi šie reikalavimai taikomi kalbos turiniui, o ne formai, visi susiję su Dievu. Neveltui prieš duodamas šiuos patarimus, Siracidas malda kreipiasi į Dievą: „Kas duos mano burnai sargybą ir tikrą antspaudą mano lūpoms, kad aš per jas nenupulčiau ir kad mano liežuvis nepražudytų manęs? Viešpatie, Tėve ir mano gyvenimo valdove, nepalik manęs jų sumanymui ir neduok man per jas nupulti“ (*Sir* 22, 33–23, 1)¹¹⁰.

IŠVADOS

Pirmiausia turime pasakyti, kad iš viso didelio Senojo Testamento tekstų korpuso žodis *doctrina* dažniausiai yra minimas išminties tradicijos knygoje, ypač *Siracido knygoje*. Be to, lyginant su Septuaginta, lotyniškas ST vertimas žodžiu *doctrina* perteikia įvairų turinį, taip įgaudamas gerokai platesnę reikšmę, nei bet kuris paskiras jo atitikmuo graikiškame vertime.

Esminius *doctrina* dėmenis nusako jau keli jo pavartojimo atvejai Penkiaknygėje: šiuo žodžiu pavadinamas iš Dievo tiesiogiai gautas žinojimas ir tolimesnis jo perteikimas tautai. Čia taip pat svarbu žinojimą gaunančiojo ir jį toliau perduodančiojo figūra. Tai ne šiaip koks nors žmogus, bet Mozė arba didieji kunigai.

Išminties tradicijos knygos toliau plėtoja jau Penkiaknygėje regėtą *doctrina* idėją, pridėdamos įvairių patikslinimų ir papildymų. Čia pirmiausiai pastebime greta *doctrina*, „mokslas“, vartojamas žodis *sapientia*, „išmintis“: abiejų šių sąvokų reikšmės labai artimos ir persipynusios. Išminties tradicijos knygų autoriai mėgina paaiškinti, kodėl yra gera turėti „mokslą“: jis ne tik atnešas daug žemiškų gėrybių, bet, anot *Patarlių knygos*, dar suteikiąs ir tvirtą viltį paskutiniąją valandą. Tačiau „mokslą“ turinti figūra išminties knygoje jau nebeturi tokių artimų santykių su Dievu, kaip Mozė ar didieji kunigai, – jie net nėra karaliai, nors garbės hierarchijoje stovi ir ne ant paties žemiausio laiptelio: tai „tėvas“, „vyresnysis“, „senis“. Šios knygos taip pat kalba nebe apie dievišką, bet apie žmogišką „mokslą“ perėjimo iš mokytojo mokiniui kelią.

Išsamiausiai apie *doctrina*, „mokslą“ kalba *Siracido knyga*. Dažnu atveju ji tęsia ir kartoją kitų išminties tradicijos knygų mintis, visų pirma – apie prakilnią Išminties gimtį: ji ne tik buvo pas Dievą pirm visos kūrinių, bet, ir tai nauja, taip pat yra įsikūnijusi Izraelyje, įsikūrusi Jeruzalėje ir ištirpusi Įstatyme. Ben Sirachas prisimena ir panaudoja *Patarlių knygoje* nesutiktą, bet *Penkiaknygėje* matytą dalyką: mokslas (*doctrina*) yra ypatingu būdu tiesiai iš Dievo gautas žinojimas. Tokį ypatingą žinojimą turintys mokytojai, vyresnieji (*presbyteri, seniores*), panašiai kaip Izraelio pranašai, negali jo neskelbti, negali nemokyti.

¹⁰⁸ *Homo adsuetus in verbis inproperii in omnibus diebus suis non erudietur.*

¹⁰⁹ *Non appelleris susurrio, et lingua tua capiari et confundaris.*

¹¹⁰ *Quis dabit ori meo custodiam et supra labia mea signaculum certum, uti ne cadam ab ipsis et lingua mea perdat me. Domine, Pater et Dominator vitae meae, non relinquis me ne sinas me cadere in illis.*

Išminties moksle daug reikšmės tenka religinei mokinio nuostatai (pagarbiai Dievo baimei) ir pačiam Dievui, leidžiančiam išmokti išminties tiems, kuriuos jis myli. Tačiau patenkinus abi religines sąlygas, išminties mokymas(is) tampa mokytojo ir mokinio santykių reikalu. *Siracidas* net pasako, kaip atrodo tokios „pamokos“: mokiniai (*fili*, „sūnūs“) turi būti susirinkime šalia „vyresniųjų“ ir įdėmiai (nuostata mokytis labai svarbi) klausytis jų žodžių. Šie mokantys žodžiai – patarlės (*parabola*), pasakojimai (*narrationes*) apie praeitį, Dievo šlovinimo žodžiai, Įstatymo ir Pranašų apmąstymai – „slaptosios jo prasmės“.

Nors *Siracidas* pasako daug įspūdingų žodžių apie liaupsinamosios Išminties sklaidą visoje kūrinyje, tačiau jo išminties mokytojai kalba tik apie Rašto, maldos ir gyvenimo tarp žmonių dalykus, vienas kurių – mokymas apie kalbą – „išminties ženklą“. Tai ST labai reti, sakytume, „retoriniai“ patarimai. Kad kalba būtų išmintinga, reikia paisyti kelių dalykų, būtent: kalbėti tiesą, kalbėti atsižvelgiant į savo ir klausytojų asmenį, vengti tam tikro kalbėjimo (ypač priesaikavimo, Dievo ir jo šventųjų vardo minėjimo) rūšių. Tokia išmintinga kalba bendruomenėje yra laukiama ir geidžiama, išmintingam kalbėtoji sukraunanti nemirtingą šlovę, atnešanti turtą, duodanti valdžią.

THE CONCEPT OF *DOCTRINA* IN THE VULGATA TRANSLATION OF THE BOOKS OF THE OLD TESTAMENT

Summary

The phenomenon of the search for wisdom and knowledge does not exclusively belong to the tradition of Greek philosophy. The ancient Jews had a peculiar culture of teaching and wisdom: it is observed in the texts of the so-called tradition of wisdom, e.g. in the Books of *Proverbs* and *Siracides*. However, the present article is not concerned with the analysis of the peculiarities of Jewish tradition; it rather focuses on the Latin word *doctrina* meaning “science, education” which is used to name the phenomenon of spiritual and intellectual activity. The choice is determined by the attempt to understand how this phenomenon was perceived by the Latin Church Fathers like Augustine and by later medieval teachers, having been able to read only the Latin translation of the Bible. While translating the Bible into Latin, the term was used to refer to various words found in the Greek Septuagint, and the objects they denoted combined a unified object expressed by the term *doctrina*. Hence, the content of the term *doctrina* acquires the following features: *doctrina* as “teaching” is used to refer to the knowledge, obtained directly from God and almost equalled to Wisdom or the Holy Bible. The oracles that possess this “wisdom” can convey it to their disciples, on condition that the latter treat God respectfully, and God treats them with love. Disciples adopt their teachers’ teaching through listening to their parables (*parabola*), narratives (*narrationes*), and glorifications of God. Since this kind of teaching is delivered by speech, the disciples have to specially learn to manage their speech (*doctrina linguae*). The acquired knowledge brings a lot of earthly and spiritual values.

Keywords: *doctrina*, teaching, *Siracides*, wisdom, Augustine.

DĖL PRŪSŲ ASMENVARDŽIŲ

SANTRAUKA

Straipsnyje apžvelgiama prūsų asmenvardžių tyrimų istorija, parodant autentiškų dokumentų reikšmę mirusios kalbos paveldo kaupimui. Atskleidžiama rankraštinių dokumentų svarba, kaupiant ir analizuojant prūsų asmenvardžius, ypač aptariant jų darybą ir aiškinant kilmę. Tokios analizės pavyzdžiai yra pateikiami ir straipsnyje. Prūsų asmenvardžiai yra svarbūs tiek baltų antroponimijai, tiek baltų kalbų tyrimui.

Esminiai žodžiai: prūsai, asmenvardis, vardynas, daryba, kilmė.

ĮVADAS

Asmenvardžiai yra tautos gyvasties liudininkai, jie ypatingą reikšmę įgyja kalbant apie išnykusias tautas. Tragiškas prūsų tautos likimas verčia mus vis atsigręžti į jos palikimą. Asmenvardžiai, arba antroponimai, daug pasako apie išnykusios iš žemėlapių, bet ne iš mūsų širdžių, tautos istoriją ir dvasinę kultūrą, jos mentalitetą, ir, žinoma, kalbą. Straipsnio autorė daug metų yra tyrusi Sembos oikonimus, todėl ir samprotavimai apie prūsų asmenvardžius pradedami nuo Sembos prūsiškų asmenvardžių¹.

Ordino dokumentuose, parašytuose 1255 m. sausio 18 d. lotynų kalba, užfiksuojamas prūsiškas asmenvardis *Iboto*, tiksliau tariant, lot. datyvas *Ibotoni*, *Ibutthoni Sambite* (nurodant, kad jis iš Sembos). Šio vardo asmeniui buvo užrašyta nuosavybė ...*in campo, qui Labota (Lobeta) nuncupatur* („lauke, kuris vadinamas *Labota*“), tai vėlesnysis *Lap-tau*, ir šalia lauko...*Keuthe, Kewthe, Kente...*, vėliau *Kiauten*, *cum XX familiis ad eundem pertinentibus...* („drauge su 20 šeimų, turinčių ryšį su juo“ (priklausančių jam)². Tai bene anksčiausiai paminėtas sembo vardas. Tas pats sembas *Ibote* minimas dar du kartus ir 1258 m. Vardas užrašomas *Ibuthe* (OF 103 96³; SUB 29–30). Tame pačiame dokumente užfiksuotas dar vieno sembo vardas – *Dirrgethe*. Taigi, yra pr. avd⁴. **I-but-*, kur **i-* aiškinamas kaip **ei-*⁵. **but* – paplitęs kamienas, plg. pr. avd. *Alsebut*, *Bute* (Trautmann 1925

¹ Žr.: Blažienė, G. *Sembos prūsų vietovardžiai*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilnius, 1993 (rankraštis); Blažienė, G. *Die baltischen Ortsnamen im Samland* (=Hydronymia Europaea, Sonderband II). Stuttgart: Franz Steiner, 2000.

² *Urkundenbuch des Bisthums Samland*. Hrsg. von C. P. Woelky und H. Mendthal. Leipzig: Duncker & Humblot, 1898, S. 12–13. Šios knygos (toliau tekste – SUB) duomenimis naudojosi ir tebesinaudoja prūsų vardyno tyrėjai. Tai labai kruopščiai parengtas dokumentų rinkinys, kuriame prūsiški tikriniai vardai perteikiami preciziškai tiksliai.

³ OF – Ordino foliantas, saugomas Berlyno slaptajame valstybiniame archyve „Prūsijos kultūros paveldas“. Pirmas skaitmuo reiškia folianto numerį, antras – puslapį.

⁴ avd. – asmenvardis.

⁵ Tokia buvo jau Augusto Leskieno, Reinholdo Trautmanno ir Vladimiro Toporovo nuomonė, žr.: Leskien, A. Die litauischen zweistämmigen Personennamen. *Indogermanische Forschungen*, 1914/1915, Bd. 34, S. 303; Trautmann, R.

12, 21), liet. avd. *Būt-gidas*, *Aī-butas*, *Eī-butas* (Zinkevičius 2008, 81)⁶. Jis siejamas su pr. *būton* ‘būti’, *buttan* ‘namas’, liet. *būtas*, *būti*. Pr. *Dirrgethe* rekonstruota lytis **Dirg-et-*. Plg. liet. avd. *Dirgas*, *Dirgis*, *Dirgaitis*, kurie laikytini trumpiniais (Zinkevičius 2008, 280). Kitame tų pačių metų dokumente jau užrašoma *Ibuthe* (SUB 33). 1258 m. minimi sembai, jų neįvardijant ...*Sambitis bona...* (SUB 32). 1258 m. taip pat paminėti *Grande* (SUB 31), *Sclodo* (SUB 34) ir *Ponato* (OF 103 71^r; SUB 34). Pr. avd. *Grande* veikiausiai atstatyti kaip **Graud-*. *n* ir *u* neskyrimas rankraštiniuose šaltiniuose dar bus paminėtas. Galūnių rekonstrukcijos kol kas nesiimama, nes neaišku, ar galūnės nebus tik vokiečių raštininkų prirašytos, nes prūsų asmenvardžiai buvo užrašomi iš gyvosios kalbos taip, kaip buvo išgirsti ar suprasti. Žinoma, jų išlikimui didžiausią reikšmę turėjo tai, kad jie buvo užfiksuoti tūkstančiuose dokumentų, pasiekusių mus, nors juos, t. y. tuos rankraščius, ir blaškė visokiausi istorijos gūšiai. Galbūt galima sieti su pr. *engraudis* ‘pagailėk’ ir pr. *grauditwei* ‘gailėti’, liet. *graudintis*, *graudėntis*, *graudūs*. Liet. avd. *Gráudinis* siejamas su lat. *gráuds* ‘grūdas’ (LPŽ I, 702)⁷. Pr. avd. *Sclodo* reikėtų atstatyti **Sklodā* (?), **Skladā* (?), plg. liet. avd. *Skladaitis*, *Sklādas* (LPŽ II, 744). Pr. avd. *Ponato* rekonstruotinas kaip **Panatā*. Neaišku, ar čia slypi baltiška šaknis (Trautmann 1925, 148). Antra vertus, galima traktuoti avd. kaip trumpinį, plg. liet. avd. *Panėlis*, *Paniūlis* (Zinkevičius 2008, 316)⁸.

Ar kalbant apie 1260 m. istorijos šaltiniuose paminėtus prūsus reikėtų aptarti ir didžiojo prūsų sukilimo vadus, neaišku. Vardai paminėti Petro Dusburgiečio garsiojoje „Prūsijos žemės kronikoje“, aptariant 1260 m. rugsėjo 20 d. įvykius, t. y. sukilimo pradžią: ... *Sambite quendam dictum Glande, Nattangi Henricum Monte, Warmienses Glappum, Pogesani Auttume* [var. *Autlume, Auctume*], *Barthi Diwanum* [*Bisweilen Diwan*] *in capitaneos et duces sui exercitus elegerunt*⁹ („... savo kariuomenės vyresniaisiais ir vadais išsirinko sembai – Glandą (*Glande*), notangai – Herkų Mantą (*Henricus Monte*), varmiai – Glapą (*Glappus*), pagudėnai – *Auktumą* (*Auctume*, var. *Auttume, Autlume*), bartai – *Divaną* (*Diwanus*)¹⁰. Pati *Kronika* baigta rašyti 1326 m. Neaišku, kokiais šaltiniais rėmėsi autorius, užrašydamas prūsų tikrinius vardus. Jis galėjo juos užrašyti iš gyvosios kalbos ir iš kitų jam prieinamų šaltinių. Prūsų tikriniai vardai Dusburgiečio kronikoje nebuvo specialiai tyrinėti, todėl jų tikslios datos nustatymas yra ateities klausimas. Straipsnio autorė jau yra pradėjusi tokį darbą ir gali konstatuoti, kad vis dar per mažai kalbininkų dėmesio skirta XIX a. išleistiems kapitaliniams Prūsijos istorijos bei šaltinių leidimams

Die altpreussischen Personennamen. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1925, S. 136 (tekste – Trautmann 1925 ir puslapis); Топоров, В. *Прусский Язык. Словарь*, т. 3, Москва: Наука, 1980, с. 27. Toporovas mato paralelę su liet. vv. *Ibutóniai*.

⁶ Zinkevičius, Z. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008 (tekste – Zinkevičius 2008 ir puslapis).

⁷ *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 1–2. Vilnius: Mokslas, 1985–1989 (tekste – LPŽ tomas ir puslapis).

⁸ Dar žr. LPŽ 2, 388.

⁹ Petri de Dusburg. *Chronicon terrae Prussiae*. Hrsg. von M. Toeppen. *Scriptores rerum Prussicarum*. Hrsg. von Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehle, Bd. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1861, S. 99 (tekste – SRP tomas ir puslapis).

¹⁰ Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*. Parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapių sudarė R. Batūra, vertė L. Valkūnas. Vilnius: Vaga, 1985, p. 146. Dar plg. Mažiulis, V. *Prūsų kalbos paminklai*. Vilnius: Mintis, 1966, p. 21.

ir Prūsijos istorijos veikalams. Tiesiog neteko aptikti, kad mokslinėje literatūroje būtų polemizuojama ar remiamasi Maxo Toeppeno prie Dusburgiečio *Kronikos* pridėtu 8 priedu *Excurs über die Verschreibung des Ordens für Stammpreussen im 13. Jahrhundert* („Ekskursas apie [žemės] turto užrašymus prūsams XIII a.“)¹¹. Toeppenas remiasi Johannes Voigto „Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergang des Deutschen Ordens“ 3 tomu, kuris, Toeppeno nuomone, yra devyniatomės Voigto istorijos svariausias skirsnis, – juo galima beveik be išlygų pasitikėti¹². Nuorodos į šį Toeppeno darbą nėra ir išsamioje Grischos Vercamerio 2010 m. paskelbtoje daktaro disertacijoje *Siedlungs-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte der Komturei Königsberg in Preußen (13.-16. Jahrhundert)* („Königsbergo komturijos Prūsijoje gyvenviečių socialinė ir valdymo istorija (XIII–XVI a.“)¹³. Kita vertus, autorė primygtinai pažymi rankraštinių šaltinių svarbą prūsų tikrinių vardų tyrimui¹⁴.

PRŪSŲ ASMENVARDŽIAI XIX A. ISTORIJOS ŠALTINIUOSE

XIX a. labai svarbus prūsų istorijos, kalbos, vardyno, taip pat ir archeologijos tyrimams jau vien dėl faktinės medžiagos skelbimo. Kas gi vyko prūsų antroponimijos baruose? XIX a. intensyviai buvo pradėta rinkti ir skelbti prūsų toponimus ir asmenvardžius.

Pirmiausia minėtinas istorikas Voigtas, parašęs ir išleidęs devyniatomę Prūsijos istoriją, kurioje daug prūsiškų asmenvardžių, surinktų iš rankraštinių šaltinių¹⁵. Pirmojo tomo 107 puslapyje paminėti žemes gavę prūsai: *Nenozodis*, kurio žemės gavimo aktas užfiksuotas 1347 m., *Jannesite* ir *Sangede*, Schönefeldo kaimo steigėjai, taip pat gavę teisių sau, savo paveldėtojams ir naujojo kaimo gyventojams dabartinėje Olštyno vaivadijoje.

Kaip reikėtų aiškinti šiuos vardus? Pr. avd. *Nenozodis* yra trumpai aptarę Adalbertas Bezenbergeris¹⁶, įžvelgęs sl.¹⁷ ‘ne’, Ernstas Lewy¹⁸, atsargiai pasvarstęs, ar *Nen-* nėra sl. *Nin-*, ir Trautmannas, taręs, kad asmenvardis *Nenozodis* gali turėti baltišką *ne-. Gali būti pr. avd. **Ne-nazadīs* (?), plg. dėl darybos liet. *Nė-bilas*, *Nė-butās*, *Nė-vidas* (Zinkevičius 2008, 121)¹⁹. **-nazadīs* (?) neturi paralelių kitose baltų kalbose. Ko gero, galima

¹¹ SRP I, 254–269.

¹² SRP I, 254.

¹³ Vercamer, G. *Siedlungs-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte der Komturei Königsberg in Preußen (13.-16. Jahrhundert)*. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 2010.

¹⁴ Blažienė, G. Prūsų vardyno tyrimo problemos. *Florilegium Lithuanum*. Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010, p. 173–185.

¹⁵ Voigt, J. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 1–9. Königsberg: im Verlage der Gebrüder Bornträger, 1827–1839.

¹⁶ Bezenberger, A. Die Bildung der altpreussischen Personennamen. Ein Versuch ihrer Deutung. *Altpreussische Monatschrift*, 1873, Bd. 13, S. 423.

¹⁷ sl. – slaviškas.

¹⁸ Lewy, E. *Die altpreussischen Personennamen*. Inaugural – Dissertation. Breslau: Buchdruckerei H. Fleischmann, 1904, S. 55 (tekste – Lewy 1904).

¹⁹ Dar plg. LPŽ II, 323, kur teigiama, kad „aiškesnių sudurtinių baltiškų asmenvardžių su neiginiu *ne-* tuo tarpu bemaž neturime“, nors apie juos dar 1977 m. buvo rašęs Zigmąs Zinkevičius, plg. Zinkevičius, Z. *Lietuvių antroponimika*. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 176, kur pateikiami liet. avd. *Nedaras*, *Nemajys*, *Nevydas* ir kt., kuriuos autorius aptaria kaip dvikamienius asmenvardžius su *Ne* (: *ne-*). Dar plg. liet. avd. *Ne-voina*, kurį kaip dvikamienį asmenvardį pa-

pasvarstyti ir rekonstrukciją **Nēn-zadīs-* (?), kur dėl **nēn-* gal būtų galima plg. liet. avd. *Nēnius, Nenỹs, Nenėnas, Neniškis*, kuriuos Zinkevičius (2008, 315) laiko padarytais iš pirmo komponento dėmenų ir antro komponento pradžios²⁰. Dėl pr. **zadīs*, plg. liet. avd. *Žādas, Žadėika, Žadminas, Žādvydas*, siejamus su liet. *žādas* ‘galėjimas kalbėtis, kalba; balsas; žadėjimas, žadiny’s’ (LPŽ 2, 1306), *žadėti* (Zinkevičius 2008, 305). Reikia pabrėžti, kad šio pr. avd. rekonstrukcija – tai tik pasvarstymai, o ne bandymas neaiškius dalykus versti aiškiais, viliantis, kad tai paakins būsimus prūsų antroponimijos tyrėjus atidžiau pažvelgti į neaiškios darybos ir kilmės prūsiškus asmenvardžius.

Voigtas užrašė jau minėtus *Jannesite* ir *Sangede*. Dėl *Jannesite* derėtų pasakyti, kad istorikas tą avd. perskaitė neteisingai, nes kituose dokumentuose jis užrašytas kaip *Jau- nestinte* (gali būti ir *Jannestinte*) (Trautmann 1922, 39)²¹. Galima atstatyti autentišką lytį **Jaun-stint-*, atsižvelgiant į *u* ir *n* perskaitymo sunkumus, ir traktuoti asmenvardį kaip dvikamienį. Pirmasis kamienas sietinas su Toporovo²² ir Vytauto Mažiulio²³ atstatytu pr. apeliatyvu **jaunas*, remiantis pr. asmenvardžiais *Jawne, Jawnutte* ir t. t. Antrąjį kamieną **stint-*, kaip ir visą asmenvardį, išsamiai yra nagrinėjęs Toporovas²⁴ ir nustatęs, kad šiame avd. atsispindi pr. apeliatyvas **stint-*, reiškiantis „stinta“²⁵, o visam avd. **Jaun-stint-* pagal struktūrą atliepia liet. *mažoji stinta*. **Stint-* yra dar pr. asmenvardžiuose *Stintele, Stintil* (Trautmann 1922, 99). Prūsai, be jokios abejonės, pasiskolino **stint-* iš vokiečių, plg. vvž.²⁶ *stint* ‘stint, gubius’²⁷. Toporovo hipotezė tikrai įdomi, ir galbūt galima aiškinti pr. avd. *Jaunestinte* kaip pravardinį, atspindintį ir tautos mentalitetą. Antroponimų ir mentaliteto santykis tikrai gali kelti iššūkių vardyno tyrėjams, nes dar nėra atsakyta į klausimą, kuo remdamiesi prūsai davė vardus. Vardai, garsaus vokiečių onomasto Volkerio Kohlheimo žodžiais tariant, *schaffen auch neue Realitäten* („sukuria naujas realybes“)²⁸. Avd. *Sangede*

mini Daiva Sinkevičiūtė, žr. Sinkevičiūtė, D. *Lietuvių dvikamienių asmenvardžių trumpiniai ir jų kilmės pavardės*. Vilnius: Vilniaus universiteto I-kla, 2006, p. 151.

²⁰ Dar plg. LPŽ II, 319.

²¹ Neretai rankraštiniuose šaltiniuose *u* ir *n* raidės būdavo taip užrašomos, kad jas atskirti labai sudėtinga, o kartais ir neįmanoma. R. Trautmannas neatmeta galimybės perskaityti *Jannestinte*. Beje, *Jannestinte* užfiksuotas ir labai patikimame prūsiškų tikrinių vardų užrašymo istorijos šaltinyje *Monumenta Historiae Warmiensis*. Hrsg. von C. P. Woelky und J. M. Saage. Bd. 1–9. Mainz, Braunsberg: Verlag von Eduard Peter, Verlag von Franz Kirschheim, 1860–1935. Šio veikalo 2 tomo p. 87 taip pat užrašyta 1347 *Jannestinte* (tekste – MHW tomas ir puslapis). Kalbininkams taip pat pravartu susipažinti ir su *Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*. Gesammelt und im Namen des historischen Vereins für Ermland hrsg. von C. P. Woelky, J. M. Saage, Bd. 1–2; hrsg. von C. P. Woelky, Bd. 3., hrsg. von V. Röhrich, Fr. Liedtke, H. Schmauch, Bd. 4. Mainz: Verlag von Franz Kirschheim, Braunsberg: Verlag von Eduard Peter, Druck der Ermländischen Zeitungs- und Verlagsdruckerei, Selbstverlag des Vereins (turima galvoje *Der historische Verein für Ermland* „Istorinė Varmijos draugija“, inicijavusi šaltinio leidimą), 1860–1935.

²² Топоров, В. *Прусский язык. Словарь*, т. 3, с. 23–24.

²³ Mažiulis, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 1993, p. 14–16.

²⁴ Топоров, *ibid.*, с. 25–26.

²⁵ Prūsai *stintą* vadino ir *malkis* E 579.

²⁶ vvž. – vidurio vokiečių žemaičių.

²⁷ Lübben, A.; Walther, Ch. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, S. 381.

²⁸ Kohlheim, V. *Verdichtete Gedächtnisinhalte: Walter Benjamin und die Namen der Stadt. Kohlheim, R., Kohlheim, V. Eigennamen. Neue Wege ihrer Erforschung*. Hrsg. von A. und S. Brendler. Hamburg: Baar, 2011, S. 267.

daryba ir kilmė aiški. Tai dvikamienis asmenvardis, kurio abu kamienai paliudyti baltų antroponimijoje. Dėl **san-*, plg. pr. avd. *Sandanx*, *Sanglande* ir kt. (Trautmann 1922, 86–87), liet. avd. *Sán-daugas*, *Sán-gedas* ir kt. (Zinkevičius 2008, 131), dėl **ged-* plg. pr. avd. *Gede-buth-*, *Gedawe*, *Gedeyko* ir kt. (Trautmann 1922, 138), liet. avd. *Géd-butas*, *Géd-i-minas*, *But-gedas* ir kt. **Ged-* siejama su liet. *gedáuti* ‘ilgėtis’ ir *pasi-gèsti*, *pasi-gėdo* (Zinkevičius 2008, 90)²⁹.

Tas pats Voigtas sudarė ir išleido šešiatomį *Codex diplomaticus Prussicus*³⁰, kurio pirmo tomo 73 puslapyje užfiksuota bene anksčiausiai, autorės nuomone, paliudyta pr. asmenvardį 1248 *Preroch*, *Prerochi Prutenus*. Tai prūsės, kurią norėjo vesti hercogas Sventopelkas, tėvas³¹. Tai galėjo būti pr. avd. **Prēi-ruk-* (?), kur **prēi-* yra prielinksnis ‘prie’, gausiai paliudytas ir prūsų kalbos paminkluose, katekizmuose³² ir antroponimijoje, plg. pr. avd. *Prey-bile*, *Pre-wayste* ir kt. (Trautmann 1925, 149), dėl **ruk-* plg. avd. *Rukals*, sūduvis (Lewy 1914, 58), liet. avd. *Rùkas*, *Rùkis* (LPŽ 2, 635; Zinkevičius 2008, 318).

1860 m. Voigtas garsiajame žurnale *Neue Preussische Provinzialblätter* paskelbė trumpą straipsnelį, nepelnytai užmirštą, kuriame pateikia savotišką prūsiškų antroponimų ir toponimų sąrašą. Straipsnelyje *Einige Beiträge über altpreussische Personen- und geographische Localnamen* („Apie prūsiškus asmenų ir geografinių vietų vardus“)³³ autorius sako surinkęs daugiau kaip 300 prūsiškų asmenvardžių, pasižyminčių ypatingu skambesiu³⁴. Istorikui rūpi, kaip atsirado tie vardai, kokią jie turi prasmę ir reikšmę, ir konstatuoja, kad nebus lengva atsakyti į šį klausimą, turint galvoje negausius prūsų kalbos paminklus³⁵. Voigtas bene pirmasis nustatė, kad visi prūsiški asmenvardžiai yra nevienskiemeniai. Jis atkreipė dėmesį, jog dažnai dokumentuose jie yra apibūdinami koku nors priedu, pvz.: *Narwekete interpretes* (‘vertėjas’)³⁶. Taip pat svarbus pastebėjimas, kad dokumentuose užfiksuoti ir giminystės ryšiai. Jam kyla klausimas, kaip galėjo prūsai įrodyti savo giminystę, remdamiesi tik vardais, kai buvo sprendžiami paveldėjimo dalykai. Taip pat labai svarbi įžvalga, kad prūsai buvo įvardijami ir dviem vardais: krikšto vardu ir prūsišku vardu, pvz., *Paul Masune*³⁷. Voigtas atkreipė dėmesį, kad jau XIV a. šeimose vaikai dažnai buvo vadinami prūsiškais ir krikšto vardais, pvz., *Astoyte und sein Bruder Paulus*³⁸.

²⁹ Dar žr. Топоров, В. *Прусский язык. Словарь*, т. 2. Москва: Наука, 1979, с. 182–184.

³⁰ *Codex diplomaticus Prussicus*. Urkundensammlung zur älteren Geschichte Preußens aus dem Königlichen Geheimen Archiv zu Königsberg, nebst Regesten. Hrsg. von J. Voigt, Bd. 1–6. Königsberg: bei den Gebrüdern Bornträger, 1836–1861.

³¹ Vėliau tas pats dokumentas buvo išspausdintas *Preußisches Urkundenbuch*. Politische Ableitung I. Die Bildung des Ordenstaats. Hrsg. von Philipp und Wölky. Königsberg: Hartungsche Verlagsdruckerei, 1882, S. 153–155.

³² Mažiulis, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. 3. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų 1-kla, 1996, p. 347–349.

³³ Voigt, J. Einige Beiträge über altpreussische Personen- und geographische Localnamen. *Neue Preussische Provinzialblätter*. 3 F, Bd. 5, 1860, S. 299–305.

³⁴ *Ibid.*, S. 299.

³⁵ *Ibid.*, S. 302: Es wird bei den geringen Überbleibseln, die wir noch von der altpreussischen Sprache haben, sehr schwer sein, diese Frage genügend zu beantworten.

³⁶ *Ibid.*, S. 300.

³⁷ *Ibid.*, S. 301.

³⁸ *Ibid.*, S. 302.

1855 m. reikšmingą dokumentą paskelbė Georgas Adalbertas von Mülverstedtas³⁹, iššifravęs 1436 m. vadinamąsias *Convents-Rechnungen* („Konvento sąskaitas“) ir išrinkęs daug prūsiškų vardų, pvz.: *Segeler, ein altpreußischer Name* (p. 184), *Steffan Cruteyne* (p. 194), tai pr. avd. **Krut-ein*, plg. liet. avd. *Krūtas, Krūtis, Krutūlis*, siejamas su liet. *krutėti* (Zinkevičius 2008, 587)⁴⁰, *Peter Clawsгал* (p. 257), pr. avd. **Klaus-gail-*, dvikamienio asmenvardžio pirmą kamieną galima sieti su pr. *klausieti* ‘klausytis’ (Trautmann 1922, 142). Antras kamienas **gail-* vartojamas baltų vardyne, tai ir pr. avd. *Gaylemynne, Gayle* (Trautmann 1922, 28), liet. avd. *Gail-i-minas, Švitr-i-gaila*, **gail-* siejamas su liet. *gailas* „stiprus, galingas, turintis galią“ (Zinkevičius 2008, 87–88)⁴¹. Leskianas pateikia liet. avd. *Klausgaila, Klausigaila*⁴².

Prūsijos istorijos ir, žinoma, vardyno tyrėjai XIX a. viduryje sulaukė dar vieno galingo šaltinio. 1861 m. pradėti leisti *Scriptores Rerum Prussicarum*⁴³ (toliau – SRP), padarę tyrėjams prieinamas kronikas ir kitus dokumentus. Taip į mokslinę apyvartą turėjo patekti juose užfiksuoti prūsų asmenvardžiai. Tačiau jais besidominčiųjų buvo nedaug. Nepamirština Toeppeno geografija, tikrai svarbi vardynui. Toeppenas spaudai kur kas kokybiškiau už Christophą Hartknochą⁴⁴ parengė Dusburgiečio kroniką. Taigi, netenka abejoti Toeppeno kaip paleografo sugebėjimais ir reikia pasikliauti jo perteiktais prūsų tikriniais vardais⁴⁵. Vardyno tyrėjams svarbūs SRP 2 tome išspausdinti *Litauische Wegeberichte*, užrašyti 1384–1402 m., kur daug prūsiškų asmenvardžių⁴⁶.

Prūsų antroponimijos tyrimams reikšmingi 1873 m., kai buvo išspausdinti Wilhelmo Piersono *Altpreußischer Namencodex*, kuriam autorius medžiagą rinko iš spausdintų ir vieno rankraštinio šaltinio, t. y. iš *Haken- und Huben- Buch uf Samblandt* (apytikrius vertimas būtų „Sembos valakų knyga“)⁴⁷, kurią Piersonas datuoja 1360 metais.

Pirmas asmenvardis iš to rankraščio yra sembo vardas *Abstico*, kurio daryba ir kilmė neiški. Asmenvardis buvo paplitęs ir kitose Prūsijos žemėse. Pvz., dabartinėje Oļštyno

³⁹ Mülverstedt, G. A., Das älteste Vasallenregister des Samlandes sowie der Gebiete Insterburg und Gerdaunen aus dem Jahre 1436. *Neue preussische Provinzialblätter*, 2 F, Bd. 7, 1855, S. 177–195, 256–291.

⁴⁰ Taip pat žr. Топоров, В. *Прусский язык. Словарь*, т. 4. Москва: Наука, 1984, с. 209.

⁴¹ Dar žr. *ibid.*, с. 48–49.

⁴² Dėl Leskieno žr. 5 išnašą, čia p. 317.

⁴³ *Scriptores Rerum Prussicarum*. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft. Hrsg. von Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 1–5, Leipzig: Verlag von S. Hirzel. Su paantrašte *Ergänzungen zu der 5-bändigen Sammlung SRP 1867–1874*, 1968 m. pasirodė ir VI tomas, hrsg. von W. Hubatsch, bearbeitet von U. Arnold. Frankfurt: Minerva Journals.

⁴⁴ Petri de Dusburg, Ordinis Teutonici sacerdotis, Chronicon Prussiae, in quo Ordinis Teutonici origo, nec non res ab ejusdem ordinis magistris ab an. MCCXXVI. usque ad an. MCCCXXVI. in Prussia gestae exponuntur, cum incerti auctoris continuatione usque ad annum MCCCCXXV. Accesserunt his praeter notas in Dusburgensem privilegia quaedam Prussis antiquitus concessa, item dissertationes XIX. antiquitates Prussicas complexa, auctore et collectore Christophoro Hartknoch. Francofurti: Sumtibus M. Hallervordii, Jenae: Typis J. Nisi, 1679.

⁴⁵ Toeppen, M. *Historisch-comparative Geographie von Preussen*. Gotha: Justus Perthes, 1858.

⁴⁶ *Litauische Wegeberichte*. SRP, 2. Leipzig: Verlag von S. Hirscl, 1863, S. 664–708. Aprašymą paskelbė Theodoras Hirschas. Į lietuvių kalbą „Lietuvos kelių aprašymus“ išvertė Juozas Jurginis. Jie paskelbti knygoje *Kraštas ir žmonės*. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai XIV–XIX a. Parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas. Vilnius: Mokslas, 1983, p. 8–41.

⁴⁷ Pierson, W. *Altpreussischer Namencodex*. *Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde*, 1873, Bd. 10, S. 485.

vaivadijoje jis davė vardą kaimui 1380 *ville Abestichen, Abstig, Abestich pruthene* (MHW V, 77) vėliau *Abstich*, lenkų pavadintas *Łupstych*⁴⁸. Galbūt remiantis užrašymais galima galvoti apie pr. avd. **Abistikā* (?), pr. **ab-* „abu“ (paliudyta yra pr. *abbai*, plg. liet. *ab-ū*, lat. *abi-*)⁴⁹ ir priesagos *-*ist-* (?), *-*ik-* (?)⁵⁰.

Tais pačiais metais Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmanas, visų priimto termino „baltų kalbos“ autorius, išleido *Thesaurus linguae Prusicae*⁵¹. Autorius knygos paantraštėje sako, kad joje bus pateikti ir vietų vardai. Visi, kurie yra galynėjęsi su vardynu, žino, kad toponimų tyrinėjimas neįmanomas be antroponimijos duomenų, nes daugelis oikonimų yra asmenvardinės kilmės. Todėl kalbamojoje knygoje yra ir asmenvardžių, pvz., *Arwide, nom. viri, daher Arweidin, Gut im Kr. Pr. Eylau*⁵² („*Arwide*, vyro vardas, iš jo *Arweidin*, dvaro [vardas], Pr. Ylavos apskrityje“). *Arwide* yra pr. avd. **Ar-vid-*, kur **ar-* ‘taip pat, irgi’ ir **vid-*, iš pr. *widdai* ‘matė’, liet. *iš-výd-o*, plg. liet. avd. *Ařvydas*⁵³.

1873 m. pasirodė ir Bezenbergerio studija *Die Bildung der altpreussischen Personennamen. Ein Versuch ihrer Deutung* („Prūsiškų asmenvardžių sudarymas. Bandytas juos paaiškinti“)⁵⁴. Autorius remiasi jau aptartu Piersono vardų kodeksu ir pabrėžia, kad *das Gebiet der altpreussischen Namenforschung völlig unangebaut ist* („Prūsų onomastikos sritis yra visiškai neapdorota“)⁵⁵.

Bezenbergeris pastebi vardų užrašymo įvairovę, kuri apsunkina autentiškos lyties paieškas. Jis aptaria antroponimų rašybą, darybą, aiškina kilmę. Pavyzdžiui, jau aptartame avd. *Abstico* įžiūrimas *Ab-*, kuris laikomas prefiksu⁵⁶. Bezenbergerio studiją dar mini Lewy⁵⁷, vėliau ji linkusi dingti iš literatūros sąrašų, skirtų prūsų antroponimijos resp. toponimijos tyrimams⁵⁸.

Istorikai nenuilstamai skelbė šaltinius, iš kurių buvo galima ir toliau rinkti prūsų asmenvardžius⁵⁹.

⁴⁸ Przybytek, R. *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens* (=Hydronymia Europaea, Sonderband). Stuttgart: Franz Steiner, 1993, S. 163.

⁴⁹ Mažiulis, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų 1-kla, 1988, p. 39. Taip pat žr. Топоров, В. *Прусский язык. Словарь*, т. 1. Москва: Наука, с. 54.

⁵⁰ Žr. 48 išnašą.

⁵¹ Nesselmann, G. H. F. *Thesaurus linguae Prussicae*. Der preussische Vocabelvorrath, soweit derselbe bis jetzt ermittelt worden ist, nebst Zugabe einer Sammlung urkundlich beglaubigter Localnamen. Berlin: Harrwitz & Grossmann, 1873.

⁵² *Ibid.*, S. 8.

⁵³ Kuzavinis, K., Savukynas, B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 80. Taip pat avd. jau buvo interpretuojamas Trautmanno 1925, 131, 156.

⁵⁴ Bezenberger, A. *Die Bildung der altpreussischen Personennamen. Ein Versuch ihrer Deutung. Altpreussische Monatschrift*, 1873, Bd. 13, S. 385–435.

⁵⁵ *Ibid.*, S. 389.

⁵⁶ *Ibid.*, S. 412.

⁵⁷ Žr. 18 išnašą, čia S. 5–10.

⁵⁸ Žr. Blažienė, G. *Die baltischen Ortsnamen im Samland* (=Hydronymia Europaea, Sonderband II). Stuttgart: Franz Steiner, 2000, S. 183.

⁵⁹ *Preussische Regesten bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts*. Gesammelt und hrsg. von M. Perlbach. Königsberg: Ferd. Beyer vormals Th. Theile's Buchhandlung, 1876. Grunau, S. *Preussische Chronik*, Bd. 1–3. Hrsg. von M. Perlbach, R. Philippi und P. Wagner. Leipzig: Duncker & Humblot, 1876–1896.

Dar reikėtų sugrįžti prie vieno onomastikos darbo. Tai Ferdinando Hoppės studija *Ortsnamen der Provinz Preussen* („Prūsijos provincijos vietovardžiai“), išspausdinto garsiajame žurnale *Altpreussische Monatschrift*⁶⁰, kurioje medžiagos ras ir prūsų antroponimų tyrėjai. Gumbinės gimnazijos mokytojo Hoppės teisingai pastebėta, kad prūsai pavadindavo savo gentainius ir pagal kaimo vardą, pvz., *Medlauk* pagal kaimą *Medlauken* Semboje. Vėliau iš *Medlauk* antroponimo galėjo rasti vėl kaimo vardas, taip atsitikę su *Medlauk*, *Medlauken* jau Prūsų Lietuvos pusėje⁶¹.

PRŪSŲ ASMENVARDŽIAI – MOKSLINIO TYRIMO OBJEKTAS

Tikrai gausi prūsų vardyno medžiaga nedavė ramybės kalbininkams, kurie XX a. pradėjo ją apibendrinti. Pirmasis buvo Lewy, parašęs ir apgynęs disertaciją, kuri šių dienų tyrėjų akimis žiūrint nebuvo be priekaištų jau vien dėl literatūros sąrašo stygiaus, kartais dėl abejotinai interpretuojamų prūsiškų asmenvardžių. Pvz., pr. avd. *Robe*, *Robute* siejami su ssl. *rabŭ* ‘servus’, liet. slavizmu *rabatà* ‘darbas, triūsas, elgesys; vargas, rūpestis, nelaimė’ (LKŽe)⁶², plg. liet. avd. *Rabónis*, *Rabáila*, *Rabikas*, plg. liet. *rab-ėti* ‘brazdėti, bildėti’ (Zinkevičius 2008, 601)⁶³.

Iš rankraštinių šaltinių prūsų vardyno duomenis pradėjo rinkti Jurgis Gerulis, 1912 m. paskelbęs daktaro disertaciją apie Sembos toponimus⁶⁴, o 1922 m. – savotišką prūsų vietovardžių enciklopediją *Die altpreussischen Ortsnamen*⁶⁵, kurioje gausu ir pr. antroponimų, nes didžioji dalis prūsų oikonimų yra asmenvardinės kilmės, pvz., 1423

Toeppenas išleido *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Hrsg. von M. Toepen. Bd. 1–5. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1879–1886, kuriuose taip pat yra įdomios medžiagos, pvz., 1454 avd. *Andris Stapelacken* (Bd. 5, S. 400), *Andris* – krikštavardis, *Stapelacken* iš oikonimo atsiradęs įvardijimas, kur antras dūrinio sandas produktyvi topoleksema pr. *laucks* „laukas“, o pirmas gali būti asmenvardinės kilmės ir sietinas su avd. **Stape*, kuris gali būti iš *Stepono*.

Minėtina ir *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*. Hrsg. von E. Joachim. Königsberg, Pr.: Verlag von Thomas & Oppermann, 1896. Šaltinis labai reišmingas daugeliu aspektų, – jame ne tik gausu vardyno duomenų, bet yra ir pr. kalbos reliktų, pvz., *Bawde*, *baude* – die *F. d. grösseren Ordensbauten gebildete Baukompagne* („didesniems Ordino pastatams statyti sudaryta bendrija“), kur galėjo būti prievartinio raginimo (S. 657). Šaltinyje žodis minimas 11 kartų (S. 657). Avd. *Algotte*, *Algothe*, *Allguthie*, *Algotte*, dab. Tėvo apskrities gyventojas minimas 17 kartų, pvz., 1399 *Allguthen im gebite zu Dirssow*, tai pr. avd. *Alg-ut-*, kur **alg-* siejamas su liet. *algà*, pr. *algas* „algos“ (Trautmann 1925, 131; Топоров 1975, 72), plg. liet. avd. *Ālgas*, *Ālgis*, kurie laikomi trumpiniais (Sinkevičiūtė 2006, 176; Zinkevičius 2008, 277).

Reikėtų paminėti ir Cramer, H. *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien*. Marienwerder: Im Selbstverlage des Vereins. Hofbuchdruckerei von R. Kanter [Verein – čia der historische Verein für den Reg. Bezirk Marienwerder], 1885. 6–7 p. minimi pamedėnai *Mathoni* (*Matho*), *Stango*, bona *Algaudas*. Dėl pr. **Matā*, plg. liet. avd. *Matūtis*, kuris yra krikštavardinės kilmės avd. (LPŽ 2, 185; Zinkevičius 2008, 375). *Stango*, pr. avd. **Stangā* (?), plg. liet. avd. *Staņg-vilas*, *Stangŷs*, *Stangāitis* iš *Stan-* su pridėtinu -g (Zinkevičius 2008, 139; kitaip LPŽ 2, 800). *Algaudas*, genityvas, pr. avd. **Al-gaud-*, dvikamienis avd. Plg. liet. avd. *Al-gaudas* (Zinkevičius 2008, 74). Juozo Jurkėno nuomone, *Al-* baltai perėmė iš germanų, žr. Юркенас, Ю. *Основы балтийской и славянской антропонимики*. Вильнюс: Ciklonas, 2003, c. 114–115. Abu kamienai paplitę baltų antroponimijoje.

⁶⁰ Hoppe, F. F. *Ortsnamen der Provinzen Ost- und Westpreussen*. *Altpreussische Monatschrift*, 1875, Bd. 12, S. 289–298, 548–564; 1876, Bd. 13, S. 563–586; 1877, Bd. 14, S. 38–46, 399–419; 1878, Bd. 15, S. 578–609; 1881, Bd. 18, S. 245–270.

⁶¹ Hoppe, F. F. Op. cit. *Altpreussische Monatschrift*, Bd. 15, S. 578.

⁶² LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, elektroninė versija.

⁶³ Žr. 18 išnašą, S. 40.

⁶⁴ Gerullis, G. *De Prussicis Sambiensium locorum nominibus*. Phil. Diss. Tilsis: Ex officina Mauderodiana, 1912.

⁶⁵ Gerullis, G. *Die altpreussischen Ortsnamen*. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1922.

Alczunynen, vėliau *Alsnienen* Frydlando apskrityje, kilmė aiškinama remiantis avd. *Al-sune*, Schalauer (skalvis)⁶⁶. Čia pritiktų ir Kazimiero Būgos darbai, nes žymusis lietuvių kalbininkas ypatingą dėmesį skyrė baltų vardynui⁶⁷. 1925 m. pagaliau pasirodė iki šiol solidžiausias prūsų asmenvardžių rinkinys *Die altpreußischen Personennamen*, kurio autorius yra garsusis slavistas ir vienas žymiausių prūsų kalbos tyrėjų Trautmannas⁶⁸. Jis labai kruopščiai surinko medžiagą savo rinkiniui. Straipsnio autorė perskaitė visus dokumentus, iš kurių buvo rinkta medžiaga ir kurie yra išlikę (jie saugomi Valstybiniame slaptajame archyve „Prūsijos kultūros paveldas“ Berlyne). Gaila, kad užrašant asmenvardžius buvo atsisakoma jų pateikimo konteksto. Jie ne visada buvo užfiksuojami taip, kaip buvo parašyta Ordino foliantuose ar kituose šaltiniuose. Autorius beveik nefiksavo dvinario prūsų įvardijimo (krikštavardžiu ir prūsišku vardu), palikdamas tik prūsišką vardą, ir neapžvelgė vėlesnių nei XVI a. antrosios pusės rankraščių.

Izolda Matusevičiūtė jau 1939 m. paskelbė du vardų sąrašus, kurie nebuvo žinomi Trautmannui. Juose per 50 prūsų asmenvardžių. Kai kurių Trautmannas nebuvo užfiksavęs iš kitų rankraštinių šaltinių, pvz., 1415 *Tromoth*⁶⁹, tai pr. avd. **Tram-ōt-*, plg. liet. avd. *Tramys*⁷⁰.

Straipsnio autorė šių metų vasarą Berlyne studijavo Geruliui ir Trautmannui nežinotą šaltinį *Hand-vesten buch Komturei Brandenburg* („Brandenburgo komturijos privilegijų knyga“), kuris XIX a. pateko į Hannoverio žemės biblioteką⁷¹. Deja, Berlyno archyve saugoma labai prasta kopija (toliau tekste nurodomas kopijos puslapis, nes originalo puslapiai neįskaitomi), todėl skaitymas sudėtingas, tačiau nauji duomenys privertė pamiršti visus šifravimo keblumus, nes rasta labai įdomių dalykų, apie kuriuos bus parašytas dar ne vienas straipsnis. Šiame straipsnyje bus užsiminta apie keletą mokslinėje apyvarčioje nežinomų prūsiškų asmenvardžių, pvz., 1373 *...und gebin Tawlewayn, Sustenniß...den brudern zehen huben gelegen c3u Tappelkaym* (S. 34). Galima atstatyti pr. avd. **Taul-vain-* (?), tai dvikamienis avd., dėl **vain-* abejonių nekyla, kamienas paliudytas pr. resp. baltų vardyne, plg. pr. avd. *Waynax, Wayne, Waynegede* (Trautmann 1925, 113), liet. avd. *Bár-vainas, Tár-vainas*, **vain-* siejama su *vainà* „kaltė, priežastis“ (Zinkevičius 2008, 154–155; taip pat žr. LPŽ 2, 1133–1135). Dėl **taul-* (?), plg. liet. avd. *Tulai, Taulāvičius*

⁶⁶ Ibid., S. 6; taip pat žr. Blažienė, G. *Baltische Ortsnamen in Ostpreußen* (=Hydronymia Europaea, Sonderband III). Stuttgart: Franz Steiner, 2005, S. 17–18.

⁶⁷ Būga, K. *Rinkiniai raštai*, t. I–III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros I-kla, 1958–1961.

⁶⁸ Žr. 5 išnašą. Kalbininką Trautmanną reikėtų paminėti kaip prūsų kalbos tekstų skelbėją, žr. Trautmann, R. *Die altpreußischen Sprachdenkmäler*. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1910.

⁶⁹ Matusevičiūtė, I. Kiek naujos medžiagos prūsų vardynui. *Archivum Philologicum*, 1939, t. 8, p. 17.

⁷⁰ Kalwaitis, W. *Lietuwiszku Wardų Klėtėlė su 15000 vardų*. Tilžėje: spausdinta Otto von Mauderodės, 1910, p. 18.

⁷¹ Apie šaltinį, kuris buvo vėl surastas 1975 m., parašyta Härtel, H. Entstehung und Schicksal der wiederaufgefundenen Handfestensammlung der Komturei Brandenburg in Ostpreußen. *Preußenland*, Jg. 14, Nr. 2, 1976, S. 28–38. Reikėtų pridurti, kad šaltiniu jau pasinaudojo istorikai. Jo duomenys panaudoti solidžioje Jürgeno Martens monografijoje apie gyvenvietes viduramžių Prūsijoje, žr. Martens, J. *Die ländliche Gartensiedlung im mittelalterlichen Preussen*. Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 12. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 1997.

(LPŽ 2, 1029). Avd. *Sustenniß* gal galima atstatyti kaip pr. avd. **Sust-enīs-* (?), plg. pr. avd. *Suste* (Trautmann 1925, 101), liet. avd. *Sustaitis* (LPŽ 2, 862).

Trautmanno neužfiksuoti ir XIV a. *Jeddem Nergins Rekuthe Sloboth III hoken zcu Gawayn...* (S. 37). Geriausiai įskaitomas buvo *Rekuthe*. Tai pr. **Rek-ut-*, plg. liet. avd. *Rėkis*, *Rekỹs*, *Rekūtis* (Zinkevičius 2008, 317; dar žr. LPŽ 2, 595–596).

Tame dokumente aiškiai užfiksuoti giminystės ryšiai, parodantys, kad šeimose jau būta ir krikštavardžiu pavadintų sūnų arba ir prūsiškus vardus turinčių. XIV a. *Neisil Jekil Thomasio gebrudern zwene hoken gelegen uff Palpas* S. 40. Pr. avd. *Neisil* galima atstatyti kaip **Nais-il-*, plg. pr. avd. *Naysse* (Trautmann 1925, 64). Pr. avd. *Jekil* veikiausiai perimtas iš vokiečių⁷². *Jeddem* gali būti ir pr. avd. *Jede* užrašymo variantas (Trautmann 1925, 39) arba skaitytinas kaip *Gedde*, nes vietoj *j* vokiečiai dažnai užrašydavo *g*. Tai galima paaiškinti vokiško *g* tarimo ypatybėmis. Dėl *Nergins* plg. pr. avd. *Nergune* (Trautmann 1925, 70). Vadinasi, galima manyti, kad buvo ir pr. **Nerg-inīs*, kurį galbūt galima interpretuoti kaip trumpinį, plg. pr. dvikamienius avd. *Nergant*, *Nergunde* (Trautmann 1925, 70). *Sloboth* taip pat nėra Trautmano darbe, plg. pr. avd. *Slobin*, **Slobe* (Trautmann 1925, 95). Gal pr. avd. **Slab-ōt-* (?), plg. liet. avd. *Slabỹs*, lenk. *Słaby* (LPŽ 2, 759).

Daug vertingos medžiagos slypi ir Etats-Ministerium (atitiktų Ūkio ministeriją) dokumentuose, kuriuose atsiskleidžia prūsiškų asmenvardžių gyvybingumas. Jų randama XVI ir vėlesnių amžių įvairiuose tos įstaigos kompetenciją atitinkančiuose dokumentuose, pvz., 1558–1562 m. užfiksuotas avd. *Matz Wargewin czu Plastweinen* (EM 126d 1194 11^r)⁷³. Avd. *Niclos Wargewynne* buvo užfiksuotas ir 1419 m. (Trautmann 1925, 115). Vadinasi, giminės įvardijimas nepasikeitė ir daugiau kaip po šimto metų.

1662 m. užrašytas avd. *Joachim Woike* (EM 126d 2130 3), kur *Woike* atstatytinas kaip **Vaik-*, plg. pr. avd. *Woykũne*, *Wayke*, *Woyke* (Trautmann 1925, 121, 112). **Vaik-* sietinas su pr. *waix* ‘tarnas’, *wayklis* ‘sūnus’, *waykelo* ‘tarnas’, liet. *vaikas* (Trautmann 1925, 154)⁷⁴.

Įdomus 1602 m. užrašytas *Crispin Popplaucken* (EM 126j, 99, 12). *Popplaucken* yra iš oikonimo kilęs asmenvardis. Šventapilės apskrityje 1423 m. buvo užfiksuotas kaimas *Pappelauk* (OF 162, 6^r), vėliau *Paplaucken*, kurio vardas traktuotinas kaip hibridinis darinys. Pirmas sandas sietinas su vvž. *pape* ‘Pfaffe, Weltgeistlicher’⁷⁵, o ne su pr. *paps* ‘klebonas’, kuris yra skolinys iš lenk. *pop* ‘dvasininkas, kunigas’⁷⁶. Antras dūrinio sandas yra sietinas su pr. *laucks* ‘laukas’⁷⁷.

⁷² Gottschald, M. *Deutsche Namenkunde*. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung. Berlin: Walther de Gruyter u. Co, 1954, S. 350: *Jekel* iš *Jacobus*.

⁷³ EM – Etatsministerium dokumentas saugomas Berlyno slaptajame valstybiniame archyve „Prūsijos kultūros paveldas“. Pirmas skaičius parodo priklausomybę apskrityje, antras skaičius – dokumento numerį, trečias – puslapį.

⁷⁴ Dar žr. Mažiulis, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. t. 4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1997, p. 213.

⁷⁵ Žr. 25 išnašą. Čia p. 207.

⁷⁶ Endzelins, J. *Senprūšu valoda*. Darbu izlase, d. 2, sēj. 4. Rīga: Zinātne, 1982, p. 271; Mažiulis, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1996, p. 223.

⁷⁷ Žr. 67 išnašą, čia p. 135.

Prūsų asmenvardžiai XX a. buvo iš esmės tyrinėjami. Dar reikėtų paminėti Toporovą, aptarusį beveik visus pr. avd. iki raidės *M* savo penkiatomiam tezaure „Прусский Язык. Словарь“⁷⁸, Mažiulį, atskirais straipsniais į „Prūsų kalbos etimologijos žodyną“ įdėjusį keletą prūsų antroponimų⁷⁹, nes prūsų antroponimijai, be jokios abejonės, svarbus įdėmus prūsistų žvilgsnis ir į tikrinius vardus.

IŠVADOS

Prūsų antroponimijos studijos tikrai nėra baigtas dalykas tiek naujos papildomos medžiagos, tiek naujų mokslinių požiūrių atžvilgiais. Kaip rodo rankraštiniai šaltiniai, būtina peržiūrėti ir papildyti prūsų asmenvardžių sąrašą, nustatyti prūsų įvardijimo dalykus, pagaliau paskebti dokumentų ištraukas, kuriose užfiksuoti prūsų antroponimai. Apie tai straipsnio autorė jau yra rašiusi 2003 m.⁸⁰ Nuo tų metų autorė daug darbavosi archyvuose ir sukaupė nemaža medžiagos, leidžiančios peržiūrėti jau padarytus darbus. Būtina parengti naują prūsų asmenvardžių sąvadą, kuriame turėtų atsispindėti prūsų gentinė priklausomybė. Prūsai nebuvo sėslūs, jie keliavo iš vienos žemės į kitą, bet iš šaltinių galima atsekti, kad, tarkim, jie buvo sembai, varmiai, notangai, pamedėnai. Šaltiniuose, pavyzdžiui, pažymėta, kad 1400 *Iwan der Russe* (OF 107 196^r), 1397 *...unsirn getruwen Hannus Littowen synen rechten erben und nachkomelingen...* (OF 107 77). Tai leidžia daryti išvadą, kad Semboje gyventa rusų ir lietuvių. Dažnai nurodoma, kad vienas ar kitas vardo turėtojas buvo prūsas, pvz., 1297 *...Peiskote Pruteno...* (OF 107 184). Šiuos dalykus reikėtų fiksuoti, nes jie padėtų nustatyti, ar prūsiški asmenvardžiai gali atsispindėti prūsų tarmių ypatybes. Beveik netirtas moterų įvardijimas. Tik keliais atvejais pažymima, kad, tarkim, *Buyte* buvo moters vardas (Trautmann 1925, 21).

Istorijos dokumentuose yra daugiau informacijos ir apie giminystės ryšius, pvz., 1289 *Retauwe filio Naluben* (OF 107 69^r), 1396 *Hanken, Waysel und Glanden den brudern III hoken gelegen in dem velde Cratelawken genant.* (OF 107 171).

Taip pat kyla klausimas, ar prūsai buvo įvardijami tik vienu asmenvardžiu. Seniausi užrašymai rodo vienanarį įvardijimą, bet vėliau prieš prūsišką vardą jau esama ir krikštavardžio, pvz., 1423 *Hannes Baudyn* (OF 106 279^r), 1338 *Petro Sudow* (OF 107 140^r).

Trautmanno rinkinyje nebuvo užfiksuoti tokie vardai, kaip 1391 *Heinrich Pressnyk* (OF 107 83^r), 1400 *Mertin Korgelyn* (OF 107 167^r), kurių antras narys yra oikonimas. Toks įvardijimas galėtų suteikti žinių ir apie oikonimą, ir apie dvinarį asmenų įvardijimą. Galbūt tokius dvinarius įvardijimus galima aiškinti kaip pavardžių užuomazgą.

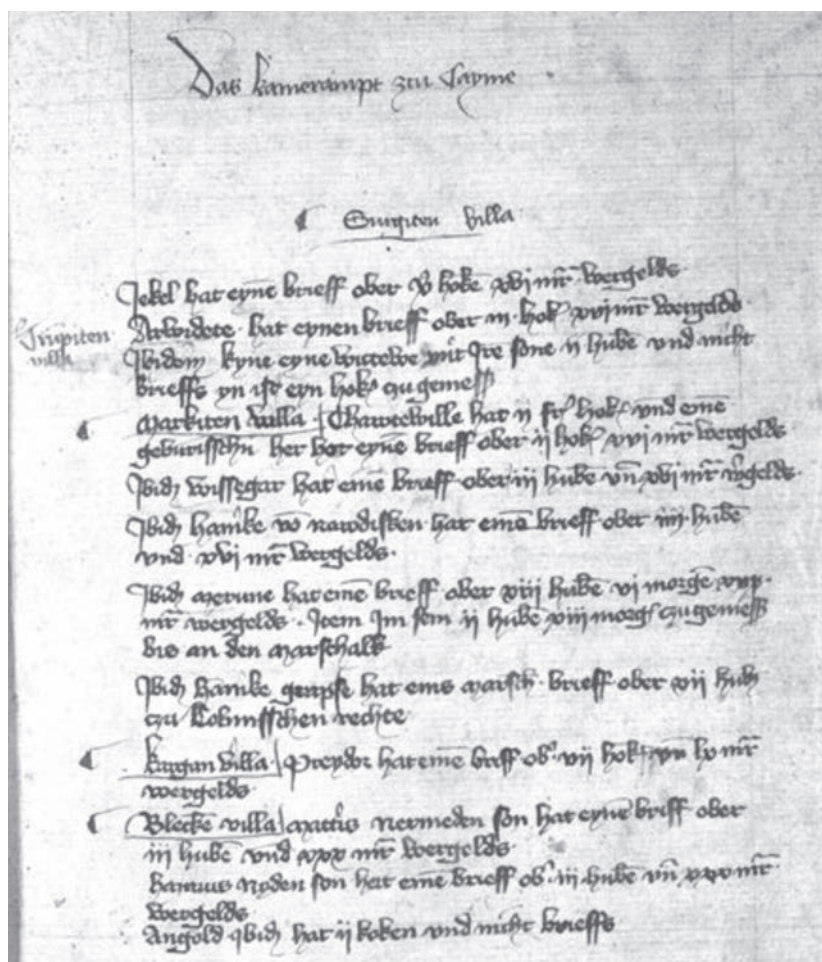
Patikimas medžiagos surinkimas, vieno asmenvardžio visų variantų palyginimas ir pateikimas padėtų tiksliau paaiškinti jų darybą ir kilmę, o tai labai praverstų baltų antroponimijos tyrimams.

⁷⁸ Toporov, В. *Прусский Язык. Словарь*, т. 1–5. Москва: Наука, 1975–1990.

⁷⁹ Mažiulis, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, т. 1–4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1988–1997.

⁸⁰ Blažienė, G. Zur altpreussischen Namenforschung. *Indogermanische Forschungen*, Bd. 108, 2003, S. 267–278.

Susipažinus su Ordino folianto Nr. 107 pirmuoju puslapiu galima pamatyti, kokie klodai slypi rankraštiniuose dokumentuose.

Lapo iš Ordino folianto Nr. 107 kopija, saugoma Slaptajame valstybiniame archyve „Prūsijos kultūros paveldas“, Berlynas, Vokietija. Archyviniai duomenys: GStA PK, XX. HA Hist. StA Königsberg, OF 107, S. 1.

ON PRUSSIAN PERSONAL NAMES

Summary

The article focuses on the history of the investigation of Prussian personal names revealing the significance of authentic documents on the accumulation of the heritage of the dead language. It discloses the importance of manuscripts in the collection and analysis of Prussian personal names emphasizing their formation and investigating the origins. A number of examples are provided in the article. Prussian personal names are significant for both the Baltic anthroponymy and the investigation of the Baltic languages.

Keywords: Prussians, personal name, onomastics, word formation, origins.

MALENIAN LANGUAGE AND CULTURAL IDENTITY THAT HAS NO OFFICIAL NAME

ABSTRACT

The word *Malenians* has two meanings. Its broad sense covers any people who live in a remote part of the country. However, today the word is rarely used in such a broad sense. Thanks to the writer Jēkabs Zvaigznīte, the narrower sense of the word originated for denoting somewhat peculiar people, having a specific pronunciation, which the writer said was present in Alūksne Region. The District of Alūksne became one of the first educational centres in Vidzeme as early as in the second half of the 17th century, with numerous creative and socially active people living there. It was there that Pastor Glūk established the first schools. The language spoken by Malenians belongs to the High Latvian's deep Latgallian subdialects. However, there are several explicit distinctions from other deep Latgallian subdialects. The hilly landscape of North-East Vidzeme, together with harsh natural conditions and creative Malenians, is a special cultural landscape in Latvia.

Keywords: North-East part of Vidzeme, Aluksne, Malenians' language, cultural identity.

INTRODUCTION

The word *Malenians* (in Latvian – *malēnieši*) cannot be found on any map marking the inhabitants of a place, yet it has several meanings in the everyday language of Latvians: it can be used in a broad or a narrow sense. Its broad sense covers any people who live in a remote part of the country as the word *mala* means *an edge* in Latvian; according to the encyclopaedia *Latviešu konversācijas vārdnīca*¹, there is also another meaning of the word that can be applied to the speakers of the High Latvian dialect. However, the word is rarely used in such a broad sense today.

It was due to the writer Jēkabs Zvaigznīte that the narrower sense of the word originated. This happened when he translated several literary works into Latvian about kind yet somewhat peculiar people and added a specific pronunciation of the language for localisation purposes, which, according to the writer, existed in Alūksne Region, i.e., the North-East part of Vidzeme. The author himself had never been to Alūksne, though. In reality, those living in Alūksne District officially speak the deep Latgallian subdialects of the High Latvian dialect; however, they differ to a great extent from the rest of the deep Latgallian subdialects spoken in Latgale. They also differ from the Latgallians from the point of view of the neighbouring languages and cultures, which is why it is reasonable to

¹ *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1935-1936, I-XVII lpp., 24577-26620 sl.

speak about the differences of the people living in the territory of the North-East Vidzeme distinguishing them from those residing in Latgale.

The goal of this research was to determine, explain and describe the historical, cultural and language differences of the so-called Malenians from other people speaking the same subdialects.

The differences that can be traced in the spoken language of Malenians have been carved by various social and linguistic events, such as: which parish a person belonged to, whether there were any big forests or rivers separating one parish from the other, whether there were any relations with Estonians, etc.

Research methods. In this research, archive and museum documents, scientific articles, and recordings of memories were studied.

The novelty of this article is a complex analysis of the language and cultural identity in the North-East Vidzeme.

The history and analysis of sources. Historically, the District of Alūksne, our current point of interest, became one of the first educational centres in Vidzeme as early as in the second half of the 17th century, with numerous creative and socially active people living there and their inquisitive spirit, actively present and manifested through artistic, social, economic and technical innovations and aspirations to improve their everyday life. It was there that Pastor Glūk established the very first schools. We assume that this creativity is the reason why the inhabitants of the neighbourhood are so keen on being called *Malenians*, with the kind and idealistic connotations attached to the word.

It is highly significant that throughout the times the representatives of very different professions have observed and felt the pronounced aspirations of the inhabitants towards their spiritual freedom, closeness to nature, skill in cultivating their traditions and honour for the values, preserved and strengthened during centuries. This, too, can be felt when reading the book “My Years as a Vicar” written by the vicar of Opekālns Church Kārlis Beldavs: “And when, having stepped outside, I cast a look from these altitudes, – what a sight of Opekālns hills and navy forests and lakes opened before my eyes! How free were the winds that blew there over the deep green tree tops of the forest!”

Indeed, here in these hills one could experience more spiritual freedom than anywhere else. These hill people have their own peculiarities not present in other countrymen. They are the children of nature to a greater extent. Toughened in a struggle with the forces of nature, they seem to love it more than the rest. More than anywhere else do they listen to “what nature says”. By observing ferocious storms, raging over the hills, or the sun beams playing in the waters of the lakes, they have learnt to praise the one who has created such a beautiful world and placed them amidst the “Switzerland” of Vidzeme. They are not rich. Their fields go up high in the hills and bring in poor harvest. If there is a lot of rain,

it rinses off the manure from the surface, leaving only clay and grit, and small pebbles. And if it is too dry, nothing grows in the hills anyway”².

During the first millennium B.C., the neighbourhood in question was part of the territory inhabited by Finno-Ugrian people; mixed burial grounds as to the ethnic aspect have been found there. During the following centuries, more and more Latgallians that belong to the Balts settled there, and since the 9th century A.D. only Latgallian burial grounds have been found in the district even though Finnish related burials have been uncovered in the neighbouring lands³. Thus, Latgallians and Southern Estonians lived in the territory during the first centuries of our era, and their descendants were probably buried on islands of yet unknown agedness and have remained until the turn of the 19th and 20th centuries. The head of the Ethnographic Department of the National History Museum of Latvia Ilze Ziņģīte also emphasises the fact that the Latvians from the North-East Vidzeme have always had special relationships with Estonians, with their neighbours in Southern Estonia as well as with those who travelled to Latvia and stayed to reside here. She accentuates: “For several centuries, quite a large number of Estonians lived among the Latvians of Northern Vidzeme”⁴. The North-East Vidzeme has been a borderland both in historic times and today. It lies on the border that divided the former Livonia into two parts in the 17th century: the part belonging to Sweden (the present Vidzeme) and the part belonging to Poland (the present Latgale); later, when the territory of Latvia was under the governance of Russia (from the 18th century to the beginning of the 20th century), it separated two provinces: that of Vidzeme from that of Vitebsk. This is a borderline district of Estonia and Russia, in which the impact from both neighbouring nations as well as their physical presence has served as a significant developmental mark then and now. The close links with Estonia single out the territory in question from the rest of Latgale.

As it has been written before in the 17th century, the authors of the documents studied so far most likely considered Estonians to be local inhabitants and did not count or register them separately from the indigenous inhabitants⁵. That is why, for instance, in 1638, the plough inspectors registered regular (local - *D.M.*) residents (74.6 %), outer residents from Vidzeme (6.3 %), natives of Courland (4.4 %), Russians (12.1 %), Lithuanians (0.3 %), Poles (1.6 %), Finns (0.5 %), and Swedes (0.2 %)⁶; but there was no mention of Estonians. For instance, there were Russians residing on one of the farms in the area of Ziemei Manor (in “Stāmeri” a native of Courland resided together with a Russian; in

² Beldavs, D. K. *Mani vikara gadi*. Rakstu Avots. Nr. 8/9. Rīga: Izdevēja Ev. Lut. Baznīcas virsvalde, 1937, 21–22 lpp.

³ *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. - 1200.g.* Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001, 184–298 lpp.

⁴ Ziņģīte, I. Par dažām Ziemeļlatgales un Baltijas somu tautastērpu līdzīgām iezīmēm. *Latvijas Vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2001.-2003.* Rakstu krājums. Latvijas Vēstures muzeja zinātniskie raksti nr. 9. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 2004, 27 lpp.

⁵ Markus, D. Raipulis, J. *Radošie malēnieši un viņu valoda*. Rīga: LZA “Vēstis”, 2010, 216 lpp.

⁶ Ancītis, K. Jansons, A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība. 5th ed., 1963, p. 66–67.

“Celmiņi” – a Russian), in two other areas – Poles (in “Ivašu Spīvuļi” a local serf peasant together with a Pole; in “Jerši”, “Ješki” (?) – a Pole), in yet another – the native of Courland from “Stāmeri” mentioned above⁷.

In 1782, the student of local history Augusts Vilhelms Hupels wrote the following on the Southern part of Alūksne Parish while grounding his writings on the findings of his contemporaries and the researchers from the middle and the second half of the 18th century: “There is a line (*Strich*) of Estonian settlements (*Wohnungen*) alternating with those of Latvians in the area between Zeltiņi and Alūksne over Trapene and Gaujiena towards Valka. It is inhabited by several thousand people, truly ethnic Estonians that stick together and do not mix. As soon as their women get married, they cut their hair similarly to those living on the shores of Peipus. I have no knowledge of how they arrived here or settled down”⁸. This description encourages us to think that at least one part of Estonians who had settled in the line stretching from Kalnamuiža to Trapene had arrived from Peipus: the Western shore of Lake Pskov; possibly, they even had come from the highly Slavinised sets of the South-East Estonian branch that resided in the area of Izborsk-Petchori. The contacts continued on in more recent times as well. The description of Alūksne Parish written from 1802–1816 states that Estonians resided in the line stretching from Gaujiena to Trapene and Kalnamuiža since time immemorial⁹. Thus, we can consider that at least three more ascending generations of Estonians had lived in the area in question.

The records made in the questionnaires of 1897 in the Russian Empire during the first overall population census and partly preserved by Foundation 2706 of the National History Archive of Latvia allow making a safe attribution of the most ancient arrival of Estonians in the North-East Vidzeme to the year of 1825, i.e., a time that people could still recollect. The questionnaires show an arrival of numerous Estonians since the 60s of the 19th century when peasants were given the freedom to choose their places of residence and work; also, they then had the right to buy farms as a personal property. The questionnaires also give evidence about cooperation between Estonians and Latvians as well as about their co-living in the course of several decades, living under the roof of one and the same farm or neighbouring farms, joint work in the spheres of craftsmanship, seafaring, agriculture, forestry, fishing; they also tell us about mixed Estonian-Latvian families, about their children who attended shared schools etc.¹⁰ There used to be and there still is a lot in common between the inhabitants of the North-East Vidzeme and

⁷ Dunsdorfs, E. *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*. 3. burtņica. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1941, CCCXXI – DXLVIII, 886–887 lpp.

⁸ Hupel, A. W. *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland*. Erster Band. Riga: zu finden bey Johann Friedrich Hartknoch, 1782, s. 212–213.

⁹ *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, f. 6810, Descr. 1.

¹⁰ Cimermanis, S. Igaunī Vecsalacā 19./20. gs. mijā. *Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis*. A daļa, 6. nr., 1993, 23–26 lpp.; Cimermanis, S. 1897. gada tautskaites anketu pavērtās iespējas etnokulturāliem pētījumiem. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas piekraste*. Rīga: apgāds “Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis”, 2008, 60–63 lpp.

South Estonia in all spheres of life. In 1897, the territory under the study was part of Valka District; Estonians were registered in the population census conducted in 1897¹¹ (Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., 1905, с. 90–93).

Latvians and Estonians lived without a common national borderline; however, one such appeared under the restrictions of the Soviet ideological regime. “In 1989, there were 3,312 Estonians permanently residing in Latvia; out of them 216 lived in Alūksne District, 72 – in Valka District, 51 – in Limbaži District. Thus, 10.33 % of all Estonians in Latvia lived in East-Northern Vidzeme. Within the borders of the area described above, there were 6 Estonians living in the Parish of Jaunlaicene, 59 – in that of Veclaicene and 22 – in that of Ziemeļi¹². The contacts between the inhabitants of Alūksne District and Estonia were also encouraged by the narrow-gauge railway line Valka-Ape-Alūksne-Gulbene-Stukmaņi (Pļaviņas) opened in 1903. Naturally, there were also the years of national autonomy when both Latvia and Estonia came to rise as independent states; later, there were years of the reestablishment of independence, and, at last, a community as the two member states of the European Union.

Irrespective of the form of the national government, rule or shared territory, both Latvians and Estonians resided side by side and together in the studied area; for instance, a considerable number of Estonians arrived and lived in the territory of Opekālns Parish. They had arrived and settled for decades of yet unknown historical period as well as during the second half of the 19th century mentioned before. This part of Estonians belonged to *Reuges* Parish in Estonia, and they used to pray in the church there. Latvians from the Rose Manor in Estonia belonged to Opekālns Parish, in their turn. Estonians residing all over North-Eastern Vidzeme maintained contacts with their relatives living in Estonia during the 30s–40s of the 20th century. Trade and cultural contacts were maintained, too. The border was crossed to pay visits to relatives and friends, participate in church sermons, take care of graveyards, go on excursions or go to work or study. Children from Opekālns Parish went to the same Latvian primary schools and Alūksne Gymnasium. During the years of the First Free State, part of Estonian children studied at Estonian sexennial primary school in Alūksne.

The inhabitants, too, remember stories about the arrivals of Estonians in the territory in question. There used to be manor fields in the flatlands, and only after the land reform during the 20s of the 20th century, more houses were built by the new settlers. Beyond the manor, located on barren hillocks that were hard to cultivate, old farmhouses lay. Some of them had been standing there at least since the 17th century. Most of these farmhouses had been bought out and had become family property in the second half

¹¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. Под ред. Н. А. Тройницкого. XXI. Лифляндская губерния. СПб, 1905, с. 90–93.

¹² Mežs, I. *Latvieši Latvijā: Etnodemogrāfisks apskats*. Rīga: Zinātne. 15, 54, 59, 63, 64 lpp.

of the 19th century or the first decades of the 20th century. Before that, the owner of the manor could quite spontaneously move the tenants from one farmhouse to another or even evict them. The estate manager could go as far moving and changing a farmer for another one with a better paying capacity. After the reforms that took place in the 60s in the 19th century, the peasants who were willing to manage a farm and had enough money could purchase their own farm. The Estonians who lived nearby and had saved up enough money also took the advantage of the reform and tried to acquire farms in Latvia. During that epoch, several Estonian families moved to the territory in question. An interesting example dating back to this period tells us about two adjacent farms and about how both of them were called “Liepkāji” up to the moment when the Free State of Latvia was established; then, it was decided that each farm should have its own name. One farm was managed by an Estonian, Eduards Hercogs. His grandfather, a bathhouse attendant in Vīlande, had rented the farm from the landlord in the 80s of the 19th century. His son Kārlis had bought the farm out from the manor. Thus, the house managed by Hercogs needed a change in the name. Hercogs wanted to call his farmhouse “Vindzoras” so he could become Hercogs of Vindzora (the Duke of Windsor in translation) but the local bureaucrats did not give permission and he had to go for a less pretentious name. As a result, the farmhouse was named “Stiebrīņi” (the culms). The second house, too, was managed by an Estonian, Martin Perri, who was a manor gardener that had arrived from Estonia in 1884 to replace the previous managers of the farm, the Latvians named the Maziņi. He rented the farmhouse from Ziemeņi Manor. In Latvia, the man’s surname was adjusted to Latvian, and so was his forename, and he became Mārtiņš Perijs. His son, Jāks Perijs, was still living in the house with his large family in the first half of the 20th century. Of late, the members of the family have stayed there only in summers. We already mentioned before that the farmhouse named “Polieši” could be related to the former life of the Poles. Later, after the houses were changed, Estonians under the name Lāviņi started to manage this house. Similar was the fate of the farms “Saltupji” that were managed by the Umblīji and the Lāni, and “Skultes” that were managed by the Pauli, etc. Estonians settled down quite easily in this part of Latvia.

The turn of the second and the third decade of the 20th century is still remembered by Malenians for it was then that the new borderline between the Free States of Estonia and Latvia was established. In the course of centuries, a line of more or less mixed population of Latvians and Estonians had formed on either side of the explicit ancient ethnic and historic borderline between Estonia and Latvia. Moreover, there were more Estonians on the Latvian side of the border than Latvians on the Estonian. Under such circumstances, a dispute arose between the two countries concerning the future of particular areas (parts of the parish): which of the countries, Estonia or Latvia, they should belong to. In order to draw a borderline and to issue corresponding documents, an international committee and a court of arbitration was set. Alongside with the representatives from Estonia and

Latvia, there was also a mission accredited by England working on the settlement of the matter. Several agreements were concluded in the course of action. An area inhabited by Malenians was annexed to Estonia: the North-West part of Jaunroze Parish and the North part of Veclaicene Parish¹³.

The Latvians that became the residents of Estonia assimilated quickly, and so did the Estonians living in Latvia. In general, the contacts with Estonia became weaker. It did not prevent the inhabitants from smuggling, which became possible due to the differences in prices. Ziemei Parish was still inhabited by ancient Estonian families or their descendants, for instance, Adlers, Hercogs, Ķikass, Krūsis, Ķirbics, Oja, Udrass, Lāns, Lāviņš, Ratseps, Podegrāts, Umblījs, Pīks, Kuks, Perijs, Pēnīgs, Pauls, Seps had once all been Estonians. They arrived in Latvia at different times: most of them purchased or rented farmhouses in the above mentioned second half of the 19th century, some of them came at the beginning of the 20th century. The late comers of the 20th century spoke poor Latvian.

In the subdialects spoken by Malenians there is still the word *setuki*. Its origin is related to the highly Slavinised orthodox Estonian – *setu*, therefore, it means *Sets residing in the South-East Estonia and especially the Russian province Pskov (thus, the neighbourhood)*. The word *setuki* has two meanings in Malenia: 1) Set craftsmen and merchants were known in the neighbourhood since the beginning of the 19th century when they regularly arrived at the fairs of the North-East Vidzeme together with other Russian merchants¹⁴. *Setuki* took the crafted goods around the farmhouses - mostly hats, baskets, wooden and clay dishes. These were well-developed branches of craftsmanship for the Sets of the nearby area Izborsk¹⁵; 2) In more recent times, the word was used to refer to poor people of Estonian origin, i.e., packmen who often drove or walked to the farmhouses in the North-East Vidzeme to offer goods for trade or collect donations. They brought various little things for sale: needles, threads, buttons, hairpins, strings of beads, sometimes a scarf or a piece of cloth, or even American army boots obtained from soldiers. The above-mentioned things were both necessary and hard to purchase in the needy post-war times. Besides, people did not have much money. The traders were not demanding - they would trade something for a loaf of bread, a piece of ham or butter. Nevertheless, one had to be careful with the traders as it could happen that they noticed a thing they liked during a day and they came back to get it at night without any desire to trade fairly. However, *setuki* was no nasty word. It was used to refer to a group of certain ethnicity, and even more often it was used to refer to a poor and not necessarily honest vagrant trader. *Setuki* could also be encountered in the burial commemoration festivals of Gaigāļkans graveyard located in

¹³ Mieriņa, A. Latvijas valsts robežas (1918–1940). *Latvijas zemju robežas 1000 gadus*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999, 182–198 lpp.

¹⁴ *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, f. 6810, Descr. 1, p. 17, p. 363, 366, 367.

¹⁵ Moora Peipsimaa etnilisest ajalooest: Ajaloolisetonograafiline uutimus eesti – vene suhetest. Tallinn: Eesti riiklik kirjastus, 1964, 223–273 lpp.

Alūksne District. Orthodox sets were buried in this graveyard, that is why their relatives came to commemorate their deceased there.

It is absolutely clear that the contacts so close had their impact on the language, too, which is why such words as *mustikas* or *mustenes* ‘blackberries’, *kurrats* ‘devil’, *iņģe* ‘breath, life, also – strength’ can be heard in the Malenian dialects; also *setuks* - from the South-Eastern part of Estonia, denoting especially Slavinised Orthodox Estonians living in Pskov, the province of Russia (now – area) (thus – from *sets*).

It is true though that there have been encounters with other nationalities, too. For instance, even today the inhabitants of Ziemei Parish will tell you that in the years of the tsar’s reign, Ziemei landlord was under the impression that the Latvians working in the manor were not sufficiently hard-working and conscientious, and that is why he brought labourers from Germany. Thus, for instance, Germans named Drils became the inhabitants of the area. However, this assumption proved wrong as soon as it turned out that it was hard to find more diligent and tough people than Latvians. Some of the descendants of the German families still live there up to the present day.

Nature and a cultural landscape. Starting with the upland of Alūksne and the foot of Gulbene hill, there is a swampy and woody lowland of East Latvia that had remained scarcely inhabited and uncultivated for a long time. Even today, one may find several signs of the primeval nature in some parts of the landscapes. The economic development of the district was, without doubt, influenced by the absence of big towns and the uneven surface of the area that was hard to cultivate. This is why one can seek and find a more outspoken peculiarity in this place along with its special cultural and historical values that industrially developed areas generally lose at a more rapid pace. The close contacts with Estonians also added to the list of cultural and historical values.

Creativity of the countryside people manifests itself through technical skills and innovations, musical improvisations and artistic innovations, while preserving folk wisdom. The creative spirit comes from the people who think and act extraordinarily, who imagine, have fantasies that may become true, though sometimes they look somewhat silly in their intentions (like constructing of a machine for birching with a birch besom in the bathhouse); they are believed to be unable to lie, and yet they could win third place in the Minhauzen’s competition in the world...

However, there is no lack of gifted people, especially musicians in Malenia! A typical example is a teacher of crafts lessons at Ziemei Primary School, who was also a conductor of the brass band – Rūdolfs Pakalns. His own education did not reach any further than the unfinished first grade, yet he could fix miniature watches, make musical instruments (cithers, harps, harmoniums, etc.) and prepared the school brass band to perform in the Latvian Song Festival in Riga.

Language. There is no official separate name introduced to name the Malenian sub-dialects. The territory in question belongs to Vidzeme; however, the language spoken

by Malenians belongs to the High Latvian's deep Latgallian subdialects. Nevertheless, there are several explicit distinctions from other deep Latgallian subdialects: first and foremost, it is the lack of consonant palatalisation, which is why the broken syllable intonation in Malenia sounds very hard. When Malenians speak, one can hear the opposition of a two-syllable intonation (falling and broken), a broken syllable intonation is marked¹⁶. For instance: *addūt* [addūt] 'atdot', *augt* [aukt] 'augt', *aušana* [aūššan^a] 'aušana', *dāls* [dāls] 'dēls', *gails* [gāils] 'gailis', *gluopt* [gluôpt] 'glābt', *golds* [gołc] 'galds', *gruobaklis//gruobeklis* [gruôbaklⁱs] // [gruôbeklⁱs] 'grābeklis', *lūgs* [lûks] 'logs', *meikla* [meīkl^a] 'mīkla', *meiksts* [meīksc] 'mīksts', *oizdūt* [òizdūt] 'aizdot', *oizgulātis* [òizgulātis] 'aizgulēties', *uobuls* [uôbùls] 'ābols', *ozs* [uôss] 'āzis', *pliešana* [pliēššan^a] 'plēšana', *sīna* [sīn^a] 'siena', *skūlātāja//skūlātā* [skūlātāj^a]//[skūlātā] 'skolotāja', *svīst* [svīst] 'sviest', *svīsts* [svīsc] 'sviests', *treis* [trēis] 'trīs (numerālis)', *ūds* [ûc] 'ods', *ūzuls* [ûzùls] 'ozols', *veituls* [veitùls] 'vītols', etc. In contrast to other deep Latgallian dialects, Malenians also change the prefix *aiz-*, for instance, *oizīt*, *oizgulātis*, *oizbrauca*, *oizskrīt*, *oizvilka oizkarus*, while in other deep Latgallian dialects the prefix *aiz-* remains unchanged. Taken together, these linguistic differences allow distinguishing the so-called Malenians from Latgallians very clearly and prevent any misunderstandings.

CONCLUSIONS

Thus, Malenians – people nowhere to be found as recorded officially - are seen as peculiar people with a specific outlook to the world, with great aspiration for the enlightenment (which, in other words, means learning and educating others), and a distinctive language. A specific feature is that Malenians have had close relationships with Estonians during centuries. This district is a place with special natural splendour in Latvia and with the people that are rich in their creative activity.

Having done quite a bit of leafing through the history of the district in the course of our research, we can claim with certainty that irrespective of the ruler, progressiveness or regressiveness of the movements, faith, various ministers and their actions, in spite of the landed gentry's disdain, lack of schools, teachers or books and the poverty of the residents, Malenians have used every opportunity to develop, no matter what epoch, aspiring for wisdom and living in harmony with the splendid nature of the North-East Vidzeme.

The hilly landscape of the North-East Vidzeme with its hard natural conditions, and the creative Malenians with their specific language is a special cultural landscape in Latvia.

¹⁶ Markus, D. *Latviešu augšzemnieku izlokšņu zilbes prosodija*. Rīga: Izd. "Vārti", 1998, p. 18–52.

IŠ MŪSŲ PAVARDŽIŲ ISTORIJOS: SENOVĖS LIETUVOS GIRIŲ ATŠVAITAI DABARTINĖSE PAVARDĖSE IR KITUOSE ASMENVARDŽIUOSE

SANTRAUKA

Baltų kilmės hidronimai aptinkami dideliuose plotuose į rytus ir vakarus nuo lietuvių ir latvių gyvenamos teritorijos. Tie plotai įėjo į Rytų Europos miškų zoną. Lietuviai tūkstantmečiais gyveno to ploto viduryje, kitų baltų genčių apsuptyje, nesiekiami audringų vakarų ir pietų Europos įvykių, ten vykusio tautų maišymosi. Todėl lietuviai išlaikė daug senosios indoeuropiečių gyvensenos ypatybių, mažai pakitusią kalbą. Girios senovės lietuvius gynė nuo neprašytų atėjūnų. Jose jie įsitvirtino, tapo sunkiai pasiekiami. Tai padėjo atremti totorių invaziją, sulaikyti jų veržimąsi į Vakarus, nes totoriai buvo pratę kovoti stepėse, lietuviai giriose jiems buvo neįveikiami. Girių reikšmė senovės lietuvių gyvenime buvo labai didelė. Straipsnyje pateikti rezultatai tyrimo, parodančio, kaip senovės girių reikšmė atsispindi dabartinėse lietuvių pavardėse.

Esminiai žodžiai: asmenvardis, pavardė, baltizmas, finų baltizmai, slavų baltizmai.

ĮVADINĖS PASTABOS

Baltų kilmės hidronimai (upių ir ežerų pavadinimai) yra dideliuose plotuose į rytus ir vakarus nuo lietuvių ir latvių gyvenamos teritorijos. Nėra abejonės, kad praeityje visur ten buvo šnekama baltų kalbomis¹. Tie dideli plotai įėjo į rytų Europos miškų zoną. Lietuviai gyveno to ploto viduryje, kitų baltų genčių apsuptyje. Jų nekludė audringi vakarų ir pietų Europos įvykiai bei ten vykęs tautų maišymasis, kuris paliesdavo tik baltų ploto pakraščius. Lietuviai tūkstantmečius praleido ramiai, su kitais nesimaišydami, todėl išlaikė daug senosios indoeuropiečių gyvensenos ypatybių, mažai pakitusią kalbą.

Girios lietuvius gynė nuo neprašytų atėjūnų. Jose jie įsitvirtino, padarė jas priešams sunkiai prieinamas, pelkėse ir klampynėse įrengė slaptus praėjimus, vadinamus kūlgrindomis. Visa tai padėjo atremti totorių invaziją, apsaugoti nuo jų antplūdžio Vakarų Europą, nes totoriai buvo pratę kovoti stepėse, lietuviai giriose jiems buvo neįveikiami.

Girių reikšmė senovės lietuvių gyvenime buvo labai didelė: girios jam teikdavo viską, ko reikėjo. Ne veltui sakoma, kad lietuvis į girią vykdavęs raitas, o grįždavęs – važiuotas. Straipsnyje pateikti tyrimo, kaip senovės girių reikšmė atsispindi dabartinėse mūsų pavardėse ir kituose asmenvardžiuose, rezultatai. Tokio tyrimo iki šiol dar nebuvo daryta: lietuvių antropomija šiuo aspektu tebėra netirta.

¹ Zinkevičius, Z. *Lietuvių senosios valstybės 40 svarbiausių mįslių: Didžioji Lietuvos Kunigaikštija kalbotyros požiūriu*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011, p. 13–18.

Pirmiausia bus kalbama apie senovės girios ir jos augmenijos atspindžius dabartinėje mūsų antroponimijoje, po to aptarsime girių gyvūnijos pavadinimų pėdsakus asmenvardžiuose. Siekiant išvengti teksto perkrovimo nereikšmingais pavyzdžiais, bus pateikiami tik tipiškai asmenvardžiai (pavardės), paliekant nuošalyje gausius jų variantus, ypač kirčiavimo.

GIRIOS, MIŠKO IR PAN. PAVADINIMAI LIETUVIŲ ASMENVARDŽIUOSE

Tokių asmenvardžių turime daug, tik jie ne visuomet lengvai atskiriami nuo visokių kitų.

Giria. Iš žodžio *girià* padarytus asmenvardžius nelengva atskirti nuo tokių, kurie turi kitokios kilmės šaknį *Gir-*, pavyzdžiui, kurie sietini su *gìr-ti* ar *gìrà*: *Gir-aitis*, *Gir-iūnas*, *Gir-ėnas* (priesagos *-aitis*, *-ūnas*, *-ónis* senovėje buvo vartojamos tėvavardžiams sudaryti, o *-ėnas* turėjo artimą jiems reikšmę), *Gir-ūlis*, *Gir-ūtis*, *Gir-inis* ir apslavinti *Gir-ėvičius*, *Gir-áuskas*, *Gir-ínskas*, *Gìr-skas*; *Gir-ùliskas*, *Gir-ùt-skas*; su *k* prielipu *Gìr-kus*. Šaknis *Gir-* eina dvikamienių asmenvardžių dėmeniu, pvz., *Gìr-tautas* ir *Taūt-gìras*². Tokį dėmenį turėjo prūsai, o tai rodo, kad jis siekia baltų epochą, taigi yra mažiausiai pustrėčio tūkstančio metų senumo. Kokia jo kilmė, mes nežinome. Dabar paprastai siejamas su *gìr-ti*. Bet tai gali būti nauja sąsaja. Jam pradžia galėjo duoti ir *girià*.

Miškas. Šaknį *Mišk-* turi ne tik asmenvardžiai, padaryti iš žodžio *miškas*, bet ir kilę iš krikštavardžio *Mýkolas* liaudinių variantų, gautų per slavus ir išlikusių mūsų pavardėse³. Tačiau *miško* kilmės asmenvardžiai yra pirmykščiai ir senesni, krikštavardinės kilmės atitikmenys – antriniai, vėliau su jais sutapę: *Miškis*, *Miškỹs*, *Mišk-ėlis*, *Mišk-iūnas*, *Mišk-el-iūnas*, *Mišk-inis* ir *Mišk-ėvičius*, *Mišk-il-ėvičius*, *Mišk-áuskas*.

Šilas (spygliuočių miškas): *Šilas*, *Šilỹs*, *Šilius*, *Šil-aitis*, *Šil-iūnas*, *Šil-ónis*, *Šil-ėnas*, *Šil-ėlis*, *Šil-áinis*, *Šil-ėika*, *Šil-eikis*, *Šil-inas*, *Šil-ynas* (*-ynas*, kaip ir *-aitis*, senovėje buvo tėvavardinė priesaga), *Šil-iniňkas*, *Šil-òkas*, *Šil-bajoris*, *Šil(a)-galỹs*, *Šil-sprogis* ir *Šil-ėvičius*, *Šil-áuskas*, *Šil-eik-áuskas*, *Šil-ánskas*, *Šil-ėnskas*, *Šil-ínskas*. Šaknis *Šil-* eina dvikamienių asmenvardžių dėmeniu, pvz., *Šil-vienas* ir *Vér-šilas* (dėl dėmenų kilmės žr. 2 išnašą).

Alkas (medžiais apaugęs kalnelis, senovės lietuvių šventa vieta): *Alkis*, *Alk-aitis* (abiejų šių asmenvardžių kirčiavimas nežinomas), *Alk-iūnas*, *Alk-ónis* ir *Alk-āvičius*, *Alk-ėvičius*, *Alk-áuskas*. Šaknis *Alk-* eina dvikamienių asmenvardžių dėmeniu, pvz., *Alk-(i)-minas*. Tokį dėmenį turėjo prūsai, taigi jis yra labai senas.

Lieknas (klampi pieva su krūmais, raistas): gali būti *Leknà*, *Leknỹs*, *Lėknis* ir *Lekn-āvičius*, *Lekn-ėvičius*, *Lekn-ickas*, jeigu šių pavardžių šaknies *e* atsirado vietoj senesnio *ie* dėl sveltinkalbės raštinės.

Gojus (giraitė, miškelis, žodis *gõjus* – skolinys): *Gaj-áuskas*. Šaknis *gaj-* gali būti antrinės kilmės, verstinė, plg. lenkų (toliau bus trumpinama *lnk.*) *gaj* ‘girelė, miškelis’.

² Apie dvikamienių asmenvardžių dėmenis ir jų kilmę žr. Zinkevičius, Z. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 73–191.

³ Apie juos žr. Zinkevičius, Z. *Lietuvių asmenvardžiai*, p. 372–373.

Su gyvenimu girioje savo kilme susiję pavardės:

Geležius (pelkių geležies gamintojas): *Gelėžius, Gelėžis, Gelež-iūnas, Gelėž-nikas*. Čia priskirtinos ir iš žodžio *geležis*, taip pat tarminės formos (toliau bus trumpinama *dial.*) *gelžis* kilusios pavardės *Gelež-aitis, Gelež-ėlė, Gelež-inis* ir *Gelež-ėvičius, Gelež-áuskas*, taip pat *Gel-žius, Gélž-is, Gelž-aitis, Gelž-inas* (abiejų kirtis nežinomas), *Gelž-inis*.

Su giriomis susiję dar ir tokie asmenvardžiai bei pavardės:

Girininkas (kirtis nežinomas), plg. *gìrininkas* ‘girios prižiūrėtojas’ ir ‘kas girioje slapstosi’.

Gita, Gitỹs, dzūkų (toliau *dz.*) *Gicỹs* (šie asmenvardžiai rasti XVI a. tekstuose), *Git-aitis, Git-ėnas, Git-ėnis, Git-inas*, plg. *git-ėnti* ‘eiti (smulkiam padarui)’.

Medinčius (kirtis nežinomas), plg. *mediñčius* ‘miško sargas’ ir ‘medžiotojas’.

Pùknius, Puknỹs, Pukn-aitis, plg. *pukn-óti* ‘klampoti sunkiai praeinamomis vietomis’.

Augmenija. Asmenvardžiams, iš kurių kilo pavardės, pradžią davė įvairūs girių augalai, pvz., medžiai, krūmai, gėlės, žolės, grybai. Senovėje tikėta kai kurių iš jų magiška galia, suteikiančia žmogui gerų ypatybių, ginančių jį nuo piktųjų dvasių ir pan.

Medžiai. Pavardžių, kurioms pradžią davė žodis **medis** ir **medžias**, daug kur išlaikę senesnę ‘miško’ reikšmę⁴, be to, šaknis *Med-* atskirais atvejais gali būti kilusi ir iš *medūs*: *Mėdis, Mėdžius, Med-ėlis, Med-ùtis, Med-ònas, Med-ónis, Med-inis, Mėd-ingis, Mėd-imas, Mėd-ikis, Med-eikis, Med-eišis, Med-ekšà, Med-ekšỹs, Medz-ėvičius* ir *Med-ìnskas, Med-el-ìnskas, Med-el-iáuskas, Med-ėliskas, Med-èckis*. Šaknis *Med-* eina dvikamienių asmenvardžių dėmeniu, pvz., *Mėd-vaišas* ir *Nér-medas* (dėl dėmens kilmės žr. 2 išnašą). Tokį dėmenį turėjo prūsai, taigi jis yra labai senas.

Pavardės, kilusios iš konkrečių girios medžių (pateikiamos abėcėlės tvarka):

Alksnis: *Alksnis, Alksn-aitis, Alksn-inis, Pa-álksnis* ir *Alksn-ėvičius*, taip pat *Ełksnis, Elksn-aitis* (kirtis nežinomas) ir *Elksn-ėvičius* (plg. *dial. ełksnis* ‘alksnis’). Vertinys slypi pavardėje *Olch-áuskas*, plg. lenkų *olcha* ‘alksnis’

Ažuolas (*dial. ážolas, ánžuolas, áržuolas, óžolas, óžulas, úžuolas* ir *úžalas*): *Ážuolas, Ažuol-aitis, Ánžuolas, Aržuol-aitis, Óžolas, Óžulas, Óžulis, Úžalis (Ūžalis)* ir *Pa-qžuolis*, taip pat *Užal-òvičius, Anžuol-áuskas, Užal-ìnskas*. Gausu verstinių pavardžių: *Daĩbis, Daĩbė* ir *Damb-ìnskas, Damb-áuskas* (lenk. *dąb* ‘ąžuolas’), taip pat *Dambravà, Damb-àvičius, Damb-áuskas, Damb-ickas* (lenk. *dąbrowa* ‘ąžuolynas’) ir *Demba, Demb-ėlis, Demb-ìnskas, Demb-ickas, Demb-áuskas. Deĩb-skis* (lenk. *dąb-owy* ‘ąžuolinis’), gali būti dar *Dùbas, Dub-ik-aitis, Dub-ónis, Dub-ėlis, Dub-ùlis, Dub-eikà, Dub-iėtis, Dùb-inas*, taip pat *Dub-àvičius, Dub-in-àvičius, Dub-ìnskas, Dub-ickas, Dub-ùl-skis* (rytų slavų *dub* ‘ąžuolas’, bet plg. *dùb-ti* ‘rastis įdubai’).

⁴ Ją išlaikė ir tarmių žodis *mėdė* ‘miškas’, plg. prūsų (toliau *pr.*) *median* ‘miškas’, latvių (toliau *la.*) *mežs* < **medjas* ‘miškas’.

Beržas: *Béržas, Béržis, Berž-áitis, Berž-ėlis, Berž-el-iónis, Berž-iul-iónis, Berž-il-ionis, Berž-iùkas, Berž-inas* (kirtis nežinomas), *Berž-ìnis, Bérž-intis* ir *Pa-béržis*, taip pat *Berž-ánskas, Berž-ùnskas, Berž-èckas, Berž-ìnskas*. Verstinės pavardės: *Bžoz-áuskas, Bžoz-ánskas, Bžoz-èckas, Bžoz-ìnskas* (lenk. *brzoza* ‘beržas’) ir *Berez-ìnskas* (rytų slavų *bereza* ‘beržas’).

Eglė: *Ēglis, Egl-ýnas, Ēgl-inas, Egl-ínis, Egl-iškis* ir *Pa-eglis* (kirtis nežinomas), taip pat *Agl-ìnskas, Agl-ìnsk-áitis* (dial. *āglė* ‘egle’), *Jagl-ìnskas, Jagl-áuskas, Jegl-ìnskas* (dial. *jāglė, jēglė* ‘egle’).

Gluosnis: *Glúosnis* ir *Glúoksnis, Gluoksnys* (dial. *glúoksnis* ‘gluosnis’).

Guoba: *Gúoba, Guōbis, Guobys, Guob-áitis, Gúob-užas, Gúob-uža, Gúob-užis*, gali būti ir *Gōbas, Gobė, Gōbis, Gob-užis* (kirtis nežinomas; *uo* > *o* dėl tarmės ar svetimkalbės raštinės), taip pat *Gābis, Gabys, Gābė, Gab-áitis, Gab-in-áitis, Gab-ėlis, Gab-ėnis* ir *Gab-ul-āvičius, Gab-už-ėvičius*, jeigu šaknies *a* vietoj *uo* atsirado svetimkalbėje raštinėje.

Klevas: *Klėvas, Klev-áitis, Klev-ėlis, Klėv-ínis, Klev-iškà* ir *Klėv-ičius, Klev-ìckas, Klev-ìnskas, Klev-èckas, Klev-ečkà*.

Liepa: *Liepa, Lėpis, Liep-áitis, Liep-in-áitis, Liep-ìnis, Liep-ónis, Liep-uōnius, Liep-kōjus* (*liepa* + *kója*) ir *Liep-āvičius, Liep-árskas*. Vertinių šaknis *Lip-* (slavų *lipa* ‘liepa’) sutapo su tokių dvikamienių asmenvardžių kaip *Lì-paras* trumpiniu ir dabar nebeatskiriami: *Lipas, Lip-ėika, Lip-inys* ir kt.

Pušis: *Pušys, Pušėlė, Pùš-inas, Puš-ýnas, Puš-in-áitis* ir *Puš-ìnskas*. Vertiniai: *Sosnà, Sosn-áuskas*, gali būti ir *Sasn-áuskas*, plg. lenk. *sosna* ‘pušis’.

Putinas: *Pùtinas, Putin-aitis* (kirtis nežinomas) ir *Putin-áuskas*.

Skroblas (medis kieta mediena): *Skróblas (Skrōblas?), Skroblà, Skroblys, Skrobl-ínis*.

Skirpstas (guobinių šeimos medis, neretai painiojamas su skroblu): *Skīrpstas, Skirpst-únas* ir *Skirpst-āvičius, Skirpst-áuskas*.

Uosis: *Úosis, Uosys*.

Vinkšna (toks guobinių šeimos medis): *Vīnkšna, Vīnkšnas, Vīnkšnys, Vīnkšn-áitis, Vīnkšn-ėlis*.

Žilvitis (gluosninių šeimos plonomis ir ilgomis šakelėmis medis; baltasis gluosnis): *Žilvītis* ir *Žilvýtis* (dial. *žilvýtis* ‘žilvitis’).

Krūmai. Žodis **krūmas** davė pradžią pavardėms *Krúmas, Krūm-el-áitis, Krúm-inas, Krúm-ínis*, gali būti dar *Krūmas, Krumys* ir *Krum-ìnskas, Krùm-skas*.

Pavardės, kilusios iš konkrečių krūmų pavadinimų:

Apynys: *Apynys, Apynis, Apyn-áitis* ir *Apyn-āvičius*. Vertinys slypi pavardėse *Kmielis* ir *Kmieli-iauksas*, plg. lenk. *chmiel* ‘apynys’.

Avietė: *Aviet-ėnas, Aviet-ýnas*. Vertinys slypi pavardėse *Malinà, Malin-iónis* ir *Malin-āvičius, Malin-áuskas, Mal-ìnskas*, plg. lenk. *malina* ‘avietė’.

Karklas: *Kařklas, Karklŷs, Kařklius, Karkl-ėlis* ir *Karkl-ĩnskas*. Vertinys slypi pavardėse *Loz-aitis, Loz-auskas, Loz-ickas*, gali bŷti dar *Laz-aitis* ir *Laz-ėvičius, Laz-auskas, Laz-ĩnskas, Laz-ickas* (gal ir *Laz-ut-kà?*), plg. lenk. *łoz* ‘karklas’.

Lazdynas: *Laz-dŷnas* ir *Lazdyn-auskas*, taip pat *Lazdà, Lazd-aitis, Lãzd-ėnas, Lazd-itis, Lãzd-inis* ir *Lazd-auskas, Lazd-ĩnskas* (dial. *lazdà* ‘lazdynas’).

Serbentas: *Seřbentas, Seřbenta* ir *Serbent-ãvičius, Serbint-ãvičius* (dial. *seřbintas* ‘serbentas’). **Ařoklis, Vařoklis** (dial. *ařóklis, vařóklis* ‘serbentas’): *Ařóklis, Vařóklis* (gal *Vařóklis?*).

řaltekřnis (juodomis nevalgomomis uogomis apaugęs krŷmas): *řaltėkřnis*.

Uogos. Žodis **uoga** (dial. *uóoga*) davė pradęią pavardėms *Úoga, Uogius, Uog-ėla* (dial. *uogėla* ‘uogelė’), gali bŷti ir *Úog-intas*, taip pat *Vuog-ėla* (-*ela* iš -*elė*). Vertinys slypi pavardėje *Jagod-ĩnskas* bei *Jagodz-ĩnskas*, plg. lenk. *jagoda* ‘uoga’.

Pavardėms pradęią davusios konkrečios girių uogos:

Bruknė: *Brùknis, Bruknŷs*.

Mėlynė: *Mėlŷnis* ir *Mėlyn-ãvičius, Mėlyn-auskas*, gali bŷti *Melin-aitis* (kirtis nežinomas). Ne lengvai skiriama nuo dvikamienių asmenvardęių dėmens *Mel-* vedinių (dėl šio dėmens kilmės žr. 2 išnařą). Dar plg. *mėlynas*.

Spanguolė, spalgena (dial. *spaľgena* ‘spanguolė’): *Spaľgena*.

Žolės. Žodis **žolė** davė pradęią pavardėms *Žolŷs, Žol-ŷnas*, gali bŷti dar *Žol-k-ėvičius, Žol-k-auskas* (su *k* prielipu), taip pat *Žalŷs* ir kitos šaknies *Žal-* pavardės, nors jos savo kilme gali bŷti susijusios ir su būdvardęiu *žãlias*.

Konkrečių, girioms būdingų žolių ir jas primenančių augmenų pavadinimai, davę pradęią pavardėms:

Kemsas (samanomis apaugęs kauburėlis, dial. *kĩmsas*): *Kĩmsas, Kĩmsa*.

Papartis: *Papařtis*.

řvendras (pelkių augalas su juoda sėklų buože viršŷnėje) ir **řvendrė** (nendrė): *řvėndras, řvėndra, řvendrŷs* ir *řvendr-ãvičius*. **řařskulis** (dial. *řãskulis* ‘řvendras’): *řũskulis* (XVI a. tekstuose, kirtis nežinomas, *q* > rytų aukřtaičių *ũ*).

Grybai. Žodis **grybas** – skolinys. Jis davė pradęią pavardėms *Grŷbas, Grŷbė* (dial. *grŷbė* ‘grybas’) ir *Gryb-ãvičius, Gryb-auskas*. Kaip senovėje lietuviai vadino grybus ir ar išliko to pavadinimo kilmės pavardęių, mes nežinome. Dabar tarmėse turimas žodis *kremblŷs* ‘grybas’ gali bŷti nesenas, jo kilmės pavardęių neaptikta.

Konkrečių grybų pavadinimai, davę pradęią pavardėms:

Baravykas. Žodis *baravŷkas* – skolinys. Turime jo kilmės pavardę *Baravŷkas*. Kaip senovėje lietuviai vadino šį grybą, mes nežinome.

Raudonikis: *Raudonikis*, bet plg. *raudonikis* ‘kas raudono, skaistaus veido’ ir ‘raudonplaukis’.

Voveruška: *Voveruška* (ar sena pavardė?). Tarmėse šį grybą dar vadina **lepeška**, yra ir pavardė *Lepeška*.

Augmenijos atributika ir panašūs žodžiai. Tai įvairios medžių, krūmų ir kitų augalų dalys, su kuriomis žmogus nuolat susiduria, kurias perdirba savo reikalui ir jų pavadinimus panaudoja asmens įvardijimui.

Derva (medžio sakai, degutas; sakingų medžių kelmas degutui degti): *Derv-aitis, Derv-ėlis, Derv-inis, Derv-in-ėlis* (XI a. tekstuose) ir *Derv-in-ėvičius, Derv-inskas, Derv-ėnskas*.

Lapas (šaknies *Lap-* asmenvardžiai sutapo su tais, kuriuos turi iš gyvūno *lāpė* kilę pavadinimai): *Lāpas, Lapà, Lap-aitis, Lap-ūnas, Lap-ėnas, Lap-ėlis, Lap-ūkas, Lap-ūtis, Lap-inis, Lap-ėnis, Lap-eikis* ir *Lap-āvičius, Lap-āuskas, Lap-inskas, Lap-āckas, Lap-ūckas*; su *k* prielipu *Lapkus, Lapkà, Lapk-ūnas* ir *Lapk-āuskas*. Čia gali priklausyti dar *Lōpas, Lop-inỹs*, ir *Lop-ackas, Lop-inskas*, jeigu šioms pavardėms pradžią davę asmenvardžiai labai seniai pateko į slavakalbę raštinę. Vertinys gali slypėti pavardėse *List-āvičius, List-āuskas*, plg. lenk. *listek* ‘lapelis’.

Lapienė (lapų sriuba): *Lapienė, Lapiėnis, Lapienas, Lapienius* (abiejų pastarųjų pavardžių kirtis nežinomas). Dar plg. *lapienė* ‘lapių patelė’.

Malkos (šaknis *Malk-* sutapo su dvikamienių asmenvardžių dėmeniu *Mal-*, dėl kurio kilmės žr. 2 išnašą, taip pat su variantu *Malk-*, turinčiu *k* prielipą): *Mālk-aitis* ir *Malk-ėvičius, Malk-āuskas*, gali būti dar *Mālkus*.

Nuodėgulis (apdegusi medžio pliauska ar pagaly): *Nuodėgulis* – XVI a. asmenvardis, kurio kirtis nežinomas.

Pagalys (nupjautas ar atskeltas nestoras medžio gabalas): *Pagalỹs, Pagalis* (kirtis nežinomas). **Kuolas** (trumpas pagaly): *Kuōlas, Kuolỹs, Kuol-aitis, Kuol-ėlis, Kuol-iūkas, Kuol-inis*.

Pjaulas (pjuvena, sutręšusio medžio gabalas): *Pjaūlis, Pjaūl-okas* (*Pj-* rašoma ir *Pi-*).

Pliauska (malkoms suskaldytas medžio gabalas): *Pliauskỹs* ir *Plauskà* (dial. *plauskà* ‘pliauska’).

Ražas (sausas virbas): *Rāžas, Ražỹs, Raž-aitis, Raž-ėnas, Raž-ūkas, Raž-ōkas* ir *Raž-ėvičius, Raž-āuskas, Raž-inskas, Raž-ickas, Raž-ėnskas*.

Riešutas: *Riešuta*.

Skuja (smulkus spyglys): *Skujà* ir *Skij-auskas*.

Spurga (medžio pumpuras; apynio vaisius): *Spūrga, Spūrgis, Spurg-aitis, Spūrg-ana* ir *Spurg-ėvičius*.

Stagaras (augalo stiebas): *Stagaras* (kirtis nežinomas).

Stuobrys (nugenėtas nykstantys medžio kamienas; turi ir reikšmę 'liurbis'): *Stuobrỹs* ir *Stuobr-áuskas*.

Šaka: *Šakà, Šakas, Šakỹs, Šak-áitis, Šak-in-áitis, Šak-únas, Šak-ónas, Šak-ionis* (kirtis nežinomas), *Šak-énas, Šak-ėlė, Šak-ėlis, Šak-utis* (rastas XVI a. šaltiniuose), *Šak-ėnis, Šak-ínis* ir *Šak-ávičius, Šak-ėvičius, Šak-áuskas, Šak-ínskas, Šak-ickas*; taip pat *Pa-šak-ínskas*.

Šakalys (nedidelis pagalys): *Šakalỹs, Šakal-ínis* ir *Šakal-ėvičius, Šakal-ínskas*.

Šaknis: *Šaknỹs, Šakné* (kirtis nežinomas), *Šakn-áitis* ir *Šakn-ėvičius*. Vertinių pėdsakai slypi pavardėse *Kožen-iáuskas*, gali būti ir *Kažen-iáuskas* (lenk. *korzeń* 'šaknis'), gal dar *Karen-iáuskas* (rus. *корень* 'šaknis').

Šandra (lapai, sąnašos): *Šándra; Šándr-ikis* ir *Šandre-ėvičius* (XVI a. tekstuose).

Šipulys (mažas šakalys, skala) ir **šipas** (dial. *šìpas* 'šipulys'): *Šìpas, Šip-ėlis, Šip-ùlis* ir *Šipulỹs*, taip pat *Šipul-iáuskas, Šipul̃-skis*.

Šiška (žodis – skolinys): *Šiškà, Šiškas, Šiškis, Šiškus, Šišk-áitis* ir *Šišk-ėvičius, Šišk-áuskas*.

Trinka (kaladė): *Trinka* (ir *Trinkà*), *Trinkỹs, Trink-únas* ir *Trink-ėvičius, Trink-áuskas*. Vertinys slypi pavardėse *Kalādė, Kaladž-iúnas* ir *Kalad-ávičius, Kalad-áuskas, Kalad-ínskas*, plg. rytų slavų *koloda* 'trinka'.

Uoksas (medžio skylė, drevė): *Úoksas*.

Žabas (virbas, žagaras): *Žābas, Žabà* ir *Žab-ínskas*.

Žagaras (sausas žabas, virbas): *Žāgaras, Žagarỹs, Žagārius* ir *Žagar-ínskas, Žagár-skis*.

Žiedas: *Žiedas, Žied-ónis, Žied-ėlis, Žied-ukas* ir *Žied-el-ėvičius* (abu iš XVI a. tekstų).

Žievė: *Žievỹs, Žievis* (kirtis nežinomas).

Čia priklauso dar tokios pavardės:

Skrābas, Skrabà, Skrabỹs, Skrab-ùlis, Skrab-ùtis, Skrab-ut-énas ir *Skrab-áuskas*, taip pat *Skrēbas, Skrebà, Skrebė, Skrebỹs, Skreb-ut-áitis, Skreb-únas, Skreb-ut-énas, Skreb-ėlė, Skreb-ėlis, Skreb-ùlis, Skreb-iškis* ir *Skreb-áuskas*, plg. *skrab-ėti, skreb-ėti* 'judėti, šlamėti'.

Trakšėlis, Trakšėlỹs, plg. *trakš-ėti* 'traškėti, šlamėti'.

Žiugždà, plg. *žiugžd-ėti* 'šlamėti'.

Gėrybių gamintojai ir jų įrankiai:

Anglininkas (kas degina medieną ir gamina anglius): *Angliadegỹs, Añglininkas*, gal ir *Añgl-inas*, taip pat *Angl-ickis*. Vertiniai slypi pavardėse *Veñgl-ikas* (lenk. *węglarz* 'anglių kasėjas') ir *Ugol-ikas* (kirtis nežinomas; rytų slavų *ugolj* 'anglis').

Baldžius (baldų dirbėjas): *Baldžius*, gali būti ir *Bald-únas, Bald-išius*, taip pat *Bald-ėvičius, Bald-áuskas*.

Dailidė (seniau turėjo platesnę statytojo reikšmę): *Dailidė, Dailidà, Dailidis, Dailid-únas, Dailid-ónis, Dailidž-iónis, Dailid-énas* ir *Dailid-ávičius, Dailid-ėvičius*, taip pat *Dailỹdė, Dailyd-áitis, Dailydž-iónis*; su *k* prielipu *Dailidkà*.

Degutis (deguto iš medienos gamintojas; šaknis *Deg-* sutapo su dvikamienių asmenvardžių dėmeniu *Deg-*, dėl kurio kilmės žr. 2 išnašą): *Degūtis* ir *Degūt-skas*. Dar plg. *Degūtas*.

Drevininkas (medaus kopinėtojas girioje iš drevių): *Dreviniŋkas*, *Drevinink-aitis*, gali būti ir *Drevinis*, *Drev-inskas*.

Kašių pynėjas: *Kaž-bintis* (iš XVI a. tekstų; gali būti vietoje **Kaš-pintis*), *Kāždailis* (*Kaž-* iš *Kaš-*). Perdirbiniai: *Kaž-dal-ėvičius*, *Kaž-dol-ėvičius*, *Kaž-dul-ėvičius*.

Kubilų dirbėjas (*kūbilas* – skolinys): *Kubilius*, *Kubilis*, *Kubil-aitis*, *Kubil-iūnas* ir *Kubil-aičiūnas*, *Kubil-ėvičius*, *Kubil-inskas*, *Kubil-ickas*, *Kubil-skas*. Plg. *Kūbilas*. Vertinys slypi pavardėse *Beñdoriūs*, *Bendro-aitis* ir *Bendro-aičiūs*.

Pelenius (pelenų gamintojas): *Pelėnius*, *Pelėnis* ir *Pelen-auskas*.

Uogius (uogų rinkėjas): *Uōgiūs*. Vertinys slypi pavardėje *Jagod-inskas*, plg. lenk. *jagoda* ‘uoga’.

Gamybos įrankiai, davę pradžią asmenvardžiams:

Skliutas (plačiaaašmenis kirvis rąstams tašyti): *Skliūtas*.

Vedega (lenktaašmenis kirvis loviams ar geldoms skobti): *Vedegis* (kirtis nežinomas), *Vedegys*.

Čia priklauso dar pavardės: *Skābas*, *Skab-eikis* ir *Skab-ėckas*, *Skab-ickas*, plg. *skab-ėti* ‘pjauti, kirsti’.

Gyvūnija. Asmenvardžiams, iš kurių kilo pavardės, pradžią davė įvairūs girių žvėrys ir žvėreliai, taip pat paukščiai, šliužai, vabzdžiai ir mitologinės būtybės. Juos apžvelgsime ta eile, kaip čia išvardyta. Po to aptarsime tuos asmenvardžius, kuriems pradžią davė gyvūnų atributika, jų reiškimosi būdai, skiriamieji požymiai, gyvūnijos produktų gamintojai ir gamybos įrankiai.

Žvėrys ir žvėreliai. Iš žodžių **žvēris** ir **žvērelis** padarytos šios pavardės: *Žverėlė* (*Žver-* iš *Žvēr-*), *Žvērelis*, *Žverela* (*-la* iš *-lė*; abiejų kirtis nežinomas).

Konkrečius girios žvėrių pavadinimus apžvelgsime pradėdami nuo stambiųjų žvėrių ir baigsime smulkiais žvėreliais.

Tauras (senosios Lietuvos girių galiūnas): *Taūras*, *Taūris*, *Taurà*, *Taūrė*, *Taur-aitis*, *Taur-ėlis*, *Taur-ėlė*, *Taur-ūtis*, *Taur-eikà*, *Taur-ėka*, *Taur-ilà*, *Taūr-inas*, *Taur-inis*, *Taūrantas*, *Taur-āgis* (iš **Taur-ragis*) ir *Taur-os-ėvičius*, *Taur-inskas*. Vertinys gali slypėti pavardėse *Tūras* ir *Tur-aičiūs*, *Tur-auskas*, plg. lnk. *tur* ‘tauras’. Sutapo su dvikamienių asmenvardžių dėmens *Tur-* (dėl jo kilmės žr. 2 išnašą) vediniais.

Stumbras (dabartinis girių galiūnas): *Stuṁbras*, *Stumbrà*, *Stumbrys*, *Stuṁbriūs*, *Stumbr-aitis* ir *Stumbr-ėvičius*, *Stumbr-auskas*. Vertinys slypi pavardėse *Zūbras*, *Zūbrus*,

Zubrỹs ir Zubr-ãvičius, Zubr-ẽvičius, Zubr-ãuskas, Zubr-ẽckas, Zubr-ìckas, plg. rus. зубр ‘stumbras’.

Meška (XVI–XVII a. meškų Lietuvoje dar tebebuvo daug, to meto tekstuose yra daugybė šio pavadinimo kilmės asmenvardžių, kurių dalis išliko ir dabartinėse pavardėse): *Meškà, Meškỹs, Mėškus, Mešk-aitis, Mešk-únas, Mešk-ónis, Mešk-on-aitis, Mešk-ėnas, Mešk-ėlė, Mešk-ėlis, Mešk-el-iúnas, Mešk-ùtis, Mešk-inis, Mešk-uòtis* ir *Mešk-ėvičius, Mešk-el-ėvičius, Mešk-ut-ãvičius, Mešk-ãuskas*. Žodis *meškà* – nelietuvių kilmės. Senas veldinys yra **lokys**, kurio kilmės turime pavardes: *Lokỹs, Lok-aitis, Lok-ušis* (kirtis nežinomas) ir *Lok-ãvičius*, taip pat *Lãkis, Lak-išius, Lak-ietis* (abiejų pastarųjų kirtis nežinomas) ir *Lak-ãvičius, Lak-uc-ėvičius, Lak-uš-ėvičius, Lak-ãuskas, Lak-ìckas*, jeigu šaknies balsis *a* atspindi senąjį *ã*, išlaikytą svetimkalbės raštinės.

Vilkas: *Vìlkas, Vilkỹs, Vìlkus, Vilk-aitis, Vilk-únas, Vilk-ónis, Vilk-ėnas, Vilk-ut-aitis, Vilk-ėlis, Vilk-el-iškis, Vilk-inas* (kirtis nežinomas), *Vilk-inis, Vilk-ėnis, Vilk-iščius, Vilk-añčius, Vilk-uotis* (kirtis nežinomas) ir *Vilk-ėvičius, Vilk-ãuskas, Vilk-ìckas, Vilk-an-ẽckas*. Šaknis *Vilk-* eina dvikamienių asmenvardžių dėmeniu, dėl jo kilmės žr. 2 išnašą.

Briedis: *Briedis, Bried-aitis, Bried-ėlis, Bried-ùlis, Bried-ikis*, gali būti ir *Bredỹs, Bred-ėlis, Bred-ùlis, Brėd-ik-is* ir *Bred-ìckas*, jeigu šaknies balsis *e* yra iš *ie*, atsiradęs dėl tarmės ar svetimkalbės raštinės.

Elnias: *Elnis* (XVI a. tekstuose), *Eln-iónis*.

Šernas: *Šėrnas, Šėrna, Šėrnius, Šern-aitis* (kirtis nežinomas) ir *Šern-ãuskas*. Senovės lietuvių vartotas žodis **verpis** (*vėpris* ‘miško kuilyš, šernas’) slypi pavardėse *Vepris* (XVI a. tekstuose), *Medžia-vėpris* (*mėdžias* ‘miškas’ + *vėpris*) ir *Vepr-ãuskas*. Plg. miestelio pavadinimą *Vėpriai*.

Stirna: *Stirna, Stiřnius* ir *Stirn-ãvičius, Stirn-ãuskas, Stirn-ìckas*. Vertinį turime pavardėse *Sarn-ãuskas, Sarn-ãckas, Sarn-ẽckas, Sarn-ìckas*, plg. lenk. *sarna* ‘stirna’.

Lapė (šaknies *Lap-* asmenvardžiai sutapo su tais, kuriems pradžių davė žodis *lãpas*): *Lãpė, Lap-ėlis, Lap-ėlė, Lap-ienė* (plg. *lapienė* ‘lapių patelė’) ir kt. Galimas vertinys su šaknimi *Lis-* (plg. lnk. *lis* ‘lapė’) sutapo su krikštavardžio *Aloyzas* liaudiniais variantais, turinčiais irgi šaknį *Lis-*, tokiais kaip *Lìsas, Lis-ãuskas*, ir jų išskirti nebeįmanoma.

Lapinas (lapių patinas): *Lãpinas, Lapin-aitis* ir *Lapin-iãuskas*.

Lūšis (plėšrus kačių šeimos žvėris): *Lúšis, Lūšỹs, Lúšė, Lūš-aicis* (su dz. *-cis*, XVI a. tekstuose), gali būti ir *Luš-ìnskas, Luš-ik-ãuskas*.

Vilpišys (laukinė katė): *Vilpiš-ãuskas*.

Kiškis: *Kiškis, Kiškỹs, Kišk-ėlis, Kišk-ùtis, Kišk-iúnas, Kišk-iónis, Kišk-ėnas* ir *Kišk-ėvičius, Kišk-ãuskas*. **Zuikis**: *Zuikis, Zuikỹs, Zuikà* ir *Zuik-ėvičius, Zuik-ãuskas*. Vertiniai slypi pavardėse *Zãika, Zãicas, Zãičikas* ir *Zaik-ãuskas, Zaic-ėvičius, Zajanč-k-ãuskas*.

Bebras: *Bėbris, Bėbra* (dial. *bėbras* ‘bebras’) ir *Bebr-ãvičius, Bebr-ãuskas*, taip pat *Babr-aitis, Babr-ėvičius, Babr-ãuskas, Babr-ìckas* (dial. *bãbras* ‘bebras’). Tarminė šaknis

Babr- sutapo su galimu vertiniu (plg. lnk. *bobrowy* ‘bebrinis’), kurį aiškiau atskiriame tik jeigu išlaikomas lenkų *o* balsis: *Bobr-āvičius, Bobr-ēvičius, Bobr-áuskas, Bobr-ickas*.

Ūdra: *Ūdra, Ūdras, Ūdr-ėnas*, gali būti ir *Udrà, Udrỹs, Udr-ėnas, Udr-išà, Ūdr-akis* (*ūdra + akis*), Vertinys slypi pavardėse *Vidrà, Vidr-aitis* ir *Vidr-ėvičius, Vidr-ĩnskas*, plg. lenk. *wydra* ‘ūdra’.

Kiaunė (plėšrus brangiakailis žvėrelis): *Kiáunė, Kiáunis*. Vertinys gali slypėti pavardėse *Kūnas, Kun-ėlis, Kun-aitis, Kun-ėika* ir *Kun-āvičius, Kun-áuskas, Kun-ėckas, Kun-ickas* (lenk. *kuna* ‘kiaunė’), tačiau šių pavardžių šaknis *Kun-* sutampa su dvikamienių asmenvardžių (pvz., *Kuñ-tautas*) dėmeniu ir nuo jo neatskiriama.

Voverė: *Voverė, Voveris* (dial. *voveris* ‘voverė’), *Voverỹs, Vover-aitis, Vover-(i)ūnas, Vovėrius*, taip pat *Vaverỹs, Vaver-iūnas* su *a* vietoj *o* dėl tarmės ar svetimkaltbės raštinės.

Šeškas (kiaunių šeimos žvėrelis): *Šeškas, Šeškà, Šeškis, Šeškus, Šešk-aitis* ir *Šešk-ėvičius, Šešk-áuskas*. Labai sulietuvinatas vertinys gali slypėti pavardėje *Tėkužis*, plg. lenk. *tchórz* ‘šeškas’.

Paukščiai. Žodis *paukštis* davė pradžią pavardėms *Paūkštis, Paūkštė* (dial. *paūkštė* ‘paukštis’), *Paukšt-ėlis, Paukšt-aitis*. Vertinį turime pavardėse *Ptākas* ir *Ptak-áuskas*, plg. lenk. *ptak* ‘paukštis’.

Sunku atskirti girių paukščius nuo laukų paukščių. Be to, senų senovėje giriose galėjo gyventi ir kai kurie dabar jau naminiais tapę paukščiai. Dėl viso to čia bus aptarti tik būdingesni girių paukščiai ir iš jų pavadinimų kilusios pavardės.

Balandis (grios paukštis, o karvelis – naminis paukštis): *Balañdis, Baloñdis, Baluñdis* (dial. *baloñdis, baluñdis* ‘balandis’) ir *Baland-in-āvičius*. Vertiniai slypi pavardėse: *Golomb-áuskas, Golomb-ėckis* ir *Golemb-áuskas* (plg. lenk. *golqb* ‘balandis’, *golębi* ‘balandžio’), *Golumb-áuskas, Golumb-ėckas* (*u* gali būti iš rusų *голуб*), taip pat *Golubas, Golub-āvičius, Golub-áuskas, Golub-ėckas, Golub-ickas* (plg. rus. *голуб*).

Baublys, būblys (toks garnių šeimos paukštis, kuris lizdą krauna girių klampynėse ant kupstų): *Baublỹs* ir *Baubl-ėvičius, Baubl-iáuskas, Baubl-ĩnskas*, taip pat *Būblỹs, Būbl-aitis* ir *Bubl-ėvičius* (*u* iš *ū*), *Būbl-iáuskas*.

Erelis: *Erėlis, Erel-iūnas* ir *Arėlis, Arel-iūnas* (dial. *arėlis* ‘erelis’).

Genys: *Genỹs, Gen-ėlis, Gen-aitis, Gen-iūnas, Gen-iónis, Gen-ūlis, Gen-ūtis, Gen-eikà* ir *Gen-ėvičius, Gen-el-ėvičius, Gen-ul-ėvičius*. Šaknis *Gen-* sutapo su dvikamienių asmenvardžių dėmeniu *Gen-*, pvz., *Gén-tautas*.

Gervė: *Gėrvė, Gervỹs, Gerv-aitis, Gerv-ėlė, Gerv-ėlis, Gerv-ėnas, Gerv-ilius* ir *Gerv-ickas*.

Gervinas (gervių patinas): *Geřvinas* ir *Gervin-áuskas, Gerviñ-skas*.

Kuosa: *Kúosa, Kuos-áitis, Kuos-elis* (XVI a. tekstuose), gali būti dar *Kos-ùilis* ir *Kos-ėvičius, Kos-iul-ėvičius, Kos-ínskas, Kos-ickas*, jeigu o atsirado vietoj *uo* dėl tarmės ar svetimkalbės raštinės.

Pelėda: *Pelėda, Pelėdžius. Apuokas:* *Apúokas*.

Peslys (vanagų giminės paukštis): *Peslỹs, Pesl-aitis* (XVI a. tekstuose), *Pesl-iùkas, Pesl-iòkas*.

Strazdas: *Strazd-áitis, Strāzd-inas, Strāzd-inis* ir *Strazd-ėvičius, Strazd-áuskas*. Vertinys slypi pavardėse: *Dròzdas* ir *Drozd-ávičius, Drozd-áuskas*, taip pat *Drāzdas, Drazdỹs, Drazdž-iùilis* ir *Drazd-ávičius, Drazd-áuskas* (lnk. *drozd* ‘strazdas’), jeigu pastarieji padaryti ne iš slavizmo *drāzdas* ‘strazdas’.

Šarka: *Šárka, Šarkỹs, Šarkus, Šark-ėlė, Šark-ėlis, Šark-(i)únas, Šark-ėnas* ir *Šark-ėvičius, Šark-áuskas*. Vertinys turimas pavardėse: *Sòroka* ir *Sarakà, Sarak-áuskas*, plg. rytų slavų *soroka* ‘šarka’.

Tetervinas: *Tetervinas* (XVI a. tekstuose). **Kurtinys** (tetervinų šeimos paukštis): *Kurtinỹs, Kurtin-áitis*.

Vanagas: *Vānagas, Vanag-áitis, Vanag-ėlis* ir *Vanag-ėvičius, Vanag-áuskas, Vanag-ínskas, Vanag-ickas*.

Varna, varnas: *Várna, Vařnas, Varnỹs, Varn-áitis, Varn-ėlė, Varn-ėlis, Varn-ilà, Varnāgis* (iš * *Varn-nāgis*), *Varnā-giris* ir *Varn-ávičius, Varn-ul-ėvičius, Varn-il-ávičius, Varn-áuskas, Varn-ėckas, Varn-ickas*. Vertiniai slypi pavardėse: *Vron-ėvskis* (lenk. *wrona* ‘varna’) ir *Voron-iùkas, Voron-ávičius, Voron-áuskas, Voron-ėckas*, taip pat *Varānius* ir *Varan-ávičius, Varan-áuskas, Varan-ėckas* (rytų slavų *vorona* ‘varna’).

Volungė: *Vólungis, Volung-áitis* ir *Volung-ėvičius*.

Šliužai, ropļai. Iš žodžių **šliužas** ir **ropļys** padaryti šie pavardėmis virtę asmenvardžiai: *Šliužas, Šliužỹs, Šliuž-ėlis* ir *Šliuž-ėvičius*, taip pat *Ropļis* (kirtis nežinomas) ir *Raplỹs*.

Konkrečių šios rūšies gyvūnų pavadinimai, vartojami žmonių nominacijai:

Sraigė (spirališku kiautu lėtai judantis moliuskas; dial *sřāgė, stráigė* ‘sraigė’): *Sragỹs* ir *Srag-áuskas*, taip pat *Straigỹs, Stragỹs* ir *Strag-áuskas*.

Varlė: *Varlỹs* (XVI a. tekstuose) ir *Varl-ínskas, Varl-áuskas*. Galimas vertinys su šaknimi *Žab-* (plg. lnk. *zaba* ‘varlė’) sutapo su asmenvardžiais, padarytais iš žodžio *žabas*.

Žaltys: *Žaltỹs* (XVI a. tekstuose) ir *Žalt-ickas, Žalt-áuskas*. Vertinį turime pavardėse: *Ūžas* ir *Ūžas* (balsio *ū* priegaidė nežinoma), *Už-iúnas, Už-ėnas*, taip pat *Už-ínskas* (rus. *уж* ‘žaltys’).

Vabzdžiai. Iš žodžio **vabalas** padaryti asmenvardžiai: *Vābalas, Vabal-áitis* ir *Vabal-iáuskas, Vabal-ínskas, Vabal-ickas*, taip pat *Vābolas, Vabolỹs* (dial. *vābolas* ‘vabalas’), *Vabal-áitis* (dial. *vābulas* ‘vabalas’) ir *Vabal-ėvičius; Vābuolas, Vabuol-áitis* (dial. *vābuolas*

‘vabalas’). Vertinys slypi pavardėse *Žukas, Žuk-aitis, Žuk-ėlis* ir *Žuk-ėvičius, Žuk-ąskas*, plg. lenk. *żuk* ‘vabalas’.

Iš konkrečių vabzdžių asmenims įvardyti senovės lietuviams bene labiausiai tiko darbštuolė **bitė**, su kuria susidurdavo giriose. Šį vabzdį mūsų protėviai didžiai gerbė, draugus vadino *bičiuliais*. „Bitinių“ asmenvardžių turime daug: *Bitė, Bit-ėlis, Bit-aitis, Bit-ėnas, Bit-inas, Bit-in-aitis, Bit-ikas*, ir *Bit-ąskas*, taip pat *Bič-ėlis, Bič-iūnas, Bič-iūkas, Bič-iūlis, Bič-iul-aitis, Bič-iuōlis* ir *Bič-iąskas, Bič-īnskas*; su *k* prielipu: *Bičkas, Bičkà, Bičkỹs, Bičkus, Bičk-aitis, Bičk-ūnas* ir *Bitk-ėvičius, Bitk-ąskas*, gal dar *Bič-k-ąskas*.

Nemažiau būta asmenvardžių, padarytų iš bičių produkto **medus** pavadinimo, tik tai sunku iširti, nes šakniai *Med-* pradžių galėjo duoti ne tik *medūs*, bet ir žodžiai *mėdis, mēdžias* ‘miškas’, taip pat dvikamienių asmenvardžių dėmuo *Med-*, žr. p. 486. Pateikiamos tik kelios pavardės, kuriose bene ryškiausiai slypi žodis *medus*: *Med-ūtis* ir *Med-uš-ąskas, Med-un-ėckas*. Plg. galimą vertinį *Miod-uš-ąskas* (lenk. *miodowy* ‘medaus’).

Kiti žmonėms įvardyti vartojami vabzdžių pavadinimai, su kuriais daugiausia susiduriama giriose:

Uodas: *Uod-aitis* (XVI a. tekstuose) ir *Uod-āvičius. Varmas* (dial. *vařmas* ‘uodas’): *Vařmas* ir *Varm-ąskas. Kuisis* (mažas uodas, mašalas, žodis *kuisis* gali būti kuršizmas): *Kuisỹs, Kuisa* (kirtis nežinomas). **Mašalas** (mažas uodas): *Māšalas, Māšala, Mašal-aitis*.

Širšė (vapsvų genties stambus vabzdys): *Širš-ūnas* (XVI a. tekstuose) ir *Širš-inas, Širš-in-aitis* (plg. *širšinas* ‘širšė’).

Vapsva: *Vapsvā* ir *Vapsā, Vāpsas, Vapsis, Vapsė* (dviejų pastarųjų kirtis nežinomas), taip pat *Vaps-ėvičius* (dial. *vapsā* ‘vapsva’).

Voras: *Vóras, Vor-iniņkas, Vor-iniņk-aitis* ir *Vor-ėvičius*, taip pat *Óras* (dial. *óras* ‘voras’).

Įsivaizduojami (mitologiniai) gyvūnai. Tai senosios lietuvių tikybos atspindžiai asmenvardžiuose. Dėl duomenų apie gamtmeldžių lietuvių senąją tikybę stokos nelengva nustatyti, kurios tos tikybos dievybės ar bent mitologiniai padarai buvo susiję su giriomis. Bene ryškiausias iš tokių – **Pinčius, Pinčiukas**. Tai girių pelkėse ir klampynėse gyvenanti pikta dievybė, beveik prilygusi nelaibijam. Atspindžiai dabartinėse pavardėse: *Piņčius, Pinčiukas* (XVI a. tekstuose), *Pinč-oška* (kirtis nežinomas) ir *Pinč-iąskas*, galbūt dar *Pinc-ėvičius*.

Gyvūnijų atributika ir panašūs žodžiai. Gyvūnų kūno dalių ir vidaus organų, taip pat iš gyvūnų pagaminamo maisto ir gyvūnų būsto pavadinimai:

Gūžys (paukščio gurklys): *Gušelis* (XVI a. tekstuose). plg. dial. *gūšỹs* ‘gūžys’.

Iltis: *Iltis* (XVI a. tekstuose), *Ilč-iūkas, Ilč-ikas*, gali būti ir *Ilc-ėvičius, Ilč-iņskas*.

Kanopa (gyvulio kojos naga): *Kanópa, Kanópas* ir *Kanop-āckas, Kanop-ėckas, Kanop-iņskas*.

Kartoklis (gyvulių skrandžio dalis, knygenos): *Kartoklis, Kartokl-inis* (abu iš XVI a. tekstų).

Kriukas, kriukas (kiaulės snukis), *Kriukas, Kriùkis, Kriuk-ėlis* ir *Kriūkas, Kriūkà, Kriūk-ónis*, taip pat *Kriūk-áuskas*.

Lizdas: *Lizdas, Lizard-áitis, Lizard-ėnis, Lizard-eika* (XVI a. tekstuose) ir *Lizd-ínskas*.

Pūkas (apatinė smulkioji paukščio plunksnelė): *Pūkas, Pūkỹs, Pūk-elis, Pūk-áitis* (abiejų kirtis nežinomas), *Pūk-ėnas, Pūk-ėnis* ir *Pūk-ėvičius, Pūk-el-ėvičius*, gali būti dar *Pūkas, Pūkỹs, Pūk-elis, Pūk-ėnas, Pūk-inas, Pūk-ėnis, Puka-nōsis* ir *Pūk-ėvičius, Pūk-el-ėvičius, Pūk-áuskas, Pūk-in-áuskas, Pūk-ínskas*, nors šioms pavardėms pradžią galėjo duoti ir tokių dvikamienių asmenvardžių kaip *Pū-kinas* trumpinys.

Ragas: *Rāgas, Rag-ėlis, Rag-ūlis, Rag-áitis, Rag-ėnas, Rag-inis, Rag-āšius, Rag-aīnis, Rag-aīšis* (gali būti ir iš *ragaišis* 'rupių miltų duona'), *Rag-uōlis, Rag-uōtis*, taip pat *Pa-ragyš, Stačia-rāgis* (*stāčias* + *rāgas*), *Sausa-rāgis* (*saūsas* + *rāgas*) ir *Rag-āvičius, Rag-al-ėvičius, Rag-el-ėvičius, Rag-ul-ėvičius, Rag-áuskas, Rag-al-iáuskas, Rag-ul-iáuskas, Rag-ínskas, Rag-al-ínskas, Rag-už-ínskas, Rag-ál-skas, Rag-él-skas, Rag-ūl-skas, Rag-ickas, Rag-ūckas*.

Skilvys (skrandis, pilvelis): *Skiloỹs, Skilva* ir *Skilba, Skilbis* (abu iš XVI a. tekstų; dial. *skilbis* 'skilvys').

Snapas: *Snap-áitis, Snap-ok-áitis*; su *k* prielipu *Snāpkus* ir *Snapk-áuskas*.

Snukis: *Snukis* (iš XVI a. tekstų), *Snuk-áitis, Snūk-iškis*.

Stimburys: *Stimburỹs, Stimburas* (kirtis nežinomas), *Stimbūris* ir *Stimbirỹs* (dial. *stimbirỹs* 'stimburys').

Šerys: *Šerỹs, Šer-ėlis, Šer-ūkas, Šer-ūtis, Šer-áitis, Šer-ūnas, Šer-ėnas, Šer-ōnas, Šer-ėika, Šer-ėiva, Šer-galỹs* (*šerỹs* + *gālas*) ir *Šer-ėvičius, Šer-áuskas*; su *k* prielipu *Šer̄k-us*.

Šikšna (odos atraizba): *Šikšnà, Šikšn-ėlis, Šikšn-iónis* ir *Šikšn-iáuskas*.

Taukai (gyvulių riebalai): *Tāukis, Tauk-ėlis, Tauk-in-áitis, Tauk-ūnas, Tauk-inas, Tauk-inis* (pastarųjų trijų pavardžių kirčiavimas gali būti tik spėjamas) ir *Tauk-ėvičius*.

Uodega (užpakalinė gyvūno dalis): *Uodega, Uodegėlė, Pakelt-uodegis* ir *Uodeg-avičius* (visi šie asmens įvardijimai iš XVI–XVII a. tekstų).

Čia priklauso dar šie pavardėmis virtę asmenvardžiai:

Čivas, Čiv-elis ir *Čiv-avičius* (du pastarieji iš XVI a. tekstų), taip pat *Civ-ínskas*, plg. *čiv-ėnti* 'čiužėti' ir 'čiulbėti'.

Kar̄kalas, Karklỹs, plg. *kar̄k-ti* 'rėkti, pvz., apie varną'.

Kauklỹs, plg. *kaūk-ti* 'staugti, pvz., apie vilką'.

Kirklỹs ir *Kirkl-iáuskas*, plg. *kiřk-ti* 'karkti, rėkti'.

Kūr̄kis, Kurk-ėnas, Kurk-ėnis, Kurk-ūlis, Kurk-ul-iónis, Kurk-ūtis ir *Kurk-ėvičius, Kurk-áuskas*, taip pat *Kurklỹs* ir *Kurkl-āvičius, Kurkl-iáuskas, Kurkl-ínskas*, plg. *kuřk-ti* 'kvarksėti, pvz., apie varles'.

Rālas, Ralỹs, Ral-iūnas ir *Ral-ėvičius, Ral-ickas, Ral-ik-ąskas*, pvz., *ral-iuoti* ‘apdai- nuoti galvijus’ (senovėje dažniausiai ganydavo miškuose).

Staugas, Staugà, Staug-aitis, Staug-ulis (XVI a. tekstuose), plg. *staugti* ‘kaukti, pvz., apie vilką’.

Švirkslỹs, plg. *švirks-ti* ‘čirkšti, pvz., apie paukščius’.

Ūlba, Ūlb-ikas, Ūlb-inas ir *Ul̄b-įnskas*, taip pat *Uldỹs, Uld-ùkis* ir *Uld-įnskas*, plg. *ulb-ėti, uld-ėti* ‘čiulbėti, apie paukščius’.

Gyvūnų spalva ir kitos skiriamosios ypatybės. Pradėsime nuo spalvų, kurios davė pradžia asmenvardžiams, iš kurių kilo pavardės:

Dvyilas (tamsiai rudas): *Dvylỹs, Dvỹlius, Dvyl-aitis* ir *Dvyl-āvičius*, taip pat *Dvilỹs, Dvil-aitis*, ir *Dvil-ėvičius, Dvil-įnskas*, dz. *Dzvil-įnskas*.

Juodas: *Júodas, Juod-ėlis, Juod-aitis, Juod-ónis, Juod-ėnas, Juod-ùkas, Juod-išius, Juod(a)- galv̄is* (*júodas + galv̄à*), *Juod-kōjis* (*júodas + kōja*), *Júod-laukis* (*júodas + laũkas* ‘su baltu snukiu’), *Juod-pùsis* (*júodas + pùsė*), *Juod-snùkis* (*júodas + snùkis*), *Júod-šeris* (*júodas + šerỹs*), *Juod-viřšis* (su juoda nugara), *Júod-vilkis* (*júodas + vil̄kas*). **Kirsnas** (tamsiai juodas, prūsų ar jotvingių skolinys): *Kirsnỹs* ir *Kirsn-ąskas, Kirsn-ickas*.

Keršas (lopais baltas, lopais juodas): *Keršas, Kerš-aitis* (abiejų kirtis nežinomas), *Keršỹs, Kėršius, Kerš-ùlis* ir *Kerš-ėvičius, Kerš-įnskas*.

Laukas (su baltu snukiu): *Laukỹs, Lauk-aitis, Lauk-únas, Lauk-ýnas, Lauk-in-ėikis, Lauk-ùtis* ir *Lauk-ėvičius*. Yra ir dvikamienių asmenvardžių dėmuo *Lauk-* (dėl jo kilmės žr. 2 išnašą).

Margas: *Márgis, Marg-ėlis, Marg-aitis, Marg-iūnas, Marg-el-iūnas, Marg-ėnis* ir *Marg-ėvičius, Marg-el-ėvičius, Marg-an-āvičius*.

Palšas (šviesiai pilkas): *Pálšis, Palšỹs, Palš-aitis, Palš-iūnas* ir *Palš-ąskas*.

Raibas (taškuotai margas): *Ráiba, Ráibis, Raibỹs, Ráib-ikis, Raib-už-as, Raib-už-ỹs*.

Ruibas (raibas): *Rùiba, Rùibis, Ruibỹs*.

Rainas (ruožuotai margas): *Rain̄is, Rainỹs, Raĩn-ikis* ir *Rain-āvičius, Rain-ik-ėvičius, Rain-ėckas*.

Raudas (rusvas): *Raũdas, Raudỹs, Raũdžius, Raud-ėlis, Raud-aitis, Raud-ónis, Raud-el-iūnas, Raud-ėnis* ir *Raud-āvičius*.

Rudas: *Rùdas, Rudỹs*, dz. *Rudzỹs, Rùdžius. Rud-aitis, Rudž-iūnas, Rudž-iónis, Rud-ėnas, Rud-ókas, Rud-ėnis, Rùd-balis* (*rùdas + bālas* ‘baltas?’), *Rùd-galvis* (*rùdas + galv̄à*), *Rùd-ikas*, dz. *Rùdz-ikas* ir *Rud-āvičius, Rudz-ėvičius, Rud-al-ėvičius, Rud-el-ėvičius, Rud-ąskas, Rud-įnskas, Rudz-įnskas, Rùd-skis, Rùdzkis*; su *k* prielipu: *Rudk-aitis* ir *Rudk-ėvičius, Rudk-ąskas* Yra ir dvikamienių asmenvardžių dėmuo *Rud-* (dėl jo kilmės žr. 2 išnašą).

Sartas (šviesiai bėras): *Sařtis, Sartỹs, Sart-aitis* ir *Sart-ąskas*.

Šėmas (melsvai pilkas): *Šėmis, Šėmỹs, Šėm-aitis, Šėm-ùlis* ir *Šėm-āvičius*.

Širmas (pilkas su maišytais tamsiais plaukais): *Širmà, Širm-elis, Širm-ùlis, Širm-ónis, Širm-on-áitis, Širm-ėnis* ir *Širm-āvičius, Širm-ul-ėvičius*. **Širvas** (širmas; šaknis *Širo-* sutapo su tokia dvikamienių asmenvardžių kaip *Šir-vilas* trumpiniu): *Širvois, Širovys* ir *Širo-ĩnskas*.

Šyvas (pilkšvas): *Šyvois, Šyvys, Šyv-òkas*, gali būti ir *Šivys, Šiv-òkas*.

Žalas (rausvas; šaknis *Žal-* sutapo su dvikamienių asmenvardžių dėmeniu *Žal-*, dėl jo kilmės žr. 2 išnašą): *Žālas, Žalà, Žalys, Žal-ėlis, Žal-ėnas, Žal-ynas, Žal-akys* (žālas + akis) ir *Žal-ėvičius, Žal-ĩnskas*.

Žebras (su margais smulkiomis lopinukais): *Žebrys, Žebr-áitis, Žebr-iúnas* ir *Žebr-áuskas*.

Be spalvos, kitos gyvūnų skiriamosios ypatybės, kurių pavadinimai panaudojami asmenvardžių darybai:

Gaurai (ilgi plaukai, pvz., meškos ar kitų girios žvėrių; pavardėse šaknis *Gaur-* sutapo su esančia per rytų slavus gauto hebrajų kilmės krikštavardžio *Gabriėlius* varianto vediniuose, plg. *Gauryla* ← *Гаврыла*): *Gauras, Gaurys, Gaur-ėlis* ir *Gaur-ĩnskas, Gaur-ickas*.

Skapas (iškastruotas gyvulys; šaknis *Skap-* sutapo su tokių dvikamienių asmenvardžių kaip *Skā-paras* trumpiniu): *Skāpas, Skapis, Skap-aitis* (du pastarieji asmenvardžiai iš XVI a. tekstų), *Skap-ónis* ir *Skap-ĩnskas*.

Gyvūnijos produktų gamintojai ir jų įrankiai. Pradėsime nuo gamintojų, kurių pavadinimai slypi pavardėse:

Balandžius (balandžių gaudytojas ir jais prekiautojas): *Balañdžius*.

Baltušininkas (baltų kailių dirbėjas): *Baltušnykas* (XVI a. tekstuose), *Baltušnikas, Baltušnik-aitis* (kirčio vieta nežinoma).

Bičius (kas kopinėja bites): *Bičius*.

Dešrius (dešrų gamintojas): *Dėšrius, Dešrys*.

Kumpius (kumpių gamintojas): *Kumpius* (kirtis nežinomas).

Laučas (slavizmas; medžioklės prievaizdas): *Laūčas, Laučys, Laučius, Lauč-ùkas, Lauč-iúnas* ir *Lauč-in-āvičius, Lauč-ĩnskas*, taip pat *Laūcius, Laucys, Lauc-ėlis, Lauc-áitis, Lauc-iúnas*; su *k* prielipu *Laučkà, Lauckà*; plg. lenk. *łowca* ‘medžiotojas’.

Odminys (kailių dirbėjas): *Ódminis, Odmĩnas* ir *Admin-āvičius* (*Ad-* iš *Od-*). **Kailius** (kailių dirbėjas): *Kailius*. Vertiniai slypi pavardėse: *Kažemėkas, Kažemėkà, Kažemėk-áitis* (plg. gudų *кажамьяка* ‘kailių dirbėjas’) ir *Kušnerius, Kušnėrius, Kušniėrius, Kušner-aitis*, taip pat *Kušner-ėvičius, Kušner-áuskas* (lenk. *kuśnierz* ‘kailius’), nors šioms pavardėms pradžią galėjo duoti ir skoliniai *kažemėkas, kušniėrius* ‘kailiadirbys’.

Šikšnius, šikšnys (šikšnų gamintojas): *Šikšnius, Šikšnys*.

Varžius, varžys (varžų ‘bučių’ gamintojas): *Varžius, Varžys* ir *Varž-ĩnskas*.

Vėderininkas (vėdarų gamintojas): *Vėd(z)ernykas* (XVII a. tekstuose).

Vilkininkas (vilkų medžiotojas): *Vilkinykas* (XVI a. tekstuose).

Žūklys (žvejys): *Žūklỹs* ir *Žuklỹs*, *Žukl-ijà* (plg. *žūklijas* 'žvejys'), taip pat *Žukl-ėvičius*. Vertinys slypi pavardėse *Ribōkas* (*Rybōkas*) ir *Ribak-ėvičius*, plg. lenk. *rybak* 'žvejys'. Gali būti ir iš skolinio *ribōkas* 'žvejys'.

Iš asmenvardžiams pradžių davusių įrankių pavadinimų minėtini:

Geinys (prietaisas kopti į medį prie bičių): *Geinỹs*, gali būti ir *Geĩnas*, *Geinà*, taip pat *Gein-āvičius*.

Venteris (toks tinklas): *Veĩteris*, *Venter-āitis*.

*Girių atspindžiai sulenkintų žmonių pavardėse*⁵. Pateikiamos dabar save lenkais laikančių Vilnijos gyventojų lietuviškos kilmės pavardės (imtos iš Vilniaus apskrities 2002 m. telefono abonentų knygos), kurioms pradžia davė girios, jų augmenija, gyvūnija ir kiti su giriomis susiję žodžiai. Tokių pavardžių aptikta ir Lenkijai priklausančiame Suvalkų bei Augustavo krašte⁶, taip pat buvusioje (iki 1998 m.) Balstogės vaivadijoje⁷. Jos Lenkijoje rašomos lenkiškomis raidėmis. Siekiant trumpumo prieš tokias pavardes pažymimos santrumpos *Suv.–Aug.* ir *Balst.*

Giria: *Gir*, *Giro*, *Gir-ut*, *Gir-in*, *Suv.–Aug. Gir-uc*, *Balst. Giro*, *Gir-uc*, *Gir-ejko*, *Gier-ejko*, *Gier-ulka*.

Šilas: *Šilo*, *Šil-in*, *Šil-eiko*, *Šil-ak*, *Šilo-brit*, *Šil-ovič*, *Šil-ko*, *Šil-k-on*, *Šil-k-ovič*, *Suv.–Aug. Szyl-ak*, *Szyl-ejko*, *Balst. Szylō*, *Szyl-uk*, *Szyl-in*, *Szyl-ejko*, *Sil-dedzis* (gali būti jotvingizmas).

Pelkė: *Pe-pelko* (*Pe-* iš *Pa-*).

Medis, medžias 'miškas': *Medz-iul*, *Med-el-ec*, *Miadz-el-ic*, *Med-eišo*; *Balst. Alkšn-in*; *Užalo-ovič*; *Suv.–Aug. Orzoł*, *Orzoł-ek*; *Pa-berž*, *Balst. Bier-žyn*; *Jagl-inski*, *Suv.–Aug. Jag-l-ewicz*, *Jegl-iński*; *Głošna*; *Javor-ec*, *Javor-ovič*; *Klev-inski*, *Suv.–Aug. Klew-iec*; *Balst Po-lip-ajć*; *Putina*; *Skrabl-evič*; *Topol*.

Balst. Kielm, *Kielm-el*; *Lap-uško*, *Lap-ko*, *Lap-š-evič*; *Malk-evič*; mot. g. *Skuina*; *Šak-el*, *Šak-ot*, *Šak-ėvič*, *Suv.–Aug.* ir *Balst. Szoka*; *Šakola*, *Balst. Szakal-ski*; *Šakn-evič*; *Šap-el*, *Šap-ut-ko*, *Balst. Szap-iel*; *Suv.–Aug. Szypulłō*, *Szypul-ewski*, *Szypul-ski*, *Balst. Szypul-ski*, *Szypul-ewski*, *Szypul-k-owski*; *Šiško*, *Šyško*, *Šišk-evič*, *Šišk-ovski*, *Balst. Szyszko*; *Žab-inski*, *Suv.–Aug. Žab-icki*, *Žagar-ski*, *Žegar-ski*, *Balst. Žob-el*.

Krum, *Krumin*; *Karkl-in-evski*; *Lazdzin*, *Lazd-ovski*, *Loz-d-ovski*, *Balst. Łozd-owski*; *Kimso*, *Kims-evič*.

⁵ Apie baltų bei lietuvių suslavinimą ir vėlesnį sulenkimą turima gausi literatūra. Naujausius duomenis žr. Zinkevičius, Z. *Lietuvos senosios valstybės 40 svarbiausių mįslių ...*, p. 71–102, 158–169, 186–193 ir 237–250.

⁶ Jos aptartos knygoje Zinkevičius, Z. *Lietuviškas paveldas Suvalkų ir Augustavo krašto Lenkijoje pavardėse: Polonizacijos apybraiža*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.

⁷ Aptartos knygoje Zinkevičius, Z. *Lietuviškas (baltiškias) paveldas Balstogės vaivadijos pavardėse: Slavizacijos apybraiža*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.

Gyoūnija: Suv.–Aug. ir Balst. *Tawr-el*; *Meška*, *Mešk-elo*, *Mešk-ut*, *Mešk-uc*, *Mešk-unec* (–*unec* iš –*ūnas*), *Mešk-evič*, Balst. *Meszk-uc*; *Lakis*; *Šern*; *Vilk-oic* (–*oic* iš –*aitis*), *Vilk-anec* (–*anec* iš –*onis*), *Vilk-el*, *Vilk-in*, *Vilk-iš*, *Vilk-evič*, *Vilk-ovič*, *Vilk-icki*, Suv.–Aug. *Wilk-ialis*, *Wilk-iel*, Balst. *Wilk-iel*, *Wilk-in*, *Wilk-aniec*; *Lap-ut*, *Lap-uc*, *Lap-eiko*, *Lap-inski*, Balst. *Łap-uc*; *Lapin*, Balst. *Łapin*; *Kiško*, *Kišk-el*, *Kišk-un*, *Kišk-ar-evič*, Balst. *Kiszko*, *Kiszk-el*, Suv.–Aug. *Zujko*, *Zujk-iewicz*, Balst. *Zujko*; *Šeško*, *Šaško*, *Šešok*, *Šašk-evič*, *Šašk-ovski*, Suv.–Aug. *Szeszko*, *Sesko* (s vietoj š gali būti jotvingių kalbos palaikas), Balst. *Szeszko*; Suv.–Aug. *Wawer*; Suv.–Aug. *Kurmas*.

Paukšto, *Paukšto*, *Paukšt-elo*, *Paukšt-elo*, Balst. *Paukšto*; *Baubl-ej*, Balst. *Boubl-ej*; *Bubl-evič*; *Dagil*, *Dogil*; *Geigal*; Suv.–Aug. *Garn-iewski*, Balst. *Garn-owski*; Suv.–Aug. *Gien-eczko*, *Gien-iusz*, Balst. *Gen-iusz*, *Gien-iusz*; *Gero-el-ianec*, Suv.–Aug. ir Balst. *Gerw-el*; *Gervin*, Balst. *Herwin* (su gudu *h* vietoj *g*); *Gulb-inski*, *Gulb-icki*, Suv.–Aug. *Gulb-ierz*; *Gulbin-ovič*, Balst. *Gulbin-owicz*; Suv.–Aug. *Czywilis*, Balst. *Czywilus*; Suv.–Aug. *Kosa*, *Kossa*, *Koss-owski*, *Kos-iński*; *Pesl-iak*, *Piesl-iak*, Balst. *Pieśl-uk*; *Šarko*, *Šark-evič*, *Šark-ovski*, Suv.–Aug. *Szark-iewicz*, *Szark-owski*, Balst. *Szarko*, *Szark-iel*, *Szark-owski*; *Cilvik*, *Cylvik*, Balst. *Cilwik*, *Cylwik*, *Cilw-icki*; *Vanago*, *Vanag-el*, *Vanag-evič*, Balst. *Vanago*, *Wanag-iel*; *Varno*, *Varn-elo*, *Varn-ialo*, Balst. *Warn-ello*; Balst. *Cyrul-iński*; Balst. *Wołag-iewicz*; *Žusin*; *Žvirblis*.

Puk-el, *Puk-ianec*, *Puk-in*.

Bit-el, *Bic-ic*, *Biciul-evič*, *Bitko*, *Bitk-evič*, Balst. *Bit-el*, *Byc-ul*, *Bycul-ewicz*.

Pinčiuk, *Pinčuk*, *Penčuk*, Balst. *Pińczuk*.

Suv.–Aug. *Giela-žewski*, *Galaz-ewski* (*Gal-* iš *Gel-*), Balst. *Giela-žewski*, *Gielž-ycki*, *Giłż-ycki* (*Gil-* iš *Gel-*).

Girių atspindžiai sugudintų žmonių pavardėse (apie gudinimą bei apskritai slavinimą žr. 5 išnaša). Pateikiamos pavardės, išrinktos iš lietuvių (baltų) kilmės pavardžių sąrašo, paskelbto autoriaus knygoje *Lietuvių asmenvardžiai* (Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, 2008), p. 610–621. Nėra abejonės, kad iš tikrųjų tokių pavardžių yra nepalyginti daugiau, nes sąrašas buvo sudarytas skubotai, iš atsitiktinių pastebėjimų. Bet ir šios pavardės duoda aiškų vaizdą asmenvardžių, kilusių iš žodžių, susijusių su giriomis ir jų turtinga atributika.

Гірас (su –*as!*), *Гіра*, *Гір-эль*, *Гір-уць*, *Па-гіра*.

Медз-ель, *Мядз-ел(ь)*, *Мяд-эйша*, *Мад-экиа* (*Ма-* iš *Ме-*).

Па-бяржы (plg. *Pabéržis*); *Лиена*, *Под-лена*; *Крумін*; *Лазда*.

Лан-ук; *Па-кура* (plg. *pākuras* ‘kuras’); *Шак-ель*, *Шакаліс* (su –*is!*); *Шакаль*, *Шаколь*; *Шап-ель*; *Шып* (*Širas*); *Шыпуль*, *Шыпуля*; *Баўбель*, *Боўбель* (*baūbelis* ‘kankorėžis, plg. *baūbas* ‘šmėkla’).

Дайлід, *Дойлід*, *Далід*; *Шкульта* (*skul̄tas* ‘senovinis upių laivas miško medžiagai ir kt. gabenti’).

Мешк-уць, Локіс (su *-is!*); *Куїла* (*Kuilỹs*); *Ажелъ* (*Oželis*); *Кишк-ель*; *Удра* (ne *Бу-!*); *Вавер* (*Voverỹs*); *Стурліс* (su *-is*; plg. pavardę *Stūrlis* ir *sturlūkas* ‘kiškis’).

Паўкшита; Балондзь; Бубліс (su *-is!*); *Геніс* (su *-is!*); *Дагіль; Жвірбля; Песля* (*Peslỹs*); *Страздынь; Цыруль* (*Cỹgulis*).

Бімель, Бі-тэль, Біц-ель; Гіліс (su *-is!*); *Гіль, Гіл-уць.*

Лоўкіс (su *-is!*); *Марг-уль; Шырв-ель* (*Širvėlis*), *Шырма* (*Širma*); *Скоп* (*Skāpas*).

Канопа; Кумпяк, Кумпінь; Пук-ела (*Pukėlis*); *Раг-ель; Скіландзь; Таўко, Таўк-ун.*

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Senovės girių poveikis lietuvių vardynui tirtinas toliau. Straipsnyje buvo aptarti tik tą poveikį rodantys asmenvardžiai (pavardės). Tikėtina, kad ne mažesnę įtaką patyrė ir vietovardžiai. Tai rodo atsitiktinai paimti keli pavyzdžiai – senieji pavadinimai gyvenviečių, turėjusių didelę reikšmę kuriantis Lietuvos valstybei: *Trākai*, plg. *trākas* ‘giriose iškiršta ar išdeginta vieta’; *Kernavė* – nuo to paties pavadinimo upelės, plg. *kernavė* ‘klampi vieta giriose’; *Mėdininkai*, plg. *mėdininkas* ‘girių gyventojas’; *Lydà* – nuo to paties pavadinimo upelės, plg. *lydà* ‘lydimas, skynimas’. Tokių ir panašių pavadinimų – tiesiog begalės. Vien Ukmergės rajone jų priskaičiuota beveik šimtas⁸: *Ažuolynė, Balañdziai, Baubliai, Bitinaĩ, Dumblỹs, Gervoinai, Girļaukiai, Įlgagiris, Įlgatrakis, Kelmai, Kiškėliškis, Liūnai, Lokinė, Mėdinos, Meškūčiai, Miškėlis...* o kiek jų yra už Lietuvos ribų, senajame etniniame baltų plote!

O kur dar vandenvardžiai, kurių sąsaja su giria ir jos atributika taip pat nekelia abejonių. Net Lietuvos didžiausios upės Nemuno pavadinimas gali būti suprastas kaip sudaiktavardėjęs būdvardis, kilęs iš **nemunas* upis ‘miškinė, šilinė upė’ (K. Būgos ir A. Salio nomonė). Taip galėjo būti pramintas dėl tekėjimo per miškingas vietas, per šilus. Plg. *nemūnė* ‘ant medžių kelmų augęs grybas’, *nėmuogė* ‘mėlynė’ (iš **nemu-* ‘miškas, šilas’ + *uoga*). Vien nuo žodžio *bėržas* kilusių vandenvardžių Lietuvoje ir etniniuose lietuvių žemėse priskaičiuojama per pusšimtį. Greičiausiai tokios kilmės ir *Berezinà*. Tai dviejų upių pavadinimai. Nemuno intakas *Berezinà* nekelia abejonių, nes vietos lietuviai jį vadina *Bėržūna*. Turbūt ir Dniepro intakas *Berezinà*, esantis senosiose baltų žemėse, buvo vadinamas *Bėržūna* ar pan., juolab kad senuosiuose dokumentuose turimas variantas *Березуна*, šalia kaimas *Березуниц* su *-upė, -upis*⁹.

Daug mums rūpimų duomenų galėtų duoti bendrinės leksikos, visų pirma baltų skolinių kitoms kalboms, tyrimas. Keli pavyzdžiai iš senų baltizmų Baltijos finų kalbose. Suomų (toliau s.) *tarvas* ‘kažkoks elnių šeimos gyvulys’, estų (toliau e.) *tauras*, *tōuras* ‘šiaurės elnias’ (plg. lietuvių *taūras*). s. *rastas*, e. *räästas* ‘strazdas’, s. *kāki*, e. *kāgi* ‘gegutė, gegė’ (Baltijos finų kalbos skardžiuosius priebalsius pavertė dusliaisiais), s.

⁸ Autorius ištyrė šio rajono gyvenviečių pavadinimų kilmę. Žr. Zinkevičius, Z. *Ukmergės rajono gyvenviečių vardynas: Pavadinimų kilmė*. Spausdinama. Leidžia Lietuvių kalbos institutas.

⁹ Жучкевич, В. А. *Краткий топонимический словарь Белоруссии*. Минск: Издательство ВГУ, 1974, с. 25–26.

harakka, e. *harakas* ‘šaka’ (š pavertė *h*), lybių *palāndāks* ‘balandis’, s. *virpi*, e. *virb* ‘šaka’ (plg. lietuvių *virbas*), s. *karva*, e. *karv* ‘plaukai’ (plg. *gaurai*). Tokių pavyzdžių esama net tolimose mordvių, taip pat marių (čeremisų) kalbose (jie vartoja rusų abėcėlę), į kurias galėjo patekti per kitų finų tarpininkavimą, nes labai pakitę ir sunkiai atpažįstami, pvz., mordvių *cod* ‘suodys’, erzių *кшна*, mokšų *шна* ‘išdirbta oda, šikšna’ (plg. s. *hihna*, e. *ihn*), marių *немпе*, *нембе* ‘kikilis’ (plg. *рётрѣ*).

Dar daugiau tokių žodžių randame tarp slavų kalbų baltizmų, ypač senųjų. Keli pavyzdžiai: rusų *вентерь*, lenk. *więcierz* ‘venteris; toks tinklas’ (pateko net į bulgarų, rumunų, vengrų kalbas); *дѣзоть*, lmk. *dziegieć*, gal ir čekų *dehet* ‘degutas’; rusų dial. *склюот* ‘plačiaašmenis kirvis rąstams tašyti’ (*skliūtās*); *шаинок* ‘šeškas’. Ypač daug mums rūpimų pavyzdžių yra gudų kalboje: *лоўж* ‘laužas’; *панаруць*, *пелька* ‘akivaras’ (plg. *pelkė*), *пойцм* ‘raistas’ ir daugybė kitų. Esama jų ir kitose kalbose, kurios dabar vartojamos senojoje baltų teritorijoje. Visa tai dar ištirtina. Taigi ateities tyrėjų, ne vien kalbininkų, laukia nemažas darbas.

FROM THE HISTORY OF OUR SURNAMES: THE REFLECTION OF ANCIENT LITHUANIAN FORESTS IN MODERN SURNAMES AND OTHER PERSONAL NAMES

Summary

The hydronyms of the Baltic origin can be found in large areas to the east and west of the land areas populated by Lithuanians and Latvians. These areas had been part of the Eastern European forest zone. For thousands of years, Lithuanians had lived in the very middle of the area, surrounded by other Baltic tribes. Therefore, turbulent events in Western and Southern Europe as well as the processes of mixing among nations did not reach them. Thus Lithuanians managed to preserve a lot of characteristics, common to the ancient Indo-European lifestyle, and the Lithuanian language itself had undergone only minimal changes.

Forests protected the ancient Lithuanians from unwelcome intruders. They got firmly entrenched there, by establishing secret passages, called ‘kūlgrindos’, in swampy and boggy places, which made it difficult to reach them. This helped Lithuanians to repel the invasion of Tartars; in essence, it stopped them from invading the West as Tartars were used to fighting in steppes and could not defeat Lithuanians in forest-grown areas. Forests had always been of great importance to the life of ancient Lithuanians. This significance is reflected in the saying: the Lithuanian goes into the forest on horseback and returns in a carriage.

The article presents the results of the research that demonstrates how the meaning of the ancient forest is reflected in modern Lithuanian surnames. The content of the article can be judged from the headings of separate sections and the examples provided serve as an evident illustration.

Keywords: personal name, surname, baltism, Finnish baltisms, Slavonic baltisms.

DIDŽIOJO LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO „MELAGIŲ KARTOTEKA“

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjami atmetieji *Lietuvių kalbos žodyno* žodžiai, vadinamoji „melagių kartoteka“. Pirmiausia nagrinėjami žodžiai, kuriuos verta būtų peržiūrėti iš naujo ir galbūt grąžinti į *Papildymų kartoteką*, kuria remiantis bus rengiamas naujas žodyno variantas. Taip pat aptariami ir žodžiai – reikšmės, formos perdirbiniai, okazionalizmai ir net kvazižodžiai, – sukaupti „melagių kartotekoje“. Jie galėtų būti naudojami kaip išskirtiniai duomenys, tiriant semasiologijos, onomasiologijos, fonosemantikos reiškinius ir procesus.

Esminiai žodžiai: akademinis „Lietuvių kalbos žodynas“, kartoteka, polisemantas, morfologinis variantas, darybos variantas, kirčiavimo variantas, skolinys, reikšmės perdirbinys, formos perdirbinys, okazionalizmas, kontaminacija, frazeologinis junginys, kvazižodis.

Neseniai interneto žinių portaluose ir tradicinėje žiniasklaidoje pasirodė žinutė, kad Didžiojoje Britanijoje buvo rastos žodžių, kurie niekada nebuvo įdėti į daugiatomį akademinį Oksfordo žodyną (*The Oxford English Dictionary*, toliau – *OED*), kartotekos. Ši žinia sudomino ir sujaudino visuomenę, žurnalistai kėlė klausimų: kaip atsirado šios kartotekos, kokie žodžiai jose sukaupti, kodėl jie buvo atmeti, kodėl jų niekada neprireikė *OED* autoriams, kur apie juos būtų galima sužinoti daugiau ir t. t. Kaip plėtojosi ši diskusija Didžiojoje Britanijoje, ką žodynininkai atsakė į žurnalistų iškeltus klausimus – Lietuvos visuomenė iš nacionalinės žiniasklaidos nebesužinojo.

Tačiau ar žino Lietuvos visuomenė arba bent akademinė bendruomenė, kad ir didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* (toliau – *LKŽ*) archyvuose yra saugoma atmestų žodžių kartoteka, žodynininkų neoficialiai vadinama „melagių kartoteka“?

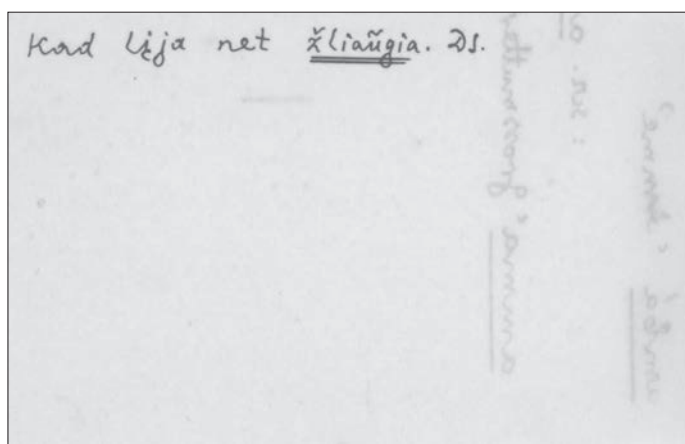
Straipsnio tikslas – supažindinti skaitytoją su vadinamąją „melagių kartoteka“ ir pamėginti bent iš dalies atsakyti į panašius klausimus, kurie kilo *OED* vartotojams, kai jie sužinojo apie šio žodyno atmestų žodžių kartotekas. Straipsniuose ir kituose akademiniam žodynui skirtuose tekstuose, kuriuose paprastai apžvelgiama žodyno rašymo istorija, redagavimo principai ir kt., atmetieji žodžiai nuodugniau nenagrinėjami. Tik užsimenama apie nepatikimus žodžius, paminimas vienas kitas pavyzdys, trumpai nurodomos tokių kalbos vienetų atsiradimo žodyno kartotekoje priežastys¹.

¹ Kruopas, J. K. Būgos kartotekos ir jų tolesnis naudojimas. *Kalbos kultūra*, 1975, sąs. 29, p. 66–72; Kruopas, J. Didysis „Lietuvių kalbos žodynas“. *Mūsų kalba*, 1972, nr. 2, p. 9; Lyberis, A. Lietuvių kalbos žodynas ir jo darbininkai. *Mūsų kalba*, 1981, nr. 1, p. 5–15; Paulauskas, J. Kaip buvo rengiamas veikalas. *Seimo kronika: DLKŽ – 100*, 2002, liepos

LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS IR JO SVARBIAUSIOS KARTOTEKOS

Veikiausiai visiems žinoma, kad 2002 m. užbaigtas didžiausias XX a. lietuvių kalbotyros veikalas, kurį rengė ir rašė kelios kalbininkų kartos. Dvidešimt LKŽ tomų apima lietuvių kalbos raštų leksiką nuo 1547 m., t. y. pirmosios lietuviškos knygos išspausdinimo, iki 2001 m. ir gyvosios kalbos (tarmių) leksiką, renkama nuo 1902 metų.

Žodyno idėjos autorius – pirmasis profesionalus lietuvių kalbininkas Kazimieras Būga. Būtent jis pradėjo kaupti kartoteką didžiajam žodynui dar studentaudamas². 1902 m. laikomi LKŽ kartotekos atsiradimo pradžia, nes K. Būga renkamus kalbos dalykus iš savo sąsiuvinių ėmė rašyti į lapelius (žr.1 pav.).

1 pav. Kazimiero Būgos kortelė

1920 m. K. Būgos kartoteką sudarė apie 150 tūkst. kortelių. 1923 m. didysis kalbininkas dienraštyje „Lietuva“ rašė:

„Žodyno darbas yra talkos darbas. Vienas žmogus negali surinkti ne tiktai visos Lietuvos, bet ir visos parapijos žodžių (su jų sakiniais). Tą darbą turi atlikti šimtai darbininkų“.

Kartotekai papildyti Švietimo ministerija nupirko Stasio Dabušio (38 tūkst.) ir Antano Vireliūno (16 tūkst.) žodžių rinkinius, be to, apie 10 tūkst. žodžių buvo nurašyta iš Jono Jablonskio rinkinių. Manoma, kad 1923 m. K. Būgos kartoteką jau sudarė 600 tūkst. žodžių ir jų iliustracijų. Po K. Būgos mirties kartotekos pildymas laikinai nutrūko. 1930 m. Švietimo ministerija įsteigė Žodyno redakciją ir įpareigojo profesorių Juozą Balčikonį suburti specialistus bei pagalbinius studentus žodyno rengimo ir jo kartotekos pildymo

29, nr. 22 (228), p. 1421–1422; Urbutis, V. Žodžiai nebuveliai. *Baltistica*, 1990, t. 26 (1), p. 83–86; Valeckienė, A. Lobių skrynia – didysis „Lietuvių kalbos žodynas“. *Mokslas ir Lietuva*, 1990, nr. 1, p. 77–83; Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos istorija: Bendrinės kalbos iškilimas*. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 135–142; 314–316.

² Pasakojamas net „kalbininkiškas“ anekdotas, kad Kazimieras Būga, vasarą parvažiavęs atostogų į gimtąjį Pažiegės kaimą, vakaronėse šokdindavo tik gerai tarmę mokačias merginas, iš kurių čia pat užsirašydavo žodžių. Jei mergina pasitaikydavo iš miesto, ją būsimasis profesorius sodindavo ant suolo nė šokiui nepasibaigus.

darbui. Kaupti žodžius lietuvių kalbos lobynui buvo pasitelkta visa tauta. J. Balčikonis per spaudą ragino telktis žodyno darbui. Jis nuolat akcentuodavo: „Svarbu, kad rinkėjai būtų žmonės su nuovoka: mokėtų skirti, kas kalboj gyva, o kas pramanyta, kas tikrai vartojama, o kas tik juokais ar apsirikus pasakyta. Taip pat geistinas dalykas, kad rinkėjai mokėtų tiksliai, be klaidų, užrašyti žodį, padėti jo kirtį ir pažymėti priegaidę“³.

Už gerai užrašytus žodžius buvo mokama po 20 centų; tokių mokamų lapelių sąrašuose būdavo po 7–10 tūkstančių per mėnesį. Geri ir gerai užrašyti žodžiai buvo perkami ir sovietmečiu, ir dabartinais laikais. 2 pav. pateikiami žodžių užrašymo pavyzdžiai.

<p><u>vaikas</u> (2) „berniukas“ Sūnā āuga, žennāu, kap sūnko so vaikiūkās. V. Vitkauskas Pāvandenė 1970 m. Šlapgirės k. Z. Gedrimienė, 64 m.</p>	<p>už-šókti už akių „perkirsti kito kalbą“ Aš pāsakaju, o jis tuojaū užšók už akių. E. Grinaveckienė Jurbarkas 1970 m.</p>
<p>pra-ràkti, pràraka, pràrakė „prarauti“ Praràkt reikia burokų, ba trūšos vešis šitan daiktañ. K. Pakalka Daugėliškis 1969 m. Juodalaukio k.</p>	<p><u>mèsti</u> Veids rokšlas met, jau sensto. M. Untulis Šatės 1947 m.</p>
<p><u>varýtis</u>, vārosi, vārési Grait vārosi malkos (<i>mažėja, nyksta</i>). J. Balčikonis Ėriškiai 1943 m.</p>	<p><u>rankà</u> (2) Aš šuñs turiejau rankàs i kúojas (<i>buvau darbšti ir greita</i>). A. Balašaitis Eržvilkas 1967 m.</p>

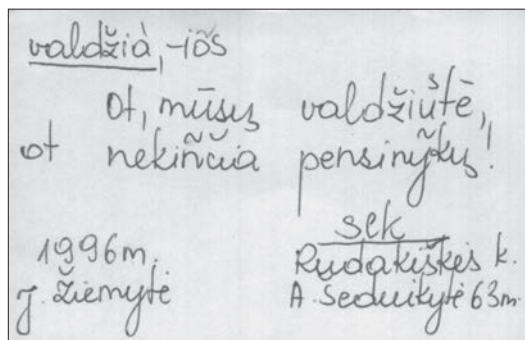
Šaltinis. *Mūsų kalba*. Vilnius, 1972, p. 20.

2 pav. Gerai užrašytų kortelių pavyzdžiai

J. Balčikonis per 10 metų (1931–1941) kartoteką papildė daugiau kaip 1 mln. kortelių. Jis rūpinosi, kad kuo daugiau žodžių iš įvairiausių Lietuvos vietų būtų užrašyta šnekamąja kalba (tarne). Kartoteką nuolat gausino žodžiai, išrašomi iš senųjų kalbos paminklų, grožinės literatūros, tautosakos rinkinių, publicistikos. Nuo 1963 m. Lietuvos kalbos instituto Žodynų skyriaus darbuotojai ėmė rengti ekspedicijas po Lietuvos kaimus. Jos rengiamos iki mūsų dienų.

Pagrindinę kartoteką, kuria remiantis parašyti LKŽ tomai, sudaro 4,5–5 mln. kortelių. Atskirai kaupiama *Papildymų kartoteka*, kurioje saugomi nauji žodžiai, naujos reikšmės, vaizdingos iliustracijos, t. y. leksikos duomenys, surinkti po to, kai būdavo išleidžiamas tomas (žr. 3 pav.).

³ Balčikonis, J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslas, 1978, t. 1, p. 143.

3 pav. Papildymų kartotekos kortelė

Toks žodžių rinkimo vajas suformavo didžiulę lietuvių kalbos leksikos duomenų bazę. Žodžiai buvo (ir yra) renkami pagal griežtus principus. Pirmoji žodžių rinkimo instrukcija buvo išspausdinta ant K. Būgos „Lietuvių kalbos žodyno“ I sąsiuvinio viršelio vidinės pusės. Žodynui teikiami žodžiai būtinai turėjo būti užrašyti su iliustraciniais sakiniais. Buvo skatinamas rinkėjų aktyvumas ir kūrybiškumas. Už netinkamus ar visai paprastus, be geresnio sakinio, žodžius nebuvo mokama. Tokių nemokamų lapelių kokio nepatyrusio rinkėjo susidarydavo pusė visų pateiktų žodžių⁴.

„MELAGIŲ KARTOTEKOS“ ATSIKADIMO PRIEŽASTYS

1933 m., gerokai pakeitus K. Būgos žodyno sandarą, t. y. atsisakius etimologinių bei istorinių aiškinimų ir kt., imtas rašyti LKŽ tekstas. Vienas svarbiausių LKŽ rašymo principų buvo kalbos fakto patikimumo nustatymas. Vertindamas kurį nors žodį ar posakį, J. Balčikonis pirmiausia stengėsi išsiaiškinti, ar tas žodis, posakis yra tikras. Buvo remiamasi senaisiais raštais, tautosaka, šnekamąja kalba, rašytojų veikalais. Rašant LKŽ tekstą ir tvarkant kartoteką abėcėliškai paašškėjo, jog ne visais surinktais kalbos faktais galima pasitikėti. Žodynininkai sudarė šių melagių kortelių pavyzdžių registrą, kuriuo naudojosi iki pat LKŽ rašymo pabaigos (žr. 4 pav.).

⁴ Lyberis, A. Lietuvių kalbos žodynas ir jo darbininkai. *Mūsų kalba*, 1981, nr. 1, p. 7; Vitkauskas, V. J. Balčikonio nustatyti „Lietuvių kalbos žodyno“ svarbiausi principai. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1997, t. 37, p. 5–10.

NEPATIKIMŲ RINKĖJŲ UŽRAŠYTŲ „LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO“ KARTOTEKAI LAPELIŲ PAVYZDŽIAI	
Visiškai atmetini tokie lapeliai iš Žilinių, Vaškų, Gegužinės, Vadoklių, Vabalninko, Šetos, Vainaronių, Salošių, Linkuvos ir Daugėliško:	
<p><u>nuomozėti, -zi, -jo</u>, tači senam nuomozė, -zi, -jo manū, nuozėti Senpion žmonis paasioa nuoma zi.</p> <p style="text-align: right;">Žiliniai</p>	<p><u>nagažis, nagaži, nagaži,</u> landus; vius pūslus kūsas. Oi, tai nagaži paškišis, jos vienos negalima pati- kti pūskioji, ba visus iš nagažiūos. Gegužinė.</p>
<p><u>Klėtyti, klėtyja, klėtyje,</u> Klėtyt; moket. Nėradų ar jam moketis pa pradus teismon gof is reiks klėtyti.</p>	<p><u>kojoja, jo, joti =</u> nigskioti. Nėtilojot, bu gauti.</p> <p style="text-align: right;">Vadokliai.</p>
<p><u>Naigūn, aus, edms.</u> Tavo naigūn arkyl. Nabalumas</p>	<p><u>mandarūn, pi, lėtvorkis e</u> maūdarus Nereina man korus mau- darūn mers, oi jo ne m puse korus usamdyeran. Šeta</p>
<p><u>Klisėkti, klisėkie, klisėki</u> (kelsi, rat, ois kelis ! kelis kamais stabulys!) Givolis jau klisėkie vata. gelsi i no mis oži mis duska + mūsy por votinsja Vainavins.</p>	<p><u>Supranāsdiņt, diņā, diņā,</u> padaryti panašiu asimuliacijai Susudejo su juktais ir keji supranāsdiņi.</p> <p style="text-align: right;">J. Barono</p>

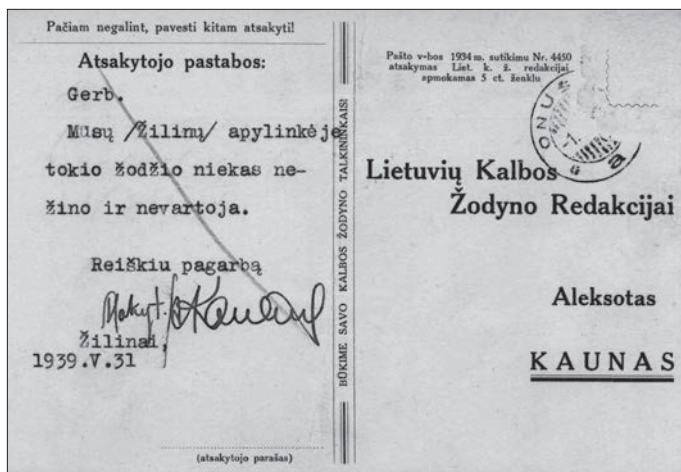
4 pav. „Melagių“ kortelių registras

Buvo nustatyta, kad kai kurie rinkėjai pateikė iš dvikalbių žodynų (J. Barono, M. Miežinio) išrašytų žodžių su dirbtinai sugalvotu sakiniu, neva savosios tarmės pavyzdžiu. Pvz., žodis *augas* „trimitas, dūda“ žinomas tik iš J. Barono žodyno, o užrašytas tariamai iš Vadoklių ir dar sakinyje pridėtas. Padaryta išvada, kad kai kurie žodyno „talkininkai“ už honorarą tiesiog nurašė žodžių iš kitų žodynų, raštų ir pateikė juos kaip savo tarmės leksikos faktus. Atidžiau pasižiūrėjus paaiškėjo, kad šie „talkininkai“ ir kūrė nesamus

žodžius, sudarinėjo su jais dirbtinius sakinius. Tokių nepatikimų žodžių daugiausia yra iš Vaškų, Šetos, Linkuvos, Gegužinės, Žilinių.

Taigi lengvo pasipelnymo siekusiųjų „kūryba“ ir tapo „melagių kartotekos“ (toliau – *MK*) pagrindu. Tačiau ne tik individuali „kūryba“ šiandien sudaro aptariamąją kartoteką. Į ją pakliuvo ir kitokių žodžių, o jų netinkamumo priežastys taip pat buvo kitos. Atsirado nepatikimų kalbos faktų ir išrašant žodžius iš senųjų raštų dėl korektūros klaidų, netaisyklingo atkūrimo. Tokiais žodžiais domėjęsis V. Urbutis nurodo, kad dalis žodžių-nebuvėlių yra akivaizdžios klaidos, perimtos iš nepatikimų šaltinių, atsiradusios dėl nepakankamo lietuvių kalbos mokėjimo ar neatidumo (už iškreiptos formos nesunku įžiūrėti autentišką žodžio pavidalą)⁵. Pasitaiko ir sunkiau pastebimų apsirikimų⁶. Dalis tokių užrašytų klaidų (ar palaikytų klaidomis) atsidūrė tarp *MK* lapelių, dalis net pakliuvo į LKŽ tekstą⁷.

Redaguojant žodyną, daug rūpesčių kėlė ir lapeliai unikumai, t. y. užrašyti vieno rinkėjo ir tik iš vienos vietos. Jų autentiškumas buvo tikrinamas. Per spaudą buvo klausama dėl žodžių vartojimo vietos, reikšmės ar kirčiavimo; skambinta telefonu; organizuotos ekspedicijos į tas vietas, iš kurių užrašytas žodis, ir kitaip klausta vietos žmonių, siuntinėti tam tikri lapeliai-anketos, kur tereikėjo prirašyti žodžio reikšmę ir sakinių⁸ (žr. 5 pav.).

5 pav. Atvirlaiškio pavyzdys

⁵ Urbutis, V. Žodžiai nebuvėliai. *Baltistica*, 1990, t. 26 (1), p. 83–86.

⁶ Pagrindinė žodžio savybė – jo semantinė geba kartais brėžia tik plonytę liniją tarp okazionalizmo ar okazinės reikšmės ir žodžio-nebuvėlio. Net J. Balčikonis, neįtaręs netikrumo, paskelbė spaudoje žodžių-nebuvėlių: *badaputys* „žmogus, kuris kenčia badą“, *bijuoklis*, –ė „baimingas“, *drožlys* „stalius“ ir kt. Kai kurie tokių paskelbtų spaudoje žodžių pateko į kitus žodynus, pvz., *spengtis* „orlaidė“ pateko į *Lietuvių kalbos rašybos žodyną* (1948), žodis *laupis* „tinkas“ pavartotas P. Cvirkos raštuose. Apie tai žr. Lyberis, A. Lietuvių kalbos žodynas ir jo darbininkai. *Mūsų kalba*, 1981, nr. 1, p. 7.

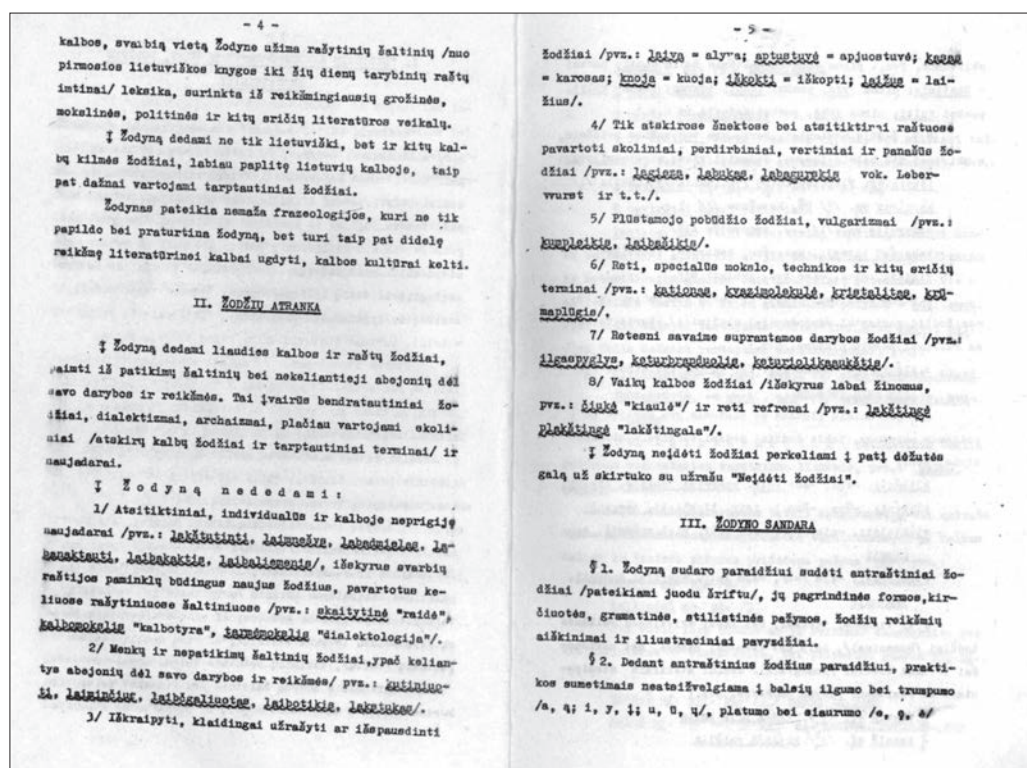
⁷ Vitkauskas, V. *Lietuvių kalbos žodyno taisymsai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

⁸ Balčikonis, J. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mokslas, 1978, t. 1. p. 141, 143, 177.

Daug lėmė tai, kas lapelį užrašė – žinomas, patikimas ar nežinomas rinkėjas. Jei kalbos faktas nebuvo patvirtinamas, jo vieta taip pat būdavo MK.

MK yra ir žodžių, ypač užrašytų iš studentų praktikų ir ekspedicijų, kai fiksuojama blogai nugirsta forma arba užrašyta nesama tarminė lytis dėl tarmės nemokėjimo, gimtosios tarmės įtakos. Žodyno bendradarbiams daugumą žodžių teko tikrinti. Norėdama papildyti surinktą tekstą naujais žodžiais ir naujomis reikšmėmis, redakcija išsiuntinėjo apie trisdešimt pirmos korektūros egzempliorių lietuvių kalbos mokytojams ar kitiems specialistams⁹.

MK atsirado ir nemaža dalis retai vartojamų skolinių, jie buvo atmetami rašant LKŽ, vadovaujantis jo rašymo instrukcija (žr. 6 pav.).

6 pav. LKŽ rašymo instrukcijos ištrauka

MK pagrindą sudarė:

visiškai atmesti nepatikimų rinkėjų lapeliai iš Žilinių, Vaškų, Gegužinės, Vadoklių, Vabalninko, Šėtos, Vainaronių, Saločių, Linkuvos ir Daugėliško; neįtraukti ir tų pačių (nepatikimų) rinkėjų lapeliai, kuriuose nurodytos kitos vietos;

⁹ Balčikonis, J. *Rinktiniai raštai*, t. 1, p. 178.

atmesti tarminiai ir raštų žodžiai, kurie yra nepatikimi savo forma, reikšme, iliustraciniu pavyzdžiu;

atmesti retai vartojami skoliniai;

atmesti nepaliudyti tarminiai žodžiai, jų formos, reikšmės, aiškūs okaziniai dariniai, nereguliarūs semantizmai.

Dalis atmestų žodžių kartotekos atsirado ją tvarkant, kita dalis – nuolat pildant atmestais lapeliais. *MK* – tai kiekvienoje *Pagrindinės kartotekos* dėžutėje, už kartoninio įdėklo sudėti žodžiai. Kiek jų yra iki šiol niekas nėra atidžiai skaičiavęs. Gali būti, kad dėl LKŽ rašymo metodikos¹⁰ bei didžiulių darbo apimčių į ją pakliuvo ir gerų žodžių. Beje, dėl atmestų skolinių kiekių žodyninkai yra sulaukę priekaištų iš kalbos istorikų ir dialektologų.

MK leksika jau senokai domina šio straipsnio autorę. Autorei vadovaujant 2003 m. VPU sėkmingai apgintas Daivos Dimkonaitės magistro darbas „*Lietuvių kalbos žodyno“ kartotekos atmestieji žodžiai (z, ž raidžių daiktavardžiai)*¹¹. Iš D. Dikmonaitės surinktos ir aprašytos medžiagos galima nustatyti tendencijas, kokie žodžiai nepakliuvo į LKŽ ir kuriuos galbūt vertėtų reabilituoti.

ATMESTIEJI LKŽ ŽODŽIAI: TENDENCIJOS

Daugiausia atmestų *z, ž* daiktavardžių kartotekoje surinkta iš gyvosios kalbos (Lietuvos teritorijoje ir už jos ribų), mažiau – iš rašytinės. Lietuvos teritorijoje dažniausia lapelių pasitaikė iš Jurbarko (Skirsnemunės, Eržvilko), Varėnos (Liškiavos, Žilinių, Merkinės), Utenos (Tauragnų, Užpalių), Lazdijų (Būdviečio), Zarasų (Vajasiškio, Salako), Rokiškio (Kamajų, Čedasų) rajonų. Mažesnė dalis leksikos užrašyta iš lietuvių šnektų Baltarusijos, Lenkijos respublikose: Gervėčių, Seinų, Punsko, Pelesos, Nočios, Zietelos ir kt.

REABILITUOTINI MK ŽODŽIAI

Visuma visada parodo daugiau, nei dalis. Turint prieš akis visus *MK* duomenis ir nagrinėjant atmestuosius daiktavardžius, krito į akis tai, kad dalis jų artimomis reikšmėmis užrašyti iš skirtingų vietų. Dalį šių žodžių galėtų reabilituoti pats J. Balčikonis:

„Jei tas pats žodis iš daugelio vietų užrašytas, tai jis gauna reikšmės atžvilgiu pilnesnį vaizdą. Kartais, nors nauji užrašymai žodžio reikšmės nepapildo, bent paaiškėja, kaip plačiai jis vartojamas“¹².

¹⁰ Parašytas LKŽ tekstas būdavo redaguojamas (kartais ir ne vieno) redaktoriaus, kol būdavo sukuriamas leksikografinis straipsnis, Pagrindinės kartotekos medžiagos patikimumą įvertindavo mažiausiai du leksikografai. Baigiamuoju leksikografinio straipsnio parašymo etapu tekstą skaitydavo vyriausiasis žodyno redaktorius, kuris taip pat patvirtindavo duomenų patikimumą. Viena vertus, tai stiprino duomenų patikimumo garantijas, kita vertus, galėjo turėti įtakos tam tikram „atsargumo“ motyvui.

¹¹ Straipsnio autorė dėkoja buvusiai magistrantei už leidimą straipsnyje remtis jos surinktais duomenimis.

¹² Balčikonis, J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslas, 1978, t. 1, p. 123.

Tokie žodžiai suskirstyti į kelias grupes:

Tikrieji polisemantai. Plg., *zaganócius*, *-iaus*, *-iai* 1. „vaikai, visuomet triukšmaują“ (Č)¹³, 2. „berniukas“ (Kvt); *zabaláika* 1. „menka daina, dainuška“ (Krn), 2. „koks nors juokingas kūrinys“ (Sb); *zambatà*, *-átos*, *-átq* 1. „dyka kalba“ („Su jų piršlybom dar didelė zambata“ Ds), 2. „žmogus, niekus tauškiąs“ (Ds); *zatulà*, *-ũ* 1. „susitėpęs, juodas rūbas“ (Ds), 2. „tarba skurinė“ (Trgn); *zavolis*, *-o*, *-iui* 1. „slenkstis klojime“ (Zpl), 2. „sienojis, jungiąs dviejų sienų padamentinius (sienojus) (Brž); *zdráicas*, *-o*, *-ai* 1. „išdykėlis“ (Mtk), 2. „juokingi šposai su visokiais šokinėjimais, išsivaipymais“ (Vks); *zimbé*, *-ę*, *-és* 1. „gyvatė“ (Škn), 2. „vagis, prietaisas tvarte, už kurio virve pririša gyvulį“ („Raikia inkalti sienon zimbé, be nēr už ko karvė pririša“ Ds); *zirzùkas*, *-o*, *-q*, *-ai* 1. „iš kaulelio padarytas žaislas ant virvutės – vilkas“ (Bgs), 2. „kūdikėlis, mažas vaikas (juokaujant)“ (Skr); *zyznà* 1. „kas zizena, grasioja, būna kažkuo nepatenkintas, irzlus“ (Lks), 2. „ypač sergąs vaikas, zyzlys; kas vis zizena, verkšlėna, skundžiasi, prilindęs įkyriai ko prašo“ (Ds); *zmislas*, *-lo*, *-ũ* 1. „išmislas, išradimas“ (Rcl), 2. „protingas“ (Ds), „išmintingas“ (Jž); *zorà*, *zóros*, *zórai* 1. „šviesa“ (Lzd), 2. „saulė“ (Saul); *zūnos*, *-nũ*, *-nàs* 1. „prakaitas“ (Prng), 2. „vandens tekama vieta“ („Per kaminą pradėjo tekėti zūna“ Ktk); *zurblys*, *zurblis*, *zurbliaĩ* 1. „vaikas, kuris dažnai verkia“ (Lp), 2. „stora burna“ (Ds), 3. „nešnekus žmogus“ (Ds); *zurgálius*, *-iaus*, *-ams*, *-ius* 1. „kas pyksta, bumba, zurgia“ (Prn), 2. „rėksnys“ (Skr); *zovikė* 1. „šoninis kamštis bačkutei užkimšti“ („Jonai, nudrožk zovikę“ Klov), 2. „vola bačkos šone prie viršaus, kuri parodo, iki kol turi būti pripilta bačka (bosas) alaus ar kito alkoholinio gėralo, kad išlaikytų“ (Všk); *žerblas*, *-o*, *-ai* 1. „žmogus, nieko nebijąs, drąsus, nemandagus“ (Ds), 2. „labai smagus koks nors padaras“ („Žerblas – ne gyvulys: aina kaip pasitūtis“ Vj); *žiobtùvas*, *-o*, *-ai*, *-us* 1. „žmogus, kuris žioščioja“ (Skr), 2. „žuvies nasrai“ (Skr);

Kirčiavimo variantai arba klaidos. Plg., *zàdnykas* 1. „sielininkas, vairuojąs sielį užpakalyje“ („Ant vieno sielio du vyrai: priešakinis vadinasi stirnikas, užpakalinis – zadnykas“ Pgn), *zádnykas* 2. „užkulnis (daugiau. klumpių)“ (Dsm); *zambólis*, *-io*, *-ai* 1. „apsileidęs tinginys“ (Lzd), 2. „žmogus, kurio negražios lūpos“ (Bd), *zambôlis* 3. „toks vabzdys“ („Rėkauji kaip zambolis, poteriaut neduodi“ Kps); *zatókas*, *-o*, *-ai* 1. „purvynas, mėšlynas, srutos“ (Rt), *zatôkas* 2. „upės užsisukimas, vingis“ (Btg); *zilžinas*, *-o*, *-ai* 1. „žąsinas“ (Ds), *zilžinas* 2. „anties patinas“ („Tiesiog žavinti šito zilzino galvutė“ Št); *zogótas*, *-o*, *-ai* 1. „diendaržis, abarai“ (Šln), *zogôtas* 2. „tam tikras pylimas iš spalių prie kamaros sienų, apsauga nuo šalčio“ (Smn), *zogótas* 3. „spalių, supiltų tarp kamaros sienos, ir tam tyčia pritaistytų lentų užtvaras ginti bulves, kad nesusaltų žiemą per ploną kamaros sieną“ (Mrj); *zovòlas*, *-o*, *-q*, *-ų* 1. „balkis, kuris skiria klojimo padą nuo šalinės“ (Rk), *zovólas* 2. „kraštas lovos“ (Kp), „klojime sienojas, perdėtas skersai atskirti laitą nuo galo“ (Slm), *zovôlas* 3. „kraštinė lovos lenta“ („Gulajom trys lovoj, tai kad nuspauda zovolas šonus“ Skp);

¹³ MK žodžiai, jų formos ir iliustraciniai pavyzdžiai pateikiami taip, kaip užrašyta kortelėse, kirčiavimas netaisomas. Jų geografinių santrumpų sąrašas pateikiamas straipsnio gale.

Morfologiniai / morfonologiniai (kartais su kirčiavimu) variantai. Plg., *zovalinė* 1. „pašiūrė, t. y. supilta žemės aukštuma apie namo pamatus“ (Sn), 2. „namo palangė, kurią užmeta žemėmis, kad žiemą nebūtų šalta“ (Btrm), *zóvalnė* 3. „toks rąstas, padėtas prie namo, kad būtų kur atsistėti pavasarį kieme“ (NČ), 4. „vieta prieš pat gyvenamo namo svarbiausias duris“ (Lš), 5. „pamūrė, apipilta smėliu“ („Vištos visas žemes nukapstė nuo zovalnės“ Lš), *zōvalnia*, *-ios*, *-iq* 6. „namo palangė“ (Al), *zóvalnia*, *-ios*, *-iq* 7. „viršutinė dalis pamato, riba pamato ir trobesio“ (Lp), *zóvelna*, *-os*, *-q* 8. „pamatai, apkasti žemėmis su šoninėmis lentomis, kad žemės neišsiskleistų“ (PrI), *zóvelnė*, *-ės*, *-ę* 9. „žemė palei namo sieną iš lauko pusės“ (Lš), 10. „lysvė prie pirkios sienos“ (Ūd); *žlėbis*, *-io*, *-iai* 1. „ištižėlis“ (Lzdn), *žlebys* 2. „plepys“ (Št); *žólymas* 1. „pasilinksminimas, vakaruška“ (Ds), *žólymai* 2. „toks žaidimas“ (Srj) ir t. t.

Darybos (kartu su kirčiavimu) variantai. Plg., *žálginė* (2) 1. „stora vytelė“ (Skp), 2. „didelė vytinė“ (Kp), *žalgynė*, *-ės* 3. „lanksti rykštė“ (Antz), *žalginis* 4. „smagi rykštė“ (Ūd).

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad didelė dalis tokių žodžių yra skoliniai, tačiau tai, kad jie užrašyti iš skirtingų vietų, lyg ir prieštarautų LKŽ principui, kad atmetami tik labai siaurai vartojami skoliniai. Kita vertus, atmesta nemažai, atrodo, visai patikimų ekspresyvų, plg., *zūmpa* „vėpla, netikęs“, *zúmpis* „žioplys“, *zurblỹs* „stora burna“, *zūrga* „įkyri moteris“, *zurgālius* „rėksnys“, *žlėbis* „ištižėlis“.

MK yra ir įdomios homonimijos arba imituojamios homonimijos, kai kuriama okazinė žodžio reikšmė, pasiremiant turima forma, kartais kaip kirčiavimo, šaknies balsio, priesagos variantas. Plg., 1. *zalatnikas*, *-o*, *-am*, *-us* „skarenis [tokia gėlė]“ (Sem) ir 2. *zalatnykas*, *-o*, *-ai* „kruša“ („Lyja ir šyla kartu, visi medžiai zalatnyku aptraukti“ Krok); 1. *zazà*, *-ós*, *zózq* „(vaikų tarmė) popa, žaizda“ („Ne kokia tavo ir zaza, kiek verksmo“ Vdš) ir 2. *zaza*, *-os*, *zozq* „lėtas darbininkas“ (Vdš); 1. *zdrėlius*, *-io*, *-iai* „toks padargas geležiui zdrėliuoti“ (Rt) ir 2. *zdriėlius*, *-iaus*, *-iai* 1. „padauža, šelmavotas žmogus, kuris daro nemalonius šposus“ (Dkk), 2. „išdykęs vaikas“ („Jų zdrielius ir akis pradės draskyti“ Rk); 1. *zūbai*, *-ų* 1. „nasrai, burna“ („Nelįsk, matai, kad arklỹs zūbus rauko, gali įkąst“ Tvr), 2. „žabtai, lūpos“ (Grk), 3. „veido dalis: lūpos ir barzda“ (Kkl), 4. „lūpos“ (Vlkv), „storos lūpos“ (Lbv), 5. „pikčius“ („Ot jau čia zūbas, nepašnekėsi su juo ilgai, vis supykysi“ Ds), 6. „paniūrėlis“ (Ds) ir 2. *zūbai*, *ų* 1. „lempoj skardos dalelė, uždėta ant knato“ (Trg), 2. „blekės, kurios apgaubia žibalinės lempos liepsną iš šonų“ (Šn), 3. „vieta dyseliui įstatyti“ (Vv); 1. *zúpla(i)nis* „tingus žmogus“ (Tvr) ir 2. *zúplainis*, *-io*, *-iai* „kleckas varškės“ (KrkI); 1. *žilvitis*, *-io*, *-j* „stalioriaus įrankis lubų lentoms pagražinti“ (Pln) ir 2. *žilvitis*, *-io*, *-j* „panaši į šapolą žuvytė, tik ilgesnė“ (Šn); 1. *žiōgas*, *-o*, *-ai* 1. „lagūnas, indas vežti į pieninę pienui“ (Grk), 2. „tvoros rūšis“ (Vkš) ir 2. *žiōgas*, *-o*, *aĩ* „raudonoji žiognegė [tokia gėlė]“ (Trgn).

Kai kurie į LKŽ įtraukti žodžiai taip pat yra linke į į homonimiškumą, pavyzdžiui, raiškos planą *žiogas* LKŽ reprezentuoja net trys homonimiškos leksemos. Taigi, šiuo ir panašiais atvejais galima teigti, kad yra tokių semantinių struktūrų, kurios semantinės gebos atžvilgiu turi didesnę, nei kitos, potencialą.

Dėl to, kad yra užrašyti iš įvairių vietų, turi variantų, yra polisemiški arba net homonimiški, sudaro tvirtas prielaidas tam, kad būtų pradėta jų reabilitacijos byla. Šiems žodžiams nepriklauso nebuvėlių titulas, jų atmetimo priežastys nėra iki galo aiškios, dalis jų MK galėjo atsirasti dėl paprasčiausių klaidų.

UNIKALŪS SEMANTINIAI IR FORMOS VARIANTAI: ŽODŽIAI–NEBUVĖLIAI IR / AR OKAZIONALIZMAI

Dalis MK žodžių, paliudytų tik vieną kartą, yra panašūs į tikrus žodžius savo reikšme arba forma.

Reikšmės perdirbiniai. Kartotekoje pasitaiko atvejų, kai atmestas žodis, kurio reikšmė atrodo dirbtinė ir yra paliudyta tik vieną kartą, nors kalboje kitomis reikšmėmis žodis yra žinomas. Galima kalbėti apie reikšmės perdirbinius. B. Kabašinskaitė, analizuo-dama liaudies etimologijos, kontaminacijos, leksinės analogijos, pseudoetimologijos apraiškas, operuoja terminu *reikšmės keičiamoji liaudies etimologija*¹⁴. Dalis tokių žodžių yra vaizdingi ekspresyvai, kai kurie jų turi aiškią fonetinę ir net fonosemantinę motyvaciją, tai mažų mažiausiai geri okaziniai semantizmai, plg., *zim̃ba* „vabzdys, musė“ (MK) ir „prie krosnies įrengta vieta malkoms ar drabužiams džiovinti“ (LKŽ¹⁵); *zim̃bė* „gyvatė“ (MK) ir „lazdelė akmenukams svaidyti“, „zvimbiantis žaislelis“ (LKŽ); *zumbà* „bambėjimas, barimasis“ (MK) ir „kas vis loja, plepa“ (LKŽ); *zùmpa* „žioplė, nevykėlė“, „tirštas purvynas“, „tokia košė be šmotų“ (MK) ir „klampi pelkė“, „skysta pelkių masė durpėms gaminti“ (LKŽ); *zùplainis* „kleckas varškės“, „tingus žmogus“ (MK) ir „suzmekęs ragaišis ar duona“, „virtinis be įdaro“, „ištižėlis“, „tinginys“ (LKŽ); *zurgà* „kas vis niurna“ (MK) ir „barnis, vaidas, barimasis, pyla“ (LKŽ) ir t. t.

Tokie žodžiai yra vertinga medžiaga onomasiologijos, ypač motyvuotės, reiškiniams kalboje tyrinėti.

Yra ir žodžių, kuriems suteiktas reikšmes sunku paaiškinti, plg., *žangà* „gama“ (MK) ir „žengimas“ (LKŽ); *žvaigždė* (MK) „botagas“, „žemiau juosmens esanti per siulę palikta spragutė“ ir „šviesulys“, „daugiakampis smailiais kampais“, „ordinas“, „krepšio priešingų galų sutvirtinimas sukryžiuotomis vytelėmis“, „gyvūno kūno dėmė“, „likimas“, „įžymybė“ (LKŽ); *žqsiùkūlis*, plg. „dėtis, kula: dėtis, kurią turi senos žąsys“ (MK) ir „švendras“ (LKŽ). Žinoma, gal ir lengva tokius žodžius skirti nebuvėlių kategorijai, tačiau įminti jų semantinę mįslę pabandyti verta.

Formos (morfologiniai, darybos, kirčiavimo) perdirbiniai. Dalies analizuojamų žodžių reikšmė lieka nepakeista arba yra artima žodyne įtrauktam žodžiui, tačiau raiška nuo pastarojo kiek skiriasi. E. Frenkelis panašų liaudies etimologijoje reiškinių įvardijo ter-

¹⁴ Kabašinskaitė, B. *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 22.

¹⁵ Pavyzdžiai iš *Lietuvių kalbos žodyno* (t. I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas (2005). Prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.

minu *formos perdirbiniai*, o B. Kabašinskaitė, kiek tikslindama, siūlo terminą *keičiamoji liaudies etimologija* ir nurodo keletą perdirbimo būdų: pakeičiamas ar įterpiamas vienas ar keli garsai, išmetamas ar perkeliamas garsas¹⁶.

Kalbant apie atmetąją leksiką, vertėtų akcentuoti, kad raiškos pakeitimų galėjo atsirasti dėl to, jog blogai buvo nugirstas ar užrašytas žodis.

Būtų galima išskirti tokius formos perdirbimo atvejus, plg., *zdráicas* „išdykėlis“ (MK) ir *zdráica* „išdavikas“, „nenuorama, padauža“, „netikėlis, nedorėlis“ (LKŽ); *zirzùkas* „kūdikėlis, mažas vaikas“ (MK) ir *zirzùklis* „neramus, zirziantis vaikas“ (LKŽ); *ziúnés* „prakaito lašai“ (MK) ir *zūnià* „liejimasis“, „prakaitas“ (LKŽ); *zorà* „šviesa“ (MK), „saulė“ (MK) ir *zārè* (LKŽ); *zurblÿs* „vaikas, kuris dažnai verkia“ (MK) ir *zùrblè* „verksnys“ (LKŽ); *zùrvuolis* „susivėlęs vatos kamuolėlis“ („Reikia naujos antklodės – iš tos tik zurvuoliai liko“ MK) ir *zùrvolis* „gniutulas, gniužulas, gurvolis, sąvėlė“, „susivėlusią plaukų kuokštas“, „kūno nešvarumų gumulėlis“ (LKŽ); *zurzÿs* „verksnys“ (MK) ir *zurzlÿs* 1. „kas nuolat verkia, zirzlys, verksnys“, 2. „kas nuolat niurzga“ (LKŽ); *zvygà* „zirzlys, rėksnys, verksnys“ (MK) ir *zvyglà* „kas zvygia, žviegia“ (LKŽ); *žaltvykštè* „klaidžiojanti ugnelė“ (MK) ir *žaltvykšlè* (LKŽ); *žardakartis* „kartis žardo, ant kurios kariama žirniai“ (MK) ir *žardākartè* „ilga, lyg žardui kartis“ (LKŽ); *žėslai* „prie apynasrio esančios geležys arkliui pažaboti“ (MK) ir *žąslai* „įtaisais arkliui žaboti, žaboklės, kamanų dalis“, „žabtai“ (LKŽ) ir t. t.

Rasta įdomių kalbos vienetų, kurie galbūt sudaryti kontaminacijos principu, t. y. sulydžius du kuo nors artimus žodžius į vieną, pvz., *žaiukuoklis* „baidyklė“ (Šl) (sudarytas iš *žaižas* ir *vaiduoklis*?).

„Kontaminacija vyksta tarp žmonių sąmonėje asociatyviai „suporuotų“ žodžių“, gali būti nuosekloji / nenuosekloji, sudurtinių žodžių / vienkamienių žodžių¹⁷.

„Dariniuose“ pastebimas vieno pradinio žodžio kamienas ir kito žodžio tik fragmentas.

ATMESTI FRAZEOLIGINIAI VARIANTAI

MK yra savo sandara pastovių, reikšme vientisų, o stiliumi – vaizdingų, taigi frazeologinių junginių. Tai daugiausia tie frazeologiniai junginiai, kurių sudaromasis žodis yra skolinys, plg., *gáudo zaveriukùs* „ieško priekabės“ (Tvr), *zavarùks užsisùko* „apie įpykusį žmogų“ (Šk), *zeverùks – žioplÿs* „žiemą smarkus pustymas“ (Skdv), *víens kùgelis, kùts zùpè* „labai skirtingi, nesutaria“ (Graž).

Yra kitų vaizdingų kalbos dalykų, plg., *Tupi tupikas, atbèga zirzikas, klausia gagulia, kur striukè guli* (mįslė: Atbėga vilkas ir klausia žąsino, kur kiaulė guli Šr).

¹⁶ Kabašinskaitė, B. *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*, p. 27.

¹⁷ Ten pat, p. 58–75.

KVAZIŽODŽIAI

Įdomi *MK* dalis – nesami, sukurti žodžiai. Juos galima vadinti *kvazižodžiais*¹⁸. Daugelis tokių garsinių struktūrų yra vienskiemenės, kai kurios primena vaikų kalbos žodžius, pvz., *žaužas* „mažas vaikas“ (Dv), *žikis* „Šv. Rašto mokytojas“ (Pg), *zopas* „skerspjuvė“ (Mrk), *žeibas* „ženklas, kad kur negalima nevažiuotų, neitų“ (Glž), *zausà* „nežinoma vieta, ten, kur toli“ (Lš), *zrāžai* „metūgiai“ (Rs), *žigis* „apyniai“ (Ds), *žūžės* „jurginės žiedai“ (Nč), *zìgè* „sartoji“ (Bgt), *žānšlas* „geluonis“ (Mlt); *žāgtė* „uogienė“ (Žg), *žūra* „valgis“ (Brž).

Dalis kvazižodžių turi pastovųjį darybos formantą, daugeliu atvejų panašų į priesagą, tačiau darybos pamatas nepanašus į kalboje esančią šaknį, plg., *žėrgūlas* „plepys, vėpla“ (Št), *žėptas* „mityba“ (Vks), *zėgliukas* „suoliukas“ (Mrj), *žagliukas* „kabliukas“ (Vlk), *žagumiukai* „šakutės, šatrelės“ (Rs), *žānšinas* „plūgas“ (Bd), *žliūptuvė* „maišas“ (Lp), *zarulė* „pievutė“ (Dks), *žitinas* „žąsinas“ (Skr), *žuogaras* „vilkas“ (Št), *zelmukas* „tarkuoti blynai“ (Čk), *znaskūtis* „mažas kiaušinis“ (Grš), *žlugiėnė* „salotai“ (Skr); *zaramba* „lūpa“ (Vv) ir kt.

Ryšiais kvazižodžiais galima laikyti ir tuos žodžius, kurie turi nebūdingus lietuvių kalbai priebalsių junginius, pvz., *zbrāčkiai* „atskira žolių šeimyna“ (Nč), *zbuicas* „žmogus, kurs tankiai mušas“ (Bgs), *zdriklà* „bistri, gera šokėja, pravorna mergaitė“ (Km), *zgleñdas* „pasigailėjimas“ (Ūd), *zgnìbzlės* „įrankis obuoliams rašyti, imti degančioms anglims“ (Vdš), *zjōnas* „triukšmas, žala“ (Slk), *zrāžai* „metūgiai“ (Rs).

Kvazižodžiai yra įdomūs tuo, kad jais remiantis galima nustatyti leksinio kūrybiškumo kryptis. Tokie žodžiai gali būti vertinga medžiaga fonosemantikos tyrėjams.

IŠVADOS

MK yra nevienalytė formos, turinio ir kilmės leksikos sanauja. Dalį joje sukauptų žodžių, jų formų bei reikšmių, įvertimus visą LKŽ sistemą, verta peržiūrėti iš naujo ir galbūt perkelti į *Papildymų kartoteką*, kurioje sukaupti duomenys bus panaudoti papildant žodyną.

Atkreiptinas dėmesys į *MK* susikaupusius aiškius polisemantus, morfologinius, darybos bei kirčiavimo variantus, kurie užrašyti ne iš vieno šaltinio ir ne to paties rinkėjo.

Reikšmės perdirbiniai bei okazionalizmai gali būti įdomi ir vertinga medžiaga onomasiologijos, ypač motyvuočių, reiškiniams tirti. Tai geri duomenys metaforinių ir metoniminių leksinių reikšmių atsiradimo procesams polisemantinėse struktūrose, semantinių ryšių produktyvumo tipams analizuoti. Formos perdirbiniai ir kontaminacijos atvejai verti dėmesio, nagrinėjant liaudies etimologiją.

Kvazižodžiai gali būti įvertinti fonosemantikos požiūriu.

Didysis *Lietuvių kalbos žodynas* ir jo kartotekos yra neišenkantis šaltinis lietuvių tapatybės plačiausia prasme tyrimams, ir tai rodo net tokia iš pirmo žvilgsnio paprasta atmetusių žodžių sanauja, vadinamoji „melagių kartoteka“.

¹⁸ Kvazižodžiais šiame darbe laikomos į žodžius panašios garsinės struktūros, tam tikras garsų kompleksas, neturintis okazinės reikšmės požymių.

MK kortelių geografinės santrumpos

Al – Alytus	Prl – Perloja, Varėnos r.
Antz – Antazavė	Prn – Prienai
Bd – Būdvietis, Lazdijų r.	Prng – Paringys, Ignalinos r.
Bgs – Bagaslaviškis, Širvintų r.	Rcl – Riculiai
Btg – Betygala	Rk – Rokiškis
Btrm – Butrimonys	Rs – Raseiniai
Č – Čedasai	Saul – Saulėnai
Čk – Čekiškė	Sb – Subačius, Kupiškio r.
Dkk = Duokiškis, Rokiškio r.	Sem – Semeliškės
Dkš – Dauškiai, Marijampolės r.	Skp – Skapiškis, Kupiškio r.
Ds – Dusetos, Zarasų r.	Skr – Skirsnemunė, Jurbarko r.
Dsm – Dusmenys, Trakų r.	Slk – Salakas, Zarasų r.
Grk – Girkalnis, Raseinių r.	Slm – Salamiestis, Kupiškio r.
Grš – Griškabūdis, Šakių r.	Smn – Simnas, Alytaus r.
Dv – Dieveniškės, Šalčininkų r.	Sn – Seinai, Lenkija
Jž – Južintai, Rokiškio r.	Srj = Seirijai, Lazdijų r.
Kkl – Kiaukliai, Širvintų r.	Škn – Šakyna, Šiaulių r.
Km – Kamajai, Rokiškio r.	Šln – Šiaulėnai, Radviliškio r.
Kps – Kapsukas	Šn – Šunskai, Marijampolės r.
Krkl – Karklėnai, Kelmės r.	Šr – Širvintos
Krok – Krokialaukis, Alytaus r.	Št – Šėta, Kėdainių r.
Ktk – Kuktiškės, Utenos r.	Trg – Tauragė
Klov – Klovainiai	Trgn – Tauragnai, Utenos r.
Lbv – Liubavas, Marijampolės r.	Tvr – Tverečius, Ignalinos r.
Lkš – Lukšiai, Šakių r.	Ūd – Ūdrija, Alytaus r.
Lp – Leipalingis, Lazdijų r.	Vdš – Vidiškės, Ignalinos r.
Lš – Liškiava, Varėnos r.	Vj – Vajasiškis, Zarasų r.
Lzd – Lazdijai	Vkš – Viekšniai, Mažeikių r.
Lzdn – Lazdininkai	Vlk – Valkininkai, Varėnos r.
Mrj – Marijampolė	Vlkv – Vilkaviškis
Mtk – Mitkaičiai	Všk – Vaškai, Pasvalio r.
Nč – Nočia	Vv – Veiveriai, Prienų r.
Pgn – Pagūnių km.	Zpl – Zapolė

“FILE OF DECEIVERS” IN THE *COMPREHENSIVE DICTIONARY OF THE LITHUANIAN LANGUAGE*

Summary

The article analyzes off-cast words of the *Dictionary of the Lithuanian Language*, the so-called “file of deceivers”. Initially, the author’s attention is directed towards the words that seem worthy to be reconsidered and included into the *Appendix File*, which will become the basis for compiling a new version of the Dictionary. The author also discusses the words that are conversions of meaning and form as well as occasionalisms and quasi-words, which are stored in the “file of deceivers”. These words can be used as idiosyncratic data while investigating the processes and phenomena of semasiology, onomasiology and phonosemantics.

Keywords: *Comprehensive Dictionary of the Lithuanian Language*, file, polysemantics, morphological variant, variant of word-formation, variant of accentuation, borrowing, conversion of meaning, conversion of form, occasionalism, contamination, phraseological unit, quasi-word.

PRESSESPRACHE ALS SPIEGELBILD DER GLOBALISIERUNGSTENDENZEN: EIN DEUTSCH- LITAUISCHER INTERKULTURELLER VERGLEICH

1. EINLEITUNG

Globalisierung, offene Grenzen, intensive Integrationsprozesse eröffnen neue Kommunikationsmöglichkeiten, aktualisieren Kultur- und Sprachkontakte. Die intensiven Beziehungen auf allen Gebieten führen zu wechselseitiger Beeinflussung in der Kommunikation und im Sprachsystem. Sowohl Litauisch als auch Deutsch werden in der heutigen mehrsprachigen und multikulturellen Welt von vielen anderen Sprachen beeinflusst und unterliegen Tendenzen der Internationalisierung. Sprachenvielfalt im Globalisierungsprozess, Auswirkungen der Globalisierung auf Sprachen und nationale Kulturen, Probleme der Wechselbeziehungen der Sprachen Europas, Einfluss des Englischen auf das Deutsche und andere Nationalsprachen – all dies sind in der deutschen Sprachwissenschaft zurzeit vielfach diskutierte Fragen.¹ Ähnliche Fragen stehen auch im Mittelpunkt der Forschung einiger Lituanisten, die sich besonders mit dem Problem von Entlehnungsprozessen in der litauischen Gegenwartssprache befassen.² Sowohl im Deutschen als auch im Litauischen ist ein aktiver Gebrauch von Fremdwörtern festzustellen, die in der heutigen Entwicklungsphase vor allem aus dem Englischen übernommen werden. Laut Harald Haarmann wird die Dominanz des Englischen in der Welt gewöhnlich mit dem Prozess der Globalisierung assoziiert. So schreibt er: „Obwohl diese Verknüpfung recht oberflächlich ist, beinhaltet sie dennoch so viel Wahres, dass es akzeptabel ist, das Englische als sprachlichen Motor der Globalisierung zu identifizieren“.³ Die Pressesprache reagiert am schnellsten auf diesen auch in anderen Sprachdiskursen stattfindenden Prozess und zeigt am deutlichsten seine Tendenzen.

Im vorliegenden Beitrag werden einige Verwendungstendenzen von Fremdwörtern in der litauischen Pressesprache der letzten zwei Jahrzehnte betrachtet und unter interkulturellem

¹ Vgl. Duden - Publikationen zum Thema Deutsch: Die deutsche Sprache zur Jahrtausendwende. *Sprachkultur oder Sprachverfall?* Hrsg. K. M. Eichhoff-Cyrus und R. Hoberg. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2000; *Deutsch-Englisch-Europäisch. Impulse für eine neue Sprachpolitik.* Hrsg. R. Hoberg. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2002; *Sprache und Politik. Deutsch im demokratischen Staat.* Hrsg. J. Kilian. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2005 u.a.

² Vgl. Rudaitienė, V. Tarptautinių žodžių vartojimo polinkiai. *Lituanistica*, 2000, nr. 1/2 (41-42), p. 65-71; Girčienė, J. *Skoliniai ir bendrinė kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004; Girčienė, J. *Naujųjų skolinių atitikmenys: struktūra ir vartosena*. Serija *Opera Linguistica Lithuanica* 8, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005; Vaicekauskienė, L. *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai: kalbos politika ir vartosena*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2007.

³ Haarmann, H. Englisch, Network Society und europäische Identität: eine sprachökologische Standortbestimmung. *Deutsch-Englisch-Europäisch. Impulse für eine neue Sprachpolitik.* Hrsg. R. Hoberg. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2002, S. 153.

Aspekt mit der Verwendung von Fremdwörtern in der deutschen Pressesprache verglichen. Das Ziel des Beitrages ist es, am Beispiel der Pressesprache zu zeigen, wie das Litauische auf den Globalisierungsprozess reagiert und festzustellen, ob und inwiefern die Entwicklungsdynamik des Litauischen mit allgemeinen sprachlichen Vernetzungsprozessen übereinstimmt. Die litauischen Belege wurden einerseits der Publikation von Vida Rudaitienė und Vytautas Vitkauskas über neue Entlehnungen aus westeuropäischen Sprachen⁴ entnommen, andererseits wurden die Daten des Korpus der litauischen Gegenwartssprache⁵ (KLG) (*Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* <http://donelaitis.vdu.lt>) analysiert. Als Quelle für Beispielsätze aus der deutschen Presse dienen auch die Korpora der geschriebenen Sprache des Instituts für Deutsche Sprache, Mannheim (www.ids-mannheim.de) und die Wortschatz-Datenbank „Wortschatzlexikon“ der Universität Leipzig (<http://wortschatz.uni-leipzig>). Die Beispielsätze werden manchmal verkürzt angeführt. Folgende Wörterbücher wurden verwendet: Duden. Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim 1996, Duden. Das Fremdwörterbuch. Mannheim 1966, 1974, 1982, 1990, Duden. Das große Fremdwörterbuch. Mannheim 2000, Duden. Wörterbuch der Szenensprachen. Mannheim, 2000, Lietuvių kalbos žodynas - LKŽe (<http://www.lkz.lt>), Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius 2001.

2. ÜBERNAHME VON NEUEN ENTLEHNUNGEN AUS DEM ENGLISCHEN

Der größte Teil der neuen Fremdwörter im Deutschen und im Litauischen sind wie erwähnt Anglizismen, sie treten in beiden Sprachen in Bereichen wie Handel und Wirtschaft, Industrie und Technik, Politik, Rüstung, Reise und Verkehr, Mode, Film, Unterhaltung auf. Ein Teil des fremden Wortguts stammt aus anderen Sprachen, doch auch dieses gelangt meist über das Englische in die litauische Pressesprache, für gewöhnlich durch Übersetzungen.

Es lässt sich eine Tendenz der Ersetzung seit langem verwendeter und im Deutschen und Litauischen heimischer Entlehnungen durch andere Fremdwörter mit derselben oder ähnlicher Bedeutung feststellen⁶. Dies geschieht oft unter dem Einfluss des Englischen. Zahlreiche Beispiele aus der Pressesprache illustrieren diese Tendenz.

Das alte Lehnwort *genocidas* wird durch gr.-lat. *holokaustas* ersetzt, das aus dem Englischen ins Litauische übernommen wurde. Die Bedeutung der beiden Wörter stimmt überein, doch *holokaustas* wird meist verwendet, wenn von der Juden-Massenvernichtung gesprochen wird (vgl. auch 98 Verwendungsfälle im Publizistikeil des KLG): *Nacių etninis fanatizmas pasaulį sukrėtė holokausto siaubais* (=Schrecken des Holocausts) LA 1997. *Šiame projekte pripažįstamas holokaustas bei smerkiamas antisemitizmas* LR 2001.

⁴ Rudaitienė, V., Vitkauskas V. *Vakarų kalbų naujieji skoliniai*. Vilnius: Enciklopedija, 1998.

⁵ Im Weiteren wird im Text die Abkürzung KLG verwendet.

⁶ Račienė, E., Rudaitienė, V. Tendenzen der Verwendung von Entlehnungen in der litauischen und der deutschen Standardsprache. *Triangulum. Germanistisches Jahrbuch für Estland, Lettland und Litauen*. 2001, (8), S. 199–219.

Im Medizinbereich wird statt des griechischen Lehnworts *profilaktika* oft das lateinische *prevencija* verwendet: *Suvažiavime buvo nutarta, kad didelę reikšmę širdies kraujagyslių prevencijai (= Herz-Kreislauf-Prävention) turi ir sveika mityba LR (GB) 2000. Tačiau osteoporozės prevencija (= Osteoporose-Prävention) turi būti pradėta gerokai anksčiau M 2002. Rūpintis abortų prevencija (= Abort-Prävention) A, 2008.*

Das aus dem Lateinischen stammende Wort *eksperimentinis* wird durch das französische *pilotinis*, -ė ersetzt, das über das Englische ins Litauische gelangt ist: *Ne tik Briuselis, bet ir Maskva išskėlė vadinamojo pilotinio (= Idee der Pilotregion Russlands) Rusijos regiono plėtojant santykius su Vakarų valstybėmis, idėją LR (RV) 2001. PHARE projekto „Nemuno turistinės trasos pilotinis infrastruktūros išvystymas (= Pilotentwicklung der Infrastruktur)“ vertė VŽ 2005.*

Die Sportmannschaft (*komanda*) wird immer öfter mit dem aus dem Französischen stammenden Terminus *ekipa* bezeichnet, was auch die 652 Verwendungsfälle im Publizistikteil des KLG bestätigen, vgl.: *Puolėju futbolininkas pradėjo žaisti Šiaulių ekipoje (= Fußballertruppe) LR (SA) 1999. Užvakar Niu Džersio ekipa namie „Kings“ sutriuškino 117:83 LR 2002.*

Ähnliches lässt sich auch im Deutschen beobachten. Die ältere gr.-lat. Entlehnung *Genozid* kennzeichnet allgemein „Mord an nationalen, rassistischen od. religiösen Gruppen“ DU. Das Wort *Holocaust* wird im DU als aus dem Englischen übernommene Entlehnung bezeichnet, die vor allem in der Bedeutung „vom Nationalsozialismus betriebene Vernichtung des jüdischen Volkes“ verwendet wird, z.B.: *Nach dem Holocaust in Litauen hängt auch die Sowjetmacht für Jahrzehnte den Mantel des Schweigens über die Geschichte FAZ 2001. Schleswig-Holsteins Ministerpräsident Peter Harry Carstensen (CDU) hat dazu aufgerufen, die deutsch-jüdische Geschichte nicht auf den Holocaust zu reduzieren W 2005.* Die lat.-frz. Entlehnung *Prävention* hat die Bedeutung „vorbeugende Maßnahmen. Das davon abgeleitete Adjektiv *präventiv* bildet mehrere Komposita, die zum Wortfeld „Medizin“ gehören, z.B.: *Präventivbehandlung, Präventivmedizin, Präventivmittel* DU. Die lat. Entlehnungen *Experiment, experimentieren* und Adjektive *experimental, experimentell* werden im Deutschen durch das französische Wort *Pilot* verdrängt, das besonders produktiv bei der Bildung der Komposita ist und in diesen Bildungen etwas als vorausgeschickten Versuch, als Test zur Feststellung oder Klärung wichtiger Aspekte, Schwierigkeiten o. Ä. kennzeichnet, z. B.: *Pilotanlage, Pilotprojekt, Pilotveranstaltung, Pilotfilm, Pilotsendung, Pilotstudie* DU. Diesen Zusammensetzungen entsprechen die litauischen attributiven Wortgruppen mit dem Adjektiv *pilotinis*.

3. SEMANTISCHER WANDEL DER ENTLEHNUNGEN

3.1. Bedeutungserweiterung der Entlehnungen

Mit der zunehmenden Verwendung von Entlehnungen in beiden verglichenen Sprachen ist eine Tendenz zur Bedeutungserweiterung dieser Wörter verbunden. Die Lehnwörter erhalten auch übertragene Bedeutungen, d.h. sie werden metaphorisch in einer ihnen ursprünglich nicht eigenen Bedeutung benutzt. Diese neuen Bedeutungen

werden in vielen Fällen nach dem Vorbild der entsprechenden Wörter in den westlichen Herkunftssprachen angenommen⁷. Die Ähnlichkeiten der Tendenzen von Bedeutungserweiterung im Deutschen und im Litauischen können an der vergleichenden Analyse der Bedeutungsstruktur der Fremdwörter *legionierius* – Legionär, *moderatorius* – Moderator, *stilistas, stilistika* – Stilist, *Stilistik*, *seksualus* – sexuell, *sexy*, *mobilus* – mobil, *nostalgija* – Nostalgie, *servisas* – Service gezeigt werden (weitere Beispiele für Bedeutungserweiterung siehe Račienė, Filipenkovaite, 2004)⁸.

Das aus dem Lateinischen stammende *legionierius* ist in der litauischen Sprache seit langem in der Bedeutung „Soldat einer Legion“ bekannt. Jetzt hat das Wort zusätzlich die Bedeutung „ausländischer Sportler“, die auch im litauischen Fremdwörterbuch von 2001 angegeben wird. In der litauischen Pressesprache wird dieses Wort häufig verwendet (184 Verwendungsfälle im KLG), z.B.: *Per lietuvių ir legionierių rungtynių pertrauką (= In der Pause des Basketballspiels zwischen Litauern und Legionären) du krepšinio aistruoliai galės laimėti naujutėlį automobilį „Land Rover Freelander“ LR (TVA) 2000. Vilniaus komandos krepšį atakuoja „Šiaulių“ legionierius (= Legionär der Basketballmannschaft „Šiauliai“ aus Weißrussland) Michailas Anisimovas iš Baltarusijos LS 2004. Das im Deutschen verwendete Wort *Legionär* wird im DF 1990 als „Mitglied einer Legion (z. B. der franz. Fremdenlegion)“ definiert. Im DU wird neben der ersten Bedeutung „Soldat einer Legion, der Fremdenlegion“ auch die weitere Bedeutung „[Fußball-]spieler, der für einen Verein in einem anderen Land spielt“ angeführt. Diese Bedeutung ist sehr häufig in der Pressesprache anzutreffen: *Bayern Münchens Legionär Bixente Lizarazu verteidigte die in Frankreichs Öffentlichkeit umstrittene Aufstellung MM 2001. Der damalige Legionär des HC Davos hatte am 31. Oktober 2000 im Punktspiel gegen ZSC Lions den Kanadier Andrew McKim mit einem Ellbogenschlag in den Nacken aufs Eis geschickt Sp 2005.**

Das aus dem Lateinischen stammende *moderatorius* ist in der litauischen Standard-sprache als Physik- und Musikterminus bekannt: 1. Phys. Stoff des Kernreaktors, der Neutronen hoher Energie abbremst; 2. Gerät bei Tasteninstrumenten für die Mäßigung des Klanges. Jetzt wird dieses Wort nach dem Vorbild des englischen Wortes *moderator* auch in der Bedeutung „Vorsitzender, Leiter einer Versammlung Sitzung, Konferenz, Fernseh- oder Radiosendung“ benutzt. Diese Bedeutung wird im litauischen Fremdwörterbuch von 2001 als dritte angegeben, z.B.: *Į televiziją lituanistės specialybę turinti 32 metų N.S. atėjo iš žinių radijo, [...] ji čia dirbo redaktore, o pastaruoju metu - moderatore (= sie hat im Rundfunk als Redakteurin, in der letzten Zeit als Moderatorin gearbeitet) LR (TVA) 2000. Programos sudarytojas ir pokalbių moderatorius (= Gesprächsmoderator) - poetas ir vertėjas Antanas Gailius 7MD 2005.*

⁷ Račienė, E., Rudaitienė, V. Tendenzen der Verwendung von Entlehnungen in der litauischen und der deutschen Standardsprache. S. 199–219.

⁸ Račienė, E., Filipenkovaite, I. Bedeutungserweiterung der Entlehnungen im Deutschen und im Litauischen. *Žmogus ir žodis*, 2004, 6, (3), p. 36–47.

Im Pressediskurs wird dieses Wort auch als „Vorsitzender, Leiter einer politischen Organisation“ verwendet, z. B.: *Rusijos piliėčiai „kovą už spaudą“ supranta kaip ekonomikos oligarchų ir politinių partijų moderatorių kovą (= der Kampf von Oligarchen und Moderatoren der politischen Parteien) LR (RV) 2000.*

Eine ähnliche Bedeutungsentwicklung durchlief das Wort *Moderator* unter dem Einfluss des Englischen auch im Deutschen. Im DF 1966 sind zwei Bedeutungen verzeichnet: Moderator [lat]: 1. Vorsteher eines Moderaments, 2. Verzögerer, Bremsvorrichtung in Kernreaktoren. Das DF 1974 führt als die dritte Bedeutung an „Redakteur einer Rundfunk oder Fernsehanstalt, der durch eine Sendung führt und dabei die einzelnen Programmpunkte ankündigt, erläutert und kommentiert“. Jetzt wird die Bedeutung des Wortes *Moderator* im DF 2000 wie folgt erklärt: Moderator < aus lat. Moderator „Mäßiger, Leiter > 1. leitender Redakteur einer Rundfunk - od. Fernsehanstalt, der durch eine Sendung führt u. dabei die einzelnen Programmpunkte ankündigt, erläutert und kommentiert. 2. Stoff, der Neutronen hoher Energie abbremst (Kernphys). 3. Vorsteher eines Moderaments. Wir sehen, dass die Bedeutung, die vor etwa 40 Jahren hinzugekommen ist, jetzt im Wörterbuch als erste, wohl auch gebräuchlichste, angeführt wird: *Ähnlich argumentierte in der Sitzung Gerhard Augstein, Moderator beim SWR, der beide Veranstaltungen organisiert MM 2001. Moderator Kai Pflaume hatte in der Sat-1-Sendung Augenzeugen der Katastrophe, Urlauber und Helfer zu Gast W 2005.*

Aber auch in der Bedeutung „Vorsitzender, Leiter einer Versammlung, Sitzung, Konferenz“ ist dieses Wort im Deutschen sehr häufig anzutreffen: *Die finanzielle Bilanz: Die Zukunftskonferenz und die vorbereitenden Sitzungen kosteten die Stadt 51000 Mark, 37000 Mark davon das Honorar für Moderator Roland Schön und seinen Kollegen MM 2001.* Die deutsche Pressesprache verwendet das Wort *Moderator* auch in der Bedeutung „Vorsitzender, Leiter einer politischen Organisation“, vgl.: *Gerhard Schröder, der Moderator, macht den Erfolg seines Bündnisses ohnehin nicht an den Details fest MM 2001. Soweit würde es der politische „Moderator“ Oettinger ungerne kommen lassen Fra 2005.*

Unter dem Einfluss des englischen Wortes *stylist* wird mit dem Fremdwort lateinischer Herkunft *stilistas*, -ė im Litauischen nicht nur Beherrscher des Stils, des sprachlichen Ausdrucks, jmd., der den Stil, die Sprache korrigiert, sondern auch jmd., der Haare frisiert, Kleider entwirft u.ä. bezeichnet: *Geri stilistai ir eilini žmogų gali padaryti elegantišką (= gute Stilisten können auch einen einfachen Menschen elegant machen) LR (TVA) 2003. Aiškina Orlando Pita, New York City plaukų stilistas (= Haarstilist), kuris sukūrė šią šukuoseną Cos 2004.*

Auch das Fremdwort *stilistika* erfährt eine Bedeutungserweiterung. Jetzt wird es nicht nur in der Bedeutung „Lehre von der Gestaltung des sprachlichen Ausdrucks, des Stils“, sondern auch in der Bedeutung „Image (Vorstellung, Bild), Aussehen, Inhalt u.a.“ verwendet: *Dizainerės D.U. užduotis – sukurti bendrą TV3 stilistiką (= allgemeine Stilistik des TV3-Fernsehens) LR (TVA) 2000. Prabilo kino muzikos stilistika (= Stilistik der Kinomusik) 7MD 2007. Dabar Vilniaus mugės stilistika (= Stilistik des Jahrmarkts von Vilnius), anot p. Vaškelio, yra kaip Geteborgo VŽ 2005.*

Dasselbe gilt für Lehnwörter *Stilist*, *Stilistik* im Deutschen. *Stilist* bedeutet „jmd., der die sprachlichen Ausdrucksmittel beherrscht, jmd, der den Stil [einer Sportart] beherrscht“ DU 1996. In der Pressesprache trifft man dieses Wort besonders häufig und in den verschiedensten Bereichen an, vgl.: *Darin zeigt er sich - bis in die hypnotischen Zeitlupenaufnahmen beim Treppensteigen, den Wegen der Verliebten - noch radikaler als Assayas als Stilist der Gefühle* F 2000. *Stilist des Lichts: Der Oscar-nominierte Kameramann Slawomir Idziak gibt in dieser Woche ein Seminar im Filmhaus Köln SüdO* 2000. *Erfolg hatte er nicht nur, weil er ein innovativer Baumeister und Stilist ist, sondern auch ein charismatischer Firmenchef* W 2005.

Nach dem Vorbild der englischen Sprache (im Deutschen gibt es auch das Verb „stylen“ zu engl. to style) wurde die Bedeutung dieses Substantivs im Deutschen erweitert. *Stylist* wird besonders in der sogenannten Szenesprache verwendet, wo damit eine Person bezeichnet wird, die bei Foto- und Filmproduktionen für die Kleidung von Stars und Models zuständig sind, bei größeren Produktionen auch für die Dekoration⁹. Dementsprechend wurde der Bedeutungsumfang des Wortes *Stilistik* auch um die neuen Sememe „Image (Vorstellung, Bild), Aussehen, Inhalt u.a.“ erweitert, und es wird in der Presse verwendet, wenn man von Film, Theater, Musik, Autos, Wein und sogar Politik spricht: *Der Humperdinck-Schüler hat hier versucht, die schizophrene Stilistik seiner Jugend zu überwinden, indem er nationale Elemente mit den Mustern europäischer Klassik und Moderne verschmolz* W 2001. „Scream“ *beispielsweise war ein ausgesprochen intelligentes Spiel mit den Genre-Formeln und „Austin Powers“ eine hübsche Parodie der 60er-Jahre Stilistik und insbesondere der James- Bond-Filme* W 2000. *Taittinger: Champagner von subtiler Stilistik* W 2000. *Elia Kazans Verfilmung von 1951, sie ist dem Schreiber lebhaft vor Augen, darf regielich, darstellerisch, der Dichte und Stilistik nach als Glanzstück gelten* J W 2000. *So vereint beispielsweise der fünf Meter lange 607 Paladine die Stilistik der neuen Oberklasse-Limousine 607 mit der Faltdachtechnik des künftigen 206 Coupé Cabrios* BZ 2000. *Damit wird das Leitbild von der Neuen Mitte zu einer politischen Stilistik reinen Stils* W 2001. *Hier präsentiert sich eher die exotische Stilistik mit dem Geschmack von Flug-Ananas, Mango und Kiwi* W 2005. *Die regionale Stilistik schätzt Böhme an den österreichischen Weinen, das, was sie so unverwechselbar macht* Fra 2005.

Andere in der litauischen Standardsprache jetzt häufig verwendete Wörter sind die Latinismen *seksas* und *seksualus*, *-i*. Im Englischen hat das Wort *sexy* auch die Bedeutungen „interessant, attraktiv, aufregend, anziehend, nett“ u.a. Nach dem Vorbild des Englischen hat das Wort *seksualus*, *-i* in der litauischen Standardsprache neue Bedeutungen angenommen und sein Verwendungsbereich wurde erweitert. Zur Grundbedeutung sind andere Bedeutungen hinzugekommen: „gut, lieb, nett, schön, attraktiv, anziehend, brav, wunderbar, herrlich u.a.“, z. B. *seksuali aktorė* (= *sexy Schauspielerin*) LR (GB) 2000 41, *seksualusis aktorius* (= *sexy Schauspieler*) LA 2000 125, *seksualioji gelbėtoja* (= *sexy Retterin*)

⁹ Duden. Wörterbuch der Szenensprachen. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2000, S. 111.

LR (TVA) 26 56, *seksuali mergina* (= *sexy Mädchen*) LR (TVA) 2000 40 59, *seksuali moteris* (= *sexy Frau*) LR (TVA) 2001 8 63, *seksualiausia žvaigždė* (= *der sexieste Star*) LR 2000, *seksualūs drabužiai* (= *sexy Kleider*) LR 2000 259. Kad jis atrodytų netvarkingas, *seksualus* (= *damit er sexy aussieht*) ir „rokenroliškas“ Cos 2004. Sukurtas gerai aptempti kūnui jis buvo glotnus, *seksualus* (= *sexy Pullover*) ir dėl sudėtyje esančios vilnos šiltas VŽ 2005.

Die deutsche Sprache verwendet zwei Entlehnungen: *sexuell* [frz. *sexuel*<spätlat. *sexualis*] „die Sexualität betreffend, darauf bezogen“ und *sexy* [engl. *sexy*, zu: *sex*, *Sex*] (ugs.) „sexuell attraktiv od. zu einer entsprechenden Wirkung verhelfend“ DU. Der Anglizismus *sexy* erfährt im Gegenwartsdeutsch eine enorme Bedeutungserweiterung, seine Häufigkeit in der Pressesprache ist sehr groß, und er verdrängt solche heimischen Wörter wie angenehm, anziehend, aufreizend, betörend, bezaubernd, entzückend, hübsch, lieb, liebenswert, reizvoll u.a. Als *sexy* können jetzt nicht nur Frauen, Männer, Schauspieler, Kleider, Wäsche bezeichnet werden, sondern fast alles, wie folgende Beispiele zeigen: *sexy Story* Z 2002, *sexy Söhne* Z 2002, *sexy Gast* Z 2002, *sexy Tieffußpantoffeln* Z 2000, *Pleite macht sexy* WO 2001, *Der Clip ist sehr sexy* WO 2001, *Messier fand Abwässer und Müllabfuhr nicht gerade sexy* Z 2002, „Genforschung gilt eben eher als *sexy*“, meint Bill Overholt Z 2002, *Die Yachten mit diesem Carbon-Chic sind irgendwie sexy* WO 2001, *Schnäppchen sind sexy* WO 2001. Auch der Korrosionsschutz ist nicht gerade *sexy* WO2001. Der Geschmack der Füllung müsse „konkret und *sexy*“ sein, beschreibt Barbara Gasiorowska die wichtigsten Eigenschaften gelungener Pierogi SpO 2001. Die Wirtschaftsskandale von Enron bis WorldCom und andere innenpolitische Themen blieben ausgeblendet, und auch die Kongress-Wahlen schienen nicht „*sexy*“ genug ND 2002. Ob bei ihnen die Botschaft „Bio ist *sexy*“ ankommt? BO 2005. Dass Physik „*sexy*“ ist, will Kabarettist Vince Ebert bereits im „Aufwärmprogramm“ zum Wochenende mit seiner Show „Urknaller!“ Fra 2005.

Unter dem Einfluss von Bedeutungen des englischen Wortes *mobile* ist der Gebrauch des aus dem Lateinischen stammenden Wortes *mobilus* (-is), -i(-ioji) in verschiedenen Bedeutungen aktiv geworden (182 Verwendungsfälle im KLG), z. B.: *mobilusis kompiuteris* (= *mobiler Computer*) Sv 2001, *mobilus rentgeno aparatas* (= *mobiler Röntgenapparat*) LR 2003, *mobilūs baldai* (= *mobile Möbel*.) LŽ 2002, *mobilioji laboratorija* (= *mobiles Laboratorium*) LŽ 2000 .

Die Bedeutung dieses Fremdworts wird immer mehr erweitert, z.B.: *mobilī informacijos ir konsultacijos tarnyba* (= *mobiler Informations- und Konsultationsdienst*) LA 1999, *mobilioji mokesčių inspekcijos grupė* (= *mobile Steuerinspektionsgruppe*) LR 1999, *mobilioji muitinės grupė* (= *mobile Zollgruppe*) LŽ 2000, *mobilusis pasienio postas* (= *mobiler Grenzposten*) LŽ 2001, *mobilioji saugos tarnyba* (= *mobiler Sicherheitsdienst*) LR 2000, *mobilus mokymas* (= *mobiler Unterricht*) LŽ 2000, *Festivalyje Klaipėdoje mobilus ansamblis* (= *mobiles Ensemble*) pasirodys kaip „Gaidos“ ansamblio solistas 7MD 2005. *Europos bendrovė patraukli tuo, kad „esi mobilus* (= *man ist mobil*), gali perkelti verslą iš vienos įmonės į kitą“ VŽ 2005. *Jaunas dainininkas yra mobilus* (= *der junge Sänger ist mobil*), turi gerą humoro pojūtį MB 2003.

Dieses Fremdwort wird auch anstelle der heimischen litauischen Wörter *veiklus,-i, aktyvus,-i, darbštus,-i* u.a. (= aktiv, fleißig, tüchtig) gebraucht, z.B.: *Aš esu mobili moteris – negaliu sėdėti namie rankas sudėjusi* (= ich bin eine mobile Frau – ich kann nicht ohne Arbeit zu Hause sitzen) rš. *Trečia, vadovo profesija tapo mobili* (= Beruf des Leiters wurde mobil) VŽ 2007.

Die oben aufgezählten litauischen Verwendungsweisen sind auch als Bedeutungen des deutschen Wortes *mobil* [frz. mobile = beweglich, marschbereit<lat.mobilis = beweglich] in Wörterbüchern zu finden: 1. beweglich, nicht (an einen festen Standort) gebunden, nicht fest liegend, den Wohnsitz und Arbeitsplan häufig wechselnd, 2. für den militärischen, polizeilichen o.ä. Einsatz bereit, einsatzbereit und beweglich, 3. (ugs.) munter, rege, wohltaug, gesund, lebendig (DU 1996, DF 1990). In der deutschen Pressesprache wird *mobil* sehr häufig verwendet und sein Bedeutungsumfang ist so erweitert, dass es synonym für etwa 36 andere Wörter stehen kann, und zwar für agil, anpassungsfähig, betriebsam, beweglich, fahrbar, feurig, flammend, geschäftig, lebendig, lebhaft, leidenschaftlich, quick, reaktionsfähig, sprudelnd, rege, tragbar, ungehemmt, ungestüm, verrückbar, versetzbar, wandlungsfähig, zerlegbar u.a. (vgl. <http://wortschatz.uni-leipzig>). Man kann nicht nur mobil telefonieren und gegen oder für alles Mögliche mobil machen: *Jeder Zweite telefoniert dann mobil Z 2000. Das demokratische Frankreich hat mobil gemacht und die Stichwahl zu einem Referendum gegen Le Pen umfunktioniert Z 2002. Im Norden macht die SPD gegen die geplante Abschaffung von Steuervergünstigungen für Handelsschiffe (Tonnagesteuer) mobil WO 2003. Aber noch während die Sozialdemokraten gegen die CDU-Praktiken moralisch mobil machten, knüpfte die Kölner SPD ein Amigo-Netz zur alternativlosen Errichtung von Großindustrieanlagen Z 2000. Mobil können auch Menschen, Einrichtungen, Konzerne, Produktionsfaktoren, Wirtschaft, Geräte, Tiere, Designe, Publikum u.a.m. sein: Das Paradox: Die Jobs sind bodenständig doch die Menschen, die sie ausüben, sind höchst mobil Z 2002; Die Perleidechse ist inzwischen hoch mobil und buhlt um Käsereste Z 2002; Das Büro der Zukunft ist mobil WO 2002; Made in Berlin: Die Generation Ally braucht das etwas andere Design, vor allem mobil und multifunktional muss es sein WO 2002; Röntgengeräte sollen dank Nanotechnik kleiner und mobil einsetzbar werden WO 2002; Denn das Publikum ist sehr mobil WO 2002; Das Bürgeramt Charlottenburg-Wilmersdorf zeigt sich ebenfalls mobil und bietet, wie schon im Oktober, einige Behördendienstleistungen an SpO 2000; Weltkonzerne sind mobil Z 2000; Oder aber die Produktionsfaktoren, insbesondere die Arbeitskräfte, sind so mobil, dass sie diese Unterschiede sofort ausgleichen Z 2001; Die Wirtschaft ist mobil geworden Z 1999. Das mobile Berufsinformationszentrum des Arbeitsamts Darmstadt (kurz: BIZ-mobil) hält Informationen über nahezu 500 Berufe bereit MM 2001.*

Unter dem Einfluss des Englischen wird der Gebrauch des aus dem Griechischen stammenden Internationalismus *nostalgija* im Litauischen immer häufiger. In der litauischen Standardsprache wurde es seit langem in der Bedeutung „starkes Heimweh“

verwendet. In den letzten Jahrzehnten ist die Gebrauchshäufigkeit dieses Wortes in der Pressesprache stark angestiegen (148 Verwendungsfälle im KLG) und zwar in der Bedeutung „sehnsuchtsvolle idealisierte Erinnerung“ oder überhaupt „Sehnsucht“, z.B.: *krepšinio nostalgija* (= Basketball-Nostalgie) LR 1997, *meilės nostalgija* (= Liebes-Nostalgie) LR (TVA) 1999, *nostalgija kinui* (= Kino-Nostalgie) LŽ 1999, *šlovės metų nostalgija* (= Ruhmjahre-Nostalgie) LR 2000, *sovietinės praeities nostalgija* (= Nostalgie nach der Sowjetvergangenheit) A 2008. Im Deutschen war dieses Lehnwort früher ebenfalls vor allem in der Bedeutung „Heimweh“ bekannt (vgl. FW 1966). In den 70er-Jahren wird im FW die hinzugekommene Teilbedeutung „[schwärmerisch romantisierende, mit Sehnsucht, Wehmut verbundene] Rückwendung zu früheren, in der Erinnerung sich verklärenden Zeiten, Erlebnissen, Erscheinungen in Kunst, Musik, Mode u.a.“ vermerkt (vgl. FW 1974). Heutzutage wird das Wort *Nostalgie* nach dem Vorbild des gleichbedeutenden eng.-am. *Nostalgia* hauptsächlich in der Bedeutung „von unbestimmter Sehnsucht erfüllte Gemüthsstimmung, die sich in der Rückwendung zu früheren, in der Erinnerung sich verklärenden Zeiten, Erlebnissen, Erscheinungen in Kunst, Musik, Mode u.a. äußert“ verwendet und die Teilbedeutung „Heimweh“ wird als veraltet betrachtet (vgl. FW 2000), z.B.: *In einigen der Restaurants wird Nostalgie gepflegt* MM 2001. *In Ludwigshafen kehrt nun die Legende zurück und bringt neben Nostalgie viel Musikalität mit* MM 2001. Weitere Beispiele: *Nostalgie-Nähkurs St. Galler* 2001, *Nostalgie- und Traditionshäuser* MM 2001, *Nostalgie-Fans* MM 2001, *Nostalgie-Gefühle* 2001, *Nostalgie-Treff* MM 2001, *Kaffeekränzchen-Nostalgie* 2001, *Nostalgie-Karussell* 2001, *Kinotopp-Nostalgie* MM 2001.

Ein Anglizismus, dessen Bedeutung stark erweitert wird, ist *servisas* (*Service*). Das Wort war in der litauischen Sprache in der Verbindung *automobilių servisas*, Kurzform *autoservisas* (= Autoservice) heimisch. Jetzt werden durch *servisas* immer mehr die litauischen Wörter wie etwa *aptarnavimas*, *paslaugos*, *priežiūra* (= Bedienung, Dienstleistung, Wartung) verdrängt, z.B.: *Kailiniam, kaip ir automobiliams, reikia serviso* (= Pelzmäntel brauchen genauso wie Autos Service) LŽ 1999. *Darius Sereika, UAB „Vilniaus ekspolinija servisas“* (= Vilnius Expolinie-Service) direktorius VŽ 2007. *Kadangi kruiziniuose laivuose yra visas servisas* (= Rundum-Service auf dem Schiff), *krante turistai ne itin daug išleidžia* VŽ 2008.

Eine enorme Bedeutungserweiterung und gesteigerte Verwendungshäufigkeit weist der Anglizismus *Service* im Deutschen auf. Er scheint besonders in der Pressesprache die deutschen Wörter *Bedienung*, *Kundendienst*, *Kundenbetreuung* gänzlich verdrängt zu haben. Einige Beispiele dazu: *Mehr Service in der Bibliothek* MM 2001. *Zuverlässigkeit, Service und ein charakteristisches Outfit waren die Attribute, mit deren Hilfe der Interregio im ersten Jahr Zuwachsraten von fast 30 Prozent erreichte* MM 2001. Ferner spricht man von *Party-Service*, *Rathaus-Service*, *Prospekt-Service*, *Bus-Service*, *Ticket-Service*, *Tele-Marketing-Service*, *Reha-Notdienst-Service*, *Computer-Service-Unternehmen*, *Service-Aktion*, *Service-Bus*, *Service-Angebot*, *E-Mail-Service*, *Internet-Service-Station* u.a.

3.2. Entterminologisierung von internationalen Termini

In der litauischen Standardsprache ist wie in anderen Sprachen auch ein Prozess der Entterminologisierung von internationalen Termini festzustellen¹⁰. Viele internationale Termini, die in der deutschen und in der litauischen Standardsprache verwendet werden, erhalten übertragene Bedeutungen, manchmal ist eine Einengung ihrer direkten Bedeutungssphären bemerkbar. Dieser Prozess hängt mit der Übernahme der Termini aus den Fachsprachen, aus dem Stil der Wissenschaft in andere Varianten, funktionale Stile der Standardsprache zusammen. Termini dringen in die Medien nicht nur einzeln, sondern in ganzen Gruppen ein, dabei verlieren sie terminologischen Charakter, werden in übertragenen Bedeutungen gebraucht. Die Verwendung internationaler Termini in übertragenen Bedeutungen ist keine neue Erscheinung, weder im Litauischen noch im Deutschen, doch in letzter Zeit dient Fachlexik besonders häufig als Quelle für expressive Ausdrucksmittel in der Pressesprache.

Häufig werden Termini aus den Bereichen Medizin und Biologie determinisiert. Z.B.: *depresija – Depression: Nuo politinės depresijos (= politische Depression) gydė susirinkę į studiją „opoziciją“ – herojus iš visos Lietuvos LR (TVA) 2002. Immer öfter aber erstarb der Aufschwung Ost im Stadion der Freundschaft, und angesichts der unglücklichen Niederlage in letzter Minute gegen Dortmund wurde Blumenstein gar zum Dichter der Depression Z 2001; Injekcija – Injektion: Finansinės injekcijos (= finanzielle Injektionen) Ignalinos uždarymui pažadėjo Danija ir Švedija LŽ 2000. Damit könnte der IMF eine Schlüsselrolle in der Sanierung des japanischen Finanzsektors erhalten und den Weg zu einer massiven Injektion von öffentlichen Geldern ebnen SZ 2000. Dem neuen, fünften Rabbit-Roman fehlt diese Injektion von frischer Alltagsrealität weitgehend Z 2000; mutantas, mutuoti – Mutant, mutieren: Pradėtos įgyvendinti lietuviškos reformos turi keistą savybę neatpažįstamai mutuoti (= litauische Reformen mutieren) R 1999. Ši knyga sudaryta iš šešių esė, tačiau tai nereiškia, kad tekstai virto kažkokiais grožinės literatūros žanro mutantais (= Mutanten der Gattung der schöngeistigen Literatur) LŽ 2000. Serbien ist ein Mutant W 2000. Dass barocke Bauten zur Architektur des 21. Jahrhunderts mutieren können, haben Paris und Rom glanzvoll vorgemacht SZ 2002; paralyžius, paralyžuoti – Paralyse, paralisieren: Pieno įmonėms greisia paralyžius (= Paralyse der Milchbetriebe) LŽ 1991. Prieš metus buvo paralyžuoti beveik visi naujų filmų kūrimo projektai (= neue Filmprojekte wurden paralyziert) LŽ 1999 22. Ein Fall von politisch korrekter Paralyse Z 2002. 1992 drohte das „Nej“ der Dänen die EU zu paralisieren Z 2000.; reanimuoti – reanimieren: Bandoma reanimuoti vieną pamatinių stalinizmo postulatų: stiprėjant socializmui, klasių kova turi nuožmėti (= man versucht eines der stalinistischen Postulate zu reanimieren) LR (RV) 2003. „Lacoste soll wieder technischer werden“, plant Christophe Lemaire, der die Funktionalität der Marke reanimieren will W 2001.; agonija – Agonie: Skola skęsta agonijoje (= Agonie der Schuld), kaip ir visas nesu-*

¹⁰ Vgl. Rudaitienė, V. Tarptautinių žodžių vartojimo polinkiai. *Lituanistica*, 2000, nr. 1 / 2 (41-42), p. 65-71; Schippan, Th. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer, 1992, S. 230, 232, 235.

tramdomas biudžeto laivelis LŽ 1999. Es wäre unrealistisch, die entscheidenden Konzessionen von einem Palästina zu erwarten, das wie jetzt in Agonie liegt SZ 2002.

Der Medizin- und Astronomieterminus kolapsas wird in anderen Bereichen in der breiteren Bedeutung „žūtis, žuvimas, pražūtis, žlugimas (= Untergang, Niedergang, Zusammenbruch) verwendet, z.B.: *Kai kurios partijos Rytų šalyse patyrė politinį kolapsą (= politischer Kollaps) LR (RV) 1999. Mūsiškės civilizacijos kolapsas (= Kollaps unserer Zivilisation) tampa vienareikšmis ir neginčijamas LA 1998.* Dieselben übertragenen Bedeutungen dieses Terminus sind auch in der deutschen Pressesprache nachzuweisen, wo seine Frequenz besonders groß ist, z.B.: *Um einen „finanziellen Kollaps“ zu verhindern, werde der Salary-Cap vielleicht schon 2004 kommen SpO 2003. Die amerikanisch-türkischen Beziehungen stehen vor dem Kollaps Z 2003.*

Es werden auch reaktivierte Wirtschaftstermini entterminologisiert. Im Litauischen finden wir in des öfteren in übertragener Bedeutung Wirtschaftstermini wie dividendas (Dividende), investicija (Investition), die aus dem passiven in den aktiven Gebrauch zurückgekehrt sind: *A. stengiasi iš krepšinio gauti kuo daugiau dividendų (= Dividende aus dem Basketball), nes investavo į šį žaidimą daugybę valandų ir metų LR (St) 2002. Kartais gauni moralinių dividendų (= moralische Dividenden), bet negauni pinigų LA 2000. Politinės investicijos (= politische Investitionen) į ateitį yra svarbiausia kiekvienam politikui LR (RV) 2000. Vgl.: Und nicht zu vergessen: Die deutsche Einheit stellt eine Investition dar, die zunächst einmal jährlich etwa fünf Prozent des Bruttoinlandsprodukts kostet Z 2002. Der Ausbau einer historisch einmaligen globalen Hegemonie stellte sich als geopolitische Dividende des Kalten Kriegs heraus Z 2002.*

Oft determinisiert werden Sporttermini: maratonas – Marathon: *Dažnas pasiguodžia, kad erzina kasmet vis greitesnis ir brangesnis dovanų maratonas (= Geschenkmarathon) LR (RV) 2001. Derybų Vokietijoje maratona (=Verhandlungsmarathon in Deutschland) diplomatas pavadino fiziškai alinančiu, bet morališkai labai vaisingu procesu LR (RV) 2001. startuoti – starten*: *Antrąjį savo sezoną „Srovės“ baigs rugpjūčio 1-ąją, o rudenį startuos (= die Fernsehensendung startet im Herbst) trečiąjį kartą LR (TVA) 2000. Dies war bereits die dritte Kündigungsaktion des Unternehmens, das mit Hilfe des deutschen Medienkonzerns Bertelsmann AG einen kostenpflichtigen Abonentendienst starten will SpO 2000.; autsaideris – Outsider*: *Neoficialiomis žiniomis, politikos autsaideriais (= Politikoutsider) tapę centristai pareiškė pretenzijas, jog LLS ir NS parengtos koalicijos sutarties projektas yra nekonkretus VŽ 2000. Mit dem Umweltthema inszenierten sich die Grünen damals als politische Outsider Z 1998; spurtas – Spurt*: *Po pirmojo šių metų ketvirčio spurto (= Spurt der Wirtschaft) Lietuvos ūkio mechanizmas ėmė strigti, rinkos dalyvių lūkesčiai toliau prastėjo LR 2000. Ob Devisenhändler oder Ökonom – kaum ein Währungsprofi traut dem Euro bis zu seiner Einführung in Münzen und Scheinen einen kräftigen Spurt zu W 2001.*

Determinisiert werden auch Termini aus verschiedenen anderen Fachgebieten: *Rusijos prezidentas pasakė, kad nekeis savo požiūrio dėl NATO, nes jam apskritai nepatinka NATO*

architektūra (= NATO-Architektur) LR (RV) 2002. Diese sei eine „historische Weichenstellung, die die gesamte politische Architektur Europas verändert“ SpO2005. *Daugelį metų L.F. buvo ir yra savotiškas pornografijos pramonės standartų barometras* (= Barometer für Pornoindustriestandards) LR (RV) 2001. Das wichtigste Barometer für die Lage des Landes ist die Entwicklung des Bruttoinlandsprodukts - die Daten werden mehrmals pro Monat korrigiert W 2001. *Neeilinių diplomato gabumų popiežius pasirinko savotišką ideologinį binomą* (= das ideologische Binom des Papstes): *be gailėsčio sunaikinęs komunizmą, jis nesitaiksto ir su kapitalizmu* LR (RV) 2000 11. Aber der vom französisch-deutschen Binom angezeigte Wille ist brüchig, wie der derzeitige Zustand des europäischen Baus deutlich macht ND 2003. *VSD darbuotojai pareiškė, jog departamentas „neteikia informacijos apie dokumentų cirkuliaciją* (= Zirkulation von Dokumenten)“ VŽ 2003. Im Vietnamkrieg hatten sie nämlich erfahren, dass die freie Zirkulation von Informationen und Bildern zu einem für sie kontraproduktiven Element der Kriegführung werden kann SpO 2005.

4. GEBRAUCH FREMDSPRACHLICHER WORTBILDUNGSELEMENTE

In der deutschen Standardsprache sind Fremdelemente von Typ *bio-*, *euro-* sehr wortbildungsaktiv, z.B.: Bio-Apfel, Bio-Baby-Lebensmittel, Bio-Baby-Nahrungsmittel-Produzenten, Bio-Backstube, Bio-Blickfeld, Bio-Chancen, Euro-Bürokraten, Euro-Abgeordnete, Euro-Enthusiasten u.a. Die deutsche Sprachwissenschaft betrachtet solche Bildungen als Konfixkomposita: „Konfixe sind fremdsprachliche nicht wortfähige Einheiten, die eine lexikalische Bedeutung tragen wie Stämme, aber im Unterschied zu diesen ausschließlich in komplexen Wörtern auftreten (-gen in fotogen, -thek in Videothek, bio- in Bioladen, bioaktiv)“¹¹. Elke Donalies fasst das Konfix als eine Einheit der deutschen Wortbildung auf und zählt zu den kompositionsgliedfähigen Konfixen *anthrop-*, *bio-*, *geo-*, *therm-*, *elektr-* u.a.¹²

Die Bildung von Konfixkomposita ist gegenwärtig in vielen europäischen Sprachen ein äußerst produktives Wortbildungsverfahren. Eine steigende Produktivität der Konfixkomposition wird auch im Deutschen festgestellt: „Während native Konfixe wortbildungs-inaktive historische Relikte darstellen [...], machen fremdsprachliche Konfixkomposita einen zentralen Bereich produktiver Kompositionstypen aus, vgl. Komposita mit *audio-*, *bio-*, *öko-*, *tele-*, *mono-*, *poly*, *-thek*, *-gramm* u.a.“¹³

Besonders verbreitet sind die Konfixkomposita in der deutschen Pressesprache, vgl.: *Die Europarlamentarier wollen außerdem nicht hinnehmen, dass der Rat über die Datenspeicherung allein entscheiden will - ohne Mitwirkung des Parlaments* Sp 2005. *Eine Umfrage von Eurobarometer zeigte, daß sich nur 35 Prozent der Europäer für einen Beitritt der Türkei aussprechen* W 2005. *Wenn diese Linie beibehalten wird, dürfte sich die Zeit*

¹¹ Duden. *Die Grammatik*. 7. Völlig neu erarbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2005, S. 658.

¹² Donalies, E. *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2005, S. 21–23, 86.

¹³ Duden. *Die Grammatik*, S. 692.

bis zum *Euro- Beitritt* hinauszögern Fra 2005. Hofläden und Marktständen von direkt vermarktenden Erzeugern bleiben die Kunden weg, die jagen - nach dem Motto „Geiz ist auch in der *Biowelt* geil“ – in den (*Bio-Supermärkten* jedem Cent hinterher Fra 2005. Seit mehr als drei Jahren koche er sein Süppchen nach politisch korrekten Rezepten, sagt der *Bio-Apostel*, der keiner sein will Frau 2005. In einer „*Bio-Woche*“ bot der Discounter kürzlich über 30 Artikel an - darunter *Bio-Cappuccino*, *Bio-Wurst* und *Bio-Weißwein* BO 2005.

Im litauischen Pressediskurs sind in den letzten Jahrzehnten ähnliche Tendenzen der Verwendung von fremdsprachlichen Wortbildungselementen zu beobachten. Eines der charakteristischen Merkmale der litauischen Gegenwartssprache ist die Entlehnung nicht nur von Wörtern sondern auch von Wortbildungselementen, z.B.: *aero-*, *agro-*, *astro-*, *audio-*, *auto-*, *avia-*, *bio-*, *eko-*, *ekspo-*, *ekspres-*, *elektro-*, *euro-*, *foto-*, *hidro-*, *info-*, *kosmo-*, *makro-*, *moto-*, *pop-*, *porno-radio-*, *servo-*, *stereo-*, *techno-*, *tele-*, *termo-*, *turbo-*, *velo-*, *vibro-*, *video-*. Diese Wortbildungselemente werden in der litauischen Linguistik unterschiedlich bezeichnet – als Komponenten zusammengesetzter Wörter, als Präfixe, als Präfixoide, als präpositionale fremdsprachliche Komponenten.¹⁴ In Anlehnung an die internationale und germanistische Forschung wird hier der Vorschlag gemacht, den Terminus *Konfix* zu verwenden und die Bildungen solchen Typs als *Konfixkomposita* zu betrachten. Die Verbreitung der *Konfixkomposita* in der litauischen Standardsprache und besonders im litauischen Pressediskurs wird durch Integrations- und Globalisierungsprozesse, intensive Sprachkontakte, insbesondere mit dem Englischen, Übersetzungen wissenschaftlicher und schöner Literatur, andere internationale Kontakte gefördert. So wird der Gebrauch von fremdsprachlichen Wortbildungselementen nicht nur für die Bildung von Termini charakteristisch, sondern auch auf die Wortbildung der Standardsprache übertragen, z.B. *europamentaras* (135 Verwendungsfälle im Publizistikteil des KLG), *bioenergija* (13 Verwendungsfälle im Publizistikteil des KLG), *agroturizmas* (16 Verwendungsfälle im Publizistikteil des KLG) u.a.

5. FAZIT

Die Pressesprache widerspiegelt am deutlichsten die Entwicklungstendenzen des Wortschatzes und kann zahlreiche Beispiele für die Veranschaulichung der sprachlichen Globalisierungstendenzen liefern. Die Analyse der Belege aus dem deutschen und litauischen Pressediskurs zeigt ähnliche Verwendungstendenzen von Fremdwörtern, die davon zeugen, wie ähnlich die Sprachen auf globale soziokulturelle Prozesse, besonders auf die Verbreitung des Englischen als globaler *lingua franca* reagieren. Bereits allgemein übliche Entlehnungen werden durch neue Entlehnungen von derselben oder ähnlicher Bedeutung ersetzt, und dieser Prozess ist auf den Einfluss der englischen Sprache zurückzuführen. Man kann die gleichen Tendenzen des semantischen Wandels von

¹⁴ Rudaitienė, V. Žodžiai su nelietuviškos kilmės prepozicininiais dėmenimis. *Lituanistica*, 2001, nr. 2 (46), p. 94–107.

Entlehnungen feststellen. Die Bedeutungen oder die Verwendung von Fremdwörtern werden in beiden Sprachen erweitert, sie werden metaphorisch in einer ihnen ursprünglich nicht eigenen Bedeutung benutzt. Die neuen Bedeutungen stützen sich häufig auf die Bedeutungen der entsprechenden Wörter im Englischen. Die Analyse der Belege zeigt viele Übereinstimmungen bei der Erweiterung der Bedeutungsstrukturen und im Gebrauch derselben Fremdwörter im Deutschen und im Litauischen. Neue, oft aus dem Englischen übernommene Bedeutungen von Fremdwörtern verdrängen häufig heimische Wörter aus dem deutschen und litauischen Sprachgebrauch. Mehrere internationale Termini werden determinisiert und bereichern auf solche Weise die Pressesprache durch expressive Ausdrucksmittel. In beiden verglichenen Sprachen steigt die Produktivität der Wortbildung mit fremdsprachlichen Wortbildungselementen. Diese neuen Bildungen sind sehr zahlreich in der Pressesprache vertreten.

Abkürzungsverzeichnis der Quellen

A – Atgimimas.	7MD – 7 meno dienos.
Cos – Cosmopolitan.	BO – berlinonline.de
LA – Lietuvos aidas.	BZ – Berliner Zeitung.
LR – Lietuvos rytas.	DF – Duden. Das Fremdwörterbuch.
LR(GB) – Lietuvos ryto priedas „Gyvenimo būdas“.	DU – Duden. Deutsches Universalwörterbuch.
LR(RV) – Lietuvos ryto priedas „Rytai vakarai“.	F – Freitag.
LR(SA) – Lietuvos ryto priedas „Sporto arena“.	FAZ – Frankfurter Allgemeine Zeitung.
LR(St) – Lietuvos ryto priedas „Stilius“.	Fra – fr-aktuell.de
LR(TVA) – Lietuvos ryto priedas „TV antena“.	Frp – frankenpost.de
LS – Lietuvos sportas.	JW – Junge Welt
LŽ – Lietuvos žinios.	MM – Mannheimer Morgen.
M – Medicina.	ND – Neues Deutschland.
MB – Muzikos barai.	Sp – Der Spiegel.
R – Respublika.	SpO – Der Spiegel Online.
rš – raštai.	SüdO – Süddeutsche Online.
Sv – Savas	SZ – Süddeutsche Zeitung.
VŽ – Verslo žinios	Z – Die Zeit.
	W – Die Welt.
	WO – Die Welt Online.

LANGUAGE OF THE PRESS AS THE REFLECTION OF GLOBALIZATION TRENDS: INTERCULTURAL COMPARISON OF THE GERMAN AND LITHUANIAN LANGUAGES

Summary

Globalization, intensive processes of integration make the contacts between languages a topical issue and greatly influence communication and language systems. Both the German and Lithuanian languages, at the present stage of their development, are influenced by other languages, and they can be characterized by the processes of internationalization. Recently, linguists from different countries started to pay more and more attention to such problems as diversity of languages in relation to the processes of globalization, also to the influence of English as lingua franca on national languages. A special interest can be observed in new loanwords, their origin and trends of use. Some of the trends of loanword usage in the language of German and Lithuanian press are analysed and contrasted from the intercultural point of view. The aim of the article is to demonstrate, with the help of examples from the language of press, how the Lithuanian language reacts to the globalization processes, and to establish the possible similarities with the trends of development in the German language.

Keywords: globalization, the influence of the English language, new loanwords in the German and Lithuanian languages, semantic changes of loanwords, word-formation elements of foreign origin.

SAKYTINĖS LIETUVIŲ KALBOS INTONACIJA: INDIVIDUALIOSIOS RAIŠKOS YPATUMAI

SANTRAUKA

Pasakymo turiniui (dalykiniam ir emociniam) išreikšti panaudojamas visas kalbos garsinių-intonacinių priemonių arsenalas bei kitų (leksinių-gramatinių) kalbos sistemos elementų raiškos galimybės, sinchroniškai veikiančios kalbos akto metu. Kiekvienos kalbos intonacija turi universalių, pasikartojančių ir kitose kalbose, funkcijų, bet kartu ir būdingų tik tai kalbai, jos fonetinei raiškai. Bet kurioje konkrečioje kalboje bendrosios intonacijos funkcijos ir raiškos galimybės, lyginant su kitomis kalbomis, yra nulemtos tos kalbos gramatinės sandaros ir jos ypatumų; intonacinės raiškos specifika priklauso nuo individualių komunikacijos akto dalyvių galimybių pasirinkti ir pavartoti būtent tas intonacines-garsines raiškos priemonės, kurios maksimaliai tiksliai bei įtaigiai suformuos ir išreikš pasakymo turinį. Darbe analizuojami emocingų ir stilistiškai skirtingų sakytinės kalbos tekstų individualios intonacijos raiškos variantai.

Esminiai žodžiai: sakytinės kalbos intonacija, bendrosios (universaliosios) ir individualiosios intonacijos funkcijos, garsinės-intonacinės priemonės, intonacinė sistema ir jos elementai, individualios raiškos ypatumai.

IVADAS

Intonacija¹ yra seniausia ir universaliausia kalbos priemonė, savo prigimtimi ir būtimi susijusi su kalbėjimu, sakytine (garsine) kalba, su jai būdingomis didžiulėmis turinio raiškos ir poveikio galimybėmis. Intonacijos svarbą bei poveikio jėgą nurodo visų laikų iškalbos meno žinovai ir mokytojai, tačiau jos tyrimo ir suvokimo problemos daugeliui kalbų svarbios iki šiol.

Intonaciją visose kalbose apibūdina tie patys pagrindiniai akustiniai komponentai (tono, trukmės, intensyvumo ir tembro), tačiau kiekviename kalboje ji išsiskiria savita garsine išraiška, tos kalbos garsinės struktūros ypatumais. Intonacija kitaip, nei segmentiniai kalbos elementai, yra žymiai įvairesnė raiškos ir poveikio galimybėmis, tad iki šiol nelengva atskirti emocinę ir neemocinę, t. y. neutraliąją, intonaciją, nustatyti jos sandarą ir funkcijas.

Intonacija yra garsinė kalbos priemonė. Pabrėžtina, kad ji „gimsta“ ir gyvena sakytinėje kalboje – tiek, kiek trunka kalbos aktas; rašytinėje kalboje intonacinės raiškos galimybės labai menkos, nes čia ji jau nebegali betarpiškai atlikti esminių savo funkcijų – būti jaus-

¹ Lietuvių kalboje intonacija apibūdinama kaip „garsinių priemonių kompleksas, apiforminantis šnekamosios kalbos sakinį, arba frazę“. Žr. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Sud. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 259.

mų, emocijų, įtaigos, paveikos ir t. t. raiškos priemone (jei šių jos galimybių papildomai nenurodo, pavyzdžiui, meninio teksto autorius).

Kiekvienos kalbos intonacija turi ir universalių, pasikartojančių kitose kalbose, funkcijų, bet ir savitų, būdingų tik tai kalbai, fonetinės išraiškos požymių.

Akivaizdu, kad kiekvienoje kalboje bendrosios intonacijos funkcijos ir raiškos galimybės, lyginant su kitomis kalbomis, yra nulemtos tos kalbos gramatinės sandaros ir sąveikos su intonacija ypatumų²; taip pat pabrėžtina, kad bet kokios kalbos intonacinės raiškos savitumas priklauso ne tik nuo tos kalbos garsinės sandaros, bet ir nuo individualių komunikacijos akto dalyvių galimybių pasirinkti būtent tas intonacines-garsines raiškos priemones, kurios maksimaliai tiksliai, įtikinamai ir įtaigiai suformuos bei išreikš pasakymo turinį.

Viena svarbiausių intonacijos funkcijų yra ta, kad jos dėka kalbos segmentiniai elementai tampa suvokiami kaip žodžiai, žodžių junginiai (sintagmos) ir frazės (sakiniai). Intonacija kaip supersegmentinė kalbos priemonė vienu metu atlieka ir integracinę (jungiamąją), ir diferencinę (skiriamąją) funkcijas. Intonacija kalbos srautą skaido į minimalias atkarpas, kurios ištiriamos su kalbėjimo situaciją atitinkančiu intonaciniu kontūru, taigi tuo pat metu intonacija atlieka ir pasakymo dalykinio bei emocinio turinio raiškos funkcijas.

Kalbant apie bendrąsias (universaliąsias) intonacijos funkcijas, kurios būdingos visoms³ ar bent daugeliui tyrinėtų kalbų (lietuvių taip pat), didesnių nesutarimų tarp tyrėjų nėra: šių funkcijų palyginti nedaug, nesiekia ir dešimties, o kelias pagrindines pripažįsta daugelis intonologų. Be jau minėtų diferencinės ir integracinės, intonacijai dar priskiriamos sintaksinė, komunikacinė, aktualiosios skaidos, emocinė-ekspresinė, stilistinė (fonostilistinė⁴) funkcijos (su dviem paskutinėmis gali būti siejama, ar papildomai išskiriama, paveikos, arba pragmatinė, funkcija). Daugiausia abejonių iškyla ne dėl intonacijos, kaip kalbos elemento, galimybės atlikti kalbant emocinę-ekspresinę funkciją, bet dėl šios funkcijos „lingvistiškumo“⁵, t. y. ar emocijos apskritai gali būti kalbotyros tyrimo objektas, turėti fonetines kalbines, taigi ir intonacines, raiškos priemones.

Panašių diskusijų kyla ir tuomet, kai yra aptariamas svarbus specifinis intonacijos, kaip neverbalinės bendravimo priemonės, vaidmuo komunikacijos akte išreikšti, nepaisant kalbančiojo valios, specifinius ekstralingvistinius tikslus: informuoti apie kalbančiojo socialinę ar profesinę padėtį (statusą), sveikatos (fizinės ir dvasinės) būklę, jo individua-

² Žr. Kundrotas, G. Lietuvių kalbos intonacija: teorija ir praktika. *Žmogus ir žodis*. Didaktinė lingvistika. Mokslo darbai, 2004, t. 6, nr. 1, p. 13–20.

³ Tikslumo dėlei pastebėsime, kad daugiau yra tyrinėta indoeuropiečių šeimos kalbų intonacija. Kitų kalbinių šeimų, kurių garsinė sandara visai kitokia, kaip, pavyzdžiui, toninės kalbos intonacija tirta daug mažiau.

⁴ Įvairūs garsiniai kalbos elementai – segmentiniai ir supersegmentiniai (apskritai garsinės-intonacinės kalbos priemonės, žr. šio darbo 4 p.) – atlieka pakankamai daug svarbių kalbos (kalbėjimo) stiliaus raiškos funkcijų: skiria šnekamosios, dalykinės, emocinės kalbos variantus, taip pat gali patikslinti socialinį kalbos akto dalyvio statusą.

⁵ Rusų mokslininkas V.Šachovskis pažymi, kad per pastaruosius du dešimtmečius susiformavo pakankamai tvirta įvairių šalių kalbininkų nuomonė, jog emocijos yra kalbotyros mokslo objektas. Intonacija, kaip ir kiti kalbos sistemos elementai (leksika, morfologija, sintaksė), gali atlikti emocinės raiškos funkciją. Žr. Шаховский, В. И. *Эмоции. Долингвистика. Лингвистика. Лингвокультурология*. Москва: Книжный дом „Либроком“, 2010, с. 14–27.

lios šnekos ar dialekto ypatumus. Šiems požymiams (ar savybėms) apibūdinti vėlgi nėra aiškesnių lingvistinių sąvokų, kaip kad nėra nustatyta tų konkrečių požymių raiškos priemonių sistemos. Taigi atrodytų, jog ši intonacijos funkcija nėra kalbinė.

Sakinio reikšmė (pasakymo semantika) yra visų kalbos priemonių – leksinio-gramatinio sakinio pagrindo, intonacijos, kalbinio konteksto – sąveikos rezultatas. Kiekvienu konkrečiu atveju (ir kiekvienoje kalboje) šių kalbinių priemonių reikšmingumo lygis yra skirtingas, jos gali viena kitą „pakeisti“, „pavaduoti“, reikštis „daugiau“ ar „mažiau“, „stipriau“ ar „silpniau“.

Vienais atvejais intonacija gali būti pagrindinis ir vienintelis turinio (pvz., modalinio sakinio tipo) raiškos būdas. Kitais atvejais turinio esmė reiškia leksinėmis-gramatinėmis kalbos priemonėmis, o intonacija atlieka tik antraeiles funkcijas – patikslina prasminius, emocinius ir stilistinius atspalvius. Šios savybės tiesiogiai nesusijusios su intonacijos fonetinių požymių kiekybinėmis ar kokybinėmis charakteristikomis⁶.

Konkreči pasakymo semantika yra visų jau minėtų kalbos elementų sąveikos visuma, kur kiekvieno jų indėlis skirtingas, padiktuotas kalbos gramatinės struktūros ir tam tikros bendravimo situacijos.

Pasakymo semantika kalbos akte formuojama bendrųjų (universalijų) ir individualiųjų intonacinių-garsinių raiškos priemonių ir jų atliekamų funkcijų pagalba.

Bendrosios (universaliosios) intonacijos funkcijos plačiąja prasme suvokiamos kaip būdingos jei ne visoms, tai bent daugeliui kalbų ar konkrečiai kalbų grupei; individualiosios būdingos vienai kuriai nors kalbai. Tam tikros kalbos kai kurios bendrosios (universaliosios) intonacijos funkcijos ir tų funkcijų raiškos priemonės yra suvokiamos ir gali būti panaudotos visų ta kalba kalbančiųjų; individualiosios intonacinės raiškos priemonės (ir jų atliekamos funkcijos) yra situacinės ir įvairuoja, padiktuotos kalbos akto komunikacinės situacijos, kalbėjimo ir kalbėtojo stiliaus, kalbančiojo komunikacinių tikslų, jo individualių raiškos galimybių bei sakytinio teksto ypatumų.

Šiuo požiūriu svarbu, ar kalba yra dalykinio pobūdžio (informacinis tekstas, tarnybinis bendravimas, pranešimas, paskaita), kitaip tariant, ramus monologas ar dialogas, ar, priešingai, – pranešami netikėti įvykiai, nelaimės, netektys, skandalai, kurie pasakomi jau su emocine intonacija. Dar emocišgesnis yra raiškus meninio teksto skaitymas ar literatūrinio kūrinių personažų dialogas teatro scenoje, kine ir videofilmuose, pokalbių laidose televizijoje, reklaminiuose klipuose ir (ar) realiame bendravime (išraiškinga šnekamoji kalba).

Pirmojo pobūdžio tekstuose vyrauja dalykinė informacija, kuriai išreikšti pasirenkama neutrali leksika ir sintaksė; intonacinės raiškos galimybės tokiuose tekstuose apribotos, ji

⁶ Intonacijos ir gramatikos sąveika kalboje pasireiškia kaip *substitucijos principas*. Pirmasis šią sąveiką pastebėjo rusų sintaksininkas A. M. Peškovskis ir pavadino jį „princip zamieny“ (pakaitos principas). Vėliau šį reiškinį patikslino rusų kalbininkė T. M. Nikolajeva, o daugelis kitų intonologų pritaikė savo darbuose. Daugiau apie tai žr. Kundrotas, G. *Lyginamoji lietuvių ir rusų kalbų intonacinių sistemų analizė*. Vilnius: VPU 1-kla, 2009, p. 10–13.

čia atlieka pagrindinę jai būdingą diferencinę ir integracinę funkciją, formuoja ir struktūrina tekstą (suskaido į sakinius, jų sudėtines dalis). Visa tai apipavidalina specifinė „dalykinio stiliaus intonacija“.

Antro tipo tekstuose daug dažnesnė, arba vyraujanti, ekspresyvi, emocinė leksika, raiški morfologija ir sintaksė. Išraiškingą leksinį-sintaksinį pagrindą dar labiau pabrėžia, patikslina ir sustiprina intonacija, pasitelkusi papildomas gausias garsines (fonines)-intonacines priemones⁷.

Pažymėsiu, kad intonacijos funkcionalumas (ypač jos emocinės raiškos galimybės) lituanistikoje, deja, nėra pakankamai išnagrinėtas, nurodytos tik pagrindinės intonacijos atliekamos sintaksinės funkcijos rašytiniuose tekstuose; kai kurios kitos intonacijos funkcijos (emocinė, fonostilistinė) tik įvardintos, bet nesusietos su konkrečiomis raiškos priemonėmis, todėl esama situacija negali būti įvertinta kaip pakankama lietuvių sakinės kalbos intonacijos analizė ir reikalauja tolesnio jos tyrimo. Tai skatino šio darbo aktualumą ir naujumą.

Šio darbo objektas – lietuvių sakinės kalbos tekstai; darbo tikslas – nustatyti, kaip ir kokiomis garsinėmis-intonacinėmis priemonėmis gali būti išreiškiamas pasakymo turinys. Tyrimo uždaviniai: a) nustatyti pasakymo turinio semantikos dėmenis, reiškiamus garsinėmis-intonacinėmis priemonėmis; b) nustatyti individualiosios raiškos priemones bei jų taikymo specifiką.

Tyrimo medžiaga – ištraukos iš lietuviškų kino ir videofilmų, individualios kalbos pavyzdžiai (garso įrašai).

Tyrimo metodas – komunikacinis-audicinis, leidžiantis nustatyti turinio raiškos priemonių – sakinio leksinio-sintaksinio pagrindo, intonacijos, kontekstinių ryšių – sąveikos ypatumus.

TYRIMO REZULTATAI

Šiame darbe kaip sakinės kalbos tyrime vadovautasi ankstesniuose autoriaus darbuose suformuluota ir aprobuota lietuvių kalbos intonacinės sistemos samprata ir sakinės kalbos tyrimo metodologija bei intonacinės transkripcijos pagrindais⁸.

Lietuvių kalbos intonacinę sistemą sudaro 4 elementai: 1) septynių vienetų intonacinių kontūrų posistemė; 2) intonacinio centro vietos kaita (centro žymėjimas); 3) sintagminė skaida; 4) papildomas elementas – pauzė sintagmos viduje.

⁷ Svarbu žinoti, kad emociingumo raiškoje (priklauso nuo konkrečios situacijos) be taip vadinamų pagrindinių, sisteminių, intonacinių priemonių panaudojama ir daugelis kitų funkcinių sakinės kalbos galimybių, – tai garsinės-intonacinės priemonės (kalbėjimo tempas, ritmas, balso tembras, artikuliacijos ypatumai – balsių labializacijos (lūpinimo) laipsnis, balsių ir priebalsių ilginimas ar trumpinimas, artikuliacinis kontrastas (didesnis-mažesnis kalbos padargų įtemptumas). Žr. *Lietuvių kalbos enciklopedija*, p. 259–260. Šie pokyčiai lemia tokių ryškių ir skirtingų emocijų, kaip, pavyzdžiui, meilumas ir pyktis, pakili ar liūdna nuotaika ir t. t., intonacinę raišką.

⁸ Žr.: Kundrotas, G. *Lietuvių kalbos intonacija: teorija ir praktika...*, p. 13–20; Kundrotas G. *Lyginamoji lietuvių ir rusų kalbų intonacinių sistemų analizė...*, p. 10–13.

Priminsiu, kad intonacijos sistemiškumas šiame darbe suprantamas ne tik kaip vienetų (intonacinių kontūrų) sistema ar posistemė. Intonacijai būdingas funkcijas atlieka ir kontūrai, ir kiti sistemai priskirtini elementai: intonacinis centras, sintagminė skaida, pauzė. Kalbos akte visi jie pasireiškia kompleksiskai, sinchroniškai. Kiekvienam jų būdingos specifinės raiškos galimybės, nulemtos kalbos gramatinės struktūros.

Esminis sistemos elementas yra intonacinis kontūras⁹. Jis suprantamas kaip intonacinis vienetas, nors kartu yra ir sudėtinė intonacinės sistemos dalis; jį galima apibūdinti tiek funkciniu, tiek fonetiniu bei fonologiniu aspektais, jis turi savo struktūrą ir skiriamuosius požymius.

Intonacinis kontūras, arba intonacinis-fonologinis vienetas, yra akustinių komponentų junginys; kiekvienas kontūras apibūdinamas diferenciniais fonetiniais požymiais, skiriančiais jį nuo kitų kontūrų.

Kalbos sraute kiekvienam intonaciniam kontūrai būdinga pasakymo variantų įvairovė. Vienais atvejais kurio nors kontūro labiausiai įprasti, tipiniai fonetinės realizacijos variantai naudojami tik dalykiniam pasakymo turiniui išreikšti (būtina sąlyga intonaciniams vienetais nustatyti) ir suformuoja apibendrintą, tipinį, „bazinį“ kontūro „paveikslą“ (invariantą), suvokiamą kaip neutrali, neemocinė intonacija. Šiuo atveju intonaciniai kontūrai yra vienareikšmiai ir atlieka pagrindinę, pirminę pasakymo dalykinio (prasminio) turinio raiškos funkciją.

Kitais atvejais tas pats konkretus „bazinis“ intonacinis kontūras gali būti suvokiamas skirtingai, pagal leksinio-sintaksinio pasakymo pagrindą, jo struktūrines savybes. Tuomet kontūras darosi daugiareikšmis ir atlieka papildomas, antrines, funkcijas. Pavyzdžiui, sakiniuose su nevienodu leksiniu-sintaksiniu pagrindu (IKL-3): *Šian³ dien jis išvažiuoja?* (klausimas); *Uždary³ kite langą!* (mandagus prašymas); *Gudru³ s tu!* (aukščiausio laipsnio įvertinimas); *Jis išvažia³ vo, / bet greitai sugri¹š. // (neužbaigta mintis); Kada jis sugri³š? / Sakė, / kad rytoj. // (klausimo pasitikrinimas prieš atsakant)¹⁰.*

Ši aplinkybė labai svarbi, nustatant kontūrų funkcionalumą apskritai bei tiriant sakinio semantikos formavimo procesus, ypač tada, kai jį sudaro ne viena, o kelios sintagmos.

Kaip antrinę bazinių kontūrų funkciją reikia vertinti jų dalyvavimą emocinio turinio raiškoje, pvz.: *Žiūrėjai krepšinių? Žiūrėjau¹.* (atsakymas – neutrali semantika, pirminė IKL-1 funkcija) ir: *Žiūrėjau⁴!* (atsakymas su iššūkiu – papildoma, antrinė (emocinės raiškos) IKL-4 funkcija); *Kodėl² pavėlavai?* (klausimas – neutrali semantika, pirminė IKL funkcija)

⁹ Lietuvių kalbotyroje (kaip ir daugelio kitų kalbų intonologinėje terminijoje) nėra tikslios intonacijos vieneto sampratos, taigi ir jo pavadinimo. A. Pakerio nuomone, supersegmentiniais fonologiniais vienetais laikytini „funkciškai savarankiški prozodiniai elementai – prozodemos“: kirčio, priegaidės, intonacijos. „Jos, kaip ir fonemos, paprastai atlieka skiriamąją funkciją (...) kai kuriuose darbuose intonacijos prozodemos vadinamos intonemomis“. Žr. Pakerys, A. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Žara, 2003, p. 10–11.

¹⁰ Pavyzdžiuose paryškinti skiemenys rodo sintagmos kirčio vietą, kuri prilyginama intonaciniam centrui. Intonacinio centro vietą, drauge ir intonacinės kontūro numerį, žymi skaičius nuo 1 iki 7. Ženklas / rodo trumpą (ribinę) pauzę, ženklas / – vidutinės trukmės pauzę, dvigubas // – didesnės trukmės pauzę. Šis intonacijos žymėjimas yra pati paprasčiausia intonacinė transkripcija.

ir: *Kodėl⁴ pavėlavai?* (klausimas su priekaištu, nereikalaujantis atsakymo – papildoma, antrinė (emocinės raiškos) IKL-4 funkcija.

Pastebėsiu, kad emocijų raiška pagrindiniais, „baziniais“ intonaciniais kontūrais yra tik viena tokios raiškos galimybė.

Kita raiškos priemonė – emocinė intonacinio kontūro realizacija¹¹. Ji nuo tipinių neemocinių skiriasi konkrečiais akustinės raiškos ypatumais, akustinių požymių charakteristikų deriniais, kurie suvokiami kaip vienos konkrečios emocijos, o dažniau kaip kelių (dviejų ar trijų) vienu metu išreiškiamų emocijų, signalai. Visi to paties kontūro variantai (baziniai ir emociniai) funkcionaliai yra sinonimiški, nors fonetine raiška ir skiriasi.

Įsidėmėtina dar ir tai, kad riba tarp neutralumo ir emocijų, tarp emocijos ir neemocijos yra labai trapi tiek suvokimo, tiek ir raiškos priemonių nustatymo požiūriu.

Čia nagrinėjamos tik neemocinių, standartinių (bazinių) intonacinių kontūrų (įskaitant pereinamuosius) išreiškiamos funkcijos.

Kaip pasakymo variantai suvokiamos, pavyzdžiui, intonacinio kontūro realizacijos, turinčios skirtingą tono aukštį priešskirtinės ir (arba) pokirtinės dalies diapazone, tono kitimo (kylančiojo arba krintančiojo) didesnę ar mažesnę staigumą bei intervalą intonaciniame centre. Kaip pasakymo variantai suvokiami ir kitų akustinių požymių – trukmės, intensyvumo – pokyčiai intonacinio kontūro centre ir kitose jo sudėtinėse dalyse.

Viena realizacija turi aiškesnius, ryškesnius tipinių kontūrų požymius, kitoje tie požymiai yra silpniau išreikšti ir diferencijuoti; gali būti, kad vieno kurio nors kontūro konkrečios realizacijos akustiniai požymiai įgyja bendrų savybių su kito kontūro realizacija, jau pastebimai nutolusia nuo tipinio realizacijos varianto. Dviejų skirtingų intonacinių kontūrų realizacijų kai kurie fonetiniai požymiai savo akustinėmis savybėmis gali būti labai panašūs ar net iš dalies sutapti; jos nagrinėjamos kaip tarpinės, pereinamosios, o kontūrai, kuriuos jos reprezentuoja, – kaip tarpiniai, pereinamieji (žymimi IKL-1², IKL-2¹, IKL-2⁵, IKL-3⁶, IKL-4⁶ ir t. t.). Lietuvių kalboje tokių intonacinių kontūrų aprašo dar nėra.

Panagrinėsime nesudėtingiausius pereinamųjų intonacinių kontūrų požymius IKL-1² ir IKL-2¹.

IKL-1², kaip tarpinės dviejų kontūrų realizacijos, pagrindą sudaro tipiniai IKL-1 požymiai: tolygus tono žemėjimas intonaciniame centre; tono aukštis pokirtinėje kontūro dalyje žemesnis, nei priešskirtinėje dalyje ir intonaciniame centre. Papildomas požymis – didesnis, nei tipiniame IKL-1 kontūre, intonacinio centro intensyvumas ir didesnė trukmė (iki 50 proc.).

IKL-2¹, kaip tarpinės dviejų kontūrų realizacijos, pagrindą sudaro tipiniai IKL-2 požymiai: krintantis tonas intonaciniame centre (pradinis tono aukštis intonaciniame centre didesnis, lyginant su IKL-1), pokirtinėje kontūro dalyje tono lygis žemesnis, nei priešskirti-

¹¹ Kiekvienas intonacinis kontūras turi neemocinius (neutralius) ir emocinius pasakymo variantus, jų skaičius kiekvienam kontūrai yra skirtingas, mažiausiai tiek neutralių, tiek ir emocijų variantų turi IKL-1 ir IKL-7 kontūrai.

nėje. Tačiau šios realizacijos intonaciniame centre nepakankamai (tik iki 50 proc.) išreikšti diferenciniai IKL-2 požymiai, lyginant su IKL-1, – čia didesnis centro intensyvumas bei trukmė.

Tarpinių, pereinamųjų intonacinių kontūrų realizacijos kalbos akte suformuoja ir išreiškia papildomus, dažniausiai dar nežymius, vos suvokiamus pasakymo semantikos emocinius atspalvius, šių atspalvių pustonius.

Vienas išraiškiausių ir svarbiausių akustinių-intonacinių emocionalumo raiškos ir emocinės intonacijos požymių yra tembras, jo kaita; svarbus yra ir kalbėjimo tempas, ritmas bei registras (viso kontūro pasakymas aukštesniu arba žemesniu tono lygiu, lyginant su įprastu vidutiniu). Registras gali būti vidutinis, pusiau aukštas ir aukštas bei pusiau žemas ir žemas. Tam tikru registru gali būti pasakoma visa didesnė ar mažesnė teksto atkarpa (keletas sintagmų), taip pat tik viena teksto atkarpa (sintagma). Tembros ir kalbėjimo tempo pokyčiai, kaip ir registras, priklauso nuo kalbančiojo valios bei pasakymo tikslų ir pasireiškia skirtingos trukmės sakytinės kalbos (garsinio teksto) atkarpose.

Svarbu, kad emocionalumo raiškai (priklauso nuo konkrečios situacijos), be jau minėtų, naudojamos ir kitos priemonės, apibendrintai vadinamos garsinėmis-intonacinėmis, bei specifiniai kalbos artikuliacijos būdai. Pavyzdžiui, kalbėjimo tembras priklauso nuo balsių labializacijos (lūpinimo) laipsnio, balsių ir priebalsių ilginimo arba trumpinimo; šie pokyčiai lemia ryškių ir kontrastingų emocijų intonacinę raišką.

Intonacinės transkripcijos pagalba buvo palyginti lietuvių sakytinės kalbos intonacijos pavyzdžiai, jos elementų sąveika ir raiška įvairiuose sakytinės kalbos tekstuose.

1. Dalykinio pobūdžio tekstuose intonacija tik nežymiai paryškina leksinėmis-sintaksinėmis kalbos priemonėmis išreikštą teksto turinį; tam daugiausia panaudojamos bendrosios, „standartinės“ intonacinės raiškos priemonės: sakytinio teksto skaida sutampa su logine-gramatine sakinio struktūra, skyrybos ženklais; papildoma sintagminė skaida nebūdinga; sintagmos pasakomos su baziniais intonaciniais kontūrais; pereinamieji kontūrų variantai pasitaiko retai; intonacinio kontūro centro vieta įprastinė (paskutinio sintagmos žodžio kirčiuotas skiemuo); kalbėjimo tempas ir registras vidutinis.

Pirmajame tekste sintagmų trukmė didelė, jas sudaro net iki 10 žodžių; papildoma sintagminė skaida beveik nenaudojama, intonacinių kontūrų realizacijos standartinės. Pvz.:

Amerikiečiai vyrą buvo įtraukę į galimų teroristų duomenų ban³ką, / tačiau suteikė kaltinamajam Jungtinių Amerikos Valstijų vi¹žą. // Kauno rotušėje rengiamas jublie³jinis, / dvidešimta³sis, / Kalėdinis va¹karas / ir meno kūrinijų aukcio¹nas. // Šiomet surinktos lėšos bus skiriamos tuberkulioze sergantiems vaikams parem¹ti. // Taip pat bus nupirkti ir padovanoti klausos aparatai keturiolikai vaikų¹. //

Lietuvos radijas-1

Europarlamento rinki³mai / birželio tryliktą die¹ną. // Iš viso bus ren⁶kama / trylika atstovų iš Lietuvo¹s. // Socialdemokratai nei¹gia / konservatorių kal³tinimus, / neva bankrutavusio koncerno EBSV vado²vai / darė į³taką / nuo devyniasdešimt antrų³jų / Lietuvą valdžiusiai eldėdėpė². //

Žinių radijas

2. Žymiai didesnę intonacinių raiškos priemonių įvairovę stebime radijo interviu, tiesioginiame eteryje, improvizuotame, kaip įprasta šiai laidai, pokalbyje, kurį veda „Žinių radijo“ žurnalistas Ginas Dabašinskas. Leksinį-sintaksinį teksto pagrindą sudaro aiški ir tiksli leksika, intonacinėmis-garsinėmis priemonėmis kuriama draugiško, bičiuliško pokalbio nuotaika: papildomos sintagminės skaidos pagalba pasakymo semantika maksimaliai tiksliai suskaidyta – sintagmos trumpos (dažnai vos vienas žodis), pasirenkami įvairūs intonaciniai kontūrai ir jų realizacijų variantai. Linksma, džiugi pokalbio pradžios nuotaika kuriama besikaitaliojančių IKL-3, IKL-6 ir jų tarpinių variantų, nuotaiką sustiprina „kilstelėtas“ kalbėjimo registras (aukštesnis už vidutinį). G. Dabašinsko įvadiniame monologe prasminiai akcentai sudėlioti tiksliai ir santūriai – tik du kartus panaudotas IKL-2 kontūras, papildomai pabrėžiantis, sustiprinantis teiginį, kitose sintagmose laidos vedėjas reikalingą pabrėžti semantiką nurodo pereinamosiomis IKL-²⁻¹realizacijomis, o dvi sintagmos – / leidė⁴jas, / dviejų vaikų tė⁴vas, / , –pasakytos su IKL-4 kontūru, papildoma nuoširdžios pagarbos atspalviu:

– Sveiki gyvi²⁻¹, / šiandien su mumi⁶s / Marius Jo²vaiša, / ver³slininkas, / fotogra²⁻¹fas, / leidė⁴jas, / dviejų vaikų tė⁴vas, / tai¹p, / žemaitis iš Lietuvo³s, / iš Vil³⁻²niaus...// A²⁻¹, / tiesa³, / medalio „Už nuopelnus Lie³⁻⁶tuvai“ / laiky¹tojas...// na nesvarbu²⁻¹ dabar, / svarbu³, / nors gal ta³⁻⁶ps kada, / ai²⁻¹šku, / kada nor²s, // be³t, kas yra svarbiausia, / projekto „Neregėta Lietuva“ au⁶torius, / viešosios į⁶staigos / „Lietuva³ - / Baltijos širdi⁶s“ / vadovas ir komunikacijos eksper⁴tas.

Žinių radijas

3. Emociškai spalvingas tekstas, pagrindinės raiškos intonacinės priemonės – panaudoti beveik visi, išskyrus ketvirtąjį (IKL-4), intonaciniai kontūrai, intonacinių kontūrų sinonimija, papildomoji intonacinė skaida, įvairuoja pauzių trukmė, kalbėjimo tempas, balso tembras, kalbėjimo registrai, emocijų kaita. Pvz.:

Pirmasis: – Na², / kaip kruti³, / kaip se³kasi? // (balse užslėpta nekantrumo emocija, kurią išreiškia greitas pasakymo tempas, balso tembras ir truputį aukštesnis registras).

Antrasis: – A²čiū, / neblogai³. // O kaip pa⁶ts? // (sintagmoje // O kaip pa⁶ts? // IKL-6 išreiškia reakciją į neįprastą pašnekovo būseną bei susidomėjimą ir smalsumą; šioje pozicijoje – šnekamojoje kalboje įprastinis ir neutralus yra IKL-3 kontūras, taip pat IKL-4, suteikiantis rimto dalykiško bendravimo stilistinį atspalvį).

P.: – Na aš aš aš³, / taip sa³kant, / kaip žir²nis prie kelio... // Supranti³, / Albi²nai, / aš tau skam³binu / ne be rei¹kalo. //

A.: – O², / koks tra⁵giškas balsas! // Ką², / pakliuvai į bė³dą? // Na, klo²k, / nesivaržy³k. // (šioje atkarpoje emocijų turinį, išreikštą leksiniu-sintaksiniu pagrindu „koks tragiškas balsas“ dar labiau pabrėžia ir sustiprina IKL-5 kontūras. Neutrali intonacija būtų tokia: „O¹, / koks tragiškas bal²⁻¹sas!).

P.: – Noriu tavęs paprašy³ti // paprašyti vieno⁶s / nedidelės paslaugo¹s. //

A.: – Na, mielai⁷, / jei tik mano va²lioju... // (papildomą ekspresiją – ryžtingą patvirtinimą čia žymi IKL-7 kontūras, vietoje įprastinio ramaus atsakymo „Na, mielai¹ /).

P.: – Ar negalėtum man pai³mti / lagami²ną? //

A.: – Galė³čiau. / Kodėl ne²? // (– Galė³čiau. (čia IKL-3 kontūras išreiškia ekspresyvu sutikimą, kurį patvirtina ir kalbos kontekstas – Kodėl ne²?).

Lietuvos radijo teatras. Žilinskaitė, V. Lagaminas ir tretysis.

4. Toliau pateikiu 2 VPU rektoriaus Algirdo Gaižučio tekstus.

4.1. Kalba, pasakyta pristatant A. Gaižučio knygą Lietuvos mokslų akademijoje (toliau – LMA) 2009 m. kovo 31 d.:

Na²⁻¹, / mielas kole¹ga / Romual¹⁻²dai, / man iš tikrųjų malonu išgirsti kaip kiekvienam³ / na³⁻⁶, / pagiriamuo³sius / žodžiu⁶s / ir³⁻⁶ / tai iš tikrųjų / visada yra¹ / džiugu¹. // Ir aš norėčiau pasakyti³ / tiktai galbūt³⁻⁶ / keletą įvadi³nių, / ne, ne fra²zių, / bet kaip gimsta knyga³⁻⁶, / juo labiau kad čia³, / mūsų tarpe yra ir³ / gamtos mokslų atstovai, labai žinomi / profesoriai, / ir humanita²⁻¹rai, / na ir gerbiamas profesorius Romual³das / pažymė¹jo, / kad tarsi yra daug mano to¹, / kaip pasaky³ti, / daug produktyvu²mo. //

Bet aš no³riu / štai² ką / ištar¹⁻²ti. // Man atrodo, ka³d / knygos rašymas ir tas produktyvu³mas / kar³⁻⁶tais / atsiranda iš tam tikro⁶s / netgi nevilting²s. // Ne vien² tik / iš įkvėpimo ir džiaugsmo. // Juo labiau ka³d / vis³dėlto / tokios pa³⁻⁶reigos, / administra²cinės, / labai di²⁻¹delės, / kurios prasideda diena³⁻⁶, / baigiasi vėl²⁻¹gi / diena, visgi net ne su dar³bo / valando³⁻⁶mis, / rektoriaus darbas iš tikrųjų yra / pakan³⁻⁶kamai / monoto³⁻²niškas, / a²⁻¹linantis, / jis suveda su daugybe veidų⁶, / daugybe proble³⁻²mų, / bet jis vis dėlto labai išsunkia žmo¹⁻²gų. // Ir³ / jeigu pasiduo³tum / tam ri⁶tmui, / tai iš tikrųjų / galėtum ta¹pti / šiek tiek niurzgus, to³⁻⁶ks / administra²⁻¹torius, / kuri³s / pyksta ant pasau³⁻²lio, / ant savęs patie³⁻⁶s, ir / kad tokiu neta⁶ptum, / tai / ir / pradedi save³⁻⁶, / galima sakyti, kar³tais / prikalta prie ra⁵⁻²šomojo stalo, / taip kad jaustumeis vėlgi ir lai³švas, / ir pilnaver²⁻¹tis žmogus, / galų gale¹, / taip kaip tu³⁻⁶ / įsivaizdu²⁻¹ji, / ką nori rašy¹ti. //

Kalbos akustika tolygi (nes tono ir intensyvumo intervalai nedideli), bet išraiškinga. Iš pradžių balse jaučiamas lengvas jaudulys (registrų kaita, balso tembro pokyčiai) dėl aplinkos emocinio ir kalbinio bendravimo konteksto bei tiesiog kalbos akte kuriamo proginės kalbos žanro.

Kalbos tekste vyrauja dalykinis-prasminis turinio dėmuo (knygos atsiradimo prielaidos, aplinkybės, svarbios situacijos), kuri kalbėtojas originaliai sintagmiškai suskaido ir semantiškai sugrupuoja papildomosios sintagminės skaidos priemonėmis, – skirtingos trukmės pauzėmis, dažnai labai trumpomis, ribinėmis. Tokią teksto skaidą ir jos priemones vertėtų pažymėti kaip individualios intonacinės raiškos pavyzdį. Dar viena A.Gaižučio intonacinės raiškos priemonė – pasakymo negalinėse (dažniausiai trumpose, atskirtose ribine pauze) sintagmose panaudojamas IKL-1, IKL-²⁻¹ kontūrus. Tokias teksto atkarpas suvokiame kaip semantiškai savarankiškesnes; paprastai krintantis, žemėjantis tonas žymi viso pasakymo (minties raiškos) pabaigą, tad šie kontūrai, daugiausia IKL-1, paprastai yra naudojami galinėse sintagmose.

Kalbos emocinį turinį papildo ir A. Gaižučio teksto fonostilistiką galutinai suformuoja jo naudojamos individualios raiškos priemonės – savaip segmentuotas kalbos srautas (trumpos ir ilgos sintagmos, pauzių tarp sintagmų trukmės gama), savitos intonacinių kontūrų realizacijos (pasakymo variantai) bei jų sekos darna ir kompozicija. Teksto garsinę išraišką suvokiame kaip pokalbį-dialogą su klausytojais, kolegomis, draugais ir pažįstamais: tekste nenaudojamas ketvirtasis intonacinis kontūras, kuris paprastai būdingas dalykiniam ar paskaitiniam kalbėjimo stiliui, – vyrauja pirmas-trečias ir šeštas kontūrai bei jų tarpiniai, pereinamieji variantai, suvokiami kaip santūriai emociinga dalykinio turinio raiška.

4.2. Antrasis tekstas – VPU rektoriaus A.Gaižučio kalba, pasakyta 2009 m. vasario 19 d. LMA, pristatant prof. Romualdo Grigo knygą. Kalba gerokai emociingesnė, nors atpažįstami ir pirmam tekstui būdingi sintagminės skaidos ypatumai, tačiau kalbos akustika ryškesnė ir kontrastingesnė (tono ir ypač intensyvumo intervalai žymiai didesni), didesnė taip pat intonacinių kontūrų bei jų realizacijų įvairovė. Tekste dažnai naudojami antrasis ir penktasis baziniai intonaciniai kontūrai ir tarpiniai jų variantai kaip sustiprinto teigimo, teigiamo ir neigiamo ekspresyvaus vertinimo, retorinio klausimo raiškos priemonės, kurios derinamos su trečio ir šešto kontūrų baziniais bei pereinamaisiais variantais. Kalbai-monologui tai suteikia nerimo, rūpesčio, atjautos ir liūdesio atspalvius:

Ger²⁻⁵biamosios ir gerbiamieji! // Iš tikrų³jų, / žiū³rint į Jūsų vei⁶dus, / kyla labai dau³g / šviesių ir gražių minčių¹. // Tai yra³⁻⁶ į ta³s, į saky¹kim, / susirinki³mas / žmonių³, / kurie³⁻⁶ į dėjo pagrindus nau²jajai / lai²⁻¹svai / švietimo siste³mai, / kurie yra labai dau³⁻⁶g / ir labai⁵⁻² atsakingi / už tai³⁻⁶, į kas vyksta dabar¹. //

Aš norėčiau pradė³ti į savo to¹kį / trumpą pasisa²⁻¹kymą į nuo vienos mintie¹s. // Kai pagalvo¹ji į apie tuos dvidešimt me³⁻⁴tu, / iš tikrųjų tai yra³ į didelis laiko tar¹pas / ir ned³⁻⁶delis / ma²⁻¹stant / apie apskritai lai²ką. // Vi³s tiktai, / ar yra pasie²kta į kažkas iškilau⁵s ir reikšmingo? // Tu³rim, / turbū²⁻¹t, / visi³ / nuoširdžiai prisipažin¹ti, / kad per tuos dvidešimt me³tu / yra¹ / pasiekta dau²g / esm⁴nių laimėjimų / mūsų švietime¹. // Aš turiu galvoj³⁻⁶, / vykstant socialinio gyvenimo lū³⁻²žiui, / san⁵tvarų kaitai, / vi³s dėlto į yra¹ į pasiekta dau²g, / ne vien³ tiktai, / galima¹ / saky²⁻¹ti, / kai kuriuose mo²ksluose, / dė²styme, / be³t / visoj

mūsų siste²moj, / galų gale³ / žmogaus ma²⁻¹styme / ir jo laiky¹senoj. // Ir kartu³ / vėl³gi / kar²⁻¹tais / ateina ir liūdno¹kos mintys: // ne visada³⁻² / mes sugebame įsiklausyti į vieni kitių³⁻⁶ / argumentu³⁻⁶s, / tei³ginius, / nei⁴ginius, / no³rus, / siekimu³⁻⁶s. // Mane³ / kaip re³ktorių / šiuo²⁻¹ atveju / labiau³⁻²siai / domina likimas bū³tent / mo²kytojo, / pedago²go, / kaip pa⁵čio pagrindinio / šito⁶s, sakykim, / didelės siste²mos / ne eleme⁵⁻²nto, / bet pagrindu⁵ pagrindo. //

Ir³ / su dideliu liūdesiu vis dėlto turiu pasakyti, kad³⁻⁶ / kie⁵k buvo / bekalbėta apie tai³, / kaip pakel³t / žmogau¹s / pedago²go / socialinį statusą mūsų šaly ir visuo³menėj, / kie²⁻¹k / vi⁵⁻²s dėlto / disku²sijų, / konferen⁵cijų / bu³vo, / mes vis tik dar¹ / nesugebė²⁻¹jom / per dvidešimt me³tų / jo šiek tiek ki³stelėti / į rei¹kiamą / ir būtiną ly³gį. //

IŠVADOS

Įvairių sakytinės kalbos tekstų analizė parodė, kad pasakymo (teksto) turinio (dalykinio ir emocinio) raiškoje galima didelė intonacinių-garsinių priemonių taikymo įvairovė, kuri priklauso nuo kalbos akto komunikacinės situacijos, kalbėjimo ir kalbėtojo stiliaus, kalbančiojo individualių raiškos galimybių bei sakytinio teksto ypatumų.

INTONATION OF LITHUANIAN SPEECH: PECULIARITIES OF INDIVIDUAL EXPRESSION

Summary

The subject-specific and emotional content of the utterance is expressed by the arsenal of all sound-intonation means of a language as well as by other elements (lexical-grammatical) of the language system, which are synchronically combined in a speech act. The intonation of any speech has universal functions, which are inherent to other languages, and also specific functions and expressive means, characteristic of that particular language and its phonetic expression. When compared to other languages, general functions and expressive means of intonation of any particular speech are determined by the grammatical structure and peculiarities of the language; the specifics of intonation depend on the individual possibilities of interlocutors to select and use appropriate expressive means of sounds and intonations, which would formulate and convey the content of the utterance in the most precise and suggestive way. The work analyzes different variants of individual intonation expression of spoken texts that are characterized by different emotional and stylistic colouring.

Keywords: speech intonation, general (universal) and individual functions of intonation, sound-intonation means, intonation system and its elements, peculiarities of individual expression.

PORA PASTABŲ APIE LIETUVOS KRONIKŲ „GENEALOGINIŲ MEDIŲ“

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama vidurinėsios Lietuvos kronikų legendinės dalies struktūra, siejant tai su legendinių kunigaikščių genealogijos susiklostymu. Tai leidžia geriau išaiškinti vardų parinkimo motyvus ir nustatyti nuorašų tarpusavio ryšius. Išryškėja dvi anksčiau ir vėliau susiklosčiusio teksto nuorašų grupės.

Esminiai žodžiai: Palemono giminė, Stulpų ir Centauro herbai, Krasinškio, Archeologijos draugijos, Ališavos, Raczynškio ir Rumiancevo nuorašai.

Vidurinėsios Lietuvos kronikų redakcijos fantastinė (legendinė) dalis išdėsto Palemono ir ją pratęsusių Stulpų herbo kunigaikščių dinastijų „istoriją“. Išlikusiuose šios redakcijos nuorašuose genealoginio medžio pakitimai neesminiai. Pirminį tekstą labiausiai atspindintis Krasinškio nuorašas arčiausiai pradinio genealoginio medžio pavidalo, kurio keli elementai buvo pakeisti tik kituose nuorašuose¹. Pradinės Palemono ir jo sūnų (Barko, Kuno, Spėros) grandys (išskyrus Spėrai pridėtą antrąjį Istros vardą Rumiancevo nuoraše²) visur yra tokios pačios³. Visur Barkas ir Spėra miršta bevaikiai, o Kuną seka jo sūnūs Kernius ir Gimbutas⁴. Toliau atsiranda jau skirtingos grandys⁵. Kerniaus šakoje skirtingi teksto pakeitimai ir „heraldinės“ korektūros pačiame tekste. Jau pradininką Palemoną betarpiškai keičiančioje kartoje kalavijo įpėdinius visuose žinomuose nuorašuose keičia verpstės palikuonys: vienintelę Kerniaus dukterį Pajautą veda Kerniaus priimtas žentas Girius (žr. 1 lentelę).

¹ Vidurinėsios redakcijos nuorašų tekstus žr. *Полное собрание русских летописей* (toliau – PSRL). Москва: Наука, 1980, т. 35, с. 91–102, 128–238.

² Ten pat, с. 193. Labai tikėtina, kad tai tėra klaidingo nuskaitymo pasekmė.

³ Žr. ten pat, с. 128–129, 145–146, 172–173, 193–194, 215.

⁴ Žr. 3 nuorodą.

⁵ Kai kas yra jau aptarta. Žr.: Lazutka, S., Gudavičius, E. Albertas Goštautas ir Lietuvos istoriografija. *Lietuvos istorijos studijos* (toliau – LIS), 2009, т. 24, p. 195–201.

Nuorašas	Tekstas
Kr., c. 129–131	Князь пак Кернус не мел сынов, толко одну дочку, именов Поятю. А будучи он в старости, своеи и не хотечи панства своего от дочки своее отдалити, и принял до нее зятем себе с Китаврасу именов Кгируса, а сам умре. А по нем нача княжити на земле Литовъской тот зять его с Китаврасу именов Кгирус (...) и потом князь великий литовский и жомоитский Кгирус с Китоврасу вмер, а сын его Куковоити сел на великом княжаньи Литовском и Жомоитском. (...) В тые лета князя великому литовскому и жомоитскому Куковоитю умре у великой старости мати его Поята (...) Затым (...) сам князь великий Куковоити умре. И зоставить по себе сына на Великом князстве Литовском и Жомоитском Утенуса (...) великий князь литовский и жомоитский Втенус, умре, и сын его Швинторог по смерти отца своего начнетъ княжити на великом княжени Литовском, Жомоитском и Новгородском, и Руском. И вродил Швинторог сына Скирмонта.
Rc., c. 146–149	И князь Кернус не мѣл сынов, толко одну дочку, именов Поятю. И будучи он у старости своеи и не хотечи панства своего от дочки своее отдалити, и прынял до неи и зятем своим его вчѣнил собѣ с Китавруса именов своим Кируса, сына Довспрункова з Дявильтова, и сам умер. А по нем начне княжыти на земли Литовской тот зять его с Китаврус Кгирус (...) начнетъ княжыти Жывинбут с Китаврусу, князь литовский, обема тыми княжаньи, Литвою и Жомоитью (...) и потом князь великий Жывинбут литовский и жомоитский умер. Тогда сын его Куковот сѣл на великом княжени Литовском и Жомоитском (...) В тых лѣтах мати князя великого литовского и жомоитского Куковотева Поята умерла у великой старости своеи. А затым князь великий литовский и жомоитский Куковоить, (...) и сам умер. И зоставил по собѣ сына на великом княжени Литовском и Жомоитском именов Утенуса (...) князь великий литовский и жомоитский Утенус, умер, и сын его Швинторог по смерти отца своего начнетъ кнежыти на великом кнежени Литовском и Жомоитском, и Новгородском, и Руском. И вродил Швинторог сына Скирымонта.
Al., c. 174–177	A xiadz Kiernus ni miał sinow, tilko iedną doczką, imieniem Poiątą. I będąc on w starosci swey, niechząc panstwa swego od doczki swoiey oddalicz y przyął do niey zięcem sobie, vczinil z Kitaurussa imieniem swim Kirussa, sina Dovspankow, z Dzievialtova, a sąm vmrze. A po nim pocznie xiążić na ziemi Litewskiey ten zięć iego s Kitavrus Kirus (...) potym wielki xiążdz litewski i zmodzki vmrze Živimbuth, a sin iego Kukovoit siadl na Vielkim xiążstwie Litewskim i Zmodskim (...) V tich leciech matka Kukovoytova, xiędza wielkiego Živimbuda, vmrze, Poyata w wielkiey starosci swey. A (...) sąm Kukovoyt vmrze. I zostavil po sobie sina na Vielkim xiążstwie Litewskim i Zmodskim Vtenusa (...) xiążdz wielki litewski i zmodski vmrze Vtenus, i sin iego Swintorog po smierci oycza swego pocznie panovac na wielkim xiążstwie Litewskim Zmodskim, Nouogrodskim i Ruskim; i vrodzi Swintorog sina Skirmunta.

⁶ Lentelėse nuorašų pavadinimai trumpinami: Ališavos – Al., Archeologijos draugijos – Ar., Jevreinovo – Jv., Krašišskio – Kr., Raczyńskio – Rc., Rumiancevo – Rm. Po santrumpų žymimi cituojamo PSRL puslapiai.

Rm., с. 194–197	И князь Керънус не имѣл сынов, толко одну дочку, именем Пяту. И будучи он в старости своеи и не хотячи панства своего от дочки своее отдалити, и принял до нее и зятем своим собѣ учинил с Китавруса именем своим Кгируса, сына Довспрунскова з Дявилтова, и сам умре. А по нем начне княжити на земли Литовскои тот зять его с Китаврус Кгирус...начнет нижити Живинбуи, князь литовский, обѣма тѣми княжени, Литвою и Жомоитю...В тѣх лѣтѣх мати князя великого литовского и жомоитского Куковоитява Поята умре в великой старости своеи...и сам Куковоит умре. И оставил по себѣ сына на великом княжении Литовском и Жомоитском Утенута...князь великий литовский и жомоитский Утенус, умре, и сын его Швинторог по смерти отца своего начнет княжити на Великом княжестве Литовском и Жомоитском, и Новгородском, и Руском. И уродил Швинторог сына Скирмонта.
Jv., с. 216–218	----...и потом великий князь литовский и жомоитский Кгирус с Китаврусу умер. И сын его Ковоит сѣл на Великом княжествѣ Литовском и Жомоитском...В тѣ лѣта мати князя великаго литовскаго и жомоитскаго Куковоитова имянем Поста умре...сам князь Куковоит умре и оставил по себѣ сына своего Уптянуса на Великом княжествѣ Литовском и Жомоитском... великий князь литовский, Утенус, умре и сын его Швинторог по смерти отца своего нача княжити на Великом княжествѣ Литовском и Жомоитском и над Городцом и руским. И родив Швинторог сына Кгомонта... сыну своему Кгирмонту...
Ar., с. 91–92	----...потом великий князь литовский и жомоитский Живинбудъ умре, и сын его Куковоит сѣл на великом княжени Литовском и Жомоитском...В тѣх летех мати князя великого литовского и жомоитского Куковоитява Поята умре в великой старости своеи...и сам Куковоит умре. И зоставил по себе сына на великом княжени Литовском и Жомоитском Утенуса...князь великий литовский и жомоитский Утенус, умре, и сын его Швинторог по смерти отца своего начнет княжити на великом княжестве Литовском и Жомоитском, и Новгокодском, и Руском. И уродил Швинторог сына Кгирмонта.

Palemono herbas kronikoje nenurodomas, bet pažymima jį buvus Nerono giminaičiu, o Neronas išvardijamas imperatoriaus Augusto įpėdinių sekoje⁷. Tai iškelia Palemono giminę virš visos „senosios romėnų bajorijos“ heraldikos. Pastarosios viršūnė – keturios „didikų insignijos“: Centauras, Stulpai, Rožė, Lokys⁸, t. y. realūs Alšėniškių, Gediminaičių, Giedraičių, Žemaitijos herbai. Kerniaus žento Giriaus herbas – Centauras, pirmasis šioje herbų sekoje. Intarpus Kerniaus šakos pradžioje matome 1 lentelėje. Krasinškio ir Jevreinovo (Kernių jame galima numanyti) nuorašuose valdovų seka tokia: Palemonas–Kunas–Kernius–Girius–Kukovaitis–Utenis–Šventaragis–Skirmantas [I] (Girmantas); tuo tarpu Raczynškio–Ališavos–Rumiancevo–Archeologijos draugijos (jame irgi numanytinas Kernius) nuorašuose seka tokia: Kernius–Girius–Živinbudas–Kukovaitis–Utenis–Šventaragis–Skirmantas [I]. Kitaip sakant, pastaruosiuose nuorašuose tarp Giriaus ir Kukovaičio

⁷ Žr. PSRL, с. 128.

⁸ Ten pat: „Китоврасы, Колюмны, Рожи, Ургы (lot. Ursus – E. G.)“.

įterpiamas Živinbudas. Tai padaryta „nešvariai“, – jis „neatsiranda Giriui mirus“, o Pajauta, kaip ir senesniojo teksto nuorašuose, išlieka Kukovaičio motina (šiuo atveju turėtų būti močiutė), nors tėvu ir įvardijamas Živinbudas. Krasińskio nuoraše nurodomas tik Giriaus herbas, Raczynśkio, Ališavos ir Rumiancevo nuorašuose dar jo tėvu pavadinamas Dausprungas iš Deltuvos (Jevreinovo ir Archeologijos draugijos rankraščiuose trūksta šio teksto). Dausprungas ir Živinbudas paimti iš rusų Hipatijaus metraščio⁹.

Tęsiant nuo Skirmanto [I] (žr. 1 lentelės tekstų pabaigą), Kerniaus šaka visuose žinomuose nuorašuose yra vienoda¹⁰ (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Skirmantas [I]				
Trobias		Galginas		
		Romanas		
Narimantas	Daumantas	Alšys	Giedrius	Traidenis
		Algimantas [I]	Ginvilas [II]	Rimantas

Rimantas (Laurušas) užbaigia Kerniaus šaką ir Centauro herbo valdovus (Alšio sūnų Algimantą [I] galima laikyti užuomina į istorinį Centauro herbą turinčių Alšėniškių pradininką, o Traidenio „pasirinktas įpėdiniu“ Vytenis „atveda į sostą“ Stulpų herbo turėtojus, kartu paminint Narimanto pasiimtą vietoje Centauro Vytį¹¹). Vietovardinė išsigalvotų kunigaikščių seka labiausiai pratęsiama būtent Kerniaus šakoje, bet nuo Skirmanto [I], neskaitant palikuonių neturinčio Trobiaus, nutrūksta. Išskyrus Romaną, tai jau lietuviškasis vardynas¹². Iš to seka, kad Živinbudas, „pradinio projektavimo“ požiūriu, tarp vietovardinių vardų¹³ tikrai atsirado „ne savo vietoje“. Šis intarpas (taip pat šiuo požiūriu)

⁹ Plg. Lazutka, S., Gudavičius. E. Min. veik., p. 196.

¹⁰ PSRL, c. 93–95, 131–132, 149–151, 177–179, 197–199, 218–220.

¹¹ Ten pat, c. 94, 151, 178, 199, 220. Būdinga, kad Vytis įvardijamas ne stereotipiniu (Погоня, Погонь), o „raitelio – šalies gynėjo“ vardu.

¹² Galima daryti išvadą, kad jį parinko gerai žinantis lietuvių kalbą žmogus. Čia peršasi palyginimas su Michalono Lietuvis 5-ojo fragmento parinktais lietuvių ir lotynų kalbų paralelių pavyzdžiais. Žr. Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. Dešimt įvairaus istorinio turinio fragmentų*. Vilnius: Vaga, 1966, faksimilės, p. 23–24.

¹³ Atskira kalba – Giriaus ir Pajautos vardai. Giriaus etimologiją galima sieti su „giriomis“. Pajautos klausimas sudėtingesnis: šio vardo slėnio buvimas neaiškus. Žr. Gudavičius, E. *Mindaugas*. Vilnius: Žara, 1998, p. 198. Žaslių apylinkėse esantis Pajautiškių kaimas galėjo turėti įtakos personažo „etimologijai“. Tačiau tai neleidžia kalbėti apie jo istoriškumą, nors tokiu atveju irgi turėtume (visai savo vietoje) toponiminį vardą.

yra vienintelis Kerniaus šakoje. Visuose nuorašuose Kernius padaromas Lietuvos, o Gimbutas – Žemaitijos (vėliau šiai šakai dar priskiriant Naugarduką ir Polocką) valdovu¹⁴. Šioms dviem šakoms šakojantis toliau, didelė „dinastijos“ narių dalis išmiršta, tuo tarpu išliekančios šakos išplinta ir „prijungiamose rusų žemėse“. Šventaragis tampa sujungtu Lietuvos, Žemaičių, Naugarduko ir Rusų valdovu¹⁵. Šitaip Kerniaus (Pajautos–Giriaus) šaka suima į savo rankas visą kaip valstybę išsiplėtusią Lietuvą, suvokiamą nuo Palemono. Šią šaką (nuo Šventaragio sūnaus ir įpėdinio Skirmanto) matome 2 lentelėje. Krasinškio nuoraše ji nutrūksta, aprašant Traidenį (jame nėra ir Romano sūnų Alšio, Giedriaus, Traidenio palikuonių)¹⁶. Kituose nuorašuose šitie palikuoniai (Rimantas, mažamečiai Alšio sūnus Algimantas ir Giedriaus sūnus Ginvilas) ir Vytenio atėjimas yra¹⁷.

Kur kas daugiau vardai keičiami žemaitiškoje Gimbuto šakoje. Gimbutas ir jam paveldėjęs Mantvilas visuose nuorašuose nesiskiria (Archeologijos draugijos rankraštyje neišliko tai aprašantys lapai, Jevreinovo tekste – praleistas Mantvilo paveldėjimas)¹⁸. Toliau seka, galima sakyti, lemtingas Mantvilo sūnų vardų keitimas¹⁹ (žr. 3 lentelę).

3 lentelė

Nuorašas	Tekstas
Kr., c. 129	И Монѣвил много кряжил на Жомоити а мел двух сынов, одного Немоноса, а другого Скирмонта
R., c. 146	И Монтвил много лѣт княжил на Жомоити и мѣл двух сынов, одного Немоноса, а другого Скирѣмонта. А инших тых жѣ называ: Викинта и Ердвила
Al., c. 174	I Montwil viele lat panoval na Zmodzi i mial duu sinow, iednego mianovano Erdwil, a drugi Krimunt
Rm., c. 194	И Монѣвил много лѣт княжил на Жомоити, и мѣл двух сынов, одного Немоноса, а другого Скирмонта
Jv., c. 215	Доведался великий князь Монтвин жомоитцкии...давши воиско сыну своему Скилмону...И потом умре князь великий Монтвин жомоитцкии, а другии вышереченный сын Скирмонт, княжичи на Новѣгородце...Княжачи великому князю Немоносу в Жомоитской землѣ, а Скирмону в Новѣгородцѣ

Archeologijos draugijos nuoraše ši teksto vieta buvo dingusiame lape. Jevreinovo nuoraše ji praleista, bet galime pateikti kitą, pasakančią trūkstamus vardus, teksto vietą. Šie penki tekstai šioje vietoje pateikia tris variantus, leidžiančius juos (tiksliau, ją – plg. 3 ir 4 lenteles) chronologiškai suskirstyti:

¹⁴ PSRL, c. 129, 130, 174, 146–147, 174, 194, 215 (tekste daug praleista).

¹⁵ Ten pat, c. 92, 131, 149, 177, 197, 218.

¹⁶ Ten pat, c. 132; Gudavičius, E. Žinutės apie Žalgirį atsiradimo Bychowco kronikoje aplinkybės (toliau – Žinutės...). LIS, 2010, t. 20, p. 35.

¹⁷ PSRL, c. 94, 151, 178, 198–199, 218.

¹⁸ Ten pat, c. 90, 129, 146, 174, 194, 215.

¹⁹ Duomenys išdėstomi kaip 1 lentelėje (žr. 6 nuorodą).

1. Krasińskio, Rumiancevo ir Jevreinovo nuorašuose matome seniausią (matyt, pirminį) variantą: Mantvilo sūnūs yra Nemunas ir Skirmantas [I];

2. Ališavos nuoraše Nemuną pakeičia Erdvilas; Skirmantas [I] išlieka Girmanto (Krimunto) pavidalu;

3. Raczyńskio nuorašas aiškiai parodo, kad būta Nemuno ir Skirmanto [I], bet kitur jie jau abu pakeisti Vykintu ir Erdvilu.

Pirmajame variante Nemunas pratęsia vietovardinę onomastiką, kas dar labiau patvirtina jos pradinę poziciją, kuriant Palemono dinastijos, net ir per verpstės pakopą, modelį. Beje, kalavijo seką išlaikanti Gimbuto šaka šitaip irgi „aprūpinama“ Skirmanto vardą gavusiu nariu. Antrasis variantas parodo, kad Nemunas buvo pašalintas anksčiau už Skirmantą [II]. Trečiajame variante matome jau ir vietoje Skirmanto [I] atsiradusį Vykintą, tačiau čia pasakoma ir tai, ką šie Vykintas ir Erdvilas pakeitė. Pažymėtina, kad čia reikia dar žiūrėti, kas ką ir kaip keičia atskiruose nuorašuose. Jevreinovo nuorašą priskyreme 1-ajam variantui, tačiau apie Nemuno vietą jame galime galutinai įsitikinti tik palyginę 3 lentelės paskutinę eilutę su atitinkamomis Krasińskio ir Rumiancevo nuorašų vietomis (žr. 4 lentelę).

4 lentelė

Kr., c. 129	Rm., c. 194–195
И потом умре князь великии Молтивил жомоитски, и по нем съл на великом княженъи Жлмоитском сын его Немонос . А другии вышереченыи сын его, Скирмонт, иметь княжити на Новегородце (...) Пануючи великому князю Немоносу в Жомоитской земли, а Скирмонту в Новѣгородце	И потом умре князь великии Монтивил Жомоитский, и по нем съл на великом княжествѣ Жомоитском Викинт . А другии вышереченыи его сын, Ердивил, имет княжити на Новегородце (...) Пануючи великому князю Викенту в Жомоитской земли, а Ердивилу в Новѣгородцы

Jevreinovo nuorašo 3 lentelės tekstą čia padeda išaiškinti Krasińskio ir Rumiancevo nuorašai, bet pastarąjį šioje lentelėje jau reikia priskirti 3-ajam variantui: juk Nemunas ir Skirmantas [I] čia virto Vykintu ir Erdvilu (Raczyńskio nuoraše to dar nėra, bet čia pat nurodoma, kad kitur taip atsitinka – žr. 3 lentelę). Tačiau šiuo atveju buvo pakeisti ne vien vardai. 3 lentelės Jevreinovo nuorašo citatoje trūksta 4 lentelėje riebiu šriftu pažymėtų žodžių. Taip joje dingio Nemunas, kuris Krasińskio, Rumiancevo ir Jevreinovo nuorašuose lieka bevaikiu. Toliau pažiūrėkime Mantvilo sūnus Ališavos ir Raczyńskio nuorašuose (žr. 5 lentelę).

Al., c. 174–175		Rc., c. 146–147	
Mantvilas 		Mantvilas 	
Erdvilas (Naugarduke)	Girmantas Vykintas (Žemaitijoje)	Skirmantas [I] Erdvilas (Naugarduke)	Nemunas Vykintas (Žemaitijoje)

Taigi matome, kad Ališavos nuoraše Skirmantas [I] (Girmantas) atsidūrė Žemaitijoje, o Raczyńskio – Naugarduke (su jį pakeičiančiu Erdvilu). Pastaroji lokalizacija tokia ir turėjo būti: taip jis lokalizuojamas ir Krasińskio, Jevreinovo, o jį pakeitęs Erdvilas – Rumiancevo ir Ališavos nuorašuose. Lyg ir klaidingai jis lokalizuojamas Ališavos nuoraše, patekdamas su pakeičiančiu (jau neminimą) Nemuną Vykintu į Žemaitiją, o Naugarduke lokalizuojant Erdvilą; apie Skirmantą [I], savaime suprantama, tokiu atveju nebeužsiminama. Tačiau šis neužsiminimas kaip tik viską pataiso, nes Erdvilą Ališavos nuoraše seka Mingaila, kaip ir Raczyńskio nuoraše (abejūr Erdvilas ir Mingaila lokalizuojami Naugarduke). Fantastinių Lietuvos valdovų „genealogija“ kartu yra ir Lietuvos valstybės plėtimo „istorija“, į kurią įpinamas „Goštautų indėlis“²⁰. Todėl ryšys su prijungiamomis ar valdomomis žemėmis kronikos autoriams buvo tiek pat svarbus, kiek ir genealoginis ryšys²¹. Ališavos nuorašo netikslų Skirmanto pakeitimą Erdvilu, pastarąjį paliekant Naugarduke, tenka laikyti netikslu nurašymu, nekeičiančiu genealoginio medžio vardų išdėstymo esmės. Skirmantui [I] Krasińskio bei Jevreinovo nuorašuose, keičiančiam jį Erdvilui Raczyńskio bei Rumiancevo, ir Erdvilui („ne ten“ nurodant Skirmantą [I]) Ališavos nuorašuose, paveldi Mingaila²². Kalbėdami apie Mingailos tėvą, Krasińskio–Jevreinovo ir Raczyńskio–Ališavos–Rumiancevo nuorašai susipriešina „Skirmanto [I]“ ir „(keičiančio ar pakeitusio Skirmantą [I]) Erdvilo“ grupėse, tačiau šiuose visuose penkiuose nuorašuose Mingailos ir jo palikuonių šaka „valdo Naugarduką“ ir joje dar atsiranda „Polocką valdanti“ bei stačiatikybę priėmusi šaka. Polocko šakos pradininkas – Mingailos sūnus Ginvilas (Borisas); Krasińskio ir Jevreinovo nuorašuose jį seka sūnus Hlebas ir duktė Prakseda, o Ališavos, Raczyńskio, Rumiancevo – pastaruosius paverčia anūkais, įsiterpęs Ginvilo sūnus Rogvolodas (Bazilius)²³. Naugarduke lieka kito Mingailos sūnaus šaka. Tai Švarnas – Krasińskio

²⁰ Plg. Gudavičius, E. Žinutės..., p. 46–47.

²¹ Rankraščių nurašinėjant, *vidinis diktantas* labiau reiškė ne pažodinį, o prasminį įsidėmėjimą. Juo labiau tai nebuvo paraidinis (*ad literam*), o tik pažodinis (*ad verbum*) nurašymas. Dar XIX a. pradžioje vokiškasis *buchstäblich* sinonimiškai atitiko ir *ad verbum*, ir *ad literam*, o jau XX a. pradžios trumpoje prancūzų enciklopedijoje iš lotyniškųjų išsireiškimų aptariamasi tik *pastarasis* (= *a la lettre*). Žr. Lünemann, G. H. *Lateinisch-deutsches und deutsch-lateinisches Handwörterbuch*. Leipzig, 1826; *Nouveau petit Larousse illustré. Publié sous la direction de Claude Augé*. Paris: E librairie Larousse, 1929, p. 1116.

²² Žr. PSRL, c. 129–130, 146–147, 174–175, 194–195, 215–216.

²³ Žr. ten pat, c. 130–131, 147, 175, 195, 216.

(virtęs iš Jomanto) bei Jevreinovo ir Skirmantas [II] – Raczyńskio, Ališavos bei Rumiancevo (Jevreinovo nuoraše dar „išlenda“ Amontas, t. y. Jomantas)²⁴ nuorašuose²⁵.

Nuo Skirmanto [II] Naugarduke ir Hlebo bei Praksedos Polocke turime ir Archeologijos draugijos nuorašo duomenis. Polocko šaka čia kaip tik užsibaigia. Naugarduko šakoje visuose šešiuose nuorašuose Švarnui–Skirmantui [II] paveldi trys sūnūs. Du iš jų (nepalikę įpėdinių) visur yra tie patys Liubartas ir Piesmantas²⁶. Naugarduke liekantis Skirgaila (Krašińskio ir Jevreinovo nuorašuose) paveldi Švarnui²⁷, o Treniota (Raczyńskio, Ališavos, Rumiancevo ir Archeologijos draugijos nuorašuose) – Skirmantui [II]²⁸. Sprendžiant iš esamo Archeologijos draugijos nuorašo susiblokavimo su Raczyńskio, Ališavos ir Rumiancevo nuorašais, reikia manyti, kad ir Polocko šakoje čia buvo įterptas Rogvolodas. Skirgailos–Treniotos sūnus Algimantas ir Algimanto sūnus Rimgaudas yra visuose šešiuose nuorašuose²⁹. Krašińskio ir Jevreinovo nuorašuose pažymint Rimgaudo mirtį tik nurodoma, kad taip pasibaigė Palemono giminė³⁰ (žinoma, ir Gimbuto šaka). Likusiuose nuorašuose dar kalbama ir apie Vaišelgą (žr. 6 lentelę).

6 lentelė

Nuorašas	Tekstas
Ar., c. 92	А инии поведают, рекучи: и тот Ринголт, пришедши з оного побоища до Новагородка, и был к Новгородцы и уродил трех сынов, и зоставит по себе на великом княженю Новгородском Воишвилка, а сам умре. Ино далеи о том Воишвилке и не пишет. Тому конец.
Rc., c. 149	А иние поведають, рекучи, бы тот, Рынкголт, прышедшы з оного побоища до Новагородка, и был в Новегородцы, и яко бы мъл уродити трех сынов, и зоставить по собѣ на великом кнежени Новгородъском именем Воишвилака. Ино далеи о том Воишвилаку не пишеть.
Al., c. 176	A drudzi poviedaią iako bi ten Rinkolt, prziszedwssi z onego poboiv do Nouogrodku, i bil w Nouogrodku, i vrobil sinow trzech, i zostavi po sobie na wielkim panstwie Nouogrodskim i Ruskim Voyszvilka, i sam vmrze. Ino o thim Voyszvilkv daley nie pisse. Temu koniec.
Rm., c. 197	А инии повѣдают, рекучи: Этот Рынголт, пришедши с оного побоища до Новагородка, и был в Новѣгородцы и уродил трех сынов, и зоставил по собѣ на великом княжени Новгородском и Руском Воишвилка, и сам умре. Ино далеи о том Воишвилку не пишет. Тому конец.

6 lentelė, be abejo, rodo įrašą, skiriantį joje cituojamus nuorašus nuo seniausiajį tekstą atspindinčių Krašińskio ir Jevreinovo nuorašų. Pačius cituojamus nuorašus skiria dvi

²⁴ Ten pat, c. 216.

²⁵ Ten pat, c. 130, 147, 178–176, 195–196, 216–217.

²⁶ Ten pat, c. 130–131, 148, 176, 196, 217.

²⁷ Ten pat, c. 130–131, 217.

²⁸ Ten pat, c. 91, 148, 176, 196. Šių grandžių aptarimas tęsiamas 54–56 nuorodomis.

²⁹ Ten pat, c. 92, 131, 148–149, 176, 196–197, 217–218.

³⁰ Ten pat, c. 131, 218.

teksto vietas: 1) paskutinis sakinys „To pabaiga“, kurio nerandame Raczyńskio nuoraše; 2) ketvirtosios eilutės Archeologijos draugijos ir Raczyńskio nuorašų „Naugarduko kunigaikštija“ Ališavos ir Rumiancevo nuorašuose išplėsta į „Naugarduko ir Rusų kunigaikštiją“. Galbūt dar Ališavos ir Raczyńskio nuorašus sublokuoja Rimgaudo vardo parašymas: Ališavos „Rinkolt“ leidžia manyti, kad nurašomame protografe būta „РЫНКОЛТ“ (kaip Raczyńskio nuoraše). Kiti skirtumai laikytini vidinio diktanto nulemtomis skirtybėmis; ryškesnė Raczyńskio „lyg ir turėjo pagimdyti“ (kitur „pagimdė“) galėjo atsirasti nurašinėtoji akcentuojant pačią mintį, o ne nusižiūrėjus protografą. Atsargiau reikia įvertinti nurodymą „to pabaiga“. Antai vieninteliame Jevreinovo nuoraše randame pasakojimą apie Algirdo žygį į Maskvą³¹. Tik jame nerandame Pajautos ir Giriaus vedybų (žr. 1 lentelę). Šiuo atveju nesunkiai galima atskirti intarpą nuo praleidimo. Šitaip seniausiojo teksto požymiai Krasińskio ir Jevreinovo nuorašuose verčia laikyti 6 lentelėje cituojamą tekstą vėlesnių nuorašų intarpu. Tuo tarpu nurodymo „to pabaiga“ nebuvimas Raczyńskio nuoraše laikytinas praleidimu, nes dar iš dalies išlaikiusiame Nemuno–Skirmanto vardus (žr. 3 lentelę). Rumiancevo nuoraše jis kaip tik yra. Iš viso to seka, kad 6 lentelėje cituojamas intarpas yra ankstyvas ir svarbus požymis, atskiriant seniausiąjį tekstą nuo vėlesniajam atstovaujančių Archeologijos draugijos, Raczyńskio ir Ališavos nuorašų.

Atitinkamai reikia peržvelgti ir išsireiškimo „sugrįžkime“ („возвратимся вспак“ ar pan.) pavartojimą (juk Krasińskio nuoraše, pavyzdžiui, dar nėra pasakojimo apie Birutę³²). Tai gali būti savotiškas reklamantas (tolesniam tekstui) ar kustodas (ką tik parašytam tekstui), taikomas ne puslapiui, o tam tikram teksto vienetui. Visur kitur jį randame (net ir teksto senumu daug kur prilygstančiame Jevreinovo nuoraše). Šis „reklamantas“ seka po pasakojimo, pateikiamo 7 lentelėje.

7 lentelė

Nuorašas:	Al., c. 181	Ar., c. 97	Jv., c. 222	Rc., c. 154	Rm., c. 202
Tekstas:	Na ostatkv wrocil się nazad	Навротися воспак	--	--	Навратимся вспак

Archeologijos draugijos nuoraše randame veiksmoždzio aoristą, o Rumiancevo – būsimąjį laiką. Pastarasis atvejis leistų spėti, kad pirmajame paprasčiausiai praleista *m* raidė (juo labiau kad šis nuorašas nepasižymi senovišku tekstu). Tačiau būtasis laikas Ališavos nuoraše kaip tik sustiprina aoristo galimybę pirmuoju atveju. Iš to sektų šios vietos tikslus paraidinis nuskaitymas, rašant Ališavos ir Archeologijos draugijos rankraščius. Kita vertus, vargu ar to pakaktų paneigti tikslų nuskaitymą, rašant Rumiancevo nuora-

³¹ Ten pat, c. 223–224.

³² Ten pat, c. 133. Paskutinio stulpelio ir paskutinės eilutės sankirtoje, patvirtinant atitinkamo teksto buvimą Archeologijos draugijos nuoraše, ištaisytinus jo padarytas praleidimas. Žr. taip pat: Gudavičius, E. Žinutės..., p. 32 (5 lent. 9 poz.). Tekstas (9 lentelėje jis per klaidą neparodytas): „**О трех сынех Скирмонтовых.** Князь великий [...] и пановали на тых городех много лет. Возвратимся воспят“.

šą. Vėlgi šio išsireiškimo nebuvimas net dviejuose ne itin gimininguose (Raczyński ir Jevreinovo) nuorašuose neleidžia kategoriškai tvirtinti, kad jis čia buvo praleistas. Taigi Birutės pasakojimo archetipinio išsireiškimo „sugrįžkime“ klausimas lieka atviras. Tačiau tai ne fantastinei Palemono palikuonių istorijai skirta kronikos dalis. Fantastinės dalies „reklamanto“ duomenys taip pat prieštaringi, bet jų išsidėstymas leidžia padaryti kai kurias išvadas³³ (žr. 8 lentelę).

8 lentelė

Teksto vieta	Nuorašas					
	Kr.	Rc.	Al.	Rm.	Jv.	Ar.
Po pasakojimo apie Spėrą	+ c. 129	- c. 146	- c. 174	- c. 194	- c. 215	
Po pasakojimo apie Skirmanto [I]-Erdvilo dovanojimus ponams	+ c. 129	- c. 147	+ c. 174	+ c. 195 ³⁴	- c. 215	
Po pasakojimo apie Hlebą ir Praksedą	+ c. 130	- c. 147	+ c. 175	+ c. 195	- c. 216	+ c. 91
Po pasakojimo apie Kukovaičio stabą ³⁵ / tris Skirmanto [II] (Jomanto, Švarno) sūnus ³⁶	+ c. 131	- c. 148	+ c. 176	+ c. 196	- c. 217	+ c. 91

Krenta į akis Krasiński ir Jevreinovo – seniausiojo teksto – nuorašų priešingybė. Kadangi Krasiński nuorašo tekstas vis dėlto senesnis, galima manyti, kad Jevreinovo nuoraše matome nuoseklus „reklamantų“ pašalinimo ar praleidimo vaizdą. Tokią prielaidą patvirtintų ir Raczyński nuorašas. Ir priešingai: išskyrus vieną (Kukovaičio stabo) atvejį, Ališavos, Rumiancevo ir Archeologijos draugijos (kiek rodo turimi duomenys) nuorašai pateikia „reklamantų“ išlikimo vaizdą. Šiaip ar taip, galima kalbėti apie pradinį „reklamantų“ sudėliojimą ir jų pašalinimą (ar išlikimą) nurašinėjant. Iš to seka, kad jie buvo sudėlioti planingai (35-oji ir 36-oji nuorodos tik parodo „reklamanto“ nušokimą į kaimyninę pastraipą – techniškas nurašinėjimo atvejis). Planingų „reklamantų“ (ar jų dalies) išlikimas (ir neišlikimas) nuorašuose leidžia kelti analogišką teksto pastraipų klausimą. Peržiūrėkime jas Krasiński nuoraše (žr. 9 lentelę).

³³ 8 lentelėje išsireiškimo buvimas žymimas pliusu, nebuvimas minusu.

³⁴ Po to seka: „Тут Довоина“.

³⁵ Krasiński nuoraše.

³⁶ Ališavos, Rumiancevo, Archeologijos draugijos nuorašuose.

Poz.	Siužetas	Tekstas (pradžios bei pabaigos žodžiai ir leidinio puslapiai)
1	Romos imperatoriai ir didikų bėgimas nuo Nerono	Сталося есть воплощене [...] наследуючи справедливости покоя (с. 128)
2	Palemono atvykimas, trys jo sūnūs ir Speros stabas	Где ж одно княже [...] мешкали без пана. И навратившиися воспак (с. 128–129)
3	Barkas ir Kuno sūnūs (Kernius, Gimbutas). Kerniaus žentas Girius Lietuvoje ir Gimbutas Žemaitijoje. Gimbuto sūnus Mantvilas ir jo sūnūs Nemunas, Skirmantas [I]	По малых часех брат его Боркт [...] мел двух сынов, одного Немоноса, а другого Скирмонта (с. 129)
4	Skirmantas [I] žygiuoja į Rusiją, įsikuria Naugarduke ir apdovanoja savo didikus	И часу панования Кунасова [...] з Кгроъжа народился Монвид. За тым възвратився възпак (с. 129)
5	Girius apjungia Lietuvą ir Žemaitiją. Mingaila paveldi Skirmantui [I].	Пануючи великому князю [...] сын его Минъкгаило (с. 129–130)
6	Mingailos sūnūs Švarnas ir Ginvilas. Ginvilas įsikuria prijungtame Polocke. Jo palikuoniai	Собравши воиска свои [...] и пана над собою не мели. И възвратимися воспак (с. 130)
7	Valdančio Naugarduką Švarno (Jomanto) karas su Lucko-Pinsko kunigaikščiu Mstislavu. Kukovaitis iš Giriaus paveldi Lietuvą ir Žemaitiją	Шварнове княжачи на Новегродце [...] Куковоити сел на великом княжаньи Литовском и Жомоитъском (с. 130)
8	Švarno (Jomanto) karas su Užvolgio chanu Bulaklajumi. Trys Švarno sūnūs – Skirgaila, Liubartas, Piesmantas	Будучи тот час царем [...] Скиргайло на Новегродце; а пануючи им на тых городех много лѣт (с. 130)
9	Kukovaičio motinos Pajautos mirtis ir stabas. Kukovaičio giria	В тые лѣта князю великому [...] именем пана своего Куковоити. Возовратившиися воспак (с. 131)
10	Valdančio Naugarduką Skirgailos karas su Užvolgio chanu Kurdasu. Algimantas paveldi iš Skirgailos Naugarduką. Algimanto bevaikiam sūnui Rimgaudui mirus, Naugarduke pasibaiigia Palemono giminė	И пануючи Скиргайлу на Новѣгродцѣ [...] тут ся доконал род княжати римского Полемона (с. 131)
11	Naugarduko ponai pasikviečia valdovu Lietuvos ir Žemaitijos kunigaikščio Utenio sūnų Šventaragi. Šventaragio degintinis nekropolis Neris ir Vilnelės santakoje. Jam paveldi jo sūnus Skirmantas [III]	И панове жалуючи господаря своего прирожоного [...] И приказавши тые слова Кгирмонту, сыну своему, великии князь Швинторог и умре (с. 131)
12	Palaikų deginimas Šventaragio slėnyje	И сын его Кгирмонт зостал по отци своем [...] и одного бога, которыи маеть судити живых и мертвых (с. 131–132)
13	Skirmantas [III] nugalė latgalius, jų žemes užima vokiečiai. Skirmanto [III] palikuonys, Romanas, penki jo sūnūs	И вмерши Роману, начнетъ княжити сын его старшии Наримонт [...] и Нерон римский, што так был окрутный и валечный (с. 132)

Krasińskio nuorašo pastraipos išdėsto atskirais epizodais „dinastinį“ pasakojimą. „Numarinus“ du Palemono sūnus (poz. 2), dinastiją pratęsia (poz. 3) Kunas ir jo sūnūs Kernius (Lietuvoje) bei Gimbutas (Žemaitijoje). Taip nubrėžiamos dvi šakos, atitinkančios Lietuvos valdovo titulaturės branduolį – didįjį Lietuvos kunigaikštį ir Žemaičių kunigaikštį (pagal jį įvardijama pati kronika, tuo pačiu ir jos legendinė dalis³⁷). Gudija (Rusija) titulatūroje jau yra ceremonialas, apibrėžiamas ne „kunigaikščiu“, o „veldoniu“ ar „tėvoniū“ (*дедуц-heres*); jos žemes pradeda prijungti tik Skirmantas [I] (poz. 4). Pasakojimas apie tris Palemono sūnus užakcentuojamas Spėrą sudievinančiu stabu, todėl prie pratęsiančios veiksmą Kuno šakos „tenka sugrįžti“ (8 lentelės 1-oji eil; 9 lentelės 2 poz.). Pasakojimas apie Kuno sūnus (poz. 3) baigiamas žemaitiškosios sekos išsišakojimu į Nemuno ir Skirmanto [I] šakas, Skirmantas [I] įsigali Naugarduke. Jam čia paveldi Mingaila, bet žemaitiškoji šaka tik čia ir lieka, nes mirus bevaikiam Nemunui, Žemaitija, kaip ir Lietuva, atsiduria Kerniaus žento Giriaus rankose (poz. 5). Kerniaus šakos „priminimas“ nulemia antrąjį „sugrįžimą“ (8 lentelės 2-oji eil.; 9 lentelės 4 poz.). Lietuvos ir Žemaitijos sukoncentravimas vyresniosios Kerniaus šakos rankose atitinka Lietuvos valdovo titulaturės branduolį. Pasakojimas apie pačią Žemaitiją, praradusią žemaitiškąją šaką Naugarduke, tęsiamas 6-ojoje pozicijoje. Šio epizodo pabaiga skirta Polocke nusėdusiai ir užgesusiai Ginvilo šakai, todėl prie Naugarduke likusios šakos tenka vėl „sugrįžti“ (8 lentelės 3 eil.; 9 lentelės 6 poz.) ir ji aprašoma 7-ojoje bei 8-ojoje pozicijose. Taip chronologiškai atitrunkama nuo vyresniosios Giriaus šakos. Atotrūkį ištaiso įterpiama Pajauta ir jos stabas, primenant, kad Centauro herbo nešiotojas Girius tik per ją atsiduria vyresnėje Palemono giminės šakoje. Čia ir atsiranda ketvirtasis „sugrįžimas“ (8 lentelės 4 eil.; 9 lentelės 9 poz.), leidžiantis toliau tęsti Naugarduko Gimbutaičių „istoriją“ iki jiems išmirštant (9 lentelės 10 poz.). Dvi pastraipos (9 lentelės 11 ir 12 poz.) skirtos visų žemių (Lietuvos, Žemaitijos, Naugarduko ir kitų rusų žemių) suvienijimui vyresniosios Kerniaus–Giriaus šakos rankose, susiejant viską su realia pagoniškosios šventvietės Šventaragio slėnyje legenda. Paskutinė Krasińskio nuorašo pastraipa (9 lentelės 13 poz.), skirta Šventaragio sūnui Skirmantui [III] ir jo palikuoniams (baigiant penkiais Romano sūnumis) nutrūksta, apibūdinant paskutinįjį šių sūnų – Traidenį.

Kiek nuosekliai Krasińskio nuoraše sudėlioti „reklamantai“? Trys jų iš keturių vienaip ar kitaip primena Kuno–Kerniaus–Giriaus (Pajautos) šaką (8 lentelės 1, 2, 4 eil.; 9 lentelės 2, 4, 9 poz.). Čia pravartu pastebėti, kad Gimbuto šakai (iki jai užgęstant) yra skirta daugiau teksto. „Skriauda“ Kerniaus šakai išlyginama „sugrįžimais“. Ar jie laikytini vien intarpais, jei tai, vis dėlto, vyresnioji ir vėl apjungusi „valstybę“ šaka? Vargu, nes tokiais „intarpais“ aptariamai „labai svarbūs įvykiai“. Tačiau ar galime ignoruoti Gimbuto šaką: juk būtent ji labiausiai išplečia „dinastijos“ valdžią į rusų (gudų) žemes? Išplečia ir „padovanoja“ savo vyresniajai seseriai? Taip „subalansuojamas“ dėmesys abiem šakoms.

³⁷ PSRL, c. 128: „Лѣтописецъ Великого князѣства Литовского и Жомоицьского“.

O trečiasis „reklamantas“ sugrąžina pasakojimą nuo atsiradusių Gimbuto palikuonių Polocke prie pasilikusių Naugarduke (8 lentelės 3 eil.; 9 lentelės 6 poz.). Nuorašų pasidailijimą šių keturių „reklamantų“ požiūriu rodo 8 lentelė. Vėlyvas, bet savo teksto senumu arčiausias Krasinškio rankraščiu, Jevreinovo nuorašas „reklamantų“ visai neturi (jų nėra ir Raczynškio nuoraše). Akivaizdu, kad jau anksti nurašinėjant juos turintį pirminį tekstą, kai kuriais nurašinėjimo atvejais jų buvo atsisakyta. Buvo ir priešingų atvejų, ką parodo Ališavos, Rumiancevo nuorašai ir išlikusi Archeologijos draugijos nuorašo dalis. Tiesa, čia visur trūksta pirmojo „reklamanto“. Kadangi tai bendra dviejų nuorašų savybė, o trečiajame jos nežinome (sutampant visiems trimis kitiems atvejams), tikėtina, kad į šį pirmąjį „reklamantą“ buvo skirtingai pažiūrėta jau ankstyvajame nurašinėjimo etape. Šiandien tegalime spėlioti apie tokias priežastis (galbūt jis buvo mechaniškai atmestas, gerai nesusipažinus su visu tekstu, o gal kaip tik tai lėmė susipažinimas, nes čia dar neprieita iki Kerniaus). Šiaip ar taip, Ališavos, Rumiancevo (ir veikiausiai Archeologijos draugijos) nuorašai paliudija pirminės rašinio struktūros išlaikymo siekį. Toks siekis neatmestinas ir Jevreinovo nuorašui, bet be siekio dar žiūrėtinas ir motyvacijos veiksnys. Ir visa tai pasakytina bet kokiais pakeitimų (ar nepakeitimų) atvejais.

Fantastinėje Lietuvos kronikų dalyje jau susidūrėme su vardu keitimo motyvacijos klausimu. Ji nebuvo vienalaikė, kaip rodo Nemuno–Skirmanto [II]–Vykinto atvejis. Pirmosiose dviejose Krasinškio nuorašo pastraipose (iki 1-ojo „sugrįžimo“; 9 lentelės 1 ir 2 poz.) nurodomi keturių kilmingiausių giminių herbai³⁸. Alšėniškių Centauras išvardijamas pirmas, trečiojoje pastraipoje jis „suteikiamas“ Kerniaus užkuriui Giriui³⁹. Likę trys herbai „realizuojami“ ketvirtojoje pastraipoje (9 lentelės 4 poz.), išvardijant Gimbutaičiams Mantvilui ir jo sūnui Skirmantui [I] „tarnaujančius ponus“: Goštautų protėvį Grumpį⁴⁰ (Stulpų herbas), Davainų⁴¹ – Eikšį (Lokio herbas), Manvydų – Graužį (Rožių herbas). Albertas Goštautas čia elgiasi gana įžūliai: vyresniajai Kerniaus šakai sąmoningai palikdamas Giriaus Centaurą, savo protėviui pasisavina Stulpus⁴² – nuo Vytauto laikų dokumentuojamą Gediminaičių asmeninį herbą. Pažymėtina, kad ateinant į sostą Vyteniui (tai jau sužinome iš kitų nuorašų), nurodoma, jog pasibaigė Centauro herbo giminė⁴³, tuo tarpu apie Palemono giminės pabaigą pabrėžtinai kalbama tik Rimgaudui mirus (9 lentelės 10 poz.). Šis primygtinis, bet neperdėtas, „tikslumas“ pabrėžia, kad vyresniosios šakos „centaurinė-užkurinė“ kilmė neprilygsta „grynosios-palemoninės“ jaunesniosios šakos kilmei. Kodėl prireikė „numušti“ vyresniosios šakos prabą, įvedant Pajautos verpstę, iš defektinio Krasinškio nuorašo to nesužinome, bet esančios kituose nuorašuose pastraipos,

³⁸ Žr. 8 nuorodą.

³⁹ Žr. *PSRL*, c. 128–129.

⁴⁰ Pirmoji šito vardo raidė kituose nuorašuose įvairuoja, bet sutampa teksto senumo požiūriu arčiausiame Jevreinovo nuoraše. Be to, čia kitoje vietoje suklystama, parašant *Lk* vietoje *Kz*: klaidą padarė žinojęs šią, jam neįprastą, gudų rašybos savybę rusas (Jevreinovo rankraštis nurašytas Rusijoje).

⁴¹ Plg. 8 lentelę ir 14-ąją nuorodą.

⁴² *PSRL*, c. 129.

⁴³ Žr. ten pat, c. 151, 179, 199, 220.

jungiančios fantastinę kronikos dalį su didžiųjų Lietuvos kunigaikščių kronika, pateikia motyvą: ten rašoma apie Gedimino etmoną Goštautą, turintį tą patį Stulpų herbą kaip ir valdovai⁴⁴ (nuo Vytenio). Todėl Krasińskio nuorašo antroje pastraipoje įvardijami Centauras pirmoje ir Stulpai antroje vietoje, o ketvirtojoje „paaikšėja“ Goštautų protėvis Grumpis (Centauras jau buvo „eliminuoatas“, trečiojoje pastraipoje „padovanojant“ jį Giriui). Etmonas Goštautas paskutiniojoje prieš didžiųjų Lietuvos kunigaikščių kroniką pastraipoje Archeologijos draugijos, Raczyńskio, Ališavos, Rumiancevo ir Jevreinovo nuorašuose tampa pirmuoju įkurtojo Vilniaus vaivada. Toliau iki pat pradinio vidurinėsios Lietuvos kronikų redakcijos teksto pabaigos⁴⁵ Goštautų neberandame. Šitaip, „leidus pačioms išmirti“ Palemono dinastijos jaunesniajai ir užkurinei vyresniajai šakai, Goštautai „heraldiškai“ buvo „išlaptintai“ sugiminiuoti su Gediminaičiais. Vilniaus ir Trakų įkūrimo pastraipa visuose (išskyrus jos neturinčio Krasińskio) nuorašuose yra vienoda, neabejotinai kilusi iš vieno archetipo. Ji perteikia Gedimino sapno, geležinio vilko ir Lizdeikos pranašavimo legendą, o taip pat, užbaigdama legendinę dalį, sklandžiai ją sujungia su pradedančiu „naująją Lietuvos istoriją“ pasakojimu apie septynis Gedimino sūnus. Jevreinovo nuoraše ji neįvardyta⁴⁶ (Krasińskio nuoraše šitos pastraipos nėra). Visur kitur randame archetipiškai vienodą įvardijimą⁴⁷. Trakų bei Vilniaus įkūrimo ir pirmojo Vilniaus vaivados istorija baigia užpildyti Krasińskio nuoraše neparodytą vidurinėsios Lietuvos kronikų redakcijos teksto dalį. Kokios buvo šitos dalies pirminės pastraipos, geriausiai tenka spręsti iš giminingiausio Krasińskio nuorašui Jevreinovo nuorašo teksto. Mums svarbu tai, kad pastarajame nuoraše aptinkame neįvardytą paskutinąją pastraipą, tuo tarpu kituose šį tekstą turinčiuose nuorašuose jos įvardijimas yra jau vėlesnio kronikos paragrafovimo⁴⁸ sudėtinis elementas. Apie didelę šio visuotinio paragrafovimo dalį galime spręsti šiuo požiūriu iš esmės nesiskiriančiuose Ališavos ir Archeologijos draugijos nuorašuose⁴⁹. Žiūrint nuo pačios rašinio pradžios iki pasakojimo apie Podolę, kronikos struktūra iš esmės yra vienoda. Paragrafovimo požiūriu, iki kovos su chanu Kurdasu imtinai, Ališavos, Archeologijos draugijos (išlikęs tekstas) ir Rumiancevo nuorašai beveik sutampa⁵⁰. Tik juose Kurdaso pasakojimas užbaigiamas, pasakant „To pabaiga“ (žr. 6 lentelę). **Šita pabaiga** kaip tik pažymi jaunesniosios Gimbuto šakos (Palemono kraujo kalavijo palikuonių) išmirimą. Tačiau ji nėra vienareikšmė: 6 lentelė rodo, kad aptariamus tris nuorašus sublokuoja ne tik pabaigos pažymėjimas, bet ir Vaišelgos („apie kuri

⁴⁴ Ten pat, c. 95, 96, 152, 153, 199, 201, 220, 222. Ališavos nuorašo tekstas – ten pat, c. 179: „A ten bil hetman iego na imię Gastolt z rodziw Kolumnow“, c. 181; „I xczini napiervey voievodą vilenskiego hetmana swego Gastolta z Kolumnow, koji sič narodzil z Kumpia, koji bil poyman od niemczow na Kunasowie“.

⁴⁵ Gudavičius, E. Žinutės..., p. 31, 35, 38–39, 42.

⁴⁶ *PSRL*, c. 222.

⁴⁷ Ten pat, c. 97, 153, 201. Ališavos nuorašo tekstas – ten pat, c. 180: „O wielkim xiążąciv litewskim Iediminie, iako zarąbil Troki i Vilno“.

⁴⁸ Gudavičius, E. Žinutės..., p. 35–42. Tai vėlgi atskleidžia siekį išlaikyti kūrinių struktūrą (plg. tekstą tarp 37 ir 38 nuorodų).

⁴⁹ Ten pat, p. 33–34.

⁵⁰ Ten pat, p. 32.

nerašoma“) paminėjimas, ką randame ir neužsimenančiame apie pabaigą Raczyńskiego nuoraše. Šio nuorašo tekste randame dar vieną požymį, skiriantį jį nuo Archeologijos draugijos (išlikusių lapų), Ališavos ir Rumiancevo nuorašų grupės: 8 lentelė rodo, kaip, neturėdamas „reklamantų“, jis susiblokuoja su Jevreinovo nuorašu. Visu šie požymiai išsidėsto pradinėje kronikos dalyje, kurioje vyrauja *Gimbuto šakos istorija*.

Pradinėje dalyje, kintant tekstui, kur kas daugiau keičiami mitinių kunigaikščių vardai⁵¹. Seniausiuosius pakeitimus galima atsekti dar prieš kronikos paragrafavimą. 1 lentelėje matome, kaip Kerniaus šakoje atsirado Živinbudas. Ališavos–Raczyńskiego–Rumiancevo blokas jau išryškėja Giriui pridėjus jo tėvą – Dausprungą iš Deltuvos⁵². 3–5 lentelėse pamatome šito išryškėjimo variantus: Mantvilo sūnus Nemuną ir Skirmantą [I] (Krašińskiego ir Jevreinovo nuorašuose) pakeičia Vykintas ir Erdvilas – skirtingai ir (kai kur) supainiotai. Rumiancevo nuoraše pirmą kartą paminėti Nemunas ir Skirmantas [I] toliau virsta Vykintu ir Erdvilu; Raczyńskiego nuoraše gana tvarkingai pasakoma, kad Nemunas ir Skirmantas kitur vadinami Vykintu ir Erdvilu, o toliau kalbama jau apie pastaruosius; Ališavos nuoraše Erdvilas pakeičia Nemuną dar liekant Skirmantui [I], bet toliau jau minimi tik Vykintas ir Erdvilas. Nemuno pašalinimas, dar liekant Skirmantui [I], kažkiek leidžia įžvelgti anksčiausią taisyklę Ališavos nuoraše, juo labiau kad jis surašytas prieš Raczyńskiego ar Rumiancevo rankraščius, tačiau tam, ko gera, prieštarautų ir Nemuno užsilikimas Raczyńskiego nuoraše. Aišku viena: šioje vietoje Ališavos, Raczyńskiego ir Rumiancevo nuorašų skirtumai nelaiikytini vien vidinio diktanto nulemta skirtybe. Ališavos–Raczyńskiego–Rumiancevo nuorašai blokuojasi Gimbuto šakoje ir toliau. Skirmanto–Erdvilo sūnų Mingailą seka du pastarojo sūnūs. Vienas jų – Polocko atšakos pradininkas Ginvilas (visuose nuorašuose; Archeologijos draugijos nuoraše tėra šios atšakos pabaiga)⁵³. Sudėtingiau parodomas kitas sūnus (jis vardinamas pirmuoju). Krašińskiego ir Jevreinovo nuorašuose tai Švarnas (matyti, kad pakeitęs Jomantą)⁵⁴, Archeologijos draugijos, Raczyńskiego, Ališavos ir Rumiancevo – Skirmantas [II]⁵⁵. Čia keičiasi ne tik vardas, bet ir tekstas (įskaitant ir antraščių, pastraipoms virstant paragrafais, atsiradimą bei skirtingą „reklamanto“ vietą Krašińskiego nuoraše)⁵⁶ (žr.10 lentelę).

Galima galutinai Švarną–Skirgailą (Krašińskiego–Jevreinovo) ir Skirmantą–Treniotą (Archeologijos draugijos–Raczyńskiego–Ališavos–Rumiancevo) turinčius nuorašus pavadinti senesniąją ir naujesniąją Lietuvos kronikų vidurinės redakcijos šakomis. Tokią skirtį lemia tiek vardai, tiek ir bendras paragrafavimo pobūdis⁵⁷. Tačiau vargu ar pakanka to, ką apie šiuos požymius žinome, kad nusakytume aiškų jų tarpusavio santykį: 10 lentelėje Raczyńskiego

⁵¹ 18 ir 19 nuorodas.

⁵² PSRL, c. 146, 174, 194.

⁵³ Ten pat, c. 91, 130, 147, 175, 195, 216.

⁵⁴ Ten pat, c. 130, 216–217.

⁵⁵ Ten pat, c. 91, 147, 175, 195.

⁵⁶ 14 ir 15 nuorodas. Paragrafų antraštės 10 lentelėje parodomi riebiu šriftu. Lentelė pratęsia 24–28 nuorodose pažymėtų kunigaikščių aptarimą

⁵⁷ Žr. Gudavičius, E. Žinutės..., p. 33–42.

Nuorašas	Tekstas
Ar., c. 91	Имел князь великии Скирмонт трех сынов: старшии Тронята, другии Люборт, третии Писимонт. О трех сынех Скирмонтовых. Князь великии Скирмонт у великой старости своеи умре, а сын его Люборт сяде на Карачове и назовется князь караченский, а Писимонт на Турове сядет, а Тронята на Новегородцы; и пановали на тях городех много лет. Возвратимся воспят. О матери Куковоитове и о самом Куковоитѣ. В тях летех мати князя великого литовского и жомоитского Куковоитява Поята умре у великой старости своеи.
Kr., c. 130–131	И мел князь великий Ямонт трех сынов: старшии Скиргаило, другии Люборт, третии Писимонт. А потом князь великий умре, и Люборт сядеть на Карачове и назовется великим князем корачевским, а Писимонт на Турове, а Скиргаило на Новегродце; и пануючи им на тях городех много лѣт. В тые лѣта князя великому литовскому и жомоитскому Куковоитю умре у великой старости мати его Поята.
Rc., c. 148	И мѣл князь великии Скиръмонт трех сынов: старшыи Тронята, другии Люборт, третии Писимонт. Князь великии Скирмонт у великой старости своеи умер, а сын его Люборт сядеть на Корачеве и назовется князь корачевский, а Писимонт на Турове сядеть, а Тронята на Новегородцѣ; и пановали на тях городех много лѣт. В тях лѣтех мати князя великого литовского и жомоитского Куковотева Поята умерла у великой старости своеи.
Al., c. 176	I miał xiądz wielki Skirmont sinow trzech: starssi Tronat, drugi Lvbiort, trzeci Pisimont. O trzech sinyech Skirmontowych. Kxiądz wielki Skirmont w wielkney starosci swei vmrze, sin iego siądzie Lvbiort na Koraczewie, i nazval się xiądzem Koraczewskim, a Pisimont na Turovie, a Tronath na Nouogrodzie, i panovali na tich zamkach wiele lath. I wrocil się nazad. O matce Kukovoitovei i o samem Kukovoycie. V tich leciech matka Kukovoytova, xiędza wielkiego Živimbuda, vmrze, Poyata, w wielkney starosci swey.
Rm., c. 196	И мѣл князь великии Скирмонт 3-х сынов: старшии Тронята, другии Люборт, 3-и Писимонт. Князь великии Скирмонт в великой старости своеи умре, а сын его Люборт сядет на Карачове и назовется князь карачевский, а Писимонт на Турове сядет, а Тронята на Новѣгородцы; и пановали на тях городѣх много лѣт. Возвратимся вспак. О матери Куковоитовѣ и о самом Куковоите. В тях лѣтѣх мати князя великого литовского и жомоитского Куковоитява Поята умре в великой старости своеи.
Jv., c. 217	И имѣл князь великии Шкварно трѣх сынов: старѣишии Скиргаило, другии Люборт, третии Писимонт. О трѣх сынех Шкварновых. Князь великии Шкварно в великой старости своеи умре, а сын его Люборт сѣл на Карачеве и назвался князем корачевским, а Писидон сѣл на Турове, а Скригаило на Новѣгородцѣ; и княжили они на тѣх городѣх много лѣт. О матери Куковоитове и о самом Куковоите. В тѣ лѣта мати князя великаго литовскаго и жемоитскаго Куковоитова именем Поста умре.

nuorašo ištrauka visai neparagrafuota, o Rumiancevo nuoraše randame tik vieną paragrafą. Jei bandysime vien šiuo požymiu aiškinti, kurio šių dviejų nuorašų tekstas yra senesnis, tai kaip turėtume vertinti Jevreinovo nuorašą, kuriame aptinkame dvi paragrafo antraštes? Erdvilo–Vykinto vietos supainiojimai, Švarno atsiradimas vietoje Jomanto ir Skirmanto [III] vietoje Švarno rodo, kad vardai buvo keičiami ne vieną kartą ir ne vienoje vietoje. Kalbant apie paragrafavimą pažymėtina, kad šiuo požiūriu iki pasakojimo apie Šventaragį Ališavos nuorašas labiau sutampa su Rumiancevo ar Jevreinovo negu su Racyńskių nuorašu⁵⁸.

Intarpas galėjo nulemti tiek „reklamanto“ – atsiradimą, tiek ir jo išnykimą. Pažvelkime, kokį tekstą perskiria 10 lentelės antroji paragrafo antraštė (apie Kukovaitį ir jo motiną). Racyńskių nuoraše tekstas (jis be šios antraštės) skamba: „...ir valdė tas pilis daug metų. Tais metais (...) Pajauta numirė...“. Skelbiant šį tekstą, prieš įvardį „tais“ buvo parašytas taškas. Ko gera, taip ir reikėjo daryti kituose nuorašuose, bet ar gerai tai padaryta, skelbiant Krasińskių nuorašo tekstą, kur skaitome „...ir valdant jiems tas pilis daug metų. Tais metais...numirė... Pajauta“? Visų pirma, lietuviškai Krasińskių nuorašo tekstą reikia versti ne „tais metais“, o „tuo metu“. Kalbant apie gudišką tekstą pasakytina, kad čia šiais žodžiais pradedamas ne naujas, o tik pagrindinis sakinys, t. y. šiame nuoraše parašyta „и пануючи им на tych городех много лѣт, в тые лѣта...умре...Поята“. Krasińskių nuoraše nėra paragrafo antraštės, nes pats Pajautos paragrafas nėra išskirtas, o apie ją pradedama kalbėti net ne atskiru sakiniu. Kitur, šį sakinį atskiriant, Krasińskių nuorašo padalyvis „valdant“ (*пануючи*) buvo pakeistas būtuojų laiku (*пановали*). Taip buvo stlistiškai baigtas tvarkyti tekstas, įvedus Pajautos intarpą. Kad tai buvo būtent intarpo atsiradimo pasekmė, rodo Archeologijos draugijos, Ališavos ir Rumiancevo nuorašų „reklamantas“. Ne visur taip išbaigta buvo padaryta: Jevreinovo nuoraše nerandame „reklamanto“ (nors yra abi paragrafų antraštės), Racyńskių nuoraše nematome nei „reklamantų“, nei antraščių. Negrabus Krasińskių nuorašo tekstas aptartoje 10 lentelės vietoje parodo intarpą. Bet 14 ir 15 nuorodos rodo, kad tik šiame nuoraše yra dar vieno intarpo požymiai: jie seka po tos pačios Pajautos–Kukovaičio pastraipos, kurios pradžia pažymi kaip tik 10 lentelėje aptartas ir minėta negrabumą lėmęs intarpas (plg. 8 lentelę). Visuose nuorašuose po šios pastraipos seka pasakojimas apie kovą su chanu Kurdasu, pasibaigiantis Rimgaudo mirtimi ir Palemono giminės išmirimu.

Krasińskių nuorašo pastraipas parodančioje 9 lentelėje Kurdaso pastraipa yra 10-oji pozicija, užbaigianti Palemono giminės istoriją (žr. tekstą po 9 lentelės su 17–47 nuorodomis). Racyńskių nuoraše tai yra neparagrafuota teksto atkarpa, pradedama atitinkančia 9 lentelės 3-ąją poziciją pastraipa. Čia ši atkarpa įvardijama „Apie kunigaikštį Palemoną ir tris jo sūnus“⁵⁹. Kitaip sakant, taip įvardyta Racyńskių nuorašo atkarpa, kuri jau suparagrafuojama visuose kituose kronikos naujesniosios šakos (ir net Jevreinovo) nuorašuose ir aprašo Palemono genealoginį medį pirminiu, dar neparagrafuotu, pavidalu, kaip tai

⁵⁸ Ten pat, p. 32–33.

⁵⁹ PSRL, c. 145: „О княжати Палемоне и трех сынов его“. Ji neįvardyta tik Krasińskių nuoraše (Archeologijos draugijos nuoraše nėra šito lapo).

matome ir Krasińskio nuoraše. 48–51 nuorodoms skirtas tekstas ir 6 lentelė parodo šito medžio aprašymo pabaigą ir konstatavimą „To pabaiga“. Pastarojo nebuvimas Raczynskio nuoraše dar kartą patvirtina stilistinę jo rašovo (galbūt protografo) motyvaciją. Bet ši motyvacija galėjo skirtis atskirose vietose. Šiaip ar taip, po Kurdaso pasakojimo Raczynskio nuorašo paragrafavimas iš esmės sutampa su kitais naujesniosios šakos ir Jevreinovo nuorašais⁶⁰. Klausimas, ar Raczynskio nuorašas po Kurdaso pastraipos nurašinėtas nuo paragrafuoto protografo, o iki tol nuo neparagrafuoto, veikiausiai būtų per daug supaprastintas; tačiau atskira šio nuorašo pozicija kitų naujesniosios šakos nuorašų atžvilgiu, bene labiausiai lemiamą neparagrafuotosios jo dalies, lieka akivaizdi. Iš to sektų išvada, kad vardų keitimas ir teksto paragrafavimas buvo, bent jau nevisuomet, tarp savęs susiję, lygiagretūs procesai. Reikia konstatuoti dar vieną dalyką: kol kas mes beveik neturime neparagrafuotos kronikos dalies, kurios trūksta Krasińskio nuoraše (tarp abiejų kronikos dalių), nes visur kitur ji suparagrafuota⁶¹. Nepamirškime, kad visai netoli nuo šitų pastraipų (ar paragrafų) buvo parašyta „To pabaiga“.

Paragrafuotas kronikų vidurinėsios redakcijos tekstas, parodytas per Ališavos nuorašą, leidžia pamatyti, kad pradine savo dalimi nesutapdamas su neparagrafuotu Raczynskio nuorašu, jis kaip tik yra artimas ar net sutampa su Archeologijos draugijos, Rumiancevo ir Jevreinovo nuorašais, tuo tarpu toliau labiausiai sutampant Ališavos, Archeologijos draugijos, Raczynskio ir Rumiancevo nuorašams, daugiausia nesutapimų randame Jevreinovo nuorašo paragrafuose⁶². Nepamirština, kad pastarąjį vaizdą didele dalimi pateikia jau antroji (paimta iš trumpųjų sąvadų) kronikos dalis. Šioje dalyje vidurinėsios redakcijos naujesniųjų nuorašų paragrafavimas maždaug sutampa (ar nedaug skiriasi) iki pasakojimo apie Podolę⁶³. Rumiancevo ir Archeologijos draugijos nuorašai parodo šį pasakojimą kaip intarpą (rašoma „nuo čia vėl pradėsime“)⁶⁴. Ko gero, panašiai rašoma Raczynskio ir Ališavos nuorašuose „(ir) paskiau“⁶⁵. Juose skiriasi tik šito siužeto detalės⁶⁶. Gal iškalbingiausias šiuo požiūriu yra Archeologijos draugijos nuorašas: pačioje pradžioje Podolės pasakojimas (tuo pačiu ir nuorašo tekstas) nutrūksta⁶⁷. Šis defektas ateina dar iš trumpojo sąvado: Podolės pasakojimas nutrūksta ir Supraslio nuoraše, jo nėra Archeologijos draugijos bei Jevreinovo nuorašuose⁶⁸. Jei Podolės pasakojimo defektus aptinkame kronikos pirminio teksto pabaigoje, tai *Gimbuto šakos istorijoje* atsiskleidžia svarbiausieji vardų keitimo atvejai. Reikia šiuo požiūriu peržiūrėti ir „romėnų didikų“ vardus (žr. 11 lentelę).

⁶⁰ Plg. 58 nuorodą: Gudavičius, E. Žinutės..., p. 32, 5 lentelės 2 poz. Kairiajame langelyje praleista: Rė, p. 145.

⁶¹ Plg. ten pat, p. 32–33 (5 lentelės 12–20 poz.).

⁶² Ten pat, p. 32–34.

⁶³ Ten pat, p. 34 (žr. 5 lent. 29–30 poz.).

⁶⁴ PSRL, c. 102, 207.

⁶⁵ Ten pat, c. 160, 187, 229.

⁶⁶ Gudavičius, E. Žinutės..., p. 42.

⁶⁷ PSRL, c. 102.

⁶⁸ Gudavičius, E. Žinutės..., p. 26.

Nuorašas	Tekstas
Kr., c. 129	четыри были рожаи наивышшие, именем Китоврасы, Колюмны, Рожи, Ургы... панов своих радных, наперvei с Колюмнов именем Кгрумпа, и другого со Врсинном именем Екшис, а третего з Рож именем Кгровъжис... И с Крумпя народиося Кгаштовт, а со Еикша народилсѧ Довоин, а з Кгровъжа народилсѧ Монвид
Rc., c. 145, 146, 147	четыры рожаи, навышшыи имены, именем с Китаврус Довспрунък, а с Колюмнов Прешпор, и з Руси Ульѧнус, а з Рож Ектор...панов своих радных, наперvei с Колюмнов Трумпя, и другого з Уръсинов именем Эикъшыса, а третего з Рож именем Кгровжыса... И с Трумпя народиося Кгаштовт, а з Эиъкша народилсѧ Довоина, а з Кгровжа народилсѧ Монъвид
Al., p. 173, 174	bilo cztery rodzaie navisse imieniem s Kitaurus, s Kolumnus...panow swoich radnich, napiervey s Kolumnov Kumpia, drugiego z Arsusinow Iuliana, a trzeciego z Rosz Gravssa... I z Kumpia narodzil się Gastolt, a z Eykssa narodzil się Dovoyno, a z Grauz̃a narodzil się Montwid
Rm., c. 193, 194, 195	были четыре рожаи, наивышшии, имены имѣли: с Китаврус Довспрунк, а с Колюмнув Прешпор, а з Русин Иульѧнус, а з Рож Ектор... панов своих радных, наперvei с Колюмнов Кгрумпя, а другаго со Урсинов именем Лишкис, а третъего з Рож именем Игровжис... И с Кумпя народиося Кгаштол, а из Еикша народилсѧ Довоина, а их Кгровжа народилсѧ Монвид
Jv., c. 214, 215	были четыре роды навышши иимены, с Китавроч Додепронк, Прешъпор а з Урусин Иулиян, а за Рожеи Иектор... панов своих дамных, напервои с Колюмнов Кгрумпя, а другаго с Ибрьсинов именем Екша, а треяго Рожа имянем Кгровжис... И с Кгрумпя народилсѧ Кгаштол, а из Кша народилсѧ Довоин, а из Кгровша народилсѧ Молтвин

„Romėnų didikų“, iš kurių vedamos lietuvių ponų giminės, vardai keičiasi, ko gera, radikaliau, nei kunigaikščių (žr. 12 lentelę).

11 lentelėje pateikiama Krasińskio nuorašo 2 ir 4 pastraipų (žr. 9 lent., 2 ir 4 poz.) ištrauka ir jos pakartojimai kituose nuorašuose. Teksto skirtumai čia vien vidinio diktanto skirtybės, ir tai leidžia kalbėti apie vieno archetipo ištakas. Didikų vardai ir jų kitimas šiose ištraukose yra jau redakcinė intervencija. Visuose nuorašuose vardai vienodai kartojami keturiose vietose (žr. 12 lentelę). Taip kartojant, nuo pirmojo paminėjimo herbais ateita iki ketvirtojo paminėjimo istoriniais Lietuvos ponų vardais. Krasińskio nuoraše šis kitimas labai nuoseklus: Stulpai, Lokys, Rožė tampa Stulpais–Grumpiu, Loku–Eikšiu, Rožė–Graužiu, toliau Grumpiu, Eikšiu, Graužiu ir pagaliau Goštautu, Davaina, Manvydu. Visuose likusiuose nuorašuose 2, 3 ir 4 pakopos atitinkamai išlieka nepakitusios⁶⁹, užtat 1 pakopoje greta herbų atsiranda „romėniški“ vardai – Prosperas, Julijonas, Hektoras. Esmė ta, kad šis pataisymas 1 pakopoje ir „užgęsta“: toliau lyg niekur nieko kalbama tik apie Grumpį, Eikšį, Graužį. Išimtis – Ališavos nuorašas: 2 pakopoje vietoje Eikšio randame Julijoną (toliau jau „normaliai“ atsiranda Eikšys); užtat defektinėje 1 pakopoje nerandame apskritai jokių vardų (teminimas vienas

⁶⁹ Atskiras atvejis Ališavos nuoraše aptariamas toliau.

(išrinkti 11 lentelės vardai, išlaikant jų išsidėstymo tvarką)

Nuorašas	Goštautai	Davainos	Manvydai
Kr.	Stulpai ↓ Stulpai–Grumpis ↓ Grumpis ↓ Goštautas	Lokys (Ursinas) ↓ Lokys–Eikšys ↓ Eikšys ↓ Davaina	Rožė ↓ Rožė–Gaužys ↓ Gaužys ↓ Manvydas
Rc.	Stulpai–Prosperas ↓ Stulpai–Grumpis ↓ Grumpis ↓ Goštautas	Lokys–Julijonas ↓ Lokys–Eikšys ↓ Eikšys ↓ Davaina	Rožė–Hektoras ↓ Rožė–Gaužys ↓ Gaužys ↓ Manvydas
Al.	Stulpai ↓ Stulpai–Grumpis ↓ Grumpis ↓ Goštautas	————— ↓ Lokys–Julijonas ↓ Eikšys ↓ Davaina	————— ↓ Rožė–Gaužys ↓ Gaužys ↓ Manvydas
Rm.	Stulpai–Prosperas ↓ Stulpai–Grumpis ↓ Grumpis ↓ Goštautas	Lokys–Julijonas ↓ Lokys–Eikšys ↓ Eikšys ↓ Davaina	Rožė–Hektoras ↓ Rožė–Gaužys ↓ Gaužys ↓ Manvydas
Jv.	Prosperas ↓ Stulpai–Grumpis ↓ Grumpis ↓ Goštautas	Lokys–Julijonas ↓ Lokys–Eikšys ↓ Eikšys ↓ Davaina	Rožė–Hektoras ↓ Rožė–Gaužys ↓ Gaužys ↓ Manvydas

Stulpų herbas). Susiduriame su akivaizdžia „romėniškų“ vardų korekcija, kuri toliau nebuvo pratęsta. Pagal šią vardų korekciją nuorašai pasiskirsto visiškai kitaip, nei tai matėme, atskirdami senesniąją (Krašiūnų, Jevreinovo) ir naujesniąją (Raczyński, Ališavos, Archeologijos draugijos, Rumiancevo) jų šaką. „Romėniškas vardynas“ (įskaitant ir Palemoną) – atskiras ir didelis klausimas. Čia tepažymėtina, kad jo neišsprendę vargu ar galėsime paaiškinti herbų ir vardų atsiradimą pradinėse kronikos pastraipose (juo labiau jų „užsikirtusią“ korekciją).

Aišku viena: herbai ir vardai, jei jie net neatsirado pradiniame tekste, buvo įvesti labai anksti: Krasińskio nuorašo herbų papildymas „romėniškais“ ir lietuviškais vardais visuose nuorašuose iš esmės nesiskiria (Ališavos nuorašas išsiskiria tik savo defektu).

„Romėniškų“ vardų įvedimą tenka laikyti viena anksčiausių vidurinėsios redakcijos korekcijų, neabejotinai padaryta prieš teksto paragrafavimą. Ji dar nepriskirtina požymiams, nulėmusiems nuorašų pasiskirstymą į senesniąją ir naujesniąją šakas. Pastarojoje Raczyńskio nuorašo tekstas laikytinas turinčiu daugiausia jo senumą (net lyginant su Jevreinovo nuorašu) parodančių požymių. Savo ruožtu paragrafavimas laikytinas prasidėjusiu dar formuojantis pirminiam tekstui ir užsitęsusiu, jau susidarant naujesniajai šakai, procesu. Pirminio teksto pabaiga buvo suorientuota į Palemono dinastijos išmirimą, leidžiantį išeiti į „istorinę areną“ su Goštautais „sugiminiavusiam“ Stulpų herbui, kas turėjo būti padaryta, ši kūrinį sujungus su trumpųjų sąvadų „Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių kronika“. Krasińskio nuorašas rodo, kad jungiančioji (Vytenio–Gedimino) dalis sutapo su paragrafavimo pabaiga (arba buvo jai chronologiškai artima). Būtent joje atsirado Trakų ir Vilniaus (dviejų paskutiniųjų Alberto Goštauto vaivadyščių) įkūrimo istorijos. Vardų keitimas, kurį teko aptarti atskirose vietose ir atskiru laiku, buvo taip pat nevienalaikis procesas. Pagrindinis jo tikslas – lietuviškųjų istorinių realijų įvedimas. Svarbiausias šaltinis – Hipatijaus metraštis (pačioje pradžioje – ypač 1219 m. Lietuvos–Voluinės taikos sutartis). Pakeitimai ir tarpai buvo ypač sukoncentruoti į Gimbuto šaką, kurios „istorijoje“ bazavosi „Goštautų protėvių nuopelnai“, tarnaujant mitiniams (vėliau – realėjantiems ir realiems) Lietuvos valdovams.

Žinant Lietuvos kronikų nuorašų susiskirstymą į senesniąją ir jaunesniąją šaką bei Krasińskio nuorašo artumą pirminiam(-iams) archetipui(-ams), įmanoma nubrėžti jų stemą. Tačiau daryti tai tik po tokio preliminaraus tyrimo būtų per daug formalu.

EINIGE BEMERKUNGEN ÜBER „DEN GENEALOGISCHEN BAUM“ DER LITAUISCHEN CHRONIKEN

Zusammenfassung

Die mittlere Redaktion der litauischen Chroniken besteht aus zwei Teilen: der phantastischen Geschichte „Der Herrscher der römischen Dynastie“ und der sogenannten Chronik der litauischen Großfürsten. Als Dynastiestifter gilt Palemon, „Verwandter der Kaiser“. Berichtet wird von zwei Zweigen der Dynastie, die Litauen und die ruthenischen Nachbarländer beherrschten. Der jüngere Zweig herrschte in Nowogrodek und Polotsk. „Die römischen Ahnen“ des Hauses Gastold sind für diesen jüngeren Zweig, die Nachfahren des Schwertes (der ältere Zweig besteht nur aus Nachfahren der Spindel), von Nutzen.

Aus der Krasińki-Handschrift geht hervor, dass die beiden Teile sich nicht organisch vereinigen ließen. Nach dem Aussterben des Geschlechtes der Palemoniden klaffte eine „chronologische“ Lücke bis zur Erzählung über die Söhne Gedimins. Diese wurde geschlossen durch Teile, die über die Großfürsten Witen und Gedimin erzählten (zuerst phantastische, im Weiteren aber wirkliche Begebenheiten). Beide Herrscher führen als Wappen die „Säule“, die auch dem Geschlecht der Gastold zugewiesen wird. Während

dieser Lückenschließung wurde die Chronik paragrafisiert und leicht erweitert. Auch Namen wurden ausgetauscht (zugunsten der Namen der litauischen Fürsten aus der russischen Hypatiuschronik). In der Erzählung über Gedimin finden wir die Gründungslegenden von Tracken und Wilna. Die dabei entstehende Ortschaftenreihe Nowogrodek-Polotsk-Tracken-Wilna entspricht genau genau den von Albrecht Gastold verwalteten Kreisen.

Die Handschriften der Chronik bilden zwei Gruppen: die ältere (Kraśiński- und Jewreinow-Abschrift) und jüngere (Archäologische, Raczyński-, Olschew- und Rumianzew-Abschrift).

Schlüsselwörter: das Geschlecht Palemon, Centauren- und Säulenwappen, Kraśiński- und Archäologiegesellschaft, Abschriften von Ališava, Raczyński und Rumianzew.

SOME COMMENTS ON “THE FAMILY TREE” IN LITHUANIAN CHRONICLES

Summary

The article discusses the structure of the legendary part of the Lithuanian Chronicles in relation to the genealogy matters of the legendary dukes. This enables to provide a better explanation of the motives, determining the choice of names, and helps to discover the interconnections between the existing copies. We can identify two groups of earlier and later published versions of the text.

Keywords: Palemonids dynasty, the coat of arms of Pillars and Centaur, Kraśiński, Archeological Fellowships, the versions of Alisava, Raczyński and Rumiancev.

XVI A. IKIREFORMINIO VILNIAUS PILIES TEISMO RAŠTININKO IR LIETUVOS METRIKOS METRIKANTO KARJERA: MOTIEJAUS SAVICKIO (apie 1530–apie 1581) ATVEJIS

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama XVI a. ikireforminio LDK pilies teismo žemiausios grandies pareigūno – raštininko Motiejaus Savickio (apie 1530–apie 1581) biografija. Kadangi iki 1564–1566 m. administracinės ir teismų reformos pilies teismų veikla ir juose dirbę pareigūnai menkai atsispindi istoriografijoje, pasirinkta M. Savickio karjera gali būti laikoma šios socioprofesinės grupės modalinės biografijos atveju.

M. Savickis kilo iš XVI a. vidurio LDK teismų reformos kontekste svarbios, kalbiškai ir kultūriškai labiau, nei kitos LDK dalys, sulenkėjusios Palenkės vaivadijos. Jo šaknys buvo arba miestietiškos, arba jo protėviai galėjo būti iš Mazovijos į Palenkę atsikraustę smulkūs bajorai. Jaunystėje M. Savickis lavinosi būsimą LDK kanclerio Ostafijaus Valavičiaus dvare. Globėjui užtarus, 1551 m. pateko į Vilniaus vaivados ir LDK kanclerio Mikalojaus Radvilos Juodojo kanceliariją ir didiko klientelą. Sutarimus su patronu lengvino tos pačios religijos – evangelizmo – išpažinimas. Per 15 darbo metų Radvilos kanceliarijoje M. Savickis prasimušė į pasiturinčius bajorus ir tapo Melniko seniūnu. Karjera nenutrūko ir po 1565 m. Radvilos mirties. Įgyto Žygimanto Augusto pasitikėjimo ir Radvilų giminės atstovų (Radvilos Našlaitėlio ir Mikalojaus Radvilos Rudojo) paramos dėka M. Savickis pakilo iki valdovo dvaro ir centrinio LDK pareigūno (lietuviškasis valdovo sekretorius ir LDK didysis raštininkas). 1574 m. jis tapo ir Abiejų Tautų Respublikos senatoriumi (Palenkės kaštelionu). Karjerai nesutrūkdė neigiamas LDK ir Lenkijos unijos vertinimas. Didesnių aukštumų, nei M. Savickis, pasiekė tik du XVI a. Vilniaus vaivadų raštininkai – O. Valavičius ir Leonas Sapiega, tačiau abiejų jų kilmė ir turtinė padėtis buvo nepalyginamai geresnės. Pagrindinis M. Savickio aukštos karjeros pamatas buvo patekimas į įtakingiausių LDK didikų klientelą.

Su žmona lenke Ana Voitechovna turėjo tris pilnametystės sulaukusius vaikus. Dukra ir sūnūs Vaitiekus bei Mikalojus nebepratęsė tėvo karjeros pasiekimų, nepaisant įgyto aukšto net ir universitetinio išsilavinimo (Vaitiekus). Tam trukdė jų didesnis angažavimasis Lenkijai, kur neturėjo tokių protektorių, kokius turėjo jų tėvas LDK.

Esminiai žodžiai: XVI a., LDK, pilies teismai, raštininkas, kanceliarija.

ĮVADAS

XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK arba Lietuva) pilies teismai (iki 1564–1566 m. administracinės ir teismų reformos) buvo vieni svarbiausių savo laiko bajoriškosios visuomenės teisinės kultūros reiškėjų. Nepaisant jų reikšmės Lietuvos gyvenime, teismų veiklos tyrimai negausūs, daug daugiau dėmesio skirta poreforminiams

žemės, pilies ir pakamario teismams¹. Kai kurie atskiri klausimai, pavyzdžiui, XVI a. pirmosios pusės teismų pareigūnų personalijos, iš viso yra didelė spraga teisinę kultūrą nagrinėjančioje istoriografijoje². Yra sudaryti (su spragomis) XVI a. pirmosios pusės Vilniaus ir Trakų vaivadijų pilies teismų pareigūnų (vietininkų, teisėjų, pilies (vaivadų) raštininkų sąrašai³, bet konkretūs juose dirbę pareigūnai, ypač žemesnės grandies, žinomi menkai⁴. Tarp tokių yra pilies (vaivadų) raštininkai, kurie patys arba kuriems vadovaujant buvo sudarytos ir iki mūsų dienų išlikę teismų knygos. Net 23 ikireforminio Vilniaus pilies teismo knygos atsitiktinai kartu su kitais LDK kanclerių dokumentais pateko į LDK kanceliarijos archyvą, o jau XVI a. pabaigoje, perrašant Lietuvos Metrikos knygas, jos buvo traktuojamos kaip neatskiriama šio archyvo dalis⁵. Nors turime tokių svarbų šaltinį, tačiau detaliau nebuvo tyrinėta, kiek raštinės pareigūnų dirbo ikireforminiuose pilių teismuose, kokie ryšiai juos siejo su vaivadomis, kokios kvalifikacijos ir socialinės padėties jie buvo, kokios buvo jų karjeros galimybės.

Šiame straipsnyje analizuojama ikireforminio Vilniaus pilies (vaivados) – teismo raštininko Motiejaus Savickio (apie 1530–apie 1581)⁶ biografija. Jo gyvenimo istorija pasirinkta neatsitiktinai. Dėl išskirtinės M. Savickio karjeros apie ją yra palyginti daugiau šaltinių, nei apie kurią kitą to laikmečio raštininkų korporacijos atstovą⁷. Išliko kelios jo rašytos ar vestos Lietuvos Metrikos knygų kopijos (kn. 245, 268). Svarbu ir tai, kad M. Savickis buvo kilęs iš XVI a. LDK teismų reformos kontekste svarbios Palenkės vaivadijos. Palenkė pirmoji Liublino įvykių metu buvo prijungta prie Lenkijos, o M. Savickis savo požiūrį į minėtą politinį aktą išreiškė keliolikoje mus pasiekusių laiškų Vilniaus vaivadai Mikalojui Radvilai Rudajam. Jo korespondencija ir vėliau surašytas „Memorialas“ – savotiškas

¹ Apie pilies teismų atsiradimą LDK žr.: Леонтович, Ф. И. Областные суды в Великом Княжестве Литовском. *Журнал министерства юстиции*, СПб., 1910, № 9, c. 83–130; № 10, c. 85–128; Apie XVI a. pirmosios pusės (iki 1555 m.) ikireforminio Vilniaus pilies teismo pareigūnų skyrimo tvarką žr. Kiaupienė, J. „Mes, Lietuva^c: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas). Vilnius: Kronta, 2003, p. 152–157.

² Poreforminio žemės teismų pareigūnų grupės analizė parodė turtinių jų pajėgumą ir giminytės ryšius bei patvirtino teiginius apie išlikusius klientelinius santykius formaliai demokratizuotuose žemės teismuose, kurie ir toliau buvo valdomi LDK ponijos per jos statytinius, klientus. Plačiau žr. Vilimas, D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*. Vilnius: LII leidykla, 2006.

³ Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. I. *Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*. Pod. red. A. Rachuby. Warszawa: DiG, 2004, s. 133–137, 158–163, 167–171; t. II: *Województwo Trockie XIV–XVIII wiek*. Pod. red. A. Rachuby. Warszawa: DiG, 2009, s. 156–160, 182–187, 189–194. Nepilni net vietininkų sąrašai, pvz., tarp XVI a. pirmosios pusės Vilniaus pavaivadijų (vietininkų) nenurodytas 1551 m. šias pareigas ėjęs Ostafjevičius Jacka. Žr. *Lietuvos Metrika* (toliau – LM; naudotasi Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomais mikrofilmais), kn. 238, l. 664.

⁴ XV a. pab.–XVI a. pr. pareigūnai minimi A. Grušo darbuose. Žr. Груша, А. Службовы склад і структура канцелярыі Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV–першай паловы XVI ст. *Metriciana*, 2001, t. 1, c. 23–24.

⁵ Žr.: Кяупене, Ю. Книги Вильнюского замкового суда XVI в. в составе Литовской Метрики. *Lietuvos Metrika. 1988 metų tyrinėjimai*. Vilnius, 1992, p. 71–84; Ragauskienė, R. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceleriai ir Lietuvos Metrika: valstybės kanceliarijos dokumentų saugojimo ypatybės. *Lietuvos Metrikos naujienos*, 2003, nr. 7, p. 30–40.

⁶ Mirė prieš 1581 m. rugsėjo 1 d. Žr.: *Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku*. Opr. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994, s. 123; Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MAB RS), f. 16, nr. 25, l. 66.

⁷ Rašant straipsnį naudota daugiau „lietuviškoji“ M. Savickio veiklą nušviečianti medžiaga. Ateities darbui liko neperžiūrėtos M. Savickio seniūnavimo metais vestos Melniko teismų knygos.

Liublino įvykių dienoraštis ir poliubljinės LDK perspektyvos apmąstymai⁸. Bene pirmą sykį pagrindinius M. Savickio gyvenimo faktus glaustai, kaip reikalavo leidinio formatais, Lenkijos biografijų žodyne paskelbė Irena Kaniewska⁹. Tačiau šiame tyrime nebuvo panaudota „lietuviškoji“ medžiaga, ypatingai svarbi raštininko karjeros supratimui, – jo klienteliniai ryšiai, duomenys apie šeimą, įgytą turtą ir pan. Vien dėl to, manau, verta dar kartą prisiminti šią asmenybę.

MOTIEJAUS SAVICKIO KILMĖ

M. Savickis kilo iš ilgą laiką ginčytinos ir XV a. prie LDK galutinai prijungtos Palenkės vaivadijos (Drohičino, Melniko ir Bielsko pavietai). Palenkės teisinė sistema esmingai skyrėsi nuo likusios Lietuvos. Joje nuo XV a. pabaigos–XVI a. pradžios veikė lenkų teisė, ir jos pagrindu funkcionavo bajoriški teismai. Teismų aktai rašyti lotynų arba lenkų kalbomis, o ne rusėnų, kaip kitose LDK vaivadijose. Šioje vaivadijoje vyravo lenkų monetarinė politika, gana anksti pradėta vykdyti valakų reforma, o didžioji dauguma bajorijos buvo lenkai (daugiausia kilę iš Mazovijos)¹⁰. Dėl glaudžių ryšių su Lenkija kaip tik Palenkėje nuo 6-ojo dešimtmečio vyko rimčiausias bajorijos judėjimas už uniją. Nenuostabu, kad palenkiečiai buvo pirmieji 1569 m. kovo 5 d. aktu prijungti prie Lenkijos. Tad būsimo vaivados raštininko gimtosios vietos labiau, nei bet kur kitur LDK, buvo paveiktos kalbinės ir kultūrinės polonizacijos. Tiesa, Palenkėje stiprias pozicijas turėjo stačiatikiai ir rusėniška kultūra.

Duomenų apie ankstyvuosius M. Savickio protėvius nėra. Savickiai buvo ir tebėra viena populiariausių pavardžių tuometinėje Palenkėje ir šiandieninėje Lenkijoje. Herbynuose minimos 4 skirtingų herbų Savickių giminės¹¹. Tai, kad M. Savickis naudojo Lubiczo herbą, be to, įsigijo Savicų valdą Palenkės vaivadijoje, byloja apie jo ryšius su Lubiczo herbą turėjusiais Savicų Savickiais, minimais nuo XV a. pradžios. Be to, šaltiniuose yra informacijos apie miestietiškas būsimojo raštininko šaknis. M. Savickio senelis Tomas buvo tuometinio Polocko vaivados, Bielsko laikytojo Alberto Goštauto įkurto Narevo miesto miestietis. Prie svarbaus kelio iš Lietuvos į Lenkiją buvęs miestas 1514 m. gavo Kulmo miesto teises, o prieš 1527 m. Bielsko seniūnas paskyrė pirmąjį žinomą miesto vaitą. Juo tapo būtent T. Savickis¹². Jam pavesta pritraukti į miestą naujų gyventojų. Aiškiau vaito teisminės ir administracinės prerogatyvos buvo apibrėžtos 1529 m., kuomet tarpininkaujant tam pačiam didikui A. Goštautui Žygimantas Senasis balandžio 6 d.

⁸ M. Savickio laišakai cituojami LDK unijai su Lenkija skirtuose darbuose. Žr. Lulewicz, H. *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*. Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN, 2002, s. 18–20, 27.

⁹ Kaniewska, I., Sawicki, M. *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa, Kraków, 1994, t. 35, s. 334–335.

¹⁰ Žr. Błaszczyk, G. *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*. Poznań, 2002, Wydawnictwo Poznańskie, s. 117–118.

¹¹ Antai MAB RS, f. 43, nr. 25540 saugoma 1770 m. sudaryta lietuviškosios Savickių šakos genealogija.

¹² Michaluk, D. *Z dziejów Narwi i okolic. W 480 rocznicę nadania prawa chełmińskiego 1514–1994*. Białystok, Narew: Białostockie Towarzystwo Naukowe i Narewski Ośrodek Kultury, 1996, s. 16.

suteikė Narevui jau Magdeburgo teises¹³. Dieną prieš tai, vaivadai užtarus, valdovas savo privilegija Tomui ir jo palikuonims suteikė Narevo vaitiją amžina teise, aprūpindamas vaitą namu mieste ir vandens malūnu¹⁴. 1529 m. privilegijoje vaitas Tomas vadinamas tik miestiečiu (*cive Narwensis*), o 1555 m. išduotame privilegijos išrašė, kurio iš valdovo prašė jo anūkas Motiejus, Tomas jau vadinamas kilminguoju miestiečiu (*nobilis Thomas cive Narwensis*)¹⁵.

M. Savickis irgi ėjo minėtas miestietiškas pareigas, nors to „nereklamavo“, dokumentų nepasirašinėjo kaip Narevo vaitas ar vaitijos laikytojas. Mirus M. Savickio seneliui Tomui, Narevo vaitiją perėmė jo sūnus Adomas. O jau po šio mirties apie 1555 m. pavasarį nauju Narevo vaitu tapo greičiausiai vienintelis pilnametystės sulaukęs vyriausiasis jo sūnus Motiejus¹⁶. Šis, veddamas žmoną, jai užrašė 1000 lenkiškų auksinių Narevo vaitijoje, o 1557 m. testamentu vaitiją po savo mirties paliko sūnui Vaitiekui, nebent jis neklausytų motinos ir tai būtų pripažinta Drohičino žemės teisme. Iki sūnaus pilnametystės vaitijos laikytoja turėjo būti M. Savickio žmona¹⁷. Kaip Narevo vaitas jis minėtas 1558–1559 metais¹⁸. Greičiausiai ir vėliau ėmė pajamas iš vaitijos, nors neaišku, ar organizavo ir teisė kaip vaitas. Daugiau apie kitus būsimojo raštininko artimuosius, išskyrus M. Savickio senelį Tomą ir tėvą Adomą, sužinoti nepavyko. O giminaičių jis, be abejo, turėjo, nors santykiai tarp jų ir nebuvo geriausi. Tai aiškėja iš 1557 m. Savickio sudaryto testamento. Giminaičiams raštininkas nepaliko nieko, kadangi, anot jo paties, „jie man niekuo nepagelbėjo“, todėl vienintelė verta jo sukauptų turtų buvo žmona Ana, su kuria, pasak jo, „kartu išsitarnavome mūsų darbu ir jėgomis, savo laiku kentėdami nepritekliaus“. Aptardamas sūnaus globos reikalus pabrėžė, jog „savo giminaičių globoti mano sūnaus jokiais būdais neleidžiu, visas globos teises perleidžiu žmonai“¹⁹.

Iš pateiktų duomenų griežtai teigti apie M. Savickio kilmę iš Palenkėje įsikūrusių Mazovijos bajorų, lygiai kaip ir besąlygiškai patvirtinti Oskaro Haleckio hipotezę dėl jo miestietiško šaknų²⁰, vis dar rizikinga. Būsimasis teismo raštininkas galėjo kilti iš miestietiškos šeimos, o dėl ryšių su įtakingu Albertu Goštautu ir palankios tuometinės konjunktūros – gana didelio bajorijos luomo atvirumo – Savickiai jau XVI a. pirmojoje pusėje galėjo tapti bajorais. Tačiau naujai kuriamo Narevo vaitas lygiai tiek pat galėjo būti ir smulkus bajoras. Pagaliau didelio skirtumo tarp M. Savickio kilmės iš miestiečių ar smulkių bajorų nėra. Aišku tik viena, kad jo pradinės pozicijos nebuvo labai stiprios.

¹³ Žr.: Rimša, E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*. Vilnius: Žara, 1999, p. 408; Michaluk, D. Op. cit., s. 17–18, 87–93.

¹⁴ Žr. *Lietuvos Metrika*, knyga 11 (1518–1523). Užrašymų knyga 11. Parengė A. Dubonis. Vilnius, 1997, nr. 149, p. 141–142.

¹⁵ *LM*, kn. 35, l. 212–214.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ *LM*, kn. 252, l. 235.

¹⁸ Kaniewska, I. Op. cit., s. 335; Michaluk, D. Op. cit., s. 18.

¹⁹ *LM*, kn. 252, l. 235v–237.

²⁰ Žr. Kaniewska, I. Op. cit., s. 334; Halecki, O. *Przylączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w 1569 roku*. Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 1915, s. 40, 74–76.

„RAŠYTA VILNIAUS VAIVADOS MIKALOJAUS RADVILOS (...) PALIEPIMU JO DJAKO MOTIEJAUS SAVICKIO (...)“

Šia 1553 m. užrašyta eilute prasideda Vilniaus vaivados ir jo vietininko teismo knyga, išlikusi kaip Lietuvos Metrikos 245-oji knyga-kopija ir žyminti vieną svarbiausių bei sėkmingiausių M. Savickio gyvenimo etapų pradžią – Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos Juodojo djako poziciją. Kelias į šias pareigas prasidėjo kiek anksčiau, nes jam ne iš karto pavyko patekti į Radvilos protektoratą.

Išsilavinimas. Būsimasis raštininkas turėjo gimti ne vėliau 1530 m., kadangi 1552 m. buvo įsitvirtinęs vaivados kanceliarijoje, taigi tuo metu jau buvo pilnametis. Nėra tikslių duomenų dėl jo išsilavinimo. Atrodo, kad universitetinių studijų patirties neturėjo, jaunystėje lavinosi pirmojo savo globėjo, į diduomenę įsiveržusio būsimąjo LDK kanclerio Ostafijaus Valavičiaus dvare²¹. Pastarasis karjerą taip pat pradėjo kaip Vilniaus vaivados raštininkas ir apskritai buvo vienas geriausių to meto LDK kanceliarijos specialistų. Neatsitiktinai 1565–1566 m. Vilniaus seime patvirtinus naują vicekanclerio pareigybę, į ją paskirtas O. Valavičius, kaip realiai kanceliarijos darbą išmanantis vadovas. Taigi M. Savickis turėjo gauti gerą, galbūt tiesiogiai darbui kanceliarijoje pritaikytą, pragmatišką išsilavinimą. Jis puikiai rašė lenkiškai, ši kalba, matyt, jam buvo gimtoji, lygiai taip pat gerai mokėjo rusėniškai. Korespondencijoje kartais įterpdavo lotyniškų frazių – tikriausiai ir ši kalba nebuvo jam svetima, bent jau buvo susipažinęs su jos pradmenimis.

XVI a. vidurio LDK miestiečių kilmės ar paprastas bajoras didesnę karjerą padaryti galėjo tik gavęs tam tikro lygio išsimokslinimą ir taip patekęs tarp įtakingo patrono klientų. LDK gyvenusių humanistų Augustino Rotundo ir Andriaus Volano pasiekimai rodo, kad itin vertintas universitetinis išsilavinimas. M. Savickis tokio diplomo neturėjo, tačiau jo priesakai, duoti 1557 m. testamente žmonai dėl sūnaus mokslų, atspindi išsimokslinimo svarbos, jo teikiamų galimybių supratimą ir skamba gan šiuolaikiškai. Jis pavedė sūnų leisti į savo globėjo M. Radvilos Juodojo dvarą „iki bakalauro“, kad ten išmokytų tarnauti vaivada. O jau ūgtelėjusį prašė žmonos leisti į mokslus Vokietijoje, „kad būtų tinkamas tarnybai“. Tuo tikslu pavedė atidėti pinigus iš valdų gaunamų pajamų, o prireikus netgi parduoti turimus karinius reikmenis ir galinčius sutrūnyti brangius rūbus, nes, anot M. Savickio, didžiausia tėvų pareiga – suteikti išsimokslinimą vaikams²².

Vilniaus vaivados djakas ir raštininkas. Galbūt kilmė iš lenkiškos teisės tradicija puoselėjusios Palenkės, gautos žinios O. Valavičiaus dvare, susipažinimas su kanceliarijos darbu bei to paties O. Valavičiaus užtarimas atvedė M. Savickį į Radvilos Juodojo kanceliariją. Taip jau atsitiko, kad 1551 m. naujuoju Vilniaus vaivada ir LDK kancleriu buvo paskirtas M. Radvila Juodasis, o O. Valavičius tapo šio didiko vadovaujamos Bresto seniūnijos paseniūniu bei valdovo raštininku. Apie tą patį laiką, t. y. nuo 1551 m. birželio

²¹ „(...) который мене в дому своем выховавшы“. Žr. LM, kn. 252, l. 235v.

²² „(...) то есть наибольшая повинность добродитцев детям, абы на науку их давали и накладали“. LM, kn. 252, l. 238–239.

mėn., M. Savickis pradėjo dirbti naujojo Vilniaus vaivados djaku (rašovu). Istoriografijoje teigiama, kad pagal XV a. viduryje galutinai nusistovėjusią raštininkų personalo hierarchiją bei kompetencijas, djakai buvo viena žemiausių kanceliarijos pareigybių, aukščiausiai tik raštininkėlių. Jie rašydavo dokumentus ar juos įrašydavo į teismų knygas. Tuo tarpu raštininkai savo parašais tvirtino djakų atliktą darbą ir buvo atsakingi už galutinį rezultatą. Tiek djakų, tiek ir raštininkų skaičius nebuvo reglamentuojamas, pvz., XVI a. pirmojoje pusėje LDK kanceliarijoje vienu metu dirbo iki 13–14 djakų ir tiek pat raštininkų²³.

Kiek raštinės personalo atstovų dirbo vaivadų kanceliarijose, priklausė nuo pačių vaivadų veiklos ir užmojų. Po 4–5 tokius pareigūnus savo žinioje turėjo Vilniaus vaivados Albertas Goštautas ir Jonas Hlebavičius. Žinomi 7 Vilniaus vaivados M. Radvilos Juodojo raštininkai, dirbę jam 1551–1566 m.: tai M. Savickis, Martynas Mackovičius, Stanislovas Mordasas, Lukas Svirskis, Stanislovas Kosinskis, Povilas Burijus ir Jonas Hercikas. 11 savo raštininkų per netrumpą Trakų ir Vilniaus vaivados karjerą turėjo M. Radvila Rudasis. Tarp jų buvo Stanislovas Bartoševičius, Klimentijus Droža, Ivanas Leščilovskis, Joakimas Šostovickis ir kt.²⁴ Nėra duomenų, kad bent vienas šių pareigūnų būtų turėjęs universitetinį išsilavinimą, nors aišku, jog buvo ne tik raštingi, bet ir išsimokslinę. Taigi panašaus pasirengimo M. Savickio pateikimas tarp Radvilos Juodojo djakų buvo dėsningas ir patvirtina parinkimo į šias pareigybes tendencijas. Nors nėra aišku apie kitų raštininkų teritorinę kilmę, bet M. Savickio kilmė iš teisminėje kultūroje labiau pažengusios Palenkės galėjo būti svarbi.

Konkretni vaivados djako M. Savickio veikla dokumentuota nuo 1552 m. pradžios. Tų metų sausio 13 d. Vilniaus vaivados teisme Dmitrijui ir Steponui Sapiegoms dalijantis tėvonių dokumentų rinkinį, Dmitrijus pasigedo jo turėto vaivados djako surašyto dokumentų registro²⁵. Detalų, nemažos apimties Vilniaus vaivados J. Hlebavičiaus (apie 1480–1549) archyvinio rinkinio generalinį aprašą M. Savickis surašė 1562 m. gegužės 15 d.²⁶ Registrų surašymas rodo tik vieną djako specializaciją. Daugiausia laiko jis praleido Vilniaus pilies teisme, kur, pvz., 1553–1554 m. įrašinėjo bylas Vilniaus vaivados ir jo vietininko teismų knygoje, išlikusioje kaip Lietuvos Metrikos 245-ji knyga-kopija. Pradžioje kaip djakas, o vėliau kaip raštininkas, surašė arba pasirašė viešus²⁷ ir privačius vaivados dokumentus²⁸, galbūt, kaip įprasta, nešiojo didiko signetą. Tokią praktiką, pvz., taikė J. Hlebavičius ar M. Radvila Rudasis. Antai 1536 m. spalį kelionėje į Šalčininkų valdą J. Hlebavičiaus raštininkas pametė didiko signetą, o 1573 m. sausį Rubiaževičių valdoje

²³ Груша, А. Оp. cit., с. 29–30.

²⁴ Žr. Ragauskienė, R. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*. Vilnius: Valstybės žinios, 2002, p. 163–168.

²⁵ Žr. LM, kn. 240, l. 265–266.

²⁶ Žr. LM, kn. 255, l. 369v–371.

²⁷ Pz., 1564 m. M. Radvilos Juodojo ir jo raštininko M. Savickio parašais patvirtintas keturių kaimų registras, perduodant juos Smolensko kaštelionui Mikalojui Pacui. Žr.: *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 70 (1582–1585). Кніга Запісак Nr. 70*. Под ред. А. А. Мяцельскі. Мінск, 2008, № 112, с. 178. 1554, 1561. M. Radvilos Juodojo išduoti rusėniški raštai su rusėnišku M. Savickio autografu. *MAB RS*, f. 273, nr. 2217–2218.

²⁸ 1557 m. M. Radvilos raštas dėl Kopitų valdos pasirašytas jo raštininko M. Savickio. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów* (toliau – AR), dz. XI, nr. 59.

savo laišką M. Radvila Rudasis antspaudavo pas jį viešėjusio Vilniaus vyskupo spaudu, kadangi, anot didiko, „mano djakas, tik velnias jį žino, kur miega su mano signetu“²⁹.

Po ketverių ar penkerių djako tarnybos metų M. Savickis tapo vaivados raštininku. Šioje vietoje būtina pastebėti, jog, bent jau M. Savickio atveju, djako ir raštininko terminai šaltiniuose vartoti nepreciziškai. Beveik ketverius darbo vaivados kanceliarijoje metus (iki 1554 m. pabaigos) M. Savickis vadintas tik djaku, o 1554 m. spalio 19 d. bene pirmą kartą – vaivados raštininku³⁰. Iki 1557 m. vidurio vėl „grįžtama“ prie djako termino³¹, o nuo 1557 m. pabaigos iki 1565 m. vidurio daugiau vadinamas raštininku. Nors ir šiuo laikotarpiu retsykais, kaip, pvz., 1558 ar 1562 m., jis „tampa“ djaku³². Tai lyg rodytų djako ir raštininko terminų sinonimiškumą, galbūt pirmasis labiau atspindėjo rusėniškos kanceliarijos tradiciją, o antrasis – vakarietišką? Galbūt iš viso tebuvo tik dviejų pakopų raštinės pareigūnai – raštininkai-djakai ir jiems pavaldūs raštininkėliai? Viena aišku, kad Vilniaus vaivados kanceliarijoje M. Savickis išdirbo beveik 15 metų: nuo 1551 iki 1565 m. Karjerai įsibėgėjęs, raštininkas jau turėjo savo pagalbininkų. Iki 1558 m. kanceliarijos reikaluose pagelbėjo jam tarnavęs jaunuolis Vaitechovskis iš Mstibovo. Deja, šis 1558 m. pabaigoje mirė. Jo motina Ona iš M. Savickio atsiėmė mirusio sūnaus daiktus, tarp kurių buvo itališkas žiponas su sidabrinėmis sagomis, skrynelė su 80 grašių³³.

M. Savickis dirbdamas su vaivada nemažai laiko praleido kartu. Jam derėjo lydėti didiką jo kelionėse. Kaip tik tokia buvo 1557 m. liepos 18 d. išvyka į karinę kampaniją Livonijoje, kuomet Vilniuje raštininkas surašė ne kartą minėtą testamentą. Ilgus metus dirbdamas greta Vilniaus vaivados, įgijo įtakingojo globėjo pasitikėjimą. Raštininkas buvo įtrauktas į slaptus vaivados projektus, pvz., Elžbietos Ostrogiškaitės vedybų reikalus. Jis rėmė savo patroną, nusiteikęs prieš minėtos didikės ir lenko Luko Gurkos vestuves, nors šių vedybų siekė pats valdovas Žygimantas Augustas. Pas M. Savickio tarną Llove buvo rasti iš Radvilos dvaro E. Ostrogiškaitės motinai Beatai siųsti laiškai, kuriuose raginama neleisti dukros už Gurkos, jei nenori netekti valdų Lietuvoje³⁴. Dėl šio incidento sumažėjo valdovo pasitikėjimas Radvila, susilpnėjo jo įtaka Lietuvoje. Priešingai, nei teigiama istoriografijoje³⁵, Vaivados raštininkui visa tai irgi turėjo pasekmių, – jis negavo Drohičino pakamarystės. Pagal Žygimanto Augusto privilegiją M. Savickis į šias pareigas paskirtas 1565 m. balandžio 9 d.³⁶ vietoje mirusio Motiejaus Chondzinskio³⁷, tačiau urė-

²⁹ *Lietuvos Metrika*. Knyga 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19. Parengė D. Vilimas. Vilnius, 2009, nr. 248, p. 250; [1573 I], Rubiaževičiai, M. Radvila Rudasis – M. K. Radvilai Našlaitėliui. *Российская Национальная Библиотека в Санкт Петербурге* (toliau – RNB), f. 971, op. 2, col. aut. 234, nr. 72.

³⁰ *LM*, kn. 34, l. 265.

³¹ *LM*, kn. 35, l. 211–211v, 232v; kn. 249, l. 106v.

³² *LM*, kn. 41, l. 78v; kn. 255, l. 369v.

³³ *LM*, kn. 252, l. 259v.

³⁴ Jasnowski, J. *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*. Warszawa, 1939, s. 346, 378; Kaniewska, I. Op. cit., s. 334.

³⁵ Ten pat, s. 335.

³⁶ *LM*, kn. 41, l. 429v.

³⁷ M. Chondzinskio biografė Anna Dembińska ir ja sekusi istoriografija klysta, nurodydama, kad pakamarys gyveno iki 1571 m. Žr. Dembińska, A. Chądzyński, Mateusz, h. Ciolek. *Polski Słownik Biograficzny*. 1937, t. 3, s. 268.

do vietos neužėmė. 1565 m. rugpjūtį Drohičino pakamariu tapo mirusio Chondzinskio brolis Stanislovas³⁸.

M. Radvilos Juodojo klientelėje: materialinė raštininko padėtis (1551–1565). Penkiolikos metų tarnyba pas Vilniaus vaivadą M. Radvilą Juodąjį užtikrino solidžią M. Savickio materialinę padėtį. Jei karjeros pradžioje, anot jo paties, teko ir nepriteklius kęsti, tai 1565 m. rugpjūčio 8 d. LDK kariuomenės surašymas rodo jo, kaip pasiturinčio bajoro, statusą. Raštininkas tuomet nuo savo valdų išrengė 5 ginkluotus raitelius³⁹, tad disponavo apie 50 tarnybų (arti 100 valakų). Vien djako / raštininko atlygis ar pajamos iš Narevo vaitijos tokios pozicijos negalėjo garantuoti. Nors M. Savickio konkretus uždarbis iki 1566 m. nežinomas, galima pasitelkti O. Valavičiaus 1567 m. nustatyto 100 kapų grašių metinio atlyginimo jo lotyniškų ir vokiškų dokumentų djakui analogiją⁴⁰. Kadangi M. Savickis buvo mažiau vertinamos kvalifikacijos, rusėniškas djakas / raštininkas, jam skirtas atlygis galėjo būti net mažesnis. Bet kuriuo atveju, per 15 metų apie 1500 kapų grašių potencialiai gautų už tiesioginį darbą sunkiai koreliuoja su tokio dydžio nekilnojamoju turtu. Pagrindinis raštininko gerovės šaltinis buvo Vilniaus vaivados arba Žygimanto Augusto duotys, gautos tik užtarus M. Radvilai Juodajam. Iki vaivados mirties M. Savickio sukauptas ar laikytas nekilnojamas turtas buvo išsidėstęs keturiose LDK dalyse – didžioji dalis Palenkės vaivadijoje, o taip pat Lucko, Bresto ir Vilniaus pavietuose. Karjeros pas Vilniaus vaivadą pabaigoje 1565 m. raštininkas dar tapo ir nemažos (apie 60 valakų) valdos Upytės paviete savininku.

Svarbiausiu M. Savickio rūpesčiu buvo įsitvirtinimas ir nekilnojamojo turto įsigijimas Palenkės vaivadijoje. Čia, kaip jau minėta, gaudavo pastovias pajamas iš Narevo vaitijos, o 1559 m. iš valdovo, vaivada užtarus, jis gavo laikyti Bielsko vaitiją. Nemažai turto turėjo Drohičino paviete. Drohičino mieste jam priklausė 1555 m. nuo mokesčių atleisti namas su sklypu turgaus aikštėje, 3 valakai žemės ir 3 daržai. 1559 m. už 100 auksinų per metus raštininkas trims metams išsinuomavo perkėlą per Bugą prie Drohičino iki tilto pastatymo⁴¹. Prieš 1555 m. M. Radvilos Juodojo užtarimu M. Savickis gavo tris palivarkus (iš viso 4 valakus) prie Drohičino pilies – Volkovysko laikytojo Mikalojaus Naruševičiaus išmatuotą 1,5 valako Voitovo palivarką (dėl blogos žemės kokybės priskaičiuotas tik 1 valakas) ir Drohičino malūnininkų laikomus Miceževo ir Grelino palivarkus. Kadangi malūnininkai valdovo prašė neatimti iš jų turimų žemių, be kurių negali veikti jų malūnai, vietoje jų Žygimantas Augustas M. Savickiui davė 6 valakų Starčevičių palivarką su Prikopo malūnu. Ši duotis taip pat buvo gauta Radvilos užtarimu ir vaivados Vilniuje pasirašyta 1555 m. pabaigoje. Vien minėtas valdas 1557 m. testamente M. Savickis įvertino 1000 lenkiškų auksinių. Taip pat Drohičino paviete raštininkas 1558 m. įsigijo Savicų

³⁸ *Urządnicy podlascy...*, nr. 485–486, s. 79.

³⁹ Литовская метрика. Книги публичных дел. Переписи войска литовского. *Русская историческая библиотека*, т. 33. Петроград, 1915, с. 461.

⁴⁰ *LM*, kn. 266, l. 187.

⁴¹ *LM*, kn. 37, l. 323v; kn. 255, l. 369v.

kaimą, vietoje M. Radvilai atiduotos Virovo valdos dalies⁴². Taigi Drohičino paviete, be namo mieste, dar turėjo Savicų ir Starčevičių valdas, ir, kaip rodo 1562 m. Melniko seniūnaičio Andrejaus Techonovickio byla, M. Savickis kaupė informaciją apie padėtį Palenkėje⁴³.

Stambia 4000 kapų grašių vertės Rečicos valdą Lucko pav. raštininkas 1562 m. pirko iš valdovo maršalkos Aleksandro Sanguškovičiaus Koširskio. 1565 m. šią valdą išmainė su valdovu į 60 valakų kaimus Upytės paviete. M. Savickio turtas Breste buvo prie paties pavieto centro. 1556 m. jis sudarė sandorį su Voluinės žemioniu Jerofejumi Gostskiu, iš kurio už 50 kapų grašių nusipirko palivarką Bresto priemiestyje, o 1557 m. žmonai užrašė 300 auksinių įkeistoje Žirovicos valdoje (mylia nuo Bresto). Šią valdą raštininkas gavo laikyti iš Bresto pasienio Stanislovo Hamšėjaus. Pagaliau 7 mylios nuo Vilniaus buvo M. Savickio išsitarauta Vaviorkos valda. Ją Vilniaus vaivada atskyrė nuo Nemėžio valsčiaus ir davė savo raštininkui valdyti iki valdovo malonės. 1557 m. dar nebuvo gauta tokio patvirtinimo, bet raštininkas tikėjosi greitai jį gauti⁴⁴. 1500 kapų grašių vertės sandorį 1559 m. M. Savickis sudarė Vilniuje, įsigydamas namą iš gydytojo Joachimo Cimermano. Šį Šv. Jono gatvėje, prie špitolės, buvusį namą gydytojui 1557 m. buvo dovanojęs M. Radvila Juodasis⁴⁵.

Pasiturinčio bajoro pozicijas atskleidė M. Savickio 1557 m. turėtų karinių reikmenų ar brangenybų sąrašas. Beveik prieš 25 metus iki mirties surašytame testamente žmonai ir sūnui vaivados raštininkas paliko auksinius žiedus (tarp kitų herbinis signetas, žiedai su safyru ir turkiu), dvi auksines grandines (156 auksinų vertės), 12 sidabro taurių, kitus stalo įrankius. Prabangūs paausuoti ir pasidabruoti jo ginklai: paausotas kardokšnis, pasidabruoti kalavijai, 6 arkebuzos, 2 palapinės, cinko ir kitokie katilai, šarvai, aksomais dengti ir įmantriai puošti balnai. Turėta brangių rūbų, pvz, keleri kiaunių kailiukais pamušti trumpi kailiniai, tarp jų vieneri itališki. Raštininko dvaruose laikyti žirgai su vežimais, o Derečino valdoje buvo kumelių banda, kurią testamentu paliko sūnui, nes, anot jo pašmaikštavimo, žmonai „žirgų nereikia, į karą neis“⁴⁶. Matyt, išlaikė asmeninį dvarą, šaltiniuose nurodomi jo tarnautojai, kaip, pavyzdžiui, 1558 m. spalį, 1560 m. gegužę – Ivanas Gogolis ar 1562 m. lapkritį – tarnautojas vilnietis Steponas siuvėjas⁴⁷.

Už pasiektą padėtį raštininkas jautėsi dėkingas savo patronui ir šį jausmą išsaugojo visą gyvenimą. Vykdamas kartu su vaivada į Livoniją, testamente primygtinai prašė, kad

⁴² LM, kn. 35, l. 211–211v, 232v–234v.; kn. 41, l. 78v; kn. 252, l. 235v.

⁴³ Kai M. Techonovickis bylinėjosi dėl žmonos valdos Palenkėje, ir valdovo teismai buvo atidėti, jo įgaliotinis Gabrielius Koscialkovskis dokumentus atidavė Vilniaus vaivados raštininkui. Techonovickiui panorus juos atsiimti, M. Savickis iš pradžių žadėjo juos surasti ir grąžinti, bet vėliau ėmė teigti, jog niekad jokių dokumentų neturėjo. (Žr. LM, kn. 260, l. 344v–345v).

⁴⁴ Žr. LM, kn. 249, l. 106v; kn. 252, l. 235v; kn. 254, l. 352–352v.

⁴⁵ *Pergamentų katalogas*. Sud. R. Jasas. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, 1980, nr. 562, p. 223; *Описание рукописного отделения Вильенской публичной библиотеки*. Вильна, 1898, вып. 3, nr. 165; *МABRS*, f. 1, nr. 165; f. 16, nr. 202, l. 118 (232).

⁴⁶ LM, kn. 252, l. 235–239v.

⁴⁷ LM, kn. 252, l. 510v; kn. 255, l. 146v; kn. 262, l. 32.

sūnus niekada nenuklystų nuo tarnybos didikui ir jo sūnui – nuo jaunystės iki savo gyvenimo pabaigos. 1566 m., jau po Juodojo mirties, atsidėkodamas kaip „tarnas ir auklėtinis“ didiko sūnams Gardine užrašė 1500 kapų grašių vertės sklypą Vilniuje⁴⁸.

M. SAVICKIO KARJERA 1566–1581 m.

M. Savickio karjera nenutrūko ir 1565 m. mirus M. Radvilai Juodajam. Jis sėkmingai dirbo dar 15 m., nepaisant politinių sukrėtimų valstybėje. M. Savickio sėkmę rodo pareigybiniai pasiekimai bei bajorijos viršūnei būdingas įgytas turtas. Praverė ankstesnėje tarnyboje pas Radvilą sukauptas komunikacinis kapitalas – galimybė bendrauti su Žygimantu Augustu bei tolesnė Radvilų giminės globa: buvusio patrono sūnaus LDK didžiojo maršalkos Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio ir Vilniaus vaivados Radvilos Rudojo pagalba.

Karaliaus sekretorius ir didysis LDK raštininkas. 1565 m. gegužę mirus M. Radvilai baigėsi raštininko įgaliojimai Vilniaus vaivados kanceliarijoje. Kitaip, nei kai kurie kiti vaivados pareigūnai, M. Savickis neperėjo į aukštesnes pareigas paskutines dienas išgyvenančiame ikireforminiuose (kaip teisėju kurį laiką buvęs Radvilos raštininkas S. Mordasas) ar jau reformuotuose teismuose (kaip teisėju pilies teisme dirbęs buvęs Radvilos Juodojo vietininkas Stanislovas Hamšėjus). Dar būdamas M. Radvilos Juodojo raštininku, M. Savickis turėjo galimybių bendrauti su Žygimantu Augustu ir pasinaudojo tuo. Jis buvo priimtas į paskutiniojo Jogailaičio dvarą ir 1566 m. pradžioje tapo lietuviškuoju karaliaus sekretoriumi, o 1566 m. kovo 11 d. gavo centrinio pareigūno – LDK didžiojo raštininko – vietą⁴⁹. M. Savickiui teko bendradarbiauti su trim valdovais: Žygimantu Augustu, Henriku Valua ir Steponu Batoru. Šias pareigas jis ėjo iki mirties, ir buvo pagrindinė figūra lietuviškajame valdovo sekretoriате.

Karaliaus sekretoriaus funkcijos buvo įvairios: darbas valdovo kanceliarijoje, politinių dokumentų, viešos ir privačios korespondencijos rengimas, dalyvavimas įvairių komisijų bei teismų darbe ir nuolatinis buvimas šalia valdovo. Po karalių išduotais dokumentais ir korespondencija M. Savickis pasirašinėjo Liubline, Varšuvoje, Knišine, Krokuvoje ir kitur, dažniausiai Lenkijos vietovėse. Nuolatinį buvimą greta valdovų patvirtina įvairūs šaltiniai. Štai viename 1567 m. vasario 13 d. Lietuvos Metrikos įrašė pažymėta, kad karaliui būnant Liubline jo raštininkas Bazilijus Drevinskis ir sekretorius M. Savickis surašė dvariškio Mikalojaus Jasenskio testamentą⁵⁰. Išlikę 1568–1572 m. sekretoriaus laišakai Radvilai Rudajam rašyti daugiausia iš Varšuvos ar Knišino, ten, kur rezidavo karalius⁵¹. Jis nebuvo valdovo tarnas, bet valstybės pareigūnas, turėjęs tarpininkauti tarp valdovo ir valstybės kanceliarijos. Todėl toks glaudus M. Savickio bendradarbiavimas su LDK vicekancleriu (vėliau kancleriu)

⁴⁸ LM, kn. 50, l. 82.

⁴⁹ LM, kn. 267, l. 43.

⁵⁰ LM, kn. 266, l. 111v–113.

⁵¹ AR, dz. V, nr. 13980.

O. Valavičiumi ar LDK kancleriu M. Radvila Ruduoju⁵². Pamišęs Gurkos bylą, sekretoriumi pasitikėjo Žygimantas Augustas, jis tapo svarbiausiu tarpininku valdovo komunikacijoje su buvusiu svainiu įtemptais Liublino unijos įvykių 1568–1569 metais. Paskutinis Jogailaitis, siūsdamas M. Savickį pas didiką, ne sykį pabrėžė, kad šis perduos informaciją ir kalbės valdovo vardu, „kaip mūsų prisaikdintas pareigūnas (...), kuriuo J. M. visiškai pasitikėtumėte“⁵³. Išliko keli sekretoriaus ranka surašyti valdovo laišškai tam pačiam didikui⁵⁴. Paskutinėmis Žygimanto Augusto gyvenimo dienomis LDK didikai, buvę prie valdovo, netgi galvojo, kad karalius pavedė M. Savickiui surašyti slaptą testamentą – tiek buvo juo pasitikima. Tačiau, kaip rašė pats sekretorius, tuo atveju egzекutoriumi neabejotinai būtų paskirtas Vilniaus vaivada⁵⁵. M. Savickis, nepaisant jo bičiuliškų santykių su į antrą planą politinėje arenoje nustumtu Žemaitijos seniūnu Jonu Chodkevičiumi, išlaikė aukštą padėtį ir Stepono Batoro sekretoriats⁵⁶. Kaip sekretorius atliko ūkinius valdovų pavedimus. Veikiausiai, pasinaudojant 6-ajame dešimtmetyje jo praktika, vykdant valakų reformą Radvilos Juodojo dvaruose, 1569–1578 m. M. Savickiui kartu su Palenkės referendoriumi Adamu Pilchovskiu pavesta valdovo valdų revizija Palenkėje ir Trakų vaivadijoje. Tikėtina, kad jis kartu su Janu Vitunskiu tarp 1562–1568 m. įkūrė Filipovo miestą⁵⁷.

M. Savickis kaip LDK didysis raštininkas dalyvaudavo valdovo teismuose ir asignuodavo dokumentus. Dėl einamų pareigų prieš ir po Liublino unijos specializavosi LDK reikalų srityje. Žinių apie tokias bylas daugiausia išlikusiuose pavieniuose M. Savickio pasirašytuose dokumentuose. Keli pavyzdžiai: 1566 m. balandžio 18 d. Liubline raštininkas pasirašė po valdovo raštu dėl Lucko rakto kaimų įkeitimo Onai Chvalčevskai; 1567 m. birželio 7 d. Petrakave – LDK maitininkų rinkimų metams nuomą Žemaitijos seniūnui ir LDK vicekancleriu; 1571 m. vasario 11 d. Varšuvoje – raštą Dirvėnų tiją Jonui Gradovskiui dėl atlyginimo Žemaitijos seniūnui⁵⁸; 1576 m. liepos 26 d. Knišine – puošnų Stepono Batoro išduotą pergamentą, patvirtinantį Vilniaus miesto teises ir laisves⁵⁹. Lietuviškieji reikalai vyrauja ir 1566–1572 m. M. Savickio vestoje valdovo teismo knygoje, išlikusioje tarp Lietuvos Metrikos teismų knygų (kn. 268). Neaišku, kiek pats LDK didysis raštininkas turėjo įtakos bylų sprendimui. Turėdamas didelį valdovų pasitikėjimą, galėjo pakreipti sprendimus

⁵² Ragauskienė, R. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris...*, p. 212–215.

⁵³ 1568 m. rugpjūčio 15 d., Knišinas, 1571 m. vasario 18 d., Varšuva, Žygimantas Augustas – M. Radvilai Rudajam. *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*. Opr. I. Kaniewska. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1999, s. 545, 590.

⁵⁴ Rusėniškas laiškas apie Livonijos prijungimą prie LDK 1568 m. gruodžio 2 d., lenkiškas 1571 m. spalio 1 d., Varšuva. *Listy króla Zygmunta Augusta...*, s. 554–557, 604–605.

⁵⁵ 1572 m. birželio 5 d., Varšuva, M. Savickis – M. Radvilai Rudajam. AR, dz. V, nr. 13980.

⁵⁶ Kieniewicz, L. Sekretariat Stefana Batorego. Zbiorowość i kariery sekretarzy królewskich. *Spoleczeństwo staropolskie*, 1986, t. 4, s. 38 etc.

⁵⁷ Kempa, T. Sekretarzy królewscy na służbie u Radziwiłłów w drugiej połowie XVI wieku. *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. Pod. red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz. Warszawa: DiG, 2006, s. 260.

⁵⁸ *Lietuvos Metrika*, knyga 530 (1566–1572). Viešųjų reikalų knyga 8. Parengė D. Baronas ir L. Jovaiša. Vilnius, 1999, nr. 34, p. 35; *Lietuvos Metrika*, knyga 567 (1567–1571). Surašymų knyga 10. Parengė A. Baliulis. Vilnius, 2006, nr. 1, p. 19; MAB RS, f. 16, nr. 202, l. 70 (141). Pavieniai M. Savickio pasirašyti valdovo išduoti dokumentai įrašyti į LM viešųjų reikalų knygas, pvz., 1566 m. gruodžio 16 d. (žr. LM, kn. 529, l. 132).

⁵⁹ *Pergamentų katalogas...*, nr. 650, p. 261–262.

pageidaujama linkme. Antai 1570 m. liepą didikas Mikalojus Kiška Techonovietis skundė valdovo dvarionį Mikalojų Končą dėl neteisėtai gautos Ukmergės žemės teismo raštininko pareigybės. Būdamas Ukmergės pavieto pasiuntiniu Liublino seime, jis pagal instrukciją turėjo pateikti 4 kandidatūras į laisvą raštininko vietą po Stanislovo Devialtovskio mirties. Tačiau „iš anksto pagražinęs kalbą“, ir vietoje pavieto siūlomų kandidatų sugebėjęs gauti M. Savickio pasirašytą valdovo raštą, suteikiantį minėtą pareigybę jam. Techonoviečio teigimu, nors pavieto bajorija tam prieštaravo, jis išsiderėjo eiti raštininko pareigas metus, kad sutvarkytų savo patrono Grigo Astiko ir Techonoviečio bylą⁶⁰.

Taigi nuo 1566 m. M. Savickis aktyviai veikė tiek LDK, tiek ir valdovo kanceliarijoje, – jo specializacija buvo lietuviškieji reikalai. Iki 1581 m. jis buvo vienas žymiausių ir įtakingiausių lietuviškojo valdovų sekretoriato narių. Įgyta aukšta padėtis lėmė ir viena po kitos gauta valdovų suteiktis. Pvz., 1567 m. sausį paskolinęs Žygimantui Augustui 4000 kapų grašių M. Savickis gavo laikyti Melniko seniūniją su aplinkiniais dvarais, kol atgaus paskolintus pinigus⁶¹. Tad 1567 m. pradžioje tapęs Palenkės pareigūnu, tą pačią metų pavasarį dalyvavo Drohičino pavieto seimelyje⁶².

M. Savickis ir Liublino unija. Kilęs iš Palenkės ir čia turėjęs nemažai nuosavybės, M. Savickis kaip Melniko seniūnas asmeniškai dalyvavo politiniuose įvykiuose Liubline. Kadangi buvo susijęs su priešiška dėl sąjungos su Lenkija nusiteikusiais Radvilomis, jo pozicija unijos klausimu irgi buvo neigiama. Jau 1568 m. sausio mėn. M. Savickis lankėsi didiko Kaidanavos valdoje⁶³, kur greičiausiai kalbėta ir unijos klausimu. Nuo 1568 m. vasaros jis tarpininkavo Vilniaus vaivadais derantis su valdovu dėl abiem pusėm priimtinos bendro seimo vyksmo vietos⁶⁴. Gruodį vienas pirmųjų nerimaudamas pranešė Radvilai, kad iš visų LDK paviėtų išrinkti pasiuntiniai į bendrą seimą su lenkais, o Žemaitijos, Voluinės ir Palenkės atstovams prisakyta, „kad be sudarytos unijos negrįžtų“⁶⁵. Visgi jam pačiam ne tik teko dalyvauti 1569 m. Liublino seime, bet ir kaip Melniko seniūniui prisiekti ištikimybę Lenkijai. Kurį laiką bandė priesaikos išvengti, teigdamas, jog seniūniją gavo tikrai laikyti už paskolą, bet nebuvo paskirtuoju pareigūnu. Tokie ir kiti atsakymai neįtikino nei Žygimanto Augusto, nei pasiuntinių lenkų, pasirengusių atimti iš jo Melniką. Lenkijos kancleriui Valentui Dembinskiui dar sykį pakvietus M. Savickį prisiekti ir pagrasinus, jog antraip seniūnija bus išpirkta ir perduota kitam, LDK raštininkui kovo 9 d. teko nusileisti⁶⁶. Teisindamasis dėl savo poelgio M. Savickis Radvilai

⁶⁰ LM, kn. 269, l. 65v–69v.

⁶¹ LM, kn. 50, l. 171; kn. 267, l. 175–176.

⁶² *Urządnicy podlascy...*, nr. 1039, s. 123; Kaniewska, I. Op. cit., s. 335.

⁶³ Čia perdavė 20 000 auksinių, skirtų Maskvos ekspedicijai. *Matricularum Regni Poloniae summaria*, pars V. Wyd. J. Plocha, A. Rybarski, I. Sulikowska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961, nr. 10084.

⁶⁴ Lietuviai norėjo, kad seimas vyktų netoli LDK sienų Livoje arba Vengrove ir atmetė siūlomą Parčevą. Rudajam nepatiko ir Liublinas, tačiau šį sykį nusprendė Žygimantas Augustas, jo galutinis sprendimas paaiškėjo gruodį. Anot M. Savickio, šis variantas nebuvo blogiausias, kadangi kitos vietovės buvo arba per mažos, arba nusiaubtos gaisrų, 1568 m. rugsėjo 28 d., gruodžio 2 d., Varšuva, M. Savickis – M. Radvilai Rudajam. AR, dz. V, nr. 13980.

⁶⁵ 1568 m. gruodžio 2 d., Varšuva, M. Savickis – M. Radvilai Rudajam. AR, dz. V, nr. 13980.

⁶⁶ AR, dz. II, nr. 60, l. 1; *Дневник Люблинского сейма 1569 года*. Выд. М. О. Коялович. С. Петербург, 1869, с. 169–171.

Rudajam aiškino, jog netekęs seniūnijos prarastų ir pajamas, o „mažas ir neturtingas (...) amžinai naudingai jau negalėčiau tarnauti“⁶⁷. Jo lūkesčiai pasitvirtino: atsidėkodamas už priesaiką, Žygimantas Augustas 1569 m. balandžio 23–24 d. savo sekretoriui suteikė Melniko seniūniją iki gyvos galvos ir leido išpirkti seniūnijai priklausančią Losičių valdą. M. Savickis tuo metu turėjo nemažų skolų, todėl valdovas ta proga ne tik grąžino paskolą, bet ir paliko laikyti buvusias įkeistas valdas. Negana to, 1569 m. balandžio 4 d. jis tapo Drohičino vaikiu vietoje šios pareigybės netekusio Martyno Grajevskio. Kai netrukus 1570 m. pabaigoje atsisakė vaikių pareigų, Žygimantas Augustas jas iš karto perdavė jo sūnui Vaitiekui⁶⁸.

Nepaisant šių malonių ir tapimo Lenkijos piliečiu, sekretorius, kaip matyti iš jo korespondencijos ir veiksmų, liko ištikimas LDK ir savo patronams Radviloms. M. Savickis iš, anot jo, „Liublino mugės“⁶⁹, kur bendradarbiavo su Radvilos sūnumi Kristupu Radvila Perkūnu ir sekretoriumi Andriumi Volanu, siuntė smulkią informaciją⁷⁰. Prijungus Kijevo žemes, birželio pradžioje M. Savickis su didiku pasidalijo nerimu dėl augančio lenkų apetito – dėl „Žemaitijos, Livonijos ir Bresto taip pat girdžiu, ieško būdų, kaip juos prijungti“, o birželio 29 d. reziūmavo tolesnio pasipriešinimo lenkams beprasmiškumą. Uniją M. Savickis apibūdino vienareikšmiškai neigiamai: „sulaukėme to, ko mes nenorėjome nei matyti, nei girdėti, ir kas buvo provokuojama 180 metų; visa tai įvykdyta kitų džiaugsmingai ir su triumfu, o mes jau prieš Šv. Petro šventę (birželio 29 d. – R. R.) visiškai palaidojom savo mylimą motiną, kurios mirtis sunaikins jos šlovę ir pasididžiavimą“⁷¹.

Kad tai nebuvo apsimestinis pataikavimas uniją smerkusiam didikui, rodytų vėlesni M. Savickio veiksmai. 1569 m. rudenį jam dar teko tarpininkauti tarp valdovo ir Radvilos Rudojo, vienintelio nepasirašiusio unijos akto ir neprisiekusio valdovui, dėl jų susitikimo Knišine⁷². Kaip patikėtinis jis pasirinktas ir 1569 m. pabaigoje didikui ir Žygimantui Augustui tarantis dėl tolesnio bendradarbiavimo. 1569 m. gruodžio 17 d. Radvila per M. Savickį pateikė valdovui poliublijinės LDK ir savo padėties apmąstymą plačiame „Memoriale“, kurį M. Savickis ne tik surašė, bet ir dalyvavo jį kuriant, būdamas pas didiką Vilniuje⁷³. Per karaliaus sekretorių 1570 m. vasarį Radvilai buvo atsiųstas ir valdovo atsakymas – „Respons“⁷⁴. Atskirai didiką sekretorius informavo, jog su valdovu dar prieš jį surašant ilgai diskutavo ir išprašė jį pasirašyti, taip suteikiant dokumentui didesnę vertę⁷⁵. Neigiamą Liublino įvykių vertinimą ir ištikimybę opozicinei Radvilos

⁶⁷ 1569 m. kovo 19 d., Liublinas, M. Savickis – M. Radvilai Rudajam. AR, dz. V, nr. 13980.

⁶⁸ Kaniewska, I. Op. cit., s. 335; *Urządnicy podlascy...*, nr. 707, s. 97. M. Grajevskis toliau vadinosi Drohičino vaikiu, nors su juo 1573 m. Savickiai sudarė sutartį, kurios jis nesilaikė. Vienu metu Drohičinas turėjo du vaikius.

⁶⁹ 1569 m. birželio 1 d., Liublinas, M. Savickis – M. Radvilai Rudajam. AR, dz. V, nr. 13980.

⁷⁰ Tą didikas numatė dar išvykdamas iš seimo. Sūnėnui jis rašė, jog apie viską prašė parašyti „pono Motiejaus“, 1569 m. vasario 28 d., Liublinas, M. Rudasis – M. K. Radvilai Našlaitėliui. RNB, f. 971, op. 2, col. aut. 234, nr. 31.

⁷¹ 1569 m. birželio 29–30 d., Liublinas, M. Savickis – M. Radvilai Rudajam. Žr. AR, dz. V, nr. 13980.

⁷² 1569 m. rugpjūčio 20 d., Lvovas, M. Savickis – M. Radvilai Rudajam. Ten pat.

⁷³ 1569 m. gruodžio 17 d., Memoriał. AR, dz. II, nr. 62. Skelbtas: *Dziennik Warszawski*, 1827, t. 9, s. 177–181, 273–277.

⁷⁴ 1570 m. vasario 8 d., Respons. AR, dz. II, nr. 63; skelbtas: *Dziennik Warszawski*, 1826, t. 10, s. 166–174.

⁷⁵ 1570 m. vasario 10 d., Varšuva, M. Savickis – M. Radvilai Rudajam. Žr. AR, dz. V, nr. 13980.

Rudojo stovyklai galiausiai rodytų M. Savickio dalyvavimas 1572 m. vadinamuose „Voluinės reikaluose“, siekiant revizuoti uniją. Deja, bandymai suagituoti voluiniečius grįžti į LDK baigėsi nesėkme⁷⁶.

Radvilų klienteloje. M. Savickis nuo 1566 m. pradžios buvo vienas svarbiausių abiejų tuo metu politikoje aktyviai dalyvavusių Radvilų – Rudojo ir Našlaitėlio – klientu, jų „ausys ir akys“ valdovo dvare, ypatingai Žygimanto Augusto paskutiniaisiais gyvenimo metais. Didikai ne tik naudojosi sekretoriaus siunčiama informacija apie padėtį dvare, valdovo sveikatą, politinius įvykius (dalis šios informacijos turėjo būti siunčiama Radvilai Rudajam kaip LDK kancleriui), bet ir jo pagalba tvarkė kai kuriuos savo reikalus. Jau minėta, kokias reikšmingas paslaugas sekretorius Radvilai Rudajam teikė Liublino įvykių metu, informuodamas didiką ne tik apie veiksmų eigą, bet ir valdovo asmeninį požiūrį į unijos priešininką Radvilą. Kaip tik iš jo laiškų didikas žinojo, kad jo neatvykimas į Liubliną nei jam, nei Radvilų giminei neatneš neigiamų padarinių⁷⁷.

Sekretoriaus svarba Radvilų klienteloje atsispindi jo 1570–1572 m. susirašinėjime su abiem didikais. Jau minėta, kad M. Savickis į Radvilos Našlaitėlio dvarą atidavė lavinti savo sūnų⁷⁸. Štai 1570 m. vasarį–kovą Rudojo pavedimu jis ieškojo į seimą Varšuvoje vykstančiam didikui jo padėčiai tinkamų nakvynės namų. Jis informuodavo apie karaliaus požiūrį į patroną, jo pasakytus žodžius, dvaro reikalus. Net ir trumpam išvykęs iš dvaro apie tai skubiai pranešdavo didikui. Jo perduodamos žinios neretai būdavo slaptos, prašyta jas laikyti paslapyje, pvz., dėl Mozyriaus mokesčių. Dažnai rašė: „kadangi esu ištikimas jūsų tarnautojas, jūsų malonybei atskleisiu tai prašydamas, kad viskas liktų tarp mūsų, nes man neliepta to rašyti“ (1570 m. balandžio 4–11 d.). Užduotis iš patronų gaudavo raštu arba tiesiogiai su jais susitikęs. Antai 1571 m. kovą ir dar kelis kartus lankėsi Radvilos Kaidanavos valdoje. Nemažai patronui pasitarnavo paskutiniais Žygimanto Augusto gyvenimo mėnesiais, tvirtinant Radvilai reikalingus privačius ir viešuosius dokumentus. Nedelsdamas pranešė didikui apie karaliaus mirtį ir perdavė LDK pareigūnų nuomonę, jog jam geriausia likti saugoti Vilnių. Informavo ir apie savo išvykimą į Palenkę bei tolesnį pasirengimą tarnauti Radvilai⁷⁹.

Savo ruožtu Radvilos irgi neliko skolingi. Kaip padėkos ženklą iš didikų sekretorius gaudavo nedidelių dovanų. Štai 1570 m. žiemą Radvila Rudasis tarpininkavo dėl M. Savickio skolų Vilniuje, o 1572 m. vasarą užtikrinęs pasirengimą „aukoti savo sveikatą“ tarnaujant Radvilai, iš jo prašė gero, „ne raštininko arklio“⁸⁰. Būta ir rimtesnės paramos. 1568 m. Vilniaus vaivada pagelbėjo sprendžiant jo ir Vilniaus kapitulos bylą dėl Riešės ežero, 1568 m. birželį iš didiko už 8000 kapų pirko Lapenicos valdą Valkavisko paviete,

⁷⁶ 1572 m. spalio 5 d., Vilnius, M. Savickis – M. Radvilai Rudajam. Ten pat.

⁷⁷ Kempa, T. Sekretarzy królewscy..., s. 260.

⁷⁸ 1571 m. sausio 5 d., M. Savickis – M. K. Radvilai Našlaitėliui. AR, dz. V, teka 344, nr. 13980.

⁷⁹ 1571 m. kovo 24 d., Kaidanava, M. Radvila Rudasis – M. K. Našlaitėliui. RNB, f. 971, op. 2, col. aut. 234, nr. 57; 1572 m. birželio 5 d., Varšuva, O. Valavičius – Radvilai. AR, dz. V, nr. 17959; Ragauskienė, R. Op. cit., p. 215.

⁸⁰ 1570 m. vasario 23 d., Varšuva, 1572 m. spalio 5 d., Vilnius, M. Savickis – M. Radvilai Rudajam. AR, dz. V, nr. 13980.

18 valakų Sidaronių valdą Radvila jam dovanojo⁸¹. Tačiau bene svarbiausias buvo 1574 m. Radvilos Rudojo užtarimas. Tų metų kovo mėnesį, užtarus didikui, Henrikas Valua suteikė M. Savickiui privilegiją Palenkės kaštelionijai. Taigi nuo 1574 m. Radvilos dėka M. Savickis tapo Respublikos senatoriumi, ir jau 1575 m. lapkritį–gruodį jis dalyvavo Lovičo elekciniam seime. Kartu pasirūpinta, kad atsisakoma Melniko seniūnija tektų sūnui Vaitiekui. Šis Melniko seniūnu tapo 1574 m. balandį⁸². Tai buvo aukščiausias pasiekimas valdovo sekretoriaus ir LDK didžiojo raštininko karjeroje. Jis iš dalies atkartojė buvusio savo globėjo, LDK kancleriu tapusio O. Valavičiaus karjeros kelią. Kita vertus, O. Valavičius kilo iš vidutinių žemionių, o jo globojamas M. Savickis neturėjo tokios startinės pozicijos. Didesniais nei jo laimėjimais tarp to meto valdovų sekretorių galėjo pasigirti tik irgi Radvilų globojamas Vilniaus vaivada bei LDK kancleriu tapęs Leonas Sapiega (1557–1633). Tačiau ir šiuo atveju L. Sapiega savo kilme gerokai pranoko M. Savickį, jo šeima priklausė LDK vietos elitui. Taigi, žinant pradines pozicijas, M. Savickio karjeros atvejis išskirtinis, jo sėkmę lėmė patekimas į Radvilų giminės klientelą bei dėl šių ryšių įgytas Žygimanto Augusto pasitikėjimas.

Nuo 1574 m. dėl smarkiai pasikeitusios M. Savickio padėties jį jau galima vadinti Radvilų bičiuliu. Gyvenimo pabaigoje, tiksliau, nuo 1576 m., jis taip pat bendradarbiavo su Vilniaus kaštelionu ir Žemaitijos seniūnu Jonu Chodkevičiumi, pvz., tų metų vasarą Palenkės kaštelionas tvarkė J. Chodkevičiaus piniginius reikalus su Rečycos seniūnu Jarošu Žižemskiu⁸³. Su šiuo didiku M. Savickis artimiau susipažino dar Liublino įvykių metu ir sugebėjo pelnyti jo palankumą. Jau 1569 m. lapkritį svečiavosi pas Žemaitijos seniūną ir bandė tarpininkauti dėl jo susitikimo su Radvila Ruduoju⁸⁴. Apie kokią nors apčiuopiamesnę M. Savickio naudą dėl šių kontaktų duomenų neaptikta.

Palenkės kašteliono materialinė ir šeimyninė padėtis. 1567 m. spalio 12 d. LDK kariuomenės surašymo duomenys parodė spartų M. Savickio artėjimą prie bajorijos luomo viršūnės. Tuomet jis nuo savo valdų išrengė 13 ginkluotų raitelių, 10 pėstininkų bei dar 6 raitelius ir 3 pėstininkus „valdovo malonei“⁸⁵. Taigi disponavo per 250 tarnybų (daugiau nei 400 valakų). Vėlesni karjeros prasme sėkmingi metai gerokai padidino jo nekilnojamąjį turtą. Prie turimų valdų, kaip minėta, 1568 m. M. Savickis įsigijo apie 250 valakų Lapenicos ir 18 valakų Sidaronių valdas, 1569 m. išpirko Losičius Melniko seniūnijoje. Steponas Batoras 1579 m. privilegija jam suteikė nemažą Želvos dvarą ir Vaskovą Volkovysko paviete. Pirmosios dydį apibūdina 1584 m. sandoris: M. Savickio sūnūs Želvą įkeitė Naugarduko kaštelionui Aleksandrui Palubinskiui už daugiau kaip 7000 auksinių⁸⁶. Kaštelionas padidino savo valdas Upytės pav. (Nevėžninkuose). Jose

⁸¹ LM, kn. 266, l. 268v; kn. 49, l. 26v; kn. 269, l. 41–42v; kn. 50, l. 196.

⁸² *Urzednicy podlascy...*, nr. 1040, s. 123, nr. 1184, s. 135; *Uchańsciana, czyli zbiór dokumentów (...), 1581*. Wyd. T. Wierzbowski. Warszawa, 1842, vol. 2, s. 312.

⁸³ MAB RS, f. 16, nr. 44, l. 26.

⁸⁴ 1569 m. kovo–lapkričio mėn., Varšuva, M. Savickis – Radvilai. AR, dz. V, nr. 13980.

⁸⁵ *Литовская метрика...*, c. 461.

⁸⁶ LM, kn. 64, l. 180v; MAB RS, f. 16, nr. 76, l. 118.

ne kartą lankėsi jis pats. Štai 1569 m. lapkritį, vykdamas iš savo valdų Upytėje, buvo užsukęs pas Žemaitijos seniūną⁸⁷. Visgi po jo mirties sūnams teko įkeisti Upytės valdas už 5500 auksinių⁸⁸ ir vėliau 1593 m. dar dėl jų bylinėtis⁸⁹. Palenkės kaštelionui taip pat priklausė namai Drohičine, Vilniuje ir Varšuvoje – šį Žygimantas Augustas 1569 m. atleido nuo svečių priėmimo prievolės⁹⁰. Be pajamų, gaunamų iš savo ar gautų laikyti valdų, M. Savickiui kasmet iš išdo mokėta 200 kapų grašių alga⁹¹. Be to, kaštelionas papildomai uždirbo iš prekybos javais ir miško medžiagomis (potašo gamybos)⁹².

Taigi visos gaunamos pajamos buvo nemažos ir sudarė galimybes teikti išpūdingus kreditus valdovui. Iš viso Žygimantui Augustui M. Savickis per du kartus (1567 ir 1568 m.) paskolino 8000 kapų grašių. Tokio dydžio paskola buvo reikšminga net ir turtingesniai didikui. Valdovo sugrąžinta dalis paskolos ir paliktos laikyti valdos visgi neleido jam subalansuoti savo biudžeto. Nemažai teko investuoti, išrengiant raitelius į kariuomenę, todėl jam pačiam teko skolintis ir įkeitinėti turėtus dvarus. Ne veltui dėl savo skolų Vilniuje prašė tarpininkauti Radvilą Rudąjį, o gyvenimo pabaigoje už 3450 auksinių Metelių ir Simno laikytojui Jokūbui Zaleskiui įkeitė Nevėžninkus⁹³. Greičiausiai tai nebuvo vienintelis įkeitimas. Kita vertus, sūnams nepaliko pernelyg daug skolų. Visgi jiems 1583 m. už 1500 kapų grašių teko parduoti mūrnamį Vilniuje. Jį įsigijo Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos tarnas Kristupas Zalivskis su žmona Ana Kadlubovska⁹⁴, taip pat buvo įkeistos valdos Upytės ir Ukmergės pavietuose (Nevėžninkai ir Želva). Taigi M. Savickio sūnūs, skirtingai nei tėvas, „deginu visus tiltus“ su LDK, stengdamiesi išsilaikyti Palenkėje. Apie čia įkeičiamus Savickių dvarus duomenų nėra. Svarbiausia sūnų rezidencija nuo XVI a. vidurio buvo Savicuose.

M. Savickio šeima, žinant to meto demografines konstantas, buvo nedidelė – 5 asmenys. Raštininko žmona buvo lenkė, Ana Vaitiechovna iš Brezicų. Iš 1557 m. rašyto testamentu matyti, kad ją kaštelionas labai gerbė, laikė geriausia savo bičiule ir pagalbininke, kaupiant ir puoselėjant šeimos gerbūvį. Ji mirė 1583 m. gegužės 6 d., pergyvenusi savo vyrą dvejis metais⁹⁵. Nepaisant, kad vyras buvo LDK didysis raštininkas, ji karjerą padarė dėl savo išsimokslinimo, nors kaštelionienė, deja, buvo neraštinga. 1582 m. sausio 13 d. tvirtinant Nevėžninkų valdos įkeitimą Vilniaus tarėjui Prokopui Velkovičiui, ji dėjo savo antspaudą, kadangi „rašyti nemokėjo“⁹⁶. Tačiau jai, kaip ir kitoms to meto bajorėms, neraštingumas nekludė sėkmingai administruoti valdas.

⁸⁷ 1569 m. kovo–lapkričio mėn., Varšuva, M. Savickis – Radvilai. AR, dz. V, nr. 13980.

⁸⁸ LM, kn. 274, l. 347–355v.

⁸⁹ *Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг*, вып. 8. Акты Упитского городского суда за 1584–1615 г. Вильна, 1912, с. 216.

⁹⁰ Kaniewska, I. Op. cit., s. 335.

⁹¹ 1576 m. rugpjūtį Palenkės kaštelionui sumokėta kelių metų alga. LM, kn. 58, l. 43v.

⁹² LM, kn. 263, l. 243.

⁹³ LM, kn. 274, l. 347.

⁹⁴ MAB RS, f. 16, nr. 202, l. 118 (232); f. 21, nr. 1486; f. 264, nr. 1041.

⁹⁵ Ten pat.

⁹⁶ LM, kn. 274, l. 355v.

Motiejus ir Ana Savickiai turėjo tris pilnametystės sulaukusius vaikus. 1570 m. kovą jų Savicų rezidencijoje gimė trečiasis žinomas kašteliono vaikas – duktė⁹⁷. Apie ją nežinoma, jog apie 1579 m. buvo atiduota į Kristinos Radvilaitės Zamoiskos dvarą⁹⁸. Be jos, kaip minėta, būta dviejų pilnametystės sulaukusių sūnų. Vyriausiasis sūnus Vaitiekus (mirė apie 1611) tapo Drohičino vaikiu (1570–1576) ir Melniko seniūnu (1574–1611) (abi pareigybės jam po savęs išrūpino tėvas)⁹⁹. Kaip nepilnametis paminėtas 1557 m. tėvo testamente, todėl neaišku, ar dar spėjo patekti į Radvilos Juodojo dvarą. Greičiausiai jau lavinosi kartu su M. K. Radvila Našlaitėliu. Mariano Chachajaus manymu, Vaitiekus Savickis kartu su jaunesniais Radvilos sūnumis Jurgiu, Vaitiekumi ir Stanislovu, nuo 1571 m. vasario porą metų studijavo Lipsko universitete¹⁰⁰. Taip pat žinoma, jog M. Savickis 1572 m. pas save atsikvietė preceptorių iš Ciuricho, būsimą kalvinų teologą ir hebrajų kalbos profesorių Ciuriche Henriką Volfą (1551–1594). Stanislovo Koto nuomone, Volfas mokė Vaitiekų Savickį. Iš tiesų negalima atmesti galimybės, kad jo globotiniu buvo antrasis M. Savickio sūnus Mikalojus. Bet kuriuo atveju, H. Volfas 1572 m. rugsėjo 17 d. su savo globotiniu buvo Melnike, po kurio laiko išvyko į Vilnių, o 1573 m. gegužę vėl grįžęs į Melniką ir čia buvo iki 1574 metų¹⁰¹. Aišku tik viena, jog M. Savickis laikėsi dar 1557 m. testamente išsakytos nuostatos – suteikti sūnums kuo geresnį išsilavinimą.

Nė vienas sūnus nepadarė didesnės karjeros, nei tėvas. Kita vertus, bent jau Vaitiekaus vedybos rodė Savickio šeimos pripažinimą. Jis prieš 1586 m. vedė vieną Krokuvos seniūno pavaduotojo Mikalojaus Dlusio „Kotwicz“ herbo Kotwicz dukrą. Tais metais jis atstovavo uošviui jo byloje su Utenos laikytoju Andriumi Tikovskiu ir jo žmona Magdalena Bromovska, kuriems paskolino 7000 auksinių¹⁰². Taigi matome, kad netgi vedybiniai ryšiai Melniko seniūną stipriau siejo su Lenkija, o ne LDK.

M. Savickis ir jo vaikai buvo aktyvūs evangelikai reformatai. 1577 ir 1579 m., kai Vilniaus evangelikų bendruomenė iš Radvilos Rudojo pirkto buvusius Hornostajaus namus ir sklypą savo bažnyčiai bei mokyklai ir rinko pinigų, trečiuoju tarp stambiausių aukotojų paminėtas M. Savickis¹⁰³. Apie jo pažiūras reikšmingai byloja ir preceptoriaus iš Ciuricho atsikvietimas ir vieno sūnų leidimas studijuoti į Lipską. Nors nėra žinoma apie konkrečias M. Savickio fundacijas, bet katalikų dvasininkai jo laikomose netgi valstybės žemėse patirdavo skriaudas. Antai 1569 m. Žygimantas Augustas turėjo paliepti Melniko

⁹⁷ 1570 m. kovo 21 d., Varšuva, M. Savickis – M. Radvilai Rudajam. AR, dz. V, nr. 13980.

⁹⁸ Kaniewska, I. Op. cit., s. 336.

⁹⁹ *Urządnicy podlascy...*, nr. 1040, s. 123.

¹⁰⁰ Chachaj, M. *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995, s. 24.

¹⁰¹ Kot, S. *Peregrynacja pewnego Szwajcara po Polsce w XVI stuleciu. Kot, S. Polska złotego wieku a Europa*. Opr. H. Barycz. Warszawa: PIW, 1987, s. 464–469.

¹⁰² LM, kn. 279, l. 514v–515v; skolos reikalai aptarti V. Savickio laiške K. Radvilai Perkūnui 1596 m. gegužės 29 d., Vilnius, V. Savickis – K. Radvilai. Žr. AR, dz. V, nr. 13973a.

¹⁰³ Lukšaitė, I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*. [Vilnius]: Baltos lankos, 1999, p. 282.

seniūnui mokėti dešimtinę Melniko klebonui Petruui, kaip tai buvę daroma nuo senovės¹⁰⁴. V. Savickio uošvis M. Dluskis buvo vienas pirmųjų evangeliško išpažinimo veikėjų Lenkijoje ir aktyvus šio judėjimo dalyvis¹⁰⁵. Kita vertus, tikėjimas nesukludė raštininkui leisti savo dukrą ir sūnus į katalikiškos Radvilų Nesvyžiaus šakos dvarus. Visgi tas pats tikėjimas liko vos ne vienintele sąsaja, jungusia vėlesnius Savickius su LDK.

IŠVADOS

1. Istoriografijoje menkai atsispindi ikireforminių LDK pilies teismų iki 1564–1566 m. administracinės ir teismų reformos žemiausios grandies pareigūnai – pilies (vaivadų) raštininkai ar djakai. Motiejaus Savickio (apie 1530–apie 1581) karjera gali būti laikoma šios socioprofesinės grupės modalinės biografijos atveju.

2. M. Savickis buvo kilęs iš XVI a. vidurio LDK teismų reformos kontekste svarbios, kalbiškai ir kultūriškai labiau, nei kitos LDK žemės, sulenkėjusios Palenkės vaivadijos. Jis galėjo kilti iš miestietiškos šeimos, kuri dėl ryšių su įtakingu didiku Albertu Goštautu ir santykinai didelio tuometinės bajorijos luomo atvirumo tapo bajoriška. Tačiau jo protėviai galėjo būti ir iš Mazovijos į Palenkę atsikraustę smulkūs bajorai.

3. Pamatai M. Savickio karjerai buvo padėti 1551 m., jam patekus į Vilniaus vaivados ir LDK kanclerio Mikalojaus Radvilos Juodojo kanceliariją djako / raštininko pareigoms ir į didiko klientelą. Patrono ir kliento sutarimus lengvino tos pačios religijos – evangelizmo – išpažinimas. Po šio didiko mirties 1565 m. tolesnei karjerai pagelbėjo įgytas Žygimanto Augusto pasitikėjimas ir Radvilų giminės atstovų (M. K. Radvilos Našlaitėlio ir M. Radvilos Rudojo) parama.

4. M. Savickio karjera buvo išskirtinė iš visos XVI a. Vilniaus vaivadų kanceliarijų raštininkų grupės. Nuo eilinio vaivados raštininko jis sugebėjo pakilti iki valdovo dvaro ir centrinio LDK pareigūno (lietuviškasis valdovo sekretorius ir LDK didysis raštininkas), o 1574 m. tapo ir Abiejų Tautų Respublikos senatoriumi (Palenkės kaštelionu). Karjerai nesutrukdė neigiamas LDK ir Lenkijos unijos vertinimas. Didesnių aukštumų, nei M. Savickis, pasiekė tik du buvę XVI a. Vilniaus vaivadų raštininkai – O. Valavičius ir Leonas Sapiega, tačiau abiejų jų startinės pozicijos – kilmė ir turtinė padėtis – buvo kur kas geresnės, nei M. Savickio.

5. Trys pilnametystės sulaukę M. Savickio vaikai – dukra ir sūnūs Vaitiekus bei Mikalojus – nebepratęsė tėvo karjeros pasiekimų, nepaisant įgyto aukšto net ir universitetinio išsilavinimo (Vaitiekus). Tam galėjo trukdyti didesnis jų angažavimasis Lenkijai, kur, beje, neturėjo tokių protektorių, kokius turėjo jų tėvas LDK.

¹⁰⁴ *Lietuvos Metrika*. Knyga nr. 52 (1569–1570). Užrašymų knyga 52. Parengė A. Baliulis, R. Firkovičius. Vilnius, 2004, nr. 71, p. 65–66.

¹⁰⁵ Barycz, H. Dłuski Mikołaj (h. Kotwicz). *PSB*, 1939–1946, t. 5, s. 195.

THE CAREER PATH OF THE 16TH C. SCRIBE OF THE VILNIUS CASTLE COURT BEFORE THE REFORM AND REGISTRAR OF THE LITHUANIAN METRICA: THE CASE OF MOTIEJUS SAVICKIS (CIRCA 1530 - CIRCA 1581)

Summary

The article is based on the research of the biography of the lowest rank clerk of the pre-reformed Castle Court of the Grand Duchy of Lithuania (further the GDL) – the clerk Motiejus Savickis (circa 1530 – circa 1581). Since the activity of castle courts before the 1564–1566 administrative and court reform as well as the activity of the officers that worked there have not yet been well documented in historiography, the chosen career of M. Savickis can be regarded as a case of a modal biography of this kind of socio-professional group.

M. Savickis came from an important, within the context of the GDL court reforms of the middle of the 16th c., palatinate of Podlasie that was culturally and linguistically more polonized than other parts of the GDL. His ancestors might have been either ones from the townsfolk, or from some petty noblemen who had moved to Podlasie from Mazovija. In his youth, M. Savickis was educated in the manor of the chancellor of the GDL, Ostafijus Valavičius. Under the protection of his patron, in 1551 he managed to get a position in the chancery of the Vilnius Voivode, in the surroundings of the GDL Chancellor Mikalojus Radvila Juodasis as well as his clientele. The concord between him and his patron was facilitated by the fact that they practised the same evangelic religion. Throughout 15 years of service in the chancery of Radvila, M. Savickis managed to work his way up to the position of an affluent nobleman and become Starosta of Melnikas. He managed to continue moving up the career ladder even after the death of Radvila in 1565. Thanks to the confidence that Sigismundus Augustus had in him and the support from the members of the Radvilų family (Radvilas Našlaitėlis and Mikalojus Radvila Juodasis), M. Savickis advanced to the position of the sovereign's manor and became the central officer of the GDL (Lithuanian secretary of the sovereign and the great clerk of the GDL). In 1574, he also became a senator of the Republic of Both Nations (the Castellan of Podlasie). Only two clerks of the 16th c. of the Vilnius palatinate managed to achieve more than M. Savickis, and those were O. Valavičius and Leonas Sapiega, however, their families and economic backgrounds were incomparably better-off. The main foundation of the high career achievements of M. Savickis was his access to the clientele of the most influential noblemen of the GDL.

With his Polish wife, Ana Voitechovna, he had three children who grew up to maturity. His daughter and two sons, Vaitiekus and Mikalojus, did not continue their father's career, in spite of much higher, even university education (Vaitiekus) acquired. An obstacle to that was their greater engagement in the matters of Poland where they did not have the kind of protectors as their father had had in the GDL.

Keywords: the 16th c., GDL, castle courts, a scribe, chancery.

VILNIAUS BAJORŲ INSTITUTAS (1834–1863)

SANTRAUKA

Stripsnyje aptariama Vilniuje Dominikonų gatvėje veikusio Vilniaus bajorų instituto veikla, struktūra, jame dirbę pedagogai bei besimokinę moksleiviai, žymūs būsimi sukilimo dalyviai. Lietuvių švietimo istorijoje Institutas beveik neminimas, nes buvo laikomas elitine bajoriškąja lenkiškos kultūros įstaiga. Rusijos administracija siekė jaunas bajorų giminės atžalas išauklėti lojaliais imperijos tarnautojais, karininkais, tačiau vėlesnis moksleivių dalyvavimas 1863 m. sukilime parodė valdžios diegiamos politikos nesėkmę Lietuvos krašte. Daugelis Instituto moksleivių po sukilimo buvo represuoti, o Institutas – uždarytas.

Esminiai žodžiai: Lietuvos XIX a. švietimo istorija, Vilniaus istorija, edukologija.

ĮVADAS*

Lietuvių sąmoningumo raidoje švietimui visada buvo skiriamas išskirtinis dėmesys. Galima prisiminti Simono Daukanto, vyskupo Motiejaus Valančiaus didaktinę veiklą, knygnešių fenomeną XIX a. antroje pusėje, Lietuvos valstybės institucionalizuotą švietimo politiką 1918–1940 m., švietimo, kaip pasipriešinimo sovietų valdžiai, reikšmę. Paminėtini ir 1990–2010 m. švietimo reformos sunkumai bei nesėkmės, kurias, mano nuomone, lėmė ilgalaikės ir nuoseklios politikos stoka, švietimo komercializacija. Tiek praeityje, tiek ir šiuo metu švietimo ir nacionalinio tapatumo sąsajos yra akivaizdžios. 1992 m. pabaigoje paskelbtoje „Lietuvos švietimo koncepcijoje“ švietimo nacionalumo principas apibūdinamas kaip „įsipareigojimas Lietuvos kultūrai, rūpestis jos identiteto išsaugojimu ir istoriniu tęstinumu“. UNESCO įkurta tarptautinė komisija „Švietimas XXI amžiui“, vadovaujama buvusio Europos komisijos pirmininko Jacques'o Delorso, pabrėžė, kad švietimas turi būti grindžiamas tarptautinės bendrijos pripažįstamomis vertybėmis, tarp kurių iškeliamas ir kultūrinis tapatumas¹.

Istorizmas padeda istorinių analogijų ir palyginimų dėka geriau suprasti dabartinius reiškinius; kita vertus, istorija gali būti naudinga kaip iliustratyvi medžiaga, profesionaliai ir didaktiškai sprendžiant šiuolaikines švietimo problemas, pavyzdžiui, kad ir sąveikos bei sanglaudos procesus tarp įvairių švietimo ir mokslo įstaigų.

Švietimo ir pedagoginės minties istorikė Meilė Lukšienė skiria institucinį ir ne-institucinį ugdymą. Pirmasis vyksta mokyklose, klubuose, draugijose, susibūrimuose, profesinėse grupėse, iš dalies ir šeimos ar giminės institucijose. Neinstitucinį ugdymą formuoja įvairios priežastys: socialinė ekonominė ir politinė situacija, aplinkos kultūros

* Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutartis VAT-231/2010).

¹ Žr. Jackūnas, Ž. *Lietuvos švietimo kaitos linkmės*. Vilnius: KFMI, 2006, p. 48.

lygis, esamos kultūros padėtis. Toks sociokultūrinis XIX a. pirmosios pusės švietimo pjūvis, manytume, gali būti taikomas, analizuojant ir lyginant istoriškai švietimo politinės raidos gaires.

Straipsnio tikslas – apžvelgti Lietuvos švietimo ir kultūros istoriografijoje mažai žinomą Vilniaus bajorų instituto (toliau – Instituto) istoriją, aptarti negausią literatūrą bei archyvinius šaltinius, kurie nubrėžtų tolesnes gaires šios švietimo institucijos istorijos tyrimams.

ISTORIOGRAFIJA

Vilniaus bajorų instituto istorija nebuvo plačiai tyrinėta ir liko be švietimo istorikų dėmesio. Nacionalinėje lietuvių istoriografijoje šis Institutas yra minimas tik fragmentiškai arba visai neminimas. Tai, mano supratimu, apsprendė neigiamas lietuvių istoriografijos požiūris į bajorišką paveldą kaip dalį lenkiškosios kultūrinės tradicijos, kurios palaipsniui buvo atsisakoma tik per pastaruosius dvidešimt metų.

Apžvelgiant Instituto veiklą, visų pirma atskirai paminėtinas Janinos Godlewskos straipsnis, kuris sudaro jos studijos apie Institutą dalį. Straipsnis parašytas dar prieš Antrąją pasaulinį karą ir apgintas Stepono Batoro universitete, bet buvo paskelbtas tik po penkiasdešimties metų žurnale *Tyrimai iš švietimo istorijos (Rozprawy z dziejów oświaty)*. Ypač vertingi yra jos surinkti Instituto kuratorių, direktorių, mokytojų, inspektorių, mokinių (išskyrus 1852–1859 m.) sąrašai. Tyrėja aptaria ir apibūdina Institute dirbusius pedagogus, pateikia trumpas dalykines ir asmenines jų charakteristikas, apibūdina vidinę Instituto struktūrą, mokinių mokymąsi, jų kasdienį gyvenimą (buitį, pramogas). Jame pateikiamos dėstytojų paskaitų lentelės, Instituto mokinių skaičiaus dinamika, mokymo dalykai ir jų savaitiniai dėstomieji dalykai. Šis beveik nežinomas lietuvių istoriografijoje darbas iš dalies atskleidžia ir papildo viduriniųjų mokyklų švietimo padėtį po Vilniaus universiteto uždarymo. Autorė padarė išvadą, kad Rusijos valdžia neketino visiškai sunaikinti Vilniaus, buvusio iškilaus švietimo židinio, bet siekė, taikydama tiesiogines politines priemones, pajungti jaunimo ugdymą savo tikslams. Nors 1830–1831 m. sukilimo dalyviai patyrė represijas, emigraciją, carinė valdžia vis dar galvojo apie galimybę įtraukti krašto elitą į savo politikos orbitą.

J. Godlewska išsamiai išnagrinėjo Instituto veiklą kaip lenkų patriotinio ugdymo židinį, atskirai pažymėdama Institute dirbusių 1863 m. sukilimo dalyvio ir vienuolio Juzefo Kalinausko tėvo – Instituto direktoriaus Andriaus Kalinausko, kunigo Pilypo Mokrzeckio, mokytojų Vaclovo Przybylskio, Aleksandro Zdanovičiaus patriotinę veiklą, ugdant mokinių savimonę; ji neigiamai atsiliepia apie to darbo visai nedarbančius arba nepakankamai dirbančius pedagogus. Institute dirbo įvairių tautybių pedagogai: lenkai, vokiečiai, rusai, prancūzai, anglai, pateikiamos trumpos jų charakteristikos.

1863 m. sukilimo dalyvio Jokūbo Gieysztoro, baigusio Institutą, nespausdintuose atsiminimuose (reikia skirti 1913 m. paskelbtus jo nepilnus atsiminimus ir nepaskelbtus, išlikusius rankraštyje) plačiai nušviečiami jo mokymosi Vilniuje metai. Atsiminimų pir-

mojoje dalyje plačiai aprašomi jo mokymosi metai Institute, apibūdinti mokslo draugai ir mokytojai.

Lietuvos bibliotekose neteko surasti Varšuvoje leisto dienraščio *Dziennik Literacki* (*Literatūros dienraštis*), kuriame buvo spausdinami straipsniai apie švietimo padėtį Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašte ir Instituto veiklą. Publikacijų *Keletas smulkmenų apie auklėjimo ir švietimo padėtį Lietuvoje paskutiniaisiais metais* (Kilka szczegółów odnoszących się do stanu wychowania i literatury w Litwie w ostatnich czasach, *Dziennik Literacki*, 1863, nr. 94–95) autoriai, kaip galima spręsti iš Henriko Baranowskio bibliografijos, buvo A. H. Kirkoras, V. Kondratavičius-Sirokoplė, kurio sūnus Liudvikas, gavęs Vilniaus kurjerio stipendiją, taip pat mokėsi Institute, istorikas Mikalojus Malinovskis, Odynečas, Eustachijus Tiškevičius. Neturėjau galimybės susipažinti su Dmitrijaus Pavlovo 1846 m. parengtais ir išleistais Instituto mokinių elgesio nuostatais. Fundamentalioje M. Lukšienės monografijoje „Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. I pusėje“ (1970) šiam Institutui skiriama kiek daugiau nei puslapis. „Institutas–internatas“, autorės nuomone, buvo nepopuliari mokymo įstaiga, priskiriama imperijos vidurinių mokyklų tinklui, nors 1838 m. Švietimo ministerijos inspektorių ataskaitoje Institutas pripažintas geriausia šios rūšies įstaiga imperijoje.

Menotyrininkas Vladas Drėma monografijoje apie dailininką Kanutą Rusecką (*Kanutas Ruseckas*. Vilnius: VDA I-kla, 1996), kuris nuo pat Instituto įkūrimo iki savo mirties 1860 m. vedė piešimo pamokas, papildė ir atskleidžia mokymo ir auklėjimo procesus šioje įstaigoje. Dailės istorikas, kruopščiai tyrinėjęs dailininko gyvenimą, nemažai dėmesio skyrė ir jo kaip mokytojo darbui šioje mokykloje.

TRUMPA VILNIAUS BAJORŲ INSTITUTO ISTORINĖ APŽVALGA

Nuslopinus 1830–1831 m. sukilimą Lenkijoje ir Lietuvoje, Rusijos valdžia uždarė Vilniaus universitetą. Valdžios pareigūnai suprato, kad Vilniaus universitetas, kuruojamas kunigaikščio Adomo Čartoryskio, buvo antivalstybinių idėjų židynys, o anksčiau įvykęs filomatų ir filaretų draugijų sunaikinimas ir jų narių teisminiai procesai bylojo apie grėsmę valstybės santvarkai. XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmosios pusės švietėjiškos idėjos turėjo didelį poveikį Europos visuomenei. Buvo tikima, kad švietimas gali keisti žmogaus, visuomenės prigimtį, o iš to logiškai sekė, kad galima pakeisti ir legitiminę monarchinę sanklodą. 1820 m. Austrijos imperijos kancleris Klementas Wenzelis Metternichas nusiuntė slaptą memorialą Rusijos imperatoriui Aleksandrui I, kuriame apibūdino naujos, užgimstančios romantinės epochos, ir sykiu su ja atsiradusios naujos asmenybės, bruožus. Jis rašė: „Religija, dorovė, teisėtvara, ekonomika, politika, valdymas – viskas tapo bendra ir prieinama kiekvienam. Atrodo, tartum pažinimas ateitų per įkvėpimą, patirtis išpuikusiam žmogui neteikia vilties, tikėjimas jam yra niekas, jis jį pakeičia veidmainiškais asmeniniais įsitikinimais, o kad šiuos įsitikinimus įgytų, apsieina be jokių tyrinėjimų ar studijų; šios priemonės atrodo per menkos protui, kuris tikina pajėgus

Dominikonų gatvė ir Bajorų institutas. Chromolitografija, 1850 m., lit. J. Arnout. Iš kn. *Vilnius Jono Kazimiero Vilčinskio leidiniuose*. Vilnius:Lietuvos nacionalinis muziejus, 2000, p. 13.

aprepti visus klausimus ir visus faktus. Įstatymas taip pat jam neturi jokios vertės, nes jis neprisidėjo juos kuriant, o pripažinti netašytų ir tamsių kartų nužymėtas ribas tokiam iškiliam asmeniui būtų per žema. (...) Tai, kas, jo nuomone, buvo reikalinga silpnumo epochoje, negali tikti proto ir galios erai, siekiančiai visuotino tobulumo, kuri vokiečių novatoriai išreiškia absurdiška žmonijos išlaisvinimo jėga⁴². Monarchistinių pažiūrų politikas K. Metternichas suvokė naujos politinės ir kultūrinės visuomeninės struktūros gimimą. Lenkijoje ir Lietuvoje po nesėkmingo 1830–1831 m. sukilimo daugumą krašto bajorų Rusijos valdžia vertino kaip valstybinės santvarkos priešus, tačiau juos saugojo luominis imunitetas. Valdžia ėmėsi priemonių iš dalies integruoti juos į oficialų valstybės gyvenimą įvairiausiais būdais. Vienas tų būdų buvo švietimas.

Vilniaus universiteto uždarymas 1832 m. sudavė stiprų smūgį istorinės Lietuvos ir Lenkijos švietimo sistemai. Kaip žinoma, kurį laiką Vilniuje veikė dvi akademijos – Medicinos-chirurgijos (įkurta 1832 m.) ir Romos katalikų dvasinė akademija (įkurta 1833 m.), – kurios iš dalies tęsė uždaryto Vilniaus universiteto tradiciją. Šiose mokymo įstaigose dėstė dalis buvusio universiteto profesorių ir dėstytojų. Po kelerių metų, pasinaudojus 1839 m. Simono Konarskio byla, carinei administracijai 1840 m. panaikinus

² Cit. pagal Miłosz, *Cz. Lenkų literatūros istorija*. Vilnius: Vaga, 1996, p. 222–223.

Lietuvos Statuto galiojimą, buvo apribota bajorų seimelių veikla ir išplėsta rusų kalbos, kaip administracinės kalbos, įtaka valdžios įstaigose. Dar likę švietimo židiniai Vilniuje laikyti pavojingais ir uždaryti.

Bajorų instituto istorija, jo veikla ir reikšmė XIX a. ketvirtajame–šeštajame dešimtmėčiais netapo Lietuvos švietimo istorijos tyrinėjimų objektu. Tai, ko gero, buvo susiję su ilgamete aukštosios mokyklos Vilniaus universiteto istorinės raidos ir uždarymo tyrimų tradicija, kuri užgožė kitų, ne tokių svarbių, švietimo institucijų tyrimus. Kita vertus, lietuvių švietimo istorijos tyrimuose ilgai vyravo etnokultūrinis aspektas, t. y. pagrindinis dėmesys buvo skiriamas parapinių, pradinių, vidurinių mokyklų, kuriose mokėsi iš valstiečių luomo kilę vaikai, tyrimams. Tuo tarpu Institutas kaip feodalinio elito atžalų ugdymo įstaiga buvo laikomas konservatyviu, uždaru, elitiniu.

1835–1836 m. Vilniaus gubernijoje veikė 4 pasaulietinės gimnazijos (I Vilniaus, II Vilniaus, Kražių ir dvasininkų išlaikoma Kolainių), 3 bajorų apskritinės (Kauno, Troškūnų, Švenčionių), 1 – miestiečių apskritinių; Baltarusijos švietimo apygardoje tais pačiais metais buvo 10 pasaulietinių gimnazijų, 16 – bajorų apskritinių, 6 – miestiečių mokyklos. 1844 m. Kauno gubernijoje veikė Kauno miesto gimnazija, 6 apskritinės penkių klasių mokyklos. Šių mokyklų auklėtiniai sudarė pagrindinį Instituto būsimų mokinių kontingentą. M. Lukšienė rašo, kad nuo 1834 m. valdžia siekė stabdyti smulkiųjų ir mažžemių bajorų stojimą į aukštąsias mokyklas, o 1849 m. lapkričio 29 d. įsaku panaikinus lotynų kalbą apskritinėse mokyklose, atotrūkis tarp gimnazijų ir apskritinių mokyklų vis didėjo. 1858 m. birželio 9 d. nutarimu Vilniaus švietimo apygardoje buvo pertvarkytos vidurinės mokyklos: iš buvusių 19 bajorų penkiaklasių mokyklų įsteigtos 7 gimnazijos (naujos gimnazijos Kėdainiuose ir Panevėžyje). 1860 m. etnografinėje Lietuvoje buvo Institutas ir 6 gimnazijos (Vilniaus, Švenčionių, Kauno, Kėdainių, Šiaulių ir Panevėžio). 1861 m. Vilniuje įkurtas Aleksandro kadetų korpusas. Tad Institutas iki jo uždarymo 1863 m. buvo svarbiausia krašte likusi švietimo įstaiga³.

Instituto steigimo sumanymas kilo Rusijos švietimo ministrui Sergejui Uvarovui, kuris bandė patraukti į valdžios pusę bent dalį vietinės krašto bajorijos. „Taigi po 1830–1831 m. sukilimo uždarydama Vilniaus universitetą valdžia iš esmės pripažino, kad Lietuvoje politine prasme ji negali remtis „lenkais“, t. y. tradiciniu elitu. Numalšinus sukilimą, kaip žinoma, buvo pradėtas ir švietimo įstaigų rusifikavimas (mokytojų keitimas, dėstymo rusų kalba įvedimas etc)⁴. Ši vyriausybės vykdoma kryptinga politika buvo įgyvendinama, formuojant Instituto mokytojų korpusą, struktūrą, mokinių priežiūros taisykles. Tuo metu Vilniaus gubernijos švietimo įstaigos buvo pavaldžios Baltarusijos švietimo apygardai.

³ Žr. Lukšienė, M. *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*. Kaunas: Šviesa, 1970, p. 264, 11 lentelė.

⁴ Staliūnas, D. Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys–XX a. pradžia). *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: LII, 2000, kn. 16, p. 19. Dionizas Poška, Baublio muziejaus, kaip žemaičių kultūrinio židinio, kūrėjas apie valstybinės santvarkos pokyčius šmaikštavo: „Norint lenkiškai šokinėti moku. Bet jau dabarčion ir kazoką šoku“. Žr. Poška, D. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros I-kla, 1959, p. 183. Žemaitis ano meto politinius pokyčius priėmė su tam tikra ironija, tačiau daugeliui buvusios Abiejų Tautų Respublikos piliečiams bajorams tai buvo tragedija.

Rusijos švietimo sistema, pertvarkyta pagal 1828 m. gruodžio 8 d. nuostatus, Lietuvoje negaliojo iki 1834 m., o ir vėliau buvo taikomi gana lėtai. Vis dėlto pagal naujuosius nuostatus mokyklos nebuvo tarpusavyje susijusios kaip viena už kitą aukštesnės pakopos įstaigos, o perimamumas išliko tik tarp gimnazijų ir universitetų. Toliau matysime, kad Instituto ir Rusijos universitetų mokymo tąsa ir perimamumas buvo tiesioginis.

Institutas buvo įkurtas caro Nikolajaus I 1833 m. įsaku, pagal kurį Vilniuje, Gardine ir Balstogėje prie vietos gimnazijų būtų įsteigti pensionatai bajorų vaikams. Vilniuje toks pensionatas buvo įkurtas prie Antrosios gimnazijos. Pensionatui ir minėtai gimnazijai buvo paskirtas uždaryto pijorų vienuolyno kompleksas Dominikonų gatvėje, priešais Šv. Dvasios bažnyčią. 1834 m. spalio 31 d. (lapkričio 13) įvyko Vilniaus bajoriškojo pensionato oficialus atidarymas. Mokymo įstaigos auklėtinių tėvai turėjo būti bajorai arba išsitarnavę šį titulą. 1834 m. liepos 27 d. (rugpjūčio 9) Uvarovas patvirtino įstaigos naująjį statutą.

Institutas turėjo kelis finansavimo šaltinius: valstybės skiriama parama bei mokinių tėvų lėšos, taip pat mecenatų fondai. Svarbus finansavimo šaltinis buvo grafo Mykolo Walickio fondas, įsteigtas dar 1808 metais. Aštuoniems jaunuoliams, kurie mokėsi Universiteto globojamose mokyklose, kiekvienais metais buvo skiriama 12000 zlotų parama. Uždarius Vilniaus universitetą, šis fondas buvo panaudotas, kuriant naują švietimo struktūrą. Fondo parama Institutui buvo teikiama iki 1844 m., kai stipendijos buvo perduotos Gardino bajorų pensionui. Po dešimties metų finansinė parama – 1880 rublių – vėl buvo perduota Institutui. Kitas finansavimo šaltinis buvo Universiteto botanikos ir zoologijos profesoriaus Stanislovo B. Jundzilo 1824 m. įsteigtas 100 000 zlotų (15000 rb) fondas Vilniaus pijorų kolegijai, skirtas dviem jaunuoliams iš Jundzilių giminės. 1840 m. Institutas gavo dar 1830 m. įsteigtą didiko Antano Lapo 600 rb stipendiją, skirtą dviem jo giminaičiams. Valstybės laikraštis *Vilniaus kurjeris* (*Kurjer Wileński*) kasmet redakcijos parėdymu skirdavo 1300 rb 4–5 Bajorų pensiono stipendininkams. *Vilniaus kurjeris* 1840 m. tapo Instituto nuosavybe (būtų įdomu išsamiau patyrinti leidinio priskyrimo prie švietimo įstaigos aplinkybes, tačiau akivaizdu, kokį didelį dėmesį caro valdžia skyrė Institutui. Smunkant laikraščio tiražui, 1856 m. laikraščio redakcijos lėšomis buvo išlaikomas tik vienas mokinyš. 1858 m. Adomui Honorijui Kirkorui tapus laikraščio redaktoriumi, sugėbėta rasti lėšų bendradarbio poeto Sirokomlės sūnaus Vladislovo mokymui. 1851–1852 m. Institutas taip pat buvo remiamas Visuomenės paramos komiteto, kurio lėšos buvo skiriamos ypač pasižymėjusiems valdžios institucijų tarnautojų atžaloms⁵.

Valdžia, kad ir smarkiai ribodama privačių mokymo įstaigų veiklą, leido, prižiūrint Instituto valdžiai, šalia Instituto įsteigti pensionus merginoms. Juose pagrindinis dėmesys buvo skiriamas prancūzų, rusų kalbų bei muzikos ir šokių mokymui. Valstybiniai merginų pensionai buvo subsidijuojami. Baigusios pensioną, merginos dirbdavo bajorų

⁵ Žr. Godlewska, J. Wileński Instytut szlachecki (1834–1863). *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 1985, t. 28, s. 110–114.

arba turtingų miestiečių vaikų auklėmis. Gali pasirodyti keista, bet prie Instituto veikė *Vilniaus Kurjerio* (*Kurjer Wileński*) redakcinė komisija, kuriai ilgai vadovavo redaktorius poetas Edvardas A. Odynecas. Nuo 1852 m. Instituto globėju (*popečitel*) tapo istorikas ir publicistas Mykolas Balinskis, o 1853–1857 m. laikinai einančiu direktoriaus pareigas buvo paskirtas buvęs Instituto inspektorius Andrius Kalinauskas. 1858 m. Institute buvo įkurtas lenkų kalbos komitetas, ir pagrindinės disciplinos buvo pradėtos dėstyti lenkų kalba. Prie Instituto buvo prijungti Karolinos de Cerenville, Paulinos Veryho, Emilijos Stankevičienės, Aleksandros Leonavičiūtės, Antoninos Brodzko, Elžbietos Voinič kilmingųjų merginų pensionai. Valdžia subsidijavo kasmetine 2550 rb įmoka valstybinį Karolinos Glovackos pensioną, kuriame dėstė Zdanovičius ir dainavimo mokytojas Achilas Bonoldis.

Jau minėta, kad Institutas išsirutuliojo iš 1834 m. liepos 27 d. (rugpjūčio 9) Švietimo ministro įsaku įsteigto Bajorų pensiono. Valstybė kasmet subsidijavo šio pensiono 20 mokinių išlaikymą. Kitais metais buvo uždrausta Antroje gimnazijoje mokytis nekilmingiems tėvų vaikams, ir tuo būdu gimnazija bei pensionatas tapo uždara luomine mokymo įstaiga. 1833 m. caras Nikolajus I pasirašė įsaką, pagal kurį valdžia skyrė 9 tūkst. rublių įstaigos pastato įrengimui, 12 tūkst. – jo išlaikymui. 1837 m. rugsėjo 10 d. caras pirmą kartą apsilankė Institute, kurį kitais metais aplankė tikras šio Instituto „steigėjas“ švietimo ministras Uvarovas ir „liko patenkintas“.

Institute moksleiviams dar buvo dėstoma anglų kalba, muzikos pamokos, šokiai ir gimnastika – disciplinos, kurios nebuvo dėstomos kitose imperijos gimnazijose tarp Liaudies švietimo ministerijos nustatytų dėstomų dalykų. Vilniaus generalgubernatoriaus Nikolajaus Dolgorukovo pastangomis caras Nikolajus I išleido įsaką, pagal kurį 1838 m. spalio 2 d. (15) pensionatas ir gimnazija buvo sujungtos į vieną įstaigą. Pats Instituto pavadinimas jo mokiniams Rusijos luominėse mokymo įstaigose teikė privilegijas: paskutinės, septintosios, klasės mokinys gaudavo teisę nešioti mundurą ir špagą; išstarnavęs pusę metų kariuomenėje puskarininkiu, Instituto auklėtinis gaudavo karininko laipsnį, net jei pulke nebūtų etato. Instituto auklėtiniai, panorėję tarnauti civilinėje tarnyboje, gaudavo 14-os klasės tarnautojo rangą. Kita svarbi vėliau priimta privilegija – Instituto auklėtiniais be stojamųjų egzaminų buvo garantuotas priėmimas į visus Rusijos imperijos universitetus. Valdžia nuosekliai tęsė pastangas patraukti dalį krašto elito į savo pusę. Toks tikslas buvo suprantamas: kokia bebūtų stipri imperijos karinė ir biurokratinė valdžios struktūra, be krašto elito palaikymo valdyti prijungtas gubernijas būtų labai sunku. „Dėl tokių valdžios veiksmų kartu su senosiomis tradicijomis neišvengiamai turėjo smukti visas kultūros lygis, degraduoti švietimo sistema, o caro vyriausybei reikėjo, kad Rusijos valdiniai nenusmuktų iki kritinio lygmens, kuomet ekonominiai ir socialiniai valstybės interesai akivaizdžiai nukentė“⁶. 1858 m. buvo kilusi idėja įkurti Vilniuje Aukštesniąją

⁶ Aleksandravičius, E. *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 m. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 56.

realinę mokyklą, kurioje veiktų agronomijos, mechanikos ir architektūros-geodezijos skyriai, bet ji nebuvo įgyvendinta. Mokyklą turėjo išlaikyti vietos bajorai.

Instituto mokyklos bibliotekoje vyravo knygos prancūzų ir rusų kalbomis, – tai, matyt, galima sieti su XIX a. pirmosios pusės Rusijos aristokratijos auklėjimo sistema, kur ypatingas dėmesys buvo skiriamas prancūzų kalbai.

Jau minėta, kad auklėtiniai, baigę Institutą, turėjo teisę be konkurso stoti į bet kurią imperijos universitetą. Pavyzdžiui, 1844 m. J. Gieysztoras Institutą baigė sidabro medaliu. Institute jis nuo trečiosios klasės mokėsi penkerius metus. Institutas užskaitydavo bajoraičių mokslo metus provincijoje. Kartu su juo tais metais Institutą baigė 24 abiturientai – 18 lenkų ir 6 rusai; 12 studentų įstojo į Rusijos universitetus, 4 sugrįžo namo, 6 mokiniai, iš kurių 5 buvo rusai, išėjo tarnauti į kariuomenę. Jo klasės draugas kunigaikštis Mykolas Giedraitis, kuris 1863 m. sukilimo metu buvo paskirtas Vilniaus vaivada, baigė Institutą *summa cum laude*, t. y. aukso medaliu. Institute mokėsi žemaitis Dominykas Bociarskis, literatas ir žurnalistas, bendradarbiavęs *Vilniaus Kurjerio* redakcijoje Jurgis Laskarys, būsimasis 1863 m. sukilimo Minsko vaivada Kornelijus Pelikša⁷. Apskritai, daugelis abiturientų pasinaudojo Instituto auklėtiniais suteikta teise – be konkurso stoti į universitetus. Dažniausiai absolventai pasirinkdavo Peterburgo ir Maskvos universitetus, kuriuose studijuodavo teisę, tiksluosius, tada vadintus realiniais, mokslus. Absolventai taip pat vykdavo mokyti į Vyriausiąją inžinerinę mokyklą Peterburge ir agronomijos Hory-Horkų institutą, netoli Oršos miesto. Jau minėtas J. Gieysztoras baigė Peterburgo universiteto teisės fakultetą, Cezaris Orvidas – Peterburgo kelių institutą, Boleslovas Oskierka ir Zigmuntas Czechowiczius – Maskvos universiteto teisę, A. Medekša – istoriją-filologiją, Boleslovas Swiętorzeckis mokėsi Peterburgo universitete. Institute iki pat savo mirties piešimo mokytoju dirbusio dailininko Kanuto Rusecko mokiniais buvo šios įstaigos auklėtiniai, būsimi dailininkai Alfredas ir Eduardas Romeriai, Eduardas Paulavičius, Tadas Goreckas, Albertas Žametas, Jonas Zenkevičius, Napoleonas Cui.

Instituto mokiniai buvo pravoslavų, protestantų tikėjimo, bet didžiąją jų dalį sudarė katalikai. Institute buvo dėstoma rusų kalba ir literatūra, lenkų, prancūzų, anglų, vokiečių, graikų, lotynų kalbos, geografija, istorija ir statistika. Be to, mokiniai susipažindavo su matematikos, fizikos, gamtos mokslais, piešimo ir kaligrafijos pagrindais, lankydavo šokių ir muzikos pamokas. Mokslai Institute tęsėsi septynerius metus, po kurių mokiniai galėjo pasirinkti karinę arba civilinę tarnybą. Pažymėtina, kad mokslo lygis buvo gana aukštas. Į Institutą priimdavo 11–13 metų berniukus, kurie mokslus pradėdavo nuo an-

⁷ Žr. Gieysztor, J. *Pamiętniki*. Wilno: Kurjer Litewski, 1913, t. 1, s. 372, 382–383, 387, 390, 400. Savo atsiminimuose jis taip apibūdino šią įstaigą: „Dažnai girdėdavau priekaištus, esą Institutas vystėsi bloga kryptimi, auklėjo tuščia-garbj jaunimą ir suteikdavo jam labai menką išsilavinimą. Tai turi daug tiesos, bet žymiai mažiau, nei teigiama. Bajorų institutas, uždara įstaiga, prieinama tik turtingiesiems, jau nuo pat savo įsikūrimo turėjo tikslą surinkti provincijos grietinėlę (...). Vaikai turėjo visus privalumus – gerą maistą, tinkamus drabužius, o suteiktos įstaigai privilegijos, jau pats pavadinimas, bajoriškasis, jį išskyrė; kai kurie dalykai dėstomi prancūzų kalba – visa tai liudijo apie tėvų tuštybę; dėl to ten atiduodavo savo sūnelius, jau tobulai mokyti į tą įstaigą, manydami, kad tai jiems yra tinkamiausia vieta. Tai buvo pagrindinė tėvų kaltė (...).“ Ten pat, s. 12–13.

tros ar trečios klasės, nes bajoraičiai atvykdavo mokytis baigę bajorų apskrities mokyklų 1–3 klases. Institutą baigdavo sulaukę aštuoniolikos ar devyniolikos metų, turėdami geras perspektyvas toliau tęsti mokslus, siekti karinės karjeros Rusijos imperijoje.

Per Instituto gyvavimo laikotarpį šią švietimo įstaigą po du kartus aplankė imperatoriai Nikolajus I (1837 ir 1850) ir Aleksandras II (1856 ir 1860). Nacionalinio išsivadavimo idėjų plitimas Institute, aukščiau minėtų Instituto mokytojų veikla rodė dar XVIII a. pabaigoje, po išnykusios Lenkijos–Lietuvos valstybės, lenkų švietėjų suformuluoto principo – *nors žuvo valstybė, bet nežuvo tauta* – tąsą XIX a. pirmojoje pusėje. Todėl, nepaisant valdžios pastangų ugdyti lojalius patvaldystei asmenis, Institute plito patriotinės nuotaikos, kurias netiesiogiai, „Ezopo kalba“, perteikdavo pedagogai.

Religiją dėstė 1839 m. pradėjęs dirbti Institute kunigas domininkonas, garsus Vilniaus pamokslininkas P. Mokrzeckis, baigęs Peterburgo universitetą. 1844 m. Pohulankoje šventinant šv. Jacko statulą, kunigas pasakė garsųjį pamokslą, kuris netrukus jam kainavo vietą Institute, ir jis buvo ištremtas į Vitebsko guberniją. Tuo metu, panaikinus uniją, prasidėjo prievartinis unitų pervedimas į stačiatikių tikėjimą, prieš kurį pasisakė vienuolis. 1858 m. P. Mokrzeckis buvo perkeltas į Žemaičių Kalvariją, kur sukilimo metu iš sakyklos perskaitė sukilėlių atsisaukimą ir už tai buvo nuteistas 15 metų katorgos Sibire.

Bene populiariausias tarp mokinių buvo mokyklos dėstytojas Aleksandras Zdanovičius, nuo 1850 m. Institute pradėjęs rusų kalba dėstyti visuotinę istoriją. A. Zdanovičius parašė *Lenkų istorijos apybraiža vaikams su puošniai chromolitografuota lentele ir senosios Lenkijos žemėlapiu (Szkic historii polskiej dla dzieci z tablicą ozdobnie chromolitografowaną i mapką dawnej Polski, Wilno, 1857)*. Iki 1862 m. Vilniuje pasirodė trys šio populiaraus vadovėlio leidimai. Po sukilimo ši knygelė buvo leidžiama kitu pavadinimu – *Lenkų istorijos apybraiža (Zarys historii Polski)*. Istorikas Stanislovas Kościałkowski pažymi, kad šis vaikams skirtas vadovėlis ugdė dviejų ar net trijų kartų meilę Lenkijos istorijai. Vadovėlis parašytas koncentrinio medžiagos pateikimo būdu, t. y. jis buvo pritaikytas jaunesniųjų ir vyresniųjų klasių mokiniams ir parašytas, nepaisant cenzūros, laikantis istorinių faktų pateikimo precizijos. Vadovėlyje buvo pateikiami klausimai iš Lenkijos istorijos, chronologinės ir genealoginės lentelės, kurios turėjo padėti moksleiviams pasirngti istorijos pratyboms. Knygos autorius suprato, kad ši knyga bus ypač naudinga namų mokymo sąlygomis, todėl siekė pateikti kuo suprantamiausią medžiagos pateikimo būdą mokytojams ir mokiniams⁸. Pedagogas savo veikloje bandė diegti naujus pedagogikos metodus. Pavyzdžiui, buvusio Vilniaus universiteto auklėtojo Antano Jazwinskio metodas, kurį aptarė savo darbe istorikas St. Kościałkowski, buvo išdėstytas 1829 m. Milane išleistoje knygoje Pagrindiniai švietimo metodai (*Methoda generale d'insegnamento*), kurios pagrindą sudarė mokinių atminties ugdymas, siejamas su istorijos, geografijos dalykų įsisavinimu. Tekstą turėjo papildyti spalvoti paveikslėliai, kuriuose buvo vaizduojamos

⁸ Cit. pagal: Kościałkowski, St. Aleksander Zdanowicz (1805–1868). *Zarys biograficzny*. Wilno: Znicz, 1918, s. 22–23.

istorinės vietovės. Tuo siekta skatinti mokinių žingeidumą, derinti istorinius faktus su vaizduote. „Romantiškas“ mokymo metodas skatino mokinių susidomėjimą savo krašto praeitimi. Rašydamas apie 1863 m. sukilimo pasekmes Lenkijos ir Lietuvos gyventojams, A. Zdanovičius priekaištavo Europai už menką paramą lenkų nacionaliniam judėjimui: „Ar ji surizikuotų paaukoti nors vieną grašį savo artimųjų gėriui ir laimei, kuriuos palietė liūdna ir karti nelaimė? Kaip Europa šiandien abejingai žiūri į Graikiją, esančią po despotišku musulmonų jungu. Vienu žodžiu, dabar turiu kitą požiūrį į pasaulį, žmones, istorinius įvykius“⁹.

A. Zdanovičius susirašinėjo su įžymiais lenkų filosofais Bronislovu Trentkowskiu, Karoliu Libeltu bei Juzefu Goluchovskiu. Šeštoje klasėje besimokančiam moksleiviui J. Gieysztorui jis davė paskaityti istorijos dokumentų rinkinį *Volumina Legum*. Istorinių dokumentų pavyzdžiais jis pradėjo pasakoti klasės draugams apie tautos praeitį. Vaikai klasėje pradėjo „žaisti istoriją“. Vaikai vaidino seimo narius, karalius, kaštelionus. Tokio- mis didaktinėmis priemonėmis buvo ugdomas mokinių patriotizmas, meilė neegzistuojančios savo valstybės praeičiai. Jo sūnus Ignotas, baigęs Institutą ir Peterburgo universitetą, talentingas matematikas, kaip ir daugelis jo kartos jaunuolių, dalyvavo 1863 m. sukilime, jo metu buvo Vilniaus miesto karinis viršininkas. Išduotas caro agento, 1863 m. gruodžio 26 d. buvo pakartas Lukiškių aikštėje.

Kita asmenybė, turėjusi nemažos įtakos Instituto mokiniams, buvo inspektorius Andrius Kalinauskas, 1852–1857 m. ėjęs Instituto direktoriaus pareigas. Apie jo ugdytą patriotizmo dvasią byloja tai, kad keturi jo sūnūs taip pat dalyvavo sukilime, o sūnus Juzefas tapo basųjų karmelitų ordino nariu, palaimintuoju.

Patriotinį ugdymą diegė ir būsimasis sukilimo dalyvis gamtos mokytojas Vaclovas Przybylskis. Pavyzdžiui, 1855 m., įsteigus Instituto Archeologinę komisiją ir Senienų muziejų, būsimasis 1863 m. Tautinės vyriausybės Lietuvoje sekretorius du kartus per savaitę vesdavo mokinius į muziejų esantį ornitologinį kabinetą, bet sykiu aplankydamo ir čia sukauptus istorinius rinkinius, pasakojo apie juos. Istorikas Egidijus Aleksandravičius rašo, kad muziejaus ekspozicijos turėjo atlikti daugiakryptę patriotinio auklėjimo funkciją: „universiteto atkūrimo idėją turėjo gaivinti ir muziejaus ekspozicija, kurioje daugelis senienų – pradedant Andriaus Sniadeckio munduru, padovanotu Kazimiero Sniadeckio, bei universiteto antspaudais ir baigiant universiteto profesorių autografais, memuarais, dienoraščiais – priminė tuos laikus, kai senuosiuose koridoriuose skardėjo studentų kalbos“¹⁰.

Po Simono Konarskio bylos ir jo egzekucijos kai kurie Instituto moksleiviai ruošėsi slaptai pabėgti į užsienį su Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos studentais. Anuo- metinis Vilniaus generalgubernatorius Fiodoras Mirkovičius asmeniškai tyrė šią bylą ir

⁹ Ten pat, s. 35.

¹⁰ Aleksandravičius, E. *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 m.*, p. 56.

dėjo visas pastangas, kad Instituto moksleivių byla neiškiltų į viešumą. Manytume, tai rodo itin svarbų šios mokslo institucijos vaidmenį Rusijos imperijos vakarinėse gubernijose.

Valdžios paskirti gubernantai tikrindavo mokinių spinteles. Pas mokinį Bokščanski buvo surastas valdžios uždraustas Adomo Mickevičiaus eilėraščio „Draugams maskoliams“ nuorašas. Mokinys buvo pašalintas iš Instituto. Kitas mokinys Sopočka už tai, kad sėdėdamas Botanikos sode neatsistojo ir nenusiėmė kepurės prieš einantį pro šalį generalgubernatorių Mirkovičių, buvo pasodintas į karcerį. Prasikaltę mokiniai bajoraičiai Institute buvo plakami rykštėmis. Mokymo įstaigos skatino tarp mokinių skundinėjimą, sekimą. Tai kaskart sukeldavo įtampą, ypač tarp lenkų ir rusų tautybių moksleivių.

Mokymo sistemoje, kaip ir visuomenės gyvenime, pasitaikydavo kuriozinių dalykų. Tarp Vilniaus gyventojų išgarsėjo Instituto virtuvėje gaminamos spurgos ir verdami koldūnai. Po dviejų dienų pasninko vienas mokinių vienu ypu suvalgė 40 koldūnų ir nuo persivalgymo mirė. Arba kitas atvejis. Instituto „tariamasis“ anglų kalbos dėstytojas Adolfas Rozensteinas per iškilmes vienam auklėtojui liepė perskaityti Vilniaus generalgubernatoriui eilėraštinę anglų kalba. Šio eilėraščio nesuprato nei valdžios atstovas, nei jo guvernanti anglė. Mokytojas apsišaukėlis buvo pašalintas iš Instituto¹¹. Buvo atsitikimų, kai mokiniai buvo šalinami iš Instituto už alkoholio vartojimą, už tai buvo baudžiami mokytojai ir prižiūrėtojai.

1859 m. balandžio 17 d. caro įsaku visoje Rusijos imperijoje gimnazijose ir Institute buvo padidinti atlyginimai: direktorius gaudavo 1000 rb per metus, inspektorius – 850, dvasininkai – 400, vyr. mokytojas – 650, dailės mokytojas – 400, lenkų kalbos mokytojas – 550 rublių¹².

1856 m. spalio 10 d. Institutą aplankęs imperatorius Aleksandras II kreipėsi į mokinius: „Jūs gerai elgiatės, tikiuosi, būsite naudingi visuomenei ir ištikimi tėvynei ir Valdovui“. 1863 m. sukilimas parodė, kad valdžios švietimo politika Lietuvoje buvo klaidinga ir iliuzorinė. Iki 1859 m. Institutą baigė 376 auklėtiniai: 322 asmenys gavo 14-ąją civilinę rango klasę, 51 – atestatą, tik 3 – liudijimus apie mokslo įstaigos baigimą. 13 mokinių buvo apdovanoti aukso medaliais, 26 – sidabro. 1859 m. 129 Instituto moksleiviai mokėsi už savo tėvų ir artimųjų lėšas, 20 moksleivių gavo valstybinę finansinę paramą¹³.

1861 m. prasidėjus manifestacijoms Vilniuje, jose dalyvavo ir Instituto moksleiviai. Sukilime nemažai buvusių moksleivių dalyvavo kovose su rusų kariniais būriais, žuvo arba buvo ištremti į Sibirą. 1863 m. valdžia Institutą uždarė.

IŠVADOS

Uždarius Vilniaus universitetą, o netrukus ir Vilniaus medicinos-chirurgijos akademiją bei Romos katalikų dvasinę akademiją, Vilniuje neliko žymesnių švietimo židinių.

¹¹ Žr. Godłewska, J. Wileński Instytut szlachecki (1834–1863), s. 119, 146.

¹² Žr. *Журнал Министерства народного просвещения*, 1859, т. 102, с. 76.

¹³ Kronika Instytutu Szlacheckiego. *Kurjer Wileński*, 1859, nr. 87, 89–90.

Straipsnio istoriografinėje apžvalgoje minima, kad iki šiol nepakankamas dėmesys Vilniaus bajorų institutui yra susijęs su luomų tradicijomis bei anksčiau susiklosčiusia lietuvių istoriografijoje nuostata apie išskirtinai lenkišką jos pobūdį. Tyrimai ir negausi fragmentinė istoriografinė šios institucijos apžvalga leidžia daryti išvadą, jog valdžiai savo keliamų tikslų pasiekti nepavyko, priešingai, daugelis Instituto auklėtinių dalyvavo 1863 m. sukilime. Instituto įkūrimas buvo realus Rusijos imperinės valdžios bandymas turėti kontroliuojamą Vilniuje švietimo įstaigą, dirbančią pagal imperijos nustatytus įstatymus ir turinčią ugdyti valdžiai palankų elitą. Vėlesni įvykiai, visų pirma 1863 m. sukilimas, kuriame dalyvavo nemažai Instituto auklėtinių, parodė, kad valdžios bandymas patyrė nesėkmę. Taigi ir šis rusų valdžios parengtas švietimo, ir sykiu politikos, „eksperimentas“, nepasiteisino.

THE VILNIUS INSTITUTE OF GENTRY (1834–1863)

Summary

The foundation of *The Vilnius Institute of Gentry* was the result of the policy of Tsar Nicholas I. According to this policy, the young generation from the class of officials was to be educated at exclusive institutions. The Institute was established in 1834, and it was meant for about 100 students. The aim of the Russian governing bodies was to educate the future elite in the spirit of loyalty to the regime. Until the uprising of 1863, the Institute failed to produce any outstanding scientists, but it educated many patriots, social and cultural activists. Hitherto, the history of the Institute has not been dealt with thoroughly in our historiography, it has been described only in a fragmentary way, without due attention given to the whole socio-cultural development. In general, the studies of the history of the Institute proved that the Institute played a positive national and social role, and that the initial expectations of the state authorities fell short.

The article is based on the analysis of the study of historiography of the Institute, also on the study of personal archives of Jakub Gieysztor and Aleksandr Zdanowicz, and on the archival materials of Vilnius Educational District, also on printed documents and orders, publications in the newspapers and magazines of the 19th century, and on memoirs. The study of S. Kościałkowski about A. Zdanowicz is analysed in detail. In 1934, the Polish scholar Janina Golanska wrote her fundamental study about the Institute, and it is the only publication of that type in the Lithuanian and Polish historiography.

Keywords: Lithuanian history of the 19th century, the history of Vilnius, science of education.

XX A. LIETUVOS VIETUVIŲ ISTORIJS SINTEZĖS: IDEALIAUS MODELIO PAIEŠKOS

SANTRAUKA

XX a. ryškiausių Lietuvos vietovių istorijos sintezių pavyzdžių atlikta analizė atskleidė, jog 1927–1937 m. P. Biržio leistą „Lietuvos miestų ir miestelių“ seriją, kurioje išsamiau aprašyta 73 vietovių ir 57 valsčių praeitis, galima pavadinti pirmuoju kraštotyrimu bandymu lietuvių kalba apibendrinti Lietuvos vietovių praeitį. Ir nors pirmasis Lietuvos vietovių istorijos sintezės eksperimentas, nesant fundamentalių vietovių istorijos tyrimų, buvo per ankstyvas ir ne itin pavykęs, tačiau akivaizdus šios serijos sumanytojo indėlis į tolesnių tyrimų orientyrų atskleidimą.

B. Kviklio 1964–1968 m. išleistą 4 tomų leidinį „Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai“ galėtume pavadinti pirmuoju enciklopedinio pobūdžio sisteminiu Lietuvos vietovių praeities aprašymu. Visi aprašymai pateikiami koncentrine tvarka: pirmiausia pristatomi regionai (Vilnija, Rytų Aukštaitija, Vidurio Lietuva, Sūduva (Suvalkija), Žemaičiai, Mažoji Lietuva), kurie bandomi išskirti etniniu (etnografiniu) principu, po to pereinama prie atskirų apskričių istorinės-geografinės apžvalgos ir galiausiai pateikiami atskirų vietovių aprašymai. „Mūsų Lietuvoje“ pateikti 1193 vietovių, 462 apylinkių ir 86 kitų topografinių objektų aprašymai. 1980–1986 m. išleistas B. Kviklio leidinys „Lietuvos bažnyčios“, kuriame panaudojama „Mūsų Lietuvos“ leidybos patirtis ir kai kurie koncepciniai principai, tačiau šis 6 tomų leidinys iš esmės buvo orientuotas į Lietuvos katalikų bažnyčios sakralinio paveldo pristatymą.

1999–2009 m. serijoje „Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės“ A. Miškiniui pavyko pateikti 108 Lietuvos vietovių aprašymus ir su 167 vietovių praeitimi susijusių ikonografinių bei kartografinių šaltinių publikacijas. Ši serija, skirta Lietuvos miestų ir miestelių istoriniams urbanistiniams tyrimams, nors ir pakankamai selektyvi, tačiau neabejotinai laikytina ne tik labiausiai pavykusia ir turinčia akademinėms sintezėms būdingų bruožų, bet ir ženklinančia naujo Lietuvos vietovių istorijos sintezių rengimo pradžia.

Esminiai žodžiai. Lietuvos vietovių istorijos sintezės, XX a.

IVADAS

Intensyvėjantis įvairaus pobūdžio Lietuvos istorijos sintezių rengimas norom nenorom atkreipia dėmesį į specializuotų sintezių stygių. Tai aktualu ir kalbant apie Lietuvos vietovių istorijos sintezes.

Dar XIX a. viduryje stebime pirmą bandymą parengti Lietuvos vietovių istorijos sintezę. 1843–1846 m. lenkų kalba išleistas tuo metu garsių praeities tyrinėtojų Mykolo

Balinskio ir Timotiejaus Lipinskio darbas „Senovės Lenkija“¹, kurio pirmąjį tomą parašė T. Lipinskis, antrąjį – abu autoriai, o trečiąjį, skirtą Lietuvai, – M. Balinskis. Darbe koncepcine prasme bandyta aprėpti visą Abiejų Tautų Respubliką (toliau – Respublika), pagrindu laikant administracinę-teritorinę valstybės suskirstymą, gyvavusį iki 1772 m. Atskiros dalys apėmė skirtingas Respublikos provincijas: pirmajame tome aprašomos Didžiosios Lenkijos, antrajame – Mažosios Lenkijos, o trečiajame – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) vietovės. Trečiajame tome aprašytos 345 LDK vietovės, bet žvelgiant į šiandieninės Lietuvos ribas, jų būtų tik apie 100. Leidinio, o ypač trečiojo tomo, vidinė logika griežta – trumpai pristatoma provincijos istorija (LDK), po to pereinama prie stambesnių administracinių vienetų – vaivadijų trumpo pristatymo ir galiausiai vietovės dėstomos ir jų praeitis aprašoma pagal pavietus. Tiesa, iš akiračio neiškrenta istoriniuose šaltiniuose minimų pilių, girių (pvz., Belovežo giria), dvarų ar pavienių kaimelių aprašymai. 1852 m. paskelbtoje Juliano Bartoševičiaus recenzijoje nors ir atkreipiamas dėmesys į teigiamas šio leidinio puses, tačiau pabrėžtinai nurodyti ir esminiai trečiojo tomo trūkumai: pateikti neesminiai, padriki faktai, pernelyg mažai panaudota rankraštinė medžiaga, padaryta daug klaidų, per mažai dėmesio skirta archeologijai. Apibendrinant konstatuota, kad parašyta senosios Lenkijos geografijos, bet ne jos vidaus istorijos, darbas². J. Bartoševičiaus manymu, leidinys, turėjęs tapti senosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės miestų enciklopedija, savo tikslo nepasiekė. Tačiau būtent šiame verdikte, pasak R. Griškaitės, slypėjo didžiausia subjektyvumo dozė. Kaip bevertintume šį leidinį, neabejotina, jog M. Balinskio koncepcija sėkmingai buvo pritaikyta, rengiant vėlesnes XX a. Lietuvos vietovių istorijos sintezes.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti ryškiausių XX a. Lietuvos vietovių istorijos sintezių pavyzdžius, atskleidžiant jų koncepcinius orientyrus, pobūdį ir apimtis. Išsamiau straipsnyje analizuojami ryškiausi Lietuvos vietovių praeities apibendrinimo pavyzdžiai, – tai Petro Biržio 1927–1937 m. leista serija „Lietuvos miestai ir miesteliai“, 1964–1968 m. išėivijoje Broniaus Kviklio išleistas „Mūsų Lietuvos“ keturtomis ir 1980–1987 m. „Lietuvos bažnyčių“ serija bei nuo 1999 m. pradėta leisti Algimanto Miškinio autorinė serija „Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės“. Apgailestautina, jog istoriografijoje į šią temą fragmentiškai atkreiptas dėmesys³ tik per serijų sumanytojų ir leidėjų personalijų pristatymą ar pavienes recenzijas.

Tenka iškelti vieną svarbiausių problemų – ar aplamai įmanoma parašyti visaapimančią vietovių istorijos sintezę? Akivaizdu, jog teritoriškai mažesnių valstybių ar atskirų konkre-

¹ Balinski, M., Lipinski, T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*. Warszawa: nakładem Samuela Orgelbranda, 1843–1846, t. 1–3. Kiek vėliau Varšuvoje 1885–1886 m. F. K. Martynowskio buvo išleistas antrasis pakartotinis ir papildytas jau 4 tomų leidinys.

² Žr. Griškaitė, R. *Mykolas Balinskis: kova dėl istorijos?* Vilnius: Eugrimas, 2005, p. 38–46.

³ Žr.: Ružanec-Ružancovas, A. Išleidžiama „Mūsų Lietuva“ Lietuvos žemės vietovių aprašymas. *Aidai*, 1962, nr. 1, p. 39–40; Alaušius, J. Sveikinant Br. Kviklio naują užmojų – „Lietuvos bažnyčių“ leidimą. *Aidai*, 1981, nr. 1, p. 56–57; Deksnys, B. Petras Biržys – Lietuvos valsčių ir apskričių praeities tyrinėtojas. *Naujoji Romuva*, 2005, nr. 2 (551), p. 23–29.

čios valstybės regionų vietovių istorijos aprašymas keltų mažiau problemų, tačiau didžiųjų valstybių visaapimantys vietovių istorijų aprašymai iki smulkesnių objektų praktiškai neįmanomi arba itin keblūs dėl savo apimties⁴. Ši problema leidžia formuluoti ir pirmąjį aiškų vietovių istorijos sintezių rengimo principą: tokiam užmojiui įgyvendinti reikalinga didesnė ar mažesnė aprašomų objektų selektyvi atranka. Atrankos ribos ir laipsnis jau priklausytų nuo leidinio tikslų ir pobūdžio, autoriaus užmojų bei finansinių galimybių. Vietovių atranką galima daryti tiek teminiu principu, tiek atsižvelgiant į vietovės statusą bei dydį (pvz., atliekant tik miestietiškujų vietovių, t. y. miestų ir miestelių, aprašymą ir pan.). Vienas galimų selektyvios atrankos variantų, – tai Romano Aftanazio siekis aprašyti vietoves, sekant senųjų Respublikos dvarų istorijos pavyzdžiais⁵. Beje, šiame pagal vaivadijas išdėstyta daugiatomiame darbe Lietuva pateikiama tik kaip Respublikos sudedamoji dalis – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, todėl apie Lietuvos dvarus galima rasti tik dviejuose tomuose⁶.

Kita vertus, vietovių kaip tyrimo objekto atrankos kriterijai kelia ir kai kurias kitas problemas. Noras aprėpti kuo didesnę vietovių skaičių net ir netiesiogiai gali diktuoti autoriui ir vesti jį prie paprasčiausio enciklopedinio pobūdžio aprašymų⁷. Nekvestionuojama tokio leidinio svarba ir išliekamoji vertė. Čia pakaktų prisiminti 1880–1902 m. Varšuvoje išleistą 15 tomų „Geografinį žodyną“⁸, kuriame pirmą kartą buvo pateikiama enciklopedinė informacija apie Lietuvos vietovių praeitį. Žinant, jog net ir į naujausius enciklopedinius leidinius nepatenka daugelio smulkesnių Lietuvos vietovių istorija, akivaizdu, kad būtų pakankamai prasmingas leidinys „Lietuvos vietovių istorijos enciklopedija“, jeigu ateityje toks būtų parengtas. Tačiau smulkus vietovių aprašymas veda prie vietovių monografijų, tik sujungtų bendru leidinio ar atskiros serijos pavadinimu⁹. Ši tendencija Lietuvos lokaliniuose tyrimuose kol kas vyraujantis orientyras¹⁰.

⁴ Verta paminėti Baltarusijoje įvairių leidyklų leidžiamą seriją „Atmintis“ (*Памяць*), jau išleista per 100 knygų. Tiesa, Baltarusijos leidėjai orientuojasi į pakankamai didelį administracinį vienetą – rajoną, todėl iki smulkesnių vietovių praeities tyrimų čia „nusileidžiama“ tik išimtiniais atvejais.

⁵ Žr. Aftanazy, R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Ossolineum, 1986–1994, t. 1–11 (pirmasis leidimas), 1991–1997, t. 1–11 (antrasis leidimas).

⁶ Žr. Aftanazy R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Województwo Trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie, Księstwo Kurlandzkie*. 1992, t. 3; Aftanazy, R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Województwo Wileńskie*. 1993, t. 4.

⁷ Enciklopedinio pobūdžio tekstai kai kada vadinami „mini sintezėmis“, tad ir enciklopedinio pobūdžio leidiniai neabejotinai turi sintezės būdingų bruožų. Žr. *Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakinės istorijos epizodų. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas*. Vilnius: Aidai, 2008, p. 196.

⁸ *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Wydany pod redakcją B. Chlebowskiego, przy współdziałaniu, od połowy tomu VI J. Krzywickiego, według planu F. Sulimierskiego, nakładem W. Walewskiego do końca tomu X, Warszawa, 1880–1902, t. 1–15. Plačiau apie šio enciklopedinio leidinio leidėjus ir bendradarbius žr. Olszewicz, W. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i jego twórcy. Studia i materiały z dziejów Nauki Polskiej*. 1965, seria C, z. 10, s. 43–92. Beje, verta pastebėti, jog iki Antrojo pasaulinio karo Lenkijoje nesėkmingai bandyta leisti kitą panašaus pobūdžio leidyklų *Słownik geograficzny Państwa Polskiego i ziem historycznie z Polską związanych*. Red. S. Arnold. Warszawa, 1936–1939, t. 1, z. 1–4.

⁹ Regioniniu principu konstruojamos serijos, kuriose skelbiamos vietovių monografijos, būtų *Žemaičių praeitis ir Žiemgalos krašto praeitis*.

¹⁰ Išskirtina nuo 1996 m. „Versmės“ leidyklos leidžiama *Lietuvos valsčių* serija. Prieiga per internetą: <www.versme.lt>.

Nežinia koks turėtų būti „idealus“ vietovių istorijos sintezės modelis, tačiau akivaizdu, jog rengiant tokį darbą turi būti subalansuotos sinchroninio ir diachroninio pasakojimo perspektyvos. Kitaip tariant, reikia pristatyti ne tik konkrečios vietovės praeitį, bet ir rasti jungiamąją grandį tarp kitų vietovių analogiškų pasakojimų, o tai pakankamai specifinė užduotis, gerokai atskirianti nuo globalių (pvz., valstybės ar tautos) istorijos sintezių. Ši problema verčia atsigręžti į jau esančius vietovių istorijos sintezių pavyzdžius.

SERIJOS „LIETUVOS MIESTAI IR MIESTELIAI“ EKSPERIMENTAS

XX a. pirmojoje pusėje Lietuvos Respublikos gyvavimo metais (1918–1940) pradėta kiek intensyviau domėtis Lietuvos vietovių praeitimi, tačiau savo užmoju išsiskiria serijos „Lietuvos miestai ir miesteliai“ sumanytojas ir leidėjas Petras Biržys¹¹. Jau pirmojoje knygelėje P. Biržys atkreipė dėmesį į itin mažai tirtą sritį: „Manau ne aš pirmas būsiu pastebėjęs, kad miestelių, miestų istorijos tyrimų sritis tebėra visai nepaliesta. Ji laukia būrio darbininkų“¹². Pradėjęs nuo mažesnių miestelių praeities kraštotyринių aprašymų, P. Biržys 1927 m. išleido „Vyžuonas“, 1928 m. „Taujėnus“ ir „Anykščius“. Siekta panašaus pobūdžio leidinius išleisti ir apie kitas vietoves – Joniškį, Kupiškį¹³, tačiau nepaisant to, kad jau nuo pirmojo leidinio šie įkomponuojami į vieningą seriją „Lietuvos miestai ir miesteliai“, matyti, jog P. Biržys aiškiai suvokė: taikant tokią koncepciją vienas visos Lietuvos vietovių istorijos tikrai neaprašys. Tad vėliau perėjo prie apskričių aprašymo pagal valsčius. Taip 1931 m. išleista „Alytaus apskritis“, 1932 m. – „Biržų apskritis“, 1934 m. – „Kėdainių apskritis“, 1937 m. – „Marijampolės apskritis“. Be to, dar du tomai apie Kauno ir Kretingos apskritis, nors ir buvo parengti (šeštojo tomo viršelyje prie IV ir V minėtoms apskritims skirtų tomų buvo pažymėta, kad rankraščiai greitai bus įteikti spaudai), tačiau taip ir nepasirodė¹⁴. Tad neabejotina, jog 1927–1937 m. leistą „Lietuvos miestų ir miestelių“ seriją galima pavadinti pirmuoju bandymu lietuvių istoriografijoje apibendrinti Lietuvos vietovių praeitį.

Tačiau mums įdomus ne tik pats serijos išleidimo faktas, bet jos koncepcijos originalumas bei vietovių aprašymo modelis. Šia prasme aiškiai išsikristalizuoja vyraujančios temos: vietovės vardo kilmės aiškinimas, archeologinių paminklų aptarimas, dvarų ir parapijų istorija, spaudos draudimas ir tautinis atgimimas, sukilimai ir kovos už Lietuvos nepriklausomybę, paskutiniųjų metų vietos organizacijų veiklos aprašymas, valsčių ūkinio bei kultūrinio gyvenimo faktai, legendos ir padavimai, tautosakos pavyzdžiai¹⁵. „Lietuvos

¹¹ P. Biržys pasirašinėdavo dar ir Liūdiškietis, Akiro slapyvardžiais, o sceninis ir labiausiai paplitęs jo slapyvardis buvo Pupų Dėdė. Beje, leisdamas pirmąsias „Lietuvos miestų ir miestelių“ serijos knygeles pasirašinėjo Akiro slapyvardžiu. Žr. Bulzgis, S. *Pupų Dėdė. Legendinio Petro Biržio gyvenimo atšvaitai*. [Šiauliai]: Saulės delta, 1996, p. 27.

¹² Akiras. Autoriaus žodis. *Vyžuonos*. Kaunas: Vl. Dagilis, 1927, p. 2 (Serijos „Lietuvos miestai ir miesteliai“, nr. 1).

¹³ Serijos „Lietuvos miestai ir miesteliai“ knygelės „Anykščiai“ (Kaunas: Vl. Dagilis, 1928) antrajame viršelyje patalpintame reklaminiame skelbime buvo rašoma: „Toliau eis: Joniškis, Kupiškis ir visa eilė miestelių. Apie kiekvieną – atskira knygelė, vienodo formato (...)“. Tačiau pastarųjų vietovių aprašymai atskirais leidinukais taip ir nepasirodė.

¹⁴ Savo atsiminimuose P. Biržys kalba apie keturis parengtus tomus, kurių rankraštiniai variantai dingo per Antrąjį pasaulinį karą. Žr. Pupų Dėdė. *Atsiminimai*. Parengė T. Petrauskas. Vilnius: Vaga, 1999, p. 192.

¹⁵ Deksnys, B. Petras Biržys – Lietuvos valsčių ir apskričių praeities tyrinėtojas. *Naujoji Romuva*, 2005, nr. 2 (551), p. 23.

miestų ir miestelių“ serijoje P. Biržiui pavyko išsamiau aprašyti 73 vietovių praeitį, ir tai tik tų, kurias pats autorius aiškiai išskiria ir prie atskirų valsčių aprašymų nurodo paantraštėje, šiaip jų susidarytų gerokai daugiau. Apskričių aprašymuose P. Biržiui pavyko aprašyti 57 valsčių praeitį (žr. 1 lentelę). Tad žinant, jog organizacinį darbą daugiausia dirbo vienas žmogus, skaičiai įspūdingi. Tačiau tenka pripažinti, jog nei chronologine, nei temine prasme nebuvo sukurtas vientisas pasakojimas, buvo šokinėjama nuo įžymių iš šio krašto kilusių asmenybių pristatymo iki atskirų organizacijų ir institucijų aprašymo. Be to, dažniausiai greta buvo pateikiama tiek dokumentų, atsiminimų, tiek legendų, padavimų ar šiaip pasakojimų ar jų apibendrinimų „mišrainė“, iš kurios atsirinkti turėjo pats skaitytojas. Susidaro įspūdis, jog daugeliu atveju autorius orientavosi į vaizdingą ir gyvą vietovės praeities pristatymą, kuris pirmiausia turėjo sudominti skaitytoją. Tad tiek iš medžiagos pateikimo formos, tiek stiliaus šios serijos negalima pavadinti enciklopedinio pobūdžio leidiniu.

Ne mažiau svarbu „atpažinti“ P. Biržio tyrimų išskirtinumą. Pats serijos rengėjas ir redaktorius deklaravo rašęs „apskričių monografijas“, nors šios serijos pirmuosius leidinius, skirtus miesteliams, jis vadino „knygelėmis“. Tačiau publicistinio stiliaus apžvalgos apie įžymiuosius žmones, dokumentų publikacijos, įvairūs sąrašai, perspausdinti straipsniai jokių būdu negali pretenduoti į monografijos statusą šiandieninės sampratos prasme. P. Biržio tyrimo metodą, regis, geriausiai apibūdino vienas iškiliausių XX a. pradžios lietuvių istoriografijoje lokalinės istorijos tyrėjų kunigas Jonas Reitelaitis. Jau pirmojo apskričių tomo pratarmėje J. Reitelaitis gan taikliai pastebėjo, jog tai geriausiu atveju tik medžiaga monografiniam tyrimui. Tad pagal šiandieninių lokaliųjų tyrimų strategijų sampratą toki tyrimą galėtume priskirti tik prie kraštotyrinio pobūdžio leidinių¹⁶. Beje, J. Reitelaitis toki tyrimo metodą pavadino „fotografiniu“. Šis gan taiklus įvardijimas leidžia suprasti tokių tyrimų pobūdį, kai per palyginti trumpą laiką galima padaryti daug „fotografijų“, tačiau jos atspindi tik greito ir paviršinio tyrimo rezultatus. Todėl ir „Lietuvos miestų ir miestelių“ serijos leidinius galėtume pavadinti savotiškais „fotografijų“ albumais. Dar daugiau, į ekspedicijas P. Biržys vykdavo ne tik rinkti istorinės medžiagos, bet ir koncertuodavo, surengdavo spektaklius, sukurdavo apie vietoves dainuškas, turėjo ir specialią „kelionių knygą“, į kurią pasirašydavo, įrašydavo linkėjimus, o kartais išpausdavo ir antspaudą valdininkai, visuomenės veikėjai ir žymesnieji žmonės¹⁷. Beje, ši „kelionių knyga“ geriau nei kas kitas parodo, jog P. Biržiui ne tik kitiems, bet ir sau reikėjo įrodinėti, kad tiriami vietovių praeitis. Kai kurių vietovių trumpučiai ir gan paviršutiniški aprašymai rodo, kad juos buvo galima parengti ir nenuvykus į vietą. Tad ekspedicijos P. Biržiui tapo savotišku

¹⁶ Kraštotyra dažniausiai suvokiama kaip medžiagos, susijusios su lokalinės visuomenės ar vietovės gyventojų gyvenimu, kaupimas bei apibendrinimas, galintis tapti konceptualiųjų mokslinių tyrimų šaltiniu. Plačiau žr. Lukšaitė, I. Lokalinės istorijos sampratos. *Lietuvos lokaliųjų tyrimų padėtis*. Vilnius: VPU I-kl., 2005, p. 9. Šiame straipsnyje sąvoka *tyrimas* vartojamas plačiąja prasme, suvokiant, jog galimi ne tik moksliniai, bet ir kraštotyriniai vietovių tyrimai.

¹⁷ Akiras-Biržys. *Alytaus apskritis. Dzūkų kraštas*. Prakalba. Serija „Lietuvos miestai ir miesteliai“, t. 1. Kaunas: J. Bačiūnas, 1931, p. 3.

„tiriamuoju turizmu“, leidusiu save išbandyti dar vienoje veiklos srityje. Todėl pirmasis Lietuvos vietovių istorijos sintezės eksperimentas – „Lietuvos miestų ir miestelių“ serijos leidimas nesant fundamentalių vietovių istorijos tyrimų, buvo akivaizdžiai per ankstyvas ir tapo savotišku „fotografijų albumų“ rinkiniu. Tačiau svarbus šios serijos sumanytojo indėlis – tai tyrimų orientyrų atskleidimas pasekėjams, be to, P. Biržio sukaupta medžiaga intensyviai buvo naudojama, leidžiant kitus leidinius apie Lietuvos vietas¹⁸.

LIETUVOS VIETOVIŲ ISTORIJS TYRIMŲ APIBENDRINIMAS IŠEIVIJOJE

Itin svarbią vietą, apibendrinant Lietuvos vietovių istorinius tyrimus, užima B. Kviklio darbai. Pastebėtina, jog B. Kviklys prie vietovių istorijos tyrimų specifikos prisilietė dar būdamas Lietuvoje, 1943 m. išleisdamas nedidelės apimties knygelę apie savo gimtuosius Daugailius¹⁹. Pirmiausia B. Kviklys išskirtinas kaip puikus Lietuvos vietovių istorijos tyrimų organizatorius bei koordinatorius išėivijoje²⁰, kuriam leidinio „Mūsų Lietuva“ rengimui išėivijoje pavyko sutelkti gausų būrį bendradarbių bei talkininkų, tarp jų ir profesionalių istorikų²¹. Pakankamai savita ir B. Kviklio vietovių istorijų tyrimų koncepcija, kurią čia apžvelgsime plačiau.

Jau XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje B. Kviklys parengė ir „Tėvynės mylėtojų draugijos“ pagalba, kuri rinko lėšas iš lietuvių išėivijų JAV, planavo išleisti trijų tomų „Lietuvos žemių aprašymą“. Tačiau padidėjus apimtims ir pakitus galutiniam pavadinimui, teko kreiptis į Lietuvių enciklopedijos leidėją Juozą Kapočių, su kuriuo 1961 m. ir buvo sudaryta oficiali sutartis dėl „Mūsų Lietuvos“ išėivimo²². 1964–1968 m. išleistą B. Kviklio keturtomį „Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai“ išties galėtume pavadinti pirmuoju sisteminiu Lietuvos vietovių praeities aprašymu²³. Be to, B. Kvikliui buvo svarbus skaitytojas, todėl sausą enciklopedinį stilių siekta pagyvinti dokumentų, literatūrinių kūrinių, pasakojimų, padavimų ištraukomis ar jų perpasakojimu. Pats rengėjas teigia, kad šis leidinys pirmiausia skirtas ne akademinėi bendruomenei, bet eiliniams skaitytojams²⁴, kurie „negalėdami aplankyti Lietuvos, „pakeliautų“ po ją skaitydami vietovių aprašymus“²⁵. Šis daukantiškas naratyvas lėmė ir leidinio pobūdį, kurį stilistiniu požiūriu galėtume įvardinti kaip populiariai enciklopedinį. Tad nors ir šio

¹⁸ Bulzgis, S. *Pupų Dėdė...*, p. 24; Deksnys, B. Petras Biržys – Lietuvos valsčių ir apskričių praeities tyrinėtojas..., p. 29.

¹⁹ Kviklys, B. *Daugailiai*. Kaunas, 1943.

²⁰ Alaušius, J. Sveikinant Br. Kviklio naują užmojų – „Lietuvos bažnyčių“ leidimą. *Aidai*, 1981, nr. 1, p. 56–57.

²¹ Pagal Marių Banį, B. Kviklys „Mūsų Lietuvos“ išėivimui pasitelkė 293 bendradarbius ir talkininkus (iš jų 5 su istoriko išsilavinimu). Tuo tarpu daugiatomio leidinio „Lietuvos bažnyčios“ rengimui pasitelkė 233 talkininkus. Plačiau žr. Banys, M. *Lietuvos lokalinės istorijos tyrimai išėivijoje* (bakalauro darbas). Vilnius, 2005. VPU, Lietuvos istorijos kabinetas, nr. S 594, p. 35–42, 54–66.

²² Ružanec-Ružancovas, A. Išleidžiama *Mūsų Lietuva* – Lietuvos žemės vietovių aprašymas. *Aidai*, 1962, nr. 1, p. 40.

²³ Ten pat, p. 39.

²⁴ „(...) Atrinkdamas medžiagą, stengiausi laikytis mokslinių reikalavimų, mokslinės tiesos. Tačiau veikalą rašiau ne mokslo žmonėms, o eiliniam Lietuvos mylėtoju–mylėtojai. Taigi nevensčiau dėti ir tokių dalykų, kurie šiandieninio mokslo nėra patikrinta ir pripažinta, dažnai laikomi pasakojimais, padavimais (...)“. Žr. Kviklys, B. *Mūsų Lietuva* išleidžiant. *Mūsų Lietuva*. Čikaga: Lietuvos enciklopedijos leidykla, 1963, t. 1, p. [5–6].

²⁵ Kviklys, B. „Mūsų Lietuvos“ antrajai laidai. *Mūsų Lietuva*. Vilnius, 1989, t. 1, p. V.

leidinio informacijos patikimumą verta papildomai patikrinti, tačiau aiškiai struktūriškai išreikšta koncepcija verta atskiro aptarimo.

Jau leidinio paantraštėje aiškiai pabrėžiama, jog tai vietovių, ir pirmiausia, istoriniai aprašymai. Be to, regionų savitumui paryškinti bei vietovių lokalizacijai patikslinti pasitelkiami geografinių orientyrų pristatymai; nors leidėjai akcentuoja ir etnografinį aspektą, pastarojo akivaizdžiai stokojama. B. Kviklys, pristatydamas vieną ar kitą vietovę, nesistengia iškart pulti prie pastarųjų praeities aprašymų, kitaip tariant, „Mūsų Lietuvoje“ sąmoningai ignoruojama enciklopediniams leidiniams dažniausiai pasitelkiamą abėcėlinę aprašymų seką. Visi aprašymai „Mūsų Lietuvoje“ pateikiami koncentrine tvarka arba, žvelgiant struktūriškai, – informacija išskaidoma į kelis struktūrinius ir nuolat atsikartojančius blokus. Pirmiausia pristatomi regionai, kurie bandomi išskirti visų pirma etniniu (etnografiniu) principu. Po to pereinama prie atskirų apskričių istorinės-geografinės apžvalgos ir galiausiai pateikiami atskirų vietovių aprašymai, kurie taip pat esti kelių pakopų. Kitaip tariant, B. Kviklys, koncentriškai išdėstydamas savo aprašymus, stengėsi aprėpti ne tik visą Lietuvos istoriją (tai gan sunku padaryti, pradedant aprašinėti atskiras vietas), bet ir palaipsniui skaitytoją „įvesti“ į tekstą ir vietovės praeitį perteikti platesniame regione, apylinkės kontekste. Šio gan savito modelio atskiras struktūrinės dalis verta aptarti atskirai.

B. Kviklys visą Lietuvą suskirsto į 6 pagrindinius regionus: Vilniją, Rytų Aukštaitiją, Vidurio Lietuvą, Sūduvą (Suvalkiją), Žemaičius, Mažąją Lietuvą. Akivaizdu, jog išskiriant šiuos regionus bene svarbiausiu kriterijumi pasitelktas etninis (etnografinis) aspektas. Jo svarbą liudija apskričių skaldymas bei etninių lietuvių apgyvendintų teritorijų kaimyninėse valstybėse įtraukimas į šį leidinį, tačiau nepamirštama ir istorinių argumentų, kuriais bandoma pasiremti, išskiriant Vilniją ir pan. Kiek dirbtinas vakarinės Aukštaitijos dalies priskyrimas Vidurio Lietuvai. Šie regionai paprastai į smulkesnes dalis neskaidomi. Kaip išimtis paminėtinas tik Mažosios Lietuvos atvejis, kai pastaroji išskaidoma į Klaipėdos kraštą ir Prūsų Lietuvą. Tačiau į etninio lietuvių masyvo vietovių aprašymą orientuotame leidinyje gan specifinis ir iš konteksto iškrentantis paviršutiniškas siekis pristatyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ar net viso baltų etninio masyvo vietovių praeitį. Tai darant operuojama Mažosios Lietuvos, Tikrosios Lietuvos (*Lituania Propria*) terminais, tarsi pagrindžiančiais tokį pasirinkimą. Bent jau iš laiko perspektyvos žvelgiant atrodo, jog daug pragmatiškiau būtų buvę lietuvių apgyvendintas vietas už Lietuvos ribų aprašyti atskirame tome ar jo dalyje. Dabar gan nepagrįstai atrodo prie Rytų Aukštaitijos „prikabinamas“ skyrius „Lietuvių gyvenvietės bei kolonijos Latvijoje“²⁶ ar prie Sūduvos (Suvalkijos) priskiriami skyriai „Vietovės į pietryčius nuo Augustavo apskrities“, „Lietuviškasis palikimas į pietus ir į rytus nuo etnografinės Lietuvos ribų“²⁷. Šį pasirinkimą neabejotinai nulėmė B. Kviklio pasirinktas tautinės (etninės) istorijos naratyvas.

²⁶ Žr. Kviklys, B. *Mūsų Lietuva*. Vilnius: Mintis, 1991, t. 2, p. 199–214.

²⁷ Žr. Kviklys, B. *Mūsų Lietuva*. Vilnius: Mintis, 1991, t. 3, p. 659–709.

Nors pagal leidinio pobūdį „Mūsų Lietuvą“ vertėtų priskirti Lietuvos vietovių istorijų sintezėms, tačiau pastebėtina, kad apibendrinimo, tiksliau, tvirtesnės redaktorius „rankos“ kai kur akivaizdžiai pritrūko. Antai garsiojo 1236 m. Saulės–Šiaulių mūšio spėjama lokalizacija aptariama net keliose vietose skaitytoją mažų mažiausiai klaidina²⁸. Nors tokių pavyzdžių būtų galima pateikti ir daugiau, tačiau kur kas prasmingiau suvokti jų atsiradimo priežastis. Viena vertus, tai apsprendė įvairaus lygio ir pagal savo supratimą pateikti savarankiški gausių bendradarbių vietovių aprašymai. Kita vertus, atskiri tomai buvo rengiami palaipsniui ir redaguojami atskirai, tad buvo įmanoma atsižvelgti tik į jau parengtų bei išleistų tomų turinį. Kaip ten bebūtų, ši aplinkybė lėmė, kad „Mūsų Lietuvoje“ išliko ne tik pasikartojimų, bet ir nežymių prieštaravimų.

Kiek kitokio pobūdžio taip pat B. Kviklio iniciatyva parengtas daugiatomis „Amerikos lietuvių bibliotekos“ 1980–1986 m. išleistas leidinys „Lietuvos bažnyčios“. Nors šiame leidinyje panaudojama „Mūsų Lietuvos“ leidybos patirtis ir kai kurie koncepciniai principai, tačiau šis 6 tomų leidinys pirmiausia orientuotas į Lietuvos katalikų bažnyčios sakralinio paveldo pristatymą.

Koncepcine prasme „Lietuvos bažnyčių“ serijoje panaudotas esminis „Mūsų Lietuvos“ struktūrinis leidinio modeliavimo principas – palaipsniui pereiti nuo stambesnių administracinių vienetų (arkivyskupija, vyskupija) prie smulkesnių vienetų (parapija ir atskiri jai priklausantys sakraliniai objektai) istorinės raidos pristatymo. Šiame leidinyje itin sustiprintas aptarimas sakralinių objektų architektūrinių, menotyrinių, paveldo aspektų, kuriuos dažniausiai profesionaliai apibendrina žymus tyrinėtojas Jurgis Gimbutas. Beje, pastarasis, nors ir antrajame plane, tačiau aiškiai įvardijamas kaip vienas architektūros tekstų autorių. Kiekviename tome tarp parengėjų įrašyta: „Architektūriniai tekstai: dr. inž. Jurgis Gimbutas“. Tiesa, serijos viršelyje ir toliau išliko vienintelė B. Kviklio pavardė, o tituliniam lape toks įrašas atsirado tik nuo penktojo tomo. Pastebėsime, jog ir ši serija turi vietovių istorijų sintezės bruožų. Pirmą, tiek turinyje, tiek aprašant atskirus objektus pirmiausia įvardijama vietovė (miestas, miestelis, bažnytkaimis) ir tik paantraščiėje nurodomas bažnyčios pavadinimas. Šiuo požiūriu kaip išimtį reikėtų nurodyti tik tomą, skirtą Vilniaus miesto katalikiškų bažnyčių pristatymui ir dalį Kauno arkivyskupijai skirtą tomą, kuriame aprašomos Kauno bažnyčios. Antra, net ir aprašant konkretų sakralinį objektą pateikiami bendri duomenys apie vietovę, trumpai pristatoma jos istorija. Trečia, net ir pats B. Kviklys, paryškindamas būtent šį aspektą, pirmojo tomo pratarmėje akcentavo: „Per ilgus šimtmečius bažnyčia buvo centrinis ir pagrindinis pastatas, aplink kurį kūrėsi bažnytkaimis, miestelis ar miestas. Miesto teisių vietovei suteikimas beveik visais atvejais buvo glaudžiai susijęs su bažnyčios statyba. Bažnyčiai buvo parenkama

²⁸ 1236 m. Saulės–Šiaulių mūšio lokalizacija vien tik šiaurinėje Lietuvos dalyje nurodoma net keliose vietose: prie Šiaulių, prie Laumakių, prie Tyrulių. Žr. Kviklys, B. *Mūsų Lietuva*, t. 3, p. 10, 38, 109; Kviklys, B. *Mūsų Lietuva*. Vilnius: Mintis, 1992, t. 4, p. 14, 99.

pati gražiausia vieta, apie kurią grupavosi kiti pastatai. Galima net teigti, kad bažnyčios išugdė stambesnes Lietuvos vietas⁶²⁹.

Kaip ir „Mūsų Lietuvos“ atveju, apimtys įspūdingos, ir tai rodo ne tik tomų skaičius. Pirmajame Telšių vyskupijai skirtame tome aprašomos 165 vietovės (182 sakraliniai objektai)³⁰, antrajame tome, skirtame Vilkaviškio vyskupijai, aprašoma 111 vietovių (136 sakraliniai objektai)³¹ bei 11 pietinės Sūduvos jau dabartinės Lenkijos teritorijoje Lomžos vyskupijoje esančių vietovių (21 sakralinis objektas)³². Trečiajame tome, skirtame Kauno arkivyskupijai, aprašomos 25 Kauno bažnyčios, koplyčios bei kapinės³³ ir 134 Kauno arkivyskupijos provincijos bažnyčios³⁴. Ketvirtajame tome, skirtame Panevėžio vyskupijai, aprašomi 135 objektai (128 bažnyčios ir 7 koplyčios)³⁵, o penktajame, Vilniaus arkivyskupijai skirtame tome, aprašomos 35 Vilniaus bažnyčios, atskirai išskiriamos ir trumpai aprašomos 8 sunykusios bažnyčios, kiti su Katalikų bažnyčia susiję sakraliniai objektai (pvz., Trys kryžiai ir kt.), 11 Vilniaus kapinių³⁶. Antroje šio tomo dalyje aprašomos 84 vakarinės dalies³⁷ ir 66 rytinės dalies³⁸ objektai, tačiau į pastarąją dalį įtrauktos dabartinės Baltarusijos (iki XVIII a. pabaigos buvusių LDK žemių) kai kurių (pvz., Astravas, Ašmena, Gardinas, Lyda ir kt.) katalikiškų bažnyčių aprašymai. Kaišiadorių vyskupijai skirtame šeštajame tome, neįskaitant papildymų, aprašoma 70 objektų praeitis³⁹. Tad visuose tomuose aprašomi 855 sakralinės architektūros ir paveldo objektai, susiję su Lietuvos katalikų bažnyčia (žr. 3 lentelę). Beje, nereikėtų užmiršti gan svarbaus aspekto, nes ši serija išsiskiria ir tuo, jog pakankamai daug dėmesio skiriama personalijoms, t. y. čia skelbiamos parengtos ne tik aukštųjų Katalikų bažnyčios hierarchų, bet ir eilinių kunigų biogramos, įvairiausio pobūdžio sąrašai (ištremtų ir nukentėjusių nuo sovietinio režimo, iševijoje gyvenančių ir atskiros vyskupijos kunigų), kurie gali pasitarnauti, rengiant platesnio pobūdžio biografinius tyrimus.

²⁹ Kviklys, B. Knygas apie Lietuvos bažnyčias išleidžiant. Kviklys, B. *Lietuvos bažnyčios, t. I: Telšių vyskupija*. Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1980, p. 5.

³⁰ Žr. ten pat, p. 89–385. Tačiau J. Alaušus recenzijoje taikliai pastebėjo, kad šiame tome aprašomi 176 sakraliniai objektai. Žr. Alaušius, J. Sveikinant Br. Kviklio naują užmojį – „Lietuvos bažnyčių“ leidimą. *Aidai*, 1981, nr. 1, p. 57.

³¹ Žr. Kviklys, B. *Lietuvos bažnyčios, t. II: Vilkaviškio vyskupija*. Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1982, p. 97–357.

³² Žr. ten pat, p. 390–467.

³³ Žr. Kviklys, B. *Lietuvos bažnyčios, t. III: Kauno arkivyskupija*. Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1983, p. 81–166.

³⁴ Žr. ten pat, p. 167–479.

³⁵ Žr. Kviklys, B. *Lietuvos bažnyčios, t. IV: Panevėžio vyskupija*. Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1984, p. 71–506.

³⁶ Kviklys B. *Lietuvos bažnyčios, t. V: Vilniaus arkivyskupija, d. 1 (Istoriniai bruožai, Vilniaus miesto bažnyčios)*. Chicago, Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1985, p. 209–419.

³⁷ Žr. Kviklys, B. *Lietuvos bažnyčios, t. V: Vilniaus arkivyskupija, d. 2 (Vilniaus provincijos bažnyčios)*. Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1986, p. 99–392.

³⁸ Žr. ten pat, p. 119–570.

³⁹ Žr. Kviklys, B. *Lietuvos bažnyčios, t. VI: Kaišiadorių vyskupija ir I–V tomų papildymai, atitaisymai, vardynai*. Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1987, p. 91–408.

VIETŪVIŪ ISTORIJS ISTORINIŪ-URBANISTINIŪ TYRIMŪ APIBENDRINIMAS

Dar vienas ir naujausias bandymas apibendrinti Lietuvos vietoviŪ praeitŪ susijęs su vienu iš garsiausių Lietuvos urbanistikos tyrinėtojų Algimantu Miškinium, parengusiu eilę savarankiškŪ monografinio pobŪdžio tyrimŪ apie Lietuvos vietoves⁴⁰. Svarbiausi ūo tyrinėtojo darbai buvo parengti vienintelėje Lietuvoje tokio pobŪdžio institucijoje – ArchitektŪros ir statybos instituto urbanistikos sektoriuje, kuriam A. Miškinis ilgas metus pats ir vadovavo. ūi puiki ir moksliniams vietoviŪ istorijos tyrimams palanki terpė sudarė galimybes atlikti atskirŪ vietoviŪ istorinius-urbanistinius tyrimus, o pereinant į kitą etapą – ūiuos tyrimus apibendrinti. 1999 m. pradėjus leisti A. MiškiniŪ autorinę seriją „Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės“ buvo paskelbta, jog tuo yra atnaujinama 1978–1988 m. leista „Lietuvos TSR urbanistikos paminklŪ“ serija. Tačiau akivaizdu, jog nors ir buvo siekiama to paties tikslo, iš esmės tai skirtingo pobŪdžio leidiniai. Pirmiausia, ūis leidinys yra rengiamas vieno autoriaus, tomai grupuojami pagal atskirus regionus ir turi aiškŪ struktŪrinę koncepciją. Pirmasis tomas skirtas Užnemunės miestŪ ir miesteliŪ tyrimams, antrasis – RytŪ Lietuvos, trečiasis – VakarŪ Lietuvos, o ketvirtasis – Vidurio Lietuvos tyrimams. A. Miškinis planuoja išleisti aštuonis vietoviŪ istorinio-urbanistinio tyrimo tomus, tačiau septynis pirmuosius skirti Lietuvos miestams ir miesteliams, o paskutinį skirti Lietuvos urbanistikos paveldui už dabartinės valstybės ribŪ⁴¹. Koncepcine prasme galime pastebėti, jog A. MiškiniŪ siekis aprašyti už dabartinės Lietuvos ribŪ atsidŪrusiŪ vietoviŪ praeitŪ panašus į B. Kviklio bandymą pateikti etninių lietuviŪ žemiŪ vietoviŪ praeitŪ.

Nors tyrimas iš esmės skirtas Lietuvos vietoviŪ urbanistinės raidos pokyčiams, tačiau, autoriaus teigimu, fiksuojami taip pat „Ūkinio, socialinio ir urbanistinio architektŪrinio pobŪdžio pasikeitimai“⁴². Tad ūi daugiatomė studija turi platesnį istorinį kontekstą ir, kaip pripažįsta pats A. Miškinis, „svarbiausias autoriaus tikslas buvo pateikti sąlygiškai patikimą miestŪ ir miesteliŪ urbanistinę raidą istorinės raidos kontekste“⁴³. Bent jau pirmuosiuose tomuose vietoviŪ aprašymai grupuojami pagal 1994 m. NekilnojamŪjŪ kultŪros vertybiŪ apsaugos įstatyme išskirtą kultŪros vertybiŪ skalę. Pirmiausia aprašomos vietovės, kurios turi valstybės reikšmės kultŪros vertybiŪ statusą, po to – savivaldybiŪ reikšmės kultŪros vertybės, galiausiai – vietovės, kurios traktuojamos kaip objektai su kultŪros vertybės požymiais (vertingi istoriniai gatviŪ tinklo elementai ar atskiri pastatai bei jŪ kompleksai). Tačiau reikalingo statuso neturinčios vertybės yra neaprašomos, bet skelbiama su jŪ praeitimi susijusi ikonografinė bei kartografinė medžiaga. 1999–2009 m.

⁴⁰ Apie A. MiškiniŪ tyrimus plačiau žr.: Gimbutas, J. Apie Algimantą Miškinį ir jo darbus. *Algimantas Miškinis: bibliografinė rodyklė*. Sud. S. Drobenka. Vilnius: Lietuvos MokslŪ akademijos biblioteka, 1999, p. 10–14; Baliulis, A. Keli žodžiai profesoriaus Algimanto MiškiniŪ 75 metų jubiliejaus proga. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004, t. 1. Vilnius, 2005, p. 217–219.

⁴¹ Miškinis, A. *Užnemunės miestai ir miesteliai*. Serija „Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės“, t. I. Vilnius: Savastis, 1999, p. 7.

⁴² Ten pat, p. 8.

⁴³ Miškinis, A. *RytŪ Lietuvos miestai ir miesteliai*, t. II, kn. 2. Vilnius: Savastis, 2005, p. 8.

A. Miškiniai serijoje „Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės“ pavyko pateikti 108 Lietuvos vietovių aprašymus ir 167 su vietovių praeitimi susijusių ikonografinių bei kartografinių šaltinių publikacijas (žr. 4 lentelę).

Atkreiptinas dėmesys, jog autorius į šią seriją neįtraukė aukščiausią juridinį statusą turinčių vietovių – didžiųjų miestų aprašymų, – tai Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių, Trakų, Telšių ir Ukmergės, kuriems, pasak A. Miškinio, reikia skirti (ar jau skirti) atskiri ir kur kas išsamesni tyrimai. Beje, regionus autorius skirsto pagal sąlygines Lietuvos geografines zonas, pagrindu imdamas gamtines ribas – upes. Taip Rytų Lietuva išskiriama ir skaidoma į dvi dalis: pietinę – į rytus nuo Nemuno ir į pietus nuo Neries ir šiaurinę – į šiaurę nuo Neries ir į rytus nuo Šventosios upių. Vakarų Lietuva tapatinama su Žemaitija, o jos riba išskiriama į vakarus – nuo Nevėžio ir šios upės posūkio ties Naujamiesčiu ir į šiaurę – iki pat Latvijos sienos⁴⁴. Vidurio Lietuva apibrėžiama į vakarus nuo Šventosios upės ir į rytus nuo Nevėžio upės, o šiaurėje – iki Latvijos sienos, tačiau, autoriaus pastebėjimu, „panaudota sąvoka ne visai atitinka geografinę“⁴⁵. Tačiau net ir tokį autoriaus pasirinkimą kiek pakoregavo techniniai knygų leidybos reikalavimai, ir šioje scheme buvo padaryta nedidelių išimčių⁴⁶.

Apskritai tenka pabrėžti, jog A. Miškinis savo darbuose siekia derinti archeologinių, istorinių, ikonografinių, kartografinių ir daugelio kitų šaltinių teikiamą informaciją. Tarpdiscipliniškumą apsprendė ne tik urbanistikos kaip mokslo specifika, bet ir A. Miškinio interesai. Lietuvos vietovių praeities tyrimams itin pravertė A. Miškinio sukaupta senųjų atvirukų bei fotografijų, atspindinčių atskiras vietas, kolekcija, kuri buvo kaupiama net kelis dešimtmečius. Taigi galime teigti, kad A. Miškinio pradėta leisti serija „Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės“, skirta Lietuvos miestų ir miestelių istoriniams urbanistiniams tyrimams, nors ir pakankamai selektyvi, tačiau neabejotinai laikytina ne tik labiausiai pavykusia, bet ir ženklinančia naujo Lietuvos vietovių istorijos tyrimų etapo pradžią. Simptomiškai šis faktas atspindi ir bendrą Lietuvos lokalinių tyrimų situaciją, nes per pastarąjį dešimtmetį gausėjantys moksliniai tyrimai aiškiai liudija kokybiškai naują šuolį, atversiantį platesnes perspektyvas, taikant vietovių istorijos tyrimų naujas strategijas.

IŠVADOS

XX a. ryškiausių Lietuvos vietovių istorijos sintezių pavyzdžių analizė atskleidė, jog 1927–1937 m. P. Biržio leista „Lietuvos miestų ir miestelių“ serija, kurioje išsamiau aprašyta 73 vietovių ir 57 valsčių praeitis, galima pavadinti pirmuoju kraštotyriminiu bandymu lietuvių kalba apibendrinti Lietuvos vietovių praeitį. Ir nors pirmasis Lietuvos vietovių istorijos sintezės eksperimentas, nesant fundamentinių vietovių istorijos tyrimų, buvo

⁴⁴ Miškinis, A. *Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai*, t. III, kn. 1. Vilnius: Savastis, 2004, p. 7.

⁴⁵ Miškinis, A. *Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai*, t. IV. Vilnius: Savastis, 2009, p. 7.

⁴⁶ Miškinis, A. *Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*, t. II, kn. 1. Vilnius: Savastis, 2002, p. 7–8.

per ankstyvas ir ne itin pavykęs, tačiau akivaizdus šios serijos sumanytojo indėlis į tolesnių tyrimų orientyrų atskleidimą. Be to, P. Biržio sukaupta medžiaga intensyviai buvo naudojama skelbiant įvairaus pobūdžio leidinius apie Lietuvos vietas.

B. Kviklio 1964–1968 m. išleistą 4 tomų leidinį „Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai“ galėtume pavadinti pirmuoju enciklopedinio pobūdžio sisteminiu Lietuvos vietovių praeities aprašymu. Padalinti į 6 Lietuvos regionus (Vilniją, Rytų Aukštaitiją, Vidurio Lietuvą, Sūduvą (Suvalkiją), Žemaičius, Mažąją Lietuvą), visi aprašymai pateikiami koncentrine tvarka: pirmiausia pristatomi regionai, kurie bandomi išskirti visų pirma etniniu (etnografiniu) principu, po to pereinama prie atskirų apskričių istorinės-geografinės apžvalgos ir galiausiai pateikiami atskirų vietovių aprašymai, kurie taip pat esti kelių pakopų. „Mūsų Lietuvoje“ pateikti 1193 vietovių, 462 apylinkių ir 86 kitų topografinių objektų aprašymai. 1980–1986 m. išleistas B. Kviklio leidinys „Lietuvos bažnyčios“, kuriame panaudojama „Mūsų Lietuvos“ leidybos patirtis ir kai kurie koncepciniai principai. Šis 6 tomų leidinys pirmiausia buvo orientuotas į Lietuvos katalikų bažnyčios sakralinio paveldo pristatymą (aprašomi 787 vietovių praeitis ir 986 paveldo objektai).

1999–2009 m. serijoje „Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės“ A. Miškiniui pavyko pateikti 108 Lietuvos vietovių aprašymus ir su 167 vietovių praeitimi susijusių ikonografinių bei kartografinių šaltinių publikacijas. Ši serija, skirta Lietuvos miestų ir miestelių istoriniams urbanistiniams tyrimams, nors ir pakankamai selektyvi, tačiau neabejotinai laikytina ne tik labiausiai pavykusia ir turinčia akademinėms sintezėms būdingų bruožų, bet ir ženklinančia naujo Lietuvos vietovių istorijos sintezių rengimo pradžia.

1 lentelė

Vietovių istorija P. Biržio leidinyje „Lietuvos miestai ir miesteliai“ (1927–1937)

Tyrimo objektas	Serijos struktūrinė dalių pavadinimai	Leidinio struktūrinė dalis ir išleidimo metai	Aprašomų valsčių skaičius	Aprašomų vietovių skaičius
Miestai ir miesteliai	Vyžuonos	1927 (nr. 1)		1
	Taujėnai	1928 (nr. 2)		1
	Anykščiai	1928 (nr. 3)		1
Apskritis	Alytaus	1931 (t. 1)	20	16*
	Biržų	1932 (t. 2)	11	19
	Kėdainių	1934 (t. 3)	13	19
	Marijampolės	1937 (t. 6)	13	16
Iš viso		1927–1937	57	73

*Skaiciuojamos tik tos vietovės, kurias prie valsčių aprašymų paantraštėse išskyrė pats autorius. Realiai aprašomų vietovių skaičius yra kur kas didesnis.

Vietovių istorija B. Kviklio leidinyje „Mūsų Lietuva“ (1964–1968, t. I–IV)

Regionas	Vietovių aprašymai (vnt.)	Apylinkių aprašymai (vnt.)	Kitų topografinių objektų aprašymai (vnt.)
Vilnija (Pietryčių Aukštaitija)*	255	70	15
Rytų Aukštaitija**	139	77	11
Vidurio Lietuva	218	115	14
Sūduva (Suvalkija)***	190	75	21
Žemaičiai	216	104	15
Mažoji Lietuva****	175	21	10
Iš viso	1193	462	86

*Prie Vilnijos priskirta ir skyriaus „Lietuvių kultūros paminklai ir gyvenvietės Gudijoje“ bendroji apžvalga.

**Prie Rytų Aukštaitijos bendrosios apžvalgos priskiriama ir skyriaus „Lietuvių gyvenvietės bei kolonijos Latvijoje“ įvadinė dalis.

***Prie Sūduvos (Suvalkijos) regiono bendrosios apžvalgos priskiriama ir skyrių „Vietovės į pietryčius nuo Augustavo apskrities“ ir „Lietuviškasis palikimas į pietus ir į rytus nuo etnografinės Lietuvos ribų“ įvadinės dalys.

****Prie Mažosios Lietuvos istorinės apžvalgos paliekamas poskyris „Klaipėdos kraštas“, kuriame pateikiama bendroji šio krašto istorinė apžvalga.

Lietuvos vietovių ir sakralinio paveldo aprašymas B. Kviklio leidinyje „Lietuvos bažnyčios“ (1980–1987, t. I–V)

Lietuvos katalikų bažnyčios administracinis vienetas	Vietovių aprašymai (vnt.)	Sakralinių objektų aprašymai*		
		Bažnyčios (vnt.)	Koplyčios (vnt.)	Kiti objektai (vnt.)
Telšių vysk.	165	152	22	8
Vilkaviškio vysk.	130	103	14	1
Kauno arkivysk.	135	145	12	13
Panevėžio vysk.	136	130	64	12
Vilniaus arkivysk.	151	207	7	18
Kaišiadorių vysk.	70	68	5	5
Iš viso	787	805	124	57

*Skaiciuojami tik leidinyje struktūriškai išskirti sakraliniai objektai (dažniausiai pajuodintu šriftu), tačiau prie atskirų vietovių kartais pasitaiko net po kelis tokių objektų aprašymus.

Vietovių istorija A. Miškinio leidinyje „Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės“ (1999–2009)

Regionas	Aprašomų vietovių skaičius	Vietovių, kurioms skirtos ikonografinių ir kartografinių šaltinių publikacijos, skaičius	Leidinio struktūrinė dalis ir išleidimo metai
Užnemunė	21 (6/15)*	10	„Užnemunės miestai ir miesteliai“, 1999, t. 1
Rytų Lietuva	23 (8/15)	25	„Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai“, 2002, t. 2, kn. 1
	28 (7/21)	29	„Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai“, 2005, t. 2, kn. 2
Vakarų Lietuva	19	31	„Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai“, 2004, t. 3, kn. 1
	19	42	„Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai“, 2007, t. 3, kn. 2
Vidurio Lietuva	26 (4/22)	30	„Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai“, 2009, t. 4
Iš viso	108	167	1999–2009, t. 1–4

*Skliausteliuose pirmasis skaičius reiškia aprašomų vietovių, turinčių valstybės reikšmės kultūros vertybių statusą, o antrasis – savivaldybių reikšmės kultūros vertybių statusą.

HISTORICAL SYNTHESSES OF SEPARATE LITHUANIAN REGIONS IN THE 20th CENTURY: IN SEARCH OF AN IDEAL MODEL

Summary

The analysis of the examples of historical syntheses of the most prominent places in Lithuania of the 20th century revealed that the series “Lithuanian Cities and Towns” („Lietuvos miestai ir miesteliai“) published by P. Biržys in 1927–1937, which provides detailed information about the past of 73 regions and 57 districts, can be considered to be the first attempt of land-lore studies in Lithuania, with the aim of presenting a generalized picture of the past of Lithuanian regions. Even though the first experiment of historical synthesis of Lithuanian regions, carried out without reference to fundamental studies of regional history, was somewhat premature and not quite successful, the author’s input, offering helpful guidelines for further research, is obvious.

The four volumes of “Our Lithuania: the historical, geographical and ethnographic features of the country’s regions” („Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai“), published by B. Kviklys in 1964–1968, can be treated as the first systemic description of the history of Lithuanian regions that is encyclopedic by nature. All the descriptions in it are presented in a concentric order: first come the descriptions of the regions (Vilnija, Eastern Aukštaitija, Central Lithuania, Sūduva (Suvalkija),

Žemaitija, Lithuania Minor), which are distinguished on the ethnic (ethnographic) basis, then the author presents historical-geographical overviews of separate counties, and, finally, there come descriptions of some outstanding places. The book “Our Lithuania” presents descriptions of 1193 regions, 462 districts and 86 other topographic objects. In the years 1980–1986, B. Kviklys published his book “Lithuanian Churches” („Lietuvos bažnyčios“), which shares some similarities with “Our Lithuania” in the conceptual principles followed, but this six-volume edition was rather oriented towards the presentation of the sacred heritage of the Lithuanian Catholic Church.

In the series “Lithuanian Urbanistic Heritage and Its Values” („Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės“), published in 1999–2009 by A. Miškinis, the author succeeded in presenting descriptions of 108 Lithuanian regions; he also included the publications of iconographic and cartographic sources, relating to the historical past of 167 regions. Even though this series of descriptions of historical-urban studies of Lithuanian cities and towns is rather selective, it is still considered to be not only the most successful one, which possesses features typical of academic syntheses, but it also marks the beginning of new works on the historical syntheses of Lithuanian regions.

Keywords: historical syntheses of Lithuanian regions, the 20th century.

LITWA I LITWINI W PROGRAMIE NARODOWOŚCIOWYM POLSKICH SOCJALISTÓW

STRESZCZENIE

Najwięcej uwagi w polskim społeczeństwie od schyłku XIX wieku poświęcali sprawom litewskim socjaliści. Bacznie obserwowali nasilający się wówczas proces odrodzenia narodowego Litwinów i rozwój ich świadomości narodowej. Rozbudzali w społeczeństwie polskim zainteresowanie sprawą litewską poprzez upowszechnianie dziejów Litwy i stosunków polsko-litewskich, eksponując wspólne dokonania i osiągnięcia w dziedzinie kultury i życia politycznego. Wyróżniało ich wśród innych ugrupowań polskich dążenie do pokojowego i demokratycznego uregulowania stosunków polsko-litewskich. Za najlepszą metodę ich rozwiązania uważali koncepcję federacyjną wzorem dawnej Unii Lubelskiej, oczywiście urzeczywistnioną w formie pokojowej i demokratycznej. Głosili ją jeszcze w okresie zaborów i w pierwszych latach Drugiej Niepodległości. Po ostatecznym załamaniu się programu federacyjnego w wyniku wojny polsko-bolszewickiej i pokoju ryskiego wystąpili z projektem autonomii terytorialnej dla obszarów Polski zamieszkałych w sposób zwarty przez ludność litewską. Do programu federacyjnego powrócili znowu po wybuchu II wojny światowej i w drugim okresie powojennym jako możliwego do zrealizowania jednak już w ramach zjednoczonej Europy bądź tylko środkowo-wschodniej części kontynentu. Proklamowali nowoczesne projekty rozwiązania problemów narodowościowych, których realizacja miała zapewnić trwałą pokój i bezpieczeństwo oraz nie dopuścić do odrodzenia się nacjonalizmów i totalitaryzmów w tej części Europy.

Słowa kluczowe: polityka mniejszości etnicznych, polski socjalizm, polska społeczność, kwestia narodowościowa, autonomia terytorialna.

Problemy narodowościowe były jednym z najtrudniejszych zagadnień doktrynalnych i ideowych polskiej myśli politycznej. Oddziaływały one silnie na politykę polską i przez znaczną część opinii polskiej wykorzystywane były do wzniecania nacjonalizmów i konfliktów politycznych. Tym bardziej, iż narastające od schyłku XIX wieku antagonizmy na tle narodowościowym spletały się często z konfliktami społecznymi i religijnymi. Zajmowały wiele miejsca w koncepcjach ideologicznych i polityce poszczególnych obozów i ugrupowań politycznych. Wielką wagę przywiązywali do nich socjaliści polscy. Ich rozwiązywanie wiązali ściśle ze sprawą przemian społecznych w kierunku socjalizmu. Wśród polskich ruchów politycznych wyróżniało ich dążenie do pokojowego i demokratycznego uregulowania stosunków polskich ze wszystkimi sąsiadami oraz jak najpełniejszego zaspokojenia potrzeb mniejszości narodowych w społeczeństwie polskim i powiązania ich aspiracji z odbudową, a następnie zachowaniem i umacnianiem integral-

ności i samodzielności państwa polskiego. Najwięcej także w stosunku do współczesnych poświęcali uwagi sprawom litewskim. Wynikało to zapewne z ich ogólnej koncepcji rozwiązania kwestii narodowej w Europie Środkowo-Wschodniej w kontekście polskich dążeń niepodległościowych i powiązania jej z ruchem wyzwoleniczym socjalizmu. Ich stosunek do Litwinów i Litwy uwarunkowany był bowiem w znacznym stopniu polskim interesem narodowym, wynikającym z geopolitycznego położenia Polski pomiędzy dwoma mocarstwami: Niemcami i Rosją. W swym złudnym przekonaniu o możliwości wyboru przez Polaków i Litwinów wspólnej drogi w rozwiązaniu problemów narodowych i państwowych utwierdzali się jeszcze pod wpływem przeszłości polsko-litewskiej z okresu I Rzeczypospolitej. Dużą rolę w ich szczególnym zainteresowaniu sprawami litewskimi odgrywały również więzy rodzinne, gdyż znaczna ich część, podobnie jak wielu innych przedstawicieli elity polskiej z przełomu XIX i XX wieku, wywodziła się z dawnych kresów wschodnich Rzeczypospolitej, w tym z terenów dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Polscy socjaliści z uwagą śledzili postępujący od końca XIX wieku proces odrodzenia narodowego Litwinów i rozwój ich świadomości narodowej. Rozbudzali w społeczeństwie polskim zainteresowanie sprawą litewską poprzez upowszechnianie dziejów Litwy i stosunków polsko-litewskich, eksponując wspólne dokonania i osiągnięcia w dziedzinie kultury i życia politycznego¹. Na podstawie optymistycznej oceny dawnych stosunków polsko-litewskich dowodzili konieczności wspólnego rozwiązywania przyszłych problemów narodowo-państwowych. Dostrzegając wzmagające się od przełomu poprzednich stuleci aspiracje niepodległościowe Litwinów, nie odmawiali im co prawda prawa do samodzielnego bytu państwowego, ale wnioskowali możliwość i potrzebę utworzenia federacji polsko-litewskiej. Rozpatrywali ją przede wszystkim w kontekście polskiego interesu narodowego. Jeszcze na wiele lat przed odzyskaniem niepodległości, gdyż w 1901 roku, przekonywali, że „pożądany byłby dla nas dobrowolny federacyjny związek tak Litwy, jak i Ukrainy z Polską; co do Litwy, to dla niej wprost nie widzimy innej formy bytu samodzielnego, jak tylko w ścisłym związku z Polską, ale z Ukrainą łączyłyby nas zapewne stosunki bardziej luźne”². Rozważali sprawę federacji polsko-litewskiej w ścisłym powiązaniu z kwestią granic i struktury prawno-politycznej odrodzonego państwa polskiego. Zarówno przed 1918 r., jak i na początku okresu powojennego wypowiedzieli się za odbudowę państwa w granicach etnograficznych, połączonego więzią federacyjną przede wszystkim z narodami Litwy i Białorusi oraz w perspektywie z Ukrainą. O realizacji idei federacji zdecydować miała nieskrępowana niczym wola zainteresowanych narodów w myśl prawa o samostanowieniu narodów. Utworzenie związku mogło nastąpić

¹ Zob. np.: Limanowski, B. *Historia Litwy pokrótce opowiedziana*. Paryż: nakł. Towarzystwa Litewskiego „Zelmuo“ v Paryżu, 1895; *Dzieje Litwy*. Warszawa: Skład główny w Księgarni Naukowej, 1917; Wasilewski, L. *Litwa i jej ludy*. Warszawa, 1907; Wasilewski, L. *Litwa i Białoruś. Przeszłość - teraźniejszość - tendencje rozwojowe*. Kraków: Spółka Nakładowa „Książka“, 1912.

² *Przedświt*, 1901, nr 9, s. 329.

tylko w drodze porozumienia się obozów demokratycznych ludności polskiej, litewskiej, białoruskiej i ukraińskiej. Ostateczną decyzję podjąć miały konstytuanty poszczególnych krajów, wybrane w oparciu o pięcioprzymiotnikowe prawo wyborcze w warunkach pełni swobód narodowych oraz bez obcej interwencji i obcego nacisku.

Ta propozycja rozwiązania kwestii narodowościowej w Europie Środkowo-Wschodniej związana była z określonym stanowiskiem socjalistów w sprawie miejsca Polski w powojennym układzie sił międzynarodowych. Determinowało je m.in. przekonanie o niemożliwości zawarcia ściślejszego sojuszu Polski z Rosją Radziecką i dobrego ułożenia stosunków polsko-rosyjskich oraz obawa przed ewentualnym zagrożeniem ze strony Niemiec i utworzeniem sojuszu niemiecko-rosyjskiego, a także pewien sceptycyzm wobec państw Koalicji ze względu na niedoceniające problemów Europy Środkowej i spraw mniejszych narodów. W dyskusji nad sprawozdaniem komisji zagranicznej w Sejmie Ustawodawczym odrodzonego już państwa polskiego w sprawie sojuszu Polski z państwami Koalicji Ignacy Daszyński wyraził opinię, że „Polska nie chce być awangardą, ani żandarmem Wschodu, chcemy być sobą, chcemy być zdrowym, silnym państwem [...], czynnikiem ładu i porządku”³. Socjaliści sądzili bowiem ze względu na trudności i niebezpieczeństwa, jakie wynikają dla Polski z jej geopolitycznego położenia pomiędzy „dwoma imperialistycznymi potęgami, to jest Rosją i Niemcami”, że konieczne jest zabezpieczenie państwu polskiemu odpowiedniego poparcia ze strony państw powstałych na gruzach carskiej Rosji. Utworzeniu zaś sojuszu tych państw z wyraźnie zaznaczoną hegemonią Polski ułatwić miało – zdaniem socjalistów – ich szczególne położenie pomiędzy Rosją Radziecką a państwami zachodnimi o silnej ekspansji gospodarczej, wspólna przeszłość historyczna, w wyniku której ukształtował się jeden kompleks gospodarczy, stanowiący najbardziej rozwiniętą część byłego imperium rosyjskiego; w warunkach powojennych gospodarki tych państw mają się wzajemnie uzupełniać. Państwa te integrować będą – poza aktualnymi interesami politycznymi – interesy gospodarcze. Polska dzięki temu uzyskałaby dostęp do mórz, a przez to do wielkich międzynarodowych rynków zbytu⁴. Konieczność utworzenia federacji Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą uzasadniali również tym, iż sojusz ich z Rosją, jako dawnym państwem rusyfikacyjnym oznaczałby zagładę narodową, gdy sojusz z Polską stwarzała im będzie perspektywę pomyślnego rozwoju. Na przykład M. Niedziałkowski przekonywał, że „jeśli Litwa ma istnieć, to musi się oprzeć o Polskę, jeśli Białoruś ma się rozwinąć w świadomy sobie organizm narodowy, to musi się oprzeć o Polskę. Jeśli Ukraina ma się dźwignąć do własnej państwowości, to musi szukać oparcia o Polskę”⁵. W sytuacji, kiedy obiektywnie ośrodkiem idei kształtującym wizję rozwoju społecznego i narodowego ludności kresowej stała się socjalistyczna rewolucja rosyjska, a nie polskie państwo burżuazyjno-demokratyczne, argumentował, iż postulat

³ *Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego* (dalej – SSSU), pos. 18, dn. 26 III 1919, s. 1098.

⁴ Por. *Kronika społeczno-gospodarcza. Przedświt*, 1919, nr 7-8, s. 70–72.

⁵ SSSU, pos. 183, dn. 10 XI 1920, s. 26 i n.

federacji „Polska idzie na wschód” należy realizować nie jako narzędzie reakcji, nie po to, aby zdławić i zabić rewolucję, ponieważ „pewną formą rewolucji społecznej można zwyciężyć tylko stosując inną formę rewolucji społecznej. Rewolucja zniszczenia – dowodził – może być zwyciężona rewolucją twórczą [...], a pierwszy dzień zwycięstwa rewolucji ludowej i robotniczej w Polsce będzie pierwszym dniem odrodzenia wielkiego programu bloku ludów dawnej Rzeczypospolitej”⁶. Dlatego socjaliści – promotorzy federacji – uzależniali realizację programu federacyjnego PPS od przekształcenia Polski w ośrodek postępowy, demokratyczny, promieniujący na narody kresowe. M. Niedziałkowski sądził, iż „warunkiem niezbędnym nawiązania pomiędzy Polską a Litwą i Białorusią istotnie prawdziwego związku, warunkiem istotnym odbudowania dawnej unii w tej czy innej formie, tych czy innych granicach, jest to, ażeby Polska była tą siłą przyciągającą, była tym magnesem, który będzie do siebie ściągał te wszystkie ludy”⁷.

Nie bez znaczenia był również inny argument na rzecz federacji polsko-litewskiej, wysuwany przez socjalistów jeszcze przed wybuchem wojny światowej, a mianowicie uznawany już wówczas autorytet w sprawach litewskich – Leon Wasilewski uzasadniał jej postulat wyjątkowo skomplikowanym charakterem stosunków etniczno-narodowościowych dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, co utrudniało, a nawet wręcz uniemożliwiało powstanie samodzielnych państw na zasadach etnograficznych i ułożenie w sposób pokojowy stosunków pomiędzy nimi. Przekonywał, że „zachodzi znaczna trudność z ustaleniem jednego i tego samego sprawdzianu narodowego dla całego terytorium kraju, gdzie tradycje historyczne, przynależność wyznaniowa, aspiracje polityczne i tym podobne względy odgrywają rolę daleko ważniejszą od podstawowego kryterium w sprawach narodowościowych, jakim jest język. Na Litwie mamy bowiem obok Litwinów, Białorusinów, Łotyszów, Polaków i Rosjan niewątpliwych, ludzi mówiących językiem jednej narodowości, przyznających się wszakże do innej. Mamy Litwinów nie umiejących słowa po litewsku, mamy Polaków bardzo przywiązanych do narodowości polskiej, lecz z języka Litwinów. Mamy ludzi mówiących po prostu i określających swą narodowość na podstawie wyznania, do którego należą. Mamy rodziny, w których brat i siostra albo dwaj bracia zaliczają się do dwóch odmiennych narodowości”⁸. W tej sytuacji niezwykle trudno zorganizować poszczególne wspólnoty narodowe w samodzielne państwa narodowe i wytyczyć ich granice na podstawie etniczno-terytorialnej. Już samo bowiem rozumienie pojęć Litwy, Litwinów i litewskości budzi różne nieporozumienia i obiekcje. Jedni pojęciom tym nadają znaczenie historyczne, inni historyczno-administracyjne albo etnograficzno-językowe, ale są i tacy np. nacjonaliści litewscy, uznający wbrew kryteriom historyczno-administracyjnym i etniczno-językowym za Litwinów wszystkich miesz-

⁶ Ibid., pos. 41, dn. 23. V 1919, s. 37 i n.

⁷ Ibid., pos. 24, dn. 3 IV 1919, s. 40; por. także przemówienie K. Czapińskiego, pos. 103, dn. 25 XI 1919, s. 10–15; Proletariat a kwestia narodowościowa. *Robotnik*, 24 III 1919, nr 134, s. 1; Sprawa Litwy a kwestia agrarna. *Naprzód*, 16 II 1919, nr 40, s. 1; Hołówko, T. Rządy wewnętrzne a polityka zagraniczna. *Trybuna*, 23 VII 1921, nr 29, s. 1–3.

⁸ Wasilewski, L. *Litwa i Białoruś...*

kańców Wielkiego Księstwa Litewskiego, którym można byłoby ustalić na podstawie badań etnograficznych, iż ich przodkowie posługiwali się niegdyś językiem litewskim. Tymczasem nie można nie dostrzegać, iż na jego terytorium występuje pięć zwartych obszarów etnograficznych: litewski, białoruski, ukraiński, łotewski i polski oraz liczne wśród nich „żywioty” obce im narodowo, powstałe wskutek nieukończonych procesów asymilacyjnych, a także w wyniku przemieszczania się ludności miejscowej i napływowej, np. Rosjan, Żydów, Niemców, Tatarów, Karaimów itp. Właściwym przeto litewskim obszarem etnograficznym są jedynie północno-zachodnie tereny Litwy, czyli gubernia kowieńska, część guberni wileńskiej i suwalskiej oraz mała część Prus Wschodnich. Wnioskował, iż terytorium dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego jest dopiero na początku drogi wykrystalizowania się procesów narodowych i unormowania stosunków narodowościowych, co będzie zadaniem niezwykle trudnym i długofalowym. Wyrażał nadzieję na zgodne w przyszłości współżycie ludności polskiej i litewskiej, prowadzące nieuchronnie do stworzenia związku federacyjnego niepodległych państw polskiego i litewskiego. W obliczu jednak zdecydowanego odrzucenia w ostatniej fazie wojny światowej przez większość ugrupowań litewskich idei federacyjnej Wasilewski zastrzegł, iż „Polacy będą domagać się bezwarunkowego wydzielenia z państwa litewskiego Wilna i wileńskiej oraz mieszanych obszarów kresowych”⁹.

Toteż z chwilą powstawania państwa litewskiego inny polityk PPS – T. Hołówko przedstawił zmodyfikowaną nieco koncepcję realizacji programu federacyjnego. Wypowiadał się za utworzeniem samodzielnych państw: ukraińskiego i litewsko-białoruskiego. To ostatnie miało być również związkiem federacyjnym ludności tam zamieszkującej, to jest Litwinów, Białorusinów i Polaków z trzema narodowymi ośrodkami państwowymi: Kownem, Mińskiem i Wilnem. Stolicą państwa pozostałoby Wilno. Wykluczał on militarny udział Polski w realizacji idei federacji. Polska winna rozwinąć tam aktywniejszą działalność dopiero wówczas, gdy uspokoi i wykrystalizuje się sytuacja na Wschodzie, tzn. kiedy zorganizują się tamtejsze narody w samodzielne państwa. Tymczasem główny wysiłek kraju winien być skierowany na uregulowanie pozostałych granic Polski. W przyszłości zaś polska polityka na Zachodzie winna być polityką bierną. Jedyne na Wschodzie – dowodził T. Hołówko – jest przyszłość Polski „nie jako państwa zaborczego, nie jako narodu grabieżcy, lecz jako państwa-opiekuna i organizatora innych państw narodowych, jako narodu, dźwigającego do czynu samodzielnego Litwinów, Białorusinów, Ukraińców, Łotyszów, Estończyków. Polska winna stać się ośrodkiem krystalizacyjnym Federacji Wschodniej Europy”¹⁰.

⁹ Tenże, Granice państwa polskiego na wschodzie. *Kultura Polski*, 1918, nr 6, s. 85.

¹⁰ Hołówko, T. Stosunek państwa polskiego do jego sąsiadów. *Przedświt*, cz. I-II, 1919, nr 1-2; 5-6; Perspektywy historyczne. *Robotnik*, cz. I-II, 23 i 24 IV 1919, nr 165 i 166; oraz ibidem, Zadania Polaków na Litwie. 6 V 1919, nr 178, s. 1; Sejm w Wilnie. 4 I 1921, nr 3, s. 1; Z Wilna. cz. III, 31 V 1919, nr 203, s. 2.

Z takim sposobem utworzenia federacji Polski z państwami ukraińskim i litewsko-polsko-białoruskim podjął polemikę K. Domośławski¹¹ – wcześniej działacz PPS na terenie Ukrainy. Wykazywał on, iż nierozwiązane problemy narodowe i trwające przewlekłe wojny narodowościowe utrudniają walkę o socjalizm. Współcześnie zachodzi proces kształtowania i rozwoju państw narodowych. Państwa nie oparte na zasadzie narodowej są niezdolne do życia i upadają. Powstawanie państw narodowych opóźnia się wskutek niedorozwoju ekonomicznego niektórych rejonów Europy – w wyniku czego na przykład Ukraińcy, Białorusini nie są na razie zdolni do utworzenia własnej państwowości – wzrostu nacjonalizmu u danych narodowości oraz istnienie terytoriów o mieszanej narodowości. Polityka Polski na Wschodzie nie może być bierną – jak dowodzi T. Hołówko – ale należy wzmacniać powstawanie tam narodowych państw: ukraińskiego, białoruskiego i litewskiego, nad którymi Polska winna objąć protektorat. Co prawda wszelki protektorat jest szkodliwy zarówno dla rządzącego, jak i rządzonych, ale współcześnie innego sposobu nie ma. W sytuacji, kiedy rozwinię się u tych narodów zdolność państwowotwórcza, wówczas oderwą się od państwa polskiego – będzie to wynikiem koniecznego rezultatu procesu historycznego. Zadaniem socjalistów będzie osłabianie szkodliwych skutków tego protektoratu. Ponadto poddawał krytyce koncepcję T. Hołówki utworzenia z ziem Litwy historycznej państwa litewsko-białoruskiego, w którym Polacy byłiby czynnikiem współrządzącym i które pozostawałoby w związku unijnym z Polską. Propagowanie takiej koncepcji negatywnie usposabia ludność litewską i białoruską do państwa polskiego, która pragnie zorganizować się we własne państwo narodowe. Natomiast terytoria o ludności mieszanej winny być rządzone w oparciu o zasadę autonomii narodowo-kulturalnej w ramach danego państwa. Domośławski nie przedstawiał jednak szerzej rozważań prawno-ustrojowych proponowanego protektoratu Polski nad państwami ukraińskim, litewskim i białoruskim.

Dopełnienie federalizmu stanowić miała idea utworzenia bloku państw powstałych na gruzach carskiej Rosji, w którym to związku Polska miała wystąpić w roli hegemon. Koncepcję tzw. bloku ludów propagowali w PPS właśnie zwolennicy programu federalcyjnego. Na przykład T. Hołówko dowodził, że „Polska wciśnięta pomiędzy Niemcy i Rosję, będąca symbolem porażki tych państw, ostoi się wobec prób odwetu z ich strony tylko wówczas, gdy nie pozwoli im z sobą graniczyć, gdy przeciwstawi im federację wolnych państw od Morza Czarnego do Bałtyku, związanych ścisłym przymierzem gwarantującym sobie wzajemnie pomoc w razie napadu na jedno z tych państw”¹². W skład projektowanego „bloku ludów” wejść miała Finlandia, Estonia, Łotwa, państwa

¹¹ Domośławski, K. Polemika, Złudzenia i rzeczywistość. W odpowiedzi tow. Hołowce na jego art. *Stosunek państwa polskiego do jego sąsiadów*. *Przedświt*, 1919, nr 7-8, s. 19–23.

¹² Hołówko, T. Spór o Wilno. *Robotnik*, 28 X 1920. nr 294, s. 1; Por, także: Przemówienie sejmowe I. Daszyńskiego, SSSU, pos. 102, 21 XI 1919, s. 49–51; Niedziałkowski, M. O program Polski na Wschodzie. *Przedświt*, 1920, nr 3, s. 9; Należy nadmienić, iż M. Niedziałkowski prowadził rozmowy z rządem litewskim i socjaldemokracją litewską w sprawie federacji Polski i Litwy. Nie osiągnął jednak oczekiwanych rezultatów. Zob. *Robotnik*, nr 200, 217, 255–257, V-VII 1920 r.

tzw. Małej Ententy, w przyszłości państwa kaukaskie. Do bloku tych państw mogłyby przystąpić – przewidywali socjaliści – również Rosja Radziecka, ale „Rosja zredukowana do własnych naprawdę obszarów etnograficznych”. Blok tych państw w oparciu o Francję miał stanowić samodzielny, ważki czynnik w polityce światowej, zdolny przeciwstawić się ewentualnemu sojuszowi rosyjsko-niemieckiemu i tworzyć „barierę rozdzielającą Berlin i Moskwę”.

Powyższe propozycje były bliskie piłsudczykowskiej koncepcji utworzenia antyradzieckiego i antyrosyjskiego bloku państw w postaci Związku Państw Bałtyckich. Różniło je już jednak to, że socjaliści przeciwni byli polityce obozu belwederskiego, realizującego ideę federacji na drodze zastosowania środków militarnych. Poważne wątpliwości budziła u nich interwencja wojsk polskich na tereny Litwy, Białorusi i Ukrainy oraz interwencja wojskowa przeciwko Rosji Radzieckiej jako działalność sprzeczna z zasadą samostanowienia narodów. Dlatego na przykład M. Niedziałkowski wykazywał, że przebywanie wojsk polskich na wschodnich terenach etnicznie niepolskich, powoduje, że „stajemy się jednym z odłamów, jednym z pierścieni łańcucha kontrrewolucji, opasującego Moskwę od południa i wschodu, północy i zachodu”¹³.

Socjaliści zwalczali także stanowisko Narodowej Demokracji w kwestii narodowej, zwłaszcza jej program inkorporacyjny jako sprzeczny z ideą samostanowienia narodów. Hasłu nacjonalistycznemu asymilacji narodowej przeciwstawiali program nieskrępowanego rozwoju mniejszości narodowych i wiązania ich z państwem polskim. W realizacji programu inkorporacyjnego dopatrywali się niebezpieczeństwa osłabienia spistości państwa polskiego, wprowadzenia rządów militarystyczno-policyjnych i stosowania ucisku narodowościowego. Reprezentowali oni zatem demokratyczną odmianę programu federacyjnego. Wynikał on ze złudnego przekonania socjalistów o sile absorpcyjnej, wyższości kulturalnej i cywilizacyjnej narodu polskiego w stosunku do narodowości byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, przy jednoczesnym niedocenianiu siły dążeń wyzwoleńczych ludności tych ziem. Realizacji postulatu federacyjnego PPS i urzeczywistnieniu koncepcji bloku państw Europy środkowej i południowo-wschodniej służyć miała propagowana przez socjalistów myśl utworzenia tzw. Małej Międzynarodówki, złożonej z partii socjalistycznych tego rejonu Europy, która jednocześnie równoważyłaby wpływy partii anglosaskich w Socjalistycznej Międzynarodówce Robotniczej.

Część socjalistów sceptycznie odnosiła się do koncepcji realizacji w warunkach powojennej Europy programu federacyjnego PPS. Już w niecałe pół roku istnienia państwa polskiego redaktor „Robotnika” – F. Perl – wskazywał na trudności, jakie napotkać może realizacja tego programu. Odbudowę Polski w granicach historycznych uznawał za „anachronizm historyczny”. Oparcie stosunków pomiędzy Polską a narodami byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego na zasadzie federacyjnej byłoby możliwe, ale pod warunkiem, że

¹³ Niedziałkowski, M. Wojna i pokój. *Robotnik*, 1 X 1919, nr 324, s. 1; Walka o pokój. *Ibidem*, 6 11 1920, nr 36, s. 1–2.

obie strony uznają konieczność federacji. To jest jednak ogromnie trudne. Istniejące w Europie państwo federacyjne – Szwajcaria – jest federacją terytorialną, a nie narodową. Na Litwie i Białorusi istnieją zaś trzy ośrodki państwowotwórcze: Kowno (Litwa etnograficzna), Wilno (Litwa polska), Mińsk (tereny zamieszkałe przez Białorusinów). W każdym z tych trzech ośrodków należałoby zwołać osobne konstytuanty, które wypowiedziałyby się w kwestii przyszłości tych ziem¹⁴.

Negatywne stanowisko zajmowała także inna grupa socjalistów z J. Sochackim na czele, głosząca radykalny program przebudowy stosunków powojennych. Napiętnowała wszelkie próby zagarnięcia ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy w imię interesów polskich klas posiadających. Rozstrzygnięcie zaś spornych kwestii terytorialnych pomiędzy Polską Republiką Socjalistyczną a innymi państwami socjalistycznymi odsyłała do decyzji proletariatu zamieszkującego te ziemie. Ostateczne rozwiązanie kwestii narodowościowej widziała w drodze powstania Federacji Republik Socjalistycznych ukształtowanej w międzynarodowej rewolucji socjalnej. Dowodziła bowiem, że rozstrzygnięcia terytorialne powinny być dokonane przez samą ludność w warunkach pełnej swobody i bez nacisku z zewnątrz. Ale żadna forma ujawnienia woli ludności nie oddaje wiernie jej dążeń, jeśli dokonuje się w warunkach prywatnej własności środków produkcji, ponieważ ich właściciele będą wywierać presję na głoszących. A zatem „jedynie obalenie rządów burżuazyjnych przez rewolucyjną klasę robotniczą, ustanowienie rządów prawdziwie ludowych, socjalistycznych zarówno w Polsce, jak i na Litwie może być gwarancją sprawiedliwego rozstrzygnięcia sprawy przyszłości tzw. kresów wschodnich oraz oparcia stosunków między Polakami z jednej, a Litwinami i Białorusinami z drugiej strony na podstawach wzajemnego poszanowania swych praw i pokojowej współpracy”¹⁵. Oskarżano wówczas swych adwersarzy w obozie socjalistycznym, przede wszystkim premierów pierwszych ogólnopolskich rządów – I. Daszyńskiego i J. Moraczewskiego o wspieranie dążności federalistycznych J. Piłsudskiego i tym samym wspieranie imperialistycznych tendencji polskich klas posiadających w stosunku do narodów Europy Wschodniej.

Powoli jednak sami socjaliści – zwolennicy programu federacyjnego – zaczęli dostrzegać niemożliwość jego realizacji w warunkach, jakie zachodziły w Polsce i w Europie w latach 1919–1921. Dlatego ostatecznie po pokoju ryskim uznali koncepcję federacji jako czasowo nieaktualną, której realizacja może wywołać konflikt militarny. Definitywne rozwiązanie kwestii narodowej Europy środkowej i wschodniej odkładali na przyszłość, wiążąc je ze zwycięstwem socjalizmu w tym rejonie Europy. M. Niedziałkowski już z początkiem 1920 r. przedstawiał przyczyny zdezaktualizowania się przedwojennego socjalistycznego programu federacyjnego. Widział je w zjawisku nierównomiernego rozwoju świadomości narodowej i poziomu kulturalnego narodów wchodzących w skład dawnej I Rzeczypospolitej, proklamowaniu przez Litwinów i Białorusinów samodzielnych

¹⁴ SSSU, pos. 19 dn. 27 III 1919, s. 1147.

¹⁵ Sochacki, J. Polska-Litwa-Białoruś. *Robotnik*, 14 VIII 1919, nr 227.

państw narodowych, wzrostu świadomości narodowej ludności polskiej na Litwie i jej dążności do łączności z Polską. Na tej podstawie wnioskował, że należy tymczasowo, doraźnie uregulować sprawę mniejszości narodowych w Polsce, by stworzyć im warunki umożliwiające rozwój narodowy i wzmacniające ich zdolność do odbudowy własnej państwowości. Dlatego proponował nadanie autonomii terytorialnej dla mniejszości zamieszkujących zwarte tereny kraju i pełnych swobód kulturalnych i praw obywatelskich dla tzw. mniejszości rozproszonych, tj. Żydów i Niemców¹⁶.

Polemikę z takim sposobem rozwiązania kwestii narodowościowej w Polsce podjął A. Próchnik. Przeciwstawił się on tezie Niedziałkowskiego o nieukończonym charakterze procesów narodowych w Europie środkowej i wschodniej. Sądził bowiem, iż „nie ma w gruncie rzeczy ukończonych procesów narodowościowych. W istocie jego [...] leży cecha płynności [...]. I ta cecha pozostanie zawsze choćby uświadomienie doszło do szczytu”. Poddawał w wątpliwość założenie, że mniejszości wybrałyby autonomię jako prowizorium, etap pośredni do pełnej niepodległości nad możliwość natychmiastowego jej uzyskania. Realizacja koncepcji „przemienienia Polski w zakład wychowawczy życia niepodległościowego dla sąsiadów przyniosłaby w rezultacie szkodę nam, jak i naszym uczniom”. Socjaliści powinni odrzucić tezę, że jedne narody nie dojrzały do państwowości własnej, a drugie mają do spełnienia misję pedagogiczno-polityczną. Należy sformułować program polityki narodowościowej oparty o prawo narodów do samostanowienia o swoim losie. W konsekwencji postulował uznanie praw ludności kresowej do ich własnej państwowości¹⁷.

Należy nadmienić, iż redaktor „Przedświtu” nie negował praw tej ludności do tworzenia własnych organizmów państwowych, ale w warunkach kapitalizmu uznawał je jako jeszcze przedwczesne i proponował tymczasowe uregulowanie stosunków narodowościowych w II Rzeczypospolitej. Projekty autonomii terytorialnej propagował w partii już od 1919 r., a więc równocześnie z programem federacyjnym. Hasło autonomii zamieszczał w programie partii z 1919 roku oraz w projektach konstytucyjnych. Z konkretnymi jednak propozycjami wystąpił dopiero na wiosnę 1920 roku. Proponował wówczas utworzenie z terenów tzw. Litwy Środkowej zamieszkałej przez większość ludności niepolskiej, tj. ludność litewską i białoruską, prowincji autonomicznej Rzeczypospolitej. Hasła autonomii propagował również przed XVIII Kongresem PPS, na którym w przyjętej uchwale zobowiązano władze partyjne do opracowania programu w kwestii narodowościowej. Sprawę autonomii dla Wileńszczyzny referował na posiedzeniach Rad Naczelnych PPS w październiku 1921 roku i w styczniu 1922 roku¹⁸.

¹⁶ Niedziałkowski, M. O program Polski na Wschodzie. *Przedświt* nr 3, 1920, s. 1–11; Polityka narodowościowa PPS. *Robotnik*, 7 XI 1921, nr 345, s. 1; Le Parti Socialiste Polonaise et la question de Wilno. *Bulletin du Parti Socialiste Polonaise*, Varsovie 1921, nr 2, s. 7–9; por. także Kielecki W. (J. Libkirid) Utopia federalistyczna. Artykuł dyskusyjny. *Trybuna* 18 VI 1921, nr 24, s. 3–5.

¹⁷ Próchnik, A. W sprawie granic. *Trybuna*, 17 i 24 IV 1920, nr 15 i 16; Kwestia narodowościowa. *Przedświt*, 1920, nr 2, s. 11–18.

¹⁸ Por. Niedziałkowski, M. *Autonomia Ziemi Wileńskiej*. *Robotnik*, 18 I 1922, nr 18, s. 1.

Zgłaszane projekty nadania statusu autonomicznego dla inkorporowanej w październiku 1920 r. Wileńszczyzny wychodziły naprzeciw podobnym dezyderatom mocarstw zachodnich, które stawiały je rządowi polskiemu w latach 1919–1922 jako warunek uznania polskiej granicy wschodniej. Sami zaś socjaliści pominęli milczeniem akcję zajęcia Wilna i sąsiadujących z nimi terenów przez gen. Lucjana Żeligowskiego i utworzenia tzw. Litwy Środkowej. Wyrażali natomiast nadzieję na porozumienie się władz nowej jednostki terytorialnej z Litwą Kowieńską i utworzenie wspólnie dwukantonalnego państwa połączonego w przyszłości więzią federacyjną z Polską. W sytuacji zaś odmowy Litwinów zakładali przyłączenie Litwy Środkowej do Polski i nadanie jej statusu autonomii terytorialnej. Stale przeto w ich koncepcjach narodowościowych występowała pewna dwoistość stanowiska, ponieważ z jednej strony stali na gruncie zasady samostanowienia narodów i o przyszłości ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego miała zadecydować miejscowa ludność, z drugiej zaś strony, odwołując się do tradycji unii polsko-litewskiej, proklamowali ideę federacyjną.

Jednakże stanowisko mocarstw zachodnich w kwestii granic Polski nie było podstawowym motywem, dla którego socjaliści poszukiwali odpowiednich rozwiązań problemu mniejszości narodowych w Polsce. Stosunek ich do tych kwestii wpływał z pobudek zasadniczych, programowych. Poszukiwali oni zgodnie z ówczesnymi tendencjami demokratycznej polityki narodowościowej najlepszych sposobów rozwiązania skomplikowanych problemów narodowo-państwowych Europy Środkowo-Wschodniej. Przecistawiali się poglądom prawicy polskiej jakoby autonomia narodowa osłabiała spoistość państwa. Przekonywali, że wręcz odwrotnie: dzięki autonomii jako najodpowiedniejszemu sposobowi rozwiązywania problemów narodowościowych można zachować jedność państwa polskiego. Jednak projekty autonomii nigdy nie zostały zrealizowane. Najwcześniej upadł właśnie projekt autonomii dla Ziemi Wileńskiej, ponieważ jej sejm w deklaracji z dnia 20 lutego 1922 roku opowiedział się za całkowitym wcieleniem tych terenów do Polski. Powtórnie z projektem statutu autonomicznego dla Ziemi Wileńskiej wystąpili socjaliści w okresie zaostrenia stosunków polsko-litewskich w 1927 roku.

Do programu federacyjnego, możliwego do zrealizowania już w ramach zjednoczonej Europy, powrócili socjaliści w czasie drugiej wojny światowej. Skonkretyzowali swoje wizje federacyjne i przyszłego ładu powojennego już na początku drugiego roku wojny po podpisaniu w listopadzie 1940 roku deklaracji polsko-czechosłowackiej o ścisłej współpracy po zakończeniu wojny. Zakładali bowiem utworzenie federacji krajów Europy Środkowo-Wschodniej, położonych pomiędzy Niemcami i Rosją, dzięki której Polska miała zapewnić sobie trwałe bezpieczeństwo, a regionowi i Europie uniemożliwić odrodzenie się nacjonalizmu, zaborczości i hegemonii oraz ułatwić zorganizowanie w sposób nowoczesny życia gospodarczego na tym obszarze kontynentu. Projektowana federacja środkowo-wschodnio-europejska miała współtworzyć nową wspólnotę ogólnoeuropejską – Związek Wolnych Ludów Europy (ale bez udziału Związku Radzieckiego) stanowiący

czynnik ładu i bezpieczeństwa, opierający swe stosunki z innymi państwami na zasadach wzajemnego poszanowania suwerenności, niezależności i współpracy. Projekty te kontynuowali socjaliści pozostający po wojnie na emigracji. Najszerzej rozwinął je Feliks Gross, socjolog i teoretyk socjalizmu polskiego, rzecznik integracji europejskiej. W kilka lat po zakończeniu wojny, zapewne pod wpływem powstania Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, rozwinął koncepcję federacji środkowo-europejskiej. Podnosił, iż w warunkach postępującej globalizacji świata istnienie państw narodowych w dotychczasowym kształcie utrudnia rozwój nowoczesnej produkcji i tym samym osiągnięcie dobrobytu przez warstwy pracujące. Dlatego należy tworzyć kontynentalne lub nawet międzykontynentalne związki gospodarcze i polityczne, znosić bariery gospodarcze o charakterze regionalnym i międzynarodowym, i w konsekwencji dążyć do integracji europejskiej, zachowując naród i jego wartości, zmieniając natomiast organizację państwową poprzez przekazanie jej wielu funkcji strukturom ponadpaństwowym. Szczególne miejsce w zjednoczonej Europie może zająć region środkowo-europejski, bez którego reszta Europy jest „niebezpiecznie słaba”. Wszak „Europa Środkowo-Wschodnia – przekonywał Feliks Gross – jako zespół regionalny, może konfederacyjny – w ramach Unii Europejskiej – będzie rozwiązaniem przyszłości, przyszłości federalistycznej i demokratycznej. Dziś Europa Wschodnia jest częścią kultury europejskiej i oddzielić od zachodu jej nie sposób (...). Taka Europa Zjednoczona jako część większego związku demokracji, Związku Atlantycznego – Ameryki i Europy miałyby szanse pewnego rozwoju”¹⁹.

Polscy socjaliści niewątpliwie przedwcześnie proklamowali nowoczesne projekty i wizje rozwiązywania problemów narodościowych i cywilizacyjnych w postaci idei federacyjnej i autonomii terytorialnej. W ich realizacji dostrzegali najlepszy sposób na zapewnienie postępu cywilizacyjnego i równomiernego rozwoju poszczególnych krajów i regionów Europy. Miały one zapewnić narodom i ludzkości trwały pokój i nie dopuścić do nowej wojny totalnej, tworząc skuteczne zabezpieczenie przed narastaniem nacjonalizmów i totalitaryzmów. Nic też dziwnego, iż najwłaściwszą płaszczyzną powstawania związków federacyjnych i wspólnot integracyjnych postrzegali w idei socjalistycznej, z zasady uniwersalistycznej i demokratycznej. Swoimi, być może poniekąd utopijnymi bądź nawet naiwnymi projektami i wizjami, wyprzedzali epokę, którą współtworzyli i pod wpływem której kreślili owe wizje i projekty, lecz jednocześnie przyczyniali się do rozważań nad przyszłością narodów i państwa.

¹⁹ Gross, F. Uwagi o Europie Wschodniej. *Kultura*, X 1958, nr 10, s. 101.

LITHUANIA AND LITHUANIANS IN THE NATIONAL PROGRAMME OF THE POLISH SOCIALISTS

Summary

Polish socialists, among other issues in the Polish society of the end of the 19th century, devoted their greatest attention to the Lithuanian matters. They closely observed the speeding up process of the national revival of Lithuanians at that particular period as well as the rise in the development of national awareness. They were reawaking the interests of the Polish society in the Lithuanian issue through spreading the history of Lithuania and Polish-Lithuanian relations, and exposing common activities and achievements in the sphere of culture and political life. The strife for peaceful and democratic solution of the Polish-Lithuanian relations distinguished them from other Polish groups. As the best method of solution for existing problems, they considered the federal conception according to the former Union of Lublin model, which, of course, had to be implemented in a peaceful and democratic way. They had been advocating it since the time of occupation and during the first years of the Second Independence. After the final failure of the federal programme, as a result of the Polish-Bolshevik War and Treaty of Riga, they developed a project of the territorial autonomy for the Polish areas, densely populated by Lithuanians. They returned to the idea of federal programme after the Second World War started, and in the second after-war period, seeing the possibility of its implementation already within the limits of the united Europe or at least in the eastern and central parts of the continent. They declared modern projects of the solution of national problems, the implementation of which had to guarantee durable peace and safety as well as to prevent nationalist and totalitarian systems from getting revived in this part of Europe.

Keywords: policy of ethnic minority, Polish socialists, ethnic Polish community, the national question, territorial autonomy.

TARP ŽEMAITUKŲ ŽIRGŲ IR LIETUVIŲ SKALIKŲ: PRAMONINĖ MIDAUS GAMYBA TARPUKARIO LIETUVOJE

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariama pramoninė midaus gamyba tarpukario Lietuvoje, kuri ikišiolinėje istoriografijoje nenušviesta. Midaus gamyba ir vartojimas tuometinėje visuomenėje, kaip ir daugelis kitų skirtingų lietuvių istorinio kultūrinio paveldo dalykų, kaip antai: žemaitukų veislės žirgai, lietuvių skalikų veislės medžiokliniai šunys – dėl objektyvių ekonominių, kultūrinių priežasčių buvo dviprasmiškoje padėtyje, o kai kurie ir savotiškoje sociokultūrinėje paraštėje. Jie daugelio buvo tapatinti su lietuvių tauta bei senosios kunigaikštiskosios Lietuvos istorijos savastimi, todėl tarsi turėjo priklausyti naujai kuriamai nacionalinei tradicijai ir būti globojami valstybės. Kita vertus, išskyrus žemaitukų veislę, plėtoti įvairūs tautinės kultūros projektai faktiškai neapėmė. Kiti du minėtieji paveldo dalykai – lietuvių skalikai ir midus – buvo sąstingio būsenos, nes palyginti neturtingoje ir menkai išprususioje visuomenėje be materialinės ir teisinės valstybės pagalbos privatūs asmens ir verslo subjektai negalėjo bent kiek ryškiau jų plėtoti. Mokestinių lengvatų negavusį santykinai brangų midų stelbė degtinė, alus ir vaisių vynas, o lietuvių skalikai dėl medžioklės su jais apribojimų apskritai atsidūrė ant išnykimo ribos. Juos netgi siekta pakeisti... taksais. Straipsnyje analizuojama šių dviejų skirtingų istorinio kultūrinio paveldo fragmentų raida, midaus gamybos bruožai XIX–XX a. pr. ir dvi pramonės įmonės – nedidelė verslininkės Liudvikos Stankevičienės midaus darykla Kaune, veikusi maždaug nuo 1912 iki 1941 m. bei viena didžiausių alaus daryklų tuometinėje Lietuvoje – bendrovė „Goldberg“, kuri turėjo atskirą midaus skyrių „Patrimpas“ 1931–1941 m. Aptariami gamybiniai pastatai bei įrengimai, gamybos mastai, reklama ir kiti dalykai. Tautinio ir reprezentacinio gėrimo statusą midus visuomenės elite pradėjo įgyti XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, jau okupacijos išvakarėse.

Esminiai žodžiai: midus; alkoholio pramonė; Liudvika Stankevičienė; Beini Šakovas; bendrovė „Goldberg“; žemaitukų veislės žirgai; lietuvių skalikai; XIX amžius; XX amžius; Kaunas; Prienai; Lietuva.

IVADAS

Midaus gamyba tarpukario Lietuvoje kol kas yra savotiška *terra incognita*. Tai susiję su dar menkais alkoholio pramonės istorijos tyrimais¹ bei tuometiniu midaus gamybos (ne tik pramoninės, bet ir namudinės) menkumu bei apskritai jo sociokultūrinio mar-

¹ Minėtinos šios pozicijos: *Ritualas, blaivybė, kultūra*. Vilnius: Mintis, 1989; *Alus lietuvių kultūroje*. Sud. V. Butkus ir R. Stankuvienė. Šiauliai: Liucijus, 2007 (Ser. *Inter-studia humanitatis*; kn. 4); Akmenytė, G., Milerytė, G. *Nuo I. B. Volfo ir Engelmano iki Ragučio. Alaus daryklos istorija. 1853–2008*. Kaunas: Kopa, 2008; Jogėla, V. „Stumbras“: istorija nuo 1906. Vilnius: Daigai, 2008; Ragauskas, A. *Aleksandras Sinkevičius (1908–1989): trečdalis gyvenimo, paskirto lietuviškam midui*. Vilnius: De Libris, 2008; Astrauskas, A. *Per barzdą varvėjo. Svaigiųjų gėrimų istorija Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos, 2008.

ginalumu. Kartais minima, jog midų mėgęs prezidentas A. Smetona, tačiau jeigu taip ir buvo, kaip tai galėjo veikti midaus gamybą ar vartojimą, nesvarstyta². Nors visuomenės grupių ir valdžios buvo plėtojami įvairūs savitos tautinės kultūros ugdymo projektai³, tačiau jie buvo susiję daugiausia su „dvasine sritimi“. Istorinio kultūrinio paveldo tautinėje lietuviškoje versijoje, o faktiškai naujos tautinės kultūros kūrimo, jos kasdienoje, išskyrus tautinių drabužių kūrimą ir propagavimą, o jeigu plačiau – liaudies mene (tautodailėje, architektūroje ir kt.)⁴, kulinarijos ar medžioklės dalykai mažai pasireiškė. Dėl ekonominių, nors ir nepasiteisusių, sumetimų į juos netiesiogiai buvo įtraukta žirgininkystė (žemaitukai).

Turėkime galvoje, jog tarpukariu Lietuvoje apskritai nebuvo sukurta nei institucinė, nei teisinė kultūros paveldo sistema. Vertinant etnokultūrinį palikimą, vyravo tautiškuomo paieškomis grįstas selektyvus visuomenės ir valstybės požiūris į kultūros paveldą, atspindėjęs negebėjimą ir nenorą spręsti sudėtingas vertybines šios srities problemas. Pvz., buvo sutarta, jog reikia saugoti pilkalnius, o plačiau – archeologinį paveldą, tačiau iki pat Nepriklausomybės pabaigos dėl objektyvių priežasčių – socialinių, tautinių ir kt. – buvusio abejingumo dvarų ar kitataučių palikimui taip ir netapo aišku, kas gi yra Lietuvos kultūros paveldas. Jis netgi nebuvo inventorizuotas. Teisūs autoriai, pastebintys, jog „norint saugoti kultūros paveldą, pirmiausia reikėjo įvardyti vertybes, o to (...) valdžia vengė, tačiau tai netrukdė formuotis prioritetams – didesnę dėmesį rodyti archeologiniam ir etnokultūriniam paveldui“⁵. Vietoje istorijos pasitelktoje nuoseklos chronologijos nereikalaujančioje, istoriškai šališkoje tautinėje tradicijoje, jungiančioje valstybiškumo ir etniškumo idėjas, buvo susietas vakarykščio kaimo etnokultūrinis palikimas ir archeologinis paveldas, taip suteikiant nuoseklos raidos regimybę ir amžinumo viziją lietuvių kultūrai. Ne tik valdžiai, bet ir didžiajai visuomenės daliai buvo reikalingas tik tas kultūros paveldas, kuris padėjo tą tradiciją pagrįsti. Todėl kultūros politikoje paradoksaliai derėjo įvairūs pragmatiški ir idėjiniai sumetimų nulemti sprendimai. Bet pažymėtina, jog pastangos ne visuomet buvo sėkmingos netgi pačiose prioritetiškiausiose srityse, kaip, pvz., tautinių kostiumų. Dar 1937 m. rašyta: „kaip kostiumai, taip ir šokiai mūsų provincijoje yra gerokai išnykę ir

² Kad panašūs teiginiai nebūtinai nepagrįsti, rodytų ir toks J. Krikščiūno pastebėjimas, parašytas 1935 m.: „Dabar nauji laikai, naujos gyvenimo sąlygos, nauji reikalavimai. Atsisakome sekę svetimus. Rūpinamės lietuviškai sutvarkyti visą savo gyvenimą. Tai grįžkime ir prie senovės lietuviškų gėrymų, kuriuose mūsų seneliai gaminosi iš medaus. Reikia džiaugtis, kad iškilmėse, pavyzdžiui, Naujus Metus sutinkant mūsų inteligentijos viršūnės geria ne šampaną, bet midų. Tikrą malonumą sudarys šeimininkė svečiams, vaišindama juos ne koku nors užsieniniu vynu, bet midumi ar kitokiu medaus gėrymu, kurie ir savo skoniu gali būti daug geresni už geriausius užsienio vynus“. Bitininkas [Kriščiūnas J.]. *Kaip pasigaminti gėrymai iš medaus. Midus, krupnykas, likieris, alus, gira ir bealkoholiai gėrymai*. Kaunas–Marijampolė: Dirvos B-vės leidinys, 1935, p. 2.

³ Plačiau žr. Mačiulis, D. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2005.

⁴ Plg. Ekspedicija žūstantiems Rūpintojėliams gelbėti... *Lietuvos aidas*, 1930, rugsėjo 24, nr. 217, p. 6; Šatavičiūtė, L. Stiliaus varžtuose: tautinės tapatybės paieškos tarpukario namų pramonės dirbiniuose. *Menotyra*, 2007, t. 14, nr. 2, p. 20–31.

⁵ Mačiulis, D. *Valstybės kultūros politika...*, p. 120, 131, 138.

tiktai dabar stengiamasi juos vėl atgaivinti (...) atgaivinimas kilęs iš miestų, iš inteligentų sluoksnių. Jų pastangomis ir kaimas vėl pradeda šiais dalykais domėtis...“⁶.

Beje, tai galima pailiustruoti vienu konfliktiniu epizodu, kilusiu dėl tiesmuko lietuvių etnokultūros tapatinimo su Lietuvos kultūra apskritai. 1935 m. menotyrininkas P. Galaunė, lietuvių tautodailės objektams priskyres sinagogas (pasak jo, pastatytas lietuvių meistrų), susilaukė žydų menininkų priekaištų dėl to, jog jiems nebuvo leista dalyvauti „Apžvalginėje lietuvių meno parodoje“ Kaune. Verta pacituoti abiejų pusių pozicijas. Žydų menininkai teigė: „Mums buvo atsakyta, kad paroda yra grynai lietuviška, kad ji rengiama pasaulio lietuvių suvažiavimo proga ir kad todėl rengėjai nori, kad lietuviškas menas būtų reprezentuojamas vien lietuvių. Leiskite tad Jus paklausti: 1) Ar Jūs manote, kad užsienio lietuviai, kuriems Jūs norite demonstruoti savo pasiekimus meno srityje, bus užgauti ar negalės kaip reikiant įvertinti Jūsų kūrinį, jei parodoje dalyvaus ir žydų menininkai?; 2) Ar Jūs manote, kad užsienio lietuviams, kurie atstovauja aukštai kultūringai lietuvių tautos daliai, taip pat išsklaidytai atskiromis mažumomis tarp kitų tautų, ir kuriems kultūringas sugyvenimas su kitomis tautomis yra savaimė suprantamas dalykas, imponuos toks pasielgimas Lietuvoje gyvenančios mažumos atžvilgiu?; 3) Koks būtų Jūsų nusistatymas, jei, pavyzdžiui, Amerikos vyriausybė, rengdama visos Amerikos meno parodą valstybės lėšomis, pasielgtų Amerikos lietuvių menininkų atžvilgiu taip, kaip Jūs kad pasielgtė Lietuvos žydų menininkų atžvilgiu?; 4) Pagaliau ar Jūs taip pat neleidot dalyvauti parodoje lenkų, vokiečių, ir rusų menininkams? Ar Jūs iš viso reikalavote metrikų iš menininko apie jo lietuvišką kilmę? Kiek mums žinoma ir kiek matyti iš katalogo, jos nebuvo reikalaujama. Kaip tad gali būti paaiškintas Jūsų ypatingas nusistatymas atžvilgiu menininkų tos tautos, kurią pastaraisiais laikais įėjo į madą persekioti bet kur, ar šiaip ar taip, nėra žemesniame dvasinės kultūros laipsnyje?“ P. Galaunė atsakė, jog paroda buvusi lietuvių, o ne Lietuvos, finansuota ne valdžios, o draugijos, tad šias pastabas pavadino „nepamatuotomis ir arogantiškai pareikštomis žydų menininkų pretenzijomis“⁷. Skirstyti meną pagal menininkų tautybes išties turėjo būti labai keblu. Vienas žydų autorius yra pastebėjęs, jog, pvz., žydų amatininkai padarė didelę įtaką daugeliui lietuvių amatininkų, kurie yra buvę žydų meistrų mokiniai. Jis teigė, jog apie 80 proc. lietuvių amatininkų, vyresnių nei 35 metų, supranta žydiškai ir bent pusė jų kalba žydiškai, „kartais neblogiau kaip patys žydai“⁸.

Todėl abejonių kelia ir analogiški siekiai išgryninti etnokultūrinį paveldą. Juk, pvz., įsivaizduojant midų kaip prigimtinių lietuvių gėrimą, negalima buvo paneigti fakto, jog baltų midus tiek pat buvo paplitęs ir slavų gentyse, ir germanų. Pagaliau galima teigti, jog prie midaus tradicijų išsaugojimo Lietuvoje kaip gamintojai, pardavėjai ir vartotojai

⁶ Ten pat, p. 120.

⁷ Atviras laiškas P. Galaunei ir visiems Lietuvos meno parodos rengėjams. *Apžvalga*, 1935, rugsėjo 8, nr. 13, p. 2; Laiškas redakcijai. *Ten pat*, 1935, rugsėjo 22, nr. 15, p. 8.

⁸ Gurvičius, L. Žvilgsnis į praeitį. *Ten pat*, 1935, liepos 27, nr. 7, p. 2.

ypač daug prisidėjo būtent žydai, kurie iki pat XX a. pradžios turėjo daugiausia varyklų bei smuklių, kuriose buvo gaminamas ir parduodamas midus.

Midaus lemtys – tipiškas istorinio kultūrinio paveldo nykimo ir laipsniško atsigavimo tarpukario Lietuvoje pavyzdys. Midus nesulaukė bent kažko panašaus į valdžios dėmesį žemaitukų veislei ir, matyt, negalėjo sulaukti, nors ir jis iš esmės tilpo į vieną nacionalinės tradicijos šaltinių – kunigaikštiškąją Lietuvą. Jauna valstybė turėjo žymiai didesnių problemų, nei istorinės kulinarijos paveldo apsauga ir plėtotė, pagaliau midaus gamyba dėl paties produkto vartojimo specifikos (jo daug neišgersi) negalėjo duoti bent kiek didesnio ekonominio efekto. Nors šiaip paprastai visuomenei aiškinant, kaip, pvz., lietuviai gyveno Algirdo, Kęstučio ar Vytauto, tai yra „aukso“ laikais, midaus ir jau minėtų žemaitukų topai nuolat būdavo iškeliama, akcentuojamas jų išskirtinumas, netgi eksportas į Europą⁹. Visuomenėje neabejota, jog „midus yra grynai lietuviškas tautiškas gėrimas, ir jo gaminimas jau tolimos senovės laikais buvo mėgiamiausias kiekvieno lietuvių šeimininko darbas“. Kai kuriose publikacijose netgi teigta, jog lietuvišką midų gėrė Krymo Perekopo ir Aukso ordos chanai, pasikvietę iš Lietuvos „keletą gerų midaus virėjų, norėdami turėti visada prie kalijano ir taurelę šio nuodėmingo skysčio“, nors šiaip svaigalų negalėję vartoti, bet „neatsilaikę prieš šio nekalto nektaro galią“¹⁰. Grožinės literatūros tekstuose prieš jį, be abejo, bejėgiai buvo ir kiti aršūs lietuvių priešai – kryžiuočiai¹¹.

Didesniam midaus populiarumui tarpukario Lietuvoje, matyt, sukliudė ir tai, jog paradoksaliai, tačiau gyvenimiškai problemiškas buvo jo santykis su lietuvių valstietijos etnokultūrinio palikimu, mat midaus vartojimas tuomet nebuvo masiškai paplitęs, t. y. stokojo tęstinumo. Tačiau jis nebuvo tiek išnykęs, jog jo nepastebėtų valstybės institucijos ir neapmokestintų¹². Namudinės midaus gamybos ir vartojimo tradicijos Lietuvoje

⁹ Žr. Lietuviai esame mes. Kaip senovės Lietuviai gyveno Algirdo ir Kęstučio laikais. *Aušrelė*. Vilniaus *Rytojaus* priedas vaikams, 1933, nr. 9, p. 2; Lietuviai esame mes. Vytautas Didysis (1350–1430). Aukso laikai. Ten pat, nr. 26, p. 2. Šios vilniečių lietuvių vaikams skirtos publikacijos rodo, jog šiais produktais ne visada būdavo apsiribojama. Dar minimos „pieningos ir atsparios“ raguočių veislės (raudonoji), kurių ieškoję „net tolimų kraštų pirkliai“, bei grybai, kurie buvę pigūs bei skanūs ir pasiekdavę „kitas šalis“. Įdomu, jog, pvz., mitas apie žemaitukų išskirtinumą gyvas ir šiuolaikinėje visuomenėje. Pvz., netgi hipologijos specialistų yra teigiama, kad „tuometiniai žemaitukai garsėjo pasaulyje kaip geriausia kovinių žirgų veislė“, deja, toks teiginys yra „iš piršto laužtas“ (plg. Macijauskienė, V. Žemaitukų veislės istorija; Bertašius, M. ir kt. *Lietuviški žirgai*. Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 61).

¹⁰ Vapsva. Midus – tolimos praeities gėrimas. *Lietuvos aidas*, 1932, sausio 25, nr. 19, p. 2–3. Straipsnyje rašoma: „Tad nuo nepamenamų laikų midaus vardas yra surištas su lietuvių vardu, nes tikrasis midus, jo virimo sekretas, amžiais pereinavo iš kartos į kartą. Šiais gi laikais pas mus senove maža tesirūpinama, nežiūrima senovės papročių, geriama kažkokius surogatus, net denaturatas ir anodijus, kad tik apkvaištų. Tuo tarpu, tas tradicinis sveikas ir kvapus gėrimas jau visai užmirštas. Dar mūsų seniai padavimuose, dainelėse jį mini, kai kurie moka dar jį išvirti, išlaikyti ir pridėti prie jo tik jiems žinomas žoleles, bet ir to greitai nebebus“. Perspaudą žr. Apie midų. *Šiaurės Lietuva*, 1932, kovo 27, nr. 13, p. 6. Berods, su laikraščio patalpinta AB „Goldberg“ pradėto gaminti „Liaudies midaus“ reklama susijusi ir faktiškai nuo „Lietuvos aidos“ nuplagijuota publikacija.

¹¹ „–Smagu, brolau Gartvigail! –tarė vienas riteris, matyti, savo draugo gėrimu patenkintas. – Ar nepakartoti mums vėl? geras gėralas tas lietuviškas midus! – kalbėjo jis toliau. – Taip! Sutinku!–atsakė tasai“. Iš K.G. Keršto naktis. *Kardas*, 1926, nr. 9, p. 133.

¹² Pvz., midus minimas šalia alaus, degtinės, porterio ir vyno 1922 m. priimtame „Svaigųjų gėrimų pardavinėjimo mažmenomis įstatyme“. Jį buvo leidžiama pardavinėti svaigųjų gėrimų krautuvėse, alinėse, traktieriuose, o pagal 1926 m. įstatymo pakeitimą – ir klubų bufetuose. *Vyriausybės žinios*, 1922, birželio 6, nr. 91–761. Ten pat, 1926, gegužės 12, nr. 224–1464.

niekuomet neišnyko¹³, tačiau jos buvo labai sumenkusios. Jų, matyt, daugiausia būta tarp bitininkų, prikopinėdavusių daugiausia medaus. Matyt, dėl to šiam gėrimui iki šiol neskirta didesnio dėmesio ir palyginti gausiuose liaudies kultūros tyrimuose, kurie dažniausiai apima ir XX a. pirmąją pusę. Iš gėrimų juose dažniausiai minimi alus ir degtinė, kas atspindi ir tuometines realijas¹⁴. Liaudyje tuomet labiau žinota naminukė, nei midus. Liaudies dainose minimas „saldus midus“, berods, atspindi kiek ankstesnę epochą¹⁵. Taip buvo, nepaisant kai kurių entuziastų bandymų populiarinti tiek vaisių vynus, tiek tą patį midų. Midui sugražinti į gyvenimą būtų reikėję didelių valstybės ir visuomenės pastangų, apskritai „tautinio auklėjimo“, kuris daugelyje sričių davė nemažų rezultatų. Šiaip įvairūs raginimai patiems pasigaminti šių skanių ir sveikų produktų, panaudoti tam savo žaliavas, mažiau vartoti įvairių nesveikų gėrimų, pagaliau patys receptai lietuviškoje spaudoje buvo skelbiami jau nuo XX a. pradžios. Antai 1902 m. pasirodė straipsnis, pasirašytas „Kelmynų Varno“ slapyvardžiu¹⁶, 1907 m. buvo išleista Kazio Žagrakalio knygelė¹⁷. Jau nepriklausomos Lietuvos laikais apie tai, kaip pasigaminti midaus, 1926 m. knygelėje rašė „Bitininko“ slapyvardžiu prisidengęs įžymus bitininkystės specialistas, vienas lietuviškos agronominės literatūros pradininkų Jonas Kriščiūnas (1888–1937)¹⁸, 1928 m. tai aiškino ir V. Prušinskis¹⁹.

¹³ Pvz., 1931 m. Pirmoje smulkųjų ūkio šakų parodoje Kaune buvo išstatytas „namie gamintas p. Sakelienės iš Varnių valsč. Povandenio dv. midus“. Žr. Kas matyta mažojo parodoj. *Dienos naujienos*, 1931, spalio 8, nr. 154, p. 2. J. Kriščiūnas 1926 m. rašė: „Jau ir dabar daugelyje vietų sodiečiai gamina vaisvynį ir midų ir reikia pripažinti, labai gerai ir skaniai pagamintą. Bet daugeliui nesiseka tas padaryti, kiti nežino net kaip tas darbas pradėti. (...) Midų mūsų seneliai gėrė jau tada, kada cukraus nepažinojo, kada dar degtinės (samogonkos) nemokėjo varyti. Tada gėrė midų, buvo sveiki ir ilgai gyveno. Ar nevertėtų dabar mums grįžti prie senovės. Būtume sveikesni, blaivesni ir linksmesni bei malonesni gyvenimą turėtume (...) midaus gaminimas yra lygiai toks pat, kaip ir vaisinio vyno, tiktai čionai vietoj cukraus imamas medus“. Žr. Bitininkas [Kriščiūnas, J.]. *Kaip vaisvynis ir midus gaminti*. Kaunas: „Varpo“ bendrovės leidinys, 1926, p. 3, 24. Pr. Dovydaitis 1927 m. rašė: „Senoji Lietuva taip pat buvo įžymi savo liepynais, bitėmis ir midaus gamyba, kuri dar neišnykusi visiškai ir šiandien, kaip kad ir bitininkystė. Schuster, M. *Iš svaigųjų gėrimų istorijos ypač atsižvelgiant į klasikinę senovę*. Autoriaus leistas, vertė ir papildė P. Dovydaitis. Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1927, p. 8.

¹⁴ Milius, V. Lietuvių valstiečių maistas XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje. *Iš lietuvių kultūros istorijos*. Vilnius, 1959, t. 2, p. 178. Etnologų Ž. Šaknio ir J. Mardosos teigimu, maisto kultūros tyrimai Lietuvoje šiuo metu neatliekami, bet liaudyje midus jau XX a. pradžioje tegalėjo būti tik labai retas etnokulinarijos reiškinys. XX a. pirmojoje pusėje per šeimos ir kalendorines šventes kaimuose buvo vartojamas alus, vynas ir degtinė. Perlojos apylinkėse tuo metu irgi daugiausia turėjo būti vartojama naminė degtinė. Midaus pavadinimas nebūtinai turėjo būti susijęs su realiu midumi, kaip kad, pavyzdžiui, minimas midus iš vyšnių ir medaus. Dėkoju už pastabas tyrėjams ir bitininkystės žinovui, VPU leidyklos direktoriui J. Balčiūnui.

¹⁵ „Saldus midus / Dobilio, dobilioj“. M. Yčo padainuotos dainos, užrašytos jo sūnaus. *Biržų žinios*, 1931, rugsėjo 6, nr. 25, p. 2.

¹⁶ Kelmynų Varnas. Midaus darymas. *Tėvynės sargas*, 1902, nr. 2–3B, p. 1–16.

¹⁷ Žagrakalys, K. *Midus ir vaisvyniai, jų išdirbimas*. Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1907.

¹⁸ Bitininkas [Kriščiūnas, J.]. *Kaip vaisvynis ir midus gaminti*. Žurnalo „Karys“ redakcija knygelės anotacijoje agitavo: „Vaisių vyno ir midaus gali be didelio vargo pasidaryti kiekvienas ūkininkas pats iš savo sodo vaisių. Toks namie padarytas vynas ir midus nėra blogesnis už įvairius iš užsienių pargabenamus šlamštus, už kuriuos mes turime atiduoti sunkiai uždirbtus litus. Mokykimės iš šios knygelės sunaudoti mūsų sodų vaisius“. *Karys*, 1926, nr. 10 (354), p. 92. Platesnis knygelės leidimas buvo išleistas ir po kelių metų. Bitininkas [Kriščiūnas, J.] *Kaip pasigaminti gėrymai iš medaus. Midus, krūpnykas, likieris, alus, gira ir bealkoholiai gėrimai*. Knygelė išleista kaip 1933 m. knygos „Bitininkystė“ papildymas. Autorius p. 3 pažymi, jog „gerinant bitininkavimo būdus, didėja ir medaus gamyba. Tai laikas susirūpinti ir medaus vartojimo padidinimu, kad nebūtų jo pertekliaus. Eksportui vargu daug medaus sunaudosime. Todėl daugiausia reikia susirūpinti medaus dorojimu savo krašte“.

¹⁹ Prušinskis, V. *Kaip pasigaminti midaus*. *Sodyba*, 1928, nr. 3, p. 5–6.

Šios neapibrėžtos situacijos priežastys buvo įvairios, o jų šaknys slypėjo ir ankstesnėje epochoje (žr. žemiau). Pirmiausia dėl specifinės žaliavos – medaus – brangumo midų nukonkuravo ne tik senieji „priešai“ alus ir degtinė, bet ir įvairūs vaisvyniai. Ne veltui viena straipsnio herojų verslininkė L. Stankevičienė vertėsi ne tik midaus, bet ir vaisvynių – obuolių, kriaušių, mėlynių, vyšnių, aviečių, braškių, agrastų ir serbentų (juodųjų, raudonųjų, baltųjų)²⁰ – gamyba. Kažin, ar ji negamino daugiau tik vaisvynių ir iš jų negavo daugiau pajamų, kaip iš midaus pardavimo.

Išskyrus negausius butelių etikečių ir kt. alkoholio kultūros artefaktų kolekcionierius, visuomenei ir istorikams pramoninės midaus gamybos tarpukario Lietuvoje faktai yra nežinomi. Apie vieną jų –Liudvikos Stankevičienės vaisvynių bei midaus fabriką Kaune – interneto erdvėje sklando vos vienas A. Vincento Sako posakis: „dar ir šiandien daug kas iš kauniečių prisimena L. Stankevičienės midus ir vynus“²¹. Kitas – midaus cechas Beini Šakovo „Goldberg“ alaus darykloje Prienuose yra paminėtas trijų autorių, iš kurių du pateikia atsiminimus²².

Šis tyrimas grindžiamas įvairiais rankraščiniais (Kauno apskrities archyvas (toliau – KAA), Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA); finansiniai, administraciniai ir kt. duomenys apie L. Stankevičienės ir „Goldberg“ daryklas) ir spausdintais šaltiniais (periodinės spaudos publikacijos – gėrimų reklamos ir kt., buvusių „Goldberg“ alaus daryklos darbininkų atsiminimai). Deja, neišliko ar nepavyko rasti abiejų įmonių archyvų („Goldbergo“ įmonė jų turėjo turėti išties didelį), todėl teko remtis fragmentiškais finansinių, statybos ir kitų institucijų duomenimis. Straipsnyje taip pat panaudotos autoriaus archyve saugomos surinktos midaus etiketės (žr. iliustracijas).

Siekiant parodyti midaus gamybą kai kurių kitų istorinio kultūrinio paveldo dalykų kontekste, straipsnyje pasirinktinai analizuojama žemaitukų veislės žirgų (gyvulininkystė) ir lietuvių skalikų veislės medžioklinių šunų (šunininkystė) situacija, taip pat aprašomi bruožai ikitolinės midaus gamybos tradicijos XIX–XX a. pirmajame ketvirtyje, t. y. paskutiniuoju jo epochos etapu, netiesiogiai galėjusiu daryti įtaką ir tarpukario Lietuvos gamintojams. Tačiau pagrindinis dėmesys skiriamas jau minėtoms pramoninėms (gamybos procese buvo naudojami gamybiniai pastatai ir įrengimai, samdomas darbas, o palyginti nemažais kiekiais pagaminama produkcija buvo parduodama) midaus darykloms²³. Straipsnyje siekiama nustatyti midaus daryklų veikimo chronologiją, gaminamos

²⁰ Įrašai ant etikečių: „L. Stankevičienės Vaisių vynas. Senolių midus“ (b. d.). *Vaisių vynas. Kriaušiu iš vietinių produktų. L. Stankevičienė*. Informacija. Autoriaus rinkinys.

²¹ Žr. Prieiga per internetą: <<http://www.hbhjuozas.lt/?lt=1103006956>> ir kt.

²² Plg. Ragauskas, A. *Aleksandras Sinkevičius (1908–1989): trečdalis gyvenimo, paskirto lietuviškam midui...*

²³ Pramonės įmonėmis jos buvo laikomos ir valdžios institucijų. Pvz., už 1937–1938 m. L. Stankevičienė buvo išpirkusi liudijimą įmonei kaip IX rūšies pramonės įmonei, o 1939 m. visiškai neišpirkusi. Mokesčių inspekcija įpareigojo verslininkę papildomai sumokėti pagrindinį verslo mokesčių už 1937–1938 m. ir visus mokesčius už 1939 m. – iš viso 377 Lt 25 ct valstybei, savivaldybei bei Prekybos ir pramonės amatų rūmams. Jau bolševikmečiu 1940 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. L. Stankevičienei nepavyko įrodyti, jog jos gamykla nepriklauso VI rūšies pramonės įmonėms, ir ji privalėjo sumokėti mokesčių už 1937–1939 m. „už pramonės įmonę midaus daryklą“ – iš viso 95 Lt 7 ct. Ji bandė įrodyti, jog nuo 1932 m. midaus negamina ir todėl turėtų būti priskirta prie III rūšies prekybos įmonių. KAA, f. 209,

produkcijos kiekius bei rūšis, reklamą ir kitus klausimus, kuriuos bent iš dalies leidžia atskleisti šiuo metu turimi duomenys.

Autoriaus žiniomis, šios daryklos buvo vienintelės, kuriose 1918–1940 m. pramoniniu būdu gamintas midus. Kitų panašių įmonių, kuriose būtų gaminamas midus, buvimo nustatyti kol kas nepavyko. Tiesa, „Šiaurės Lietuvos“ laikraštyje buvo išspausdinta neaiški informacija-reklaminiis skelbimas, kad midaus darykloje „Patrimpas“ gaminamas „Liaudies midus“. Po savaitės tame pačiame laikraštyje buvo paskelbtas jau kitas reklaminis skelbimas, iš kurio aiškėja, jog vadinamasis „Liaudies midus“²⁴ buvo gaminamas akcinėje bendrovėje „Goldberg“ Prienuose²⁵. Kas gi buvo toji midaus darykla „Patrimpas“ (Patrimpas – senovės prūsų šilumos ir vaisių dievas, jam buvo aukojamas ir vaškas – A. R.)? Kiti reklaminiai skelbimai rodo²⁶, kad tai tebuvo midaus gamybos cecho „Goldberg“ įmonėje pavadinimas. Ar jis buvo atskiras juridinis asmuo, pvz., dukterinė įmonė, dėl duomenų stokos sunku pasakyti²⁷.

Midaus gamybos klausimai tuomet Lenkijai priklausiusiame Vilniaus krašte šiame straipsnyje nenagrinėjami, jie bus aptarti kitoje publikacijoje. Tikintis, kad tyrimas gali būti naudingas Lietuvos technikos ir pramonės paveldo, Kauno ir Prienų miestų istorijos tyrėjams bei kolekcininkams, straipsnyje skelbiama įvairi su aptariamomis pramonės įmonėmis susijusi ikonografinė medžiaga.

NUO ŽEMAITUKŲ IKI SKALIKŲ...

Menkai mechanizuotame žemės ūkio krašte arklininkystė buvo strategiškai svarbi – ištvermingų, stiprių ir nelepių arklių potencialiai reikėjo tiek ūkio darbams, tiek kavalerijai, pagaliau eksportui, todėl tarpukariu iš dalies buvo pratęstas dar XIX a.

ap. 2, b. 7667, l. 2–4, 10). Dėl vienos alaus pramonės lyderių B. Šakovo „Goldbergo“ gamyklos pramoninio pobūdžio klausimų neturėtų kilti, nors midaus gamybai joje buvo skirtas tik vienas cechas (žr. žemiau).

²⁴ „Vėlykų šventėms jau išėjo į pasaulį gaivinantis gėralas „Liaudies midus“, gaminamas midaus darykloje „Patrimpas“, gaunamas vyno ir gastronomijos prekyboje Vaineikio, Šiauliai, Vilniaus g-vė 179 nr. Tel. 260. *Šiaurės Lietuva*, 1932, kovo 20, nr. 12, p. 6.

²⁵ „Naujiena! Vėlykų šventėms! Nesenai išėjęs gaivinantis gėralas vardu – „Liaudies midus“, kurs yra pagamintas iš geriausiųjų gėrimo produktų. Gaunamas Akc. B-vė Goldberg; Prienai. Dabar „Liaudies midus“ gaunamas visur, visose vyno ir gastronomijos parduotuvėse, aludėse, restoranuose ir klubuose. Reikalaukite visur, nes „Liaudies midus“ yra sveikas ir maistingas gėralas. Įsitikinkite“. *Ten pat*, 1932, kovo 27, nr. 13, p. 6.

²⁶ „Gerkite lietuvišką midų!!! Prienuose, prie alaus bravoro „Goldberg“ atidaryta lietuviško midaus dirbtuvė „Patrimpas“. Midus – senoviškas lietuvių gėrimas, pasižymintis savo skanumu ir maistingumu. „Patrimpo“ midus gaminamas iš tikro medaus ir panašių maistingų medžiagų. Šio sveiko, gaivinancio ir pigaus gėrimo reikalaukite visuose restoranuose, klūbuose ir alinėse. „Patrimpo“ midus yra 5 rūšių: „Bajoriškas“, „Vienuolynų“, „Lietuviškas“, „Prienų“ ir paprastas midus“. *Suvalkietis*, 1932, balandžio 3, nr. 14, p. 6; 1932, balandžio 10, nr. 15, p. 6; 1932, balandžio 17, nr. 16, p. 8; 1932, balandžio 24, nr. 17, p. 6; „Gerkite lietuvišką midų!!! Prienuose, prie alaus bravoro „Goldberg“ atidaryta lietuviško midaus dirbtuvė „Patrimpas“. Midus – senoviškas lietuvių gėrimas, pasižymintis savo skanumu ir maistingumu. „Patrimpo“ midus gaminamas iš tikro medaus ir panašių maistingų medžiagų. Šio sveiko, gaivinancio ir pigaus gėrimo reikalaukite visuose restoranuose, klūbuose ir alinėse. „Patrimpo“ midus yra 5 rūšių: „Bajoriškas“, „Vienuolynų“, „Lietuviškas“, „Prienų“, „Vaidelučių“ ir paprastas midus. *Suvalkietis*, 1932, gegužės 1, nr. 18, p. 6; 1932, gegužės 8, nr. 19, p. 6; 1932, gegužės 15, nr. 20, p. 6; 1932, gegužės 22, nr. 21, p. 6; 1932, gegužės 29, nr. 22, p. 6. Už nuorodą apie midų laikraštyje „Suvalkietis“ dėkoju kolekcininkui Adomui Miliauskui.

²⁷ „Vėlykų šventėms jau išėjo į pasaulį gaivinantis gėralas „Liaudies midus“, gaminamas midaus darykloje „Patrimpas“, gaunamas vyno ir gastronomijos prekyboje Vaineikio, Šiauliai, Vilniaus g-vė 179 nr. Tel. 260. *Šiaurės Lietuva*, 1932, kovo 20, nr. 12, p. 6.

viduryje pirmiausia didikų Oginskių Rietave pradėtas žemaitukų veislės (jiems, beje, buvo duodami tik lietuviški vardai) išsaugojimas ir plėtojimas. Dar 1914 m. veterinaras K. Jašinskas rašė, kad „žemaičių veislės arklių pakėlimas ir paplatinimas mūsų krašte ne mažesnę vertę turi kaip senovės pilys, apie kurias pastaraisiais metais tiek daug buvo rašyta“²⁸. 1918–1919 m. jie vėl buvo atsidūrę ties išnykimo riba, nes tik nedaug jų išsaugojo ir toliau veisė vos keliolika dvarininkų (S. Narutavičius, Č. Milvydas, K. Jančevskis)²⁹. Jų išsaugojimu užsiėmė valstybė. 1922–1923 m. Žemės ūkio ministerija įsteigė valstybinį žemaičių veislės arklių žirgyną Plungėje su 100 ha žemės (nuo 1934 m. veislynas perkeltas į Gruzdžius su 360 ha žemės). Bent dalis šiame procese dalyvavusių asmenų, matyt, galvojo panašiai, kaip hipologas Z. Mockus, teigęs: „Jeigu patariame patriotizmo jausmą reikšti gyvenimo būdu, rūbais, papuošalais ir panašiai, tai ne pro šalį būtų patriotais būti ir materialistais, platinant savąjį žemaituką“. 1928 m. įsikūrusi Lietuvos vietiniams arkliais gerinti draugija netrukus apsisprendė veisti ir populiarinti žemaitukus. Pastarąją veiklą nuo ketvirtojo dešimtmečio pabaigos pratęsė Lietuvos arklių auginimo ir gerinimo draugija. Žemaitukai kaip vienintelė vietinė arklių veislė ir savotiškas istorijos paminklas šiek tiek buvo naudojama ir valstybinei reprezentacijai, pvz., nuolat buvo eksponuojami įvairiose Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodose. Nepaisant visų pastangų, žemaitukų auginimo sąjūdžio rezultatai buvo gana kuklūs. Nors veislė buvo išsaugota, – 1938 m. vien tik valstybiniame žirgyne buvo apie 100 žirgų, tačiau jie, palyginti nedideli ir lengvi, objektyviai negalėjo konkuruoti su kitomis veislėmis, todėl plačiau taip ir nepaplito nei žemės ūkyje, nei kariuomenėje ar policijoje³⁰. Jeigu 1930 m. iš 3609 veislinių eržilų žemaitukai sudarė apie 1,8 proc., tai 1937 m. iš 3212 veislinių eržilų žemaitukų buvo tik 1 proc. Be valstybės jais rūpinosi tik pavieniai dvarininkai³¹. Palyginti neturtinga valstietija mąstė pragmatiškai ir su žemaitukais „nežaidė“. Nepaisant entuziastiškų pasisakymų, jų traukiamoji galia palyginti su stambių veislių arkliais buvo gerokai mažesnė. Valstiečiams laikyti kelis žemaitukus vietoj kokio nors švedų ardeno neapsimokėjo. „Groti pirmu smuiku“ jie galėjo išties labai smulkiuose, ne prekinuose ūkiuose³².

²⁸ Jašinskas, K. Veisia svetimus arklus, o savo užmiršta. *Žemė*, 1914, vasario 20 (kovo 5), nr. 4. Cit. pagal: Petreikis, T. Žemaitukų veislės likimas XX amžiuje – iki 1945 metų..., p. 77.

²⁹ Irenėjus Oginskis (1808–1863) rašė, jog su žemaituku, mažu, tvirtu, protingu arkliu, lietuviai laimėjo kovas su kryžiuočiais, todėl negalima leisti, kad jis išnyktų. Žr. Girininkienė, V. Kunigaikščiai Oginskiai ir žemaitukai; M. Bertašius ir kt. *Lietuviški žirgai*, p. 63–73.

³⁰ Ne veltui 1933 m. „Mūsų rytojuje“ veterinaras Matas Veitas apgailėstaudamas rašė apie dažną įsitikinimą, jog Lietuvai tinka stambūs arkliai, o ne smulkūs. Jis netgi teigė, jog rūšiuojant veislinius eržilus žemaitukai esą „naikinami“. Iškeldamas smulkaus, sveiko, ištvėringo, pigiai išlaikomo žemaituko privalumų smulkiame lietuvių valstiečio ūkyje, M. Veitas kritiškai rašė: „žemaitukas su pasikarščiavimu visoj Lietuvoj naikinamas, vien tik dėl savo mažo ūgio (stambaus žemaituko niekada ir nebuvo). Ir dar už keletos metų žemaitukai bus didžiausia retenybė, gal keli užsiliks tiktai Plungės žirgyne, ne kaipo Lietuvos darbo arklis, bet kaip zoologiška retenybė, greta zubro, equus Przewalski, arba fossilis (...) Įdomu, kurią ir iš kurio pasaulio užkampio importuotą arklių veislę augins lietuviai, išnaikinę savo brangų, smulkaus ūkio sąlygose nepamainomą žemaituką. Ar ne laikas sulaukyti pavojingą žingsnį, kol dar ne vėlu?“. Veitas, M. *Raštai*. Kaunas: Naujasis lankas, 2008, p. 841–842.

³¹ Petreikis, T. Žemaitukų veislės likimas XX amžiuje – iki 1945 metų..., p. 77.

³² Kituose ūkiuose jie galėjo atlikti tik pagalbines funkcijas, kaip, pvz., šiais laikais „popsikai“ (traktoriai T-16, T-25). Kokių nors išmokų, kaip dabar valstybė pagal „Nykstančių Lietuvos senųjų veislių gyvulių ir naminių paukščių

Dar nepalankesnės sąlygos susiklostė lietuvių skalikams. Tuomet dar nebuvo aiškesnio supratimo dėl pačios veislės, jos santykio su lenkų skalikais. Nepriklausomybės pradžioje medžioklinių šunų, tiksliau, grynakraujų lietuvių skalikų, beveik neliko (kažin ar daug jų buvo iš viso), tik mišrūnai, nors iki tol skalikai tarp medžioklinių šunų vyravo, paukštūniai sudarė nedidelę dalį. Bent jau taip teigė medžioklės žinovai, kurie rašė: „per didįjį karą ir vokiečių okupaciją beveik visiškai buvo išnaikinti mūsų krašte medžiokliniai šunys. Turbūt nė vienas naminis gyvulys taip nenukentėjo per karą ir okupaciją Lietuvoje, kaip šuo, ir labiausiai medžiokliniai šunys. Vyžlų ir skalikų pasiliko visame krašte gal vos keli“³³. Pradžioje tik vienas kitas medžioklės su skalikais entuziastas suvokė juos kaip istorinio kultūrinio paveldo dalį. Štai pora citatų: „su skalikais pas mus medžiojama, ir toji medžioklė turi daug mėgėjų, šalininkų, vadinasi ir gynėjų; todėl turime teisės ir reikalo tobulinti ir kultivuoti ją. Antra vertus rodos, kad skalikai yra vienintelė medžioklinių šunų rūšis, kuri pas mus nuo senovės turėjo savo žinovų, augintojų, ir net išsidirbo tam tikra veislė, rusiškai vadinama ‚polskaja gončaja‘; prie jos iškultivavimo ir standartavimo Lietuva prisidėjo gal daugiau kaip Lenkija. Todėl mes turime pagrindo laikyti šią veislę mūsų. Yra žinių, kad ligšiol mūsų krašte užsiliko tų tikrųjų skalikų. Tad mūsų savigarba reikalauja, kad neduotumėm išnykti šiai įdomiai, turinčiai gerų savybių veislei“³⁴. Lietuviškų skalikų egzistavimu jau neabejojama ir vienoje 1932 m. publikacijoje, kurioje jis priskirtas trumpaplaukių skalikų grupei – šalia lenkų, rusų ir kitų³⁵. Kitas autorius jau pačioje nepriklausomybės pabaigoje teigė: „...medžioklė su skalikais mus jungia su mūsų senolių papročiais, bei tradicijomis. Juk viskas, kas mus riša su mūsų tautos garbinga praeitimi, yra branginama, palaikoma ir net ugdoma. Taip pat ir ši senovės paprotį, kultūrinę pramogą – medžioklinį sportą reikėtų ne slopinti, bet ugdyti ir net proteguoti, kaip praeities palikimą“³⁶. Regis, absoliuti dauguma tuomet medžiotojų turimų skalikų buvo lietuvių skalikai, todėl šie terminai vartoti sinonimiškai. Kaip bebūtų, skalikai buvo branginami, o jiems dingus skelbiamos netgi nemažos premijos suradusiems³⁷.

Tačiau strategiškai svarbaus valstybės dėmesio lietuvių skalikai nesulaukė. Jeigu anksčiau išdėstytos pažiūros ir buvo kiek plačiau paplitusios, bet valdžios ir visuomenės nepalankios pozicijos dėl medžioklių su skalikais visiškai nebuvo realizuotos. Medžioklės įstatymuose ir kituose su ja susijusiuose teisės aktuose lietuvių skalikai nebuvo atskirai išskiriami, pvz., buvo apmokestinami lygiai taip pat, kaip ir kiti skalikai, jau nekalbant

išsaugojimo programą“ (už žemaitukų ir stambiųjų žemaitukų veislės arklius – jų Lietuvoje yra apie 350, kasmet mokama po 684 Lt), už jų laikymą nemokėjo.

³³ Sary-kurt. Šunų, standartų ir lauko bandymų reikalai. *Medžiotojas*, 1927, nr. 1, p. 11; Medėjas. Reprodukoriai ir augintojai. *Ten pat*, 1936, nr. 27, p. 11; Mikų Dėdė. Skaliko paskirtis ir jo vaidmuo. *Ten pat*, 1939, nr. 36, p. 3.

³⁴ Sary-kurt. Šunų, standartų ir lauko bandymų reikalai..., p. 12.

³⁵ M. L. G. Medžiokliniai šunės. *Medžiotojas*, 1932, nr. 15, p. 20. Lietuvių skalikų buvimu neabejojo ir lenkų autoriai, pvz., Korsak, W. *Rok myśliwego*. Poznań: Nakł. Książnicy Narodowej M. Niemierkiewicza, 1922, s. 298.

³⁶ Mikų Dėdė. Skaliko paskirtis ir jo vaidmuo..., p. 6.

³⁷ 1931 m. buvo paskelbta: „Birštono rajone dingo kalė-skalikė. Juoda, kojos rusvos. Pristačiusiam – 50 lt. atlyginsiu. Pasisavinusį trauksiu teismo atsak. Kaunas, Višinskio g. N. 80. Norkus. 8644“. *Lietuvos aidas*, 1931, gruodžio 30, nr. 296, p. 8.

apie kokią nors paramą jiems. Taigi jie neturėjo jokio specifinio statuso, išskyrus jau minėtas entuziastų deklaracijas, ir valstybės nebuvo laikomi istoriniu kultūriniu paveldu. Neorganizuotos jų parodos, neįsteigtas koks nors klubas ar draugija. 1931 m. Taisyklingos medžioklės ir žūklės draugijoje pirmą kartą buvo aptarti medžioklinių šunų veisimo klausimai, tačiau ne lietuviškų skalikų, kaip galima būtų tikėtis, o vižlų (seterių).³⁸ Neatsitiktinai 1936 m. pradžioje (o gal ir anksčiau?) Lietuvoje jau veikė Anglų seterių klubas³⁹. Dėmesys paukštšuniams-seteriams, pointeriams ar spanieliams, matyt, aiškintinas tuo, jog medžioklė su jais nebuvo apribota nepalankių sąlygų bei teisės sprendimų, kaip medžioklės su skalikais.

Prastoka padėtis tuomet buvo apskritai su medžiokliniais šunimis. Dar 1927 m. medžioklinių šunų veisimo, dresavimo ir kt. srityse ryškesnių poslinkių nebuvo – nevyko šunų lauko bandymai, parodos ir t. t. Jų auginimas buvo sporadiškas ir mėgėjiškas. S. Putvinskis skundėsi, kad į straipsnio, paskelbto 1927 m. „Medžiotojo“ žurnale, daugelį svarbių minčių išvis nereaguojama: „Rodos, kad visi tie gražūs šūksniai nedavė konkrečių vaisių, taip sakant, liko bevilčiu balsu, šaukiančiu dykumoje“⁴⁰. Realizuojant jo postulatus ir pagaliau išplatinus specialią anketą su „Medžiotojo“ numeriu tebuvo gauti 37 atsakymai. Daugelis gerų, taip pat su kilmės dokumentais, medžioklinių šunų taip ir nebuvo surašyti⁴¹.

Iki nepriklausomybės pabaigos situacija su medžiokliniais šunimis iš esmės nebuvo pasikeitusi. Vienas autorius 1936 m. konstatavo: „Neturime nei komersantų augintojų (nes pas mus tai ir neapsimokėtų), nei turtingų ir kompetentingų mecenatų mėgėjų, kurie galėtų prisidėti prie įsigijimo ir išlaikymo gerų medžioklinių šunų. Yra keletas mėgėjų, įsigijusių pusėtinus šunis užsienyje, kurių šuniukais ir tenkinami negausūs reikalavimai. Jeigu neatgabensime gerų reproduktorių iš užsienio, tai ir ši negausi ir abejotinos vertės medžiaga ilgainiui turės išsigimti dėl giminiškų kergimų“⁴². Kuklių postūmių būta. Pvz., 1936 m. Taisyklingos medžioklės ir žūklės draugija pavedė savo Centro valdybai pasirūpinti, kad Žemės ūkio parodoje būtų atskiras medžioklinių šunų paviljonas⁴³. 1938 m. pažymima, kad „nors medžioklinių šunų turime pusėtinų, bet maža kas rūpinasi racionaliu jų auginimu. Neturime net būtinausio dalyko – kilmės knygų. Mus čia pralenkė net smulkių gyvulių ir paukščių augintojai“⁴⁴.

Medžioklė su šunimis apskritai bei skalikais konkrečiai per visą laikotarpį tik sunkėjo. Prezidentas A. Smetona buvo medžiotojas, tačiau medžiojo su varovais, o ne su skali-

³⁸ Anglų seteriai. *Medžiotojas*, 1931, nr. 2, p. 16.

³⁹ Medžiotojams lauko bandymai. *Ten pat*, 1936, nr. 26, p. 23.

⁴⁰ Putvinskis, S. Šunų klausimu. *Ten pat*, 1929, nr. 7, p. 13.

⁴¹ Dėl ankėtos. *Ten pat*, 1933, nr. 17, p. 20.

⁴² Medėjas. Reproduktoariai ir augintojai. *Ten pat*, 1936, nr. 27, p.11.

⁴³ Lietuvos Taisyklingos medžioklės ir Žūklės draugijos visuotinio skyrių atstovų suvažiavimo 1936 metų kovo mėn. 8 d. protokolai. *Ten pat*, 1936, nr. 27, p. 6. Suvažiavime, beje, valdyba įpareigota pasirūpinti, kad Medžioklės įstatymo 11 ir 38 str. griežtai nebūtų taikomi arba jų taikymas būtų plačiai aptartas taisyklėse.

⁴⁴ Venator. Šalintini reiškiniai. *Ten pat*, 1938, nr. 30, p. 3.

kais. Paprastai Kaišiadorių urėdijos miškuose bent keletą metų buvo rengiama tradicinė medžioklė, kurioje, be Prezidento, paprastai dalyvaudavo vyriausybės nariai, kariškiai, diplomatai ir kt.⁴⁵ Autoritarinio režimo sąlygomis asmeniniai „lyderio“ pomėgiai potencialiai galėjo nemažai lemti, tačiau objektyvių žemės reformos aplinkybių iš esmės pakeisti nebūtų galėję.

Medžioklei su skalikais tuometinėje Lietuvoje buvo nelengva dėl įvairių aplinkybių. Buvo nepaprastai sumažėję miškų plotai ir jų kokybė. Dėl Žemės reformos buvo išdalinti dvarai su dideliais žemių ir miškų masyvais, atsirado labai daug savininkų. Iš esmės dėl 1918 m. rudenį–1919 m. žiemą prasidėjusių beatodairiškų vietos gyventojų medžioklių⁴⁶, kurios tokiu būdu bent kiek kompensuodavo atimamų maisto produktų stygių, buvo labai sumažėjęs su skalikais medžiojamų žvėrių – briedžių, elnių, stirnų, kiškių, taip pat šernų ir kt. – skaičius, daugelis jų buvo visiškai uždrausti medžioti. Gyvūnams labai kenkė masiškai paplitęs brakonieravimas bei šiaip gyvūnijos niokojimas, kuo, nematydami čia nusikaltimo, užsiiminėjo piemenys ir kt. Didelę žalą darė tiek palaidi šunys, tiek ir medžiokliniai⁴⁷. Valdžios nuomone, medžioklė su stipriais ir greitais skalikais medžiojamiems gyvūnams buvo žalinga, ypač stirnomis, – žvėrys buvo išvaikomi iš veisimosi vietų, pražudomi jų jaunikliai ir t. t. Beje, panašios nuomonės buvo ir kai kurie medžiotojai. Kai kurie jų siūlė medžioklėje skalikus keisti gerokai lėtesniais taksais. Pasak taksų gerbėjų, medžioklėje jie dirbė geriau nei pernelyg azartiški, iki keliolikos valandų dirbti galintys ir žvėris išvaikantys skalikai⁴⁸. Tokia buvo būsimojo žemės ūkio ministro (1935–1938 m.), aistringo medžiotojo S. Putvinskio, tuomet ūkininkavusio Šilo – Pavėžupio dvare, pozicija. Tokios pat nuomonės laikėsi ir aistringas medžiotojas, būsimoji Miškų departamento direktorius 1936–1940 m. A. Rukuiža. Nors jų pastangomis ir buvo įkurtas „Medžioklės fondas“, tačiau medžioklinei šunininkystei menkai kas tenuveikta.

Medžioklės žinovai pažymi, jog pagrindo kaltinimams dėl žalingos skalikų medžioklės yra. Pvz., geri skalikai nepalieka zuikiui jokių šansų likti gyvam, – jeigu jo nenušauna medžiotojai, nesudrasko skalikai, tai zuikis dažniausiai nugaišta pervargęs ar dėl plaučių uždegimo. Betgi pastebėta, jog skalikai nepakelia iš guolio daugiau kaip 10 proc. zuikių⁴⁹. Santūrų požiūrį į medžioklę su skalikais išreiškė tie patys medžioklės įstatymai, kurių

⁴⁵ Pono Respublikos Prezidento medžioklė. Ten pat, 1928, nr. 2, p. 15; Pono Respublikos Prezidento medžioklė. Ten pat, 1929, nr. 5, p. 5; Pono Respublikos Prezidento medžioklės Kaišiadorių ir Marijampolės miškų urėdijose. Ten pat, 1930, nr. 8, p. 14; Medžioklė Kaišiadorių miškuose. Ten pat, 1932, nr. 13, p. 13; Reprezentatyvinė medžioklė Kaišiadorių urėdijos miškuose 1933 m. sausio mėn. 28 d. Ten pat, 1933, nr. 17, p. 24 (Prezidentas nedalyvavo).

⁴⁶ Ivanauskas, T. Briedis. Ten pat, 1929, nr. 6, p. 3–4; Laukinių gyvulių apsauga ir medžioklė. *Mūsų girios*, 1929, nr. 1, p. 18–19.

⁴⁷ Bučekas, A. Šuo valkata. Ten pat, 1936, nr. 27, p. 18–19; Žeromskas, V. Pramoga ir nauda. Ten pat, 1938, nr. 31, p. 18–19.

⁴⁸ P[utvinskis], S. Atsiminimai iš medžioklės su taksais. Ten pat, 1929, nr. 7, p. 13; Rukuiža, A. Iš medžioklių su urviniais. Ten pat, 1935, nr. 24, p. 10–11; Dar apie stirnų įkurdinimą. Ten pat, 1936, nr. 27, p. 16; Skaržinskas, V. Kaip su taksu medžiojau obšrus. Ten pat, 1938, nr. 30, p. 22–23 („Skalikus iš dalies atstoja gerai paruoštas taksas, kuris ypač tiktų sužeistiems gyvūnams seksti, medžioti miške ir krūmuose. Nepaisant jo mažumo taksas yra labai ištvermingas ir universalus, o jo išlaikymas visai pigus ir patogus“, – rašė V. Skaržinskas).

⁴⁹ Korsak, W. *Rok myśliwego*, s. 91.

nuostatos tik griežtėjo. Jau 1925 m. Medžioklės įstatymas nustatė (21 str.), jog „Valkata laikomas kiekvienas šuo, kuris yra nubėgęs ½ kilometro nuo savininko gyvenamosios vietos arba be medžiotojo yra išbėgęs į mišką“⁵⁰. Ši nuostata prieštaravo medžioklės su skalikais praktikai: skalikai, sekdami medžioklėje žvėris – stirnas, lapės, kiškus, – nuklysdavo tolokai nuo medžioklės vietos, tai buvo pastebėta ir pačių medžiotojų. Valkatas šunis įstatymas leido šaudyti, tačiau skalikai nebuvo jokie valkatos. Pasitaikydavo, jog valstybinių miškų urėdai apskritai uždrausdavo medžiokles su skalikais savo urėdijose, pvz., taip nutiko 1928 m. Jonišio miškų urėdijoje⁵¹. Neretai ūkininkai uždrausdavo medžioti savo žemėje⁵². 1933 m. valstybės miškų bei žemių nuomos medžioklei taisyklėse buvo nustatyta, jog nuomininkas tame pačiame plote be skalikų gali medžioti du kartus, o su skalikais – kartą per savaitę⁵³.

1925 m. Medžioklės įstatymo ir jo vykdymo instrukcijoje⁵⁴ numatyta (16 str.), jog „už medžioklės šunis: kurtus, skalikus, jų metisus (mišinius) ir kitus šunis varikus, imama mokesčio metams po 10 litų, o už vižlas – po 5 litus.“ Bet kokia medžioklė (taip pat ir su skalikais) buvo uždrausta miškų masyvuose, kuriuose buvo išlikę tuomet beveik išnykusių briedžių, elnių ir stirnų. Medžioklė su skalikais buvo draudžiama ir pusiau rezervatuose, kur minėti žvėrys laikėsi ir veisėsi. Kituose plotuose su skalikais buvo leidžiama medžioti nuo rugsėjo 1 d. Nuo 1933 m. skalikų „padėtis“ dar pablogėjo. Su jais medžioti leista tik kartą per savaitę, dėl stirnų apsaugos naujose jų paplitimo vietose dar griežčiau buvo ribojami medžioklės su skalikais plotai. Pasak komentatorių, naujasis 1935 m. Medžioklės įstatymas⁵⁵, nors jame buvo net atskira dalis (V) „Medžiokliniai šunys“, „faktiškai visai panaikina medžioklę su šunimis (...)“⁵⁶. Čia turėta galvoje ne mokesčiai, kurie jau siekė 15 lt. per metus už kurtus, skalikus, kraujasekius („kraujašunius“) ir basetus, ar draudimas su jais medžioti nuo vasario 1 d. iki spalio 15 d., o du straipsniai, būtent: 3 str. – „buvimas svetimoje žemėje (...) su palaidu medžiokliniu šunimi laikomas medžiokle“ ir 38 str., pagal kurį „svetimame medžioklės plote (faktiškai svetimame žemės plote – A. R.) sulaukius ar nesulaukius medžioklinį šunį, jo savininkas atsako kaip už medžiojimą svetimoje žemėje“. Toks nusižengimas buvo laikomas medžioklės taisyklių pažeidimu, ir šuns savininkas galėjo būti patrauktas teisminėn atsakomybėn ir 3 metams netekti teisės medžioti. Pasak komentatoriaus, „šis paragrafas atgieda „requiem“ visiems skalikams. Mūsų medžiotojai nėra tokie turtingi, kad leistų sau liuksusą laikyti vieną ar keletą rusiškai vadinamų „do-jezzačyj“, kurie sugeba nukreipti skalikų sraują nuo naujų žvėries pėdų. Kas medžiojo su

⁵⁰ L. Petrošausko klausimai [bei] Atsakymas. Ten pat, 1928, nr. 2, p. 27.

⁵¹ Lietuvos Taisyklingos medžioklės ir žūklės draugijos skyrių atstovų suvažiavimo 1928 m. vasario 26 d. Kaune protokolai. Ten pat, 1928, nr. 2, p. 13.

⁵² Elisonas, J. Mūsų krašto medžioklė periodinės spaudos žiniomis. Ten pat, 1929, nr. 5, p. 23.

⁵³ Varžytynių sąlygos išnuomoti valstybės miškams bei žemėms medžioklei. Ten pat, 1933, nr. 16, p. 19–20. Žurnalo bendradarbio Ž. nuomone, kartas per savaitę medžioklei su skalikais buvo per dažnas.

⁵⁴ *Vyriausybės žinios*, 1925, gegužės 9, nr. 191–1294; Ten pat, 1925, rugpjūčio 26, nr. 202–1355.

⁵⁵ *Medžiotojas*, 1935, nr. 25, p. 6, 8.

⁵⁶ Medėjas. Naują medžioklės įstatymą pavarčius. Ten pat, 1936, nr. 26, p. 9.

skalikais, tas labai gerai žino, kad ne tik iš netyčių pasipainiojęs ožys (stirninias – A. R.), bet lapė ar net paprastas kiškėlis sugeba nuvesti skalikus už kelių kilometrų, žinoma, ir į svetimą lauką ar į mišką. Jokie atšaukimo signalai čia nepadedą. Aš puikiai suprantu, kad medžioklė su skalikais nėra ypatingai pageidaujama ir turi kai kurių neigiamumą. Nepaisant visos šios medžioklės poezijos ir nepalyginamo malonumo, ji savaime visur siaurėja. Bet šis įstatymas jai stato kryžių. Beveik tą patį galima pasakyti ir apie medžioklę su taksais ar basetais (...) aš tikiu, kad ilgainiui bus surastas koks nors „modus vivendi“, nes kitaip teks visai atsisakyti nuo visokios medžioklės su šunimis. Nesinorėtų įtarti, kad šie §§ tokia redakcija, kokie jie yra dabar, įstatyme atsirado sąmoningai⁵⁷. Netrukus įstatymo 38 str. pirmoji pastraipa buvo pakeista, nustatant, kad „medžioklės ploto savininkas ar valdytojas kiekvienu metu turi teisę savo plote sulaikyti svetimą medžioklinį šunį“⁵⁸, taigi panaikintas šio fakto aiškinimas kaip medžioklės. Tačiau su skalikais medžioti buvo galima tik ne mažesniuose kaip 500 ha miškų plotuose. Tiesa, autoriai pažymi, kad naujasis įstatymas nepanaikino 1933 m. pradžioje sudarytų medžioklės plotų nuomos sutarčių, kuriose valstybiniai miškai buvo išnuomotai 6 metams ir daugelyje jų dar leista medžioklė su skalikais. Naujoje Medžioklės įstatymo redakcijoje esminių pakeitimų medžioklėje su skalikais nebuvo padaryta⁵⁹.

Todėl ne vienas pesimistiškai nusiteikęs medžioklės žinovas prognozavo visišką medžioklės su skalikais išnykimą: „Vis labiau ir labiau mažėja medžiojami plotai, smulkėja atskirų savininkų žemės, daugiau randasi sienų, tvorų ir uždraustų medžioti vietų. Taip mėgstama Lietuvoje iš senų senovės medžioklė su skalikais, rodos, aiškiai eina prie galo. Reikia manyti, kad ilgainiui, kaip ir Vokietijoje, ji galų gale bus visai įstatymų suvaržyta. Nors aš pats esu didelis tos medžioklės mėgėjas ir kol kas turiu gerus skalikus, tačiau negaliu nepripažinti, kad dabartinėmis sąlygomis, tuo labiau ateityje, ji yra žalinga, o kai kur ir visai negalima. Kiekvienas žino, kad skalikai išvaiko žvėris, pav. stirnas, kad medžioklei su jais reikalingi dideli plotai, ne šimtai, bet tūkstančiai hektarų. Galų gale ir naujo medžioklės įstatymo projektas (kiek aš girdėjau) teleidžia medžioklę su skalikais asmenims, turintiems medžiojamo ploto ne mažiau kaip penkis šimtus hektarų“⁶⁰. Čia autorius buvo teisus. 1939 m. pradžioje sudarant naujas valstybės medžioklės plotų nuomos sutartis 6 metams daugelis urėdijų dėl stirnų apsaugos uždraudė medžioklę su skalikais miškuose, kur nuolat laikėsi ir veisėsi stirnos, o kai kurios paliko tik nedidelius

⁵⁷ Ten pat, 1936, nr. 26, p. 10. Redaktorius pastebėjo, jog „reikia tikėtis, kad administracijos ir teisingumo organai, sumaniai ir objektyviai vykdydami įstatymą, ne už kiekvieną nusižengimą taikys trejų metų suspendavimą (11 str.), o šuniui peržengus svetimo medžioklės ūkio sieną, taikys 3 ir 37 str. tiksliai esant aiškiems piktos valios požymiams arba baustinam apsileidimui. Kelių metų praktika gali parodyti ir daugiau įstatymo netobulumų ir neaiškumų. Dabar reikia laukti, kad ž. ū. ministerija, išleisdama medžioklės įstatymui komentarus ir taisykles jam vykdyti, tinkamai papildys ir paaiškins neaiškias vietas“.

⁵⁸ Medžioklės įstatymo pakeitimas. Ten pat, 1936, nr. 27, p. 5.

⁵⁹ Medžioklės įstatymą keičiant. Ten pat, 1940, nr. 6 (46), p. 1–3.

⁶⁰ P[utvinskis], S. Atsiminimai iš medžioklės su taksais. Ten pat, 1929, nr. 7, p. 13.

plotus. Jose taip pat vietoj 1 dienos per savaitę leista su skalikais medžioti kartą per dvi savaites, t. y. 8 dienas per sezoną⁶¹.

Nepaisant visų nepalankių aplinkybių, medžioklė su skalikais visiškai neišnyko. Pa-sitaikydavo, kad su jais atsitiktinai būdavo sumedžiojami net vilkai⁶². Tačiau toji kad ir objektyvi medžioklės su skalikais vegetacija nebuvo panaši į jokią ypatingą lietuvių skalikų statusą, greičiau atvirksčiai. Susirūpinta jais buvo jau tik sovietmečiu, XX a. šeštajame dešimtmetyje.

MIDAUS GAMYBOS TRADICIJOS BRUOŽAI XIX–XX A. PRADŽIOJE

Literatūroje dažniausiai perdedamas midaus gamybos užmarštis nuo XVIII a. pa-baigos iki XX a. vidurio laipsnis. Ne tik lietuvių, bet ir rusų, lenkų ir kt. autoriai neretai teigia, kad senosios midaus gamybos technologijos bei receptai buvo pamiršti, o midų iš svaigiųjų gėrimų vartojimo visiškai išstūmė degtinė ir alus. Toks požiūris sietinas su jau minėtu menku midaus istorijos pažinimu, kaip apskritai ir kitų svaigiųjų gėrimų, maisto pramonės istorijos tyrimų stoka ir senųjų midaus gamybos tradicijų hipertrofavimu, t. y. matymu jose kažko tokio, ko tarsi visiškai neįmanoma pratęsti, atkurti ir pan. Šie teiginiai smarkiai prasilenkia su istorine tiesa. Pagrindinė midaus gamybos ir vartojimo tendencija išties stebima mažėjimo kryptimi, ypač XIX a. pabaigoje, bet apskritai dinamika buvo žymiai sudėtingesnė.

Pakanka bent trumpai susipažinti su midaus gamybos situacija tuometinėje Rusijos imperijoje. Amžininkų skaičiavimais, midaus gamyba tiek vadinamose privilegijuotose gubernijose, tiek ir vakarinėse, kur už midų iki 1861 m. nereikėjo mokėti akcizo, buvo išvystyta labiau nei kitose. Tačiau gyvenime (kaip ir statistikoje) alaus ir midaus daryklos dažniausiai veikė bendrai ir buvo skaičiuojamos kartu (пиво-медоваренные заводы). Nedažnai midaus varyklos veikdavo ir būdavo skaičiuojamos atskirai. Todėl tiksliai nustatyti, kiek įmonių gamino midų, kiek jo buvo pagaminama, neįmanoma. Be to, iki 1861 m. gėralų akcizo įstatymo midus dar buvo gaminamas medaus apdirbimo įmonėse, prie kurių visuomet veikdavo ir vaško lydyklos. Įstatymas midaus gamybai turėjo gana neigiamą poveikį. Nors jis leido kiekvienam savo vartojimui pasigaminti po 3 kibirus, tačiau atskirų midaus varyklų katilams nustatė gana didelę – 35 kibirų apimties mini-malią žemutinę ribą. Daugelis iki tol veikusių midaus daryklų šios ribos nesiekė, o nauji katilai brangiai kainavo. Be to, akcizą mokėti reikėjo už kiekvieną dieną, tačiau midus dėl jo gamybos specifikos kasdien negalėjo būti verdamas. Amžininkų teigimu, šios įstatymo nuostatos daugelyje Rusijos imperijos vietų midaus gamybą tiesiog „nužudė“, ir midaus kaip atskiros ūkio šakos visiškai nebeliko. 1863 m. pirmojoje pusėje visoje Ru-sijos imperijoje veikė tik 150 midaus daryklų (šiose ir kitose privilegijuotose varyklose,

⁶¹ Mikų Dėdė. Skaliko paskirtis ir jo vaidmuo. Ten pat, 1939, nr. 36, p. 3–4.

⁶² Vytautas Bl. Vilkus ir su skalikais galima medžioti. Ten pat, 1939, nr. 34, p. 10–12. Medžiota zuikiai, stirnos ir vilkai 600 ha Piniavos miške prie Panevėžio. Vytautas Bl. Medžioklėje su skalikais. Ten pat, 1940, nr. 41, p. 25–28.

kurios nemokėjo akcizo, buvo išvirta apie 350 000 kibirų midaus), iš jų Livliandijos – 27, Estliandijos – 11, Vilniaus – 5, Kauno – 3, Kuršo – 0. Įstatymo pataisa, išėjusi 1863 m. gruodžio 10 d., situaciją kiek pagerino: buvo nustatyta mažesnė – 10 kibirų minimali katilo apimtis midaus varyklai, už kiekvieną katilo kibirą reikėjo mokėti po 50 kp per dieną akcizo mokesį, tačiau leista virti ne daugiau trijų virimų kasdien; už patentus katilams nuo 10 iki 25 kibirų reikėjo mokėti po 10 rb, už 25–35 kibirų katilus – 20 rb ir t. t. Namudinė midaus gamyba tuomet buvo jau visiškai sumenkusi⁶³.

Kokia buvo pramoninė midaus gamyba Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijose? 1860 m. duomenimis, Kauno gubernijoje veikė 106, o Vilniaus – 114 alaus midaus daryklų⁶⁴. Išsamiausi duomenys yra pateikti Vytauto Merkio darbuose. Aptardamas 1861–1900 m. maisto pramonės, tarp jų degtinės, alaus ir midaus gamybą Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijose, jis išanalizavo padėtį ir, remdamasis įvairiais statistiniais šaltiniais, pateikė duomenis apie veikiančias įmones⁶⁵. Deja, alaus ir midaus daryklos autoriaus dėl jau minėtų tuometinės statistikos ypatybių nurodytos bendrai. V. Merkys pažymi, jog XIX a. septintajame dešimtmetyje alaus ir midaus gamyba nusmuko mažiau, nei degtinės, o midaus mažiau, nei alaus. Kauno gubernijoje tuomet veikė nuo 10 iki 20 midaus daryklų, o devintajame dešimtmetyje – nuo 6 iki 9. Vilniaus ir Suvalkų gubernijose jų skaičius beveik nesumažėjo – XIX a. pirmojoje pusėje buvo 4–11, antroje veikė po 3–4 daryklas. Darbininkų skaičius jose liko toks pat, o gamyba išaugo daugiau kaip 3 kartus. Kauno gubernijoje iš alaus ir midaus gamybos išdas 1864 m. gavo 63 tūkst. rb, o 1900 m. jau 198 tūkst. rb. Analogiška situacija buvo ir Vilniaus gubernijoje, kurioje 1874–1900 m. pajamos pakilo nuo 80 tūkst. iki 224 tūkst. rb. Taip pat buvo ir Suvalkų gubernijoje, kurioje 1873–1884 m. pajamos išaugo nuo 25 tūkst. iki 39 tūkst. rb. Deja, kiek buvo pagaminta grynai midaus, neaišku. Neaiškumai pirmiausia susiję su jau minėtais midaus katilais alaus daryklose, dėl ko abiejų svaigiųjų gėrimų gamyba buvo apskaitoma bendrai. Rengiant šį straipsnį atlikti papildomi skaičiavimai irgi mažai ką davė. Nustatyta, kad 1883 m. Rusijos imperijoje buvo 588 midaus daryklos; 1893 m. joje veikė 489 alaus-midaus varyklos (su midaus skyriais), tik midaus –199. Dar 290 alaus daryklų veikė savotiški midaus gamybos „skyriai“. Visos šios daryklos mokėjo po 50 kap. nuo kibiro už kiekvieną dieną akcizo, t. y. vidutiniškai po 37, 1 rb per metus (1892 m. po 41, 8 rb), kas iš viso sudarė 18 567 rb per metus⁶⁶. Taigi atskirų midaus daryklų tuomet buvo mažiau, nei katilų alaus daryklose, – jose paprastai būdavo vos 1–2 midaus katilai (медоваренных котлов), ir midus buvo verdamas 1–2 kartus per metus. Tiesa, katilų apimtis galėjo siekti ir iki 23 kibirų, kaip, pvz., 1866 m. Vasilijaus Žinkino midaus dary-

⁶³ *Обзор различных отраслей мануфактурной промышленности России*. Спб.: Типография Департамента внешней торговли, 1865, т. 3, с. 84–92.

⁶⁴ *Сведения о питейных сборах в России*. Спб., 1860, ч. 3, с. 349.

⁶⁵ Меркис, В. *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* Вильнюс: Минтис, 1961, с. 102–114 (с. 111, таблица 14).

⁶⁶ *Мед. Большой Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Спб, 1896, т. 18, с. 624.

klos, įsteigtos Vladimiro mieste (Suzdalės gub.). Šiaurės vakarų, pietvakarių gubernijose ir Lenkijos karalystėje tuomet veikė 166 atskiros midaus daryklos, t. y. net 80,4 proc. viso jų kiekio Rusijos imperijoje. Midaus katilų alaus daryklose Pabaltijo gubernijose irgi buvo daugiausia – 26,6 proc. Regioniniai skirtumai išties buvo nemaži. Pvz., Rusijoje midus daugiausia buvo gaminamas iš cukraus, pridodant įvairių prieskonių⁶⁷. Jeigu baltarusiškose žemėse midaus gamyba virto tik pagalbinu verslu⁶⁸, tai, pvz., Livliandijos gubernijoje netgi 1901–1905 m. buvo išvirta 92,4 tūkst. kibirų midaus⁶⁹.

Jau minėta, kad tuometė statistika neleidžia tiksliai nustatyti, kiek buvo atskirų midaus daryklų. Pvz., žinome, jog 1863 m. Kauno gubernijoje buvo 3 atskiros midaus daryklos (V. Merkio duomenys), 1889 m. – 6. Pačiame Kaune 1893 m. buvo 3 alaus ir 4 midaus daryklos (likusioje Kauno gubernijos dalyje 5 alaus ir 1 midaus darykla). Peržiūrėjus daugelį statistinių leidinių taip ir nepavyko išsiaiškinti statistinės eilės, t. y. kiek kasmet buvo midaus daryklų Kaune ir gubernijoje 1845–1915 metais. Vilniaus gubernijoje 1873–1875 m. veikė 2–3 midaus daryklos⁷⁰. Panevėžyje 1861 m. šalia 3 alaus daryklų veikė 1 midaus darykla⁷¹. XIX a. pirmojoje pusėje midaus darykla veikė ir Žagarėje. Norint nustatyti, kiek midaus daryklų veikė iš viso, reikėtų atlikti išsamius lokalinius tyrimus. Be abejo, midaus daryklų skaičius svarbu, tačiau ne mažiau svarbu tai, kiek midaus apskritai būdavo pagaminama midaus ar alaus-midaus daryklose. Dėl didelės midaus gamybos savikainos ir vartojimo menkumo atskiros midaus daryklos tuomet dažnai jau negalėjo išsilaikyti. Panaši padėtis susiklostė ir tarpukario Lietuvoje.

Kokios priežastys lėmė midaus gamybos ir vartojimo išlikimą? Pirmiausia, žalios – bitininkystė neišnyko, o galiausiai pradėjus taikyti pažangius metodus, davė ir daugiau medaus. Svarbios buvo namudinės ir pramoninės midaus gamybos tradicijos. Ne paskutinėje vietoje buvo ir kiti veiksniai, – midus tiek lietuvių, tiek ir žydų XIX–XX a. pirmojoje pusėje buvo vartojamas per Velykas kaip silpnas alkoholinis gėrimas. Pvz., etnografai išsiaiškino, jog Perlojos apylinkėse iki XIX a. pabaigos buvo paprotys daryti velykinį gėrimą, lyg ir „midų“. Į užvirintą vandenį būdavo įdedamas žiupsnelis susmulkintų aviečių stiebelių ir medaus. Medui ištirpus ir skysčiui ataušus, jis būdavo padedamas rūgti. Gėrimas būdavo supilstomas į butelius. „Velykų midus“ būdavo daromas rudenį arba žiemą, nes ilgiau išlaikytas esti geresnis. Teigiama, kad „nusisekęs midus būdavęs rudos

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Болбас, М. Развитие промышленности в Белоруссии 1795–1861 г.г. Минск: Наука, 1966, с. 102, 110.

⁶⁹ Крастиньш, Я. Очерки экономической истории Латвии (1900–1917 г.г.). Рига, 1968, с. 62.

⁷⁰ Статистические и справочные сведения по виленской губернии. Памятная книжка виленской губернии на 1873 год. Вильна: Виленский губернский статистический комитет, 1873, с. VII; Статистические и справочные сведения по виленской губернии. Памятная книжка виленской губернии на 1874 год. Вильна: Виленский губернский статистический комитет, 1874, с. X; Статистические и справочные сведения по виленской губернии. Памятная книжка виленской губернии на 1875 год. Вильна: Виленский губернский статистический комитет, 1875, с. X.

⁷¹ Памятная книжка ковенской губернии на 1864 год. Ковна: Ковенский губернский статистический комитет, 1864, с. 90.

spalvos, tįsus, lipnus“. Midaus vartojimui netrukdė, o gal netgi ir padėjo, M. Valančiaus pradėtas blaivybės sąjūdis. Midų blaivininkams vartoti buvo leidžiama⁷².

Kaunas ir jo regionas midaus istorijoje užima ypatingą vietą, nors L. Stankevičienė niekur nepabrėžė vietinių – kaunietiškę – midaus gamybos tradiciją. Kadangi kol kas nežinome, kaip ji midų gamino, pagal kokią receptūrą ir pan., tai neaišku, kiek midaus daryklos produkcijoje būta kaunietiško midaus tradiciją. Kauno midus buvo bene geriausiai žinoma ir vertinta midaus rūšis senojoje Lenkijos-Lietuvos valstybėje. Jis tapo enciklopediniu midaus istorijos tekstu⁷³. Liepa laikoma vertingiausiu medinguoju augalu. Liepinio medaus vertę suprato ne tik kauniečiai. Štai Bialovežo girioje jis buvo renkamas mažiausiai nuo XVI a. Įdomu, kad barčiai buvo įrengiami ne tik pačiose liepose, bet ir ąžuoluose bei pušyse. Šaltiniuose galima aptikti netgi specialų terminą – „liepinės bitės“. Dar XIX a. pradžioje rašoma, jog „geriausias medus surenkamas liepos pradžioje, daugiausia tose vietose, kur auga daug liepų. Šis labai kvepiantis ir saldus medus vadinasi nuo mėnesio liepiniu (lenk. lipcem – A. R.) ir už jį mokama netgi trys dukatai už gorčių (lenkiškas matas, lygus 4 litrams)“⁷⁴. Šveicarų gydytojas A. Schneebergeris jau XVI a. labai vertino kaunietišką midų⁷⁵. Vokiečių rašytojas ir keliautojas J. Sandratas 1711 m. išleistoje knygoje rašė, kad „Visur Kaune verda puikiausią midų, kuris garsus visoje Lietuvoje, Lenkijoje, o taip pat Prūsuoje“⁷⁶. 1793 m. per Kauną keliavęs keliautojas iš Mintaujos pažymi, jog „miestas garsus savo išskirtiniu midumi, kuris vadinamas liepiniu“. Jis nurodo, jog geriausias midus yra labai šviesus. Medų šiam midui bitės surenka iš apylinkėse augančių liepų. Iki 50 m. išlaikytą midų ne žinovas lengvai galįs sumaišyti su vynu. Už tokio midaus butelį mokama nuo 1 iki 2,5 dukatų. „Įdomu, kad tas vynas buvo laikomas ir statinėse bei buteliuose nuo vengriško vyno, dėl ko jis įgydavo specifinio skonio“⁷⁷.

Įdomus ir midaus laikymo buteliuose faktas, reiškiantis, kad taip buvo dar „midaus gadinėje“. 1803 m. V. Severginas savo „Kelionių užrašuose po vakarines Rusijos valstybės provincijas“ pateikia detalų liepinio, taigi kaunietiško, midaus, kuris buvo gaminamas

⁷² Blaivybės brolių nuostatuose buvo nustatyta: „3. Kiekvienas brostwininkas galį gerti: winą, alų ir midų; bili tik nepasigirtu; nes girtibe butu grieku apsirijima“. M. Valančius, *Apiej brostwą blaiwistes arba nusiturieima*. Wilniuj: Kausztu ir spaustuwieje Jozapa Zawadzka, 1858, p. 9. Už nuorodą dėkoju doktorantui T. Petreikiui.

⁷³ Miód. Brückner, A. *Encyklopedia staropolska*. Warszawa: PWN, 1990, p. 921.

⁷⁴ Samojlik, T. Drzewo wielce użyteczne-historia lipy drobnolistnej (*Tilia cordata*) w Puszczy Białowieskiej. *Rocznik Dendrologiczny*, 2005, nr. 55–56, p. 62.

⁷⁵ Mūsų senojo Kauno praeitis. *Diena*, 1938, kovo 6, nr. 10, p. 3.

⁷⁶ Šimkevičius, J. Senovės lietuvių midus. *Mūsų sodai*, 1969, nr. 11, p. 20.

⁷⁷ „Na ostatek miasto się sławi swoim miodem, który to wyborny jest i zowie się lipiec. Jest to napój z miodu przasnego sycony, jakie pięćdziesiąt lat stary, który z powodu, że go trzymają w beczkach i flaszach od wina węgierskiego i smak jego oraz zapach umieją mu nadawać, tak wino to przypomina, iż nie będąc znawcą można być łatwo oszukany. Najlepszy powinien być bardzo biały, a miłośnicy tego napoju płacą go po dukacie, dwa i półtrzecia za butelkę. Przypisują szczególną jego dobroć temu, iż pszczoły miód na kwiecie lipowym zbierają. Przyczynia się do tego zapewne i sposób wyrabiania“. Szulc, F. *Podróże infantczyka*. Warszawa, 1956, p. 34. Vertimas į lietuvių k.: *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*. Parengė J. Jurginis, A. Šidlauskas. Vilnius: Mokslas, 1983, p. 92, 96–98.

miesto apylinkėse, ir ypač Užnemunėje, gamybos aprašymą⁷⁸. Mokslininkas pažymi, jog apie šį Kauną garsinantį gėrimą jis pasistengė surinkti visas įmanomas žinias. Pasak jo, jis vadinamas liepiniu (липец), nes buvo verdamas tik iš gryniausio liepų žiedų sunėsto medaus. Liepinis buvo išskirtinio gerumo midus (питейный мед), geriausias iš visų Lietuvoje gaminamų midaus rūšių. Geriausias liepinis medus pasižymėjo skaidrumu ir švarumu. Jo skonis medaus saldumo, malonaus liepžiedžių kvapo. Rakandai, kuriuose jis buvo gaminamas, turėjo būti labai švarūs, o pats virimas tinkamas. Savo skonį įgaudavo ne iš karto: kuo ilgiau buvo laikomas, tuo darėsi geresnis. Geriausias buvo 100 m. išlaikytas midus, tačiau tokio jau nelikę. Pasitaiko tik 50 m. išlaikyto midaus. Kituose gi Lietuvos miestuose pagamintas midus dažniausiai būdavo gelsvo atspalvio ir nepasižymėjęs tokiu malonių skoniu ir kvapu. Keliautojas teigia, jog šis midus buvo naudojamas gydymui – geriant nedideliais kiekiais dingstas sunkumas krūtinėje, taip pat išpraktavimui, bet didesnis midaus kiekis apsvaigina. 1854 m. rašoma, jog Kauno gubernijoje verdamas puikus midus⁷⁹. 1861 m. rašoma, kad Kauno gubernijoje nuo seno daugelyje vietovių daromi žinomi midūs – liepinis (липец) ir avietinis (малиньяк), kurie laikomi dideliuose rūsiuose ir perduodami kaip svarbi palikimo dalis. Bitininkystė išplėtota visoje gubernijoje, menčiau tik Telšių valsčiuje. Butelis gero liepinio midaus kainuoja iki 3 sidabro rublių⁸⁰. Beje, garsusis rusų dainininkas Fiodoras Šaliapinas, būdamas Kaune, 1934 m. prisiminė, kaip jis dar Rusijos laikais geležinkelio stoties bufete išgėręs butelį, kuriame buvo „midus ar kuris kitas saldus gėrimas“, nuvažiavo 100 km. kitą, nei jam reikėjo, pusę⁸¹. Matyt, tai būta ne midaus, nes tokio stoto žmogus nuo midaus butelio kažin ar būtų taip apgirtęs...

Taigi midaus ir kaunietiško midaus epocha tikrai nepasibaigė XVIII a. pabaigoje–XIX pradžioje. Jis dar nebuvo jokia retenybė. Pvz., 1912 m. Kalvarijose Lenkų kilnojamoje parodoje tarp gėrimų buvo demonstruojamas ne tik alus ir vynas, bet ir midus⁸². Todėl šią sąlyginę ribą, matyt, reikėtų kelti į XX a. pirmąjį ketvirtį, kuomet jis tapo vos ne legenda. XX a. pradžios autorių vertinimais, jis buvo bene geriausia lietuviško midaus rūšis⁸³. Teofilis Ciesielskis, garsiojo vadovėlio apie midaus gamybą autorius, 1925 m. jį taip aprašo: „Kauno midus. Savo laiku garsus buvo šis midus, gamintas iš medaus, gaunamo Kauno apylinkėse. Tas medus buvo iš gausiai ten augančių liepų ir todėl visur, kur buvo gryno liepų midaus, tai yra ne liepą iš bičių atimto, o tikrai iš liepos medžių žiedų surinktą,

⁷⁸ Севергин, В. Записки путешествия по западным провинциям Российского государства или минералогические, хозяйственные и другие примечания, учиненные во время проезда чрез оныя в 1802 году. Спб, 1803, с. 46–48; *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros l-kla, 1964, p. 402–403; Šimkevičius, J. Senovės lietuvių midus...

⁷⁹ *Ковенские губернские ведомости*, 1854. Ковно: Ковенский губернский статистический комитет, № 43, с. 157.

⁸⁰ Михневич, А. Домашний быт поселян ковенской губернии. Памятная книжка ковенской губернии на 1861 год. Ковна: Ковенский губернский статистический комитет, 1861, с. 48.

⁸¹ Su jumis kalba Fedoras Šaliapinas. *ABC*, 1934, gegužės 23, nr. 89, p. 2.

⁸² Kalvarija (Suvalkų gubernija). Lenkų kilnojamoji paroda. *Lietuvos žinios*, 1912, spalio 9, nr. 119, p. 5.

⁸³ Du kauniškiu gaminiu. *Dabartis*, 1918, vasario 26, nr. 25, p. [3]; Kauno midaus paslaptis. *Ten pat*, 1918, kovo 7, nr. 29, p. [4].

visur jį buvo galima daryti. Liepinis medus pasižymi beveik gryno aukso spalva, labai maloniu kvapu, maloniu skoniu, todėl ir iš jo pagamintas gėrimas tokias pat teigiamybes turi. Kauno midus buvo gaminamas įvairaus stiprumo, dažniausiai „dwójniakas“ ir „trze-ciakas“, verdamas įprastai, reikia tik žiūrėti, kad nepridegtų. Geriausias yra tuomet, kai gaminamas ne pernelyg ilgai ir į jį nededama jokių prieskonių. Išvirus daroma tas pats, kas ir su kitais midumis⁸⁴. Kauniškio midaus receptų patiekiami ir lietuviškoje literatūroje. Štai V. Prušinskis 1928 m. rašo: „Kauniškis midus. Šitą midų verda tiktai iš gryno liepi-nio medaus; dėl to jis esti aukso spalvos, skanus ir labai maloniai kvepia. Kauniškį midų gamina taip pat įvairaus stiprumo: 1 dalis medaus+1 dal[is] vandens, 1 dalis medaus+2 dal[ys] vandens. Jokių pašalinių priemaišų nevartojama“⁸⁵. Berods, šis aprašymas paimtas iš T. Ciesielskio vadovėlio, jį sutrumpinus. J. Krikščiūnas kauniškį midų taip apibūdino: „Kauniškis midus senovėje buvo labai garsus. Jisai buvo gaminamas iš liepų medaus. Stiprumas dažniausiai būna II ir III rūšies [II rūšies, kuomet 10 litr. midaus pagaminti imama 6 kg. medaus ir 5, 2 litr. vandens, t. y. midus stiprus, vidutinio saldumo; III rūšies, kuomet 10 litr. midaus pagaminti imama 4 kg. medaus ir 7 litr. vandens (t. y. stiprus, bet nesaldus medus – A. R.). Jokių prieskonių į jį nededama“⁸⁶.

LIUDVIKOS STANKEVIČIENĖS VAISVYNIŲ IR MIDAUS DARYKLA KAUNE

L. Stankevičienės daryklos veiklos pradžios aplinkybės tik iš pirmo žvilgsnio aiškios. Išlikusiose darykloje gaminto midaus etiketėse⁸⁷ bei reklamose visuomet nurodoma: „Įsteigta 1912“⁸⁸. Gerai žinome, jog daugelis alkoholio gamintojų visame pasaulyje vi-suomet yra linkę pabrėžti jų gaminamų gėrimų tradicijos senumą ir, kaip rodo tyrimai, dažnai be pagrindo. Kaip yra L. Stankevičienės atveju, daugiausia spausdintų šaltinių tyrimas kol kas neleidžia aiškiai pasakyti.

Oficialieji 1911–1915 m. Kauno gubernijos žinynai „Atmintinės knygelės“ (*Памятные книжки*), kurių trečioje dalyje paprastai randame duomenis apie fabrikus ir gamyklas, jų skaičių, produkcijos dydį bei vertę⁸⁹, L. Stankevičienės įmonės nemini. Tuo tarpu kitos įmonės, kaip antai Makso Bliumentalio alaus darykla, Volfo Issero ar akcinė bendrovė „Engelmano alaus darykla“ minimos nuolat⁹⁰. Jeigu L. Stankevičienės ar jos giminaičio, gal kokio kito asmens midaus gamybos įmonė būtų veikusi, ji būtų įtraukta į oficialiąją statis-

⁸⁴ Ciesielski, T. *Miodosytnictwo. Sztuka przerabiania miodu i owoców na napoje*. Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i Stasa, 1925, s. 19–20. Kiti leidimai: 1892, 1898, 1908.

⁸⁵ Prušinskis, V. Kaip pasigaminti midus. *Sodyba*, 1928, nr. 3, p. 5–6.

⁸⁶ Bitininkas [Kriščiūnas, J.]. *Kaip pasigaminti gerymai iš medaus. Midus, krupnykas, likieris, alus, gira ir bealkoholiai gėrimai...*, p. 34, 35.

⁸⁷ Pvz., etiketės „Bičių geluonis. Midus“, „Senolių midus“. Autoriaus rinkinys.

⁸⁸ Pvz., „Pradėjo veikti nuo 1912 m.“. Reklaminis skelbimas. *Sekmadienis*, 1934, gruodžio 9, nr. 49, p. 2.

⁸⁹ Plačiau žr. Балацкая, Н. М., Раздорский, А. И. *Памятные книжки губерний и областей Российской империи: Предварительный список*. СПб.: РНБ, 1994. Deja, neravvyko pasinaudoti leidiniu „Обзор Ковенской губернии...“, kuris buvo leidžiamas 1874–1913 m.

⁹⁰ *Памятная книжка ковенской губернии на 1911 год*. Ковна: Ковенский губернский статистический комитет, 1910, отд. 3, с. 43; *Памятная книжка ковенской губернии на 1913 год*. Ковна: Ковенский губернский статистический комитет, 1913, отд. 3, с. 65; *Памятная книжка ковенской губернии на 1914 год*. Ковна: Ковенский

tiką. Abejoti 1912 m. data verstų ir kiti duomenys. Štai 1918 m. lietuviškame „Dabarties“ laikraštyje pasirodė net dvi publikacijos, kuriose minima kaunietiško midaus gamybos tradicija, tačiau nurodžius „paskutinį“ jo gamintoją Ginburgą, kuris karo pradžioje turėjęs „išsikelti iš Kauno“, abejojama, ar ji kuomet bus atgaivinta: „paties midaus šiandien negalime gauti nė paragauti ir negalime įsitikrinti, ar jis iš tikro buvo tokis geras“⁹¹. Žinoma, gali būti, jog L. Stankevičienė, jos tėvas ar vyras galėjo būti susiję su minėtuoju Ginburgu ir remtis būtent jo tradicija. Tačiau oficialioji statistika pastarojo pavardės neteikia. Tad telieka tikimybė, jog midaus dirbtuvė buvo nedidelė ir veikė nemokėdama mokesčių, galbūt, kaip tuomet buvo įprasta, buvo dalis kažkokios nedidelės alaus daryklos. Juolab kad 1912 m. datą L. Stankevičienė nurodo ir finansiniuose dokumentuose⁹².

Problemos išaiškinimą sunkina tai, jog kol kas nepavyko rasti kokių nors išsamesnių biografinių duomenų apie L. Stankevičienę. Berods, jos mergautinė pavardė buvo Vyšniauskaitė⁹³. Jos vyras turėjo būti Stankevičius. Dokumentuose jis neminimas, matyt, buvo miręs. Minimasis tik L. Stankevičienės sūnus Jonas, regis, prisidėjęs prie motinos verslo (plačiau žr. žemiau). Viename 1940 m. rugpjūčio mėn. rašte L. Stankevičienė vadina save „senute“, taigi tuomet turėjo būti garbaus amžiaus⁹⁴. Matyt, netrukus mirė. Paskutiniai duomenys apie Stankevičius, tiksliau, jų nuosavybę bei verslą, yra iš 1942–1943 m.⁹⁵ Kol kas nepavyko išsiaiškinti šių verslininkų likimo Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pokario metais. Stankevičių pastatų Višinskio g. nepavyko rasti nacionalizuoto Kauno miesto turto sąrašuose. Nuosavybę į išlikusius pastatus nebuvo atstatyta ir po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Dabar čia gyvenančių asmenų teigimu, Stankevičiai po karo išvyko į Rusiją. Tremtinių sąrašuose jų rasti taip pat nepavyko. Todėl šių verslininkų likimas kol kas tebėra paslaptis, kurią, tikiuosi, kada nors pavyks atskleisti.

Kartais naratyvinių šaltinių informacija gali būti neteisinga, ir tai rodo viena 1923 m. rugsėjo mėn. publikacija apie Kaune vykusią III žemės ūkio ir pramonės parodą. Joje, pvz., teigiama: „Lietuviškas medus ir midus, tarytum, visai išnykę ir jokių žymių apie mūsų bitynus parodoj nesurasi. Vaisių išdirbimas taip pat apleistas“⁹⁶. Žinoma, atrodytų, L. Stankevičienė parodoje galėjo ir nedalyvauti, o apie vykstančią nedidelio masto midaus gamybą autorius galėjo ir nežinoti. Tačiau išlikusios etiketės rodo, jog būtent 1923 m. jos gaminiai gavo pirmąjį įvertinimą – berods, tai buvo sidabro medalis. Juo fabriko gaminiai

губернский статистический комитет, 1914, отд. 3, с. 65–67; Памятная книжка ковенской губернии на 1915 год. Ковна: Ковенский губернский статистический комитет, 1915, отд. 3, с. 63–65.

⁹¹ Du kauniškiu gaminiu. *Dabartis*, 1918, vasario 26, nr. 25, p. [3]; Kauno midaus paslaptis. *Ten pat*, 1918, kovo 7, nr. 29, p. [4].

⁹² KAA, f. 209, ap. 2, b. 7667, l. 1, 31–32.

⁹³ *Ten pat*, f. 66, ap. 20, b. 341.

⁹⁴ 1940-08-07 L. Stankevičienės raštas: „randuosi sunkioj materialės padėty, midaus jau nevirau nuo 1932 metų, pajamos už prekes yra visai mažos, dėl ko kartu sumokėti mokesčių neišgaliau, ir man kaip senutei yra sunki našta“. *Ten pat*, f. 209, ap. 2, b. 7667, l. 22.

⁹⁵ 1942-02-06 įrašas namo bei sklypo byloje. *Ten pat*, ap. 3, b. 5211; 1943-03-03 įrašas midaus daryklos byloje. *Ten pat*, ap. 2, b. 7667.

⁹⁶ L. Ntk. Paroda ir žemės ūkis. *Lietuvos žinios*, 1923, rugsėjo 1, nr. 193, p. 1.

buvo apdovanoti ir IV parodoje 1924 m. Matyt, L. Stankevičienė suprato dalyvavimo parodose bei laimėjimų juose reikšmę, tad daugelyje jų (iš viso 1921–1936 m. įvyko 9 parodos) dalyvavo. Pirmoji paroda, beje, buvo prie pat jos gamyklos.

1939 m. duomenimis, Liudvika ir jos sūnus Jonas Stankevičius sklypą (Donelaičio g. 36) prie Vytauto Didžiojo karo muziejaus ir Donelaičio g. neterminuotos nuomos teisėmis turėjo nuo pat 1879 m. Pasak paveldosaugininko E. Rūko, sklype tuomet stovėjo 3 mediniai pastatai: prie vakarinės ribos vieno aukšto gyvenamasis namas, į šiaurę nuo jo – vaisvynių ir midaus darykla, įrengta po 1925 m. buvusiam gyvenamajame name. Prie dirbtuvės pačiame sklypo kampe buvo medinis sandėliukas. Prie šiaurinės sklypo ribos stovėjo sandėlis-daržinė. Pastatai buvę statyti XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. 1937 m. pavasarį buvo nugriauta prie rytinės sklypo ribos stovėjusi medinė kavinė-paviljonas⁹⁷. Šie duomenys vis tik neleidžia nustatyti midaus gamybos pradžios laiką. Statinių pastatymo metai su juo nebūtinai turėjo sutapti. Pvz., prieš 1925 m. darykla galėjo veikti kitame pastate ar vietoje. Yra išlikę duomenų ir apie šių pastatų plotą. 1933 m. dokumentuose minima, kad jie buvo 529 m² ploto, o 1937 m. – 424 m²⁹⁸, matyt, nugriovus kavinę-paviljoną.

Nustatyti, kaip šie pastatai atrodė, padeda išlikę įvairūs statybų priežiūros dokumentai. Iš brėžinių matyti, jog sklypas buvo savotiškas pailgas stačiakampis, ištišęs iš pietų į šiaurę, t. y. nuo Donelaičio g. į gilumą, pačiame gale kiek netaisyklingos formos, su dideliu sodu. Įvažiavimas į jį buvo nuo Donelaičio g., maždaug sklypo viduryje. Užstatomas jis buvo palaipsniui. Dar 1926 m. kovo mėn. jame stovėjo keturi pastatai – negyvenamas vieno aukšto medinis namas prie šiaurinės (galinės) sklypo ribos, šalia vakariniame sklypo gale stovėjo „vynų dirbtuvė“, arčiau gatvės toje pat vakarinėje dalyje buvo gyvenamasis namas, sklypo viduryje, jo rytinėje dalyje, stovėjo paviljonas. Tai buvo vasarinė kavinė-arbatinė, pastatyta 1926 m. pavasarį. Neaišku, ar joje buvo rodomi filmai, kaip prašydama leidimo planavo L. Stankevičienė. Pagal išduotą pradinį leidimą, praėjus vasarai „laikina vasarinė veranda“ turėjo būti nukelta⁹⁹, tačiau, regis, taip neatsitiko. Ji buvo nugriauta tik 1937 m.

1926 m. kovo 30 d. L. Stankevičienei buvo išduotas leidimas statyti trijų aukštų mūrinį namą su krautuvėmis pirmajame aukšte, rūšiais ir palėpe, su sąlyga pastatyti gaisrasienę („brandmauerį“). Pagal brėžinius namas turėjo stovėti fasadu prie pat Do-

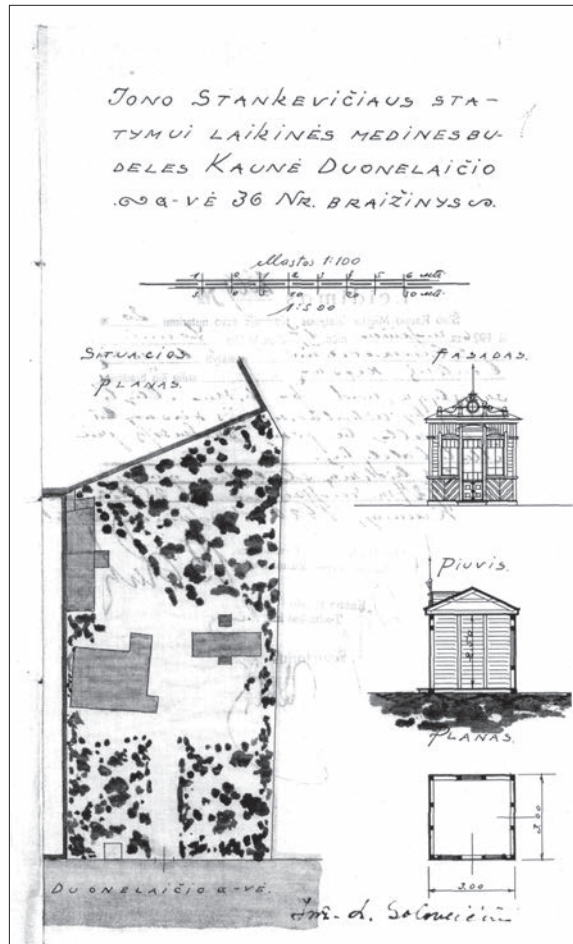
⁹⁷ Rūkas, E. *Vytauto Didžiojo Karo muziejaus sklypas. Kaunas, K. Donelaičio g. 64. Priešprojektiniai darbai. Istorinė dalis*, p. 21. Autorius remiasi informacija: Prie Vytauto Didžiojo muziejaus įrengs sodelį. Iš Kauno miesto tarybos posėdžio. *Lietuvos aidas*, 1939, birželio 6, nr. 300, p. 3. Nuoširdžiai dėkoju paveldosaugininkei Danutei Rūkienei už galimybę susipažinti su neskelbtais tyrimo duomenimis.

⁹⁸ Tai J. Stankevičiaus, kaip Namų savininkų organizacijos, kurios nariu jis tapo 1933-12-28, anketos duomenys. LCVA, f. 606, ap. 1, b. 28, l. 14v, 1105, 1115.

⁹⁹ 1926-03-20 pasirašytame L. Stankevičienės prašyme teigiama, kad „numatoma įrengti aikštelę po lengvu mediniu stogu, padengtu toliumi dėl vasarinės kavinės ir arbatinės. Draug su tuom numatomi kinematografiniai seansai atvirame ore, be to, aparatas bus pastatytas atvirame ore užpakalyje virš nurodyto stogo, o ekranu bus medinė lentų sienelė. Nenorintiems gerti kavą arba arbatą bus pastatyti suolai 12 eilių po 13 žmonių kiekvienoje eilėje. Kavinė ir arbatinė bus atidarytos visą dieną, o kinematografas veiks pradėjus temti ir iki 12 val. nakties“. Leidimas statyboms išduotas 1926-03-20. KAA, f. 218, ap. 2, b. 1144, l. 3.

nelaičio g., jis turėjo būti prabangus, su bokšteliais ir įvažiavimo vartais per vidurį¹⁰⁰. Ambicingas projektas, matyt, atspindi puikiai tuomet besiklosčiusį verslą, tačiau, matyt, jam sumenkus¹⁰¹ dėl finansinių priežasčių namas nebuvo pastatytas. Jis neparodytas ir 1930 m. sklypo plane, kituose dokumentuose. Verslininkei taip pat buvo neleista negyvenamojo medinio namo, stovėjusio šiaurinėje sklypo dalyje, paversti gyvenamuoju. Statybos komisija motyvavo tuo, jog mūriniame kvartale iš negyvenamojo namo įrengti gyvenamąjį negalima. Tuomet L. Stankevičienė pateikė kitą prašymą – leisti pastatą, jos žodžiais, „medinę daržinę“, pritaikyti vyno dirbtuvės reikalams, tačiau ir šį kartą leidimo negavo¹⁰². Gali būti, kad priešastys buvo kitos: Vytauto Didžiojo metais verslininkę norėta išguiti iš miesto ir valstybės reprezentacine vieta daromos erdvės, todėl ir buvo pradėti visokie suvaržymai.

1926 m. vasarą sklype buvo pastatytas kioskas. Yra išlikęs šio laikino medinio (lentinio) pastato, stovėjusio prie pat Donelaičio g. 36, brėžinys¹⁰³. 1929 m. gegužės mėn. verslininkė prašė mokesčių inspekcijos

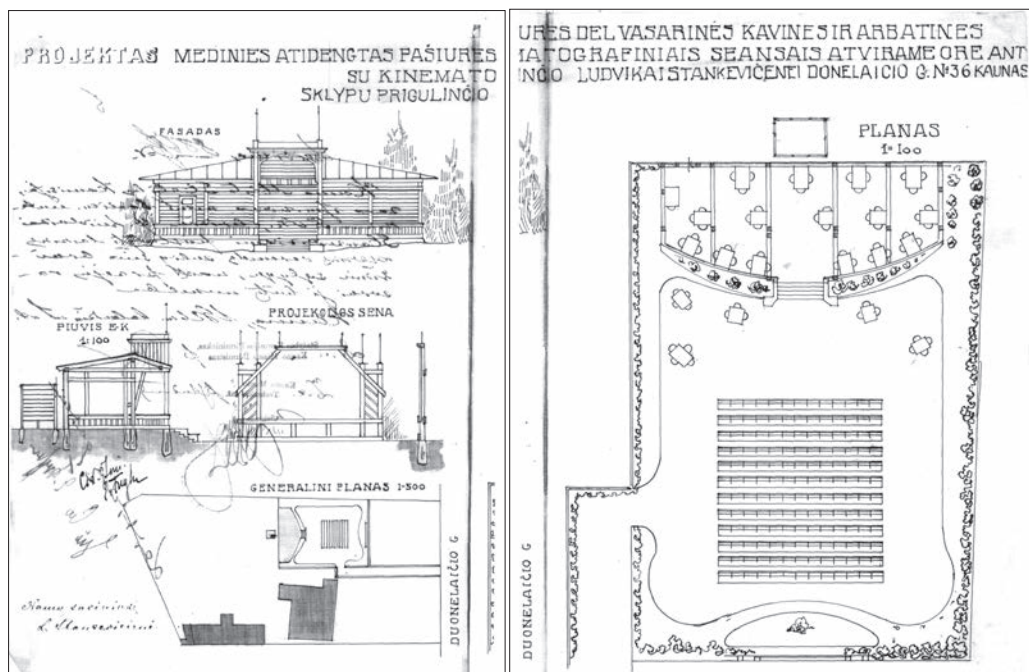
Prekybinio kiosko Donelaičio g. 36 projektas situaciniame sklypo plane, 1926 m. KAA

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ Tą netiesiogiai rodytų L. Stankevičienės pastangos 1932 m. teikti ir platesnes viešojo maitinimo paslaugas. Plg. reklaminį skelbimą: „L. Stankevičienės puikiam sodyje Duonelaičio 36 atidarytas darželis pieninė. Viskas gerai, skanu ir nebrangu. Prašau pamėginti“. *Lietuvos aidas*, 1932, liepos 28, nr. 168, p. 8; liepos 30, nr. 171, p. 10.

¹⁰² Pirmasis L. Stankevičienės prašymas buvo pateiktas 1930-09-15, neigiamas sprendimas priimtas 1930-09-16. Antrasis prašymas buvo pateiktas 1930-09-27. Jame prašoma „toj daržinėj įtaisyti langus, duris ir pečius (...) tasai kalbamosios daržinės pertaisymas man reikalingas ne jos apgyvendinimo tikslais, o specialiai tik mano vyno dirbtuvės sandėliui įtaisyti“. 1930-09-29 papildomame prašyme ji informavo, jog „toji daržinė iš oro pusės bus mano aptinkuota, o viduje bus pastatytas visai naujas pečius. Taipogi bus tinkamai aptinkuotos ir visos vidujinės daržinės sienos, o nuo kaimynų tasai trobesys atskirtas brandmauriu“. 1930-10-08 rezoliucija buvo neigiama. Ten pat, b. 1143.

¹⁰³ J. Stankevičiaus prašymas leisti pastatyti „laikinei medinę būdelę, pardavimui vaisių“ datuotas 1926-08-09, o paskutinės atsakingų valdininkų rezoliucijos yra 1926-08-25. Brėžinyje parodytas ir kitų pastatų sklype išsidėstymas. Ten pat.

Vasaros kavinės-arbatinės Donelaičio g. 36 projektas situaciniame sklypo plane, 1926 m. KAA

perrašyti jai išduotą patentą su įranga bei prekėmis Jadvygai Savrimovičaitėi, gyvenusiai Telšiuose, Birutės g. 37, pas brolių Vladą Savrimovičių. Taip ir buvo padaryta. Berods, tai buvo tik apsukrus manevras, perduodant kiosko valdymą beturčiam žmogui ir siekiant išvengti mokesčių. Pasirodo, 1929 m. kioskas iš viso turėjo 10 535 Lt pajamų, o išlaidų 4156 Lt (pagrindinio verslo mokesčio 52 Lt, akcizo 200 Lt, kita už patalpas, kurą, apšvietimą bei atlyginimas darbuotojams). Tačiau kai reikėjo sumokėti mokesčius, J. Savrimovičaitė 1930 m. rugpjūčio 13 d. rašte aiškino, jog ji esanti beturtė ir mokesčio – 66 Lt 56 ct – negali sumokėti. O gal patento perdavimo priežastys buvo kitos? Juk 66 Lt už patentą neatrodo per daug. Kiek ilgai kioskas stovėjo, neaišku.

1928 m. maždaug per sklypo vidurį, rytinėje dalyje, buvo pastatyta požeminė le-daunė¹⁰⁴.

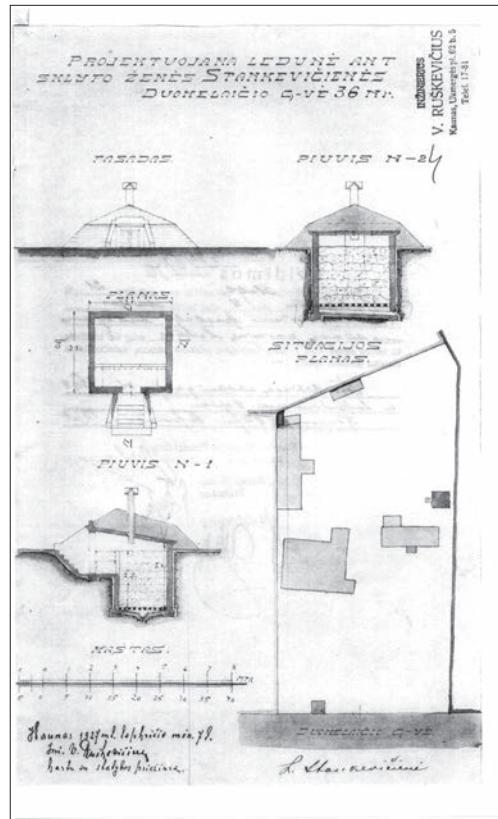
Galima spėti, jog iki pat 1939 m. L. Stankevičienės fabrikas veikė jau minėtame sklype Donelaičio g. 36, prie Vytauto Didžiojo karo muziejaus. Tai nurodoma visose išlikusiose etiketėse ar reklamose. Regis, apie 1939 m. ar anksčiau dėl šio sklypo buvo kilę problemų, apie tai diskutuota spaudoje¹⁰⁵. Matyt, dėl to, jog minėta vieta nuo Rusijos valdymo laikų iš buvusios judrios prekybinės aikštės – Naujojo (arklių) turgaus prie Vytauto Didžiojo

¹⁰⁴ Prašymą Kauno miesto valdybai L. Stankevičienė pateikė 1927-11-07, leidimą pastatyti „nedegamos medžiagos požeminę ledunę“ iš Statybos komisijos gavo 1927-11-08. Verslininkė pastatą privalėjo pastatyti per metus. Ten pat, b. 1145.

¹⁰⁵ Prie Vytauto Didžiojo muziejaus įrengs sodelį. Iš Kauno miesto tarybos posėdžio. *Lietuvos aidas*, 1939, birželio 6, nr. 300, p. 3.

karo muziejaus – palaipsniui tapo reprezentatyviausia miesto vieta – Vienybės aikšte, todėl mediniai trobesiai ir darykla prie jos nederėjo. 1921 m. spalio 15–16 d. čia vyko pirmoji Žemės ūkio paroda¹⁰⁶. Jos metu muziejaus sodelyje buvo atidengtas paminklas Žuvusiems už Lietuvos laisvę, 1922 m. vasario mėn. pakabintas Laisvės varpas, iškelta turgavietė, 1934 m. perlaidotas Nežinomasis kareivis, 1935 m. pertvarkytas muziejaus sodelis, 1936 m. atidarytas naujasis muziejus, įkuriamos administracijos įstaigos ir t. t. Didelis L. Stankevičienės sklypas už arkados su Varpų bokštu buvo vienas privačių sklypų, kuris, užbaigiant aikštės ir muziejaus aplinkos sutvarkymą, buvo išpirktas muziejaus sodeliui išplėsti¹⁰⁷. Sandoris įformintas 1939 m. rugpjūčio mėn. Stankevičiai sklypą su pastatais Kauno miestui ir valstybei strategiškai svarbioje vietoje pardavė už 127 502 Lt¹⁰⁸. Pastatai netrukus buvo nugriauti, o jų vietoje įrengtas Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelis.

Tuomet verslininkai Stankevičiai įsikūrė Višinskio g. 66 (dabar 88–88A)¹⁰⁹. Archyviniai dokumentai rodo, kad pailgo stačiakampio formos sklypą su pastatais jie pirkė 1939 m. rugpjūčio 17 d. iš žydo Leibos Peisacho Šmuklerio, su kurio sklypu valda ribojosi ir toliau; sklypo, kurio plotas buvo 990 m², vertė, pasak paties J. Stankevičiaus, buvo 16 830 Lt, pastatų vertė –100 000 Lt. Pastatai: 1300 m² dviejų aukštų su pusrūsiu mūrinis tinkuotas gyvenamasis namas su vandentiekiu, kanalizacija bei centriniu šildymu ir 1000 m² vieno aukšto su pusrūsiu mūrinė netinkuota vyno ir midaus darykla. 1939 m. pabaigoje pastatus galutinai įrengus du butai – pusrūsyje ir pirmajame aukšte – buvo išnuomoti 2 nuomininkams. Iš J. Stankevičiaus pareiškimo mokesčių inspektoriui sužinome, kad

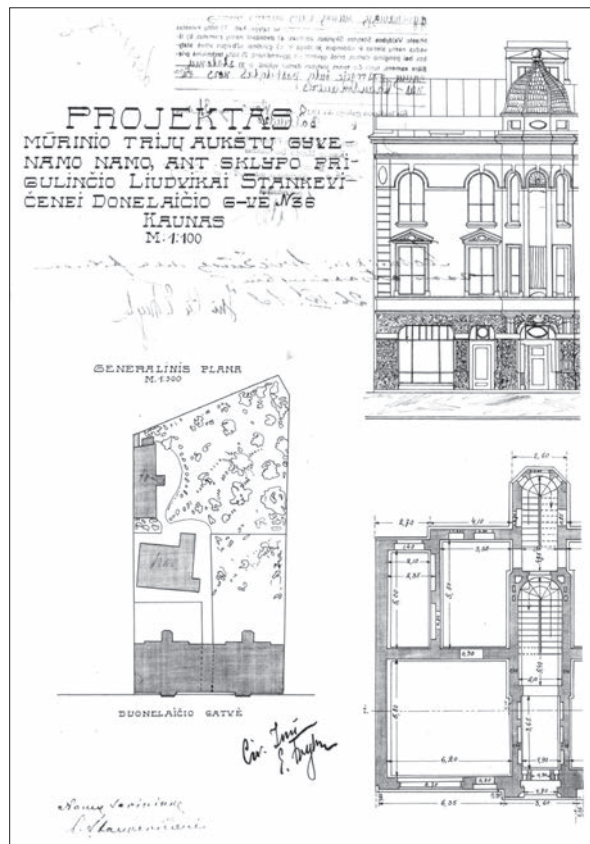
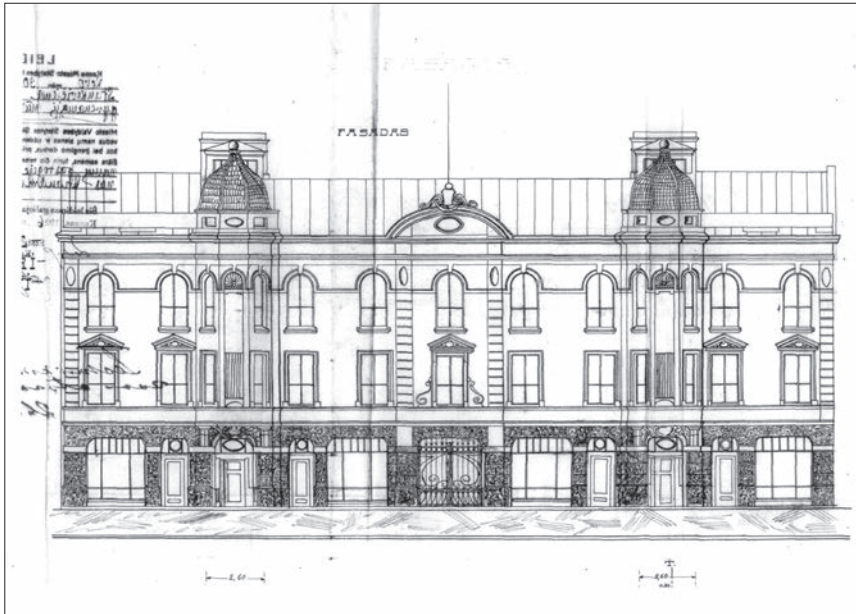
Ledaunės Donelaičio g. 36 projektas situaciniame sklypo plane, 1927 m. KAA

¹⁰⁶ Miškinis, A. 1921–1936 m. Žemės ūkio ir pramonės parodos Kaune bei jų architektūra. *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas, 2002, t. 3, p. 157–160, pav. 1–3.

¹⁰⁷ Miškinis, A. *J. Janonio aikštės ansamblis Kaune*. Vilnius: Mokslas, 1983; J. Kančienė, Laikinosios sostinės reprezentacinės aikštės. *Archiforma*, 2006, nr. 3.

¹⁰⁸ Pirkimo-pardavimo aktas buvo patvirtintas 1939-08-08. Jame sklypo dydis nurodytas 1410, 5 m² ir 1200 m², iš viso 2610 m². Žr. Rūkas, E. *Vytauto Didžiojo Karo muziejaus sklypas*. Kaunas, K. Donelaičio g. 64. *Priešprojektiniai darbai. Istorinė dalis*, p. 21.

¹⁰⁹ KAA, f. 218, ap. 2, b. 9555. Už nuorodą dėkoju D. Rūkienei.

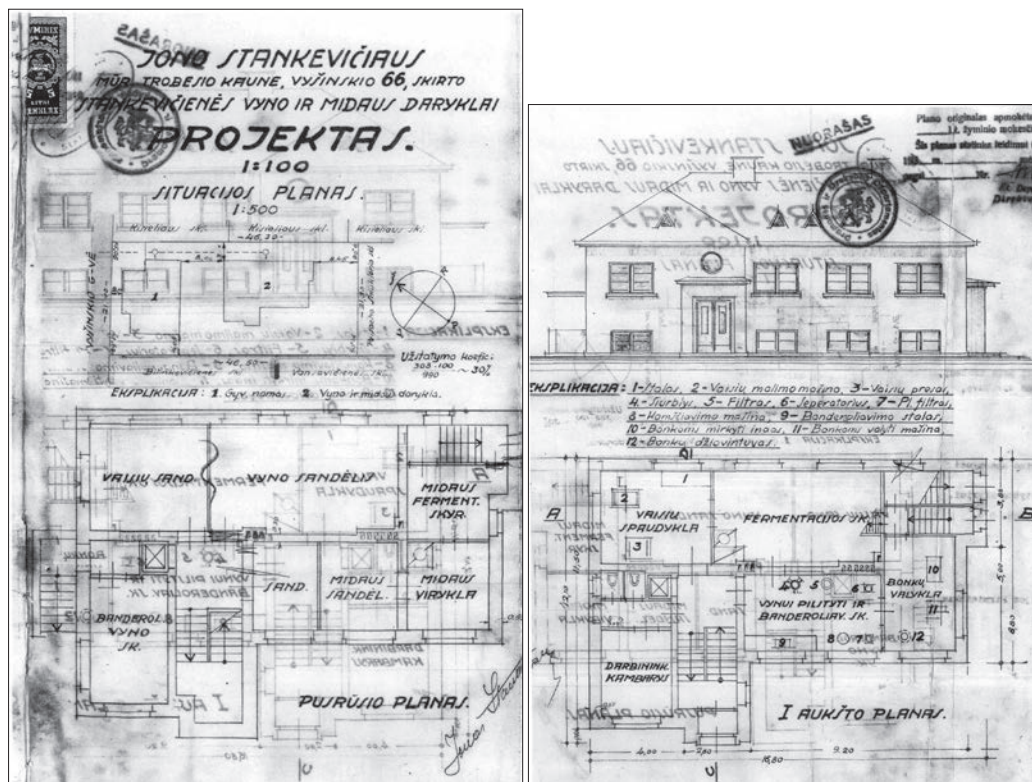
Nepastatyto gyvenamojo namo Donelaičio g. 36 projektas (fasadas). KAA

1939 m. gruodį pastatai dar nebuvo apdrausti¹¹⁰. Šie pastatai yra išlikę, o buvęs daryklos pastatas (Višinskio g. 88A) tapo gyvenamuoju. Sprendžiant iš 1941 m. nacionalizacijos dokumentų, galėjo būti dar kažkoks trečiasis gyvenamasis pastatas. Naudingo gyvenamojo ploto tuomet buvę 162,26 m², name ir toliau gyvenę nuomininkai. Šie duomenys rodo, jog verslininkai gautas lėšas už sklypą Donelaičio g. 36 mažėjančios gamybos ir pardavimo sąlygomis investavo ir į gyvenamąjį plotą (dar 20 000 Lt pasiskolino iš Tarptautinio banko), t. y. pasistatė namą, siekdami dalį jo nuomoti. Išlikę pastatai ir jų dokumentacija leidžia tiksliai apibūdinti įsigytų pastatų padėtį ir patalpų paskirtį. Gyvenamasis namas stovėjo prie Višinskio g., o darykla – kieme už jo. Vyno ir midaus daryklos pastato patalpos buvo šios: pusrūsyje – vaisių sandėlis, vyno sandėlis, midaus sandėlis, sandėlis, midaus fermentacijos skyrius, midaus virykla; pirmajame aukšte – vaisių spaudykla (stalas, vaisių malimo mašina, vaisių presas), fermentacijos skyrius, darbininkų kambarys, vyno pils-tymo ir banderolių (etikečių) klijavimo skyrius (siurblys, filtras, separatorius, pl[atutis?]) filtras, kamščiovimo mašina, banderoliavimo stalas), butelių valykla (buteliams mirkyti indas, buteliams valyti mašina, butelių džiovintuvas)¹¹¹. Apie patalpas fabrike, jam esant Donelaičio g., nežinome, bet jos turėjo būti su panašia įranga. Susidaro nedidelio, tačiau efektyvaus fabriko vaizdas. Ne visai aišku, ar abu pastatai buvo pirkti, ar naujai pastatyti. Turint galvoje, kad 1939 m. gruodžio 2 d. leidimas išduotas Statybos komisijos, galima manyti, jog pastatai buvo perstatyti. Pastebėsiu, jog ne visos archyve esančių projektinės pastatų patalpų eksplikacijos (turiu galvoje vyno ir midaus daryklas) yra tikroviškos. Pirmiausia patalpų, susijusių su midaus darymu. L. Stankevičienės dokumentuose nuolat pažymima, ir tai patvirtina finansų institucijų raštai, jog nuo 1932 m. rugsėjo 7 d., kai buvo išvirtas paskutinis midus, jis nebebuvo gaminamas, tik parduodamas seniau pagamintas. Kitaip sakant, naujoje vietoje buvo tik išpilstomas prieš kelis metus pagamintas midus. Nėra duomenų, jog gamyba būtų atnaujinta, nors 1940 m. sausio mėn. dokumentuose pažymima, kad įmonė vadinasi „L. Stankevičienės midaus darykla“ ir užima tris kambarius. Atsakydama į reikalavimus sumokėti atitinkamą mokestį, L. Stankevičienė teigė, jog „nuo 1932 metų midaus negaminu ir pardavinėju tik pagamintą midų iki 1932 metų. Atsargų savo įmonėje beveik neturiu, iš viso yra tik 808 litrų mažos vertės. Dėl aukštų medaus kainų ir šiais metais jokios midaus gamybos nedarysiu (...) dabar pardavinėju tik nuo seniau pagamintą midų ir visai mažais kiekiais, nes jo mažai teturiu“¹¹².

¹¹⁰ Įdomumo dėlei nurodysiu, jog kiti kaimynai buvo Kisielius, Bilinkevičienė ir Vonsavičienė. Ten pat, b. 5211.

¹¹¹ Jono Stankevičiaus mūrinio trobesio Kaune, Višinskio 66, skirto Stankevičienės vyno ir midaus daryklai, projektas. Ten pat, f. 209, ap. 3, b. 5211. Gyvenamojo namo patalpos mums mažiau svarbios, tačiau ir jos kažkiek atspindi verslininkų buitį, – todėl išvardinsiu. Pusrūsyje buvo šios patalpos: du gyvenamieji kambariai, virtuvė, slėptuvė, du sandėliai, kuro sandėlis. Pirmajame ir antrajame aukštuose buvo keturi gyvenamieji kambariai, tarnaitės kambarys, virtuvė ir t. t. Iš viso 3 butai. Ten pat.

¹¹² Ten pat, ap. 2, b. 7667, l. 1–2. Kad midus nuo 1940 m. rugsėjo 7 d. daugiau nebuvo verdamas, patvirtinta ir Muitų akcizo departamento 1940-10-01 rašte: „tikrai toje darykloje paskutinis virimas buvo atliktas 1932 m. rugsėjo 7 dieną ir po to virimų nebuvo daroma“. Ten pat, l. 14. 1940-10-04. Finansų liaudies komisariatui L. Stankevičienė rašė skundą, o 1940-10-04 rašte Finansų liaudies komisariatui ji taip pat rašė, kad 1940 m. rugpjūčio 6 d. rašte prašė neapmokestinti įmonės, nes „gamykla jau nuo 1932 m. neveikia“. Ten pat, l. 11–11v.

Vyno ir midaus daryklos Višinskio g. 66 (dab. Višinskio 88 A) projektas: pirmojo aukšto ir pusrūšio planas. KAA

Jau minėta, kad neišliko (ar kol kas nepavyko rasti) L. Stankevičienės gamyklos archyvo, nors per daugiau kaip 30 m. veiklos metų turėjo susidaryti bent kelios dėžės dokumentų. Apie gamyklos veiklą iki 1937–1938 m. galima spręsti tik iš atskirų informacijų. Iš išlikusių etikečių ir reklamų spaudoje galima nustatyti, kokios midaus rūšys buvo gaminamos: tai midūs „Bičių geluonis“, „Senolių midus“. Pastarasis buvo gaminamas iš gryno medaus, be cukraus, – kaip buvo teigiama vienoje reklamoje: „Vienintelis visoj Lietuvoj tokios geros kokybės Senolių midus iš gryno liepų medaus, visai be cukraus, gaunamas tik pas L. Stankevičienę, Kaune, Duonelaičio g-vė 36 nr.“¹¹³. Vadinasi, šiuo atveju netiesiogiai buvo apeliuojama į kaunietiško midaus tradiciją? Ar visi midūs buvo gaminami iš liepų medaus, neaišku. Kažin ar buvo įmanoma surinkti nemažus kiekius tokio medaus. Viena-me 1940 m. rašte L. Stankevičienė skundėsi, jog midaus ir šiais metais negaminsianti dėl aukštų žaliavos, t. y. medaus, kainų¹¹⁴. Dar kitoje reklamoje pažymimas gaminamų vynų ir midaus „gerumas“, „skanumas“ ir „natūralumas“¹¹⁵. Negalima tiksliai pasakyti, kiek

¹¹³ Reklaminius skelbimas. *Lietuvos aidas*, 1931, gruodžio 30, nr. 296, p. 8.

¹¹⁴ 1940-08-06 L. Stankevičienės raštas. KAA, f. 209, ap. 2, b. 7667, l. 2.

¹¹⁵ Reklaminius skelbimas: „Geras, skanus, natūralus L. Stankevičienės vaisių vynas iš obuolių, mėlynių, vyšnių, aviečių, braškių, agrastų, raudonų, baltų ir juodų serbentų. Senolių midus“. *Dienos naujienos*, 1931, gruodžio 21, nr. 216, p. 3.

Dabartinis L. Stankevičienės vyno ir midaus buvusios daryklos pastato vaizdas.
Nuotrauka D. Rūkienės

midaus butelis kainavo (vėlesni duomenys yra apytiksliai) – vienoje reklamoje teigiama, kad „L. Stankevičienės vaisių vynas ir midus žymiai atpigo“¹¹⁶.

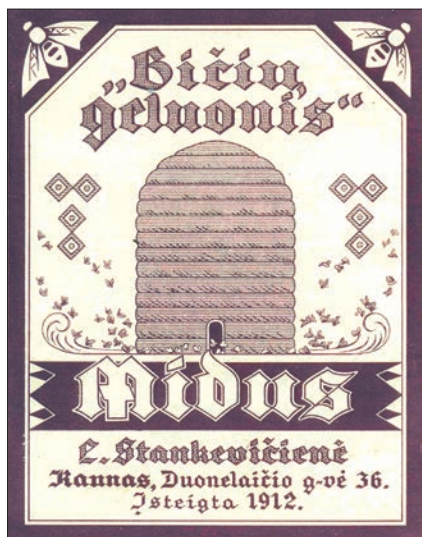
Beveik ant kiekvienos etiketės bei reklaminiame skelbime būdavo išvardijami gautieji apdovanojimai. Visa tai rodo, jog verslininkė buvo puikiai įvaldžiusi reklamos kalbą. Apytiksliais duomenimis, L. Stankevičienė savo gaminių reklamas apie 1930–1939 m. skelbė: Vilniui vaduoti sąjungos žurnale „Mūsų Vilnius“ 1930–1938 m. išspausdinti 22 reklaminiai skelbimai, Lietuvos šaulių sąjungos savaitraštyje „Trimitas“ 1933–1939 m. – 22, bulvariniame savaitraštyje „Sekmadienis“ 1934, 1937, 1939 m. – 4, liberalios pakraipos dienraštyje „Dienos naujienos“ 1931 m. – 2, oficioze „Lietuvos aidas“ 1931 m. – 1¹¹⁷. Matome, kad daugelis reklaminių skelbimų atspausdinti vadinamojo tautinio pobūdžio leidiniuose, daugiausia prieš Kalėdų ir Velykų šventes. Pavyko nustatyti 8 tipų reklaminių skelbimų atmainas. Išskirtinos dvi, kuriose vyną bei midų reklamuoja besišypsanti moteris – vienuose skelbimuose vaizduojama taurę laikanti ir į vaisinio vyno butelį rodanti tautiškai apsirėdžiusi, o kituose – moderniai apsirengusi moteris, viena ranka laikanti vaisinio vyno butelį, o kita rodanti į jį. Vadinas, L. Stankevičienė bandė įtikinti,

¹¹⁶ Reklaminiis skelbimas. *Sekmadienis*, 1934, gruodžio 9, nr. 49, p. 2.

¹¹⁷ Duomenys autoriaus *de visu* peržiūrėjus nurodytus leidinius.

Midaus „Senolių midus“ etiketė
(L. Stankevičienės įmonė).
Autoriaus kolekcija

Midaus „Bičių geluonis“ etiketė
(L. Stankevičienės įmonė). Autoriaus
kolekcija

jog šie gėrimai gali būti vartojami vienodai vyrų ir moterų, kad tai specifiniai gėrimai, pvz., ne alus ar degtinė, kurių reklaminiuose skelbimuose moterys kažin ar galėjo būti vaizduojamos.

Iš tiesų L. Stankevičienės gaminiai susilaukė nemenko pripažinimo. Pirmiausia paminėtini aukso ir sidabro medaliai, kuriais jie buvo apdovanoti keliose Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodose. Sumani verslininkė niekuomet nepamiršdavo to paminėti gėrimų etiketėse ir reklamos: „Apdovanotas aukso ir sidabro medaliais L. Stankevičienės vynas ir midus“ ir t. t.¹¹⁸ Reklamos rodo, jog jie buvo apdovanoti net penkiose parodose: 3-ojoje 1923 m., 4-ojoje – 1924 m.¹¹⁹, 7-ojoje – 1928 m.,¹²⁰ 9-ojoje – 1930 m. ir 10-ojoje – 1935 m. Etiketės ir reklaminiai skelbimai sąmoningai ar nesąmoningai skaitytoją klaidino, davė suprasti, kad apdovanoti buvo tiek vaisvyniai, tiek midūs, nors išties apdovanojimų susilaukė būtent vynai, o ne midūs. Didžiausio įvertinimo sulaukta 1935 m., kuomet gautas aukso medalis, kitais atvejais buvo gauti sidabro medaliai. Be to, 1931 m. spalio mėn. L. Stankevičienė su vynais dalyvavo Kaune vykusioje I Smulkiųjų žemės ūkio šakų parodoje¹²¹.

Konkretesnių duomenų apie midaus gamybos kiekį ir kt. esama tik iš 1937–1940 m., kuomet midus, deja, jau nebuvo gaminamas. Tai, kaip minėta, susiję su įvairiais mokestiniais dalykais,– verslininkė turėjo problemų dėl mokesčių mokėjimo tiek su Lietuvos valstybės, tiek ir su okupacinės valdžios institucijomis,

¹¹⁸ Reklaminiis skelbimas. *Sekmadienis*, 1937, gruodžio 19, nr. 51, p. 11; Reklaminiis skelbimas: „Apdovanotas aukso ir sidabro medaliais L. Stankevičienės vynas ir midus. Kaunas Duonelaičio g-vė 36 nr. *Trimitas*, 1937, nr. 44, p. 1057.

¹¹⁹ *Trečiosios Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodos katalogas. Birželio mėn. 28 d.–liepos mėn. 3 d., Kaunas.* Kaunas, 1928, p. 52. Demonstravo vaisių vyną ir ženkliukų kolekciją.

¹²⁰ *Septintosios Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodos katalogas. Rugpjūčio 22 d.–rugsėjo 1 d., Kaunas.* Kaunas, 1928, p. 27, 75. II pavyzdžių paviljone buvo demonstruojami L. Stankevičienės (kataloge jos vardas kažkodėl rašomas „Jadvyga“) vyno dirbtuvės vaisvyniai; „L. Stankevičienė, Kaunas, Vaisių vyno gaminiai, sidabro medalis“. *VII Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodos Ekspertų komisijos protokolų santraukos.* Kaunas, 1928, p. 26–27.

¹²¹ Kas matyta mažoj parodoj. *Dienos naujienos*, 1931, spalio 8, nr. 154, p. 2.

nes verslo kaip pragyvenimo šaltinio visai nenutraukė. Valdžios institucijos nenorėjo pripažinti įmonei tik prekybinio statuso, bet reikalavo mokėti mokesčius kaip gamybinei įmonei. Tik 1937–1938 m. L. Stankevičienė buvo išsipirkusi liudijimus kaip IX rūšies pramonės įmonei, tačiau 1939 m. to nepadarė. 1940 m. sausio mėn. pramonės įmonės verslo pagrindinio mokesčio ji sumokėjo tik 27 Lt, motyvuodama tuo, jog apyvartos nebuvo. Bet įmonėje 1939 m. vis tiek dirbo 2–3 samdiniai. 1940 m. gegužės mėn. ji prašė sumažinti jai nustatytos apyvartos ir vidutinio pelningumo apimtis – atitinkamai 10 000 Lt ir 2000 Lt, nes tuomet būtų turėjusi mokėti 40 Lt 12 ct pelno mokestį. Ji teigė, jog išties 1939 m. ji pardavusi vos 282 l midaus, kurio kaina buvusi 4–5 Lt už 1 l, ir iš viso gavusi vos 1095 Lt pajamų¹²². Tai kol kas vieninteliai duomenys apie gamyklos pagaminto midaus pardavimo kainas. Vadinas, tuomet 0,5 l midaus butelis kainavo apie 2–2,5 Lt. 1939 m. pradžioje ji turėjo gaminių už 6433 Lt, skaičiuojant tik savikainą, o pabaigoje likę 1282 l midaus už 5815 Lt. Apyvarta buvusi 6433 Lt, o pelno tebuvę 250 Lt. 1940 m. sausio 1 d. sandėlyje buvo likę 1000 l midaus. Pagal 1940 m. vasario 17 d. mokesčių inspekcijos nutarimą, verslininkė dėl nesumokėtų per 300 Lt mokesčių nebuvo nubausta, nes buvo nustatyta,

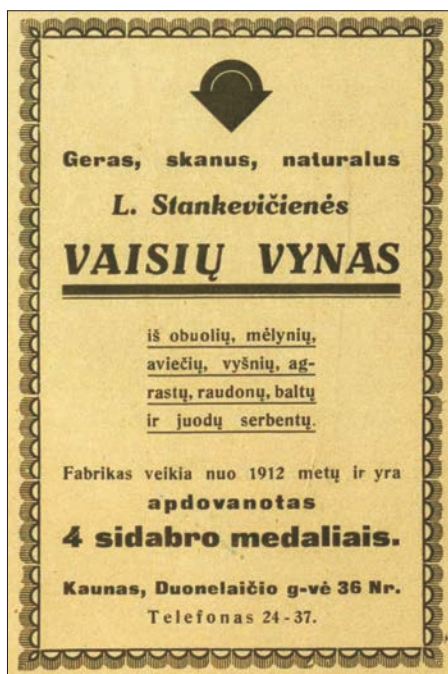

Vaisių vyno „Kriaušių“ etiketė (L. Stankevičienės įmonė). Autoriaus kolekcija

Vaisių vyno „Vaisių vynas“ etiketė (L. Stankevičienės įmonė). Autoriaus kolekcija

¹²² 1940-02 ir 05-08 L. Stankevičienės raštai Kauno miesto mokesčių inspekcijai. KAA, f. 209, ap. 2, b. 7667, l. 19, 25–26v.

L. Stankevičienės įmonės gaminių reklamos. Spaudos publikacijos

jog L. Stankevičienė midaus 1939 m. tikrai negamino¹²³.

Kodėl nuo 1932 m. midaus gamyba įmonėje buvo nutraukta, galima paaiškinti keliomis priežastimis. Pirmiausia, jau minėtos nemažos medaus kainos, dėl kurių turėjo didėti ir midaus kaina, o brangesnių produktų perkamumas nori nenori turėjo smukti. Jau minėta, kad viename 1940 m. rugpjūčio 6 d. rašte L. Stankevičienė teigė, jog midaus ir šiais metais negaminsianti dėl didelių žaliavos – medaus – kainų. Vadinasi, nauja gamyba paprasčiausiai neapsimokėjo. Kita priežastis, ko gero, ta, kad, nepaisant kur kas didesnės konkurencijos vaisvynių srityje, jų gamyba labiau apsimokėjo. Dar viena priežastis galėjo būti ta, jog būtent 1932 m. midų gaminti ir taip pat Kaune pardavinėti pradėjo B. Šakovo „Goldbergo“ bravoras Prienuose. Nedidelėje, mažos perkamosios galios rinkoje tai turėjo būti ištis rimtas konkurencinis iššūkis. Vis tik toji aplinkybė, jog naujose patalpose darykla buvo įrengta (ar įrengiama), rodo, jog tokia pertrauka galėjo būti laikina. Galiausiai neaišku, ar tikrai midaus gamyba buvo visiškai nutraukta, – istorija su J. Savrimovičaitė perduotu patentu gali leisti tuo ir suabejoti. Juolab įrodžius, jog gamyba nevyksta, mokesčiai buvo mažesni.

Kur kas didesnės problemos Stankevičiams ir jų įmonei iškilo po 1940 m. birželio 15 d. okupacijos. Verslininkei pasisekė, kad įmonė nebuvo nacionalizuota. Formaliai pagal 1940 m. liepos 29 d. paskelbtą „Stambiosios pramonės nacionalizavimo įstatymą“ ji ir ne-

galėjo būti nacionalizuota, nes nacionalizuojamos buvo tik tos įmonės, kuriose dirbo daugiau kaip 20 darbininkų arba įmonės su daugiau kaip 10 darbininkų bei ypatingai svarbiais tai pramonės rūšiai varikliais. Nedidelėje L. Stankevičienės įmonėje dirbo tik 2–3 darbininkai ir „ypatingai svarbių“ variklių joje negalėjo būti. Kita vertus, faktiškai pa-

¹²³ Ten pat, l. 34.

sitaikydavo, jog būdavo nacionalizuojamos ir tokios įmonės. Galbūt lengvinanti aplinkybė buvo ta, jog, kaip minėta, tuomet L. Stankevičienė apsiribojo tik midaus prekyba. Tačiau 1941 m. vasario 15 d. buvo nacionalizuotas Stankevičių namas, jis formaliai priklausė J. Stankevičiui, o įmonė L. Stankevičienei. Formaliai nacionalizuoti galėjo būti tik tie namai, kuriuose buvo daugiau kaip 220 m² gyvenamojo ploto¹²⁴. Tuo tarpu J. Stankevičius priskaičiavo tik 162, 26 m² gyvenamojo ploto, todėl 1941 m. kovo 13 d. šį sprendimą apskundė¹²⁵. Nėra duomenų, kad skundas būtų patenkintas.

L. Stankevičienės susirašinėjimas su mokesčių inspekcija rodo, jog midaus darykla galiausiai buvo priskirta VI rūšies pramonės įmonėms, ir iš jos buvo reikalaujama primokėti pagrindinio verslo mokesčio. Teigdama, jog gamybos nevykdo, ji vėlgi prašė gamyklą kvalifikuoti kaip III rūšies prekybos įmonę. Prašymai buvo atmesti motyvuojant tuo, jog midaus darykla prie jų negali būti priskirta, ir jai galiausiai paskirta sumokėti 380 Lt 25 ct pagrindinio verslo mokesčio už 1937–1939 m. kaip už pramonės įmonę¹²⁶. Motyvuodama tuo, jog jos sunki materialinė padėtis, senutė L. Stankevičienė 1940 m. rugpjūčio 7 d. prašė bent leisti sumokėti sumą dalimis po 50 Lt per mėnesį. Į šį prašymą buvo atsižvelgta, ir pirmoji įmokos data nustatyta 1940 m. rugsėjo 15 d. Tačiau gavusi 1940 m. spalio 1 d. Muitų akcizo departamento išvadą, jog „tikrai toje darykloje paskutinis virimas buvo atliktas 1932 m. rugsėjo 7 dieną ir po to virimų ne-

L. Stankevičienės įmonės gaminių reklamos. Spaudos publikacijos

¹²⁴ Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, t. 1: 1940–1947, p. 39.

¹²⁵ LCVA, f. 292, ap. 1, b. 68b.

¹²⁶ KAA, f. 209, ap. 2, b. 7667, l. 2–5, 22.

L. Stankevičienės įmonės gaminių reklamos. Spaudos publikacijos

buvo vykęs sprendimas ir technologiškai, nes daugelis jų gamybos aspektų yra tokie pat. L. Stankevičienės keliu XX a. septintajame dešimtmetyje, kad ir neilgai, savotiškai ėjo Anykšių vyno gamykla. Nuo 1932 m. midus darykloje nebebuvo gaminamas, o tik parduodamas. Įmonė veikė kaip organiškasis rinkos dalyvis – vykdė reklamą spaudoje, dalyvavo parodose, galiausiai mokėjo didesnius ar mažesnius mokesčius.

buvo daroma“, verslininkė 1940 m. spalio mėn. pasiskundė Finansų liaudies komisariatui¹²⁷. Matyt, skundas padėjo. Kiti 1940 m. pabaigos finansiniai dokumentai liudija, kad įmonės veikla bent tais metais buvo traktuojama kaip „susmulktintas midaus pardavinėjimas ir sandėlio III rūšies prekybos įmonė (...) sandėlis vienas, iš kurio midus parduodamas“. 1940 m. prekybos rodikliai buvo šie: pajamų gauta 6350 rb, metų pabaigoje prekių buvo likę už 5120 rb. Mokesčių ir baudų už 1940 m. buvo nurodyta sumokėti 943 rb bei dar 153 rb už neišpirktą verslo liudijimą III rūšies prekybai¹²⁸. Panaši situacija, matyt, buvo ir 1941 m., nes finansų inspekcija norėjo uždėti Stankevičiams mokesčius už prekybą. Vokiečių okupacijos pradžioje 1941 m. liepos 25 d. J. Stankevičiui buvo gražintas namas¹²⁹. Paskutinis apie daryklą išlikęs dokumentas 1943 m. vasario 27 d. raštas, kuriame nurodoma, jog už 1940 m. birželio 16–1941 m. birželio 30 d. permokėtos ar netiksliai sumokėtos sumos nebus gražintos¹³⁰. Matyt, Stankevičiai buvo kreipęsi dėl sovietmečiu iš jų išreikalautų mokesčių permokų sugražinimo.

Taigi, L. Stankevičienės midaus darykla buvo smulki alkoholio pramonės įmonė, kurioje buvo naudojamas samdomas darbas. Gamybos apimtys ir pardavimai nebuvo dideli. Joje taip pat buvo gaminami įvairūs vaisių vynai. Tai

¹²⁷ Ten pat, l. 10–11v, 14, 22.

¹²⁸ Ten pat, l. 27–31v.

¹²⁹ Ten pat, ap. 3, b. 5211, l. 8.

¹³⁰ Ten pat, f. 209, ap. 2, b. 7667, l. 34–36.

MIDAUS GAMYBA PRIENŲ „GOLDBERG“ ALAUS DARYKLOJE

Maždaug nuo 1920 m. Beni Šakovui priklausiusi „Goldbergo“ alaus darykla buvo išikūrusi Prienuose, Balbieriškio g. Ji buvo viena seniausių (įkurta 1868 m.) ir didžiausių alaus daryklų Lietuvoje, konkuravusi su „I. B. Volfo-Engelmano“ alaus fabriku. Tai buvo didelė moderni gamykla su daugeliu mūrinių pastatų, mašinų ir įrengimų, garo mašinomis, elektros stotimi, modernia ledaine, elevatoriumi. 1931 m., kai joje buvo pradėtas gaminti midus, įmonė priklausė B. Šakovui ir Eizikui Maklavskiui. Pagrindinį kapitalą sudarė 2 225 000 Lt. Trobesiai buvo dengti skarda ir pilkomis čerpėmis („dokaukomis“). Fabrike buvo salyklinė, alaus daryklos statinių dirbtuvė, 2 lokomobiliai (44PS+4PS), 2 dinamo (37,4 KW), 8 elektros motorai (38,9 KW). Įmonėje dirbo 8 tarnautojai, 52 darbininkai (44 vyrai, 8 moterys). Fabrikas per metus sunaudodavo 2944 mtr. malkų (už 42 099, 20 Lt), iš vietos žmonių superkamų 277 350 kg miežių (už 125 639, 55 Lt). Metinė alaus gamyba siekė 1 864 600 l, produkcija buvo parduodama Lietuvoje. Skyrių firma neturėjo, nebuvo susieta su jokia užsienio firma. Gamykla viena pamaina veikė ištisus metus¹³¹. Vėliau jos rodikliai dar pagerėjo. Nacionalizuojant įmonę (nuo 1937 m. vadinosi „Prienu alaus bravoras B. Šakovo“) joje dirbo 74 darbininkai¹³². Yra išlikę bylose dviejų garo katilų aprašymai ir jų brėžiniai. Pirmasis (unikalus nr. 216) buvo pagamintas 1911 m. Vokietijoje Magdeburg-Buchau fabrike „R. Wolf“ (fabrikinis nr. 14713) – stacionarus su peršildytuvu lokomobilis ir vidinė kutykla

L. Stankevičienės įmonės gaminių reklamos. Spaudos publikacijos

¹³¹ Priedas nr. 2. Lietuvos Respublikos finansų ministerijos Prekybos departamentas. Klausiamasis lapas, užpildytas 1931-09-07 Prienuose. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1640, l. 5–5v.

¹³² Ten pat, f. R 768, ap. 1, b. 163, l. 345; Marcinkevičienė, I. Prienu alaus bravoras. *Naujas gyvenimas*, 1989, spalio 21, nr. 127, p. 3; Gamybos procesas Prienu bravoro (buvusios fabriko darbininkės Onos Bartkevičiūtės-Babravičienės atsiminimai, saugomi Prienu kraštotyros muziejuje). Prieiga per internetą: <<http://tikrasalus.lt/2008/06/29/gamybos-procesas-prienu-bravoro-%E2%80%9EPrpie-smetonos%E2%80%9C-i/>>.

su 34 dūmų vamzdžiais, bendras kaitimo paviršius 16,23 m². Byloje yra pažymos apie katilo tikrinimus, būklę ir taisyumą 1925–1942 m.¹³³ Antrasis-lokomobilis ant ratų (angl. portable engine) be peršildytuvo su 21 dūmų vamzdžiu, pagamintas 1909 m. Anglijoje garsiajame Ipswicho fabrike „Ransomes, Sims et Jefferies“ (fabrikinis nr. 21459). Byloje yra analogiški 1925–1942 m. patikrinimo įrašai¹³⁴.

Kokiu tikslu fabrikas, didžiuliais kiekiais gaminęs garsias alaus rūšis „Pale Ale“, „Imperial Porter“, taip pat „Eksport“, „Salve“, „Pilzenas“, „Gambrinas“ bei „Normalinis“, ėmėsi palyginti menkai perspektyvios midaus gamybos? Juk, pvz., 1934 m., kai midaus Lietuvoje oficialiais duomenimis buvo pagaminta 4200 l (visas ar beveik visas midus, matyt, buvo „Goldbergo“ įmonėje, o gal dar ir L. Stankevičienės, nors midaus virimą tuomet jau buvo nutraukusi), šis kiekis buvo labai menkas, lyginant netgi su likerio (30 900 l), vyno (669 800 l), nekalbant jau apie degtinės (4 114 277 l) ar alaus (6 273 800 l) kiekiams¹³⁵. Prie to dar reikia pridėti didelius kiekius nelegaliai ar savo poreikiams gamintų gėrimų, taip pat ir įvairių vynų. Kiek šioje srityje jų buvo pagaminama, neaišku. Tačiau vien tik 1934 m. policija uždarė 1058 nelegalias degtinės varyklas¹³⁶.

Geriausiai į šį klausimą galėtų atsakyti pats bravoro savininkas B. Šakovas, tačiau nei kokių nors jo interviu, nei, kaip minėta, gamyklos archyvo pėdsakų kol kas rasti nepavyko. Galima kelti iš pirmo žvilgsnio mažai pagrįstą hipotezę, jog midaus gamyba B. Šakovas užsiėmė ne tik dėl ekonominių, bet ir dėl ideologinių, priežasčių. Pirmiausia, žydams midaus gamyba niekuomet nebuvo svetima, net ir Rusijos imperijos valdymo metais. Midus kaip medaus vynas žydų buvo vartojamas per Peisachą – Velykas, vieną didžiausių žydų švenčių, kai valgomi tradiciniai košeriniai valgiai, geriamas vynas, jokių būdu ne degtinė ar alus¹³⁷. Žydų bendruomenė Lietuvoje buvo didžiulė, ir žydo įmonėje pagamintas midus turėjo potencialų pirkėją bent jau tarp jų. Be to, duomenys rodo, jog B. Šakovas pagamintą midų eksportavo būtent į Palestiną¹³⁸. Gal jis galėjo būti traktuojamas ir kaip košerinis?¹³⁹ Juk ne veltui iš kelių stambiųjų Lietuvos alaus daryklų midų

¹³³ LCVA, f. 388, ap. 5, b. 557.

¹³⁴ Ten pat, b. 558.

¹³⁵ Ką darome? Pavasario blaivybės savaitės proga. *Rytas*, 1936, sausio 31, nr. 25, p. 5.

¹³⁶ Ten pat. Džūkai kartais juokais „midumi“ pavadindavo samagoną. Kai kas iš džukų papročių. *Dienos naujienos*, 1933, liepos 7, nr. 151, p. 3.

¹³⁷ Neveltui viename humoristiniame A. Reizeno kūrinyje „Girtuoklis“ jo herojai žydai kalba: „Kidušą gali sukalbėti su mielu noru (kiddush – tai šabui ir šventėms skirtas tradicinis tirštas ir saldus vynas. – A. R.), bet... gal turit midaus... būtų labai gera. – Ką čia midus! Per Velykas gersit medų, o dabar gerkite degtinę“. *Apžvalga*, 1936, gegužės 10, nr. 18, p. 3. Atrodo, ir žydams, ir lietuviams galėjo būti skirtas reklaminis skelbimas apie midų „Šiaurės Lietuvos“ laikraštyje: „Velykų šventėms Jau išėjo į pasaulį gaivinantis gėrimas „Liaudies midus...“. *Šiaurės Lietuva*, 1932, kovo 20, nr. 12, p. 6.

¹³⁸ „Eksportavo užsienį, daugiausia į Palestiną“. Marcinkevičienė, I. Prienų alaus bravoras... Lietuvos spaudoje apie prekybą su Palestina publikacijų pasirodydavo. Lietuva–Palestinoj. *ABC*, 1934, gegužės 23, nr. 89, p. 4 (parodoje dalyvavo 12 Lietuvos firmų: „Volfo-Engelmano“ alaus darykla ir kt.); Rytų Mugės atidarymas Tel-Avive. *Apžvalga*, 1936, gegužės 10, nr. 18, p. 2. Įdomumo dėlei pastebėsiu, jog apie midaus eksportą iš Lietuvos rašyta (kažin ar pagrįstai, 1925 m.?) netgi feljetonuose: „O kas išvežimui? Linai, sūriai, kiaušiniai, midus, gražios žydelkėlės (regina Judeorum). Novačynskis Kaune (tąsa). *Lietuvos žinios*, 1925, rugsėjo 22, nr. 211, p. 3.

¹³⁹ Šis klausimas problemiškas. Pvz., bent jau pagal dabartinius reikalavimus, košeriniam vynui nuo to momento, kai vyno žaliava patenka į gamyklą, su ja gali dirbti tik šabą pripažįstantys žydai, be to, košerinė turi būti ir visa gamybos, brandinimo ir išpilstymo įranga.

gaminti ėmėsi būtent žydiško kapitalo įmonė. Lietuviai midų savo Velykoms irgi varto-davo. Kita priežastis – galbūt B. Šakovas siekė įtikinti tautininkų valdžiai, jis su ja palaikė neblogus ryšius, atrodo, rėmė finansiškai šaunius, gerai sutarė su kariškiais¹⁴⁰. Midaus gamyba galėjo būti savotiškas reveransas midaus nepeikusiam prezidentui A. Smetonai. B. Šakovas 1931 m. buvo apdovanotas valstybiniu apdovanojimu – Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 3 laipsnio ordinu¹⁴¹. Informacija apie B. Šakovo alaus daryklą Prienuose buvo paskelbta 1933 m. išleistame reprezentaciniame, leidinyje, skirtame Vytautui Didžiajam¹⁴². Neatsitiktinai į ją buvo atvežta ir 1937 m. Lietuvoje besilankanti SSRS žurnalistų delegacija, kuri varykloje buvo vaišinama¹⁴³, matyt, ir midumi. Žinoma, ši spėjimą pagrįsti sunkoka.

Finansų ministras leidimą bendrovei gaminti midų išdavė prieš 1931 m. rugsėjo 5 d., nes tos dienos bendrovės rašte Finansų ministerijos Prekybos departamentui minima, jog leidimas yra duotas ir prašoma patvirtinti gamyklos pateiktą midaus daryklos planą. Jau rugsėjo 26 d. planas buvo patvirtintas¹⁴⁴. Leidimas midui gaminti („midaus gami-nimo skyriui“) 1931 m. spalio mėn. alaus bravoro bendrovei „Goldberg“ buvo duotas Marijampolės apskrities valdybos¹⁴⁵. Darykla buvo kuriama jau esančiose patalpose, dokumentuose pažymėta, jog jos „įrengimas nesurištas su statybos darbais“. Yra išlikę keli midaus daryklos plano egzemplioriai¹⁴⁶. Situaciniame plane nurodytas tuometinis gamyklos užstatymas. Beveik visa gamykla buvo aptverta medine tvora, bet atkarpose prie Balbieriškio g. tarp gyvenamųjų patalpų, salykinės ir katilinės buvo mūrinė tvora. Mūriniai pastatai buvo šie: dvi gyvenamosios patalpos, salykinė, rūšys ir alaus išpilstymo skyrius, ledainė, fermentacijos skyrius, katilinė, alaus virimo skyrius, patalpa, kurioje buvo numatytas midaus virimo skyriaus įrengimas (eksplikacijoje nr. 10) – jis, beje, buvo prie vienu gyvenamųjų patalpų šalia Balbieriškio g., kalvė. Mediniai pastatai buvo šie: dvi gyvenamosios patalpos, 8 sandėliai, dvi dirbtuvės, daržinė, arklidė.

Midaus gamybos skyrius turėjo būti įrengtas jau minėtame dviaukščio pastato pir-majame aukšte – jame buvo numatyta vieta katilui midui virti, fermentacijos kubilams (jų eksplikacijoje pavaizduota 10) bei midaus statinėms (jų eksplikacijoje pavaizduota 3). Kažin, ar tai realūs skaičiai, matyt, tik sutartiniai ženklai. Palyginus su L. Stankevičienės midaus daryklos įrengimu, „Goldbergo“ įmonės midaus gamybos cechą jos niekuo ne-pralenkia, greičiau atvirkščiai. Plane, be abejo, neparodyti kiti gamybos proceso elemen-tai – sandėliavimo, išpilstymo, etikečių klijavimo ir pan., tam turėjo būti panaudoti alui

¹⁴⁰ Pvz., oficioze „Lietuvos aidas“ galima perskaityti 4 artilerijos pulko vado pulkininko Banio kariškių padėką B. Šakovui, padovanojusiam pulkui 10 m. jubiliejaus proga alaus ir taurę. Pranešimai. *Lietuvos aidas*, 1931, spalio 1, nr. 221, p. 6.

¹⁴¹ V. Kavaliauskas, *Už nuopelnus Lietuvai*, Vilnius, 2003, p. 164, nr. 1202.

¹⁴² *Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas, 1430–1930*, Kaunas, 1933, p. 324–328.

¹⁴³ Butkus, Z., Ilmjärv, M. Sovietų Sąjungos žurnalistų delegacijos vizitas į Suomiją ir Baltijos šalis 1937 metais: delegacijos vadovo Boriso Michailovo pranešimas Stalinui ir Molotovui. *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 25, p. 96.

¹⁴⁴ LCVA, f. 388, ap. 2a, t. 1, b. 1640, l. 3a–4.

¹⁴⁵ 1931-10-03 valdybos raštas „Goldberg“ įmonei. Ten pat, f. 1361, ap. 1, b. 198, l. 38.

¹⁴⁶ Ten pat, l. 39–40. Leidimo išdavimas, matyt, su planu, kainavo 124,44 Lt; Situacinis alaus bravoro b[endrov]ės „Goldberg“ Prienuose planas. 1931-09-26. Ten pat, f. 388, ap. 2a, t. 1, b. 1640, l. 6.

pritaikyti pajėgumai. Matyt, iš pradžių savininkai nežinojo, kaip seksis naujasis midaus verslas, ir nenorėjo daug į tai investuoti.

Pasak prieniškės kraštotyrininkės I. Marcinkevičienės, midaus gamybos meistras buvo pakviestas iš Vokietijos¹⁴⁷. Darbo buvo imtasi spėriai, nes jau 1932 m. kovo–balandžio mėn. pasirodė įvairūs reklaminiai skelbimai, teigiantys, jog bendrovės „Goldberg“ tikslas – atgaivinti senovišką lietuvišką gėrimą – midų, ir kviečiantys kauniečius kai kuriose Kauno krautuvėse nusipirkti naujojo midaus¹⁴⁸. Be abejo, tokia reklama negalėjo patikti verslininkei L. Stankevičienei. Ji jau 20 m. gamino midų ir „atgaivinti“ jo nebuvo jokio reikalo, ypač atvykėliui iš Vokietijos. Tačiau toks yra verslas. Iš kitos reklamos matyti, jog „naujai Prienų alaus bravoro išleistas įvairių rūšių lietuviškas midus“ buvo parduodamas ir kai kuriuose restoranuose¹⁴⁹. Neaišku, kokios sudėties gaivinantis gėrimas „Liaudies midus“ buvo reklamuojamas Šiaurės Lietuvoje, Šiauliuose. Reklamose teigiama, jog jis pasirodęs neseniai, esąs „skanus ir malonus“, gaminamas AB „Goldberg“ Prienuose. Jis buvo parduodamas visose vyno ir gastronomijos krautuvėse, užieigose, aludėse, restoranuose ir klubuose¹⁵⁰. Analogiškuose reklaminiuose skelbimuose, išspausdintuose 1933 m. Suvalkijos laikraštyje „Suvalkietis“, buvo kviečiama skanauti midaus ir Marijampolėje įsikūrusiame klube „Sudavija“¹⁵¹. Midaus gamintojas juose nenurodytas, tačiau galima neabejoti, jog tai tai buvo „Goldbergo“ daryklos midaus cechas „Patrimpas“.

Remdamasi buvusių gamyklos darbininkų atsiminimais I. Marcinkevičienė rašo, jog bent 3–4 rūšių midus buvo daromas tik iš natūralaus medaus. Midus buvo brandinamas 5 m. Trijų ketvirčių butelis kainavęs 8 Lt.¹⁵² Jeigu teiginiai apie brandinimo laiką teisingi, tuomet neaišku, kaip tik 1931 m. pabaigoje pradėjus veikti midaus skyriui jau 1932 m. kovą midus buvo pardavinėjamas Kaune ir kituose miestuose. Galbūt jis buvo pagamintas anksčiau, o gal pirmosios partijos nebuvo tiek metų brandinamos. Fabrike dirbęs Aleksandras Sinkevičius, vėliau ilgametis „Stakliškių midaus“ gamyklos direktorius, pramoninės midaus gamybos sovietinėje Lietuvoje kūrėjas, prisiminė, kad darykloje buvo

¹⁴⁷ Marcinkevičienė, I. Prienų alaus bravoras...

¹⁴⁸ „B-vė Goldberg Prienuose pasistatė sau tikslu atgaivinti lietuvišką senovinį gėrimą – midų. Siūlome Velykų šventėms pabandyti ir įsitikinti jo gerumu. Kaune galima gauti Universalinėje ekonominėje karių B-vės krautuvėje, Laisvės al. 23 ir L. Sadausko vyno ir gastronomijos prekyboj Laisvės al. 56“. *Lietuvos aidas*, 1932, kovo 24, nr. 6, p. 16.

¹⁴⁹ Kafė restoranas. Bar Pale Ale. Laisvės al. tel. 3654. (...) „Pirmklasė virtuvė, įvairus pasirinkimas užsienio, vietinių gėrimų, o taip pat ir naujai Prienų alaus bravoro išleistas įvairių rūšių lietuviškas midus“. *Dienos naujienos*, 1932, balandžio 2, nr. 74, p. 4. Kitas reklaminius skelbimas: „Bar veranda „Gambrinus“ jau atidaryta. Bar „Gambrinus“ tikrai jaukus ir švarus. Ypatinai didelis ir pigus įvairių užkandžių pasirinkimas, skanus lietuviškas midus, šaltas geras alus“. *Ten pat*, 1933, liepos 8, nr. 153, p. 3.

¹⁵⁰ Žr. aukščiau cituotas reklamas, taip pat: „Naujiena! Traktieris „Gubernija“ Šiauliuose, Bažnyčios g-vė praneša Šiaulių miesto ir apylinkių gyventojams, kad gauta dideliame pasirinkime įvairių rūšių svaigųjų gėrimų (...) Taip pat gerbiamiems lankytojams yra gautas seniai laukiamas gaivinantis gėralas „Liaudies midus“, kuris pasižymi savo skanumu ir malonumu. Lankykite traktierių „Guberniją“ ir reikalaukite „Liaudies midaus“. *Šiaurės Lietuva*, 1932, kovo 27, nr. 13, p. 7.

¹⁵¹ Klube „Sudavija“ pusryčiai, pietūs, vakarienė. Marijampolė, Basanavičiaus aikštė „Naujiena! Naujiena! Šiomis dienomis klubo bufete įrengtas automatiškas alaus stalas. Dabar juodas ir šviesus alus galima gauti atskirais bokalais. Taip pat bokalais galima gauti ir skanaus lietuviško midaus“. *Suvalkietis*, 1933, spalio 29, nr. 44, p. 8; 1933, lapkričio 5, nr. 45, p. 6; 1933, lapkričio 12, nr. 46, p. 6; 1933, lapkričio 26, nr. 48, p. 8.

¹⁵² Marcinkevičienė, I. Prienų alaus bravoras...

pagaminama apie 2000 l midaus per metus. Neaišku, kurių metų duomenys atsispindi A. Sinkevičiaus atsiminimuose. Minėtuose 1932 m. reklaminiuose skelbimuose „Suvalkietyje“, taigi vienalaikiame šaltinyje, vardijama daugiau ir kitokių midaus rūšių – iš viso šešios (žr. aukščiau): „Bajoriškas“, „Vienuolynų“, „Lietuviškas“, „Prienu“, „Vaidelučių“ ir paprastas midus (matyt, tai kituose skelbimuose „Liaudies midumi“ vadinamas midus). Gaminamo midaus rūšys, pasak A. Sinkevičiaus, buvo: „Kunigaikščių“, „Karingasis“, „Vienuolių“ ir „Vaidilučių“, jų stiprumas buvo 6–10 laipsnių. Pasak jo, „laike karo 1943 m. vokiečiai senąjį midų išbaigė, o naujo niekas negamino“¹⁵³. Antrasis pasaulinis karas ir okupacijos tragiškai pasibaigė tiek gamyklos savininkams – holokausto metu išsigelbėjo tik duktė Miriam – tiek pačiai gamyklai: karo pabaigoje ji buvo vokiečių subombarduota. Midaus istorija Prienuose baigėsi... Jau sovietmečiu ji buvo atgaivinta netoli Prienu esančiame Stakliškių miestelyje.

IŠVADOS

1. Senosios Lietuvos istorinis kultūrinis paveldas naujojoje Lietuvos valstybėje prigijo sunkiai; nors atskirų objektų lemtys buvo gan skirtingos, jos priklausė nuo jų pobūdžio, ekonominės teisinės situacijos, valstybės paramos ir kt. aplinkybių. Tai patvirtina ir straipsnyje išnagrinėtų trijų skirtingų objektų – gyvulininkystės (žemaitukų veislės arklių), šunininkystės (lietuvių skalikų veislės šunų) ir ypač kulinarijos (midaus) – tuometinės sklaidos tyrimai.

2. Tyrimas atskleidė esminį valstybės institucijų istorinio kultūrinio paveldo plėtojimo naujojoje tautinėje kultūroje vaidmenį, kurį ypač stiprino ekonomiškai nepajėgi ir mažai istoriškai kultūriškai išsilavinusi visuomenė.

3. Dėl didelės savikainos ir nedidelės paklausos tarpukario Lietuvoje pramoninė midaus, vieno reikšmingųjų senosios Lietuvos istorinio kultūrinio paveldo dalykų, gamyba, lyginant su kitais alkoholiniais gėrimais – likerio, vyno ir kt., buvo išvystyta silpnai. Nepaisant supratimo, jog midus yra vienas reikšmingesnių istorinio kultūrinio paveldo objektų, tačiau dėl mažos praktinės reikšmės jo gamyba valstybės nebuvo remiama ir priklausė nuo atskirų verslininkų ir įmonių veiklumo.

4. Iš pradžių Lietuvoje veikė tik viena L. Stankevičienės įmonė Kaune (midų virė iki 1932 m., prekiaavo juo visą laiką), o nuo 1931–1932 m. midų pradėjo gaminti viena didžiausių alaus daryklų Lietuvoje – bendrovė „Goldberg“ Prienuose. Ji midaus gamybos ir prekybos nenutraukė iki Nepriklausomybės pabaigos 1940 m. birželio mėn.

5. Lietuvos nepriklausomybės pabaigoje tarp turtėjančios ir kultūrėjančios visuomenės elito midus pradėjo įgyti šventinio elitarinio gėrimo statusą, kuris papildė iki tol vyravusį midaus, kaip pusiau religinio lietuvių, žydų ir kt. tautų Velykų gėrimų, paveikslą.

¹⁵³ Milius, V., Sinkevičius, A. Midus. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987, t. 3, p. 70; Sinkevičius, A. 1979-11-21 raštas [straipsnis „Midus“] nr. 605 Lietuvos Vyriausiajai enciklopedijų technikos redakcijai, atsakant į 1979-11-12 nr. T-865 raštą. *Stakliškių midaus gamyklos archyvas*, Stakliškės.

BETWEEN THE ŽEMAITUKAI PONY BREED AND LITHUANIAN HOUNDS: INDUSTRIAL PRODUCTION OF MEAD IN THE INTERWAR LITHUANIA

Summary

The article discusses industrial mead production in interwar Lithuania that has not yet been duly covered in historiography. The production and consumption of mead by general public at that time, likewise many other things of Lithuanian cultural heritage, for instance, the Žemaitukai pony breed, Lithuanian Hounds, hunting dogs – was in a rather ambiguous situation because of the objective economic and cultural circumstances of that time, and some of those phenomena appeared even in a peculiar socioculturally-marginal position.

They were identified as the inherent features of the Lithuanian nation and signs of the old ducal Lithuanian history, and they were supposed to belong to the newly-established national tradition that should be necessarily protected by the state. On the other hand, except for the Žemaitukai breed, various projects, undertaken at that time, did not involve objects of national culture. The other two objects of the cultural heritage mentioned – the Lithuanian Hounds and mead – were in the state of stagnation because, in a comparatively poor and poorly-educated society, without any material and legal support from the state, the general public and business people could not contribute to their marked development. Without any tax relief allowed, the comparatively expensive mead was stifled by vodka, beer and fortified wine, whereas the Lithuanian Hounds, because of the limitations in hunting, were on the brink of extinction. There were even attempts to replace them with ... dachshunds.

The article analyses the development of these two separate fragments of historical heritage, by discussing the general features of mead production in the 19th and 20th c. and by describing the two enterprises: a small distillery, owned by the businesswoman Liudvika Stankevičienė in Kaunas that operated approximately from 1912 to 1941 and one of the largest breweries in Lithuania at that time – the Goldberg Company which had a separate mead division “Patrimpas” in 1931–1941. The article discusses the companies’ premises and equipment, the scale of production, advertising matters, and other issues.

It is stated that, to a certain degree, mead occupied the intermediary position between the Žemaitukai and Hounds. Mead began to acquire its nationally-significant and representative status among the society elite only towards the end of the fourth decade of the 20th c., on the eve of the Soviet occupation.

Keywords: mead; alcohol industry; Liudvika Stankevičienė; Beini Šakovas; the Goldberg Company; Žemaitukai pony breed; the Lithuanian Hound; 19th century; 20th century; Kaunas; Prienai; Lithuania.

BEGINNINGS OF THE INTELLECTUAL ENTENTE OF THE BALTIC STATES (1920-1935-1940)

ABSTRACT

The present study focuses on the issues of intellectual cooperation among the Baltic countries as viewed from the historic perspective in terms of the development of interstate relationships. The period covered embraces several complicated decades in the history of the three Baltic countries of the 20th century, beginning with the 20s, and leads up to the situation in 2010. The author maintains that in the present-day situation, after the three countries have joined the European Union, the issues of intellectual and cultural cooperation among the Baltic countries are as vital as ever and the feeling of togetherness should by no means be lost or fade away.

Keywords: Intellectual Entente, the Baltic cooperation, coordinated activities, alliance, interstate relationships, public discourse.

1. INTRODUCTION

After the 12th Baltic Conference on Intellectual Cooperation took place in Vilnius in 2010, we may look back at an important anniversary – 75 years since the time when on 29 and 30 October 1935 the first Baltic Conference on Intellectual Cooperation took place in Kaunas, Lithuania. Professor Mykolas Römeris (Michał Pius Römer, 1880–1945), Rector of Vytautas Magnus University in Kaunas, together with the Minister of Foreign Affairs of Lithuania Stasys Lozoraitis were the organizers-in-chief of the conference then¹. But we may as well look back at still more remote past, with another significant anniversary in mind, namely, 90 years since the Bulduri Conference (held in August-September 1920 in Jurmala in the premises of a famous casino), which marked the dawn of cultural (or intellectual – speaking in broad terms) collaboration of the newly established three Baltic countries [3]. To be true, the expected outcomes did not yield promising results. At that time, the first to draw attention to the problem of togetherness was the outstanding Latvian poet and public figure Jānis Rainis (1865–1929), the head of the Commission on Culture at the Bulduri conference. And finally, we mark 70 years since the brutal inter-

¹ Stradiņš, J. Establishment of an Intellectual Entente in the Baltic States. *The Baltic States at Historical Crossroads. Political, economic, and legal problems in the context of international cooperation on the doorstep of the 21st century.* A collection of scholarly articles. Ed. by Dr. Talavs Jundzis. Riga: The Latvian Academy of Sciences, 1998, p. 336–356. Stradiņš, J. Cēbere, Dz. Establishment of an Intellectual Entente in the Baltic States. *The Baltic States at Historical Crossroads.* A collection of scholarly articles. 2nd revised and expanded edition. Ed. by Talavs Jundzis. Riga, 2001, 291–314 lpp.

ruption of the Baltic joint meetings of intellectuals that occurred during the Baltic Week in Tallinn, 15–16 June 1940.

2. HISTORICAL BACKGROUND IN BRIEF

In the summer of 1920, Liberty War came to an end. The three countries, established in 1918, entered the new Europe that emerged from the Treaty of Versailles as independent subjects of history. Along with the Baltic States, also Finland and Poland gained independence from the former Russian Empire and initially there was an attempt to create a 5-country alliance, which was to be called the Baltic entente. Finland and Poland were bigger and sovereign states with international (Entente Powers) recognition, while the Baltic countries had yet to be admitted to the League of Nations, showing that they were not temporary entities that might vanish soon if the power of Russia (either bourgeois or Soviet) was renewed. Although collaboration and coordinated activities among the five countries would be of essential importance, the relations remained comparatively weak as late as 1940.

3. THE CONCEPTION OF THE BALTIC INTELLECTUAL COOPERATION IN ITS DEVELOPMENT

One may ask which kind of cooperation – economic, political and intellectual or cultural – would be the most significant and which should be first developed? It might seem that interstate relations should be built upon economic ties, followed by political ties, while intellectual relationship might be somewhat secondary. All kinds of collaboration, however, emerged and were developed alongside one another and intellectual cooperation, as not infrequently happens, preceded economic and political relationship.

When the independent Baltic States were established after World War I and the freedom fights, which were waged between 1918 and 1920, the relations among the three countries was marked both by certain amount of unity and by certain amount of differences. The first Minister of Foreign Affairs of Latvia Zigfrīds Meierovics and other politicians sought to create a basis for a political, economic and military alliance, which would be oriented toward Western Europe (Great Britain and France), as well as, to a certain extent, toward the Nordic countries. The reasoning behind such an alliance emerged from historical reminiscences and the possibility of threats against the Baltic States from their two neighbouring powers – Germany and Russia. The reasons why the relations among the Baltic States developed very slowly are well known and have been treated extensively in the literature. An agreement on establishing a Baltic Entente was finally signed in Geneva only on 12 September 1934, but in practice the Entente was a weak and limited entity. Latvian-American professor of history Edgars Andersons was right when he wrote that “the Baltic Entente was born with considerable difficulty and entered the world as a fairly weak creation. (...) Politically, economically and militarily,

the Baltic States remained apart. National chauvinism in all three countries was greater than any consciousness of political unity and common destiny. Even during their joint parliamentary periods, the Baltic States would have difficulty in achieving greater unity. It was even more difficult in 1934, when the parliamentary system had been replaced in all three countries by authoritarian governments. (...) The dictators (...) created an exalted aura around themselves and did not wish to limit their own status in the common interest of all three States”². The failure of the Baltic States to come to common terms is sometimes seen as the decisive factor in their loss of independence, although it seems that a much more important role in that process was played by external factors and by the actions of aggressive, totalitarian powers in Europe – Germany of A. Hitler and USSR of J. Stalin. The only area, in which cooperation was more or less in place, or at least was moving in a positive direction, was in the intellectual sphere, i.e., science and culture.

An important event was a conference of the responsible representatives of the three Baltic States held in Bulduri, Latvia, in August-September 1920 (Aug. 7th–Sept. 6th). The Bulduri Conference was initiated by the Minister for Foreign Affairs of Latvia Zigfrīds Anna Meierovics (1887–1925), a passionate promoter of the idea of the Baltic Entente; it was chaired by the Prime Minister of Latvia Kārlis Ulmanis (1877–1942) and the vice-chairmen were Minister Z. Meierovics and Senator V. Zamuels. The member of the Constitutional Assembly of Latvia (Satversmes sapulce), social democrat Jānis Pliekšāns-Rainis (later Minister of Education of the Republic of Latvia) was elected Chairman of the Commission on Culture and Social Affairs (and the vice chairman was Dr. Jānis Kasparsons). Lithuania was represented by Dr. K. Šaulys and Vladislovas Natkevičius, Estonia – by Alfred Mōtus, Poland – by Prof. Witold Kamenecki, Finland – by Erki Raionen and Leonard Afröm [3]. The programme of discussions held in the Sociocultural commission on the issues of science and arts included:

- 1) exchanges of teaching staff and of text-books;
- 2) plans to establish national colleges and to organize joint scientific activities in big towns;
- 3) publishing joint scientific journals;
- 4) collecting, sharing and reviewing facts and news for the arts in conferencing countries;
- 5) common Art Almanac;
- 6) arranging art exhibitions and exchanges of exhibitions;
- 7) conferences and congresses of artists, scientists and paragraphists;
- 8) Bureau of Arts and Science [for Baltic States].

(Valdības Vēstnesis, 1920)

² Andersons, E. *Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. I*. Stockholm: Daugava, 1982. 704 lpp.

As a matter of fact, Conference participants discussed co-operation in cultural, social, and health-care affairs, they proposed a convention on the arts among the three Baltic States; other discussions involved communication and links among scientific institutions, unification of sanitary efforts, and a proposal to guarantee a favourable attitude toward cultural projects. In the area of scientific cooperation, specialists discussed and accepted a document, which spoke of an exchange of professors, joint invitations to professors from friendly foreign countries (especially France and England), the establishment of national colleges in France and England in order to bring together students from all three countries, exchange of students, establishment of departments to teach the languages and cultures of all three Baltic States, co-ordination in the preparation of certificates and university diplomas, establishment of joint scientific institutions (e.g., the Pasteur Institute) for the manufacturing and control of medicine, joint training of specialists to fight human and veterinary epidemics, the publication of a joint magazine on social hygiene issues, and the organisation of joint scientific congresses and conferences. However, this very extensive declaration, which was signed on 3 September 1920, remained on paper. The Bulduri Conference had representatives from Finland, Poland and the Ukraine (officials in the Scandinavian countries did not respond to the invitation), and it can be considered a personal triumph of Z. Meierovics, but the event did not lead to any palpable results, both because of the ensuing political conflict between Lithuania and Poland and because of other reasons, too. There was not so much co-operation even in the field of science. We feel that the document in question, however, was of moral significance as the first affirmation of the desire of intellectuals in the three Baltic States to work together. Rainis became, however, disappointed with the results of the Commission's work because even positive decisions were not signed by Lithuania and were ratified neither by Finland, nor by Poland. When the outcomes of the Bulduri Conference were discussed at the so-called Rainis Club, Rainis himself pronounced bitter words against Finland's position at the Conference:

“Paramountly, the issues that were dealt with by the Commission of Cultural Co-operation, achieved, perhaps, the least success. And that particular nation that has got, in terms of culture, far ahead the others, is lagging behind in these matters. I am thinking of Finland. < ... > A separate convention on science was also discussed. It was arrived at the conclusion that the conferencing countries, for all intents and purposes, have to come to an agreement. Finland took a different position because its culture is more advanced and it has suffered from the war less severely. One of the topics on the agenda was the idea of the establishment of [scientific] bureau in order to have control over all works to be carried out and to lend assistance at one or another place. Undoubtedly, it has to be taken into consideration that, in terms of culture, Poland and Finland stand higher than other countries and care should be taken that richer countries give assistance to those countries that have less strength < ... >. However, as I said, the proxy of Finland only expressed the opinion of government and not that of the Finnish nation. Finland

is a progressive country which stands higher in industry and also literature and art, but after we have heard here [at the conference] their views on social matters, it would be easier to call it regressive instead”³.

In characterizing the position of Finland, we have to bear in mind that in early autumn of 1920 the higher education establishment in Latvia and Tartu University in its Estonian appearance were yet in the process of creation while Lithuania had no university at all (Vilnius was soon annexed by Poland but the University in Kaunas was established only in 1922). Therefore, Finland did not see a worthy partner in the Baltics in the field of science and was not willing to support the existent ones.

Moreover, some months after the Bulduri conference some irreconcilable conflict arose between Lithuania and Poland because of the annexation of Vilnius that cancelled any further action. The Baltic States developed economic co-operation, also bilateral intellectual cooperation between the universities, but Poland and, to a lesser extent, also Finland disassociated themselves from the three countries (self-defence instinct?).

Nor the political entente of the Baltic States could be created, due to Vilnius question and partly due to incompetence and political ambition of local statesmen. Lithuania developed, to a certain extent, relations with the yet democratic Germany and even with Soviet Russia so that to ensure counterbalance against Poland, but it was unacceptable to Latvia and, particularly, to Estonia.

Only after Hitler came to power in Germany and the territorial question of Klaipeda (Memel) was becoming very acute, Lithuania, finally, in the year 1934, joined the Union Agreement of Estonia and Latvia. On 12th September 1934, in Geneva, a Treaty of Understanding and Cooperation was concluded by the Estonian Minister of Foreign Affairs Julius Seljamaa, the newly appointed Foreign Minister of Lithuania Stasys Lozoraitis and Secretary General of the Foreign Ministry of Latvia Vilhelms Munters (at that time the foreign minister formally was Prime Minister Kārlis Ulmanis), thus laying foundation to the Baltic Entente (to be true, this term was never officially used).

The Entente was informally initiated by the Latvian side, in more specific terms, by the inconsistently treated and ambitious Vilhelms Munters (1898–1967), who followed the course taken by Zigfrīds Meierovics and soon became the Foreign Minister of Latvia (he was temporarily, in 1938, head of the Session of the League of Nations). Minister of Foreign Affairs of Lithuania Stasys Lozoraitis (1898–1983) was also favourably disposed to the Baltic unity in contrast to his precursors. The Baltic Agreement was drawn up in accordance with the principles embraced in the Covenant of the League of Nations that did not speak of any military collaboration, yet among several others a commission on intellectual collaboration was dealt with⁴.

³ Rainis, J. Referāts Raiņa klubā par Baltijas valstu konferenci 1920. gada 18. septembrī. *J. Rainis. Runas un intervijas*. Rīga: Zinātne, 1993, 127–132 lpp. (Rainis Archive in the Latvian Museum of Literature, Music and Arts).

⁴ See reference no. 2.

It should also be added that in the 1920s, efforts at international intellectual cooperation were promoted by the League of Nations. In 1926, the International Intellectual Co-operation Institute was established in Paris, and shortly thereafter intellectual cooperation committees were also organized in the three Baltic States and Finland (in some respects they were similar to the UNESCO system which operates under the framework of the United Nations, although the earlier organisations were not nearly as formal in structure), which tried to organize joint events⁵. It should be noted that in Latvia such a national committee was founded already in 1923, under the leadership of Rector of the University of Latvia Prof. E. Felsbergs with Prof. Jāzeps Vitols, V. Purvītis, J. Rainis, R. Egle, N. Busch, H. Albāts and J. Jaudzems as members. This national committee (as well as the responsible committees in other countries) was attached to the University of Latvia, and Rector of the University *ex officio* was Chairman of the Committee (in 1935, Rector of the University of Latvia was a chemist and a well-known public figure Prof. Jūlijs Auškāps). A representative of the Latvian National Committee, Professor of Archeology Francis Balodis communicated with the relevant representatives in the Baltic States and Finland, as well as Sweden and Denmark, already in 1932, calling for closer cooperation, but the response was so negligible that the idea of organizing a specific event (a joint meeting) never found fruition. The situation became more favourable after the signing of the Baltic Entente Agreement in Geneva. Rector of Vytautas Magnus University, Mykolas Römeris, personally initiated negotiations, and because of his persistence, a conference of delegates from the national committees of four countries (Lithuania, Latvia, Estonia and Finland) could take place in Kaunas.

The first conference was chaired by Mykolas Römeris, a Lithuanian lawyer, scientist and politician, who, at the given time, was Chairman of the National Committee for Intellectual Cooperation in Lithuania. According to Wikipedia, Römer was born in Lithuania into a Polonized family of Baltic German (Livonian) origin. He was one of *szlachta* members, loyal to the heritage of the Grand Duchy of Lithuania, referred to as *Krajowcy*. Later Römer became a member of Pilsudski's Polish legions, but broke with the Polish side. In 1920, he declined an offer to become Prime Minister of the Republic of Central Lithuania (*Litwa Srodkowa*), created by Pilsudski. He chose, instead, to move to Kaunas, which had become the provisional capital of the recently re-established independent Republic of Lithuania. He was a notable figure in the interwar period: Member of the Lithuanian Supreme Court (1921–1928), Professor at the University of Lithuania (in 1930 renamed to Vytautas Magnus University) (1922–1940), Vilnius University (1940–1945) and the Rector of the University of Lithuania for three terms (1927–1928, 1933–36 and 1936–1939). As an international lawyer, he represented Lithuania in 1932 at the Hague Tribunal, when the legality of the question of Klaipėda Directorate actions arose. He wrote important works

⁵ *National Committees on Intellectual Cooperation*. Brussels, 1937.

on Lithuanian history and on law, such as the 1908 book *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą* and the 1928 book *Die Verfassungsreform Litauens im Jahre 1928*. He is considered to be one of the most prominent Lithuanian jurists, the progenitor, first lecturer, and one of the most prominent authors of interwar Lithuanian Constitutional Law. Nowadays, the Law University of Lithuania in Vilnius was renamed to Mykolas Romeris University in 2004.⁶

The first Baltic Conference on Intellectual Cooperation (29–30 October 1935) was held in the meeting hall of the Lithuanian Cabinet of Ministers. The meeting was opened by Lithuanian Foreign Minister S. Lozoraitis, who also chaired the first session. Later sessions were chaired by representatives of the participating countries in alphabetical order. Finland was represented by Dean of the Department of History and Philology of Helsinki University, Prof. A. Långfors. Estonia was represented by Prof. Ants Piip (Professor of Law who had been the first head of the Riigivanema of the Republic of Estonia in 1921–1921) and Professor Ludvig Puusepp (a very notable Estonian physician), both from Tartu University. Latvia's delegates were Professor Ludvigs Adamovičs (an expert in the history of religion and the former Minister of Education) and Professor Ernests Blese (a linguist), both from the University of Latvia. Lithuania was represented by Professor M. Römeris (a lawyer) and by Secretary General of the Lithuanian Intellectual Cooperation Committee, V. Soblys (in Lithuania the Committee was organized under the auspices of the Foreign Ministry, so its activities were all at the state level), as well as by the well-known poet and ambassador Jurgis Baltrušaitis. Delegates heard six presentations, and there were heated debates, following the presentations.⁷

A paper on the existing condition of intellectual co-operation in the Baltic States was read by V. Soblys. Professor L. Puusepp spoke about co-operation among Baltic universities and scientists; Professors A. Piip and E. Blese, about the language for international communications in the Baltic States (Piip supported English, while Blese spoke up in favour of French; the issue remained unresolved, although in the debates most delegates supported the French language; German and Russian were unacceptable for political reasons); Professor Langfors spoke about the co-ordination of textbooks in the Baltic countries; Professor L. Adamovičs presented his view on co-operation in science and literature. Director of the International Intellectual Co-operation Institute in Paris, H. Bonnet, sent greetings to the Conference and asked the information about its resolutions to be transmitted to Paris at once so that they could be published in League of Nations publications.

Stasys Lozoraitis pointed out to various characteristics which the Baltic States had in common – approximately equal territorial conditions on the shores of the Baltic Sea, and similar cultures within the throne of western European civilization. He said, however,

⁶ Michal Pius Römer. From Wikipedia, the free encyclopaedia.

⁷ Blese, E. Par intelektuālās sadarbības konferenci. *Rīts*, 1935.g. 2. nov.; Baltijas valstis dibinās zinātņu akadēmijas. *Brīvā Zeme*, 1935.g. 1. nov.; Dr. Z. Baltijas valstu garīgās sadarbības pirmā konference. *Brīvā Zeme*, 1935.g. 2. nov.

that at the deeper cultural level, the Baltic States were still alien to one another, and they should do more to draw closer. Similar thoughts were expressed by Professor Rōmeris in his introductory speech. In the first presentation, Soblys discussed the gradual bringing together of the Baltic States, noting that the process had already begun between Latvia and Lithuania (first at the private level, then in the establishment of Lithuanian-Latvian associations, the organisations of excursions, co-operation among student fraternities, theatrical and operatic guest performances, etc.), while in the North of the region, similar processes were occurring between Estonia and Finland. It was noted that in 1935 alone, there had been congresses of Baltic agronomists, lawyers, nurses, co-operative leaders, city workers, veterinarians, road and bridge engineers and statisticians, but difficulties had been encountered in determining the language in which these proceedings should take place.

The Kaunas Conference (Congress) was, in the main, a meeting of Baltic specialists at which the basic motif was the idea that intellectual (at that time it was more common to say – spiritual) co-operation is not just a supplement to political rapprochement, but rather a necessary condition for it.

Professor L. Puusepp suggested that the universities of the Baltic States should exchange professors regularly, expanding the range of available lectures. He also promoted the idea of student exchanges and relaxed customs regulations in the area. Professor L. Adamovičs then pointed out that Rector of the University of Latvia and Chairman of Latvian Commission Prof. J. Auškāps, had recently suggested in his speech (held at Estonian-Latvian-Lithuanian Friendship Congress in Riga, June 28th, 1935) that each university should organize courses for students from the other Baltic States in those areas of study in which the respective university had had special achievements. A commission was set up to study this matter further. In the aforementioned speech, incidentally, J. Auškāps also recommended that the scholarly articles of Baltic scientists be published in a joint journal, *Acta Academica Baltica*.⁸

Professor from Helsinki, Langfors, spoke of a need to co-ordinate teaching textbooks, especially in the area of history. He cited the experience of the Scandinavian countries that were already engaged in such effort. Langfors said that an example of positive co-operation was the publication by Finnish specialist, Niemi, of a book of Lithuanian folk songs, as well as a translation of the epos Kalevala that had been translated by the clergyman A. Sabaliauskis.

With respect to an exchange of scientific materials, L. Adamovičs suggested that the central institution be created to which all scientific materials could be submitted. He also recommended that a list of scholarly publishing houses that would be prepared to participate in the project be prepared and that scientists throughout the Baltic States be given an opportunity to study the works of their colleagues in an accessible foreign language. Adamovičs claimed that Latvia was already active in this area. As an affirmation of this, he submitted to Professor Rōmeris a large pile of articles by Latvian scientists in

⁸ Auškāps J. Izglītības un zinātnes sadarbība Baltijā (Runa Igaunijas – Latvijas – Lietuvas kongresā 1935.g. 28. jūnijā). *Zinātnei un tēvijai*. J. Stradiņa sast. un red., 3. izdevums. Rīga: Artava, 1993. 148.-155. lpp.

which, alongside with the Latvian language original, there were translations into French. Adamovičs also recommended that a bibliography of scholarly literature be published and that information about the best examples of such writing be exchanged with an eye toward translating those materials that deserved it. All of these recommendations were basically a restatement of what Auškāps had said previously.

The conference recommended the establishment of ongoing contact not only among scientific, but also among artistic institutions in the Baltic States. This was the topic of presentation by the well-known Lithuanian poet, Professor J. Baltrušaitis. Supplementing earlier remarks by Šimkus and Jakubėnas, he recommended that a special music commission be established.⁹

In debates about Adamovičs's presentation, the Estonian professor Piip spoke up in favour of the establishment of academies of sciences in the Baltic States, which could provide for an exchange of textbooks among the various nations. In other words, the genesis of the Baltic science academies came from Estonia, where the idea had been a matter of public discourse since the establishment of the independent Estonian state. Contrary to claims by Professor Edgars Andersons¹⁰, A. Piip did not recommend the establishment of a single Baltic Academy of Sciences, instead promoting the establishment of an individual academy in each country. For his part, Soblyš suggested that a Baltic States institute be established in each of the countries and that a library of materials from all the Baltic States could be opened at each institute.

In the resolutions, adopted by the conference, the following issues were stressed:

- 1) Committees of university representatives must be established to discuss various forms of cooperation, including exchange of scholarly literature, faculty members and specialists;
- 2) the language of communication among the Baltic States must be English or French, but the committees must come to final decision on the matter;
- 3) the national committees must exchange translations of those chapters from teaching textbooks in which the various Baltic countries are described so that possible errors in the teaching of literature of other states might be corrected;
- 4) Academies of sciences should be established in all the Baltic States;
- 5) Departments of Baltic linguistics should be established in all Baltic universities;
- 6) reviews of Baltic literature and musical composition should be published, and
- 7) regular meetings must be held by representatives of the various national committees, and the next meeting should be organized in Estonia.¹¹

⁹ Adamovičs, L. Intelektuālās kopdarbības jautājums Baltijas valstīs. *Jaunākās Ziņas*, 1935. g. 2. nov.

¹⁰ See reference no. 2.

¹¹ Blese, E. Par intelektuālās sadarbības konferenci. *Rīts*, 1935. g. 2. nov.; Baltijas valstis dibinās zinātņu akadēmijas. *Brīvā Zeme*, 1935. g. 1. nov.; Dr. Z. Baltijas valstu garīgās sadarbības pirmā konference. *Brīvā Zeme*, 1935. g. 2. nov.; Adamovičs, L.

The first conference, judging from news reports about it, took place in an emotionally uplifting atmosphere, but the execution of the various decisions that were taken did not proceed with any speed of success. Many decisions were completely forgotten between one congress and the next, which means that the delegates at successive congresses found themselves re-debating issues that presumably had already been settled. The establishment of Baltic institutes in each country was just one example of this.

What was the fate of the main participants of the first conference? Prof. M. Rōmeris (as well as V.Soblyš), remained in Soviet Lithuania and died in Vilnius on 22nd February 1945. He did not become, however, a member of the newly established, in early 1941, Academy of Sciences of Lithuania: his name was struck off by the hand of the First Secretary of the Communist Party of Lithuania Antanas Sniečkus. Professors Ants Piip and Ludvig Puusep became members of the Estonian Academy of Sciences in 1938, but A. Piip was arrested by the Soviets and died in a camp in 1942. Professors L. Adamovičs and J. Auškaps, both members of *Academia Scientiarum Latviensis* SLR, were shot by KGB officers in 1942. Professor E. Blese emigrated to the West. Stasys Lozoraitis at the moment of Soviet occupation was the Ambassador of Lithuania to Italy and Vatican; after WW2 he became the head of Lithuanian emigré diplomatic representatives in the Western countries. On the contrary, former Minister of Foreign Affairs of Latvia Vilhelms Munters, after 19 years of Soviet imprisonment, could return to Riga in 1959. He wrote some articles and booklets in favour of Soviet propaganda and worked as a translator for some journals and books edited by the Academy of Sciences of the Latvian SSR.¹²

A wider contemplation on further series of the conferences on intellectual cooperation is given in my article in the book edited by T. Jundzis “The Baltic States at Historical Crossroads” (1st edition – Riga, 1998; 2nd edition, Riga, 2001 – co-authored by Dz. Cēbere)¹³. The investigation, just referred to, laid the foundation of the renewed tradition of holding conferences on intellectual cooperation in 1999, initiated by the Latvian Academy of Sciences in cooperation with the Estonian and Lithuanian Academies of Sciences. In subsequent years the Finnish Academy of Science and Letters joined this collaboration and now these conferences have evolved into regular meeting and forum of the said academies of sciences (Annex 1). In the frames of these forums, the Medal of the Baltic Academies of Sciences is awarded – this tradition, too, was instituted at the Baltic Conference on Intellectual Cooperation, held in Riga in 1999 (Annex 2). Many papers of these conferences have been published in special proceedings, including the Annals of the European Academy of Sciences and Arts (Vol. 30, No. 10, 2001 “Towards a Baltic Europe”).¹⁴

¹² Treijs, R. *Vilhelms Munters*. Riga: Jumava, 2010. 343 lpp.

¹³ See reference no. 1.

¹⁴ *Towards a Baltic Europe*. The 7th Baltic Conference on Intellectual Cooperation. Stradins J., Unger F. (Editors). Riga, 1999. Riga: Zinatne, Hildesheim, Zurich, New York. Olms Verlag. 2001, p. 119. [*Annals of the European Academy of Sciences and Arts*, vol. 30, no. 10, 2000].

4. CONCLUDING REMARKS

In my opinion, today it is particularly important to retain this tradition because, after joining the European Union in 2004, the feeling of togetherness of the Baltic States has faded, and the tendency of withdrawal could not be regarded as a desirable scenario for future development. The Baltic nations, though, have much in common in their history, culture and economy, and they also could find common features for their future development. The sense of togetherness could help the three countries to defend more efficiently their own interests in the European area and in the globalized world, thus, particular importance should be attached to the matters of incorporation into the community of the Baltic Sea coastal countries (Baltic Europa).¹⁵ Therefore, it is important to continue the operation of the Baltic Assembly and the Baltic Council (at parliamentary and governmental level), by linking the work of these institutions with the activities of the Baltic academies of sciences.¹⁶ It is important to continue giving the awards of the Baltic Assembly in literature, the arts and science (this year a new award for achievements in innovation was added to the three conventional awards) (Annex 3). It should be observed, however, that the idea of the Baltic unity, as recently discussed at the 4th forum of the Latvian-Lithuanian Congress (Riga, September 2010), does not find much public response. At the late Baltic Assembly I happened to discuss this matter with the Estonian sociologist professor Marju Lauristin who observed that in many scientific areas joint Baltic conferences were not any more organized, and the scholars were poorly informed about the findings of their counterparts in the neighbouring countries (e.g. in history). Furthermore, she pointed at the lack of coordination of activities and elementary exchange of information in some areas.

While at present Latvia is, perhaps, the least successful country of the three in terms of its national economy, science and innovation, yet because of its geographically somewhat central position it has historically taken the intermediary role in advocating the idea of Baltic unity. In my opinion, however, the idea of Baltic unity is still, to some extent, equally topical to Estonia and Lithuania, while giving priority to their national interest, so that to maintain friendly and fraternal neighbourly relations and to retain geographic allies.

The question now is whether such unity might be named as “intellectual entente” or even “entente cordiale”, and each of us shall endeavour to respond to it. Finally, I would like to call the reader’s attention to the fact that the Kaunas Conference of 1935 was the first international forum, where the idea of foundation of a national academy of sciences in each of the countries was proposed.

The author acknowledges Dr. Anita Draveniece for her helpful assistance and for her enormous effort in organizing the Baltic Conferences on intellectual cooperation.

¹⁵ Ekmanis, J., Draveniece, A. Inter-Academy Cooperation in the Baltic Sea Region. *Rīgas Tehniskās Universitātes Zinātniskie raksti*. 8. sēr. Zinātņu un augstskolu vēsture. 15. sēj. Rīga, 2009, 26.-31. lpp.

¹⁶ *Balti Assamblee. Baltijas Asambleja. Baltijos Asambleja*. Prepared for publication by Presidium of the Baltic Assembly. Tallinn, Tallinna Raamatutrükikoja OÜ. 2001, p. 229.

Baltic Conferences (congresses) on Intellectual Cooperation

1 st conference	Kaunas	1935, 29-30 X
2 nd conference	Tartu	1936, 29-30 XI
3 rd conference	Helsinki	1937, 4-6 XI
4 th conference	Riga	1938, 14-15 XI
“Baltic Week” event	Riga	1938, 16-20 VI
5 th conference	Kaunas	1939
6 th conference	Tallinn	1940, 15-16 VI
“Baltic Week” event	(interrupted by Soviet invasion)	
7 th conference	Riga	1999, 17-19 IX
8 th conference	Tallinn	2001, 15-16 VI
9 th conference	Vilnius	2003, 6-7 VI
10 th conference	Helsinki	2005, 8-10 VI
11 th conference	Riga, Turaida	2007, 9-10 X
12 th conference	Vilnius	2010, 4-5 XI

Recipients of the Medal of the Baltic Academies of Sciences

1999 (Riga, 7 th BCIC)	Evald Ojaveer (EE), Juras Požela (LT), Jānis Stradiņš (LV)
2000 (Helsinki)	Jüri Engelbreht (EE), Jurgis Vilemas (LT), Juris Ekmanis (LV), Jarmo Visakorpi (FIN)
2001 (Tallinn, 8 th BCIC)	Tālis Millers (LV), Benediktas Juodka (LT), Mihkel Veiderma (EE), Carl-Olof Jakobson (SWE)
2003 (Vilnius, 9 th BCIC)	Jonas Kubilius (LT), Jānis Kristapsons (LV), Peeter Tulviste (EE)
2005 (Helsinki, 10 th BCIC)	<i>Not awarded</i>
2007 (Riga, 11 th BCIC)	Zenonas Rokus Rudzikas (LT), Andrejs Siliņš (LV), Raimo Pullat (EE), Matti Saarnisto (FIN), Olof G. Tändberg (SWE)
2010 (Vilnius, 12 th BCIC)	Zigmas Zinkevičius (LT), Ervins Lukševics (LV), Pietro Umberto Dini (IT), Ain-Elmar Kaasik (EE)

Winners of the Baltic Assembly Prizes for Literature, Arts and Science

Year	Literature	Arts	Science
1994	Emil Tode (EE)	Eimuntas Nekrošius (LT)	Andris Caune (LV)
1995	Uldis Bērziņš (LV)	Peeter Mudist (EE)	Juozas Kulys (LT)
1996	Judita Vaiciunaite (LT)	Pēteris Vasks (LV)	Juhan Maiste (EE)
1997	Jaak Kaplinski (EE)	Gidons Kremers (LV)	Rimutė Rimantienė (LT)
1998	Sigitas Geda (LT)	Erkki-Sven Tuur (EE)	Jānis Krastiņš (LV)
1999	Jaak Kross (EE)	Mindaugas Baužys (LT)	Janīna Kursīte (LV)
2000	Jānis Rokpelnis (LV)	Veljo Tormis (EE)	Silvestras Gaižiūnas (LT)
2001	Justinas Marcinkevicius (LT)	Ilmārs Blumbergs (LV)	Raimo Pullat (EE)
2002	Jaak Tattē (EE)	Biruta Baumane (LV)	Algirdas Gaižutis (LT)
2003	Vytautas Bubnys (LT)	Jaak Toomik (EE)	Elita Grosmane (LV)
2004	Pēteris Brūveris (LV)	Mindaugas Navakas (LT)	Arvo Krikmann (EE)
2005	Hasso Krull (EE)	Vilnius String Quartet (LT)	Ēvalds Mugurēvičs (LV)
2006	Nora Ikstena (LV)	Andres Tali (EE)	Gediminas Valkiūnas (LT)
2007	Marcelijus Martinaitis (LT)	Silvija Radzobe (LV)	Tarmo Soomere (EE)
2008	Knuts Skujenieks (LV)	Petras Vyšniauskas (LT)	Lembit Vaba (EE)
2009	Inga Ābele (LV)	Marko Mäetamm (EE)	Leonardas Sauka (LT)
2010	Ene Mihkelson (EE)	Antanas Žukauskas (LT)	Jānis Stradiņš (LV)

Among 17 Baltic Assembly Prize winners from Latvia 12 are either full members or Honorary members of the Latvian Academy of Sciences (besides, Prof. R. Pullat and J. Maiste are *Dr.h.c.* of LAS).

PREZIDENTO ANTANO SMETONOS PIRMIEJI MĖNESIAI JAV 1941 METAIS: IŠ NIUJORKO PER VAŠINGTONĄ Į ČIKAGĄ

SANTRAUKA

Lietuvos prezidentas A. Smetona, vykdamas su savo artimaisiais į JAV, tikėjosi karo laikotarpiu ten įsikurti, susirasti pragyvenimo šaltinį, telkti JAV lietuvius kovai už Lietuvos nepriklausomybę. Vildamasis, kad karą laimės Vakarų demokratija, manė paveiksis JAV ir jos sąjungininkų vyriausybės dėl Lietuvos situacijos. 1941 m. kovo 10 d. atvykusį A. Smetoną ir jo žmoną Niujorke JAV lietuviai tautinės pakraipos išeivijos atstovų iniciatyva sutiko iškilmingai, kaip ir kituose didžiuosiuose Amerikos miestuose. Platesnieji išeivijos sluoksniai, skirtingai nuo jų lyderių, prezidentą vertino palankiau. Svečio atvykimas sudomino JAV angliškąją žiniasklaidą, kuri daug rašė apie jo vizitus ne tik Niujorke, bet ir Vašingtone, Pitsburge, Klyvlende ir Čikagoje. A. Smetona plačiai paskleidė informaciją apie Lietuvą. Deja, jo atvykimas pagilino prieštaravimus tarp skirtingų lietuvių išeivijos srovių. JAV lietuvius tautininkus labai skaudino tai, kad išeivijos socialistai ignoravo Lietuvos prezidentą. JAV lietuvių katalikų vadovai, siekdami išsaugoti srovių politinį bendradarbiavimą Lietuvos gelbėjimo taryboje (vėliau – Amerikos lietuvių taryba), leido katalikų veikėjams asmeniškai, bet ne organizacijos vardu, dalyvauti sutikimuose su A. Smetona ir rengiamuose ta proga banketuose. Tačiau tai neišsaugojo išeivijos vienybės – tautinė srovė atskilo nuo bendro veikimo, pasitraukė iš minėtos organizacijos ir sukūrė atskirą veikimą.

1941 m. balandžio 1 ir 18 dienomis A. Smetonos neoficialūs susitikimai su JAV valstybės sekretoriumi ir JAV prezidentu Franklinu D. Ruzveltu Vašingtone pakėlė lietuvių išeivijoje A. Smetonos prestižą, plačiai ši įvykį dar kartą išgarsino amerikiečių spauda. JAV valdžia laikėsi pozicijos, kad Lietuvos prezidentas į JAV atvyko neoficialiai, kaip svečias, be teisės dalyvauti tarpvalstybinėje politikoje. Jo veiklą ji apibrėžė kaip propagandisto, aiškinant lietuvių išeivijai ir JAV visuomenei apie sunkius karo padarinius mažoms Europos tautoms. Lietuvos diplomatinė tarnyba JAV, ypač pasiuntinys P. Žadeikis, stengėsi A. Smetoną išnaudoti propagandiniams tikslams – nušviečiant Lietuvos valstybingumo praradimo padarinius ir siekiant atgauti nepriklausomybę. Tarnyba atidžiai sekė, kad prezidentas nesiveltų į JAV lietuvių politinių srovių sudėtingus santykius. Tačiau ir pats A. Smetona žadėjo nesikišti į išeivijos vidaus gyvenimą. Gegužės 2–4 d. prezidento susitikimas Čikagoje praėjo iškilmingai, jis aplankė valdžios, bažnyčios atstovus, susitiko su tautiečiais.

A. Smetona ir jo artimieji į JAV atvyko be didesnių išteklių. Išeivijos veikėjai, ypač tautinės pakraipos, stengėsi nors šiek tiek jam padėti – nuomojo viešbučius, priimdavo trumpam apsistoti, kviesdavo pietums ar vakarienei, siūlydavo savo transporto paslaugas. Pasiuntiniui P. Žadeikiui pavyko išsirūpinti A. Smetonai mėnesinę 800 dolerių pašalpą, kuri garantavo pastovesnę pragyvenimą ne tik jam, bet ir jo artimiesiems.

Esminiai žodžiai: Antanas Smetona, prezidentas, išeivija, JAV lietuviai tautininkai, Priėmimo komitetas, Povilas Žadeikis, Petras Daužvardis, Vašingtonas, Čikaga.

Nors prezidento A. Smetonos biografinių tyrinėjimų gausu, tačiau lig šiol yra likusių nemažai neišaiškintų klausimų ir nepaliestų gyvenimo tarpusnių. Vienas jų – tai A. Smetonos gyvenimas ir veikla JAV 1941–1944 metais. Tiesa, jo biografai šį tarpą mini, deja, aprašo jį tik epizodiškai ir gana lakoniškai. Tuo tarpu tai sudėtingas, gausus svarbių įvykių ir reikšmingų problemų, su kuriomis vienaip ar kitaip susidūrė JAV A. Smetona, laikas. Vienas svarbesnių probleminių epizodų – tai A. Smetonos kaip Lietuvos prezidento atvykimas į JAV ir jo sutikimas išėivijoje, srovių požiūris į jį ir tarpusavyje. Ne paslaptis, kad lietuvių išėivijos santykiai net ir tragišku Lietuvai 1940–1941 m. laiku buvo pakankamai trapūs.

Teikiamas straipsnis – jau parengto ir pateikto mokslo žurnalui *Lietuvos istorijos metraštis* straipsnio *Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išėivijos pozicija* tęsinys. Minėto tyrimo chronologijos rėmai apima nuo A. Smetonos ir jo šeimos apsisprendimo bei pasirengimo išvykti į JAV 1940 m. rudenį iki 1941 m. kovo 10 d., t. y. prezidento atvykimo bei jo sutikimo Niujorke. Analizuojamas skirtingų JAV lietuvių srovių (tautininkų, katalikų ir socialistų) požiūris į A. Smetonos atvykimą bei jo sutikimą. Tai pirmas šiai problemai atskleisti skirtas mokslinis darbas lietuviškoje historiografijoje.

Pirmasis, plačiau aprašęs A. Smetonos gyvenimą JAV ir epizodiškai aptaręs santykius su JAV lietuviams tautininkais, jo susitikimus su atskirų lietuvių kolonijų išėivija, buvo prezidentui artimas žmogus, jo asmeninis sekretorius Aleksandras Merkelis¹. Jau jis atkreipė dėmesį į nevienodą išėivių požiūrį į prezidentą. Istorikas Alfonsas Eidintas, pasiremdamas A. Merkelio paskelbta medžiaga ir JAV lietuvių tautinės krypties veikėjų Kazio Karpiaus ir Vytauto Širvydo susirašinėjimu, šiek tiek palietė išėivijos srovių požiūrius. Autorius, labiau nesigilindamas į šią problemą, pažymėjo, kad srovės, išskyrus tautininkus, iš esmės buvo priešiškos Smetonai². Istorikas Liudas Truska monografijoje, analizuojančioje A. Smetonos vietą naujausiųjų laikų Lietuvos istorijoje, atskleidė lietuvių išėivijos demokratinių srovių vėsoko ir net priešiško požiūrio priežastis: A. Smetona savo kalbose pabrėždavo esąs Lietuvos prezidentas, ir išėiviai įtarė jį viliantis atkurti po karo Lietuvoje diktatorišką savo valdžią³. Svarbus darbas, skirtas gilesnėms prezidento gyvenimo studijoms, yra Vytauto Didžiojo universiteto Išėivijos studijų centro parengta turtinga A. Smetonos korespondencija, apimanti jo gyvenimą JAV 1940–1944 metais⁴. Susirašinėjimas su Lietuvos diplomatais ir JAV lietuvių veikėjais padės tyrinėtojiui giliau atskleisti A. Smetonos veiklos motyvus, požiūrį į vienus ar kitus įvykius, atrasti naujų, dar neaptartų faktų. Minėto leidinio įvadiniame straipsnyje L. Truska glaustai aptaria paskutinį A. Smetonos gyvenimo tarpą Amerikoje. Istorikas teigia, kad A. Smetona JAV lietuvių buvo sutiktas kaip prezidentas, jo priėmimo komitetą sudarė vieni tautininkai,

¹ Merkelis, A. Tremtinio dalia. *Europos lietuvis*, 1964, nr. 1–35; Merkelis, A. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York: N. Y. Viltis printing, 1964, p. 610–668.

² Žr. Eidintas, A. *Antanas Smetona. Politinės biografijos bruožai*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 208, 212.

³ Žr. Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 391–393.

⁴ Žr. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto I-kla, 1999, 676 p.

bet lietuviai socialistai buvo linkę A. Smetoną priimti tik kaip privatų asmenį ir nenorėjo, kad jis dalyvautų politinėje veikloje⁵. Taigi gilesnė naujų dokumentų analizė rodo, kad išeivijos skirtingų srovių požiūris į A. Smetonos atvykimą, jo sutikimą ir veiklą JAV buvo įvairus ir net priešiškas. Tai apsprendė ne tik srovių ideologinės nuostatos, bet ir įvairių vietinių lietuvių veikėjų asmeninės pozicijos. Vertinant buvo svarbus ir išeivijos požiūris į politinę situaciją Lietuvoje bei paties A. Smetonos santykis su ja. Reikšmingą vaidmenį vaidino ir JAV vyriausybės kontraversiška laikysena Lietuvos prezidento atžvilgiu. Tai sulaukė ir Lietuvos pasiuntinį bei konsulus nuo glaudesnių politinių ryšių su A. Smetona bei jo politinio aktyvumo skatinimo. Todėl išeivijoje susidarė įspūdis, kad Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis lyg ir ignoruoja prezidentą.

Straipsnyje siekiama giliau aptarti JAV lietuvių srovių ir jų veikėjų pozicijas A. Smetonos atžvilgiu 1941 m. pirmojoje pusėje, kreipiant dėmesį į jo susitikimus su vietiniais lietuviais; išsiaiškinti A. Smetonos vaidmenį JAV; įvertinti Lietuvos atstovų JAV reikšmę, tarpininkaujant tarp išeivijos ir prezidento, bei JAV vyriausybės nusistatymą.

Pagrindinis šaltinis, rengiant straipsnį, buvo JAV lietuvių archyvai (Pasaulio lietuvių archyvas prie Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Čikagoje, Amerikos lietuvių kultūros archyvas Putname) bei Lietuvos centrinis valstybinis archyvas (Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone fondas nr. 656 ir Lietuvos konsulato Čikagoje fondas nr. 663). Be minėto A. Smetonos korespondencijų rinkinio, svarbus šaltinis yra ir JAV lietuvių katalikų lyderio, dienraščio „Draugas“ redaktoriaus Leonardo Šimučio dienoraščiai, saugomi Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje. Vertinga medžiaga yra JAV Valstybės departamento dokumentai apie A. Smetoną (nuo 1932 iki 1943 metų), atsispindintys JAV vyriausybės nuostatas prezidento atžvilgiu ir paskelbti leidinyje „Darbai ir dienos“⁶. JAV lietuvių spauda pasitarnavo kaip pagalbinis šaltinis, papildantis tyrimą naujais faktais, JAV lietuvių veikėjų pasisakymais ir pan.

A. SMETONA NIUJORKE IR JO APYLINKĖSE

Prezidento A. Smetonos sutikimas Niujorko uoste ir surengtas banketas, kuriame jis pasakė savo pirmąją kalbą išeivijai, smulkiai aprašytas autoriaus jau minėtame straipsnyje. Pažymėtina, kad sutikimas pavyko, jame dalyvavo daug žmonių, daugiausia tautinės pakraipos išeivijos atstovų. Be to, Lietuvos prezidento atvykimas į JAV sukėlė anglakalbės visuomenės bei jos žiniasklaidos susidomėjimą. Tai garantavo galimybę plačiau paskleisti informaciją apie Lietuvą ištikusią tragediją. Būtent toks propagandinis momentas buvo priimtinesnis visoms išeivijos politinėms srovėms, išskyrus JAV lietuvius komunistus. Dar prieš A. Smetonos atvykimą į JAV tarp lietuvių katalikų veikėjų formavosi viltis išnaudoti prezidentą politinei veiklai. Prof. Kazys Pakštas, sužinojęs, kad A. Smetona

⁵ Žr. Truska, L. Paskutiniai Antano Smetonos gyvenimo metai. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 9.

⁶ Žr. Dapkutė, D. Politikos pinklės. Antanas Smetona – JAV Valstybės departamento regatyje. *Darbai ir dienos*, 2002, nr. 30, p. 315–332.

gavo JAV vizą, 1940 m. rugsėjo 24 d. laiške Lietuvos generaliniam konsului Jonui Budriui rašė: „Jeigu jis mokės surasti čia kontaktą su katalikais (anksčiau su jais gerų santykių neturėjo ir vengė) ir su kitomis demokratinėmis grupėmis, tai gali tapti dar ir naudingu Lietuvos reikalams ir todėl tiktų su juomi dirbti ir gal formuoti naują valdžios branduolį, panašiai kaip lenkai ir čekai. Bet jau reiktų atsistoti ant konstitucijos pagrindo, nes čia nėra diktatūros šalininkų“⁷. Tačiau griežta antismetoniška JAV lietuvių socialistų pozicija vertė ir katalikų vadovybę, kuri politiniais tikslais siekė suvienyti bendram darbui visas JAV lietuvių sroves, atitolti nuo Lietuvos prezidento. Tiksliau pasakius, buvo laikomasi laviravimo taktikos. Be to, ir pačiam A. Smetonai, anot jo biografo A. Merkelio, buvo aišku, kad, pirma, jis čia negali veikti kaip Lietuvos valstybės prezidentas, o visoks kitoks jo veikimas priklausys nuo aplinkybių, kurių iš anksto negalima numatyti, antra, ir nuo jo statuso, kurį buvo galima įvairiai interpretuoti ir pagal tą interpretaciją nustatinėti veikimo ribas⁸. Tokią A. Smetonos padėtį, į kurią prezidentą įstūmė JAV vyriausybė, pasiuntinys P. Žadeikis pavadino „juridiniu nesusipratimu“⁹. Savo kolegoms konsulams J. Budriui ir P. Daužvardžiui bei Generalinio konsulato darbuotojams – atašė Vytautui Stašinskui ir Anicetui Simučiu – per posėdį P. Žadeikis paaiškino, kad JAV valdžia, pripažindama nepriklausomą Lietuvą, jos įgaliotą ministrą ir konsulus, pripažindama A. Smetoną Lietuvos prezidentu, „nepripažįsta jo atvykimo oficialiai, bet tik privačiai“¹⁰. Amerikiečiai taip izoliavo A. Smetoną nuo oficialios politinės veiklos JAV teritorijoje, arba, paprasčiau sakant, atsiribojo (neprišėmė atsakomybės) nuo jo galimų politinių veiksmų bei padarinių.

Po oficialaus sutikimo Niujorke ir po JAV lietuvių suorganizuoto banketo A. Smetona su žmona kurį laiką gyveno generalinio konsulo J. Budrio ūkyje už Niujorko, maždaug 3 valandos kelio, važiuojant automobiliu. J. Budrys Savo nedidelį daugiau kaip 3 ha žemės ūkį vadino vasarviete, nes ūkis buvo netoli pajūrio tarp pušynų. Be to, pakeliui pas J. Budrį panašiam ūkyje buvo apsigyvenę Valušiai – Smetonų dukra ir žentas, kurie anksčiau atvyko į JAV. J. Budrys prezidentui garantavo ramų poilsį ir pažadėjo savo automobilio paslaugas. Tokiam J. Budrio pasiūlymui pritarė ir Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis¹¹. Kovo pabaigoje A. Smetona su žmona išsiruošė į Vašingtoną. Prieš išvykstant jiems iš Niujorko, JAV lietuvių katalikų veikėjas, savaitraščio „Amerika“ redaktorius Juozas Laučka su prezidentu kalbėjosi daugiau kaip dvi valandas. Redaktorius domėjosi, kaip A. Smetona įsivaizduoja JAV lietuvių paramą Lietuvos atstatymo darbams. Jis pastebėjo, kad prezidentas gana atsargiai reiškė savo nuomonę. Anot A. Smetonos, pirmiausia reikia kaupti

⁷ K. Pakšto iš Los Andželo laiško J. Budriui į Niujorką nuorašas, 1940 m. rugsėjo 24 d. *Lituanistikos tyrimo ir studijų centras / Pasaulio lietuvių archyvas* (toliau – LTSC / PLA), Kazio Pakšto fondas, dėžė nr. 3, lapai nenumuoti.

⁸ Žr. Merkelis, A. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, p. 657.

⁹ Lietuvos atstovų pasitarimo Lietuvos generaliniame konsulate Niujorke protokolo kopija, 1941 m. kovo 12–13 d. *LTSC / PLA*, Petro ir Juzės Daužvardžių fondas, dėžė nr. 14, lapai nenumuoti.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ J. Budrio laiškas A. Smetonai, 1940 m. gruodžio 17 d. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 138; P. Žadeikio rašto generaliniam konsului J. Budriui Niujorke nuorašas, 1941 m. sausio 15 d. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 534.

lėšas propagandiniam darbui; paremti Šveicarijoje Berne veikiančią lietuvių biurą, kurio vadovas Albertas Gerutis be finansavimo ilgai išsilaikyti nepajėgs. Prezidentas rekomendavo atsikviesti iš Europos buvusių Lietuvos ekonomistų bei karininkų, pavyzdžiui, pulkininką Kazį Grinių, kurie galėtų organizuoti lietuvių karinius dalinius kovai už Lietuvos nepriklausomybę. Jam atrodė, kad reikėtų kitu pagrindu pertvarkyti išėivijos politinę organizaciją – Lietuvai gelbėti tarybą, kuri vykdytų praktišką veiklą. A. Smetonai atrodė, kad karą laimės Anglijos–JAV koalicija, nes, anot jo, vokiečių laimėjimas nieko gero lietuviams neduos. Todėl būtina plati propaganda JAV spaudoje, ypač kreipiantis į įvairių šalių atstovybes Vašingtone, prašant nepripažinti Lietuvos okupacijos. Prezidentas tikėjosi Lietuvos nepriklausomybės veiklai gauti ir pasinaudoti Lietuvos pinigais, užšaldytais JAV bankuose. Kalbėdamas apie ateities Lietuvą jis pažymėjo: „Ar ji bus parlamentinė respublika, ar sustiprinto vyriausybinių režimo demokratinė valstybė – Lietuvos žmonių ir sąlygų klausimas, tad dėl būsimos valstybės formos nesiginčytina bent dabar“¹².

A. SMETONOS GYVENIMAS IR VEIKLA VAŠINGTONE

Kovo 23 d., lydimi JAV lietuvių tautininkų veikėjo Domo Klingos, A. Smetona su žmona iš Niujorko atvyko į Vašingtoną. Juos pasitiko Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis su žmona ir dukra, visas pasiuntinybės personalas, Latvijos pasiuntinys Alfredas Bilmanis su žmona, buvęs Latvijos pasiuntinys Lietuvoje Liudvikas Ekis su žmona ir sūnumi, buvęs Estijos užsienio reikalų ministras Robertas K. Pusta su žmona ir sūnumi, buvęs JAV senatorius V. Kingas, Amerikos lietuvių draugijos nariai ir kiti asmenys – viso apie 60 žmonių¹³. Svečiai apsigyveno Lietuvos pasiuntinybėje. Pasiuntinys P. Žadeikis politiniais sumetimais nebuvo nusiteikęs leisti svečiams ilgai viešėti pasiuntinybės apartamentuose. Pasiuntinys generaliniam konsului J. Budriui paaiškino, kad „etiketo sumetimais vargu ar jam bus patogų ilgesnį laiką apsigyventi“, nes Kolumbijos valstijoje „svetimų valstybių galvos paprastai negyvena, tik svečiuojasi“¹⁴. P. Žadeikis, aptardamas Smetonų gyvenimo galimas vietas Amerikoje, rašė J. Bačiūnui, jog prezidentas, būdamas neoficialus asmuo ir net „incognito“, ilgiau gyvendamas sostinėje gali sukelti įtampą oficialiuose valdžios sluoksniuose. Vašingtone jis negalėtų būti viešas, rašyti spaudai politinius straipsnius, nes bus varžomas JAV valdžios etiketo. Lietuvos pasiuntinys aiškiai pažymėjo: „Atrodo, kad jo vizitas į Vašingtoną trumpas tegalėtų būti“¹⁵. Taigi Smetonų svečiavimosi Vašingtone laiką lėmė jau numatytas jų išvykimas (apie tai išėivių spauda jau rašė) į Čikagą.

¹² Žr. J. Laučkos iš Bruklino laiškas L. Šimučiui, 1941 m. kovo 29 d. *ALKA*, spinta nr. 40 (ALRKF), b. 40 (J. Laučkos laišškai L. Šimučiui 1941–1944 m.), lapai nenumeruoti.

¹³ Žr.: B. Venciaus laiškas A. Smetonai, 1941 m. balandžio 1 d. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 38; Prezidentas Smetona gražiai priimtas Washingtonė. *Dirva*, 1941 m. balandžio 4 d., nr. 14, p. 2.

¹⁴ P. Žadeikio rašto generaliniam konsului J. Budriui Niujorke nuorašas, 1941 m. sausio 15 d. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 534.

¹⁵ P. Žadeikio konfidencialaus laiško J. Bačiūnui Mičigane nuorašas, 1941 m. sausio 7 d. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 556.

P. Žadeikis atvykusį į Vašingtoną Lietuvos prezidentą pasistengė maksimaliai išnaudoti politiniams ir propagandiniams tikslams. Per mėnesį A. Smetona turėjo nemažai įvairaus lygio susitikimų. Kovo 25 d. jis priėmė JAV spaudos atstovus, įteikė jiems savo pranešimą raštu anglų kalba, o žodžiu žiniasklaidininkams paaiškino apie dabartinę Lietuvos padėtį ir siekius atkurti nepriklausomybę¹⁶. Pasiuntinys suorganizavo iškilmingą vainiko nuo lietuvių tautos padėjimą ant JAV nežinomo kareivio kapo Arlingtono kapinėse. Vainiką padėjo prezidentas A. Smetona¹⁷. Tai pastebėta amerikiečių spaudos. Taigi gausių spaudos publikacijų bei P. Žadeikio pastangų dėka prasivėrė ir JAV valdžios kabinetų durys neoficialiems susitikimams.

Balandžio 1 d. A. Smetoną, lydimą P. Žadeikio, priėmė JAV valstybės sekretoriaus pareigas ėjęs Sameris Vilis (Summer Welles) ir JAV Valstybės departamento Europos reikalų skyriaus vadovas Lojus Hendersonas (Loy Henderson). Šis susitikimas buvo svarbus dėl to, kad pats svečias galėjo išgirsti iš JAV užsienio reikalų vadovo, kokios veiklos iš jo tikisi amerikiečiai, kokie bus nurodymai veiklos apimčiai, ko nepageidautų toje veikoje. Pirmiausia S. Vilis diplomatiškai pasidžiaugė, kad jo šalis galėjo suteikti pagalbą Lietuvos prezidentui atvykti į JAV, ir pareiškė manąs, jog jam bus patogiu gyventi šioje šalyje. Į tai A. Smetona atsakė, jog jis laimingas būdamas JAV – didžiosios demokratijos šalyje. Bet jis tikisi, jog ateis diena, kada galės grįžti į savo gimtinę. Jis tiki, kad bus įveikti agresoriai, atkurta demokratija ir laisvė mažoms Europos valstybėms¹⁸. S. Viliui paklausus, kokie numatomi prezidentui planai, P. Žadeikis paaiškino, jog prezidentas norįs kiek pailsėti, nes turįs sunkią kelionę. Bet jis norįs aplankyti JAV lietuvių kolonijas ir po kelių savaičių išvyksiąs į Čikagą susitikti su vietiniais lietuviais, jeigu tam neprieštaraujanti JAV vyriausybė¹⁹. Valstybės sekretorius patikino, jog JAV valdžia neprieštarauja svečio susitikimams su lietuvių kilmės JAV piliečiais. Be to, kaip jis pabrėžė, ir prezidentas F. D. Ruzveltas užjaučia tuos iš Europos šalių kilusius JAV piliečius, kurių tėvynės šiuo metu yra praradusios nepriklausomybę. Prezidentas pasisako už tų valstybių nepriklausomybės atstatymą. Todėl prezidento A. Smetonos veikla toje srityje, kaip pabrėžė S. Vilis, neprieštarauja JAV vyriausybės politikai²⁰. Tai buvo lyg ir leidimas veikti tarp JAV lietuvių propagandos srityje, keliant demokratijos pergales prieš totalitarizmą reikalą. Tuo metu jau galima įžvelgti JAV valdančiųjų sluoksnių vykdomą pasiruošimą tiesiogiai dalyvauti karo veiksmuose. Suprantama, tam pirmiausia reikėjo propagandos pagalba paruošti JAV visuomenę, išnaudojant tokius kaip A. Smetona, savo kailiu patyrusį karo grėsmes. Jis galėjo įtaigiai ir įtikinamai nušviesti amerikiečiams savo tautos tragizmą. Susitikime Lietuvos prezidentas užtikrino, kad lietuviai tiki demokratijos pergale šiame didžiajame

¹⁶ P. Žadeikio rašto P. Daužvardžiui Čikagoje nuorašas, 1941 m. kovo 31 d. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 293.

¹⁷ Žr. P. Žadeikio laiško Lietuvos pasiuntiniui S. Girdvainiui Vatikane nuorašas, 1941 m. gegužės 16 d. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 141.

¹⁸ Žr. 1941 m. balandžio 1 d. pokalbio JAV Valstybės departamente memorandumas (anglų kalba). *Darbai ir dienos*, 2002, nr. 30, p. 325.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Ten pat.

pasaulio konflikte ir dirba dėl šios pergalės²¹. Amerikiečiams prezidentas pasirodė ne pagal metus pasenęs ir ligotas, kėlė jiems abejonių dėl jo planuojamos aktyvios veiklos išėivijoje. Nepaisant to, vizitas JAV Valstybės departamente turėjo atgarsio JAV visuomenėje, kėlė išėivijų pasitikėjimą ir skatino aktyvumą. A. Smetonos autoritetas jų akyse sustiprėjo.

Balandžio 18 d. Lietuvos prezidentas buvo pakviestas asmeninio vizito į Baltuosius rūmus. Lydimas P. Žadeikio, jis privačiai pasimatė su JAV prezidentu F. D. Ruzveltu. Pasikalbėjimas, kaip rašė spauda, vyko draugiškoje ir nuoširdžioje aplinkoje. JAV prezidentas A. Smetoną pasitiko žodžiais: „Aš Tamstą jau pažįstu iš fotografijos. Malonėkite sėstis ir papasakoti apie Lietuvą“. Svečias bendrais bruožais apibūdino sudėtingą Lietuvos padėtį. Kalbėta apie Europos to meto situaciją ir ateities perspektyvas. F. D. Ruzveltas įtikinamai aiškino, kad mažos tautos, tarp jų ir Lietuva, be jokios savo kaltės įstumtos į didžiųjų valstybių konflikto ugnį ir pavergtos, jos pirmiausia turi atgauti savo teises ir nepriklausomybę. Be to, anot jo, ateities uždavinys – sukurti Europoje tokią tvarką, kad nusikaltimai prieš tarptautinę teisę, žmoniją ir civilizaciją mažųjų tautų sąskaita nebegalėtų pasikartoti; agresija prieš jas turės būti pažabota. Prezidentas F. D. Ruzveltas pabrėžė, jog JAV nusistatymas dėl Baltijos valstybių, patekusių svetimų diktatūrų vergijon, pasilieka tvirtas ir nepakitęs. Jis palinkėjo A. Smetonai aplankyti lietuviškas kolonijas ir paskatinti jas patriotiškam darbui²². Vizito reikšmę lietuviams glaustai atspindi L. Šimučio dienoraščiai. Tuo metu „Draugo“ redaktorius kaip tik buvo Vašingtone. Po minėto vizito Baltuosiuose rūmuose jis kartu su P. Žadeikiu ir Smetonomis pietavo pasiuntinybėje. Pokalbio metu, kaip užfiksavo L. Šimutis, „džiaugėmės, kad šiandien prezidentas Rooseveltas oficialiai priėmė p. Smetoną ir pažadėjo Lietuvai paramą“²³.

A. Merkelis rašo, kad vos tik A. Smetonai atvykus į Vašingtoną su juo susisiekiė Amerikos lietuvių draugijos²⁴ pirmininkas Albertas Šupienis (Albert W. Shupienis) ir pakvietė palankiu prezidentui laiku susitikti su Draugijos nariais – JAV piliečiais. Susitikimo laikas buvo suderintas ir balandžio 20 d., sekmadienį, numatytas banketas-vakarienė Hamiltono viešbučio (14th and K Streets, Northwest) Auksinėje salėje²⁵.

Be Smetonų ir Žadeikių, bankete dalyvavo Draugijos nariai ir kiti svečiai, iš viso apie 70 asmenų. Prieš vaišes Draugijos kapelionas kunigas Mozeris sukalbėjo maldą. A. Šupienis, pasveikinęs garbingus svečius, pabrėžė savo atstovaujamos Draugijos narių prisirišimą prie tėvų žemės, lietuviškų tradicijų. Jis išsakė visų skausmą dėl Lietuvą ištiku-

²¹ Ten pat.

²² Žr. L. SP. Ž. Lietuvos prezidentas lankėsi Baltuose Namuose (Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone informacija). LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 232; Lietuvos Prezidentas Antanas Smetona lankėsi Baltuose Namuose. *Margutis*, 1941, balandžio 30, p. 5.

²³ L. Šimučio dienoraštis, 1941 m. balandžio 18 d. LTSC / PLA, Leonardo Šimučio fondas, dėžės nenumėruotos.

²⁴ Draugija (American Lithuanian Society) jungė JAV gimusius ir augusius lietuvius, įtakingus ir žinomus veikėjus. Organizavo dr. Brazinskas ir kunigas Giedra. Jos pirmininkas teisininkas A. Šupienis sukūrė draugijos simbolį – JAV erelio, Lietuvos vyčio ir Kapitolijaus vaizdų kombinaciją. Draugija karo metais iš JAV valdžios gavo pritarimą rinkti lėšas lietuvių pabėgėliams iš Lietuvos sušėlpti (Žr. L. SP. Ž. Lietuvos prezidentas Vašingtono lietuvių tarpe. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 231).

²⁵ Žr. Merkelis A. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, p. 651–652.

sios nelaimės ir išreiškė viltį, kad Lietuva vėl bus laisva²⁶. A. Smetona pasakė atsakomąją kalbą, kurią P. Žadeikis įvertino kaip gražią ir turiningą bei to vakaro pačią svarbiausią. Prezidentas pasidžiaugė, kad JAV lietuvių, kurie kalba lietuviškai, ir tų, kurie kalba tik anglų kalba, – meilė Lietuvai yra bendra. Visų lietuvių bendravimas reikalingas Lietuvai, turime daryti talką. „Ir mano Amerikon atvykimo tikslas, kiek nuo manęs paeina, išjudinti lietuvių jėgas, visai nesikišant į jūsų ramų gyvenimą“, – pabrėžė A. Smetona²⁷. Po jo kalbėjęs P. Žadeikis išreiškė viltį, kad atvykus prezidentui Lietuvos vadavimo darbas tarp lietuvių dar labiau išsiplės. Jis padėkojo Draugijai už gražų ir nuoširdų savo senosios Tėvynės vadovo pagerbimą ir išreiškė viltį, kad ateityje Draugija savo gretas padidins ir atliks dar svarbesnį vaidmenį. Bankete Draugijos nariai parodė vieno veiksmo spektakliuką *Amerikos kaimo mokykla*. Pabaigoje vyko individualūs pokalbiai tarp svečio ir jaunųjų JAV lietuvių, A. Smetona dalino autografus. Sugiedotas Lietuvos himnas²⁸.

Vykdamas į Čikagą, prezidentas su žmona balandžio 27–28 dienomis pakeliui lankėsi Pitsburge. Turėdami galvoje, kad Pitsburgo lietuvių bendruomenėje vyravo katalikų ir socialistų srovės, Niujorko tautinės pakraipos veikėjai rekomendavo prezidentui Pitsburge pasimatyti su Amerikos lietuvių tautinės sandaros pirmininku Petru Pivaronu, kuris esąs „labai geras lietuvis patriotas“²⁹. Be to, P. Žadeikis parašė vietiniams kunigams K. Vaišnora ir M. Kazėnui, prašydamas pagloboti prezidentą, nes A. Smetona noris aplankyti Pitsburgo vyskupą, kurio vaidmuo, renkant aukas Lietuvai, buvo labai svarbus³⁰. Kovo 31 d. Pitsburge iš palankių A. Smetonai vietinių lietuvių buvo sudarytas Priėmimo komitetas, į kurį įėjo Chas K. Pikielis (pirmininkas), P. Pivaronas, A. Savolskis, K. Stravinskas, P. Dargis, J. Grebliūnas, J. Naujokas, A. Marčiulaitis, J. Mileris, J. Puskunigis, V. Krauzlis, J. Tamkevičius, J. Petraitis, J. Giedris, F. Rager ir J. Virbickas. Pitsburge prezidentą pasitiko apie tūkstantis žmonių. Svečiams vakarienė ir nakvynė buvo užsakyta Hotel Schanley viešbutyje. Kitos dienos rytą Smetonas nuvežė į Šv. Pranciškaus vienuolyną, kur vyko priėmimas. Po to pietavo kunigo J. Skripkos klebonijoje. Vakare buvo tradicinis banketas, kuriam vadovavo P. Dargis. Kalbėjo Pitsburgo mero atstovas Klainas (Kline), P. Pivaronas, trumpai pasisakė A. Smetona³¹.

Balandžio 29–30 d. Smetonos praleido tarp Klyvlendo lietuvių. Klyvlendo lietuvių komitetas Lietuvos prezidentui priimti buvo sudarytas balandžio 7 d. Jam vadovavo savaitraščio *Dirva* redaktorius tautininkas Kazys S. Karpus. Komitetą sudarė Pijus J. Žiūris, P. P. Muliolis, C. G. Zuris, Jurgis K. Venclovas, išdininkas J. Brazauskas, sekretorė M. Miš-

²⁶ Žr. L. SP. Ž. Lietuvos prezidentas Vašingtono lietuvių tarpe. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 230.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Ten pat, l. 231.

²⁹ B. Venciaus laiškas A. Smetonai, 1941 m. balandžio 1 d. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 37.

³⁰ Žr. P. Žadeikio laiško kunigui K. Vaišnora Pitsburge nuorašas, 1941 m. balandžio 21 d. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 235.

³¹ Žr. Smetonai Pittsburghe. *Naujienos*, 1941, gegužės 5, nr. 106, p. 3.

čiukienė. Svečiams buvo surengtas iškilmingas priėmimas³². Balandžio 30 d. prezidentas, lydimas Komiteto narių, nuvyko į Klyvlendo Rotušę, kur buvo priimtas mero Blaitino (Blythin) ir merijos žmonių. Po to prezidentas aplankė savaitraščio „Dirva“ redakciją, Lietuvos kultūrinį darželį, padėjo vainikus prie J. Basanavičiaus ir V. Kudirkos paminklų. Vakare, Wade Park Minor, kur buvo apsistoję Smetonos, buvo surengtas banketas. Jame dalyvavo apie 200 žmonių, tarp jų ir J. Tūbelienė, tuo metu gyvenusi Klyvlende³³. Kitą dieną Smetonų jau laukė kelionė į JAV lietuvių „sostinę“ Čikagą.

ČIKAGOS LIETUVIŲ PASIRUOŠIMAS PRIIMTI A. SMETONĄ

Dar prieš atvykstant į JAV A. Smetonai Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis jau galvojo apie būsimus prezidento sutikimus įvairiose išeivių kolonijose, pirmiausia pagrindiniuose jų centruose – Niujorke, Klyvlende ir ypač Čikagoje. Jau 1941 m. kovo 3 d. P. Žadeikis įgaliavo konsulą P. Daužvardį imtis iniciatyvos sudaryti prezidento priėmimui Čikagoje bent tautininkų ir katalikų srovių bendrą sutikimo komitetą, panašiai kaip padarė Niujorko lietuviai. Tiesa, tuo metu lietuvių diplomatai dar neprarado vilčių įtraukti į komitetą ir socialistus, motyvuojant jiems, kad komiteto sudarymas yra kaip „protesto ženklas prieš bolševikus“³⁴. Pažymėtina, kad P. Daužvardis sekė Niujorko lietuvių Komiteto sudarymo procesą ir jo veiklą, pats dalyvavo Smetonų sutikime Niujorke ir savo akimis matė sutikimo ir priėmimo procedūras. Taigi jis jau turėjo tam tikrą patirtį. Grįžęs iš Niujorko į Čikagą ėmėsi darbo – sudaryti Komitetą³⁵. Kovo 22 d. (kiti šaltiniai nurodo kovo 21 d. ir todėl gali būti, kad protokolas buvo parengtas kitą dieną) JAV lietuvių legiono Dariaus–Girėno posto patalpose (4416 S. Western Ave.) Čikagoje buvo sušauktas visų lietuvių srovių susirinkimas Lietuvos prezidento A. Smetonos ir jo žmonos priėmimo komitetui sudaryti. Dalyvavo 47 Čikagos lietuvių veikėjai, tarp kurių buvo kunigas I. Albavičius ir sandarietis M. Vaidyla (savaitraščio „Sandara“ redaktorius)³⁶. Prieš tai kai kurie JAV lietuvių katalikų atstovai kreipėsi į savo lyderį dienraščio „Draugas“ redaktorių L. Šimutį klausdami, ar dalyvauti konsulo P. Daužvardžio šaukiamame susirinkime. L. Šimutis patarė dalyvauti, bet neatstovauti katalikiškoms organizacijoms, o tik patiems save³⁷. Suprantama, tai JAV lietuvių tautininkų netenkino. Tuo tarpu JAV lietuvių socialistų atstovų nebuvo. Jie ir toliau laikėsi A. Smetonos kaip Lietuvos prezidento ignoravimo taktikos³⁸. Susirinkimą

³² Žr.: P. Žadeikio laiško K. Karpiui Klyvlende nuorašas, 1941 m. balandžio 16 d. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 261; K. Karpiaus laiškas laikraščio *Vienybė* redaktoriui V. Širvydui, 1941 m. gegužės 9 d. ALKA, Juozo ir Vytauto Širvydų archyvas, spinta nr. 21, byla – Kazys Karpius, lapai nenumeruoti; Lietuvos prezidentas Smetona lankysis bal. 29–30. *Dirva*, 1941, balandžio 11, nr. 15, p. 8.

³³ Žr. Lietuvos prezidento apsilankymas Clevelande. *Dirva*, 1941, gegužės 2, nr. 18, p. 8.

³⁴ P. Žadeikio iš Vašingtono raštas „Dėl Prez. Smetonos atvykimo į U.S.A.“ P. Daužvardžiui į Čikagą, 1941 m. kovo 3 d. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 378.

³⁵ Žr. P. Daužvardžio iš Čikagos laiškas A. Smetonai į Niujorką, 1941 m. kovo 19 d. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, 1999, p. 286–287.

³⁶ Ten pat, p. 287; 1941 m. kovo 22 d. susirinkimo protokolo nuorašas. LCVA, f. 663, ap. 1, b. 192, l. 5.

³⁷ Žr. L. Šimučio dienoraštis, 1941 m. kovo 21 d. LTSC / PLA, Leonardo Šimučio fondas, dėžės nenumeruotos.

³⁸ 1961 m. buvo išleistas stambus veikalas *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*, kurio autorius – socialistinės pakraipos atstovas, savaitraščio „Keleivis“ redaktorius Stasys Michelonas nė vienu žodžiu neužsiminė apie A. Smetonos

pradėjo konsulas P. Daužvardis, paaiškindamas renginio tikslą. Susirinkę vienbalsiai nutarė sudaryti Komitetą, organizuoti Čikagoje priėmimą ir banketą Lietuvos prezidento A. Smetonos garbei. Buvo sudaryta Komiteto valdyba, kurios pirmininku patvirtintas bankininkas J. Mackevičius, vicepirmininkais – advokatas A. Olis, V. Rekus, Br. Jakaitis ir advokatas J. Grishas, sekretoriais – konsulato raštvedys L. Labanauskas ir J. Šulmistras, išdininku – A. Valonis. Be to, buvo sudaryta ir Finansų, Priėmimo, Publikacijų bei Programos komisijos. Susirinkimas nutarė užsakyti svečiams geriausią viešbutį, nustatyti bilieto į priėmimą pas A. Smetoną kainą – 5 dolerius asmeniui, paskelbti sutikimo dieną ir laiką. Nutarta kviesti Čikagos burmistrą Edvardą J. Kelį (Kelly) dalyvauti Komitete garbės nariu ir atvykti į banketą. Renginiai buvo numatomi gegužės mėnesio pradžioje³⁹. Apie čikagiečių pasiruošimą P. Daužvardis informavo laiškais A. Smetoną. Prezidentas planavo atvykti į Čikagą iš Vašingtono balandžio pabaigoje. Pakeliui prezidentas norėjo aplankyti Merilendą (Maryland), nes buvo pažadėjęs gubernatoriui, kelioms dienoms sustoti Pitsburge (Pittsburg) susipažinti su vietinių lietuvių kolonija bei miesto įžymybėmis. Be to, jis informavo P. Daužvardį, kad Čikagoje Smetonų šeimą kviečia pagyventi iki susitikimo bankininkas J. Mackevičius⁴⁰. Taigi Komiteto išlaidos šiek tiek sumažėjo.

Kovo 28 d. po pietų įvyko antrasis Komiteto posėdis, kurį pradėjo pirmininkas J. Mackevičius. Buvo pritarta A. Olis siūlymui skirti 200 dolerių pasamdyti agentūrai, kuri pasirūpintų publikacijomis angliškoje spaudoje bei radijo laiku transliuoti A. Smetonos kalbą kurioje nors didžiojoje Čikagos radijo stotyje. Nutarta atspausdinti 2.000 bilietų, juos sunumeruoti ir išdalyti Komiteto nariams pardavinėti. Likus kelioms dienoms iki banketo nutarta parengti dalyvių susodinimo tvarką. Komiteto valdyba kvietimų, rezervinių kortelių ir bilietų spausdinimą pavedė konsului P. Daužvardžiui, A. Oliui ir L. Labanauskui⁴¹. P. Daužvardis apie įvykusius posėdžius ir jų sprendimus nuolat informavo savo šefą – pasiuntinį P. Žadeikį, kuris taip pat domėjosi A. Smetonos priėmimu ir davė savo patarimus. P. Žadeikis rekomendavo atsakyti numatomos agentūros paslaugų, nes tai kainuos, o darbus vis tiek turės atlikti konsulas. Be to, agentūra gali būti ir „nesusipratimų šaltinis“, o to ypač nesinorėjo. Pasiuntinys pageidavo iki maksimumo išnaudoti vietinę spaudą, ypač atvykus prezidentui. Taip pat pažymėjo, jog A. Smetona yra pasiruošęs raštu pateikti savo kalbą visuomenei. Todėl pasiuntinys siūlė, pasitarus su Komiteto nariais, iš anksto sudaryti ir nusiųsti A. Smetonai sąrašą klausimų, į kuriuos prezidentas atsakytų ir kurie čikagiečiams būtų įdomūs. P. Žadeikis, siekdamas išvengti aštresnių kampų ir galimų nereikalingų diskusijų, nepritarė iševijos lyderių norui, kad prezidentas „padarytų aiškesnę deklaraciją dėl Lietuvos santvarkos ir valdymo kuomet

atvykimą į JAV, tuo akivaizdžiai ignoruodamas reikšmingą faktą politiniame iševijos to meto gyvenime.

³⁹ 1941 m. kovo 22 d. susirinkimo protokolo nuorašas. LCVA, f. 663, ap. 1, b. 192, l. 4–5.

⁴⁰ A. Smetonos iš Vašingtono laiškas P. Daužvardžiui į Čikagą, 1941 m. kovo 26 d. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 288.

⁴¹ Lietuvos prezidentui priimti Komiteto valdybos narių posėdžio protokolo nuorašas, 1941 m. kovo 28 d. LCVA, f. 663, ap. 1, b. 192, l. 6–7.

Lietuva atgaus nepriklausomybę⁴². Apibendrinęs Komiteto sprendimus ir pasiuntinio nuomonę, balandžio 1 d. P. Daužvardis laišku informavo A. Smetoną, kad jau nustatyta jo priėmimo ir rengiamo banketo diena – gegužės 4-oji. Todėl rekomendavo prezidentui su žmona atvykti į Čikagą balandžio 30 d. arba gegužės 1 d., nes tų kelių dienų reikėjo, kad angliška spauda galėtų daugiau rašyti apie prezidento atvykimą. Buvo numatyti vizitai pas Čikagos miesto burmistą ir Iliojaus valstijos gubernatorių. Prašyta A. Smetonos paruošti būsimą kalbą, numatytą radijui, kurią reikėjo išversti į anglų kalbą, taip pat iš anksto įteikti Čikagos angliškai ir išėivių spaudai. Rekomenduota visas kalbas skaityti iš paruošto teksto „ir tuo visokių interpretacijų išvengti“. Anot P. Daužvardžio, čikagiečiai nori „sudaryti tokį priėmimą, kuris būtų malonus Jūsų Ekscelencijai ir Ponai Smetonienei ir, taip pat, naudingas Lietuvai bei lietuvių tautos kovai“⁴³.

Kitas Komiteto valdybos narių susirinkimas įvyko balandžio 9 d. Į banketą nutarta kvieisti Iliojaus valstijos gubernatorių Dvaitą H. Gryną (Dwight H.Green), pakviečiant jį būti ir komisijos Garbės nariu. Galutinai buvo aptarta gegužės 2–4 dienų prezidento lankymosi Čikagoje programa. A. Olis informavo, kad jau susitarta su viešbučio Palmer House administracija dėl svarbiausios salės Grand Ballroom. Viešbučiui bus mokama po 2 dolerius ir 6 centus už kiekvieno asmens dalyvavimą bankete. Pažymėta, jog jau prasidėjo straipsnių skelbimas anglų spaudoje bei pakviesta Newsreel firma filmuoti prezidento atvykimą ir priėmimą. Be to, jau sudarytas Lithuanian Relief Fund, kuriam bus pavesta tvarkyti banketo pelną, skirtą Lietuvos reikalams⁴⁴. Dr. S. Biežis pranešė, kad JAV lietuvių Lietuvos ordinų kavalieriai planuoja surengti A. Smetonai lančą (priešpiečius) ir pasiūlė Komitetui kvieisti kavaliarius į banketą. Tačiau konsulas P. Daužvardis patarė organizacijų nekviesti, siekiant išvengti nesusipratimų, o kvieisti tik norinčius asmenis⁴⁵. Tai Lietuvos diplomatų buvo iš anksto numatyta, nes kitaip galima buvo pakenkti visam renginiui. Mat gali atsitikti, kad vienos organizacijos bus pakviestos, kitos – gal būt ne arba atsisakys dalyvauti. Tuo pagrindu gali atsirasti labai nepageidaujamos diskusijos ir pan. Be to, J. Grishas pasiūlė sudaryti sąrašą banketo svečių, kad į banketą ir kitus renginius „neįsibrautų nepageidaujami svečiai“. Komitetas tam pritarė. Buvo nutarta, kad Priėmimo komisija parūpins Čikagos miesto automobilį ir policijos palydovus. Susirinkimo dalyviai atkreipė dėmesį, kad išėivijos spaudoje prasidėjo įvairios ir plačios diskusijos A. Smetonos reikalu. Todėl Komiteto pirmininkas J. Mackevičius prašė visų narių oficialiai rašyti straipsnius į lietuviškus laikraščius, kurie pasižadėjo juos skelbti⁴⁶.

Komiteto nariai straipsniais iš esmės informavo JAV lietuvių kolonijas, kad prezidentas A. Smetona į Čikagą atvyks gegužės mėnesio pradžioje ir kad yra suorganizuotas specialus

⁴² P. Žadeikio iš Vašingtono rašto nr. 341 P. Daužvardžiui į Čikagą nuorašas, 1941 m. kovo 31 d. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 293.

⁴³ P. Daužvardžio iš Čikagos laiškas A. Smetonai į Vašingtoną, 1941 m. balandžio 1 d. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 288–289.

⁴⁴ Čikagos lietuvių komiteto susirinkimo protokolas, 1941 m. balandžio 9 d. LCVA, f. 663, ap. 1, b. 192, l. 10.

⁴⁵ Ten pat, l. 11.

⁴⁶ Ten pat, l. 12.

prezidento priėmimo Komitetas. Buvo pažymima, kad Komitetui, kaip ir kiekvienam tikram lietuviui, pirmiausia rūpi Lietuvos reikalai ir jos nepriklausomybės atkūrimas. Todėl „viskas, kas bus daroma Lietuvos Prezidentui sutikti ir pagerbti, bus jungiama su išgarsinimu Amerikos visuomenėje ir valdžios įstaigose, kad mes visa tauta, kaip vienas, stosime už išlaisvinimą Lietuvos! (...) Su atvykimu Lietuvos Prezidento į Ameriką, mums, Amerikos Lietuviams, susidaro geresnė proga paskleisti savo įtaką į platesnes sferas. Ligšiol mes tik „namie“ veikėme...“⁴⁷. Iš šio kreipimosi teksto matosi, kad JAV lietuviai tautininkai, siedami A. Smetoną su Lietuvos laisvinimo akcijomis, dar tikisi plačiau pritraukti išėivijos skirtingų srovių atstovus bei labiau išsigarsinti Lietuvos reikalą JAV visuomenėje, siekiant jos pritarimo.

A. SMETONOS SUTIKIMAS IR VEIKLA ČIKAGOJE

Gegužės 2 d., t. y. penktadienio rytą, A. ir S. Smetonos iš Klyvlendo atvyko į Čikagos La Salle geležinkelio stotį. Čia juos pasitiko Komiteto nariai su Lietuvos konsulu P. Daužvardžiu, J. Mackevičiumi ir teisėju J. Zuriu priešakyje. S. Smetonienei buvo įteiktos gėlės, o JAV spaudos atstovai fotografavo sutikimą. Specialiu automobiliu, lydimi policijos, Smetonos nuvyko į Palmer House viešbutį. Apie 10 valandą jis susitiko ir kalbėjosi su JAV spaudos atstovais. Po to S. Smetonienė liko pabendrauti su Moterų klubo narėmis, o A. Smetona išvyko susitikti su Čikagos meru Edvardu J. Keliu ir arkivyskupu Straičiu (Strich). Meras pakvietė svečių lančui. Apie pusę penkių popiet prezidentas aplankė Dariaus–Girėno paminklą Market Parke, padėjo vainiką ir pasakė keletą sakinių gausiai susirinkusiems. Po to aplankė Šv. Kazimiero akademiją⁴⁸.

Gegužės 3 d. A. Smetona su konsulu P. Daužvardžiu, J. Mackevičiumi, D. Kuraičiu, J. Jasinsku, A. Oliu ir J. Grishu išvyko į Springfeldą (Springfield), kur apsilankė pas Ilinojaus valstijos vicegubernatorių ir vyskupą. Vietinis intelektualų Mid-day Luncheon Club, jungiantis apie 800 valdininkų, veikėjų ir verslininkų, surengė Lietuvos prezidentui ir jo palydovams lančą. Juos sužavėjo A. Smetonos noras aplankyti buvusio JAV prezidento A. Linkolno kapą ir padėti lietuvių tautos vardu vainiką⁴⁹. Vėliau trumpam dar buvo susitikęs su vietiniais lietuviais.

Gegužės 4 d. rytą Šv. Jurgio bažnyčioje Čikagoje įvyko iškilmingos mišios. Bažnyčia išpuošta gėlėmis, tautinėmis spalvomis. Žmonių susirinko sausakimšai. Vienuoliktą valandą pradėjo skambėti visi trys bažnyčios varpai, pranešdami, kad jau atvyksta svečiai. Prelatas M. Krušas pasitiko A. Smetoną ir jį lydinčius. Pasigirdo gausūs plojimai, bet susirinkusių arčiau svečių neprileido policijos grandinė. Šv. Mišias laikė kunigas A. Deksnys, neseniai atvykęs iš Lietuvos. Jam asistavo kunigai Jonelis ir J. Prunskis. Puikų pamokslą pasakė

⁴⁷ Adv. Antanas A. Olis. Prezidento A. Smetonos Bankieto Reikalui. *Margutis*, 1941, balandžio 15, p. 4.

⁴⁸ Žinutės Prez. Smetonos atsilankymas iškarpa iš savaitraščio *Tėvynė*, 1941, gegužės 16. *ALKA*, A. ir Z. Šalną archyvas, dėžė nr. 2, b. (Konsulo A. Šalnos veikla 1939–1941 m.), lapai nenumeruoti.

⁴⁹ Žinutės *Springfielde* iškarpa iš savaitraščio *Tėvynė*, 1941, gegužės 16. Ten pat.

kunigas J. Matulis iš Londono. Pamaldoms pasibaigus orkestras, vargonai ir bažnyčios choras užtraukė Lietuvos himną⁵⁰. Prelatas M. Krušas po mišių visus svečius pakvietė pietums į kleboniją. Be Smetonų, dar pietavo J. Tūbelienė, Mackevičiai, Piežai, konsulas P. Daužvardis, iš Kalifornijos atvykęs Lietuvos garbės konsulas J. Bielskis; taip pat kunigai A. Deksnys, J. Prunskis, J. Matulaitis ir dar keletas vietinių kunigų. Tarp svečių buvo ir „Draugo“ redaktorius L. Šimutis⁵¹.

Vakare, apie penktą valandą, publika pradėjo rinktis į Palmer House viešbutį. Čia vyko svarbiausia iškilmų dalis. Šeštą valandą salės durys atsidarė ir susirinkusieji sėdo už stalų jiems nurodytose vietose. Po pusvalandžio, lydimas ordiniais apsisėgusių garbės kavalierių, įėjo prezidentas A. Smetona su žmona. Susirinkę juos pasitiko aplošimais. Orkestras sugrojo Prezidento Smetonos maršą⁵². Šiose iškilmėse dalyvavo per aštuonis šimtus žmonių. Prezidentas savo kalbą perskaitė angliškai. Ją National Broadcasting Company transliavo tiesiogiai iš viešbučio per NBC Blue Network, t. y. daugiau kaip per 100 radijo stočių, ji buvo girdima visiems JAV ir Kanados gyventojams. Kalbėjo Čikagos meras E. J. Kelis, kuris pareiškė, kad Lietuva turi būti nepriklausoma. Kalbas pasakė Aukščiausiojo Teismo teisėjas Džonas C. Levis (John C. Lewe), konsulas P. Daužvardis, prelatas M. Krušas ir kiti žymesni amerikiečių bei lietuvių veikėjai. Iškilmėse dainavo Čikagos operos dainininkė Helena Bartuša (Helen Bartush), Harietas Lukas, Jonas Urbonas, griežė G. Viktoro vadovaujamas orkestras⁵³. Iškilmėms baigiantis A. Smetona pasakė ilgoką kalbą lietuviškai, bendrais bruožais nušviesdamas bolševikų pavergtos Lietuvos būklę ir ryšium su tuo iškeldamas JAV lietuvių pareigą padėti Lietuvai išsivaduoti ir vėl atkurti nepriklausomybę. Prezidentas pabrėžė Lietuvos vyriausybės tęstinumo būtinumą. Pokario Lietuva turėtų būti atstatyta tik 1918 m. atkurtos demokratijos pagrindu. Jos vadovybės klausimo sprendimas, anot jo, priklausys visai tautai⁵⁴. Pabaigoje ant stiebo salėje buvo pakelta Lietuvos trispalvė vėliava ir užgrotas Lietuvos himnas. Susirinkusi publika giedojo himną ir aplošimais sveikino svečią, kuris iš džiaugsmo net apšiverkė. Banketas pasisekė ir finansine prasme – už bilietus pavyko gauti 3.405 dolerius. Atskaičius išlaidas liko 768 doleriai 79 centai, kuriuos perdavė konsului P. Daužvardžiui, kad šis pasiųstų juos į Europą Lietuvos reikalams⁵⁵. Tiesa, Komitetas tikėjosi sulaukti daugiau banketo dalyvių, bet tam pamaišė ideologiniai įsitikinimai, gal net ir partinis užsispyrimas. Pavyzdžiui, balandžio 29 d. Čikagos lietuvių demokratų lyga, jungianti visus vietinius demokratinius klubus, svarstė dalyvavimo bankete klausimą. Bankete dalyvavo ir atstovai iš Indianos valstijos. Buvo iškeltas pasiūlymas oficialiai dalyvauti organizacijoms, tačiau pasiūlymas susilaukė stiprios opozicijos ir klausimas liko atviras – „kas norės, tas bankete dalyvaus,

⁵⁰ Žr. Prezidentas Chicagoje. *Margutis*, 1941, gegužės 15, p. 8.

⁵¹ Žr. L. Šimučio dienoraštis, 1941 m. gegužės 4 d. *LTSC / PLA*, Leonardo Šimučio fondas, dėžės nenumeruotos.

⁵² Žr. Prezidentas Chicagoje. *Margutis*, 1941, gegužės 15, p. 8.

⁵³ Žr. Merkeliš, A. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, p. 655.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Žr. Čikagos lietuvių komiteto Valdybos susirinkimo protokolo nuorašas, 1941 m. liepos 3 d. *LCVA*, f. 663, ap. 1, b. 192, l. 19.

bet ne organizuotai⁵⁶. Tokių pozicijų laikėsi dauguma išėivijos organizacijų. Tai ir toliau demonstravo JAV lietuvių susiskaldymą.

Įspūdžių apie įvykusį renginį buvo daug ir pačių įvairiausių, ypač išėivių spaudoje. JAV lietuvių katalikų lyderis L. Šimutis, kuris pats nedalyvavo bankete, savo dienoraštyje užrašė: „Daug ir piktokų nepasitenkinimų, pastabų. Daug ir gero. Spaudoje gausu gražių publikacijų. Tai svarbiausia. Bankete buvo tik šeši kunigai. Smetona šiandien išsikrausto pas Mackevičius gyventi ilgesniam laikui⁵⁷. Tautininkų žurnalas „Margutis“, įvertindamas A. Smetonos apsilankymą Čikagoje, rašė, jog Čikagos lietuviai atvertė naują savo istorijos lapą, kuris išliks visų atmintyje. Mat kiekviename Čikagos ir jos apylinkės kampelyje, kaip ir visose Valstijose, buvo kalbama apie Lietuvos prezidento atsilankymą⁵⁸. Net katalikų dienraštis „Draugas“ pastebėjo, kad JAV lietuviai būtų turėję mokėti ne mažiau milijono dolerių, jeigu būtų norėję nupirkti tokį pasigarsinimą, kokį gavo per praeitas kelias dienas. Čikagos spauda negailėjo vietos savo leidiniuose išgarsinti A. Smetoną. Tačiau A. Merkelis pažymėjo, kad dalis lietuviškų laikraščių, iš esmės kairieji, daugiau ar mažiau ignoravo A. Smetoną arba jį šmeižė, nekreipdami dėmesio, kad taip kenkia kovai dėl Lietuvos išlaisvinimo⁵⁹.

Gegužės 15 d. A. Smetona su žmona iš Čikagos persikėlė ilgesniam laikui į lietuvių verslininko Juozo Bačiūno-Bachuno vasarvietę – Tabor Farmą Mičigano valstijoje⁶⁰. Užmegztų ryšių su JAV lietuvių veikėjais prezidentas nenutraukė, jungėsi į aktyvesnę propagandinę veiklą. Kadangi jo kalba, perskaityta bankete angliškai, sukėlė išėivijoje nusistebėjimą, buvo nuspręsta gegužės 18 d. pakviesti A. Smetoną pasakyti kalbą lietuviškai per radiją iš WHFC „Margučio“ programoje. Prezidentas kalboje apibendrintai nušvietė savo kelių mėnesių Amerikoje įspūdžius iš susitikimų su vietiniais lietuviiais, trumpai apibūdino savo kelionės į JAV tikslą – „ne tik ieškoti Lietuvai pagalbos iš jūsų, bet ir užtarimo jai gauti iš vadovaujančių svetimos šalies žmonių⁶¹. Glaustai apibūdinęs sunkią dabartinės Lietuvos padėtį, jis pažymėjo, jog tarp lietuvių randasi tokių, kurie skelbia, kad tik dabar Lietuva bolševikų jungė atgavo savo laisvę; kiti, jiems artimi, bet dedasi „nepritarią bolševikams, užuot rūpinęsi kaip Lietuvai padėti nelaimėje, nė iš šio, nė iš to puola Lietuvą, paskutinius keliolika metų vadovavusius žmones, kad ši buvusi visai išnaudojama, alinama, spaudžiama, krauju plukdoma ir t. t.“ A. Smetona ragino visus atsispirti netiesai, nesąžinei. Anot jo, tiesos ieškojimas yra kova už Lietuvos išvadavimą. Jis priminė, kad JAV lietuviai jau turi patyrimo vaduoti savo Tėvynę – savo aukomis ir savo gerais darbais. Baigdamas pažymėjo, jog „tas jūsų patyrimas, jūsų geroji valia ir jūsų

⁵⁶ Demokratų lygoj įnešė, bet nenutarė dalyvauti Smetonos bankete. *Naujienos*, 1941, gegužės 2, nr. 104, p. 8.

⁵⁷ L. Šimučio dienoraštis, 1941 m. gegužės 5 d. *LTSC / PLA*, Leonardo Šimučio fondas, dėžės nenumeruotos.

⁵⁸ Žr. Prezidentas Chicagoje. *Margutis*, 1941, gegužės 15, p. 8.

⁵⁹ Žr. A. Merkelis. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, p. 655–656.

⁶⁰ Ten pat, p. 660.

⁶¹ Lietuvos prezidento, Antano Smetonos kalba, pasakyta iš WHFC Margučio radijo valandoj geg. 18 d. *Margutis*, 1941, gegužės 30, p. 3.

sveikoji nuovoka rodys kelią ir dabar. Tas kelias – tai tautos vienybė⁶². Bet kaip pasiekti tą vienybę? Vertindami A. Smetonos pasakytas kalbas daugelis pastebėjo, kad jis vengė aiškiau pasisakyti apie atkurto valstybės būsimą santvarką. Štai, pavyzdžiui, L. Šimutis, susipažinęs su kunigo J. Prunskio pasikalbėjimu su prezidentu, parengtu laikraščiu „Draugas“, savo dienoraštyje užrašė: „A. Smetona vis tebesilaiko savo seno nusistatymo Lietuvos valdymo atžvilgiu, nors šiaip jau dažnai kalba apie demokratiją“⁶³.

A. SMETONOS FINANSINĖS PADĖTIES AMERIKOJE SPRENDIMAS

Kelionė į JAV metu Smetonų finansinė padėtis buvo pakankamai sudėtinga. 1941 m. sausio 17 d. pasiuntinys P. Žadeikis laiške garbės konsului J. Bielskiui Los Andžele rašė: „Prezidento finansai labai silpni; jam čia teks ieškoti paskolos“. Pasiuntinys, prašydamas tuo klausimu patarimo, pažymėjo, kad A. Smetona, bolševikams pasitraukus iš Lietuvos, savo kreditoriams „puikiai atsilygins“⁶⁴. Yra žinoma, kad Smetonos, būdami P. Amerikoje, pasiskolino 1500 dolerių iš Lietuvos pasiuntinio Kazio Graužinio, pažadėdami skolą grąžinti, kai tik pavyks JAV sutvarkyti savo materialinę padėtį⁶⁵. Išeivijos veikėjai, žinodami svečių sunkią finansinę padėtį, stengėsi visaip jiems padėti – kvietė privačiai apsigyventi, pietums, vežiodavo savo transportu, trumpam už surinktas lėšas apgyvendindavo viešbučiuose. Tai buvo tik laikinos priemonės. Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis ieškojo prezidentui pastovaus lėšų šaltinio. Pirmiausia buvo siekiama iš užšaldytų Lietuvos valiutinių rezervų JAV bankuose gauti galimybę finansuoti likusių Lietuvos atstovybių užsienyje veiklą, tuo pačiu skirti tam tikrą sumą A. Smetonai kaip teisėtam Lietuvos prezidentui. 1941 m. gegužės 19 d. P. Žadeikis pranešė ilgai lauktą žinią – iš užšaldytų Lietuvos pinigų JAV bankuose pasiuntinybė gaus tam tikrą metinę sumą valdiškoms išlaidoms ir kas mėnesį siuntinės oficialioms Lietuvos įstaigoms, veikiančioms JAV ir P. Amerikoje. Be to, pasiuntinys nurodė, jog turės galimybę išmokėti paramą ir Lietuvos Respublikos konstituciniam prezidentui, atsidūrusiam užsienyje ir tuo tarpu negalinčiam į Lietuvą sugrįžti prie savo pareigų. Mėnesinės išmokos prasidėjo nuo 1941 m. sausio 1 d. atgaline data⁶⁶. Gegužės 27 d. per Lietuvos konsulatą Čikagoje P. Žadeikis pasiuntė A. Smetonai prezidentinį atlyginimą už penkis mėnesius – po 800 dolerių per mėnesį, iš viso 4000 dolerių. Pasiuntinys pabrėžė, kad „šis atlyginimas turi išimties pobūdį ir daromas sąskaiton tos atlyginimo sumos, kurią nustatys biudžeto formoje Lietuvos Vyriausybė“. Be to, prezidentui buvo paaiškinta, kad iš šios sumos bus atskaitoma 10% bendriems Lietuvos nepriklausomybės atstatymo reikalams, tarp to pagalbai toms Lietuvos pasiuntinybėms ir konsulatams, kurie jokio pajamų šaltinio neturi⁶⁷. Skirti pinigus A. Smetonos šeimai

⁶² Ten pat, p. 4.

⁶³ L. Šimučio dienoraštis, 1941 m. gegužės 17 d. *LTSC / PLA*, Leonardo Šimučio fondas, dėžės nenumeruotos.

⁶⁴ *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 529.

⁶⁵ Žr. K. Graužinio iš Buenos Aires laiškas A. Smetonai, 1941 m. balandžio 30 d. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 321.

⁶⁶ Žr. A. Merkelis. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, p. 661.

⁶⁷ Žr. P. Žadeikio laiškas A. Smetonai, 1941 m. gegužės 27 d. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 407.

išlaikyti P. Žadeikis norėjo išlaikyti paslapyje. Jis prašė konsulo P. Daužvardžio pačiam susisiekti su A. Smetona ir asmeniškai, be liudininkų, aptarti siunčiamų čekių išgryninimą, siekiant „išvengti gandų ir kalbų ypač Prezidento atveju“⁶⁸. A. Smetona, gavęs pinigų, netrukus pasiuntė 1000 dolerių, t. y. didesnę dalį savo skolos, K. Graužiniui į Buenos Aires⁶⁹. Praktiškai kiekvieną mėnesį Smetonos gaudavo į rankas 720 dolerių. Tokios sumos nelabai pakako. Kai iškilo S. Smetonienės sesers J. Tūbelienės išlaikymo klausimas, buvo pasiūlyta A. Smetonai įdarbinti ją asmenine sekretore ir mokėti 150 dolerių atlyginimą iš gaunamų pinigų, – tačiau prezidentas to atsisakė, nes jinai, pirmiausia, nemokėjo anglų kalbos ir spausdinti mašinėle, antra, prezidentas nenorėjo jai mokėti iš savų pinigų. A. Smetona laiške P. Žadeikiui rašė: „Liberališkoji’ suma, dabar man atlyginama, yra tik kelinta dalis tos, kurią Prezidentas gaudavo Lietuvoje (butas, kuras, šviesa, dykai visos susisiekimo priemonės, tarnai ir mėnesinis atlyginimas 6000 lt. – 1000 do.). Tačiau aš nedejuoju dabar per mažai gaunąs. Mano vieno šeimos reikalams jos užtektų. Bet kai turiu dar dviejų mano vaikų šeimas laikyti, tai toji suma (mano naudai) susitraukia iki trečdaliao. Pridėjus paramą p. Tūbelienei, man beliktų (iš atlyginimo) mažu kuo daugiau už ketvirtadalį. Vadinasi, turėčiau taip gyventi, kaip vidutinis Amerikos fabriku darbininkas dabar gyvena“⁷⁰.

Susitvarkius pragyvenimo klausimui, A. Smetona norėjo įsikurti pastovesniam gyvenimui ir turėti patogesnes veikimo tarp lietuvių sąlygas. Tam geriausiai tiko Čikaga. 1941 m. spalį, palikes J. Bačiūno vasarvietę Michigane, persikėlė į Čikagą ir įsikūrė adresu 200 W. 109th Street, Beverly. 1942 m. gegužės pradžioje išsikėlė iš Čikagos ir su sūnaus Juliaus šeima įsikūrė Klyvlende adresu 11596 Ablewhite Avenue⁷¹.

IŠVADOS

1. Lietuvos prezidentas A. Smetona, vykdamas su savo artimaisiais į JAV, vylėsi ten įsikurti karo laikui, susirasti pragyvenimo šaltinį, telkti JAV lietuvius kovai už Lietuvos nepriklausomybę. Tikėdamas, kad karą laimės Vakarų demokratija, vylėsi daryti poveikį JAV ir jos sąjungininkų vyriausybėms dėl Lietuvos. Atvykusį A. Smetoną ir jo žmoną JAV lietuviai tautinės pakraipos išeivijos atstovų iniciatyva didžiuosiuose Amerikos miestuose sutiko iškilmingai ir pakankamai triukšmingai. Svečio atvykimas sudomino JAV angliškąją žiniasklaidą, kuri daug rašė apie prezidento vizitus ne tik Niujorke, bet ir Vašingtone, Pitsburge, Klyvlende ir Čikagoje.

2. A. Smetonos atvykimas pagilino prieštaravimus tarp lietuvių išeivijos srovių. JAV lietuvių katalikų vadovai, siekdami išsaugoti srovių politinį bendradarbiavimą Lietuvos

⁶⁸ P. Žadeikio konfidencialaus rašto nr. 587 P. Daužvardžiui Čikagoje nuorašas, 1941 m. gegužės 26 d. *LTSC / PLA*, P. ir J. Daužvardžių fondas, dėžė nr. 16 (laiškai), lapai nenumeruoti.

⁶⁹ Žr. K. Graužinio iš Buenos Aires laiškas A. Smetonai, 1941 m. birželio 17 d. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 324.

⁷⁰ A. Smetonos laiškas P. Žadeikiui, 1941 m. liepos 25 d. *Ten pat*, p. 420–421.

⁷¹ Žr. A. Merkelis. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, p. 661.

gelbėjimo taryboje (vėliau – Amerikos lietuvių taryba), leido katalikų veikėjams asmeniškai, bet ne organizacijos vardu, dalyvauti A. Smetonos sutikimuose ir rengiamuose banketuose. Tačiau tai neišsaugojo vienybės – tautinė srovė atskilo nuo bendro veikimo, pasitraukė iš minėtos organizacijos, įkūrė savo atskirą veikimą. Platesnieji išeivijos sluoksniai, skirtingai nuo jų lyderių, prezidento atžvilgiu buvo nusiteikę palankiau.

3. A. Smetonos neoficialūs susitikimai su JAV valstybės sekretoriumi ir JAV prezidentu Franklinu D. Ruzveltu pakėlė Lietuvos vadovo prestižą lietuvių išeivijoje, dar kartą plačiai ši įvykį išgarsino amerikiečių spauda. JAV valdžia laikėsi pozicijos, kad Lietuvos prezidentas į JAV atvyko neoficialiai, kaip svečias, be teisės dalyvauti tarpvalstybinėje politikoje. Jo veiklą apibrėžė kaip propagandisto, aiškinant lietuvių išeivijai ir JAV visuomenei apie sunkius karo padarinius mažoms Europos tautoms.

4. Lietuvos diplomatinė tarnyba JAV, ypač pasiuntinys P. Žadeikis, stengėsi A. Smetoną išnaudoti propagandiniam tikslams – nušviečiant Lietuvos valstybingumo praradimo padarinius ir siekiant atgauti nepriklausomybę. Jis rodė aktyvumą, organizuojant JAV lietuvių sutikimo komitetus Niujorke ir Čikagoje, atidžiai sekė, kad prezidentas neišveltų į JAV lietuvių politinių srovių sudėtingus santykius. Tačiau ir pats A. Smetona žadėjo nesikišti į išeivijos vidaus gyvenimą.

5. A. Smetona ir jo artimieji į JAV atvyko be didesnių išteklių. Išeivijos veikėjai, ypač tautinės pakraipos, stengėsi iš pradžių nors šiek tiek jam padėti – nuomojo viešbučius, kvietė į savo namus trumpam apsistoti, pietums ar vakarienei, siūlydavo savo transporto paslaugas. Pasiuntiniui P. Žadeikiui pavyko iš „atšaldytų“ Lietuvos pinigų JAV bankuose išsirūpinti A. Smetonai mėnesinę 800 dolerių pašalpą. Tai garantavo pastovesnę pragyvenimą ne tik jam, bet ir jo artimiesiems.

THE FIRST MONTHS OF PRESIDENT ANTANAS SMETONA IN THE USA IN 1941: FROM NEW YORK VIA WASHINGTON TO CHICAGO

Summary

When President of Lithuania A. Smetona and his family were going to the USA, they hoped to settle there down only for the war period, find a source of income, and to rally Lithuanians, living in the USA, in order to continue fighting for independence in Lithuania. He very much hoped that the war would be won by Western democracy and thought that he could influence the governments of the USA and its allies about the issues related to the situation in Lithuania. When A. Smetona and his wife arrived in New York on March 10, 1941, their grand welcome was organized by pro-national emigrants from Lithuania both there and in other American cities. The wider layers of emigrants, differently from their leaders, displayed favourable disposition towards A. Smetona. His arrival interested American English-speaking press which wrote a lot about his visits in New York, Washington, Pittsburgh, Cleveland and Chicago. A. Smetona circulated a lot of information about Lithuania. Unfortunately, his arrival deepened the existing disagreements among different groups of Lithuanian emigrants. Lithuanian nationalists, living in the USA, were very unhappy that socialist emigrants ignored the Lithuanian President. The leaders of Lithuanian Catholics

in the USA wished to preserve the cooperation among different groups of emigrants in the Council aiming to free Lithuania (later - the Lithuanian American Council) and allowed the members of the Catholic group personally, but not on behalf of their organization, to participate in the meetings and banquets with A. Smetona. However, this did not preserve the unity among the emigrants - the nationalists withdrew from the above mentioned organization and created their own movement.

A. Smetona's unofficial meetings with the US State Secretary and President Franklin D. Roosevelt on April 1 and 18, 1941 increased A. Smetona's prestige among Lithuanian emigrants; these events were widely described in the American press. The US authorities claimed that the Lithuanian President arrived in the USA unofficially, as a guest, without any right to participate in the cross-border politics. Smetona's actions were defined as propaganda with the aim of spreading the information to the Lithuanian emigrants and the American society about the dramatic consequences of the war to small European nations. The Lithuanian diplomatic service in the USA, especially Representative P. Žadeikis, were trying to use A. Smetona for propagandist purposes – to show the consequences for Lithuania, on account of its lost statehood and the country's attempts to restore independence. The service made sure that President would not get involved in the complicated relations of different political groups of American Lithuanians. A. Smetona himself also promised not to take part in internal issues of the Lithuanian emigrants. He was grandly welcomed in Chicago on May 2–4, where he visited the representatives of the USA Government and Church, and met with his countrymen.

A. Smetona and his family arrived in the USA having limited resources. The Lithuanian emigrants, especially nationalists, were trying to help him – they rented him hotel rooms, invited him to stay at their homes, invited him to lunch or dinner, helped him with transport. Representative P. Žadeikis managed to provide A. Smetona with a monthly allowance of 800 dollars, which guaranteed a more stable life both to him and his family.

Keywords: Antanas Smetona, president, emigrants, Lithuanian nationalists in the USA, Admission Committee, Povilas Žadeikis, Petras Daužvardis, Washington, Chicago.

MEČISLOVAS REINYS – TAUTOS KULTŪRINĖJE ATMINTYJE

SANTRAUKA

Arkivyskupas Mečislovas Reinys – vienas aštuonių lietuvių, paskelbtų Dievo tarnais, kuriems pradėtos beatifikacijos – kėlimo į Altoriaus garbę – bylos. Ši Lietuvos XX a. pirmosios pusės asmenybė turėjo svarbios įtakos valstybės pozicijų įtvirtinimui, mokslo bei kultūros suklestėjimui, tautos dvasingumo stiprinimui, jos katalikiškos pasaulėžiūros formavimui, katalikiškųjų vertybių ugdymui.

Straipsnyje supažindinama su Dievo tarno M. Reinio asmenybe, detalizuojami arkivyskupo vardo įamžinimo būdai ir formos, minimas jo vardo garsinamas spaudoje; analizuojami arkivyskupui M. Reiniui sukurti meno darbai (bareljefas, biustas, ekslibrisai, kryžiai, koplytstulpis, paveikslai–portretai, skulptūros, vitražai, vokai ir t. t.). Šiais meno kūriniais puošiasi Daugailiai (Šv. Antano Paduviečio bažnyčia, jos šventorius, Daugailių pagrindinė mokykla), Kaunas (Arkivyskupijos kurija, Šv. arkangelo Mykolo (Įgulos) bažnyčia), Madagaskaras (prie M. Reinio gimtojo namo ir pakelį į sodybą), Marijampolė (Vilkaviškio vyskupijos kurija), Salakas (Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios bažnyčia), Skapiškis (A. Vasiliauskiėnės sodyba), Utena (Kristaus Žengimo į dangų bažnyčia), Vilnius (Arkikatedra, Rasų kapinės, Šv. Mikalojaus bažnyčia).

Atskleista arkivyskupo M. Reinio vardo įamžinimo sklaida už Lietuvos žemių – Italijoje, Estijoje, Ukrainoje, Rusijoje.

Akcentuota Utenos rajono savivaldybėje veikiančios Arkivyskupo Mečislovo Reinio atminimo įamžinimo ir pagerbimo komisijos, Vilniaus pedagoginiame universitete įkurto Arkivyskupo Mečislovo Reinio krikščioniškosios antropologijos tyrimų centro, puoselėjančio M. Reinio atminimą, veikla. Minimi asmenys, daugiausia pasidarbavę, garsinant M. Reinio vardą ir jo darbus.

Esminiai žodžiai: arkivyskupas Mečislovas Reinys, Dievo tarnas, bažnyčia, Vladimiras, Lvovas, Utena, Skapiškis, meno darbai, Vilniaus pedagoginis universitetas, auditorijos, moksliniai straipsniai, lic. kun. Andrius Šukys, akademikas Algirdas Gaižutis.

Arkivyskupas Mečislovas Reinys (1884-02-03, 1907-06-10, 1926-04-05, 1953-11-08)¹ – neeilinė mūsų tautos asmenybė. Dievo apdovanotas išmintimi, jautria siela, išmokytas darbštumo, pareiškimo, atsakomybės. Šias charakterio savybes tobulino visą gyvenimą – nuo gimtojo Madagaskaro iki pat mirties Vladimiro (prie Kliazmos) centrale.

Dievo tarno arkivyskupo M. Reinio gyvenimo kelias kilo vis aukštyn: nuo kunigo (1907), vyskupo (1926) iki arkivyskupo (1940); nuo pedagoginio darbo gimnazijoje (1915) iki profesoriaus Lietuvos (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) universitete (1922); nuo profesoriaus iki Lietuvos katalikų universiteto steigėjo ir šios institucijos rektoriaus – kanclerio (1932); nuo tuo

¹ Prie kunigų pavardžių paprastai nurodomos trys datos: gimimo, įšventinimo į kunigus ir mirties; prie vyskupų – keturios datos: gimimo, įšventinimo į kunigus, konsekracijos į vyskopus ir mirties.

metu itin reikalingų populiariai parašytų mokslinių straipsnių iki išsamių darbų ir studijos *Rasizmo problema* (1939); nuo mokslininko iki Lietuvos katalikų mokslo akademijos akademiko (1939); nuo žymaus visuomenininko iki užsienio reikalų ministro (1925-09-25–1926-04-20). M. Reinys žinomas ir kaip lietuviškos psichologijos terminijos kūrėjas (1921).

Kiekvienoje veiklos srityje M. Reinys gebėjo palikti ryškų pėdsaką. Kantriai ir nepailsdamas jis dirbo Dievui, Tėvynei ir žmonėms. Net ir tada, kai 1919 m., tapęs įkaitu, pabuvojo Lukiškių, Daugpilio ir Smolensko kalėjimuose, o po 28 m., t. y. 1947 m. birželio 12 d., sovietinių okupantų buvo suimtas ir po gero pusmečio Vilniaus požemiuose nuteistas 8 metams, išvežtas į Vladimiro centralą (180 km. nuo Maskvos esantis griežto režimo kalėjimas), – jis iki mirties liko ištikimas savo idealams. Beveik po šešerių metų šiame centrale M. Reinys 1953 m. lapkričio 8 d. užbaigė kančias. Palaidojimo vieta Vladimiro miesto kapinėse nežinoma².

1989 m. vasario 20 d. Lietuvos SSR Aukščiausiojo Teismo teisminė baudžiamųjų bylų kolegija panaikino SSRS valstybės saugumo ministro 1947 m. lapkričio 15 d. Ypatingojo posėdžio nutarimą ir nutraukė M. Reinio baudžiamąją bylą nesant nusikaltimo sudėties. 1989 m. vasario 22 d. Aukščiausiojo Teismo pirmininko pavaduotojas Mykolas Ignotas pasirašė raštą dėl M. Reinio reabilitavimo (Nr.8k-12/89). Nekaltai nuteistas, iškankintas ir toli nuo tėvynės numarintas M. Reinys buvo reabilituotas.

Arkivyskupas M. Reinys yra tarp aštuonių itin svarbių Lietuvos dvasiniam gyvenimui asmenų, kuriems užvestos beatifikacijos (kėlimo į altoriaus garbę) bylos³, jie atliktais darbais įamžino bei kankinio mirtimi įprasminimo tikėjimo, meilės Dievui ir žmogui esmę.

2000 m. gegužės 7 d. popiežius Jonas Paulius II Romoje, Koliziejaus aikštėje, paskelbė 114 lietuvių kankinių, papildžiusių XX a. Martirologijų. Vienas jų – arkivyskupas M. Reinys.

M. Reinys 2009 m. vasario 16 d. apdovanotas (po mirties) Vyčio kryžiaus ordino Kamandoro didžiuoju kryžiumi.

Daugiau kaip per 20 Lietuvos nepriklausomybės metų pasirodė per pusšimtį straipsnių, kuriuose tyrinėjama įvairiašakė arkivyskupo M. Reinio veikla, jo kelias į kankinystę – sovietinio saugumo rūsius Vilniuje, vėliau – Vladimiro centrale. Tačiau šio straipsnio tema parašyta mažai – tai religijos mokslų magistro kun. Andriaus Šukio⁴ ir dr. Aldonos Vasiliauskienės⁵ tyrinėjimai.

² Vasiliauskienė, A. Arkivyskupas Mečislovas Reinys: kalinio Mečislovo Reinio asmens byla Nr. 3145. *Genocidas ir rezistencija*, 2011, nr. 1 (25), p. 146–179.

³ Iki 2011 m. sausio 1 d. beatifikacijos bylos užvestos arkivyskupui M. Reiniui (1884–1953), arkivyskupui Teofilui Matulioniui (1873–1962), vyskupui Vincentui Borisevičiui (1887–1946), kun. Alfonsui Lipniūnui (1905–1945), Motinai Marijai (Kazimierai Kaupaitei) LSSC (1880–1940), Sibiro maldaknygės autorei Adelei Dirsytei (1909–1955) ir dviems dvidešimtmetėms, gyvenusioms ne vienu laiku ir žuvusioms saugant nekaltybę, – Barborai Umiastauskaičiai-Zagarietei (1628–1648) ir Elenai Spirgevičiūtei (1924–1944). Barbora gimė, augo ir žuvo, jos palaikai iki 1963 m. buvo saugomi Žagarėje (miestelis netoli Latvijos sienos), todėl liaudis ją ir pavadino Žagariete.

⁴ Šukys, A. Mečislovo Reinio kūrybos dvasingumas: istorinė įamžinimo apžvalga. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto I-kla, 2008, t. 1 (17), p. 43–50.

⁵ Vasiliauskienė, A. Arkivyskupo Mečislovo Reinio (1884 02 05–1953 11 08) įamžinimas paminkluose. *Utenos apskrities žinios*, 2003, lapkričio 4, nr. 130, p. 1, 3; Vasiliauskienė, A. Dievo tarno Mečislovo Reinio įamžinimas meno paminkluose. *Utenis*, 2011, vasario 15, nr. 13, p. 7, 8, 9, 10; Васіляўскене, А. Архіепіскап Мечіслава Рэйніс в хужожніх пам'ятках. *Історія релігій в Україні*. Науковий щорічник, книга 2. Львів: Логос, 2010, с. 596–605.

Temos objektas: Dievo tarnas arkivyskupas M. Reinys. Darbo tikslas: iškelti M. Reinio vardo atminimo puoselėjimą tautos kultūrinėje atmintyje. Darbo uždaviniai: supažindinti su M. Reinio asmenybe; išskirti jo vardo įamžinimo būdus ir formas; iširti žinių apie M. Reinį sklaidos geografiją; detalizuoti M. Reiniui skirtus meno darbus, suskirstyti juos pagal meno rūšis; atskleisti bekylančius naujus M. Reinio vardo garsinimo centrus, tampančius ir ukrainiečių kultūros židiniais; detalizuoti žinių apie M. Reinį sklaidą ne Lietuvoje bei M. Reinio vardą garsinančių asmenų veiklą. Literatūra – moksliniai tyrinėjimai bei straipsniai Lietuvos ir užsienio spaudoje. Darbo metodai – analitinis, aprašomasis, istorinis lyginamasis, statistinis.

1. M. REINIO GYVENIMO IR VEIKLOS SVARBIAUSI AKCENTAI

M. Reinys – viena ryškių XX a. pirmosios pusės asmenybių, turėjusių įtakos valstybės pozicijų įtvirtinimui, mokslo bei kultūros suklestėjimui, tautos dvasingumo stiprinimui, jos katalikiškos pasaulėžiūros formavimui, katalikiškųjų vertybių ugdymui.

M. Reinys gimė 1889 m. vasario 3 d. Madagaskaro vienkiemyje (Utenos r. Daugailių parapija). Buvo jauniausias iš 11 vaikų šeimos. Baigęs pradžios mokyklą, mokėsi Aleksandro III gimnazijoje Rygoje. Ją 1900 m. baigė aukso medaliu. 1905 m. gerai baigęs Vilniaus kunigų seminariją, gavo valdžios stipendiją 1905–1909 m. studijuoti Petrapilio Dvasinėje akademijoje (čia klausė 13 įvairių kursų). 1907 m. birželio 10 d. M. Reinys išventintas į kunigus. Jis aktyviai įsijungė į spaudos darbą (pirmieji straipsniai pasirodė 1907 m. „Šaltinyje“, „Draugijoje“, vėliau rašė beveik visoje katalikiškoje spaudoje (bendradarbiavo net 23 laikraščiuose ir žurnaluose). Rašė filosofijos, religijos, pedagogikos, psichologijos ir visuomenės klausimais, palaikė ir rėmė bičiulio Prano Dovydaičio leidžiamus žurnalus⁶.

Už lotynų kalba parašytą ir 1909 m. gegužės 30 d. Petrapilio dvasinėje akademijoje apgintą disertaciją *Kriščionybės pasirodymas daug prisidėjo prie dorovės kilimo* (Apparito christianisimi multum contulit ad promovendam doctrinam morum) M. Reiniui suteiktas teologijos magistro laipsnis.

Vaikystės draugo, o vėliau artimo bičiulio, dr. kun. Juozapo Čepėno (1880-10-30–1905-10-23–1976-01-24) remiamas (vėliau jį studijuojantį remė M. Reinys), 1909–1914 m. žinias gilino Liuvėno universiteto Filosofijos institute (Belgija). Čia 1912 m. už disertaciją *Vladimiro Solovjovo dorovės pagrindai* jam buvo suteiktas filosofijos daktaro laipsnis.

M. Reinys 1914 m. grįžo į Lietuvą, įgijęs Rytų ir Vakarų patirties, sukaupęs gausių žinių, mokantis 9 kalbas. 1921 m. jis išvertė iš rusų kalbos Georgijaus Čelpanovo psichologijos vadovėlį (1923 m. antrasis leidimas), sukūrė lietuvišką psichologijos terminiją. Tai rodo, jog M. Reinys gebėjo atsiliiepti į aktualią situaciją – besikuriančios Lietuvos

⁶ Vasiliauskienė, A. Arkivyskupas M. Reinys – lietuviškos spaudos kritikas, skatintojas ir palaikytojas. *Lietuvių raštijos istorijos studijos*, t. I. Vilnius: VPU I-kl., 2005, p. 157–176; Vasiliauskienė, A., Kareniauskaitė, R., Zalagienė, J., Zaloga, E. „Ryto“ veiklos atspindžiai periodikoje: kunigas Mečislovas Reinys. *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: draugijų reikšmė 1900–1945*. Sud. A. Lapinskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 188–213.

mokyklos pedagogams reikėjo kvalifikuotos psichologinės pagalbos. Itin veiksmingi buvo M. Reinio straipsniai dvasingumo bei doros klausimais, žvilgsnis į psichologinių problemų sprendimą⁷.

M. Reinys, sugrįžęs į Lietuvą, dirbo Vilniuje (1914–1922), Kaune (1922–1926), Vilkaviškyje ir Kaune (1926–1940) ir vėl Vilniuje (1940–1947), kol buvo suimtas ir, kaip minėta, nuteistas 8 metus kalėti, išvežtas į Vladimiro kalėjimą, kur 1953 m. lapkričio 8 d. mirė.

M. Reinys nuo 1926 m. – Vilkaviškio vyskupas, vyskupo Antano Karoso pagalbininkas; nuo 1940 m. – titulinis Cypselos* arkivyskupas, Vilniaus arkivyskupo Romualdo Jalbzykovskio (Jalbrzykovskio) pagalbininkas.

Be pedagoginio darbo mokyklose, profesoriavo Kaune. Kuriant Kaune Lietuvos universitetą, M. Reinys buvo pakviestas ekstraordinariu profesoriumi vadovauti Teologijos–filosofijos fakultete Teorinės psichologijos katedrai. Tad neatsitiktinai viena pagrindinių M. Reinio dvasingumo sklaidos auditorijų tapo jaunimas, darbas ir dalijimasis su juo savo patirtimi, dvasingumo ugdymo būdais⁸.

M. Reinys aktyviai veikė Lietuvių katalikų mokslo akademijoje (toliau – LKMA) (jis buvo vienas jos kūrėjų, mokslinis sekretorius, LKMA akademikas), Katalikų veikimo centre, Katalikų akcijoje, rašė straipsnius spaudoje, rūpinosi lenkų okupuoto Vilniaus ir Vilniaus krašto likimu, finansiškai rėmė katalikiškas organizacijas, spaudą, studentus. Dalyvavo XVIII tarptautiniame antialkoholiniame kongrese Kopenhagoje kaip Lietuvos blaivybės sąjūdžio įtvirtinimo Europoje iniciatorius, liudydamas Europos valstybėms, kad ir nedidelė Lietuva gali siekti ir turėti tvirtas moralines nuostatas.

Plati visuomeninė M. Reinio veikla peraugo į politinę plotmę: ministro pirmininko dr. Leono Bistro vyriausybės XII kabinete jis užėmė Lietuvos užsienio reikalų ministro pareigas (1925-09-25–1926-04-20)⁹.

Prof. M. Reinys žinomas ir kaip Lietuvos katalikų universiteto kūrėjas (tokio universiteto atidarymui 1932 m. birželio 18 d. gautas Šventojo Sosto leidimas), jo rektorius–kancleris. Deja, numatytą iškilmingą Lietuvos katalikų universiteto atidarymą 1932 m. rugpjūčio 28 d. tautininkų valdžia sukliudė – dėl nepaaiškinamų priežasčių atidėjo neribotam laikui (jis taip ir nebuvo atidarytas). Įvyko tik Bažnytinė atidarymo dalis¹⁰.

M. Reinio aktyvią veiklą liudija jo viešnagė Amerikoje (atvyko Kunigų vienybės kvietimu). 1937 m. birželio 17–rugsėjo 1 d. per vasaros atostogas vysk. M. Reinys aplankė

⁷ Žr. Aramavičiūtė, V. Arkivyskupas M. Reinys kaip pedagogas. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Metraštis*. Vilnius: Katalikų akademija, 2004, t. 24, p. 459–463.

* Vietovė Ispanijoje.

⁸ Šukys, A. Mečislavo Reinio kūrybos dvasingumas: istorinė įamžinimo apžvalga. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto I-klasė, 2008, t. 1 (17), p. 43–50; Vasiliauskienė, A. Arkivyskupas Mečislovas Reinys. Jo idėjas įgyvendina Rietavo „Aušros“ katalikiška vidurinė mokykla. *Logos*, 2005, liepa–rugsėjis, nr. 43, p. 210–222; 2005, spalio–gruodis, nr. 44, p. 124–130.

⁹ Kasparavičius, A. Kunigas Mečislovas Reinys – Lietuvos užsienio reikalų ministras: tarp idealizmo ir realizmo. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Metraštis*. Vilnius: Katalikų akademija, 2004, t. 24, p. 491–511.

¹⁰ Vasiliauskienė, A. Mečislovas Reinys – Lietuvių katalikų universiteto kūrėjas. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai*. Vilnius: Katalikų akademija, 1996, t. 16, p. 199–224.

52 parapijas (51 Amerikoje ir 1 Kanadoje, Monrealyje), aukojo šv. Mišias, pasakė 67 pamokslus, teikė Sutvirtinimo sakramentą, dalyvavo Šv. Kazimiero seserų kongregacijos šventėse: įvilktuvių, profesijos bei 25-ųjų iššventinimo metų jubiliejinėse apeigose. Vysk. M. Reinys laikė iškilmingas šv. Mišias ir sakė pamokslus Lietuvos krikšto 550 metų jubiliejui (Lietuvos krikšto jubiliejus pradėtas minėti sulig M. Reinio atvykimu į Čikagą). Jis bendravo su parapijiečiais, Bostone atidarė Šv. Petro parapijos Vasaros mokyklą. Susitiko su vietos dvasininkijos atstovais, pasaulietinės valdžios vyrais. Lankė katalikiškas aukštąsias mokyklas, muziejus, bibliotekas, vietos įžymybes. Renginiuose bei susitikimuose pasakė 46 kalbas. Itin svarbi M. Reinio veikla – dalyvavimas tuo metu vykusiose Lietuvių dienose, Kunigų vienybės, Vyčių, Vargonininkų, Studentų ir profesionalų, Moterų sąjungos, Darbininkų sąjungos seimuose bei Amerikos lietuvių Rymo (Romos) katalikų federacijos (ALRK) XXVI kongrese – jis visur sakė ilgas ir įspūdingas kalbas, o pastarajame kongrese jam buvo suteiktas ALRKF Garbės nario vardas¹¹.

Vysk. M. Reinio studija *Rasizmo problema* – tai atsakas į Šventojo Tėvo Pijaus XI 1938 m. balandžio 13 d. paskelbtą dekretą, kuriuo buvo pasmerktos aštuonios rasizmo tezės. M. Reinio studijoje giliai išanalizuotas rasizmas ir jo formos – fašizmas bei komunistas. Iki tol Europos ir Amerikos literatūroje panašaus pobūdžio darbų nebuvo. Prieš Antrąjį pasaulinį karą pasirodžiusi M. Reinio studija buvo tarsi perspėjimas Europai. Galima tik apgailestauti, kad į tai nebuvo atkreiptas tinkamas dėmesys.

M. Reinio atsisakymas 1943 m. pasirašyti kreipimąsi į lietuvių tautą, kad jaunuoliai savanoriškai stotų į vokiečių kariuomenę, buvo drąsus ir ryžtingas to laikmečio iššūkis. Tokia arkivyskupo pozicija nemaža lėmė, kad Lietuvoje nebuvo suformuotas SS dalinys¹².

Vokiečių okupacijos metu M. Reinys tęsė dar prieškario metais pradėtą sovietinės ideologijos kritiką. Jau vien paskelbtų straipsnių pavadinimai liudija apie jo nesitaikstymą ir nepakantumą sovietų vykdomam nužmoginimui, pavyzdžiui: *Kova su bolševizmu – kultūros pareiga visam pasauliui; Bolševizmas ir skurdas; Naujo pakilimo kelyje; Bolševikinė dresūra; Komunistų pažadų vertė; Praeities pamokos; Karo plėtėjų nusikaltimas; Žmogiskumo sargyboje; Dvasios jėgų frontas prieš komunizmą; Dienraščio kelyje; Bolševikai ir Raudonasis Kryžius; Naujo tipo beieškant; Generolas žiema* ir kt.¹³

Sovietų okupacinei valdžiai itin neparanki buvo kritika, skelbiama M. Reinio pamoksluose dėl religinių apeigų trukdymo, draudimo sekmadienį turėti poilsio dieną, darvinizmo ir marksizmo kritika, ypač gegužiniuose pamoksluose Aušros Vartų koplyčioje. Tačiau arkivyskupas, skelbdamas gyvą žodį, pernelyg pasitikėjo sovietų deklaruojama konstitucine žodžio laisve.

¹¹ Vasiliauskienė, A. Vyskupas Mečislovas Reinys Amerikoje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Metraštis*. Vilnius: Katalikų akademija, 1999, t. 15, p. 675–730.

¹² Magdėnaitė, R. Arkivyskupo Mečislovo Reinio veikla vokiečių okupacijos metais (1941–1944). *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Metraštis*. Vilnius: Katalikų akademija, 1999, t. 15, p. 133–160.

¹³ Vasiliauskienė, A. Arkivyskupo Mečislovo Reinio pozicija bolševizmo ir tikėjimo klausimais (spauda ir dokumentika). *Istorija*, 1999, t. 39, p. 29–40, 92.

Minėtini itin svarbūs M. Reinio specialūs raštai, skirti Liaudies komisarų tarybai, liudijantys arkivyskupo rūpestį dėl būtinumo skleisti tikėjimo tiesas pradžios ir vidurinėse mokyklose, tikėjimo svarbą žmogaus gyvenime. Be to, jis prašė lietuviškuose Raudonosios armijos daliniuose leisti atlikti įvairius religinius patarnavimus. Kartu jis ryžtingai pasipriešino valdžios reikalavimui įkurti bažnyčių komitetus, kurie vadovautų tikinčiųjų bendruomenei ir būtų pavaldūs Darbo žmonių deputatų tarybų vykdomiesiems komitetams.

Sovietų saugumo agentų pranešimai liudijo tvirtą M. Reinio poziciją Bažnyčios klausimais. Dėl to stovišką M. Reinį reikėjo izoliuoti – su juo susidoroti. Įsitikinę, kad neprivers arkivyskupo paklusti ir bendradarbiauti, 1947 m. birželio 12 d. SSRS MGB pareigūnai M. Reinį suėmė. 1947 m. lapkričio 15 d. Ypatingasis pasitarimas prie SSRS MGB nutarė *Reinį Mečislovą, Jeronimo sūnų, už talkinimą tėvynės išdavikams, dalyvavimą antitarybinėje nacionalistinėje organizacijoje ir antitarybinę agitaciją įkalinti kalėjime 8 metams, terminą skaičiuojant nuo 1947 m. birželio 12 d. Jam asmeniškai priklausantį turtą konfiskuoti.*

Bausmei atlikti numatytas griežto režimo kalėjimas – Vladimiro centralas¹⁴, į kurį su ypatinga apsauga arkivyskupas M. Reinys atvežtas 1948 m. sausio 20 d. Primintina, kad M. Reinys bolševikų buvo suimtas ir 1919 m. už kalbą, pasakytą vasario 16 d., minint Lietuvos nepriklausomybės pirmąsias metines. Tuomet kaip įkaitas kalintas Vilniaus, Daugpilio ir Smolensko kalėjimuose. Tik 1919 m. liepos 23 d. Lietuvai pavyko susitarti pasikeisti įkaitais: už 15 Smolensko kalėjime sėdinčių lietuvių bolševikai gavo 38 savuosius¹⁵.

Antrą kartą pakliuvęs į bolševikų rankas ir išsiųstas į Vladimiro centralą¹⁶, M. Reinys kalintas iki mirties – 1953 m. lapkričio 8 d. Palaidotas (tiksliau užkastas) šalia kalėjimo esančiose kapinėse. Palaidojimo vieta, kaip minėta, nežinoma¹⁷.

Arkivyskupo M. Reinio vardas Lietuvai atgavus nepriklausomybę tampa vis plačiau žinomas. Jubiliejinėmis progomis organizuojami šventiniai renginiai bei mokslinės konferencijos, gaivinančios primirštas istorines asmenybes. Skatinama įvairiais aspektais ir būdais tyrinėti ir M. Reinio gyvenimą bei veiklą, – rašto darbai, meno kūriniais, visomis kitomis formomis puoselėti jo vardą tautos kultūrinėje atmintyje. Šiame straipsnyje nedetalizuosime M. Reiniui organizuotų konferencijų, kitų jubiliejinų renginių, skaitytų

¹⁴ Галашина, Т., Закурдаев, И., Логинов, С. *Владимирский централ*. Москва: Эскимо, 2008, 416 с.

¹⁵ Žr. Bieliauskas, P. *Vilniaus dienoraštis 1915 XII 26–1919 XI 26*. Trakai: Voruta, 2009, 197 p.; Vasiliauskienė, A. Naujas šaltinis Mečislovo Reinio veiklai Vilniuje tirti. *Voruta*, 2011, vasario 5, nr. 3, p. 5; vasario 26, nr. 4, p. 5; kovo 12, nr. 5, p. 5; Vasiliauskienė, A. Naujas šaltinis apie kunigo Mečislovo Reinio veiklą: kun. Prano Bieliausko „Vilniaus dienoraštis“. *Utenis*, 2010, vasario 4, nr. 14, p. 3–4.

¹⁶ Žr.: Vasiliauskienė, A. Arkivyskupas M. Reinys žinomas Vladimiro Švč. Mergelės Marijos Rožinio Karalienės parapijos tikintiems ir jos klebonui t. Sergiejui Zujevui. *Utenis*, 2010, spalio 19, nr. 118, p. 4–5; Vasiliauskienė, A. Vladimiro centralas – arkivyskupo M. Reinio paskutiniai gyvenimo metai. *Utenis*, 2010, lapkričio 23, nr. 132, p. 4–6; Vasiliauskienė, A. Vladimiro centralas – daugumos lietuvių inteligentų kančios ir mirties vieta. *Lietuvos aidas*, 2010, gruodžio 11, nr. 287, 288, 289, p. 1, 4–5.

¹⁷ Vasiliauskienė, A. Arkivyskupas Mečislovas Reinys: kalinio Mečislovo Reinio asmens byla Nr. 3145. *Genocidas ir rezistencija*, 2011, t. 1 (25), p. 146–179.

paskaitų bei pranešimų, straipsnių periodikoje bei mokslinių tyrinėjimų, o apžvelgsime tik sukurtus meno paminklus bei kitus M. Reinio vardo įamžinimo būdus.

2. MENO KŪRINIAI ARKIVYSKUPUI M. REINIUI

M. Reinio vardą primena kryžiai, koplytstulpis¹⁸, bareljefai, kenotafas, skulptūra, paveikslai, vitražai, ekslibrisai, jo atminimui pagaminti vokai, pašto ženklas. Šiuos meno kūrinius aptarsime plačiau.

Kryžiai. 1990 m. pastatyti du kryžiai: prie kelio į M. Reinio gimtinę Madagaskarą (autoriai Rūta Lukošaitytė ir Robertas Matulionis) ir Daugailių Šv. Antano Paduviečio bažnyčios šventoriuje prie simbolinio kapo. Dar vienas nedidelis kryžius pastatytas prie M. Reinio gimtojo namo Madagaskare.

Kryžius link Madagaskaro pastatytas 1990 m. vasarą tuometinio Antalieptės klebono kun. Algirdo Dauknio iniciatyva kartu su ateitininkais, o Daugailių bažnyčios šventoriuje – mons. Petro Baltuškos iniciatyva.

1988 m. gruodžio 11–15 d. pirmą kartą tuometinis Daugėliškių klebonas kun. Edmundas Paulionis, šviesios atminties žurnalistė Aldona Kudžmaitė (1923-06-23–1993-01-05) ir Viktoras Petkus bei kiti net tris kartus važiavo į Vladimirą, ieškodami arkivyskupo M. Reinio kapo. 1989 m. antrą kartą į kelionę įsijungė kunigo brolis Regimantas Paulionis ir Sigitas Luneckas. Trečioji kelionė (be A. Kudžmaitės) vyko balandžio mėn. Kelionių metu sužinota, kad M. Reinys palaidotas bendrame kalinių kape ir identifikuoti palaikų nėra jokios galimybės. Jiems buvo parodyta M. Reinio „byla“, kurios aplanke tebuvo pora lapų ir M. Reinio nuotrauka, tvirtinta, kad Vladimiro kalėjimo archyve daugiau jokios dokumentinės medžiagos nėra. Tad nuvykusieji iš Vladimiro į Lietuvą parvežė tik žemių iš tos vietos, kur, manoma, galėjo būti palaidotas M. Reinys, arkivyskupo nuotrauką iš „bylos“ ir filmuotą medžiagą.

1990 m. liepos 15 d. Daugailių bažnyčios šventoriuje simboliniame kape buvo palaidota žemių kapsulė iš Vladimiro kalėjimo, pašventintas arkivyskupui M. Reiniui pastatytas kryžius (išdrožė daugailiškis Edvardas Mozūra, 15 metų sėdėjęs lageriuose). Dalį lėšų surinko Bronius Kviklys (iš Čikagos), aukojo kun. Juozas Čepėnas iš Kauno (dr. kun. Juozapo Čepėno brolio sūnus), Amerikoje gyvenantis jo brolis Algirdas Čepėnas bei kiti.

Granitinėje antkapio plokštėje įrašas: *Daugailių krašto žmonėms, kuriems teko iškentėti kalinių, tremtinių ir Tėvynės netekimo dalią 1940–1953.*

„Neliūdėkime, nukankintieji kovoja drauge su mumis... Tebus pašlovinti nenusilenkę prieš netiesą. Jie gyvena amžinai“. M. Reinys.

Šiame kape yra žemės sauja iš Vladimiro kalėjimo kapų, kuriame žuvo Daugailių parapijoje Madagaskaro vienkiemyje gimęs, buvęs Nepriklausomos Lietuvos Užsienio

¹⁸ Vasiliauskienė, A. Koplytstulpis Dievo Tarnui arkivyskupui Mečislovui Reiniui. *Utenis*, 2008, gegužės 15, nr. 53, p. 3, 4.

reikalų ministras, Vilkaviškio vyskupas – padėjėjas, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, Vilniaus arkivyskupas Mečislovas Reinys 1886 02 03–1953 11 08“.

Kryžiaus pašventinimo iškilmės buvo įamžintos spalvotose nuotraukose. Šį 68 nuotraukų albumą 1992 m. kun. P. Baltuška padovanojo Daugailių mokyklos muziejui.

Koplytstulpis. 2007 metai žymėjo M. Reinio kunigystės 100-metį. Paminėjimas praėjo tyliai ir ramiai, tačiau prasmingai: Skapiškyje (Kupiškio r.) buvo pastatytas koplytstulpis – pirmas tokio pobūdžio paminklas M. Reiniui¹⁹. Tai tremtinio, liaudies meistro Antano Ruškio, kilusio iš Endriejavo, dabar gyvenančio Raudondvaryje, kūrybinis darbas²⁰. Koplytstulpio viršutinėje dalyje skulptūra, vidurinėje išraižytas paveikslas su tekstu, o apatinė dalis – meniškas akmeninis postamentas su įrašais granitinėse plokštėse. Koplytstulpis pastatytas jau dabar neretai vadinamoje „Reinio sodyboje“²¹. Sunkiausią darbą atliko Raimundas Mišeika ir Aleksandras Zmijauskas: iš Raudondvario atvežė koplytstulpį, prie nupjautos obels iškasė duobę, paminklą įcementavo. Raidės granitinėse plokštėse iškalė bei menišką akmeninį postamentą koplytstulpiui sukūrė žinomas Kupiškio tautodailininkas, akmentašys Vytautas Jasinskas. Vienoje pusėje įrašas: „Tėvelių: Vlodo Pajedos 1912–1982, Onos Žiogūnaitės 1918–1999 atminimui“; kitoje – prašymas: „Arkivyskupe Mečislovai Reiny, laimink mus visus“; šone – pastatymo data – 2007. Šalia koplytstulpio – unikali V. Jasinsko sukurta akmeninė žvakidė.

2008 m. gegužės 23–25 d. Skapiškyje vyko saviveiklinių liaudies teatrų festivalis „Pieinių pūkas“, kuriame paminėtas ir 1948 m. tremčių į Sibirą 60-metis. Pirmąją renginio dieną (2008 m. gegužės 23 d.) po šv. Mišių vyskupas Juozas Preikšas, dalyvaujant gausiam būriui dvasininkų²² ir beveik 150 pasauliečių, koplytstulpį pašventino.

Skulptūros. Lietuvoje žinomos ir dvi M. Reiniui skirtos skulptūros: nedidelė Prano Kaziūno 2004 m. išdrožta skulptūrėlė, kuri yra Daugailių pagrindinės mokyklos muziejuje, ir Arūno Sakalausko 2007 m. sukurta skulptūra – Kristaus Žengimo į dangų bažnyčioje Utenoje. Ją 2008 m. sausio 20 d. pašventino tuometinis Utenos dekanas, Utenos Kristaus Žengimo į dangų bažnyčios klebonas Saulius Kalvaitis.

Biustas. Daugailių klebono kun. P. Baltuškos iniciatyva apie 1990 m. Šv. Antano Paduviečio bažnyčia pasipuošė panevėžiečio Algio Vytėno iš ažuolo, kurį jam parūpino pats klebonas, išskaptuotu arkivyskupo M. Reinio biustu. Biustas saugomas Daugailių bažnyčios zakristijoje.

¹⁹ Vasiliauskienė, A. Antano Ruškio koplytstulpis: arkivyskupo Mečislovo Reinio vardo įamžinimo plėtra. *Ruškys, A. Prakalbinti qžuolai*. Kaunas: Naujasis lankas, 2009, p. 5–9.

²⁰ Vasiliauskienė, A. Antanas Ruškys – meniškos prigimties asmenybė iš Žemaitijos. *Endriejavas*. Vyr. red. V. Jocys. Vilnius: Versmė, 2010, p. 1113–1147.

²¹ Sodyba įsigyta, šio straipsnio autorei laimėjus pirmąją premiją JAV lietuvių dr. Jono Adomavičiaus finansuojamame „Lietuvių balso“ konkurse už būsimos monografijos „Arkivyskupas Mečislovas Reinys“ rankraštį.

²² Koplytstulpio pašventinime taip pat dalyvavo kunigai J. Čepėnas (Kaunas), J. Jasėnas (Anykščiai), V. Liuima (Papilys), A. Šukys (Nemunėlio Radviliškis), B. Žilinskas (Anykščiai), kanauninkai R. Pukenis (Panevėžys), V. Rabašauskas (Kupiškis), P. Svirskis (Šimonys) ir Telšių seminarijos klierikas M. Dyglys.

Kitas biustas, sukurtas kun. Ričardo Mikutavičiaus (1935-02-26, 1958-03-23, 1998-06-30) iniciatyva, pašventintas 1995 m. birželio 14 d. Šv. arkangelo Mykolo (Įgulos) bažnyčioje Kaune. Jo autoriai – skulptorius Arūnas Sakalauskas ir architektas Linas Jurgaitis²³. Pjėdastalo akmenį parūpino pats kun. R. Mikutavičius – atvežė iš Ukrainos. Bareljefas iškaltas iš granito, rasto Plungės rajone. Biustas arkivyskupui M. Reiniui – pirmasis iš kun. R. Mikutavičiaus numatytų 12 skulptūrų (jos turėjo papuošti Šv. arkangelo Mykolo (Įgulos) bažnyčią Kaune), skirtų garbiems Lietuvos žmonėms, kurie ateityje galėtų būti pakelti į Altoriaus garbę. Du jau pasiekė tą garbę: tai šventasis Kazimieras ir palaimintasis Jurgis Matulaitis.

Bareljefas. 2000 m. birželio 12 d. Vilniaus Arkikatedroje Bazilikoje Vilniaus arkivyskupijos kurijos ir Arkikatedros administratoriaus kun. Gintaro Petronio iniciatyva Kankinių koplyčios dešinėje sienoje įmūryta kapsulė su žemėmis iš Vladimiro prie Kliazmos kapinių, kur ilsisi ir arkivyskupas, o birželio 18 d., minint arkivyskupo Julijono Steponavičiaus (1911-10-18, 1936-06-21, 1955-05-22, 1991-06-18) 9-ąsias mirties metines, toje pačioje koplyčioje pašventintos sienoje įtaisytos plokštės su arkivyskupų Mečislovo Reinio ir Julijono Steponavičiaus bareljefais (skulptorius Kęstutis Balčiūnas, Marijampolė).

Kenotafas. M. Reinys buvo įamžinamas ir mažosios architektūros paminkluose: 2005 m. gegužės 7 d., minint Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos 65-metį, Vilniaus Rasų kapinėse pašventinti kenotafai – tušti kapai su įrašytais pavardėmis. Tai politikų, mokslininkų, visuomenės veikėjų, dvasininkų – Lietuvos valstybės kūrėjų, kovojusių dėl jos, žuvusių ir nukankintų, nežinia kur gulinčių – atminimo įamžinimas ir pagerbimas. Tarp 81 granito plokštėse iškaltų pavardžių yra ir Vilniaus arkivyskupas, Vladimiro kalėjimo kankinys Mečislovas Reinys. Kenotafų architektė Živilė Mačionienė, kapinių tvarkymo meistras Algis Laima su vaikaičiu Martynu Urbonu. Darbus atliko granito dirbtuvių UAB „Vilgra“ jaunieji statybininkai²⁴. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (valdybos pirmininkas Jonas Burokas) 65-mečio šventė pradėta šv. Mišiomis Vilniaus arkikatedroje, po kurių, nepaisant prasto oro, gausus būrys vyresnio amžiaus žmonių, žuvusiųjų giminaičių bei pažįstamų, jaunųjų skautų bei ateitininkų susirinko Rasų kapinėse, kur kenotafus pašventino JE vysk. Juozas Tunaitis. Jubiliejinis renginys (sveikinimai, pasisakymai, pranešimai) buvo tęsiamas Karininkų Ramovėje.

100 iškiliųjų Lietuvos asmenybių. Rengiantis Lietuvos tūkstantmečio minėjimui, Lietuvos mokslų akademija (toliau – LMA) siūlė iškelti ir įvairiai įamžinti 100 daugiausia Lietuvai nusipelnusių asmenų. Akad. A. Gaižučio siūlymu į sąrašus buvo įrašytas ir M. Reinys. Vėliau vykę balsavimai paliudijo M. Reinio reikšmę Lietuvai.

Vienybės medis. LMA atrinko 150 Lietuvai nusipelnusių asmenybių, iš kurių 2009 m. kovo 9 d. Delfi skaitytojams pasiūlyta išrinkti 100 iškiliausių žmonių (buvo galima siūlyti ir kitus sąraše nesančius į Amžinybę iškeliačius Lietuvos vienybei nusipelnčius asmenis).

²³ Vasiliauskienė, A. *Akmenuotas patrioto kelias*. Vilnius: Regnum fondas, 2001, p. 261, 280.

²⁴ Vasiliauskienė, A. Arkivyskupo Mečislovo Reinio atminimas įamžintas Vilniaus Rasų kapinėse. *Utenis*, 2005, birželio 14, nr. 69, p. 6.

Balsavimas internetu parodė, kad „*Reinys Mečislovas (1884–1953), arkivyskupas, filosofijos daktaras, kovotojas už tikėjimo laisvę*“ gerai žinomas ir vertinamas: už jį balsavo 474 asmenų, arba 1,6 proc. Šimto žmonių grupėje M. Reinys pateko į pirmąjį dešimtuką²⁵, ir jo vardas tarp 100 LMA ir visuomenės išrinktų pavardžių iškaltas Tado Gutausko ir architekto Rolando Paleko skulptūroje „Vienybės medis“. Skulptūra atidengta 2009 m. liepos 6 d. Pasaulio lietuvių dainų šventės, skirtos Lietuvos tūkstantmečiui, proga Vilniaus Vingio parke.

Knyga. 2009 m. Mokslo ir enciklopedijų leidykla išleido knygą „100 iškiliausių Lietuvos žmonių“²⁶, kurioje populiariai supažindinama su žymiaisiais Lietuvos valstybės veikėjais, Bažnyčios hierarchais, mokslininkais, menininkais, savo veikla ar kūryba daugiausia nusipelnusiais Lietuvai, garsinusiiais jos vardą pasaulyje. Tai ne tik biografinė, bet ir pažintinė Lietuvos istorijos knyga, skirta Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiui. Tarp 100 garsiausiųjų ir arkivyskupas Mečislovas Reinys (p. 132–133).

Elektroninis žinynas. Kauno apskrities viešoji biblioteka parengė programą „Lietuvos ir užsienio žymių žmonių atminimo įamžinimas Kaune“ (projekto vadovė Dalia Giniuvienė, sudarytojai Dalia Giniuvienė, Eugenija Serpkova ir Alma Skrockaitė). Elektroniniame žinyne esančio Mečislovo Reinio įamžinime esama, deja, netikslumų.

Portretai. Žinomi keli arkivyskupo portretai. Vienas jų – Vilkaviškio vyskupijos kurijoje (Marijampolėje), nutapytas tarp 1926–1930 m. (dailininkas nežinomas), kiti du saugomi Vilniaus arkikatedroje. Tai Pijaus Brazausko 1989 m. meno kūrinys ir Janinos Marijonos Mačiokaitės-Pleškūnienės (1920–2010) 1995 m. darbas²⁷.

²⁵ Per 6 savaites balsavo beveik 30 tūkst. žmonių, papildomai pasiūlyta 1 582 asmenybės. Balsai pasiskirstė taip: už **Karalių Mindaugą** – 2262, arba 7,7 proc. balsavusiųjų, už palaimintąjį **Jurgį Matulaitį MIC** – 2164 (7,4 proc.), už politiką, ekonomistą, lietuvių finansų mokslo pradininką, Lietuvos MA akad. **Vladą Jurgutį** – 1857 (6,3 proc.), už LDK didįjį kunigaikštį **Vytautą** – 1709 (5,8 proc.), už dailininką, kompozitorių **Mikalojų Konstantiną Čiurlionį** – 997 (3,4 proc.), už lietuvių tautinio judėjimo veikėją ir ideologą, Vasario 16 Akto signatarą **Joną Basanavičių** – 753 (2,6 proc.), už Lietuvos partizanų vadą, suvienijusį lietuvių partizaninį judėjimą **Joną Žemaitį** – 654 (2,2 proc.), už istoriką, pirmosios Lietuvos istorijos, atskirtos nuo Lenkijos istorijos, autorių **Teodorą Narbutą** – 506 (1,7 proc.), už lietuvių tautinio atgimimo veikėją ir ideologą, Lietuvos himno autorių **Vincą Kudirką** – 488 (1,7 proc.), už **Mečislovą Reinį** – 474 (1,6 proc.), už pasaulinio garso fiziką ir chemiką **Teodorą Grothusą** – 450 (1,5 proc.). Po jų skaičiai ryškiai mažėja.

²⁶ 100 iškiliausių Lietuvos žmonių. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, 212 p.

²⁷ Apie arkivysk. M. Reinį dailininkė Janina Marijona Mačiokaitė-Pleškūnienė ne kartą yra kalbėjusi savo sūniui Lietuvos operos ir baletų teatro smuikininkui Andriui Pleškūnui. M. Reinys dailininkei buvo labai brangus – apie 1936 m. Kybartuose jai arkivyskupas suteikė Sutvirtinimo sakramentą. Iškilmų metu tada dar vyskupo M. Reinio pasakytas pamokslas siejosi su Jono Bosko pažiuromis. Vėliau apie arkivyskupą M. Reinį dailininkė kalbėjo kaip apie labai kilnios sielos, išsilavinusį žmogų – dvasios šviesulį. Menininkei gyvenime buvo itin svarbios trys asmenybės: Jonas Bosko – vaikystėje, M. Reinys – ankstyvoje jaunystėje ir prof. Levas Karsavinas – studijų metais (Dailės akademijoje jis dėstė visuotinę meno istoriją). Tarp šių iškilių asmenybių ji buvo nutiesusi gražią giją. A. Pleškūnas pasakoja, kad mama, sužinojusi apie žiaurų arkivyskupo M. Reinio likimą – mirtį Vladimiro kalėjime, labai gailėjo, pergyveno. Apie M. Reinį jai yra kalbėjęs mons. Kazimieras Vasiliauskas. 1994 m. M. Reiniui organizuotos konferencijos paskatino menininkę pagarsinti Dievo tarno vardą. 1995 m. drobėje (94 cm × 76 cm) aliejumi dailininkės J. M. Mačiokaitės-Pleškūnienės nutapytas portretas „Vilniaus vyskupas – kankinys M. Reinys“, pabuvojęs parodose, 1995 m. gruodžio 11 d. aktu Nr. 109 buvo padovanotas Vilniaus arkikatedrai (dovanos priėmimo aktą pasirašė tuometinis arkikatedros administratorius kun. G. Petronis). Dovanavimo aktą saugo dailininkės sūnus smuikininkas A. Pleškūnas.

1995 m. Vilniaus dailininkų sąjungos ir Vilniaus šiuolaikinio meno centro išleistame Janinos Mačiokaitės-Pleškūnienės tapybos parodos kataloge M. Reinio portretas išspausdintas 15 p. Žr.: Vasiliauskienė, A. Arkivyskupo

M. Reinio portretas yra apie 1927 m. Jono Janulio nutapytame paveiksle „Lietuvos bažnytinės provincijos ganytojai“ (saugoma Kauno arkivyskupijos kurijoje) ir 1937 m. jubiliejiniame plakate, skirtame Krikščionybės Lietuvoje 500 m. sukakčiai.

Vitražai. Lietuvoje dvi bažnyčios savo vitražuose įamžino M. Reinio vardą. Kun. Juozo Girniaus (1925-01-26, 1948-10-31, 1996-08-11) iniciatyva 1988 m. Salako Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios, o 2003 m. – Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios pasipuošė M. Reiniui skirtais vitražais.

Kun. K. Girniaus pastangomis kokybiškai suremontuota Salako bažnyčia (1944 m. vokiečių sviedinys pataikė į bažnyčios bokštą). Šešiuose languose bažnyčios ir keturiuose presbiterijos (kituose languose viršai sudėti vėliau, dirbant kun. Antanui Zulonui) vietoj paprasto stiklo buvo įdėti vitražai (kiekvieno lango vitraže dvi figūros). Bažnyčios dešinėje pusėje antrajame lange vysk. Antano Baranausko ir M. Reinio portretai. Vitražus sukūrė ir darbams vadovavo vilnietis dailininkas Vytautas Švarlis, darbus atliko broliai meistrai Sigitas ir Zigmas Laurinaičiai.

1914–1922 m. dirbdamas Vilniuje kun. M. Reinys Šv. Mikalojaus bažnyčios parapijos salėje ne kartą skaitė paskaitas. 1940 m., vėl atvykęs į Vilnių jau kaip arkivyskupas, jis aukojo šv. Mišias, sakė pamokslus, teikė Sutvirtinimo sakramentus, dalyvavo renginiuose. Pakviestas šios bažnyčios klebono kun. Kristupo Čibiro (1888-12-14, 1914, 1942-03-24), kurį laiką gyveno klebonijoje, kol 1942 m. kovo 23 d. vokiečių lėktuvo numesta bomba ją sugriovė. Tada žuvo klebonas, sužeisti kun. Vincentas Taškūnas (1880-11-10, 1903-06-14, 1967-08-18) ir M. Reinys.

2003 m. gegužės 16 d. Vilniaus Šv. Mikalojaus parapijos tuometinio klebono Edmundo Paulionio iniciatyva bažnyčios langas prie Šv. Mikalojaus altoriaus pasipuošė arkivyskupu M. Reinio ir J. Steponavičiaus portretų vitražais (vitražistas – Vilniaus dailės akademijos dailininkas Algirdas Dovydenas). Prie M. Reinio portreto įrašas: *Arkiv. Mečislovas Reinys, žemiau: Dievo tarnas, kankinys, lietuviybės puoselėtojas, arkivyskupijos valdytojas, Lietuvos užsienio reikalų ministras, filosofijos daktaras, profesorius, Vilniaus Šv. Mikalojaus parapijos lietuvių globėjas (1884–1953).*

Ekslibrisai. 2008 m. pažymėti dviem meno darbais, skirtais M. Reiniui: ekslibrisu ir voku.

Dar 1994 m. uteniškis menininkas Vytautas Petronis, minint 110-ąsias arkivyskupo M. Reinio metines, nupiešė M. Reinio ekslibrisą, beveik po 15 metų – 2008 m. – sukūrė naują. „Tokiai įvairiose srityse tiek daug nuveikusiai asmenybei ekslibrisus turėtų kurti visi ekslibristai“ – sakė V. Petronis.

Vokai. M. Reinio gerbėjus ir atminimo įamžintojus pradžiugino menininko, žinomo šalies grafiko Antano Rimanto Šakalio 2008 m. spalio 8 d. sukurtas suvenyrinis vokas, atspaustas rašaliniu printeriu (apie 60 egz.). Vokas skirtas M. Reinio 55-osioms mirties

Mečislovo Reinio portretas. *Utenis*, 2011, liepos 27, nr. 59, p. 4; Vasiliauskienė, A. Dievo tarnų: kunigo Alfonso Lipniūno ir arkivyskupo Mečislovo Reinio portretai. *Lietuvos aidas*, 2011, rugpjūčio 10, nr. 177, 178, 180, p. 1, 7.

metinėms Vladimiro kalėjime paminėti. Tai vienas iš projekto „Filop 2008“ darbų²⁸ iš serijos Lietuvos tūkstantmečio iškiliausių asmenybių šimtinė (M. Reinys menininko A. R. Šakalio sąraše – 45).

Jubiliejinis vokas sukurtas dar 1994 m. Telšių vyskupijos kurijos Telšiuose organizuotos konferencijos proga, minint M. Reinio 110-ąsias gimimo metines.

Pašto ženklas. Dailininkė Aušrelė Ratkevičienė²⁹ nupiešė arkivyskupui M. Reiniui skirtą pašto ženklą, kuris pasirodė 2009 m. sausio 17 d. Jis papildė jos darbų seriją „Žymūs žmonės“, – 1993 m. kovo 13 d. buvo išleistas dailininkės A. Ratkevičienės sukurtas pirmasis pašto ženklas, skirtas poetui, rašytojui Vincui Mykolaičiui-Putinui. Kasmet išleidžiama po vieną ar kelis šios serijos ženklus.

M. Reinio pašto ženklas buvo užsakytas leidybinės komisijos, kurią sudaro istorikai, meno, filatelijos žinovai. 2009 m. serijoje „Žymūs žmonės“ buvo išleisti dar du pašto ženklai: Viktoras Biržiška (1886-02-11, 1964-01-27) ir Jonas Žemaitis (1909-11-15, 1954-11-26).

3. PARODOS

Arkivyskupo M. Reinio išlikę negausūs daiktai saugomi Daugailių Šv. Antano Paduviečio bažnyčioje bei Daugailių pagrindinės mokyklos muziejuje, ekspozicijose Vilniuje.

1993 m. liepos 11 d. Daugailių pagrindinės mokyklos muziejų (muziejui eksponatus renka bei jį tvarko istorikė mokytoja metodininkė Rita Jurkevičienė), kuriame tuo metu buvo saugomi 164 vienetai arkivysk. M. Reinio eksponatų (nemažą jų dalį buvo sukaupęs mons. P. Baltuška), pašventino Panevėžio vyskupas Juozas Preikšas. 2005 m. sausio 1 d. mokyklos muziejus jau buvo sukaupęs beveik 400 vienetų M. Reinio eksponatų, per penkerius metus jų dar pagausėjo (daugiausia tai M. Reiniui skirtos publikacijos, moksliniai straipsniai, renginių nuotraukos).

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido aukų muziejuje, buvusioje 11-oje KGB rūmų kameroje, Katalikų Bažnyčios arkivyskupams ir vyskupams pagerbti 1997 m. lapkričio 7 d. atidaryta Kančių įamžinimo kamera. Ten yra ir M. Reinio nuotrauka. Šiame muziejuje 1997 m. lapkričio 7–20 d. represuotiems Katalikų Bažnyčios arkivyskupams ir vyskupams pagerbti buvo surengtos Atminties dienos.

2003 m. rugsėjo 22 d. tuometinis Lietuvių katalikų mokslo akademijos pirmininkas vyskupas Jonas Boruta SJ pašventino naujas LKMA patalpas Vilniuje, Pilies 8, buvusiam M. Reinio bute. Čia arkivyskupams palaimintajam J. Matulaičiui MIC (1871-04-13, 1898-11-20, 1918-11-30, 1927-01-27) ir M. Reiniui įrengti specialūs stendai (nuotraukos, darbai, veiklą tyrinėjančios studijos).

M. Reinio gyvenimo kelias atsispindi ir nuotraukose Vilniaus pedagoginio universiteto arkivyskupo M. Reinio auditorijoje.

²⁸ Vasiliauskienė, A. Dar vienas Dievo Tarno Mečislovo Reinio įamžinimas. *Utenis*, 2008, lapkričio 8, nr. 124, p. 4.

²⁹ Dailininkės A. Ratkevičienės šviesios atminties tėtis Bronius Kalnius pažinojo arkivyskupą M. Reinį, su juo bendravo, mat dirbo zakristijonu Šv. Mikalojaus bažnyčioje.

Minint M. Reinio 110-ąsias gimimo metines, parodas surengė Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (1994 m. sausį) bei Kauno viešoji biblioteka (1994 m. lapkritį). 120-osioms M. Reinio gimimo metinėms parodą surengė Utenos A. ir M. Miškinių viešoji biblioteka (2004 m. vasario 9–kovo 6 d.).

Įdomią parodą Kaune, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, 2003 m. vasario 14–gegužės 4 d. Kauno technologijos universiteto prof. Stanislovas Sajauskas kartu su Janina Abdulskyte suorganizavo parodą „Lietuvos kūrėjų autografai“, skirtą Vasario 16-osios 85-mečiui. Renginiui išleistas katalogas³⁰, kuriame ne vien garsių žmonių autografai, bet ir kita su jais susijusi medžiaga. Tarp 16-os valstybės ir visuomenės veikėjų – M. Reinio nuotrauka ir kopija „Dokumento, pasirašyto arkivyskupo Mečislovo Reinio Vilniuje 1944 m. birželio 24 d. Popierius 213x150 mm. Atspaudas“.

4. KOMISIJA IR FONDAS

Mons. P. Baltuškos ir straipsnio autorės iniciatyva 2003 m. rugsėjo 25 d. Utenos rajono savivaldybės tarybos sprendimu Nr. T-146 sudaryta Arkivyskupo Mečislovo Reinio atminimo įamžinimo ir pagerbimo komisija (toliau – Komisija). Jos pirmininkas Vidmantas Valinčius, Utenos rajono savivaldybės administracijos direktorius, ir 11 narių: tuomet dar garbės kan. P. Baltuška (Daugailių Šv. Antano Paduviečio bažnyčios klebonas), akademikas Algirdas Gaižutis (VPU rektorius), Lilija Jovarienė (Utenos kraštotyros muziejaus direktorė), Rita Jurkevičienė (Daugailių pagrindinės mokyklos mokytoja metodininkė), Utenos dekanato dekanas kun. Saulius Kalvaitis (Utenos Kristaus Žengimo į dangų bažnyčios klebonas), Arūnas Lubys (Utenos rajono savivaldybės tarybos narys), Zita Mackevičienė (Utenos rajono savivaldybės administracijos Kultūros skyriaus vyr. specialistė), Regina Nakienė (Utenos rajono savivaldybės tarybos narė), Algirdas Palskis (Utenos kultūros centro direktorius, 1940-01-20–2010-08-24), Antanas Panavas (Utenos rajono savivaldybės administracijos Švietimo ir sporto skyriaus vedėjas), dr. Aldona Vasiliauskienė (tuomet VU Religijos studijų ir tyrimų centro vyr. mokslo darbuotoja).

2003 m. spalio 30 d. Utenos rajono savivaldybės tarybos sprendimu Nr. T-167 sudaryta Arkivyskupo Mečislovo Reinio fondo taryba (toliau – Fondo taryba). Jos pirmininkas – Utenos rajono savivaldybės meras Alvydas Katinas, nariai: Rita Lekerauskienė (Utenos rajono savivaldybės narė), Jūratė Misiūnienė (Utenos rajono savivaldybės administracijos Kultūros skyriaus vedėja), kun. Andrius Šukys (tuometinis Utenos Kristaus Žengimo į dangų bažnyčios diakonas), Irena Tumonienė (Uteno rajono savivaldybės administracijos vyr. buhalterė) ir verslininkė Nijolė Veličkienė (Daugailių pagrindinės mokyklos bičiuliu draugijos narė, Utenos kraštiečių klubo „Indraja“ narė).

Komisijos bei kitų iniciatyva 2003 m. Utenoje, Vilniuje bei Kaune organizuotos konferencijos, minint 50-ąsias Dievo tarno Mečislovo mirties Vladimiro kalėjime metines.

³⁰ *Lietuvos kūrėjų autografai*. Parodos, skirtos Vasario 16-osios 85-mečiui, katalogas. Sud. S. Sajauskas. Kaunas: Morkūnas ir Ko, 2003, 96 p.

Bažnyčiose, mokyklose, salėse parapijiečiams, moksleiviams, inteligentijai skaitytos paskaitos apie M. Reinio gyvenimą, akcentuota jo sielovadinė, pedagoginė, mokslinė, kultūrinė bei politinė veikla, ryžtingas pasipriešinimas bendradarbiauti su KGB.

Akad. A. Gaižutis pranešimuose akcentavo arkivyskupo neeilinį veiklos mastą, asmenybę ypatingos gyvenimo pilnatvės, tvirto charakterio, pažymėjo jo nuopelnus Lietuvos kultūrai ir istorijai.

Komisijos bei Fondo tarybos iniciatyva išleista iliustruota knygelė „Arkivyskupo Mečislovo Reinio gyvenimo ir veiklos datos“, kurią Utenos leidykla-spaustuvė „Indra“ pristatė 2004 m. Litexpo Knygų mugėje.

Tačiau ir komisijos, ir fondo narių sudėtis smarkiai keitėsi. Paašškėjus, kad prie savivaldybės negali veikti Fondas, 2006 m. pabaigoje jis baigė savo darbą.

5. JAUNIMO DĖMESYS M. REINIO ASMENYBEI

Komisijos 2004-01-07 posėdyje buvo nuspręsta organizuoti Utenos rajono mokyklose mokinių rašinių arkivysk. M. Reinio konkursą. Tematiką konkursui pasiūlė komisijos nariai akad. A. Gaižutis ir dr. A. Vasiliauskienė. Buvo sudaryta rašinių vertinimo komisija³¹ ir nustatytas terminas – gegužės 1 d. Konkursui organizuoti Fondo taryba išskyrė 30 Lt. Konkurso rezultatai paskelbti gegužės 11 d. Juknėnų kaime Antano ir Motiejaus Miškinų sodyboje (Daugailių seniūnija). Komisija visų 14 dalyvių rašinius įvertino gerai. Jaunimas iškėlė M. Reinio asmenybės pavyzdį nūdienai. Astos Gylytės³² ir Lauros Žilytės³³ rašiniai paskelbti „Lietuvos aide“, autorėms įteikti redakcijos Padėkos raštai. Visi konkurso dalyviai apdovanoti piniginiiais čekais kanceliarinėms prekėms bei Švietimo ir sporto skyriaus vedėjo Antano Panavo Padėkos raštais. Renginį Junkėnuose rėmė Daugailių Šv. Antano Paduviečio bažnyčios klebonas P. Baltuška, Daugailių pagrindinė mokykla ir Daugailių seniūnija³⁴.

Į M. Reinio vardo garsinimą įsijungė ir studentai. 1998 m. birželio 1 d. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete Rūta Magdėnaitė apgynė bakalauro darbą *Arkivyskupo M. Reinio veikla vokiečių okupacijos metais (1941–1944)* (vadovė dr. A. Vasiliauskienė)³⁵.

2007 m. VDU Katalikų teologijos fakultete bakalauro darbą *Dievo Tarno arkivyskupo Mečislovo Reinio asmenybė ir jo sielovadinės įžvalgos į pastoracinę veiklą 1915–1947 metais* apgynė Nerijus Pipiras (vadovas doc. dr. prel. Vytautas Steponas Vaičiūnas OFS).

³¹ Konkurso rašinių vertinimo komisijos sudėtis: pirmininkė Zita Sabelkienė (Utenos rajono Švietimo ir sporto skyriaus vyresnioji specialistė), nariai: Nijolė Zabukienė (Utenos Saulės gimnazijos direktoriaus pavaduotoja), kun. Andrius Šukys (tuomet Kristaus Žengimo į dangų bažnyčios diakonas), Rita Jurkevičienė (Daugailių pagrindinės mokyklos mokytoja) ir dr. A. Vasiliauskienė.

³² Gylytė, A. Pamąstymai apie arkivyskupą Mečislovą Reinį. *Lietuvos aidas*, 2004, gruodžio 3, nr. 281, p. 8–9.

³³ Žilytė, L. Kas verčia pasaulį sukintis? *Lietuvos aidas*, 2004, gruodžio 3, nr. 281, p. 9.

³⁴ Vasiliauskienė, A. Uteniškiai įamžina arkivyskupo Mečislovo Reinio vardą. *Lietuvos aidas*, 2004, gruodžio 3, nr. 281, p. 8.

³⁵ Magdėnaitė, R. Arkivyskupo Mečislovo Reinio veikla vokiečių okupacijos metais (1941–1944). *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Metraštis*, t. 15, p. 133–160.

2007 m. balandžio 12 d. VPU Istorijos fakulteto Katalikų teologijos katedros magistrantai Rasa Kareniauskaitė, Jurgita Zalogienė ir Eugenijus Zaloga (vadovė dr. A. Vasiliauskienė) Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto organizuotoje konferencijoje „Vilniaus kultūrinis gyvenimas: draugijų reikšmė 1900–1945“ skaitė pranešimą „Ryto“ veiklos atspindžiai periodikoje: kunigas Mečislovas Reinys³⁶, o magistrantės Jolitos Stupeytės straipsnis apie M. Reinį išspausdintas „Lietuvos aide“.

6. M. REINIO GATVĖ

M. Reinio atminimą gražiai įamžino kauniečiai: 1994 m. gruodžio 9 d. Kauno miesto mero Arimanto Račkausko potvarkiu Nr. 862 Vaišvydavoje, į Rytus nuo Kauno, Paneemunės mikrorajone, viena gatvių pavadinta M. Reinio vardu³⁷.

1997–2000 m. Pavadinimų sumanymo ir atminimo įamžinimo komisijai vadovavęs KTU prof. Stanislovas Sajauskas susidūrė su viena opia problema – informacijos stoka apie asmenis, įamžintus gatvių pavadinimuose. Pirmininkas prisiėmė atsakomybę parengti leidinį, kuriame būtų biografijos ir nuotraukos tų asmenų, kurių vardais pavadintos gatvės Kaune. Norėdamas kvalifikuotai pateikti atskirų sričių asmenybes, į leidinio bendraautorius jis pasitelkė Lietuvos karybos istorijos žinovą, Vytauto Didžiojo karo muziejaus skyriaus vedėją Algį Markūną, lietuvių literatūros mokytoją Ritą Baltrušaitienę ir Lijaną Birškytę, menų specialistę, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus bendradarbę. Pats profesorius ėmėsi mokslo, kultūros, krikščionybės, visuomenės, politikos ir istorijos veikėjų biografijų parengimo.

Taip 2001 m. Kauno miesto savivaldybės lėšomis išleista knyga „Kaunas. Gatvės ir žmonės“³⁸. Gatvių pavadinimai knygoje pateikti abėcėlės tvarka. 134 p. randame M. Reinio vardu pavadintą gatvę ir arkivyskupo pristatymo tekstą, kur aprašoma daugiašakė šio dvasininko, mokslininko, pedagogo, politiko ir visuomenininko veikla, jo kelias iki mirties Vladimiro kalėjime.

³⁶ Vasiliauskienė, A., Kareniauskaitė, R., Zalogienė, J., Zaloga, E. „Ryto“ veiklos atspindžiai periodikoje: kunigas Mečislovas Reinys. *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: draugijų reikšmė 1900–1945*, p. 188–213.

³⁷ Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, 1990 m. prie Kauno miesto tarybos buvo įkurta Kauno m. Savivaldybės pavadinimų sumanymo ir atminimo įamžinimo komisija. Pirmasis jos pirmininkas Vytautas Daugėla minėtai komisijai vadovavo iki 1997 m. Komisija atliko nemažą darbą, keičiant gatvių pavadinimus, o vėliau – įvardijant naujas gatves. Naują postūmį Kauno gatvių pavadinimų keitimui davė 1996 m. balandžio 4 d. priimtas Lietuvos Respublikos Kauno miesto ir Kauno rajono savivaldybių teritorijų administracinių ribų pakeitimo įstatymas Nr. 1–276, kuriuo vadovaujantis, prijungus prie miesto dideles laisvas teritorijas, buvo išplėstos Kauno ribos. Prie Kauno miesto buvo prijungta dalis žemių, priklausiusių gretimoms Kauno rajono gyvenvietėms. Prijungiant keturiolika gyvenviečių per 100 gatvių turėjo vardus, sutampančius su Kauno miesto gatvių vardais. Iki 1996 m. jos buvo keičiamos mero potvarkiu, vėliau – Kauno miesto tarybos valdybos sprendimu.

³⁸ Sajauskas, S., Baltrušaitienė, R., Markūnas, A., Birškytė, L. *Kaunas. Gatvės ir žmonės*. Sud. S. Sajauskas. Kaunas: Aesti, 2001, 200 p.

7. ARKIVYSKUPŲ MEČISLOVO REINIO KRIKŠČIONIŠKOSIOS ANTROPOLOGIJOS TYRIMŲ CENTRAS VPU

Vilniaus pedagoginiame universitete įkurtas Arkivyskupo Mečislovo Reinio krikščioniškosios antropologijos tyrimų centras (toliau – Centras) praplėtė savo veiklą dvasingumo srityje: tai liudija šios aukštosios Lietuvos mokyklos požiūrį į dvasines vertybes, jų svarbą visavertės asmenybės ugdymui.

Idėja kurti Centrą akad. A. Gaižučiu buvo kilusi dar 1994 m., pradėjus rengti pirmąsias konferencijas, skirtas M. Reinio 110-osioms gimimo metinėms. Jau tada buvo galvojama, tariamasi, kaip pagerbti arkivyskupą, kokią sukurti organizacinę struktūrą, kuri nebūtų siaura, skirta tik vienai asmenybei, o apimtų ir kitus to laikmečio mokslininkus bei dvasininkus, kuri neapsiribotų vien tik jų veikla Lietuvoje, bet atskleistų tų asmenybių savo krašte ir kituose kraštuose perteiktą patirtį, įgytą studijuojant užsienio universitetuose. Toks M. Reinio atminimo įamžinimas buvo diskutuojamas ne vienerius metus.

2005 m. balandžio 27 d. VPU Senato posėdyje buvo patvirtinti tuometinio Katalikų tikybos katedros vedėjo doc. dr. Eugenijaus Danilevičiaus parengti bei su kardinolu Audriu Juozu Bačkiu suderinti Centro nuostatai (Nutarimas Nr. 58) ir priimtas nutarimas (Nr. 59) – Centrą steigti³⁹.

Nuostatuose rašoma: „*Tyrimų centro tikslas – ugdyti krikščionišką požiūrį į žmogų, plėtojant krikščioniškosios antropologijos idėjų sklaidą ir metodologijos naudojimą švietimo įstaigose. Tyrimų centro planuojami uždaviniai – atlikti mokslinius tyrimus, kurti projektus kartu su kitais Lietuvos bei užsienio universitetų mokslo tiriamaisiais centrais, atlikti arkivyskupo M. Reinio veiklos ir mokslinio palikimo analizę, rengti publikacijas, vykdyti Krikščioniškosios antropologijos tyrimų centro veiklos rezultatų sklaidą*“.

Kalbant apie Centrą akcentuotina, kad jis įkurtas ne tik Tikybos katedros studentams, bet ir visam akademiniam jaunimui, jog jis svarbus ne tik M. Reinio laikmečio bei jo aplinkos tyrimams, bet ir nūdienai – visai edukacijai.

Nuo 2007 m. minėto centro vardu VPU II rūmuose pavadinta auditorija, kurią 2008 m. vasario pradžioje pažymėjo speciali lentelė.

Belieka apgailestauti, kad Centras dėl finansinių trukdžių nespėjo išvystyti platesnės veiklos (2011 m. centro rūpesčiu išleista monografija⁴⁰). 2010 m. spalio 30 d. Vladimiro srities administracijos Religinių ir nacionalinių susivienijimų klausimų tarybos ir Valstybinio Vladimiro–Suzdalės muziejaus draustinio organizuotoje tarptautinėje mokslinėje praktinėje konferencijoje, skirtoje visos Rusijos politinių represijų aukų dienai atminti, svečiai iš Lietuvos (Zita Mackevičienė, Antanas Vilūnas ir dr. Aldona Vasiliauskienė) už arkivyskupo Mečislovo Reinio atminties puoselėjimą įteikė Vladimiro Švč. Mergelės

³⁹ Vasiliauskienė, A. Arkivyskupo Mečislovo Reinio krikščioniškosios antropologijos tyrimų centras. *Mokslas ir gyvenimas*, 2005, nr. 10, p. 45; Vasiliauskienė, A. Vilniaus pedagoginiame universitete įkurtas Arkivyskupo Mečislovo Reinio krikščioniškosios antropologijos tyrimų centras. *Lietuvos aidas*, 2005, birželio 16, nr. 139, p. 1–2.

⁴⁰ Vasiliauskienė, A. *Monsinjoras Petras Baltuška*. Utena: UAB Indra, 2011, 696 p.

Marijos Rožinio Karalienės bažnyčios (tai vienintelė katalikiška bažnyčia Vladimire) klebonui Sergiejui Zujevui, Vladimiro srities administracijos Tarptautinių ryšių ir protokolo skyriaus vedėjai Elenai Voroninai ir pedagogei Valentinei Jurganovai minėto Centro Padėkas, pasirašytas VPU rektoriaus A. Gaižučio.

8. AUDITORIJOS

Dvi aukštosios Lietuvos mokyklos – Kauno Vytauto Didžiojo ir Vilniaus pedagoginis universitetai, – įvertindamos arkivyskupo M. Reinio nuopelnus mokslui, jo vardu pavadino auditorijas.

2004 m. vasario 14 d., minint Lietuvos Nepriklausomybės dieną, Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų Teologijos fakultete, kuriame M. Reinys dirbo 1922–1940 m., atidaryta Arkivyskupo M. Reinio auditorija (Katalikų Teologijos fakulteto dekanas doc. dr. prel. Vytautas Steponas Vaičiūnas *OFS*).

2008 m. lapkričio 7 d., M. Reinio mirties metinių išvakarėse, VPU rektoriaus A. Gaižučio iniciatyva iškilmingai atidaryta ir pašventinta M. Reinio auditorija Vilniaus pedagoginiame universitete⁴¹. Iškilmėse dalyvavo Šv. Sosto apaštalinis nuncijus Lietuvoje Pėteris Štefanus Curbrigenas (Peter Stephan Zurbriggen), Vilniaus arkivyskupas kardinolas A. J. Bačkis, Lietuvos Respublikos Seimo narys Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininko pavaduotojas Julius Dautartas, Komisijos nariai⁴², kiti garbūs svečiai, Universiteto bendruomenė.

Auditoriją papuošė nuotraukos iš M. Reinio gyvenimo – nuo vaikystės iki Vladimiro kalėjimo, gimtųjų vietų vaizdai, Daugailių Šv. Antano Paduviečio bažnyčia, arkivyskupo portretas ir kt.

A. Gaižutis per iškilmes prisiminė, kad nuo ankstyvos vaikystės jo močiutės Elenos Reinytės-Gaižutienės, M. Reinio pusseserės, namuose kabėjo arkivyskupo portretas. Pokaryje, suėmus ir nuteisus būsimojo akademiko tėvus (tėvas kalėjo Norilsko, motina – Vorkutos lageriuose), jį nuo 4 iki 7 metų augino močiutė, saugojusi M. Reinio portretą. Vaikaitis žinojo, kad į vienkiemį sukant nepažįstamiems žmonėms portretą reikia slėpti.

A. Gaižutis savo kalboje akcentavo, kad M. Reinio gyvenimas atsiskleidžia prieš mūsų akis jo vardo auditorijoje. Paskutinėje nuotraukoje M. Reinys – Vladimiro kalėjimo kalinys – jau kančios išvagoto veido, tačiau didžios dvasios asmenybė.

⁴¹ Skomskis, J. Gyvenimo ratas: „Miršta tik tos idėjos už kurias niekas nemiršta“. *Šviesa*, VPU laikraštis, 2008, lapkričio 21, nr. 18, p. 1, 3; Vasiliauskienė, A. Arkivyskupo Mečislovo Reinio vardu pavadinta auditorija. *Utenis*, 2008, gruodžio 11, nr. 138, p. 3; Vasiliauskienė, A. Arkivyskupui Mečislovui Reiniui atminti. Arkivyskupo Mečislovo Reinio 125-osioms gimimo ir 55-osioms mirties metinėms. *Utenos apskrities žinios*, 2009, vasario 3, nr. 13, p. 3; Vasiliauskienė, A. Vilniaus pedagoginiame universitete – arkivyskupo auditorija. *XXI amžius*, 2009, sausio 30, nr. 9, p. 8; Zemlickas, G. Atidaryta Arkivyskupo Mečislovo Reinio auditorija. *Mokslo Lietuva*, 2008, lapkričio 20, nr. 20, p. 1–3.

⁴² Dalyvavo Komisijos atstovai: pirmininkas V. Valinčius, nariai: P. Baltuška, Z. Mackevičienė, R. Jurkevičienė, dr. A. Vasiliauskienė.

Vienas pirmųjų medžiagos apie arkivyskupą M. Reinį rinkėjų monsinjoras P. Baltuška priminė ne vienos Lietuvos asmenybės – poetų ir dvasininkų – sudėtingą gyvenimą sovietinės okupacijos laikmečiu. Jis pabrėžė, kad M. Reinio gyvenimo taurė buvo pilna tiesos ir meilės. „O kad mes visi pajėgtume savo gyvenimo taures pripildyti šiomis vertybėmis“, – kalbėjo P. Baltuška.

VPU garbės daktaras kardinolas A. J. Bačkis pažymėjo, kad M. Reiniui teko sunkaus laikmečio dalia: 1940 m. paskirtas titulinio Cypselos arkivyskupu ir Vilniaus arkivyskupo Romualdo Jalbžykovskio padėjėju, vėliau, nuo 1942 m., jis – Vilniaus, Minsko ir Mogiliovo arkivyskupijų apaštališkasis administratorius. Atlikdamas šias pareigas, patyrė daug sunkumų ir išbandymų, kuriuos priėmė kantriai, su gilia krikščioniška meile ir pasiaukojimu. Kardinolas, įvertindamas naujosios auditorijos prasmę, džiaugėsi, jog ši nauja arkivyskupo M. Reinio vardo įamžinimo vieta pasaulietiška universitete yra unikali ir reta, ypač šiuo metu, kai politikai įvairiausiais būdais stengiasi atitolinti bažnyčią nuo visuomenės, nuo to centro, kuris rūpinasi kelti žmogaus orumą, išsaugoti dorą, ugdyti dvasingumą, darbštumą, pagarbą ir atjautą.

Kardinolas pašventino auditoriją. Po to dar kalbėjo Seimo narys J. Dautartas, VPU studentijos atstovas.

A. Gaižutis iškilmių proga įteikė padėkas daugiausia nusipelnusiems, renkant ir kaupiant medžiagą bei garsinant M. Reinio vardą: mons. P. Baltuškai, Utenos rajono merui A. Katinui, Utenos rajono savivaldybės administracijos, Kultūros skyriaus vyr. specialistei Z. Mackevičienei, Daugailių pagrindinės mokyklos mokytojai metodininkei R. Jurkevičienei ir Šiaulių universiteto bei VPU darbuotojai dr. A. Vasiliauskienei.

9. M. REINIUI SUKURTŲ MENO KŪRINIŲ GEOGRAFIJA LIETUVOJE

Geografinė prasme arkivyskupo vardas primenamas Daugailiuose (Utenos r.), Kaune, Madagaskare (Zarasų r.), Marijampolėje, Salake (Zarasų r.), Skapiškyje (Kupiškio r.), Utenoje ir Vilniuje – čia palikti M. Reinį primenantys įrašai, meno paminklai.

Ilgą laiką M. Reinio vardo garsinimo centras buvo Utena ir Daugailiai, gimtoji M. Reinio parapija: čia jis krikštytas, čia aukojo pirmąsias šv. Mišias, čia atvykdavo, kad ir trumpam, per vasaros atostogas. Dabar Daugailiuose – mokykloje ir bažnyčioje – saugomi M. Reiniui priklausę daiktai, nemaža yra jam skirtų meno kūrinių. Utenos savivaldybėje įkurta jau minėta Komisija, kuri organizuoja jo atminimui skirtus renginius ne tik Utenos krašte, bet ir visoje Lietuvoje. Komisijos nariai skelbia informaciją ir straipsnius Utenos („Utenis“, „Utenos apskrities žinios“) bei šalies laikraščiuose.

Tačiau 2008 m. Skapiškyje (Kupiškio r.) pašventinus koplytstulpį M. Reiniui, šis miestelis tampa vis labiau žinoma M. Reinio garsinimo vieta. Čia 2009 m. gegužės 29 d. organizuota konferencija „Arkivyskupui M. Reiniui – 125-eri“, miestelio bibliotekoje surengta parodėlė (bibliotekininkė Roma Bugailiškiene). Konferencijoje kalbėjo mons. P. Baltuška, prof. A. Gaižutis, dr. A. Vasiliauskienė, VPU magistrantė Janina Markevič.

Trims pirmiesiems buvo įteiktos Utenos mero A. Katino pasirašytos Padėkos. 2010 m. gegužės 23 d. apie M. Reinį kalbėta Skapiškyje vykusio liaudies mėgėjų festivalio „Pienių medus“ dalyviams. 2011 m. gegužės 20 d. Skapiškio vidurinėje mokykloje vykusioje rajoninėje mokinių konferencijoje „Kupiškio krašto tremtiniai ir jų likimai“ supažindinta su M. Reinio – Vladimiro prie Kliazmos kalėjimo kalinio – medžiaga (videovaizdai)⁴³, o birželio 11 d. liaudies teatrų festivalio dalyviams skaitytas pranešimas „Arkivyskupas Mečislovas Reinys Vladimiro kalėjime“⁴⁴. Apie M. Reinį bei Vladimiro centralą kalbėta ir Pasaulio lietuvių simpoziume⁴⁵.

10. ŽINIŲ APIE M. REINĮ SKLAIDA IŠEIVIJOJE

Išeivijos periodikoje daug publikacijų, skirtų M. Reiniui, pasirodė jo vizito Amerikoje metu, jis nebuvo pamirštas ir vėliau. Priminsime tik kelis faktus. Dar 1937 m. vasarą Filadelfijos lietuvių kolonijos veikėjas Kazys Dryža, norėdamas supažindinti kitų tautų žmones su atvykstančiu į Ameriką Lietuvos vyskupu M. Reiniu, pagamino jo atvaizdo klišę. Įdomu tai, kad M. Reinio portretas pirmiausia buvo išspausdintas ukrainiečių kalba leistame žurnale „Amerika“.

Kun. Juozas Šalčius (1900–1988) parengė knygą „Arkivyskupas Mečislovas Reinys“, kurią 1977 m. Čikagoje išleido Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga, aišku, be autoriaus pavardės, nes nenorėta pakenkti Lietuvoje gyvenusiam kunigui. Tais pačiais metais Kanadoje Lietuvos kankinių parapijos bažnyčia Mississaugoje (ji yra Šv. Jono Krikštytojo parapijos Toronte tęsinys) pasipuošė Albino Elskaus penkiais portretiniais vitražais su įrašais: Nežinoma kankinė, prof. P. Dovydaitis, vysk. V. Borisevičius, arkiv. M. Reinys, arkiv. T. Matulionis.

11. ŽINIŲ APIE M. REINĮ SKLAIDA UŽ LIETUVOS

Arkivysk. M. Reinio vardas jau žinomas ir kitų šalių – Italijos, Estijos, Ukrainos, Rusijos – tyrėjams. Paminėsime keletą svarbių faktų, liudijančių, kad lietuvių tautos kultūrinė atmintis randa palankią terpę kitose tautose.

Italijoje Džovanos Paravičini parašytoje ir 1984 m. slapyvardžiu išleistoje knygoje „Lietuvos tauta ir bažnyčia“⁴⁶ minimas ir M. Reinys⁴⁷, yra jo nuotrauka.

⁴³ Jonuštė, A. Konferencija Skapiškio vidurinėje mokykloje. *Kupiškėnų mintys*, 2011, gegužės 24, nr. 59, p. 2, 6; Vasiliauskienė, A. Kupiškio rajono mokiniai Skapiškyje paminėjo krašto tremtinius. *Mokslo Lietuva*, 2011, liepos 7, nr. 13, p. 14; Vasiliauskienė, A. Moksleivių konferencija. *Žvilgsniai. XXI amžiaus priedas jaunimui*, 2011, liepa, nr. 7, p. 1; *XXI amžius*, liepos 8, nr. 51.

⁴⁴ Vasiliauskienė, A. Dėmesys arkivyskupui M. Reiniui Skapiškyje. *Utenis*, 2011, birželio 25, nr. 50, p. 8; Vasiliauskienė, A. Skapiškyje paminėtas tremties septyniadešimtmetis. *Lietuvos aidas*, 2011, birželio 18, nr. 139, 140, 141, p. 5; Vasiliauskienė, A. Tremtiniams skirta popietė. *XXI amžius*, 2011, liepos 8, nr. 51, p. 6.

⁴⁵ Vasiliauskienė, A. Pasaulio lietuvių simpoziume kalbėta apie arkivyskupą M. Reinį. *Utenis*, 2011, liepos 30, nr. 60, p. 4–5; Vasiliauskienė, A. XV pasaulio lietuvių simpoziumas. *Lietuvos aidas*, 2011, liepos 27, nr. 166, 167, 168, p. 1, 3.

⁴⁶ Vicini, A. *Lituania popolo e Chiesa*. Milano: Cooperativa editoriale „La Casa di Matriona“, 1984, 232 p.

⁴⁷ Vasiliauskienė, A. Nauji duomenys apie arkivyskupą Mečislovą Reinį. *Utenis*, 2010, spalio 12, nr. 115, p. 3; Vasiliauskienė, A. Susitikimai Rusijoje. 1. Italė Maskvoje žino apie arkivyskupą Mečislovą Reinį. *Lietuvos aidas*, 2010, spalio 2, nr. 230, 231, 232, p. 7.

Estijoje apie arkivyskupą M. Reinį kalbėta tarptautinėje XXIV Baltijos šalių mokslo istorikų konferencijoje 2010 m. spalio 8–9 d.⁴⁸

Ukrainoje, Lvove, Religijų istorijos muziejus jau nuo 1990 m. organizuoja kasmetines tarptautines mokslines konferencijas „Religijų istorija Ukrainoje“. 2007, 2010 ir 2011 m. konferencijose skaityti pranešimai, skirti arkivyskupui M. Reiniui. Viename pranešimų M. Reinys gretinamas su ukrainiečių arkivyskupu Volodymyru Sterniuku⁴⁹, kitame – supažindinta su Lietuvos meno paminklais, įamžinusiems Dievo tarną M. Reinį⁵⁰, trečiame – pateikta Vladimiro prie Kliazmos kalėjimo kalinio M. Reinio ir ukrainiečio vienuolio studito, 2001 m. paskelbto palaimintuoju, archimandrito Klementijaus Šeptyckio⁵¹ paralelės.

Autorė turėjo galimybę padirbėti Vladimiro kalėjimo archyve prie šių dvasininkų bylų⁵², tad pirmą kartą Ukrainos mokslininkai susipažino su archimandrito K. Šeptyckio archyvinės medžiagos duomenimis, sužinojo ir apie tame pačiame kalėjime kalėjusį M. Reinį. Apie M. Reinį ir K. Šeptyckį skaitytos paskaitos Drohobičių pedagoginiame Ivano Franko universitete, Palaimintojo K. Šeptyckio cerkvėje Lvove, kalbėta mokslininkų susitikimuose⁵³.

Rusijos Federacijoje Vladimire prie Kliazmos M. Reinio vardas įamžintas meno paminkluose, stende, apie jį paskleistos žinios konferencijose, vykusiose 2010 m. spalio pabaigoje⁵⁴. Spalio 29 d. Švč. Mergelės Marijos Rožinio Karalienės bažnyčioje parapijos klebonas S. Zujevas suorganizavo tarptautinę konferenciją „Kankinių kraujas – naujų krikščionių pradai“. Pranešimai skirti trimis dvasininkams: archimandritui Klementijui Šeptyckiui (vienuolis studitas t. Manuilas Liškovičius, Ukraina), arkivyskupui Mečislovui

⁴⁸ Vasiliauskienė, A. Archbishop Mečislovas Reinys: his contribution to scholarship. *Historiae Scientiarum Baltica. Abstracts of the XXIV International Baltic conference on the History of Science. Tallinn, October 8–9, 2010*. Tallinn, 2010, s. 132–135.

⁴⁹ Василяускене, А. Архієпископ М. Рейніс і архієпископ В. Стернюк: релігійно-історичні паралелі. *Історія релігій в Україні*. Науковий щорічник 2007 рік. Львів: Логос, 2007, книга 1, с. 217–232.

⁵⁰ Василяускене, А. Архієпископ Мечисловас Рейніс в художніх пам'ятках. *Історія релігій в Україні*. Науковий щорічник 2010 рік. Львів: Логос, 2010, книга 2, с. 596–605.

⁵¹ Василяускене, А. Слуга Божий архієпископ Мечисловас Рейніс и блаженный Климентий Шептицкий: мученики Владимирского централа. *Історія релігій в Україні*. Науковий щорічник 2011 рік. Львів: Логос, 2011, книга 1, с. 559–579.

⁵² Tuometinio Lietuvos ambasadoriaus Rusijos Federacijoje Antano Vinkaus dėka, materialiai parėmus „Versmės“ leidyklos vadovui Petriui Jonušui ir Daugailių Šv. Antano Paduviečio bažnyčios klebonui mons. P. Baltuškaiti, 2010 m. rugsėjo 21–29 d. str. autorė dirbo Vladimiro kalėjimo archyve. Spalio 28–lapkričio 4 d., mecenuojant Daugailių mokyklos bičiulių pirmininkui Antanui Vilūnui, vėl buvo galimybė dirbti Vladimiro kalėjimo archyve, skaityti paskaitas konferencijose.

⁵³ Vasiliauskienė, A. Arkivyskupo M. Reinio vardo garsinimas Ukrainoje. *Utenis*, 2011, birželio 15, nr. 47, p. 3; Vasiliauskienė, A. Konferencija ir susitikimai Lvove. *Lietuvos aidas*, 2011, birželio 29, nr. 145, 146, 147, p. 6.

⁵⁴ Vasiliauskienė, A. Arkivyskupo Mečislovo Reinio pėdsakais Vladimire. *Voruta*, 2011, liepos 23, nr. 14, p. 10; rugpjūčio 6, nr. 15, p. 10; rugpjūčio 20, nr. 16, p. 10; Vasiliauskienė, A. Arkivyskupo Mečislovo Reinio vardo įamžinimas Vladimire prie Kliazmos. *Mokslo Lietuva*, 2011, kovo 3, nr. 5, p. 14–15; kovo 17, nr. 6, p. 11; Vasiliauskienė, A. Atminties ženklai arkivyskupui Mečislovui Reiniui Vladimire prie Kliazmos. *XXI amžius*, 2010, lapkričio 19, nr. 84, p. 1, 6–7; Vasiliauskienė, A. Susitikimai Rusijoje ieškant dokumentų apie arkivyskupą Mečislovą Reinį. 1. Arkivyskupo M. Reinio vardo garsintojas t. Sergejus Zujevas. *Lietuvos aidas*, 2010, spalio 13, nr. 239, 240, 241, p. 6–7; Vasiliauskienė, A. Susitikimai Rusijoje ieškant dokumentų apie arkivyskupą Mečislovą Reinį. 3. Valentina Jurganova – arkivyskupo M. Reinio bylos tyrėja. *Lietuvos aidas*, 2010, spalio 30, nr. 254, 255, 256, p. 5.

Reiniui (dr. A. Vasiliauskienė, Lietuva), kun. Antonijui Dzemiškevičiui (Mario Boverati, misionierius iš Argentinos, Rusija) bei pasauliečiams (Kirilas Mironovas, Sankt Peterburgas).

Prieš konferenciją bažnyčioje buvo parengtas nuotraukomis iliustruotas arkivyskupo M. Reinio stendas.

Spalio 30-ąją, visos Rusijos politinių represijų aukų paminėjimo dieną, tarptautinėje mokslinėje praktinėje konferencijoje, organizuotoje Vladimiro srities administracijos religinių ir nacionalinių susivienijimų tarybos ir Valstybinio Vladimiro–Suzdalės muziejus draustinio, perskaityti 5 pranešimai. Su arkivyskupo M. Reinio veikla, jo keliu į Altoriaus garbę supažindinta videomedžiagoje (dr. A. Vasiliauskienė).

Apie renginius ir M. Reinį rašyta Vladimiro katalikų bažnyčios parapijos laikraštyje ir internetinėje svetainėje⁵⁵.

M. Reinio portretai Vladimire. Vladimiro Švč. Mergelės Marijos Rožinio Karalienės bažnyčios memorialinėje lentoje bolševikinio teroro aukoms atminti jau buvo įrašyta rusų kalba arkivyskupo pavardė „Arkivyskupas Reimis“ (nors su klaida ir be vardo, nenurodytos ir gyvenimo datos). 2010 m. spalį iš Lietuvos atvykusi delegacija⁵⁶ šalia K. Šeptyckio ikonos spalio 28 d. pakabino arkivyskupo M. Reinio portretą – tai VPU rektorius akademiko A. Gaižučio dovana šios bažnyčios tikintiesiems.

Dar vienas arkivyskupo M. Reinio portretas padovanotas Vladimiro kalėjimo muziejui papulkininkio Igorio Zakurdajevo, kuris globoja muziejų, prašymu. Muziejuje, į kurį nepavyko patekti, eksponuojami kai kurie arkivyskupo bylos dokumentai (dalis jų buvo perduota straipsnio autorei), deja, M. Reinio nuotraukos muziejuje lig tol nebuvo.

Memorialinė lenta Vladimiro kapinėse. Spalio 30-ąją, minint politinių represijų aukų atminimo dieną Rusijoje, po šv. Mišių Švč. Mergelės Marijos Rožinio Karalienės bažnyčioje, senosiose Vladimiro kapinėse, esančiose prie kalėjimo, Lietuvos Respublikos ambasadoriaus Rusijos Federacijoje A. Vinkaus iniciatyva buvo atidengta memorialinė lenta arkivyskupui M. Reiniui. Tai dar viena nauja M. Reinio vardo įamžinimo vieta Vladimire. Kartu atidengta lenta ir palaimintajam K. Šeptyckiui.

Kapinių aikštėje per iškilmes kalbėjo Lenkijos, Estijos, Ukrainos ambasadų Rusijoje ambasadoriai ar juos atstovaujantys pareigūnai. LR ambasadorius A. Vinkus kalbėjo apie Lietuvos užsienio reikalų ministrą arkivyskupą M. Reinį, mons. Kęstutis Latoža (Vilniaus Šv. Onos bažnyčios rektorius) perskaitė Vilniaus arkivyskupo metropolito kardinolo A. J. Bačchio sveikinimą.

Paminklinėje lentoje kuklus įrašas lietuvių ir rusų kalbomis: „*Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras, profesorius, arkivyskupas Mečislovas Reinys 1884–1953*“. Prie

⁵⁵ Prieiga per internetą: <www.cathmos.ru>; Римско-католическая архиепархия Божьей Матери в Москве. Информационный бюллетень, № 40, 10 ноября 2010.

⁵⁶ Delegacijoje buvo Daugailių mokyklos bičiulių pirmininkas A. Vilūnas, Utenos rajono savivaldybės administracijos Kultūros skyriaus vyr. specialistė Z. Mackevičienė ir dr. A. Vasiliauskienė.

paminklinės lentos uteniškiai pabėrė mons. P. Baltuškos pašventintą iš M. Reinio gimtinės atvežtų žemių saują, uždegė žvakes.

2010 m. lapkričio 2 d. po šv. Mišių, vykusių kapinėse, Švč. Mergelės Marijos Rožinio Karalienės bažnyčios klebonas S. Zujevas pašventino M. Reinio ir K. Šeptyckio paminklines lentas memoriale.

Dera priminti, kad ir Lietuvoje yra viena atminimo lenta prie arkivyskupo M. Reinio tėviškės namo Madagaskare. Ją 1993 m. liepos 11 d. pašventino vysk. J. Preikšas.

Vladimiro Švč. Mergelės Marijos Rožinio Karalienės bažnyčios klebono S. Zujevo ir parapijiečių dėmesį lietuvių tautos sūnui M. Reiniui liudija ne tik dėkingai sutiktas ir bažnyčioje pakabintas jo portretas, paskleistos žinios jau minėtoje bažnyčioje organizuotoje konferencijoje, bet ir maldos, prašant Aukščiausiojo beatifikacijos bylos greitesnės baigties ir M. Reinio paskelbimo palaimintuoju.

Kun. S. Zujevas, nuoširdžiai džiaugėsi atvykusiais į renginius lietuviais, domėjosi asmenimis, kurių dėka lietuviai pasiekė Vladimirą.

Kun. S. Zujevas 2010 m. spalio 29 d. parašė specialius Padėkos raštus su užrašu „*Išreiškiame nuoširdžią padėką už pagalbą pravedant itin svarbų renginį, atstatant Dievo tarno arkivyskupo Mečislovo Reinio asmenybės istorinę atmintį*“ VPU rektoriui A. Gaižučiui, Daugailių Šv. Antano Paduviečio bažnyčios klebonui P. Baltušcai, Utenos rajono merui A. Katinui, Utenos rajono administracijos Kultūros skyriaus specialistei Z. Mackevičienei, leidyklos „Versmė“ vadovui P. Jonušui, UAB „Vilava“ generaliniam direktoriui, Daugailių mokyklos bičiulių pirmininkui A. Vilūnui ir dr. A. Vasiliauskienei.

13. M. Reinio vardo garsintojai. Svarbu, kad žinių sklaida apie M. Reinio asmenybę, jo pagerbimą ir puoselėjimą tautos kultūrinėje atmintyje daugeliui asmenų tampa vis aktualesnė. Į šią veiklą kaskart įsijungia vis daugiau mokslo bei meno žmonių, dvasininkų bei pasauliečių.

Švelnėjant politinei padėčiai Lietuvoje, M. Reinį spaudoje pirmoji ėmė garsinti žurnalistė A. Kudžmaitė. Šiuo tikslu itin svarbi buvo dabartinio Švenčionėlių Šv. Edvardo bažnyčios klebono E. Paulionio, politinio kalinio Viktoro Petkaus ir A. Kudžmaitės kelionė į Vladimirą prie Kliazmos, kur jie tikėjosi rasti arkivyskupo palaikus. Deja, tik po trečios kelionės (jau be A. Kudžmaitės) parvežė iš ten tik žemių. Iš bylos, tardytojui matant „pavogė“ nuotrauką. Savo ieškojimus kun. E. Paulionis įamžino videojuostoje.

1994 m. Lietuvių katalikų mokslo akademijos Istorijos sekcijos iniciatyva kartu su Lietuvos mokslų akademija ir Utenos katalikiškos dvasios „Saulės“ vidurine mokykla, kuruojant Vilniaus arkivyskupui A. J. Bačkiui, trylikoje Lietuvos miestų ir miestelių organizuotos jubiliejinės mokslinės konferencijos⁵⁷. Pranešimus skaitė: prof. A. Gaižutis, prof. Vanda Aramavičiūtė, prof. Romualdas Grigas, prof. Liudas Truska, prof. Vytautas

⁵⁷ Utenoje (gegužės 12 d.), Marijampolėje (gegužės 14 d.), Alytuje (gegužės 22 d.), Druskininkuose (birželio 4 d.), Panevėžyje (rugsėjo 3 d.), Daugailiuose (rugsėjo 4 d.), Klaipėdoje (spalio 7 d.), Pakruojuje (spalio 23 d.), Šiauliuose (spalio 24 d.); Kaune (lapkričio 18 d. – Kauno viešojoje bibliotekoje ir lapkričio 19 d. – Kauno kunigų seminarijoje), Varniuose (lapkričio 20 d.), Telšiuose (lapkričio 20 d.), Vilniuje (lapkričio 26 d.).

Karvelis, dr. Sigitas Gudelis, dr. s. Antanė Kučinskaitė ACJ (1915-0413-2006-05-24), dr. A. Vasiliauskienė ir kun. P. Baltuška.

M. Reinio atminimo įamžinimui itin daug nuveikė Daugailių parapijos klebonas P. Baltuška. Iš M. Reinio giminaičių dar sovietmečiu jis surinko nemaža jo asmeninių daiktų, faktinės bei dokumentinės medžiagos, persifotografavo ir taip išsaugojo iš Vladi-miro kalėjimo seseriai Julijonai Martinėnienei atsiųstus laiškus (deja, vėliau giminaičiai juos sudegino). Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, M. Reinio vardą P. Baltuška garsino organizuodamas renginius, skaitydamas pranešimus, sakydamas pamokslus.

1994 m., minint 110-ąsias M. Reinio gimimo metines, jo vardas plačiai suskambo Lietuvoje: respublikos bei rajonų spaudoje pasirodė daug straipsnių, ne kartą kalbėta radijo laidoje, sukurtas televizijos filmas (režisierius Juozas Sabolius, redaktorė Valenti-na Jakimavičienė), kuris buvo transliuotas 1994 m. vasario 20 d. (Laida kartota 1994 m. birželio 7 d. LKMA XVI suvažiavimo metu). Parengtas lankstinukas su svarbiausiomis M. Reinio gyvenimo datomis (po kelerių metų jis papildytas), išleisti ir leidžiami por-tretiniai paveikslėliai su malda, sulenkiami paveikslėliai su malda ir trumpa biografija⁵⁸, pradėti ir tęsiami moksliniai gyvenimo bei veiklos tyrinėjimai. Šias įvairias publikacijas, skirtas M. Reiniui, yra detalizavęs lic. kun. Andrius Šukys⁵⁹.

2000–2007 m. kasmet lapkričio 8-ąją, arkivyskupo M. Reinio mirties dieną, Vilniaus arkikatedroje (Vilniaus arkivyskupijos kurijos ir Arkikatedros administratorių kun. Gintaro Petronio, o nuo 2002 m. – kun. Ričardo Doveikos iniciatyva) buvo skaitomos paskaitos, kuriose pateikiami nauji arkivyskupo veiklos mokslinių tyrimų rezultatai.

Kaune, buvusiuose Prezidentūros rūmuose, į koncertų–pokalbių ciklą „Kultūra – mo-ralinis diplomatijos argumentas“ buvo įtrauktas ir arkivyskupas Mečislovas Reinys. 2003 m. gruodžio 7 d. popietė pavadinta „Pro memoria arkivyskupui Mečislovui Rei-niui – diplomatui, dvasios aristokratui“⁶⁰. Per popietę kalbėjo VDU Katalikų teologijos fakulteto dekanas dr. doc. mons. Vytautas Stasys Vaičiūnas OFS, VPU rektorius A. Gai-žutis, VU Religijos studijų ir tyrimo centro vyr. mokslo darbuotoja A. Vasiliauskienė, Utenos rajono savivaldybės administracijos direktorius V. Valinčius, grojo Kauno styginių kvartetas (K. Beinarytė, L. Blažytė, D. Terminaitė ir S. Bartulis), atlikęs keletą klasikinių kūrinių, aktorius Egidijus Stancikas skaitė Vinco Mykolaičio-Putino eiles, perskaitė M. Reinio lietuvių psichologinę charakteristiką.

Garsinant M. Reinio vardą daug nuveikė Utenos krašto žmonės. Be minėto Daugai-lių parapijos klebono P. Baltuškos, – tai buvęs Utenos dekanas kun. Petras Adomonis (1922-01-22, 1948-04-25, 2001-04-16), prof. kun. A. Liuima SJ (1910-01-28, 1942-05-13,

⁵⁸ 1994 m. Domo Akstino (Kaunas) iniciatyva ir lėšomis 250 egz. tiražu išleistas atviruko formos paveikslėlis. Vienoje pusėje arkivyskupo M. Reinio portretas, kitoje – trumpos biografinės žinios.

⁵⁹ Šukys, A. Mečislovo Reinio kūrybos dvasingumas: istorinė įamžinimo apžvalga. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto I-kl., 2008, 1 (17), p. 43–50.

⁶⁰ Vasiliauskienė, A. Kaune, Prezidentūros (1919–1940) rūmuose, arkivyskupui Mečislovui Reiniui skirta popietė. *Utenis*, 2003, gruodžio 20; Vasiliauskienė, A. Renginiai arkivyskupui Mečislovui Reiniui atminti. *XXI amžius*, 2004, sausio 2, nr. 1, p. 5.

2000-07-26) iš Romos, jau minėtas arkivyskupo giminaitis, VPU rektorius A. Gaižutis, LR Seimo Kaimo reikalų komiteto pirmininkas Edmundas Pupinis, Utenos rajono meras A. Katinas, Utenos savivaldybės Kultūros skyriaus vyr. specialistė Z. Mackevičienė, Daugailių mokyklos bičiulių pirmininkas A. Vilūnas, Daugailių pagrindinės mokyklos mokytoja R. Jurkevičienė bei kiti.

Svarbus mons. Kazimiero Vasiliausko (1922-04-09, 1946-06-16, 2001-10-14), kurį arkivyskupas M. Reinys išventino į kunigus, triūsas, puoselėjant arkivyskupo atminimą, mons. Kęstučio Žemaičio darbai, tyrinėjant M. Reinio veiklą, kunigų E. Paulionio, G. Petronio, A. Šukio, puoselėjančių Dievo tarno atminimą, veikla. Minėtina LKMA narių – garbės narės dr. A. Kučinskaitės, LKMA akademikės prof. Angelės Vyšniauskaitės (1919-05-15–2006-07-09), dr. Adolfo Damušio (1908-06-16–2003-02-27), Jadvygos Damušienės (1915-10-29–2010-08-04), Marijos Remienės veikla išėivijoje bei Lietuvoje, įamžinant M. Reinio atminimą.

Į arkivyskupo M. Reinio vardo garsinimą įsijungia žurnalistai (Alfredas Guščius, Aldona Kačerauskienė, Gediminas Zemlickas bei kt.), mokslo tiriamųjų darbų, nors gana atsargiai, imasi jauni mokslininkai.

IŠVADOS

1. Arkivyskupas M. Reinys – iškili asmenybė, kurio dorovinės nuostatos, dvasingumo ir tautiškumo samprata formuota šeimoje nuo mažens.

M. Reinio dvasingumo ir doros pagrindai buvo gilinami mokantis ir studijuojant, vėliau tai atsiskleidė jo kūryboje. Parašyti ir apginti darbai liudija ne tik M. Reinio domėjimąsi dvasinėmis vertybėmis, bet ir jų puoselėjimą. Jo apginti darbai – „Krikščionybės pasirodymas daug prisidėjo prie dorovės kilimo“ (Petrapilio dvasinė akademija, magistro laipsnis, 1909 m.); disertacija „Vladimiro Solovjovo dorovės pagrindai“ (Liuveno universitetas, Belgija, filosofijos daktaro laipsnis, 1913 m.).

2. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę pradėta plati žinių apie M. Reinį sklaida. M. Reinio istorinėje įamžinimo apžvalgoje išskiriami trys laikotarpiai:

1988–1994 m. – Nepriklausomybės atgavimo aušra ir ją atgavus (švietėjiška veikla);

1994–2003 m. – minint M. Reinio 110-ąsias gimimo metines; Utenos rajono savivaldybė įkuria Arkivyskupo Mečislovo Reinio atminimo įamžinimo ir pagerbimo komisiją ir Arkivyskupo Mečislovo Reinio fondą (švietėjiška ir mokslinė veikla);

nuo 2003 m. iki šių dienų – po jau minėto Utenos rajono savivaldybės komisijos ir fondo įkūrimo (švietėjiška, mokslinė ir akademinė veikla).

3. Įamžinant M. Reinio vardą tautos atmintyje svarbius darbus atlieka ne tik dvasininkija (išskirtina mons. P. Baltuškos veikla), bet ir pasauliečiai (akad. A. Gaižučio darbai).

M. Reinio vardui garsinti ir jo darbams bei idėjoms skleisti organizuotos parodos, nuolat veikiantys standai, kuriamos memorialinės–atminimo lentos, M. Reinio aukštųjų mokyklų auditorijos.

Jo vardas įamžintas meno paminkluose: bareljefas, biustai, ekslibrisai, kryžiai, kopolytstulpis, portretai, skulptūros, vitražai, vokai.

4. Išsiplėtė M. Reinio meno paminklų geografija Lietuvoje: Daugailiai (Šv. Antano Paduviečio bažnyčia, šventorius, Daugailių pagrindinė mokykla), Kaunas (Arkivyskupijos kurija, Šv. arkangelo Mykolo (Įgulos) bažnyčia), Madagaskaras (M. Reinio gimtinė), Marijampolė (Vilkaviškio vyskupijos kurija), Salakas (Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios bažnyčia), Skapiškis (A. Vasiliauskienės sodyba), Utena (Kristaus Žengimo į dangų bažnyčia), Vilnius (Arkikatedra, Rasų kapinės, Šv. Mikalojaus bažnyčia).

Formuojasi nauji M. Reinio atminties plėtros centrai (Skapiškis), tapdami ir ukrainiečių kultūros židinėliais. Tad arkivyskupas M. Reinys tampa lietuvių ir ukrainiečių vienijančia dvasine grandimi.

5. Atminimo M. Reiniui ženklai už Lietuvos sienų (Italija, Estija, Ukraina, Rusija) – jo pavyzdys liudija gyvenimą ne tik sau, bet ir savo Tėvynei, savo artimui, – nepaisant, kokios jis bebūtų tautybės. Daugiaplanė katalikiška M. Reinio veikla šiandieną mums tampa pavyzdžiu, atspara, įveikiant gyvenimo sunkumus.

6. M. Reinio dvasingumo paveldą aktualizuoja, jį skleidžia daugelis mokslininkų, dvasininkų, meno bei kultūros veikėjų, siekdami, kad ši veikla taptų prasmingesnė ir tikslingesnė: sudominti jaunimą bei visuomenę, kviečiant pažinti ir įsavinti tikrąsias gyvenimo vertybes.

Atlikti darbai liudija besiplečiančios veiklos, garsinant arkivyskupo M. Reinio vardą, svarbą, neprievartinį visuomenės susidomėjimą, jauno ir beieškančio savo gyvenimo kelio žmogaus gebėjimą perkainoti vertybes, ieškoti dvasingumo nūdienos materialėjančiame pasaulyje.

7. Pažymėsime, kad Vilniuje yra daug vietų (gyventa, dirbta), susietų su Dievo tarnu M. Reiniu, – čia jis gyveno (mokėsi ir darbavosi) beveik 20 metų. Tačiau sostinėje nėra nė vienos M. Reinio buvimą *čia* liudijančios paminklinės lentos.

Tenka apgailestauti, kad nedideliame Daugailių miestelyje (tai gimtoji M. Reinio parapija, su kuria ilgai buvo susijęs M. Reinio gyvenimas) nėra M. Reinio gatvės, nors gatvių pavadinimai buvo keisti Lietuvai atgavus nepriklausomybę.

8. Arkivyskupo M. Reinio rašytinio paveldo išleidimas *Raštais* būtų vienas svarbiausių jo veiklos įprasminimo tautos kultūrinėje atmintyje ženklų. Jie nebejotinai pasitarnautų dvasiniam tautos ugdymui.

MEČISLOVAS REINYS IN THE CULTURAL MEMORY OF THE NATION

Summary

The archbishop Mečislovas Reinys belongs to a group of the eight Lithuanians, proclaimed Servants of God whose beatification cases, i.e. bringing to the Altar's glory, have been started. This prominent figure in Lithuania of the first half of the 20th century exerted a significant influence on the consolidation of the state's positions, making science and culture thrive, and strengthening the nation's spirituality, and shaping its Catholic outlook by developing Catholic values.

The article introduces the personality of the Servant of God M. Reinys to a wider general public, by describing in detail the ways and forms of immortalizing the archbishop's name and analyzing how his name was made famous by the press; it presents an analysis of the works of art created in honour of M. Reinys (a basrelief, a bust, bookplates, crosses, a chapel pillar, pictures-portraits, sculptures, stained glass, envelopes, etc.). These works of art can be found in Daugailiai (the Church of St. Anthony from Padua, in its churchyard, and in Daugailiai Primary School), also in Kaunas (Curia of Archbishopric, the Church of St. Michael the Archangel (Garrison), in the village of Madagaskaras (near the house of M. Reinys and on the way to the homestead), in Marijampolė (Curia of the Vilkaviškis Bishopric), in Salakas (the Church of the Blessed Sorrowful Virgin Mary), in Skapiškis (the homestead of A. Vasiliauskienė), Utena (the Ascension Church), in Vilnius (the Arch-Cathedral Basilica, Rasos Cemetery, the Church of St. Nicholas).

The article discloses the dissemination of the immortalization work done in honour of the archbishop M. Reinys outside Lithuania: in Italy, Estonia, the Ukraine, Russia.

The activity of the committee, established in the municipality of the Utena District to immortalize and commemorate M. Reinys, as well as the activity of M. Reinys Christian Anthropology Research Center at Vilnius Pedagogical University, cherishing the memory of M. Reinys, are given due attention. The names of the people who have made the most significant contribution towards spreading the fame and works of M. Reinys are also listed.

Keywords: the archbishop Mečislovas Reinys, a Servant of God, Church, Vladimir, Lvov, Utena, Skapiškis, works of art, Vilnius Pedagogical University, scholarly articles, Prof. Rev. Antanas Liuima SJ, Mgr Petras Baltuška, the academician Algirdas Gaižutis.

LIETUVIO NAMAI: STATYBOS PAPROČIAI IR MITOLOGEMOS

SANTRAUKA

Straipsnyje trumpai apžvelgus lietuvių būsto istorinę raidą, iš tradicinių papročių bei liaudiškų tikėjimų rekonstruojamos atskirų namo elementų mitologemos. Tautosaka iškalbingai byloja apie didelį lietuvių prieraišumą gimtiesiems namams. Tai sėslaus etnoso, per tūkstantmečius labai susigyvenusio su tėviške, požymis. Mitiškai mąstant namo statyba būdavo įsivaizduojama kaip kosmogoninis aktas – juk kuriamas savasis pasaulis, kuriame neretai prabėgdavo ir visas gyvenimas. Statytojas čia tarsi imasi dievų veikos. Iš to seka atskirų namo vidaus elementų bei svarbiausių baldų mitologizavimas: tam tikrais gyvenimo momentais ar kalendorinių švenčių metu jie itin sureikšminami, tampa šventais. Gerosios kerčios, krosnies, slenkščio, stalo, suolo, kraičio skrynios mitologemos laikytinos istorinės atminties reliktais, kaip senosios baltų religijos namų dvasių ir mitinių būtybių manifestacijų vietos. Mitologinių įvaizdžių realumas senovėje padėdavo spręsti visas šeimoje kylančias dorovines ir moralines problemas.

Verta ir šiandien įsijausti į šių dalykų prasmes, nes jose slypi svarbūs sociopsichologiniai akcentai, sudarantys harmoningo ir laimingo gyvenimo prielaidas.

Esminiai žodžiai: etnoarchitektūra, statybos papročiai, mitologemos, krosnis, langas, slenkstis, kraičio skrynja, stalas ir suolas, šluota, šulinys, tvora ir vartai.

ĮVADAS

Liaudiškieji papročiai bei tikėjimai iškalbingai byloja apie didelį lietuvių prieraišumą gimtiesiems namams. Tai sėslaus etnoso, per tūkstantmečius labai susigyvenusio su tėviške, požymis. Sodybą dažnas lietuvis vadina „mano gyvenimas“. Mitiškai mąstant namo statyba būdavo įsivaizduojama kaip kosmogoninis aktas – juk kuriamas savasis pasaulis, kuriame neretai prabėgdavo ir visas gyvenimas. Statytojas tarsi imasi dievų veikos. Dainose minimas margas tėvo dvarelis su vario varteliais – tai idealios vietos gyventi modelis. Iš čia taip pat seka ir atskirų namo vidaus elementų bei svarbiausių baldų mitologizavimas: tam tikrais gyvenimo momentais ar kalendorinių švenčių metu jie itin sureikšminami, tampa šventais. Namai būdavo statomi perimant tėvų ir senelių patirtį, bet atsižvelgiant ir į planuojamą šeimos ateitį.

Verta ir šiandien įsijausti į šių dalykų prasmes, nes jose slypi svarbūs sociopsichologiniai akcentai, sudarantys harmoningo ir laimingo gyvenimo prielaidas. Tai svarbu ir puoselėjant bei stiprinant tautinę tapatybę. Straipsnio tikslas – trumpai apžvelgus lietuvių būsto istorinę raidą, iš tradicinių papročių bei liaudiškų tikėjimų rekonstruoti atskirų namo elementų mitologemas. Regioniniai skirtumai čia neakcentuojami, nes siekiama

atskleisti baltiškųjų tikėjimų bendrybes. Darbo metodai – istorinis lyginamasis, analitinis ir semantinis.

LIETUVIŠKO BŪSTO ISTORINĖ RAIDA

Kitados žmonės Lietuvos teritorijoje gyveno stulpinės konstrukcijos nameliuose¹. Jie būdavo statomi sukaland kuolus į žemę, išpinant tarpus šakomis, plyšius užtepant moliu. Plonasieniai ir šalti buvo tokie pastatai, tik priebėga nuo vėjo, darganos. Jaukumą juose galėjo palaikyti nebent negęstanti židinio liepsna. Rentininiai pastatai iš gulsčių rąstų mūsų krašte atsirado I ir II tūkstantmečio sandūroje. Pirmiausia tokia statybos technologija pradėta naudoti pajūryje.

Iš senovės rašytojų lietuvių būstą plačiau aprašė XV a. autorius Janas Dlugošas, karalaičių auklėtojas². Jam lietuviškas namas panašus į apverstą laivą. Viduryje pastato – atviras ugniakuras, o dūmai išeidavę per skylę stoge. Tokiose pirkiose, rašo autorius, lietuviai gyveno su žmonomis, vaikais, šeimyna, laikė jose gyvulius, ginklus, grūdus ir visus namų padargus. J. Dlugošas neaiškina, kodėl taip ankštai gyventa. Tačiau suprasti nesunku: tai laikmetis, kai vyko nuožmiausias karas su kryžiuočiais, kai kaimai ir pasėliai nuolat būdavo paverčiami plėnimis. Kada čia bėspėsi išsistatyti patogiau, erdviau...

XVI a. autoriai papildė senoviško būsto aprašymą kai kuriomis detalėmis³. Gyvenamasis trobesys – iš apvalių rąstų, šiaudiniu stogu; tik ties ugniaviete jis dengtas eglės žievėmis – maukomis. Langeliai mažučiai, užtraukti jaučio pūsle.

XVI a. antrojoje pusėje, vykdant Valakų reformą, kaimuose ėmė rasti ir patogesni būstai. Susiklostė du labai skirtingo išplanavimo gyvenamojo namo tipai⁴. Žemaičių trobos, arba stubos, dažniausiai yra dviejų galų. Jų viduryje – kaminas, – tai iš akmenų ir plytų sumūryta patalpa, užsibaigianti į aukštį siaurėjančiu dūmtraukiu. Kamino viduje yra atviras ugniakuras, kur ant vąškaro pakabinus varinį katilą gaminamas viršalas, taip pat rūkoma mėsa, lašiniai. Iš abiejų kamino pusių yra priemenės; iš ten vienerios durys – į trobą, kitos – į pryšininkę. Tuos abu galus išilginė siena iš rąstų dar dalyja pusiau. Troboje gyvena šeimnininkas su žmona ir vaikučiais, pryšininkėje – karšinčiai, nusenę tėvai. Už pryšininkės dar yra kameros ir klėtėlės, o už trobos – alkieriai ir alkierėliai.

Mažiau pasiturintys žemaičiai statydinosi vieno galo trobą. Štai kaip vaizdingai ją aprašo profesorius Ignas Končius: „Stogas nulaužtais galais. Gyvenamasis galas su čiu-kuru ir lėkiais, o antrasis galas nuo pat viršaus eina nuožulniai beveik iki žemės – gera

¹ Žr. Girininkas, A. Senųjų Lietuvos gyventojų ūkis: būstai, pastatai ir įtvirtinimai. *Lietuva iki Mindaugo*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, Elektroninės leidybos namai, 2003, p. 205–214.

² Jano Dlugošo žinios apie žemaičių pagonybę ir jų krikštą 1413 metais. *Kraštas ir žmonės*. Parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 47.

³ Žr. Čerbulėnas, K. Namas („numas“) – pirminis lietuvių gyvenamojo pastato tipas. *Iš lietuvių kultūros istorijos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, t. 1, p. 104.

⁴ Žr. Butkevičius, I. Valtiečių gyvenamieji namai. *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964, p. 210–216.

pastogė. Namas kiūto nelyginant sraigė su savo ragiukais ar koks gyvuliukas ant žemės susitūpęs. Itin jauki patraukli išvaizda⁵.

Visai kitokia yra aukštaičių pirkia bei jos modifikacijos Suvalkijoje ir Dzūkijoje. Ji ilga ir siaura, dviem skersinėmis sienomis padalyta į maždaug vienodo dydžio patalpas: pirkia, priemenę ir seklyčia⁶. Kasdienis gyvenimas vykdavo pirkioje. Seklyčia, dar vadinta pirkaitė, skirta svečiams. Priemenė be lubų; iš čia kopėčiomis ar kokia lipyne galima užkopti ant aukšto. Ten po šiaudiniu stogu kabo lašinių paltys, dešrų ringės. O kartais apsigyvena ir aitvaras, visokią labą į namus nešantis. Priemenėje sienele atitverdavo kamaraitę, kur laikydavo girtas ir maistą. Pirkioje pagrindinę erdvę užima duonkepė krosnis. Kampe priešais jos angą – stalas; pasieniu – platūs suolai. Tai geroji kerčia, arba krikštasuolė. Prie kitos sienos – lovos, virš jų – kartelės kasdieniniams rūbams pasikabinti. Seklyčioje sudėtos medinės grindys. Pasieniais – margosios kraičio skrynios, komoda ir lova su kalnu nėrinuotų pagalvių. XX a. pradžioje seklyčiose ėmė rasti ir stačiamalkės krosnys, prie kurių taip malonu prisiglausti sužvarbus.

Suvalkiečių gyvenamojo būsto – stubos – dalių vardai kitokie⁷. Tą galą, kuriame šeima gyvena, zanavykai vadina šeimynstube, kapsai – pirkčia. Antrasis galas, skirtas svečiams arba šeimos šventėms, zanavykų vadinamas stubele, o kapsų – seklyčia. Priemenę zanavykai vadina butu. Už jos yra virtuvė, iš kur pakuriama ir duonkepė krosnis. Jos šonas ir galas šildo šeimynstubę. Prie duonkepės pamūrydavo suoliuką, vadinamą kakaliu ar zelikiu. Tai pati tinkamiausia vieta anūkams senelio pasakų klausytis.

Kurio Lietuvos regiono namai gražiausi? Aukštaitiškos pirkios langų aprėminimas labai puikus, gonkeliai irgi išpuošti. Žemaičių stubos išpūdingos proporcijomis, stogo forma. Spalva ir ornamentais išsiskiria pajūrio žvejų namai. Viena yra bendra: nuostabi dermė su supančiu kraštovaizdžiu.

KAIMAI IR SODYBOS LIETUVOJE

Ilgą laiką senovės Lietuvoje gyventa tokiomis bendruomenėmis, kai kiekvienos šeimos būstas statytas labai arti vienas kito. Akmens amžiaus gyvenvietės paprastai būdavo įsikūrusios šalia vandens, upės ar ežero pakrantės. Senajame geležies amžiuje žmonių apsigyventa piliakalniuose ar greta jų. Gentys jau turėjo savo apgyventos teritorijos didesnius centrus. Iki Valakų reformos, pradėtos valdovo Žygimanto Augusto 1557 metais, lietuvių valstiečiai gyveno savaime susiklosčiusiose, padrikos struktūros – kupetiniuose – kaimuose ar vienkiemiuose⁸. Minėtoji reforma įteisino baudžiavą, valstiečius sukėlė į gatvinius kaimus, žemę padalijo rėžiais po valaką trijuose laukuose: pūdymo,

⁵ Končius, I. *Žemaičio šnekos*. Vilnius: Vaga, 1996, p. 82–85.

⁶ Žr. Butkevičius, I. Valstiečių pirkios. *Panemunių dzūkai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros l-kla, 1970, p. 60–76.

⁷ Žr. Kačinskaitė, I., Baltrušaitis, V., Burinskaitė, I., Žumbakienė, G. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Vilnius: Etninės kultūros globos taryba, 2008, p. 12–17.

⁸ Butkevičius, I. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971, 247 p.

Lietuviškos sodybos simbolis – dr. Jono Basanavičiaus gimtinė Ožkabaliuose

žiemkenčių ir vasarojaus. Lietuvoje įsivyravo vadinamoji trilaukė žemdirbystė. Panai-kinus baudžiavą, gatviniai režiniai kaimai ėmė nykti, nes savo žemę patogiau įdirbti iš vienkienio. Tačiau Aukštaitijoje ir Dzūkijoje tokie kaimai daug kur išliko iki mūsų dienų; kitur juos galutinai išardė 1920 metų žemės reforma. Gatviniame kaime žmonės gyveno vėlgi labai artimai, namas prie namo. Todėl čia buvo labai palanki dirva tarpti iš senovės atėjusiems papročiams ir tikėjimams, apskritai visiems tradicinės kultūros reiškiniams bei bendruomeniškumui.

Pagrindiniai sodybos pastatai gatviniame kaime daugiausia statyti dviem eilėmis, galais į „ūlyčią“. Prie kelio pirkia, priešais ją – klėtis. Toliau, taip pat galais į gatvės pusę, – tvartas, rūsys. Kiemą uždarydavo skersai stovintis didelis kluonas. Kitur kluonus sukeldavo ir į kitą gatvės pusę. Kur tik tilpdavo, pasodindavo keletą vaismedžių, obelų ir vyšnių, kriaušę. Bet dažnai medeliui vietos telikdavo tik ant ežios. O štai gatvę ištisai puošdavo ir pavėsį teikdavo suaugę gražūs medžiai: ąžuolai, uosiai, liepos.

Vienkiemiuose sodybos trobesiai būdavo išstatomi aplink keturkampį kiemą. Ten daugiau erdvės, tad prie įvažiavimo į sodybą, o ir aplinkui, augdavo įvairių lapuočių me-džių. Negailėdavo lietuviai vienkiemyje žemės ir sodui. Suvalkiečių sodybų pietiniame sklypo pakraštyje buvo statoma stuba, prieš ją – kluonas, šone – klėtis, priešais – tvartai⁹.

⁹ Šešelgis, K. Užnemunės vienkieminių kaimų genezės klausimu. *Kultūros paminklai*. Vilnius: Savastis, 1998, t. 5, p. 89–95.

S. Daukantas rašo Žemaitijos sodybose buvus per dešimtį įvairių pastatų¹⁰. Tai numas, troba, kūtės su tarpiku, arba ratainyčia, stogine ir laidaru suleisti gyvuliams iš ganyklos ilsėtis, rėja su kluonu ir duoba, ant kurios įrengtas doris, arba salyklininkas, ubladė su duonkepe ir kamarėle girnoms bei namų ruošos rykams laikyti, pirtis, kalvė, ublas dervai ir degutui degti, stoginė, arba daržinė, šiaudams, šienui, javams krauti.

Kiekvienas sodybos pastatas būdavo statomas tam tikram tikslui, tačiau pagal ūkio turtingumą, šeimos gausą tos funkcijos galėjo ir sutapti¹¹. Klėties, kai kur vadinamos svirnu, paskirtis dvejopa: čia būdavo laikomi grūdai, rūkyta mėsa, drabužiai, kraičio skrynios su audiniais. Klėtyje šiltesniuoju metų laiku būdavo ir miegama. Dažniausiai čia įsikurdavo šeiminkų dukros, užtat klėtelė taip dažnai minima jaunimo dainose. Gražus tai pastatėlis: prieklėtis paremtas profiliuotais stulpeliais, durys puošnios, dažytos.

Tvartas įvairiose Lietuvos vietose dar vadintas gurbu, staldu, kūte. Arkliai ir avys laikytos atskirai nuo kiaulių, turtingame ūkyje atskiruose pastatuose – arklidėse, avidėse. Dažnai šalia tvarto būdavo diendaržis, arba laidaras, į kurį gyvuliai išleidžiami vasarą. Tvartus nuo vėjų gindavo gale įrengtos malkinės arba pašiūrės. Šienas laikomas daržinėje. Jos sienos vėjo perpučiamos, todėl pastatas dar vadintas stogine, pašiūre, skūnia.

Kluono, žemaitiškai vadinamo jauja ar rėja, paskirtis – linams minti, javams kulti. Jiems džiovinti pastato viduje būdavo iš molio nudrėbta didelė krosnis. Kluonas renčiamas iš storų rąstų, stogas keturšlaitis, bemaž siekiantis žemę. Pastatas belangis, darbas jame vykdavo daugiausia vėlyvą rudenį. Gal todėl yra daug pasakojimų apie keistus nutikimus jaujoje. Apskritai šis pastatas laikytas dvasių buveine. Jauja išlaikė ir savo mitinio globėjo dievaičio Gabjaujo atmintį, virtusią žaismingu „kuršio“ nešimo papročiu žemaičiuose.

Atokiau nuo kitų pastatų paežerėje ar prie upelio suręstoje pirtelėje po nelengvų darbų atsigaudavo ne tik žemdirbio kūnas, bet ir siela. Tradiciniai pirties papročiai buvo išlaikę kosmologinį pasaulėžiūros aspektą¹². Juolab kad šiame pastate neretai į pasaulį ateidavo nauja gyvybė. O po saulės laidos čia prausdavosi laumės...

Kiemas visur dalintas į švarųjį ir ūkiškąjį. Švariajame – gėlių darželis, prie jo kryžius ar koplytėlė. Ūkiniame dažnai būdavo iškasama kūdra. Iš kiemo tvarkos buvo galima spręsti apie šeiminkus: ar darbštūs, ar kokie apsileidėliai. Apsišluoti, skiedras, šiaudagalius išgrėbstyti būdavo būtina ne tik prieš didžiąsias šventes, bet ir kiekvieną šeštadienį. Gi merginų garbė – gražus įvairiažiedis darželis.

Vienkiemį gyventojai rečiau tesusieidavo, tačiau bičiuliški kaimynų santykiai išsilaikė, reiškėsi talkomis sunkesnių, spartumo reikalaujančių darbų atvejais. Tik dainų, pasakų, kalbos puošmenų – patarlių ir priežodžių – kiekviena karta vis daugiau pamiršdavo...

¹⁰ Daukantas, S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 429–438.

¹¹ Gimbutas, J. Senosios lietuvių kaimo statybos savybės ir jų reikšmė. *Aidai*, 1963, nr. 1, p. 15–23.

¹² Daunys, S. *Pirtis kaimo kultūroje: liaudies papročiai*. Rumšiškės: Lietuvių liaudies buities muziejus, 2003, t. 1, p. 105–115.

VIETOS NAMUI PARINKIMAS

Senieji žmonės sakydavo: gyvenamoji vieta turi būti laiminga¹³. Negalima įsikurti gaisravietėje, tragiško nutikimo arba perkūno trenktoje vietoje, – nelaimė gali pasikartoti. Negalima namo statyti ten, kur būta medžio kelmo. Šis draudimas, tikėtina, siekia itin gilius mitologinių tikėjimų sluoksnius. Medis – archajiškojo pasaulio modelio ašis; jis jungia pasaulio dalis: požemį, mūsų gyvenamą erdvę, dangaus sferas¹⁴. Medžiu mirusiųjų vėlės keliauja į dausas. Štai šis įvaizdis ir baugina: ar čia apsigyvenę žmonės greit neiškeliaus anapus?

Netinka statyti toje vietoje, kur ėjo koks takas, juolab kelias. Turbūt dėl tos pačios mitiškai spėjamos priežasties dar ir dabar sakoma: „Nebus šeimoje tvarkos, viskas maišysis“. Negalima naujai statomą būstą pakreipti statmenai buvusiam: gyventojai čia neilgai tegyvens, greit išmirs. Gal todėl, kad tokia orientacija primena kryžių. Pati geriausia sklypo vieta trobai – pietinė. Tada ir šeimoje santaika vyraus, ir ūkis gerai seksis.

Rąstai statybai turi būti sukirsti, kai medžiai „miega“: geriausia vasario mėnesį ir mėnuliui dylant¹⁵. Tada pastatytos trobos „langai neverks“, rąstų kirvarpos negrauš, bus sausa ir šilta viduje. Tarp paruoštų statybai sienų negali būti paimtų iš vėjovartų, žaibo įtrenktų. Manyta, kad tokie gali gaisrą prišaukti. Netinka ir tie, kurie, girioje augdami, vienas į kitą trynėsi, braškėjo, vaitojo, – vaidensis namuose. Taip pat nereikia imti sienų iš kokio nors seno statinio, – tada nesiseks troboje gyventi. O tą rąstą, kuris miške buvo nukirstas pirmasis, pasidėdavo atskirai. Jį iškels kuo aukščiausiai, į paskutinį vainiką, – tai dūmai iš krosnies visada kils aukštyn. Slenksčiui gi reikia parinkti sunkų ir tiesų stuobrį, bet ne kokį susisukusį ar šakotą, antraip kuriam iš namiškių protas gali susisukti.

Prieš pradėdant darbą, pasirinkta vieta liepos karnų šluotele pašlakstoma per Sekmines šventintu vandeniu. O toji, kur numatoma statyti kluoną ar jaują, būdavo apsėjama javais. Ir darbas pradėdamas jiems sudygus; na jau tada kasmet čia bus pilni aruodai derliaus.

NAMO STATYBOS PRADŽIA

Statybą pradėdavo kokią porinę dieną, jokiais būdais ne pirmadienį, – kitaip ilgai užtruks, atsiras visokių kliūčių¹⁶. Būdavo atsižvelgiama ir į mėnulio fazę: gyvenamąjį namą patariama statyti per pilnatį, ūkinius pastatus – per delčią. Ir dar gerai pradžią pataikyti pučiant šiauriniam vėjui – pelės kluonuose nesiveis. Dzūkuose nuo jų gindami darydavo tokį burtą: per kairį petį mesdavo kuokštą samanų. Pirmąjį trobos rąstų vainiką sunėrus, meistras jo viduryje užkurdavo lauželį, – kad nebūtų parazitų; mat tikėta ugnies apvalomąja galia. O kad žmonės naujame name nesirgtų, po pamatais užkasdavo pelyno šakelę, česnako skiltelę arba angliukų iš velykinio ugniakuro. Dar į rentinio

¹³ Čiubrinskas, V. Trobesio statybos laiko ir vietos parinkimas. *Statyba ir architektūra*, 2001, nr. 2, p. 10–11; nr. 4, p. 11.

¹⁴ Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 211–223.

¹⁵ Klimka, L. *Tautos metai*. Vilnius: Etninės kultūros globos taryba, 2008, p. 293–294.

¹⁶ Vyšniauskaitė, A. *Lietuvio namai*. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 1999, p. 77–79.

kampus namų laimei pažerdavo po saują grūdų. Ir ne bet kokių, o „žolinių“ – per Žolinės atlaidus bažnyčioje pašventintų avižų ir kviečių varpų. O kad vaišingi namai būtų, žinia, ir turtingi, paberdavo kampuose taip pat po žiupsnelį aguonų.

Kai meistrai sunerdavo pirmąjį vainiką, viename iš kampų, kur bus krikštasuolė, tarp rąstų iškirsdavo kryželį¹⁷. Šeimnininkas ton ertmėn įdėdavo graudulinės žvakės gabalėlį, šventintų žolelių, velykinės verbos spygliukų, rūtos šakelę, sidabro pinigėlį. Žvakė saugos nuo gaisro, žolelės nuo ligų ir nelaimių, kadugys – linksmumą neš namams, sidabras gins nuo „blogos akies“. Ir apskritai, tada „velnias kerčioj nesėdės“.

Pradėtą statybą žemaičiai laimindavo tokia apeiga: paimdavo atžagaria ranka dvylika metų augusį šermukšniį ir vilkdavo jį septynis kartus aplink rentinį¹⁸. Seniausias šeimos narys, atėjęs į statybviety, tardavo: „Padėk, Diev, kad ant veitos supūtų!“ Po to suduodavo kirviu į pirmąjį vainiką. Statybos meistrai, nusiėmę kepures, persižegnodavo ir – prie darbo.

Ant rentinio poilsui nevalia sėdinėti, – tingulys užpuls, ilgai statyba nesibaigs. Ir be reikalo nereikia per jį žirglioti, – dar kokia pikta dvasia į namus įsimes.

Tvartą statant, kad „gyvuliai rankon eitų“, pamatų kampuose užkasdavo po truputį kiaulės šerių, arklio uodegos ašutų, avies vilnos, vištos plunksnų, dar ir ožio ragą. O kad pelės neišsiveistų, po kiekviena sąspara paberdavo pelenų. Žemaičiai turėjo paprotį po pamatiniais akmenimis arba po slenkščiu paslėpti kokį metalinį daiktą – arklio pasagą, monetą. „Tada aitvarai nieko iš podėlių neišneš, laumės kūtės vidun neišmuks pieno atimti“.

Minėtieji papročiai apibendrintai vadinami mitine atodaira. Mūsuose ji gausi ir įvairi, bylojanti, kad labai stengtasi įsigilinti į gamtos reiškinius, ieškoti jų sąsajų ir priklausomybių.

STATYBOS PABAIGTUVĖS

Šiuose papročiuose mažiau mitinių sureikšminimų, daugiau žaismės ir linksmybių. Ženklas, kad gegnės jau suremtos – iškeltas vainikas. Nemuno žemupyje jį vadindavo bėringiu, Biržų krašte – kruoniu¹⁹. Tačiau tuodu skiriasi nuo vainiko, nes iškeliami horizontaliai, tarsi kokia namo karūna. Iš eglišakių, karklo ar lazdyno vytelių padaromas karkasas, kuris prikaišomas ąžuolo, klevo, beržo šakelių, įtarpuojant ir lauko bei darželio gėlių. Čia tinka ir bijūno žiedas, ir jurginas. Vėlų rudenį užbaigus darbus, tenka vainiką pinti iš pušų ir eglių šakelių. O vasarą papuošdavo jį net rugių varpomis. Bet ypač dažni vainikai iš ąžuolo lapų, – manyta, kad tuo suteikiama statiniui tvirtybės. Žemaitijoje meistrai į vainiko vidurį įkabindavo iš medžio lentelės išpjautus sūrį ir butelį, – tokią

¹⁷ Čiubrinskas, V. XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvos kaimo gyvenamojo trobesio gerosios kertės (krikštasuolės) simbolika. *Senovės lietuvių simboliai*. Vilnius, 1992, p. 171–182.

¹⁸ Vyšniauskaitė, A. Nuo pamatų iki įkurtuvių. *Žmogus ir gyvenamoji aplinka*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 2007, p. 138–141.

¹⁹ Čiubrinskas, V. Pabaigtuvių ženklas – vainikas. *Statyba ir architektūra*, 2001, nr. 7–8, p. 10–11.

laukiamų vaišių užuominą. Kitur dar kabindavo savo profesijos ženklą – medinius pjūklą, kirvuką, reples, kampainį, skriestuvą. Tokius pabaigtuvių vainikus galima būdavo pamatyti Užnemunėje bei Dzūkijoje.

Įdomus paprotys į bėringį įdėti dovanų meistrui, statybos vadovui, pavyzdžiui, batus, pirštines, marškinius, austinį rankšluostį. Ir išimti tuos daiktus turėdavo pats meistras. Kabarokis gegnėmis aukštyn! O čia darbininkai kokiais rakandais tarškina, „maršą groja“, visokius juokus laido... Sėkmingai nusikabinusį dovanas meistrą parankiniai pakilodavo, tada daina pasveikindavo šeimnininką. O šeimnininkė ant stalo jau deda didžiausią dubenį šutinio, keptuvę „stačiokės“. Pabaigtuvių vaisės turi savo pavadinimą, bet vėlgi skirtingą įvairiose Lietuvos regionuose. Aukštaitijoje – „šelmėnų balius“, jos šiaurės vakarų dalyje – „kruonio nugėrimas“, Mažojoje Lietuvoje – „bėringės“, Žemaitijoje – „kazilinės“, Užnemunėje – „sparinės“. Pakeldamas pirmąją taurelę, meistras tradiciškai linki, kad trobesys visus pergyventų, kad jo vėjas nesugriautų, žaibas nenutrenktų, kad jis pilnas geros nuotaikos būtų.

Po kazilinių dar daug likę statybinių darbų: stogą uždengti, grindis sudėti, langus ir duris įstatyti, krosnį sukrėsti. Bet „akys baisininkės, rankos – darbininkės“...

KROSNIS NAMUOSE

Senoviško namo viduryje stovėdavo krosnis. Žiemą ir kitų metų laikų darganotomis dienomis iš jos – tas namų jaukumas. Krosnį statydavo su kaimynų talka²⁰. Pirmiausia ant medinių kojų suplūkdavo padą ar laistą, dažniausiai gero sieksnio ilgio ir bemaž tokio pat pločio, kad tilptų šeši didieji duonos kepalai. Pado padarymą būtina „aplaistydamo“ – pasivaišindavo alumi. Tada rėsdavo medinį karkasą skliautui formuoti. Vadindavo jį „kiaule“. Prieš angą padarydavo prieždą – vietą pelenams ir žarijoms iššluoti, puodams su gaminamu valgiu pastatyti. Krosnies viršų išlygindavo, truputį įduobdavo, kad senoliai ir vaikai galėtų šaltuoju metų laiku ten patogiai miegoti kokius kailinukus pasimetę. Dar ten ir grūdus prieš maldami girnėmis padžiovindavo. Šonuose padarydavo nišas – „pečiurkas“, pirštinėms ar šiaip kam išdžiovinti. Užbaigti duonkepe plūkti stengdavosi mėnuliui dylant, – bus ilgaamžė, neskilinė, o į plyšius svirpliai neįsimes. Tik ne po saulės laidos, antraip „tarakonų ir kitokio amaro“ prisirinks. O kaminą užbaigti reikia per pilnatį, – šeimnininkė visados turės iš ko viralą paruošti.

Duonkepei krosniai iš ugniakuro atiteko šeimą ar giminę vienijančio židinio įvaizdis²¹. Pirmą kartą krosnį užkurti turi vyriausioji šeimos moteris. Ir ne bet kuo, o skiedromis, likusiomis tašant pirmąjį naujos trobos vainiką. Pridėdavo dar ir šventintų žolelių; šonus iš vidaus pašlakstydavo šventintu vandeniu. Kaimynai, atėję į įkurtuves, atsinešdavo duonos ir druskos, padėdavo ant prieždos, tada pabučiuodavo krosnies „kaktą“. Taigi išties manyta, kad šiame pagrindiniame namų statinyje įsikūnijusi namų dvasia, kuriai

²⁰ Klimka, L. Apie namų ugnelę. *Adučiškio kraštas*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2003, p. 418–422.

²¹ Dundulienė, P. Namų židinio kultas Lietuvoje. *Istorija*, 1964, t. 6.

Duonkepė krosnis – pats namų jaukumas. Tėviškės muziejus Punske

ir privalu įsiteikti. Dar labiau toks krosnies mitologiškumas išryškėja per vestuves, kai į šeimą priimamas naujas narys²². Pirmaryčiais iš klėties į trobą atvesdinta marti ant prieždos turi padėti rankšluostį, o kitą užmesti ant žarsteklio arba užrišti ant jo margaspalvę juostą.

Ypač pagarbiai su krosnimi turėdavo apsieiti besilaukianti moteris, – nuo to priklausys gimiančio vaikelio būdas²³. Negalima prieš krosnį valgyti – kūdikėlis labai seilės. Negalima sąšlavų žerti ant krosniadangties – vaikai užaugę paliks šeimų nesukūrę. Pribuvėja duodavo gimdyvei išgerti sutrinto angliuko, savaime iššokusio iš pakurtos krosnies. Kūdikio pirmojo maudymo vanduo būdavo išpilamas pakrosnėn, – tada vaikas bus prieraišus namams ir apgintas nuo „blogų akių“. Parvežus po krikšto namo, vaiko rankute perbraukdavo per krosnies kaktą, – kad mylėtų gimtuosius namus. Kūčių naktį su uždegta žvake merginos žvilgteldavo į krosnies vidų, – bene pamatys ten savo likimo ženklus. Arba burtams iš po papečkės išsitraukdavo vištą.

²² Volodina, T. Žarsteklis baltų ir slavų tradicijose: apie daikto statusą. *Liaudies kultūra*, 1995, nr. 6, p. 53–54.

²³ Paukštytė, R. Kūdikio laukimas tradicinėje kaimo ir šiuolaikinėje bendruomenėje (XIX a.pab.–XX a.). *Liaudies kultūra*, 1995, nr. 5, p. 15–17.

Ugnis namuose turi vienerių metų gyvenimą²⁴. Ji krosnyje būdavo atnaujinama prieš šv. Velykas – Didįjį šeštadienį, užliejus senąją šventintu vandeniu. Kunigas bažnyčios šventoriuje pašventindavo sukurtą laužą. Vaikai nuo jo įdegdavo pintį, užnerdavo ant vielos. Tada sukdami ratu, kad žėruotų, bėgdavo namo. Išrieda ugnies ratai į visas puses nuo miestelio – fantastiškas vaizdas! Pirmąją Velykų dieną nevalia lipti ant krosnies, antraip vasarą kiaulės javus išknaisios. Antrąją dieną krosnyje sudeginami margučių lukštai – tai ir pašalas greit prapuls.

Tikėta, kad krosnis esanti laikina vėlių buveinė²⁵. Todėl žarstekliu ar šluotkočiu į jos šonus negalima suduoti, – „gali dūšėlėms kaulelius palaužti“. Jei malkos degdamos smarkiai traška, šnypščia, – tai vėlės prašo už jas pasimelsti. Negalima kurti krosnies malkomis, sukirstomis per adventą, – liepsna su didžiausiu trenksmu per kaminą išlėks. Šiaip jau duonkepę kūrendavo alksninėmis ir pušinėmis malkomis, pridėdami dar kiek ir beržinių. Juk kiekviena medžio rūšis vis kitokią šilumą skleidžia...

LANGAI – NAMO AKYS

Daug grožio pajautos senoliai sudėdavo į savo trobos langų puošybą. Ir tikėtina, kad būtent dėl mitinio sureikšminimo. Langas aprėminamas apylangėmis, susidedančiomis iš antlangės, palangės ir šoninių lentelių²⁶. Tos visos dalys ornamentuojamos. O ir langinės dažnai turėdavo kokių nors dekoratyvinių elementų, kartais būdavo netgi išdažomos. Neveltui mįslėje apie langą sakoma: „Margi marginėliai ant sienos pakabinti“.

Antlangės dažniausiai būdavo pjaustinėjamos tokiais ornamentais: centre apskritimas, sudalytas į aštuonias skiltis. Lygiai tokie puošia verpstę ar kokį kitą buitines rakandą. Apskritimą dažnai gaubia medžio ar kažkokio augalo siluetas. Į šonus nuo jo nueina tarsi kokios bangos. Kartais jos tampa visiškai realistiškai pavaizduotais žalčiais. Kampuose išpjaustomi paukščių siluetai, ypač dažnai vaizduojamos antelės.

Medis ir aštuonių dalių apskritimas tautodailėje interpretuojamas kaip pasaulio modelio scheminės dalys²⁷. Keturiuos pasaulio šalys ir dar keturiuos kryptys į saulės teką bei laidą per saulėgrįžas, – tai ir metų ratas, ir aplinkinės erdvės suskirstymas. Vertikaloji modelio ašis yra medis, atspindintis tridalę Visatos sąrangą. Tokių modelių sumąstė tolimi mūsų protėviai, pradėdami suvokti ir pažinti gamtą, siekdami saugumo jausenos šiame pasaulyje.

Žalčiai ir antelės – vandens gyvūnai; gal todėl jie čia, kad per langą vis žvilgčiojama, kada gi nustos įkyrėjęs lietus lyti. Net ir karnizo ornamentas sudarytas tarsi iš lietaus lašų. Antelė yra likimo deivės Laimos įvaizdis. O žaltys Žilvinas išsiviliojo žvejo dukrą Eglę į savo karalystę marių dugne...

²⁴ Klimka, L. Namų židinio ugnelė. *Kultūros aktualijos*, 2002, nr. 4, p. 9–22.

²⁵ Balys, J. *Mirtis ir laidotuvės. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1981, p. 104–106.

²⁶ Gimbutas, J. *Lietuvos kaimo trobesių puošmenys*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, 259 p.

²⁷ Klimka, L. Pasaulio modelis liaudiškame ornamente. *Senovės baltų simboliai*. Vilnius: Academia, 1992, p. 114–121.

Mitiškai mąstant langas yra skiriamoji riba tarp jaukaus namų pasaulėlio ir to išorinio, kuriame pilna pavojų ir piktųjų dvasių. Tai aiškėja iš tokių papročių bei tikėjimų²⁸. Kad kūdikis lengviau ateitų į šį pasaulį, pribuvėja praverdavo pirkios langus. O būsimasis tėvas, tikėdamasis sulaukti sūnaus, malkas vandeniui šildyti paduodavo per langą, nenešdavo jų per duris. Jeigu toje šeimoje jau būtų mirusių kūdikių, naujagimių vežant krikštyti, kūmams jį paduodavo tik per langą. Prieš tai dar triskart apnešę aplink krosnį. Tokiu pat būdu priimdavo ir pakrikštytą, bet per vieną lango pusę ir skersą; sakydavo, tada bus namų vaikas, ne koks valkata.

XIX a. dar laikytasi papročio ligonį marinant atidaryti visus trobos langus²⁹. Jeigu namuose pašarvojamas savižudis, karstą išnešdavo per langą. Taip elgtasi tariant, kad vėlė durų nerastų atgal pareiti, kad nesivaidėtų namuose. Vėlinių išvakarėse pirkios langeliai būdavo praveriami, o ant palangės padedami apeiginiai valgiai. Kūčių vakarienės metu ten vėlėms pastatomas avižinio kisieliaus dubuo.

Per langą vykdavo namų šeimnininko pasišnekėjimas su Kalėdų persirengėliais³⁰. Žemaitijoje jie vadinti berneliais arba avinėliais. Tikėtina, kad kalendorinių švenčių persirengėliai kitados vaizduodavo ateivius iš dausų, tai – prabočių šešėliai. Jie atnešantys ateities ištarmę. Todėl po Kūčių vakarienės merginos ties langu stengdavosi savo likimą sužinoti. Išgirs viduje ištartus žodžius „eik“ arba „prašau“ – tų metų piršlybos bus sėkmingos. Tikėjo, kad pasižiūrėjus į trobos vidų per sukryžiuotus šluotos ražus arba medines akėčias galima pamatyti ir likimo skirtojo veidą. Po langu taip pat ir per šv. Velykas lalautojai sako oracijas bei sveikinimus, išgieda giesmes. Taigi išties tikėta, kad langas – gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių sąlyčio vieta.

Naktį per langelį į pirkios vidų žiūri mėnulis. Pilnaties šviesa galinti susargdinti miegantį vaiką³¹. Kenkianti ji ir suaugusiam, o ypač besilaukiančiai moteriai. O štai delčios

Langais namas žiūri į pasaulį. Daugyvenės kultūros istorijos muziejus–draustinis

²⁸ Paukštytė, R. Pribuvėja ir gimtųjų papročiai Lietuvos kaime XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje. *Lituanistica*, 1993, nr. 3, p. 77–92.

²⁹ Dundulienė, P. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 241–281.

³⁰ Kudirka, J. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga, 1993, p. 224–229.

³¹ Klimka, L. Mėnulis etnožiniijoje. *Darbai ir dienos*, 1999, nr. 11 (20), p. 121–130.

šviesa padedanti atsikratyti karpų ir dedervinių. Kairės rankos mažuoju piršteliu reikia rasą nuo lango braukti ir tepti karpas, vis pašnibžtant triskart: „Pranyk, kaip tas dylan-tis mėnulis“. Gydantis dedervines, taip pat ir strazdanas naikinantis esąs langu tekantis vanduo – „lango ašaros“.

Kai užeidavo rūstus audros debesis ir darydavo baisu, kad perkūnas neįtrenktų, seni žmonės uždegdavo graudulinę žvakę ir statydavo ją ant palangės. Arba pabarstydavo ten velykinės verbos spygliukų.

ŽENGIANT PER NAMŲ SLENKSTĮ

Slenkstis – taip pat riba tarp nepažinto, gal net svetimo, pasaulio ir jaukaus namų prieglobsčio. Todėl labai reikšminga yra namų slenksčio mitologema. Ribos pojūtis labai ryškiai atsiskleidžia draudime ištiesti ranką sveikinantis per slenkstį³². Jį paaiškina kiti papročiai. Pavyzdžiui, dzūkuose tikima, kad po Saulės laidos išpylus šiukšles per slenkstį, jomis artimųjų vėlėms akis prižersi³³. Ištiesi ranką per slenkstį – išsives anapus... Išlydė-jus mirusįjį į kapus, kuo greičiau būdavo ardoma šarvonė, o kieme už trobos slenksčio paliejama vandens. Taip apsidraudžiama, kad vėlė nesugrįžtų namo: mitinės dausos esančios už vandenų.

Esama ir kitokių draudimų, susijusių su namo slenksčiu³⁴. Negalima ant jo sėdėti: mer-gaitei – kad ilgai neištekės, ūkininkui – kad iš skolų neišbris; besilaukiančiai moteriai – kad vaikas sveikas gimtų. Šeimininkei negalima ant slenksčio malkas skaldyti, nes „savo laimei kojas nukirs“, namuose barniai netils. O prisėsdavo ant slenksčio, kai reikėdavo sveikatą pataisyti. Pavyzdžiui, skaudantį sąnarį gydydavo taip: prieš saulės patekėjimą ar saulėlydį sėdint ant slenksčio vyniodavo ant skaudamos vietos raudoną vilnonį siūlą ir skaičiuodavo: „vienas ne du, du ne trys...“ Taip iki devynių. Mama kūdikį ant slenksčio pagydydavo, jeigu jį būtų „bloga akis nužiūrėjusi“. Pasiguldo jį ten nuogutėlį, apipurškia vandeniui iš burnos triskart ir kiekvieną kartą apšluosto išvirksčia sijono pridurkų puse. Arba pertraukdavo jį per arklio pavalkus, padėtus ant slenksčio.

Per slenkstį bėda vejama iš namų³⁵. Kai žvejams imdavo nuolat nesisekti, darydavo tokį burtą. Į tinklą įdėdavo šermukšnio šakelių, apiberdavo druska. Tada ant slenksčio padėdavo kirvį ir traukdavo tinklą laukan. Kartais ūkyje taip nutinka: višta ima ir už-gieda gaidžio balsu – tai reiškia nelaimę namams. Ją galima atitolinti su blogąja pranaše „išmatavus“ trobos ilgį nuo galinės sienos iki slenksčio. Matuodavo vartaliodami: vištos galva–uodega, galva–uodega. Kuri dalis siektų slenkstį, tą ir reikia nukirsti; nelaimės tada bus išvengta.

³² Statkevičius, V. *Šilališkiai: darbai ir papročiai*. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 90.

³³ Miškinis, J. Trys šimtai dzūkų burtų ir prietarų. *Tauta ir žodis*, 1926, t. 4, p. 463–475.

³⁴ Klimka, L. *Tautos metai*. Vilnius: Etninės kultūros globos taryba, 2008, p. 296–298.

³⁵ Klimka, L. Liaudies papročiai ir tikėjimai: semantinis diskursas. *Lokalsiosios bendrijos tarpdisciplininis požiūris*. Vilnius: VPU leidykla, 2004, p. 54–58.

Po Kūčių vakarienės mergaitės ant slenksčio padėdavo po kūčiuką, tada pasišaukdavo šunį. Kurios kūčiuką pirmiausia griebts, ta pirmoji ir ištekės. O vaikinai, kerštaudami kuriai mergaitei už neištikimybę, į jos namų slenkstį įkaldavo kumelingos kumelės uknolį. Tai toji susilaukdavusi pavainikio.

Ties slenkščiu būdavo atliekamos apeigos, įvesdinant į namus naują šeimos narį³⁶. Tėvas jaunuosius pasitikdavo kieme su duona ir druska, gėrimo taure; motina laukdavo viduje. Žengiančius per slenkstį jaunuosius svečiai apiberdavo javų grūdais, linkėdami vaisingumo. Būta papročio ant slenksčio numesti kailinius. Peržengs juos – turtingai gyvens. Kituose Lietuvos regionuose anyta ties slenkščiu suruošdavo marčiai tarsi nuovokumo patikrinimą. Padėdavo ten duonos kepalą, drobės stuomenį, vyriškas kelnes. Ir reikia žinoti, kad duoną dera imti dešine ranka, stuomenį ir kelnes – kaire. Duoną įnešus vidun pagarbiai dėti ant stalo, kitką – ant suolo. Nelaukiama marti ant slenksčio rasdavo anytos padėtą rykštę. Tuo linkima, kad vyras jai dažniau „kailį išvanotų“. O jeigu marčiai žengiant per slenkstį į trobą kas nors būtų palindęs po krosnimi, šeima liktų bevaikė. Pirmajam gimdymui palengvinti pribuvėja pervesdavo besilaukiančiąją per tris slenkščius, vis liepdama spirti į kiekvieną. Už slenksčio išpildavo kūdikio pirmojo maudymo vandenį, jeigu norėdavo, kad mergaitė užaugusi sėkmingai ir greitai ištekėtų.

O kaipgi elgtis su durimis? Jas reikia darinėti iš lėto, atsargiai, kad žmogaus laimė, kuri visuomet jį seka, suspėtų kartu ir išeiti, ir sugrįžti³⁷. Negalima jų trunkyti, kad „laimei pirštų neprivertum“.

Išauga vaikai ir peržengia gimtųjų namų slenkstį. Ši metafora reiškia, kad išeina jie savarankiško gyvenimo keliu.

NAMŲ BALDŲ MITOLOGIZAVIMAS

Sukrėtus krosnį, sudėjus duris ir langus, ateina džiugiosios ir lauktosios įkurtuvės. Senoliai pasakytų, kad į trobą įsikelti reikia per mėnulio pilnatį. Pirmiausia derėtų į vidų įleisti katę arba šunį ar vištą. Tepabūna per naktį; jei kokia pikta dvasia čia pasilikusi, tesusikimba su ja. Kartais įmesdavo vidun akmenį. Tada jau galima įnešti pirmąjį baldą. Tai būtinai turi būti stalas, – kad niekada nepritrūktų namuose duonos.

Mūsų kaimo tradicijose stalas – tai visų šeimos narių susibūrimo vieta³⁸. Juk būdavo valgoma beveik visados bendrai. Ir smulkūs vakaro darbai prie stalo – vienas žiburys virš jo. Ten aptariami ir visi šeimos reikalai, pasidalijama džiaugsmiais ir bėdomis, gyvenimo išminties pamokomi vaikai ir anūakai. Šiais laikais, deja, daugelio šeimų papročiuose beliko metuose viena šventė, kuomet visa šeima susirenka draugėn prie stalo. Tai Kūčios, kai šventajai vakarienei iš tolimiausių pasviečių sugrįžta vaikai. Ir į marčias išėjusi dukra

³⁶ Vyšniauskaitė, A., Kalnius, P., Paukštytė-Šaknienė, R. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 2008, p. 353–354.

³⁷ Marcinkevičienė, N. Kuo įsimintinas konkursas „Etninės kultūros šaltiniai. Žmogus ir gyvenamoji aplinka“? *Žmogus ir gyvenamoji aplinka*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 2007, p. 19.

³⁸ Mikėnaitė, A. *Lietuvių liaudies baldai*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 1992, p. 9.

Stalas – svarbiausias baldas namuose. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus Klaipėdoje

pirmaisiais metais Kūčioms sėdasi prie tėvų stalo. Jeigu būtų tais metais kas iš šeimos miręs, jam paliekama neužsėsta vieta, padedama lėkštutė. O stalas nenu dengiamas ligi pat ryto, nes tikima, kad pasivaišinti susirenkančios giminės vėlės. Ant Kūčių stalo stovi kryželis, šalia jo – kalėdaičiai ir juodos duonos paraikyta. Taigi per šią šventę stalas tampa šeimos altoriumi. Sakralumo aura jis apgaubtas ir per kitus svarbius šeimos įvykius. Kam nors susirgus, parvežus kunigą, ant stalo dedama šv. Komunija, todėl baldas tarsi savaime tapdavo pašventintas.

Tradicinėse lietuviškose vestuvėse jaunikis, prieš išvykdamas iš namų pas savo nuotaką, būdavo piršlio ir vyriausiojo pabrolio apvedamas aplink stalą. Ir būtinai kryptimi pagal saulę, natūralia gamtos reiškinių tėkme. Lygiai ir nuotaka: jos graudus atsiveikinimas su namais ir tėvais vykdavo prie stalo³⁹. Jaunoji pabučiuoja stalą, duonos kepalą. Aplink stovinčios pamergės ir pajauniai taip pat pabučiuoja stalą. Tada vyriausioji pamergė, aukštaičiuose vadinama didžiaja, stovėdama už stalo sukalba maldą: „Kloniojuos tam baltam stalui ir tom baltom galvom už šį žalių rūtų vainiką, per ledą dygusį, per šerkšną žydėjusį...“ Po to visi tylom apeina aplink stalą. Jaunoji eina pirma, visi kiti – paskui

³⁹ Buračas, B. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 343–344.

ją. Pradedama nuo durų pasieniu ir vėlgi „pasauliui“, kaip saulė eina dangaus skliautu. Seniau apeidavę stalą triskart.

Jaunoji, parvežta į vyro namus, dar tą patį vakarą turėdavo užstalėje pakabinti savo pačios austą raštuotą rankšluostį. Anytai ji dovanodavo drobės stuomenį. Ši, paėmusi rietimą už vieno galo, marčiai laikant už antro, apvesdavo ją aplink stalą. Taip namų gerosios dvasios būdavo supažindinamos su naująja šeimos nare, ateityje tapsiančia ir namų šeimininke.

Kai ateidavo laikas jaunos šeimos pirmagimiui pirkioje suklykti, kad jam būtų lengviau į šį pasaulį ateiti, vyras žmoną triskart apvesdavo aplink stalą. Pribuvęja ant jo būdavo padėjusi skarelę ir vyrišką kepurę.

Per vardynas pribuvęja kūdikėlių guldydavo ant stalo, šalia duonos kepalą ir druskos. Uždėdavo atriektos duonos gabalėlį ant vaikelio ir tardavo: „Apdovanoju tave duona, kad būtum visada sotus“. Tėvai, paėmę kūdikį, nusilenkdavo stalui, duonai.

Stalas tampa sakraliu ir laidotuvių metu. Jo nukeltas viršus, padėtas ant dviejų suolų, panaudojamas velioniui šarvoti, iki bus padirbdintas karstas. Per šermenis stalą apsėsdavo giedotojai. Išnešant karstą, ant stalo šeimininkė padėdavo duonos kepalą ir druskos, – „kad velionis skalsos iš namų neišsineštų“. Per paminėtuves šeimos nariai su uždegtomis žvakėmis apeidavę stalą. Dzūkuose mirusiųjų pagerbimo vaisės vadintos „stalų kėlimu“.

Stalas užlaikomas itin švariai – turi švytėti baltumu. Ant jo negalima padėti net šukų, vaikams griežtai draudžiama užsilipti. Jo negalima braižyti, juolab badyti yla arba rantyti peiliu. Suaugusieji vaikams pasakydavo matę, kaip stalą įpjovus iš jo ištryškęs kraujas⁴⁰.

Iš stalo sureikšminimo bus kilę ir kasdieniai prietarai. Pavyzdžiui, pavalgęs neik aplink stalą – neapsivesi; nesėsk prie kampo – septynerius metus neištekėsi; nepalik ant stalo peilio ašmenimis į viršų, – kas nors juo susižeis ar kitą sužalos. Įdomu, kad stalas ir arkliavagi padėdavęs sugauti⁴¹. Reikėdavę tik stalo kojas pančiu surišti: vagis tada toli nenubėgs. O kad jį sąžinė užkamuotų, reikia ant kelio rastą pasagą vienu uknoliu prie stalo kojos prikalti. Tas uknolis ir draskys vagies sąžinę.

Stalo mitologizavimas labai ryškus vaiko gydymo nuo išgąščio ar gyvulio nuo „blogų akių“ procedūroje⁴². Plačiai paplitęs tikėjimas, kad „atbula“ ranka nubraukus ant visų stalo kampų papiltą vandenį, jis įgyjantis gydomųjų savybių. Tik reiktų tai padaryti „kryžmiškai“ ir dar durų rankeną juo nuplauti. Tada tokiu vandeniu vaikui suvilgomas veidas ir nušluostomas mamos sijono „padurkais“. Gyvuliui duodama jo išgerti arba jis pašlakstomas tuo vandeniu. O jeigu šeimininkas norėdavo, kad turguje pirktas paršelis

⁴⁰ Jablonskis, I. *Budrių kaimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1993, p. 176.

⁴¹ Vyšniauskaitė, A. *Lietuvio namai*. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 1999, p. 112.

⁴² Balkutė, R. Namų daiktai ir aplinka gydomojoje praktikoje. *Žmogus ir gyvenamoji aplinka*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 2007, p. 193–195.

gerai augtų ir „nebotų“ blogų akių, maišą su juo turėdavo apsukti aplink stalo kojas. Arba indą su vandeniu apsukę, per sietą tris kartus pašlakstydavo gyvulį.

Senovėje tikėta, kad skalsą namuose išlaiko dievaitis Pilnytis (prūsuose – Kurkas). Jam patalkina mitinės būtybės kaukai ir pagirniai. Šios namų dvasios pasirūpina, kad darbšti šeimyna per šventes ant stalo galėtų pasitiekti devynis valgius.

Antrasis baldas, kurį įnešdavo naujai pastatyton trobon, dažnai būdavo suolas⁴³. Negi valgysi stačiomis kaip arklys... Ant plataus suolo būdavo paklojama ir miegoti samdiniui ar kokiam prašalaičiui. Suolas, kaip ir stalas, turi užslėptų prasmių, kurias nusako tikėjimai, kilę iš dvasių pasaulio artumo mūsų protėvių gyvenimui. Suolas akivaizdžiai sureikšminamas per vestuves⁴⁴. Joms baigiantis būta papročio jaunesniąją seserį pakelti į nuotakos padėtį. Vadindavo tai žaismingai – „ištraukti iš pasuolės“. O apeiga vykdavo taip: merginą pasodina ant suolo ir valiodami triskart pakelia iki lubų. Tuo ši įgydavo vyresniosios teisę važiuoti su tėvais į jomarkus, būti vakaronėse pirmąją šokdinama, o užvis svarbiausia – galėjo jau laukti piršlių. Mama jaunimą už pakilojimą pavaišindavo, o dukrai tardavo: „Dabar tai atidarom tau vartus“. Kitados tokia apeiga būdavo taikoma ir po vyriausios sesers nelaimingos mirties, po jos pakasynų.

Dzūkuose ir mirusį nuprausdavo ant suolo. O štai dzūkų raudose į protėvių vėles taip krepiamasi: „Atkelkite vėlių vartelius, pasodinkite mano brangiausiąjį į vėlių suoloelį, į lemtąjį pulkelį...“ Ir į pasuolę būdavo numetami pirmieji maisto gabalėliai per „stalo kėlimo“ apeigas.

Per kalendorines žiemos šventes suolas įkūnija skiriamąją laiko ribą, kurią reikia peržengti. Štai Suvalkijoje žinomas šyvio šokdinimo paprotys⁴⁵. Žirgu ir raiteliu persirengęs vaikas šokinėja per suolą. Kuo aukščiau iššoks, tuo labiau bus pagirtas ir vaišėmis pamylėtas.

MARGOSIOS KRAIČIO SKRYNIOS

Tai dar vienas labai tradicinis baldas lietuvių namuose. Kraičio skrynios, arba kuparas, išsiskiria spalvingumu, esti ištapytas, išmargintas⁴⁶. Kuparo viršus išgaubtas, skrynios – plokščias; pasiklojus ką minkštesnio, galima ant jos ir miegoti. Kuparai paplitę Dzūkijoje ir rytų Lietuvoje, o aukštaitiškos skrynios yra platančios į viršų⁴⁷. Apskritai tai nėra iš senų senovės atėjęs baldas, mat anksčiau tos paskirties būdavo kraičkubiliai

⁴³ Klimka, L. Paprastų daiktų sakralumas: ką mąstė mūsų senoliai apie kasdienius daiktus – stalą ir suolą. *Kultūros aktualijos*, 2002, nr. 5, p. 14–15.

⁴⁴ Daniliauskas, A. Birštono apylinkių valstiečių baldai. *Kraštotyra*. Vilnius: LTSR paminklų apsaugos ir kraštotyros d-ja, 1978, p. 101–104.

⁴⁵ Kudirka, J. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga, 1993, p. 230–231.

⁴⁶ Keturka, A. *Spalva lietuvių liaudies baldų puošyboje: Skrynios, kuparai, spintos*. Vilnius: Mokslas, 1987, 136 p.

⁴⁷ Galaunė, P. *Skrynios. Sodžiaus menas*. Kaunas, 1931, p. 10–12.

Kraičio skrynja – jaunavedžių gyvenimo pradžia. Nacionalinis dailės muziejus

ar kraičloviai, dirbdinti iš šulelių ar skobti iš stuobrio. Tačiau kraičio skrynių ir kuparų dekoras yra labai tradicinis, perimtas iš kitų namų apyvokos daiktų puošybos⁴⁸.

Mergina žino, – kol neprisiaus bent poros skrynių margųjų lovatiesių, baltųjų patalo drobelių, žičkinių rankšluosčių, tol piršliai lenks jos kiemą. Taigi į skrynią ar kuparą sukraunama tai, kas sudarys būsimąjo vedybinio gyvenimo pagrindą. Iš čia ir tas ypatingas dėmesys baldui, jo puošybai. Dekoruojamas tik skrynių ir kuparų priekis, kai kada ir viršus. Įdomiausia, kad tie puošybos siužetai labai tradiciški, beveik visuose Lietuvos regionuose vienodi, nusižiūrėti iš verpsčių, rankšluostinių, indaujų dekoru. Dažniausiai ten ištapytas fantastiškas augalas, pražydęs tulpių, lelijų žiedais. Auga jis iš keisčiausių formų indo. Šakos aptūptos paukščių, dažnai ten ir gandras.

Neabejotina, kad tas augalas išsirutuliojo iš Pasaulio Medžio įvaizdžio⁴⁹. Juo išreiškiamas Visatos tridališkumas: šaknys kerojasi šventoje žemėje, apie kamieną sukasi kasdienis gyvenimas, šakose spindi dangaus šviesuliai. Augalo žiedai, tikėtina, kitados simbolizavo

⁴⁸ Usačiovaitė, E. *Lietuvių liaudies ornamentai: Valstiečių baldų puošybos ir simbolikos bruožai*. Vilnius, VDA I-kla, 1998, 147 p.

⁴⁹ Gimbutienė, M. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. Vilnius: Mintis, 1994, 144 p.

pažinimo vaisius. Gi indas, kuriame augalas tarpsta, bus kilęs iš žemės maitintojos ženklo – rombo ar trapecijos.

Spalvos parenkamos tos, kurios būdingos vienos ar kitos Lietuvos etnografinės srities tautiniams rūbams⁵⁰. Skryniose yra ir kitų regioninių skirtumų⁵¹. Vakarų ir vidurio Lietuvoje jų priekis sudalijamas į du laukus, kurių kiekviename piešiama po augalą. Rytų Lietuvoje – į tris dalis; centrinę užima fantastinis augalas, o šonines – nors po jo šakelę. Dalys viena nuo kitos atskiriamos geležies juostomis, kurios taip pat ornamentuojamos iškarpančiomis. Papuošti ir užrakto bei kampų apkaustai. Tik suvalkiečiai skrynių nekaustydavo.

Šio baldo išdabiniu kaimo žmonės ypač pasidžiaugdavo per vestuves⁵². Tada skrynias įgyja simbolinę reikšmę, nes nuotakos kraičio išvežimas – viena svarbiausių vestuvinių apeigų. Tam būdavo kviečiami geri kaimynai. Aukštaičiai juos vadindavo kraičvežiais, plunksniais, duoniais, dragūnais, šarvininkais. Jiems nupindavo aukštas šiaudines kepurės, apjuosdavo šiaudiniais diržais su prikabintais šiaudiniais kardais. Dar apkaišydavo žolynais ar žibuliais. Kraičvežių vežimus ir arklių pakinktus taip pat gražiai papuošdavo, o prie lanko pritvirtindavo iš šiaudų nupintas lėles – bernelį ir mergelę. Nelengva būdavo kraičvežiams jaunosios dalią išvežti. Pamergės ir kitas jaunimas, sustoję ant prieklėčio, juos pasitikdavo pašaipiomis dainuškėmis, vadinamomis lotinėmis. Jaunoji ima virkaut, kad jos kraitį išveža svetimon šalėlėn, o jos mama skrynią perjuosia juosta ir suriša, atsisėda ant viršaus. Ką beveiks kraičvežiai – turi išpirkti kraitį. Tik tada gauna išsinešti skrynią. Jie labai žiūrėdavo, kad slenksčio neužkliudytų – jaunoji gali sugrižti namolei našlele... Nuvežus kraitį į jaunojo sodybą, klėtis randama užrakinta. Priims skrynią vidun tik tada, kai ant rakto užriš margąją juostą.

ŠLUOTA NAMUOSE

Pirmas įspūdis apie namų šeiminkus – ar švaru troboje, ar asla neprišnerkšta. Apsišluoti – šeimos merginų ir šeiminkės rūpestis. Bet tas tvarkymasis taip pat turėjo savo nerašytas, taigi paprotines, taisykles⁵³. Aslą šluodavo beržine, duonkepę krosnį – pušine, dar vadinta skujine, šluota. Jeigu sumaišytų ir, tarkime, pušine iššluotų pirkią, visokių bėdelių namams prisišauktų: vanagai viščiukus išnešios, šeškai vištas išpjaus, o darželio gėlės nežydės. Jeigu ta pačia šluota klojimo grendymą pašluotų, – pelės javus kapos.

O kaipgi reikia šluoti? Mergina tai turi daryti tik pati viena – antraip vėjas stogą nuplėš, linai nederės ar kurią iš šlavėjų vilkai papjaus... Pradėti nuo durų į aslos vidurį, – „tada duona iš namų neišeis“. Bet merginos nepaisydavo tokio prisakymo ir atkakliai šluodavo durų link, – kad greičiau ištekėtų. Jeigu palikinėtų trobos pakampėse šiukšlių, labai

⁵⁰ Mikėnaitė, A. *Lietuvių liaudies baldai*. Katalogas. Vilnius, 1992, XXX p.

⁵¹ Žemaitytė, Z., Petrulis J. Margos skrynios. *Kultūros barai*, 1967, nr. 4, p. 36–38.

⁵² Buračas, B. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 384–390.

⁵³ Vyšniauskaitė, A. *Lietuvio namai*. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 1999, p. 146–150.

tikėtina, kad gaus tinginį vyrą, kuris iš tingumo bus net barzda apaugęs, o būsimieji vaikeliai bėginės apsisnargliavę. Pradėjus pirkią šluoti, sustoti nebegalima, – antraip ištekėjusiai vyras „kailį vanos“... gal ir už tingumą. Sušlavus šiukšles, jas laikyti kampe ilgėliau negerai, – skolininkai pinigų negražins. Negalima leisti, kad kas kitas sąšlavas laukan išneštų. Sakydavo, kartu ir šlavėjos protą, atmintį išpils. Griežtai drausta trobą šluoti po saulėlydžio: taip gaisrą namams galima prisišaukti, laimę ir darbų sėkmę iš namų iššluoti; o gal net kam nors iš namiškių mirtį priartinti. Senieji drausdavo pirkią šluoti pirmadienį, – tada ūkis nusigyventų. Negalima namų tvarkyti ir prieš kelionę. Nesvarbu, kad susiruošta tik į turgų ar malkų miškan. Reikia palaukti, jei kas iš namiškių dar nesugrižęs, – „kad kely kas blogo neatsitiktų“. Ir žinia, niekas pirkios nešluodavo šv. Kalėdų ar Velykų dienomis, nes tada „visų metų laimę iššluosi – arudai tuštės, o vištos daržus kapstys“.

Kai matai, kad aslą šluoja, turi pasitraukti į pašalį. Būsi slunkius – „apšluos aplinkui“. Tada senberniu liksi, dovanų per vestuves negausi. O dar gėdingiau – gauti į kuprą su šluota. Tokio tai jau niekas į kūmus nekvies...

Trobą iššlavus, šluota statoma arčiau krosnies į kampą. Mįslės apie ją labai smagios: „Šatojasi, matojasi, kampe kavojasi“. Arba: „Šarangė varangė, po suolu susirangė“. Ir dar: „Višta surišta ir į kampą įkišta“. Kai šluotelės lapai nubyra ir belieka stagarai, tai sako: „Kuo meška senyn, tuo nagai aštryn!“ Tas mįslių įmantrumas rodo, kad kampas, kur šluota stovi, kitados laikytas namų dvasių buveine. XVI a. autorius Jonas Lasickis, nemokėdamas lietuviškai, į dievybių sąrašą įrašė šluotražį, taigi dvasių buvimo vietą supainiojo su jos nuoroda. Kampo su šluota reikšmingumą įrodo toks paprotys⁵⁴. Jeigu reiktų važiuoti į teismą, tai skujinę ir žarsteklį kampe apversdavo pelenuotais galais į viršų, kad teisybę surastų. Tą patį padarydavo, sūnų išlydėdami į kariuomenę, kad gyvas ir sveikas sugrižtų.

Žemaičiuose per vestuves būta apeiginio šlavimo. Jaunesnioji nuotakos sesuo antrą dieną iššluodavo aslą, tuo parodydama, kad perima namuose vyriausios teises. Jeigu tai darytų jos mama, muzikantai nepraleistų progos iššišaiptyti, o sąšlavas vėl po aslą išbarstyti.

Labai įdomių būta tikėjimų, siejamų su persikėlimu į kitą būstą. Patariama su daiktais kartu atsivežti ir truputį sąšlavų, jas išbarstyti ant grindų. Tardavo taip parsivežą savo laimę, nors jos dalis ir liko senoje vietoje. Atsivežtąsias šiukšles sušluodavo kitos dienos rytą ir sudėgindavo krosnyje. Gi ankstesniojo būsto nereikia palikti labai švariai iššluoto, – tada nauji jo gyventojai sunkiai čia prasigyvens, bus skurdo kamuojami. Štai kas ta šluota! „Tamsi panelė po kerčias lando, visiems akis šviesina!“ Patarlė dar pamoko: „Ir geriausia šluota iš namų bėdų neiššluosi“. Tačiau: „Surištos šluotos neperlauši“ – šeimos ir giminės vienybė padės nugalėti visus sunkumus.

⁵⁴ Klimka, L. *Lietuviškų švenčių rate*. Vilnius: Žara, 2009, p. 92–93.

KIEMO ŠULINYS

Kokia gi sodyba be šulinio? Nebent šaltinėlis kur netoli almėtų... Vietą šuliniui parinkti – didelis menas. Vienas vandens artumo požymių – nedirbamoje dirvoje priaugę arklio rūgštynių (rūgčio) kerai. Būdavę mokačią vietą šuliniui surasti ir su virgule, žilvičio ar lazdyno dvišakiu. Ieškotojas suima į delnus po šakelę, o drūtgalis lieka laisvas. Vaikštant po kiemą, jis palinksta žemyn tose vietose, kur arti vandens gysla. Bet toli gražu ne kiekvienas geba su virgule „susikalbėti“, be to, ir prityrusiems virgulininkams ne visada sėkmė šypsosi. Senoviškas šaltinio vietos ieškojimo būdas yra toks. Spėjamosiose vietose iš vakaro padedama po kuokštelį vilnų, išpeštų iš senų kailinių. Tie kuokšteliai užvožiami molio ąsočiais ir dar kuo nors šiltai apklojami. Iš ryto žiūrima, kuris gi bus labiausiai drėgmės prisigėręs; toje vietoje ir kasama.

Šulniakasyba, kaip ir kiti amatai, turi savų meistrystės paslapčių⁵⁵. Pirmiausia, ne kiekvienas galėjo tokio darbo imtis. Kaip yra aukščio bijančių, taip ir – gylio. Darbas nelengvas ir pavojingas. Reikia tvirto, ramaus charakterio, nuovokumo. Todėl ir talkininkus meistras rinkdavosi pagal save, ne kokius „pijokus“. O šulinį kasdavo tik pas jam malonų žmogų... Jeigu meistrui nepavyktų surasti gyslos, tektų labai gilų šulinį kasti. Gal ir apskritai neprisikas vandens. Tokius atvejus šulniakasybės atsimesna visą gyvenimą. Dar ir užmokesčio tada negaudavo.

Gilų šulinį kasant, meistrui trūksta oro, tad pagalbininkai aukštyn žemyn nuolat varinėja tuščią kibirą – ventiliuoja. Būna ir taip, kad dugne susirenka nuodingos dujos, – jeigu netoli būtų kokios pelkės. Patyręs meistras prieš darbą į kibirą įsodina vištą ar katę ir nuleidžia žemyn. Ištrauks pridususią – pavojinga; tada įmeta uždegtą popierių – teišsprogsta.

Senovėje šulinių šonai būdavę mediniai⁵⁶. Meistras sunerdavo pušinių smalėkų rentinį – antžeminę šulinio dalį. Viduje turėtų likti maždaug metras pločio, metras ilgio. Trumpu kastuvėliu pakasdavo priešingose pusėse po rentiniu ir pakišdavo po tašelį su išpjautomis įrantomis sujungimui. Tada kitose priešingose pusėse iškasdavo žemę dar dviem tašeliams. Taip rentinys „auginamas“ iš apačios – nebus pavojaus, kad žemės užvirs. Kai pasiekiamas vanduo, pušinius rąstigalius pakeisdavo drebuliniais – tie vandenyje geriau laikosi. Medinių šulinių gylis būdavo 4–5 metrai. Nelabai gilius išgrįsdavo ir akmenimis. Tokį, pavyzdžiui, galima pamatyti Maironio tėviškėje Pasandvaryje. Dar ir prieškariniu šulinius darydavo iš tradicijos akmeninius⁵⁷. Būtina tokius išsaugoti kaip krašto įdomybę.

Kai cementas atpigo, šulinio rentinius imta daryti iš betoninių žiedų. Vadino juos įvairiai – gisonais, bonais. Būta dviejų rūšių – kaimiški ir valstybiniai. Šie pastarieji metro

⁵⁵ Kasperavičius, V. Šulniakasių darbai ir tradicijos. *Liaudies kultūra*, 1998, nr. 4, p. 53–57.

⁵⁶ Vaitekūnas, V. *Lietuvos valstiečių šuliniai XIX a. ir XX a. pirmoje pusėje*. Lietuvos TSR liaudies buities muziejaus metodinė medžiaga. Rumšiškės, 1982, p. 52–54.

⁵⁷ Vaitekūnas, V. Akmeninis šulinys. *Kraštotyra*. Vilnius: LTSR paminklų apsaugos ir kraštotyros d-ja, 1970, p. 197–199.

aukščio ir metro skersmens, 400 kg svorio; kaimiški būdavo 20-čia centimetrų mažesni ir siauresni. Šulniakasiai patys žiedų negamindavo, – tai šeimininko rūpestis. Ar pats nulies, ar nupirks. Meistras tik patikrindavo kokybę. Pavers ant šono ir trenks kūju. Jei skamba kaip varpas – geras. Patį skambiausią leisdavo žemėsna pirmąjį. Ir labai svarbu nenukreivinti kasant, tik tada žiedai gerai „eina“ gilyn. Jei gruntas lengvas – kelios dienos ir šulinys iškastas. O jeigu molis, darbas gali užtrukti ir mėnesį, ir ilgiau. Dar blogiau, jeigu pasitaikytų „plavūnas“ – toks labai birus gruntas. Kad meistriui dirbant kas nors ant galvos neužkristų, saugodavo įstrižai atremta stora lenta. Ženklą parankiniams traukti žemę į viršų meistras duodavęs varpeliu arba koku skambiu žodeliu. Išlipti iš šulinio, jei tas iš kaimiškų bonų, galima ir pačiam, atsirėmus nugara, spiriantis kojomis ir prisilaikant už virvės.

Bet štai bekasant pasirodė pirmas vanduo, – tuoj kviečiamas šeimininkas, tegu pasidžiaugia kartu. Tą dieną nebedirbama, nes rytoj bus sunkiausia. Meistras juokomis prašydavo šeimininko „šliūbinio“ kostiumo, suprask, kokių palaikių rūbų. Mat teks dirbti iki juosmens vandenyje. Kasama specialia „šiupele“, kurioje prabadytos skylutės vandeniui išbėgti. Ir vis tiek iš kibiro lašete laša vanduo kasėjui ant galvos. Šulinys bus baigtas, kai vanduo apsems 1,5 žiedo. Tada dugnas pažvyruojamas, ir šeimininkas gali priimti darbą. Drąsų nuleisdavo žemyn, o keliant į viršų, virvė tariamai užstrigdavo, – pameistriai reikalaudavo „patepti“, pasižadėjimo gerai pavaišinti. O meistro jau laukdavo iškūrenta pirtelė.

Kad naujo šulinio vanduo būtų skanus, šeimininkas savo ranka įberdavo keletą saujų druskos. Tikėtina, kad šis paprotys kilęs iš aukojimo požemio vandenų dievybei. Dabar tik vaikus suaugę gąsdina Maumu, – baidykle, gyvenančia šulinyje. Tegu jie nesiartina prie rentinio. Jaunamartė senovišku papročiu po pirmaryčio ant rentinio padėdavo savo išaustą juostą – reikia prisijaukinti šulinio dvasią. Mitologijoje šulinys – tarsi langelis į anapusinį pasaulį. Štai pasakoje našlaitę piktoji pamotė įstūmė į šulinį. Ir nieko blogo jai neatsitiko: rado ten žydinčias pievas, šviečiančią saulutę ir sutiko ten močiutę, jau seniai apleidusią šį pasaulį. Štai kodėl sakoma, kad iš gilaus šulinio ir dieną žvaigždės matomos...

Šulinio rentiniai pagal konstrukciją esti dvejopi: su svirtimi ir su velenu⁵⁸. Svirtiniai senesni, jų įrengimas paprastesnis. Veleniniai dažniausiai turi dvišlaitį stogelį; nereta, kad ir ornamentuotą. Prie šulinio veda takelis, apsodintas gėlėmis ar daugiamečiais krūmokšniais.

Yra ir kitų tikėjimų, susijusių su šuliniu⁵⁹. Kad vanduo kokio užkrato nepasigautų, o ir apskritai, kad čia kokia nelaimė neatsitiktų, į medinį rentinį šulniakasys sunėrime įkirs-

⁵⁸ Bertašiūtė, R., Baltrušaitis, V., Burinskaitė, I., Žumbakienė, G. *Vakarų Aukštaitijos tradicinė kaimo architektūra*. Vilnius: Etninės kultūros globos taryba, 2008, 75 p.

⁵⁹ Brajinskienė, E. Apie šulinį, pirtį, jaują. *Žmogus ir gyvenamoji aplinka*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 2007, p. 86–88.

davo kryželį ir įdėdavo pašventintų žolelių – lygiai kaip namą statant. Taip pat sakydavo: neik prie šulinio prikimšta burna, čiaumodamas – varlių vandenyje atsiras. Netinka į svetimą šulinį dirščioti; matyt, šis draudimas turi mitologinę potekstę, nes prie šulinio per žiemos šventes būdavo buriama tos šeimos sėkmė ateinančiais metais. O šv. Kalėdų vidurnaktį vanduo šuliny pavirstas žaliuoju vynu, stebuklinguoju gyvybės vandeniu. Dar toks keistas tikėjimas: jei kas pyktį sodybos šeimininkui turėjo, stengėsi nemačiomis į jo šulinį geldutę įmesti, kad žmona jam vien dukras gimdytų...

Būtais šulinio sureikšminimas atsispindi daugybėje patarlių ir priežodžių; atėjusių iš senovės. Sakoma: „Prie šulinio – visos kaimo naujienos“, „Į šulinį nespjauk, nes po smerčio reiks visą išgert“, „Kaip gyveni? – Kaip šuva šuliny: nei išlakt, nei išlipt!“ O kai troboje pritrūkdavo vandens, šaukiama: „Šuliny dega!“ Ir kas nors iš namiškių turi ten bėgti su kibiru. Įdomios ir mįslės paminint šulinį: „Gili šulinėlė be dugno. Kas?“ Atsakymas – žiedas. „Ant šulinio kranto duonos kampelis“ arba „Šuliny sūris“. Tai apie mėnulį. Ir žmogaus būdą galima palyginti su šuliniu: „Man pasakyti paslaptį, kaip akmenį mesti į šulinį“; „Veido menko, bet balsas – kaip iš giliausio šulinio!“; „Žiūri kaip ožys į šulinį“. Ir linksniau: „Išsidirbinėja kaip šuo šuliny“. Piršlys, girdamas jaunikių: „Jo ūkyje medaus šuliniai, pieno prūdai“... O štai posakis apie merginą: „Paliko pas ūkininką šulinės rankeną sukti“, reiškia, kad ji dar ir šiemet neištekėjo. Tačiau bene svariausiai pasakoma apie darbo išmanymą: „Amatas yra aukso šuliny!“

SODYBOS TVORA IR VARTAI

Lietuviška sodyba ir žemės valdos nuo senų senovės būdavo aptveriamos. Žinia, ne tam, kad pabrėžtų nuosavybę. Tvoros reikalingos, kad gyvuliai žalos pasėliams nepadarytų. Pamiškių dirvos aptveriamos nuo laukinių žvėrių ar nerūpestingų naktigonių saugomų arklių. Gėlių darželiai sodyboje būdavo papuošiami dailia tvorele, kad vištos jų neiškapstytų. Kaimo keliukai – tai išgenos į ganyklas, jos vėlgi turi būti aptvertos, antraip piemenėliai gyvulių nesuvaldytų.

Lietuvoje būta labai įvairių tvorų. Bene labiausiai paplitusios pinučių, arba žiogrių, tvoros. Štai kaip jos apibūdinamos: „Per žiogrį neperlipa žmogus, neperšoka joks gyvulys, net šuo, katinas ir tas pagal stulpą ima kabinėtis, didelei baimei ištikus, – šiaip nemėgsta žiogrio... Žiogris – brangi tvora. Reikalingi stulpai, skersinės laibos kartys, daug žiograrikių – senų eglių kiek kumpokos šakos. Labai patvari tvora“⁶⁰.

Žemaitijoje buvo didžiausia tvorų įvairovė⁶¹. Čia būta pintinių, statinių, gulstinių – vien iš karčių, pusgulstinių, skeltinių karčių. Ir net iš akmenų sukrautų, vadinamų uolomis.

⁶⁰ Končius, I. *Žemaičio šnektos*. Vilnius: Vaga, 1996, p. 96.

⁶¹ Bomblauskas, J., Burinskaitė, I., Žumbakienė, G. *Žemaitijos tradicinė kaimo architektūra*. Vilnius: Etninės kultūros globos taryba, 2008, p. 59–60.

Kartys prie stulpelių būdavo tvirtinamos be vinių, pririšant karnomis, vytelėmis, spygliuočių šaknimis⁶².

Tik XX a. sodybos imtos tvirti statinių, vadinamų dar „štakietais“, tvoromis. Lentinės gi vadintos „zomačiais“. Ties takais takeliais per tvoras būdavo įrengiamos lipynės. Iš abiejų tvoros pusių padėdavo ar plokščią akmenį, ar kaladę pasilypėjimui. O jau aukščiau ant įkaltų kuolų pertiesdavo lentos nuopjovą.

Tvoros pavadinimas kilęs nuo veiksmo įvardijimo – „tvirti“, kuris yra žodžio „kurti“ sinonimas. Taigi galima manyti, kad tvoros tvėrimu būdavo užbaigiama sodybos statyba, įsikuriama joje. Štai kodėl tvora paminima ir senuosiuose papročiuose bei tikėjimuose. Kartais tai netgi apeigų atlikimo vieta. Šiaurės rytų Lietuvoje merginos per Jurgines, pasilypėjusios ant tvoros, išgiedodavo žemės žadinimo giesmes. Vilnijuje būta pavasario šaukimo šventės: trečiosios metų neomenijos metu merginos išbėgdavo galulaukėn pasitikti tekančios saulės, pasveikindavo ją dainomis, pasilypėjusios ant tvorų⁶³. Po Kūčių vakarienės, burdamos savo ateitį, merginos apglėbdavo tvoros statinius ir skaičiuodavo, ar porinis jų skaičius. Arba suduos pagaliu į tvorą ir klauso, iš kur pasigirs šunų lojimas, – iš ten reikia laukti ir piršlių⁶⁴.

Su tvora atsargiai turi elgtis besilaukiančioji moteris⁶⁵. Nėščiai negalima perlįsti tvorą, žengti per jos sudūrimą, laiptoti lipynėmis, – kad gimdymas nebūtų sunkus, kūdikis gimtų sveikas ir neužaugtų vagimi. Jei labai norėtų susilaukti berniuko, ant tvoros kuolo turi pamauti puodą, tik kad būtų be mažiausio įtrūkimo. Motinos ir vaikams neleisdavo per tvoras landžioti: prastai augs. O žengiant lipyne, negalima ko nors valgyti ir dar laikyti už kuolo. Pavasarį tvorų netverdavo tol, kol nepraūžė pirmoji liūtis. Antraip ištiks sausringi ir nederlingi metai. Tikėta, kad tvoros negalima statyti ir tądien, kai sėjamos kanapės: jų dygimas bus užtvertas.

Tvoros mitinį sureikšminimą primena kalbos puošmenos – patarlės ir priežodžiai: „Gražiai gyvenam ir tvoras kūrenam“, „Ant savo tvoros ir gaidys garsiau gieda“, „Ką nori daryk, tik per tvorą nemesk“, „Tai gera statinių tvora, uodas snapo neiškiš“, „Kaip paukštelis be poros, taip laukelis be tvoros, kas nori, tas pešioja“, „Tai laikai: į tvoras įsikibę svyruoja“, „Rėkia kaip tvoron įkliuvęs“, „Gera audėja ir tvoroj išaudžia“, „Nelaimės vaikščioja ne tvorom, o žmonių galvom“. Ir posakiai, vadinamieji frazeologizmai: „per tvorą šokti į kitą pusę“, „skūrą padžiauti ant tvoros“ – reiškia numirti; „dantis ant tvoros pakarti“, „gomurį padžiauti ant tvoros“ – badauti, „galvą įkišti į tvorą“ – blogai nutekėti, „tvoromis eiti“ – šėlioti, „smilgų tvoras tvirti“ – kurti nerealius planus. Žmogaus savybes taip pat galima nusakyti, lyginant su tvora: tvoragerklis – tas, kuris pernelyg garsiai kalba, rėksnys; tvorapalaikė – pikta moteriškė, „nei į tvorą, nei ant tvoros“ – niekam tikęs.

⁶² Budkus, P. Žemaičių tvoros. *Gimtasai kraštas*, 1936, nr.1 (9), p. 19–23.

⁶³ Narbutas, T. *Lietuvių tautos istorija*. Vilnius: Mintis, 1998, p. 327.

⁶⁴ Kudirka, J. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga, 1993, p. 132–134.

⁶⁵ Vyšniauskaitė, A., Kalnius, P., Paukštytė-Šaknienė, R. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 2008, p. 440.

Vartai irgi turi tam tikrą svarbią erdvę uždarančio ir atveriančio elemento realią bei simbolinę prasmę. Juos turėdavo ir kaimas, ir kiekviena sodyba. Pavyzdžiui, Darsūniškio kaimas prie Nemuno tebeturi netgi mūrinius vartus, kurių nišose – šventųjų globėjų skulptūrėlės.

Vartai reikšmingi darbo, šeimos ir kalendorinių švenčių papročiuose⁶⁶. Iki vartų palydimas garbingas svečias; kaimynai – tik iki trobos durų, kad „dienos neišsineštų“. Per Jurgines, išgenant gyvulius į ganiavą, ties vartais padėdavo į kailinius suvyniotą tvarto raktą, – kad visi sugrižtų rudenį. Suvežant rugių pėdus nuo laukų ypač atidžiai žiūrėta, kad iš paskutiniojo vežimo nei grūdėlis neišbirtų anapus vartų – duona galinti „išeiti iš namų“. Per vestuves prie kiemo vartų vykdavo „svetimos šalies“ ir namiškių pasižodžiavimas. Jei piršlio atsakymai į paklausimus geri ir juokingi, įsileis vidun. Simboline prasme toks egzaminas labai svarbus, nes sodybos kiemas yra savoji erdvė, visokeriopai saugotina. Už vartų – svetimas pasaulis, kupinas nežinomybės ir pavojų, gal net pikty kėslų. Jaunojo sodybos vartus vestuvinininkai privalo atverti lauktuvėmis, marti – dovanomis⁶⁷. XVII a. šaltiniai liudija, kad važiuojant jauniems pro vartus, po ratais būdavo metamas uždegtas šiaudų kūlys, tikint apvalomąja ugnies galia.

Gimus mergytei, pribuvėja pirmojo prausimo vandenį išliedavo ant vartų stulpelio, kad toji užaugusi neužsibūtų mergaudama. Gi numazgojus mirusįjį, vanduo išpilamas už vartų, tris kart jį peržegnojus ir liejant kryžmiškai. Būtinai taip darydavo, rengiantis laidoti savižudį – tikėta tuo užkertant jo vėlei kelią vaidentis namuose.

Liaudiškieji tikėjimai, prietarai, burtai nėra mažmožiai. Atidus tyrinėtojų žvilgsnis įžiūri juose svarbius tautos dvasinės kultūros dalykus – dorovės ir moralės saitus, įtvirtinusius tradicinę gyvenimą nelengvomis gamtos ir istorijos padiktuotomis sąlygomis.

IŠVADOS

Daugybė tikėjimų ir papročių, susijusių su gyvenamuoju būstu, tautos sąmonėje susiformavo per tūkstantmetę žemdirbiškos patirties istoriją; tai būta labai sudvasintos pasaulėjautos, padėjusios įveikti nelengvos buities kasdienybės monotoniją. Atskiros tradicinio namo vidinės dalys – geroji kerčia, krosnis, slenkstis bei tradiciniai baldai, lygiai ir sodybos elementai – šulinys, tvora, vartai – turėjo labai sureikšmintas mitologemas. Jos laikytinos reliktais istorinės atminties apie senosios baltų religijos namų dvasių ir mitinių būtybių manifestacijų vietas. Mitologinių įvaizdžių realumas senovėje padėdavo spręsti visas šeimoje kylančias dorovines ir moralines problemas. Archajiškų tradicijų gyvybingumas – išskirtinė lietuvių etninės kultūros ypatybė.

⁶⁶ Čilvinaitė, M. Tvoros, išgana, vartai, vartkeliai. *Gimtasai kraštas*, 1943, nr. 31, p. 385–387.

⁶⁷ Petruelis, J. Senov. sodybų vartai. *Gimtasai kraštas*, 1942, nr. 30, p. 156.

LITHUANIAN DWELLINGS: BUILDING CUSTOMS AND MYTHOLOGEMS

Summary

The article briefly overviews the historical development of a Lithuanian dwelling and, on the basis of traditional customs and folk beliefs, reconstructs mythologems of the separate elements of a house. The folklore tells us about a great affection of Lithuanian people for their homes. This signifies a sedentary ethnos that has become very close to their homeland over thousands of years. While thinking mythically, the process of building a house was viewed as a cosmogonic act – the creation of your own world where one would spend their lifetime. The builder seemingly engages in divine activity. Hence, we can speak of mythologization of separate elements of the house interior and the most important pieces of furniture: they would become really significant, even sacred, at some moments in life or on calendar holidays. The mythologems of the good corner, furnace, threshold, table, bench, dowry chest are considered to be the relics of historical memory as the manifestation places of the house-spirits and mythical creatures of the old Baltic religion. In the past, the realism of mythological images helped to solve all moral problems in the family. Even today it is worthwhile to consider the significance of these issues as they contain important socio-psychological accents that precondition a harmonious, happy life.

Keywords: ethno-architecture, building customs, mythologems, furnace, window, threshold, dowry chest, table and bench, broom, well, fence, and gate.

VAIKŲ RELIGINIO AUKLĖJIMO LIETUVOS KAIMO ŠEIMOJE YPATYBĖS XX A. PIRMOJOJE PUSĖJE

SANTRAUKA

Straipsnyje, remiantis etnografinių lauko tyrimų duomenimis, etnologų ir liaudies pedagogikos tyrėjų darbais, nagrinėjamas vaikų religinis auklėjimas šeimoje Lietuvos kaime XX a. pirmojoje pusėje. Atskleidžiami šio auklėjimo būdai, formos ir siekiai bei religinio vaikų ugdymo sistemos ypatybės, aiškinamasi, kas šeimoje buvo svarbiausi religinio mokymo pagrindus diegę asmenys ir koks jų veiklos turinys, aptariamas vaikų įtraukimas į įvairias individualias bei bendras religines apeigas. Tyrimu nustatyta, kad šeimoje religinius vaiko įsitikinimus formuojantis pagrindinis asmuo buvo motina, tuo tarpu tėvui, kaip ir kaimo bendruomenei, teko socialinė vaikų religinės elgsenos kontrolės priedermė. Šeimoje buvo siekiama nuo pat kūdikystės išmokyti vaikus suvokti religinių simbolių prasmę, melstis. Todėl vaikų religinio auklėjimo esmę sudarė nuoseklus sąmoningo krikščionio ugdymas, kuriam buvo taikomi individualūs ir kolektyviniai religinio mokymo būdai.

Pagrindinis vaikų religinių nuostatų formavimo šaltinis buvo Dekalogu grįstas motinos religinis patyrimas. Tradicinėje šeimoje vaikams buvo privalomi religiniai veiksmai bei jų kontrolės mechanizmas. Ypatingą reikšmę turėjo vaikų įtraukimas į religines apeigas namuose ir viešas praktikas. Nemažą reikšmę religiniam mokymui turėjo seneliai, kurie, kaip ir tėvai, prižiūrėdami vaikus diegė jiems krikščioniško gyvenimo vertybes, kadangi senelių ir tėvų tikslai bei siekiai, auklėjant vaikus, sutapo. Šeimoje sukurta individualių ir kolektyvinių mokymų bei veiksmų sistema laidavo Dekalogo priesakų perdavimo iš kartos į kartą sėkmę, gyvavusią per visą XX a. pirmąją pusę.

Esminiai žodžiai: religinis auklėjimas, šeima, žegnojimas, maldos, giesmės, motina, tėvas, seneliai.

ĮVADAS

Tradicinėje lietuvių šeimoje jaunoji karta buvo auklėjama ir rengiama gyvenimui pagal istoriškai susiklosčiusią pedagogiką bei papročius¹. Kalbėdami apie liaudies pedagogiką, pirmiausia akcentuojame kaimo gyventojų – valstiečių ar kitų sluoksnių žmonių – pedagoginę išmintį, kurioje galima išskirti keletą sąveikaujančių sričių, – tai darbinis, moralinis, estetinis, etinis ir kitoks auklėjimas. Visas liaudies pedagogikos sritis vienija krikščioniškoji pasaulėžiūra kaip ideologinis liaudies pedagogikos pagrindas. Tai pasauliniu mastu paplitęs reiškinys, kai religija tampa esminiu liaudies pedagogikos šaltiniu².

¹ Žr. Vyšniauskaitė, A. Kaimo šeima. Vyšniauskaitė, A.; Kalnius, P.; Paukštytė, R. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995, p. 122.

² Žr. Кукушкин, В. С. *Этнопедагогика*. Москва-Воронеж: Издательство Московского психолого-социального института, 2002, с. 108–144.

Svarbiausia kiekvieno žmogaus gyvenimo prasmės išraiška buvo tikėjimas – neišvengiamai akistata su Aukščiausiuoju, pagrindiniu žemiškosios būties krikščioniškos vertės ir kokybės vertinimo kriterijumi.

Vaikų religinio auklėjimo atskleidimas yra vertingas liaudies pedagogikos ir liaudies kultūros bei tradicinio gyvenimo būdo pažinimo požiūriu. XX a. pirmojoje pusėje kasdienės žmogaus egzistencijos esmę nusakantys vertybiniai orientyrai, kaip asmenybės integralaus ugdymo segmentai, buvo pradedami formuoti vaikystėje, dar ikimokykliniame amžiuje. Tradicinio auklėjimo forma ir turinys buvo dinamiški, kito ir buvo keičiami kartu su vaiko amžiumi, individualiomis jo savybėmis, veiklos pobūdžiu, jie iš esmės neturėjo formalizuotos sistemos. Tuo tarpu religinis auklėjimas buvo tas nemokyklinio ugdymo baras, kuris permanentiškai vyko nuo ankstyvos vaikystės iki vaikų savarankiško gyvenimo pradžios. Svarbiausias šiame auklėjime yra tas jo bruožas, kad, skirtingai nuo įvairių pasaulietinio turinio liaudies pedagogikos sričių, kurioms būdinga tradicijos keliu perduodami praktiniai įgūdžiai ir bendražmogiškosios vertybės, religiniame auklėjime glūdėjo liaudies suvoktos bei interpretuotos krikščioniškos tiesos, visų pirma Dekalogo taisyklės. Žinoma, tokio auklėjimo turinys ir lygis tiesiog priklausė nuo tėvų religingumo ir religijos suvokimo laipsnio, nes žinių perdavimas vyko tradicijos keliu. Padėtis ėmė radikaliai kisti XX a. antrojoje pusėje, kai sovietų valdžia, pirmiausia per mokyklas, ėmė kištis į vaikų auklėjimą šeimoje, drausti mokymą bažnyčiose ir kitais būdais siekė suteikti vaikų pasaulėžiūrai materialistinį pagrindą. Dėl šios priežasties straipsnio objektu pasirinktas XX a. pirmojoje pusėje gyvavęs religinis vaikų auklėjimas šeimoje; straipsnio tikslas – atskleisti šio auklėjimo būdus, formas ir siekius bei religinio vaikų ugdymo sistemos ypatybes.

Straipsnyje sieksime išanalizuoti, kokiais būdais ir keliais, veiksmais ir verbalinėmis priemonėmis vyko vaikų religinis ugdymas šeimoje; pabandydysime nustatyti svarbiausius religiniame mokyme veikusius asmenis ir jų veiklos turinį; aptarsime liaudiškos krikščioniško auklėjimo sistemos pagrindus, vaikų įtraukimą į individualias ir kolektyvines religines apeigas.

Religinis vaikų auklėjimo ypatybių tyrimas ilgai buvo be didesnio mokslininkų dėmesio, nes jo turinys atvirai kirtosi su siekiais formuoti vaikų materialistinę pasaulėžiūrą. Antai pirmojo sovietinės okupacijos dešimtmečio pabaigoje ikimokyklinėms įstaigoms ir mokyklai buvo keliamas uždavinys kovoti su „negerovėmis“, atsineštomis iš šeimos, – prietarais, trukdančiais vaikų komunistinės pasaulėžiūros formavimą, nenorą ugdyti vaikus sovietinių švenčių dvasia, garbinti naują valdžią ir jos vadus³. Tokių uždavinių kėlimas yra įdomus tuo, kad jis rodo religijos esminio vaidmens tradicinėje lietuvių šeimoje ir liaudies pedagogikoje pripažinimą. Sovietinėje pedagogikoje mokyklinio auklėjimo ateistinis diskursas, kaip kompleksinio materialistinio vaikų pasaulėžiūros formavimo pagrindas,

³ Žr.: Laužikas, J. Mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas. *Tarybinė mokykla*, 1948, nr. 5, p. 20–21; Kielenė, I. Visuomeniškumo pagrindai priešmokykliniame auklėjime. *Tarybinė mokykla*, 1948, nr. 3, p. 40.

gyvavo per visą sovietmetį⁴, todėl aišku, kad tuo metu tirti liaudies pedagogikos religinio auklėjimo klausimus praktiškai buvo neįmanoma.

XX a. pabaigoje, po Nepriklausomybės atkūrimo, pasirodę pirmieji darbai liaudies pedagogikos tema daugiausia atskleidžia lokaliųjų tyrimų patirtį⁵. Panašaus pobūdžio ir pirmieji straipsniai, kuriuose specialiai aptariami kai kurie religiniai liaudies pedagogikos bruožai.

Išsamiausi vaikų religinį auklėjimą XX a. pirmojoje pusėje nagrinėjantys etnografinių lauko tyrimų Šiaulėnų apylinkėse (Radviliškio r.) medžiaga grįsti straipsniai yra parašyti I. Čepienės⁶. Pažymėtini I. Stonkuvienės darbai, kuriuose ji nagrinėja bažnyčios ir mokyklos įtaką vaikų ugdymui valstiečių šeimoje XX a. pirmojoje pusėje, berniukų ir mergaičių auklėjimo skirtumus, dorinio vaikų auklėjimo ypatumus⁷.

Atskirai verta aptarti R. Vasiliausko monografiją⁸, kurioje į liaudies pedagogiką žvelgiama kaip į lietuvių tautinės kultūros dalį. Autorius siekė nustatyti liaudies pedagogikos įtaką jaunosios kartos socializacijai bei atskleisti individo socializacijos bruožus tradicinėje kultūroje⁹. Studijoje, analizuojant jaunimo socializacijos kelius, aptariamas liaudies pedagogikos ryšys su tradicine kultūra, šeimos ir religinės bendruomenės vaidmuo bei vieta jaunimo socialinio ir etnokultūrinio ugdymo sistemoje. Atskleisdamas auklėjimo turinį, R. Vasiliauskas išryškino dorinio ir religinio ugdymo vienovės socializacijoje principą. Pabrėžiama, kad „vaiko atsakomybė už savo elgesį buvo ugdoma remiantis Kristaus mokymu, privalomais dorinio gyvenimo principais“¹⁰. Tačiau norėtusi papildyti autoriaus išvalgas, atkreipiant dėmesį į tai, kad tradicinis auklėjimas buvo modeliuojamas, diegiant holistinę (visuminę) religijos sampratą. Religinių simbolių, veikslių pagalba, žodžiais, tekstais, pasakojimais tėvai ugdė vaikų krikščionišką pasaulėžiūrą, suvokdami, kad tai

⁴ Žr.: Bitinas, B. *Ateistinis auklėjimas pradinėse klasėse*. Kaunas: Šviesa, 1979; Bitinas, B. *Komunistinio auklėjimo kompleksiskumas: metodinė medžiaga*. Vilnius: LTSR švietimo ministerija, 1980; Bitinas, B. *Mokinių ateistinio auklėjimo metodikos klausimai*. Kaunas, 1962.

⁵ Žr.: Driskiuviene, Ž. Vaikų auklėjimas. *Širvintos*. Vilnius: Versmė, 2000, p. 518–531; Svidinskienė-Mickūnaitė, E. Liaudies pedagogika. *Sintautai, Žvirgždaičiai*. Vilnius: Vakarinės naujienos, 1996, p. 288–290; Driskiuviene, Ž. Tradicinė raguviškių šeima ir vaikų auklėjimas. *Raguva*. Vilnius: Versmė, 2001, p. 699–718; Čepienė, I. Vaikų auklėjimas šeimoje prieš penkiasdešimt ir daugiau metų. *Kuršėnai*. Klaipėda: S. Jokužio I-kla-spaustuvė, 2003, p. 184–191; Mardosa, J. Некоторые вопросы традиционного религиозного воспитания в литовской деревне: первая половина XX-го столетия. *Экономическая, социальная и психологическая адаптация личности в современных условиях*. Материалы международной научно-практической конференции. Воронеж, 2006, с. 60–67 ir kt.

⁶ Čepienė, I. Vaikų religinis auklėjimas Lietuvos kaime XX a. pirmojoje pusėje. *Lietuvos katalikų mokslo akademijos Metraštis*. V., 1997, t. XI, p. 75–86; Čepienė, I. Etninis religinis auklėjimas šeimoje (XX a. I pusė). *Šiaulėnai*. Vilnius: Baltijos kopija, 2004, p. 356–366.

⁷ Stonkuvienė, I. Bažnyčios ir mokyklos įtaka vaikų ugdymui lietuvių valstiečių šeimoje XX a. pirmoje pusėje. *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiniai tyrimai*. Sud. I. R. Merkienė. Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 259–268; Stonkuvienė, I. Mergaičių ir berniukų auklėjimo skirtumai lietuvių valstiečių šeimoje XX a. I-oje pusėje. *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*. Sud. G. Purvaneckienė. Vilnius, Leidybos centras, 2000, p. 49–60; Stonkuvienė, I. Ugdymo tikrovė XX a. pirmos pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje: kasdienis ugdymas kasdienybei. *Acta paedagogica Vilnensia*, t. 19, p. 172–185 ir kt.

⁸ Vasiliauskas, R. *Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas (XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia)*. Vilnius: VPU I-kla, 2006, 214 p.

⁹ Žr. ten pat, p. 15, 23.

¹⁰ Ten pat, p. 108.

yra kryptingas religinis vaiko auklėjimas. Visos kitos socializacijos priemonės, įskaitant ir dorinį auklėjimą, neturėjo mokymo sistemos, ir vaikų ugdymas vyko socialinės praktikos perėmimo, skirto kasdieniam žmogaus gyvenimui užtikrinti, būdu. Procesas vyko natūraliai, neakcentuojant, o tiesiog perduodant tėvų tradicijos keliu gautas vertybes savo vaikams. Monografijoje chronologinės ribos baigiasi XX a. pradžia.

Kiti etnologų ir pedagogų straipsniai atskleidžia kai kuriuos vėlesnių istorinių tarpinių vaikų auklėjimo ir ugdymo klausimus. Tačiau pastebėsime, kad išsamesnių mokslinių publikacijų religinio vaikų auklėjimo šeimoje tema pasigendama. Todėl, be fragmentinių literatūrinių žinių, pagrindinis šio straipsnio medžiagos šaltinis yra etnografiniai lauko tyrimų duomenys. Pirmiausia reikia paminėti Vilniaus universiteto kraštotyriminkų klubo „Ramuva“ narių rinktą medžiagą liaudies pedagogikos tema. Ši medžiaga saugoma VU bibliotekos Rankraščių skyriuje (169 fondas). Fragmentinių žinių esama ir VU studentų istorikų etnografinių praktikų metu užrašytoje medžiagoje (81 fondas). Tačiau sovietmečiu atliktose gyventojų apklausose religinio auklėjimo klausimai dažniausiai apeinami. Tik Atgimimo metais užfiksuoti žmonių pasakojimai šiek tiek užpildo buvusią spragą. Kartu pažymėtinas metodinių priemonių trūkumas. Renkant medžiagą šia tema tenka naudotis vieninteliu P. Vėlyvio parengtu klausimynu „Tradicinė liaudies pedagogika“, paskelbtu 1971 m. Siekdami praplėsti kaupiamos medžiagos tematiką, jį papildėme skyreliu „Religinis auklėjimas“ (aut. J. Mardosa)¹¹. Pagal tokį klausimyną XX a. pabaigoje–XXI amžiaus pradžioje skirtinguose Lietuvos regionuose Vilniaus pedagoginio universiteto studentų istorikų etnografinių praktikų metu apklausta per 50 vyresnio amžiaus žmonių. Apibendrinta medžiaga pateikiama straipsnio tekste, o individualūs išskirtiniai atvejai yra paminimi, tekste nurodžius vietovę. Toks esamos medžiagos pobūdis leidžia mums gilintis į XX a. pirmosios pusės vaikų religinio auklėjimo savitumus.

AUKLĖJIMO TURINYS IR BŪDAI

Iki XX a. vidurio lietuvių kaimas gyveno krikščioniškomis vertybėmis grįstą gyvenimą, ir tik amžiaus antrosios pusės modernizacija, o ypač sovietinė ateistinė politika, palapsniui sekuliarizavo visuomenę¹². Amžiaus pirmosios pusės visuomenės religingumas buvo užtikrinamas įvairiomis priemonėmis, tačiau bene svarbiausias šioje srityje buvo nuoseklus rūpinimasis įvairiapusiu vaikų religiniu auklėjimu šeimoje, kurio pagrindas iš esmės buvo Dekalogas¹³. Todėl šis vaikų auklėjimo baras nepasižymi didesne turinio ir būdų regionine įvairove. Esantys skirtingose Lietuvos vietose auklėjimo ypatumai priklausė nuo šeimos papročių, individualaus žmonių religinio patyrimo, kaimo ben-

¹¹ Vėlyvis, P. Tradicinė liaudies pedagogika. *Apie metodiką ir metodinės priemonės: Medžiaga etnografiniai praktikai*. Aut. ir sud. J. Mardosa. Vilnius: VPU I-kla, 2002, p. 95–98.

¹² Mardosa, J. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos: Liaudiškojo pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje–XXI a. pradžioje. Vilnius: VPU I-kla, 2009, p. 59–60.

¹³ Žr.: Stonkuvienė, I. Bažnyčios ir mokyklos įtaka vaikų ugdymui lietuvių valstiečių šeimoje XX a. pirmojoje pusėje, p. 259–268.

druomenės, kunigų įtakos ir kitų daugiau vietinio pobūdžio aplinkybių. Tačiau pabrėžtina, kad religinio mokymo šeimoje kelias yra tradicinis, nes dar XVIII a. B. Gervaisas rašė, kad apie Seirijus: „vaikai mokosi tik iš tėvų paprasčiausių maldų į savo šventąjį patroną“¹⁴. Neatsitiktinai, pasak lenkų sociologo J. Ščepanskio, kad „ir kokie pasikeitimai vyktų visuomenėje, kiekviena nauja karta iš tėvų mokysis gimtosios kalbos, papročių, orientacijos juos supančioje tikrovėje ir jos interpretacijos būdų“¹⁵. Tuo būdu pradinis religinis auklėjimas buvo natūraliai įsikomponavęs į šeimoje ir kaimo bendruomenėje gyvavusią nusistovėjusią socialinės patirties perdavimo sistemą, kurioje galima išskirti dvi tarpusavyje susijusias formas: individualią ir kolektyvinę¹⁶.

Individualus mokymas. Galios prasme vyrai tradicinėje kaimo bendruomenėje užėmė vyraujančias pozicijas. Tai ūkio, šeimos galva, tik jam suteikiamas pilnateisis atstovavimas kaimo bendruomenei. Tačiau vaikų priežiūra ir dvasinių vertybių jiems diegimas, pradinis religinis vaiko ruošimas ir jo kokybė buvo motinos veiklos baras, todėl, pasak V. Lozoraitienės, „Motinos įtaka buvo tokia didelė, kad dažnai nulemdavo visą vaiko gyvenimą. Kiek turėjom dvasiškių tik todėl, kad motutė to labai norėjo“¹⁷.

Vėžioniečiai (Prienu r.) sakydavo, kad „vaiką reikia pradėti auklėti lopšyje, o baigti vestuvėmis“¹⁸, todėl kūdikystėje prasidėjęs religinis auklėjimas buvo nuoseklus, sulig vaiko amžiumi besikeičiantis procesas. Kiekvienas vaiko amžiaus tarpsnis turėjo religinio mokymo specifiką. Kūdikystėje vaikui formuojami elementarūs religiniai įgūdžiai, mokoma žegnotis, maldų, elgesio įvairiose situacijose taisyklių. R. Vasiliauskas pažymi, kad pirmaisiais gyvenimo metais „savo santykį su Dievu vaikas suvokė kaip išorinius, mechaniškus, simboliškus, apeigas atitinkančius veiksmus“¹⁹. Rytą vaikai privalo persižegnoti ir sukalbėti poterius – „tik sugeba vaikas pakelti ranką ir jau mokomas žegnotis“ (Alytaus r. Petrokių k.). Jau 1,5–2 metų kūdikiai mokomi rytą sukalbėti maldelę į savo angelą sargą, o maždaug 3 metų – „Tėve mūsų“²⁰. Dvejų-trejų metų vaikus motinos pratino sudėjus rankas ištarti maldelės „Ačiū dievuliui“ žodžius (Alytaus r. Gluosninkų k.).

Šeima religiniais veiksmais įprasmindavo valgymo pradžią bei pabaigą. Paprastai už stalo kiekvienas šeimos narys turėjo savo vietą ir sėsdamas persižegnodavo, kartais sukalbėdavo maldelę akivaizdoj tėvo, kuris sėdėdavo stalo gale ir raikė duoną (Papilė). Prieš pusryčių valgymą vaikai privalėjo žegnotis, atsiklausti, sukalbėti poterius. Ypač atidžiai buvo sekami paaugę vaikai, be žegnonės jų neprileisdavo prie stalo, o persiže-

¹⁴ Cit. pagal Vyšniauskaitė, A. *Lietuviai IX a.-XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1994, p. 108.

¹⁵ Шчепанский, Я. Семья как фактор общественного развития. *Социологические исследования*, 1977, № 2, с. 152.

¹⁶ Žr. Mardosa, J. *Некоторые вопросы традиционного религиозного воспитания в литовской деревне*, p. 63.

¹⁷ Lozoraitienė, V. *Motinos vaidmuo auklėjime pirmiau ir dabar*. *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 39, p. 716.

¹⁸ Juozapavičius, P. *Dzindzakės žemei prabilus: Vėžionys*. Vilnius: Petro ofsetas, 2009, p. 123.

¹⁹ Vasiliauskas, R. *Lietuvių liaudies pedagogika ...*, p. 108.

²⁰ Račiūnaitė, R., Senvaitytė, D., Vaicekauskas, A. *Senovės lietuvių pasaulėžiūra*. Metodinė mokymo priemonė. Kaunas, VDU l-kla, 2001, p. 134.

gnojus pirmas maistą ima šeiminkas (Švenčionių r. Pilypų k.)²¹. Prieš valgį kalbėdavo: „Palaimink, viešpatie, šitą duoną, kurią valgysim iš Tavo, Viešpatie, švento dosnumo“, o pavalgius sakydavo: „Ačiū Tau, Viešpatie, už tą valgį, kurį valgėm iš Tavo švento dosnumo“ (Alanta)²².

Individualius religinius įgūdžius tėvai formuodavo, taikydami įvairias poveikio priemones, – tai vaizdingi pasakojimai, įtikinėjimai, nevengiant ir gąsdinimų. R. Račiūnaitės duomenimis, žemaičių vaikai auklėti žegnotis ir pasimelsti, nes ant kairio peties tupęs velnias, ant dešinio angelas²³. B. Antanaičio prisiminimuose tėvas vaikams sakydavo, jog „nesimeldžias žmogus panašus į kiaulę, nes jai nereikia nei burnos praustis, nei kojų autis, nei poteriai kalbėti, nei tėvas, motina mylėti“²⁴. Prieš naktį vaikams reikėjo peržegnoti duris ir langus, kad juos pažymėjus kryžiaus ženklų Dievas saugotų namus nuo pikto²⁵. Pabrėžtina, kad iš mažens vaikuose buvo ugdomas meilės Dievui ir kartu jo baimės pojūtis. Pastarasis paprastai sietas su neišvengiamu atpildu už blogus darbus. Kartais tokį supratimą sustiprindavo atsitiktinumai. Antai Raitininkų k. (Merkinės valsčius) vaikas mėgo nepagarbiai „vedžioti“ už rankos nukritusią nuo kryžiaus gipsinę Kristaus skulptūrėlę. Po kurio laiko ardydamas granatą jis susižalojo būtent tą ranką, kuria vedžiojo figūrėlę²⁶. Tokios pasekmės vaikams tapdavo akivaizdžiausiu Dievo rūstybės įrodymu.

Gana svarbus auklėjimo aspektas buvo sakralaus pasaulio suvokimo principo diegimas, grįstas dorinių savybių esmės samprata. Raguvo apyl. sakyta: „Va, paukšteliai čiuaba – jau Dievą garbina. Ir mes turim Dievą garbint“²⁷. Dėl to visuotinai drausta liesti rastų laukinių paukščių lizdus ir kiaušinius. Sakyta: Dievas mato, kaip juos skriaudi ir darai nuodėmę (Viešintų apyl. Vidugirių k.)²⁸. Kai kurie etnologai tokį auklėjimą pagarbos gamtai dvasia vertino kaip panteistinės dvasios išaukštinimą. „Meilė gamtai vaikams buvo skiepijama per jos sudvasinimą. Tokia jausena tradiciškai ėjo iš baltiškosios senovės, kai visa, kas supo žmogų, laikyta gyvybės – dvasios įsikūnijimu, vadinasi, ir šventu. Gamtos jėgų sakralumas savaime kėlė pagarbą įvairiems jos reiškiniams – ne tik dangaus šviešuliams, paslaptinajai visatai, bet ir mažiausiam žemės vabalėliui“²⁹. Be to, sovietmečio tyrinėjimuose užtinkame gyvosios gamtos objektų personifikavimo išryškiniimą: „kiekvienas paukštelis, augalėlis, kaip ir žmogus, jaučia skausmą, todėl jų negalima skriausti,

²¹ *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 81, b. 1118, l. 13.

²² VUB RS, f. 81, b. 101, l. 22.

²³ Račiūnaitė, R. *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje: gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga–XX a. vidurys)*. Kaunas: VDU I-kla, 2002, p. 74. Tai ne vien krikščioniška dešinės ir kairės dichotomijos samprata. Be kitų reikšmių, musulmonai taip pat teigia, kad ant dešinio peties esąs angelas praneša gerus darbus, rengiantis paskutinio teismo dieni, o iš kairės pusės velniai praneša blogus darbus. Žr. Haris, M. *Kultūrinė antropologija*. Kaunas: Tvermė, 1998, p. 206.

²⁴ Antanaitis, B. *Vaikystė Oreliuose*. Vilnius: Alka, 1992, p. 118.

²⁵ Račiūnaitė, R. *Moters socializacija Lietuvoje kaime. Darbai ir dienos*, 1999, nr. 11 (20), p. 175.

²⁶ Ulčinskis, V. *Raitininkų kaimas (1850–1950)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 1995, p. 132–133.

²⁷ Driskiuvienė, Ž. *Tradicinė raguviškių šeima ...*, p. 78.

²⁸ VUB RS, f. 169, b. 631, l. 11.

²⁹ Vyšniauskaitė, A. *Gamtojauta lietuvių liaudies pedagogikoje ir papročiuose. Liaudies kultūra*, 1996, nr. 6, p. 3.

mušti ar be reikalo žudyti, skinti³⁰, Paprastai tokie argumentai buvo grindžiami Dievo autoritetu, kadangi viskas yra sukurta Dievo ir yra jo valioje. Todėl bet koks betikslis Dievo tvarinio skriaudimas ar naikinimas yra nusižengimas Aukščiausiam. Žinoma, toks idealizuotas santykis su gyvąja gamta kasdieniame gyvenime ne visada atitiko idealų vaizdą. Antai gyvavo mitologizuotas kregždės ryšys su moters veido grožiu, jo baltumu ir neįdegimu³¹. Tačiau etnografiniai lauko tyrimai rodo, kad visoje Lietuvoje (kiek mažiau jos pietinėje dalyje) žmonių požiūriu veidą darkišios strazdanos atsiranda kaip bausmė už kregždžių lizdų ardymą, todėl jos ir vadinamos įvairiais šio paukščio pavadinimo vardais (skregždės, kregždės ir pan.). Taip pat žinoma, kad vaikai gaudė žvirblius, ardė varnų lizdus ir kepė neapsiplunksnavusius paukščiukus. O pavasarinis ančių kiaušinių lizduose ieškojimas, kaip ir kurapkų gaudymai žiemą³², liudija apie buvusį vartotojišką požiūrį į gamtą. Tokių reiškinių toleravimas rodo pasitaikiusį keblų suaugusiųjų santykį su Dekalogo reikalavimais. Leisdami ardyti lizdus ar rinkti kiaušinius dėl plėšrūnų naikinimo ar maisto pavasarį pajavairinimo, tėvai prasilenkdavo su Bažnyčios reikalavimais ir diegiamomis vaikams moralinėmis bei religinėmis normomis.

Didaktinių priemonių taikymas. Motinos, be savo religinių žinių pritaikymo, nuo XX a. pradžios pradeda pasitelkti naujus auklėjimo ir ugdymo būdus. Pagarbos Dievui bei dorinių nuostatų formavimui pasitelkiama didaktinė religinio turinio literatūra („Šventųjų gyvenimai“ ir pan.)³³. Tokios knygos buvo svarbi mokymo kokybės gerinimo priemonė. Be to, motinos, knygų pagalba mokydamos vaikus tikėjimo tiesų, kartais vaikams jau nuo 5 metų klojo raštingumo pagrindus. V. Lozoraitienė prieškarėje rašė: „Ir pas mus Lietuvoje motutė-sengalvėlė stengdavosi įkvėpti vaikams, ką pati mokėjo ir turėjo geriausio, taigi pirmieji lietuviški žodžiai, pirmos lietuviškos maldos buvo išmoktos ant motinos kelių, o vėliau ir pirmos raidės iš maldaknygių buvo parodytos motulės...“³⁴. Ugdymo turinį išplėsdavo ir per kaimus eidavusios mokyti namuose vaikus davatkos. Tauragnų apylinkėse prisimenama, kad net keturias žiemas paeiliui po lauko darbų iš maldaknygių vaikus mokė davatka³⁵. Kartais, pasitelkę knygas, mokyti padėdavo giminės, net vyresni vaikai (Anykščių r. Rubikių, Pagrausių k.)³⁶.

Taigi akivaizdu, kad XX a. pradžioje atsirado religinių tiesų ir raštingumo mokymo dermės daigai. Daug kur maldaknygės tapo pagrindine vaikų mokymo priemone. Tokie mokymai ypač aktualūs XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, kai galimybės vaikams pasiekti bent pradžios išsilavinimą buvo ribotos. Iš maldaknygių, šventųjų gyvenimų aprašymų vaikai gaudavo religinio (kartu per pagarbą Dievui bei žmonėms – ir dorovinio) mokymo pradmenis, pažindavo raides ir išmokdavo skaityti. Tad motinos vaidmuo religiškai

³⁰ Vyšniauskaitė, A. Vaikų auginimas XIX a. pabaigoje – XX a. *Dubingiai*. Vilnius: Vaga, 1971, p. 206.

³¹ Žr. Lekavičiūtė, A. Vanduo ir veido grožis lietuvių buityje ir pasaulėjautoje. *Lituanistica*, 1998, nr. 1 (3), p. 92.

³² Žr. Ulčinskas, V. *Raitininkų kaimas...*, p. 130.

³³ Čepienė, I. Vaikų religinis auklėjimas Lietuvos kaime XX a. pirmojoje pusėje, p. 81.

³⁴ Lozoraitienė, V. Motinos vaidmuo auklėjime pirmiau ir dabar, p. 716.

³⁵ VUB RS, f. 169, b. 94, l. 14; 38.

³⁶ VUB RS, f. 169, b. 1147, l. 12, 17.

auklėjant vaikus, formuojant jų religinius įsitikinimus buvo integrali vaiko asmenybės ugdymo sistemos dalis. Žinoma, ir pačioje visuomenėje turėjo atsirasti pastebimesni raštingumo požymiai ir poreikis šviestis. Nes tik po Pirmojo pasaulinio karo palaipsniui buvo įgyvendintas pradinis vaikų mokymas mokyklose.

KONTROLĖS BŪDAI

Tėvų kontrolė. Jau aptarėme, kad svarbiausia grandis religinio auklėjimo sistemoje buvo motina. Todėl įdomu pažvelgti, koks buvo tėvo vaidmuo šioje srityje. Pagal etnografinius duomenis, tėvas nuo krikščioniško vaiko auklėjimo nenusišalindavo, tačiau jam teko mokymo kontrolė. Žmonių prisiminimuose užtinkame duomenų, kad motinos už „eilinius“ nusižengimus, tarp jų ir religinio pobūdžio, bausdavo, o tėvas tik pagąsdindavo. Abu tėvai kontroliavo ir viešą vaikų elgesį, reikalaudami nusiimti kepurę ir persižegnoti, praeinant pro kryžių (Raseinių r. Vidkiškių k.). Žinoma, kai pastebimi rimtesni nusižengimai, diržą paimdavo tėvas, bet poteriai, nepersižegnojimas drausmės požiūriu tokių kategorijai nepriskirtinas. Tik griežtesni ir religingesni tėvai tokiais atvejais kartais panaudodavo fizinės prievartos priemones. Kai vaikų elgesio visuma neatitiko krikščionio gyvenamosios normų, tėvas griebdavo diržą (Alytaus r. Kavalčiukų k.). Tuo tarpu kupiškėnų senelis ar šeimnininkas nedrausmingai kolektyvinės maldos metu besielgiančiam vaikui tuoj pat ar pasimeldus nusuka ausį, o prieš valgį ir po valgio nepersižegnojus „tvoja šaukštu kakton, net šaukštas suskyla: „Eik unt kiaulos, bepoteri, tai būsta du“³⁷. Tėvas gana griežtai prižiūrėjo, ar klausoma mamos šiai mokant maldų, kaip elgiamasi šeimyninių maldų metu. Jei vaikai neklauso mamos, įsiterpdavo: „Na, vaikai, ar negirdėjot, ką mam sakė“ (Obelių apyl. Krapiškio k.)³⁸. Neklaužadas Papilėj plakdavo su verba, užkišta už švento paveikslo, taip bausmę susiedami su Dievo vardu.

Tėvai ypač griežti būdavo tose mokymo srityse, kurios susiję su Bažnyčia, rengimu Pirmajai komunijai. Motina už katekizmo tiesų neišmokimą paklupdydavo visai dienai arba tėvai vaikus baudė, palikdami namuose vaiką šeimai važiuojant į bažnyčią (Anykščių r. Šeimyniškių k.)³⁹. Paprastai sekmadieniais į bažnyčią veždavo ne visus vaikus, o tik tuos, kurie nusipelno geru darbu ar elgesiu. Turint galvoje, kad važiavimas į bažnyčią, ypač į atlaidus, būdavo laukiamas, nes kartu tai ir atrakcija, pasaulio pažinimo priemonė, vaikai tokią nuobaudą skaudžiai išgyvendavo. Tiesa, panašios tėvų priemonės nelabai iškrenta iš liaudies pedagogikoje žinomų griežtų auklėjimo būdų. Antai sunkiai perkandęs mokslus respondentas prisimena, kad porą kartų gavo diržų (Kriaunų apyl. Vaičėnų k.)⁴⁰.

Religinis vaikų gyvenimas buvo nuolatinėje tėvų globoje, nes vaikus tik paauglystėje pradėdavo leisti eiti į bažnyčią melstis savarankiškai. Vienur kartais su tėvais vaikai

³⁷ Kriauzas, A. Iš kupiškėnų buitės. *Gimtasai kraštas*, 1944 (1996), nr. 32, p. 12. Persižegnojimas prieš valgį ypač akcentuotas Dieveniškėnų apyl. Žižmų k. Žr. *VUB RS*, f. 81, b. 61 / 164, l. 21.

³⁸ *VUB RS*, f. 169, b. 274, l. 59.

³⁹ *VUB RS*, f. 169, b. 1147, l. 23.

⁴⁰ *VUB RS*, f. 169, b. 274, l. 57.

eidavo per šventes, kitur – kai bažnyčia buvo netoli, eiliniaus sekmadieniais vienus vaikus išleisdavo jau nuo 8–9 metų (Vilniaus r. Dūkštos) arba savarankiškai į bažnyčią pradėdavo eiti po pirmosios išpažinties (Alytaus r. Gluosninkų k.). Tiesa, pasitaiko minčių, kad paaugusių vaikų tėvai nekontroliavo, nes vaikystėje auginti religingai savaime priimdavo tėvų religinio elgesio modelį ir savarankiškai, neraginami eidavo į bažnyčią (Šiluva). Kita vertus, netgi suaugusiems, bet kartu gyvenantiems, vaikams sekmadienį tėvai primindavo krikščionio pareigas. Tačiau lauko tyrimų medžiagos visuma leidžia teigti, kad aiškios kontrolės sistemos tėvų veiksmuose nebuvo, daug kas priklausė nuo konkrečios šeimos, joje susiklosčiusių tradicijų, tėvų santykių su vaikais pobūdžio, vaikų elgesio ir pasitikėjimo jais, bendruomeninio gyvenimo aplinkybių.

Bendruomenės kontrolė. Tinkamas krikščionio pareigų atlikimas buvo ne vien tėvų rūpestis. Kaimo bendruomenės nariai nepraleisdavo progos pasižiūrėti, kaip vaikai atlieka būtinas katalikui priedermes: ar tinkamai elgiasi bažnyčioje, žegnojasi svečiuose už stalo ir kt. Praeinantys pro kryžių privalėjo nukelti kepurę ir sukalbėti maldelę ar bent nulenkti galvą. To nepadarę būdavo sudraudžiami tai mačiusių kaimynų (Vilniaus r. Užventis, Dūkštos), o Simne praėjusiam pro kryžių ir nenukėlusiam kepurės sakydavo: „Ko eini kaip galviją ir kepurės nenukeli“. Pasisveikindavo: „Garbė Jėzui Kristui“, o pro dirbantį praeidami būtinai ištardavo: „Padėk, Dieve“, kitaip nemandagu⁴¹. Svarbiausia, negražus vaiko elgesys sietas su nuodėme. Alytaus r. Santaikos, kaip ir Lazdijų r. Metelių apyl. tėvams buvo įprasta perduoti, jei vaikai eidami nepersizegnoja pro kryžių, o Alytaus r. Skovagalių bei Varanausko k. tėvams pranešdavo apie vaikų išdaigas bažnyčioje. Kartais perspėdavo ar sudraudsdavo patys kaimynai (Vilniaus r. Dūkštos, Dieveniškės). Kaimynai, pastebėję kad ir svetimų vaikų netinkamą elgesį, bet koku atveju sudraudsdavo kaip savus, netgi perspėdavo, kad „Griekas, reikės kunigui pasakyti“ (Surdegis)⁴². Tiesa, toks dėmesys jaunimui buvo paplitęs ne vien religinio auklėjimo sferoje. Socialinė jaunimo, ir ypač vaikų, kontrolė kaimo bendruomenėje buvo nuolat. Tuo būdu religinė vaikų elgsena patekdavo į kaimo bendruomenėje gyvavusią savikontrolės ir savireguliacijos sistemą. Atitinkantis papročių teisės reikalavimus elgesys buvo socialinio gyvenimo konstanta, o religinės elgsenos taisyklės buvo integrali jos dalis, kurios laikymasis buvo kaimo bendruomenės rūpestis, o nusižengimai joms buvo svarstomi kaimo sueigose⁴³.

VAIKŲ DALYVAVIMAS APEIGOSE

Valstiečių supratimu, vaikų auklėjime ypač svarbu ne pamokslauti, bet veikti pavyzdžiu. Šią liaudies pedagogikos taisyklę patvirtina kolektyvinio mokymo formų diegimas

⁴¹ Ukrainiečiai sveikindavosi „Šlovė Jėzui“ (Volynė). Podolėje taip sveikinosi jaunimas, o vyresni „Šlovė Dievui“. Dirbantiems „Padėkdiev“. Žr. Пономарьов, А. *Українська етнографія*. Курс лекцій. Київ: Либідь, 1994, с. 261.

⁴² VUB RS, f. 169, b. 631, l. 41.

⁴³ Žr. Mačiekus, V. Kaimo sueigose svarstomi klausimai, sprendimų priėmimas ir vykdymas. *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1990, p. 139.

šeimoje. Tėvai siekdavo vaikus įtraukti į bendras šeimos apeigas ir ceremonijas⁴⁴, derindavo maldas su kitais veiklos būdais. Kartais mama sukluptydavo sekmadienį 12 val. mišių metu vaikus ir bendromis pastangomis mokė poterių (Kriaunų apyl. Bradesių k.)⁴⁵. Trumpesnės ir rečiau pasitaikančios buvo rytmetinės maldos. Tačiau rytmetinės maldos šeimai buvo reikšmingos psichologiškai. Kasdienybė yra skirta ūkinei žmonių veiklai, ir bendra ryto malda aukodavo būsimus šeimos darbus Dievo globai. Taigi sakralaus laiko ribos išsiplėsdavo ir natūraliai užsibaigdavo vakarine malda, todėl kasdienis šeimos gyvenimas vykdavo sakralioje erdvėje. Ištikus metus trukdavo kasdienis vakarinis šeimyninis meldimasis bei giesmių giedojimas. Daugelyje šeimų, be individualaus mokymo, krikščioniško gyvenimo pagrindai buvo klojami per bendras kasdienes vakarines šeimos maldas. Įprastinis vakaro vaizdas, kai motina suklupto prieš miegą vaikus ir visi balsu kalba poterius arba vaikai įtraukiami į bendras šeimos maldas. Galėjo tą atlikti ir tėvas ar močiutė, kai suklupto vaikus mokydavo kalbėdami poterius, vaikams paskui kartojant⁴⁶. Mažiau laiko bendroms maldoms skirdavo protestantai, tačiau Žemaitijos liuteronai namuose penktadienių vakarais giedodavo ir skaitydavo maldas (Tauragės r. Trūkiškių k.). Kolektyvinei maldai žmonės panaudodavo ir ekstremalias situacijas. Antai griaudžiant perkūnijai mama žegnodavosi, o vaikai tuo metu kalbėjo poterius (Degučiai). Poterius ir giedoti laidotuvių giesmes vaikai išmokdavo su motinomis per budynes (šermenis).

Palankūs religiniam mokymui buvo žiemos mėnesiai, kai troboje tėvai dirbdavo smulkius darbus, o vaikai garsiai poteriaudavo ar kartu giedodavo iš kantičkų (Šiaulėnų apyl.)⁴⁷. Dar XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Lietuvoje gyvavo įvairūs maldingumo ir sakralumo periodai. Nors jų reikšmė žmonių gyvenime palaiptai silpnėjo, per Rožinio šv. Mergelės Marijos dieną (Rožancavą) ir visą spalio mėnesį vakarais šeimoje kalbėdavo rožinį. Pasak B. Antanaičio, „tą mėnesį visa Lietuva vakarais, parpuolusi ant kelių, kalbėdavo rožančių“⁴⁸. Antai per gavėnią ir spalio (Rožancavos) mėnesiais prieš gulant, specialiai suklaupę priešais šventųjų paveikslus, vaikai su tėvais meldamiesi mokėsi poterių; arba mama kartu su vaikais plėšydavo plunksnas ir mokėsi melstis (Viešintos)⁴⁹. Per adventą namuose taip pat kalbėdavo Rožinį. Kitur per adventą ir gavėnią vaikams drausdavo daug žaisti, o vakare sukluptydavo ir bendrai meldavosi bei giedodavo⁵⁰. Dzūkės advento vakare verpdavo ir giedodavo „*Karunką*“ bei kitas šventas giesmes, „*Kryžiaus kelius*“, Aukštaitijoje, be rytinių ir vakarinių maldų, sekmadieniais giedodavo

⁴⁴ Žr. Мардоса, Й. Некоторые вопросы традиционного религиозного воспитания в литовской деревне, p. 63.

⁴⁵ VUB RS, f. 169, b. 274, l. 38.

⁴⁶ Žr.: Daukantienė-Deksnytė, A. Saulėtos praeities takais. *Žiobiškis*, p. 582; Driskuvienė, Ž., Visockienė, D. Šeima, jos papročiai..., p. 845.

⁴⁷ Čepienė, I. Vaikų religinis auklėjimas Lietuvos kaime XX a. pirmojoje pusėje, p. 76–77.

⁴⁸ Antanaitis, B. *Vaikystė Oreliuose*, p. 118.

⁴⁹ VUB RS, f. 169, b. 631, l. 70.

⁵⁰ Pliuraitė-Andriejevičienė, N. Apie vaikus, jų žaislus ir pramogas. *Pakruojo apylinkės*. Vilnius: Lietuvos kraštotyros draugija, 1996, p. 241.

„Adynos“, baigdavo „Karunka“⁵¹. Per gavėnią Vidurio Lietuvoje ir pas žemaičius kasdien⁵² giedodavo *Kalvarijas*, o penktadieniais kaimynės susirinkdavo bendroms giesmėms (Šiaulių r. Felicinos k.). Klaipėdos krašte taip pat žinomi adventiniai „Karunkos“, o gavėnioj – „Kalnių“ giedojimai. „Kalnus“ galėjo giedoti kelios šeimos bendrai, pridėdami papildomai giesmių, psalmių, o negalintys giedoti tuo metu kalba „pravadyrius“ vedamus poterius, ir taip apeigos išsitęsėdavo iki 2–3 valandų⁵³. Šios apeigos vykdavo vaikų akivaizdoje, jie pasyviai stebėdavo, o paaugę įsijungdavo į maldas ir giesmių giedojimą. Tokiose apeigose akivaizdžiai matome tradicinėms visuomenėms būdingą permanentinį žodinės tradicijos perdavimo per kartas kelią.

Iš pat mažumės vaikai pratinti prisilaikyti esminės sekmadienio krikščionio pareigos – dalyvauti bažnytinėse apeigose. Tai ne vien individualaus žmonių religingumo padiktuotas veiksmas, o ir Bažnyčios priesakas tikintiesiems⁵⁴. Todėl iš mažumės vaikus tėvas sodindavo į vežimą ar šventinės transporto priemonės ir patraukdavo į bažnyčią. Tuo tarpu vaikai su motina eidavo pėsčiomis. Užtat net sakoma: tėvas vežasi, o motina vedasi į bažnyčią (Ūdrija). Su kuriuo iš tėvų vaikai eis į bažnyčią, priklausė ir nuo lankymo tikslų: su tėvu mergaitė eidavo pirmosios išpažinties, o su motina tik melstis. Ypač reikšmingas socialiniam ir religiniam vaiko gyvenimui bažnyčios lankymas per atlaidus. Vaikai jiems ruošdavosi, stengdavosi ravėdami ar dirbdami kitus darbus užsidirbti pinigų, kad iš prekybininkų mugėse nusipirktų žaislų, galėtų dalyvauti loterijose⁵⁵. Vaikams darė įspūdį pati kelionė, maldos bažnyčioje, žmonių sambūriai, lankymasis giminių namuose, pagaliau pati pasaulio pažinimo galimybė⁵⁶. Neatsitiktinai ir XX a. pabaigoje įvairių kartų respondentai kaip reikšmingą vaikystės įvykį nuolat mini atlaidus⁵⁷, paliktą jų gerą įspūdį prisimena studentai⁵⁸. Bažnyčios lankymas ilgainiui tapdavo vaikų elgsenos norma. Šie sekmadienį netgi žaisdavo bažnyčią, o žegnodavosi nepiktindami Dievo, sakydami savaip: „Vardandišius, kepelišius, čia niekai, čia griekai, čia visa pakūta“ ir pan. (Seirijų apyl. Barčiūnų k.)⁵⁹. Prieškaryje vaikams išsiruošus eiti išpažinties, tėvas juos palaimindavo, ir vaikai jam turėjo pabučiuot ranką (Alytaus r. Aleknonių k.).

⁵¹ Žr.: Marcinkevičienė, N. *Pavarėnis*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998, p. 75–76; Antanaitis, B. *Vaikystė Oreluose*, p. 118. „Karunka“, „Godzinkos“ („Adynos“, t. y. Valandos) ir kt. giesmės rašytiniuose šaltiniuose minimos kaip giedamos bažnyčioje XVIII a. Žr. Jučas, M. Dvasinė žmonių globa ir kova dėl religijos Lietuvoje XVII–XVIII a. *Naujasis židinys–Aidai*, 2004, nr. 4, p. 191.

⁵² Taip giedodavo Sėdžiaus apyl. žmonės trečiadieniais, penktadieniais ir sekmadieniais. Žr. Kemzūrienė, A. *Armeniškų kaimo istorija. Sėdžius*, Vilnius: Versmė, 2003, p. 416.

⁵³ Ūksas, D. *Užkalnės kaimo istorija*. Klaipėda: Eldija, 2000, p. 93.

⁵⁴ Mardosa, J. Pasaulietinis ir šventinis laikas Lietuvos kaime: ištakos, suvokimo formos ir raiška XX a. *Liaudies kultūra*, 2010, nr. 1, p. 17–18.

⁵⁵ Pliuraitė-Andriejevienė, N. Apie vaikus, jų žaislus ir pramogas, p. 242.

⁵⁶ Žr. Antanaitis, B. *Vaikystė Oreluose*, p. 58–62, 93–95

⁵⁷ Mardosa, J. Šiuolaikiniai atlaidai Lietuvoje: religinis ir socialinis aspektas. *LKMA Suvažiavimo darbai*, t. XVIII, I kn. LKMA Metraščio priedas. Vilnius, 2003, p. 263.

⁵⁸ Vosyliūtė, A. Pilgrimai Lietuvoje: praeitis ir dabartis. *LKMA Suvažiavimo darbai*, t. XVI. Vilnius, 1996, p. 541.

⁵⁹ VUB RS, f. 169, b. 398, l. 12.

Sekmadienio laikas iki XX a. vidurio buvo suvokiamas kaip sakralus, o šios dienos, kaip ir šventadieniai, buvo skirti dvasiniam gyvenimui, pasyviai veiklai, nes šią dieną valstiečiai buvo laisvi nuo darbų⁶⁰. Todėl vaikai buvo stebimi, kad sekmadienį likę namuose nepamirštų krikščionio pareigų. Pasilikę namuose, jie meldavosi kartu su tėvais, o į lauką jiems pažaisti su draugais leisdavo tik po pietų⁶¹, t. y. kai jau būna pasibaigę mišios bažnyčioje. Gražiai sekmadieninio rytmetį aprašė J. Maceika, pasakodamas apie Baltarusijos lietuvių Lazūnų apylinkių gyventojų religinę elgseną: „Eidami sekmadienio rytą kaimo gatve, tai vienoje, tai kitoje troboje būdavo girdėti valandų giedojimai. Gieda susėdę prie stalo visi šeimos nariai. Po pusryčių kas tik gali eina į bažnyčią. Namie lieka tik patys būtiniausi žmonės. Labai gražus reginys, kai užsėtų laukų ežiomis pavieniai ar būreliais traukia bažnyčios link. Šventiškai pasipuošę, su batais rankose. Likusieji namie mišų metu klaupdavosi ant suolo arba ant žemės ir kalbėdavo rožančių arba meldavosi iš maldaknygės“⁶².

Tokių apeigų ir maldingumo laikotarpių bei krikščioniškų veiksmų atsiradimo laikas nevienodas, bet galime pasiremti M. Juču, kuris yra pastebėjęs, jog XVIII a. dauguma Lietuvos gyventojų buvo pamaldūs, žemaičiai gausiai rinkosi bažnyčioje ne tik šventomis, bet ir laisvomis nuo lažo dienomis⁶³. Galime teigti, kad XX a. pirmojoje pusėje stebime kelių pastarųjų šimtmečių tradicijos, kuri buvo pirmiausia individualaus žmonių religingumo išraiška, tęsinį. Tėvai, burdamiesi kolektyvinėms maldoms ir apeigoms, per bendrą veikimą natūraliai formuodavo vaikų religingumą ir jų religinę elgseną.

SENELIŲ FUNKCIJOS VAIKŲ RELIGINIAME AUKLĖJIME

Lietuvoje iki XX a. vidurio, kol gyvavo privatūs individualūs valstiečių ūkiai, vaikų ir tėvų santykius reguliavo tiek teisiniai dokumentai, tiek papročių teisės normos. XIX a. antrojoje pusėje pietvakarių, o vėliau Žemaitijoje ir palaipsniui XX a. pirmaisiais dešimtmečiais visoje Lietuvoje, įsigali nedalomas tarp įpėdinių ūkis⁶⁴. Nusenę tėvai vyriausiajam (Žemaitijoje dažniau jauniausiajam) sūnui palikę ūkį, gaudavo išimtinę ir tapdavo išlaikytiniais buvusiam savo ūkyje. Paprastai jiems tekdavo tik pagalbinais darbais, tačiau viena gyvenimo sritis, kurioje galėjo laisvai reikštis senoliai, buvo religinis vaikų auklėjimas. Tokią padėtį lėmė kelios aplinkybės. Etnografiniai tyrinėjimai Dzūkijoje parodė, kad XX a. pirmojoje pusėje gyventojų religingumo masto poslinkų šeimoje tarp senelių ir jų vaikų praktiškai nebuvo⁶⁵, vadinasi, tuo laiku šeimoje nebūta ryškesnių religingumo raiškos svyravimų. Motinos, užsiėmę kūdikių priežiūra ir ūkio reikalais, nesvarbu, kokie

⁶⁰ Mardosa, J. Pasaulietinis ir šventinis laikas Lietuvos kaime, p. 19.

⁶¹ Pliuraitė – Andriejevienė, N. Apie vaikus, jų žaislus ir pramogas, p. 241.

⁶² Maceika, J. *Lazūnai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 50.

⁶³ Jučas, M. Dvasinė žmonių globa ir kova dėl religijos Lietuvoje XVII–XVIII a., p. 188.

⁶⁴ Žr. Vyšniauskaitė, A. Lietuvių valstiečių šeimos turtingi santykiai XIX a.–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros l-kla, 1958, p. 264–265; Vyšniauskaitė, A. Kaimo šeima..., p. 138–142.

⁶⁵ Svidinskaitė, D. Religingumas, tapatumas ir istorinis laikas. *LKMA Metraštinis*, t. XXI. Vilnius, 2002, p. 229.

būtų šeimose besiklostantys santykiai su vyro tėvais, leisdavo seneliams įsijungti į religinį vaikų ugdymą, nes tam reikėjo turėti nemažai laiko. Netgi pažymima, kad senelės tiesiog turėjo daugiau laiko, tad motinos mielai perleisdavo joms vaikų auklėjimą apskritai (Santaika; Rukainiai). Taigi seneliai, įsiterpdami į vaikų religinio auklėjimo sistemą, buvo vienas religingumo stabilumo garantų, nes senelių ir tėvų tikslai šiuo požiūriu sutapo. Todėl svarbu panagrinėti, kaip ir kokiomis formomis seneliai padėjo motinoms formuoti vaikaičių religinius įsitikinimus.

Įprastinis vaikų priežiūros tradiciniame Lietuvos kaime kelias, kai, širvintiškių teigimu, „Mama su tėvu eidavo dirbti, o diedukas žiūrėjo anūkus. Diedukas, jei reikėdavo, vaiką apiplaudavo, numazgodavo. Kai vaikas pradeda kalbėt, diedukas ryte atsisėda, vaiką pasodina ant kelių, kailiniais apsuka ir mokina poteriukus. Vaikas dar nemoka žegnotis – paima rankutę, peržegnos“⁶⁶. Seneliai, kaip ir tėvai, galėjo būti kolektyvinių šeimos religinių apeigų vadovai. Senelė ar senelis vedžioja giesmes, o kiti atitaria, kai maldingesnėse šeimose prieš pusrytį visi meldžiasi, balsiai gieda „Sveika, aušra“, paskui, suklaupę link bažnyčios, o jei jos nėra, pasisukę į rytus balsiai kalba poterius.⁶⁷ Kartais namuose poterių mokė pirmiausia senelė, o senelis retai (Krokialaukio vls. Liuklingėnai). Kitur močiutė mokė žegnotis bei poterių, o mama kontroliavo ir vakare visi kartu pasimelsdavo (Pilviškiai). Seneliai ne tik mokė žegnotis, poterių, bet ir kontroliavo vaikus, ragino eiti į bažnyčią, o prie stalo atėjusi senelė persižegnodavo ir pasimelsdavo kartu su vaikais (Užventis). Kartais religingos senelės mėgdavo savarankiškai giedoti šventas giesmes ir beklausydami vaikai jas išmokdavo (Santaika).

Etnografiniai duomenys leidžia teigti, kad religiniame vaikų auklėjime senelė tapdavo lygiaverčiu motinai asmeniui. Ūdrijoje (Alytaus r.) netgi teigiama, kad šioje srityje motina reikšminga tik tada, kai nėra močiutės. Todėl trijų kartų šeimose, ypač tais atvejais, kai motina būdavo užsiėmusi, turėjo didelę šeimą, religingumą ugdančio ir religinį tapatumą formuojančio asmens vietoje atsidurdavo senelė⁶⁸, kuri savo tikėjimo gilumu galėjo tapti religiniu autoritetu vaikams (Rukainiai). Tiesa, senelės prioritetas nėra visuotinis, taigi katras iš senelių būdavo įtakingesnis vaiko religiniame auklėjime, susiklostydavo savaime. Antai jei berniukas bendravo tik su seneliu, kuris mokė vyriškų darbų ir įvairios meistrytės įgūdžių, tai jis savaime daugiau veikė berniuko pasaulėžiūrą. Neatsitiktinai išėjęs iš šio pasaulio seneliui, Kapčiamiesčio apyl. toje užstalės vietoje, kur anksčiau jo sėdėta, iš šakų sudėdavo kryželį arba gėlytę, kaip priminimą vaikams apie senelį, jį galėjo įsivaizduoti esant greta, tik nematomą. Vaikai turėjo papasakoti, ką apie jį atmena⁶⁹. Ir atvirkščiai, senelė, mokydama moteriškų darbų, ypač rankdarbių, veikė mergaitės įsitikinimus. Kartais pagal vaikų lytį būdavo formuojami skirtingi religinės elgsenos modeliai.

⁶⁶ Plačiau žr.: Vasiliauskas, R. *Lietuvių liaudies pedagogika*, p. 109–112; Driskiuvienė, Ž. *Vaikų auklėjimas...*, p. 525.

⁶⁷ Kriauza, A. *Iš kupiškėnų buities*, p. 12.

⁶⁸ Žr. Svidinskaitė, D. *Religingumas, tapatumas ir istorinis laikas*, p. 218–219.

⁶⁹ Kudirka, J. *Vėlinės*. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 30.

Antai Rūkainiuose mergaites seneliai mokė žegnotis einant pro kryžių, o berniukus nukelt kepurę (kartais dar ir persižegnot), kartais sukalbėt trumpą maldele „Jėzau nukryžiuotas, pasigailėk mūsų“. Tačiau tai vienetiniai atvejai, nes apskritai religinio ugdymo turinys berniukams ir mergaitėms buvo vienodas. Individualizuodavo kartais paauglystėje, kreipdami daugiau dėmesio į būsimus vaikų vaidmenis visuomenėje ir gyvenime. Pasitaikydavo, kad motinos meldavosi už savo dukteris į švč. Mergelę Mariją, Panevėžio krašte vos gimusią nešdavosi į bažnyčią ir prie Marijos altoriaus aukodavo ją, tikėdamiesi Mergelės globos visą gyvenimą⁷⁰. Tad atidesnis dėmesys mergaičių religiniam auklėjimui buvo dėl jų ateities perspektyvų. Mergaitės – būsimos motinos, kurios užaugę turės perduoti tikėjimo pagrindus vaikams. Lauko medžiagoje užtinkamas teiginys, kad moterys (šiuo atveju ir senelės) buvo religingesnės, todėl jų įtaka vaikų pasaulėžiūros formavimui buvo stipresnė. Tačiau apskritai galima teigti, kad kuris iš senelių aktyvesnis ir įtakingesnis religiniame (ir apskritai) auklėjime, priklausė nuo jų sveikatos, asmeninių savybių, o kartais įtaka susiklostydavo savaime, nes šeimoje būdavo tik vienas iš senelių.

Taigi aktyvus senelių dalyvavimas religiniame vaikų auklėjime atitinka C. Lemee-Goncalves įvardintą atminties perdavimo, „peršokant“ per kartą⁷¹, modelį, nors sąlygas aplenkti motinas seneliams sudarė jos pačios. Toks veiklos pobūdis atitiko pirmiausia šeimos lūkesčius. Religingo ir Dekalogu besivadovaujančio žmogaus paruošimas gyvenimui buvo vienas svarbiausių visuomenės siekų ir Bažnyčios pastoracinių tikslų.

IŠVADOS

Apibendrinant pateiktą medžiagą galima teigti, kad šeimos socionormatyvinė įtaka individo religinei elgsenai ir jaunimo auklėjimui truko nuo ankstyvos vaikystės iki savarankiško jo amžiaus. Pagrindinis religinius vaiko įsitikinimus formuojantis asmuo šeimoje buvo motina. Tuo tarpu tėvui, kaip ir kaimo bendruomenei, šioje srityje teko socialinė vaikų religinės elgsenos kontrolė. Šeimos siekiai atskleidžia akivaizdžią pasaulėžiūrinę prasmę, sąmoningai ugdant religingą, dorą visuomenės narį. Atskirų religinių simbolių ir veiksmų praktinis įvaldymas bei taikymas religinėje veikloje ir kasdieniame gyvenime priklausė nuo vaiko amžiaus ir buvo nuoseklus vaiko religingumą bei krikščionio gyvenimo sampratą gilinantis procesas. Taikomi individualūs ir kolektyviniai religinio mokymo būdai leidžia kalbėti apie XX a. pirmojoje pusėje gyvavusį krikščionišką liaudies pedagogikos pagrindą.

Pagrindinis religinių nuostatų formavimo kelias buvo Dekalogu grįstas motinos religinis patyrimas, kaip esminis tradicinėje visuomenėje gyvavęs vaikų ugdymo ir auklėjimo šaltinis. Tradicinei šeimai buvo būdingos kasdienės religinės praktikos, pirmiausia apėmę

⁷⁰ Račiūnaitė, R. *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje*, p. 75.

⁷¹ Tokį žodinės atminties perdavimo mechanizmą nagrinėjo C. Lemee-Goncalves. Žr. Lemee-Goncalves, C. Atminties perdavimai „peršokant“ per kartą ir jos įtvirtinimo procesai. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2003, nr. 3 (12), p. 61–74.

individualų vaikų religinį mokymą. Ypatingą reikšmę turėjo vaikų įtraukimas į religines apeigas namuose ir viešojo erdvėje. Įsiterpdami į religinio auklėjimo sistemą, seneliai užtikrino Dekalogo priesakų perdavimo kartoms sėkmę, kadangi senelių ir tėvų tikslai auklėjant vaikus sutapo. Todėl ilgainiui susiformavo tradicinė, nuosekli religinių žinių tarp kartų perdavimo seka, – *motina (tėvas)–vaikai* arba *seneliai–tėvai–vaikai*, – kurios esminiai bruožai Lietuvos kaime išliko per visą XX a. pirmąją pusę.

PECULIARITIES OF CHILDREN'S RELIGIOUS EDUCATION IN THE LITHUANIAN VILLAGE FAMILY IN THE EARLY 20th CENTURY

Summary

On the basis of the results, obtained from ethnographic research and works of ethnographers and researchers of folk pedagogy, the article analyses children's religious education in the Lithuanian village in the first half of the 20th century. The paper discusses the methods of education, its forms, aims, and peculiarities of the system of children's religious education, and analyses who were the key people, who used to teach the basics of religion in the family, and what their activity was like. The article also presents an overview of children's involvement in various individual and common religious rituals. The results of the research show that the main person responsible for shaping children's religious beliefs in the family was the mother, while the father, likewise the whole village community, had the social role of controlling children's religious behaviour. Families aimed to teach their children to understand the meaning of religious symbols and to pray. Hence, the essence of children's religious education was a consistent development of a conscientious Christian, taught by means of individual and collective methods of religious education.

The main source of children's religious beliefs was the mother's religious experience, based on the Decalogue. In traditional families, there existed obligatory religious activities for children and the mechanisms for their control. It was considered very important to involve children in religious rituals at home as well as in public religious practices. Grandparents were also of great importance in children's religious education: while looking after their grandchildren, they taught the Christian values as their own goals and aims of children's education were the same as those of the children's parents. In the first half of the 20th century, the system of individual and collective teaching followed by specific practices in the family guaranteed success in passing on the Decalogue from generation to generation.

Keywords: religious education, family, crossing oneself, prayers, hymns, mother, father, grandparents.

SPALVŲ SIMBOLIKA KATALIKŲ KALENDORINĖSE ŠVENTĖSE LIETUVOJE

SANTRAUKA

Straipsnyje pristatoma katalikų atlikto kalendorinių švenčių Lietuvoje spalvų simbolikos spektro religijotyrimo-menotyrimo tyrimo medžiaga. Buvo ištirtos katalikų kalendorinės šventės Lietuvoje, kuriose vyrauja tam tikras spalvų simbolių spektras, nustatyta šių spalvų simbolika ir atskleista jų kilmė. Tyrimo rezultatai pagrindė darbo pradžioje iškeltą prielaidą, kad katalikiškose kalendorinėse šventėse Lietuvoje praktikuojamų spalvų spektras yra mus supančios gamtos pristatymo ir krikščioniškosios pasaulėžiūros inkultūracijos pasekmė, išryškinanti Jėzaus Kristaus ir Švč. M. Marijos gyvenimo filosofinį / moralinį teologinį turinį.

Esminiai žodžiai: spalva, simbolis, kalendorinės šventės, Lietuva.

ĮVADAS

Lietuva jau daugiau kaip 600 metų yra krikščioniškas kraštas. Šiandien lietuviai daugiausia išpažįsta katalikų ir evangelikų tikėjimus. Nuo krikšto pradžios Lietuva ne kartą buvo paaukota Švč. M. Marijai, tad natūralu, kad šiandien yra katalikiška ir vadinama Marijos žeme (*Terra Mariana*). Ši titulą įteisino Lietuvos–Lenkijos karalius Jonas Kazimieras Lvove 1656 m. balandžio 1 d. dvasininkų, senatorių bei vietinių žmonių aki-vaizdoje pagal nustatytą tvarką, t. y. atsiklaupęs prieš altorių sukalbėjo Lietuvos–Lenkijos paaukojimo Marijai aktą¹.

Katalikybė skleidžiasi šventosiomis Mišiomis ir pridedamųjų pamaldų apeigomis, arba liaudies pamaldumo praktikomis, kurios viešai atliekamos ne per šv. Mišias vietos žmonių kalba. Katalikų liaudies pamaldumo praktikos atsiskleidžia Bažnytinių kalendorinių metų laike. Visos liaudies pamaldumo praktikos apipintos savitu spalvų gamos spektru, ir tai skatina šio reiškinių išsaugojimo problemą. Problemos aktualumą patvirtina naujausi Bažnyčios dokumentai². Popiežius Jonas Paulius II apaštališkajame laiške „*Vicesimus quintus annus*“ iškėlė liturginio atsinaujinimo klausimą ir nurodė, jog „reikia remtis liaudiškojo pamaldumo turtais, išgryninti juos ir nukreipti į liturgiją kaip žmonių atnašą“³. Liaudiškojo pamaldumo klausimą įvairiomis progomis plačiau gvildeno Apaštalų

¹ Žr. Vaišnora, J. *Marijos garbinimas Lietuvoje*. Roma: Fausto Failli, 1958, p. 152.

² Žr. Konstitucija apie šventąją liturgiją „*Sacrosanctum concilium*“. *Vatikano II Susirinkimas*. Vertimas į lietuvių kalbą. Lietuvos Vyskupų Konferencija, Vilnius: Aidai, 2000, pastraipos 10, 12, 13.

³ Jonas Paulius II. Apaštališkasis laiškas „*Vicemus quintus annus*“. *Bažnyčios žinios*, 1998, nr. 22, pastraipa 18.

Sostas⁴ bei vyskupų konferencijos⁵. Liaudiškasis pamaldumas teisėtai laikomas „Dievo tautos lobiu“, jis apipintas gausiu spalvų-simbolių spektru. Šis spalvų-simbolių spektras pirmiausia atsiskleidžia Bažnyčios kalendorinių metų ciklo Lietuvoje iškilmių, švenčių, minėjimų šviesoje. Šiandien šio fenomeno raiška tik pradeda tyrinėti, tad šia tema šaltinių ir spausdintų publikacijų yra nedaug. Pirmasis prie šios temos 1935 m. prisilietė menotyrininkas Ignas Šlapelis knygoje „Rymo Katalikų Bažnyčios meno istorija“⁶. 1993 m. menotyros mokslų dr. Laima Šimkūnaitė parengė ir redagavo albumą „Lietuva Marijos žemė“⁷, kuriame pristatė keletą Katalikų kalendorinių švenčių Lietuvoje spalvų-simbolių. Detaliai spalvų simbolikos reikšmę krikščionių bažnyčių liturgijoje 1997 m. pristato menotyrininkė Dalia Ramonienė sudarytame enciklopediniame leidinyje „Krikščioniškosios ikonografijos žodynas“⁸. 2007 m. kun. teologijos mokslų dr. Algimantas Kajackas vadovėlyje „Bažnytinio meno įvadas“ išsamiai pristato religinius simbolius ir ženklus⁹.

Tyrimo tikslas – atskleisti katalikų kalendorinių švenčių Lietuvoje spalvų simboliką. Tyrimo uždaviniai: pirma, ištirti katalikų kalendorines šventes, kuriose vyrauja spalvų spektras; antra, nustatyti šių spalvų simboliką; trečia, atskleisti jų kilmę.

Tyrimo prielaida – katalikiškose kalendorinėse šventėse Lietuvoje praktikuojamų spalvų spektras yra supančios gamtos pristatymo ir krikščioniškosios pasaulėžiūros inkultūracijos pasekmė, išryškinanti Jėzaus Kristaus ir Švč. M. Marijos gyvenimo filosofinį / moralinį teologinį turinį.

SPALVŲ SIMBOLIKOS GAMA KATALIKŲ LIAUDIES PAMALDUMO KALENDORINĖSE ŠVENTĖSE LIETUVOJE

Remiantis Lietuvos Katalikų Bažnyčios Liturginiu maldynu, katalikų liaudies pamaldumo praktikos atsiskleidžia Bažnytinių kalendorinių metų laike, arba Kristaus gyvenimo atpasakojime metų liturgijoje. Be to, čia pažymimas Marijos gyvenimo slėpinių, kankinių ir šventųjų gimimo dangui dienų paminėjimas (*natalitia sanctorum*). Per kalendorines šventes Bažnyčia moko savo narius atgailos ir gailestingumo. Tarp šių dienų esti angelų šventės ir Vėlinės.

Bažnyčios dokumentų bei lauko ekspedicijų medžiagų atlikta analizė parodė, kad spalvų raiška liaudies pamaldume atsiskleidžia advento, gavėnios, Velykų, gegužinių

⁴ Žr. *Bendrasis katechezės vadovas*. Dvasininkijos kongregacija. Kaunas: Lietuvos katechetikos centras, 1997, p. 195–196.

⁵ Žr.: *Liturgijos komisijos pastoracinis dokumentas „Evangelizacion y renovation de la piedad popular“*. Ispanijos vyskupų konferencija. Madridas, 1987; *Bažnyčios žinios*, 2003, nr. 11; *Liturgia y piedad popular*. Liturginis-pastoracinis vadovas. Madridas, 1989. *Ordino žinios*. Neperiodinis Lietuvos pranciškonų ordino leidinys, Kaunas: sausio 31 d. 2004, nr. 6.

⁶ Šlapelis, I. *Rymo Katalikų Bažnyčios meno istorija*. Kaunas, 1935.

⁷ Žr. Šimkūnaitė, L. *Lietuva – Marijos žemė*. Albumas. Marijampolė: Ardor, 1993.

⁸ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Sud. D. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos l-kla, 1997.

⁹ Kajackas, A. *Bažnytinio meno įvadas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto l-kla, 2007.

pamaldų, Sekminių (Šventosios Dvasios atsiuntimo šventė), Devintinių (Kristaus Kūno ir Kraujo šventė), Žolinių (Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų šventė) bei Vėlinių metu¹⁰.

Pirmoji Bažnytinių kalendorinių metų šventė – **adventas**. Jo metu namų aplinkoje spalvų raiška sutinkama advento vainike su aplink jį pastatytomis keturiomis žvakėmis: trimis mėlynomis, viena rožine bei atskirai viena didesne žvake, perrišta baltu, žydru arba mėlynu kaspiniu¹¹.

Kita šventė, kurioje sutinkamas spalvos simbolis – **gavėnia**.

Gavėnia, arba didysis krikščionių 40 dienų pasninkas, skirtas pasirengti Velykoms. Gavėnia pradedama *Pelenų diena* ir baigiama Velyknakčiu. Gavėnios *Didžioji savaitė* pradedama *Verbų sekmadieniu*, kada tiek bažnyčiose, tiek namuose violetinės spalvos apdangalu apdengiami kryžiai ir paveikslai. Kryžiai nudangstomi Didįjį penktadienį, pasibaigus Viešpaties kančios pamaldoms, o paveikslai – prieš prasidedant Velyknakčio pamaldoms¹². *Verbų sekmadienį* Lietuvoje unikalumu išsiskiria Vilniaus verbos. Tai verbos iš suskintų gluosnio, žilvičio ir kadugio šakelių. Verboms rišti ir pinti naudojami džiovinti natūralūs ir juoda, raudona bei geltona spalvomis dažyti laukų ir darželio augalai bei žolynai¹³.

Gavėnia baigiasi **Velykomis**. Velykos – Kristaus iš mirties prisikėlimo šventė. Velykų rytą, po Kristaus Prisikėlimo Šv. Mišių, namuose atliekamos ypatingos apeigos. Tai kiaušinių, t. y. margučių, išmargintų ir nuspalvintų didele spalvų įvairove, kurioje vyrauja aukso, raudona, geltona, žydra, mėlyna bei žalia spalvų gama, ridenimas. Spalvų gamoje gausu variacijų. Tai saulės, žvaigždžių simboliai. Dažniausi gyvūnijos motyvai – žalios spalvos žalčiukai, gyvatukės vyniojasi aplink margutį arba būna išdėstyti S raidės pavidalu. Raštus pajvairina augalai. Pasaulio medžio – gyvybės simbolio – viršūnėje paprastai tupi paukštelis arba skleidžiasi baltas pumpuras.

Kitos šventės – **Gegužinės pamaldos** ir **Sekminės**. Gegužines pamaldas Lietuvos kaimas ypatingai išgyvendavo ir šiandien išgyvena. Jos atliekamos namų bei atviros erdvės aplinkoje. Šiose pamaldose dalyvauja visi: vaikai renka pavasarį pražydusias mėlynos, žydros bei žalios spalvų laukų gėles bei žydinčių baltų vyšnių žiedus, jaunimas iš jų pina vainikus, o vyresnieji puošia Švč. M. Marijos statulas, altoričius ar paveikslus¹⁴. Tai graži kaimo dvasinio pakilimo šventė.

Gegužės mėnesį baigiasi Jėzaus žemiškasis gyvenimas, kuris užbaigia ir vieną Bažnyčios kalendorinių etapų. Tai Šventosios Dvasios atsiuntimo šventė (Sekminės). Per

¹⁰ Žr. *Liturginis maldynas*. Antrasis leidimas. Lietuva: Lietuvos Vyskupų Konferencija, 1984, p. 10–11; 1995–2000 metų vasaros lauko ekspedicijų medžiaga. Šv. Antano religijos studijų instituto prie Katalikų teologijos fakulteto Vytauto Didžiojo universitete *Folkloro kabinetas*. Kretinga: Šv. Antano religijos studijų instituto prie Katalikų teologijos fakulteto Vytauto Didžiojo universitete rankraštinis leidinys, 2003.

¹¹ 1995–2000 metų vasaros lauko ekspedicijų medžiaga.

¹² *Liturginis kalendorius 2005–2006*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2005, p. 49.

¹³ Žr. Ūdraitė, I. Vilniaus verbos. *Lietuvių liaudies sakralinis menas Lietuvos dailės muziejaus rinkiniuose*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007, p. 53.

¹⁴ 1995–2000 metų vasaros lauko ekspedicijų medžiaga.

Sekmines Lietuvoje žaliais berželiais puošiami kiemų, bažnyčių šventorių vartai, bažnyčių altoriai, kaimo kryžiai. Namuose šventųjų paveikslai apkaišomi pražydusių alyvų šakelių baltais žiedais¹⁵. Liaudies pasaulėžiūroje **Sekminės** – sužaliavusių medžių džiaugsmo šventė. Paprotys kaimo kryžius puošti berželiais yra gyvas iki šių dienų.

Birželio mėnuo garsus **Kristaus Kūno ir Kraujo (Devintinės)** švente. Liaudies pamaldumo praktikų šioje šventėje nėra gausu, bet nepaminėti jų negalima. Tai vadinamosios *Vainikų* šventės apeigos, kai iš laukinių žolių ir medžių lapų pinami įvairiaspalviai vainikai, bažnyčių pasieniais, šventoriuose, sodžių vartuose statomi žalia spalva pražyde berželiai bei aplankomi kaimo aplinkoje esantys kryžiai.

Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų šventė yra viena populiariausių Vakarų Bažnyčioje, įvairiuose kraštuose pasižyminti savitomis apeigomis. Lietuvoje liaudis ją vadina Žoline. Rugsėjo 15-os rytą visais keliais ir takeliais traukia žmonės į bažnyčias, nešdami didelės puokštes lauko ir darželių gėlių pašventinti¹⁶. Čia vyraujanti spalva – žalia, geltona, violetinė.

Paskutinė Bažnytinių metų kalendorinė šventė, kurioje atsiskleidžia spalvos reikšmė – **Mirusiųjų** diena, kuri švenčiama lapkričio 2 dieną ir liaudyje vadinama **Vėlinėmis**. Pagal tradiciją maldininkai iš vakaro meldžiasi bažnyčioje už visus mirusius Bažnyčios šventuosius, o kitą dieną – už savo mirusius artimuosius. Tą dieną juodai apsirengus lankomi, sutvarkomi mirusiųjų kapai, uždegamos žvakės, dedami žalių eglių šakelių Vėlinių vainikai, papuošti rožiniais gėlių žiedais, kalbamos maldos ir giedamos giesmės.

Kad tyrimas būtų išsamesnis, pateikiame lentelę, kuri ne tik teoriškai, bet ir vizualiai atskleidžia tiriamo objekto ypatumus.

Eil. nr.	Bažnytiniai kalendoriniai metai	Spalvos
1.	Adventas	1. Balta; Rožinė; Žydra; Mėlyna.
2.	Gavėnia	2. Juoda; Raudona; Geltona; Violetinė.
3.	Velykos	3. Balta; Aukso; Raudona; Geltona; Žalia; Žydra; Mėlyna.
4.	Gegužinės pamaldos	4. Balta; Žalia; Žydra; Mėlyna.
5.	Šventosios Dvasios atsiuntimas (Sekminės)	5. Balta; Žalia.
6.	Kristaus Kūnas ir Kraujas (Devintinės)	6. Žalia.
7.	Švč. M. Marijos Ėmimas į dangų (Žolinė)	7. Žalia; Geltona; Violetinė.
8.	Mirusiųjų diena – Vėlinės	8. Juoda; Žalia; Rožinė.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ *Liturginis kalendorius 2005–2006*, p. 78.

Lentelė akivaizdžiai parodo, kad Bažnytinių kalendorinių metų švenčių spalvų gamos turinį sudaro dešimt spalvų, – tai balta, juoda, aukso, rožinė, raudona, geltona, žalia, žydra, mėlyna, violetinė.

SPALVŲ SIMBOLIKOS KILMĖ KATALIKIŠKOSE KALENDORINĖSE ŠVENTĖSE

Kyla klausimas, ką bažnytinėje ikonografijoje simbolizuoja šios spalvos? Atsakyti į šį klausimą buvo pasitelkti šie šaltiniai: kun. dr. Algimanto Kajacko vadovėlis „Bažnytinio meno įvadas“¹⁷ ir „Krikščioniškosios ikonografijos žodynas“¹⁸.

Bažnytiniai kalendoriniai metai prasideda **adventu**. Adventas turi dvejopą pobūdį: pasirengimą Kalėdų iškilmėms, kada pagarbiai minimas Dievo Sūnaus pirmasis atėjimas pas žmones, ir kartu priminimą, jog reikia laukti Kristaus antrojo atėjimo pasaulio pabaigoje. Adventas prasideda šv. Andriejaus diena arba artimiausiu po jo sekmadieniu ir baigiasi prieš Kristaus Gimimą¹⁹. Pamaldume adventą simbolizuoja vainikas su keturiomis žvakėmis: trys mėlynos, viena rausva. Jos pristato keturias advento savaites. Kiekvieną advento sekmadienį uždegama po vieną žvakę. Pirmąją – viena, antrąją – dvi, trečiąją – trys, o paskutinįją – keturios. Katalikų teologijos mokslo šviesoje trys mėlynos žvakės simbolizuoja tikėjimą, laukimą, budėjimą, o rožinė primena pranašus, laukiančius Išganytojo²⁰. Kuo arčiau Kristaus gimimo diena, tuo daugiau šviesos. Krikščioniškoje ikonografijoje žydra, mėlyna – dangaus, žmogaus išaukštinimo, Marijos spalva²¹.

Lietuvoje jau nuo seno gyvuoja tradicija šalia paprastų žvakių ant centrinio altoriaus statyti vieną didesnę žvakę, perrištą baltu, žydru arba mėlynu kaspiniu. Ji vadinama „rarotine“. Teologijoje ši žvakė su baltu, žydru arba mėlynu kaspiniu simbolizuoja besilaukiančią Mariją, kaip prieš Jėzaus gimimą užtekančią Aušrinę žvaigždę, kuri skelbė, kad greit bus aušra – gims Kristus²². Posakis „Šviesu kaip per rarotus“ greičiausiai susijęs su žvakių deginimo ceremonija, kuri buvo atliekama per rarotines Mišias²³. Krikščioniškoje ikonografijoje mėlyna, žydra bei balta spalvos simbolizuoja Marijos Nekaltąją prasidėjimą, o rausva – užgimstančio Išganytojo laukimo simbolis²⁴.

Nuo seniausių laikų Lietuvos bažnyčiose advento sekmadieniais buvo laikomos ankstyvosios Mišios, skirtos Marijos garbei, kurios prasideda žodžiais *Rorate coeli* ir vadinamos Rarotinėmis. Tai iškilmingos votyvinės Marijos Mišios, laikomos labai anksti, dar prieš aušrą, dažniausiai prie Marijos altoriaus ar jos paveikslo. Pats Rarotų laikas simbolizuoja Marijos pasirodymą žemėje ir jos Nekaltąją Prasidėjimą.

¹⁷ Žr. Kajackas, A. *Bažnytinio meno įvadas*.

¹⁸ Žr. *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*.

¹⁹ Motuzas, A. *Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje*. Vadovėlis aukštosios mokykloms. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto I-kla, 2004, p. 16.

²⁰ Ten pat.

²¹ Kajackas, A. *Bažnytinio meno įvadas*, p. 16.

²² Kvasaitė, V. Senovės lietuvių saulėgrįžos laukimo papročių įkultūracijos atspindžiai Advento liaudies pamaldumo tradicijoje. *Soter*, 2001, nr. 5 (33), p. 88.

²³ Vyšniauskaitė, A. *Mūsų metai ir šventės*. Kaunas: „Šviesa“, 1993, p. 130.

²⁴ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, p. 176–177.

Gavėnia – katalikų pasninko laikotarpis prieš Velykas, skirtas Kristaus kančioms ir mirčiai prisiminti. Gavėnios šventimas pirmą kartą užfiksuotas III a. pabaigoje–IV a. pradžioje, Egipte 40 dienų minint Kristaus 40-ies dienų pasninkavimą dykumoje²⁵. Romoje 40-ies dienų pasninkas pradėtas 354–384 metais. Tačiau tik popiežiaus Grigaliaus II (715–731) laikais galutinai susiformavo gavėnios apeigos ir formos.

Gavėnios metu fiksuojamos juoda, raudona, geltona ir violetinė spalvos. Juoda spalva gali būti siejama su Gavėnios *Pelenų dienos* šventimu. *Pelenų diena* pradedama minėti Romoje VI a. pradžioje. Ja prasideda gavėnia. Bažnyčioje per pamaldas šventinami pelenai (sudegintos praėjusių metų šventintos verbos). Pelenai, jų juoda ar pilka spalva simbolizuoja, kad „Atmink, žmogau, jog dulkė esi ir dulkėmis virsi“. Tai žmogaus gyvenimo trumpumo ir būtinybės visada būti pasiruošusiam sutikti mirtį priminimas. Juoda – mirties ir nuodėmės spalva²⁶. Krikščioniškoje ikonografijoje gavėnios (taip pat ir Vėlinių metu – apie tai toliau tekste) metu naudojama juoda spalva simbolizuoja liūdesį, gedulą ir gailestį²⁷.

Gavėnios matomų verbių raudona spalva gali būti sietina su Katalikų Bažnyčios liturgija. Bažnytinės knygos liudija, kad Didįjį Penktadienį kunigas per visas pamaldas turi būti su raudonu arnotu. Procesijos metu į Kristaus kapą galima apsisiausti raudona kapa²⁸. Raudona spalva – kankinystės už tikėjimą spalva²⁹.

Verbose naudojama geltona spalva – Dievo šviesos, Dievo malonės, Dievo gyvenimo sferos spalva³⁰. Geltonos spalvos simbolika taip pat sietina ir su Kristaus garbingo įžengimo į Jeruzalę prisiminimais. Jono evangelijoje rašoma, kad pagerbdami Mesiją žydai klojo jam po kojomis palmių šakas ir šaukė: „Osana Dovydo Sūnui! Garbė tam, kurs ateina Viešpaties vardu!“ (Jn 12, 13–15). Šiandien tai *Verbos*. Ši šventė yra Didžiosios savaitės pradžia.

Bažnytiniai šaltiniai teigia, kad gavėnios metu violetinė spalva simbolizuoja melancholiją ir atgailą³¹.

Velykų metu spalvos ryškiausiai atsiskleidžia margučio spalvų gamoje. Velykinių kiaušinių marginime ir spalvinime dažnos balta, aukso, raudona, geltona, žalia, žydra ir mėlyna spalvos – tai visatos ir pasaulio spalvos. Krikščioniškoje pasaulėžiūroje nuo senų laikų Velykų simboliu laikomas kiaušinis, iš kurio atsiranda gyvybė – kaip iš kapo išėjo Kristus. Pirmosios žinios apie margučių dažymą aptinkamos XVI a. viduryje. Be katalikų, margučiai taip pat randami ortodoksų tikėjimą išpažįstančiuose kraštuose, o

²⁵ Kajackas, A. *Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje*. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Kaunas: LKB TTK 1-kla, 1998, p. 137.

²⁶ Kajackas, A. *Bažnytinio meno įvadas*, p. 16.

²⁷ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, p. 126.

²⁸ *Liturginis kalendorius 2005–2006*, p. 52.

²⁹ Kajackas, A. *Bažnytinio meno įvadas*, p. 16.

³⁰ Ten pat.

³¹ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, p. 177.

tarp protestantų jie nepopuliarūs, tad paprotys galbūt yra bizantiškos kilmės³². Pastebime, kad margučio spalvų gamoje išsiskiria aukso spalva. Krikščionybės tradicijoje auksinis fonas tapatinamas su dangiška Dievo meilės šviesa³³.

Gegužinės – sena religinė praktika. Gegužinių šventimo praktiką – įvairiaspalvėmis gėlėmis puošti Švč. M. Marijos statulą, altorių ar paveikslą, prieš jį vakarais kalbėti rožinį, litaniją ir kitas maldas – 1815 m. visai Bažnyčiai įvedė popiežius Pijus VII³⁴. Lenkijoje ir Lietuvoje jos žinomos nuo 1852 metų³⁵. Puošimui naudojamos baltų, žalių, žydrų bei mėlynų spalvų gėlės, skirtos Švč. Mergelei, kuri lyginama su gegužės mėnesiu, jos metu pražydusiais gražiausiais gėlių žiedais bei su Dieviškąją motinyste. Gegužės mėnesį skirti Marijai pirmasis sumanė Ispanijos karalius Alfonsas X (1239–1284) savo poemoje „Cantegas de S. Maria“, kurioje Marija lyginama su gegužės mėnesiu³⁶.

Kitos šventės yra Šventosios Dvasios atsiuntimo (**Sekminės**) bei Kristaus Kūno ir Kraujo (**Devintinės**). Sekminės švenčiamos tarp gegužės 11 ir birželio 12 d. (septintąjį sekmadienį po Velykų), o Devintinės – devintąjį ketvirtadienį po Velykų. Sekminės yra paskutinė Velykų laikotarpio diena. Dalyvaudami joje, mintimis susisiejamė su Švč. M. Marija ir apaštalais, besimeldžiančiais Paskutinės vakarienės kambaryje, kur ant jų nužengė Šventoji Dvasia. IV a. Bažnyčia patvirtino Sekminių dogmą ir šventę. Tai yra trečia didelė (greta Kalėdų ir Velykų) katalikų šventė³⁷. Kristaus Kūno ir Kraujo (Devintinės) šventę 1264 m. įteisino popiežius Urbonas IV³⁸. Į Lietuvą ši šventė atėjo iš Vakarų Europos, o fiksuojamas baltos ir žalios spalvų gėlių vainikų pynimas yra vietinė maldin-gumo tradicija. Gali būti, kad Sekminių metu praktikuojama balta spalva simbolizuoja šviesą ir džiaugsmą, naudojama per visas Jėzaus Kristaus, išskyrus jo kančią, šventes³⁹. Tai dieviško tyrumo, dorybingumo, Dievo spalva⁴⁰. Per Sekmines ir Devintines sutinkama žalia spalva – amžinojo gyvenimo ir išganymo vilties simbolis, Katalikų Bažnyčios liturgijoje vartojama nuo Trijų Karalių iki Užgavėnių ir nuo Sekminių iki advento⁴¹.

Šventė, kurioje vyrauja gėlių ir augalų daugiaspalvis spektras – **Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Žolinė) šventė**. Šios šventės metu ryškiausiai matoma žalia spalva, kuri yra siejama su žeme (žalias Marijos apsiaustas – Marija – žemės dukra)⁴². Pats padavimas pasakoja, kad Švč. M. Marija mirė Jeruzalėje. Po laidotuvių apaštalai budėjo prie jos kapo. Apaštalas Petras pamanė, kad Marija prisikėlė, todėl pasiūlė patikrinti jos karstą. Visi

³² Motuzas, A. *Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje*, p. 67–68.

³³ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, p. 41.

³⁴ Roschini, G. *Mariologia*. 2nd edition. Rome: Belar-detti, 1948, p. 122–127.

³⁵ Kurczewski, J. *Kościół Zamkowy*. Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1908, t. 2, p. 294.

³⁶ Motuzas, A. *Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje*, p. 73.

³⁷ Bulota, A., Benys, L. *Šventųjų gyvenimai*. Kaunas: Alytaus Angelų sargų bažnyčios religinės bendruomenės leidykla, 1994, p. 409.

³⁸ Kajackas, A. *Bažnyčia liturgijoje*, p. 155.

³⁹ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, p. 176–177.

⁴⁰ Kajackas, A. *Bažnytinio meno įvadas*, p. 16.

⁴¹ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, p. 177.

⁴² Kajackas, A. *Bažnytinio meno įvadas*, p. 16.

su tuo sutiko. Atidarę karstą Marijos kūno nerado – Viešpats ją prikėlė iš numirusių ir paėmė į dangų. Karstas buvo išklotas gėlėmis. Tokią istoriją savo raštuose 780 m. mini šv. Jonas Damaskietis⁴³. Istoriniai šaltiniai liudija, kad VI a. Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų šventė jau minima Rytų ir Vakarų Bažnyčiose, kurios metu buvo šventinami žolynai. Šią tradiciją ypač išpraktikavo vienuolių pranciškonų ordinas. Tik 1955 m. popiežius Pijus XII paskelbė Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų dogmą. Ikikrikščioniškoje tradicijoje tai augalijos, kasmetinio gamtos atsinaujinimo simbolikos spalva⁴⁴.

Paskutinė Bažnytinių kalendorinių šventė, kurioje atsiskleidžia liaudies pamaldume naudojama spalva – **Vėlinės**. Mirusiųjų šventėje vyrauja juoda, žalia ir rožinė spalvos.

Vėlių atminimo minėjimą Katalikų Bažnyčia pirmiausia sieja su Visų Šventųjų švente. Krikščionių kankinių garbinimas glaudžiai susijęs su pagoniškuoju Romos mirusiųjų kultu: buvo pagerbiami mirusiųjų kūnai ir kapai, ypač jų laidojimo vietoje. Krikščionys neatmetė šių papročių, tik juos sukrikščionino. Popiežius Grigalius III (731–741) liturginę Visų Šventųjų šventę paskelbė lapkričio 1 d. 998 m. Cluny abatas šv. Odilo į visų jam priklausančių vienuolynų kalendorių įrašė nurodymą kitą dieną po Visų Šventųjų šventės melstis už mirusius jų vienuolijos narius⁴⁵. Šis gražus galestingumo pavyzdys netrukus paplito po visą Europą. Nuo tada lapkričio 2 d. Bažnyčiose tapo privaloma švente.

Seni žmonės pasakoja, kad kitados nebuvo papročio per Vėlines degti kapinėse žvakučių ir nešti ant kapų žalių eglių šakelių vainikus. Pagrindinis dalykas – melstis už mirusiuosius.

Per Vėlinės naudojama juoda spalva siejama su mirtimi, sielvartu ir kapo tamsa⁴⁶, žalia – krikščionybės simbolikoje reiškia amžinojo gyvenimo ir išganymo viltį. Todėl viduramžiais Kristaus kryžius dažnai buvo tapomas žaliai⁴⁷. Vėlinių metu naudojama rožinė spalva simbolizuoja skausmą ir liūdesį⁴⁸.

IŠVADOS

Apibendrinant ir įvertinant surinktą medžiagą galime teigti.

1. Katalikų kalendorinėse šventėse vyrauja dešimties spalvų simbolikos spektras. Tai balta, juoda, aukso, rožinė, raudona, geltona, žalia, žydra, mėlyna, violetinė.

2. Spalvos balta, žydra, mėlyna, žalia priskiriamos Švč. M. Marijai. Balta spalva simbolizuoja besilaukiančią Mariją, prieš Jėzaus gimimą užtekančią Aušrinę žvaigždę, aušrą; žydra ir mėlyna – Švč. M. Marijos nekaltumą, o žalia – Mariją kaip žemės dukrą. Raudona – Kristaus kančios bei kankinystės už tikėjimą spalva.

⁴³ Bulota, A., Benys, L. *Šventųjų gyvenimai*, p. 249.

⁴⁴ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, p. 323.

⁴⁵ *Katalikų Bažnyčios istorija*. Iš vokiečių kalbos vertė. R. Grucė, G. Sodeikienė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996, p. 379.

⁴⁶ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, p. 177.

⁴⁷ Ten pat, p. 323.

⁴⁸ Ten pat, p. 177.

3. Spalvos balta, aukso, geltona, raudona, rožinė, žalia, violetinė, juoda priskiriamos Dievui ir Jo Sūnui Jėzui Kristui. Balta spalva simbolizuoja šviesą ir džiaugsmą, naudojama per visas Jėzaus Kristaus šventes, išskyrus gavėnią. Tai dieviško tyrumo, dorybingumo, Dievo spalva. Aukso spalva – Dievo meilės šviesa. Geltona spalva – Dievo šviesos, Dievo malonės, Dievo gyvenimo sferos spalva. Rožinė spalva – advento metu užgimstančio Išganytojo laukimo, o Vėlinėse – skausmo ir liūdesio simbolis. Žalia spalva – amžinojo gyvenimo ir išganyto vilties simbolis. Violetinė spalva simbolizuoja tikėjimą, laukimą, budėjimą bei melancholiją ir atgailą. Juoda – mirties, liūdesio, nuodėmės spalva. Tai spalva, kuri eina kartu su mirtimi, sielvartu ir kapo tamsa.

Tyrimo išvados pagrindžia darbo pradžioje iškeltą prielaidą, kad katalikiškose kalendorinėse šventėse Lietuvoje praktikuojamų spalvų spektras yra supančios gamtos pristatymo ir krikščioniškosios pasaulėžiūros inkultūracijos pasekmė, išryškinanti Jėzaus Kristaus ir Švč. M. Marijos gyvenimo filosofinį / moralinį teologinį turinį.

COLOUR SYMBOLISM OF CATHOLIC CALENDAR HOLIDAYS IN LITHUANIA

Summary

The goal of the study is to reveal the symbolism of colours in Catholic calendar holidays in Lithuania. The objectives of the study are: first, to investigate Catholic calendar holidays, with their spectrum of colour and, second, to study the set of colour symbols. The study premise is that Catholics in their calendar celebrations in Lithuania practised a spectrum of colours to express and represent the surrounding nature, with Jesus Christ and the Blessed Virgin Mary's life present in the philosophical / moral and theological content of the disclosure of exaltation. The research showed that the first Catholic calendar holidays in Lithuania are presented by ten colours in the symbolic spectrum: white, black, gold, pink, red, yellow, green, blue, Cambridge-blue, and violet. Then, the colours of white, Cambridge-blue, blue, and green were important. The white colour symbolizes pregnant St. Mary before the birth of Jesus (The Shrine Star sunrise), blue stands for Blessed Virgin Mary and innocence, and the green-Mary is the daughter of the earth. Red-Passion, like martyrdom, is for the faith of colour. Third, the colours of white, gold, yellow, red, pink, green, purple, black speak of the nature of God and His Son Jesus Christ. White symbolizes light and happiness, to be used during all holidays with the exception of Jesus Christ other than Lent. This is a divine purity, virtue, God's colour. Gold denotes the light of God's love. Yellow signals the light of God, God's grace, God's life in the sphere of colour. Pink is for the advent of the nascent Saviour and, also, the symbol of pain and sadness. Green means living and eternal salvation, it is a symbol of hope. Violet symbolizes faith, waiting, call for duty, as well as melancholy and contrition. Black stands for death, sorrow, and sin. This is the colour of death, sorrow and the darkness of the grave. The findings of the study supported the premise set at the beginning of the work that the Catholic calendar holidays in Lithuania had a wide colour range to denote a natural delivery, but also were full of Jesus Christ and the St. Blessed Virgin Mary's life philosophical / moral and theological content.

Keywords: colour, symbol, calendar celebrations, Lithuania.

DABARTIES PASAULIO KONTŪRAI IR MENO INTERPRETACIJŲ PAIEŠKA (SOCIOSOFINIS ASPEKTAS)

SANTRAUKA

Straipsnyje sociosofiniu aspektu apibūdinami kai kurie šiuolaikinio pasaulio kontūrai. Pasinaudojant hermeneutikos, socialinės organizacijos, socialinių sistemų ir kitų mokslo krypčių teikiamomis žiniomis bei metodais, bandomas konstruoti savitas meno reiškinių (kūrinio) interpretavimo modelis. Išskirtinis dėmesys kreipiamas į meną lemiančias aplinkybes: socialinį kontekstą, jo įvairovę, interpretatoriaus poziciją. Akcentuojama meno reiškinių (kaip socialinės struktūros) ir jo skleidžiamos socialinės energijos (poveikio jėgos) problema. Križiškai žvelgiant į postmodernumo ideologiją, ginama humaniškoji-turiningoji interpretavimo pozicija. Pateikiama ir argumentuojama meno reiškinių sociosofinio vertinimo aspektų-kriterijų sistema, kurią sudaro: teleologinis, segmentacijos, funkcionalumo ir sociodinamikos, determinacijos ir subordinacijos, koherentiškumo ir integralumo, partikuliarumo ir universalumo interpretacijos aspektai-kriterijai.

Straipsnio aktualumą apibūdina pastebimas tam tikras meno reiškinių ir jo interpretacijos atotrūkis nuo socialinio konteksto, nuo jo prasminių, humanistinės kultūros tęstinumą užtikrinančių trajektorijų.

Esminiai žodžiai: meno reiškinys (kūrinys), interpretacija, socialinis kontekstas, tauta, socialinė struktūra, socialinė energija, sociologinės analizės aspektas, konstruktyvistinė epistemologija.

ĮVADAS, ARBA PRISISIATYMO SOCIOSOFIJA

Straipsnio *tikslas ir objektas* – siekti sociologiniu bei filosofiniu aspektu apibūdinti kai kuriuos būdingiausius dabarties pasaulio kontūrus, juos siejant su prieštaringai sprendžiama meno interpretavimo problema. Jai išskleisti taikomas *paties autoriaus sukurtas metodas*, kuriuo remiantis į meno reiškinį ar kūrinį žvelgiama kaip į socialinės struktūros atmainą. Kitaip tariant, tokia įžvalgos pozicija *priskirtina dedukciniam metodui*. Svarbu ir tai, kad autorius, pateikdamas savo teorinę konstrukciją, vadovaujasi konstruktyvistinės (vos ne priešingos reliatyvistinei) epistemologijos imperatyvais.

Straipsnis gimė kaip atsakas į profesoriaus Algirdo Gaižučio akademinis veikalus. Jų paletė neįtikėtina plati, intriguojanti. Bet visi veikalai, įskaitant ir monografiją *Daugia-veidis elitas* (2008), yra nuosekliai orientuoti į meno filosofiją ir sociologiją. A. Gaižučio tekstai tarsi magnetas pritraukia skaitytoją ne tik autoriaus įžvalgomis, jo erudicija, bet ir dažnai prasiskverbianti mokslininko-piliečio pozicija. Jie savaip pavergia dar ir tuo, kad net sudėtingiausios minčių konstrukcijos išguldamos aiškiai ir elegantiškai (estetiškai, aristokratiškai) skambančia lietuvių kalba. Ir viena, ir kita skatina užmegzti dialogą su darbų autoriumi ir plėsti lyg ir bendromis tampančias įžvalgas.

Mes, lietuviai, gal ir teturime šiandien mums civilizacijos ir likimo paliktą brangiausią turtą – savo kalbą. Nesusilaikau skaitytojui nepateikęs viename A. Gaižučio darbe¹ pacituotą Jono Meko meniškai, taikliai aprašytą įspūdį, kurį jis patyręs Japonijoje, kur buvo paprašytas perskaityti savo eiles lietuvių kalba. „Visi sėdėjo nuostabiai tyliai ir klausėsi lietuvių kalbos skambesio, – rašo J. Mekas. – Po to porą valandų kalbėjomės tikrai apie kalbą, kaip kalba susirišusi su visu tautos būdu, siela, išmintimi, atmintimi, šaknimis ir kaip per kalbą viskas perduodama naujom kartom, ir kaip pasidalinama su kitais, kurie visai iš kitur, kaip aš dabar Japonijoje: kaip kalbos skambesys, ritmas, ištarimo niuansai atveria visą potekstinį turinį. Pamesk, prarask kalbą – ir pasidarysi pamažu, lėtai jau kitas, ir prapulsi kitame ir kitur“² Pateikiau šią citatą mažiausiai dėl dviejų priežasčių. Pirma, man regis, kad bet kuri kalba gali būti vertinama ne vien lingvistiniais, bet ir tais estetiniais kriterijais, kurie leistų jai „suartėti“ su meno pasauliu. Taip sakydamas, pirmiausia galvoju apie tam tikrais kanonais grindžiamą ir atkartojamą (užtikrinantį tęstinumą) meno pasaulį. Antra, ne tik apmaudu, bet tiesiog skaudu stebėti kai kurių institucijų (ypač valstybės!) pastangas ar žingsnius, kurie demonstruoja gimtosios kalbos sumenkinimą, jos normalaus funkcionavimo (ir kokybinės raidos!) apribojimą, kažkokią „šlagerinio slengo“ įsigalėjimą.

Jau minėjau: akad. A. Gaižučio veikalai tarsi savaime provokuoja skaitytoją, skatina jo mąstymą. Pavyzdžiui, kad ir tokios jo išvalgos: „Iš tikrųjų meno veidrodis neatspindi paraidžiui tikrovės. Jis pats magiškas ir paslaptingas kaip gyvenimas“; menininkas kuria „savitą tikrovę – estetinę tikrovę, įtakojamas laikmečio ir atsi-remdamas į turtingą kultūros podirvį“³. Žinoma, menas – savitas magijos pasaulis. Jį pažinti ir interpretuoti nėra taip paprasta, kaip kad įsivaizduoja net kai kurie menotyrininkai. Pastariesiems galima būtų papriekaištauti, kad jie per menkai pažįsta žmogiškųjų veiksmų ir kultūros paveldą, interpretacijos teoriją ir metodus, kuriais, pavyzdžiui, disponuoja hermeneutika. Tačiau ar įmanu įsivaizduoti menininką, kuris savo manipuluojamomis technikomis ir technologijomis sugebėtų perteikti visą savo niuansuotą jausmą bei mąstymą?

Šio straipsnio autorius tolimas nuo minties pasirodyti hermeneutikos „specu“. Tačiau šiandienos aplinkos ir virtualinio, ir betarpiško socialinio pasaulio grimasos tarsi versti verčia prisiliesti prie tų reiškinių ir ženklų, kurie reikalauja netradicinių išvalgų ir apibendrinimų. Bus aiškiau, jeigu pasiremsiu įžymaus civilizacijų ir religijų tyrinėtojo Mirča'o Eliadė's (Mircea Eliade) mintimis. Sugretindamas tradicinių kultūrų bei civilizacijų žmogų su dabarties pasaulio žmogumi, M. Eliadė formuluoja štai tokį nuosprendį: „Laisvė kurti istoriją, kuria didžiuojasi šiuolaikinis žmogus, kone visai žmonių giminei yra iliuzija“⁴.

¹ Gaižutis, A. *Daugiaveidis elitas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2008, p. 140.

² Mekas, J. *Laiškai iš niekur*. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 94.

³ Gaižutis, A. *Menų giminystė*. Kaunas: Šviesa, 1998.

⁴ Eliadė, M. *Amžinojo sugrįžimo mitas. Archetipai ir kartotė*. Vilnius: Mintis, 1996, p. 142.

Kitoje savo veikalo vietoje šią mintį jis išplėtoja taip: „Taigi tradicinio žmogaus akimis, šiuolaikinis žmogus nėra nei laisvos būtybės, nei istorijos kūrėjo tipas“. Kodėl? M. Eliadė į šį savo paties suformuluotą klausimą atsako: „Žinome, kad archajinės ir tradicinės bendruomenės pripažino laisvę pradėti naują gyvenimą – „tyrą“, kupiną nelytėtų galimybių. (...) Gamta kartoja pati save, ir kiekvienas naujas pavasaris yra tas amžinasis pavasaris (t. y. sukūrimo atkartojimas). (...) Gamta vėl atranda tik save pačią, o archajinis žmogus įgyja galimybę galutinai pranokti laiką ir gyventi amžinybėje“⁵. Tenka tik stebėtis tokia drąsia mokslininko mintimi, kurią jis visai atvira forma dar ir pakartoja: „...archajinis žmogus tikrai turi teisę laikyti save kūrybingesniu už šiuolaikinį žmogų, kuris tik save skelbia istorijos kūrėju. Juk jis kiekvienais metais dalyvauja kosmogonijos pakartojime, kūrybiniame akte tikrąja šio žodžio prasme“⁶.

Ne iš įsitikinimų, o ieškodamas tiesos ir mąstydamas apie šiuolaikinį meną bei jo kūrėjus, tarsi prieštaraudamas, o teisingiau išsireiškus – savaip interpretuodamas pateiktas M. Eliadė's mintis, norėčiau pasakyti, kad tikras menininkas negali nejausti „kosmogonijos pakartojimo“ – to amžinojo visatos ritmo. Bet pats žmogus, kaip ir pasaulis, yra nuolatinio vyksmo dalis. Jis jokiū būdu negali apsiriboti kartote taip, kaip ja apsiribodavo archajinis žmogus. Dabartinis žmogus, skirtingai nuo ankstesnių (archajinių) civilizacijų, visa savo esybe išgyvena vyksmą, neįtikėtiną jo tempą, socialinio pasaulio kaitą, provokuojančias technologijas, sukurtas gal net ne jo rankomis, o į neįtikėtiną „kosminį kamuolį“ apsijungusio bendro žmonijos proto. Stebuklinga! Ir – neramu. Neramu ir stebuklinga... Neviltis ir tikėjimas. Pergalių fanfarai ir pralaimėjimų kartėlis. Ir – viskas kartu, vienyje... Kodėl? Į tokį ar panašų klausimą ieškoma atsakymo nuo civilizacijos pradžios. O šiandien – gal net intensyviau. Įvairiau, drąsiau ir gal... įžūliau. Pateiksiu vieną pavyzdį.

Valery Žiskaras d'Estenas (Valéry Giscard d'Estaing), buvęs Prancūzijos prezidentas, o vėliau buvęs ir Europos Konvento (buvo toks!) pirmininkas, rašo: „Pasaulis nelaimingas. Jis nelaimingas ne tik todėl, kad nežino, kur eina, bet ir dėl to, kad nejaučia, jog sužinojęs suprastų einančią katastrofos link (...)“⁷. Samprotaujama visaip. Tam ir duotas žmogaus protas ir širdis. O meno kūrėjai, tarsi kitokia, jautresne, prigimtimi apdovanoti magai, kaskart bando įspėti ne tik patį žmogų ir jo buvimo pasaulyje paslaptį. Jie siekia įspėti ir didžiąsias, amžinašias kosmogonines prasmes: laiką, erdvę, dydžius, energijas. Ko gero, skirtingai nuo archajinio žmogaus, šiandieniniam sekasi sunkiau. Nes jam po kojomis pinasi sulūžę, paties žmogaus išbarstyti Būties rato stipiniai... Žmonija dūsta ne tik nuo informacijos pertekliaus ar savo pačios išminties, bet ir nuo skubėjimo. Kur?

⁵ Ten pat, p. 143.

⁶ Ten pat, p. 144.

⁷ Laguer, W. *Europa mūsų laikais, 1945–1992*. Vilnius: Amžius, 1995, p. 115.

POSTMODERNO IDEOLOGIJA IR PRASMINGOJI KŪRINIO INTERPRETACIJOS VIZIJA

Man, kaip minėjau, yra priimtina konstruktyvistinės epistemologijos pozicija. Pagal ją, mokslas apie pažinimą šiuolaikiniame pasaulyje negali būti neutralus. Jis turėtų (ir privalo!) tarnauti socialinio pozityvo kūrybai ir jo sklaidai. Manau, kad skaitytojas jau iš pirmųjų šio straipsnio pastraipų suprato, kokiomis pozicijomis remiantis autorius formuluos šios apžvalgos konstrukciją.

Meno kūrinio interpretacijos dėl jo prigimties paslaptingo (magiško) gali būti pačios įvairiausios. Jos priklauso ne tik nuo interpretatoriaus atstovaujamos mokslo krypties, bet ir nuo toje kryptyje vyraujančių mokyklų; nuo individualios autoriaus koncepcijos (teorinės pozicijos). Kūrinys (jį kūręs autorius) ir jo interpretatorius gali priklausyti skirtingiems pasauliams – „kosminiams kūnams“. Gerai, jeigu jie skrieja giminingomis trajektorijomis. Bet dažniau skirtingomis, atspindinčiomis intensyvią pasaulio kaitą ir nuolat, lyg Šiaurės pašvaistė, besimainančią jo spalvų gamą. Taigi tiek interpretacijos, tiek ir meno, jo srovių ir raiškos formų atsinaujinimą skatina pačios įvairiausios aplinkybės, tarp jų – postmodernaus pasaulio priimta taisyklė: senųjų autoritetų nuvertinimas ir naujųjų iškėlimas. Apie šią problemą-taisyklę viena pirmųjų dar prieš keletą dešimtmečių įtikinamai, bet su neslepiančiu kartėliu, yra parašiusi pasaulinio garso filosofė Arendt Hannach⁸.

Kai kalbame apie autoritetą, turėtume mąstyti toli gražu ne tik apie personalijas, fizinius asmenis arba apie jų atstovaujamas socialines teorijas. Meno interpretatoriaus protas, jo mintis taip pat neturėtų apsiriboti „išgryninto estetizmo“ citadele, pasilikti jos nelaisvėje. Jis turėtų veržtis ir į tas erdves, kuriose skleidžiasi kultūros tęstinumą ir civilizacijos prasmingumą užtikrinančios dvasinės, idėjinės vertybės. Manytina, kad interpretatoriui neprošal būtų mąstyti ir apie dvasinį mechanizmą, užtikrinantį tautos tęstinumą. Dvasinis tęstinumas negali egzistuoti ir atlikti savo civilizacinio vaidmens, jei nebus praktikuojami jos dvasią, jos unikalumą išreiškiantys simboliai ir turinys. Šis mano pastebėjimas liečia toli gražu ne tik tradicinę etnografinę, etninę, bet lygia greta ir profesionalųjį meną, įkvėpimo, dvasios ir išraiškos formų galintį semtis iš savo tautos istorinio kultūrinio paveldo ir pasaulėjautos. Kalbant apie lietuvius, mūsų protėvius ir jų artimiausius giminaičius (kadaisė buvusį įspūdingą superetnosą), šis paveldas yra nepaprastai turtingas, tačiau kol kas palyginti mažai tyrinėtas ir, drįstu pastebėti, dar mažiau eksploatuotas.

Tiesa, skaitytojui dera pasiaiškinti, kodėl imuosi ginti vadinamąsias (dabar daugelio paneigtas) „etnocentristines“ pozicijas. Vos ne iš visų pašalių šiandien skalambijama: susiliekiame, suvienodėkiame, atsikratykime skrupulų dėl tapatybės išsaugojimo, jos tęstinumo! Atsakydamas pateiksiu paprastą simfoninio orkestro pavyzdį – metaforiškai

⁸ Arendt, H. *Tarp praeities ir ateities*. Vilnius: Aidai, 1995.

forma išreikštą papildomą argumentą. Kas sudaro orkestrą? Kelios dešimtys įvairiausių muzikos instrumentų. Jeigu orkestrui vadovauja talentingas, subtiliausias niuansus pagaunantis dirigentas, jeigu yra išplėtota ne tik muzikinė, bet ir platesnė – muzikantų estetinė ir tautinė – kultūra, jeigu ir koncertui bus parinktas jiems visiems priimtinas kūrinys, – simfoninis orkestras pademonstruos magišką veiksmą, kuriame visi bus susijungę į vienį.

Taigi – siekime ne trombonų ar mušamųjų dominavimo, bet ginkime įvairovės principą! Tą principą, kuris glūdi Gamtos, pačios Visatos prigimtyje. Bylinėkimės dėl to, kad kiekvienas instrumentas, sakykim, tauta, orkestruotėje atliktų jai skirtą išskirtinį vaidmenį (orkestruotės partiją) ir taip praturtintų pasaulio garsų harmoningą skambėjimą. Atidžiau sekime: kas šiandien tampa orkestro dirigentais? kuo vadovaujantis surenkama „komanda“, kokia dvasia ji yra ugdoma? kaip, kokia kryptimi ugdoma pati klausytojų auditorija? Argi šiandien nepatiriame, jog vis sunkiau kvėpuoti beveik vien mušamųjų ar elektrinių gitarų prisisotiniame pasaulyje?

Pateiksiu papildomų argumentų (tarp jų – ir būsimų teiginių motyvaciją), kodėl mūsų pasirinktos įžvalgos atveju tauta mums svarbi kaip socialinės evoliucijos (istorijos) pagimdyta ypatinga socialinės organizacijos forma, – kaip etnokultūrinė etnopolitinė būtino (!) žmonių bendruomeniškumo būtis, kurios dėka akumuliuojama, išsaugoma ir ateinančioms kartoms perduodama gyvenusių kartų patirtis ir ta patirtimi grindžiami priesakai. Kitais žodžiais, tautos / nacijos dėka įprasminama ir perduodama kartoms didžioji dalis žmogiškojo paveldo. Be viso šito visuomenė ir jos politinė bei pilietinė elgsena tampa panaši į anomalijų krečiamą kompasą ir šokinėjančią, realios krypties nerodančią jo rodyklę. Šiuo atveju anomalijos – tai socialinės raidos tikslingumo, prasingumo, socialinės tvarkos stygius, be kurio visuomenės gyvenimas panašėja į džiunglyną, kuriame knibžda padarai, kiekviename žingsnyje galintys sukelti grėsmę tos visuomenės nariui. Čia dera pastebėti ir pabrėžti kitą tiesą – susiformavusią ir savo galias vis aiškiau demonstruojančią tinklaveikos visuomenę. Tai – pačiais įvairiausiais kanalais cirkuliuojanti ir nuolat pasipildanti informacija. Tai – finansinių galių ir jų srautų kanalai. Tai – valstybės ir atskirų kultūrų riboženklų nepripažįstanti, visaapimanti komunikacija ir pan. Betgi tai ir naujųjų civilizacijos grėsmių nebeužlaikanti, netgi nesugebanti jų tramdyti, lavina... Pasak XX a. pirmosios pusės mąstytojo Pjero Tejaro de Šardeno (Pierre Teilhard de Chardin), žmonijos vienijimasis įmanomas tik centruotais, savyje integruotais centrais⁹. Kitaip pasaulis gali tikėtis tik savo galias demonstruojančio chaoso.

Sugrįžkime prie meno. Menas, padedantis „sunorminti“ tautos gyvenimą, suteikiantis jam didesnę prasingumą ir kryptingumą, nėra vien tik tos tautos reikalas. Tautai integruojantis į didesnes sandraugas, ji pati tampa sudėtine, organiška jų dalimi, nešančia

⁹ Žr. Šardenas, P. T. de. *Žmogaus fenomenas*. Vilnius: Mintis, 1995.

dorovinę bei politinę atsakomybę už savo integralumą ir įnašą į bendrąjį kultūros lobyną. Menas čia vaidina ypatingą, išskirtinį vaidmenį.

Tačiau, kaip gerai suprantame, „socialinio kompas“ rodyklės sunorminimo problema – viena jautriausių, taigi ir sunkiausiai sprendžiamų, problemų. Ne vien dėl objektyvių priežasčių, o ir dėl to, kad skirtingoms kultūroms būdingos skirtingos tiesos (užtenka sugretinti Vakarų krikščioniškąją ir islamo kultūras). Esama ir subjektyvaus pobūdžio priežasčių. Šiuo atveju mąstau apie postmodernizmo ideologų (J. Derrida, J. F. Lyotardas, M. Foucault ir kt.) siūlomas „reliatyvinės moralės“, „reliatyvinio teisingumo“, „reliatyvinių estetinių vertybių“ ir pan. sampratas. Jie teigia: nieko nelikę pastovaus, kas turėtų išliekamąją vertę. Nes niekur negalima prisikapstyti iki reiškinių esmės. Perkėlus jų teiginius į mūsų pokalbio tematiką, bene vienu populiariausių jų šūkių būtų: laisvė vienadieniam žmogaus jusles išlaisvinančiam menui!

Nenorėčiau, kad šios mintys būtų priimtos kaip mano nusiteikimas atstovauti konservatyvizmui. Man priimtini A. Gaižučio pastebėjimai, kad „Mene lygiai svarbu ne tik, ką kalba menininkas, bet kokiomis priemonėmis ir būdais jis įprasmina tą turinį. Jeigu tos priemonės ir būdai bus pasenę, nepakankamai meistriškai įvaldyti, tai ir reikšmingos idėjos pakibs ore“. Čia pat jis pastebi ir tai, kad „dažnai autoriai imasi svarbių temų, kalba apie visuotinai reikšmingus dalykus, o patys jaučia ir mąsto banaliai“¹⁰.

Šalia šių A. Gaižučio pastebėjimų, manau, savotišku unisonu guls ir žinomų JAV istorikų Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob nuomonės. Įdomiai ir įtikinamai nagrinėjusios dabarties pasaulio socialinį kontekstą, jos išdrįso pasiūlyti iš ypač uolių postmodernizmo ideologų, kurių pažiūromis linkęs vadovautis toli gražu ne vienas menininkas, ypač iš tų, kurie atstovauja vaizduojamajam ar estrados menui. Anot šių istorikų, „postmodernistai – tai smarkiai nusivylę intelektualai, kurie griebiasi bet ko, kas galėtų į juos atkreipti dėmesį“. Joms atrodo, kad ir pats „postmodernizmas yra ironiška, galbūt net nevirties kupina, pasaulėžiūra...!“¹¹.

Postmodernizmas neslepia, kad jis atstovauja avangardinės visuomenės sąmonės ir intelektualiosios kultūros pozicijai. Betgi ar neakivaizdu, kad kartu ignoruojama itin svarbi civilizacinė aplinkybė. Postmodernizmas, vengdamas moralinės bei pasaulėžiūrinės atsakomybės, plačiau praveria vartus tamsiajai ne tik estetinių, bet ir moralinių triukšmą (išsibarstymą) nešančiai bangai. Galima būtų apie tai ir nekalbėti. Tačiau šiandien dėl visiems mums aiškių priežasčių vis daugiau kalbama apie visuomenės, žmogaus „dvasinį kapitalą“. Pavyzdžiui, šios tyrimų krypties autoritetai (gal ir pradininkai) Danahas Zoharas ir Ianas Marshallas pasaulinį verslą tiesiai apibūdina kaip „save ryjančią pabaisą“. Anot jų, „taip vyksta todėl, kad pamatinės kapitalizmo moralinės charakteristikos, įsitikinimai ir verslo praktika yra netvarūs“. Tai, ką „matome šiandien, neturi ateities, o tai riboja mūsų kultūros ateitį apskritai“. Tuo tarpu „dvasinis kapitalas“, kuriam autoriai be jokių išlygų

¹⁰ Gaižutis, A. *Menų giminystė*. Kaunas: Šviesa, 1998, p. 203.

¹¹ Apleby, J., Hunt, L., Jacob, M. *Tiesos sakymas apie istoriją*. Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 206.

priskiria meną, priešingai, „reiškia gerovę, būtiną mūsų sieloms, gerovę, kuri praturtina reikšmingesnius mūsų gyvenimo aspektus. Tai turtai, kurių įgyjame ieškodami prasmės, didžiausių vertybių, fundamentaliausių tikslų ir aukščiausių motyvacijų, jei sugebame visą tai įtvirtinti savo gyvenime ir darbuose“¹².

Nuo pat mano pažinties pradžios su žinomo JAV sociologo P. Bergerio darbais žavėjo jo nuomonė, jog sociologo su apklausos lapu rankose veikla greičiau priskirtina parasciologinei, o ne mokslo statusą turinčiai, veiklai. Sociologiniam sąmoningumui, anot šio autoriaus, turi būti „būdingas demaskavimo veiksnys“¹³. Tai reiškia, jog realybė turėtų būti atskleidžiama taip, kaip apie ją iki tol nebuvo manyta. Tikslinga pastebėti, kad, anot P. Bergerio, sociologo pozicijos objektyvumo / subjektyvumo laipsnį lemia ne tik jo įgyta profesinė kvalifikacija, bet ir prigimties jam duota nuojauta, intuicija. Šiam teiginiui artimas ir priimtinas kito įžymaus JAV sociologo R. Nisbeto teiginys, kad „sociologija, kaip ir poezija ar tapyba, yra menas“, ir kad kiekvienas, kuris neigia savo įgimtas intuicijas ir menines įžvalgas, kad galėtų sudarinėti statistines lenteles, nėra dvasiškai artimas „durkheimams, vėberiams ir simeliams“¹⁴.

Būtent tokios ir panašios kitų autorių kritinės mintys bei pastebėjimai paskatino mane drąsiau pažvelgti į meno kūrinių bei reiškinių interpretavimą, vadovaujantis, visų pirma, socialumo imperatyvu, apie kurį toliau ir pakalbėsime.

MENO REIŠKINYS KAIP SOCIALINĖ STRUKTŪRA IR JO POVEIKIO DAUGIAPLANIŠKUMAS

Pirmiausia išsiaiškinkime, ką mes vadiname socialine struktūra. Tai visuma atskirų elementų, kuriuos jungia kuri nors bendra socialinė funkcija, paskirtis, tikslai. Pavyzdžiui, koncertas. Čia rasime ne tik programą, savo ruožtu susidedančią iš įvairių elementų: teksto, muzikos, režisūros, scenovaizdžio ir t. t. Koncerto sėkmei ypač svarbūs atlikėjai ir net pati publika. Visi pripažįstame, kad koncerto poveikis auditorijai esti skirtingas, kaip ir auditorijos – koncertui. Betgi viena ir kita pusė šiandien vis labiau diferencijuojasi, segmentuojasi. Bendras „susikalbėjimas“ darosi vis sudėtingesnis, reikalaujantis vis gausnio būrio tarpininkų ir skirtingais poreikiais išsiskiriančių „vartotojų“. Sparčiai kinta pats socialinis kontekstas. Jį vėlgi galime skaidyti į artimesnius ir tolimesnius ir net tolimiausius koncentrinis ratus (pastarasis atvejis gali būti globalizacija, keičianti visą žmogaus, tautos vertybinį pasaulį, visuomenės gyvensenos pobūdį).

Tačiau visa tai nereiškia fatališko vyksmo. Nereiškia, kad socialinei segmentacijai, fragmentacijai ir individualizmui atsiveria, arba turi būti atveriami, vis platesni vartai, kai net pats žmogaus gyvenimas praranda turėtą vietą, tampa modulinis.

¹² Zahar, D., Marshall, J. *Dvasinis kapitalas: gerovė, kuri gali padėti išlikti*. Vilnius: Tyto alba, 2006, p. 13–15.

¹³ Berger, L. P. *Sociologija*. Vilnius: Litterae universitatis, 1995, p. 45.

¹⁴ Nisbet, A. R. *Sociologijos tradicija*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 18. Čia kalbama apie sociologijos klasikus E. Durkheimą, M. Weberį ir G. Simmelį.

Žvelgiant ir vertinant meno reiškinius štai iš tokių pozicijų, nesunku atsekti, kad būna tokių atvejų, kai kūrinys auditoriją veikia panašiai kaip gerai sufokusuotas prožektoriaus ar net lazerio spindulys – jis kiurairi „prasimuša“ pro išorinį žmogaus „rūbą“ ir veikia visą jo esybę. Būna atvejų, kai meno kūrinys pasilieka jį sukūrusio autoriaus (ir jo paties susikurtoje) „ezoterinėje“ erdvėje. Sakykim, koks kūrėjas-interpretatorius sudėlioja (panašiai kaip iš Lego segmentų dėliojamos figūrėlės) įmantrius kūrinio interpretacijos akcentus, beje, suprantamus tik tiems, kurie irgi gyvena panašioje ezoterinėje erdvėje. Būna atvejų, kai meno kūrinys (žinoma, ir jo kūrėjas) tarsi aplenkia laiką, prasiveržia į drąsą, įžūlią žvalgybą, savo prigimtimi pajautęs ir išgyvenęs artėjančios audros ar pavasario dvelksmą. Kiti to kvapo dar net neužuodžia, ir tik sublykčiojus pirmiesiems žaibams, nukritus pirmiesiems lašams skelbiasi suprantą to pionieriaus žygdarbį. Būna dar ir taip, kad taip vadinamas meno kūrinys, tarsi įgavęs šėtonišką užtaisą, jo „vartotojui“ siūlo, perša, netgi primygtinai reikalauja trauktis iš labiau civilizuotų ir žmogiškosios kultūros įtvirtintų pozicijų į dykras. Siūlo sugrįžti į netramdomų juslių ir egoizmo užpildytą pasaulį, siūlo paneigti bendruomeninį sutarimą, kurio dėka žmogus iš „urvinio“ tapo „mažančiu“ ir kurio dėka galėjo (ir gali) egzistuoti pati kultūra kaip bet kokio civilizuotumo pagrindas.

Šiuo atveju tiktų prisiminti Vytautą Kavolį, kuris, aptardamas socialinės struktūros santykį su jos skleidžiama energija ir žvelgdamas į destruktivaus tipo struktūrą, aiškina ją „kaip ligą, kaip ‚vėžį‘, kuris naudoja esamas energijas tam, kad galėtų plisti – naikindamas, iškreipdamas ar užteršdamas energijos šaltinius“¹⁵.

Taigi mes palietėme ir tik grubiausiai potėpiais parodėme meno reiškinio, kaip savitos socialinės struktūros atmainos, santykį su jo skleidžiama socialine energija (pažintine, emocine, intelektualine, seksualine ir t. t.). Šiuo atveju, kai kalbame apie meno reiškinį kaip apie socialinę struktūrą, pirmiausia įsivaizduojame ne tai, ką tas reiškinys išreiškia, bet tuos socialinius saitus, tą socialinį kontekstą, kurių dėka jisai atsirado ir kurių dėka tiems saitams bei kontekstui jisai davė grįžtamąjį poveikį.

Nedvejodami galime teigti: vienu atveju (kraštutiniu) meno reiškinys – socialinė struktūra – skleidžia prasmingesniam buvimui pasaulyje telkiančią galią, t. y. pozityviąją energiją. Kitu atveju toji struktūra būna panaši į žiedą be kvapo, be nektaro, dar daugiau – socialinėje organizacijoje skleidžianti, įtvirtinanti jau esamą ar gimdanti naują ligą (socialinę destruktiją).

Tenebus tai priimta kaip autoriaus įžūlios pozicijos dėstymas, jeigu suformuluosime ir lakoniškai apibūdinsime kelis sociofinio pobūdžio kriterijus, skirtus meno reiškinio interpretacijai. Kadangi meno reiškinys, nesvarbu, opera, dramos spektaklis, koncertinis renginys, dailės paroda ar tapybos kūrinys ir pan., visų pirma yra socialus reiškinys, tai jis, kaip ir kiekviena socialinės struktūros dalis, mus domina būtent savo įtaigios socialinės prasmės, t. y. funkcionalumo, kokybės bruožais.

¹⁵ Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 318.

SOCIOLOGINĖS IŽVALGOS PJŪVIAI (MENO REIŠKINIO INTERPRETAVIMO ASPEKTAI)

Jeigu į meno reiškinį žvelgiame kaip į savitą socialinės struktūros dalį, tai, pasiremdami sociologine (o ne menotyrine) teorine mintimi, galime konstruoti būtent šiai mokslo krypciai būdingą koordinačių struktūrą – savotišką instrumentariją, kurio pagalba galime „preparuoti“ į mūsų išvalgos objektą pakliuvusį tą ar kitą meno reiškinį. Šiai sistemai mes linkę priskirti tokius išvalgos (interpretacijos) pjūvius:

teleologinį,
segmentacijos, arba organizacinę-struktūrinę,
funkcionalumo ir sociodinamikos,
determinacijos ir subordinacijos,
koherentiškumo ir integralumo,
partikuliarumo ir universalumo.
Trumpai juos aptarsime.

Teleologinis aspektas skatina analitišką konkretizuoti ir įsigilinti į tuos tikslus, kuriuos sąmoningai ar spontaniškai sau kelia meno reiškinys, jį organizuojanti institucija ar atskiras autorius-kūrėjas (ar kūrėjų grupė). Šiuo atveju gali būti svarbu susigaudyti, koku laipsniu tie tikslai siejami su aukštesnio lygmens struktūros (pavyzdžiui, meno kaip visumos, kaip pasaulio kultūros, kaip lietuvių tautos tęstinumo, jos egzistencijos ir pan.) tikslais. Neatmestina ir prielaida, jog menas – tai ir individualybės savirealizacijos būdas, vitališkas prigimties prasiveržimas, žmogaus-kūrėjo dvasinio gyvenimo sudaiktinimas (įkūnijimas). Bet ar individualybė gali būti visiškai laisva nuo visuomenės, nuo sociumo ir jos egzistencinių esmių? Manychiau, kad ne. Ji turi siūlyti tas prasmes, tokį turinį, kuris ne tik pristabdytų įsigalintį žmonių susvetimėjimą, jų asocialumą (ir „zombėjimą“). Kūrėjas per dvasinės kultūros prieigas pats aktyviai turi siūlyti vartotojui socialinį sutarimą.

Segmentacijos, arba struktūros organizavimo(-si), aspektas. Jis skatina pažvelgti į meno reiškinį iš jo struktūros, iš jo atskirų segmentų išsidėstymo ir tarpusavio priklausomybės pozicijų. Pavyzdžiui, nuo to, koku santykiu vadinamasis meninis pradas ir vadinamasis vadybinis pradas bei vadinamoji „auditorija“, priėmėjas, dalyvauja meno reiškinyje, labai priklauso kūrinio poveikio galia, skelbiamas turinys, jo skleidžiama socialinė energija. Toks menamasis santykis gali pasireikšti (ir būti aktualus) tiek atskiro menininko raiškoje, jo individualybėje, tiek meno reiškiniaus organizuojančioje institucijoje. Į ką šiuo atveju dar svarbu atkreipti dėmesį? Tarkim, dominuojant vadybiniam ar auditoriniam pradui, norom nenorom gali nukentėti meninis pradas. Tačiau ignoruojant anuos pradus menininkas, meno reiškinys gali taip ir pasilikti ezoterinėje erdvėje. Pastaroji, savo ruožtu, ilgainiui prisipildžiusi buitiskumo (profaniškumo) gali užslopinti pačią kūrybingumo idėją, jos dvasią. Šiuo atveju meno reiškinys ar kūrinys esti nepajėgus skleisti į socialinę aplinką jį „maitinančią“, jį sudvasinančią intelektualinę ir estetinę energiją.

Funkcionalumo ir sociodinamikos aspektas. Jis padeda išsiaiškinti, kokią „produkciją“ teikia mūsų analizuojamas meno reiškiny – socialinės struktūros atmaina. Ar jo funkcija, jo pobūdis atitinka tuos tikslus (ir koku laipsniu), dėl kurių jis buvo sukurtas? Čia galimi ir išskirtini trys esminiai sociodinaminį kryptingumą žymintys atvejai:

stereotipinis atsikartojimas arba ko nors mėgdžiojimas;

optimali inovacija, t. y. toks meno reiškiny, kaip socialinės struktūros, funkcionalumas, kai naujovių (naujų idėjų bei raiškos formų ir pan.) įvedimas nepažeidžia kultūros (ar meno krypties) tęstinumo pradmenų, jos teleologinio kryptingumo, t. y. kai išsaugoma dinaminė pusiausvyra (socialinės struktūros būvis, kai pakankamai intensyviai jai kintant ar ją keičiant išsaugomas jos „charakteris“);

sociomutagenezė, tai atvejis, kai meno reiškiny funkcionalumas, jo raiška tiek savo turiniu, tiek ir pateikimo būdais esmingai keičia visą jo architektoniką ir teleologinį kryptingumą, net įprastos, gyvosios kultūros tęstinumą.

Konservatyvumas (stereotipinis atsikartojimas) ypač ryškus liaudies mene. Tačiau jis nėra atmestinas. Jis netgi būtinas kaip tautos tęstinumo simbolinė raiška, kaip jos narių „susikalbėjimo“ ir autentiškumo išsaugojimo priemonė (prisiminkime lietuvių sutartines, japonų tradicinį No ar Kabuki teatrą). Tačiau būtent sociomutagenezės atveju spartinamas atsinaujinimas, visas civilizacinis vyksmas, nors kartu skleidžiamas ir „nesusikalbėjimas“, socioetnosistemos segmentų nykimas, jų susvetimėjimas.

Determinacijos ir subordinacijos aspektas. Visi žinome užburtą ratą: priežastis gimdo pasekmę, bet ir pastaroji virsta atsinaujinusia priežastimi. Taip ir mene: meno pokyčiai, koregavimas rodo atgarsio į auditorijos reakciją pastangą, savikontrolę, refleksyvumą. Tačiau čia aptariamas analizės aspektas orientuoja analitiką kreipti dėmesį dar ir į tai, kokį aidą meno reiškinyje sukelia vieno kurio nors jo struktūrinio elemento buvimas, jo pasikartojimas, kaip tai atsispindi kitų elementų bei visos struktūros – meno reiškiny – „elgsenai“. Svarbu taip pat išsiaiškinti, kaip, koku būdu ir koku „žingsniu“ reaguojama į šiuos struktūrinius-funkcinius (ir prasminius!) pokyčius, jei apskritai reaguojama.

Svarbu šiuo atveju pabrėžti ir tai, koku organiškumo, vienio laipsniu meno reiškiny yra susijęs su socialiniu kontekstu, ar jį prasmingai atspindi; kokį idėjinį dvasinį rezonansą jisai sukelia platesnei visuomenei, ir ar to meno reiškiny dalyviai visa tai suvokia ir atitinkamai koreguoja savo veiksmus, vaidmenis.

Partikuliarumo ir universalumo aspektas. Šiuo atveju analitinis žvilgsnis kreipiamas į tai, kaip meno reiškinyje (struktūroje) derinasi jo individualūs, išskirtiniai bruožai (partikuliarumas) su tais bruožais, kurie priskirtini visuotinumui, universalumui. Partikuliarumas, autentiškumas yra būdingiausias bet kurio kūrėjo siekis. Autentiškumu, savastimi praturtinta socialinė realybė turtina ir joje veikiančius subjektus – jie irgi „verčiami“ tapti kūrybiškesniais. Kita vertus, per didelė autentiškumo bei individualizacijos „dozė“ didina realybės, socialinių santykių chaotiškumą, subjektų (ir struktūrų) „nesusikalbėjimą“ ir net sąmoningą ar nesąmoningą jų atsiribojimą nuo platesnio sociumo, nuo jį integruojančių

bendrųjų interesų bei tikslų. Tai reiškia, kad tam tikra visuotinum, universalumo dozė ne tik būtina, bet ir neišvengiama jau vien dėl to, kad bet koks meno reiškinys negali užgimti nuo sociumo izoliuotame kontekste ar aplinkoje. Problemos esmė, koks tuo ar kitu atveju yra pageidautinas partikuliarumo ir universalumo (visuotinum) santykis. Vėlgį problemų problema: kas turi teisę ir kokiais kriterijais vadovaudamiesi tą santykį gali nustatyti?

Koherentiškumo ir integralumo aspektas. Šis aspektas iš pradžių gali atrodyti tapatus aukščiau aptartiesiems. Tačiau tarp anų ir šio esama esminio skirtumo. Šiuo atveju į meno reiškinį ir jo santykį su vartotoju dera pažvelgti visai kitu rakursu. Kas dar, be vadinamojo pragmatiškai orientuoto funkcionalumo, meno reiškinį ir jo „vartotojus“ sulieja į organišką visumą? Tai galėtų būti natūralūs, prigimtiniai visus elementus į viena siejantys ir tam tikrą prigimtinį, spontanišką (savaiminį) teleologinį kryptingumą jiems teikiantys ryšiai. Ko gero, čia pravartu būtų pasinaudoti tokia imlia sąvoka, kaip rezonansas, kuris pakankamai aiškiai apibūdina meno reiškinio, kaip socialinės struktūros, subjektų (dalyvių) bendrą egzistencinį išgyvenimą, pojūtį. (Tarkim, japonas, graikas ar žydas, kokiai struktūrai bepriklaušytų ir kuriame pasaulio krašte beatsidurtų, visada jaus sąsajas su savo tauta).

Menininkas, kuris yra labiau linkęs į individualizmą ir ignoruoja socialinį emocinį rezonansą, gali nesunkiai susipriešinti ne tik su kitais (tarp jų ir savo kolegomis), bet dar ir pasmerkti save didesnėms vidinėms kūrėjo kančioms. Neretai taip ir atsitinka. Kai kada ir su dramatiškais pasekmėmis.

IŠVADOS

1. Straipsnio apimtis vertė atsisakyti konkrečių pavyzdžių, kurie būtų pagyvinę meno reiškinio sociologinės analizės aspektų – kriterijų – suvokimą. Dėl tos priežasties atsisakyta ir detalesnio jų struktūrinimo. Tačiau metodo esmė bendrais bruožais išdėstyta. Nevengta parodyti, kaip mintis gimdo mintį, vieno klausimo išsiaiškinimas skatina kitų klausimų grandinę.

2. Mes esame liudininkai ir dalyviai pokyčių, kuriuos galėtume šiandien įvertinti ir kaip kultūros modulumą, o jo kūdikį – kaip modulinį žmogų. Tai reiškia taip pat ir kaleidoskopiškai kintančių, pamatinių, tęstinių (tarp jų – etnokultūrinių, arba tautinių) vertybių išsaugoti nebesugebančios kultūros išgalėjimą. Tos kultūros, kuri vis labiau yra linkusi tenkinti vien žmogaus materialinius bei juslinius poreikius. Kalbėdamas apie postmodernųjį meną, apie modulinę kultūrą ir modulinį žmogų, savaip yra prasitaręs ir akad. A. Gaižutis. Anot jo, „menas, ypač dailė ir fotografija, įtvirtino iki tol nebūtą požiūrį į žmogaus kūną anaip tol ne į kaip sielos buveinę, o kaip į paprasčiausią daiktą, kurį galima išnarstyti tartum žaislą ir vėl sudėlioti pačiais keisčiausiais būdais“¹⁶.

¹⁶ Gaižutis, A. *Estetika: tarp tobulumo ir mirties*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 2004, p. 630.

3. Esame verčiami susimąstyti, ar tokia raidos trajektorija, apie kurią kalbame, atitinka žmoniškosios kultūros ir civilizacijos išsaugojimo tikslus? Ir vėl sugrįžkime prie A. Gaižučio teiginio, jog menas – tai „savotiška technika ir technologija. Deja, pastarajam postulatui postmodernizmo menininkai dažnai lieka abejingi. Jų menas – žaidimas ekstaziškų būsenų ir erotinių pojūčių, kūno griūties demonstravimas“¹⁷.

4. Teatleidžia man akad. A. Gaižutis ir, žinoma, skaitytojas, už minorišką pabaigos akcentą. Pasiteisinčiau savo kartos požiūriu į meną, šių dienų meno realybe, kurioje plika akimi stebime per daug susikaupusio „surrealizmo“. Dėl šių bei kitų priežasčių pasirinkau ir epistemologinio konstruktyvizmo kryptį, t. y. tokią socialinės realybės pažinimo ir jos santykiškai subjektyvizuoto konstravimo kryptį, kuri orientuoja mus į prasmingesnį, saikingesnį kultūros avangardo – meno – kūrimą.

OUTLINE OF THE MODERN WORLD AND SEARCH FOR ARTISTIC INTERPRETATIONS (SOCIOSOPHIC ASPECT)

Summary

The present paper delineates some of the modern world contours as viewed from the sociosophic perspective. On the basis of the knowledge and methods of hermeneutics, social organization, social systems and other domains of science, an attempt to construct an original interpretation model of the art phenomenon (a piece of creative output) was made. A considerable amount of attention is directed towards art determining conditions: the social context, its diversity, position of the interpreter. A special emphasis is laid on the problem of the art phenomenon (as a social structure) and the social energy it emanates (force of impact). With a critical eye on the ideology of postmodernism, the humanistic-rich stand towards interpretation itself is defended. The author argues for the sociosophic evaluation system of aspects and criteria of a piece of art, with the following constituents incorporated: teleological, segmentation, functional and socio-dynamic, determination and subordination, coherence and integrity, particularity and universality - as the essential criteria for interpretation.

The topicality of the article is defined by a certain disengagement that can be observed in the art phenomenon and its interpretation, in its detachment from the social context and its meanings, from all indispensable trajectories that guarantee the continuity of humanistic culture.

Keywords: art phenomenon (work of art), interpretation, social context, nation, social structure, social energy, aspect of sociological analysis, constructivist epistemology.

¹⁷ Ten pat, p. 634–635.

LIETUVIŲ MENO SOCIOLOGIJOS PRADININKŲ MENO SAMPRATOS

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjamos Vytauto Kavolio ir Algirdo Gaižučio – dviejų pripažintų lietuvių meno sociologijos pradininkų – koncepcijos, išryškinami skirtingųjų kūrybos kontekstai bei rekonstruojami ir palyginami autorių požiūriai į bendras meno filosofijas ir sociologijas problemas. V. Kavolis tyrinėjo meno sociologiją „iš apačios“, o A. Gaižutis ją nagrinėja „iš viršaus“. V. Kavolis siekė sukurti empiriškai pagrįstą dailės sociologiją. A. Gaižučiu labiau rūpi praturtinti, suprasti meną bandančių žmonių žinias svarbiausiomis Vakarų meno sociologijos idėjomis. V. Kavolio meno sociologijos tyrinėjimai patvirtina dalį poklasikinės meno emotyvumo teorijos teiginių. Jo estetinė emocija aiškiai skiriasi nuo gyvenimiškųjų. Tuo pat metu, apibūdinamas meną V. Kavolis pripažįsta ir institucinėms meno teorijoms artimas mintis. A. Gaižutis plėtoja vertybinę meno sampratą, pripažįsta ir ekspresyvių, ir reprezentatyvių, ir figūratyvių vizualiojo meno elementų svarbą. Kitaip, negu V. Kavolis, filosofas daugiausia akcentuoja gyvenimiškųjų vertybių ir emocijų, žmogiškosios egzistencijos problematikos reikšmę tikrajam meno kūriniui.

Esminiai žodžiai: meno sociologija, meno samprata, meno funkcijos, estetinė vertybė, estetinė emocija.

IVADAS

Meno sociologija yra viena nedaugelio šiuolaikinių meną tyrinėjančių disciplinų, sulaukusių specialaus lietuvių autorių dėmesio. Neabejotinai pirmasis buvo Vytautas Kavolis, JAV išleidęs dvi meno sociologijai skirtas monografijas¹. Pasak geriausio XX a. lietuvių estetikos ir meno filosofijos žinovo Juozo Mureikos, Algirdas Gaižutis „yra meno sociologijos teorinių ir istorinių tyrinėjimų pradininkas Lietuvoje“². Pažymėtinas ir kiek ankstesnis tų pačių problemų aptarimas keliuose Antano Andrijausko knygos „Grožis ir menas. Estetikos ir meno filosofijos idėjų istorija“ skyriuose³, iš vėlesnių tyrinėjimų – jam vadovaujant parengta Žilvinės Gaižutytės-Filipavičienės monografija „Pierre’as Bourdieu ir socialiniai meno žaidimai“⁴ bei kiti šios profesionalios meno sociologės moksliniai darbai.

¹ Kavolis, V. *Artistic Expression – A Sociological Analysis*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1968; Kavolis, V. *History on Art’s Side: Social Dynamics in Artistic Efflorescences*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1972.

² Mureika, J. Gaižutis Algirdas. *Estetikos enciklopedija*. Sud. J. Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 207.

³ Andrijauskas, A. *Grožis ir menas. Estetikos ir meno filosofijos idėjų istorija (Rytai – Vakarai)*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 1995, p. 491–494, 591–600, 620–628. Pabrėšiu, jog po trejų metų išleistoje knygoje Gaižutis, A. *Meno sociologija*. Vilnius: Enciklopedija, 1998, 218 p. šios problemos atskleistos plačiau.

⁴ Gaižutytė-Filipavičienė, Ž. *Pierre’as Bourdieu ir socialiniai meno žaidimai*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.

Šio straipsnio tikslas – panagrinėti dviejų pripažintų lietuvių meno sociologijos pradininkų koncepcijas, išryškinti skirtingus jų kūrybos kontekstus bei rekonstruoti ir palyginti autorių požiūrius į bendras meno filosofijai ir sociologijai problemas. Tyrimo objektas: V. Kavolio ir A. Gaižučio meno sociologijos knygos ir straipsniai. Tyrimo metodai: istorinis, aprašomasis, lyginamasis.

Nei specialios V. Kavolio, nei A. Gaižučio meno sociologijos studijos Lietuvoje dar neparengta. Daugiausia turime trumpų supažindinimų su V. Kavolio mokslinės veiklos pradžioje parašytų knygų – „Meninė išraiška – sociologinė analizė“ ir „Istorija meno link: visuomenės dinamika ir meno sužydėjimai“ – idėjomis. Supažindinimus lydi aukšti jo meno sociologijos įvertinimai. Atkreipsime dėmesį į pripažinto meno sociologijos žinovo A. Gaižučio teiginį, jog V. Kavolio „nuopelnai grindžiant sociokultūrinę meno raiškos, meno stilių dinamiką – dideli, išeinantys už mūsų, lietuvių, mokslinės minties rėmų“⁵. Vienintelė kritiška analizė buvo ankstyva pirmosios V. Kavolio knygos recenzija. Jos autorius lietuvių kilmės sociologas Antanas Musteikis (daugiausia tyrinėjęs reformaciją, tautinę padėtį, kitas kultūrologijos problemas, parašęs 2 romanus) „Meninės išraiškos“ kūrėją kaltino minčių neaiškumu, sąvokų neapibrėžtumu bei sociologijai netinkančiu spekuliatyvumu⁶. Pirmąjį V. Kavolio programinį straipsnį „Kūrybiškumas istoriniu žvilgiu“⁷, aptariantį meno kūrybos problemas, kritiškai „kaip visai nesavarankišką“⁸ įvardina Arūnas Sverdiolas. Rimčiausias A. Gaižučio teorijos vertintojas yra jau cituotas J. Mureika. Dar prieš straipsnį „Estetikos enciklopedijoje“ akademiko mokslinius tyrinėjimus jis yra aptaręs straipsnyje „Lietuvos kultūros labui“⁹ ir savo monografijoje „Pajaustos mintys. Estetikos virsmas estetologija“, ypač specialiai tam skirtoje jos dalyje „Lietuvos kultūros labui – akademikas Algirdas Gaižutis“¹⁰. Taip pat paminėtinos Algimanto Valantiejaus, Rasos Gečaitės ir Almanto Samalavičiaus recenzijos¹¹, išryškinančios A. Gaižučio „Meno sociologijos“ privalumus.

KODĖL BŪTENT MENO SOCIOLOGIJA?

Šiame skyrelyje palyginsime V. Kavolio ir A. Gaižučio meno sociologijos, kaip tyrinėjimo objekto, pasirinkimo kontekstus. V. Kavolis savo studijas pradėjo nuo sociologijos metodologijos, bandydamas vienyti struktūrinio funkcionalizmo, kaip vienintelio sociologijos metodo, šalininkų ir jo kritikų idėjas. Dailės sociologijos pasirinkimą, pasak jo paties, lėmė senas domėjimasis daile, ypač abstrakčiuoju ekspresionizmu, ir tai, kad jam

⁵ Gaižutis, A. *Estetika tarp tobulumo ir mirties*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 434.

⁶ Musteikis, A. *Meno sociologija*. *Aidai*, 1971, t. 1, p. 41–44.

⁷ Kavolis, V. *Kūrybiškumas istoriniu žvilgiu*. *Metmenys*, 1959, t. 1, p. 6–14.

⁸ Sverdiolas, A. *Vytauto Kavolio kultūros filosofija*. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Sud. R. Kavolienė ir D. Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 64.

⁹ Mureika, J. S. *Lietuvos kultūros labui*. *Akademikas Algirdas Gaižutis*. Sud. A. Liekis. Vilnius: „Lietuvos mokslo“ redakcija, 2003, p. 7–17.

¹⁰ Mureika, J. *Pajaustos mintys. Estetikos virsmas estetologija*. Vilnius, 2006, p. 202–215.

¹¹ *Akademikas Algirdas Gaižutis*. Sud. A. Liekis. Vilnius: „Lietuvos mokslo“ redakcija, 2003, p. 246–250, 330.

„buvo pasakyta, jog tokios dailės sociologijos iš viso nėra!“¹². Abi V. Kavolio monografijos buvo, sakytume, praktinės vizualiojo meno ir jo kūrybos socialinės aplinkos sąsajų studijos. Sociologas pateikė hipotezes apie atskirų dailės stilių ypatybių koreliacijas su įvairiomis visuomenei būdingomis organizacijos sistemomis bei kultūrinėmis orientacijomis, remdamasis empiriniais duomenimis, nustatė, kad ypatingas kūrybingumas būdingas laikotarpiams, kai praeina didžiausia įtampa visuomenėje. Vėlesniuose darbuose V. Kavolis tyrinėjo ir bendresnes meno sociologijos problemas, bet vis dėlto pats pažymėjo, jog jo tikslas buvo „sukurti empiriškai pagrįstą dailės sociologiją“¹³, nurodė, jog šios studijos jį domino tik 1962–1974 metais, vėliau jis šioje srityje nebedirbo. Taigi galima manyti, jog V. Kavoliui meno sociologijos tyrinėjimai buvo prieiga prie platesnių, tarpdisciplininių, palyginamųjų kultūrų ir civilizacijų studijų.

Skirtingai, negu V. Kavolis, A. Gaižutis ėmėsi meno sociologijos tyrinėjimų, būdamas jau žinomas meno, kultūros filosofas, kūrėjo psichologijos problemų žinovas. Jau 1989 m. išleistoje knygoje „Kūrybinė menininko galia“, tyrinėdamas menininko individualybę ir kūrybos specifiką, autorius pabrėžė, jog „meno kūrybos plotmėje skleidžiasi dinamiški ryšiai tarp menininko ir jo socialinės, kultūrinės aplinkos“¹⁴, ir juos analizavo. 1993 m. parašytoje knygoje „Kultūros vertybės ir erzacai“, kurioje filosofas greta kitų problemų analizavo ir meninių vertybių bei pseudovertybių funkcionavimą visuomenėje, publikos skonio ir populiaraus meno specifikos sąveiką, taigi meno sociologijai rūpimas problemas, jis teigė: „menotyrų tikėtų atsiremti ne tik į kultūros teoriją, istoriją, bet ir į kitus humanitarinius mokslus, pirmiausia sociologiją, socialinę psichologiją, etnologiją“¹⁵. Tad galima manyti, jog 1998 m. „Meno sociologija“ buvo nuoseklus gilinimosi į meno filosofijos ir jai gretimų disciplinų problemas vaisius. Taip pat skirtingai, negu V. Kavolis, A. Gaižutis nelaiko meno sociologijos pasibaigusiu savo tyrinėjimų etapu. Knygoje „Estetika tarp tobulumo ir mirties“ meno sociologijos teorijų analizę jis papildė sociologinės estetikos, marksistinių koncepcijų, Theodoro W. Adorno, Pierre'o Bourdieu, V. Kavolio teorijų apžvalga¹⁶. Kol kas naujausioje monografijoje „Daugiaveidis elitas“ autorius nepamiršta ir meno sociologijos galimybių: „sociologai, remdamiesi formos, vaizdo, erdvės ir kalbos teorijomis, gali geriau suprasti meno kūrinį kaip ypatingą *vertybių mediumą*“¹⁷; „sociologai apmąsto nuolat kintančią dinamišką meno esmę. Taikydami struktūrinę-funkcinę analizę, jie praplėtė ir pagilino meno socialumo supratimą“¹⁸; „sociologams rūpi suprasti tas sąlygas, kurios turi įtakos menininko kūrybai ir kūrinio tęstinumui laike, apibrėžti

¹² Kavolis, V. Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Sud. R. Kavolienė ir D. Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 17.

¹³ Ten pat, p. 20–21.

¹⁴ Gaižutis, A. *Kūrybinė menininko galia*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 52.

¹⁵ Gaižutis, A. *Kultūros vertybės ir erzacai*. Vilnius: Academia, 1993, p. 8.

¹⁶ Gaižutis, A. *Estetika tarp tobulumo ir mirties*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 2004, p. 406–434.

¹⁷ Gaižutis, A. *Daugiaveidis elitas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2008, p. 187.

¹⁸ Ten pat, p. 182.

menininko pozicijas visuomenėje skirtingose istorinėse epochose¹⁹. Čia paminėjome tik filosofo knygas, be jų jis yra paskelbęs ir meno sociologijos tyrimais paremtų straipsnių. Tad galima teigti, jog A. Gaižučiui ši problematika yra nuolatinio mokslinio intereso objektas.

Lyginant jo ir V. Kavolio prieigas prie tyrinėjimų, paskelbtų jų pirmose meno sociologijai skirtose monografijose, matomas ryškus skirtumas. Kaip jau minėjome, V. Kavolis daugiausia dėmesio skyrė sociologinei meninės raiškos ir meno suklestėjimo sąlygų analizei. A. Gaižutis pasirinko meno sociologijos ištakų bei žymiausių jos koncepcijų analizę. Kaip itin svarbų savo knygos uždavinį jis nurodė meno sociologijos teorijų, idėjų, žymiausių kūrėjų vardų įvedimą į mūsų kultūrinę apyvartą. Praėjus daugiau negu dešimčiai metų po knygos paskelbimo galima konstatuoti, jog uždavinys buvo sėkmingai atliktas. Paties filosofo meno sociologijos samprata buvo išreikšta šios knygos įvade, įvaduose ir skyrelius, pabaigos žodyje, apie ją galima spręsti ir iš analizuotų teorijų atrankos bei kritikos. Kitą skyrelį ir paskirsime V. Kavolio ir A. Gaižučio meno bei jo funkcijų, estetinės vertybės, estetinės emocijos sampratų rekonstrukcijai ir palyginimui²⁰.

MENO PRIGIMTIS, FUNKCIJOS BEI ESTETINĖ VERTĖ

Žinoma, kad meno filosofijos veikalų V. Kavolis nerašė. Meno sociologijos darbuose meno prigimtį jis aiškina dvejopai. 1974 m. straipsnyje, skirtame „Britų enciklopedijai“, teoretikas išskiria du sociologinio meno suvokimo būdus. Neistoriniu (pažyminčiuoju) „požiūriu menas turi būti suvokiamas kaip tai, ką visuomenė, arba ta jos dalis, kuri yra meno požiūriu reikšminga, apibrėžia kaip meną“²¹. Sociologas pripažįsta, kad toks apibrėžimas numato, jog „nesant meno žymos [label], prikabintos vėlesnių kultūrų, šie objektai [rašto neturinčių visuomenių menas] iš tiesų yra tik taikomieji ar religiniai dirbiniai“²². Šios mintys lyg atkartoja 1964 m. Arthuro C. Danto meno pasaulio teoriją. Čia rašoma, kad „pasaulis turi būti pasirengęs tam tikriems dalykams, meno pasaulis nemažiau, negu realusis. Mančiau, kad Lascaux dailininkams niekada neatėjo į galvą, kad jie ant tų sienų kuria meną, nebent būtų buvę neolito estetikos teoretikų“²³.

Aiškiai V. Kavoliui artimesnis yra antrasis – istorinis – apibrėžimas, sakantis, „jog menas yra tai, kas išlaiko objektams, funkcionuojantiems kaip menas, sukeltų „išbandymų“ seriją“²⁴. Šie išbandymai yra patikrinimai, ar kūriniai bus pripažinti kitų laikų ir kraštų kultūrose. Akcentuodamas meno sampratos istoriškumą, panašiai kaip meno pasaulio, meno lauko teoretikai, V. Kavolis teigia, kad „kiekviena visuomenė ar laikotarpis turi tam

¹⁹ Ten pat, p. 183.

²⁰ Be abejo, A. Gaižutis savo požiūrį į minėtąsias problemas yra išreiškęs visuose grožio ir meno analizei skirtuose darbuose, bet šiame straipsnyje apsiribosime tik jo idėjomis, išsakytomis jo meno sociologijos tyrinėjimų kontekste.

²¹ Kavolis, V. Meno sociologija. Socialiniai ir ekonominiai menų aspektai. *Baltos lankos*, 2007, t. 27, p. 154.

²² Ten pat.

²³ Danto, A. C. *The Artworld. Philosophy Looks at the Arts*. Sud. J. Margolis. Philadelphia: Temple University Press, 1978, p. 142.

²⁴ Kavolis, V. Meno sociologija, p. 154.

tikrus standartus ir bendrai priimtus kriterijus, pagal kuriuos sprendžiama apie meno kūrinis. (...) Sutarimo dėl meno ribos gali būti praplečiamos. (...) meno srities struktūra (...) plėtojasi tikrindama pati save, vertindama kūrinis, siekiančius į ją įsilieti“²⁵.

Tad nors iš dalies V. Kavolis pripažįsta institucinį meno apibrėžimą, vis dėlto daugumoje straipsnių jis siūlo savotišką normatyvinę meno kūrinio sampratą. Mokslininkas teigia, jog yra „pagrindinis istoriškai išplėtotas ir tarpkultūriškai priimtas meno sąvokos apibrėžimas“²⁶. Kaip ir tradicinė estetika, sociologas pripažįsta, jog meno kūrinys yra žmogaus padarytas dirbiny, reikalaujantis ypatingų gabumų ir meistriškumo, menininkas sukuria jusliškai patenkinančią tobulybę anapus to, kas moraliai privaloma, natūralu, naudinga, kitų žmonių atpažįstamą, emociškai veikiančią tvarką, ir kūrinys priartėja „prie žmonių sukurtų ‚amžinųjų‘, ir ‚bendražmogiškųjų‘ vertybių“²⁷. Aiškindamas šią bendrąją meno sampratą, autorius išskiria ir šiuolaikines ją griaunančias ideologijas: pasidavimą technikai, saviraiškos arba koncepcinės kūrinio struktūros suabsoliutinimą.

Dažniausiai meno prigimtį V. Kavolis aiškina taip, kaip ekspresijos teoretikai, – jam meno paskirtis yra emociškai patenkinti kūrėją ir stebėtoją. Žinoma, autoriaus požiūris į meno paskirtį nėra vienprasmis. Paanalizuosime jo estetinės funkcijos sampratą. Autorius priešpriešina kūrybą, teikiančią vien malonumą, ir kūrybą kaip kitų kūrėjų įkvėpimą. Straipsnyje „Kūrybiškumas istoriniu žvilgiu“ vien malonumą teikiančią kūrybą jis griežtai pavadina *naikyba*. Čia meno kūryba laikoma naujų formų arba gyvenimo ir pergyvenimo stilių, dvasinės laikysenos išraiška, kitų kūrėjų įkvėpimu naujai savarankiškai kūrybai, įtaka vėlesnių meninių tradicijų formavimuisi. Menininkai sukuria naujus standartus, kurie yra „priimami ir išlieka ateičiai dinamiškais tradicijos, kurią jie ir pradėjo, elementais“²⁸.

Vėlesniuose darbuose autorius estetinę funkciją paaikškina kaip atsirandančią intuityvioje nenumatytų ir nepripažintų psichologinės ir kultūrinės kilmės funkcijų organizacijoje. Estetinė funkcija esanti latentinė – neplanuota, nepripažinta. V. Kavolis rašo, kad menas „gali būti laikomas generalizuota visuomenės sistema, skirta atlikti nenumatytoms ir neatpažintoms (...) psichologinėms ir kultūrinėms funkcijoms“²⁹. Jis pažymi, kad ypatingą estetinę vertę turi kūrinys, kuris sėkmingai atlieka daug nenumatytų, sąmoningai neatpažintų funkcijų. Sociologo nuomone, estetinės funkcijos neįmanoma iki galo paaikškinti. Gal būt ji yra susijusi su V. Kavolio darbuose nurodoma integracine meno funkcija. Menas esąs „socioemocinės integracijos priemonė“³⁰. Jis simboliškai sujungia socialinę struktūrą bei patirtį su emocijomis, psichologiniais išgyvenimais, vienija „senas emocijas su nauja socialine aplinka arba naujas emocijas su sena socialine aplinka“³¹; „atspindi

²⁵ Ten pat, p. 155.

²⁶ Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 200.

²⁷ Ten pat, p. 203.

²⁸ Kavolis, V. *Kūrybiškumas istoriniu žvilgiu*, p. 10.

²⁹ Kavolis, V. *Meno sociologija*, p. 156.

³⁰ Kavolis, V. *Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų*, p. 20.

³¹ Ten pat, p. 19.

subjektyvius egzistuojančios tikrovės teigimus ar neigimus³². Kūrėjai rūpinasi fundamentaliumi vaizduotės poreikiu, atveria stebėtojui subtilių patyrimo kokybių galimybę. Kūriniai suteikia patirtims ir pažiūroms formą, formuoja fantazijos dispozicijas – tinkamus suvokimo būdus. Menas sukonstruoja paslėptas psichinių procesų sistemas, padedančias su tais, kitaip neapdorojamais, chaotiškais psichiniais procesais susitvarkyti.

A. Gaižutis pateikia ne vieną meno prigimties apibūdinimą. Vis dėlto svarbiausiu laikytinas jo apibrėžimas meno kaip simbolinio visuotinai reikšmingų vertybių išreiškimo. Filosofas teigia, jog „visos meno rūšys – kultūros vertybių simptomai. (...) Menas bet kuriame istorijos tarpsnyje ir bet kokioje aplinkoje simboliškai atspindi kultūros vertybes“³³. Autorius nurodo, kad jam artima Bernardo C. Heylo „reliatyvistinė“ vertybių interpretacija, kuri pripažįsta estetinių vertybių kaitą, priklausomybę nuo kultūros tradicijų ir individų savasties įvairovės.

Svarbiu meno bruožu A. Gaižutis pripažįsta ypatingą kūrinio santykį su laiku. Visas menas esąs kultūros atmintis, pavykę kūriniai – ir ateities numatymas. Kaip ir V. Kavolis, filosofas nuolat kintančią, dinamišką meno kūrinio esmę sieja su jo gebėjimu aplenkti „vadinamuosius to meto reikalavimus“³⁴. Meno savitumo šaltiniu autorius laiko giluminę žmogaus psichologiją, jo išgyvenimus ir sąveiką su kitais žmonėmis. Pripažindamas „amžinas“ meno vertybes, A. Gaižutis jas sieja ne tiek su forma, kiek su kalbėjimu apie visų laikų žmones jaudinančius dalykus: gyvenimo prasmės paieškomis, artimo meile, žmogaus ir Dievo santykiu, asmenybės kūryba ir laisve, visuomenės tobulinimu. Žinoma, autorius pabrėžia ir istorinę meno kaitą. Meno ribas jis laiko vis kintančiomis, skirtingomis kiekvienam meno kūrėjui, jo kūriniai, kiekvienai meno srovei. Ypatingai taikliai mokslininkas apibūdina dabarties estetiškes „normas“, kaip „tarsi išaustas iš nuolat kintančių skonio sprendinių, bet anaipol jų nesukuria[nčias]“³⁵.

Filosofas prieštarauja teoretikams, pasitenkinantiems daugybės meno funkcijų išvardinimu, ir nurodo, kad net ir vykstant nepaliaujamiems kultūros bei meno pokyčiams, vis dėlto išlieka pastovi meno socialinė funkcija. Menas, išreikšdamas dvasines vertybes, idealus, pakylėdamas virš grynai pragmatiškų siekimų, „atlieka ypatingą vaidmenį jungdamas žmones“³⁶, kviečia kūrybiškos prigimties žmogų, primenantį „kitokio, tobulesnio pasaulio, darnos ir harmonijos pasaulio galimybę“³⁷. Sykiu mąstytojas gilinasi į ironišką, bravūrišką postmodernizmo menininkų požiūrį į klasikinę vertybes, dekompoziciją, destruktyvumą ir ieško šios nuostatos ištakų. Galima manyti, kad A. Gaižutis į meno tradicijos lūžį žvelgia tolerantiškiau, negu meno griovimo ideologijomis gąsdinęs V. Kavolis. Konstatavęs, kad visur pastebimas „meno kalbiškumas, menininko polinkis į

³² Kavolis, V. Meno sociologija, p. 160.

³³ Gaižutis, A., *Meno sociologija*. Vilnius: Enciklopedija, 1998, p. 209.

³⁴ Gaižutis, A. Menas estetikos, meno filosofijos ir meno sociologijos akiratyje. *Estetikos ir meno filosofijos teritorijų kaita*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 99.

³⁵ Ten pat, p. 94.

³⁶ Gaižutis, A., *Meno sociologija*, p. 210.

³⁷ Ten pat.

eksperimentus ir abstrakciją, matematikos, spekuliaciją ir metafiziką, idėjų skolinimasis iš įvairių civilizacijų (...) intelektualiniai ir pseudointelektualiniai kalbiniai žaidimai³⁸, filosofas kelia įžvalgų klausimą: ar šių tendencijų neišprovokavo pati laisvosios rinkos ir žiniomis grįstos ekonomikos visuomenė, ar ji nėra „tokia gyvenimo forma, kuriai esant teikiama pirmenybė kalbiniais žaidimams?“³⁹. Sunku nepritari A. Gaižučio idėjai, kad meno naujovės yra šiuolaikinio gyvenimo situacijų kaitos ir nuolatinių permainų gausos ženklas.

Kaip ir V. Kavolis, mąstytojas nurodo estetinio jausmo reikšmę. Pasak jo, meno ženklai gali nežymėti nei atpažįstamų objektų, nei santykių, „o tik savitą emocinį, juslinį žmogaus patyrimą. Ir to pakanka, jeigu kūrinys gali pažadinti žmogaus kūrybos geismą ir pakurstyti lakią jo vaizduotę, suteikti jam džiaugsmo. Pavykęs meno kūrinys (...) paprastai kompensuoja tai, ko trūksta gyvenimui. Ir iš anksto sunku būna pasakyti, kuo jis ypatingas, kokias žmogaus sielos stygas jis paliečia ir suvirpina“⁴⁰. Vis dėlto galima manyti, kad autoriui labiausiai rūpi gyvenimiškosios emocijos. Vertindamas vitalistinę grožio sampratą, jis primena, kad „tikrasis estetinis malonumas, estetinis džiaugsmas – tai žmonių solidarumo jausmas“⁴¹. Nors abu lietuvių meno sociologai akcentuoja tikrojo meno galią įkvėpti kūrybai, sukelti emocinį rezonansą, bet atrodo, kad A. Gaižutis pagrįdiniu šio poveikio šaltiniu laiko ne ypatingą tvarką, o turinio raišką. Atkreipsime dėmesį į tiesiog haidegeriškai skambantį jo estetinio meno pobūdžio apibūdinimą. Šis pobūdis „esti neatsiejamas nuo esmingiausių gyvenimo ir mirties sankirtų, nuolatinio gyvenimo nerimo mumyse ir mirties baimės, sociumo ir individo ryšių konfliktų bei siekiamos dermės“⁴².

IŠVADOS

Lietuvių meno sociologijos pradininkų tyrinėjimų prieigos yra skirtingos. Perfrazuojant populiarų posakį apie estetikos rūšis galima sakyti, kad V. Kavolis tyrinėja meno sociologiją „iš apačios“, o A. Gaižutis – „iš viršaus“. V. Kavolis siekia empirinio hipotezių pagrįstumo ar bent jų patvirtinimo, remdamasis kelių mokslų tyrimo metodais. A. Gaižučiu tikriausiai labiau rūpi praturtinti, suprasti meną bandančių žmonių žinias svarbiausiomis Vakarų meno sociologijos idėjomis. Galima teigti, kad V. Kavolio meno sociologijos tyrinėjimai patvirtina dalį poklasikinės meno emotyvumo teorijos teiginių. Jo estetinė emocija aiškiai skiriasi nuo gyvenimiškųjų. Tuo pat metu, apibūdinamas meną, V. Kavolis pripažįsta ir institucinėms meno teorijoms artimas mintis. A. Gaižutis plėtoja vertybinę meno sampratą, pripažįsta ir ekspresyvių, ir reprezentatyvių, ir figūratyvių vizualiojo meno elementų svarbą. Kitaip, negu V. Kavolis, filosofas daugiausia

³⁸ Gaižutis, A. Menas estetikos, meno filosofijos ir meno sociologijos akiratyje, p. 92.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Gaižutis, A. *Meno sociologija*, p. 208.

⁴¹ Ten pat, p. 29.

⁴² Gaižutis A. *Menas estetikos, meno filosofijos ir meno sociologijos akiratyje*, p.105.

akcentuoja gyvenimiškųjų vertybių ir emocijų, žmogiškosios egzistencijos problematikos svarbą tikrajam meno kūriniui. Galbūt A. Gaižučio meno sociologijos tyrinėjimų ypatybės leidžia praplėsti vieną jo nuostatų: ne tik menas yra kuriamas pirmiausia žmogui, bet ir visų meno tyrinėjimo metodologijų esminis tikslas yra padėti žmogui įsigilinti į meno kūrybos paslaptis.

DIFFERENT CONCEPTIONS OF ART BY LITHUANIAN PIONEERS OF ART SOCIOLOGY

Summary

The present article deals with Vytautas Kavolis' and Algirdas Gaižutis' – the two acknowledged Lithuanian pioneers of art sociology - conceptions. It highlights the difference of contexts of their works, and reconstructs and compares the authors' views on the problems, common to art philosophy and sociology. V. Kavolis addressed art sociology in a “bottom-up” approach, and A. Gaižutis approaches the object of his study from a “top-down” perspective. V. Kavolis tried to create empirically-grounded art sociology whereas A. Gaižutis aims to enrich the knowledge of people, willing to understand art with reference to the major ideas of Western art sociology. V. Kavolis' studies of art sociology confirm some of the statements of postclassical emotive art theory. His aesthetic emotion is obviously different from real life. At the same time, V. Kavolis' definition of art includes ideas which are close to institutional art theories. In turn, A. Gaižutis develops the concept of art as value, and acknowledges the importance of expressive, representative and figurative elements of visual art. Differently from V. Kavolis, A. Gaižutis emphasizes the significance of values and emotions, focusing on the problems of human existence that carry an essentially-vital load of meaning for conceptualizing a genuine work of art.

Keywords: art sociology, understanding of art, the functions of art, aesthetic value, aesthetic emotion.

VADOVAVIMO KOKYBĖS KAITAI STRATEGIJOS

SANTRAUKA

Mokslinė literatūra, kiti dokumentai tvirtina, kad kiekvienos tautos ateitis priklauso nuo augančios kartos išsilavinimo kokybės. Ši kokybė matuojama daugeliu parametru, kriterijų, veiksnių, kuriančių krašto ateitį. Darbe siekiama išsiaiškinti *kokybės* sampratos suvokimą bendrojo lavinimo mokykloje bei aptarti, kokios vadovavimo strategijos užtikrina ugdymo(si) kokybės kaitos procesą.

Teorinėje dalyje apžvelgta kokybės samprata mokslo šaltiniuose, aptarti vadybos principai ir strategijos, galinčios daryti įtaką švietimo kokybės kaitai.

Empirinėje dalyje aptartos įvairių grupių nuostatos ir požiūriai į veiksnius, turinčius įtakos kokybės kaitai, bei tų veiksnių taikymas pedagoginiame procese.

Tyrimo dalyvavo 21 mokyklos vadovas, 240 mokytojų, 448 mokiniai ir jų tėvai.

Tyrimo rezultatai parodė, kad skirtingos respondentų grupės kokybės sampratą suvokia nevienodai. Šis suvokimas labiausiai veikiamas grupės narių (mokytojų, mokinių, tėvų) poreikių ir lūkesčių, susijusių su mokykla. Mokytojams svarbūs ugdymo proceso organizavimo, mokinių pasiekimų, metodikos klausimai, mokiniams ir tėvams – saugi vaikų aplinka, bendravimas, aukšti vertinimai (balai). Visų respondentų nuomone, siekiant kokybės labai svarbi ir vadovavimo strategija, ir aplinka. Mokytojai ir mokyklos vadovai daug dėmesio skiria ugdymo filosofijai, ugdymo naujovėms, švietimo dokumentų taikymui ir t. t.

Respondentai svarbiausiu kokybės kaitą formuojančiu veiksmu laiko mokinių motyvaciją, vadovų vadybą ir saugią aplinką, kurią sieja su dėmesiu tarpusavio santykiams, bendravimo kultūra, atsakomybės ugdymu.

Esminiai žodžiai: kokybės kaita, vadovavimo strategijos, gera mokykla.

MOKSLINĖS PROBLEMOS SAMPRATA IR IŠTIRTUMAS

Europos Sąjungos ir Lietuvos valstybės strateginiuose dokumentuose deklaruojama, kad kiekvienos tautos ateitis priklauso nuo augančios kartos išsilavinimo kokybės, kuri matuojama įgytomis žiniomis, gebėjimais, įgūdžiais, vertybinėmis nuostatomis, išsiugdytomis kompetencijomis. Tačiau šių įvardintų ir neįvardintų kokybės veiksnių matavimo kriterijų, kaip ir vieningos kokybės sampratos, nėra.

Kokybės sampratos turinio įvairovę lemia daugelis veiksnių, žiūrint, kokia sritis yra vertinama. Pvz., vertinant švietimo kokybę sunku tikėtis vieningos kokybės sampratos iš vertintojų, tėvų, mokytojų, mokinių, mokyklos vadovų, švietimo politikų, visuomenės, nes kiekvienos grupės lūkesčiai yra skirtingi, t. y. vieniems svarbu kokybiškas išsilavinimas, kitiems aukšti mokinių mokymosi balai, dar kitiems – laimėjimai olimpiadose, konkursuose, tretiems – mokėjimas sukurti gerą mokyklos įvaizdį. Švietimo kokybės

sampratos vieningumo neišsprendžia ir parengta Formaliojo švietimo kokybės užtikrinimo koncepcija¹.

Lietuvos ir užsienio mokslininkų darbuose – R. Ališausko,² M. Barkauskaitės, R. T. Bruzgelevičienės,³ P. Jucevičienės,⁴ N. Večkienės⁵, R. Želvio⁶, M. Lukšienės,⁷ P. Senge'io,⁸ A. F. Stonerio,⁹ A. Hargreaveso,¹⁰ L. Stollio ir D. Fink,¹¹ P. Druckero¹² ir kt. teigiama, kad švietimo kokybės lygiui ir jo kaitai didžiausios įtakos turi ir gali jos geriausiai siekti mokyklų vadovai.

Kelta mokslinio tyrimo problema – ar vadovų pasirinkta vadovavimo strategija užtikrina kokybės kaitą. Tyrimo objektas – mokyklos vadovai, mokytojai, mokiniai ir tėvai. Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kokios vadovavimo strategijos sužadina kokybės kaitos procesus, laidoja kokybės sampratos suvokimo ir vertinimo panašumą bendrojo lavinimo mokykloje. Tyrimo uždaviniai: aptarti kokybės sampratą tiriamose mokyklose; nustatyti pasirinktų vadybinių strategijų įtaką ugdymo kokybės kaitai; pateikti literatūros analizės ir empirinių tyrimų pagrindu vadovavimo kokybei strategines kryptis. Tyrimo metodai: a) kokybiniai: mokslinės literatūros ir dokumentų analizė; eksperto metodas; b) kiekybiniai: anketinė apklausa (Q tipo duomenų rinkimo metodas); statistinė analizė; duomenų apdorojimas.

Švietimo institucijos, vykdydamos savo pagrindinę paskirtį, organizuoja ir valdo ugdymo procesą, nuo kurio kokybės priklauso visuomenės pokyčių kaita ir sparta, siekiant patenkinti visuomenės ir tam tikrų institucijų narių lūkesčius, norus, reikalavimus, orientuotus į ateitį. Nors mokinių, tėvų, mokyklos steigėjo ir mokyklos bendruomenės bei visuomenės poreikiai ugdymo proceso kokybės požiūriu yra skirtingi, bet siektina, kad jie būtų orientuoti į du lygmenis:

- vartotojų poreikių, lūkesčių ir reikalavimų tenkinimą;
- valstybės nustatytų privalomų reikalavimų vykdymą.

Mokyklos steigėjas, vykdamas valstybės keliamus privalomus reikalavimus, pritariant daugumai mokyklos vadovų ir mokytojų, dažnai susiduria su priešprieša – vartotojų (mokinių ir tėvų) reikalavimais. Kaip švelninti ar įveikti šią priešpriešą?

¹ LR švietimo ir mokslo ministro 2008 m. lapkričio 24 d. įsakymas Nr. ISAK-3219.

² Ališauskas, R. *Audito aktualumas ir bendrieji mokyklų vertinimo ypatumai. Bendrojo lavinimo mokyklos vidaus audito metodika*, I d. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2002.

³ Barkauskaitė, M., Bruzgelevičienė, R. T. *Švietimo įstaigos vertinimo nuostatos. Bendrojo lavinimo mokyklos vidaus audito metodika*, I d. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2002.

⁴ Jucevičienė, P. *Organizacijos elgsena*. Kaunas: Technologija, 1996.

⁵ Večkienė, N. *Švietimo vadybos įvadas*. Kaunas: Technologija, 1996.

⁶ Želvys, R. *Švietimo vadyba ir kaita*. Vilnius: Garnelis, 1999.

⁷ Lukšienė, M. *Jungtys*. Vilnius: Alma litera, 2000.

⁸ Senge, P. *Besimokanti mokykla*. Knyga praktikui. Vilnius: Versa, 2008.

⁹ Stoner, A. F. *Vadyba*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2008.

¹⁰ Hargreaves, A. *Keičiasi mokytojai, keičiasi laikai*. Vilnius: Tyto alba, 1999.

¹¹ Stoll, L., Fink, D. *Keičiame mokyklą*. Vilnius: Margi raštai, 1998.

¹² Drucker, P. F. *Drukerio mokymo pagrindai*. Vilnius: UAB Rgrupė, 2009.

W. E. Demingo ir J. Jurano teigimu, svarbu gerai strateguoti tris pagrindinius kokybės vadybos procesus: kokybės planavimą, kokybės valdymą ir kokybės gerinimą, kuriuos P. Gudynas išskleidžia, aptardamas tris svarbiausius kokybės aspektus ugdymo procese:

švietimo institucijų darbingumas (bendrųjų reikalavimų, planų, susitarimų vykdymas, kokybės užtikrinimas);

vartotojų poreikių paisymas (mokinių, tėvų, darbdavių, aukštųjų mokyklų);

orientacija į besikeičiančios visuomenės poreikius (lygios galimybės, raštingumas, bendroji kompetencija ir kt.)¹³.

2003–2012 m. Valstybinėje švietimo strategijoje ypatingas dėmesys skiriamas švietimo kokybei užtikrinti, iškeliant tris švietimo plėtotės siekius:

sukurti veiksmingą ir darnią, atsakingu valdymu, tikslingu finansavimu ir racionalių išteklių naudojimu pagrįstą švietimo sistemą;

išplėtoti tęstinę, socialiai teisingą švietimo sistemą;

užtikrinti švietimo kokybę, atitinkančią atviros pilietinės visuomenės ir rinkos sąlygomis gyvenančio asmens ir visuomenės poreikius¹⁴.

Įvairių institucijų parengtos veiklos koncepcijos (projektai 1987–1989), Lietuvos švietimo koncepcija (1992), kaip ir vėlyvesni švietimą reglamentuojantys dokumentai, vienu prioritetinių tikslų įvardino švietimo kokybės klausimą visuose lygmenyse. Aktualus jis ir šiandien, Lietuvos švietimui įsiliejus į pasaulio ir Europos švietimo bei mokslo erdvę.

Planuodami ir atlikdami tyrimą siekėme išsiaiškinti, kokios vadovavimo strategijos bei jų įgyvendinimą veikiančios principai geriausiai vertinami mokytojų, mokinių ir jų tėvų. Kurdami tyrimo metodiką, naudojome B. Fidlerio¹⁵ strategijos sampratą, pagal kurią „strategija yra organizacijos planas arba schema, sujungiantis pagrindinius organizacijos tikslus, politiką ir veiklos segmentus į darnią visumą“. Analizuodami V. Damašienės,¹⁶ S. Ruževičius,¹⁷ B. Fidlerio ir kt. pateiktas vadovavimo strategijų aptartis, tyrime naudojome autorių pripažintą W. Bennis¹⁸ pateiktą vadovavimo strategijų klasifikaciją:

1) vadovavimo strategija: *dėmesys ateities vizijai*, kai vadovų darbas ir veikla nuolat orientuojama į aplinkos kūrimą ir rezultatus, siekiant įgyvendinti tą viziją; vizija užkrečia kitus, suburia bendruomenę kokiam nors tikslui pasiekti;

2) vadovavimo strategija: *bendravimo prasmė*, kada vadovas geba pasirinkti tokias bendravimo ir bendradarbiavimo formas, kurios atskleidžia, įrodo siekiamos vizijos prasmingumą, ir kiekvienam nariui ji tampa sava;

¹³ Gudynas, P. *Ugdymo kokybės samprata ir kokybės problemos*. Vilnius, ŠPC, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.pprc.lt/MetodineVeikla/naujienos/Ugdymo_kokybes_samprata_ir_kokybes_problemos.pdf>.

¹⁴ *Valstybinės švietimo strategijos įgyvendinimas 2003–2012 m.* Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2002.

¹⁵ Fidler, B. *Strateginis mokyklos plėtros valdymas: vadovavimas mokyklos tobulinimo strategijai*. Vilnius: Žara, 2006.

¹⁶ Damašienė, V. *Valdymo pagrindai*. Šiauliai: Šiaurės Lietuva, 2002.

¹⁷ Ruževičius, S. *Kokybės vadybos modeliai ir jų taikymas organizacijų veiklos tobulinimui*. Vilnius: Garnelis, 2006.

¹⁸ Žr.: Bennis, W. G. Unsolved Problems Facing Organizational Development. *The Business Quarterly*, 1969, no. 4; Bennis, W. G., Benne, K. D., Chin, R. *The Planning of Change*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1969.

3) vadovavimo strategija: *pasitikėjimas ir padėties nustatymas*, vadovui nuolat stiprinant tarpusavio saitus su bendruomenės nariais, užsitarnaujant jų pasitikėjimą bei pasiekiant abipusio pasitikėjimo;

4) vadovavimo strategija: *kūrybinis savęs atskleidimas per pozityvų savęs įvertinimą*, kurį S. Ruževičius vertina per vadovo sugebėjimus: priimti žmones tokius, kokie jie yra, bet ne tokius, kokius nori matyti vadovas, vertinti problemas dabartiniame kontekste, o ne iš praeities, pasitikėti žmonėmis, būti dėmesingam, paslaugiam ir kt.

Įdomią, mano supratimu, išplėstą šių keturių vadovavimo strategijų klasifikaciją V. Obrazcovas¹⁹ pateikia per *10 sėkmės kelių*, būtinų siekiant efektyvaus organizacijos valdymo: naudokite gerąją patirtį, gerai išnaudokite laiką, rūpinkitės sveikata, mokykitės bendrauti, nebijokite, spręskite problemas, būkite kūrybingi, naudokite gero valdymo pavyzdžius, būkite atviri naujovėms, tobulinkite save ir savo žmones.

Siekiant organizacijų veiklos kokybės, ypatingo dėmesio susilaukė JAV mokslininko W. E. Demingo keturiolikos principų teorija (vardinama pagal J. Jay²⁰):

1. laikytis nuolatinio tikslo – gerinti gaminį ar paslaugą,	10. turėti bendrus tikslus visai bendruomenei, bet ne atskiroms grupėms, darbuotojams,
2. perimti naują filosofiją,	11. mažinti ir atsisakyti kiekybinių kvotų (rodiklių),
3. nepriklausyti nuo masinių patikrinimų,	12. kurti aplinką ir gerinti sąlygas, didžiuotis atliktu darbu,
4. nevertinti visko tik pagal kainą,	13. nuolat atnaujinti ir diegti inovatyvias ugdymo, mokymo(si) ir lavinimo programas,
5. nuolat gerinti teikiamų paslaugų sistemą,	14. dirbti, padedant kiekvienam bendruomenės nariui, pasiekti pozityvių pokyčių savo veikloje.
6. diegti naujus mokymo metodus mokantis organizacijoje,	
7. kurti vadovavimo koncepciją,	
8. atsikratyti baimių,	
9. šalinti organizacijoje barjerus, „suskaldymą“,	

Empiriniame tyrime aktyviai dalyvaujant VPU švietimo vadybos ir švietimo kokybės vadybos ir specialiosios pedagogikos magistrantėms (respondentėms), buvo pateikti keli klausimai, aiškinantis, „kokią mokyklą galima laikyti efektyvia? kaip suprantamas mokyklų tobulėjimas, kaita?“

Magistrančių (36) atsakymai išskyrė šiuos efektyvios mokyklos bruožus: kai siekiama visų mokinių pažangos; kai kiekvienam mokiniui, mokytojui, darbuotojui sudaromos sąlygos savirealizacijai, tobulėjimui; kai rūpinamasi ne tik pažangumu, bet ir dora, elgesiu, tolerancija, pagalba vienų kitiems.

¹⁹ Žr. Obrazcovas, V. *Valdymo išmintis*. Vilnius: LTU, 2002.

²⁰ Žr. Jay, J. *Schools of quality*. Corwin press, 2001.

Dar buvo paminėti glaudūs ryšiai su tėvais, popamokinės veiklos įvairovė, tradicijų paisymas ir kt.

Vertinant mokyklų tobulėjimo, kaitos požymius, magistrantės išskyrė prioritetinius: vadovų profesionalumą (kūrybiškumą, kolegialumą, iniciatyvumą, kiekvieno matymą ir palaikymą); bendrų tikslų (vizijos) turėjimą ir sutelktumą jų siekiant; saugios ir patrauklios aplinkos kūrimą; nuolatinį dėmesį ugdymo(si) procesui visais lygmenimis (mokinio, mokytojo, tėvų, darbuotojų); skatinimo-vertinimo bei kontrolės sistemos buvimą visais aspektais; technologiškai modernios bazės kūrimą; stiprią mokinių ir mokyklos bendruomenės savivaldą, atsakomybę ir kt.

Šie mokyklos kaitos bruožai buvo minimi visų 36 magistrančių, naudojant skirtingą retoriką ir netapačią reikšmingumo eilę.

Reikšminga tai, kad šie magistrančių samprotavimai, vertinimai sutampa arba labai artimi A. Hargreaveso,²¹ D. Hopkinso,²² L. Stollio, D. Fink²³ mokyklų tobulinimo kaitos apibrėžtims. Minėtų autorių ir mūsų respondenčių ryškiausias neatitikimas yra požiūryje į „kaitos proceso valdymą“. Mokslininkai tam skiria ypatingą dėmesį teigdami, kad „sėkmingą mokyklos tobulėjimą lemia kaitos esmės suvokimas praktiniu lygiu ir tinkamai parinkta strategija, garantuojanti naudingus pokyčius“²⁴.

Tuo tarpu magistrantės kaitos proceso vadybai išskirtinio dėmesio neskyrė. Tai sustiprino tiriamos problemos aktualumą.

EMPIRINIO TYRIMO ORGANIZAVIMAS, REZULTATŲ ANALIZĖ

Aktyviai talkinant magistrantėms J. Knyvienei, D. Beselienei, D. Sabaliauskienei, R. Nedzinskaitei, J. Mikalauskienei, G. Šuminskaitei, A. Gaidienei ir kt., empiriniu tyrimu norėjome išsiaiškinti, kiek aptartos „valdymo strategijos“, „sėkmės keliai“, principai žinomi, taikomi ir vertinami bendrojo ugdymo mokyklose.

Kiekybiniam tyrimui pasirinkta atsitiktinė imtis. Apklausti 448 aštuntų-dvyliktų klasių mokiniai, 448 jų tėvai, 240 mokytojų ir 21 mokyklos vadovas. Medžiaga apdorota SSPS programa. Taikytas trianguliacijos metodas leido analizuoti problemą iš skirtingų pozicijų.

Respondentų charakteristika. Mokiniai pagal lytį pasiskirstė taip: 20 proc. berniukų, 80 proc. mergaičių; pagal amžių: 14–15 metų – 57 proc., 16–17 metų – 36 proc., 18–19 metų – 7 proc.

²¹ Žr. Hargreaves, A. *Keičiasi mokytojai, keičiasi laikai*. Vilnius: Tyto alba, 1999.

²² Žr. Hopkins, D. *Kaita ir mokyklos tobulinimas*. Vilnius: Tyto alba, 1998.

²³ Žr. Stoll, L., Fink, D. *Keičiame mokyklą*. Vilnius: Margi raštai, 1998.

²⁴ Žr. Fullan, M. *Pokyčių jėgos*. Vilnius: Tyto Alba, 1998.

<i>Mokytojai pagal stažą (procentais):</i> 1–5 metai – 5 6–10 metų – 10 11–15 metų – 15 16–20 metų – 5 21 ir daugiau metų – 45	<i>Mokytojai pagal kvalifikacinę kategoriją (procentais):</i> mokytojas(-a) – 14 vyr. mokytojas(-a) – 45 metodininkas(-ė) – 38 ekspertas(-ė) – 3
<i>Tėvai pagal išsilavinimą (procentais):</i> pagrindinis – 9 vidurinis – 31 aukštasis (neuniversitetinis) – 40 aukštasis (universitetinis) – 20	

Atsakant į klausimą apie užsibrėžtus uždavinius, aiškintasi, kaip įvairių grupių respondentai supranta kokybę. Pateikto atviro klausimo atsakymus sugrupavome pagal penkis reikšmingiausius.

1 lentelė

Kokybės samprata mokytojų, mokinių ir tėvų požiūriu

Eil. nr.	Respondentų grupės		
	mokytojai	mokiniai	tėvai
1.	mokinių žinių kokybė ir gebėjimas jas pritaikyti	saugi aplinka, bendravimas, mokinių poreikių tenkinimas	kvalifikuoti mokytojai, sveikatos specialistai, darbuotojai
2.	puiki mokyklos socialinė aplinka	geras išaiškinimas, gera savijauta mokykloje	sąžiningas mokyklos vadovų, mokytojų darbas, bendradarbiavimas
3.	aukšta mokytojų kvalifikacija	lygiateisiškumas, kiekvieno mokinio pokyčių matymas	saugi mokyklos aplinka, geras tvarkaraštis
4.	mokyklos bendruomenės bendro tikslo siekis	mokytojų kvalifikacija, informacinių ir komunikacinių technologijų (IKT) naudojimas	pasiekti rezultatai ir bendruomenės motyvuotumas
5.	demokratiškas, kultūringas valdymas	mokinių paruošimas savarankiškam gyvenimui	mokinių mokymosi atsakingumas, drausmės ir kūrybingumo laisvės pusiausvyra

Gilesnė šių duomenų analizė leidžia teigti, kad visoms trimis respondentų grupėms labai aktuali yra „saugi mokyklos aplinka“, „mokytojų kvalifikacija ir sąžiningas darbas bei dėstymo naujumas“, „tikslingas bendradarbiavimas“, „mokymosi rezultatai: pasiekimai, mokėjimas pritaikyti gyvenimui“, „mokyklos valdymas“ ir kt. Tačiau kiekvienos grupės prioritetai yra skirtingi, atskleidžiantys kiekvienos grupės svarbiausius poreikius. Įdomu tai, kad mokyklų vadovai kaip ekspertai, vertindami kiekvienos respondentų gru-

pės kokybės sampratas, įvardijo labai panašius bruožus. Tai leidžia manyti, kad vadovai suvokia kokybės ir jos kaitos kryptis, todėl buvo įdomu sužinoti galimybę juos pasiekti praktiniame pedagoginiame procese. Jie įvardino tris proceso dedamąsias: „mokymo turinį ir jo realizavimo kokybę“, „mokyklos socialinę aplinką“ ir „mokyklos valdymą“. Pastebėtina tai, kad visose srityse vadovai mažiau atsakomybės prisiima sau, bet ją deleguoja „mokytojams ir klasės auklėtojui, klasės bendruomenei, tėvams“.

Aiškinantis „kas turėtų būti atsakingas už mokyklos kokybę“, respondentų grupių atsakymai skirtingi: tėvai vienareikšmiškai „rūpestį mokyklos kokybe“ deleguoja mokyklos vadovams ir mokytojams, ir tik 4,9 proc. tėvų mano, kad atsakomybe turi dalintis visi. Mokytojų pasisakymai šiuo klausimu taip pat nukreipiami mokyklų vadovams (35,6 proc.), vadovams ir mokytojams (31,8 proc.), likusieji atsakomybę paskirsto visiems kitiems, nepamiršdami ir švietimo politikos formuotojų (9,3 proc.). Mokinių nuomonė šiuo klausimu sutampa su tėvų nuomone, – labai mažai atsakomybės prisiimama sau (7,1 proc.) ir tėvams (1,2 proc.).

Šie duomenys skatino mus toliau aiškintis, kokias vadybines strategijas taiko mokyklos vadovai ir bendruomenės grupės, siekdami ugdymo kokybės ir jos kaitos.

Anketoje pateikėme keturiolika aukščiau išvardintų Demingo principų ir paprašėme respondentų juos įvertinti pagal reikšmingumą. Reikšmingumą vertino keturiais lygmenimis: labai reikšmingas, reikšmingas, nesvarbus ir visiškai nesvarbus. Lygmenis „nesvarbus“ ir „visiškai nesvarbus“ (2 pav.) sujungėme, įvertinę nedidelį atsakymų skaičių.

2 lentelė

Demingo principų reikšmingumo vertinimas mokytojų, mokinių ir tėvų požiūriu

Eil. nr.	Demingo principai	Vertinimas (duomenys pateikiami procentais)								
		Mokytojai			Mokiniai			Tėvai		
		Labai reikšmingas	Reikšmingas	Visiškai nereikšmingas	Labai reikšmingas	Reikšmingas	Visiškai nereikšmingas	Labai reikšmingas	Reikšmingas	Visiškai nereikšmingas
1.	Laikytis nuolatinio tikslo – gerinti gaminį ar paslaugą	44,9	53,7	1,4	39,6	60,4	0	40,0	46,8	13,2
2.	Perimti naują filosofiją	5,2	50,8	44,0	14,7	46,2	39,1	0	50,1	49,9
3.	Nepriklausyti nuo masinių patikrinimų	31,9	65,3	2,8	10,1	50,3	39,6	20,0	41,8	38,2
4.	Nevertinti visko tik pagal kainą	33,0	59,4	7,6	49,6	32,9	18,5	29,0	36,0	35,0

Vadovavimo kokybės kaitai strategijos

5.	Nuolat gerinti teikiamų paslaugų sistemą	47,2	41,4	9,4	58,3	36,0	5,7	48,9	47,1	4,0
6.	Diegti naujus mokymo metodus, mokantis organizacijoje	62,1	37,9	0	30,9	60,0	9,1	46,9	29,0	1,1
7.	Kurti vadovavimo koncepciją	8,7	66,7	23,6	19,8	57,8	22,4	12,2	55,8	32,0
8.	Atsikratyti baimių	60,1	34,0	4,9	78,0	16,7	5,3	14,4	21,4	64,2
9.	Šalinti organizacijoje barjerus, „susiskaldymą“	17,4	70,1	12,5	30,6	41,7	27,7	26,4	45,2	28,4
10.	Turėti bendrus tikslus visai bendruomenei, bet ne atskiroms grupėms, darbuotojams	11,1	69,0	19,9	15,7	36,4	47,9	3,4	59,3	37,3
11.	Mažinti ir atsisaikyti kiekybinių kvotų (rodiklių)	33,7	66,3	0	40,9	59,1	0	4,1	20,7	75,2
12.	Kurti aplinką ir gerinti sąlygas, didžiuotis atliktu darbu	32,6	52,6	14,8	27,3	49,0	23,7	35,6	46,4	20,0
13.	Nuolat atnaujinti ir diegti inovatyvias ugdymo, mokymo(si) ir lavinimo programas	69,1	30,9	0	45,9	48,1	6,0	62,3	28,5	9,2
14.	Dirbti, padedant kiekvienam bendruomenės nariui, pasiekti pozityvių pokyčių savo veikloje	44,8	55,2	0	53,1	42,0	4,9	39,3	44,7	16,0

Pagal respondentų vertinimus aiškiai pastebimas tik dalinis nuomonių nesutapimas reikšmingumo vadovavimo kokybės kaitai požiūriu. Ryškų nesutapimą matome vertinant tik kelis Demingo principus tarp skirtingų respondentų grupių. Tėvai mano, kad reikšmingi yra 13, 5 ir 6 Demingo principai, o mažiausiai reikšmingi – 8, 11 ir 2, tuo tarpu mokytojams reikšmingiausi 13, 8, 6 ir 4, o mažiausiai reikšmingi – 2, 10 ir 7. Mokiniam reikšmingi tie principai, kurie susiję su įdomių metodų taikymu, mokytojo

veiklos planavimu, saugios aplinkos kūrimu, motyvacijos skatinimu, jiems nereikšmingos kvotos, filosofijos ir kt.

Respondentų atsakymai, kurie buvo susieti su motyvacija, jos skatinimu (tai patvirtina ir pateikti komentarai anketose), leidžia teigti, kad dėmesys šiai problemai yra svarbus visoms respondentų grupėms. Nustatyta statistiškai patikima ($p < 0,1$) teigiama koreliacija tarp mokinių mokymosi ir saugios aplinkos, tarp tėvų išsilavinimo ir aplinkos ($p < 0,05$), tarp mokytojų skatinimo ir pasiektų rezultatų ($p < 0,05$) etc. Pažymėtina, kad visoms respondentų grupėms reikšmingiausi veiksniai, gerinant kokybę, yra saugi, emociškai priimtina aplinka ir susidomėjimą mokymusi skatinanti ir nuolat veikianti sistema.

Šie tyrimo duomenys artimi rezultatams, gautiems apibendrinus tiriamųjų mokytojų ir tėvų atsakymus pagal V. Obrazcovo²⁵ strategijos – sėkmės keliu – tyrimą. Mokytojai „sėkmės kelią“ į ugdymo proceso kokybę mato per „gerosios patirties sklaidą“, „nuolatinį savęs ir aplinkinių tobulinimą“, „atvirumą naujovėms“, „rūpinimąsi sveikata“. Mokytojų nevertinimas ir nesinaudojimas „gerojo valdymo pavyzdžiais“ kelia abejonę aukštu „gerosios patirties“ ir atvirumo naujovėms įvertinimu. Pokalbis su keturiais tyrime dalyvavusiais mokytojais iš dalies paaiškino šio prieštaravimo atsiradimą, t. y. „gerą patirtį“ mokytojai suprato kaip „savo sukauptą patirtį, leidusią pasiekti gerų, pozityvių ugdymo(si) rezultatų“. Ugdymo(si) kokybės mokytojai nesiejo ir su problemų sprendimu, kūrybiškumu, mokymusi bendrauti.

Tėvai, vertindami, t. y. pritardami, V. Obrazcovo²⁶ pateiktoms stipriausiai kokybę veikiančioms strategijoms, sėkmės keliuose aukščiausią vertinimą skyrė „problemų sprendimui“, „bendravimui“, „savęs tobulinimui“. Tėvams nebuvo reikšmingi veiksniai, susiję su vadyba, laiko planavimu, baime. Aiškinantis, ar mokytojai žino, domisi moksliniais tyrimais, darbais, analizuojančiais kokybiško ugdymo patirtį, pastebėjome, kad į šios problemos klausimus respondentai neatsako arba nurodo, kad girdėjo apie tai kursuose, seminaruose. Pažymėtina tai, kad atsakant, įvertinant kokybę lemiančius veiksnius kituose kontekstuose, vertinimai keičiasi. Tai rodo mokytojų per menką domėjimąsi ugdymo(si) kokybe, jos kaita, ją deleguojant mokyklų vadovams.

Struktūruotas pokalbis su mokyklų vadovais leidžia formuluoti šiuos kokybine analize pagrįstus atsakymus: „mokytojai mažai rūpinasi mokyklos įvaizdžiu“, „...jie nesidomi mokinių užimtumu, (...) sąlygų sudarymu mokinių saviraiškai“, „nesidomi mokinių interesais, poreikiais“, „mažai bendrauja su mokiniiais, tėvais“, „mažai bendradarbiauja, sprendžiant problemas klasėse“ ir kt. Iš svarbiausių ugdymo(si) kokybę galinčių lemti veiksnių pažymimas „tėvų ir mokinių atsakomybės stiprinimas“, „mokymosi rezultatai ir elgesys“, „geresnis mokyklų finansavimas“, „švietimo politikų nepasitikėjimo mokytoju nuostatos pakeitimas“, (...) „kasdienio mokytojų darbo realybės suvokimas, priskiriant

²⁵ Obrazcovas, V. *Valdymo išmintis*. Vilnius: LTU, 2002.

²⁶ Ten pat.

jam visas (tėvų, politikų, visuomenės) pareigas, bet atėmus teises“ ir kt. Šiuos teiginius įvairiais aspektais paminėjo visi (21) pokalbyje dalyvavę mokyklos vadovai, todėl duomenys yra pagrįsti.

Tyrimui naudotos įvairios kokybės matavimo priemonės: anketa mokytojams, mokiniams, tėvams, interviu su vadovais, dokumentų analizė (įvairių pasiekimų suvestinės, popamokinės veiklos tvarkaraščiai), pedagoginės veiklos stebėjimai. Tai padėjo atskleisti aiškias vadovavimo kokybei strategines kryptis: komandinis vizijos kūrimas, vizijos žinojimas ir jos siekimas, sutelkus visas bendruomenės grandis visais lygmenimis (mokinio, klasės, grupės, bendruomenės); sąlygų kūrimas bendram prasmės ir kultūros suvokimui (vertybinės nuostatos, vaidmenys, motyvacija, bendruomeniškumas, tradicijos, identifikavimasis); veiklos planavimas, sistemiškumas ir tęstinumas, įsivertinimas, pažangos rodiklių apsibrėžimas, tikslai ateičiai ir kt.

IŠVADOS

Apibendrinus mokslinės literatūros, dokumentų analizę, empirinio tyrimo duomenis ir pedagoginės patirties refleksiją, galimos kai kurios išvados.

1. Lietuvos ir užsienio mokslininkų pateiktos vadovavimo kokybei strategijos yra gana įvairios, tačiau visas vienija dviejų lygmenų reikalavimų tenkinimas: vartotojų poreikių ir lūkesčių bei valstybės nustatytų privalomų reikalavimų.

2. Kokybės sampratos apibrėžtis priklauso nuo socialinės grupės narių lūkesčių (tėvų, mokinių, mokytojų).

3. Kokybės kaita galima tik efektyviai dirbančioje mokykloje.

4. Remiantis empirinio tyrimo duomenimis galima teigti, kad visose tirtose mokyklose visų grupių respondentai ugdymo(si) kokybę ir jos kaitą deleguoja mokyklos vadovams.

5. Pateiktus kokybę lemiančius veiksnius (Demingo, Obrazcovo) respondentų grupės vertina nevienareikšmiškai, nes dažniausiai sieja juos su skirtingais poreikiais.

6. Tyrimo rezultatai rodo, kad svarbiausios vadovavimo kokybei kryptys būtų: bendros vizijos turėjimas ir kryptingas jos siekimas, sąlygų kūrimas bendram vizijos suvokimui (vertybinių nuostatų, bendruomeniškumo tapatumas, veiklos planingumas, tęstinumas, įsivertinimas).

STRATEGIES OF MANAGING THE QUALITY CHANGE

Summary

Scientific literature and official documents state that the future of the nation depends on the quality of education the growing generation of a country acquires. The quality is measured by different parameters, criteria, and factors that significantly shape the country's future. The present paper focuses on revealing the content of the concept of *quality* in the comprehensive school and the strategies, ensuring the processes of quality change in education and self-education.

The theoretical part provides an overview of the conception of quality as it is defined in scientific literature, and then discusses the principles and strategies of educational management that could influence the quality change in education.

The empirical part focuses on the attitudes and standpoints of different groups of respondents with reference to the factors determining the quality change as well as the interaction of factors in the pedagogical processes. The research sample included the following groups of respondents: 21 school heads, 240 teachers, and 448 students and their parents.

Research findings revealed that various groups of respondents perceived the conception of quality in different ways. This kind of understanding is determined by the needs and expectations of the group members (teachers, students, parents) regarding the school. Teachers tended to emphasize the issues of the organizational aspects of the process of education, students' achievements, and methodology; students and parents focused on the safe environment, successful communication and high grades. All respondents maintained that both the management strategy and the whole environment were important in ensuring the quality of education. Teachers and school heads attached more significance to the philosophy of education, educational innovations, and compliance with the current official documents on education.

According to the respondents, the most significant factor of quality change is students' motivation, educational management, and safe environment, which is closely related to the established type of relationships, culture of communication in general, and issues of responsibility.

Keywords: quality change, educational management strategies, a good school.

AKULTŪRACIJA IR KULTŪRINIO KAPITALO KAUPIMAS MOKYKLOJE

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama antrosios XX a. pusės prancūzų švietimo sociologijoje išplėta akultūracijos samprata, kuri siejama su lygių išsimokslinimo galimybių problema, remiantis Pierre'o Bourdieu ir Jeano Claude'o Passerono bei jų mokslinio ideologinio priešininko Raymondo Boudono švietimo sociologija. P. Bourdieu ir J. C. Passerono simbolinės prievartos ir kultūrinės savivalės teorijoje patvirtinama kultūrinio paveldo svarba. R. Boudonas oponuodamas sumažino kultūrinio paveldo reikšmę ir nelygias išsimokslinimo bei socialines galimybes aiškino nevienodomis planingos ir apgalvotos racionalių individų veiklos strategijomis. Apibendrinant galima teigti, kad P. Bourdieu ir J. C. Passeronas nelygias galimybes priskyrė pačiai mokslo sistemai, o R. Boudonas – mokinių ir jų šeimų strategijoms. P. Bourdieu ir J. C. Passeronas ikimokyklinę socialinę nelygybę iš esmės atskleidė kaip kultūrinę nelygybę ir įrodė, kad ne tik materialiniai šeimos ištekliai ir ekonominis kapitalas, o ir šeimoje įgytos kultūrinės kompetencijos ir kapitalas yra rentabilus paveldas. Lietuvos švietimo ir mokslo sistemos tyrimuose gali būti derinamos abi švietimo sociologijos koncepcijos.

Esminiai žodžiai: Pierre'as Bourdieu, Raymondas Boudonas, akultūracija, kultūrinis kapitalas

ĮVADAS

XX a. antrosios pusės prancūzų švietimo sociologijoje išplėta akultūracijos samprata, kuri siejama su lygių išsimokslinimo galimybių problema. Šios problemos plačiai nagrinėtos Pierre'o Bourdieu ir Jeano Claude'o Passerono knygoje *Les Héritiers: les étudiants et la culture* („Paveldėtojai: studentai ir kultūra“, 1964), *La Reproduction: éléments pour une théorie du système d'enseignement* („Reprodukcija: mokslo sistemos teorija“, 1970) ir jų mokslinio-ideologinio priešininko Raymondo Boudono knygoje *L'Inégalité des chances: mobilité sociale dans les sociétés industrielles* („Nelygios galimybės: socialinis mobilumas industrinėse visuomenėse“, 1973) ir *Effets pervers et ordre social* („Prieštaringas poveikis ir socialinė tvarka“, 1977). Šie prancūzų sociologai aiškinosi esmines priežastis, lemiančias skirtingas išsimokslinimo galimybes ir įgyto didesnio išsimokslinimo poveikį tolesnėms socialinėms galimybėms.

Paminėtina, kad XX a. antrojoje pusėje nevienodos išsimokslinimo galimybės mikrosociologijoje buvo aiškinamos trejopai. Vertybių teorijoje¹ pabrėžiama, kad tokias galimybes lemia skirtingos visuomenės klasių vertybių sistemos; socialinės padėties

¹ Žr. Hyman, H. The Value Systems of Different Classes: A Social Psychological Contribution to the Analysis of Stratification. *Class, Status, and Power*. Ed. by R. Bendix and S. M. Lipset. Glencoe, Illinois: The Free Press, 1953.

teorijoje² – stratifikacijos poveikis, o kultūrinėje teorijoje, kuri 7 dešimtmetyje praplėtė vertybinį aiškinimą, – skirtingų kultūrinių galimybių, kurios priklauso nuo socialinės šeimų padėties, įtaka. P. Bourdieu ir J. C. Passeronas kultūrinius skirtumus laikė svarbiausiais nelygiais išsilavinimo galimybes ir skirtingus mokymosi rezultatus lemiančiu veiksniumi. Kultūrinių veiksmų – kompetencijų, kapitalo bei simbolinių vertybių, akulturacijos, kultūrinės adaptacijos ir kultūros perdavimo – problemos tapo ypač aktualios XX a. 7–8 dešimtmečių prancūzų švietimo sociologijoje.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti pagrindinius XX a. antrosios pusės prancūzų švietimo sociologijos šaltinius, atskleisti nelygių išsimokslinimo galimybių problematiką, siejamą su akulturacija ir kultūrinio kapitalo perdavimu, bei parodyti šių teorijų galimybes Lietuvos švietimo ir mokyklų sistemoje. Lietuvoje įtakingiausios XX a. antrosios pusės prancūzų švietimo sociologijos koncepcijos ir galimybė jas taikyti praktiniuose švietimo ir kultūros tyrinėjimuose išsamiau nagrinėtos nebuvo. Kęstučio Trakšelio straipsnyje³ paminėta kelios P. Bourdieu ir J. C. Passerono sociokultūrinės reprodukcijos teorijos idėjos Lietuvos ir užsienio mokslininkų tyrinėjimų kontekste. Utilitaristinė R. Boudono švietimo sociologija ir joje išskylanti nevienodų išsimokslinimo galimybių problema nėra aptarta man žinomose Lietuvos mokslininkų publikacijose. Paminėtina, kad kairiojo neomarksisto P. Bourdieu konstruktyvistinė-struktūralistinė makrosociologija ir dešiniojo liberalo utilitaristo R. Boudono metodologiniu individualizmu ir racionalizmo teorija paremta sociologija, kurioje nagrinėjamos nelygios išsimokslinimo galimybės ir demokratinių Vakarų visuomenių stabilumas, 7–8 dešimtmečiais prancūzų švietimo sociologijos lauke sudarė du priešingus poliūs, atitinkančius skirtingas teorines, metodologines, ideologines ir politines nuostatas. Tačiau vėliau ši teorinė ir ideologinė priešprieša sumenko: patikslinus radikaliausius teiginius, šiandien šios koncepcijos gali būti derinamos. Priešpriešos ir pagrindinių teorinių nuostatų tyrimas svarbus, atsižvelgiant į pastarųjų metų Lietuvos švietimo ir mokslo sistemos pokyčius. Straipsnyje taip pat remiamasi K. Trakšelio 2008 m. atliktu socialinės atskirties situacijos mokyklose tyrimu. Išsamios šio tyrimo ataskaitos gauti nepavyko, todėl remsiuosi bendrais Lietuvos žiniasklaidoje pateiktais tyrimo duomenimis.

AKULTŪRACIJOS PROBLEMA P. BOURDIEU IR J. C. PASSERONO ŠVIETIMO SOCIOLOGIJOJE

Akulturacija paprastai apibrėžiama kaip kultūros perėmimo procesas, kuriame dalyvauja individas arba asmenų grupė. Švietimo sociologijoje akulturacija apibrėžiama kaip individo įaugimas į kultūrinę aplinką, visuomenės kultūros normų ir vertybių perėmimo – socializacijos procesas. P. Bourdieu akulturacijos problema susidomėjo Alžyre,

² Žr. Keller, S., Zavalloni, M. Classe sociale, ambition et réussite. *Sociologie du travail*, 1962, no. 4, p. 1–14; Keller, S., Zavalloni, M. Ambition and Social Class: A Respectification. *Social Forces*, 1964, no. 43, 176–188.

³ Žr. Trakšėly, K. Švietimas ir kultūrinė reprodukcija. *Tiltai*, 2009, nr. 1, p. 125–133.

tyrinėdamas kolonizacijos procesų sukeltus socialinius pokyčius⁴. Sociologas rėmėsi amerikiečių antropologų ir etnologų atradimais⁵, iš kurių reikėtų paminėti Melville'į J. Herskovitsą, kurio akultūracijos sampratos pagrindimas rėmėsi esmine prielaida, kad „kultūros neegzistuoja be žmonių, ir kai minimi kontaktai tarp kultūrų, kalbame apie kontaktus tarp žmonių – tai vienintelis kultūros sklaidos kelias – žmonių žmonėms, vienos kartos kitai“⁶. M. J. Herskovitsas išsamiai aiškinosi asimiliacijos, difuzijos ir akultūracijos skirtis, nes akultūracijos sąvoka vartota pernelyg laisvai, pavyzdžiui, kaip kultūros pokyčių⁷, socializacijos⁸ ir pan. sinonimas. Jis rėmėsi prielaida, kad akultūracija – tai abipusis savanoriškas santykis, o asimiliaciją siejo su spaudimu ir prievarta. *Akultūracija – tai reiškiny, kai pirmą kartą susiduria skirtingoms kultūroms priklausantys individai ar jų grupė ir dėl to įvyksta vienos ar abiejų grupių kultūrų pokyčiai*⁹. Reikia pastebėti M. J. Herskovitso akultūracijos procesų ir kultūros pokyčių aiškinime pabrėžiamą istorijos svarbą: visuomet reikalinga ankstesnio kultūros būvio rekonstrukcija ir palyginimas. Šie tyrinėjimai patvirtino P. Bourdieu istorinės lyginamosios sociologijos reikalingumą ir įrodė, kad akultūracijos nelemia jokie biologiniai ar rasiniai veiksniai.

Akultūracijos problema savaimė iškilė, ėmus P. Bourdieu tyrinėti Prancūzijos švietimo ir mokslo sistemą bei simbolinės prievartos teoriją. Kitaip, nei M. J. Herskovitso tekstuose, akultūracija – kultūros vertybių ir normų perėmimas – joje suvokiama kaip kultūrinės savivalės ir simbolinės prievartos pasekmė. Nagrinėjant švietimo sociologijai skirtus P. Bourdieu tekstus, reikia atsižvelgti į mokslininko biografijos faktus. Atvykusiam iš provincijos ir įstojusiam į vieną prestižiškiausių Prancūzijos aukštojo mokslo institucijų *École normale supérieure*, P. Bourdieu rūpėjo išsiaiškinti „buvimo studentu“ procesą ne vien kaip mokymąsi ir išsilavinimo įgijimą, bet ir kaip kultūrinę adaptaciją¹⁰. Lyginamojo pobūdžio tyrime nagrinėjamas iš provincijos atvykusių ir paryžiečių studentų kontingentas (darant prielaidą, kad akademinis jaunimas nėra homogeniška visuma), plėtojama kultūrinio kapitalo sąvoka, padedanti apibrėžti mokyklos (plačiaja prasme), vadinamosios scholastinės ir tenykštės, kultūrų skirtumus, atsižvelgiant, kad mokyklos kultūra perimama priverstinai ir pateikiama kaip absoliučiai galiojanti ir įteisinanti skirtumus. Negalima sakyti, kad P. Bourdieu aiškino studentų mokymosi rezultatų priklausomybę vien nuo socialinės kilmės ar idealizavo tenykštę kultūrą, – jis veikiau bandė rasti būdą, kaip paaiškinti kultūrinės adaptacijos dinamiką švietimo sistemoje.

P. Bourdieu pabrėžia, kad aukščiausių ir aukštesniųjų visuomenės sluoksnių vaikai šeimos kultūrinėje aplinkoje išsiugdo įpročius, gebėjimus ir požiūrius, kurie padeda ne

⁴ Žr.: Bourdieu, P. *Sociologie de l'Algérie*. Paris: PUF, 1958; Bourdieu, P., Sayad, A. *Déracinement: La crise de l'agriculture traditionnelle*. Paris: Minuit, 1964.

⁵ Žr. Robbins, D. Framing Bourdieu's Work on Culture. *Cultural Theory*. London: Sage Publications, 2007, p. 141–158.

⁶ Žr. Herskovits, M. J. *Acculturation: The Study of Culture Contact*. New York: J. J. Augustin, 1938, p. 11.

⁷ Žr. ten pat, p. 90.

⁸ Žr. ten pat, p. 6.

⁹ Žr. ten pat, p. 10.

¹⁰ Žr. Bourdieu, P., Passeron, J. C. *Les Héritiers: les étudiants et la culture*. Paris: Ed. de Minuit, 1964.

vien tiesiogiai atliekant mokyklinės ar universitetinės užduotis, tačiau kartu paveldi gebėjimą orientuotis kultūroje ir ugdyti „gerą skonį“; ši nauda mokantis yra svarbi, ją būtų galima vadinti netiesioginėmis kompetencijomis. P. Bourdieu ir J. C. Passerono manymu, papildomos kultūrinės kompetencijos ir gebėjimai – svarbi sėkmingo mokymosi sąlyga, ypač studijuojant humanitarinius mokslus. Jie labai nevienodai pasiskirsto tarp skirtingą socialinį pagrindą turinčių studentų – vien ekonominiai, pajamų skirtumai to nepaaiškina¹¹. Pastebėta, kad juo aukštesnė studento socialinė kilmė, tuo jis geriau nusimano įvairiose kultūros srityse. Knygos pavadinimui pasirinkta „paveldėtojų“ sąvoka apibūdino studentus, įgijusius šeimoje svarbias kultūrinės kompetencijas. P. Bourdieu ir J. C. Passerono teigimu, būtent šeimos kultūrinis kapitalas palengvina įstojimą į prestižines aukštąsias mokyklas ir tolesnę profesinę karjerą. Kultūrinis kapitalas buvo apibrėžtas kaip trijų sudedamųjų dalių visuma. Diferencijuotos socializacijos būdu įgyjamas *įkūnytas kultūrinis kapitalas* pasireiškia kalbiniais, intelektualiais, meniniais, estetiniais gebėjimais, mokėjimu elgtis visuomenėje. Pavyzdžiui, kalbinis kapitalas – turtingas žodynas, sudėtinga kategorijų sistema, gebėjimas perskaityti sudėtingas estetiškes, intelektines ar kitas struktūras ir tinkamas kalbos vartojimas visais mokymosi ir studijų metais yra nepaprastai svarbus. *Objektyvuotas kapitalas* rodo turimas materialias kultūros priemones – meno kūrinius, biblioteką, muzikos instrumentus, tačiau jo vertė priklauso nuo gebėjimo šias priemones vartoti. *Institucionalizuotas kapitalas* reiškia turimų kultūros dispozicijų pavertimą diplomais – socialinių kompetencijų pripažinimą. Prielaidas gerai vaiko savijautai mokykloje ir sėkmingam mokymuisi sudaro tėvų pavyzdys ir šeimos kultūrinė atmosfera, turtinga namų biblioteka ir skaitymas, muziejų ir koncertų lankymas, vaikystėje skatinami mokslo siekiai ir kiti panašūs veiksniai. Neturintys tokių sąlygų vaikai mokykloje jaučia kitoniškumą ir neatitikimą mokyklos kultūrai. Valdančioji klasė turi didelį bendrą ekonominį, kultūrinį kapitalą; vidurinėsios klasės bendras kapitalas mažesnis, o žemiausios klasės ekonominis ir kultūrinis kapitalas yra mažiausias.

Po 1968-ųjų kairiųjų manifestacijų ir kontrakultūros iškilimo, P. Bourdieu ir J. C. Passeronas išplėtojo sociokultūrinės reprodukcijos teoriją, pagal kurią mokykla aiškinama kaip kultūros vertybių ir simbolių perdavimo institucija¹². Sociologų tvirtinimu, švietimo sistemos veikimo principai yra universalūs, todėl galima daryti teorinius apibendrinimus. Nagrinėdami įvairių visuomenės klasių ir grupių akulturaciją ir kultūros vartojimą, t. y. kaip skirtingos visuomenės klasės įsisavina, vartoja ir perduoda kitoms kartoms materialias ir simbolines kultūros formas, ir plėtodami kultūrinio kapitalo, kultūrinės savivalės ir simbolinės prievartos sampratą, P. Bourdieu ir J. C. Passeronas pabrėžė mokyklos svarbą kultūros perdavimo procese.

¹¹ Bourdieu, P., Passeron J. C. *The Inheritors. French Students and Their Relations to Culture*. Chicago: The University of Chicago Press, p. 19–25.

¹² Bourdieu, P., Passeron, J.-C. *La reproduction: éléments pour une théorie du système d'enseignement*. Paris: Ed. de Minuit, 1970.

Pagrindinė sociokultūrinės reprodukcijos teorijos sąvoka – simbolinė prievarta (*violence symbolique*), kurią trumpai galima apibūdinti kaip individui taikomą prievartą jam pačiam bendrininkaujant. Turėdama galvoje sąvokos svarbą, paaiškinsiu plačiau. Tai prievarta diegiamos simbolinės vertybės ir santykiai – individai nesąmoningai verčiami perimti valdančiosios klasės galia įteisintas kultūrinės normas ir vertybines nuostatas. Vadinasi, simbolinės prievartos teorija aiškina, kaip individai paklūsta socialiniams dominavimo santykiams, kai pavaldieji pripažįsta valdančiuosius esant viršesnius. Siekiant, kad esama visuomenės hierarchija, socialinė tvarka ir vertybės gyvuotų, jos turi būti įteisintos ir pripažintos daugumos visuomenės narių. Tačiau žemesnės visuomenės klasės neturi atpažinti prievartos ir savivalės, kitaip jos ims nepritarti vyraujančiai socialinei tvarkai. Pasak P. Bourdieu ir J. C. Passerono, turint galvoje, kad mokykla ir mokytojai nesąmoningai diegia vaikams valdančiosios klasės kultūros normas ir vertybes, švietimo sistema nėra neutrali kultūros ir valstybės institucija. Mokykla simbolinės prievartos būdu perduoda įteisintą valdančiųjų kultūrą, vadinasi, skatina sociokultūrinę reprodukciją, kuri vyksta sklandžiau, kai yra „užslėpta“. Paaiškinsiu plačiau, pateikdama kalbos gebėjimų pavyzdį. Ikimokykliniai vaikų kalbos įgūdžiai skiriasi, tačiau žinome, kad mokykloje vartojama įteisinta, kitaip tariant, taisyklinga, sunorminta ir visuotinai priimta kalba – įteisintos kultūros dalis. Sociologijos požiūriu įvairių kalbos atmainų vartojimas nurodo žmogaus socialinį ir kultūrinį tapatumą. Aukštesniųjų visuomenės klasių šeimų vaikai mokykloje atpažins šeimos kalbą, vadinasi, bus pasirengę mokytis naujų dalykų, o žemiausios visuomenės klasės šeimų vaikai pirma turės įsisavinti mokykloje vartojamą įteisintą kalbą. Tai panašu į užsienio kalbos (kitoniškos ir sudėtingos) mokymąsi. Todėl gimtosios kalbos rašinio stiliaus įvertinimas reiškia socialinę atranką, nors mokinys neatpažįsta socialinio dominavimo ir simbolinės prievartos ir mano, kad vertinamos tik kalbos žinios. Dėl mokykloje taikomos simbolinės prievartos šios socialinės kategorijos vaikams padidėja tikimybė nesėkmingai mokytis.

Valdančiosios klasės / grupės norą primesti kitiems visuomenės nariams savas kultūros normas ir vienintelį teisėtą *habitus*, P. Bourdieu ir J. C. Passeronas pavadina kultūrine savivale (*arbitraire culturel*), turėdami galvoje, kad valdančiosios klasės kultūros normos nėra absoliučios ar universalios. Pedagoginiai veiksmai (*action pédagogique*) apima dvigubą prievartą – simbolinę ir kultūrinę savivalę. Kultūrine savivale paaiškinamas kultūrinio kapitalo reproduktivumas ir parodomas kultūros turinio santykinumas. Kultūros normos ir vertybės galimos diegti prievarta, panaudojant tam pedagoginį autoritetą (*autorité pédagogique*), kuris reiškia ne vien konkretų asmenį, bet bendras įtvirtintas mokyklos nuostatas ir taisykles bei mokymo metodus. Autoritetas veikia visą pedagoginę komunikaciją (*communication pédagogique*) – tėvų ir vaikų, vaikų ir mokyklos, pagaliau, kartų. P. Bourdieu ir J. C. Passerono teigimu, švietimo institucijų autoritetas visuomenėje priklauso nuo valdančiosios klasės. Įteisintas pedagoginis autoritetas laikomas priimtiniu modeliu, įgyja galią vykdyti kultūrinę savivalę ir taikyti simbolinę prievartą, tačiau jo sąsajos su valdančiųjų interesais tarsi nematomos.

P. Bourdieu ir J. C. Passeronas atskleidė ilgalaikį kultūrinį šeimos poveikį tolesniam individo gyvenimui. Pirminė individo socializacija vyksta šeimoje, kuri suformuoja pirminį vaiko *habitus* – ilgalaikių, perduodamų dispozicijų (gebėjimų, polinkių ir t. t.) visumą. Tai įsikūnijusios neracionalios kūno (*hexis*), moralės (*ethos*), kalbos ir estetikos (*aisthesis*) kompetencijos – suvokimo, vertinimo ir praktinių veiksmų schemos. Nors *habitus* susiformuoja ir kinta lėtai, tačiau tai nereiškia tiesioginių individo apribojimų, o veikiau nurodo jo galimybes. *Habitus* ir kultūriniai gebėjimai priklauso nuo nevienodai pasiskirsčiusio tarp visuomenės klasių ir grupių kultūrinio kapitalo. Šeimos perduodamas individualus, tačiau kartu ir socialinės klasės ar grupės, kuriai ji priklauso, *habitus* įsitvirtina ir lemia vėliau įgyjamą papildomą vaiko mąstymo ir elgesio dispozicijų sistemą, todėl tolesnės vaiko išsilavinimo, profesinės ir socialinės galimybės priklausys, kaip šeimos įkūnytas *habitus* leis vaikui ugdyti vadinamą mokyklinį *habitus* – mokykloje reikalingus mąstymo ir elgesio principus. Vadinasi, šeimoje įgytas *habitus* mokyklinio *habitus* atžvilgiu gali būti aiškinamas dvejopai: vaiko, kilusio iš menką kultūrinį kapitalą turinčios šeimos, nepakankami gebėjimai ir įgūdžiai; ir priešingai, vaiko, kilusio iš didelį kultūrinį kapitalą turinčios šeimos, tinkamai šeimos suformuoti įgūdžiai. P. Bourdieu kritiškai vertino „gabumų ideologiją“ ir nesėkmingo mokymosi aiškinimą vien gebėjimų ar talento stoka. Prastus mokymosi rezultatus sociologas siejo su kultūra, pirmiausia, su šeimoje suformuotu vaiko *habitus* ir šeimos socialine situacija – bendra intelektine ir kultūrine atmosfera, požiūriu į mokyklą, mokslą ir kultūrą, o kartu ir mokyklą, diegančia valdančiosios klasės įteisintas normas ir vertybes.

Šios išvados leido P. Bourdieu ir J. C. Passeronui pagrįsti sociokultūrinės reprodukcijos teoriją ir paaiškinti mokyklos ir švietimo sistemos funkcijas. Štai kaip jie apibrėžia mokyklos funkcijų esmę: „*Vyraujančią konkrečios visuomenės mokymo sistemą sudaro pedagoginis darbas, kurį dirbantys ir patiriantys jo poveikį ima pripažinti savo priklausomybę konkrečios visuomenės galios ryšių struktūrai. Taip atsitinka, nes mokymo sistema, turėdama savas priemones, sudaro sąlygas vidiniam mokyklos funkcionavimui ir mokymui ir nuolatos šias sąlygas reprodukuoja. Jų pakanka, kad mokymo sistema atliktų išorines funkcijas – reprodukuotų ir pratėtų galios ryšius. Mokymo sistema veikia kaip institucija, o jos taikoma simbolinė prievarta neatpažįstama, kitaip tariant, jos, kaip santykiškai autonomiškos institucijos, veikloje naudojamos priemonės išsaugo monopolizuotą įteisintą simbolinės prievartos poveikį, tačiau tos priemonės yra tarsi neutralios ir sudaro palankią dirvą visuomenės hierarchijos reprodukcijai*“¹³.

P. Bourdieu ir J. C. Passeronas teigia, kad mokykla, turinti nemaža išorinių funkcijų, vis dėlto išlieka santykiškai autonomiška. Mokykloje mokytojai perduoda vaikams mokyklinį toje pat sistemoje įgytą *habitus*, vadinasi, čia vyksta vidinė sistemos reprodukcija, bet pati mokykla ir jos struktūra gali išlikti nepakitusi, nepaisant visuomenės

¹³ Bourdieu, P., Passeron, J.-C. *La reproduction: éléments pour une théorie du système d'enseignement*, p. 83–84.

pokyčių. Nors mokyklos savireprodukcija patvirtina santykinę autonomiją, tačiau kartu ji yra „geriausia socialinio ir politinio konservatyvizmo sąjungininkė“¹⁴. Konservatyvi, iš pažiūros socialiai ir politiškai neangažuota pedagogika sudaro įspūdį, kad ji nepaiso išorės reikalavimų, tačiau kartu gerai slepia tikrąją mokyklos funkciją – padėti išlaikyti esamą socialinę tvarką ir sėkmingo mokymosi sąlygas valdančiųjų galioje. Sistemos įteisinimas vyksta, remiantis „gebėjimų ideologija“, pagal kurią gebėjimai išmokti mokyklos kursą yra įgimti („gabus“ ar „negabus“ matematikai, kalboms ar panašiai), ir mokyklos verdiktu, sėkmingai arba nesėkmingai išlaikius egzaminus. Turimų gebėjimų arba jų stokos patvirtinimas mokykloje tarsi nepriklauso nuo socialinės kilmės, nes kiekvienam mokiniui mokykla suteikia vienodą išsilavinimą: pabrėžiama formali visų mokinių lygybė, kuri yra sklandaus švietimo sistemos funkcionavimo sąlyga. Vaikui mokykloje įteigiama meritokratijos nuostata, pagal kurią mokykloje įvertinami asmeniniai gebėjimai, kurie nepriklauso nuo užimamos socialinės padėties. Meritokratija (graikų kalba *meros* – dalis, lemtis, likimas + *krátos* – galia, valdžia) gali būti suvokiama kaip socialinė sistema arba ideologija, kuria remiantis individų hierarchija ir skatinimas užimti geresnes pozicijas priklauso nuo įgyto išsilavinimo ir gebėjimų, kuriuos patvirtina gautas diplomats, o ne nuo socialinės kilmės. P. Bourdieu ir J. C. Passerono įsitikinimu, aiškinti nevienodus mokymosi rezultatus reikia ne vien „gabumų ideologija“ (gebėjimai išugdomi, o ne įgimti), bet ir sociokultūriniais skirtumais.

Kaip mokykloje vyksta vaikų atranka? Mokykloje geriausiai adaptuojasi turintys *habitus*, artimiausią mokyklinėms dispozicijoms. Tai vaikai, paveldėję iš šeimos mokykloje reikalingas kultūrinės kompetencijas – kalbą, elgesio normas, platesnį bendros kultūros suvokimą. Mokykloje labiau vertinamos ne tik valdančiosios klasės kultūrą atitinkančios kompetencijos. Privilegiuotų visuomenės klasių vaikai švietimo sistemą pereina be didesnių kliūčių, susijusių su taisyklių interpretacija, o tai vienas sėkmingo mokymosi veiksnių. Kuo labiau skiriasi šeimos ir mokyklinis *habitus*, tuo sunkiau moksleiviai išgyvena mokyklos atranką. Žemiausių visuomenės klasių šeimų vaikai patiria beveik kultūrinį šoką, nes turi įsikultūrinti mokykloje, kurios kultūra skiriasi nuo šeimos. Akultūracijos problema aštriau iškyla žemesniųjų visuomenės klasių šeimoms vaikui įstojus į aukštąją mokyklą. Nemažai reikia pastangų, norint įveikti kultūrinį atotrūkį tarp pradinės vaiko aplinkos ir aplinkos, į kurią siekiama įsilieti, pavyzdžiui, akademinės aplinkos, nepaisant net vidurinėje mokykloje įgyto papildomo kultūrinio-kalbinio kapitalo, kuris keičia pirminį vaiko *habitus* ir, vadinasi, sumažina socialinės kilmės arba lyties savybių poveikį¹⁵. P. Bourdieu ir J. C. Passeronas pabrėžia ir neigiamus akultūracijos aspektus, būtent: kultūros normų ir vertybių perėmimas ir įsisavinimas kartu reiškia, jog naujoji kultūra nutolins vaiką nuo šeimos kultūros, vadinasi, apsunkins tolesnį bendravimą su šeima.

¹⁴ Ten pat, p. 235.

¹⁵ Bourdieu ir J. C. Passerono manymu, visuomenės klasės ir lyties savybės labiausiai veikia santykį su mokykla.

P. Bourdieu ir J. C. Passeronas naujai iškėlė išsimokslinimo poveikio socialiniam mobilumui problemą. Švietimo ideologijoje teigta, kad mokykla visiems suteikia vienodą išsimokslinimą ir sudaro galimybes užimti visuomenėje padėtį, kurią labiau lemia gebėjimai ir asmeninės pastangos, nei kilmė. Tačiau P. Bourdieu ir J. C. Passeronas pabrėžė meritokratijos ribotumą – padėtį lemia įvairių kapitalo (ekonominio, socialinio, kultūrinio ir simbolinio) formų turėjimas – ekonominės gėrybės, socialiniai ryšiai ir kultūrinės vertybės. Turint galvoje, kad kultūrinis kapitalas yra paveldimas, galimybės sėkmingai mokytis mokslo sistemoje nėra visiems vienodos: anksti šeimoje įgytas paveldėtojų kultūrinis kapitalas leidžia sėkmingai baigti visas mokslo sistemos pakopas. Vadinasi, dėl kultūrinio kapitalo perdavimo vyksta socialinės padėties reprodukcija, o mokslo sistema funkcionuoja kaip palanki aukščiausios klasių atrankos instancija.

KULTŪROS VAIDMUO NELYGIŲ GALIMYBIŲ MAŽINIME: RAYMOND’O BOUDONO POŽIŪRIS

Šioje straipsnio dalyje aptarsiu P. Bourdieu oponento dešiniųjų pažiūrų sociologo R. Boudono lygių išsimokslinimo ir tolesnių profesinių bei socialinių galimybių problemas. Sociologo darbai 8-ajame dešimtmetyje tapo atsaku ir kovos įrankiu prieš P. Bourdieu ir J. C. Passerono sociokultūrinės reprodukcijos teoriją¹⁶. Sociologui rūpėjo nelygių išsimokslinimo galimybių priklausomybė nuo socialinės kilmės ir nelygios socialinės galimybės, jis siekė nustatyti, kiek kilmė ir išsimokslinimas lemia tolesnę socialinę padėtį, nes tyrėjui nagrinėjant nelygių išsimokslinimo ir socialinių galimybių ryšį industrinėse Vakarų visuomenėse pastebėti prieštaringi reiškiniai. Pokariu žemesniems visuomenės sluoksniams galimybės įgyti aukštesnį išsilavinimą pamažu didėjo, švietimo sistema darėsi labiau egalitarinė; tačiau socialinis mobilumas, priešingai, beveik nekito, šiek tiek didėjant ekonominei nelygybei. Tai skatino aiškintis, kodėl žemesniųjų visuomenės klasių atstovai tenkinasi menkesniu išsimokslinimu, nei aukštesniųjų, net suprasdami išsilavinimo reikšmę tolesniam gyvenimui, kodėl žmonės siekia vis geresnio išsimokslinimo? Pasak R. Boudono, tiesioginio ryšio tarp galimybių sėkmingai mokytis ir vėliau įsitvirtinti visuomenėje nėra, todėl aukštojo mokslo demokratizavimas ir nelygybės mažinimas nesumažins socialinio paveldo svarbos. Oponuodamas P. Bourdieu ir J. C. Passeronui, sociologas neigė sociokultūrinės reprodukcijos teorijos galimybes paaiškinti visuomenės kaitą ir racionalų individų elgesį.

R. Boudonas sumažino kultūrinio paveldo reikšmę, tad ir nelygias išsimokslinimo bei socialines galimybes aiškino nevienodomis individų planingos ir apgalvotos racionalios veiklos strategijomis, įvairių priežasčių ir veiksnių deriniu. R. Boudono racionalaus *homo sociologicus* modelis remiasi utilitaristine teorija. Individas kaip mokslo vartotojas yra racionalus – gali laisvai rinktis, tačiau pasirinkimų įgyvendinimas ribotas: sąmoningai

¹⁶ Žr. Boudon, R. *L'Inégalité des chances: mobilité sociale dans les sociétés industrielles*. Paris: Colin, 1973; Boudon, R. *Effets pervers et ordre social*. Paris: PUF, 1977.

suvokdamas savo interesus, mokslo vartotojas apsisprendžia, apskaičiavęs išlaidų ir pelno santykį. Mokiniai ir jų šeimos išsilavinimo strategijas renka apgalvotai: šeima, kaskart vaikui priėjus mokyklos kurso kryžkelę, apskaičiuoja pagal tris parametrus: pagal mokslui reikalingas išlaidas (studijų kainą, išlaikymą ir kt.); pagal galimą naudą (diplomo paklausa darbo rinkoje, būsima socialinė padėtis); pagal galimą riziką (nesėkmės ar sėkmės tikimybė, pažangaus mokymosi galimybės). R. Boudono teigimu, ekonomiškai pažeidžiami visuomenės sluoksniai dažniausiai linkę neįvertinti išlaidų mokslui, nors juo žemesnė padėtis visuomenės hierarchijoje, tuo svarbesnės turėtų būti išlaidos, kurias reiktų vertinti veikiau kaip investiciją. Sociologo tyrimas parodė, kad vaikas naudos iš išsimokslinimo gauna greičiau esant žemesnei tėvo socialinei padėčiai: diplomą, kurio reikia socialinei padėčiai, lyginant su tėvo, pagerinti, gauti yra lengviau. Rizika didėja ekonomiškai pažeidžiamoms šeimoms, nes skaičiuojant atsižvelgiama į amžių ir sėkmingo mokymosi galimybes (statistika rodo, kad dažniausiai moksle atsilieka nepasiturinčių šeimų vaikai), kurios dažnai lyginamos su ankstesnių šeimos kartų pasiekimais. Nutraukti ar sutrumpinti studijas arba rinktis techninius mokslus lengviau nusprendžia nepasiturinčios šeimos, tačiau tai ir lemia žemesnę socialinę padėtį bei paaiškina menkas mobilumo galimybes.

Nors industrinėse Vakarų visuomenėse veikia meritokratijos ir „gabumų ideologija“, tačiau iš tikrųjų santykinis mokslo sistemos demokratizavimas pakeitė tik socialinio mobilumo struktūrą. Skatinama išsilavinimo poreikių švietimo ir mokslo sistema vystosi sparčiau, nepaisant visuomenės struktūros pokyčių, o šio netolygaus proceso pasekmė – menkėjančios socialinės galimybės įvairiuose švietimo lygmenyse: žemesniajame – lėčiau, viduriniajame – greitai. R. Boudono sudarytame socialinio mobilumo modelyje parodoma, jog pasiektas socialinis statusas yra netolygios dvipakopės atrankos rezultatas. Pradinė socialinė aplinka visų pirma lemia pasiektą išsimokslinimo lygmenį, vėliau įgytas išsimokslinimas – naują socialinį statusą, tačiau socialinis statusas ir išsimokslinimas glaudžiai susijęs, o išsimokslinimas su socialiniu mobilumu – menkai. Patirtis parodė, kad įvairiuose mokyklų sistemos lygmenyse vaikai žemyn gali smukti lengvai, tačiau pakilti galimybės menkos. Socialinio mobilumo ypatybes paaiškina „Andersono paradoksas“¹⁷, kuriame parodoma, kad JAV socialinių statusų pasiskirstymas keitėsi lėčiau, nei išsimokslinimo lygių pasiskirstymas. Pavyzdžiui, sūnaus, įgijusio tokį pat diplomą kaip tėvo, socialinė padėtis žemėja. Atrodytų, geresnis, nei tėvo, diplomas padėtų pakilti socialinėje hierarchijoje, tačiau didelis procentas vaikų neužima aukštesnės socialinės pozicijos, vadinasi, galimybės pagerinti socialinę padėtį tebėra menkos. Panašius rezultatus Arnoldas C. Andersonas gavo, analizuodamas Anglijos ir Švedijos duomenis.

¹⁷ Žr. Anderson, C. A. A Skeptical Note on Education and Mobility. *Education, Economy and Society*. Ed. by A. H. Halsey, J. Floud, A. C. Anderson. New York: The Free Press, 1961, p. 164–179; A Skeptical Note on the Relation of Vertical Mobility to Education. *American Journal of Sociology*, 1961, May, No. 66, p. 560–570. Analizuojamas ryšys tarp išsimokslinimo ir mobilumo trijose šalyse – JAV, Švedijoje ir Anglijoje: kaip keičiasi sūnaus statusas pagal išsimokslinimą, lyginant su tėvo statusu ir jo išsimokslinimu.

„Andersono paradoksas“ paaiškinamas pirmiausia tuo, kad geriau išsimokslinę individai dažniausiai kilę iš aukštesnių visuomenės sluoksnių, todėl jie privalo kilti socialinių statusų hierarchijoje, kad nekristų žemiau. Kita vertus, vienodai išsilavinusių skirtingą socialinį statusą lemia išsimokslinimo ir socialinės struktūros neatitikimas¹⁸.

Pasak R. Boudono, didėjančių išsimokslinimo poreikį diktuoja moksleivių ir jų šeimų noras įgyti geresnį diplomą. Prisisitaikius prie keliamų reikalavimų, padidėjo įgytų diplomų skaičius, tačiau aukščiausių socialinių pozicijų skaičius sparčiai nesikeitė. Dėl to stebimas prieštaringas išsimokslinimo poveikis: net įgijus puikų diplomą, palyginus su tėvu, sūnui nėra garantijos užimti aukščiausią socialinę poziciją, priešingai, matoma, kad kiti vaikai užima aukščiausias pozicijas net su prastesniu diplomu. Tai paaiškinama, jog yra pozicijų, kurios pasiekiamos kitaip (pavyzdžiui, turint finansinio kapitalo, steigiant įmones ar asmeniniu talentu, ypač mene).

R. Boudonas, tirdamas nevienodas išsimokslinimo galimybes, išskyrė du veiksnius. Pirma, visuomenės stratifikacijos kultūrinis poveikis, tačiau pastebėjo, kad, nepaisant mažėjančių kultūrinių skirtumų, dideli išsimokslinimo galimybių skirtumai išlieka. Antra, individo padėties visuomenės stratifikacijoje svarba. Sprendimai skiriasi atsižvelgiant į padėties visuomenės stratifikacijoje (net kai kultūrinės kompetencijos panašios). Pabrėždamas ekonominį elgesio racionalumą, R. Boudonas kitaip, nei P. Bourdieu, sumažino kultūrinio paveldo svarbą. R. Boudono tvirtinimu, visuomenės stratifikacija lemia mokymosi – žinių ir kvalifikacijų įgijimo – ir kartu pačių žinių bei kvalifikacijų diferenciaciją. Eksponentinis mechanizmas nurodo nevienodas mokymosi galimybes, o tolesnė socialinė padėtis yra susijusi su nevienodais lūkesčiais ir priimamais sprendimais. R. Boudono teigimu, mokymosi rezultatus (pasirinktą kryptį ir akademinį pasiekimą) lemia skirtingi šeimos mokslo išlaidų (jos neturi apsunkinti šeimos) ir naudos santykio apskaičiavimai, leidžiantys nuspręsti, kokios kvalifikacijos reikia vaikui. Pavyzdžiui, darbininkų šeimos lūkesčiai menkesni, tačiau vaikas įgis aukštesnės kvalifikacijos diplomą, nei tėvų, ir turės galimybę pagerinti socialinę padėtį. Pasiturinčių tėvų lūkesčiai didesni, išsilavinimas turi padėti vaikams pakilti socialinėje hierarchijoje, tačiau tėvų socialinis statusas aukštas, tad jie pageidauja dar geresnio išsimokslinimo. Pasiturintys ir išmanantys mokslo sistemą bei profesijų savitumus tėvai skatina vaikus lankyti papildomus užsiėmimus ir kursus, parinks tinkamiausią studijų kryptį, gyvenamą vietą, kad vaikas lankytų prestižinę mokyklą ir pan. Šių strategijų tikslas – kuo geresni mokymosi rezultatai: vaikas turi būti geriausias ar vienas geriausių klasės mokinių. Vadinasi, skirtingi šeimų pasirinkimai priklauso nuo interesų ir lūkesčių, kurie kartu lemia nevienodus mokymosi rezultatus.

Kita vertus, mokyklos karjeroje nuolatos tenka rinktis, pradedant užsienio kalba, baigiant aukštąją mokyklą ir studijų kryptimi. Kiekviename vadinamame atsišakojimo taške individualios strategijos ir pasirinkimai dažniausiai priklauso nuo socialinės kilmės.

¹⁸ Boudon, R. *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*. Toronto: A Wiley-Interscience Publication, 1974, p. 4–6.

Mokiniai ir jų šeimos apsisprenddami lygina galimas išlaidas ir tikėtiną naudą. R. Boudonu teigimu, iš nepasiturinčios šeimos kilęs vaikas lengviau priims sprendimą nutraukti studijas, įgijus bakalauro diplomą (tai jau pasiekimas, lyginant su tėvų išsilavinimu), o pasiturinčios šeimos vaikas retai pasitenkins bakalauro diplomu, nes psichologinė kaina nutraukti studijas šioje pakopoje pakankamai didelė. Iš čia seka svarbiausias R. Boudono teiginys: *nelygios išsimokslinimo galimybės priklauso nuo šeimos, o ne nuo mokyklos*. Sociologas neneigė, kad išsimokslinimas mažina kultūrinius skirtumus, tačiau nevienodos išsimokslinimo galimybės išlieka, vadinasi, kultūrinių skirtumų mažinimas nėra vienintelis mokyklos ir visuomenės uždavinys. R. Boudonas teigia, kad stratifikacijos poveikį, kurį lemia nevienodos išsimokslinimo galimybės ir pats išsimokslinimas, sumažintų kryptinga valstybės ekonominė politika, o ne švietimo sistemos reformavimas.

Kita R. Boudono tirta problema – nelygių socialinių galimybių kaita, priklausanti nuo išsimokslinimo. Sociologo supratimu, nevienodos socialinės galimybės priklauso nuo meritokratijos, socialinės kilmės ir šio modelio funkcionavimo. Socialinės pozicijos užimamos, iš esmės laikantis šio prioriteto: vienodų diplomų atveju geriausios pozicijos rezervuotos aukštesnės socialinės kilmės individams; geriausios pozicijos skirtos geriausiai vertinamiems diplomams, tačiau jų daugėjant, pozicijos vėl priklauso nuo kilmės ir aplinkos. Lygindamas Prancūzijos, JAV ir Didžiosios Britanijos duomenis, R. Boudonas priėjo prie išvados, kad meritokratija ir socialinis paveldas įvairias visuomenės grupes veikia skirtingai, pavyzdžiui, aukščiausios visuomenės klasės atstovams neleidžia smukti visuomenės hierarchijoje, įgijus tik vidutinį ar menką išsimokslinimą, o žemiausios, priešingai, „apsaugo“ nuo kilimo, o vidurinėsios veikia menkai¹⁹. Todėl stratifikacijos poveikio mažinimas, pavyzdžiui, ekonominės nelygybės, labiau pagerins išsimokslinimo ir socialines galimybes, nei kiti veiksniai. Stratifikacijos poveikis laike didėja, o kultūrinės nelygybės mažėja, todėl vien kultūrinės nelygybės mažinimas vidutiniškai paveiks socialinius skirtumus, o net vidutiniškai sumažinta ekonominė nelygybė eksponentiškai paveiks socialinius skirtumus. Nevienodos išsimokslinimo galimybės, R. Boudono teigimu, mažėja lėtai ir dėl „lubų efekto“, ir dėl augančios išsilavinimo paklausos.

Vėlesniuose darbuose R. Boudonas, vertindamas nevienodų išsimokslinimo galimybių priežastis²⁰, pripažino, kad sprendimų sąveika vis dėlto priklauso labiau nuo šeimos kultūrinio, o ne ekonominio, lygmens. Taip sociologas įvedė kultūrinio racionalumo sampratą. Jis patvirtino P. Bourdieu esminę nuostatą: nevienodos išsimokslinimo galimybės ir mokymosi rezultatai priklauso nuo pradinės aplinkos, kurioje susiformuoja mąstysena, įgyjami kultūriniai pranašumai, kurie pavirsta teigiamais ar neigiamais mokymosi rezultatais, tačiau kartu ir nuo šeimų socialinės padėties nulemtu skirtingo investicijų į mokslą vertinimo, ir tai svarbesnis nevienodų išsimokslinimo galimybių veiksnys. Saviatraką patvirtina tai, kad šeimoje suabejojus investicijų nauda, žemiausiu

¹⁹ Boudon, R. *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*, p. 13–14.

²⁰ Boudon, R., Cuin, C.-H., Massot, A. *Axiomatique de l'inégalité des chances*. Paris: Harmattan, 2000.

visuomenės klasių vaikai mokosi prasčiau. Vadinas, nevienodas išsimokslinimo galimybes lemia instituciniai ir psichosocialiniai veiksniai, kurių poveikį, R. Boudono supratimu, sumažintų kelios svarbios priemonės, būtent: atidedami pasirinkimai (mokykloje parinkus menkesnę specializaciją, kuri leistų mokiniui vėliau apsispręsti ir geriau suvokti kiekvieną pasirinkimą); mokslo kainos mažinimas ir finansinės paramos suteikimas sunkiai besiverčiančioms šeimoms; svarbiausias nelygybę mažinantis veiksnys – meritokratija – mokyklinės karjeros priklausomybės nuo realių mokymosi rezultatų stiprinimas (švietimo institucija, formuodama moksleivio kryptį, neturėtų paisyti socialinės kilmės, o ištaisyti ir suvienodinti strategijas); tvirtinimas nuostatos, kad svarbiausia mokyklos funkcija – mokyti (mokykloje perduodamos žinios, *know-how*, mokykla deramai funkcionuoja, esant patikimai mokymo poveikio kontrolei ir tiesioginei vaiko ateities mokymo sistemoje priklausomybei nuo mokymosi rezultatų).

R. Boudono nelygių išsimokslinimo galimybių samprata kritiškai vertintina dėl vienusio mokyklinės ir socialinės nelygybės aiškinimo, neatsižvelgiant į valdančiosios klasės valią ar socialinės tvarkos reprodukciją. Kyla klausimai, ar būtina mokslą ir švietimą pajungti rinkos dėsniams, ar švietimo rinką sudaro laisvi ir tarpusavyje konkuruojantys individai, ar jie visuomet protingai ir apgalvotai renkasi mokslo kryptis? Akvaizdu, kad negalima kalbėti apie universalų racionalumą ir vieningą protavimo būdą. Skirtingoms visuomenės klasėms ar grupėms priklausantys individai protauja ir sprendžia skirtingai, atsižvelgiant į kompetencijas ir turimą informaciją, o žmogaus elgesys ne visada priklauso tik nuo apgalvotų sprendimų ir racionalaus apskaičiavimo.

LIETUVOS MOKYKLOS IR BOURDIEU-PASSERONO BEI BOUDONO ĮŽVALGOS

XX a. antrosios pusės prancūzų švietimo sociologijos įžvalgas patvirtino 2008 m. Vytauto Didžiojo universiteto doktoranto Kęstučio Trakšelio atliktas tyrimas, kuriuo siekta išsiaiškinti socialinės atskirties situaciją Lietuvos mokyklose²¹. Apklausta Klaipėdos, Tauragės, Šiaulių ir Kauno apskrities bendrojo lavinimo mokyklų 3 tūkstančiai 5–12 klasių moksleivių, 48,1 proc. berniukų, 51,9 proc. mergaičių, iš kurių 534 moksleiviai buvo iš socialiai remtinų šeimų. Ši grupė išskirta, nes norėta išsiaiškinti nepasiturinčių šeimų vaikų savijautą mokykloje. Nors tyrime labiau akcentuoti socialiniai ir ekonominiai atskirties veiksniai, tačiau iš pateiktų rezultatų galima spęsti apie akulturacijos problemas bei kultūrinių kompetencijų skirtumus. K. Trakšelio tyrimas parodė iš ekonomiškai pažeidžiamų šeimų ir iš kitos kultūrinės aplinkos atėjusių vaikų adaptacijos ir akulturacijos mokykloje sunkumus.

P. Bourdieu ir J. C. Passerono simbolinės prievartos teorijoje pabrėžiama neatpažinimo sąlyga ir „gabumų ideologija“, kuria remiantis gebėjimų ar jų stokos patvirtinimas iš pažiūros nepriklauso nuo socialinės kilmės. Atliktas K. Trakšelio tyrimas parodė, kad

²¹ Žr. Litvinatė, A. Tyrimas atskleidė: pusė vaikų dėl skurdo mokykloje patiria pažeminimą [žiūrėta 2011 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://m.lrytas.lt/-12106520561210376378-tyrimas-atskleid%C4%97-pus%C4%97-vaik%C5%B3-d%C4%97l-skurdo-mokykloje-patiria-pa%C5%BEeminim%C4%85.htm>>.

48 proc. respondentų teigė, jog socialinė mokinio padėtis turi įtakos mokytojo vertinimams (rašomiems pažymiams), 45 proc. tvirtino, kad turtingesnių vaikų siūlymai klasės susirinkimuose susilaukia didesnio pritarimo²², vadinasi, atpažįstamas simbolinės prievartos veikimo mechanizmas. Pasitvirtino teiginys, kad mokykloje ne tik labiau vertinamos valdančiosios klasės kultūrą atitinkančios kompetencijos, dar daugiau – toks kapitalo tipas pateikiamas kaip sektinas pavyzdys. K. Trakšelio teigimu, prastesnis nepasiturinčių vaikų mokymosi rezultatų vertinimas yra subjektyvi vaikų nuomonė, tačiau skirtingus mokymosi rezultatus galima paaiškinti ir prastesnėmis mokymosi sąlygomis namuose, menkomis papildomų kursų ar korepetitorių pamokų galimybėmis, ir tai turi įtakos jų mokymosi rezultatams. Dažniausiai mokiniai nevienodas galimybes patiria per anglų kalbos, kūno kultūros, dailės pamokas ar užklasinėje veikloje. Finansinės priežastys lemia, kad 78 proc. visų apklaustų mokinių turi atsakyti mokyklos organizuojamų ekskursijų, 34 proc. respondentų negali lankyti mokamų neformalaus ugdymo užsiėmimų, nors 65 proc. respondentų teigė, kad namuose turi pakankamai geras sąlygas mokytis²³, vadinasi, kultūrinio kapitalo skirtumai didėja.

Tyrimas parodė, kad mokykloje vaikai pajunta ir socialinės stratifikacijos poveikį. 56 proc. respondentų sutiko su teiginiu, kad klasės seniūnu renkamas paprastai mokynys, kurio tėvai turtingesni, 36,8 proc. respondentų pritarė, kad mokykloje ir pamokų metu turtingesniems vaikams galioja kitos taisyklės, nei likusiems, 56 proc. pripažino, kad turtinė padėtis turi įtakos pasirenkant draugus, 49,5 proc. sutiko, kad vaikai nemėgsta ir mokinių, turinčių ryškius ir matomus sutrikimus, o 28 proc. teigė gėdijasi savo ekonominės-socialinės padėties bei artimųjų (tėvų, brolių, seserų). Socioekonominė padėtis skatina pasiturinčių ir nepasiturinčių mokinių skirtį, kuri tampa ekonomiškai pažeidžiamų šeimų vaikų diskriminacijos priežastimi ir veikia mokyklos atmosferą. Apklausą parodė, kad mokykloje saugūs jaučiasi tik 31 proc. apklaustųjų. Visuomenės ekonominis susiskaidymas matyti mokykloje (skiriasi apranga, mokymo priemonės ir kt.), tačiau, sociologo teigimu, tai neturi turėti įtakos mokymosi rezultatams. Tyrimo rezultatai patvirtina R. Boudono nuostatą, kad Lietuvoje švietimo ir mokslo sistemą vis labiau pajungiant liberalios rinkos mechanizmams, stratifikacijos poveikio mažinimas, pavyzdžiui, ekonominės nelygybės, darys didesnę poveikį išsimokslinimo ir socialinių galimybių gerinimui, nei kiti veiksniai. Tačiau K. Trakšelys, priešingai nei R. Boudonas, pabrėžia, kad mokyklos tikslas – ne vien perteikti žinias, bet auklėti ir lavinti, labiau atsižvelgiant į socialinę ekonominę vaiko padėtį, nuo kurios priklauso jo mokymosi procesas ir rezultatai. Sociologo teigimu, vaikams reikia aiškinti, kad gabumai nepriklauso

²² Žr. Saukienė, I. Tyrimas: turtingesni moksleiviai mokykloje turi daugiau privilegijų [žiūrėta 2011 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.delfi.lt/news/daily/education/tyrimas-turtingesni-moksleiviai-mokykloje-turi-daugiau-privilegiju.d?id=36562935>>.

²³ Žr. Litvinaitė, A. Tyrimas atskleidė...

nuo tėvų turtinės padėties, vaikai turi būti ugdomi tolerancijos dvasia, kad mokykloje kiekvienas galėtų jaustis saugiai²⁴.

Apibendrinant galima teigti, kad P. Bourdieu ir J. C. Passeronas nelygias galimybes priskyrė pačiai mokslo sistemai, o R. Boudonas – mokinių ir jų šeimų strategijoms. P. Bourdieu ir J. C. Passeronas ikimokyklinę socialinę nelygybę iš esmės parodė kaip kultūrinę nelygybę. Įrodoma, kad ne vien materialūs šeimos ištekliai ir ekonominis kapitalas, o šeimoje įgytos kultūrinės kompetencijos ir kapitalas taip pat yra rentabilus paveldas. Požiūris į mokyklą jos išorinių funkcijų kontekste lėmė P. Bourdieu ir J. C. Passerono švietimo sociologijos pobūdį: tiriama ne tik mokykla kaip savarankiška institucija, o sociokultūrinė visuma, todėl švietimo sociologija susiejama su bendrąja kultūros ir kultūrinio dominavimo sociologija. Galima papildyti, kad pastarųjų dešimtmečių tyrimai patikslino P. Bourdieu ir J. C. Passerono reprodukcijos teoriją ir patvirtino kultūrinio kapitalo svarbą mokymosi rezultatams. Tėvų išsilavinimas, o ypač motinos diplomas, atsižvelgus į kitus socialinės kategorijos požymius, paaiškina įstojimą į licėjų geriausiomis sąlygomis. Įvairiose šalyse atliekami tyrimai patvirtina, kad nelygybė mokykloje keičiasi lėtai. Lietuvoje atliktas socialinės atskirties tyrimas tai patvirtina taip pat.

P. Bourdieu ir J. C. Passerono mokyklos ir visuomenės sąveikos sampratą galima laikyti universaliu teoriniu modeliu, o R. Boudono nelygių galimybių aiškinimą galima suprasti labiau to modelio ribose. P. Bourdieu ir J. C. Passeronas, priešingai nei R. Boudonas, parodė, kad socialinių apribojimų poveikis vaikui didesnis, nei pasirinkimo laisvė. Kitas svarbus P. Bourdieu ir J. C. Passerono švietimo sociologijos aspektas – naujas požiūris į šeimos ir mokyklos poveikį. Individas labiau veikiamas pirminės socializacijos šeimoje, kuri perduoda kultūrinį *habitus*, kuris vienu atveju yra reikšmingas paveldas, kitu – kliūtys, ribojančios net menkiausius vaiko siekius. Todėl mokyklos misija – suvienodinti galimybes – yra santykinė. Švietimo demokratizacija nevyksta, nes mokyklos diegiamos kultūros vertybės ir normos galimos, turint tinkamas tam įsisavinimo priemones. Į aukštąją kultūrą P. Bourdieu ir J. C. Passeronas žvelgė nevienareikšmiškai. Sociologai pritarė kultūros vartojimo demokratizavimui – aukštosios kultūros prieinamumui, tačiau kartu parodoma, jog aukštoji kultūra yra kultūrinė savivalė. Vis dėlto mokyklos užduotis – padėti įsisavinti šią kultūrą, nedarant prielaidų apie besimokančių vaikų lygybę, ir ugdyti kitus gebėjimus, nei išugdytus šeimoje. P. Bourdieu ir J. C. Passerono reprodukcijos teorija, kurioje iškeltos socialinės nelygybės, akultūracijos ir kitos svarbios mokyklinės karjeros problemos, turėjo ilgalaikę įtaką daugeliui švietimo sociologijos darbų.

²⁴ Žr. Saukienė, I. Tyrimas: turtingesni ...

ACCULTURATION AND ACCUMULATION OF CULTURAL CAPITAL AT SCHOOL

Summary

The article discusses the concept of acculturation which was developed in French Educational Sociology in the second half of the 20th century and which is linked to the problem of equal educational opportunities, based on Pierre Bourdieu's, Jean Claude's and their scientific ideological opponent Raymond Boudon's educational sociology. P. Bourdieu and J. C. Passeron's theory of symbolic violence and cultural arbitrariness argues the importance of cultural heritage. R. Boudon, by opposing the two scholars, diminished the significance of cultural heritage and claimed that unequal educational and social opportunities can be explained by different strategies of systematic and deliberate activity chosen by rational individuals. Summing up, it can be argued that P. Bourdieu and J. C. Passeron assign unequal opportunities to the educational system as such, and R. Boudon – to the strategies chosen by students and their families. P. Bourdieu and J. C. Passeron described preschool social inequality as cultural inequality and proved that both material resources and economic capital of a family, and also the cultural competencies and capital acquired in a family can be treated as a valuable heritage. Both concepts of educational sociology can be combined in the research of the systems of education and science in Lithuania.

Keywords: Pierre Bourdieu, Raymond Boudon, acculturation, cultural capital.

HUMANIZUOJAMO MENINIO UGDYMO TIKROVĖ

SANTRAUKA

Šiuolaikišką ugdymą koreguoja sparčiai kintanti kultūra, globalizacijos procesai, todėl svarbu vertinti jo modernumą ir poveikį asmenybės brandai. Straipsnyje nagrinėjama tokios tikrovės erdvė, prasmingumas ir raida, remiantis ugdytinių kūrybingumo, meno studijų ir ugdymo aplinkybių, kaip vieningo veiksmų kompleksu, visuma. Aptariamos galimybės, kaip susieti ugdytinio dvasines galias ir vertybes su kultūros formomis bei reiškiniais. Šiems ieškojimams pasirinkta humanizuojamo meninio ugdymo tikrovė.

Esminiai žodžiai: asmenybės branda, meno studijos, meninis ugdymas, humanizuojamo ugdymo tikrovė, edukacinė erdvė.

Ugdymo samprata ilgai buvo grindžiama žmonijos sukurto paveldo savitumais ir siekiais jį pažinti bei įtvirtinti individo ir visuomenės gyvenime. Pasiekimus spartino mokymo, lavinimo ir auklėjimo procesas, skirtas perteikti individui kultūros paveldą, aiškinti jo reikšmę. Nepaisant įvairių pokyčių, tokia ugdymo samprata ir paskirtis įgyvendinama, remiantis normatyvine pedagogika, kuri, pasak R. Bruzgelevičienės, pasirėmusios B. Bitinu¹, skatina ugdytoją ugdytinio galimybėmis operuoti, o ne su juo kooperuotis. Tik pastebėjus, kad ši samprata neišnaudoja ugdytinio savikūros galimybių, į ugdymą imta žvelgti kaip į subjektų sąveika grindžiamą asmenybės brandos procesą. Taigi ir paveldo studijos pradėtos vertinti kaip ugdymo (asmenybės brandos skatinimo) ir gerovės kūrimo priemonė, o ne tikslas. Taip vertinant paveldo studijų paskirtį ir subjektų vaidmenis atsivėrė šiuolaikiško ugdymo samprata ir platesnė jo humanizavimo erdvė.

Humanizuoti – pranc. *humaniser* – sužmoginti, daryti žmogiškesnį, daryti ką tinkamesnį žmogui, atsižvelgti į jo reikmes, interesus, laikyti juos svarbesnius už kitus dalykus². To siekiama demokratinėi visuomenei būdingu šiuolaikišku ugdymu. Tačiau sparčiai kintanti kultūra ir visuomenė kelia žmogui vis įvairesnius reikalavimus, skatina ieškoti naujų teorinių išvalgų, prieigų, siekti aktualios esamam laikotarpiui ugdymo kokybės ir modernumo. Tai pasakytina ir apie humanizavimą kaip edukologijos reiškinį.

Problema. Atsižvelgiant į šiuolaikiško ugdymo kryptingumą (bendrasis, profesinis ugdymas), dalykų specifiką (humanitariniai, gamtos, socialiniai mokslai), ugdytinių brandą (amžiaus tarpsniai, meninė branda) bei kitas aplinkybes, yra kuriami įvairūs subjektų santykiais grindžiamo ugdymo variantai, kur dalykų studijas sistemina didaktika. Tačiau žvelgiant iš asmenybės brandos ir sklaidos aplinkoje pozicijų, svarbu vertinti

¹ Bruzgelevičienė, R. *Lietuvos švietimo kūrimas 1988–1997*. Vilnius: Sapnų sala, 2008, p. 20.

² *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2005, p. 308.

ir nacionalinę, tam laikotarpiui būdingą kultūrą, ugdymo tradicijas, sampratą, bazę bei kitas ugdymą koreguojančias aplinkybes³. Jų kontekste atsiskleidžia žmogaus galimybės nustatyti savo santykius su supančia tikrove ir kuriant keisti ją pačią. Taip išryškėja žmogaus humanizuojama tikrovė ir joje aplinkybių koreguojama erdvė. Tokia tikrovė bei erdvė yra būdinga ir ugdymui.

Jau pastebėjome, kad tikrovės kaita yra mūsų kasdienybė. Ugdymo procese tikrovės humanizavimą koreguoja dar ir edukacinės aplinkybės. Taigi aktualu vertinti ne tik apskritai humanizavimą, kaip edukologijos reiškinių, ir humanizuotą ugdymą, kaip humanistinės ugdymo teorijos bei praktikos išraiškos modelį, bet ir ugdymo humanizavimo vyksmą, patį humanizuojamą ugdymą kaip minėtų aplinkybių kontekste čia ir dabar subjektų kuriamą tikrovę, jos erdvę, prasmę ir raidą.

Humanizuojamo ugdymo variantų savitumą lemia kintanti aplinkos kultūra, subjektų galios ir ugdytinių branda, elgsenos ypatybės, situacijų įvairovė bei kiti veiksniai. Meniniam ugdymui svarbus dar ir ugdytinio subjektyviai suvokiamas kūrinio turinys, juo grindžiama meninė veikla ir meno studijos⁴. Būtina sėkmingo proceso prielaida – aktyviai veikiantis ugdytinis⁵. Tokia pozicija pasireiškia procese, kuriame, atsižvelgiant į minėtus veiksnius ir aplinkybes, kiekvieną kartą tarsi iš naujo yra kuriama edukacinė erdvė. Todėl nagrinėti šiuolaikišką ir šiuolaikiškai humanizuojamą ugdymą, kaip savitos tikrovės ir jos erdvės išraišką, yra edukologų rūpestis bei svarbi tyrimų sritis.

Ugdymo humanistinį aspektą ir jo reikšmę asmenybės brandai nagrinėja daugelis mokslininkų. J. Mureika pažymi, kad dalykų programose, nepamatuotai augant pragmatinei veiklai reikalingų žinių kiekiui, įsitvirtino racionalaus mąstymo prioritetas, o „humanitarinio žinojimo ir patirties reikalingumo kiekis susitraukė iki varganų likučių ir niekinamo požiūrio į viską, kas susiję su išgyvenimais ir emocijomis“⁶. Menka humanizuojamo ugdymo tikrovė ryški, vertinant ir mokymo teorija grindžiamas dalykų studijas. Pavyzdžiui, Z. Rinkevičius⁷ kritikuoja muzikinį ugdymą už tai, kad svarbiausias rūpestis yra dalykas, žinių, įgūdžių, specifinių gebėjimų plėtra, kad muzikos dalyko turinys suprantamas kaip objektyvios žinios, kurioms įsisavinti tarnauja ugdymo procesas. Tai siaurina ugdymo turinį, ypač humanistinį jo dėmenį. Atlikti tyrimai rodo, kad šis požiūris menkina ir ugdymo modernizavimo galimybes⁸.

Apibūdinta situacija rodo, kad kultūros raidos nulemtų demokratinės visuomenės ir žmogaus poreikių bei meno dalykų studijų neatitikimas skatina iš esmės pertvarkyti

³ Žr. *Dvasingumas žmogaus pasaulyje / Spirituality in the Human World*. Sud. J. Kievišas, R. Kondratienė. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2011.

⁴ Žr. Kievišas, J. *Meninis ugdymas švietimo institucijoje*. Vilnius: Ciklonas, 2007.

⁵ *Lietuvos švietimo koncepcija*. Parengė M. Lukšienė ir kt. Vilnius: Leidybos centras, 1992.

⁶ Mureika, J. Schopenhauerio nuobodulio samprata ir dabartis. *Valios metafizika: Schopenhauerio filosofijos interpretacijos*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 353–378.

⁷ Žr. Rinkevičius, Z. Muzikos mokymas kaip meninis dvasinis ugdymas. *Taikomieji tyrimai studijose ir praktikoje*. Panevėžys: Panevėžio kolegija, 2010, nr. 3, p. 62–65.

⁸ Žr. Malcienė, Z. *Studies of Art Subjects in Training Future Specialists at a College: the Context of Educational Paradigm Shift*. Summary of Doctoral Dissertation. Šiauliai, 2010.

ugdymą pirmiausia humanizavimo požiūriu. Nagrinėjant edukologijos raidą aiškėja, kad šiam tikslui reikalingi ugdymo kokybiniai pokyčiai, kuriuos lemtų asmenybės branda ir atitinkamais teoriniais pagrindais modeliuojamos dalykų studijos⁹. Tai reiškia, jog reikia pertvarkyti dalykų, taip pat ir meno, studijas, siekiant jų tikrovės įprasminimo gelmės. Todėl humanizuojamo ugdymo, kaip ir meninio ugdymo, tikrovė yra aktuali pedagoginė problema.

Objektas – humanizuojamo meninio ugdymo tikrovė.

Tikslas – pagrįsti humanizuojamo meninio ugdymo tikrovę kaip demokratinės visuomenės kultūrai būdingą edukologijos reiškinių.

Teorinis pagrindas. Menas vertinamas kaip kultūros reiškinys ir asmens vidinio pasaulio pasireiškimo forma (A. Andrijauskas, A. Gaižutis, J. Mureika)¹⁰. Tyrimai rodo, kad šia samprata grindžiamas meninis ugdymas savo turiniu skiriasi nuo meno pažinimui skirtos tradicinio mokymo (V. Jakoniukas, R. Kondratienė, Z. Rinkevičius)¹¹. Esminis skirtumas pagal šiuolaikišką ugdymo teoriją (B. Bitinas, R. Bruzgelevičienė, M. Lukšienė, 1993 ir kt.)¹² – tai veikla, orientuojama į raišką (J. Kievišas), o procesas, grindžiamas meno studijų ir ugdymo vienove (J. Kievišas, A. Kievišas)¹³. Toks meninis ugdymas atitinka demokratinės kultūros ypatumus, skatina asmens kultūros tapsmą ir įtvirtina jo pagrindus socialinėje aplinkoje (J. Kievišas)¹⁴. Remiantis šiomis išvargomis humanizuojamo meninio ugdymo tikrovė nagrinėta kaip edukologijos reiškinys.

HUMANIZUOJAMO MENINIO UGDYMO ESMINIAI BRUOŽAI

Siekiant, kad mokinių meninis ugdymas būtų veiksmingesnis, svarbu remtis jų interesais, galimybėmis, patirtimi. Kitas klausimas, kaip tai įgyvendinti ugdymo procese, sprendžiant asmenybės brandos skatinimo, žmonijos kultūros paveldo studijų ir kitus uždavinius. Aišku tik, kad jų sprendimas turėtų tarnauti asmenybės brandai – ugdytinio įgyjamų dvasinių vertybių susiejimui su kultūros formomis ir reiškiniais¹⁵. Ši principinė

⁹ Žr. Кевишас, И. *Становление музыкальной культуры школьника*. Минск: Министерство культуры республики Беларусь, Белорусская государственная академия музыки, 2007.

¹⁰ Žr.: Andrijauskas, A. *Kultūrologijos istorija ir teorija*. Vilnius: VDA I-kla, 2003; Gaižutis, A. Schopenhauerio grožio metafizika. *Valios metafizika: Schopenhauerio filosofijos interpretacijos*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: KFMI, 2008, p. 155–176; Mureika, J. Schopenhauerio nuobodulio samprata ir dabartis. *Valios metafizika: Schopenhauerio filosofijos interpretacijos*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: KFMI, 2008, p. 353–378.

¹¹ Žr.: Jakoniuk, V. Music Education of the 21st Century: Traditions and Innovations. *Mokytojų ugdymas*, 2006, nr. 6, p. 157–167; Kondratienė, R. Dvasingumo sklaida – profesinės brandos išraiška. *Dvasingumas žmogaus pasaulyje*. Sud. ir parengė J. Kievišas ir R. Kondratienė. Vilnius: VPU I-kla, 2011, p. 125–140; Rinkevičius, Z. Muzikos mokymas kaip meninis dvasinis ugdymas. *Taikomieji tyrimai studijose ir praktikoje*. Panevėžys: Panevėžio kolegija, 2010, nr. 3, p. 62–65.

¹² Žr. Bitinas, B. *Ugdymo filosofija*. Vilnius, Enciklopedija, 2000; Bruzgelevičienė, R. *Lietuvos švietimo kūrimas 1988–1997*. Vilnius: Sapnų sala, 2008; Lukšienė, M. *Pedagogika ir kultūra. Lietuvos švietimo reformos gairės*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 25–42.

¹³ Žr. Kievišas, J. *Vaiko muzikinė raiška*. Šiauliai, Šiaulių universitetas, 1997; Kievišas, J., Kievišas, A. *Meninis ugdymas švietimo institucijoje II*. Šiauliai: Šiaulių universiteto I-kla, 2008.

¹⁴ Žr. Кевишас, И. *Становление музыкальной культуры школьника*. Минск: Министерство культуры республики Беларусь, Белорусская государственная академия музыки, 2007.

¹⁵ Žr. *Dvasingumas žmogaus pasaulyje / Spirituality in the Human World*. Sud. J. Kievišas, R. Kondratienė. Vilnius: VPU I-kla, 2011.

nuostata svarbi, studijuojant tiek bet koki dalyką, tiek ir meną, vadinasi, nagrinėjant ir humanizuojamą meninį ugdymą.

Meno studijos ir meninis ugdymas

A. Gaižutis, nagrinėdamas A. Schopenhauerio estetiškos kontempliacijos sampratą, akcentuoja, kad „meną apibūdina ne paprastos individo emocijos ir jausmų antplūdis, patirtas išgyvenimas, bet objektyvi meno kūrinio kontempliacija“¹⁶. Ji atsiškleidžia, vertinant menininko ir suvokėjo santykį su kūriniu, taip pat gamtos ir meno kūrinių suvokimo bei poveikio asmenybei skirtumus. Autorius pažymi, kad „kūrinio suvokimą lemia daug sąlygų, ir kūrinio „perskaitymas“ nėra kažkokia objektyvi reprodukcija sąmonės lauke, bet savita, nepakartojama asmenybiška kūryba / atkūrimas“¹⁷. Todėl žmogui nepakanka tik pažinti meno kūrinį. Svarbu jį ir asmeniškai įprasminti. Tam reikalinga kūrinio atkūrimo nuostata, kūrinio prasmės paieškų patirtis ir galios. Tai ir asmenybės brandos, kūrybingumo apraiškos, ir siekiniai, kuriais individas įprasmina meninę veiklą bei meninio ugdymo procesą – susieja dvasines vertybes su kultūros formomis, su menu ir menine veikla. Vadinasi, *asmens patirtį, kūrybingumą ir kitas galias nukreipiant kūrinio prasmės paieškoms yra humanizuojamas ugdymas*. Tokiame procese kūrinio turinys ir asmenine jo prasme grindžiamos kūrybinio pobūdžio meno studijos yra humanizuojamo meninio ugdymo sudėtinė dalis bei esminis bruožas.

Kūrybingumas, studijuojant meno kūrinius, dažnai yra suprantamas kaip būtina ir duota sąlyga. Tokiu atveju vertinama pasekmė – kūrybingumo pasireiškimas ugdymo proceso ypatybėmis ir pobūdžiu. Tačiau tai neatskleidžia asmenybės kūrybinės brandos funkcijos. Šį reiškinį padeda paaiškinti prof. J. Mureikos pristatyta humanitarinių mokslų šaka *estetologija* (gr. aisthesis – pajauta + gr. logos – žodis, sąvoka, mokslas). Pasak J. Mureikos, tai „mokslas, tiriantis ir interpretuojantis pajautą, kaip dvasinę galią ir prasmės steigties būdą, pajautos sandus bei ryšius su kitomis dvasinėmis galiomis. Siaurąja prasme, mokslas, tiriantis pajautą, panašiai kaip logika, tiria žmogaus samprotavimo būdą – mąstymą“¹⁸. Pajauta kaip dvasinė galia išryškėja, nagrinėjant teminiu požiūriu jos sandus (meilė, viltis, laisvė, atsakomybė, orumas, grožis ir kt.). Pajauta kaip prasmės steigties būdas atsiskleidžia asmenine žmogaus egzistavimo prasme gamtos, socialinio, kultūros ir dvasios vertybių sistemose¹⁹. Atlikdama šias funkcijas, pajauta siejasi ir su kitomis dvasinėmis galiomis bei egzistencinėmis būsenomis (mąstymas, tikėjimas, vaizduotė, valia ir kt.), todėl grindžiama asmenybės biologine, socialine, kultūrine ir dvasine samprata.

¹⁶ Gaižutis, A. Schopenhauerio grožio metafizika. *Valios metafizika: Schopenhauerio filosofijos interpretacijos*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: KFMI, 2008, p. 162.

¹⁷ Ten pat, p. 168.

¹⁸ *Estetikos enciklopedija*. Sud., rengėjas ir moksl. red. J. Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 174.

¹⁹ Ten pat, p. 471.

Edukologijoje svarbu, kad pajauta yra vieninga visuma, kuri susideda iš intencionalaus proceso ir rezultato prasmės paieškų bei jų pateikimo ženklais (pajautos pasireiškimo formos). Tai gali būti išreikšta verbaline, logine, simboline forma, perteikta mimika, gestais arba likti tik atmintyje²⁰. Vadinas, pajautos funkcijos ir struktūra pasireiškia per kūrybingumą kaip individo savybę. Tuo būdu atsiskleidžia ir asmenybės kūrybingumo, brandos funkcijos, ir pajautoje slypinčios prielaidos humanizuoti ugdymą.

Meno studijų požiūriu svarbu tai, kad pajautoje slypi galimybės kūrybingumu tarsi suasmeninti kūrinio turinio prasmę ir taip dalyko studijų lygmeniu humanizuoti meninį ugdymą. Ši metodologinė prieiga atveria galimybes *asmeniniu požiūriu įprasminti meninį ugdymą bei vertinti jį kaip subjektų kuriamą tikrovę – humanizuojamą asmenybės brandos procesą*. Taip humanizuojama tikrove, asmeniniu jos įprasminimu atsiskleidžia kūrybingumo ir kitų galių paskirtis, skatinant asmenybės brandą.

Aptarta meno studijų ir humanizuojamo meninio ugdymo samprata atitinka demokratinės kultūros ir edukologijos raidos tendencijas, kai „pirmoje vietoje yra moksleivių praktinė veikla, išryškinanti ir plėtojanti jų poreikius, o teorinis lavinimas priklauso nuo šių poreikių“²¹. Šis požiūris patvirtina, kad šiuolaikiško ugdymo praktiką subjektai kuria, remdamiesi ugdytinio brandos esatimi, taigi ir pajauta, kuri, kaip prasmų steigties būdas, atsiskleidžia individualaus kūrybingumo dėka. Jį galima koreguoti ir ugdyti edukacinėmis priemonėmis, taip įtvirtinant ugdytinio kūrybiškos veiklos nuostatas, galias, patirtį.

Tokią patirtį ir nuostatas turinčių subjektų kuriamas procesas pasižymi humanistiniu pobūdžiu. Išskylantys prasmingumo gelmės klausimai tik patvirtina, kad asmenybės brandą aktualu skatinti čia ir dabar humanizuojamu, tarsi suasmeninamu ugdymu. Taip atsiskleidžia reikšmė meno studijas ir šiuolaikišką ugdymą koreguojančių asmeninių aplinkybių, kurios akivaizdžios, atkuriant (perkuriant, asmeniškai įprasminant) meno kūrinio turinį. Meninio ugdymo atveju jos pasireiškia, kai bendradarbiavimo partneriai ir meno kūrinys vertinami kaip dvasinių vertybių šaltiniai²².

Pripažįstant asmeninių aplinkybių ir individualaus požiūrio reikšmę, studijuojant meną, neatmestina ir tai, kad ugdymas yra realybė, kuriai būdingi saviti dėsniumai. Tai reiškia, kad modeliuojant ugdymą svarbu derinti socialines ir asmenines aplinkybes. Siekiant jų visumos, tenka transformuoti ir estetologijos akcentuojamas teorines įžvalgas, išsaugant tik esmę – asmeninių aplinkybių prerogatyvą. Tokia transformacija turėtų pasireikšti ugdymo teorijoje ir praktikoje. Todėl humanizuojant ugdymą šiais aspektais svarbu vertinti aplinkybių visumą ir vaidmenį.

²⁰ Ten pat, p. 469.

²¹ Bitinas, V. *Ugdymo filosofija*. Vilnius, Enciklopedija, 2000, p. 110.

²² Žg. Кевишас, И. *Становление музыкальной культуры школьника*. Минск: Министерство культуры республики Беларусь, Белорусская государственная академия музыки, 2007.

Socialinių ir asmeninių aplinkybių visuma

Žmogus, asmeniškai įprasmindamas, tarsi perkurdamas aplinką, derinasi prie jos ir bręsta kaip asmenybė. Tai visą gyvenimą trunkantis asmenybės tapsmas, kurio ypatybės įvairiais amžiaus tarpsniais koreguoja skirtinga asmenybės branda ir sąveika su aplinka. Taigi asmenybės branda yra koreguojama asmeninių ir socialinių aplinkybių. Šios tampa universaliais brandos ir tapsmo veiksniais, kai susiejamos į vieningą visumą, kuri įgyja asmeninę prasmę ir išlieka reikšminga visą gyvenimą. Panaši visuma būdinga ir demokratinės visuomenės ugdymo procesui, grindžiamam poveikio ir savirealizacijos, pažinimo ir raiškos, formos ir turinio vienovės, reikšmės ir prasmės tarpusavio priklausomybės bei kitais asmenybės tapsmo (brandos ir sociokultūrinės integracijos vienovės) principais²³. Todėl asmenines ir socialines aplinkybes bei jų vaidmenį aktualu vertinti, nagrinėjant humanizuojamo ugdymo tikrovės teorinę ir praktinę raišką.

Ugdymo tikrovė ir erdvė. Ugdymu skatinamas asmenybės tapsmas įtvirtina žmonijos kultūros bendrumą, todėl šiuo požiūriu yra svarbios *socialinės* aplinkybės ir veiksniai. Juos lemia ideologija, politika, visuomenės kultūra ir kitos socialinės aplinkybės²⁴. Ugdymo procese juos reguliuoja švietimo sistemos principai. Demokratinėje visuomenėje ugdymui būdingi humaniškumo, demokratiškumo, nacionalumo ir atsinaujinimo, arba atvirumo kaitai, principai²⁵. Socialinių aplinkybių raiška tokiais švietimo sistemos principais rodo tų aplinkybių vaidmenį, įtvirtinant demokratinę kultūrą ir jos humanistinį pobūdį.

Kita vertus, ugdymo tikrovė ir jos pokyčiai labai priklauso nuo asmenybės brandos, aktyvumo, kūrybingumo. Todėl socialines aplinkybes svarbu susieti su asmeninėmis, kad kuriama ugdymo tikrovė (čia ir dabar) pasižymėtų ne tik demokratinėi kultūrai būdingu humanišku *savitumu*, bet ir humanizavimu – asmenybės brandą ir jos pokyčius atspindinčia ugdymo erdve ir jos *raida*. Taip humanizuojamo ugdymo tikrovėje išryškėja pakankamai apibrėžta ugdymo erdvė.

Ši erdvė konkretinama pagal aplinkybių visumos kontekste numatytus svarbiausius ugdymo tikslus: padėti asmeniui atskleisti bendrąsias žmogaus vertybes ir jomis grįsti savo gyvenimą; ugdyti kritiškai mąstantį žmogų, pasirengusį profesinei veiklai ir gebantį adaptuotis aplinkoje bei ją tobulinti; brandinti asmens tautinę bei kultūrinę savimonę; ugdyti demokratišką Lietuvos valstybės pilietį²⁶. Šie tikslai žymi ugdymo erdvės kontūrus ir prasmę, jų siekiama, atsižvelgiant į asmenybės brandą ir jos pokyčius.

Nagrinėjant aplinkybių visumos vaidmenį humanizuojamo ugdymo struktūroje aiškėja, kad socialinės aplinkybės turi nemažos įtakos, kuriant švietimo sistemą ir plėtojant ugdymo erdvę. Visa tai siekiama suderinti su realiomis asmeninėmis aplinkybėmis. Humanizuojamo ugdymo turinio požiūriu socialinių aplinkybių vaidmuo pasireiškia,

²³ Žr. ten pat.

²⁴ Žr. *Dvasingumas žmogaus pasaulyje / Spirituality in the Human World*. Sud. J. Kievišas, R. Kondratienė. Vilnius: VPU, 2011.

²⁵ *Lietuvos švietimo koncepcija*. Parengė M. Lukšienė ir kt. Vilnius: Leidybos centras, 1992, p. 7.

²⁶ Žr. ten pat.

apibrėžiant puoselėtiną kultūrą ir kartu su asmeninėmis subjekto orientacijomis kuriant atitinkamą ugdymo kultūrą. Tokiu aplinkybių vaidmeniu yra koreguojamas humanizuojamo ugdymo tikrovės savitumas, ugdymo erdvės kontūrai, prasmė ir sklaida.

Socialinių aplinkybių vaidmens suvokimas yra svarbus, grindžiant ugdymo tikrovę kaip asmenybės tapsmo realybę. Ji pasižymi tuo, kad asmenybės brandos pokyčiais yra koreguojama konkrečios erdvės sklaida. Tai savita asmenybės refleksijos forma, kuri atskleidžiama ugdymo tikrovės reiškiniiais. Ugdytiniui kuriant ar perkuriant jų prasmes ir įprasminant pačią ugdymo erdvę (kuriamą jos kultūrą), bręsta asmenybė, o koreguojant aplinkybių visumą skatinamas asmenybės tapsmas²⁷. Taip žadinama jau minėta pajauta ir kitos ugdytinio vidinės galios, kurios skatina reiškinių prasmų paieškas, savikūrą, derančią su socialine aplinka.

Prasmų paieškas galima nukreipti į įvairias aplinkos sritis ir taip koreguoti asmenybės tapsmą. Ugdymo procese jas konkretina jau minėti švietimo sistemos principai, – kuriant reiškinių prasmes, kurios atitinka humaniškumo, demokratiškumo, nacionalumo ir atsinaujinimo esmę, yra įtvirtinama asmenybės branda ir tapsmo pagrindus koreguojanti demokratinė kultūra. Taip atsiskleidžia humanizuojamo ugdymo tikrovės ir erdvės prasmingumas bei reikšmė asmenybės tapsmui. Be to, socialinių (poveikis) ir asmeninių (refleksija) aplinkybių sankirtoje slypi galimybės koreguoti ugdymo erdvės savitumą bei raidą ir gilinti prasmę. Tai patvirtina, kad kai edukologijos požiūriu transformuojamos socialinės aplinkybės įgauna švietimo sistemos principų ir jų nulemtų svarbiausių ugdymo tikslų išraišką, jos atlieka savo vaidmenį teorijos plotmėje, konkretindamos ugdymo erdvės savitumą, jos raidą ir paskirtį – įprasminti asmenybės brandą ir veiklą aplinkoje. Tokiu aplinkybių vaidmeniu ugdymo erdvė įsitvirtina kaip edukologijos ir humanizuojamo ugdymo tikrovės reiškinys bei prielaida.

Aplinkybių koreguojama ugdymo erdvė turi ir praktinę išraišką, kurios savitumą konkretina edukacinė erdvė ir jos raida²⁸. Todėl svarbu gilintis ir į šios erdvės sampratą, aiškintis, kur slypi realios galimybės ją kurti ir skatinti jos raidą.

Edukacinė erdvė. Ugdytinio brandą rodo jo individuali kultūra, interesai, patirtis, veiklos ypatybės, ir tai koreguoja ugdymo turinį. Tai asmeninių aplinkybių sritis. Savo ruožtu brandai skatinti yra sudaromos dalykų programos. Jos įgyvendinamos socialiniu požiūriu aktualiais ir asmenybės brandai skatinti pritaikytais uždaviniais, metodais, užduočių sistema, siekiamais rezultatais ir jų vertinimu. Tai socialinių aplinkybių sritis. Abi sritis derinant išryškėja asmeninių ir socialinių aplinkybių *vienovė* – dalykų studijoms būdingos *edukacinės* aplinkybės, kurių kontekste bendradarbiauja ugdymo subjektai. Jų sąveikai tirti išskiriamas dalyko programos epizodas kaip priemonė kurti edukacinę erdvę. Kai edukacinės aplinkybės yra palankios subjektų sąveikai ir ją skatina, šie pagal

²⁷ Žr. Кевишас, И. *Становление музыкальной культуры школьника*, 2007.

²⁸ Žr. Kievišas, J., Kievišas, A., Medeišytė, D. *Dvasingumo sklaida kaip dainininko profesinės brandos požymis. Dvasingumas žmogaus pasaulyje*. Sud. J. Kievišas, R. Kondratienė. Vilnius: VPU I-kl., 2011, p. 330–341.

savo brandą ir galimybes kuria edukacinės erdvės ir jos raidos variantų įvairovę, koreguoja konkretaus proceso turinį, įprasmina pokyčius. Tai reiškia, kad per subjektų sąveiką, kuri pasireiškia asmeninių ir socialinių aplinkybių vienoje, atsiskleidžia edukacinių aplinkybių visuma. Asmeniškai įprasminama, ji tampa asmenybės brandą skatinančių edukacinių veiksmų sistema. Tik svarbu suprasti, kad edukacinių aplinkybių asmeninis įprasminimas ir virsmas edukaciniais veiksniais yra ugdymo rezultatas. Jo siekiama subjektų sąveikoje slypinčiomis galimybėmis humanizuoti edukacinę erdvę, skatinti jos raidą ir koreguoti edukacines aplinkybes.

Tarkim, vaikui aktuali žaidimų pobūdžio veikla (asmeninė aplinkybė) pasikeičia į jam svarbią muzikinę veiklą, kad jis įgytų muzikinės raiškos patirtį, gebėjimus, nuostatas. Sprendžiant tokios kaitos uždavinius, tenka modeliuoti ugdymo raidą pagal vaiko muzikinės brandos pakopas²⁹. Pakopų turinyje slypi prielaidos subjektų sąveikai, per kurią pasireiškia galimybės įprasmininti veiklos lygmeniu asmenybės brandą atitinkančią edukacinę erdvę – remtis ugdytiniui aktualia ir raišką orientuota veikla ir asmeniškai įprasminamomis dalyko studijomis. Taip įprasminamos edukacinės aplinkybės ir yra edukaciniai veiksniai, kuriais remiantis tobulinama ugdytinio veikla ir skatinama edukacinės erdvės raida. Akivaizdu, kad tokiu būdu kuriant edukacinę erdvę taikomi šiuolaikiškos švietimo sistemos principai, įgyvendinami ugdymo tikslai ir sprendžiami čia ir dabar išryškėję asmenybės brandos skatinimo uždaviniai. Visa tai rodo socialinių ir asmeninių aplinkybių paskirtį, koreguojant edukacines aplinkybes, atsiskleidžiamos prielaidos humanizuoti edukacinę erdvę bei skatinti jos sklaidą. Asmeninių ir socialinių aplinkybių visuma ir sankirta yra edukacinės erdvės kūrimo, o edukaciniai veiksniai (asmeniškai įprasminamos edukacinės aplinkybės) yra jos savitumo ir raidos koregavimo prielaida. Todėl edukacinė erdvė vertintina kaip subjektų sąveikos empirinė išraiška, kuri kuriama edukacinių aplinkybių ir ugdytiniui prasmingų veiksmų kontekste. Tai atspindi asmenybės brandos ir edukacinės erdvės tarpusavio priklausomybę bei vieningą raidą. Taigi remiantis edukacinės erdvės, jos prasmingumo ir raidos samprata išryškėja humanizuojamo ugdymo tikrovės praktinis savitumas, o ši erdvė ir jos raida atsiskleidžia kaip tos tikrovės reiškiniai.

Ugdymo tikrovė aplinkybių visumos kontekste. Aptartas humanizuojamo ugdymo tikrovės vertinimas grindžiamas šiuolaikiška edukologija, atspindinčia savikūros aplinkoje sampratą. Toks tikrovės vertinimas svarbus socialiniu požiūriu, kai siekiama puoselėti demokratinę kultūrą – pripažinti asmenybę kaip aukščiausią vertybę, įtvirtinti artimo meilės, prigimtinės žmonių lygybės, sąžinės laisvės, tolerancijos prioritetus, demokratinius subjektų santykius socialinėje aplinkoje ir ugdymo procese³⁰. Asmeniniu požiūriu toks vertinimas svarbus pratinantis įprasmininti savo gyvenimą ir kūrybą kaip

²⁹ Žr. Kievišas, J. *Vaiko muzikinė raiška*. Šiauliai, Šiaulių universiteto I-kla, 1997.

³⁰ Žr. *Lietuvos švietimo koncepcija*, 1992.

egzistavimo būseną³¹. Svarbiausia, kad, siedami asmenybinių ir socialinių pradus į vieningą visumą ir ugdymą vertindami šiam (ar kitam) laikotarpiui būdingos kultūros bei edukologijos kontekste, tarsi patenkame į asmenybės tapsmo realybę ir sklaidą modernioje visuomenėje. Tai patvirtinama nuostatomis – asmenybės branda orientuojama į ateitį, o ne į praeitį, į kūrybą, o ne tik į paveldo perėmimą, į jo asmeninį įprasminimą, o ne tik į informacijos pripažinimą.

Ši samprata keičia ugdymo strategijas, atskleidžia ugdytinio socialinio reikšmingumo, kūrybingumo, veiklos ir jos rezultatų originalumo vertę, įtvirtina kuriančio subjekto vaidmenį ugdymo procese. Pasekmė – ugdymu apimamos ne tik paveldo, bet ir jo perkūrimo studijos, t. y. jo kontekste ir atsižvelgiant į bendražmogiškas dvasines vertybes pratinamasi kurti visuomenės bei savo aplinką. Tą įgyvendinant yra svarbi ir ugdytojo profesinė branda, kurią būtina grįsti asmenybės tapsmo bei jo skatinimo studijomis³².

Visa tai rodo, kad humanizuojamo ugdymo tikrovė yra edukacinių paradigimų virsmo padiktuota laikotarpio aktualija ir socialinių bei asmeninių aplinkybių koreguojamas šiuolaikiškos edukologijos reiškinys. Teorijos plotmėje ji įtvirtinama demokratinei kultūrai būdingų švietimo sistemos principų, svarbiausių ugdymo tikslų ir edukacinių aplinkybių lygmenimis. Praktikos plotmėje ugdymo tikrovė įtvirtinama dalyko studijų ir joms būdingos bei ugdytinui aktualios veiklos lygmenimis. Struktūros požiūriu ji apima ugdymo ir edukacinę erdves bei raidą. Tai išryškėja, nagrinėjant humanizuojamo meninio ugdymo esminius bruožus – meno studijų ir meninio ugdymo abipusę priklausomybę bei asmeninių ir socialinių aplinkybių vaidmenį, kuris praktikoje pasireiškia edukacinių (ugdymo praktikos) aplinkybių visuma.

Be to, aiškėja, kad humanizuojamo ugdymo tikrovė yra dinamiška ir priklauso nuo ugdytinio galių, kūrybingumu grindžiamų paveldo (meno) studijų, edukacinių paradigimų nulemtų ugdymo aplinkybių. Šių veiksnių visuma svarbi tuo, kad ugdytinis kūrinių studijomis *mokytųsi humanizuoti kuriamą aplinką, joje įprasminti elgseną*, o ne tik pažinti meną. Tai reiškia, kad toks ugdymas yra grindžiamas ugdytiniai būdinga savisklaida ir jai skatinti tinkamais veiksniais, savita erdve ir meno studijų strategija bei nepakartojamų variantų įvairove. Todėl aktualu nagrinėti jų ypatybes ir šiuo aspektu gilintis į humanizuojamo meninio ugdymo erdvę.

HUMANIZUOJAMO MENINIO UGDYMO ERDVĖ IR JOS SAVITUMAS

Humanizuojamo meninio ugdymo esminiai bruožai aptarti, vertinant aplinkybių visumą kaip edukacinių veiksnių kompleksą ir tikrovės įprasminimo kontekstą. Tai tikrovės edukologinio vertinimo išraiška. Tačiau meninis ugdymas yra kultūros reiškis-

³¹ Žr. *Dvasingumas žmogaus pasaulyje / Spirituality in the Human World*. Sud. J. Kievišas, R. Kondratienė. Vilnius: VPU I-kla, 2011.

³² Žr. Кевишас, И. *Становление музыкальной культуры школьника*, с. 236.

nys – meno ir edukologijos sankirtos produktas³³. Menas grindžiamas meno studijomis, o menas, pasak A. Andrijausko³⁴, yra sudedamoji kultūros universumo dalis, jis yra ne tik kultūros posistemis, bet ir visuomeninės sąmonės bei praktinio dvasinio pasaulio perpratimo forma. Todėl mene slypi pagrindiniai kultūros bruožai. Vadinasi, humanizuojamą meninį ugdymą svarbu vertinti meno ir edukologijos aspektais. Atitinkamai vertintinas ir humanizuojamo ugdymo erdvės savitumas bei išraiška – kontūrai, prasmingumas ir raida studijuojant meno dalykus.

Muzikinio ugdymo koncepcijos brėžiami jo erdvės kontūrai ir prasmė

Akad. V. Jakoniukas, vertindamas ugdymo humaniškumą ir novatoriškumą asmenybės tapsmo požiūriu, nagrinėja, kokį vaidmenį šioje srityje atlieka muzika ir muzikinis ugdymas. Autorius kelia humanitarinę problemą – „žmoniškumo vaizdo“ siekinio ugdymo procese, ieško galimybių atsikratyti įvaizdžio apie susiklosčiusią ugdymo sistemą kaip „tipizuotą, autoritarinę, imperatyvią, reproduktyvinę, antihumanišką“³⁵. Šiuo požiūriu nagrinėjamos muzikinio ugdymo koncepcijos.

Plačiai paplitusi ugdymo koncepcija, pagal kurią muzikos studijų paskirtis kildinama iš auklėjimo tikslų, kuriuos lemia kultūros ir net civilizacijos ypatybės. Technikos revoliucijos laiku įsigali koncepcija, pagal kurią procesas orientuojamas į muzikos loginį pažinimą, kūrinio analizę. Per pastarąjį šimtmetį išpopuliarėjo koncepcija, kuri grindžiama estetinio lavinimo savaiminės vertės samprata, šiam tikslui taikant ir muziką bei muzikinį lavinimą. Deja, visa tai neatitinka muzikos meno sampratos ir demokratinėje visuomenėje muzikiniam ugdymui keliamų tikslų, nes „(...) yra pagrindo kalbėti apie „muzikalumo stoką“ egzistuojančioje muzikinio ugdymo sistemoje“. Kadangi muzikos kūrinio turiniui yra būdingas subjektyvumas, asmens vidinio pasaulio raiška, veiklos atveju tai ir turi atsiskleisti. Taip pristatoma turinio visuma bei kokybė yra vertinama kaip muzikalumo raiška. Todėl, V. Jakoniuko nuomone, paieškų procese pagrindinė kryptis yra „meninės sąmonės ir jos atributų problema (išgyvenimas–pažinimas–santykiai)“³⁶

Toks koncepcijų vertinimas atskleidžia muzikos studijų ir muzikinio ugdymo, kaip kultūros reiškinių tarpusavio priklausomybės, reikšmę, šiuolaikišką sampratą ir erdvės kontūrus. Kalbant apie erdvės prasmę, žvilgsnis krypta į asmenybės savisklaidą ir kultūros provokuojamą kokybę. Taip atsiskleidžia galimybės apibrėžti pagal šią koncepciją humanizuojamo muzikinio (meninio) ugdymo erdvę, o paradigmos lygmeniu sukonkretinti tikrovės prasmę. Tai reiškia, kad tokios erdvės kontūrus brėžia socialinių aplinkybių nulemta muzikinio ugdymo paskirtis, o prasmės gelmę lemia ugdytinio sąmonės kaita. Šia ugdymo erdvės samprata ir raida yra grindžiama asmenybės branda bei savitais taps-

³³ Žr. Kievišas J., Kievišas A. Meninis ugdymas švietimo institucijoje II. Šiauliai: Šiaulių universiteto I-kl., 2008.

³⁴ Andrijauskas, A. *Kultūrologijos istorija ir teorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 550.

³⁵ Žr. Yakoniuk, V. Music Education of the 21st Century: Traditions and Innovations. *Mokytojų ugdymas*, 2006, nr. 6, p. 157–167.

³⁶ Ten pat.

mo pagrindais – atveriamos galimybės pasireikšti asmens galioms, studijuojant muziką (meną) esamo laiko kultūros koreguojamame ugdymo procese.

Aptartos koncepcijos pasireiškia modeliuojant ir muzikinio ugdymo praktiką, todėl aktualu vertinti edukacinės erdvės savitumą.

Dalyko studijomis brėžiami edukacinės erdvės ir jos prasmės kontūrai

P. Jokimaitienė, nagrinėdama lietuvių liaudies dainas, pastebi, kad vaikams skirtoms dainoms būdinga improvizacija³⁷. Kuo vyresnis amžius, tuo žmogui artima daina darosi subtilesnė, gilesnio turinio ir jo perteikimu įprasminta melodija. Iš atliktų tyrimų aiškėja atitinkamoms dainoms būdingas turinys ir ugdymo jomis prielaidos³⁸. Todėl ugdytinio brandą atitinkantis dainų repertuaras pasirinktas tirti edukacinės erdvės savitumą – kontūrus, prasmingumą ir raidą.

Dešimtmetį trukusio eksperimento mokykloje metu buvo taikytas atitinkamai susistemintas dainų repertuaras ir tobulinama į raišką orientuota mokinių muzikinė veikla kaip meninės brandos prielaida³⁹. Ugdymo efektyvumo siekta, koreguojant užduočių sistemą, metodų kompleksą, uždavinius ir kitus praktikos siekius. Taip buvo kuriama ugdymo erdvė, kurioje galėtų reikštis ugdytinis. Edukacinės erdvės ribų pokyčiai, prasmingumas ir raida išryškėjo, sekant ugdytinių galimybes mokytis dainų solfedžiuojant.

Edukacinės erdvės kontūrus žymėjo dainų repertuaru nuosekliai plėtojama ritmo ir dermės laipsnių santykių sistema. Tačiau svarbiausia, kad, remiantis ugdytinių raiškai tinkama muzikine veikla ir jos tobulinimu, ši erdvė buvo iš karto asmeniškai įprasminama. Kitaip tariant, proceso centre esančio ugdytinio meninė patirtis ir raiška gilinta, pasitelkiant dainos ir solfedžio studijų vienovę. Tai kita strategija, lyginant su tradicine, kai atskiriami solfedžio mokymo ir jo taikymo dainų atlikimui etapai. Taikant šią strategiją, įmanoma konkretinti edukacinės erdvės kontūrus bei prasmę kaip vieningą visumą. Jos kontekste elementarius santykius, kurie perteikiami žaidimų pobūdžio ir panašiomis dainelėmis, keitė santykiai, kuriuos fiksavo gamtos, gyvūnijų apdainavimui skirtos dainos, vėliau ir patriotinės, istorinės, pasipriešinimo okupantams, jaunimo tematikos dainos. Tai edukacinės erdvės raida, kuri skatinta dainų repertuaru, jų prasmės paieškoms skirta užduočių sistema ir į raišką orientuotos veiklos tobulinimu⁴⁰. Taip bendrajam lavinimui būdingu procesu skatinta asmens muzikinė branda.

Eksperimentas įtikino, kad edukacinės erdvės kontūrus ir prasmę konkretina dalyko studijų ir ugdytinių meninės brandos atitikimas, o jos raidą konkretina bendrojo lavinimo kryptingumas. Tai reiškia, kad dalyko studijų atitikimas asmenybės brandai yra edukacinės erdvės ypatybė, o bendrojo lavinimo kryptingumas – jos raidos ypatybė.

³⁷ Žr. Jokimaitienė, P. Pratarė. *Lietuvių liaudies dainynas. Vaikų dainos*. Vilnius: Vaga, 1980, p. 33.

³⁸ Žr. Kievišas, J. *Vaiiko muzikinė raiška*. Šiauliai, Šiaulių universiteto 1-kl., 1997, p. 145.

³⁹ Žr.: Kievišas, J. *Daina ir solfedžio*. Šiauliai: ŠPI 1-kl., 1995; Kievišas, J. *Vaiiko muzikinė raiška*. Šiauliai, Šiaulių universiteto 1-kl., 1997.

⁴⁰ Žr. Kievišas, J. *Daina ir solfedžio*. Šiauliai: ŠPI 1-kl., 1995.

Taip edukacinė erdvė atsiskleidžia kaip humanizuojamo meninio ugdymo reiškinys, kurio kontūrus, prasmingumą ir raidą įmanoma koreguoti ugdytinio meninės brandos bei dalyko studijų vienovės lygmeniu ir kurti, remiantis subjekto galių, meno studijų ir ugdymo aplinkybių vieninga visuma.

Be to, išaiškėjo, kad, remiantis muzikos meno ir edukologijos tarpusavio priklausomybe, yra kuriama ir ugdymo, ir edukacinė erdvė. Tai reiškia, kad dalyko studijų ir ugdytinio brandos *atitikimas* (asmens galios), ugdymo *kryptingumas* (ugdymo aplinkybės) bei meno ir edukologijos tarpusavio *priklausomybė* (meno studijos) yra apskritai ugdymo tikrovės universalios ypatybės ir kūrimo prielaidos, kuriomis pasižymi ši tikrovė kaip edukologijos reiškinys. Išvados patikimumas tikrintas, vertinant kitų autorių tyrimus.

R. Gaučaitė, tirdama vaikų choreografinio ugdymo galimybes, atskleidė vaikams aktualios žaidimų pobūdžio veiklos virsmą choreografinę veikla.. Autorė, nagrinėdama tokios veiklos ypatybes, įrodė, kad natūralus judesys yra tik prielaida siekti choreografinio judesio kokybės. Ji tyrimu patvirtino, kad svarbu skirti ugdymo proceso etapus, kai ugdytinio raiška skatinama, remiantis muzikiniu judesiu, choreografiniu žaidimu, šokimu ir šokiu⁴¹. Tokios edukacinės erdvės ribose yra koreguojamas prasmingas, raiškai taikomas judesys, kurio pokyčiai ir kokybė atsiskleidžia dinaminėmis ir ekspresyviais ypatybėmis⁴². Šiuos uždavinius diktuoja choreografinio ugdymo siekiai, kurie įgyvendinami, remiantis vaikui būdingos raiškos patirtimi ir aktualia veikla. Taip atskleista savita edukacinė erdvė, kaip humanizuojamo ugdymo tikrovės reiškinys, sukonkretintas raidos savitumas, patvirtinta, kad jos ribas bei prasmingumą koreguoja vaiko amžiaus ir veiklos ypatybės.

Edukacinė erdvė ir jos raida, kuri išryškėja, studijuojant muzikos ir choreografijos dalykus, yra būdinga bendrajam lavinimui. Tačiau yra ir būsimų specialistų profesinis rengimas. Vadinasi, savita turėtų būti ir tokią ugdymo tikrovę konkretinanti edukacinė erdvė.

R. Kondratienė, tyrusi meninio ugdymo savitumą ir paskirtį, rengiant želdinių ir jų dizaino inžinierius, siekė įvertinti studentų meninę patirtį ir meniškumo sampratą⁴³. Studentams buvo pateikti peizažo žanro grafikos kūriniai, kuriuos reikėjo reitinguoti pagal jų meniškumą. Lyginant ekspertų ir studentų vertinimus, išryškėjo statistiškai reikšmingi skirtumai, kurie rodė ribotą studentų meninę patirtį ir meniškumo sampratą. Tokia ji galėjo būti arba kaip neefektyvus meninio ugdymo pasekmė, arba kaip neadekvačios tyrimo metodikos rezultatas. Todėl atliktas papildomas tyrimas. Pateikus kitokius kūrinius (knygų iliustracijų reprodukcijas), tarp studentų ir ekspertų vertinimų neliko statistiškai reikšmingų skirtumų. Taip atsiskleidė savita edukacinė erdvė, kuri ak-

⁴¹ Žr. Gaučaitė, R. *Ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymas choreografija darželyje*. Daktaro disertacija. Šiauliai, 2004, p. 35.

⁴² Ten pat, p. 105.

⁴³ Kondratienė, R. *Dvasingumo sklaida – profesinės brandos išraiška. Dvasingumas žmogaus pasaulyje*. Sud. ir parengė J. Kievišas ir R. Kondratienė. Vilnius: VPU, 2011, p. 125.

tuali tokių specialistų profesiniam rengimui. Išsamesni tyrimai išryškino jos kontūrus ir meninę prasmę, kurią koreguoja asmens profesinė branda, o raidą skatina meno studijų profesinis kryptingumas. Eksperimentas patvirtino edukacinės erdvės egzistavimą, jos vaidmenį ir savitumą profesinio rengimo procese.

Taigi galime sakyti, kad profesinio rengimo ir specialistų brandos svarbus komponentas yra humanizuojamo meninio ugdymo tikrovė, kuri grindžiama meno ir edukologijos tarpusavio ryšiais, dalyko studijų kryptingumu ir jų atitikimu ugdytinių brandai. Be to, patvirtinama, jog ši tikrovė yra kuriama, remiantis individo kūrybinių galių, meno studijų bei šiuolaikiško profesinio rengimo aplinkybių visuma ir kad ji yra ugdytinių įprasminama savikūros ir profesijos atžvilgiu, – kurdamas tokią erdvę, studentas bręsta kaip asmenybė ir specialistas. Tai išryškėja, rengiant ir kitų sričių specialistus⁴⁴. Apžvelgus meno studijas įvairiuose ugdymo kontekstuose aiškėja, kad humanizuojamo meninio ugdymo tikrovė yra asmens kūrybingumo, meno (paveldo) studijų ir ugdymo aplinkybių sankirtos išraiška. Tai vieninga visuma, kuri apima ir ugdymo, ir edukacinę erdvę, įtvirtinančias meno ir edukologijos tarpusavio ryšį ir priklausomybę.

IŠVADOS

Humanizuojamo meninio ugdymo tikrovė yra meno ir edukologijos ryšių koreguojamas subjektų kūrybos rezultatas. Ši šiuolaikiško ugdymo problema atsiskleidžia keliais lygmenimis: švietimo ir dalyko studijų koncepcijų lygmeniu, bendrojo lavinimo ir profesinio rengimo lygmeniu bei vaikų ir mokinių meninės veiklos bei specialistų rengimui būdingos profesinės veiklos lygmeniu.

Literatūros analizė ir atlikti empiriniai tyrimai parodė, kad humanizuojamo meninio ugdymo tikrovė pasireiškia šiuolaikiško ugdymo teorine samprata ir meno dalykų (muzikos, choreografijos, dailės) studijų praktika, kuri grindžiama vaikams, mokiniams ir būsimiems specialistams aktualia veikla. Todėl ši tikrovė yra svarbi edukacinių paradigmų virsmui ir demokratinės visuomenės kultūros sklaidai.

Bendrajam lavinimui ir profesiniam rengimui būdinga savita humanizuojamo meninio ugdymo tikrovė, jos erdvė ir funkcijos. Tai prielaida siekti asmenybės brandos tęstinumo, remiantis meniniu ugdymu įvairiais amžiaus tarpsniais, ir derinti ugdytinio kūrybinių galių, meno studijų ir ugdymo aplinkybių sankirtą kaip vieningą veiksmų visumą, kuri tinka skatinti bei sisteminti asmenybės šiuolaikišką tapsmą.

⁴⁴ Žr. Kievišas, J., Gaučaitė, R., Kondratienė, R. Assumptions of Educational Reconstructions while Preparing Art Teachers at Higher Education Institution. *Competences and Teacher Competence. International Scientific Conference*. Osijek University (Croatia), 2007, p. 261–269.

THE REALITY OF HUMANIZING ARTS EDUCATION

Summary

Modern education is experiencing a strong influence of rapidly changing culture as it is undergoing the processes of globalization; therefore, it is of utmost importance to evaluate its modernity and impact on the maturity of personality-becoming. The present article analyses the realm, meaningfulness and development of present-day reality on the basis of exploring students' creativity, art studies, and teaching possibilities that make up a coherent complex, consisting of different factors. The paper discusses the possibilities of how the spiritual powers and values of students could be related to the forms and phenomena of culture. The research is carried out within the framework of humanizing arts education.

Keywords: personality maturity, art studies, arts education, the reality of humanizing education, educational realm.

MENO EDUKOLOGINIS ĮPRASMINIMAS IR MENO DALYKŲ PEDAGOGO PROFESINĖ TAPATYBĖ

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjamos tokios aktualios meno edukologijos problemos, kaip meno kūrybinių pedagoginių įprasminimas ir meno dalykų pedagogo darbo ypatumai. Tai reikalauja iš pedagogo atitinkamų psichologinių savybių ir profesinių kvalifikacijų darnos.

Straipsnio pirmoje dalyje akcentuojamas gyvenimiško ir meninio patyrimo pajautų vaidmuo, siekiant, kad menas kaip materializuota dvasingumo forma taptų asmens savastimi. Pabrėžiama, kad meninio ugdymo sėkmę lemia ugdytinių išitraukimas į meno pasaulį ir supratimas, kad meninės pajautos, saviinterpretacijos būdu atitinkamai įvertintos, galiausiai integruojasi į individo likusio gyvenimo projektą, taip formuodamos jo tapatybę. Antroji dalis skirta mokytojų ir mokinių santykio analizei, pabrėžiama, kad nuo meno dalykų pedagogo psichologinių savybių priklauso ne tik mokinių meninės veiklos motyvacija, bet ir mokytojo galimybės suderinti menines bei pedagogines kompetencijas. Antai siekiant sėkmingai atlikti menininko ir pedagogo profesinius vaidmenis, tenka ieškoti darnos tarp tokių savybių, kaip vaizduotės lakumas, jautrumas, nerimas, savarankiškumas, sąžiningumas, intravertiškumas, ekstravertiškumas, polinkis rizikuoti, jautimas ir mąstymas. Trečioje dalyje aptariama meno dalykų pedagogo darbo kokybės strategija, kurią galima pavadinti *penkių profesinių vaidmenų sanglaudos modeliu*. Šis modelis apima ne tik menininko ir pedagogo profesinius vaidmenis, bet ir mokėjimą atlikti kultūros darbuotojo funkcijas (kultūrininko vaidmuo), gebėjimą pažinti ugdymo problematiką, naudojantis edukologinių procesų tyrimo metodais (tyrėjo vaidmuo) ir disponavimą šiuolaikinės vadybos pasiekimais (vadybininko vaidmuo).

Daroma išvada, kad visų penkių sričių kompetencijos kėlimas dėl spėraus evoliucionavimo turėtų tapti viso gyvenimo mokymosi sritimi. Siekiant tobulinti meninio ugdymo procesą ir norint kelti meno dalykų mokymo bei mokymosi lygį, orientacinė tokio modelio reikšmė gali tapti itin svarbia ugdomojo darbo optimizavimo sąlyga.

Esminiai žodžiai: meninis ugdymas, profesinės kompetencijos, saviinterpretacija, profesinė tapatybė, įvairiarolis meno dalykų mokytojas.

ĮVADAS

Meninio ugdymo praktika jau nuo Pitagoro laikų rėmėsi savo meto koncepcijomis, kurios žmonių dvasinio gyvenimo raidoje be paliovos atsinaujindavo. Tokią kaitą lėmė nuolat spartėjusi meno sampratos ir meno ribų kaita, meninio mąstymo konstruktyvūs gausėjimas, meno visuomeninių funkcijų vis turtėjantis spektras bei žmonių dvasinio pasaulio pažintinių, vertybinių bei projektinių galių raiškos didėjanti įvairovė. Individi tokiaame dvasinio pasaulio margumyne tampa vis sunkiau projektuoti savo ateities būvimą

ir juolab įsisąmoninti savasties tapatumą, prie kurio tapsmo nemažai prisideda vienoks ar kitoks santykis su menu. Šiame procese įstabu yra tai, kad panirstant į meno pasaulį, individo meninės pajautos perinterpretuojamos savasties tapatumo linkme ir integruojasi į likusio gyvenimo tarpsnio projektą.

Meno dalykų pedagogai, pasitelkdami ugdymo išmintį bei psichologines ir menines galias, savo veikla padeda augančiajai kartai vis nuodugniau įsameninti savasties sampratą. Gretinant gyvenimiškas ir menines pajautas, saviinterpretacija suteikia joms apibendrinamąjį pobūdį, kuris vaidina orientacinį idealo vaidmenį likusiajai jaunų žmonių būties daliai. A. Gaižutis jau mažne prieš tris dešimtmečius yra užsiminęs edukologams, kad bendrojo ir meninio ugdymo sėkmę suponuoja kultūrinio ugdymo kontekstas. Jo žodžiais, „norint visapusiškai apmąstyti ir teisingai atsakyti į kai kuriuos vaikų mokymo ir auklėjimo klausimus, visada reikia turėti galvoje bendrąją asmenybės kultūrinimo kryptį“¹. Galima dar pridurti, kad nūdien jau itin svarbu ne tik individo kultūrinimas, bet ir visos socialinės aplinkos nuolatinė kultūrinė edukacija.

Straipsnyje siekiama pažvelgti į meno kūrinių įprasminimą per saviinterpretaciją, siejant gyvenimo patyrimą ir pajautas su meno galimybėmis pasireikšti kuo įvairiausiomis žmogaus dvasinio aktyvumo formomis. Šioje plotmėje išryškėja labai svarbi meno dalykų pedagogo ugdomosios veiklos paskirtis. Kartu aiškėja, kad šiandienos sąlygomis sėkmingam meniniam ugdymui reikalinga kone *optimali pedagogo psichologinių savybių visuma*, kurioje būtų ne tik menininko ir mokytojo, bet ir sparčiai aktualėjančių edukologinių problemų tyrėjo, kultūrinio gyvenimo reiškinių puoselėtojo bei lyderiaujančio vadovo profesinių vaidmenų darna.

MENO KŪRINIŲ ĮPRASMINIMAS PER SAVIINTERPRETACIJĄ

Turint galvoje, kad žmogaus egzistenciją jautriai veikia gyvenimo trukmės laikinumas, laikas yra tapęs nepaprastai svarbia jo buvimo charakteristika. Gyvenant tik dabartimi, nuolatinė begalinių „dabar“ seka, įteigdamą laikinumo pajautą, laiko tėkmę gerokai supaprastina. Ir atvirkščiai, dekartiškasis žmogaus apibūdinimas „mąstančiu daiktu“ (*res cogitans*) paliko nuošalėje žmogaus buvimo pasireiškimą tiek materialiniame, socialiniame, tiek ir istoriniame kontekste. Tačiau kaip tik dėl to, kad mūsų mirtingumas mus savotiškai įkalina laike, mes esame verčiami projektuoti savo gyvenimą iš galimų buvimo kelių ir susikurtame gyvenimo projekte save vienaip ar kitaip interpretuoti. *Saviinterpretacijos* poreikis savo ruožtu tampa inspiruojančia galia, verčiančia pasirinkti mums duotame laikinume savo kelią, ir skatina, kad juo eidami ką nors darytume, kurtume. Taip saviinterpretacija įsikūnija, įgaudama konkrečius pavidalus, parodančius, kaip kasdieniai potyriai skleidžiasi mūsų buvimo projekte.

¹ Gaižutis, A. *Vaikystė ir grožis*. Kaunas: Šviesa, 1982, p. 166.

Realizuojant saviinterpretacijos poreikį galinga atspirtimi tampa meninis žmogaus dvasios aktyvumas. Tokios reflektavimo apie meną sritys, kaip meno istorija ir kritika, meno filosofija ir psichologija, estetika ir estetologija, meno pedagogika ir pan., istorijoje išsikristalizavo įkandin grynai meninio aktyvumo tam, kad meninės veiklos samprata būtų kuo glaudžiau suaugusi su visa žmogaus būtimi ir įgautų nenutrūkstamą pobūdį. Nors, anot A. Gaižučio, „kiekvienas pavykęs meno kūrinys – savotiškas unikumas“ ir „turi prasmę, nepriklausomą nuo istorinio ir kultūrinio konteksto kaitaliojimosi“², šioje plotmėje vis vien neišvengiamai iškyla kintančio pasaulio laikinųjų pajauta, kurią be perstojo stiprina nuolatinė meno kūrybos doktrinų kaita. Kritiškas naujų meno teorijų, įsitvirtinančių per nesibaigiančius konfliktus, vertinimas bei siekimas savitai interpretuoti gyvą meno kūrybos paveldą nuolat koreguoja meno pasaulio dalyvio projekciją. J. Mureika yra išvalgiai pastebėjęs, kad meno definicijų „paskirtis gal daugiau pedagoginė negu mokslinė“³. Autoriaus abejonę („gal“) dėl teiginio teisingumo galima būtų sumažinti, pateikiant drąsesnę šios minties ištarmę, pavyzdžiui, pasakant, kad galiausiai meno kūrybos doktrinų kaita ir jų diskutavimas tampa svarbiu pedagoginės paskirties aspektu ir reikšmingu ugdymo siekiniu. Tokia meninio ugdymo paskirtis ir siekinys pasiteisina tuo, kad, suvokus žmogaus egzistencijos ir meno kaitos ypatumus bei apibendrinus jų laikinumo pajautas, gyvenimo projekte tikslingiau įsameninama gyvenimiškos ir meninės patirties įvairovė, o patį tikslingumą išryškina asmens pajautų saviinterpretacija.

Itin svarbūs žmogaus saviinterpretacijos pavidalai yra kalba ir menas. Samprotavimus apie meno kūrinių pedagoginį įprasminimą per saviinterpretaciją paranku sieti su diskusijomis apie kalbos ir meno mirtį, kurios sukelia laikinumo pajautų įtampą, neretai glumindamos ir meno kūrėjus, ir auditoriją. Apie kalbos mirtį buvo prabilta jau tada, kai ji ėmė darytis tik informacijos perteikimo priemone, ėmusia traukyti paskutiniąsias kultūros ir žmogaus egzistencijos gijas. Kaip susigrąžinti kalbos gyvumą, ko imtis, kad kalba imtų šnekėti žmonėmis, o ne žmonės – kalba? Šis istorinis nūdienos uždavinys, atrodo, lengvai nebus išspręstas, jei išvis gali būti išspręstas. Galima nebent pasiguosti, kad poezijos kalba tąja prasme dar likusi gyva. Nors jau G. F. W. Hegelio buvo prabilta apie meno mirtį, ši idėja per praėjusius porą šimtmečių vienaip ar kitaip, ypač meno raidos atžvilgiu, buvo interpretuojama daugiausia nepalankiai. Tiesa, Hegelis mirtį ir nemirtingumą interpretavo pagal savo filosofinio mąstymo principus. Jam mirtis, kaip ir daugeliui jo amžininkų (pavyzdžiui, vokiečių ankstyvojo romantizmo filosofui bei poetui Novaliui ir kt.) buvo viena sudėtinių gyvenimo dalių. Savo svarbiausiame veikale „Dvasios fenomenologija“ Hegelis aiškiai pabrėžia: „Bejėgis grožis nekenčia intelekto, nes intelektas iš grožio reikalauja to, ko jis neišgali. Tačiau gyvenimas, kuris bijosi mirties ir tik stengiasi būti nesunaikintas, nėra dvasios gyvenimas; toks gyvenimas yra tas, kuris

² Gaižutis, A. *Kultūros vertybės ir erzacai*. Vilnius: Academia, 1993, p. 8.

³ Mureika, J. *Pajaustos mintys. Estetikos virsmas estetologija*. Vilnius, 2006, p. 120.

pakelia mirtį ir joje išlieka⁴. Taigi kalbama apie gyvenimo ir mirties neatskiriamybę. Maža to, didysis dialektikas į mirtį žvelgia kaip į nesibaigiantį procesą, juolab kad *amžinybei* jis tam tikra prasme net suteikia pirmumą prieš *laiką*. Hegeliui subjektyvi dvasia pergyvena savo pačios „mirtį“ tam, kad pakiltų, kaip jis vadina, į objektyvią dvasią (socialinį, politinį gyvenimą), ir net absoliučią dvasią (meną, religiją, filosofiją). Vadinasi, toks mirties pergyvenimas Hegeliui yra „mirties mirtis“, arba, pagal jo dėsni, „neigimo neigimas“. Dievo prisikėlimas iš mirties yra aiškiausia mirties mirtis, nes dvasia įveikia mirtį ir tiesiogine, ir metaforine prasme⁵. Bet tuomet ir Hegelio aiškintą meno mirtį, kuri lietuviškai adekvačiau būtų suvokiama kaip begalinis mirimas (o tai bemaž tas pat, kaip ir begalinis atgimimas), galima būtų suprasti tiesiog kaip *nuolatinę meno galimybių kaitą*. Tos kaitos raida, einanti nuo subjektyvaus pasaulio į objektyvesnį socialinį pasaulį, o nuo jo – prie religijos, meno ir filosofijos idealų pasaulio, sukuria savotišką žmogaus dvasinio gyvenimo ekosistemą, arba mirčių mirties seką. Šios sistemos apytaka nuolat atsinaujina, nes meno, religijos, filosofijos turinio interiorizacija vėl duoda naujus impulsus žmogaus subjektyvaus pasaulio eksteriorizacijai. Taip žmogus, kaip subjektas, reflektuodamas suobjektyvintas bei iki idealo pakylėtas dvasinio gyvenimo, tarp to ir meno pasaulio, pagavas, pajautas bei potyrius, per saviinterpretaciją iš naujo pakoreguoja savo tolimesniąją individualaus gyvenimo projekciją, siekdamas ją tobulinti.

Kita vertus, Hegelio teorijoje, skirtingai nei, pavyzdžiui, I. Kanto samprotavimuose, grožis yra laikomas objektyviu. Todėl būtent romantizmo mene išsiviraujanti subjektyvumą Hegelis apibūdino kaip meno mirtį. Bet tai yra ne meno apskritai mirtis, o požiūrio į subjektyvistinį meno prigimties (o podraug ir grožio) aiškinimą atmetimas. Mat toks požiūris niekaip neįsirašė į Hegelio filosofinę sistemą, ją netgi griovė. Kaip tik dėl to Hegelis labai nepatikliai ir žiūri į romantizmo menininką dėl jo siekimo reikšti mene savo vidų pasaulį.

Beje, meno istorinė raida vyko ne pagal didžiojo filosofo sukurtą sistemą. Romantizmo epochos idealai ir menui, ir menininkams buvo ypač parankūs. Vėlesnių laikų meno mėgėjai, lygindami XIX a. ir XX a. meno kūrybą, ne kartą pasakys, kad „dabar menininkai nemoka taip gražiai kurti“. Meno raida nepanoro atsižvelgti nei į mąstytojų koncepcijas, nei į meno mėgėjų nuostatas. Šiandien žinoma, kad meno kūriniuose esantis ekspresyvumas yra anaipol ne visada menininko vidinio pasaulio išraiška. Tą puikiai pailiustravo kompozitorius I. Stravinskis asmeninio gyvenimo pavyzdžiu. Kol kūrė „šviesią“ simfoniją, jis per trumpą laiką palaidojo motiną, seserį ir dukrą. Kūrėjas prisipažįsta, kad jei ne optimistinės simfonijos kūryba, kuri reikalavo nuolat įsijausti į pakilią nuotaiką, jis galbūt nebūtų išgyvenęs trijų artimiausių žmonių netekties.

⁴ Hegelis, G. W. F. *Dvasios fenomenologija*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai, 1997, p. 49.

⁵ Žr. Desmond, W. *Art and the Absolute: A Study of Hegel's Aesthetics*. Albany: State University of New York Press, 1986. Šiame veikalė autorius neapsiriboja Hegelio estetikos paskaitomis, o žvelgia į jo estetiką visos jo filosofinės sistemos kontekste, pabrėždamas Hegelio filosofijos apskritai estetinį pobūdį bei lygindamas jo filosofines pažiūras su daugelio kitų mąstytojų nuostatomis.

Meno kūrimas daugeliu atvejų yra tam tikro *ekspresyvumo* kūrimas. Kūrėjas, įsijausdamas į kūrinio dramaturgijai ar fragmento nuotaikai reikalingą dvasinę būseną, naudojami kultūroje išsikristalizavusiomis meno kalbos priemonėmis bei meninio mąstymo konstruktais, komponuodamas meninį sumanymą atitinkantį rezultatą. Toks daugiau sukurtas, nei įkūnytas, ekspresyvumas ne tik perteikia, bet ir praplečia žmonių vidujįškumą realizuotais kuriamosios vaizduotės padariniais. Juos suvokiant kaupiasi estetinė ir meninė patirtis, gausėja meninių pajautų pasaulis. Deja, Hegeliui tokia meno samprata reiškė tik jo nuopuolį, nes tokia mene jis tarsi neradęs rimto turinio.

XX a. antrojoje pusėje buvo prabilta ir apie meno suvokėjo „mirtį“. Daugeliu atžvilgių Hegeliui simpatizuojantis T. Adornas tokius meno mėgėjus, kuriems masiniai meno kūriniai teikia pasitenkinimą ar kurie išgyvena katarsį, vadina komformistais, nes jie susitaiko su nežmoniška visuomene ir atsisako protesto. Jis perspėja, kad teikiantis pasitenkinimą menas yra klastingas, nes atspindi melagingą pasaulį, turi griaujamąjį pradą ir yra tapęs manipuliavimo masine sąmone priemone. Dėl to net šventės paverčiamos farsais. Tikrasis menas taip pat demoniškas, nes grynasis stilius išreiškia visuotinybę, valdžią. Tik kovojant su tradicinėmis stiliaus priemonėmis galima išreikšti kančią, kadangi kultūra yra atsidūrusi melagingos būties pinklėse. Deja, grynasis menas irgi tampa kiču, nes teikdamas grynai estetinį pasitenkinimą virsta plataus vartojimo objektu, kuris vėlgi tėra melagingos visuomenės kopija. T. Adornui taip komponuojamas meno kūrinys yra, anot jo, tikras tiek, kiek yra netikras, nors jis ir bandė ieškoti išeities iš subjektyvistinės kultūros krizės⁶.

I. Kantas domėjosi subjektyviais skonio sprendimais, kurie meno kūrėjams ir suvokėjams visai parankūs. Jis netgi abejojo tuo metu vartojamo estetikos termino tikslingumu, sakydamas, kad yra klaidinga viltis „grožio kritinį vertinimą pajungti proto principams“⁷. Hegelis, deja, nuo skonio šalinosi, centruodamasis į meno kūrybos rezultatą, kurio raida niekaip nenorėjo sutilpti į didžiojo filosofo didžiąją sistemą. Be to, Kantui grožis vienodai įdomus ir mene, ir gamtoje, tuo tarpu Hegeliui, kaip ir jo moksladraugiai F. W. J. Schellingui, grožis pasireiškia vien kūrybos produktuose ir matomas tik juose⁸. Štai kodėl grožėjimasis daiktais bei gamta ir juo labiau bandymas (arba siekimas) juos meniškai suvokti kartais tampa filosofinę paniką keliančiu dalyku ir įvardijamas kaip meno išėjimas už savo ribų. Kaip tik todėl ir porą šimtmečių besitęsianti idėjų apie meno baigmę raida vardijama įvairiomis negatyviomis sąvokomis, kaip antai: meno irimas, nuopuolis, griuvimas, nykimas, netektis, žūtis, pabaiga, kurios vis dėlto reiškia tik didesnę ar mažesnę vienokių ar kitokių meno reiškinių baigties laipsnį. R. M. Vabalaitė, filosofijos daktaro disertaciją paskyrusi meno mirties idėjų raidai aiškintis, po ilgo ir atkaklaus šiuolaikinio meno kūrinų tyrinėjimo išvalgiai suformulavo alternatyvią išvadą, su kuria galima sutikti.

⁶ Žr. Adorno, T. W. *Aesthetic Theory*. London: The Athlone Press Ltd, 1997.

⁷ Kantas, I. *Grynojo proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1982, p. 74.

⁸ Žr. Kaminsky, J. *Hegel on Art*. Albany: State University of New York Press, 1962.

„Meno teoretikas, – rašo filosofė, – turi rinktis vieną iš dviejų galimybių: arba bandyti pakeisti meno kriterijus, arba tokius kūrinis laikyti meno mirties reiškiniais“⁹. Kad ir kokį pasipiktinimą keltų pastarojo meto eksperimentinės meno raiškos pavyzdžiai (antai Vilniuje, Neries pakrantėje iškilusios skulptūros, sukėlusios diskusijas dėl abejotinos tokių meno kūrinių reikšmės apskritai), mirties nuosprendžiai netaikomi visam menui, bet tik konkrečioms jo srovėms ar atskiriems eksponatams, kurie kartais pasirodo nepriimtini vienokių ar kitokių teorinių koncepcijų puoselėtojams arba masinei auditorijai.

Istorijos įgaliojimų, nurodančių, kur eiti, menas jau bemaž neturi, stilistikos raida baigia išsekti. Visos kryptys pasidarė leistinos, būtinybės daugiau beveik nėra, liko vien galimybės. Prasidėjęs meninio pliuralizmo laikotarpis atitinkamai suponavo ir pliuralistinius meno vertinimo kriterijus. O meno desakralizacija ir dehumanizacija suteikia galimybę jį vis dažniau versti žaislu doktrinos „menas menui“ šalininkų rankose. Tačiau viena aišku, kad ir „poistoriniu“ meno raidos laikotarpiu kasdienė žmogaus būtis be meninės pasaulėjautos įkūnijimo neapsieis. Meno ir pedagogikos amžinumą garantuoja jau tai, kad tik jų dėka naujos kartos gali užaugti žmonėmis. Galima nuolat klausiti, kodėl prieš kelias dešimtis tūkstančių metų pirmykštis žmogus ėmėsi vaizduoti medžioklę ar šokius. Bendriausias atsakymas visada bus tas pats: kadangi atkuriamoji vaizduotė nuolat kreipiama į svarbiausius įvykius, jų reikšmę žmogus imasi įkūnyti žodžiais, garsų intonacijomis, judesiais, vizualiais vaizdais. Šitaip ilgainiui išsikristalizavo esminės meninės raiškos sritys – vizualinis menas (dailė), žodžio menas (literatūra), garso intonacijų menas (muzika) ir kūno judesių, arba kinestezės, menas (šokis, vaidyba). Įvairėjant gyvenimui, įvairėja ir meno raiška. Menas ne tik suteikia svarbias vertybinio ir pažintinio žmogaus dvasinio įsmeninimo galimybes, bet ir yra aktuali (nors ir specifinė) bendravimo priemonė, reikšmingai prisidedanti prie žmogaus kasdienio buvimo bei jo likusio gyvenimo būties saviinterpretacijos.

MENO DALYKŲ PEDAGOGO PSICHOLOGINĖS IR MENINĖS DIMENSIJOS

Niekas neabejoja tuo, kad bet kurio dalyko mokymo ir mokymosi sėkmė labai priklauso nuo mokytojų ir mokinių santykio. Tačiau kaip tą santykį vertinti, kaip jį reguliuoti ir kokie socialiniai psichologiniai momentai daro jam didžiausią įtaką – vieningo atsakymo (jeigu toks galimas) dar nerasime. Aišku, kad mokytojų, ypač meno dalykų pedagogų, daugelis pasiekimų ar nesėkmių priežasčių glūdi sudėtinguose normų ir vertybių pasauliuose. Pedagogų asmenybės tinkamos psichologinės charakteristikos yra viena svarbiausių prielaidų, lemiančių gerą mokytojo ir mokinių abipusio ryšio nustatymą, o podraug ir geresnę mokinių mokymosi motyvaciją. Kita vertus, meninė ir pedagoginė veikla, kurią atlieka tas pats asmuo, turi nemažai sunkiai suderinamų prieštaravimų, o klasės ar darbo su menine grupe ypatumai neretai aštrokai konfliktuoja su meno kūrybai reikalingomis

⁹ Vabalaitė, R. M. *Meno mirties problema (pagrindinių koncepcijų palyginamoji analizė)*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1998, p. 17.

savybėmis. Mokytojo darbą dirbantis praktikuojantis menininkas, suvokdamas, kad darbo su grupe technika reikalauja kitokių asmens savybių, negu meninė veikla, neretai išgyvena abejones, sunkiai sprendžia abiejų veiklos sričių suderinimo galimybes, o neretai net susimąsto, ar apskritai jo darbas abiejose srityse perspektyvus.

Ilgai diskutuota dilema, kas yra svarbiau meno dalykų mokytojo darbe – menininko (dailininko, muziko, choreografo, teatrolo, literato) ar pedagogo meistriškumas – tapo savotišku paradoksu. Panašiai, kaip būtų sprendžiama santykis: kas svarbiau lakūno darbe – aukščio nebijojimas ar mokėjimas valdyti lėktuvą. Tai, kad geriausias meno dalykų mokytojas yra tas, kuris puikiai geba derinti abi šio sudėtingo pedagoginio darbo sritis, yra aksioma. Geras menininkas, bet prastas pedagogas, lygiai kaip ir geras pedagogas, bet prastas menininkas, ir juolab prastas pedagogas ir prastas menininkas – visi šie trys deriniai liudija nepakankamą meno dalykų pedagogo kompetenciją. Tam, kad būtų pastebėtas ir atskleistas vaiko meninis talentas, pedagoginė atsakomybė ir meninis pasirengimas ne mažiau reikalingi, negu kelti į meninio meistriškumo aukštumas jau atskleistą talentą. Tačiau gero pedagogo ir gero menininko derinys dėl įvairių prieštarų psichologinių dalykų yra gana sudėtingas ir nelengvai suderinamas.

Mokyklos dažniausiai daugiau linksta į tai, kad meno dalykų mokytojas (muzikas, dailininkas, aktorius ar šokėjas) būtų kuo profesionalėsnis menininkas. Mat nuo to labai priklauso jo autoritetas ir mokytojų, ir mokinių, ir net mokinių tėvų akyse. Toks meno dalykų pedagogas, lyg ir savaimė suprantama, turėtų būti labiau gerbiamas, sėkmingiau suburtų mokinius atitinkamai meninei veiklai. Deja, abiejų kompetencijų – gero menininko ir gero pedagogo – darna, kad ir kaip būtų apmaudu, sinergijos efektą duoda retokai. Didžiausia tokio nesuderinamumo priežastis yra kaip tik nevienodos vyraujančios asmens psichologinės dimensijos, reikalingos „dvilypei“ meno dalykų pedagogo veiklai.

Meno dalykų mokytoju neretai tampama dėl įvairių gyvenimo aplinkybių. Vieni imasi pedagoginio darbo dėl to, kad kokioje nors meno srityje ima lavintis per vėlai ir jau nebe pajėgia pakankamai aukštai pakilti, kitiems per sunku išsiversti vien iš meninės veiklos, tretį dėl kokių nors perspektyvą stabdančių priežasčių, pavyzdžiui, dėl ne visai tinkamų psichologinių savybių patys liaujasi siekė meninių aukštumų ir pan. Paskutinysis atvejis ypač skausmingas, nes tenka keisti likusio gyvenimo projekciją bei saviinterpretaciją. Tarkime, berniukas, lankęs keletą metų krepšinio treniruotes, turėjęs vidinę motyvaciją šiai sporto šakai ir jau pasiekęs nemažų rezultatų, galiausiai dėl ūgio, greičio ar šoklumo stokos, taigi dėl menkos perspektyvos tapti neblogai apmokamu profesionalu liaujasi lankęs treniruotes, vėl ieškodamas, kur iš naujo investuoti energiją. Tokiu bandomuoju poligonu yra tapusios ir menų mokyklos, kai po gana didelio įdirbio paaiškėja, jog dėl tam tikrų objektyvių duomenų stokos profesinė perspektyva gali būti ribota. Teliėka tokiems atvejais guostis, kad „ką išmoksi, ant pečių nenešiosi“.

Mokslas, deja, dar nepateikia aiškių ir galutinių profesinės psichologijos rezultatų. Dėl to daugelio specialybių darbuotojų – taip pat menininkų bei pedagogų – asmenybės

vertinimas nėra pakankamai aiškus. Pavyzdžiui, kalbant apie muzikus, jau gana drąsiai vardinami keturi svarbiausi psichologiniai bruožai: introversija (angl. *introversion*), savarankiškumas (angl. *independence*), jautrumas (angl. *sensitivity*) ir nerimas (angl. *anxiety*)¹⁰. Muzikų psichologijoje yra išvelgta ir daugiau ypatumų. Tikriausiai būsimieji ar esamieji muzikai nepersiims muzikofobija dėl tokių pastebėjimų, pavyzdžiui, kad muzikai apskritai, ypač muzikės moterys, dažniau, nei kiti žmonės, turi androginijos (t. y. dvilytiškumo) požymių.

Be kita ko, jau senokai žinoma, kad pradžios mokyklų mokytojai yra ekstravertiškesni, negu dirbantys aukštesnėse klasėse. Pradinių klasių mokytojų darbe ypač išsiskiria vienas svarbus bruožas, t. y. siekimas kartoti ir įtvirtinti reikšminius žodžius bei terminus. Jau neabejojama, kad tai sėkmingai atlikti mokytojai gali dėl ekstravertiškumo. Tuo tarpu aukštesniųjų klasių mokytojai, būdami introvertiškesni už pradinukų, pamokose greičiau pradeda temos dėstymą, paprastai stokodami laiko svarbiausių momentų pakartojimui¹¹. Pradinių klasių mokytojų ekstravertiškumo didelis plusas yra tas, kad dėl šios savybės mokiniai sėkmingiau gali pereiti į aukštesnę smegenų aktyvacijos lygį. Įvyksta vadinamasis dėmesio nubudimas, sužadėjimas (angl. *arousal*), kai elektroencefalogramos bangos pereina iš alfa į beta ritmą. Tuo tarpu aukštesniųjų klasių mokytojų į vieną dėstomąjį dalyką orientuotas darbas leidžia jiems susitelkti į „akademinį“ introvertiškumą. Dėl šios priežasties, skirtingai negu pradinių klasių mokiniams, vyresniųjų mokinių dėmesio nubudimas rečiau pastebimas. Daugeliui ekstravertiškų mokinių šitai sukelia nuobodulį. Be to, gerai žinoma, kad būtent dainavimas gana sėkmingai gali sukelti įvairius dėmesio nubudimo, pažadinimo lygius. Todėl kartu su A. Kempu norėtusi dar kartą pasvarstyti: „gal kaip tik aukštesniųjų klasių mokytojų introvertiškumas ir lėmė, kad beveik išnyko dainavimas šiose mokyklų klasėse“¹².

Pedagogų atranką ir vertinimą apsunkina ir tai, kad dėl skirtingos meninės veiklos prigimties, net nevienodų meno dalykų mokytojams būna reikalingos ne tos pačios psichologinės charakteristikos. Pavyzdžiui, vadovaujant atlikėjams (orkestro, choro, šokių ar dramos dalyvių grupei), būtinos bent dvi savybės, kurias, be abejo, pravartu būtų turėti apskritai visiems klasėse dirbantiems mokytojams. Tai ekstravertiškumas (angl. *extraversion*) ir sąžiningumas (angl. *conscientiousness*)¹³. Dailės mokytojui ekstravertiškumas gal ne tiek

¹⁰ Kiekvieną šių psichologinių bruožų, pirmiausia kalbant apie muzikų asmenybę, gana smulkiai (kiekvienam bruožui paskirdamas atskirą skyrių) yra išnagrinėjęs Anthony Kempas. Žr. Kemp, A. E. *The Musical Temperament: Psychology and Personality of Musicians*. Oxford, New York, Tokyo: Oxford University Press, 1996, p. 35–107.

¹¹ Žr. McCutcheon, J. W., Schmidt, C. P., Bolden, S. H. Relationships among Selected Variables, Academic Achievement and Student Teaching Behaviour. *Journal of Research and Development in Education*, 1991, vol. 24, p. 38–44.

¹² Kemp, A. E. *The Musical Temperament: Psychology and Personality of Musicians*, p. 230.

¹³ Bene pirmojo muzikos mokytojų asmenybės tyrimo rezultatai buvo paskelbti jau 1961 m., pedagoginę sėkmę siejant su įvairiomis psichologinėmis savybėmis, visų pirma, su ekstravertiškumu ir sąžiningumu. Žr. Michael, W. B., Barth, G., Kaiser, H. F. Dimensions of Temperament in three Groups of Music Teacher's Psychological Reports. *Psychological Reports*, 1961, vol. 9, p. 701–704. Mano žiniomis, pirmoji disertacija, kurioje nagrinėjama muzikos mokymo sėkmės priklausomybė nuo asmenybės savybių, buvo parašyta 1974 m. Žr. Kruegel, R. J. *An Investigation of Personality and Music Teaching Success*. Ed. D. Thesis. University of Illinois, 1974.

svarbus, nes piešdamas, tapydamas, lipdydamas kiekvienas mokinys dirba individualiai. Dailės mokytojai vėlgi daugiausia stebi kūrybos procesą, tik protarpiais jį pakomentuodami. Panaši situacija yra ir muzikos mokyklose, kai groti mokoma individualiai. Beje, tyrimais yra pavykę nustatyti skirtingą ekstravertiškų ir introvertiškų būsimųjų muzikos mokytojų elgseną klasėje. Antai ekstravertai per pamokas daugiau atsižvelgia į mokinių interesus ir gebėjimus, o introvertai stengiasi būti kuo draugiškesni su klase. Savo ruožtu, introvertiški muzikos pedagogikos specialybės studentai, skirtingai nuo ekstravertiškų, taip pat mažne beatodairiškai priima dėstytojo pastabas ir pamokymus. Beje, būsimieji vidurinių mokyklų muzikos mokytojai kai kurias psichologines savybes linkę vertinti labiau nei tie studentai, kurie specializuojasi tapti muzikos atlikėjais. A. Kempo tyrimai parodė, kad net 84 proc. būsimųjų muzikos mokytojų jautimas (angl. *feeling*) yra svarbiau, negu mąstymas (angl. *thinking*), o taip manančių būsimųjų atlikėjų buvo tik 74 proc.¹⁴

Apibūdinant meno dalykų mokytojo asmenybę, pedagogus rengiančioms institucijoms šiuokštu būtų pražiūrėti štai tokius paradoksalius atvejus. Lyg ir savaime suprantama, jog *ekstravertiški mokytojai* pamokose dirba sparčiau bei gyviau naudojami klasės grįžtamuoju ryšiu, negu introvertiški. Tuo tarpu *ekstravertiški mokiniai*, atvirkščiai, ir spartumu, ir grįžtamuoju ryšiu pamokose būna daug vangesni už introvertiškus¹⁵, nes jiems sunkiau „apdoroti“ ilgesnį laiką teikiamą gausią informaciją. Tokio reiškinio priežastis lyg ir aiški – juk ekstravertiškumui būdinga kreipti energiją į išorę, o introvertiškumui – į vidų. Tačiau įdomu tai, kad kaip tik šio paradokso išsiaiškinimas gali padėti suprasti dažnus atvejus, kodėl prasčiau besimokę mokiniai (t. y. dažniausiai ekstravertiškieji) vėliau gyvenime tampa geresniais darbuotojais, negu buvę gerieji mokiniai (t. y. dažniausiai introvertiškieji). Mat pastarieji neretai vangiau rodo iniciatyvumą ir sunkiau įsitvirtina naujose darbo vietose. Meno pedagogų atžvilgiu šis dėsningumas, ko gero, itin būdingas. Galimas daiktas, kad kaip tik čia glūdi paslaptis, kodėl daug pasiekę menininkai neretai patiria nesėkmes pedagogikoje. Tai todėl, kad introvertiškai asmenybei dirbti ekstravertiškumo reikalaujančiu lygiu ne taip jau lengva. Be to, tam, kad geras menininkas galėtų laisvai bendrauti su „paprastais“ vaikais, nuo aukštų meninio meistriškumo viršūnių tenka nusileisti į kasdienio gyvenimo realybę ir mokyklos meninę veiklą organizuoti „kukliu“ vaikų meninių pasiekimų lygiu. Deja, nuolaidžiauti puoselėjamos didžiosios meno kūrybos nuostatoms ir skirti daugybę laiko ir kantrybės kasdieniam bendravimui su vaikais ne visiems maestro būna lengva. (Kaip ir sudėtingas operacijas atlikti sugebančiam gydytojui nebūtų įdomu apsiriboti, tarkim, vien kokių įdrėskimų tvarstymu). Taigi mokytojui, dirbančiam „sunkiose“ klasėse, tenka daryti nuolaidas dar ir tokiai svarbiai menininkų savybei, kaip jautrumas (angl. *sensitivity*). Ne be reikalo, pavyzdžiui, muzikos mokytojų

¹⁴ Žr. Kemp, A. E. Personality Traits of successful Music Teacher. *Psychology of Music* (special issue). Proceedings of the Ninth International Seminar on Research in Music Education, 1982, p. 72–75.

¹⁵ Žr. Schmidt, C. P. Applied Music Teaching Behavior as a Function of Selected Personality Variables. *Journal of Research in Music Education*, 1989, vol. 37, p. 258–271; Schmidt, C. P. Individual Differences in Perception of Applied Music Teaching Feedback. *Psychology of Music*, 1989, vol. 17, p. 110–122.

jautrumas yra gerokai mažesnis nei kitų muzikų¹⁶. Muzikos, šokio bei teatro, o neretai ir dailės, mokytojai, dirbantys klasėse ir ypač vadovaujantys popamokinėms dainininkų ar instrumentalistų, šokėjų ar vaidintojų grupėms, tam, kad jų darbas būtų sėkmingas ir efektyvus, turėtų turėti bent elementarias šiam darbui būtinas psichologines savybes. Beje, psichologai kartais atkreipia dėmesį į tai, kad vyrai iš prigimties esą ekstravertiškesni, negu moterys. Vadinasi, mokytojų profesiją „okupavusias“ intravertiškesnes moteris galima būtų laikyti viena iš priežasčių, mažinančių šiandieninių mokinių pažangumą apskritai.

Apibendrinant amerikiečių ir anglų atliktus muzikų psichologijos tyrimus galima palinkėti, kad meno pedagogams mažiau, negu kuriantiems menininkams, pasireikštų nerimas (angl. *anxiety*), vaizduotės lakumas (angl. *imagination*) bei jautrumas (angl. *sensitivity*), ir atvirksčiai, kad labiau pasireikštų ekstravertiškumas (angl. *extraversion*), sąžiningumas (angl. *conscientiousness*) ir polinkis rizikuoti (angl. *adventurousness*). Tuomet ne tik pedagoginis darbas turėtų geriau sektis, bet, kaip rodo tyrimai, sumažėtų ir androginijos požymių raiška.

Meno dalykų mokytojų psichologinių savybių aptarimas rodo, kad jų sėkmingam darbui iškilę nelengvi reikalavimai. Mokytojas, gal taip pat, kaip lakūnas ar galvos chirurgas, turi pasižymėti specifiniais psichologiniais ypatumais, kurie lemia darbo – subtilaus mokinių meninio ugdymo – sėkmę. Tačiau bet kuriais, net ir optimalaus psichologinių savybių derinio atvejais, pedagoginei sėkmei dar reikalinga ir profesinė kompetencija.

MENO DALYKŲ PEDAGOGO TAPATYBĖ

Sociologijoje jau seniai nustatytas dėsningumas, kad bet koks žmogaus socialinis statusas įpareigoja atlikti susijusius su juo atitinkamus socialinius vaidmenis. Antai moteris, įgavusi motinos statusą, turi būti ir savo vaikų auklėtoja, ir maitintoja, ir skalbėja, ir aplinkos tvarkytoja, ir migdytoja, o prireikus pagal galimybes dar tampa slaugytoja, mokymo(–si) korepetitore, žaidimų dalyve, pasivaikščiojimų partnere ir t. t. Panašiai ir meno dalykų pedagogo socialinis statusas lemia atitinkamus socialinius vaidmenis. Šiandien meno dalykų pedagogas, be pagrindinių menininko ir pedagogo vaidmenų, dar turėtų mokėti atlikti tokius vaidmenis, kurie keltų jo darbo efektyvumą. Mat nūdienė bet kokios srities darbuotojo kompetencija reikalauja ne tik siauros srities gerų įgūdžių, bet ir plačios, tarpdisciplininės, patirties. Pedagogas tampa vis panašesnis į perspektyvų ūkininką, išmanantį viską, kas su juo ūkiu susiję, ir mokantį pritaikyti įvairiausias kompetencijas. Sakoma, kad su vienu raktu jau net dviračio nepasitaisysi, o ką kalbėti apie sudėtingas technologijas arba tokias, kaip dalykų pedagogo profesinės kompetencijos, kurių pati prigimtis yra kompleksiška.

Jau senokai menininko ir pedagogo vaidmenys papildomi tokiu svarbiu profesiniu vaidmeniu, kaip mokėjimas atlikti edukologinius tyrimus. Tyrėjo kvalifikacijos paskirtis edukaciniame darbe yra pakankamai svarbi, nes norint gerai atlikti darbą, reikia kuo geriau

¹⁶ Kemp, A. E. *The Musical Temperament: Psychology and Personality of Musicians*, p. 230.

pažinti darbo objektą. Išsiaiškinus, kokią vietą menas užima mokinių gyvenime, kiek jie domisi kūrybine veikla, kokia jų nuomonė apie meno dalykų pamokas, kokia jų vaizduotė ir pan., pedagogo darbo rezultatai tik pagerėja. Pavyzdžiui, R. Matlašaitienė, jau prieš porą dešimtmečių empiriškai ištyrusi ugdymo daile situaciją Lietuvos mokyklose, be pasitenkinimo konstatavo, kad net 93 proc. apklaustųjų mokytojų dailės pamokas veda tik patenkinamai, o beveik pusėje vidurinių mokyklų, kone visose devynmetėse ir daugelyje pradinių mokyklų visai nėra kvalifikuotų dailės mokytojų¹⁷. Per prabėgusius Nepriklausomos Lietuvos porą dešimtmečių dailės mokymo situacija mūsų mokyklose neabejotinai pagerėjo, o neblėstančios šios srities tyrėjų pastangos teikia vis daugiau vilčių. Antai K. Kaluinaitė, išsiaiškinusi kūrybingumo pasireiškimo ypatumus vaizdinėje plastinėje raiškoje, atskleidusi mokytojų požiūrį į dailės mokymosi ypatumus, parengė diferencijuoto dailės mokymo modelį. Dirbant pagal jos modelį, mokinių dailės pasiekimai išties pagerėja: išsilaisvina mąstymas, paspartėja vaizduotės procesai, išnyksta vaizdinės plastinės raiškos krizės požymiai, išauga išorinė ir vidinė dailės mokymosi motyvacija ir pan.¹⁸ Taigi šiuo atveju menininko ir pedagogo vaidmenis papildžius tyrėjo vaidmeniu, dailės mokytojo darbo kokybė pastebimai ūgtelėjo.

Kintant laiko keliamiems reikalavimams, vis aktualesnis augančiosios kartos kultūrinio sąmoningumo ugdymas. Juk mokiniai skiriasi ne tik gebėjimais ar išvaizda, bet ir etniniu, kultūriniu požiūriu. Išibėgėjanti globalizacija skatina akyčiau žvelgti į pasaulio kultūros raidą, rodančią vis glaudesnes skirtingų visuomenės grupių sąsajas. Šen bei ten išskylantys kraupūs tarpnacionaliniai konfliktai ir kartu spėriai intensyvėjantys tarpkultūriniai ryšiai ima reikalauti iš žmonių daugiau abipusės tolerancijos bei visų žemės gyventojų tarpusavio pagarbos.

Siekiant, kad šis visuotinis procesas – kultūrinės savivoka, paslankesnė kultūrinė elgsena, tarpkultūrinės tolerancijos ugdymas – kryptingiau aktualizuotųsi augančiosios kartos gyvensenoje, išsikristalizavo filosofinė multikultūrinio ugdymo koncepcija. Jos paskirtis – taip kultūriškai ugdyti augančiąją kartą, kad ji atitiktų civilizacijos raidos poreikius. Taigi į švietimą vis giliau smelkiasi išmintis, kad juo geriau yra pažįstami kultūrinei įvairovei atstovaujantys žmonės bei jų kultūrinis paveldas, tuo dvasiškai turtingesnė ir stipresnė visuomenė, šalis, individai. Nors multikultūrinio ugdymo išorinis pavidalas kiekvienu atveju gali keistis pagal esamas kultūrinės sąlygas (vienos ar kitos socialinės grupės brandą, išgyvenimo viltis), tačiau esminiai momentai išlieka¹⁹.

Kintant socialinėms kultūrinėms sąlygoms, kinta ir pedagogų kultūrinės kompetencijos reikalavimai. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos pozicija šiuo požiūriu išties pažangi ir visai remtina. Štai kaip „Vaikų ir jaunimo kultūrinio ugdymo

¹⁷ Žr. Matlašaitienė, R. *Vaikų (3-10-11 m.) ugdymo daile turinys*. Pedagogikos mokslų kandidato disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1992.

¹⁸ Žr. Kaluinaitė, K. *V-VII klasių mokinių kūrybingumo raida diferencijuoto dailės mokymo procese*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2002.

¹⁹ Žr. Matonis, V. Towards Multicultural Awareness: Problems and Perspectives. *Dialog and Universalism*, 2003, vol. XIII, no. 1-2, p. 27-38.

koncepcijoje“ apibūdinama pedagogų kultūrinės plėtotės ugdomoji reikšmė: „Plačių kultūrinių interesų pedagogai greičiau suranda ir savo darbe pritaiko šiuolaikines pedagogines ir kultūrinės naujoves, taiko integruotą mokymą. Mokiniai tokius pedagogus pastebi, išskiria, tai didina šių mokytojų autoritetą. Mokytojas, turintis platų kultūrinį akiratį, imponuoja šiuolaikiškai mąstančiam jaunimui, teikia papildomų šio mokytojo dėstomo dalyko mokymosi motyvacijų“²⁰. Meninio ugdymo dalykų pedagogams tokia nuostata yra prioritetinė visais atžvilgiais, nes augančiosios kartos kultūrinio sąmoningumo ugdymas tiesiog susijęs su menine veikla.

Taigi meno dalykų mokytojo koncepcija, papildyta kultūros vertybių puoselėjimu, buvo išplėsta iki keturių profesinių vaidmenų: menininko, pedagogo, tyrėjo ir kultūrininko. Toks modelis praėjusiame dešimtmetyje gana plačiai buvo aptarinėjamas Skandinavijos šalyse. Diskusijos parodė, kad atskiriems profesiniams vaidmenims skiriamas labai nevienodas dėmesys. Pavyzdžiui, Suomijoje atlikti tyrimai parodė, kad meno dalykų mokytojo profesinių vaidmenų kontekste studentams svarbiausias yra menininko vaidmuo, ir jie šią profesiją rinkosi pirmiausia iš meilės menui²¹.

Nepaisant to, kad būsimųjų meno dalykų mokytojų preferencijose vyrauja menininko prioritetas, laikas, deja, vis dar plečia įvairiarolio modelio struktūrą. Mat mokytojo darbas ima reikalauti vis daugiau iniciatyvumo ir vadybinės nuovokos, be kurių gerai atlikti svarbiausius profesinius vaidmenis darosi kaskart sunkiau. Vadybos ekspertai pastebi, kad sėkmingai organizacijos veiklai nūdien reikia ne tik daugiau vadybininkų ir vadybos žinių, bet ir daugiau reikalaujama pastangų bei kokybės strategijos įžvalgų iš pačių vadybininkų. Todėl kalbant apie artimiausios ateities meno dalykų pedagogus ir jų rengimą, be menininko, pedagogo, tyrėjo ir kultūrininko, dar pabrėžtina ir *vadybininko* profesinio vaidmens svarba.

Dirbant mokyklos klasėse ir su įvairias meno šakas pasirinkusių lankytojų grupėmis mokykloje, taip pat klubuose ar centruose ir siekiant kokybiškesnių rezultatų, norom nenorom susiduriama su tokiais veiklos aspektais, kurie būdingi modernių organizacijų kokybės strategijos modeliui. Verta paminėti bent dvi avangardinių kompanijų kokybės strategijos sritis, kurios suteikia joms pranašumą konkurencija grindžiamoje erdvėje. Tai (1) nauji vadybinės veiklos ypatumai ir (2) reikalingos šiuolaikinėms organizacijoms vadovaujančių darbuotojų savybės.

Šiandienis gyvenimas, atrodo, kaskart reikalauja įsisavinti ir atnaujinti vadybinės veiklos įgūdžius. Harvardo universiteto profesorė Rosabeth M. Kanter, apklaususi per tris šimtus garsiausių pasaulyje korporacijų vadovų ir parengusi avangardinių organizacijų vadybos modelį, išskyrė penkis šiuolaikinių modernių organizacijų vadybos ypatumus, kurių nesilaikant, anot jos, neįmanoma išsilaikyti priešakinėse pozicijose. Pirma, avangardinės

²⁰ *Vaikų ir jaunimo kultūrinio ugdymo koncepcija*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2008, p. 15.

²¹ Žr. Räsänen, M. Multi-rolled and Skilled Teachers of Art. *International Journal of Education through Art*, 2005, vol. 1, no. 1, p. 53–63.

organizacijos turi veikti sutelktai (angl. *focused*), t. y. turėti aiškiai išdėstytus strateginių pasirinkimų principus ir vertybes bei bendras platformas ir įrankius operacijoms vadovauti. Antra, jos turi būti lanksčios (angl. *flexible*), t. y. darbą organizuoti projektų serijomis, mokant žmones dirbti kolaboratyviai, bendrai, nepaisant struktūrinės priklausomybės, skatinant darbuotojų saviorganizaciją ir leidžiant žmonėms kontroliuoti darbo vietas ir valandas. Trečia avangardinių organizacijų ypatybė yra jų darbo sparta (angl. *speed*), t. y. siekiant kuo mažesnio atotrūkio tarp visuomenės ir sprendimų, tarp vykdytojų ir vartotojų, ir kuo spartesnio įgyvendinimo inovacijų, leidžiančių gyvai mobilizuotis, reaguojant į krizę ar pasikeitimus. Ketvirta, jose turėtų vyrauti organizacinis draugiškumas (angl. *friendliness*), įgyvendinamas per atvirumą, mandagumą, atjauslumą ir draugiškumą. Penktasis ateities avangardinių organizacijų vadybinis ypatumas – smagumas (angl. *fun*), suprantant jį ne lengvabūdiškumo prasme, bet kaip motyvacijos skatinimą, kuriantį savitarpiškumo santykius, kurie, savo ruožtu, stiprina komandos dvasią ir teikia didesnę pasitenkinimą, nes užduotys siejamos su jaudinančia veikla dėl prasmingo visuomenės tikslo²².

Be šių veiklos ypatumų, avangardinėse kompanijose daug dėmesio skiriama vadovavimo kompetencijoms. Jose tiesiog *jaučiamas intelektualiai, fiziškai ir emociškai stiprių lyderių badas*. Čia svarbiausia ne tai, kaip patraukti ar išlaikyti geriausius žmones, – svarbiau yra tai, kad kuo daugiau žmonių išbandytų lyderystę įvairiais lygiais ir atliktų tai jau karjeros pradžioje. R. Kanter, bendraudama su įvairių šalių ir įvairaus lygio avangardinių kompanijų vadovais, stebėdama juos pasitarimuose, susitikimuose, laisvalaikiu, koncertuose, pietaujant ir pan., įsitikino, kad geriausios jų vadybinės savybės gali būti pateiktos kaip pagrindinės, aprašant ateities vadybinį darbą. Pabrėžiamos penkios esminės šiandieninių organizacijų lyderiams būdingos savybės: *intelektas*, arba sisteminis mąstymas, *veiklumas*, arba iniciatyvos reiškimas, *santykiai*, arba mokėjimas įtikinti ir diplomatiškumas, *emocijos*, arba gebėjimas atjausti ir įsijausti, bei *dvasingumas*, arba vertybių puoselėjimas²³.

Kad ir kaip būtų sunku išsiugdyti minėtas avangardinių kompanijų vadovų savybes, veiksmingai vadovauti šiandienos iššūkių purtomai organizacijai be jų vargu bau pasisektų. Vadovavimo aspektų įvairovė, kai reikia ir išteklius valdyti, ir atsižvelgti į skirtingus žmonių interesus, vadovams tenka būti ne tik veikliems bei išmaniems, bet ir diplomatiškiems. Be to, dar reikia skirti laiko ir pastangų tam, kad būtų sukurtos ilgalaikio gyvavimo perspektyvos, kad šalia orientacijos į kasdienes uždavinius taip pat stiprėtų vertybinė gyvenimo pusė. Kartu įsidėmėtina R. Kanter įžvalga, kad organizacijos konkurencingumą ir jos kokybės strategijos įgyvendinimą lemia ne vien vadovaujančių lyderių bruožai, bet ir tai, kiek šiomis savybėmis būna pasiėmęs kiekvienas asmuo, užimantis visose organizacijos darbo srityse ir lygiuose vienokią ar kitokią padėtį.

²² Kanter, R. M. *Supercorp: How Vanguard Companies Create Innovation, Profits, Growth, and Social Good*. London: Profile Books, 2009, p. 258–259.

²³ Ten pat, p. 261–262.

Vedant pamokas, dirbant su meninėmis dalyvių grupėmis po pamokų, mokytojo ir grupių vadovo įtaka jaunų žmonių ateičiai būna labai didelė, o kai kurie prisiekę meno mėgėjai ilgainiui pasirenka profesionalų meninės veiklos dalyvio kelią. Kas be ko, būti kompetentingu visose penkiose išvardintose profesinės veiklos srityse (menininko, pedagogo, meno edukologijos problemų tyrėjo, kultūros darbuotojo ir lyderiaujančio vadovo) yra sunkoka, kaip nelengva ir motinoms sėkmingai atlikti joms gyvenimo skirtus socialinius vaidmenis. Įgyti tokią plačią profesinę kvalifikaciją taipogi nelengva. Tačiau siekiant vykdyti meninio ugdymo kokybės strategiją, orientacija į svarbiausių profesinių vaidmenų išmokimą ir atlikimą yra kvalifikuoto darbo prielaida ir sąlyga. Taip formuojant šokio, teatro, muzikos ir dailės pedagogikos bei edukologijos programas išryškėja esminė siekiamybė, kad meno dalykų pedagogas taptų įvairiarolį profesinį tapatumą atitinkančiu tarpdisciplininės erudicijos asmeniu. Tokiu asmeniu, kuris gebėtų meninę veiklą sieti su augančiosios kartos lūkesčiais, kad jaunų žmonių įgyjamo patyrimo saviinterpretacija padėtų jiems kuo tikslingiau suprojektuoti būsimąjį gyvenimą.

IŠVADOS

Visos meninio ugdymo problemos vienaip ar kitaip siejasi su požiūriu į meno prigimtį ir reikšmę, o meninio ugdymo pirminė paskirtis – kad menas ir meninė veikla taptų asmenine vertybe. Todėl meninio ugdymo sėkmę nulemia ugdytinių įsitraukimas į meno pasaulį ir supratimas, kad menas kaip materializuota dvasingumo forma, smelkdamasis į asmens savastį, formuoja jo tapatybę. Gyvenimiški ir meniniai potyriai bei pajautos, saviinterpretacijos būdu atitinkamai įvertinti, galiausiai integruojasi į individo likusiojo gyvenimo projektą. Laikantis tokio požiūrio, nustoja galios negatyvistinių doktrinų (pavyzdžiui, siejamų su meno mirties perspektyva) destruktivus poveikis, užleisdamas vietą pakankamai optimistiškam ir pedagogiškai pateisinamam požiūriui apie nuolatinę meno galimybių kaitą.

Siekiant sėkmingesnių meninio ugdymo rezultatų, ypač opi mokytojų ir mokinių santykio problema. Mokytojų vadovaujama tikslinga mokinių meninės veiklos motyvacija bei mokytojų ir mokinių palankus abipusis ryšys labai priklauso nuo mokytojų psichologinių savybių. Siekiant sėkmingai atlikti menininko ir pedagogo profesinius vaidmenis, nelengvai pasiekiami darnos tokių savybių, kaip išlavinta vaizduotė, jautrumas, nerimas, savarankiškumas, sąžiningumas, introvertiškumas, ekstravertiškumas, polinkis rizikuoti ir šiuolaikiškų sprendimų priėmimas. Todėl būsimiems meno dalykų pedagogams tenka ne tik laikyti meno dalykų pedagogikos testą stojant į universitetus, bet ilgalaikės praktikos procese pasitikrinti ir sėkmingo darbo su ugdytiniais galimybes.

Meninio ugdymo tendencijos Europoje krypsta į tai, kad meno dalykų mokytojas disponuotų ne tik menininko ir pedagogo kompetencijomis, bet taip pat gebėtų tirti meninio ugdymo reiškinius bei galėtų tapti lokalios bendruomenės kultūrininku. Meninio ugdymo organizavimas taip pat reikalauja nemažų vadybinių gebėjimų. Atsižvelgiant į šias sąlygas aptariama meno dalykų pedagogo vizija, kurią galima pavadinti *penkių profesinių vaidmenų sanglaudos modeliu*. Toks įvairiarolis meno dalykų mokytojo modelis apima ne

tik menininko ir pedagogo profesinius vaidmenis, bet taip pat mokėjimą atlikti kultūros darbuotojo funkcijas (kultūrininko vaidmuo), gebėjimą pažinti ugdymo problematiką naudojantis edukologinių procesų tyrimo metodais (tyrėjo vaidmuo) ir disponavimą šiuolaikinės vadybos pasiekimais (vadybininko vaidmuo).

Šių penkių profesinių vaidmenų sanglaudos modelis nėra paprastas dalykas, tačiau jis turėtų tapti visuotiniu reiškiniu, privalomu kiekvienam meno dalyko pedagogui. Juo labiau kad visų penkių sričių kompetencijų turėtų būti siekiama vadinamojo viso gyvenimo mokymosi keliu, nes jos laiko bėgime sparčiai kinta. Siekiant tobulinti meninio ugdymo procesą ir norint kelti meno dalykų mokymo bei mokymosi lygį, orientacinė tokio modelio reikšmė gali tapti svarbia ugdomojo darbo optimizavimo sąlyga.

GIVING AN EDUCATIONAL MEANING TO ARTS AND PROFESSIONAL IDENTITY OF THE ARTS TEACHER

Summary

The article deals with such topical issues of art educology as giving educational meaning to works of art and the peculiarities of work of arts teachers as there must be harmony firmly established between their psychological qualities and professional qualifications.

In the first part of the article, the emphasis is laid on the role of life and art experience, the utmost aim being to achieve that art, as a material form of spirituality, would become a person's identity. The paper emphasizes the point of view that success in arts education is determined by students' involvement in the overall context of creativity and art, and by the active effort to understand art as experience, when adequately evaluated by means of self-interpretation, eventually integrated into a person's life projects, and thus participating in shaping students' identity. The second part of the article is devoted to the analysis of teacher-student relationships. We maintain that the psychological qualities of an arts teacher have a lot to do in determining both the students' motivation for artistic activity and the teacher's ability to combine artistic and pedagogical competencies. For example, while aiming to combine the professional roles of an artist with those of a teacher, one must find harmony among such qualities as imagination, sensitivity, anxiety, independence, conscientiousness, introversion, extraversion, adventurousness, ability to combine feeling and thinking. The third part of the article discusses the strategy for achieving quality work level of an arts teacher, which can be termed as the cohesion model of five professional roles. This model includes not merely separate professional roles of an artist and a teacher, but rather the overall ability of the professional to perform the functions of a cultural worker (the role of a culture activist), to find out the problems of teaching by means of educational research methods (the role of a researcher), and to apply the theory of modern management (the role of a manager).

The paper draws the conclusion that, due to rapidly-developing processes, the improvement of all five types of competences should become a life-long process. While aiming to enhance the processes of arts education and to improve the level of teaching and learning arts, this kind of model could become an indispensable condition for the optimization of the teaching process.

Keywords: arts education, professional competence, self-interpretation, professional identity, multi-role function of the teacher of arts.

Į VAIKĄ ORIENTUOTAS UGDYMAS: PEDAGOGIKOS KRYPTYS

SANTRAUKA

Straipsnyje pateikiama į vaiką orientuoto ugdymo samprata, teoriškai pagrindžiami ugdymo iš vaiko perspektyvos ypatumai.

Apibendrinamos šio ugdymo pedagogikos kryptys, išryškinant ir teoriškai pagrindžiant svarbiausias. Analizuojama humanistinė-demokratinė, dialogo, vaiko klausymo, interpretacinė-kūrybiškumą skatinanti, žaidimo pedagogika. Įvertinti šių pedagogikos krypčių raiškos požymiai, pedagogų požiūris apie jų svarbą ir taikymą savo darbe, ugdant vaikus. Tam naudota antrinė kelių tyrimo duomenų analizė, kuri leido palyginti stebėjimo duomenis ir pedagogų požiūrius bei pedagogikos krypčių raišką praktiniame darbe.

Esminiai žodžiai: į vaiką orientuotas ugdymas, vaiko ugdymo perspektyva, pedagogikos kryptys, ikimokyklinis ugdymas, priešmokyklinis ugdymas.

ĮVADAS

Pakitęs ugdymo filosofijai, t. y. atsisakius į pedagogą orientuoto ir perėjus prie į vaiką orientuoto ugdymo(si), pradėta ieškoti naujų vaiko ugdymo(si) formų, būdų, sąlygų. Tačiau ugdymo konstravimas iš vaiko perspektyvos šiandien vis dar yra didelis iššūkis ikimokyklinių ir priešmokyklinių įstaigų pedagogams. Ugdymo praktikos kaita artimai susijusi su pedagogo požiūrio, nuostatų, vertybinių orientacijų, kurias lemia pakitusi ugdymo filosofija, ugdymo rekonstrukcija.

Mokslininkai pateikia įvairias į vaiką orientuoto ugdymo sampratas, kuriomis turėtų būti grindžiama praktinė pedagogų veikla.

D. Sommer, I. P. Samuelsson, K. Hundeide išskiria dvi sampratas: *vaiko perspektyvos* ir *vaikų perspektyvos*. „*Vaiko perspektyvos* yra tiesioginis suaugusiojo siekis suprasti vaikų jausmus, patirtis ir veiksmus juos supančiame pasaulyje. Vaiko perspektyvas kuria suaugusieji, kurie apgalvotai ir kuo realistiškiau siekia rekonstruoti vaikų požiūrius bei patirtį, remdamiesi vaikų pasaulio supratimo ir veiklos mokslinėmis sampratomis. *Vaikų perspektyvos* reprezentuoja vaikų patirtis, jausmus bei supratimą juos supančiame pasaulyje. Priešingai vaiko perspektyvai, ši sąvoka pabrėžia vaiką kaip subjektą jį supančiame pasaulyje, paties vaiko fenomenologiją. Tai reiškia, kad suaugusysis per savo susikurtą vaiko perspektyvą, t. y. remdamasis į vaiką orientuotomis interpretacijomis, mėgina suvokti vaikų tikslingus veiksmus ir kitus ženklus“¹. Taigi autoriai akcentuoja: vaiką kaip

¹ Žr. Sommer, D., Samuelsson, I. P., Hundeide, K. *Child Perspectives and Children's Perspectives in Theory and Practice*. Dordrecht: Springer, 2010.

ugdymosi ir socialinių santykių subjektą bei suaugusįjį, kuris stengiasi suprasti vaiko pasaulį ir pritaikyti jam ugdymą.

Vaikystės subkultūros, jos vertybių, saviraidos dėsningumų pažinimas tampa svarbiausiu vaikų ugdymo pagrindu. Mokslininkai pabrėžia, kad vaiko savimonės tapsmuis būdingas nuolatinis savęs perkūrimas, reaguojant į socialinius santykius, ir vis didėjanti asmeninė atsakomybė už savo pasirinkimus². Pedagogui, siekiančiam suvokti, reflektuoti šiuolaikinį požiūrį į vaiko ugdymą, svarbu susikurti ir vystyti *savo asmeninę vaikų ugdymo(si) teoriją*³. Pedagogas asmeninę vaikų ugdymosi teoriją sudaro 4 dimensijos: *mano asmeninė vaiko ugdymo(si) teorija* – tai pedagogo filosofinis požiūris į vaiką kaip unikalią asmenybę, vertybės, kurios yra esminė viso ugdymo(si) šerdis, pagrindinės ugdymo(si) sampratos, požiūris į ugdymo programas bei jų realizavimą, į vienus ar kitus vaikų ugdymo metodus, būdus, į vaikų ugdymosi aplinką; *mano asmeninė vaiko ugdymo(si) teorija praktikoje* – teorijų ir požiūrių praktinis realizavimas bei praktikos refleksija, kuri padeda pedagogui dirbti efektyviau, nuolat pačiam save tobulinant; *kitų pedagogų vaiko ugdymo(si) teorijos* – domėjimasis kitų pedagogų teorinėmis idėjomis, ugdymo sistemomis, dalinimasis patirtimi ir diskusijos, sukeliančios „intelektinį nerimą“ (norą įsivertinti, pasidomėti naujovėmis ir pan.); *kitų pedagogų vaiko ugdymo(si) teorijos praktikoje* – tai kitų praktinės patirties rezultatų refleksija. Teoriją ir praktiką siejantis pedagogas geba į vaiką žiūrėti kaip į ugdymosi galią turintį subjektą.

Tam tikras neužtikrintumas, „intelektinis nerimas“, kylantis nuolat plėtojant *asmeninę vaikų ugdymo(si) teoriją*, yra teigiamas ženklas, – jis rodo konfliktą tarp senų ir naujų žinių, skatina paieškas, nuolatinį savęs tobulinimą. Gera teorija padeda tikslingai siekti geros praktikos.

Teorijos ir praktikos sandūroje išryškėjo kelios **į vaiką orientuotos pedagogikos kryptys**, kiekviena kurių pasižymi visa eile savitų požymių bei tam tikrais dėmesio centrais, ugdant vaiką.

1. *Humanistinė-demokratinė pedagogika*. Ši kryptis susiformavo kaip atsakas į bendruomenės siekį ugdyti vaiką demokratijai, vaikų grupę interpretuojant kaip demokratinę bendruomenę, pabrėžiant pedagogo demokratiško ugdymo stiliaus svarbą ir pan. Kita vertus, vaikas, veikiamas humanistinės psichologijos idėjų, vis aiškiau interpretuojamas kaip unikumas, turintis prigimtinių savybių bei saviraidos galią, pripažįstant jam tokias pat teises, kaip ir suaugusiajam⁴.

Galima išskirti kelis šios pedagogikos krypties raiškos praktikoje požymius: pagarba vaiko individualybei, savitumui, vaiko orumo saugojimas;

² Žr: Sommer, D., Samuelsson, I. P., Hundeide, K. *Child Perspectives and Children's Perspectives in Theory and Practice...*; Juodaitytė, A. Vaiko ir vaikystės sampratų genezės bruožai ir kontekstualizavimasis pedagogų mąstyme. *Pasaulis vaikui: ugdymo realijos ir perspektyvos*. Vilnius: VPU, 2006, p. 7–27; Neifachas, S. *Priešmokyklinio ugdymo sistemos valdymo funkcijų teorinis-prakseologinis kontekstualizavimasis Lietuvos švietimo politikos kaitos kontekstuose*. Daktaro disertacija. Šiaulių universitetas, 2010.

³ Hoban, G. F. *Teacher Learning for Educational Change*. USA, Philadelphia: Open University Press, 2002.

⁴ Žr. Dahlberg, G., Moss, P., Pence, A. *Beyond Quality in Early Childhood Education and Care*. London: Routledge Falmer, 2001; Blandford, S., Knowles, C. *Developing Professional Practice, 0–7*. London: Pearson Education Limited, 2009.

vaiko prigimties, jo poreikių, savito pasaulio pažinimo stiliaus pripažinimas;
vaiko teisių pripažinimas: teisė turėti savo poreikius, teisė reikšti savo nuomonę ir kt.;
vaiko aktyvumo ir dalyvavimo ugdymo(si) procese skatinimas, pripažįstant jį lygia-
teisiu partneriu suaugusiajam;

vaiko kaip savo gyvenimo ir ugdymosi eksperto suvokimas ir pripažinimas, sudarant
jam galimybę dalyvauti, sprendžiant visus su jo gyvenimu susijusius klausimus.

2. *Dialogo pedagogika*. Ši kryptis akcentuoja vaiko ir suaugusiojo sąveiką, vaikų sub-
kultūros kūrimo erdvę bei jos edukacinius ir sociokultūrinius kontekstus, suaugusiųjų
kultūros ir vaikų subkultūros sambūvį, t. y. konstruktyvų dialogą, būtiną ne tik sėkmin-
gos vaiko gerovės, bet ir ugdymosi sąlygą⁵. Pasak A. Juodaitytės, vaiko ir suaugusiojo
dialogo – kaip ugdymo esmės – samprata bei praktikavimas atveria suaugusiajam gali-
mybę pažinti vaikų subkultūras ir paskatinti vaikų saviraidą. Pedagogų taikomi vaikų
ugdymo metodai turėtų skatinti vaikus bendrauti, bendradarbiauti ir mokytis vienas iš
kito, iš pedagogo, iš kitų ugdymosi proceso dalyvių bei situacijų⁶. Dialogo pedagogikoje
akcentuojama:

vaiko saviraidą skatinantis konstruktyvus dialogas tarp vaiko ir tėvų, vaiko ir peda-
gogų, vaiko ir socialinės aplinkos; dėl to sukuriama ugdomoji erdvė grindžiama bendra
veikla socialiniais emociniais santykiais bei vertybėmis, skatinanti vaiko asmenybės raidą⁷;
dialogas tarp suaugusiųjų kultūros ir vaikų subkultūros, kurį taikant pabrėžiamas vaiko
požiūrio į pasaulį savitumas, jo kūrybinės raiškos rezultatų visavertiškumas, žaidimo
subkultūros fenomenologija ir kt.;

dialogo metodai ugdymo(si) procese: diskusija; bendradarbiavimas; mąstymas drauge ir
kt.; dialogas tarp vaikų „atsinešamo“ ir suaugusiųjų siūlomo ugdymosi turinio. (Remiantis
švietimo strategų idėjomis⁸, išskirti du ugdymo(si) turinio lygmenys: numatomas ugdy-
mo turinys ir įgyvendintas ugdymo turinys. Numatomas ugdymo turinys yra tas, kuris
teikiamas ugdymo programose, metodinėse rekomendacijose, vaikams skirtoje ugdymo
medžiagoje. Įgyvendintas ugdymosi turinys – tai, kas iš numatyto ugdymo turinio tapo
vaiko savastimi, jo pasiekimu. Šis ugdymo(si) turinys – tai ugdymosi procese susiliejęsi
asmeninė vaiko patirtis iš namų bei kitos aplinkos ir pagal programą numatyta įgyta
patirtis. Taigi apibūdinant ugdymo(si) turinio esmę, išryškunami du matmenys: „tai, ką
siūlo vaikas, ir ką siūlome vaikui, kad jis ugdytųsi numatytas vertybes, gebėjimus, įgytų
gyvenimiškos patirties“⁹);

⁵ Žr. Sommer, D., Samuelsson, I. P., Hundeide, K. *Child Perspectives and Children's Perspectives in Theory and Practice...*

⁶ Žr. Juodaitytė, A. Vaikystės pedagogo pasaulėžiūrinė koncepcija: „laisvojo“ ugdymo kontekstas. *Pedagogika*, 2004, nr. 70, p. 87–91.

⁷ Žr. Juodaitytė, A. Vaiko ir vaikystės sampratų genezės bruožai ir kontekstualizavimasis pedagogų mąstyme...; Neifachas, S. Priešmokyklinio ugdymo sistemos valdymo funkcijų teorinis-prakseologinis kontekstualizavimasis Lietuvos švietimo politikos kaitos kontekstuose....

⁸ Turima galvoje P. Gudyno ir E. Motiejūnienės idėjos.

⁹ *Metodinės rekomendacijos ikimokyklinio ugdymo programai rengti*. Vilnius, ŠAC, 2006, p. 39–40.

3. *Vaiko klausymosi pedagogika*. G. Dahlberg, P. Moss, A. Pence, sukūrę unikalią metodologiją ir atlikę mokslinį tyrimą, įtvirtino vaiko klausymosi pedagogikos kryptį¹⁰. Vaiko klausymosi autoriai vadina suaugusiųjų gilinimąsi į vaiko pasaulio matymą ir jo poreikių raišką. Pedagogas, kuris „girdi vaikų balsus“, geba pažvelgti į ugdymąsi iš vaiko perspektyvos. Mokslininkai ne tik pabrėžia vaiko klausymosi svarbą, bet ir pateikia svarbiausius vaiko klausymosi pedagogikos realizavimo būdus:

pedagogas „išsiklauso“ į skirtingais būdais reiškiamą vaiko pasaulio matymą: žodžiais, menine veikla, kūno kalba, žaidimu ar kitaip;

klausomasi pačių vaikų refleksijų;

ugdant vaikus remiamasi atsiskleidusia vaikų gyvenimiška patirtimi;

reflektuojamas kuriamų ugdymosi situacijų prasmingumas vaikui;

pedagogas jautrus vaikui, jo individualybei;

vaikai skatinami matyti, girdėti, suprasti vienas kitą.

Kiti vaiko ir vaikystės tyrinėtojai – J. Nagy's, J. Rodd – taip pat pabrėžia, kad kokybiškas mažų vaikų ugdymo procesas grindžiamas jų klausymosi pedagogika – vaikas dažniau stebimas, išklausomas, nei jam kalbama, nurodinėjama¹¹.

4. *Interpretacinė-kūrybiškumą skatinanti pedagogika*. Susivokus, kad bet kurios bendruomenės gyvybiškumą lemia kūrybos galią savyje atradusių ir išplėtojusių asmenybių veikla, didžiule vertybe laikomas vaiko kūrybiškumo žadinimas ir puoselėjimas. Kuriami šiuolaikiniai ugdymo modeliai, atveriantys erdvę vaikų kūrybai. Pavyzdžiui, Reggio Emilia sistemoje teigiama, kad vaikai geba save išreikšti šimtu kalbų. Visos bendruomenės pastangomis sudaromos sąlygos, padedančios vaikams save išreikšti kuo įvairiau, skirtingiau. Siekiama, kad pedagogo taikomi vaikų ugdymo(si) metodai skatintų jų saviraišką ir kūrybiškumą¹². Taikant interpretacinę, kūrybiškumą skatinančią pedagogiką:

ugdoma vaiko kūrybiška saviraiška „šimtu kalbų“;

pripažįstama ankstyvojo vaikų gabumų ugdymo svarba tolimesniam vaiko ugdymuisi ir gyvenimo sėkmei;

palaikoma kūrybiška vaikų veikla bei skatinamos pedagogo pasiūlytų idėjų savitos interpretacijos;

sudaromos galimybės vaikų kūrybai kartu su menininkais;

vaikų kūrybiškumas skatinamas ne tik per meninę veiklą, bet ir sprendžiant kasdienes problemas;

kuriama vaikų, pedagogų, bendruomenės kūrybiškumui palanki aplinka.

5. *Žaidimo pedagogika*. Vaikystės reiškinio tyrėjai pripažįsta, kad pedagogo taikomi vaikų ugdymo(si) metodai turėtų būti orientuoti į ugdymąsi žaidžiant. Vaiko žaidimas yra

¹⁰ Dahlberg, G., Moss, P., Pence, A. *Beyond Quality in Early Childhood: Education and Care*. London: Routledge Falme, 2001, p. 64–65.

¹¹ Žr.: Nagy, J. Knowledge – Based Society and Education: the Problem of Time. *Journal of Early Childhood Research*, 2003, vol. 1, no. 1; Rodd, J. *Leadership in Early Childhood*. 3rd edition. Maidenhead: Open University Press, 2006.

¹² Žr. Blandford, S., Knowles, C. *Developing Professional Practice, 0-7*. London: Pearson Education Limited, 2009.

visas jo gyvenimas, žaisti negalintis vaikas yra liūdnas, prislėgtas, pasyvus¹³. Žaisdamas vaikas atskleidžia savo pasaulį – norus, emocijas, pažinimo būdus, svajones. Praktikuojant žaidimo pedagogiką vaikai skatinami žaisti ne tik jiems įprastus judriuosius ar vaidmenų žaidimus, bet ir tokius, kaip euristinis žaidimas (žaisminga idėjų refleksija, ieškojimai ir atradimai, kūrybinės raiškos priemonių tyrinėjimas ir kt.).

Praktikuojant žaidimo pedagogiką:

pripažįstamas vaiko poreikis žaisti, o ne mokytis formaliais būdais;
vaiko žaidimas traktuojamas kaip jo gyvenimo ir natūralus ugdymosi būdas;
pedagogas sudaro vaikui sąlygas žaisti, kada jis nori ir kaip jis nori;
stebėdamas vaiko žaidimą, pedagogas turi galimybę perprasti jo unikalų pasaulį;
žaidimas skatinamas, siekiant praturtinti vaiko patirtį, pasiūlyti įdomių priemonių, sukurti iššūkio situacijas ir kt.

Daugelio į vaiką orientuoto ugdymo pedagogikos krypčių išsikristalizavimas rodo didelį mokslininkų dėmesį šiuolaikinei ugdymo sistemai.

TYRIMO PROBLEMA

Tyrimo problemą sukonkretina klausimai: ar pedagogai yra suvokę į vaiką orientuoto ugdymo(si) esmines idėjas? ar pedagogai siekia taikyti humanistinę-demokratinę, dialogo, vaiko klausymosi, interpretacinę-kūrybiškumą skatinančią, žaidimo pedagogiką? kurias pedagogikos kryptis pedagogai taiko dažniau, kurias rečiau?

Šių klausimų analizei buvo atlikti tyrimai: O. Monkevčienė ir kt. *Ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo turinio ir proceso kokybė*, 2009; O. Monkevčienė ir kt. *Ikimokyklinio ugdymo įvairovė: esama situacija ir visuomenės lūkesčiai*, 2008; E. Varnienė. *Klausymosi kultūra 5–7 metų amžiaus vaikų grupėse*, 2010.

Tyrimų tikslas: išsiaiškinti pedagogų požiūrį į humanistinės-demokratinės, dialogo, vaiko klausymosi, interpretacinės-kūrybiškumą skatinančios, žaidimo pedagogikos krypčių taikymą ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupėse.

Tyrimo metodai: *pedagogų anketinė apklausa internetu ir kontaktiniu būdu*. Pedagogų atranka atsitiktinė. Atrinkus ugdymo įstaigas pagal „Mokymo įstaigų registro duomenis“, buvo skambinama jų vadovams ir prašoma sutikimo dalyvauti tyrime. Vadovams sutikus, įstaigai buvo išsiunčiama elektroninė anketa. Išsiųsta 600, sugrįžo 501 anketa. Kaimo vietovėje, kur internetinio ryšio nebuvo, pedagogai buvo anketuojami kontaktiniu būdu. Buvo atrinktos skirtingo tipo įstaigos (lopšeliai-darželiai, darželiai, darželiai-mokyklos, ikimokyklinės ir priešmokyklinės grupės mokyklose; valstybinės ir privačios įstaigos) iš visų Lietuvos apskričių. Atliekant *Skirtingų pedagogikos krypčių raiškos ugdant vaikus stebėjimą*, buvo fiksuojamos situacijos, per kurias pedagogai skirtingoms pedagogikos kryptims taikė skirtingus ugdymo būdus. Vieno pedagogo stebėjimas truko 1 valandą.

¹³ Žr. Brock, A., Dodds, S., Jarvis, P., Olusoga, Y. *Perspectives on Play: Learning for Life*. Harlow: Pearson Education, 2009.

Tiriamųjų imtis: anketiniame tyrime dalyvavo 411 pedagogų iš Lietuvos ugdymo įstaigų, iš jų – 277 ikimokyklinio ir 144 – priešmokyklinio ugdymo pedagogai. Stebėti 234 pedagogai.

TYRIMO REZULTATAI

1. Pedagogų požiūris į skirtingų pedagogikos krypčių taikymą ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupėse.

Siekiant nustatyti, ar pedagogai (jų pačių nuomone) praktikuoja vaikų ugdymui *humanistinę-demokratinę pedagogiką*, buvo išskirti jos raiškos požymiai: vaiko unikalumo, individualumo pripažinimas; vaiko pasitikėjimo savimi stiprinimas; vaiko dalyvavimo pripažinimas ir skatinimas (teisė rinktis, siūlyti, atsisakyti, spręsti); vaiko iniciatyvos ir aktyvumo skatinimas drąsinant, giriant (1 lentelė).

Tyrimo duomenys rodo, kad humanistinę-demokratinę pedagogiką yra perpratę ir praktikuoja maždaug du trečdaliai pedagogų. Beveik visi pedagogai teigia, kad skatina vaikų aktyvumą ir dalyvavimą juos girdami, drąsindami. Tačiau vos pusė jų siekia išvystyti vaikų unikalumą bei individualumą (48,5 proc. ikimokyklinio ugdymo grupių pedagogų ir 52,5 proc. priešmokyklinio ugdymo grupių pedagogų) bei pripažįsta jiems teisę reikšti savo nuomonę (atitinkamai 55,1 proc. ir 51,8 proc.).

Taigi stebima tokia tendencija: dauguma pedagogų priskiria sau demokratinių santykių kūrėjų vaidmenį (skatinti vaikų dalyvavimą ir pan.), tačiau tik pusė pedagogų pripažįsta, jog vaikas taip pat yra lygiateisis demokratinių santykių grupėje kūrėjas (turintis savo nuomonę, teises ir pan.). Tai rodo, kad vaikas vis dar tik iš dalies pripažįstamas suaugusiajam lygiaverčiu veikėju edukacinėje erdvėje.

1 lentelė

Humanistinės-demokratinės pedagogikos krypties raiška ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupėse (pedagogų nuomonė)

Eil. nr.	Humanistinės-demokratinės pedagogikos raiškos požymiai	Ikimokyklinių grupių pedagogai, proc.	Priešmokyklinių grupių pedagogai, proc.
1	Pedagogas pripažįsta vaikų unikalumą, jų veiklos individualumą	48,6	52,5
2	Pedagogas siekia vaikų pasitikėjimo savimi	62,3	73,8
3	Pedagogas pripažįsta vaikų laisvę rinktis, veikti, siūlyti, atsisakyti	55,1	51,8
4	Pedagogas vaikų aktyvumą ir dalyvavimą skatina juos drąsindamas, girdamas	89,1	91,5
	Humanistinės-demokratinės pedagogikos raiškos požymių vidurkis	63,8	67,4

Aiškinantis, ar pedagogai (jų pačių nuomone) praktikuoja *dialogo pedagogiką*, buvo išskirti jos raiškos ugdant vaikus požymiai: ar pedagogas siekia geranoriško vaikų tarpusavio dialogo; ar jis skatina vaikus kalbėtis, diskutuoti, tartis; ar praktikuoja ugdymo formas (pvz., veiklą grupelėmis), skatinančias dialogą. Šie požymiai rodo, kad pedagogas siekia dialogo tarp vaikų. Kiti du požymiai – ar pedagogas praktikuoja partnerystę su vaikais; ar priima jų sumanymus bei pats kuria ugdymosi situacijas – rodo, ar pats pedagogas siekia dialogo su vaikais (žr. 2 lentelę).

Tyrimo duomenys rodo, kad dialogo pedagogiką taip pat praktikuoja apie du trečdaliai pedagogų, tačiau duomenys atskleidžia tas pačias tendencijas. Apie keturi penktadaliai pedagogų skatina dialogą tarp vaikų, siekia gero mikroklimato grupėje, t. y. geba išvilgti *vaikų perspektyvą* ugdymo(si) procese. Daug sunkiau pedagogams konstruoti ugdymąsi iš *vaiko perspektyvos*, t. y. patiems siekti dialogo su vaikais, taip geriau suvokiant vaikų norus, patirtį, pažinimo būdus. Ypač sunku pedagogams pripažinti, kad kuriant edukacinę erdvę reikia siekti dermės tarp vaikų sumanymų ir pedagogo pasiūlymų vaikų veiklai. Tai supranta ir praktikuoja vos pusė pedagogų.

2 lentelė

Dialogo pedagogikos krypties raiška ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupėse (pedagogų nuomone)

Eil. nr.	Dialogo pedagogikos raiškos požymiai	Ikimokyklinių grupių pedagogai, proc.	Priešmokyklinių grupių pedagogai, proc.
1	Pedagogas siekia geranoriško vaikų dialogo grupėje	57,9	63,8
2	Pedagogas skatina vaikus kalbėtis, diskutuoti, tartis	81,2	86,9
3	Praktikuojama vaikų dialogą skatinanti veikla grupelėmis	85,6	89,4
4	Pedagogas veikia kartu su vaikais kaip partneris	70,8	59,9
5	Pedagogas siekia dermės tarp vaikų sumanymų ir ugdymo(si) situacijų sudarymo	48,6	56,7
	Dialogo pedagogikos raiškos požymių vidurkis	68,8	71,4

Vaiko klausymosi pedagogikos praktikavimą rodo: pedagogo siekis atpažinti vaiko norus, interesus, pomėgius ir į juos atsižvelgti, ugdant vaikus; vaikų skatinimas kalbėti ir įsiklausymas, ką jie sako; įsiklausymas į vaikų pageidavimus, sudarant dienotvarkę, planuojant veiklą; vaiko įsivertinimo praktikavimas (žr. 3 lentelę).

Tyrimo duomenys rodo, kad vaiko klausymosi pedagogiką praktikuoja mažiau nei pusė pedagogų (40 proc. ikimokyklinio ugdymo grupių ir 48,9 proc. priešmokyklinio ugdymo grupių). Apie du trečdaliai pedagogų stengiasi išsiaiškinti, ko reikia vaikui, skatina vaikus kalbėti bei jų klausosi, tačiau tik tam, kad po to patys nuspręstų, kaip organizuoti ugdymą. Tik dešimtadalis pedagogų tiesiai klausia vaikų, ką jie norėtų veikti (7,25 proc. ikimokyklinio ugdymo grupių ir 14 proc. priešmokyklinio ugdymo grupių pedagogų) bei skatina įsivertinti, ko jie išmoko, ar patiko mokytis ir kt. (atitinkamai 13 ir 31,9 proc.). Jie stengiasi įsiklausyti į vaikus, atpažinti tai, kas jiems prasminga, ir konstruoti ugdymą iš vaiko perspektyvos.

Ikimokyklinių grupių pedagogai rečiau, nei priešmokyklinių grupių pedagogai, taiko vaiko klausymosi pedagogiką: tai galėtų reikšti, kad mažesniai vaikui suaugusieji nepripažįsta teisės pačiam spręsti, ko jam reikia.

3 lentelė

Vaiko klausymosi pedagogikos krypties raiška ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupėse (pedagogų nuomonė)

Eil. nr.	Vaiko klausymosi pedagogikos raiškos požymiai	Ikimokyklinių grupių pedagogai, proc.	Priešmokyklinių grupių pedagogai, proc.
1	Pedagogas siekia atpažinti vaikų norus, interesus, pomėgius ir atsižvelgti į juos ugdymo procese	72,1	72,4
2	Pedagogas skatina vaikus kalbėti, parodydamas, kad jų klausosi	67,6	77,3
3	Vaikų dienotvarkę ir ugdymo planus pedagogas sudaro kartu su vaikais, įsiklausydamas į jų pageidavimus	7,3	14,1
4	Vertinant ugdymo(si) rezultatus, taikomas vaiko įsivertinimas	13,1	31,9
	Vaiko klausymosi pedagogikos raiškos požymių vidurkis	40,0	48,9

Siekiant nustatyti, ar pedagogai (jų nuomone) praktikuoja *interpretacinę-kūrybiškumą skatinančią pedagogiką*, buvo išskirti tokie jos raiškos ugdant vaikus požymiai: pedagogas palaiko vaikų sumanymus ir padeda juos išplėtoti; jis pasiūlo vaikams kūrybiškų idėjų veiklai; kuria vaiko saviraišką skatinančią aplinką; siekia plėtoti vaikų gabumus (žr. 4 lentelę).

Interpretacinės-kūrybiškumą skatinančios pedagogikos krypties raiška ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupėse (pedagogų nuomonė)

Eil. nr.	Interpretacinės-kūrybiškumą skatinančios pedagogikos raiškos požymiai	Ikimokyklinių grupių pedagogai, proc.	Priešmokyklinių grupių pedagogai, proc.
1	Pedagogas palaiko vaikų sumanymus, padeda juos išplėtoti	60,7	65,5
2	Pedagogas pasiūlo kūrybiškų idėjų vaikų veiklai	62,5	64,8
3	Pedagogas kuria vaiko saviraišką skatinančią aplinką	67,2	78,2
4	Pedagogas siekia plėtoti vaikų gabumus	63,9	78,9
	Interpretacinės-kūrybiškumą skatinančios pedagogikos raiškos požymių vidurkis	63,5	71,8

Tyrimo duomenys rodo, kad apie du trečdaliai pedagogų (63,5 proc. ikimokyklinio ugdymo grupių ir 71,8 proc. priešmokyklinio ugdymo grupių) nuolat taiko šią pedagogikos kryptį. Kūrybinė saviraiška leidžia vaikui atsiskleisti „šimtu kalbų“, o pedagogui – geriau suvokti vaikų subkultūrą.

Žaidimo pedagogikos praktikavimą rodo: žaidimo, kaip pagrindinio vaikų ugdymosi būdo, praktikavimas; žaidimą skatinančios aplinkos sudarymas; vaiko pasiekimų vertinimas, stebint žaidžiantį vaiką (žr. 5 lentelę).

Tyrimo duomenys rodo, kad žaidimo pedagogiką praktikuoja apie keturi penktadaliai pedagogų, t. y. daugiausia. Pozityvi tendencija yra ta, kad žaidimą vaikų ugdymosi pagrindu pripažįsta ir priešmokyklinių grupių pedagogai (78,4 proc.), ne tik ikimokyklinių grupių pedagogai (74,8 proc.). Vaikų žaidimas kaip natūralus jų ugdymosi būdas leidžia perprasti vaikų pasaulio ypatumus, prasmes, t. y. pažvelgti į ugdymą iš *vaikų perspektyvos*.

Žaidimo pedagogikos krypties raiška ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupėse (pedagogų nuomonė)

Eil. nr.	Žaidimo pedagogikos raiškos požymiai	Ikimokyklinių grupių pedagogai, proc.	Priešmokyklinių grupių pedagogai, proc.
1	Pedagogas praktikuoja vaikų ugdymą žaidimu	79,4	71,8
2	Pedagogas kuria vaiko žaidimą skatinančią aplinką	67,2	78,2
3	Vaiko pasiekimų vertinimui taiko žaidimų stebėjimą ir fiksavimą	77,8	85,1
	Žaidimo pedagogikos raiškos požymių vidurkis	74,8	78,4

2. Skirtingų pedagogikos krypčių raiška ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupėse

Siekiant įvertinti, kurias pedagogikos kryptis pedagogai praktikuoja ikimokyklinio bei priešmokyklinio ugdymo grupėse, jų veikla buvo stebima. Vieno pedagogo stebėjimas truko 1 valandą. Bandyta įvertinti skirtingų pedagogikos krypčių raišką vaikų ugdymo praktikoje. Šis tyrimas leidžia nustatyti, ar pedagogai tik supranta į vaiką orientuoto ugdymo(si) pedagogiką, ar ją ir praktikuoja. Vienos iš pedagogikos krypčių – vaiko klausymosi pedagogikos – raiška nebuvo stebėta.

6 lentelė

Skirtingų pedagogikos krypčių raiška ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupėse (pedagogų, kurių grupėse užfiksuotos raiškos situacijos, procentinis santykis)

Eil. nr.	Pedagogikos kryptys	Ikimokyklinių ir priešmokyklinių grupių pedagogai, proc.
1	Humanistinės-demokratinės pedagogikos raiškos situacijos	72,4
2	Dialogo pedagogikos raiškos situacijos	53,1
3	Interpretacinės-kūrybiškumą skatinančios pedagogikos raiškos situacijos	71,4
4	Žaidimo pedagogikos raiškos situacijos	71,8

Pateikti duomenys rodo, kad tie pedagogai, kurie orientuojasi į šiuolaikinį į vaiką orientuotą ugdymą(si), dažniausiai praktikoje taiko jas atitinkančias pedagogikos kryptis. Humanistinės-demokratinės, interpretacinės-kūrybiškumą skatinančios, žaidimo pedagogikos raiškos situacijos užfiksuotos daugiau nei dviejų trečdalių pedagogų darbe (atitinkamai 72,4, 71,4 ir 71,8 proc.). Panašus procentinis santykis pedagogų pabrėžė, kad šios krypties pedagogiką realizuoja savo grupėse. Tiesa, vienus šių pedagogikos krypčių būdų pedagogai taikė dažniau, kitus – rečiau.

Kita vertus, dialogo pedagogiką pedagogai praktikuoja rečiau (53,1 proc. pedagogų), nei teigia, kad tai realizuoja grupėje (teigia 68,8 proc. ikimokyklinio ugdymo grupių ir 71,4 proc. priešmokyklinio ugdymo grupių pedagogų). Šioje srityje pedagogai dar nėra atradę ir įvaldę efektyvių praktinių būdų.

IŠVADOS

Vaiko kaip visavertės asmenybės bei lygiavertčio socialinio veikėjo, kuriant edukacinę erdvę, samprata paskatino į vaiką orientuoto ugdymo paradigmos atsiradimą. Pastarąjį dešimtmetį intensyviai besiplėtojanti ugdymo konstravimo iš vaiko perspektyvos teorija bei praktika išryškino visą eilę šių sampratą atitinkančių pedagogikos krypčių: humanisti-

nės-demokratinės, dialogo, vaiko klausymosi, interpretacinės-kūrybiškumą skatinančios, žaidimo pedagogikos kryptis. Šių pedagogikos krypčių dėmesio centre – humanistinėmis vertybėmis grindžiama, tačiau skirtingais būdais konstruojama, vaiko asmenybės tapsmą skatinanti edukacinė erdvė.

Ugdymo(si) erdvės konstravimas iš vaiko perspektyvos galimas tik gerai suvokus vaiko ir vaikystės reiškinį, pripažįstant vaiko saviraidos galią, vaiką kaip socialinio lauko veikėją. Vertybių kaita yra ilgas ir sudėtingas procesas. Todėl šalyje, nepaisant švietimo strategų raginimo ugdymą organizuoti iš vaiko perspektyvos, pedagogų praktinė veikla yra skirtinga. Stebima tendencija, kad į ugdymą vis dar žiūrima iš pedagogo perspektyvos. Tačiau pedagogų vaidmuo jau pakitęs. Pedagogai nėra linkę tiesiogiai nurodinėti, diktuoti, perduoti žinias. Tačiau dauguma pedagogų priskiria sau pagrindinį edukacinės erdvės kūrėjų vaidmenį, ir tik pusė jų pripažįsta, jog vaikas taip pat yra lygiateisis šios erdvės kūrėjas (turintis savo nuomonę, teises ir pan.). Kita vertus, pedagogai teigia, kad stengiasi nustatyti vaikų poreikius ir į juos atsižvelgti, tačiau nesudaro galimybės patiems vaikams tuos poreikius išreikšti. Atskirų pedagogikos krypčių raiškos požymių analizė taip pat leidžia teigti, kad pedagogai labiau orientuoti pažinti vaikų perspektyvą ir į ją atsižvelgti, ugdant vaikus, nei ugdymą iš esmės konstruoti iš vaiko perspektyvos. Taigi vaikas vis dar tik iš dalies pripažįstamas kaip suaugusiajam lygiavertis veikėjas edukacinėje erdvėje.

Pedagogų požiūrio ir pedagogikos krypčių raiškos jų praktiniame darbe palyginimas leidžia daryti išvadą, kad geras teorinis ugdymo iš vaiko perspektyvos ir vaikų perspektyvos supratimas garantuoja gerą praktinį jo realizavimą.

Plėtojant tolimesnius šios krypties mokslinius tyrimus, reikėtų plačiau teoriškai aprašyti visas išsikristalizavusias pedagogikos kryptis, išryškinti jų esminius skirtumus ir panašumus. Būtų tikslinga sudaryti platų pedagogikos krypčių požymių aprašą ir organizuoti specialų tyrimą jų sampratai ir raiškai praktikoje įvertinti.

CHILD-CENTERED EDUCATION: TRENDS IN PEDAGOGY

Summary

The article presents a conception of child-centered education, with theoretically-grounded peculiarities from the perspective of a child.

The article presents an overview of the key trends of this educational approach and highlights the most significant ones. The theoretically-underpinned analysis of the following trends is presented: humanistic-democratic, dialogic, child-listening, interpretive-creativity inducing, game pedagogy. An evaluation of the major manifestation features of these pedagogical trends, also the opinions of pedagogues about the significance and possibilities of application in their educational practice are given. For this purpose, a secondary analysis of the research data was carried out, which allowed to compare the data observed and pedagogues' views on the implementation of these pedagogical trends in practice.

Keywords: child-centered education, child education perspective, pedagogical trends, pre-school education, pre-primary education.

DIALEKTOLOGIJOS KURSO VIETA UGDANT GIMTAJĄ KALBĄ VIDURINĖJE MOKYKLOJE

SANTRAUKA

Dabartinė bendrinė lietuvių kalba yra per tūkstantmečius besivysčiusios kalbos rezultatas. Senosios kalbos supratimas padeda geriau suprasti ir dabartinę kalbą. Šiandien vis labiau į pasyviąją kalbos vartoseną traukiasi tarmės, vis mažiau girdime garsinių tarmių tekstų radijo, televizijos laidose. Suprantama, kad viešumoje tarmių vartojimą apriboja tai, kad ne visi Lietuvos gyventojai tarminius tekstus gali suprasti. Vis dėlto neturėtų kilti abejonių, kad su tarmėmis mokykloje supažindinti būtina, – tarmės yra labai svarbi Lietuvos kultūros dalis.

Straipsnyje aptariama keletas su tarmių mokymu pagrindinėje mokykloje susijusių aspektų, svarstoma, kas lituanistui turėtų būti svarbu, supažindinant mokinius su tarmėmis, kaip tarminiai tekstai ir tekstai apie tarmę galėtų padėti formuoti mokinių kalbinius gebėjimus.

Straipsniu siekiama aptarti, kiek dėmesio tarmėms skiriama vidurinėje mokykloje mokant gimtosios kalbos, atkreipti dėmesį į tarmių mokymo ir mokymosi ypatumus.

Esminiai žodžiai: bendrinė kalba, tarmės, vidurinė mokykla, kalbiniai gebėjimai.

IVADAS

Šiuolaikiniame sparčiai modernėjančiame pasaulyje, informacinių technologijų ir kompiuterijos amžiuje į pasyviąją vartoseną pasitraukia patys savičiausi, įdomiausi, netikėčiausi, išraiškingiausi tarmių ir bendrinės kalbos žodžiai, kalba darosi knygiška, sustabarėja sintaksinės konstrukcijos, kinta visa gramatika. Dabartinė bendrinė lietuvių kalba yra per tūkstantmečius besivysčiusios kalbos rezultatas. Senosios kalbos supratimas padeda geriau suprasti ir dabartinę kalbą. Suprantama, kad istorinė gramatika buvo ir bus lingvistų tyrinėjimo objektas, tačiau mokyklinėje praktikoje suprasti kalbos gyvybingumo, šmaikštumo, prasmingumo ištakas galėtų padėti tarmės. Šiandien vis labiau į pasyviąją mokinių ir mokytojų, filologinių studijų studentų kalbos vartoseną traukiasi tarmės, vis mažiau girdime garsinių tarmių tekstų radijo, televizijos laidose. Žinoma, kad viešumoje tarmių vartojimą apriboja tai, kad ne visi Lietuvos gyventojai tarminius tekstus gali suprasti. Neretai tarmiški posakiai netgi laikomi kalbos klaidomis. Tarmės dažnam miesto (deja, ir ne tik miesto) mokiniui asocijuojasi su prasta kalba, kaimietišku intelektu ir kitais neigiamais dalykais. Taip mąstoma ir dėl informacijos trūkumo, ir dėl nenoro pasidomėti savo gimtosios vietos tarme, ir dėl daugelio kitų įvairių socialinių, kultūrinių priežasčių. Neretai kyla klausimų, ar mokykloje reikia nagrinėti tarmes, aiškintis, kokios jų skiriamosios ypatybės. Ne tik kalbininkai, bet ir tie, kurie domisi lietuvių kalba, žino apie lietuvių kalbos tarmes,

atpažįsta jas pagal esminius jų skiriamuosius požymius. Mokiniai, keliaudami po Lietuvos regionus, dar turi galimybių išgirsti tarminį kalbėjimą, todėl neturėtų kilti abejonių, kad su tarmėmis mokykloje supažindinti būtina, – tarmės yra labai svarbi Lietuvos kultūros dalis. Taip pat paminėtina, kad pastaruoju metu padidėjo dėmesys tarmėms mokykloje, leidžiama mokomųjų knygų serija Lietuvių kalbos tarmės mokyklai¹.

Tarmių problemoms vidurinėje mokykloje skiriama nedaug laiko. Ir tai suprantama: ugdymo turinys labai platus, ir viską detalai išanalizuoti trūksta laiko. Kadangi tarmių tikslingiausia mokyti yra tarminėje aplinkoje (manoma, kad priešingu atveju tai yra formalus tarmių ypatybių išmokimas), miestų mokyklose joms dažnai visiškai neskiriama laiko arba pasitenkinama formaliu supažindinimu. Vis dėlto tarmės galėtų rasti sau prideramą vietą ir lietuvių kalbos pamokose, ir popamokinėje veikloje.

Šiame straipsnyje norėčiau aptarti keletą su tarmių mokymu pagrindinėje mokykloje susijusių aspektų, pasvarstyti, kas lituanistui turėtų būti svarbu supažindinant mokinius su tarmėmis, kaip tarminiai tekstai ir tekstai apie tarmę galėtų padėti formuoti mokinių kalbinius gebėjimus.

Straipsnio tikslas – aptarti, kiek dėmesio tarmėms skiriama vidurinėje mokykloje mokant gimtosios kalbos, atkreipti dėmesį į tarmių mokymo ir mokymosi ypatumus.

Tyrimo objektas – pagrindinės mokyklos lietuvių gimtosios kalbos programos.

Tyrimo metodas – analitinis aprašomasis.

Aptariama problema nėra išsamiai nagrinėta lietuvių kalbos didaktų, daugiau dėmesio skiriama pačių tarmių tyrimams.

MOKYTOJO IR MOKINIŲ NUOSTATŲ FORMAVIMAS

Kad tarmių mokymas ir mokymasis būtų sėkmingas ir prasmingas, labai svarbu formuoti teigiamas mokytojų ir mokinių nuostatas tarmių atžvilgiu. Profesorius Aleksas Girdenis ir kiti kalbininkai² apie lituanisto priedermę tarmių atžvilgiu yra nemažai rašę ir diskutavę.

Pirma, kas, profesoriaus manymu, yra svarbu, tai pakantumas: mokytojui lituanistui turi būti brangi visa lietuvių kalba, visos jos atmainos, ne tik knyginė. Mokytojas, nemokantis tarmės arba pakliuvęs dirbti ne į savo tarmės vietovę, neturėtų viešai stebėtis neįprasta kalba. Neturėtų jo gąsdinti ir tai, kad ne visada gerai viską supras. Suvokimas, kad mokiniai kalba tokia pat gera kalba kaip ir bendrinė, yra labai svarbus. Mokytojui lituanistui patartina susipažinti su darbo vietos tarme kiek galima geriau, kiek įmanoma, ja remiantis mokyti bendrinės kalbos.

¹ Žr.: *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai: mokomoji knyga*. Sud. R. Bacevičiūtė, D. Mikulėnienė, V. Salienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; *Vakarų žemaičiai: mokomoji knyga*. Sud. J. Bukantis, A. Leskauskaitė, V. Salienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; *Rytų aukštaičiai vilniškiai: mokomoji knyga*. Sud. V. Kardelis, D. Kardelytė-Grinevičienė, V. Salienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010; *Rytų aukštaičiai uteniškiai: mokomoji knyga*. Sud. R. Rinkauskienė, R. Bacevičiūtė, V. Salienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.

² Plačiau žr. *Visa lietuvių kalba!* [Pokalbis apie tarmių reikšmę, kalbėjosi Z. Babickienė]. *Švietimo naujovės*, 1997, nr. 10, p. 13–18.

Kita vertus, mokytojai, jeigu yra tos pačios tarmės atstovai kaip ir jų mokiniai, turėtų rasti laiko su mokiniais pasikalbėti tarmiškai. Pasirinkę neoficialią situaciją ir bendraudami tarmiškai mokytojai pratins mokinius skirti, kur tinka kalbėti tarmiškai, o kada reikia laikytis bendrinės kalbos normų. Jeigu mokytojas moka kitą, ne mokinių vartojamą, tarmę, taip pat turėtų ieškoti būdų, kaip pristatyti savo tarmę, pasiaiškinti, kaip daiktai ar reiškiniai vadinami jo ir mokinių tarmėse (pvz., bendrinės kalbos žodis *miega* aukštaičių tarmėje reiškia veiksmažodį *miegoti*, o žemaičių tarmėje – *aruodą*; bendrinės kalbos žodis *malka* aukštaičių tarmėje reiškia *medžio pliauską*, o žemaičių tarmėje – *krūvą*; bendrinės kalbos žodis *grobai* aukštaičių tarmėje reiškia *šonkauliai*, o žemaičių tarmėje – *žarnas*).

Kalbant apie tarmes svarbiau, nei kalbant apie kitus kalbos dalykus, stengtis kaip galima labiau sudominti mokinius. Pavyzdžiui, kalbant apie tarmių skirstymą, derėtų paaiškinti, iš kur atsirado aukštaičių ir žemaičių vardai³: vienas tokių aiškinimų yra, kad žemaičių vardas sietinas su žeme. Taip pat pravartu papasakoti mokiniams istorijų, kaip skirtingų tarmių atstovams kartais būna sunku susikalbėti tarpusavyje, nes jie skirtingai vadina tuos pačius daiktus ar reiškinius⁴.

Taigi tarminėje aplinkoje į bendrinę kalbą ir tarmę žiūrėtina kaip į du tos pačios kalbos stilius – oficialųjį, viešąjį, ir buitinį – ir reikėtų labai drausmingai juos skirti bei vartoti.

KALBOS TAISYKLIŲ MOKYMAS(IS) GIMTOSIOS TARMĖS PAGRINDU

Kalbininkų seniai įrodyta, kad gerai mokyti lietuvių bendrinės kalbos, nieko nežinant apie tą tarmę, beveik neįmanoma – galima net susidurti su visokiausiais nesusipratimais ir, ko ypač reiktų vengti, neteisingu keliu nukreipti mokinių, kurie moka tarmę ir gali ja pasiremti, kalbinį mąstymą.

Tarmių išmanymas gali užbėgti klaidoms už akių: pvz., šiaurės žemaičiams telšiškams ir kai kuriems aukštaičiams sunku išmokti ilgųjų ir trumpųjų balsių rašybą, kadangi nekirčiuotame skiemenyje jie ten trumpėja: mokiniai tik vizualiai, iš knygų ir jiems neinformatyvių pratimų galės įsiziūrėti, kurie žodžiai rašomi su ilgaisiais balsiais. Prisiminus tarmės ypatybes, atkreipus dėmesį į kirčiuotą skiemenį (žemaičių tarmės kirčiuotame skiemenyje ilgieji *y, ū* tariami kaip *y, ū*, o vietoj bendrinės kalbos trumpųjų *i, u* dažniausiai tariami garsai, panašūs į *é, o* – plg. *gyvs, grūc* ir *vėsos* „visas“, *roda* „rudo, rudą“), mokiniai nesunkiai įsimins rašybos normas. Jei mokinių gimtoji rytų ar pietų aukštaičių tarmė, jiems pravartu paaiškinti, kaip galima išmokti rašyti *q, ę*: *žūsis* – *žąsis, šūla* – *šąla*.

Vietinė tarmė dažnai padeda mokyti(s) ir kirčiavimo: pereiti prie taisyklingos bendrinės kalbos iš bet kurios tarmės yra daug lengviau, negu iš miestų žargoninės kalbos, nes tarp tarmės ir bendrinės kalbos yra susiformavę tam tikri santykiai⁵.

³ Plačiau žr. Grinaveckis, V. Dėl žemaičių vardo kilmės. *Kalbotyra*, 1968, t. 19, p. 45–50.

⁴ Plačiau žr. Rinkauskienė, R. Keletas patarimų dėl dialektologijos pamokų vidurinėje mokykloje. *Žmogus ir žodis*, t. 1, Vilnius: VPU I-kla, 2002, p. 66–68.

⁵ Žr. Grinaveckis, V. Gimtosios tarmės kirčiavimo tyrinėjimo pagrindai (Apie mokyklos lietuvių kalbos būrelio darbą). *Lietuvių kalba mokykloje, 1 knyga*. Sud. V. Drotvinas. Kaunas: Šviesa, 1983.

Todėl tarmių mokyti svarbu ir per lietuvių kalbos pamokas. Kelias pamokas tarmėms privalu skirti visose mokyklose, nesvarbu, ar jos yra tarminėje aplinkoje, ar tai didžiųjų miestų mokyklos, kur susirenka mokiniai, nemokantys ir dažniausiai net negirdėję jokios tarmės. Mokiniai turėtų būti supažindinami, kaip skirstomos tarmės, kokios jų pagrindinės ypatybės. Labai svarbu, kad mokiniai girdėtų autentiškų įrašų. Taip jie galėtų būti skatinami domėtis savo (tėvų, senelių) šneka, mokytis užrašyti tarmių faktus iš vyresnių žmonių. Minėtame R. Rinkauskienės straipsnyje pateikiamos informatyvios schemos ir lentelės, todėl jomis rekomenduotina naudotis, mokant dialektologijos. Mokant konkrečių tarmių, be abejo, remiamasi jų ypatybių analize ir tarminiais tekstais. Tarminėje aplinkoje mokant kalbos tarmės padeda mokytis kirčiavimo bei rašybos, todėl tikslinga, kad mokiniai nuolat remtųsi savo tarme.

KIEK IR KADA REIKIA MOKYTI(S) TARMIŲ VIDURINĖJE MOKYKLOJE

Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose⁶ apibūdinant gimtosios kalbos paskirtį teigiama, kad „nagrinėdami savo tautos ir kitų tautų literatūrinį kultūrinį palikimą, pažindami kalbą kaip socialinį ir kultūrinį reiškinį, mokiniai suvokia istorinės atminties, tradicijų, gimtosios kalbos vertę, asmeninio indėlio į kultūros kūrimo prasmę“ (p. 459). Formuluojuant dalyko uždavinius, pabrėžiama siekiamybė, jog mokiniai gerbtų savo šalies ir tautos kultūros tradicijas (p. 460), pažintų kalbą ir literatūrą kaip tautos kultūros dalį (p. 463). Mokymo programos turinyje nedaug dėmesio skiriama tarmėms, tačiau pateikiama temų, kurias analizuojant būtų galima kalbėti apie tarmes ir ypač vietos tarmę. Čia pateikiamos kelios turinio apimčių, nurodomų programoje, temos, sietinos su mokinių tarme.

Klasės	Temos, sietinos su tarme
5–6	Pasakų, liaudies dainų, mitų, sakmių, padavimų skaitymas ir analizė Susipažindinimas su mokiniams aktualių vardų, pavardžių, vietovardžių kilme, kelių dalykų liaudiškų ir mokslinių paaiškinimų aptarimas Bandymai tyrinėti kalbą: rinkti ir užrašyti kalbos duomenis nurodytu aspektu
7–8	Nagrinėdami rašytinio šaltinio pavyzdį mokiniai aptaria senosios ir dabartinės kalbos skirtumus, kalbasi apie tai, kaip ir kodėl kinta kalba, diskutuoja apie naujų žodžių įsitvirtinimą kalboje
9–10	Bendrinės kalbos formavimosi, pagrindinių kalbos tyrėjų ir ugdytojų darbų reikšmės aptarimas Tarmės įrašų klausymasis Susipažinimas su lietuvių kalbos tarmėmis, gyvenamosios vietos tarmės santykio su bendrine kalba aptarimas Mokymasis tirti kalbą: numatyti tikslą, hipotezę, šaltinius, darbo būdus, suplanuoti tyrimą, surinkti medžiagą, analizuoti, apibendrinti, daryti išvadas, pristatyti rezultatus

⁶ Žr. Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Vilnius: ŠAC, 2008.

2002 m. lietuvių gimtosios kalbos programoje 11–12 klasei⁷ kreipiamas dėmesys į tai, kad mokiniai suvoktų kalbą kaip nuolat kintantį reiškinių, suprastų kalbos funkcijas, įžvelgtų kalbos ryšį su tautos kultūros tradicijomis; pažintų kūrybines kalbos galimybes, suvoktų estetinę kalbos funkciją, puoselėtusi kalbos individualumą (p. 61–62). Šiose klasese tarmių analizei tinkamos temos galėtų būti šios: tautos pasaulėjautos, materialinės ir dvasinės kultūros išraiška kalboje; kalbos tyrimo darbai, susiję su regiono ir mokinių, mokytojų interesais. Nederėtų pamiršti ir per literatūros pamokas nagrinėjamų grožinių kūrinių, kurių autoriai nevengė tarminės leksikos savo kūryboje. 2011 m. paskelbtoje lietuvių kalbos programoje 11–12 klasei⁸ apie tarmes nekalbama, tačiau mokytojas galėtų rasti galimybių remtis tarme ugdydamas sakytinę kalbą, nagrinėdamas klausomus tekstus.

Svarbiausi tarmių (dialektologijos) mokymo tikslai mokykloje galėtų būti tokie: 1) aptarti tarmių svarbą bendrinės kalbos formavimuisi; 2) susipažinti su svarbiausiomis tarmių fonetinėmis, leksinėmis, gramatinėmis ypatybėmis; 3) mokytis tinkamai vertinti tarminį kalbėjimą; 4) ugdytis supratimą, kad tarmės turtina bendrinę kalbą ir todėl yra saugotinos; 5) gilinti gimtosios kalbos pažinimą⁹. Mokant tarmių tikslinga kuo daugiau klausytis tarminių įrašų. Įrašų klausymas turėtų būti tikslingas, t. y. mokiniai prieš klausymą turėtų žinoti užduotis, pvz., nustatyti teksto tarmę, aptarti leksines ypatybes ir kt. Taip jie galėtų būti skatinami domėtis savo (tėvų, senelių) tarme, mokytis užrašyti tarmių faktus iš vyresnių žmonių.

Mokant tarmių derėtų remtis ne tik tarminiais tekštais bei jų analize, bet ir tekštais apie tarmes, apie jų svarbą. Viena vertus, tokie tekstai paskatintų mokinių domėtis tarme, supažindintų su kalbininkų, visuomenės veikėjų ir kitų asmenų požiūriu į tarmes. Kita vertus, tai skatintų mokinius diskutuoti, reikšti savo nuomonę, mokytų argumentuoti, įtikinti, sudominti, t. y. padėtų realizuoti svarbius kalbos ugdymo tikslus: tekstai apie tarmes gali būti puiki mokomoji medžiaga ugdant mokinių sakytinę kalbą, mokant rengti pranešimus, rašant referatus ir atliekant kitus kalbos ugdymo darbus. Mokant konkrečių tarmių, be abejo, remiamasi jų ypatybių analize ir tarminiais tekštais.

MOKYMO(SI) METODAI IR MOKOMOSIOS MEDŽIAGOS PATEIKIMAS

Tiek mokant bet kurio kalbos dalyko, tiek ir mokant tarmių, taikytini įvairūs mokymo(si) metodai ir būdai bei pateiktinos kuo įvairesnės užduotys. Derėtų vengti pasyvaus mokymo(si) metodų, pvz., konspektavimo ar vadovėlinės medžiagos skaitymo be papildomų tikslinių užduočių. Tokie metodai skatina tik žinių reprodukavimą, bet neskatina mąstymo. Pirmiausia taikytini metodai, skatinantys mokinių domėtis nagrinėjamu dalyku, mokantys dirbti su pateikiamu tekstu (ir tarminiu, ir apie tarmes). Pamokose galima naudoti tokius metodus, kaip *tinklas*, *struktūrinio dėliojimo technika*, *klausinėjimo*, *pamąstykite – pasiskirstykite poromis – pasidalykite, ekspertų – mozaikinės grupės, minčių*

⁷ Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai XI–XII klasėms. Vilnius: ŠAC, 2002.

⁸ Prieiga per internetą: <www.upc.smm.lt/veikime/turinys>.

⁹ Plačiau apie tai žr. Saliėnė, V., Smetona, A. *Lietuvių kalba IX–X klasėms. Mokytojo knyga*. Vilnius: Tyto alba, 2009, p. 80–84.

lietus, vaidmenų atlikimas, dvigubas dienoraštis ir kitus įvairius su skaitymo ir rašymo veikla susijusius metodus. Kiek mokiniai prisimins konkrečių patarimų, priklauso ir nuo to, kaip pateikiama nagrinėjama medžiaga ir kokio grįžtamojo ryšio tikisi mokytojas.

Vienas būdų¹⁰ galėtų būti vizualiai pateikiama medžiaga, iškabinta ant šoninių klasės sienų. Ji ten turėtų kaboti ilgai. Praktika rodo, kad laikui bėgant teoriniai dalykai prisimenami vis menkliau, ne tokie svarbūs dalykai įsimenami vis geriau. Net ir specialiai nesistengiant akcentuoti periferijoje esančios mokomosios medžiagos, ji veikia mokinių nesąmoningu būdu, ir tokia informacija dažnai yra paveikesnė už tą, ko konkrečiai yra mokoma pamokoje. Taigi plakatuose galima būtų pateikti tuos tarminius dalykus, kurie mokiniams padėtų mokytis kalbos. Beje, pateikiant medžiagą svarbu ir pateikimo būdas, t. y. matomumas, šriftai, spalvos ir kt.

Tinkamai parinkta medžiagos pateikimo vieta (mokinio akių atžvilgiu) taip pat padeda mokytis. Žemiau akių lygio turėtų būti pateikiama ta informacija, kuri sukelia gerus jausmus; mokinių akių lygyje pateikiama tai, apie ką reikia kalbėti, o virš akių lygio esančią vizualią informaciją mokiniai įsimena geriausiai. Atsižvelgus į tokius, atrodytų, ir nevisiškai reikšmingus dalykus galima aktyvinti mokinių dėmesį.

PAPILDOMAS DARBAS NE PAMOKŲ METU

Tarmėms skiriant laiko per lietuvių kalbos būrelio užsiėmimus arba modulio pamokas, tikslinga parodyti mokiniams, kaip transkribuojami tarminiai tekstai, kaip užrašinėjami tarmių faktai (formos, žodžiai, frazeologizmai, sakiniai, tekstai), kaip galima toliau juos tirti. Mokiniai turėtų būti skatinami užrašinėti tarminius pasakojamuosius tekstus, dainas. Bet kuriuo atveju svarbu prisiminti, kad mokiniai turi girdėti tarmių tekstų pavyzdžių ir patys turėtų būti skatinami kalbėti tarmiškai tinkamose situacijose.

Taip pat pažymėtina, kad mokiniai galėtų atlikti kalbos tiriamuosius darbus, t. y. numatyti tyrimo tikslą, rinkti medžiagą apie savo tarmę, susirasti reikiamus šaltinius, pasirinkti darbo būdus (pvz., mokytis užrašyti tarmių žodžius), suplanuoti tyrimą, rinkti medžiagą, ją sisteminti, apibendrinti, daryti išvadas, gebėti pristatyti ją klasei. Tokia veikla ne tik skatintų domėtis gimtąja tarme, bet ir ugdytų mokinių kalbinius gebėjimus, lingvistinę ir kultūrinę kompetencijas.

IŠVADOS

1. Šiandien į pasyviąją vartoseną pasitraukia išraiškiausi tarmių ir bendrinės kalbos žodžiai, kalba darosi knygiška, sustabarėja sintaksinės konstrukcijos, todėl būtina skatinti tarmių vartojimą šnekamojoje kalboje ir su tarmėmis supažindinti mokinius.

2. Tarmių mokymo ir mokymosi sėkmė bei prasmė priklauso nuo suformuotų mokinių ir mokytojų teigiamų nuostatų tarmių atžvilgiu.

¹⁰ Plačiau žr. Jensen E. *Tobulas mokymas*. Vilnius: AB OV, 1999.

3. Tarmių išmanymas padeda formuoti taisyklingos rašybos ir kirčiavimo įgūdžius.

4. Mokant lietuvių kalbos vidurinėje mokykloje, dialektologijos kursas padeda formuoti mokinių nuostatas kalbos atžvilgiu, siejant keturias kalbinės veiklos rūšis.

5. Mokant tarmių, taikytini įvairūs mokymo(si) metodai ir būdai bei pateiktinos kuo įvairesnės užduotys, skatinančios mąstymą. Ypač svarbus grįžtamasis ryšys.

THE IMPORTANCE OF TEACHING DIALECTOLOGY IN THE MOTHER TONGUE EDUCATION AT SECONDARY SCHOOL

Summary

Modern Standard Lithuanian is the result of thousands of years of language development. The understanding of the old language forms provides a better understanding of the modern ones. Nowadays dialects are more passively used, they are rare in the radio broadcasting or on television. The public use of dialects is restricted by the fact that not all Lithuanians can understand them. Still, there is no doubt that students should be introduced to dialects at school as they are a very important part of Lithuanian culture.

The article discusses several aspects related to dialect teaching in basic school, and highlights the important factors that a specialist of the Lithuanian language should take into account when introducing dialects to students; also the ways of how dialect texts and texts about dialect use could help develop students' linguistic abilities are analysed in the article.

The paper aims to pinpoint how much attention is practically devoted to dialects while teaching the mother tongue at secondary schools and it also focuses on the peculiarities of teaching and learning dialects.

Keywords: standard language, dialects, secondary school, linguistic abilities.

ŠVIETIMO VADYBOS TOBULINIMO GALIMYBĖS LIETUVOS ŠVIETIMO ĮSTAIGOSE

SANTRAUKA

Straipsnyje atskleidžiamos švietimo vadybos situacijos ir tobulinimo galimybės Lietuvoje. Pateikiami švietimo įstaigų vadovų vertinimai ir lūkesčiai vadybos srityje. Analizuojamos švietimo įstaigų vadovų keliamos problemos, organizuojant ir vykdant ugdymo procesą mokykloje.

Įstaigos vadybą, valdymą, jos veiklos organizavimą kiekvienas įsivaizduojame savaip, tačiau kiekvienas suprantame, kad įstaigos valdymas, vadyba yra neįmanoma be vadovo ir darbuotojų bendradarbiavimo, tarpusavio paramos, pagalbos ir be suformuluotų taisyklių, vertybių ir užsibrėžtų tikslų. Būtent aiškus, tikslingas taisyklių ir vertybių suformulavimas tampa mūsų produktyvios veiklos kryptimi ir yra reikšmingas, siekiant užsibrėžtų tikslų. Norint profesionaliai organizuoti pedagogų ir kitų darbuotojų veiklą, reikia pirmiausia sukurti tos veiklos sėkmės sąlygas, nuolat mokytis ir sudaryti sąlygas mokytis kitiems, telkti komandas ir dirbti grupinį darbą, veiksmingai komunikuoti, kurti palankią organizacijos kultūrą.

Pagrindinis švietimo įstaigų tikslas yra žmogaus ugdymas. Ugdymo(si) rezultatai didžia dalimi priklauso nuo geros įstaigos vadybos. Švietimo vadyba Lietuvoje orientuota į humaniškus vadovo ir pavaldinių santykius. Vadovų darbą su personalu trumpai apibūdintume taip: iškeliamas tikslas, jis aptariamas su personalu, už pastangas ir rezultatus darbuotojai pagiriami ir kartu su jais pasidžiaugiama, pabrėžiami pavaldinio gebėjimai ir pastangos gerai atlikti darbą bei įvairiais būdais skatinamas darbo efektyvumas, naujumas ir kokybė.

Esminiai žodžiai: švietimo įstaigų vadyba, darbo organizavimo ir veiklos problemų sprendimo būdai, vadybos tobulino galimybės ugdymo procese; strateginis planavimas, savianalizė.

ĮVADAS

Įstaigos vadybą, valdymą, jos veiklos organizavimą kiekvienas įsivaizduojame savaip, tačiau kiekvienas suprantame, kad įstaigos valdymas, vadyba yra negalima be vadovo ir darbuotojų bendradarbiavimo, tarpusavio paramos, pagalbos ir be suformuluotų taisyklių, vertybių ir užsibrėžtų tikslų. Būtent aiškus, tikslingas taisyklių ir vertybių suformulavimas yra mūsų produktyvios veiklos kryptingas tikslas ir siekis. Norint profesionaliai organizuoti pedagogų ir kitų darbuotojų veiklą, pirmiausia reikia sukurti tos veiklos sėkmės sąlygas, nuolat mokytis ir sudaryti galimybes mokytis kitiems, telkti komandas ir dirbti grupinį darbą, veiksmingai komunikuoti, kurti palankią organizacijos kultūrą.

Šiuo metu daugelis šalių švietimą vertina kaip itin svarbią gyvenimo sritį, pagrindinį tautos prioritetą, kadangi tobulėjant žmogui kaip asmenybei, kaip neatskiriama visuomenės daliai tobulėja ir pati visuomenė. Pagrindinis švietimo įstaigų tikslas yra žmogaus ug-

dymas. Ugdymo(si) rezultatai didžia dalimi priklauso nuo geros įstaigos vadybos. Švietimo vadyba Lietuvoje orientuota į humaniškus vadovo ir pavaldinių santykius. Vadovų darbą su personalu trumpai apibūdintume taip: iškeliamas tikslas, jis aptariamas su personalu, už pastangas ir rezultatus darbuotojai pagiriami ir kartu su jais pasidžiaugiama,

pabrėžiami pavaldinio gebėjimai ir pastangos gerai atlikti darbą bei įvairiais būdais skatinamas darbo efektyvumas, naujumas ir kokybė.

Šiais ir kitais klausimais buvo tiriamas švietimo įstaigų vadovų darbas Baltijos regione ir pabandyta nustatyti jų darbo panašumus ir skirtumus.

Straipsnio tikslas: atskleisti švietimo vadybos padėtį įvairiose Lietuvos švietimo įstaigose, atskleisti vadybos stipriąsias puses ir trūkumus.

Tyrimo objektas: švietimo vadybos padėtis Lietuvoje.

Darbo uždaviniai: a) išanalizuoti mokslinę literatūrą švietimo ir personalo valdymo klausimais; b) išanalizuoti švietimo įstaigų vadovų apklausos duomenis ir palyginti jų rezultatus su kitų šalių švietimo vadybos padėtimi.

Tyrimo metodai: mokslinės, vadybinės literatūros analizė; anketinės apklausos duomenų apdorojimas ir išvadų parengimas.

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas. Buvo parengta elektroninė anketa, kurioje buvo 44 klausimai, iš jų 6 atviro, 38 – uždaro tipo. Internetu anketa buvo išsiųsta beveik į visas (apie 1000) švietimo įstaigas. Užpildytas anketas grąžino tyrėjams tik 147 įstaigų vadovai. Šis skaičius rodo, kad Lietuvos švietimo įstaigų vadovai nelabai domisi įstaigų vadybos problemomis arba nepakankamai naudojami internetine aplinka. Atsakę respondentai pagal mokyklas pasiskirstė taip: 40 proc. buvo miesto (daugiau nei 50 tūkst. gyventojų) mokyklų, 32 proc. mokyklų iš miesto tipo gyvenviečių, kur gyvena nuo 2 iki 50 tūkst. gyventojų, ir 26 proc. iš kaimo mokyklų. Vadovų darbo stažas: 21 proc. 0–5 metai, 15 proc. 6–10 metų, 17 proc. 11–15 metų, 19 proc. 16–20 metų ir 25 proc. – daugiau nei 20 metų dirba mokykloje. Pagal amžių vadovai pasiskirstė taip: 4 proc. – iki 30 metų, 13 proc. 31–40 metų, 34 proc. 41–50 metų, 38 proc. 51–60 metų ir 10 proc. – daugiau nei 60 metų. Pagal lytį: 75 proc. moterų ir 25 proc. vyrų.

1. STRATEGINIS MOKYKLOS VALDYMAS

Geras organizacijos vizijos, misijos, keliamų tikslų supratimas ir įgyvendinimas yra viso kolektyvo veiklos garantas. Organizacijos vizija – pageidaujama organizacijos ateitis. Vizijoje turi būti numatyta, kokia, esant palankioms aplinkybėms, organizacija galėtų tapti po 5 ar 10 metų. Vizija – tai idealas, kurio organizacijos nariai įsipareigoja siekti bendrai. Dažniausiai organizacijos viziją numato aukščiausio lygmens vadovai, tačiau tam, kad vizija būtų veiksminga, ją turi apsvarstyti ir pritarti visi organizacijos nariai.

Planai paprastai skirstomi į strateginius ir operatyvinius. Strateginius planus kuria organizacijos vadovai. Šiuose planuose atsispindi pagrindiniai organizacijos tikslai. Ope-

ratyviniai planai skirti strateginiams planams įgyvendinti kasdienėje veikloje. Kaip tik apie šiuos ir kitus klausimus buvo pasiteirauta švietimo įstaigų vadovų.

Apibendrinę atsakiusiųjų duomenis galime teigti, kad 90 proc. mokyklų turi patvirtintą viziją ir misiją, tačiau turinčių aiškų problemų sprendimo planą penkeriems metams nurodė tik trečdalis respondentų. Vadinasi, vadovams yra sunku identifikuoti problemas ir numatyti jų sprendimo kelius. Mokyklos vystymo plano aiškius uždavinius turi užsibrėžę apie 80 proc. mokyklų vadovų. Tai rodo, kad vadovai žino, kaip realizuoti mokyklos viziją. Tačiau paprašyti įvertinti vystymo plano įgyvendinimo rezultatus, tik 30 proc. vadovų visiškai patenkinti vystymo rezultatais, 53 proc. vertina juos gerai ir patenkinamai. Vadinasi, yra daug dar nenumatytų trikdžių iškeltiems uždaviniams pasiekti.

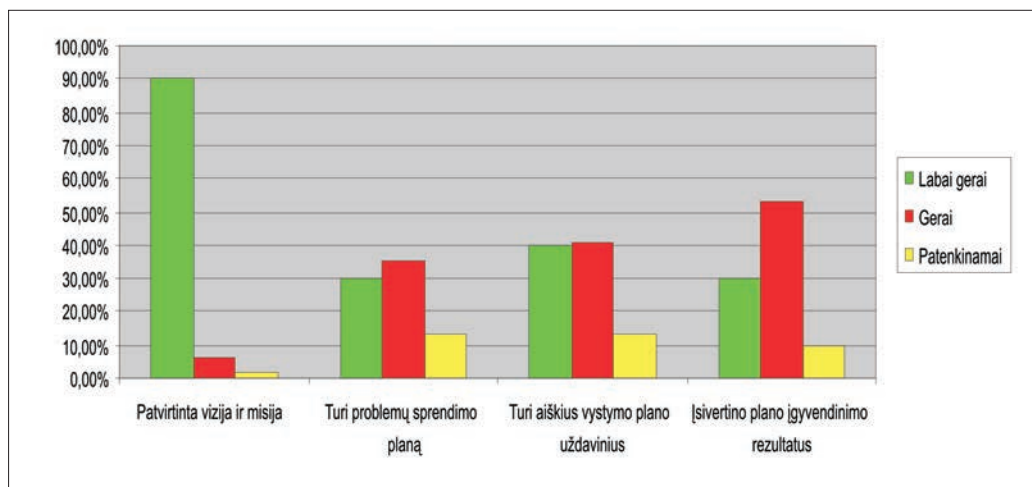
Paprašius vadovų įvertinti personalą, kaip jis suvokia savo vaidmenį, įgyvendinant mokyklos vystymo planą, tik 21 proc. vadovų visiškai patenkinti savo personalu ir mano, kad jie puikiai suvokia savo vaidmenį mokyklos vystyme, 59 proc. mano, kad pakankamai gerai suvokia, o 21 proc. susilaiko nuo tokio vertinimo. Tai rodo, kad vadovai nepakankamai gerai išaiškino kiekvienam darbuotojui jo vaidmenį mokyklą tobulinant.

93 proc. respondentų pažymėjo, kad planuodami veiklą jie gerai apgalvoja bendruomenės vystymosi galimybes, vaikų skaičių rajone, lūkesčius, ekonominę aplinką, darbo jėgos rinką, popamokinės veiklos poreikius ir t. t.

Pažymėtina, kad ne visi vadovai, kurdami veiklos planus, apsparsto su personalu grįžtamojo ryšio rezultatus. Tik 27 proc. respondentų visiškai pritaria, kad jų darbo pokyčiai priklauso nuo esamos veiklos refleksijos. 24 proc. vadovų grįžtamojo ryšio rezultatus apsparsto su mokiniais ir jų tėvais.

1 diagrama

Strateginio valdymo vertinimas

Apklausa parodė, kad mokyklos administracija atsižvelgia į tikslinių grupių nuomonę, siūlymus mokyklos valdymo ir vystymo srityje: 98 proc. palankiai vertina mokytojų nuomonę, 77 proc. – mokinių ir tėvų nuomones, 88 proc. – visiškai sutinka ir su steigėjų pasiūlymais bei pastabomis. Taip pat beveik visi respondentai pažymėjo, kad informacija apie veiklas, vykdomas mokykloje, prieinama visoms minėtoms tikslinėms grupėms.

Visi vadovai, atsakę į anketos klausimus, teigia, kad bendravimas su mokyklos vadovybe yra paprastas ir natūralus. Juos taip pat labai domina vieša nuomonė apie mokyklą, ypač savivaldybėje.

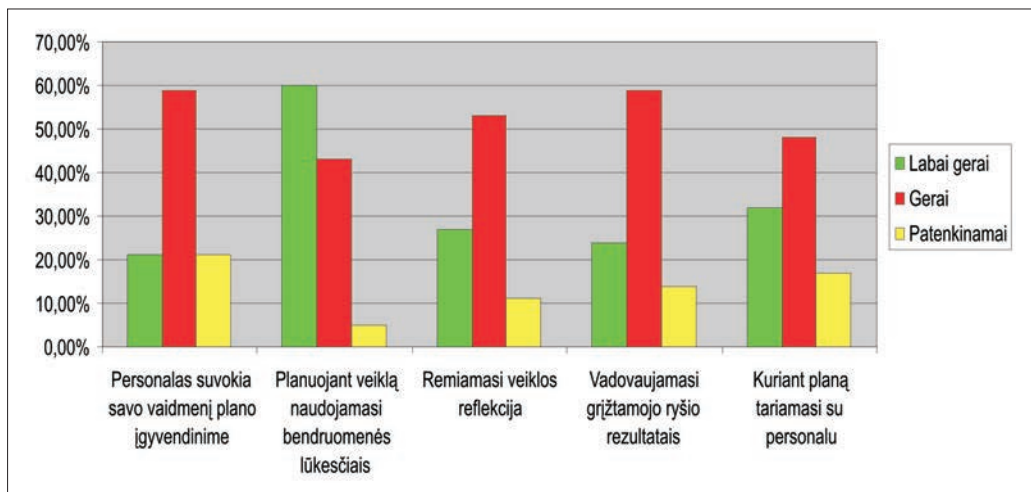
Tačiau tik 15 proc. respondentų pažymi, kad jų veikla yra pakankamai aktyviai viešinama vietinėje spaudoje ar radijuje. Tik trečdalis (34 proc.) vadovų visiškai pritaria nuomonei, kad jų mokytojai aktyviai dalyvauja vietinėje veikloje, viešajame bendruomenės gyvenime. Tačiau 13 proc. respondentų negalėjo nieko gero pasakyti apie savo mokytojų tarptautinius, šalies ar rajono pasiekimus.

2. ŽMOGIŠKIEJI IR FINANSINIAI IŠTEKLIAI, JŲ SVARBA ĮSTAIGOS VALDYMUI IR VYSTYMUI

Teisingas mokyklos biudžeto sudarymas ir valdymas yra pagrindinis įstaigos vystymosi veiksnys. Tačiau tik 19 proc. respondentų visiškai sutinka, kad mokyklos biudžetas sudaromas remiantis mokyklos vystymo(si) planu, 36 proc. sutinka, o net 27 proc. susilaiko nuo tokios nuomonės. Respondentai buvo paprašyti įvertinti, ar mokykla, plėsdama savo infrastruktūrą ir techninę įrangą, remiasi vystymo(si) planu. Paaiškėjo, kad tik 16 proc. visiškai tam pritaria, 48 proc. sutinka, kad taip turėtų būti, o 23 proc. susilaiko. Beveik

2 diagrama

Personalo valdymo vertinimas

ketvirtadalis vadovų infrostruktūros ir techninės įrangos plėtrą vykdo atsitiktiniu, neplaniniu būdu. Panašiai respondentai įvertino ir finansų bei kitų išteklių panaudojimą pagal mokyklos vystymo planą.

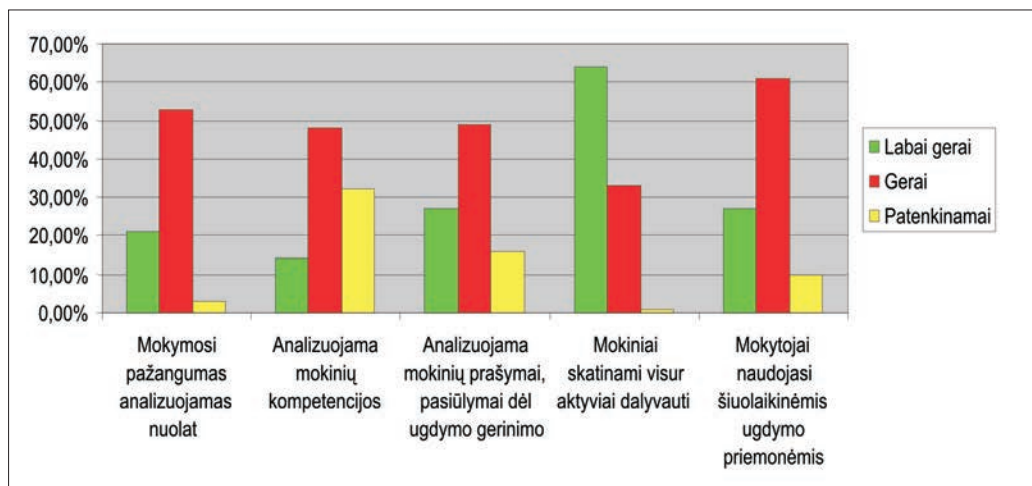
O štai tiriant žmogiškųjų išteklių valdymą nustatyta, jog 86 proc. respondentų teigia, kad jie nuolat analizuoja ir numato vidinius kolektyvo poreikius, kurdami tobulinimosi planą personalui, apsvarsto kiekvieno darbuotojo tobulinimosi perspektyvas.

3. UGDYMO PROCESO ORGANIZAVIMAS MOKYKLOJE

Pagrindinė mokyklos veiklos sritis yra ugdymas. Ugdymo rezultatai labai priklauso nuo vadovo vadybinės veiklos. Buvo pasiteirauta, kaip vadovai vertina mokymo bei mokymosi rezultatus savo vadovaujamoje įstaigoje. Labai palankiai vertina 22 proc., 63 proc. yra patenkinti esamais rezultatais, o štai 13 proc. susilaiko nuo palankaus vertinimo. Tie, kurie labai palankiai vertina mokyklos ugdymo rezultatus, teigia, kad ir mokiniai noriai eina į pamokas, neturi problemų su mokyklos lankomumu. Tačiau ketvirtadalis respondentų atsakė, kad mokiniai nenoriai lanko mokyklą, praleidžia daug pamokų be pateisinamos priežasties. 19 proc. vadovų yra visiškai įsitikinę, 70 proc. tiki, kad mokiniai supranta, ko mokytojai iš jų reikalauja. 9 proc. respondentų susilaiko nuo tokio vertinimo. Beveik tolygiai pasiskirstė vadovų labai palankiai ir palankiai vertinamas mokytojų darbas (apie 47–48 proc.), – mokiniai nuolat skatinami siekti geriausio rezultato, mokytojams mokiniai rūpi, jie lengvai pasiekiami. Mokiniai mokosi to, ko jiems reikės tolesnėms studijoms, sėkmingam gyvenimui.

3 diagrama

Ugdymo proceso organizavimo vertinimas

Labai svarbūs, siekiant gerų ugdymo rezultatų, yra mokinių ir mokytojų santykiai. 15 proc. atsakiusių yra įsitikinę, kad mokiniai jų mokykloje gerbia vieni kitus, puikūs mokinių ir mokytojų tarpusavio santykiai. 53 proc. palankiai vertina šiuos santykius, o beveik trečdalis (27 proc.) susilaiko nuo tokio vertinimo, – jie mano, kad santykiai galėtų būti ir geresni.

Buvo pasidomėta, ar mokinių asmeniniai gebėjimai yra mokymo(si) pagrindas jų mokyklose, ar mokykla pakankamai rūpinasi mokinių gebėjimų ugdymu. 25 proc. respondentų visiškai sutinka, kad mokinių gebėjimus reikia pripažinti ir puoselėti, apie 60 proc. sutinka, 13 proc. abejoja.

Labai panašiai pasiskirstė respondentai, paprašyti įvertinti, kaip priklauso mokinių mokymo(si) pažangumas, mokinių pagrindinių kompetencijų plėtra nuo nuolatinės mokyklos veiklos analizės. Apie 20 proc. visiškai sutinka, kad nuolatinė analizė turi įtakos mokinių ugdymo(si) rezultatams, 50 proc. sutinka, bet apie 30 proc. mano, kad analizuoti kiekvieno mokinio pagrindinių kompetencijų plėtrą neįmanoma. Panašiai pasiskirstė vadovų nuomonės ir vertinimai apie mokinių prašymus ir pasiūlymus, organizuojant ir vykdant mokyklos gyvenimą (pamokos, pertraukos, popamokinė veikla ir kt.).

Pastebėsime, kad Lietuvos mokyklose mokiniai yra aktyviai skatinami dalyvauti įvairiose varžybose, konkursuose, parodose ir kt. Net 64 proc. respondentų šiai nuomonei visiškai pritaria, 33 proc. pritaria, kad jų mokykloje taip ir vyksta.

Geriems ugdymo rezultatams turi įtakos ir mokymo(si) proceso įvairovė, mokymo priemonės. Pasidomėjome, kaip vadovai mano, ar jų mokytojai naudojami šiuolaikinėmis (kompiuterinėmis, aktyvinamosiomis, individualizuotomis ir t. t.) ugdymo priemonėmis. 27 proc. visiškai sutinka, kad mokytojai jų vadovaujamosiose mokyklose taip ir dirba, 61 proc. sutinka, o štai 10 proc. susilaiko nuo tokio vertinimo teigdami, kad jų mokytojai tokių galimybių neturi.

Mokyklos, analizuodamos ugdymo rezultatus, dažniausiai naudojami dalykų įvertinimais, – tai patvirtina 90 proc. vadovų. Tačiau du trečdaliai atsakiusių teigia, kad jie analizuoja ir kursą kartojančių mokinių nesimokymo bei mokyklos nelankymo priežastis. 34 proc. vadovų teigia, kad jiems labai svarbūs valstybinių egzaminų bei stojimo į aukštąsias mokyklas rezultatai. Kitas mokyklos veiklos analizavimo objektas yra mokinių, dalyvaujančių popamokinėje veikloje, skaičius. 39 proc. respondentų tai laiko ypač svarbiu, 35 proc. – svarbiu analizės objektu.

Taigi galima teigti, jog švietimo įstaigų vadovai analizuoja visas veiklos sritis, susijusias su ugdymu, ieško optimaliausių kelių problemoms spręsti.

4. SAVIANALIZĖ

Įstaigos vystymuisi ir kryptingam valdymui yra labai svarbu teisingai ir visapusiškai įvertinti esamą situaciją. Bandyta nustatyti įstaigos privalumus (bendruomenės išteklius, gebėjimus, kuriuos galima efektyviai išnaudoti siekiant užsibrėžtų tikslų), kokios yra bendruomenės stipriosios pusės, kas jiems sekasi geriau, kas bendruomenėje patinka, bet ir kas yra blogai, kas nepatinka bendruomenėje, ko reikėtų vengti, kas trukdo siekti užsibrėžtų tikslų.

Savianalizei labai svarbu žinoti įstaigos galimybes (kokios yra gerosios, teigiamos perspektyvos, kokios yra teigiamos tendencijos, kokie galimi pokyčiai, kokios naujovės) ir tykančius pavojus (įtampos, bloginančios esamą situaciją, su kokiomis kliūtimis, sunkumais tenka susidurti, kokia galima konkurencija, kokių reikia specifinių pokyčių, kuriuos iš jų būtų sunku įgyvendinti, kas kelia didžiausius pavojus).

Atsakydami į atviro tipo klausimus respondentai apie mokyklos **stipriąsias** puses rašė, kad labai geri žmogiškieji ištekliai, aukštas pedagogų kompetencijos lygis, geri santykiai, puikus bendradarbiavimas su socialiniais partneriais, aktyvi projektinė veikla. Taip pat vadovai kaip privalumus akcentavo saugią aplinką, gebėjimą dirbti grupėje, mokyklos tradicijas, gerus pasiekimus ugdymo srityje, puikius valstybinių egzaminų rezultatus, gerą materialinę bazę, renovuotas mokyklas, jaukias klases. Apie 40 proc. respondentų akcentavo popamokinės veiklos įvairovę ir aukšto lygio renginių organizavimą. Respondentai pabrėžia, kad mokyklose yra tenkinami mokinių ir kitų bendruomenės narių poreikiai, atsižvelgiama į sokią kultūrinę aplinką.

Apie mokyklos **silpnąsias** puses respondentai rašė, kad yra didelė konkurencija tarp mokyklų. Kita problema – mokinių mažėjimas ir finansavimo mažinimas, mokinių mokymosi motyvacijos stoka, per didelis mokiniams mokymosi krūvis, sunkiai bendraujama su asocialiomis šeimomis, didelis praleistų pamokų skaičius.

31 proc. respondentų pažymėjo strateginio planavimo sunkumus: jiems neaišku, kaip išskirti prioritetus, kelia rūpesčių neapibrėžtas finansavimas, dar neišnaudotos galimybės, taikant mokymo diferencijavimo ir individualizavimo metodus. Mokyklose stokojama šiuolaikinių mokymo priemonių, interaktyvios lentos galimybių panaudojimo, maža programinės įrangos pasiūla.

Vadovai kaip silpnąsias savo darbo puses įvertina bendradarbiavimą su tėvais, menką tėvų dėmesį ugdymo procesui, nepakankamą prevencinę veiklą.

Buvo paprašyta vadovų nurodyti tris svarbiausius mokyklos efektyvumo / veiksmingumo bruožus. Čia vėl išryškėjo, kad kiekvienas žmogus mokyklos veiklai gerinti taiko skirtingus metodus. Vieni akcentuoja įvairiapusę kūrybinę veiklą, vaikų saugumą, gerus mokinių ir mokytojų tarpasmeninius santykius, gerus ugdymo(si) rezultatus, mokytojų ir vadovų kompetenciją. Kiti mano, kad pagrindiniai efektyvumo varikliai yra aktyvi projektinė veikla, stipri materialinė bazė, geras išteklių planavimas ir panaudojimas.

Taigi iš atsakymų galima teigti, kad Lietuvos švietimo įstaigų vadovai geba kritiškai vertinti savo vadovaujamos įstaigos darbą, žino mokyklos silpnąsias ir stipriąsias puses, ieško galimybių ir būdų, kaip šalinti susidariusias problemas.

IŠVADOS

1. Mokyklų vadovai supranta mokyklos vizijos ir savo misijos esmę bei prasmę. Jų kūrimas ir planavimas yra tiesiog susiję, o darbo tobulinimas remiasi mokyklos bendruomenės vertybėmis ir lūkesčiais.

2. Respondentai yra įsitikinę, jog jų darbuotojai supranta, kad dalyvauti planuojant įstaigos veiklą yra labai svarbu ir kad visi yra atsakingi už gerus ugdymo(si) rezultatus.

3. Iš apklausos išryškėjo, kad įstaigų vadovai suvokia, jog planavimas yra ir neišvengiamas, ir būtinas, norint pasiekti gerų rezultatų, tačiau strateginiai planai dar daug kam yra nepakankamai aiškūs.

4. Įstaigų vadovai, analizuodami ugdymo proceso rezultatus, atsižvelgia į visus galimus rodiklius, kurie parodo mokinių ir mokytojų veiklos pažangą, ieško naujų būdų ir metodų, kaip pagerinti rezultatus.

5. Anketos atsakymai rodo, kad Lietuvos švietimo įstaigų vadovai geba kritiškai vertinti savo vadovaujamos įstaigos darbą, žino mokyklos silpnąsias ir stipriąsias puses, ieško galimybių ir būdų, kaip spręsti susidariusias problemas.

POSSIBILITIES OF IMPROVING EDUCATIONAL MANAGEMENT IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF LITHUANIA

Summary

The article reveals the situation and possibilities of improving educational management in Lithuania. It presents the evaluations of the managers of educational institutions and their expectations in the sphere of management. The article analyses problems incurred while organizing and implementing educational processes in school, which are raised by the heads of educational institutions.

Everyone has individual opinions regarding the management and administration of an institution as well as the efficiency of its activity; however, we all understand that institutional management and administration are impossible without active cooperation between the head and staff members, without their mutual support and assistance as well as without clearly defined rules, values and goals. It is the clear and purposeful formulation of rules and values that becomes a significant and productive direction of our activity while achieving the set goals. In order to professionally organize the activity of teachers and other employees, it is essential to create appropriate conditions for their successful activity, ensure one's own and others' lifelong learning, organize teams and practise teamwork, communicate successfully and generate organization-friendly culture.

The main goal of educational institutions is human education. The outcomes of education and self-directed education largely depend on a well-functioning system of management in the institution. Educational management in Lithuania is directed towards humane relations between the manager and his/her dependants. The work of a manager with his/her employees may be characterised in the following way: the goal is set, it is discussed with the employees, the staff are commended for their attempts and results, the dependant's abilities and endeavour to accomplish the work well is emphasized, the efficiency, novelty and quality of work is stimulated. These are the issues to be investigated while communicating with the managers of Lithuanian educational institutions.

Keywords: management of educational institutions, ways of work organization and problem-solving, possibilities of management improvement in the educational process; strategic planning, self-analysis.

Juozas ŽILIONIS

GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ-BITĖ APIE ASMENYBĖS UGDYMĄ

SANTRAUKA

Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei, kaip ir daugeliui XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo dalyvių, būdingas platus visuomeninio darbo derinimas su šviečiamąja veikla. Šiuo laikotarpiu, be draudžiamos spaudos platinimo, vadovavimo slaptoms kultūros draugijoms, „klojimų teatro“ organizavimo, pažangioji Lietuvos inteligentija nemaža dėmesio skyrė tiesioginiam pedagoginiam darbui ir švietėjiškai veiklai. Tokioje veikloje daug pasidarbavo ir to laikotarpio rašytojai: Povilas Višinskis kėlė gimtojo kaimo žmogaus raštingumą; Žemaitė stengėsi išjudinti vaikų smalsumą raštui; švietimo baruose krikščioniško ugdymo idėjas įtvirtino Marija Pečkauskaitė.

Pirmoji Lietuvos inteligenčių karta kūrė nacionalinio ugdymo ir tautinės mokyklos modelį, savitai ir originaliai tautos socialiniame-kultūriniame klode propagavo *moterų pedagogiką*, kuri buvo paremta konvergencijos teorija. Ši teorija akcentavo mintį, jog asmenybės tapsmą lemia žmogaus prigimtis ir aplinkos poveikis.

Esminiai žodžiai: asmenybė, ugdymas šeimoje ir mokykloje, moters švietimas, charakterio ir valios grūdinimas, dorovinis, estetinis ir patriotinis ugdymas.

ĮVADAS

Iš visų XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo dalyvių lietuvių rašytojų liaudies švietėjos vardas bene artimiausias G. Petkevičaitėi-Bitei. Literatūrologas prozininkas J. Jasaitis pažymi, kad „Įvairi šviečiamoji veikla buvo pastoviausias Bitės užsiėmimas nuo aštuoniolikos iki šešiasdešimt penktųjų jos gyvenimo metų“¹.

UGDYMO IDĖJŲ SKLAIDA

G. Petkevičaitės-Bitės modeliuojamos asmenybės ugdymo idėjos stebimos keturiuose kultūrinės–pedagoginės veiklos etapuose: daraktoriavimo laikotarpiu (1879–1909), kaiserinės okupacijos metais vestuose šventadieniniuose kursuose jaunuomenei (1917–1919), pedagoginio darbo laikotarpiu Panevėžyje (1919–1924) ir šventadieniniuose kursuose suaugusiems (1926–1927).

Ugdymo idėjas G. Petkevičaitė-Bitė grindė, remdamasi ne fundamentaliais teoriniais samprotavimais, o labiau kaip pedagogė praktikė. Jos „požiūris į asmenybę formavosi

¹ Jasaitis, J. G. *Petkevičaitė-Bitė*. Vilnius: Vaga, 1972, p. 55.

gero liaudies gyvenimo pažinimo ir asmeninės patirties pagrindu². Didele dalimi toki požiūrį grindė G. Petkevičaitės-Bitės meninė pasaulėjauta ir pedagoginė nuojauta, kuri ypač išryškėjo ją supusių žmonių ir buvusių ugdytinių prisiminimuose.

Konstruodama asmenybės ir tautos ryšio idėją, pedagogė puoselėjo mintį, jog lietuvių tautos nacionalinė savimone ir jos egzistencija bus stipri tik tuo atveju, jeigu kiekvienas žmogus bus ugdomas kaip asmenybė, pasižyminti dora, stipriu charakteriu ir savo veiklą kreipianti nacionalinės kultūros skleidimui ir tautos gerovės puoselėjimui.

G. Petkevičaitės-Bitės asmenybės ugdymo idėja tvirtą pamatą kloja šeimoje. Tai, matyt, pirmiausia lėmė jos pačios gyvenimiškoji patirtis šeimoje, ypač jos tėvas, kuris kreipė dukros gyvenimą švietėjos, gydytojos ir visuomenininkės linkme. T. Bukauskienė pastebi, kad „pareiga, sugebėjimas aukotis, begalinis pasišventimas kitiems, darbštumas ir gilus visuomeninių pareigų supratimas – tai neatskiriami Bitės asmenybės bruožai, susiformavę šeimoje“³.

G. Petkevičaitės-Bitės publicistiniuose straipsniuose dažnai akcentuojama ta mintis, jog aplinka ir supantys žmonės vienaip arba kitaip ugdo vaiko charakterį. Artimiausi žmonės vaikui pirmiausia yra tėvai, todėl jie patys turi būti asmenybės, nes į augančio žmogaus „širdį eina kelias tik pro širdį“, kuri nėra abejinga ar bejausmė.

Ugdymo idėją šeimoje pedagogė visų pirma siejo su moters vaidmeniu šeimoje ir visuomenėje, ypač su moters lygiateisiškumu. Ji buvo viena ryškiausių kovotojų už moters emancipaciją Lietuvoje, savo straipsniuose ir viešose kalbose gynė moters teises, akcentavo mergaičių auklėjimą ir jų parengimą gyvenimui. Pradėjusi daraktoriauti slaptojoje mokykloje, G. Petkevičaitė-Bitė siekė, kad „jaunuomenės mokymas skaityti ir rašyti“ būtų siejamas „drauge su sąmonės įkvėpimu: esi lietuvis arba lietuvė – turi būtinai kovoti už savo kultūringo žmogaus teises“⁴. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą ji buvo viena iškiliausių liberalaus moterų judėjimo organizatorių: 1907 m. I Lietuvos moterų suvažiavimui parengė nuostatus, paskelbė pirmąjį pasaulietinės krypties lietuvišką laikraštį moterims *Žibutė*, skatino „moteris mokyti, švietimą laikydama pirmąja priemone moters asmenybei ugdyti“⁵.

Vėliau, dirbdama Panevėžio gimnazijoje, G. Petkevičaitė-Bitė daug dėmesio skyrė mergaičių vertybinių orientacijų ugdymui, ypač akcentavo jų dvasines vertybes. Pasak jos, moralinis moters grožis yra galinga jėga, suteikianti jai aureolę. Ji nuolat pabrėždavo, kad išvaizda nenulemia žmogaus vertės. Apeliuodama į mergaičių protą ir jausmus, G. Petkevičaitė-Bitė moteris gyvenimui rengė kaip *pilnateises pilietes*, tvirtai tikėdama, kad jų darbai ir mintys keis ir kels šeimos, tautos ir visuomenės likimą. Jos rūpestis buvo moters inteligentės ugdymas.

² Bukauskienė, T. *Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 37.

³ Ten pat, p. 38.

⁴ Petkevičaitė-Bitė, G. *Raštai*, t. 1. Vilnius: Vaga, 1966, p. 630.

⁵ Bukauskienė, T. *Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, p. 41–42.

Intelligentėms ji kėlė švietėjiškus ir filantropinius uždavinius, teigdama, kad ugdoma inteligentė būtų parengta tarnauti tautos ateičiai: „kokia čia plati veikimo dirva moteriai inteligentei. Išjudinti visuomenę, sužadinti iš nutirpimo ir nerangumo, kad pradėtų rūpintis savo mokyklų vargais, kad pasistengtų pašalinti juos, suteiktų mokiniams ir mokytojams medžiagišką ir morališką paspirtį. Parodyti mokytojui, kad jo sunkus darbas yra visuomenės suprantamas ir kaip prigulint vertinamas“⁶.

G. Petkevičaitė-Bitė ne tik konstatavo liūdną to laikotarpio vaikų švietimo padėtį Lietuvoje, bet ir ieškojo būdų jai pagerinti, kviesdama moteris inteligentes rinktis pradinių klasių mokytojos profesiją, kovoti už geresnes sąlygas liaudies mokykloje, ypač skatinti neturtingųjų švietimą. „Moterys inteligentės, besirūpindamos vaikų mokslu, turi nepamiršti ir vargingiausiųjų iš jų. Valsčiaus mokyklas lanko daugiausia pasiturinčiųjų ūkininkų sūnūs, o dvarų darbininkų vaikai palieka juk be nieko... Reikalaukime užtat ištiesai visoje Lietuvoje, kad didesniuose dvaruose būtų įkuriamos darbininkų vaikams mokyklos“⁷. Ji taip pat kvietė moteris „tyrinėti miesto didžiausiųjų neturtėlių vaikų padėjimą ir skleisti jų tarpe apšvietimą arba tvirti tam tikslui visokios rūšies mokyklas neapmokamas, arba medžiagiškai padėti besimokantiems“⁸. Pati betarpiškai domėjosi darbu pradinėse mokyklose, lankėsi jose ir vėliau aprašė jas kaip dvarininkų išlaikomų mokyklų pavyzdį, pabrėždama, kad čia mokosi darbininkų bei kumečių vaikai, veltui gaudami mokymo priemones“⁹.

Mokyklos misija, pasak G. Petkevičaitės-Bitės, esanti tam, „kad jaunimas įgytų brangiausių pasauly turtus, išlavintų protą, jautrią širdį ir pasiruošimą žmonių naudai“¹⁰. Daugelyje publicistinių straipsnių rašytoja skatino, kad Lietuvoje būtų kuriama tautinė mokykla, kad vaikas joje būtų ugdomas gimtąja kalba ir tautos vertybėmis. Ji reikalavo tokių mokyklų, „kur vaikų protas būtų tėvų kalboje lavinamas! Mokyklų, kuriose stiprus ryšys mokytojų ir su vaikų tėvais padės išauklėti tikrai savo kraštui ir visuomenei naudingą ir sveiką žmonių kartą! Mokyklų, kurios, tariant liaudies žodžiu, vaikui akis įdėtų, t. y. tokių, kurios įstengtų savo mokiniams patiesti pamatus tolimesnio savarankiško proto plėtojimosi. Mokyklų, iš kurių vaikas išėjęs turėtų meilę prie knygų ir jaustų visą naudą, kuri plaukia ant kiekvieno, kuris su jomis ryšio nepertraukia“¹¹.

Šios G. Petkevičaitės-Bitės keliamos idėjos nebuvo skambūs deklaratyviniai šūktai – ji pati praktiniame pedagoginiame darbe kūrė tokią mokyklą ir ugdymo procese konstravo tokius ryšius, kurių pagalba buvo siekta pažinti gyvenimo realybėje gėrį ir grožį, kurio dėka žmogus būtų rengiamas prasmingam gyvenimui. G. Petkevičaitės-Bitės mokykla

⁶ Petkevičaitė-Bitė, G. Intelligenčių moterų priedermės sulig jaunosios kartos. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.* Antologija, t. 3. Sud. T. Bukauskienė. Vilnius: Mintis, 1996, p. 145.

⁷ Petkevičaitė-Bitė, G. *Raštai*, t. 4, p. 253.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat, p. 266-269.

¹⁰ Petkevičaitė-Bitė, G. *Raštai*, t. 6, p. 454.

¹¹ Petkevičaitė-Bitė, G. Kokių mums reikia liaudies mokyklų? *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.* Antologija, t. 3, p. 142.

ugdė žmogų ne pasyvų gyvenimo stebėtoją, bet aktyvų jo kūrėją ir kovotoją: „pedagogija, priruošdama žmogų prie gyvenimo, turi jį mokyti kovoti už visa tai, kas žmonijai didžiausią naudą suteikia. Taip, mokyti kovoti, o ne bėgti iš kovos lauko“¹².

Straipsniuose ji skatino pačią jaunuomenę moksle ieškoti ne siauros profesijos, bet platesnio žinių įprasminimo gyvenime, tvirtai tikėdama, jog mokslas, „ypač aukštesnis mokslas – tai ne vien sauso amato išmokimas, to amato, kurs mums vien didžiausią rublių skaičių gamintų, bet daug išsimokymas ir užtraukimas sąmoningai ant savęs didelių ir prakilnių žmogaus – piliečio priedermių. Tokių priedermių, kurios ne vien mokyto žmogaus dvasią paverčia į puikią šventvietę, bet nuo kurių šviesiau lieka mokyto žmogaus šeimynoje ir visuomenėje“¹³.

Be tokių reikalavimų, G. Petkevičaitė-Bitė mokyklai kėlė ir kitų svarbių uždavinių: derinti protinį ir fizinį darbą, ugdyti žmogų kaip patriotą ir pilietį, pritarė to meto spaudoje populiariai suaugusiųjų švietimo idėjai, ragino mokytis visus, skatino įvairias švietimo formas: kvietė steigti švietimo draugijas, knygynėlius ir bibliotekas, rengti žemės ūkio pramonės bei amatų parodas. J. Jasaitis pastebi, jog jos didelis „dėmesys liaudies švietimo, kultūrinimo problemoms, demokratinės mokyklos idealo teigimas, reikalavimas ugdyti visuomenišką asmenybę“¹⁴ buvo pagrįstas nuoširdžiu susirūpinimu šviesesne Lietuvos jaunosios kartos ateitimi.

G. Petkevičaitės-Bitės puoselėjama ugdymo idėja siejama su jaunuomenės *tvirto būdo* ugdymu, t. y. su charakterio grūdinimu. Pedagogei *tvirto būdo* ugdymas nebuvo galutinis ugdymo tikslas, o greičiau priemonė ugdytinio, kaip žmogaus ir piliečio, parengimui pilnaverčiam gyvenimui. Gal todėl visas G. Petkevičaitės-Bitės ugdomasis darbas buvo paremtas pavyzdžiu, grindžiančiu pozityvų charakterio idealą, o tas pavyzdys – tai iškilios asmenybės, atlikusios daug gražių darbų savo tautoms ar visai žmonijai. Dėstydamą visuotinės literatūros istoriją, ji kreipė moksleivių žvilgsnį į tokius autorius ir jų kuriamus personažus, kurių veiksmuose ir poelgiuose ryškėjo charakterio tvirtumas, tikėjimas ir viltis, pareiga ir atsakomybė už greta esantį žmogų, tautą ar visuomenę.

G. Petkevičaitė-Bitė charakterio ugdymą siejo su valia. Visais atvejais ji deklaravo tą mintį, kad tik valingas žmogus geba gerai mokytis ir dirbti, atlikti asmenines ir visuomenines priedermes, būti doras, padėti kitam. Valios ugdymo procese pedagogė reikalavo skatinti aktyvią ir kryptingą auklėtinio veiklą ir slopinti impulsyvius polinkius bei nesąmoningus potraukius. Tokia veikla, pasak pedagogės, visada sietina su žmogaus saviakla, norėjimu, gebėjimu ir galėjimu tobulinti savo prigimtinės galias ir siekimu „charakterio ydą panaikinti“ savyje.

G. Petkevičaitė-Bitė visada domino augančio žmogaus kūrybinių galių ugdymas. Puoselėdama Vaižganto tradiciją, ji ieškojo *deimančiukų*, žmoguje žadindama meilę

¹² Petkevičaitė-Bitė, G. *Raštai*, t. 5, p. 226.

¹³ Ten pat, p. 396.

¹⁴ Jasaitis, J. G. *Petkevičaitė-Bitė*, p. 163.

grožiui, estetinę kultūrą. G. Petkevičaitės-Bitės literatūriniam palikime gausu idėjų, atskleidžiančių pačios autorės estetinę koncepciją, kurios pagrindinę mintį atskleidžia ta idėja, kad menas, sukurtas didelėmis žmogaus pastangomis, tik tada galės save pateisinti, kai jis tarnaus tautos labui ir ugdys visuomenei pasišventusius kovotojus. Tokie kovotojai „nuveda per kovas savo tautą prie pergalėjimo, tuomet didžiausioji garbė teks jiems patiems: minia juos apvainikuos ir duos karžygių vardus“¹⁵.

Petkevičių pastoge dažnai naudojosi Povilas Višinskis. „Jo kūrybinių talentų ugdymo planuose Petkevičių namai užėmė savotišką literatūrinę mokyklos vietą“¹⁶. P. Višinskis norėjo, kad visi jo globon patekę rašytojai pabuvotų šioje mokykloje. Jis organizavo G. Petkevičaitės-Bitės susitikimą su Žemaitė, tikėdamas, kad iš to *bus didelė nauda*. Po šio apsilankymo Žemaitė P. Višinskiui rašys, jog „nėra ko man aprašinėti, gali suprasti, kiek pasinaudojau, kiek gerų ir naudingų patarimų susikroviau sau į širdį, patyriau tikrą džiaugsmą, pamačiau, jog mūsų tėvynė yra žmonių, tikrai mylinčių artimą. Ar belieka didesnio džiaugsmo“¹⁷. P. Višinskiui padedant, Joniškėlyje svečiavosi ir Sofija Pšibiliauskienė-Lazdynų Pelėda. Apie savo viešnagę ji rašė, jog negalinti pamiršti Joniškėlio ir susitikimo su G. Petkevičaitė-Bite, mat šis susitikimas padėjo atsigauti ir „praplatinti savo pažiūras“¹⁸.

Ne tik betarpiško bendravimo ir susitikimų metu, bet ir praktiniame pedagoginiame darbe G. Petkevičaitė-Bitė daug dėmesio skyrė žmogaus meninių pradų ugdymui. Tai liudija ir jos pedagoginė publicistika, ir individualus kūrybines galias ugdantis darbas su jaunimu, ne vieną paskatinęs savo gyvenimą susieti su menais. Dar Puziniškyje iš mokinių tarpo ji išskyrė būsimąjį skulptorių Bernardą Bučą ir, pastebėjusi jo gabumus, daug ir sistemingai su juo dirbo. „Bitė duodavo jam popieriaus ir pieštukų, supažindino su dažais, mokė komponuoti ir piešti“¹⁹. Vėliau, vertindamas savo pirmąsias pamokas, B. Bučas prisimins, kad buvo gerai mokytas elementarių piešimo paslapčių, todėl ir liko „ji mano pirmoji tikra piešimo mokytoja“²⁰.

Dirbdama Panevėžio gimnazijoje, G. Petkevičaitė-Bitė daug dėmesio skyrė grožinei literatūrai ir žodžio menui, ypač globojo tuos mokinius, kurie turėjo literatūrinių gabumų. Ji taip pat mokė raiškiai skaityti, deklamuoti ir vaidinti, rūpinosi žodžio raiška ir kalbos kultūra. Pamokų metu žadino jaunuomenės estetinius jausmus ir kūrybinę vaizduotę, ugdė jų meninius sugebėjimus. Auklėdama ugdytinius, ypač rėmėsi grožine literatūra: pati skaitydavo literatūros ištraukas, pasakodavo apie lietuvių nacionalinį sąjūdį, gimtąjį kraštą ir jo žmones, norėdama ne tik sudominti mokinius, bet ir apeliuodama į jų patriotinius jausmus.

¹⁵ Petkevičaitė-Bitė, G. Lazdynų Pelėdos „klaida“. *Lietuvių literatūros kritika*, t. 1. Vilnius: Vaga, 1971, p. 429.

¹⁶ Jasaitis, J. G. *Petkevičaitė-Bitė*, p. 64.

¹⁷ *Žemaitė. Raštai*, t. 6. Vilnius: Vaga, 1957, p. 65.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Bukauskienė, T. *Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, p. 53.

²⁰ Bučas, B. Atsiminimai apie Gabrielę Petkevičaitė-Bitę. Bukauskienė, T. *Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, p. 111.

G. Petkevičaitės-Bitės vedamas visuotinės literatūros kursas „padėdavo mokiniams suvokti meno kūrinį, ugdė protingą ir atidų skaitytoją, suprantantį literatūros paskirtį, jos idėjinę ir estetinę prasmę“²¹. Šventadienių kursų metu, estetiškai ugdydama jaunimą, ji panaudojo tautosaką, klausytojus skatino užrašyti pasakas, patarles, liaudies dainas, organizavo vakarėlius ir vaidinimus, loterijas ir kitokias pramogas, buvo viena iš garsiosios Panevėžio moksleivių Meno kuopos organizatorių.

Pagrindine bręstančios asmenybės ugdymo priemone G. Petkevičaitė-Bitė laikė dorinį auklėjimą, kurio aukščiausias tikslas – tarnystė savo tautai. Ta tarnystė – tai giliai suvoktas ir įprasmintas pareigos jausmas artimiems žmonėms, gimtajam kraštui, kitų tautų žmonėms bei visai žmonijai. Ji ieškojo būdų padėti kitiems žmonėms, kėlė tą mintį, kad „būtinai į mokyklų programą turi įeiti mokymas artimo meilės, veiklios artimo meilės“²², be to, pati buvo pareigos žmonėms pavyzdys: gydė ir guodė savo apylinkės žmones, juos mokė skaityti ir rašyti, davė vertingų patarimų, siekė, kad jie būtų kuo labiau apsišvietę ir doresni.

Dorinį asmenybės ugdymą G. Petkevičaitė-Bitė akcentavo tiek mokomojoje, tiek popamokinėje veikloje. Dirbdama Panevėžyje, ji įsteigė *Žiburėlio* skyrių, siekdama jį paversti meilės ir pagalbos žmogui mokykla. Ši mokykla gydė ir mokė, rengė ir šelpė savo ugdytinius, skatino sąmoningai gyventi mažoje visuomenėje ir ugdė atsakomybę už tos visuomenės gerovę.

Visa G. Petkevičaitės-Bitės ugdymo programa buvo susieta su pareiga ir meile gimtajam kraštui. Svarbiausia asmenybės savybe ji laikė nacionalinį sąmoningumą ir pasiaukojimą tėvynei, pati pripažindama, kad „tautos ir žmonių meilės mokslą ėjau nuo mažų mažiausių dienų. Ir rimtas tas mokslas buvo suteiktas tėvėlių namuose tiek praktiškai, tiek teoriškai“²³.

G. Petkevičaitė-Bitė šį darbą dirbo uoliai ir kantriai, pradėdama jį nuo paprasčiausių dalykų. Europos žemėlapyje ugdytiniams rodė, kur yra Lietuva, kalbėjo, kas yra lietuviai ir kuo jie skiriasi nuo kitų tautų, pasakojo apie Lietuvos istoriją, primindama didžiaviryių nuveiktus darbus, minėdama ir kitų tautų kovas už laisvę. Ji buvo tvirtai įsitikinusi, „kad jaunas žmogus, gavęs apsišvietimą iš savo visuomenės, turės ir doros priedermę rūpintis ta savo visuomene“²⁴.

G. Petkevičaitė-Bitė tėvynės sąvoką tapatino su tauta, o tėvynės meilę – su pareiga jai. Tėvynės meilė, pasak jos, remiasi supratimu laimės, kurią jaučia žmonės, susispietę dideliais būriais ir gyvenantys tarsi viena šeima, kurioje kiekvienas myli kitą ir rūpinasi kito gerove. Tokių pavyzdžių ji sėmėsi iš iškilių Lietuvos žmonių. Jaunuomenę ugdė P. Višinskio, Vinco Kudirkos, Žemaitės darbais ir mintimis, dėstydamą literatūrą ir

²¹ Bukauskienė, T. *Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, p. 55.

²² Petkevičaitė-Bitė, G. *Raštai*, t. 3, p. 345.

²³ Ten pat, t. 6, p. 573.

²⁴ Ten pat, p. 87.

laisvalaikio bendraudama su ja. G. Petkevičaitė-Bitė tikėjo, kad Lietuvos istoriją nulėmė inteligentijos ir visuomenės veikėjų pasiaukojanti meilė ir kilnūs darbai gimtajam kraštui. G. Petkevičaitė-Bitei visą gyvenimą buvo būdinga pagarba ir tolerancija kitų tautų žmonėms, savitai kalbantiems ar išpažįstantiems kitą tikėjimą: „Svetima mano širdžiai bet kokia tautų neapykanta“²⁵, – rašė ji dienoraštyje.

Vertindama tuometinio gyvenimo visuomeninius-politinius reiškinius, G. Petkevičaitė-Bitė turėjo paliesti lietuvių ir rusų santykius, tačiau ji niekada nesutapatindavo rusų tautos su carizmo vykdoma politika. T. Bukauskienė apie Bitę rašė: „Tas valdžios klasės išskyrimas, nesutapatinamas su visa nacija, būdingas Bitės pažiūroms ir į kitas tautas, į lenkus, vokiečius, žydus“²⁶.

Reikšdama demokratinę požiūrį į švietimo problemas, ji kritikavo caro valdžios vykdomą rusifikavimo politiką, neigiamai vertino ir pačią carinės Rusijos mokyklą, akcentavo šios mokyklos atotrūkį nuo gyvenimo poreikių: „Visiems liko aišku, jog tokiose mokyklose, kokios lig šiol buvo, jaunuomenė negali pakaktinai prisirengti prie tokio gyvenimo, kokį dabartiniuose laikuose ir santykiuose žmogus yra priverstas kelti“²⁷.

Carizmo nesirūpinimą krašto švietimu G. Petkevičaitė-Bitė grindė skaičių kalba, atskleisdama, jog kiekvienam Rusijos besimokančiam valstybė skiria elgetos lėšas, kurių dalis naudojama ne pagal reikmes, kad išlaidos švietimui Vilniaus gubernijoje tesudarovos 5–8 proc. valstybės biudžeto. Lietuviškos mokyklos idėjos kėlimą 1905 m. ji laikė ne nacionalistiniu išpuoliu, bet siekiu gimtosios kalbos ir kultūros pastangomis pakeisti žmogaus ugdymo kryptį: „Ne svetimos tautos neapykanta vertė mūsų sodietį maištininku, sukilėliu tapti, tik ta mokinimo sistema, kuri it kirminas medžio šaknis – taip ji mūsų šalies apšvietimą graužė, naikino“²⁸.

Dirbdama Panevėžio gimnazijoje, G. Petkevičaitė-Bitė buvo bene vienintelė mokytoja, kuri dėl savo dėstomų dalykų specifikos suteikė mokiniams daug žinių apie kitų tautų praeitį, jų kultūrą ir gyvenimo būdą, skatino įvairių tautybių draugiškumą, pagarbą, toleranciją. Tokios skelbiamos mintys atitiko pačios mokytojos gyvenimo būdą.

G. Petkevičaitės-Bitės modeliuojama ugdymo idėjų programa nors ir nesirėmė teoriniais darbais, bet buvo plati ir aktuali to laikotarpio Lietuvos kultūriniam – švietėjiškame fone. Ji kreipė žmogų mokslui ir darbui, skatino jo visuomeniškumą ir pilietiškumą, ugdė humaniškus santykius, pagarbą ir toleranciją greta esančiam, kurį reikia išklaudyti, paguosti, suprasti ir jam padėti. Tam pasitarnavo ir jos propaguojamas pagrindinis didaktinis principas – norint tinkamai ugdyti žmogų, pirmiausia reikia jį pažinti ir atsižvelgti į ugdytinio individualias savybes.

²⁵ Ten pat, t. 2, p. 326.

²⁶ Bukauskienė, T. *Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, p. 66.

²⁷ Petkevičaitė-Bitė, G. *Raštai*, t. 4, p. 327.

²⁸ Ten pat, p. 312.

IŠVADOS

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė – viena XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo dalyvių – savo grožine, publicistine kūryba ir praktine pedagogine veikla propagavo *moterų pedagogiką*, kuri buvo paremta konvergencijos teorija.

Pagrindinės jos pedagogikos idėjos akcentuoja žmogaus ugdymo ypatumus šeimoje ir mokykloje, išryškina asmenybės charakterio ir valios grūdinimą, skatina žmogaus dorovinių ir estetinių pradų puoselėjimą, moko ir ragina mylėti savo tautą, skiepija pagarbą ir toleranciją kitų tautų žmonėms.

G. Petkevičaitė-Bitė, propaguodama savo ugdymo idėjas, žmogų ugdė kaip aktyvų pilietį, prisimantį atsakomybę už savo tautos likimą ir jos gerovės kėlimą.

GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ-BITĖ ABOUT THE EDUCATION OF PERSONALITY

Summary

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, an active participant of Lithuanian liberation movement of the end of 19th and the beginning of 20th centuries, propagated feminine education by her imaginative and publicist writings. In them as well as in her pedagogic practices, she considered the particularities of family and school education, and especially underlined the social role of female-intellectual, specifically for the importance in personal character conditioning and the fostering of moral and aesthetic principles, also for patriotic sentiments and international tolerance. While promoting these ideas, G. Petkevičaitė-Bitė educated active and responsible personalities who did care for the well-being and future of her/his native country.

Keywords: personality, family and school education, feminine education, conditioning of character and will; moral, aesthetic and patriotic education.

AŠ IR KITAS. KITAS IR AŠ

Kultūros, mokslo ir studijų pasaulyje, ir ne tik mūsų šalyje, žinomas ir gerbiamas akademikas Algirdas Gaižutis – filosofas, menotyrininkas, pedagogas, mokslo ir studijų organizatorius, Vilniaus pedagoginio universiteto rektorius, turintis kone visus mokslo laipsnius ir vardus. Jis yra Lietuvos mokslo, Baltijos Asamblėjos ir daugelio premijų laureatas, pelnęs daug kitų valstybinių apdovanojimų. Kyla klausimas, kokios moralinės ir dvasinės akademiko nuostatos turėjo reikšmės jo mokslinei ir pedagoginei veiklai, tam, kad pelnytų visuotinį pripažinimą ir visuomenės pagarbą? Tai klausimas, į kurį ir pamėginsime atsakyti.

EPOCHOS VAIKAS

Algirdui Gaižučiui, kaip ir daugeliui jo bendraamžių, teko gyventi ypač sudėtingu istoriniu laiku – tarp dviejų tūkstantmečių: jis išvydo pasaulį, kai nepriklausoma Lietuva iš pradžių atsidūrė SSRS, vėliau Vokietijos nacių, po to vėl SSRS valdžioje; jam teko augti nuožmaus lietuvių partizaninio karo prieš sovietinius okupantus metais, visuotinių persekiojimų, įtarumo ir didžiausių netekčių laiku. Jo seneliai turėjo didelį ūkį prie Pakaso ežero netoli Kirdeikių miestelio dabartiniame Aukštaitijos nacionaliniame parke. Namuose lankydavosi senelės brolis arkivyskupas profesorius Mečislovas Reinys, filosofas ir pedagogas Pranas Dovydaitis, kiti žinomi žmonės, okupacinės valdžios vadinti „buržuaziniais nacionalistais“. Eidamas vos ketvirtuosius metus neteko ir motinos, ir tėvo – kaip „buožės“ ir partizanų rėmėjai jie buvo suimti: motina ištremta į Vorkutos, tėvas – į Norilsko lagerius, motinos sesuo Joana kaip partizanų ryšininkė sušaudyta, dėdė Steponas Grumbinas – partizanų „Lokio“ rinktinės vadas – buvo nuteistas mirties bausme, kuri vėliau pakeista kaliniu Norilsko lageriuose. Mažąjį Algirdą tuomet prisiėmė globoti motinos sesuo Elena Reinytė-Gaižutienė, arkivyskupo Mečislovo Reinio dukterėčia. Vėliau septynmetį Algirdą prisiėmė auklėti Saldutiškyje gyvenusi tėvo sesuo Leokadija ir jos vyras Kazimieras Meidus, taip pat neseniai grįžęs iš tremties Sibire. Globėjai buvo labai rūpestingi, mylėjo Algirdą kaip savo sūnų.

Paauglys savo tėvų ir artimųjų ilgesį galbūt nuslopindavo skaitydamas knygas. Bręstant didelį poveikį turėjo jo auklėtojo, rašytojo Rapolo Šaltenio asmenybė, įvedusi savo mokinį į lietuvių literatūros, poezijos, filosofijos erdves, o taipogi kitų gerų mokytojų pavyzdys, vėliau ir vyskupo M. Reinio filosofiniai pamąstymai apie gyvenimą ir tikėjimą, žmogaus paskirtį. Ypač įsiminė arkivyskupo žodžiai: „Ne visi žmonės lygiai nugyvena gyvenimą. Vieni iš jų neparodo jokios iniciatyvos, jokio pasiryžimo, jokios tvirtos asmenybės: gyvenimas juos nugali, parbloškia, istorijos lapai jų nemini garbingųjų tarpe. Kiti nėra vėjo

papučiami, blaškomi, bet priešingai, jų garbingo ryžimosi, kilnios asmenybės darbai yra gyvi kitų kartų atmintyje, jų pavyzdžiu seka ne vienas naujosios kartos asmenų. Antrąją rūšį sudaro idėjos žmonės“. Kas tie „idėjos žmonės“, – svarstė dar moksleivis Algirdas. Apie idėjas, ypač „komunistinį idėjingumą“, tuomet tik ir buvo kalbama susirinkimuose, per radiją, rašoma laikraščiuose. Tada tai reiškė aklą pritarimą partijos vadų lozungams, o iš tikrųjų – spartesniam lietuvių tautos surusinimui ir jos kultūros griūčiai. Bet tuomet bet koks viešas pasisakymas prieš tokį „idėjingumą“ reiškė tolimesnio kelio sau uždarymą. Tad Algirdas stengėsi neišsišokti, nors visą laiką jautė esąs sekamas (o ir vėliau, jau tapus mokslininku, buvo neišleidžiamas į užsienį). Juk jo tėvai ir daugelis giminių, tuometinės okupacinės valdžios terminu, buvo tikrieji „liaudies priešai“ – šaudomi, kalinami, tremiami. Tačiau stengdamasis būti „kaip ir visi“, o dar labai gerai besimokantis jaunuolis sėkmingai baigė Utenos II-ąją vidurinę mokyklą. 1959 m. jam buvo duota charakteristika-rekomendacija stoti į Vilniaus universitetą studijuoti lietuvių kalbą ir literatūrą.

Tiek vidurinėje mokykloje, tiek ir universitete A. Gaižutis labai rimtai ėmėsi studijų, – daug skaitė, lankė muziejus, teatrus, koncertus. Jis gerai perprato šviesių žmonių mintis: žmogaus reikšmė visuomenėje pirmiausia priklauso nuo jo paties, nuo „Aš“ – kiek jis dvasiškai turtingas, kiek jis egoistas ar altruistas, kokios vertybės jam gyvenime svarbiausios. Tarp svarbiausių vertybių, lemiančių žmogaus esmę, turi būti, anot vyskupo M. Reinio, tikėjimas Dievu, Tėvynė ir Kultūra. Be jų žmogus vienišas ir aklas. Kita vertybė, būtina žmogui, siekiančiam tapti asmenybe, – Dora. Ji aprėpia tiek išorinį žmogaus elgesį, tiek jo vidinį pasaulį – mąstymą, jausmus, norus, siekimus. Neretai jausmai sukyla prieš protą, nustelbia jį, lyg apakina. Bet žmogus privalo išmokti valdyti savo jausmus, savo aistras. Dažniausiai tai pajėgia tik intelektualūs, subtilios sielos žmonės, bet nebūtinai su aukštųjų mokslų diplomais. Intelektas, teigė vyskupas M. Reinys, pirmiausia turi padėti siekti aukštesnių idealų, nevienadienių tikslų, skatinti būdravimą ir netgi ryžtą aukotis.

Taigi kas mes esame šiandien, didele dalimi lemia tas pasaulis, iš kuriuo ateiname – mūsų vaikystė. A. Gaižučio vaikystė buvo persunkta tėvų ilgesio, artimųjų meilės ir netekčių. Vaikystė išmokė jį ir pasitikėti, tikėti žmonėmis, paskatino dirbti ir tarnauti dėl tų vertybių, kurios būtų reikšmingos ir visai Tautai, ir Lietuvai.

FILOSOFIJOS TRAUKA

Studijos Vilniaus universitete A. Gaižučiui patiko. Jis čia surado daug puikių draugų, tarp jų būsimieji poetai M. Martinaitis, A. Bukontas, rašytojas A. Zurba, fotografai A. Sutkus, R. Rakauskas, filosofuojantys kalbininkai A. Rybelis, Č. Kalenda ir daugelis kitų. Visam gyvenimui įsiminė prof. Z. Zinkevičiaus, J. Lebedžio, D. Saukos, R. Mirono, M. Račkausko ir kitų paskaitos.

Nors A. Gaižutis buvo tarp geriausiųjų filologijos studentų, bet jis ir toliau, kaip ir vidurinėje, nepaliovė svajojęs apie filosofiją. Pastaroji jį domino labiau už viską, jis daug skaitė užsienio ir lietuvių filosofų darbų, ieškojo atsakymų, kiek teisūs vadinamieji mark-

sizmo klasikai, neva geriausiai suvokiantys žmonijos lūkesčius. Bet tuo metu Lietuvoje filosofijos studijų nebuvo. Tad po antrojo kurso A. Gaižutis labai apsidžiaugė, Universiteto koridoriuje pamatęs skelbimą apie konkursą vykti studijuoti filosofijos į Maskvos M. Lomonosovo universitetą. Jis nedvejodamas padavė dokumentus konkurso komisijai, kuri iš aštuonių pretendentų atrinko jį ir Juozą Mureiką, taip pat būsimąjį profesorių.

Maskvos universitete vyravo kur kas laisvesnė, demokratiškesnė atmosfera, negu Vilniaus. Čia buvo drąsiai diskutuojama ne tik filosofijos, bet ir tų dienų politikos klausimais. Čia buvo kur kas paprastesnis, negu Vilniuje, priėjimas prie mokslinės ir kitos spaudos iš Vakarų – gan gausiai jos gaudavo ir Universitetas. Galbūt propagandos sumetimais. Tačiau buvo visos galimybės plėsti savo interesus. Maskvos muziejuose veikė daug parodų iš Vakarų Europos, vyko turtingas kultūrinis, muzikinis gyvenimas. Kita vertus, A. Gaižutis jautė, kad pagal jo elgesį, sugebėjimus sprendžiama ne tik apie jį patį, bet ir apie visus lietuvius, Lietuvą, kuri nemažai daliai maskviečių asocijavosi su „Vakarais“. Jis čia jautėsi savotišku „ambasadoriumi“, kaip ir daugelis kitų lietuvių, studijavusių Maskvoje. Lietuvių studentų tuo metu buvo nemažai – tai vėliau iškilę žymūs Lietuvos mokslininkai – biochemikai Benediktas Juodka, Antanas Jasaitis, Juozas Kulys, kvantinės elektronikos tyrėjas Algis Piskarskas, chemikai Petras Kadziauskas, Arvydas Survila, menotyrininkė Nijolė Tumėnienė, ekonomistas Raimundas Rajeckas, energetikas Jurgis Vilemas, teisininkas Pranas Kūris, sociologas Romualdas Grigas ir daugelis kitų. Lietuviai studentai Maskvoje artimai bendravo su latviais ir estais, jausdamiesi esą panašaus likimo. Ten veikė Pabaltijo studentų organizacija „Balticum“, turėjusi ir savo šokių, dainų ansamblį, rengusi įvairius disputus, kuriose dalyvaudavo ir rusų bei kitų šalių studentai. Tačiau tikroji šios organizacijos ideologija – siekis atsiskirti nuo SSSR palengva išaiškėjo ir buvo saugumo stipriai „užveržta“.

Dėl kultūrinių iniciatyvų, aktyvios veiklos, studentų išsilavinimo, jų žingeidumo, pareigingumo ir darbštumo, lietuvius studentus, aspirantus labai gerai vertino Universiteto profesūra. Jau po pirmosios sesijos Estetikos katedros vedėjas profesorius M. Ovsianikovas, vienas žymiausių Europoje ir geriausių tų metų Hegelio filosofijos ir estetikos žinovų, ėmė kviesti A. Gaižutį į katedros posėdžius, o vėliau, jau baigiant universitetą, pasiūlė jam likti aspirantūroje ir rengti disertaciją. A. Gaižutis pasiūlymą priėmė ir tęsė mokslus aspirantūroje. Jį ypač domino meninių vertybių prigimties ir savitumo problematika. Ta tema jis parengė disertaciją, kurią 1970 m. grįžęs į Lietuvą apgynė ir tapo filosofijos mokslų kandidatu (dabar daktaru). Vėliau tuos tyrimus tęsė ir apgynė habilituoto daktaro disertaciją „Dvasinis kūrybinis menininko potencialas (kūrybos psichologijos, meninio talento prigimties ir jo ugdymo, plėtojimo problematika)“.

MOKSLO, STUDIJŲ ORGANIZATORIUS IR VADOVAS

Sugrįžęs į Lietuvą filosofas A. Gaižutis įsidarbino filosofijos dėstytoju neseniai įkurtame Vilniaus inžineriniame statybos institute. Filosofijos dėstytojo pareigos tais laikais

laikytos ypač „atsakingomis ideologiškai“. Rektorius prof. Aleksandras Čyras žinojo, kad jaunasis filosofas kilęs iš „liaudies priešų“, bet jis stengėsi sudaryti jam visas sąlygas kurti, dėstyti, jis pritarė ir A. Gaižučio iniciatyvoms steigti įvairius studentų būrelius, diskusijų klubus. Jis pradėjo rūpintis Estetikos katedros įsteigimu. A. Gaižutis būsimiems inžinieriams ir architektams skaitė filosofijos, estetikos ir dailės istorijos kursus. Jo manymu, estetikos, filosofijos žinios reikalingos ne tik humanitarams, bet visiems menininkams, jų individualybės raiškai, savitam pasaulio regėjimui.

Tuo metu Lietuvoje dar menkai tebuvo nuveikta estetikos, filosofijos, meno istorijos tyrimų srityse. Lietuvos mokslų akademijos (toliau – LMA) Istorijos institute sunkiai kvėpavo nedidukas menotyros istorijos skyrius su keliais mokslo darbuotojais. Vildamasis to skyriaus pagrindu įkurti atskirą institutą, A. Gaižutis 1985 m. perėjo dirbti į Istorijos institutą direktoriaus pavaduotoju. Nors ir mėgęs istoriją, savo sumanymo neatsisakė: jis inicijavo Kultūros ir meno instituto įkūrimą (po 2002 m. Filosofijos ir sociologijos bei Kultūros ir meno institutai reorganizuoti į Kultūros, filosofijos ir meno institutą bei Socialinių tyrimų institutą). Jo direktoriumi buvo išrinktas prof. A. Gaižutis. Gan greitai institute jis subūrė gausų gabių lietuvių meno, kultūros, muzikos istorijos tyrėjų būrį, suformulavo aktualias Lietuvai mokslinių tyrimų kryptis. Būdamas didis eruditas ir intuityvistas, jis sugebėjo įsiklausyti į jaunų, energingų ir dargi įnoringų žmonių nuomones, jų galimybes bei siekius. Dabar daugelis jų – visoje šalyje gerai žinomi mokslų daktarai, profesoriai, moko ir auklėja kitus.

Talentingas mokslininkas, geras mokslo ir studijų organizatorius prof. A. Gaižutis 1990 m. išrinktas Lietuvos mokslų akademijos nariu korespondentu, o 1998 m. – tikruoju nariu (akademiku), Lietuvos mokslų akademijos Humanitarinių ir socialinių mokslų skyriaus pirmininku, akademijos viceprezidentu (2001).

Dirbdamas LMA vienu jos vadovų, gilų pėdsakų paliko, sprendžiant humanitarinių ir socialinių mokslų svarbos didinimo klausimus. Dar 1995 m. spalį LMA visuotinėje sesijoje akad. A. Gaižutis kalbėjo: „Dabartiniu metu, kai pamažėl ir sunkiai grįžtame prie savo istorijos gelmių supratimo bei kitokios – demokratiškos, atviros – visuomenės kūrimo, ypač padidėja humanitarijos vaidmuo. Humanitariniai ir socialiniai mokslai anksčiau neišvengė stipraus ideologijos ‚apynasrio‘. Aišku, ne viskas juose buvo lėkšta, primityvu, politiškai angažuota. Humanitarams visuomet rūpėjo tiesos teigimas. (...) Atgavus Nepriklausomybę, atsirado laisvė reikšti savo mintis, kalbėti savo vardu ir savo balsu. Mokslinės minties ir kūrybos laisvė priklauso nuo daugelio sąlygų – socialinės ir politinės visuomenės struktūros, kultūros tradicijų ir individo teisių. Visuomenės ir žmogaus mokslai labiausiai nukenčia dėl kūrybos laisvės suvaržymų. Tad šiuo metu Lietuvoje juntamas tikras pliuralizmas – idėjų ir koncepcijų pliuralizmas. Visuomenė tampa pakantesnė originaliam požiūriui ir netikėtai minčiai. Kita vertus, sustiprėja įvairios mokslo ‚paribio‘ sritys: žmogaus likimo aiškinimas pagal žvaigždes ir visokie teoretizavimai apie neišvengiamą pasaulio pabaigą, tikėjimas žyniais ir magais, ir vos ne raganavimais.

Lietuvoje humanitariniai ir socialiniai mokslai atgyja netolygiai. (...) Kai kurie humanitariniai ir socialiniai mokslai sovietiniais metais menkai buvo skatinami ir netgi sąmoningai varžomi. Tai etnologija, religijotyra, politologija, kultūrologija, kai kurios psichologijos ir socialinės psichologijos, sociologijos sritys. Todėl šiuo metu čia iškyła labai svarbus uždavinys – atskirų mokslo sričių reanimacija ir modernizacija. (...) Šiandien kurią bepaimitum problemą – ekologijos, nusikalstamumo, nutautėjimo priežasčių, kultūros reikmių ugdymo, sveikatos apsaugos ar kokią kitokią – būtinas visuminis, sisteminis ‚sintezės‘ požiūris. Jis atsiranda tik bendradarbiaujant, skirtingiems specialistams vykdant įvairias programas. Ta mokslų integracija – anaipol ne mados dalykas. Mokslų sankirtose, vaizdžiai tariant, jų ‚užkaboriuose‘ neretai slypi tiesa.

Humanitariniai ir ‚griežtieji‘ mokslai šiandien ypač sąveikauja mokslotyroje. Mokslų akademijai vertėtų sustiprinti šį barą, įkurti mokslotyros centrą. Mokslo istorijos analitika ir teoriniai svarstymai palikti savieigai. Mažai kas betyrinėja atskirų mokslų raidą šalyje. Iš esmės reikia pakeisti tradicinį požiūrį į mokslotyra. Ji labai svarbi kultūros savižinos dalis.

Tokiam humanitarų ir ‚griežtųjų‘ mokslų žinovų bendradarbiavimui padėtų ir įvairių mokslo sričių žodynų, enciklopedinių leidinių rengimas. Juoba kad, kaip rodo kitų šalių mokslo akademijų patirtis, šis veiklos baras laikomas akademijose ‚savu‘, prioretiniu (...)‘.

Akad. A. Gaižučio iniciatyva LMA organizuota daug nacionalinių ir tarptautinių mokslo konferencijų, pasitarimų kultūros, mokslo, lietuvių gyvenimo ir kitais klausimais. Ypač rūpintasi problemomis, iškilusiomis lietuvių kalbai, rengiantis Lietuvai stoti ir įstojus į Europos Sąjungą.

Dar XX a. pradžioje būsiamasis Lietuvos prezidentas Antanas Smetona savo straipsnyje ‚Lietuvos žymės‘ klausė: ‚Kas sieja draugėn lietuvius?‘ Ir toliau pats atsakė; ‚Dabarties lietuvių pamatas yra jo savita kultūra ir ypač jo gimtoji kalba. Taigi kas laiko save lietuviu, bet nemoka ir nerodo noro mokytis lietuviškai, tas nebe lietuvis, tas nesusipratęs. (...) Kalba yra viešoji sielos žymė, kuria pareiškiama tai, kas yra mūsų viduje, kas yra forma, be kurios negali pasirodyti savotiška tautinė mintis‘.

Po Pirmojo pasaulinio karo Nepriklausomybę išsikovojusioje Lietuvoje lietuvių kalba vartota visose gyvenimo ir veiklos srityse, moksle ir karyboje. Kalba, kuri nevartojama ir kaip mokslo, politikos kalba, yra pasmerkta žūčiai. Vėl atkūrus Nepriklausomybę, lietuvių kalbai vis didesnį pavojų ėmė kelti agresyvusis globalizmas, pridengtas tariamu būtinumu būti ‚atvirais‘ visoms kalboms ir kultūroms, o ypač anglų. Apie iškilusius pavojus Nepriklausomybei, lietuvių kalbai ir lietuvių kalbai buvo daug diskutuota ir akad. A. Gaižučio pastangomis LMA 2003 m. lapkričio 17 d. organizuotoje sesijoje ‚Lietuvių kalbos padėtis moksle ir visuomenėje‘. Atidarant ją LMA viceprezidentas A. Gaižutis kalbėjo: ‚Sesijoje svarstoma problema yra gyvybiškai svarbi mūsų kultūros išlikimui ir jos ateičiai, istorijai ir perspektyvoms. (...). Tenka ne juokais susimąstyti, kaip XX ir XXI amžių sandūroje atsiranda abejingumas savo tautos prigimtinai kalbai. (...) Kalbos

sumenkinimas yra žalingas mokslininkams, nes susiaurina kūrybinę jų galią. Ne vien humanitarams nuolatos iškyla semiotinės procedūros – kelti prasmės klausimą, o gamtos mokslų žinovams – atrasti ir dėsningumus, pažinti tikrovę. Kalba anaipol neprilygsta tik įrankiui, priemonei; ji didžiausia ir svarbiausia tautos nacionalinė vertybė, nuolatos atnaujinama, plėtojama, tikslinama. Ne veltui kalba priskiriama *sacrum* sferai, ir tai daroma sąmoningai, atsakingai. Ne veltui ji yra mitologizuojama individo ir visuomenės sąmonės. Mes pelnytai didžiuojamės savo kalbos senumu ir turtingumu. (...) Nemažiau svarbu parodyti kalbos gyvastingumą, jos amžiną versmę – žmogaus siekį gyventi tvarkingesnį ir žmoniškesnį bendruomeninį gyvenimą, kurti bei pažinti save ir gerbti bei mylėti kitus. Kalba – svarbiausias organas būti drauge, kvėpuoti, veikti ir sakyti mintis. (...) Tad ir šiandieną, kai geidžiama padaryti mūsų visuomenės gyvenimą demokratišką ir laisvą, tenka tik stebėtis tuo vištakumu kalbos atžvilgiu, kuris kyla iš valstybės administratorių ir mūsų pačių akademinės bendruomenės. Galima ir tenka daug kuo stebėtis ir dėl daug ko nuogaštauti. Jeigu pasakysi, kad dažnas vadovaujasi siauru kalbos supratimu, tai gali išgirsti argumentus: kam reikalingos visokios kalbos, filosofijos arba išvedžiojimai apie kalbą. Sakysime, gamtos mokslai esą kitaip struktūriškai tvarkomi ir tobulinami. Ir iš tikrųjų, nesigilinant į žmogaus mąstymo, pažinimo problemas ir jų ryšį su kalba, galima susidaryti klaidingą įspūdį ar nuomonę – neva kalba tėra minties apvalkalas, kevalas, forma, drabužis. (...) Bet juk kalba yra ir gimtieji, šviesūs ar apkartę minties namai. Būtis atsiveria žmogui tik kalbiškai. Nauji kūrybos pavidalai – ar tai būtų literatūrinė, ar meninė, ar filosofinė, ar gamtamokslinė, ar kitokia kūryba ir jos formos – skleidžiasi ir atsiveria tik kalbiškai. Visos žmogaus kognityvios operacijos, kokios jos bebūtų – intuityvios ar matematiškai griežtos, tikslios, žaismingos ar įkyriai nuobodžios, – remiasi kalba – ištartimi, sąvoka ir abstrakcija. (...) Kalba yra daugiau negu tik informacija, pateikiama verbaliniu būdu. Tad ir mokslo kalbos tikslinimas ir turtinimas turi būti nuolatinis akademinės bendruomenės rūpestis, nes tik per ją išreiškiamas požiūris į daiktus ir reiškinius, vyksta objektų analizės ir sintezės procedūros. (...) Orientuodamiesi tik į svetimas kalbas, mes nuskurdinsime savo kultūrą. Tad kam išradinėti įvairiausias formules ir apskaičiavimus, kad išaukštintum rašančius svetima kalba ir sumenkintum savuosius. (...) Teisus A. Maceina, kai jis sako, kad ,tikrasis kalbų skirtumas yra ne garsų ar ženklų, bet požiūrių į pasaulį skirtumas'. Ir todėl esmingiausia jausmai ir mintys, jų būdas ir grožis, būdami ,išversti' į kitą kalbą, netenka savo ypatingos gyvybės ir jėgos. Jie tampa kitos, nesavos tradicijos, nesavos pasaulio interpretacijos sudedamosiomis reikšmėmis. Todėl kalbos tradicijų saugojimas, kalbos gynimas nuo svetimų ir savų jos niokotojų ar abejingų jai žmonių, siekimas išplėsti nacionalinės kalbos teises ir jos galimybes viešajame gyvenime, kartų kartose pagarbos jausmo kalbai ir raštui ugdymas ir daugelio kitų nepaminėtų klausimų sprendimas visuomet turi dorovinį aspektą. Mat didžiosios socialinės grupės – tautos – iškyla ir išlieka kaip vientisi dariniai anaipol ne tik teritoriniu ir geopolitiniu, bet pirmiausia kalbos pagrindu.

Valstybių okupacijos, tautų niokojimai paprastai prasideda nuo teritorijos užgrobumo, o savos tvarkos įvedimas – nuo kitų sąmonės slopinimo, t. y. savo kalbos ir rašto priverstinio įvedimo. (...) Kalbos saugojimas ir gynimas turi būti visų bendras reikalas ir rūpestis. Ne vien kalbininkų ar kalbos mokovų, bet kiekvieno sąmoningo individo. Glaustai tariant, kalbos problema – tai žmogaus laisvės ir dorovės problema...“

Tai ilga, bet prasminga citata. Minėtoje LMA sesijoje buvo priimta rezoliucija: „... Dabartiniu metu lietuvių kalbai vėl kyla grėsmė tapti buitine kalba ir būti išstumtai iš mokslo, kultūros, švietimo ir viešojo gyvenimo. Be lietuvių kalbos negali išlikti lietuvių tauta ir valstybė, negali būti deramai ugdoma pilietinė ir tautinė savimonė, neįmanoma visavertės asmenybės branda. (...) Atsižvelgdama į šalies mokslo bendruomenės susirūpinimą lietuvių kalbos būkle, sesija: pripažįsta, kad atsakomybės už lietuvių kalbą, jos vartoseną viešame gyvenime, jos išlikimą ir vystymąsi tenka visų pirma politinei šalies valdžiai, taip pat mokslo ir studijų institucijoms, visai šalies inteligentijai; konstatuoja, kad lietuvių kalba paskelbtas mokslo darbas vien dėl to neturi būti laikomas menkesnės vertės už užsienio kalba; pabrėžia, kad primygtinai akcentuojant vien anglų kalbą nuvertinamos kitos mokslui svarbios kalbos (...).“

Sesija rekomendavo Lietuvos valdžiai, mokslo ir studijų institucijoms skatinti mokslė ir studijose, taip pat šiuolaikinėse informacinėse technologijose vartoti lietuvių kalbą, daugiau rūpintis lietuvių kalba mokymo ir mokslo įstaigoje, žiniasklaidoje ir kt.

Tačiau grįžkime prie akad. A. Gaižučio gyvenimo. Pastebėsime, kad gražiame ir spalvingame jo darbų vainike ir kilimo į mokslo aukštumas kelyje būta ir posūkių. Tai pirmojo atkurtos nepriklausomos Lietuvos Respublikos prezidento Algirdo Brazausko prezidentavimo pirmaisiais metais A. Gaižučiui patikėtos patarėjo pareigos (1992–1993 m.) švietimo, kultūros, mokslo ir religijų klausimais. Užėmęs šias pareigas A. Gaižutis labai greitai suprato, kad kur kas daugiau jis galėtų ir gali nuveikti Lietuvai kaip mokslininkas ir kaip dėstytojas. Apie savo darbo kaip patarėjo metus akademikas prisimena: „Labai sunkiai ryžausi dirbti Prezidentūroje. Bet sutikau, manydamas, kad galėsiu nuveikti ką gero Lietuvos kultūrai, švietimui, mokslui, pagyvinti jų veiklą. Bet greitai supratau, kad tą darbą, kurį darau, gali daryti ir kitas, gal net gerokai geriau, nes daugybei klausimų, kuriuos prisiėjo spręsti, visai nereikėjo didesnio intelekto, žinių, nereikėjo būti ir idėjų generatoriumi. Užteko būti tik geru klerku (toje sąvokoje aš neturiu nieko žeminančio), kuris gerai išmano valstybės struktūrą, žino valdymo principus ir yra pakankamai apsuksrus, ir čia visai nereikia profesoriaus ar akademiko kompetencijos. Žinoma, tuo nenoriu pasakyti, kad ir aukščiausiai valdžiai nereikalingi intelektualai, originalūs sprendimai. Reikalingi. Bet kol kas viską dažniausiai užgožia kasdieninė rutina, eilinių klausimų sprendimas, atsakymų rengimas ir pan. Ir taip ta diena po dienos besitęsianti rutina mane ypač slėgė, nuolat sau kėliau klausimus dėl tokios savo veiklos prasmingumo, nes tai, kaip sakiau, ką dariau, galėjo atlikti dažnas. Tačiau ką aš iki tol dariau kaip mokslininkas, niekas kitas nebūtų padaręs. Kita vertus, valstybės tarnyboje yra neišvengiama

asmenybės depersonalizacija, savojo „Aš“ praradimas, nes rengiant sprendimus ir juos priimant dalyvauja daugybė žmonių (...).“

Tačiau Lietuvos prezidentas A. Brazauskas savo patarėją prisiminė ir vertino tik gerai. A. Gaižučio 60-mečio proga Prezidentas sveikinime rašė: „Lietuvos mokslinis ir kultūrinis gyvenimas šiandien neįsivaizduojamas be Jūsų vardo, darbų ir autoriteto. Jūs – Lietuvos mokslų akademijos viceprezidentas, habilituotas daktaras, Lietuvos muzikos akademijos ir Kauno technologijos universiteto senato narys, Kauno dailės instituto tarybos pirmininkas, įvairių valstybinių komisijų prezidentas, daugelio mokslinių ir meno kritikos straipsnių, monografijų, knygų autorius (...), Lietuvos mokslo premijos laureatas. Tai tik nedidelė dalis Jūsų darbų, kuriuos įmanoma išvardinti.“

Vienas ryškiausių Jūsų nuopelnų – naujos filosofų, menotyrininkų, kultūrologų pamainos rengimas. Jūs vadovavote, oponavote, buvote kone šimto mokslo daktarų ir habilituotų daktarų gynimo komitetų narys. Jūsų skaitomas estetikos, meno sociologijos, kultūrologijos kursas aukštosiose mokyklose įsimintinas daugeliui studentų.

Jūsų optimizmas ir visada gera nuotaika, mokėjimas džiaugtis gyvenimu – tai tie būdo bruožai, dėl kurių Jus gerbia ir myli kolegos bei draugai (...).“

Pagal seną posakį: kiekvienam savas kelias. Ir nepaisančiam to, einančiam ne savu keliu gyvenimas neretai tėra klampynė, dažnai nepalikdama nė pėdsako. Beje, naują galimybę pabūti valdžios olimpe akademikas turėjo ir 2006 m., – jis, nors ir nebūdamas partijos nariu, „pagal sąrašą“ Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjungos buvo išrinktas į Lietuvos Respublikos Seimo narius. Tačiau prisiminęs savo tarnybą valdžios įstaigoje, dar iki priesaikos atsisakė Seimo nario mandato.

Nemažai biurokratinių klausimų teko ir tenka spręsti akad. A. Gaižučiui šiandien kaip Vilniaus pedagoginio universiteto rektoriui. Nors šios pareigos reikalauja didelio vadybininko patyrimo, tačiau jame reikia ir intelektualaus stratego sugebėjimų. Visgi jos teikia akad. A. Gaižučiui džiaugsmo, kad gali prisidėti prie naujos, gražesnės Lietuvos kūrimo. Švietimas, mokslas, o pirmiausia – pedagogai – yra Tautos ilgaamžiškumo ir stiprybės kūrimo pamatas. Štai kodėl dažnai rektorius teigia: „Šventas mokytojo vardas ... Švietimas, žmogaus ugdymas – sudėtingiausias uždavinys. Jis prasideda nuo žodžių dėlionės pirmose klasėse ir baigiasi netikėtais kūrybos protrūkiais ir atradimais baigiant užversti mokyklos suolą. Čia jau prasideda jauno žmogaus kelionė į nepažintas pažinimo erdves ir savęs suvokimą kaip tautos nario, šalies, valstybės piliečio. Bet tos kelionės sėkmė priklauso nuo dvasingumo, nuo suvokimo tarnystės aukštiems idealams ir Dekalogo šviesai“.

GYVENIMAS – KŪRYBA, KŪRYBA – GYVENIMAS

Nors sovietmečiu skelbta, kad mokslas, o ypač humanitariniai ir socialiniai mokslai, yra ideologiniai mokslai, bet ir tais laikais, žinoma, atidavus tam tikrą duoklę ideologijai, buvo mokslininkų, kurių darbai neprarado savo reikšmės ir šiandien. Tarp tokių

mokslininkų šiandien minimas ir akad. A. Gaižutis. Štai, pavyzdžiui, 1979 m. išleista profesoriaus monografija „Menas ir humanizmas“, kurioje jis įrodė, kad pirmutinė meno paskirtis, jo tikslas – skatinti žmogų siekti aukštesnių ir kilnesnių tikslų. Jis rašė: „Menas iš kitų kultūros reiškinių išsiskiria tuo, kad jame vyrauja estetinė funkcija, kuri ne tik pabrėžia ir iškelia jo reikšmę, bet ir suteikia jiems bendražmogišką prasmę“. Menas, pasak A. Gaižučio, yra kaip žmogiškųjų vertybių įkūnijimas, kaip žmogaus saviraiškos ir formų kūrimas. Jis prieina išvadą, kad reikšmingus darbus dažniausiai sukuria savo dvasia ir intelektu ypatingi, elito žmonės, besivadovaujantys tokiomis vertybėmis, kaip Grožis, Tikėjimas, Kūryba, Tobulumo siekis.

Daug kas, perskaitęs prof. A. Gaižučio knygą „Vaikystė ir grožis“ (1982, 1988), tarsi vėl sugrįžta į savo vaikystę. Autorius įrodė, kaip grožis ir gėris, matytas ir patirtas vaikystėje, atsiliepia ir suaugusiems, nulemia jų dvasinius interesus ir poelgius. Daugelį išvadų autorius grindė savo patirtimi ir atminimais tų kilnių pedagogų, su kuriais dar vaikystėje teko bendrauti, kurie jį globojo.

Akademikui nuolat rūpėjo surasti atsakymą į klausimą, kas lemia menininko kūrybinės galios, kaip tos galios pasireiškia ir skleidžiasi. Šiuos tyrimus jis apibendrino monografijoje „Kūrybinė menininko galia“ (1989). Pasak autoriaus, menas – tai tarsi tiltas tarp dvasinio ir materialaus pasaulio; viską lemia kūrėjo individualybė, talentas ir gebėjimas savaip išreikšti didžiuosius žmogiškosios prigimties slėpinius ir siekius.

Kas yra kultūros reiškinys, o kas – tik kultūros erzalai, akad. A. Gaižutis analizuoja monografijoje „Kultūros vertybės ir erzalai“ (1993). „Kalbėdamas apie erzacus, – rašo autorius, – turėjau galvoje ne vien tuos nevykusius kūrinius, kuriems akivaizdžiai trūksta meistriškumo ir originalumo, bet ir kitokius. Juk per pastaruosius dešimtmečius buvo pagaminta daugybė prozos, poezijos, kino, televizijos veikalų, vingriai spekuliuojant skambiomis idėjomis. Tokie ‚erzalai‘, o tiksliau sakant, politika, įvilкта į meno rūbą, pavojingesnė žmogui, ir ypač jaunimui, – nei pramoginių žanrų nesėkmės“.

Moksle jau bene antras šimtmetis, kai reikšmingiausi darbai padaromi kelių mokslų sandūroje. Kokie yra menų ir humanitarinių mokslų sandūros pasiekimai? Į tai akad. A. Gaižutis pamėgino atsakyti monografijoje „Menų giminytė“ (1998). Jos analizės objektas – tapyba, skulptūra, fotografija ir kitokių meno rūšių kūriniai bei jų poveikis individui. Monografijoje „Meno sociologija“ (1998) A. Gaižutis vienas pirmųjų istoriografijoje išanalizavo XIX–XX amžiaus meno kryptių pokyčius, socialinių struktūrų poveikį meno kryptims ir formoms, meno kūrinių vertinimo įvairovę. Menas, kultūra, visuomenė yra tarpusavyje susiję dydžiai. A. Gaižutis buvo tarp tų, kurių pastangomis meno sociologija tapo pripažinta mūsų universitetuose, ji buvo įvesta ir kaip studijų programa, ypač reikalinga būsimiems menininkams, humanitarams.

Akad. A. Gaižutis buvo tarp pirmųjų mokslininkų, pradėjusių tyrinėti fotografiją kaip meną. Jis parengė, sudarė „Lietuvos fotografijos“ (1983) knygą-albumą. Joje kaip meno teoretikas ir filosofas plačiai reprezentavo A. Sutkaus, A. Macijausko, A. Kunčiaus, R. Ra-

kausko, R. Dichavičiaus ir daugelio kitų žinomų fotografijos meistrų darbus. A. Gaižučio straipsniai tapo ryškia paskata tolimesnei meninės fotografijos raidai Lietuvoje.

Paliko pėdsaką ir prof. A. Gaižučio darbai, kuriuose analizuojama architektūros raida ir poveikis žmogaus gyvenimui ir veiklai. Ta tema jis skaitė paskaitas Vilniaus inžineriniame statybos institute (dabar Vilniaus Gedimino technikos universitetas) architektams, studentams. A. Gaižutis buvo tarp tų iniciatorių, kad ypač architektams būtų dėstomas platesnis menotyro kursas. „Architektūra, – sakė akademikas, – tai nelyginant didžiulė tobula skulptūra, tik jos erdvėje žmonės gyvuoja“.

Siekdamas geriau suvokti meno ir mokslo kūrėjus, išvelgti jų savastį ir „paslaptis“, A. Gaižutis domėjosi ir tyrinėjo žymių Lietuvos mokslo ir meno kūrėjų palikimą, tarp jų ir jau minėto giminaičio vyskupo Mečislovo Reinio. Maskvos, Peterburgo, Paryžiaus archyvuose jis kruopščiai rinko medžiagą apie didį menotyrininką Jurgį Baltrušaitį, kalbininką semiotiką Algirdą Greimą ir kitus.

Akademiko A. Gaižučio 60-mečio proga buvo išleista interviu ir pasisakymų knyga „Žvilgsnis“ (2001). Joje mes matome akademiką ir kaip lietuvi, kaip kūrėją, mokslininką, filosofą, mokslo ir studijų organizatorių ir vadovą, o ypač kaip asmenybės savikūros idėjos puoselėtoją. Joje skaitome: „Mes neišivaizduojame menininko be kūrinio, o filosofo – be teksto, traktato, mokslininko – be eksperimento, kunigo – be pamokslų, jų veikla vis tiek akumuliuoja kūrinį. Bet yra daugybė žmonių, kurie niekadys nerašys traktato, netapsys paveikslų, neišras mokslinių formulių, nerašys ir nesakys pamokslų. Bet jie taip pat gali būti dideli kūrėjai, tik jų kūryba skirta savo vidinio pasaulio tobulinimui, jo pajautimui, ‚sutvarkymui‘. Pats žmogus gali ir nesuprasti, kad jis taip daro, kaip aš aiškinu. Bet ši savikūra kultūrai, jos savasčiai yra labai svarbi. Ji, vaizdžiai tariant, irgi varinėja kultūros kraują“.

Iš dalies akad. A. Gaižučio požiūrį į gyvenimą ir kūrybą atspindi ir jo kalba, pasakyta 2002 m. gruodžio 13 d. Rygoje Baltijos Asamblėjos premijos įteikimo proga. „Baltijos Asamblėjos premija ir ši grakšti paausiuota Nikės statulėlė simbolizuoja mūsų šalių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – nueitą sudėtingą, pilną dramų ir šviesių vilčių kelią. Dabar mūsų tautos alsuoja kone visa krūtine ir kuria geresnę ateitį savo vaikams ir vaikaičiams. Mus vienija ne tik Baltijos jūros vilnys, bet ir tauri mūsų tautų istorinė laikysena. Mes niekam negrasinam, nemojuojam kumščiais, mokame užmiršti nuoskaudas ir esame pasiryžę visiems doriems žmonėms ištiesti pagalbą ranką.“

Noriu pasakyti kelis žodžius apie savo darbus. Esu, kaip ir daugelis iš jūsų, užsiėmęs žmogus. Kaip Lietuvos mokslų akademijos viceprezidentas turiu daug įvairiausių įpareigojimų ir išpareigojimų. Tačiau laimingiausiomis akimirkomis laikau tas, kurias praleidžiu prie rašomojo stalo. Jį švelniai vadinu savo varstotu. Apskritai žmogus yra gražiausias tuomet, kai jis kuria. Ir nesvarbu, kas jis yra – rašytojas, dailininkas ar meno filosofas, estetikas, kultūrologas, politikas, teologas. Kūryba suteikia mums sparnus. Ji savaip varinėja mūsų kraują, sutvarko mūsų padrikas mintis ir sąmyšio jausmus.

Ji daro pasaulį harmoningesnį ir vertą žmogaus vardo. Kūryba išlaisvina mus tikrąja šio žodžio reikšme iš gyvenimo pilkumos ir monotonijos, kančios ir nevilties. (...) Mūsų dienomis smarkiai keičiasi meno vertinimo kriterijai ir procedūros. Mus užplūsta vienadieniai kūriniai, masinės kultūros greitpyragiai, įvairūs kultūros ‚paribio‘ žanrai ir srovės. Kartais pagalvoju, kad menas jau tampa išradybos sritimi, kad menas netenka savo paslapties, įkvėptumo ir psichologinės gelmės. Ir kadaise didžiojo dialektiko Georgo Hegelio išpranašauta meno ‚mirtis‘ ateityje, nuodugniau pamąščius, atrodo tarsi būtų mūsų dienų realybė. Vis dėlto postmodernistinė marga estetika ir menas, kultūra turi nemažai patrauklumo. Nelengva perprasti jų formas ir stilistiką, jų naratyvą ir atvirumą, sąvokų ir principų neapibrėžtumą. Aš ieškau juose ne tradicinio estetiškumo, ne grožio, bet prasmės ženklų, žmogaus tobulumo siekių. Kartu prieinu išvadą, jog mums, teoretikams, lygiai yra svarbi ne tik kultūros apologija, bet ir kultūros kritika. Dabarties kultūroje yra daug keistų kultūros krizės apraiškų, kultūros banalybių ir agresyvumo, pigaus globalizmo kėslų. Reikia nemažų įžvalgų, pastangų, siekiant apginti dosnią žmogaus prigimtį nuo kultūrinės invazijos, jos standartiškų minčių ir jausmų. Manau, kad tokie vyksmai būdingi visoms mūsų Baltijos šalims. Neabejoju – reikia daug dirbti, kad naujajame tūkstantmetyje būtų išsaugotas kiekvienos šalies dvasinio gyvenimo unikalumas.

Baigdamas noriu pasidžiaugti: tvirtėja estų, latvių, lietuvių meniniai ir moksliniai ryšiai. (...) Mes svarstome, kaip didinti mokslo prestižą visuomenėje, pagarbą protui ir intelektui, kaip stiprinti dorovinius mokslo pagrindus, kad mokslas tarnautų mūsų tautų gerovei ir jų savigarbai. Visi mes, mokslo, meno, politikos žmonės, lygiai esame atsakingi už dabarties valandas ir dienas. Tik jausdami vieni kitų petį, mes, esu įsitikinęs, galėsime daug nuveikti. (...) Tad už prasmingą šiandieną ir dar prasmingesnę mūsų tautų rytdieną !“

Apibendrinami galime pasakyti, kad daugiausia prof. A. Gaižučio darbų skirta specifiniams meno ir mokslo klausimams, taip pat kūrėjams, kuriems gyvenimas – kūryba. Jam labai svarbi asmenybės savikūros idėja, o toji savikūra neįmanoma be pajautos ir suvokimo fundamentalaus santykio, jos raiškos. Ji neįmanoma be suvokimo santykio *Aš ir Kitas, Kitas ir Aš*. Akad. A. Gaižučiui tas santykis – tas pats gyvenimas, jo nuokalnės ir aukštumos, jo neįmenama paslaptis ir gelmė. Galėtume pasakyti, kad iš dalies tai yra ir buvo jo atliktų darbų sėkmės pamatas.

TILTO GATVĖS INSTITUTO DIREKTORIUS

Jau penkiasdešimtmetį trunka mano pažintis su profesorium Algirdu Gaižučiu. Iš pradžių ir labai trumpai – „kepurinė“, kaip su mano draugo kursioku, jaunučiu raudon-skruosčiu Vilniaus universiteto filologijos fakulteto studentu, kuris iš kitų išsiskyrė tuo, kad buvo užkietėjęs ir užsidegęs „moksliukas“ ir neprilygstamas elegantas. Visų studentų drabužėliai anuomet buvo kuo pigiausi ir skurdžiausi, A. Gaižučio irgi, bet itin tvarkingi ir gražiai išlyginti. O baisiausia komjaunimo aktyvistų „kovos su miesčioniškumu“ laikais buvo tai, kad A. Gaižutis į paskaitas eidavo baltmarškinis ir dar su kaklaryšiu!

Paskui tas darbštus, stropus, mokslininko ambicijų turėjęs studentas ilgam dingo iš Universiteto. Apie tai – jam pačiam pasakoti, žinau tik tai, ką pusbalsiu kits kitam prasi-tardavo bendrakursiai ir kas ištikdavo ne vieną, turėjusį toli atsidūrusius tėvus, įtartinus giminaičius ar „netikusias“ pažintis.

Po kelių metų likimas suvedė mus, galima sakyti, beveik kaip su vyresniuoju kolega, kuris, grįžęs po mokslų Rusijoje, kuo aktyviausiai ėmė reikštis Lietuvos dailėtyros, estetikos, apskritai kultūros baruose. Rašė straipsnius, rengė ciklą paskaitų apie dailę (negirdėtas dalykas prie sovietų, kai menas atrodė įtartinas, todėl geriau pernelyg nepropaguotinas). Viena po kitos rodėsi jo knygos lyg ir ta pačia, bet vis kitais aspektais plėtojama kultūros ir meno vertybių prigimties, sklaidos, prasmės ir reikšmės visuomenės gyvenime tema.

Nuo 1989-ųjų buvo keleri metai visai artimo bendradarbiavimo. A. Gaižutis, jau profesorius ir habilituotas daktaras, tapo Kultūros ir meno instituto direktorium. Atsidūriau tarp kelių dešimčių šios įsteigtos institucijos mokslo darbuotojų, taigi – profesoriaus pavaldinių, kurie visuomet akylai ir priekabiai stebi savo viršininką ir tariasi jį geriau pažįstantys, nei jis pats save.

Dabar ta institucija lyg ir tebėra, lyg ir ne. Niekam nerūpėjo, kad tai pirmoji Nepriklausomybės atkūrimo priešaušriu gimusi ir jį, galima sakyti, pranašavusi mokslo tyrimo įstaiga. Per vėlesnius dešimtmečius skaidyta, sklaidyta instituto struktūra, keliskart pakeistas pavadinimas. Dabar su nostalgija tenka prisiminti tik pačią pradžią, kai turėta tiek vilčių griebtis Lietuvos meno tyrimų ir daryti tai, kam anksčiau stigo jėgų ir veikimo galimybių.

Ta pradžia siejasi su prof. A. Gaižučio asmeniu ir veikla. Ne šiaip sau naujoji Tiltų gatvėje anuomet įkurdinta mokslo įstaiga buvo praminta Gaižučio institutu, arba tiesiog (teneišižeidžia profesorius – Gaižutynu).

Kiek žinau, jis labai daug prisidėjo, kad toks institutas būtų įsteigtas. Jauniems dabartiniams mokslininkams tikriausiai atrodys keista ir nesuvokiama, kodėl anuomet kūrybinė inteligentija (bjaurus sovietinis posakis, bet nesurandu geresnio) taip džiūgavo pasklidus

žiniai, kad pagaliau pavyko išsikovoti Maskvos leidimą kurti ilgai siektą mokslo įstaigą. Daug kartų Lietuvos kūrybinių sąjungų suvažiavimuose kalbėta apie tokio instituto reikalingumą, raginama „imtis priemonių“, kad tuo patikėtų vietinis kompartijos CK, kad jis prašytų Maskvos leidimo, be kurio, kaip žino vyresnieji piliečiai, negalėjo nė plaukas nuo galvos nukristi. Tik patsai prof. A. Gaižutis, dar keli asmenys galėtų papasakoti, kokių buvo imtasi gudrybių, kiek rašyta popierių ir važinėta į Maskvą leidimo. Jis buvo gautas, bet ne trokštamam meno tyrimų institutui, kuris, tikėtasi, sujungs į daiktą po kelias vietas išsibarsčiusius dailės, muzikos, teatro tyrėjus, veiksiančius viena kryptimi ir vieningais metodais. Deja, menotyra (kaip ir patsai menas) Maskvai vis dar atrode pavojinga, tad prie jos priklijuotas „apsauginis“ dėmuo – „kultūra“. Taip atsirado Kultūros ir meno institutas, kuriame, deja, dėl nuolatinės visokių kontrolierių ir reformatorių intervencijos tolydžio prasčiau sekėsi derinti veikmės kryptis, tyrimo metodus ir darbų vertinimo kriterijus.

Tačiau tuomet pradžia rodėsi būsianti gera. Buvo siūlomi, svarstomi, atsirenkami ir kviečiami būsimieji, kaip tikėtasi, perspektyvūs mokslo darbuotojai, rūpinamos institutui tinkamos patalpos, kuklūs, bet visai tinkami baldeliai. Visa tai kažkaip ir iš kažkur gaunant, regis, daug gelbėjo paties direktoriaus būdas, gebėjimas ramiai, neįkyriai, bet nenuginčijamai įteigti savo tiesą ir motyvuoti reikalavimus. Netrukus ir tiesiogiai teko pajusti savo direktoriaus būdo ypatumus. Neprisimenu, kad būtų ką nors išbaręs, juolab apšaukęs ar žiauriai nubaudęs. Net jei tikrai reikėdavo. Menotyrininkės, kaip žinia, temperamentingos moteriškės, nestokojančios meno žmonėms neretai būdingų ambicijų bei keistenybių. Štai ima kuri nors ir baisia nustemba, išgirdusi, kad masinėje žiniasklaidoje publikuojami populiarūs rašinėliai negali būti laikomi moksliniais straipsniais. A. Gaižutis iš direktoriaus jau virsta mokytoju ir kantriai, nekeldamas balso, aiškina elementarią tiesą, kad mokslinės publikacijos – tai visai kito žanro kūriniai, turintys atitikti specifinius reikalavimus. Apsukresnė pavaldinė gebėdavo į ateinančių metų mokslinių darbų planą persirašyti pernykštes ir net užpernykštes, aišku, neįvykdytas užduotis... Teko pastebėti, kad ne tokiai perrašinėtojai, o direktoriui darydavosi nepatogu, kažkaip lyg gėda skaityti tokį „darbo planą“. Rasdavo pateisinimą: esą, labai gabus žmogus, dar jaunas, subręs. Jam buvo svarbus žmogaus gabumas ir brendimo perspektyva. Gal kaip tik dėl to kažkaip nepastebimai, neįjuntamai kelios dešimtys instituto mokslo darbuotojų, daugiausia dailėtyrininkių, per porą metų apsigynė daktaro disertacijas, taigi kilstelėtas šios mokslo šakos prestižas ir svoris. Tai juo svarbiau todėl, kad sovietmečiu menotyros daktaro (anuomet jis vadinosi kandidatu) disertaciją ginti buvo galima tik Rusijoje ir svarbiausia – tik griežtai laikantis beapeliacinių socializmo reikalavimų, dėl ko ne vienas tiesiog numojo ranka ir liko be nieko. Lietuvoje praėjusio šimtmečio dešimtojo dešimtmečio pradžioje mokslo laipsnį teturėjo vos ne ant vienos rankos pirštų suskaičiuojami dailėtyrininkai, ir dėl to veikiai radosi didelių sunkumų tiek specialybės dėstytojams, tiek mokslo darbuotojams. Pats Kultūros ir meno institutas įsteigtas teturint vos kelis „laips-

niuotuosius“, įtakingus mokslo valdininkus, kad galima pritaikyti kažkokias įstatymų išimtis. Prisimenu, kokias „dėlionės“ ir rebusus teko spręsti komplektuojant disertacijų gynimo komitetus – na, nepakanka tų dailėtyros daktarų ir gana! Manau, kad nėra nei vieno komiteto, kuriame nebūtų sutikęs dalyvauti prof. A. Gaižutis net tada, jei ginantysis jį buvo kaip nors įžeidęs ar negražiai apkalbėjęs. Kas be ko, būdavo ir taip. Bet jis iš tų, kurie nesinešioja akmens užantyje.

Tačiau teko patirti jį esant ir labai principingą. Per privalomuosius „daktarinius“ egzaminus pasirodė kietas kaip titnagas. Jau gyriausi, kad buvo „senas pažįstamas“, tačiau visai to nepaisydamas ir vis taip pat, kaip įpratęs, maloniai šypsodamasis išgvildeno mano referato trūkumus ir iškratė visas turėtas filosofijos istorijos žinių atsargas... Sakau jam dėkui už principingumą ir kad apskritai privertė ištraukti iš stalčiaus dar sovietmečiu rašytą, Maskvos „dėl formalizmo“ atmestą disertaciją, perrašyti ją iš naujo ir apsiginti. Tiesą sakant, ne privertė, o tiesiog pastatė į tokią padėtį, kad būtų buvusi gėda pasielgti kitaip.

Tos dešimtys disertantų, kurių vieniems A. Gaižutis vadovavo, kitiems oponavo, dar kitiems buvo gynimo komiteto narys ar pirmininkas ir kurie veikiai tapo gana tvirtu Kultūros ir meno instituto branduoliu – tai tik vienas jo nuopelnų. Niekada nėra atsikalbėjęs prašomas būti kokios nors rengiamos monografijos, mokslinių straipsnių rinkinio redkolegijos nariu ar pirmininku. Šių leidinių kaskart ėmė rasti vis daugiau, kaip ir mokslinių konferencijų, seminarų, kitų mokslinei institucijai būtinų renginių. Tarp jų prisimintinos ir institute kelerius metus rengtos visuomenei kultūros bei meno klausimais paskaitos, susilaukusios nemažo vilniečių dėmesio ir populiarumo.

Dabar atrodo, jog įsteigtasis institutas savaime ir labai greitai pasidarė gan gerai organizuota struktūra su konkrečias veiklos programas turinčiais skyriais ir padaliniais. Pasidaryt pasidarė, ir gana greitai, bet ne savaime. Žinoma, prieš užimdamas vadovo vietą, direktorius turėjo savą kultūros ir meno tyrimo instituto viziją, bet, regis, nebuvo užkirstas kelias ir jo struktūros, planų bei programų svarstymams, ginčams, kitokioms nuomonėms ir, kaip atrodo dabar, praėjus keliems dešimtmečiams, pagrindas tolesniems darbams iš pat pradžių padėtas tikrai neblogas.

Vis dėlto brangiausia, kas buvo pirmaisiais metais, tai didesnės darbuotojų dalies noras ir pastangos turėti vietą ir galimybes realizuoti tai, kas atrodė neatidėliotinai reikalinga Lietuvos kultūrai. Juk taip ilgai kiekvienas tavo rašinys buvo priekabiai cenzūruojamas, braukomas, neretai atmetamas. Dabar štai – nebe! Rašyk apie ką nori ir kaip nori, ginčydamasis nebent su kalbos taisytojais. Manychiau, jog kaip tik dėl tokios galimybės laisvai darbuotis aktyvioji instituto darbuotojų dalis noriai dalyvavo jį kuriant ir gausinant jo darbus. Juo labiau kad tam instituto vadovas ne tik nekliudė, kaip neretai pasitaiko, bet ir davė veikimo laisvę – tik daryk, dirbk.

Ir buvo daroma. Nėra, o būtinai turi būti mokslinė biblioteka ir skaitykla? Abi jos ir dar rankraštynas radosi vos per kelias savaites,– juos sukūrė patys darbuotojai, sunėšę antruosius savo turimų vertingų mokslinių knygų egzempliorius ir ekspedicijose surinktą

tyrimų medžiagą. Iš dailės instituto, Mokslų akademijos kažkaip iškaulijamos spintos ir stalai, iš pastarosios direktorius atgabena pirmą kompiuterį, kuris ranka ar rašomąja mašinėle savo darbus kuriantiems ano šimtmečio pabaigos mokslininkams atrodė kaip devintasis pasaulio stebuklas...

Nežinau, kas buvo prof. A. Gaižučio tėvai, aplinka, kuri jį supo, augino ir mokė. Manau, svarbiausia, ko išmokė – tai itin reto dalyko – geranoriškumo, dėmesio ir pagarbos žmonėms, kas jie bebūtų, kokioje visuomenės pakopoje bestovėtų. Jo įėjimas institutan visuomet prasidėdavo nuo kiekvieno sutiktojo rankos paspaudimo, šypsniio, pasiteiravimo, kaip sekasi. Nesvarbu, kas tas sutiktasis – sargas, valytoja, sekretorė ar direktoriaus rango asmuo. Nebuvo tame dėmesio pareiškime jokio saldumo, išmokto ir netikro manieringumo. Profesoriaus mandagumas, man rodos, plaukė iš jo gal įgimto, gal širdingos Aukštaitijos žemės išugdyto.

1992 m. prof. A. Gaižutis buvo pakviestas dirbti prezidento patarėju. Gal, jei nebūtų išėjęs, daug kas tolimesniame jo iniciujuoto ir pradėto kurti instituto darbe būtų vykę kitaip? Gal jis būtų pajėgęs atsiginti tos aibės iš anksto užsiprogramavusių tikrintojų ir liūdnos atminties reformatorių, kurie veikiai užplūdo mokslinius institutus, tvirtindami, kad kas jau kas, o Kultūros ir meno institutas nereikalingas ir naikintinas... Kas žino?

Bet ir dabar, jei prireikia, buvę jo direktoriaus pavaldiniai vis dar kreipiasi pagalbos. Profesorius neatsisako, ir ačiū jam už tai.

OLIMPINIS PASAULIS IR LIETUVA

*Didesnės ar mažesnės pergalės ir pralaimėjimai –
tai kiekvieno žmogaus palydovės ir palydovai.
Nėra ir, ko gero, negali būti asmens biografijos,
nupintos tik iš pergalių vainiko.
Tai leistina tik dievams ir herojams.
Algirdas Gaižutis*

Kai šiuolaikinio olimpizmo koncepcijos autorius baronas Pjeras de Kubertenas 1894 m. birželio 23 d. Tarptautiniame sporto kongrese įkūrė Tarptautinį olimpinį komitetą, jo pagrindiniai principai skelbė:

olimpizmas yra gyvenimo filosofija, aukštinanti ir į darnią visumą jungianti kūno, valios ir proto savybes;

olimpizmo tikslas – sportu ugdyti harmoningą žmogų, padėti kurti taikią visuomenę, besirūpinančią žmogaus orumo saugojimu, prisidėti prie tolesnio ir geresnio pasaulio kūrimo (Olimpinė chartija).

1896 m. balandžio 6 d. Graikijos karalius Jurgis I Atėnuose, restauruotame Antikos laikų Baltojo marmuro stadione, tarė: „Aš skelbiu Pirmųjų tarptautinių olimpinių žaidynių Atėnuose pradžią. Tegyvuoja tauta! Tegyvuoja Graikijos liaudis!“

Kai palygini pirmosios Olimpiados žaidynių dalyvių skaičių – 245 iš 14 šalių ir kelias dešimtis žurnalistų, atvykusių aprašyti pirmųjų žaidynių, su XXIX olimpiados žaidynėmis Pekine 2008 m., kur rungtyniavo 10 942 atletai, atstovaujantys 204 nacionaliniams olimpiniams komitetams, o varžybas nušvietė per 20 tūkstančių žiniasklaidos darbuotojų, iš karto kyla klausimas: kokios tokio olimpinių žaidynių populiarumo priežastys?

Atsakymas yra pačioje olimpizmo koncepcijoje.

Olimpinis idealas iškeltas ne vienai visuomenės grupei, bet visai žmonijai, nepaisant kilmės, rasės, religijos ir tautinių skirtumų. Tai yra ideologija, kuri įgyvendina aiškų požiūrį į edukaciją, siekia formuoti tobulą žmogų.

Oлимпizmas šiandien siekia tapti jaunimo socialine filosofija, kuri pabrėžia sporto vaidmenį pasaulio raidai, tarptautiniam supratimui, taikai, socialiniam ir moraliniam švietimui.

Kalbant apie žmogiškąsias vertybes apskritai derėtų išskirti ypatingas olimpizmo vertybines nuostatas, artimas amžinosioms, universalioms sporto ir švietimo vertybėms, dvasiniam ir fiziniam žmogaus grožiui, tolerancijai ir kultūrai. Tad pagrindinis kiekvie-

nos valstybės tikslas – padėti piliečiams tapti pilnavertėmis asmenybėmis, išugdyti jose gerus dvasinius ir fizinius pradus, tvirtą valią, darbštumą ir ryžtingumą, teisingumą, dorą, pareigingumą, veiklumą, drąsą, dvasinę pusiausvyrą.

Valstybės gyvenime būna datų ir įvykių, kurie – tarsi ryškios nueito gyvenimo kelio gairės – nepasiduoda užmarščiai, nuolatos primindami apie save. Tai amžininkų laiku padaryti žingsniai, kurių svarbumą tikrina istorija. Vienadieniai darbai užsimiršta, o reikšmingi ir svarbūs išlieka ilgam. Prabėgę dešimtmečiai ne tik kad nesumenkina jų vertės, bet dar labiau išryškina tų įvykių teigiamą poveikį dabarčiai ir ateičiai, atskleidžia jų pergales ir pralaimėjimus...

Kalbant apie Lietuvos olimpinį sąjūdį, tokie yra 1924 metai, kai mūsų šalies sportininkai pirmąsyk tapo lygiaverčiais tarptautinio olimpinio sąjūdžio nariais. Pirmasis oficialiai įteisintas faktas buvo vienas svarbiausių argumentų, kad po ilgų okupacijos dešimtmečių ryžtingai nuspręstume grįžti į pasaulio olimpinę šeimą. Dėl to privalėjome iš naujo įrodyti neginčijamą, istorijos mums seniai duotą moralinę ir juridinę teises.

Kita reikšminga mūsų olimpinio sąjūdžio gairė – 1988 metai. Tai Lietuvos tautinio olimpinio komiteto (toliau – LTOK) atkūrimo metai. Turėjome žengti labai drąsų ir rizikingą žingsnį, atlaikyti Maskvos spaudimą, įveikti daugelį kliūčių, peržengti psichologinius barjerus. Supratome elementarią tiesą: be šio sprendimo negalėsime žengti ir kito svarbaus žingsnio, sakyčiau, siekti svarbiausio tikslo, – visų Lietuvos teisių atkūrimo tarptautiniame olimpiniam sąjūdyje, mūsų pripažinimo.

Galvodami apie ateitį privalome prisiminti tolesnės praeities ir pastarojo laikotarpio darbus, „inventorizuoti“ nemenkus mūsų laimėjimus ir, žinoma, pažvelgti į priekį. Sportininkų laimėjimai, garsinantys Lietuvą, visuomet buvo savotiška šalies vizitinė kortelė, o kartu – didelė šventė, džiugių emocijų šaltinis.

Neginčytina aksioma, jog skurdžioje, karų, krizių, ekonominių nepriteklių draskomoje šalyje, kai kyla išlikimo klausimas, vargu ar galima laukti rimtesnio valstybės dėmesio ir paramos sportui, olimpiečių pasirengimui, o kartu – ir išpūdingesnių rezultatų siekimui. Todėl, vertinant šalies praeitį, turime didžiuotis kai kuriais valstybės vadovais, jos institucijomis ir atskirais sportinio sąjūdžio entuziastais, kurie sunkiomis ekonominėmis sąlygomis, esant menkai galimybei, rėmė sporto sąjūdį nuo pirmųjų nepriklausomybės dienų.

1919-ieji. Pirmieji žingsniai krepšinio žaidynėse. Pradininkai – Steponas Darius ir Karolis Dineika.

1920-ieji. Kaune įkurta Lietuvos fizinio lavinimosi sąjunga (toliau – LFLS), kuri save kildino iš pirmosios sporto organizacijos – Lietuvos sporto sąjungos, įregistruotos 1919 m. liepos 24 d.

Versdami istorijos puslapius, reiškiamo didžiausią pagarbą ne tik tiems, kurie dalyvavo VIII olimpiados žaidynėse Paryžiuje, bet ir organizatoriams, sporto veikėjams, – visų pirma generolui Jonui Jurgiuui Bulotai, Antanui Jurgelioniui, Steponui Garbačiauskui,

Elenai Kubiliūnaitei, kurių pastangomis buvo kuriamos sporto organizacijos, klubai, organizuojami sporto renginiai.

Per 87 metus olimpinis sąjūdis, kaip ir visa Lietuva, patyrė daug sukrėtimų, pažeminimo ir pakilimo akimirkų: nuo išnykimo iš pasaulio žemėlapio iki Barselonos, Atlantos, Sidnėjaus, Atėnų ir Pekino olimpinių žaidynių medalių, kuriuos iškovoję atkurtos nepriklausomos Lietuvos sportininkai.

Oficialios diskusijos dėl Lietuvos dalyvavimo olimpinėse žaidynėse prasidėjo dar 1923 m. I-ame Lietuvos sporto lygos (toliau – LSL) suvažiavime (iniciatorius Jurgis Šulginas). Tų metų gruodį vykusiame LSL nepaprastajame suvažiavime LSL įstatai buvo papildyti nuostata, kad Centro komitetas rūpinasi ir organizuoja šalies sportininkų dalyvavimą olimpinėse žaidynėse, o 1924 m. gegužės 25 d. Lietuvos rinktinė VIII olimpiados žaidynėse Paryžiuje jau stojo į kovą su būsimais olimpiniais vicečempionais Šveicarijos futbolininkais. Taigi 1924-ieji ir yra oficiali Lietuvos olimpinio sąjūdžio tarptautinio pripažinimo data. Nors po ketverių metų Sankt Morice ir Amsterdame rungtyniavę čiuožėjai, boksininkai, dviratininkai, lengvaatlečiai ir sunkiaatlečiai taip pat nepasiekė didesnių laimėjimų, tačiau 25 mūsų šalies olimpiečiai trejose žaidynėse turėjo progos išbandyti savo jėgas su pajėgiausiais pasaulio sportininkais. Dėl nepalankių ekonominių ir kitų aplinkybių Lietuva 1932 ir 1936 metais olimpinėse žaidynėse nedalyvavo, o 1939 m. pradėtas pastangas atnaujinti olimpinius startus 1940 m. XII olimpiados žaidynėse Helsinkyje sužlugdė prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas ir Lietuvos okupacija bei aneksija.

1952 m. vasarą Helsinkyje vykusiose XV olimpiados žaidynėse pirmą kartą dalyvaujanti SSRS olimpinė delegacija panaudojo ir aneksuotų Pabaltijo šalių sportininkus. Į rinktinę buvo įtraukti 6 Lietuvos sportininkai. Krepšininkai Stepas Butautas, Justinas Lagunavičius ir Kazys Petkevičius kartu su kitais SSRS rinktinės nariais buvo apdovanoti sidabro medaliais. 1952–1988 m. 86 Lietuvos sportininkai dalyvavo 9 olimpiadų žaidynėse ir 2 žiemos olimpinėse žaidynėse. 25 apdovanoti aukso, 19 sidabro ir 16 bronzos medaliais. 5 Lietuvos sportininkai iškovoję individualiųjų rungčių olimpinių čempionų titulus.

Netrumpo istorinio laikotarpio liudininkai esame mes patys. 1988-ųjų gruodžio 11-oji – įsimintina data, nuo kurios Lietuva skaičiuoja savarankiško Olimpino komiteto **atgimimo** istoriją.

Esu vienas iš suvažiavimo Lietuvos tautiniam olimpiniam komitetui atkurti organizatorių ir pirmasis atkurtojo komiteto vadovas, todėl noriu padėkoti tiems, kurie, nebijodami tuo metu dar gresiančių didelių nemalonumų, degė idėja turėti savo olimpinę organizaciją, kuri suteiktų galimybę Lietuvos sportininkams dalyvauti olimpinėse žaidynėse jau su Lietuvos valstybės vėliava. Mūsų siekį palaikė visa Lietuva. Aktyviausieji buvo darbo grupės nariai. Jų pastangos išliks Lietuvos sporto istorijoje visiems laikams. Ne veltui jie vadinami Lietuvos tautinio olimpino komiteto signatarais, jie visi tapo Komiteto tikraisiais nariais. Vieno jų – olimpinių žaidynių medalininko, o šiandien garsaus filosofo,

aktyvaus Lietuvos visuomenės veikėjo, Kilnaus elgesio sporte komiteto vadovo dr. Arvydo Juozaičio – žodžius 1988 metų LTOK suvažiavime noriu pacituoti:

„Šiomet mes atgimstame. Atgimstame visi, visose gyvenimo pakampėse. Ir vis labiau keldamiesi. Traukiame į plėtėjantį mūsų ateities vieškelį – nepriklausomą Lietuvą. Tai nėra nei lengvas, nei greitas kelias. (...)

Joks didis žingsnis neįmanomas be garbės pajautos. Nei žmogus, nei tauta nepaliktų šioje žemėje gėrio pėdsakų, jeigu nebūtų garbės, vardan kurios vertėtų aukotis. Ir dėkui Dievui, kad Lietuva šiandien atgimsta ne vien trokšdama apsaugoti savo fizinį būvį, išlikti, bet ir aiškiai matydama savo istorijos šviesą ir jos garbę.

Mes grįžtame prie savo valstybės XX amžiaus ištakų. Tada mums niekas nedavė leidimo atgimti. Bet mes atgimėme. Mūsų niekas nekvieta į pasaulį, kuriame, rodos, jau visos vietos užimtose, bet mes atėjome.

Ta pati laisvė ir šiandien vedasi mus už rankos. Mūsų niekas neprašė atgimti. Bet mes atgimėme. Mums niekas neleido atkurti savo Tautinio olimpinio komiteto, bet mes jį atkūrėme. Nes mes nebegalime gyventi begalinių, nesibaigiančių pažeminimų ir kompromisų liūne. Mes nebegalime tikėti, kad raudona spalva užlietas sportas yra vienintelis mūsų kelias į pasaulį. Kas juo žengė, turėjo pripažinti veidmainiavimo ir vergiškumo dvasią. Garbės šiame kelyje nėra.

Ir dar baisiau: šiuo keliu eidami, mes niekada neišvysime savo trispalvės olimpiniuose pasaulio stadionuose.

Mūsų kelias – tai garbės ir laisvės kelias. Į jį duris atvers Lietuvos tautinis olimpinis komitetas.

Kadaise Steponas Darius tarė sau: mes – pakelsime Lietuvą ant sparnų ir ją išvys visas pasaulis. Jis tą žygį atliko.

Dabar atėjo jūsų eilė. Pakilkime drąsiai, laisvai ir garbingai. Tai bus mūsų pergalės skrydis, kurį palydėsime šventais žodžiais: „Mes skrendame į Lietuvą“.

Nors atkurtas LTOK aktyviai veikė, tarptautinis pripažinimas atėjo tik po dveju su puse metų. Per tą laikotarpį sprendžiant „olimpinę bylą“ teko ne kartą susitikti su Tarptautinio olimpinio komiteto (TOK) ir SSRS sporto vadovais. Džiaugiuosi, jog kartu su mumis buvo geriausiai sportininkai bei treneriai. Olimpiniai čempionai Arvydas Sabonis ir Gintautas Umaras lankėsi TOK būstinėje, įrodinėjo Lietuvos sportininkų siekį atstovauti savo Tėvynei.

1991 m. lapkričio 11 d. TOK visam pasauliui paskelbė apie trijų Baltijos šalių olimpinių komitetų pripažinimą ir grąžinimą į tarptautinį olimpinių sąjūdį. Jau 1992 m. vasarį – po 64 metų pertraukos – olimpiniame Albervilio stadione plazdėjo Lietuvos trispalvė! Neabejoju, kad daugeliui mūsų tai buvo pati laimingiausia diena. Svajonė tapo realybe!

Minėdami Lietuvos, o kartu ir Latvijos bei Estijos, olimpinių komitetų atkūrimo sukaktis, nejučia grįžtame į 1988–1989-uosius ATGIMIMO metus. Nuostabus laikotarpis, kupinas vilčių, didelio noro kiekvienoje Baltijos šalyje ne tik atkurti olimpines organizacijas, sava-

rankiškai su savo valstybių vėliavomis dalyvauti olimpinėse žaidynėse, bet ir demokratizuoti šalių sportą. Tuometinis laikotarpis, kai reikėjo rengti dokumentus ir patį suvažiavimą Lietuvos olimpinei organizacijai atkurti, nebuvo lengvas. Tačiau tai, kas mums atrodė turėtų būti tik formalumas, turiu omenyje Tarptautinio olimpinio komiteto sprendimą pripažinti atkurtus Baltijos šalių olimpinius komitetus, pasirodė nepaprastai sunku.

Nuo 1988-ųjų gruodžio 11 dienos, kai atkūrėme LTOK, rašėme laiškus į Tarptautinio olimpinio komiteto būstinę Lozanoje, viltingai laukdami teigiamo atsakymo. Deja, jo nebuvo.

1990 m. kovo 11 d. Atkuriamajam Seimui paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, po kelių dienų (kovo 14-ąją) Lietuvos sporto komiteto kolegija ir LTOK vykdomasis komitetas priėmė *kreipimąsi* į sporto organizacijas, sportininkus, trenerius – nedalyvauti SSRS rinktinėse bei SSRS čempionatuose kaip kitos šalies varžybose, jeigu jie nėra atviri.

Reikia dar kartą pasidžiaugti mūsų sporto organizacijų ir ypač sportininkų pilietine pozicija. Tokį žingsnį buvusioje imperijoje žengę Lietuvos sportininkai parodė, jog Nepriklausomybė jiems yra brangesnė už sportinę karjerą, nes tarptautinė Lietuvos sporto izoliacija truko daugiau kaip metus.

Tuo sunkiu laiku nesėdėjome rankų sudėję, stengėmės surasti net ir tarptautinių varžybų, kuriose galėtų dalyvauti mūsų šalies sportininkai. Buvo visko, – ir futbolo rungtynių, ne visai atitinkančių FIFA taisykles (2 kėliniai po 40 minučių), ir neoficialių tarpvalstybinių rungtynių, tačiau dialogas su tarptautinėmis organizacijomis ir TOK mezgėsi sunkiai.

Mums siūlė derėtis su Maskva, t. y. su TSRS „nacionaliniu“ olimpinio komitetu. Tačiau mes ryžtingai ir motyvuotai stengėmės derėtis su TOK, nors iki 1991 metų sausio įvykių kalbėjomės ir su Maskva.

Per laikotarpį nuo LTOK atkūrimo iki 1991 m. rugsėjo 18 d. TOK vykdomojo komiteto posėdžio Berlyne, kur buvo priimtas sprendimas siūlyti TOK nariams nedelsiant atkurti Baltijos OK teises tarptautiniame olimpiniam sąjūdyje, su TOK vadovais Lozanoje teko susitikti net keturis kartus! Nors daugelis oficialių dokumentų, siųstų iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos, liko „nepastebėti“, dabar jau žinome, jog mūsų klausimai TOK vykdomųjų komitetų posėdžiuose buvo svarstomi net 6 kartus. To mes nežinojome.

Pasirodo, mūsų balsas (nors tuo metu ir nelabai malonus) buvo girdimas. Įrodėme, kad buvome teisūs. Mes pasakėme visam pasauliui, kad esame. Pasiekėme, kad po 64 metų priverstinės pertraukos plazdėtų mūsų trispalvė ant aukščiausių olimpinų stiebų.

Nors olimpinės žaidynės yra ryškiausia ir didžiausia olimpinio sąjūdžio išraiška ir pasirengimas joms – vienas pagrindinių LTOK uždavinių, tačiau jau 1988 m., atkuriant Lietuvos tautinį olimpinį komitetą, supratome, jog be olimpinio švietimo negalėsime šalies jaunimo pritraukti prie olimpinų idealų.

Todėl tiek suvažiavimo Deklaracijoje, tiek rezoliucijose „Dėl sporto ir sveikatos harmonijos“ bei „Dėl sporto sistemos pertvarkymo ir sporto federacijų savarankiškumo“ šiems klausimams skirta nemažai dėmesio.

Rengdami šiuos dokumentus mes nežinojome, jog jau 1968 m. išėivijos pedagogikos profesorius Antanas Paplauskas-Ramūnas rašė:

„Kai besitraukiantis pasaulis tampa globaliniu kaimu, atsiranda puiki galimybė paversti ir Rytus, ir Vakarus mokykla, kurią įkvepia ir kuriai vadovauja žmonijos, kaip vienos šeimos, idėja ir idealas.

Čia fizinis lavinimas gali suvaidinti svarbiausią vaidmenį, kadangi panašiai kaip muzika ar vaizduojamasis menas jis peržengia visus kalbos barjerus.

(...) Faktiškai būtina sukurti olimpinę filosofiją ir olimpinę pedagogiką. O norint, kad visa tai paveiktų pasaulio jaunimo protus ir širdis, olimpinės studijos turi rasti tinkamą vietą universitetuose“.

Taigi tuo metu, neturėdami galimybės susipažinti su šio iškilaus lietuvių pedagogo darbais, mes priėjome prie tos pačios išvados. Ir daug ką iš priimtų dokumentų pavyko įgyvendinti. O pats reikšmingiausias dalykas, kurį bandome įgyvendinti šiandien, yra vaikų ir jaunimo Olimpinių ugdymo programa.

Įgyvendinant Olimpinių ugdymo programą daugiau nei 80-ye šalies mokyklų šiuo metu organizuotas olimpinio švietimo eksperimentas, kuriame aktyviai ir dalykiškai dalyvauja kūno kultūros mokytojai. Manome, kad tai bus geras šios programos patikrinimas praktikoje. Be to, vaikų ir jaunimo sportinę veiklą nauju turiniu ir forma papildė Lietuvos mokinių olimpiniai festivaliai, kuriuose dalyvauja per 200 tūkstančių šalies moksleivių. Bendros Lietuvos švietimo ir mokslo ministerijos, Kūno kultūros ir sporto departamento, LTOK, Lietuvos olimpinės akademijos bei mokinių ir studentų centro pastangos duoda gražius vaisius!

„Nacionaliniai olimpiniai komitetai turi saugoti savo autonomiją ir priešintis bet kokiai spaudimui, įskaitant politinį, religinį bei ekonominį“, – įsakmiai teigia Tarptautinė olimpinė chartija.

Paliesiu tik „ekonominį savarankiškumą“. Chartijoje gražiai ir teisingai pasakyta, tačiau tam, kad būtum sąlygiškai ekonomiškai savarankiškas, vienas sudėtingiausių Olimpinių komiteto uždavinių – surasti pinigų olimpinėms programoms finansuoti. Šis uždavinys mums daug sunkesnis negu senų tradicijų išsivysčiusiose šalyse, kur visa tai daroma rėmėjų lėšomis arba valstybės dotacijomis. Gyvename kol kas neturtingoje visuomenėje, todėl iš rėmėjų pinigų galima finansuoti tik vieną aštuntąją dalį olimpinių programų. Olimpiniam komitetui teko steigti verslo padalinius, kurie uždirbtų kitus reikalingus pinigus.

Vienas pagrindinių lėšų šaltinių – olimpinės loterijos. Dar 1990 m. LTOK pirmasis atkurtoje Lietuvoje pradėjo rengti lietuviškas momentines loterijas „Olimpas“. Plečiantis loterijų organizavimo veiklai, 1992 m. gruodžio 2 d. Lietuvos tautinis olimpinis komitetas įkūrė nepelno įmonę „Olifėja“ (iš sutrumpinto dviejų žodžių junginio – „Olimpinė fėja“). „Olifėja“ sėkmingai įsitvirtino loterijų rinkoje, nuolatos plėtė savo veiklą, didino momentinių loterijų skaičių. 1995 m. birželio mėn. buvo parduotas pirmasis tiesioginio

ryšio olimpinės loterijos „Perlas“ bilietas (tiesioginis ryšys – tai loterijos bilietų pardavimo ir apskaitos sistema, atitinkanti pasaulio standartus).

Seimui panaikinus nepelno įmonės statusą, 1997 m. birželio 24 d. „Olifėja“ buvo perregistruota į uždarąją akcinę bendrovę, o įstatinis kapitalas padidintas nuo 23,8 tūkst. Lt iki 1 mln. Lt. „Olifėjos“ apyvarta per jos veiklos metus išaugo apie 1000 kartų ir pasiekė beveik 100 mln. Lt. Šiuo metu „Olifėja“ pirmauja šalies loterijų rinkoje.

Mums pasisekė, kad mūsų loterijų firma „Olifėja“, panaudojusi garbingą olimpinį vardą, rado savo nišą verslo pasaulyje ir įsteigė loterijas „Perlas“ bei „Olimpas“. Mums pasisekė, kad radome patikimus partnerius iš JAV, kuriuos, tarp kitko, atstūmė valstybinė loterija. Mes įgyvendinome milžinišką ir techniškai sudėtingą projektą, sukūrėme kiekvieną Lietuvos miestelį ir didesnę kaimą jungiantį kompiuterinį tinklą. Mes ėmėme gaminti sudėtingus televizijos produktus, plėtėme prekybos tinklą ir 8 proc. nuo bilietų apyvartos galėjome skirti svarbiems olimpiniams uždaviniams spręsti.

Dar vienas lėšų šaltinis – mūsų rėmėjai. Seniausi ir patikimiausi LTOK rėmėjai – didžiausias šalies dienraštis „Lietuvos rytas“, Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija, akcinės bendrovės „Pieno žvaigždės“, „Omnitel“, „Švyturys“, „Audimas“, „Krasta Auto“, SBA, „Baltic Amadeus“, tarptautinis Vilniaus oro uostas ir kt.

Pridėkime dar TOK subsidijas – tai ir visas mūsų biudžetas. Tik JAV ir Italijos olimpiniai komitetai negauna tiesioginės valstybės paramos. Mes – tretieji negaunantys pasaulyje!

Dar Pjeras de Kubertenas (Pierre de Coubertin) suvokė ryšį tarp olimpinio judėjimo ir riteriškumo. Šiai darbo sričiai skiriame daug dėmesio ir nuolat prisimename Vilniaus universiteto profesorės Viktorijos Daujotytės žodžius, apmąstant P. Kuberteno idėjas. Ji yra pasakiusi: „Valdžia be autoriteto – tėra tik valdžia. Ji neturi įtakos. O yra autoritetai be valdžios, kurie daro milžinišką įtaką visuomenei!“ Tokie yra iškiliausi mūsų pedagogai sportininkai – tarptautinio „Fair Play“ komiteto laureatai Algirdas Šocikas, Danas Pozniakas, Birutė Kalėdienė, Povilas Karoblis, Vladas Vitkauskas, Darius Draudvila ir kiti.

Taigi mes sukūrėme jau 22 metus veikiančią visuomeninę organizaciją, vienijančią olimpinių sporto šakų federacijas. Turime savo būstinę gatvėje, pavadintoje šalies sportininkų, iškovojuusių jau Nepriklausomybės metais 4 aukso, 4 sidabro ir 8 bronzos olimpinis medalius, garbei – OLIMPIEČIŲ gatvėje. Patys finansuojame šalies sportininkų *dalyvavimą* olimpinėse žaidynėse.

Mes tarnaujame Lietuvos sportui ir džiaugiamės, jog, anot Tarptautinio olimpinio komiteto prezidento grafo Žako Rogo (Jacques Rogge), „Lietuvos tautinis olimpinis komitetas tapo vienu reikšmingiausių tarptautinės olimpinės šeimos narių, dalyvaujančių visose olimpinėse žaidynėse ir kituose renginiuose, taip pat tarptautinėse organizacijose“.

Teisus akademikas A. Gaižutis – mes nesame nei dievai, nei herojai: visos mūsų pergalės buvo lydimos sunkaus darbo ir nemažų pralaimėjimų.

APIE MOKSLININKUS

Manau, kad sąvoka „mokslininkas“, kaip ir sąvokomis „mokslinis darbas“, „mokslinis pranešimas“ yra neatsakingai švaistomasi. Ne visi, vadinami ar pasivadinę mokslininkais, tokie yra. 1991-aisiais metais priimtame Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatyme sakoma, kad mokslininkas – tai specialistas, turintis mokslo laipsnį ir dirbantis mokslinį darbą. Nemanau, kad tai tikslus apibūdinimas. Net neminint praėjusių amžių garsių mokslininkų galima pasakyti, kad mokslininką nebūtinai apibūdina jo mokslo laipsniai. Kaip ir „dirbantį mokslinį darbą“, – juk galima dirbti nieko nepadarant, o tiksliau būtų sakyti – „atlikęs mokslinių darbų“. Taigi aš formuluočiau: *mokslininkas yra tas, kuris negali nedirbti mokslinio darbo!*

Mokslininkus siūlau skirstyti į tris kategorijas: aukščiausia – tai *mokslo idėjų generatoriai*, talentingos, kūrybingos asmenybės, plačios erudicijos ir mokslinės orientacijos; antroji kategorija – *mokslo organizatoriai*, kurie yra nemažiau svarbūs, ypač tie, kurie turi platų mokslinį akiratį, imlūs naujoms idėjoms ir sugeba strategiškai prognozuoti mokslo plėtros kryptis ir tendencijas, jie rūpinasi, kad būtų sudarytos tinkamos sąlygos kūrybiniam darbui, pasiekta geriausių rezultatų ir įgyvendinamos bei skleidžiamos mokslo naujovės; trečioji, didžiausia, kategorija, – tai mokslo idėjų, programų, projektų *vykdytojai*, savo rankomis ir intelektu atliekantys mokslinius tyrimus; iš gabiausių, atkakliausių šios grupės žmonių išauga ir sugebantys savarankiškai, kūrybiškai dirbti mokslininkai.

Neretai, dažniausiai būtinybės spiriami, mokslininkai – mokslo idėjų generatoriai – atlieka ir mokslo organizatorių funkcijas. Tačiau ne visi dideli mokslininkai gali būti geri mokslo organizatoriai. Juk ir kompozitorius, sukūręs muzikinį kūrinį, nebūtinai turi būti ir jo atlikėjas – vieni sugeba atlikti savo kūrinį ar diriguoti orkestrui, kiti ne. Todėl gera, jei šalia lyderio, idėjų generatoriaus, yra mokslo organizatorius–vadybininkas.

Mokslininkų įvaizdis keitėsi keičiantis amžiams. Dar neseniai mokslininkai buvo laikomi išsiblaškęliais, užuomaršomis, atsiskyrėliais, atitrūkusiais nuo gyvenimo, užsidaariusiais savo laboratorijose prie mėgintuvėlių ar bibliotekos kampelyje. Tačiau dabartiniai mokslininkai mažai kuo panašūs į buvusius. Šiuolaikinis mokslininkas, kaip taisyklė, nedirba vienas, todėl turi sugebėti bendrauti su kitais, jis norom nenorom dirba globalaus mokslo apsuptyje. Jis nebegali dirbti užsidaręs savo kiaute, jis turi neatsilikti nuo naujausios informacijos ir nepaprastai audringos mokslo ir technikos pažangos. Juk net 90 proc. visų laikų pasaulio mokslininkų gyvena ir dirba dabar.

Moksle svarbiausi yra fundamentiniai tyrimai ir fundamentiniai atradimai. Jie yra pagrindas naujoms mokslo kryptims. Dabar mokslininkai yra pragmatikai. Ne tik tie, kurie užsiima taikomaisiais mokslo darbais, bet ir tie, kurie atlieka fundamentinius

tyrimus, rūpinasi, kad jų idėjos ir darbo rezultatai būtų realizuoti. Profesinės žinios, išradimai, atradimai, naujų technologijų *know how* ir net idėjos įgavo piniginę vertę. Iš čia dar vienas žingsnis – mokslininkas tampa verslininku. Šiuo keliu realizuojančių savo mokslinę veiklą mokslininkų matau ir Lietuvoje. Tai lazeristai akademikas Algis Piskarskas ir kt., akademikas Vladas Bumelis, sukūręs naują priešvėžinį vaistą ir kitokius biotechnologinius produktus, ir kt. Šiandien jau steigiami mokslo ir verslo slėniai, kur mokslinio darbo rezultatai taps preke.

Ar tai bloga ir smerktina? Nors šiandien daug kas verslą laiko nešvaria veikla, tačiau tai jau pasenęs požiūris. Vykstant pasaulinei konkurencijai, dabar pritaikomi įvairiausi būdai, – pradedant tendencinga reklama ir baigiant idėjų šnipinėjimu bei vogimu. Perpirkti, pervilioti ir specialistus jau įprasta. Bet to neužtenka. Iš akademinų institucijų viliojami verslui reikalingi talentingi mokslininkai, dažnai suteikiant jiems geresnes darbo sąlygas (turima galvoje net perspektyvūs fundamentiniai tyrimai) ir didesnius atlyginimus, nei akademinėse institucijose. Mokslo pažangai tai nėra blogai, nes gerokai paspartinamas naujų technologijų kūrimas ir jų praktinis pritaikymas. Tačiau firmos nelinkusios paaiškinti, kodėl atsisakė nuo neseniai taip giriamų aparatų ar reklamuotų vaistų; neįprasta, kad firmos praneštų apie savo sukurtos technikos trūkumus ar nesklaidumus. Todėl atrodo, kad naujienos labiausiai reikalingos tam, kad galima būtų pakelti gaminio kainą.

Tačiau firmų gerai apmokamiems mokslininkams iškyla rizika prarasti savo objektyvumą, bešališkumą, netgi kvalifikaciją. Mokslinėse konferencijose tokie mokslininkai stengiasi parodyti esą nepriklausomi, tačiau negali neremti „savo“ firmos, turi tarnauti jos interesams. Ar jų pranešimą reikia vertinti kaip naują informaciją ar reklamą? Norom nenorom pagalvoji apie materialinį suinteresuotumą. Neretai firmose dirbantys ar joms talkinantys mokslininkai yra užslaptinami, o konferencijose apie naujas technologijas informuoja tik menkai profesionalus firmos atstovas.

Manau, kad medikų mokslininkų noras panaudoti savo žinias ligonių naudai vienaip ar kitaip susijęs su altruizmu, ir ta prasme jų motyvacija turėtų skirtis nuo tų, kurie atstovauja pinigus darančiam verslui. Neetiška būtų monopolizuoti žmogaus sveikatai skirtą naujovę. Medikai iš tikrųjų gali pasidžiaugti, nebijau perdėti, globaliniu altruizmu. Daugėja tarptautinių (multicentrinių) studijų–projektų, kuriuose apibendrinama didelė klinikinė patirtis, išbandant naują gydymo būdą. Taip greičiau ir objektyviau įvertinama naujovė plačiai įdiegiama praktikoje. Žinome apie medikų pagalbą kitoms šalims, įvykus stichinėms nelaimėms, epidemijoms, kilus badui. Tiesa, ta pagalba gali būti paskatinta ir kitos priežasties – būtinybės apsaugoti, kad epidemijos nepersikeltų į kitus kraštus, – juk mikrobai nepažįsta sienų. Geras pavyzdys yra Francisas Collinsas, kurio dėka buvo pradėtas Žmogaus genomo tarptautinis projektas su įvairių šalių geriausiais specialistais ekspertais. Gautus nepaprastai vertingus, sakyčiau, neįkainojamus, rezultatus paskelbė, kad jie būtų visiems prieinami.

Mokslininkui brangiausia turi būti mokslo tiesa, arba, anot I. Pavlovo, faktai – mokslininko oras. Atradus tiesą, reikia sugebėti ją apginti, nepasiduodant jokioms įtakoms, net susidorojimui. Prisiminkime, kaip viduramžiais eretikais apkaltintus ir savo įsitikinimų neatsisakiusius mokslininkus sudegindavo ant laužo, sovietmečiu pasmerkdavo už tai, kad pripažino genetiką, kibernetiką ir t. t. Deja, teko man sutikti tokius, nepaisančius garbės ir etikos, mokslininkus, kurie klastojo tyrimų duomenis arba pateikė juos tendencingai. Juk nesunku tekste nuslėpti, nepaminti kitų mokslininkų pasiekimų tam tikrų mokslo tyrimų srityje ir sudaryti išpūdį, kad autorius yra pirmasis, vienintelis, arba nuplagijuoti kitų mokslininkų medžiagą, jų, suprantama, necituojant. Tai mokslo tarša. Žinau faktų, kai pasisavinamos kito mokslininko idėjos ar išradimai. Vieno mokslinio žurnalo redakcijoje net porai metų įstrigo mano kolegos originalus straipsnis. Paskui žurnale pasirodė kito autoriaus analogiškas darbas. Tai jau idėjos vagystė. Apskritai, mokslinių žurnalų redakcijose protekcionizmas dažnai neišvengiamas.

Etines problemas visada kėlė ir tebekelia mokslinių straipsnių bendraautorystė. Dažnai atsitinka, kad atskirų autorių indėlis nevienodas. Tad ar teisinga rašyti autorius alfabeto tvarka? Paprastai pagrindinis tyrėjas vienas, tai jo pavardė turėtų būti pirma? Ar pagal autorių susitarimą? Bet kaip tada su moksliniu vadovu, kuris davė idėją darbui, sudarė sąlygas tyrimams, tačiau neprisidėjo prie jų savo galva ir rankomis? Manau, būtų teisingiausiai straipsnyje nurodyti jį kaip darbo vadovą ar išreikšti jam padėką. Deja, yra daug prisirašinėjančių vadovų.

Ne svetimas tarp mokslininkų pavydas. Anot G. Fieldingo, pats blogiausias ir pikčiausias yra pavydas dėl proto pranašumo. Ne kartą esu pajutęs toli gražu ne baltą pavydą sau, net mėginimus skleidžiant apkalbas sutrukdyti mano mokslinei veiklai. Tai tarsi neleistini „smūgiai žemiau juostos“.

Didžiąjame sporte kiekvienas sportininkas siekia laimėti, svajoja tapti čempionu, dalyvauti olimpiadoje ir iškovoti medalį. Mokslininkai, deja, negali taip suplanuoti savo mokslinių darbų, kad gautų, sakykime, Nobelio premiją. Tam tikra jų veiklos viršūnė yra *mokslų akademijos*. Rinkimai į mokslų akademijas visada kelia didžiulį ažiotažą. Man gerai žinoma rinkimų į Lietuvos mokslų akademijos narius „virtuvė“. Mokslininkų pastangas patekti į šitą olimpą ypač ryškiai stebėjau ir Rusijos Medicinos mokslų akademijoje, kurios tikruoju nariu esu. Teko nusivilti pamačius, kad ir mokslo pasaulis nešventas, užterštas korupcijos. Vieni išrenkami, kai tam ateina laikas – to nusipelnė savo moksliniais darbais. Kiti nelaukia, ir visokiais leistiniais ir neleistiniais būdais patys lipa ant pjedestalo, ieško palaikymo tarp įtakingų akademijos senbuvų, o pastarieji, sudarę galingas grupuotes, susitaria, už kurį balsuoti. Jiems neįtinkantis (ne dėl mokslinių darbų lygio) net labai nusipelnęs kandidatas ar naivus aukšto lygio mokslininkas, nežinantis žaidimo taisyklių, paprasčiausiai yra užblokuojamas.

Kai kurie, norintys patekti į akademiją, stengiasi pagausinti savo mokslinę produkciją, be gėdos prisirašydami savo pavardę prie mokinių ir bendradarbių publikacijų, siekia

sustiprinti savo pozicijas įvairių mokslo premijų laureatų, nusipelnusio mokslo veikėjo, vyriausybiniais apdovanojimais ir kitomis etiketėmis (tarybiniais metais – ir nuopelnais komunistų partijai), kad tik prieš pavardę būtų kuo daugiau „priedų“. Tokius priskirčiau prie pseudoasmenybių, skirtingai nuo tikrų asmenybių – mokslininkų, kuriems mokslinės tiesos siekimas yra jų gyvenimas. Minėti titulai ir garbės vardai jiems yra tik priedas prie užtarnauto įvertinimo.

Įdomu, kad akademikai–asmenybės skiriasi net savo išore ir elgsena nuo pseudoasmenybių. Man niekad nublanks išpūdis, kurį patyriau, susitikęs su tokiais oriais ir ramiais, gyvenimo išmintimi spinduliuojančiais ir kartu kukliais, tolerantiškais akademikais kaip Vladas Lašas, Tadas Ivanauskas, Jonas Kubilius, Aleksandras Bakulevas ir daugelis kitų. Jiems nereikia ir nereikėjo pasirodyti prieš kitus. Tai stiprūs, kūrybingi, talentingi žmonės, savo srities lyderiai, dėl mokslo aukojantys ir savo asmeninius poreikius.

Kitokie yra pseudomokslininkai, – tai karjeristai, kurie dėl siekiamo tikslo sudaro negarbingus sandėrius, nevengia melo ir apgaulės. Atrodytų, naujausios technologijos, ypač komunikacinės (transportas, telefonai ir kt.) sutaupo žmogui daug laiko, tačiau jų atveju taip nėra. Jie amžinai skuba, galvoja apie savo nebaigtus reikalus, vis žvilgčiodami į laikrodį. Tokie mokslininkai nevienodai dėmesingi pašnekovui – vieni jiems reikalingi, kiti ne. Jie daugiau primena apsukrius vertelgas. Jie neslepia netolerancijos kitiems, ypač konkurentams. Galiu tvirtinti, kad kai kurių principinė nuostata tokia: „jei tau duoda į vieną žandą, duok atgal į abu“.

Blogai, kai mokslininko kelią pasirinkę dėl karjeros, neretai ne savo darbu įgiję mokslo laipsnius, nekūrybingi, be savų mokslinių idėjų, netaalentingi, prasti mokslinės veiklos organizatoriai įvairiausių pastangų dėka tampa mokslo įstaigos vadovais. Blogiausia, jeigu vadovo vietą užima neribotam laikui, dirbtinai susikuria savo autoritetą, net asmenybės kultą, kuris, aišku, gimdo kolektyve baimę, pataikavimą jėgai, protekcionizmą, kūrybos sąstingį. Tokie negailestingai susidoroja su savo priešais. Tam panaudojamos net politinės priemonės. Taip atsitiko su vienu mano pažįstamu talentingu mokslininku Kijeve – „nuėmė“ jį dėl kitam reikalingo jo posto, paleidę kalbas, esą jo tėvas buvo baltagvardietis.

Aišku, mokslo visuomenėje reikalinga ekologija. Tik kaip išvalyti morališkai užterštą mokslo atmosferą, kaip iš mokslo šventovių išprašyti pseudomokslininkus, kurie tik imituoja mokslą, ar funkcionierius, kurių vertybių skalėje nėra pasišventimo tarnauti mokslui!?

Dar viena blogybė – neišmanėliškumas. Jis pasireiškia įvairiai. Daug kartų susidūriau su inertiškumu ir skepticizmu naujovėms – tai ypač būdinga mano kolegoms medikams. Mokslininkas turi būti lankstus ir sugebėti laiku priimti naujoves bei pasikeitimus. Machiavellis yra pasakęs, kad visada, kai atrandama kas nors nauja, priešinasi tie, kurie nenori ir bijo keisti tai, kas jiems buvo įprasta ir suprantama. Tačiau sunkiausia bendrauti su tais, kurie turi išankstinį nusistatymą. Dažnai juk tenka girdėti ką nors neigiant vien

dėl to, kad *jam taip atrodo*, kad tai nesąmonė, neįtikėtina ir paprasčiausiai to negali būti. Ir jokių argumentų, jokių įrodymų!

Apsilankęs vienoje mokslinėje laboratorijoje Majamyje nustebau ties įėjimu pamatęs didelę iškabą, kurioje pavaizduota kiaulė. Man paaiškino – tai priesakas jauniems mokslininkams nebūti kiaulėmis, nes jos žiūri tik žemyn, po savo kojomis ir nesugeba pažvelgti aukštyn, nėra mačiosios nei dangaus, nei žvaigždžių. Prisiminiau tai Nacionalinės moksleivių akademijos sesijoje, skaitydamas paskaitėlę „Kaip tapti mokslininku“.

Be abejonės, mokslininkais negimstama. Tačiau svarbūs įgimti gabumai. Didžiausias vaidmuo, išugdant moksliniam darbui svarbias savybes, tenka šeimai, mokyklai ir saviauklai. Nemažai tų savybių galiu išvardinti: darbštumas, pareigos ir atsakomybės jausmas, kruopštumas, kantrybė, ištvermė, nuoseklumas, sugebėjimas sąžiningai, ryžtingai ir kruopščiai ieškoti, kritiškai tyrinėti mokslo šaltinius, drąsiai eksperimentuoti ir t. t. Šitos savybės nėra specifinės mokslininkams, – jos reikalingos daug kur. Prisipažįstu, ne visas išvardintas savybes savyje turiu.

Dar vaikystėje susikūriau vaizdą apie tokį neįprastą ir, atrodo, sunkiai pasiekiamą mokslo pasaulį, kurio gyventojams – mokslininkams – tenka laimė narplioti nežinomybių paslaptis. Užsidegiau noru veržtis į šią šventovę, nes giliai suvokiau, kad dar daug kas yra nežinoma, reiškia, gali būti atrasta, išspręsta.

Pirmiausia, visada buvau labai žingeidus. Dar vaikystėje manyje tarsi buvo „užprogramuotas“ potraukis mokslui. Mėgau knygas, kuriose išpūdingiausi veikėjai buvo ne galingi karžygiai ir valdovai, o žilabarzdžiai išminčiai, studijavę žvaigždynus, padėję pagrindus matematikai, astronomijai, architektūrai ir kt. Domėjausi atradėjais ir išradėjais, lenkiau ir tebelenkiu savo galvą prieš antikinių ir vėlesnių laikų mokslininkus, kurie aiškino gamtos dėsningumus, aprašinėjo archeologinius radinius. Labai patiko O. S. Mardeno knyga „Gyvenimo mokykla“, B. Franklino „Ugdykime talentą“, W. J. Claxtono „Pusvalandžiai su didžiausiais išradėjais“, Salivano „Mokslas“. Gėrėdavausi istorijomis apie Georgą Stefensoną, Thomą Edisoną, Džeimsą Wattą ir, žinoma, Leonardą da Vinči. Iš knygos „Kelionės ir atradimai“ sužinojau apie tuos bebaimus ieškotojus, kurių noro sužinoti, kas yra ten, už horizonto, nenuslopino, neužgožė jokie sunkumai. Kokie drąšūs buvo Markas Polas, Fernandas Magelanas, Džeimsas Kukas, Roaldas Amundsenas ir kiti! Įdomus buvo tarpukario žurnalas „Kultūra“, turtingas mokslo naujienų, atradimų ir išradimų aprašymų. Su ypatinga pagarba žiūrėdavau į savo tėvo Brockhauso enciklopedijas bei iliustruotus „Pasaulio istorijos“ storus tomus. Mėgau bibliotekas. Jų tylumoje visada jausdavau (ir jaučiu) vidinį pakilimą.

Besimokydamas gimnazijoje, tempdavausi į namus visokiausius reagentus cheminėms reakcijoms atlikti, pakartojau Voltos lanko bandymus, pasidariau detektorinį radijo aparatėlį, prie kurio prisijungęs ausines girdėjau Kauno radiofono programą. Pasijutau tyrinėtojas. Vėliau, studijų metais, daug įtakos turėjo profesoriai ir dalyvavimas studentų mokslinės draugijos veikloje. Sėkminga buvo mokslinio darbo

pradžia. Besimokydamas Kauno medicinos institute, surinkau duomenis apie kraujo perpylimo ir širdies sužeidimo gydymo pradžią Lietuvoje. Ta tema buvo atspausdintas mano pirmasis straipsnis. Tai skatino tęsti mokslinį darbą. Gerus jo pagrindus gavau aspirantūroje. Įsitikinau Džeko Londono posakio teisingumu: „Tikiu būtinybe dirbti ritmingai ir nelaukti įkvėpimo“.

Manau, gal svarbiausia savybė tapti mokslininku yra siekis pažinti tai, kas dar nežinoma. Ši savybė tarsi koks virusas, slaptai įsiskverbęs į mano kūną, protą, emocijas, nepaliko iki šiol.

Moksle, kaip ir sporte, turėtų būti objektyviai vertinami rezultatai. Deja, nėra optimalios sistemos, kaip nustatyti mokslinių darbų vertę. Kai pradėjau savo mokslinę veiklą, daugiau buvo vertinama mokslinė „produkcija“. Prisipažįstu, daug straipsnių parašiau, siekdamas padidinti kiekybę! Č. Darvinui evoliucijai įrodyti užteko vienos mažos knygelės „Apie rūšių kilmę“, kuri, galima sakyti, apvertė mokslo pasaulį ir sukėlė iki šiol nenurimstančias diskusijas! Straipsniai ir monografijos, aišku, pareikalavo daug mano laiko, ypač laisvalaikio, kurį atėmiau nuo šeimos, gerų draugų ir knygų. Ta mano „produkcija“ paseno, kai kas gal dar turi istorinę vertę ar liudija apie mokslinio prioriteto faktus, o mano išradimai tėra muziejiniai eksponatai. Tai, ką prieš kelis dešimtmečius nelengva buvo įrodyti, tai, kas buvo nauja, dabar pasidarė kasdienybė.

Ne taip seniai pagrindiniu kriterijum, vertinant straipsnį, tapo citavimo ir kiti tarptautiniai indeksai. Tačiau tie indeksai keičiasi, straipsnio turiniui netenkant aktualumo. Be to, yra puikių darbų, kurie pasaulyje necituojami dėl įvairių priežasčių, kad, pavyzdžiui, ir dėl to, jog jie susiję tik su vietinėmis – Lietuvos – problemomis. Mokslų akademijos turėtų apjungti tikrai to vertus regionų mokslininkus. Tačiau kaip objektyviai juos atrinkti? Man atrodo, kad bene svarbiausias kriterijus kandidatui į akademikus galėtų būti savo *mokslo mokyklos* sukūrimas. Vien antikinėje Graikijoje kiek buvo garsių mokyklų – Pitagoro, Sokrato, Aristotelio, Platono ir kitų.

Ko reikia, kad būtų sukurta mokslinė mokykla? Juk mokslinių kolektyvų, institucijų ir net institutų yra daug, o mokyklų – mažai. Deja, mokyklos negalima įsteigti įsakymo keliu. Ji gimsta, kai susidaro tam sąlygos, svarbiausia, kai atsiranda talentinga, kūrybiška asmenybė, generuojanti originalias idėjas ir sugebanti jas realizuoti, pradėti ir vaisingai tęsti darbus, savo atsidavimu ir asmeninio darbštumo, kūrybingumo pavyzdžiu pritraukianti kitus. Mokyklos vadovas – kompetentingas savo srities lyderis, kuris turi kuo dalintis, kuriuo tvirtai pasitikima. Jis – pripažintas autoritetas kolektyve, sugebantis prognozuoti savo mokslo krypties plėtros tendencijas ir pagrįsti strategiją. Nebijau pasakyti, kad vadovui reikalinga mokslinė *intuicija* – ypatingas, neeilinis sugebėjimas „užuosti“ tai, pro ką šimtai ar tūkstančiai kitų abejingai praeina. Tikriausiai, šią savybę turi genijai. Ezoteriniai mokslai moko išvystyti intuiciją, pasitelkiant pašąmonės galias. Mūsų pašąmonė gali suveikti daug anksčiau ir pasiūlyti geriausią sprendimą, nei mes sąšąmoningai ir racionaliai susiorientuosime tam tikroje situacijoje. Intuicija ir neeilinis

intelektas daug padėjo Albertui Einšteinui padaryti mokslinius atradimus. Dabar intuicija laikoma mokslu, netgi verslo mokyklose dėstoma, kaip vystyti ir panaudoti intuiciją.

Mokslinėje mokykloje negali būti statiškumo. Tai prieštarautų pačiai tikrojo mokslo esmei, nes moksle negalima liautis ieškojus. Mokslinėje mokykloje, kaip rodo pats pavadinimas, rengiama pamaina. Tai ne tik kiekvieno mokslininko pareiga, tai – ir pasitenkinimas, kai matai, jog mokiniai auga, kai supranti, jog tu turi daugiau rankų savo idėjoms įgyvendinti. Man teko nueiti ilgą kelią, kuriame santykiai „mokytojas–mokinys“ vėliau pasikeitė į „vadovas–bendradarbiai“ (per dešimtį mokslininkų tapo profesoriais ir turi savo mokinius). Džiugu, kad galėjome kartu, pečius suglaudę, spręsti naujas problemas.

Ir dar viena mokslininko veiklos sritis, sakyčiau, pareiga – dalintis savo žiniomis su visuomene. Ji turi žinoti, ką nuveikė ir ką veikia Lietuvos mokslininkai, išlaikomi iš mokesčių mokėtojų pinigų. Žiniasklaida skūpoka mūsų mokslininkų darbams – juk iš to sensacijos nepadarysi, be to, paprasčiau ir įtakingiau yra perspausdinti kokią nors mokslo naujieną iš užsienio spaudos. Kita vertus, ne visi mokslininkai sugeba populiariai parašyti ar paskaityti paskaitą visuomenei, net tie, kurie įdomiai skaito savo specialybės paskaitas. Man mokslo populiarinimo veikla visada buvo įdomi ir mielai ją vykdžiau. Parašiau nemažai straipsnių, daugiausia į žurnalą „Mokslas ir gyvenimas“, skaičiau daug paskaitų apie medicinos mokslo naujienas. Mačiau žmonių susidomėjimą, ir tai teikė pasitenkinimą.

1998 m. kilo idėja suburti Lietuvos mokslų akademijos narius, ir taip buvo įsteigtas fondas „Mokslas ir visuomenė“. „Kauno dienos“ redakcija nemokamai išskyrė mums vieną puslapį antradieniais, jį redagavau. Rašėme apie mokslo naujienas, lietuvių mokslininkų darbus. Plėsti veiklai neturėjome lėšų, ir ji užgeso. 2009 m. pasisekė kartu su kitais entuziastais inicijuoti asociacijos „Šviesuva“ įsteigimą. Jei kažkada aktyvi buvusi „Žinijos“ draugija siekė suteikti žinių visuomenei, tai mūsų asociacija iškėlė sau tikslą – padėti žmonėms šviestis. Kauno mokslininkai, menininkai ir kiti inteligentijos atstovai neatlygintinai dalyvauja „Šviesuvos“ veikloje.

APIE AUTORIUŠ

Darius **Alekna** – humanitarinių mokslų (filologija) daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Visuotinės istorijos katedros docentas; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: darius.alekna@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – vėlyvosios antikos istorija, Augustino veikalai, viduramžių dvasinio gyvenimo formos, antikos ir viduramžių mokyklų istorija, krikščionybės istorija.

Antanas **Andrijauskas** – habilituotas humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras, profesorius, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas, Komparatyvistinių kultūros studijų skyriaus vadovas, Lietuvos mokslų akademijos narys ekspertas; adresas: Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius; el. paštas: aandrijauskas@gmail.com; mokslinių interesų sritys – filosofijos istorija, komparatyvistinė kultūrologija, civilizacinė komparatyvistika, estetika, meno filosofija, menotyra, orientalistika, idėjų istorija.

Jonas **Balčius** – habilituotas humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras, profesorius, Vilniaus pedagoginio universiteto Edukologijos fakulteto Etikos katedros vedėjas; adresas: Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius; el. paštas: jonas.balcius@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – Lietuvos ir pasaulio filosofijos ir etikos istorija ir teorija, pažinimo teorija.

Marijona **Barkauskaitė** – habilituota socialinių mokslų (edukologija) daktarė, profesorė, Vilniaus pedagoginio universiteto Edukologijos katedros vedėja; adresas: Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius; el. paštas: marijona.barkauskaite@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – paauglių ugdymas, paauglių tarpusavio santykiai, pedagogų rengimo, vertybių ugdymo problemos.

Vytautas **Berenis** – humanitarinių mokslų (istorija) daktaras, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Lietuvos kultūros paveldo skyriaus vadovas; adresas: Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius; el. paštas: bervyt@gmail.com; mokslinių interesų sritys – kultūros istorijos problemos Rytų ir Vidurio Europoje; tautybių raida Lietuvoje ir Europoje, mentalitetų istorija, kultūros teorija ir istorija, Vilniaus miesto istorija.

Audrius **Beinorius** – humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras (HP), Vilniaus universiteto Orientalistikos centro direktorius, indologijos ir budizmo studijų profesorius; adresas: Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius; el. paštas: audrius.beinorius@oc.vu.lt; mokslinių interesų sritys – Rytų filosofija ir religija, religijos ir kultūros psichologija, filosofinė sąmonės problematika.

Viktor **Byčkov** – humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras, profesorius, Rusijos mokslų akademijos Filosofijos instituto Estetikos sektoriaus vedėjas, Rusijos Federacijos Valstybinės mokslo premijos laureatas; adresas: Volchonka g. 14/1, 5 korp., 119991 Maskva, Rusija; el. paštas: vbychkov48@mailfrom.ru; mokslinių interesų sritys – estetika, šiuolaikinio meno filosofija, Bizantijos estetikos istorija.

Grasilda **Blažienė** – humanitarinių mokslų (filologija) daktarė (HP), profesorė, Lietuvių kalbos instituto direktoriaus pavaduotoja, vyriausioji mokslo darbuotoja; adresas: P. Vileišio 5, LT-10308 Vilnius; el. paštas: grasilda.blaziene@lki.lt; mokslinių interesų sritys – prūsų resp. baltų onomastika, baltistika, bendroji kalbotyra, vertimo teorija.

Jurgis **Brėdikis** – habilituotas biomedicinos mokslų daktaras, profesorius, kardiochirurgas; Lietuvos mokslų akademijos ir Rusijos medicinos mokslų akademijos akademikas, Lietuvos sveikatos mokslų universiteto profesorius-emeritas; adresas: Demokratų g. 4, Kulautuva, LT-53483 Kauno r.; el. paštas: ruonis5@hotmail.com; mokslinių interesų sritys – kardiochirurgija, elektrokardiostimuliacija, Rytų medicina.

Tadeusz **Budrewicz** – habilituotas humanitarinių mokslų (filologija) daktaras, Krokuvos pedagoginio universiteto (Lenkija) Mokslo reikalų ir tarptautinių ryšių prorektorius, Lenkų filologijos instituto profesorius; adresas: Podchorążych g. 2, 30-084 Krokua, Lenkija; el. paštas: tabud@ap.krakow.pl; mokslinių interesų sritys – literatūros istorija ir teorija.

Viktorija **Daujotytė-Pakerienė** – habilituota humanitarinių mokslų (filologija) daktarė, profesorė, Lietuvos mokslų akademijos narė korespondentė, Vilniaus universiteto emeritė; adresas: Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius; el. paštas: viktorija.pakeriene@flf.vu.lt; mokslinių interesų sritys – lietuvių literatūros istorija, literatūrologija, meno filosofija.

Žilvinė **Gaižutytė-Filipavičienė** – humanitarinių mokslų (menotyra) daktarė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja; adresas: Saltoniškių g. 58. LT-08105 Vilnius; el. paštas: zilvine@gmail.com; mokslinių interesų sritys – lyginamieji dabartinės Lietuvos kultūros ir meno tyrimai.

Romualdas **Ginevičius** – habilituotas socialinių mokslų daktaras, profesorius, Vilniaus Gedimino technikos universiteto Verslo vadybos fakulteto Įmonių ekonomikos ir vadybos katedros vedėjas; adresas: Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius; el. paštas: romualdas.ginevicius@vgtu.lt; mokslinių interesų sritys – vadyba ir ekonomika.

Romualdas **Grigas** – habilituotas socialinių mokslų daktaras, profesorius, Lietuvos mokslų akademijos narys korespondentas; adresas: Architektų g. 91–55, LT-04207 Vilnius; el. paštas: romualdasgrigas@gmail.com; mokslinių interesų sritys – socialinė organizacija, socializacija, socialinė antropologija, tautotyra.

Edvardas **Gudavičius** – habilituotas humanitarinių mokslų (istorija) daktaras, profesorius, Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys; adresas: Viršuliškių g. 37–12, LT-05104 Vilnius; el. paštas: egudav@gmail.com; mokslinių interesų sritys – Lietuvos istorija, medievistika, civilizacijos istorija ir teorija, civilizacinė komparatyvistika.

Vytautas **Gudonis** – habilituotas socialinių mokslų (psichologija) daktaras, Šiaulių universiteto profesorius, Rusijos pedagoginių ir socialinių mokslų akademijos, Niujorko mokslų akademijos tikrasis narys; adresas: P. Višinskio g. 25, LT-76351 Šiauliai; el. paštas: spk@cr.su.lt; mokslinių interesų sritys – visuomenės požiūrio į negalę ir neįgaliuosius raida, neįgaliųjų paveiklo mene raiškos tyrimai, specialiosios pedagogikos ir psichologijos terminijos problemos.

Eugenijus **Jovaiša** – humanitarinių mokslų (istorija) daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Baltų proistorės katedros profesorius, Lietuvos mokslų akademijos narys ekspertas; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: eugenijus.jovaisa@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – aisčių etninė istorija, geležies amžiaus Centrinės Lietuvos bei Nemuno žemupio kultūros paminklai.

Robertas **Jurgaitis** – humanitarinių mokslų (istorija) daktaras, docentas, Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvos istorijos katedros vedėjas, Projektų vadybos skyriaus vedėjas; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: robertas.jurgaitis@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmo ir bajoriškosios savivaldos istorija, Lietuvos lokioji istorija.

Naglis **Kardelis** – humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras, Vilniaus universiteto klasikinės filologijos docentas, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Šiuolaikinės filosofijos skyriaus vadovas; adresas: Saltoniškių 58, LT-08105 Vilnius; el. paštas: naglis.kardelis@gmail.com; mokslinių interesų sritys – struktūralizmas, postmodernizmas, šiuolaikinė filosofija, Platono filosofija, kalbos religijos filosofija, mokslo filosofija, lyginamoji kalbotyra, civilizacijų istorija, senosios kalbos, antikinė literatūra, kultūrinė antropologija.

Jonas **Kievišas** – socialinių mokslų (edukologija) daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto ir Šiaulių universiteto profesorius, chorų vadovas; adresas: Architektų g. 90–22, LT-2043 Vilnius; el. paštas: kievisas@gmail.com; mokslinių interesų sritys – meninė raiška, dvasingumo sklaida, asmenybės tapsmas.

Jevgenij **Kirov** – humanitarinių mokslų (filologija) daktaras, profesorius, Maskvos pedagoginio universiteto Rusų kalbos ir bendrosios kalbotyros katedros vedėjas; adresas: Vtoroj Selskochozi-aistvennyj projezd 4, 129226 Maskva, Rusija; el. paštas: evg-kirov@mail.ru; mokslinių interesų sritys – kalbos ir kultūros sąveika, bendroji kalbos teorija, bendroji filologija.

Libertas **Klimka** – gamtos mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Baltų prois-torės katedros profesorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: libertas.klimka@gmail.com; mokslinių interesų sritys – mokslo ir kultūros istorija Lietuvoje, etnožinija.

Jolita **Kudinovienė** – socialinių mokslų (edukologija) daktarė, docentė, Vilniaus pedagoginio universiteto Meninio ugdymo katedros vedėja; adresas: Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius; el. paštas: jolita.kudinoviene@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – meninio ugdymo tyrimų metodologija, aplinkos estetika.

Gintautas **Kundrotas**, humanitarinių mokslų (filologija) daktaras (HP), Vilniaus pedagoginio universiteto Filologijos fakulteto dekanas, Rusų filologijos ir didaktikos katedros profesorius; adresas: Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius; el. paštas: gintautas.kundrotas@vpu.lt; mokslinių interesų sritys: kalbotyra, lyginamoji kalbotyra, fonologija, intonologija.

Vytautas **Levandauskas** – humanitarinių mokslų habilituotas daktaras, Vytauto Didžiojo uni-versiteto Menotyros katedros profesorius; adresas: P. Kalpoko g. 56, LT-44183 Kaunas; el. paštas: v.levandauskas@mf.vdu.lt; mokslinių interesų sritys – architektūros ir statybos technikos istorija Lietuvoje.

Algimantas **Liekis** – humanitarinių mokslų (istorija) daktaras, Vilniaus Gedimino technikos universiteto Mokslotyros centro direktorius; adresas: VGTU Architektūros rūmai, III korp., Trakų g. 1/26, LT-01132 Vilnius; el. paštas: mokslotyra@vgtu.lt; mokslinių interesų sritys – mokslo, inteligentijos, tautos ir valstybės istorija.

János **Loboczky** – habilituotas humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras, Eszterházy Károly koledžo (Eger, Vengrija) Filosofijos katedros profesorius; adresas: Almárvölgyi g. 2, 3300 Eger, Vengrija; el. paštas: loboczky@ektf.hu; mokslinių interesų sritys – Gadamerio hermeneutika, istorijos filosofija, šiuolaikinė estetika.

Nadežda **Mankovskaja** – humanitarinių mokslų (filosofija) daktarė, Rusijos mokslų akademijos Filosofijos instituto Estetikos skyriaus vyriausioji mokslo darbuotoja, Valstybinio visos Rusijos S. Gerasimovo kinematografijos universiteto Estetikos istorijos ir kultūros teorijos katedros profesorė; adresas: Volchonka g. 14/1, 5 korp., 119991 Maskva, Rusija; el. paštas: nmank@rol.ru; mokslinių interesų sritys – estetika, meno filosofija, kultūros teorija.

Jonas **Mardosa** – humanitarinių mokslų (istorija) daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Baltų proistorės katedros docentas; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: j.mardosa@gmail.com; mokslinių interesų sritys – liaudies religija, kaimo bendruomeniniai papročiai, tradicinė lietuvių kultūra.

Dace **Markus** – habilituota humanitarinių mokslų (filologija) daktarė, Rygos mokytojų rengimo ir švietimo vadybos akademijos rektorė, Kalbų katedros profesorė, Latvijos mokslų akademijos tikroji narė; adresas: Dzirnavu g. 119–25, LV-1050, Ryga, Latvija; el. paštas: markus@latnet.lv; mokslinių interesų sritys – fonetika, vaiko kalba, dialektologija, švietimo vadyba.

Gražina Marija **Martinaitienė** – humanitarinių mokslų (menotyra) daktarė (HP), Lietuvos kultūros tyrimų institutas; adresas: Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius; mokslinių interesų sritys – Lietuvos meno istorija, sakralinė dailė, kryždirbystė.

Vytautas **Martinkus** – socialinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvių literatūros katedros profesorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: vytautas.martinkus@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – meno filosofija, literatūros aksiologija, šiuolaikinė lietuvių proza.

Vaidas **Matonis** – habilituotas humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras, profesorius, Vilniaus pedagoginio universiteto Meno edukologijos instituto direktorius; adresas: Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius; el. paštas: vaidas.matonis@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – kultūrinis ugdymas, meninio ugdymo filosofija, estetika.

Ona **Monkevičienė** – socialinių mokslų daktarė (HP), Vilniaus pedagoginio universiteto Edukologijos fakulteto dekanė, Vaikystės studijų katedros profesorė; adresas: Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius; el. paštas: ona.monkeviciene@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – ikimokyklinio ugdymo(si) turinys ir technologijos, specialiųjų poreikių vaikų ugdymas, vaiko psichologija.

Alfonsas **Motuzas** – habilituotas humanitarinių mokslų (etnologija) daktaras Vilniaus pedagoginio ir Vytauto Didžiojo universitetų profesorius, Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų Teologijos fakulteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro direktorius, Lietuvių katalikų mokslo akademijos narys; adresas: Dūkštų 11–76, LT-07177 Vilnius; el. paštas: a.motuzas@ktf.vdu.lt; mokslinių interesų sritys – religijų istorija, etnologija (antropologija) ir etnomuzikologija.

Juozas **Mureika** – habilituotas humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras, profesorius, Lietuvos estetikų asociacijos viceprezidentas; adresas: Jurgio Baltrušaičio g. 11–17, LT-06145 Vilnius; el. paštas: mureika.juozas@gmail.com; mokslinių interesų sritys – filosofinės antropologijos ir estetikos bei meno filosofijos istorija; metodologinės technikos filosofijos, estetikos ir estetologijos problemos; tarpdisciplininiai ir transdisciplininiai tyrimai; dvasinis žmogaus pasaulis ir dvasinių galių interpretacijos; estetika ir estetikos istorija Lietuvoje.

Artūras **Poviliūnas** – socialinių mokslų (edukologija) daktaras, Lietuvos tautinio olimpinio komiteto prezidentas; adresas: Olimpiečių 15, LT-09200 Vilnius; el. paštas: komitetas@ltok.lt; mokslinių interesų sritis – Olimpinis sąjūdis Lietuvoje ir pasaulyje

Ernesta **Račienė** – humanitarinių mokslų (filologija) daktarė, Vilniaus pedagoginio universiteto Vokiečių filologijos ir didaktikos katedros profesorė; adresas: Studentų g. 39, LT–08106 Vilnius; el. paštas: ernesta.raciene@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – vokiečių kalbos žodžių daryba, kontrastinė lingvistika, tipologija, kalbų kontaktai.

Aivas **Ragauskas** – humanitarinių mokslų (istorija) daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvos istorijos katedros profesorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: aivas.ragauskas@gmail.com; mokslinių interesų sritys – sociokultūrinė istorija, lokalinė istorija, taikomoji istorija.

Raimonda **Ragauskienė** – humanitarinių mokslų (istorija) daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja; adresas: Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius; Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvos istorijos katedros profesorė; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: raimondrag@yahoo.com; mokslinių interesų sritys – XVI–XVIII a. LDK istorija, personalinė istorija, lokalinė istorija.

Vadim **Salejev** – humanitarinių mokslų daktaras (filosofija), profesorius, Baltarusijos nacionalinio švietimo instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas, nusipelnęs Baltarusijos Respublikos kultūros veikėjas; adresas: Rokosovskogo pr. 80–22, 220095 Minskas, Baltarusija; el. paštas: vadim.saleev@mail.ru; mokslinių interesų sritys – filosofija, kultūrologija, estetika.

Vilija **Salienė** – socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvių kalbos didaktikos katedros profesorė; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111, Vilnius; el. paštas: vilija.saliene@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – gimtosios kalbos didaktika, mokinių skaitymo ir rašymo pasiekimų vertinimas.

Juozas **Skirius** – humanitarinių mokslų (istorija) daktaras, profesorius, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Visuotinės istorijos katedros vedėjas; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: juozas.skirius@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – Lietuvos užsienio politikos istorija 1918–1940 m., JAV lietuvių politinė ir ekonominė veikla 1905–1949 m., Lietuvos vyriausybės ryšiai su užsienio lietuviais 1926–1940 m., istorijos populiarinimas.

Michał **Śliwa** – politologijos mokslų daktaras, profesorius, Krokuvos pedagoginio universiteto rektorius, Vilniaus pedagoginio universiteto, Kijevo nacionalinio M. Dragomanovo pedagoginio universiteto, Chersono valstybinio universiteto ir Maskvos valstybinio M. V. Lomonosovo universiteto garbės daktaras, Ukrainos pedagoginių mokslų akademijos garbės narys; adresas: Podchorążych g. 2, 30-084 Krokava, Lenkija; el. paštas: rector@up.krakow.pl; mokslinių interesų sritys – politinių idėjų ir doktrinų istorija.

Dalia Marija **Stančienė** – humanitarinių mokslų (filosofija) daktarė (HP), Mykolo Romerio universiteto Humanitarinių mokslų instituto direktorė, Filosofijos katedros profesorė, *Logos* žurnalo vyriausioji redaktorė; adresas: Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius; el. paštas: stanciene@mruni.eu; mokslinių interesų sritys – filosofijos istorija, metafizika, socialinė etika, ugdymo filosofija.

Jānis **Stradiņš** – habilituotas chemijos mokslų daktaras, profesorius, Latvijos universiteto Latvijos istorijos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas, Latvijos mokslų akademijos Senato pirmininkas; adresas: Akademijas laukums 1, LV-1050 Ryga, Latvija; el. paštas: stradins.lza@lza.lv; mokslinių interesų sritys – Baltijos šalių mokslo ir kultūros istorija, mokslinis bendradarbiavimas Baltijos šalyse, molekulinė organinių junginių elektrochemija.

Marius Povilas **Šaulauskas** – humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras, Vilniaus universiteto profesorius, Filosofijos istorijos ir logikos katedros vedėjas; adresas: Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius; el. paštas: marius.saulauskas@fsf.vu.lt; mokslinių interesų sritys – analitikos-hermeneutikos kontroversija, metafilosofija, informacijos visuomenė, socialinė kaita Lietuvoje.

Marijus Arvydas **Šliogeris** – habilituotas humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto profesorius, Filosofijos katedros vedėjas; adresas: I. Kanto al. 3–24, LT-06216 Vilnius; el. paštas: arvydas.sliogeris@fsf.vu.lt; mokslinių interesų sritys – filosofijos istorija, kalbos filosofija, metafizikos prigimties klausimai, mokslo kilmės ir pamatų problema, meno filosofija.

Algimantas **Šventickas** – socialinių mokslų (edukologija) daktaras, docentas, Vilniaus pedagoginio universiteto Profesinių kompetencijų tobulinimo instituto direktorius; adresas: Studentų g. 47, LT-08107 Vilnius; el. paštas: algimantas.sventickas@gmail.com; mokslinių interesų sritys – švietimo vadyba, edukologija.

Katalin **Thiel** – humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras, Eszterházy Károly koledžo (Eger, Vengrija) Filosofijos katedros profesorius; adresas: Talizmán g. 5, 3300 Eger, Vengrija; el. paštas: thiel@ektf.hu; mokslinių interesų sritys – XIX–XX a. filosofijos istorija: gyvenimo ir egzistencinė filosofija, moralės filosofija, individo etika, Béla'o Hamvaso gyvenimas ir darbai.

Rūta Marija **Vabalaitė** – humanitarinių mokslų (filosofija) daktarė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Lietuvos filosofijos istorijos skyriaus mokslo darbuotoja; adresas: Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius; el. paštas: marijavabalaite@mail.tele2.lt; mokslinių interesų sritys – naujųjų ir naujausiųjų laikų Vakarų filosofijos istorija, meno filosofija, estetika, XIX a. pradžios Lietuvos filosofija, išeivijos filosofija.

Aldona **Vasiliauskienė** – humanitarinių mokslų (istorija) daktarė, Lietuvių katalikų mokslo akademija; Lietuvių ukrainiečių istorikų asociacijos prezidentė; adresas: A. Vivulskio g. 15–12, LT-03221 Vilnius; el. paštas: aldon.vasiliauskiene@rstc.vu.lt; mokslinių interesų sritys – Lietuvių katalikų mokslo akademijos bei jos narių gyvenimo ir veiklos tyrimai, religijos istorija, lietuvių ir ukrainiečių istoriniai kultūriniai ryšiai, Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino istorija.

Jolanta **Zabarskaitė** – humanitarinių mokslų (filologija) daktarė, Lietuvių kalbos instituto direktorė; adresas P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius; Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvių kalbotyros katedros docentė; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: jolanta.zabarskaite@lki.lt; mokslinių interesų sritys – leksikologija, leksikografija (taip pat ir elektroninė), kalbotyros ir kalbos politikos istorija, fonosemantika, ikonizmas kalboje.

Zigmas **Zinkevičius** – habilituotas humanitarinių mokslų (filologija) daktaras, profesorius, Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys; adresas: Justiniškių g. 41–24, LT-05127 Vilnius; el. paštas: vytaasz@lki.lt; mokslinių interesų sritys – baltistika, lietuvių kalbos istorija, dialektologija, onomastika.

Juozas **Žilionis** – socialinių mokslų (edukologija) daktaras (HP), Lietuvos edukologijos universiteto Edukologijos katedros profesorius; adresas: Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius; el. paštas: juozas.zilionis@vpv.lt; mokslinių interesų sritys – pedagogikos istorija, ugdymo filosofija.

Odetta **Žukauskienė** – humanitarinių mokslų (menotyra) daktarė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja; adresas: Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius; el. paštas: odeta.zukauskiene@gmail.com; mokslinių interesų sritys – estetika, meno filosofija ir kultūrologija.

ABOUT THE AUTHORS

Darius **Alekna**, Doctor of the Humanities (Philology), Associate Professor of the Department of Universal History at Vilnius Pedagogical University; address: T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius; e-mail: darius.alekna@vpu.lt; fields of research interests: the history of the Late Antiquity period, the works of Augustine, medieval spiritual life forms, history of schools in Antiquity and the Middle Ages, history of Christianity.

Antanas **Andrijauskas**, Habil. Doctor of the Humanities (Philosophy), Professor, Chief Researcher at the Lithuanian Culture Research Institute, Head of the Department of Comparative Culture Studies, Expert Member of the Lithuanian Academy of Sciences; address: Saltoniškių St. 58, LT-08105 Vilnius; e-mail: aandrijauskas@gmail.com; fields of research interests: history of philosophy, comparative culture studies, comparative civilization studies, aesthetics, philosophy of arts, art history and criticism, oriental studies, history of ideas.

Jonas **Balčius**, Habil. Doctor of the Humanities (Philosophy), Professor and Head of the Department of Ethics of the Faculty of Educology at Vilnius Pedagogical University; address: Studentų St. 39, LT-08106 Vilnius; e-mail: jonas.balcius@vpu.lt; fields of research interests: history and theory of Lithuanian and world philosophy and ethics, theory of cognition.

Marijona **Barkauskaitė**, Habil. Doctor of Social Sciences (Educology), Professor and Head of the Department of Educology at Vilnius Pedagogical University; address: Studentų St. 39, LT-08106 Vilnius; e-mail: marijona.barkauskaite@vpu.lt; fields of research interests: adolescent education, adolescent interrelationships, issues of teacher training and development of individual values.

Audrius **Beinorius**, Doctor (HP) of the Humanities (Philosophy), Professor of Indology and Buddhism Studies, Director of Orientalistics Centre at Vilnius University; address: Universiteto St. 5, LT-01513 Vilnius; e-mail: audrius.beinorius@oc.vu.lt; fields of research interests: Eastern philosophy and religion, psychology of religion and culture, philosophical issues of consciousness.

Vytautas **Berenis**, Doctor of the Humanities (History), Head of the Department of Lithuanian Cultural Heritage at Lithuanian Culture Research Institute; address: Saltoniškių St. 58, LT-08105 Vilnius; e-mail: bervyt@gmail.com; fields of research interests: issues of cultural history in Eastern and Central Europe; development of nationalities in Lithuania and Europe, the history of mentalities, cultural theory and history, history of the Vilnius City.

Victor **Bychkov**, Doctor of the Humanities (Philosophy), Professor, Head of the Department of Aesthetics of the Institute of Philosophy at the Russian Academy of Sciences; Laureate of the State Award of the Russian Federation for merits in the field of science; address: Krylatskie Kholmy 27-2-113, 121614 Moscow, Russia; e-mail: vbychkov48@mailfrom.ru; fields of research interests: aesthetics; philosophy of modern art; history of Byzantine aesthetics.

Grasilda **Blažienė**, Doctor (HP) of the Humanities (Philology), Professor, Chief Researcher of the Institute of the Lithuanian Language; address: P. Vileišio St. 5, LT-10308 Vilnius; e-mail: grasilda.blaziene@lki.lt; fields of research interests: Prussian and Baltic onomastics; Baltic studies; general linguistics; translation theory.

Jurgis **Brėdikis**, Habil. Doctor of Biomedical Sciences, Professor, cardiac surgeon; Academician of the Lithuanian Academy of Sciences and Russian Academy of Medical Sciences, Professor Emeritus of Lithuanian University of Health Sciences; address: Demokratų St. 4, Kulautuva, LT-53483 Kaunas district; e-mail: ruonis5@hotmail.com; fields of research interests: cardiac surgery, electrocardiostimulation, Oriental medicine.

Tadeusz **Budrewicz**, Habil. Doctor of the Humanities (Philology), Professor at the Institute of Polish Philology and Vice-Rector for Research and International Relations at the Pedagogical University of Krakow (Poland); address: Podchorążych St. 2, 30-084 Krakow, Poland; e-mail: tabud@ap.krakow.pl; fields of research interests: history of literature and theory of literature.

Viktorija **Daujotytė-Pakerienė**, Habil. Doctor of the Humanities (Philology), Professor, Corresponding Member of the Lithuanian Academy of Sciences, Professor Emerita at Vilnius University; address: Universiteto St. 3, LT-01513 Vilnius; e-mail: viktorija.pakeriene@flf.vu.lt; fields of research interests: history of Lithuanian literature, literature studies, philosophy of art.

Žilvinė **Gaižutytė-Filipavičienė**, Doctor of the Humanities (Studies of Art), Senior Researcher at Lithuanian Culture Research Institute; address: Saltoniškių St. 58, LT-08105 Vilnius; e-mail: zilvine@gmail.com; fields of research interests: comparative studies of modern Lithuanian art and culture.

Romualdas **Ginevičius**, Habil. Doctor of Social Sciences, Professor of Vilnius Gediminas Technical University, Faculty of Business Management; address: Saulėtekio ave. 11, LT-10223 Vilnius; e-mail: romualdas.ginevicius@vgtu.lt; fields of research interests: management and economics.

Romualdas **Grigas**, Habil. Doctor of Social Sciences, Professor, Corresponding Member of the Lithuanian Academy of Sciences; address: Architektų St. 91–55, LT-04207 Vilnius; e-mail: romualdasgrigas@gmail.com; fields of research interests: social organization, socialization, social anthropology, ethnology.

Edvardas **Gudavičius**, Habil. Doctor of the Humanities (History), Professor, Full Member of the Lithuanian Academy of Sciences; address: Viršuliškių St. 37–12, LT-05104 Vilnius; e-mail: egudav@gmail.com; fields of research interests: history of Lithuania, medieval studies, history and theory of civilization, comparative studies of civilization.

Vytautas **Gudonis**, Habil. Doctor of Social Sciences (Psychology), Professor at Šiauliai University, Full Member of the Russian Academy of Education and Social Sciences and of New York Academy of Sciences; address: P. Višinskio St. 25, LT-76351 Šiauliai; e-mail: spk@cr.su.lt; fields of research interests: society attitudes towards disabilities and the disabled, research of the expression of the disabled in painting, issues of the terminology of special needs education and psychology.

Eugenijus **Jovaiša**, Doctor of the Humanities (History), Professor of the Department of Baltic Prehistoric Studies at Vilnius Pedagogical University, Expert Member of the Lithuanian Academy of Sciences; address: T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius; e-mail: eugenijus.jovaisa@vpu.lt; fields of research interests: ethnic history of the Aesti; cultural heritage of the Iron Age in Central Lithuania and the lower reaches of the Neman.

Robertas **Jurgaitis**, Doctor of the Humanities (History), Associate Professor and Head of the Department of Lithuanian History at Vilnius Pedagogical University; Head of the Project Management Department, address: T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius; e-mail: robertas.jurgaitis@vpu.lt; fields of research interests: history of the Grand Duchy of Lithuania parliamentary system and the self-government of noblemen, local history of Lithuania.

Naglis **Kardelis**, Doctor of the Humanities (Philosophy), Associate Professor of Classical Philology at Vilnius University, Head of the Department of Modern Philosophy at Lithuanian Culture Research Institute; address: Saltoniškių St. 58, LT-08105 Vilnius; e-mail: naglis.kardelis@gmail.com; fields of research interests: issues of structuralism, postmodernism, modern philosophy, Plato philosophy, philosophy of the language of religion, philosophy of science; comparative linguistics; history of civilizations; classical languages, classical literature, cultural anthropology.

Jonas **Kievišas**, Doctor of Social Sciences (Educology), Professor at Vilnius Pedagogical University and at Šiauliai University; Choir Master; address: Architektų St. 90–22, LT-04107 Vilnius; e-mail: kieviasas@gmail.com; fields of research interests: artistic expression, development of spirituality, development of personality.

Jevgenij **Kirov**, Doctor of the Humanities (Philology), Professor, Head of the Department of the Russian Language and General Linguistics at Moscow City Pedagogical University; address: Vtoroj selskochoziajstvennyj alley, No. 4, 129226 Moscow, Russia; e-mail: evg-kirov@mail.ru; fields of research interests: interlinks between language and culture, general theory of language, general philology.

Libertas **Klimka**, Doctor of Natural Sciences, Professor of the Department of Baltic Prehistoric Studies at Vilnius Pedagogical University; address: T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius; e-mail: libertas.klimka@gmail.com; fields of research interests: the history of science and culture in Lithuania, ethnic studies.

Jolita **Kudinovienė**, Doctor of Social Sciences (Educology), Associate Professor, Head of the Department of Arts Education at Vilnius Pedagogical University; address: Studentų St. 39, LT-08106 Vilnius; e-mail: jolita.kudinoviene@vpu.lt; fields of research interests: methodology of the research into arts education, aesthetics of the environment.

Gintautas **Kundrotas**, Doctor (HP) of the Humanities (Philology), Professor of the Department of Russian Philology and Didactics, Dean of the Faculty of Philology at Vilnius Pedagogical University; address: Studentų St. 39, LT-08106 Vilnius; e-mail: gintautas.kundrotas@vpu.lt; fields of research interests: linguistics, comparative linguistics, phonology, intonation studies.

Vytautas **Levandauskas**, Habil. Doctor of the Humanities, Professor of the Department of Art Studies at Vytautas Magnus University (Kaunas); address: P. Kalpoko St. 56, LT-44183 Kaunas; e-mail: v.levandauskas@mf.vdu.lt; fields of research interests: the history of technology of architecture and construction in Lithuania.

Algimantas **Liekis**, Doctor of the Humanities (History), Head of the Science and Research Center at Vilnius Gediminas Technical University; address: VGTU Architecture Campus, Block 3, Trakų St. 1/26, LT-01132 Vilnius; e-mail: mokslotyra@vgtu.lt; fields of research interests: the history of science, issues of the intelligentsia, nation and state.

János **Loboczky**, Habil. Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy at Eszterházy Károly College, Eger (Hungary); address: 3300 Eger, Almárvölgyi St. 2., Hungary; e-mail: loboczky@ektf.hu; fields of research interest: Gadamer's hermeneutics; philosophy of history; modern aesthetics.

Nadezhda **Mankovskaya**, Doctor of the Humanities (Philosophy), Chief Researcher of the Department of Aesthetics of the Institute of Philosophy at Russian Academy of Sciences; Professor of the Department of Aesthetics, History and Theory of Culture at S. Gerasimov All-Russian State University of Cinematography; address: Olympyskij ave. 22–53, 129110 Moscow, Russia; e-mail: nmank@rol.ru; fields of research interests: aesthetics; art philosophy; theory of culture.

Jonas **Mardosa**, Doctor of the Humanities (History), Associate Professor of the Department of Balts Prehistory at Vilnius Pedagogical University; address: T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius; e-mail: j.mardosa@gmail.com; fields of research interests: folk religion, traditions of the village community, traditional Lithuanian culture.

Dace **Markus**, Habil. Doctor of the Humanities (Philology), Professor of the Department of Languages, Rector of Riga Teacher Training and Educational Management Academy; Full Member of the Latvian Academy of Sciences; address: Dzirnavu St. 119–25, LV-1050 Riga, Latvia; e-mail: markus@latnet.lv; fields of research interests: phonetics; child language; dialectology; educational management.

Gražina Marija **Martinaitienė**, Doctor (HP) of the Humanities (Studies of Art), Lithuanian Culture Research Institute; address: Saltoniškių St. 58, LT-08105 Vilnius; fields of research interests: history of Lithuanian art, sacred arts, cross crafting.

Vytautas **Martinkus**, Doctor of Social Sciences, Professor of the Department of Lithuanian Literature at Vilnius Pedagogical University; address: T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius; e-mail: vytautas.martinkus@vpu.lt; fields of research interests: art philosophy, axiology of literature, modern Lithuanian prose.

Vaidas **Matonis**, Habil. Doctor of the Humanities (Philosophy), Professor, Director of the Institute of Art Educology at Vilnius Pedagogical University; address: Studentų St. 39, LT-08106 Vilnius; e-mail: vaidas.matonis@vpu.lt; fields of research interests: cultural awareness in education, philosophy of arts education, aesthetics.

Ona **Monkevičienė**, Doctor (HP) of Social Sciences, Professor of the Department of Childhood Studies, Dean of the Faculty of Educology at Vilnius Pedagogical University; address: Studentų St. 39, LT-08106 Vilnius; e-mail: ona.monkeviciene@vpu.lt; fields of research interests: curriculum and technologies of pre-school education, education of children with special needs, child psychology.

Alfonsas **Motuzas**, Habil. Doctor of the Humanities (Ethnology), Professor of Vilnius Pedagogical and Vytautas Magnus (Kaunas) universities, Director of the Centre of Lithuanian Catholic Church History of the Faculty of Catholic Theology at Vytautas Magnus University (Kaunas); address: Dūkštų St. 11–76, LT-07177 Vilnius, Lithuania; e-mail: a.motuzas@ktf.vdu.lt; fields of research interests: history of religion; ethnology (anthropology) and ethnomusicology.

Juozas **Mureika**, Habil. Doctor of the Humanities (Philosophy), Professor, Vice-President of the Association of Lithuanian Aesthetes; address: Jurgio Baltrušaičio St. 11–17, LT-06145 Vilnius; e-mail: mureika.juozas@gmail.com; fields of research interests: history of philosophical anthropology and aesthetics, history of philosophy of art; philosophy of methodological technique, issues of aesthetics and aesthetics studies; interdisciplinary and transdisciplinary studies, spiritual human world and interpretation of spiritual powers; aesthetics and history of aesthetics in Lithuania.

Artūras **Poviliūnas**, Doctor of Social Sciences (Educology), President of the Lithuanian National Olympic Committee; address: Olimpiečių St. 15, LT-09200 Vilnius; e-mail: komitetas@ltok.lt; fields of research interests: Olympic movement in Lithuania and worldwide.

Ernesta **Račienė**, Doctor of the Humanities (Philology), Professor of the Department of German Philology and Didactics at Vilnius Pedagogical University; address: Studentų St. 39, LT-08106 Vilnius; e-mail: ernesta.raciene@vpu.lt; fields of research interests: German word-formation, contrastive linguistics, typology, language contacts.

Aivas **Ragauskas**, Doctor of the Humanities (History), Professor of the Department of Lithuanian History at Vilnius Pedagogical University; address: T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius; e-mail: aivas.ragauskas@gmail.com; fields of research interests: sociocultural history; local history; applied history.

Raimonda **Ragauskienė**, Doctor of the Humanities (History), Senior Researcher at the Lithuanian Institute of History, address: Kražių St. 5, LT-01108 Vilnius; Professor of the Department of Lithuanian History at Vilnius Pedagogical University; address: T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius; e-mail: raimondrag@yahoo.com; fields of research interests: the history of the 16th-18th c. Grand Duchy of Lithuania, personal history, local history.

Vadim **Saleyev**, Doctor of the Humanities (Philosophy), Professor, Chief Researcher of the National Institute of Education of the Republic of Belarus, Person of Cultural Merit of the Republic of Belarus; address: Rokossovsky Ave. 80–22, 220095 Minsk, the Republic of Belarus; e-mail: vadim.saleev@mail.ru; fields of research interests: philosophy, culture studies, aesthetics.

Vilija **Salienė**, Doctor of Social Sciences (Educology), Professor of the Department of Lithuanian Language Didactics at Vilnius Pedagogical University; address: T. Ševčenkos St. 31, LT-03111, Vilnius; e-mail: vilija.saliene@vpu.lt; fields of research interests: didactics of Lithuanian as a mother tongue; the assessment of schoolchildren's achievements in reading and writing.

Juozas **Skirius**, Doctor of the Humanities (History), Professor, Head of the Department of Universal History of the Faculty of History at Vilnius Pedagogical University; address: T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius; e-mail: juozas.skirius@vpu.lt; fields of research interests: history of the Lithuanian foreign policy in 1918–1940, political and economic activity of the USA-based Lithuanians in 1905–1949, contacts of the Lithuanian government with Lithuanians outside their native country in the period of 1926–1940, issues of popularizing history matters.

Michał **Śliwa**, Doctor of Political Sciences, Professor, Rector of the Pedagogical University of Cracow, Honorary Doctor of Vilnius Pedagogical University, also of Kiev National Pedagogical Dragomanov University, Kherson State University, and Lomonosov Moscow State University; Honorary Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of the Ukraine; address: Podchorążych St. 2, 30-084 Krakow, Poland; e-mail: rector@up.krakow.pl; fields of research interests: the history of political ideas and doctrines.

Dalia Marija **Stančienė**, Doctor (HP) of the Humanities (Philosophy); Director of the Institute of the Humanities at Mykolas Romeris University, Professor of the Philosophy Department; Editor-in-Chief of the magazine *Logos*; address: Ateities St. 20, LT-08303 Vilnius; e-mail: stan-ciene@mruni.eu; fields of research interests: history of philosophy; metaphysics; social ethics; philosophy of education.

Jānis **Stradiņš**, Habil. Doctor of Chemistry, Professor; Full Member of the Latvian Academy of Sciences, Foreign Member of the Lithuanian Academy of Sciences; address: Akademijas laukums 1, LV-1050 Riga, Latvia; e-mail: stradins.lza@lza.lv; fields of research interests: history of science and culture of the Balts; scientific cooperation in the Baltic region; molecular electrochemistry of organic compounds.

Marius Povilas **Šaulauskas**, Doctor of the Humanities (Philosophy), Professor and Head of the Department of the History of Philosophy and Logic at Vilnius University; address: Universiteto St. 9/1, LT-01513 Vilnius; e-mail: marius.saulauskas@fsf.vu.lt; fields of research interests: controversy between hermeneutics and analytical science; metaphilosophy; information society; social change in Lithuania.

Marijus Arvydas **Šliogeris**, Habil. Doctor of the Humanities (Philosophy), Professor of the Faculty of Philosophy at Vilnius University, Head of the Department of Philosophy; address: I. Kanto ave. 3–24, LT-06216 Vilnius; e-mail: arvydas.sliogeris@fsf.vu.lt; fields of research interests: history of philosophy, philosophy of language, issues of the nature of metaphysics, issue of the origins and foundations of science, philosophy of art.

Algimantas **Šventickas**, Doctor of Social Sciences (Educology), Associate Professor, Director of the Institute of the Development of Professional Competences at Vilnius Pedagogical University; address: Studentų St. 47, LT-08107 Vilnius; e-mail: algimantas.sventickas@gmail.com; fields of research interests: education management, education studies.

Katalin **Thiel**, Doctor of the Humanities (Philosophy), Professor of the Department of Philosophy at Eszterházy Károly College, Eger (Hungary); address: 3300 Eger, Talizmán St. 5, Hungary; e-mail: thiel@ektf.hu; fields of research interest: history of philosophy of the 19th–20th centuries: life and existential philosophy; moral philosophy and personality ethics; the creative heritage of Béla Hamvas.

Rūta Marija **Vabalaitė**, Doctor of the Humanities (Philosophy), Researcher of the Department of the History of Lithuanian Philosophy at Lithuanian Culture Research Institute; address: Saltoniškių St. 58, LT-08105 Vilnius; e-mail: marijavabalaite@mail.tele2.lt; fields of research interests: early modern and modern history of Western philosophy, philosophy of art, aesthetics, Lithuanian philosophy at the beginning of the 19th c., philosophy of emigration.

Aldona **Vasiliauskienė**, Doctor of the Humanities (History) at the Lithuanian Catholic Academy of Science; President of the Association of Lithuanian and Ukrainian Historians; address: A. Vivilskio St. 15–12, LT-03221 Vilnius; e-mail: aldona.vasiliauskiene@rstc.vu.lt; fields of research interests: studies of Lithuanian Catholic Academy of Science as well as the life and activity of its members, the history of religion, Lithuanian-Ukrainian historical cultural contacts, the history of the Order of St. Basilus the Great.

Jolanta **Zabarskaitė**, Doctor of the Humanities (Philology), Director of the Institute of the Lithuanian Language; address: P. Vileišio St. 5, LT-10308 Vilnius; Associate Professor of the Department of Lithuanian Linguistics at Vilnius Pedagogical University; address: T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius; e-mail: jolanta.zabarskaite@lki.lt; fields of research interests: lexicology, lexicography (including the electronic one), history of linguistics and language policy, phonosemantics, iconicity in language.

Zigmas **Zinkevičius**, Habil. Doctor of the Humanities (Philology), Professor, Full Member of the Lithuanian Academy of Sciences; address: Justiniškių St. 41–24, LT-05127 Vilnius; e-mail: vytaasz@lki.lt; fields of research interests: Baltic studies, history of the Lithuanian language, dialectology, onomastics.

Juozas **Žilionis**, Doctor (HP) of Social Sciences (Educology), Professor of the Department of Educology at Vilnius Pedagogical University; address: Studentų St. 39, LT-08106 Vilnius; e-mail: juozas.zilionis@vpu.lt; fields of research interests: history of pedagogy, philosophy of education.

Odeta **Žukauskienė**, Doctor of the Humanities (Studies of Art), Senior Researcher at Lithuanian Culture Research Institute; address: Saltoniškių St. 58, LT-08105 Vilnius; e-mail: odeta.zukauskiene@gmail.com; fields of research interests: aesthetics, art philosophy, culturology.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Abdulskytė, J. 707
Abelaras, P. 272
Ābele, I. 676
Abramauskienė, J. 64
Abraomas 188, 189
Abromaitis, A. 65
Achilas 186
Adamcėvičius, J. 351
Adamkus, V. 11, 44, 82, 89, 90
Adamovičs, L. 670, 671, 672, 673
Adlers 481
Adomaitis, R. 46
Adomavičienė, S. 84
Adomavičius, J. 702
Adomėnas, M. 244
Adomonis, P. 717
Adornas, M. C. 117
Adornas, Th. W. 113, 116, 123, 144, 784, 834
Aftanazy, R. 598
Aftöm, L. 666
Akmenytė, G. 624
Akstinas, D. 717
Akvinietis, T. (Aquinas Thomas) 49, 111, 187, 272
Alaušius, J. 598, 602, 605
Albāts, H. 669
Albavičius, I. 685
Alberti, B. 111
Albrechtas 363
Aleknas, D. 8, 273, 275, 449, 450, 908, 916
Aleknas, J. 55
Aleknaitė-Bieliauskienė, R. 54, 55, 92
Aleksandras I 587
Aleksandras II 588, 593, 595
Aleksandras III 697
Aleksandravičius, E. 54, 591, 594
Aleksandravičius, P. 4, 197
Aleksandravičiūtė, A. 11, 69
Aleksandrietis Filonas 46
Aleksienė, V. 70
Alfonsas X, *karalius* 767
Algimantas 547, 548, 551, 554
Algirdas, kunigaikštis 552, 627
Ališauskas, R. 791
Alleschas, Ch. G. 136
Ally 525
Alšys 547, 548
Alviti, A. 86
Ambrazas, A. 66
Ambrazas, M. 73, 83
Ambrazevičius-Brazaitis, J. 79
Amlonaitytė-Navickienė, V. 65
Amorsolo, F. C. 342
Amundsenas, R. 905
Ancītis, K. 477
Anderegg, J. 330
Anderson, C. A. 809
Andersons, E. 665, 666, 672
Andriejus 765
Andrijauskas, A. 4, 7, 28, 29, 30, 54, 57, 64, 66, 68, 108, 116, 144, 145, 146, 148, 375, 782, 817, 818, 819, 825, 908, 916
Andrew St., *šventasis* 286
Andriuščenko, V. (Андрющенко, В.) 11, 90
Andriuškevičius, A. 11, 71
Andrulevičiūtė, V. 94, 99
Anisimovas, M. 521
Anra, A. 55
Antanaitis, B. 751, 755, 756
Antanas, *šventasis* 763
Antanavičius, J. 11
Antinis, R., *vyresnysis* 426
Antoniewicz, J. 100
Anuškevičienė, D. 87
Apekučinas A. 352

- Appleby, J. 332, 775
 Aramavičiūtė, V. 71, 698, 716
 Araonas, *didysis kunigas* 451
 Aratus 233, 243, 244, 245
 Archimedas 287, 302
 Arciboldas, G. 381
 Arendt, H. 773
 Aretė, *deivė* 175
 Argustas, J. 94
 Aristotelis 28, 111, 118, 129, 137, 139, 144, 176, 191, 233, 239, 240, 242, 244, 271, 273, 274, 294, 301, 302, 308, 906
 Arlauskas, S. 55
 Armenijas 185
 Arnheimas, R. 148, 151, 152, 163, 164, 165, 168
 Arnold, S. 599
 Arnold, U. 468
 Arnoldas 363
 Arnout, J. 588
 Asmusas, V. 23
 Astikas Grigas 577
 Astra, L. 4
 Astrauskas, A. 624
 Astrauskas, R. 56
 Aškelovičiūtė, L. 11
 Augstein, G. 522
 Augustas, *imperatorius* 546
 Augustin, J. J. 803
 Augustinas Aurelijus, *šventasis* 111, 116, 121, 184, 196, 197, 271, 273, 281, 449, 450, 451, 452, 456, 462, 908
 Aukškāps, J. 669, 671, 673
 Aukštaitis, V. 35
 Auštrevičius, P. 77
 Avicena, L. 111
 Avtonomova, N. (Автономова, H.) 279
 Azizas ibin Abdul Muchamedas 340
 Babickienė, Z. 857
 Bacevičiūtė, R. 857
 Bachas, V. 149
 Bachtinas, M. 144, 377, 379, 381
 Bačiūnas-Bachunas, J. 681, 690, 692
 Bačkis, A. J. 710, 711, 712, 716
 Baer, R. A. 212
 Bagačka, V. 347
 Bagdonas, A. 65
 Bagdonas, G. 11
 Bagdonavičius, J. 44
 Baime, M. J. 209
 Bairašauskaitė, T. 147
 Bakanienė, R. 4
 Bakulevas, A. 904
 Balaamas, 451
 Balašaitis, A. 505
 Balčikonis, J. 356, 504, 505, 506, 508, 509, 510
 Balčiūnas, E. 76
 Balčiūnas, J. 628
 Balčiūnas, K. 703
 Balčiūnas, S. 38
 Balčius, J. 7, 54, 80, 169, 908, 916
 Balčytis, E. 70
 Baldauskas, J. 11
 Balikienė, B. 34
 Balinskis, M. 591, 597
 Baliulis, A. 576, 606
 Balys, J. 730
 Balkutė, R. 735
 Balodis, F. 669
 Baltakis, A. 429
 Baltrušaitienė, R. 709
 Baltrušaitis, J., *jaunesnysis* 8, 34, 71, 74, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 888, 913, 921
 Baltrušaitis, J. 670, 672
 Baltrušaitis, V. 723, 741
 Baltuška, P. 11, 702, 706, 707, 78, 712, 716, 717, 720

- Balžakienė, J. 65
 Banaitis, S. 628
 Banevičiūtė, B. 53
 Banionytė, E. 11
 Banys, *pulkininkas* 659
 Banys, M. 602
 Baranauskas, A. 438, 705
 Baranauskas, R. 11
 Baranowskis, H. 587
 Barck, K. 144
 Barycz, H. 583
 Barkas (Боркр) 544, 554
 Barkauskaitė, M. 4, 9, 54, 69, 790, 791, 908, 916
 Baronas, D. 576
 Baronas, J. 507
 Baršauskas, P. 11
 Barth, G. 837
 Bartkevičius, R. 43, 78
 Bartkevičiūtė-Babravičienė, O. 657
 Bartkutė, D. 33
 Bartonis, K. 73
 Bartoševičius, J. 598
 Bartoševičius, S. 571
 Bartulis, S. 717
 Bartusevičiūtė, D. 73
 Bartuša, H. (Bartush, H.) 689
 Basanavičius, J. 86, 651, 685, 704, 724
 Bašilovas, M. 352
 Bataille, G. 377
 Batchelor, S. 212
 Bateson, G. 213
 Batoras, S. 575, 576, 580, 586
 Batteux, A. C. 111
 Batūra, R. 464
 Baudelaire, Ch. 377, 439
 Baudyn, H. 473
 Baudrillard, J. 112, 119, 122, 278
 Baukuvienė, R. 76
 Baumane, B. 676
 Baumgartenas, A. G. 108, 109, 111
 Bautrėnienė, G. 145
 Baužys, M. 676
 Baužytė, D. 11
 Baužytė, J. M. 11
 Baužytė, N. 11
 Bazilijus, *šventasis* 915
 Bchelard, G. 46
 Beardsley, M. C. 113
 Beata, *Ostrogiškaitės motina* 572
 Bega, C. 342
 Beinarytė, K. 717
 Beinorius, A. 7, 199, 908, 916
 Beyer, F. 469
 Beldavs, K. 476, 477
 Bellange, J. 342
 Belting, H. 382
 Bendix, R. 801
 Bendornienė, A. 337
 Benys, L. 767, 768
 Benne, K. D. 792
 Bennis, W. G. 792
 Bense, M. 113, 144
 Beoras 451
 Berdiajevas, N. 133
 Berenis, V. 9, 58, 585, 908, 916
 Beresnevičienė, D. 56, 68
 Beresnevičius, G. 40, 53, 726
 Berger, L. P. 776
 Bergsonas, H. 42, 87, 133, 146, 167
 Berkmanas, T. 65
 Berleant, A. 113, 116, 144
 Bernardinai (vienuoliai) 361, 363
 Bernasconi, R. 320
 Berning, V. 140, 144
 Bernotaitė, S. 78
 Bernotas, V. 12
 Bersėnienė, B. 4
 Bertašiūtė, R. 741

- Bertelsmann 528
 Bērziņš, U. 676
 Beselienė, D. 794
 Bespėrcijus, D. 346
 Bezrodnas, F. 343
 Bezzenberger, A. 465, 469
 Bieliauskas, P. 700
 Bielskis, J. 689, 691
 Bielskis, P. 12, 97
 Biežis, S. 687
 Bilinkevičienė 649
 Bilmanis, A. 681
 Bindokienė, G. 73
 Binkley, J. T. 113
 Birkhoffas, G. 113
 Birškytė, L. 709
 Birutė 552, 646
 Biržiška, V. 706
 Biržys, P., *slap. Liūdiškietis, Akiras, Pupų Dėdė* 597, 598, 600, 601, 602, 607, 608
 Bishop, S. 212
 Bistras, L. 698
 Bitinas, B. 748, 818, 820
 Bitvinskis, A. 422
 Bychowcas 548
 Byčkov, V. 7, 147, 214, 246, 253, 909, 917
 Blaitinis (Blythin) 685
 Blandford, S. 846, 848
 Błaszcyk, G. 568
 Blatas Arbit 432
 Blažienė, G. 4, 7, 8, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 463, 465, 469, 471, 473, 909, 917
 Blažys, I. 26
 Blažytė, L. 717
 Blese, E. 670, 672, 673
 Bliūdžius, J. 37
 Blumentalis, M. 642
 Blumbergs, I. 676
 Bobelis, K. 77, 83
 Bociarskis, D. 592
 Boecijus 111
 Boer, T. 188, 189
 Boetijus, S. 271
 Bogdanas, K. 12
 Böhme, G. 113, 116, 144, 328
 Boileau, N. 46, 111
 Bojarski, M. 12
 Bojtaras, E. 432
 Bokščanskis 595
 Bolden, S. H. 837
 Bomblauskas, J. 742
 Bonaventūra 272, 273, 274, 275
 Bonnet, H. 670
 Bonoldis, A. 591
 Boos, G. 86
 Borisevičius, V. 696, 713
 Bormester, M. 328, 331, 332
 Boroträger 465, 467
 Borovskij, G. 12
 Boruta, J. 12, 706
 Boschas, H. 380, 381
 Bosko, J. 704
 Boudon, R. 801, 802, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815
 Bourdieu, P. 66, 286, 287, 782, 784, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 811, 812, 814, 815
 Boverati, M. 715
 Brajinskienė, E. 741
 Brandomas, R. B. 115, 116
 Braškienė, I. 76
 Brazauskas, A. 75, 76, 84, 885, 886
 Brazauskas, J. 684
 Brazauskas, P. 704
 Brazdžionis, B. 432
 Brazier, D. 212
 Brazinskas, dr. 683
 Braziūnienė, A. 54, 65
 Bražėnas, P. 4

- Brėdikis, J. 10, 900, 909, 917
 Brendler, A. 466
 Brendler, S. 466
 Brentanas, F. 109, 136
 Briedis, T. 634
 Brykowska, M. 363, 364
 Brock, A. 849
 Brodersen, K. 12
 Brodzko, A. 591
 Bromovska, M. 582
 Brownas 210, 211
 Brückner, A. 640
 Brueghelis, P. 342, 380, 381
 Bruveris, J. 428
 Brūveris, P. 676
 Bruveris, V. 85
 Bruzgelevičienė, R. 88, 791, 816, 818
 Brzezinski, Z. 170
 Bubnys, V. 429, 676
 Bučas, B. 875
 Bučas, J. 66
 Bučekas, A. 634
 Buddhaghosa 204
 Budkus, P. 743
 Budraitis, J. 12
 Budras, J. 680
 Budrewicz, T. 8, 403, 909, 917
 Budrys, J. 681
 Budrytė, K. 65
 Būga, K. 471, 501, 503, 504, 506
 Bugailiškienė, R. 712
 Bukaitis, E. 12
 Bukantis, J. 857
 Bukauskienė, T. 872, 873, 875, 876, 877
 Bukontas, A. 880
 Bulaklajus 554
 Bulloughas E. 149, 157
 Bulota, A. 767, 768
 Bulota, J. J. 895
 Bulzgis, S. 602
 Bumblauskas, A. 287
 Bumelis, V. 902
 Buračas, A. 12
 Buračas, B. 734, 738
 Burčakas, O. 348, 351
 Burijus, P. 571
 Burinskaitė, I. 723, 741, 742
 Burke, E. 111
 Burokas, J. 703
 Burvytė, S. 76
 Busch, N. 669
 Butautas, D. A. 43, 82
 Butautas, S. 896
 Bute 463
 Butkevičius, A. 12
 Butkevičius, I. 722, 723
 Butkus, T. 65
 Butkus, V. 624
 Butkus, Z. 659
 Butrimas, A. 12
 Caratini, R. 173, 185
 Carlsburg, G. B. 52, 56, 57, 61, 92
 Carstensen, P. H. 520
 Cassireris, E. 167
 Caune, A. 676
 Cawenas, A. 342
 Cēbere, Dz. 664
 Celencevičius, R. 77
 Centauras 546, 547, 555, 556, 557
 Cerenville, K. 591
 Cervantes 331, 332
 Cezaris 310
 Chachajus, M. 582
 Chądzyński, M. 572
 Chardin, P. T. de 774
 Cheopsas 340
 Chevrier, J. F. 375

- Chin, R. 792
 Chlebovičius, B. (Chlebowski, B.) 599
 Chmelnickis, B. 352
 Chodkevičius, J. 576, 580
 Chondzinskis, M. 572
 Chondzinskis, S. 573
 Chudamasa, A. 342
 Chvalčevska, O. 576
 Ciceronas 233, 240, 245
 Ciesielski, T. 641, 642
 Cieškaitė, G. 433
 Cimermanas, J. 574
 Cimermanis, S. 478
 Citvarienė, D. 65
 Clark, W. 285
 Clarkson, P. 207
 Clasen, K. 363
 Claxtonas, W. J. 905
 Claxton, G. 212
 Cohen, A. 427
 Cohen, F. 146
 Cohenas, J. J. 380
 Collingwood, R. G. 46, 112
 Collinsas, Fr. 902
 Comte, A. 149, 150
 Connolly, S. F. 375, 376, 380, 381
 Cramer, H. 470
 Crispin Popplaucken 472
 Croce, B. 111
 Cruikshankas, G. 383
 Coubertin de Pierre (Kubertenas) 894, 900
 Cui, N. 592
 Cuin, C. H. 811
 Cvirka, P. 342, 508
 Czapiński, K. 615
 Czechowiczius, Z. 592
- Čaikovskis, P. 349
 Čarna, R. 426, 434
- Čartoryskis, A. 587
 Čelpanovas, G. 697
 Čepėnas, A. 701
 Čepėnas, J. 697, 701, 702
 Čepienė, I. 748, 752, 755
 Čepulytė, J. 80
 Čerbulėnas, K. 722
 Čerkaskis, A. 353
 Černichivskis, G. 351
 Čibiras, K. 705
 Čilinskas, K. 46
 Čilvinaitė, M. 744
 Činkienė, J. 89
 Čistiakova, M. 4
 Čiubrinskis, V. 726, 727
 Čiulevičius, J. 44
 Čiurlionis, M. K. 38, 56, 98, 704, 707, 709
 Čiužas, A. 58, 64
 Čyras, A. 24, 882
- D'Estaing, V. G. (D'Estenas) 772
 Dabašinskas, G. 540
 Dabrilaitė, O. 427
 Dabulskis, A. 433
 Dabušis, S. 504
 Dace, M. 8, 475, 477, 483, 912, 920
 Dadašovas, I. 12
 Dagilis, V. 600
 Dagys, J. 43
 Dahlberg, G. 846, 848
 Dalis, V. 337, 356
 Damaskietis Jonas, *šventasis* 768
 Damašienė, V. 792
 Dambrauskas, A. 337
 Dambrauskas, R. 12
 Damušienė, J. 718
 Damušis, A. 718
 Dančėnka, A. 353, 354, 355, 357
 Danilevičius, E. 710

- Daniliauskas, A. 736
 Danto, A. 113, 785
 Dantè, A. 186, 434
 Dao 305
 Dapkutė, D. 679
 Dargis, P. 684
 Darius, S. 685, 688, 895, 897
 Darwinas, Ch. 129, 906
 Daszyński, I. 614, 617, 619
 Daškus, M. 278
 Daugėla, V. 709
 Daugirdas, A. 98
 Dauguvietis, B. 435
 Daujotytė-Pakerienė, V. 8, 108, 116, 144, 437, 900, 909, 917
 Daukantas, S. 585, 725
 Daukantienė-Deksnytė, A. 755
 Dauknys, A. 701
 Daumantas 547
 Daumantas, M. 80
 Daumier, H. 383
 Daunys, S. 725
 Daunora, Z. J. 65, 66
 Dausprungas (Довспрунґова, Довспрунґкт) 545, 546, 547, 558, 562
 Dautartas J. 12, 65, 88, 711, 712
 Dautartienė, J. 49, 97
 Daužvardis, P. 677, 685, 686, 687, 688, 689, 692, 694
 Davaina 562, 563
 Davainiai (Довоупу, Довоин) 556, 562
 Davidsonas, D. 116
 Deimantaitė, I. 66
 Descartes, R. (Dekartas) 133, 135, 139, 144, 190, 191, 277
 Deksnys, A. 688, 689
 Deksnys, B. 53, 598, 602
 Delacroix, H. 149
 Deleuze, G. 112, 114, 119, 133
 Delez, Ž. 147
 Delors, J. 585
 Deltuva, R. 87
 Dembińska, A. 572
 Dembinskis, V. 577
 Demingas, W. E. 791, 792, 793, 796, 797, 799
 Demmerling, Ch. 144
 Demodokas 337
 Demokritas 172, 233, 239, 245
 Derrida, J. 112, 123, 276, 278, 279, 280, 775
 Descamps, Ch. 383
 Desmond, W. 833
 Dessoiras, M. 157
 Dešukienė, T. 12
 Deurzen-Smith, E. 208
 Devialtovskis, S. 577
 Dichavičius, R. 12, 434, 888
 Dickie, G. 113
 Didelytė, G. 426
 Dikmonaitė, D. 510
 Dilthey, W. 116, 133, 135, 136, 162
 Dineika, K. 895
 Dineika, V. R. 80
 Dini, P. U. 675
 Dirrgethe 463, 464
 Dirsytė, A. 696
 Diuma, A. 100, 106
 Dyglys, M. 702
 Długošas, J. 722
 Dłuski, M. 583
 Dodds, S. 849
 Dolgorukovas, N. 591
 Domoślawski, K. 617
 Donaldon, M. 205
 Donalies, E. 529
 Donelaitis, K. 644, 645, 646, 647, 648, 649
 Donington, L. 208
 Donskis, L. 71
 Dorotėja 366

- Dostojevskis, F. 190
 Dovalienė, A. 66
 Doveika, R. 13, 717
 Dovydaitis, P. 628, 697, 713, 879
 Dovydaitis, V. 85
 Dovydaitytė, L. 66
 Dovydas 452, 455, 766
 Dovydėnas, A. 705
 Dovspankow 545
 Dragomanovas, M. 90, 914, 922
 Draudvila, D. 900
 Draveniece, A. 674
 Drazdauskas, V. 433
 Drėma, V. 587
 Drevinskis, B. 575
 Driskius, K. 97
 Driskiuvienė, Ž. 748, 751, 755, 758
 Dryden, W. 202
 Dryža, K. 713
 Drobenka, S. 606
 Drotvinas, V. 4, 858
 Droža, K. 571
 Drucker, P. F. 791
 Drunga, M. 434
 Dubakienė, R. 13
 Dubas-Urwanowicz, E. 567, 576
 Dubonis, A. 569
 Duc Viollette le 360
 Duński, M. 583
 Dumčius, J. 144, 241
 Dumont-Capelle, Ph. 197
 Dunckeris, K. 137
 Dundulienė, P. 728, 731
 Dunsdorfs, E. 478
 Duonėla, A. 76
 Duonelaitis 645, 650, 652
 Dürer, A. 111
 Durkheimas, E. 776
 Dusburgietis, P. (Dusburg, Petri de) 464, 465, 468
- Dužinskas, R. 60
 Dzemiškevičius, A. 715
 Dzemyda, G. 13
 Dzeusas 240
 Dziamski, G. 144
 Dženkaitienė, D. 66
- Ebbinghausas, H. 129
 Ebert, V. 524
 Eccles, J. 140
 Edisonas, T. 905
 Edvardas 716
 Efezas 308
 Egle, R. 669
 Eichhoff-Cyrus, K. M. 518
 Eidintas, A. 13, 678
 Eikšys 556, 562, 563
 Einšteinas, A. 196, 290, 907
 Eysenckas, H. S. 113
 Ekis, L. 681
 Ekliaziastas 452
 Ekmanis, J. 674, 675
 Eliade, M. 771, 772
 Elisonas, J. 635
 Elskus, A. 713
 Emilia 848
 Endzelins, J. 472
 Engelbreht, J. 675
 Engelsas 35
 Episztemon 328
 Eras 185
 Erdvilas 548, 549, 550, 553, 558
 Esterházy Károly 911, 915, 919, 923
 Ezopas 593
 Ežerskytė, L. 94
- Fagan, B. M. 339
 Fechner, G. Th. 112, 113, 129, 148, 149, 150, 151, 152,
 153, 154, 155, 156, 160, 163, 165, 168

- Fedotovas, P. 345
 Felsbergs, E. 669
 Ferry, L. 145
 Fichtė, I. 150, 154
 Ficino, M. 111
 Fidler, B. 792
 Fiedleris, C. 112, 428
 Fieldingas, G. 903
 Filipenkovaitė, I. 521
 Fink, D. 791, 794
 Fink, E. 140
 Firkovičius, R. 583
 Firlėjai, *giminė* 366
 Fischer, B. 450
 Flaubertas, G. 443
 Fleischmann, H. 465
 Floud, J. 809
 Focillono, H. 71, 375, 376, 377, 378
 Foucault, M. 112, 775
 Francastelis, P. 113
 Frances, R. 112
 Francès, R. 161, 162
 Franckevičienė, D. 95
 Frankl, V. 200
 Franklinas, B. 905
 Frazik, J. 361
 Frenkelis, E. 513
 Froidas, S. (Freudas) 47, 129, 154, 162, 163, 251, 279, 280
 Fromm, E. 145, 236
 Fukididas 178
 Fullan, M. 794
- Gabjaujas 725
 Gabnys, E. 13
 Gadameris, H. G. 7, 109, 113, 116, 117, 121, 123, 136, 145, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 333, 334, 911, 919
 Gaidienė, A. 794
- Gaigalas, G. 77
 Gailius, A. 278, 521
 Gaižiūnas, S. 676
 Gaižutis, A. (Гайжуціс, А., Гайжутис, А.) 7, 22, 23, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 108, 116, 145, 282, 290, 336, 375, 421, 425, 541, 542, 676, 695, 703, 707, 708, 710, 711, 712, 715, 716, 717, 718, 720, 770, 771, 775, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 787, 788, 789, 818, 819, 831, 832, 879, 880, 881, 882, 883, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 900
 Gaižutytė-Filipavičienė, Ž. 9, 66, 108, 782, 801, 909, 917
 Gaja 181, 182, 184
 Galaunė, P. 626, 736
 Galginas 547
 Galileo Galilei 169
 Garbačiauskas, P. 244, 895,
 Garmus, A. 81
 Gartvigas 627
 Gasiorawska, B. 524
 Gasiulytė, O. 73
 Gassetas, J. O. y 112, 428
 Gaštolas, M. 92
 Gaučaitė, R. 827, 828
 Gavarni, P. 383
 Gečaitė, R. 783
 Geda, S. 446, 676
 Gedimainaičiai, *giminė* 556, 557
 Gediminas 68, 84, 93, 97, 557, 564, 659, 911, 917, 919
 Gedlin, E. 207
 Gedrimienė, Z. 505
 Gedvilas, V. 13
 Gehonas 455
 Gelmanas, M. 336
 Gendlinas, E. 204

- Genys, K. 426, 434
 Genzelis, B. 13, 67, 69, 70, 272, 429
 Geon 455
 Gerasimovas, S. 912, 920
 Gerullis, G. (Gerulis, J.) 470, 471
 Gerutis, A. 681
 Gervaisas, B. 750
 Gesevičius, G. 13
 Gėtė, J. W. (Goethe) 152, 332
 Giedra 683
 Giedraitis, M. 592
 Giedris, J. 684
 Giedrius 547, 548
 Gieysztor, J. (Gieysztaras) 586, 592, 594, 596
 Gieysztor, A. 284
 Gieysztor, E. 284
 Gimbutaičiai, *giminė* 555, 556
 Gimbutas 548, 549, 551, 554, 555, 556, 557, 558, 561, 564, 604, 606
 Gimbutas, J. 725, 730
 Gimbutienė, M. 737
 Ginburgas 643
 Ginevičius, R. 10, 61, 74, 85, 96, 99 879, 909, 917
 Giniuvienė, D. 704
 Ginvilas (*Borisas*) 547, 548, 550, 554, 555, 558
 Girčienė, J. 518
 Girdvainis, J. 77, 83
 Girdzijauskas, V. 424
 Girėnas, S. 685, 688
 Girininkas, A. 722
 Girininkienė, V. 631
 Giriūnas, V. 86
 Girius (Кгирус) 544, 546, 547, 548, 552, 554, 555, 556, 558
 Girmantas 549, 550
 Girnius, J. 145, 196, 198, 705
 Girnius, K. 705
 Gylytė, A. 708
 Glare, G. W. 449
 Glaukonas 186
 Glemžaitė, D. 422
 Glovacka, K. 591
 Glūk, *pastorius* 475, 476
 Gobjaujas, *dievaitis* 725
 Godłewska, J. (Golanska, J.) 586, 590, 595, 596
 Gogolevskij, A. (Гоголевский, Gogolevskis) 13, 93
 Gogolis, I. 574
 Gogolis, N. 345
 Goya, F. 342
 Goleman, D. 204
 Goluchovkis, J. 594
 Gombrich, E. 338
 Gončarenko, G. 353, 354
 Goodman, P. 206
 Goodmanas, N. 113
 Goreckas, T. 592
 Gorys, R. 75
 Gostskis, J. 574
 Goštautai (Gastolt, Gastold), *giminė* 550, 556, 557, 562, 564
 Goštautas, A. (Gastold, A.) 544, 556, 557, 563, 564, 565, 568, 569, 571, 583
 Gottschald, M. 472
 Gradovskis, J. 576
 Graham, G. 286
 Graicevičiūtė, D. 83
 Grajevskis, M. 578
 Grandvillis 383
 Graužinis, K. 691
 Graužys (КрговЪжис) 556, 562, 563
 Gravssa 562
 Gražulevičiūtė-Vileniškė, I. 66
 Grėbenas, A. 347
 Grėbinis, A. 350
 Grebliūnas, J. 684
 Greimas, A. J. 108, 110, 116, 117, 118, 125, 132, 145, 375, 888
 Grendstad, N. M. 145

- Gribomont, J. 450
 Griciūtė, L. 57
 Grigaliūnienė, V. 97
 Grigalius II, *popiežius* 766
 Grigalius III, *popiežius* 768
 Grigaravičiūtė, S. 4
 Grigas, R. 9, 38, 49, 77, 79, 81, 86, 93, 541, 542, 716, 770, 881, 910, 918
 Grinaveckienė, E. 505
 Grinaveckis, V. 858
 Grinčenko, M. 348
 Grinius, J. 28 681
 Grinytė, G. 145
 Grishas, J. 686, 687, 688
 Griškaitė, R. 598
 Grybas, V. 83
 Grybauskaitė, D. 94
 Green, D. H. 687
 Grandin, J. 121
 Groot, G. 278
 Gross, F. 149, 622
 Grosmane, E. 676
 Grossas, K. 149
 Grosse, E. 148
 Grothusas, T. 704
 Grucė, R. 768
 Gruyter, W. de 472
 Grumbinas, S. 879
 Grumpis (Крпумпа) 557, 562, 563
 Grunau, S. 469
 Grünewaldas, M. 381
 Grunskis, T. 66
 Grušas, A. (Груша, А.) 567
 Grušas, J. 8, 421, 422, 424, 425, 426, 428, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436
 Gruzdienė, D. 7, 32,
 Gruževskis, B. 44
 Guattari, F. 112
 Gucevičius, L. 35
 Gudaitis, R. 76
 Gudauskienė, I. 4
 Gudavičius, E. 8, 544, 547, 548, 550, 552, 557, 558, 561, 598, 910, 918
 Gudavičius, S. 83
 Gudelis, R. 145
 Gudelis, S. 717
 Gudynas, P. 792, 847
 Gudmonas, J. 55
 Gudonis, V. 8, 54, 68, 335, 337, 342, 346, 910, 918
 Gudžiūnas, J. 77
 Guillementas, C. 342
 Gulbinienė, V. G. 13
 Gulbja, A. 475
 Guenther, H. 212
 Gurka, L. 572
 Gurko, E. (Гурко, Е.) 280
 Gurvičius, L. 626
 Gustaitis, A. 432
 Guščius, A. 718
 Gutauskas, T. 704
 Gvattari, F. (Гваттари, Ф.) 147
 Haarmann, H. 518
 Habermas, J. 278, 285
 Hafneris, G. 337
 Hayeso, S. C. 206
 Haleckis, O. 569
 Halsey, A. H. 288, 809
 Hamletas 173, 331
 Hamšėjus, S. 574, 575
 Hamvas, B. 317, 319, 320, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334
 Hanho Thich Nhat 204
 Hargreaves, A. 791, 794
 Harietas, L. 689
 Haris, M. 751
 Harmonija, *deivė* 175
 Härtel, H. 471

- Hartknoch, Ch. 468
 Hartknoch, J. F. 478
 Hartley, D. 129
 Hartmannas, N. 117
 Hauseris, A. 113
 Havelas, V. 423, 424, 427
 Hefferline, R. 206
 Hegelis, G. W. F. 28, 111, 112, 117, 188, 189, 191, 310, 320, 403, 832, 833, 834, 881
 Heidegger, M. 109, 113, 139, 140, 145, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 203, 278, 279, 313, 318
 Heyl, B. C. 787
 Hektoras 562, 563
 Helmholtzas, H. von 129
 Hemingvėjus, E. 96
 Henderson, L. 682
 Hendrikas, J. A. 342
 Hengstenberg, H. E. 140
 Herakleitas 172, 233, 244, 245
 Herbartas, J. F. 129, 150, 153
 Hercikas, J. 571
 Hercogs, E. 480
 Herkus Mantas (Henricus Monte) 433, 434, 464
 Herodotas 233, 241, 242, 245
 Herskovits, M. J. 803
 Hetmanas 355
 Hipatijus 564
 Hirsch, Th. 464, 468
 Hirzel, S. 464, 468,
 Hitler, A. 184, 666, 668
 Hyman, H. 801
 Hlebas 550, 551, 553
 Hlebavičius, J. 571
 Hoban, G. F. 846
 Hoberg, R. 518
 Hołowko, T. 615, 616, 617
 Home, H. 111
 Homeras 186, 187, 237, 337
 Hopkins, D. 794
 Hoppe, F. F. 470
 Horacijus 233, 239, 240, 245
 Horton, E. 339
 Hubatsch, W. 468
 Huisman, D. 47
 Huizinga, J. 47
 Huysas, P. 381
 Humboldtas 285
 Hume, D. 129, 131, 135
 Hundeide, K. 845, 846, 847
 Hunt, L. 775
 Hupels, A. V. 478
 Husakas, G. 423, 424, 427
 Husserl, E. (Гуссерль, Э.) 109, 112, 116, 136, 137, 140, 145, 154, 157, 191, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 440
 Iacob 455
 Ibelgauptas, Z. 13
 Idziak, S. 523
 Ieva 298
 Ignatavičius, T. 83
 Ignotas 594
 Ignotas, M. 696
 Ikstena, N. 676
 Ilgūnas, G. 76
 Ilmjärv, M. 659
 Inčiūra, K. P. 355
 Ioshitshyi Tsukioka 342
 Iseris, W. 123
 Isokas, G. 72
 Isseras, V. 642
 Istra 544
 Iswolsky, H. 380
 Iuliana 562
 Ivanas Rüstusis, *caras* 354
 Ivanauskas, T. 634, 904
 Ivanauskas, V. 424, 426, 429, 430
 Ivanenka, I. 350

- Izaokas 188, 189
 Izidė (Isis), *deivė* 338, 382
 Ižakevičius, I. 342, 352
- Yakoniuk, V. (Jakoniukas, V.) 818, 825
 Yčas, M. 628
 Ylevičius, V. 33, 75, 76, 78
 Youngas, M. 286
- Jablonskis, I. 735
 Jablonskis, J. 504
 Jablonskis, O. 434
 Jachimec, P. 13
 Jacka Ostafevičius 567
 Jackas, *šventasis* 593
 Jackūnas, Ž. 108, 145, 585
 Jacob, M. 775
 Jačauskas, I. 88, 95
 Jadvyga 652
 Jaegeris, W. 335
 Jay, J. 793
 Jakaitis, B. 686
 Jakavičius, V. 67, 70
 Jakimavičienė, V. 717
 Jakobson C.-O. 675
 Jakubėnas 672
 Jalbrzykovskis, R. 698, 712
 James, W. 202, 204
 Jamesonas, F. 112
 Jančevskis, K. 631
 Jančiauskas, V. 96
 Jankauskaitė, M. 66
 Jankauskaitė, V. 7, 32
 Jankauskas, K. 433
 Jankauskas, P. J. 51
 Jankauskienė, A. 89
 Jankevičienė, A. 352, 363, 366
 Janonis, J. 647
 Jansons, A. 477
- Janulis, J. 74
 Japeras, M. 65
 Jarmolik, W. 567
 Jarvis, P. 849
 Jasaitis, A. 881
 Jasaitis, J. 871, 874, 875,
 Jasas, R. 574
 Jasėnas, J. 702
 Jasenskis, M. 575
 Jasikevičius, R. 13
 Jasinavičius, R. 89
 Jasinkis 688
 Jasinskaitė-Jankauskienė, I. 55
 Jasinskas, V. 702
 Jasiūnas-Jacinevičius, A. 433
 Jaskūnas, V. 108, 437
 Jasnowski, J. 572
 Jaspersas, K. 138, 190, 192, 193
 Jašinskas, K. 631
 Jašnovas, S. 349
 Jaudzems, J. 669
 Jazwinski, A. 593
 Jefremovas, V. 95
 Jekaterina II, *carienė* 352
 Jekentaitė-Kuzmickienė, L. 108
 Jensen, E. 860
 Jermeniovas, I. 342
 Jevreinovas (Jewreinow) 545, 546, 548, 549, 550,
 551, 552, 553, 556, 557, 558, 560, 561, 563, 565
 Jėzus Ben Sirachas 456, 459, 460, 461
 Jėzus Kristus (Jesus Christ) 60, 188, 240, 295, 369,
 456, 695, 702, 707, 708, 719, 748, 754, 761, 762, 763,
 765, 766, 767, 768, 769
 Jha Amishi 209
 Joachim, E. 470
 Joana, A. *Gaižučio teta* 879
 Jocys, V. 702
 Jogailaičiai 576
 Jogėla, V. 624

- Joyce, J. 112
- Jokimaitienė, P. 826
- Jokubaitis, A. 69
- Jokūbas 188, 454, 455, 461
- Jokužis, S. 748
- Jomantas (Амонтас, Ямонт) 551, 553, 554, 559
- Jonas, *evangelikas* 287, 368, 574
- Jonas 511
- Jonas Kazimieras, *karalius* 761
- Jonas Krikštytojas 713
- Jonas Paulius II, *popiežius* 696, 761
- Jonelis, *kunigas* 688
- Jones, D. 208
- Jonynas, J. 13
- Jonkus, D. 67, 69, 102, 103
- Jonušas, P. 13, 90, 714
- Jonušytė, A. 713
- Jonutytė, J. 145
- Jordanas, *istorikas* 105
- Jovaiša, E. 4, 7, 27, 44, 45, 47, 87, 94, 100, 102, 103, 105, 910, 918,
- Jovaiša, L. 576
- Jovaiša, M. 13, 540
- Jovarienė, L. 707
- Jucevičienė, P. 4, 53, 65, 74, 791
- Jucys, A. 56
- Jučas, M. 756, 757
- Juknaitė, V. 13
- Juknevičius, S. 4, 58
- Jukniūtė, M. 434
- Julijonas 562, 563
- Julius [Smetona] 692
- Jundzilai, *giminė* 590
- Jundzilas, S. B. 590
- Jundzis, T. 664, 673
- Jung, C. G. 162, 200, 201, 202
- Juodaitytė, A. 67, 70, 847
- Juodka, B. 14, 33, 34, 87, 98, 675, 881
- Juozaitis, A. 14, 897
- Juozapavičius, P. 750
- Juranas, J. 792
- Jurašas, J. 434
- Jurgaitis, L. 703
- Jurgaitis, R. 9, 597, 910, 918
- Jurgaitytė, D. 77
- Jurganova, V. 711, 714
- Jurgelionis, A. 895
- Jurginis, J. 468, 640, 722
- Jurgis, *šventasis* 688
- Jurgis I, *karalius* 894
- Jurgutis, V. 704
- Jurkėnas, J. 470
- Jurkevičienė, R. 706, 707, 708, 711, 718
- Jurkevičius, S. 44
- Juronytė, D. 434
- Juršėnas, Č. 14, 90
- Justickis, V. 65
- Juzefovičius, R. 53
- Kaasik, A.-E. 675
- Kabašinskaitė, B. 513, 514
- Kabat-Zinn, J. 206, 211
- Kacas, A. 351
- Kačerauskas, T. 67
- Kačerauskienė, A. 718
- Kačinskaitė, I. 723
- Kaczyński, M. 100
- Kadlubovska, A. 581
- Kadziauskas, P. 14, 881
- Kaikarytė, D. 77
- Kairys, S. 76
- Kaiser, H. F. 837
- Kayseris, W. 377
- Kajackas, A. 762, 765, 766
- Kalavinskaitė, D. 127
- Kalėdienė, B. 900
- Kalėdienė, L. 4
- Kalenda, Č. 145, 880

- Kalinauskaitė, D. 8, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 447, 448
 Kalinauskas, A. 586, 591, 594
 Kalinauskas, G. 96
 Kalinauskas, J. 586, 594
 Kalnius, B. 706
 Kalnius, P. 733, 743, 746
 Kalpokas, P. 911, 919
 Kaluinaitė, K. 67, 840
 Kalvaitis, S. 702, 707
 Kalwaitis, W. 471
 Kamenecki, W. 666
 Kameramann, S. I. 523
 Kaminskas, V. 14
 Kanapickaitė, J. 67
 Kančas, A. 434
 Kaniewska, I. 568, 569, 576, 578, 581
 Kanišauskas, S. 14
 Kankalin 328
 Kantas, I. 52, 109, 111, 117, 139, 145, 150, 253, 294, 320, 434, 833, 834, 914, 923
 Kanter, R. 470
 Kanter, R. M. 841, 842
 Kantvydas, G. 80
 Kapčiūnaitė, R. 88
 Kaplinski, J. 676
 Kapočius, J. 602
 Karadžičius, V. 343
 Karalevičius, S. L. 45, 93
 Karatajienė, D. 55
 Kardelis, N. 7, 108, 116, 141, 145, 233, 237, 239, 241, 244, 274, 437, 910, 918
 Kardelis, V. 857
 Kardelytė-Grinevičienė, D. 857
 Kareniauskaitė, R. 697, 709
 Karoblis, G. 67
 Karoblis, P. 14, 50, 51, 74, 89, 92, 95, 900
 Karosas, A. 698
 Karpis, K. 685
 Karpis, K. S. 678, 684
 Karsavinas, L. 704
 Karteris, G. 340
 Karvelis, V. 716, 717
 Kasijanas, V. 350
 Kasparsons, J. 666
 Kasperavičius, A. 65, 698
 Kasperavičius, V. 740
 Katalynas, A. 28
 Katelė, J. 97, 98
 Katinaitė, P. 4
 Katinas, A. 707, 712, 713, 716, 718
 Katinas, D. 14
 Katinienė, A. 70
 Katkevičius, A. 77
 Kauneckas, J. 14
 Kaupaitė, K. 696
 Kaušylienė, A. 90
 Kauzonas, F. 45
 Kavaliauskaitė, J. 95
 Kavaliauskas, Č. 659
 Kavaliauskas, V. 14
 Kavolėlytė, D. 81
 Kavolienė, R. 784
 Kavolis, V. 777, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789
 Kazakevičius, V. 100, 101, 102, 103, 105
 Kazans, E. 523
 Kazavinis, K. 469
 Kazėnas, M. 684
 Kazimieras, *šventasis* 688, 699
 Kaziūnas, P. 702
 Kazlauskas, A. 48
 Kazlauskas, J. 14
 Kazlauskienė, A. 4
 Kazragytė, D. 434
 Kazragytė, V. 89
 Kažemėkaitytė, J. 74
 Kelly, E. 686, 688, 689

- Keliuotienė, R. 97
 Keller, S. 802
 Kelly, M. 144
 Kemp, A. E. 837, 838, 839
 Kempa, T. 576, 579
 Kemzūrienė, A. 756
 Keras, E. 53
 Kernius (Kiernius, Кернус, КерЪнус) 544, 545, 546, 547, 548, 554, 555, 556, 558
 Kerštas, K. G. 627
 Kęsgaila 363
 Kęstutis 627
 Keturka, A. 736
 Kiaupienė, J. 567
 Kibickas, A. 14
 Kielecki, W. 620
 Kielienė, I. 747
 Kieniewicz, L. 576
 Kierkegaardas, S. 112, 116, 167, 190, 331, 332
 Kievišas, A. 818, 822, 825
 Kievišas, J. (Кевишас, И.) 9, 56, 67, 68, 89, 141, 145, 146, 816, 817, 818, 820, 821, 822, 824, 825, 826, 827, 828, 910, 918,
 Kiksas 481
 Kilian, J. 518
 Kingas, V. 681
 Kiprenskis, O. 342
 Kirkoras, A. H. 587, 590
 Kirnienė, V. 74
 Kirovas, S. 93
 Kirschheim, F. 466
 Kirstukas, R. 87
 Kirtiklis, K. 67
 Kirussa 545
 Kirvaitis, G. 33
 Kisielytė-Sadauskienė, J. 67
 Kitavrus Kirus (Китаврас) 545, 546, 562
 Kiveris, A. 14
 Klainas (Kline) 684
 Klajumienė, D. 67
 Klein, A. C. 205
 Klemešev, A. (Клемешев, А.) 14
 Klemka, V. 434
 Kleniauskas, L. 33, 76, 78, 84
 Klimas, A. 14
 Klimaševska, J. 44
 Klimka, L. 4, 9, 81, 721, 726, 728, 730, 731, 732, 736, 739, 911, 919
 Klinga, D. 681
 Kliušnikovas, E. 354, 356
 Klumbys, V. 424
 Kniūraitė, V. 33
 Knyvienė, J. 794
 Knowles, C. 846, 848
 Kobeckaitė, H. 14
 Kobrinskij, M. (Кобринский, М.) 15
 Kodjevas, P. 353
 Koffka, K. 148, 162, 163
 Köhleris, W. 148, 162, 163, 168
 Kohlheim, R. 466
 Kohlheim, V. 466
 Kolesa, F. 348
 Kolevinskienė, Ž. 4
 Kolosauskas, F. 75
 Kolumnow, 557
 Konarskis, S. 588, 594
 Konča, M. 576
 Končius, I. 722, 723, 742
 Končius, J. 451
 Kondratavičius-Sirokomlė, V. 587, 590
 Kondratienė, R. 56, 141, 146, 817, 818, 820, 822, 824, 827, 828
 Kondrusevičius, T. 95
 Konovčėnkas, I. 343
 Kontrimavičius, V. 15, 34
 Koppe, F. 145
 Korkutis, V. 15
 Kornfield, J. 202

- Korolenko, V. 342, 348
 Korsakaitė, I. 66
 Koscialkovskis, G. 574, 596
 Kościalkowski, S. 593
 Kosinskis, S. 571
 Kosslyn, S. 209
 Kostkevičiūtė, I. 429
 Koševojus, S. 349
 Koširskis Sanguškovičius, A. 574
 Koška Samijla 343
 Kotliarevskas, M. 355
 Kotrelas, L. 338
 Kotwicz 582, 583
 Kovzan, D. 144
 Kozlovas, I. 356
 Krapauskas, M. 87
 Krasinškis 544, 545, 546, 548, 549, 551, 552, 553, 555, 556, 557, 558, 561, 562, 563, 564, 565
 Krastiņš, J. 676
 Kraszewski, J. I. 8, 403
 Krauzlis, V. 684
 Kravčenko, M. 347, 348, 353, 354, 355
 Krečmeris, R. 343
 Kregždys, R. 4
 Kreičmeris, R. 337
 Krell, D. F. 318
 Kremers, G. 676
 Krėvė, V. 425
 Kriauza, A. 753, 758
 Krikmann, A. 676
 Krikščiūnas, J., *slap. Bitininkas* 625, 628, 642
 Krikštopaitis, J. A. 53, 55
 Krimmelas, J. L. 342
 Kristapsons, J. 675
 Kristeva, J. 112
 Kritijas 179, 274
 Kriūnienė J. 145
 Krivickas, B. 422
 Krivickas, S. 74
 Krompinger, J. 209
 Kross, J. 676
 Kruegel, R. J. 837
 Krull Hasso 676
 Kruopas, J. 503
 Krūsis 481
 Krušas, M. 688, 689
 Krutinis, V. 15
 Krzywicky, J. 599
 Ksantipė 175
 Kuan Tse-fu 203
 Kubiliūnaitė, E. 896
 Kubilius, J. 675, 904
 Kubilius, V. 375, 429
 Kubinas, A. 342
 Kucharčik, P. (Кухарчык, П.) 15
 Kučinskaitė, A. 717, 718
 Kučinskaitė, J. 78
 Kučinskienė, B. 7, 32
 Kudinovienė, J. 10, 830, 911, 919
 Kudirka, J. 731, 736, 743, 758
 Kudirka, V. 685, 704, 876
 Kudžmaitė, A. 701, 716
 Kühn, R. 145
 Kukas, D. 905
 Kukovaitis (Kukovoit, Kukovoytova, Куковотева, Куковоитяв) 545, 546, 547, 553, 554, 559, 560
 Kuks 481
 Kulecki, M. 567
 Kuliešas, P. 349
 Kulys, J. 15, 676, 881
 Külpe, O. 150
 Kumpia (Кгруппя) 557, 562
 Kunas 544, 546, 554, 555
 Kuncevičius, A. 4
 Kunčius, A. 887
 Kundrotas, G. 8, 84, 85, 533, 534, 535, 536, 911, 919
 Kuolys, D. 81, 784

- Kuprevičius, G. 15
 Kuraitis, D. 688
 Kuras, A. 15
 Kurczewski, J. 767
 Kurdasas 554, 557, 560, 561
 Kūris, P. 15, 881
 Kurkas, *dievas* 736
 Kursite, J. 676
 Kurthas, E. 162
 Kusta, A. 15
 Kušnėrikas, F. 347, 348
 Kutavičius, B. 55
 Kutkinas, V. 356
 Kutraitė-Giedraitienė, D. 15
 Kuzmickaitė, J. 36
 Kuzmickas, B. 15, 28, 145, 192
 Kvasaitė, V. 765
 Kvieskaitė, E. 37, 67
 Kvieskienė, G. 15, 44, 45, 53, 79
 Kviklys, B. 597, 598, 602, 603, 604, 605, 606, 608, 609, 610, 611, 701
- Labanauskas, L. 686
 Lacan, J. 251
 Laguer, W. 772
 Lagunavičius, J. 896
 Laima, *deivė* 730
 Laima, A. 703
 Lalo, C. 113
 Lamont, M. 286
 Landsbergis, A. 432, 433
 Landsbergis, V. 15, 38
 Landweer, H. 144
 Lang, P. 57, 61
 Langer, S. 113, 167
 Långfors, A. 670, 671
 Laozi 301
 Lapėnienė, L. 78
 Lapinskienė, A. 697
- Laskarys, J. 592
 Laszlo, E. 209
 Lašas, V. 904
 Latoža, K. 15, 715
 Laučka, J. 681
 Laurinaitis, S. 705
 Laurinaitis, Z. 705
 Laurinavičius, J. 93, 94
 Laurinavičiūtė, J. 68
 Laurinčiukienė, L. 74
 Lauristin, M. 674
 Laurušas, V. 55, 92
 Lauruška, V. 16
 Laužikas, J. 747
 Lāviņi, *estų giminė* 480
 Laviņš 481
 Lavrovas, F. 348
 Lazutka, S. 544
 Leavey, J. P. 278
 Lebedys, J. 429, 880
 Lee Vernonas 149
 Legkauskas, V. 140
 Leibnizas, G. 133, 137
 Leysas Baronas 342
 Lekavičiūtė, A. 752
 Lekerauskienė, R. 707
 Leliūgienė, I. 71
 Lemaire, Ch. 527
 Lemee-Goncalves, C. 759
 Leninas, V. 181, 184
 Leonavičiūtė, A. 591
 Lepeškaitė, N. 434
 Lepeškienė, V. 145
 Leskauskaitė, A. 857
 Leskien, A. 463, 468
 Leščilovskis, I. 571
 Leščinskaitė, L. 104
 Łetowska, E. 284

- Levandauskas, V. 8, 65, 66, 68, 69, 70, 359, 361, 362, 363, 368, 911, 919
 Levis, *didysis kunigas* 451
 Lewe, J. C. 689
 Lewy, E. 465, 469, 470,
 Liaugminas, A. 39, 80
 Libeltas, K. 594
 Libkirid, J. 620
 Liedke, Fr. 466
 Liekis, A. 10, 22, 34, 56, 57, 58, 59, 61, 72, 86, 92, 97, 879, 911, 919
 Lietuvis Mykolas (Lietuvis Michalonas) 547
 Liimets, A. 44, 52, 56, 57, 61, 88, 92
 Limanowski, B. 613
 Linehan, M. M. 206
 Lingis, A. 132
 Linkolnas, A. 688
 Lipinskis, T. 598
 Lipniūnas, A. 696, 705
 Lipps, T. 148, 149, 150, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 162, 168
 Lipset, S. M. 801
 Liškovičius, M. 714
 Litvinaitė, A. 812, 813
 Liubartas (Любоарт, Lvbiort) 551, 554, 559
 Liudvikas, *Kondratavičiaus-Sirokomlės V. sūnus* 587
 Liuima, V. 16, 702, 717, 720
 Lizarazu, B. 521
 Lyberis, A. 503, 506, 508
 Lydeka, Z. 16
 Lyotard, J. F. 48, 112
 Loboczky, J. 7, 317, 911, 919
 Locke, J. 129, 133
 Lomonosovas, M. 22, 108, 881, 914, 922
 Londonas, Dž. 906
 Loodusas, M. 432
 Losevas, A. (Лосев, А. Ф.) 118, 177
 Losskis, N. O. 133
 Lotze, R. H. 109
 Lovitt, W. 203
 Łowmiański, H. 360
 Lozoraitienė, V. 750, 752
 Lozoraitis, S. 664, 668, 670, 673
 Lozuraitytė, L. 44
 Lübben, A. 466
 Lubys, A. 707
 Lubys, B. 16, 47
 Luijpen, W. A. M. 140
 Lukošaitytė, R. 701
 Lukošūtė-Stankūnaitė, I. 68
 Lukšaitė, I. 429
 Lukševics, E. 675
 Lukšienė, M. 46, 96, 429, 585, 587, 588, 791, 817, 818, 821, 822,
 Lukšionytė-Tolvaišienė, N. 68
 Lulewicz, H. 568
 Luneckas, S. 701
 Lünemann, G. H. 550
 Lungienė, L. 74
 Luomanas, P. 16
 Lušninis, G. 37
 Macaitis, S. 434
 Maceika, J. 757
 Maceina, A. 128, 138, 145, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 884
 Machiavellis 904
 Macijauskas, A. 887
 Macijauskienė, V. 627
 Mackevičiai, *giminė* 689
 Mackevičienė, Z. 707, 710, 711, 712, 715
 Mackevičius, J. 686, 687, 688, 689
 Mackie, J. 69
 Mackovičius, M. 571
 Mačernis, V. 30
 Mačiekus, V. 754
 Mačiokaitė-Pleškūnienė, J. M. 704
 Mačionienė, Ž. 703

- Mačiukas, Ž. 93
 Mačiulis, A. 71
 Mačiulis, D. 4, 625
 Mäetamm, M. 676
 Magdėnaitė, R. 699, 708
 Magėlanas, F. 905
 Magor, R. 89
 Maironis 740
 Maiste, J. 676
 Makdisi, G. 287
 Maklavskis, E. 657
 Maknys, V. 52
 Makutėnaitė, K. 38
 Malcienė, Z. 68, 817
 Maldonis, A. 424, 429
 Malinauskas, R. 16
 Malinovskis, M. 587
 Malkovskis, M. 351
 Malkovskis, V. 350
 Mallarme, S. 428
 Malonaitis, A. 104
 Malovskis, M. 349
 Mamardašvili, M. 113, 117, 147
 Mankovskaja, N. B. (Манковская, Н. Б.) 7, 147, 246, 912, 920
 Manley, B. 341
 Mannas, T. 376
 Mantvilas (Монѣтвил) 548, 549, 550, 554, 558
 Manvydai (Montwid, Монвид, Монѣвид) 562
 Manvydas 556, 563
 Marcinkevičienė, I. 657, 658, 661,
 Marcinkevičienė, N. 733, 756
 Marcinkevičius, J. 424, 425, 676
 Marcinkevičius, Z. 64
 Marcinkevičiūtė, M. 96
 Marcinkevičiūtė, R. 55
 Marčiulaitis, A. 684
 Mardenas, O. S. 905
 Mardosa, J. (Мардоса, Ў.) 9, 628, 746, 748, 749, 750, 755, 756, 757, 912, 920
 Marga, A. 285
 Margelytė, V. 74
 Margolis, J. 113
 Marija (Švč. Mergelė Sopulingoji, Blessed Sorrowful Virgin Mary) 695, 705, 719, 720
 Marija Mergelė (Švč.) 700, 710, 711, 714, 715, 716, 755, 759, 761, 762, 763, 764, 767, 768, 769
 Markejevaitė, L. 68
 Markevič, J. 712
 Markevičius, V. 33
 Marksas, K. (Marxas, K.) 35, 170, 181, 184, 189, 191
 Markūnas, A. 709
 Markus, D. 475
 Marrou, H. I. 452
 Marselis, G. 192
 Marshall, J. 775, 776
 Martens, J. 471
 Martinaitienė, G. M. 10, 61, 890, 912, 920
 Martinaitis, M. 16, 429, 676, 880
 Martinėnienė, J. 717
 Martinkus, V. 4, 8, 72, 74, 108, 116, 141, 145, 421, 912, 920
 Martišauskienė, E. 71
 Martišiūtė, A. 4, 86
 Martynas 342
 Martynowski, F. K. 598
 Masiulis, K. 78
 Masoit, I. 4
 Masseris, S. 113
 Matačiūnienė, E. 96
 Matijkienė, D. 68
 Matlašaitienė, R. 840
 Matonis, V. 10, 53, 69, 830, 840, 912, 920
 Matonytė, I. 423
 Matray, B. 378
 Matulaitis, J. 689, 704, 706

- Matulevičiūtė, I. 471
Matulionis, A. V. 16
Matulionis, R. 701
Matulionis, T. 713
Matulis, J. 689
Matutytė, A. 33
Matuzas, V. 16
Mauderode, O. von 471
Mazėtis, E. 16
Maziliauskas, A. 16
Mazini 480
Mazlaveckienė, G. 4
Mazuras, J. 97
Mazzocut-Mis, M. 375
Mažeikienė, R. 68
Mažeikis, G. 16, 108
Mažintas, E. 81
Mažiulis, V. 464, 466, 467, 469, 472, 473
Mažrimas, A. 89
Mažvydas, M. 32
McCutcheon, J. W. 837
McKim, A. 521
Medalinskas, A. 44, 47
Medeišytė, D. 822
Medėjas 632, 633, 635
Medekša, A. 592
Medlauk 470
Meidienė, L., A. *Gaižučio teta* 879
Meidus, K. 879
Meierovics, Z. 665, 667
Meiliūnaitė, V. 4
Meyers, H. 113
Mekas, J. 771
Melničiuk, S. (Мелничук, С.) 16
Melnikas, B. 66
Memlingas, H. 381
Mendthal, H. 463
Meniu, B. 338, 341
Merino, J. A. 273, 275
Merkelis, A. 678, 680, 683, 689, 691, 692
Merkienė, I. R. 16, 748
Merkys, V. 16, 638
Merleau-Ponty, M. 112, 146
Metternichas, K. W. 587, 588
Metz, C. 251
Meumannas, E. 162
Mežs, I. 479
Michael, W. B. 837
Michail 331
Michailovas, B. 659
Michaluk, D. 568, 569
Michelsonas, S. 685
Michnikas, A. 434
Mickevičius, A. 595
Mickūnas, A. 272, 276
Mieriņa, A. 481
Miesčionaitienė, E. 93
Mieželaitis, E. 429
Miežinis, M. 507
Mihkelson, E. 676
Mikalauskienė, J. 794
Mikalojus, *M. Savickio ir A. Voitechovnos sūnus* 566
Mikalojus, *šventasis* 361, 362, 363, 364, 370, 695, 705, 719
Mike 331
Mikėnaitė, A. 733, 738
Mikėšinas, M. 352
Mikšionienė, R. 35
Mikų dėdė 632, 637
Mikulėnienė, D. 4, 857
Mikuta, A. 433
Mikutavičius, R. 703
Mikutienė, L. 96
Milčius, P. 75
Mileris, J. 684
Milerius, J. 16
Milerius, N. 43
Milerytė, G. 624

- Miliauskas, A. 630
Milius, V. 628, 661
Milkevičiūtė, G. 96, 97
Millers, T. 675
Miłosz, Cz. 71, 424, 588
Miltinis, J. 422, 426
Milvydas, Č. 631
Mindaugas, *karalius* 547, 704, 722
Mingaila 550, 555, 558
Minhauzen 482
Minitaitė, G. 69
Miodek, J. 16
Mirandola Pico della 111
Miriam 662
Mirkovičius, F. 594, 595
Mironas, R. 880
Mironovas, K. 715
Mirta 445
Misevičius, J. 93
Misiūnas, R. J. 17
Misiūnienė, J. 707
Miščiukienė, M. 684
Mišeika, R. 702
Miškinis, Algimantas 597, 606, 607, 608, 610, 611, 647
Miškinis, Antanas 95, 707, 708
Miškinis, J. 732
Miškinis, K. 53
Miškinis, M. 95, 707, 708
Mykolaitis-Putinas, V. 424, 426, 433, 706, 717
Mykolas (Šv. Arkangelas, St. Michael) 366, 695, 703, 719
Mockus, Z. 631
Mokrzeckis, P. 586, 593
Molčanovas, P. 356
Molotovas, 659
Monastirskis, A. 354
Moniuszka, J. 342
Monkevičienė, O. 10, 845, 849, 912, 920
Monkevičius, A. 51
Montaigne, M. 111, 327
Montesquieu, Ch. 284, 285, 286
Moora, A. 481
Moore, G. 69
Moraczewski, J. 619
Mordosas, S. 571, 575
Morito, S. 205
Morkūnas 707
Morkūnas, K. 533
Morkūnienė, J. 53, 146
Morrissas, W. 113
Moss, P. 846, 848
Mostauskis, S. 68
Motiejūnienė, E. 847
Môtus, A. 666
Motuzas, A. 9, 761, 765, 767, 913, 921
Motuzas, R. 17
Movčanas, J. 350
Mozè 308, 451, 454, 455, 461
Mozūra, E. 701
Mozūraitė-Klemkienė, J. 434
Mstislavas 554
Mudėnas, P. 104
Mudist, P. 676
Mugurėvičs, Ē. 676
Mulas, S. D. 76
Mulevičienė, J. 68
Muliolis, P. P. 684
Müller-Freindels, R. 162
Mülverstedt, G. A. von 468
Munro, T. 113
Munters, V. 668, 673
Murauskaitė, A. 36
Mureika, J. 4, 7, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 53, 78, 83, 96, 107, 139, 145, 146, 237, 437, 782, 783, 817, 818, 819, 832, 881, 913, 921
Musneckienė, E. 41, 69
Musteikis, A. 783

- Nachimovas, P. 352
 Nachtas 335, 338, 339, 341, 357, 358
 Nagelė, D. 43, 86, 89
 Nagy, J. 848
 Nakienė, R. 707
 Napoleonas 285
 Naranjo, C. 207
 Narbekovas, A. 71
 Narbutas, T. 704, 743
 Narimanbekovas, T. F. ogly 342
 Narimantas (Наримонт) 547, 554
 Naruševičius, M. 573
 Narutavičius S. 631
 Nastopka, K. 429
 Natkevičius, V. 666
 Naujokas, J. 684
 Navakas, K. 438
 Navakas, M. 676
 Navickas, K. 61
 Navickas, V. 4, 59
 Nedaras 465
 Nedzinskaitė, R. 794
 Nefas, M. 99
 Neferchotegas 341
 Neifachas, S. 846, 847
 Nekrasovas, N. 352
 Nekrašas, E. 53, 54, 55, 169, 170
 Nekrošius, E. 676
 Nemunaitis, G. 95
 Nemunas (Немуноса) 548, 549, 550, 552, 554, 555, 558
 Nėnius, V. 37
 Nėris, S. 446, 447
 Neronas (Нерон) 546, 554
 Nesselman, G. H. F. 469
 Nesterovas, M. 342
 Neumaier, O. 113, 146
 Nicholas, *šventasis* 720
 Niedziałkowski 614, 615, 617, 618, 619, 620
 Niemi 671
 Nikiforova, B. 4
 Nikolajeva, M. T. 535
 Nikolajus I 590, 591, 593, 596
 Nisbet, A. R. 776
 Niskij, G. 351
 Nietzsche, F. 41, 57, 84, 112, 116, 167, 189, 278, 310, 334, 377, 428, 432
 Nyka-Niliūnas, A. 444
 Nobelis 195, 903
 Nojikienė, R. 17
 Noreika, V. 17
 Noreikienė, J. 89
 Norkienė, I. 72
 Norkus, R. 17, 38, 49, 61, 632
 Norkutė, R. 56
 Nosačius, P. 350
 Novačynskis 658
 Novalis, *filosofas ir poetas* 832
 Novickas, J. 17, 77
 Numgaudis, D. 17
 Obrazcovas, V. 793, 798, 799
 Odilas, *šventasis* 768
 Odisėjas 186, 187, 237
 Odynečas, A. E. 587, 591
 Oginskiai 631
 Oginskis, I. 631
 Oja 481
 Ojaveer, E. 675
 Okulicz, J. 100
 Olekas, J. 17
 Olis, A. 686, 687, 688
 Olszewicz, W. 599
 Olusoga, Y. 849
 Ona (Šv.) 715
 Ona, *Vaitechovskio motina* 572
 Opermann 470
 Orgelbrand, S. 598

- Orvidas, C. 592
 Oscar 523
 Ossian 337
 Osipovaitė, J. 83
 Oskierka, B. 592
 Osmelčenko, A. 348
 Ostrogiškaitė, E. 572
 Overholt, B. 524
 Ovsianikovas, M. 23, 881
 Ozolas, R. 17
 Ozolinčius, R. 17
- Pabarčienė, R. 425
 Pabedinskas, T. 69
 Pacas, M. 571
 Pacevičius, A. 65
 Padegimas, G. 426, 434
 Paduvietis Antanas (St. Anthony from Padua), *šventasis* 695, 701, 702, 706, 707, 708, 711, 716, 719
 Paetzold, H. 146
 Pajauta (Poiąta, Pojata, Поята) 544, 545, 546, 547, 548, 552, 554, 555, 559, 560
 Pajeda, V. 702
 Pakalka, K. 505
 Pakerys, A. 17, 537
 Paksas, R. 74, 75, 78
 Pakštas, K. 679, 680
 Paleckis, J. V. 17
 Palekas, R. 704
 Palemonas (Полемон) 544, 546, 548, 549, 551, 553, 554, 555, 556, 557, 560, 563, 564
 Palilionis, P. 425, 426, 433
 Palmer, R. 319
 Palskis, A. 707
 Palubinskis, A. 580
 Panavas, A. 707, 708
 Panavienė, R. 88
 Panofsky, E. 123
 Pansaian, S. 331
- Papety, D. L. F. 342
 Paplauskas, R. A. 899
 Paravičini, Dž. 713
 Parchomenko, T. 347
 Parmenidas 172, 173, 174
 Parry, W. 342
 Pascalis, B. (Pascal, B., Pascalis, B.) 111, 116, 146, 188, 189, 202, 332
 Pasiuga, S. 348
 Passeron, J. C. 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 812, 814, 815
 Patackas, G. 433
 Patapas, A. 69
 Paukštytė, R. (Paukštytė-Šaknienė, R.) 4, 729, 731, 733, 743, 746
 Paulauskas, A. 76, 84
 Paulauskas, J. 503
 Paulavičius, E. 592
 Pauli 480
 Paulikaitė, G. 37
 Paulionis, E. 701, 705, 716, 718
 Paulius, *šventasis* 363, 365, 367, 368, 369, 372
 Pauls 481
 Pavilionienė, M. A. 17
 Pavilionis, R. 81, 118, 140, 146, 170
 Pavlovas, D. 587
 Pavlovas, I. 129, 903
 Pečiuliauskienė, P. 4
 Pečkauskaitė, M. 871
 Peipsimaa, M. 481
 Pelikša, K. 592
 Pen Le 525
 Pence, A. 846, 848
 Pēnigs 481
 Perepeliakas, V. 350
 Perfenovas, P. 355
 Perijs 481
 Periklis 177, 178
 Perkūnas 360

- Perlbach, M. 469
 Perls, F. 206, 207, 618
 Perovas, V. 342
 Perijs, M. 480
 Peškovskis, A. M. 535
 Peter Clawsгал 468
 Peter, E. 466
 Peteris, H. H. 34
 Petkevičaitė-Bitė, G. 10, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878
 Petkevičius, K. 896
 Petkus, V. 71, 716
 Petkutė, I 422
 Petraitis, J. 684
 Petras, *Melniko klebonas* 583
 Petras, *šventasis* 355, 363, 365, 367, 368, 369, 372, 699, 767
 Petrauskas, F. 86
 Petrauskas, T. 600
 Petrauskas, V. 78
 Petreikis, T. 631
 Petrikas, M. 69
 Petryla, T. 99
 Petronis, G. 703, 704, 717, 718
 Petronis, V. 705
 Petrošauskas, L. 635
 Petrulis, J. 738, 744
 Petrulis, V. 4
 Petrušonis, V. 69
 Pflaume, K. 522
 Philippi, R. 467, 469
 Phison (Pišonas) 455
 Pierson, W. 468, 469,
 Piesmantas (Писимонт, Pisimont) 551, 554, 559
 Piežai, *giminė* 689
 Piip, A. 670, 672, 673
 Pijus VII, *popiežius* 767
 Pijus XI, *popiežius* 699
 Pijus XII, *popiežius* 768
 Picasso, P. 112
 Pikielis, Ch. K. 684
 Piks 481
 Pilchovskis, A. 576
 Pileckaitė, R. 69
 Piličiauskas, A. 54, 71
 Piliponis, A. 81
 Pilnytis, *dievas* 736
 Pilsudskis 619, 669
 Pinigis, G. 75, 90
 Pinigis, T. 73
 Piotras 342
 Pipiras, N. 708
 Piskarskas, A. 17, 881, 902
 Pisonas 455
 Pita, O. 522
 Pitagoras 174, 906
 Pivaronas, P. 684
 Pizonai 239
 Plantas, P. 162
 Platonas (Plato) 111, 118, 119, 129, 137, 139, 173, 174, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 196, 233, 239, 242, 243, 245, 274, 287, 307, 314, 320, 403, 906, 910, 918
 Platonova, N. 45
 Plečkaitis, R. 71, 145, 146
 Plessner, H. 108, 146
 Pliaterienė, *grafienė* 370
 Pliuraitė-Andriejevienė, N. 755, 756, 757
 Plocha, J. 577
 Plotinas 111, 116, 271, 281
 Pocius, A. 429
 Podčašinskis, K. 368
 Podegrāts 481
 Polas, M. 905
 Popper, K. R. 179, 181
 Porfijas (Porphyry) 271, 281
 Poška, A. 89, 91
 Poška, D. 588

- Poškaitė, L. 108
 Povilas, *šventasis* 355
 Poviliūnas, A. 10, 37, 73, 75, 77, 82, 95, 96, 894, 913, 921
 Powys 332, 333
 Pozniakas, D. 900
 Požela, J. 17, 675
 Prakseda 550, 551, 553
 Pralijev, S. (Пирәлиев, С.) 17
 Pranskūnas, G. 17, 35, 37, 38, 42
 Pranskūnienė, D. 18
 Pravdiukas, O. 351
 Preikšas, J. 18, 702, 706
 Prėskienis, B. 336
 Próchnik, A. 620
 Proctor, J. D. 211
 Prometėjas 170
 Prosperas 562, 563
 Protėjas 196
 Proust, M. 112, 332, 440, 442
 Prudnikovas, V. 18
 Prunskienė, K. D. 18, 77, 78
 Prunskis, J. 688, 689, 691
 Pruskus, V. 5
 Prušinskis, V. 628, 642
 Przybylskis, V. 586, 594
 Przybytek, R. 469
 Pseudo-Longinus 233, 239, 240, 241, 245
 Pšibiliauskienė, S. (Lazdynų Pelėda) 875
 Pučiliauskaitė, S. 147
 Pukenis, R. 702
 Pullat, R. 675, 676
 Pumputis, A. 18
 Pupinis, E. 718
 Puronas, V. 33, 59
 Purvaneckienė, G. 748
 Purvitis, V. 669
 Poussier, J. 370
 Puskunigis, J. 684
 Pusta, R. K. 681
 Puškinas, A. 354, 355, 356
 Putnienė, J. 78
 Putvinskas, S. 633, 634, 636
 Puusepp, L. 670, 671, 673
 Qaracchi Di 275
 Quixote Don 328, 331
 Ra, *dievas* 338
 Rabašauskas, V. 702
 Rachuba, A. 567
 Raczyńsky (Raczyński) 544, 545, 547, 549, 550, 551, 552, 553, 556, 557, 558, 560, 561, 563, 564, 565
 Račienė, E. 8, 518, 519, 521, 913, 921
 Račiūnaitė, R. 750, 751, 759
 Račkauskas, A. 709
 Račkauskas, M. 880
 Radauskas, H. 47
 Radvila, J. 581
 Radvila, Kristupas Perkūnas 578
 Radvila, Mikalojus Juodasis (Radziwiłł, Czarny Mikołaj) 566, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 583, 584
 Radvila, Mikalojus Kristupas Našlaitėlis 566, 572, 575, 579, 583, 584
 Radvila, Mikalojus Rudasis 566, 567, 568, 571, 572, 575, 577, 579, 581, 583
 Radvila, V. 566, 569, 578, 580, 582, 583
 Radvilaitė, Barbora 433
 Radvilaitė Zamoiska, K. 582
 Radvilavičiūtė, G. 439
 Radvilos 570, 575, 576, 578, 579, 580, 583, 584
 Radzevičienė, S. 4
 Radzevičius, B. 445, 446
 Radziecka, R. 618
 Radzoba, S. 676
 Ragauskaitė, A. 4
 Ragauskas, A. 4, 9, 41, 62, 64, 624, 913, 921
 Ragauskienė, R. 9, 566, 567, 571, 575, 579, 913, 921

- Rager, F. 684
 Rainis, J. 664, 667
 Rainis-Pleikšāns, J. 664, 666, 669
 Raionen Erki 666
 Raipulis, J. 477
 Rajeckas, R. 881
 Rajeckas, V. 65
 Rahlfs, A. 450
 Rakauskas, M. 433
 Rakauskas, R. 880, 887, 888
 Ralys, K. 98
 Ramanauskas, E. 69
 Ramanauskas-Vanagas, A. 98, 99
 Ramonienė, D. 762
 Ramzis II 340, 341
 Rankas, O. 162
 Räsänen, M. 841
 Raslanas, A. 18
 Ratkevičienė, A. 706
 Ratseps 481
 Rauduvaitė, A. 69
 Rawlandsonas, T. 342
 Rawlsas, J. 69
 Razma, S. 18
 Razmus, T. 33, 78, 96, 98
 Razumas, V. 18
 Raževaitė, A. 55
 Readas, H. 157
 Reinsys, M. 73, 79, 90, 91, 93, 98, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 879, 888
 Reinytė, V. A. 79
 Reinytė-Gaižutienė, E. 711, 879
 Reitelaitis, J. 601
 Reizenas, A. 658
 Reynolds, D. K. 205
 Rekus, V. 686
 Remienė, M. 718
 Renčys, S. 18
 Repinas, I. 342
 Repinas, S. 351
 Reuben, S. 340
 Rhine, J. 124
 Riabov, V. (Рябов, В.) 18
 Riabuškinas, A. 342
 Ribotas, T.-A. 149
 Rickevičiūtė, K. 182, 183, 188, 189
 Ricoeur, P. 146, 276, 329, 330
 Ridikas, V. 84
 Rieglas, A. 112
 Rijnas Rembrantas van 342
 Rilke, R. M. 440, 443
 Rimantas 547, 548
 Rimantienė, R. 676
 Rimeika, A. 18
 Rimgaudas (Ринголт, Rinkot) 551, 552, 554, 556, 560
 Rimkus, V. 66
 Rinkauskienė, R. 857, 858, 859
 Rinkevičius, G. 8, 95
 Rinkevičius, Z. 68, 71, 72, 817, 818
 Rybarski, A. 577
 Rybelienė, R. 145
 Rybelis, A. 272, 880
 Rylskis, M. 350
 Robbins, D. 803
 Robertas, H. 342
 Robinzonai, *šeima* 299
 Ročka, M. 144
 Rodd, J. 848
 Roduner, M. 4
 Rogge, J. 900
 Rogvolodas (Bazilius) 550, 551
 Röhrich, V. 466
 Rokpelnis, J. 676
 Roland, B. 46
 Romanas (Роман) 547, 548, 554, 555
 Romeris, A. 592

- Romeris, E. 592
 Romeris, M (Römeris, Römer, M. P.) 55, 145, 664, 669, 670, 671, 673, 914, 922
 Ropė, B. 18
 Rosch, E. 204
 Roschini, G. 767
 Rost, W. 146
 Roth, H. D. 210, 211
 Roth, G. 140, 146
 Rotomskis, R. 57
 Rotundas, A. 570
 Rötzer, F. 113
 Rousseau (Ruso) 332
 Rovba, E. (Ровба, E.) 18
 Rozensteinas, A. 595
 Rozova, I. 83
 Rožė 562, 563
 Rubavičius, V. 278
 Rubene, M. 279
 Rubensas, P. P. 383
 Rubino, J. B. 200
 Rubšys, A. 421, 452, 453, 456, 457, 459
 Rudaitienė, V. 518, 519, 521, 527, 530
 Rudzikas, Z. R. 40, 675
 Rūkas, E. 644
 Rūkienė, D. 647, 651
 Rukuiža, A. 634
 Rumbutis, V. 18
 Rumiancevas (Rumianzew) 544, 545, 547, 549, 550, 551, 552, 553, 556, 557, 558, 560, 561, 563, 565
 Ruseckas, K. 587, 592
 Ruskinas, J. 113
 Russell, B. 195, 196
 Ruškys, A. 702
 Ruškus, J. 69
 Ruzgytė, M. 86
 Ruzveltas, D. 677, 682, 683, 693
 Ružaniec-Ružancovas, A. 598, 602
 Ruževičius, S. 792
 Saage, J. M. 466
 Saarnisto, M. 675
 Sabaliauskas, A. 18
 Sabaliauskienė, D. 794
 Sabaliauskis, A. 671
 Sabelkienė, Z. 708
 Sabolius, J. 717
 Sabonis, A. 897
 Sabromienė, D. 19
 Sachs, M. 128
 Sadauskas, L. 651
 Sadykovas, T. 87
 Safranskis, R. 78
 Saifulinaitė, J. 93
 Sayad, A. 83
 Sajauskas, S. 707, 709
 Sakalas, A. 76
 Sakalauskas, A. 702, 703
 Sakas, V. A. 629
 Sakelienė 628
 Saliamonas, *karalius* 452
 Salienė, V. 10, 856, 857, 860, 914, 922
 Salivanas 905
 Salys, A. 501
 Samajauskaitė-Gudynienė, G. 69
 Samalavičius, A. 783
 Samojilik, T. 640
 Samokišas, M. 354
 Samuelsson, I. P. 845, 846, 847
 Samulevičius, R. 426, 433
 Sandanx 467
 Sander, S. 128
 Sandratas, J. 640
 Sangede 465, 466
 Santayana, G. 49, 112
 Santvaras, S. 432, 433
 Sapiega, D. 571
 Sapiega, L. 366, 566, 580, 584
 Sapiega, S. 571

- Sary-kurt 631
 Sauka, D. 880
 Sauka, L. 4, 40, 676
 Saukienė, I. 813, 814
 Saulėnienė, S. 70
 Saulius, R. 75, 78, 79, 90, 98
 Savickas, A. 38, 49,
 Savickiai 568, 583
 Savickis, A. 38,49
 Savickis, M. (Sawicki, M.) 566, 567, 568, 569, 570,
 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581,
 583, 584
 Savickis, T. 568, 569
 Savickis, V. 578, 580, 583, 584
 Savolskis, A. 684
 Savrimovičaitė, J. 646
 Savrimovičius, V. 646
 Savukynas, B. 469
 Schapiras, M. 378
 Shakespeare, W. 434
 Scheer, B. 146
 Scheler, M. 109, 116, 136, 146
 Schellingas, F. W. J. 111, 112, 151, 834
 Schippan, Th. 527
 Schlegel, E. 322
 Schmauch, H. 466
 Schmidt, C. P. 837, 838,
 Schneebergeris, A. 640
 Schnell, R. 113
 Schön, R. 522
 Schopenhaueris, A. 44, 64, 88, 111, 133, 137, 146,
 155, 167, 428, 817, 818, 819
 Schröder, G. 522
 Schumpeter, J. A. 288
 Schuster 628
 Schusterman, R. 126, 146
 Seel, M. 113
 Segalas, Z. V. 206
 Seljamaa, J. 668
 Selmistraitis, L. 4, 96
 Semperis, G. 113
 Sengelis, P. 791
 Senkus, V. 19
 Senvaitytė, D. 750
 Sepämnaa, Y. 113
 Seps 481
 Serapinas, R. 28
 Sereika, D. 526
 Serpkova, E. 704
 Seubold, G. 146
 Severginas, V. 640
 Sezemanas, V. 28, 113, 117, 133, 137, 144, 146, 274
 Shaftesbury, A. 111
 Shakespeare, W. 173
 Siliņš, A. 675
 Sills, F. 208
 Sills, M. 208
 Simmelis, G. 776
 Simon, J.-P. 383
 Simutis, A. 680
 Sinkevičius, A. 624, 629, 661, 662
 Sinkevičiūtė, D. 466, 470
 Sinuchetas 341
 Siracidas 449, 452, 454, 455, 456, 457, 458, 459,
 460, 461, 462
 Siroštanas, P. 349
 Sirvydis, V. J. 19
 Six, Jan 324
 Skaraitis, V. 85, 89
 Skardžius, A. 84
 Skaržinskas, V. 634
 Skiparis, E. 75
 Skirgaila (Скиргаило) 551, 554, 558, 559
 Skirius, J. 4, 9, 677, 914, 922
 Skirmantas (Skirmont, Skirmunta, Скирмонта)
 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555,
 556, 558, 559, 560

- Skomskis, J. 33, 36, 39, 42, 45, 76, 79, 81, 86, 87, 88, 90, 98, 711
- Skriabinas, A. 376
- Skriaga, P. 343
- Skripka, J. 684
- Skrockaitė, A. 704
- Skujenieks, K. 676
- Skurvydas, A. 37
- Slastinas, A. 348
- Slastionas, O. 347, 348, 349
- Śliwa, M. 9, 99, 612, 914, 922
- Smetona, A., *kalbininkas* 860
- Smetona, A., *prezidentas* 176, 177, 625, 633, 659, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 690, 691, 692, 693, 694, 883
- Smetonienė, S. 677, 687, 688
- Smilgytė-Žeimienė, S. 60
- Smirnova, S. 87
- Sniadeckis, A. 594
- Sniadeckis, K. 594
- Sniečkus, A. 673
- Soblys, V. 670, 671, 672, 673
- Sochacki, J. 619
- Sodeika, T. 108, 145, 276
- Sodeikienė, G. 768
- Sokratas (Socrates) 175, 176, 177, 178, 185, 233, 239, 245, 289, 906
- Solovjovas, V. 697
- Sommer, D. 845, 846, 847
- Soomere, T. 676
- Souriau, É. 113
- Sparks, H. F. D. 450
- Spéra 544, 553, 554, 555
- Spinoza, B. 130, 133, 135
- Spirgevičiūtė, E. 696
- Sriubaitė, J. 4
- Sruoga, B. 425
- Stabinis, A. P. 19
- Stafford, B. M. 335
- Staliliūnaitė, R. 426, 434
- Stalinas, J. 23, 184, 422, 659, 666
- Staliūnas, D. 588
- Stanaitis, S. 93
- Stancikas, E. 717
- Stančienė, D. M. 4, 7, 54, 271, 914, 922
- Staniškytė, J. 55, 69, 70, 90
- Stankevič, E. 4
- Stankevičienė-Vyšniauskaitė, L. 624, 629, 640, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 661, 662, 663
- Stankevičienė, E. 591
- Stankevičienė, R. 60
- Stankevičienė, Z. 81
- Stankevičius, J. 643
- Stankevičiūtė, G. 56
- Stankuvienė, I. 624
- Stankuvienė, R. 624
- Starčevičiai 274
- Stasiškienė, Ž. 66
- Stasiulis, A. 68
- Stašaitis, S. 33
- Stašaitytė, V. 75
- Stašinskis, V. 680
- Statkevičius, V. 732
- Statuta, P. 50, 51
- Stauskas, V. 71
- Stauskus, V. 19
- Steffan Cruteyne 468
- Stefensonas, G. 905
- Steiner, F. 463, 469, 471
- Steineris, D. 440
- Steponas, *vilnietis* 574
- Steponas, 470
- Steponavičius, G. 44, 77, 97
- Steponavičius, J. 703, 705
- Stepukonis, A. 70
- Sterne 331, 332
- Steward, D. 272, 276, 341

- Stiško, A. 95
 Stoll, L. 791, 794
 Stoner, A. F. 791
 Stonkuvienė, I. 748, 749
 Stoškus, K. 108, 146
 Stradiņš, J. 9, 664, 671, 673, 675, 676, 914, 922
 Strich 688
 Straigytė, E. 96
 Strakšienė, D. 70
 Stravinskis, K. 684
 Stravinskis, I. 833
 Streckytė, G. 57
 Strehlke, E. 464, 468
 Strielkūnas, J. 94
 Strioga, L. 426
 Strzygowski, J. 377
 Stundys, V. 19
 Stupelytė, J. 709
 Sučylaitė, J. 70
 Sudow, P. 473
 Sukovskis, A. 432
 Sulikowska, I. 577
 Sulimierski, F. 599
 Surdokaitė, G. 60
 Survila, A. 19, 881
 Suslavičienė, R. 93
 Sutkus, A. 880, 887
 Sventopelkas 467
 Sverdiolas, A. 146, 272, 276, 278, 783
 Svidinskaitė, D. 757, 758
 Svidinskienė-Mickūnaitė, E. 748
 Svirskis, L. 571
 Svirskis, P. 702
 Świechowski, Z. 360
 Świętorzeckis, B. 592
 Szulc, F. 640

 Šachovskis, V. (Шаховский, В. И.) 534
 Šakalys, A. R. 705
 Šaknys, B. 35, 40, 91,
 Šaknys, Ž. 628
 Šakovas, B. 624, 629, 630, 654, 657, 658, 659, 663
 Šalčius, J. 713
 Šaliapinas, F. 641
 Šalkus, B. 19
 Šalna, A. 688
 Šaltenis, R. 42, 43, 84, 89, 91, 434, 879
 Šaltenis, S. 19
 Šantideva (Šantideva) 199, 205
 Šapoka, A. 62
 Šatavičiūtė, L. 625
 Šatkauskienė, N. 70
 Šaulauskas, M. P. 282, 287, 914, 922
 Šaulys, K. 666
 Ščepanskis, J. (Щепанский, Я.) 750
 Šepetyš, L. 19
 Šepetytė, D. 96, 98
 Šeptyckis, K. 714, 715, 716
 Šešgelis, K. 724
 Ševčenka, T. 345, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 356,
 908, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 918, 919, 921,
 922
 Šiaudytis, V. 47, 94
 Šiaulytienė, D. 147
 Šidlauskas, A. 468, 640, 722
 Šimkevičius, J. 640, 641
 Šimkūnaitė, L. 762
 Šimkus 672
 Šimkus, S. 430
 Šimutis, L. 679, 683, 685, 689, 690, 691
 Šinkūnaitė, L. 70, 762
 Širkaitė, J. 19
 Širvydas, J. 685
 Širvydas, V. 678, 685
 Šiugždinis, V. 433
 Šiuipytė, E. 70
 Škaplerinė, M. 73
 Šlapelis, I. 762

- Šliogeris, A. 7, 53, 54, 55, 67, 138, 146, 147, 179, 194, 196, 197, 278, 292, 445, 833, 914, 923
- Šmigelskytė-Stukienė, R. 4
- Šmukleris, L. P. 647
- Šniuolis, V. 422
- Šocikas, A. 900
- Šorys, E. 84
- Šostovickis, J. 571
- Šteinbergas, V. 351
- Štromas, A. 429, 430
- Štuopytė, E. 70
- Šukys, A. 695, 702, 707, 708, 717, 718
- Šukys, R. 91
- Šuklin, G. 48
- Šulaitis, E. 75
- Šulcas, M. 367, 370
- Šulginas, J. 896
- Šulmistras, J. 686
- Šuminskaitė, G. 794
- Šupienis, A. 683
- Šuta, A. 349
- Švarnas 550, 551, 553, 554, 558, 560
- Švedas, A. 598
- Šventaragis (Swintorog, Швинторог) 545, 546, 548, 554, 555, 560
- Šventickas, A. 10, 863, 915, 923
- Švìtrigaila 468
- Talaikis, B. 74
- Tali, A. 676
- Tamkevičius, J. 684
- Tamošaitis, A. 146
- Tamošiūnas, T. 70
- Tamošiūnas, V. A. 34, 61
- Tamulevičiūtė, A. 75
- Tandberg, O. G. 675
- Tankas, M. 79, 84, 85, 86
- Tarde, G. de 149
- Targamadžė, V. 141
- Tartas, C. T. 206
- Tárvainas 471
- Taškūnas, V. 705
- Tatarkiewicz, W. 116, 136, 147, 172, 176, 188
- Tatte, J. 676
- Tautavičius, A. 101
- Tavoras, V. 71
- Techonovickis, A. 574
- Techonovickis, M. 574
- Techonovietis 577
- Techonovietis Kiška, M. 576
- Teišerskytė, D. 19
- Tekalan Şerif Ali 19
- Tekorius, A. 278
- Telksnys, A. L. 19
- Teresė, *šventoji* 367, 368, 369
- Terminaitė, D. 717
- Tervidyte, E. 36, 79
- Theile, Th. 469
- Thesis, D. 837
- Thiel, K. 7, 317, 915, 923
- Thiele, W. 450
- Thompsonas, E. 204, 210, 211
- Tidikis, R. 53
- Tijūnaitis, S. 78
- Tijunėlienė, O. 4, 67
- Tilmovas, V. 353
- Timajas 179, 274
- Tiškevičius, E. 587
- Tyčina, P. 348
- Tyla, A. 19
- Tylor, E. 201
- Tkačenko, P. 347
- Tode, E. 676
- Töppen, M. 464, 465, 468, 470,
- Tomkus, V. 19
- Toomik, J. 676
- Toporovas, V. (Топоров, В.) 463, 464, 466, 467, 468, 469, 473

- Tormis, V. 676
 Touras, G. de la 342
 Traidenis 547, 548, 555
 Trakšėlys, K. 802, 812, 813
 Traškevičius, K. 79
 Traškevičiūtė, V. 7, 32
 Trataitė, E. 91
 Trautmann, R. 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 473,
 Treniota (Тронат, Тронята) 551, 558, 559
 Trentkowskis, B. 594
 Trilupaitytė, S. 71
 Truikys, L. 433
 Truska, L. 64, 678, 679, 716
 Trutovskis, K. 343, 344, 345
 Tūbelienė, J. 685, 689, 692
 Tulviste, P. 675
 Tumėnienė, N. 20, 881
 Tumonienė, I. 707
 Tunaitis, J. 703
 Turkevič, H. 91
 Turskis, R. 96
 Tutanchamonas 339, 340
 Tvaskienė, J. 42
 Twist, C. 339, 341
- Uibo, R. 34
 Ulčinskas, V. 751, 752
 Umaras, G. 897
 Umblijs 480, 481
 Umiastauskaitė-Žagarietė, B. 696
 Unno, M. 201
 Untulis, M. 505
 Uogintas, B. 434
 Urba, J. 54
 Urbonas, A. 38, 40
 Urbonas IV, *popiežius* 767
 Urbonas, J. 689
 Urbonas, M. 703
- Urbutis, V. 504, 508
 Urniežius, R. 58
 Urwanowicz, J. 567, 576
 Urwanowicz-Dubas, E. 567, 576
 Usačiovaitė, E. 57, 61, 63, 737
 Uvarovas, S. 588, 590, 591
 Uzdila, V. J. 50
 Uždavinyš, A. 108
- Ūdraitė, I. 763
 Ūksas, D. 756
- Vabalaitė, R. M. 9, 108, 116, 147, 782, 834, 835, 915, 923
 Vaicekauskas, A. 750
 Vaicekauskas, V. 20, 43
 Vaicekauskienė, L. 518
 Vaičiulaitis, A. 444
 Vaičiūnas, V. S. 20, 71, 708, 711, 717
 Vaidyla, M. 685
 Wilde, O. 376
 Vainekis 630
 Vaiseta, T. 77
 Vaišelga (Воишвилака, Voyszvilka) 551, 557
 Vaišnys, A. 20, 85
 Vaišnora, J. 761
 Vaišnoras, K. 684
 Vaišvilaitė, I. 67
 Vaitasiūtė, A. 45, 49
 Vaitechovna, A. 566, 569, 581, 584
 Vaitechovskis 572
 Vaitekūnas, G. 81
 Vaitekūnas, S. 20
 Vaitekūnas, V. 740
 Vaitiekūnas, D. 4
 Vaitkevičius, K. 44
 Vaitkunsienė, L. 103, 104, 105
 Vaitkus, J. 426, 434
 Vaitkus, J. V. 20

- Valaitytė, V. 93
Valančiūnas, R. 91
Valančius, M. 339, 585, 640
Valantiejus, A. 62, 783
Valatka, V. 4
Valavičius, O. 566, 570, 573, 575, 580, 583, 584
Valeckienė, A. 504
Valeikis, R. 86
Valentinavičius, Š. 35
Valery, P. 428
Valinčius, V. 707, 711, 717
Valinskas, A. 92
Valiulis, R. 20
Valkūnas, L. 272, 464
Valla, L. 111
Valonis, A. 686
Valua, H. 575, 580
Valuckienė, V. 76
Valušiai, *giminė* 680
Vanagas, J. 65
Vancevičius, H. 426, 434
Varčenko, V. 343
Varela, F. 204, 210
Varnelis, K. 54, 65
Varnienė, E. 849
Vasiliauskas, A. 20
Vasiliauskas, K. 704, 718,
Vasiliauskas, R. 41, 748, 750, 758
Vasiliauskienė, A. (Василяускене, А., Василяускене, А.) 9, 75, 79, 91, 93, 98, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 717, 719, 720, 915, 923
Vasiliūnienė, D. 60
Vasilkovskis, S. 354
Vasinauskaitė, R. 56, 68
Vaškelis 522
Vaškelis, B. 67, 68, 70
Vaškevičius, E. 20
Vattimas, G. 278
Vaughan, F. 201, 204, 206
Večkienė, N. 791
Vedricakaitė, I. 375
Veitas, M. 631
Veličkienė, N. 707
Vėlius, N. 105
Vėlyvis, P. 749
Velkovičius, P. 581
Venclova, T. 423
Venclovas, J. K. 684
Venclovas, P. 433
Venne, A. P. van de 342, 343
Vercamer, G. 465
Veresajus, O. 349, 350, 354
Verikaitė, D. 20
Veryho, P. 591
Veromėjienė, R. 44
Véronas, E. 149
Vertheimeris, M. 148, 162, 163, 164, 168,
Vicini, A. 713
Victorsas, J. 342
Vidauskytė, L. 71
Vijrand, T. 338
Viktoras, G. 689
Vitaitė, V. 20
Vilčinskis, J. K. 588
Vileišis, P. 909, 915, 917, 923
Vilemas, J. 881
Vilevaldė, B. 352
Vilimas, D. 4, 567, 572
Summer, W. 862
Viliūnas, D. 71
Vilkas, A. 20
Vilkėlienė, A. 53
Vilūnas, A. 710, 714, 715, 716
Vinci, L. da 383, 905
Vinckboonsas, D. 342
Vingelis, L. 20
Vinkus, A. 20, 95, 715

- Virbickas, J. 684
 Vireliūnas, J. 504
 Vischer, F. T. 155
 Viskanta, E. 433
 Viskauskas, S. 72
 Visockienė, D. 755
 Višinskis, P. 632, 643, 647, 649, 650, 871, 875, 876, 910, 918
 Vitkauskaitė, V. 84
 Vitkauskas, R. 71
 Vitkauskas, V. 506, 508, 519, 900
 Vivulskis, A. 915, 923
 Vykintas (Викинта) 548, 549, 550, 558
 Vyšniauskaitė, A. 718, 726, 727, 733, 735, 738, 743, 746, 750, 751, 752, 757, 765
 Vytautas, D. 77
 Vytautas 370, 556, 627
 Vytautas, Bl. 637
 Vytautas Didysis (Vytautas Magnus) 62, 65, 68, 69, 70, 71, 644, 645, 646, 647, 659, 664, 669, 678, 695, 702, 704, 709, 711, 762, 763, 765, 812, 913, 921
 Vytėnas, A. 702
 Vytenis (Врѣнц) 545, 547, 548, 556, 564
 Vladislovas, *V. Kondratavičiaus-Sirokomlės sūnus* 590
 Voigt, J. 465, 466, 467
 Voinič, E. 591
 Voitiekus, *M. Savickio ir A. Vaitechovnos sūnus* 566
 Volanas, A. 570, 578
 Volfas-Engelmanas, I. B. 624, 640, 657, 658
 Volkaitė-Kulikauskienė, R. 103
 Volkeltas, J. 148, 149, 150, 155, 158, 159, 160, 162, 168
 Volodina, T. 729
 Voltaire (François-Marie Arout) 403
 Vonsavičienė 649
 Voronina, E. 711
 Voroninas, N. 359
 Vorovskij, G. 12
 Vosyliūtė A. 756
 Voščikas, A. 434
 Vrublevskiai 32
 Wagner, P. 469
 Walewski, W. 599
 Walickis, M. 590
 Wallace, B. A. 201, 211
 Walsh, R. 206
 Walther, Ch. 466
 Warrington, J. 273
 Washburnas, M. 206
 Wasilewski, L. 613, 615
 Watson, G. 212
 Wattas, Dž. 905
 Weber, R. 450, 776
 Weberis, M. 776
 Weiser, S. 212
 Weitzas, M. 113
 Wellensiek, A. 20
 Welsch, W. 112, 115, 116, 128, 138, 144, 147
 Welwood, J. 208, 209
 Wertheimeris, M. 137
 Whiteheadas, A. N. 185
 Wierzbowski, T. 580
 Wilberis, K. 206
 Wilkie, D. 342
 Wirth, J. 379
 Wittgestein, L. 147
 Wyd, V. 577
 Wölky, C. P. (Woelky) 463, 466, 467
 Wolf, R. 657
 Wolffinas, H. 157
 Worringeris, V. 157, 162,
 Wundt, W. 148, 149, 150, 155, 157, 158, 160, 162, 168
 Wustas, F. 192
 Wustas, P. 190
 Zabarskaitė, J. 8, 503, 915, 923
 Zaborskaitė, V. 28, 429

- Zabukienė, N. 708
 Zabulis, H. 241
 Zajančkauskaitė, R. 279
 Zakurdajevas, I. 715
 Zaleckis, K. 71
 Zaleskis, J. 581
 Zalesskaja, B. 432
 Žaliński, H. 20
 Zalivskis, K. 571
 Zaloga, E. 709
 Zalogienė, J. 697, 709
 Zavadskas, E. K. 97
 Zavalloni, M. 802
 Zawadzki, J. 640
 Zdanowicz, A. 586, 591, 593, 594, 596
 Żeligowski, L. 621
 Zeltinis, A. 20
 Zeltinis, S. 21
 Zemlickas, G. 21, 35, 36, 38, 39, 47, 52, 76, 79, 81, 87, 91, 92, 99, 711, 718
 Zenkevičius, J. 592
 Ziabkus, A. 87
 Zidens, J. 21
 Ziņģīte, I. 477
 Zinkevičius, Z. 8, 81, 464, 465, 466, 467, 468, 470, 471, 472, 484, 485, 499, 501, 504, 675, 880, 915, 924
 Zmijauskas, A. 702
 Zoharas, D. 775, 776
 Zozulė, S. 348
 Zujevas, S. 700, 711, 714, 716
 Zulonas, A. 705
 Zuokas, A. 21
 Zurba, A. 880
 Zurbruggen, P. S. 711
 Zuris, C. G. 684
 Zurys, J. 688
 Zvaigznīte, J. 475
 Zvonké, N. 293
 Žadeikaitė, L. 21
 Žadeikis, P. 677, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 687, 691, 692, 693, 694
 Žagrakalis, K. 628
 Žakevičienė, I. 4
 Žaliūnas, R. 21
 Žametas, A. 592
 Žeimantas, V. 76, 79, 82, 91, 97
 Želvys, R. 21, 67, 791
 Žemaitė 871, 875, 876
 Žemaitis, J. 88, 98, 704
 Žemaitis, K. 718
 Žemaitytė, Z. 738
 Žemantienė, V. 4
 Žemčiūžnikovas, L. 345, 346, 350, 351
 Žemgulienė, A. 4
 Žeromskas, V. 634
 Žibaitis, R. 177
 Žilinskaitė, V. 541
 Žilinskas, B. 702
 Žilinskas, H. 21
 Žilionis, J. 10, 871, 915, 924
 Žilytė, L. 708
 Žilvinas, *žaltys* 730
 Žinkinas, V. 638
 Žiogūnaitė, O. 702
 Žiūris, P. J. 684
 Živinbudas (Živimbuda, Жывинбут) 545, 546, 547, 558, 559
 Žižemskis, J. 580
 Žygaitis, G. 21
 Žygimantas Augustas (Zygmunt August, Sigismundus Augustus), *karalius* 56, 572, 573, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 583, 584, 723
 Žygimantas III, *karalius* 360
 Žygimantas Senasis 568
 Žlabys-Žengė, J. 433
 Žoromskis, K. 37
 Žukas, S. 145

- Žukauskaitė, V. 84, 87, 91
 Žukauskas, A. 34, 37, 76
 Žukauskienė, E. 34
 Žukauskienė, O. 8, 71, 108, 374, 915, 924
 Žukienė, R. 71
 Žuklys, L. 21
 Žulkus, V. 21
 Žumbakienė, G. 723, 741, 742
 Žumbys, S. 81, 88, 92
 Žvirblytė, J. 91
- Аверинцев, С. С. 246
 Автономова, Н. 279
 Александр I 401
 Альми, И. Л. 390
 Анджело 392, 393
 Анисимов, С. 265
 Анисимова, С. Ф. 265
 Анненков, П. В. 396
 Апулей 388, 389
 Аристотель 261
 Арто, А. 252
 Ахматова, А. 399
- Бакурадзе, О. 265
 Балакян, А. 246
 Бальмонт, К. 223
 Балацкая, Н. М. 642
 Бандзеладзе, Г. 265, 267
 Батай, Ж. 252
 Бах 231
 Бахтин, М. 253, 391
 Беатрис 250
 Баладская, Н. М. 642
 Бельичко, Ю. 356
 Бальмонт, К. 223
 Бергсон, А. 247
 Берх 399
 Бестужев, А. А. 394, 400
- Благой, Д. Д. 390
 Блок, А. А. 389
 Бодлер 215, 216
 Бойс 217
 Болбас, М. 639
 Бонди, С. М. 398
 Боров, Ю. 265
 Бородай, Т. Ю. 272
 Бозэций 272
 Бретон, А. 251
 Брожик, В. 269
 Брут 396
 Брюсов, В. Я. 249, 389, 390
 Булгарин, В. 400
 Бычков, В. В. 7, 214, 246, 253, 909, 917
- Вайцекаускас, В. 44
 Ван Гог 229, 230
 Васильев, Ф. 223
 Василий Великий 76
 Вебер, М. 265
 Верба, И. 353
 Вергилий 397
 Винчи, Л. да 254
 Волжский, В. 277
 Волошин, М. (Voloshin, M.) 7, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260
 Вольф, Х. 261, 263
- Гайжутис, А. Л. 265
 Галашина, Т. 700
 Гамлет 247, 249
 Ганнибал 397
 Гартман, Н. 261
 Гегел, Г. В. Ф. 261
 Гессе, Г. 253
 Гирдвайнис, Ю. 80
 Гоголь, Н. В. 258

- Гоготишвили, Л. А. 246
 Годунов, Б. 386, 389
 Гончаров, И. А. 389
 Городецкий, Б. П. 389
 Гофмансталь, Г. фон 247
 Графф, П. 267
 Грибоедов, А. С. 254, 258
 Груша, А. 567, 571
 Гуковский, Г. А. 387, 389

 Даль, В. 337
 Данте 401
 Делез, Ж. 133
 Дидро, Д. 248
 Достоевский, Ф. М. 250, 259
 Дробницкий, О. 265
 Дункан, А. 257
 Дьюи, Дж. 265

 Евгений 395, 397, 399, 400, 401, 402
 Езерский 399
 Ектор (Иектор) 562
 Еремеев, С. И. 274
 Ермилова, Е. В. 246

 Жуковский, В. А. 398
 Жучкевич, В. А. 501

 Закурдаев, И. 700
 Заратустра 277

 Иванов, В. 216, 247, 249
 Ильичев, Л. Ф. 266

 Каган, М. С. 262, 263, 265, 266, 267
 Кандинский 223
 Кант, И. 261, 263, 264, 268
 Карамазов, И. 259
 Карамазовы, *братья* 250

 Кареннина, А. 259
 Касс, Ж. 246
 Каузонас, Ф. 46
 Каховской, П. 399, 400
 Квачахия, В. 265, 267
 Кгаштовт 562
 Кгаштолт 562
 Кгирус 546
 Кгомонт 546
 Кгровжыс 562
 Киров, Е. Ф. 8, 386, 911, 919
 Киссель, М. 265
 Ковалев, С. М. 266
 Коро 223, 224
 Короленко, В. Г. 342
 Косиков, Г. К. 246
 Коялович, М. О. 577
 Краснов, Г. В. 390
 Крастиньш, Я. 639
 Крючков, В. А. 246
 Кукушкин, В. С. 746
 Купала, Я. 52
 Кяупене, Ю. 567

 Лакан, Ж. 217, 251
 Левитан 223
 Легчилин, А. 264
 Леонард 227
 Леонтович, Ф. И. 567
 Леонтьев, А. 263
 Лишкис 562
 Логинов, С. 700
 Лосев, А. Ф. 246
 Лосский, Н. О. 265, 268, 269
 Лотце, Р. Г. 264
 Лукреция 396
 Лунин, *декабрист* 397
 Лурье, А. Н. 390

- Мадонна Литта 227
 Маймин, Е. А. 390
 Майоров, Г. Г. 272
 Макогоненко, Г. П. 390
 Малай, Г. 340
 Маньковская, Н. Б. 7, 147, 246, 912, 920
 Маркс, К. 263, 268
 Матвеев, И. 277
 Матгье, М. 341
 Мейерхольд, В. Э. 249, 250
 Меню, Б. 338, 341
 Меркис, В. 638
 Метерлинк, М. 249
 Метц, К. (Metz, С.) 251
 Милорадович, *генерал* 399
 Минц, З. Г. 246
 Михайлов, Н. И. 390, 401
 Михневич, А. 641
 Мицкевич, А. 398, 399, 400
 Мишо, Ж. 246
 Моро, Г. 231
 Моррис, Ч. 265
 Муравьев-Апостол, *декабрист* 400
 Мяцельскі, А. А. 571
- Наполеон 386
 Немировский, М. В. 397
 Николай I, *император* 391, 392, 401
 Нулин, *граф* 396, 397
- Олешкевич 400
 Онегин, Е. 388, 399, 400
 Островский, А. Н. 258
- Павел I, *император* 401
 Павел Флоренски 223
 Панов, В. Г. 266
 Параша 396, 397, 399, 400, 401
 Перов, Ю. В. 336
- Перри, Р. 265
 Пестель, *декабрист* 400
 Пётр I (Великий) 386, 390, 391, 392, 393, 395, 397, 402
 Печорин 226
 Плотников, С. 336
 Полищук, В. И. 262
 Полотай, М. А. 350
 Пономарьев, А. 754
 Прешпор 562
 Пузынина, Я. (Puzynina, J.) 262
 Пумпянский, Л. В. 390
 Пушкин, А. С. 86 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 397, 398, 400, 401, 402
- Раздорский, А. И. 642
 Раскольников 226
 Рогир Ван дер Вейден 224
 Рылеев, *декабрист* 400
 Рылеев, К. Ф. 394
- Салеев, В. А. 7, 261, 265, 267, 268, 913, 921
 Севергин, В. 641
 Стернюк, В. 714
 Столович, Л. Н. 262, 263, 265, 269
- Тарквиний 396
 Татьяна 388, 400
 Тодоров, Ц. 246
 Толмачёв, В. М. 246
 Толстой, Л. Н. 259
 Томашевский, Б. В. 390
 Тройницкий, Н. А. 479
 Тугаринов, В. П. 265, 266
 Тургенев, И. С. 258
- Ульянус 562
- Фауст 226, 248, 277

Федосеев, П. Н. 266	Шаховский 400
Форд, Д. 248	Шекспир 388, 392, 396
Фортунатов, Н. М. 392	Шелер, М. 265
Франк, С. 265	Шептицкий Климентий, <i>блаженный</i> 714
Фридрих 217, 224	Шигарев, Ю. 336
	Шиллер 253
Хайдеггер, М. 261, 265	Шингаров, Г. 265
Хейзенг, Й. 253	Шишкин 222
Холтхузен, Дж. 246	Эвменид 259
Хофштетер Г. 246	Эдип 259
Христос 223	Энгельс, Ф. 268
Худошина, Э. И. 396, 399	
	Якобсон, Р. 402
Цицерон 388	Ясперс, К. 261
Чавчавадзе, Н. 265	
Чехов, А. П. 258	
Чюрленис 231	

KITI ASMENVARDŽIAI

- Abstico (Abstig, Abestich) 468, 469
Admin-āvičius 498
Adomas 297, 298
Agl-insk-aitis 487
Agl-inskas 487
Aī-butas 464
Aīgas 470
Aī-gaudas 470
Aīgis 470
Algotte (Algothe, Allgutte, Allguthen) 470
Alk-aitis 485
Alk-áuskas 485
Alk-āvičius 485
Alk-ėvičius 485
Alkis 485
Alk-ónis 485
Aīksn-aitis 486
Alksn-ėvičius 486
Alksn-in 499
Alksn-ìnis 486
Aīksnis 486
Alk-únas 485
Aloyzas 492
Alsebut 463
Alsune, Schalauer, *skalvis* 471
Andris Stapelacken 470
Angliadegys 490
Angl-ickis 490
Añgl-inas 490
Añglininkas 490
Anžuol-áuskas 486
Apyn-aitis 487
Apyn-āvičius 487
Apynys 487
Apúokas 494
Apynis 487
Arēlis 493
Arel-iúnas 493
Ařvydas 469
Arwide 469
Aržuol-aitis 486
Astoyte 467
Ašóklis 488
Auktumas (Auctume, Auttume, Autume) 464
Aviet-ýnas 487
Aviet-ėnas 487
Ažuolaitis 486
Ánžuolas 487
Ážuolas 487
Babr-aitis 492
Babr-áuskas 492
Babr-ėvičius 492
Babr-ickas 492
Baland-in-āvičius 493
Balañdis 493
Balañdžius 498
Bald-áuskas 490
Bald-ėvičius 490
Bald-įšius 490
Bald-únas 490
Baloñdis 493
Baltušnik-aitis 498
Baltùšnikas 498
Baluñdis 493
Baravýkas 488
Bár-vainas 471
Baūbas 500
Baubl-ej 500
Baubl-ėvičius 493
Baubl-iáuskas 493
Baubl-ìnskas 493
Baublys 493

- Baıldžius 490
 Bėbra 492
 Bebr-áuskas 492
 Bebr-ávičius 492
 Bėbris 492
 Beñdorius 491
 Bendro-áitis 491
 Bendro-ávičius 491
 Berez-ìnskas 487
 Berž-ánskas 487
 Berž-èckas 487
 Berž-el-iónis 487
 Berž-ėlis 487
 Berž-il-iónis 487
 Berž-inas 487
 Berž-ìnis 487
 Berž-ìnskas 487
 Bėrž-intis 487
 Bėržis 487
 Berž-iùkas 487
 Berž-iul-iónis 487
 Berž-ùnskas 487
 Bic-ic 500
 Biciul-evič 500
 Bič-ėlis 495
 Bič-iáuskas 495
 Bič-ìnskas 495
 Bič-iùkas 495
 Bič-iul-áitis 495
 Bič-iùlis 495
 Bič-iuðlis 495
 Bičius 498
 Bič-iúnas 495
 Bičkà 495
 Bičk-áitis 495
 Bičkas 495
 Bič-k-áuskas 495
 Bičkus 495
 Bičkỹs 495
 Bičk-únas 495
 Bier-žyn 499
 Bit-áitis 495
 Bit-áuskas 495
 Bìtè 495
 Bit-el 500
 Bit-el 500
 Bit-ėlis 495
 Bìt-ikas 495
 Bit-in-áitis 495
 Bìt-inas 495
 Bitk-áuskas 495
 Bitk-evič 500
 Bitk-ėvičius 495
 Bitko 500
 Bit-ėnas 495
 Byc-ul 500
 Bycul-ewicz 500
 Bobr-áuskas 493
 Bobr-ávičius 493
 Bobr-ėvičius 493
 Bobr-ìckas 493
 Boubl-ej 500
 Bred-ėlis 492
 Bred-ìckas 492
 Brėd-ik-is 492
 Bred-ùlis 492
 Bredỹs 492
 Bried-áitis 492
 Bried-ėlis 492
 Bríed-ikis 492
 Bríedis 492
 Bried-ùlis 492
 Brùknis 488
 Bruknỹs 488
 Būbl-áitis 493
 Bubl-evič 500
 Bubl-ėvičius 493
 Buyte 473

- Bübl-iáuskas 493
 Büblÿs 493
 But-gedas 467
 Büt-gidas 464
 Bžoz-áuskas 487
 Bžoz-áuskas 487
 Bžoz-ėckas 487
 Bžoz-ìnskas 487
- Cilvik 500
 Cilw-icki 500
 Cilwik 500
 Cìv-ìnskas 496
 Cylvik 500
 Cylwik 500
 Cyrul-iński 500
 Cÿrulis 501
 Czywilis 500
 Czywilus 500
- Čìvas 496
 Čìv-avičius 496
 Čìv-elis 496
- Dagil 500
 Dailidà 490
 Dailid-āvičius 490
 Dailidė 490
 Dailid-ėvičius 490
 Dailidis 490
 Dailidkà 490
 Dailid-ónis 490
 Dailidž-iónis 490
 Dailid-ėnas 490
 Dailid-únas 490
 Dailyd-áitis 490
 Dailydž-iónis 490
 Dailÿdė 490
 Damb-áuskas 486
- Damb-ìnskas 486
 Dambr-áuskas 486
 Dambravà 486
 Dambr-āvičius 486
 Dambr-ìckas 486
 Daĩbė 486
 Daĩbis 486
 Degùtas 491
 Degùtis 491
 Degùt-skas 491
 Demba 486
 Demb-áuskas 486
 Demb-ėlis 486
 Demb-ìckas 486
 Demb-ìnskas 486
 Derv-áitis 489
 Derv-ėlis 489
 Derv-ėnskas 489
 Derv-in-ėlis 489
 Derv-in-ėvičius 489
 Derv-ìnis 489
 Derv-ìnskas 489
 Dėšrius 498
 Dešrÿs 498
 Deĩb-skis 486
 Dirgáitis 464
 Dìrgas 464
 Dìrgis 464
 Divanas (Diwanus) 464
 Dogil 500
 Drāzdas 494
 Drazd-áuskas 494
 Drazd-āvičius 494
 Drazdÿs 494
 Drazdž-iùlis 494
 Drevinink-áitis 491
 Drevinińkas 491
 Drevinis 491
 Drev-ìnskas 491

- Dròzdas 494
 Drozd-áuskas 494
 Drozd-ãvičius 494
 Dùbas 486
 Dub-ãvičius 486
 Dub-eikà 486
 Dub-ëlis 486
 Dub-ìckas 486
 Dub-iëtis 486
 Dub-ik-áitis 486
 Dùb-inas 486
 Dub-in-ãvičius 486
 Dub-ìnskas 486
 Dubónis 486
 Dub-ùlis 486
 Dub-ùlskis 486
 Dvil-áitis 497
 Dvil-ëvičius 497
 Dvil-ìnskas 497
 Dvilỹs 497
 Dvyl-áitis 497
 Dvyl-ãvičius 497
 Dvylỹs 497
 Dvỹlius 497
 Dzvil-ìnskas 497
- Ėgl-inas 487
 Egl-ìnis 487
 Ėglis 487
 Egl-ìškis 487
 Egl-ýnas 487
 Eĩ-butas 464
 Elksn-aitis 486
 Elksn-ëvičius 486
 Eĩksnis 486
 Eln-íonis 492
 Elnis 492
 Erëlis 493
 Erel-iúnas 493
- Gab-áitis 487
 Gãbè 487
 Gab-ëlis 487
 Gab-ënis 487
 Gab-in-áitis 487
 Gãbis 487
 Gabriëlius 498
 Gab-ul-ãvičius 487
 Gab-uz-ëvičius 487
 Gabỹs 487
 Gayle 468
 Gaylemynne 468
 Gaj-áuskas 485
 Gałaz-ewski 500
 Garn-iewski 500
 Garn-owski 500
 Gaūras 498
 Gaur-ëlis 498
 Gaur-ìckas 498
 Gaur-ìnskas 498
 Gauryla 498
 Gaurỹs 498
 Gaĩl-i-minas 468
 Gedawe 467
 Géd-butas 467
 Gedde 472
 Gede-buth- 467
 Gedeyko 467
 Gëd-i-minas 467
 Geigal 500
 Geinà 499
 Geĩnas 499
 Gein-ãvičius 499
 Geinỹs 499
 Gelež-áitis 486
 Gelež-áuskas 486
 Gelež-ëvičius 486
 Gelež-ìnis 486
 Gelëžis 486

Gelėžius 486	Gieła-żewski 500
Gelež-iúnas 486	Gielż-ycki 500
Gelėž-nikas 486	Gien-eczko 500
Gelež-ėlė 486	Gien-iusz 500
Gelż-aitis 486	Gien-iusz 500
Gelż-inas 486	Gier-ejko 499
Gelż-inis 486	Gier-ulka 499
Gelż-inis 486	Gilż-ycki 500
Gėlż-is 486	Gir 499
Gen-áitis 493	Gir-áitis 485
Gen-eikà 493	Gir-áuskas 485
Gen-el-ėvičius 493	Gir-ėvičius 485
Gen-ėlis 493	Gir-ejko 499
Gen-ėvičius 493	Gir-in 499
Gen-iónis 493	Gir-inis 485
Gen-iusz 500	Gir-ínskas 485
Gen-iúnas 493	Gir-iúnas 485
Gén-tautas 493	Gir-kus 485
Gen-ul-ėvičius 493	Giro 499
Gen-ùlis 493	Gir-skas 485
Gen-ùtis 493	Gir-tautas 485
Genŷs 493	Gir-uc 499
Gerv-áitis 493	Gir-ùlis 485
Gėrvė 493	Gir-ùlskas 485
Gerv-ėlė 493	Gir-ut 499
Gerv-el-ianec 500	Gir-ùtis 485
Gerv-ėlis 493	Gir-ùt-skas 485
Gerv-ickas 493	Gir-ėnas 485
Gerv-ilius 493	Gita 486
Gervin 500	Git-áitis 486
Gervin-áuskas 493	Git-ėnis 486
Gerviñ-skas 493	Git-inas 486
Gervŷs 493	Gitŷs 486
Gerv-ėnas 493	Git-ėnas 486
Gerw-el 500	Glande 464
Geļ-žius 486	Glanden 473
Geřvinas 493	Glapas (Glappus) 464
Gicŷs 486	Głóśna 499
Gieła-żewski 500	Glúoksnis 487

Gluoksnys 487	Herwin 500
Gluosnis 487	
Gõbas 487	Iboto (Ibote, Ibuthe) 463, 464
Gõbis 487	Ilc-ëvičius 495
Gob-užis 487	Ìlč-ikas 495
Gobẽ487	Ilč-ińskas 495
Golemb-áuskas 493	Ilč-iùkas 495
Golomb-áuskas 493	Iwan 473
Golomb-ëckis 493	
Gòlubas 493	Jacobus 472
Golub-áuskas 493	Jagl-áuskas 487
Golub-ãvičius 493	Jag-l-ewicz 499
Golub-ëckas 493	Jagl-ìnskas 487
Golub-ìckas 493	Jagl-inski 499
Golumb-áuskas 493	Jagod-ìnskas 488
Golumb-ëckas 493	Jagod-ìnskas 491
Grande 464	Jagodz-ìnskas 488
Gráudinis 464	Jannesite 465, 466
Gryb-áuskas 488	Jaunestinte (Jannestinte) 466
Gryb-ãvičius 488	Javor-ec 499
Grỹbas 488	Javor-ovič 499
Grỹbẽ 488	Jawne 466
Gulb-icki 500	Jawnutte 466
Gulb-ierz 500	Jeddem 472
Gulbin-ovič 500	Jede
Gulbin-owicz 500	Jedike J. 335
Gulb-inski 500	Jegl-ìnskas 487
Gúoba 487	Jegl-iński 499
Guob-áitis 487	Jekel 472
Guõbis 487	Jekil 472
Gúob-uža 487	Joachim Woike 472
Gúob-užas 487	Juod(a)-gaĩvis 497
Gúob-užis 487	Juod-áitis 497
Guobys 487	Júodas 497
Gušelis 495	Juod-ëlis 497
	Juod-énas 497
Hanken 473	Juod-ìšius 497
Hannus 473	Juod-kõjis 497
Heinrich Pressnyk 473	Júod-laukis 497

- Juod-ónis 497
 Juod-pùsis 497
 Juod-snùkis 497
 Júod-šeris 497
 Juod-ùkas 497
 Júod-vilkis 497
 Juod-viřšis 497

 Kaĩlius 498
 Kalad-áuskas 490
 Kalad-ãvičius 490
 Kaladè 490
 Kalad-ìnskas 490
 Kaladž-iúnas 490
 Kanop- ìnskas 495
 Kanópa 495
 Kanop-äckas 495
 Kanópas 495
 Kanop-ëckas 495
 Karen-iáuskas 490
 Karkl-ëlis 488
 Karkl-in-evski 499
 Karkl-ìnskas 488
 Karklÿs 488, 496
 Kãrlis 480
 Kartokl-inis 496
 Kartoklis 496
 Kauklÿs 496
 Kaž-bintis 491
 Každailis 491
 Kaž-dal-ëvičius 491
 Kaž-dol-ëvičius 491
 Kaž-dul-ëvičius 491
 Kažemëk-áitis 498
 Kažemëka 498
 Kažemëkas 498
 Kažen-iáuskas 490
 Kařkalas 496
 Kařklas 488

 Kařklius 488
 Kerš-aitis 497
 Keršas 497
 Kerš-ëvičius 497
 Kerš-ìnskas 497
 Këršius 497
 Kerš-ùlis 497
 Keršÿs 497
 Kiáunè 493
 Kiáunis 493
 Kielm 499
 Kielm-el 499
 Kimsà 488
 Kìmsas 488
 Kims-evič 499
 Kimso 499
 Ųirbics 481
 Kirkl-iáuskas 496
 Kirklÿs 496
 Kirsn-áuskas 497
 Kirsn-ickas 497
 Kirsnÿs 497
 Kiszk-el 500
 Kiszko 500
 Kišk-ar-evič 500
 Kišk-áuskas 492
 Kišk-el 500
 Kišk-ëlis 492
 Kišk-ëvičius 492
 Kišk-iónis 492
 Kiškis 492
 Kišk-iúnas 492
 Kiško 500
 Kišk-un 500
 Kišk-ùtis 492
 Kiškÿs 492
 Kišk-énas 492
 Klausgaila (Klausigaila) 468
 Klev-áitis 487

- Klēvas 487
 Klev-ėckas 487
 Klev-ečkà 487
 Klev-ėlis 487
 Klev-ickas 487
 Klēv-ičius 487
 Klēv-inis 487
 Klev-ìnskas 487
 Klev-inski 499
 Klev-iškà 487
 Klew-iec 499
 Kmieli-iáuksas 487
 Kmiėlis 487
 Korgelyn, M. 473
 Kosa 500
 Kos-ėvičius 494
 Kos-ickas 494
 Kos-ìnskas 494
 Kos-iński 500
 Kos-iul-ėvičius 494
 Kossa 500
 Koss-owski 500
 Kos-ùlis 494
 Kožen-iáuiskas 490
 Kriūkà 496
 Kriūkas 496
 Kriūkas 496
 Kriūk-áuiskas 496
 Kriuk-ėlis 496
 Kriūkis 496
 Kriūk-ónis 496
 Krum 499
 Krūmas 487
 Krūm-el-áitis 487
 Krumin 499
 Krum-ìnskas 487
 Krūm-skas 487
 Krumỹs 487
 Krūtas 468
 Krūtis 468
 Krutūlis 468
 Krūmas 487
 Krūm-inas 487
 Krūm-inis 487
 Kubil-áitis 491
 Kūbilas 491
 Kubil-āvičius 491
 Kubil-ėvičius 491
 Kubil-ickas 491
 Kubil-ìnskas 491
 Kubilis 491
 Kubilius 491
 Kubil-iūnas 491
 Kubil-skas 491
 Kuilỹs 501
 Kuisa 495
 Kuisỹs 495
 Kumpius 498
 Kun-áitis 493
 Kūnas 493
 Kun-áuiskas 493
 Kun-āvičius 493
 Kun-ėckas 493
 Kun-ėika 493
 Kun-ėlis 493
 Kun-ickas 493
 Kuñ-tautas 493
 Kuol-áitis 489
 Kuōlas 489
 Kuol-ėlis 489
 Kuol-ìnis 489
 Kuolỹs 489
 Kuol-iūkas 489
 Kúosa 494
 Kuos-áitis 494
 Kuos-elis 494
 Kurk-áuiskas 496
 Kurk-ėnis 496

- Kurk-ėvičius 496
 Kùrkis 496
 Kurkl-āvičius 496
 Kurkl-iāuskas 496
 Kurkl-ìnskas 496
 Kurklỹs 496
 Kurk-ul-iónis 496
 Kurk-ùlis 496
 Kurk-ùtis 496
 Kurk-ėnas 496
 Kurmas 500
 Kurtin-áitis 494
 Kurtinỹs 494
 Kùšner-aitis 498
 Kušner-áuskas 498
 Kušner-ėvičius 498
 Kùšnerius 498
 Kušniėrius 498
 Kušnėrius 498

 Lak-áuskas 492
 Lak-āvičius 492
 Lak-ìckas 492
 Lak-ietis 492
 Lākis 492
 Lakis 500
 Lak-išius 492
 Lak-uc-ėvičius 492
 Lak-uš-ėvičius 492
 Lapà 489
 Lap-āckas 489
 Lap-áitis 489
 Lāpas 489
 Lap-áuskas 489
 Lap-āvičius 489
 Lap-ėnis 489
 Lāpė 492
 Lap-eĩkis 489
 Lap-eiko 500

 Lap-ėlis 489, 492
 Lapienas 489
 Lap-ienė 492
 Lapíenė 489
 Lapiėnis 489
 Lapienius 489
 Lapin 500
 Łapin 500
 Lapin-áitis 492
 Lāpinas 492
 Lapin-iāuskas 492
 Lap-ìnis 489
 Lap-ìnskas 489
 Lapinskas Kęstutis 15
 Lap-inski 500
 Lap-inỹs 489
 Lapkà 489
 Lapk-áuskas 489
 Lap-ko 499
 Lapkus 489
 Lapk-únas 489
 Lapo Antano 590
 Lap-š-evič 499
 Lap-uc 500
 Łap-uc 500
 Lap-ùckas 489
 Lap-ùkas 489
 Lap-uško 499
 Lap-ut 500
 Lap-ùtis 489
 Lap-ėnas 489
 Lap-únas 489
 Lauc-áitis 498
 Lauc-ėlis 498
 Laūcius 498
 Lauc-iúnas 498
 Lauckà 498
 Laucỹs 498
 Laučas, 498

- Lauč-in-āvičius 498
 Lauč-īnskas 498
 Laučius 498
 Lauč-iūnas 498
 Laučkà 498
 Lauč-ūkas 498
 Laučỹs 498
 Lauk-aitis 497
 Lauk-ēvičius 497
 Lauk-in-eīkis 497
 Lauk-ūtis 497
 Lauk-ýnas 497
 Laukỹs 497
 Lauk-únas 497
 Laz-aitis 488
 Laz-áuskas 488
 Lazdà 488
 Lazd-aitis 488
 Lazd-áuskas 488
 Lāzd-ėnas 488
 Lāzd-inis 488
 Lazd-īnskas 488
 Lazdyn-áuskas 488
 Lazd-ovski 499
 Lazd-ūtis 488
 Laz-dýnas 488
 Lazdzin 499
 Laz-ēvičius 488
 Laz-ickas 488
 Laz-īnskas 488
 Laz-ut-kà 488
 Leknà 485
 Lekn-āvičius 485
 Lekn-ēvičius 485
 Lekn-ickas 485
 Lēknius 485
 Leknỹs 485
 Lepeškà 489
 Líepa 487
 Liep-aitis 487
 Liep-árskas 487
 Liep-āvičius 487
 Liep-in-aitis 487
 Liep-īnis 487
 Líepis 487
 Liep-kōjus 487
 Liep-ónis 487
 Liep-uōnius 487
 Lìpas 487
 Lip-éika 487
 Lip-inỹs 487
 Lìsas 492
 Lis-áuskas 492
 Lisenka N. 349
 List-áuskas 489
 List-āvičius 489
 Lizard-aitis 496
 Lizard-eikà 496
 Lizdeika 557
 Lizard-ēnis 496
 Lizard-īnskas 496
 Lok-aitis 492
 Lok-āvičius 492
 Lok-ušis 492
 Lokỹs 492
 Lōpas 489
 Lop-īnskas 489
 Loz-aitis 488
 Loz-áuskas 488
 Loz-d-ovski 499
 Łozd-owski 499
 Loz-ickas 488
 Lūš-aicis 492
 Luš-ik-áuskas 492
 Luš-īnskas 492
 Lūšỹs 492
 Lúšė 492
 Lúšis 492

Malinà 487	Mėd-ingis 486
Malin-áuskas 487	Med-ìnis 486
Malin-ãvičius 487	Med-ìnskas 486
Malin-iónis 487	Mėdis 486
Mal-ìnskas 487	Med-õnas 486
Málk-aitis 489	Med-ónis 486
Malk-áuskas 489	Med-un-ėckas 495
Malk-evič 499	Med-uš-áuskas 495
Malk-ėvičius 489	Med-ùtis 486, 495
Málkus 489	Mėd-vaišas 486
Marg-áitis 497	Medz-ėvičius 486
Marg-an-ãvičius 497	Medz-iul 499
Marg-el-ėvičius 497	Medžia-vėpris 492
Marg-ėlis 497	Mėdžius 486
Marg-el-iúnas 497	Melin-aitis 488
Marg-ėnis 497	Mėlyn-ãvičius 488
Marg-ėvičius 497	Mėlỹnis 488
Márgis 497	Meszk-uc 500
Marg-iúnas 497	Mešk- 500
Masune, P. 467	Meškà 492
Mãšala 495	Meška 500
Mašal-áitis 495	Mešk-áitis 492
Mãšalas 495	Mešk-áuskas 492
Mathoni (Matho) 470	Mešk-ėlė 492
Matùtis 470	Mešk-el-ėvičius 492
Matz Wargewin 472	Mešk-ėlis 492
Med-ėckis 486	Mešk-el-iúnas 492
Med-eĩkis 486	Mešk-elo 500
Med-eišis 486	Mešk-evič 500
Med-eišo 499	Mešk-ėvičius 492
Med-ekšà 486	Mešk-ìnis 492
Med-ekšỹs 486	Mešk-on-áitis 492
Med-el-ec 499	Mešk-ónis 492
Med-el-iáuskas 486	Mešk-uõtis 492
Med-el-ìnskas 486	Mėškus 492
Med-ėlis 486	Mešk-us 500
Med-ėlskas 486	Mešk-ut 500
Mėd-ikis 486	Mešk-ut-ãvičius 492
Mėd-imas 486	Mešk-ùtis 492

- Meškỹs 492
 Mešk-ėnas 492
 Mešk-únas 492
 Miadz-el-ic 499
 Miod-uš-áuskas 495
 Mišk-áuskas 485
 Mišk-el-iúnas 485
 Mišk-ėvičius 485
 Mišk-il-ėvičius 485
 Mišk-ìnis 485
 Miškis 485
 Miškỹs 485
 Mišk-únas 485
 Mýkolas 485

 Naysse 472
 Naluben 473
 Nė-bilas 465
 Nė-butas 465
 Neisil 472
 Nemajys 465
 Nenėnas 466
 Neniškis 466
 Nėnius 466
 Nenožodis 465
 Nenỹs 466
 Nergant 472
 Nergins 472
 Nergunde 472
 Nergune 472
 Nėr-medas 486
 Nė-vidas 465
 Nevydas 465
 Ne-voina 465
 Nielas Wargewynne 472

 Odmìnas 498
 Ódminis 498
 Olch-áuskas 486
- Óras 495
 Orzoł 499
 Orzoł-ek 499
 Oželis 501
 Óžolas 487
 Óžulas 487
 Óžulis 487

 Pa-álksnis 486
 Pa-ažuōlis 487
 Pa-berž 499
 Pa-bėržis 487
 Pabėržis 500
 Pa-eglis 487
 Pagalis 489
 Pagalỹs 489
 Pakelt-uodegis 496
 Palš-áitis 497
 Palš-áuskas 497
 Pálšis 497
 Palš-iúnas 497
 Palšỹs 497
 Papařtis 488
 Pa-ragỹs 496
 Pa-šak-ìnskas 490
 Paulus 467
 Paukszto 500
 Paukšt-áitis 493
 Paũkštė 493
 Paukšt-ėlis 493
 Paukšt-elo 500
 Paũkštis 493
 Paukšto 500
 Pakšto 500
 Pavkšt-elo 500
 Peiskote, *Pruteno* 473
 Pelen-áuskas 491
 Pelėnis 491
 Pelėnius 491

- Pelėda 494
 Pelėdžius 494
 Penčuk 500
 Pe-pelko 499
 Pesl-aitis 494
 Pesl-iak 500
 Pesl-iōkas 494
 Pesl-iūkas 494
 Pesl̄ys 494, 501
 Piesl-iak 500
 Piešl-uk 500
 Pinc-ėvičius 495
 Pińczuk 500
 Pinč-iauskas 495
 Pinčiuok 500
 Pinčiuokas 495
 Pińčius 495
 Pinč-oška 495
 Pinčuk 500
 Pjaūlis 489
 Pjaūl-okas 489
 Po-lip-ajc 499
 Ponato 464
 Prey-bile 467
 Prerochi *Prutenus* 467
 Pre-wayste 467
 Ptākas 493
 Ptak-āuskas 493
 Pūk-aitis 496
 Puka-nōsis 496
 Pūkas 496
 Puk-āuskas 496
 Puk-el 500
 Puk-el-ėvičius 496
 Pūk-el-ėvičius 496
 Pūk-elis 496
 Pūk-elis 496
 Pukėlis 501
 Pūk-ėnis 496
 Puk-ėnis 496
 Puk-ėvičius 496
 Pūk-ėvičius 496
 Puk-ėnas 496
 Pūk-ėnas 496
 Puk-ianec 500
 Puk-in 500
 Pūk-inas 496
 Puk-in-āuskas 496
 Puk-īnskas 496
 Pukn-āitis 486
 Pūknius 486
 Pukn̄ys 486
 Puk̄ys 496
 Pūk̄ys 496
 Pušėlė 487
 Puš-in-āitis 487
 Pūš-inas 487
 Puš-īnskas 487
 Puš-ŷnas 487
 Puš̄ys 487
 Putina 499
 Putin-aitis 487
 Pūtinas 487
 Putin-āuskas 487
 Pūkas 496
 Rabáila 470
 Rabikas 470
 Rabónis 470
 Rag-aīnis 496
 Rag-aīšis 496
 Rag-āitis 496
 Rag-al-ėvičius 496
 Rag-al-iauskas 496
 Rag-al-īnskas 496
 Rag-āl-skas 496
 Rāgas 496
 Rag-āšius 496

- Rag-áuskas 496
 Rag-ávičius 496
 Rag-el-ėvičius 496
 Rag-ėlis 496
 Rag-él-skas 496
 Rag-ickas 496
 Rag-inis 496
 Rag-ìnskas 496
 Rag-ùckas 496
 Rag-ul-ėvičius 496
 Rag-ul-iáuskas 496
 Rag-ùlis 496
 Rag-ùl-skas 496
 Rag-uòlis 496
 Rag-uòtis 496
 Rag-už-ìnskas 496
 Rag-ėnas 496
 Ráiba 497
 Ráib-ikis 497
 Ráibis 497
 Raīb-už-as 497
 Raīb-už-ỹs 497
 Raibỹs 497
 Rain-ávičius 497
 Rain-ėckas 497
 Rain-ik-ėvičius 497
 Raīn-ikis 497
 Raīnis 497
 Rainỹs 497
 Rālas 497
 Ral-ėvičius 497
 Ral-ickas 497
 Ral-ik-áuskas 497
 Ral-iúnas 497
 Ralỹs 497
 Raplỹs 494
 Raud-áitis 497
 Raūdas 497
 Raud-ávičius 497
 Raud-ėlis 497
 Raud-el-iúnas 497
 Raud-ėnis 497
 Raudonìkis 489
 Raud-ónis 497
 Raudỹs 497
 Raūdžius 497
 Raž-áitis 489
 Rāžas 489
 Raž-ėnskas 489
 Raž-ickas 489
 Raž-ìnskas 489
 Raž-òkas 489
 Raž-ùkas 489
 Ražỹs 489
 Raž-ėnas 489
 Rēkis 472
 Rekuthe 472,
 Rekùtis 472
 Rekỹs 472
 Retauwe filio Naluben 473
 Ribak-ėvičius 499
 Ribòkas 499
 Rybòkas 499
 Ríešuta 489
 Robe 470
 Robute 470
 Roplis 494
 Rud-áitis 497
 Rud—al-ėvičius 497
 Rùdas 497
 Rud-áuskas 497
 Rud-ávičius 497
 Rùd-balis 497
 Rud-el-ėvičius 497
 Rud-ėnis 497
 Rùd-galvis 497
 Rùd-ikas 497
 Rud-ìnskas 497

- Rudk-aitis 497
 Rudk-ėvičius 497
 Rud-ókas 497
 Rūdolfš Pakalns 481
 Rūd-skis 497
 Rudŷs 497
 Rudz-ėvičius 497
 Rūd-z-ikas 497
 Rudz-ìnskas 497
 Rūd-zkis 497
 Rudzŷs 497
 Rudž-iónis 497
 Rūdžiu 497
 Rudž-iúnas 497
 Rud-énas 497
 Rùiba 497
 Rùibis 497
 Ruibŷs 497
 Rukals, *sūduvis* 467
 Rùkas 467
 Rùkis 467
- Sándaugas 467
 Sángedas 467
 Sanglade 467
 Sarakà 494
 Sarak-áuskas 494
 Sarn-äckas 492
 Sarn-áuskas 492
 Sarn-ėckas 492
 Sarn-ìckas 492
 Sart-aitis 497
 Sart-áuskas 497
 Sartŷs 497
 Sasn-áuskas 487
 Sausa-rāgis 496
 Sařtis 497
 Sclođo 464
 Segeler 468
- Serbent-āvičius 488
 Seřbenta 488
 Seřbentas 488
 Serbint-āvičius 488
 Sesko 500
 Sil-dedzis 499
 Skābas 491
 Skab-ėckas 491
 Skab-eīkis 491
 Skab-ìckas 491
 Skap-aitis 498
 Skā-panas 498
 Skāpas 498, 501
 Skap-ìnskas 498
 Skapis 498
 Skap-ónis 498
 Skilba 496
 Skilbis 496
 Skilva 496
 Skilvŷs 496
 Skirpst-áuskas 487
 Skirpst-āvičius 487
 Skirpst-únas 487
 Skiřpstas 487
 Skladáitis 464
 Sklādas 464
 Skliùtas 491
 Skrabà 490
 Skrābas 490
 Skrab-áuskas 490
 Skrabl-evič 499
 Skrab-ùlis 490
 Skrab-ùtis 490
 Skrab-ut-énas 490
 Skrabŷs 490
 Skrebà 490
 Skrēbas 490
 Skreb-áuskas 490
 Skrēbè 490

- Skreb-ėlė 490
 Skreb-ėlis 490
 Skreb-iškis 490
 Skreb-ūlis 490
 Skreb-ut-aitis 490
 Skreb-ut-ėnas 490
 Skrebỹs 490
 Skreb-ūnas 490
 Skroblà 487
 Skróblas (Skrõblas?) 487
 Skro-bl-inis 487
 Skroblỹs 487
 Skuina 499
 Skujà 489
 Skùj-auskas 489
 Slabỹs 472
 Slobe 472
 Slobin 472
 Sloboth 472
 Snap-aitis 496
 Snapk-áuskas 496
 Snãpkus 496
 Snap-ok-aitis 496
 Snuk-aitis 496
 Snukis 496
 Snùk-iškis 496
 Sòroka 494
 Sosnà 487
 Sosn-áuskas 487
 Spãlgena 488
 Spùrga 489
 Spurg-aitis 489
 Spùrg-ana 489
 Spurg-ėvičius 489
 Spùrgis 489
 Srag-áuskas 494
 Sragỹs 494
 Stačia-rãgis 496
 Stagaras 489
 Stangáitis 470
 Stañg-vilas 470
 Stangỹs 470
 Stango 470
 Staugà 497
 Staug-aitis 497
 Staũgas 497
 Staug-ulis 497
 Stimbirỹs 496
 Stimburas 496
 Stimbùris 496
 Stimburỹs 496
 Stintele 466
 Stintil 466
 Stìrna 492
 Stirn-ickas 492
 Stìrnius 492
 Strag-áuskas 494
 Stragỹs 494
 Straigỹs 494
 Strazd-aitis 494
 Strazd-áuskas 494
 Strazd-ėvičius 494
 Strãzd-inas 494
 Strãzd-inis 494
 Stumbrà 492
 Stumbr-aitis 491
 Stumbr-áuskas 491
 Stumbr-ėvičius 491
 Stumbrỹs 491
 Stuobr-áuskas 490
 Stuobrỹs 490
 Stùrlis 501
 Stuñbras 491
 Stuñbrius 491
 Sustaitis 472
 Suste 472,
 Sustenniþ 471, 472,
 Szakal-ski 499

Szap-iel 499	Šakn-áitis 490
Szark-iel 500	Šaknė 490
Szark-iewicz 500	Šakn-evič 499
Szarko 500	Šakn-ėvičius 490
Szark-owski 500	Šaknỹs 490
Szeszko 500	Šakola 499
Szył-ak 499	Šak-ōnas 490
Szyl-ejko 499	Šak-ot 499
Szył-ejko 499	Šak-utis 490
Szyl-in 499	Šakỹs 490
Szyło 499	Šak-ėnas 490
Szył-uk 499	Šak-únas 490
Szypul-ewski 499	Šaltėkšnis 488
Szypul-k-owski 499	Šándra 490
Szypuło 499	Šandre-evičius 490
Szypul-ski 499	Šándr-ikis 490
Szyszko 499	Šap-el 499
Szoka 499	Šap-ut-ko 499
	Šark-(i)únas 494
Šakà 490	Šárka 494
Šak-áitis 490	Šark-áuskas 494
Šakal-ėvičius 490	Šark-ėlė 494
Šakal-ìnis 490	Šark-ėlis 494
Šakal-ìnskas 490	Šark-ėvičius 494
Šakalỹs 490	Šark-ewič 500
Šakas 490	Šarko 500
Šak-áuskas 490	Šark-ovski 500
Šak-āvičius 490	Šarkỹs 494
Šak-el 499	Šark-ėnas 494
Šak-ėlė 490	Šašk-evič 500
Šak-ėlis 490	Šaško 500
Šak-ėnis 490	Šašk-ovski 500
Šak-ėvič 499	Šařkus 494
Šak-ėvičius 490	Šēm-āvičius 497
Šak-ickas 490	Šemelis V. 91
Šak-in-áitis 490	Šēm-ùlis 497
Šak-ìnis 490	Šemỹs 497
Šak-ìnskas 490	Šer-áitis 496
Šak-ionis 490	Šer-áuskas 496

- Šer-ėja 496
 Šer-ėja 496
 Šer-ėlis 496
 Šer-ėvičius 496
 Šer-galys 496
 Šern 500
 Šerna 492
 Šern-aitis 492
 Šernas 492
 Šern-iáuskas 492
 Šer-onas 496
 Šer-ukas 496
 Šer-ūtis 496
 Šerys 496
 Šer-ėnas 496
 Šer-únas 496
 Šešk-ėvičius 493
 Šeškà 493
 Šešk-aitis 493
 Šeškas 493
 Šešk-áuskas 493
 Šeškis 493
 Šeško 500
 Šeškus 493
 Šešok 500
 Šeřk-us 496
 Šeřnius 492
 Šém-aitis 497
 Šémis 497
 Šikšnà 496
 Šikšn-ėlis 496
 Šikšn-iáuskas 496
 Šikšn-iónis 496
 Šikšnius 498
 Šikšnys 498
 Šil(a)-galys 485
 Šil-áinis 485
 Šil-aitis 485
 Šil-ak 499
 Šil-ánskas 485
 Šilas 485
 Šil-áuskas 485
 Šil-bajoris 485
 Šil-ėja 485
 Šil-eik-áuskas 485
 Šil-eikis 485
 Šil-eiko 499
 Šil-ėlis 485
 Šil-ėnskas 485
 Šil-ėvičius 485
 Šil-in 499
 Šil-inas 485
 Šil-iniňkas 485
 Šil-ínskas 485
 Šilius 485
 Šil-iúnas 485
 Šil-ynas 485
 Šil-ko 499
 Šil-k-on 499
 Šil-k-ovič 499
 Šilo 499
 Šilo-brit 499
 Šil-òkas 485
 Šil-ónis 485
 Šil-ovič 499
 Šil-sprogis 485
 Šil-vienas 485
 Šilys 485
 Šil-ėnas 485
 Šipas 490
 Šip-ėlis 490
 Šipul-iáuskas 490
 Šip-ùlis 490
 Šipulỹ 490
 Šipulĩ-skis 490
 Širmà 498
 Širma 501
 Širm-ávičius 498

Širm-elis 498	Tauk-ėlis 496
Širm-ėnis 498	Tauk-ėvičius 496
Širm-on-aitis 498	Tauk-in-aitis 496
Širm-ónis 498	Tauk-inas 496
Širm-ul-ėvičius 498	Tauk-inis 496
Širm-ùlis 498	Táukis 496
Širš-in-aitis 495	Tauk-ūnas 496
Širš-ūnas 495	Taulai 471
Širvėlis 501	Taulāvičius 471
Širv-ìnskas 498	Taurà 491
Širvỹs 498	Taur-āgis 491
Šiškā 490	Taur-aitis 491
Šišk-aitis 490	Taūr-antas 491
Šiškas 490	Taūras 491
Šišk-áuskas 490	Taūrė 491
Šišk-evič 499	Taur-eikà 491
Šišk-ėvičius 490	Taur-ėlė 491
Šiškis 490	Taur-ėlis 491
Šiško 499	Taur-ėka 491
Šišk-ovski 499	Taur-ilà 491
Šiškus 490	Taūr-inas 491
Šiv-ōkas 498	Taur-ìnis 491
Šivỹs 498	Taur-ìnskas 491
Širš-inas 495	Taūris 491
Šir̄vis 498	Taur-os-ėvičius 491
Šyško 499	Taur-ùtis 491
Šývis 498	Taūt-giras 485
Šyv-ōkas 498	Tawlewayn 471
Šyvỹs 498	Tawr-el 500
Šliužas 494	Tėkužis 493
Šliuž-ėlis 494	Tetervinas 494
Šliuž-ėvičius 494	Thomas 470
Šliužỹs 494	Thomasio 472
Švéndra 488	Topol 499
Švéndras 488	Trakšėlis 490
Švendrỹs 488	Trakšėlỹs 490
Švendr-āvičius 488	Tramys 471
Švirkšlỹs 497	Trinkà 490
	Trinka 490

- Trink-áuskas 490
 Trink-ėvičius 490
 Trinkỹs 490
 Trink-únas 490
 Trobius 547
 Tromoth 471
 Tùras 491
 Tur-áuskas 491
 Tur-āvičius 491

 Udrà 493
 Ûdr-akis 493
 Udrass 481
 Udr-išà 493
 Udrỹs 493
 Udr-ėnas 493
 Ūdr-ėnas 493
 Ugol-ikas 490
 Ûlba 497
 Ûlb-ikas 497
 Ûlb-inas 497
 Ulb-ìnskas 497
 Uld-ìnskas 497
 Uld-ùkis 497
 Uldỹs 497
 unec 500
 Uod-aitis 495
 Uod-āvičius 495
 Uodega, 496
 Uodegėlė 496
 Úoga 488
 Uog-ėla 488
 Úog-intas 488
 Uogius 488
 Uōgius 491
 Úoksas 490
 Úosis 487
 Uosỹs 487
 Ursinas 563

 Užal-ìnskas 487
 Užalo-ovič 499
 Užal-òvičius 487
 Ûžas 494
 Už-ėnas 494
 Už-ìnskas 494
 Už-iúnas 494

 Údra 493
 Údras 493
 Úžalis (Ùžalis) 487
 Ūžas 494

 Vabal-áitis 494
 Vābalas 494
 Vabal-ėvičius 494
 Vabal-ickas 494
 Vabal-ìnskas 494
 Vābolas 494
 Vabolỹs 494
 Vabul-áitis 494
 Vabuol-áitis 494
 Vābuolas 494
 Vanag-áitis 494
 Vānagas 494
 Vanag-áuskas 494
 Vanag-el 500
 Vanag-evič 500
 Vanag-ėvičius 494
 Vanag-ickas 494
 Vanag-ìnskas 494
 Vanago 500
 Vanag-ėlis 494
 Vapsà 495
 Vāpsas 495
 Vapsė 495
 Vaps-ėvičius 495
 Vapsis 495
 Vapsvà 495

- Varan-áuskas 494
 Varan-ávičius 494
 Varan-ėckas 494
 Varl-áuskas 494
 Varl-ìnskas 494
 Varlỹs 494
 Varm-áuskas 495
 Varn- ilà 494
 Várna 494
 Varnã-giris 494
 Varnãgis 494
 Varn-áitis 494
 Varn-áuskas 494
 Varn-ávičius 494
 Varn-ėckas 494
 Varn-ėlè 494
 Varn-ėlis 494
 Varn-elo 500
 Varn-ialo 500
 Varn-ìckas 494
 Varn-il-ávičius 494
 Varno 500
 Varn-ul-ėvičius 494
 Varnỹs 494
 Varž-ìnskas 498
 Varžỹs 498 Vašòklis 488
 Vašòklis 488
 Vaver-iúnas 493
 Vaverỹs 493
 Vařmas 495
 Vařnas 494
 Vařzius 498
 Vėd(z)ernykas 498
 Vedegis 491
 Vedegỹs 491
 Veņgl-ikas 490
 Venter-áitis 499
 Veñteris 499
 Vepr-áuskas 492
 Vepris 492
 Vėr-šilas 485
 Vidrà 493
 Vidr-áitis 493
 Vidr-ėvičius 493
 Vidr-ìnskas 493
 Vilk-áitis 492
 Vilk-añčius 492
 Vilk-anec 500
 Vilk-an-ėckas 492
 Vilk-áuskas 492
 Vilk-el 500
 Vilk-ėlis 492
 Vilk-el-iškis 492
 Vilk-ėnis 492
 Vilk-eviç 500
 Vilk-ėvičius 492
 Vilk-ìckas 492
 Vilk-icki 500
 Vilk-in 500
 Vilk-inas 492
 Vilk-ìnis 492
 Vilkinykas 499
 Vilk-iš 500
 Vilk-iščius 492
 Vilk-oic 500
 Vilk-ónis 492
 Vilk-oviç 500
 Vilk-uotis 492
 Vilk-ut-áitis 492
 Vilkỹs 492
 Vilk-ėnas 492
 Vilk-únas 492
 Vilpiš-áuskas 492
 Vĩnkšna 487
 Vĩnkšn-áitis 487
 Vĩnkšnas 487
 Vĩnkšnėlis 487
 Vĩnkšnỹs 487

- Viļkas 492
 Viļkus 492
 Volung-áitis 494
 Volung-ēvičius 494
 Vólungis 494
 Vóras 495
 Vor-ēvičius 495
 Vor-inink-áitis 495
 Vor-iniñkas 495
 Voron-áuskas 494
 Voron-āvičius 494
 Voron-ēckas 494
 Voron-iùkas 494
 Vover-(i)únas 493
 Vover-áitis 493
 Voveris 493
 Vovērius 493
 Voverušà 489
 Voverÿs 493, 501
 Voverĕ 493
 Vron-èvskis 494
 Vuog-ēla 488

 Wanag-iel 500
 Warn-eło 500
 Wawer 500
 Wayke 472
 Waynax 471
 Wayne 471
 Waynegede 471
 Waysel 473
 Wiłk-aniec 500
 Wilk-ialis 500
 Wilk-iel 500
 Wilk-in 500
 Wołag-iewicz 500
 Woyke 472
 Woykùne 472

 Záiças 492
 Zaic-ēvičius 492
 Záičikas 492
 Záiika 492
 Zaik-áuskas 492
 Zajanč-k-áuskas 492
 Zùbras 491
 Zubr-áuskas 492
 Zubr-āvičius 492
 Zubr-ēckas 492
 Zubr-ēvičius 492
 Zubr-ìckas 491
 Zùbrus 491
 Zubrÿs 492
 Zuikà 492
 Zuik-áuskas 492
 Zuik-ēvičius 492
 Zùikis 492
 Zuikÿs 492
 Zujk-iewicz 500
 Zujko 500

 Žab-icki 499
 Žagar-ski 499
 Žegar-ski 499
 Žob-el 499

 Žabà 490
 Žābas 490
 Žab-ìnskas 490
 Žab-inski 499
 Žādas 466
 Žadéika 466
 Žadmìnas 466
 Žādvudas 466
 Žāgaras 490
 Žagar-ìnskas 490
 Žagārius 490
 Žagār-skis 490

Žagarỹs 490	Žūklỹs 499
Žalà 498	Žusin 500
Žal-akỹs 498	Žūskulis 488
Žàlas 498	Žverela 491
Žal-ėlis 498	Žverėlė 491
Žal-ėvičius 498	Žvėrelis 491
Žal-ėnas 498	Žvirblis 500
Žal-ìnskas 498	
Žalt-áuskas 494	Ажель 501
Žalt-ìckas 494	
Žaltỹs 494	Бітель 501
Žal-ýnas 498	Бі-тэль 501
Žalỹs 488, 498	Біц-ель 501
Žebr- áuskas 498	Балондзь 501
Žebr-áitis 498	Баўбель 500
Žebr-iúnas 498	Боўбель 500
Žebrỹs 498	Бубліс 501
Žiedas 490	Вавер 501
Žied-el-evičius 490	
Žied-ėlis 490	Геніс 501
Žied-ónis 490	Гіліс 501
Žied-ukas 490	Гіл-уць 501
Žievis 490	Гіль 501
Žievỹs 490	Гіра 500
Žilvītis 487	Гірас 500
Žilvỹtis 487	Гір-уць 500
Žiugždà 490	Гір-эль 500
Žol-k-áuskas 488	
Žol-k-ėvičius 488	Дагіль 501
Žol-ýnas 488	Дайлід 500
Žolỹs 488	Далід 500
Žuk-áitis 495	Дойлід 500
Žùkas 495	
Žuk-áuskas 495	Жвірбля 501
Žuk-ėlis 495	
Žuk-ėvičius 495	Канопа 501
Žukl-ėvičius 499	Кішк-ель 501
Žukl-ijà 499	Крумін 500
Žuklỹs 499	Куїла 501

Кумпінь 501	Скіландзь 501
Кумпяк 501	Скоп 501
Лиєпа 500	Страздынь 501
Лазда 500	Стурліс 501
Лап-ук 500	
Локіс 501	Таўко 501
Лоўкіс 501	Таўк-ун 501
Мад-эйша 500	Удра 501
Мад-экша 500	
Марг-уль 501	Цыруль 501
Медз-ель 500	
Мешк-уць 501	Шакаліс 500
Мядз- ел(ь) 500	Шакаль 500
	Шак-ель 500
Па-бяржы 500	Шаколь 500
Па-гіра 500	Шап-ель 500
Па-кура 500	Шкульта 500
Паўкшта 501	Шып 500
Песля 501	Шыпуля 500
Под-лепа 500	Шыпунь 500
Пук-ела 501	Шырв-ель 501
	Шырма 501
Раг-ель 501	

Sudarytojai:
 Jurgita Balevičiūtė
 Mindaugas Olbutas
 Vilija Tamulevičiūtė

In-168 ***Inveniens quaero. Ieškoti, rasti, nenurimti.*** mokslo straipsnių rinkinys, skirtas Lietuvos mokslų akademijos tikrajam nariui profesoriui habil. dr. Algirdui Gaižučiui 70-mečio proga / Vilniaus pedagoginis universitetas; sudarytojai: Grasilda Blažienė, Sandra Grigaravičiūtė, Aivas Ragauskas; [redakcinė kolegija: pirmininkė – Grasilda Blažienė, nariai: Antanas Andrijauskas ... [et al.]; asmenvardžių rodyklę sudarė Jurgita Balevičiūtė, Mindaugas Olbutas, Vilija Tamulevičiūtė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011. 990 p.: iliustr.
Kn. taip pat: įvadinis str. / Grasilda Blažienė, Juozas Mureika, p. 22–31. – Asmenvardžių r-klė: p. 925–988.

ISBN 978-9955-20-655-2

Leidiny s skiriamas Lietuvos mokslų akademijos tikrojo nario profesoriaus habilituoto humanitarinių mokslų daktaro Algirdo Gaižučio 70-mečiui. Knygą sudaro įvadinis straipsnis, A. Gaižučio darbų bibliografija ir biobibliografija, 56 Lietuvos ir užsienio mokslininkų – archeologų, filosofų, menotyrininkų, filologų, istorikų, etnologų, sociologų, edukologų – mokslo straipsniai. 4 straipsniai įrašyti į skyrių VARIA. Jie susiję su akademiko A. Gaižučio moksline, kūrybine ir visuomenine veikla. Mokslo straipsniuose gvildenami klausimai aprėpia filosofijos, estetikos problemas, aptariami menotyros, literatūrologijos klausimai, nagrinėjami kalbos dalykai nuo antikos iki šių dienų. Istorikai, archeologai ir etnologai aptaria Lietuvos istorijos laikotarpius nuo baltų proistorės iki XX a. antrosios pusės. Sociologijos ir edukologijos mokslų straipsniuose tyrinėjamos sudėtingos socialinio gyvenimo, jaunimo ugdymo problemos.

Knyga skiriama visiems humanistikos sričių specialistams, humanitarams studentams ir tiems, kam įdomi Lietuvos ir pasaulio kultūros praeitis, dabartis ir ateitis.

UDK 7.01(474.5)(092)

Maketavo *Laura Petrauskienė*
Viršelio autorė *Vilmantė Matuliauskienė*

SL 605. 123,75 sp. l. Tir. 300 egz. Užsak. Nr. 11-118
Išleido VPU leidykla, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
Tel. +370 5 233 3593, el. p. leidykla@vpu.lt
www.leidykla.vpu.lt

Spausdino UAB *Petro ofsetas*, Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius